

Czuczor

Hungarian language.

A MAGYAR NYELV

SZÓTÁRA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA MEGBIZÁSÁBÓL

KÉSZÍTETTÉK

CZUCZOR GERGELY ÉS FOGARASI JÁNOS,
M. TUDOM. AKAD. RENDES TAGOK.

ELSŐ KÖTET.

PEST,
EMICH GUSZTAV MAGYAR AKADEMIAI NYOMDÁSZNÁL.
1862.

RÖVIDÍTÉSEK.

= olvasd : annyi mint
am. = annyi mint
áth. = átható ige
átv. = átvitten
átv. ért. = átvitt értelemben
belsz. = belszenvedő ige
elv. = elvontan, elvont értelemben
fér. kn. = férfi keresztnév
fn. = főnév
fő- és mn. = fő és melléknév
gyak. = gyakorlatos
h. = helyett
helyn. = helynév
helyr. = helyragok v. helyraggal
htn. = határtalan mód
ih. = igehatárzó
igek. = igeképző
isz. = indulatszó
k. = középige
kics. = kicsinyező
km. = közmondat
ksz. = kötszó
külsz. = külszenvedő ige
l. = lásd
m. = múlt idő
magash. = magashangon
mélyh. = mélyhangon
mivelt. = miveltető
mn. = melléknév
mváros = mezőváros
névk. = névképző
női kn. = női keresztnév
nm. = névmás
névr. = névrag
önh. = önható ige
ösz. = öszvetett
p. pl. = például
par. = parancsoló mód
tb. = többes szám
t. i. = tudniillik
tt. = tárgyeset
v. = vagy
v. ö. = vesd öszve.

AZ ELŐBESZÉD TARTALMA.

ELŐBESZÉD.

Ezen szótár keletkezése; akadémiai utasitás és a szerzők vezérelvei annak készitésében.

Még 1839-ben tett az Akadémia készületeket egy nagy szótár létrehozására, e czélból utasitást dolgoztatván. Az utasitás a tagok számára 1840-ben kinyomatott és a tagok az Akadémia zsebszótára fonalán munkálataikat osztályonként meg is kezdették.

Egykét évi tapasztalás az időnként befolyt mutatványok és eléadások nyomán azon meggyőződést kelté, miszerént minden egyes tag saját nyelvtudományi elveiből és készültségéből indúlván ki, az egyes czikkek sokszor a legkülönbözőbb és eltérőbb nézeteket tünteték elé Mely eljárás ha folytattaték, a szótár csupa vegyes nyelvnézeti elemeket tartalmazandó vala.

Elhatároztatott tehát 1844-ben, hogy más útra térve, az Akadémia kiválóan két szakférfit bizzon meg az egésznek elkészítésével. S e nagyszerü bizodalommal legkisebb igényünk és befolyásunk nélkül mi tiszteltetének meg. Mi érezve e megbizatás véghetetlen fontosságát s hiányos ismereteinket, aggodalommal, de az ügy létesülendése végett, hogy az egyszer általunk bemutatott munkát aztán az egész nemzet vihesse a tökély lehető fokára, minden tölünk kitelhető áldozatra is készen állva, a választásnak, jobban parancsolatnak hódoltunk. Es miután egyszer magunkat elhatároztuk, teljes erőnket és tehetségünket annak végrehajtására fordítók, az általános utasitáson kivül különösen még azon meghagyást is nyervén, hogy kettőnk közötti vélemény különbség esetében, az egyes tárgyat eldöntés végett a nyelvtudományi osztály elébe terjeszszük. De amire szükség egyszer sem vala. S hogy az Akadémia söt az egész olvasó közönség a munka belső minőségéről is tudomást szerezhessen, magunktól is számos mutatványokat közlöttünk és független eléadásokat tartottunk, mintegy kikémlelendők illetékes férfiak nézeteit; és amik nagyobb részben mind az Akadémia mind a közönség helyeslését megnyerték vala, azokat követtük a további munkálatokban. De maga az Akadémia is azon kivül, hogy évenkinti bizottságok utján tudomást kivánt szerezni a munkálatok eléhaladásáról, több izben különösen az iránt is küldött ki kebeléből szakférfiakat, — mint alább elé fog adatni — hogy a dolgozatokat belső tartalmukban és minőségökben is megvizsgálva, illetőleg vitatva ez iránt is tegyenek jelentést az Akadémiának.

Igy készült el 1844-töl kezdve és csupán a politikai zavarok évei alatt megszakadva, 1861-dik évnek mintegy közepéig az egész szótár, s tett jelentésünkre a nyomtatás azonnal megkezdetett.

Ennyi év lefolyta alatt kétségen kivül változhatának egyben-másban nemcsak a mi nézeteink, de a tudományok némely egyes szakmái, tételei is, melyekre vonatkozás fordúlhat elé munkálatunkban, módosulatokon mehetének által.

És noha nyomdába adás elött még egyszer keresztülfutjuk az egyes czikkeket s hirtelelenében kiigazítjuk és pótoljuk a nézetünk változtával vagy tágasbultával kiigazitandókat és pótolandókat; de annyira még sem dolgozhatjuk újra, mint nagyobb tökély elérhetése végett kivánatos volna; különben még egyszer 15 év kivántatnék átdolgozásához, s ekkor alkalmasint újból kellene ez eljárást ismételnünk. Aztán nem is tudhatunk mindent, mert, miként az irás mondja: bennünk is csak rész szerént vagyon az ismeret.

Adjuk tehát dolgozatainkat úgy, mint a mondott körülmények között adhatjuk, legföbb igyekezetünket arra fordítván, hogy azok mi hamarább világot lássanak. Az Akadémia söt az egész nemzet dolga aztán — amire nézve már is hol gáncsolólag, hol méltánylólag nagy

részvét és igy minden tekintetben örvendetes jelenségek mutatkoznak — azokba bele tekinteni, a hiányokat annak helyén és idején kipótoltatni, a hibákat kiigazittatni s ekképen — talán egy pótlékkötetben — azokra a koronát is föltétetni.

Azonban, hogy akár eljárásunk kellöleg méltányoltathassék, akár a hiányok és hibák alaposabban eltávolíttathassanak, szükséges itt egy elöbeszéd alakjában eléterjesztenünk:

I. Az eredeti utasítást, későbbi eléterjesztések és vizsgálatokra következett jóváhagyásokkal vagy útbaigazításokkal együtt;

II. Részletesb igazolását azon elveknek, illetöleg eljárási módoknak, melyeket a munkálatok folytán az általános utasítások nyomán szem elött tartánk;

III. Dolgozatunk rendszerét egy egészben, mely a szótár egyes czikkeinek készíténél vezérfonalúl szolgál vala.

ELSŐ RÉSZ.

A nagy magyar szótár belső elrendelésének s miképeni kidolgoztatásának terve. Utasításul a magyar Tudóstársaság tagjainak. 1840.

Elöszó. E terv elsö része, gróf Teleki József akadémiai elnöknek, alapul elfogadott, koszorús munkája *(Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítése módja. Pest, 1821.)* után készítve, elöleges tudomásul a tagok számára, 1834. kinyomatott.

Azóta annyira haladván az elökészületek, hogy maga a kidolgozás is már munkába vétethetnék; e terv, 1839-dik évben, a kis gyülésekben még egyszer átnézetett, nagyobb világosság okáért helyenként példákkal toldatott meg, itt-ott a kifejezések határozottabban ejtettek; a VII-d. nagy gyülés határozata a szótár míképeni dolgoztatásáról, valamint a Vörösmarty Mihály nyelvtudományosztályi megbizott rendes tag példány-czikkelyei, miképen azok, a kis gyülésekbeni szoros vizsgálat után, el lönek fogadva, hozzá kapcsoltattak: s mind ezek együtt, utasitásul a tagok számára, a X-d. nagy gyülés rendeletéböl, ezennel kibocsáttatnak. *Pesten, a kis gyülésből junius 30. 1840.* D. SCHEDEL FERENCZ titoknok.

I. A nagy magyar szótár belső elrendeléséről.

I. szakasz. A szótár képzete.

Tökéletes nagy szótárnak a nyelv gyermekkora, elömenetele, virágzása s megromlásának philosophiai történeteit kell magában foglalnia; ebböl következik, hogy ily nemü szótárakban puszta elöadással megelégedni nem lehet, hanem megkívántatik, hogy minden szónak eredete lehetöleg kimutattassék, változásának, vagy talán hanyatlásának kora és okai kifejtessenek. E szerint a szótárdolgozó a nyelvbeli szóknak történetirója, s mint ilyennek soha okosdásból történeti adatokat merítenie, sem valamely szónak jelen divatját elmagyarázni s megváltoztatnia nem szabad; jövendöre pedig másíthatatlan törvények színe alatt javaslatokat adni épen veszedelmes. Az ily önkény szerint dolgozott szótár csak akadályára lehetne a nyelv haladásának s kifejtödésének.

A magyar szótár alkotásának, nyelvünk természete szerint, némely föbb szabályokat kivéve, *különbözőnek kell lenni minden egyéb nyelvek szótárainak alkatától,* valamint az eddig készült magyar szókönyvekétöl is. Végre mivel e szótárban idegen nyelv nem vétethetik segédül, minden egyes szóról el kell mondani mind azt, mit róla nyelvtudósnak tudnia lehet, és kell a kivánt felvilágosítás csak ott maradhatván el, hol azt a dolog természete, vagy nyelvünk határozatlan állapotja nem engedé.

A szótár létreszei következök:

a) A nyelvbeli egyes szók.

b) Azoknak grammaticai tulajdonságaik.
c) Értelmök tökéletes meghatározása.
d) Származásuk.

II. szakasz. A szótárba tartozó egyes szókról.

Tulajdonképen tökéletes magyar szótárban minden magyar szónak fel kellene találtatnia; de e szerint igen sok haszontalan, roszúl alkotott szóval terhelnök szótárunkat, s másfelül minden magyar szónak kikutatása nem is oly könnyű mint első tekintetre vélnők. Azonban a *helyesen alkotott szók* felvételére sem szoríthatjuk magunkat; mert igen sok helytelenül alkotott szó divatozik közönségesen, melyet kihagyni nem szabad. De *az irás- s beszédbeli köz szokást* sem lehet venni kizárólag útmutatóul: mert igen sok jó szavaink a kor viszontagságai vagy szeszélyei miatt elavultak, ellenben irók által is sok helytelen szó használtatik. Azonban a szótár dolgozásában mind ezen pontokat folyvást sem előtt kell tartani, s minden egyes szót különös vizsgálat alá venni.

Bizonyosabb szabályul lehet tenni a következőt: *Mind azon szók, melyek classicus iróinknál és pedig akár régiebbeknél, u. m. Pázmán, Gyöngyösi stb, akár ujabbaknál, u. m. Faludi, Berzsengi stb. előfordulnak, valamint azok is, melyeket a köz szokás kelendőkké tett, a szótárba felvétessenek.* A szótárban mindazáltal az egyes szóknál megjegyeztessék, melyik uj, régi vagy avult szó, melyek helyes, vagy helytelen alkotásuak, vidékiek vagy közszokásbeliek s országosak; továbbá mely uj, vidéki vagy elavult szók érdemlik a megtartást s felélesztést.

Mi a classicus irókat illeti, azoknak használása által az uj szó bizonyos polgári just nyer, azért is efféle szókat a szótárból ki nem szabad hagyni; de köz szokásnak különösen az *idegen szókra nézve* nem kell fölötte nagy kiterjedést adni, ha azt nem akarjuk, hogy szótárunk minden nyelvek zürzavarával megterheltessék. Az idegen szók közöl tehát csak azokat kell felvennünk, melyek nyelvünkben régen meggyökerezve, s átalakítva vannak, s minden köz embertől érthetök, mint: *pintér, templom, kápolna, apostol stb.*; vagy amelyekre okvetetlen, ha tán csak ideiglen is, szükségünk vagyon, mint: *philosohia, passio, character stb.*, megjegyezvén, hogy némelyek ezek közöl csak kénytelenségből vétettek fel, mihelyt helyökbe jó magyar szó alkottatik, kiirtandók.

A *műszók közöl* (akár tudomány-, akár művészet-, vagy kézműbeliek) fölvétessenek mind azok, melyek vagy eredetiek s köz nyelven forognak, vagy ha kölcsönözöttek is, nyelvünk hangejtése szerint módosultak; p. *állomány, rendszer, mód, rím, vers*, stb.

Családok, nemzetek, országok, tartományok, városok, hegyek, vizek, helységek stb. *tulajdonneveik*, mivel a szófejtegetésben felvilágosítást adhatnak, szinte felveendők, mint: *magyar, cseh, Örs, Sajó, Pécs* stb.

Az *új szók* közöl felvétessenek mind azok, ha helytelen alkotásuak is, melyek classicus irók által használtattak, vagy köz divatba jöttek, mint péld. *rény, modor, lég*, s többféle; a helyes alkotásuak, ha szinte rosz irók által használtatnak is, mint péld. *lény, lényeg;* a helytelen alkotásuak ellenben, s a haszontalanok, melyek sem divatba nem jöttek, sem jobb irók munkáiban elő nem fordulnak, általánosan ki legyenek zárva, ilyen péld. *püspökségedelem* (Barczafalvi-Szabótól).

Egyébiránt a szótárdolgozóknak, mint a nyelvbeli szók történetiróinak *új szókat alkotni*, s beigtatni *nem szabad*, néhol azonban ajánlólag, s nem a többi szók sorában, hanem ezeknek magyarázatiban új szókat javaslatul felhozni megengedtetik.

Az *elavult s vidéki szóknál* azoknak haszonvehetőségére kell figyelemmel lennünk s felvennünk mind azokat, melyek nyelvünk belső történetire nézve nevezetesek, vagy természetének kifejtésére szolgálhatnak, mint péld. *pest, tereny* (tenyér értel). stb.

Szóképzőinket s szóragainkat, ha azok szinte egy betüből állnának is p. o. *ó, ad-ó*, a szótárból kihagyni nem lehet, mert ezek azon kivül, hogy nagy részint önállók, nyelvünk grammaticai alkotásának s a szóeredetnek kimutatására okvetetlen szükégesek.

Megjegyeztetik, hogy *ahol a szóeredet kétes*, olyannak jelentessék ki a szótárban is; péld. *tövis*, mely *tő*ből, de *tű*ből is eredhetett, hihetőleg emebből, mert a tő inkább tompa, a tű hegyes.

Hátra van meghatározni, micsoda alakban vétessenek fel egyes szavaink a szótárba. Erre nézve nyelvünknek a nyugotiakétól különböző természete azt hozza magával, hogy minden szó *tiszta törzsökében*, azaz ragatlan állapotjában vétessék fel, és ugyan a név a nevező esetben

(nominativus), p. o. *vas, fűz;* az ige a jelentő mód jelen idejének egyes számu harmadik személyében (cselekvő igéknél a határozatlan formában) p. o. *lát, örül*. A megjegyzett személyben állíttassanak elő azon igék is, melyekben a tiszta törzsök *ik* szótaggal van megtoldva, p. o. *fáz-ik, nyíl-ik.*

A *szók sorozatában* a származati betűrend tartassék meg; a gyökerek után tudniillik a származékok következzenek magyarázataikkal; magyarázatlanúl azonban s hívatkozólag a a magyarázott helyekre, minden szó előforduljon szoros betűrendben is. *)

III. Szakasz. A szók grammaticai természetének kifejtése.

Hogy szavainkkal helyesen élhessünk, szükséges azoknak grammaticai tulajdonságaikat ismernünk, s noha ezeknek általánosabb szabályai inkább grammaticába tartoznának, nyelvünk sajátsága mindazáltal a közönségesebb grammaticai törvények felvételét is néha megszenvedi; ugyan is a fölebb mondottak szerint szótárunkban nem csak az úgy nevezett beszédrészek foglalandanak helyett, hanem *a ragok és szóképzők is mindennemű változásaikkal együtt*, a mi által nem csak nyelvünk belső alkotásaival ismerkedünk meg, hanem annak *minden elemeit*, a törzsökszókat épen úgy, mint a származtatási vagy ragozási szótagokat, *összegyűjtve leljük szótárunkban.*

Egyes szóknál, milyen közönséges grammatikai szabályok s mint adassanak elő: a szótár dolgozását eszközlő társaságnak elveitől függ, s azt, minthogy nagy grammatikánk még nincs, itt előre meghatározni nem lehet. A szótárírók azonban itt se felejtsék, hogy a nyelvnek és szavainak nem alkotói, csak történetírói; különben pedig a jót javallni, a roszat kárhoztatni lehet is, kell is.

A szók különösebb *grammatikai tulajdonainak* meghatározása már szorosabban kívántatik. Meg kell tudniillik határozni, melyik szó miféle beszédrész, név-e, ige-e? s továbbá fő- vagy mellék-név-e? cselekvő vagy szenvedő ige-e stb. Mert ettől függ mind a nevek, mind az igék ragozása.

Nyelvünkben a ragozás igen egy- és szabályszerű; vannak mindazáltal eltérések, melyeket szabály alá vonni lehetetlen; ezeket tehát minden szónál följegyezni szükséges, és ugyan *a)* a főneveknél 1) a szenvedés ragát mindenkor ki kell tenni ekképen: *fa, fát, vár,-at; hab,-ot; üst,-öt; szék,-et* stb. 2) Ki kell tenni a többes szám ragát is, valahányszor a többes hangzóval, a szenvedő pedig a nélkül formáltatik, p. o. *bárány*, szenvedő: *bárány-t*, többes: *bárányok.*

b) Az igéknél szükséges följegyezni 1) a jelentő mód jelen idejének első személyét akkor, midőn az igetörzsök vég szótagában *í* hangzó vagyon, p. o. *sír-ok, csíp-ek* stb. **) 2) A jelentő mód mult idejének harmadik, néha midőn eltérnek, első személyei ragát p. o. *ad-ott,-tam.* 3) A parancsoló mód egyes számu második személyét, p. o. *ad,-j; vet, vess; vált,-s.* 4) Az

---

*) Ezen pont a kivitelben egy részről véghetetlen sok nehézkességgel járt volna; mert a legtöbb szó, t. i. a származottak (és alábbi példák szerént az összetettek is) kétszer fordulnak vala elé, egyszer a gyökök illetőleg törzsek után, másodszor a szoros betűrendben. Mi által nemcsak hogy az olvasóra nézve a kikeresgetés, még pedig csaknem minden egyes származékra és összetételre nézve, sok idővesztéssel járna, de a szótár is terjedelmében s kiállítási költségeiben czéltalanúl tetemesen nagyobbodnék; mert merjük állítani, hogy ha például a mostani elrendezés szerént százezer szó vagyis czikk van e szótárban, a föntebbi szabály megtartása mellett közel két annyira növekedett volna; hisz tudjuk, hogy a származott és összetett szók teszik a nagy többséget. A tulajdonnevek pedig (városok, faluk, hegyek, vizek stb. nevei) minthogy jelentését csak kevésnek tudjuk, nagy részben bizonytalan és önkényes származtatásra adnak vala alkalmat.

Más részről a mi eljárásunk tökéletesen pótolja a szabályt az által, hogy az Akadémia jóváhagyásával, — mint alább eléjön — a szóelemzést egész terjedelemben, s minden egyes szónál annyiban, a mennyiben magyar elemek léteznek benne, fölvevők munkálatunkba s minden egyes származék és összetétel mellett föl vannak jegyezve zárjel között azok elemei tehát gyöke vagy törzsöke is, a kétségesebbeknél a czikk folytán vagy végén még némi fejtegetés kiséretében is.

A kétes származatú szók, mint mindjárt a munka elején: *ablak, abrak*, stb. ha szinte meg is kisértjük a közös forrás megjelölését, annál inkább a kétségtelen idegen nyelvből kölcsönzöttek, elemzés nélkül állanak, s ezzel is mutattuk ki kételyünket.

**) Ez, eljárásunk nyomán a mult idő ragjában eléggé kifejezve levén: *sír-tam, csíp-tem*, vagyis a mennyiben kifejezve van (mit sokszor a példák is kitüntetnek), új alak fölvétele nem látszék szükségesnek.

óhajtó mód félmultja s a határtalan mód a *na* vagy *ne*, és *ni* ragok elé néha hangzót vesznek, az ilyeket is föl kell jegyezni p. o. *mond-ana; mond-ani*. Azonban itt elég kettő közöl csak egyet jegyezni meg, minthogy egy szabályt követnek.

A névmások ragozásai szinte helyet foglalandanak a szótárban. A melléknév hasonlításai ellenben csak ott tétetnek ki, hol a szabálytól eltérnek; mint: *szép, szebb; nagy, nagy-obb.*

A mi a rendhagyó szókat illeti, azoknak eltérései elmaradhatatlanul följegyeztessenek.

A szószerkezet általánosabb szabályai szótárban nem adathatnak elő; vannak mindazáltal e részben is oly észrevételek, melyeket egyes szóknál megtenni szükséges p. o. *ki* személyt, *mely* tárgyat jelent; továbbá, mely ige mi ragu nevet vagy névhatározót kíván maga mellé, p. o. tartani valami-*től*, élni a magáé-*ból*, isten-*t* félni, haza *felé* menni. Az efféléket tanácsos lesz, rövid példák által felvilágosítani.

A nyelv s egyes szavai grammatikai tulajdonainak fejtésében ügyelettel kell lenni a nyelv régiségeire, s a nevezetesebb változásokat röviden megemlíteni, vagy csak érinteni a kevesbbé nevezetest.

A *szók helyesirása* a társaság nyelvszabályai szerint tartassék. *) Ezenkivül vannak némely főbb szabályok melyeket szinte szem előtt kell tartani, p. o. hol a származás világos, ott nem szabad annak ellenére a szokáshoz állani, p. o. *némi nemü* jobb, mint *némü nemü;* hol nem világos a származás, ott a szokás szab törvényt, p. o. *édes* jobb, mint *ídes*. A hol sem egyik sem másik nem utasít, ott a széphang határoz. Szükség azonban a különböző leírást, p. o. *ismer, esmer, ösmer,* megemlíteni s az elfogadottnak röviden okát adni.

A szók kimondásának különösebb meghatározása s a poetai mérték följegyzése, magyar szótárban nem szükségesek; mert szavaink kimondását tulajdon betüink legjobban meghatározzák, minél többet világszerte elfogadott betük nem létében kivánni nem lehet; a magyar mértéknek szabályai oly egyszerük s oly kevesek, hogy azt minden szónál különösen följegyezni nem érdemes, miután a magyar szók mértéke főkép az accentusok helyes fölrakásától függ, mire szótárírónak ügyelni különben is kötelessége.

A mondottak szerint szótárunkban egy oly teljes és tökéletes grammatikát fogunk *bírni,* melyet semmi egyes grammatikai könyv ki nem pótolhat.

IV. szakasz. A szók értelmének meghatározása.

A szók valódi értelmét s erejét a nagy szótárnak kell legfontosabban el- s meghatároznia. A magyar szók értelme ne idegen megfelelő (a legszükségesebb helyeket kivéve) hanem magyar szók által határoztassék meg; idegen megfelelő szók által azért ne, 1) mert ritkán felel meg egyik nyelvbeli szó tökéletesen a másik nyelvbelinek; 2) mert a megfelelő idegen szók értelmére s definitiójára ügyelés a magyar értelme meghatározásban könnyen félre vezetheti a szótárírót; 3) mivel kisebb német-, deák-, franczia-magyar, vagy viszont, szótárak különben is fognak készülhetni a magyar nagy szótárból.

---

*) A helyesírásra nézve természet szerént az Akademia legutolsó megállapodása határoz. Az egyetlen *a* betüre és elemre nézve találhatni *aki, ami, amely, amennnyi* stb szókban némi eltérést, ha ugyan eltérésnek lehet tekinteni az olyast, mire nézve eddigi szabályaink nem szólanak; de ami előttünk oly világosnak látszott, miszerént nem hihetők, hogy felakadásokra adjon alkalmat. Mi jelennen is, minél többet gondolkodunk e tárgyról s mennél jobban visgáljuk nyelvünk természetét, annál inkább meggyőződünk írásmódunk helyességéről. Alig tagadhatja valaki, hogy *amely, ami, aki* szókban ugyanazon mutató *(a)* elem vagyon, mely *ahol* (eléjön mint tudjuk *ihol* is), *ahonnan, avagy* s másokban, melyek régiesen szintén irattak *z* kiséretében is: *azhol, azvagy,* mégis nem levén nevek, senki sem tekinti azon *a* vagy *az* elemet nevelőnek — artikulusnak. S azoknak egy szóba összevonása és irása már csak azért is czélszerűnek mutatkozik, hogy megkülönböztethessük a névelős névmásoktól pl. ne *nézd a kit* hanem *a mit,* minthogy az első esetben akár *kit, mit,* akár *akit, amit* írjunk és olvassunk, tárgyi ragozásnak nincs helye, mint van egyebeknél péld. *az olyan, az ilyen* névmásoknál is, melyek tárgyesete *az* nélkül határozatlan igeragozással jár: *az olyan* embert *szeretem* és: *olyan* embert *szeretek*. S ha *akit, amit* mellett több ezer példa között egy tárgyi ragozást találunk (mi mai napon is megtörténik azokon, kiknek nincs teljes hatalmukban a nyelvérzés), ez az általános szabályt semmikép meg nem gyöngíti. A hangsuly is az általános népnyelvben az *a* tagon fekszik. A franczia nyelvből felhozott példa pedig *lequel, laquelle* szókban épen mellettünk harczol, mert épen ezek is együvé szoktak iratni. Nem tartozik ide: *a szerént,* mert itt az *a* névmás.

Szükséges tehát, hogy a magyar szók értelme magából a nyelvből fejtessék ki, annak elemeiből állíttassék elő, és pedig vagy szoros definitio által, a hol az lehetséges, vagy körülírások, magyarázatok, a szavak tulajdonainak kijelentései által; az efféle puszta magyarázatok gyakran a szó teljes értelmét kifejezik. Egyébiránt a nagy szótár magyarok számára lévén írva, minden olvasónál feltehetni a szók némi nemű értését, melyet a nagy szótár egy kis utasítás által is tökéletessé tehet.

A mely szónak többféle értelme divatozik, annál meg kell jegyezni, melyik a saját s legelső értelem, s amennyire lehet, magyarázattal kisérni s fejtegetni, mint s miért vitethetett a többi értelmekre át. Hol az ilyen értelem-átvitelekben oly nagy ugrás van, hogy azt a képzetek rokonságából semmikép kimagyarázni nem lehet, a két vagy több értelmü szót, több külön szónak kell tekinteni. Ilyen szó: *szeg*, 1) secat; 2) valamit beszeg, limbo circumdat; 3) szeg, angulus; 4) szeg, clavus. Ilyen: *ásó*, 1) aki ás, 2) vas eszköz az ásáshoz.

Van szó, mely értelmét csak összeköttetésben változtatja, az ilyet mind előhordani lehetetlen, a nevezetesb- és divatosbakat azonban, valamint a példabeszédeket, és saját szólásokat is a magok helyén elő kell adni, p. o. *végén csattan az ostor*, azaz, a dolgot vége határozza.

Az úgynevezett synonymák ritkán egy értelműek, legalább nem használtatnak egyaránt, p. o. *von* és *húz* csaknem egy, s még sem mondatik: *megvonták* a *haját*, hanem: *meghúzták*. Az ily hason értelmű szók bármi kis különbözésének kijelelése egyenesen a nagy szótárt illeti, minthogy azt valami közönséges szabályok által meghatározni épen nem lehet.

A szók értelme meghatározásában sokszor minden körülírásnál többet ér a jól választott példa, kivált ha az valamely jó íróból vétetik. Ajánltatik tehát, hogy a szótárírók a szók értelmét minél sürűbben példák által is felvilágosítani ügyekezzenek.

Ide tartozik az is, hogy jegyeztessék meg, melyik szó minemű előadáshoz tartozik. Vannak tudniillik aljas tréfás kifejezések, melyekkel p. o. a költés főbb nemeiben élni nem szabad, és viszont; így péld. *arcz* helyett *pofa* csak aljasb nyelvben használható.

V. szakasz. A szószármaztatásról.

A szószármaztatás könnyen tévedésre s képtelenségekre visz, sz. Ágoston szerint: a szók eredetét kiki, mint az álmokat, jó szánta szerint magyarázván. A kimondás által a betűk gyakran elcseréltetvén, csaknem lehetetlen a szók való eredetéig feljutni, erőtetéssel pedig csaknem minden szót ki lehet a legidegenebb nyelvből is magyarázni. *Etymologiát mindazáltal szótáríróknak elhaggni nem szabad;* az által világosodik fel nyelvünk története, szavaink értelme, s új szók alkotására csak a szószármaztatás törvényeiből lehet szabályokat venni. Azonban a szók eredetének kinyomozásában a *könnyenhívőség és túlságos kétkedés közt közép utat kell tartani*, s inkább tudatlanságunkat megvallanunk, mint hibát tanítani.

A szók vagy gyökök, mint péld. *rom*, vagy származékok, mint *romladék*, vagy összetételek, mint *vár-rom*, *le-ront*.

Gyökszónak hivatik az, mely nincsen szóképző által alkotva. Az ily gyökszók vagy eredetiek vagy kölcsönzöttek. Ezek eredetéről, a természeti hang után képzetteket kivéve, alig mondhatni valamit, mert az ős régiség homályában vész el. Már az ily gyökszókról, akár azok a finn, zsidó, arab, akár a perzsa, mongol, török, tatár, akár tót, német, deák, görög nyelvvel legyenek közösek, legtanácsosabb ezen szabályt követni, hogy: *hol a kölcsönözés akár nyelvünkbe, akár nyelvünkből világos, ott az kijelentessék; hol pedig eléggé ki nem mutatható, ott kétesnek maradjon a szótárban is, egyszerűen az jegyeztetvén meg, hogy ez vagy amaz magyar gyökszó, ez vagy amaz idegen nyelvvel közös.*

A még divatos idegen szókat is, mint péld. *status*, *philosophia* stb. fel kell venni s megmagyarázni, ami alkalomul szolgálhat arra, hogy idővel helyettök magyar szó alkottassék. — Néha az idegen szó nem azon nyelvből jön át, melynek tulajdona, p. o. *piacz*, az olasz *piazza*-ból van véve, noha eredetie a német *Platz*. Tévedés elhárítására a nagy szótárban ennek is föl kel jegyeztetnie.

A származék és összetett szóknál ki kell jelelni azon elemeket, melyekből összeállottak, hacsak a származás és összetétel könnyen-érthetősége azt szükségtelenné nem teszi, p. o. *napvilág*, *híres* stb. *)

---

*) E szakasz az, melytől a kivitelben némi határozatlansága miatt is eltérve, noha különösen kiküldetésünkkor főleg csak az értelmezésre valánk utalva, az elemzésekbe és hasonlításokba is mélyebben ereszkedtünk. De tettük ezt számos eleádások és mutatványok alapján is az Akadémia világos helyeslése

VI. szakasz. A szótári rövidségről.

Hogy szótárunk megszerezhető, olvasható, szóval, haszonvehető legyen, szükséges a rövidségre ügyelni.

A rövidség háromképen eszközölhető: 1) ha előadásunkat a lehetségig összevonva szerkesztjük, 2) ha a mondottakat nem ismételjük, 3) a többször előforduló szavakat rövidítve nyomatjuk.

Az előadás rövidsége abban áll, ha benne semmi fölösleges nincs. Erre nézve azonban inkább csak útmutatást mint szabályokat adhatni, és ugyan

1) Amely szót helyesen meghatározni nem lehet, ne törekedjünk azt hosszas körülírással elérni, mert ez többnyire nevetséges, sokszor lehetlen. *A tudományok s mesterségek szavainál néha elég csak azon tudományt vagy mesterséget említeni, melyhez a szó tartozik, vagy főbb tulajdonságaikat; az efféle szók egyébiránt is egy különös szótárba tartozván.*

2) A szók grammatikai tulajdonainak, vagy különböző értelmeinek felvilágosítására a lehetségig rövid példákkal éljünk, szükségtelenekkel pedig a szótárt ne terheljük.

3) Hosszas grammatikai vitatkozásokba ne avatkozzunk.

4) A szók meghatározására szükséges tárgyak rendéhez felettébb szorosan ne ragaszkodjunk, hanem tartsuk magunkat ahhoz, melyet az egyes szók minemüsége megkiván.

Vannak oly tulajdonok, melyek több szavakkal néha azoknak egész osztályával közösek; ezeket elég egy helyen elmondani s az olvasót oda utasítani, valamint a szók különönösebb és csak némely szókkal közös tulajdonít is elégséges egy szónál előadni, s a többieknél arra hivatkozni. A szükségtelen ismétlés a többiek közt mellőztetik az által is, ha a ragozatoknál a törzsököt kihagyvan, csak a ragokat teszszük ki, péld. *hit-et*, e helyett: *hit, hitet.* Hol mindazáltal a törzsökben, ragozáskor, akár egy vagy több betüben akár a mértékben változás történik, a törzsök egészen kiteendő, péld. *híd, hid-at; ló, lovat; hó, havat; vő, veje; derék, derekak; vet, vess; bocsát, bocsáss.*

Igen sok hely kiméltetik meg az által, ha a grammatikai műszók s egyéb gyakran előforduló szók rövidítve nyomatnak, melyekre nézve megkivántatik, hogy az ily összehuzott szók egymástól különbözzenek, s hogy lajstromuk a magyarázattal együtt a szótár elébe függesztessék.

II. A nagy magyar szótár miképeni dolgoztatásáról.

Előre bocsátván, hogy a nagy szótár írása két külön munkálatból, úgymint a szók teljes összegyüjtéséből, továbbá az egyes szók kidolgozásából áll: a társaság nem tartotta szükségesnek ez utóbbit az elsőtől felfüggeszteni; ugyanis a szók magyarázatához előre hozzá lehet fogni, és pedig ilyenképen:

---

mellett. E szakasz elején t. i. az mondatik: „A szók eredetének kinyomozásában a könnyenhivőség s túlságos kétkedés közt közép útat kell tartani s inkább tudatlanságunkat megvallanunk, mint hibát tanítani.“ Továbbá „Ezek (a gyökszók) eredetéről, a természeti hang után képzetteket kivéve alig mondhatni valamit.“ Végül „A származék és összetett szóknál ki kell jelelni azon elemeket, melyekből összeállottak, hacsak a származás és összetétel könnyenérthetősége azt szükségtelenné nem teszi.“

Már ha egy részről a gyökszók eredetéről nagy részben alig mondhatunk valamit, más részről a származásás és összetétel könnyen érthetősége az elemek kijelölését szükségtelenné teszi: akkor alig maradna, mit elemezzünk. Pedig ennek az értelem meghatározására is végtelen befolyása van. Ez okból határoztuk el magunkat az általános, de inductiok és abstractiók utján nyert elveken alapuló s némileg a hasonlítás szabályaival is egybekötött elemzésnek magyar származatú szókban az egész szótáron keresztül vitelére, mit számos mutatványokban az Akadémia elébe is terjesztettünk, s ez által helyeslést és az e szerénti munkálkodásra megbizatást nyertünk, mint alább eléjön. De eléjön igazolása is részünkről azon eljárásnak, melyet e tekintetben követénk vala.

1. Vétessék vezérkönyvül a m. tud. társaság által kiadott Zsebszótár; menjenek ennek minden czikkelyén végig az osztályok, mindenik kiirván belőle azon szókat, melyek vagy kizárólag hozzátartozók, vagy módosított, átvitt, alkalmaztatott értelemben jőnek benne elő. Ki levén így minden osztály jutványa írva, osztassék fel az, az értelem-magyarázat kidolgozása végett, az illető osztály tagjai között, kik mind azon czikkelyeket, melyek másokkal családi rokonságban állanak, egyetértőleg, tudományos megkülönböztetéssel fogják kidolgozni; ily egymásra ügyelő figyelmet fognak például kivánni ezek: inger, báj, kellem, kecs, kedvesség; vagy: ijed, rémül, retten, borzad stb.; vagy: elme, ész, értelem, okosság; indulat és szenvedély; öröm, kéj, gyönyör, elragadtatás, és száz efféle. Az ily felosztás után fenmaradó szók osztassanak fel azután osztálybeli különbség nélkül a rendes, és netalán vállalkozó tiszteleti és levelező tagok közt.

2. Aki osztályrészéből bizonyos számú szót kidolgozott, azt azonnal felolvashatja vizsgálat végett a kis gyülésben a nélkül, hogy betűrendet tartson, vagy arra várakozzék; tekintettel azonban azon szókra, melyeknek értelme, mint fenebb említetett, egyebekkel összevetve határoztathatik csak el lehető legpontosabban.

3. Az így felolvasott s helybenhagyott munka, egy különösen e végre készült jegyzőkönyvbe úgy irassék, hogy a magyarázott szók mindenkor kitetszőleg vagy felül magánosan álljanak. Munka-egyszerítés végett e jegyzőkönyvnek csak egyik lapja irassék be, hogy betűrendezéskor azokat elszelni, és így könnyebben sorozni lehessen.

4. Ami az így összeszedendő szók szerkesztését illeti, minthogy az még talán csak huzamosb idő lefolyta után kezdethetik meg, e kérdésbe a nagy gyülés nem ereszkedvén, a jelen pontbeli határozat szerint intézendő munkálkodásnak minél elébbi megindítását a kis gyülésekre bízta.

III. Dolgozat-példányok. *)

A, hangzó s egyszersmind legelső betű az Abc-ben, mely a nyelvünkben uralkodó hangosztály szerint a mélyekhez vagyis vastagokhoz tartozik.

A szokás két egymástól alaposan különböző *a* betűt ismer: zárt és nyíltat. A zárt, valamint a nyílt, ismét vagy rövid, vagy hosszú. Zárt rövid *a* van ezekben: *harang, akarat;* zárt hosszú ezekben: *aara, amaara,* a mi csak némely vidékek sajátja. A felső vármegyék, Hont, Bars, Nógrád stb. a zárt rövid *a* helyett nyílt röviddel élnek, s a *magam* nálok mägäm, *harag* häräg. Nyílt hosszú *á* van ezekben: *kár, vár, tár;* mely mindenkor vonással jegyeztetik. Az írói nyelv s míveltebb beszéd mind ezekből csak a zárt rövid *a*-t, s a nyílt hosszú *á*-t fogadta el, vonással emezt, amazt vonás nélkül.

A vont *á* hosszú tagot tesz a versmértékben: *ád, ár;* a vonatlan magában mindig rövidet: *hamar, magyar;* de hosszút, ha utána ugyanazon szóban két mássalhangzó következik: *adna, vannak.* Ugyan ez törvénye minden hangzónak. A cz, cs, gy, ly, ny, ty, sz, zs, nem tesznek két mássalhangzót.

A zárt rövid *a* igen rokon a rövid *o* hangzóval. A régieknél *Arad*=Orod; *Tihany*= Tichon; *Bihar*=Bihor. Dunántúl: *háza, látna* helyett hallani: *házo, látno.* A mai irónyelvben is vannak példái az ily felcseréléseknek: álm*a*dat, álm*o*dot; lak*a*dalom, lak*o*dalom.

---

*) E dolgozatpéldányok összeköttetésben különben is a föntebbi utasítással legjobban megfelelnek azon mindennemű követelésekre, melyek újabb időben, midőn már magának a szótárnak egyes füzetei sajtó alól kikerülni kezdettek, erre nézve tétetének.

Mi az utasításhoz s a példányokhoz tartottuk magunkat. S hogy minden most feltünedező követeléseknek megfeleljünk, ezekre kettőnknek egész életünk sem lett volna elegendő.

Az Akadémia sokkal gyakorlatibb volt utasításaiban, mint sem két embertől erejök fölötti dolgokat kivánjon. A munka megjelentével pedig bizonyosan könnyebb lesz annak tökéletesbítése és hálás köszönettel veendi az Akadémia az alapos pótlásokat, tehát mindenkinek alkalma fog nyílni, hogy nyelvészeti terjedelmesb ösmereteivel az ügynek és hazának szolgálhasson. Mi megtörtük az útat, igyekezünk rajta tovább haladni.

A, a betü jelenti 1) a hirtelen zaj által meglepettnek, vagy valamely váratlan esetre föleszmélőnek figyelmét vagy figyelmeztetését, s ilyenkor mint felkiáltó vagy figyelmeztető hang mind elül, mind utól tétethetik. A! harangoznak; amott a! ahon a! Hihetőleg ezen rövid *a* kapcsoltatott eleinte mutatóul s határozóul a nevek elejéhez is: *a* vár, *a* ház; amint ezeket némely vidékek maig is röviden ejtik. l. *Az, a.*

2) Jelent mindenféle indulatot és szenvedélyt, u. m. haragot, boszankodást, fájdalmat, csodálkozást, s ilyenkor hangja az indulathoz képest változó; de többnyire hosszú, vagy a *h* betünek gyenge leheletét is felveszi: ah! áh! hah! stb.

3) Jelenti az egyes 3-dik személyt az igéknél, vagy annak birtokát a vastag hangú neveknél (l. Ö.), de ezt nem mint eredeti, hanem az *ö*-ből hangrendesen elváltozott rag: ad-a, adt-a, adni-a; s a neveknél: kalpag-a, tor-a, vár-a. Az ily ragozatokban: ad-j-a, hí-v-a, ro-v-a, kalap-j-a, munká-j-a, ha-v-a, sa-v-a, a *j* és *v* segédbetük.

Néha pedig, szükségtelenül, hihetőleg a késedelmes nyelv hibájából, a szók végéhez ragasztatik: máj-a, zúz-a, tors-a, *máj, zúz, tors* helyett. Ilyenkor, minthogy értelmet nem változtat, el is hagyathatik.

Vég, fn. -et; jelent 1) határt időben és térben: világ vége, bot vége, vége az életnek. 2) Jelenti Magyarország határvidékét s a határőrzőket egyszersmind:

Vitézek! mi lehet
A kerek föld felett
Szebb dolog a végeknél. (Balassa.)

3) Röfös portékákban valamely egészet, mint: vég vászon, vég gyolcs, vég posztó.

Származékai: véges, végetlen, végső, végez, végezet, véghetetlen stb. (Ezek külön ismét, mint a czikkszó, kidolgozandók.)

Összetételei: Végbél, l. Bél.
Véghely, l. Hely.
Végszó, l. Szó.
Faluvég, hidvég (itt kidolgozandók).

Bátor, *-ort* vagy bát-*r-at;* t. bát-*r-ak,* hasonl. *-orabb* vagy bát-*rabb.* Jelent 1) maga erejében, tehetségében bizót, merészet, harczban s veszélyekben. Ily értelemben lett tiszteletneve Opusnak, ki Salamon s László királyok alatt híres bajnok volt. 2) Veszedelemtől mentet, s rokon értelmü a *ment, mentes, biztos* szavakkal; de ekkor inkább a *bátorságos* használtatik. 3) *Bátor,* kötszó gyanánt használtatik ezek helyett: *noha, bár, ámbár, jóllehet.* Szokásban van leginkább a régieknél, s ráhagyást, megengedést, s megnyugvást jelent; mondatik *ám*-mal is: *ámbátor.* A híres Bátoriak nemzetsége s több helységek emlékeztetnek ezen szó régiségére.

Származékai: bátran, bátrúl, bátorít, bátorítás, bátorság, bátorságos, bátortalan, bátortalanság, stb.

Én, személyes nm. szenvedő eset: éngem, éngemet, mely Dunán túl s Erdélyben divatozik; helyette *engem, engemet* van szokásban, mi talán az *én-em-et*-ből változott el, hol az *én* egyszer épen, utóbb elváltozott alakban (em) s szenvedő raggal (et) toldva jelenik meg; a *g* betüt az erősebb kiejtés adhatta hozzá. (L. Beh; beg édes, beh édes helyett). E névmás hiányos, több esetei nincsenek; de elváltozott alakban: em (öm, am, om) a név- és igeragozásban többször megjelenik. l. Em. Hibázó eseteit a ragoktól kölcsönözi, holott elváltozott alakban végül jelenik meg, nek-em, töl-em, vel-em, ról-am stb. Mondatik: én-nek-em, én-töl-em stb. mi nyomosításúl használtatik. Többesét l. Mi, mink.

Nyelvtudományilag jelenti az egyes első személyt, különben pedig mindenki magát, saját személyét nevezi *én*-nek, melyhez teste, lelke érzékei s tehetségeinek munkálatai tartoznak közvetlenül, ellentétben a tárgyakkal, melyek az érzéket s tehetséget mozgásba hozzák. Kant az eszmélet (öntudat) eszméletének nevezte az ént; Fichte ellenben az eszméletet az én eredményének tartá s így az én-t valami felsöbbnek: alanynak, mely mindennek alapja s kútfeje; s a nem-én maga (a mi másoknál tárgy) nem egyéb szerinte, mint az énnek ellentéte, s az én munkásságának eredménye.

A keleti nyelvekben ugyanazt jelentik a rokon hangu *ani* (zsidó), *ana* (arab), az aram *eno* és *ana* szavak s a finn *én,* mely az egyes első személyeiben fordul elő.

Származékai: enyém, enyéim.

Nek, névrag, birtokító és tulajdonító jelentéssel bir.

1) Mint birtokító megfelel a deák genitivusnak, s ekkor a *nek*-kel ragasztatott szó oly viszonyban áll egy másikkal, mint birtokkal, s a birtokszó rendesen közvetetlen a *nek* ragu szót kiséri vagy elözi; de változatosság kedvéért, kivált költöi nyelvben több szók, söt egész

mondás is, jöhetnek közbe : A jó fiú *atyjának haragját* nem ingerli; vagy a jó fiú *atyjának* nem ingerli *haragját*; a jó fiú *atyjának*, ha oka volna is az ellenmondásra, nem ingerli *haragját*.

A birtokító *nek*, ki is hagyathatik : *harangnak lába*, vagy *harang lába;* hiányjellel némelyeknél, másoknál a nélkül. Kivételt tesznek az érintett közbenvetések : a hazának minden hazafi kivánja virágzását, nem mondhatnók : a haza minden hazafi kivánja virágzását. Az illető melléknevek közbejövetele nem gátolja a nek kihagyását : a hazának minden fiai, vagy a haza minden fiai.

A birtokszó *nek* után a harmadik személynek birtokragait veszi fel, és ugyan amint egy vagy több a birtokos, úgy a ragoknak is vagy egy vagy több birtokuaknak kell lenni: *embernek élete, embereknek életök;* mely törvénytöl azonban a nyelvünkben uralkodó gazdálkodás, a szebb hangzás, de a köz szokás is eltérni szabadságot adván, így mondhatni : *embereknek élete*, v. *emberek élete.*

A független névhatározók is : előtt, mellett, megett, alatt, felé, hozzá stb. felveszik a birtokító *nek* után a birtokragot, de mihelyt a *nek* elhagyatott, ezek is elvesztik ragaikat : *a háznak elötte*, a ház előtt.

A birtokszó, elébe is tétethetik a *nek* ragos szónak; de ily esetben a *nek*-et nem lehet kihagyni : nem mondhatni tehát : gyümölcse kertem, kertemnek helyett.

2) Mint tulajdonító megfelel a *nek* a deák dativusnak, s felvevén a birtokragokat, az egyes és többes szám mind a három személyeinek tulajdonító esetévé válik :

nek-em	nek-ünk
nek-ed	nektek
nek-i(ie)	nek-ik(iök)

Mondatik nyujtva is : *nékem* stb. Nyomosítóul felveszi a személyes névmásokat elül is : én-nekem, te-neked stb.

A *nek* hajdan nem változva állott a vastag hangúak után is : pokol-nek, halál-nek, Tuhutum-nek; de a szokás *nak*-ra változtatta : pokolnak, halálnak, Tuhutumnak.

Től, névrag, fölveszi az egy birtokú személyragokat.

töl-em	töl-ünk
töl-ed	töl-etek
töl-e	töl-ök

A mélyhanguak után *tól*-ra változik: kár-tól. A rövid hangzó (az i, u, ü-t kivéve) elötte hosszuvá lesz : eke, ekétöl.

A szót, melyhez ragasztatik, az eredés tövévé, vagy a megindulás, eltávozás pontjává teszi, vagyis oly határvonallá, honnan valaminek eredése, távozása vagy távolsága méretik, pl. mindnyájan Ádámtól eredünk. Buda Pesttöl 200 ölnyire van. Ily értelemben módosítja továbbá mind azon szók jelentését, honnan jónak vagy rosznak eredését várjuk vagy rettegjük; pl. Istentöl jót várni. Félni a haláltól. — Használtatik a *miatt* helyett is! pl. nem alhatik a fájdalomtól = fájdalom miatt: nem lát a szemétöl = szeme miatt; sok fától (fa miatt) az erdőt.

Rokon értelmü a *böl* és *ról* ragokkal, tölök annyiban elhajló, hogy amaz a kútfő, emez az alap eszméjét kapcsolja a nevek értelméhez, a *töl* pedig inkább az általános és kül vonaloknál marad.

Összetettnek látszik a *ta* (honnan to-va s tá-vol erednek) vagy tö, és *el* részecskékből, mely szinte távozást jelent : ta-el = töl, mintha mondanók : tova- el.

Mér, cs. mér-sz. — mér-t. Jelenti 1) meghatározását a távolságnak és aránynak térben, 2) időben : ahhoz méri az időt; 3) meghatározását a mennyiségnek s ekkor *vel* ragot kiván, pl. itczével mérni a bort, sert stb.; 4) a súlynak : mérni valamely testet, hány font, mázsa stb.; 5) árnak, bizonyos mennyiség vagy súly szerint valamit árúlni, pl. sert, bort mérni; 6)-hoz mérni, jelent : valamely személyt vagy tárgyat máshoz hasonlítani vagy szabni.

Származékai : mérleg, mérnök, mérsék, mérsékel, mérséklet, mérték, mértéklet, mértékletes, mértékletlen, mértéktelen.

Összetételei : bemér, felmér, kimér, megmér, összemér (vel) stb.

Fut, k. fut-sz. fut-ott; *futtam* tájdivat a szokottabb *futottam* helyett. Jelenti 1) embernek vagy állatnak a rendes lépésnél gyorsabb, erőszakosabb haladását; gyorsabb s nem oly általános mint a járás, kevesb a rohanásnál, egy értelmünek vehetni a szaladással; 2) híg testnek mederből, de sajátabbúl, edényből kiömlését, pl. fut a leves stb.

Használtatik cselekvőleg is : versenyt fut = versenyez, pályát fut = pályáz, s mind két esetben *vel* ragu szót kiván.

Származékai : futamik, futamat, futamatnyi; futamodás; futás; futó, futós; futtat, futtatás stb.

Öszvetételei : elmefuttatás; kengyelfutó; lófuttatás; befut; elfut, kifut, megfut, k. és cs; megfutamodik.

Romlik, *romol*, k. romlom, romlol, romlunk, romlotok, romlanak; vagy : romolok, (szokatlan), romolsz, romolunk, romoltok, romolnak; mult 3-d személy : romlott, vagy romolt.

Jelenti 1) valamely testnek bontakozását, pusztulását, aljasodását: 2) jelent szellemi, vagy erkölcsi megfogyatkozást, aljasodást : romlik a nép, a sziv.

Ered e szóból : *rom;* hozzá járul az *el* szóképző, s lesz hangváltozással *rom-ol*; ehez járulván az *ik*, lesz öszvehuzva *romlik.*

Származékai : romladék, romladékony; romladozik; romlékony; romlott, romlottság.

Öszvetételei : elromlik, leromlik, megromlik, öszveromlik.

Vesz, hiányos és rendhagyó cs. valamely dolognak elfoglalását, vagy általvíve, áron szerzését jelenti. Csak jelentőmód jelen ideje van : *veszek*, *veszesz* stb; egyéb módjait s idöit a *vë* gyökből veszi *v* közbevetésével vagy a nélkül, *ve-v-ém*, *ve-end* stb.

2) A parancsoló mód 2-dik sz. *végy*, mely vonatlanul szokottabb a többi személyekben stb. stb.

Nagygyülési határozat

1844. dec. 16-án.

(M. Akad. Értes. 1844. 223—225. l.).

A nagy szótár hirtelen el nem készülhetvén, miután a legnehezebb részek még hátra vannak, úgymint a származtató, hasonlító és nyelvtörténeti, mint a melyekhez még a szükséges elökészületek nincsenek együtt, az Akademia által egy oly, *csupán értelmező szótár* fog kiadatni, mely a *m. nyelvnek egyetemes szókincsét* magában foglalja, nem zárván ki abból semmit, *mi nyelvtanilag helyesen készült s bár mely ágán az életnek és tudománynak él és használtatik.* Még a *nem helyesen képzett*, de az életben vagy egy és más tudomány körben felkapott szók is felveendők, nem különben, a nyelvfejlődése folytával *értelmöket*, *változtatott* szóknak régibb értelmök, söt egyes iróknak bár nem helyeslendő, *de jeles müvekben* előforduló kifejezései is, megjegyezvén azonban az ilyeneknél mindig, akár a képzési, akár az értelmezési hibásságot, mi által e szótár gyakorlati használatossága nevekedtével egyszersmind a nyelvtisztítására is üdvös hatást fog gyakorolni. Felveendők ezeken kivül az újra *felélesztett régi szók* is, valamint a *tájszók* közöl mind azok, mik bármely tekintetben magokat ajánlják. Végre felveendők egész kiterjedésükben a *ragok* és *képzök* minden lehető viszonyaikban.

Mi az *értelmezést* illeti, az magyar nyelven készítendő, és deák, német, vagy más nyelvű szó csak akkor és ott feljegyzendő, hol az a magyarázandó szó értelmileg bővebb felvilágosítására élesebb és szabatosabb meghatározására szolgál. Minthogy pedig számos szóknak, főkép pedig az igéknek értelme különböző mondatokban sokfélekép módosul, és saját árnyéklatokat veszen fel; de különben is az értelmezés a maga általánosságában nem lévén mindenkor képes elég élesen festeni a szó lényegét : a szükséghez képest *példák* is fognak az értelmezéshez adatni, szokott *mondatok* és *szólásformák*, söt *példabeszédek* is : mikhez Kresznerics és Dugonics munkáiban bő anyagot találhatni.

A *nyelvtani részt* illetöleg feljegyzendő minden szónak, mely beszédrészhez tartozása, kivévén összetételeket, megemlítendők továbbá a szóknak mind azon *sajátságai*, mik az általános poradigmáktól eltérnek, végre a *szókötési* tulajdonságok is, mik ismét példák által legjobban kitüntethetők.

Ezek szerint e szótár a nyelvet annak *nyelvtani és lexicographiai jelen állapotja szerint* advàn vissza, mellőzni fogja annak belső történetét, a szószármaztatást és nyelvhasonlítást és a dolog természeténél fogva csak egy részből fog állani.

Magát a *készítésmódját* illetöleg, ide fordítandók a nagy szótár részére készült és készitendő értelmezési dolgozatok; a szóanyag pedig a Társaság zseb-, táj- és müszótárain kivül tekintélyesb szó- és tankönyveinkből lesz öszveszedendő. E munkával a Társaság által a maga kebeléből választandó *szerkesztő* fog megbizatni. A szerkesztő köteles dolgozását időnként egy szinte a Társaság által választandó *vizsgálóval* közölni. A szerkesztő s vizsgáló lesznek kezesek a Tár-

saság előtt, a munkának az utasitás szellemében és formái szerint szorgalmatos és lelkiismeretes elkészüléseért. Osztályok és kisgyülés mindenben tartoznak a szerkesztő és ellenőrző vizsgálónak segedelmére lenni, nevezetesen a műszók értelmezése és minden új képzésü szó az illető osztálylyal helybenhagyás végett közöltetik; ha pedig valamely tárgyra nézve a szerkesztő s vizsgáló meg nem egyezhetnének, a fenforgó kérdés eldöntése a kisgyülést illeti. Hogy a Társaságnak nyelvtani kifejezett elvei mindkettősökre nézve kötelezők, a mondottakból magában következik. A Társaság ilynemü szellemi, organicus és anyagi hozzájárulta mellett, e munkát magáénak fogja vallhatni, s ez leend az *első valóban akademiai magyar szótár*, s egyszersmind részét teendi a majdan elkészülendő Nagy Szótárnak.

Az első dolgozatok felolvasása az 1846. évi osztályülésekben történt, az osztálynak teljes helybenhagyásával.

Ugyanez évben a XVII. nagygyülés a kis gyülés javaslatára a csupán szoros-tudománybeli használatban levő műszókat a nagy szótárból kirekesztetni határozta.

Pótlék-utasítások, illetőleg jóváhagyások.

I. Kivonat az 1847-diki Értesítőből. Kisgyülés febr. 8. (A nyelvtudományi osztály részére), 24. lapon : „Czuczor G. és Fogarasi J., amaz mint a nagy szótár szerkesztője, ez mint annak ellenőrző vizsgálója bejelentették, hogy ők túl menvén az utasításon, mely a szók kimerítő értelmezését, úgy a nyelvtani és szókötési viszonyok eléadását kivánja csak, az *etymologiát* is fel kezdék venni a munkába, s ennek felderítésére, hol szükségesnek látszik a szók más nyelvekkeli *egybehasonlításába* is bocsátkoztak; mely kibővítése a tervnek, miután több rendbeli, ekkép dolgozott szóczikk felolvastatott, köz helyeslést nyervén, kinyilatkoztatá a két megbizott tag, hogy e szerént közös munkával az eddig már elvégzett betűket kipótolandják, s az egészet így folytatandják, miáltal a nagy szótár nemcsak értelmező, hanem szónyomozó és öszvehasonlító is leszen. Az ülés kedvesen vevén a szerkesztők e dícséretes buzgóságát, melynél fogva feladásuknál teljesb és tökéletesb munkát adni vállalkoznak, azt, méltánylata mellett, a nagy gyülésnek is bejelentetni rendelte."

II. Kivonat az 1851. Értesítőből. Kisgyülés nov. 8. (A nyelv- és széptudd. osztálya számára), 298. lapon : „Olvastatott a nagy szótári munkálatok mibenléte iránt kiküldött választmány (Hunfalvy Pál, Mátray Gábor, Toldy Ferencz) tudósítása az osztályhoz, melyből kitűnt, hogy az utolsó tudósítás ólta a szótár a *Hézag* szótól a *Ka*-ig haladt elő, mely rész mintegy 8000 czikket foglal magában; hogy azokban már nemcsak az értelmező, hanem az utóbb bővített terv szerint a szófejtő és nyelvhasonlító elem is jóformán szerepel; söt hogy ott, hol a szók rokonsága más, az elébbi betűk sorában álló szókra vezetett vissza, ezek is bővebb kifejtést nyertek. Továbbá, hogy az idők, s a megbízott férfiak közbejött viszonyai által többször megszakadt munkálat sept. 1-től ismét rendesen, söt kettözött élénkséggel foly. Mi az etymologiai és nyelvhasonlítási fejtegetéseknek netán szabandó határokat illeti: hosszas tanácskozás után úgy nyilatkozott a választmány, miszerént leginkább a *tudva, s a kétesen idegen szók*, melyek több-kevesebb nyelvészek által s nem minden ok nélkül, idegeneknek tartatnak, *ovatosan tárgyaltassanak és hódíttassanak a magyar nyelv eredeti birtokául;* a nyelvhasonlítás pedig *a rokon hangú és értelmű szók egymásmellett elsorolására szoríttassék:* kivévén, hol az egyik vagy másik nyelvből vétel nagyobbkisebb bizonyossággal állíttathatik. E javaslatban az osztály megnyugodván, az a két szerkesztőnek figyelmébe ajánltatott."

III. Kivonat az 1853-diki Értesítőből. Öszves kis gyülés január 31-dikén 10. lapon : „Olvastatott b. Eötvös József, Balogh Pál és Toldy Ferencz bizottmányi jelentésök a nagyszótári munkálatok mibenlétéről, melyszerént a munka 1851. nov. 4-től e hó végeig a *Kancsal* czikktől *Meggörbeszt* czikkig haladt, e részben 10,724 kisebb-nagyobb czikket foglal s a szerző jelenleg az egésznek ötödik hetedében munkálkodik; hogy továbbá e rész is *minőségileg azon gonddal, alaposággal, beható és kiterjedt nyelvismerettel készült*, melyet a társaság szerző eléadásaiból már ismer."

IV. Kivonat az 1854-diki Értesítőből. Kis gyülés febr. 6. (A nyelvtudományi osztály részére), 35. lapon : „Olvastatott b. Eötvös József, Balogh Pál és Toldy Ferencz megbizott t. és rr. tt. jelentése a nagy szótár mibenlétéről, melyszerint az a múlt évi vizsgálat, vagyis 1853-diki febr. 1-töl f. évi január végéig a „Meggörbeszt" szótól az „Öröm" czikkszóig haladott elő, e rész 6400 czikkből állván, s így kevesebből ugyan egy negyeddel a múlt évi dolgozatnál : de ami részint azon három havi betegeskedésnek tulajdonítandó, mely a folytonos munkálkodás következtében is fogta el a múlt évben a szorgalmas szerzőt, részint azon, a szótárírással szoros kapcsolatban lévő nyelvnyomozó munkásságnak, melynek gyümölcseit az osztály több kis gyülési előadásokban vette, a miknek tárgyalása a szótárra magára csak a legnagyobb hasznú lehet. Különben több *újabb czikkek figyelmes átnézése* meggyőzte a bizottmányt a felől, hogy szerző ernyedetlen gonddal és lelkesedéssel folytatja müvét. — Ezekhez Fogarasi János rt., mint megbizott munkatársa a szótárszerkesztőnek, jelentette, hogy harmadszor ment ez évben keresztül a munkán a H betüig, miután az akadémiai nyelvtudományi mozgalmak szükségkép hatottak a dolgozókra, úgy hogy míg egyfelül a hasonlító résznek nagyobb kiterjedés és beljebbható munkásság, úgy másfelül nagyobb ovatosság is jutott; reményli egyébiránt, hogy miután a később fölvett szónyomozó elem a most átvizsgálás alatt lévő részekben bőven van tárgyalva, a munka az ő részéről is ezentúl gyorsabban haladand. Az osztály e jelentések után az ügy mibenlétére nézve teljesen megnyugodott."

Ezeken kivül évenként küldött ki az Akadémia bizottságot, mely a munkálat eléhaladásáról vala jelentést teendő.

MÁSODIK RÉSZ.

Részletesb igazolása azon elveknek, illetőleg eljárási módoknak, melyeket a munka folytában az általános utasítások nyomán is követtünk.

I. Szakasz. A szók értelmezése.

Az „értelmező szótár" fogalmához tartozik, hogy a szók értéményét minél szabatosabban körülirva meghatározza. E végre mindenek előtt a nyelv belső forrásait, nevezetesen a szók mind mai, mind ószerü vagy elavúlt, mind országos és tájbeli, mind népies és irodalmi divatát szemügyre kell vennie s fölhasználnia, különös figyelemmel levén a közmondatokra, példabeszédekre, népdalokra, népmesékre, dajkanyelvre, melyekben bizonyos kifejezések és formák mintegy megcsontosulva változatlanúl szállnak szájról szájra, korról korra által. Midőn tehát valamely szónak — legyen az sajátunk, közös, vagy kölcsönözött — egyedül elnevezési tárgya van kérdésben, azt közvetlenül és határozottan a belső nyelvszokás mondja meg, s tisztában lehetünk vele a nélkül, hogy akár rokonnal, akár idegennel hasonlítanók öszve. Ez a szónak egyéni önálló mivoltát illeti, s nem terjeszkedik tovább, mint azon eszmeképre, melyet elménkben eléidéz, pl. a *fej*, mint az állati testnek köz ismeretü alkatrésze, minden magyar ember előtt világos fogalomkép tünik fel, ha nem gondol is rá, hogy mily magyar szókkal áll családi rokonságban, söt az idegen *fölöstökömöt* is legott érti a nélkül, hogy tudná, vagy csak gyanitaná is, hogy a német *frühstück*-ből származott, ellenben az *éjomét*, tösgyökeres magyar létére, már csak bizonyos vidéken ismeretes. Továbbá, midőn a szó bizonyos érzék által felfogható tapasztalati tárgyat jelent, milyenek az állati, növényi, ásványi testek, vagy különféle eszközök, müvek nevei, vagy egyszerü cselekvést, állapotot jelentő igék stb. az értelmezés szabatos és világos lehet, ha az illető tárgynak sajátságait úgy leirja, hogy azt minden egyébtől meg lehessen különböztetni. Az ily szókat más nyelveken is tökéletes szabatossággal vissza lehet adni, pl.

kéz, hell. *χείρ*, lat. *manus*, ném. *hand*, szláv. *ruka* ;
vas, hell. *σίδηρον*, latin *ferrum*, ném. *eisen*, szláv. *zelezo* ;
kő, hell. *λίθος*, lat. *lapis*, ném. *stein*, szláv. *kamen* stb.

Az ily határozott tárgyakra vonatkozó szók tulajdon értelme minden nyelvben egyezik, tehát értelmezésök is ugyanazon körülirás által eszközölhető, vagyis amely meghatározás illik rájok az

egyik nyelvben, ugyanaz illik a másikban is. Ilyenekre nézve az „értelmező“ az idegen szótárokban foglalt érteményezéseket átveheti a magáéba.

De vannak minden nyelvben oly sajátnemű szók, kivált származékok, melyeknek más nyelvben ugyanannyit mondó másuk nincsen, hanem vagy szélesebb vagy szükebb jelentésű, vagy egészen másnemű szóval adhatók csak vissza. Ilyenek:

a) azon szók, melyek valamely népnek saját ismerettárgyait jelentik, milyek pl. csak azon nép körében létező, vagy eredetileg ott támadt állapotok, foglalkozások, hivatalok, szokások, szertartások, viseletek, ételek, italok, nyavalyák, játékok, mulatságok, eszközök, szerszámok stb. nevei, melyek érteményei bizonyos idegenekéihez némileg hasonlók ugyan, de nem azonosak, pl. *főbíró, dúló, huszár, csikós, gulyás, csirás, pákász, csákó, gucsma, gatya, topán, tarhonya, gáncza, laska, tyúkverő, herőcze, ördöglomba* stb., melyeket úgy kell értelmezni, hogy az idegen is világos fogalmat nyerjen abból. Ebben áll előnye az értelmező szótárnak a közönséges szótárok fölött, melyek midőn szót szóval törekesznek visszaadni, a valódi érteményt nem képesek szabatos világossággal meghatározni.

b) oly származékok, melyek képzőiknél fogva több fogalmat rejtenek magukban, s idegen nyelvre csak körülírva fordíthatók, milyenek nyelvünkben a *tehető, míveltető, gyakorlatos, visszaható, belszenvedő* igealakok, pl. üldögelhet, iratgathat, gondolkodik, kezeskedik, kanyarodik, hánykolódik, csendül, kondul, zörren, durran; általán a származékigék finom árnyalatai, melyekben nyelvünk páratlanúl, szintén bujálkodásig gazdag, és pazar.

c) a hasonnemüek (synonymák), melyeket a hanyagabb nyelvszokás egymással fölcserélve használ, holott gyökeikre nézve árnyalatilag különböznek pl. *ballag* = kényelmesen, lassú léptekkel, mintegy *billegve* megy, járdogál; *baktat* = bukdosva *bukdácsolva* megy, mint a nyúl; *kullog* = magát *megkunva*, mintegy lesve, alattomosan lépdegel, mint a zsákmány után szimatoló farkas; *kammog* = tunyán, magát elhagyva, mintegy *kamós*, azaz görbült testtel mendegel, mint a kamasz vagy a mélázó komondor; *sunnyog* = magát megsúnyva, testét öszvehúzva, óvatosan, lassudan mozog. Így különböznek gyökre nézve egymástól ezen hasonló nemüek: *barangol, csatangol, csatolál, csavarog, tekereg, kóborog, kóválygo, koslat, kósternyál, kószál, kóriczál, kalézol, kelekolál, kurittol, csámolyog, satrat, sertepertél, zulánbol* stb.

II. Szakasz. Ugyanazon szónak többféle érteménye.

Az emberi észjárás valamint a fogalmakat, úgy azok hangképeit is rokonítani szokta, vagyis, amelyek bizonyos közjegyben egyeznek, s ennélfogva egynemű fogalom alá vonhatók, ugyanazon szóval fejezi ki. Ez esetben az értelmezés föladata a rokonértemények észtani öszvefüggését, illetőleg származási egymásutánját és rendét eléadni. Első helyen áll a *tulajdon* értemény, azután következnek az *átvittek*, a *képesek*. Előbbi eredetű az *anyagi, érzéki*, mint a *szellemi, erkölcsi*, előbbi az *öszszerű* (concret) mint az *elvont*, a *természeti* mint a *mesterségi*, pl. *sip* a) természeti hang, melyből lett *sipít, sipog*; b) sipító panaszos, kesergő, esengő hangú érzelemnyilvánítás, honnan a *sipánkodik* vagy *sopánkodik*; c) ily hangot adó csöves hangszer, honnan *sipol, sípos*; d) csőalakú nyilás, kóros lik a testen, a *sipoly* származékban. Hasonlóan a *szűr* főnév a) =*szőr*, b) szőrből vagy szőrnemű durva gyapjuból kallott posztókelme, c) ily kelméből varrott ruha. A tulajdon értemény azon középpont, mely körül a többi forog, melyre bizonyos közjegynél fogva mindnyája visszavihető; de minthogy valamely tárgynak másmás jegyei szolgálhatnak hasonlítási alapul, gyakran történik, hogy az átvitt értemények egymással nem, csak a középpontival állanak viszonyban, s ezek a *másod-* vagy *mellékértemények*, pl. *fej* vagy *fő*, tulajd. ért. caput animalis: *emberfej, lófej, borjúfej, disznófej, verébfej, varjúfej* stb., melynek

I. egyik jegye a *magas helyzet, tetőzet*, honnan átv. ért. jelenti a) a kéznek, lábnak felső lapját: *lábfej, kézfej*, s innen ismét átv. ért. *csizmafej*, mely a lábfejet takarja, különböztetésül a *talpat, sarkat, lábszárt* födő csizmatalptól, csizmasarktól, csizmaszártól, b) valamely kézmünek, állványos készítménynek tetejét, pl. *oszlopfej, nyeregfej*, c) vizek, erek, folyók eredeti helyét, mennyiben ezek fölülről alá folynak: *Pinkafej, Szalafej, kútfej, Tapolczafő, Balatonfő*, ellentéte az alattiságot jelentő *tő*, mely a fejhez képest legalantabb fekszik, pl. *Marczaltő, Zsitvatő*; innen átv. szélesb ért. kiindulási pont, pl. *pályafő*, honnan a versenyfutás kezdődik, *hídfő*, a híd eleje. Mint mértani magasságot jelentővel családi viszonyban állanak: *fel, fén, féd* vagy *födél*, s ellentétesei, *le, len, lent, al, alant, láb*.

Átv. képes ért. társadalmilag vagy erkölcsileg mások fölött, mintegy legmagasabb polczon álló személy: *ház feje, család feje* „a nemzetnek teste a nép, feje annak a király“ (Kisf. S.), *főúr, főnemes, főpap*. Ellentéte: *alattvaló*.

II. Második szembeötlő jegye a deréktól különváló, buczkós, csomós, tömör, zömök, gombnemü, hengerded stb. alak, honnan átv. ért. *botfej*, „minden botnak végén a feje“, *szőlőfej, hagymafej, kukoriczafej, káposztafej, mákfej, gabnafej, szegfej* stb.

III. Mint a léleknek, szellemi müködések szerveinek székhelye, s mintegy tartalmazója átv. ért. : elme, ész, akarat, pl. *okos világos fej; jó, rosz fej; kemény, makacs fej, rávetni valamire a fejét* = akaratát rászánni. Tartalmazó a tartalom helyett. Innen a) mint lényeges, legnemesebb rész, az egész emberi lényeg, azaz személy, egyéniség helyett: *szegény fejem!* me miserum! *fejedre szóltál*, tenmagad ellen; *fejenként*, egyenként, személyenként; b) helyettes valami, mely mintegy képvisel, személyesít valamit : *kölcsön fejében adni, adósság fejében fizetni*; *ajándék, barátság, ingyen fejében, szégyen fejében*, vagyis szégyen megváltására, kikerülésére, *falu fejében* = helyett, „falu fejében nem mindig tanácsos kardot rántani“, (közm.) c) mint az életszervek központja, jelenti magát az életet : *fejét koczkáztatja, fejére halált mondottak, fejemet merném rátenni, fejemre fogadok, nem félti a fejét, fejét vették.*

Íme így folynak egymásból, és függenek öszve a szók értem ényei! Különösen ama vázlatos értem ényezésből kitetszik, hogy a *fejnek* a) magas helyzete b) alakja, c) belső lényege, szervezete szolgál érteményezési alapúl, melyekből a többi átv. és képes értemények szétágazva származtak, s azokat végelemzésben az illető testrésznek mint szemmel látható tárgynak tulajdon értelmére lehet és kell visszavinni.

Ezen alapon értelmezendők a *fej* származékai is :

fejes, a) aminek tulajdon ért. állati feje van, b) aminek, átv. ért. fejhez hasonló buczkója, alakja van : *fejes bot, fejes szeg, fejes káposzta, saláta*, c) a fejben székelő léleknek, illetőleg kedélynek makacs, magát megkötő tulajdonságával biró : *fejes gyermek, fejeskedik*, makacskodik, *fejesség*, makacsság. Ellentéte *fejetlen* a) aminek állati feje akármily okból hiányzik b) buczkótlan, csomótlan, *fejetlen gabonaszár, szölővessző, fejetlen káposztatorzsa, fejetlen bot, szeg*, c) erkölcsi, társadalmi fej nélkül való : *fejetlen nép, ország;*

fejedelem, átv. legfelsőbb hatalmat gyakorló személy valamely nép, ország fölött; rokonai : *felség, felsőség, fenség, fensőség*;

fejel, átv. a lábbelinek azon részét csinálja, mely a lábfejet takarja; s mennyiben a *fej* régiesen *fe*, innen *fék* = lófejkötő, capistrum;

fejez, a) tulajd. vagy átv. értelmü fejet levág, lemetsz; *embert fejezni, mákot, gabonát fejezni*; b) *befejez* = valamely münek, munkának mintegy fejét, födelét, fölét elkészíti s bevégzi. Ettöl különbözik a *kifejez*, melynek gyöke nem a *caput, fej*, hanem azon *fej*, melyből *fejlik, fejt, fejteget* származnak, s rokona a *fes feslik*, mert *kifejezni magát* vagy *valamit* = gondolatát vagy valamely eszmét világosan, mintegy burkából kifejteni, latinúl *explicare, exprimere*, németül *ausdrücken*, azaz átv. ért. mintegy héjából kifejteni, kinyomni, kiválasztani, tehát az elválasztásra vonatkozó *fél, vel, vál* családhoz tartozik, valamint a *fejsze*, mint vágó, hasító eszköz, (securis a secando), és a *fej* ige, mely a tejet kifejti, kiválasztja a tögyből.

III. Szakasz. Szócsaládosítás.

Az értelmezés egyik fő segédeszköze, sőt kelléke a szócsaládositás. Alig van szó, melynek a maga nyelvében családtársa nem volna. A családi szók *egyenes* vagy *oldalágon* rokonok; amazok bizonyos változatlan gyökből vagy törzsből folynak ki, pl. a *rom* gyök *) származékai : *romb, romos, romtalan, romol, romlik romt* (ront), *romgál* (rongál), *romcs* (roncs), *romgy* (rongy), melyekből ismét fióksarjak fakadnak : *rombol, rombolás, rombolgat, romboló, rontás, rontó, rontogat, rongálás, roncsol, roncsos, rongyos, rongyosodik, rongyolódik, rongyász* stb.

*) Gyök tulajdonképen a szónak azon egytagú elemi része volna, melynek nincs többé önállósága, köz használatu értelme, milyen pl. *dar* darab, darabol stb. szókban. Azonban részint mivel az ily szónak ismét lehet társa, mely önálló szó pl. *dar*-nak *tör*, részint mivel gyakran számos egytagu szók vagy szórészek egymással ismét megegyeznek valamely közös elemben pl. *roz* (rozzan gyöke), *roh* (rohad gyöke), *rom*, (mely ma ugyan önálló szó, de régebben szinte csak elemezett szórész vala), *rogy*-(ik), *rosz* (önálló) stb. beszédrészeknek közös eleme : *ro*, mely mint látjuk, már részint sajátlagos (nem önálló) gyökökből, részint pedig önálló szókból vonatott el, csak gyökelemnek nevezhető. Innen a ‚gyök‘ nevezet alatt a magyar nyelvtudományban ennek két faját értjük, mely is : *önálló* (vagy élő) *gyök*; és *elvont* (régiesen holt) gyök. Amaz másképen *gyökszó*, pl. *az, ez, él, hal, rosz, tör* stb. emez csak egyszerüen *gyök* pl. *am em* (amaz, emez

Az oldalágu rokonok némi saját jegygyel bírnak, de gyökeik vagy törzseik mind bizonyos alaphangban, mind alapfogalomban egyeznek, pl.

kar, karika, karima, karám, karing;

ker, kerek, kerül, kerít, kereng, kerge;

kor, korong, korcz, korlát;

kör, körös, köröz, körny, környez, körül;

kur, kurittol (csavarog, tekereg), kurtula; melyekben a kerekség nemét jelentő alaphangok a *k—r*, a fajt különböztetők, *a, e, o, ö, u*. Az ily rokon szócsaládok egy szónemzetséget képeznek.

A szónemzetségek ismét rokoníthatók, mennyiben alaphangra és érteményre hasonlók, péld. a föntebbiekkel azon *g—r*, *gy—r* gyök hanguak, melyek a kerekdedhez hasonló görbe alakra vagy mozgásra vonatkoznak:

gör, görbe, görcs, gördül, görnyed, görhes;

gur, gurba, gurul, gurít, guriga;

gyür. gyürü, gyürke, gyüremlik;

továbbá a *h—r* alaphanguak, mint:

hór, horog, horgas, horgad, horpaszt; a *k—l* gyökhanguak, melyek a keményebb *r* helyett lágyabb *l*-t vesznek föl:

kal, kaland, kalandoz (ide-oda jár, csavarog), kalézol, kalimpáz, kalisztál, kalinkó, kalantyú, kalincs;

kel, kelekóla, kelekolál, kelentyü; és a még lágyabb *k—j* alaphanguak:

kaj, kajcs, kajla, kajmó, kajsza, stb. Tudnivaló, hogy némely családok szaporábbak, s többfelé elágazók, mások kevesebb fajzatuak.

Az idegen nyelvekből kölcsön vett szók egyenes ágon szintén eresztenek családi rajokat, magyaros képzők által, pl. *czégér* (zeiger), czégéres, czégértelen, czégérü, czégérez, czégérezés; *iskola*, iskolai, iskolás, iskoláztat, iskolátlan; *patak*, pataki, patakú, patakos, pataktalan, patakzik; de ezek idegen eredete már onnan is gyanítható, hogy oldalágu rokonaik nincsenek, mennyiben gyökeik alapérteményre nézve más magyar szókkal nem családosíthatók, pl. a *hóstát*, *palajbász*, *formondor*, *igrecz*, ámbár mind elő- mind utótagjokra nézve több magyar gyökhöz, illetőleg képzőkhöz hasonlók, de minthogy azokkal érteményi rokonságban nincsenek, idegen eredetöket legott elárulják, ha nem tudnók is, hogy a *hóstat* = *vorstadt*, a *palajbász* = *bleiweisz*, a *formondor* = *vormund* (er), az *igrecz* = szláv *igracz*, azaz, játszó, különösen hangszeren játszó, mert *igrati* = játszani.

Ha az anyaszó önálló, világot vet s mintegy saját bélyegét üti leányaira, pl. *tör*, törés, törött, töretlen, tördel, törtet, töredék, töredékeny; ha pedig önállással nem bír, vagy elavúlt, akkor érteményét a rokon érteményü származékok öszvegéből vonjuk el, pl.

gom, gomb, gombócz, gomboly, gombolyag, gombolyít, gombolyodik, gomoly, gomolyít gomolyodik;

göm, gömb, gömböly, gömbölyü, gömböcz, gömbölyeg, gömbölyít, gömbölyödik;

gum, gumó, gumós, gumósodik;

güm, gümő, gümős, gümősödik;

kom, komp, kompis, kompol, kompoty;

hom, homp, hompol, homolít, homolka, homorú, homorodik;

hém, *hén*, henger, hengeredik, hengerít, hengerget, henter, henteredik, henterget;

höm, hömb, hömböly, hömbölyög, hömp, hömpölyög, hömpölyget;

csom, csomb, csombor, csombók, csoma;

csöm, csömb, csömböly, csömbölék, csömek, csömör;

dom, domb, dombor, domborodik, domborít;

döm, döme, dömöczkös, dömbicz, dömsödi;

---

szókban), *hal* („halad, halaszt" szókban), *ros*, *dar* stb. S ha a két rendbeliek némelyikének találjuk még egy közös elemét, melyet a magyar nyelvérzés még mindig ért vagy érteni látszik, pl. föntebb *ro*, ennek gyökelem, némelyek szerént *csira* (szócsira) a neve. Továbbá azon szó vagy szórész, mely már mint gyök módosulaton ment által és szinte mind önálló szó mind csak elvont szórész lehet, pl. *romol* (önálló) és *roml* (mint *romlik* alapja), továbbá *romlad* (mint *romladék* alapja), *rombol* (önálló, honnan rombolok, rombolás, romboló stb.), *törzs*-nek vagy különösen ragozásnál *tőszó*-nak neveztetik. Révaynál még mind a törzs, mind a gyök *radix*.

tom, tomb, tombácz, tomp, tompor;
zsom, zsomb, zsombék, zsomboly.

A részletek ilyetén öszveállításából kitünik az alapértemény, mely valamennyinek közös jegye, mint a fölhozott családokban a gömbölyü, dudorú, kerek alak. Innen sarjadzanak ki a fajok, alfajok, és fajták, melyek öszvesen egy nemet képeznek, s a megállapított belsö nyelvszokásból ismerhetők meg, péld. hogy a maga nemében más a *gomb*, mint a *gömb*, más a *gombócz*, mint a *gömböcz*, más a *gombolyag*, mint a *gömbölyeg*, valamint a növényismében különböznek fajra nézve ezen egynemüek : tök, uborba, dinnye; makk, mogyoró, dió stb.

Ebben áll a szók belhasonlítása, mely szerint a rokonhangu és érteményü szókat bizonyos gyökre viszszük vissza, mi annál világosabbá teszi az egyes fajok jelentését, minél népesebb a család, melynek tagjai közé számitvák; s ez esetekben külhasonlitás és rokonitás nélkül is tisztában lehetünk velök, mint a fentebbi példák mutatják.

Különösen az úgynevezett belsö hajlitás, belalakulás igen terjedelmes szereppel bír a szóképzéseknél a magyar nyelvben. Ezen belsö hajlítás alatt különösen azt értjük, midőn legkisebb hangbövülés nélkül, sokszor pedig e mellett is a gyökben vagy törzsben leginkább csak az önhangzó módosulata (mélyebbre vagy magasbra változása) által állanak elé új vagy módositott fogalmakra új szók, még pedig gyakran igékből nevek és viszont. Ilyenek *ér* (valet) és *ár* (valor, pretium), *csap* és *csép*, *láb* és *lép*, *vál* és *fél* (honnan *válaszol* és *felesel* is), *leng* és *láng*, *vág* és *vég* stb. Különösen ezek öszveállításában kitünő munkásságot fejtett ki Lugossy József társunk. „Hangrendi párhuzam ezer példában“ czimü munkájában, ki általán nagy mestere a családositásnak. Vele csaknem egy időben értekezett e tárgyban egy másik jeles nyelvészünk Ballagi Móricz is.

Mi kezdettől fogva ezen szellemben munkálkodánk.

IV. Szakasz. Táj- és elavult szók.

A hasonlításnak különös segédforrásai a *táj-* és *elavult szók*. Amazok csak bizonyos tájakon divatoznak s a deréknyelvben szokatlanok, és pedig 1) melyek tudtunkra bizonyos tájnak saját képzményei, mennyiben egyes vidéknek különös tapasztalati, gyakorlati, életnemi stb. ismeretei levén, azok elnevezésére külön szókat szükségel, pl. a hegyes tartományban lakó székely a nagy ereszkedökön váluszabásu fatalpat tesz a kerék alá, s azt az *al* gyöktől vagy *alap* törzstől *alabor*-nak nevezi, mire a síkföldi magyarnak szüksége nem levén azt nem ismeri; ellenben a Tisza, Duna melléki hajósok *alattsága*, hosszú vontatókötele, mely nagyjában a víz alatt nyúlik el, a hegyes vidéki magyarság előtt ismeretlen szó, valamint általán a hajósok és halászok számos müszavai. Így az *ergetyüt* csak a hegyi, péld. tornai, gömöri magyarok használják, kik a levágott fákat a hegyről leeregetik, lecsúsztatják rajta, vagyis *ergetyü* = eregető, faeregetésre való hegyoldali öblös lejtö. A *csalamádé* szót azon vidék lakosai képezték, hol a málét, azaz kukoriczát takarmányul sürüen termesztik, s eredetileg *csadaj-málé*, azaz, csadajos, csádés, sásos máléterměny. Mindezek gyökei vagy egyes részei a deréknyelvben közismeretüek, csak mint származékok vagy öszvetételek egyes tájak sajátai, s mint ilyenek viszonyosan fölvilágosítják egymást.

2) Némely tájakon a nemi (genericum) szókat a fajiaktól (specificum) szabatosabban megkülönböztetik, s e végre saját szókkal élnek, pl. a *tövis* vagy *tüvis* a köznyelven jelent tüféle hegyes szurós kinövésü terményt, cserjét: *tövisbokor*; különösen annak bököczéjét is : *tüvis ment a lábába*; holott a tüvis eredetileg melléknév = *tüs*, *tüves*, t. i. növénynem, melynek második értem ényét szabatosabban adja a balatonmelléki *akics* vagy *ákics*, melynek gyöke *ak* megvan a tüs *akácz*, mátyusföldiesen *akacs*, *agacs* nevekben, és az *akad*, *akaszt* igékben, minthogy az akicsnak tulajdonsága, hogy a vele érintkező testekbe akad, honnan átv. ért. *akácziós* ember a székelyeknél, aki másokba beleakadni, belekötni szeret, és *aklálni*, *öszveaklálni* valamit = imígyamúgy öszveakgatni. Rokon vele az éles szélü, illetöleg hegyesen végződő, s hasításra, szúrásra alkalmas *ék*, valamint a hellen *ἀκή* hegyél, *ἄκανθα* akics, *ἀκάζω* hegyesitem, a latin *acus* tü, *acies*, *acutus*, *acinaces*.

3) Néha a tájnyelv másmás gyökből képezi saját szavait, pl. a közösebb divatú *töpörtő* v. *töpörtyü*, *töpik töpörödik* igéktöl vette nevét, mennyiben az = tüzön megtöpött, töpörödött, vagy is higabb részeitől elpárlás által megfosztott szeletes, koczkás szalonna, háj stb. rostja, tömöttebb, szilárdabb alkatrésze; ellenben a szükebb divatú *pörcz* egy gyökről származik a *pörgöl*, *pörzsöl*, *pörnye* szókkal, mert a *pörcz* = tüzön pörgölt szalonnaszelet v. koczka, a kecskeméttájéki *kurczina* pedig vékonyhangon ejtve *kürczine*, változattal *görczine*, az égetésre, sütésre vonatkozó

görjed, görhön, s a fordított *rög, rögtön* (hevenyében), *rekkenő, rögvel, regvel* szókkal egy eredetű. Tehát a töpörtű elnevezésének alapját az *okozat*, az *eredmény* t. i. a töpés, megaszás teszi, a *pörcz* és *kurczina*-ét pedig az *okozó ok* t. i. a tűz, égés, pörgölés, görjesztés, honnan szabatosan véve ennek felel meg a latin *cremium* (a cremo), melyből a német *Krammel*, továbbá a tót *skwarek* pörcz, *skwarit* pörkölni,

4) Néha valamely szűk zugban rejlő tájszó világot vet oly közös szóra, melyről azt véljük, hogy csupán csak valamely idegen rokon nyelvből fejthetni meg, pl. *iker*, gemini, azaz *kettős* rokona a kettőt jelentő török *iki*, melyről eddig azt tartottuk, hogy nyelvünkben nincsen családtársa, holott van, és pedig olyan, mely az *iker* jelentését kézzelfoghatólag fölvilágosítja t. i. az *iker* régiesen hangváltozattal: *ükör, üker*; úgyde a vasvármegyei Őrségben él a népnyelven *üklü* v. *üklely*, mely jelent két ág által képzett közt, pl. szekérrúd üklüje, mely a tengely alatt kétfelé ágazik, ágas üklüje mely az ágas végén V alakban ketté válik, tehát elemezve = *üklő*, az elavult *üklik* (geminatur) igétől.

5) Némely szók és kivált ragok eredeti alakjokat a tájnyelvben tartják meg, mig a deréknyelven elváltoztatják pl. a *vel, nál* a palóczos szójárásokban nem alkalmazkodnak a hangrendhez, mint: *kapável, villável, nappel, herczegnál, püspöknál*; így *verénk* (verünk), *kerténk* (kertünk); hogy pedig ezen alakok eredetiebbek, onnan tűnik ki, mert a deréknyelvben is amazok személyragozva *vel*-em, *nál*-am nem *nél*-em, s ezekben az *en em* első személynévmás rejlik: *ver-en*-k, *kert-em*-k. Ellenben a tájejtés a szókat gyakran kivetközteti eredeti alakjaikból, s valóban elrontja, illetőleg elkoptatja, pl. *höbölygő* = hóbolygó, *küttyü* vászon = *kittöl* v. (kettől) vászon, kivált a ragokban és képzőkben pl. *magávó, hatómás*, = *magával, hatalmas*. Ily tájszók korcs volta abból látszik ki, hogy magukkal nem következetesek, mert aki így beszél: *magávó, hatómás*, nem mondja: *vóm*, v. *vém*, hanem, *velem*, nem mondja: *hatóm*, hanem, *hatalom*. Ezen tájbeli szórontást azért is szemmel kell tartania az értelmezőnek, mert helylyelközzel a deréknyelvben is eléfordul pl. *gyüszü*, = *tüszü, tüzö; bódúl, bódi* = *boldul, boldi*.

Az *elavúlt* szók többfélék a) számos gyökök, és törzsek; melyek hogy hajdan önállóan is divatoztak, származékaikból kitűnik, mint: az *üdvös, üdvöz, üdvözöl* törzse: *üdv*, s ennek gyöke *üd*; az *olvad* törzse: *olv, olu*, s ennek gyöke: *ol*. Ezek közöl némelyek csak a dérék vagy irodalmi nyelvből vesztek ki, de még itt-ott él velök a tájszokás, pl. *sü* v. *süv* a székelyeknél = sógor, *es* régente = jusjurandum, melyből a mai *eskü* származott, de Csalóközben még hallani: *sok esre, hitre adják*, azaz esküvel erősített igéretre, hitelre; b) képzett és öszvetett szók, pl. *hiedelmez* = hivesít, a *hí* v. *hü* gyöktől, melyből *hives* v. *hüvös* származott; *folnagy* = majorosgazda (villicus, villae praefectus), *folnagyság, folnagykodik*, mint: hadnagy, várnagy, nászuagy, melyből értelmezhető a *folu* v. *falu*, azaz, több folból (majorból), mezei, gazdasági lakból álló helység. c) melyek eredeti érteménye átv. értelemben elváltozott, pl. *apol*, régen = csókol, még Molnár A-nél is, holott ma megnyújtva *ápol* = gyöngéd bánásmóddal gondját viseli pl. a gyermekeknek, betegnek, szegénynek; t. i. gyöngéd, szeretetteljes gondoskodásnak, bánásnak természetes módja, szokása az ölelgetés, csókolgatás, s jelentése helyett ma már csak amaz divatozik. Ezen érteményben egyezik vele a Szeged tájékán szokásos *ajnároz* = ápolgat, s e két szó öszhasonlításából okszerűleg állíthatni, hogy mindkettő a szájnyilást, szájkarimát, szájgyürüt jelentő *aj*-(ajak)-ból származott, t. i. *ajol* = szájjal érint, mint, *ölel, karol, markol, körmöl, vállal, nyelvel*, = ezen testrészekkel illet, érint, fog valakit v. valamit, melyből a *j*-nek szervrokon *v*-re változtával lett *av*-ol, s ebből *ap*-ol. Hasonló észjárás szerint azonosítvák a *száj* és *csók* a hellen *στόμα* és *στομάτιον*, a latin *os* és osculum, a szláv *huba* és *hubicska* szókban. Valamint más részről nyilásra vonatkoznak a magyar *aj* és *ajt, ajtó*, a latin *os* és *ostium*.

V. Szakasz. Szóelemzés.

Az eddig előadottakból következik, hogy a szók helyes érteményezésére szükséges a szóelemzés is, t. i. azon elemek fejtegetése, melyekből a szók alkotvák. Ezek között főhelyen áll a *töelem*, vagyis a *gyök*, melyben az alapértemény rejlik, azután a *képzők*, melyek a gyökhöz új-új eszméket kötvén azzal egy szervezetes egészet alkotnak. A gyökök és származékok legszorosb belviszonyban állanak egymással, melyet a közös alapérteményből lehet megismerni, t. i. amely származékok ebben egyeznek, azokról észszerüleg állíthatjuk, hogy ugyanazon gyöknek kisarjadzásai, ellenkező esetben a gyökök csak hangra nézve azonosak vagy hasonlók (homonyma) de érteményre egészen másneműek, pl. a *pörcz, pörköl, pörzsöl, pörnye, pörs, pörsen, pörsedék* (pustula = ustula, ab uro) szókban a *pör* tüzre, égésre, gyuladásra, tűzszínre vo-

natkozik, s oldalrokonai azon *par, pér, pir, por, vér, vir, vör,* melyekből *parázs, pérég,* (elégett vas salakja), *pergyó,* égető napos szabad égaly (apricum), *pirít, piros, porgol, porít, verő* (fény) égető sütő nap, *verő-malacz* = sütnivaló, *veres, virad, vörös* eredtek, különböznek töle a másnemű *par, pér, por, pör,* mint körös alakot vagy keringő mozgást jelentő származékok gyökei, milyenek: *pörög, pördül, pörge, pereszlén, parittya, paracskó* vadat körülfutkosva fityésző ebfaj, *portyáz,* melyekhez oldalágon rokonok a *fér, for, för, fur, ver, vir,* mint körös mozgásra vonatkozó származékok gyökei; milyenek: *féreg, férgéteg, férgetyű, forog, fordul, förgetyű, furó, fürög, fürge, verőcze, virgoncz,* és a körültakarást jelentő *bérhe, bőr, borít, burok, burkol* töelemei: *bér, bőr, bor, bur.*

Ezen alapon nyugszik a szófajok, szónemek, és szóseregek meghatározása, valamint több hasonszók (synonyma) elemzése is, melyek gyakran hangra nézve más-más töelembül erednek, de ugyanazon vagy rokon alapnézetből indúlnak ki pl. *kukacz, féreg, hernyó, pérge, pondró, giliszta,* mely állatkáknak közös tulajdonságuk, hogy gerincztelen gyürüs testeiket öszszegöngyölgetik, zsugorgatják, hogy forgékonyak, tekerődzők, miszerint, *kukacz* = kis kukoródó, gugorodó, a forgó, tekeredő kukorához v. gugorához hasonló állatka, *féreg* = testét fergető, forgató; *hernyó* = gernyó, gornyadó, magát görnyeszteni szokó, horgadó, s rokona a *hervad, hervatag,* a minek bőre, vagy levele, szirma, héja öszvezsugorodik; *pérge* (szalonnaféreg) pergő, perdülő; *pondró* = bondorodó, pendergő, penderedő; *giliszta* = golószta, golyósodó, golyóként öszvetekeredő.

De vannak oly azonos értelmű szók is, melyek bizonyos határozott dolgot jelentenek, de más-más körülményről véve pl. *málé* (zea mays) Maldivae vagy Male Dive szigetektől, mint ősi hazájától, máskép: *törökbuza,* mennyiben közvetlenül a törökök hozták be; *tengeri,* mert csakugyan tengeri szigetekről származik, különben is a távolfekvő tengeri vidékekről ide származott állatokat és növényeket így szokta jellegezni a magyar: *tengeri nyúl* (cuniculus), *tengeri baraczk* (malum armeniacum), *tengeri köles* (milium solis), *tengeri szőlő* (ribes) stb.; végre *kukoricza* = kis kukorához azaz hengerkéhez hasonló terménye a máléféle növénynek.

A szók érteményének helyes meghatározására nem kevésbé szükséges a képzők jelentésének tudása, melyet csak úgy érhetünk el, ha inductio útján az egy képzőjü szókat öszvehasonlítjuk, s belőlök, ami közös, elvonjuk, pl. az *atag, eteg*-féle melléknevek *ad ed* képzőjü önható törzsigékből fejlődtek ki, s jelentenek *hajlamot, képességet, tehetéket* (anlage), *könnyüséget, készséget* azon állapot vagy cselekvés gyakorlására, melyet a törzsige fejez ki, pl. *lankatag, hervatag, olvatag, ingatag, viszketeg, reszketeg, csörgeteg, förgeteg,* = ami lankadni, hervadni, olvadni, ingadni, viszkedni, reszkedni, csörgedni, förgedni természeténél fogva hajlandó, kész, képes, vagy szokott.

Az induction alapuló elemzés által vagyunk képesek azon finom árnyalatokat meghatározni, melyek ugyanazon gyökszó körül vagy hátterében mintegy szétsugárzanak, pl.

for, forog, forgat, fordul, fordít; *csör,* csörög, csörget, csördül, csördít, csörren, csörrent, csörtöl, csörtölődik;

köt, köthet, köttet, kötöz, kötözhet, kötöztet, kötöget, kötögethet, kötögettet, kötözködik, kötölődik, kötölődhetik, kötölődzik; melyekkel szoros viszonyban állanak a belőlök származott nevek: kötés, kötet, kötözés, kötögetés, kötözködés, kötölődés, kötény, kötel, kötő, kötelék, átv. ért. kötekedik, köteles, kötelez, kötelezés, kötvény, kötelezvény stb.

Ugyanazon úton jövünk rá, hogy az *ít* öszvetett képzőjü áthatók jelentése: *olyanná tesz, amilyet a törzsszó jelent: sárgít* sárgává, *feketít* feketévé tesz, s párhuzamos társa az önhatókat képző, *úl, ül,* az az, *olyanná lesz, amilyet a törzs jelent: sárgúl* sárgává, *feketül* feketévé lesz. És így az elsőnemű képzőben az *olyanná tevés,* a másodikban az *olyanná levés* fogalma rejlik.

Mennyiben valamely gyökből több származék képződik, a legközelebbi nemet (genus proximum) az illető gyök vagy törzs, a határozott fajt (differentia ultima) a közvetlen képző teszi pl. ezekben: *törés, töret, törött, töretlen, törtet, tördel, töredék* legközelebbi vagy köznem a *tör,* melynek fajai az *és, et, ött, etlen, tet, del, edék* által határozódnak meg. Ez a családi belviszonyra vonatkozik, melyben a fajok ujabb alfajokat eresztenek: *töréses, töretü, törötten, töretlenül, törtetés, tördelés, töredékes, töredékeny, töredékenység.*

De a képzős szó a családi belviszonyon kivül egy más viszonyban is tekinthető, t. i. mint magában önálló egyed, mennyiben azon nyelvbeli minden más szótól különbözik, melynek gyöke, illetőleg törzse úgy viszonylik a képzővel, mint az öszvetett szó fő részei egymással, melyekről világos, hogy az előrész, mint faj, szükebb, az utórész, mint nem, tágabb fogalmu, vagyis amaz határozó, emez határozandó valami pl. *szürdolmány,* nem posztóból, nem selyem-

ből, nem vászonból stb. hanem szürkelméből való dolmány, itt a *szür* jelenti a kelmefajt, a *dolmány* a ruhanemet; ellenkezőleg: *dolmányszür* = nem köpönyeg-, nem subaszabású, hanem dolmányforma szürruha, hol a *dolmány*-szabás faji, a *szür* öltönynemi elnevezés. Hasonlóan a képzős szóban, (mely végelemzésben szintén öszvetett), a gyök vagy törzs jelenti az egyedi fajt, mely által az minden más szótól különbözik, a képző pedig a nemet, mely alá az illető gyök vagy törzs tartozik, különböztetésül más nemekből, pl. *hegy-ség, hegy-i, hegy-es, hegy-etlen*, itt a *hegy* (mons) önálló fogalmu valami, mely minden egyébtől különbözik, a *ség, i, es, etlen* pedig oly képzőnemek, melyekhez a képzős szók több másokkal együtt tartoznak; t. *i* a *hegység* azon nemüekhez, melyek képzője *ség ság* bizonyos nemü terjedelmet, sokaságot jelent, mint, *erdőség, mezőség, sikság, pusztaság, rétség, rónaság*, stb. a *hegyi* az *i* képzőjüekhez: *erdei, mezei, síki, pusztai, réti, rónai*; a *hegyes* az *es* képzőjüekhez: *erdős, mezős, síkos, pusztás, rétes, rónás*; a *hegyetlen* a hasonnemüekhez: *erdőtlen, mezőtlen, síktalan, pusztátlan, rétteen, rónátlan*; tehát az értelményezésben az illető képző jellentését, mint állítmányt kell körülírva eléadni, s a gyökre vagy törzsre viszonyítani pl. *hegység* = egymással öszvekötetésben álló, egy folytonos terjedelmü egészet képező hegyek sokasága, öszvege. Tudnivaló, ily értelmezésben fölteszszük, hogy a határozó faj ismeretes, különben ráútalunk, pl. vesd öszve: *Hegy*.

Midőn egy a képző, ez a határozandó legközelebbi nem, pl. *köt-öz* = *ismételve, folytonosan, gyakran, vagy több valamit* köt, mennyiben ezen képzőnek és több rokonmásainak egyik jelentése: ismétlés, folytatás, gyakorlás; ha pedig több a képző, akkor a nemet az utolsó mutatja a többi pedig a gyökkel együtt egy törzset képezve, jelenti a határozó fajt, pl. *kötöz-és* = cselekvés, mely által vagy midőn valamit kötözünk; *kötözget-és* = cselekvés, mely által vagy, midőn valamit kötözgetünk; *kötelez-vény*, oklevél, okmány, melyben valaki bizonyos szóadás, igéret, fogadás teljesítésére kötelezi magát.

Ha valahol, a képzők értelmezése körül van azon tehetségre szükségünk, melyet *nyelvérzéknek* hívunk, mert ezek annyira belsajátságai a nyelvnek, hogy gyakran más nyelven minden árnyalataikkal szabatosan alig, vagy épen nem fejezhetők ki pl. az *as es, os ös* melléknévképző, mely legszélesb értelemben *öszveköttetési, együttségi* viszonyt jelent, de más-más árnyalatú módosításokban, melyeket nyelvünkben, csak a magyar észjárása képes fölfogni, s kellőleg alkalmazni pl. *boros hordó*, a hordónak mint tartalmazó edénynek együttes viszonya a borral mint tartalmat képező anyaggal; *boros gazda*, a gazdának mint termelőnek vagy birtokosnak viszonya a borral mint saját terményével vagy birtokával; *boros ember, vendég*, az embernek, vendégnek, mint kellő mértéken túl ivónak viszonya a borral mint szeszesitallal; *boros vidék*, valamely vidéknek mint termelőnek birtokviszonya a rajta termő borral. Melyik nyelvben találunk oly szót, mely a *boros*-nak mind ezen jelentéseit magában foglalná? Mit mondjunk még az igékről, melyek három-négy képzőik által egész mondatot rejtenek magukban, pl. *mentegetődzik, rángatódzik, hurczolkodik, akaratoskodik, látogathatja?*

VI. Szakasz. Külhasonlítás.

A szóelemzésben nem ritkán oly szókra bukkan az értelmező, melyek elemeit az illető nyelvből megfejteni nem képes, mert nem talál oly családot, oly oldalágat, melyhez rokoníthassa. Az ily szókon a gyakorlottabb elemző hamar észreveszi, hogy anyagjokra vagy alakjokra vagy mindkettőre nézve idegen szinüek, s a többi közöl mintegy kirínak. E körülmény az elemzőt ösztönszerüleg sürgeti, hogy ily szók eredetét, s rokonaikat más nyelvekben kutassa, s eredeti értéményeiket azok nyomán határozza meg. Hogy ezen eljárásban nem lehet csupán bizonyos nyelvcsaládra szorítkoznia, hanem szükséges más családokra is fordítnia figyelmét, azon világos okból tetszik ki, mert vannak minden nyelvben (ha teljesen elszigetelve nem volt és nincs) oly szók, melyek más idegentől kölcsönöztettek, tehát végelemzésben csak azokból fejthetők meg. Az értelmező szótárnak nem az a föladata, hogy egész nyelveket egész nyelvekkel hasonlítson öszve, vagy hogy azokat családilag rendszerezze, hanem, hogy az egyes szók értéményét elemzés és a nyelvszokás nyomán meghatározza, s mennyiben a szükség úgy hozza magával, vagy nagyobb fölvilágosítás végett, más nyelvbeli szókkal is öszvehasonlítsa. Ez által adatokat gyüjt, melyekből a nyelveknek mind közös anyagát, mind alakját, vagyis szótári és nyelvtani hasonlatukat öszveállítani, s azok szerint a nyelveket családokra osztályozni az általános nyelvészet dolga.

Minden szónak van saját egyéni története, vagyis eredete, képződése, idomulása, családi rokonsága, mint ezt az újabb román nyelvek bizonyítják. Mirenézve a szóhasonlító úgy

járhatna legbiztosabb úton, ha hiteles írott adatok nyomán ezen történeti folyamot minél régibb korra visszakisérhetné.

Az idegen nyelvekkel közös szók nemei:

I. Melyek mind elemeikre, mind szerkezetökre nézve nyelvünkből mintegy kirínak, melyeket, hogy úgy szóljunk, nyersen vettünk által, s csak némileg idomítottunk saját formáinkhoz. Ide tartoznak általán azok, melyeket a századok söt ezer év óta köztünk vagy mellettünk lakó, vagy átmenöleg érintkezésbe jött idegen népektől kölcsönöztünk, milyenek az itt fölvett keresztény valláshoz, polgári, hadi szerkezethez, mesterségekhez, társadalmi viszonyokhoz stb. tartozók, pl. *templom, oltár, mise, plebános, esperes, püspök, érsek, gróf, ispán, káplár, kapitány, szekrény, almáriom* stb. E nemüek között vannak olyanok is, melyeknek megfelelö magyar másukat is bírjuk, pl. sógor *süv*, fölöstököm *éjomét*, vacsora *estebéd*, strázsa *őr*, sróf *csavar* stb. Ennélfogva a magyar értelmezönek szem elött kell tartania, kivált a latin, illetöleg hellen, szláv, német, román nyelvek ágait, a törököt stb. de itészeti óvatossággal, mert a viszony fordítva is áll, mennyiben a szóelemzésből kitünik, hogy a szomszéd népek is kölcsönöztek tölünk, bírván velünk oly közös szókat, melyeket önnyelvökből megfejteni nem képesek, milyenek *csákó, huszár, ausbruch* (aszúborok). Vegyük különösen a szlávfajú szerb nyelvet, Stephanovics szótára szerint:

magyar	*szerb*	*magyar*	*szerb*
baktatni	baktati,	keszeg	keszega,
bot	batina,	megye	metya,
bélyeg	bilyega,	mézga	mezgra,
bitang	bitanga,	mérték	mertík,
gombkötő	gombár,	válu	valov,
karika	karika,	város	város,
katona (lovas)	katana,	szűrszabó	szurszabov,
kenőcs	kenyácsa,	taliga	talyige, stb.

De vannak oly szók is, melyek mint kiképzett származékok idegenből vétettek ugyan által, de gyökeikre nézve nyelvükben is megvannak, pl. *borosta* v. *borséta* egy a német *Bürste*-vel, mely mint készítmény annak anyagát jelentő *Borste*-től (sörte, tüskés szőr) vette nevét, de ennek *gyöke bor borz* megvan a magyar tüskés *borz*, a tüske gyanánt fölmerevedő *borzad, borzas, börz, börzenkedik* szókban is. Hasonlóan a latin-hellen szerkezetü *koroná*-nak, mint fejet, homlokot kerítő díszjelnek gyöke *kor*, megvan a *korong, korcz, korlát*-ban, s általán a kerek alakot jelentő *kar, ker, kör* származékaiban. A szláv eredetü, *vajda, vojvoda* (had-, csata-, harczvezér) gyöke *voj, boj* önállóan létezik a magyar *baj*-ban, mint a *bajnok, bajlódik, viudik* származékok gyöke.

Tehát a szók értelmezésének nem teszünk fölösleges vagy hálátlan szolgálatot, midön nagyobb fölvilágosítás végett oly nyelvbeliekkel is hasonlítjuk, melyek alajtólag (hypothetice) másnemü családhoz tartoznak, mit bizonyos nyelvosztályi rendszerhez ragaszkodó némely nyelvészek készakarva mellöznek, söt mellöztetni akarnak.

Itt egyszersmind elvileg és gyakorlatilag visszautasítjuk azon ránkfogást, mintha mi minden nyelvünkbeli szót a magyarból megfejthetönek tartanánk, söt valóban megfejteni törekednénk. Mely állításnak czáfolatát számos szótári czikkeink homlokukon viselik, miért hosszabb vitatásra nem tartjuk e tárgyat szükségesnek.

II. Melyekről bizonyosan nem állíthatjuk, hogy nyelvünk innen vagy onnan kölcsönözte volna, mert itt is ott is van saját családjok, és szerkezetök, melyek eredete az ó kor homályában vesz el, milyennek a) a természeti hangokból utánzás által alakultak, mint: *mor*-og, *murmur*-at, *murmel*-n; *bő*-g, *bo*-at; *sus*-ogás, *sus*-urrus, *saus*-en; b) a kedélyhangokból képzettek, pl. *oh*-ajt, *o*-ptat; *ah*-itani, *äch*-zen; *ujj*-ong, *jub*-ilat; *röh*-ög, *rid*-et; *kacz*-ag, *cach*-innatur; c) első szükségüek a társadalmi viszonyokból eleve kifejlettek: pl. *eszik, est, ess*-en, jeszt; *evés, ét, étel, éh, éhes*, esca, esur, esuries, epulum; *atya*, pater, otecz; *aba* abba; ide tartoznak a személynévmások, a számnevek, a tagadók stb. d) igen nagy számmal olyanok, melyek alapértemények, illetöleg gyökei egyeznek, s csak képzésben vagy idomulásban módosultak pl. *gomb Knopf, gombócz Knödl, golyó globus, foly fluit, kajmacs camus, tompa stumpf, ír Schmier;* szóval mindazok, melyek illető nyelveikben egyenes és oldalágu családokat képeznek, pl. a latin *bat*-uo ütöm

honnan *batulus* változva *baculus*, ütö eszköz, francz. *battre* ütni, *baton* bot, melyekkel egy a magyar *bot, botol, botoz, botlik, botránkozik*, s ezekhez rokon az *öt, üt, ötlik, ütközik*. Söt nem csak gyökök, hanem képzök és ragok is vannak az alajtólag külön családu nyelvekben közösek, mit a képzök és ragok tárgyalásánál részletesen kimutatunk.

III. A külhasonlítás legközelebbi nemét teszi a szoros értelemben vett rokon nyelvbeli szók öszhasonlítása. Itt mindenek elött az a kérdés: mit értünk a rokon nyelvek alatt? Ezen kifejezés „rokon nyelvek" átv. értelmü, minélfogva a nyelvek származási viszonyát az emberi nem leszármazásához hasonlítjuk, s e szerint 1) legközelebbi rokonok, melyek között *anyai* és *leányi* viszony létezik, milyenek a történelem tanusága szerint a régi latin, és újabb román, az ó és új hellen, az ó és új germán nyelvek. A leánynyelveknek, ha úgy szabad szólanunk, embryoja a tájnyelv (dialectus), mely fokonként hovatovább máskép idomulván, s helylyel-közzel idegen elemeket hasonítván magához, vagy egészen újakat alkotván, lassan-lassan egy új külön nyelvvé képzödik. Midön tehát a leánynyelv egy részröl az illetö anyának testét lelkét örökli, más részröl oly tulajdonságokat vesz fel, melyeket az anyában hiába keresünk. Miböl okszerüleg következik, hogy lehetnek söt vannak is a leánynyelvben oly szóanyagok és alakok, melyeket az anyaiból megfejteni nem lehet. Ugyanez áll a tájnyelvekre is, pl. a dunántuli *hókony, zsombor*, nem a derékmagyarból hanem a német *Hacke*, és *Simmer* v. *Simperl*-böl származott. Valamint tehát tévedne a szóelemzö, ha minden tájszót az anyai deréknyelvböl erölködnék fejtegetni; nem különben tévedne akkor is, ha a leánynyelv minden szavaival ezt akarná tenni. Az élö nyelvek, tehát a leányok is, folytonos változásnak, illetöleg fejlödésnek, növekedésnek, vagy kopásnak, korcsosodásnak, romlásnak vannak kitéve, s idövel annyira átalakulhatnak, hogy az ösanyának csak némi alapvonásait lehet észrevenni rajtok.

2) Másodágu rokonságban vannak egymással a *testvérnyelvek*, melyek t. i. közvetlenül azonegy anyától származtak, pl. az olasz, spanyol, portugál, franczia, mint a régi latin leányai, vagy a szlávcsaládu cseh, lengyel, orosz, illir, szerb stb. Ezek oly viszonyban állanak, mint ugyanazon deréknyelvhez tartozó tájnyelvek, mennyiben majd távolabb majd közelebb esnek mind egymáshoz, mind a deréknyelvhez, pl. nálunk a székely, a göcseji, a mátravidéki palócz, melyek közöl a két utolsó több tekintetben oly sok anyagi és kivált idomulási sajátsággal bír, hogy ha azt ezen úton tovább fejlödve és terjeszkedve, s magukat a deréknyelvtöl elszigetelve elöbb népies könyveikben, utóbb külön irodalomban alkalmaznák, néhány század múlva annyira különböznének a deréknyelvtöl mint az újabb románok a latintól, vagy a hollandi a köz némettöl.

A dolog természetéböl foly tehát, hogy a testvér nyelvek között mind az egyes szók anyagára mind azok idomulására nézve még több különbség létezhetik, mint az anyaiak és leányiak között, melyeket mint saját egyéniségökhöz tartozókat se az anyából se a testvérekböl megfejteni nem lehet, pl. a *dán* és *svéd* germánfaju nyelvek *szki* képzöjét a germán *isch* helyett: *danszki* = dänisch, *himmelszki* = himmlisch; t. i. ezen képzö bizonyos szláv családok sajátja.

Ha már a testvérnyelvek is, melyeknek egy köz anyától származta a történelemböl bizonyos, annyira elütnek egymástól, mit tartsunk azon nyelvek felöl, melyek nemzedéki leágazása, illetöleg törzse az öskor sötét homályában vesz el? melyekröl csak azon korból vannak irott adataink, midön már kifejlett szervezetben, s külön egyéni önállóságban tünnek elé? Mily átalakulásokon eshettek ezek által, mielött ez álláspontra jutottak? Nem valószinü-e, hogy amelyek más-más éghajlati, vérkeverési, polgári, közlekedési, foglalkozási, miveltségi viszonyok következtében jelenen más-más alakuak, ezredévek elött hasonlóbbak valának egymáshoz? Legalább ezt sejdíttetik azon nagy számu gyökök söt származékok is, melyek mind az árja, mind az altáji, de még a sémi nyelvekben is közösek.

Ha valamely nyelv egyetemes átalakulásnak indúlt, egyes szavai annálinkább elütnek az ös anyáétól, mennél távolabb esnek töle utókorra nézve, pl. a mai franczia *épi épine* még négy öt századdal ezelött *espic espine* valának, s az eredeti *spica spina*-hoz közelebb állottak. Végre oly álláspontra juthatnak, melyen önmagukból elemezhetlenek, ha t. i. nem bírjuk a nemzedéki fonalat, melyen az anyától leágaztak. Mi édes nyelvünket illeti, hatszáz év ólta, honnan irott hagyományaink kezdödnek, szintén szenvedett holmi változásokat, de nem oly lényegbe vágókat, melyek ösi természetét elkorcsosították, vagy ifjú arczvonásait ránczokba zsugorították, vagy elmázolták volna. Ugyanis a szógyökök jobbára illetetlenül épen szállottak reánk. Alakjának fö változatait a párhuzamossági hangrend okozá, mennyiben a képzöket és ragokat a gyökökhöz idomította, de e változatok kézzelfogható kulcsát föntartotta a tájejtés, mely még ma is több esetben az ösi alakokat használja, s eligazítja a nyelvészt, hogy az eredetiebb elemek nyomára jöhessen.

Mennyiben az egyetemes átidomulásnak idö folytával több fokozatai lehetnek, ez utóbbiakat — hogy a nemzedéki hasonlatnál maradjunk — úgy tekinthetni, mint egy ösanya unokáit,

másodunokáit stb. Hogy ezek hovatovább mindinkább elütöttek az ősanyától, oly nyelveken vehetjük észre, melyek fejlődési fonalát a történelemből, írott nyelvemlékek után, bírjuk, pl. mily különbség létezik a mai Palais Royal, és a tizenkét törvénytáblák nyelve között? Innen túl a régibb latin nyelvről keveset tudunk, és így egyenes ágon menvén fölfelé a franczia szók elemzését a latin nyelvnek csak azon koráig (mintegy 2,400 évig) vihetjük vissza, melyből írott adatokat bírunk. Minthogy azonban a többi román nyelvek is ugyanazon forrásból származtak, tudnivaló dolog, hogy ezek is, mint testvérek nagyobb részt fölvilágosítják a francziát; mondók „nagyobb részt", mert, úgy véljük, senki sem fogja tagadni, hogy ezen oldalágak mindegyikében találtatnak oly anyagok és idomulatok, melyeket az ösanyában, vagy többi rokonaikban hiába keresünk, minthogy azokat vagy más családbeli nyelvektől kölcsönözték, vagy egyéni önállásuknál fogva saját magukból fejtették ki.

De hogy a magyar nyelvre térjünk, ebből írott hagyományokat legfölebb a XI-dik századtól kezdve bírunk, nem említvén azon rideg szókat, melyek idegen íróknál több magyar hangok szokatlansága miatt elferdített alakban fordúlnak elé; valamint azokat sem, melyeket legrégibb okleveleinkben s a Névtelen Jegyzőnél szórványosan találunk, s a sokkal kevesebb hangjegygyel biró latin alphabetum által csak tökéletlenül körülírva, s távol sem híven visszaadva olvasunk. És így egyenes ágon visszamenve nyelvünket csak azon korszakából kezdjük ismerni, midőn a magyar nép teljes erejére fejlődve mint polgárilag szervezett tekintélyes nemzet lép föl a történelem mezején. Söt bármily messze képesek is fölvinni történetbuváraink a magyarok eredetét; ha minden kétkedés nélkül elfogadjuk is, hogy az avarok és hunnok egyenes őseink, vagy hogy a kúnok, besenyők, válok stb. oldalágu rokonaink: e tudomás nyelvészetünkre nézve alig nyújt némi segédforrást, mert nem bírunk tőlök nyelvemlékeket.

Minthogy tehát hiteles történeti adatok hiányában eddigelé nem vagyunk képesek fokonként egy régibb néptörzsig följutni, melytől egyfelül vérségi, másfelül nyelvi származásunkat kétségtelenül megállapíthatnók, nincs egyéb hátra, mint a régi és újabb nyelvek tömkelegében buvárkodni, vagyis a nyelvhasonlítás. Mellékesen legyen itt észrevéve, hogy a történelem tanusága szerint vannak népek, melyek nyelve rokon söt azonos, holott vérségre nézve más-más törzsnek sarjadékai, pl. a román nyelvü olaszok, spanyolok, francziák, keleti románok nem mind a régi latinok sarjai, hanem a római birodalom világuralma s a népvándorlások alatt elrománosodott longobardok, normannok, gallusok, frankok, dákok stb. utódai. A mai porosz-németek a 17-dik században feledték el végképen ösi szláv nyelvöket. Hazánkban is, világos tudtunkra, nem csak egyes helységekkel, hanem vidékkel is történt, hogy ösi nyelvöket egy másikkal cserélék fel. Minélfogva sem a nyelvrokonságból vérrokonságot, sem viszont vagy ellenkezőleg következtetni józan okoskodással nem lehet. A közelebbi vagy faji vérrokonság kimutatására külön történeti okmányok szükségesek.

VII. Szakasz. A szóhasonlítás elvei, és szabályai.

Előleg és újra megjegyezzük, hogy szótárirói föladatunk, nem egész nyelvrendszereket és nyelvcsaládokat, mint olyakat, hanem szókat szókkal öszhasonlítani. Különben is a nyelvek rendszerezésének és családosításának egyik főalapja a szóhasonlítás.

A szókban általán hármat, mint lényegest különböztetünk meg, a) az *anyagot* vagyis bizonyos hangokból álló alkatrészeit, b) az *alakot*, vagyis az anyag formáját és idomulatait, c) azon *fogalmat*, vagyis *érteményt*, melyet kifejez.

Mind három ugyanazon nyelvben is változások és módosulásoknak van alávetve, nevezetesen az anyag gyakran hangtanilag módosulva új alakot ölt, egyszersmind értemény e más árnyalatot kap. Ily szók, mint hasonlók, azonegy családhoz tartoznak, pl. *gomb gömb*, *komp kompoty*, *gombócz gömböcz dömbicz* stb. Ha tehát akármily nyelvekben oly szókra akadunk, melyek e három pontban vagy legalább alaphangban és értem ényben egyeznek, észszerüleg állíthatjuk rólok, hogy eredetre rokonok, pl. a hellen γυρ-όσ, lat. *cir*-cus, magy. *kör*, német *Kreis*, vagy a lat. *vort*-it, magy. *ford*-ít szl. *wrát*-i; a lat. *hort*-us, fran. *jard*-in, ném. *Gart*-en, magy. *kert*, szl. *hrad*, *grod*, *gorod*.

A szóhasonlítás elé legtöbb nehézséget gördít a hangok változkodása és idomulása, mely esetben a hangi viszonyok physiologiai rendszere, s főképen az alapértemény igazít el, pl. *póly*-a, *bul*-a, *bur*-ok első tekintetre és hallomásra különböznek, de alaphangjaik hasonlók, értem ényök is egyezik, mert mindegyik takaró, befödö, körülövedző valamit jelent, honnan a származékok : *pólyál*, *bulál*, *burkol* legközelebbi rokonok, s csak árnyalatban különbözök. Ezekhez hasonló a latin *vel*-um, *velo* takarok, *revelo* kitakarok, *pallium*, *vola* öszveburkolt kéz; ismét a

magyar *fel*-hő, mely a tiszta eget beborítja, *felhődzik* = *borúl*, mint a lat. *nubo* és *nubes*, s helyesen hasonlítja Adelung a német *Wolke*-t is a latin *bulga*-hoz, mely a *volvo, involvo, volva* szókkal rokon. Hasonlóan egyeznek a lat *vellus, villus, pilus*, ném. *Wolle, Vliess*, szláv *wolna, wlasz*, magy. *polyh, pölyh, pili;* vagy a perzsa *κανδυς* (Xenophonnál), m. *kantus, köntös, kankó, gúnya*, tót *hunya*.

Valamint ugyanazon nyelvben bizonyos gyökből különféle származékok sarjaznak, s ennélfogva hasonlíthatók, nem különben áll a dolog a külön nyelvek között is, ha gyökeik egyeznek, pl. a *vel*-amen és *bul*-ázó, a *per*-eszlén és *ver*-ticillum, a *for*-amen és *fur*-adék, ámbár mint származékok saját nyelvök szelleme szerint képződtek, de gyökre és alapérteményre hasonlók, söt a *foramen*-vel lehet csaknem azonos *furomány* is.

Vegyük már a dolgot alkalmazásba.

Amely nyelvekről hiteles történeti adatok nyomán tudjuk, mily törzsről származtak, azok öszvehasonlításában közvetlenül a törzsnyelvet tartjuk szem előtt, s *per syllogismum* vagyis *analytice* így okoskodunk : „ezen és ezen szók innen és innen származtak : tehát egymással rokonok" pl. az olasz *dio*, spanyol *dios*, franczia *dieu* közvetlenül a latin *deus*-nak idomulatai; tehát rokonok. Hasonló rokonság van a német *ungeschaffen*, hollandi *ongeschapen*, és svéd *oskapade*, vagy az orosz-szerb *twar*, cseh *sztwor*, lengyel *sztworzen* (teremtmény) között. Azonban, mint fönebb megjegyzők, ily nyelveknél is tekintetbe kell venni az idegen családokból kölcsönzött elemeket.

E leánynyelveken azt tapasztaljuk, hogy az anyanyelv szavaival jobbára úgy bánnak, mint merő lelketlen anyaggal, melyet majd megcsonkítva, majd megtoldva, néha kisimítva, majd öszvevisszahányva saját szerveikhez és izlésökhöz idomítanak a nélkül, hogy gyökeiket és képzőiket épségben hagynák, s alapérteményökről öntudatok volna. Ezekben a szoros ért. vett nyelvalkotó érzék és szellem kihalt, s helyette csupán az idomítási hajlam és ügyesség müködik. Tudniillik épen úgy bánnak az anyai szókkal, mint a nyelvrontó tájbeszédek az értelmezhetőbb deréknyelvéivel, pl. midőn a palócz *csillapít* helyett *csiplagít*-ot, a bodrogközi és székely *vakmerő* h. *makverőt*, a balatonmelléki *hágcsó* h. *háskót* mond, vagy midőn valamely nép az idegen nyelvből kölcsönzött szókat a magáéba illeszti, pl. hospitale *ispita*, Hofmeister *hopmester*. Az ily szók elemzésével lehetetlen boldogúlnunk, ha csak az anyatörzsre, vagy illetőleg deréknyelvre nem viszszük vissza.

Amely nyelvek nemzedéki fonala pedig az őskor. sötét homályában tudomásunkra nézve megszakadt, azokat észtanilag csak *inductio* vagy *synthesis* útján hasonlíthatjuk, mely eljárásban úgy tapasztaljuk, hogy némelyek több, mások kevesebb pontban hasonlók. Ez alapon a nyelvbuvárok a nyelveket bizonyos családokra osztályozták, u. m. *sémi, árja* v. *indoeurópai, uraláltájiakra* stb., különösen a magyart az altáji nemzetségbe, a finntörök családba kebelezvén.

VIII. Szakasz. Ezen osztályozat értéke a magyar szóhasonlításra nézve.

Minthogy eddig a történetíróknak nem sikerült hitelesen bebizonyítani, hogy a magyar faj, mely altáji népekkel van akár egyenes, akár oldalágú vérségi rokonságban, valamint azt sem, melyik nyelvvel van ezek közöl leányi, vagy melyekkel testvéri, szóval egyenes leszármazási viszonyban : ennélfogva a magyar és altáji nyelvek hasonlítását illetőleg oly nyilt téren állunk, mint a többiekre nézve. Különben okszerü alap nélkül előleg föltennők, hogy ezekkel a magyarnak soha, a legrégibb őskorra visszamenve, semmi köze, semmi viszonya nem volt, hogy egészen elszigetelve álltak egymástól. Ennélfogva a velünk született tudvágy ösztönszerüleg azon kérdést támasztja bennünk : vajjon azon szók, melyek az altáji nemzetség nyelveit alkotják, csak ezeknek kizárólagos sajátjai-e, vagy talán a többiekkel is legalább részben közösek? E kérdésre csak hasonlítás által felelhetni meg, melyet ha a felsőbb nyelvészettudomány elvei szerint üzünk, nevezetesen ha a magyart az árjaféle nyelvekkel öszvehasonlítjuk, nem mondjuk több, de aligha annyi közös anyagot nem találunk, mint amazokban. Aki a hellen, latin, germán és szláv nyelveket, mint nálunk ismeretesbeket figyelemre veszi, s szavaikat a magyaréival öszvehasonlítja: ez állításról megfog győződni, s még inkább, ha ezeknek állítólagos törzsanyjokkal, a régi szanszkrittal öszveveti. Tudnivaló, hogy itt nem kölcsönzött szókat értünk, hanem olyakat, melyeknek itt is ott is meg van eredeti gyökük, saját képzési rendszerök, és családi rokonságuk.

Bopp Ferencznek „Glossarium sanscritum," Benfey Tódornak „Griechisches Wurcellexicon" és Eichoffnak „Paralléle des langues" munkájokután mintegy 150 szanszkrit gyököt szemeltünk ki, melyekhez magyar gyökök és származékok alaphangra és érteményre hasonlók. Minden gyök után (magyaros helyesíráshoz és hangoztatáshoz alkalmazva) először annak német jelentését, azután más indoeurópai rokonszókat, végre a megfelelő magyarokat állítjuk :

ad (essen): hellen *ἔδ-ω* latin *ed-it*, német *ess-en*, szláv *jesz-t*, magyar *esz*-ik, *ét*, *ét*-el;

ag v. *ads*, (bewegen) : hell. *ἄγω*, lat. *ag*-o, m. *haj ! haj*-t, *haj*-ít, *haj*-igál;

agh (schaden) : hell. *ἀχέω*, *ἄχος*, nèm. *ach*, *ächzen*, magy. *agg*, *aggódik*;

av (wünschen) : hell. *οἴω*, lat. *aveo*, m. *óh*, *oh-ajt*, *ah*, *ah-ajt*;

arv (brechen,) spalten : hell. *ἀρόω*, lat. *aro*, magy. *arat*, *ort*, *irt*;

szvan (tönen, schallen) : lat. *sonus*, orosz *zweniu*, magy. *szó*, *szól*, *zen-g*;

szvad (kosten, schmecken) : hell. *ἡδύσ*. m. *éd*, *édes*; vesd öszve : *ad*, eszik, ét;

szvid (ausdünsten, scmelzen): lat. *sudo*, hell. *ἰδίω*, ném. *schwitzen*, *schweiss*, m. *izz*-ad;

szagh (schneiden) : lat. *seco*, *secula*, szl. *szekat*, m. *szeg*, *szak*, *szakad*, *szakaszt*, *szakócza*, *szekercze*;

10. *szvap* (schlafen) : lat. *sopor*, *sopio*, *sommus*, m. *szuny*, *szunydikál*, *szendereg*;

szi, *sziv* (verbinden) : lat. *suo*, *sepio*, *sepes*, szl. *schijem*, m. *szö*, *szövet*, *söv*, *sövény*, *szönyeg*, fordítva : *ösz*, *öszve*;

szri v. *szar* (gehen) : magy. *szar*-ándok, *szar*-ahora;

ní, *naj* (lenken, richten) : hell. *νέω*, lat. *nuo*, ném. *neigen*, *nicken*, magy. fordítva : *int*, *intéz*, *inog*, *ingat*, *indul*, *indít*;

nis (fliessen, netzen) : hell. *νίζω*, ném. *nass*, *netzen*, lat. *madeo*, magy. *ned*. *nedv*; hell. *νότιος*, magy. *nedves*;

nam (grüssen, ausprechen) : hell. *ὀνομα*, lat. *nomen*, ném. *Nahme*, m. *név*, *nevez*;

dá (geben, darbieten) : lat. *do*, szl. *dám*, m. *ad*;

dú v. *dús* (schaden, verderben) : hell. *δυάω*, m. *dúl*, *dúló*, *dú-s*;

dar v. *dár* (schneiden, brechen) : hell. *τείρω*, lat. *tero*, m. *tör*, *törés*, *tördel*, *dörgöl*;

dal (spalten) : lat. *dolo*, ném. *Dolch*, m. *gyalu*, *gyalk*, *gyilk*;

20. *dhá* (stellen, bewirken) : hell. *θέω*, *θέσις*, ném. *thun*, *That*, m. *tesz*, *tét*;

dhúp (rauchen, ausdünsten): h. *θυόω*, *τύφω*, ném. *duft*, m. *duvad* (a füst, midőn a kéményen kinyomul), *doh*;

dhar (befestigen, halten) : hell. *τερέω*, *θράω*, lat. *duro*, n. *dauern*, szl. *trwá*, m. tart;

dhars (wagen, trotzen) : ném. *trotz*, m. *durcz*, *durczás*, *durmonyás*, *derczés*, *dérdúr*;

tasz (stossen), szl. *szteszkati*, m. *tasz*, *taszít*, *toszít*, *tuszkol*;

tusz (ertönen, erschallen) : lat. *tussio*, hell. *θωὺσσω*, m. *tüszög*, *tüszköl*, *tücsök*;

tan (verlängern, dehnen) : hell. *τείνω*, lat. *tendo*, ném. *dehnen*, m. *teny*, *tenyész*, *tenger*;

tan (ertönen, erschallen) : hell. *τείνω*, *τονόω*, lat. *tono*, *tinnio*, m. *dong*, *cseng*, *zeng*;

tud (schlagen) : lat. *tudo*, *tundo*, szl. *uderiti*, m. *üt*;

tvacs (bedecken, einschlissen) : hell. *τάγω*, l. *tego*, ném. *decken*, m. *tak*, takar, *tok*, tokmány, *tek*, tekenő, *teg*, tegez (nyíltok);

30. *tap* (brennen, heizen) : lat. *tepeo*, *tepor*, szl. *teplo*, m. *tapló*, mint gyulékony, tűzfogó anyag;

tup (klopfen, schlagen) : hell. *τύπτω*, m. *tap*, *top*, tapod, toppant, *dob*, dobál;

tar (brechen) : lásd fölebb : *dar*, m. *tör*;

tal (vollenden, gründen): hell. *τελέω*, szanszkrit *talat*, *talitasz*, m. *teli*, *teljes*, *tölt*, *talap*;

sztri v. *sztar* (ausdehnen, verbreiten) : hell. *στορέω*, lat. *sterno*, *stratum*, m. *tér*, *terít*, *terül*, *terjed*, *tereget*;

íḍ (feiern, singen) : hell. *ἀείδω*, *ᾠδη*, m. *idv*, idvezel, *idnep*, innep, (feiertag);

iṭ (gehen) : hell. *ἰθύω*, lat. *ito*, szl. *idem*, m. *idő*, *út*, *jut*;

ikh (gehen, bewegen) : hell. *ἴκω*, *ἑίκω*, m. *üg-et*, *üz*;

ír (schleudern) : lat. *erro*, m. *ir*, iram, iramlik, iront, *er*, ered;

írs, *irsi* (neiden, hassen) : hell. *ἔρις*, lat. *ira*, magy. *irigy*, *harag*;

40. *il* (eilen) : hell. *ἐλάω*, *ἰάλλω*, ném. *eilen*, m. *ill*, illan, *illeg*, elötéttel : *bill*, billeg, *vill*, villog, villám, *pill*, pillog;

já (gehen) : hell. *ἵεμαι*, m. *jö*, *já-r*;

há (mangeln) : lat. *hio*, *hiatus*, m. *hi*, *hiu*, *hiány*;

çus (troknen, brennen) : lat. sicco, szl. susím, m. *süt*, *szikk-ad*;

çár (durchdringen, durchbohren) : lat. sarrio, sarculum, ném. scharren, scharf, m. *sar*, sarol, sarabol, sarló, sarj;

gár (wiederhallen, schreien) : lat. garrio, ném. girren, m. *garatyol*, karatyol;

gardh (wünschen, begehren) : lat. quaero, ném. (be-)gehren, m. *kér*, kérd, kérelem;

garh (einschlissen): lat. gyro, ném. Garten, Gürte, m. *kar*, *kor*, *ker*, *kert*, *kör*, karing, kerít, köröz, korong, garád;

ghar (brennen) : orosz gori, cseh. hori, lat. cremo, m. *gör*, görjed, görhön, ford. *rög*, rögvel, rögtön, rökkenő;

kasz (hauen) : tótul kosza, koszit, m. *kasza*, kaszab, kaszabol, kés;

50. *kan* (ertönen, erschallen) : lat. cano, cantus, magy. *kon*, kong, kondul, hang;

kut, kud (bedecken), honnan *kúta* (Haus) : lat. casa, ném. Hütte, m. kutyolló, kunyhó;

kaç (spalten) : vö. *kasz*, és magy. *has*, hasáb, hasít, hasogat, kasul (keresztül);

kakh (schreien, lachen) : lat. cachinnor, ném. kichern, m. *kacz*, kaczag;

kamp, (krümmen), honnan *kampitasz* (biegsam) : hell. καμπτός, lat. camus, camurus, m. *kamp*, kampó, kampós;

kup (entbrennen, heftig werden) : lat. cupio, m. *kiv*, kiván; szanszkrit *kaupasz* m. kivánás, szenvedély;

kup v. *kub* (bedecken) : lat. cupula, francz. — cupe, m. *kup*, kupak, *kop*, koporsó;

kur (ertönen, erschallen) : hell. κρούω, fr. crier, szl. kricsi, m. *kur-jant* kurjogat, *hur* hurít, hurogat;

kars v. *kart* v. *karç* (hauen, spalten) : lat. curtus, hell. κείρω, m. *karcz*, karczol, *kárt* kártol;

kal (ertönen, erschallen) : lat. calo, clamo, m. *kaj*, kajált, kiált;

60. *kul* (anhäufen) : lat. collis, magy. *hal*-om;

csár, csiri (hauen, spalten) : hell. κείρω, lat. sarrio, sarculum, ném. scheren, m. *sar* sarol, sarabol, sarló, *csitri* = rövidre vágott haju;

cshad (bedecken) : ném. Schatten, m. *setét*;

szkad (hüpfen) : lat. scando, szl. szkokan, szkákám, szkocsím, m. *szök*, szökdös, szökcső;

u (erschallen, schrein) : hell. αὔω, lat. ovo, m. uh-og, ujj-u, ujj-ong;

ud, und (flissen, benetzen) : lat. undo, unda, m. *ont*, omlik, ondó, *öt*-vös, önt;

ur (ausdehnen) : lat. orior, ortus, magy. *er-ed*, eredet;

vá (blasen) : lat. ventus, ném. wehen, szl. weter, m. *vi*, vihar, viheder, *fú*;

vasz (bedecken) : lat. vestio, vestis, fr. vêtir, m. *mez*, meztelen, mező, *ved*, vedlik, (mint *hám* hámlik);

vuț (schlagen) : szl. uderim, m. *üt*, ütés;

70. *vai* (umfassen, umgeben) : lat. vieo, vimen, vinculum, vincio, szl. venyem, venyecz, finn wö, m. ford. *öv*, övez;

vah (bewegen, tragen) : lat. veho, szl. vezem, m. *visz*, vitel;

vâç (ertönen, schreien) és *vacs* (reden) : lat. vagio, vox m. vak-og, vahákol, *vacsog*, fecseg;

viç (einnehmen), *vaiçasz* (Wohnung), *vaiçman* (Haus) : h. οἶκοσ, m. *viskó*, hiskó, vityilló;

vap (bewirken), *vip* (treiben) : lat. opus, operor, ném. üben, m. *ip*-, ipar, iparkodik;

vart (wenden) : lat. verto, versus, szl. wratim, m. *for, ford*, fordít, forog, *far*, fartat, farol, ferde;

vark (ergreifen, einschlucken), *varkasz*, (wolf) : lat. voro, n. würgen, Würger, m. *mar*, *farkas* (?);

val (bedecken) : lat. velo, velum, m. *bul*, bula, bulál, *pól*, póla, pólál;

val (wählen) hell. ἕλω, lat. volo, m. *vál*, válik, választ, ném. wählen, wollen;

vil (theilen) : lat. vello, m. *val*, valag, valaska, *vel* veleszta, *fél* felez;

80. *má, masz* (messen) : lat. metior, ném. messen, m. *mér*, mérték;

mas (hauen, brechen) : lat. meto, mutilo, hell. ford. τέμνω, ném. metzeln, Metzger, m. *met*, metsz, metél, meddő;

man v. *mán* (unterrichten, benachrichtigen) hell. μηνύω, lat. moneo, mando, ném. mahnen, m. *mond*, mondat;

mid (schmelzen) : hell. μαδάω, lat. madeo, m. *med*, medv, medves, meder, *ned*, nedves, *vid*, vider, veder (= *viz*, vizer);

mid, mad (anpassen) : ném. mittel, m. *id*, idom, idomít, idomtalan;

math (bewegen, treiben) : hell. μάω, lat. moveo, motus, m. *moz*, mozog, mozdúl;

maj (gehen, bewegen) : lat. meo, moveo, m. megy, men;

mah (wachsen) : hell. μέγασ, lat. magnus, m. *mag*, magas, máglya, nagy;

maç (erschallen) : hell. μίζω, lat. musso, m. *musz*, muszog;

mar (schneiden, brechen) : lat. mordeo, ném. morden, m. *mar*, marczangol, mariskál, *mér*-eg;

mur (hemmen) : lat. moror, mora, m. *marad*, maraszt;

90. *mard* (brechen, nagen) : l. mar;

mards (erschallen) : lat. murmur, ném. murmeln, m. *mor,* morog, mord, morcz;
maszds (netzen) : ném. waschen, szl. mocsim, m. *mos,* mosd-ik;
ban (erschallen, schreien) : hell. βοάω, lat. boo, m. *bög, búg, bég, bon-g;*
badh (schlagen) : lat. batuo, fr. battre, hell. πατέω, m. *bot,* botol, botlik, botoz, *pat*-él;
bandh (binden) : lat. pedio, ném. binde, band, m. *bongy,* bongyol, *bengy* bengyele;
barh, brú (ertönen, erschallen) lat. barrio, fr. bruis, m. *bar,* barbora, *ber,* berreg, *brúg,* brúgatyu;
bah (wachsen, dick werden): hell. παχύσ, szanszkrit *bahusz* = magy. *pohos,* szl. bachor, bachrati, ném. *Bauch;*
bhas (reden) : hell. φάζω, szl. beszeda, m. *beszél,* beszéd,
bhid (schneiden, brechen) : lat. findo, fissus, m. *fejt,* feslik;
100. *bhí* (zittern, fürchten) : lat. paveo, szl. bojim, fé-l, szanszkrit *bhílusz,* = magy. *félös,* megijedt.
bhud (verbergen, verhohlen): m. *bujik,* bujdoklik;
bhards (heizen, brennen): hell. πυρόω, lat. ferveo, ném. bräuen, brennen, magy. *par,* parázs, *pör,* pörköl, pörzsöl, pörnye, *pír,* pirit;
bharv (zerbrechen): lat. foro, ném. bohren, m. *fúr,* fúró;
pasz (binden): szl. pasz (öv), m. *pászma;*
pad (gehen, treten): hell. πατέω, lat. spatior, m. *pat,* pata;
pat (fliegen), *pataga, patat* (Vogel): hell. πέτομαι, m. *mad,* madár;
pi (trinken): hell. πίνω, lat. bibo, szl. pijem, m. *piti,* pitizál, pityók:
pids, picscs (schlagen, verwunden): lat. pungo, fr. piquer, szl. pichnem, m. bök, bökdös;
púj (stinken, faulen): lat. puteo, pedo, foeteo, m. büd, büz, piha! pöcz, pöcze;
110. *prus* (brennen): hell. πυρόω, m. *parázs,* porgol, pörzsöl;
plu (fliessen): lat. pluo, fluo, ném. fliessen, m. *foly,* folyó;
phval (athmen): lat. flo, ném. blähen, szl. fúkám, m. *fúj,* fúl (dúlfúl);
ar, ár (gehen, erreichen): magy. *ara* (=? meny, férjhez menö), *ér, elér;*
ris (hauen, schneiden): lat. rodo, rado, ném. reissen, ritz, m. *rés,* riszál, reszel;
rad (brechen, spalten): lat. rodo, m. *rág;*
rud (erschallen): lat. rudo, rugio, m. átvetve : *ordít,* virdít;
ri (fliessen): hell. ῥέω, lat. rivus, ném. rinnen, m. *ér,* ered, *ir* (ungventum);
riç, l. ris;
ráds (hervorleuchten, glänzen): m. *ragy,* ragya, ragyog, ragyiva;
120. *ruds* (brechen, schaden) : lat. ruo, ruino, rumpo, m. *rom,* ront, rongál, rongy, roncs, *rosz;*
raph, riph (stören, brechen): lat. rapio, ném. rauben, m. *rab,* rabol, rif, rifol, rib, ribál, ribancz, *rap,* rapancz;
lí (auflösen, schmelzen) : hell. λύω, lat. luo, szl. lejem, m. *lé,* leves, licslocs, ford. *ol,* olv, olvad;
lábh (schleudern) : lat. libro, m. *lób,* lóbál, lob, lobog, *lód,* lódit, lobda, labda;
laip (laufen): m. *láb, lép, lább,* lábbad, ném. Lauf.
szu v. *szú* (werfen, schieszen, hervorstossen): honnan *szúsz* (Schwung), *szúnasz, szúnusz* (Sohn): hell. σεύω, σείω, m. *su, suh,* suhan, suhít, sugár, suhancz;
szam v. *szám* (zusammenthun), *szamasz* (derselbe): hell. ὁμός, ὅμοιος, m. *ö₀zv;*
dau, dvis (hauen, trennen): hell. δαΐζω, m. *has*-ít, has-ad;
div (glänzen) : m. *dív*-ik;
pat (schalten, herschen) : lat. potior, possum; m. *hat;*
130. *till* (aufsteigen): hell. τέλλω, τελέω, m. *száll;*
tul (aufheben, stützen): hell. ταλάω, tollo, m. *tol;*
çákh (durchdringen, erreichen), *çáchá* (Zweig): lat. cacumen, m. *csák;*
dsi (siegen): m. *győz;*
kri v. *kar* (machen, schaffen), *kartar* (schöpfer): lat. creo, creator, m. *gyár*-t;
csap (brechen, zerbrechen): hell. κόπτω, m. *csap;*
karv v. *karp* (brechen, verringern): lat. carpo, m. *csorba;*
khjá (reden, aussprechen): hell. κοάω, *kajá-lt* v. *kiá-lt,* kia-bál;
ubh v. *umbh* (aufhäufen, vereinigen): m. *bő, buja;*
aun v. *ún* (wegnehmen): hell. ἀνέω, ἰνέω, ἄνευ, m. *in-cs* (régies), *in-ség;*
140. *vaç* v. *vacsh* (wünschen): hell. εὔχομαι, εὐχή, m. *vágy;*

var, vars (begiessen), *vár, vári* (Wasser): hell. ὄρος, m. *ár;*
vail, vaill (bewegen, wenden): hell. ἐλάω, εἰλέω, m. *ill-an, vill-an, bill-eg, ball-ag;*
bukk (schreien), *bukkasz, bukká* (Bock, Ziege): hell. βύζω, βαύξω, lat. buccino, magy. *bőg, bak-og, vak-og;*
bhár (brennen): hell. πυρόω, lat. ferveo, m. *pír, pir-ít, per-g-el, par-ázs;*
blász (glänzen, brennen): hell. φλέγω, φλογέω, lat. fulgeo, m. *világ;*
ap (Wasser): lat. aqua, m. *hab;*
pab, pamb (gehen): m. *bábó* (= láb, gyermek nyelven);
agnisz (Feuer): lat. ignis, m. *ég;*
jam (halten): m. *gyám,* gyámol;
150. *szmi* (lächeln): m. *mosoly,* mosolyog, mosolyodik stb. stb.

Íme példákul azon 550 gyök közöl, melyeket Eichhoff feljegyzett, több mint egy negyedrész rokonítható a magyarral.

Az elszámlált szanszkrit igéken kivül még több mások találtatnak a nevek, névmások, számnevek, névhatározók, tagadók, kötszók stb. között, melyek a magyarral mind alaphangra mind érteményre rokonok. Ennyi hasonlóságot nem lehet csupa vak találkozásnak, véletlen esetnek venni, sőt észszerüleg gyaníthatni, hogy részint egy ősibb, elődibb közös nyelv maradványai, részint az emberi szellem közös természetében alapszanak.

IX. Szakasz. A magyar szók öszhasonlítása az altáji, nevezetesen a finn családdal.

Hogy a dologról tisztább fogalmunk legyen, azon szókat, melyek e nyelvekben közösek, több categoriára osztjuk.

1) Melyek mint természet- vagy kedélyhangutánzók más családbeliekkel is egyeznek, mint:

finn : harakka, m. szarka, szl. sztraka,
— härkä, — ökör, wog. okuz. ném. ochs,
— kukko, — kakas, szl. kokot,
— rehotan, — röhögök, szl. rihotat, lat. rideo,
— iha, — ihog. lat. io! jubilum,
— riekun, — rikítok, szl. krikám, fr. crier,
— sano, — szó, lat. sonus,
— särvän, — szörbölök, lat. sorbeo,
— varpalainen, m. veréb, szl. wrabecz stb.

Ezek és ilyenek nem faji sajátságok, hanem szélesebb nyelvnemű közös szók.

2) Melyeket mi is, amazok is más családtól kölcsönöztünk, mint: pispa, püspök, wiszkup, Bischof, episcopus; provasti, prépost, Probst, praepositus; messu, mise, Messe, omsa, missa; palavüna, pálinka, pálené wino (égett bor); pakana, pogány, paganus, pohan.

Ezek sem nyelvfajhatározók. Ellenben másmás közlekedési, szükségi stb. viszonyokra mutatnak, melyeket a) csak azok kölcsönöztek pl. a finnek a svédektől, oroszoktól, vagy a törökök az araboktól, perzsáktól; b) vagy csak mi kölcsönöztünk a velünk közelebb viszonyban levő népektől.

3) Melyek mind gyökre, mind származékaikra nézve egy ősibb köz eredetre mutatnak, mint:

finn : ajan, magyar hajtok, szláv hányim,
— akkuna, m. akna, szl. okno,
— annan, m. adok, lat. do, szl. dám,
— aprakka, m. abrak, szl. obrok,
— arvo, m. ár, áru, ném. Waare,
— arvaan, m. érdemesítek, n. ehren,
— elo, m. élet, lat. alo, n. leben,
— emä, m. eme, ene, n. amme,
— havi, m. haj, n. haar,
— hiinan, m. hibázom, lat. hiatus, hio, hilum,
— heinä, m. széna, szl. szeno, n. Heu,

finn : huonet, m. hon, n. heim, Heimat,
— kaappan, m. kapok, lat. capio, accipio,
— kaari, m. karaj, szl. kraj, kroj, koroj,
— kampela, m. kampó, hell. καμπτός,
— kasa, m. gazdag, perzs. gaza (kincs),
— keri, m. kör, hell. γυρόσ, lat. circus,
— kerjääen, m. kérek, lat. quaero,
— kielo, m. kila, szerb kila,
— kivi, m. kő, szl. kamen,
— kiiva, m. kiván, lat. cupio,
— koho, m. koh, szl. kujem (koholok),
— kota, m. kutyolló (házikó), szl. kútya, n. Hütte,
— kyynärä, m. könyök, hell. γόνυ, n. Knie,
— käsi, m. kéz, hell. χειρ,
— käyn, m. kelek, ném. gehen,
— lannun, m. lankadok, lat. langueo,
— lapio, m. lapát, szl. lopat, lat. pala,
— lennen, (röpülök) légy, szl. letyim (röpülök), n. fliegen,
— liemi, m. leves, szl. po-levka,
— me, mö, myö, m. mi, mü, szl. mi (nos),
— meden, mehi, m. méz, szl. med. mjed,
— menen, m. menek, lat. meo,
— muoto, m. mód, lat. modus,
— myrkky, m. méreg, lat. virus,
— määrci, m. mérték, hell. μέτρον, szl. mericza,
— nain, naida, m. nö (femina), szerb neva, nevjeszta,
— neidytän, m. nedvesítek, ném. netzen,
— niemi, m. név, lat. nomen, ném. Nahme,
— niska, m. nyak, n. nacken, olasz nuca,
— olen, m. voltam, szl. bol, bil,
— pehu, m. pelyva, lat. palea, szl. pljewa,
— pikku, m. piczi, olasz piccolo,
— pyörä, m. pörgető, lat. verticillum,
— pahoan, m. pukkadok, szl. puknem,
— papu, m. bab, lat. faba, ném. Bohne,
— peso, m. mosás, ném. waschen,
— pukki, m. bak, n. Bock (caper),
— puoli, m. fél, szl. puol, pól,
— puu, m. fa, n. baum,
— poikas, m. fiu, hell. παῖς, lat. puer, n. Bube,
— püökki, m. bük, ném. Buch, szl. buk, lat. fag-us,
— rappaan, m. rablok, lat. rapio, ném. rauben,
— raukean, m. rogyok, lat. ruo, corruo,
— ruis, m. rozs, szl. rezs, n. Roggen,
— rukki, m. rokka, n. Rokken,
— ruostet, m. rozsda, n. Rost, lat. rubigo,
— saipio, m. szappan, lat. sapo, n. Seife,
— revin, m. repesztek, lat. rumpo, rupi, tót zdrapim,
— romu, m. rom, lat. ruina, n. Trümmer,
— sorran, m. szorítok, héber czur = szoros,
— sata, m. száz, orosz *sot*, sat, sotnia = század,
— syöksin, m. szököm, szl. szkocsim, szkákám,
— suo, m. tó, n. Teich, See,
— suolo, m. só, szl. szol, lat. sal,
— syön, m. eszem, ném. essen stb.
— säkki, m. zsák, lat. saccus, ném. Sack,
— sääri, m. szár (lábszár), lat. sura,
— sireppi, m. sarló, saraboló, szerb szrp, l. sarculum.

finn : tartun, m. tartok, szl. trwám, drzsim,
— tappi, m. csap, n. Zapfen,
— taska, m. táska, n. Tasche,
— teen, m. teszek, n. thun, That,
— tämä tuo, (ez), szl. ten, tento,
— tälläinen, (olyan), lat. talis, szl. taki,
— tuska, m. tusa, n. Stoss, szl. tjeszkati,
— teysi, m. teli, szanszkrit talat, talitas,
— törky, m. töredék, lat. tritum (aliquid),
— uros, úr (vitéz), lat. herus, hell. ἥρως, n. Herr,
— varas, m. or, orv, lat. fur,
— tie, m. út, szl. put, lat. iter, hell. ὁδός,
— tupa, m. szoba, ném. Stube, szerb szoba,
— uuhi, m. juh, lat. ovis, szl. owecz,
— vaara, m. (hegy) orom, szl. hora, gora, werch,
— vajna, m. baj, szl. voj, boj, voják, vojno,
— valitsen, m. választok, n. wählen,
— weitsi, m. vésü, n. wetzen,
— vesi, m. víz, n. Wasser, szl. woda,
— vien, m. viszem, szl. veznem, lat. veho,
— viriä, m. virgoncz, n. flink,
— valkia, m. világ, n. Welt,
— vilvan, m. villanok, n. blitzen, lat. fulguro,
— vuo, m. folyó, lat. fluvius, n. Fluss.
— yksi, m. egy, szl. jeden, héb. echad,
— kaarna, m. kéreg, l. cortex, corium, crusta,
— kaikki, m. kiki, lat. quisquis,
— ke ku, m. ki, lat. quis, szl. kdo,
— kippa, m. kupa, lat. cupa, capula,
— orpo, m. árva, lat. orbus, orphanns,
— suu, m. száj, török aghïsz, lat. os,
— muutan, m. (másítok), lat. muto,
— pyydän, m. fogok, n. fangen,
— uuto, m. öntés, lat. unda, undo,
— kylmä, m. hüves, n. kühl, kalt,
— kylmään, m. hülök, n. kühlen,
— kyrjä, m. iromba, n. Zierde, zieren,
— paljo, m. sok (falka), hell. πολύσ, orosz polk,
— paska, m. fos, lat. forium (mint arbos, arbor),
— pelto, m. föld, n. Feld,
— pilvi, m. felhő, lat. velum (coeli) = nubes,
— poret, m. forró, lat. fervens,
— punon, m. fonok, n. spinnen,
— syys, m. ősz, szl. jeszen (autumnus),
— vyö, m. öv, lat. vieo, vimen, szl. venyecz.

4) Oly szók, melyek csak ezen családnak sajátjai, vagyis melyekhez más családokban legalább gyökre hasonlók nem léteznek. És itt a bökkenő! Mert lehet-e ezt akármely altáji gyökszóról bizonyosan állítani, mielött a többi családbeliekkel végtől végig öszhasonlíttattak volna? E kérdés alatt levő szókra a nyelvbúvár észszerüleg legfölebb azt mondhatja: „ezen szónak gyöke más családban tudtomra nem létezik"; ellenkező esetben vagy azt kellene velünk elhitetnie, hogy az illető körben mindentudó, vagy azt megmutatnia, hogy bizonyos gyöknek közös léte egy más családdal fogalmilag lehetetlen.

A hasonlító nyelvészkedés általán sok hiányban szenved, minélfogva gyakori botlásnak van kitéve, s ennek föoka, hogy a hasonlított nyelveket egész terjedelmökben nem ismerjük. Vegyük csak a magunkét. Ki merné állítani maga felöl, hogy nyelvünknek minden régi és újabb, minden elavult, vagy csak a nép között és bizonyos tájakon divatozó szókat nem mondom emlékezetében, hanem legalább gyüjteményben birja? Innen van, hogy gyakran az elemzésben és

családosításban fönnakadunk, mert a kérdésben forgó szónak rokonát sem a szótárokban, sem az irodalmi, sem a mindennapi köznyelvben nem találjuk, s az idegen nyelvekben keresvén azok szavaira csigázzuk, holott mása és rokonai talán ittott a legegyügyübb magyar ember ajkán forognak. Ha saját honi nyelvünkkel így vagyunk, melyet elsö dadogásunktól kezdve sok évig gyakorlánk: mit tartsunk oly nyelvbeli tudományunkról, melynek élö hangjait soha sem hallottuk, vagy melynek csinját az illető nyelvbuvárok még annyira sem fejtették ki, mint mi a miénket, vagy melyekröl (a holtakról) csak hiányosan is csak azt tudhatjuk, ami írott emlékekben jutott el hozzánk, vagy (az élöket értve), amit rólok némely utazók futtában kapkodtak öszve, kivált ha az elöttök ismeretlen idegen hangokat alig voltak képesek fölfogni, vagy ha fölfogták is, nem bírák kellö hangjegyek által kifejezni s leirni? Valóban még egy finn nyelvésznek is, ha elébb hangjainkat gyakori hallás által el nem tanulta, nehéz föladat azon magyar hangokat, melyeket a finn nyelv nélkülöz, úgy körülírni, hogy valódi kiejtésöket földieivel fölfogassa, nem említve a könnyebben eltanulható *b, cz, cs, d, f, g, z,* hanem kivált a *gy, ly, ny, ty, zs, dz, ds* hangokat.

Ebböl azonban nem azt akarjuk kihozni, hogy a nyelvek ily hiányos ismerete mellett ne hasonlítsunk, söt igenis tegyük azt itészettel, amennyire hiteles adataink vannak, söt tehetjük (korlátolt idönk és erönk tekintetéböl) egyszerre csupán két nyelv között is, azon óvakodó föntartással, hogy a netalán föllelt vagy gyanított hasonlóság több más nyelvben is létezhetik. Ezen eljárást követé a tiszt. Akademia, midön azelött mintegy húsz évvel az illető tagokat fölszólította, hogy a magyar nyelvet különkülön ki a hellennel, ki a latinnal, ki a némettel, szlávval, románnal stb. öszvehasonlítván, a közös szókat, képzöket és ragokat jegyezzék föl.

Véleményünk szerint mindeddig a synthesis vagyis adatgyüjtés nyomán, mint a helyes inductióra szükséges elözményen állunk, s csak ennek minél teljesebb öszveállítása után lehet biztosan a nyelvek mind belsö, mind külsö rendszerezéséhez fogni. Kevesebb botlás veszélyének teszi ki magát oly nyelvész, aki elöbb hasonló (analog) adatokat gyüjt, azután következtet és rendszerez, mint aki elöre bizonyos rendszert föltételez, s ahhoz alkalmazza, vagyis abból vonja ki hasonlításait, péld. midön egy, különben szakavatott nyelvbúvár a török *bir* (unum) és magyar *egy* szókat azonosítja, addig csürvén csavarván, csigázván öket, míg végre csakugyan kisüti, amit állított, tudnivaló azon alapnál fogva, mely szerint a török és magyar egy családhoz tartoznak. Mintha bizony a számnevekben is egészen és kizárólagosan egyeznének a különféle családú nyelvek. Ha az illető okoskodási mód áll, akkor a magyar *tíz* és török *on*, valamint a magyar *van ven* (hatvan, hetven) egymásnak módosulatai volnának, s a *tíz* mint altajimagyar nem hasonlanék a szanszkrit *daçan*, hell. *δέκα*, lat. *decem*, szl. *djeszat*, czig. *disch*, fr. *dix*-hez, mert ezek árjafélék, és a török *bir* nem volna hasonlítható a hell. *πρω*, *πρωτοσ*, lat. *prae*, *primus*, ném. *für*, *fürst*, *vor*, *er*, *erst*, a szl. *prw*, *prwi*-hez, mert hiszen ezek az árja családhoz tartoznak.

Hasonlóan a magyar *hét*-hez, a hell. *έπτα*, lat. *septem*, szl. *szjedem*, ném. *sieben* nem volnának hasonlók, de a török *sette* és finn *seitsemän*-hez sem, holott egyik tojás alig hasonlóbb a másikhoz, mint a lat. *septem* és török *sette*, a szl. *szjedem* és finn *seitsemän*.

Vagy a magyar *ezer* és perzsa *hazar* sem hasonlíthatók? stb.

A finn *nielen* (glutio) magyarúl *nyelek*, s világos, hogy hasonlók; de a *lingva* finnül *kieli*, nem *nieli*; tehát a magyar *nyelv* is nem annyi mint *nyelö* (glutiens, glotta) s talán *kelv*-nek kellene lennie? Ezen okoskodást megfordítva, az árja családhoz tartozó lat. *lingva*, n. *Zunge*, szl. *jezik* s hellen *γλώττα* egymásnak csak idomúlatai, s nem külön gyököek volnának; valamint a hell. *χείρ* és lat. *manus* is. Söt hogy még közelebb rokonságra menjünk által, a horvát *kruha* és szerb *léb*, *ljéb* (kenyér) egyek volnának, mert a horvátok és szerbek testvérek is szomszédok is, holott a horvát *kruha* inkább a lat. *crustum* (sütemény), a *ljéb* inkább a finn *leipä*, n. *Laib*, lat. *libum*-hoz hasonlítható.

X. Szakasz. A képzök és ragok öszhasonlítása.

A szóhasonlításnak egyik szótári tárgyát teszik a képzök és ragok, melyekröl inductio útján szintén azt veszszük észre, hogy többen különféle családú nyelvekben egyeznek.

A képzett szók hasonlóságának különféle nemei vannak.

1) merö idomúlatok, midön a) a kölcsön vett szó az illető nyelv hangrendszeréhez idomíttatik, pl. a lat. *hodie*, ném. *heute*; a magy *kenöcs*, a szerb *kenyácsa;* a német *Stab*, a m. *istáp*; a ném. *Vortuch*, a tót *fertuschka;* b) midön a deréknyelvbeli szó tájejtésileg módosúl, pl. *balta*, pal. *bóta*, *bauta*; *oldal* pal. *ódó; tüstént* bodrogközi *üstöllést;* a német *Bube*, a hiencz *puj*, a finn *poikas;* n. *Magdlein*, *Madl*; c) midön a testvérnyelvek az anyai szót módosítják pl. lat. *pater*, fr. pere, ol. *padre*; lat. *spiritus*, ol. *spirito*, spany. *espiritu*, fr. *esprit*.

2) Midőn csak a gyökök vagy törzsek egyeznek, és pedig a) vagy egészen pl. *sar*-ló, *sar*-aboló, lat. *sar*-culum, ném. *scharr*-en; magy. *sar*-jaz, ném. *schär*-fen; magy. *kamp*-ó, finn *kamp*-ela, hell. *καμπ-τός;* m. *kup*-ak, lat. *cup*-ula; m. *kap*-onya, lat. *cap*-ut; m. *bul*-a, lat. *bul*-ga; m. *ferm*-edek, lat. *ferv*-eo; vagy némi hangváltozattal pl. finn *kyyn*-ärä, m. *köny*-ök, hell. *γόν-υ*, lat. *gen*-u, n. *Kn*-ie; finn *neyd*-itän, m. *ned*-vesítem, n. *netz*-en; finn *wal*-kia, m. *vil*-ág, n. *Wel*-t; finn *kyl*-mään, m. *hűl*-ök, ném. *kühl* en; hell. lat. *τάγ-ω*, *teg*-umen, m. *tak*-aró, *tok*-mány; lat. *und*-a, m. *ond*-ó; szanszkrit *vart,* lat. *vort*-o *vert*-igo, m. *ford*-ítok; szanszk. *badh*, lat. *bat*-ulus, (bac-ulus), m. *pat*-él, *bot*-oz, *bot*-lik; c) vagy átvetve, vagy öszvehúzva: m. *foly*-ó, lat. *flu*-men, ném. *Flu*-ss; m. *gomb,* n. *Knopf*; lat. *curv*-us, n. *krumm*, tót *kriw*-i (görbe); m. *kár* og, n. *krä*-hen; m. *karcz*-olok, n. *kratz*-en; m. *par*-ázsolok, n. *bräu*-en, *brenn* en; m. *ger*-jesztek, lat. *crem*-o.

3) midőn csak a képzők vagy egyes alkatrészek hasonlók: m. sánt-*ik*-ál, lat. claud-*ic*-at; m. rántsz-*ik*-ál, lat. vell-*ic*-at, m. váj-*ik*-ál, lat. fod-*ic*-at; m. asszony-*ka,* tót zsen-*ka,* lat. mulier-*cula,* ném. Weib-*chen;* m. szel-*es,* n. wind-*isch;* l. cur-*s*-o, m. fut-*os*-ok, lat. quas-*s*-o (quat-is-o), m. verd-*es*-ek; *ἰοδόκος* nyil-tok (tegez).

4) midőn mind a gyökök, illetőleg törzsek, mind a képzők vagy alkatrészek egyeznek: *dör-g*-öl v. *tör-g*-öl, *ter-g*-it; *mar-os-g*-at, *mor-s-ic*-at; *gurg*-es = *görg* esz (gördülő); *vir-os-us, mirigy-es, mérg-es; pug-io bök-ő,* lengy. *pik-a; mam-ka, mami-ka; görb-e gurb-a,* fr. *cour-be; tokmány, teg-men; foly-omány, flu-men; szeg-mény, seg-men; fur-omány, for-amen: ond-ó, und-a: ur-as, herr-isch; vala-ki, ali-quis, vola-kdo.*

5) az igéknek idő- és módképzői, pl. a határtalan ném. *en* ford. *ni*: sitz-*en* ül-*ni*, lauf-*en* fut-*ni;* a parancsoló szláv és magy. neházm hagyok, *nehaj hagyj*, piszám írok, piszaj írj; igrám játszom, *igraj játszj*-ál; a múlt részesülő a latin-, a német-, szláv- és magyarban *t*, a hell. *θ*, pl. dic-*t*-us, *λεχ-θ-είς*, gesag-*t*, mond-*ott;* scrip-*t*-us, *γραφ-θ-είς*, irt; verber-*at*-us, *τυφ-θ-είς*, bi-*t*-i, ver-*t* stb.

6) a személyes igeragok, melyek alapját mind az altáji mind az árja nyelvekben a személynévmások módosulatai teszik, s némelyek nagyon hasonlók egymáshoz:

finn	és *szláv:*
revin (tépek)	vidím (látok)
revit	vidisch,
repii	vidí,
revimme	vidíme,
revitte	vidíte,
finn	és *latin*:
muutan (másítok)	muto,
muutat	mutas,
muuta	mutat,
muutamme	mutamus,
muutatte	mutatis,
muuttavat	mutant.

Így egyeznek a latin-magyar:

sonas szólasz, sonatis szólatok (tik);

a magyar-hellen:

τύπτεισ ütsz, *τύπτετε* üttök;

a magyar-szláv:

veszem	veszesz	veszi	veszitek,
veznem	veznesch	vezne	veznete,

maga az első személy is a legtöbb árja nyelvek igeragozásában teljesen összeüt a magyarral, pl. hellen *δίδω-μι*, szanszkrit *dadá-mi*, magyar *ad-om;* miknek s többeknek részletesb öszveállítását az „Igeragozás" czikke alatt tárgyaljuk, s mind ezekre mind a többi ragokra nézve a tudnivágyókat alábbi értekezésünkre utasítjuk. A különféle családú gyökök, képzők és ragok öszvehasonlítását czélszerűnek és tanulságosnak tartottuk két fő okból: a) hogy bizonyos előitéleti elfogúltságot, mint hibás itéletre vagy felfogásra vezető okot elhárítsunk, mely szerint némelyek, nem tudni miféle nemzeti igényből valamely idegen nyelvvel közös szavainkról általán azt vitatják, hogy azokat mi magyarok, mind másoktól kölcsönöztük. Így tett különösen néhai Dankovszky a magyar és szláv közös szókkal a nélkül, hogy tekintetbe vette volna a szóelemzést, vagy a felsőbb nyelvhasonlítási elveket, a szócsaládosítást stb., pl. *lapát* a tót *lopat*-ból volna átvéve, holott

a *lapát* gyöke *lap*, egy származékokban dús termékenységü családnak gyöke, mint : *lap*, lapos, lapit, lapúl, lapu, lapadék, lapácz, lapály, lapályos, lapány, lapányos, lapoczka, lapincs, laponya, laposka, lapoz, lappad, lappan, lappang, lappancs, lappant, laboda, midőn a szlávok a *lopaton, lopuchon* (lapu) és ezek közvetlen származékaikon kivül aligha birnak gyökre és értelményre nézve több hasonló szót; c) figyelmeztetésül a nyelvhasonlítóknak, hogy midőn úgynevezett rokonnyelvek szavait hasonlítgatják, s bennök olyanokat találnak, ne mutassák azokat általán úgy be, mint fajbélyegző hasonlatokat, hanem tekintsenek más családokban is körül, s reájönnek, hogy ezek közöl sok, közös eredetű.

Különösen édes magyar nyelvünket illetőleg, a mi hivatásunk és feladatunk azt minden oldalú hasonlitások által a külföld nyelvészeivel megismertetni. Ezt tenni a dolog természeténél fogva mi vagyunk legképesebbek is, s ha ők hasonlitásaikban észszerüleg akarnak eljárni, nyelvünk egyéniségét, bellényegét kell elébb alaposan megtanulniok, hogy azt másokkal helyesen hasonlithassák. Ezt tevén, rendszeröket nem fogják egyoldalúlag alkotni, s úgy tekinteni a magyar nyelvet, mint amely testestül lelkestül bizonyos családba tartozik, mintha a kölcsönvett szókon kivül akár a gyökök eredetére, rendszerére, akár a képzőkre és ragokra, szóval nyelvtani alakokra és idomitásokra nézve a többi családoktól egészen különböznék. A felsőbb (általánosb) nyelvhasonlitásban legalább azt ki kell mutatni, mely dolgokban müködnek a különféle nyelvek észjárásai egészen hasonlóan, melyekben egymáshoz közelitőleg, melyekben sajátnemüen, egyénileg.

Nem magunkban állunk nézetünkkel e téren, akár a kül-, akár a belföldi nyelvészeket tekintsük. Külföldön egyebeket mellőzve a legkitünőbb nyelvészek egyike *Pott Ágoston Frigyes* hasonlitó roppant nyelvvisgálatait több nyelvtörzsre kiterjeszti. A nagyhirü *Ewald Henrik* egy újabb értekezésében : *Abhandlung über den Zusammenhang des Nordischen* (Türkischen), *Mittelländisen *), Semitischen und Koptischen Sprachstammes,* (Göttingen, 1862) épen ezen említett törzseket rokonítja s rokonságukat egy közös ősibb nyelvben alapultnak hiszi.

Különösebben a 39. lapon az északi (altaji) és középföldi (árja) nyelvekről ezt mondja. „Die Sprachwissenschaft .... muss lehren, dass es keine zwei grosse Sprachstämme gibt, welche, sobald man auf das wesentliche sieht, troz aller scheinbaren oder wirklichen Verschiedenheit so nahe mit einander verwandt, und so sicher aus *einem letzten Grunde entsprungen sind**)*, wie diese beiden; und sie beweist nicht minder, dass unter allen mittelländischen Sprachen wiederum keine *dem nordischen Sprachstamme so nahe geblieben ist,* als gerade das Sanskrit mit dem ihm ursprünglich so eng verbundenen Altpersischen Mundarten." Söt egyenesen kimondja az északi (altaji, különösen török) nyelvtörzsről, „hogy semmi más nyelvtörzs nem hasonlitható vele és biztos ismerete, a minden emberi nyelvekére igen tanulságos lehet" (dass kein anderer Sprachstamm sich mit ihm vergleichen lässt, und seine sichere Erkenntnisz für die aller menschlichen Sprachen sehr lehrreich werden kann). De azt is kimondja, „hogy mielőtt az öszves nyelvtudomány utolsó és általán legfontosabb feladatait szerencsésen megoldani remélhetnők, minden egyes nyelvet a leggondosabban és biztosabban kell megérteni, amit egész maig még mind azon nyelveknél is, melyeket több idő óta (seit längerer Zeit) közelebbről ismerhetének és visgálhatánk, távolról sem értünk el." Nálunk is mind régibb mind újabb időben jeles férfiak észlelték az öszvefüggést a különböző nyelvtörzsekben, és ezért hasonlitásaikban több nyelvcsaládra kiterjeszkedének, például Beregszászi Pál, kit Révay is nagy dicsérettel emlit, a sémi nyelvekre, továbbá a perzsára, zendre stb. maga Révay is mind a sémi, mind az altaji családokra. Újabb időben pedig több jeleseink ú. m. Nagy János a sémi nyelvekkel, Mátyás Flórián az árja nyelvekkel, Repiczky János, és Ballagi Móricz mind az árja, mind a sémi mind az altaji nyelvekkel egybehasonlitásokban nagy sikerrel müködtek és müködnek. Senki nálunknál jobban nem méltányolja Hunfalvy Pál, Fábián István, Riedl Szende, Budenz és Vámbéry társaink buzgalmát és általában helyes irányú munkálkodásaikat, midőn a szükebb finn és török nyelvcsaládra forditják kiváló figyelmöket, söt azt hiszszük, hogy a munkafelosztás elvei szerént is sokkal dúsabb eredményt várhatunk, ha mennél inkább lehet, egyes nyelvtudományi kört választunk kimeritőbb tanulmányozásaink tárgyáúl; bár többen volnának közöttünk, kik magában a magyar nyelv birodalmában is egyes szakokat pl. a régi iratokban feltaláltató nyelvet, a különböző tájszokásokat stb. tekintenék és tennék éltök

---

*) mely alatt az indo-európai vagy árja nyelvtörzset érti; az északi alatt is az egész altaji törzset kivánja érteni, hanem közelebbi például a törököt veszi.

**) nézetét egy közös ősi nyelvről többször kijelenti; az imént említett nyelvtörzseket nem leszármazási, hanem testvéri rokonságban levőknek jellemezvén.

feladatául! Csak azt nem óhajtanók, ha valaki saját buvárlatait tartaná és hirdetné egyedül czélra vezetőknek, és más nemü, más terjedelmü törekvésekben ellenséges irányt gyanítana és nézne. Egyes egyedül öszves munkálkodásainkat fogja teljes siker koronázni.

Az előadottak szerént szótárirói eljárásunk az utasitások alapján vázlatba foglalva, három fő pontra terjed ki: a) értelmezésre, b) elemzésre, c) hasonlításra. Az első pont teszi a dolognak népszerü oldalát, s úgy szólva nyelvünk belügyéhez tartozik, melyben külső beavatkozásnak sem helye sem szüksége, mert mily értéményekben használt vagy használ valamely nyelv akár sajátnemü, akár közös eredetü szókat, azt egyenesen és kizárólag a belső nyelvszokás, illetőleg az ó és tájbeszéd határozza meg, söt a kölcsönzött szóknak is csak azon értemé̋nyei vehetők tekintetbe, melyeket a nyelvszokásnak tetszett rájok alkalmazni, pl. a német *Stab*-ból kölcsönzött és idomított *istáp*-nak nem vette át a magyar mind azon értéményeit, melyekben a *Stab*-ot a német nyelvszokás használja, milyenek *Masztstab*, *Bettlerstab*, *Generalstab*, *Stabgericht* stb. Ezt figyelembe kell venni még a legrokonabb nyelvek hasonlításában is, pl. a franczia több latin szónak oly értelmeket is adott, melyeknek az ösi latinban semmi nyoma, s az olasz, spanyol, gyakran ugyanazon törzs-latin szóhoz más-más fogalmakat kötött. Ilyenek kimutatása és értelmezése szintén az illető nyelvek egyéni belügyéhez tartozik, mely közvetlen hasonlítást kizár. A szóelemzésnek is két oldala van: egyik a belhasonlításon alapszik, melynek eszközlője a családosítás, másiknak segédforrása a külhasonlítás, mennyiben ez által részint a homályosbakat per analogiam felvilágosítjuk, részint a kölcsönzötteket kimutatjuk.

Ha e módszerü munkálatokban csak némely irányvonalakat is képesek valánk kitüzni, melyek helyes útra mutatnak, vagy óvakodókká tenni a hasonlító nyelvészeket némely csábútra vezethető tekervényektöl: minden lehető hiányaink és botlásaink mellett azon szerény remény kecsegtet bennünket, hogy ami jót netalán felhoztunk, az illetők méltányolni és követni, amit pedig az egészben elmulasztottunk, pótolni, vagy amiben ily nagy terjedelmü munka folytán botlottunk, azt részletekben időről időre helyreigazítani fogják.

S ha a többé kevésbé rokon nyelvek, csak annyira is lesznek megfejtve, mint mi e szótárban a magyart megfejteni iparkodánk, a hasonlító nyelvészet és általános nyelvtudomány — meg vagyunk győződve — annál biztosabban fog kitüzött czélja felé haladhatni.

HARMADIK RÉSZ.

A magyar szók alkatrészeinek rendszere.

A magyar szók részeit alkotják 1) a *hangok*, (melyeket irásban *betüknek* hivunk); 2) a *gyökök*, illetőleg *törzsek*; 3) a *képzők*; 4) a *ragok*.

I. Szakasz. A magyar bötük, illetőleg szóhangok fejtegetése.

A bötük száma.

A magyar élő nyelvben létező számosabb hangokra az irásban csak korlátolt mennyiségben negyven önálló bötüt különböztetünk meg, s azokat következőkép jegyezzük:

a, á, b, cs, cz, d, ds, e, ė, é, f, g, gy, h, i, í, j, k, l, ly,
m, n, ny, o, ó, ö, ő, p. r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, z, zs.

Jegyzetek: 1) Hogy kivált az önhangzókra jóval több jegynek (bötünek) kellene lennie, az alább mondandókból fog kitetszeni.

2) A *ds* habár kevés, s részint kölcsönzött szókban fordúl elé; mindazáltal, mert külön önálló elegyült hangot fejez ki, s ejtését a magyar hangszerve általán megszokta, továbbá, mert bizonyos idegen, különösen arab, török, szanszkrit szók átirására is alkalmas: ennélfogva bötüink számába felvettük. Ilyen szók: *dsadsa, dsindsa, dsamál, dsida, bandsa.* Hangszervileg legközelebb áll a *cs, gy, zs* hangokhoz, melyekkel váltakozik. *Ly* betüvel kezdődő törzs-szónk is alig van több kettőnél, de ez a képzésben, kivált mint az *l* lágyított mássa, gyakran eléfordúl.

3) A megjelölt betük mind egyszerü hangot jelölnek, úgyhogy a mássalhangzók is magukban torlatot (positiót) sem tesznek, s idegen nyelvekbeli számos más betü megjelölésére több betüt szoktunk alkalmazni, például a hellen-latin X-nek a magyarban *ksz, gsz* felelnek meg: *rágsz, rúgsz, faragsz, nyugszik, fekszik.* Hasonlók a *gs, ks* keményebb hangok is: *gugsol, kuksol, buksi, töksi, Taksony* szókban. Így a hellen ψ-nek a magyarban *psz* és *bsz* felel meg, pl. *lopsz, kapsz, csapsz, lepsz, dobsz, dobszó, rabszíj, ülepszik, telepszik, tepszi* szókban, és a keményebb *bs, ps,* ezekben: *habsol, lebsel, taps, silapsi.*

A bötük felosztása.

A hangok és így a bötük is önhangzók vagy mássalhangzók.

A szokott jegyü önhangzók időmértékre nézve:

a) *rövidek:* a, e, ė, i, o, u, ö, ü,
b) *hosszúk:* á, é, í, ó, ú, ő, ű.

1) A rövid *a* szabatosan megkülönböztetve a köz beszédben is kétféle kiejtésü volna. Például e két szóban *madár* és *majom* ha jól figyelünk a *ma* szótagra, amabban magasabb, nyiltabb, emebben mélyebb, vastagabb, tompább *a* tünik elé. Így különbözik a *ba* szótagban levő *a* egyfelül *barát, barátság, barátom,* másfelül *barlang, barangol* szókban is. Ezekre nincs külön betünk, de nyelvészetben, különösen az elemzésben meg kell különböztetnünk.

a) A *nyilt a* közönséges nyelvejtésben *o*-ra nem változik, s mint *vastaghangunak* párhuzamos vékonyhangu társa a *nyilt e* p. *kavar kever, csala csele, galagonya gelegenye, rakottya rekettye, kalantyú kelentyű, nyakgat nyekget,* továbbá a kétágu ragokban, mint *nak nek:* fal-nak, hely-nek; *ba be:* fal-ba, hely-be; *ban ben:* fal-ban, hely-ben; *val vel:* olló-val, kefé-vel; *ra re:* fal-ra, hely-re; és képzőkben, mint *ad ed:* dag-ad, ep-ed; *aszt eszt:* dagasz-t, epesz-t; *at et:* akar-at, ered-et; *atag eteg:* ing-atag, leng-eteg, stb.

b) A *zárt a* *o*-ra szokott változni, mint: *baglya boglya, falu folu, falka folka, kapar kopor, kanya konya, tal tol, taliga toliga, taszít, toszít, kapó kopó, hamu homu* stb. A nyilt *a* bizonyos érteményi módosításokban *i* re is változik: *falat filit, darab dirib, tapog tipeg,* t. i. ezekben és hasonlókban az *a* a maga neméban nagyobb, az *i* kisebb valamit jelent; ellenben a zárt *a* többször *o*-ról *u*-ra megyen által, mint: *baglya, boglya, buglya; adu, odu, udu; kapar, kopor, kupor; taszigál, toszigál, tuszkál.* Ezek szerint a zárt *a* mintegy középhang a nyilt *a* és *o* között, s mint olyan a többi vastaghangu zártak (o, u) felé hajlik. Ezen hang fordúl elé az élő nyelvben leggyakrabban a rövid *a* kimondásakor, melyet a magyar öblösebb szájjal szokott kiejteni, s megfelel az angol rövid *o*-nak *god, not* szókban. Azért a mennyiben ez értekezés czéljára tartozik a kettőt megkülönböztetni, a nyilt *a* hangot *á* jegygyel írjuk.

2) A rövid *e* szabatos kiejtés által megkülönböztetve négyféle. a) Nyilt *e* (minden más jel nélkül), mint párhuzamos társa a nyilt *á*-nak mi a ragokban és képzőkben világosan kitünik; l. föntebb 1. Ezen nyilt *e* hangot már a közbeszéd is (legalább vidékek szerént) világosabban meg szokta különböztetni egy másik zártabb *e* hangtól, melyet némely nyelvtanok *ė* jegygyel írnak. A gyökökben a tisztább és közösebb divatu nyelvszokás határozza meg, hol kell nyilt *e* és hol zárt *ė* hangot ejtenünk, mit részint az illető szók különböző értelme megkiván, p. „Aki jó portékát *vész,* annak pénze kárba nem *vesz.*“ „A varrónő ruhát, az éhes kenyeret *szeg.*“ „Egyenes *szėg* (szög) angulus rectus.“ Különben is e hangok egymással fölcserélése részint ruttá, részint homályossá tenné a beszédet, péld. ha ezeket: *keletre fekszenek telkeim,* így ejtené valaki: *kėlėtrė fėkszėnėk tėlkėim.* Miszerént a szépejtés kellékéhez tartozik, hogy e két önhangzó között elválasztó vonalat huzzunk. Már „A magyar nyelv rendszere“ czimü akademiai munkában is a zárt *e* hang egy ponttal van megjegyezve, így: *ė*, a másik t. i. a nyilt jegytelenül hagyatva, mit jelen szótárunk folyamában mi is követünk. Azonban ezen zárt *ė* sem mindenütt tökéletesen egyenlő kiejtésü. T. i. b) *Zárt ė* van oly gyökökben, ragokban, és képzőkben, melyeket részint a régi

nyelvemlékek *ö*-vel irtak, részint ma is terjedelmes tájszokás szerint oly hangon ejtenek, mely az *ö*-höz legközelebb áll, különösen a Tisza némely alsó vidékein lakó magyarok; túl a Dunán pedig némely tájakon egészen *ö*-vel váltanak fel, mint ezekben: *csèrèg csörög, pèrèg pörög, pèrzsèl pörzsöl.* c) A nyilt *e* és zárt *è* hangokon kivül (vagyis a nyilt *e* és *i* hangok között) hallatszik még nyelvünkben egy szintén rövid, de élesebb kiejtésü *e*, mely a rövid *i*-hez áll legközelebb, minthogy ezzel mind a régi nyelvhagyományok, mind az élö szokás szerint váltakozni szokott, melyet amazoktól megkülönböztetés végett ezen értekezésben két ponttal jelölünk meg ekképen: *ë*, ilyenek: *es is* (latin, et) *esmeg ismeg, ede ide, ett itt, elyen ilyen, mend mind, szeget sziget, kees kies, seet siet* stb. vékonyhangú, s *ehol ihol, vella villa, velág világ, heány, hiány* stb. vastaghangú szókban. Föleg abban különbözik mindkettötöl, hogy ez (valamint az éles *i í, é*) nem csak vékony, hanem vastag önhangzókkal is egyesül, mint láttuk, egy szóban; hasonlók ezek is: *hervad, hernyó,* régies *tanejt* (= tanít) s ezen idegeneknek tartott szók: *gelyva, geleszta, berena, deszka, gyertya,* mely minöségben *o*-val cserélödik fel, pl. *tanojt, golyva, borona, doszka, gyortya,* stb. Úgy ezen öszvetételekben is: *seha soha, sehol sohol, sehonnai sohonnai.* Az éles *ë* tehát mintegy fél hangja az *i*-nek, melynél valamivel tompább, ellenben az *è* nél élesebb; vagyis az *è* az *ö*-höz s az *ë* az *i*-hez közeledik inkább. Egyébiránt ezen *ë*-t a hangzók tiszta kiejtését elhanyagolta szokás néhol zárt *è* másutt nyilt *e* gyanánt hangoztatja. És ami legföbb, mind vékony, mind vastag szókban feltaláltatik. Tehát tulajdonképen kétféle természetü, s benne kétféle *e* lappang. Minthogy ezen hangzó csak gyökökben és törzsekben, nem egyszersmind ragokban és képzökben, (talán az egyetlen *nye nyi* mértékképzöt kivéve) fordúl elé, az ábéczerendben egyelöre különös helyet és nevet nem adunk neki, elegendönek tartván, ha az egyes szók elemzésekor figyelmeztetjük reája az olvasót. Ilyenek a tiltó *në* (különbözik töle a kináló *ne!*), a kérdö -*ë* (itt van-e?), a tagadó *së, sëm,* stb.

3) Nyelvünk gyökeiben négyféle *i* rejlik, melyeket a különbözö ragozások után vonunk el, ú. m. egy vastag (mély) hangú, és három vékony (magas) hangú. Tehát

a) Vastaghangu *i* oly gyökökben, melyek vastaghangu ragokat és képzöket vonzanak, milyenek:

id, idom, idomos, idomít, idomtalan;
if, ifjú, rokona: *iv,* ivadék, ivás, ivar;
ig, iga, igaz, igtat, rokona: *io* vagy *jo,* jog, jogtat szókban;
ih, ihász, ihar, ihog, rokona: *iu* vagy *ju:* juhász, juhar szókban;
ik, iklat, ikra, ikrás, ikrásodik;
ill, illan, illant, illat, illatoz, illó;
im, ima, imád, imádkozik, imolya;
in, inas, inal, inog, indit, indúl; rokona: *io* vagy *jo*: jonkább (= inkább) szóban;
ip, ipa, ipar, iparkodik;
ir, részvéti kedélyszó, irg, irgat, irgalom; rokona: *io* vagy *jo*: jorgat (régies) szóban;
ir, sebes mozgásra vonatkozó iram, iramlik, iramodik, stb. melyeket l. az ábéczerendben I bötü alatt. Különben is némely szókban *o*-val szokott váltakozni, pl. *irt ort, irtovány ortovány, pirít porít, sivár sovár,* vagy *a*-val, *aj*-val, mint: *fartat firtat, kiált kajált, hí! haj! hibarcz, habarcz.*

b) Oly vékonyhangu *i,* mely vékonyhangu ragokat és képzöket vesz fel, de ez ismét háromféle:

α) mely tájejtés vagy közösebb szokás szerint *ü*-re változik, ezzel fölcseréltetik, mint: *id,* idö, üdö; *idv,* idvès, idvèz, idvèzél, üdv, üdvös, üdvöz, üdvözöl; *ig,* iget, üget; *ik,* iker, ükör, üklü; *in, im,* ing, imèg, ümög; *iv,* ivelt, üvölt; *iz,* izen, üzen; *igy,* igyekszik, ügy, ügyekszik; *bik,* bikk, bükk, bikkès, bükkös; *hi, hü,* hives, hüvös. hideg, hüdeg; *hi,* hisz, hüsz, hit, hüt, hitès, hütös, *ki,* (ex) kü, kil, kül, kilsö, külsö, kivül, küvül; *miv,* müv, mivel, müvel, mives, müves; *rih,* rüh, rihes, rühes; *sik,* siket, süket stb.

β) azon *i,* melyröl föntebb az *e* alatti jegyzetben szóltunk, mely t. i. vékonyhangu létére az éles *ë* változata, vagyis ezzel könnyen fölcseréltetik, mint: *is es, ilyen elyen, szilid szelid,* stb. Néha am. *ej* pl. *igenye jegenye.*

γ) mely se *ü* se pedig éles *ë*-re nem változik, mint ezekben: *icz,* iczèg; *bicz,* biczeg, biczczent; *ficz,* ficzke; *id,* ideg, idegen, vidék; *ig,* igen; *ig,* iglicze; *ill,* illik, illem, illendö; *ill,* illèg, *bill,* billeg, billeget, billen; *in,* inger, ingerül, ingèrkèdik, *in,* ingy, ingyen, incs, inség; *in,* int, incselkedik; *ir,* irigy, irigykèdik; *csip,* csipèget, csipdès, csipke; *csir,* csirég, csirke; *him,* himlik, hint (him-t); *liszt,* lisztes, lisztèsèdik; *pih,* pihèg, pihen; *pil,* pille, pillés, pillésedik; *pi,* pipe, pipi,

pipis, pipiske, pipitér; *pisz*, pisze, piszke; *pity*, pityér, pityéreg, *zsi*, zsizsi, zsizséreg, zsizsik, stb. Ide tartoznak ezen és ilyen ikerszók is : *csiribiri, tiripiri, lityifityi, iczipiczi, ityipityi, bibi.* Midön a vastaghangu szókat kicsinyítve ikerítjük, ezen *i* hangzik bennök : *diribdarab*, diribel darabol, *csipcsop*, csippel csoppal. Ez a legtisztább *i*, a többi különösen az α) és β) alatti elegyhangú, mely ë- vagy *ü*-vel váltakozik.

Van egy-két *i* hangzós gyökszó, melyek tájszokások szerint majd vastag majd vékonyhangu ragokat és képzőket vesznek föl, mint : *nyír* (tondet) nyirèk (v. tájdivatosan: nyürök) v. nyirok (tondeo), *ír* (kenőcs), irèk v. irok, *szirt*, szirtèk v. szirtok.

4) A rövid *o* mint vastaghangú mélyebb hang az általános nyelvben változás alá nincs vetve, azaz egyenlő mély ejtéssel mondatik ki, némely erdélyi szójárást kivéve, mint *asszany, mandam.* Változatlan az különösen részint belértelménél fogva a távolra mutató *oda, ott, olyan, onnan* szókban, részint köz szokásból, milyenek *ok, okád, or*, *orv, orsó, fog* (dens), *fogy* stb. Mindazáltal az alapértelemnek némi módosításával néha elváltozik a) *ö* vékonyhangra, mint; *gom göm, gomb gömb, gombócz gömböcz, gondor göndör; csombolék csömbölék, csomor csömör, kovacs kövecs*; b) ikerítve vagy különben is *i*-re, pl. *gyom*, gyimgyom, *lom* limlom, *lobog* libeglobog, *csombók csimbók, bombik bimbó, csoma csima, bogyó bingyó.* c) Előfordúl kivált a gyökszókban a zárt *a*-nak gömbölyűbb változata, l. Zárt *a ;* d) néha a szinte mély hangú *u*-val cserélődik, mint: *oson uson, onszol unszol, ostor ustor, ország urszág* (régies), *bocsú bucsú, boga buga, boglya buglya, borít burít, botor buta, donga duga, locs lucs, mohar muhar, porhanyó purhanyó purha, sokorú sukoró, szoros szurdék, toszkál tuszkál* stb.

5) A rövid *ö* a) változatlan ezekben : *öb, böbl, ök, ököl, ökör, öklel, ökrödik, öl, ölel, ölt, ör, öreg, örvény, öv, övez, öz, özön*, stb. b) tájejtéssel némely szókban zárt *ė*-vel váltakozik, mint : *öcs ècs*, (ècsém) *ördög ėrdėg, kötény kėtény*, l. föntebb *zárt ė.* c) a vastaghangu *o*-nak párhuzamos vékonyhangu változata, mint: *göndör gondor*, l. o. d) gyakran *ü*-vel cseréltetik fel, pl. *göbü gübü, gömö gümö, gözü güzü, kökörcs kükörcs, kölü külü, löktet lüktet, söveg süveg, csörlő csürlő.*

6) Az *u* a) változatlan, pl. *ugat, ugar, ugrik, uszu, uszít, buja, bukik, bunda, csuk, csuklik, csuka, csuta, czucza, czulák, csupasz, duda, fut* stb. b) párhuzamosan a vékonyhangu *ü*-vel váltakozik, mint : *urok ürök, csucs csücs, csucska csücske, sundor sündör, pupóka püpöke,* c) tájejtéssel a zárt *a*-nak vagy *o*-nak változata, l. *a, o.*

7) Az *ü* változatlan ezekben: *ühödik, ühög, ül* (némely régieknél: il), *üst, üstök, üszk, üszög, büszke, csücsül, csünik, csürök, fürt, gyügyü, gyüszü, hülye, nyüst*, stb. A ragokban és képzőkben az *ü* és *u* párhuzamosak, melyek az általános nyelvben minden egyéb hangzót kizárnak, mint : *kar-unk, bor-unk, kör-ünk, szėm-ünk, lát-unk, fut-unk, néz-ünk, ül-ünk, vár-t-uk, tol-t-uk, lėl-t-ük, néz-t-ük*, stb. Régente volt *néz-enk* is. Változásait l. az *i* és *ü* alatti jegyzetekben.

A rövid önhangzók viszonyai egymáshoz.

A föntebbi hangelemzés szerint a rövid önhangzók :

a) *vastagok :*	å, a, o, u,
b) *vékonyak :*	e, ė, ö, ü,
c) *élesek* és *közösek :*	ë, i.

A két első felekezetüek (a, és b, alatt) a mai magyar hangrend szerint ugyanazon szóban nem türik egymást és nem keverednek öszve, kivévén a szoros értelemben vett öszvetetteket, mint : *fėlhadnagy, karperecz, üvegpohár*, vagyis a vastaghangu gyökhöz és törzshöz nem járul vékonyhangu rag vagy képző és viszont. Tudnivaló, mint megérintők, hogy ezt a kisimult mai nyelvről kell érteni, mert ez hajdan nem mindig és mindenütt volt úgy, mint a régi nyelvhagyományok bizonyítják, pl. a régi halottas beszédben : *magának, halálnek, pokolnek, milosztben,* s Béla király jegyzőjénél : *Tosu-nek,* (Tas-nak) *Uszubu-nek,* (Uszubu-nak). Söt ma is némely tájakon hallani ilyeket : *sip-vel, dob-vel, herczeg-nál, püspök-nál.*

Az éles *ë* és *i* mindkét osztálybeli szókban vegyesen divatoznak, azon különbséggel, hogy az éles *ë* csak a gyökökben és törzsekben (kivéve a *nyë nyi* mértékképzőt s *ënt int* határozót) az *i* pedig a ragok s képzőkben is használtatik.

E hangrend szerint a vastagok és vékonyak ily párhuzamban állanak :

á,	*e,*	*nyiltak,*
a,	*ė,*	*zártak,*
o,	*ö,*	*gom-gömbölyűek,*

u, ü, csucs-csücsörösek.
ë, i, élesek.

I. *á e nyiltak.*

1) A névviszonyító ragokban:

ba, be: ház-ba, ól-ba, kert-be, ölbe;
ban, ben: ház-ban, ól-ban, kert-ben, öl-ben;
nak, nek: ház-nak, ól-nak, kert-nek, öl-nek;
val, vel: hó-val, bú-val, lé-vel, tű-vel;
ra, re: hó-ra, bú-ra, lé-re, tű-re;
abb, ebb: igaz-abb, okos-abb, nyers-ebb, hüs ebb.

2) Az igeviszonyítókban:

hal-*nak*, tol-*nak*, kel-*nek*, ül-*nek*;
halt-*am*, tolt-*am*, kelt-*em*, ült-*em*;
halt-*ak*, tolt-*ak*, kelt-*ek*, ült-*ek*;
hal-*na*, tol-*na*, kel-*ne*, ül-*ne*;
halni-*a*, tolni-*a*, kelni-*e*, ülni-*e*;
hal-*va*, tol-*va*, kel-*ve*, ül-*ve*.

Ezeket *kétágu* ragoknak nevezhetnők, mennyiben a vastaghanguakban csak *a*-val, vékonyhanguakban csak *e*-vel hangzanak.

3) A képzőkben:

a, e: csal-a, csel-e, dar-a, der-e;
aj, ej: kacz-aj, mor-aj, dör-ej, zör-ej;
at, et: ir-at, lát-at, él-et, szöv-et;
asz, esz: tap-asz, kop-asz, rek-esz, csip-esz;
aszt, eszt: dag-aszt, sorv-aszt, ep-eszt, görb-eszt;
ka, ke: madár-ka, kosár-ka, bőr-ke, gyür-ke;
atag, eteg: lank-atag, olv-atag, leng-eteg, förg-eteg;
talan, telen: nyug-talan, só-talan, hív-telen, bün-telen;
atlan, etlen: ház-atlan, goud-atlan, kegy-etlen, szün-etlen;
ad, ed: dag-ad, pukk-ad, eng-ed, förm-ed;
an, en: patt-an, zuh-an, pih-en, röpp-en,
ant, ent: patt-ant, lobb-ant, csepp-ent, röpp-ent;
hat, het: áll-hat, tol-hat, kel-het, ül-het;
and, end: csikl-and, lát-and, ül-end, lel-end;
dal, del: jár-dal, szur-dal, lép-del, nyög-del;
an, en: lass-an, okos-an, szép-en, örökös-en;
an, en (számhatárzó): sok-an, hárm-an, nyolcz-an, keves-en, kett-en, öt-en.

E párhuzamosan váltakozó, s más önhangzókat kizáró ragok és képzők a simább nyelv hangrende szerint meg vannak alapítva, daczára némely tájejtésnek, habár ez a szóelemzéshez hüvebb, pl. a harmadik személy ragozása a Dunán túl több vidéken *ö* v. *ė:* nép-ö, v. nép-ė, kedv-ö v. kedv-ė, mely a harmadik személynévmást (ö) tisztábban kifejezi, mint a közös divatú nyilt *e:* nép-e, kedv-e.

II. *a, ė, zártak.*

Valamint a zárt *a* középhangot képez a nyilt *á* és *o* között, úgy a zárt *ė* középhang a nyilt *e* és *ö* között:

á, a, o,
e, ė, ö.

A zárt *a* létezését a gyökökben föntebb már érintettük. A viszonyragokban és képzőkben ezt nehezebb meghatározni; mindazáltal a magyar hangrend párhuzamos tulajdonságánál fogva némileg gyaníthatjuk, hol és mikor van helye. Ugyanis köztudomásu dolog, hogy vannak úgy nevezhető *háromágu* viszonyragok és képzők, melyek a vastaghangu szókhoz *o*-val, a vékonyakhoz *ė*-vel vagy *ö*-vel járulnak, mint:

hat-*szor*	két-*szer*	öt-*ször*,
part-*on*	kert-*én*	kürt-*ön*,
part-*hoz*	kert-*héz*	kürt-*höz*,
part-*om*	kert-*ém*	kürt-*öm*,
part-*od*	kert-*éd*	kürt-*öd*,
part-*ot*	kert-*ét*	kürt-*öt*,
part-*ok*	kert-*ék*	kürt-*ök*,
part-*os*	kert-*és*	kürt-*ös*,
part-*oz*	kert-*éz*	kürt-*öz*,
fal-*ok*	nyel-*ék*	ül-*ök*,
fal-*tok*	nyel-*ték*	ül-*tök*,
for-*og*	pér-*ég*	dör-*ög*,
ipar-*kod*-ik	kér-*kéd*-ik	ör-*köd*-ik stb.

Továbbá azon sem kételkedhetünk, hogy bizonyos viszonyokban a vastaghanguak nyílt *á*, a vékonyak nyílt *e* hangokkal ragoztatnak és képeztetnek.

Ugyanis ha e példákat tekintjük:

nyar-*át*	lik-*át*	tel-*et*	köv-*et*,
nyar-*ak*	lik-*ak*	tel-*ek*	köv-*ek*,
fal-*as*	toll-*as*	viz-*es*	csöv-*es*,
fal-*az*	toll-*az*	viz-*ez*	csöv-*ez*,
fal-*am*	toll-*am*	viz-*em*	csöv-*em*, stb.

e kétféle ragozás öszveállításából eredtek ezen *ötágu* ragozási csoportok, melyeket bizonyos ragok és képzök alkotnak, u. m.:

vastag	nyar-*at* nyar-*ak* nyar-*am* nyar-*ad*		bot-*ot*, bot-*ok*, bot-*om*, bot-*od*,
vékony	hely-*et* hely-*ek* hely-*em* hely-*ed*	kert-*ét* kert-*ék* kert-*ém* kert-*éd*	kürt-*öt*, kürt-*ök*, kürt-*öm*, kürt-*öd*.

Úgyde e példákból kitünik, hogy hangrendi párhuzamban a nyílt vastag *á*-nak a nyilt vékony *e*, a gomolyú vastag *o*-nak a gömölyü vékony *ö* felel meg szabatosan; de az *é*-nek megfelelö mélyebb hang a fentebbiekben nem létezik. Tehát kell lenni e ragokban oly *a* hangnak is, mely a nyilt *á* és *o* közötti hézagot betölti, (valamint a nyilt *e* és *ö* közötti helyet betölti a zárt *é*). Ez pedig nem más, mint azon zárt *a*, melynek létezését a gyökökban már fontebb kimutattuk. És valóban, ha tisztább magyaros kiejtésre figyelünk, azt bizonyos szókhoz járuló ragokban és képzökben észre kell vennünk, milyen a hosszu *á* után következö rövid *a* pl.:

ház-*at*	ház-*ak*	ház-*am*,
ház-*as*	ház-*al*	ház-*acs*-ka,
ágy-*az*	ágy-*ba*	ágy-*an*-ként,

melyeket a tájejtés *o*-ra szokott változtatni: ház-*ot*, ház-*ok*, ház-*om*, ház-*os*, ház-*ol*; söt némely ragozások és származtatásokban az általános nyelvszokás is hol *a* hol *o* hangot használ pl. láb-*at* láb-*ol* (meglábol) és láb-*al* is (ellábal); gát-*ak* gát-*ol*, gyár-*ak* gyár-*os* stb. Ellenben a nyilt *a*-t megtartja eredeti miségében, pl. fal-*at*, fal-*ak*, fal-*am*, fal-*as*, fal-*az*, és nem mondja: fal-*ot*, fal-*ok*, fal-*om*, fal-*os*, fal-*oz*.

Tehát a mondottak után a szóban forgó vastag és vékony hangu ragok és képzök párhuzamban így állanak:

nyilt	*zárt*	*gom-gömölyü.*
á	a	o
e	é	ö

s tulajdonképen nem öt, hanem hatágú ragozási csoportot kell felállítanunk:

vastag	hal-*ák*	tál-*ak*	sor-*ok*,
	hal-*ás*	tál-*as*	sor-*os*,
	hal-*ám*	tál-*am*	sor-*om*,
vékony	fej-*ek*	szêr-*ėk*	tör-*ök*,
	fej-*es*	szêr-*ės*	tör-*ös*,
	fej-*em*	szêr-*ėm*	tör-öm.

Egyébiránt a zárt *ė*-re nézve megjegyzendő, hogy midőn a gyökben is megvan: ekkor, mint a terjedtebb szokásnak tetszik, vagy a mondatbeli széphangzat igényli (a sok *e* kikerülése végett) *ö*-t használhatunk helyette, s ilyenkor a ragozás is hozzá alkalmazkodik pl. *pėr*, pėr-*ėm*- pėr-*ėd*, pėr-*ėk*, pėr-*ės*, vagy: *pör*, pör-*öm*, pör-*öd*, pör-*ök*, pör-*ös*. Másképép áll a dolog a viszonyragok és képzőkre nézve, melyekben az *ė* az *ö*-vel fél, az *o*-val egész ellentéti viszonyban áll, t. i. bizonyos esetekben *ö* és *ü* után közvetlenül *ö*, a többi vékonyhangok után *ė* járul, pl. *tör*, tör-*ök*, tör *öm*, tör-*tök*, tördel-*ėk* (nem tördel-*ök*), tördel-*tėk* (nem tördel-*tök*), töre-*kėd*-ėm (nem töre-ködöm); tehát a viszony magokban a zárt hangú alakulásokban háromágu, ilyformán:

dolg-*oz*-ik	éh-*ėz*-ik	ölt-*öz*-ik,
úr-*kod*-ik	kér-*kėd*-ik	őr-*köd*-ik,
fanyal-*og*	enyel-*ėg*	füstöl-*ög*,
rop-*og*	csėp-*ėg*	zöp-*ög*,
idom-*os*	idv-*ės*	üdv-*ös*,
lát-*ok*	vet-*ėk*	üt-*ök*,
bokr-*on*	kert-*ėn*	ökr-*ön*,
fodr-*om*	vėdr-*ėm*	gödr-*öm*,
kotr-*otok*	pėdr-*ėtėk*	gyötr-*ötök*,
kotor-*tok*	pėdėr-*tėk*	gyötör-*tök*.

Ezen és hasonló viszonylatokban *ė* helyett *ö*-t írni annyi volna, mint nyelvünk hangrendét megzavarni, s nyelvünket egy sajátnemű alkotó hangjától megfosztani. Ezt tennök pedig, ha így írnánk és beszélnénk: *vereködik, enyelög, csėpög, pėzsög, idvös, vetök, vettök, vetitök, kertöm, emberök, selyöm, szerelöm, hegyöz, szentöl* stb.

A tájejtést nem szabad a közösen elfogadott simább nyelv rovására feltolni. Az *ly*-et is a hanyag nyelvszokás majd *j*-vel majd csupasz *l*-vel pótolja, de azért a szabályos tiszta beszédben és írásban a szónok, szavaló, szinész, író ovakodni fog ily különcz és a széphangzatot sértő kiejtésektöl.

III. *o*, *ö*.

E két hangzónak párhuzamossága nyelvünk hangrendében világos, s mind a gyökökre, mind a viszony ragokra és képzőkre kiterjed, mint:

csom	csöm	csomor	csömör,
gomb	gömb	gondor	göndör,
gombocz	gömböcz	gomoly	gömöly,
csomoszol	csömöszöl	porzsol	pörzsöl,
bontok	döntök	bontom	döntöm,
bontson	döntsön	bonczol	dönczöl.

Tudnivaló, hogy mint fontebb érintők, e két ellentétes önhangzó között egy középnemű felhangzó *ė* létezik, melynek kiválólag a háromágu ragozásban és képzésben van helye:

vár-*om*	ver-*ėm*	tür-*öm*,
vár-*tok*	ver-*tėk*	türtök,
for-*og*	fėr-*ėg*	für-*ög*.

Ha a vastaghangu gyököt vékony hangura alakítjuk, az *o* és *u* után közvetlenül következő *o* átmegyen *ö*-re pl. *csomoszol csömöszöl, sundorog, sündörög*.

IV. *u*, *ü*.

Ezek a ragokban és képzőkben szabály szerint más hangzót kizárnak, az első a vastag, a második a vékony hangu gyökök és törzsekhez járulván:

görbe	láb-*u*	csonka	kez-*ü*
szap-*u*	vál-*u*	köp-*ü*	gyöp-*ü*,
ház-*unk*	ur-*unk*	fej-*ünk*	sziv-*ünk*,
jár-*unk*	áll-*unk*	megy-*ünk*	jöv-*ünk*,
lát-t-*uk*	vár-t-*uk*	les-t-*ük*	tör-t-*ük*,
lát-*nunk*	vár-*nunk*	les-*nünk*	tör-*nünk*.

Néha *o*, *ė* helyett állanak pl. ezen igékben: *alkuszik, vajuszik, szélhüdik, pėtyhüdik.* *A* széphangra nem ügyelő tájejtés sok szóban a szebb hangzatu *o* és *ö* helyett használja pl. *tol tul, tolom tulom, boglya buglya, csoport csuport, öröl örül, töröl törül, pöröl pörül.*

V. *i.*

Az *i* közös hangzó, melyet mind a vastag mind a vékonyhangu gyökök és törzsek fölvesznek; valamint az *i*-hangzóju ragok és képzök mindenféle szóhoz járulnak u. m.:

ig: ház-ig, kút-ig, kert-ig, tölt-ig,
int: alkalmas-int, meg-int, képes-int,
i (1): ház-i, kút-i, kert-i, füst-i,
i (2): suny-i, bodr-i, picz-i,
di (1): okton-di, szelever-di, pökhen-di,
di (2): lovas-di, katonás-di, kergetős-di,
csi: Jan-csi, Fer-csi, Ter-csi,
si: vak-si, buk-si, silap-si, tök-si.

Ennek bizonyos okszerüsége van, t. i. mint föntebb elemeztük, az *i* mint gyökhang négyféle, habár magán kiejtve egynek tetszik, nevezetesen a) mély hangu ragokat és képzőket vonz, mint az *in, ij* főnevekben, jegye lehetne ez értekezésben: *ï*, mely a török nyelvben is megvan; b) mely éles *ë*-re szokott változni, de vékonyhangu ragokat és képzőket vesz fel, mint ezekben: *ily, ide, mind, is*, régiesen: ely, ede, mend, es; c) mely *ü*-re változik, mint *idő, üdő, idv, üdv;* d) mely vékonyhangu létére se *ė*-re se *ü*-re nem változik, pl. az *ideg, illik, hint* szókban, mint föntebb.

E szerint az első pont alatti *ï* a vastaghanguak lejtőjéhez tartozik, s mint legmagasabb vastaghangu annak fő fokán áll, s utána azon *ë* következik, mely szintén vastaghangulag ragoztatik, p. *hervad, hervaszt* szókban. A többi a vékonyak lejtőjén jár. Legmagosabb minden önhangzók között azon vékony- (vagy fel-)hangú *i*, mely se ė-re, se ü-re nem szokott változni, s mint *i* leg is tisztább.

A hanglejtés fokai tehát fölülről lefelé ily sorozatban állanak:

vastag ï, ë (ï-vel váltakozva), **ë** (o-val vált.), **á, a, o, u.**
vékony i (tiszta), **i** (ü-vel vált.), **i** (ë-vel vált.), **e, ė, ö, ü.**

Példák:

1) **vastag ï**
ig-az, id-om, irg-alom,
fir-ka, ir-am, izgat,
sir-at, nyir-ok;

vékony i (tiszta)
ig-en, id-eg, ill-eg,
int-ek, hint-ek, him-lő,
irigy-kedik, liszt-es,

2) **vastag ë** (= ï)
he-án (régies), hi-ány,
le-ány, li-ány (tájdivatos),
le-hó, li-ju,
geleszta, giliszta,

vékony i (= ë)
ily, ely
ide, ede
is, es
mind, mend
} régiesen

3) **vastag ë** (= o)
se ha so-ha,
se-hol so-hol,
se-honnai so-honnai,

vékony i (= ü)
id-ő üd-ő,
iz-en üz-en,
sik-et sük-et,
sik-er sük-er,

4) **nyilt á**
csal csala,
kavar csata csattan,

nyilt e
csel csele,
kever csete csetten stb.

5) **zárt a**	**zárt ė**
tár-ak tál-ak,	tér-ėk vér-ėk,
tár-as tál-as,	tér-ės vér-ės,
6) **gomolyú o**	**gömölyü ö**
bodon csomor,	bödön csömör,
7) **csucsorú u**	**csücsörü ü**
csucs gyur sundor,	csücs gyür sündör,

Ugyanezek lépcsőzete alulról felfelé:

alsó octava								felső octava							
1,	2,	3,	4,	5,	6,	7,	8	1,	2,	3,	4,	5,	6,	7,	8,
u,	o,	a,	á,	ë,	ë,	ï,	ü,	ö,	ė,	e,	i,	i,	i,	—	

melyek közöl irásunkban csak hétnek van külön jegye (a, e, i, o, u, ö, ü), mert az ė is csak némely nyelvtanokban és ezen szótár értelmezendő czikkein van megkülönböztetve.

A hosszu önhangzók és viszonyaik egymáshoz.

Ezek általán két osztályba rendezhetők, a) melyek egyszerü meg nyujtás által keletkeztek, s időmértékileg két röviddel érnek fel, mint *ág* = á-ág, *év* = ö-öv, *ív* = i-iv, *kór* = ko-or, *őr* = ö-ör; ezek, legalább tudtunkra, nem két külön szórész önhangzóinak öszveolvadásából eredtek, s leginkább a gyökszótagokban fordulnak elé; hanemha azt veszszük, hogy a hoszszú önhangzók, mint több rövidből összeolvadottak, oly fogalmakat jellemeznek, melyekben nagyobb terjedség fejeztik ki. Azonban némelyek csak tájejtésileg és csak a tőszóban hosszúk, mint: *ád, hágy, vész* (perit), *lél, vét* (jacit, seminat); mások eredetileg szintén rövidek valának, s kisebb nagyobb tájszokás szerint ma is azok, mint: *árpa* arpa, *gyánta* gyanta, *láng* lang, *ápol* apol, *uriás* urias, *kaczkiás* kaczkias, *fuvát* fuvat stb.; másokban a megnyújtás a szónak érteményét hasonló rövidtől megkülönbözteti pl. *ál* al, *vár* var, *háj* haj, *él* (vivit és acies) el, *szél* szel, *örül* örül; b) melyek ragozás vagy képzés által két vagy több hangzó egybeolvadásából képződtek, mint: *látám* = láta-am; c) melyeket a szokás, de kétségen kivül természeti hangtörvény alapján a szók végén mássalhangzóval kezdődő viszonyító ragok előtt megnyújt, mint: *fá-hoz, fá-tól, fá-ra, kefe, kefé-hez, kefé-től, kefé-re, kapa, kapá-val* stb. Némelyek ennek okát a hangsulyban keresték. Míre elég legyen röviden megjegyezni, hogy ezen nézetet az élő beszéd megczáfolja, mert például *keféhez, kapával* szókban is, a hangsuly épen nem a hasszu *é* s *á*, hanem az első szótagban levő rövid *e*, *a* hangokon fekszik minden rendszerénti magyaros kiejtésben: kêféhez, kâpával; úgy hogy ha a megnyujtott, *é*, *á* hangokat sulyosbítjuk, ez a beszédben kérdő alakot öltene magára: keféhez? kapâval? A megnyujtás oka itt minden esetre más valamiben rejlik.

Több külföldi jeles nyelvész is tanítja, hogy valamely önhangzó kiejtésekor mind elül, mind utól hallatszik valamely gyönge szellet; így elül a sémi, továbbá a hellen hangjelelésben (irásban) minden önhangzó valamely szelleti jegyet szokott kapni. Továbbá utól a persa írásban van azon szokás, mely szerént minden szó, mely különben önhangzón végződnék *h* jegyet (szelletet) veszen föl. Ezekből érthető némely régi magyar irásmód is, mely szerént némi szelletet találunk följegyezve mind az önhangzón kezdődő némely szók eléjén pl. *ĭmád*, ĭze (ajakszellet a régi halotti beszédben), *ʰü* (= ö, ille), *ʰütet, ʰüneki* stb. (torokszellet Bátori bibliájában), mind az önhangzón végződő szók utolján, pl. *a*ʰ, *a*ʰ*ra, ki*ʰ, *be*ʰ, *de*ʰ. *ne*ʰ, *alá*ʰ, *szomorú*ʰ, *szeresse*ʰ, *irá*ʰ, *akarta*ʰ, *volna*ʰ, *születése*ʰ és ezer meg ezer példa a Debreczeni legendáskönyben, melyekre nézve Toldy F. társunk is azt tartja, hogy ezen vég *h* „épen csak is szellet volt.“ Szintén itt találjuk ezeket is: *halála*ʰ*ról, hivatala*ʰ*ban, népe*ʰ*vel.* T. i. halálaʰ, hivatalaʰ, népeʰ, ujabb ragozás mellett is megtartják a szelletet, mi által torlat áll elé: *hr, hb, hv,* és a megelőző önhangzó ragozáskor vagy képzéskor már a torlatnál fogva is hosszuvá lesz s könnyen meg is nyújtatik; s itt a kulcsa ezen megnyújtásnak, mint *a*ʰ*ra* ma is tájdivatosan így ejtetik: *árra.* Még jobban támogattatik e vélemény az által, hogy az önhangzón kezdődő ragok előtt megnyujtásnak rendszerént nincs helye, mert nincs torlat, pl. faé (= faʰé), faig (= faʰig), faért (= faʰért), barátságáért (= barátságaʰért), tehát nyelvészetileg ez a helyesebb a néhutt szintén divatos megnyujtásnál. A *kor*, *ként*

(= ki-ént), *beli*, *kép* ragok, illetőleg képzők előtt pedig azért nem nyújtatik meg az önhangzó, mert ezek még ma is önálló szóknak tekinthetők, tehát a megelőző egész szóra nincsenek befolyással. A *ság*, *ség* képzőkben oly erős és változhatlan a hosszú *á*, *é*, hogy mellettök a torlat sem tünik elé, söt gyakran, ha a szelletesnél erősebb torlat előzi meg azon képzőket, még segéd önhangzó is járul közbe pl. sok-a-ság, ur-a-ság, szüz-e-ség stb. sokság, urság stb. helyett. Az *i*, *u*, *ü*-ről alább lesz szó.

á

A magyar hosszu *á* hang, a magosságot tekintve általában a rövid nyilt *a* hangnak felel meg, azaz a közbeszéd általán véve a hosszu *á*-t nyiltabban, magasabban ejti mint a rövid zárt *a* hangot, és csak némely tájbeszédben hallható a hosszú zárt *à* (= *å* hasonló a terpedt angol *o*-hoz *nor*, *for* szókban) például: *b͡aatya͡am*.

A hosszú *á* származékokban többféleképen alakúl:

1) *á* = a + a: *dara-am* darám, *dara-ad* darád, *buta-an* bután, *kora-an* korán, *szapora-an* szaporán, *várta-ak* várták, *várja-ak* várják,

2) *á* = a + i vagy j (vagy *v*) + a: *lát-a*, tárgymutatóval: *láta-i* vagy *láta-j* (videbat istud vagy isthic), személyraggal: láta-j-a (videbat istud ille) = látá, mint régiesen iratik is igy: hadla-v-a (= hallava), különösen *j*-vel *látna-j-a*, *hallana-j-a* alakban; hasonlók: *látám*, *látád*, *látnám*, *látnád*.

3) *á* = o + v + a: *há* = hova, *kács* = kovács, *rács* = rovács, *tá* = tova, honnan a gyermeknyelvben *tátá* a. m. tovatova, messze: *tátába menni*.

4) Az úgynevezett ékvesztőkben eredetileg rövid lehetett, mint tájszokásilag ma is ejtik: *fonál* fonal, *madár* madar, *bogár* bogar. Ilyek a gyakorlatos igékben eléforduló *ál* (él) pl. *járdogál*, *irdogál*, *álldogál*, melyet régente röviden használtak s a határozatlan ragozású mult idő egyes 2-ik személye: *láttál*, *hallottál*, melyek tájánként ma is röviden hangzanak: *láttal*, *hallottal*; így a régi codexekben az *e* is rövid: mentel, jöttel.

5) A mássalhangzóval kezdődő névviszonyító ragok előtt megnyujtásból eredt: *hazá-ra*, *hazától*, *hazá-hoz*, *hazá-ba*, mint föntebb láttuk.

Hogy az ily ragozásokban az *a* szinte rövid volt eredetileg, onnét gyanithatni, mert néhutt a szokás ma is röviden használja, söt némelyek mint: *ért*, *ig*, *ként*, *kép*, továbbá a *kor*, *beli*, *ság*, *i* képzök előtt az irodalom is rövidnek veszi: *fa-ért*, *fa-ig*, *ma-ig*, *nap nyugta-kor*, *butaság*, *haza-i*. Tájejtéses: *apa-ka* e h. apáka

A hosszu *á* akármily elemekből állott öszve, a tiszta kiejtésü magyarok ajkán egyöntetü hang gyanánt egyforma nyiltan hangzik, de a palóczos vidékeken *a͡a*, *a͡á*, *o͡a*, *o͡á*, *u͡a*, *u͡á* iker változatokban hallatszik, s a bennök eléforduló *a* is inkább a zárt *a*-hoz hasonlít.

é

Hosszú *é* bötünk csak egy van, holott párhuzamosan négynek kellene lennie, hogy egyik a nyilt *e* másik a zárt *ė*, harmadik az éles ë hangnak feleljen meg, még pedig ez utólsót illetőleg mind mély mind magas szókban. Azonban részint a szabatos kiejtésben, részint ragozásban és képzésben mind a négy é-t megkülönböztethetjük, ú. m.: 1) magas hangú szókban is egy tompábbat és egy élesebbet, melyeket arról ismerünk meg, hogy a tompa, tájejtés szerint sem szokott *í*-re változni, és hogy ez rendesen ékvesztő, vagy összeolvadt; az éles pedig némely legmagyarosabb vidéken is *í*-vel cseréltetik fel. Igy különböznek egymástól:

ég (coelum), eg-et, eg-ek,
ég (ardet), tájejtéssel: íg,
ér (rivus, vena), er-et, er-ek, er-es,
ér (valet), tájejtéssel: *ír*, *ráír*,
szél (ventus), szel-et, szel-ek, szel-es,
szél (margo) szélés, v. szílės,
fél (dimidium), fel-et, fel-ek, fel-ez,
fél (mentuit) tájejtéssel: *fíl*.

Az elsőbbekben tompább *é* hangzik, valamint ezekben is: *dél*, *dér*, *tél*, *téj*, *kéz*, *mész*, *réz*, *egér*, *födél*, *szekér*, s általán az ékvesztőkben. Élesebb *é* (= ė) ezekben: *szép*, *kép*, *kék*, *lép*, *székély*, *szegény*, tájejtéssel: *szíp*, *kíp* stb.

Amazokban t. i. az *é* eredetileg nem egyéb, mint a nyulósan kiejtett nyilt *e*, tehát

terpedt *ee*, vagy *ė*, noha a mai általánosabb kimondásban inkább az éles ë-nek megfelelő hosszut találjuk, kivévén ha palóczosan ejtetik ki.

Ezen két *é*-nek öszveolvadásból támadt fajai:

a) *é* = e + e: *kefe-em* kefém, *kefe-es* kefés, *kepe-ez* kepéz.

b) *é* = ė + e + ö: *vė-e-ön* vén, *tė-e-ön* tén, *lė-e-ön* lén, t. i. a *vė*, *tė*, *lė* elvont gyökökből képzett mult idők; máskép, mint a mely ö-ből is olvadott egybe: *vön*, *tön*, *lön*,

c) *é* = e + ė: *vere-ėk* verék (én), *üte-ėk* üték (én), *eke-ėn* ekén,

d) *é* = ė + e: *lė-et* lét, *tė-et* tét, *vė-et* vét, létel, tétel, vétel.

e) *é* = e + i (vagy j, vagy v) + e: *ver* (caedit), *ver-e*, (caedebat) *vere-i* (caedebat istud vagy isthic), vere-i-e, vere-j-e (caedebat istud ille), öszveolvadva: *veré*, régiesen: vereve v. vereje; különösebben az óhajtó módban: verne-i-e v. vern-e-j-e.

2) Magas hangú szókban találunk oly *é*-t is, mely az egyszerü *ő* helyett áll, mint: *tetéz*, tetöz, *bé* bő, *fé* fő, *hé* hő, *csé* cső.

3) Ama rövid ë-nek, mely a vastaghanguakkal is párosúl, azon hosszu éles *é* (= é) felel meg, mely szintén vastaghangu szók gyökeiben fordul elé mint: *béka*, *béna*, *béklő*, *léha*, *néma*, *dévaj*, *héja*, *dézsa*, *séta*, *vékony*, *vézna*, *véka*, stb.

Éj aj-nak változata ezekben: *gané*, ganéj, ganaj, *taré*, taréj, taraj, *karé*, karéj, haraj, *hé* héj, haj.

E következőkben öszveolvadásokból támadt:

a) *é* = a + i, pl. *látsza-ik* látszék, *látszana-ik* látszanék;

b) *é* = a + *ė*, *láta-ėk* láték, *látna-ėk* látnék.

4) Néha *ó* v. *o* helyett áll, mint *tanét* (régiesen *tanót*), *ajándék ajándok*, *szándék szándok*, *fazék fazok*; ide tartoznak: *ámé*, *bámé*, *kópé*, *csóré*, *bóné*, *góré* stb. melyekben é = ó.

A hosszu *é* ezeken kivül különféle tájejtéssel: ikerítve: *ee*, *ie*, *ei*, pl. keerém, kierém, keirém, szeepen, sziepen, szeipen. Ez ily kiejtések néha az illető szók eredeti elemeit tüntetik elé, *eedés* = ė-ed-es, v. ė-et-ės, azon *ė* gyöktől, melyből ė-hetik, ė-tet származtak; *feek* = fék az elavult *fe* gyöktől.

í

A hosszu *í* is kétségen kivül különböző ezekben: *csíp* (csípek) és *sír* (sírok). Emez mélyebben hangzik. Mindkettőtől különböznek ismét azok melyek 1) *é*-vel 2) *ü*-vel szoktak felváltatni mint ímelygő = émelygő, és mív = mü, nyí = nyü.

1) Megnyujtott egyszerü *í* létezik leginkább a gyökökben, mely némely szókban a képzők előtt röviddé leszen, mint: *hízik* hizlal, *bír* birodalom, *ví* viadal, *csíp* csipdes, így igyen, *sír* siralom sirat stb.

2) Öszvehuzás által: í = i + j, midőn az ilyformán eredt:

di-j	hi-j	szi-j,
di-u	hi-u	szi-u,
di-v	hi-v	szi-v,
dí	hí	szí,

továbbá í = i + o:

csi-ogat csígat, ri-ogat rígat, v. ríkat stb.

ó.

1) Megnyujtott de eredetileg rövid *o*, mint: *hólt* holt vagy halt (hal igétől), *óld* old, *ólom* olom (az olvadékonyságtól), óriás orias (or-om gyökétől). 2) Mint igenévképző az *ő* személynévmás vastaghangu változata. 3) Tunya ejtésben *ol*, *al*-ból van öszvehúzva: *fót* folt, *bódog* boldog, *bót* bolt, *óma* alma, *szóma* szalma, *fóka* falka, *bóta* balta. 4) Két önhangzónak együvé olvadása, nevezetesen:

a) *ó* = o + o; *no-ogat* nógat, *no-odít* nódít, *lo-odít* lódít, *lo-og* lóg.

b) *ó* = ó + o; *kamó-os* kamós, *hajtó-os* hajtós, *kapó-os* kapós.

c) *ó* = a + i (vagy j) + u: *látaj-uk* látók, *látna-j-uk*, látnók.

Ki nem simult palóczos ejtéssel: *ao*, *aó*, *uo*, *uó*: *rólam*, raolom, raólam, ruólam, más tájejtéssel *au* és *ú* is: *ló* lau, lú.

ő

1) A gyökökben megnyujtott ö milyenek: *ő, őr, őz, ősz, őn* (hal), *bősz, szőr, tőr.* 2) Tájejtéssel öszvehuzott *öv üv*, mint: *öveg* őg, *söveg, süveg* sőg, *üvölt* őt. 3) Az *öl* öszvehúzva: *föld* főd, *köldök* ködök, *bölcső* böcső, *ölt* őt. 4) Öszveolvadásból eredt: *bö-ög* bőg, *vevő* vő, *növő* nő, *jövő* jő, *csöv* cső, *töv* tő, *köv* kő, *szöv* sző. Némely szókban *é*-vel cseréltetik fel: *gőg* gége, *csők* csék, *bő* bé, *hő* hé. Tájejtéssel ikerhangzóként: *eő, eő, őő, őü, üő,* de *ü ü* is: *tőke,* tööke, teöke, tüöke, *tüeke,* tüke, tüke, *kü* (kő), *lü* (lő).

ú

1) Ragatlan állapotú gyökszókban az egyszerü rövid *u*-nak megnyujtása, s mint olyan jobbára ékvesztő, pl. *úr*, urat, urak, *kút*, kutatni, kutatás, *búb*, buborodik, *csúcs*, csucsor, *lúd*, ludat, ludak, ludas, *rúd*, rudat, rudak, rudas, stb. 2) Rúthangzatú tájnyelven *ó* helyett ejtetik: *lú* ló, vagy *ol*-ból huzódott öszve: *dúgozik* dolgozik, *kúdus* koldus. 3) Mint melléknévképző eredetileg *ó* s a régieknél gyakorta így is találjuk: *savanyú* savanyó, *domború* domboró, *csikoltú* csikoltó, tovább a *tyú* végzetü szókban: *cságatyú* = cságató, *pattantyú* = pattantó, *tárogatyú* = tárogató, *szivatyú* = szivató stb. 4) Öszvehuzás által eredt: *bu-og* búg, *su-og* súg, *zu-og* zúg, *to-ul* túl, *tiszta-ul* tisztúl, stb.

Tájejtéssel: *oó, ou, uó*: szomoroó, szomorou, szomoruó.

ű

1) Ragozatlan gyökszókban megnyujtott *ü*, s jobbára ékvesztő, mint: *fűz*, füzet, füzek, füzes, *tűz*, tüzet, tüzek, tüzel, tüzes, *szűz*, szüzet, szüzek. 2) Tájdivatos kiejtéssel a jobb hangzatu *ő* helyett használtatik: *ű* (ille), *bűl* (böl), *rűl* (röl), *dűl* (döl), *bű* (bö), *kű* (kö). 3) Mint névképző eredetileg *ő*, mint: *keserű* keserő, *seprű* seprö, *gyeplű* gyeplö. Ilyenek: *csörgetyű, förgetyű, leffentyű, ergetyű.* Vesd öszve: *ú*. 4) Öszvehuzás által alakult, mint:

hűt = hü-ít, *fűt* = fü-ít;
hűl = hü-ül, *fűl* = fü-ül;
feketűl = fekete-ül, *gyöngűl* = gyönge-ül;
szű = szüv, *nyű* = nyüv, *hű* = hüv.

Némely szókban régies vagy tájdivatos szokás szerint *í*-vel váltakozik: *fűz* fíz, *bűz* bíz, *bűn* bín, *nyű* nyí, *mű* mí, *szű* szí.

A rövid és hosszu önhangzók részletes párhuzamban.

I.

vastag *rövid* ï			vastag *hosszu* í (= ḯ)		
iz-om	ig-az	ip-ar,	bíz-om	víg-ak	kín-os,
csik-asz	ig-a	vil-ág,	csík-ok	csíg-at	nyíl-ás,
vékony *rövid* i			vékony *hosszú* í		
hint	illik	irigy,	bír	csíp	így,

II.

vastag *rövid* ë (rokon ï-vel)		vastag *hosszu* é (= ë́)	
lehó	liju,	béna	béka,
geleszta,	giliszta,	méltó	vékony,
vékony *rövid* i (rokon ë-vel)		vékony *hosszu* í (rokon é-vel)	
is	es,	ímett	émett,
ily	ely,	ímely	émely,
mind	mend,	íperedik	éperedik,
imitt	emitt,	ívényos	dévényos.

III.

vastag *rövid* ë (= o)		vastag *hosszu* ë́ (= ó v. o)	
seha	soha,	tanét	tanót,

gelyva golyva,	bámé bámó,
gyertya gyortya,	szándék szándok,
vékony *rövid* i (= ü)	vékony *hosszu* í (= ű)
idő üdő,	hív hű,
izen üzen,	mív mű,
idv üdv,	nyív nyű,

IV.

nyílt *rövid* å	nyílt *hosszu* á
csala kavar,	nyár (nyarat) sár (sarat),
nyakgat dara,	fonál (fonalak) kanál (kanalat).
nyílt *rövid* e	nyílt *hosszu* é
kepe kever,	ér (erek) szél (szelek),
nyekget dercze,	kötél (kötelek) egér (egerek),

V.

zárt *rövid* a	zárt *hosszu* á (jobban å)
tár-am vár-am,	kapám = kapa-am,
ágy-az ház-al,	tisztáz = tiszta-az,
zárt *rövid* ė	zárt *hosszu* é (= ő)
pėrėg pėrėl,	tén = tė-e-ön = tőn,
pėrgėl pėrzsėl,	lén = lė-e-ön = lőn,
	hé hő, csév cső.

VI.

rövid o	*hosszu* ó
kor por korom koros,	kór pór kóróm kórós,
rövid ö	*hosszu* ő
tör tök dörög örül,	tőr tőke dőre őrül,

VII.

rövid u	*hosszu* ú
udu ugat,	húz bú,
rövid ü	*hosszu* ű
kürt ül küzd,	űz bűz gyűrű

tehát:

vastag rövidek:	ï,	ë,	ë̊,	ȧ,	a,	o,	u
— hosszúk:	í̈,	ë́,	ë̊,	á,	å,	ó,	ú
vékony rövidek:	i,	ė̇,	i̊,	e,	ė,	ö,	ü
— hosszúk:	í,	í,	í̊,	é,	e̊,	ő,	ű.

Némely példák a két lejtőzet szerint ragozott szók párhuzamos változataira.

{ am-od-a am-ott-an am-oly-an am-úgy-an,
{ em-id-e em-itt-en em-ily-en em-így-en,

{ hó ha hó! hucs hu! kahácsol, kalantyú,
{ hő he hő! hűcs hü! kehécsel, kelentyű,

{ *gáncs*-os-kod-ás-a *áll*-hat-at-lan-ság-od,
{ *zsémb*-ės-kėd-ės-e *él*-het-et-len-ség-ėd,
{ *csősz*-ös-köd-és-e *tűr*-het-et-len-ség-ėd,

{ *sany*-ar-ú-ság-os *ing*-ad-oz-ó-lag,
{ *kes*-er-ü-ség-ės *leng*-ed-ėz-ő-leg,
{ *gyöny*-ör-ü-ség-ės *csörg*-ed-ėz-ő-leg.

Az *i*, *u*, *ü* és *í*, *ú*, *ű* mértékéről.

A rövid és hosszu önhangzók megkülönböztetésének nyelvünkben nem csak helyesejtési, hanem ragozási és értemény tekintetben is nagy fontossága van. Mi az *a á*, *o ó* vastag, és *e é*, *é*, *ö*, *ő* vékony önhangzókat illeti, ezekre nézve a nyelvszokás, kevés kivétellel alkalmasint egyező, mit részben annak tulajdoníthatni, hogy ezen hangok mértékének fölcserélése által gyakran a szó értelme egészen megváltozik, vagy legalább homályossá lesz. Így különböznek egymástól : baj, báj ; kar, kár ; mar, már ; haj, háj ; csap, csáp ; tar, tár ; nyak, nyák ; szor, szór ; kor, kór ; pok, pók ; sor, sór ; hon, hón ; csép, csép ; ver vér ; tör, tőr, stb. Ellenben az *i*, *u*, *ü* hangoknak, melyeket szélsőknek nevezhetünk, minthogy a többiek sorában széltűl állanak (i—u, és i—ü) mértékére nézve nagy ingadozást tapasztalunk, mert ezeket több vidéken, nevezetesen túl a Dunán még azon szókban is röviden ejtik, melyekben túl a Tiszán, s Erdélyben megnyújtják, vagy megnyújtani szokták. Mit ismét onnan fejthetni meg, hogy ezen hangzók akár hosszan, akár röviden ejtve az illető szók érteményét se nem változtatják, se homályossá nem teszik, pl. *irás* v. *írás*, *utas* v. *útas*, *bűnös* v. *bűnös*. Minélfogva ezeket és más ilyeneket a verselésben közös mértéküeknek szokták venni. De a nyelvszabályosság és helyesejtés méltán igényli, hogy ezen ingadozást ha végkép ki nem irhatjuk is, részint a terjedelmesb gyakorlaton, részint az elemzésen alapuló szabályokba illeszszük. Erre nézve véleményünk szerint következő irányszabályokat állithatni.

I. A helyesejtésnek egyik fő elvénél fogva, amit a legelterjedtebb nyelvszokás röviden szeret ejteni, az rövid ; t. i. a tájejtés, hacsak az ellenkezőnek valamely okszerü alapja nincsen, illő, hogy az országos divatnak hóduljon. Szótárunk folyamában elsorolva adjuk legnagyobb részét azon gyököknek, melyekben a közösebb szokás az *i*, *u*, *ü* önhangzókat röviden ejti.

II. Amit terjedtebb szokásnál fogva megnyújtanak, kivált ha ezen nyújtásnak saját okszerüsége van, az szabályszerüleg hosszú, milyenek : *ím*, *íme*, mert ikertársa *ám*, honnan : *ímmelámmal*, *hímelhámol* ; *imély imélyég* mert eredetileg *émély émélyég* ; *íny*, mert mint evésre vonatkozó szerv és érzék az *éh ét* szókkal egy eredetű, s tulajdonkép : *ény* ; *gím* más kiejtéssel : *gém*, *Gímes*, *Gémes* ; *szít* mert folytonos, huzamos fuvásra vagy vonzásra vonatkozik, : „tüzet szítani.“ „valakihez szítani“ ; *bú*, folytonos szomorú kedélyi állapot ; *húgy*, midőn csillagot jelent, mert eredetije *hold*, *hód*, *húd*, honnan többese is : *húgyak*, mint hold-é *holdak*, ellenben a *hugy* (pisa) többese *hugyok*. Ide tartoznak általán, melyek képzés következtében nyúltak meg, mint : míg = mi-ig ; *búg*, *súg*, *zúg*, *dúl*, *gyúl*, *fúl*, *nyúl* (ige és főnév), *nyújt*, *túl*, *űz*, *dűl*, *fűl*, *hűl*, *gyűl*, *tűz* stb.

Egyébiránt az állandó hosszúk száma sokkal kevesebb, mint a rövideké, mely tünemény oda mutat, hogy ezen önhangzókra nézve nyelvünk a rövid ejtésre hajlandóbb ; mi abból is látszik, hogy, mint föntebb láttuk, midőn az *a e* hangzókkal végződő szókhoz viszonyító rag vagy képző járúl, rendesen megnyúlnak, pl. *kapa*, kapával, kapára, kapától, kapál ; *kefe*, kefével, keféro, kefétől, kefél : ellenben az *i*, *u*, *ü* végzetüek rövidek maradnak, pl. *kocsi*, kocsim, kocsival, kocsis ; *kapu*, kapum, kapuval, kapus ; *gyöpü*, gyöpüm, gyöpüvel, gyöpüs.

III. Melyek két nagy terjedelmü szokás, söt az irók két külön felekezete szerint is majd röviden majd hosszan divatoznak, körülbelül ezek : íge ige, ígér igér, így igy, íj ij, ív iv, ítél itél, íz iz (articulus), bír bir, bíró biró, bízik bizik, csík csik, dísz disz, csúcs csucs, híg hig, hím him, hír hir, hízik hizik, kín kin, kíván kiván, nyír nyir, (főnév és ige), sík sik, síp sip, sír sir, szín szin, tíz tiz, víg vig, vígyáz vigyázz, víz viz, zsír zsir, úgy ugy ugyan, új uj, újj ujj, úr ur, úszik uszik, út ut, búgyor bugyor, búza buza, csúszik csuszik, fúr fur, gúnár gunár, húg hug, húr hur, hús hus, húsz husz, kút kut, lúd lud, múlik mulik, nyúz nyuz, nyúl nyul, rúd rud, rúg rug, rút rut, súgár sugár, súdár sudár, súly suly, szűr szür, túr tur, zúz zuz, bűz büz, bűn bün, csűr csür, fűz füz, tűz tüz, gyűrű gyürü, gyűszű gyüszü, nyűg nyüg, szűk szük, sűrű sürü, szűz szüz, tűr tür.

Az ide tartozó fő- és melléknevek egy részét az ékvesztők közé sorozhatjuk, melyek t. i. az *á* és *é* gyök- vagy törzsbeli hangokat is bizonyos viszonyokban hosszan hagyják, más viszonyokban pedig megrövidítik, söt némelyek tájszokás szerint ragozatlan állapotban is rövidek, mint : *tej*, *tehen*, *szeker*, *nyel*, *sudar*, *madar*. Különben ez utóbbiaknak ragozási és képzési szabályaik következők :

1) Elvetik az ékezetet a) a többesben, tárgyesetben, és személyragozásban : *nyár*, nyarak, nyarat, nyaram ; *kéz*, kezek, kezet, kezem, b) az önhangzóval kezdődö képzök elött :

pohár, poharas, poharaz, poharacska ;
mész, meszes, meszez, meszel, meszecske ;

nehéz, nehezen, nehezít, neheztel;
kevés, kevesen, kevesít, kevesedik.

Kivétetnek az *i* és *ul ül* képzök : *nyári, téli, kézi, szamárul, tehénül, nyélül.*

2) Megtartják az ékezetet a) más névmódosító ragok előtt : *nyár*, nyárba, nyárban, nyárra, nyáron, nyárhoz, nyárnál, nyárral, nyárig, nyárért; *tél*, télbe, télben, télre, télen, télhez, télig, télkor, b) a mássalhangzóval kezdődő képzők elött : *kosár*, kosárnyi, szekérnyi, tenyérnyi; *pohár* pohárnok, *nehéz* nehézded, *kevés* kevésded, *szél* szélhüdik. Kivétetnek a *ka ke* előtt a kéttaguak, melyek közösek : madárka v. madarka, kosárka vagy kosarka, egérke vagy egerke, szekérke vagy szekerke; továbbá czek: *keztyű* nem kéztyü, *kezkenő*, nem kézkenő, *neheztel*, nem nehéztel, *reznek* (vörnyeges túzokfaj) nem réznek.

Tegyünk már most hasonlítást az ékvesztők és a fentebb elsorolt *i, u, ü* hangzós nevek között. 1) Abban általán mindkét felekezetbeliek megegyeznek, hogy ragozatlan állapotban tájejtések szerint majd hosszúk majd rövidek. 2) Az *á é*-féle ékvesztők bizonyos ragokat és képzőket mindnyájan nyilt *a*- vagy nyilt *e*-vel vesznek fel, mely esetben a gyökbeli *á* és *é* megrövidül. Ugyanez történik többekkel amazok közöl is, minélfogva szintén az ékvesztők szabályai alá sorozhatók, milyenek : *híg*, higak, vagy hígak, de : higgad; *úr*, urat, urak, uras, ural; *lúd*, ludat, ludak, ludas; *rúd*, rudat, rudak, rudal, rudas, rudaz. Ilyenek : súgár, víz, tüz. Más részről az ékvesztők szabályai szerint : *víz*, vízre, vízen, vízről; *úr*, úrban, úrnál, úrhoz, úrtól; *tüz*, tüzre, tüzről, tüzhöz, tüznél, tüztöl, stb. Melyek pedig a többes számban nem *ak ek*, hanem *ok, ék, ök*, ragokat vesznek föl, s ennélfogva az ékvesztőktől elütnek, úgy látszik, hogy helyesebben mindig hosszúk, pl. *csík*, csíkok, csíkos, csíkoz; *hír*, hírek, híres, hírlel, hírre; *sír*, sírok, sírba, síron; *zsír*, zsírok, zsíros, zsíroz; továbbá *szín* szinék, *csúz* csúzok, *hús* húsok, *súly* (Tisza mellett inkább *suly*) súlyok, gúny gúnyok, *bűz* büzök, *bűn* bünök, *csűr* csürök, *nyüg* nyügök. A Tisza vidékén ezek is hosszúk noha *a*- s *e*-vel ragoztatnak : *híd* hídak, *új* újak, *újj újjak*, *víg* vígak, *út* útak, *kút* kútak, *tíz tízes* tízen (de : tizenegy, tizenkettő), *húsz* húszas húszan (de huszonegy, huszonkettő), *szűz* szüzek, *fűz* füzek, *szűk* szükek, *nyúl* nyúlak.

Egyébiránt, mint már érintők, ezen hosszú önhangzók mértéke fölötte ingadozó, mert gyakran a közszokásilag vagy elemzésileg hosszú gyök is némely származékokban általán megrövidül, mint : *sulyok* (eszköz) nem súlyok, *gyülevész* nem gyülevész, *dukál* nem dúkál stb.

Mi a fent elsorolt gyökigéket illeti, azok helyesebben minden módban és időben hosszúk, (épen úgy, mint az ékvesztő nevek a föntebbi módosító ragok előtt), *bír*, bíra, bírt, bírj, bírni, bírna, bírva; *húz*, húza, húzott, húzz, húzni, húzna, húzva; *szür*, szüre, szürt, szürj, szürni, szürne, szürve; és csak kevés kivétellel mint *múl* mulandó.

Származékaikban pedig szokottan rövidek, ú. m. *ír*, iromány, irkál, irodalom, de írás, írat is; *túr*, turkál, de túrás; *szűr*, szüret, szürcsöl, de szürés; *bír*, birtok, birodalom, birkózik; *bízik*, bizalom, bizomány, biztat, biztos; *csíp*, csipked, csiptet, csipeget, csipke, csipesz; *csúsz*, csuszka, csuszkál, csuszamodik, csuszkorál; *dúz*, duzzad, duzzog, duzma, duzmati; *fúr*, furdal, furkál; *hízik*, hizlal, hizodalmas; *húz*, huzakodik, huzkál, de húzamos; *nyír*, nyirbál, nyirkál, de nyirés, nyíradék; *nyúz*, nyuzár, nyuzga; *rúg*, rugdal, rugdos, rugalmas, rugony; *sír*, siralom, sirat, sirám, siránkozik, siránkozás, de: sírás; *szúr*, szurkál, szurdal, szurdancs, de: szúrás; *zúz*, zuzorka; *tűr*, türelem, türelmes, türelmetlen; *tűr*, midőn am. *gyür*, türödzik, türemlik, (gyüremlik, gyürközik).

Az ékvesztők szabályait követik általán a) más fő- és melléknevek is, melyek gyökét egy magánálló vagy egy megelőző mássalhangzóval járó önhangzó képezi, milyenek : *ó* vagy *av*, avas, avar, avatag; *cső*, csövet, csövek, csöves; *fő* vagy *fej*, fejet, fejek, fejel, fejes fejez; *hé*, hevet, hevek, heves, heveny; *hó* vagy *hav*, havat, havak, havas, havazik. Hasonlók : *hő*, *hü*, *jó*, *kő*, *lé*, *ló*, *só*, *szü*, *tó*, *tő*. Kivétetnek : *fű* füvek; *bő*, bövet, bövek, bövelkedik, böség; *tü*, tüz, tüzdel, tüzés, stb. Hasonlóan több-kevesebb származékokban és ragozásokban megrövidülnek ezen gyökigék : *bú*, búvok, bujkál; *fú*, fúvás, fuvat, fuvalom, fuvolya; *jő*, jövök, jövet, jövés, jövendő; *lő*, lövök, lőtt, lövés, lövet, lövel lövöldöz; *nyí*, nyivás, nyivácskol, nyivákol; *rí*, rivás, riad, riog, rigó, rikolt; *ró*, rovás, rovat, rovaték, rovátkol; *sí*, sivít, sipít; *szí*, szivás, szivornya, szivatyú; *ví*, vivás, viadal, vita; *sző*, szövök, szőtt, szövés, szövet, szövevény, szöveg.

A ragok és képzők között *ú ü*, *úl ül*, és *ít*, söt *túl tül*, *rúl rül*, *búl bül* is elfogadják a megnyújtást.

Mind ezekben és többekben az általánosabb nyelvszokás igazít el bennünket, és pedig ezen két fő szabályban : 1-ször amely szókban e szélső önhangzók az általánosb nyelvszokásban

röviden ejtetnek, azok állandóan rövideknek vétessenek és irassanak; 2) amelyekben azok az ország nagy részében, ú. m. a Tisza vidékén és Erdélyben jobbadán megnyújtva ejtetnek is, azoknak akár hosszú, akár rövid használata a magyar nyelvérzést nem sérti, innen a verselésben is ingatagok, de csak a hosszúk. Mi e szótárban a hosszúkat, mert csak ezen körülmény a határozó, pontosan följegyeztük.

Az önhangzók működési rendszere nyelvünkben.

Nyelvünkben az önhangzók nem valami bitang vagy pótlékféle segédhangok, melyeket akármikép öszvezavarni, vagy elnyelni vagy kihagyni lehet, mint az árja nyelvek némelyikében, péld. a németben, csehszlávban stb. hol néha három, négy, sőt öt mássalhangzó is öszvetorlódik. Az ily szók, úgy mint vannak, lehetetlen, hogy eredetiek, vagyis a nyelvek ős alkotási korából valók legyenek, hanem különféle változatokon átesve elkorcsosultak, öszvezsugorodtak, De a különben lágyabb hangzatú római származású nyelvekben sincs az önhangzóknak határozott rendszerök, mert az eredetiebb latintól elfajultak, s önmagukból alig, csak a latinból elemezhetők. Ellenben nyelvünkben az önhangzók bizonyos rendszert követnek a) gyöktani, b) alaktani, vagyis ragozási és képzési viszonyban, c) értem ényi tekintetben.

I. Az önhangzók rendszeressége a gyökökben.

Mindenek előtt jellemző sajátsága nyelvünknek, hogy a mássalhangzók nehézkes öszvetorlódását nem türi, s hogy két mássalhangzóval kezdődő gyökszója, néhány természeti hangutánzót pl. *trüsz, trücsök* kivéve, alig van, s hogy önhangzója ragozáskor változatlan marad. De gyakran ha a fennlévőhöz valamely rokon fogalmat akar kifejezni, meghagyván a mássalhangzókat, az önhangzón tesz változást, mely a rokon fogalmat más rokon hangzóval mintegy árnyalja pl. :
bab, babó, babug; *bob*, boborcs, boborcsék; *bal*, balga, balgatag; *bol*, bolond; *bél*, belénd; *ban*, bankó, *bun*, bunkó, bunczi; *bog*, boglya; *bug*, buga; *csob*, csobány, csobolyó; *csöb*, csöbör; *csom*, csomó, csombor; *csöm*, csömör, csömek; *csöcs*, csecs; csucs, csücs; *dom*, domb, dombor; *döm*, dömbicz, döme; *far*, farol; *for*, forog, fordúl; *fér*, férde, fergetyü; *gom*, gomb, gomba, gombócz; *göm*, gömbölyü, gömböcz, stb. stb. A rokonhangzók, és részben mássalhangzók változásain alapszik a *szócsaládosítás*, melyről alább külön czikkben és részletesebben lesz szó.

II. Az önhangzók rendszeres viszonya, illetőleg hangrende a képzőkben és viszonyító ragokban.

Általán ismert dolog nyelvünk szervezetében, hogy a vastaghangu gyökök és törzsekhez vastag, a vékonyhanguakhoz pedig vékony hangu képzők és ragok járulnak, mint a török és némely más altaji vagy szittya nyelvekben. E sajátságnál fogva a szók két fő rendre oszlanak, egyik a *vastagok* (al vagy mély hangúak) másik a *vékonyak* (föl vagy magas hangúak) rende. Mely önhangzók tartoznak az első, melyek a második rendhez, azt a fentebbi, önhangzók fejtegető §§-ban részletesen előadtuk. Azt is említettük, hogy vannak *i, í, é* hangzóju ragok és képzők, melyek mindkét rendbeli szókhoz változatlanúl járulnak, mint: *ház-i, kert-i, völgy-i, lovas-di, katonás-di, körös-di; láb-nyi, ujj-nyi, öl-nyi; fal-ig, rét-ig, völgy-ig; akad-ék, reped-ék, töred-ék; az-ért, ez-ért, bor-ért, sör-ért.* Itt azokat fogjuk öszveállítva elsorolni, melyek önhangzóji párhuzamosan váltogatják egymást.

A.

Kétágu képzők és ragok.

Ezek közöl az egyik, mint vastag önhangzóju, mindenféle vastaghangzós szóhoz, a másik, mint vékony önhangzóju, mindenféle vékonyhangzóju gyökhöz vagy törzshöz járul. Ilyenek:

a) ezen névképzők:

ab, eb : darab, dereb (régies);
áb, éb : nyal-áb, has-áb, ver-éb, ger-éb;
ád, éd : csal-ád, gal-ád, csel-éd, seg-éd;
aj, ej : soh-aj, zuh-aj, mor-aj, csör-ej, dör-ej, zör-ej;
ák, ék : fon-ák, czul-ák, mell-ék, körny-ék;
alom, elėm : irg-alom, jut-alom, kér-elėm, tür-elėm;
ály, ély : szab-ály, oszt-ály, szeg-ély, görv-ély;
ap, ep : al-ap, gyar-ap, ker-ep, ül-ep.
Kivétetnek az idegen származásról gyanús : oszlop, czölöp, kolop;
ány, ény : vág-ány, csák-ány, lep-ény, köt-ény;
ár, ér : buv-ár, sov-ár, füz-ér, vez-ér;
ás, és : lát-ás, lop-ás, ver-és, üt-és;
ász, ész : horp-asz, dob-asz, rek-esz, rönk-esz;
Kivétetnek : gonosz, pákosz, rogosz;
ász, ész : halász, csik-ász, kert-ész, ökr-ész;
at, ėt : rak-at, nyom-at, üt-et, cseleked-et;
Kivétetnek : nyug-ot, állap-ot;
atag, eteg : lank-atag, olv-atag, leng-eteg, pöf-eteg;
atal, etel : hív-atal, rov-atal, men-etel, jö-v-etel;
atlan, etlen : ház-atlan, toll-atlan, kez-etlen, bőr-etlen;
talan, telen : mag-talan, bú-talan, mez-telen, szün-telen;
mány, mény : tanul-mány, tok-mány, keres-mény, küldemėny;
vány, vény : lát-vány, hal-vány, kér-vény, tör-vény;
ság, ség : agg-ság, jó-ság, szép-ség, bö-ség;
ka, ke : szál-ka, sós-ka, röp-ke, tüs-ke;
csa, cse : szár-csa, tó-csa, vér-cse, kenő-cse;
ánk, énk : nyul-ánk, fal-ánk, él-énk, fél-énk;
ékony, ékėny : csal-ékony, mul-ékony, reped-ékėny, tör-ékėny;
dad, ded : karcsu-dad, kicsi-ded, körös-ded, iv-ded;
ú, ű, sanyar-ú, szigor-ú, keser-ű, sür-ű;
ó, ő : szab-ó, irt-ó, kend-ő, fürd-ő;
a, e : húza-von-a, peng-e, csörg-e;
ha, he : ír-ha, lom-ha, reny-he, csür-he;

b) igeképzők:

ad ed : ap-ad, loh-ad, ep-ed, süpp-ed;
akodik, ekėdik : mar-akodik, tol-akodik, ver-ekėdik, tör-ekėdik;
akozik, ekėzik : vár-akozik, szór-akozik, igy-ekėzik, gyül-ekėzik;
an, en : csatt-an, ropp-an, rett-en, döbb-en;
ant, ent : csatt-ant, ropp-ant, rett-ent, döbb-ent;
ász, ész : markol-ász, bogar-ász, legel-ész, böng-ész;
aszkodik, eszkėdik : rug-aszkodik, ereszkėdik, döleszkedik;
aszt, eszt : ap-aszt, loh-aszt, ep-eszt, süpp-eszt;
at, et : rak-at, foly-at, nyir-et, öl-et;
ál, él : álldog-ál, folydog-ál, mendėg-él, üldög-él;
ódik, ődik : zár-ódik, huz-ódik, vet-ődik, üt-ődik;
úl, ül : jav-úl, bor-úl, szeg-ül, szük-ül;
dal, del : jár-dal, fur-dal, szeg-del, tör-del;
hat, het : áll-hat, fut-hat, vi-het, ül-het;
kál, kél : ir-kál, tur-kál, cser-kél, tė-kél, (tėvėgél);
tat, tet : jár-tat, foly-tat, csör-tet, ül-tet;
gat, get : for-gat, csor-gat, pėr-get, zör-get;

c) határozók:

an, en : bátr-an, okos-an, szép-en, bölcs-en;
ul, ül : al-ul, botor-ul, szegény-ül, föl-ül;

lag, leg : futó-lag, utó-lag, kellő-leg, elő-leg;
lan, len : addig-lan, holtig-lan, meddig-len, eddig-len;
ta, te (1) : hajdan-ta, leány-ta, régen-te, füvén-te;
ta, te (2) : hatszor-ta, nyolczszor-ta, kétszér-te, ötször-te;

d) névmódosító ragok:

abb, ebb : igaz-abb, okos-abb, helyés-ebb, bölcs-ebb;
an, en : hárm-an, nyolcz-an, négy-en, öt-en;
at, et (többes) : falak-at, botok-at, vizek-et, török-et;
ba, be : ház-ba, ól-ba, hely-be, öl-be;
ban, ben : ház-ban, ól-ban, hely-ben, öl-ben;
ból, böl : ház-ból, ól-ból, hely-ből, öl-ből;
nak, nek : vas-nak, hús-nak, réz-nek, kő-nek;
nál, nél : vas-nál, hús-nál, réz-nél, kő-nél;
ra, re : vas-ra, hús-ra, réz-re, kő-re;
ról, röl : vas-ról, hús-ról, réz-ről, kő-ről;
vá, vé : fá-vá, hó-vá, lé-vé, kö-vé;
val, vel : fá-val, hó-val, lé-vel, kö-vel;

e) személyragos névmódosítók.

am, em : nál-am, ról-am, vel-em, től-em;
ad, ed : nál-ad, ról-ad, vel-ed, től-ed;
a, e : nál-a, ról-a, vel-e, től-e;

f) személyragos névutók:

am, em : alatt-am, után-am, mellett-em, fölött-em;
ad, ed : alatt-ad, után-ad, mellett-ed, fölött-ed;
a, e : alatt-a, után-a, mellett-e, fölött-e;
unk, ünk : alatt-unk, után-unk, mellett-ünk, fölött-ünk;
atok, etėk : alatt-atok, után-atok, mellett-etėk, fölött-etėk;
ok, ök : alatt-ok, után-ok, mellett-ök, fölött-ök;

g) igemódosítók, bizonyos idők- és személyekben:

asz, esz : tart-asz, hord-asz, teng-esz, dönt-esz;
nak, nek : jár-nak, foly-nak, kel-nek, ül-nek;
am, ėm : járt-am, tolt-am, kelt-em, ült-em;
ad, ed : látt-ad, tolt-ad, vert-ed, szürt-ed;
a, e : látt-a, tolt-a, vert-e, szürt-e;
á, é : lát-á, tol-á, ver-é, szür-é;
ak, ek : járt-ak, tolt-ak, vert-ek, szürt-ek;
anak, enek : járt-anak, tolt-anak, vert-enek, szürt-enek;
j-*a*, j-*e* : jár-j-a, tol-j-a, ver-j-e, szür-j-e, (parancsoló);
j-*ak*, j-*ek* : jár-j-ak, tol-j-ak, ver-j-ek, szür-j-ek;
ók, *ök* : lát-ók, mond-ók, lel-ök, ver-ők;
uk, ük : látt-uk, mondt-uk, lelt-ük, vert-ük;
unk, ünk : lát-unk, mond-unk, lel-ünk, ver-ünk;

B.

Háromágu képzők és ragok.

Ezekben *o*, *ė*, *ö* az uralkodó önhangzók. Az első *o* mindenféle vastaghanghoz járul. Az *ö* közvetlenül az *ő* vagy *ü* hangokat követi, a többi vékonyhanguak után zárt *ė* következik:

a) gyakorlatos igeképzők:

og, ėg, ög : nyaf-og, zuh-og, csev-ėg, röf-ög, sür-ög;
og-at, ėg-et, ög-et : lát-og-at, néz-ėg-et, üt-ög-et, hüt-ög-et;
ong, ėng, öng : boly-ong, ker-ėng, düh-öng, őrj-öng;
og-ál, ėg-él, ög-él : járd-og-ál, mend-ėg-él, üld-ög-él;
odik, ėdik, ödik : takar-odik, teker-ėdik, töpör-ödik;
okol, ėkél, ököl: fald-okol, nyeld-ėkél, öld-ököl;
oklik, ėklik, öklik: fuld-oklik, esd-ėklik, tünd-öklik;
ozik, ėzik, özik: dolg-ozik, éh-ėzik, ölt-özik;
dos, dės, dös: kap-dos, lop-dos, csip-dės, öl-dös;
doz, dėz, döz: csap-doz, tol-doz, kérd-ėz, ül-döz;
kod, kėd, köd: kap-kod, csip-kėd, köp-köd;
kodik, kėdik, ködik: úr-kodik, két-kėdik, őr-ködik;
kozik, kėzik, közik: zár-kozik, ér-kėzik, üt-közik stb.;

b) névmódositók:

on, ėn, ön : fal-on, domb-on, tér-ėn, völgyön;
ott, ėtt, ött : Kolozsvár-ott, Pécs-ėtt, Győrött.
Kivételesen : *utt, ütt* : más-utt, minden-ütt, vagy *att, ett*: al-att, mell-ett;
hoz, hėz, höz : fal-hoz, ól-hoz, hely-hėz, kör-höz, nö-höz;
hangrend ellen az újabb : hely-höz, kör-hėz, nö-hės;
szor, szėr, ször : sok-szor, száz-szor, egy-szėr, több-ször;

c) igemódositók:

ok, ėk, ök : vár-ok, fut-ok, lel-ėk, visz-ėk, öl-ök, üt-ök;
om, ėm, öm : vár-om, tol-om, lel-ėm, visz-ėm, öl-öm, üt-öm;
od, ėd, öd : vár-od, tol-od, lel-ėd, visz-ėd, öl-öd, üt-öd;
nom, nėm, nöm : vár-nom, tol-nom, lel-nėm, vin-nėm, öl-nöm, üt-nöm;
tok, tėk, tök : vár-tok, tol-tok, lel-tėk, visz-tėk, öl-tök, üt-tök.

Ha a gyöki önhangzó után nem közvetlenül járulnak, csak kétáguak : *tok, tėk* : láthat-tok, ölhet-tėk, üthet-tėk, nem : ölhet-tök, üthet-tök, hasonlóan *om, ėm* : láthat-om, verhet-ėm, ölhet-ėm, üthet-ėm, nem : ölhet-öm, üthet-öm; *tatom, tetėm* : lát-tatom, üt-tetėm, nem : üt-tetöm.

Jegyzetek. 1) A fent elszámlált képzők és viszonyragok eredetileg kétpárosak, azaz *négyáguak* lehettek: t. i. zárt *a, ė,* és *o, ö*: ház-*an* (on), méz-*ėn*, gomb-*on*, gömb-*ön*; ház-*haz* (hoz), méz-*hėz*, gomb-*hoz*, gömb-*höz*; Ujvár-att, Mór-ott, Pécs-ėtt, Győr-ött. Ezen zárt *a*-nak az erdélyies kiejtésben maiglan világos nyomai vannak, de a közösebb szokásban *o*-ra ment által. Azonban országos divat szerint négyáguak a számnevekhez járuló *ad, ed, od, öd*: száz-ad, ezer-ed, hat-od, öt-öd, valamint ezek is : *as, es, os, ös* : száz-as, ezer-es, hat-os, öt-ös. 2) Hibás, vagyis a köz szójárás elleni különczködés így szólani és írni: tör-*hėz*, gőzös-*ėn*; e helyett: tör-*höz*, gőzös-*ön* vagy : kéz-*ön*, e helyett : kéz-*ėn*, verek-*öd*-ik, e helyett : verek-*ėd*-ik.

C.

Hatágu képzők és viszonyragok, vagyis hárompárosak, t. i. nyilt *á e*, zárt *a ė* és *o ö* hangzókkal.

a) névképzők:

ács, ecs, nyilt : lik-acs, ur-acs, köv-ecs, szėg-ecs(ke);
acs, ėcs, zárt : tál-acs, ház-acs(ka), kert-ėcs(ke), üveg-ėcs(ke);
ocs, öcs : bod-ocs, húr-ocs(ka), tör-öcs(ke).

Ide tartozik *ics*, mely mind vastag, mind vékonyhangu törzsekhez járul, mint : kav-ics, kak-ics, géb-ics;

ácz, ecz, nyilt : kuk-acz, jeg-ecz;
acz, ėcz, zárt : a csangós ejtésü láb-acz(ka), ág-acz(ka) szókban, kert-ėcz = ketr-ėcz;
ocz, öcz : lib-ocz, gömb-öcz;
Ide tartozik *icz :* náp-icz, bíb-icz;
ád, ed, nyilt : Lov-ad, Ölv-ed, Eb-ed, (helynevek);
ad, ėd, zárt : Láb-ad, Vár-ad, Pėr-ėd, (helynevek);
od, öd : Bok-od, Tok-od, Bög-öd, Döms-öd, (helynevek);
ág, eg, nyilt : lov-ag, héz-ag, mel-eg, szöny-eg;
ag, ėg, zárt : hály-ag (og), tály-ag (og): fėr-ėg, kėr-ėg;
og, ög : bal-og, gyal-og, üsz-ög, örd-ög;
ák, ek, nyilt : kob-ak, kup-ak, tel-ek, tör-ek;
ak, ėk, zárt : vakond-ak (ok), vét-ėk, ét-ėk;
ok, ök : mar-ok, bur-ok, kölyök, bür-ök;
ám, em, nyilt : foly-am, ir-am, kell-em, tet-em;
am, ėm, zárt : áll-am, ver-ėm, sely-ėm;
om, öm : ál-om, ól-om, kör-öm, ür-öm;
ár, er, nyilt : agy-ar, czud-ar, megy-er, sik-er;
ar, ėr, zárt : paz-ar (or), czucz-ar (or), éb-ėr, emb-ėr;
or, ör : gond-or, und-or, gönd-ör, sünd-ör;
ás, es, nyilt : fal-as, lik-as, fel-es, öl-es, fül-es;
as, ės, zárt : ház-as, tág-as, tér-ės, üveg-ės;
os, ös : kor-os, túr-os, kör-ös, ször-ös.
Ez utolsók néha *is us* alakot vesznek föl: har-is, ham-is (régen: ham-os), lap-is (lap-os), máj-us (máj-as hurka);

b) igeképzők:

ál, el, nyilt : forr-al, hizl-al, érl-el, fül-el;
al, ėl, zárt : ház-al, árny-al, bér-ėl, szėm-ėl, szėr-ėl;
ol, öl : karm-ol, gond-ol, őr-öl, büz-öl;
ár, er, nyilt : tak-ar, kav-ar, tek-er, kev-er;
ar, ėr : zárt : kap-ar (kop-or), sėp-ėr, pėd-ėr;
or, ör : kot-or, tip-or, gyöt-ör, pöd-ör;
ás, es, nyilt : olv-as, ker-es;
as, ės, zárt : hág-as, lép-ės, tip-ės, reb-ės(get);
os, ös : tap-os, foly-os, röp-ös, köpd-ös;
áz, ez, nyilt : fal-az, hid-az, fel-ez, köny-ez;
az, ėz, zárt : háj-az, ágy-az, ér-ėz, bélyeg-ėz;
oz, öz : bot-oz, arany-oz, őr-öz (iz), nyüg-öz.

c) névmódosítók:

többes	*ák, ek,* nyilt : fal-ak, hid-ak, fel-ek, öl-ek; *ak, ėk,* zárt : ház-ak, nyáj-ak, szėr-ėk, szėm-ėk; *ok, ök* : bor-ok, sír-ok, őr-ök, csür-ök;
tárgyeset	*át, et,* nyilt : fal-at, hid-at, fel-et, öl-et; *at, ėt,* zárt : ház-at, nyáj-at, szėm-ėt, gyėp-ėt; *ot, öt :* bab-ot, bot-ot, köd-öt, üdv-öt;
személy-ragok	*ám, em,* nyilt : fal-am, hid-am, fel-em, ölem; *am, ėm,* zárt : ház-am, nyáj-am, szėm-ėm, szėr-ėm; *om, öm :* bab-om, bot-om, tőr-öm, üdv-öm; *ád, ed,* nyilt : fal-ad, hid-ad, fel-ed, öl-ed; *ad, ėd,* zárt : ház-ad, nyáj-ad, szėm-ėd, szėr-ėd; *od, öd :* bab-od, bot-od, tör-öd, üdv-öd.

Jegyzet. A legközelebbi példákból látszik, hogy a mássalhangzóval végződő nevek *többes, tárgyeseti* és *birtokragi* hangzója ugyanaz. Továbbá nyelvünk rendszeréből ez is kitünik,

hogy a nevekhez járuló hárompáros képzők és ragok általán az illető név többesszámának önhangzóját veszik fel, péld. nyak-*ak*, nyak-*at*, nyak-*am*, nyak-*ad*, nyak-*as*, nyak-*astul*, nyak-*al*, nyak-*az*, nyak-*acska;* lov-*ak*, lov-*at*, lov-*am*, lov-*ad*, lov-*as*, lov-*astul*, lov-*al*, lov-*ag*, lov-*ar*, lov-*az*, lov-*acska*; bot-*ok*, bot-*ot*, bot-*om*, bot-*od*, bot-*os*, bot-*ostul*, bot-*ol*, bot-*oz*, bot-*or*, bot-*ocs*-ka; szèm-*ėk*, szèm-*ėt*, szèm-*ėm*, szèm-*ėd*, szèm-*ėl*, szèm-*ėz*, szèm-*ėstül*, szèm-*ėr*, szèm-*ėnként*, szèm-*ėcs*-ke; körm-*ök*, körm-*öt*, körm-*öm*, körm-*öd*, körm-*öl*, körm-*ös*, körm-*östül*, körm-*öcs*ke.

Miután ezeknek mintegy iránytőül a többesszám önhangzója szolgál, helyén leszen itt ennek szabályait kimutatni.

A többesszám ragozásának szabályai.

I. A mássalhangzóval végződő gyökszókban.

1) Ha a gyökszóban *o, ó,* vagy *u, ú* áll, a többestag *o* hangzót veszen fel : *ok,* ok-ok, *or*, or-ok, *orr*, orr-ok, *kor*, kor-ok, *kór*, kór-ok; *ducz*, ducz-ok, *gúzs*, gúzs-ok; hasonlók: bog, bogy, boly, bor, bocs, boncs, bot, dob, doh, fok, fos, gom, gyom, jog, koh, kos, kosz, lob, locs, lom, mocs, moh, moly, mor, nyom, pocs, pocz, poh, pok, por, rom, sod, som, sor, tok, topp, tor; bób, bók, csók, czók (mók), gócs, gócz, gór, kócz, lók, mód, mór, pók, pór, pót, sór; czucz, ducz, juh, lucs, nyug, sut, szug, szul, zug; búg (főnév) csúcs, gúg, gúny, húg, húr, hús, hugy (pisa), lúg, súr, túr, túz, tyúk. Ide tartoznak a jobbára elvont, vagy elavult gyökökből képzettek : boncs, bongy, csomb, czomb, domb, gomb, lomb, jobb (főnév, manus dextra), komp, koncz, konty, korcz, korcs, korty, loncs, molyh, polyh, orv, porcz, roncs. rongy, rost stb.

Kivétetnek a) melyek eredetileg melléknevü tulajdonságuak, s mint ilyenek nyilt *a*-val ragoztatnak, (miről l. alább) ú. m. sok-ak, nyolcz-ak, toll-ak (toló-ak, tolu-ak) morj-ak, (mori-ak) orj-ak (ori-ak) mony-ak (moni-ak, mint : meny-ek = meni-ek, menő-ek), odv-ak (odu-ak,) lov-ak, fog-ak, b) az ékvesztők, melyek általán, ha vastaghanguak nyilt *a*-val, ha vékonyhanguak, nyilt *e*-vel ragoztatnak, ú. m. *úr*, ur-ak, *rúd*, rud-ak, *kéz*, kez-ek, *szűz*, szüz-ek stb. c) *hold* (luna és jugerum) hold-ak, és ennek módosítványa : *húgy* (csillag) hugy-ak, *ól* ól-ak, *lyuk* lyuk-ak. Ide járulnak *út* útak, *kút* kútak, *új* újak *újj* újjak, bár nem ékvesztők.

2) *Ö, ő,* és *ü, ű,* után *ö, ű,* m. *öcs* öcs-ök, *ön* ön-ök, *ön* (hal) ön-ök, és így : ör, ös,böcs, bög, bögy, csöcs, dög, dözs, csök, csősz, csöd, göcs, göm, gör, göz, gyök, köd, kög, kör, köz, löcs, mög, pöcs, pök, pör, pös, pözs, pöcz, rög, sör, szőr, szösz, tök, tőr, tözs, ük, ür, bün, bükk, büz, csücs, csüg, csür, düh, für, gyür, küsz (= kisz, halfaj), szür, zür; továbbá elvont vagy elavult gyökökből képzett törzsek : böjt, bötyk, gömb, görcs, göngy, gyöngy, füst, üst, kürt, fütyk, bütyk, üdv, örv, szücs stb.

Kivétetnek a) melyek eredete melléknév tulajdonságu, ú. m. köv-ek, csöv-ek, töv-ek, öv-ek, ölv-ek, müv-ek, nyüv-ek, szüv-ek, köny-ek, könyv-ek, tölgy-ek, völgy-ek, rügy-ek, hölgy-ek, ügy-ek, szügy-ek, fürj-ek, b) ezek : *öz* öz-ek, *öl* öl-ek, *fül*, fül-ek, *föld* föld-ek, *törzs* törzs-ek, *öröm* öröm-ek, *tüz* tüz-ek, *füz* füz-ek, *szüz* szüz-ek.

3) Nyilt *e* következik a) nyilt *e* után : *csel* csel-ek, *fegy* fegy-ek, hasonlóan ezekben : ev, geny, hely, jegy, jel, leh, len, les, mez, nesz, seb (vulnus) szegy. b) az *é* hangzóju ékvesztőkben : *ér* er-ek, *ég* eg-ek, *dél* del-ek, és így : bél, dér, tél, téj, nyél, kéz, hév, lév, fél, jég, légy, lék, mész, réz, szél (ventus), szén; c) ezen melléknév természetü törzsekhez : *ėb*, (e-ő evő) ėb-ek, továbbá : mely, mell, nedv, kedv, redv, enyv, senyv, elv, nyelv, terv, sérv, szenny, fej, kegy, kéj, éj, eperj, szederj, enyh, vemh, terh, d) ezen *é* gyökhanguak után : csév, tév, év, gép, kép, fék, ék, lép, nép, csép, rész, rét, vész, méz.

Kivétetnek és zárt *ė*-vel ragoztatnak : *cseh* cseh-ėk, *nem* vagy *nėm*, (genus) nem-ėk, nyest, zseb, csék, él, éh, fény, gém, kém, rém, mécs, mén, rés, véd, vér, bér.

4) Zárt *ė* után zárt *ė* : *bėgy* bėgy-ėk, *csėcs* csėcs-ėk, és így : bėcs, csėnd, gyėp, hėgy (cuspis), mėg, pėcs, pėlyh, pėr, sėr, szėm, szėr, tėnk, s több mások, melyekben az *ė ö*-vel váltakozik, u. m. bögy-ök, csöcs-ök stb.

5) Nyilt *á* után nyilt *á*; a) ezekben : *agy* agy-ak, *aj* aj-ak, *ajk* ajk-ak, továbbá : fal, galy, haj, had, has, nyak, vaj, vad, vas, var, és ezen ékvesztőkben : *sár* sar-ak, *nyár* nyar-ak, b) a *j, v* képzőjü törzsekben : gyapj-ak, varj-ak, sarj-ak, tarj-ak, marj-ak, av-ak, jav-ak, sav-ak, tav-ak, szav-ak, darv-ak, szarv-ak, adv-ak, magv-ak, hamv-ak.

6) Zárt *a* után *o* : a) melyekben tájejtés vagy elemzés szerint az *a* = *o*, u. m. *bab* (bob) bab-ok, *bak* (németül Bock) bak-ok, *kas* (kosár) kas-ok, *hab* (hav, hov) hab-ok, *kan* (kon, kondás).

kan-ok, *lam* (lom) lam-ok, *far* (forog) far-ok, *gyap* (gyopár) gyap-ok, *tap* (top) tap-ok, b) ezekben: bal, csal, csap, csat, dacz, dag, dal, fan, gaz, han, kacs, kajcs, kar, lak, lap, mag, makk, mart, part, pad, rab, rag, szag, szak, szar, tag, tan, tat, vak, vaczk, zab.

7) Hosszu *á* után zárt *a* ezekben: ág, ágy, áll, ár, háj, hárs, hát, ház, kád, máj, nyáj, nyál, láb, nyárs, száj, szál, szár, szárny, tál, táj, tárgy, társ, vágy, váll, vár, t. i. ezekben tájejtés szerint a ragi *a* = *o*: ág-ok, ágy-ok stb.

8) Hosszu *á* után *o* ezekben: ács, ángy, csáb, csák, csáp, dáb (díb) gát, gyám, gyár, gyász, hám, kár, lány, láncz, mák, mál, máz, nász, pár, rács, rácz, rák, sáv, szám, szán, ták, tám, tár, záp, zár, vád, zár.

9) Vastaghangu *i* után nyilt *á* ezekben: *in* (in-ak), *híd* (híd-ak), híg, víg, ij, díj, híj, szíj, nyil, lik. Ezekben pedig *o*: ih-ok, csík-ok, csín-ok, csíny-ok, fing-ok, gyík-ok, sík-ok, kín-ok, nyirk-ok, pír-ok, szirt-ok (vagy szirt-ék), sír-ok, zsír-ok.

10) Vékonyhangu *i í*, után nyilt *e* ezekben íz (íz-ek), víz (viz-ek) ily, mily, ív, hív, szív, nyív, íny, rih, szik. Zárt *ė* pedig ezekben: idv, ír, bikk, csíz, dics, gím, hír, him, kis, lih, liszt, pih, pitty, pinty, rím, ris, sín, szín.

II. Az önhangzóval végződő főnevek után.

1) Az *a* és *e* az utána járuló *k* előtt megnyúlik: *fa*, fá-k, *kapa* kapá-k, karimá-k, paripá-k; *epe* epé-k, *kefe* kefé-k, medenczé-k, köpüczé-k. Ennek valószinű akáról szólánk.

2) A szélső önhangzókat illetőleg pedig. a) A rövid *i* a *k* előtt rövid marad: tepszi-k, kocsi-k, gugyi-k, ki-k, mi-k, ti-k. Kivétetnek; *fi* fi-ak, és a helyi tulajdon s köznevek: Teleki-ek, Pesti-ek, Tasi-ak, Sári-ak, Kürti-ek, Horti-ak, ugyanez történik az *y*-nál irt vezetéknevekkel: Kisfaludy-ak, Kölcsey-ek. Ellenben a keresztnevek a szabályt követik: Pisti-k, Gyuri-k, Feri-k, Kati-k, Panni-k. b) Közösebb szokás szerint a rövid ejtésü *u ü* is a *k*-nak hozzájok járultával rövidek maradnak: kapu-k, lap-uk, válu-k, szapu-k, gyöpü-k, csöpü-k, külü-k; de ha *v*-re változnak, ekkor *ak ek*-et vesznek föl: *daru* darv-ak, *hamu* hamv-ak, *adu* adv-ak, *szaru* szarv-ak, *tetü* tetv-ek, *nedü* nedv-ek, *enyü* enyv-ek stb.

3) A hosszu *é*, *ó*, *ő*, *ú*, *ű*-höz *k*: málé-k, csáté-k, kópé-k, csikóté-k, golyó-k, bogyó-k, felhö-k, gümö-k, bú-k, pattantyú-k, csengetyü-k, töpörtyü-k. Kivétetnek, melyek egyik részét beolvadt *j* vagy *v* teszi, s melléknevek módjára *ak ek* járul hozzájok: *hé* hev-ek, *lé* lev-ek, *ló* lov-ak, *ló* hav-ak, *szó* szav-ak, *tó* tav-ak, *cső* csöv-ek, *kő* köv-ek, *tő* töv-ek, *nő* nej-ek (v. nők) *vő* vej-ek (v. vők) *é* éjek, *ké* kéj-ek. Ide tartoznak a hosszú *í*, *ú*, *ű*-vel végződök is: *í* ij-ak, *szí* szij-ak, *szú* szuv-ak, *fű* füv-ek, *szű* szüvek, *bű* büv-ek, v. büv-ök. A *jó*, ha főnév, többese *jav-ak*, ha melléknév: *jó-k*. Különbség van ezek közt is: *sók* és *savak* (ennek törzse: *sav*), *szók* (egyes szók — Wörter) és *szavak* (Worte).

III. Mássalhangzóval végződő származék-főnevek után.

Itt oly származékokat értünk, melyek képzöje önhangzóval jár, legyen ez akár állandó, mint ezekben: *lát-ás*, *rút-ság*, *szép-ség*, akár ékvesztő, mint: *mad-ár*, *eg-ér*, akár kiugratható, mint ezekben: *ól-om*, *hatal-om*, *ver-ėm*, *öb-öl*, *csup-or*.

Általános szabály. A származék-főnevekben *zárt önhangzó* az uralkodó, és pedig a vastaghanguakban *o*, a vékonyhanguakban *ė* vagy *ö*, emez az *ö ü*, amaz a többi vékonyhangok után közvetlenül járulva. Nyilt (á e) hangzók csak kivételesen fordulnak elé, melyek kiváltkép a melléknevek többesét jellegzik; különösen

1) Az egyágu *ék* képzö után a vastagokhoz *ok*, a vékonyakhoz *ėk* járul: marad-ék-ok, fakad-ék-ok, toldal-ék-ok, hullad-ék-ok; mened-ék-ėk, kell-ék-ėk, töred-ék-ėk, üled-ék-ėk.

2) Az egytagu *ik* után *ok*, illetöleg *ėk*: ladik-ok, kuvik-ok, poczik-ok, kuczik-ok, ibrik-ėk, csiszlik-ėk, zsizsik-ėk, pöcsik-ėk.

3) A kéttagos képzöjüek többese *ok ėk*: család-ok, garád-ok, cseléd-ėk, ebéd-ėk, seréd-ėk, virág-ok világ-ok, vendég-ėk, alap-ok, talap-ok, telep-ėk, ülep-ėk, moraj-ok, robaj-ok, zörej-ėk. csörej-ėk, hivatal-ok, rovatal-ok, menetel-ėk, jövetel-ėk, ital-ok, étel-ėk, vitel-ėk, hitel-ėk. szabály-ok, nadály-ok, szegély-ėk, görvély-ėk, vágány-ok, csákány-ok, legény-ėk, kökény-ėk; az ujabb *öny* képzöhöz *ök*: red-önyök, elö-nyök; kádár-ok, bodnár-ok, vezér-ėk, füzér-ėk, tapasz-ok,

kuvasz-ok, rekesz-ék, csipesz-ék, halász-ok, vadász-ok, ökrész-ék, fürjész-ék, látás-ok, lopás-ok, verés-ék, ütés-ék, akarat-ok, folyamat-ok, menet-ék, jövet-ék, hallomány-ok, irományok, lelemény-ék, sütemény-ék, látvány-ok, járvány-ok, szelvény-ék, örvény-ék, balság-ok, rútság-ok, vétség-ék, bőség-ék.

4) A hatágúaknál a vastaghangu törzsekhez *ok*, a vékonyakhoz közvetlen *ö ü* után *ök*, a többi után *ék* járul : likacs-ok, tálacs-ok, bodocs-ok, szégecs-ék, kertécs-ék, töröcs-ök, kukaczok, ketrécz-ék, gömböcz-ök, lovag-ok, süveg-ék, üszög-ök, kobak-ok, törek-ék, bürök-ök v. bürkök, orm-ok, verm-ék, körm-ök, magyar-ok, siker-ék, csömör-ök, savany-ok, föveny-ék, görhönyök, kupak-ok, érdék-ék, küldök-ök.

Kivételkép nyilt *á*, *e*-vel ragoztatnak :

1) Az ékvesztők : agar-ak, bogar-ak, madar-ak, sugar-ak, kosar-ak; eger-ek, cserep-ek, kenyer-ek, kerek-ek, tenyer-ek, vereb-ek, fenek-ek, szeker-ek, tehen-ek stb.

2) Az *alom elém* képzőjüek : hat-almak, olt-almak, nyug-almak, kér-elmek, figy-elmek, tür-elmek; mert ezek igenév-féle melléknevekből fejlődvén ki a melléknevek tulajdonságaival bírnak.

3) A *j* képzőjü vagy toldaléku nevek : var-jak, sar-jak, tar-jak, mor-jak, if-jak, cser-jek, fér-jek, eper-jek, szeder-jek.

IV. Mássalhangzóval végződő melléknevek.

Általános szabály. A melléknevek többese jobbára nyilt *á*, *e* hangzót veszen föl, s csak kivételkép zárt *o*, é, ö-t, különösen

1) A gyökök és azon törzsek, melyek képzöji önhangzó nélküliek, ú. m. lágy-ak, rossz-ak, tág-ak, új-ak, rút-ak, sok-ak, vad-ak, hány-ak, oly-ak, más-ak (ha főnév : más-ok) bús-ak, dús-ak, gyors-ak, ép-ek, szép-ek, kék-ek, szük-ek, hüs-ek, hős-ek, (ha főnév : hős-ök) bőv-ek, ily-ek, mily-ek, mely-ek, mély-ek. Kivétetnek : csúf-ok, nagy-ok, vak-ok.

2) A számnév-gyökök és törzsek : hárm-ak, nyolcz-ak, husz-ak, száz-ak, egy-ek, négy-ek, het-ek, kilencz-ek, tiz-ek, ezer-ek. Kivétetnek : hat-ok, öt-ök, milliom-ok.

3) A hangzós és hangzótlan képzőjü múltidőbeli részesülők : holt-ak, mult-ak, sült-ek, fött-ek, halott-ak, látott-ak, szedett-ek, szülött-ek.

4) A fokozott melléknevek : jobb-ak, (ha főnév, jobb-ok), rosszabb-ak, nagyobb-ak, kisebb-ek, szebb-ek, különb-ek, erősb-ek, közösb-ek, üresb-ek.

5) A párhuzamos, vagyis kétágu képzőjüek :

ékony, ékény : hajlék-onyak, félék-ény-ek, törék-ények;

ály, ély : szik-ályak, (sikeresek) kev-élyek, csek-élyek;

ány, ény : sil-ányak, sov-ányak, szeg-ények, (ha főnév, szeg-ényék), ser-ény-ek (ha főnév : juba, ser-enyék);

vány, vény : hal-ványak, hit-ványak, jöve-vények, szökevény-ek, ha főnevek : jövevényék, szökevényék.

ánk, énk : fal-ánkak, nyul-ánkak, él-énkek, fél-énkek, tájejtéssel : *ok, ék* : fal-ánkok, nyul-ánkok, él-énkék, fél-énkék;

ár, ér : szik-árak, kop-árak, led-érek, ösztöv-érek, tájejtéssel zárt *a é*-vel : szik-árok, kop-árok, led-érék, ösztöv-érék.

asz, esz : kop-aszak, csup-aszak, csemp-eszek, s a csangós : kedv-eszek, csend-eszek :

ás, és : fá-sak, hálá-sak, epé-sek, szekerczé-sek;

ás, es (nyilt) : hal-asak, fal-asak, nép-esek;

as, és (zárt) : ház-asak, ág-asak, kény-ések, vér-ések;

os, ös : kalapos-ak, bolt-osak, nyerg-ések, örök-ösek; ha pedig főnevek : kalap-osok, bolt-osok, nyerg-ések, örök-ösök;

az, ez : ig-azak, szár-azak, idv-ezek, neh-ezek;

Kivételesen zárt *o*, *é*-vel ragoztatnak :

atag, eteg : lank-atagok, herv-atagok, leng-etegék, reszk-etegék, melyek közöl némelyek főnevek : siv-atagok, csörg-etegék, förg-etegék.

talan, telen és *atlan, etlen*: nyug-talanok szám-talanok, hir-telenék, szün-telenék, láb-atlanok, ing-atlanok, kez-etlenék, szül-etlenék.

ag, eg: hany-agok, gazd-agok, mel-egék v. ek, hideg-ék v. ek.

ar, er: czud-arok, paz-arok, ik-erék v. ikrék, éb-erék.

or, ör: (o-val v. ö vel): bod-orok, gond-orok, gönd-örök, sünd-örök.

V. Önhangzóval végződő melléknevek után.

1) Az *a, e* megnyúlik, mint a főnevekben: *csúnya* csúnyák, *buta* buták, *henye* henyék, *büszke* büszkék.

2) A szélső hangzók után a) Az *i* után nyilt *a* v. *e*: házi-ak, budai-ak, kerti-ek, pesti-ek, midőn főnevekké lesznek is: Pápai-ak, Aradi-ak, Gömöri-ek, Teleki-ek; lábnyi-ak, anyányi-ak, felényi-ek, ölnyi-ek. b) Az *u, ü* után is nyilt *a* v. *e*: domboru-ak, szomoru-ak, szigoru-ak, keserü-ek, gyönyörüek, vagy öszvehúzva: domborúk, szomorúk, szigorúk, keserűk, gyönyörűk, mely esetben az eredeti *ó*, ö-höz közelednek: domboró-k, savanyó-k, keserő-k, mint némely tájakon ejtetik. Hasonló viszony van ezek között: pattantó-k, pattantyúk, csikoltó-k, csikoltyú-k, csengető-k, csengetyű-k, s több ilyek között, azon különbséggel, hogy az elsők melléknevek, emezek pedig főnevek.

Észrevételek. A mondottakból kitetszik, a) hogy a mássalhangzóval végződő gyökök és egytagu törzsek után a többesszám képzője többnyire az illető gyök vagy törzs hangzóját, vagy ennek legrokonabbikát veszi föl; b) hogy a két vagy több tagu főnevek többes képzője zárt hangzókat vonz, és pedig a vastag hanguak után általán *o*-t, tájejtéssel zárt *a*-t, a vékonyhanguak után a végső szótag önhangzójához alkalmazkodik, t. i. *ö ő, ü ű* után *ö*-vel, a többi után zárt *ė*-vel; c) hogy a melléknevek többes képzője a főnevekével ellenkezőleg nyilt *a e*-vel jár; minélfogva ha ugyanazon szó melléknév is, főnév is, akkor amaz esetben *nyiltan*, emebben *zártan* ragoztatik pl. „a huszárok *süveges-ek*, a nászádos-ok *kalapos-ak*, amazok fövegét hajdan *süvegės-ėk* (süveggyártók) most mindegyikökét *kalapos-ok* készitik.“ „A váczi utczai házak *boltos-ak*, s haszonbérlőik *boltos-ok*.“ Kik nyergeket készitenek, *nyergės-ėk*, a nyereggel fölszerelt lovak *nyergės-ek*.“ „Az ablakok *üvegės-ek*, s a törött ablakokat kijavitják az *üvegės-ėk*. Hasonlóan a családnevek: Boros-ok, Erős-ök, Lakatos-ok, különben: boros-ak, erős-ek, lakatos-ak stb.

III. Az önhangzók rendszeressége értemény i tekintetben.

Ha a nyelvünkben létező gyököket végtől végig figyelemre veszszük s a bennök rejlö értemények szerint öszvehasonlítjuk, szembeszököleg látni fogjuk, hogy a rokon eszmék, fogalmak, tárgyak, és ezek különféle viszonyaik elnevezésében bizonyos hangzók uralkodnak. Vegyük fel például az *į* hangzót.

1) Az **i, í** természetutánzólag is oly kedély és indulatszókon vonul végig, melyek a maguk nemében élénk, vidor, gyermekded érzésnek kitörései: *hi hi! ihog, iháczol, viháczol, nyihog, nyikog, nyikkan, nyí, hinnyog, vinnyog, vigyorog, vigyori, vicsorog, vidám, vidor, víg, nyifog, sí, rí, sivalkodik, sipít, pityereg*. 2) Éles vékony természeti hangokban kivált kisebbnemü vagy fióncz állatokéban: *csibe, csirke, pipe, pizse, liba, libusz, zsiba, csíz, csicsereg, czicza, pinty, bibicz, czinege, csihol, csikorog, kikiri, csirip, csiszol, czikákol, czivodik, czinczog, szí, sziszeg, tilinkó, zi-ar, zsizsi, zsizsereg, zsibog, piszeg*. Mind ezek és több hasonlók annyira utánozzák a természeti hangokat, hogy vastagra változtatva egészen elvesztenék eredeti hüségöket. 3) Kicsit, fiatalt jelentö gyökökben: *kis, kicsi, iczipiczi, csiribiri, tiripiri, pirinyó, inczen, pincz, figyfirits, pisze, filing, billing, czipó, bibi, ívik ivadék, fi, fiú, iffiu*. Továbbá a kicsinyitett vastaghanguak ikertársaiban: *ipa*, apa, *filit* falat, *dirib* darab, *gyim* gyom, *giz* gaz, *lim* lom, *csip* csop, *lity* loty, *hip* hop, *bibircsó* boborcsó, *bimbó* bombik, *bingyó* bogyó, *csimbók* csombók. A keresztnevekben a kicsinyítésen kivül némi gyengéd vonzalmat s kedveskedést fejez ki: *Pisti, Jani, Feri, Misi, Gyuri, Erzsi, Kati, Juczi*, nagyítva: Pista, Jankó, Ferkó, Misa, Gyura, Erzsók, Kató, Judka. Hasonlók: *bácsi, néni, ángyi, táti, mámi*. 4) Élénk, fürge, könnyü, illetöleg kicsinyes vagy aprózott mozgást vagy ennek szervét jelentökben; *iczeg, biczeg, iczke, ficzke, illeg, billeg, billen, ideg, inger, iget, inyekszik, in, indul, inog, inal, ingó, bingó, illan, illó, villan, villog, villám, pilla, pillant, pillangó, pille, ipar, iram, iramodik, iszam, iszamlik, iszánkol, iz, izeg, izseg, bizseg, izgat, bizgat, piszkál,*

csiga, csigolya, csik, csiklik, csikló, csikland, gyik, kigyó, czika, czikázik, ficza, ficzamodik, ficzkándozik, ficzánkol, finta, fintor, fitogat, hibban, hibbók, himbál, hinta, hintó, limbál, nyil, nyilamlik, sík, sikos, szikra, szilál, viczkand, vinczos, vinczároz, virgoncz, vizsla, vizslat. 5) Közelséget jelentőkben, mint térbeli nagyság ellenében térbeli kicsiségre vonatkozik: *ily, ide, itt, innen, így, ihol, imez, imitt, imily* ellentéteik; *oly, oda, ott, onnan, úgy, ahol, amaz, amott, amoly.*

Mindezekben általán a kicsiség élénkség, vagy ezekkel rokon fiatalság alapfogalma rejlik, melyet az önhangzók legélénkebbike úgy szólván legvékonyabb hangtesttel biró *i* fejez ki legtermészethübben.

A nyilt *à e* és *á é* nyilást, rést, szétterjedést, szétválást jelentő szókban uralkodik, pl. ezekben: *aj, ajak, ajt, ajtó, áj, váj, ás, vásik, vág, vég, val, valag, válik, száj, szád, szab, szeg, szel, ta, tág, tár, tát, táj, tál, té, téved, tép, tér, gyér, szét, szél, széled, tenyész, tenyér.* Különösen szájtátást, és ezzel járó bámulást, ostobaságot jelentő szókban: *ásít, mámor, á, ám, ámé, ámékodik, ámúl, ámít, ámolyog, áncsorog, ácsori, ángó, gágó, bá, báva, bám, báma, bámész, bámít, bámúl, bákó, bamba, bacza, bászli, málé;* fordítva: *méla, melák, mamuk, mamlasz, tácsó, tájbász, tátri, táti,* az evéshez szájtátogató *mámog mámol, máhol, majzol, nyámmog.*

De hogy még inkább kitünjék, mennyire következetes nyelvünk bizonyos önhangzók alkalmazásában egy szósereget idézünk elé, mely sok nemzetséget és családot foglal magában. Ezek közös jegye abban áll, hogy mindnyájan valami *dudorú, gömbölyü, puffadt, kerekded* vagy *hengerded, csomódad* alaku testeket jelentenek, s gyökhangzójuk az egy osztályba tartozó zárt *a, o, u,* vagy párhuzamos *é, ö, ü.*

Kerek szók.

Igy nevezzük azon gyököket, melyek önhangzója két ugyanazon mássalhangzó közé szorúlt, u. m.: *bab,* babó, babócs, babug = csecsbimbó, *bob,* boborcs, boborcsék, *bób,* bóbita, bóbiskol, azaz, feje bóbját hajtogatva szunyókál, *búb,* búbos, bubor, buborék, *csécs,* csöcs, csücs, csucs, csucsor, csucsorodik, *död,* döddő, dödöke, *dud,* dudor, dudorodik, dudorú, dudorít dudva, *gog* v. *góg,* búbos, boglyas kemencze, *gogy,* gogyola = golyva, *gög,* gögös, a felfuvalkodástól, *gug,* guga, gugor, gugora, gugorodik, guggol, *güg,* gügü (kenyér ducza, púpja) *gügy,* gügyü (egy marok nyütt kender), *kok,* kokojsza (borsónyi fekete bogyó), *kuk,* kukó v. kuku, kukora, kukori, kukoricza, kukorodik, kukorczol, kukacz, *púp,* pupa, *tut* v. *tuty,* tutu, tuska, tutyi.

Ajakhangokkal kezdődők:

bocs, bocska, kis kádféle edény, *bucs,* bucskó = tuskó, bucsér, *bocz,* boczkó, *bócz,* hengerbócz, bóczéros = boglyas, *böcz,* böczek = tuskó, *bucz,* buczka, buczkó, *bod,* bodon, bodocs, bodor, *böd,* bödön, *bud,* budon, budonka, *bog,* ágbog, boga, bogács, boglya, boglár, bogrács, *bög,* bögre, *bug,* buga, buglya, *bogy,* bogya, bogyó, bogyol, *bögy,* bögyök, bögyökös, *bugy,* bugyor, bugyola, bugya = tölgyfa buborcsékja, *bok,* boka, bokolyó, bokor, *bők,* böke = csomós, *buk,* buksi, bukta, *bükk* = makk, *boly,* bolyó, bolyos, hangyaboly, *böl* bölöke = tuskó, *bul,* bulál, bulga, *boncz* fordítva czomb, *böm* v. *bön,* böndő böngyöle = káka csomós töve, *bun,* bunkó, bunczi = tökerépa, *bus,* busa = zömök, puffadt, *bot,* botk, botkos, botos = gombos pézsmavirág, *böt,* bötk, bötkös, bötkö, *bötyk,* bötykös, *but,* butikó = nád bugája, *buty,* butyor, butyka = hasas bugyogó korsó, *büty,* bütyk, bütykös, *buz,* buzma, *fod,* fodor, fodorodik, *füty,* fütyk, fütykös, *magy,* mogy = bogy, magyal, magyaró v. mogyoró, *mony* monyorú, *moty,* motyó, *mot,* motring, *pocz,* poczok, poczokos, *pöcz,* pöczczed = puffad, dagad, *pog,* pogácsa. *poh,* pohos, pohók, *pok,* poka, *pom,* pompos, pomposka, *pot,* pota = csomós kiforradás a fa derekán, potroh, stb.

Torokhangokkal kezdődők:

gob, gobhal, goboncza, *göb,* göbre, göbecz, *gub,* gubacs, gubó, *güb,* gübe = vizörvény, gübü = nyélbe ütött göcs, melylyel a halászok a vizet zavarják, *göcs,* göcsört, *göd,* gödör, *goly,* golyó, golyva, *göly,* gölye, hizlalni való disznó, gölödör, *gom,* gomoly, gombolyag, gomb, gombor, gomboly, gombócz, *göm,* gömő, gömöly, göngy, gömb, gömböly, gömbölyeg, *gönd,* göndör, göndörödik, *gum,* gumó, *güm,* gümő, *gyom,* gyomor, *hom,* homolit, homolka, homlok, homorú, honcsok, hompol, *hén* v. *hém,* hénger, héngérég, héngérböcz, hente-

reg, *höm*, hömöres, hömbölyög, hömpölyög, *hop*, hoporcs, hoportyag, *hup*, hupa, hátahupás, huppolyag, (egyszersmind hangutánzó.) *höv* v. *hüv*, hövely, hüvely, *hóly* hólyag, *kob*, kobak, *köb*, köböl, *kul*, *kuly*, kulacs, kulyak = ököl, *kom*, komló, konkoly, kondor, kompoty, koncz, *köny*, könyök, könyv (göngyölített papirlapok), *kony*, konya, *kop*, koponya, kopolya, *köp*, köpez, köpczös, köpöly, köpü, köpücze, *kup*, kupa, kupak, kupalag, kupacz, kuporu, *köv*, kövér = göbér.

Nyelvhegyi hangokkal kezdödök:

csob, csobány, csobolyó, *csöb*, csöbör, *csög*, csögbog, fordítva: göcs, *csok*, csokor, *csök* = tuskó, *csom*, csoma, csomó, csomor, csont, csombók, csombolék, csombor, *csöm*, csömeg (forradás a fán) csömör, csönk, csönköly (forgócsont), csömpöly, csömbölék, *csop*, csopor, csoport, *czom*, czomb, czompó, *dob* (egyszersmind hangutánzó), dobasz, dobzó, dobosz, dobon, *döb*, döbön, döbörke, *döh*, döhér, *döl*, dölmecz (dundi), dölf, *dom*, domb, dombor, dombár, domó, *döm*, dömbicz, döme, dömsödi, dömöszke, *dun*, *duny*, dundi, dunna v. dunyha, *duz*, duzma, duzmati, *tob*, toboz, *tok*, toka, toklász, tokmány, *tom*, tombácz, tompa, tompor, *tök*, *tök*, töke, *töm*, tömlö, tömpe, tönk, tönkesz, *tus*, tuskó, *tüd*, tüdö, tügy, tüttös, *zom*, *zöm*, *zsom*, zomok, zömök, zsombék.

De hogy a példák annál szembetünöbbek legyenek, az ide tartozó szókat külön osztályokra választva állítjuk elé.

1) Melyek az állatok és állati testek különféle gömbölyü, dudorú, kerekded, fölpuffadt alakjait, vagy kinövéseit, jelentik, ú. m.: bób, bóbita, boborcs, boborcsó, búb, boka, buczkó, bögy, böndö, mony, poczok, poh, potroh, púp, pofa, czompó, potosz(hal), buksi, bonfordi, busa, ponty, göbör, guga, golyva, gogyola, gög, göndör, gyomor, kondor, konya, göbe, gölye, gubó, köldök, könyök, köpcz, kukó, kutyak, ököl, hupa, hoporty, hólyag, hályog, csont, czomb, csömör, csönk, csönköly, dobasz, döme, dömsödi, dömöczkös, dömbicz, dölmecz, döhér, dundi, duczi, duzmati, zömök, tömpe, toka, tompor, tüdö, tügy, tüttös.

2) Növények, és terményeik, vagy részeik: bob v. bab, bodacs, bogy, bogya, bogyó, bugya, bodza, bog, bogács, bög, buga, bükk, balla, bobor, bolyó, bölöke, bombék, böngyöle, bunkó, botk, bötk, bötyk, bütyk, fütyk, mag, magyal, mogyoró, makk, pota, gomba, gomó, gömö, gyümölcs, gyök, göcs, gubacs, kobak, komló, konkoly, kukoricza, csombor, csög tuskó, toboz.

3) Puffadt dudorú, töltelékes, vagy kerekded tésztaneműnk, sütemények: kenyér dúcza, domója, púpja, gügüje, gyürkéje, bodok, bukta, dödölle, pompos, pampuska, pupa, puffancs, pánkó, pogács, goboncza, gombócz, gömbölyeg, gömböcz, kalács, kalinkó, kukori.

4) Edények, s holmi más körded, öblös üregü eszközök: bocska, bodon, bödön, döbön, döbörke, bokolyó, bogrács, bögre, bucsér, csobolyó, csobány, csöbör, dobosz, gog, gugora, köböl, köcsög, kubucz, kópicz, köpü, köpücze, kulacs, kupa, kupak, tömlö.

5) Öszvegöngyölgetett, hajtogatott holmi, ököl, batyu, butyor, motyó, motring, podgyász, bulázó, csokor, pólya, fodor, bodor, gomoly, gombolyag, pongyola, göngyöleg, gúzs, zsugor.

Egyébiránt, ha a más nyelvbeli ilynemü szókat is szemügyre veszszük, hasonló szóképzésekre és rokonitásokra akadunk. Igy a közelebb ismert latin: *glans*, *glandula*, *globus*, *glomus*, *glomero* a magyar *golyó*, *golyva* szókkal ütnek öszve, a *cumulus* = gomoly, *cucurbita* = kukó, kukoraforma növény, *tumet*, *tumulus*, *tuber*, *tumidus*, *tubus*, a magyar domb, domó, tombácz, tutu-hoz, hasonlók; *bacca* = bogyó, *bucca* = pofa, *bufo* = puffadó béka. A németben: *Knopf* = gomb, *Knäuel* = gombolyag, *Knödl* = gombócz, *Knoten* = gomó, csomó, *Knochen* = koncz, csont, *Knie* = könyök, *Knopper* = gubacs, stb.

A mássalhangzókról.

A mássalhangzók szószervre nézve a) *ajkiak*, melyek idomításában kiválólag az ajkak müködnek, u. m. *b*, *p*, *m*, *v*, *f*, b) *nyelvgyökiek*, melyek a torok ürege táján a nyelv tövénél képzödnek, másképen *torokhangok*: *g*, *k*, *h*; c) *nyelvhegyiek*, melyek képzödése azon tájra esik, hol a nyelv a felsö áll és szájpadlás mellsö részének fekszik neki: *d*, *t*, *s*, *sz*, *z*, *n*, *l*, *r*, *j*, melyek közül, az öt elsöbbet *foghangoknak* is nevezik. Az öszvetett hangokból állók, ú. m.: *cz*, *cs*, *ds*, *gy*, *ly*, *ny*, *ty*, *zs*, elemeikre nézve szintén ezen osztályba tartoznak.

Minden osztálybeli mássalhangzó önnön szervtársához áll legközelebb, s egymásnak kisebb nagyobb árnyalatai; honnan a nyelvekben általán minden mássalhangzó a maga szervtársával szokott föleg váltakozni, söt némelyekben nem csak kivételesen, hanem általán fölcse-

rélve ejtetnek, pl. a németben a *b* és *p*, *d* és *t*, *g* és *k*. Ennek tudomása *egyik kulcs* mind a bel mind a kül nyelvbeli szók öszvehasonlítása és rokonítására. Lássuk a dolgot példákban:

E magyar szóban: *bűz*, a *b* ajki, a *z* nyelvhegyi, s ennek szervtársa a *d*, honnan *bűz* és *büd*, *bűzös* és *büdös* egy jelentésüek. De ugyan ezen gyökhangok rejlenek a latin *ped*-or-ban is, mert a *b* és *p* ajkiak. Tehát tudván azt, hogy e szók alapérteménye kellemetlen rosz szag, a magyar *bűz*, *büd* és a latin *ped*-or, *put*-or, *foet*-or épen úgy rokoníthatók, mint a magyar *bódor* és *pótor*, (csavargó) *zsup* és *zsuf*. Ez alapon hasonlíthatók a fim *pää* (pee) és magyar *fej*, a fim *pilwi* és magyar *felhő*, és német *Wolke*, a latin *pellis* és német *Fell*. A nyelvgyökiek hasonlatánál fogva rokonok a magyar: *hom*, *gom*, *kom*, *homolka*, *gomoly*, *kompoty*, *homolít*, *gomolyít*, *kompol;* a latin: *columba*, szerb: *golub*, cseh: *holub*; a latin: *crimen*, szerb: *grich*, cseh: *hrich;* a latin: *carmen*, szerb: *greben*, cseh: *hreben;* a hellen: *σύ*, *ó* latin, persa: *tu*, magyar: *te*, német, svéd, dán: *du*, orosz és több szláv: *ty*, szerb: *ti*, szanszkrit: *tván*, héber: *attá*, arab: *ente*, török: *szen*, finn: *sînä* (többese: *te*) stb. stb.

De a mássalhangzók nem csak szószervi, hanem már tulajdonsági viszonyoknál fogva is osztályozhatók, u. m. a maguk neméban:

a) ***kemények:*** f, k, p, s, ṡz, t, ty, h,
vagy b) *lágyak:* v, g, b, zs, z, d, gy.

Ha ragozáskor vagy öszvetétkor a lágy után kemény következik, akkor amaz szószerve szükségkép keményen hangzik, pl. *dobsz*, kiejtésben *dopsz*, *dobtam*, *doptam*, *dobhatsz*, *dophatsz*, *adtam*, *attam*, *habsol*, *hapsol*, *nyugszik*, *nyukszik*. E változás néha az irásba is átmegy, pl. *lepke* elemezve *lebke*, azaz lebege lebegő, a *leb* gyöktől, *butyka* = bugyga, bugyoga. Igy a latinban: *scribo* scrib-si helyett scripsi, *scribtum* h. scriptum, a hellenben: *λέγω*, *λέγσω* h. *λέξο*, *θλίβω*, *θλίβσω* h. *θλίψω*, a németben: Grube Gruft, tragen Tracht, schlagen Schlacht.

Megfordítva a lágyak előtt a kemények meglágyulnak pl. *akgat* aggat, *fakgat* faggat, *szakgat* szaggat, *lopdos* lobdos, *lakzi* lagzi, *kapzsi* kabzsi, *usdi* uzsdi, *menyekző*, menyegző.

Néha a gyöknek előbötüjét követi a második is, azaz, ha az első keményre változik, a második is azzá leszen és viszont, pl. *bok* pok, *bódor* pótor, *búb* púp, *bimbó* pimpó, *bogyol* patyol, *biggyed* pittyed, *bizgál* piszkál, *guyora* kukora, *dobban* toppan, *gongy* konty, *bogos* fokos, *galagyol* kalatyol, *gombócz*, *kompoty* stb.

A lágy és kemény mássalhangzók ezen viszonya hellen igeragozásban különösen feltünő, egyszersmind a szóelemzésnek egy *második kulcsa*.

b) ***érülközők***, melyeknek kiejtésekor az ajkak egymást, vagy a nyelv a fogakat, vagy a szájpadlást szorosabban érintik, milyenek: *b*, *p*, melyekben az ajkak egymáshoz; *d*, *t*, a nyelv a fogakhoz; *g*, *k*, *n*, *l*, *r*, a nyelv a szájpadláshoz szorúl; az *m* az első osztálybeliekhez tartozik, mennyiben az ajkakat, de a harmadikhoz is, mennyiben, mint az *n*, a szájpadlást érinti; *nem érülközők*, melyeknek kiejtésekor az ajkak öszve nem szorulnak, u. m.: a kemény fuvó *f* és lágy fuvó *v*, a fogak közt könnyebben átsikamló *sz*, *z*, *zs*, és a lágyan lehő *j*, *h*.

Itt rejlik annak oka, hogy ezen párosak inkább szeretnek egymással mint más szervtársaikkal váltakozni, vagy a *b* inkább *p*-vel mint *f*-, *v*-vel, a *d* inkább *t*-vel, mint *sz*-, *z*-vel, stb. tehát rokonság szerint: *b*, *p*; *v*, *f*; *d*, *t*; *g*, *k*; *sz*, *z*; *s*, *zs*; *m*, *n*; *l*, *r*; *j*, *h*.

Ez a szóelemzés és szóhasonlítás *harmadik kulcsa*. E szerint cserélődnek fel: *bongyola* pongyola, *bizseg* pizseg, *bufa* pofa, *bufog* pufog, *bulya* pólya, *bóné* póné, *bajtárs* pajtás, *böfög* pöfög, *csafar* csavar, *fanyar* vonyár, *fekete* vakota, *fészek* vaczok, *fi* ív (adék), *ficzkand* viczkand, *finczároz* vinczároz, *finczos* vinczos, *fon* von, *fürgencz* virgoncz, *devernya* tivornya, *dobosz* tobosz, *dobzódik* tobzódik, *dombácz* tombácz, *dömbicz* tömpe, *dobog* topog, *gamó* kamó, *gócza* kacsa, *gondor* kondor, *góbé* kópé, *gugora* kukora, *gugorodik* kukorodik, *szamat* zamat, *szilál* zilál, *szarándok* zarándok, *Szala* Zala, *szug* zug, *szár* (kopasz) zár; *súrol* zsúrol, *Sigmond* Zsigmond, *nevet* mevet, *nedencze* medencze, *neder*, meder, *iromba* ilomba, *botránkozik* botlánkozik. stb.

Továbbá a *b*, *d*, *g* különböző szervüek ugyan, de egyeznek abban, hogy a maguk neméban lágyabbak és érülközők, honnan kivált a fejletlen gyermeknyelvben felcserélődnek mint: *bondor* gondor, *döndöre*, göndör, *dömbicz* gömböcz, *dörg*, dördül, *forg* fordul, hasonlóan a *p*, *t*, *k*, mint a maguk neméban keményék és érülközők, pl. *köp* töp, *kotorász* totolász, *kedig* pedig, *csutka* csupka, a finn többes képzője *t* és a magyar *k*. És ez: a szóelemzés és szóhasonlítás *negyedik kulcsa*.

A *v*, *f* egy felül és a *h* külön szervüek, de egyeznek a) hogy nem érülközök b) hogy a két első *ajaklehes* a *h* pedig *toroklehes*, honnan: *vinnyog hinnyog, kova koha, purva purha, kömives kömihes, föntörög höntörög vöntörög, finta hinta, viskó hiskó, vityilló hutyolló, sávoly sáholy.*

A *v*, mint gyönge fuvalmú, a szintén lágy lehü *j*-vel, mint: *táv* táj, *szivos* szijas, *buvik* bujik, *fuvok* fujok, *rovat* rojt; söt a *j* révén átmegy keményebb *l*-, r-re: *nüvök* nölök, *szívok* szilok, *szivos* szíj, szilánk, szilács, szirom. Az *f*, mennyiben érülközés nélküli és kemény átváltozik néha *s*-re, *sz*-re: *fanyar*, sanyar, *fanyalog* sanyarog, *fűzfa* Baranyában szizfa, *fü* (foenum) széna.

A mássalhangzók ilyetén fölcserélődésén alapszik több képzők módositása és rokonsága, milyenek:

d önható	*t* átható	*d* önható	*t* átható
szak-*ad*	szakasz-*t*,	dag-*ad*	dagasz-*t*,
mar-*ad*	marasz-*t*,	olv-*ad*	olvasz-*t*,
eng-*ed*	engesz-*t*,	görb-*ed*	görbesz-*t*,
rep-*ed*	repesz-*t*,	döl-*ed*	dölesz-*t* ;
d visszaható	*t* átható	*d* visszaható	*t* átható
marak-*od*-ik	marog-*at*,	huzak-*od*-ik	huzog-*at*,
vonak-*od*-ik	vonog-*at*,	tolak-*od*-ik	tolog-*at*,
verek-*ėd*-ik	vereg-*ėt*,	kötek-*ėd*-ik	kötög-*et*;
d belszenvedő	*t* külszenvedő	*d* belszenvedő	*t* külszenvedő
hany-*ód*-ik	hány-*at*-ik,	huz-*ód*-ik,	huz-*at*-ik,
nyom-*ód*-ik	nyom-*at*-ik,	von-*ód*-ik	von-*at*-ik,
ver-*öd*-ik	ver-*et*-ik,	szed-*öd*-ik	szed-*et*-ik,
szür-*öd*-ik	szür-*et*-ik,	tör-*öd*-ik	tör-*et*-ik ;
d	*sz*	*d*	*sz*
marak-*od*-ik	marak-*osz*-ik,	tolak-*od*-ik	tolak-*osz*-ik,
cselek-*ėd*-ik	cselek-*ėsz*-ik,	menek-*ėd*-ik	menek-*ėsz*-ik,
törek-*ėd*-ik	törek-*ėsz*-ik,	verek-*ėd*-ik	verek-*ėsz*-ik ;
d	*z*	*d*	*z*
szának-*od*-ik	szának-*oz*-ik,	várak-*od*-ik	várak-*oz*-ik,
gondolk-*od*-ik	gondolk-*oz*-ik,	gyülek-*ėd*-ik	gyülek-*ez*-ik,
g		*k*	
szur-*og*-ál	tur-*og*-nál,	szur-*k*-ál	tur-*k*-ál,
ir-*og*-ál	nyir-*og*-ál,	ir-*k*-ál	nyir-*k*-ál,
csacs-*og*-a	bugy-*og*-a,	csacs-*k*-a	bugy-*k*-a,
locs-*og*-a	fėcs-*eg*-e,	locs-*k*-a	fėcs-*k*-e,
czin-*ėg*-e	huz-*og*-at,	czin-*k*-e	huz-*ak*-odik,
akaszt-*g*-at	eresz-*g*-et,	akasz-*k*-odik	eresz-*k*-ėdik,
g		*d*	
for-*g*	kong,	for-*d*-ít	kon-*d*-ít,
zú-*g*	csėn-*g*,	zú-*d*-ít	csėn-*d*-ít,
pėr-*g*	dör-*g*,	pėr-*d*-ít	dör-*d*-ít ;
d		*s*	
tap-*od*	kapk-*od*,	tap-*os*	kapd-*os*,
csapk-*od*	repk-*ėd*,	csapd-*os*	repd-*ės*,
köpk-*öd*	csipk-*ėd*,	köpd-*ös*	csipd-*ės*,
s		*z*	
mard-*os*	kapd-*os*,	mard-*oz*	kapd-*oz*,
verd-*ės*	köpd-*ös*,	verd-*ėz*	köpd-*öz*, stb.

Igen számos mássalhangzók változásai és felcserélései a koronként változó kiejtésen és tájszóláson alapulnak, melyeket a nyelvszokás után lehet csak tanulmányozni. Ezek esetleges okait vagy a beszélők különböző szószerveinek, vagy főleg annak kell tulajdonítani, hogy,

miután az emberek a nyelvet csak úgy gépileg, nem öntudatosan tanulják, a gyökszók alapérteményére nem figyelvén csupán a hangokat fogják fel, s azokat kényök kedvök szerint módosítják.

Az így módosított szókat két fő felekezetre oszhatjuk.

1) Melyek minden alakban ugyanazon érteményüek, mint: *be* jó! *de* jó! *buzma, duzma; babuk, daduk; hadar, sadar; hápog, sápog; kóborog, kódorog; billing, filling; sávos, sáhos; nyirbál, nyirkál; liba, zsiba; meder, neder; száj* és *szád* (a hordón); *fájdal, fájlal; tördelék, törmelék; sarju, sereng; bodza, borza, bozza; fentereg, hentereg, csöntörög; gyűszű, tűszű; gėnge, gyėnge; hagyma, hajma; bankó, mankó* stb.

2) Melyek hasonérteményüek, de némi árnyalatban különböznek egymástól, mint: *bütyk, fütyk; bütykös, fütykös; lóbál, lógál; bondor, kondor; ballag, kullog; bajlódik, vajudik; gonosz, konok; huny, kuny; hurít, kurjant; pėrgėl, pėrzsėl; dörgöl, dörzsöl; hervad, sorvad; rojt, rost; sóhajt, sopánkodik; kajla, kajsza; karmol, karczol;* stb. Az értelmező szótár föladata ezek és hasonlók érteményét szabatosan meghatározni.

Előtétes mássalhangzók.

1) Melyek az alapszó érteményét nem változtatják, legfölebb hangzatosabbá teszik; a) ajakbötük: *á, bá; amé, bámé; ámul, bámul; ámít, bámít; ángó, bángó; Andri, Bandri; Örzse, Börzse; iczeg, biczeg; illeg, billeg; ízgat, bizgat; ringat, bringat; ringyó, bregyó; izseg, bizseg; apa, papa; ityi, pityi; Ila, Pila; Ista, Pista; Erzse, Perzse; Anna, Panna; illeng, filleng; irka, firka; irics, virics.* b) más nemüek, mint: *ércze, jércze; égszin, kékszin; impók, himpók; öveder, höveder; álom, hál; uszít, huszít.*

2) Melyek az alapszó érteményét némi árnyalattal módosítják, mint: *anya, banya; állvány, bálvány; omlik, bomlik; ort, borotva; aláz, gyaláz; órias, hórias; odvas, pudvás; oszlik, foszlik; eny, geny.*

3) Némely szókban csak ikerítve divatoznak: *ingó-bingó, elegy-belegy, ákom-bákom, csiga-biga, csonka-bonka, inczi-pinczi.*

4) Néha az önálló gyök vagy törzsszóból egészen újat képeznek; mint: *ér*, érték, *bér*; *ér* (hozzá ér) *fér*; *orda, borda*; *ízik* (izmosodik) *hízik*; *ingat, ringat*; *ém* (éber, vigyázó), *kém*; *alap, talap, talp*; *áj, váj*; *ás, vás*; *illan, villan*; *egyít, vegyít.*

Közbevetett mássalhangzók.

Ezek is az alapszó érteményét részint változatlanul hagyják, vagy némileg módosítják. Az első nemüekhez tartoznak: *vénhedik, vénedik*; *ifjuhodik, ifjudik*; *horhol, horol*; *pirhók, pirók*; *csólk, csók*; *csólka, csóka*; *szölke, szőke; kámva, káva*; *potyka, ponty*; *taszint, taszít*; *kopáncs, kopács*; *bogáncs, bogács*; *nándor, nádor* (nagy úr); *dönt, döt*; *loncs, locs*; *Szempez, Szemez*; *piarcz, piacz* (idegen); *csatrangol, csatangol*; *emse, eme*; *álltó, ültő* (helyben) *álló, ülő*; *neheztel, nehezel*; *hitves, hites*; *sertvés, sertés* stb.

Némi érteményi változattal: *molyhos, mohos*; *bérlel, bérel*; *izlel, ízel*; *szaglal, szagol*; *vérmes, véres*; *torlódik, tolódik*; *görcs, göcs*; *megye* (vármegye), *mesgye* (földek között) stb.

Hátratett mássalhangzók.

Csupán a szók hangzatosságát nevelő toldalékok: *csalárd, csalár*; *fogárd, fogár*; *édesd, édes*; *könnyüd, könnyü*; *hosszud, hosszu*; *karcsud, karcsu*; *kend, ken*; *fend, fen*; *csaláng, csalán*; *foszláng, foszlán*; *szatying, szatyin*; *mócsing, mócsin*; *borzag, borza*; *ottang, ottan*; *itteng, itten*; *eperj, eper*; *szederj, szeder*; *nyirj, nyir*; *cserj, cser*; *bandsal, bandsa*; *kancsal, kancsa*; *hangyál, hangya*; *lopval, lopva*; *főn, fő*; *fún, fú*; *kajszín, kajszi* (baraczk); *rubint, rubin*; *tulipánt, tulipán*; *araszt, arasz*; *fost, fos*; *választ, válasz*; *bibaszt, bibasz*; *ereszt* a födél eresztje, e helyett: *eresze*; *megest, meges* stb.

Áttételes mássalhangzók.

1) Midőn egy vagy több mássalhangzó eredeti helyét megváltoztatja, mint: *parányi, aprányi*; *czómb, boncz*; *elme, emle*; *ereszt* v. *eresz* (héj), *eszter*; *fėrtėng, fėtrėng*; *kertėcz, ketrėcz*; *fekete, feteke*; *gyarapodik, gyaporodik*; *kebel, keleb*; *kölöncz, czölönk*; *kürt, kürtöl*; *türk, türköl*; *morzsol, zsormol*; *neteksze* (mint: nesze), *nesztek*; *selymék, semlyék*; *szájók, szajkó*; *száldog, száguld*; *tegnap*, Bodrogközben *tebnak*; *tenyér, terény*; *világos, vigályos*; *szökcső, szöcskő*; *hágcsó, háskó*; *bökcsi* (bökö légy), *pöcsik*; *vakmerő, makverő*; *csadajmálé, csalamádé*; *csenevész, mecsevész* stb.

2) Midőn a gyökszó egészen visszára fordúl, mint: *bicz*-eg, *czib*-ak; *bül*-eg, *lib*-eg; *bog*, *gob*; *bög*, *göb*; *bög*-re, *göb*-re; *bod*-on, *dob*-on; *böd*-ön, *döb*-ön; *fi*-ú, *if*-jú; *facs*-ar, *csaf*-ar; *fecs*-eg, *csev*-eg; *gyik*, *kígy*-ó; *guzs*-orodik, *zsug*-orodik; *gör*, *rög*; *hör*-ög, *röh*-ög: *kecs*-ély (kics-i), *csek*-ély; *köp*, *pök*; *kot*-ló (bárány), *tok*-ló; *czub*-ók, *bucz*-kó; *göcs*, *csög*; *suh*-áng, *hus*-áng; *no*-szol, *on*-szol; *tév*, *vét*; *vis*-it, *siv*-it stb.

Jegyzet. Az egyes mássalhangzók, hangtani tulajdonságait, sajátságait külön-külön az illető bötük rovatai alatt részletesen tárgyalva adjuk elé.

II. Szakasz. A gyökökről.

A gyökök fogalma.

Vannak a nyelvekben bizonyos alapszók, melyekből vagy belváltozás, vagy toldás által más-más, alapeszmében egyező, vagyis ugyanazon eszméből kiinduló szók erednek. Amazokat a nyelvészek *gyököknek*, emezeket *származékoknak* szokták nevezni.

Minden szó vagy egyetlenegy fogalmat fejez ki, vagy többet; amaz *egyszerü*, emez *többszerü*, vagy *öszvetett*, pl. *fej* egyszerü szó, mennyiben minden mellék fogalom nélkül egyedül az állati testnek bizonyos részét jelenti; *fejetlen*, többszerü, mert a fej hiányának fogalmát is magában foglalja; *fejetlenség* még többszerübb, mert a fentebbieken kivül még azon állapotot is kifejezi, midőn valaminek feje nincs; *fejtető*, öszvetett, mert ezen két fogalomnak: *fej* és *tető*, szoros viszonyát, együttes létét jelenti.

Az ilykép együvé forrt alkatrészek úgy tekinthetők, mint *reggyelemnek*, melyek viszonyos egymásra hatás által egy önálló szellemi egészet képeznek.

A gyökök, mint minden járulék nélküliek, többfélék, a) melyek önálloan minden hozzátét nélkül is határozott jelentésüek, mint: *fa*, *fül*, *jó*, *rosz*, *én*, *te*, *üt*, *ver*, *no!* *hi!* *czo!* *csa!* s ezek másképen: *gyökszók*; b) melyek önállóan nem divatoznak, de több különböző képzőket elfogadnak, tehát képzési vagy ragozási állapotjokat tekintve egykor divatozniok s határozott jelentéssel kellett birniok, különben többféle származékaiknak sem volna rokon jelentésök, pl. a *fakad*, *fakaszt*, *apad*, *apaszt*, *eped* *epeszt* igék gyökei *fak*, *ap*, *ep*, melyek oly önhatási vagy áthatási viszonyban állanak az *ad*, *ed*, *aszt*, *eszt* képzőkkel, mint a *likad*, *árad*, *düled*, *likaszt*, *áraszt*, *düleszt* származékokban az önálló *lik*, *ár*, *dül*. A csak származékaikban élő gyököket *elvont* gyököknek, *puszta* gyököknek nevezzük. Újabb időben számtalan szó, mely nyelvemlékeinkben csak képzővel fordul elé, tehát csak mint elvont létezett, az irodalom utján önállóvá lön, mint: *rom*, *idv*, *rag*, *gyök*, *dics* stb. melyeket ha még tovább is képesek vagyunk elemezni, azaz több gyökökkel közös oly elemet találunk bennök, mely valamennyivel közös jelentést sejdittet pl. *ro* rom, rosz, roz(-z-an) rogy stb. gyökökben, *di* dísz, dív(-ik), dics gyökökben, ezt gyökelemnek hívjuk, mint fentebb is megérintettük.

Az elvont gyökök valamint más nyelvekben, úgy a miénkben is nagy számuak, milyenek a) a hangutánzók fölös sokasága, mint: *csör*, *dör*, *hör*, *pör*, *zör*, *bon*, *don*, *kon*, *zon*, *koty*, *loty*, *toty*, *sis*, *sus*, *szisz*, *szusz*, mint ezen gyakorlatos igék gyökei: csör-ög, dör-ög, pör-ög, zör-ög, bon-g, don-g, kon-g, zon-g, koty-og, loty-og, sis-ereg, sus-og, szisz-eg, szusz-og; b) melyektől bizonyos és más szókban is létező képzőket világosan elkülöníthetünk, milyenek, *ill*-an, *vil*-an, *ig*-tat, *icz*-eg, *ficz*-am, *ir*-am, *isz*-am, *i*-ed, *heg*-ed, *ki*-es, *om*-lik, *bom*-lik, *csom*-ó, *dom*-ó, *göm*-ö, *red*-ő, *ned*-v, *ked*-v, *dar*-v, *szar*-v, *od*-v, *fod*-or, *bod*-or, *bocz*-kó, *sil*-ány, *hi*-ány, *hi*-ú, *li*-ú, stb. c) oly szóelemek, illetőleg egyes önhangzók, melyek bizonyos szócsaládokban az alapértelményt határozottan kitüntetik mint a közelre mutató *i*, *e* ezekben: *ide*, *itt*, *innen*, *ily*, *így*, *ihol* v. *ehol*, *ez*, *imez*, v. *emez*, és a távolra mutató *o*, *a* ezekben: *oda*, *ott*, *onnan*, oly, ógy, (úgy) *ahol*, *az*, *amaz*, *amott*.

A mutató *a* és *e* önállósággal is birnak, pl. *ott van a!* *oda menyj a!* *ide hozd e!* *itt maradj e!* Ezen e hez hasonló a kérdö *e* pl. *eljösz-e?* *te vagy-e?*

Elvont vagy elavult törzsek.

Nagy számmal vannak nyelvünkben oly származékok is, melyek önállóan nem divatoznak, hanem más további származékszók alapját teszik. Ezeket a szoros értelemben vett gyököktől megkülönböztetve *törzseknek* nevezzük. A nyelvbeli takarékosság elve szerint nem lehet kétkedni benne, hogy eredetileg ezek is önálló szók valának, (söt gyakran magok is önálló

gyökökből származtak, mint mindjárt látni fogjuk), de utóbb elhanyagoltattak, és csak származékaikban maradtak fenn. Az ily törzsek többnemüek a) melyek elvont vagy elavult gyökökből képeztettek, mint: *isz-am, ficz-am, hár-um, sud-am, för-m, der-m,* melyek származékai: iszam-odik, ficzam-odik, háram-lik, sudam-lik, förm-ed, derm-ed. b) Melyek önálló, ma is divatozó gyökökből származtak, mint: *fut-am, nyil-am, csusz-am, vet-em, él-em, fél-em,* a futamodik, nyilam-lik, csuszam-odik, vetem-edik, élem-edik, félem-lik igék törzsei. c) Egészen kifejlett, világos értelményü, de elhanyagolt szók, milyenek: *keser, szomor, homor, dudor, bubor, zsugor,* és több mások. Mind a három pont alattiak, olyanok, melyeket ismét divatba lehet hozni, söt az ujabb irói nyelv már többeket czélirányosan használ is. d) Melyek bizonyos középképző által egy más származékszónak alapját teszik, de önállóan nincsenek szokásban, mint a *látogat, mondogat, irogat, szedeget, ütöget,* törzsei: *látog, mondog, irog, szedeg, ütög,* s hasonló száz meg százak.

A gyökök nemződése nyelvünkben.

A gyököket általán három fő osztályra sorozhatjuk. 1) Melyek valamely kedvező vagy kedvezőtlen érzésből fakadt hangnak kinyomatai, vagyis úgynevezett *kedélyszók,* és pedig emberi vagy oktalan állati kedélyhangok, mennyiben ezek is az illető állatnak bizonyos érzését fejezik ki, pl. más érzésből *nyerít,* másból *röhög,* másból *fortyog* a ló; más-más ebi kedélyhangra mutatnak: *ugat, vonyít, csahol, szükül*; a tyúk jó kedvében *kárál, káricsál,* ha szomorú *kotlik,* midőn megijed, *kotkodákol,* ha ragadozó madarat lát, *kirrog.* Emberi kedélyhangok és szók: *hihi! haha! oh! ah! huh! jaj! nyö-g, soh*-ajt stb. 2) Melyek akármely testnek a levegőbe vagy más testbe ütközött erősebb surlódása illetőleg mozdulása, mozgása által támadott s a fülekbe ütődött hangok utánzásai pl. *csör, dör, pú, dú, suh, zuh, sis.* Ide tartoznak az állati test szervei által képzett mindazon hangok is, melyek nem kedélyből fakadnak, hanem csupán az illető szervek működéséből, mint: *keh, lih, leh, pih, korty, horty, roty, szorty, szusz, szisz, pisz, posz, nyif, tuty, mukk.* 3) Melyek a látszervek közegével észlelt tárgyakat némi szembeötlő tulajdonságaikról vagy viszonyaikról nevezik, milyenek a) közelség vagy távolság; b) nagyság, kicsiség; c) magasság alacsonyság; d) gömbölyüség, tertyedség, laposság; e) mozgékonyság vagy tespedő állapot; f) együttesség vagy szétváltság, stb.

Mi a *tapintás* utján észlelt tárgyakat illeti, ezek közöl némelyek az érintés által okozott hangtól vették neveiket, mint: *tap, tasz, csap*; mások a látszervekre ható valamely tulajdonságuktól, pl. *lágy*; ami a nyomásnak engedve *leebb, alább* száll, *lohad, lapul*; *rugalmas,* ami kihúzva, öszvehúzva ismét elébbi állapotába visszaugrik. Az *izlésre* és *szaglásra* vonatkozó tárgyak pedig többen azon kedélyhangtól vették neveiket, melyet vonzó vagy eltaszító benyomásuk okozni szoktak, pl. *bűl, büz, piha, piszok*; különben a beszivástól: *szag, szamat, szimat, szop, szürcsöl, hörpöl.*

A két első pont alatti szók a bel vagy külérzékekre ható benyomások szótestesült képmásai, melyek alkotására csak az alsóbb elmetehetség foly be, csak az érzékeknek többé kevesebbé finom fogékonyságát s a szószervek kisebb nagyobb ügyességét tételezik föl. A különbség köztük az, hogy az emberi kedélyhangokat, vagyis az általok kifejezett érzést néma arczbeszéddel is lehet helyettesíteni, és láthatókká tenni, a második osztálybelieket pedig nem.

A harmadik osztálybeli szók képzésénél már nem csupán az alsóbb, hanem a felsőbb tehetségek is működnek, midőn a szemmel látható tárgyak kül viszonyait észlelik, azután bizonyos elvont jegyeiket kiemelik, s azoknál fogva nevezik. Ezek is oly nemüek, melyeket némabeszéd, illetőleg taglejtés által utánozni, söt világosabbá, élénkebbé láthatóvá lehet tenni, pl. a távolságot, közelséget, magasságot, alacsonságot, gömbölyüséget, keringést, lóbázást stb.

Természetszerü dolognak véljük, hogy az emberi szózatok között eredetre nézve elsők a kedélyhangok, s az ezekből izelt kedélyszók milyenekkel az oktalan állatok is birnak; azután azok, melyek a fülek által felfogott természeti hangokat utánozzák, mert ezeket készen veszszük által, honnan ezekben a legkülönbözőbb faju népek nyelvei is többé kevésbé hasonlók egymáshoz, pl. az égdörgést jelentő szókban.

A harmadik osztálybeli szókra nézve már gyakran egészen elválnak a nyelvek egymástól, amint t. i. az elnevezés alapjaul az illető tárgynak egyik emez, másik amaz tulajdonságát fogta fel, pl. *ágyu* v. *álgyu* az alvó (háló) helyet jelentő *ágy* v. *álgy*-tól vette nevét, vagyis a magyar ész felfogása szerint *álgyu* = álgyféle talapon fekvő nagy lőszer, másképp: *pattantyú,* nagyot pattanó hangjától; a német *Stück* a derekat, darabot jelentő *Stück,* vagy tönköt, tőkét jelentő *Stock*-hoz van hasonlítva, mintegy különböztetésül a vékonyabb száru ághoz hasonló puskától; szlávul: *djelo* jelent darabot és álgyut. De a német *Stock* és rokona *Docke* már a magyar *tőke, tönk* szóval rokon. A latin *serpens*

a hason csuszkáló *serpo*-tól, a magyar *kígyó* fordítva *gyík*-ó, az élénk mozgásu *gyík* = *csik*-hoz hasonló, de a *serpo* gyöke *ser* a surlódást jelentő magyar *sër*-lik, *sër*-lő szókkal rokon.

A gyökök módosulatai :

1) Midőn az elülálló önhangzó változik, s az alapfogalomnak másmás árnyalatát vagy nemét fejezi ki, pl. mint a metszésre, hasításra vonatkozó szócsalád *r* alaphangú gyöke : *ar*, arat, *árt*, ártány (= herélt kan), *or*, ort, orló, ortovány (fordítva *ró)* : *ir*, irt, irtás, irtogat, iromba, irás, *ür*, ürü (herélt kos); elötéttel : *bar*, barázda; *bor*, borotva; *ber*, berbecs (ürü); *csor*, csoroszla; *dor*, doroszló; *far*, farag, *for*, forgács; *kar*, kard, karcz; *kor*, korsin, kornicz, korbál; *her*, herdel; *hor*, hornyol; *har*, har-ap; *nyír*, nyirkál; *sar*, sarabol, sarol, sarló; *tar*, tarol.

2) Midőn az elülálló önhangzó változatlanul marad, s mássalhangzója változik, pl. az *i* alaphangu s könnyü mozgásu szócsalád: *icz*, iczeg; *ill*, illeg; *in*, inog; *isz*, iszamlik; *izs*, izseg; elötéttel : *bicz*, biczeg; *bill*, billeg; *vill*, villog; *pizs*, pizseg; *vincz*, vinczároz; az *ö* alaphangu s kerek-gömbölyü szócsalád : *öb*, öböl, *ök*, ököl; *öl*, ölel; *öv*, övedz; elötéttel : *csöb*, csöbör; *döb*, döbön; *göb*, *göbü* stb.

3) Midőn csak az elülső mássalhangzó változik : *om öm* alaphangú, párhuzamos *dudorú* család : *bom*, bombék; *böm*, böndő; *csom*, csomó, csomb, csombor; *csöm*, csömb, csömbölék; *czom*, czomb, *dom*, domb, dombor; *döm*, dömb, dömbicz; *tom*, tombácz, tomp, tompor; *töm*, tömpe, tömör; *zom*, zomok, *zöm*, zömök, *zsom*, zsomb, zsombék; *gom*, gomb, gomba, gomoly; *göm*, gömb, gömböly; *gyom*, gyomor, *gyöm*, gyöngy ; *hom*, homolit, homolka, homorú; *höm*, hömp, hömpölyög; *kom*, kompoty; *köm*, köndör.

4) Midőn csak a középhangzó változik, pl. *fak*, fakad, *fek*, fekély; *fon*, fonák, *fen*, fenék, *val*, valag, *vál*, válik, válu; *vás*, vásik, *vés*, vésü; *far*, farol, fartat, *for*, forog, *fer*, ferde; *par*, parázs, *për*, përzsël, *pör*, pörcz; *lap*, lapu, lapácz, *lep*, lepény, *lip*, lippen.

5) Midőn a véghang változik, pl. a *ka* alaphangu *kerek görbe* család : *kacs*, kacska, kacsiba; *kaj*, kajla, kajmó; *kam*, kampó; *kany*, kanyar, kanya; *kal*, kalinkó, kalimpázik.

6) Kettős változattal, pl. *fél*, felel, felelet, *vál*, válasz, válaszol; *for*, forgó, *par*, paritt-ya; dere-*dara*, tere-*tura*; *cseléd*, család; *kar*-ika, *gur*-iga; *bib*-asz, *pim*-asz; *biz*-gál, *pisz*-kál; *bog*, *bök*; *bód*-or, *pót*-or, *rib*-anczos, *rap*-anczos.

7) Hármas változattal : *fész*-ek, *vacz*-ok; *bös*-törködik, *péz*-dërkédik; *alt* (alutt) tej, *ord*-a; *laj*-ha, *reny*-he.

8) Fordítva: *csaf*-ar, *facs*-ar; *csev*-eg, *fecs*-eg; *csob*-án, *bocs*-ka; *gub*-ó, *bug*-a; *hus*-áng, *suh*-áng; *kecs*-ély, *csek*-ély, *zsug*-orodik, *guzs*-orodik.

Az imént elszámlált példák, melyeket számtalanokkal lehet szaporitani, mutatják, hogy a nyelvalkotó ész a rokon fogalmakat rokon hangokkal szereti kifejezni; legrokonabbak pedig az ugyanazon szervíek, pl. *mil*, milling, *vil*, világ villám, *pir* piros, *mir* mirígy, *vir* virad; melyek mind valami tüzes szinüt, fényüt jelentenek, s első hangjaik ajkiak : *m*, *o*, *v*, a második mindnyájokkal közös élénk hangzatu *i*, a harmadik *l* és *r* legközelebbi rokonok. Így egyeznek egymással a magyar *fe* vagy *fej*, a finn *püä*; a magyar *fa*, német *Baum*, finn *puu*.

Ezen változáson alapulnak a hasonértelmüek (synonyma) ama nemei, melyek ugyanazon szervi hangok módositványai, mint : *bog*, csomó a fán, *bok*, bok-a = csontbog a lábszáron; *pog*, *pogács* = boghoz hasonló sütemény; *pok*, a szegnek bogos feje; *pók*, in-pók, húsos bogféle kinövés a ló lábszárán, inán; *bug*, buga, a kender bogforma koronája; *bogy*, bogy-ó, kis boghoz hasonló gyümölcs; *bugy*, bugy-a, bogos forradás a fa derekán; *buk*, bukta, több bogból állá sütemény; *bocz*, boczkó, *bucz*, buczkó, csomós, kemény bog; vékonyhangon : *bög*, *bögy*, bögyök; fordítva : *gob*, gobhal, gömbölyü, gobos fejü hal; *gub*, gubó, gobbá alakult selyemszálak, *kob*, kobak stb.

Más nyelvekkel hasonlítva : *bur*-ok, *bul*-a, lat. *vol*-ucrum, *bul*-ga, *vel*-um; *dob*-asz, lat. *tum*-idus; *büd*-ös, lat. *foct*-idus, *put*-idus; *bék*, lat. *pax*, *fi*, *fial*, (régi), lat. filius; finnül *poikas*, póras németül *puj*, hell. παις, tótul *paholek*, lat. *puer*; *bökö*, lat. *pug*-io, lengyelül *pik*-a; *báb*, lat. *puppa*; *per*-cszlén, lat. *ver*-ticillum, *ford*-it, lat. *vort*-it; *mez*, lat. *ves*-tis; *ned*, *med*, lat. *mador*, német : *nasz*, *netzen*, stb. stb.

Az egyenlőhangu (homonym) gyökökről.

Valamint más nyelvekben, úgy a magyarban is fölös számmak az olyan szók, kivált gyökök, melyek ugyanazon alakban egészen másmás éteményüek, péld. *ár*, lat. pretium, *ár*, lat.

incrementum, copia, *dr,* lat. subula. Ennek természetes fő oka azon aránytalanságban rejlik, mely a kifejezendő eszmék, illetőleg gondolatok, érzelmek, tárgyak sokasága és az ízelt hangok csekély száma között létezik, továbbá, hogy a rokon hangokat egymással fölcserélni szokás. A leggazdagabb nyelvnek is sokkal kevesebb bötüje van, hogysem minden hangárnyalatott birna. Vegyük a) a kedélyhangokat, nemde kiejtve egészen más a *sajnálkozó a!*, a *figyelmező a!* (mit hallok?), a *boszús a!* (nem is akarom látni) és a *mutató* ott van *a!*; továbbá másképp hangzik a *bámuló*: *a* be furcsa! a *haragos*: *a* ne boszonts! a *kegyeletes sohaju* „*á* kegyes Istenem!" és a *meglepő* „*á* rajta kaptalak!". Innen van, hogy az egészen különböző, söt ellenkező kedélyállapotokat ugyanazon gyökhangzóval fejezzük ki; pl. *áldás, áhítat, átok, ámulat, ásítás.* A részvevő *ir*-galom, a borzadó *ir*-tózik, a roszakaró *ir*-igység abban ugyan egyeznek, hogy midenik a kedélyt rázkódásba hozza, de másmás értelemből, és kitörő hangon. E néhány példa is eléggé mutatja, hogy a szóelemzésben és értelmezésben nem csupán a bötükre, hanem az alattok rejlő szellemre is kell ügyelni. 2) A természeti hangutánzókat illetőleg ugyanazon hangokat használjuk, melyeket a kedélyszókban, honnan az egyenlőhanguaknak ismét egy új forrása nyílik, pl. *har*-ag, kedélyszó, *har*-is *har*-kály természetutánzó; *kár*-omkodik, kedsz. *kár*-og, *kár* ál, madárhang; *sip*-it a síró gyermek, és *sip*-ol a bodzasipon. 3) Az alakutánzókra nézve: *dob,* ilyféle tompa szavu hangszer, *dob*-asz, *dob*-zó, átv. ért. ezen hangszer alakjához hasonló; *dud*-ogás, orron beszélés, *dud*-a tompa, tömlős hangszer, *dud*-va sarj, mely duda gyanánt kidudorodik.

Az egyenlő hanguakkal úgy jöhetünk tisztába, ha származékaikat családositjuk, s a nyelvekben általán divatos hangcseréket, elö-, utó- és közbetéteket tartjuk szem előtt, mindenkor bizonyos alapfogalom vezérfonalát követvén.

Önhangzóval kezdődó gyökök és gyökelemek.

A.

a, távolra mutató, pl. ott van *a!* oda menj *a!* ahol *a!* az *a!* úgy *a!* Ellentéte: *e,* pl. itt van *e!* ide jöjj *e!* ehol *e!* ez *e!* így *e!* toldva *am,* söt kettösen is: *an,* pl. *am*-ott-*a*, *am*-ott-*an*, *am*-oly-*a*, *am*-oly-*an*; származéka a mutató névmás *az,* honnan mást jelent: „a bika nem tehén" és „az bika (= az ott bika) nem tehén". Változattal *o,* valamint az *e* változata *i,* honnan *oda ide, onnan innen* ellentétek.

ab, (1), v. *ob,* aba v. oba, ap v. op, apa v. opa, papa. Rokonai: *av, ov, at, aty, ata, atya.*

ab, (2), ezen öszvetételben: abajgat, a mennyiben *abaj* törzs nem *a! haj!* öszvetételnek vétethetnék.

ab, (3), abár, abárol; rokon a *hab,* habar, habarol; továbbá: *kav, zav,* kavar, zavar.

acz, származéka nemcsak aczél, aczélos, hanem aczint, aczintos is; rokona: *edz,* edzett.

ad, (1), adás, adat, adomány, lat. *do,* hellen *δίδωμι.*

ad, (2), v. *od,* adu v. odu, adv v. odv, odor; elötéttel: *pud,* pudva, putri.

ag, (1), agg, aggódik, aggaszt, aggastyán.

ag, (2), agár, agarász, agarászat; v. ö. *eg,* (3).

agy, (1), agyas, agyaz, agyatlan, agyvelő, agyfa.

agy, (2), agyar, agyarkodik, agyarkodás, agyaras.

agy, (3) agyag, agyagos, agyagoz, agyagtalan.

ah, kedélyszó, ahít, ahítás, ahítat, ahítatos.

aj, (1), ajak, ajt, ajtó, ajaz, ajazó, ajvas. V. ö. *áj, váj.*

aj, (2), ajándék, ajándékoz, ajánl, ajánlás.

ak, (1), akad, akaszt, akad, akar, akarat; rokona: *ék.*

ak, (2), akó, akna, akona, aknár, aknász.

al, (1), alak, alk (székelyesen: *lak),* alku, alkalom, alkuszik, alkot; rokona *oly,* a honnan alak = olyik.

al, (2), alá, alatt, alól, alúl, alap, alabor, alacson, aláz, alom, fordítva: *la,* honnan *láb,* mint: *fe*-ből *fej,* előtéttel: *gyal,* gyaláz, gyalog, *tal,* talap, talp.

al, (3), alszik (régen: alik), alt, alut, olt, alangyár, alél, alamuszi; gyönge elölehhel: *hal,* halál, és *hál.*

al, (4), nyilt *a*-val : alafa 1) = elefe, azaz eleven, élő 2) = eleve, első.

al, (5), *alm,* alma, almás, lat. ford *mal*-um, rokona : *el,* ‚teljes' értelemben.

an, and, anda, andal, andalít, andalog, andalodik; rokona *in,* indúl stb.

any, anya, anyás, anyó, anyus, előtéttel : nyanya, s némi értelemmódosulattal is : banya;

ap, (1), apa, apó, após, papa; v. ö. *ip.*

ap, (2), apad, apaszt, apály, apályos.

ap, (3), *apr* (= por), apró, apróz, aprít, aprányi; fordítva : parány, parányi; rokona : *por, piri.*

ap, (4), apol (régiesen am. csókol), apolás, apolgat; vagy azonos az *aj* gyökkel (ajak szóban), vagy eredetét az ajkakat mozgató *p* ajakhangtól vette; a törökben is *öp*-mek, am. csókolni.

ar, (1), metszésre vonatkozó : arat, aratás; rokonai : *or, ir, ort, irt;* előtéttel : *gyar,* gyarat, *sar,* sarol, *tar,* tarol.

ar, (2), magasság alapfogalmával : arcz; fordítva : *ra,* rám, rád; rokona : *or,* orcza, orom, orj.

ar, (3), arasz, araszol, arasznyi, arány; rokona : ér (ige), s előtéttel : mér.

ar, (4), arany (aurum), aranyos, aranyoz (és ara?), magyar elemzés szerént azonos *ár* (2) gyökkel.

asz, (1), aszik, aszal, aszu, aszovány, aszoványos; rokona *sü* (sül, süt szókban) és *ösz.*

asz, (2), *aszt,* asztal, asztag; rokona *tesz* vagy *ösz, öszv* (tájejtéssel *esz, aszv*) is.

assz, asszony, asszonyos, asszonyol, asszonyoz; asszony rokona a perzsa *zan* v. *zen,* (a szanszkrit *dsan* am. szűl), héber *issáh,* mongol *khatun.* A régi ‚achszin' talán = ‚aki szűl', vagy ‚ágzó ?'

at, aty, ata, atya, tata; v. ö. *dad.*

av, avat, avas, avít, avúl, avat, avatag; rokona az önálló *ó.*

azs, azsag, azsagol, azsagolás.

Á.

á, (1), bámulási, szájtátó hang : *ács* (= ám-cs = án-cs), ácsorog; ám, ámé, ámít, ámúl, ámékodik; előtéttel : *bá,* bám, bámé, bámész, bámészkodik, báva, báj, bájol; *má,* málé (száju), mámor.

á, (2), kedélyhang : *át,* átok, átkoz, átkos; *ád,* ádáz.

ács, régen *álcs,* ácsol, ácsolás, ácsodoz; rokona a régies *cseál.*

ád, ádáz; azonos *át* (1) gyökkel; v. ö. *á* (2).

ág, ágas, ágaskodik, ágaz, ágazik; előtéttel rokona : *hág,* hágdos.

ágy, ágyas, ágyaz, ágyu, ágyuz; l. *ál,* (2).

áh, kedélyszó, áhít, áhítat, áhítatos, áhítoz.

áj, (1), szájtátásra vonatkozó : ájúl, ájulás, ájuldozik.

áj, (2), kegyeletes kedélyhang : ájt, ájtat, ájtatos, ájtatoskodik; v. ö. *asz, ász.*

áj, (3), = ás, földet *ájni* = ásni; előtéttel : *váj,* vájkál; v. ö. *vás.*

ál, (1), kedélyszó : áld, áldás, áldomás; előtéttel : *hál,* hála, hálál, háláskodik. Mint természeti hangutánzóval rokonok a szláv *chwála, fála,* héber *hullal* (laudatus est).

ál, (2), álom, álmos, álgy (amin alusznnk), álgyu, ágyforma talapon fekvő nagy lőszer; előlehhel : *hál,* hálás, hálál, rokon a latin *halo, halitus.*

ál, (3), áloz, álozás, álarcz; v. ö. *al.* alakos.

ál, (4), ált, által = el-túl; általl, általkodik.

áll, (1), ige : állás, állomány, állít, állapít, állapodik, állat (substantia).

áll, (2), állat, (animal), állati, állatiság. Eredetileg talán a lélekzést jelentő *áh, ál* gyöktől, mint a latin *anima,* (*ἄνεμος*), *animal.*

áll, (3), állas, állaz, állazó. Régiesen *al,* „megverik Izraelnek alát." Rokona : *al,* melyből alatt, alul stb. származtak.

ám, csudálkozási, bámulási, ráhagyási kedélyszó : ámít, ámúl, ámé; ám úgy! ám legyen; előtéttel : *bám;* v. ö. *á.*

ángy, ángyomasszony, ángyi, ángyika; előtéttel : gyángyi. Az *any, anya* szókkal rokon.

áncs, (ám-cs) áncsorog, áncsori, máskép *ács,* ácsorog, ácsori; v. ö. szájtátó *á.*

áp, (1), ápor, áporodik, áporodott; elötéttel : *záp*, zápúl, záptojás.
áp, (2), ápol, ápolás; v. ö. *ap*.
ár, (1), magasságra, nagyságra vonatkozó : árad, áraszt; rokona : *or*, orom, orj.
ár, (2), valaminek becse, értéke : áru, árul, áros, ároz; vékony hangon : *ér*, érték, érdem, elötéttel : *bér*.
ár, (3), árny, árnyék, árnyal, árnyalás; rokona : *er*, ernyő, eresz.
ár, (4), v. *árr*, szuró, metsző értelményű : varga-ár, árral szúrni, bökni; elötéttel: *dár*, dárda, *nyár*, nyárs, *bár*, bárd. Rokonai : *ar*, arat, *ir*, irt, *or*, ort.
ár, (5), árpa, árpás, röviden : *ar*, arpa; talán szurós tulajdonságától, amidőn gyöke egy a 4. szám alattival.
ár, (6), árva, árválkodik; rokona a fosztásra vonatkozó *or*, orv, oroz, s a latin *orbus*, *orphanus*.
ár, (7), árt, ármány.
ás, (1), szájtátó : ásít, ásítás, ásítozik. Rokona : *áj*, ájul, ájuldozik.
ás, (2), ige : ásás, ásó, ásvány, áskál, áskálódik, ásogat; v. ö. *áj*, *váj*, *vásik*.
ász, ászok, ászokfa, valószinűleg = *al-z*, alzék, hordók alá tett dorong.
át, (1), boszús kedélyszó : *átok*, átkoz; v. ö. *á* (2).
át, (2), átall, átalkodik, átalkodás.
áz, ázik, ázás, ázalék, áztat, áztató, rokona: *víz*.

E. Ë. É.

ë, (1), éles, változattal : *i*, pl. itt van e! ehol, ihol, emitt, imitt, emígy, imígy; származéka : *ez*. Közelre mutató; ellenkezője : *o*, *a*, pl. ezekben : *ott*, *oda*, *az*.
ë, (2), éles, mint kérdő szócska : itt van-ë? láttad-ë? Rokona : *hé*. „Mit akarsz hé?"
ė, (3), zárt : ėszik, ėtet, ėhetik, ėb (evő, torkos állat), ėh vagy éh, ëhes vagy éhes, ebéd (evéd, evés).
ėcs, = öcs, ėcsém = öcsém. Rokona a kis nyulat jelentő *ocsó* gyöke *ocs*, és a kicsinyítő : *acs*, *ecs*, *ocs*, *öcs*.
ed, (1), edény, talán eredetileg : *ėdény*, amiből eszünk, az ėszik igéből; *b* elötéttel : *böd-öny*.
ed, (2), edz, edzés, edző, edzett; v. ö. *acz*, aczél.
eg, (1), több helynév gyöke : Ege, Egecse, Egeg, Egenföld e.
eg, (2), = meg, pl. egverték = megverték, es-eg = es-meg, eg-es-eg, = meg-es-meg. Rokona a gyakorlatos igéket képző *ag*, *og*, *ėg*, *ög*.
eg, (3), egér, egerész. Alakra olyan mint a vastaghangu agár, agarász. Mindkét szó a *fürge* szóval rokonítható.
eg, (4), egész, egészít, egészség. Rokona : *egy*.
ëgy, (éles) : egyes, egyetlen, egyen, egyenes, egyenlő, egység, egyezik, egyeztet. Változattal : *igy*, igyenes, igyenlő. Elötéttel rokona : *vegy*, vegyes, vegyít, vegyül.
eh, (1), boszonkodási kedélyszó, : eh! ne bánts! eh! nem akarok róla hallani.
eh, (2), ehe, ráhagyási szócska, *igen*, *úgy van* helyett, másképp : *ühü*.
eh, (3), kárörömet, gúnyt, rajtakapást jelent : „ehe! megkaptad a magadéd," „ehe! megmondtam, hogy így jársz."
ej, (1), különféle kedélyállapotot kifejező szócska. „Ej be jó volna!" „Ej be szép!" „Ej ha!" „Ej no! „Ejnye, még sem hallgatsz."
ej, (2), = *es* : ej-t, ejtés, elejt, kiejt. Hasonló változatuak : *fej*, fej-t és *fes* feslik.
ek, eke, tulajdonkép szántóvas, mint az eke lényeges része. V. ö. *ék*.
el, (1), igekötő, távolító értelményben; rokona : *il*, illan, és *er*, ered.
el, (2), elül, előtt, első, eleve, elöd, elő, elöz.
el, (3), = egy, a régieknél : *mintel* = mintegy, ebből lett : *minnel*, vastaghangon : *monnal*.
el, (4), = él (vivit) : eleven, eledel, eleség.
el, (5), elme, elmél, elmélkedik, elmés; rokona *il*, ildom, *bil*, *bilcs*, belcs, bölcs.
ell, (1) ellik, ellő, ellős. Talán : él-el = éll, élőt szül. V. ö. *olló*.
ell, (2), ellen, ellenkezik, ellenség, ellenez, ellenző.
em, (1), emel, emelés, emelet, emeltyű.
em, (2), eme, emik, emes, emtet, emlő, emse; rokonai : *en*, ene, *ün*, ünő, *an*, ana, *any*,

anya. Ide sorozható talán: *ember,* mintegy *emő emlő* állat, képzésre olyan lévén, mint: *gom,* gomb, gombor, *csom,* csomb, csombor, *gém,* gémb, gémber, *ém, émb,* émber, éber.

em, (3), emészt, emésztés, eming, emők. Rokon a szopást, táplálékot jelentő *emik, emlő* szókkal.

ëm, (4), emez, emitt, emily, emigy, változattal : *im,* imez, imitt, imily; csupasz gyöke a közelre mutató : *e.*

en, (1), első személynévmás, l. *én.*

en, (2), ene = borjas, szoptató tehén. Rokonai : eme, emse, ünő, ana.

en, (3), *encz* = incz, enczenbencz, inczenbincz.

en, (4), *eng,* enged, engedelem, engedély, engeszt, engesztel; alapértemény e: hajlékonyság, mozdulás, olvadás.

eny, (1), olvadékony, folyékony, ragadós test, enyü, enyv, enyves, enyvez, enyek, enyekes. Elötéttel rokona : *geny.*

eny, (2), rejtésre, eltakarásra vonatkozó származékok gyöke : enyez, enyeget, enyész, enyészet.

eny, (3), szelidülést, lágyulást jelent ezekben : enyh, enyhül, enyhít, enyhe, enyhüdik. Rokona azon *en,* melyhöl enged, engeszt származtak.

eny, (4), enyeleg, enyelgés, vastaghangon *any,* anyalog. Gyermekdeden nevetgelő, tréfálkodó, nyájaskodó kedelyszó.

eny, (5), *enyett,* enyettem, enyetted, enyette, régiesen am. miattam, miattad, miatta.

ep, (1), epe, epés, epéskedik. Rokona *ev,* eves.

ep, (2), epecsel, epecselés, elötéttel : *pep,* pepecsel. Jelent a maga nemében valami kicsit.

ep, (3), eped, epeszt, epekedik = bizonyos kedélybaj miatt fogy, soványodik, aszik, rokona *ap,* apad.

er, (1), midön valamely pont felé haladásra vonatkozik : erány, erányoz, v. irány, irányoz.

er, (2), származást, növést jelent ezen származékokban: ered, eredet, erdő, eresztvény. Elötéttel rokonai : *cser,* cserj, *her, ser,* serdül, sereng.

er, (3), tovább haladást, folyást jelent ezekben : eredj innen, ereszt, = menni hagy, bocsát, küld; ergója, kinek az esze el szokott menni. V. ö. *ér,* gyök.

er v. **err,** (4), haragos morgó kedély, hang: erreg, erreget, ergelös = haragos, veszekedö.

er, (5), azon *r* gyökü szók osztályába való, melyek szilárd hatályos cselekvési képességet jelentenek : erö, erös, erösít, erölködik, erény. Elötéttel rokonai : *bir, férj, mer, nyer.*

er, (6), ernyö, ernyös. V. ö. *ár,* árnyék.

es, (1), a régieknél = eskü, ezen szónak gyöke. Rokona a régies bizonyító *isa* = biza, bizony.

es, (2), esik, esés, eset, est, esdik, esdekel. Rokona *ej,* melyből, ejt, ejtés, származtak.

es v. **ess,** (3), természeti hangutánzó *esik* : esö, nyomosbitással : essö, essözik.

ës, (4), éles ejtéssel: kötszó, máskép *és, is.* Rokona a gyakorlatos igeképzö *es, os, ös,* kepd-es, mard-os, öld-ös.

es v. **ės,** (5), esme, esmér, esméret, esmerkedik. Változattal : *is,* isme, ismér, és *ös,* ösme, ösmér.

esz, (1), eszes, esztelen, esztelenség, eszesség, l. *ész.*

ësz, (2), tájejtéssel = *ösz* : eszve, öszve.

et, több helynév gyöke : Ete, Eted, Etes, Etre. Talán eredetileg : *het,* v. *hét.* Az erdélyi *Etfalva,* máskép : *Hétfalva.*

ev, (1), evet, evez, eviczkel. Fürge, élénk mozgásra vonatkozik.

ev, (2), eves, evesedik, eved, evedt. Rokona : *av,* avas.

ez, (1), közelre mutató névmás; ezten = ez-nap, ezten idö = esztendö.

ez, (2), ezüst, ezüstöl, ezüstös, ezüstöz; a gyök talán : *ösz,* tehát ezüst = öszesd, azaz fehéres, szürkés.

É.

éb, éber, ébred, ébreszt, ébren. Rokona : *ém,* émik, émett.

éd, édes, édesit, édesedik, édesül, édesget. Gyökeleme azon *ė,* melyböl ėszik, ėtet, származik.

ég, (1), tompa ékvesztő *é*-vel : eget, egek, egü. Mint magasat jelentőnek vastaghangu rokona *ág*, *hág*.

ég, (2), éles hangu *é* vel, máskép : íg; égés, éget, égékeny, éghetetlen.

éh, éhes, éhezik, éhom, éhség. Gyökeleme *é*-(szik). Változattal : *éj*, éjom (= éhom), éjomét (reggeli evés)

éj, (1), régiesen csak *é* : éfél, éjfél, észak, éjszak; éjjel, éjjelez, éjtszaka.

éj, (2), indulatszó : éj no; éj ha: elölehhel : héj!.

ék, (1), hegyes végü, szöget képező valami : ékel, ékelés, ékez. V. ö. *ek*, eke.

ék, (2), szépet, kedvest jelent ezekben: ékes, ékesít, ékesget, ékesség. Rokona *ég* (ige) vagy a fordított *ké*, *kéj*, kéjes, *ki*, kies.

él, (1), tompa *é*-vel : éles, élesedik, élez, élesít. életlen. Ék alaku, metsző, tulajdonságot jelent.

él, (2), ige, éles *é*-vel: élés, élet, élelem, élénk, éltet, élődik. Némely származékaikban rövid *el* : eleven, eledel, eleség.

ém, (1), émik, émett, émetten, am. ébren. Rokona : *éb*, elötéttel : *kém*.

ém, (2), émely, émelyeg, émelygős, émelyít.

én, (1), első személynévmás, röviden : *en*, gyökeleme a közelre mutató *e* valamint *ten* gyöke *de* = ta, to (= tova, tovább), és *ön* gyöke *ö* v. *ő* = távolító, vagyis távolabbi *a o*.

én, (2), ének, énekel, énekes. Vagy kedélyhang, mint a vidám *he! hé* rokona, vagy alaphang benne a zengő *n* is, mint legtöbb hasonló szókban mint zen-g, csen-g, don-g, bon-g, csan-g, han-g.

ép, épít, épül, épülés, épület, éperedik. Ellenkezője : *áp*, áporodik, éles *é*-vel.

ér, (1), önh. ige, érkezik, érkezés. Alapérteménye : bizonyos helyre jut.

ér(ik), (2), k. érés, éretlen, éretlenség; rokon az előbbivel, a mennyiben jelentése : a tökély fokát eléri.

ér, (3), önh. becsre vonatkozik : érték, érdem, érdemes; elötéttel rokona *bér*, vastaghangon *ár*, áru.

ér, (4), áth. am. valamit megközelít, közvetlenül illet; érd, érdel, érdekel, érez, érzelem, érzékeny; ért, értelem, értelmes, értemény.

ész, tompa *é*-vel, ékvesztő : eszes, esztelen, eszesség, eszme, eszmél, eszelős; a szivás vagyis lélekzés eredeti értelme rejlik benne, s rokon *szesz*, *szusz* szókkal.

ét, (è-et) étek, étel, étkes, étkezik. Az *èszik* igével egy eredetü.

év, évi, éves, évül; múlt év, jövö év, folyó év. Rokon vele *iv* mint kört jelentő; a honnan a latin *annus* és *annulus* is rokonságban vannak (Fabri Thesaurus). Hasonlók a latin: *aevum*, (*αιών*), *aetas* (aevitas).

I, rövid.

i, (1), közelre mutató: itt, ide, ily, ihol, így, változattal is régiesen *e*, ett, ede, ely, ehol.

i, (2), remegéssel járó félelmi hang : ied, ieszt, ieszke, v. jeszke.

i, (3), gyökeleme iszik, itat, icsar, iand, ihas, ihatik származékoknak.

icz, (1), könnyü, ideoda hajló mozgás : iczeg, iczegés, elötéttel ; *bicz*, biczeg, biczegtet; közbetéttel ; *incz*, bincz, binczk, inczároz.

icz, (2), a kicsinyitő *ècs*, *öcs*, *acs* változata : iczi piczi, közbetéttel : *incz*, inczen pincz.

ics, (1), kicsinyítő, l. *ècs*, *öcs*, *ocs*.

ics, (2), icsog, icsongat, elötétel: *vics*, vicsog, vicsorog, vicsorgat.

id, (1), vékonyhangu *i*-vel, mely *ü*-vel váltakozik : idő, üdő, idős, időz.

id, (2), vékonyhangu *i*-vel, mely *ü*-re nem változik ; ideg, ideges, idegen, idegenít, idegenül, idegenség.

id, (3), vékh. *i*-vel mely *ü*-re változik : idv, (üdv), idvez, idves, idvesség, ide, idül, idnep, ill, (üll).

id, (4), vastagh. *i*-vel ; idom, idomos, idomít, idomúl, idomtalan.

if, fordítva : *fi*, lágyabban : *iv* : ifju, fiu, ivar, ivik, ivadék, ivás, ivács. Egyezik vele a latin *juvenis* gyöke *juv*.

ig, (1), vékonyhangu ragokkal és képzőkkel : igen, igenel.

ig, (2), vékonyh. ragokkal és képzőkkel, s *ü* változattal : iget (üget), igetés, igető.

ig, (3), vastaghangu ragozással : iga (jugum), igás, igáz.

ig, (4), vastaghangu ragozással, s változattal *jog :* igaz, igazít, igazság, igazodik, igtat (jogtat).

igy, (1), vékonyhangu, *ü* változattal : igyekszik, (ügyekszik), igyekezet.

igy, (2), vékonyhangu, *ë* változattal : igyen, igyenes, (igenyes), igyenlö = egyen, egyenes, egyenlö.

ih, (1), vidám kedélyhang : ihá, iháczol, ihog, ihogás, ihogvihog.

ih, (2), vékonyhangu ragozással : ihl, ihlel, ihlet, ihlés.

ih, (3), vastagh. ragozással : ihász, ihászkodik ; változattal : *juh*, juhász, juhászat, juhászkodik.

ih, (4), iha a szekérben ; változattal : *juh*, *gyuh*, juha gyuha = gyomor, bél.

ih, (5), gúnyoló, csúfoló kedélyszó : ihi ! ihu !.

ih, (6), vastaghangu : ihar, iharos, változattal : *juh*, juhar, *jáv*, jávor.

ik, (1), menésre, mozgásra vonatkozó : iklat ; elötéttel : csik, gyik, siklik, czikázik.

ik, (2), *ikr*, ikra, ikrás, ikrásodik.

ik, (3), vékonyhangu : iker, ikerít, ikerül ; változattal : *ük*, üklü.

il, = *ir*, : ilomba = iromba, tarkázott, rovatolt.

ill, (1), vékonyhangu : illik, illö, illet, illendö, illeszt.

ill, (2), vékonyhangu : illeg, illeget, elötéttel : *bill*, billeg, billen, billeget, billent, billentyü.

ill, (3), vastaghangu : illa, illan, illant, illó ; elötéttel : *pill*, pilla, pillant, pillog, pillangó, *mill*, milling, *vill*, villám, villog.

ill, (4), vastaghangu : illat, illatos, illatozik ; illanó tulajdonságától a honnan a 3. alattival azonos.

ill, (5), vékonyhangu, érintési jelentéssel : valamit illetni, engem illet, kézzel illetni. Egyszerü gyöke *il* = *ér*, (tangit, palpat).

im, (1), közelre mutató : imez, imely, imitt. V. ö. *am*, amaz.

im, (2), vastaghangu : imola. Eredetileg a mozgásra vonatkozó : *in*, *imola* = *inola*, vékony, hosszu, ingadozó száru növény.

im, (3), ima, imád, imádkozik, imádság ; rokona *em* (emel, magasztal), s a szanszkrit *am* (tisztel).

im, (4), vékonyhangu, *ü* változattal : imeg, ümög.

in, (1), vastaghangu : inog, ingat, inal, inas, indúl, indít, ingadoz, ingatag, ingovány, inkó ; elötéttel : *bin*, bingó, *hin*, hinta, hintál, hintó, hinbál. Alapérteménye : mozdulás, mozgás.

in, (2), vékonyhangu : inger, v. inder, ingerül, ingerel, ingerít, ingeredik, incselkedik. Alapérteménye : kedélyi mozgalom.

in, (3), hiányt, szükséget jelentö : ingy, ingyen, inség, incs (régies). Fordítva rokona a tagadó, v. tiltó *ne*, *nem*. Egyeznek vele a tagadó latin *in*, hellen *αν*, német *un*.

in, (4), = *jon :* inkább, jonkább, (régies).

in, = *im*, (5), ing, üng, imeg, ümög.

in, (6), vékonyhangu : int, intés, integet ; intéz, intézet, intézkedik.

ip, (1), az *ap*, kicsinyítöje : ipam, ipad, ipa, v. ipja.

ip, (2), ipar, iparkodik, iparkodás. Kemenes alján : *imp*, imporít = cselekvésre nógat, buzdít, mintegy : iparít.

ir, (1), különféle kedélyszók gyöke : a) irgalom, irgalmas, irgalmaz, irgalmasság ; változattal : *jor*, jorgat (régies) ; b) irigy, irigykedik, irigyel, irigység; c) irtózik, irtózás, irtóztató.

ir, (2), az *irmag* öszvetett szóban am. *er*, melyböl ered származott, t. i. irmag, am. állatot vagy növényt *eredtetö*, fajszaporító mag. Vagy talán az *ivik* (fiadzik) gyökröl = iv-mag ?.

ir, (3), fris, mozgási értményü : ireg, fireg ; változattal : *ür*, ürög, fürög.

ir, (4), vastaghangu : irány, iram, iramlik, iramodik. iront. Alapérteménye : távolabbi pontra czélzás, sietés, futás, *er*-edés.

ir, (5), vastag és vékonyhangu : ir (kenöcs), iró (a tejföl vize) ; elötéttel : nyir, virics, zsir. Általán híg, folyékony testet jelent.

is, (1), isme, ismér, ismérkedik ; változattal : *ės*, *ös*, esmér, ösmér.

is, (2), v. *izs*, iseg, izseg, elötéttel : *bis*, *bizs* ; biseg, bizseg, bislet, V. ö. *pis*, *vizs*.

is, (3), isten, istenes, istentelen, istenség, istenít. Rokona az isten tanuságára hivatkozó *es* (jurementum) és a régies bizonyító *isa ;* talán a gyök : *ös*, a régi halotti beszédben : *is*.

isz, (1), iszik, isza, iszák, iszákos, iszos, gyökeleme : *i*, mint i-and, i-tat, i-hatik, i-tt, = ivott) mutatják.

isz, (2), iszam, iszamlik, iszamodik, iszánkodik, (i)szánkó. Alapérteménýe : könnyen sikamló csúszás, tovább haladás. *suh*-anás.

isz, (3), isz-ki, iszkódik, iszkurdi. Alapérteménýe : elsurranás, szökö távozás. A föntebbi gyökkel legközelebb rokon.

isz, (4), borzadalmi kedélyhang : iszony, iszonyú, iszonyodik, iszonyat, iszonyatos, iszonytató, iszonyúság. Legközelebbi rokona : *ir*, irtózik.

it, *ity*, iti, ityi, itizál, pityizál, pityó, pityók, pityókos, gyökeleme *i*, i-szik, i-tat.

iv, (1), vastaghangu : ivad, ivadék, ivar, ivás. Keményen : *if*, ifju, alap érteménýe : nemzedéki új szaporodás. Ellenkezője : *av*, avik.

iv, (2), éles vékony kiáltó hang : ivölt, ivöltés; változattal : *üv*, üvölt, üvöltés; elötéttel : *süv*, süvölt, süvöltyü.

iz, (1), = közelítö *ez* : izébe, izibe = ezennel, legitten, ezen pillanatban, *izé* = ez e, ezen valami, amit most hamarjában nevezni nem birok.

iz, (2), mint mozgásra vonatkozó vékony és vastaghangu származékokban : izeg, izegmozog, izog, izgat, izgága; elötéttel : *biz*, bizgat, *pisz*, piszkál, *viz*, viszket, viszketeg (izged, izgeteg)

iz, (3), izom, izmos, izmosodik.

iz, (4), prüsszenési vékony hang : izik, izlet v. iztet, prüsszen. Hasonló hozzá a német : *nieszen*.

iz, (5), v. *üz*, izen, üzen, izenet, üzenet, izenget, üzenget.

izz, izzad, izzaszt, izzó. Az égö test zizegö hangja, vagy oly fölmelegült testé, melynek nyirka, nedve zsizseregve ömlik ki. Rokonai a latin : *aestus*, *sudor*, német *heisz*, *sieden*, *schweisz*, *schwitzen*, héber *azza* stb.

Í, hosszú.

í v. *íj*, vastaghangu : íjas, íjász, ijaz, iász, jász.

íg, íge, ígéz, ígézés, ígér, ígéret, ígérkezik. Rokonai : *igen*, és *igaz*, (mint a latin verum, és verbum).

így, módhatárzó, puszta gyökeleme a közelre mutató *i*, mint *úgy*-é (ógy-é) a távolra mutató *o*.

ím, (1), az *ám* viszonytársa, ímmelámmal, elötéttel : *hím*, hímez hámoz.

ím, (2), ímely, ímelyedik, ímelyeg, ímelygös. Eredetileg : *ém*, émelyeg.

íny, az ízlés szerve, régiesen : *ény*, „nincs ínyére v. ényére“ = nem ízlik neki, nem tartja ennivalónak. Az *észik* családdal rokon.

ír, általán metszést, rovást, vonalazást jelentö ige : írás, írat, irkál, irogat, irodalom, iromba; irt, irtogat; változattal *or*, ort, ortókapa, ortovány, orló (olló), ordas; elötéttel : *fir*, firkál, *nyir*, nyirkál.

ít, ítél, ítélet, ítéltet. Rokona azon *int*, melyböl *intéz*, *intézet* származott. Innen *itél* = intél, mint : *met*, metél. Az *n* szintígy enyészik el ebben is *öt* = önt; l. *öt* (3).

ív, ives, ivded, ivez. Rokona : öv, övez.

íz, (1), jelent részecskét, tagocskát valamely egészböl; innen izzéporrá törni valamit : származékai ízék, ízecske, izül.

íz, (2), azon érzés, melylyel az étel vagy ital az ínyt érdekli : ízel, ízlik, ízlés, ízlel, ízes, ízetlen, se íze se büze, gyümölcs íze, = kifözött, kinyomott ízletes része.

O, rövid.

o, (1), többféle kedélyállapot kitörö hangja, gyönge utólehhel : *oh*, ohaj, ohajt, ohajtás.

o, (2), távolra mutató több szónak gyökeleme, mint : o-tt, o-da, o-ly; ellentéte *i*, i-tt, i-de, i-ly.

ocs, (1), a kicsinyezö *ecs*, *öcs*, *acs* változata, mint gyökszó meg van az *ocsó* (nyúl) szóban, mely am. fiatal, kis nyúl.

ocs, (2), ocsmány, ocsmányság; rokona az elötétes : *mocs*, mocsok, mocskos, mocskit.

ocs, (3), ocsódik v. ocsudik, ocsódás. Azon *os* változata, melyböl a hirtelen mozgást jelentö *oson* származik. Az álmából fölébredönek mozgását fejezi ki.

od, (1), távol hely, távolság : oda = ama távol helyre. Gyökeleme távolt jelentő *o*. Ellenkezője : *id*, ide, ezen közelebbi helyre.

od, (2), = *ad*, *ud* : odu, adu, udu, odvas, advas, udvas, odor; *p* előtéttel : podva pudva, podvás. Alapértménye : üreg, lik. A törökben *oda* am. szoba.

ok, (1), természeti hangutánzó : okád, okádik, okádás, okádtat; előtéttel : *bok*, bokákol, vékonyhangon : *ök*, ökrendez, öklik, ökrödik.

ok, (2), fn. okos, okosság, oktalan, oktat, okik, okúl.

ol, (1), = *al* : olcsó (mintegy : alsó), olcsóság, olcsárol (közelebbi öszvetétele : alsó ár) am. valaminek árát, becsét alacsonyítja.

ol, (2), = *al*, melyből alszik, altat származott : olt, oltás, tűzoltás, tejet oltani, alutt tej, meszet oltani = altani, olt var = alutt var.

ol, (3), olt fát, v. fába olt, lágyítva : *ojt*. Eredetileg vagy azon *öl*, melyből *ölt* származott, mennyiben a fába ágat vagy szemet öltenek, vagy azon *or*, melyből *ort* (metsz) eredt, minthogy az oltás rendszerént bemetszéssel történik.

ol, (4), oltalom, oltalmaz, oltalmazás. Eredetileg : *ov* v. *óv*, tehát = ovtalom, ótalom, ami által valamit óvunk, vagy valamitől ovakodunk, lásd *ó* (2).

ol, (5), olta, régolta, l. *ó* melléknév.

ol, (6), olu, olv, olvad, olvaszt, olvadékony. Alapértménye : szétváló valami, folyékony, híg. Rokon értelmüek : old, oldoz, olvas, valamint *el* gyök is.

oll, (1), = *ell*-ik : olló, kecskeolló = ellő. „Te fogaid, miként juhcsordák, mindenik kettős ellővel" erdélyiesen = ollóval. Énekek éneke. Döbrentei cod.

oll, (2), olló (forfex), ollóz. Elemezve : *or-l*, *orol*, *orló*, azaz metsző. Olyan mint : *talló*, *salló*, e helyett : *tarló*, *sarló*.

oly, e kérdésre : *mily?* am. bizonyos távolban levőhöz hasonló. Valamint a *mily*, gyöke *mi*, s az *ly*, képző, hasonlóan az *oly* gyöke a távolra mutató *o*, s képzője *ly*. Ellenkezője a közelre mutató : ily = i-ly. Kérdési *h* előtéttel : *holy*, *holyan?* = mily, milyen?.

om, omlik, omlad, omlaszt, omlékony, omladoz, omladékony, omlatag, ondó (omdó), ont, (omt). Vékonyhangon : *öm*, ömlik, ömleszt, önt, (ömt) stb. Előlehhel : *hom*, homok, homu (omlékony testek), *bom*, bomlik, bont (bomt) stb. Alapértménye : valamely test részeinek szétválása, szétfolyása.

on, (1), onszol, onszolás, fordítva *no*, mely tovább menésre, valaminek folytatására sürgető indulatszó, honnan : nosza, nógat, nódít.

on, (2), ondok, ondokít, ondokság, l. *un*, undok.

on, (3) v. *onn*, (mint : ben, benn, kün, künn) = bizonyos távolságban levőn vagy levő fölött : onnan, onnét (= onn-el). Gyökeleme a távolra mutató *o*; ellenkezője : *in*, *inn*, innen, innét.

on, (4), *ontok*, azon fonal, melyet a vetélőről a szálfonalakon keresztül vetnek; *ondók*, a gyapotfonó kerékbe öltött középfa; *ontra* a hordóban, a dongák végén kivájt rovaték. melybe a fenékdeszkát beleeresztik; *ontra* a pendelyben, azon hajtás, melybe mint a gatyakorczba, a kötő madzagot beleöltik. Mind a négy értelemben valami beöltöttet vagy beöltésre valót jelent, mindfogva ezen *on* = *ol*, melyből *olt* (inserit), vékonyhangon *ölt* származik, és így *ontok*, *ondók* = olték, oldok, ölték, öldök, és *ontra* = oltora, öltöre.

or, (1), tompa, reszketeg állati hang : ordít, ordítás, ordítoz.

or, (2), orsó, előtéttel *for*, forog, forgat. Alapértménye, körös mozgás. Vékony hangon rokona : *ör*, örv, örvös.

or, (3), orj, orom, ormos, orr; megnyujtva : *ór*, órj, órjas, órias; előtéttel : hór, hóri, gór, góré, mor, marj. Alapértménye magasság, földudorodás.

or, (4), = *ol* v. *al*, orda = olda, alda, azaz oltott, alutt téjféle étek.

or, (5), metszés alapfogalmával : ort, ortovány, orló (olló), ortókapa. Változatai : *ar*, arat, aratás, *ir*, irt, irtovány. Átv. ért, *ordas*, am. barnás vonalú, mintha rovásos, iratos (irdas) volna. Fordítva : *ró*.

or, (6), ragadozás, fosztás alapértményével : orv, oroz, orozkodik, orálkodik. Latinul : *fur*.

or, (7) = *ur* v. *úr* : ország = urszág = urság.

or, (8) = *ír* (kenőcs) : orvos (irvos), irral gyógyító, orvosság (irvosság).

os, 1) siető elsurranás hangja : oson, osont, változattal *us*, uson, usdí; 2) levegőt suhogtató természeti hang az *ostor* szóban, melynek egyik neme : *suhogó*. Képzésre olyan, mint : *foszt*-ból *fosztor*.

osz, (1), oszlik, oszlás, oszlékony, oszladoz, oszlat, oszt, osztozik, osztogat, osztály, osztályoz. Alapértem. nye: egésztől elvaló, szétdarabolt rész. Előtéttel: *fosz*, foszlik, foszt, stb. Ellentéte a vékonyhangu *ösz*, öszve, öszveg, mennyiben a részeknek együtt létét, jelenti; söt ezekben: öszveesik, öszvedől szintént az oszlás fogalmát leljük. V. ö. *sző*.

osz, (2) = *az*: osztán, azután.

ov, ovas, ovúl, ovít. l. *av*.

Ó, hosszu.

ó, (1), melléknév = *av*: ócska = avacska, ósdi = avasdi. Gyökeleme *o* v. *a* rokon távolra mutató *o* v. *a*-val, t. i. ami *ó* az mint elmult, mint régi a jelentől vagy ujtól távol van.

ó, (2), ige: óvok, óvás, óvakodik, óvhatatlan. Változattal: *ol*, oltalom, oltalmaz. Alapértem. nye szintén távolodás vagy távolítás.

ól, (1), fn. disznóól, tyúkól, lóól, hidas ól; mintegy óvó hely. Egyezik vele hangban a hellen *αὐλη*, lat. *aula*, szláv: *ula* (udvar).

ól, (2) ólálkodik, ólálkodás, régiesen *or*, orálkodik = lopás v. orrás végett lappangva leskelődik.

ól, (3), ólom, ólmos, ólmoz. Rokona: *ón*, Molnár A. szerint: *plumbum* et *stannum*, t. i. az ólom valamivel halványabb, homályosb, az ón (stannum) világosabb szinü fém, honnan: *ónos eső* = féligmeddig fagyos, fehéres cseppü eső, *ónossá lenni* am. ijedtében elhalaványodni. Ennélfogva legvalószinübb, hogy mindkettö gyöke a fehéret jelentö *hol* v. *hó*. Hasonló rokonságban a német: *bleich* és *Blei*. Lehet ‚ol-v-ad' szóval is egy gyökü.

ór, órias v. óriás (mint, urias, uriás). Elölehvel: *hóri*, hórias. Egy eredetü a magasat jelentö *or* (orom, orj) gyökkel.

óv, l. *ó* (2).

Ö, rövid.

ö, a harmadik személynévmás elemhangja, megnyujtva *ő*, toldva: *ön*, mint: te, ten, e-en, = én. A távolra mutató *a*, *o* vékonyhangu változata.

öb, (1) kidudorodó, kikerekedő, bizonyos ürt képező térfogat: öböl, öblös, öblöz, öblöz, öblít, öblöget. Legközelebbi rokona a testet kerítő *öv* és *öl* (sinus, gremium).

öb, (2) = *höb*, *höv*: öböl am. fojtó meleg, és ragya, öblöz a kemencze és a nap, midőn égetően süt, miszerint gyöke: *hő*, honnan így is ejtik: *höbő* = hövö, hevitö v. hevülö.

öcs, frater natu minor toldva: *öcse*, honnan: öcsém, öcséd, öcscse (öcs-je). Jelent a maga nemében kicsit, fiatalt, vastaghangon: *ocs*, ocsó (nyúl).

ök, (1), gyomorból feltoluló erölködési tompa hang: ökrödik, ökrendezik. Rokona a vastaghangu: *ok*, okád, okádik.

ök, (2), bögö hang: ökör, ökrész, ökrös. Szintén hangutánzók a hellen-latin: *βους*, bos.

ök, (3), ütés vagy taszítás végett csomóba szorított kéz: ököl, öklöz.

ök, (4), elavult ige = *bök*, honnan: öklel, öklelödik, am. böklel, böklelödik.

öl, (1), öböl, kebel: ölbe venni, szorítani valakit, ölel, ölelget, ölelkezik. Átv. ért. öldök (szemöldök) a szemek fölött félöblöt, vagy ívet képező szörvonal, mely a szemeket mintegy öleli. Továbbá hosszmérő, mely körülbelül a kinyujtott és öblösen öszvehajtható karok hosszának, illetőleg öblének felel meg. Hasonló rokonságban vannak a latin *ulna* kebel és *ulna* röf. A törökben *el* am. kéz.

öl, (2), a szúrás, bökés alapfogalmával: *ölt*, pl. *tűbe czérnát ölt* = beleszúr; *ruhát ölt*, karjait a ruha ujjába tolja, öltözik, öltözködik, *nyelvét kiölti* ajkai között kitolja. Különösen mint önálló ige, eredetileg valamely élő állatot úgy bök vagy szur meg, hogy belehal. Szélesb ért. életét veszi valakinek bármi módon, pl. megfojtva, mint az ölv madár. A törökben ölmek am. hal-ni.

öm, vastaghangon: *om*: ömlik, omlik, önt, ont, ömleszt, omlaszt. l. *om*.

ön, (1), harmadik személynévmás, *ő*.

ön, (2), = *öm*: önt (öm-t) öntöz (öm-t-öz).

ör, (1), az igen kedves érzésre fakadt kedély természeti hangja: örül, öröm, örvend, örvendez, örvendet, örvendetes. Fordítva rokona *rö*, *röh*, röhög, röhögés továbbá a latin *rideo*, szláv *rada* (öröm).

ör, (2), kerekded alakot, vagy körzös mozgást jelentő értcménynyel, örv, örvös, örvényes; vastaghangon: *or*, orsó. Átv. ért. *örök*, ami folytonos szakadatlan időközben forog. Rokonai: *ür*, üreg, *ur*, urok.

ör, (3), a maga nemében valami nagy: öreg templom, öreg szemü bab, öreg dió, öreg szür. Átv. ért. nagy koru, illetőleg vén, régi, öreg ember, öreg apa, öreg anya, öregedik, öregség, öregít, öregbül. Rokona a magasat jelentő vastaghangu *or*, orom, orj.

ör, (3), örd, ördög v. ördöng. Őrjöngő?

ös, (1), mint régi időre vonatkozót l. ös.

ös, (2), ösvény; rokon a vastaghangú *os* gyökkel ‚oson' szóban.

ösz, (1), öszv, öszve, öszves, öszvesít, öszvér, ösztövér (ösz-töpér, töpö?). Fordítva rokona, *sző*, *szöv*, mennyiben mindegyik több részek egyesítésére vonatkozik. V. ö. *osz*.

ösz, (2), ösztöke, ösztön, mint hegyes szurós eszközök közvetlenül a szlav *osztve*, *oszten* szókkal egyeznek. Egyébiránt mennyiben ezen eszközök egyik fő czélja az *üzés*, s tájejtéssel: *üsztöke*, *üsztön*, magyar szempontból véve így elemezhetjük: *üzdő*, *üzdőke* és *üzdön* vagy *üztön*.

öt, (1), számnév: ötös, ötöd, öten. Különféle módosításokkal, mind az altaji, mind az árja nyelvekben megvan.

öt, (2) = *üt*: ötlik, ötlet, beleötlik, v. ö. *bot*, botlik.

öt, (3), v. *ött* = *önt*: öttöz, öntöz, öttevény, öntevény, ötvös, öttvös, öntvös. Rokona: öz, özön, vizözön, = vizömlés, vizöntés.

öv, valamit körző, kerítő eszköz: öves, övez, övedz. Rokonai: *iv*, *öb*. Fordítva finnül *vö*, latin. *vieo*, szláv: *vejem*, *venyem*.

öz, (1), özön, özönlik. V. ö. *öt* (3).

öz, (2), v. *özv*: özvegy, özvegység, özvegyedik, özvegy asszony, özvegy ember. Rokon *osz* gyökkel, honnan *oszlad*, oszladt; hasonló családot alkotnak: *foszlik*, *feslik*.

Ő, hosszu.

ő, harmadik személynévmás, máskép *ön*. Rokonai a török *o* vagy *ol*, persa *ó*, *ói*, *vei*, szláv *on* stb. L. ö.

ögy, ögyeleg ögyelgés. Valószinüen, az *ódalog*, *oldalog* változata, mert az ögyelgő dologtalanul ideoda jár kel, oldalog.

ön, hegyes, szurós uszószárnyu pontyfaj. Talán eredetileg *öln* volt a szurást jelentő *öl* gyöktől, öszvehúzva *őn*, mint *ólom*, ón, *mólna*, móna, món.

őr, (1), őriz, őrizet, őrség, őrs. Rokon a körös mozgást jelentő *ör* gyökkel. Átv. ért. *őrül*, tájdivatosan *őrjül*, *őrjült*, am. keringő bolond.

őr, (2), *őrj*, őrjöng, őrjül. L. őr (1).

őr, (3) az *őr-fa* öszvetételben jelent magas rudat, póznát a hajó orrán, tehát *orr* v. *ór*-fa; de lehet eredetileg őr szó is, mivel mintegy őrt áll.

ős = *ós*, az *ó* v. *av* gyöktől. Szelypesen ejtve: *ősz* az esztendőnek avuló szaka, oly fogalmi viszonynyal, mint a latin *avus*, *avitus* és *autumnus*. Átv. ért. szürkülő, fehér, mint az ős kornak és *ősz* évszaknak egyik tüneménye.

ősz l. *ős*. Rokonitható *asz* gyökkel is.

őz, dámvad; talán am. *üz*, gyors futásától.

U, rövid.

u, (1), biztató hang: u-szú! u-czu! = nosza! elölehvel: hu-szu; uszít, uszítás, huszít, huszítás.

u, (2), kutyahang, honnan: *ug*, ugat, ugatás, mint: *bé*, *bő* természeti hangokból: *bég*, *bőg*.

u, (3), uh, bagolyhang: uhu, uhog, huhog.

ud = *od*, *ad*: udu, odu, adu, udor, udvas; l. *od*.

ug, ugar, ugarol, (Acker, ager?).

ugr, ugrik, ugrás, ugrat, ugrándozik. Alapfogalomban rokona: *rúg*, rugdal, rugdos. „Lovat rugtatni és ugratni." „Neki rugtat, neki ugrat."

uj, széleskedvü felkiáltás: ujju! huj ju! ujjogat, ujjogatás.

uk v. *ük*, = nagyanya (avia), némelyek szerént a nagy anyának nagy anyja. Rokon vele *agg*, a szanszkritban is *akkó* am. anya, nagyanya, s a törökben *ik* régi.

un, (1) = *on*, unszol, onszol = noszol, nógat.

un, (2), kellemetlen hatást eltaszító kedélyszó: *und*, undok, ami rút, csúnya alakja, vagy mivolta által undort okoz. V. ö. *ú*, út, útál.

ur = *hur*: urok, hurok, urkol, hurkol. Vékonyhangon: *ür*, ürök. Mint kerítő eszköz nevével rokon: *ör*, örv.

us = *os*: uson, oson, usont, osont, us-di = fuss te! A suhogó elsurranás, elszökés hangutánzása.

ut, után, utó, utól, utolsó. Rokonai: *to*, tova és *hát* hátul, hátsó.

Ú, hosszú.

ú, távolra mutató: úgy, úgy a! ugyan. A közelre mutató módhatárzó: *így*. Rokon a távolító ó-val. V. ö. *ún*, *út* (2).

új, újdon v. ujdon, újonta v. ujonta, újúl v. ujúl, újít v. ujít, újság v. ujság. Fordítva *jú* = iv, if, a maga nemében fiatal, csak imént származott, készült stb. Ellentéte *ó* = *av*, avik, ivik Átv. ért, *újj* v. *ujj*, a kéznek mintegy, fia kicsinye, és a felöltő ruhának azon része, melyet újra vagy karra húzunk.

ún, únja magát; gyakran ékvesztő: unalom, unatkozik, untat, kellemetlen érzés, visszataszító, távolító *ú* v. *ó* hang által jellemezve.

úr, ékvesztő: ural, uras, uraz, uraság, urodalom. Régiesen: *or*, honnan, ország = urszág, urság.

úsz, csak némelyekben ékvesztő: úszik, úszás, úsztat, uszály, uszamik, uszamodik. Előtéttel rokonai: *csúsz*, *kúsz*.

út, (1), fn. útra, útról, útba, útat, útak, útas, útazik, útal, útalvány, útasit. Ikerítve ige is: *utfut*. Egyeznek vele a szláv *pút*, latin *it-er*, hellen: *ὁδ-ος*.

út, (2), kellemetlen érzésből fakadó visszataszítást jelent e származékokban: útál, útálat, útálatos. Gyökeleme a borzadási és távolitási kedélyhang: *ú*, *hú!*

Ü, rövid, és Ű, hosszú.

ü, menésre biztató, sürgető hang: üz = ü, ü! vagy hü hangon kiáltozva hajt = ü-öz. Előtéttel: *hü*, hücs! *hü* bele Balázs!

üd, (1), v. *id*, vékonyhangu: üdv, idv, üdvös, idves, üdvözöl, idvezel. Alapértelményе: jó, kedvező, tetsző, boldogító érzelem vagy állapot. Rokona *di*, a honnan idv = dív, azaz dívó állapot.

üd, (2), v. *id*, vékonyhangon: üdő v. idő, üdős v. idős, üdöz v. idöz, idén ez idén. Alapérteményre mozgásra, haladásra vonatkozó *id* gyökkel rokon. Gyökeleme *ü* V. ö. *ü*, *üg*.

üg, üget, ügetés. Gyökeleme szintén *ü* l. *ig*, iget.

ügy v. *igy*; ügyes, ügyel, ügyszik, l. *igy*, igyekszik.

üh, ühödik = büdösödik. Visszataszítási kedélyhang.

ük, l. fölebb: *uk*.

ük, üklü = két ág által képezett köz. Rokona az *iker* gyöke *ik*.

ül, ülés, ülep, ülepedik, ültet, ülő = szék, kakasülő, tyúkülő, és a kovácsok széke, melyen a vasat verik. Vastaghangon rokona *al*, alatt, alá.

üm, (1), természeti tompa orrhang; ümget, ünget, azaz *ü ü*, *üm üm!* szóval int, bizonyit, helybe hagy valamit.

üm, (2), ümög, üng, ing.

ün, ünő = üsző, fiatal tehén. Rokonai: ene, ana, eme.

ür, (1), üreg, üres, ürít, ürül. Rokonai: *ör*, örvény.

ür, (2), ürü = herélt kos. A metszésre vonatkozó *ar*, *ir*, *or* gyökökkel rokon.

ür, (3), üröm, ürmös, ürmöz. Változattal *ir*, irem.

ür, (4), ürügy, bizonyos álszín alá rejtett ok, máskép: *örv*.

üsz, (1), üszög, üszk, üszögöz, rokon *izz* gyökkel, honnan *izzó*.

üsz, (2), üszö = üzekedő, folyatni kezdő fiatal tehén.
üsz, (3), = *ösz*: üszkölő, üszköpül.
üt, ütés, ütet, ütközik, ütü, ütlik, ütleg, üteg. V. ö. *öt*, (2) és *bot*.
üv, (1), hangutánzó: üvölt, üvöltés.
üv, (2), üveg, üveges, üvegez.
üz, üzen, üzenés, üzenget, változattal *iz*, izen.
üz, (1), tájejtéssel, *íz* helyett.
üz, (2), ige, üzés, üző. l. *ü*.

Mássalhangzóval kezdődő gyökök és gyökelemek.

B.

ba, ba-ba, babba, gyermekszók, babáz, babázik.
bá, csudálkozási, szájtáti hang: bám, bámé, bámész, bámít, bámul, báva, bákó; báj, bájos, bájol.
bab, babó, babócs, babug. V. ö. *bob*.
báb, bába, bábál, bábu, bábuzik. V. ö. *bub*, buba.
bacs, bacsa, bacsó = acsa, acsó, atyó, öreg juhász, a juhászok atyja.
bács = *bátyy*, bácsi, bácsika.
bacz, l. *becz*.
bad, badar, badarság, badarul. V. ö. *bot*, botor, botorság.
bád, bádgyad, bádgyadás, bádgyaszt. Az elfáradt vagy gyöngült beteg embernek nehéz lélekzetü hangja.
bag, (1), bagoly, baglyász.
bag, (2), baglya, baglyáz, baglyas. Változattal: *bog*, *bug*, baglya, buglya. Alapértelménye gömbölyüség.
bah! indulatszó, mely valamin megütközést jelent.
baj, bajlódik, bajos, bajnok, bajtárs. Változattal: *vaj*, vajudik, vajlódik.
báj, bájol, bájolás, bájoló, bájos. Puszta gyöke a csudálkozási *bá*.
bak, (1), baktat, baktatás, bakfincz. Változattal: *buk*, buktat, bukfencz.
bak, (2), baka, bakancs, bakancsos. V. ö. *bok*, boka.
bak, (3), = *bök*; bakik, bakzik; bakó.
bak, (4), = *vak*; bakcsó = vakvarju.
bal, (1), balaska, balta. Rokona a hasítást, elválasztást jelentő *val*, *vál*: valag, válik.
bal, (2) = *al*: balog, balkéz, balogács.
bal, (3), balga, balgatag. V. ö. *bol*, bolond, *boly*, bolyókás.
ball, ballag, ballagdogál, ballangó, ballangkóró. V. ö. *bill*, billeg.
bam, bamba, bambu, bambucz. V. ö. *bám*.
bám, bámé, bámész, bámékodik, bámúl, bámít. Puszta gyöke a szájtátó *á*, *bá*.
ban, bankó = mankó. V. ö. *bun*, bunkó.
bán, bánik, bánt, bánás, bánat, bánkodik, bántalom, bántalmaz. Fájdalmas kedélyhang.
bany, banya. Az *any* szónak előtétes változata: banyalúd = anyalúd.
bar, barázda, barkócza, barkóczáz, barcs, V. ö. *bor* borotva, *ber*, berbecs. Alapértelme: metszés, irtás.
bár, kedélyszó; bár eljönne! bár csak úgy volna; ha bár! ámbár!
bat, v. *baty*, batu, batyu, batus. V. ö. *buty* bugyor, *moty* motyó, *pod* podgyász, *bút*, bútor.
báty, bátya, bátyó, székelyesen öszvehúzva: bá, János bá, Istók bá.
be, bel, belső, belül, ben, bent, bél, béll, béllés; bő, bőség.
bé, természeti hangutánzó: bég, bégés, béget, és tájejtési ige: béok, bész, bénak az ökrök. V. ö. *bő*.
beb, hangutánzó, bebeg, bebegés V. ö. *heb*, *höb*, hebeg, höbög.
bécs, becsü, becsül, becsület, becses, becstelen. Változattal: *böcs*.

becz, (1), becze, beczés. Gyermeknyelven: kis borjú, vastaghangon: *bacz*, bacza.
becz, (2), beczö, beczöke. V. ö. *vacz*, vaczok.
bed, több helységnév gyöke: Bede, Bedecs, Bedeg, Bedelö.
bégy, begyes, begyeskedik, begyez. Változattal: *bögy*, bögyös.
bek, *bekeg*; rokonok: mekeg, makog.
beh, kedélyszó, beh szép! beh jó.
békk, (1), béke, békél, békéltet, békés, békeség, békít, béküll. Hasonló a latin: *pax*, szláv: *pokoj*. V. ö. *bög*, csomó.
bék, (2), vastaghangu ragozással: béka, békás, békász, V. ö. *bek*, bekeg.
bék, (3), békó, békóz, béklyó, béklyóz. Alapértéménye: kötési *bög*, *bog*.
bel, (1), belénd, beléndek, beléndes, beléndeskedik. V. ö. *bol*, bolond, bolondos.
bel, (2), belül, belsö, belsöség. Rövidebb eleme: *be*.
bél, béles, béll, béllés. V. ö. *bel*.
bell, bellöke = billöke, bölcsöforma hinta. V. ö. *bill*, billeg, billen.
ben, benn, bent, bensö, bensöség. Gyöke *be*.
bén, (1), béndö, béndös. V. ö. *bön*, böndö.
ben, bengy, bengyel, bengyeledik. V. ö. *bony*, bongyol.
ber, (1), *bér*, erös reszketésü természeti hang: berreg, berren, berrent, berrentyü, berreget, berregtet; berzen, berzenkedik.
ber, (2), berek, berkes, berke.
ber, (3), beretva, beretvál, beretvás; berbécs. Alapértéménye: irtás, metszés.
bér, béres, bérel, bérlel. V. ö. *ér*, érték, *ár*, áru.
besz, besze, beszéd, beszél, beszélget.
bet, beteg, beteges, betegeskedik, betegszik, betegedik, betegít, betegül.
bez, bezeg v. bezzeg = biz igen.
bi, bibi, gyermeknyelven = seb.
bib, (1), bibe, bibircsó, bibircsós. Alapértémény: csomócska, kis babforma kinövés. V. ö. *bob*, boborcsó.
bib, (2), bibirkél, bibirkéles, másképp, *bab*, babrál, babirkál, babirkálás.
bics, bicsak, bicska, bicskás, bicskáz, bicsaklik. V. ö. *bicz*.
bicz, biczeg, biczegtet, biczczen, biczczent. Jelentése: apró, ideoda ingadozó mozgás. V. ö. *icz*, iczeg, *ficz*, ficzam, *vicz*, viczkand.
big, bige, bigecs. Változattal: *bug*, buga. Bige szarvú ökör, buga ökör. Jelent a maga nemében kicsinyt.
bik, bika, bikus. V. ö. *bak*, *bök*.
bill, billeg, billegés, billeget, bille, billen, billent, billentyü. V. ö. *ill*, illeg, illeget. Alapértéménye: kicsinyes, könnyü mozgás.
bim, bimbó, bimbós, bimbózik, bimbózás. Másképp: *bom*, bombék. V. ö. *pim*, pimpó. Alapértéménye: csomódad sarjacska, fakadás.
bir, (1), birs, birtóka.
bir, (2), vékonyhangon: birge, birgés, birgésedik. Alapértéményénél, fogva rokon *ver*, *vir* gyökökkel.
bir, (3), biri, csiribiri. Rokona az igen kicsit jelentö *par*, parányi.
bír, bíró, bírál, birság, birtok, birtokol, birodalom. Alapértéménye: *erö*.
bit, (1), bitang, bitangol, bitor, bitorol. Alapértéménye: zsákmány, zsarolás.
bit, (2), bitó, bitófa. V. ö. *bot*, botoz, *üt*.
bizs, bizseg, bizsegés. Természeti hangutánzó. Változattal, *pizs*, pizseg, *pezs*, pezseg, *bozs*, bozsog.
bob, boborcs, boborcsék; bibircsó, buborcsék. Csomódad kinövés, kisarjadzás.
bób, bóbita, bóba, bóbás, bóbáz. V. ö. *búb*, búbos, *púp*, púpos. Alapértéménye: dudorodás.
bocs, (1), kis medve, medvebocs.
bocs, (2), bocsán, bocsánat, bocsú, bocsát. V. ö. *búcs*, *bulcs*.
bocz, boczkó, fordítva: *czob*, czobók. Változattal; *bucz*, buczkó. Által án csomódad kemény test.
bócz, bóczéros, hengerbócz.
bod, (1) = *bogy*: bodocs, kis bogyó, bodacs, bodak, bodza. Alapértéménye, gömbölyüség, dudoruság.

bod, (2), bodon, bodonka, bodnár.

bod, (3), bodor, bodorít, bodorodik. V. ö. *fod*, fodor, fodorít. Körös kanyarodás.

bód, (1), bóda, kard bódája.

bód, (2), bódi, bódít, bódúl; tulajdonkép: *bol-d*. V. ö. *bol*, bolond.

bog, boga, bogos, bogoz; boglya, bogács. Alapérteménye: csomó, dudorúság, gömbölyüség. Vékonyhangon: *bög*. V. ö. *bug*, buga.

bogy, bogyó, bogya, bogyós, bogyózik.

boh, bohó, bohócz, bohós, bohóskodik. A *bol*, bolond szónak szelidebb árnyalata.

bok, boka, bokolyó, bokor, bokros. V. ö. *bog*.

bók, bókol bókolás, bókony. Alapérteménye: meghajlás, görbedés.

bol, (1), bolond, bolondos, bolondoz; rokon *boly* (1).

bol, (2), bolha, bolhás, bolház, bolházkodik.

bol, (3), boldog, boldogúl, boldogít, boldogság.

boly, (1), bolyong, bolyongás, bolygat.

boly, (2), hangyaboly. Alapérteménye domboruan öszvehordott valami.

bom, bomlik, bomlékony, bont, bontogat, bonczol. Elötét nélkül rokona, *om*, omlik, stb.

bon, (1), tompa hang: bong, bongás. Rokona, *don*, dong, dongó.

bon, (2), bondor, bondorít, bondorodik; rokona: *gon*.

bony, bongy, bonyol, bonyolú, bonyolodik, bonyolúl. Rokona: *pony*, ponyva, mint takaró lepel, és *ben*, bengyel.

bor, (1), a fölmerevedés alapfogalmával: borz, borzad, borzaszt, borzas, borzogat. Rokona a vékonyhangu *bér*, berz, berzenkedik.

bor, (2), a takarás, körülvevés, födés alapfogalmával; boru, borúl, borít, borong, borongat. Rokonai: *bur*, burok, bnrkol, *bőr*, börös, börödzik.

bor, (3) metszésre, irtásra, vonatkozó: borot, borotva, borotvál. V. ö. *or*, ort.

bor (4) = *forr*, tüzes, forongó, hevítő, tulajdonságu; boros, boroz, bors, borsos.

bor, (5), forgó, gördülékeny, gurogó: borsó, borsódzik. V. ö. *or*, orsó.

bosz, boszú, boszús, boszonkodik, boszont. Haragos kedély kifuvási hangja. V. ö. *bösz*, böszül, böszít, *buz*, buzma.

bot, fn. botol, botos, botoz, botlik, botorkál, botrány, botránkozik. Alapérteménye: ütés. V. ö. *bit*, bitó, *üt*.

boz = *borz*: bozót, bozótos, bozont, bozontos. V. ö. *bócz*, bóczéros.

bő, (1) tompa hang: bőg, bőgés, bölöm-bika, bődít, bődül. V. ö. *bég*, *búg*.

bő, (be-ő), bőség, bőven, bővelkedik, bővít, bővül. Alapérteménye; belterji sokaság.

böcs, böcsül, böcsülés, böcsmérel, l. *bécs*.

böd, bödön, bödönke, fordítva: *döb*, döbön, döbönke. Vastaghangon: *bod*, bodon.

böf, gyomorból föltoluló, természeti hang: böfög, böffen, böffent.

bög, (1), gömbölyüded csomósodás alapfogalmával: bög, bögöz, bögre. Fordítva: *göb*, göbü, göbörödik, göbecz. Vastaghangon: *bog*, bogoz, bogács, stb.

bög (2) = *bök*: bögöly, bökö légy, pöcsik.

bögy, bögyös, bögyöz, bögyök, bögyös, bögyörö. Rugalmas dagadozás dudorodás. Máskép: *bégy*.

bök, (1), ige, = szúr, öklel: bökés, bökdös, bökesi, bököcze, bököd. Csupaszon: *ök*, ökl. latinul: *pung*-o, szláv: *pich*-nem.

bök (2) = *buk*: bökkenö = bukkanó.

böl, (1), bölcs, bölcseség, bölcselkedik. Régiesen: *belcs*, *bilcs*. V. ö. *il*, ildom.

böl, (2), bölcsö = bilcsö, billegö, bellöke.

böl, (3), bölény, vad bika, ökör. Rokona: *bol*, bolyong.

böl, (4), bölö, bölöke, bölöncs. Mint gömbölyüséget jelentönek rokona *boly*, bolyó.

böm, hangutánzó: bömböl, bömbölés, bölömböl, bölömbika, bömmög.

bön, (1), böndő, böngy, böngyöl, böng. V. ö. *bén*, bendö, bengyél.

bön, (2), hangutánzó: böng, böngés, bönget. Vastaghangon: *bon*, bong.

bör (1) = börz, börzenkedik. Vastaghangon l. *bor*, borz, borzad.

bör, (2), börböncze, börhe, börtön, börü. Alapérteménye, takarás, boritás, födés. Vastaghangon rokona: *bor*, borít.

bőr, böröss, böröz, böretlen, börödzik, börhe, börke, böröncl. V. ö. *bor*, borít.

bös, böstörködik. Vastaghangon rokona: *bősz*, *bosz*.

bősz, bőszít, bőszül, böszme. Vastaghangon: *bosz*, boszú, boszont.

böt, (1), bötü, bötüz, bötüzés. V. ö. *bot*, botol.
böt, (2), bötk, bötke, bötkös. Lágyítva : *böty*, bötyk, bötykös. Alapértelme : csomós, dudorú, kemény állományu kinövés.
bőv, bőven, bővelkedés, bővít, bővül; l. *bő*.
bú, (1), kedélyhang : bús, búsít, búsúl, búsít, búvalkodik, búslakodik.
bú, (2), természeti hang : búg, búgás, búgatyu.
bú, (3), búvik, búvás, bújkál, bújdosik, buvár, búvarkodik; buja, bujálkodik.
bub, (1), bubor, buborék, buborodik, buborcsék. V. ö. *bob*, boborcsó.
bub, (2), buba, bubázik. V. ö. *báb*, baba.
búb, búbos, búboz, búbita. Máskép: *bób*. V. ö .*púp*, púpos. Földudorodott csomós valami.
bucs, bucskó = *bucz*, buczkó. Rokonai : *ducz*, duczi, *tus*, tusak, tuskó.
búcs, búcsu, búcsuzik; l. *bocs*, bocsát.
bucz, buczkó, buczkós, buczka, l. föntebb : *bucs*, *bocz*.
bug = *bog* : buga, bugás, buglya, buglyos.
bugy, (1), term. hang : bugyog, bugyogó, bugyka, bugygyan, bagygyant, bugyborék.
bugy, (2), bugya = bogya, bogyó.
búj, ige, bújás, l. *bú* (3).
buk, bukik, bukás, buktat, bukdácsol, bukkan. Rokona : *bú*, buvik.
bul, bula, buláz, bulázó. Mint takarásra vonatkozónak rokonai: *bur*, burok, *póly*, pólya.
bulcs, am. bol-cs, bolyongni vagy ballagni enged, meneszt.
bur = *bor* : borít, borúl, burok, burkol.
buz, buzog, buzdúl, buzdít, buzgó, buzgóság; buzma, buzmog.
bü v. *bű*, kellemetlen szagot eltaszító kedélyszó : büd, büdös, büdösség, bűz, büzös, büzít, büzöl.
bű v. *bűv* : bűvöl, bűs, bűvös. Vastaghangu ikertársa : *bá*, v. *báj* : bűbá, bűbáj.
bük v. *bükk* : bükkös, bükfa. Rokonai : *bög*, *bog*.
bűn, bűnös, büntet, bűnhödik.
büsz, büszke, büszkeség, büszkélkedik. Alapérteménye : fölfuvalkodás, s rokonai : *bősz*, *bosz*.
büt, bütü, bütüs. Azonos *üt*, *bot*, gyökökkel.
bűz, bűzöl, büzelit, bűzös, bűzlel. Változattal : *büd*, büdös.

CS.

csa, ökörterelő szócska : csára menni, csálé, csáli. Alapértéménye : félre, egyenes iránytól eltérés. Ennélfogva származékai : *csák*, csákó, csáklya, *csám*, csámp, csámpás, *csánk*, *csavar* stb.
csacs, v. *csács*, természeti h. csacsog, v. csácsog, csacska, csasogás, csacsi.
csad, v. *csád*, csadaj, csadajos, csádé. Változattal : *csát*, csáté.
csah, természeti h. csahol, csaholás, csahos. V. ö. *csih*, csihol.
csaj, (1), csajvadék = *csej*, csejvedék, csevedék. Hangutánzó.
csaj, (2), = görbeséget jelentő *kaj* : csajbos = kajcsos; csajka, csajkó.
csaj, (3), lucskosat, vizeset, sárosat jelent e származékokban : csajbos, csajt, csajtos.
csak, kötszó, vékonyhangon: *csek*, honnan: csekély. A maga nemében kicsit, keveset, csekélyet jelent. Törökül *andsak*.
csák, törzs a *csa* gyöktől : csákó, csákány, csáklya, csáklyás. Kifelé görbedést, fityegést, hajlást jelent.
csal, (1), csalás, csalárd, csalatkozik, csalafinta, csalfa. Vékonyhangon : *csel*, cselevendi, cseleskedik. Alapértéménye : csáb, csábítás.
csal, (2), család, családos. Rokona azon *csel*, melyből cselekszik származott, honnan vékonyhangon = cseléd, cselédes.
csal, (3), csalán, csalános, csalánoz. Rokona : *saj*, *saly* : sajog, sajgat.
csal, (4), = *csar*, *cser* : csalit, csarit, cserj, cserje.
csám, (1), természeti h. csámcs, csámcsog, csámcsogás. Vékonyhangon rokona: *csém*, csémcség.
csám, (2), törzs a *csa* gyökből : csámolyog, csámp, csámpa, csámpás, csámpásodik. Jelentése : rendetlen, hibás kigörbedés, csavarodás.
csan, (1), hangutánzó : csang, csangó. Vékonyhangon : *csen*, cseng, csengő.

csan, (2), a görbeség alapfogalmával : csaniga, csank, csandorog; csangó (csavargó? bujdosó).

csap, (1), ige, és hangutánzó : csapás, csapdos, csapkod, csaptat. Rokona : *tap*, tapos, tapogat, taps.

csap, (2), fn. csapol, csaplár, csapos. Németül : *Zapfen*, törökül : *tapa*.

csáp, a rovarok tapogató szarvacskája. Rokonai : *csév*, *csúp*.

csar, (1), = *sar* : csarit, sarjadzó erdőcske, cserj, cserje. Máskép : *csal*, csalit.

csar v. *csor*, (2), csarnok, csornok.

csár, (1), hangutánzó : csárma, csármás, csáré. Azonos vele *lár*, lárma.

csár, (2), csárda, csárdás. Eredete homályos. A szanszkritban *cshardik* am. hajlék.

csász = *csúsz* : császkál, csuszkál, császkirál.

csat, (1), hangutánzó : csata, csatapata, csatár, csatáz, csatt, csattan, csattant, csattog, csattogat. Vékonyhangon : *cset*, *csit*, csetten, csitipati.

csat, (2), = *sat*, csavargó járás : csatangol, csatolál, satrat, satrafa.

csat, (3), = *csajt*, csatak, csatakos, = csajtos.

csat, (4), csatol, csatos, csatlás, csatlakozik.

csav, csavar, csavarít, csavarodik, csavargat, csavarog. V. ö. *csa*.

csáv, csáva, csávás. csáváz; csávicza, csáviszka. Rokona : *sav*, savany.

cse, = *csi* : cseál, csiál, csel, cselekszik. Tompahangon rokona *te*, tèsz.

csé = *csö* : csév, csévе, csévelő; csék, csök, csècs.

csèb = *csöb* : csèbèr, csöbör. Vastaghangon rokona : *csob*, csobán, csobolyó. Edények nevei.

csecs = *kecs* : csecse, kecses, csecseget, kecsegtet.

csècs, csècsés, csècsemö. V. ö. *csé*, *csö*.

csef = *csev* : cseferít, azaz cseveg. Vastaghangon : *csaf*, czafrinka, csevegő kis leány.

cseg = *csek* : csege, csegély. Alapértemenye : szükülés, szorulás, keskenyedés.

csek, csekély, csekélység, csekélyedik. Fordítva rokona : *kics*, kicsi. Változattal : *sek*, sekély; *csak*.

csèk, csèkken, csèkkent, máskép : *csök*, csökken. Alapértemenyre rokona : *csek*, csekély.

csel, l. *csal*.

csem, (1), = *csim* : csemete, csemetès, csima, csimota.

csem, (2), hangutánzó : csemcseg, csemcsegés, csemege. V. ö. *csám*, csámcsog.

csèm = *csom* : csempelődik, csembő = csombók, csimbók.

csen, (1), csenés, cseneget, csemp (csen-p), csempész, csempészkedik. Rokonai : *csel*, *csal*.

csen, (2), csenevész, csenevészik. Rokonai *csün*, csünik, *sin*, sindik, sinlik.

csèn, (1), hangutánzó : cseng, csengés, csendít, csendül, csenget, csengetyü.

csèn, (2), csend, csendes, csendesít, csendesedik, Az elébbi *csèn* hangnak kisebb mérsékelt foka.

csèp v. *csöp*, (1), hangutánzó : csepeg, cseppen, cseppent, csepegtet, cseperedik, cseprő. Átv. ért. mint a maga nemében kicsinyhez hasonló : csip csop.

csèp v. *csöp*, (2), cseplye, cseplesz, csepöcze, csepőte, csepelyeg, csepü, cseprente. Mint sürüen nőtt növényeket, szőrszálakat jelentőkkel rokonok : *gyap*, gyapju, *gyop*, gyopár, *gyöp*, gyöpü.

csép, csépel, cséplö, cséphadaró. Mint verő, csapó eszköznek rokona : *csap*, csapkod.

csér, v. *csör*, hangutánzó : csereg, cserget, cserdít, cserdül, cserren, cserrent, cserget eg, csermely, cserszeg, csertel, csertet.

cser, (1), cserfa, cseres, cserez, cserzö, cserhéju. Latin *quer*-cus.

cser, (2), = *sar*, *sarj* : cserj, cserje, cserjes, csereklye, cserény, cseresznyeg. Vastaghangon, *csar*, csarit.

cser, (3), a törékenység alapfogalmával : cserép, cserepes, cserepedzik. Rokona : *csör*, *tör*, csörtet, törtet.

cser, (4), csere, cserél, cserélget, cserebere, csereberél = tereferél?

cser, (5), cserke, cserkész, cserkél, cserkelődik. Alapértemenye : körüljárva keresgelés. V. ö. *czir*, czirkál, *kur*, kurkál. A *kör* főnévnek változata.

csér = *sár* : cséros, cséroz. „Cserben v. csérben hagyni valakit" Molnár A. szerint, „in luto haerentem fraudulenter deserere."

csesz, természeti hang és ige : cseszel, cseszelődik, cseszkó. V. ö. *csisz*, csiszol, *csúsz*, csúsztat.

cset, természeti hang, vastagon : *csat* : csetteg, csattog, csetten, csattan, csetlik, cseteklik.

csét, cseter, csetert. Mint tekerésre csavarásra vonatkozóval rokon : *sed*, seder, *sad*, sadar.

cset, csete, apró földi bodza. Rokona a maga nemében kicsit, kurtát jelentő *csut*, csuta.

csett, csikót, lovat nógató szó, honnan csetkó v. csitkó v. csidkó.

csev, hangutánzó : cseveg, csevegés, csevetel. Rokona : *csef*, cseferít.

csév, cséve, csévél, csévélő. V. ö. *cső*.

csi, természeti hang, a) hallgatást parancsoló : csitt, csitit, csiba, csigat, b) altató : csi csi beli,! csicsigat; c) vékony csevegési hang : csiáp, csiápol, csibe.

csib = *csip* : csibellérez, csiboráz, = csipdes, csipeget.

csics, (1), hangutánzó : csicser, csicsereg, csicserke, csicserkél. Máskép : csücs, csücsörög, csücsörke.

csics, (2), = *csecs*, *czicz* : csicsó, csicsóz, csecse, csecsebecse, cziczoma, cziczomáz.

csics, (3), = *csöcs*, *csucs*, *csücs* : csicsóka, csucsornemű növény, v. termény.

csid, csidu, csidkó = csiduka; rokon *csett* gyökkel.

csig, (1), tekervényes mozgás alapfogalmával : csiga, csigáz, csigolya, csigoltó. Rokonai : *csik*, csiklik, csikland, *gyik*, *czik*, czika, czikáz.

csig, (2), csiget, csigere, savanyu ital. Rokona : *csics*, csicscsed, = poshad.

csih, (1), hangutánzó : csihár, csihol, csihed.

csih, (2), csikót, lovat nógató szó; rokon *csid*, *csett*, *csö* szókkal.

csik, (1), csikó, (= sik-ó v. csih-kó = csih-ka), csikózik, máskép : *csitk*, csitkó.

csik, (2), tekerés, csavarás alapérteményével, hangutánzó : csiklik, csiklandik, csikar, csikoltó.

csill, (1), csend, nesz szünete : csillap, csillapodik, csillapít. Rokona : *csitt*.

csill, (2), fénylés, ragyogás : csillag, csillám, csillámlik, csillog. V. ö. *sil*, silánkol.

csill, (3), = *csel*, *csen* : csillent, alattomban elvisz, ellop valamit.

csill, (4), = *csir*, : csilla, zöld sás, melylyel a szőlőt kötözik.

csill, (5), vékonyhangu képzővel : *csille*, kis szekér vagy hajócska, talpacska. V. ö. *csir*, csiribiri.

csim, (1), csimbe, csimbelkedik, csimbeszkedik, csimba, csimbáz. V. ö. *csin*, csinga.

csim, (2), = kis *csom*, csimaz, csimota.

csin, csinál, csinálgat, csinálmány; csinos, csinosít, csintalan, csinosgat.

csiny, (1) = *csen*, (1) : vétkes, hibás cselekvés.

csiny, (2), a csendesség, lassuság alapfogalmával : csinnyán, csinytalan = csendtelen, csittalan.

csip = *sip*, hangutánzó : csipeg, csipog, sipog.

csip, v. *csíp*, ige : csipdes, csipeget, csipke, csipked, csiptet, csiped, csipedett, csipesz, csipeszkedik, csipellérez, csipet, csipisz.

csip, vastaghangu : csipa, csipás, csipalag, csipalagos. Rokona : *csép*, csepeg.

csip, csipe, v. csipő, csipertes.

csir, (1), hangut. csirip, csiripel, csirke, csiricsáré.

csir, (2), = *cserj*, *sarj* : csira, csirás, csirádzik, csiráztat, csiríz, csirkáka, csirkó. A kicsinyes növés, apró sarjadzás alapfogalmával.

csisz, súrolási hang : csiszol, csiszár, csiszam, csiszamlik. V. ö, *csesz*, *csusz*.

csit, 1) hangutánzó : csiti, csitten, 2) csendet parancsoló : csitt! csitít, csitítgat.

csiv, hangut. csivog, csivogat. V. ö. *sip*, sipogás, *csev*, csevegés.

csíz, 1) hangut. madárnév, csízik, csízike, 2) = *csisz*, csiszol, csizma.

csó, madárhang : csóka = csó-oga, csó-ogó.

csob, (1), tompa hang : csobog, csobogás.

csob, (2), csobán, csobolyó, vékonyhangon : *csöb*, csöbör, fordítva : *bocs*, bocska.

csob, (3), = *csom*, csobak, fán termő csomós göcs.

csok, csokor, csokros, csokroz.

csók, hangut. csókol, csókolgat, csókolódzik, csócsi.

csom, (1), vékonyhangon, *csöm*, = *döm*, *töm*, *gyöm* : csomoszol, csömöszöl, dömöszöl, tömöszöl, gyömöszöl.

csom, (2), tömör, gömbölyü valami : csomó, csomós, csomósodik, csoma, csomag, csomb, csombor, csombol, csombolék, csombók. Vékonyhangon : *csöm*, csömör.

csom = *tom* : csonka, tonka, csonkít, csonkúl. A *tom* vékonyhangon *tem*, fordítva *met*, honnan metél, metsz. Egyezik vele a latin *meto*, *mutilo*, a hellen τέμνω, τόμος.

csont, csontos, csontosodik, csonttalan. Elemezve : *csom-t*, rokona : *csom*, csomó.

csop, (1), tömeget képező gyűsokaság, csoport, csoportos, csoportosodik, csoportoz. Rokonai : *csöp*, csöpü, *csep*, cseplesz.

csop, (2), csopor, csupor. Rokonai : *csob*-olyó, *csob*-án, *csöb*-ör.

csor, (1), hangut. csorog, csorgat, csordít, csordúl, csorran, csorrant; csorsz, csorszog.

csor, (2), csorda, csordás. Egyeznek vele a ném. *Herde*, *Horde*, lat. *grex*, török *szürü*. V. ö. *ser*, sereg.

csor, (3), csormoly, csormolya, vékonyhangon : *csör*, csörmölye. Rokona a feketét jelentő *kor*, korom, a török *kara*, szláv *cser*-ni, *csar*-ni = fekete.

csor, (4), = *csör*, *tör* : csorba, = törött, csorbít, csorbúl; ‹ soroszol, csoroszla.

csór = *csavar*, csórcsavar. Vékonyhangon : *csür*.

csosz, súrolási hangut. csoszog, csosztat, csoszszan. V. ö. *csisz*, csiszol, *csúsz*, csúszkál.

csov, hangut. = *suh*, *suv* : csovad, csovaszt, suhad, suhaszt.

csóv, rokon a tekergő mozgást jelentő *csav*, *csavar* szókkal : csóva, csóvál.

csö! lovat menésre biztató szócska, máskép : *czo!*

cső, v. *csöv*, csős, csöves, csöz, csövez.

csöb, csöbör. V. ö. *csob*. Egyezik vele a német : *Zuber*.

csöcs, csöcsös, csöcsöz, csöcsörész. Rokonai : *csücs*, *csúcs*, *csécs*.

csöcs = *csöd* : csöcselék, csődelék.

csöd, (1), csödít, csödül.

csöd, (2), csödör, ménló. Elvont gyöke *cső*, *csé*, melyből *csék*. Csödör a cséktől, mint monyas a monytól.

csög, fordítva : *göcs*, kemény állományu csomó; csögös, csögör, csögbog.

csök, (1), = *csög* : csököny, csökönyös.

csök, (2), = *csek* : csökken, csekélyedik, csökkent, csökött.

csöm = *csom* : csömör, csömb, csömböl, csömbölék, csömek, csömp, csömpöly.

csön, (1), hangut. csöng, csönget, csöndít, csöndül. V. ö. *csén*, cséng.

csön, (2), = *csöm* : csönköly, forgócsont.

csöp, (1), hangut. csöpög, csöppen, csöppent. V. ö. *csép*, csépég.

csöp, (2), = *töp* : csöpöródik, töpöródik.

csöp, (3), csöpü, csöpéte. V. ö. *csep*, cseplesz, cseprente.

csöp, (4), = *csép* : csöpül, lecsöpül, = csépel, lecsépel.

csör, (1), hangut. csörög, csörget, csördül, csördít, csörren, csörrent, csörömpöl, csörtet, csörtöl, csörfös, csörgeteg.

csör, (2), = *tör* : csörmelék, törmelik, csörtet, törtet; csörge, csöröge.

csör, (3), *csőr* : csörlő, = csörölő, csévélő.

csőr, a cső gyökből = madárorr.

csöt, hangut. csötöl, csötlik, csötör, csötörtök, melyet a puska ad. V. ö. *cset*, csetten, *csat*, csata.

csucs v. *csúcs* : csucsor, csucsorodik, csucsorít, csúcsos, csúcsosodik.

csúf, csúfol, csúfos, csúfondáros.

csuh, (1), hangut. csuhi, csuhu. V. ö. *csád*, csádé, *suh*, suhu.

csuh, (2), csuhér, = siheder, suhancz, suttyó.

csuk, (1), hangut. csuklik, csuklás. Rokona a német *schluchzen*.

csuk, (2), csukás, csukló, csukat, csukódik.

csum, csuma, gyümölcs szára, nyele.

csup, (1), csupa, csupasz, csupaszodik. Rokona : *kop*, kopasz,

csup, (2), = csuporít, csuporodik, = csucsorít, csucsorodik.

csur, csurog, csurdul, csurran csurrant. Gömbölyü hangzóval = *csor*, csorog.

csúr, vékonyhangon, *csür*, l. *csav*, csavar.

csúsz v. *csusz*, csúszmász, csuszamodik, csúszik, csúsztat, csuszkál, csuszkorál. V. ö. *csisz*, *csesz*, hangutánzók.

csut, (1), = *csucs*, csutora, csucsos száju edény, vagy szopóka.

csut, (2), csuta, csutak, csutka.

csuv, hangut. csuvik, kuvik, kis bagolyfaj, halálmadár.

csücs, (1), hangut. csücsörög, csücsörke. V. ö. *csics*, csicsereg.

csücs, (2), gyermeknyelven : csücsül, azaz, ül. A testnek öszvecsücsösödő helyzete.
csüd v. *csüg*, csontiz, csontdarab, csügöz, csügözés.
csün, csünik, csüng, v. csügg, csügged, csüggeszt.
csür, (1), kicsit, aprót jelentő *csir* : csürhe nép, csürhe baromfi, malacz.
csür, (2), csontból vagy fából való kis teke : csürök, csürköz.
csür, gabona lerakó helye, pajta. Rokona a lat. *horr*-eum, német *Scheuer*.

CZ.

cza, kicsinyítő, fordítva *acz*, változattal : *acs*, *csa* : Katicza, kukacz, uracs, tócsa. l. *écs*.
czab, czabár, = csavargó, csabdi.
czad, = *sad* : czadarni a barmot = sadarni, hajszolni.
czaf, 1) = mocs, locs, csaj, csajt; czafat, czafol, czafatos, 2) = *laf*, *lef* alálógó valami : czafrang, czafrangos.
czáf, czáfol, czáfolat.
czak, hangut. czakó (czikákoló), lat. *ciconia*.
czam = *kam*, *kom* : czammog, kammog, komondor.
czan, czank, czankó = *sank*, *sonk*, valaminek alja, söpreje, sankja, sonkolya.
czap v. *czáp*, czapa v. czápa, tengeri emlős állat.
czav = *czaf* : czavira, czafra, kis leány.
czeb, hangutánzó = *szep* : czebeg, szepeg.
czed = *czod* : czedele, czodora, czondora, durva szűrruha.
czéd, czéda, = csélcsap, pajkos, csintalan.
czek v. *czék*, fürge mozgás : czeka, czekáz v. czékáz. V. ö. *czik*, czikáz.
czell, czelleng, cselleng, azaz görbe útakon, mintegy cselőre jár, bolyong.
czep, *czip*, czepel, czipel. Rokona : *szep*, szepelkedik, erőlködik, mintegy szepegve, nehezen lihegve. Hangutánzó.
czer, *czir*, czerkál, czerkó, czirkál, czirkalom. Egy eredetü a *ker*, *kör* gyökökkel.
czet, czete, czetkény, malmokat tartó gúzskötél. Vastaghangon rokona : *csat*.
czib, (1), csángós ejtésü hangutánzó = *csib*, czibe, csibe.
czib, (2), = *bicz* : czibak, biczegve járó, sántikáló; czibek, czibekel.
czib, (3), = *tép* : czibál, czibákol, = tépász, haját rángatja valakinek.
czib, (4), = *czep* : czibék, azon lánczos bot, melylyel halászatkor a gyalom kötelét húzzák, czepelik.
czicz, (1), hangut. czicza, cziczus, cziczkány, cziczeg. Átv. ért. cziczamacza.
czicz, (2) =, *csecs*, *csics* : cziczoma, csecse, csicsoma.
czicz, (3), *czucz* : cziczerél a hímmadár, midőn párosodik, vagy czuczáz, szurkál.
czig, (1), = *szik* : czigár, czingár, azaz száraz, mintegy szikkadt, szikár.
czig, (2), = *szig* : czigony, szigony, czigonyoz, szigonyoz.
czih, hangut. czihol, cziholás. V. ö. *csih*, csihol.
czik, = *szik*, valaminek belső csirája, bele, melyből a magzat kifejlik, czika, = csira átv. ért. íz, darabocska : czikk, czikkely.
czik, (1), hangut. czikákol, czikákolás.
czik, (2), élénk, csapongó, szétágazó mozgás : czika, czikázik, czikár, czikornya.
czik = *szik* : czikkad, szikkad.
czim, czimpa, czimbál. V. ö. *csim*, csimpajkodik.
czin, (1), hangut. czineg, czinege, v. czinke, czinez, czinczog, czinczúr, czinczinbogár cziniczini.
czin, (2), = *csiny* : czinkos, czinkostárs = csinytárs.
czip, (1), hangut. czipeg. V. ö. *tip*, tipeg.
czip, (2), = *tép* : czipár, czipárol, czipa kutya.
czir, (1), czirkál, czirkalom, czirkalmaz. V. ö. *czer*, czerkó, *kör*, körös.
czir, (2), czirogat, czirókál.
czir, (3), czirom, czirmos, czirmoz. Rokona : *szur*, szurtos, *kor*, kormos.
cziv, hangut. czivakodik, czivódik.
czo, ! tovább menésre sürgető szócska. Czo tovább; czo Dora! czo ki kutya! czo Fakó; gyermeknyelven : czoczo = ló.
czob = *szob* : czobor, szobor, kapuczobor = kapubálvány.

czocz, malaczhang : czocza, czoczi. Változattal : *pocza, poczi*.
czók, vékonyh. *czök*, = dibdáb, diribdarab : czókmók.
czom, (1), = czomb, czombos, czomp, czompó. Alapérteménye, dudorodás, csomó.
czom, (2), = *szom* : czompolyodni, = szomorodni.
czon, czondora, czondra, durva szövetü ruha.
czop = *czep* : czop-hát, lovasdi játék, midőn egyik játszótárs a másikat hátára veszi, és *czepeli*.
czor = *hor*, *kor*, hangut. czorholni a bőrt, = horholni, korholni.
czök v. *czők*, savanyító, oltó kovász.
czucz, (1), hangutánzó, czuczorít, czuczorka, czuczorkál.
czucz, (2), = szucz, csucs : czucza, czuczál, czuczáz. Alapérteménye : szurás, bökés.
czul = *czur*, *kur* : czula, czurhó, kurva.
czup, (1), hangut. czupog, czuppan, czuppant, csók hangja.
czup, (2), = *csup* : czupér = csupér, azaz csupasz, meztelen.

D.

dab, több helynevek gyöke : Dabar, Dabas stb.
dacz, daczol, daczos, daczoskodik, daczosság.
dag, dagad, dagaszt, dagály, dagonya, dagan, daganat, (mint : fogan, foganat, bocsán, bocsánat).
dad, hangut. dadog, dadogás, dada.
daj, dajka, dajkál, dajkálkodik, dajna.
dal v. *dan*, hangut. dalol, v. danol, dana.
dal v. *del*, dali, deli. dalia, delie; dalma, dalmakodik. Alapérteménye : *darék*, *derék*, tulajd. és átv. értelemben.
dam, (1). több helynév gyöke : Damak, Damos stb.
dam, (2), damasz, kövér, hízott disznó. Rokona : *döm*, döme, dömbicz, dömöszke.
dan, dancs = mocskos. Rokonai : *gan*, *gam* : ganéj, gamat.
dar, (1), hangut. darázs, daru, darvadoz.
dar, (2), vékonyh. *der* = *tör* : dara, dercze, darál, derzál, darab, deréb, darancs, darócz.
dár, (1), hangut. dáridó. Rokonai : *dáv*-orikol, *dor*-bézol.
dár, (2), dárda, dárdás. Előhang nélkül rokona a hegyeset, szurót jelentő *ár*. V. ö. *nyárs*.
de, kötszó : de úgy, dehogy, de még is.
déb, débér, débérke, débén. Változattal : *döb*, döbör, döbörke.
décz v. *döcz*, déczég, döczög, déczégtet, döczögtet. A visszataszító mozgás alapfogalmánál fogva rokona : *dacz*, daczol.
ded v. *did*, a fázónak reszkető hangja : dedereg, didereg.
ded, nyilt e-vel am. kicsin, kis gyermek.
déd, dédős, dédanya, dédük. Szlávul: *dedo*, törökül: *dede*. Rokona a vastaghangu : dádé, tátá.
deg = *dag* : deged, dagad, degenyeg.
dél, (1), déli, delel v. déll, délest v. delest.
dél, (2), = *döl* : délczeg, dölfös.
der, (1), hangut. derécsel, deredarál, dereducsál. Keményen : *tér* : terefere, teretura, terécsel. V. ö. *dur*, durczás.
der, (2), derék, dereglye. Vastaghangon : *dar*, darék.
dér, (1), hangut. dérdúr, dérczes, durczás.
dér, (2), a fehéredés, világosság alapfogalmával : dér (hóharmat), deres, derít, derü, derül, derhenyő.
di, (1), dia, czizma-dia, változattal : *zi*, *csi*, zia, csia, a törökben : *dsi*. V. ö. *cse*, cseál, és *te*, tesz.
di, (2), dió v. divó, diós.
di, (3), v. *dí*, *díj*, *dív* : diadal, dívik, divat, díványos, dísz, díszlik, díszke.
dib, ikerítve : *dibdáb*, dibdábság. Jelent a maga nemében hitvány, aprólékos valamit.
dics v. *dücs* : dicsekedik, dicsér, dicső, dicstelen, dicsőség. Elavult íge.
disz, disznó, disznós, disznóság. Hasonlók a hellen : ὗς, lat. *sus*, török *domuz*, héber *daschén* (kövér).
dísz, díszes, díszít, dísztelen. V. ö. *dí*.

dob, (1), hangut. dobog, dobban, dobbant; dob, dobol, dobos.

dob, (2), ige, dobál, dobás, dobásnyi. Rokona a távolodási : *tov*, *tova*.

doh, (1), dohos, dohosodik, dohlik, dohot. Nehéz fojtó szaggal járó avasság.

doh, (2), hangut. dohog, dohogás, máskép: duhog. Rokona a fúvást jelentő *dú*, dúl, (fúl).

dol, dolog, dolgos, dolgozik, dologtalan. Vékonyhangon rokona *csel*, cselekszik, honnan dolog = cselek. Egyezik vele a szláv : *djel*, *djelo*.

dom, (1), a dudorú magasodás alapfogalmával: domb, dombor, domború, domborodik, dombos, dombár.

dom, (2), = *tom*, hangut. dombéroz, tombol.

don, hangut. dong, dongó. Vékonyhangon : *dön*, döng, dönget.

dor, (1), hangut. doromb, dorombol, dorgál; dorbézol v. dorbélyoz.

dor, (2), v. *dur* = *rúd* : dorong, durung, dorongol, durungol. Változattal tájejtésileg: *dür*, düring.

dor, (3), metszés, vágás, hasítás alapértemény ével: doroszol, dorozma, dorozmás. Rokona: *csor*, csoroszol, *der*, derzál.

dosz = *tosz*, *tusz* : doszol, doszolás; dosztig (duztig, töltig), toszol, tuszkol, tuszkolás. Alapértemény e : taszítás, távolítás.

dö, gyökeleme *döl*, *dönt*, *döjt* szóknak.

döb, (1), hangut. döbög, döbben, döbbent. Vastagh. *dob*, dobog.

döb, (2), döbön, döbönke, döbör, döbörke, fordítva : *böd*, bödön; vastagh. *dob*, dobon, *bod*, bodon.

döcz, döczög, döczögtet, döczczen, döczczent. Ütődés okozta ideoda mozgás. V. ö. *décz*, déczeg.

död, dödölle, döddő. Dudorodás, fölfuvódás alapértemény ével. Rokonai : *tüd*, tüdő, *tügg*, pofa, *tütt*, tüttös.

döf, döfés, döföd, döföl, döföttyü.

dög, döglik, döglel, döglelet, dögleszt, dögös, dögösködik.

döh, döhér; mint puffadtat jelentővel rokon : *döm*, döme.

döm, (1), = *töm* : dömöszöl, tömöszöl, dömöcsköl.

döm, (2), domboru vaskosság, testesség alapértemény ével : döme, dömsödi, dömöczkös, dömbicz, dömöszke.

dön, (1), hangut. döng, dönget, döngöl.

dön, (2), = *göm*, *gön* : döndöre juh : göndör szőrű.

dör, (1), hangut. dörög, dörget, dördít, dördül, dörren, dörrent, dörmög, dörömb, dörömböl.

dör, (2), súrolás és törés alapértemény ével : dörgöl, dörgölődzik, dörzsöl, dörmöl (fogaival).

dőr, dőre, dőrcség, dőrélkedik. V. ö. *őr*, őrült.

dözs, dőzsöl, dőzsölés. V. ö. *dús*, duskál.

dú, (1), fn. (praeda) dúl, dúló, dús, duskál, dúka, dukál.

dú, (2), hangut, dúl, dúlfúl, = dújfúj, duvad.

dú, (3), = *to* : dulakodik = tolakodik, tuliz.

ducz, duczi, duczos, duczkó = tuskó.

dud, (1) v. *dúd*, hangut. duda, dudál; dudorog, dúdol, dudog.

dud, (2), dudor, dudorít, dudorodik, dudva Alapértemény e: gömbölyü, domború fölfuvódás, duvadás. V. ö. *dú*, (2).

dug, dugasz, dugaszol, dugdos, duggat, dugúl.

duh, hangut. duhog, duhogás. Haragos kifuvás, dúlásfúlás.

dum v. *düm*, hangut. dummog, dümmög.

dun v. *duny*, dunna v. dunyha. Rokon a fuvást, fuvódást jelentő *dú*-val.

dun, dundi. V. ö. *döm*, döme, dömbicz.

dur, (1), hangut. durr, durran, durrant, durrog, durrogat; dérdúr, durcz, durcza, durczás, durbonczás, durmonyás.

dur, (2), durva, durválkodik, durvaság, durvít, durvúl. Egyezik vele a latin *durus*, *rud*-is.

dus, duska, duskál, duskálkodik. L. *dú* (1).

duv, (1), = *div* : duvatlan, divatlan, duvatlankodik, divatlankodik.

duv, (2), a dagadás, fölfuvódás, kinyomulás alapértemény ével : duvad, duvaszt. V. ö. *dú* (2).

dúz, v. *duz* : duzma, duzmati, duzzan, duzzad, duzzaszt, duzzog, duzzaszkodik. Puszta gyöke a fuvást jelentő *dú*.

dücs, dücső, dücsekszik, l. *dics*.

düh, dühödik, dühöng, dühös, dühít, dühül. Alapértemény e : boszúból, nagy haragból fakadó fúvás, dúlás-fúlás. Vastagh. rokona : *dú*, *duv*, *duh*.

DS.

dsa, dsadsa, bizonyos madárfaj hangja és neve, másképː *gya*, gyagya.

dsam v. *dsám*, hangut, dsamál, dsámisz, dsámiszka.

dsid, dsida, dsidás, dsidáz.

dsig = *zsig* : dsiger, zsiger.

dsin, dsindsa, dsindzás. Rokona : *csim*, csimota.

F.

fa, fás, fásít, fásúl, fajd, fajsz. Finnül : *puu*, svédül : *boom*, németül : *Baum*.

facs, facsar, facsarás, facsargat; fordítva : *csav*, csavar.

fád, ige, a halászok nyelvén : hálót fádni = öszverakni.

fagy, (1), fagyos, fagyoskodik, fagyjú v. faggyú.

fagy, (2), fagyalfa. V. ö. *magy*, magyalfa, *mogy*, mogyoró. Rokona : *bogy*.

faj, fajta, fajtalan, fajtalankodik, fajzik. Rokona : *fi*, fias, fiú.

fáj, kedélyszó : fájdal, fájdalom, fájlal, fájós. Rokonok a lat. *vae*, török *vaj*, német *weh*.

fak, (1), fakad, fakaszt, fakgat, fakadék. Vékonyhangon rokona : *fek*, fekély.

fak, (2), fakó, fakít, fakúl. Rokona : *fek*, fekete, és *vak*, vakota.

fal, (1), fn. falas, falaz, falazás, falatlan.

fal, (2), ige: falás, falat, falatoz, falánk, faldos.

fal, (3), v. *fol*, falu, falusi, faluz, falv, fol, folu, folnagy; falka v. folka. Alapértemény e : csoportot, sereget képező sokaság. Rokonai a hellen : *πολύς* és *πόλις*, német : *viel*, *Volk*, orosz : *pulk* stb.

fany, fanyar, fanyarog v. fanyalog. V. ö. *vony*, vonyár, *sany*, sanyar.

far, (1), a metszés, hasítás alapértemény ével : farag, faragás, faragcsál, faragatlan. Változattal : *for*, forgács.

far, (2), kerekdedség és körös mozgás : farol, faros, fartat (fortat, firtat).

faz, fazék v. fazok, fazekas v. fazokas. Rokona a latin : *vas*, vasis.

fáz, fázik, fázás, fázékony, fázós.

fė v. *fö*, a magasság alapérteményével : fėl, fėn, fėnn, fėnt, fėlül, fėlsö; nyilt *e*-vel : fej (caput) fejes, fejeskedik, fejetlen; feö, fő- v. fe-é, fé; fék, fékez, féktelen; fėd, fėdél, fėdėz, zárt ajakkal : föl, fönt, föd, födél stb.

fecs v. *fėcs*, természeti hangu : fecseg, fecsegés, fecske, fecskend, fecskendez. Zártabb hangon : *föcs*, föcsög, föcske stb.

fedd, (fegy-d), nyilt *e*-vel : feddés, feddetlen, feddhetlen.

fegy, fegyelem, fegyelmes, fegyelmetlen; fegyver. Elavult ige.

feh v. *fej*, fehér v. fejér, fehérség, fehéredik, fehérít.

fej, (1), fn. az egyszerü régies *fe*-nek *j*-vel toldott mássa : fejes, fejetlen, fejel, fejez. V. ö. *fö* (1).

fej, (2), ige : fejés, fejö; fejlik, fejt, fejsze. Alapértemény e : elválasztás. V. ö. *fes*, feslik.

fek, (1), igegyök : fekszik, fektet, fekvés, fekhely.

fek, (2), elvont gyök : fekete, feketít, feketül, feketedik. Mint sötét szint, tulajdonkép szín hiányát jelentővel rokon a vastaghangu *vak*, vakota, vakisa = fekete v. feketés foltu, és *fak*, fakó.

fel, feled, felejt, feledékeny, feledtet, feledkézik.

fėl, fėlės, fėlėz, fėlül, fėlség. L. *fė*, *fö*.

fél, (1), ékvesztő név : felek, feles, felez, felekezik, felekezet, feleség; felel, felesel. Alapértemény e : ketté választás, ketté osztott egésznek egy-egy része. Vastag hangon rokona : vál, válik, válasz (felelet), továbbá *fal*, mint választó vonalat képző épitmény.

fél, ige : félés, félelem, félelmes, félt, féltékeny.

fém v. *fény*, fémlik v. fénylik, fényes, fényesít, fényez, fénytelen. Rokona : *fen*, fenés.

fen, (1), ige : fenés, fenet, fenetlen.

fen v. *feny*, fene, fenéz, fenyeget, fenyít, fenyíték. Törökül *fena*, am. rosz.
fèr, fereg, ferde, ferdít, ferdül, fergeteg, fergetyü. V. ö. *pér*, pereg, perdül, *for*, forog.
fér, (1), ige, férés, férhet, férhetetlen.
fér, (2) = ivar : férj, férfi, mint fiú, ifjú am. iv-jú, *iv*-ik igétől. Rokon a lat. *vir*, gör. ἀνήρ.
fér, (3), = fèr : féreg, férges, férgesedik. Alapértemény e: tekergő, fürgő mozgás.
fes, (1), feslik, feslett, feslettség. Rokona : *fés*, fésü, *fej*, fejlik, és *vás*, vásik.
fes, (2) v. *fös*, fest, föst, festék, fösték. Vastag hangon rokona : *fos*, fost, fostos.
fesz, feszes, feszít, feszül, feszeleg, feszeng.
fész, fészek, fészkel, fészkelődik, fészkes. Rokonai : *becz*, beczö, és *vacz*, vaczok, *vasz* vaszok. Finnül *päszä*, németül *Nest*, latinúl *nidus*.
fi, fiú, fiadzik, fial (régies), fias, fiatlan, ficsór, ficz, ficzkó, fiók. Rokona *if* ifju, *iv* ivik, ivadék.
fics, ficsere, ficseréz. Rokona : *csics*, csicsoma, *csecs*, csecse.
ficz, élénk, síkamló mozgás : ficza, ficzam, ficzamít, ficzamodik, ficzánk, ficzánkol, ficzke. V. ö. *icz*, iczeg, *bicz*, *vicz*.
figy, figyel, figyelem, figyelmes, figyelmetlen, figyelmez. Rokona : *vigy*, vigyáz.
fik, fikik. Vastag hangon rokona : *bak*, bakik.
fik, fika, (magyar gyalog vitéz), *baka*, bakancsos.
fil, (1), filkó, tökfilkó, makkfilkó = felsö, tökfelsö. Fil-Istál Csalóközben = Fel-Istál, *filegória* = felgóré.
fil, (2) = bil : filling, billing; l. *bil*.
fin, finta, fintor, fintorít, fintorodik, fintorog, fintorgat. Görbe hajlás, hajlongás.
finy v. *finny*, finnya, finnyás, finnyáskodik.
fincz, fincza, finczos, finczároz; *vincz*, vinczároz. Jó kedvü, csintalan, gyermekded élénk mozgás.
fir, (1) = *far* : firtat, fartat. V. ö. *far*.
fir, (2) = *ir* ige : firka, firkál, firkálás, firkász, firkant = irka, irkál stb.
fir, (3) = *für* : firge, firgencz, fürge, fürgencz. Vastagh. *vir*, virgoncz.
fit, fitat, fitít, fitog, fitogtat, fitos. V. ö. *fity*, fityeg.
fity, (1), fityeg, fityegtet, fityölék; fityma, fitymál.
fity, (2), fityész, fityésző eb = szaglászva keresgélö. Rokona : *figy*, figyel.
fiz v. *füz*, fizet, füzet, fizetés, fizetetlen.
fog, (1), ige: fogás, fogdos, foglal, foglalkodik, fogékony, fogúl, fogulatlan, fogoly. Hasonló a német *fangen*, goth *fahan*, görög πηγω, πήγνυμι.
fog, (2), név, fogas, fogatlan, fogadzik. Valószinüleg a *fog* igével azonos, mint : *nyom* premit, és *nyom* vestigium, *les*, insidiatur, és *les* insidiae, *zár* claudit, és *zár* clausura, sera, s több mások.
fogy, ige, fogyás, fogyat, fogyatkozik, fogyatkozás, fogyaték.
foh, kedélyhang : fohász, fohászkodik. Rokona : *soh*, sohajt.
foj v. *fuj*, fojt, fujt, fojtás, fojtogat. V. ö. *fú*, fúl.
fok, fn. 1) Valaminek feje, förésze, kiálló része. Hegy foka, vár foka, fejsze foka, kés foka; fokos, tü foka. 2) Nagyobb folyóból, tóból kiszakadó ér. Siófok, foktö.
foly, folyás, folyó, folyam, folyamat, folyamodik, folydogál, folyat, folytat, folyár. Latin *fluit*, német *fliesst*, szanszkrit *plu*.
fol = *fal* : folka, falka, folu, falu.
fon, fonás, fonóka; fondor, fondorkodik, fonál. V. ö. *von*, vonal.
fony v. *fonny*, fonnyad, fonnyaszt.
for, (1), körös mozgás : forog, forgat, fordít, fordúl, forgékony; forbát, forbátol. Vékonyh. : *fér*, fereg stb.
for, (2), buzgó mozgás : forr, forrong, forradalom, forrad, forraszt.
for, (3), erös indulathang : forty, fortyan. Rokona : *för*, förmed.
fos, fosik, fosos, fost, fostos, latin : *forium*.
fosz, foszlik, foszt, foszlad, foszladoz, foszlékony, foszlán, fosztor. Alapértemény e : részekre *oszló* szakadás, bomlás; rokon : *osz* gyökkel.
fö, föd, födél, födés, födö. V. ö. *fé*, féd.
fö, (1) = *fej*, mint : vö vej, nö nej.
fö, (2), a hőség alapérteményével : *föl*, föz, fözés. Rokona : *fü*, fül, füt. Eredeti értelme a *fu*-vásban rejlik.

föcs = *fécs*, hangut. föcsög, fécsëg.
för, (1), kedélyszó; förmed, förmeszt.
för, (2) = *for* : förög, förgetyű, förgeteg.
fu v. *fú* : fuvás, fujás, fuval, fuvalom, fuvalkodik; fúl, fojt. Természeti hangut.
fúl = *fúr*, *szúr* : fulánk, fulánkos.
fúr v. *fur* : fúrás, fúró v. fúrú, furkál; furfang, furfangos, furcsa. Rokona : *for*, forog. Latin *foro*, német *bohren*.
fut, futás, futam, futamodik, futkos, futkároz, futrinka. Latin *fugit*.
fü, (1), hőség által okozott fuvás : fül, fűt, fütözik, fütés, fütetlen. Ellenkezője : *hü*, hül, hüt.
fü, (2), füves, füvész, füvészet. Rokona a hellen φύω, φυτόν.
függ, függés, függékeny, független, függed, függeszt, függelék.
fül v. *fil*, (1), fülel, füles, szemfüles.
fül v. *fil*, (2), füllent v. fillent, = *bill*, billent, átv. ért.
für, fürge, fürgencz, fürög, füremedik, fürdik. A *for* (forog) gyöknek élénkebb értelményü árnyalata.
füty, hangutánzó: fütyöl, fötyörész, fütty, füttyen, füttyent, füttyöget, füttyös.
füz, (1), név : füzes, füzfa. Tájejtéssel : *fiz*, Baranyában sziz-fa.
füz, (2), ige : füzés, füzöget, füzér.

G.

gab, (1), gabona, gabonás, gabonátlan.
gab, (2), v. *gáb*, hangut. gabos madár (galbula), gáborka, szarkagábor.
gacs, gacsaly, gacsos, l. *kacs*, kacsos.
gács, hangut. gácsér, gácséroz. V. ö. *kacs*, *kács*.
gad, gadócz, halnem, lat. *gadus*.
gag v. *gág*, lúdhang, gaga, gágog, gágogás.
gág, 1) gágó am. tátott száju, 2) gajmó.
gagy, hangut. gagyog, gagyogás, gagyúl, gagyula.
gaj, (1), hangut. gajdol, gajdos, gajdúl. Rokona: *kaj*, kajdász, kajdács, kajált, kajabál
gaj, (2), = *kaj*, görbeség, görbedés : gajmacs, kajmacs, gajmó, kajmó.
gal, (1), hangut. galagy, galagyol, kalaty, kalatyol. Kis gyermekek gagyogó hangja.
gal, (2), = *goly* : galacsin (golyócska agyagból), galuska.
gal, (3), = *szal* : galand, galandféreg = szalag, szalagféreg.
gal, (4), = *gyal* : galád, gyalázatos, alávaló.
gall, gallóka, = bellőke, bölcső.
gam (1), = *kam* : gamó, kamó, gajmó, kajmó.
gam (2),v. *gan* : piszok, mocsok : gamat, gamatol, ganaj, ganajoz.
gan, (1), gangos, gangosan, gancs. Rokona a görbeséget jelentő *gam*, *kam*.
gan, (2), v. *gán*, gancza, v. gáncza, azaz, gom, gomcza, gomócza.
gány, gányó, (dohánykertész), gányol (kerít).
gar, (1), = *kör* : garád, garat, gárgya.
gar, (2), a metszés alapértelményével: garda, hal, (cyprinus cultratus). V. ö. *kar*, kard
gar, (3), garázda, garázdálkodik. Nagy zajt, lármát ütő veszekedés.
gaz, (1), vékonyh. *gez* : gazos, gizgaz, gezdernye, gezemicze, gezernicze, gézengúz.
gaz, (2), gazdag, a régieknél : kazdag. A török *khazine* am. kincs.
gát, gátol, gátolás, gátos, gátoz.
gáz, gázol, gázolás, gázló.
geb, gebe, gebed, gebedés, gebeszt. Rokona : *gib*, giber, giberedik.
ged v. *gegy*, gedél, gedélget, gegyel, gegyerész. Kedveskedő bánás. V. ö. *ked*, *kegy*.
ged v. *gid*, gedó, gidó, gödölye, latin, *hoedus*.
gel v. *gil*, geleszta v. giliszta.
gely, *gily*, gelyva, gilyva, l. *goly*, golyva.
gég v. *gög* : gége, gégés, gőgös.
gém, = *kam*, *kám*, görbedés alapértelményével : gémb, gémber, gémberedik, gemicse = kampós bot; gém madár, hosszú görbe nyakú; kútgém.

geny, genyed, genyedés, genyes, genyesedik. Rokona : *gan*, ganaj.
gép, gépely, gépi; rokon *gém* gyökkel.
ger, (1), sovány, görhes valami : gernye, gerény, geher, vastaghangon: *gár*, gárincza.
ger, (2), gerincz, gerenda, gerendely.
gèr v. *gör*, (3), az égés, melegség, tüz alapértheményével : gerjed, gerjeszt, gerencze; fordítva : *reg*, *rög* : regvel, rögtön (hevenyében). Rokonai a szláv : *gorí*, *hori* (ég, ardet) *goronczi*, *horuczi*, (forró).
ger, (4), a szurás, bökés, hegyesség, metszés értelmével : gerely, gereben, gereblye; gerezd.
geszt, gesztes, baranyai tájnyelven am. fás. tehát *geszt* = fa.
gib, giber, giberedik, *göb*, göbörödik.
gicz, disznóhivó szó, honnan : gicza = disznó.
gil, hangut. gili, gilicze, gerlicze.
gím, vörös vad, u. m. őz, szarvas: gímes.
gob, goboncza, gobhal, latin gobio.
gócz, (1), hangut. gócza, am. kacsa, kácsa.
gócz, (2), kuczkó, koczik, kuczik, különösen, melyben tüzelnek.
gog, búbos kemencze.
gogy, gogyola, am. golyva.
goh, gohér = kövér, korán érő nagyszemü szőlőfaj.
goly, (1), a gömbölyüség, dudorodás alapértheményével : golyó, golyva. Rokona : *boly*, bolyó.
goly, (2), = *boly* : golyhó, bolyhó, bohó, bolondos.
gom, gomb, gomba, gombócz, gomboly, gombolyít, gombolyag, gomoly; gongy, gongyol, gondor. Vékonyhangon : *göm*, gömb, gömböcz stb. V. ö. *gum*, *güm*.
gon = *kon* : gonosz, gonoszság, konok.
gor, (1), hangut. gordon, gordonka.
gor, (2), = *gör*, : gornyad, gornyadoz, görnyed, görnyedez.
gór, a magasat, nagyot jelentő *ór*, *hór* rokon értheményével : góré, górtyúk, gória, (filagória).
göb, göbe, göbecz, göbü, göb, göböly.
göcs, göcsös, göcsört, göcsörtös, fordítva, *csög*.
göcz, hangutánzó, göczög = édesdeden nevet.
göd, gödör, gödrös, gödröz.
göd = *gög* : gödény, gögény, tág gögjétől.
gög, (1), hangut. gögicsél, gögicsélés.
gög, (2), gőgös, gőgösködik, gőgjét fölfújja.
gögy, hangut. gögyög, gögyögés, gagyog, gagyogás.
göl = *gol*, gölödény, gölödör = gombócz, mint golyóalakú tésztás étek.
göm, gömb, gömböcz, gömböly, gömbölyödik, gömbölyít, gömbölyü; göndör, göndörödik, göngy, göngyöl, göngyöle.
gör, (1), fordítva *rög* : göröngy, göröncs, görvény.
gör, (2) = *kör* : görbe, görbed, görnyed, görhes, görcs.
gör, (3), égés, sütés alapértheményével : görjed, görjeszt, görhön. V. ö. *ger*, gerjed.
gör, (4), kerek mozgás és hangutánzás : gördül, gördít, görög, görget, görgőcse. V. ö. *gur*, gurog.
göt, göthös, göthösödik, götlöhös.
göz, gőzöl, gőzölög, gőzös, talán eredetileg *höz*, a meleget jelentő *hő*-től.
gub, guba, gubacs, gubancz, gubó, gubbad, gubbaszt.
gug, guga, gugg, guggol, gugorodik, gugorczol, gugora, *gugy*, gugyor.
guly, gulya, gulyás. A perzsában *ghau*, *gao*, a szanszkritban *go*, *gan*, am. a német *Kuh*, *Ochs*.
gúny, (1), gúnya, genyegúnya. V. ö. *köntös*, kantus, szlávul *hunya*.
gúny, (2), gúnyol, gúnyolódik, gúnyos; *gíny*, gínyol.
gur, (1), gördülés, és ennek hangja: gurul, gurít, guriga, gurgula, gurdúl, gurdít.
gur, (2), = meghajlási kör : gurba, gurbancs, görbegurba.
gur, (3), gurdal, gurgyal, gordon, góró, kóró.
gúzs, guzsaly, guzsalyos, gúzsol, fordítva : *zsug*, zsugorodik.

güb, gübü, gübül, gübülés.
güg, gügü, kenyér domója, gyürkéje.
gügy, gügyü, egy csomónyi vagy maroknyinád, fü, kender V. ö. *güg*.
güz, güzü, güzmől, güzmötöl.

GY.

gya, gyagya ily hangon szóló madár neve, máskép *dsa*, dsadsa.

gyak, (1), ige, a szurás, bökés alapfogalmával: gyaka, gyakás, gyakdos. Rokonai: *dák*, dákos, *dög*, dögönyeg, dögönyöz.

gyak, (2), a cselekvést, müködést jelentő *dia*, *csia*, szókkal rokon, gyakor, gyakorol, gyakorta.

gyal, (1), gyaláz, gyalázat, gyalázkodik; gyalog, gyalogol, V. ö. *al*, aláz.

gyal, (2) = *tal*, *tol*: gyalu, (toló eszköz) gyalul, gyalulás; gyalk = gyilk. Latin, *dolo*, *dolabrum*.

gyám = *tám*: gyámol, gyámolít, gyámoltalan.

gyan, gyanu, gyanus, gyanakodik, gyanít. Rokona. *tan*, tanú.

gyap, sürü, dús növésü, sarjadzásu tömött szálakból álló valami: gyapj, gyapjas, gyapju, gyapott. Alapfogalomban rokonai: *gyép*, *gyöp*, gyépü, gyöpü, gyepes, *csöp*, csöpü, csöpéte, *csap*, *csep*, csapzik, csepzik, cseplesz.

gyar, (1) *ar*: gyarat = arat, vagy karczoló eszközzel, péld. gerebennel, kardácscsal fésüli a gyapjut.

gyar, (1), gyarló, gyarlóság (fragilitas). Alapérteményénel fogva am *tör*-ik.

gyár, gyáros, gyárt, gyártó. Mennyiben csinálást jelent, rokona; *csi*, *di*, csinál, dia.

gyász, gyászol, gyászos; hihetőleg am. *jajász*, a mély fájdalomból kitörö *jaj!* szótól.

gyá, v. *gyáv*, gyáva, gyávaság. V. ö. *bá*, báva.

gyép, v. *gyöp*, gyépü, gyöpü, gyépes, gyöpös. V. ö. *gyap*, gyapju, *csöp*, csöpéte.

gyék, gyékény, gyékényes, gyékénykáka. Mint takarót jelentő szónak rokonai: *tak*, takar, *tok*, *teg*, tegez, lat, *tego*, ném. decken.

gyér, gyéres, gyérít, gyérül, gyérség. Ritka, minek részeit nagy *tér* választja szét.

gyer, (1), nyilt *e*-vel: gyerek, v. gyermek, gyerkőcze, gyerekes, gyerekeskedik, gyerekezik, gyermektelen. Rokonai: *jér*, jércze, v. *gyér*, gyércze, és a fiatal növényt jelentő *ser*, sereng, serdül.

gyer, (2), éles *e*-vel, vastaghangon, *gyor*: gyertya, gyortya, gyertyán. Rokona az égést jelentő *ger*, gerjed. Német: *Kerze*.

gyesz, = *csesz*, *csisz*: gyeszel, gyeszetel, gyeszelödik, = csiszol, csiszolódik, cseszelödik.

gyev = *hev*, *höv*, *öv*: gyeveder, heveder, l. *hev*, *höv*.

gyík, hasonló a *csík*, és fordítva a *kígy*, kígyó szókhoz.

gyil, gyilk, gyilkos, gyilkosság, gyilkot. V. ö. *gyal*, (2). Német: *Dolch*.

gyin, gyingya, gyingyás. l. *dsin*, dsindsa.

gyol, gyolcs, gyolcsos. Mennyiben legfehérebb nemü vászonszövet, rokonítható a fehéret jelentő *hol* gyökkel, holos (fehéres), hols, holcs, gyolcs.

gyom, (1), gyomos, gyomlál, gyimgyom, sürüen sarjadzó, mintegy öszve-*gombolyodó* burján; gyomor, gyomros, gyomroz. A csomódadot jelentő *gom* gyökhöz hasonló.

gyom, (2), = *gyöm*, *töm*: gyomoszol, gyömöszöl, tömöszöl, csömöszöl.

gyógy, gyógyít, gyógyúl. Önálló gyöke: *jó*, jógy, a javúlás alapfogalmával.

gyón, gyónik, gyónás, gyónkodik, gyóntat. Néha *gyóhonik*, melyhez hasonló *jonhó* azaz belső részek (viscera). Aki gyónik, az lelke belsejét, titkait kitárja.

gyop, gyopár, fekete gyopár. V. ö. *gyap*, gyapju.

gyor, gyors, gyorsalkodik, gyorsaság, gyorsít. Azon *r* alaphangú szók osztályába sorozható, melyek sebes mozgásra vonatkoznak, milyenek *ir*, iram, *ser*, serény.

gyök, gyökér, gyökeredzik, gyökeres, gyökeresedik. Rokona a növények különösen fák alsó buczkóját jelentő *csög*, *csök*, *töke*; Gyökét e szerint öszvetett szó volna = csök-ér.

gyöm, (1), = *döm*, *töm*: gyömöszöl, dömöszöl, tömöszöl, csömöszöl.

gyöm, (2), = *göm*, gyöngy (gömgy), gyöngyös, gyöngyözik. V. ö. *gyüm*, gyümölcs, *güm*, gümő.

gyön, v. *gyén*: gyönge, gyénge, gyöngéd gyéngéd, gyöngeség, gyéngeség, gyöngít, gyöngül. Tájejtéssel: *gén*, génge. Rokona: *zsén* v. *zsön*, zsénge, zsönge.

gyöny, gyönyör, gyönyörködik, gyönyörű, gyönyörűség. Eredetre nézve kedély szónak látszik. V. ö. *kéj*, *kény*.

gyöp, gyöpös, gyöpösödik, gyöpü. V. ö. *csöp*, csöpü, csöpéte.

győ, győz, győzelem, győzedelem, győzedelmes, győzködik, győztes. Alapérteményben hasonló hozzá *dő*, dől, dőjt, v. dönt.

gyu, gyuha = gyomor v. belek, régiesen *jonhó*. Rokona *juha* a szerkérben.

gyú, gyúl, gyújt, gyúlad, gyúlaszt, gyújtogat. Vékonyhangon hasonlók, a szintén égésre, vonatkozó: *sü*, sül, *fü*, fül, *fö*, föl.

gyúr, gyúrás, gyúródik. Rokonai: *gyü*, *csúr* *csür*, *csavar*.

gyü, (1), gyülöl, gyülölködik, gyülölség. Kedélyhangnak látszik, mint az *útál* gyöke: *ú*.

gyü, (2) = *jö*, *jü*, (jön), gyül = jö-ül, gyülekezik = jövekezik, gyüjt, = jö-ít: Tájnyelven mondják is: *gyün* = jön.

gyü, (3) = *tü* (acus) gyüszü, tüzö, mivel a tüt nyomdossák. Hasonló változatuak: gyükör, tükör.

gyüm, gyümölcs, gyümölcsös, gyümölcsöz, gyümölcstelen. V. ö. *güm*, gümő, *göm*, gömb, *gum*, gumó.

gyür, (1), fn. am. dudorodás: gyürke a kenyér púpja, továbbá *gyür* = buczka, homokdomb.

gyür, v. *gyür*, (2) = *kör*: gyürü, kört képező karika, gyürüs, gyürüdzik.

gyür = *sür*, (3): gyürüfa, fekete gyürü, veres gyürü, másképp: Sürje. V. ö. *sarj*, sarjad.

gyür, ige: gyürés, gyüremlik, gyürközik. Rokonai: *csür*, csavar, *tür*, türemlik.

H.

ha, (1), né-ha, vala-ha, minden-ha, so-ha (se-ha). Alapértemény: idő, kor, innen: hái-bái = régi, ócska.

ha, (2), föltételes kötszó, melyet a régiek név gyanánt ragoztak is. „Hával (föltétellel) oldozta fel.“ Pázmán.

ha, (3), elvont gyöke a takarót, burkot, héját jelentő *haj*, *hám*, *hás*, *hártya* származékoknak.

ha, (4), hangosan kifakadó vidám kedélyhang: haha! hahota, hahotáz.

ha, (5), a kérdő *hány?* *hányadik?* szók gyöke.

hab, (1), hangut. habog, haboz, habahurgya, habatol, habsol. Vékonyhangon: *heb*, hebeg, hebehurgya. Szanszkrit, zend *ap*, perzsa *áb*, latin *aqua*.

hab, (2), habzik, habos, habuczkol, habit, habicza. A fehéret jelentő *hav*, havas gyökkel rokonítható.

háb, hábor, háborít, háborodik, háborog, háború, háboruság.

had, 1) = nemzetség v. család, nemesek hadnagya, csúnya hadak ezek a szömszéd népek. 2) = vezekedés, villongás, háboru, mennyiben hadak (népek) hadak ellen vívnak, hadat indítani, hadakozik, hadakozás. 3) ideoda kapkodás: hadar, hadarász hadonász.

hagy, (1), hagyás, hagyogat, hagyomány, hagyaték. Tájejtéssel: *hágy*.

hagy, (2) = *haj* v. *hej*: hagyma, = hajma.

hagy, (3), hagymáz, hagymázos.

hagy, (4), hagyigál, hagyigálás. l. *haj*, (1).

hagy, (5), hagyap, = pök, régies, hangutánzó.

hág, hágcsó, hágdos, hágdicsál. Rokona *ág*, ágaskodik.

haj! (1), baromnógató, üző, távolító szó: haj haj! hajt, hajtsár, hajsz, hajszol, haj hász, hajdú; hajít. V. ö. *hi!*

haj, (2) = *kaj*, görbedés, görbeség: hajlik, hajt, hajlós, hajlandó, hajlong, hajtogat, hajtóka, hajk.

haj, (3) = *héj*, ami valamit föd, takar, borít: haj (ször), hajatlan, hajma, hajlék.

haj, (4) = fehéret jelentő *hol*: hajnal, régenten: holval.

háj, hájaz, hájas, hájazatlan. A beleket s húst *héj* gyanánt takaró kövérség.

hák, torokhang hákog, hákogás.

hal, (1), ige: halás, halál, halálozik, halandó, halhatatlan, haldoklik. Rokona: *al*, alszik.

hal, (2), halánték = alanték az alszik gyökről, mint a németben: *Schlafen* és *Schläfe*.

hal, (3), fn. halas, halász, halászat.

hal, (4), = *hol*: halavány, halaványodik, halaványság, halaványít.

hal, (5), halad, halaszt, halogat, távolódás, tartósság alapértéményével. Rokona: *szal*, szalad.

hal, (6), halom, halmos, halmoz, halmozás, halmozott.

hál, (1), kedélyszó, hála, hálál, hálás, hálálkodik. Rokona: *ál*, áld, áldás. Hasonlók a szláv: *chwála*, *fála*.

hál, (2), háló, hálóz, hálódzik.

hall, hallás, hallomás, hallgat, hallgatódzik; hallk, hallkan.

hály, hályog, hályogos, hályogzik V. ö. *hóly*, hólyag.

ham, v. *hom*: hamu, hamv, hamvad, hamvaszt, hamvas, hamvaz. Régiesen: *hom*, homu. V. ö. *om*, omlik.

ham, (2), hamis v. hamos, hamisság, hamiskodik. Hasonló a német: *hämisch*.

ham, (3), hamar, hamarkodik, hamarság.

ham, (4), v. *hom*: hambár, hombár.

hám, hámos, hámoz, hámlik, hánt (hámt). Rokonai: *haj*, *héj*.

han, hanság, hant, hancsék. V. ö. *lan*, lanka, *len*, *lin*, lenkó, linkó. Alacson fekvésű süppedékes tér.

hang, hangos, hangzik, hangicsál, hangász, hangol. V. ö. *zen*, zeng.

hány, (1), ige: hányás, hánytat, hánykolódik, hányogat, hányakodik.

hány, (2), mennyiség kérdő, elemezve: ha-ny = me-nyi, mennyi.

hany, hanyatt, hanyatlik, hanyatlás, hanyag. V. ö. *lan*, lankad, és henye.

hap, hangutánzó: haps, hapsol, hapsi.

háp, hangut. *sáp*: hápog, sápog, a récze.

har, (1), kedélyhang: haragszik, haragos; harcz, harczol.

har, (2), hangut. haris, harkály, harang; hars, harsog, harsány.

har, (3), = *mar*: harap, harapdál, harapós.

har, (4), = *sar*, *sarj*, haraszt, harsság.

hár, (1), hárántos, háránték, hárántékos, háramlik, hárít. Kicsinyitve: *hir*, hirgál.

hár, (2), = *hám*, hárs, hártya. V. ö. *kér*, kéreg; latin cortex.

has, (1), fn. hasal, hasas, hasló. Hasonló a hellen: γαστήρ.

has, (2), hasad, hasadék, hasít, hasogatás, hasáb; hasonlik.

hat, (1), ige: hatás hatalom, hatalmas, hatalmaz, ható, hatóság. Mint tehetőigének képzője vékonyhangon *het*: jár-hat, kel-het.

hat, (2), számnév: hatan, hatod, hatos, hatvan.

hát, hátra, hátul, hátas, hátrál, hátság.

haz, v. *ház*: haza, hazai, házal, házas, házasodik. Olaszul: *casa*, ném. *Haus*.

haz, hazud, hazug, hazugság, hazudtol.

heb, hangut. hebeg, hebegés, hebetel, hebehurgya. Vastaghangon: *hab*, habog.

hed, heder, hederít. Vastaghangon: *had*, hadar, *sad*, sadar. Alapértéménye: forgó mozgás.

heg, (1), heged, hegedés, hegeszt, (jeged, jegedés?)

heg, (2), hegedü, hegedül, hegedüs. Tájejtéssel *hed*, hedegü (idegü, ideges hangszer?)

hegy, (cuspis) hegyés, hegyéz, hegyésít; hegy (mons) hegyes, hegyecske, hegység. Átv. ért. hegyke.

hej, indulatszó, hejhuj! hejehuja!

héj, = *haj*: kenyérhéj, héjas, héjatlan, héjaz.

hely, helyes, helyez, helyezkedik, helyecske; átv. ért. helyés, helyésél, helyésen, zárt *é*-vel.

hém, v. *höm*: hémpély, hömpöly, hémpélyég, hömpölyög, hémpérég, hömpörög, héngér, hémzség, héngérég. Rokonai: *göm*, gömöly, *gom*, gomoly *hom*, homor.

heny, henye, henyél. Vastagh. *hany*, hanyag, hanyagol.

her, (1), here, herél, heréczel; hereméh.

her, (2), éles *e*-vel, hervad, hervaszt, hervatag. Rokona: *sor*, sorvad.

her, (3), hangut. herákol, hereg, herreg, herseg.

hess, madarakat üző szócska. Hess innen! hesseget, hessegetés.

het, hetvenkedik, hetvenkedés. Forditva *vet*, vethenkedik, = hányjaveti magát.
hét, tőszámnév, ékvesztő-heted, hetes, hetven, hétfő v. hetfő.
hev, (1), hever, heverés, heverész. Rokona: *hév*, hévizál.
hev, (2), = *öv*: heveder, ami öv gyanánt kerit valamit = öveder.
hí, (1), hi-ú hiuság, hiv, hivalkodik; hiány, hiányzik, hiányos, hiánytalan; hitvány; hiba, hibázik, hibátlan.
hi! (2), lovat nógató szócska. Hi fakó! Máskép: *gyi! deh!*
hi, (3), elvont gyöke hisz, hitet, hit, hitel, hiteget szóknak és származékaiknak.
hí, v. *hü*, (4), hideg, hidegszik, hiv, hives, hüv, hüvös. Ellenkező értelményü: *hé*, *hő*.
hib = *lib*, az alásüppedés, lemerülés alapértelményével: hiharcz, hibók, hibban, hibbant.
hid, hidor, *had*, = hadar, *sad*, sadar.
hid, v. *híd*: hídal, hídas, hídaz, hidlal.
him, v. *hím*: himlik, hint, hímez, hímes, himlő. V. ö. *om*, omlik.
hin, (1), = *in* fn. hinpók = inpók, hinpókos, inpókos.
hin, (2), hinta, hintáz, hintó, hindzsa, hinár, himbál (hinbál). Elöleh nélkül rokona: *in*, inog, ingat.
hinny, hangutánzó: hinnyog, hinnyogás. Hasonló: *vinny*, vinnyog.
hip, v. *hopp*, széles kedvü indulatszó hiphop! hopsza! A szökés, ugrás alapértményével. Egyezik vele a német: *hüpfen*.
hír, néha ékvesztő fn. híres, hiresztel, hirtelen, hirdet, hírhedik.
his, hiska, hiskó, v. viskó. A *ház* szónak kicsinyitett változata, = házikó.
híz v. *hiz* vékonyhangu ragozással: hizeleg, hizelkedik. V. ö. *íz*, izlik.
híz, v. *hiz*, vastaghangu: hizás, hizik, hizodalmas, hizóka, hizlal. Rokona: *íz*, izom, izmos, izmosodik.
hó, (1), = *hov*, v. *hav*; hovas, havas, havazik, hód.
hó, (2), megállító parancs szó: hó ha! hódit, hódúl.
hóly, hólyag, hólyagos, hólyagzik; V. ö. *hály*, hályog.
holl, hangut. holló (hor-ló), hollós; hollároz.
hom, (1), homály, homályos, homályosit, homályosodik.
hom, (2), = *gom*, *kom*: homorú, homorodik, homolít, homolka, homlok.
hom, (3), homok, homokos, homu. Elöleh nélkül = *om*, omlik. A *homok* és *homu* (hamu) omlékonyak.
hon, honi, honos, hontalan, honn, sehonna. Rokona a német: *heim*, török *kon-mak* am. lakni.
hón, hón-al, hón alatt, hón alá fogni valamit.
hop, hoporcs, hoporcsos, hoporj, hoportyag.
hor, (1), hajlott, görbült valami; horog, horgas, horgad, horgaszt, horgony, horgász.
hor, (2), metszés, dörzsölés értelményével: horhol, horzsol, horny, hornyol, horhó.
hor, (3), beesett, csappant; horpad, horpasz, horpaszt.
hor, (4), hangut. horcz, horczog, horty, hortyan, hortyog, horkan, horkol.
hor, (5), = *hoz* ige: hord, hordogat, hordoz.
hor, (6), hordó, talán = gordó, gördü lékeny tulajdonságától?
hór, magasság: hóri, hórihorgas, nagy magas. Elöleh nélkül: *ór*, órias, óriás.
hosz, hossz, hosszu, hosszuság, hosszas, hosszit.
hoz, (1), ige, hozás, hozatal, hozakodik, hozomány.
hoz, névrag = *od*, oda, ház-hoz, ház-oda.
hő, = he-ü, heves, mint: *bő* = be-ü, be-ő.
höb, hangut. höbög, höbögés, höbögő: V. ö. *hab*, habog, *heb*, hebeg.
hök, v. *hők*: hökken, hökkent, hököl, hököltet.
höl, höle, máskép *héla* = üres, hiányos. Rokona: *héj*, *híj*, ném. *hohl*.
höm, hömb, hömp, hömböly, hömpöly, hömbölyget, hömpölyget. V. ö. *göm*, gömböly.
hör, hangutánzó: hörög, hörgés; hörp, hörpöl, hörpent; hörcsök, hörcsökös.
hu! v. *huh!* visszaborzadási kedélyhang, és a bagolymadár természeti hangja: huhog.
hucs! disznóüző szócska, vékonyh. *hücs!*
huj, víg kedélyszó: hejhuj, hejehuja, hujj, hujjogat.
hull, hullás, hullat, hulladék, hulla.
huny, hunyorog, hunyorgat, hunyorít, hunyorodik; hunny, hunnyászkodik. Rokona: *kuny*, *suny*.

hup, (1), hangut. hupog, hupogás, huppan, huppant, huppolag, hupora, hupi (kék), a hupálásnak, verésnek kék foltja.
hup, (2) = *kup*, *csup*: hupa, csomó, hátahupás, kinek a hátán púp van.
hur, (1), hangut. hurít, hurogat; hurut, hurutol, hurukkol; hurgya, hebehurgya.
hur, = *hor*, (2), hord: hurczol, hurczolgat.
hur, (3), hurok, hurkol, hurkolás. Elöleh nélkül: *ur*, urok.
húr, húros, húroz. Egyezik vele a lat. *chorda*.
hus, hangut. husáng, husángol, fordítva: *suh*, suháng.
hús, húsos, húsosodik, húsosság.
húsz, tizedes számnév: huszad, húszas.
húg, v. *hug*, fiatalabb nötestvér, kihangzással: huga, hugám.
húgy, (1), a régieknél am. csillag, *hód* v. *hold*-ból alakúlva; többesben: húgyak.
húgy, (2), fn. többesben, húgyok, húgyos, hugyozik, hugyozás. Másként: *húd*.
húz, húzavona, huzakodik, huzmény, húzogat, huzódozik.
hüm, hangut. hümmög, hümmögés.
hü, (1) = *hív*, a *hisz* igének gyöke: hüség, hütelen, hívség, hívtelen.
hü, (2), hüvös, hüvít, hüt, hütözik, hütöget. V. ö. *hi*, hideg.

J.

ja v. *jo*, jav, jov, javas, jovas, javasol, jovasol, jobb, javit, javul, jó, jós; jósol, józan. Rokona *i*, az *ig* jog, *igaz* jogos, *igazság*, jogosság szókban.
jaj, fájdalmas kedélyszó: jajgat, jajong, jajdúl, jajdít, jajász = gyász.
jar v. *jár*: jargal, régies, am. nyargal; járás, járat, jártat, járdogál, járkál.
ját, (1), névtárs, névrokon, drusza. Székely szó. A török *ad* am. név s innen *addás* névtárs.
ját, (2), játék, játszik, játszodik; a szanszkritban: *gud*.
jáv, jávor, másképp: *juh*, juhar, *ih*, ihar. A szláv nyelvvel közös.
jegy, jegyes, jegyez, jegyzék, jegyzet, jegyzö. Tájejtéssel: gyegy.
jég, ékvesztö fn. jeges, jegesedik, jegesít, jegecz, jegeczes.
jel, jeles (signatus), jelés (insignis), jelez, jelen, jelent, jelenet, jelel, jellem, jelleg.
jer v. *jér*: jerke, nösténybárány; jércze, nösténycsibe, fiatal tyúk.
jog, jogos, jogosít, jogosúl, jogtalan, l. *ja*, *jo*.
joh v. *ju*, 1) máj, belsö részek, tájejtéssel: *gyuha*, régiesen, *jonha*, 2) a szekérben *juha*, a rúd szárnyát tartó fa.
juh v. *ih*, juhász, ihász, juhos, ihos.
jut, jutás, jutalom, jutalmaz, juttat, jutányos.
jö v. *jöv*, jödögél, jövedelem, jövevény, jövet, jövetel, jövendöl, jön. Változattal: *gyö*, gyül, gyüjt.

K.

ka, kaka, kakál, kakás. Mint csunyát és roszat jelentövel egyezik a hellen: κακός.
kab, 1) kaba, babócza; 2) kabona: 3) = *kap*, kapar.
káb, kába, kábít, kábúl, kábaság. V. ö. *csáb*.
kacs, v. *kács* (1) hangut, kacsa, kacsáz, kácsa, kacsér. V. ö. *gócz*, gócza.
kacs, (2), görbére hajlás: kacska, kacsínt. V. ö. *kan-cs*.
kacz, (1), kedélyhang: kaczag, kaczagás, kaczagtat.
kacz (2) = *kasz*: kacza, kaczor, szölömetszö v. kertészkés.
kacz, (3), kaczér, kaczéros, kaczérkodik, kaczki, kaczkias. V. ö. *kecz*.
kad, 1) kada = gödör, 2) kadarka, szölöfaj.
kád, kádas, kádár. Héber. *kad*, lat. *cadus*.
kaff, hangut: kaffan, kaffant, kaffog, kaffogás.
kagy v. *kágy*: kagyló, kágyilló. V. ö. *kígy*, kígyó.
kah, hangut. kahol, kahicsol, kahicsál. Vékonyh. *keh*, kehel, *köh*, köhög.
kaj, (1), hangut. kajabál, kajált, kajdacs, kajdász, kajhol. Másként *ki*, kiált.

kaj, (2), görbeség: kajács, kajcs, kajcsos, kajmó, kajla, kajsza.
kaj, (3), kajtat, kajtár, kajtárkodik, kajtárság.
kak, (1), hangut. kakas, kakuk, kakukkol.
kak (2) = *kuk*, hangut. kakucs, kakucsál.
kák, (1), hangut. kákog, kákogás.
kák, (2), káka, kákás, kákics.
kal, rokon a görbeséget jelentö *kaj* gyökkel: kaliba, kalimpa, kalimpázik, kalisztál, kalinkó, kalafa, kaland, kalandor, kalandoz.
kam, (1), görbeség: kamó, kampó, kampós, kankalék (kamkalék).
kam, (2), tunya, meggörbedt mozgás: kamasz, kammog, kamuti. V. ö. *kom*, komondor.
kám, kámpol, kámpolódik, kámpicsorodik.
kan (1) = *kon*: kanász, kanozik, kandúr, konda, kondás.
kan (2) = görbeséget jelentö *kam*: kancs, kancsal, kancsalít, kándi, kandics, kandikál.
kany, görbeség: kanyar, kanyarít, kanyarodik, kanyarog, kanyargat, kanyó, kanyúl. V. ö. *kony*, konya.
kány, kánya, madárhang, és név.
kap, (1), ige, kapos, kapdos, kapkod, kapsi, kapaszkodik, kaptat, kapczáskodik. Latin *capit*.
kap, (2). kapa, kapar, kapargat, kapál, kaparász. V. ö. *kop* (4).
kap v. *kop*, (3), koponya (caput).
kar v. *kár*, (1), hangut. karál, karattyol, karicsál, karvaly, kárál, károg, káromol, káromkodik, kárakatona.
kar, (2), kerekded vagy görbés valami: karaj, karé, karél, karélat, karika, karima, karing, karingós, karám. V. ö. *ker*, kerek, *kör*, körös.
kar v. *kár* (3), éles, hegyes, metszö: karcz, karczol, kard, karom, karmol, karda, kardács, karó, kárt, kártol. V. ö. *ger*, gereben, gerely.
kár, káros, károsít, kárhozik, kárhoztat.
kas, (1), kasmatol, kastos. Rokona: *kaj*, kajtat, kajtár.
kas v. *kos*, (2), kasornya, kosár, kosaras, kosaraz. Közös a szláv nyelvvel.
kasz, kasza, kaszál, kaszás, kaszab, kaszabol.
kat, hangut. katakol, katangol, kattan, kattant, kattogás. V. ö. *kot*, kotog.
katy v. *koty*, hangut. katyfol, kotyfol, katymál, kotyvál, kotyvaszt, kátyol. Alapérteménye: locspocsféle habarék.
kav v. *kev*, kavar, kever, kavarék, keverék.
kav, *kov*, *köv*, kavics, kova, kovarcz, kövecs.
kaz, kazal, kazdag, régies a mai ‚gazdag' helyett.
ke, kedélyre tetszetösen ható: ké, kéj, kegy, kéncs, ked, kedv, kedves, kedvez, kény, kell, kees v. kies.
keb, kebel, kebelez. V. ö. *öb*, öböl, öblöz.
kecs, (1), kecske, kecskés, kecskebukázik.
kecs, (2), kecses, kecsesség, kecsegtet.
kecz, keczél, keczebecze, keczmereg, rokon *kecs* gyökkel.
ked, kedv, kedves, kedvel, kedvez, kedvesség.
kegy, kegyel, kegyelem, kegyelmes, kegyelmez, kegyetlen. V. ö. *gegy*, gegyel.
keh, hangut. kehel, kehes, kehécsel; másképp *köh*, köhög.
kék, (ég, coelum, törökül: *gök*), kéklik, kékes, kékség. V. ö. *kök*, kökény, kökörcs.
kel, (1), hangut. kelep, kelepel, kelepelés. V. ö. *ker*, kerepel.
kel, (2), ige: kelés, kelet, keletkezik kelendö, kelt, kelevény; a törökben *gel-mek* am. jönni.
kel, (3), tetszés alapértеményével: kell, kellem, kellemes, kellemetlen, kellett, kelletlen, kellö.
kel, (4), görbedési jelentéssel: kelentyü, kelekóla, kelepcze. Vastaghangon: *kal*, kalinkó.
kem, kemény, keményedik, keményít, keményül, keménység. V. ö. *kö*.
kém, (1), a vigyázásra, ébrenlétre vonatkozó *ém* rokona: kémlel, kémség, kémeskedik.
kém, (2), kémél, kémélés, kémélet. Kényes, kedvezö bánásmód.
ken, ige: kend, kendö, kendöz, kenés, kenöcs, keneget.

kén, kénkő, kénköves, kéneső, kéneny.
keny, kenyér, kenyeres, kenyerez, átvetve: kerény.
kény, kényes, kényesség, kényeztet, kénytelen, kénytelenség. Gyökeleme a tetszésre vonatkozó *ke* v. *ké*.
kep, (1), kepiczkel, kepiczkelődik, azaz kipkedve mozog.
kep, (2), kepe, kepéz. V. ö. *kup*, kupacz.
kép, (1), képes, képez, képzel, képzeleg, képződik. Alapérteménye: hasonlati alak.
kép, (2) = *kóp*, kópja. V. ö. *bök*.
ker, (1), hangut. kerep, kerepel, kereplő, kerreg, kerra, kericzél.
ker, (2), kereng, kerget, kerít, kerül, kerdül, kergeteg, kerek, kert, kertecz (ketrecz). V. ö. *kör*, *kar*.
kér, (1), kéreg, kérges, kérgesedik. Alapérteménye: testet kerítő hártya. Rokona a latin: *cortex*, *corium*, *crusta*. Vastaghangon v. ö. *hár* hártya.
kér, (2), ige: kérés, kérelem, kérlel; kérd, kérdés, kérdez. Rokona a latin: *quaer*-o, s fordított *rog*-o.
kér, (3), kérődik, kérődzés, kérődzik. Alapértelemre hasonló hozzá a fordított vastaghangu: *rág*, rágódik.
kér, (4), kérkedik, kérkedés, kérkedékeny. Rokona a tetszetést jelentő *kell*, kellet.
kes, (1), kese, kesely, keselyü. V. ö. *kesz*, keszeg (Albula, Weissfisch).
kes, (2), keser, keserü, keserv, keserves, kesergés, keserít, keseredik.
kes, (3) = *kis*: keskeny, keskenyít, keskenyedik = széle kicsinyedik.
kés, (1), fn. késes, késel. A régieknél am. kard. Mint metsző eszköznek rokonai mély hangon: *kasza*, *kaczor*.
kés, (2), késik, késő, késedelem, késlel, késés.
kés v. *kís*, (3), késér, kísér, késért, késértés, késértet.
kész, készít, készítés, készül, készület, készülődik, készség, késztet.
ket v. *két*, tőszámnév; kettő, kedd, kétely, kételkedik, kétes, kétség.
kety, hangut. ketyeg, ketyegős, ketty, kettyen, kettyent. V. ö. *koty*, kotyog.
kev, (1), kevereg, keverés keverget. Vastaghangon: *kav*, kavar.
kev, (2), kevély, kevélykedik, kevély. V. ö. *kény*, kényes.
kév, kéve, kévés, kévéz. V. ö. *köt*, kötés és *csév*, cséve.
kez, kezd, kezdés, kezdet, kezdődik, kezdemény.
kéz, ékvesztő fn. kezel, kezes, kezeskedik, keztyü, kezkenő.
ki v. *kü*, kinn v. künn, kivül v. küvül, kilső v. külső. Fordítva hasonló a hellen *ἐκ*, latin *ex*.
ki, névmás, kié, kinek, kit, kik, stb. Egyezik vele a latin *qui*, *quis*, persa, török *ki*.
kics, kicsi, kicsiny, kicsinyít, kicsinyedik. Máskép~: *kis*. Csupasz gyöke *ki*, azonos *ka*, *ke* kicsinyítő képzőkkel.
kígy v. *kigy*, kígyó, kígyós, kigyódzik. V. ö. *kágy*, kagyló, és fordítva: *gyík*.
kik, kakashang, kikiri, kikirít, kikirikol. Máskép~: *kuk*, kukoríkol.
kil, kilincs. V. ö. kalantyú, *kel*, kelentyü és *kulcs*.
kín v. *kén*, kínál, kénál, kínálkozik, kínálgat. A *ké* kedélyszóval rokon.
kín v. *kin*, kínos, kínoz, kínszer, kínszerít.
kir, hangut. kirrog, kirrant. V. ö. *kár*, károg.
kis v. *kes*, kisálkodik, kisaság. Rokona: *küz*, küzd, küzködik.
kív v. *kiv*, kíván, kivánat, kivánkozik, kivánság. Régiesen és tájdivatosan; *kév*, kéván. Rokona: *kéj*.
ko, békahang: koák, koákol, koákolás, lat. *coaxo*.
kob, (1), hangut. koborcz, koborczol; koboz.
kob, (2), gömbölyüség: kobak, kobakfej = tökfej.
kób, kóbog, kóbor, kóborol, kóbolyog.
kocs, (1), kocsány, kocsony, kocsord. V. ö. *kacs*.
kocs, (2), kocsi, kocsis, kocsikázik, kocsizás.
kócs v. *kolcs*, kócsag, kócsagos, kócsagtoll.
kocz, (1), hangut. koczog, koczogás, koczogtat, koczint, koczczant, koczódik. Ütés, ütközés hangja.
kocz, (2), koczik, kuczkó. V. ö. *gócz*.
kócz, kóczos, kóczosodik, kóczoz, kóczipor.

kod, tyúkhang: kodács, kodácsol, kodkodács.
koh, hangut. koha, kohol, kohó, V. ö. *kov*, kovács.
kok v. *kak*, hangut. kokas, kakas, kakaskodik. Francz. *coq*, horvát *kokot*.
kók, ütési hangut. kókál, kókányoz.
kol, hangut. kolomp, kolompol, koltant, koltog.
kól, görbe irányu, csavargó mozgás, kóla, kólál, kelekóla, kólézol. V. ö. *kal*, kalézol, kalóz.
kom, (1) = *gom*, gömbölyüség, csomósság, dudorodás: komp, kompol, kompoty, komló, konty, kondor, konkoly.
kom, (2), komor, komorodik, komorság, fordítva hasonló: *mog*, mogor, mogorva.
kom, (3), komondor, kuvasz, juhász kutya.
kon, (1), ütési hangutánzó: kong, kongat, kondít, kondúl.
kon, (2), konok, konokság. V. ö. *gon*, gonosz.
kon, (3), kontat, kontatás, kontató. V. ö. *kín*, kínszerít.
kony, (1), görbedö lehajlás: konya, konyít, konyúl. V. ö. *kany*, kanyar.
kony, (2), konyorálás. V. ö. *köny*, könyörög.
kop, (1), ütési tompa hang: kopog, kopogás, kopogtat, koppan, koppant.
kop, (2), kopik, kopár, kopasz, koptat.
kop, (3) = *kap*, kopó, vadat elkapó eb, város kopója, fogdmegje.
kop, (4), héj, takaró, burok: kopács, kopácsol, kopoltyú (koporsó?).
kor, (1), hangut. korog, korgás, korogtat, korgatyú; korty, kortyog; kornyikál.
kor, (2), idökör: koros, korács, kora, korán, koránl.
kor, (3), koptató dörzsölés: korhol, korhad, korcsolya, korhál, korpa, kornicz, korbál, korsin. V. ö. *hor*, horhol, horny, horzsol.
kor, (4) = *kör*: korong, korlát, korcz, korszovát, (korona?).
kor, (5), görbedés: kornyad, kornyaszt. Hasonló: *gor*, gornyad, *gör*, görnyed.
kór, (1), kóros, kórosodik, kórság. V. ö. *gor*, gornyad. Hasonló a szláv: *choroszt*, német: *krank*.
kór, (2), kóró, kóródzik; rokon *kor* (3) gyökkel, *korh-ad* szóban. A törökben *kuru* am. száraz.
kór, (3), a körös járás alapértményével: kórász, kóriczál, kórál.
kos, fn. kosol, koslár; koslat, kosta.
kosz, (1), koszos, koszosít, koszosodik.
kosz, (2), talán am. *kor*, magas hangon *kör*: koszorú, koszorús, koszorúz. Szlávul koszira, koszirka.
kot, (1), hangut. kotog, kotak, kotakol, kotlik, kotlós, kotkodács, kotoka, kótis.
kot, (2), kotonoz, kotor, kotorász, kotrész, kotnyeles.
koty, hangut. kotyog, kotty, kotytyan, kotytyant, kotyvál, kotyfol, kotyó, kotyogós, kitykoty.
kov, (1) = *kav*, *köv*: kova, kovacs, kavics, kövecs.
kov, (2) = hangut. *koh*: kovács, kovácsol, kohács, kohácsol.
kov, (3), burok, héj: kovålik, kovad, kovaszt. V. ö. *kop*, kopács.
kóv = *kob*: kóvályog, kóbolyog. V. ö. *csóv*, csóvál.
kö v. *köv*: kövecs, köves, kövez, kövezet.
köb, köböl, köblös, köbölnyi. Lat. *cubulus*, ném. *Kübel*. V. ö. *kup*.
köcs, köcsög, köcsöge, köcsögös. Alapértménye sudár, karcsu, hegyes.
köcz = *köt*: köczöle = kötöle, kötény.
köd, ködös, ködösít, ködösödik.
köh, torokból szakadó hang: köhögés, köhécsel, köhint. V. ö. *keh*.
kök = *kék*: kökény, kökényes, kökörcs. kökörcsín.
köl = *kel*: költ, kelt, költözik, költség.
köly, kölyök, kölykes, kölykezik.
köny, (1) = görbedést, hajlást jelentö *kony*: könyök, könyv (volumen), könyöleg, könyök. Rokonai a hellen: *γόνυ*, lat. *genu*, ném. *Knie*.
köny, (2) = *göny*: könyü, könny, könnyes, könnyezik.
köny, (3) = *kuny*: könyörög (kunyorog), könyörgés.
könny, könnyü, könnyed, könnyít, könnyebbedik, könnyebbít.
köp, (1) = *göb*, tömött, zömök, gömbölyü: köpczös, köpü, köpülö, köpöcze.

köp, (2) = *kop*, burok, héj : köped, köpeszt, köpeny.
köp, (3), l. *pök*.
kör, (1), körny, környék, környez, körös, körül, körít.
kör, (2) = *kar*, hasító, metsző, éles : köröm, körmöl, körmös, karom, karmol, karcz, karczol, karamzsál.
kösz, (1), hangut. köszörű, köszörül, köszörűs, köszörülődik. Lat. *cos*.
kösz, (2), köszvény, köszvényes, köszvényesedik.
kösz, (3), köszön, köszönt, köszöntés, köszönget, köszöntet.
köt, ige: kötekedik, kötél, köteles, kötelesség, kötelez, kötény, kötöz.
köv, (1), követ, követség, következik, következés; rokona *kü*, honnan, *küld*, tehát követ am. küldött.
köv, (2), követel, követelés, követelő.
köv, (3), *göb*, gömbölyü, teljes : kövér, kövéredés, kövéredik, kövérség.
köv, (4) = *köp, kop*, héj, burok : köved, köveszt.
köz, közös, közösség, közönség, közep, közel, közeledik, közelít.
krák, tisztátalan retyegő torokhang : krákog, krákogás.
ku, hangut. kuasz, kuvasz, kutya, kuszi. Hell. κύων, lat. *canis*, ném. *Hund*.
kucz = *gug*, öszvezsugorodás : kuczorog, kuczorodik, kuczorít.
kuh, hangut. kuhog a róka, midőn ugat; kuhant, kuhi.
kuk, (1), hangut. kukuk, kukucs, kukk, kukkan, kukorikol.
kuk, (2) = *gug*, hengerded, gömbölyü : kukacz, kukor, kukori, kukorodik, kukora, kukoricza, kuksul (gugsol); kukó, kuku, kukojcza.
kul, (1), gömbölyü, dudorú : kulacs, kulak = ököl.
kul, (2) = *kum*, meghajlás, görbedés : kullog, kullogás.
kul, (3), kulcs, kulcsos, kulcsár. V. ö. *kal*, kalincs, kalantyú.
kum v. *kun*, meghajlás, görbülés : kumik, kunik, kunczorog, kunhátas.
kup v. *kúp*, kupa, kupak, kupalag, kupacz, kupoz; kupor, kuporgat.
kur, (1), erős állati kiáltó hang: kurjant, kurjogat, kurrogat, kuruttyol. V. ö. *hur*, hurít.
kur, (2), körös futkozás : kurittol (cursitat), kurittolás.
kur, (3) = *gur* : kurtula, hajósok dorongja, kurtulás, ki a vontató kötelet tovább gurdítja.
kur, (4) = *kór*, kuruzsol, kórosol, kuruzslás, kóroslás.
kusz, kuszma, kuszmál, kuszmálodik.
kúsz = *csúsz* : kúszó növények, fára kúszni.
kut, (1) = *kis* : kutak, kicsike, törpe; török *kücsük*.
kut, (2), kutat, kutatás, kutató. V. ö. *mot*, motat.
kút, fn. kútas, kúti, v. kuti.
kuty, (1), kutya, kutyálkodik, kutyó, kutyagol. Hangutánzó.
kuty, (2) = *kuk, gug* : tekeredett, csavart, görbére hajlott : kutyorék, kutyorodik.
kúty, kútya, (házikó) V. ö. *huty*, hutyolló, *kuny*, kunyhó. Ném. *Hütte*, szláv. *kútya*.
kü = *ki*; kül, küld.
kük = *kék, kök* : kükörcs, küklik.
kül, fordítva *lük* (lök): külü = lükü, lökö.
kür, kürt, kürtöl, kürtös, kürtöly. Rokona a latin : *cornu*, ném. *Horn*, hell. κέρας.
küsz, küszöb = közöb, közep, az ajtónyilás középtalpa.
küz, küzd, küzdelem, küzdés, küszködik. V. ö. *kis*, kisálkodik.

L.

la v. *lá*, nézésre intő, figyelmeztető : lám, láé, lát, látszik.
lab, (1), = *lap* : laboda, lapulevelü zöldség neme.
lab, (2), = *lob* : labda, lapdás, lapdázik.
lab, (3), hangut. = *hab* : labatol, habatol, habog.
láb, lábas, lábatlan, lábol, lábos (edény), lábad, lábadoz. Mint az állati test alsó tagját jelentő szónak elvont gyöke *la*, *le* (alá), honnan : *láb* v. *láp* = alacson fekvésü mocsáros, ingoványos hely.
lább, ige = uszkál, folydogál, lábbog, lábbó hajó. V. ö. *leb*, lebeg.

laf, (1), = *lef* : alálóggás : lafog, lafancz (fityegő rongy).
laf, (2), hangut, lafatol (habatol, habsol) a kutya, midőn iszik.
lagy v. *lágy* : lagymatag, lágyít, lágyság, lágyúl.
laj, lajha, lajhár, lajhó. V. ö. *lej*, lejt.
lak, 1) fn. és ige: lakik, lakás, lakható, lakos, lakosság, lakatlan; 2) evésivás: lakozik, lakozás, lakzi, lakoma, lakodalom; 3) = alak, báb, székely szó.
lam, = *lom* : lamos = hugyos, lampos, lompos.
lan, (1), aláhajlás : lank, lankad, lankaszt, lankatag. V. ö. *le*, lenn.
lan v. *lán*, (2), lobogó mozgás : lang, láng, langol, lángol, lángos, langos haj = szélnek eresztett haj.
láncz, lánczol, lánczos.
lap, alacson, tertyedt : lapát, lapít, lapúl, lapos, lapály, lapácz, lapány, lapoczka, lapu, laponya, laposka, lappad, lappang, lappancs, lappantyú. Vékonyhangon : *lep*, lepény.
las, lassu, lassít, lassudik. V. ö. *lus*, lusta.
laty = *loty*, *locs*, hangutánzó : latyak, latyakos.
laz, a maga nemében üres, hiú, ritka, tartalmatlan : laza, lazás.
láz, lázad, lázaszt, lázít, lázong.
le, igekötő : lenn, lent, leebb, lejt, lejtő, lefeg. Fordítva vastaghangon : *al*, alá. Ellenkezője : *fe*, fel.
le v. *li* : leány, liány, leányos, leányzó.
lé v. *lev* : leves, letykó, lötye. Híg, folyékony test.
leb = *lib*, *lob*, könnyü mozgás a levegőben: lebeg, lebenyő, lebernye, lebben, lebbent, lepke (lebke, lebegő).
lecs, hangut. lecseg, lecscsen. V. ö. *lics*, licseg, *locs*, locsog.
led, ledér, ledérkedik, ledérség. V. ö. *lid*, lidérez, *lód*, lódít.
leg, (1), legel, legelész, legeltet, legelő.
leg, (2), legény, legénykedik, legénység. V. ö. *led*, ledér.
leg, (3), felső fok előképzője : legjobb, legnagyobb; am. elig. Eléjön határozóknál is : legott, legelül, legutól.
légy, *legy*, könnyü mozgás, mint a németben: *Fliehen*, és *Fliege*: legyes, legyeskedik. legyez, legyint.
leh, hangut. lehel, lehelés, lehelet, leheg, V. ö. *lih*, liheg, *lél*, lélek.
léh, üres, tartalmatlan, laza : léha, léhás, léhásodik. Fordítva v. ö. *hé*, *hi*, héj, hiu.
lék, általán bevágott mélyedés, *lik*, *lók*, *lök*. Egyezik vele a ném. *Loch*. Elvont gyöke *le*, mint *fék*-é: *fe*.
lel, ige: lelés, lelemény, lelet.
lél = *lehel* : lélek, lélekzik.
lem = *lep*, *lap* : lemez, vas lemez, réz lemez, laposra vert vas, réz; lat. *lamina*.
len, (1), fn. azonos a latin *linum*, ném. *Lein* szókkal.
len, (2), lencse, (lapos szemü hüvelyes vetemény), lat. *lens*, ném. *Linse*.
len, (3), függő mozgás : leng, lendít, lendül, lengeteg, lengedez.
lep, ige : leped, lepenyeg, lepedő, lepel, lepleg.
lép, (1), ige : lépés, lépeget, léptet, lépcső. V. ö. *láb*, lábító.
lép, (2), fn. lépes, lépez. V. ö. *lén*, leves.
les, ige és fn. lesdegél, leskelődik, lesbeteg. Elvont gyöke *le* = alá.
lev = *leb* : leveg, levegés, levegő, lebeg, lebegő.
lev = *lep*, *lap* : levél, leveles, leveledzik.
léz, csavargás, tekergés : lézeg, lézeng. Rokona : *löd*, lődörög.
lib, (1), hangut. liba, libucz, libuska.
lib, (2), könnyüd mozgás, lebegés : libeg, libben, libbent. Fordítva : *bil*, billeg
lics, *locs*, ikerített hangut. licseglocsog, licsegéslocsogás, licscsenlocscsan.
lih, fáradt, nehézkés lehelés : liheg, lihegés.
lik, likad, likaszt, likas, likócs; másképp : *lyuk*, *lék*, *lók*.
lim, = mozgást jelentő *lom* : limba, limbál, lomba, lombál.
lin = *len* : linka, linkó, linkás, lenka, lenkás, lábak alatt suppedő ingovány.
lip, = *lib*, *leb*, kicsinyes függő mozgás : lipiczkél, lipinkáz, lipong, liponka.
lisz, liszt, lisztel, lisztes, lisztesedik.
lity, 1) hangut. lityloty; 2) függő mozgás : lityegfityeg.

ló v. *lov,* loval, lovag, lovagol, lovas ; lót, lótás.
lob, lobog, lobogó, lobogás, lobogtat, lobban, lobbant. Vékonyhangon : *lib,* libeg, *leb,* lebeg.
lób, lóbál, lóbálgat. V. ö. *lóg,* lógál, lógáz.
locs, hangut. locsog, locscsan, locscsant, locska, locskos, locsos, locsadék.
lód, lódít, lódúl. V. ö. *lót,* lótás.
lóg, lógáz, lógázkodik, lógázás, lógó, lógat. Függő mozgás.
loh, (1), lohad, lohaszt, az alászállás, apadás alapértelményével = *leh,* lehed.
loh, (2), hangutánzó : lohol, loholás.
lom, (1), = *lam :* lomos, lompos.
lom, (2), aláfüggő, lóbálódó valami : lomb, lombos, lomba, lombál; lomha, lomhaság.
lop, ige : lopás, lopogat, lopakodik, lopódzik, lopva. V. ö. *lap,* lappang.
loty, lotyog, lotytyan, lotytyant. V. ö. *locs,* locsog, hangut.
lő v. *löv,* ige : lövés, lövet, lövöldöz.
lőd, lőding, lődör, lődöri, lődörög. V. ö. *lód,* lódúl.
lök, ige : lökés, lökdös, löködik, löktet.
lőty, csunya lé, locs : lőtye, létye, letykó.
lucs, lucsok, lucskol, lucskos. V. ö. *locs,* locsos, *lust,* lustos.
lúd, ludas, átv. ért. csaló, esküszegő.
lúg, lúgos, lúgoz; németűl *Lauge,* lengyelül *lug,* latinúl *lix.*
lük, lükötriumph, lüktet, lükü. Fordítva : *kül,* külü.

LY.

lyuk, lyukad, lyukaszt; máskép *lik, lék.*

M.

ma, mai, mán v. már, maság, mast v. most, mostanság.
má, = *bá,* mám, mámmám, mamlasz, mamuk.
macs, hangut. macsog, macska.
macz, macza, maczi, maczkó, cziczamacza.
mad, madár, madaras, madarász. Szanszkritúl *pat* am. repül.
magy = *mogy, bogy :* magyal, magyalos, magyaró. V. ö. *fagy,* fagyal.
mag, (1), fn. magv, magvas, magvasodik, magzik.
mag, (2), elv. gyök = nagy : magas, magasság, magaszt, magasztal.
mag, (3), magán, magány, magányos, magányosság.
mág, máglya. V. ö. *magas,* baglya.
máh, mához, máholás, változattal : *maj,* majzol. V. ö. *moh,* mohó.
máj, májas, májhus.
mak, (1), hangut. makog, makogás. V. ö. *mok,* mokog, *muk,* mukkan, *vak,* vakog.
mak, (2), makacs, makacsság, makrancz: makranczos, makrancsoskodik, makuj.
mák, mákos, mákoz. Szlávul *mak,* ném. *Mohn,* hell. *μήκων.*
mal, (1), malacz, malaczos, malaczozik.
mal, (2), malom, malmos, málmoz. Lat. *mola,* ném. *Mühle,* szláv. *mlin ;* rokon *mol* gyökkel.
mál, (1), bámuló, szájtátó értelemben : málé száju, málékodik. V. ö. *mél,* méla.
mál, (2), = *mell :* rókamál, hölgymál: aranymálé, (sárga begyü madár).
mál, (3), burkolt valami, göngyöleg: málha, málhás, málház. V. ö. *pál,* páló, *pól,* póla.
máll, mállik, mállás. V. ö. *vál,* válik.
mam, v. *mám,* szájtátogási hangut. mamuk, mamlasz, mámmám, mámor, mámmog. V. ö. *bam,* bamba, *bám,* bámész.
man, mankó, mankós, mancs, mancsoz. V. ö. *ban,* bankó, *bun,* bunkó.
mar, (1), ige: marás, marakodik, mardos, martalék, marczangol.
mar, (2), marad, maraszt, marasztal, maradék, maradhatatlan. Rokona a latin : *mora.*
mar, (3), a magasság alapértelmével : mart, martos. Rokona : *par,* part.
mar, (4), = *mor ;* marj, v. morj. V. ö. *or,* orj.

mar, (5), marok, markol, markos, maroknyi. Rokona a takarást jelentő *bor*, *bur*, borít, burok.
mar, (6), marha. V. ö. *bar*, barom.
már, márt, mártalék, mártás, mártogat. Vékonyhangon rokona : *mer*, merít.
más, másod, második, másol, másolat, másít.
mász,*ige, mászás, mászó, mászkál, mászkálás, csúszmász.
máz, mázol, mázolgat, mázoló, mázos. Egyezik vele a szláv *maz*.
me, (1), mely, melyik, menyi v. mennyi, mennyiség. V. ö. *mi*, mily.
mė, (2), mėgy, v. mén, menet, menetel, meny, mehet. Egyezik vele a latin *meo*.
med, (1) = *ned* : medv, nedv, medves, nedves, meder, neder, medencze. Hasonló a latin *madeo*, *mador*, *madidus*.
med, (2) = *met* : meddő, a régi nyelvben am. herélt, kimetszett heréjü.
megy, megye, megyés, megyer, megyéz.
méh, 1) méhanya, asszonyi méh; 2) rovarnem (apis): méhes, méhkas, méhész.
mek, kecskehang : mekeg, mekegés, mekegtet.
mel, meleg, melegít, melegedik, melegség.
mél, (1), méla, mélaság, méláz, mélázás. V. ö. *mál*, málészáju.
mél, (2), mélt, méltó, méltóság, méltat, méltatlan, méltóztatik.
mell, (1), fn. melles, mellesedik, mellez, melleszt.
mell, (2), mellett, mellé, mellől, mellék, mellékel.
mer, (1), ige : merész, merészel, merészkedik.
mer, (2), mered, mereszt, meredek, mereven.
mer, (3), önálló ige : merít, mereget, merül. V. ö. *már*, márt.
mér, mérés, méreget, mérték, mértéklet, mértékletes, mérsék, mérsékel, mérü.
mes, mese, mesél, mesélget, mesés. V. ö. *besz*, besze.
mész, ékvesztő fn. meszel, meszelő, meszes.
met, metsz, metzgérel, metél, metélget. Hasonlók a latin *meto*, *mutilo*, német *metzeln*.
mez, mezes, meztelen, meztelenít, meztelenség, (ele)mezne; mező. V. ö. *ved*, vedlik.
méz a *méh* szóval egy eredetü : mézes, mézesít.
mi, mily, milyen, minő = minemü, miség, midőn (miidőn), *míg* (miig). Törökül : *ne*.
mil = *vil* = *pil* : fényes, ragyogó : milling, villám, pilinga.
min v. *men* : mind, régiesen : mend, mindnyájan, minden, mindenség. V. ö. *mon*, monnó.
mir, mirígy, mirígyes, mirígyesít.
mí v. *mív* : mível, míves. V. ö. *mü*, müves, *mú*, munka.
mocs, mocsok, mocskít, mocskos, mocskosodik, mocsár, mocsola. V. ö. *pocs*.
mocz = *moz*, moczczan, moczczanás, mozzan, mozzanás.
mogy, mogyoró, mogyorós. V. ö. *magy*, magyal, *bogy*, bogyó.
moh, (1), fn. mohos, mohosodik, moha, mohar, mohozik.
moh, (2), szájtátó-evési vágy : mohó, mohókodík, mohóság. V. ö. *máh*, máhol.
mok, (1), hangut. mokog, mokogás, mokkan, mukkan.
mok, (2), mokány, mokányság. V. ö. *mak*, makacs.
mol, molna, molnár, molnárság, régiesen : móna. A latin *mola*-ból kölcsönzött. Rokon *mor* (2), gyökkel.
moly, (1), molyos, molyosít, molyosodik. V. ö. *mal*, *mol*.
moly, (2), molyh, molyhos, molyhosodik. Változattal : *boly*, bolyhos, *poly*, polyhos.
mon, (1), mond, mondás, mondat, mondogat. Rokon : *bon-g*, régi felső-német *muntigan* (reden, erzählen), latin *mando*.
mon, (2) = *min*, monnó = mindkettő, monnal = mintel, mintegy.
mony, monyas, monyorú, tyúkmony, lúdmony = tojás, here.
mor, (1), durva, rengő hang : mordúl, mormog, morcz, mord.
mor, (2), apróra, porrá zúzott, törött valami : morzsa, morzsol, morzsolódik, morzsalĕk.
mos, (1), mosd, mosdat, mosdás, mosdik, mosogat, moslék.
mos, (2), mosoly ; l. *som* (3).
mot, motoz, motozik, motozás, motóla. V. ö. *moz*, mozog.
moz, mozog, mozgás, mozgalom, mozgat, mozdúl, mozdít, mozgatás, mozzan, mozzanat. Hasonló a latin *moveo*, *motus*.
mu, hangut. mumu, mumus. V. ö. *bu*, bubus, *muk*, mukkan.
múl, múlik, múlás, mulat, mulatság, mulandó, mulandóság.

mun, munka (régiesen muka), munkás, munkál, munkálkodik. V. ö. *mű*, művés.
mur = *mor*, töredék, törmelék, darabocska : muruggya, murva.
mut, mutat, régiesen: mutal, mutatás, mutatkozik, mutatvány.
mű v. *műv* : müves, müvel, müvelés, müvész, müvészet, müködik. V. ö. *mí*, mives.

N.

na = *no!*, biztató, sürgető; l. *no*.
nad = *ned* : nadár, a borjazó tehéntől elfolyó nedv; nadály, vérnedvet szopó pióeza.
nád, nádal, nádas, nádaz. Átv. ért. nádol, nádolás.
nagy, nagyon, nagyság, nagyságos, nagyít, nagyobbodik, nagyoll.
nap, (1), égi test; napi, napol, napos, napság, nappal, napkelet, napest. Talán *n* előtéttel am. *ap*, *apa?*.
nap, (2) = *anap*, az *a* kihagyásával, mint: *Nacza* = Anicza. Finnül *anappi* = anyós.
náp, nápicz, v. *nyav*, nyaviga.
nász = *nösz* : nászapa, nászanya, nászasszony. L. *né*, *nő*.
nát, orrbeli hangut. nátha, náthás, náthásodik.
ne, (1), nyilt *e*-vel, adást jelentő szócska : ne-sze, nesztek v. netek, ne neked.
ne, (2), nyilt *e*-vel, hivó, csalogató : Bodri ne! Ne Maczi ne! v. ö. *név*.
ne, (3), éles *e*-vel, tiltó. tagadó: ne beszélj, ne fuss, származékai: nem, nemcs (nincs).
ne, (4), éles *e*-vel, nagyságot, mértékei jelentő régies szócska, mai divat szerint : *nyi*, ölne = ölnyi, anyányi.
ne, (5), elvont gyök, melyből *nő* (neö), *nem* (genus), *nép*, *nemz*, *nemzet* származtak.
né, (1), határozatlan valami : né-ha, né-mely, né-mi, né-hol, né-hány, né-ki.
né, (2) = *nő*, nej; néne (inkább ‚anya' után), nénike.
ned, híg, folyékony valami: nedü, nedv, nedves, nedvesít, nedvez. V. ö. *med*, medencze.
neg, negéd, negédes, negédesség, negédeskedik; negély, negélyez.
négy, ékvesztő tőszámnév : negyed, négyes, negyedel, negyven.
neh, a tehertől nyomott embernek nyögését utánzó hang: nehéz v. nehez, nehezít, nehezedik, nehézkedik, nehezül.
nesz, hangut. neszel, neszez, neszes, nesztelen, neszere.
nev, nevet (régiesen mevet), nevetés, nevetgél, nevettet. Mint hangutánzó rokon a *he he!* kedélyszóval.
név, ékvesztő fn. neves, nevetlen, nevez, névtelen, nevezet, nevezetes. V. ö. *ne*, hivó. Hasonlók a hellen *ὄνομα*, lat. *nomen*, ném. *Nahme*.
néz (= ni-ez), nézés, nézdel, nézeget, nézkél. V. ö. *ni!*
ni, szemügyelésre figyelmeztető, biztató szócska. Ni ni! Rokona *ím*, *íme*, és a latin *en!*
nins, eredetileg : *nemcs*, mint a *sincs* = semcs.
no, biztató, buzdító, távolító, folytatást sürgető szócska : no még! no hát! no-sza! nódit. noszol, noszogat, nógat, nógatás, nos! = no es!
nő, (1), ige, növés, növendék, növötény, növekedik, növeszt, növény.
nő, (2), fn. nős, nősül, nősz, nöszik, nőtelen, nőtelenség.
nü, hangut. kettőztetve : *nünü* = nádsíp, (mint *tutu*, *sese*, *gyagya* természeti hangok).

NY.

nyaf, hangut. nyafog, nyafogás, nyafiga, nyifnyaf.
nyak, nyakas, nyakaz, nyakgat, nyaklik, nyakló, nyaksi.
nyák, sürü, nyálféle nedv, folyadék, (mucus, mucedo), nyákos.
nyal, (1), nyalás, nyalakodik, nyalánk, nyalánkság, nyalogat. Átv. ért. nyalka, nyalkaság.
nyal, (2), nyaláb (Ballen?), nyalábol; magas hangon : *nyel* v. *nyél*.
nyál, nyálas, nyálaz, nyálazó, nyálasít, nyálasodik.
nyany = *any* : nyanya, anya, mint apa papa, ángyi gyángyi.
nyáj, együtt járó, legelő barmok serege. Átv. ért. társaság : nyájas, nyájasság, nyájaskodik. Rokon a mennyiséget, sokaságot jelentő *nyi*, *aj* képzővel.

nyám, hangut. nyámog, nyámogás, nyámándi. V. ö. *mám*, mámog.
nyár, (1), ékvesztő; nyári, nyaral, nyaralás; az arabban *nár*, am. tüz.
nyár, (2), nyárfa, nyáras. V. ö. *nyál* és *nyir*, fn. nyirkos.
nyár, (3), nyárs, nyársol. Mint szurós, hegyes eszköszt jelentőnek rokonai: *ár*, v. *árr*, és *dár*, dárda.
nyáv, macskahang : nyávog, nyávogás. V. ö. *nyaf*, nyafog.
nyeg, nyegle, nyegleség. V. ö. *neg*, negédes, és *nagy*.
nyek, a szorongatott nyak fuldokló, csukló hangja: nyekeg, nyekegtet, nyekget, nyekgetés, nyekken. V. ö. *nyög*, nyögés, nyögtet.
nyel v. *nyél*, fn. nyeles, nyeletlen, nyelez. V. ö. *nyal*, nyaláb.
nyel, ige : nyelés, nyeldegel, nyeldeklő, nyelv (régiesen : nyelő), nyelves, nyelveskedik, nyelvel. Finnül : *nielen* = nyelek.
nyer, (1), ige : nyerés, nyereség, nyerészkedik, nyerekedik.
nyer, (2), lóhang : nyerit, nyerités. V. ö. *nyir*, nyiret, hangutánzó.
nyer, (3) = *nyir*, mely híg testet jelent: nyers = nyires, nyirkos, átv. ért. szivós, kinem aszott; nyersesség.
nyer, (4), nyereg (törökül : *ejer)*, nyergel, nyerges. V. ö. *nyar*, nyargal.
nyes, a metszés alapfogalmával : nyesés, nyesedék. nyeseget. Rokonai : *nyesz*, nyeszetel, *nyisz*, nyiszál.
nyet, nyetre, Kemenesali tájszó, am. bicsakló, ami hátra *nyaklik*, *nyeklik*, tehát tulajdonkép : *nyekle*.
nyif, orron beszélök hangja : nyifa nyifog, nyifogás, nyifnyaf, nyiffancs, nyifákol.
nyih, vidám, csintalan kedélyhang : nyihog, nyihogás, nyihar ász. V. ö. *vih*, vihog.
nyik, hangut. nyikog, nyikogtat, nyikkan, nyikácsol, nyikorog, nyikorgat.
nyil, fn. nyilas, nyilaz, nyilazó; átv. ért. nyilal, nyilallik.
nyíl v. *nyil* : nyilás, nyílik, nyilatkozik, nyilván, nyilvány, nyilványos, nyilványit, nyilvánúl. Gyökeleme : *nyi*, melyből lett egyfelül *nyit*, másfelül *nyíl*, mint : *sü*-ből *süt*, *süll*, *fü*-ből *fült*, *fül*. Mint hézagot jelentövel rokon az üreget, üreset jelentő *hi*, hiú, mintha volna : *hilik*.
nyir, (1), fn. vastag és vékonyhangu ragozással : nyirfa, nyires, nyirség, nyirok, nyirkos, nyiring. Egyszerűbb gyöke a nedvet jelentő *ir*, iró, *zsir*, *vir*, virics.
nyir, (2), hangut. nyiret, nyirettyü (= nyiretö), nyirbál, nyirkuszkodik. Rokona : *nyer*, nyerit. V. ö. *nyív*, nyivácskol.
nyír v. *nyir*, ige, vékony és vastaghangu ragozással : nyírek v. nyirok, nyírés v. nyirás, nyiredék, nyireget. Tájejtéssel : *nyür*, nyürö. Rokona a metszést jelentő *ir*, irt, irtás.
nyisz, = *nyes* : nyiszál, nyiszálás, nyiszol, nyiszlett, sovány, mintegy lenyesett húsú.
nyit, nyitás, nyitogat, nyitogatás, nyitány. V. ö. *nyil*, nyilik.
nyiv, hangut. nyivás, nyivog, nyivákol, nyivácskol. V. ö. *nyif*, nyifog.
nyom, ige és fn.; értelme : nehezen, mintegy *nyögve* szorit, tol, tapos valamit: nyomdos, nyomkod, nyomogat, nyomakodik, nyomtat, nyomtaték, nyommaszt, nyomdok, nyomoz, nyomban; nyomor, nyomorog, nyomorit, nyomorgat.
nyöf, disznóhang : nyöfög, nyöfögés, nyöffen.
nyög, nehéz lehelési, vagy fájdalmas beteges hang : nyögdécsel, nyögés. Keményebben : *nyök*, nyökög, nyökken, nyökörög.
nyösz, hangut. nyöszög, nyöszörög, nyöszörgés. V. ö. *nyög*.
nyú, hosszuság, terjeszkedés alapfogalmával : nyúló, nyúlik, nyújt, nyúlós, nyúz.
nyug, nyugik (régies), nyugot, nyugszik, nyugalom, nyugtat, nyugtalan. Rokona a nehez lélekzést jelentő : *nyög*, mint *piheg* és *pihen* is egy családbeliek.
nyü, (1), fn. nyüves, nyüvelödzik, nyüzsög, nyüstöl. Máskép : *nyí*, nyives.
nyü, (2), ige, am. szakgat, tép : kendert nyüni, ruhát elnyüni.

P.

pa, kettöztetve *papa*, gyermeknyelven am. étel, papál am. eszik.
pacs, *pacz*, hangutánzók : pacskol, pacskolás, pacsér, pacsérta, paczi, paczka, paczkáz. Hellenül : *πατάσσω*. V. ö. *pat*, patél.
pacz, paczal, paczalos. V. ö. *pocz*, poczok.
pad, padol, padolat, pados, padoz, padló, padlás. Egyezik vele a német : *Boden*.

páh, ütési, verési hangut. páhol, páholás.
paj, (1), pajkos, pajkosság, pajkoskodik, pajzán. V. ö. *baj*, bajza.
paj, (2) = *baj* : pajtás, pajtáskodik, pajtásság.
pák, pákász, pákosztos, pákosztoskodik.
pal, laposra hasított valami : pala, palakő (vála-kő), am. lapos, hasított kőnem, (schistus).
pam, (1), pamat, pamacs, pamacsol. Vékonyhangon rokona : *pem*, pemet.
pam, (2) = *pom*, gömbölyü, dudorú : pampus, pampuska.
pan, pang, pangás, pangó.
pány, pányva, pányvás, pányváz, pányvázás. V. ö. *bony*.
par, (1), pergő, körös mozgás : parittya, paracskó, paripa.
par, (2), a maga nemében kicsi valami : parány, parányi. V. ö. *pir*, piri és *por*.
par, (3), parázs, parázsol. V. ö. *por*, porzsol, *pör*, pörzsöl.
pasz v. *posz*, jelent hitványat a maga nemében : posza, poszáta, paszkoncza. V. ö. *posz*.
pat, fordítva *tap*, hangut. pata, patkó, pattan, pattant, pattog, patél, patvar.
paty, takarás, burkolás : patyol, patyolat, patying· V. ö. *bugy*, bugyolál.
pécz, (1), hangut. péczczent, péczczentés, péczéget, péczéglet.
pecz v. *pöcz*, (2), fölfútt, dagadt : péczczed, péczczedt. V. ö. *pocz*, poczok.
pécz v. *pöcz*, (3), szeg, hegyes valami : péczék, péczkél, péczkés, átv. ért. péczkés, am. feszes, hegyke.
péd v. *pöd*, pédér, pödör, pédrés, pödrés, pédérít, pödörít, pédérédik, pödörödik. V. ö. *bod*, bodor, *fod*, fodor.
péh v. *pöh*, péhély, pöhöly, pélyhés, pölyhös. V. ö. *pih*, pihe.
pej, családtalan gyök, (talán *pir*), a latin *bajus*, franczia *bai*, olasz *baio* értelmében : pejló, pejkó.
pén v. *pön*, (1), hangut. péng, pöng, péngés, pöngés, pénget, pönget, péndít, péndül.
pén v. *pön*, (2), péndér, péndérédik, péndérít, péndérül. V. ö. *bon*, bondor.
pen, penész, penészes, penészesedik. Tájnyelven : *pil*, pilisz.
pér v. *pör*, (1), veszekedők hangja : pérél, pörös, pérés, pörös, pérlekedik, pérpatvar.
pér, v. *pör*, (2), forgás, keringés : pérég, pörög, pérdít, pérdül, pérget, pérészlén. V. ö. *fér*, férég, *for*, forog.
pér v. *pör*, (3), égés, égetés, sütés neme : pérgél, pörgöl, pérzsél, pörzsöl, pérnye, pércz, pörcz, pérgyó, V. ö. *ver*, verőfény, verőmalacz (sütnivaló).
pes v. *pis*, a vizelés hangja : pesel, pisa, pisál, piskél, pisás.
pész, pészter, pésztérkedik. V. ö. *béz*, bezderkedik, *bös*, böstörködik.
pesz, peszercze, peszmeg, peszméte.
pet, pete, petés, petefészek.
péty, *pöty*, hangut. pétyég, pötyög, pétyégés, pötyögés, pétytyen, pötytyen, pétytyent, pötytyent.
pétty, *pötty*, péttyés, pöttyös, péttyéget, pöttyöget, pétymet.
péts, *pözs*, pézség, pözsög, pézsdít, pözsdít, pézsdül, pözsdül. V. ö. *pizs*, pizseg.
pi, kettöztetve : pipe, csibék hangja és neve; pipis, pipiske.
picz, piczi, piczike, piczurka, piczuska. A maga nemében igen kicsi. Hasonló az olasz *piccolo*.
pig, pige, pigéz. Mint hegyes pálczikát jelentőhöz hasonló : *bök*, böke.
pih, (1), nehéz lehelési hangutánzó, piheg, pihegés, pihen, pihentet.
pih, (2), pihe, pihés. V. ö. *pöh*, pöhöly.
pil, pille, pillog, pillangó, pillant, pillanat.
pim, (1), pimpó, pimpós, pimpósodik. V. ö. *bim*, bimbó.
pim, (2), pimasz, pimaszság. Hasonló : *bib*, bibasz.
pinty, természeti hang, és ily hangon szóló madár neve, pintyeg, pintyőke.
pir, pirít, pirúl, piros, pirongat, pironkodik. V. ö. *ver*, veres, *par*, parázs.
pisz, (1), hangut. piszszen, piszszent, pisszeg, pisszegés.
pisz, (2) = *picz*, a maga nemében kicsi, pisze orr.
pisz, (3) piszka, piszkál, piszkálás, piszkálodik, piszmog. Előtét nélkül = *iz*, izog, izgat.
pit, piti, pitizál, pityi, pityó, pityós. Előtét nélkül = *it*, ital.
pity, hangut. pityer, pityereg, pityergés, pitypalaty.
pitty, pittyed, pittyeszt. V. ö. *bigy*, bigygyed, *fity*, fityeg.

pocs, hangut. pocsolya, pocsos, pocskol, pocséta. V. ö. *mocs*, mocsár.
pocz, poczos, poczosság, poczok, poczokos. V. ö. *poh*, pohos.
pod, podgyász. V. ö. *bugy*, bugyor, *moty*, motyó.
pof, (1), puffadt vagy puffadékony : pofa, pofit, pofitos, pofók. Máskép *pöf*.
pof, (2), hangutánzó = *puf*; pofoz, pofozás.
pog, kerek gömbölyüség, bog : pogácsalma, pogácsa. V. ö. *bog*, bogács.
poh, pohók, pohos, pohosság. Hasonló hozzá a német *Bauch*, régi felső német *puh*, *buh*.
pok v. *bók*, = bog, csomó, pokreszelő melylyel a szeg bogos fejét reszelik, inpók.
poly, polh, polyhos = bolyh, molyh, bolyhos, molyhos. V. ö. *pölyh*, pölyhös.
póly, burok, takaró : pólya, pólyáz, polyva. V. ö. *bul*, bula, bulál.
pon, pondró, pondrós, pondrósodik. V. ö. *bon*, bondor.
pony, ponyva, ponyvás, ponyváz. V. ö. *bony*, bongy, bonyolít.
por, (1), hangut. porcz, porczog, porczogat. V. ö. *vor*, vorczog.
por, (2), mint sütésre vonatkozó : porzs, porzsol. V. ö. *par*, parázs, *pör*, pörzsöl.
por, (3), parányi részekre töredezett, omlott valami : porol, poros, porlik, poroz, porzik, porzó, porhanyó. V. ö. *pur*, purha és *mor*, morzsa.
pos, poshad, poshaszt, posvány, posványság. Máskép : *pes*, peshed. V. ö. *bűz*, bűzhödik.
posz, hangut. poszog, poszszan, poszszant, banyaposz.
pot, bogos, csomós valami : pota, potosz, potoszhal.
poty, leesett test hangja : potyog, potytyan, potytyant, potyogtat; átv. ért. potya, ami ingyen, vagy kárba esik.
pőcz, árnyékszék, pőcze, takonypőcz. V. ö. *pocs*, *mocs*.
pöd, pödör, pödörít, pödörget, pödörödik. V. ö. *péd*, pédér.
pöf = *pof* (1), felfuvódás utánzása : pöff, pöffed, pöffeszt, pöffeszkedik, pöfeteg.
pök, pökdös, pökedék, pökhendi, markapöki.
pú, hangut. puska, puskás, puskázik; putyóka.
pud, pudva, pudvás, pudvásodik. Elötét nélkül = *ud*, udv, udvas.
puf, hangut. pufog, pufál, puff, puffogat; továbbá am. felfuvodás, puffad, puffancs, puffaszt. L. *pof* (1 és 2).
puh, puha, puhaság, puhít, puhúl, puhatol. Latin *mollis*.
púp, kiálló csomósodás, kinőtt dudorodás, púpos, púposság, pupa. V. ö. *búb*, búbos.
pur, purha, purhás, purhásodik. V. ö. *por*, porhanyó.
pusz, puszta, pusztaság, pusztít, pusztúl. V. ö. *foszt*, fosztor. Német *Wüste*, lat. *vasto*, *devasto*.
puzs, puzsér, (perzsául *puszer*), apró gyermek. V. ö. *pizs*, pizse, piczi, puczi.
pücs, hangut. pücsök, pücskörész. Máskép : *tücs*, tücsök.
püsz, hangut. püszsz, püszszög, püszszen. Máskép : *tüsz*, tüszszen.

R.

ra, a fölszín, magasság alapértményével : rám, rajtam, rólam.
rab, rabol, rablás, rabság. Hasonlók a lat. *rapit*, ném. *raffen*, *rauben*.
rács, rácsa, rácsol, rácsolat, rácsos, rácsoz. V. ö. *ró*, rovács.
rag, (1), hurczoló erőszak : ragad, (áth.), ragadoz, ragadozás, ragadmány.
rag, (2), vonzódás, tapadás : ragad (önh.), ragaszt, ragaszték, ragasz, raggat.
rág. fogakkal való őrlés, zúzás : rágdos, rágicsál, rágás, rágódik. Átv. ért. rágalom, rágalmaz. Hasonló a lat. *rodit*.
ragy, égés, fényesség : ragyog, ragyogás, ragya, ragyiva. V. ö. lat. *radius*, *radiat*, szanszkrit *rads*.
raj, (1), rajos, rajzik, rajzás, rajzat. Atv. ért. rajong, rajongás.
raj, (2), rajz, rajzol, rajzolás, rajzolat. Hasonló a német *Riss*.
rak, ige, rakás, rakat, rakgat, rakodik, rakoncza.
rák, rákász v. rákész, rákos. Egyezik vele a szláv *rak*.
rán, ránt, rántás, rántogat, ránczigál, rándít, rándúl, rángat, rángatódzik. Alapértményben rokon az erőszakos *rab*, rabol, *rag*, ragad gyökökkel.
*rá*ncz, = redő : ránczol, ránczos, ránczosodik. Hasonlók a német *Runze*, lat. *ruga*.
rap, rapos, raposa, rapancs, rapancsos, rapancz, rapanczos. Rokon a szakgatást jelentő *rib*, ribál, *raf*, rafol, *rif*, rifol gyökökkel.

rár, madárhang: ráró.

rás, természeti hangut. ráspoly, ráspolyoz. V. ö. *rész*, reszel. Német. *raspeln*.

rász, rászt, rásztosodik.

rát, rátás, rátotta. Rokon a vereset, jelentő *rós*, *róska*, *róka*, *ravasz* szókkal. Rátani = piritani.

rav, (1), ravasz (régi eredeti értelme: róka), ravaszság, ravaszkodik.

rav, (2) = *ró*, *rov*, metszés, hasítás, ravat, ravatal, rovás.

ráz, ige: rázás, rázogat, rázkodik, rázódik. Mint erőszakos mozgatást jelentő rokon a *ránt*, ránczigál igével.

reb, hangut. rebeg, rebegés, rebegő; rebes, rebesget.

recs, hangut. recseg, recsegés, recsegtet, recscsen, recscsent.

recz, (1), hangut. reczeg, reczegés, reczegtet. V. ö. *recs*, recseg.

recz, (2), recze, reczés, reczéz, reczézés, reczézet. Hasonló a latin: *rete*.

récz, hangut. récze, máskép: rucza, gócza, kacsa,

red, redő, redv, redves, redvesedik, redöz, redözet. Latin *ruga*.

reg, (1), rege, regél, regélés, regény, regényes.

reg, (2), regvel, reggeli, reggeliz, regveledik. V. ö. *rög*, rögtön.

rég, régen, régente, régi, régül.

rej, rejt, rejtés, rejteget, rejtözik, rejtemény, rejlik.

rek, (1), hangut. rekeg, rekegés, rekegtet. Egyezik vele a lat. *raucus*.

rek, (2) elzárás, bekerítés alapérteményével: reked, rekesz, rekeszt, rekeszték, rekkent. V. ö. ford. *ker*, kerit.

rem, remeg, remegés, remegtet; remény, reménység, reménytelen.

rém, rémít, rémül, rémülés, rémület, rémületes, rémlik.

ren, rázkodó mozgás és hang: reng, rendít, rendül, renget, rengeteg.

rend, rendel, rendelet, rendelkezik, rendes, rendetlen. Hasonlók a szl. *rad*, lat. *ordo*.

reny, renyhe, renyhed, renyheség, renyhélkedik. V. ö. *lany*, lanyha.

rep v. *rép*, a szálló madár szárnyainak hangja: repít, repül, reppen, reppent. Máskép: *röp*, röpít.

rep, nyilt *e*-vel, hangutánzó: reped, repedék, repeszt, repeget, repedez. Hasonló a latin: *rumpo*.

resz, (1), dörzsölési hang: reszel, reszelés, reszelő, reszelget. V. ö. *risz*, riszál.

resz, (2) = *rez*, rázkodás. félelemből, vagy más kedélyi állapotból: reszket, reszketés, reszketeg, reszkettet.

rész, (1), részel, részeltet, részént, részes, részesedik, részesít, részesül, részvény.

rész, (2), részeg, részeges, részegeskedik, részegít, részegség.

ret v. *rett* ijedési, félelmi rázkodás: retten, rettenet, rettent, retteg, rettegés, rettegtet. V. ö. *rez*, rezzen.

rét, réteg, réteges, rétes, rétez, rétü.

rev, reved, reves, revesít, revesedik.

rez, rázkodás: rezg, rezgés, rezzen, rezzent, rezked (reszket).

réz, ékvesztő: rezel, rezes, rezez; reznek.

rib, ribál, ribancz, ribanczos. V. ö. *rap*, rapancz, *rif*, rifol.

rí v. *rív*, hangut. és ékvesztő: rivás, ríkat, rikkan, rikkant; riad, riadás, riaszt, rivalkodik, rivvan, rimánkodik.

rif, rifol, rifolás. Szakgatás, nyüvés alapértcményével.

rig, rigó, rigolyás. Puszta gyöke *ri* hangutánzó: *rig* elavult ige s hasonló *nyög*, *súg búg* igékhez.

rim, rima, rongyó (rimgyó). V. ö. *rom*, rongy.

rip, ripacs, ripacsos. V. ö. *rap*, rapancs, *rib*, ribál.

risz, riszálás, riszálodik, riszszant. V. ö. *resz*, reszel.

rit, ritka, ritkít, ritkúl, ritkaság, ritkán.

ró v. *rov*: rovás, rovat, rovát, rovátér, rovátkol, rovatal, rovogat. Fordítva hasonlók hozzá a szintén metszésre vonalazásra vonatkozó *or*, ort, *ir*, irt.

ró v. *rav*, a veresség alapértcményével, rós, róska, róka, ravasz. V. ö. *rő*, röt, ném. *roth*, lat. *rufus*, *rubus*.

rob, hangut. robaj, robban, robbant, robog.

rogy, rogyás, rogyik, rogygyan, rogygyaszt. Leomlás, leesés hangja.

roh, (1), rohan, rohanás, roham. Hasonló a lat. *ruo*.
roh, (2), rohad, rohadás, rohaszt. A romlás alapértelmével. V. ö. *rosz*.
roj, rojt, rojtos, rojtoz. V. ö. *ros*, rost, Alapérteménye: szétváló szálas részek.
rok, rokon, (régente am. közel), rokonság, rokonít, rokonúl. V. ö. *rak*.
rokk, hangut. rokkan, rokkant, rokkanás. V. ö. *roh*, rohan.
rom, romb, rombol, romlik, ront, roncs, rongy; ronda, rondít; rongál.
rop, hangut. ropog, ropogtat, roppan, roppant, ropaj. Önálló ige is: „ropja a tánczot."
ros, (1) = *rogy*: roskad, roskaszt, roskatag, roskadt.
ros, (2), szálakra szakadozott valami; rost, rostos, rostosodik; rostély rostélyoz; rosta, rostál. V. ö. *roj*, rojt.
rosz, *rossz*, anyagi vagy erkölcsi értelemben romlott: rosszaság, rosszall, rosszas.
roty, hangut. rotyog, rotyogás, rotyogtat, rotytyan, rotytyant.
roz = *ros*, rozog, rozoga, rozzan, rozzant.
rozs, a veresség alapértéményével, rozsda, rozsdás, rozsdásodik. V. ö. *ró* v. *rav*.
röb, hangut. röbög, röbögés. V. ö. *reb*, rebeg.
röcs, *rücs* = *roncs*: röcsköl, roncsol, röcskölődik, roncsolódik, rücskös.
röf, disznóhang: röfög, röfögés, röffen, röffent.
rög, (1) = *gör*: rögös, rögöly, rögzik, rögzött. Alapértemény: csomós keményedés.
rög, (2), rögtön (hevenyében), rögtönöz (hevenyész). Alapfogalomban rokona *reg*, regvel, és a fordított: *ger* gerjed.
röh, emberi és állati hang: röhög, röhögés, röhögtet, röhhent. Fordítva v. ö. *hör*, hörög.
röj = *rej*: röjt, rejt, röjtöget, rejteget, röjtözik, rejtezik. stb.
röp = *rep*: röpít, repít, röpűl, repűl, röpdös, repdes, stb.
röst v. *rèst*: röstell v. rèstell, röstelkedik, restelkedik. V. ö. *lust*, lusta.
röv, rövid, rövidít, rövidűl, rövidség, rövidséges. Az elvágás, elmetszés, alapfogalma szerint rokona *ró*, rovott.
rúd, rudal, rudas, rudaz, rudazó. V. ö. *dur*, durung.
rúg, rúgás, rugdal, rugdalódzik, rugalmas, rugódozik. Átv. hasonló hozzá: *ugr*, ugrik.
rus = *rút*: rusnya (rútnya), rusnyálkodik, rusnyaság, rusnyít, rusnyúl.
rút, rútít, rútúl, rútság. Fordítva hasonló hozzá a genyes sebet jelentő *túr*, (túros a háta) és a latin: *turpis*.
rügy, bimbófakadás: rügyezik; máskép: *rigy*, rigya.
rüh, rühes, rühesedik, rühölődik, rühülődik, rühelődzik.

S.

sa = *csa*: sanda, félre, csára néző, sánta, sántikál, sántít, csára lépdegelve megy.
sad, sadar, sadargat. V. ö. *had*, hadar.
saj, (1) = *sav*: sajmegy, sajt, sajtalan.
saj, (2), kedélyszó: sajn, sajnál, sajnálkodik, sajnos, sajog, sajgat, sajlódik.
saj, (3), szaglási hang: sajdít, sejt.
saj, (4) = *suj*: sajt, sajtó, sajtól = sujt, sújtó, sujtól.
saj, (5), saját, sajátság, sajátságos, sajátít.
saj, (6), sajka, sajkás, sajkázik. V. ö. *csaj*, csajka, *haj*, hajó.
sáh = *sáv*: sáholy, sávoly, sáholyos, sávolyos.
sal, (1), hangut. salap, salapol. V. ö. *sáp*, (1), sápít.
sal, (2) = *szál*: salang v. sallang, szalag, sallangos, szalagos.
sám = *tám*: sámfa, sámoly.
sany, (1) = *saj*, kedélyszó: sanyar, sanyarog, sanyarodik, sanyargat.
sáp, (1), hangut. sápog (a récze), sápít, sápolódik. V. ö. *háp*, hápog.
sáp, (2), sáppad, sáppaszt, sáppadt. Hasonló a lat. *tab*-escit.
sar, (1), metszés, vágás, alapértelmével: sarol, sarló, sarabol, sarj (él). V. ö. *tar*, tarol.
sar, (2) = növési *ser*: sarj, sarjadzik, sarju, sarang. V. ö. *csar*, csarit.
sar, (3), a láb hátulsó része, szöglete: sark, sarok, saru.
sár, (1) = *sar*: sáros, sároz, sárlik. V. ö. *csér*, cséros.
sár, (2), sárga, sárgállik, sármány, sárarany.
sas, fn. talán erős susoságu repülésétől?
sás, (1), fn. susogó széles levelű növény. V. ö. *csuhu*, *csátè*.

sás, (2), elv. gyök, sáska, susogva seregesen repülő rovarnem.
sat, satnya, satnyúl. V. ö. *sany*, sanyar, *seny*, sennyed.
sav, savany, savanyú, savanyodik, savó. V. ö. *saj*, sajtalan, *só*, sós.
se, (1), tagadó ksz. sem, senki, semmi, sehol, semerre, semily, sehonnai. Vastaghangon: *so*, sohol, soha.
se, (2) = *si*, *se*, sebes gyors mozgást utánzó hang: seet, siet, seb, sebes, sebesség, sebbel, lobbal.
sé, hangut. = *si*: séd. V. ö. *si*, sió, sivit, stb.
seb, (vulnus), sebes, sebesít, sebesedik, sebhed, sebész.
seg, segít, segítség, segéd, segedelem.
segg, segges, seggen, seggel, seggeltet.
sej, (1) = *saj*: sejt, sejtés, sejtelem, sejdít, sajdít.
sej, (2), sejt (cellula), sejtes, sejtszövet. V. ö. *söv*, sövény, *sző*, szövet.
sek = *csek*: sekély, csekély, fordítva: *kecs*, kecsély, kicsi.
sel, selejt, selejtes, selejtesedik.
sely, hangut. selyp, selypeg, selypes, selypesség.
seny, senyv, senyved, senyveszt. V. ö. *sany*, sanyar.
sèp, *söp*, *sup*, hangut. sèpèr, söpör, sèprü, söprü, sèpredék, söpredék, supra, suprikál.
ser, (1), hangut. sercz, serczeg, serp, serpeg, serpenő.
ser, (2), növés alapértelmével: serdül, sereg, serevény, serény (szőr), serte. V. ö. *sar*, sarjad.
ser, (3), mozgás, forgás, tekeredés, serény (alacer), sereg, serken, serteperte; serlik, serít, serifikál. V. ö. *sür*, sürög.
sér, sért, sérelem, sérv, sérít, sérül, sérzik.
ses, hangut. vastagh. *sus*: sese, seseg, susa, susog, sústya.
set, l. *söt*.
sét, séta (= téta, tétova), sétál, sétálgat, sétika, sétikál.
si v. *sih*, *süh*: siheder, süheder. V. ö. *se* (1), és *su*, *suh*, suhancz, suhanczár, suttyó.
sík v. *sik*, (1), csuszamlós, egyenes fölszin: sikos, sikál, sikam, sikamlik, siklik sikk, sikkad, sikkaszt.
sík v. *sik* = *csik* (2): arany sík, ezüst sík, sikos (ruha).
sik = *sük*: siker, süker, sikeres, sükeres, sikeretlen, sikerül.
sik = *csig*: sikoltyú, csigoltyú, csikoltó.
sik, hangut. sikolt, sikoltás, sikoltoz. Puszta gyöke: *sí* (rí).
sil, silány, silyánodik, silányság. V. ö. *hi*, hiú.
sim, (1), sima, simít, simúl. V. ö. *sík*, sikos.
sim, (2) = *siv*: simánkodik, sivánkodik (rimánkodik).
sín, v. *sin*: sínlik, sinlődik. V. ö. *sany*, sanyar, *seny*, senyv.
síp v. *sip*, hangut. sípol, sípos, sipít, sipákol, sipánkodik. V. ö. *sí*, sivit.
sis, hangut. siserg, sisergés, sisterékel.
sír v. *sir*, (1), ige: sirám, siránkozik, sirás, siralom, sirat.
sír v. *sir*, (2), fn. sirbolt, sírkő, sírvers.
siv, (1), hangut. sivít, sivölt, sivalkodik.
siv, (2), hiú, üres, puszta: sivány (homok), sivatag. V. ö. *sil*, silány.
só, sós, sótalan, sóz, sózás. Hasonlók a latin: *sal*, ném. *Salz*, szláv: *szol*.
sod, sodor, sodrás, sodorgat, sodorít, sodorodít. V. ö. *sad*, sadar.
soh, kedélyszó: sohaj, sohajt, sohajtás, sohajtoz.
sok, sokadalom, sokall, sokas, sokasít, sokasodik, sokaság, soká. Törökül: *csok*.
som, (1), fn. savany izü gyümölcs neme; Somod, Somogy, Somos, helynevek.
som, (2) = *suny*: sompolyog, somfordál = sunyogva jár, megy.
som, (3), fordítva = *mos*: somolyog, mosolyog. Szanszkrit *szmi*.
sop = *sip*, kedélyszó: sopánkodik, sipánkodik, sopánkodás.
sor, (1), am. szer, rend: soros, soroz.
sor, (2), hangut. sorgyáz, sorikál, sorofol. V. ö. *sur*, surran.
sor, (3) = *her*: sorvad, hervad, sorvadás, hervadás, sorvatag, hervatag, sorvaszt.
sov, (1), héj, burok, takaró; sovarlik, sovarol. V. ö. *kov*, kovárlik, *kop*, kopács.
sov, (2), üres, fogyatkozott: sovány, soványodik, soványság. V. ö. *hiv*, hivány, hitvány (hiutvány).

sov, (3) = *soh*, kedélyszó: sovár, sovárog, sohár, soharog.
söm = *csöm*, *csom*; sömölcs, sömör, sömörög.
söp v. *süp*: alászállás, lemerülés hangja: söpped, süpped, söppeszt, süppeszt.
sör, (1) = *szőr*: sörény, sörte, sörtés; *szúr*.
sör, (2) v. *sér*: főzés, forrás által készített ital: söröс, söröz.
sőr, sőre, kurta szarvu, ökörfaj. V. ö. *csir*, csira (ökör).
söt v. *set* = *est*? sötét. Német *Schatten*.
söt régiesen *sőg* am. is-eg = és-eg = és-még, az ‚ismét' testvére.
su, a suhintás és sebes mozgás természeti hangja: súg, súgár, sugall, sugalom, sugatag; sudam, sudamlik; suh, suhog, suhint, suhu; sujt, sujtogat. V. ö. *si*.
sub, suba, subás. V. ö. *gub*, guba és zubbony.
sul, konyulás, görbedés: suli, kuli = lekonyuló szarvu v. fülü.
suly = *szul*, *szúr*: sulyom, azaz, szulákos, szurós, tövises héju vizi termény.
súly v. *suly*, nyomás, ütés alapértelmével: súlyos, sulyok, sulykol. V. ö. *su*, sujt.
suny, aláhajlás, hunnyászkodás alapértelmével: sunyi, sunyog, sunydorog. Vékonyhangon: *sün*, sündörög. V. ö. *huny*, hunnyászkodik.
sup, hangut. suppan, suppant. V. ö. *süp*, supped, süppeszt.
sur, (1), hangut. surran, suramlik, suramlás.
sur, (2), növésre vonatkozó: surján v. surgyán, surány. V. ö. *sar*, sarjad.
súr, dörzsölési hang: súrol, surolás, súrlódik, súrlódás.
sus, (1), hangut. susa, susog, susárol, sustorog, sústya.
sus, (2) = *rus*, *rút*: susnya, rusnya, suspus = erkölcsi rútság, szégyen gyalázat.
sut = *csut*, (2), csonkaság: suta szarvu ökör.
sut, (3), kemencze möge, buvóhely: suttony, suttom, suttomban.
sut, (4), hangut. suttog, suttogás; sutty, suttyan, suttyó = suhancz.
sü, a tüzön égő testnek hangja: sül, süt, sütöget, sütemény. V. ö. *izz*.
sü, *süv* am. a kölcsönzött *sógor*. Talán *su*, *si* gyökökkel azonos, mintegy kisuhanása, sugárzása a házas életnek.
sük v. *sik*: süket, siket, süketség, siketség, süketül, siketül, süketít, siketít.
sül, = hegyeset, szurósat jelentő *sul*, *szul*, *szur*: süldisznó.
süly v.*? sülly*, a lemerülő testnek hangja: süllyed, süllyeszt. V. ö. *süp*. süpped.
sün, sündör, sündörög, sündörködik. V. ö. *suny*, sunyi.
sür, (1) élénb mozgalom; sürög, sürge, sürget, sürgölődik, sürgöny.
sür, (2) = *zür* (zavar), sürü, sürít, sürüsödik.
süv, (1), hangut. süvölt, süvölt, süvöltöz, süvöltyü. V. ö. *siv*, sivít.
süv, (2), süveg, süvegel, süveges, másképp *söv*, söveg. V. ö. *fő*, föveg.

SZ.

sza, (1), tátongó terjedés, nyilás: szá, száj, szád; szana, száguld. Vékonyh.: *sze*, szét.
sza, (2), hasítás, metszési nyilás alapértelmével: szab, szabdal, szak, szakad; szal, szalu, szalúl, szalag; szám, számlik, szánt. Vékonyhangon: *sze*, szeg, szegdel; szek, szekercze; (szakócza), szel, szelet.
sza, (3), a parancsolómód nyomatéka, vékonyhangon: *sze* = *te*: add-sza, jer-sze, (jösz-te), no-sza, ne-sze. Változattal: *szi*: jöve-szi, *di*: us-di, haj-di, *szu*, uszu.
sza v. *szo*, (4), általán=hang: szav, szov, szó, szól, szavaz, szavatos, szós. Török *szöjlemek*.
szab, szabás, szabdal, szabó. Puszta gyöke *sza* (2).
szag, orron beszivott, s az illető idegenekre különös érzéssel ható levegőnek hangja: szagol, szaglász, szagos.
szak, (1), szakad, szakasz, szakgaszt, szakgat. l. *sza*, (2).
szak, (2), dagadt, dudorú, valaminek szaka, = toka.
szal, sietési léghang: szalad, szalaszt, szaladgál. V. ö. *hal*, halad.
szál, szálka, szálkás, szálkásodik. V. ö. *sza*, (2).
száll, mozgási repülési hang, és ige: szállít, szállong. V. ö. *szél* (1).
szam, szaglási, izlési beszivás hangja: szamat, szamócza, Másképp *zam*, zamat. V. ö. *szim*, szimat, szimatól.
szám, számlik, szánt; számol, számít, számos. l. *sza* (2).
szán, (1), fájdalmas részvéti kedélyszó: szánalom, szánás, szánakodik: V. ö. *sajn*, sajnál.

szán, (2), akarat eltökélése: szándék, szándékol, szándékos, szándékoskodik.
szán, (3), szánkó, szánkózik. Eredetileg: *iszán*, iszánkol, iszamodik = csúszkál, csuszamodik.
szap, (1), sürü sokaság: szapor, szapora, szaporít, szaporodik. V. ö. *gyap*, gyaporodik.
szap, (2), fa edény és mértéknem: szapoly, szapu, szapul, szapuló.
szar, (1), szarik, szardik, szartos, (mint: fos, fostos). Szlávul: *szerem* = szarom.
szar, (2), folytonos járás: szarándok, szarándokol, szarahora.
szar, (3), sarjadzás, kinövés: szaru, szarv, szarvas. V. ö. *sar*, sarj, *tar*,tarjag, tarkó, *szár*.
szár, (1), felnövö, felnyuló szál: növény szára csizma szára.
szár, (2), eredés, kinövés: származik, származás; szárny, szárnyas. V. ö. *sar* (2).
szár, (3), kopasz, kiaszott: száraz, szárít, szárad, szárazság.
szaty, szalagnemü valami: szatying, szatyor, V. ö. *szity*, szittyó.
szed, (1), elv. gyök: szeder, szedres, szederj, szederjes.
szed, ige: szedés, szedeget, szedett, szedetlen.
szeg, nyilt *e*-vel, ige: szegés, szegély, szegélyez, szegdel.
szėg (1), hegyes, szuró eszköz neve: szeges, szegez, szegezés.
szėg v. *szög*, (2), hegyes, csúcsos szorulat: szegel, szegelet, szögel, szögellik. V. ö. *zug*, *szug*.
szėg v. *szög*, (3), sötét barnás szin: szeghaj, szöghaj, szögszinü.
szeg, éles *é*-vel, szük, szorult életállapot: szegény, szegényedik, szegénység. V. ö. *szig*, szigor, szigorodik, *szük*, szükség.
szegy v. *szėgy*, a baromnak, szarvasmarhának melle, előrésze. A lónál: *szügy*.
szégy, szégyen, szégyenel, szégyenít, szégyenkedik. V. ö. *szem*, szemérem.
szek, (1), szekeres, szekerke, szekerez. (*szök*-ik v. *zök*-ik?)
szek, (2), = *szeg*: szekercze, szekerczés. Vastaghangon: *szak*, szakócza. Hasonló a lat. *seco*, (szeg, szab) *securis*.
szel, (1), ige. nyilt *e*-vel: szelés, szelet, szeldel, l. *sza* (2).
szel, (2), éles *e*-vel, mert másképrég. *szil*: szelid, szilid, sziligy, szelidség, szelidít, szelidül.
szél, (1), tompa *é*-vel, mely ékvesztő, a mozgó lég hangja: szeles, szelel, szellő, szellet, szellem.
szél, (2), éles *é*-vel: széles, szélesít, szélesedik. V. ö. *sza*, *sze*, szét = szélt?
szėm, személy, (régente am. arcz), szemes, szemesség, szemtelen, szemetlen, szemők, szemzik, szemerkél, szemérem, szende (szemde). Zártabb hangzóval: *szöm*.
szén, tompa *é*-vel, mely ékvesztő: szenes, szenesedik, széncgető.
szen, (1), a gyöngéden alvók szelid orrhangja: szender, szenderedik, szendereg, szenderit. Vastaghangon: *szuny*, szunydikál.
szen, (2), fájdalmas kedélyhang és állapot: szenv, szenved, szenvedés, szenvedély. V. ö. *sin*, sinlik.
szeny v. *szenny*: szenyv, szenny, szennyes, szennyesedik.
szep, (1), ijedőnek beszivott hangja: szepeg, szepegés, szeppen, szeppent, továbbá erőlködő szuszogása: szepelkedik.
szep, (2), szepe, szeplő, szeplős, szeplősít, szeplősödik.
szép, szépít, szépül, szépséges, szebb, szebbül; persául: *zéb* am. szépség és *zéba* szép.
szėr, 1) sor, rend: szerked, szerkeszt, szeres, rendszer, szerszám; szerződik, szerzet. 2) iz: egyszer, kétszer, tizszer. 3) Különféle átv. ért. mód, eszköz, mennyiség, dolog.
szer, (2), nyilt *e*-vel; gyökeleme *sze* talán am. *szi*, honnan a *szív*, *szü* főnév is: szeret, szeretet, szeretkezik, szerelem, szerelmes. A törökben *szever* am. szerető s a gyök *szev* = *szív* (? fn.).
szesz, (1), nyilt *e*-vel, izlési, szaglási, hang: szeszes, szesztelen.
szesz, (2), éles *e*-vel, kedélyhang: szeszeg, szeszszen.
szi, nyelvvel, vagy fogak között vagy orron behuzott lég hangja: szi, szív, szippan, szippant, szipák, szipákol. Továbbá, más ilynemü természeti hang: szivár, szivárog, szivatyú, szivornya; szít, szítás.
szig, (1), hegyes, bökös valami: szigony, szigonyoz. V. ö. *szeg*, (1).
szig, (2), szük, szoros: szigorog, szigorú. V. ö. *szeg*, szegény; v. ö. *szug*.
szik, (1), szikkad, szikkaszt, szikár. Hasonló a lat. *siccus*.
szik, (2), hangut. szikra, szikrás, szikrázik.
szim, szaglási hang: szimat, szimatol. V. ö. *szam*, szamat.
szín, ékvesztő; valaminek föle, héja, látszata: szinel, szines, szinez, szintelen, szinte-

szir, (1), hangut. szirkó, szirkotál = szítja a tüzet.
szir, (2), = *szij*: szirom, szirmos, szirmoz,
szisz, természeti hang: sziszeg, sziszegés, sziszereg, szisszen.
szit, hangut. szita, szitál, szitás, szitka.
szív, (1), ige, hangutánzó l. *szi*.
szív v. *sziv*, (2), szível, szíves, sziveskedik, szivesség, szívtelen.
szó v. *szav*, szól, szólít, szólogat, szaval, szavaz. Egyezik vele a latin: *sonus*. L. *sza*. (4).
szob, szobor, szobros, szobrász, szobrászat. V. ö. *czob*, *czobor*.
szod, az ételt mohón beszivó befaló hangja: szodé, szodéskodik.
szok, ige: szokik, szokás, szokatlan, szoktat.
szom, (1), szomor, szomorú, szomorít, szomorodik, szonkolodik, szontyolodik. A *szán*, *szenv*, kedélyszók rokona.
szom, (2), szomé, szomju, szomjuság, szomjuzik. Valószinüleg *iszom* igével azonos, valamint éh, éhes *eszik* igével egy eredetüek.
szor, (1), = élénk forgásu, mozgásu *sür*: szorgos, sürgős, szorgalom, sürgelem, szorgalmas, sürgelmes, szorgolódik, sürgölödik.
szor, (2), szükhely: szorít, szorúl, szorongat, szorítkozik, szoros. V. ö. *szur*, szurdok.
szorty, orron vagy más valamely csőn áthuzodó nesznek hangja: szortyog az orr, szortyog a tisztátalan pipaszár.
szoty, (1), hangut. szotyog, szotytyan, szotyó.
szoty, (2), = *sutty*; magát meghuzó sunyogás; szotyorodik, szotya, szotyka.
sző v. *szöv*, átveve *ösz*, *öszve*; szálak öszvekötése, együvé fonása: szövés, szövet, szövevény, szövetkezik, szőnyeg. Vastaghangon: *szov*, szováta = szövőte, szövőszék. Selypesen: *söv*, sövény.
szök, szökik, szökdel, szökdös, szökcső, átvetve, szöcskő. Hasonló hozzá a szláv: *szkok* (szökés).
szöl, szölö (= *szürölö*, vagy csak *szürő*), szölös. V. ö. *szür*, szüret.
szöm = *szem*: szömőcsény, szömörcsök.
ször, (1), szivási hang: szörcs, szörcsöl, szörpöl, szürcsöl, = szíricsel. Lat. *sorbeo*.
ször, (2), szörny, szürnyü, szörnyed, szörnyüködik, szörnyeteg. Megrázó, reszkettető kedélyszó, mint: *bor*, borz, borzad.
ször, (3), = élénk mozgási *sür*: szörszem v. szörszöny ember = sürgőfürgő, világra való.
szőr, szőrös, szőrösödik, szőretlen. Rokonai: *sér*, serény, serte v. *sör*, sörény, sörte; *szúr*.
szu v. *szú*, szurós, bökös valami: szucza, szúr, szurkál, szulák, szulákos, szutyongat. V. ö. *czu*, czucza, czuczáz.
szug, szugoly, szuglya. V. ö. *szük*, *zug*.
szuny, a gyöngén alvónak orrszuszogása: szunyáta, szunyókál, szunyák, szunydikál, szunynyad. V. ö. *szen*, szender. Hasonló a lat. *somnus*.
szúny, természeti hang: szúnyog, szúnyogos.
szur, (1), szurok, szurkos, szurkol, szurkoz, szurtos.
szur, (2), = *szor*: szurdék v. szurdok.
szusz, (1), orrhang: szuszog, szuszma, szuszmati, szuszamusza, szuszmog,
szusz, (2), = *czucz*: szuszál, czuczál, szuszakol czuczakol.
szük, (1), szoros, öszveszorúlt: szükít, szükül, szükölködik, szükség V. ö. *szug*, *szeg*, *szig*.
szük, (2), szepegö félö kutya hangja: szükül.
szül, v. *szüll*, (1), szüle, szűletik, szülemény, szülö.
szül, (2), *szür*: szüleség, mindenféle betakarított, mintegy beszürt takarmány.
szün, szünik, szünet, szüntelen, szüntet; v. ö. *tün*, *csüny*.
szür, = *zür*, (zavar) vegyiték, keverék: szürke, világos és setét szin vegyülete, *szürke az ég estve*, midőn a világosságba homály kezd vegyülni, *szürkül az ég hajnalban*, megfordítva.
szür, (1), hangut. ige: szürés, szüret, szürő, szürönködik, szüröget; szürcs szürcsöl.
szür, (2), fn. = *szőr*: szürös, dolmányszür.
szüz, szüzeség, szüzen, szüzi. Talán *tisz*-ta gyöke; lat. *cas*-t-us. A törökben: kïz.

T.

ta v. *to*, messzeség: taa, toa, tova, tahát, táv, távol, táj, tól (től), túl; tal, tol, tasz, tosz, tács, taval.

tá, felnyitott száj: tát, táté, tájbász, tácsó, tátogat, tátri, tábirtos.

tacs, v. *tács* 1) dajkanyelven am. messze. távol. Tácsba menni, v. tátába. 2) tacskó (b) = csacskó, csacska.

tag, (1), tagad, tagadás, tagadhatlan.

tag, (2), tagol, tagló, tagolás, tagozás.

tág, tágít, tágítás, tágúl, tágulás. Alapérteménye: a körvonalak egymástól való távolsága. Csupasz gyöke a távolító *ta*.

taj, tajdok, tajkos, tajték. V. ö. *tej*.

táj, bizonyos távolságra kiterjedő vidék: tájék, tájékoz. V. ö. *ta*, táv.

tak, (1), födél, burkolás = takar, takaró, takarodik, takarmány. V. ö. *tek*, teknő. Hasonló a lat. *tego*, *tectum*, *tegumen*.

tak, (2), takony, taknyos, taknyosodik, taknyoz.

ták, tákol, tákos, tákoz, bocskorták. V. ö. *tak* (1).

tal, (1), = *al*: talabor, talap, talp.

tal, (2), = *tol*: taliga, toliga, talicska; csupasz gyöke a távolságot jelentő *ta*, v. *to*.

tal, (3), talán, talál, találmány, találós, találkozik.

tál, tálal, tálas, tálos, tálgyér v. tányér. Tágas öblü edény.

tám, (1), támad, támasz, támaszt, támogat, támla.

tám, (2), = *csám*, támolyog, csámolyog, ide-oda tántorogva jár.

tám, (3), = *szám*: táméntalan = számtalan. Vékonyh. *teméntelen*.

tan, tana, tanács, tanakodik, tanít, tanu, tanul.

tán, ideoda mozgás, ingadozás: tántor, tántorít, tántorodik, tántorog. V. ö. *tám*, támolog, és *sán*, sánta.

tany, tanya, tanyás, tanyázik, tanyázás.

tap, hangut. tapod, tapos, tapogat, tapint, taps, tapsol. Átv. ért. tapad, tapaszt, tapasztal.

táp, táplál, táplálás, táplálék, táplálékony.

tar, (1), kopasz, nyírt: tarol, tarló, taráz, tarka, tarangy, tarattyú, tarhudik. V. ö. *sar*, sarol.

tar, (2), kinött, magas: taré, taréjos, tarjag, tarju, tarkó.

tar, (3), maradás, létfolytatás: *tart* a) önh. tartós, tartósság, lat. *durat*, ném. *dauern*: b) áth. (servat, tenet) tartalék, tartóztat, tartatlan.

tar, (4), = *tur*: tarhó, turósodott tej, tarhonya, száraz, turóhoz hasonló morzsolt tészta.

tar, (5), *tal*, *tol*: targoncza, torboncza, talicska.

tár, (1), terjedtség, nyilás: tárol, tárad, táraszt, tárogat, tárogató. V. ö. *ta*, táv.

tár, (2), terem, térhely, lak, ház: kincstár, társzekér, tárnok.

tár, (3), = *tál*: tárgy = tálgy (pluteus), deszkaellenző az ostromlók lövöldözései ellen, továbbá, azon czéltábla (meta), melyet lödöznek, „tárgy közepe“ (centrum metae). Átv. ért. objectum, pl. beszéd tárgya, amire a beszéd mintegy czélra irányúl.

tas v. *tás* = *tar* v. *tár*: tasoly, táska, tarsoly. Azonos a német *Tasche*.

tasz v. *tosz*: taszít, toszít, taszigál, toszigál, toszkol, tuszkol. V. ö. *ta*, tal, tol.

tát, (1), a szájnyitást jelentő *tá* csupasz gyöktöl: táté, tátogat.

tát, (2), = *tud*: tátos v. táltos = tudós persa *dánâ*.

táv, távol, távolít, távolodik, távolság, távozik. V. ö. *tá*, to, tova.

te, (1), *té*, második személynévmás: teeget, tegez, teez, ten, tennen, teed, v. tied. Egyezik vele a lat. *tu*, ném. *du*, szláv *ti*.

te, (2), = távolító *ta*: tehát, tahát, tege, tegnap, tegent v. tegett.

tė, tėsz, tehet, tetet, tékony, tét, tétel, tekél, tekélet, tekéletes. V. ö. *cse*, *csi*, cseál, csiál.

té, tév, téved, téveszt, tévelyeg, tébolyog, tétova. V. ö. *táv*, távol.

teh = *tej*: tehén (tején, tejelö), tehenes, tehenész, tehénkedik. Szanszkrit *dhénu* am. tehén.

téj v. *tej*: tejel, tejes, tejesedik, tejetlen, tejke.

tek, (1), tekint, tekintés, tekintet, tekintély, tekintetes.

tek, (2), = *tök*, gömbölyü: teke, tekéz, tekézés, földteke, égteke.

tek, (3), görbén csavarodó mozgás : teker, tekerés, tekerget, tekeredik, tekervény, teketória.

tek, (4), födő, burok : tekenő, (törökül : *tekne)*, tekenős. V. ö. *teg*, tegez, *tok*, toklász, tokmány, *tak*, takar.

tel (1), v. *töl*, telik, teljes, televény, telhetetlen, tölt, töltözik.

tel, (2), = *ter* v. *tér* : telek, telep, telepedik = terepedik.

tél, ékvesztő, fn. telel, telelés, teletszaka, téli, télies.

tem v. *töm* : temet, temetés, temető, temetkezik; tömör, tömhüdt, tömött.

ten, teng, tengés, tenget, tengődik, tenk, tenkre jutni. Török és perzsa nyelven *tenk* = szük állapot.

tèn v. *tön* : tênk, tönk, tönkő, tengely.

ten v. *teny*, tenyér, tenyeres; tenyészik, tenyészt; tenger. Alapérteménye : terjedés.

tep, teper, tepiczkél. V. ö. *tap*, tapos, *tip*, tipor.

tép, tépés, tépdel, tépeget, átv. ért. tépelődik.

ter, (1), hangut. terefere, tereferél, teretura, terécsel, teréfa.

ter, (2) = *tér* : tereb, terebély, terep, terepély, tereget, terít, terül; terj, terjed, terjeszt; terp, terped, terpeszt, terpeszkedik; terty, tertyed; terv, tervez; terem, fn.

ter, (3), a növés alapérteményével : terem, termés, termeszt, teremt, természet, termékeny. V. ö. *ser*, serdül, *sar*, sarjadzik.

ter, (4), terh, terhel, terhes, terhesség, terhenye.

tér, l. *tár* (1).

tes v. *test*, testes, testesedik, testesül, testetlen. V. ö. *tet*, tetem.

tet, (1), látszat, föltünés : tetik, tető, tetéz, tetszik, tettet, tettetés, tetem.

tet, (2), tetü, tetv, tetves, tetvesedik, tetvészkedik.

tév, téved, téveszt, tévelyeg, l. *té*, *tá*, távol.

tik, 1) = *tyúk*, hangut. tikácsol, fuldokló *tik* hangon szól, átv. ért. tikkad, a nagy fáradság miatt alig piheg.

til, (1), elavult ige : tilik, tilt, tilos, tilalom, tilalmas, tilalmaz. Rokona a távolító *tol*.

til, (2), hangut. tilinkó v. tilinka, tilinkóz; tiló, tilól.

tim, timsó, timár, aki timsós csávával készíti a bőrt.

tin v. *ten*, tincs, tencs (= csomó, tömeg szőr, haj, kender); tincsődik = hízik, teste tömötté lesz. V. ö. *tem*, *töm*.

tin, tinó, talán ‚tehén' módosúlata; a szanszkrit *dhénu* am. tehén.

tip, (1), tipor, tipeg, tipeczkel, tipródik. V. ö. *tap*, tapos, *tep*, teper.

tip, (2), tipál, tipász, l. *tép*, tépdel.

tisz, (1) = *disz* : tiszt, tisztel, tisztes, tisztesség, l. *di*.

tisz, (2), tiszta, tisztít, tisztúl, tisztaság, tisztátalan.

tir, (1), hangut. tiricsel, tirikol (pacsirtaszó).

tir, (2). a maga neméében apró valami : tiripiri, tirinákó, tirink. V. ö. *csir*, csiribiri

tit, titok, titkol, titkolódzik, titkos. V. ö. *csit*, csitít.

tiv, tivornya, tivornyáz. V. ö. *dev*, devernya, *dáv*, dávorikol.

tíz, számnév: tized, tizedel, tizedes. Hellen δέκα, lat. *decem*, franczia *dix* stb.

to, tova, tovább. V. ö. *ta*, táj, táv stb.

tó v. *tav* : tavas, tovas. Hasonló a ném. *See*, *Teich*, török, tatár *szu*.

tob, (1) = *top*, hangut. toborzó, toporzó, toborzékol, toporzékol.

tob, (2) = *dob*, toboz, doboz,; tobzódik, dobzódik.

toj, tojik, tojás, tojat, tojomány. V. ö. *tol*, ige.

tok, (1), burok, födő : tokos, tokla, toklász. tokmány. V. ö. *tak*, takar.

tok, (2), dudoru, dagadt : toka, tokás. V. ö. *dag*.

tol, (1), odább, távolabbra nyomás : tolakodik, tolong, tolóka, toldít, toldúl; tolu v. toll. V. ö. *ta*, *to*.

tol, (2), tolvaj, tolvajkodik, tolvajság. V. ö. *dúl*.

tom, (1), hangut. tomb, tombol, tombéroz, tombora.

tom, (2), vágás, metszés : tompa, tompít, tompúl. tonka. Fordítva v. ö. *met*, metél. Hellen τέμνω, τόμος.

tom, (3) = *dom*, emelkedett, dudorú : tomb, tombácz, tompor, tompora.

top, hangut. topog, toppan, toppant, toporczol, toporzékol, topa, topán. V. ö. *tap*, tapod.

tor, (1), hangut. torty, tortyog, torha, tornyikol.

tor, (2), torok, torkol, torkolat, torkos, torkosság.
tor, (3), torol, torolatlan, torének, disznótor.
tor, (4), emelkedés, magasodás : torlik, toromba, torony, torz, torzonborz. V. ö. *tar*, taré, tarkó.
tor, (5) = metszési, vonalazási *or* : tordacs = ordacs, ordas.
tor, (6), torzs, torzsa, torma. V. ö. *tör*, törzs.
tosz, toszít, toszigál, toszkol. V. ö. *tasz*, taszít.
toty, hangut. totya, totyog, totytyan.
tő v. *töv* : tős, töves, tősgyökeres, tőke.
tök, tökös, tökösség, töksi, töketlen.
tőgy, tőgyes, tőgyellik. Alapértménye : dudoruság. V. ö. *tüd*, *tügy*, *csöcs*.
töl, 1) tölgyfa, tölgyes, 2) tölt, töltés. V. ö. *tel*, telik.
töm, tömör, tömöszöl, tömpe, tömött. V. ö. *zöm*, zömök.
töp, töpik, töpörödik, töpörtő, töpped, töppeszt. V. ö. *csöp*, csöpörödik.
tör, (1), tördel, töredék, törek, törköly, törpe. Átv. töredelem, törődik, töprenkedik (törpenkedik, töri magát). Rokon *dar*, darab.
tör, (2), surlási hang : töröl, törölget, törleszt, törzsöl. V. ö. *dör*, dörzsöl. Latin *tero*.
tör, (3), törzs, törzsök, törzsökös. V. ö. *tor*, torzsa.
tör, (4), történik, történet, történetes. V. ö. *töl*, tölt.
tör, (5), törlejt, régiesen am. szerez, csinál; törvény (szervény), törvényes, törvénytelen.
tör, török, törös. Csupasz gyöke a hegyeset jelentő *tő* v. *tü*.
trécs, hangut. trécsel, trécselés. V. ö. *ter*, tereturál.
trücs, borjuhajtó szó : trücs be! trücs ki!.
trüsz, hangut. trüszög, trüszszen, trüszszent. Máskép : *prüsz*, prüszszen.
tu, hangut. tutu, tutul, tutulás.
tud, tudakozik, tudás, tudatlan, tudákos, tudalom, tudomás, tudós, tudósít.
tuh, dagadás, torlódás : tuhad, tuhaszt, tuhúl. V. ö. *duv*, duvad.
tuk, tukma, tukmál. V. ö. *dug*.
tul, tulajdon, tulajdonít, tulajdonság.
tuny, tunya, tunyálkodik, tunyaság. V. ö. *suny*, sunya.
tur, (1), hangut. turu (turtur), turbik, turbikol.
tur, (2) = magasodási *tor* : turzos, turczos = torzas, borzas.
tur, (3), turba v. tulba = bőrönd vagy tömlő, melyet fel lehet fúni. V. ö. *dúl* = fúj.
túr, (1), ige : túrás, turkál, turdogál. V. ö. *szúr*.
túr, (2), fn. a) torongy, tarjag, fekély : túros hátu ló; b) túró, túródzik, túrós. Hellen τύρος.
tus, (1) = *ducz* : tusak, tuskó, duczkó.
tus, (2) = *tosz*, *tasz* : tusa, tusakodik = toszakodik, taszigálodik, tusakol = tuszkol.
tus, (3), tust inni. V. ö. *dus*, duska, duskál.
tusz, tuszkál, tuszkol. V. ö. *tasz*, taszigál.
túsz, kezességül lefoglalt személy, mintha *dú* (praeda) gyanánt lefoglaltat jelentene, s annyi volna mint : *dúsz*.
tut v. ***tuty***, hangut. tutog, tutyog, tutma, tutyma = orron beszélő.
tü, fn. hegyes eszköz vagy test: tüvis, tüz, tüzdel.
tücs, hangut. tücsök, tücskérez.
tüd, tüdő, tüdős; *tügy* (pofa), *tütt* tüttös, vastag gömböczféle hurka. A dudorodás, felfuvódás alapértményével. V. ö. *död*, dödölle, *dud*, dudorú.
tün, tünik, tünet, tündér, tündöklik, tünemény, tüntet.
tür v. ***tür***, (1) = *gyür* : türemlik, gyüremlik, türödzik, gyürödzik, türet, gyüret.
tür v. ***tür***, (2), türelem, türhető, türhetetlen; türtőzik, türtözködik, türtöztet.
tütt, l. *tüd*.
tüz, ékvesztő fn. tüzel, tüzes, tüzeskedik, tüztön, tüztént (tüstént, hevenyében), mint : *füst*, *füstént*, ugyanaz.

V.

va, elvont gyöke *váj*, *vág*, *vál*, *vás*, önálló szóknak, melyek nyilásra, szakadásra vonatkoznak.
vacz, (1), hangut. vaczog (a fog), vaczogtat.

vacz, (2), vaczok, vaczkalódik. V. ö. *fész*, fészek, fészkelődik.
vad, vadon, vadas, vadász, vadít, vadúl, vadság.
vád, vádol, vádolás, vádoló, vádos, vádoskodik. Hasonló a szláv : *vadím*, perlek.
vág, vagdal, vagdos, vagdalkozik, vágány, vágó, l. *va*.
vagy, (1). ksz. vagy.... vagy. Alapértelménye ketté választás. V. ö. *va*.
vagy, (2) = *van*, *val* : vagyon, vagyonos, kinek valamie van, vagyontalan, kinek semmie sincs.
vágy, kedélyszó és fn. vágyik, vágyakodik, vágyás, vágyódik. Hasonló az ohajtási *vaj! vajha!*.
vah, hangut. vahákol, vahákolás, vahorász.
vaj, (1), fn. vajas, vajatlan, vajaz.
vaj, (2) = *baj* : vajudik, vajlódik = bajlódik.
vaj, (3), isz. vajha, vajki, vajmi, vajon v. vajjon.
váj, ige : vájás, vájkál. V. ö. *áj*, *ás*, igék.
vak, (1), hangut. vakog, vakogás, vakkan, vakkant.
vak, (2), vakar, vakarás, vakargat, vakarcs, vakaródzik.
vak, (3), mn. vaksi, vakandok, vaklandos. Átv. ért. vakol, vakolat, vakisa, vakota.
val, (1), valag, valaska. V. ö. *vál*, válik, *bal*, balta.
val, (2), való, valóság, valótlan, valál, vall. V. ö. *vagy*. (2).
vál, válik, válasz, választ, válogat, vált, váltogat, válu.
vám, vámol, vámos, vámolatlan.
ván, vánszorog, vánszorodik. V. ö. *von*, ige.
vány, ványad, ványol, ványoló.
van, l. *vagy*. (2).
var, (1), varas, varacsk, varacskos, varangy, varancs.
var, (2), hangut. varju, vartyog, varczog.
vár, (1), várás, várakozik, várakozás, várat, váratlan.
vár, (2), város, várad, váracs, várda.
varr, varrás, varratlan, varrogat, varga.
vas, (1), vasal, vasas, vaskó.
vas, (2), vaskos, vastag, vastagodik.
vás, vásik, vásás, vásott, vástol. Alapértelménye : kopás.
vász, vászon, vásznas. Fordítva v. ö. *szöv*, szövéte, szováta.
vat, vatalé = viztartó edény. V. ö. *ved*, veder.
váz, vázol, vázolat. V. ö. *véz*, vézna.
vė, vėsz, vėhet, vėtet, vėt, vėtel, vėvő.
véd, *vid*, *vöd*, *vat*, *vod*, = víz : vedel, veder, vider, vödör, vatalé, vodér.
ved, nyilt *e*-vel : vedlik, vedlés. V. ö. *mez*.
véd, védelem, védelmez, védtelen, védencz. V. ö. *fed*.
vég, véges, végetlen, végez, végződik, véghetetlen. V. ö. *vág*.
vegy, vegyes, vegyít, vegyűl, vegyülék. V. ö. *egy*.
vék, vékony, vékonyít, vékonyodik. V. ö. *véz*, vézna.
vel = *fél*, *vál* : velem, veled, vella, veleszta.
vél, vélekedik, vélemény, véletlen, vélte.
vem, vemh, vemhes. Hasonló a lat. *venter*, ném. *Wamme*.
ven, vendég, vendégel, vendéglés, vendéglő, vendégeskedik.
vén, vénhedik, vénít, vénűl, vénség.
ver, (1), sütés, melegség: verőfény, verőmalacz. V. ö. *per*, pergyó.
ver, (2), ige : verés, verekedik, vergődik, verdes, vereget, vereség. Lat. *verberat*.
vėr, *vör* : vėrės, vörös, vėrheny, vörheny. V. ö. *pėr*, pergel, *pir*, pirít.
ver, verseny, versenyez, versenyg. Rokona : *vir*, virrog = perel.
vér, véres, vérez, vérzik. V. ö. *vėr*, vérés.
vés, véső, vésű. V. ö. *vás*, vásik.
vesz, nyilt *e*-vel, v. *vėsz*, veszély, veszélyes, veszélyez, veszendő, veszt. Különbözik töle a *vė* gyökből származott *vėsz* (emit, accipit).
vet, vetés, vetemény, vetemedik, vetekedik, vetél, vetyeng.
vét, vétek, vétkel, vétkes, vétkezik. V. ö. *tév*, téved.
vez, vezér, vezérel, vezény, vezényel, vezet.

ví v. *viv* : viadal, vita, vitat, vitatkozik, vitatás, vivás.
vics, vicsorít, vicsorog, vicsorgás. V. ö. *vigy*, vigyorog.
vicz, viczk, viczkand, viczkandozik, viczkos. V. ö. *ficz*, ficzkandozik.
vid, vidám, vidámít, vidámúl, vidámság, vidor. V. ö. *víg*, vigad.
víg, vigság, vigad, vigaszt, vigasztal, vigalom.
vigy, (1), hangut. kedélyszó : vigyor, vigyori, vigyorog, vigygyan.
vigy, (2), vigyáz, vigyázat, vigyázatlan. V. ö. *figy*, figyel.
vih, vidám kedélyhang : vihog, vihogás, viháczol.
vik = *vih* : vikog, vikogás. vikogtat.
vil, világ, világos, világlik, világít, világtalan; vill, villám, villó, villany.
vin, vidám kedélyhang : vincz, vinczároz, vinczog, vinczos. V. ö. *fin*, finczároz.
vir, (1), élénk forgásu mozgás : virgoncz. V. ö. *fir*, fireg, firgencz.
vir, (2), virág, virúl, virít. V. ö. *pir*, pirúl.
vir, (3), virics. V. ö. nedvet jelentő *ir*, iró, *nyir*, nyirk.
virr, virrad, virraszt, virradó. V. ö. *pir*, pirúl.
vis, (1), visel, viselés, viselet. V. ö. *visz*.
vis, (2), hangut. visít, visítás. V. ö. *siv*, sivít.
visz, (1), vihet, vitet, vitel. Puszta gyöke az elvont *vi*.
visz, (2), viszony, viszonyos, viszonylik; viszál, viszálás, vissza, visszás, viszálkodik.
visz, (3), viszket, viszketés, viszketeg, viszkettet. Elötét nélkül = mozgást jelentő *iz*, izeg.
vit, vita, vitat, vitatkozik, vitáz. Puszta gyöke : *ví*, vivás.
víz, ékvesztő fn. vizes, vizel, vizelés, vizelet, vizenyős. Hasonlók a ném. *Wasser*, szláv *woda* stb.
vizs, vizsol, vizsla, vizslat, vizsga, vizsgál, vizsgálódik.
vol = *val* : volna = valna, mint *holt* = *halt*.
von, vonás, vonatkozik, vonakodik, vonogó, vontat, vonszol, vonz.
vony, vonyár = csipős, savanyú. V. ö. *fany*, fanyar.
vor, hangut. vorcz, vorczog. V. ö. *porcz*, porczog.
vő, vőfél, vőlegény. Eredetileg = vè-ő, vèvő.
völ, völgy, völgyel, völgyelés. V. ö. *vál*, válik, választ, lat. *vallis*.

Z.

zab, (1), zabol, zabló, zabos. Hasonlók a lat. *av*-ena, ném. *Haf*-er, szláv *ow*-esz.
zab, (2), zabál, zabálás. V. ö. *hab*, habsol, mohón habatolva eszik.
záb = *záp* : zábé = kapufa, kapu zápja.
zagy, zagyva, zagyvál, zagyválás, zagyvalék.
zaj, hangut. zajong, zajdúl, zajgat, zajos, zajlik.
zak, (1), hangut. zakat, zakatol, zakatolás.
zak, (2), zaklat, zaklatás, zakutál. V. ö. *sza*, (1), *szág*, száguld.
zák, zákány, zákla, záklás. V ö. nyálkát jelentő : *hák*.
zal, zalánbol, zalánbolás. V. ö. *zar*, zarándok.
zam = szaglási, izlési *szam* : zamat, szamat.
záp, a) = *csap*, kerék zápja = csapja, zápfog;
b) = *áp*, romlott : záptojás, áporodott;
c) = *szap*, zápor, szapora eső;
d) = *háb*, záporkodni, am. háborkodni.
zar, zarándok, zarándokol, zarándokság. V. ö. *zal*, zalánbol, *szar*, szarahora.
zár, ige és fn. zárol, záros, zárkozik, záratlan és zártalan.
zav, zavar, zavarodik, zavarg, zavargás. V. ö. *hab*, habar, *kav*, kavar.
zeg, hangut. zegernye, zegernyés. V. ö. *ziv*, zivatar.
zell = *szül* : zellettség, a székelyeknél am. atyafiság, szülöttség.
zen, hangut. zeng, zengés, zendít, zendűl, zenebona, zenezuna. V. ö. *zon*, zong.
zer, zerge, zernya, am. szürke macska. V. ö. *zür*, zürlik.
zih, hangut. zihál am. nehezen liheg; zihar am. zivar, zivatar.
zim = *szin* : zimforus, a székelyeknél am. képmutató, színforgató.
ziv, szélhang, zúgás : zivar, zivatar, zivataros.

zok, hangut. zokog, zokogás, zokon; zokkan, zokkant.
zom v. *zöm*, zomok, zömök. V. ö. *döm*, dömsödi.
zon, hangut. zong, zongora, zongoráz. V. ö. *zen*, zeng.
zor, borzalmi kedélyhang : zord, zordon, zordonkodik.
zök, zökög, zökken, zökkent, zöcsköl (zökcsöl). V. ö. *szök*, szökken.
zöl, zöld, zöldellik, zöldít, zöldűl, zöldség.
zöm, aránylag kis terimébe szorított, tömött, nyomott sokaság; zömök. V. ö. dömöczkös, döme, dömsödi.
zön, hangut. zöng, zönge, zöngés. V. ö. *zën*, zeng.
zöp, csukló sírás hangja : zöpög, zöpögés.
zör, hangut. zörög, zördít, zördűl, zörgés, zörren.
zöty, szekérrázás : zötyög, zötytyen, zötyögtet.
zu, tompa hang : zúg, zúgás, zúdít, zudúl, zuhog, zuhaj, zuhan, zuhé, zuhint.
zup, hangut. zupog, zupál, zuppan.
zug, zugoly, szögzug. V. ö. *szug*, szugoly.
zur v. *zür* : zurbol, zurbolófa, zürzavar.
zúz, ige és fn. zúzás, zuzorka.
zür, zürlik = vénül, szürkűl a haja; és szürlik. V. ö. *szür*, szürke.

ZS.

zsám, zsámbok v. zsámbék. V. ö. *zsom*, zsombék.
zsar, (1), zsarol, zsarolás, zsarnok, zsarnokság. V. ö. tekerést, csavarást jelentő *ser*, *zser*.
zsar, (2), zsarát, zsarátnag. Hangut. mint : zsizsi, zsizser.
zseb, zsebel, zsebelő, zsebmetsző. Törökül : *dseb*, *dsib*.
zséb, zsébre, zsébrék (aphta). Rokona : *seb*.
zsém, zsémb, zsémbel, zsémbelődik, zsémbes. Változattal : *zsim*, zsimb, hangut.
zsën, *zsön* : zsënge, zsönge, zsëngés, zsöngés, zsëndűl. V. ö. *gyën*, gyënge.
zsër, *zsör*, hangut. zsërtël, zsörtöl, zsërtëlődik, zsörtölődik.
zsib, (1), hangut. zsiba, zsibaj, zsibog, zsibong, zsivaj.
zsib, (2), zsibvásár, zsibáru, zsibárus. V. ö. *dib-dáb*.
zsib, (3), zsibbad, zsibbaszt. V. ö. *sín*, sínlik, *seny*, senyved.
zsig, (1), zsiger, zsigeres, tájejtéssel és törökül : dsiger.
zsig, (2), zsigora, az ebek zsugorító nyavalyája, zsikora, am. töpörtő, öszvezsugorodott szalonna. V. ö. *zsug*, zsugor.
zsil, hangut. zsilip. Máskép : *sel*, seléb.
zsi = *di* : zsiók, am. vízi dió, mogyoró : diók.
zsin, zsinár, zsinárkodik. V. ö. *zsiv*, zsivány.
zsír, zsiradék, zsíros, zsíroz. V. ö. *ir*, irics, virics.
zsizs, hangut. zsizsi, zsizsereg; zsizsik.
zsiv, zsivány, zsiványkodik, zsiványság.
zsom = *dom* : zsomb, domb, zsombék, dombék, zsomboly.
zsöm = *zöm* : zsömök, zömök. V. ö. *döm*, dömbicz.
zsug = fordított *gúzs* : zsugorodik, guzsorodik, zsugori, zsugorgat, zsngorog.
zsum, hangut. zsummog, zsummogás.
zsúr = *súr* : dörzsölési hangut. zsúrol, súrol.
zsurm = fordított *morzs*, zsurmol, morzsol.
zsup, ütési hangut. zsupszalma = zsuppolva kivert szalma. Máskép : *zsuf*, honnan zsufa am. szalmaszinű sárga.

III. szakasz. A szóképzés.

A képző fogalma, és különbözése a ragtól.

Mint föntebb a gyököket tárgyaló czikkben kimutattuk, vannak nem csak *önálló*, hanem *elvont* vagy *elavult* gyökök is, melyek önállóan nem divatoznak, s érteményeiket csak származékaikból, hasonlék (analogia) nyomán fejthetjük ki. Söt vannak származékszók is, melyek elavultak, vagy további képzés alapjául szolgálnak, s csak ivadékaikban élnek, de nyelvünk nagy nyereségére föléleszthetök, pl. a *háborodik, guzsorodik, hentėrėdik, töpörödik* törzsei: *hábor, guzsor, hentér, töpör*, vagy ezek és hasonlók : *iszam, sikam, élem, türem*, mint ugyanannyi igetörzsek.

Minden gyök, legyen az elvont, kiavult, avagy önálló, egy vagy több belöle képezhető szónak mintegy csiráját, magvát rejti magában. Azon bötüt vagy szótagot, illetöleg szócskát, mely akárminö gyökhöz vagy törzshöz járulván, azzal szorosan egybeforr, s belöle új szót alkot, *képzőnek*; azon szócskát pedig, mely már csak önálló szóhoz vagyis beszédrészhez úgy függesztetik, hogy az az egész mondatban annak valamely viszonyát határozza meg, *ragnak* nevezzük.

Különbözéseik :

A képzö mindig valamely új fogalmat vagy fogalomárnyalatot olt a gyökbe, illetöleg a törzsbe, s mint új szónak alkotója a nyelv birodalmát terjeszti : a rag pedig a már készszé fejlett szót bizonyos viszonyok szerint módosítja, s a mondatba alkalmazza, tehát amannak *szóalkotási*, emennek *szókötési* müköre van. Ennélfogva oly hangok vagy szótagok, melyek az alapszóba se új eszmét nem oltanak, se annak mondatbeli viszonyát nem határozzák meg, se nem képzök, se nem ragok, hanem vagy fölösleges czafrangok, toldományok, vagy legfölebb némi nyomatékul szolgáló kihangzások, pl. a *mája, méhe, szarva* szókban az *a, e*, vagy az *araszt, választ* (válasz fn.) szókban a *t*, vagy ezekben : *aztánnig, eztánnig* a *nig*.

A képzö elvont vagy elavult gyökök- és törzsekhez is, a rag csak önálló szókhoz járul.

A képzö a szónak belszervezetére vonatkozik, s közvetlenül vagy közvetöleg a gyökre hat vissza : a rag pedig azon kapocs, vagy közeg, mely egyik szót a másikkal viszonyítja.

Ugyanazon gyökhöz több képzö járulhat, vagyis a képzett szót bizonyos határig tovább képezni, s végül (némi kivétellel) ragozni lehet: a ragozott szó pedig, nyelvünk rendes szokása szerint, új ragot vagy képzöt nem veszen föl. Azonban kivételes példák vannak, pl. *istenhozzád-ot, dicsértessék-et* mondani; *istenhoztá*-val idvezelni; *tüled*-re, *hozzád*-ra menni; *adtá*-zni, *teremtette*-zni; *éljen*-ezni, *ujrá*-zni; *eszem-iszom*-mal tölteni az idöt; *apjuk*-om, *anyjuk*-om; a *fogdmeg*-ek meglepték öt a *lebuj*-ban; *gondolom*-ra, jó *hiszem*-ben tenni valamit; *ehetnék*-je, *ihatnék*-ja van; „és királynak *haraguvék*-ja megnyugovék“ Bécsi cod. Hester 7. fej., mit Káldi így fordít: „és a király *haragja* megszünék. A birtokragos neveket pedig már nem kivételesen, hanem általán ragozzuk, pl. *kez-em-be, kez-em hez, kez-em-töl*. Tehát az élö nyelvbeli gyakorlat megczáfolja azon elméletet, mely szerint viszonyító raggal ellátott szóhoz képzöt vagy viszonyragot függeszteni nem lehet. Még az elöttünk ismeretesb árjaféle német és szláv nyelvekben is találunk rá példát, hogy az igéket, midön nevekül használtatnak, ragozzák. De különben is minden nyelvnek vannak sajátságai, melyektöl azt megfosztanunk nem lehet, mert más nyelvek nélkülözik. A nyelvek nem elöre felállított elmélet, hanem bizonyos *észjárás* és *nyelvérzék* szerint képzödtek és fejlödtek tovább tovább, s a nyelvészet feladata a szokás által behozott s megállapított gyakorlati szabályokat elvonni, s a netalán szükséges nyelvújításban alkalmazni. A nyelv birodalma csak úgy terjed, ha hasonlék nyomán müértöleg és ízléssel párosítva újabb és újabb alakokat fejt ki, mire a magyar nyelv véghetetlen képességgel, s kivált a képzöknek oly gazdagságával bir, melyhez hasonlót egy ismeretes nyelv sem mutathat fel.

A képzök, keveset kivéve, önállólag nem ragozhatók : a ragok közöl pedig a névviszonyítók nagy része fölveszi a személyragot : *nek-em, vel-em, töl-em, ról-am, nál-am* stb.

A képzök lehetnek *elö-, közbe-* és *utótételek*: a ragok, mint olyanok, csak utótétesek, különösen a névmódosítók rendesen a latin *praepositiók*-nak felelnek meg, s némelyek, mint szoros értelemben olyanok, a viszonyított szóhoz ragadnak, mint : *ház-ba*, in domum, *ház-ban*, in domo, *ház-ról*, de domo; mások, mint tulajdonkép névutók, elválasztva iratnak : ház *mellett*, penes domum, ház *felé*, versus domum, v. domum versus.

Szóképzésben mutatkozik kiváltkép a nyelvalkotó ész ereje, a nyelv fejlődési képessége, sajátsága s egyéni önállása, miért a nyelvhasonlításban főleg ezt kell tekintetbe venni; a ragozás, mint a nyelv külsejéhez tartozó, mint alakzat könnyebben utánozható s elsajátítható, s gyakran a külön fajú nyelvekben megegyező. Így látjuk, hogy mind az árja, mind a sémi, mind az altaji nyelvekben az igeragozás személynévmások által történik, csakhogy egyiknél épebb, másiknál kopottabb alakban. A személynévmások is többé kevesebbé hasonlók. Az árja törzsbeli germán nyelv az igekötős igékkel a szókötésben csaknem egészen úgy bánik, mint a magyar, midőn t. i. az igekötöt majd az illető ige előtt majd utána alkalmazza, pl. *wenn ich aufstehe*, ha fölkelek, *ich stehe nicht auf*, nem kelek föl; mit a germánnak némely más rokonai, például a latin, vagy szláv nem tesznek.

Végre, mind a név- mind az igeviszonyító ragok jobbára elavult vagy önálló szók módosított alakjai: a képzők pedig (néhány kivételével) vagy bizonyos szókból rövidültek meg, vagy oly elemekből állanak, melyek, hogy egykori önálló szókból koptak volna el, nyelvtudományunk eddigi fokán alig gyaníthatjuk.

Egyébiránt a képzők és ragok abban egyeznek, hogy önhangzóikra nézve a nyelvszokás által megállapított bizonyos hangrendhez alkalmazkodnak, mint ezt a fentebbi czikkekben már részletesen tárgyaltuk.

A szóképzés nemei.

A szóképzés általán kétfélekép történik: *belváltozás*, vagy *hozzátétel* által.

Belváltozáskor a gyökhöz vagy törzshöz semmi sem járul, hanem valamely hangja vagy szótagja átalakúl. E módot követi nyelvünk, mint föntebb is érintettük, véghetetlen gazdagságban, főleg a rokonnemü gyökök és törzsek képzésében. Mi a szoros értelemben vett gyököket illeti, azokat ily esetben csak *elvontan* képzelhetjük, s úgy állanak rokon társaikhoz, mint *rokon nemek*, vagy mint *nem* a *fajhoz*. Lássuk a dolgot egy két példában.

Fiatal, vagy apróbb nemü növényeket jelentenek, s e tekintetben rokon nemüek: *har*, mint a haraszt, harap (név) gyöke; *her*, a ló-her öszvetett szóban, *hir*, golya-hir; *hur*, csibehur, tyúk-hur, melyekben a fajképző hangzók *a*, *e*, *i*, *u*, a *h-r* alaphangok között forognak, és egy külön szónemet képeznek. Továbbá, mennyiben a *h* és *s* rokonok és váltakozók, egy új nemü alakot öltenek ezekben: *sar*, sarj, sarju, sarang; *ser*, sereng, serevény; *sór*, sóros; *sur*, surjány; *sür*, sürje. Ismét az *s*-nek rokon *cs*-re, *cz*-re változtával: *csar*, csarit; *cser*, cserj, cserje, csereklye; *csir*, csira, csirkáka; *czir*, czirh, v. cziher, egy harmadik rokonnem. Innen átv. ért. mint állati testnek kinövései: *sér*, sérény, sérte; *szőr*, szőrös; *szar*, szaru; *tar*, taréj, tarkó. Mind ezek öszvevéve egy sereget képeznek, melynek nemei az elvont: *h-r*, *s-r*, *cs-r*, *cz-r*, *sz-r*, *t-r*.

Ily rokonnemüség létezik a latin: *her*-ba, *ger*-men, *chor*-dum, *sur*-culus, és az állati kinövésü *hir*-tus, *hir*-sutus, *cor*-nu, német: *haar*, *haarig*, *Horn* stb. között.

Hasonló nemi rokonságban vannak ezen *tűzre*, *égetésre*, *sütésre* vonatkozók: *par*, parázs; *pér*, pérnye, pérgyó; *pir*, piros, pirúl, pirít; *pör*, pörcz, pörzsöl; *por*, porgol, porít, s közös elvont gyökük: *p-r*.

A hozzátét háromfélekép történhetik, a) elötét, b) közbetét, c) utótét által. L. föntebb 62. lap. „Az elötétes, közbevetett és hátratett mássalhangzókról."

A hozzátétes szóképzésnek legdúsabb forrása az utótét, nem csak azért, mert az ily képzők száma legnagyobb, de mert ugyanazon gyökhöz több egymás után következő képzőt ragasztani lehet, sőt ugyanazon képző egy szóban kétszer is eléfordulhat, először közvetlenül a gyök, másodszor egy közbevetett képző után, pl. ebben: *idv-és-ség-és, az és, szük-ség-és-ség*, a *ség*.

A származékszók felbonczolása.

A származékszók alkatrészei rétegek gyanánt egymásra halmozott s szellemileg öszveforrt szervezetes egészet képeznek, minélfogva fel is bonczolhatók. Ennek módja végről kezdeni a műtétet, pl. *alázatosság*, elhagyom a *ság*-ot, marad *alázatos*, és igy tovább: *alázat*, *aláz*, *alá*, *al*. Mennyiben a képzés néha elő- vagy közbetét által történik, erre is figyelni kell, pl. a *gyalázatos*, egyszerübb gyöke szintén *al*, a *bizgat*-é, *iz*.

A rétegeket hasonlóan vizsgálat alá kell venni, ha egyszerüek-e vagy öszvetettek, milyenek: *ség*, *ság*, *aszt*, *eszt*, *ast*, *est*, *ant*, *int*.

Ha a származékszónak minden hozzátétes részeit elvontuk, hátramarad az alapszó, mint az alapfogalom képviselője, mely a töle egyenes ágon származott ivadékokra nézve anya-

gyöktül tekinthető, pl. a *fartat, farol, farolás* szókban a *far*. De ezt még tovább vizsgálni lehet, ha nincs-e egy vagy több oldalágu rokona? És csakugyan mind alaphangban mind alapérteményben rokonai : *fér, for, főr, fur, für,* mint a *féreg, forog, förög, furó, fürge* szók gyökei, melyek alaphangi közjegye : *f-r,* s minthogy közös alapérteményök a kerekdedség, ennélfogva, oldalrokonaik *b-r, p-r* is, *barangol, pėrėg, pėrėszlén* szókban.

Hasonló eljárást követünk a képzők hasonlítása és rokonításában.

Az önhangzókról, mint szóképzőkről.

—ó, —ő. 1) A jelen és jövőidő részesülőjének képzője. Véleményünk szerint ezen képző azonos a harmadik személynévmással, és a távolra mutató *o-, a*-nak, valamint a mutató *az* névmásnak rokon társa, mert melléknévi tulajdonságánál fogva mint jelző az illető alany cselekvését, szenvedését vagy állapotát mintegy rámutatólag határozza meg. Ezen részesülők, vagy melléknevek, pl. *pengő ércz, zengő czimbalom,* vagy főnevek, mely alkalmazásban jelentenek a) bizonyos foglalkozásu személyt, munkást, müvest, mint : *szabó, festő, kötélverő, szántóvető, arató, gyüjtő, nyomtató, cséplő, szüretelő;* b) jelentik magát a foglalkozást : *forgatót* szántani, *fonóba, látogatóba* menni ; ilyenek ezen házasságkötéshez tartozók : *susogó, néző, kérő, kézfogó, sirató, esküvő, menyekző, tyúkverő, kárlátó;* c) eszközt, mint foglalkozói és foglalkozási közeget : *ásó, vésö, seprő, cséphadaró, vonogó, reszelő, tagló, vakaró, brúgó,* melyek a lelketlen tárgyakat mintegy személyesítik, s így oldhatók fel : *ásó,* amivel ásnak, *reszelő,* amivel reszelnek, *véső,* amivel vésnek stb. hasonlóan a dolog természetéből érthetők az ilyenek : *iróasztal,* amin irnak, (nem ami ir), *evőkanál,* amivel esznek, *varrótü,* amivel varrnak, *vágóhid,* melyen barmokat vágnak le, *vágószék,* melyen a húst kivágják stb. d) bizonyos cselekvés, foglalkodás anyagát, tárgyát : *adó,* amit adni, fizetni kell ; *legelő,* amin barmok legelnek, *szántóföld,* melyet szántanak, *kaszáló* rét, melyet kaszálni szokták stb.

2) Elavult vagy szokatlan igegyökökből részint fő-, részint mellékneveket képez, milyenek : *ondó, hordó, bordó, pillangó, sió, való, tiló, nyakló, olló, tapló, gyarló, turó, orsó, sutó, méltó, hintó, ajtó, savó, leányzó, meddő, lepedő, idő, erdő, erő, verő* (fény), *tüdő, felhő, gyeplő, emlő, himlő, szeplő, serlő, csecsemő, tekenő, tető* stb.

3) Élő avagy elavult vagy elvont másnemü gyökökből fő- és mellékneveket : bab-ó, csák-ó, gam-ó, fak-ó, dom-ó, csom-ó, kar-ó, gub-ó, kór-ó, bogy-ó, goly-ó, moty-ó, fe-ő (fő), el-ő, vel-ő (bel-ő), dics-ő, feny-ő, verheny-ő, erny-ő stb.

4) Néha az *a* változata ; mint ap-ó ap-a, any-ó any-a, Kató Kata.

Első változatai :

—ú, —ü. Asz-ó, asz-ú ; csikolt-ó, csikolt-ú ; savany-ó, savany-ú ; dombor-ó, dombor-ú ; keser-ő, keser-ü ; heged-ő, heged-ü. Néha különböztetésül első alakban jelent melléknevet, másikban főnevet, mint : vál-ó, vál-ú, v. váj-ó, váj-ú ; fur-ó, fur-ú ; vés-ő, vés-ü ; sepr-ő, sepr-ü ; hever-ő, hever-ü. Ide tartoznak azon *tyú tyü* végzetüek, melyek lágyitás nélkül *ó ő* alakban melléknevek : fergety-ü, ferget-ö ; szivaty-ú, szivat-ó ; pattanty-ú, pattant-ó ; hasonlók : sarkanty-ú, karmanty-ú, tárogaty-ú, brúgaty-ú, berrenty-ü, csengety-ü, csörgety-ü, pörgety-ü, töpörty-ü, leffenty-ü, zörgety-ü stb.

Elavult, vagy átváltozott igékből : hajd-ú = hajt-ó ; fi-ú = iv-ó, aki ívik, ivadó ; gyal-ú = tal-ú, tol-ó ; hamu = om-ó, omló ; sat-u, sujt-ó ; gyüszü = tüz-ő, esk-ü = eseg-ő.

Nevekhez, vagy elvont gyökökhöz járulván jelent *azt* vagy *olyat, ami* vagy *amilyen* a gyökszó, és pedig a) midőn tekintet nélkül más hasonlati tárgyra használtatik, mint : savany-ú keser-ü, homor-ú, dombor-ú, szigor-ú, sanyar-ú, dudor-ú, monyor-ú, hossz-ú, szomj-ú, gyönyör-ü, sür-ü, szörny-ü ; melyek közöl némelyek főnevek : álgy-u, bor-u, der-ü, hábor-u, ár-u, bosz-u, kül-ü, gyür-ü, gyöp-ü, csöp-ü, szér-ü ; néha csak kihangzásos toldalék : borj-u, varj-u, sarj-u, gyapj-u, ifj-u ; b) midőn valamely hasonlati tárgyat jelentő fő- vagy melléknév elözi meg : tüz szin-ü, boriz-ü, nagy szem-ü, kő keménység-ü, kis láb-ú, erős kar-ú, gonosz indulat-ú, fekete haj-ú, piros kép-ü stb.

Ide tartoznak azon elavult formák, melyekből az *ít, úl, ül* igeképzők fejlődtek ki, pl. *bizony-ú,* „ezek az ő mondásokat *bizonyútották*" Tihanyi cod. „miként a lámpás olajnál kil nem *világosút*", Ugyan. o. De erről tüzetesen majd alább az illető képzőknél lesz szó.

—v. Az *ó, ő, ú ü*-ből néha lesz *v*, mely esetben főnevet alkot, a) élő és elavult részesülőkből : nyel-ő, nyel-v ; öl-ő, öl-ü, ölv ; sér-ő, sér-v ; öt-ő, öt-ü, öt-v, (ötv-ös) ; hi-ó, hi-u, hi-v (alkodik) ; si-ó, si-v (alkodik) ; om-ó, om-u, om-v, (homv, hamv) ; ol-ó, ol-u, ol-v, ol-v-ad ; b) másféle elvont vagy elavult gyökökből : or, or-v ; ad-u, ad-v ; szar-u, szar-v ; dar-u, darv ; fal-u, fal-v ;

eny-ü, eny-v; feny-ö, feny-ü, feny-v; köny-ü (= gön-ü v. göngy-ü azaz göngyölt), köny-v; tet-ü, tet-v; ned-ü, ned-v; red-ö, red-v.

E hasonlatok nyomán helyesen élesztvék föl ezen elavultak: üd-v, seny-v, szen-v, s ujonnan jól alkotvák: el-v, él-v, ér-v, hal-v, szer-v, ter-v, mér-v, és így lehetnek: *erő*-ből *er-v* (energia); *aj*-ból *aj-v* (csör); *kör*-ből *kör-v* (peripheria) stb. Ide fűzhetők s hasonlóan elemezhetők ezek is: *ív* (arcus) = i-ü; *av* = au, *csöv* = csöü, továbbá: *böv, div, hav, hiv, jav, lov, müv, nyüv, sav, sziv, töv, szav, tüv.*

Mint középképző: her-v-ad = her-u-ad, sor-v-ad = sor-u-ad, pos-v-ad = pos-u-ad, koty-v-ad = koty-u-ad. E szerint elemezhetni a hangutánzó igék kettöztetett alakjait is: koty-ty-an, koty-u-an, koty-v-an; moz-z-an, moz-u-an, moz-v-an; pisz-sz-en, pisz-ü-en, pisz-v-en; zör-r-en, zör-ü-en, zör-v-en; dob-b-an, dob-u-an, dob-v-an, t. i. a képző vagy rag *v*-je át szokott változni a törzs mássalhangzójára, pl. *tör-vel*, tör-rel, *gonosz-val*, gonasz-szal, *rút-vá*, rút-tá, *gaz-val*, gaz-zá, stb.

—j, —h, —f, —b, —p. Az *ó, ő, ú, ü*-ből alakult *v* átváltozik:

a) *j*-re, mint hangrokonára pl. ezekben: ív, íj; div, dij; hiv (üres), hij; sziv, szij; sav, saj; terv, terj; a közvetlen *ő*-ből: *vő*, ve-ö, vej; *nő*, ne-ö, nej; vagy *ó*-ból: or-ó, or-j; sar-ó, sar-j; var-ó, var-j; tar-ó, tar-j.

b) *h*-ra: pos-v-ad, pos-h-ad; pety-v-ed, pety-h-ed; mü-v-es, mü-h-es; pur-v-a, pur-h-a.

c) *f*-re: döl-ö, döl-f, döl-fös; csör-ö, csör-f, csör-fös; iv, if, ifju.

d) *b*-re, *p*-re: gom-ó, gom-v, gom-b; csom-ó, csom-v, csom-b; dom-ó, dom-v, dom-b; göm-ö, göm-v, göm-b; ter-ü, ter-v, ter-p, terpeszkedik; hör-v, hör-p, hörpöl; hor-v, hor-p, horpad.

—gy, —ny, —l. A *j* átváltozik *gy*-re, *ny*-re, *l*-re: bor-j-u, bor-gy-u, bor-ny-u; var-j-u, var-gy-u, var-ny-u; sar-j-u, sar-gy-u, sar-ny-u; ir-j, ir-gy, ir-ny; szi-j, szi-l. Hasonló fokozaton fejlödtek ki: *hölgy, völgy, rongy, szügy, körny, szörny, meny, mony, csiny, kéj, kény, terj, terny, tereny.*

A fentebb elsorolt példák hasonlata után elemezhetők: *mi* (quid, quod), mi-ö v. mi-ü (cuius qualitatis?) = mi-v = mi-j = mi-ly;

me: me-ö, me-ü, me-v, me-j, me-ly;
i: i-ö, i-ü, i-v, i-j, i-ly;
o: o-ó, o-u, o-j, o-ly;
ki, (ex): ki-ö, ki-ü, ki-v, ki-l;
kü, (el): kü-ö, kü-ü, kü-v, kü-l;
be: be-ö, be-ü, be-v, be-l;
fe: fe-ö (fö), fe-ü, fe-v, fe-j, fe-l;
le: le-ö, le-ü, le-v, le-l.

Az átmenetek fokozatai:

ó, ú, v, b, p, h, j, gy, ny, l, és: ö, ü, v stb.

alosztályokra különözve:

ó, ú, v: ol-ó, ol-ú, ol-v; od-ó, od-ú, od-v;
v, b, p: ter-v, ter-b, ter-p;
v, j, h: di-v, di-j; pos-v, pos-h;
j, gy, ny: ir-j, ir-gy, ir-ny;
j, l: fe-j, fe-l;
ő, ü, v: öl-ö, öl-ü, öl-v; stb.

mint a vastaghanguakban.

Az *ó*, *ő* másodnemü változatai.

—a, —e. Képeznek részint fő-, részint mellékneveket, a) élő igékből: csal-ó, csal-a; csoroszl-ó, csoroszl-a; húz-ó vonó, húz-a von-a; mond-ó, mond-a; fur-ó, fur-a; isz-ó (iv-ó), isz-a; csusz-ó, csusz-a; buj-ó, buj-a; szül-ö, szül-e, teremt-ö, régiesen: teremt-e; üdvözít-ö, rég. üdvözít-e; különösen gyakorlatos igékből, a *g* kiugratván az előtte álló önhangzót gyakran *k*-ra változik: für-ög, für-g-ö, für-g-e; sür-ög, sür-g-ö, sür-g-e; ür-ög, ür-g-ö, ür-g-e; len-g, len-g-ö, len-g-e; csir-ég, csir-ég-ö, csir-k-e, czin-ég, czin-ég-ö, czin-ég-e v. czin-k-e; csacs-og, csacs-og-ó, csacs-k-a; locs-og, locs-og-ó, locs-k-a; bugy-og, bugy-og-ó, bugy-og-a, v. bugy-k-a; fécs-ég, fécs-ég-ö, fecs-k-e; csicsér-ég, csicsér-g-ö, csicsér-k-e; hasonlóan elemezhetők több állatok *ka, ke* végzetü nevei: róka, pulyka, szarka, macska, szalonka, kecske, s több más nemüek, mint: irka, firka, ficzke, szürke, csipke, röpkc, szotyka, stb. b) elavult vagy szokatlan igegyökökből: sundabanda = sunyó bujó, ronda = rom-dó, bika = bökö, boglya = bogoló;

kajla = kajló, vizsla = vizsoló, hinta = hintó, hetlekotla = hetlőkotló, zsenge = zsengő, nyuzga = nyuzogó, bodza = bodozó, bogyozó, karika = karogó, guriga = gurogó; c) hangutánzó igegyökökből: dud, dud-a (dudog), zen, zen-e (zeneg), bon, bon-a (bonog), toty, toty-a (totyog), nyif, nyif-a (nyifog), szip, szip-a (szipog), gyagy, gyagy-a (gyagyog), dad, dad-a (dadog); lib-a, csib-e, pip-e, kuty-a, stb. d) némely szókban a tulajdonságot jelentő *ó*, *ő*-nek változatai: koh-ó, koh-a, szip-ó, szip-a, kusz-ó, kusz-a, czip-ő, czip-e, stb. e) az *ó*, *ő*, végzetü helynevekben *i* képző előtt: Ard-ó, ard-a-i; Csurg-ó, csurg-a-i; Brass-ó, brass-a-i; Mak-ó, mak-a-i; Jen-ő, jen-e-i; Döbr-ő, döbr-e-i; f) másféle nevekben is a birtokragok előtt: hordó, horda-ja, horda-im, horda-ink, horda-id, horda-i; ajtó, ajta-ja, ajta-im, ajta-id, ajta-i; velő, vele-je; szülő, szüle-im; g) néha csak kihangzásos toldalékok: szigony, szigony-a, rapos, raposa, ap, ap-a, any, any-a, báty, báty-a, szarv, szarv-a, máj, máj-a, moh, moh-a, méh, méh-e, csév, csév-e, stb.

— *é*, páratlan vagyis közös. Az *ó*, *ő* néha átváltozik *é*-re, ez pedig *ej*-re, *aj*-ra, pl. nő, né, nej; vő, vej; ámó, ámé; csikoltó, csikolté; fogató, fogaté; tátó, táté; tető, teté, honnan, tetéz = tetőz; szotyó, szotyé; aló, alé, honnan: alél; hasonlók: málé, vatalé, szomé, bóné, góré, csóré, kópé, taré, tarej v. taraj, karé, karej v. karaj, gané, ganej v. ganaj, csádé, csadaj, s az ily régiesek: tanót, tanét, tanejt; bizonyót, bizonyét, bizonyejt, melyekről a *t* igeképzőnél bővebben.

— *i*, szintén páratlan. 1) Mint igékhez járuló a részesülőnek módosítványa, mely gyakran gúnyt vagy kicsinylést, kicsinyítést fejez ki; pl. játszó, játszi; hányóvető, hányiveti; szegődő, szegődi; élődő, élődi; csapodó, csapdi; kaposó, kapsi, kapzsi; ugró, ugri; nyalófaló, nyalifali; sunyó, sunyi; lótófutó, lótifuti; szájtátó, szájtáti; hazudó, hazudi, markapökő, markapöki; tevő, teszi ember (erőben levő, életrevaló), lakozó, lakzi; szélverő, szeleverdő, szeleverdi; hasonlók: szuszimuszi, tityitogyi, tipitapi, kelehajti, ityipityi, licsilocsi, stb.

2) Midőn főnevekből mellékneveket képez, oly határozottan rámutató, mint az *ó*, *ő*, vagy közelebb a helymutató *a*, *e* (például *a-hol* és *e-hol* vagy *i-hol* szókban); különösen meghatározza a) az illető alany helyviszonyát, s am. ottvaló, odavaló, onnanvaló: *pesti* lakos, *házi* bútor, *templomi* székek, *hegyi*, *síkföldi* növények, *tengeri*, *szárazföldi* állatok, s általán a helyi családnevek: *Aradi*, *Budai*, *Teleki*; a névutók után: föld *alatti*, ház *fölötti*, ajtó *mögötti*, s ez ily ujabbakban: *házbai*, *kertbeni*, *kútnáli*; b) az alany czélját, rendeltetését, s am. arravaló annakvaló, ahhozvaló: *harczi* készület, *hadi* fegyverek, *sebészi* szerek, *papi*, *katonai* nevelőintézetek; c) az időviszonyt, s am. azon idö alatt, azon korban vagy korból levő addig tartó: *hajdani*, *mostani* állapot; *gyermekségi*, *ifjusági* évek; *heti*, *havi*, *évi* fogság; *korai*, *kései* gyümölcs: *elébbi*, *utóbbi*, *éjjeli*, *nappali*, *reggeli*, *déli*, stb. d) származási viszonyt, s am. attól való, abból való: *apai*, *anyai* örökség; *atyai* áldás; *királyi* kiváltság, jutalom; *kerti*, *hegyi* borok; *ásványi* gyógyszerek; e) am. azt illető, arra vonatkozó, ahhoz tartozó: *testi*, *lelki* fájdalom; *városi*, *falusi* szokások; *katonai*, *papi*, *grófi* czim; *királyi* hatalom.

3) Midőn egyedül kicsinyitést, vagy gúnyt fejez ki, mint: bodor *bodri*; czudar *czudri*; *buksi*, *mufti*, *oktondi*, *pökhendi*, *ebhendi*, *csiribiri*; különösen a gyermeknyelvben: *bibi*, *pipi*, *lili*, *cziczi*, *kácsi*, *papi*, *mami*, *bácsi*, *néni*, *zsizsi*.

Hasonlítások. Valamint a magyarban az *a*, *e* a részesülő *ó*, *ő*-nek módositványa úgy a finnben is az *ia*, *ja* részesülőt képez pl. *laulaa* énekel, *laulaja* éneklő; *murhaa* öl, *murhaja* ölő, gyilkos. A latinban *stillo* csepegek, *stilla* = csep, csepegő, ami csepeg; *bullio* bugyogok, *bulla*, bugyogó; *volvo*, volva, vola. A magyarban az i = ó, ő pl. *hányiveti* = hányóvető, úgy a finnben: *pattää*, csal, *patturi*, csaló, csali; *kulhee*, jár, *kulhuri*, járó; *viszkaa*, szór, *viszkuri*, szóró (lapát). De különösen hasonlók e magyar-latinok: *poto*, potonis, pityó; *bibo*, bibonis, ivó; *comedo*, comedonis, evő; *naso*, nagy orrú, orrók; *capito*, *fronto*, *labio*, *bucco*, *tubero*; *pugio*, bökö, *undo*, ondó, stb. Igen érdekes hasonlóságot találunk a persa nyelvben is, melynek egyik részesülői képzője: *á* pl. *kará*, csináló, *uft-á*, eső, *dán-á*. tudó, bölcs, *tuván-á*, tevő, ható.

A mássalhangzói szóképzőkről.

Ezek 1) önhangzó nélküli egyetlen mássalhangzóból állók, és pedig, a) melyek a gyök vagy törzs véghangzójából alakultak, mint: *ol-ó*, ol-v; *öl-ő*, öl-v; *nyel-ő*, nyel-v; *eny-ü*, eny-v; *ter-ü*, ter-v; *fe-ő*, fe-j; *sa-ó*, sa-v; *me-ő*, me-ly; *mi-ő*, mi-ly; *kese-ü*, kese-ly, *keser-ü*, keser-v; *gom-ó*, gom-b; *dom-ó*, dom-b; b) melyek a gyök végmássalhangzójából és a képzőhangzóból olvadtak öszve, mint: *men-ő*, men-i, meny, c) melyek bizonyos viszonyokban és alapszók-

hoz önhangzó nélkül járulnak, mint: *ken*, ken-d, ken-d-ő, *mos*, mos-d-ik, *ol*, ol-d, *öl*, öl-d (ököl), *un*, un-d(or); *ker-t*, *kür-t*, *roj-t*, *nyer-s*, *ör-s*.

2) Melyeket önhangzó előz meg és pedig, a) melyek önhangzóból alakultak, mint: *ter-ü*, ter-p, ter-ep, *al-u*, al-v, al-p, al-ap; b) melyek az önhangzót némely viszonyokban kiugratják, mint: *fér-ëg*, fér-g-es, *ál-om*, ál-m-os, *öb-öl*, öb-l-ít; c) melyek az elöttök álló önhangzót minden viszonyban megtartják, pl. ezek zsib-*aj*, szak-*ad*, ker-*es*, hall-*ás*, kop-*asz*, dob-*ol*.

3) *Egyszerüek*, mint: öröm-*es*, szak-*asz*, vagy *öszvetettek*: öröm-*est*, szak-*aszt*; hasonlók: *ság*, *ség*, *úl*, *ül*, *gat*, *get*, *kodik*, *ködik*, s több mások.

4) *Külképzök*, melyek a szót teljesen bevégezik, vagyis a szó végén állhatnak a nélkül, hogy más képzőnek kelljen járulni hozzájok, és *belképzők*. melyek eredeti alakjokat a szó közepén elváltoztatják, s mint olyanok önálló szót nem képeznek, pl. ezekben: for-*d*-ít, zör-*d*-ít, a *d* belképző, s valószinüen eredetileg *g*, mint a *for*-g, *zör*-g igék képzője; vagy ezekben: lép-*cs*-ő, hág-*cs*-ó a *cs* = *s*, *os*, *es*; lép-*es*-ő, hág-*os*-ó; és melyek csak más képző vagy rag előtt állhatnak, mint: fej-*en*-ként, darab-*on*-ként, lát-*og*-at, ver-*ëg*-et.

5) *Másmás nemüek*, ámbár egyenlőhanguak, pl. az *l* másnemü ezekben: *kapál*, *hegedül*, mint ezekben: *sárgúl*, *feketül*; vagy *egynemüek*, ámbár másmás hangokból állók, pl. a foly-*d-og-ál*, jár-*d-og-ál*, ül-*d-ög-él* igékben mind a három képző gyakorlatos, a ron-*gy-ocs-ka* főnévben mind a három kicsinyítő.

Anyagra nézve a mássalhangzós képzők háromfélék.

1) *Egész*, *ép* szók, és pedig vagy változatlan önhangzóval, mint: *kor*, más-*kor*, minden-*kor*, ösz-*kor*; *kép*: más-*kép*, minden-*kép*, örök-*kép*; *beli*: ház-*beli*, kert-*beli*, öl-*beli*; *nap*: tegnap, mi-*nap*, vasár-*nap*: vagy a hangrendhez, alkalmazkodók, mint: *szër*, egy-*szër*, hat-*szor*, öt-*szörös*; *hat*: jár-*hat*, kel-*het*; *es*: kedv-*es*, toll-*as*, ok-*os*, bör-*ös*.

2) Valamely szónak csonka részei, illetőleg gyökei, mint: *ke*, *ka* kicsinyítő az ember-*ke*, asszony-*ka* szókban, a ke-ves, ki-s elvont gyöke; *nyi*, régen *nye* v. *ne* (láb-nyi, öl-nyi) a *nő*, *nagy* szók rokona; *t*, a *tesz* (facit), *l*, a *lesz* gyökelemei. Mind ezek tulajdonkép öszvetett szókat képeznek.

3) A gyöknek vagy törzsnek mintegy *kisarjadzásai*, *kifolyásai*, *kifejlései*, melyek az alapszóhoz toldva annak alapértményéhez más ujabb értményt toldanak, melyet példahasonlatok nyomán haladva találhatunk ki.

Az ép szókból álló képzőkről.

es, hangrendileg: *as*, *es*, *ës*, *os*, *ös*. A régieknél rendesen: *es*, ma *és*; kihagyással: *s*, a kapcsolt szó után: *is*, leg-*es*-leg, Péter *és* Pál, apám *s* anyám, apám *is*, anyám *is*. Egyezik vele a tompább latin: *et* és *it* (em). Épen úgy tapadt a szóvégére mint *no-s* szóban, mely am. *no-és*. Mint kötszónak azon szókötési jelentősége van, melynél fogva két alanyt ugyanazon állítmánynyal egyesít pl. Pál *és* te *és* én együtt megyünk; Pált *is* Pétert *is* megdicsérték. E szerint *többségi*, *sokasági* viszonyt is fejez ki, s egyeznek vele a) a gyakorlatos igeképző *es* (os, ös), pl. tip-ës, rep-ës, fut-os, szök-ös, csipd-ës, kapd-os, pökd-ös, s mint ilyen ismételve sokasító; b) a fokozásban divatozó *es*, pl. leg-es legjobb leg-es legnagyobb, telid-es teli, mint ilyen nagyítva sokasító; c) a melléknévképző *es* (as, ës, os, ös, is), mely viszonykötő és sokasító, pl. *nős férfi* = nő és férfi együtt, szoros viszonyban; *népes város*, melynek sok lakosa van. Ily értelmüek: *csontos*, *vállas*, *tenyeres*, *talpas* ember.

Mind ezekről részletesebben alább az illető képzők tárgyalásakor lesz szó.

beli. Eredetére nézve öszvetett melléknév a *bel* és *i* alkatrészekből, s tulajdonkép öszvetett szókat alkot. A *bel* itt fönevi értékü, s különösen az *i*-vel együtt helyviszonyt fejez ki, mint a *kül*, *föl*, *al*, *mög*, *köz*, *kör*, s a *beli*, ház-beli hasonlatára lehetne: házküli (mint van is nélküli = nál-küli), házföli, házali, házmögi stb.

1) Am. valamely helynek, vagy térnek belében, belsejében levő, vagy belőle való, vagy bele való: *városbeli*, *falubeli lakosok*; *várbeli katonaság*; *idegen országbeli utasok*; *kertbeli növények*; *házbeli cselédek*; *ágybeli ruha*; *kézbeli* (bot, fegyver).

2) Bizonyos sokaságból, tömegből való, ahhoz tartozó. *Világi*, *egyházi rendbeli személyek*. *Szerzetbeli növendékek*. *Kebelbeli kereskedők*. *Tanácsbeli urak*. *Társaságbeli tagok*. *Ő nem a mi nyájunkbeli*.

3) Bizonyos dologgal, ügygyel, cselekvéssel, állapottal belső viszonyban levő. *Számadásbeli hiba*. *Irásbeli ügyesség*. *Munkabeli nehézség*. *Házasságbeli ügyek*.

Fonák viszonyú ezen szóban; *lábbeli*, t. i. csizma, saru, czipő, topán, bakancs, stb., mert ezek nem lábba, vagy lábból hanem lábra valók, tulajdonkép, melyekbe a lábat takarják bele, nem pedig azt a lábba; tulajdonképen am. láb-veli. Hasonló fonáksága: fejébe teszi a kalapot, e. h. fejére, s az is eredetileg alkalmasint: *ve*, fejéve mint hova.

féle v. *féli*. Olyan mint *tele* v. *teli*. Öszvetett melléknév a *fél* és *e* v. *i* elemekből, s tulajdonkép ez is öszvetett szót képez. Jelent bizonyos nemüt, fajút, részhez, osztályhoz, félhez tartozót. *Egyféle, kétféle, többféle, sokféle, mindenféle, különféle, másféle. Úrféle, polgárféle, katonaféle, szolgaféle. Borféle italok. Húsféle ételek.* Különösen am. bizonyos birtokoshoz tartozó. *Telekiféle ház. Kovácsféle szőlők, kertek.* Néha hasonlatra vonatkozik. *Magamféle ember*, olyan tulajdonságu, természetű, állapotú, mint én. *Csalásféle csíny.*

ha, kor. Időt jelent, s időhatárzókat képez ezen öszvetételekben: *né-ha, vala-ha, so-ha* (se-ha), *minden-ha*. Egy értelményü a *kor* szóval: *némely-kor, valami-kor, semi-kor*, v. *se-mikor, mindenkor*, e helyett: *koron, mindenkoron*, stb. Különben a *ha* föltételt jelentő kötszó, melyet a régiek ragoztak is mint főnevet, „Úr Isten az megtisztulásnak törvényét *hával* (sub conditione) adta ki." Tihanyi cod. 172. l. *Hával* oldozza fel." Pázmán Kal. 147. l. Mennyiben a föltétel teljesítése bizonyos idővel van viszonyban, e kétféle jelentésü *ha* rokon. *Adok pénzt, ha lesz* azaz, amikor lesz. Különben mint kötszót részletesen tárgyalva l. a Szótár folyamában *ha* rovat alatt.

hat. Önálló ige a latin *valet, potest, penetrat, pertingit* értelmében. Rokon vele a szanszkrit *pat*, latin *pot-is*. Mint igeképző szükebb jelentésü, s am. *képes, van ereje, módja alkalma, valamit tenni, nincs akadályozva, hogy tegyen.* Hangrendhez alkalmazkodva vékonyhangu igék után: *het*, pl. áll-hat, kel-het, ül-het, (stare, surgere, sedere valet v. potest). Általán mind gyök- mind származékigékhez járulván úgynevezett *tehetőigéket* képez: vár-hat, száll-hat, lát-hat, ver-het, tör-het, marad-hat, szalad-hat, ered-het; irat-hat, nyomat-hat, kerestet-het, ölethet stb. *Ik*-es igékhez járulván szintén fölveszi az *ik*-et: al-szik, al-hatik; nyug-szik, nyug-hatik; eszik e-hetik; fekszik, fek-hetik; gondolkodik, gondolkod-hatik; árulkodik, árulkod-hatik; verekėdik, verekėd-hetik; törekėdik, törekėd-hetik; huzódik, huzód-hatik; vergődik, vergődhetik. stb. Néha ezt teszi: *szabad, meg van engedve, nincs tiltva*, pl. *A foglyok a kertbe sétálni mehetnek, de a várból nem távozhatnak. A tilosban nem vadászhatunk. Ha dolgotokat végeztétek, eltávozhattok. Ható, hető* alakban áthatóigék mellett szenvedő értelmü: *gondolható, képzelhető, érezhető*, ami gondoltathatik, éreztethetik. Így a *hatatlan, hetetlen* is: *gondolhatatlan, képzelhetetlen.*

kép; ként (= ki-ént, régiesen *kéd* is). Az első módhatározó, mely megfelel e kérdésre: *hogyan? mi módon?* s értelme: úgy, *oly módon, mint, hasonlóan, bizonyos formán, gyanánt* „Illendőkép" úgy mint illendő, mint illik. „Máskép" más módon, más formában. „Azonkép," úgy mint az. „Tolvajkép" tolvajhoz hasonlóan, „Kölcsönkép" kölcsön gyanánt. A hasonlat alapfogalma rejlik benne, minthogy a *kép* nem egyéb, mint valaminek alakja, formája, lemásolt hasonlata. Megtoldva: *képen*, melyben az *en* oly módképző, mint ezekben: *úgy-an, így-en, szép-en, helyes-en, ép-en.* Tehát elég egy *p*-vel irni. A kettőztetett *képpen* vagy csak hangosbitott kiejtés, mint a tájdivatos: *erőssen, hálássan*, vagy így is elemezhető: *kép-ü-en, kép-v-en, kép-p-en*, pl. sokképpen = sok képü-en, ezen hasonlatok szerint: *csėp-ü-en, csep-v-en, csep-p-en, röp-ü-en, röp-v-en, röp-p-en.*

Némely esetekben *kép* helyett a nyelvszokás által *ként* használtatik pl. *miként?* mimódon; *másként*, más módon; *valamiként*, valami módon; *azonként, ezenként.* De szabatosan véve különböznek egymástól, és föl nem cserélhetők a) midőn a *kép* latin *ter* képzőnek vagy *modo* szónak felel meg: *egyenlőkép*, (aequalirer, aequali modo), nem: *egyenlőként*; *hasonlókép* (similiter) nem: *hasonlóként*; *kiváltkép* (peculiariter) nem: *kiváltként*; *eleyendőkép*, (sufficienter) nem: *elegendőként*; b) midőn általán a *hasonlóság, mód, olyanság* alapfogalma rejlik benne. *Mentségkép mondani valamit*, nem: *mentségként.* Ellenben a *ként*, mely *ki* és *ent* v. *ént*-ből alakult: ki-ént, (hasonló ehez *mint* = *mi-ent*, ugyanazon ént, mely van *szerént* szóban is, és a régieknél szokottabb volt: *irgalmasságodént, beszédedént*) am. a latin *secundum, iuxta* és *quâ, tamquam*, honnan különböznek: *parancskép, tanácskép* mondani valamit; (instar mandati, consilii;) *parancsként, tanácsként* cselekedni, azaz, parancs, tanács szerént, (secundum mandatum, consilium), úgy mint a parancs, tanács tartja; *apaként* úgy mint apa.

Különös figyelmet érdemel a *ként* mint osztó rag számokkal viszonyban, midőn azt jelenti, hogy valamely egésznek külön-külön részei egymásután következnek, s bizonyos rendet, szert, sorozatot képeznek, mit a latin nyelv *tim* raggal, vagy *per* elüljáróval fejez ki: *egyenként* (singillatim), *csapatonként* (turmatim), *tízenként* (per denos), *százanként* (per centenos).

né, nő. Közösebb nyelvszokás szerint öszvetételben a *né* jelent feleséget (uxor) = neje, birtokragozva, épen úgy mint *nőm, nőd* is; a *nő*, pedig, mind önállólag, (birtokrag nélkül) mind öszvetételben általán asszonyembert (femina). Jakab *zsidóné*, Jakab zsidó felesége. *Kovácsné*, Kovács nevü vagy kovácságot üző embernek felesége. *Szakácsné*, szakács felesége, vagy neje. *Szakácsnő*, szakácsságot üző nőszemély. *Grófné, báróné, királyné*, grófnak, bárónak, királynak felesége; *grófnő, bárónő*, grófi, bárói vérből származott, *királynő* pedig mint királyi jogokkal biró hölgy, legyen az hajadon, vagy férjezett. Igy különböznek: papné, papnő; szabóné, szabónő; úrné, úrnő; pórné, pórnő; szinészné, szinésznő; kalmárné, kalmárnő stb. Mint későbbi divatú öszvetételben a *nő* előtt álló szónak vég önhangzója meg nem nyúlik, ellenben a *né* előtt meghosszabbúl p. *varganő*, de *Vargáné*.

szèr. Azon *szèr* főnév, mely többféle jelentései között megfelel a magyar *íz*, latin *vicis*-nek, s mint ilyen számnévhatározót képez, mely esetben a hangrendhez alkalmazkodva három alakú; *szèr, ször, szor*, ámbár hajdan csak egyes eredeti alakjában divatozott: *három-szèr, hat-szèr, számtalan-szer*, s mint öszvetett főnév alkatrésze ma is egy alakú: *pajta-szèr, töltés-szèr, kert-szèr, rend-szèr, ház-szèr, gyógy-szèr, sok-szèrü, töb-szèrü, egy-szèrü.*

Értemény e: *annyi ízben, amennyit a tőszó jelent*, p. egy-szer, egy ízben, tiz-szer, tíz ízben, több-ször, több ízben, sok-szor, sok-ízben, számtalan-szor, számtalan-ízben, annyi-szor, mennyi-szèr, annyi mennyi ízben, valahányszor, valahány-ízben. Fölveszi a) a *ra re* ragot: hatszor-ra, tízszer-re; b) az *i* képzőt: egyszer-i, ötször-i, százszor-i; c) a *ta te* határzói képzőt: kétszer-te, hatszor-ta, ezerszer-te; d) az *és, os, ös*, képzőt: kétszer-és, háromszor-os, ötször-ös.

A *szèr*-nek, mint *sort, rendet* jelentőnek rokona a latin *series*. A szláv nyelvben ugyanazon észjárással, mint a magyarbam, a *rád* = *szèr, sor*, és *jeden ráz* (rád) = egyszer; a magyar ,egyszeriben' (tüstént) szlávul: poràd.

nap, Ezekben: *minap, tegnap*, és gyakran *vasárnap* is határozókat képez, e helyett: *napon*, mint *kor* = koron és *kép* = képen, *talan, telen*, v. *atlan, etlen* egyersmind: talanúl stb.

Ez utolsókat részletesen tárgyalva l. a Szótár folyamában 218—221. l.

A csonkított szókból, vagy elvont gyökökből álló képzőkről.

—ke, —ka, —csa, —cse, —cza, —cze. Kicsinyítőket képez fő- és melléknevekből: *leány-ka, legény-ke, halvány-ka, szegény-ke.* Néha megfordítva: *ak*: *kup ak, kup-ka, csut-ak, csut-ka, bics-ak, bics-ka.* Lágyítva *cse csa*: *kenő-cse, görgő-cse, gyermek-cse, tó-csa*; fordítva: *ecs, acs*: *köv-ecs, göb-ecs, ur-acs*, mely alakhoz ismét különösen *ke ka* szokott járulni, együtt kettős kicsinyítőt képezvén: *köv-ecs-ke, szèm-ècs-ke, tőr-öcs-ke, ur-acs-ka, fi-acs-ka, bor-ocs-ka*, továbbá *cze, cza*: *gyer-kö-cze, der-cze, Gyuri-cza, Kati-cza.*

Ezen képzőt némelyek szláv eredetünek tartják, minthogy változataival együtt a szláv nyelvekben is köz divatú, p. *hlava*, fej, *hlavitska*, fejecske, *diva* leány, *divka, divicza, devojka, devojtsicza* am. leányka, nyitravölgyiesen: lánycsika. Rokon vele a latin *cu* is: homunculus, muliercula, plebecula, és a szásznémet: *chen*: Männchen, Weibchen. Vajjon van-e a szláv *ka*, latin *cu*, német *chen*-nek saját nyelvbeli mégfelelő gyöke, itt nem kutatjuk: de azt nem tagadhatni, hogy nyelvünkben alaphangra és fogalomra nézve a *ke* kicsinyítővel egyeznek a *kev-es, ki-s, ki-csi*, gyökei, s a *csekély* am. a maga neméban kicsi, továbbá *csak*, régiesen *csek*, fogalomban szintén csekélységre, kicsiségre vonatkozik, valamint az önálló *écs, öcs*, kisebbik, fiatalabbik testvér, és az *ocs-ó* nyúl am. kicsi, fiatal nyúl. Eléfordúl a török nyelvben is főneveknél *dsik, csik*, s mellékneneknél *dse, cse* alakokban: *ana-dsik* anyácska, *udsuz-cse* ólcsócska; a persában *ak*: *murg-hak* madárka, *aszp-ak*, lovacska; a hasonlító fokban is: *bihtar-ak*, jobbacska. A finnben is: *kka, kainen* stb.

—nyi. Régiesen *nye* v. *ne*, mennyiséget nagyságot, illetőleg mértéket jelentő mellékneveket képez: egy *öl-nyi*, egy öl hosszú; *órá-nyi*, óráig tartó, *mázsá-nyi*, mázsa nehézségű, *anyá-nyi* leány, anyjához hasonló nagyságu, egészen felnőtt. „Hatvan láb földnye." Münch. cod Luk. 24. „Kétszász könyökletnye." U. o. Ján. 21. „Ennye ideiglen." U. o. Midőn mai nap *ra-, re*-vel ragozzuk, a régiek a nélkül éltek vele: „Eltávozék tőlök egy kő hagyeitásnye" (ra). Erteményéből világos, hogy a nagyságra vonatkozó *nő*, tájejtéssel *nyő* (crescit, major fit) és *növel, nevel, nyúlik*, igékkel s a *nagy* melléknévvel rokon, péld. *ölnyi* = öl-nagy, oly nagy mint egy öl, *évnyi*, egy évi nagyságu, *hordónyi* has, oly nagy, mint hordó.

—ség, —ság. 1) Főnevekből képez *téröszveget, tèrsokaságot, tájt, vidéket* jelentő szókat: hegység, völgység, sikság, mezőség, erdőség, Nyirség, Szilágyság, Ormánság; b) személyzeti öszveget, sokaságot: katonaság, papság, diákság, polgárság, nemesség, magyarság, tótság,

bizottság, küldöttség, vagy bizonyos személyek, illetőleg nép által lakott tartományt, vidéket: Jászság, Kunság, Őrség; c) átv. ért. személyzeti tulajdonságot, állapotot, rangot: katonaságra szánni magát; nemességet szerezni; asszonyság, uraság, királyság, herczegség, atyafiság, mesterség, kovácsság.

2) Minden melléknévhez járulhat, s jelenti az illető tulajdonságát, bőségét, egész mivoltát, állapotát: szépség, rutság, kicsiség, nagyság, fényesség, homályosság; honnan *szépséges* több mint *szép*, hasonlóan; *rútságos, nagyságos, fényességes, boldogságos, gyönyörüséges* a maga nemében több mint *rút, nagy, fényes, boldog, gyönyörü*. Ide tartoznak a melléknevül használt részesülők: forróság, lehetőség, járandóság, mulandóság, vásottság, nyiltság, levertség, érettség.

3) Járul jelenidőbeli igetőkhöz: kivánság, tanulság, fogság, mulatság, mentség, nyereség, sietség, veszteség, stb.

Elemzése. Eredeti alakban *ség*, minthogy a régiek vastaghangu szók után is így használták. „Melotosnak kedig minden kazdag*ségü* városit kivivá, és megtörö minden magas*ségü* városokat." Bécsi cod. Judit I. Ebből kiindulva úgy vélekedünk, hogy öszvetett szó az *es* (is) és *eg* elemekből, eredetileg *es-eg*, v. *és-eg*. Lássuk már ezek jelentéseit nyelvünkben.

es, v. *és*, *is*, mint föntebb is eléadtuk, 1) Kapcsoló: Péter *és* Pál, én *is*, te *is*; alapfogalomban többnek öszveadása, öszvekötése, illetőleg sokasító. 2) Fokozásban nagyító, sokasító: leg-*es* legjobb, telid-es teli. 3) Gyakorlatos, azaz ismétlés által sokasító: röp-*ös*, tip-*és*, tap-*os*, foly-*os*, verd-*és*, szökd-*ös*. Rokona *ez* (oz, öz) csipd-*éz*, repd-*éz*, kapd-*oz*, köpd-*öz*, kérd-*ez*. 4) Viszonykötő, vagyis kettőt egyesítve sokasító: család-*os* ember = család és ember szoros együttes viszonyban; bor-*os* korsó = bor és korsó, mint tartalmazó együtt véve; vér-*es* kard = vér-és kard, egymáshoz tapadva. 5) Nagyítva sokasító ezekben és ilyenekben: tenyer-*es*, talp-*as*, váll-*as*, mark-*os*, csont-*os*, ember.

eg (ég, ög, og). Gyakorlatos igeképző: tip-*ég*, tip-*és*, tap-*og*, tap-*os*, csipd-*ég*-el, csipd-*és*, verd-*ég*-el, verd-*és*. Alapértelme *és*, p. *szed-eg-et* am. szed és szed, *vet-ég-et* am. vet és vet, *kér-ég-et* am. kér és kér, *mér-ég-et* am. mér és mér. 2) Belső viszonyt kötő: ür-*eg* am. ür-es hely, tér; lov-ag am. lov-*as* ember.

Továbbá ezen *eg* am. *meg*. A Bakony és Balaton vidékén *eg*-láttam = meg-láttam, *eg*-verték = meg-verték, és a palóczoknál: *es-eg* = es-meg, is-meg (ismét), *meg-es-eg* = *meg-es-meg*, = és-és-és. Én *meg* te = én és te.

A *meg* tájtéssel: *met* s közösebb szokással *mét*; p. *met*-mondtam = *meg*-mondtam, *es-mét*, *is-mét* = es-meg, is-meg, vagy: és-még.

Végre hasonló hozzá a *leg* nagyítóban rejlő *eg*, tájejtéssel: *et*: *leg-jobb*, *let-jobb*.

Ezek szerint az *es*, *és*, *is*; *eg* = meg; met v. *mét*, *et* jelentenek mind egyenkint, mind egybefoglalva általán kapcsolatot, öszvekötést, s ebből származó többséget, sokaságot, illetőleg gyakorlatot.

Hasonló rokonságban állanak a) a latin: *et* és a gyakorlatos igeképző *it*, *t*. p. *movet* mozdít, *mot-it-at* mozgat, *clamat* kiált, *clam-it-at*, kiáltoz, *rapit* ragad, rap-t-at ragadoz, *salit* szökik, *sal-t-at* szökdös; a magyar: *járat* és *jár-t-at* = folytonosan, vagy gyakran járat; *folyat* és *foly-t-at* = gyakran, tartósan folyat. 2) a latin gyakorlatos képző *g* = magyar *eg*, *es*: *ter*-o török, dörök, *ter-g-o* dör-g-öl. Hasonló képzési rokonságban vannak a latin: *spargo*, magyar *szórogatok*, lat. *vergo* m. *vergődöm*, s a keményebb *c* (= k) ra változva: *claudus* sánta, *claud-ic-at* sánt-ik-ál, *fodit* ás, *fod-ic-at* ás-k-ál. És így: *vellit*, *vellicat*, *mordet*, *morsicat*. 3) A latin —*es-c* = magyar —*es-eg*, —*esg*: sen = es-c-o, cal-es-c-o, frig-es-c-o, tep-es-c-o, épen olyanok, mint a magyar; ker-esg-él, fut-osg-ál, tap-osg-ál. 4) A latin gyakorlatos *s* = magyar gyak. *es*, *eg*, péld. *ver-s-o*, forgatok, *cur-s-o*, futosok, *quasso* = quat-s-o, verdesek. Hasonlók a *pendo*, *veho* igékből származott *penso*, *vexo* stb. 5) A latin *os*-(us) = *es* (és, as, os, ös) magyar melléknév képző: *mucus* mocsok, takony, muc-*os*-us mocsk-*os*, takny-*os*; *grumus* göröngy, grum-*os*-us göröngy-*ös*; *virus* mirigy, vir-*os*-us mirigy-ès; *seta* sërte, set-*os*-us, sert-*és*; *fumus* füst, fum-*os*-us füst-*ös*; és az *id* képző; *humor* nedv, hum-*id*-us nedv-*es*; *calor* hév, cal-*id*-us hev-*es*; *putor* büd, büz, put-*id*-us büd-ös, büz-ös.

Mennyiben a magyar *eg*, *ag* ezt is jelenti: *es*, *as*, hasonló hozzá a német képző *ig*, *ich*-t nachläss-*ig* hany-ag, thöricht balgat-ag, és a német *isch* = magyar *es*, *os*, *es*: wind-*isch* szel-*es*; büb-*isch* gyerek-*es*; närr-*isch* bolond-*os*; az igeképző *sch* = magyar *es*: for-sch-en, herrsch-en, knirr-sch-en; leb-s-el, gug-s-ol, hab-s-ol.

Továbbá, valamint a magyar: *eg*, *meg*, úgy a fordított német: *ge* a) gyüjtő, sokasító: *Ge-hölz*, *Ge-wässer*, *Ge-därm*, b) ismétlő, gyakorlatos: *Ge*-brumme, morm-*og*-ás, *Ge*-flister, sus-

og-ás, *Ge*-polter, dob-*og*-ás, *Ge*-klingel, csèn-*ég*-és: b) A latin *et* magyarul *es*, *és*; *item* magyarul *esmeg*, *ismeg*; *identidem* = item et item, magyarul tájdivatosan *megesmeg*, *egesseg*, *metesmet*.

Mindezekből kitetszik, hogy az *es eg*-, és rokonaikban a *többség*, *sokaság*, *gyakorlat*, *ismétlés* alapfogalma rejlik.

Alkalmazzuk már ezeket a *ség*, *ság*, képzőjü szókra.

1) föneveknek sokasági jelentést kölcsönöz: *hegység* = hegy és meg (= hegy és még) hegy-eseg = hegy folytában véve, sok hegy. Hasonlóan: *erdőség*, *mezőség*, *térség*, *sikság*, elterjedt erdők, mezők, rétek, sikok folytonos sokasága; *papság*, *katonaság*, papok, katonák öszvesen vagy bizonyos seregben; *királyság*, minden, mi a királyi hatalomhoz; *müvészség*, minden, mi a müvész köréhez tartozik. Hasonlóan a melléknevekből: *szép-ség* = szép jegyek öszvege, *boldogság* = boldog állapot egész mivoltában. Valószinünek látszik, hogy maga a *sok* melléknév sem egyéb, minta a *ség ság* módosítványa.

2) Az igékből alkotott *ség ság* képzőjü neveket úgy is lehet feloldani ha a *meg* v. *eg* elöre, az *és* pedig hátratétetik p. *kivánság* = meg-kiván-ás, *feledség* = meg-feled-és, *nyereség* = *meg*-, vagy tájejtéssel *eg*-nyer-és.

A gyakorlatos igeképzőkről.

I. *—s*, *—sz*, *—z*, *—zs*, *—d*. Ezek a fentebb elemzett *es* kötszónak módosulatai, mindegyik saját hangrendü önhangzókkal.

—s, (*—és*, *—os*, *—ös*) rep-és, tip-és, foly-os, tap-os, szök-ös, köp-ös, csipd-és, verd-és, fogd-os, kapd-os, lökd-ös, törd-ös, mint középképző: hem-s-eg, har-s-og, pör-s-en.

—ász, *—ész*. Kotor-ász, hadar-ász, legel-ész, csiper-ész, eger-ész, mint középképző: toll-ász-kodik, tetv-ész-kedik, term-ész-et.

—z, (*—az*, *—ez*, *—éz*, *—oz*, *—öz*). Von-z, ör-z, cser-z, fő-z, ág-z-ik, hab-z-ik, ágy-az, level-ez, bélyeg-éz, folt-oz, köt-öz.

—oz, *—éz*, (kétágu), ingad-oz, roskad-oz, szakad-oz, ömled-éz, hüled-ez.

—oz, *—éz*, *—öz*, (háromágu). Kapd-oz, hord-oz, csipd-éz, lökd-öz, üld-öz, vált-oz-ik, érk-éz-ik, férk-éz-ik, ölt-öz-ik, költ-öz-ik.

—sz, mint középképző: von-sz-ol, on-sz-ol, töm-ösz-öl, csöm-ösz-öl.

—zs, mint középképző, mor-zs-ol, hor-zs-ol, pér-zs-ėl, dör-zs-öl, leb-zs-ėl.

—d, (*—od*, *—ėd*, *—öd*,) tap-od, kapk-od, csapk-od, csipk-ėd, röpk-öd.

Mint középképző: fog-d-os = fog-od-os, kap-d-os = kap-od os, lök-d-ös, = lök-öd-ös, tėpd-és = tép-ėd-és, lép-d-és = lép-ėd-és, nyel-d-és = nyel-ėd-és, moz-d-úl, (moz-od-ul, moz-og-úl), ford-úl (for-od-úl, for-og-úl), ren-d-ül, zen-d-ül, csen-d-ül, zör-d-ül, gör-d-ül.

II. *—g*, *—k*. A *g* legszaporább gyakorlati képző nyelvünkben, mely ily nemü igéket képez a) csaknem valamennyi természeti hangból, különöseu, melyek, az *an en* igeképzőt is fölveszik, *o*, *ė*, *ö*, hangrenddel, mint: csatt-og, csatt-an, péty-ėg, petty-en, zör-ög, zörr-en. Ilyenek; bugy-og, csett-ėg, berr-ėg, csöp-ög, csör-ög, csor-og, czup-og, dob-og, csosz-og, döcz-ög, döb-ög, dör-ög, durr-og, duzz-og, forty-og, föcs-ög, hars-og, horty-og, hörp-ög, kocz-og, kop-og, koty-og, korty-og, locs-og, loty-og, nyif-ėg, nyif-og, nyek-ėg, nyik-og, patt-og, pih-ėg, pisz-ėg, pity-ėg, poty-og, puff-og, recs-ėg, rėtt-ėg, rez-ėg, rop-og, roty-og, roz-og, röf-ög, röh-ög, szoty-og, szorty-og, szusz-og, top-og, toty-og, vics-og, vak-og, zök-ög, zöty-ög, zör-ög; továbbá, melyek az *an*, *en*, képzőt nem szokták felvenni: bé-g, bö-g, bú-g, nyö-g, sú-g, zú-g, barcz-og, bek-eg, bizs-ėg, csacs-og, csámcs-og, csemcs-ėg, csėn-ėg, czaf-og, czincz-og, dön-ög, dud-og, dunny-og, dünny-ög, err-ėg, gág-og, gagy-og, hák-og, háp-og, herr-eg, hinny-og, höb-ög, huh-og, hümm-ög, hör-ög, kár-og, köh-ög, lih-ėg, mi-og, máv-og, mok-og, morm-og, nyám-og, nyáv-og, nyik-og, nyös-ög, pessz-ėg, pinty-ėg, pen-ėg, pip-ėg, porcz-og, sáp-og, selyp-ėg, sip-og, sus-og, sutt-og, szisz-eg, vacz-og, vih-og, vinny-og, vorcz-og, zaj-og, zok-og, zen-eg.

b) mozgalmat jelentö gyökökből: bicz-ėg, bill-ėg, boly-og, czamm-og, döcz-ög, in-og, for-og, für-ög, laf-og, lef-ėg, leb-ėg, lib-ėg, lob-og, iz-ėg, moz-og, rem-ėg, pill-og, vill-og, sür-ög, stb. melyek közöl némelyek fölveszik az *an en* képzőt is, mint: biczcz-en, bill-en, lebb-en, lobb-an, mozz-an.

c) *r*, *l*, *ly*, képzőjü törzsekből: ácsor-og, hábor-og, tántor-og, hunyor-og, kóbor-og, kódor-og, bódor-og, csavar-og, sanyar-og, könyör-ög, sünydör-ög. csöpör-ög, dider-ėg, teker-ėg, szender-ėg, henter-ėg, fanyal-og, nyavaly-og, támoly-og, émely-ėg, szédel-ėg, tėvely-ėg, gözöl-ög, büzöl-ög, füstöl-ög. Ezek általán hangugratók, valamint az a) és b) pont alattiak is *r*, *n*, *ly*, *z*, után jobbára azok, mint: dör-g, mor-g, kon-g, don-g, boly-g, moz-g, rez-g stb.

d) mint középképző az átható igéhhez szokott járulni: lát-og-at, tát-og-at, márt-og-at, nyujt-og-at, von-og-at, ver-ég-et, szed-ég-et, takar-g-at, vakar-g-at, peder-g-et, göngyöl-g-et stb.

c) néha *n* közbetéttel: boly-ong, csap-ong, zsib-ong, tol-ong, szor-ong, töpr-eng, mely esetben némi nagyitási mellékértelme van.

A hangrend szerint segédhangzója *o, é, ö*: for-og fér-ég, för-ög, csatt-og, sercz-ég, zör-ög, tántor-og, teker-ég, csöpör-ög. Kivételesen *a, i*: csat-ang-ol, bar-ang-ol, ker-ing, gur-ig-ál. Az *i* kicsinyítési árnyalat.

—*k*. Ez önálló gyakorlatos igéket nem képez, hanem, mint középképző a *g*-nek módosúlata, melynek t. i. szervrokona: ás-k-ál = ás-og-ál, jár-k-ál = jár-og-ál, tur-k-ál = tur-og-ál, szur-k-ál szur-og-ál, ir-k-ál ir-og-ál, váj-k-ál váj-og-ál, vés-k-él vés-eg-él, her-k-él her-eg-él, cser-k-él cser-ég-él, fuld-ok-ol fuld-og-ol, hald-ok-ol hald-og-ol, nyeld-ék-él nyeld-ég-él.

Különös tárgyalásra méltók.

A) — *akodik*, —*ekédik*, v. —*kodik*, —*kédik*, —*ködik*, —*akozik*, —*ekézik*, v. —*kozik*, —*kézik*, —*közik*, —*akoszik*, —*ekészik*.

1) Igéket képeznek igékből: huz-akodik, von-akodik, ver-ekédik, tör-ekédik, várakodik, gyül-ekézik, árul-kodik, emel-kedik, szüköl-ködik; 2) főnevekből: király-kodik, emberkédik, ör-ködik; 3) melléknevekből; bátor-kodik, kevély-kédik, eszelős-ködik.

Ezen képző általán az alapszó jelentésének gyakorlatát vagy folytonosságát fejezi ki, nevezetesen a) midőn igékhez járúl, jobbára visszaható értelmű, s mintegy önhatólag szenvedő. Párhuzamos társa az átható, gyakorlatosokat képző: *ogat, éget, öget* v. *gat, get*. E kétnemű igeképzők alkatrészei következő rendszerben váltakoznak: az átható ige zárt hangzója nyiltra, vagyis az *o, a*-ra, az *é, ö, e*-re, és viszont, s lágy mássalhangzója *g*, kemény *k*-ra, és kemény mássalhangzója *t* lágy *d*-re, v. *z, -sz*-re változik, péld. mos-og-at mos-ak-od-ik, huz-og-at huz-ak-od-ik, ver-ég-et ver-ek-éd-ik, köt-ög-et köt-ek-édik, árul-g-at árul-k-od-ik, hordoz-g-at hordoz-k-od-ik, keres-g-et keres-k-éd-ik, őriz-g-et őriz-k-éd-ik, szán-og-at szán-ak-oz-ik, vár-og-at vár-ak-oz-ik, mar-og-at mar-ak-osz-ik, ver-ég-et ver-ek-ész-ik. Hasonló viszonyuak: tologat tolakodik, vonogat vonakodik, szürönget szürenkedik, pirongat pironkodik, illesztget illeszkedik, meresztget mereszkedik, eresztget ereszkedik, nyalogat nyalakodik, lopogat lopakodik. stb. Mindezekben a *k* nem egyéb, mint a gyakorlatos *g* képzőnek változata.

b) Midőn fő- és melléknevekhez járul, a dolog természeténél fogva nincsen párhuzamos átható társa, de szintén folytonos gyakorlatot, illetőleg belcselekvést fejez ki, s körül irva ilyképen értelmezhető: a) a főnevek után „a főnév által jelentett állapotot, dolgot folytonosan gyakorolja“: *ármánykodik* = az ármányt folytonosan üzve müködik; *emberkedik, legénykedik, kalmárkodik* = ember, legény, kalmár lényével szorosan öszvefüggő dolgokat gyakorol; *királykodik, tanárkodik, bojtárkodik* = királyi hatalmat, tanári hivatalt, bojtári szolgálatot gyakorol; a melléknevek után körül irva ezt jelenti: „az illető melléknév által kifejezett tulajdonságot, minemüséget üzi, gyakorolja önmagában.“ p.

Soványkodik = időről időre fogy, soványabb lesz.

Kényeskédik = tetteiben kényes érzelmüséget gyakorol.

Ezen igealakok nyelvünknek különös sajátságai, melyeket oly szabatosan, ugyanannyit mondva egy szóval aligha képes más nyelv visszaadni, p. *gondolkodik* egészen más és több, mint a latin: *cogitat*, német: *denkt*, szláv: *miszli*.

Jegyzet. A fentebbi elemzésből könnyü belátni az *odik* és *kodik* alakok közti különbséget, t. i. az első egyszerü belcselekvésre vagy szenvedésre, a második azon fölül azok gyakorlatára is vonatkozik; tehát más: *soványodik* és *soványkodik*, *kényesedik* és *kenyeskedik*, *szomorodik* és *szomorkodik*. Az *odik* alaknak párhuzamos átható társa *ít*: *takarít*, *takarodik*, *keserít*, *keseredik*, *örökít*, *öröködik*, a *kodik* alaké pedig, mint fönebb tárgyaltuk, *ogat* v. *gat*, *marogat marakodik*, *vereget verekedik*.

B) —*l*, mint gyakorlatos igeképző. Ez különbözik azon *l* képzőtől, mely a *lesz* igének csonkája, s mint olyan önhatókat képezvén, az átható *t* képzőnek párhuzamos társa p. *tágúl, tágít, borúl, borít, derül, derít*. Miről l. alább a —*t*, —*d*, —*l*, képzőket.

Átalán folytonos, gyakori, tevékeny müködést, mozgalmat fejez ki; különösen:

a) Mint hangutánzókat gyakorló: bernyákol, bokákol, bömböl, csörömpöl, csiripél, czikákol, dörömböl, kuruttyol, kalatyol, kukorikol, koákol, kodácsol, kelepél, kiabál, kárál, karicsál, hangicsál, turbékol, horkol, mormol, siápol, rikácsol. Segédhangzója a mássalhangzóval végződő törzsek után hangrendileg: *o, é, ö*.

b) Mint hangszerekkel bánó, játszó : dobol, dorombol, hegedűl, sipol, kürtöl, trombitál, orgonál, dudál, furulyál, kintornál, s megfelel neki a gyakorlatos *z* : zongoráz, fuvoláz, kintornáz, tilinkóz, bőgöz, czimbalmoz, tamburáz, czitaráz.

c) Másféle eszközökkel, tagokkal vagy érzékekkel működö : kapál, kaszál, boronál, ösztökél, gereblyél, szitál, rostál, borostál, kefél, csépel, sajtól, nyüstöl, latol, fontol, mázsál, mérlegel, gombol, kapcsol, lakatol, zárol, abroncsol, lánczol, azsagol, korbácsol, dorongol, hurkol, gyilkol, késel, borotvál, füerészel, bárdol, kártol, nyársal, szegel, fülel, szémêl, orrol, ízel, nyelvel, torkol, kezel, lábal, térdel, könyököl, talpal, oldall, farol, markol, öklel, sarkal, vállal, hasal, agyal, nyakal, karol, ölel, inal. Ezek segédhangzója a többesszám hangrendét követi : nyárs-ak nyársal, bot-ok bot-ol, nyelv-ek nyelv-el, szèm-èk szèm-èl, nyüst-ök nyüst-öl.

d) Valamit létrehozó, eszközlö, csináló : árnyal, árnyékol, ágyásol, árkol, barázdál, asztagol, bányol, bélel, csíkol, fejel, forgácsol, gőzöl, büzöl, hornyol, birságol, palástol, gerezdel, keresztel, rovátkol, füstöl. Hangrende, mint a többes számé.

e) Kiválólag gyakorlatosokat képzö és pedig *egyszerü igékből,* : hál-ál, szok-ál, menél, met-él, vet-él, dob-ál, lak-ál, továbbá *ggakorlatosokból* : turog-ál, turk-ál, szurog-ál, szurk-ál, járog-ál, járk-ál, moros-ol morzs-ol, dörös-öl dörzs-öl; *kettös gyakorlatosokból :* jár-od-og-ál járdog-ál, áll-od-og-ál álldog-ál, ül-öd-ög-él üldög-él, ész-ěd-ég-él èszdèg-él èddèg-él, isz-od-og-ál iszdog-ál iddog-ál.

f) Számos *ik*-es igéket, melyeknek t. i. nincsen *t* képzős átható párhuzamos társok, mint : bot-l-ik, cset-l-ik, nyak-l-ik, por-l-ik, bicsak-l-ik, bujdok-l-ik, hanyat-l-ik.

g) Kettöztetve képez a) gyak. áthatókat : íz-el-el ízlel, kér-el-el kérlel, tag-ol-al taglal; és így : foglal, érlel, bérlel, kémlel, szaglal, szemlel; b) gyak. *ik*-eseket : kékellik, zöldellik, veresellik, sárgállik, feketéllik, rongyollik, rostollik, tarkállik, reggellik, melyekhez értelemre rokonok : kékesedik, zöldesedik, rongyosodik, rostosodik.

h) Midőn melléknevekből áthatókat képez, ezt jelenti : „olyannak tart, vél, gondol, itél, amilyent az alapszó teszen, pl. javal, roszal, helyesel, igazol, elégel, ural, nehezel, kicsinyel, korál, késöl. Néha kettöztetve : javall, sokall, kevesell; söt ily értelemben ez is a helyesebb irás, minthogy *vall* igéből látszik egybehúzottnak : javall = jó-vall (jónak vall), sok-all = sok vall, így helyesell = helyes-vall, urall = úr vall, melytöl különbözik az ural-g vagy ural-kodik szóban levö : ural. De : országol, elnököl stb. csak egy *l* mint a föntebbiekben.

Jegyzet. Az ide tartozó *l* képzöjü igék minden fajából igen számosan hangugratók, valahányszor t. i. az önhangzó kihagyása a kiejtést nehezkéssé nem teszi, mi különösen az *ik*-esekben szabályszerüleg történik, pl. csuklik, diszlik, rémlik, fénylik, tündöklik. Söt a régi nyelvemlékekben ilyeket is olvasunk : *országl, betegl, károml, hasonl, jogl, forbátlatik, tékozlatik.*

C) —*r.* Segédhangzóval jobbára elavult vagy elvont gyökökből képez leginkább áthatókat : ak-ar, csav-ar, csik-ar, facs-ar, hab-ar, had-ar, sad-ar, kap-ar, kav-ar, tak-ar, vak-ar, zav-ar, kot-or, sod-or, hid-or, tip-or, tep-er, tek-er, hev-er, kev-er, gyöt-ör, söp-ör, ismé-r, dicsé-r, igé-r. Ezen *r* képző a szervrokon lágyabb *l*-nek erösebb, hatályosabb társa. Valamint az *elme, eszme* törzsekből lett a lágyabb : *elmél, eszmél ;* úgy az *isme, dicse* szókból a keményebb *ismér, dicsér.*

Az *l* és *r* képzök közeli rokonságát mutatják ezen párhuzamok is : fanyalog fanyarog, guggol gugorodik, homolit homorodik, bugyola bugyor. Általán mint középképzök hasonló nemüek : édeleg, enyeleg, szédeleg, tévelyeg, hízeleg, tekereg, kesereg, könyörög, bódorog. csöpörög, töpörög, szomorkodik, fondorkodik stb. Egyébiránt azon különbség van köztök, hogy az *l* több igét képez, mint az *r*, ez pedig több nevet, mint amaz, söt az *l* középképző rendesen lágyított *ly* alakot ölt : csorosz-ly-a, korcs-oly-a, cserek-ly-e, csorm-oly-a, furu-ly-a stb.

A sokasító képzők táblái.

I. Alaphang : *g.* a) *ég, og, ög,* gyakorolva sokasító : pèr-èg, fèr-èg, moz-og, in-og, sür-ög, zör-ög;

n közbetéttel : *èng, ong, öng :* ker-èng, fetr-èng, tol-ong, boly-ong, gyül-öng;

at, et áthatóval : *èget, ogat, öget :* ver-èget, néz-èget, lát-ogat, mond-ogat, üt-öget;

n közbetéttel : *ènget, ongat, önget* : ker-ènget, ter-ènget, bor-ongat, szür-önget;

el, al gyakorlatossal : *ègel, ogal, ögel,* vagy megnyújtva *él, ál :* mend-ègél, járd-ogál, álld-og-ál, üld-ögél;

hangugratva : *gèl, gol, göl* : her-gèl, por-gol, dör-göl;

kicsinyítve : *igél, igál :* üld-igél, járd-igál, tasz-igál, gur-igál, haj-igál, álld-igál, huz-igál;

b) hajlami, képességi sokasító :

ag, eg : lankat-ag, hervat-ag, ingat-ag, lenget-eg, csörget-eg;

c) az *ėg, og, ög* igék részesülőjéből : *ėge, oga, öge* : czin-ėge, bugy-oga, csör-öge; *ge, ga :* ker-ge, für-ge, sür-ge, var-ga, in-ga; kicsiny. *iga* : tal-iga, gur-iga, nyaf-iga.

II. Alaphang : *k,* mint a *g* szervtársa; a) gyakorolva sokasító igékben :
kod, kėd, köd : csap-kod, kap-kod, csip-kėd, köp-köd;
kodik, kėdik, ködik : bán-kodik, két-kėdik, ör-ködik;
akodik, ekėdik : szán-akodik, vet-ekėdik, men-ekėdik, tör-ekėdik;
akoszik, ekėszik : mar-akoszik, csel-ekėszik, ver-ekėszik;
akozik, ekėzik : vár-akozik, szán-akozik, gyül-ekėzik, ért-ekėzik;
kad, ked : lan-kad, pir-kad, ser-ked, szer-ked;
kant, kent : hor-kant, fir-kant, ser-kent;
kál, kél : szur-kál, tur-kál, ás-kál, váj-kál, vés-kél;
ákol, ékėl : szip-ákol, bok-ákol, czik-ákol, pöf-ékėl;
ėkėl, okol, ököl : nyeld-ėkėl, fuld-okol, öld-ököl.

Mindezekben a *k* a gyakorlatos *g*-nek változata.

b) a többesszám képzője *k*, mint alanysokasító : fal-ak, bor-ok, kapu-k, kertė-k, bör-ök, gyöpü-k;

c) nagyítva sokasító : *ók, ök* : pof-ók, pir-ók, mony-ók, szem-ök;

d) hajlami, képességi sokaságot jelentők : *ánk, énk :* fal-ánk, nyul-ánk, él-énk, fél-énk; *ékony, ėkėny :* hajl-ékony, mozg-ékony, tev-ékeny, fél-ékėny;

e) gyakorlatos igék részesülőjiből : *ka, ke* : csacs-ka csacs-ogó, locs-ka locs-ogó, fecs-ke fecs-ėgő.

III. Alaphang : *h,* mint a *g* és *k* szervtársa : a) gyakorolva, folytatva sokasító : *had, hed, haszt, heszt* : por-had, por-haszt, kor-had, kor-haszt, vén-hedik, vén-heszt;

b) *ha, he,* mely a *ga, ge, ka, ke* részesülőkkel rokon : ir-ha, tur-ha, lom-ha, eny-he;

c) lehelést, kifuvást megnyújtva sokasító : ter-h, le-h, li-h, pi-h, ke-h, kö-h, dü-h, o-h, a-h.

IV. Alaphang : *s, es, és, is,* mint öszvekötve sokasító : a) fokozva sokasító : leg-*es* legjobb, leg-*es* legszebb :

b) ismételve sokasító : meg-es-meg, eg-es-eg;

c) *ės, os, ös* a gyakorító igékben : rep-ės, csipd-ės, tap-os, öld-ös;

d) középképző *cs* = *s* : hág-*cs*-ó hág-os-ó, lép-*cs*-ö lép-ės-ö, szök-*cs*-ő szök-ös-ő;

e) — *zs* = *s* : mor-zs-ol, hor-zs-ol, pėr-zs-ėl, dör-zs-öl;

f) egyesítve sokasító, nagyító : nép-es vásár.

V. Alaphang : *sz, z* : a) *ász, ész,* gyakorlatos : hal-ász, vad-ász, fürk-ész, cserk-ész, nyer-ész-kėdik;

b) *z,* gyakorlatos igeképző : ut-az-ik, bor-oz-ik, ser-ėz-ik, nyujtó-z-ik;

c) középképző *cz* = *z* : hur-cz-ol, bon-cz-ol, dön-cz-öl.

VI. Alaphang : *d,* a) gyakorlatos igeképző *od, ėd, öd* : csap-od, csíp-ėd, töp-öd;

b) mint középképző = *g* : for-d-úl, csor-d-úl, zen-d-ül, pėn-d-ül.

VII. Alaphangok : *l, r,* mint szervrokonok.

Folytatva a különösebb képzőket.

D) —*t,* —*d,* —*l.* A —*t* nagy szerepet játszó igeképző. Általán a *tevés, cselekvés, mivelés, csinálás* fogalmát oltja az illető gyökbe vagy törzsbe, s különféle osztályu igéket képez, melyeknek öszvehasonlításából okszerüleg következtethetni, hogy eredetileg nem egyéb, mint a *tėsz* igének elvont s önhangzójától megfosztott *tė* gyöke. Közel rokonságban áll vele szervtársa a lágyabb *d,* melylyel az igék képzésében párhuzamosan szokott váltakozni, t. i. a *t* képez átható, külszenvedő, miveltető, parancsoló igéket, a *d* pedig önhatókat, közép *ik*-eseket, belszenvedőket, vagyis amaz erélyesebb, emez gyöngébb hatáskörü. Második párhuzamos társa *l,* mely *azzá* vagy *olyanná lėvést* jelent, ami vagy amilyen az illető gyök, s nem egyéb, mint a *lėsz* ige, *lė* gyökének csonkulása. Ennélfogva czélszerü, hogy egymáshoz viszonyítva tárgyaltassanak.

I. A *t* zárhangul szolgáló alkatrésze oly gyökigéknek, melyek egyszerüségöknél fogva első alkotásuak, mint a) ezen önállók : *fut, jut, hat, köt, üt, vet, vét ;* b) elavultak, vagy elvontak, mint : *met,* származékai, metsz, metél; *tet* tetszik, tető; *át,* átok; *tit,* titok; *bit,* bitó; *fit,* fitat.

II. Elvont gyökökből egytagu törzseket képez : *ló-t, szí-t, sü-t* (pinsit, assat), *lá-t, tá-t, rá-t, til-t, in-t, nyi-t, om-t* (ont), *öm-t* (önt), *bom-t* (bont), *osz-t, fosz-t, fes-t, fej-t, rej-t, sej-t, tar-t, ár-t, már-t,. or-t.*

III. Önálló egyszerü igékből és nevekből szintén egytagu törzsigéket : *ér*, ér-t; *sér*, sér-t; *fél*, fél-t; *ir*, ir-t; *öl*, öl-t; *ol* (al-ik alszik) ol-t; *kel*, kel-t; *em*, em-t; *tel*-ik, tel-t, töl-t; *vál*-ik, vál-t; *ej*-ik (= es-ik) ej-t, (es-t); *bán*, bán-t; *rom*, rom-t, ront; *hám*, hám-t, hánt; *szám*, szám-t, szánt; *him*, him-t, hint. Ezek közöl többnek párhuzamos társai *l*-vel képzett középigék. Az első (t) nemüek jelentenek *azzá* vagy *olyanná tevést*, ami, vagy amilyen az illető gyök, a másik (l) nemüek pedig *azzá* vagy *olyanná levést*, pl. *rom-t* = rommá tesz, *rom-l-ik* rommá lesz. Hasonló viszony van az *önt* és *ömlik*, *ont* és *omlik*, *bont* és *bomlik*, *oszt* és *oszlik*, *foszt* és *foszlik*, *hajt* (clinat) és *hajlik*, *fejt* és *fejlik*, *rejt* és *rejlik*, *nyit* és *nyílik*, *hánt* és *hámlik*, *szánt* és *számlik*, *hint* és *himlik* között.

Továbbá ezek némelyikéből-*t* (at, et v. aszt eszt) képzővel átható, —*d* (ad, ed)-vel önható, vagy középigék alakulnak :

osz-l-ik, osz-l-at, osz-l-ad (oz-ik);
fosz-l-ik, fosz-l-at, fosz-l-ad (oz-ik);
om-l-ik, om-l-aszt, om-l-ad (oz-ik);
rom-l-ik, rom-l-aszt, rom-l-ad (oz-ik);
fej-l-ik, fej-l-eszt, fej-l-ed (ëz-ik).

IV. A kezdő vagy első mozzanatú *an en* (= in) képzős önható igékhez járulván, az illető cselekvésnek vagy állapotnak mintegy *indítóját*, létesítőjét fejezi ki, s am. *teszi*, *eszközli*, *okozza*, hogy a törzsige által jelentett valami meginduljon, megtörténjék, pl.

csatt-an, csattan-t,	eszközli,	hogy	csattanjon;
lobb-an, lobban-t,	—	—	lobbanjon;
czupp-an, czuppan-t,	—	—	czuppanjon;
rett-en, retten-t,	—	—	rettenjen;
serk-en, serken-t,	—	—	serkenjen;
zörr-en, zörren-t,	—	—	zörrenjen.

Ilyenek : *dobban-t, koppan-t, csetten-t, robban-t, csappan-t, rokkan-t, hökken-t, zökken-t*, stb.

V. Mint *at, et* alakú képez a) *miveltetőket*, és pedig egytagú igékből, *ik* hozzáadásával pedig *külszenvedőket*, melyeknek párhuzamosan megfelelnek az *ódik, ődik belszenvedők :*

csuk,	csuk-at,	csuk-atik,	csuk-ódik;
fon,	fon-at,	fon-atik,	fon-ódik;
kezd,	kezd-et,	kezd-etik,	kezd-ődik;
tör,	tör-et,	tör-etik,	tör-ődik;

b) *g* gyakorlatos középképző után átható igékből gyakorlatos áthatókat : *lát*, lát-og-at, *márt*, márt-og-at, *mond*, mond-og-at, *int*, int-ëg-et, *szed*, szed-eg-et, *üt*, üt-ög-et stb. Értelmök : a látást, mártást, mondást, intést, szedést, ütést, gyakran teszi. Ezek oly igék, melyek gyakorlatos alakban önállólag nem léteznek, pl. nem mondjuk : *látog, mártog, mondog*, stb. c) önható gyakorlatosakból *miveltetőket : kon-g*, kong-at, = kongóvá tesz, vagy eszközli, okozza, hogy kongjon; és így : csikorg-at, forg-at, pêrg-et, reng-et, zörg-et, sürg-et stb. Ide tartoznak általán a hangutánzókból *g*-vel képzett gyakorlatosok : csëng, pêng, döng, búg stb. melyek közöl többnek párhuzamosan az önhatókat képző *ad ed* felel meg :

csörg,	csörg-*et*,	csörg-*ed*-ez;
zeng,	zeng-*et*,	zeng-*ed*-ez;
ing,	ing-*at*,	ing-*ad*-oz;
mozg,	mozg-*at*,	mozg-*ad*-oz;

d) némely hangutánzók után egyszerü önhatókat képez : jajg-at, ujjog-at, kurjog-at, ug-at, rigy-et, nyir-et, bég-et, nev-et; e) egyszerü áthatókat elvont, vagy önálló gyökökből : mut-at, kut-at, fit-at, sir-at, szer-et, másképp : *szer-el*, honnan : *szer-elem*, s a *mutat* régiesen : *mutal*, a *sirat*, régiesen *siral*, honnan : *siralom*, *irgat* maskép : *irgal*, honnan : *irgalom*; f) ezen önhatók : *reszket, viszket, siet*, tulajdonkép, *reszked, viszked, sied*, vagyis, *reszket* = rezeg-ed, *viszket*, = vizeged, (izeg-ed = izgad).

VI. Kettöztetve —*tat*, —*tet*, *miveltető, cselekedtető*, illetőleg *parancsoló* igéket képez a) ezen elvont igegyökökből : ê-tet, i-tat, vi-tet, hi-tet, tê-tet, al-tat, nyug-tat, fek-tet; b) egytagu átha-

tók, önhatók és középigékből: lát-tat, üt-tet, köt-tet, vet-tet, csip-tet; ül-tet, buk-tat, biz-tat, fut-tat, jár-tat, szök-tet, szün-tet; c) többtagu igékből rendesen: takar-tat, vakar-tat, sodor-tat, kotor-tat, kopog-tat, csattog-tat, gőzölög-tet, gyilkol-tat, ruház-tat, arat-tat, kaszál-tat, botoz-tat, csiráz-tat stb.

1. *Jegyzet.* Vannak némely igék, melyek mind az egyszerü *at, et,* mind az öszvetett *tat, tet* képzőket felveszik, de másmás érteményi árnyalattal, mit a nyelvszokásból tanulhatni csak meg. Igy különböznek: *rug-at* és *rug-tat, vág-at* és *vág-tat, jár-at* és *jár-tat, foly-at* és *foly-tat, hány-at* és *hány-tat, nyom-at* és *nyom-tat, von-at* és *von-tat, un-at* és *un-tat, tör-et,* és *tör-tet, vár-at* és *vár-tat.* Ezek közt azon különbség látszik lenni, hogy az egyszerüek egyes, az öszvetettek többes vagy gyakorlatos értemenyüek; pl. *vizet folyat,* am. eszközli, okozza, hogy folyjon, *valamely munkát foly-tat,* am. cselekszi, hogy a munka tovább tovább folyjon, *von-at,* am. eszközli, parancsolja, hogy vonjanak valamit, *von-tat,* am. folytatólag vonat.

2. *Jegyzet.* Néha a miveltető hármasan is elélfordúl, pl. a hirlap valamit *hird-et,* s aki ezt a hírlapba teteti, az *hird-et-t-et*; a dajka gyermeket *szop t-at,* az anya dajkával *szop-t-at-tat-ja* gyermekét; a kertész fákat *ül-t-et,* s az úr, ki ezt a kertésznek parancsolja, *ül-t-et-tet.* Egyébiránt az ily kemény igealakokkal csak a lehető legritkábban szabad élni.

3. *Jegyzet.* A hangzójokat kiugratott *g* képzős igék *at, et,* különben *tat, tet* miveltetöt vesznek föl, de némi értemenyi különbséggel, t. i. az első esetben *közvetlen,* a másodikban *közvetített* miveltetők pl. az úr *sürgeti* cselédeit önmaga, *sürögteti* bizonyos eszköz vagy megbizottja által. Igy különböznek egymástól *forgat* és *forogtat, perget* és *peregtet, ingat* és *inogtat, mozgat* és *mozogtat, csorgat* és *csorogtat* stb.

VII. Az *aszt eszt* öszvetett képzőben a *t* tényező, okozó, eszközlő jelentésü, s párhuzamos önható társa *ad ed:* rag-aszt, rag-ad, dag-aszt, dag-ad, mer-eszt, mer-ed, csügg-eszt, csügg-ed. Az elsőnek értelme: *azzá* vagy *olyanná tesz,* a másodiké: *azzá* vagy *olyanná lesz,* önmagában, önmaga által. Ennek földerítése végett az *asz esz* középképzőt szükséges elemeznünk. Némelyek szerint az nem egyéb, mint az önható képző *ad ed* változata, mennyiben a *d* és *sz* mint szervrokonok, kivált némely igékben váltakozni szoktak, pl. *cselekszik, cselekedik, nyugoszik, nyugodik,* miszerint *ragaszt* elemezve ennyi volna: rag-ad-t, azaz eszközli, hogy ragadjon, *mereszt,* = mered-t, eszközli, okozza, hogy meredjen. De ezen elemzés, tetszetőssége daczára, a hangváltozási viszonylatok analógiájával nem egyezik, mert a *d,* midőn *t* járul hozzá, a kiejtésben rendesen ehhez alkalmazkodik, pl. *ad-tam* kiejtve *attam,* söt a törzsbeli *sz* is, mint középképző *t*-re szokott változni, pl. *esz-tem* helyett *et-tem, isz-tam, hisz-tem, visz-tem, nyugosz-tam, alusz-tam* helyett *ittam, hittem, vittem* stb. Tehát a *ragad, dagad, mered*-féle önhatókból a fentebbi hasonlat szerint kellene lenni: *ragatt, dagatt, merett.* Véleményünk szerint valószinübbnek látszik, hogy az *asz, esz* mint középképző azon *as es* változata, mely mellékneveket képez, s a csangó nyelvben *szisz*egve vagyis *szelpesen* hangzik, pl. *édesz, kedvesz.* Sőt vannak országos divatuak is: *horpasz, kopasz, dobasz, csupasz, pimasz, ravasz, rönkesz, cserkesz,* s e főnevek: *támasz, dugasz, szakasz, rigasz, tapasz, válasz, eresz*; vagy *s*-vel: *száraz, igaz, nehez, üdvöz* melléknevek. Ennélfogva, valamint *kopaszt* (koppaszt) = kopaszszá tesz, *horpaszt* = horpaszszá, *borzaszt* = borzassá, *szárazt* = szárazzá tesz: hasonlóan, *likaszt* = likassá, *horgaszt* = horgassá, *gerjeszt* = gerjessé tesz. Tudniillik az ily *asz esz* képzőjü törzsek nagyobb részt elavultak, mint nyelvünkben más számosak. Ez is mily gazdag erű s kiaknázásra váró szókincs-bánya!.

Az imént tárgyalt igék közöl némelyek *al, el* képzőt vesznek fel, mint: *magaszt-al, maraszt-al, vigaszt-al, tapaszt-al, nyugoszt-al, engeszt-el, nehezt-el.* Némelyekben tájejtéssel az *sz* átváltozik *j*-re: szakaj-t, hullaj-t, szalaj-t.

Jegyzet. Az eddig mondottakból meghatározhatni azon finom értemenyi árnyalatokat, melyekkel a *t* képző a gyökben rejlő alapfogalmat vonalazza:

rom, ront, rontat, romlat, romlaszt;
öm, önt, öntet, ömlet, ömleszt,
nyi, nyit, nyittat, nyilatkozik.

VIII. Az öszvetett *ít* képzőben a *t* ennyit jelent: *azzá* vagy *olyanná* tesz, alakít, *ami* vagy *amilyen* az alapszó által jelentett valami, pl. *tisztít,* tisztává tesz, *domborít, görbít, fehérít, feketít,* domború, görbe alakuvá, fehér, fekete szinüvé tesz. Midőn igékhez járul, am. az alapige által jelentett cselekvést vagy állapotot létezővé teszi, létezését eszközli, pl. *mást állít maga helyett,* eszközli, hogy más *álljon* helyette; *gabonát szállít,* eszközli, hogy a gabona szálljon.

Ezen igealaknak mint áthatónak kétféle párhuzamos viszonytársa van a) az önható *úl, ül,* pl. *tiszt-ít, tiszt-úl, zöld-ít, zöld-ül*; és b) a belszenvedő *odik, ėdik, ödik,* pl. *hunyor-ít, hunyor-odik, pėdėr-ít, pėdėr-ėdik, göndör-ít, göndörödik.* Az *úl, ül* régiesen eléjön szenvedőleg is, pl. *feszüljön* am. feszíttessék. Régi magyar Passio 16. l.

Némely nemű *ít*-es igéknek mindkét párhuzamos társok meg van, pl. aljas-*ít*, aljas-úl, aljas-odik; nemes-ít, nemes-*ül*, nemes-*édik*; örök-*ít*, örök-*ül*, örök-*ödik*. Némelyeknek pedig csak egyik vagy másik társok van: buzd-*ít*, buzd-*úl*; pend-*ít*, pend-*ül*; állap-*ít*, állap-*odik*; futam-*ít*, futam-*odik*. Mások, kivált igékből képzettek párhuzamos társ nélkül vannak, pl. aprít, áll-ít, szól-ít, száll-ít, tasz-ít; vagy *ad ed* önható társok van: has-*ít*, has-*ad*, szak-*ít*, szak-*ad*, láz-*ít*, láz-*ad*, szár-*ít*, szár-*ad*.

Az *ít*, valamint a párhuzamos *úl ül* képzők öszvetettek, minek fölvilágosítása végett vissza kell tekintenünk a régi nyelvre, melyben ezen képzők ily alakuak voltak:

vastag: *ót, ojt, út, ujt; ól;*
vékony: *öt, öjt, üt, üjt; öl;*
közös: *ét, ejt;*

tan-ót, tan-ojt, tan-út, tan-ujt, tan-ét, tan-ejt; tan-ól; ép-őt, ép-öjt, ép-ül, ép-üjt, ép-ét, ép-ejt; ép-öl.

A régi halotti beszédben: szabad-*ót*-ból szabad-*ócsa* am. szabad-*ít*-ból szabad-*itsa*. A tihanyi codexben:

2. l. „Ezek az ő mondásokat bizony-*út*-ották" (bizonyították). „És mikép lámpás olajnál kil nem világos-*út*" (világosít);

5. l. „Az szép ruha megékös-*öt* (ékesít) embert." s a 9. lapon változattal; „megékös-*ít*-ti";

8. l. „Megbizon-*ujt*-hatjuk" (megbizonyíthatjuk);
9. l. „Bizon-*ujt*-ja (bizonyítja) szent János";
26. l. „Miért keser-*öt*-él (keserítél) engemet el";
69. l. „Krisztusban mind megeleven-*öt*-tetnek" (eleveníttetnek);
131. l. „Öröle az én lelköm az én idvöz-*öt*-ö (idvezítő) istenömbe, azaz, az én idvöz-*öt*-ö fi-amba";
142. l. „Emberi nemzetet ő általa megép-*öt*-é (építé)";
139. l. „Negyed csillak (g) mondatik bódok-*út*-ásnak (bódogításnak)";
140. l. „Ezek azért az szüz Máriát bódok-*út*-ják (bódogítják)";
154. l. „Némelyeket közölök elméjökbe vak-*út* (vakít) meg";
174. l. „Szent Lélektől megtan-*út*-atván" (megtaníttatván);
229. l. „Jöjön el és szabad-*úh*-on (szabadítson) titöket";
257. l. „Hogy tan-*úh*-on (tanítson) meg minket";
19. l. „Agyán elfesz-*öl*-ve (feszülve) fekszik";
126. l. „Az éhözöknek megelég-*öjt*-éséről" (elégítéséről).

Hasonlóan a bécsi és müncheni codexben, a régi legendákban, s más nyelvemlékekben szerteszerint olvashatók az ily változatok: szabad-*ét*, szabad-*ejt*, tan-*ét*, tan-*ejt*, szabad-*ól*, tan-*ól* stb.

Annyi s oly közös divatú példák után kétkedni nem lehet, hogy ezen párhuzamos képzőkben azon *ó, ö* rejlik, mely föntebbi elemzésünk szerint a mutató *a-, o*-val, illetőleg részesülő *ó- ő*-vel azonos, s jelent *olyat, amilyen* az illető törzsszó, s hol *ú ü*, hol *é éj*, hol *i*-re változik.

E szerint a mai *ít* elemezve és eredetileg = *ó-t*, v. *ő-t*, s a mai *úl ül* szintén = *ó-l, ő-l*, pl. *dombor-ó*, dombor alakú, *dombor-ó-t*, domboróvá tesz, *dombor-ól*, domboróvá lesz; *keser-ő* keser izű, *keser-ő-t* = keser izüvé tesz, *keser-ő-l*, keser izüvé lesz. Ezen *ót, öt, ól, öl*-ből fejlődtek ki változatképen a többi módosítások: ojt, öjt, út, üt, ejt, ét, ít; és úl, ül, melyek között legujabb s legszokottabb *ít*, az átható, és *úl, ül* az önható igékre:

tan, tan-*ó*, tan-*ó*-t, tan-*oj*-t, tan-*ú*, tan-*ú*-t, tan-*é*, ten-*é*-t, tan-*ej*-t, tan-*í*-t;
ker, ker-*ő*, ker-*ő*-t, ker-*öj*-t, ker-*ü*, ker-*ü*-t, ker-*é*, ker-*é*-t, ker-*ej*-t, ker-*í*-t;
av, av-*ó*, av-ó-l, av-*ú*, av-ú-l, *avít*;
fesz, fesz-*ő*, fesz-*ő*-l, fesz-*ü*, fesz-ü-l, *feszít*;
lap, lap-*ó*, lap-*ó*-l, lap-*ú*, lap-ú-l, *lapít*;
rém, rém-*ő*, rém-*ő*-l, rém-*ü*, rém-*ü*-l, *rémít*.

Innen magyarázható, hogy ezen képzők már kifejlett átható igékhez is járulnak mint tolúl = tol-ó-l, nyomúl = nyom-ó-l, merít = mer-ő-t, merül = mer-ö-l, takarít = takar-ó-t.

E párhuzamos képzőjü igék több osztályuak:

a) elvont, vagy önálló egyszerü gyökökből: *gyu*, gyu-u-t, gyút, gyu-uj-t, gyújt, gyu-u-l, gyúl; *fu*, fu-u-t, fút (szokatlan), fu-uj-t, fújt, fu-u-l, fúl. Hasonlók: füt, fül; hüt, hül; süt (rövid), sül; nyújt, nyúl; gyüt, gyüjt, gyül; avít, avúl; lapít, lapúl; szorít, szorúl; ámít, ámúl; repít, repül; ürít, ürül; gurít, gurúl; feszít, feszül, kerít, kerül; hevít, hevül stb.

b) melléknevekből : szépit, szépül; rutít, rutúl; csendesít, csendesül; érzékenyít, érzékenyül; vadít, vadúl; szelidít, szelidül; igazít, igazúl; üdvözít, üdvözül stb. különösen az önhangzóval végződők hangzója a képzőbe olvad : tiszta-ít tisztít, tisztaul tisztúl; és így : puha, puhít, puhúl; szürke, szürkít, szürkül; fekete, feketít, feketül,

c) önálló származékfőnevekből és elvont törzsekből : gyarapít, gyarapúl; alapít, alapúl; istenít, istenül; telepít, települ; ülepít, ülepül.

d) származékigékből : buzdít, = (buz-g-ít), buzdúl (huz-g-úl), mozdít, mozdúl, kondít, kondúl; csöndít, csöndül; rendít, rendül, és számos hasonnemüekből, söt minden változás nélkül is : tolúl, nyomúl, merít, merül; pederít, s az újabb alkatú : közvetít.

Az *ít*-nek második párhuzamos társa a háromágu *odik, ėdik, ödik*, amaz áthatót, emez pedig belszenvedőt, mintegy benntevődöt képez :

savany : savanyít = savany-ó-t = savany-út, savanyúvá tesz; savany-odik, = savany-ó-vá v. savanyúvá tevődik.

keser : keserít, = keser-üt, keserüvé tesz; keser-ėdik = keserüvé tevődik. Hasonló viszonyuak : domborít, domborodik; fodorít, fodorodik; penderít, penderedik; édesít, édesedik; savanyít, savanyodik; kövérít, kövéredik stb.

Ezen képzők mutatótáblái :

I. a) Egyszerü tevést jelentők, önhangzó és párhuzamos társ nélkül : lát-t, tá-t, tar-t, szi-t, in-t;

b) önhangzó nélkül, párhuzamos *l* társsal : rom-t (ront) rom-l-ik, hám-t hám-l-ik, fej-t fej-l-ik, rej-t rej-l-ik, vagy *d* párhuzammal : om-t (ont) om-l-ik, és on-d, melyből : ondó;

c) miveltetők, önhangzó és párhuzam nélkül : lobban-t, roppan-t, cseppen-t, serken-t.

II. a) Gyakorlatos tevésü *at, et* párhuzam nélkül : látog-at, mondog-at, mereg-et, ütög-et;

b) gyakorlatos átható *at et*, önható *ad ed* párhuzammal : ing-*at*, ing-*ad*-oz, csörg-*et*, csörg-*ed*-ez, visszaható *od, ėd, öd*-vel : veróg-*et*, verek-*ėd*-ik, marog-*at*, marak-*od*-ik, törölg-*et*, törölk-*öd*-ik;

c) gyakorlatos önható *at et* párhuzam nélkül : ujjong-at, kurjong-at, ug-at, bég-et;

d) miveltető és külszenvedő *at, et* belszenvedö *ód, öd* párhuzammal : fon-*at*, fon-*atik*, fon-*ódik*, tör-*et*, tör-*etik*, tör-*ödik* ;

III. Miveltető *tat, tet* a) külszenvedő párhuzammal : lát-*tat*, lát-*tatik*, üt-*tet*, üt-*tetik*, süt-*tet*, süt-*tetik ;*

b) külszenvedöi párhuzam nélkül : csikorog-*tat*, forog-*tat*, pörög-*tet*, szok-*tat*.

IV. Azzá vagy olyanná tevést jelentve, a) *asz-t esz-t, ad ed* párhuzammal, szak-*aszt* szak-*ad*, mer-*eszt* mer-*ed ;*

b) *ít*, párhuzamos *úl ül* önhatóval : bor-*ít* bor-*úl*, tan-*ít* tan-*úl*, der-*ít* der-*ül*, vagy *od- ėd- ödik* belszenvedővel : fodor-*ít*, fodor-*odik*, henger-*ít*, henger-*ėdik*, vagy *ad* önhatóval : szár-*ít* szár-*ad*, has-*ít* has-*ad*, szak-*ít* szak-*ad ;*

c) *ít* (= at) miveltető, párhuzam nélkül : áll-*ít* (at), száll-*ít* (at), szól-*ít* (at);

d) *ít*, egyszerü önható, párhuzamtalan : hur-*ít*, nyer-*ít*, kukor-*ít*, siv-*ít*, sip-*ít*.

Jegyzet. Hasonlítások. A török legszebben megegyezik a magyarral. Itt t. i. a miveltető ige *d-ür* vagy *t-ür*, néha pedig épen csak *t* vagy *d* képző által alakúl, pl. *szev-dür-mek*, szeret-tet-ni, bak-tür-mak lát-tat-ni; *szöjle-t-mek*, szólal-tat-ni, *oku-t-mak*, olvastatni; a *dür* vagy *tür* is. úgy látszik, *id-ür, id-er* (= tevő) részesülőből származott, tehát *szevdürmek* szó szerént am. szeret-tevö-ni (szeret-tenni). Továbbá a törökben az *ül, úl*-nak szintén van megfelelő társa : *il, ïl*, szenvedő jelentéssel : *szev-il-mek* szeret-tet-ni, *bak-ïl-mak*, láttatni, mely szinte *ol*-mak (= lenni) igével rokon. A finn nyelvben is a *t* képez ön- és átható igéket a) nevekből pl. *ahdas*, szoros, *ahdistun*, szorítok; *läpi*, lyuk, *lävistän*, lyukasztok; *rippi* gyónás, *ripitän*, gyóntatok; b) igékből : *syön*, eszem, *syötän*, etetek; *juon*, iszom, *juotan*, itatok; *istun*, ülök, *istutan*, ültetek. A latinban képez miveltető jelentésü igéket, mint : *cieo*-ból lesz *ci-t-o*, exci-t-o, susci-t-o; *jacio*-ból jac-t-o, *sto*-ból sta-t-uo, (állítom), hasonlóan cselekvési képző ezekben : *op-t-o*, ohaj-t-om, *por-t-o*, hor-d-om, és rokon *d*-re változva : *un-d-o*, on-t-om, *ten-d-o*, nyujtom.

A tevési *t*-nek a latinban többször *facit*, a levési *l*-nek vagy *d*-nek a *fit* felel meg : cale-*facit*, meleg-*ít ;* made-*facit*, nedves-*ít*; terre-*facit*, ijesz-*t ;* tume-*facit*, dombor-*ít*, dagasz-*t ;* cale-*fit*, meleg-*ül*, *—ėdik ;* terre-*fit*, ij-*ed*. A latin tehát az illető képzöt mint egész szót változatlanúl megtartotta, midőn a magyar legvégsö elemében a *t* hangban, a törzszsel egybeforradott.

E) *—t, mint időképző.* A *t* képez *bevégzett* v. *múltidőt,* pl. *men-t, jár-t, ül-t,* s bizonyos igék után kettőztetve *o, é, ö* előtétes hangzóval : *lát-ott, szed-ett, üt-ött,* melyek jobbára a többi személyragozásban egyszerüek : lát-*t*-am, szed-*t*-em, némelyekben, könnyebb kiejtés végett rendesen öszvetettek : hall-*ott*-am, hall-*ott*-ál, hall-*ott*-unk; üt-*ött*-em, üt-*ött*-él, üt-*ött*-ünk; vet-*ett*-em, vet-*ett*-él, vet*ett*-ünk; de tájejtéssel, és régiesen egyszerüek is : üt-*t*-em, fut-*t*-am.

Mennyiben a bevégzett vagy múltidő azt jelenti, hogy az illető ige által kifejezett cselekvés vagy állapot be van fejezve, vagyis meg van *téve* (perfectum), innen alapfogalomban a tevést jelentő igeképző *t*-vel rokon, melylyel egyezik általános jelentésben a *to, tova* is, minthogy *tesz* mély hangon am. *tasz,* vagyis tova mozdít. Ezen múltidő főnév gyanánt ragoztatni is szokott: élt-em-ben, lát-t-om-ra, tud-t-om-mal, men-t-em-ben, vesz-t-em-re, jött-öm-ig. Szoros értelményi kapcsolatban áll vele azon *at, et,* mely mindennemű igékből elvont értelmü főneveket képez : *ír,* ir-at, *mozzan,* mozzan-*at, kel,* kel-et, *keres,* keres-*et, üt,* üt-et, s párhuzamos társa *ás, és* : ir-*ás,* mozzan-*ás,* kel-*és* stb.

Mi e másodnemü képzőt illeti, ez minden egyes igéből képezhet főnevet, s azt jelenti, hogy az illető cselekvés vagy állapot *gyakorlatban, folyamatban* van. Az első nemü hajdan szintén csaknem általánosan mindenféle igéhez járult, pl. *zarándoklat, mivelkedet, tündérlet, szorgalmazat, pusztulat, menekedet, kereskedet* stb., ma pedig az eredeti nyelvérzék megtompultával, a fogalmak szabatosságának kárára, ott is *ás, és*-vel él a hanyag nyelvszokás, hol *at, et*-nek volna helye, t. i. mint fentebb érintettük, az *ás és* jelenti az illető igének cselekvési vagy állapoti *folyamát, tartását,* ellenben az *at, et* a) annak bevégeztét, végrehajtott mivoltát, pl. *cselekedet,* amit cselekedtünk, *irat,* amit irtunk, ami irva van; b) annak tárgyát, lételét, pl. *mondat,* a mondás tartalma, tárgya, *öltözet,* amibe öltözünk. Ennélfogva más és más a *cselekvés* és *cselekedet*, *irás* és *irat, gondolás* és *gondolat,* (l. a Szótár folyamában *—ás, —at* rovatok alatt). Az *ás, és* alanyi, öszszerü, az *at, et* az alanytól elvont értelmü főneveket képez. Ugyanazon különbség van a ragozott múltidő és·a vele viszonyló *at, et* képzőjü főnevek között, pl. ‚Pesten *éltemben*' (midőn Pesten éltem) és ‚egész *életemben*'; ‚*jártában, keltében*' és ‚a levél *kelete*'; ‚*írtomban* sokan háborgattak' és ‚*iratomban* sok idegen szó van.' Egyébiránt a nyelvszokás néha a második helyett is az elsöt használja : ‚a levél *kelte*' e helyett : *kelete ;* ‚idő *jártával*' e helyett : *jáíatával ;* ez pedig ‚*múltodban* nincs öröm' múlt időt jelentő részesülő, tehát e helyett : *múltadban.*

Jegyzet. A török nyelvben is az egyszerü múlt képző betűje *d,* néha (euphoniai okból) *t : szev-d-üm,* szeret-t-em, *kül-d-ïm,* cseleked-t-em, *i-d-im,* vol-t-am, *bak-t-üm,* lát-t-am; s a részesülőben : *kül-d-ïk,* cseleked-t-e, a honnan *küldikde* am. cselekedtében. A perzsában az egyszerü vagy általános múlt képző betűje szintén *d* vagy *t* : *bú-d-am,* vol-t-am, pusí-d-am, föd-t-em, *kus-t-am,* öl-t-em, s múlt részesülők : *bú-d-a,* vol-t, pusí-d-a, kus-t-a. A japán nyelvben *ta : atajeta,* ad-ta s a részesülőben *te :* ataje-te. — Nevezetes, hogy a magyar egyszerü alakú múlt idők közől a törökben csak a *d* v. *t* képzős (mássalhangzós), a finnben csak az *i* képzős (önhangzós) múlt van meg. (Lásd az utóbbira Fábián Finn nyelvtanát 118. lapon). Mint különös találkozást felhozzuk itt is az árja *t* képzőket. A latinban az *at, et* képzőjü magyar főneveknek megfelelnek a múltidő részesülőjéből képzett *us, um, ura* végzetü részesülők és nevek : *ic-t-us,* üt-*ött* és üt-*et*, *mo-t-us,* mozdít-*ott* és mozzan-*at, fac-t-um,* tett, cseleked-*et, scrip-t-ura,* ir-*at.* A németben az egyszerü múlt : lob-*t*-e, sag-*t*-e és részesülők : gelob-*t ; tragen*-ból lett *Trach-t,* visel-*et,* (sich) *schlagen*-ből (verekedni, ütközni), *Schlach-t,* ütköz-*et,* és így : *prangen, Prach-t, mögen, Mach-t, fliehen, Fluch-t, ziehen, Zuch-t, thun, That* (tét) stb. A szanszkrit *dat-tá-sz,* zend *dá-t-ó,* latin *da-t-us,* hellen *δο-τ-ός,* (Bopp), magyar *ado-tt, ad-ta* a *t* ragban is egyeznek.

F) *—t, mint tárgyeseti rag.* A tárgyeset raga *t* (at, et, ét, ot, öt) szoros viszonyban áll a cselekvőigékkel, mert ahol tárgyeset van, ott átható vagy áthatási érvényü igének is kell lennie. „Fát vágok“ itt átható ige van. „A biró törvényt ül“ itt az *ül* áthatási érvényü cselekvés. Hogy nyelvünkben a tárgyeseti rag *t* a tevésnek fogalmát illetöleg tárgyát fejezi ki, s mint olyan alattomban minden áthatóban foglaltatik, onnan gyaníthatni, mert bizonyos viszonyokban értelemcsonkítás nélkül el is maradhat, nevezetesen. a) A személyragozott neveknél az első és második személyben : „Eltörtem a kezem.“ „Hogy adtad el a házad.?“ b) A részesülők előtt általán : „Borjvó ember, kötélverő, szíjgyártó, füstfaragó.“ A régieknél a *ván vén* ragu részesülők mellett is. „És jöve Jézus ajtók betevén és ablakok berekesztvén.“ Münch. cod. János 20. c) A határtalan mód előtt: „pipa gyújtani, fa vágni, háztüz nézni, szölö kapálni,“ s az újabb alkotású ‚képviselni.'

A nyelvészet azon tana, hogy a tárgyesetben (accusativusban) a *wohin* értelme lappang, a magyarra teljesen ráillik, mert *oda* (dorthin), *tova* (weiterhin) és *tesz* (stellt, legt, setzt, thut), általános fogalomban egészen egyezők, s lényeges betűjök *t* vagy *d.*

G) —*n*, **igeképző.** A vastaghangu gyökök után nyilt *a*, a vékonyhanguak után nyilt *e* segédhangzóval : ***an, en.*** Önható igéket képez, melyekből átható leszen, ha *t* ragasztatik hozzájok, pl. dobban-t, röppen-t. Ezen képzőnek eredete úgy látszik *in* gyök (in-d-úl, in-d-ít szókban), s értelme: indulás, egyszerre történő levés (fit), vagyis a gyökszó által jelentett valaminek létrejövését fejezi, minélfogva hasonló az önhatókat képző *d*-hez, melynek párhuzamos átható társa szintén *t* (facit), mint e viszonyított igékből kitünik: puff-an, puff-an-t, puff-ad, puff-asz-t; pukk-an, pukk-an-t, pukk-ad, pukk-asz-t; lapp-an, lapp-an-t, lapp-ad, lapp-asz-t; pitty-en, pitty-en-t, pitty-ed, pitty-esz-t; söpp-en, söpp-en-t, söpp-ed, söpp-esz-t. Az első jelentése tehát : *lesz* (fit), a másodiké : *teszi, hogy legyen* (fieri facit). Hasonló igékből származtak : *dagan-at, bocsán-at, fogan-at*, melyekkel egyeznek dag-ad, bocsá-t, fog-ad. Egyébiránt az *an en* abban különbözik az *ad- ed*-től, hogy amaz az illető belcselekvésnek mintegy indulását, keletkeztét, kitörését, s egyszeri létét, emez pedig folytonos tartását jelenti.

Az *an en* képzőt különösen kedvelik a hangutánzók, és a mozgalomra vonatkozó gyökök : böff-en, bugygy-an, csatt-an, csett-en, csurr-an, czupp-an, dobb-an, döbb-en, dörr-en, durr-an, fityty-en, forty-an, hars-an, hork-an, horty-an, hörp-en, hupp-an, kopp-an, kotty-an, kukk-an, koczcz-an, locscs-an, mukk-an, nyekk-en, nyikk-an, patt-an, pih-en, piszsz-en, potyty-an, puff-an, recscs-en, rikk-an, ropp-an, rokk-an, rotyty-an, rozz-an, röff-en, suh-an, supp-an, surr-an, szipp-an, szotyty-an, tüszsz-en, topp-an, zökk-en, zörr-en; biczcz-en, bill-en, csuszsz-an, döczcz-en, libb-an, lebb-en, leff-en, libb-en, lobb-an, mozz-an, rett-en, rezz-en, röpp-en, roh-an, rogygy-an, serk-en, vill-an stb.

Öszvetett vagy vegyes igeképzők.

Ugyanazon gyök vagy törzs két, három, négy, sőt épen öt képzőt is fölvehet, amint t. i. együtt véve önhatást, áthatást, miveltetést, külszenvedést, belszenvedést, kicsinyítést, tehetőséget, gyakoriságot akarunk kifejezni, pl. *osz*, elvont gyökből leszen áth. *osz-t*, mint az *osz-ol*, önhatónak párhuzamos társa, innen : *osz-t-og-at, osz-t-og-at-tat, oszto-og-at-tat-hat.* Miután az egyszerü igeképzőket részletesen tárgyaltuk, jelen czikkben a szokottabb öszvetettek tábláját adjuk.

I. Kettős igeképzők:

an-t, en-t : lobb-an-t, durr-an-t, csill-en-t, rezz-en-t, dörr-en-t;
ad-oz, ed-ëz : ak-ad-oz, szak-ad-oz, ëp-ëd-ëz, erny-ed-ëz, rep-ed-ëz, hül-ed-ëz, csügg-ed-ëz;
ad-z-(ik), *ed-z*-(ik) : fi-ad-z-(ik), sarj-ad-z- kér-ed-z- pölyh-öd-z- level-ed-z-ik;
og-ál, ëg-él : ad-og-ál, isz-og-ál, kér-ëg-él, szed-ëg-él, hiv-og-ál;
ig-ál, ik-ál : tasz-ig-ál, gur-ig-ál, haj-ig-ál, sánt-ik-ál, korny-ik-ál;
og-at, ëg-et, ög-et : lát-og-at, ad-og-at, tol-og-at, ver-ëg-et, néz-ëg-et, üt-ög-et;
ong-at, ëng-et, ing-et : bor-ong-at, szor-ong-at, mer-ëng-et, ker-ing-et;
ar-int, er-int (ar-ít, er-ít) : csav-ar-int, hab-ar-int, ped-er-int, tek-er-int;
or-od-(ik), *ër-ëd*-(ik) : sod-or-od-(ik), bod-or-od-, pëd-ër-ëd-, csëp-ër-ëd-ik;
ar-od-(ik), *er-ëd*-(ik) : tak-ar-od-, vak-ar-od-, zav-ar-od-, csav-ar-od-, tek-er-ëd-(ik);
or-ít, ër-ít : sod-or-ít, bod-or-ít, pëd-ër-ít, csëp-ër-ít;
ar-ít, er-ít : tak-ar-ít, csav-ar-ít, tek-er-ít;
t-al, t-el : vigasz-t-al, marasz-t-al, tapasz-t-al, hiresz-t-el, engesz-t-el;
d-al, d-el : vag-d-al, szab-d-al, rug-d-al, szeg-d-el, szel-d-el, nyög-d-el;
d-at, d-et : mos-d-at, hir-d-et, kül-d-et, kez-d-et;
d-ít : moz-d-ít, for-d-ít, in-d-ít, zën-d-ít, csön-d-ít;
d-úl, d-ül : moz-d-úl, for-d-úl, in-d-úl, zën-d-ül, csön-d-ül;
d-os, d-ës, d-ös : fog-d-os, kap-d-os, lép-d-es, röp-d-ös;
d-oz, d-ëz, d-öz : fog-d-oz, kap-d-oz, hor-d-oz, tép-d-ëz, pök-d-öz, lök-d-öz;
k-od, k-ëd, k-öd : csap-k-od, kap-k-od, csip-k-ëd, röp-k-öd, köp-k-öd;
g-at (og-at), g-et (ëg-et, ög-et) : for-g-at, hal-og-at, moz-g-at, bor-og-at, për-g-et, verëg-et, üt-ög-et;
g-ál, g-él, g-öl : ron-g-ál, haj-g-ál, her-g-él, dör-g-öl;
k-ál, k-él : tur-k-ál, szur-k-ál, váj-k-ál, fur-k-ál, vés-k-él;
k-oz- k-ëz, k-oz-ik, k-ëz-ik, k-öz-ik : fut-k-oz, szer-k-ëz, zár-k-oz-ik, üt-k-öz-ik;
l-at, l-et : kos-l-at, vizs-l-at, pes-l-et;
l-al, l-el : fagy-l-al, szag-l-al, fog-l-al, ér-l-el, kér-l-el, iz-l-el, szin-l-el, bér-l-el;

zs-ol, zs-ėl, zs-öl : mor-zs-ol, hor-zs-ol, pėr-zs-ėl, dör-zs-öl;
k-ol, k-ėl : tapicz-k-ol, tepicz-k-ėl, evicz-k-ėl;
ód-z-(ik), *öd-z-*(ik) : lop-ód-z-ik, kér-öd-z-ik;
ar-og, er-ėg : zav-ar-og, csav-ar-og, tek-er-ėg;
ar-úl, er-ül : csav-ar-úl, kany-ar-úl, tek-er-ül;
k-óz-ik, k-öz-ik : bir-k-óz-ik, mér-k-öz-ik, gyür-k-öz-ik;
ak-od-(ik), *ek-ėd-*(ik) : mar-ak-od-ik, tol-ak-od-, húz-ak-od-, lop-ak-od-, ver-ek-ėd- tör-ek-ėd-ik;
l-ód-(ik), *l-öd-*(ik) : por-l-ód-ik, sur-l-ód-, kin-l-ód-, tor-l-ód-, tör-l-öd-ik;
r-ód (or-ód), *r-öd* (ör-öd)-ik : kot-r-ód-ik, tip-r-ód-, gyöt-r-öd-ik;
ad-oz-(ik), *ed-ėz-*(ik) : szúny-ad-oz, tün-ed-ėz-, tör-ed-ėz-ik;
ak-od-, ek-ėd-(ik) : tol-ak-od-ik, mar-ak-od-ik, huz-ak-od-ik, ver-ek-ėd-ik, köt-ek-ėd-ik.
ak-osz, ek-ėsz-(ik) : mar-ak-osz-ik, von-ak-osz-ik, ver-ek-ėsz-ik, csel-ek-ėsz-ik, tör-ek-ėsz-ik;
ak-oz-, ek-ėz-(ik) : vár-ak-oz-ik, fur-ak-oz-ik, fel-ek-ėz-ik, ellen-k-ėz-ik;
al-ód-, el-öd-(ik), asz-al-ód-ik, zug-ol-ód-ik, tép-el-öd-ik, mérg-el-öd-ik, zsémb-el-öd-ik;

II. Hármas igeképzők :

ar-g-at, er-g-et, or-g-at, ör-g-et : tak-ar-g-at, vak-ar-g-at, tek-er-g-et, kot-or-g-at, söp-ör-g-et;
al-g-at, el-g-et, ol-g-at, öl-g-et : nád-al-g-at öl-el-g-et, bot-ol-g-at, tör-öl-g-et, ör-öl-g-et;
os-g-ál, es-g-él : rak-os-g-ál, fut-os-g-ál, ker-es-g-él;
os-g-at, es-g-et : rak-os-g-at, ker-es-g-et;
oz-g-at, ez-g-et, ėz-g-et, öz-g-et : por-oz-g-at, mot-oz-g-at, nev-ez-g-et, rend-ėz-g-et, köt-öz-g-et;
oz-g-ál, ez-g-él, öz-g-él : por-oz-g-ál, nev-ez-g-él, köt-öz-g-él;
g-at-óz-, g-et-öz-(ik), hall-g-at-óz-ik, ker-g-et-öz-ik;
d-og-ál, d-ėg-él, d-ög-él : áll-d-og-ál, jár-d-og-ál, sir-d-og-ál, men-d-ėg-él, ül-d-ög-él;
d-ok-ol, d-ėk-ėl, d-ök-öl : hal-d-ok-ol, nyel-d-ėk-ėl, öl-d-ök-öl;
g-ad-oz, g-ed-ėz : in-g-ad-oz, csor-g-ad-oz, zen-g-ed-ėz, csör-g-ed-ėz;
al-(ál) *k-od-*(ik), *el* (él) *k-ėd-*(ik): hiv (hiu) al-k-od-ik, met-él-k-ed-ik, vet-él-k-ed-ik, elm-él-k-ed-ik, gond-ol-k-od-ik;
at-k-oz-(ik), *et-k-ėz-*(ik) : csal-at-k-oz-ik, hiv-at-k-oz-ik, kel-et-k-ėz-ik;
t-og-at, t-ėg-et, t-ög-et : fosz-t-og-at, bon-t-og-at, rej-t-ėg-et, ön-t-ög-et, dön-t-ög-et;
al-k-od-, el-k-ėd-(ik) : ur-al-k-od-ik, fuv-al-k-od-ik, riv-al-k-od-ik, kėt-el-k-ėd-ik;
al-k-oz-, el-k-ėz-(ik) : csuda-al-k-oz-ik, kína-al-k-oz-ik, rend-el-k-ez-ik;
ar-ód-z-, er-öd-z-(ik), tak-ar-ód-z-ik, vak-ar-ód-z-ik, tek-er-öd-z-ik;
az-k-od-, ez-k-ėd-, oz-k-od-, öz-k-öd-(ik): ruha-az-k-od-ik, alkalm-az-k-od-ik, hely-ez-k-ėd-ik, or-oz-k-od-ik, köt-öz-k-öd-ik;
k-ol-ód-, k-el-öd-(ik) : hány-k-ol-ód-ik, vesz-k-el-öd-ik.

III. Négyes igeképzők.

d-os-g-at, d-ės-g-et, d-ös-g-et : kap-d-os-g-at, lop-d-os-g-at, ver-d-ės-g-et, lök-d-ös-g-et;
d-oz-g-at, d-ėz-g-et, d-öz-g-et : fog-d-oz-g-at, hor-d-oz-g-at, csip-d-ėz-g-et, ül-d-öz-g-et;
k-ál-g-at, k-él-g-et : jár-k-ál-g-at, ir-k-ál-g-at, cser-k-él-g-et;
l-al-g-at, l-el-g-et : fog-l-al-g-at, szag-l-al-g-at, iz-l-el-g-et, szem-l-él-g-et;
l-al-k-oz-(ik) : fog-l-al-k-oz-ik, táp-l-ál-k-oz-ik;
d-al-k-oz-(ik) : vag-d-al-k-oz-ik, szab-d-al-k-oz-ik;
ar-ít-g-at : vak-ar-ít-g-at, hab-ar-ít-g-at;
t-al-g-at, t-el-g-et : tapasz-t-al-g-at, vigasz-t-al-g-at, hiresz-t-el-g-et;
d-al-ód-z-(ik) : vag-d-al-ód-z-ik, rug-d-al-ód-z-ik;
g-at-ód-z-, g-et-öd-z-(ik) : hall-g-at-ód-z-ik, ker-g-et-öd-z-ik;

Jegyzet. A tehető *hat, het,* és miveltető *tat, tet,* mind az egyszerü, mind a **származékigékhez** járulhat, pl. áll-hat, áll-tat; ül-het, ül-tet; vakar-hat, vakar-tat; pédér-het, pédér-tet; mulattat-hat, gyönyörködtet-het, stb.

Igehatárzói képzők.

—*lag*, —*leg*. Ezekben és ilyenekben: futó-lag, muló-lag, kellő-leg, illő-leg, módhatárzókat képez igékből és nevekből, s értelme: *kép*, *képen*, *módon*, *hasonlóan*, *úgy*, *oly nemüen*: futólag = futóképen (futva), mulólag = mulóképen; kellőleg = kellőkép, kellő módon; királyilag = királyi módon. A hasonlóság alapfogalma rejlik benne, minélfogva hasonló a székelyeknél divatos *lak*-hoz, mely máskép *alak* (forma, kép). Hasonló-lag = hasonló-alak = hasonló-kép.

—*va*, —*ve*. A régiek részesülőül használták, oly formán, mint a múlt idő harmadik személyét, legalább úgy ragozták, mint ezt. „Az én postikámat, mint tévelygésekkel rakvát (rakottat) meveti." Telegdi. „Hivsággal rakvának (rakottnak) érezné minden javát e földnek." Pázmán. „Az Úrnak igazságával rakvák a vizek." Pétsi. Hajdan személyragozták is: *állvám*, (dum ego stabam), *állvád*, (dum tu stabas), *állvája*, *álvánk*, *álvátok*, *állvájok*, mit a múlt idő részesülőjével helylyelközzel ma is teszünk: „megkaptad-e az írtam levelet?" „Szerettem édes anyám." „Ő az én kedveltem. Söt a *va*, *ve* többesét is használjuk: „A lapok telvék (telve vannak) dicséretével;" „Az ajtók zárvák" (zárva vannak). Miből az tetszik ki, hogy itt a *van*, *val* ige rejlik, s a köznépnél gyakran hallani: meg van *hagy-val*, ki van *fizet-vel*. A Tatrosi codexben is olvasható: „És ő igéjét nem valjátok tübennetek *lakozóval*." (Et verbum ejut non habetis in vobis *manens*). Egyébiránt a mai közszokás mind névszó, mind állapotjegyző, illetőleg határozó gyanánt veszi: „irva van" scriptum est, és „ülve alszik" sedendo dormit, „rekegve beszél" rauce loquitur. Mint határozó egyezni látszik a török *üb* v. *üp* képzővel: *kilüb* cselekedve, *düsüb* esve (en tombant), *szöjle-j-üp* szólva.

—*ván*, —*vén*. Öszvetett képző, melynek alkatrészei az imént tárgyalt *va*, *ve*, és a határzókat képző *an*, *en*, tehát = *va-an*, *ve-en*, pl. *járva-an*, járván, *kelve-en*, kelvén. A többi részesülőkből is képződnek ilyetén határzók, nevezetesen a) a jelenből: „folyó-an beszél, merő-en néz, forró-an v. forró-n süt a nap;" b) a múltból: „folyt-on foly, futt-on fut, jött-ön jő, ment-en ment;" c) a jövőből: „szánandó-an," „állandó-an," „illendő-en," = szánandó, állandó, illendő módon v. képen. A törökben szintén fölveszi a föntebbi alak még az *en* képzőt is, kivált a költőknél: *vir-üb-en* adván, *csek-üb-en*, húzván.

—*vást*, —*vést*. Igékből módhatárzókat képez: *foly-vást*, *lép-vést*. Körülirva ezt jelenti: azon cselekvési módot gyakorolva, üzve, folytatva, melyet a tőige jelent: Ezen képző három elemből áll, a) *va*, *ve* részesülőből: *foly-va*, *lép ve*; b) kapcsoló *es* (as)-ből, mely másnemű részesülőkből is képez mellékneveket, pl. viselő-s, kapó-s, járt-as, kelt-es, itt-as, ment-es, viselt-es, várandó-s stb. c) azon *t*-ből mely határzókat képez, mint: örömes-t, egyenes-t, s mely többször *an*, *en* határzóhoz is járul, önhangzóval vagy a nélkül pl. hajdan-ta, régen-te, alan-t, hosszan-t. Ezen elemzés szerént képződtek: fut-va as-t futvást, biz-va-as-t, bizvást, nyargal-va-as-t nyargalvást, néz-ve-es-t nézvést, oldall-va-as-t oldalvást. Ily nemű határozók nyelvünkben csekély számuak.

—*ul*, —*ül*, illetőleg —*an*, —*en*. Módhatárzókat képeznek, s egypárosak. Járúlnak a) melléknevekhez: józan-ul, bolond-ul, rút-ul, rosz-ul, esztelen-ül, kelletlen-ül, illetlenül; értelményre hasonlók hozzá: *an*, *en*, mint okos-an, szilárd-an, helyes-en, bölcs-en; mely melléknevek képződnek ezzel, melyek amazzal, a szótár adja elé; vannak melléknevek, melyek mindkét képzőt fölveszik, pl. ostobá-n (ostoba-an), ostobá ul; rest-en, rest-ül; szilárd-an, szilárd-ul; b) főnevekhez; s *mint* által fölcserélhető: eb-ül, kutyá-ul, ember-ül, pór-ul, azaz mint, eb, kutya, ember, pór; magyarok-ul, erdélyiek-ül = mint magyarok, erdélyiek; német-ül, szláv-ul, olasz-ul, görög-ül = úgy beszélve, irva, olvasva, mint német, szláv, stb. szokott.

Ezen képzőkben nem annyira *hasonlóság* mint ugyanazonság alapfogalma rejlik, s eredetre nézve rokon az *úgy* (ógy) határzóval. Alaphangjok tehát a távolra mutató zártabb *o*, vagy *u*, melyeknek rokon társai *ö* vagy *ü*, nyiltabb hangokban pedig *a*, *e*; emezekhez még hozzájok járúl az *a* (an, en, de *on* is pl. nagy-on), amazokhoz az *n*-nel rokon *l* hang (*ol*, *öl* v. *ul*, *ül*). A latinban is mint tudjuk rendesen *e*, a jellemhang: *mal-e*, *optim-e*, *pulchr-e*, *pulcherrim-e*, *brevissim-e*, *sapientissim-e*; a görögben rendesen szintén önhangzó az igehatározó képzője: *ἄν-ω* (felül), *κάτ-ω* (alul), *ἔξ-ω* (kivül), a melléknevekből származottakban is csak *ω* a képző, mert *σοφ-ό-ς* és *σοφ-ῶ-ς* szókban az *ς* mindkettővel közös: Buttman is az *ω*-t tartja a határozó régi képzőjének; a hasonlító fokban *ον*: *σοφώτερ-ον*, a legfelső fokban *α* stb. stb. A főneveknél *ul*, *ül* sajátlag névmódosító, s mindenkor *mint*, *úgy mint*, *azon* vagy *oly módon* szókkal cserélhető fel, pl. *por-ul* venni be a gyógyszert azt teszi: úgy mint port; *palástul* viselni a mentét = úgy vagy oly módon akasztva mint palástot szokás; *eszközül* hasz-

nálni valamit = úgy mint eszközt; valakit *feleség-ül* venni = úgy mint feleséget; *apul, anyul* testvérek, sajátságos kifejezés = ugyan azon apától, anyától valók. E mondatban: *arcz-ul* fúj a a szél" ezt teszi: *onnan, azon tájról,* mely felé az arcz fordítva van; „*arcz-ul* (régiesen *arczel*) csapni valakit," azon oldalról, melyen az arcz van. Ezekben is a távolra, valamely helyre mutatás alapfogalma rejlik, valamint ezekben is al-ul, föl-ül, kiv-ül, bel-ül, el-ül, hát-ul = ott alatt, fönt, künt, bent, stb.

A föntebbi fejtegetés szerént valamint az *an, en* határozói képzők egykét kivétellel, mint igaz-*án*, magyar-*án*, rövid önhangzóval ejtetnek, úgy az *ul, ül* képzők illetőleg névmódosítók is rövidek volnának s különböznek az *úl, űl* igeképzőktől; mindazáltal közbeszédben meg szoktak nyújtatni.

—*ast, —est, —ėst, —ost, —öst.* Öszvetett képző, mely főnevekből igahatárzókat képez. Alkatrészei: az öszvekötő s melléknévi képző *as, es,* mely a hangrendben az illető név többes számához alkalmazkodik, és az *an, en* határzókhoz járulni szokott *t* pl. alkalmasan-t (in-t), képesen-t (in-t). Ugyanazon *t* egy érvényü az *an, en* határzóképzővel, mely a régieknél gyakoribb használatban volt, mint ma, pl. a Kinizsi Pálné imakönyvében: „rettenetösség-*öst* (rettenegességesen) huzattatol vala;" „nagy bőség-*öst* (bőségesen) kiontád;" „méltoság-*ost* (méltoságosan) engem meghallgass;" „gerjedet-*öst* (gerjedetesen) ha ölellek." Ilyenek a ma is divatos: *egyen-est* = egyenesen, bizony-ost = bizonyosan, *vegy-est* = vegyesen, *öröm-est* = örömesen, *rettenet-est* = rettenetesen, *öszv-est* = öszvesen.

Ezen *t* képzőtől különbözik azon *t,* mely részint hely-, részint időhatárzókat képez, és gyakran már egy megelöző *an, en* képzőkhöz járúl pl. i-tt, o-tt, minden-ütt, len-t, fen-t, kün-t, ben-t, köz-t, régen-t, hajdan-t, korán-t, megin-t, akkor-t, mos-t v. mas-t, nyaran-t, megtoldva: *ta, te*: hajdan-ta, régen-te, nyaran-ta, napon-ta, leány-ta (leány korában), füen-te (fü korában), ifjon-ta (ifjú korában), s megfelelnek e kérdésre: *mikor?* honnan hibás: *naponta* e helyett: *napon-ként,* mert *naponta* = nappal, pl. éjente (éjjel) korhelykedik, naponta alszik. Ide tartozik az elavult: *el-eszt* (primitus, olim), *elesztebb* (antiquiore tempore) az *el* (prae) gyöktöl, tehát am. el-est, el-estebb. Szintén más jelentésü *t* van ezekben: *néz-t, kívál-t* = néz-ve, kivál-va.

A módhatárzó *t* képzőben a hasonlóság alapfogalma rejlik s megfelel e kérdésre: *hogyan? mikép? mimódon?* Minélfogva nem lehetünk egy véleményben Révaival, ki a magyar *ast, est* öszvetett képzőt az eszt-lapp *ast, est* és fordított finn *sta-, ste*-vel hasonlítja öszve, mert ezek úgynevezett ablativust képeznek, pl. *kattus-est* tető-től, tető-ből, tető-ről, *kala-sta* = haltól, hal-ról, és igy inkább a magyar *ta, to, tól, töl*-höz rokonok; ellenben a magyar *ast, est* öszvetevést, kapcsolást fejez ki, mi az *astul, estül* öszvetételben még inkább kitetszik (lásd ezt itt alább). Több hasonlóságot gyanítunk a német *st* határzóval, pl. *er-st,* egészen egyezik e magyar szóval: el-eszt vagy el-est (primum, prius), milyenek *näch-st, würdig-st,* s több hasonló szók is, melyek képzője is a magyar öröm-est, rettenet-est, egyen-est szók képzőjével teljesen egyezők.

—*astul, —estül, —ėstül, —ostul, —östül.* Főnevekhez járuló, a többesszám szerint váltakozó hangzóju, öszvetett képzők, melyek társas, együttes érteményü igehatárzókat alkotnak: *ház-as-t-ul,* házával együtt, *feleség-es-t-ül, gyerek-es-t-ül* elutazott, feleségével gyerekével együtt; oda vagyunk falu-s-t-ul, az egész faluval együtt. Ezek *ast* és *ul* képzők öszvetételei s így elemezhetők: az első íz jelent öszveköttetési viszonyt: ház-as, feleség-es, gyerek-es, falu-s, a másik a fentebbi *t,* = *an, en*: ház-as-t = házasan, feleség-es-t = feleségesen, a harmadik *ul, ül* pedig am. *úgy,* tehát: *feleségestül* = úgy feleségesen, feleséggel együtt. L. föntebb: *ast, est* és *ul, ül.*

Kisarjadzás által alakult képzők.

A szóképzésnek harmadik s igen dús forrása a kisarjadzás, midőn, t. i. nem valamely ép vagy csonkított szó ragasztatik az alapszóhoz, hanem vagy véghangzója mássalhangzóvá növekszik ki, vagy mintegy sarj gyanánt oly hangot ereszt ki magából, mely a bevett nyelvszokás szerint új értemény kölsönöz neki. Ezen képzésmód teszi a nyelvek legsajátságosabb oldalát.

Ajakhangi kisarjadzások.

Mint az *ó, ő* képzékről szólva már eleádtuk, ezen hangzók gyakran vagy közvetlenül, vagy az *ú, ű* révén ajakhangokra változnak által, és pedig hol megtartván elébbi érteményeiket, mint: *adu adv, szaru szarv, fenyő fenyv,* hol némi új értményi árnyalattal, pl. az által

lánosról különösre, nemről fajra menvén által, mint: *ülő ölv, nyelő nyelv, csomó csomb, gomó gomb.* Az ily kisarjadzás háromnemű lehet, a) midőn a mássalhangzóvá alakult önhangzó segéd előhangzó nélkül szorosan odatapad az alapszóhoz, mint a föntebbi példákban, és ezekben: *csörömb, dörömb, dölf, talp*; b) midőn bizonyos viszonyokban előhangzót veszen föl, mi rendesen könnyebb kiejtés végett történik, pl. *ter-ep, ál-om,* melyet önhangzóval kezdődő képzők és ragok előtt kiugratnak; pl. *terpeszt, álmos, álmodik*; c) midőn a fölvett előhangzót mindennemű ragozás alatt állandóan megtartják, pl. *darab, telep, közep, idom.*

Az a) pont alattiakról világos, hogy az ajakhangi képzők nem egyebek, mint az illető hangzók átalakulásai: üd-ü üd-v, ned-ü ned-v, sér-ő sér-v, ham-u ham-v, dar-u dar-v, eny-ü eny-v, sa-ó sa-v, hi-ő hi-v, hi-u hi-v(ság), s mint középképzők: ol-v-ad, sor-v-ad, her-v-ad, seny-v-ed, szen-v-ed, ször-b-öl, för-m-ed, hor-p-ad, öt-v-ös stb.

A b) pont alattiak, hasonlat alapján szintén így elemezhetők pl. *al* (infra sub) al-ó, al-v, al-m, al-om = barom alá vetett ágynemű; *ál* (elölehhel: *hál*), ál-ó, ál-v, ál-m, ál-om; *jár*, jár-ó, járv, jár-m, jár-om, amiben a befogott ökör jár; *ter* (tér), ter-ő, *ter-ü*, ter-m, ter-em. Hasonlóan az elvont gyakorító törzsigekből: *hatal*, hatal-ó, hatal-m, hatal-om, *kérel*, kérel-ő, kérel-m, kérel-ém. E szerint elemezhetők valamennyi *om, ém, öm* úgynevezett hangugratók; hal-m, hal-om; maj-m, maj-om; iz-m, iz-om; kör-m, kör-öm; ür-m, ür-öm; kor-m, kor-om; ól-m, ól-om; or-m, or-om; sóly-m, sóly-om; ver-m, ver-ém; szir-m, szir-om; suly-m, suly-om; sely-m, sely-ém; ér-m, ér-ém; szemér-m, szemér-ém; hár-m, hár-om; diadal-m, viadal-m, unal-m, sokadal-m, szidal-m, élel-m, félel-m, kegyel-m, gyötrel-m, figyel-m, szerel-m, stb. Ezekből látjuk egyszersmind a hangugratásnak okszerüségét, mert ezekben a hangzó nem lényeges alkatrész, s mint olyan, ha a kiejtés nem nehezedik, sőt gördülényebb lesz általa, kihagyható, ami hangtani oknál fogva kivált az *l, ly, j, r* után szokott történni.

A c) pont alattiak hasonló módon elemezhetők, melyekben az előhangzó különféle okokból állandóan megmarad, α) mivel a szokás hosszuvá nyujtotta, mint: has-áb, nyal-áb, ger-éb, zser-éb, hull-ám, vill-ám, csill-ám, vid-ám; β) mert kiugratva a kiejtés nehézzé valnék, pl. id-om, ild-om, pot-om, isz-ap, kasz-ab, küsz-öb, köz-ep, sik-am, csusz-am, isz-am, ficz-am, fut-am, vagyis *d, t, sz* után; γ) egyedül nyelvszokási szeszélyből, minthogy hangugratva sem hangzanának keményen, mint: dar-ab, ter-eb, zsil-ip, al-ap, ker-ep, ül-ep, gyar-ap, tel-ep, mer-ev, tür-em, ir-am, el-ev(en), tel-ev(ény), ing-ov(ány). Söt némelyeket csakugyan kétfélekép használják: ter-epély, ter peszkedik, tal-ap, tal-p, hal-avány, hal-vány.

Az ajakhangok kisarjadzásának növekedése: *ba, be, fa, fe, ma, me, pa, pe, va, ve.*

A kisarjadzott ajakhangok ismét új sarjat eresztenek, és pedig, a) melyek részesülőkből származtak mint: *él-ő*, el-ev-e, el-ef-e, al-af-a; *ir-ó*, ir-v, ir-om, ir-omb, ir-omb-a; *tör-ő*, tör-ve, tör-pe; *duz-ó*, duz-m, duz-ma; *borot-ó* (= ort-ó), borot-v, borot-va; töm-ő, töm-p, töm-pe; elvont gyökökből, *fity*, fity-m, fity-ma; *szusz*, szusz-m, szusz-ma; *tuty*, tuty-m, tuty-ma; *tom*, tom-p, tom-pa; *buz*, buz-m, buz-ma; b) nevekhez vagy elvont gyökökhöz járuló *ő, ó* képzőkből: *bam-ó*, bam-ba; gom-ó, gom-ba; szak-ó, szak-ma; bám-ó, bam-ba; lom, lom-ba; czim, czim-ba; ber, ber-be; gör, gör-be; gur, gur-ba; tuk, tukma; el, el-me; is, is-me; dur, dur-va; mur, mur-va; csor, csor-va; zagy, zagy-va; goly, goly-va; ösz, ösz-ve; kám, kám-va; mogor, mogor-va; tor, tor-ma; haj, haj-ma. Ezekben: kacsi-ba, kali-ba, kari-ma, pari-pa, ragyi-va kicsinyítő *i* vagyon, kacsava, kalava, karava, parava, ragyava helyett, mint guriga, karika, toliga, ezek helyett: guroga, karoga, tologa.

Némelyek *a, e* helyett *ó, ő*-t vesznek föl: bim-bó, kaj-mó, or-mó, zúz-mó, kosz-mó, kam-pó, pim-pó, pem-pő, böm-bő, Gör-bő, Öl-bő, Var-bó.

Nyelvhegyi hangok kisarjadzásai,

—*j*. Ez néha, hogy úgy szóljunk, merő buja hajtás, mely az alapszó lényét csak anyagilag szaporítja leginkább *r* után: fűr-j, eper-j, szeder-j, ir-j, fér-j, vagy könnyebb hajlítás végett járt rá a nyelv, pl. *é* éj, *fe*, fej, vagy közvetlenül *v*-ből alakúlt: *iv* ij, *dív* díj, *hív* híj, *szív* szij, *terv* terj. Különben elvont gyököknek határozott alakot és értelmet kölcsönöz, mint: var-j, sar-j, tar-j, mar-j, bor-j, or-j, cser-j, melyek közöl némelyek ujabb sarjadzással önhangzót vesznek

föl: var-ju, sar-ju, bor-ju, cser-je, per-je, sür-je, pozdor-ja, kóp-ja, tur-ja, ismét ujabb hajtással: tur-ján, bojtor-ján, topor-ján, bur-ján, sur-jány, tátor-ján; hasonló kinövésüek: dal-ia, del-ie, tekető r-ia, pocskond-ia; b) a hosszú *é* képzőnek kinyulása: vatalé-j, taré-j, karé-j, gané-j, paré-j, vagy, tara-j, kara-j, para-j, gana-j, csádé csada-j; c) a hangutánzókban a természeti hangnak megnyujtása: kacza-j, mora-j, zöre-j, zuha-j, roba-j, zsiba-j, soha-j.

—*l*, —*ly*. a) Midön az *l*, az *a*, *e* alakú részesülőkből nyúlik ki, oly szókat képez, melyek a gyök alanyi értelmét tárgyilagosra változtatják, vagy úgy állanak a gyökhöz viszonyítva, mint faj a nemhez, vagy mint főnév a melléknévhez, pl. *kötö*, köte, köte-l; *födő*, föde, föde-l; *lepö*, lepe-l; *fonó*, fona-l; *vonó*, vona-l; *fiató* (fiadó), fiata-l; *fió*, fia-l (régi); néha megnyújtva: *haló*, halá-l; *való*, valá-l (possessio). b) Részint önálló részint elvont gyökökből fakadva némely szókban semmi érteményi változást nem tesz, mint: bandzsa-l, sanda-l, kancsa-l, hangya-l, gurgya-l, vagy új árnyalatkép ágazik ki: mogya-l, olda-l, panda-l, pacza-l. c) Az illető törzsnek határozottabb, szükebb, vagy faji értemény kölcsönöz ezekben: rovat-al, hivat-al, menet-el, jövet-el, ét-el, tét-el, vét-el, it-al, hit-el, vit-el. d) A *dalom*, *delém* öszvetett képzőkben mint középképző szintén részesülőből elemezhető, mint: *riadó*, riadal; *diadó*, diada-l; *viadó*, viada-l; riada-l-m, diada-l-m, viada-l-m, lakoda-l-m, biroda-l-m, és így: bizodalm, engedelm, hiedelm, ijedelm, türödelm, töredelm, szenvedelm, stb. Ezen középképzőjü *al*, *el*-nemü törzsek, úgy látszik eredetileg névigék voltak, mint a *vadász*, *halász*-félék; néviségökre mutatnak az önálló *riadal*, *diadal*, *viadal*, igeségökre pedig a *fájdal*-ból lett fájdalom, továbbá azon körülmény, hogy a belőlök kisarjadzó *m* (om, ém, öm) legegyszerüebben igerészesölőből elemezhető: *fájdaló*, fájdalm; *pöködelő*, pöködelm.

Az *ly*, mint a keményebb *l*-nek lágyabb szervtársa, kisarjadzik a) részesülőkből s alanyról tárgyra, nemről fajra, melléknévről főnévre változó szókat képez, mint az *l*, és pedig *l* képzőjü törzsigék *i*-re módosúlt részesülőjével öszveolvadva: *bögölő* (bökölő), bögöli, bögöly; *székelő*, székely; *hüvelő* (övelő), hüvely; *csermelő*, csermely: *harkáló*, harkály; *aszaló*, aszály; *seregelő*, seregély; *gerelő*, gerely; *konkoló* (gomogoló), konkoly; *törkölő* (töregelő) törköly; *gomboló*, gomboly; *gömbölő*, gömböly. Ezek hasonlatára elvont gyak. törzsigékből: *akadáló*, akadály; *szabáló*, szabály; *dagáló*, dagály; *kopáló*, kopály (kopár); *veszelő* v. *veszélő*, veszély; *fogoló*, fogoly; *szipoló* (szivoló), szipoly; *szegelő*, szegély; *csegelő*, csegély; *gerendelő*, gerendely; *szemelő* v. *személő*, személy; *bogoló*, bagoly; *zugoló*, zugoly; *csormoló*, csormoly; *csörmölő*, csörmöly; *hömpölő*, hömpöly; *ragáló*, ragály; *lapáló*, lapály; *fekélő*, fekély; *szapoló*, szapoly; *köpölő*, köpöly; *csekelő*, csekély; *erdőelő*, erdélő, Erdély. Néha a törzsnevekhez ragadva: gurdé-ly; *tenk* (tönk), tengely; pehe (pihe), pehe-ly; kese-ly, serté-ly, körté-ly, vagy az *ó*, *ő* képzőkből kifejlődve: *i-ö* ily, *o-ó* oly, *mi-ö* mily, *me-ö* mely.

Ezek közöl néhányan és némely más *l* képzőjü igék részesülőji lágyítva *lya*, *ly*-re nőnek ki, u. m. *csoroszol*, csoroszló, csoroszlya; *dorombol*, doromboló, doromblya; *szabol*, szaboló, szablya; *furuló*, furulya; *csákoló*, csáklya; *korcsoló* (horzsoló), korcsolya; *nyoszoló*, (nöszölő), nyoszolya (nöszölő ágy); *csereklő*, csereklye; *csermelő*, csermelye; *mereglö*, mereglye; *szugoló*, szuglya; *csepelő*, cseplye; *bogoló*, boglya; *homoló*, homolya; *imoló*, imolya. Egyébiránt némelyeket a nyelvszokás kemény *l*-vel is használ, mint: csoroszla, korcsola, homola, homolka.

Az *ly*-vel végződők közöl némelyek bizonyos viszonyokban kiugratják az előhangzót, midőn t. i. az öszverántás nem nehezíti a kiejtést, mit a hangérzékkel biró, szabály nélkül, ösztönszerüleg eltalál, mint: *bagoly*, baglyok; *bögöly*, böglyök; *fogoly*, foglyok; *zugoly*, zuglyok; *szapoly*, szaplyok; *Ipoly*, Iplyot; egyébiránt kiugratás nélkül is helyesen hangzanak kivált a tárgyesetben: bagolyt, bögölyt, stb.

—*n*, —*ny*. Kisarjadzó *n* van a) a közelre és távolra mutató szócskákban, s ekkor mindig a gyökhangzóval rokon hangzót vesz maga elé, vagyis *a* után *o*-t, *i e* után *e*-t, *o*- után *a*-t: *az*-on, *ez*-en, *oly*-an, *ily*-en, *ott*-an, *itt*-en, hasonlóak: *mind*-en, *mily*-en; b) midőn részesülőkből neveket alkot: *csaló*, csala, csalá-n; *foszló*, foszla, foszlá-n; *orozló*, orozla, orozlán (oroszlán); *aggastó*, aggasta, aggastán, aggastyán; *józó*, józa, józa-n; *idegö* (= jödögö), idege, idegen; *tehö* (= tejö), tehe, tehe-n = tejen (tejelö); *pajzó*, pajza (bajza), bajzá-n, pajzá-n; *pereszlö*, pereszle, pereszle-n; *élö*, eleve, eleve-n, *merö*, mereve, mereven; *tulajdó* (dulajdó), tulajdo-n; *hajadó*, hajado-n; *kölcsö* (költösö), kölcsö-n; *sürgö*, sürgöny; *özö* (ötö, öntő), özö-n; c) elvont vagy elavult szókból: kajá-n, kalá-n, ódo-n, ujdo-n, gordo-n, roko-n, haso-n, sutto-n, vászo-n, börtö-n, melyek az elvont *kajó*, *kaló*, *ódó*, *ujdó*, *gordó* stb. kinövései; d) önálló szók toldaléka ezekben: régente-n, hajdanta-n, naponta-n, kicsi-n, piczi-n, alacso-n (alacsu-n), zord-on, torz-on; e) külön

értelmű szókat képez a *kül* és *vad* gyökökből: kül-ön, vad-on, f) a *ja* kinövése: tátorjá-n, bojtorjá-n, toporjá-n.

Az *ny* nem egyéb mint lágyabb *n*, minélfogva több szó végén a nyelvszokás fölváltva használja, mint: orozlá*n* oroszlá*ny*, foszlá*n* foszlá*ny*, hitvá*n* hitvá*ny*, csótá*n* csótá*ny*, kicsin kicsi*ny*, alacso*n* alacso*ny*, sutto*n* sutto*ny*, ködme*n* ködme*ny*, valamint a helynevekben: Mozson, Pozson, Sopron, Balaton stb. Különben kisarjadzik a) részesülőkből: *savó* sava, savany, *vágó* vága vágány, *bozogó* (= bogozó) bozogá-ny, *folyó* folyá-ny, *edő* (evő v. tevő?) edé-ny, *födő* födé-ny (födél), *kötő*, köté-ny (mint köté-l), *gyövötő* gyövöté-ny, hitva hitvá-ny. b) részint önálló, részint elavult, vagy elvont gyökökből, és törzsekből: szakmá-ny, seré-ny, cseré-ny, nősté-ny, hev-e-ny, szig-o-ny, tak-o-ny, vék-o-ny, biz-o-ny, visz-o-ny, lapá-ny, lepé-ny, silá-ny, sivá-ny, szegé-ny, kemé-ny, remé-ny, hiá-ny, csáká-ny, záká-ny, leá-ny, legé-ny, dohá-ny, moká-ny, gödé-ny, pag-o-ny; c) *ék*-féle származéki szókból, melyek hasonértelmű gyakorlatos igék részesülőji által földolhatók, p. *muléko-ny* = mulogó, *tevéke-ny* = tevegő, *folyéko-ny* = folyogó, *hajléko-ny* = hajlogó, *töréke-ny* = törögő, *feledéke-ny* = feledegő stb. d) *r* végü gyökök után az előhangzót többször kiugratja: horny, torny, gorny, görny, árny, szárny, szörny, körny; e) néha a kisarjadzó *j*-nek változata, tájejtéssel: var-j-u var-ny-u, bor-j-u bor-ny-u, ir-j ir-ny; f) valamint a *j* és *ly*, új sarjat ereszt ezekben: perny-e, afony-a, tarhony-a, burgony-a, pagony-a, szigony-a, kapony-a, mácsony-a, kocsony-a, szivorny-a, jegeny-e, berkeny-e, erny-ő, árny-ék, szárny-ék, körny-ék. A fent elsorolt pontok egyik vagy másika szerint elemezhetők a többi *ny* képzőjü szók is, nevezetesen:

—vány, —vény, —mány, —mény. A részesülői *va ve*, vagy Révai útmutatása után (Gram. Hung. Vol. II. p. 797.) elavult múltidőnek maradványa, mely egyszersmind ragozható mellékneveket képezett, mint a többi részesülők *csaló, csala, csalva, csalt, csalandó*; vagy pedig azonos a *van, val* létige *va* gyökelemével, a minthogy mai nap is szokásban van a népnyelvben az egész szó pl. *fizetvel;* s hogy az nemcsak múlt hanem minden más időt is kifejez pl. *irva van, irva volt, irva lesz.*

Ezen képzőből fejlett ki az igékhez járulni szokott *vány vény*, t. i. *ny* hozzáadással az illető hangzót megnyujtva: épen úgy, mint a másik (= *ó, ő*) részesülőből *n* hozzátéttel az *án, én*: foszla foszlá-n, pereszl-e pereszl-én. Im lássuk a dolgot több példában, részint előhang nélkül, részint azzal: hal-a-vá-ny v. hal-vá-ny, állvá-ny, ing-o-vá-ny, ásvá-ny, oltvá-ny, irtvá-ny, szivárvá-ny, szállítvá-ny, tanítvá-ny, alkotvá-ny, s így elemezendők: kelevény, televény, tekervény, kötelezvény, szökevény, honnét hasonlat szerint a *növe* (= növő), *szöve, jöve* törzsekből tulajdonkép *növény, szövény* (mint sövény) és *jövény*, a toldott *növeve, szöveve, jöveve*-ből pedig *növevény, szövevény, jövevény* sarjadztak ki, így képződvén ezek is: *gyüleve* gyülevész, *csüneve* csünevész, *keleve* kelevész. Az *él* és *mer* igékből lágyítás nélkül: eleve-n, mereve-n, v. merevé-n.

A *mány mény* az elébbinek változata, minthogy a *v* és *m* szervrokonok, honnan némely igékből mindkét alakban kifejlődnek, p. ragadvány, ragadmány, faragvány, faragmány, keresvény, keresmény, eredvény, eredmény; némelyekből pedig inkább egyik vagy másik: adomány, tartomány, élemény, lelemény, sütemény, költemény, tanítvány, (melytől különbözik az ujabb időben alakult tanítmány), kelevény, stb.

Ezekből látható, hogy e képzők eredetre egyek, s kevés kivétellel jelentik részint az illető cselekvőt, részint a *cselekvésnek tárgyát.* Azonban az ujabb nyelvszokás bizonyos esetekben helyes tapintattal különbséget tesz közöttök, mi által a fogalmak szabatosabb meghatárást nyernek, midőn t. i. a bizonyos ügyeket tárgyaló, vagy magokban foglaló iratokat *vány vény*-vel képezi: folyamodvány, nyugtatvány, bizonyítvány, beadvány, kibocsátvány, kérvény, kötelezvény, térítvény, hirdetvény, utalvány, stb.

A *mány, mény*, szerint elemezhetni ezeket is: áld-omás (= áld-va vagy áld-ova-as), áldomány; hallomás, hallomány; látomás, látomány; tudomás, tudomány; vallomás, vallomány, vagy is az áldva, hallva, látva, tudva, vallva részesülőkből; noha némely rokon nyelvekben pl. a törökben az első rész t. i. az egyszerű *ma me* képző hasonló értelmű igeneveket alkot. A föntebbi elemzéshez tartoznak ezek is: nyargalvás-t, folyvás-t, bizvás-t, szemlátomást, stb.

Jegyzet. A *bizottmány* nem állja ki az elemzési próbát, mert *bizottva* részesülő nem létezik. Helyesen: *bizottság.*

A nem igékből származott *vány mány*-féle szók szintén *va, ve, ma, me,* középképzők révén sarjadoztak ki, u. m. *pos, pos-va*, pos-vány, ör-vény, ös-vény, fös-vény, mor-vány, het-evény, tör-vény (szervény?), szak-mány, tok-mány, sár-mány, ocs-mány, or-mány, ár-mány, z-ák-mány.

Észrevétel. Ezen képzősre nézve sajátságosan találkozik nyelvünk a latinnal. Ebben

is az *amen*, *umen*, *imen*, s toldva *amentum*, *umentum*, *imentum*, jobbára szintén divatozó vagy elavult igékből elemezhető, s tárgyilagos jelentésű, p. *foro*, foravi, fora-men = furomány az az furott lik; *ferveo* fervui, fer-men (tum), forromány; *seco* seg-men, szeg-mény; *fluo*, flu-men, folyomány *quaeror* quaeri-monia, panaszos kéremény, keresmény; *tego* teg-umen, v. teg-men, tokmány; hasonló képzővel adhatók vissza: gen-imen, szül-emény, stat-umen, állít-mány, leni-men, enyhít-mény, stra-men, terít-vény, aláteritni való, vagy szétterülő, firm-amen-tum, erősít-vény. Egészen múltidői származásra mutatnak: atramentum, incrementum, momentum, juramentum, stb. = atraventum, increventum, moventum, juraventum. A görög — *μεν-ος*, — *μονη*, szanszkrit *mán-asz*, *man* szintén ide tartoznak.

Hasonlóan kisarjadzások a latinban is az *n* és *l* p. *tubero* tubero-n-is, *sermo* sermo-n-is, *strabo* strabo-n-is, *cicero* cicero-n-is; anima-l, cervic-al, vertic-al-is, mort-al-is, (hal-ál-os), vit-al-is, ed-ul-is (ét-el-es) stb.

—*r*. Gazdagon képviselt sarjadékképző nyelvünkben, s járul a) Önálló, vagy elvont igék részesülőjéhez, s jelenti azt, aki vagy ami a tőigében foglalt cselekvést vagy állapotot gyakorolja: *hajtsár* = hajtár hajtó, *töltsér* a mivel töltögetnek, *csaplár* csapoló, *csiszár* csiszó csiszoló, *buvár* buvó, bukdácsoló, *nyuzár* nyuzni szokó, *rovár* jegyző, rovó, *tündér*, majd elétünő, majd eltünő, tünedező, honnan a *tükör* = tüngör is, ami valaminek képét elétünteti, *szekér*, *szökér* szökő, *buzgár* buzogó, vizbuborék, *fegyver*, fegyő (= fegyeve) eszköz, *össztövér*, összetöpödő, *vezér* vezető, *fellengér* fellengező, *ember* embő, emö állat, (genus pro specie), *höveder* hövedő, övedző, fut-ár futó, *szivár* szivogató, *szivar* szivni való dohánytekeres, *fondor* cseleket fondó fonogató, *hunyor* hunyogató, *lödör*, *lózér* lótófutó, *éber* = émer, az *émik* (vigilat) elavult igéből, *csapodár*, aki ideoda csapja a levet, *undor* unalmat utálatot okozó, *kajtár* hajtó, torkosságból mindent fölhajhászó, *avar* elavult elvénült fü, *határ* bizonyos végpontig ható, *szakadár* szakadó (schismaticus), *boglár* bogoló, *zivatar* zivadó, *fosztor* ruhájából kifosztott, *nyomor*, nyomó inséges állapot. Valószinülg elavult igékből származtak: *tenger* a terjedésre vonatkozó *teny tenyeg*-ből, mintegy tenyegő, széttenyésző viztömeg; *gyakor*, a cselekvészt jelentő *dia diag*-ból, mintegy *diagó*, azaz valamit ismételve tevő, cselekvő; *ostor* az *os*(*on*) törzsből: *os*(*on*)*tó* a mi osonásra sürget, *ökör*, a hangutánzó *ök bög*-ből mintegy *ökö*, bögő, (bos, boans). Teljesen egyezik ezzel a török *ar*, *er*, *ïr*, *ür* jelen részesülői végzet, pl. *bil-ür* tudó (tudor), *bak-ar* látó, *szev-er*, szerető, *szöil-er* szóló, *kalgh-ïr* ugró stb., melyekből lesz a személyragok hozzá járultával a határozatlan jelen pl. *bilür-üm* tudom, tudó vagyok, *szever-im*, szerető vagyok, *szever-szin*, szerető vagy, szeretsz. Alkalmasint egy eredetü ezekkel a magyar *ar*, *er*, *ör* képző az ilyen igékben: kavar, kever, csavar, gyötör, kapar, takar, teker, sőt *dicsér* is, melynek törzse ‚dics' régente mint önálló ige divatozott. A finn nyelvben is eléjön *uri* vagy *yri* képző mind igék mind nevek után pl. *kulk-uri* kóbori, *nylk-yri* nyuzár, *visk-uri* szóró (lapát), *pat-uri* fazekas, gerencsér (lásd itt b).)

b) Képez bizonyos tárgyakkal bánó, működő személynevet, kézmivesnevet: bodn-ár (bodon-ár) kád-ár, tim-ár, kulcs-ár, göröncs-ér, tözs-ér.

c) Néha az *as es*-féle képzőnek felel meg: bog-ár bogos, gyop-ár gyopos, gyapos, sajt-ár sajtos (edény), gyánt-ár gyántás, agyar vékony hangon: egyer, hegyer, hegyes fog, száty-ár szájas, vid-er (ved-er) vizes edény (aqualis, hydria), med-er ned-er, medv-es ned-ves, nedtartó, csomb-or csombos, bod-or, bodos od-or odus, dombor dombos, csödör csöves, csékes, máskép monyas.

d) egyszerü kisarjadzás részint elavult részint divatozó gyökök-, és törzsekből: homb-ár, sud-ar, ag-ár, sug-ár, lajh-ár, moh-ar, szik-ár, ham-ar, hinár, zsinár, gunár, sopár, kosár, pozsár, kantár, kontár, kaptár, zavar, fanyar, sanyar, cseber, sügér, fejér, iker, siker, gyökér, kövér, tálnyér, inger, fenyér, alabor, talabor, sodor, bokor, csokor, komor, gyomor, szomor, tompor, bátor, botor, pótor, szatyor, bugyor, kaczor, bitor, gödör, csömör, sömör, vöntör, stb.

Az egész tömegből némelyek a) ékvesztők: bogár, sudár, agár, egér, fenyér, szekér, stb. b) hangugratók: bodr, fodr, bokr, csokr, gyomr, vedr, medr, gödr. stb.

Több származékigékben mint középképző tartotta fön magát, s ha szükség van rá, széphangzatú s értelmes kész szókkal kinálkozik mint: tántor, fintor, töpör, zsugor, keser, szapor, gugyor, kunkor, gugor, pender, göbör, hábor, stb. melyek csak alkalmazásra várakoznak.

Jegyzet. Valamint a magyarban, törökben és finnben, úgy a latin, német- és szláv nyelvekben is az igékből *r* képzővel számos nevek alakulnak, melyek vagy részesütökből fejlődtek ki, vagy azokat képviselik, p. a latinban: *or*, *sartor* szabó, *sutor* varró, *lector* olvasó: a

németben *er*: *Seher* néző látó, *Springer* ugró, *Fussgeher* gyalogoló; a szlávban *ár*, *ir*, bludár bolyongó, bujdosó, *piszár* rovár, iró-diák, *krajtsir* szabó, stb.

—*d*, —*gy*, —*t*, —*ty*, —*cs*, —*cz*, —*s*, —*zs*, —*sz*, —*z*. Ezeket l. fölebb a „*Sokasító képzők*" tábláján, mennyiben t. i. gyakorlatot, ismétlést fejeznek ki, s a többesítő *k*-val, gyakorlatos *g*-vel, s öszvekötő *s es*-vel rokonok. Itt csak azon nemüekből hozunk föl mutatványokat, melyek szoros értelmü kisarjadzások gyanánt tekinthetők u. m. *faj*-d, fai tyúk, *gon*-d = kom-d, mely a *komoly*, *komor* szókkal rokon; ren-d, bár-d, kar-d, tér-d, zor-d, mor-d, bolon-d, belin-d, apró-d, csalár-d, gerez-d, ebé-d, segé-d, csalá-d, beszé-d, galan-d, min-d; kor-ty, hor-ty, for-ty, szor-ty, hopor-ty; vagy melyek más hangból alakultak által, p. a *gy*-félék: *gomó* gomv, gomj, gongy; *iró*, irv, irj, irgy; *hölö*, hölv, hölj, hölgy; *örv*, örj, örgy, ürgy, ürügy; *göm* gömö, gömv, gömj, göngy, gyöngy; *völö* (= váló) völj, völgy; *romó* romv, romj, romgy, rongy, *komó*, (= gomó) komv, komj, konty = gongy.

Torokhangi kisarjadzások:

—*h*, —*g*, —*k*. Ezek is mint az öszvekötve sokasító *es* rokonai, már a föntebbi táblákon előadvák, s ide tartoznak:

h: potro-h, ter-h, vem-h, moly-h, poly-h, s kisarjadzó önhangzóval, tur-ha: lé-ha, mál-ha, pál-ha, szaj-ha, lany-ha, lom-ha, duny-ha, pur-ha, mar-ha, bör-he, gör-he, csür-he, reny-he, lé-hó, potro-hó, goly-hó, kuny-hó, fel-hő;

g: lovag, csillag, szalag, hézag, hólyag, hanyag, tarjag, harag, gombolyag, salang, harang, katang, bitang, világ, virág, husáng, öreg, üreg, féreg, rideg, hideg, meleg, felleg, petymeg, peszmeg, kéreg, méreg, sereg, réteg, pöfeteg, lengeteg (általán minden *atag eteg*), gömbölyeg, lebenyeg, dögönyeg, szőnyeg, tőzeg, részeg, keszeg, délczeg, filleng, billeng, horog, balog, hályog, tályog, dorong, korong, boldog, dolog, vályog, szúnyog, ördög, köcsög, üszög, babug, hazug;

k: a) csupán toldalék: tövis-k, varacs-k, taracz-k, palacz-k, belecz-k, pilincz-k; b) valódi képző és hangugrató: étk, poczk, halk, pöczk, ajk, árk, buczk, burk, hurk, lelk, fark, gyilk, fészk, mark, mocsk, pocsk, lucsk, murk, nyirk, piszk, sark, sulyk, szurk, tolk, tork, tulk, tülk, vaczk, hüvelyk, bürk, berk, hölyk, csürk, stb. c) nem hangugratók: kobak, bodak, szilak, kupak, sisak, bicsak, tusak, csutak, remek, fenék, kerek, ének, zsombék, zsizsik, poczik, konok, csornok, czirok, boncsok, könyök, zömök, örök, törzsök, hörcsök, babuk, ágyék, mellék, derék, árnyék. czulák, szárnyék, vidék, tájék, környék, borék, lágyék, fazék, nehezék, szuszék; d) élő vagy elavult igék módositott részesülőjéhez járul, s így elemezhető: *ivad*, ivadó, ivadé, ivadé-k, *hajlik*, hajló, hajlé, hajlé-k, és e szerint: maradék, fakadék, játék, hulladék, menedék, érzék, fenyíték, halándék, veríték, ragaszték, fogyaték; néha *al*, *el* közép képzővel: toldalék, tartalék ázalék, függelék; némelyekben az *é* átvaltozik *o*-ra vagy é *ö*-re: hajlék hajlok, szándék szándok, ajándék ajándok, törék törek, vétėk vétek, rejték rejtek, undék undok, homlék homlok, szidék szitok, szemöldék szemöldök.

Különös képzésüek: nyulánk, falánk, fulánk (furánk), élénk, termének, félénk = nyulékony, falékony, furékony, élékeny, termékeny, félékeny.

Nagyító jelentésüek: iszák, decsák, csombók, pofók, pirók, monyók pohók, szemök; nagyobb korra vonatkozók: Istók, Bertók, Mihók, Erzsók, anyók, apók.

Némely kétes származásu képzők.

Az igeképzők általán határozott alakúak, világos szerkezetüek, s azon értemények szerint, melyeket az illető szóknak kölcsönöznek, nehézség nélkül rendszerezhetők. Másképp áll a dolog a nevekre nézve, melyek képzése sokkal bonyolodottabb, változékonyabb, a játszi önkénynek inkább ki van téve, s néha az idegen alakokkal annyira összevág, hogy az elemzés rostáján csak alig birjuk a honit a jövevénytől, sajátunkat a kölcsönözöttől elválasztani, kivált oly szókban, melyek gyökei is homályosak, vagy kétesek. Példakép álljanak itt a következők:

—*nok*, —*nék*, —*nök*. A legtökéletesebben egyezik a persa *nak* képzővel mely igetőkhöz és főnevekhez ragasztva minőségi mellékneveket alkot pl. *andis-nak* andalgó, *ámuz-nak* tanító (mintegy tanítnok), *khism-nak* haragos, indulatos. Egyezik a szláv *ník*-vel is, mely öszve-

tett képző a *ní* és *k* elemekből, pl. *dwor-ní* udvar-i, dwor*ník* udvar*nok; put-ní* uti, put*ník* utas, zarándok; *urad-ní* tiszti, urad*ník* tiszttartó; *hlász-ni* hangos, harsány, hlász*ník* éji kiáltó. Ezen képző a szláv nyelvekben oly gyakori és általános, hogy azt eredeti sajátjoknak kell tartanunk. E szerint egészen szlávok: sztolník, asztalnok, komornik, komornok, szwitník (világító) szövétnek; magyaroknak tekinthetők: álnok, tálnok, tárnok, fegyvernek; közös: *bajnok* (mely a szlávban wojnik, bojnik), kétesek: lednek, csarnok, rosnok. Magyar származtatással egyezni látszik ‚nagy' melléknévvel (a perzsa ‚nak'-ot Vullers a szanszkrit ‚*nads*'-val rokonítja), s tárnagy, tálnagy, asztalnagy, udvarnagy, bajnagy, ép oly helyesek volnának, mint a föntebbiek. Hajdan csak nehány szóban használtatott, de a jelen nyelvujítás korszakában, túlságosan is elterjedt, s már azért sem szaporítandó, mert némely ragozásokban a szókat rúthanguakká teszi, pl. *gondnokoknak, titoknokoknak,* melyek ‚gondnagy', ‚titoknagy' alakban szintén megállhatnának; azonban némely szóképzésnél a kettő között már különbség szokott tétetni, pl. *tábornagy* és *tábornok* különbözők.

—ia, —ie. Ily végzetü szónk kevés van, melyeket nyelvünkből megfejthetünk, mint: *file-góría, teke-tória, kó-pia, paskon-dia, csizma-dia, de-lia, de-lie, burgundia* (gurdondia). Idegenek: *bagdzsia, bagaria, bagazia, spongyia;* kétes: *haramia.*

—cza, —cze. Ez nem mindig kicsinyítő, hanem néha részesülők átalakulása, pl. *szakócza* = szakozó, *szekercze* = szegelző, *medencze* = medező, *cserőcze* = cserőző, *verőcze* = verőző. Nyelvünkből elemezhetők ezek is: katrincza, rakoncza, vetrecze, petrencze. Idegenek: *keszőcze,* szláv kiszelicza, *pincze,* szláv pivnicza, *Tapolcza* folyó Teplicze, stb.

—na, —ne. Sok kölcsönözött szókban fordul elé, mint: csatorna, hajdina, radina, angolna, kápolna, lantorna, alamizsna, czérna, poluzsna. Magyarosan hangzanak: babona (bubuna?), gabona, katona (hadona), marczona, béna, elemezne, vézna, pózna; de eredetök homályos; hanemha az *n*-et még a törzshöz számítjuk, mint bén-a = bén-ó, így vézn-ó, marczon-ó, stb. mint: rohan-ó, csattan-ó.

—nya, —nye. Szintén több idegen származásuakban: szoknya, tarisznya, pecsenye, gesztenye, cseresnye, lasponya. Magyarból elemezhetők: rusnya, susnya, szivornya, jegenye, tarhonya. Homályosak: galagonya, kocsonya, mácsonya, afonya, kókonya, dinnye, stb.

—ra, —re. Magyarok: csuszkora, csutora, ontora, gugora, kukora, bögre, putra, szapora, supra, tompora, zsigora. Idegenek: vacsora, uzsora, kamara, kusztora, plundra.

—ta, —te. Jobbára részesülőkből elemezhetők: alamuszta, szunyáta, csalafinta, bóbita, hahota, csimota, rosta, giliszta, osztováta, veleszta, kaliszta, puszta, pacsirta, cseprente, vakota, fekete, stb. Kölcsönözöttek: maláta, perváta, palota, trombita, ákovita, palacsinta, palánta, borosta, saláta, jungáta, kapta. Kétesek: káposzta, paszita, párta, bonta, poszáta.

—tya, —tye. Mint a *tyú, tyű* rokonai nyelvünkből elemezhetők ezekben: hártya, gyertya, parittya, puruttya. Idegen származásuak: kártya, ostya. bástya, sekrestye, kótyavetye (kótó-vető?), etyepetye.

—lya, lye. Idegenek: saraglya, fáklya, csuklya, zsálya, gálya, pálya, rokolya, naspolya, ivolya, natragulya, naspolya, kólya, sólya. Honiak: csoroszlya, boglya, csáklya, nyavalya, nyoszolya, furulya, szablya.

Abajdocz szók.

Igy nevezzük a) azon öszvetett szókat, melyek egyik alkatrésze idegen, másik honi, pl. iskola-ügy, pincze-torok, kártya-vár, vacsora-idő, gálya-rab, zsálya-levél, kapta-fa, czérnaszál stb. b) azon idegen szókat, melyekből magyar képzők által új szókat alkottunk, pl. *iskola,* iskoláz, iskolás; *ábra,* ábráz, ábrázat, ábrázol; *istáp,* istápol, istápolás; *kurta,* kurtít, kurtul; *alamizsna,* alamizsnás, alamizsnálkodik. Az idegen főnevekből rendesen *as, es* és *i*-vel képezünk mellékneveket, pl. uzsorás, sekrestyés, gesztenyés, pecsenyés; templomi, apostoli, püspöki; igéket pedig főleg *z*-vel, *l*-vel: kártyáz, vacsorál, trombitál, kintornál, stb.

Szóalkotás öszvetétel által.

Lásd erről „A magyar nyelv rendszere" czimü munka 27-d és 28-d §-ait, melyekhez pótlékul ezeket adjuk:

Vannak öszvetett szók, melyek alkatrészei az állati, nevezetesen emberi testnek egymással szoros viszonyban levő részeit jelentik, u. m. fejtető, hajszál, szőrszál, agyvelő,

nyakszirt, hátgerincz, szemszőr, szemhéj, szempilla, szemgolyó, fülczimpa, orrczimpa, állkapocs, szájöböl, szájpadlás, szájgyürü, nyakcsap, nyelvhegy, foghús, mellcsont, mellgödör, csecsbimbó, vállperecz, hónal, kézfej, kézujj, fartő, oldalborda, oldalcsont, seggpart, térdkalács, lábikra, lábszár, lábfej, szívkamara, szívcsucs, szárnytoll, farktoll stb.

Ezek birtokragozása különféle, ugyanis a) némelyekben mindkettő fölveszi a birtokragot, u. m. fejemteteje, fejedteteje, fejeteteje, fejünkteteje stb. és így, hajamszála, szemeszőre, szájamöble, nyelvemhegye, hónomalja, kezedfeje, orrahegye, kezemujja, térdemkalácsa, lábamfeje, szivemcsúcsa; b) némelyeket a nyelvszokás kétféleképp birtokragoz: hátgerinczem v. hátamgerincze, szempillám v. szemempillája, és így szemhéjam, szemgolyóm, fülczimpám, orrczimpám, állkapcsom, szájpadlásom, nyakcsapom, szájgyürüm, mellcsontom, csecsbimbóm, vállpereczem, lábszáram, térdkalácsom, lábikrám, szívkamarám; c) némelyekben csak a második ragoztatik: agyvelőm, szemöldököm, nyakszirtom, foghusom, fartőm, oldalbordám; a madár farcsikja, farktolla.

E különösségeket leginkább a nyelvszokásból tanulhatni meg, oly öszvetett szókra nézve is, melyek első alkatrésze cselekvő okot vagy eszközt, a másik pedig müvet vagy cselekvényt jelent, pl. agyszüleményed v. agyadszüleménye, lábamnyoma, tollvonásom v. tollamvonása, kezeirása stb.

Itt már azon kérdés merül fel : *A kettősen ragozott öszvetett szók együvé, vagy elválasztva irassanak-e?* Nézetünk szerint öszveirandók, mert ezek között tulajdonkép nem birtoki, hanem belviszonyi, s csupán személyi vagy tárgyi öszveköttetés van. Tehát úgy öszvetehetők, mint ez ilyenek : Pestvárosa, Budavára, Bánfalva, Bakonyerdeje, Balatontava, Mátrahegye, Mátyusfölde, Vágmelléke, Székelyhida, Simonytornya, mert ezekben is nem a birtok, hanem az elnevezés viszonya rejlik. Igaz ugyan, hogy sok helynévben a birtokviszony az eredeti, pl. *Péterháza* helység onnan vette nevét, mert Péter nevü személy birtoka volt, de utóbb puszta elnevezéssé vált, s ennélfogva öszvetétetik, ellenben külön irandó : *ez Péter háza nem Pálé,* és így : *Pálfölde,* helység, *Pál földe* (birtoka) eladó. Hasonlóan öszveirandók a *beli, féle, koru,* pl. házambeli, kertedbeli, várostokbeli, magamféle, magadféle, fajunkféle, népünkféle, magunkkoru, magatokkoru. Tehát ezen hasonlék szerint irhatjuk : *fejemteteje, szemedfénye, lábaszára* stb.

Az anyagnevekre is megjegyezzük, hogy azokat a ,A magyar nyelv rendszere' után is akár külön, akár öszveirva is találhatni az irók legtöbbjénél, pl. fakanál vagy fa kanál, mely irásmódot e szótárban is követénk, kivévén ha kétértelmüséget okozott volna, pl. csont olló = csontból való olló és csontolló = csontvágó olló.

Ikerszók.

Az öszvetett szók egyik külön nemét teszik az *ikerszók,* melyek ugyanazon fogalmat, ugyanazon szónak ismétlésével vagy némi változtatásával fejezik ki, s mintegy szószaporitva, ismétlést, sokasítást, nagyítást, vagy játszi eszmehasonlítást jelentenek. Ezek nyelvünkben fölös számuak, a magyar észjárást különösen jellegzik, s maguk helyén kellőleg alkalmazva a népies, kivált elbeszélő költészeti nyelv képes kifejezéseit némi kedves zamattal füszerezik. Ilyenek :

a) A gyermek- vagy dajkanyelvben divatozók, melyek az emberi nyelv első nemződési csecsemőkorára emlékeztetnek, honnan többen közölök különféle nyelvcsaládokban egyeznek, u. m. *baba* kis gyermek, *babba* szép, *belbel* álom, *bibi* seb, fájdalom, *bumbum* víz, mint ital, *cecse* ékes, szép, *csicsi* álom, csendesség, *csücsü* ülő helyzet, *cziczi* emlő, *czoczo* ló, *csacsi* szamár, *czocza* malacz, disznó, *gaga* lúd, *dada* vén banya, *gogo* dió, *gügü* kenyér pupja, gyürkéje, *gyagya, kakuk,* ily hangon szóló madarak nevei, *kaka* csunya, rosz, *kuku* v. *kukó* tojat, *lili* liba, *mama, nyanya* anya, *mumu* tehén, ökör, *nene* idősb nötestvér, nörokon, *nünü* nádsip, *papa* étel, és apa, *pipe* madárfi, *süsü* süveg, sisak, fejkötö, *tátá* messze, távolság, *tutu* sip, *tütü* ital, *sese, susu* susogó beszéd, *zsizsi* tüz. Hasonlókat lelünk más nyelvekben is, pl. a latinban : *furfur, murmur, turtur, verber, quisquis;* a francziában : *joujou, bonbon, cancan, troutrou, pèlemèle* stb.

b) Melyek ugyanazon önálló szót ismétlik, s által*á*n folytonosságot, ismétlést, fölösztést vagy sokaságot jelentenek, u. m. *megymegy,* világvégig megy, *futfut,* világvégig fut, *néznéz,* majd kifoly a szeme; *újúj, másmás, többtöbb* bajok, *egyegy* embernek *egyegy* forint, *tíztíz* ember alá *egyegy* szekér; *fölföl, lele, kiki, bebe, aláalá, továbbtovább, megmeg; hajhaj! nono! jajjaj!*

c) Melyek két rokon vagy azonos fogalmat két rokonértelmü szóval fejeznek ki : *ágbog, ácsorivicsori* szájtátó, szájvigyorító, *tüskén-* v. *csekrenbokron* cserjeken, bokrokon, *aprócseprő* apró cseppnyi, *ásvés, bübáj* büvöl bájol, se büt, se bát nem mond, mindkét elem bámész csudálkozó

szájtátásra vonatkozik; *csatapata*, csattogpattog, *cziczamacza, császkálmászkál, csússzmász, cserebere, csereberél, csögbög*, mindegyik csomót jelent; hasonlók : csörölpöröl, csürcsavar, dúlfúl, eszemiszom, eszikiszik, fúrfarag, hányvet hányiveti, húzvon húzavona, hözboz, heves boszus, ízebúze, járkel, kacskaringó, kenfen kencsefencse, kerekutyó, locspocs, lótfut, lótifuti locskafecske = locsogó fecsegő, nyalfal, okkalmóddal, összevissza, üvöltkiált, perpatvar, pereputty = piri-pöttön, rihcrongyos, sebbellobbal, sírí, súgbúg, sundabunda = sunyva bujva, sülfől, sürögforog, szántvet, szanaszét, szarahora, szánbán, szedivedi, szedettvedett, szegszug, tétova, törimarja, ütivéti, zürzavar, zegzug, zenebona stb.

d) Midőn csak az önhangzó változik, s ekkor jobbára az első alak vékonyhangu és kicsinyező értelmü, a második vastaghangu, u. m. billegballag, bizsegbozsog, czeleczula, csihelcsahol, cselecsala, csettencsattan, csipcsop = csepkicsiségü, tipegtopog, denedana, deredara deréldarál, diribdarab diribeldarabol, dínomdánom, dérdúr, díbdáb, dünnyögdunnyog, filitfalat, gizgaz, gézengúz, gyimgyom, gyürgyúr, genyegúnya, görbegurba, hibeghabog, hibitelhabatol, hetelhatol, hetlekotla, hebehurgya, hímezhámoz, ímmelámmal, hiphop! herczehurcza, hűhó, hejjehujja! mizegmozog, keczetkaczat, kiffegkaffog, kipkedkapkod, kelekóla, keteputa, keverkavar, kitykoty, kityegkotyog, kingkong, kipegkopog, lifinczlafancz, lifeglafog, limlom, libeglobog, lígglógg, likluk, lityloty, lityeglotyog, licslocs, licseglocsog, mézesmázos, mendemonda, nyifegnyafog, nyímnyám, nyímegnyámog, nyekegnyikog, pitypoty, pitypalaty, pittegpattog, retyerutya, ripegropog, rityegrotyog, sesesusa, szíreszóra ne hallgass, szittyszotty, szityegszotyog, teretura, tipegtopog, tityegtotyog, stb.

e) Midőn az első önhangzóval, a második mássalhangzóval, s leginkább ajkival kezdődik, u. m. ajbaj, agyabugyálni, ákombákom, ángóbángó, elegybelegy, enczenbencz, ekczemoncza, erregberreg, iczegbiczeg, iczipiczi, inczifinczi, iczkeficzke, illőfillő, ihogvihog, iháczolviháczol, illegbilleg, inczenpincz, ingóbingó, iregfireg, irúlpirúl, izsegbizseg, ityipityi, ityegfityeg, irkafirka, utfut, üzfüz.

f) Midőn az elülálló mássalhangzók változnak : szöröstülbőröstül, csecsebecse, csenegbeneg, csigabiga, csiribiri, csinjabinja, csonkabonka, csórálmórál, czókmók, háibái, hegykebegyke, handabanda, horgasborgas, kajabaja, keczebecze, kongbong, lityegfityeg, retyemutya, suspus, suttogbuttog, szuszimuszi, tarkabarka, terefere, tengleng, tiripiri, torzonborz. Ilyenek a mesélő és játéknyelvben előfordulók : *farkasbarkas*, az is szép, *rókabóka*, az is szép, *özömbözöm*, az is szép, *nyúlombúlom*, az is szép, *kakasbakas*, az is szép, *tyúkombúkom*, jaj be rút! *egyembegyem*, bikavár; *igyiridibigyiridi*, váradi vaskoh stb.

g) Ellentétesek : *élhal, errearra, emezamaz, ilyenolyan, ittott, ideoda, ígyúgy, innenonnan, idestova, hegyvölgy, égföld.*

IV. Szakasz. A szóviszonyító ragokról.

Mi a rag? s miben különbözik a képzőtől? E kérdésekre már fentebb feleltünk. Tehát legott a dolog tárgyalásához fogván szólunk a) a névviszonyítókról, b) a személyragokról, c) a birtokragokról.

Névviszonyító ragok.

Ezek két osztálybeliek, a) melyek a latin *praepositiókkal* egy érvényüek, pl. víz-*ben*, *in* aqua, víz-*ből*, *ex* aqua. E ragoktól a névutók csak abban különböznek, hogy ez utóbbiak a viszonyított szókhoz oda nem tapadnak, de szintén a *praepositiokat* képviselik, pl. víz *fölött*, *super* aqua, ház *körül*, *circa* domum. Mindkét osztálybeliek, — a *be, ből on* és *ig* kivételével — (*be* helyett *bele*, *ből* helyett *belől*, *on* helyett *rajt* használtatván), fölveszik a személyragokat : benn-em, (in me, ez is inkább *benn* határozó), ról-am (de me), től-em (a me), fölött-em (super me), előtt-em (ante me); b) melyek a latin *casusokat* fejezik ki, u. m. a *dativus* magyarázója *nek, nak*, az *accusativusé* a tárgyeseti *t*. A latin *praepositiók* bizonyos eseteket vonzanak, vagyis a viszonyított szón némi változást idéznek elé, pl. *ad hominem, ab homine :* ellenben a magyar ragok a tőszót változatlanul hagyják, legfölebb véghangzóját nyújtják meg, pl. ember-hez, ember-nél, magá-hoz, magá-nál.

A magyar, nem különben az altaji családhoz tartozó, és az árjaféle nyelvek között egyik különböztető jelleg, hogy amazok utó-, ezek előragozók. De e különbség csak a *praeposi-*

tiókra nézve áll, mert az esetek ragai, valamint az igeragok ezekben is hátratétetnek, pl. *vir*, vir-i, vir-o, vir-um, *terg-o*, terg-is, terg-it. Sőt néha utótétetnek az úgynevezett *praepositiók* is, pl. lumborum *tenus* ágyék-*ig*, quo *usque* medd-*ig*, quem *penes* arbitrium est (Horatius), mely *mellett*, Romam *versus* Róma *felé;* a németben : dar-*um*, az-*ért*, des-*wegen*, a *miatt*, meinet-*wegen*, miatt-am, da-*gegen* ellen-e. A sémi nyelvekben pedig a birtoki személyragok is utól tétetnek, mint a magyarban, törökben, persában. Továbbá a magyar is a ragokat és névutókat személyragozza, némileg hasonlóan az árjafélékkel, melyek a személynévmásokat a *praepositiók* után helyezik: *a me*, től-em, *de me*, ról-am, *propter me*, miatt-am, *coram nobis*, előtt-ünk. Néha a latin megfordítja: *me-cum*, *tecum*, *nobis-cum*. Hanem a magyar nyomosbításúl együtt magokat a személyi névmásokat is használja : én velem, te veled, mi velünk.

Helyviszonyítók, általán véve.

Rokonság tekintetéből mindenek előtt öszveállított táblákon eléterjesztjük a helyviszonyító névragokat és utókat.

Helyviszonyító névragok :

hová? helyirányzó,	*hol?* helyállapító,	*honnan?* helyhagyó;
be (ba) belsőség,	*ben*, benn, bent, (ban),	*ből*, (ból);
ra (re) fölszin,	*on*, *ėn*, *ön*, (rajt, ritt),	*ról*, (röl);
hoz, (hėz, höz) közelség,	*nál*, (nél)	*tól*, (töl);
ni v. *nyi* = hoz,	*nitt* v. *nott* = nál,	*nól*, *nől* = töl;
ig, határpont	— — —	*tól*, *től*.

Helyviszonyító névutók :

föl-é,	föl-ött, föl-ül,	föl-öl, fölül-ről;
al-á,	al-att, al-ul,	al-ól, alul-ról;
el-é,	el-őtt, el-ül,	el-öl, elül-ről;
mög-é,	mög-ött,	mög-öl;
hegy-é	hegy-ėtt,	hegy-öl;
köz-é.	köz-ött,	köz-öl;
kör-é,	kör-ött, kör-ül,	kör-öl;
fel-é,	fel-ül,	fel-öl;
mell-é,	mell-ett,	mell-öl;
bel-é,	bel-ül,	bel-öl;
kül-é v. küv-é, v. kiv-é	kül-ül v. küv-ül, v. kiv-ül	kül-öl, kivül-ről.

Jegyzetek. 1) Mind ezek alapját valamely önálló vagy elvont tőszó képezi, melyek bizonyos helyirányt, helyzetet, tájt, térfogatot, téroldalt jelentenek.

2) Szoros értelmü vagyis a viszonyszóhoz tapadó helyviszonyragok : be, ba; ben, ban; ből, ból; ra, re; on, ėn, ön; ról, ről; hoz, hėz, höz; nál, nél; től, tól; ni, nyi; nitt, nott; nól, nől; ig.

3) Helyigekötők : *be*, beáll; *ki*, kifut; *föl*, fölmegy; *le*, leesik; *el*, eltávozik; *alá*, alászáll; *elé*, eléhalad; *ben*, benmarad, *kün*, künszorúl; *fön*, fönmarad : *elül*, elüljár; *körül*, körülvesz; *át*, átmér; *hátra*, hátranéz; *alúl*, alúlál; *fölül*, fölülfordúl stb.

4) Személyragozható helynévutók : *rá*, rám; *bele*, belém; *alá*, alám; *fölé*, fölém; *elé*, elém; mögém, hegyém, körém, alattam, fölöttem, rajtam, belőlem, alólam, körőlem, felőlem.

5) A *hová?* kérdésre megfelelők részint csupasz gyökök, u. m. *be*, *kü* v. *ki*, *fö* (tájdivatos), *le*, *ig*, részint jobbára mutató *a á*, *e é* hangzókkal képzödtek : re-á, hoz-z-á, al-á, föl-é, fel-é, el-é, mög-é, hegy-é, köz-é, mell-é, od-a, id-e, haz-a, tov-a, messz-e. E hasonlék szerint a palócz-székelyes *nyi ni* eredetileg *nyé*, *né*.

6) Ezekből származnak távolító *el* képzővel a *honnan?* kérdésre felelők : *be-el*, bél, ből, ból; *bele-el*, belél, belől, balól (régiesen); *tá-el*, v. *té-el*, tól, től; *ra-el*, ról, ről; *fölé-el*, fölél, fölöl; *alá-el*, alól; *elé-el*, elél, elől; *mögé-el*, mögél, mögöl; *hegyé-el*, hegyél, hegyöl; *köré-el*, körél, köröl; *közé-el*, közél, közöl; *felé-el*, felél, felöl; *mellé-el*, mellél, mellöl; *né-el*, v. *nyé-el*, nél, nyél, nöl, nól. Ezekből : *hová, oda, ide, mindenhová, sehová*, leszen : *honnan, onnan, innen, mindenünnen, sehonnan*, e helyett : honn-el, onn-el, inn-el stb. vagyis ezek tulajdonkép a helybenmaradó *on*, *onn*-ból fejlődtek ki.

7) A *hol?* v. *hon?* kérdőre felelők állapító jelentésüek, s mint olyanok más állapító határzókkal együtt háromnemü képzővel alakúlnak, a) *n*-vel, ben, kün, fön, len, után, valamint a helynevekben : Budán, Pesten, Bicskén; b) *t*-vel, mely az *n*-vel képzett formákhoz járul : ben-t, kün-t, fen-t, len-t, s e hasonlatnál fogva ezek : alatt, fölött, előtt, mögött, hegyett, körött, között, mellett, itt, ott, így elemezhetők : alan-t, fölön-t, mögön-t, in-t, on-t, és így, Fehérvárott = Fehérváron-t, Győrött = Győrön-t; c) *l*-vel, vagy tulajdonkép *ul, ül,* határzóval : al-ul, föl-ül, kiv-ül, bel-ül, kör-ül, el-ül, táv-ul, hát-ul, köz-el, és az egyszerűbb ho-l. Ennélfogva egy értelményüek : kün, künt, küvül; ben, bent, belül; fön, fönt, fölül; alant, alul.

8) Az állapító *itt ott* helyett a nyelvszokás *ide, oda*-t is használ : pl. itthon idehaza, otthon odahaza, s a helyreirányzó *hoz* helyett némely palócz vidékeken mondják : *nál*, pl. gyere nálunk = hozzánk.

9) A helyállapítók és helyhagyók általán egy tőszóból indulnak ki, pl. *be,* ben, ből, *alá,* alatt, alól, *oda,* ott, onnan, *föl,* fölött, fölöl stb, Kivétetnek a) *hoz, hez, höz, nál, nél, tól, től;* az elsőnek megfelel *od oda*, a második a székely-palócz *ni*-ból *ul ül* képzővel származott, a harmadik a *té* v. *tá* v. *to* származéka távolító *el* képzővel; b) *ig* határvető, mely ezen kérdésre meddig, mily messze? felel meg; c) *ra*, melynek a viszonyragozásban e kérdésre *hol?* on, èn, ön, n a társa : láb-ra, láb-on, fej-re, fej-èn, fá-ra, fá-n, s személyragozásban pedig : *rajt*, régiesen : *ritt*.

10) Ezen névutók előtt : *alul, fölül, kivül, belül, túl, innen*, az illető viszonyszók *on, èn, ön* ragot vesznek föl : Pesten alul, vizen fölül, városon kivül, határon belül, Dunán túl, Tiszán innen, t. i. a viszonynevek az egyik, a névutók pedig a másik helyállapító ragot veszik föl, l. 7. pont.

11) Különös figyelemre méltó a tájszokásos székely-palócz: *ni* v. *nyi*, *nitt* v. *nott*, és *nól nöl*, melyeket gyüértelmü családnevekhez szokás ragasztani, t. i, e kérdésre: *hová? ni nyi*, pl. *papni* v. *papnyi* ment = a papékhoz; *Nagy-ni* = Nagyékhoz, e kérdésre; *hol?* felelet: *papnitt* v. *papnott, Antal-nott* = papéknál, Antaléknál; e kérdésre: *honnan?* székelyesen: *núl nül*: Mikó-núl = Mikóéktól, Illésnül = Illéséktől, paloczosan: *nól nöl*. Ha ezeket a föntebbi mutatótáblán eléadottakkal öszvehasonlítjuk, úgy állanak, mint: *alá, alatt, alól; fölé, fölött, fölöl* stb. Ezen helyviszonyítók puszta gyöke, véleményünk szerint, a mutató *ni! ná!* (melyből *nám* = lám), ebből helyreirányzó képzővel lett *ni-i, ni-á*, mint: fölé, alá, öszvehúzva *ni, ná,* pl. papni, s a szokatlan pap-ná, de ebből magyarázhatni a „gyere nálunk" kifejezést, melynek így kellene lennie : *nánk*, mint : ránk, felénk, továbbá a *hol?* kérdésre lett : *ni-ott*, öszvehúzva : *nott* v. *nitt* : papnott, papnitt; végre a kérdésre, *honnan?* a föntebbiek hasonlata szerint, távolító *el* raggal *ni-el, ná-el,* öszvehúzva *nöl, nól*, pap-nól, Antal-nól, Illés-nöl. Innen lehet megfejteni, hogy a *től tól* a régieknél néha *nél, nál,* pl. szebb töle = szebb nála, t. i. ezen *nál* tulajdonkép = *nól.*

12) Mi a helyviszonyító, valamint a többi névmódosító ragokat illeti, ezeknek részletes tárgyalását s szókötési viszonyait l. a Szótár folyamában, saját rovataik alatt.

A helynevek ragozásáról.

Mikép ragoztatnak a helynevek e kérdésekre ! *hová? hol?* és *honnan?* Vagyis mely esetekben használ a nyelvszokás *be, ben, ből,* (vastaghangon, *ba, ban, ból*) és melyekben *ra, on, ról,* (re, èn, ön, ről) ragokat?

Ha valahol, itt gyakorolja nyelvünk, mit Horátz a szokásról állít : „Quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi." E szerint majd az egyik, majd a másikféle ragozást oly szabadon használja, hogy illető eljárását csak féligmeddig vonhatni szabályok alá, minek oka a dolog természetében rejlik. Ugyanis a helynév, mint olyan, jelent bizonyos határok közé foglalt területet, illetőleg rajta levő épületek, telepítvények stb. öszvegét, melyeket kétféle viszonyban lehet tekinteni, a) mennyiben bizonyos határkörön *belül* léteznek, vagyis a kivülök fekvő térségre nézve *belsőséget, belsőtelket* képeznek; b) mint bizonyos *térfölületet, talapot*, melynek szine fölött valami létezik, pl. *Eger-be* megyek, am. azon terület belsejébe, melyen Eger városa áll, *Miskolcz-ra* megyek, am. azon terület fölszinére, mely fölé Miskolcz városa épült.

A hely belsejére vonatkozó ragok, *hová?* be, ba, *hol?* ben, ban, *honnan?* ből, ból.
A hely fölszinére vonatkozók : — ra, re, — on, èn, ön — ról, ről.

Az első rendüeket szabály szerint fölveszik a) a világrészek, birodalmak, országok, tartományok, kerületek, vidékek, vármegyék, szigetek, közök, erdők, ligetek nevei, pl. Afrikába, Angliába, Tirolba, Bácskába, Kunságba, Tolnába (megyébe), Csalóközbe, Csepelbe, Bakonyba, Vértesbe; b) a külföldi városok s más helységek nevei általán, pl. Párisba, Londonba, Rómába, Lipcsébe, Bécsbe, Laxenburgba, Mödlingbe; c) az *m, n, ny* végzetü magyar birodalmi helynevek

rendesen, pl. Komáromba, Veszprémbe, Bajomba, Pozsonba, Sopronba, Surányba, Párkányba, Berénybe stb

A többi mássalhangzóval és önhangzóval (az *u*-t és *i*-t kivéve) végződő helynevek többsége pedig részint országos részint tájbeli tetszés szerint inkább a másik nemüeket veszik fel, ámbár ezekben sok a kivétel, midőn tájejtések szerint ugyanazon végzetüek, néha ugyanazon nevüek is majd így majd amúgy ragoztatnak, pl. Zágráb-ba, Vereb-re; Ohaj-ra (Nyitrában) Tokajba: Pápá-ra, Tatá-ba; Óvár-ra, Érsekujvár-ba; Csömör-re, Gömör-be; Vásárhely-re, Ujhely-be; Megyerre, Eger-be; Kálló-ba, Szikszó-ra stb. miket csak a közel lakó nép szokásából lehet megtudni.

A mely nevek vármegyét és várost jelentenek, első minemüségben *be ba* stb. ragot vesznek föl, a másodikban a föntebb említett szabályt követik, pl. *Nyitrában* (megyében) bír, s *Nyitrán* (városban) lakik; *Tolnában* utazván *Tolnán* megállott; *Csongrádon*, söt egész *Csongrádban* mind magyarok laknak. Igy különböznek: *Barsban, Barson; Hevesben, Hevesen*; *Baranyába, Baranyára; Csanádba, Csanádra; Pestben, Pesten.*

Némely helynevekhez szokás *hol?* kérdésre *ott, ett, ött, t* ragot adni pl. Fehérvárott, Pécsett, Györött, Vásárhelyt. Ennek okát már föntebb a helyviszonyító' ragok táblájához csatolt jegyzetek 7-dik pontja alatt eléadtuk.

Helyviszonyító névutók példáji.

Ezek is, mint a névragok, a latin *praepositióknak* felelnek meg, csakhogy az illető viszonynevektől elválvák; de, valamint amazok, fölveszik a személyragokat, s ugyanazon tőszóból képződve a *hová? hol? honnan?* kérdésekre szabályszerüleg hasonló alakot öltenek, s következetes, világos öszvefüggés van köztök.

hová?		*hol?*		*honnan?*	
ház	fölé,	ház	fölött és házon fölül,	ház	fölöl;
ház	alá,	ház	alatt és házon alul,	ház	alól;
ház	elé,	ház	előtt,	ház	elöl;
ház	mögé,	ház	mögött,	ház	mögöl;
ház	hégyé,	ház	hégyètt,	ház	hegyöl;
ház	mellé,	ház	mellett,	ház	mellöl;
ház	köré,	ház	körött,	ház	köröl;
házak	közé,	házak	között,	házak	közöl;
ház	felé,	—		ház	felöl.
—		házon	kivül,	—	

E táblából látható, hogy a *hová?* és *honnan?* kérdésekre felelők a párhuzamos hangejt nyomán mind hasonló képzésüek. Ami a *hol?* kérdésre válaszolókat illeti, ezek között két alakuak: *fölött* és *fölül, alatt* és *alul, körött* és *körül.* Alkalmazásban különböznek *alatt, fölött* és *alul, fölül,* t. i. amazok függöleges, emezek fekmentes irányra vonatkoznak, s *on, én, ön* ragu viszonyneveket vonzanak, pl. *Pest fölött* tiszta az ég, *Pesten fölül* esik az eső. A *templom alatt* sírboltok vannak, a *templomon alul* ötödik házban lakom. Hasonlóan fekmentes irányra vonatkoznak: *hegyen túl, hegyen innen, folyón keresztül, kerten belül, kerten kivül.* Midőn az *alatt* időre vonatkozik, az illető időnek tartós menetelét jelenti. *Öt év, három hónap, egy hét alatt.* Az *alul, fölül* pedig e kérdésre, *hogy? mily áron?* bizonyos ártól, mennyiségtől való eltérést jelent. *Nem adom száz forinton alul. Ennek öt forinton fölül hat krajczár az ára.*

Az *alul, fölül, kivül, belül, elül, hátul,* mint igehatárzók bevett nyelvszokás szerint fölveszik a *ra, ról* (re, röl) ragokat: alulra, alulról, fölülre, fölülröl, kivülre, kivülröl, belülre, belülröl, elülre, elülröl, hátulra, hátulról.

A személyragokról, mint a személynévmások módosított alakjairól.

A személyragok nem levén egyebek, mint a személynévmásoknak különféle alakban alkalmazott módosulatai; a dolog rende kivánja, hogy először a személynévmásokról szóljunk.

Nyelvészeti tekintetben igen feltünö és érdekes, hogy a személynévmások a sémi, árja és altáji nyelvekben egymáshoz hasonlítanak, és hogy némely módosulásaikban a különböző törzsbeliek hasonlóbban hangzanak, mint az ugyanazon családhoz tartozók is, pl. a magyar *ön,* és

szláv: *on*, a magyar: *mi* (nos) és szláv: *mi*, a birtokos hellen: *ἐμ-ος*, és magyar: *em*, latinul forditva: *me-us*, ném. *mein*. Minthogy a személynévmások a szóbeszéd első szükségeihez tartoznak, s ennélfogva legősibb eredetűek: vagy azt kell föltennünk, hogy az említett nyelv-családok egy törzsanyának leányai, vagy hogy külön-külön, de ugyanazon ösztönszerü észjárás szerint képződtek, mint a hangutánzók, és kedélyszók. Akármint áll a dolog, annyi tagadhatatlan, mert lett dolog, hogy nem csak a különböző, de azonegy családbeli nyelvek mindegyike a személynévmásokat saját modora szerint idomitotta, átalakította s ragozásokban alkalmazta, és így rendszeröket saját magukból fejthetni meg legbiztosabban. A hasonlóságok csak azon lett dolgot tausítják, hogy ezen és ezen névmások eredetileg egyek voltak, de alkalmazásban egymásra nézve nem szabályozók.

Mindenekelőtt megkülönböztetjük az *önálló* és ragozásban *alkalmazott* személynévmásokat. Nyelvünkben az önállók, kifejlett s megállapodott mai alakjokban egyes számban ezek: *én, te, ő; en*-vel toldva: *enn* v. *enen* v. *ennen, ten* v. *tenen* v. *tennen, ön* v. *önön* v. *önnön*. Az *enen, tenen, önön* régi divata a nyelvemlékekben széltiben olvasható, a többesben is mind ma mind régen eléjön azon toldat: *min* v. *minnen, tin* v. *tinnen* és *ön* v. *önnön*, söt *maga* szóban is: *magán* = maga-an. Hogy mind ezekben az *en, ön* csak toldalék, nem a tőszó ismétlése, onnét tetszik ki, mert mindenik személyhez járul s a tőszó ismétlésével például a második személy így volna: *tete* v. *tenten*. Az *en* toldalék pedig a mutató *a* vagy *e*-nek megnyujtása, olyformán mint ezekben: *ily, ily e! ilyen, oly, oly a! olyan, ez, ez e, ezen, az, az a, azon*. Világosan tanítja Bopp Ferencz hasonlító nyelvtana második kiadásában is (az elsötöl némileg eltérve), hogy a szanszkrit *aha-m* (= én) és *tva-m* (= te) szókban az *m* csak végezet (Endung). A finn nyelvben az önálló névmásokban: *minä, sinä, hän*, az *n* hang szintén mindenik személylyel közös, tehát szintén csak toldaléknak látszik. A törökben épen így: *be-n, sze-n, o-n* (az utolsó a ragozásban).

A magyar *én, te, ő* még öszvetétethetnek ,mag'-tőszóval is: énmagam v. ennmagam v. ennenmagam, temagad v. tenmagad, stb.

Miután a személy- és birtokragok a személynévmásoknak köszönik eredetöket: lehetetlen e helyütt magok a személynévmások eredetének is kifürkészésébe vagy legalább sejdítésébe nem bocsátkoznunk. De teszszük ezt más nyelvekből is indulva a legjelesb külföldi nyelvészek buvárlatai után. Már föntebb érintők, hogy a személynévmások mind a három nyelvtörzsben többé kevésbé öszvevágnak, következőleg amit a kifejtettebb árja családokban kitünő férfiaknak sikerült napfényre hozniok, ennek világánál mi is megkisérthetjük a tapogatózást. Elsőben is Heyse munkájából (System der Sprachwissenschaft) idézünk (§. 40): „A szanszkrit *aham* kéttagú alakja által elárulja magát, hogy nem egyszerü és eredeti. Kétes, hogy a szó melyik részében van az első személyt illető közvetlen jelentős őshang. Ha az *ah*-ban van akkor a torok *h* a jellemzetes hang, és *ah-am* akkor egészen megfelel a régi görög *ἐγών*-nak. De az *am*-ban is kereshetjük azt s akkor az *m* az első személyre vonatkozatot fejezi ki, a mely a ragozott esetekben (in casibus obliquis) és az első személy igevégezeteiben (— *μι*, — *m*) mindenütt mint az első személy jellemzője lép fel. Igy tekinti ezt Pott (Zählmethode S. 134), midőn ő az *aham* szóban az *ah* gyökre (= dicere) vezeti azt vissza, honnan *aha* = *ἦ*, latin *ait*, és ah-am-ot így értelmezi: *hic qui loquor*. Az *én* (ich, ego stb.)-nek a *te* (du, tu, doriai *τυ*, görög *συ*) jelentősen áll ellenében, mely a mutató *(t* v. *d)* mássalhangzót a legszélsőbb *(u, ü)* hangzóval köti egybe. — A német *er* a góth *is*-, latin *is*- és régi felső német *ir*-ből gyengült és laposodott el (ist geschwächt und verflacht); nyilván eredeti demonstrativum, melynek mutató ereje az *i*-ben fekszik (mint *hic, hier*-ben). A német *der*, szanszkrit *tasz*, görög eredeti *τος* közvetlenül a (német) helymutató *da*-hoz csatlakozik s ezzel az önálló substantiának csak általános jellembetüjét *sz (z)* köti öszve.“ Benfey véleménye (Wurzellexicon *ΕΓ* gyök alatt) az első személyre nézve röviden ide megy ki: „A szanszkrit *aham*-ban az első *a* hihetőleg *ma* helyett áll, mely magát az obliquus casusokban tartotta fenn, a midőn a másik tag *ham*, melynek némely nyelvekben *itt* értelme van, mint a latin *hi-c*, s görög *χι γέ*-nek. A görög obliquus casusokban az *ε* előhang (*ἐ-με, ἐ-μοῦ, ἐ-μοί, ἐ-μίν* szókban) nem henye pótlék, hanem azon névmási törzs, mely a szanszkritban: *a* (= ez), és a névmási fogalom erősbitésére szolgál.“ Bopp Ferencz szerént (Vergleichende Grammatik II. kiadás 333. §.). „Ezen szókban *asmé* (egyik szanszkrit többes) és *ἄμμες* (aeoliai görög többes, mindkettő am. a magyar *mink*) csak az *a* puszta önhangzó az első személy jellemzetes eleme, mert a többi megvan a második személyben is: *ju-smé, ὔ-μμες*. Benfey is elismeri ezt (folytatja Bopp a jegyzékben) és ezen módon az egyes alanyesetet

aham, *maham*-ból rövidültnek nyilvánitja. *) De ha sem az egyes alanyesetből sem az *a-szma* többesből semmi kezdő *m* el nem veszett, akkor az *a* mind a két helyütt nem más, mint a (szanszkrit) mutató névmás (demonstrativum) törzse: *a* (= *dieser*, magyar *e* v. *ez*), mely mellett figyelmet érdemel, hogy a hindu dramakban az *én* gyakran „*ajan dsanasz*" (azaz „ezen személy") kifejezéssel iratik körül. A *ma* törzs is a zend *i-ma* szóban szintén föltaláltatik, mely két névmástörzsből áll: *i* (= ez) és *ma* közelre mutató." Ezekhez csatolhatjuk a sémi nyelveket. Az arabban én: *ene* v. *ená*, s te: *ente*, tehát az *en* közös mindakettővel s marad *e* v. *a* = én, és *te* = te. A héberben az első személy *ani* v. *anóki*, s a második *atta*, de ez a nyelvészek véleménye szerént szintén *anta*-ból származott (Gesenius Lehrgebäude. §. 16.). Ezek után magyar nyelvésznek nem kell sokat beszélni, hogy az *e* és *i* épen a magyarban a legkétségtelenebbül közelre, magának a beszélőnek legközelebbi körére vonatkozó mutató gyök számos szóban, mint: *e-z*, *e-m(-ez)*, *i-de*, *i-tt*, *i-ly*, *í-gy*, *i-nn(-en)*, *e-hol* v. *ihol* stb., (a-z, a-m-az, o-da, o-tt, o-ly, ú-gy, o-nn-an, a-hol, mint távolabbra mutató szók ellenében). Az első elem tehát az *én*-ben *e* vagy *i*. A második elemet *n* v. *m*-et sem nehéz lesz feltalálni akár *em*-ez, em-itt, em-ide stb. szók *em* törzsében, akár *ím* vagy *ime*, vagy *ez-en*, akár a köznépies *e-hen* = *ihon* v. *ihol* szókban, tehát *én* am. *e-em*, vagy *ím* vagy *ez-en*, vagy *ihon*, *ehen*, s ez utóbbiak hangokban is egyeznének a szanszkrit *aham*-val, tudván hogy a szanszkritban rövid *e* nincsen. A zend *azem* (= én) pedig épen a magyar *ezen*-nel egyezik. A második személyben (tè) nyilván a *tova* értelme rejlik, mely magas hangon *té*-nek felel meg pl. e mondatban: *se té se tova* (a szanszkritban a 2-ik személy tva-m). A 3-ik személy *ő* (régiesen néha előszellettel is *'ő* vagy *'ő*) a mély hangú *ó*-nak felel meg, mely az időben jelent távolságot. A két utóbbi szónál még az is jellemző, hogy mindkettőben zárt önhangzó van, de a *té*-ben az *è* mégis kevésbé zárt mint az *ő*, mintha amaz a kisebb, emez a nagyobb távolságot akarná kifejezni. Ugyanezeknek többesei is figyelmet érdemelnek. *Ö-k* és *ti-k* rendes ragozásuak (ez utóbbiban a *te*, *ti*-re is változik, de a *ti* szinte eléjön a *ti-ed*-ben, ez tehát nem valóságos többesi alak). Az én többese teljes alakjában *mink*. Ebben a végső *k* szintén rendes többesre mutat, marad tehát *min*; ebben az *in* tag szintén maga az *én*, úgy hogy *énk* vagy *ink* az általános többségi ragozás szerént alakúlt volna (csupán a *k* előhangzójának elhagytával). De hol veszi magát az *m*? Erre röviden az *m*-et előtétül fogadhatnók el, de itt, mint a *titek-et* szóban, az én kettöztetését is föltehetjük, tehát *én-énk* s az első *e* elestével és az *n*-nek *m*-mé változtával: m-énk = m-ink.

A *mi*, *ti* alakok, régiesen *miv*, *tiv* és *mü*, *tü*, sőt ez utóbbiak némely mai tájbeszédben is, például a székelyeknél, kétségen kivül a *mink*, *tik* csonkulatai, leginkább azon okból támadhattak, hogy a ragok halmozódása elkerültessék pl. mi nekünk, mi vagyunk, e helyett: mink nekünk, mink vagyunk. Figyelmet érdemel, hogy a törökben is *bu* a ragozott esetekben *bun* (am. ez, emez,) a *ben* (= én) névmással, és *su*, ragozottan: *sun* (= az, amaz,) a *szen* (= te) névmással látszik egyezni, hogy a tulajdonító esetben *bana* és *buna*, *szana* és *suna* hangokban is már csak alig különböznek. Figyelmet érdemel még Bopp Ferencz véleménye a szanszkrit többesekről, mely érintett munkájában röviden ide megyen ki: az *én*-nek tulajdonképen nincs s nem lehet többese (§. 331.). A szanszkrit *a-szmé* (= mink) és *ju-smé* (= tik) szókban a *szma* a harmadik személyt képviseli és az egész a (*dvandva*-nak hivatni szokott) szanszkrit összetételt alkotja: tehát *a-szmé* annyi mint: én (és) ők, és *ju-smé* (melyben a *ju* = tu) annyi mint: te (és) ők. **) (§. 333.) A másik többest pedig, mely: *vajam* úgy fejti meg, hogy az am. *vé* + *am*, melyben a *vé* = *mé* az első személy törzse az egyes szám obliquus eseteiben (ugyanaz ami általán az árja családban), mely *am* taggal bövült meg (§. 331.). Ezen érdekes fejtegetést a magyar nyelv érdekességben felülmúlja annyiban, hogy itt mind a többi *én* magával a beszélővel, mind a többi *te* a társszemélylyel (a legközelebbi *te*-vel) a kettöztetés által mintegy egyenlőnek ismertetik el; abban pedig mind a szanszkrit (aszmé) mind a magyar megegyezik, hogy az utóbbi részhez többes rag is járúl.

---

*) Bopp F. szerént a *ha* szótag oly részecske, mely mint a görög γε (dóriai γα) a névmásokhoz szeret (különös jelentés nélkül) függeszkedni. Ily függelékes *g* van a magyar *itten-eg*, *ottan-ag* szókban is. A végső *m*-et is Bopp mint föntebb érintők toldalékhangnak tartja (§. 326.).

**) A magyarban is vannak ily öszvetételek (és nélkül): ide-oda, itt-ott, tél-túl, té-tova (néha: te s tova) dirib-darab és több számtalanok.

Most lássuk magokat az egyes személyragokat.

én = —*em*, —*ek*. Az *én* önálló elsö személynévmásból lett ragozott állapotban: —*em* és —*ek*, s a hangrendszerhez alkalmazkodva amaz: *am*, *om* és ez: *ok*, *ök*. T. i. az elsö mind neveknél mind igéknél eléjön s önhangzója hangrendileg a birtokragozásban a többesszáméhoz tartja magát: ház-*ak*, ház-*am*; fej-*ek*, fej-*em*; szėm-*ėk*, szėm-*ėm*; bőr-*ök*, bőr-*öm*; tork-*ok*, tork-*om*. Legközelebb áll hozzá a török —*m* (és —*im*, *üm*, *um*), persa —*am* v. —*em*, továbbá a hellen *ἐμ-ος*, azután a fordított lat. *me*-us, ném. *me-in*, szl. *moj*, a finn *ni*, arab és héber *i*, pl. apá-*m*, török, baba-*m*, persa, peder-*em*; fej-*em*, *κεφαλή ἐμ-ή*, caput *me*-um; szoba-am (szobám) finn. tupa-*ni*, király-*om*, arab melik-*i*. Ez utolsóra (arab *i*-re nézve) érdekes tudnunk, hogy föntebbi fejtegetésünk szerént ez a legősibb és legelemibb hang, úgy hogy mind az *n* mind a *k* némely nyelvekben a 2-ik személyt jelentik, mint alább látni fogjuk. Némely leány-nyelvekben is egész az önhangzókig tehát az öshangokig leolvadott az elsö személynévmás pl. az olasz *io*, portugal *eu*, angol *I* (olvasd: *áj*) szókban. A magyar igeragozásbeli önhangzója majd háromágu, pl. kér-*ėm*, lát-*om*, üt-*öm*, majd kétágu; vert-*em*, ölt-*em*, látt-*am*, verj-*em*, ölj-*em*, láss-*am*. Hasonlók hozzá a török, persa söt szláv: *m* is: pl. ber-*em* (szed-em), ver-*ím* (hisz-em), pít-*ám* (kér-em), s a finn, valamivel távolabbi *n*, *en*, pl. *saan* (kapok), *saanen* (kapjam. Tudnivaló, hogy ezen rag a magyarban *tárgymutató* alakot képez, például kér-*em* és kér-*ek* a magyarban különbözök, kivevén a második multat, melyben az *m* mind a két alakot képviseli, pl. öcsémnek tegnap irt-*am*, e levelet nem én irt-*am*.

Ugyanezen alakban járul az *ik*-es igékhez is: feksz-*ėm*, szök-*öm*, mosd-*om*, elmélked-*ėm*, őrköd-*öm*, gondolkod-*om*.

Midőn az illetö ige semmi tárgyra nem vonatkozik, péld. az önható ige, vagy midön a cselekvés tárgyára határozattan rá nem nem mutatunk: az elsö személyrag *ek*, s hangrendileg vagy háromágu, *ėk*, *ök*, *ok*, pl. megy-*ėk*, jöv-*ök*, fut-*ok*, pénzt keres-*ėk*, vásznat szöv-*ök*, levelet ir-*ok*, vagy kétágu: menj-*ek*, jöjj-*ek*, fuss-*ak*, menend-*ėk*, jövend-*ėk*, futand-*ok*. Ezen alakú személyrag egyezik a hellenlat. *ego*, góth: *ik*, német: *ich*-vel, talán a szanszkrit *a-ham* (= én) *a-ha* két elsö alkatrészeivel és a héber *anóki* (an-óki) második alkatrészével is, mely utóbbinak elsö alkatrésze (*an*) ismét a magyar *en*-hez hasonló.

A magyarban az *em*-nek az *én*-böl alakulása könnyen megérthetö. Nehezebbnek látszik az *ek* megfejtése. Erre nézve egyedül magából ezen nyelvböl nyomozva vagy azt kell hinnünk, hogy az *n*-be mint orrhangba is könnyen szokott torokhang vegyülni: *en*[g] v. *en*[k], vagy pedig *ezen* névmásnak *ez* törzsében a *z* hang ment által torokhanggá, mint a zend *azem*, a szanszkritban *aham*, a görög és latinban *ego*, a góthban *ik*, a németben *ich* stb. magában a magyarban is *zavar* és *kavar*, *zong* és *kong* rokon szók.

te = —*sze*, —*esz*, —*ed*, —*el*. Az önálló második személy névmás: *te*, melyhez legközelebb állanak a szirjen: *te*, szláv: *ti*, latin, persa: *tu*, ném. *du*, valamivel távolabb a heber *atta*, arab *ente*, a sziszegö finn *sinä*, török *szen*, hellen: *σν*, mely utóbbiakkal ismét rokon azon magyar *sze* (sza), mely egyedül a parancsolómód második személyét képezi, pl. jer-*sze* = jösz *te*, add-*sza*, valamint második személyre vonatkozik ezekben is: no-*sza*, haj-*sza*, hopp-*sza*, ne-*sze*. Egyezik vele a fordított második személyrag a tárgyatlan vagyis alanyi igeragozásban használt *esz asz*, pl. dönt-*esz*, ront-*asz*, önhangzó nélkül: *sz*, pl. vár-*sz*, tör-*sz*. Rokonai a hellen: *εις*, *λέγεις*, lat. *as*, *es*, *is*, am-*as*, doc-*es*, leg-*is*, a szláv: *esch*, *isch*, *ásch*, ber-*esch*, vid-*isch*, csít-*ásch*, a finn: -*t* v. -*s*, pl. *saa-t* (kapsz), *saan-et* (kapj), *saa'-os* (vajha kapj). A török igeragozás egyszerü multjában a 2-ik személy raga -*n* pl. *szevd-ün* (szerettél), *bakt-ün* (láttál), mely a birtokragoknál állandóvá válik; a héber és arab nyelvben az egyes 2-ik személyre nézve az igerag ugyan szintén *t*, de a birtokrag *k*, héber: *debár-ka* szavad, arab *meliko-ka* királyod.

A tárgyilagos v. tárgymutató igeragozásban az önálló *te* személyragot képviseli az *ed*, mely nem egyéb mint amannak fordított s lágyabb mássalhangzóval ejtett módosítványa, némely időkben: *ėd*, *öd*, *od* hangrenddel, mint: ver-*ėd*, üt-*öd*, tol-*od*, másokban *ed*, *ad* változattal, mint: vert-*ed*, ütött-*ed*, tolt-*ad*; verj-*ed*, üss-*ed*, tolj-*ad*; önhangzóval öszveolvad: vere-i-*ed* = ver*éd*, üte-i-*ed* = üt-*éd*, tola-ja-*ad*, tolád; mint alább. Birtokragozásban önhangzója a többesszáméhoz alkalmazkodik pl. fal-*ak*, fal-*ad*; fel-*ek*, fel-*ed*; szėm-*ėk*, szėm-*ėd*; tork-*ok*, tork-*od*; bör-*ök*, bör-*öd*.

Az imént elemzett *ed*, *esz* és *sze* második személyragoktól különbözik azon *el* v. *l*, mely a) a tárgyatlan igék multjainak és ohajtómódjának második személyét képezi, mint: *verél*, *vertél*, *vernél*; b) az *ik*-es igékét általán, pl. esd-*el*, esd-*él*, esdett-*él*, esdend-*el*, esdj-*él*, es-

den-*él*; c) mely az első személy cselekvését a második személyre irányozza, pl. ver-l-ek, (caedo te ego), veré-l-ek, vert-el-ek, verj-el-ek, verend-el-ek, lát-l-ak, látt-al-ak, láss-al-ak, stb. Ezen közbeszúrt személyrag nem csak az egyes hanem a többes második személyre is vonatkozik, pl. *lát-l-ak tégedet* (video te), *lát-l-ak titeket* (video vos). Mi eredetét illeti: Révai a gúnyosan szólító török *ala* és intőleg szólító arab *al* (vagy *la*) indulatszóhoz hasonlítja, felhozván egyúttal, hogy a magyarban is van *la, lá,* figyelmeztetve szólító. Mi pedig hozzá teszszük, hogy túl a Dunán, nevezetesen Pápa vidékén a *le* használtatik hivó *ne!* értelmében, mely rendesen a *te* személynévmással együtt, vagy e helyett szokott járni pl. *le te!* = ne te! *hű le* = hücs te! szóval *t* az *l*-lel fölcseréltetik, mint a régies *mutal*-ban is a mai *mutat* helyett. Hogy a szólítás, hivás második személyt föltételez, a dolog természetéből világos. És ha a személynévmások ős eredetéről föntebb eléadott fejtegetések állanak: akkor *to(va)* és *el* alapérteményben is egyeznek, s a *tol* szóban mindkettő találkozik.

Ő = *—ön, —ik.* Az önálló harmadik személynévmás: *ő*, melynek nyelvünkben természetes rokontársa a távolra mutató *a, o,* pl. az *ahol, az, ott, oda* származékokban. Legközelebb áll hozzá a török *o* v. *ol,* persa *ó, ói, vei,* a héber *hú.* Toldottan, mint hajdan divatozott, s ma ujra szokásba jött: *ön,* szlávul: *on,* finnül: *hän,* török ragozott állapotban *on—* vagy *an—*. Rokon a franczia: *on,* német. *man,* pl. *on dit, man sagt* = *mondják* (mondatik).

Ragozásban az *ő* közelebbről, mint személyrag, *a, e* alakot, ölt, de egyéb ragozás és képzésben is fontos szerepet játszik, miről már föntebb az *ő, ó* képzőröl eléadott czikkben részletesen szólottunk, s alkalmazásáról még alább szólani fogunk. A héberben a harmadik személy birtokraga szintén *ó*: *debar-ó* szav-a; a törökben *i (ï, u),* pl. *is-i,* ügye, *hakk-ï,* joga, *doszt-u,* barátja; önhangzó után *szi: baba-szi,* apja, a persában mint rag *es: peder-es,* atyja, de önállólag *o: pederi o* (mintegy: atyja övé, pederi-ben az *i* birtokviszony ragja). Az árja nyelvekben az igeragozásnál a harmadik személy képviselője általán: *t* vagy *d,* pl. szanszkrit *tuda-ti* (kínoz), persa *kúd-ed* (ver), latin *tundi-t* (üt), német *tödte-t* (öl), és a birtokos névmásoknál szintén *s* vagy *sz*: *su-us, szva-sz se-in* stb. Megfelel nekik a magyarban önállólag a *z: az, ez.*

Harmadik személynévmást képvisel azon *ik* is, mely szenvedő és középnemű igékhez járul, pl. *tör-ik, töröd-ik, gondolkod-ik, zárat-ik, záród-ik, zárkoz-ik.* Hogy ezen *ik* vagy maga a megfordított *ki* névmás, mely kivált az altaji nyelvekben sokféle szókhoz és ragokhoz szokott járulni; így a törökben *ol-ki* (am. az aki), úgy hogy habár itt öszveirják, de ragozásban csak az első szó változik: *anung ki* (azé ki), *anlering ki* (azoké ki), hasonló *kim-ki,* továbbá *benim-ki* am. enyém-ki (meum quid), *elimde-ki* am. kezemben-ki; vagy pedig mint már Révai is észrevette, a harmadik személyrag rokonmása, mi abból is kitünik, hogy a régiek némely igék után fölváltva használták, pl. esz-*en,* esz-*ik,* alosz-*on,* alosz-*ik,* feküsz-*ön,* feküsz-ik. A sémi nyelvekben ezen névmás egyik betűje *h*: *hu, hüve,* söt Bátori bibliájában a magyar *ő* is mindig *hű*-nek van irva. Honnan valószinü hogy az *ik* eredileg az *ő*-nek *h*- vagy *k*-val toldott módosítéka, s az *ő* tájejtéssel *i*-re is változik: *ötet, ítet, őket, íket,* továbbá részesülöi ragként közszokással is, mint: *hányóvető, hányiveti; markapökő, markapöki; játszó, játszi; sunyó, sunyi* stb., hogy pedig a *k* több esetben csak kihangzásos toldalék, mutatják az ily példák: *apó-k, anyó-k, fió-k, pofó-k, iszá-k, tövis-k, varacs-k.* Mennyiben a nevekhez járúl pl. *jobb-ik, szebb-ik,* mint Révai is véli, mutató ereju (vim demonstratioam habens) vagyis a mutató *az*-nak rokona, a törzset körülirva: *jobbik* = az, mely *jobb, szebbik* = az, mely szebb, vagy a mi egyre megy: jobb-ki, szebb-ki (melius quid, pulchrius quid). Többire személyragként csak az egyesszámban és bizonyos időkben használtatik, különben a többes alapját az *ön* képezi, pl. *törnek* = tör-önök, *verekednek* = vereked-önök; *törtenek* = tört-önök; ha ugyan az *n*-ben is nem rejlik a sokaság fogalma (nő), milyen a persa többes *án* s az árja nyelvekben általán az igék *an-t, en-t, un-t, an-d* stb. többes harmadik személy végzete: latin *aman-t, docen-t, legun-t,* szanszkrit *tudan-ti,* persa *kúban-d.*

A személynévmások és személyragok többese.

A személynévmások egyes és többesszáma között a nyelvekben nincs az a világos öszvefüggés, mely más neveknél divatozik, hogy t. i. a többesszám úgy képződik, ha az illető egyeshez többesrag járúl. Ez eltérést az árja nyelvekben is tapasztaljuk: a szanszkrit *aham* többese *aszmán, vajam,* hellen ἐγώ többese ἡμεῖς, a latin *ego*-é *nos,* a német *ich*-é *wir,* a szláv *já*-é *mi;* ilyenek *tvám* és *jújam, jusmán,* σύ és ὑμεῖς, *tu* és *vos, du* és *ihr, ti* és *wi.* Hasonlóan az önálló magyar *én*-nek önálló többese, mint föntebb láttuk: *ménk* v. *mink,* mely ugyan az elő *m* nélkül

gondolva, egészen a rendes *k* raggal képződött többes, de a teljes alakú *mink*-ből lett csonkítva: *min*, pl. *minmagunk*, s ebből a még kopottabb *mi*, *mimagunk*. T. i. az önálló *én* szabályos eredeti többese ékvesztőleg is, de ami régiesen az egyes *en*-ben is eléfordúl, *en-ek* vagy *én-k*, s elötéttel vagy kettöztetéssel *en-én-k* vagy *mén-k* = *mink*. És ugyanezen *én* v. *en*-ből elemezhető a határozatlan tárgyu ige többes személyraga: *ünk*, *unk*, pl. ver-*ünk*, mar-*unk*, mely több régi emlékekben, söt tájejtéssel pl. Szalában és a palóczoknál még ma is *énk* v. *önk*, *onk*, pl. ver-*énk*, ver-*önk* (= verünk), lát-*onk* (látunk), verj-*énk*, verj-*önk* (verjünk), láss-*onk* (lássunk), s némi változással: *muk*, *mük*, mint a régi halotti beszédben eléfordúl. A *tik*, *ők* vagy *önök* rendes alkotásuak, s igeragozásban csak a hangrendhez alkalmazkodnak. Megfelelnek ezeknek többé kevésbé az árja törzsbeli nyelvek is: ama-*mus*, ama-*tis*, am-*ant*, legi-*mus*, legi-*tis*, leg-*unt* stb. A megrövidült *mi*, *ti* alakok is (néha megfordítva, például a persa igeragozásban: —*ím*, —*íd*) számos nyelvekben feltaláltatnak.

Mutatványok a tárgytalan (a tárgyra nem mutató) igealak személyragozásából.

Első személy ragozása.

Jelentőmód. Jelenidő. Töalakok a puszta igék: *ver*, *tör*, *mar* (egyes harmadik személy).

egyesszám *többesszám*

ver-ėk; *tör-ök*; *mar-ok*; *ver-ünk*, (tájejtéssel: *ver-önk*, *ver-enk*); *tör-ünk*, stb.

Első múlt: *a*, *e* raggal, töszemélyek vagy alakok: *vere*, *töre*, *mara*.

vere-ėk, *verėk*; mara-ėk, *marėk*; vere-enk, *verénk*; stb.

Második múlt: *t* v. —*tt* raggal; töalakok: *ver-t*, *tör-t*, *mar-t*.

Itt az egyesszámu első személynek hasonléknál fogva szabályosan így kellene lennie: *vert-ėk*, *tört-ök*, *mart-ok*; de minthogy kiejtésben jobbára a jelenidö többesének második személyével egyenlő: *ver-tėk* (verberatis), *tör-tök* (frangitis), *mar-tok* (mordetis): a nyelvérzék ösztönszerüleg inkább az *m* alakot használja:

vert-em, *tört-em*, *mart-am*; *vert-ünk* (tájejtéssel: vert-önk, v. vert-enk) stb.

Egyébiránt az sem valószinütlen, hogy itt eredetileg az önálló *en* (an) használtatott: vert-*en*, tört-*en*, mart-*an*, s csak utóbb változott *em*, *am*-ra.

Jövő: *and*, *end* raggal; töalakok: *ver-end*, *tör-end*, *mar-and*.

verend-ėk; *törend-ėk*; *marand-ok*; *verend-ünk*, (verend-önk, verend-ėnk) stb.

Parancsoló és foglalómód: *j* raggal, töalakok: *ver-j*, *tör-j*, *mar-j*.

verj-ek; *törj-ek*; *marj-ak*; *verj-ünk*, (verj-önk, v. verj-enk) stb.

Ohajtómód: *na*, *ne* raggal; töalakok: *ver-ne*, *tör-ne*, *mar-na*.

(verne-ėk), *vernėk*, (marna-ėk), *marnėk*; (verne-ėnk), *vernénk*, (marna-enk,-ank), *marnánk*.

A tárgyatlan *ünk*, *unk* ige-személyragtól talán eredetre és elemre nézve annyiban különbözik a birtokos *ünk*, *unk*, mert ennek alapja alkalmasint az egyesszámu birtokrag *em* (ėm, am, om, öm) pl. fej-*em*, több. fej-em-ėk, fej-em-k, fej-ėn-k, fej-ön-k (régiesen és tájdivatosan) végre fej-ünk; nyak-am, nyak-am-ok, nyak-am-k, nyak-on-k, nyak-unk; szėm-ėm, szėm-ėm-ėk, szėm-ėm-k, szėm-önk, szemünk; orr-om, orr-om-ok, orr-om-k, orr-unk; bör-öm, bör-öm-ök, bör-öm-k, bör-ön-k, bör-ünk. Igy a régi halottas beszédben: *uromk* = urunk, *ősemök* = ősünk.

Általános megjegyzés. Alig kell említenünk, hogy az igék minden személyeinél (rendszerént elül) az önálló személynévmások is eléjöhetnek sulyosbitás végett pl. *én verek* azt teszi a ki ver az én nem más. Így van ez a birtokragozásnál is: *én házam* v. *az én házam* (értsd hozzá: nem a másé.)

Második személy ragozása.

A jelen- és jövöidő egyesszámu ragja *esz*, *asz* v. *sz*, a múltakban és ohajtóban *el*, *al*, nyújtva *él*, *ál*. A többesszám alapja az önálló *te*, melyből lesz *tek*, hangrendileg: *tėk*, *tök*, *tok*.

Ha pedig az igető két mássalhangzóval végződik, könnyebb kiejtés végett előhangzót veszen föl, mely a jelen- és jövőben a rag hangzójához alkalmazkodik, pl. kérd-*é*-tèk, küld-*ö*-tök, szánt-*o*-tok, kérdend-*é*-tèk, küldend-*é*-tèk, szántand-*o*-tok, a többiben nyilt *e*, *a*, pl. vert-*e*-tèk, verj-*e*-tèk, küldt-*e*-tèk, küldj-*e*-tèk, mart-*a*-tok, marj-*a*-tok, vagy a tőige önhangzójával öszveolvadva *é*, *á* : veré-tek, verné-tek, mará-tok, marná-tok. T. i. sokszor előhangzót vesz föl puszta szokásból is, valamint gyakran a névragozásban is : ház-atok, barát-otok, nép-etek, öröm-etek ; hanemha azt veszszük, hogy a névrag közelebbről az *ed* többese, tehát : *edek* v. *etek* ; mint az első személynél, *emk*, *omk* vagy *emek*, *ömök* stb. az *em* többese.

Jelentőmód, jelenidő : ver, tör, mar, hisz, ért, önt, ont lesz a 2-ik személy : *ver-sz, ver-tèk, tör-sz, tör-tök, mar-sz, mar-tok, hisz-esz, hisz-tek, ért-esz, ért-è-tèk, önt-esz, önt-ö-tök, ont-asz, ont-o-tok.*

Első múlt : vere, töre, mara, (vere-el) *verél,* (töre-el) *törél,* (mara-al) *marál,* (vere-etėk) *verétek,* (töre-etek) *törétek,* (mara-atok) *marátok.*

Itt a többesben a tőalak hangzója hangtani okból látszik megnyujtottnak, miután a *tèk*, mint az imént érintők, igen szeret önhangzót venni maga elébe.

Második múlt : vert, tört, mart, lesz : (vert-el) *vert-él,* (tört-el) *tört-él,* (mart-al) *mart-ál, vert-e-tèk, tört-e-tèk, mart-a-tok.*

Hogy az egyesszám raga eredetileg rövid *el, al,* bizonyítja a dolog természete, továbbá a régi codexek k :lönösen a bécsi és tatrosi, minthogy különösen az *e* rövid jegygyel iratik ; végre a még tájilag élő nyelvszokás, mely különösen Abaújban, felső Borsodban, és vidékén divatozik, pl. *mit ettel? mit ittal?* e. h. *ettél, ittál.*

Parancsoló- és foglalómód.

Ezeknek azon sajátságuk van, hogy az egyes számban a puszta tőalakot második személyül is használják, különben a parancsolónak illetékes raga : *sze, sza,* p. jer-sze, adj-sza.

verj v. *verj-sze, törj* v. *törj-sze, marj* v. *marj-sza,*
verj-e-tèk, törj-etèk, marj-atok.

Az *ik*-es igéknél, mint alább látni fogjuk, a második személyrag *él, ál,* p. egyél, igyál, mit a tájszokás (és jóformán következetesen) másnemű igéknél is használ, mint : kérj-él, adj-ál.

Ohajtómód : verne, törne, marna.

(verne-el) *vernél,* (törne-el) *törnél,* (marna-al) *marnál,*
(verne-etek) *vernétèk,* (törne-etèk) *törnétèk,* (marna-atok) *marnátok.*

Itt is az *etek, atok* alak (előhangzóval) okozza a töalak önhangzójának megnyujtását.

Harmadik személy ragozása.

A tárgytalan alakban az egyesszámbeli harmadik személy nincs világosan képviselve, hanem a puszta *töige*, illetőleg *idötö* (a töige és időrag egybeforradva) és *módtö* egyszersmind a harmadik személyt helyettesíti, p. töige : ver (verberat, scilicet ille), időtö : *vere, vert* verberavit), *verend* (verberabit), módtö : *verne* (verberaret). Egyébiránt világosan kitétetik a parancsló és foglalómódban : *ver-jén, tör-jön, mar-jon,* továbbá némely töigékben, mint : *tész-én, vesz-én, lész-én, hisz-én, visz-én, megy-én, vagy-on,* s ily régiszerűekben : *ész-én, isz-on, alusz-on, fekűsz-ön.* Hogy hajdan a harmadik személyrag általán is divatozhatott onnan gyanítjuk, mert a többesben, mint föntebb is érintök, többnyire elébukik, vagyis a többesnek alapul szolgál, p. *lész-én-ek* lésznek, *tész-én-ek* tésznek, *vagy-on-ak* vagynak, és így : *ver-én-ek* vernek, *tör-ön-ek* törnek, *mar-on-ak* marnak, *vere-én-ek* verének, *vert-en-ek* stb. Hogy továbbá a fentemlített igékben az *én, ön, on* nem csupán kihangzásos toldalék, hanem, a mennyiben nem többet jelent (lásd föntebb *ő* = *ön, ik*), valódi személyrag, kitetszik abból, mert a mely igék *n*-vel végződnek, azt azon tölül ragul is fölveszik, p. *izen* izen-n-ek, *köszön* köszön-n-ek, *fon* fon-n-ak. Ennélfogva a harmadik személyü igeragozásban az egyesszám ragja maga a harmadik személynévmás *ön*, hangrendileg *én, on,* vagy *en, an,* mely a többesben *ek, ak* ragot veszen föl, s az előtte álló önhangzót jobbára (nem mindig) kiugratja.

Jelentőmód, jelenidő: ver, tör, mar.

ver(én), *ver*(*é*)*nek* = ver-önök,
tör(ön), *tör*(*ö*)*nek* = tör-önök,
mar(on), *mar*(*o*)*nak* = mar-önök.

Első múlt : vere, töre, mara :

vere(en), vere-en-ek, összeolvadtan : *verének* = vere-önök,
töre(en), töre-en-ek, „ *törének* = töre-önök,
mara(an), mara-an-ak, „ *marának* = mara-önök.

Második múlt : vert, tört, mart :

vert(en) *vert-en-ek* = vert-önök v. *vert-ek* = vert-ők,
tört(en) *tört-en-ek* = tört-önök v. *tört-ek* = tört-ők,
mart(an) *mart-an-ak* = mart-önök v. *mart-ak* = mart-ők.

A többesszám másik alakjában (vert-ek) **az egyszerű** *ek ak* **alapja az egyszerű személynév más** *ő*, **hangrendi változattal :** *e, a.*

Jövő : verend, törend, marand.

vereud(en), verend-en-ek, *verendnek,*
törend(en), törend-en-ek, *törendnek,*
marand(an), marand-an-ak, *marandnak.*

Parancsoló- és *foglalómód : verj, törj, marj.*

verj-én, (verj-én-ék) verjenek,
törj-ön, (törj-ön-ök) *törjenek,*
marj-on, (marj-on-ok) *marjanak.*

Ohajtómód : verne, törne, marna.

verne(en), verne-en-ek, *vernének,*
törne(en), törne-en-ek, *törnének,*
marna(an), marna-an-ak, *marnának.*

Mutatványok a tárgymutató igealak személyragozásából.

Mindenek előtt megjegyzendő, hogy a tárgymutató tőige öszve van téve, a) a puszta tőigéből, b) a tárgymutatóból, mely eredetileg maga a mutató *a* **vagy** *e* (am. az, ott v. ez, itt), **mely alkalmazásban i-, vagy j-, vagy** *ja, je*-re, **változik (mint** *ig* **jog,** *ihar* **juhar,** *igenye* **jegenye szókban is), pl.** *ver,* ver-i, ver-j-ük, verend-i, verend-j-ük, *vere,* vere-e v. vere-i = veré, *verne,* verne-e v. verne-i = verné; *mar,* mar-i v. mar-ja, mar-j-uk, mar-ja-ak (= marják), *marand,* marand-i v. marand-ja, *mara,* mara-a = mará. Hogy a *ja je* ragokban harmadik személyrag nincs, az mutatja, mert más személyekben is eléjön pl. marjátok = marja-atok; de némely tájejtésekben, nevezetesen a szegedi, baranyai somogyi, tornai szokás szerint a tiszta *i* divatos pl. *bizony nem adi* (adja), *inkább a sárba tapodi* (tapodja); valamint a vékony hangu igékben is szokásban van néhutt a *je,* pl. *szeretje.* Az *e* vagy *i* vagy *j* tárgymutató csak az egyes első és második személyben nem hallatszik; a többiben tisztán megvan. Tehát egészen ép alakban minden elemeivel együtt a tárgymutató személyragozás így állana : *ver*(*-i*)*-em, ver*(*-i*)*-ed, ver-i,* (ha ugyan a harmadik személy ragának itt épen úgy nincs helye mint a tárgytalan igeragozásban, ellenkező esetben lesz ver-i-e); *mar*(*-i*)*-om, mar*(*-i*)*-od, mar-ja,* melyek közöl a tárgymutató az első és második személyben nem tünik ki világosan, valamint ezekben sem az *i* : *vern*(*i*)*em, vern*(*i*)*ed,* de ebben : *vernie* igen; hacsak azt nem veszszük, hogy mind itt mind amott az *e-m, e-d*-ben levő *e* (alhangú szókban *a*) lesz maga a tárgymutató.

A többes számban már minden személyben megtalálhatni a tárgymutatót, mint mindjárt látandjuk.

Ezek előre bocsátása után a tárgymutató személyragozás táblái így állanak :

Első személy ragozása,

Jelentőmód, jelenidő, tőalak: *ver-i, tör-i, mar-i* v. *mar-ja,*

Egyes: *ver-ém*, (ver-i-em v. ver-e-m), *tör-öm, mar-om,*
Többes: *ver-j-ük, tör-j-ük, mar-j-uk.*

Ami a többes számot illeti, ezt kétfélekép elemezhetni, a) vagy az egyesszámu *ém*-ből lett: *émék, émök, émük*: ver-i-ém-ük, tör-i-ém-ük, vastaghangon: *amok, amuk*: mar-i-am-uk, s utóbb különösebben a tárgymutó *j* nagyobb kitüntetése végett az *m* kihagyásával, ver-i-ük, tör-i-ük, mar-i-uk, ver-j-ük, tör-j-ük, mar-j-uk; vagy az első személy legelemibb *e* (= ez) gyökéhez a többes *k* képzője járulván, lett ver-i-ék (tájejtéssel ver-j-ék, ver-j-ök), *ver-j-ük*, tör-i-ék, (tör-j-ék, tör-j-ök), *tör-j-ük*, mar-i-ok (mar-j-ok), mar-j-uk. A törökben is a *biz* (= mink) személynévmás, mely a birtokragozásban még *müz*, az igeragozásban rendesen *üz, iz* vagy *ük, uk* alakban tehát szintén az elő *b* vagy *m* kihagyásával fordul elé.

E kétféle elemzést a többi időre s módra is alkalmazhatni. Tehát

Első múlt, tőszemély: vere-i v. vere-je = *veré*, töreje = *töré*, mara-ja = *mará.*

(vere-i-em v. vere-e-m) *verém*, (töre-i-em) *törém*, (mara-i-am) *marám*;
(vere-i-em-ük v. vere-i-ük) öszvehúzva: *verök,*
(töre-i-em-ük v. töre-i-ük) „ *török,*
(mara-i-am-uk v. mara-i-uk) „ *marók.*

Második múlt, tőalak: *vert*-e, *tört*-e, *mart*-a, (az *e a* mindenütt tárgymutató).

Az első (és második személyben) itt sem tünik ki világosan a tárgymutató: vert-em (e helyett vert-e-em) vagy tán mint föntebb *vert-e-m. tört-e-m, mart-a-m*; a többesben is csak az által tünik ki a tárgyra mutató ragozás, melynek *verte-em-ük* v. *verte-ük, vert-ök*-nek kellene lenni, hogy az *m* hang kiesik: *vert-ük, tört-ük, mart-uk,* de vannak példáink a régitégben a „vert-j-ük" szabályosabb alakra is.

Jövő, tőalak: *verend-i, törend-i, marand-i*
verend(i)em stb. mint a jelenben.

Parancsoló és foglalómód, tőalak: *ver-je, tör-je-, mar-j-a,*

verj(-e)-em vagy verj-e-m, és verj(-e-em)ük ver-j-e-ük, egyszerüen verj-ük.

Ohajtómód, tő alak: verne-i v. verne-je = *verné*, törne-je = *törné*, marna-ja = *marná.* A régiségben valósággal *verneje, marnaja* alakokat találjuk; lesz tehát: verne-i-em v. verne-je-m = *verném*, és: verne-i-em-ük v. verne-j-ük = *vernök* stb.

Második személy ragozása.

Az egyesszámu személyrag: *éd, öd, od,* a többes: *ték* v. *eték, tok* v. *otok, tök* v. *ötök.*

Jelentőmód. Jelenidő: mar(i)od, v. *mar-o-d*, és ver(i)éd v. *ver-é-d, ver-i-ték*, mar-jatok = *marjátok* stb.

Az alhangu igékben a *maritok, aditok* formával már csak a tájszokás él, s a közdivat *marjátok, adjátok* alakot használ, mely többször a parancsoló és foglalómód többes második személyével öszveüt.

Első múlt: vere(i)-ed v. vere-e-d = *veréd*, és vere-i-ték = *verétek*, mara-ja-tok = *marátok.* V. ö. a másik nemü első múlttal.

Második múlt: vert-i-ed v. vert-e-d, mint az első személynél; de a többesben: vert-i-e-ték = *vertéték.*

Jövő, mint jelen verend(i)ed v. verend-e-d stb.

Parancsoló és foglalómód: verj-é-ed v. *verj-e-d*, mint az első személynél, de az egész *je* szótag kihagyásával is: *verd, törd, mard;* többesben: verj-i-e-ték = *verjéték* stb.

Ohajtómód: verne-i-ed = *verned*, verne-i-ték = *vernétek.*

Harmadik személy ragozása.

A mennyiben a tárgymutató igeragozásban a harmadik személyragnak a tárgymutatóval ellátott tőalak után egyes számban is helye volna, ha t. i. azt vélnők, hogy a *ja je* is néhutt két elemet foglalna magában, ú. m. *i* v. *j* tárgymutatót és *a e* harmadik személyragot, akkor is ez utóbbi a vékonyhanguaknál rendesen elmarad, pl. *ver*-i, itt az *i* tárgymutató, melyhez a személyrag is *i* (= ö) járulna, de ez a tárgymutatóba olvad (i + i = i) tehát *veri-i* helyett ver-i; hasonlóan a többesben : *veri-ik* h. *veri-k*. Igy olvad öszve a képző *i* is az illető törzsnév *i*-jével, pl. *Úri, Bugyi* helynevek, *úri, bugyi* lakosok = úri-i, bugyi-i. Tájnyelven ugyanez történik a vastaghanguakkal is : *ő nem adi, ők nem adik*; de a köz szokás egész *ja* szótagot ragaszt oda, vagy oda ragasztja, ha úgy tetszik, az *ő* helyettesét, az *a* személyragot, mely esetben a tárgymutató *i j*-re változik : *ad-i-a, ad-j-a, ad-i-ák, ad-j-ák ; húz-i-a, húz-j-a* (húz-z-a). A többes számban egyébiránt mindig ott van a *k* mint az *ők* képviselője : *húz-i-ök, húz-j-ák* (húz-z-ák).

Igy van ez a többi idők és módokban is, pl. jelentőmódban :

Jövő : verend-i = verendi-i; mint a jelen.

Első múlt : vere-e, v. vere-i, ebben az egyik *e* időrag, a másik *e* vagy *i* tárgymutató, öszvehúzva : *veré*, melyekhez a személyrag *e* vagy *j* közbevetéssel *je, ja* járulván leszen : vere-i-e v. vere-j-e = *veré ;* a régi halotti beszédben *j* helyett *v* van : vete-v-e, teremte-v-e.

Második múlt: *vert-e, murt-a*. Itt is az *e* tárgymutató levén, ha ehez személyrag járul, a példa így állana : vert-e-e, v. vert-e-je.

Parancsoló és foglalómódban : *verj-e*, a föntebbi hasonlék szerint ép állapotban : *verj-e-e* volna.

Ohajtómódban : *verné* = verne-i-e v. verne-j-e. Ezen alak az, mely a régieknél igen gyakran eléfordúl, mert a jelentőmód első multjára a Révay felhozta példákat a halotti beszédbeli vete-v-e stb. szókon kivül, nem igen találjuk a régiségben.

Figyelmet érdemel még, mint föntebb is megérintők, az első személynek a másodikra mint tárgyra hatása *-l* képében ezen alakban *ver-l-ek* (alatta értjük téged vagy titeket), mi minden időben és módban eléfordúl : *veré-l-ek, vert-el-ek, verné-l-ek, verj-el-ek* stb. Az arab és héber nyelvben, valamint a perzsában is, a többi személyek is fölveszik, minden többi személyekre is hatással ezen viszonyt a puszta személyragokban.

Mutatványok az *ik*-es igék személyragozásából.

Ezen igék ragozása általán egyezik a tárgytalan igeragozáséval, kivévén az egyesszámu első személyt, melynek ragja : *-m*, és a harmadikat, melynek ragja rendszerént (t. i. a második múlt kivételével) : *ik*. Az egyes második személyragja pedig mindenütt *l*. Példák : *es-ėm; es-ém* (= ese-em); *est-em; esend-ėm; ess-em; esn-ém* (= esne em). A második személyrag *l*, hangrend szerint változó segédhangzóval : *es-ėl; es-él* (= ese-el); *est-él; esend-ėl; ess-él; esn-él*. A harmadik személyrag (a második multat kivéve) : *ik*, (esik), változattal : *ék*, esék (= es-e-ik); hasonlók : *esend-ik; ess-ék* (= essen-ik); *esn-ék* (= esne-ik); de a 2-ik múlt : *esett*. A többesszám ragozása szintén mint föntebb.

Amely *ik*-es igék tárgyesetet is vonzanak, ekkor a tárgymutató igealak szerint is ragoztatnak, pl. ėszėm, ėszėd, ėszi, ėszszük, ėszitek, ėszik (a húst); ėvém, ėvéd, ėvé, ėvők, ėvétek, ėvék, stb., iszom, iszod, iszsza, iszszuk, iszszátok, iszszák (a bort); ivám, ivád, ivá, ivók, ivátok, ivák, stb.

A névszók birtokragozásáról.

A birtokragozásban (azon kivül, hogy az elülálló személynévmásoknak csak nyomosbitás esetében van helyök, pl. *én házam* és *házam*, még pedig a többesben rövidült alakban : mi ház-unk, ti ház-atok, ő ház-ok) három fő elemet különböztetünk meg: a) a birtokképviselő szót, b) a tárgymutatót, c) a személyragot. A birtoknév- és személyrag mindenkor nyilván ki van fejezve. Ellenben a tárgymutató nem mindig tünik ki világosan, oly formán mint némely személyeknél a tárgymutató igeragozásban is, melylyel a birtokragozás csaknem egyezik, kivévén, hogy hangzóik néha más hangrendet követnek, például :

ige	*fej*-ėm,	fej-ėd,	fej-i,	név	*fej*-em,	fej-ed,	fej-e,
	nyel-ėm,	nyel-ėd,	nyel-i,		*nyel*-em,	nyel-ed,	nyele,
	les-ėm,	les-ėd,	les-i,		*les*-em,	les-ed,	les-e,
	nyom-om,	nyom-od,	nyom-ja,		*nyom*-om,	nyom-od,	nyom-a,
	dob-om,	dob-od,	dob-ja.		*dob*-om,	dob-od,	dob-ja.

Midőn egy a birtok, s több a birtokos, az első és második személyrag a tárgyra nem mutató, a harmadik pedig a tárgymutató igeszemélyraghoz hasonló :

ige	*fej*-ünk,	fej-tėk; de	fej-ik,	név	*fej*-ünk,	fej(e)-tėk,	fej-ök,
	nyel-ünk,	nyel-tėk;	nyel-ik,		*nyel*-ünk,	nyel(e)-tėk,	nyel-ök,
	nyom-unk,	nyom-tok;	nyom-j-ák,		*nyom*-unk,	nyom(o)-tok,	nyom-uk v. nyom-j-ok.
	dob-unk,	dob-tok;	dob-j-ák.		*dob*-unk,	dob-tok,	dob-j-ok.

Az egyesszámu harmadik személy előtt a tárgymutató nemcsak a vastag, hanem gyakran a vékonyhangu birtoknevek után is kitétetik, mi az igeragozásban nem történik, hol a tárgymutató rendesen elmarad, vagyis a személyragba olvad, pl. *ver-i-i ver-i, üt-i-i üt-i, kedvel-i-i kedvel-i.* Más részről a birtokragozásban a tárgymutató néha a vastaghanguaknál is kimarad, pl. *ház-a, láb-a, bor-a.*

I. Egy birtok, egy birtokos. Az első és második személyrag hangzója az illető név többesének hangrendét követi, a harmadik pedig kétágu : *a, e,* vagy *ja, je :*

ház-am,	ház-ad,	ház-a,	kar-om,	kar-od,	kar-j-a;
nyel-em,	nyel-ed,	nyel-e,	csėpp-ėm,	csėpp-ėd,	csėpp-j-e;
tör-öm,	tör-öd,	tör-e,	nyüg-öm,	nyüg-öd,	nyüg-j-e.

De lehet így is elemezni : ház-a-m, ház-a-d, ház-a, csepp-e-m, csepp-e-d, csepp-j-e; a középső tag *(a, e, j-)* tárgymutatóknak tekintetvén, mely nézetben mind külföldi mind hazai némely nyelvészek osztoznak.

II. Egy birtok, több birtokos. Itt a birtoknév egyesszámban marad, a személyrag többesbe tétetik: *kar*-unk, kar(o)-tok, kar-j-ok, *nyüg*-ünk, nyüg(ö)-tök, nyüg-j-ök; *ház*-unk, ház(a)-tok, ház-ok, *nyel*-ünk, nyel(e)-tek, nyel-ök.

III. Több birtok, egy birtokos. kar-j-a-im, kar-j-a-id, kar-j-a-i; *ház*-a-im, ház-a-id, ház-a-i; *nyüg*-j-e-im, nyüg-j-e-id, nyüg-j-e-i; *nyel*-e-im, nyel-e-id, nyel-e-i. E viszony természetéből önként foly, hogy a birtoknévnek többesben kell lennie, valamint a személyragnak egyesben. Jelen ragozást tehát eredetére visszavíve, egyik vélemény szerént így elemezhetni : a személynévmások *im, id, i = em, ed, e* és *am, ad, a,* t. i. az *i* közös jellegü létére mind vastag, mind vékonyhangu szókhoz járúl. S minthogy nyelvünkben a többes ragja általán véve-*k,* okszerüleg gyaníthatni, hogy eredeti alakban a fentebbi ragozás így állhatott :

kar-j-ak-im,	kar-j-ak-id,	kar-j-ak-i;
ház-ak-im,	ház-ak-id,	ház-ak-i;
nyüg-j-ek-im,	nyüg-j-ek-id,	nyüg-j-ek-i;
nyel-ek-im,	nyel-ek-id,	nyel-ek-i.

Így van ez a persa és török nyelvekben is, pl. a persa *dsáme* (ruha, mez) többese : *dsáme-há,* ettől *dsáme-há-j-es,* (a *j* csak közbeszúrat), szó szerént am. ruhá-k-ja, a török *oghullerim* szószerént am. fi-ak-om. A magyar öszveállításból a mai kopott alak fokozatos változatokon által a tárgymutató *j* (= i)-vel együtt így fejlődhetett ki :

kar-j-ak-im,	ház-ak-im,	nyüg-j-ek-im,	nyel-j-ek-im;
kar-j-ah-im,	ház-ah-im,	nyüg-j-eh-im,	nyel-j-eh-im;
kar-j-aj-im,	ház-aj-im,	nyüg-j-ej-im,	nyel-j-ej-im;
karjaim,	*házaim,*	*nyügjeim,*	*nyeleim.*

A tárgymutató hol megmaradván, hol nem, a -*k* többesrag pedig mindenütt eltünvén.

Ezen ragozás hangrende azon kívül, hogy *im, id,* ragokat vesz föl *am, om, öm* stb. helyett, a többesszáméhoz abban sem alkalmazkodik, hogy nem ötágu hanem kétáguvá szorúl (?)szve, vagyis a vastaghangu birtoknév után *a,* a vékonyhangu után *e* járul : pl. e helyett kar-j-(?)k-om, nyüg-j-*ök*-öm, leszen : kar-j-*ak*-im, nyüg-j-*ek*-im, kar-j-*a*-im, nyüg-j-*e*-im.

És ezek is vezetnek egy más véleményre. T. i. A magyarban igen gyakori, hogy a többség fogalmának kifejezésére a szót igen csekély módosítással, leginkább a magas és mély (vékony és vastag) önhangzók fölcserélésével kettözteti, pl. *itt-ott* am. több helyütt, *ide-oda* am. több

helyüvé, *innen-onnan* am. több helyről, hasonlók *hápa-hupa, dirib-darab, té-tova, tél-túl, tinó-binó, csiri-biri* (az elő mássalhangzónak *b* ajakhanggá változtatásával mint a japánban is *fito-bito* am. fiak, ivadékok, emberek). Ezek szerént gyanítható, hogy a tárgymutatónak hasonló kettőztetésével, söt hármaztatásával is (a-i, e-i, j-a-i, j-e-i) a tárgytöbbséget akará a nyelvalkotó szellem kifejezni; *ház-a-i-m* am. ház több helyütt vagyis több birtoka az énnek, mintegy ház a(z) e(z) éné, *kar-j-a-i-m*-ban pedig három tárgymutatóval is, mintha mondaná: itt, ott, emitt stb. V. ö. alább *é, éi* és *ék.*

IV. Több birtok, több birtokos. A föntebbiekből könnyen megérthető. Több birtok jegyei: a-i v. e-i, vagy j-a-i, vagy j-e-i is. Több birtokoséi *—nk, t-k, —k.* Tehát: *ház-ai-nk, kar-jai-nk, nyüg-jei-nk; ház-ai-tok, kar-jai-tok, nyüg-jei-tek, ház-ai-k, kar-jai-k, nyüg-jei-k.*

Egyébiránt a birtokragozott valamennyi szók megannyi alanyesetek, melyek a névviszonyító ragokat fölveszik, pl. *karjaim,* —ba, —ban, —ból. *karunk,* —ra, —on, —ról, *karjaink,* —hoz, —nál, —tól stb. *karom,* —at, —nak, —mal, *karod,* —ért, —ig stb. Így van ez több más altaji nyelvben, pl. a törökben is; de a finn nyelvben azon különösséggel, hogy elébb a birtokszó ragoztatik, s azután jön a személyrag, pl. *isällüni* szó szerént am. atyának-om, (‚atyámnak' helyett).

Birtokos *é, éi* és *ék.*

Ez két elemből áll, ú. m. a birtoktárgyra visszamutató *a-* vagy *e*-ből, és a személyre mutató *ő*-ből, mely mint tudjuk *a-* vagy *e*-re rövidül, tehát *a* (vagy *e*) és *e* öszveolvadva = *é,* pl. *ez a ház Péteré* = ez a ház Péter e-e, mintegy Péter az-ja v. ez-je. Így a persza nyelvben is: *áni-ó,* vagy *azáni-ó,* szószerént am. *azza övé* v. *abbeli-je,* úgyhogy azon *án* vagy *azán* (az, amaz) a többi személyekkel is öszvetétethetik, pl. *áni-men* (azza éné vagy énnek), *áni-tu* (azza tenek) stb.

1) Fölveszi a névmódosító ragokat, pl. *ezen ház Palé, amaz Péteré; Pálénak* nád-, *Péterének* cserépfödele van. Ami házunk *Páléval* tőszomszéd, *Péterével* szemközt áll; *Pálé-ban* sokan laknak, *Péterében* kevesen; *Páléért* tiz ezer forintot igértek, *Péteréért* csak ötezeret stb.

2) Járúl birtokragos nevekhez: fiam-é, fiad-é, fia-é, fiunk-é, fiatok-é, fiok-é, fiaim-é, fiaid-é, fiai-é, fiaink-é, fiaitok-é, fiaik-é. E viszonyban szintén fölveszi a névmódosító ragokat: fiamé-ba, fiadé-ra, fiaé-hoz, fiunké-val, fiaitoké-val stb.

3) Midőn többesszámu birtoktárgyra vonatkozik, még *i* ragot veszen föl. „Ezen lovak Pálé-i, nem Péteré-i. Ezen *i* itt is vagy a többes *k* képzőjének csonkúlata, s a föntebbi elemzés szerént tulajdonkép így kellene lennie: Pál-ek-e (= Pál ezek-e v. ezek-je), vagy pedig itt is kettőztetés rejlik, Pál e(z) a(z) ö(vé) = Pál-e-a-i = Pal-é-i.

4) Midőn az *é* birtokraggal ellátott személynév valóságos többesragot veszen föl, családi és más személyt jelentő többes értelmet kap, vagyis jelenti mind azokat együtt véve, kik az illető személylyel vérségi, vagy családi, vagy más társadalmi viszonyban állanak, pl. *biróék, papék, tiszttartóék* = a birónak, papnak, tiszttartónak családja, háznépe; *Farkasék, Fodorék* = Farkas, Fodor nevű ember családja, tehát tulajdonképen biró-é-ök, Farkas-é-ök, vagy biró-é-ak, Farkas-é-ak. Itt van már az *é*-nek valóságos többese. Ez ismét fölveszi a névmódosítókat: a biróék ebe a tiszttartóékét megmarta; Farkaséktól Fodorékhoz ment.

5) Személyragozott nevek után is: uram-ék, uraim-ék, urad-ék, uraid-ék, fiam-ék, fiaim-ék, fiad-ék, fiaid-ék stb.

A személynévmások birtokragozása.

Ez egyes egyedül csak abban tér el személyragos nevek *é* és *éi* birtokragozásától, hogy a személynévmások birtokos *é*-jéhez még saját személyragja is járul: *én-é* és *em, te-é* és *ed,* mi a következő elemzési példákból bővebben kitünik:

Egy birtok, egy személy: (meum, tuum, suum),

én-é-em = eném v. *enyém,* te-é-ed = teéd v. *tiéd,* öv-é-e v. övé-je = *övé.*

Több birtok, egy személy: (mea, tua, sua),

en-é-im = *eny-é-im,* te-é-id = *ti-é-id,* *öv-é-i;*

söt *enyémek* is jó értelemben helyes, úgy mint *Páléi* és *Pálék,* t. i. *enyéi-m* minden némű birtokra viszonyzódik, mint Páléi, de *enyém-ek* csak családra és az énhez tartozó más személyekre: mint *Pálék, biróék* alak. Így van néhutt szokásban: *miénk-ek* is.

Egy birtok, több személy : (nostrum, vestrum, illorum),
mi-é-enk = *miénk,* ti-é-tek = *tiétek,* öv-é-ök = *övéök* v. *övéjök.*
Több birtok, több személy : (nostra, vestra, sua),
mi-é-i-nk, ti-é-i-tek, öv-é-i-k.

A személynévmások tárgyeseti és tulajdonító ragozása.

Az elsö személynévmás az egyes számban : *engemet*, a másodiké : *tégedet,* rövidült alakban : *engem, téged.* — Ezek vagy *ennemet, tennedet* szókból az egyik *n*-nek orrhangbeli *ng*-vé változtával alakúltak át, mi mellett az is harczol, hogy a többi személyek is mind csak utól veszik fel a tárgyeseti ragot : ö-t, mink-et, titek-et, ök-et; vagy pedig Révai nézete nyomán az elsö alapja: *en—em,* a másiké : *te—ed* akképen, hogy ezek is, valamint más személynévmás ragozásban (én vel-em, te vel-ed) középben vették föl a tárgyeseti *t* ragot : *ent-em, te-t-ed,* s lágyítva lett belölök: *endem, tėded,* a *d* pedig *g*-vel rokon levén, mint a halotti beszédben *ge* = *de* : *engem, téged,* s végre a *t* utól kettöztetve (mint ezekben is : öt-et, azt-at, ezt-et) : *engemet, tégedet.* Az *ö* tárgyesete rendes, de kettöztetni is szokták : *ötet,* s tájejtéssel : *ötét,* s ez utolsót szintén kettös elemböl lehet származtatni, t. i. az önálló *ö*-böl és a tagul használt *e*-böl, honnan mindkettöt ragozva, leszen: *öt-ét.* A többesszám elsö teljes személye *mink* tárgyesete: *minket,* a második személy tárgyesetben kettöztetett *ti-tek* : *ti-tek-et*, vagy mint némely tájakon ejtik : *tik-tek-et.* A harmadik személy is szabályos : *ök,* tárgyesete : *öket,* tájejtéssel : *íket.* Eléjönnek mind régi emlékekben, mind mai nyelvben *bennünket, benneteket* szók is, melyek leghihetöbben *minnünket* és *tenneteket* módosúlatai.

A tulajdonító-ragozás szintén úgy történik, mint általán a birtokragozásnál érintettük, hogy utól még saját személyragjokat is fölveszik, de elül a személynévmás csak nyomosbítás esetében marad meg, máskor pedig elhagyatik, pl. (én)*nek*-em, (te)*nek*-ed, (ö)*nek*-i; (mi)*nek*-ünk, (ti)*nek*-tek, (ö)*nek*-ik; miböl következtetjük, hogy a *nek* és minden más névmódosító ragok eredetileg önálló szók valának, ami többeknél világosan ki is tetszik, pl. *én vel-em* = *én fel-em,* a névutók pedig ma is önálló szók.

A névmódosítók és névutók személyragozása.

A névmódosítók és névutók is, melyek a latin *praepositiokat* képviselik, s nyelvünkben mint más altaji nyelvekben tulajdonkép *postpositiok,* vagyis az illetö nevek után ragasztatnak, a személynévmásokkal ismét úgy ragoztatnak, mint a tulajdonító *nek,* és minden birtoknevek azon különbséggel, hogy ezek majd *öt,* majd *három,* majd *kétágu* hangrendet követnek, mint : haj-*am,* fej-*em,* szėm-*ėm,* orr-*om,* ökl-*öm,* haj-a-*tok,* orr-o-*tok,* szėm-ė-*tėk,* ökl-ö-*tök,* haj-*a,* orr-*a,* fej-*e,* szėm-*e,* ökl-*e;* amazok pedig szabályszerüleg *kétáguak.*

Íme a *birtokragozás* és *személyragozás* párhuzamai :

(én) ház-am,	föld-em,	nál-am,	töl-em;
(te) ház-ad,	föld-ed,	nál-ad,	töl-ed;
(ö) ház-a,	föld-e,	nál-a,	töl-e;
(mi) ház-unk,	föld-ünk,	nál-unk,	töl-ünk stb.

Ezen minták szerint a) névmódosítókkal: (én) *benn*-em, (te) benn-ed, (ö) benn-e, (mi) benn-ünk, mintha volna : (én) bensö-m, (te) bensö-d stb.: hasonlók : (én) *r-ám* (=ra-am), (te) *töl*-ed, (ö) *ról-a,* (mi) *vel*-ünk, (ti) ért-etek, (ö) nál-ok. Valamint *ben* helyett *benn,* úgy *be* helyett *bele, hoz* helyett *hozzá* (= hoz-ja-a), *on* helyett *rajt, böl* helyett *belöl* ragoztatik; b) névutókkal : (én) *alá*-am = alám, (te) alá-ad = alád, (ö) alá-ja, (én) *alatt*-am, (te) *elött*-ed, (ö) *között*-e, (mi) *mellé*-enk = *mellénk,* (ti) *által*-atok, (ö) *szerint*-ök stb. *Fölé*-je, *elé*-je és *közé, hegyé,* így is divatosak : föli-be, elé-be vagy elei-be, hegyé-be, közinkbe, melyekben be = *ve*, (mely van a ho-va, to-va, szókban is). De azon különösségök van, hogy az elsöbb személyragok a *be* ragocska elé jönnek, pl. elé-m-be v. elö-m-be, elé-d-be v. elö-d-be, elé-nk-be v. elö-nk-be, elé-tek-be v. elö-tök-be és

ele-j-ök-be, mint a finnragozásban. De némelyek így is használják : elib-ünk. Így *fölénkbe* vagy *fölibünk*, de egyes személynél általán, több személynél tetszés szerént *fej* szóval pótoltatik : *fejem fölibe, fejed fölibe, fejünk fölibe* stb. *Hegyémbe* vagy *hegyembe* stb. szokatlanok. *Közé*, értelménél fogva csak több személylyel tétethetik össze : *közénkbe* v. *közinkbe, közitekbe, közikbe ;* de : *közénk, közétek, közéjek* is. *Nélkül* (= nál-kül), maga elébe veszi ismét a *nál-t*, és pedig személyragozva : nálam nélkül, nálad nélkül; használják a másik módon is : nélkül-em, nélkül-ed stb.

Az *-n* (on, en stb.)-vel kapcsoltak, mint *alul, belül, felül, túl* stb. csak az *n* helyettesét vagyis *rajt* törzset személyragozzák : rajtam alúl (más : alólam), rajtunk túl stb.

Ezekben foglaltuk egybe, egy rendszerbe azon elveket, melyeket szemünk elött tartánk vala e szótár készítésében. Bővebb és részletesb tárgyalásuk a szótári egyes czikkekbe tartozik.

Pesten, 1862. évben.

Czuczor Gergely. **Fogarasi János.**

A.

A, kisd. alakban *a*, első bötü a magyar ábéczében, honnan átv. ért. jelenti az ismeretek első elemi, vagyis legalsóbb fokát, e közmondás szerint: *Még az öreg A-t sem ismeri.* Hangmértéke időmozzanatra nézve a hosszu *á*-nak felét teszi, vagyis a mértékes versezetben egy hosszu *á* két rövid *a*-val ér föl, p. ār-ădă, tăkă-rás, mely viszony a hosszu és rövid hangzók között általános. Kiejtése különféle tájszokások szerint több árnyalatú, majd nyiltabb majd kerekdedb, majd öblösre gömbölyödő ajakkal. Legtisztább az, mely mintegy közép arányt tart az éles ejtésü szláv, és az igen öblös száju pórias vagy hiencz-német között, vagyis azon magyar vidékeken divatozó, melyek lakosi se a szláv se a német elemmel vegyítve vagy közvetlen érintkezésben nincsenek. Egyébiránt a tiszta hangoztatású rövid *a*-nak is két nemét különböztetjük meg, t. i. egy *nyiltabbat* és egy *zártabbat.*

A *nyiltabb a*-nak két ismertető jellege van, 1) hogy a zártnemü *o*, *u* hangzókkal tájejtés szerint sem szokott váltakozni, p. e szók gyökeiben: *ag, agg, agár, agy, agyar, aj, ajt, ajtó, ajak, ajándék, akad, akar, arasz, arany, aszik, aszal, asszony; babuk, babukkol, bagoly, baktat, bakó; csa, csavar, csacsog, csacska, csahol, csattan, csata, csattog, csatang; czaf, czafat, czafrang; dacz, daczol, daczos, dal, dalol, dana, daru, darvas; fa, facsar, fagy, fagyú, fak, fakad, fal,* ige és név, *fan, fazék; gabona, gacs, gacsaly, gadócz, galy, gajmó, galand, galád, garat, gazda; gyagya, gyak, gyan, gyanánt, gyanú, gyarat, gyarap; habsol, had, haj, hajadon, hajlik, hajt, hal* név, *halas, halász, halad, hall, halom, has, hasad, hat* ige és számnév, *hatalom, hattyú, ha, haha, hahota, haza, hazug; jaj, jajgat, jargal; kacz, kaczag, kacza, kaczor, kaczér, kacsa, kajcs, kajcsos, kajsz, kajsza, kajtár, kajtat, kalauz, kaláka, kalán, kalinkó, kalantyú, kalimpázik, kalisztál, kalóz, kamat, kanaf, kankalék, kapcs, kar* (mennyiben lejttársa *ker*, mint *karing, kering*), *kattog; laboda, lafog, lafancz, lajha, lak, lakat, langy, lanka, lankad, laska, lazsnak, lasnú; macska, magas, majom, majzol, malacz, marad, mart, maszlag; nagy, nadály, nap, nyak, nyaf, nyafog, nyaviga, nyal, nyargal; pajkos, paizs, pajta, pajtás, pala, palaczk, pandal, paripa, parittya, parlag, part, pata, patél, patkó, patt, pattan, patvar, pazar; ra, rajt, rab, rak; saj, sajog, sajka, sallang, sajnál, sajt, sajin, salap, sanda, sanyar, sarab, sarabol, sarol, sarló, sas, satnya, sav, savany, savik, savó; szab, szabad, szag, szajkó, szak, szakócza, szap- szapoly, szapu, szapora, szar, szarka, szarú; tag, tagad, tajték, takony, tacskó, tan, tana, tanórok, tanya, tar, tarka, tart, taré, tarj, taval; vaczog, vad, vadon, vaczkor, vahákol, vaj, vak, vakandok, vakar, vakarcs, valag, vanyiga, var, varancs, varangy, varr, varga, vargánya, varjú, vas, vaszora, vaskos; zab, zabola, zagyva, zaj, zaklat, zakota, zavar, zacskó; zsarát, zsarol, zsarnok.*

Ezek közöl némelyek és a következők többé vagy kevésbbé elterjedt szokás szerint nyilt *e*-vel váltakoznak, u. m. *aha ehe, alafa elefe, ana ene, mama eme, apad eped; bacza becze, barka berke, barkócza berkenye, bakog bekeg; csal csel, csala csele, csalavandi cselevendi, csalafinta cselefente, család cseléd, csamcsog csemcseg; csapzik csepzik, csarit cserje, csattan csetten, csata csete, csak csekély; czafra czefre; dana dene, dagad deged, dali deli, dara dere dercze; fakad fekély; gaz gezemicze, galagonya gelegenye; gané geny, gagyog gegyeg; habog hebeg, habatol hebetel, habahurgya hebehurgya, hadar, heder, haj hej, hanyag henye, harsog herseg; kahácsol kehécsel, karika kerék, karingós keringös, kapaszkodik kepeszkedik* vagy *gebeszkedik, kalantyú kelentyű, kavar kever, lap lep,* honnan *lappan leppen, laponyag lepenyeg, lapottya lepény; makog mekeg; nap nep* az ünnep szóban, *nyal nyel, nyafog nyefeg, nyakgat nyekget; pamacs pemet, patécs petécs, palol pelel; rakottya rekettye; sajdít sejdít, sarkantyú serkentő, sanyar senyv, sarjú sereng; szamócza szemöcze, szakócza szekercze, sza sze,* mint *no-sza ne-sze; talabor terepély, tapos teper, tapiczkol tepiczkel; vakota fekete, varsa verse,* 2) hogy hangrendi párhuzamos társa nyilt *e*, nevezetesen a képző és viszonyító ragokban, u. m. a) e névképzőkben, *aj ej* : soh-aj, mor-aj, csör-ej, zör-ej; *alom elém,* (az elsőbb *e*) : irg-alom, jut-alom, kér-elém, tür-elém; *ap ep:* al-ap, gyar-ap, ker-rep, ül-ep; *any eny* : ar-any, hig-any, viz-eny, mir-eny; *asz esz* : horp-asz, dob-asz, rek-esz, pöff-esz; *atag eteg* : lankatag, herv-atag, leng-eteg, förg-eteg; *atal etel* : hivatal, rov-atal, jöv-etel, men-etel; *atlan etlen* : ház-atlan, vár-atlan, nép-etlen, kér-etlen; *at et* : lát-at, mond-at, szür-et, üt-et; *talan telen* : nyug-talan, untalan, hír-telen, szün-telen; *ka ke* : szál-ka, sós-ka, csip-ke, tüs-ke; *csa cse* : szár-csa, tó-csa, vér-cse, kenö-cse; *dad ded* : karcsu-dad, kicsi-ded, körös-ded, stb; b) igeképzökben : *ad ed* : ap-ad, loh-ad, ep-ed, süpp-ed; *aszt eszt* : ap-aszt, loh-aszt, ep-eszt, süpp-eszt; *an en* : csatt-an, patt-an, rett-en, döbb-en; *ant ent* : csatt-ant, patt-ant, rett-ent, döbb-ent; *at et:* járat, mul-at, nyir-et, öl-et; *tat tet* : jár-tat, foly-tat, vitet, ül-tet; *hat het* : jár-hat, foly-hat, vi-het, ül-het; *dal del* : szab-dal, fur-dal, szeg-del, tör-del; akodik, ekėdik : mar-akodik ver-ekėdik; *akozik ekėzik* : vár-akozik, gyül-ekėzik; *aszkodik eszkėdik* : rug-aszkodik, er-eszkėdik, stb; c) határzókban : *an en* : bátr-an, okos-an, szép-en, bölcs-en; *lag leg* : futó-lag, utó-lag, elő-leg, kellő-leg; *ta te* : hajdan-ta, leány-ta, régen-te, füen-te; d) névviszonyító ragokban: *ba be* : ház-ba, ól-ba, hely-be, öl-be; *ban ben* : házban, ól-ban, hely-ben, öl-ben; *nak nek* : vas-nak, húsnak, réz-nek, kő-nek; *val vel* : fá-val, hó-val, lé-vel, kö-vel; *abb ebb* : igaz-abb, okos-abb, mély-ebb, bölcs-ebb; *an en* : hárm-an, nyolcz-an, het-en, öt-en; *at et* : falak-at, borok-at, erek-et, örök-et; *ta te;*

hatszor-ta, hétszer-te, ötször-te; *van veŋ :* hat-van, nyolcz-van, öt-ven, het-ven; e) személyragozott névviszonyítókban : *am em :* nál-am, ról-am, vel-em, tőlem; *ad ed :* nál-ad, ról-ad, vel-ed, től-ed; *a e :* nál-a, ról-a, vel-e, től-e. f) személyragozott névutókban : *am em :* iránt-am, miatt-am, helyett-em, fölött-em; *ad ed :* iránt-ad, miatt-ad, helyett-ed, fölött-ed; *a e :* iránt-a, miatt-a, helyett-e, fölött-e, stb; g) bizonyos idő és személyi igemódosítókban : *asz esz :* tart-asz, hord-asz, teng-esz, dönt-esz; *nak nek :* jár-nak, áll-nak, kel-nek, ül-nek; *am em :* járt-am, állt-am, kelt-em, ült-em; *ak ek :* járt-ak, állt-ak, kelt-ek, ült-ek; *anak enek :* járt-anak, állt-anak, kelt-enek, ült-enek; *jak jek :* jár-jak, áll-jak, kel-jek, üljek; *ja je :* jár-ja, áll-ja, kel-je, ül-je, stb.

A *zártabb a* közép helyet foglal el a nyilt *a* és *o* között, melynek ismertető jellege, hogy nyilt *e*-vel aligha, vagy igen gyéren, ellenben *o*-val, sőt ennek révén néha a távolabb eső *u*-val váltakozik, milyen részint a régi nyelvemlékek, részint az élő nyelvdivat tanusága szerint, több gyökszóban előfordúl u. m. a névhatározó és mutató *a*, *az*, mely a távolra mutató *oda*, *ott*, *olyan*, *onnan*, szókkal rokon, s a régi hal. beszédben *oz*, továbbá ezek : *aba oba*, *ad od*, (a hal. besz. *odutta* = *adotta) adu odu udu* vagy *adv odv udv*, *alik alszik*, *alut olt*, *alaj olaj*, *alma olma*, *arat ort*, *al ol*, *alsó olcsó*, *arló orló olló*, *arcz orcz*, *avik ovik*, *avas ovas*, *avúl ovúl ; bab bob boborcsó*, *bagár bogár bugár*, *baglya boglya buglya*, *bagrács bogrács*, *bahó bohó*, *baj boj* honnan *bajnok* és *bojnyék* (mint a latin *latro* eredetileg zsoldos vitéz, utóbb rabló, zsivány), *bakancs bokancs*, *balga bolond*, *bankó bunkó*, *baraczk boroczk*, *barona borona*, *barázda borázda ; csalán csolán*, *csarnok csornok*, *czandra czondra ; dabrocz dobrocz*, *dancs doncs ; falu folu*, *falka folka*, *fanyar fonyar* vagy *vonyár*, *far for*, *fartat fortat*, *farag forgács*, *farkas forkos*, *fancsika foncsika*, *fancz foncz*, *fanyalog fonyolog; gyap gyapju*, *gyop gyopár; hav hov*, *havas hovas*, *hajnal holval*, *hal hol*, *halt holt*, *hambár hombár*, *hamu homu*, *hancsék honcsok*, *harag horog*, (hal. besz. *horoguvék* Isten)*; javas jovas*, *javít jovít ; kakas kokas*, *kamasz kumasz*, *kan kon* honnan *kanász* és *kondás*, *kany kony kuny*, *kanyúl konyúl kunyorog*, *kapacz kopasz*, *katyfol kotyfol*, *kacs kocsány*, *kaczagány koczogány*, *kaczor koczor*, *kapó kopó*, *kapar kopor kupor*, *kaponya koponya*, *kas kosár ; labda lobda*, *lam lom*, *lampos lompos*, *latyak lotyok ; mast most*, *madár modár*, *mag mog*, *magyal mogyal*, *magyaró mogyoró*, *magyar mogyar*, *magam mogam*, *makog*, *mokog*, *marj morj*, mar, marczona, *mor mordiás*, *maszat moszat*, *matóla motóla*, *matring motring*, *makacs mokány ; na no ; paszkoncza poszáta*, *pakrócz pokrócz*, *pank ponk*, *pagyász pogyász*, *palaska poloska*, *pampuska pomposka*, *parancs poroncs*, *parázs porázs porgol*, *pacskol pocskol*, *patyol bogyol ; ragasz rogosz*, *randa ronda*, *paranda poronda*, *ragya rogya*, *ragyiva rogyiva*, *ravasz rovasz*, *ravatal rovatal*, *rakoncza rokoncza ; sajtó sotó sutú*, *sank sonkoly*, *sarok sorok ; szatyus szotyka*, *szatyor szotyor*, *szalma szolma ; tahonya tohonya*, *ta to*, *tal tol*, *taliga toliga*, *tasz tosz*, *taszít toszít*, *taszigál toszigál tuszkál*, *tak takar tok tokmány*, *tap top*, *tapos toppan*, *taporján toporján*, *tarló torló ; vatorász votorász*, *vala vola*, *nevala nevola*, *varty vorty ; zamáncz zománcz*, *stb.*

A képzőkben és viszonyító ragokban oly szók után, melyek hangzója hosszu *á*, mely esetben a tájejtés az általánosb *a* helyett *o*-val él, p. nád-ak nád-ok, nád-at nád-ot, nád-am nád-om, nád-as nád-os, nád-az nád-oz, nád-al nád-ol, nád-acska nád-ocska; vár-tam vár-tom, talál-jam talál-jom, áll-nak áll-nok, vigyáz-tak vigyáz-tok. Hangrendileg vékonyhangon megfelel neki a zárt *ė*, p. tár-*ak* tér-*ėk*, vár-*am* vér-*ėm*, tár-*as* tér-*ės*, s mennyiben tájejtéssel *o*, párhuzamos társa leszen *ö* : tár-*ok* tér-*ök*, vár-*om* vér-*öm*, tár-*os* tér-*ös*. Ilyenekben a ragok *a* hangzója gömbölyűbb, mint egyebekben, p. ezekben : fal, fal-ak, fal-at, fal-am, fal-as, fal-az, fal-acska, melyet a tájejtés sem szokott *o*-ra változtatni.

Midőn az *a* gyökhangú szó ikeríttetik, ikertársa *i* vagy *e* hangzót veszen föl, s kicsinyítő jelentésü, p. billeg ballag, csihel csahol, tipeg tapog, dirib darab, filit falat, giz gaz, kipked kapkod, lifeg lafog, nyifeg nyafog, dene dana, dere dara, hetel hatol, keczet kaczat, kever kavar, csele csala stb.

A 1), távolra mutató szócska, mely bizonyos távolságra vonatkozó szóknak mintegy nyomatékot ad, p. ott van a! oda menj a! olyan a! úgy a! ellentéte a közelremutató *e* : itt van e! ide jöj e! ilyen e! így e! Előtéve *m* toldalékot vesz föl, s az illető mutatóval egyesűl : *amott* (= am-ott), *amoda*, *amolyan*, *amúgy*, *amonnan*, valamint a közelre mutató *e* is : *emitt*, *emide*, *emilyen*, *emígy*, *eminnen*. A *hol* előtt csupaszon marad : a hol a! és igy : e hol e! Utótéttel *n* toldatot kap : *ott-an*, *oly-an*, *úgy-an*, *onn-an ;* elülhátul toldva : *amottan*, *amonnan*, *amolyan*, *amúgyan ;* ellentétek : *emitten*, *eminnen*, *emilyen*, *emigyen*. Ezen zárt *a* rokon azon *o*-hoz, mely az *ott*, *oda*, *onnan*, *oly*, *úgy* (ógy) távolítókban rejlik, s ellentéte *e* azon *i*-hez, mely az *itt*, *ide*, *innen*, *ily*, *így*, *ihol* mutatók alaphangját teszi, honnan a régi nyelvben : *ett*, *ede*, *ennen*, *ely*, *ehol*.

A 2), névelő, önhangzóval kezdődő szók előtt toldva *az*, p. a király, az úr; terjedt régi nyelvszokásból, de mai tájejtés szerint is mássalhangzó előtt is gyakran marad *az*, p. az királyt megkoronázzák; éljen az magyar, az haza! az cseh király, az menyekezőnek használatosságát, az tatároknak (Margita legenda); de már a bécsi codexben is elmarad a *z* : a birák, a földön, a némberi, a te néped, a mely föld, stb. Másokban pedig gyakran *h* szellet váltja fel azt : ah zsidó népekről, ah Farahó király, ah napnyugat felé stb. (verses krónika 1538-ból Farkas Andrástól, és szinte a debreczeni legendás könyvben, noha itt más véghangzók is fölveszik azt, de a mit Farkas Andrásnál csak *z* helyett találunk). Eredetre és alapfogalomra nézve a fentebbi mutatóval egy, mennyi-

ben a névelő mintegy rámutatva határozza meg az illető nevet. A mutató névmás *az* abban különbözik tőle, hogy a névelő csupán határozó, emez pedig bizonyos meghatározott személyt vagy dolgot képvisel, p. más jelentése van e mondatban : *az ember halandó*, és ebben : *az ember* (= az ott ember) *nem pedig majom;* hasonlóan más : *a ló szép állat ;* és *az ló, nem szamár.* Bővebben l. *Névelő*, és *Az* mutató névmás.

— A (3), az egyes harmadik személynévmás (ő) módosított alakja, és pedig 1) a birtokragozásban, mélyhangú nevek után, mint : bor-a, lov-a, haj-a, zug-a ; hosszú *á* után zártabb hangú : ház-a (o), láb-a (o), nyál-a (o). Vékonyhangú párhuzamos társa nyilt *e*, vagy, tájejtéssel, zárt *ë* : méz-e, lép-e, csőv-e, tej-e, nyüg-e. Ezekben az *a e* szorosan véve személyre vonatkozik, s a tárgymutató rag kimarad, de előtűnik a *ja je*-féle ragozásban, mely elemezve = *i-a i-e* : p. kar-j-a, dob-j-a, epé-j-e, kecseg-j-e. 2) a határozott alakú (vagyis tárgyilagos) igeragozásban, majd tárgymutató nélkül, mint : várt-a, tolt-a, majd nyilván tárgymutatóval : vár-j-a, tol-j-a, várand-j-a, toland-j-a. Midőn a tőigének idő- vagy mód-képzője szinte *a* végzetű, ezzel egyesülve hosszú *á*-t alkot : vár-á = vár-a-a, tol-á = tol-a-a, vár-ná = vár-na-a, tol-ná = tol-na-a. Régiesen : várá-ja, tolá-ja, várná-ja, tolná-ja, s tulajdonképen ez az eredeti alak, mert a *vára* és *várna* igetőkben *a* az idő- és *na* a módképző, ezekhez a határozott formában járúl, először a tárgymutató *i* vagy *j* : vára-j, várna-j, azután a személyrag *a* : vára-i-a, vár-a-j-a, várna-j-a, s megnyújtva : várá-j-a, várná-j-a. Hasonló párhuzamos eljárással a magashangúakban : veré = vere-j-e veré-j-e, verné = verne-j-e verné-j-e. Hogy az *i* vagy *j* a tárgyat mutatja, vagyis mint tárgymutató világosan a személyragtól külön előtűnik, kétségtelen ezen alakokban : ver-j-ük, ver-i-tek, ver-i-ök, vár-j-uk, vár-j-átok (= vár-ja-atok), vár-j-ák (= vár-ja-ak), mindenütt a jelentő módban. Ezen *i* vagy j, mint tárgymutató némely személyben és időben eltűnik ugyan, de nem tűnik-e az el ezekben is : mondan(i)om, mondani od, mondan(i)unk, mondan(i)otok ? és ki tagadhatja, hogy épen úgy bennök rejlik az azokban is, mint világosan kiejtjük és írjuk ezekben : mondania, mondaniok ? L. bővebben : SZEMÉLYNÉVMAS.

— A (4), időrag, mely mélyhangú igékből úgynevezett félmúltat képez : száll-a, jár-a, gondol-a, mutat-a, mely egyszersmind a harmadik személyt is rejti magában, mely a többesben *an* (=ön) alakban tétetik ki : járának = jára-an-ak (jára—önök), szállának = szálla-an-ak (szálla-önök), épen úgy, mint a többi időkben : járnak = jár-önök, jártanak = járt-önök, járjanak = járj-önök, járnának = járnaönök. A magashanguakban párhuzamos társa *e* : kel-e, tör-e, ül-e, honnan, kelének = kele-önök, törének = töre-önök, ülének = üle-önök. Ugyanez a határozott igeragozásban köz nézet szerint a tárgymutató *a* alakban tétetvén utána, ezzel összeolvadva hosszú *á*-t alkot : láta-a látá, monda-a mondá, és így a többesben, láták = láta-a-ak = láta-a-ők, mondák = monda-a-ak = monda-a-ők ; hanem a tárgymutató itt is inkább *i* vagy átváltozva *j*, mint a jelen időben, mert *látá*, régiesen : láta-i-a vagy láta-j-a, mondá = monda-i-a vagy monda-j-a, *hallá* = halla-i-a = halla-j-a (= halla-v-a, a régi halotti beszédben). Így az óhajtó módban is *látná* = látna-i-a = látna-j-a, mondaná = mondana-i-a = mondana-j-a. V.ö. — A (3).

A párhuzamos magashanguakban : vere-e vagy vere-i-e = veré, üte-e vagy üte-i-e = üté, verne-e vagy verne-i-e = verné, ütne-e vagy ütne-i-e = ütné, a többesben : vere-i-ők = verék, üte-i-ők = üték, verne-i-ők = vernék, ütne-i-ők = ütnék, úgy hogy régente valóban is megvolt : verné-j-e, ütné-j-e, veré-j-ek, üté-j-ek, verné-j-ek, ütné-j-ek.

A mi magát az *a* időragot illeti : Révai véleménye szerint ezen időképző eredetije : *va*, melyből *van, val, vagy* létige törzse is fejlődött ki, s a *v* elhagytával lett volna puszta *a*, magashangon *e*, miszerint *lát-a* = lát-va = lát-vala. Azonban itt azon nehézség áll elő egy részről, hogy *va* gyök magában semmiképen nem jelent múlt időt, más részről épen a *vala* szóban levő *a* rag az, a miről itt szó van ; mindig fenmarad tehát azon kérdés : hát a *vala* szóban, vagyis ennek *a* ragában, hol vette magát a múlt idő fogalma ? Mennyiben t. i. e rag múlt időt képez, mely bizonyos távolban áll tőlünk : valószínűnek tartjuk, hogy ezen *a* rokon a távolra mutató *a* hanggal (l. A 1.), s tovább fejlődve a távol levő időnek, vagyis a múlt kornak fogalmát magában rejtő *ó*, vagy *av* szóval, melyből *avúl*, *avik* is stb. származtak. Alapfogalomban, valamint hangban, egyezik ezzel az elölehes *ha*, mely először jelent általán időt, p. *né-ha, vala-ha, so-ha, minden-ha*, másodszor különösen múlt, régi időt, ezekben : *hajdan*, elemezve *ha-idön*, azaz régi időben, és *hái-bái*, mely túl a Dunán régit, ócskát, elavúltat jelent ; p. *háibái* (régi) *irományok.* E szerint e múltképző legeredetibb s egyszerűbb alakja *a*, mely általában távolba mutat, tehát távolt jelent s a magashangú igék után a hangrendhez alkalmazkodva *e*-re változott. Megemlítendő még, hogy a szanszkritban az *a*, a görögben pedig *e* augmentum épen az imperfectumnak is jellemzője, mint a magyar félmúltban ; a persában pedig a múlt időhöz minden számban és személyben *i* járúlván, azt tartós és viszonyos múlttá teszi, mi általános és igaz jellemes jelentése a legtöbb úgynevezett imperfectumoknak a nyelvekben.

— A (5), az *ö ó* rag, mint részesülői képző módosított, illetőleg rövidített alakja, mely képez részint fő-, részint mellékneveket 1) élő igékből : csusz-ó csusz-a, csoroszl-ó csoroszl-a, húz-ó von-ó, húz-a von-a, mond-ó mond-a, csal-ó csal-a ; magas hangon *e*: szül-ő szül-e,teremt-ő teremt-e, üdvözít-ő üdvözíte; különösen gyakorlatos igékből, melyekben a *g*, *k*-ra változik, egyúttal gyakran kihagyatván az előző önhangzó, mint : fürg-ő fürg-e, sürg-ő sürg-e, leng-ő leng-e, csireg-ő csirk-e , czineg-ő czineg-e, vagy czink-e, csacsog-ó csacsk-a, locsog-ó locsk-a, bugyog-ó bugyog-a vagy

bugyka; e nyomon elemezhetők több állatok *ka ke* végzetű nevei, mint: róka, csóka, pulyka, szarka, szalonka, macska, sőt más nemüek is, p. szürögő szürke, csipegő csipke, röpögő röpke, szotyogó szotyka stb. 2) elavult vagy szokatlan igekötőkből: sundabunda (nem török szó) = súnyóbujó, ronda = rontó (szenvedőleg), kajla = kajló, vizsla = vizsoló, hinta = hintó, hetlekotla = hetlőkotló, bodza v. bogyza = bodozó vagy bogyozó, eme = emő, zsenge = zsengő, nyurga = nyurogó, karika = karigó, karogó, guriga = gurogó. 3) hangutánzó igegyökökből: dud(og) dud-a, zen(eg) zen-e, bon(og) bon-a, toty(og) toty-a, nyif(og) nyif-a, szip(og) szip-a, gyagy-(og) gyagy-a, dad(og) dad-a; hasonlóak: lib-a kuty-a, csib-e, pip-e, zsizs-e stb.

Több helynevekben az *i* milységnévi képzőrag előtt az *ó*-nak átváltozása, változéka: Ardó, Arda-i, Csurgó Csurga-i, Brassó Brassa-i, Makó Maka-i, Szikszó Sziksza-i, valamint a magashangúakban párhuzamos társa *e* az *ő* változéka: Szendrő Szendre-i, Jenő Jene-i, Döbrő Döbre-i. E hangrendet követi más nevekben is a birtokragok előtt: hordó horda-ja, horda-im, horda-id, horda-i, ajtó ajta-ja, ajta-im, ajta-id, ajta-i; velő vele-je, vele-im, vele-id, vele-i; szőlő szőle-je, szőle-im, szőle-id, szőle-i.

Számos fő- és melléknevekben a tulajdonságot vagy milységet jelentő *ó- ú*-nak, és az *e* hangrendileg *ő- ű*-nek felel meg, milyenek: csig-a, szucz-a, ragy-a, bok-a, csup-a, dar-a, kor-a, koh-a, cser-e, pisz-e, heny-e stb. A megrövidített keresztneveknek némi nagysági, öregségi árnyalatot kölcsönöz, mint: Gyur-a, Józs-a, Mis-a, Pist-a, kicsinyítve: Gyur-i, Józs-i, Mis-i Pist-i; így Kata, Panna, Jucza, Kati, Panni, Juczi stb.

— A (6), csupa kihangzásféle toldalék, mely az illető gyök vagy törzs értelmét nem módosítja, p. szigony-a, rapos-a, ap-a, any-a, báty-a, zúz-a (a tiszai vidéken, mely a Duna mellett: zúz); ilyenek a göcsei nyelvjárásban: máj-a, szarv-a, fenhangú szóknál: méh-e, melyek aztán így ragoztatnak: méhije,* májája, szarvája. Ily vidéki szójárást követett Béla király névtelen jegyzője is némely szókban, mint: hetü, őse, Erdély-ü stb., a mi onnan is megtetszik, hogy sok idegen neveket is ily toldattal ír: Ecilburgu. A hasonlókból vett állítás tehát, hogy a magyar gyökszók régente kéttagúak voltak volna, nincs igazolva, mert ily szójárás ma is divatozik, valamint általában minden régi emlék, irója tájbeszédének jellemét hordozza, de a mi általános szabályt nem alkothat.

A! isz. mely különféle kedélyállapotot fejez ki, s értelmét a hangoztatásból ismerni meg. 1) Meglepetésre, megütközésre, véletlen benyomásra mutató, illetőleg figyelmeztető. *A! mily zajt hallok! A! mintha ágyudörgést hallottam volna! A! mit látok!* 2) Boszu-, harag-, nemtetszés hangja. *A! ne alkalmatlankodjál! A! ne beszélj!* 3) Makacs tagadási hang. *A! a!*

AB (1), több helynév gyöke, u. m. Aba, Abaliget, Abács, Abád, Aba-ujvár, Abaj-homok, Abara, Abod, Abód, Ablancz, Abda, Abony, Abos. Eredeti jelentése meg nem határozható, mennyiben csak régi oklevelek nyomán lehetne meghatározni, ha azon helynevek a régit, ót (av-at), apát, vagy pedig a *hab*-ot jelentő *ab*-tól, vagy végre egészen ismeretlen s kiavúlt ily hangu gyöktől kapták-e neveiket.

AB (2), elvont gyök, melyből a festetlen, szürnemű durva fehér posztót jelentő *aba* származott, l. *Aba;* 2. Valószinű, hogy az eredetileg tajtékot (spuma) jelentő *hab* szóval egyeredetű, mennyiben a hab színe rendesen fehér. V.ö. HAV, HÓ, és ABÁROL.

AB (3), az összetett *abajgat* igének gyökíze, s kergetve űzve távolító jelentése van. L. ABAJGAT.

AB (4), elvont egyszerü gyök, melyből kihangzással lett az elavúlt *aba*, kemény ajakhanggal *ap*, *apa*, régiesen *ob*, *oba*. Rokonai a héber *ab*, török *aba*, hell. *ἄββα, πάππος*, arab *abon*, aram *abo*, s több más nyelvbeli hasonló szók. Alapérteményben egyezik vele a régi korra vonatkozó *av ov*, melyből *avúl ovúl*, *avas ovas*, *avar*, stb. származtak. Mennyiben a régi kor a jelentől távol áll, végelemezésben, rokonai a távolra mutató *a*, és a távolító, elüző *ab*. V. ö. AP APA.

— AB, névképző, mely elavúlt és élő gyökökből főneveket képez; magashangon *eb*, megnyújtva *áb*, *éb*, p. dar-ab, kasz-ab, sar-ab, ter-eb, ver-eb vagy ver-éb, ger-éb, has-áb, nyal-áb. Bővebben l. —B mint névképző, rovat alatt.

ABA (1), elavúlt szó, most *apa*, honnan a harmadik magyar király neve *Aba Sámuel*, minthogy a népnek mint kegyes atya különösen kedvezett vala. A névtelen jegyzőnél: *Oba*, „pro sua pietate *Oba* vocabatur." Ettől vette nevét *Aba-Újvár* is.

ABA (2), helyek neve, ú. m. falué Fehér megyében s pusztáké Komárom- és Szabolcsban. A régiségben *Oba*, *Haba* (Magyar Nyelvkincsek, Jerneytől).

ABA (3), festetlen (fehér), durva, szőrféle szövet, honnan *abaposztó*, *abaköntös*, *abaköpönyeg*, *abanadrág*, ily kelméből készített szövet- illetőleg öltözéknemek. A föntebbi *ab* (l. *Ab.* 2.) elemzése szerint am. *haba* vagy *hava*, vagy is *hab-*, *hav*-szinű t. i. szövet. *„Azon leczke alá fogják a bársonyt az abával."* (Faludi).

„Ázsiából jött dicső eleink,
Párduczbőrös, kalpagos őseink,
Ha egy *abaposztó* mentét vettek,
Abban becsülettel megvénhedtek."

(Népdalok II. kötet, 249. lap).

A török nyelvben szinte meg van, s Hindoglu ekkép magyarázza franczia nyelven: *drap turc très gros* (igen durva török posztó). A persában *ábaft* Vullers szótára szerint: panni genus crassum et spissum; s magáról a szóról Vullers azt mondja az *á* (hosszú á) ‚talán' az *a* (rövid *a*) alpha privativum helyett, mintha volna: *non (bene) textum*, — t. i. *baft* vagy *bafte* szószerint annyi mint szövött, szövet. De egy az, hogy az alpha privativum, mely különben is ritkán jön elő a persában, itt rövid *a* szokott lenni; más az, hogy a ‚bene' szó csak oda képzeltetik az összetételbe, de valósággal nem létezik abban; nem volna-e tehát

egyszerűbb és helyesebb azt mondanunk (hisz ha a magyarról nem akarunk tudni, ott van, mint imént látók, a törökben is) : *aba-baft* (azaz aba-szövet) = *abbaft* = *ábaft*. Általán a persában számtalan scytha, illetőleg turáni vagy túri — („Túr, nomen regni Turán" — Vullers) és médiai (ékiratilag : mádi) elem foglaltatik.

ABÁCSFALVA, (Abács-falva), falu Udvarhely székben. Helyragokkal: *Abácsfalvá-ra, —ról, —n.*

ABÁD, falu Heves megyében. Helyragokkal : *Abád-on, —ra, —ról.* Régen *Obod, Abuad.*

ABAFALVA, (Aba-falva) helység Gömör megyében. Helyragokkal : *Abafalvá-n, —ra, —ról.*

ABAFÁJA, (Aba-fája) falu Torda-megyében. Helyragokkal : *Abafájá-n, —ra, —ról.*

ABAFINÁL, (aba-finál) áth. múlt *Abafinál-t.* Székely tájszólással, a gyermeket vesszővel, vagy más embert is bizonyos ütleggel derekasan elver. Eredete homályos, és öszvetett szónak látszik, talán az űzést, üldözést jelentő *abaj* és *fenyít* (fenyél) elemekből mó-dosítva, miszerint ennyit tenne : *üldözve fenyít.* Vagy talán valamely verekedő, kegyetlenkedő *Abafi, Apafitól* vette eredetét?

ABAHÁZA, (Aba-háza) puszta Zemplén megyében. Helyragokkal : *Abaházá-n, —ra, —ról.*

ABAJ, elvont törzse 1) a gyak. *abajg, abajgat* származékoknak, l. ABAJG ; 2) *abajd, abajdocz,* szóknak, l. ezeket.

ABAJD, fn. tt. *Abajd-ot.* Valamely árúnak tisztátalan, belekeveredett részei (Fusti). Az *abajdocz*-tól elvont újabb alkotású szó.

ABAJDOCZ v. ABAJDÓCZ, (abajd-ocz) mn. és fn. tt. *abajdocz-ot.* Mondjuk holmi terményekről, nevezetesen gabona-nemüekről, melyek másnemüek-vagy fajuakkal kevervék, elegyítvék, p. búza és rozs, különféle fajú káposzta, stb. Szélesb ért. holmi keverék, zagyvalék, öszve nem illők vegyüléke. Átv. ért. különféle fajú, nyelvű népek, emberek sokasága, vagy a mi vérkeverés által elfajúlt, elkorcsosodott. *Abajdócz népek, lakosok. Abajdócz csőcselék.* Székelyes tájejtéssel: *abajnacz,* gőcsejiesen : *abanajcz.* Alapértményénél fogva úgy látszik, hogy gyökre nézve a *habar* igével egyezik, mintha volna *habardócz*, azaz, öszvehabart, kavart, zavart valami. Képzésre nézve hasonlók hozzá : *gombócz,* gombalakú tésztásétel, *darócz,* darabos, durva szövet, *vadócz,* vadzab, *martalócz.* Az *ocz* vagy *ócz* képző *os*-ból változott át, mintha volna : *abajdos;* így *korpacz* am. *horpas, gömböcz* am. *gömbös.*

ABAJDOCZBABÓ (abajdocz-babó) ösz. fn. A sárgababó faja, melytől abban különbözik, hogy szára felálló, vitorlája szőrös, pálhái zöldek. (Vicia hybrida). V. ö. BABÓ.

ABAJDOCZBÚZA, (abajdocz-búza) ösz. fn. Más gabona-fajjal, például rozszsal kevert, vegyített, kétszeres búza.

ABAJDOCZKÁPOSZTA, (abajdocz-káposzta) ösz. fn. 1) különféle fajú káposzta-termény öszvevegyítve, 2) l. TÁTORJÁN.

ABAJDOCZOS, ABAJDÓCZOS (abajd-ocz-os) mn. tt. *abajdoczos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Abajdocz fajokból álló, kevert, vegyített, vagy olyat termő. *Abajdoczos gabona. Abajdoczos szántóföld, vetések.* V. ö. ABAJDOCZ.

ABAJDOCZOSODIK, (abajd-ocz-os-od-ik) k. m. *abajdoczosod-tam, —tál, —ott.* Abajdóczossá, azaz keverékké lesz. Átv. korcsosodik, vérkeverés által elfajzik. *Meg nem abajdóczosodott régi eleink.* Csúzi, Tromb. 418. l.

ABAJDOCZSÁS, (abajdocz-sás) ösz. fn. A sások neméhez tartozó növényfaj, a mátkás, kocsántalan barkák osztályából, melynek barkái fölül hímek, szoros tömött bugában ; alsó ágai ritkások ; gyümölcse tojásdad gömbölyű ; szütyői csúcsos orrúk, kétfogúk, szemszőrösen fűrészes karimájuk. (Carex paradoxa. W.).

ABAJG, (abaj-g) gyak. önh. múlt *abajg-ott,* htn. *abajg-ani* vagy *—ni.* Űző, kergető, távolodásra szólító hangon kiált, üvölt. Képzésre hasonló hozzá, *rivalg.* Törzse az összetett *a !* és *haj !* űző indulatszókból áll : *ahaj,* hangváltozattal *abaj ;* rokon vele *hábor.*

ABAJGÁS, (abaj-g-ás) fn. tt. *abajgás-t,* tb. *—ok.* Űző, kergető kiáltás, rivalgás. Szélesb értelemben más ilynemű hangos üvöltözés. V. ö. ABAJG.

ABAJGAT, (abaj-g-at) áth. m. *abajgat-tam, —tál, —ott.* Erősen kiáltozva üldöz, ütveverve űz, kerget, háborgat valakit, különösen a barmot. *Abajgatni a megfutamított ellenséget, a csordát.* V. ö. ABAJG.

ABAJGATÁS, (abaj-gat-ás) fn. tt. *abajgatás-t,* tb. *—ok.* Üldözés, kergetés, háborgatás.

ABAJHOMOK (Abaj-homok) puszta Zemplénben.

ABAJNACZ, székely tájszó, l. ABAJDOCZ.

ABAJOG, l. ABAJG.

ABAKÖNTÖS, (aba-köntös) ösz. fn. Durva abaposztóból való szűrnemü köntös, gúnya, czondora, p. dolmányszűr.

ABAKÖPÖNYEG, (aba-köpönyeg) ösz. fn. Abaposztóból varrott köpönyeg-szabású körülvető öltözék.

ABÁL, (ab-ál) önh. m. *abál-t.* Erdélyi tájszó, s am. kéjeng, lágy gyöngéd érzelemben mereng. Egynek látszik a régies *apol* igével. L. *Apol.*

ABÁLL, l. ABÁRL vagy ABÁROL.

ABANADRÁG, (aba-nadrág) ösz. fn. Abaféle szűrszövetből való fehér nadrág.

ABANAJCZ, gőcseji tájszó, l. ABAJDOCZ.

ABAPOSZTÓ, (aba-posztó) ösz. fn. l. ABA 3).

ABÁR, elvont törzse *abárol* szónak. L. ezt.

ABARA, fn. tt. *abará-t.* 1) Rudakon vagy czölöpökön álló szalmafödél, mely a gabnaasztagot vagy szénakazalt az eső ellen takarja. Talán a borító *abroncs, abrosz* szókkal egy törzsű, s annyi mint *boró* vagy *bora,* innen *a* előtéttel : *abora ?* 2) Falu Zemplén megyében. Helyragokkal : *Abará-n, —ra, —ról.*

ABÁRL, l. ABÁROL.

ABÁRLÁS, (abár-l-ás) fn. tt. *abárlás-t,* tb. *—ok.* Főzés neme, mely által a húsféléket abárolják. V. ö. ABÁROL.

ABÁRLÓ, (abár-l-ó) mn. és fn. tt. *abárló-t* tb. —*k.* 1) A mivel abárolnak, vagy a mit az abárlásnál használnak: *Abárló vessző, lapocska, kanál. Abárló fazék, üst, tál,* 2) személy, szakács, a ki abárol. V. ö. ABÁROL.

ABÁROL, (abár-ol) áth. m. *abárol-t.* 1) Afövő húslé habzó, tisztátalan fölét kalánnal leszedi. 2) Ugyan a fazékban, kazánban, bográcsban fövő húst, nevezetesen a disznó hurkáját, belét, zsigereit, kanállal vagy lapoczkával forgatja, keveri, habarja, hogy megtisztúljon.

Törzse *abár,* alapérteményénél fogva rokon a *habar, kavar, zavar* igékkel. Egyébiránt egyezik vele a szlovák *obarowati,* mely szintén leforrázást, és kavarást jelent, s *obar* = leforrázott húsféle, melynek rokontársa *zabar.*

ABÁRVILLA, (abár-villa) ösz. fn. Hosszú ágú és nyelü villa, melylyel az abárlott húst forgatják és kiszedik. V. ö. ABÁROL.

ABAÚJ, *(Aba-új)* tt. *Abaúj-t* Rövidítve *Abaúj vármegye* helyett. L. ezt.

ABAÚJVÁR, (Abaujvár) ösz. fn. Régi vár a Hernád partján, melyet Aba Sámuel építtete.

ABAÚJ-VÁRMEGYE (Aba-új-vár-megye) ösz. fn. A Tiszán inneni kerülethez tartozó vármegye, mely a hasonló nevü vártól vette nevezetét.

— ABB, a középfokú hasonlítás toldott ragja, vagy, ha úgy tetszik, képzője, párhuzamos magashangon — *ebb,* mely azt jelenti, hogy azon tulajdonság, melyet bizonyos alanyról mondunk, nagyobb fokon megvan benne, mint a hozzája hasonlítottban, p. *az ökör hasznosabb állat az ebnél; a vas keményebb, mint az ólom.* Önhangzók után *bb* : utó-*bb*, elő-*bb*, melyek ha rövidek, *a e,* megnyúlnak : butá-*bb*, gyöngé-*bb*. *U, ü, i* után kétalakú : szomorú-*bb*, vagy szomoru-*abb*, keserü-*bb* vagy keserü-*ebb*, deli-*bb* vagy deli-*ebb*. Mássalhangzók után, ha önhangzóval kezdődő rag járúl utána, egyszerü *b* alakban is divatozik: *okos-b-ak, okos-b-at, okos-b-an, okos-b-odik,* mit a könnyebb kiejtés szokott meghatározni; de a régi nyelvben a legnehezebb kiejtés daczára is egyszerü — *b.* p. *kemény-b, kerekded-b, álnok-b, tömérdek-b* stb. milyeket Révai, Etym. P. I. Sect. I. Cap. II. fölös számmal idéz, s véleménye szerint, ezen *b* eredetileg *bö*, mely rokon a fordított és sokaságot jelentő *bö* melléknévvel. Ehhez oda tehetjük, hogy alapérteményben egyezik vele azon *be!* vagy *beh!* mely nagyítást fejez ki, p. *beh jó! beh szép!* miszerint így is elemezhető *okos -beh, kerekded -beh,* elhagyván a hangzót vagy szelletet is: *okos-b, kerekded-b,* mint a te(sz), le(sz) igeképzőkből: *domború-te*(sz) = *domború-el* = *domború-t,* (domborít), *domború-le(sz)* = *domború-el* = *domború-l.* Az előtétes önhangzó, csak a kiejtés könnyebbítésére szolgál, mint a múlt időben a *t* képző előtt, p. *győz-t* helyett *győz-ött,* ragozva: *győz-t-em, győz-t-él, győz-t-ünk, lát-t* h. *lát-ott, lát-t-am, lát-t-ál, lát-t-unk.*

Hasonló hozzá a szuómi vagy finn *p, pi,* mely az *n* ragos alapfokú birtokos esethez járúl, p. *makia* édes, *makian* édesé, *makian-pi,* s az *n*-nek hangtani oknál fogva *m*-re változtával, *makiam-pi.* Minthogy pedig a magyar nyelvben a hasonlítási rag *b,* a hasonlító szóhoz az alanyesetben járúl s *abb ebb* is leginkább a nyomaték végett van megtoldva, de a mit igazol akár a *bő* toldott alakja : *böv* vagy *bév,* akár a *beh*-ben rejlő szellet, melyekben mind a *v* mind a *h* könnyen átváltozott a másik *b*-re, p. öregbev = öregebv = öregebb; továbbá, minthogy a finn *ampi, ämpi, empi, ompi* első íze a birtokos eset ragja, a fokozóé pedig tulajdonkép csak *p, pi,* innen állíthatni, hogy az *abb ebb* és *ampi empi* elemileg egészben véve épen nem hasonlók, hanem legfölebb a *b, be* és *p, pi.* Van-e a finn *p, pi*-nek oly eszmerokona, mint a magyar *b*-nek, azt határozzák el a finn nyelvbúvárok. Azonban különös figyelmet érdemel a persa nyelv, mely jeles nyelvbúvárok tanusága szerint, igen sok scytha elemet foglal magában. Így a hasonlító fokban szinte megvan az árja eredetü *tar* vagy *ter,* de alkalmaztatik abban a *bih* melléknév is, melynek jelentése épen a magyar *jó, bö.* S a mi még nevezetesb, a hasonlított szó mellé épen úgy mint a magyarban vagy *tól* (nál) rag, vagy *mint* szó tétethetik. Lásd Pfizmaier török nyelvtanának persa részét, 80. §. végén, és Vullers persa szókönyvét 282. lapon.

E hasonlító ragnak két, söt háromféle viszonytársa van, t. i. a) *mint* : ö nagyobb, mint te; b) *nál, nél :* Péter kisebb Pálnál; c) régiesen és tájdivatosan, *töl, tól :* szebb tölem = szebb mint én. Hogy ezen hasonlítási *nál* eredetileg vagy *mál,* vagy *nól* lehetett, ennek megvitatását l. a *ni, nott, nál,* helyragokról szóló rovatban. A hasonlítás ezen nemében némi távolítás rejlik, a *nál* pedig mint maradó nem a távolító kérdésre, *honnan?* hanem a *hol?* maradóra felel meg, p. Pálnál voltam; miszerint : *szebb nálam* am. szebb mellettem, és *szebb tölem* am. szépsége az enyémtöl bövülve (fölfelé fokozva) távozik, elválik.

— ABBÁ, (abb-vá) kettös képzö, a középfokú *abb* és a változásra vonatkozó *vá* elemekből; magas hang *ebbé* (ebb-vé) : okos-abb-vá, bölcs-ebb-vé, üdvös-ebb-vé; egyszerüsítve : *bbá, bbé,* (b-vá, b-vé) : okos-b-vá, eszes-b-vé. Az első nemüekben irásbeli takarékosságból, de a szemet is sértő oly torlat elhagyása végett, mely a kiejtésben sem hallatszik, egy *b* kimarad, p. okos-abb-bá helyett okos-ab-bá, bölcs-ebb-bé helyett bölcs-eb-bé.

ABBA, (az-ba) behatólag ragozott, távolra mutató névmás, mely ezen kérdésre felel meg, *mibe* vagy *kibe? Melyik házba akarsz menni? Abba a! Mibe öltözöl? Abba a dolmányba a!* A hanyag nyelvszokás *hol? miben?* kérdésre is használja *abban* helyett. *Abba hagyja, abba marad, abba múlt.* V. ö. AZ.

ABBAN, (az-ban) marasztaló raggal viszonyított *az* névmás, mely megfelel e kérdésre, *miben?* vagy *kiben? Abban töröm fejemet, mi tevö legyek. Abban bíztam, ki már többször megcsalt vala. Abban ál-*

lapodtam meg, hogy . . . . . Abban dolgozom, iparkodom. V. ö. AZ.

— ABBAN, (abb-an) kettős képző, magash. — *ebben*, melynek első eleme a középfoki *abb ebb*, második a módhatárzó *an en* : okos-abb-an, bölcs-ebb-en.

ABBANHAGY, (abban-hagy) ösz. áth. Bizonyos megkezdett, folytatott munkát, cselekvést mielőtt teljesen végezte volna, megszüntet, vagy is bevégezetlen állapotban hagy valamit. *Abbanhagyni az építést. A mit tegnap abbanhagyott, ma ismét folytatja. A mibe fogott, abban nem hagyja míg be nem végezte. Ha okosabbat nem tudsz mondani, hagyd abban a beszédet.* V. ö. HAGY.

ABBANHAGYÁS, (abban-hagyás) ösz. fn. Valamely folytatott munka vagy cselekvés időközi vagy vagy végleges megszüntetése, félbeszakasztása.

— ABBÍT, (abb-ít) ösz. képző, a másodfokú *abb* és *ít* áth. igeképző elemekből, magash. *ebbít*, például hossz-abbít, rövid-ebbít, tág-abbít szük-ebbít, a *nagy* gyökből : nagy-obbít.

— ABBÍTÁS, (abb-ít-ás) ösz. képző, mely az előbbi nemű igékből *ás* hozzájárúltával cselekvési főnevet képez : hosszabbít-ás, nagyobbít-ás, kevesebbít-és vagy kevesbít-és.

— ABBODÁS, (abb-od-ás) ösz. képző, mely az átható cselekvésü *abbítás* önható jelentésü párhuzamos társa : hossz-abbodás hossz-abbítás, kis-ebbedés kis-ebbítés. A középképző *od* mint gyöngébb, benmaradó, önható, az *ít* pedig, mint keményebb, erősebb, kiható jelentésü.

— ABBODIK, (abb-od-ik) ösz. képző, vék. *ebbedik*, mely, mint benmaradó, s félig szenvedő, félig cselekvő, a kiható erejü *abbít* párhuzamos fele : hossz-abbodik, hossz-abbít, kis-ebbedik, kis-ebbít. Változattal : —*bodik*, —*bėdik*, —*bít* : okos-bodik, okos-bít, széles-bėdik, széles-bít.

ABBELI, (az-bel-i) mn. tt. *abbeli-t*, tb. —*ek*. Azon, azonféle, azonnemű, azon dolgot illető, melyre a mutatónévmás vonatkozik. *Útra készülök, s abbeli szándékomat, ha jól emlékszem, minapi levelemben közöltem veled.* L. —BELI.

ABBÓL, (az-ból) kiható raggal viszonyított mutató névmás. *Abból semmi sem lesz. Abból tudom, hogy szeretsz. Abból sok következik. Abból még pörpatvar eredhet.*

— ABBÚL, (abb-úl) kettős képző, magash. —*ebbűl*, a másodfoki *abb ebb* és összetett *úl űl* önható igeképzőből : hossz-abbúl, kis-ebbűl. Párhuzamosan jár vele az áth. *abbít, ebbít* : hossz-abbít, kis-ebbít.

ABDA, falu Győr vármegyében, helyragokkal : *Abdá-ra*, —*n*, —*ról*.

ABDÁL, (ab-da-al) áth. m. *abdál-t*. Kemenesalji tájszó, s am. told, fold, helytelenül varr, összeaggat. Egy jelentésü vele a Vasban, Szalában divatos *aklál*, *agyál*, honnan valószinű, hogy az *abdál* is hangváltozattal eredetileg *akdál* volt, azon *ak* gyöktől, melyből *akad, akaszt, akgat* vagy szokott kiejtéssel *aggat* származtak.

ABDALÓCZ, falu Vas megyében. Helyragokkal : *Abdalóczon*, —*ra*, —*ról*.

ABLAK, fn. tt. *ablak-ot*. 1) Az épületeken világosság és légnyerés végett alkalmazott nyilás, mely üveg vagy egyéb átlátszó, és kinyitható táblákkal van ellátva. *Boltíves, négyszögü, hosszúkás, kerek, alacsony, magas, keskeny, széles, harántékos ablak. Szobaablak, padlásablak, templom-, torony-, börtönablak. Kinézni, bemászni az ablakon. Ablaknál varrni, olvasni, írni. Ablakon bejövő világosság, fris levegő, bűz, por. Vakablak*, mely az ablakhoz csak alakra hasonló, de fényt nem bocsát be. 2) Azon táblanemű készület, mely ezen nyilást betölti, *üveges, lantornás, papirosablak, deszkaablak. Egy tábláju, több fióku, két szárnyu ablak. Kinyitni, kiakasztani, betenni, megtisztítani, betörni az ablakot. Homályos, tiszta, befagyott ablak. Téli-ablak*, átv. tréfás ért. szemüveg. *Föltette a téli ablakot.* Képes kifejezéssel, ami által valahová belláthatni, vagy ki- s bemehetni, p. *Kinek Isten akarja, az ablakon is beveti. A szem a lélek ablaka. Ha ablakkal beéred, ne nyiss kaput szivednek.* Km. Jelent nyilvános, szembeötlő helyet e közmondásban : *Tudom nem teszi az ablakba*, p. az ellene szóló levelet.

Származására nézve, ha gépileg csak *ab* gyököt vennők föl, ez a többi magyar szókkal nincs fogalmi, illetőleg családi rokonságban, azonban ha tekintetbe veszszük, hogy egyezik vele a szlovák-cseh *oblok*, és a fényes, csillagos eget jelentő *obloha*, melyek öszszetett szók az *o* és *blok bloha* elemekből, s ezekkel ismét rokon a *blk*, mely fényt, villámot jelent, továbbá, hogy ezekhez hasonlók a héber בָּלַג (balág), szanszkrit *blász*, hellen φλέγω, φλογέω, latin *fulgeo* melyek mind világosságot jelentenek, végre, hogy ezekkel tökéletesen összeüt a magyar *világ*, tájdivatosan *velág*, akkor épen nem hibázunk ha gyökül *vil*, vagy *vel*, vagy az önhangzó előtétélével *ivl* vagy *evl* = *avl* = *abl* hangokat veszszük. Hogy az önhangzó előre is tétethetik, mutatják apró = porú, unszol vagy onszol = noszol, az árja (szanszkrit, görög, latin, persa stb.) *da* vagy *dá* gyök a magyarban *ad* vagy *ád*.

ABLAKADÓ, (ablak-adó) ösz. fn. Az épületek azon megadóztatási díja, mely az azokon levő ablakok száma szerint vettetik ki.

ABLAKATLAN, (ablak-atlan) mn. tt. *ablakatlan-t*, tb. —*ok*. A min ablak nincsen. *Ablakatlan földalatti börtön.* Határozókép am. ablak nélkül.

ABLAKATLANÚL, (ablak-atlan-úl) ih. Ablak nélkül.

ABLAKBÉL, (ablak-bél) ösz. fn. Azon deszkalemezek, melyek az ablaknyilás négy oldalára mintegy béllés gyanánt alkalmaztatnak. Az ablakbél két függőleges oldalába eresztett vaspeczkeken forognak az ablakszárnyak.

ABLAKCSA, (ablak-csa) kics. fn. tt. *ablakcsá-t*. A maga nemében, vagy aránylag kisded ablak.

ABLAKCSINÁLÓ, (ablak-csináló) ösz. fn. l. ABLAKOS. fn.

ABLAKDESZKA, (ablak-deszka) ösz. fn. 1) Az ablakkönyöklőt takaró deszka. 2)Az ablak felső részére alkalmazott deszka, melyről a függönyök lógnak. 3) Deszka az ablaknyiláson kivül, melyre virágcserepeket raknak.

ABLAKELŐ, (ablak-elő) ösz. fn. Ablak előtt lógó függöny.

ABLAKERESZTÉK, (ablak-ereszték) ösz. fn. Ablakosok nyelvén, azon háromszögü üvegdarab, melyet a kerek üvegfiókok közé csíptetnek.

ABLAKERNYŐ, (ablak-ernyő) ösz. fn. Által-lán ernyő gyanánt szolgáló készület, mely a fölösleges vagy kelletlen világosságot elzárja, nevezetesen: 1) Sűrű vászonszövetből való ablakközi függöny. 2) Deszkalemezekből szerkezett, ablakforma szárnyakra nyiló tábla. 3) A föntebbiekhez hasonló szerkezetű, s függőlegesen vagy hárántékosan fölhúzható, vagy leereszthető világossági ellenző az ablakon kivül.

ABLAKFA, (ablak-fa) ösz. fn. Az ablaknyilás közepén végig nyúló, s alúlfelül megerősített faállvány, mely a betett ablakszárnyakat öszvetartja. *Se ki, se be, mint az ablakfa* (Km).

ABLAKFAL, (ablak-fal) ösz. fn. A falnak azon része, mely két ablak között van.

ABLAKFEJ, (ablak-fej) ösz. fn. A fal azon része, mely az ablak felső részét befödi, s annak mintegy fejét képezi. *Egyenes, íves ablakfej.*

ABLAKFÉL, (ablak-fél) ösz. fn. Fából vagy kőből való, s az ablakfal oldalaiba eresztett gerenda, melyhez ablakbél ragasztatik. V. ö. AJTÓFÉL.

ABLAKFÉLFA, (ablak-fél-fa) ösz. fn. Fából való ablakfél. L. ABLAKFÉL.

ABLAKFÉLKŐ, (ablak-fél-kő) ösz. fn. Kőgerendából való ablakfél. L. ABLAKFÉL.

ABLAKFIA, (ablak-fia) ösz. fn. tt. *ablakfiá-t* tb. *ablakfiai* nincs szokásban hanem *ablakfiak.* Az ablaknak egyik fiók táblája, melyet különösen ide-oda lehet tolni, vagy kinyitni.

ABLAKFIÓK, (ablak-fiók) ösz. fn. 1) l. *ablakfia.* 2) Az egész ablaktábla egy-egy külön rámába szorított része. *Egy ablakfiókot betörni.*

ABLAKFOGANTÓ, (ablak-fogantó) ösz. fn. Az ablakszárny talpába eresztett vas rudacska, melylyel a kinyitott ablakot megakasztják.

ABLAKFORDÍTÓ, (ablak-fordító) ösz. fn. Forgatható vas kalantyú, mely az ablakrámát az ablakfával öszvetartja.

ABLAKFŐ, l. ABLAKFEJ.

ABLAKÍV, (ablak-ív) ösz. fn. Ív-alakú boltozat az ablaknyilás fölött.

ABLAKKALANTYÚ, (ablak-kalantyú) ösz. fn. L. ABLAKFOGANTÓ. Ha a kalantyú két vége pörge alakú, *huszárbajusz* a neve.

ABLAKKAPOCS, (ablak-kapocs) ösz. fn. Az ablakráma talpába eresztett horgocska, melylyel a szél csapkodása ellen a kinyitott ablakszárny megerősíttetik.

ABLAKKARIKA, (ablak-karika) ösz. fn. Midőn az ablak üvegei nem négyszögü, hanem rendes többszögü vagy karikaforma alakúak, az ily ablakfiókok ablakkarikáknak neveztetnek.

ABLAKKERESZT, (ablak-kereszt) ösz. fn. Az ablaknyiláson keresztül húzott rúdnemű fa, melynek rovatába az alsó szárnyak felső, viszont a felső szárnyak alsó részei csukódnak.

ABLAKKERESZTFA, l. ABLAKKERESZT.

ABLAKKOSÁR, (ablak-kosár) ösz. fn. 1) Kosárforma fonadék sodronyból vagy vesszőből, melyet kivülről az ablakba illesztenek, hogy be ne lehessen nézni. 2) Vas vagy fa rácsozatból álló ilyforma készület, péld. a kolostorok, vagy fogházak ablakaiban.

ABLAKKŐ, (ablak-kő) ösz. fn. L. ABLAKFÉLKŐ.

ABLAKKÖZFAL, (ablak-köz-fal) ösz. fn. Az épület egymás után következő két ablakát elválasztó falrész.

ABLAKLEPEL, (ablak-lepel) ösz. fn. Lásd ABLAKELŐ.

ABLAKLEVELEK, (ablak-levelek) ösz. tb. fn. Páriz Pápainál am. ablakszárnyak. L. ABLAKSZÁRNY.

ABLAKNYILÁS, (ablak-nyilás) ösz. fn. Az épület falai között azon nyilás, melybe az ablakok behelyeztetnek.

ABLAKÓLOM, (ablak-ólom) ösz. fn. Az ablakok üvegfiókjait öszvefoglaló ólomvessző.

ABLAKÓLOMCSÍPŐ, (ablak-ólom-csípő) ösz. fn. Vasfogó-alakú eszköz, melyet az ablakólmok elmetszésére szokás használni.

ABLAKÓLOMHÚZÓ, (ablak-ólom-húzó) ösz. fn. Gyári műeszköz, mely által az ólomtömegből ablakokra való ólomszálakat nyújtanak.

ABLAKÓN, (ablak-ón) ösz. fn. l. ABLAKÓLOM.

ABLAKOROM, (ablak-orom) ösz. fn. Jelenti azon építészeti díszítményt, melyet az ablakok fölé, vagy egyenes vonalú pártázat vagy kerek ív vagy végre csúcsos háromszög alakban szokás alkalmazni.

ABLAKOS, (ablak-os) fn. tt. *ablakos-t*, tb. *—ok.* Üvegesféle mesterember, ki az új ablakrámákat egészen új üvegtáblákkal fölszereli, illetőleg a törötteket kijavítja.

ABLAKOS, (ablak-os) mn. tt. *ablakos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Ablakokkal ellátott, bíró, fölszerelt. *Ablakos háztető, hintó.*

ABLAKOSSÁG, (ablak-os-ság) fn. tt. *ablakosság-ot.* Ablakosmesterség, üvegesség. *Ablakosságot tanulni.*

ABLAKOSZLOP, (ablak-oszlop) ösz. fn. 1) Oszlopféle állvány, a nagyszerű ablakokban, a közönségesb ablakfa helyett. 2) Az ablakok között emelkedő keskenyebb közfal, mely mintegy oszlopot képez.

ABLAKOZ, (ablakoz) áth. m. *ablakoz-tam, —tál, —ott.* Az épületet ablakkal fölszereli. *A fölépített házat ablakozni.* Átv. ért. önhatólag véve mondatik szerelmesekről, kik ablakaikból egymást nézegetni,

egymásnak integetni, jeleket adni stb szoktak. *Óraszámra ablakozni valakivel.*

ABLAKOZÁS, (ablak-oz-ás) fn. tt. *ablakozás-t*, t. *—ok*. Cselekvés, midőn valaki bizonyos épületet vagy átv. ért. valakivel ablakoz. V. ö. ABLAKOZ.

ABLAKOZAT, (ablak-oz-at) fn. tt. *ablakozatot*. Az épületen levő ablakok öszvege, mint bizonyos alakú építészeti mű. Máskép *ablakzat*.

ABLAKPÁNT, (ablak-pánt) ösz. fn. Pánt, mely a ráma sarkait az ablakfélhez köti.

ABLAKPÁRNA, ösz. fn. l. ABLAKVÁNKOS.

ABLAKPÉNZ, ösz. fn. l. ABLAKADÓ.

ABLAKRÁCS, (ablak-rács) ösz. fn. Az ablak elé, vagy a téli és nyári ablak közé helyezett rácsféle mű, mely rendesen vasrudakból áll. L. RÁCS.

ABLAKRÁMA, (ablak-ráma) ösz. fn. Foglalvány, vagy keret, mely az ablak üvegtábláit öszvetartja. V. ö. RÁMA.

ABLAKREDŐNY, (ablak-redőny) ösz. fn. Az ablak külső részén apró és keskeny deszkácskákból összeállított mü, leginkább a nyári nap melege feltartóztatása végett, melyet mind egészben kinyitni s betenni, mind annak deszkácskái között a világosságot beereszteni vagy együvé húzva kizárni lehet (Jalousie).

ABLAKROSTÉLY, l. ABLAKRÁCS.

ABLAKSARK, (ablak-sark) ösz. fn. 1) Az ablakszárnynak alsó szöglete. 2) Az ablakfélbe eresztett hengerded rudacska, mely az ablakszárnyon levő csőalakú kapocsba megy, s mely körül az ablakszárny forog.

ABLAKSARKVAS, l. ABLAKSARK 2).

ABLAKSAROK, ösz. fn. l. ABLAKSARK.

ABLAKSZÁRNY, (ablak-szárny) ösz. fn. Az ablaknak saját rámába foglalt része, melyet az úgynevezett ablaksarkon forgatva kinyitni és betenni lehet. *Az egyik, az alsó ablakszárnyat kiakasztani. Felső ablakszárnyak.*

ABLAKSZERŰ, (ablak-szerű) ösz. mn. Ablakhoz hasonló alakú, álablakféle. *Ablakszerü rés, nyilás az épületen.*

ABLAKTÁBLA, (ablak-tábla) ösz. fn. Sarkon forgó, táblaféle asztalosmű az ablakon kivül vagy belül, melylyel az ablaknyilást bezárják.

ABLAKTÁBLASZÁRNY, (ablak-tábla-szárny) ösz. fn. Két részből álló ablaktáblának egyik fele, mely saját sarkán forogva kinyitható vagy betehető.

ABLAKTALP, (ablak-talp) ösz. fn. A fal azon része, melyen az ablakmű alsó fele nyugszik, s melyre az ablakkönyöklöt, vagyis ablakdeszkát fektetik.

ABLAKTOK, (ablak-tok) ösz. fn. Általán az ablak egész rámázata, mely az ablaküvegeket magában foglalja.

ABLAKÜVEG, (ablaküveg) ösz. fn. Az ablak lényeges részét tevő üvegmű. *Négyszögü, többszögü, kerekded ablaküveg.*

ABLAKVÁNKOS, (ablak-vánkos) ösz. fn. Rákönyöklés végett az ablakdeszkára fektetett vánkos vagy párna.

ABLAKVAS, (ablak-vas) ösz. fn. Általán vasrudak, melyek rostélyzatot, rácsot, képeznek az ablak között, vagy ablak előtt; különösen melyeket az ablakólmok fölé párhuzamosan szoktak vonni.

ABLAKVASALAT, (ablak-vasalat) ösz. fn. Az ablakokra alkalmazott mindenféle vasmű, különösen a rámák szögleteit öszvetartó pántok, és sarkvasak.

ABLEGÉNY, (ab-legény) ösz. fn. többese nincs. Dunán túli tájszó, s jelent tojás- és darával készült tésztát, mely pogácsaként zsír- vagy vajban sülve a levesbe tétetik. Minthogy más kiejtéssel *hablegény*, s lapos pogácsa vagyis lepény formája van, legvalószinübb, hogy eredetileg *hablepény*.

ABOD, falu Marosszékben. Helyragokkal *Abod-on, —ra, —ról.*

ABÓD, falu és puszta Borsod megyében. Helyragokkal : *Abód-on, —ra, —ról.*

ABOLYOG, l. ÁBOLYOG.

— ABOL, (ab-ol) ösz. igeképző, az *ab* névképzőből és *ol* igeképzőből : dar-ab-ol, kasz-ab-ol, sar-ab-ol, magash. *ibél* : dir-ib-él, csir-ib-él. Terméketlen képző.

— ABOLÁS, (ab-ol-ás) ösz. képző, mely az *abol*-féle igékből föneveket alkot : dar-abol-ás, sar-abol-ás.

ABONY, mváros Pest megyében, továbbá faluk Pozsony megyében és puszta Zemplénben. Helyragokkal : *Abony-ba, —ból.*

ABOS, falu Sáros megyében. Helyr. *—on, —ra, —ról.*

ABOS-FALVA, falu Küküllő megyében. Helyr. *Abos-falvá-n, —ra, —ról.*

ABR, elvont gyök. Átvetve *bar* azonos a födést, takarást jelentő *bor, bur* gyökkel a *borít, borúl, burok* stb. szókban. Származékai : *borincs* vagy *boroncs*, betüáttétellel : *obrincs* vagy *abrincs*, továbbá *abrosz*, mint asztalborító szövet. Hasonló áttétel *unszol* vagy *onszol* = *noszol, idv*=*dív, da* vagy *dá* gyök az árja (szanszkrit, görög, latin, persa stb) nyelvekben, a magyarban *ad* vagy *ád, apró*=*porú* stb.

ABRAK, fn. tt. *abrak-ot*. Általán a háziállatok, nevezetesen lónemüek hizlaló, erősítő eledele valamely gabonafajból; különösen kukoricza, árpa, leginkább pedig zab. A szénát, szalmát, lóherét nem mondják abraknak. *A jó kocsis abrakon tartja lovát, a rosz pedig megiszsza az abrak árát. Szíjgyártó abraka* (ostor). *Ökör szántja az abrakot, s a ló eszi meg.* Km. *Legjobb ostor az abrak.* Km. *Éhes csikó abrakkal álmodik.* Km. *A vén ló is megröhögi az abrakot.* Km. Somogyban az árpakása-fée étket is abraknak hívják. Pestinél jelent ételadagot, ételrészt. „Hogy mindenik szolgának megadná abrakát az kenyérből." *Aesopus élete*, Pesti Gábortól.

Eredetét nyelvünkből elemezni nehéz. Hason-

ló hozzá a hellen βρώσκω, eszem, és βρῶμα eledel. étek. Valószinüleg ebből elemezhető a szláv nyelvekben divatos *obrok* is. Egyébiránt azon alapnál fogva, hogy az abrak régebben általán, s mai divat szerint a lónemü állatoknak kitünően hasznos eledelt, étket jelent, vélemény gyanánt ide tehetjük, hogy talán az *ebéd* (evéd) szóval egy eredetü, s vékonyhangon = *ebrek* vagy *ebrék*. V. ö. EB, EBÉD.

ABRAKATLAN, (abrak-atlan) ösz. mn. tt. *abrakatlan-t*, tb. *—ok*. A mi abrakot nem evett, a minek abrakot nem adtak; abrakkal nem tartott. *Abrakatlan ló nem messze viszi a terhet.* Igehatározólag is használtatik, az *ül* képző elhagyásával, mint minden *atlan etlen* képzőjü melléknév. *Abrakatlan hagyott ló.*

ABRAKATLANUL, (abrak-atlan-ul) ih. A nélkül, hogy abrakot kapott vagy evett volna, abrak nélkül.

ABRAKBABÓ, (abrak-babó) ösz. fn. A babók neme alá tartozó növényfaj, máskép *lednek* vagy *vadlencse* vagy *bükkön*. (Vicia sativa. L.)

ABRAKCZIPÓ, (abrak-czipó) ösz. fn. Fekete korpás lisztből készült, s abrakúl használtatni szokott kenyér. A székelyeknél = zabkenyér.

ABRAKGYŰJTÉS, (abrak-gyüjtés) ösz. fn. Szélesb értelemben vett abrak, vagyis zab és széna beszerzése a katonai lovak számára.

ABRAKHÁLÓ, (abrak-háló) ösz. fn. Németes kifejezés, magyarosan: abrakos tarisznya, melyet a ló fejére húznak, hogy egyék belőle.

ABRAKKOSÁR, (abrak-kosár) ösz. fn. Veszszőből vagy vékony faszalagokból font terebélyes alakú kosár, melyet a szekérrúd végére akasztanak, s a ki nem fogott lovakat etetik belőle. Alsó-nyitrai vidéken tótosan: *opálka*. Néhutt *zablókosár*.

ABRAKMÉRTÉK, (abrak-mérték) ösz. fn. 1) Abrakból azon határozott mennyiség, melyet egyegy etetésre a lónak adni szoktak. 2) Ezen mennyiséget magában foglaló, vagy meghatározó edény.

ABRAKMESTER, (abrak-mester) ösz. fn. Udvari szolga vagy tiszt, ki az istálóslovakat abrakkal ellátja, s az abrakolásra felügyel.

ARRAKOL, (abrak-ol) áth. m. *abrakol-t*. A lovakat, illetőleg más állatokat abrakkal éteti. *Regvel, délben, estve abrakolni a lovakat. Megrestül a jó ló is, ha nem abrakolják.* Km. Átv. ért. a lovat úgynevezett szíjgyártó abrakával, azaz ostorral veri, vagy akárkit erősen megver. *Csak ne maradj veszteg, majd megabrakollak.* Használtatik önhatólag is tárgyeset nélkül. *Abrakoljunk, itassunk, aztán fogjunk.*

ABRAKOLÁS, (abrak-ol-ás) fn. tt. *abrakolás-t*, tb. *—ok*. A lónak vagy némely más állatnak abrakkal való etetése. *Trombitaszóval, vagy száldobbal jelt adni az abrakolásra.* Átv. tréfás ért. verés, ostorozás.

ABRAKOLÓ, (abrak-ol-ó) fn. tt. *abrakoló-t*, tb. *—k*. 1) A ki abrakol. *Abrakoló lovász, kocsis.* 2) A miben az abrakot földadják. *Abrakoló válú, kosár.*

ABRAKOS, (abrak-os) nm. tt. *abrakos-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Amit abrakkal etetni, tartani szoktak. *Abrakos úri lovak.* 2) Amiben az abrakot tartani, vagy etetéskor földadni szokták. *Abrakos zsák, tarisznya, láda, válú, kosár.*

ABRAKPÉNZ, (abrak-pénz) ösz. fn. Általán pénz, melyet abrakért adni szoktak; különösen a fuvaros által vitelbérbe kiszegődött abrakdíj.

ABRAKROSTA, (abrak-rosta) ösz. fn. Rosta, melyen az abrakadagot etetés előtt megtisztítják. *Abrakrostát vinni az útra.*

ABRAKROZS, (abrak-rozs) ösz. fn. Abrakúl használt, megetetni való rozs, különböztetésül a kenyérnek vagy pálinkafőzésre való rozstól.

ABRAKSZUSZÉK, (abrak-szuszék) ösz. fn. Szuszék vagy hombár, melyben az abraknak való gabonát, szemes jószágot tartják.

ABRAKTORBA, (abrak-torba) ösz. fn. Torba vagy ládaforma edény, melybe etetés végett az abrakot töltik. V. ö. TORBA.

ABRAKVÁLU, (abrak-válu) ösz. fn. Etető válu, melybe az abrakot töltik. *Lovak, birkák abrakváluja.*

ABRAKZAB, (abrak-zab) ösz. fn. A zabok neméhez tartozó növényfaj, melynek bugája virági lecsüggők, csészéji kétvirágúk, magvai simák. Van három virágu is. Abrakul használt közönséges zab (Avena sativa. L.)

ABRINCS vagy ABRONCS, (abr-oncs) fn. tt. *abrincs-ot*. Gyürű vagy karika formára öszvefoglalt, vasból, vagy más fémből vagy fából való szalagnemü kötölék, melylyel a hordókat, vagy más henger alakú edényeket, s hasonló müveket, testeket körülfoglalják, s megerősítik. *Abrincsot húzni, verni a hordóra. Elpattant az abrincs. Abrincscsal kerítti farát.* (Gúny népd.) Elemezésre nézve l. *Abr.*

ABRONCSDORONG, (abroncs-dorong) ösz. fn. Dorong, leginkább mogyorófából, melynek ketté hasított lemezeiből vastagabb és szélesebb nemü abroncsokat készítenek.

ABRONCSFA, (abroncs-fa) ösz. fn. Szívos, hajlékony fanem, különösen mogyoróféle, mely abroncsnak alkalmas.

ABRONCSHÚZÓ, (abroncs-húzó) ösz. fn. Csípő vagy fogóféle eszköz a kádároknál, melylyel az abroncsot az edényre felhúzzák.

ABRONCSOL, (abroncs-ol) áth. m. *abroncsol-t*. L. ABRONCSOZ.

ABRONCSOS, (abr-oncs-os) mn. tt. *abroncsos-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Abroncscsal kerített, befoglalt, erősített. *Abroncsos hordó, csöbör, dézsa. Vas, réz abroncsos kanna.* 2) Mondják szoknyaféle ruhákról, melyekbe sajátnemü abroncsot eresztenek, hogy kerekdeden álljanak. *Abroncsos szoknya, krinolin.*

ABRONCSOZ, (abr-oncs-oz) áth. m. *abroncsoztam*, *—tál*, *—ott*, par. *abroncsoz-z*. Abroncscsal kerít, befoglal, erősít, fölszerel. *Abroncsozni a hordót, kádat, bödönt. Szoknyát abroncsozni.*

ABRONCSOZÁS, (abr-oncs-oz-ás) fn. tt. *abroncsozás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, midőn abroncsoznak valamit. V. ö. ABRONCSOZ.

ABRONCSOZAT, (abr-oncs-oz-at) fn. tt. *abroncsozat-ot*. Több abroncsnak szerkezete, mint valamit körülkerítő foglalvány, együttesen véve. *Hordók vas abroncsozata.*

ABRONCSOZTAT, (abr-oncs-oz-tat) mivelt. m. *abroncsoztat-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *abroncsoztass*. Absoncscsal behúzat, vagyis parancsolja, rendeli, meghagyja, hogy valamit abroncsozzanak. *Abroncsoztatni a hordót, a kádat.*

ABRONCSSZÁL, (abroncs-szál) ösz. fn. Szálforma, lapos rúd, fából vagy vasból, rézből, mely karikára hajtva abroncsúl használtatik.

ABRONCSVAS, (abroncs-vas) ösz. fn. Abroncsnak való szálvas.

ABROSZ, (abr-osz) fn. tt. *abrosz-t*, tb. *—ok*. 1) Kender-, len-, gyapot- s ilyféle szövetből való asztalruha, melylyel az asztalt evés alatt beteríteni szokták. *Sávolyos, finom, durva szövetű abrosz. Tiszta, szennyes abrosz. Ösmerem az abroszt, szöszből, fonták.* Km. *Széles az asztal, keskeny az abrosz, rövid a vacsora*, népd. *Sáholyos abrosznak szebb a színe, mint a viszája* példab. 2) Lepedő, melyet a közrendü nők esernyő helyett magokra terítnek. *A mely abroszt sokan viselnek, szöszszé válik.* Km. 3) l. FÖLDABROSZ, FÖLDKÉP. Elemezésére nézve l. ABR, elvont gyök, melyszerint eredetileg borítót, takarót jelent. Némely szláv nyelvekben: *obrusz.*

ABRUD, fn. tt. *Abrud-ot*, tb. nincs. Erdélyi folyóvíz, melytől *Abrudbánya* város, és *Abrudfalva* helység nevei.

ABRUTÜRÖM, (abrut-üröm) ösz. fn. A cserjésedő ürmök alneméhez tartozó növényfaj, melynek szárnyai súgárok, alsó levelei kétszerszárnyaltak; fészkei félgolyóbisok, szőrösödők, szőkék; máskép, *seprőruta.* (Artemisia abrotanum).

— ACS, (1) hangrendi változattal: *ocs, ecs, écs, ics, öcs*, kicsiny. névképző, mely leginkább fős néha melléknevekhez is járúl, többnyire *ka ke* kicsinyítővel egyesülve. Hangzója *a, o, e, ö*, ritkán *i*, rendesen az illető szó többesében levőhöz alkalmazkodik, p. ur-ak ur-acs, ur-acs-ka, bor-ok bor-ocs-ka, köv-ek köv-ecs-ke, kert-ék kert-écs-ke, tör-ök tör-öcske. Hosszú *á* után valamivel zártabb *a*-val, mely tájejtés szerint *o*-ra változik: tál-acska, tál-ocska, házacska ház-ocska. A szók végén levő *a, e, ó, ő*, hangzókkal öszveolvadva megnyúlik: kapácska = kapa-acska, butácska, kefécske, gubócska, gümőcske. Az *u, ü, i* után hangzója elmarad: kapucska, köpücske, fiucska, putricska, tepszicske, de *fi* után *fiacska*, mert többese *fiak*. Néha *ics*-re változik: kav-ics, gub-ics, varad-ics, pap-ics. Fordítva: *csa*, magashangon, *cse*: tó-csa, galamb-csa, gyermek-cse, görgő-cse. A keresztnevekben *csa, csi, csó*: Borcsa, Marcsa, Julcsa, Jancsi, Fercsó, Tercsi. Czinczogó hangváltozattal egyeznek vele: *acz, ecz, écz, icz, ocz, öcz*: kukacz, perecz, ketrécz, libocz, gömböcz, nápicz, fordítva: *cza, cze*: utcza, dercze, gyerkőcze, Gyuricza, Katicza, Évicza, továbbá a keményebb *ka ke*: leányka, asszonyka, legényke, emberke, kedveske, szegényke; fordítva: *ak*: kupak = kupka, csutak = csutka. Ezen képzőről többen azt tartják, hogy a szlávoktól kölcsönöztük, minthogy változataival együtt a szláv nyelvekben is közönségesen divatozik, p. hlav-icska fej-ecske, devojka leányka, devoj-csicza leány-ocs-ka, vagy nyitravölgyiesen lány-csika. Rokon vele a latin *cu*: mulier-cula, homun-culus, a szásznémet *chen*, männ-chen, weib-chen. Valjon van-e a latin *cu*, szláv, *ka, csa, cza, icz* s német *chen*-nek saját nyelvökbeli megfelelő gyöke, itt nem kutatjuk: de azt senki sem tagadhatja, hogy nyelvünkben alaphangra és fogalomra nézve, a *ke* kicsinyítővel egyeznek a *kev-es, ki-s, ki-csi* gyökei, valamint az önálló *écs* vagy *öcs* = kisebbik, fiatalabbik testvér (törökül: *akh*), és *ocs-ó* nyúl = fiatal vagy kicsi nyúl, egyesítve pedig mind a kettő, tökéletesen megegyezik *csak*, tájdivatosan p. o. Göcsejben *csek* szóval, melyből csekély is ered.

— ACS, (2) névképző, mely a kicsinyítő *acs*-tól különbözik, s részben a milységet jelentő *as* képzővel rokon, illetőleg annak módosítása p. o. a *makacs, pipacs, ordacs* szókban, részben mint *csinál* régiesen *cseál* igeszó gyöke: *csc*, alhangon: *csa*, jelent munkálót, eszközlőt, eszközt, pl. *szivacs, dugacs*. L. ÁCS képző.

ACSA, (1) fn. tt. *acsá-t*, tb. *—ák*. Mocsáros vizek körül röpködni szerető rovarnem, melynek négy hosszúkás, keskeny röptyűje, hosszúdad dereka, s több állkapocsból szerkezett szája van; máskép: *szitakötő* (Libellula).

ACSA, (2) faluk Fehér, Pest és Somogy megyékben és puszta Csanádban. Helyr. *Acsá-n, —ra —ról.* Régi oklevelekben *Achya* alakban is.

ACSÁD, helynév. Helyragai: *—on, —ra, —ról.* Bihar, Vas és Veszprém megyei helységek.

ACSALAG, Sopron megyei helynév, tt. *Acsalag-ot*, helyr. *—on, —ra, —ról.*

ACSARKODÁS, ACSARKODIK, l. AGYARKODÁS, AGYARKODIK. Somogyban divatos tájszók, a *gy* hangnak *cs*-re változtával, mint: *varangy varancs, göröngy göröncs.*

— ACSON, ACSONY, (acs-on) kettőzött képző: *alacson* vagy *alacsony*; magashangon: *ecsen*, például *kerecsen.*

— ACSKA, (acs-ka) kettőzött kicsinyítő, hangrendi változattal: *ocska, ecske, écske, öcske, icske*: hal-acska, bor-ocska, kez-ecske, kert-écske, tör-öcske, szapor-icska. A keresztnevek igen ritkán veszik föl kettőztetve, akkor is némi változattal, pl. Mar-iska, Jul-iska, Jan-csika, hanem többnyire, akár egyikét akár másikát csak egyszerűen: Marcsa, Julcsa, Borcsa; Lajoska, Jánoska, Józsika, Andorka.

Elemezésére nézve l. — ACS, kicsiny.

ACSKÓ, fn. tt. *acskó-t*. Dunán túl divatos tájszó, a szokottabb *zacskó* helyett; l. ZACSKÓ.

— ACZ, képző, hangváltozattal *ocs*, *ecs*, *öcs*. Jelentésére megfelel az *acs* ragnak, pl. *kupacz*, *kukacz*, *malacz*, *gerécz* (= gerincs), *gömböcz*.

ACZ, elvont gyök, melyből ACZÉL, ACZINTOS, ACZOGAT származtak, s jelent valami keményet, szilárdat. Rokona a szintén keményítésre vonatkozó magashangu *eds* (= ed-ez).

ACZÉL, (acz-él) fn. tt. *aczél-t*, tb. *—ok*. A vasnak oly neme, mely bizonyos műtét által keménynyé, szilárddá, hajthatatlanná, illetőleg kitűnően metsző, hasító erejűvé lett. *Kemény, mint aczél*. Km. *Könnyebb az aczélt eltörni, mint meghajtani*. Km. Különösen keményített vasból a végre készített eszköz, vagy szerszám, hogy a kovából tüzet üssön. *Aczéla jó* (a czél a jó), *de kovája rosz* (de az eszköze rosz). Km. *Azt sem mondotta, cseréljünk aczélt*, azaz barátságtalanúl viselte magát. Költői nyelvben használtatik fegyver, különösen kard értelmében. „Álmosi markokban villogtak fényes aczélok.“ Horv. E. *Aczélhegyre venni az ellenséget*. Mint hadi műszó jelenti a puska azon részét, mely a kovához csaptatva, ebből tüzet üt ki. Átv. ért. jelent szilárd, hajthatatlan jellemet, kemény erkölcsöt. *Aczél keblü, mellü, akaratu férfi. Aczél anyának tűzkő a leánya*. Km. *Asszonynak minden faszékoldal aczél*. Km. Egyezik vele a szláv *oczél* vagy *ocsel*, s mennyiben az aczél edzés által készül, rokona a német *ätzen*; régente *azan*, *azzan*, *etzen*. V. ö. ACZ gyök, és EDZ.

ACZÉLCSAT, (aczél-csat) ösz. fn. 1) Aczélanyagból készített csat. 2) Gyürü vagy karika, melylyel még némely régi divatú dohányzók az aczélt a dohányzacskóhoz kötik.

ACZÉLEDZÉS, (aczél-edzés) ösz. fn. Szerszámcsináló kovácsok műtéte, mely által a vasat aczéllá edzik, keményítik.

ACZÉLEDZŐ, (aczél-edző) ösz. fn. Szerkovács, a ki a vasat aczéllá edzi, szilárdítja.

ACZÉLÉR, (aczél-ér) ösz. fn. Szerkovácsok, lakatosok nyelvén, a vasnak azon erei vagyis részei, melyek aczélkeménységüek, s a ráspolynak és furónak nem engednek.

ACZÉLFAL, (aczél-fal) ösz. fn. Átv. ért. igen szilárd kőből, és ragasztékból álló, s mintegy áttörhetetlen kemény falmű.

ACZÉLFORRÁS, (aczél-forrás) ösz. fn. Forrás víz, mely vas elemeket tartalmaz, mely a benne fürdők testét megedzi, mintegy megaczélozza.

ACZÉLFÜRDŐ, (aczél-fürdő) ösz. fn. Fürdő, vasrészeket tartalmazó vízből; különösen mesterségesen készített ilyetén fürdő, midőn a hideg vizbe forró vasat mártanak. *Aczélfürdőt rendelni*, *használni*.

ACZÉLGOLYÓ, (aczél-golyó) ösz. fn. 1) Aczélanyagból csinált golyó. 2) Reszelt vasporból és borkőből szilárd tömeggé gyúrt, s golyóvá alakított vegyanyag.

ACZÉLGOMB, (aczél-gomb) ösz. fn. Aczélanyagból készített gombféle mű.

ACZÉLGOMBOS (aczél-gombos) ösz. mn. Aczélgombokkal ellátott, fölszerelt, diszített. *Aczélgombos mellény*, *dolmány*, *mente*.

ACZÉLGYÁR, (aczél-gyár) ösz. fn. Gyár, melyben a vasat aczéllá edzik, s belőle különféle szereket készítenek.

ACZÉLHÁMOR, (aczél-hámor) ösz. fn. 1) Hámor, azaz hutai kalapács, pöröly, melylyel a vasat gyakoribb koholás által aczéllá edzik. 2) L. ACZÉLHUTA.

ACZÉLHUTA, (aczél-huta) ösz. fn. Huta, vagy koh, melyben többszöri olvasztás, kalapálás által a vasanyagból aczélt edzenek.

ACZÉLKARIKA, (aczél-karika) Aczélanyagból való kemény, szilárd karika.

ACZÉLKÉK, (aczél-kék) ösz. mn. Edzett vashoz, vagyis aczélhoz hasonló kékszinű. *Aczélkék szománcz*.

ACZÉLKÚT, (aczél-kút) ösz. fn. Kút, melynek vize föloldott vasrészeket tartalmaz.

ACZÉLLAP, (aczél-lap) ösz. fn. Aczélanyagból lapított lemez, vagy táblaféle mű, különféle czélokra, p. az aczélmetszőknél.

ACZÉLMETSZŐ, (aczél-metsző) ösz. fn. Művész, a ki aczéllapra különféle képeket, alakokat metsz vagy böködve vés.

ACZÉLMÍV, l. ACZÉLMŰ.

ACZÉLMÍVES, (aczél-míves) ösz. fn. Különféle szereket, díszmüveket, árukat aczélból készítő míves.

ACZÉLMŰ, (aczél-mű) ösz. fn. Aczélanyagból készített mindenféle mű, p. gombok, karikák, csatok, eszközök; különösen ilynemű mesterségesb árúk.

ACZÉLMŰVES, l. ACZÉLMÍVES.

ACZÉLNEMŰ, (aczél-nemű) ösz. mn. tt. *aczélnemű-t*, vagy *—et*, tb. *—k*, vagy *—ek*. Általán a mi aczél tulajdonságával bír, s abból van készítve. *Aczélnemű eszközök*, *szerek*, *díszmüvek*.

ACZÉLOS, (acz-él-os) mn. tt. *aczélos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Aczélkeménnyé edzett, szilárdított. *Aczélos vas kard*. 2) Aczélféle vassal bevont, fölszerelt. *Aczélos paizs*, *szabola*. 3) Aczélból való eszközökkel ellátott. *Aczélos kostök*, melyről aczél fityeg. 4) A maga nemében kemény, szilárd. *Aczélos jég*. Különböztetésül a porhanyótól. *Aczélos búza*, tömör tartalmú, nehéz. *Aczélos föld*.

ACZÉLOSODÁS, (acz-él-os-od-ás) fn. tt. *aczélosodás-t*, tb. *—ok*. Erőtulajdonsági változás bizonyos testben, midőn aczélossá képződik; szilárdulás, tömörödés, keményedés, l. ACZÉLOSODIK.

ACZÉLOSODIK, (acz-él-os-od-ik) k. m. *aczélosod-tam*, *—tál*, *—ott*. Aczélossá képződik, e szónak több értelmében. *A forró vas többszöri hideg vizbe mártás és kalapálás, edzés által aczélosodik. A jég kemény hideg, a gabnaszem tartós meleg, érés által aczélosodik*.

ACZÉLOZ, (acz-él-oz) áth. m. *aczéloz-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z*. A vasat sajátnemü gyári műtéttel keménynyé, szilárddá, hajthatatlanná, szóval aczéllá képezi, edzi, illetőleg élesíti. Átv. ért. testét különféle

szerekkel, gyógymóddal, szigorúsággal megkeményíti, hogy ép, tartós legyen, s a viszontagságokkal daczoljon.

ACZÉLOZÁS, (acz-él-oz-ás) fn. tt. *aczélozás-t*, tb. *—ok.* Általán cselekvés, midőn valamit tulajdon vagy átv. értelemben aczélozunk. *Vasnemű szerek aczélozása. Testi erő aczélozása.* V. ö. ACZÉLOZ.

ACZÉLOZÁSI, (acz-él-oz-ás-i) mn. tt. *aczélozási-t*, tb. *—ak.* Aczélozást illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Aczélozási műtét, mesterség.*

ACZÉLOZOTT, (acz-él-oz-ott) mn. tt. *aczélozott-at.* Aczélkeménységűvé edzett, szilárdított. *Aczélozott szántóvas.* Átv. a maga nemében erőssé, tartóssá tett. *Aczélozott test.*

ACZÉLPOR, (aczél-por) ösz. fn. Az aczélmetszők reszelője, vagy vésüje által az aczéllapról lehullatott porrészecskék.

ACZÉLPŐRÖLY, (aczél-pőröly) ösz fn. Pőröly, aczéllá keményített vasanyagból.

ACZÉLRÖG, (aczél-rög) ösz. fn. Átv. ért. aczélkeménységü ásványrög, mely sok vasat tartalmaz.

ACZÉLRÚGÓ, (aczél-rúgó) ösz. fn. Aczélanyagból készült, s meghajtott, vagy gyürűkbe tekergetett vékonyabb- vastagabbféle huzal vagy rudacska, mely a nyomást rugalmasan visszataszítja.

ACZÉLSZÍN, (aczél-szín) vagy SZINŰ, ösz. mn. l. ACZÉLZÖLD.

ACZÉLTÜKÖR, (aczél-tükör) ösz. fn. Fényesre csiszárolt aczéllemezből való tükör.

ACZÉLVÉSŐ, l. ACZÉLMETSZŐ.

ACZÉLVÉSÜ, (aczél-vésü) ösz. fn. Vésüféle eszköz, aczélból.

ACZÉLVÍZ, (aczél-víz), ösz. fn. Ásványos víz, mely leginkább szénsavban föloldott vasrészeket tartalmaz.

ACZÉLZÁR, (aczél-zár) ösz. fn. Zár, melynek anyaga aczélból van. Átv. feltörhetetlen akadály, mely miatt valamihez férni nem lehet.

ACZÉLZOTT l. ACZÉLOZOTT.

ACZÉLZÖLD, (aczél-zöld) ösz. mn. Homályos zöld, mely sötétes kékszínbe megy. *Aczélzöld posztó, kelme.*

ACZINT, (acz-int) elvont törzs, mely valami keményet, aczélneműt jelent, mint az *aczintos, aczintoskodik* származékaiból kitünik. V. ö. ACZ, ACZÉL.

ACZINTOS, (acz-int-os), mn. tt. *aczintos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* A székelyeknél jelent a maga nemében keményet, különösen ilyféle földet. *Az aczintos földet nehéz szántani, ásni, kapálni.* Másképp : ACZÉLOS.

ACZINTOSKODIK, (acz-int-os-kod-ik) k. m. *aczintoskod-tam, —tál, —ott.* Székelyesen szólva, akaratoskodik, nyakaskodik, vagyis átv. ért. mások akaratának, parancsának stb. mintegy aczél gyanánt ellenszegül, nem enged.

— ACZK, (acz-k) ösz. képző, melynek eleme *k*. úgy látszik, csak kihangzásos toldalék, p. pal-aczk, tar-aczk, mint a tövis-k, pilincz-k, Berecz-k szókban. Igen ritka divatú, s az *acs* kicsinyítőtől különbözik.

— ACZKA, (acz-ka) kettőzött kicsinyítő, s nem egyéb, mint az *acska* változata, csangósan hangoztatva: *hal-aczka, gomb-oczka, kert-éczke, bőr-öczke.* Országos divatú : *lap-oczka*, tájejtéses : *lap-iczka*, l. ACS, kicsiny.

ACZOGAT, (acz-og-at) gyak. áth. m. *aczogattam, —tál, —ott.* par. *aczogass.* Keményen fedd, dorgál, s mintegy úgy bánik vele, mint a vassal szoktak, midőn majd megtüzesítve, majd leforrázva, majd pőrölyözve edzik. Vékonyhangon : *edzeget.*

ACZOGATÁS (acz-og-at-ás), fn. tt. *aczogatás-t*, tb. *—ok.* Kemény feddés, dorgálás, s mintegy erkölcsi aczélozás, edzegetés.

AD, áth. m. *ad-tam, —tál, —ott.* Hosszú *á*-val *ád* csak a gyökben használtatik, különben soha. 1) Általán valamit másnak odanyújt. *Add ide azt a fegyvert. Gyermek kezébe kést ne adj.* 2) Ajándékképen nyújt. *A kocsisnak borravalót adni. Jutalmat, ajándékot adni. A koldusnak alamizsnát, kenyeret, ruhát adni. Adjatok, adjatok amit Isten adott ; adott Isten, adott, de eltagadjátok.* Koldusének. „Adott jót felejtsed s panaszban ne ejtsed. Elvött jórul pedig emlékezzél holtig." Példabeszédek Beniczky Péter után. *Ha adsz, adj jó szívvel.* Km. *Aki kérdi, kell-e? nem örömest ad.* Km. *Adj uram Isten, de hamar.* Km. *Ha adhatsz, maradhatsz.* Km. *Könnyű adni, ami nem kell.* Km. *Szép ott adni ahol senki sem kér.* Km. *Ki nem akar adni, azt mondja, nincs.* Km. *Amit ott adnak, kés nélkül is megeheted.* Km. 3) Jelent vásárlási cserét, s közvetlen viszonytársa *vesz. Hogy adod a búzát? Ha olcsón adod, veszek belőle. Mit adsz e tinóért? Amint vettem, úgy adom. Nem úgy adja, amint árulja.* Km. Azaz nem mind igaz, amit beszél. 4) Kínálást : *adj széket, pohár bort a vendégnek.* 5) Szelidebb vagy keményebb fenyegetést. *No no gyerek, majd adok! Csak kezeim közé kerüljön, majd adok én neki!* Ezek nyomán használtatik különféle átv. értelmű mondatokban. *Tudtára, vagy tudtúl adni valakinek valamit* = tudósítani. *Példát adni* = bizonyos jó vagy rosz tettet mutatni, melyet mások követve elfogadnak, vagy : kemény büntetés által lélekre ható jelenetet eszközleni. *Eszére adni* = megfoghatóvá, érthetővé tenni. *Másnak valamit kezére adni* = bizonyos cselekvésre könnyítő módot, alkalmat nyujtani. *Kézhez adni* = kézbe nyujtani. *Számot adni* = a tett költségek hova fordítását részletesen előterjeszteni, valamint a bevételekről számolni ; átv. ért. bizonyos tettek okát, végrehajtási módját okadatolni. *Egyben vagy együvé*, vagy *összeadni a házasulandókat. A leányt férjhez adni. Magát valamire adni* = bizonyos munkára, mesterségre, foglalkodásra, hivatalra stb. szánni. *Jó, rosz tanácsot adni. Jó szót adni. Hálát adni. Jelt adni. Puskája csütörtököt adott. Búnak, szomoruságnak, ivásnak adni magát. Esküszik Mák Bandi, a szomszéd is hallja, hogy fejét szomorú bujdosásnak adja.* Vörösmarty. *Valakire vagy valamire sokat vagy nem sokat adni* = várni, remélni, félni tartani tőle, vagy tekintettel, hitellel lenni, vagy nem

lenni iránta. *Szavára mit sem adok, nem hiszek neki. Arra sokat adok,* az sokat nyom előttem. *Édes anyám, adj tisztát rám.* Népd. *Adj Isten! Adjon Isten!* köszöntési szójárások. *Isten adta gyüge embere,* sajnálkodva neheztelő. *Eszem-, lelkem-, kincsem-, gyöngyöm adta,* kedveskedő, hizelgő, enyelgő nyájaskodó kifejezések. *Eszemadta kis barnája, be illik a csókom rája.* Népd. *Ilyen, amolyan adta, milliom adta,* szelidebb és szépített neme a sokkal undokabb, s itt nem említhető káromkodásoknak. *A ki sokat igér, keveset ad.* Km. *Adott szó* = igéret, fogadás. *Kezet adni,* bizonyos szerződés vagy barátság jeléül. *Fiát katonának adja. Valamin túl adni* = valamit mint kelletlent szükségtelent potomra odadni, valamitől megmenekedni. *Hála Istennek, hogy e hivatlan vendégen túl adhattam. A gyermeket mesterségre, iskolába adni.* Igekötőkkel öszvetéve: *bead, kiad, fölad, általad, lead, elad, megad, öszvead, visszaad,* melyeket l. saját rovataik alatt. A maga nemében legegyszerübb gyökige, s rokon vele a szanszkrit *dá,* lapp *addom,* finn *annan,* latin *do,* hell. *δίδωμι,* szláv *dám* stb.

— AD (1), helynévképző, mely az illető törzsek többeséhez alkalmazkodva *od, ed, éd, öd* módosításokkal jár, ú. m. lov-*ak* Lov-*ad,* lud-*ak* Lud-*ad,* som-*ok,* Som-*od,* ölv-*ek,* Ölv-*ed,* èb-*ek* Èb-*ed,* bög-*ök* Bög-*öd.* A hangzóval végződő gyökök, vagy törzsek után: *ád, ód, éd, öd, ud, üd, id:* Abád, Tarród, Ürgéd, Szapud, Gyömrőd stb. Igen sok helynévben egyszerü *d*: Udvar-d, Tömör-d, Farkas-d, Nyáras-d, Köves-d. Mint szorosan vett helynévképző egyezik azon *d*-vel, mely az *i-de* és *o-da* helymutatókban rejlik, s melynek közel rokona a helyben marasztaló *t* az *itt ott* helyhatárzókban. Egyébiránt e nemü helynevek közöl többen a *d*-t *s*-re változtatják, mint: Somod Somos, Szilvád Szilvás, Almád Almás, miszerint ezen képző egyszersmind az öszveköttetési, vagy birtokviszonyi tulajdonságot jelentő *as, es, os, ös* értelmét is kifejezi, p. *Ludad* = ludas hely, *Somod* = somos, *Ebed* = ebes, *Nyárad* = nyáras, *Ölved* = ölves, *Udvard* = udvaros hely. Némely helynevekben *gy*-re változik, mint: Somogy, Szilágy, Almágy.

— AD (2), osztó számneveket képez, hangrend szerint: *od, ed, öd,* s mint ilyen 1) főneveket alkot: harm-ad, nyolcz-ad, husz-ad, hatvan-ad, nyolczvan-ad, száz-ad, hat-od, milliom-od, kett-ed, negy-ed, tiz-ed, tizenegy-ed, tizenkett-ed, ezer-ed, öt-öd, s jelent az ily számu részekre osztott egészből egy ilyen részt: három(ból) egy, négy(ből) egy, öt(ből) egy, stb. (lásd alább is). *Jövedelme harmadát, tizedét, huszadát, századát a köz jóra fordítja. Bérének csak ötödét kapta meg.* 2) milységneveket, mely esetben sorzó vagy rendosztó értelmü s közönségesen *ik* toldalékot vesz föl: kettedik (a magasabb vagyis öszvetett számokban mint: tizenkettedik, magában: második; így egyedik is, mely magában első), harmadik, tizedik, századik, ezredik; am. három egyik, tizegyik, százegyik, ezeregyik; különben a régieknél e nélkül is divatozott, p. a müncheni és tatrosi cod. „harmad- negyed- ötöd capitolom," sőt ma is több esetben élünk vele: p. harmad- negyed- ötöd éve múlt;" „harmad ebéd;" kiváltképen mint társasági seregosztóval: *mások magával ment el s harmad negyed magával jött meg; tized magával ütött rám, midőn én csak ötöd magammal voltam.* Az árja nyelvekben is a rendosztó számnevek *d*-vel igen közel rokon *t*-vel képeztetnek, így a hellenben: *πρῶ-τ-ος, τρί-τ-ος, τέταρ-τ-ος πέμπ-τ-ος, ἕκ-τ-οσ δέκα-τ-ος,* a latinban: quar-t-us, quin-t-us, sex-t-us, a szanszkritban: pra-th-amasz (első), dvi-t-íjasz (másod), tri-t-íjasz (harmad), csatur-th-asz (negyed), a németben: zwei-t-e, dri-tt-e, vier-t-e, fünf-t-e, zehn-t-e stb. Schott Vilmos úr előadása szerint az egész altaji (csúd vagy scytha, török, tungúz és mongol) családban is lényeges ismerve (ismertető jele) a rendelő számnak *t* vagy *d*, pl. a syrjanban njolj-ed (negyed), vit-öd (ötöd), a lappban nielj-ad, vid-ad, mordvinban nili-tse (nilite helyett), néha *n* közbeszurattal mint a szuómiban, törökben; az utóbiban a *d*-nek *ds*-vó lágyultával is, pl. bir-indsi első, régiesen elölső, iki-nd-si (ketted), altyndsy (hatod), stb. (lásd: das Zahlwort in der tschudischen Sprachenclasse von Wilhelm Schott. Berlin). A magyarban a török *ndsi*-nek hangokban megfelelni látszó *ső, só,* ezekben: első, utolsó, innenső, túlsó, végső, stb. igen szépen megfejtetik az eső (azaz fekvő, helyezett) részesülővel: elöl-eső (régiesen csakugyan elölső), utól-eső, innen-eső, túl-eső, vég(ül)-eső.

— AD (3), igeképző, s hangrendileg párhuzamos társa *ed,* amaz mindenféle mély, emez mindenféle magas gyökök és törzsek után. Képez önhatókat a) fő- és melléknevekből: ár-ad, horg-ad, lik-ad, vig-ad, higg-ad, hamv-ad, sarj-ad, ev-ed, gerj-ed, rev-ed, szörny-ed, b) igékből: fúl-ad, gyúl-ad, forr-ad, függ-ed, dől-ed, c) leginkább elvont vagy elavult gyökökből és törzsekből, melyek közöl már több önállólag is divatba jött: ak-ad, ap-ad, borz-ad, dag-ad, duzz-ad, fak-ad, fár-ad, fonny-ad, lank-ad, loh-ad, mar-ad, roh-ad, rag-ad (adhaeret), szak-ad, ébr-ed, ep-ed, eng-ed, enyh-ed, geb-ed, mer-ed, terp-ed, stb. Ezen nemü önható *ad ed* képzőnek az átható *aszt eszt* párhuzamos társa, t. i. amaz mintegy önmagában müködő bennmaradó, önmagára ható, emez kifelé ható cselekvést jelent, vagyis az önható *ad ed* = azzá, vagy olyanná lesz, mintegy tevődik, amit vagy amilyet az illető alapszó jelent, p. *ár-ad* = árrá lesz, *horg-ad* = horoggá vagy horogalakúvá változik, *higg-ad* = higgá lesz, stb. tehát általán bizonyos állapotba való átmenetelt átváltozást fejez ki; az átható *aszt eszt pedig* = más valamit vagy valakit olyanná tesz, amit vagy amilyet az illető alapszó jelent, p. lik-aszt = likassá, horp-aszt = horpaszszá, kop-aszt = kopaszszá tesz.

Az *ad ed* képzőnek önható értelmét tehát abból ismerjük meg, hogy *aszt eszt* párhuzamos társa vagyon, p. apad apaszt, akad akaszt, marad maraszt, ragad (haeret) ragaszt, eped epeszt, mered mereszt; különben átható erejü, p. a rag-ad (rapit), fog-ad (cselédet, vendéget) igékben. Továbbá, az *ad ed* mint belképző gyakorlatos önhatókat képez, mely esetben párhuza-

mos társa a míveltetve átható *at et* : ing-ad-oz, ing-at, mozg-ad-oz, mozg-at, leng-ed-ez, leng-et, csörg-ed-ez, csörg-et.

E párhuzamításokból kitetszik, hogy ezen képző lényegét a *d* teszi, mely, mint a maga neműben lágyabb, kisebb hatásu cselekvést fejez ki, ellenben a keményebb *t* erősebb, erélyesebb, külső változást okozó hatással bir. A *d* és *l* mint nyelvbetük rokonsága a nyelvészektől általában elismerve van, s kitünő példáúl hozatnak fel a többek között a hellen *δάκρυμα* és latin *lacryma*; a magyarban is az igék egyes második személyének raga *d* vagy *t* vagy *sz* helyett többnyire *l*, pl. az egész szenvedő igeviszonyításban : várat-*ol*, kéret-*el*, kéretend-*el*, kéretél (=kérete-*el*) kéretnél (=kéretne-*el*); így az alanyiban is a mutató mód jelen és jövő idején, s foglaló módon kivül, mindenütt : kérél (= kére-el), kért-él vagy kért-*el*, kérnél (kérne-*el*), stb. Szinte a második személyt jelentő *t* vagy *d* helyett áll az *l* ezen alakban is : kér-lek, vár-lak, mint a hatás tárgya. Innen van, hogy a magyar (úl ül) is rokon értelmü azaz önható igéket képez, azon különbséggel, hogy *ad ed* rendszerint elvont gyökökhöz járul, *úl ül* pedig már önálló szókból alkot további származékokat. V. ö. *úl ül*, képzőket.

— AD (4), egyes számbeli második személyü birtokrag, melynek hangzója a többesszámét követi, s ennélfogva mássalhangzó után ötágu : *ad, od, ed, éd, öd* : fal-ad, bor-od, kez-ed, kert-éd, bőr-öd; az önhangzókkal, mint a többes *k*-ja, öszveolvad : kapa kapád, kefe keféd, csákó csákód, tömlő, tömlőd, tepszi tepszid, kapu kapud, csöpü csöpüd. Ugyanez a névviszonyítókhoz is járul : nál-ad, reá-d, után-ad, hozzá-d, miatt-ad, nek-ed, vel-ed, mellett-ed, érett-ed, előtt-ed, stb. a midőn tisztán személyragoknak nevezhetők.

Ezen rag nem egyéb, mint a második személynévmás *te*, megfordítva *et*, *ed*, módosúlt mássa. Bővebben l. SZEMÉLYNÉVMÁS.

— AD (5), egyes számbeli második személyrag, a határozott alakú igék némely idejében és módjában, s párhuzamos társa *ed*, nevezetesen *a múltban* : irt-ad, itt-ad, látt-ad, gyúrt-ad, mondt-ad vagy mondott-ad, vert-ed, ett-ed, nézt-ed, ütött-ed vagy ütt-ed, kérdett-ed vagy kérdt-ed, ölt-ed, a *parancsolóban* és *kapcsolóban* : irj-ad, igy-ad, láss-ad, gyúrj-ad, mondj-ad, verj-ed, nézz-ed, egy-ed, ölj-ed, mely alak már ma a parancsoló mód képzője elhanyagolásával egyszerü *d* : ir-d, id-d, (igy-ad), mond-d, ver-d, öl-d. Az igető véghangzójával öszveolvad az úgynevezett *félmúltban* : ira-ad irád, monda-ad mondád, vere-ed veréd, üte-ed üted; *az ohajtóban* : irna-ad irnád, mondana-ad mondanád, verne-ed vernéd, ütne-ed ütnéd; *a részesülőben* : irva-ad irvád, verve-ed vervéd. A jelentőmód jelen idejében háromágú *od, éd, öd* : ir-od, hord-od, húz-od; ver-éd, tész-éd, néz-éd, ölel-éd, tüzel-éd; öl-öd, üt-öd, bököd-öd; a jövőben kétágu, t. i. *od éd* : irand-od, hordand-od, húzand-od; verend-éd, nézendéd, ölend-éd, ütend-éd, böködend-éd. Tájejtéssel *ö ü* után *öd*, de ezt se a finomabb, műveltebb társalgási, se a szónoki, se a színpadi, se általán a gondos irodalmi nyelv nem követi, p. ölend-öd, ütend-öd, annál kevesbbé ezeket : verend-öd, lelend-öd, stb.

Hogy ezen rag is a második személynévmás egyik módosítása, l. SZEMÉLYNÉVMÁS.

— AD, képzői toldat ezen szóban *tovább-ad*, egyebütt nem igen fordúl elő, ebben is alkalmasint tovább-ott vagy tovább-itt, tovább-ett-ből alakúlt.

ADA, nagy helység Bácskában, a török nyelvben szigetet jelent. Helyr. *Adára, —ról, —án.*

ADACS, helyn. Heves és Pest megyében. Helyr. *—ra, —ról, —on.*

ADAG (ad-ag) fn. tt. *adag-ot.* 1) Étel-italból egy-egy rész, s határozott mértékü mennyiség, mely bizonyos fogyasztót illet, vagy egyszeri elköltésre való. *Ahányan ülnek az asztalnál, annyi adag húst, bort, kenyeret tenni föl. Egy adagra félfont hús. Szénából két fontyi, zabból két öszvetett maroknyi adagot szabni a lónak.* 2) A gyógyszerből egy-egy bevevésre való mennyiség. *A porokból naponkint három adagot bevenni. Nagy, kis adagot rendelni.* Újabbkori alkotásu, s általán elfogadott jó szó. V. ö. *—ag* képző.

ADAGTAN, (adag-tan) ösz. fn. A gyakorlati gyógytudomány azon ága, mely a gyógyadagokról szól.

ADAKOZÁS, (ad-ak-oz-ás) fn. tt. *adakozás-t*, tb. *—ok.* Jótékony cselekvés neme, midőn saját vagyonunkból másoknak valamit ingyen, jóakaratból stb. juttatunk; bőkezüség, alamizsnálkodás. V. ö. *Adakozik.*

ADAKOZÁSI, (ad-ak-oz-ás-i) mn. tt. *adakozási-t*, tb. *—ak.* Adakozást illető. ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Adakozási ösztön, vágy, hajlam.*

ADAKOZAT, (ad-ak-oz-at) fn. tt. *adakozat-ot.* Maga azon jószág, segédpénz, alamizsna stb. melyet ajándékképen másoknak adogatunk. juttatunk.

ADAKOZIK, (ad-ak-oz-ik) km. *adakoz-tam, —tál, —ott,* par. *—zál.* Általán, vagyonából mások javára, fölsegélésére kisebb-nagyobb mennyiségben valamit juttatgat, osztogat. *Közintézetekre, jótékony czélokra adakozni. Könnyü a máséból adakozni.* Km. Különösen, vallási kegyeletből, irgalmasságból a szegényeknek, szükölködőknek, kárvallottaknak segédpénzt, élelmet, ruhát stb. nyújtogat, adogat. *Adakozzunk a szegény árvák, özvegyek, nyomorékok, kórságban sinlők számára.*

ADAKOZÓ, (ad-ak-oz-ó) mn. Aki adakozni szokott, bőkezü, alamizsnálkodó, kegyes ajándékokat osztogatni szerető. *Az adakozó embert fölkeresik a szegények. Böven adakozó gazdagok.* V. ö. ADAKOZIK.

ADAKOZÓSÁG, (ad-ak-oz-ó-ság) fn. tt. *adakozóság-ot.* Jótékonyság neme, vagyis, kegyes tulajdonság, melynél fogva valaki adakozni szeret, és szokott.

— ADAL, (ad-al) ösz. névképző, magash. *ed-el*, melynek első eleme az önhatókat képző *ad ed*, a másik pedig valószinüleg a részesülő *ó ő* kisarjadzó módosítása, p. ri-ad ri-ad-ó, ri-ad-al, él-ed, él-ed-ő,

el-ed-el, hasonlóak: vi-adal, di-adal. V. ö. *al, el* képző.

ADALÉK, (ad-al-ék) fn. tt. *adalék-ot*, tb. *—ok*. Amit bizonyos nemű egészhez, mennyiséghez utólag mintegy pótlékúl adunk. Különösen, közös adományozáshoz járuló rész. *Adalék a kárvallottak számára.*

ADALIN, falu Doboka megyében. Helyr. *—ba, —ban, —ból.*

— ADALOM, (ad-al-om) ösz. névképző, magash. *edelém*, melynek elemei: az önhatókat képző *ad ed*: ri-ad, fár-ad, borz-ad, forr-ad, eng-ed, pök-ed v. pök-öd, a középképző *al el*, és a hangugrató *om ém*, honnan: ri-ad-al-om, fár-ad-al-om, borz-ad-al-om, forr-ad-al-om, eng-ed-el-ém, pök-ed-el-ém, v. pök-öd-el-ém. E hasonlóknál fogva valószinű, hogy a *vi-adalom* és *di-adalom* törzsei elavúlt *viad* és *diad* önhatók, valamint a *sokadalom* (némelyek szerint = sok-adás, eladás, árulás) törzse lehet *sok-ad-ik* önható, mint *kevesedik*, honnan, *sokadalom* = sokból álló vásári gyülekezet. Hasonló igetörzsekből fejlettek ki: hied-elém, ijed-elém, gerjed-elém, töred-elém, türed-elém, késedelém, jöved-elém, győzed-elém, veszed-elém.

Néha főnevekhez is járul: ur-adalom, fej-edelem. V. ö. — ODALOM.

— ADÁN, ösz. határozó képző *jobbadán* szóban. Maga *jobbad* nem igen van divatban, hanem némelyek szerint a régi *jobbágyok* (optimates regni) = jobbadok, az ország jobbadjai.

ADÁNY, puszta Bihar megyében.

ADÁNYD, ADÁND, falu Somogy megyében. Helyr. *—on, —ra, —ról.*

ADÁS, (ad-ás) fn. tt. *adás-t*, tb. *—ok*. Általán cselekvés, mely által valamit adunk, ezen ige minden értelményét véve, nevezetesen 1) Nyújtás, odanyújtás, leginkább igekötővel: átadás, kiadás, föladás, leadás. 2) Ajándékozás különféle nemei. 3) Bizonyos árért való átengedés: *adás-vevés*. Leginkább összetételekben fordúl elő: kézbeadás, bérbeadás, egybeadás, hálaadás, hozzáadás, jeladás, tanácsadás, számadás, melyeket és hasonlókat l. saját rovataik alatt.

ADÁSVÉVÉS (adás-vévés) ösz. fn. melynek mindkét tagja ragozható: *adást-vévést, adással-vévéssel, adási-vévési*. Általán, minden vásári csereberélés, áruváltás, sokadalmi közlekedés. *A kereskedők, kalmárok foglalkodása adásvevésből áll.*

ADÁSVÉVÉSI, (adás-vévési) ösz. mn. tt. *adásvevési-t*, tb. *—ek*. Adásvevést illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Adásvevési tárgyak, czikkek, áruk. Adásvevési szerződés, ügyesség.*

ADAT, (ad-at) fn. tt. *adat-ot*. 1) Tudtunkra adott tény, lett dolog, mely bizonyos tudomásul, bizonyítványul szolgál. *Több adataim vannak reá, hogy ő követte el a rablást. A biró adatokból itél. Nincs rá adat, hogy.....* 2) Az okmány keltéről szóló idő és hely jegyzéke. *Ez okmány adatából kitetszik, hogy az hiteles nem lehet. Az adat idejével nem egyeztethető tény.*

ADATLAN, (ad-atlan) mn. tt. *adatlan-t*, tb. *—ok*. Mint az *adott* ellentéte jelent oly valamit, amit nem adtak. Rendesen csak öszvetételekben használjuk: *kiadatlan, eladatlan, általadatlan, öszveadatlan, számadatlan; hálaadatlan*, aki hálát nem ad.

ADÁZ, fn. tt. *adáz-t*, tb. *—ok*. Növénynem az öthimesek és kétanyások seregéből; nagygallérja nincs, kisgallérja féloldali, három levelű, lefüggő, gyümölcse karczolt. Fajai: *mérges, hajas adáz*. (Aethusa). Hellen eredetiből módosított szó.

ADÁZ, mn. szokottabban l. ÁDÁZ.

ADDÉG, régies l. ADDIG.

ADDIG, (régiesen és tájdivatosan p. Mátyusföldén, *adzig*, l. a czikk végén); ih. Bizonyos időig vagy helyig tartó messzeségnyire, távolságnyira. *Addig jár a korsó a kútra, míg el nem törik. Addig verd a vasat, míg tüzes. Addig élem világom, míg virít ifjúságom.* (Népdal). *Addig a fáig terjed a határ. Addig fuss a! Az én puskám addig* (bizonyos távol pontig) *nem visz.* Távolsági ellentéte a közelre mutató: *eddig*. Palóczosan lágyítva: agygyig, egygyig. Elemzését a régies *adzig*-ban szépen feltaláljuk. „Szent Dorottya asszony adzig szóla nénjeinek, hogy őket is megtérité (Sz. Dorottya élete). Így a debreczeni legendáskönyvben is *adzég, adzig* sokszor előfordúl. Ma is mondjuk: *odáig;* a *z* pedig az *az* mutató névmással történt összetételből erede: *oda azig* vagy *od'azig* vagy *od'zig*, mivel az önhangzók a nép szájában gyakran kiesnek mint *od'adom* = odaadom, *aztán* = *azután*, *tom* = *tudom* stb. *odzig* pedig, mivel *o* s *a* is gyakorta fölcseréltetnek mint *aztán oztán, arcz orcza* stb. lön: adzig s a *z* hasonulván *addig*. Úgy *eddig* is = *ide-ezig* = *id'ezig* = *id-* vagy *edzig, eddig;* minthogy régenten az *ide* is gyakran *ede*, p. l. *edetoa edetoá edestoán* (Szent Katalin legendájában). Azok, akik gépileg elemeznek (ad+dig legfölebb az+dig) és a hasonlításban keresnek minden üdvöt, mármár a török *dig* raghoz folyamodtak, de amely eljárásnak tökéletesen ellentmond az *adzig* alak, mely a Régi magyar nyelv-emlékek IV. kötete 72. lapja szerént Vasban, Somogyban mai napig is divatozik.

ADDIGI, (addig-i) mn. tt. *addigi-t*, tb. *—ak*. Addig való.

ADDIGLAN, am. *addig, lan*, toldott képzővel; l. ADDIG.

ADDIGLANI, (addig-lan-i); l. ADDIGI.

— ADÉK, (ad-ék) ösz. névképző, mely részint köz divatú, részint elavult önható igékhez járulván jelenti az illető cselekvésnek tárgyát, vagy művét, eredményét. Első eleme az önhatókat képző *ad* magash. *ed*: ak-ad, mar-ad, rep-ed, pörs-ed, a második öszvetettnek látszik, a részesülő *é* (= ő) és *k*-ból: ak-ad-é-k = akadást okozó valami; mar-ad-é-k = maradó, megmaradó valami; rep-ed-é-k = repedés által támadt rés, hizag, pörs-ed-é-k = pörsedő valami p. bibircsó. Ilyenek: hull-adék, fak-adék, hasadék, nyál-adék, sarj-adék, szak-adék, roml-adék, oml-adék, olv-adék, öml-edék, stb.

ADÉKONY (ad-ék-ony), hármas névképző, mely-

nek első tagja *ad*, magash. *ed* (ed-ék-eny) önhatókat képez, s a többi két tag azt jelenti, hogy az illető személy vagy dolog bizonyos hajlammal, könnyüséggel bir azon cselekvés gyakorlására, melyet a törzsige fejez ki, p. *olvad-ékony*, ami könnyen olvad, vagy olvadni hajlandó, képes; *gyulad-ékony*, ami hamar könnyen meggyúlad; *enged-ékény*, aki vagy ami engedni hajlandó, vagy szokott; *feled-ékény*, könnyen feledő. Ily alakú szónk kevés van divatban, de hasonlók szerint helyesen szaporíthatók s legott érthetők volnának ezek is: *akadékony, dagadékony, fakadékony, fáradékony, lankadékony, evedékény, repedékény, süppedékény gerjedékény* stb. Alapfogalomban hasonló hozzá: *atag*, felhangon: *eteg*, melylyel gyakran fölcserélhető p. lankadékony, lankatag; olvadékony, olvatag; lengedékeny, lengeteg, stb. V. ö. — ATAG, — ETEG.

ADMIRÁL, fn. tt. *admirál-t*, tb. *—ok*. Tengeri hajóhad parancsnoka, vezére. Idegen eredetü szó, magyarosan: *tengernagy* vagy *tengernök*. A nyelvtudósok szerint az arab *amir* (vagy *emir*) *al ma* szókból eredett, s jelentése: parancsnok a tengeren.

ADÓ, (ad-ó) mn. tt. *adó-t*. Aki valamit ad. Rendesen csak az illető tárgy nevével öszvetéve divatozik. *Isten, lelketadó és lelket visszavevő úr.* Jókay. *Hálaadó ember, gyermek, számadó tiszt, juhász.* Továbbá némely igekötőkkel: *kiadó násznagy; eladó leány*, akit már férjhez lehet adni; *jegyeseket öszveadó pap.*

ADÓ, (ad-ó) fn. tt. *adó-t*. Harm. személyraggal: *adója* vagy *adaja*. 1) Széles ért. amit tartozásképen dijúl adni, fizetni kötelesek vagyunk. p. *vámadó, ostoradó*. Innen *adós* = aki a mástól kölcsönzött vagyon visszaadásával tartozik. 2) Különösen, határozott mennyiség pénzben vagy más jószágban, melyet köz szükségek födözésére a fejedelem vagy állam, vagy ennek egyes községei a polgárokra kivetnek. *Köz vagy országos adó, községi adó. Kivetni, beszedni, behajtani az adót. Az országra nagy adót róni. Mátyás király adó alá vetette a fő urakat is. A magyar nemesség legújabb időkben önként vállalta magára az adót.* Átv. ért. *természet adója* = halál. Az adók különféle nemeit, mint: *személyadó, fejadó, keresetadó, földadó* stb. l. illető helyeiken. Megjegyzésre méltó, hogy a török nyelvben is *eda* fizetést jelent.

ADÓALAP, (adó-alap) ösz. fn. Mindennemű birtok vagy birtokképesség, vagy jövedelmi mód, melyre adót vetni szokás, p. földbirtok, mesterség, kereskedés, üzérkedés, kereset stb.

ADÓALATTI, (adó-alatti) ösz. mn. Amitől az állam vagy ország törvénye vagy fejedelem rendelete szerint adót kell fizetni, vagy aki korához, polgári állapotához képest adóköteles. *Adóalatti magánbirtok, jövedelem, termények. Adóalatti lakosok.*

ADÓALATTISÁG, (adó-alattiság) ösz. fn. Állapot vagy képesség, melynél fogva valamire vagy kire adót vetnek.

ADÓBEVALLÁS, (adó-be-vallás) ösz. fn. Bevallás, mely szerint az adóköteles személy az illető adóhivatal előtt fölfödi az adóalapot, melytől adóznia kell.

ADÓBESZEDÉS, (adó-be-szedés) ösz. fn. Adóhivatali eljárás, melynél fogva az a kivetett adókat az illető adózóktól kellő nyugtatvány mellett átveszi.

ADÓCSIKARÁS, (adó-csikarás) ösz. fn. Törvénytelen módon, vagy mértéken túl kivetett adóra való kényszerítés, különösen a zsaroló ellenség által.

ADÓDIK, (ad-ód-ik) belsz. m. *adódott*. A mi mintegy önmagát adja elő, magától jő. *Ha alkalom adódik.* Ritkán használható szó, akkor is csak harmad. személyben. Egészen különbözik tőle a külszenvedő: *adatik.*

ADÓEMELÉK, (adó-emelék) ösz. fn. A rendes vagy eddig szokott adón fölül kivetett adómennyiség.

ADÓFELOSZTÁS, (adó-fel-osztás) ösz. fn. Az országos vagy községi egész adónak az illető adózók képességéhez arányzott kivetése.

ADÓFIZETÉS, (adó-fizetés) ösz. fn. A kivetett adó benyújtása az illető hivatalban.

ADÓFIZETŐ, (adó-fizető) ösz. mn. és fn. A ki adót fizetni köteles vagy szokott.

ADOGÁL, (ad-og-al vagy ad-og-ál) gyak. áth. m. *adogál-t*. Gyakran, többször, ismételve, folytonosan vagy többeknek osztogatva s mintegy aprózva ad, nyújt. *Kévéket adogálni a szekérre, asztagra. Koldusoknak alamizsnát adogálni.*

ADOGÁLÁS, (ad-og-ál-ás) fn. tt. *adogálás-t*, tb. *—ok*. Gyakori, ismételt, folytonos, aprózott adás, nyújtás, osztás.

ADOGÁLÓ, (ad-og-ál-ó) fn. tt. *adogáló-t*. Munkás, napszámos, aki kézről kézre adogál valamit, p. a kazal-, asztagrakásnál a szénát, kévét, az építésnél a téglákat, stb.

ADOGAT, (ad-og-at) gyak. áth. m. *adogat-tam, —tál, —ott*, par. *adogass*. l. ADOGÁL.

ADOGATÁS, (ad-og-at-ás) l. ADOGÁLÁS.

ADOGATÓ, (ad-og-at-ó) l. ADOGÁLÓ.

ADÓHÁTRALÉK, (adó-hátralék) ösz. fn. A kivetett adó része, melyet a rendelt időre be nem fizettek.

ADÓHIRDETÉS, (adó-hirdetés) ösz. fn. Az adóköteleseknek adott tudósítás az általok fizetendő adóról.

ADÓHIVATAL, (adó-hivatal) ösz. fn. Pénzügyi hivatal, melynek rendeltetési feladata az adót kivetni és beszedni.

ADÓILLETÉK, (adó-illeték) ösz. fn. A mit valaki az adókulcs szerint kivetett arányban fizetni köteles. *Az adóilletéket félévi részekben lefizetni.*

ADÓJÖVEDELEM, (adó-jövedelem) ösz. fn. 1) Adó alá vetett jövedelem, p. melyet földbirtok, vagy tőkepénz hoz. 2) Adóból befolyó jövedelem.

ADÓKIVETÉS, (adó-ki-vetés) ösz. fn. Bizonyos kulcs szerinti meghatározás, illetőleg személyenként való kijelölés, mennyi adót köteles kiki fizetni.

ADÓKÖNYV, (adó-könyv) ösz. fn. Könyv, melybe az illető adóhivatalnál az adózás czimeit, s a ki-

fizetett adómennyiséget följegyzik. *Személyes adókönyv,* melyet az illető adóköteles kap.

ADÓKÖTELES, (adó-köteles) ösz. mn. Aki akármiféle alapnál fogva adót fizetni tartozik.

ADÓLEROVÁS, (adó-le-rovás) ösz. fn. A lefizetett adó vagy adórész kitörlése az illető adókönyvből.

ADOLF, fér. kn. tt. *Adolf-ot.* Adolphus. A német nyelvészek szerént am. edler Helfer.

ADOM, (ad-om) fn. tt. *adom-ot.* Régies, am. adomány. „Úgy ment a vezérnek ez a ló adomban." Gyöngyösi. Innen származik: *adomás.*

ADOMA, (ad-om-a) fn. tt. *adomá-t,* tb. *adomá-k.* Az elbeszélés nemei közt az, ami a költészeti fajok közt az epigramma, mennyiben egyik kelléke élcz, másik pedig, hogy valami embert, népet, osztályt, körülményt, eljárást, fölfogást, hangulatot drámai élénkséggel, és szinezéssel jellemez. Az adoma úgy jó, ha vége csattanós. Idegen hellen nyelven: *anekdota.* Képzésre olyan mint: *lakoma.*

ADOMAGYÜJTEMÉNY, (adoma-gyüjtemény) ösz. fn. Adomákat tartalmazó gyüjtemény, illetőleg könyv.

ADOMÁNY, (ad-o-mány), fn. tt. *adomány-t,* tb. *—ok.* 1) Minden, amit másnak jutalomul, ajándékul, saját birtokul juttatunk, vagy mint olyat valakitől kapunk. *Természeti adomány,* p. az elme, ész, test sajátságai. *A hit Isten adománya. Kegyes adományokból épített szentegyház. Csekély, szerény adománynyal én is hozzájárulok. Igéret adományt vár.* Km. Szanszkritül: *danán,* latinul: *donum.* 2) Magyar jogi értelemben jelent nemesjószág ajándékozását a törvényben kikötött föltételek mellett (Donatio). *Királyi adomány,* melyet a király osztott ki (Donatio regia). *Nádori adomány,* mely az ország nádorától, *főpapi adomány* mely a főpapoktól eredt. *Tiszta* vagy *ingyen adomány,* és *vegyes adomány;* amaz egyedül hív szolgálatért, országos érdemekért, emez szolgálatért és pénzért. *Eredeti adomány,* mely legelőször adatott. *Új* vagy *újított adomány,* újabb adománylevéllel megerősitett. *Élők közti, halál esetére igért adomány. Menyekzői adomány* = nászajándék.

ADOMÁNYJAVAK, (adomány-javak) ösz. fn. a többesben, tt. *adományjavak-at.* Nemesi joggal járó jószágok, melyeket valaki adományul kapott. V. ö. ADOMÁNY.

ADOMÁNYLEVÉL, (adomány-levél) ösz. fn. Nemesi adományról szóló oklevél.

ADOMÁNYNEMÉS, (adomány-nemés) ösz. fn. Magyar jogi ért. nemesember, aki a többi nemesi jogokon kivül nemesi földbirtokot is kapott, különbözetésül az úgynevezett *armalistáktól,* kik csak nemesi paizs, pecsétgyürü, és fegyverviselési joggal ruháztattak föl.

ADOMÁNYOS, (ad-o-mány-os) mn. tt. *adományos-t,* tb. *—ak.* Adományról szóló, vagy adománynyal biró. *Adományos oklevél. Adományos nemes.* E másod ért. főnév is tb. *—ok. A király, nádor, érsek, föapát adományosai* (donatarius).

ADOMÁNYOZ, (ad-o-mány-oz) áth. m. *adományoz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Bizonyos nemesi birtokot adománykép juttat valakinek.

ADOMÁYOZÁS, (ad-o-mány-oz-ás) fn. tt. *adományozás-t,* tb. *—ok.* Jutalmazás, bizonyos nemesi adomány által.

ADOMÁNYOZÓ, (ad-o-mány-oz-ó) fn. tt. *adományozó-t.* A ki nemesi adománynyal jutalmaz valakit.

ADOMÁS, (ad-om-ás) fn. tt. *adomás-t,* tb. *—ok.* Adás, ajándékozás. Képzésre hasonlók hozzá: *áldomás, látomás, hallomás, tudomás, vallomás.* V. ö. ADOM.

ADOMÁS, (ad-om-a-as) mn. tt. *adomás-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Adomákat tartalmazó. *Adomás könyv.*

ADOMASZERÜ, (adoma-szerü) ösz. mn. Adomához hasonló élczü s csattanásu. *Adomaszerü esemény, tréfa, elbeszélés.*

ADÓMENT, (adó-ment) ösz. mn. Adót fizetni nem tartozó. *Az őrültek adómentek.*

ADÓMENTES, (adó-mentes) l. ADÓMENT.

ADÓMENTESSÉG, (adó-mentesség) ösz. fn. Kiváltság, melynél fogva valaki az illető adótörvény szerint adót fizetni nem tartozik. *A magyar nemesi osztály adómentessége* 1848-*dik évig.*

— ADON, képző *hajadon, újdon, ódon* szókban, igazabban *don,* l. ezt.

ADONY, több helység neve, tt. *Adony-t,* tb. *—ok.* Helyr. *—ba, —ban, —ból.* Különösen mezőváros Fehér vármegyében és falvak Bereg-, Bihar- és Szabolcsban. Régies irásmóddal: *Odon, Odun, Addon.* Kis-Ázsiában előjön *Adana* város.

ADÓNYUGTA, (adó-nyugta) ösz. fn. A lefizetett adóról szóló nyugta.

ADÓNYUGTATVÁNY, l. ADÓNYUGTA.

ADÓPARANCS, (adó-parancs) ösz. fn. Az adó nemeit s mennyiségét meghatározó, s fizetését sürgető felsőségi parancs.

ADÓPÉNZ, (adó-pénz) ösz. fn. Pénz, melyet adóban fizetni kell.

ADÓPÉNZTÁR, (adó-pénztár) ösz. fn. Pénztár, melyben az adóban fizetett pénzt tartják.

ADÓPÓTLÉK, (adó-pótlék) ösz. fn. A rendes adó alapján kivetett mellékes adó, melyből különös állami vagy községi szükségek födöztetnek.

ADORJÁN, férfi kn. tt. *Adorján-t,* tb. *—ok.* Latinúl: *Adrianus* vagy *Hadrianus.* Helynevek is Bács, Bihar, Somogy, Szathmár és Torda megyékben. *Kis—, Nagy—,* falvak Maros székben. *Szent—,* falu Szala megyében.

ADORJÁNHÁZA, falu Veszprém megyében. Helyr. *Adorjánházá-n. —ra, —ról.*

ADÓROVÁS, (adó-rovás), ösz. fn. Az adó részenkénti kivetése, s mintegy rovatonként való meghatározása.

ADÓROVÓ, (adó-rovó) ösz. fn. Adóhivatali tiszt, a ki az adót rovat szerint ki szokta vetni.

ADÓS, (ad-ó-os) fn. tt. *adós-t,* tb. *—ok,* mint

mn. töb. —*ak.* 1) Aki a hitelezőtől kapott pénzt vagy más jószágot még vissza nem adta. *Száz forinttal, két véka búzával és egy kenyérrel adós. Adósok börtöne.* 2) Aki bizonyos szolgálatért, munkáért másnak tartozik. *Háromnapi munkabéremmel adós. Szolgáinak adós.* 3) Aki akármily vett jótéteményt viszonozni tartozik. *Mindnyájan adósok vagyunk Istennek hálával.* Előfordúl több közmondásban. *Fülig, torkig, nyakig adós. Lelkével is adós. Adós fizess. Ki vagyonánál többel adós, semmije sincs. Adós Balázsnak* = eszelős. *Adós a zsidónak* = valamit elfelejtett. *Adós vele az ördögnek* = valamely kelletlen munkát kell végeznie. *Adóssa vagyok* = vétett ellenem, boszút kell állanom érte. *Adós embernek sokszor kell hazudnia. Sarkalással szokott az adós jól fizetni.* Régies irásmód szerint: *adus, odus.* Hangra hasonló hozzá az illír *oduzsan*, de elemezésre különbözik, mert ez öszvetett szó az *o* és *duzsiti* (tartozni, debeo) elemekből, tehát = debitor.

ADÓSBÖRTÖN, (adós-börtön) ösz. fn. Börtön, melybe a fizetni nem biró, kivált roszhitü adósokat szokták zárni.

ADÓSÍT, (ad-ó-os-ít) áth. m. *adósít-ott*, par. —*s.* htn. —*ani* vagy —*ni.* Adóssággal terhel. *Minden jószágát eladósítja.* A szám- és könyvvitelben am. az ‚adós' rovatba írja.

ADÓSÍTÁS, (ad-ó-os-ít-ás) fn. tt. *adósítás-t*, tb. —*ok.* Kiadás, költekezés, mely által a vagyon adóssággal terheltetik. ‚Adós' rovatba írás.

ADÓSÍTOTT, (adó-os-ít-ott) mn. tt. *adósított-at*, tb. —*ak.* Adóssággal terhelt. *Adósított ház, földbirtok.* V. ö. ADÓSÍT.

ADÓSLEVÉL, (adós-levél) ösz. fn. Oklevél, melyben valaki bizonyítja, hogy más valakinek adósa.

ADÓSORKÖNYV, (adó-sor-könyv) ösz. fn. Adóhivatali könyv, mely a fizetendő adónemek lajstromát tartalmazza.

ADÓSSÁG, (ad-ó-os-ság) fn. tt. *adósság-ot.* Mástól azon igérettel, lekötéssel kapott pénz, vagy más érték, hogy azt visszaadjuk. *Adósságot csinálni.* —*ba verni magát.* —*gal terhelni magát.* —*ot fizetni.* —*ért megidézni valakit. Bizonytalan adósságnak szalma a kamatja.* Km. *Kevés ember, kinek adóssága nincsen. Állam-, községi adósság*, melylyel az állam, község tartozik. *Becsületbeli adósság*, melynek megtérítését becsülettelszóval fogadták.

ADÓSSÁGI (ad-ó-os-ság-i), mn. tt. *adóssági-t*, tb. —*ak.* Adósságot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Adóssági állapot, teher, kötelezettség.*

ADÓSSÁGKÉRÉS, (adósság-kérés) ösz. fn. Az adóshoz intézett kérés, illetőleg fölszólítás, sürgetés, hogy tartozását fizesse meg.

ADÓSSÁGKÖNYV, (adósság-könyv) ösz. fn. Adósok tartozásait magában foglaló jegyzékkönyv. *Kereskedők, kalmárok, üzérek adósságkönyve.*

ADÓSSÁGKÖVETELÉS, l. ADÓSSÁGKÉRÉS.

ADÓSSÁGLEVÉL, l. ADÓSLEVÉL.

ADÓSSÁGSZEDÉS, (adósság-szedés) ösz. fn. Az adóssági pénz behajtása az illető adósoktól.

ADÓSSÁGTALAN, (ad-ó-os-ság-talan) mn. tt *adósságtalan-t*, tb. —*ok.* Akinek adóssága nincs; nemadós; amin (mely jószágon) adósság nem fekszik. Határozókép am. adósság nélkül, adósságtalanúl.

ADÓSSÁGTÖRLESZTÉS, (adósság-törlesztés) ösz. fn. A csinált adósság részenként való lefizetése.

ADÓSSÁGTÖRLESZTÉSI, (adósság-törlesztési) ösz. mn. Adósságtörlesztést illető, amiből az adósságot részenként fizetik, vagyis bizonyos jövedelmi alap, pénztár, mely ezen czélra fordíttatik.

ADÓSTÁRS, (adós-társ) ösz. fn. Aki az adósságcsinálásban részt vevén, annak lefizetésére mint társ kötelezi magát.

ADÓSÚL, (ad-ó-os-úl) önh. m. *adósúl-t.* Adóssággal terhelődik, adóssága lesz. *Eladósúl.*

ADÓSULÁS, (ad-ó-os-ul-ás) fn. tt. *adósulás-t*, tb. —*ok.* Adóssági állapotba jutás.

ADÓSZEDÉS, (adó-szedés) ösz. fn. Adóbehajtás, begyüjtés az adói pénztárba.

ADÓSZEDŐ, (adó-szedő) ösz. fn. Adóhivatali tiszt, aki az adókötelesektől lefizetett pénzt átveszi, s a pénztárba gyüjti.

ADÓSZEDŐHIVATAL, (adó-szedő-hivatal) ösz. fn. Az adóhivatal ága, melynek tisztei a kivetett adót beszedik.

ADÓSZEDŐSÉG, (adó-szedőség) ösz. fn. Adószedőkből álló tiszti személyzet. *Megyei, városi adószedőség.*

ADÓTANÁCSNOK, (adó-tanácsnok) ösz. fn. Tanácsnoki rangban levő tiszt az adóhivatalnál.

ADÓTÁR, (adó-tár) ösz. fn. Pénztár, melyben a beszedett adó őriztetik.

ADÓTÁRNOK, (adó-tárnok) ösz. fn. Az adótárt kezelő, s arra fölügyelő tiszt.

ADÓTISZT, (adó-tiszt) ösz. fn. Adóhivatalnál tiszti rangban alkalmazott személy.

ADOTT, (ad-ott) fn. tt. *adott-at.* Kereskedelmi nyelven, a kereskedelmi könyv jobb oldali lapja, melyen a hitelezett, bevett vagy ilyeskül tekintendő öszletek beigtatvák, máskép: *követel.*

ADOTTÍT, (ad-ott-ít) áth. m. *adottít-ott*, par. —*s*, htn. —*ani* vagy —*ni.* Adott czím alatt a kereskedelmi könyvbe igtat bizonyos mennyiséget. *Az eladott holmik árát adottítani;* máskép: *követelít.*

ADÓVETÉS, ösz. fn. l. ADÓROVÁS.

ADÓVETŐ, l. ADÓROVÓ.

— ADOZ, (ad-oz) képez gyakorl. önható igéket, magash. *edéz.* Elemei a belcselekvést képző *ad ed*, és a gyakorl. *oz ez*, p. *ár*-ad-oz, *fár*-ad-oz, *mar*-ad-oz, *dag*-ad-oz, *ak*-ad-oz, *olv*-ad-oz, *szúny*-ad-oz, *ep*-ed-ez, *leng*-ed-ez, *rep*-ed-ez, *hül*-ed-ez, *mer*-ed-ez. Az illető igének gyakorlati, folytatási, ismétlési, sokasági értelmet kölcsönöz.

— ADOZÁS, (ad-oz-ás) háromágu képző, mely főneveket alkot, magash. *edezés: ár*-ad-oz-ás, *fár*-ad-oz-ás, *mar*-ad-oz-ás, *leng*-ed-ez-és, *rep*-ed-ez-és stb. Az *adoz edéz-* féle igékből.

ADÓVÉVŐ, ösz. fn. Csereberélő, üzér, mindenféle ócskanemű tarattyu czikkekkel nyerészkedő.

ADÓZÁS, (ad-ó-oz-ás) fn. tt. *adózás-t*, tb. *—ok.* Adófizetés, adókötelességi teljesítés. Átv. bünhödés valami elkövetett csínyért, kihágásért. V. ö. ADÓZIK.

ADÓZAT, (ad-ó-oz-at) fn. tt. *adózat-ot.* A mit adókép fizetünk, beszedett adó.

ADÓZIK, (ad-ó-oz-ik) k. m. *adóz-tam, —tál, —ott,* par, *—zál.* Adót fizet. *Illik, hogy a közjóra mindnyájan adózzunk.* Átv. *Valamiért adózni* = lakolni, bünhödni, az elkövetett csíny, kihágás következtében szenvedni. *Várj várj, megadózol még ezért. Ezért adózni* (lakolni) *fogsz.*

— ADOZIK, (ad-oz-ik) háromtagu képző, mely közép *ik*-es igékből középigéket alkot, magash. *edézik*, mint : *oml*-ik, *oml*-ad-ozik, *nyil*-ik *nyil*-ad-oz-ik, *roml*-ik, *roml*-ad-oz-ik, *tör*-ik, *tör*-ed-éz-ik, *öml*-ik, *öml*-ed-éz-ik, *fényl*-ik, *fényl*-ed-éz-ik, *réml*-ik, *réml*-ed-éz-ik, *sínyl*-ik, *sínyl*-ed-ez-ik. Az illető gyökige által jelentett állapotnak belső gyakoriságát fejezi ki.

ADÓZÓ, (ad-ó-oz-ó) mn. és fn. tt. *adózó-t.* A-ki adózni köteles vagy szokott. *Adózó nép, polgárság, nemesség. Adózókat illető felsőségi rendelet, Adózók lajstroma.*

ADÓZTAT, (ad-ó-oz-tat); mivelt. m. *adóztat-tam, —tál, —ott.* par. *adóztass.* Valakit adófizetésre kötelez, szorít; eszközli, rendeli, parancsolja, hogy valaki adózzék. *Adóztatni az ország minden lakosait, fő urait, hivatalnokait.* V. ö. ADÓZIK.

ADÓZTATÁS, (ad-ó-oz-tat-ás) fn. tt. *adóztatás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, illetőleg rendelés, parancsolás, kényszerités, melynél fogva valaki adózni tartozik.

ADRIÁN, fér. kn. l. ADORJÁN.

ADTA, (ad-t-a) mn. tt. *adtá-t,* tb. *—ák.* 1) Élünk vele szelidebb érzések vagy kedveskedések kifejezésére, sajnálkozásra. *Isten-adta szegénye. Adj valamit az Isten adtának. Kincsemadta, lelkemadta, gyöngyömadta, eszemadta kis leánya.* 2) Használják a boszonkodók, haraguvók, szitkozódók, káromkodók, majd szelidebb, majd keményebb módon. *Ilyen- amolyanadta, tüzesadta, mennykőadta, milliomadta, veszettadta, ördögadta, ebadta, kutyaadta, feneadta, stb. Ördögadtával szidni valakit. Csak úgy szórja az ebadtákat.* Még keményebb nemű lesz a *teremtette* hozzátételével. Magában mint főnév jelent káromkodást :

„Eszem azt az imádságos kis szádat,
Három hétig nem hallod egy adtámat."
(Népdal, Tompa Mihálytól).

ADTÁZ, (ad-t-a-az) önh. m. *adtáz-tam, —tál, —ott,* par. *—z. Adta*-féle öszvetett szókkal szitkozódik, káromkodik. *Adtáz teremtettéz. A tömlöczben is adtáz.* Km. *Öszveebadtázta, ördögadtázta cselédeit.*

ADTÁZÁS, (ad-t-a-az-ás) fn. tt. *adtázás-t*, tb. *—ok.* Adtával keményített szidás, káromkodás. V. ö. ADTA.

ADU, (ad-u) fn. tt. *adu-t* vagy *advat,* tb. *—k* vagy *advak.* Valamely tömör test belsejének elkopása, kirohadása, kivájása által támadt üreg. *Vén fa aduja. Adu a sziklában, a folyó partjában. Fog aduja.* Változattal : *odu* vagy *udu, odv* vagy *udv. Meghúzza magát, mint ördög az aduban.* Km. *Aduba bújni, benne rejtezni.*

Elvont gyöke *ad* vagy *od* azonos *dug* szónak *du* gyökével fordított alakban, s képzésre hasonló az *üd-ü, ned-ü, red-ü, feny-ü, seny-ü, ham-u, dar-u* s több ilyenekhez.

ADVÉSZ, (ad-vész) ösz. áth. melynek minkét alkatrésze ragoztatik : *adok-veszek, adja-veszi, adta-vette, adni-venni, adó-vevő.* Kis üzér módjára különféle árukat csereberél, aprólékos holmival nyerészkedik.

ADVIGA, női kn. tt. *Advigá-t.* Hedviga. *Nagy Lajos királyunk leánya szent Adviga.*

—ADZÁS, (ad-oz-ás) háromtagu képző, hangrendileg : *—odzás, —edzés, —ödzés.* Főneveket képez az *adzik, odzik,* stb. igékből, mint : fi-adzás, polyh-odzás, level-edzés, pölyh-ödzés, l. ADZIK.

ADZIG, l. ADDIG.

— ADZIK, (ad-oz-ik) öszv. képző, módosítva : *odzik, edzik, ödzik,* jobbára nevekből képez középigéket, melyek növésre, illetőleg állati vagy növényi szaporodásra vonatkoznak, s gyakorlatos belcselekvők, úgymint : *fi*-adzik, *borj*-adzik, *kölyk*-edzik, *sarj*-adzik, *moh*-odzik, *level*-edzik, *ág*-adzik, *gyöker*-edzik, *hüvely*-edzik, *toll*-adzik, *szarv*-adzik, *fej*-edzik. Ezen képző szakasztott mássa : *asodik*, *osodik*, *esédik, ösödik : fi*-asodik, *borj*-asodik, *kölyk*-esédik, *pölyh*-ösödik, *ág*-asodik, stb. T. i. az *ad, od, ed, öd,* = *as, os, es, ös,* és a *z* = d.

Néha igékből is képez igét, mint : *kér*-edzik.

AFFELÉ, (az-felé) ih. Bizonyos távolra mutatott irányban. Viszonytársa a közel irányra vonatkozó *effelé* = erre, ezen félnek tartva. *Effelé jöttek* = erre, *affelé távoztak* = amarra, azon irányban, amott.

AFFÉLE, (az-féle) ösz. mn. tt. *affélé-t,* tb. *—ék.* Olyanféle, olynemű, tulajdonságú, mint ama távolabb eső valami vagy ki. Viszonytársa a közelre vonatkozó *efféle* = ilyennemü. *Úgy élünk, mint afféle szegény emberek. Afféle dolgokról nem szeretek beszélni. Afféle embert, mint ő, mindig kerültem. Afféle ügygyel, milyet rám bíztak, nem mindenki szeret foglalkodni.* Néha olcsárló, fitymáló, megvető jelentése van. *Afféle jó madarak, jöttment emberek. Olyan afféle valaki.* (So einer). V. ö. FÉLE.

AFFÉLÉTT, (az-félétt) ösz. ih. 1) Bizonyos tárgy, dolog érdemében. *Affelett már sokat elmélkedtem.* 2) Valamit megtoldó, hozzáadó jelentésü, mely mintegy felső helyet, tetőt képez. *Ezen ifjú szép, mívelt, nemes származásu, affelett gazdag is.* Hangmódosítással : *afölött.*

AFFELŐL, (az-felől) ösz. ih. 1) Bizonyos távolban eső valamiről. Viszonytársa *effelől* = e közelben levőről. *Affelől a mit mondék, ezután hallgassunk. Affelől mitsem tudok.* 2) Valamely távoli iráuyponttól kiindúlva. *Affelől szokott jönni az eső. Affelől jött, a honnan nem vártuk.*

AFIUM, *opium* szó változata.

AFONYA vagy ÁFONYA, fn. tt. *afonyá-t*, tb. —*ák*. Cserjeféle növénynem a nyolczhímesek és egyanyások seregéből, egyszersmind e növény bogyóféle gyümölcse, erdélyiesen *havasi eper* vagy *kukojcza*. Hasonló hozzá a román *afine* (Vaccinium. L.)

AFRIKA, fn. tt. *Afriká-t*. A föld öt részeinek egyike a földgolyó déli félkörén, északfelől a középtengertől, kelet felől a vörös és indiai, dél és nyugat felől az aethiopiai és atlanti tengertől környezve, s a száraz földdel Ázsia felől Suez földszorosa által köttetvén öszve. Nevét a régi írók némelyike (Solinus) szerint Afer-től Hercules fiától, mások (Josephus) szerint Ábrahámnak ugyan ilynevű fiától vette. A régi görögök Libya (*Λιβύη*) néven nevezték.

AFRIKABELI, (Afrika-beli) tt. *Afrikabeli-t*, tb. —*ek*. l. AFRIKAI.

AFRIKAI, (afrika-i) mn. tt. *afrikai-t*, tb. —*ak*. Afrikából való, vagy ott létező, termő, készült, stb. *Afrikai szerecsen, sivatagok, növények, gyümölcsök, állatok*. Mint fn. jelent különösen odavaló lakost. *Az afrikaiak jobbára feketék.*

AG, elvont gyök, mely föuvan az *agg* és *agos* szókban. Véleményünk szerint eredeti jelentése vagy a meghajlást, görbülést jelentő *g* hangban keresendő, vagy rokonnak tekintendő a vénet jelentő *av*, *avas* szókkal, mennyiben t. i. ezen származékokban a vén kor bizonyos tulajdonságait, nevezetesen az elfogyást, soványodást leljük föl. Az agár az ebfajok között legszikárabb, mintegy legavatagabb; a ki *agg*, az avataggá lesz; másik elemzéssel l. *Agár* szó alatt; *agos*, *ebagos* = szőrös, mintegy idő előtt elaggott formáju, csenevész gyermek. Molnár A.-nál az *agg* (vetus) majd egy majd két *g*-vel fordúl elő, így más régi iratokban is, pl. Révay-,Góry-codexekben. V.ö. AGÁR, továbbá AGG, 1) és AGG 2).

— AG. 1) névk. változattal : *og, eg, ég, ög* : hany-ag, lov-ag, héz-ag; bal-og, gyal-og, szúny-og, hály-og, tály-og; hid-eg, mel-eg, délcz-eg, rid-eg. süv-eg, id-eg; fér-ég, kér-ég, mér-ég; üsz-ög, ördög. 2) Kevés példányban igek. mint : ball-ag (bill-eg) far-ag, kacz-ag. Mint névképző érteményre nézve közel áll az *as*, *os*, *es*, stb. képzőhöz, miről l. ES, ÉS. kötszó. 3) Az öszvetett *atag*, *eteg* második alkatrésze, mint: herv-at-ag, olv-at-ag, lank-at-ag, leng-et-eg, förg-et-eg, stb. l. —ATAG, —ETEG, képző. 4) Vegytani nyelvben régebben az *oxydumok* képzője volt kétágu változattal : vas-ag, hugy-ag, él-eg, kén-eg.

AGACS, (ag-acs) fn. tt. *agacs-ot*. Mátyus földén am. akácz, akáczfa. Gyöke *ag* azon *ak* lágyított mássa, melyből *akad*, *akaszt*, *akáczíós* származtak, l. AK, elv. gyök.

AGANCS, (ág-ancs) fn. tt. *agancs-ot*. A szarvasnak, vadásznyelven fővadnak ágas szarvazata. Az agancs abban különbözik a szarvtól, hogy az tömör anyag s évenkint újúl. A dolog természeténél fogva gyöke *ág*, mely könnyebb hangoztatás végett rövidül használtatik.

AGANCSÁR, (ág-ancs-ár) fn. tt. *agancsár-t*, tb. —*ok*. Vadásznyelven jelent hímszarvast, nyolczágastól kezdve fölfelé.

AGANCSOS, (ág-ancs-os) mn. tt. *agancsos-t*, vagy —*at*, tb. —*ak*. Szarvasnemű, melynek agancsai vannak. *Agancsos vad, fővad.*

AGANCSOSODIK, (ág-ancs-os-od-ik); k. m. *agancsosod-tam*, —*tál*, —*ott*. Agancsai nőnek, sarjadzanak.

AGÁR, (ag-ár) fn. tt. *agarat*, tb. *agarak*. Vadászebek faja, melynek sovány, nyúlánk teste, s hosszu lábai vannak, s különösen gyorsaságánál fogva nyúlfogásra igen alkalmas. *Sovány, mint agár.* Km. *Szegény nemesember, kinek agara nincs.* Km. *Ásítnak az agarak, jó vadászat lesz.* Km. *Jól hajtanak az agarak* = jó reménység van. *Hátrább az agarakkal* = ne oly fennen, oly nagy széllel, kevéssé hagyj alább, mérsékeld magad. *Nyúl után bottal veri az agarat.* Km. = kelletlen munkára szorít. *Nagy böcsülete, mint a téli agárnak.* Km. *Nem örülnek a nyulak, mikor az agarak fiadzanak.* Km. *Nyújtózik mint agár a pozdorján.* Km. *Kan agár a vendég, komondor a gazda.* = a gazda parancsol otthon. Az agarak szokottabb nevei : *Fecske, Cziczke, Lepke, Pillants, Szegfü, Szellő, Szárcsa.*

Részint tulajdonsági, részint hangrokonsági tekintetből hasonlíthatók : a latin *acer* (gyors), a magyar *ugor*, szláv *ogár*, *ogáru*, *eher*, török *zaghyr*, hell. *ἄγρα*, mely vadászatot jelent, szanszkrit *csar*, (előhalad, latinúl : *curro*); a honnan azt véljük, hogy ezen szóban az *ag* gyök mint általán a *g* hang görbülést, meg- vagy előrehajlást jelent, mint például a sebesen futó kutyánál, lónál, stb. tapasztaljuk.

AGARAS, (ag-ar-as) mn. tt. *agaras-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. A ki agarakat tart, kedvel; agarakkal bővelkedő. *Agaras vadász, nemesember. Agaras hely, vidék.*

AGARÁSZ, (ag-ar-ász) fn. tt. *agarász-t*, tb. —*ok*. A ki agarakkal szokott vadászni, nyulászni. *A hány közbirtokos, annyi agarász. Lóhátas agarászok.*

AGARÁSZ, (ag-ar-ász) önh.m. *agarász-tam*, —*tál*, —*ott*. Agarakkal jár vadászni, nyulászni. *Lóháton, gyalog agarászni. Hetedik határba is elmegy agarászni.*

AGARÁSZÁS, (ag-ar-ász-ás) fn. tt. *agarászás-t*, tb. —*ok*. Foglalkodás, vagy mulatság, midőn valaki agarász.

AGARÁSZAT, (ag-ar-ász-at) fn. tt. *agarászat-ot*. Agarak segítségével űzött nyúlvadászat.

AGARÁSZATI, (ag-ar-ász-at-i) mn. tt. *agarászati-t*, tb. —*ak*. Agarászathoz tartozó, azt illető. *Agarászati jog, szabályok, kedv, mulatság, szenvedély.*

AGARÁSZEGYLET, (agarász-egylet) ösz. fn. Agarászok, agarászatkedvelők egyesülete, melynek egyik fő mulatsága az agárverseny.

AGÁRD, (Agár-d) helyn. több vármegyében. Több helynév az állatoktól vétetett, mint : Tinód, Ebed, Lovad, Kakasd, Ölved, stb.

AGARÉV, (Aga-rév) falu Somogy megyében.

AGÁRFŰ, (agár-fű) ösz. fn. Növényfaj a kosborok neméből, máskép, *agárkosbór* vagy *vitézfű*. (Orchis Morio. L.).

AGÁRKOSBOR, l. AGÁRFŰ.

AGÁRKÖLYÖK, (agár-kölyök) ösz. fn. Fiatal kis agár; az agár fia.

AGÁRKUTYÓ, l. AGÁRKÖLYÖK.

AGÁRMONY, (agár-mony) ösz. fn. 1) Az agárfajú kan monya. 2) Átv. ért. l. AGÁRKOSBOR.

AGÁT, fn. tt. *agát-ot*. A tüzkő egyik faja, mely különféle színeket játszik, s fényesre köszörülhető, miért a fél drágakövekhez számíttatik. Eredetije a hellen *ἀχάτης*.

AGÁTKŐ, ösz. fn. l. AGÁT.

AGG, (1) mn. tt. *agg-ot*. A régieknél, mint Molnár Albertnél is, hol két hol egy *g*-vel fordúl elő : *agkofa, aglant, agnő*. A székelyek szinte mondják : *ag eb*. Van *Ag* családnév Érsekújvárott. Értelme : ócska, vén, törődött, régi, avúlt, mintegy *avag* hosszasabban *avatag*. *Agg fű, agg széna*, mely első növés valamely évben, s különbözik a sarjutól, mint újabb fiatalabb növéstől. *Agg dada*, vén asszony. *Agg lamos*, öregapa a menyekzőben. *Agg lant*, vén banya. *Egy agg lant van Gyöngyös táján.* Faludi. *Agg legény*, a ki a házasság ifju korát átugrotta. *Agg ló. Gyakran agg lovon verik agyon a farkast.* Km. *Agg róka. Nehéz az agg rókát törbe ejteni.* Km. *Agg szó, de igaz*, így nevezi Pázmán a közmondást. *Agg ellenség*, a régieknél = ördög.

„Romok között erőtlen agg
Apák lézengenek.“ Bajza.

Agg vitéz. Agg eb. Késő az agg ebet tánczra tanítani. Km. *Agg ebnek, vén szolgának egy a fizetése.* Km. *Nem agg ebnek való a csontrágás.* Km. *Agg erdő. Agg tölgy.*

„Az agg erdőben aludtam el
Egy lombos tölgynek alatta,
Zaj támada az agg tölgy lombjai közt,
S elverte szememről álmomat.“
Kazinczy Ferencz.

Minthogy az *agg* mint mn. csak vén korra, nagy időre vonatkozik : innen is valószinű, hogy az *agg* igének is ez a tulajd. eredeti értelme.

A lapp nyelvben aigie = ős, a finnben *akka* = vén asszony, ős anya, a szanszkritben is *akká*, annyi mint anya, nagyanya, melyekkel ismét öszveüt magas hangon a magyar egyszerűbb *ük*; ide tartozik a török *ökszüz* (= árva) is, melyben *szüz* (sziz) viszonyrag am. nélkül, nélküli (vesztett, fosztott), *ökszüz* tehát nem más, mint *ük-* vagy *akká-szüz* am. anyavesztett. Nem hibázunk, ha a török *aga* vagy *agha* szót is ide igtatjuk, mely ott am. úr. S nem származhatott-e ez *agg*-ból épen úgy mint a franczia seigneur, sieur, monsieur, olasz signor, a latin *senior-ból?* Előfordúl még a törökben *ik*, mely régit, öreget, s *ak*, mely fehéret, szürkét jelent; és vajjon nem jellemzi-e ez szinte az agg kort? Meg kell még jegyeznünk, hogy a föntebbi szanszkrit *akká* szót Eichoff az *acs*, becs, becsül, tisztel gyökből származtatja, s ehez sorozza a német *Acht, achten* szókat is. A tisztelet, becsület is mindig egyik tulajdonítmánya volt a régiségnek, aggságnak (bár ezt napjainkban kevésbé tapasztaljuk), innen a ‚tisztes régiség‘ szójárás a magyar nyelvben.

AGG (2), (ag-og) gyak. önh. m. *agg-tam*, vagy *—ottam, —tál* vagy *—ottál, —ott*, htn. *—ni* vagy *—ani*. 1) Vénül, vénhedik. *Megagg* = megvénül. *Semmi nem agg meg oly könnyen, mint a jótétemény.* Km. „Még a föld is el agg.“ Beniczki.

„Agg a szarvas, feje ágazatján
Éve számát büszkén mutogatván.“
Vörömarty.

Kiaggott = vénsége miatt divatlanná lett. 2) Valamin búsúl, töri magát töprenkedik, törődik. *Azon agg, hogy él meg. Ne aggj rajta, akármi történik. Eb aggja* = eb gondoljon, eb törődjék vele. Régebben *val, vel* raggal is elfogadta a tárgyat : „Reménykedéseddel, panaszіddal most nem aggok.“ Faludi Ferencz.

Ha ezen szóban első tulajdon értemenyül az ó kort veszszük, úgy elemezhetni, hogy gyöke *ag* vagy *agg* az *av* gyökből eredne, honnan *avas, avúl* szók is származnak, miszerint *agg* annyi mint *av-ag*, hosszabban *avatag*. Minthogy továbbá a bú, töprenkedés felöl azt tartjuk, hogy idő előtt vénít, innen aggni = oly valamivel gyötörni fejünket, ami aggá tesz. Hasonló észjárással a szláv nyelvekben *sztari* vén, agg, és *sztarost* = vénség és aggódás, és *sztarám sze* = aggódom, és vénülök. Ellenben más eszmemenettel azt is vélhetni, hogy az *agg* tulajd. értemenye : görnyed pl. gond alatt, törődik, mintegy lenyomott, szorongatott állapotban szenved, mely értelemben hasonló hozzá a szanszkrit *ag ang* (öszvenyom), hellen *ἄγχω*, latin *ango, angor*, német *Angst, eng, bang.* Innen lett volna átv. ért. agg = vénül, vénhedik, azaz a nagy kor terhe miatt megtörődik, s mintegy öszvenyomva meggörbed. V. ö. AGG (1).

AGGALÉK, l. AKGALÉK.

AGGALMAS, (agg-al-om-as) l. AGGODALMAS.

AGGALOM, (agg-al-om) l. AGGODALOM.

AGGÁLY, (agg-ály) fn. tt. *aggály-t*, tb. *—ok.* 1. Kedélynyomasztó állapot, midőn bú, gond, félelem foglalja el lelkünket, s nyugodni nem hagy. 2. Kétely valaminek helyességében, igazvoltában, vagy valakinek igazmondásában, például valakinek tanúságtételében, mert már hazugságban tapasztaltatott.

AGGÁLYOS, (agg-ály-os) mn. tt. *aggályos-t*, tb. *—ak.* 1. Aggályt, azaz bút, gondot, töprenkedést okozó, vagy, ezen kedélyállapotban szenvedő. *Aggályos állapotban lenni. Aggályos szív.* 2. Kételyt támasztó. *Aggályos tanú, okirat.*

AGGÁLYTALAN, (agg-ály-talan) mn. tt. *aggálytalan-t*, tb. *—ok.* Aggály nélkül levő, gondtalan, bútalan, nyugodt nem töprenkedő kedélyü; kétely nélküli.

AGGANY, l. AKGANY.

AGGÁS, (agg-ás) fn. tt. *aggás-t*, tb. *—ok.* 1. Vénhedés, folytonos vénülés. *Elaggás, megaggás.* 2. Búsulás, gondok miatti töprenkedés.

AGGASTYÁN, (agg-as-ty-án) fn. tt. *aggastyán-t*, tb. *—ok*. Törődött, elvénült, elzüllött vén ember, kit a nagy kor és nyavalyák megviseltek. *Tiszteséges ösz aggastyán.*

Elemeire oldva: agg-asz-t-án = agasztott. A *t* meglágyúlt benne, mint a *toportyán, parittya, pattantyú, csörgetyű*, s több ilyenekben.

AGGASTYÁNFŐ, (aggastyán-fő) ösz. fn. Élemedett, érett, vén koru személy.

AGGASZT, (agg-asz-t) áth. m. *aggaszt-ott*, par. *aggassz*, htn. *—ani* vagy *—ni*. Vénít, aggkoruvá tesz, különösen búsulás, töprenkedő gondolkodás által fogyaszt, epeszt, emészt, s ez által a vénülést elősegíti. *Aggasztja öt a sok gond, gyermekei nevelése, jövendője. Ez engem igen aggaszt.*

Képzőjére nézve l. — ASZT, képző.

AGGASZTAL, (agg-asz-t-al) áth. m. *aggasztal-t*. Oly képzésü, mint: *magasztal, vigasztal, marasztal, engesztel* stb. Egy jelentésü a rövidebb *aggaszt*-val, melynek némi tartóssági, folytonossági, gyakorlati árnyéklatot kölcsönöz.

AGGASZTALÁS, (agg-asz-t-al-ás) fn. tt. *aggasztalás-t*, tb. *—ok*. Tartósabb, folytanosabb aggasztás.

AGGASZTÁS, (agg-asz-t-ás) fn. tt. *aggasztás-t*, tb. *—ok*. Hatás a kedélyre, mely ezt aggasztja, búsítja, gonddal terheli.

AGGASZTÓ, (agg-asz-t-ó), mn. tt. *aggasztó-t*. A mi aggá tesz, különösen, a mi bút, gondot, szorongatást okozva, a kedélyt leveri, s a testet idő előtt fogyasztja, epeszti, s ez által mintegy sietteti a vénülést. *Aggasztó bú, gond, szomoruság, bánat. Aggasztó állapot, körülmény, eset, kilátás, jövendő. Aggasztó szükség, nyavalya.*

AGGASZTÓLAG, (agg-asz-t-ó-lag) ih. Búba merítve, testet lelket epesztve, nyomasztva, aggást okozva. *Gyermekei sorsa, kétes jövendője aggasztólag hat reá.*

AGGAT, l. AKGAT.

AGGATÁS, l. AKGATÁS.

AGGATATLAN, l. AKGATATLAN.

AGGATLAN, (agg-atlan) mn. tt. *aggatlan-t*, tb. *—ok*. Aki nem agg, bú, gond nélkül levő. *A könnyelmüek rendesen aggatlanok is. Akinek semmi baja, aggatlan lehet.* Határozókép am. aggalom nélkül.

AGGATLANÚL, (agg-atlan-úl) ih. Aggalom, bú, gond nélkül, nem törődve semmivel és semmin. *Aggatlanúl töltött ifjuság. Aggatlanúl éli világát.*

AGGATMÁNY, l. AKGATMÁNY.

AGGATÓDZÁS, l. AKGATÓDZÁS.

AGGATÓDZIK, l. AKGATÓDZIK.

AGGATÓDZÓ, l. AKGATÓDZÓ.

AGGDADA, (agg-dada) ösz. fn. Fogatlan vén banya, ki dadogva beszél, s ki a közmondás szerint: *a szöszt is pösznek és a hamut mamunak mondja.*

AGGELLENSÉG, (agg-ellenség) ösz. fn. Megrögzött ellenség. Így neveztetik régibb iratokban az ördög.

AGGFALVA, (Agg-falva) helyn. Sopron megyében, német. Agendorf.

AGGFARKAS, (agg-farkas) ösz. fn. 1. Vén, elaggott farkas 2. Ördög. „Álnok ö elméjek mint az aggfarkasnak" Batizi András a XVI. századból.

AGGFI, l. AGGLEGÉNY.

AGGFŰ, (agg-fű) ösz. fn. Első kaszálási szénatakarmány, máskép, *aggszéna*, különböztetésül a sarjuszénától.

AGGGYÖNGESÉG, (agg-gyöngeség) ösz. fn. Törődött, nyavalyákkal járni szokott állapot, mely az agg kor sajátsága. *Agggyöngeségben halni meg.*

AGGHARCZOS, (agg-harczos) ösz. fn. Erejefogyott, elgyöngült, sérves, agg katona, a ki nehéz hadi szolgálatot többé nem bir. (Invalid).

AGGIN, (agg-in) ösz. fn. A szőlőtőke vastag dereka, ága . Székelyesen: *agin.* Második alkatrésze *in* jelent más növényszárakat is, p. *tök ina, uborka ina*, máskép *inda.*

AGGÍT, (agg-ít) áth. m. *aggít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni* vagy *—ani*. Aggá, azaz vénné tesz, vénít. *Az idő mindenkit aggít.*

AGGÍTÁS, (agg-ít-ás) fn. tt. *aggítás-t*, tb. *—ok*. Aggá, vénné tevés, vénítés.

AGGKOR, (agg-kor) ösz. fn. Élemedett, a sírfelé hanyatló kor, emberélet, vénség. *Az aggkort aránylag kevesen érik el. Aggkorra jutni.*

AGGKÓR, (agg-kór) ösz. fn. Kór vagy gyöngeség, mely az aggkor rendes következménye és társa; agggyöngeség.

AGGLAMOS, (agg-lamos) ösz. fn. A ki vén korában is ágyba hugyozik.. Tájnyelven és gúnytréfán, örömapa a menyekzőn, máskép: *öreg vigyori.*

AGGLANT, (agg-lant) ösz. fn. Átv. ért. vénbanya, vén szipirtyó. *Egy agglant van Gyöngyös táján, rút szömörcsök ül pofáján.* Faludi.

AGGLEGÉNY, (agg-legény) ösz. fn. Élemedett, érett koru férfi, aki bármily oknál fogva nem házasodott meg, különösen, aki válogatás miatt nem nősült. Balaton-melléken tréfásan, tésztás étel neme, máskép *lábatlan tik.* Talán eredetileg = *hab-lepény?*

AGGNŐ, (agg-nő) ösz. fn. Általán minden élemedett, vén korra jutott nőszemély, akár hajadon akar férjhezment. Tisztességesebb kifejezés, mint: aggdada, banya, agglant.

AGGÓ, (agg-ó) mn. tt. *aggó-t.* 1) Aki agg, búsúl, gondoskodás által töri magát. *Gyermekeik sorsa felöl aggó szülék.* 2) l. AGGÓFŰ.

AGGODALMAS, (agg-od-al-om-as) mn. tt. *aggodalmas-t*, tb. *—ak*. Aggodalommal teljes, folytonosan, sokat busúló, töprenkedve gondoskodó; továbbá, ami aggodalmat okoz. *Aggodalmas családapa. Aggodalmas helyzet, állapot.*

AGGODALMATLAN, (agg-od-al-om-atlan) mn. tt. *aggodalmatlan-t*, tb. *—ok*. A kinek aggodalma nincs.

AGGODALOM, (agg-od-al-om) fn. tt. *aggodalmat*, tb. *aggodalmak*. Aggódó, búsuló állapotnak nagyobb, tartósabb foka; kedélyepesztő, szivszorongató érzelem. *Aggodalomban lenni, élni.*

AGGÓDÁS, (agg-ód-ás) fn. tt. *aggódás-t*, tb. *—ok.* Folytonos búsulás, gondoskodó töprengés. Az aggásnak mintegy folytonosságát fejezi ki.

AGGÓDATLAN, (agg-ód-atlan) mn. tt. *aggódatlan-t*, tb. *—ok.* A ki aggódni nem szokott, bú, gond nélkül levő. Igehatárzó is, mint rendesen az *atlan etlen* képzőjü melléknevek. *Boldog, ki aggódatlan élhet.*

AGGÓDATLANSÁG, (agg-ód-atlan-ság) fn. tt. *aggódatlanság-ot.* Nyugalmas, kedélyi állapot, midőn valaki nem aggódik.

AGGÓDIK, (agg-ód-ik) belsz. m. *aggód-tam, —tál, —ott*, htn. *—ni.* Kedélye kétes remény és félelem vegyes érzelmeivel foglalkodik, küzd; különösen vágyainak teljesedése, vagy meghiúsodása fölött epeszti, emészti magát. *A haza sorsán, jövendőn, gyermekein aggódni. Azon aggódni, mi történik velünk. Mit aggódol rajtam? Hire, neve, böcsülete miatt aggódik.*

AGGÓDÓ, (agg-ód-ó) mn. tt. *aggódó-t.* Folytonosan aggó, búban, gondban valamely jövendő iránti bizonytalanság miatt töprenkedő.

AGGÓDTAT, (agg-ód-tat) mivelt. m. *aggódtattam, —tál, —ott*, par. *aggódtass.* Aggódóvá teszi; okozza, eszközli, hogy aggódjunk. *Barátom sorsa, és saját jövendőm igen aggódtat engemet.*

AGGÓFŰ, (aggó-fű) ösz. fn. Növényfaj az üszögőrök (Senecio) neméből, melynek virágai sürük, sátorozók, levelei szárölelők, fogasak, máskép: *rontófü, szöszösfü, aggó üszögőr.* (Senecio vulgaris. L.)

AGGOS, (agg-os) mn. tt. *aggos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Agghoz hasonló, vagy közeledő, aggforma, mint: *vénes, öreges.* 2) Gondos, a ki aggni, aggódni szokott.

Az *agg* igéből származik, mint: *takar, takaros, pirít, pirítos.*

AGGOSKODÁS, (agg-os-kod-ás); fn. tt. *aggoskodás-t*, tb. *—ok.* Gondoskodás.

AGGOSKODIK, (agg-os-kod-ik) k. m. *aggoskodtam, —tál, —ott.* Gondoskodik. Az illető kedélyállapotnak gyakorlatos, de szelidebb árnyalatát fejezi ki.

AGGOTT, (agg-ott) mn. tt. *aggott-at.* Elvénült élemedett, korosodott, régi, illetőleg törődött aggastyán. *Aggott öregség.* „Aggott tölgyek alatt" Kazinczy Ferencz. *Kiaggott* = elavult, kiavult.

AGGOTTAN, (agg-ott-an) ih. Aggott korban, állapotban, elaggva, elvénülve. *Mit ember ifjantan tanul, azt aggodtan is nehezen felejti.* (Kis-Viczai.)

AGGOTTSÁG, (agg-ott-ság) fn. tt. *aggottság-ot.* Élemedett öregség, törődött aggkori állapot, vagy tulajdonság. Jelenti az aggásnak következményét, miért ez mint ok, amaz mint okozat tekintendő. *Aggottsága miatt nehéz testi lelki munkát birni nem képes. Tehetetlen aggottságra jutott.*

AGGRAVASZ, (agg-ravasz) ösz. mn. Kitanúlt, furfangos csaló, vénróka.

AGGRAVASZUL, (agg-ravaszul) ösz. ih. Furfangos vén róka módjára.

AGGREGE, (agg-rege) ösz. fn. Elavult, hitelvesztett, fonóházi mendemonda, szófiabeszéd, dajkamese.

AGGRÓKA, (agg-róka) ösz. fn. Átv. ért. l. AGGRAVASZ. *Nehéz az aggrókát törbe ejteni.* Km.

AGGSÁG, (agg-ság), fn. tt. *aggság-ot.* 1) Aggkori állapot, vénség. *Aggságában koldusbotra jutott.* 2) Gondokkal vesződő kedélyi állapot, bú, gond, aggodalom. *Teli van a fejem aggsággal. Megöl az aggság.*

„De a jó feleség egész boldogsága
A férfinak s földi mennyországa,
Ez által eloszlik baja és aggsága,
Mindig gyarapodik öröme s jósága."

Lakodalmi versek, (Népdalok I. Köt. 125. lap).

AGGSÁGOS, (agg-ság-os) mn. tt. *aggságos-t*, tb. *—ak.* Aggságot okozó, azzal járó, aggsággal teljes, bővelkedő. *Aggságos élet, állapot, várakozás, jövendő.*

AGGSÁGOSKODÁS (agg-ság-os-kod-ás), fn. tt. *aggságoskodás-t*, tb. *—ok.* Folytonos vagy gyakori kedélyi nyugtalankodás, gondoskodás, töprenkedés, melyet az aggódás okoz.

AGGSÁGOSKODIK, (agg-ság-os-kod-ik); k. m. *aggságoskod-tam, —tál, —ott.* Kedélyét, illetőleg elméjét folyvást aggságot okozó gondok nyugtalanítják.

ÁGGÚL, (agg-úl) önh. m. *aggúl-t.* Aggkoruvá lesz, vénül. *Elaggúl, megaggúl.*

AGGULÁS, (agg-ul-ás) fn. tt. *aggulás-t*, tb. *—ok.* Aggkorra jutás, vénülés, vénhedés. *Elaggulás; megaggulás.*

AGGULÁSI, (agg-ul-ás-i) mn. tt. *aggulási-t*, tb. *—ak.* Aggulást illető, arra vonatkozó, azzal járó. *Aggulási korszak.*

AGGÜSZÖK, (agg-üszök) ösz. fn. Agg emberek ráknemü nyavalyája.

AGGVÉN, (agg-vén) ösz. mn. Igen vén, rendkivüli vén korra jutott vagy fölötte megtörődött aggastyán, kiről Révkomáromban közmondás: *Vén, mint a belső vár.*

AGGVITÉZ, l. AGGHARCZOS.

AGLÁL, balatonmelléki tájszó, l. AKLÁL.

AGLÁLÁS, l. AKLÁLÁS.

AGOS, (ag-os) mn. tt. *agos-t*, tb. *—ak.* Így nevezik a székelyek azon gyermeket, csecsemőt, kinek arcza söt egyébb teste is szőrös, szőrférges. Páriz Pápainál: *ebagja.* Minthogy az emberi test rendesen később, fejlő korban szőrösödik, valószinü, hogy e szó gyöke azon *ag* mely vénet jelent, t. i. az agos gyermek teste mintegy idő-előtti vénségre mutat.

AGOSSÁG, (ag-os-ság) fn. tt. *agosság-ot*, Bőrnyavalyás állapot vagy tulajdonság a kis gyermekeknél, midőn agosak. V. ö. AGOS.

— AGLÁS, ösz. főnévképző *vonaglás* szóban.

— AGLIK, ösz. igeképző *vonaglik* szóban; *vonag* magában nem divatozik.

AGY, fn. tt. *agya-t.* A fej azon csontnemü, szilárd, félgömbölyü része, mely a velőt foglalja magában, s rendesen koponyának mondatik. Innen *agyvelő*

am. az agyban foglalt velő. „Vas vesszővel ő fejét verté, hogy az agya velője orráról kijár vala." (Nádor-codex). Erre, mint az élet és elme székhelyét tartalmazóra vonatkoznak: *Agyba főbe verni, agyonütni, vágni, szúrni, csapni, legyinteni valakit*, azaz úgy fejbe ütni, csapni, stb. hogy meghaljon. *Agyonkínozni, gyötreni* = halálra. *Agyon ázni, fázni* = csaknem halálosan. *Agyon nevetni, sírni magát. Agyon hajszolni cselédét, barmát* = majd halálra hajtani. *Agyafúrt ember. Vert viszi veretlent, agyafeje töretlent*. Km. Vétetik egész fej helyett is. „Vevék a nádat és verik vala ő agyához" azaz fejéhez. (Münch. codex).

„Agyamban egyik őrült gondolat
A másikat viharként kergeti."
Vörösmarty.

Innen átv. ért. 1) valamit mintegy velő gyanánt tartalmazó üreg. *Kerék agya*, melybe a tengelyt eresztik. *Kerék agyáig való sár. Puska agya*, azon homorú üreges fa, melybe a puskacsőt fektetik. 2) a koponyának lágy fehér anyagból álló velőnemű tartalma, agyvelő, t. i. tartalmazó a tartalom helyett. *Nagy agy*, mely két részre, jobb és baloldalira oszlik; *kis agy*, másként *agyacs*. Innen átv. ért. *tök agya* = béle.

Első jelentésénél fogva talán eredetileg a magashangú *hegy*, azaz tető, mint a testnek felső része, oly fogalmi viszonynyal, mint *fel* és *fej*, innen *agyfa* = az épület legtetején elnyúló fa. Miszerint rokonságban van vele a szanszkrit: *gad*, mely azt teszi: kitetszeni. Az *agy* ma is fenhangú *egy* szóvá változik ezekben: *egyebugyál* = agyabugyál, *egyel* = agyal.

AGYABUGYÁL, (agya-bugyál) ösz. áth. m. *agyabugyál-t*. Agybafőbe ver, jól megdönget valakit. *Derekasan megagyabugyálták*. Valószinű, hogy *bugyál* eredetileg *bufál* volt, és így az egész: *agyabufál*.

AGYABUGYÁLÁS, (agya-bugyálás) ösz. fn. Agybafőbe bufálás, döngetés.

AGYACS, (agy-acs) kics. fn. tt. *agyacs-ot*. A tágabb értelemben vett agyvelő azon része, mely a sátor által a szorosabb értelmű agy hátsó karélyától elválasztatván, a nyakszirtcsont alsó üregeiben nyugszik (Cerebellum). Gall agytana szerint ez a nemi ösztön székhelye.

AGYAFÚRT, (agya-fúrt) ösz. mn. Furfangos eszű, ravasz, alattomos; továbbá, makacs, önfejű, fúrtfejű.

AGYAFÚRTSÁG, (agya-fúrtság) ösz. fn. Furfangosság, alattomosság; makacsság önfejűség, fúrtfejűség.

AGYAFUVÓ, (agya-fuvó) ösz. mn. A székelyeknél jelent dühöst, bőszt, aki mintegy fölfújja az agyát, dúlófúló.

AGYAG, (agy-ag) fn. tt. *agyag-ot*. Föld neme, mely a többiek között termékenységre nézve kitünő, s ragadós szilárd tulajdonságánál fogva különféle edényekre alkalmas. *Sárga-, vörös-, szappan- fehér-, pecsétes-, ruhatisztító agyag. Agyagból vályogot vetni*. Palóczosan ejtve: *agyig*. Továbbá jelent agyagból valót. *Agyagedény*.

Eredetére nézve, ha alapfogalomúl szivos, ragadós tulajdonságát veszszük, hasonlíthatók hozzá a régies *hagyap* és mostani divatban a magashangu *enyek* és *enyv*.

AGYAGFÖLD, (agyag-föld) ösz. fn. Agyagneműalkatrészekből álló föld. *Agyagföldben termett gabona. A fazekasok agyagföldből dolgoznak*.

AGYAGFURÓ, (agyag-furó) ösz. fn. Vizi kullancs neme, mely az agyagiszapba furja magát, s abból éldegél.

AGYAGGALACSIN, (agyag-galacsin) ösz. fn. Pecsétes agyagból gömbölyített golyócska, melylyel a ruhafoltokat tisztogatják. Szélesebb ért. akármely czélból csinált ilyetén golyó.

AGYAGGÁT, (agyag-gát) ösz. fn. Agyagföldből csinált gátféle töltés, különböztetésül másnemű anyagból készített gátoktól.

AGYAGGÖDÖR, (agyag-gödör) ösz. fn. Agyagföld kiásása által támadt gödör, p. a téglavető kemenczék mellett.

AGYAGMÁZ, (agyag-máz) ösz. fn. Közönséges agyagedények máza.

AGYAGMÍVES, (agyag-míves) ösz. fn. Agyagból dolgozó, valamit készítő mesterember, p. fazekas, pipacsináló.

AGYAGMŰ, (agyag-mű) ösz. fn. Agyagföldből készített mű, nevezetesen különféle edények.

AGYAGNEM, (agyag-nem) ösz. fn. Agyag tulajdonságaival biró, agyagrészekből álló földnem.

AGYAGNEMŰ, (agyag-nemű) ösz. mn. Agyag tulajdonságaival biró, ahhoz hasonló. *Agyagnemű föld, ásvány*.

AGYAGOL, (agy-ag-ol) áth. m. *agyagol-t*. 1) Agyaggal beken, bemázol, kever, vegyít. *Agyagolni a kályhát, kemenczét. A futó homokföldet agyagolni*. 2) Agybaver. Ez értelemben gyöke a kaponyát jelentő *agy*.

AGYAGOLÁS, (agy-ag-ol-ás) fn. tt. *agyagolás-t*, tb. —*ok*. Tapasztás, mázolás, midőn valamit agyaggal bekennek, vagy vegyítenek, javítanak.

AGYAGOS, (agy-ag-os) mn. tt. *agyagos-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. 1) Agyaggal bővelkedő, agyagból álló. *Agyagos föld, vízfenék, vízpart*. 2) Agyaggal mázolt, kent, tapasztott. *Agyagos kályha, fal, falkéreg*. 3) Faluk nevei, Sopron és Zemplénben. *Agyagos-tetej* erdélyi hegy neve Marosszékben.

AGYAGOZ, (agy-ag-oz) áth. m. *agyagoz-tam*, —*tál*, —*ott*. l. AGYAGOL.

AGYAGOZÁS, (agy-ag-oz-ás) l. AGYAGOLÁS.

AGYAGPALA, (agyag-pala) ösz. fn. Agyagföld neme, mely megkeményedvén lapos rétegekben fölfejthető.

AGYAGRAGLA, (agyag-ragla) ösz. fn. Ásványtani szó. (Collyrites).

AGYAGRÉTEG, (agyag-réteg) ösz. fn. Agyagföldből álló réteg, különböztetésül más, úgymint homok, mész, stb. rétegekből.

AGYAGSZÉN, (agyag-szén) ösz. fn. Szénnemű ásványagyag.

AGYAGVERÉM, l. AGYAGGÖDÖR.

AGYAL (agy-al); áth. m. *ayyal-t.* 1) Agybafőbe ver, agyabugyál, magas hangon egyel (Kemenesalján). 2) Kerékbe, puskába szükséges agyat csinál. V. ö. *Agy.*

AGYALAP, (agy-alap) ösz fn. Az agyvelő alja, melyen az agy nyugszik.

AGYALÁS, (agy-al-ás) fn. tt. *agyalás-t,* tb. *—ok.* 1) Agyba, fejbeverés, megdöngetés, agyabugyálás. 2) Szerelés, midőn a keréknek, puskának agyat csinálnak.

AGYAR, (agy-ar) fn. tt. *agyar-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Némely állatok, nevezetesen a disznónemüek éles fogai, melyek két oldalt az ajkak közől kinyúlnak. *A vadkan agyarával üt az ellenséghez. Agyarát feni, köszörüli, vicsorgatja. Kiütni, csorbára törni a disznó agyarát.* Átv. ért. mondjuk emberi fogakról is, melyek igen hosszak, s kifelé nyúlnak. Minthogy az agyar hegyes, és fölfelé áll; valószinünek véljük, hogy eredetileg am. a magashangú *hegyer.* Tájejtéssel: *acsar.*

AGYAR, (agy-ar), mn. tt. *agyar-t,* tb. *—ok.* Irígy, aki más szerencséje miatt bosszuságból mintegy fogait vicsorgatja. Innen az *agyarkodás, agyarkodik* származékok.

AGYARAS, (agy-ar-as) mn. tt. *agyaras-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Aminek agyara, vagy agyarai vannak. *Agyaras vadkan.*

AGYARD, (agy-ar-d) fn. tt. *agyard-ot.* Czetfaj, melynek felső állkapcsából hosszu agyar nyúlik ki. (Monodon. L.)

AGYARFEHÉR, (agyar-fehér) ösz. mn. Aminek fényes fehér szine van, mint a disznó agyarának.

AGYARGÁS, (agy-ar-og-ás) fn. tt. *agyargás-t,* tb. *—ok.* Alattomos, ártani vágyó irígykedés, törzsönködés, fogvicsorító ellenkedés.

AGYARGAT, (agy-ar-og-at); áth. m. *agyargattam, —tál, —ott.* par. *agyargass.* Fogait dühösen, mérgesen vicsorgatja. *Fogait agyargatja.* Pázmán.

AGYARGATÁS, (agy-ar-og-at-ás) fn. tt. *agyargatás-t,* tb. *—ok.* Fogvicsorgatás.

AGYARGÓS, (agy-ar-og-ó-os) mn. tt. *agyargós-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Alattomosan irígykedő; mérgeskedő.

AGYARKODÁS, (agy-ar-kod-ás) fn. tt. *agyarkodás-t,* tb. *—ok.* Irígységből boszuvágyból eredő ellenséges törekvés, dúlásfúlás valaki ellen.

AGYARKODIK, (agy-ar-kod-ik); k.m. *agyarkodtam, —tál, —ott.* 1) Agyarkodik a vad kan, midőn dühében alsó agyarait a felsökhöz feni és csattogtatja. 2) Átv. ért. dühös vadkan módjára mintegy fogait vicsorgatva irígykedik, dühösködik valakire. *Miért agyarkodtak a népek?* 1. Zsolt. *A káromkodó nem csak az emberekre, de még az Istenre is agyarkodik.* Tájejtéssel: *acsarkodik.*

AGYAROG, (agy-ar-og); gyak. önh. m. *agyarog-tam, —tál, agyargott.* Az *agyarkodik* kisebb foka, emez t. i. hathatósabb, kitörőbb, amaz alattomos törzsöngést ellentörekvést jelent. *Fejére vész, halál, ki reánk agyarog.*

AGYAROL, (agy-ar-ol); áth. m. *agyarol-t.* Agyarral üt, szúr, tép. Képzésre olyan mint: *körmöl, szarval, sarkal.*

AGYAS, (agy-as) mn. tt. *agyas-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Makacs, makranczos, fejes, nyakas, mintegy kemény agyú, melyre nehéz hatni. *Agyas vakmerö.*

AGYASKODÁS, (agy-as-kod-ás) fn. tt. *agyaskodás-t,* tb. *—ok.* Gyakorlatos értelmű név, s többszöri folytonos makacsság, fejesség eszméjét foglalja magában.

AGYASKODIK, (agy-as-kod-ik); k. m. *agyaskod-tam, —tál, —ott.* Gyakran, ismételve makacskodik, nyakaskodik, fejeskedik, saját véleménye, akarata mellett más józanabbak daczára önfejüsködik.

AGYATLAN, (agy-atlan) mn. tt. *agyatlan-t,* tb. *—ok.* 1) Aminek agya, illetőleg agyveleje nincs. *Agyatlan fej, koponya.* Innen átv. ért. ostoba, esztelen. 2) Mondjuk holmi müvekről, melyekből az úgynevezett *agy* hiányzik. *Agyatlan kerék, puska.*

AGYATLANSÁG, (agy-atlan-ság) fn. tt. *agyatlanság-ot.* Agy nélküli állapot; átv. ért. ostobaság, esztelenség.

AGYBÓDULÁS, (agg-bódulás) ösz. fn. Kórállapot, midőn az agy működése akadályozva van, s a beteg, mintha szél ütötte volna, mély álomba merülve lenni látszik, vagy félálomban félrebeszél.

AGYBORÍTÉK, (agy-boríték) ösz. fn. Az agyvelőt takaró buroknemű hártya.

AGYBOROZDA, (agy-borozda) ösz. fn. Borozdanemű vonás, metszés az agyvelőben.

AGYDÜH, (agy-düh) ösz. fn. Agybódulás neme, mely az agyhártyák gyuladásából származik, s forrólázzal jár.

AGYDÜHÖS, (agy-dühös) ösz. mn. Agydühben szenvedő. *Agydühös betegek.* l. AGYDÜH.

AGYFA, ösz. fn. Az épület tetejét öszvefoglaló fa.

AGYFURÓ, (agy-furó) ösz. fn. 1) Szülészek éles eszköze, melylyel a magzat koponyáját műtét végett fölnyitják (Perforatorium cerebri). 2) Sebészi eszköz, melylyel a koponyacsontok megsérülése esetében a koponyát átfurják (Trepanum). 3) A kerékgyártóknál azon vastag furó, melylyel a kerékagynak való tönköt furják ki.

AGYGERENDA, (agy-gerenda) ösz. fn. Az agynak azon kérges része, mely annak mindkét felét öszveköti (Corpus callosum.)

AGYGILISZTA, (agy-giliszta) ösz. fn. Leginkább a juhok agyában fejlődő, hólyagos, és félvonalnyi hosszuságu gilisztafaj.

AGYGYULADÁS, (agy-gyuladás) ösz. fn. Kórtani ért. az agyban, agyacsban, vagy ezek hártyáiban támadt gyuladásféle kórállapot.

AGYHÁRTYA, l. AGYKÉR.

AGYHÁLÓ, l. AGYSÁTOR.

AGYIKERÉSZ, (agyi-kerész) ösz. fn. Az agyban

fejlődő gilisztafaj, különösen a juhoknál, melytől az úgy nevezett kergeteg származik.

AGYKARIKA, (agy-karika) ösz. fn. A kocsikerék agyát két végén övedző, s erősítő karika vasból.

AGYKÉR, (agy-kér) ösz. fn. Hártyanemü szövedék, mely, mint kéreg a fát, körülveszi az agyat.

AGYKÉS, (agy-kés) ösz. fn. Agybonczoláshoz való sebészi eszköz.

AGYKOHOLMÁNY, (agykoholmány) ösz. fn. Valóságon nem alapuló, légből kapott, költött állítás, mondás, mely egyedül a beszélő vagy iró agyából került ki; rajongó képzelgés müve.

AGYLÁZ, (agy-láz) ösz. fn. Az agynak különféle lázas bántalmai, milyenek: a) agydüh, b) azon váltóláz, mely főfájás képében szokott megjelenni. stb.

AGYLÁZAS, (agy-lázas) ösz. mn. Agylázban szenvedő. *Agylázas betegek.*

AGYLOB, l. AGYGYULADÁS.

AGYON, (agy-on) ih. Bizonyos erőszakos cselekvést jelentő igékkel öszvekötve azt teszi: *halálra, halálosan*, minthogy az agy megsértése halállal szokott járni. Ilyenek: *agyonüt, agyonver, agyonnyom, agyonlő, agyonszúr, agyoncsap, agyonsujt, agyonvág.*

AGYONLŐ, (agyon-lő) ösz. áth. Valakit halálosan meglő, akár agyban akár másutt sértve.

AGYONLÖVÉS, (agyon-lövés) ösz. fn. Halált hozó, okozó lövés. *Agyonlövéssel fenyegetni valakit. Fél az agyonlövéstől.*

AGYONLÖVET, (agyon-lövet) ösz. mivelt. Valakit főbelövés által kivégeztet. *Agyonlövetni a szökevényeket.*

AGYONLÖVETÉS, (agyon-lövetés) ösz. fn. Főbe lövés általi kivégeztetés.

AGYONNYOM, (agyon-nyom) ösz. áth. Embert vagy más állatot erős nyomás által halottá tesz. *Az öszveroskadt ház agyonnyomta a benlakókat.*

AGYONNYOMÁS, (agyon-nyomás) ösz. fn. Halált okozó erős nyomás.

AGYONÜT, (agyon-üt) ösz. áth. Embert vagy más állatot halálra üt. *Bottal, puskaagygyal, buzogánynyal agyonütni valakit.*

AGYONÜTÉS, (agyon-ütés) ösz. fn. Ütés által okozott halál. *Fél az agyonütéstől.*

AGYONVER, (agyon-ver) ösz. áth. Halálra, halálig ver, verés által megdögleszt. *Agyonverni a ragadozó vadakat.*

AGYONVERÉS, (agyon-verés) ösz. fn. Halált okozó verés. *Agyonveréssel fenyegetni valakit.*

AGYRÉM, (agy-rém) ösz. fn. Ami valósággal nem létezik, nem is létezhetik, hanem egyedül csak a képzelgőnek rémlik. Az agykoholmánynyal rokon, de némileg abban különbözik tőle, hogy az agyrém gyakran akaratlanul is, péld. félelemből támadhat bennünk; az agykoholmány pedig szabad akarat müve. Gyógytanilag a beteges képzelő-tehetség szüleménye, mely az agybeteget rémülésbe ejti.

AGYRÉMI. (agy-rémi) ösz. mn. Agyrémhez való, azt tárgyazó, ahhoz hasonló. *Agyrémi képek.*

AGYSEB, (agy-seb) ösz. fn. Sebféle kóros bántalom az agyban.

AGYSÉRÜLÉS, (agy-sérülés) ösz. fn. Sérvnemü kórállapot, mely az agyat vagy agyvelőt éri.

AGYSZÜLEMÉNY, l. AGYKOHOLMÁNY.

AGYTANÍTMÁNY, (agy-tanítmány) ösz. fn. Tanítmány az agy tulajdonságairól, részeiről, müködéseiről stb. Gall agytanítmánya, mely különösen az agy részeinek rendeltetését tárgyalja.

AGYVÁZ, l. AGYRÉM.

AGYVÉD, (agy-véd) ösz. fn. Sebészek eszköze, melyet az agyfurásnál használnak, hogy az agyhártyát sérülés ellen biztosítsák.

AGYVELŐ, (agy-velő) ösz. fn. A koponyaüreg lágy fehéres bele, mely az embernél két félgolyóból áll, ú. m. nagy agyból és agyacsból. V. ö. AGY.

AGYVELŐGYULADÁS, l. AGYLOB.

AGYVÍZKÓR, (agy-víz-kór) ösz. fn. Az agyban kifejlett vízkórnemü betegség.

AGYVÍZKÓROS, (agy-víz-kóros) ösz. mn. Agyvízkórban sinlődő beteg.

AH (1), régi iratokban néha *az* névelő helyett; l. A (2).

AH (2), isz. Mélyebb vágyféle érzelemből kitörő kedélyhang, melyről Szirmay (Hung. in Parab.) tréfásan mondja, hogy a külföldieknél a tokaji bor jelzője. *Ah! be édes, be jó!* Élünk vele kegyeletes, istenimádó fölsohajtásokban is. *Ah uram Istenem!* Innen származnak: *ahít, ahítat, ahítatos.* Megnyujtva: *áh.* Mint természeti kedélyhang majd minden nyelvvel közös.

AHA, isz. Élünk vele, midőn valami által mintegy meglepetve rámutatunk, vagy másokat figyelmeztetünk. *Aha! ott van. Aha ni!* Eleme a kettőztetett, s *h*-val öszvekötött mutató *a! a!*

AHA, helynév, Barsv. Helyr. *Ahára, —ról, —n.*

AHÁ, isz. Azon érzelmi kitörés hangja, midőn valakit rajta érünk valamin, s azt némi gúnynyal vagy roszalással tudtára adjuk. *Ahá! te vagy az a jó madár? Ahá! megfogtalak.* Utálatot is fejez ki, mit az illető hanglejtésből és nyomatékból ismerünk meg. *Ahá! csunya dolog!*

AHÁD, falu Hevesv. Helyr. *—ra, —ról, —on.*

AHAJT, ih. A székelyeknél = amott, ottan, valamint ugyanazoknál, EHEJT = emitt, itten. Elemezve: *aha-ott, ehe-itt* = ama-ott, eme-itt.

AHHA, isz. l. AHA.

AHÍT, (ah-ít), áth. m. *ahít-ott,* par. *—s,* htn. *—ni.* v. *—ani.* Valamit mély vágyból, erősen kíván, ohajt. *Ahítom őt látni.* Különösen kegyeletes érzelemből Istentől kér valamit; imádkozva sohajt.

„Térdepelve éjt napot hosszában
A remete ott ahítva tölt.“

Vörösmarty.

Mint ilyen önható, több kedély- és természethangok hasonlatára, milyenek: *sikít, rikít, sivít, nyerít,*

vonít stb. Megnyujtva: *áhít*. Régiesen; *ajéjt* söt *ait* is. „Mert úr ajéjtja (desiderat) ö szolgálatját.“ Müncheni codex. „És kevánsága aithat.“ „És meglelé, mit aita.“ Katalin verses legendája. „Testi gyönyörüségnek kevánságát ne aitsad.“ Régi magyar passio, Toldytól.

AHÍTÁS, (ah-ít-ás) fn. tt. *ahítás-t*, tb. —ok. *Ah* kedélyhanggal nyilatkozó erősebb nemü vágyás, érzés. V. ö. AHÍT.

AHÍTAT, (ah-ít-at) fn. tt. *ahítat-ot*. Istenimádási, vallásos érzelemből fakadó kegyeletes cselekedet. *Szivbeli, tiszta erkölcsi ahítattal járulni Isten elé*. Szélesb ért. másnemü vágyi nyilatkozat, ohajtat. Régiesen *ajéjtat*. „Tü atyátoknak akarjátok ajéjtatit (desideria) tennetek.“ Müncheni codex.

AHÍTATLAN, (ah-ít-atlan) mn. tt. *ahítatlan-t*, tb. —ok. Kinek szivében Isten iránti kegyeletérzés nincsen; vallási buzgalmas cselekedeteket nem gyakorló. *Istentől elszakadt ahítatlan nép*.

AHÍTATOS, (ah-ít-at-os) mn. tt. *ahítatos-t*. v. —*at*, tb. —*ak*. Aki szivében vallásos buzgalmat, kegyeletet táplál, s azt külső jelekkel, cselekedetekkel is mutatja. *Ahítatos keresztény hivek*. Öszvehúzva: *ajtatos*.

AHÍTATOSAN, (ah-ít-at-os-an) ih. Ahítatos módon, vallásos belső és külső buzgalommal. *Ahítatosan imádkozni, gyónni*.

AHÍTATOSKODÁS, (ah-ít-at-os-kod-ás) fn. tt. *ahítatoskodás-t* tb. —*ok*. Vallási érzelemből, kegyeletből fakadó buzgólkodás, imádkozás; ahítat gyakorlása. Rövidebben: *ajtatoskodás*.

AHÍTATOSKODIK, (ah-ít-at-os-kod-ik); k. m. *ahítatoskod-tam*, —*tál*, —*ott*. Ahítatos, vallási buzgalmu cselekedeteket gyakorol; Isten, illetőleg szentek iránti kegyeletből buzgólkodik, imádkozik; *ajtatoskodik*.

AHÍTATOSSÁG, (ah-ít-at-os-ság) fn. tt. *ahítatosság-ot*. 1) Kegyeletes vallásuak tulajdonsága, melynélfogva ahítatosan viselik magokat. *Mások ahítatosságán épülni. Ahítatosságot gyakorolni*. 2) Vallási külső és belső szent gyakorlatok, melyek által az Istent tiszteljük, imádjuk, hozzá folyamodunk. *Ahítatatosság órái*. Öszvehuzottan: *ajtatosság*.

AHÍTATOSSÁGI, ah-ít-at-os-ság-i) mn. tt. *ahítatossági-t* tb. —*ak*. Ahítatosságot illető, ahhoz tartozó. *Ahítatossági érzelem*.

AHÍTOZÁS, (ah-ít-oz-ás) fn. tt. *ahítozás-t*. tb. —*ok*. Valamire vágyó, s miatta epedő sohajtozás. *Merő ahítozással tölti idejét. Csupa ahítozásból áll, mint a szerelmesek*.

AHÍTOZIK, (ah-ít-oz-ik); k. m. *ahítoz-tam*, —*tál*, —*ott*. Sovárog, sohajtozik, eped, kivánkozik, vágyakodik valami után. *Ahítozik testem lelkem, tehozzád élő Istenem*. Zsoltár.

AHOGY, (a-hogy) ksz. Amint, midőn, miután. *Ahogy megjövendölém, úgy történt. Ahogy körülnézék, őt láttam jönni. Ahogy elmenék, legott kerestek*.

AHOGYAN, (a-hogy-an) ksz. Amint, miképen, amily módon. *Ahogyan érdemled, úgy jutalmaznak. Úgy teszem, ahogyan tudom*.

AHOL, (a-hol), (1) ih. Amely helyen, vidéken, tájon, országban, stb. *Ahol bor terem, bort kell inni, nem sert. Ahol dolgoztál, ott egyél*. Km. *Ott is vakarja, ahol nem viszket*. Km. *Ahol öt hat ember jól lakik, a hetedik sem marad éhen*. Km. *Ahol éget, ott fújd*. Km. *Ahol szivesen nem látnak, oda ne menj. Ahol nincs, ne keress*. Km.

AHOL, (a-hol), (2) isz. Élünk vele, midőn határozottan valamire mutatunk, figyelmeztetünk, különösen meglepetés esetében. *Ahol a! megint ott van. Ahol jár a! Ahol ni! Kiröpült a madár a kalitkából*.

AHONNAN, (a-honn-an) ösz. ih. Ama bizonyos távolságu helyről, tájról, oldalról. Viszonytársa a közelre mutató, s onnan kiinduló *ehénnen*. *Ahonnan lovaskatonák jönnek, ehénnen pedig a gyalogok elmennek. Úgy hallottam, hogy ahonnan érkeznek, nem a Duna felől*. V. ö. AMONNAN.

AHONNAN, (a-honn-an) ksz. Amely helyről, tájról, vidékről stb. *Ahonnan jöttél, oda menj vissza. Ahonnan a szél fú, arra fordítja köpenyét*.

AHOVA, (a-ho-v-a) ksz. és ih. Amely helyre, tájra, országba stb. *Oda menj, ahova küldelek. Ahova nem hivnak, oda ne menj. Ahova tetted, ott keresd. Ahova szerencséd vezetend, követni fogunk*.

AHOVÁ, l. AHOVA.

AHOZKÉPEST, (ahoz-képest) ösz. ih. Bizonyos dologra nézve, ahoz alkalmazkodva, hasonló módon. *Ahozképest* (az elébbihez) *most boldognak érzem magamat. Ez ahozképest olyan, mint mennyország pokolhoz képest. Ahozképest tartsd magadat*.

— AI, — AID, — AIM, — AIK, — AINK, — AITOK, l. SZEMÉLYNÉVMÁS.

AÍT, régies, e helyett: *ahít*, lásd ezt.

AÍTATLAN, régies, e helyett: *ajtatlan*

AITTATOS, régies, l. AJTATOS.

AJ (1), fn. tt. *aj-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Általán jelent nyilást, nyiladékot, hasadékot, rovátkot, horonyt, honnan értelmezhetők a) *Aj*, mint szájnyilás, száj, melyből *ajk* v. *ajak* = szájnyilás környéke. b) *Aj* = bevésés, vágaték, rovaték a deszkán, gerendán, melynél fogva egy másikkal öszvefoglaltatik. *A nyíl aja*, alsó rovátkos vége, melynél fogva az idegre illesztetik. c) Az elavult *ajt* ige gyöke, mely szerint ajt = nyilást csinál vagy képez, honnan, *ajtó* = nyilást csináló, és betevő, mintegy híj vagy száj az épületen, bútoron stb. Mind ezekben rokon *hí* vagy *híj* (valaminek hía, híja) fönévvel, az *i* kivált alhangú szókban könnyen *ja, jo, ju* vagy *aj*-ra stb. változván, mint *ig jog, inkább jonkább, ihar juhar*; innen *ajándok* egy 1222-diki oklevélben *hyanduk* (Magyar nyelvkincsek Jerneytől); így a sinai nyelvben *hí* am. kétfelé nyiló ajtó (valvae) és *kái* am. nyitni (aperire) Rokon hozzá még a török *acs*-mak (= nyit-ni) ige, honnan acs-il-mak am. nyilni.

AJ (2), csudálkozást, feddést dorgálást jelentő kedélyhang, illetőleg indulatszó. *Aj aj! mi dolog ez?*

Aj aj! már megint nyugtalankodol? Hasonló hozzá a magash. *ej.*

AJ (3), tájejtéssel *al* vagy *aly* helyett divatozik, p. *aj-fa* = a járom alsó fája, *aj-bor* = alja-bor.

— AJ (1), magash. *ej*, némely kevés igében középképző, mely *asz esz* helyett áll, p. szak-*asz*-t, szak-*aj*-t, szal-*asz*-t szal-*aj*-t, hull-*asz*-t hull-*aj*-t. Sajátlag *it* képzőben az *i*-nek *aj* vagy *ej*-jé változása; söt a régieknél kiváltkép ezen alakok fordúlnak elő, p. *tanejt* vagy *tanéjt*, *fordejt* és több számtalanok. V. ö. —*it* igeképző.

— AJ (2), névk. magash. *ej*, mely a) főneveket képez természeti hangutánzókból, mint: *mor*-aj, *oh*-aj, *rob*-aj, *soh*-aj, *zuh*-aj, *zsib*-aj, *csör*-ej, *dör*-ej, *zör*-ej, b) némely más nemüekből, mint: *tolv*-aj *dév*-aj, *szil*-aj, c) az *é* vagy *éj* képzők változata ezekben: *kar*-é *kar*-éj, *kar*-aj, *par*-é *par*-éj *par*-aj, *tar*-é *tar*-éj, *tar*-aj, *csád*-é *csad*-aj, d) mint középképző a harmadik személyü birtokragozásban a törzsbeli *ó* s fenhangon *ő* változata, mint: hord-*ó* hord-*aj*-a, tarl-*ó* tarl-*aj*-a, kend-*ő* kend-*ej*-e, tet-*ő* tet-*ej*-e, er-*ő* er-*ej*-e.

Mindezek elemzésére nézve l. *a*, az *ó ö* részesülö módosított alakja.

AJAJA-SARKVIRÁG, ösz. fn. A sarkvirágok neméhez tartozó növényfaj, Diószegi szerint pilise torkában ily bötüalakok látszanak: AIAIA. (Delphinium Ajacis. L.)

AJAK vagy AJK, (aj-ak vagy aj-k) fn. tt. *ajakat* vagy *ajkat*, tb. *ajakak* vagy *ajkak*. A száj nyilása körül többé kevesbbé kihajló pirosas húskörnyezet, mely a szájat kinyitja és bezárja. *Felső ajak, alsó ajak. Vastag, vékony, széles, keskeny, piros, megkékült ajak.* Képesen szólva: *sással metszett, bíbor, cseresznyeszín, csókratermett ajak. Mézajkakon beszélni. Összehúzni, szétvonni, harapni, szopni, nyalni az ajakat. Sima, cserepes ajak. Nyúlajak*, mely mint a nyúlé, be van vágva, s a fogakat láttatja. *Ajakon termett és nem szüben gyökeredzett szó.* Km. *Lesni a kedves ajkairól fakadó szavakat. Ajkamon a neve, csak ki nem tudom mondani. Ajkán száradt a szó* = beszédében megakadt. *Fölbiggyeszti az ajkát. Ajakába harap.*

„Hol vagyon, a ki merész ajakát hadi dalnak eresztvén,
A riadó vak mélységet fölverje szavával."

Vörösmarty.

Gyöke a nyilást jelentő *aj* (l. AJ 1), melyből kisarjadzó *k* képzővel lett *aj-k*, könnyebb kiejtéssel *ajak*, mely mintegy kinövést jelent ezen testrészekben is: far-k, far-ok, sar-k sar-o-k, mar-k mar-ok, tor-k tor-ok, hüvely-k, köny-ök, der-k, der-ek.

AJAKAS, (aj-ak-as) mn. tt. *ajakas-t*, tb. —*ak*. Általán, akinek vagy aminek ajaka van, tulajd. v. átv. ért. véve; különösen nagy ajaku, máskép *ajók*. A növénytanban így neveztetnek a többnyire négyszögü ellenes vagy gyürüs águ füvek és cserjék (Labiatae).

AJAKBÖTÜ, (ajak-bötü) ösz. fn. Így nevezzük azon bötüket, melyek az ajakhangok irásbeli jegyei, t. i. *b, f, m, p, v*. V. ö. AJAKHANG.

AJAKCSA, (aj-ak-csa) kics. fn. tt. *ajakcsá-t*, tb. *ajakcsá-k*. A maga nemében aránylag kis ajak.

AJAKCSEREPZÉS, (ajak-cserepzés) ösz. fn. Az ajakbörnek megkeményedése, s mintegy repedezett cseréphez hasonló állapota, leginkább belső hőség vagy szél által okozva.

AJAKDAGANAT, (ajak-daganat) ösz. fn. Ajakbaj, midőn belső vagy külső okokból az ajak fölpuffad és megkeményedik vagy hólyagosodik.

AJAKFÁJDALOM, (ajak-fájdalom) ösz. fn. Az ajak akármily sérvéből, bántalmából eredő fájós érzés.

AJAKFÉK, (ajak-fék) ösz. fn. Vékony hártya vagy böröcske, mely a felső és alsó ajakat középen az ínyhússal öszveköti.

AJAKHAL, (ajak-hal) ösz. fn. Linné szerint 166-dik halnem, melynek ajkai egyszerüek, de nagyok és vastagok (Labrus. L.).

AJAKHANG, (ajak-hang) ösz. fn. Így nevezzük azon beszédhangokat, melyek különösen az ajkak, mint beszédszervek müködése által ejtetnek ki, s e hangjegyekkel iratnak: *b, f, m, p, v*. Osztályozva vagy *érülközök: b, m, p*, mennyiben kiejtésökkor az ajkak egymást szorosan érintik, vagy *nemérülközök: f, v*, máskép *fuvók*, minthogy a be nem zárt ajkak résén mintegy átfuvódva képződnek. Az *m* egyszersmind orrbetü is levén (úgy, hogy ha az orrlikakat befogjuk, azt nem is vagyunk képesek tisztán kiejteni), *orrfuvónak* is nevezhető. Tovább, a maguk nemében vagy *lágyak: b, v, m*, vagy *keményék: f, p*. Hangszervi rokonságuknál fogva, részint tájbeli, részint köz nyelvszokással váltakozni szoktak egymással, még pedig az egyosztálybeliek gyakrabban, p. az *érülközök*: bongyola, pongyola; biggyed, pittyed; bizseg, pizseg; bódor, pótor; bufál, pufál; bóné, póné; búb, púp; bizgál, piszkál; böfög, pöfög; a *nemérülközök:* csafar, csavar; fekete, vakota; fészek, vaczok; ficzkand, viczkand; finczároz, vinczároz; firgencz, virgoncz; a *lágyak:* bajlódik, vajudik; bakcsó, vakcsó; lebeg, leveg; zsibaj, zsivaj; belő, velő; olybá, olyvá; Bálint, Válent; Beszprém, Veszprém; bamba, mámmám; boglya, máglya; bogy, mogy; batyu, motyó; bufti, mufti; bankó, mankó; bekeg, mekeg; bubus, mumus; gubó, gumó; *keményék*: fátyol, patyolat; fatying, patying; fittyed, pittyed; fereg, pereg; fakad, pukkad; *érülközök nemérülközökkel:* bütykös, fütykös; bereg, fereg; bodor, fodor; billing, filling; bige, fige; bikik, fikik; labancz, lafancz; lebeg, lefeg; ribál, rifol; röbög, röfög; *lágyak keményekkel:* mocs, pocs; mocsolya, pocsolya; mart, part; bökcsi, pöcsik (bökölégy); motyó, poggyász. Az *m* mint egyszersmind orrhang az *n* mint szinte orrhanggal: mevet, nevet; medves, nedves; Miklós, Nicolaus; bomt, bont; ömt, önt; semki, senki stb. A nyelvszokás az ajakhangokat különösen használja a) *elötétül*: ám, bám, ámúl, bámúl, ámít, bámít, ángó, bángó; Andri, Bandri; Özse, Bözse; uborka, buborka; iócza, piócza; ityi, pityi; itizál pitizál; Ila, Pila; Erzse, Perzse; Anna, Panna; Ista, Pista; apa papa; nevezetesen ikerített kifejezé-

sekben: iczegbiczeg, illegbilleg, ingóbingó, izsegbizseg, izgatbizgat, iczipiczi, inczenpincz, irkafirka, illőfillő, inczifinczi, ihogvihog, ihivihi, iháczolviháczol; *előképzőül:* anya, banya; állvány, bálvány (statua); acsó, bacsó; áj, báj; ennünket vagy önnünket, bennünket; omlik, bomlik; oszlik, foszlik; öklel, böklel; ötlik, botlik; oló, folyó; irics, virics; ingaly, ingely (pingely h.), pindely. Különösen használja nyelvünk az érülköző ajakhangokat előhangul oly szókban, melyek általában valami *bövet, tömöttet, dudorút,* különösebben *gömbölyüt, kerekdedet* jelentenek: bucskó, buczkó, bócz, bodor, bog, bogács, boglya, boga, buga, bogyó, batyú, bugyor, bugya, boka, bukta, bolyó, bombék (bimbó), bonfordi, boncz, bunkó, bunczi, bufti, busa, pocz, poczok, poh, pofa, pompos, mogy, mogyoró, magyal, mony, mál, máj, mind, bödön, böndő, bögy; a *nemérülközőket* vagyis *fuvókat* oly szók elején, melyek általában fuvást, különösen távolra hatást, távolodást, legkülönösebben magasra hatást, magasat jelentenek, mint: fut, fogy, foly, fon, fok, fül, füt, fúl, fújt, vihar, viheder, villan, fő, fel, fenn stb. Az orrfuvó *m* az utóbbi osztály jelentésében is lényeges részt veszen, mint: megy, mász, mozog, mély; emel, magas, madár. A kifejlett törzsszók végén jobbára *ó, ő, ú, ü* önhangzókból alakultak: gomó, gomb; csomó, csomb; domó, domb; gömő, gömb; dölő, dölf; csaló, csalf(a); csörö, csörf; terő, terp; ölő, ölü, ölv; nyelő, nyelv; sérő, sérv; hiú, hív(alkodik), hiő (hivő), hiv; oló, olu, olv; homó, homv, hamv; könyü, könyv; tetü, tetv; nedü, nedv; adu, adv; szaru, szarv; daru darv, stb.

A magyar mindezen hangokat igen szabatosan megkülönbözteti, ami más nemzeteknek nem mindig sikerül, különösen a német ajkuak a kemény és lágy mássalhangzókat itt is nehezen tudják megkülönböztetni, p. a magyar *bab*-ot és *pap*-ot, *való*-t és *faló*-t. Azonban tagadhatatlan, hogy ezen hangok minden nyelvben rokonok, s eredetileg különösen a nyelvek első képződési korában számos oly szók, melyek most külön létellel birnak, azonosak valának, p. a magyarban *mállik* = *válik; ebéd* = evéd; *ifjú* = ivjú (*ivik* igétől), *velő* = belő. Valószinüséggel birnak s figyelmet érdemelnek: *menny* = fenn vagy lágyult *ny*-nyel: fenny p. ebben: fennyen, továbbá *mell* törzs (mell-é, mell-ett, mell-ék stb. szókban) = fél, pl. útfélen, út mellett, ajtófél am. ajtómellék, stb. különbözik ettől: *melly* (pectus), ez *elő* vagy *elől*-ből származván *m* előtéttel: melől = melly; így a német Brust-ot Adelung *πρόςϑιος*-szal rokonítva, mely *προ*, latinul *prae*, szanszkritul *pra* szótól ered, leghihetőbbnek tartja. Némely nyelvekben egyik vagy másik hiányzik, p. a hellen irói nyelvben a *v*, az arábban a *p*, a szuómiban a *b* és *f*.

AJAKKÉPZÉS, (ajak-képzés) ösz. fn. Sebészi műtét, mely által a hiányzó ajkak pótoltatnak.

AJAKMETSZÉS, (ajak-metszés) ösz. fn. Sebészi műtét, midőn az ajak kóros részét lemetszik.

AJAKMIRIGY, (ajak-mirigy) ösz. fn. Ajkon támadt mirigyféle kelevény.

AJAKÓCZ, (aj-ak-ócz) fn. tt. *ajakócz-ot.* A zsizsikek neme alá tartozó rovarfaj (Maulrüsselkäfer).

AJAKOS, (aj-ak-os) fn. tt. *ajakos-t,* tb. *—ok.* Így neveztetnek a többnyire négyszögü, ellenes vagy gyürüs águ füvek és cserjék, milyenek a *tákajakfélék, szádor-, galambócz-, renczefélék* stb. Midőn melléknevül használtatik, többese: *ajakos-ak.*

AJAKRÁK, (ajak-rák) ösz. fn. Ráknemü kórbántalom az ajakon.

AJAKSZAKÁLL, (ajak-szakáll) ösz. fn. Az alsó ajak alatt növő szőr, máskép *spanyolszakáll, kecskeszakáll.*

AJAKTAPLÓ, (ajak-tapló) ösz. fn. Ajkon támadt taplós álképlet, máskép: *ajaktaplag.*

AJAKZAT, (aj-ak-oz-at) fn. tt. *ajakzat-ot.* Az ajakak külseje, s egész alkotása; mint: *haj, hajazat.*

AJÁL, e helyett *ajáll* vagy *ajánl.* Ha az *ajál* alakot veszszük eredetinek, akkor a közelebbi törzs *aja*, ez ismét *jó* (törökül *eji*) szóval azonos volna, a honnan ajál mintegy *jó-al* (roszal, helyesel példájára), am. jónak vall, csaknem az ami a hasonló eredetü *javal*, s tökéletesen megfelel a divatos jelentésnek is (V. ö. *Ajánl*). Azt sem tagadhatni, hogy ez alakban is feltaláltatik, mind a régi nyelvemlékekben: *ajálván, ajálás*, mind a mai közbeszédben. Azonban *ajándok* származék azt mutatja, hogy *aján* törzsnek kell, vagy ennek is kell léteznie (hacsak azt nem veszszük, hogy ajándok am. *ajáldok*), és csakugyan tiszta igetörzsként is fordul elő az *aján* alak mint: *magokat ajánván* (Nádor-Codex), *országát neki hagyván és neki ajánván* (Katalin legendája a debreczeni legendáskönyvben). Azonban itt is azt véljük, hogy az *l* a kimondásban a nehézkes kiejtés miatt tünt el, mint ez ma is megtörténik. De mindenesetre arról teszen bizonyságot, hogy a nyelvérzés régente is ott sejdíté az *n* hangot, épen úgy mint ma, s ez a fő dolog. Egyébiránt l. AJÁNL.

AJÁLL, l. AJÁNL.

AJÁLVÁNY, (aj-áll-vány, aj-án-l-vány) fn. tt. *ajálvány-t,* tb. *—ok.* 1) Levélczím (adresse. 2) Ajánlólevél, mely által más figyelmét, jóakaratát, szolgálatát valaki számára kérjük. Különösen, kereskedők körlevele, melyben valaki újdonan nyitott vagy átalakított kereskedéséről ismerőseit tudósítja, s azoknak vagy másoknak is magát és szolgálatát ajánlja.

AJÁN, törzse *ajándék* és *ajánl* szóknak és ezek származékainak; mintegy *adán* vagy *adány.* V. ö. AJÁNDÉK.

AJÁNDÉK, (aj-ánd-ék v. aj-án-dék) fn. tt. *ajándék-ot.* Adomány pénzben vagy akármiben, melylyel valakinek bizonyos okból, hajlamból, szivességből, figyelemből és alkalommal kedveskedünk. *Névnapi, születésnapi, karácsonyi, újévi, husvéti ajándék. Drága, szép, sokféle ajándékot adni, kapni. Rosz biró, ki ajándékra néz.* Km. *Ajándékkal mindent meg lehet hajtani.* Km. *A szegény ajándéka drágába kerül,* mert többet és gyakran kell viszonozni. *A hit Isten ajándéka. Természet ajándéka. Ajándék-csikónak nem kell fogát nézni.* Km.

Több nyelvben az *adás-t* és *ajándék-ot* jelentő szók egy gyökről származtak, mint a hellen δῶρον és δίδωμι, a lat. *dono, donum* és *do*, a német *Gabe* és *geben*, szanszkrit: *dá, (do) dánan* (donum, Geschenk). Innen valószinű, hogy az *ajándék* gyöke is *aj* egy eredetü az *ad* igével, mintegy *adandék*, képzésre olyan levén, mint: *veszendék, növendék, lependék, halándék;* s a *d* is gy (=dj)-re, ez ismét j-re lágyúlt, valamint ellenkezőleg a j gy-vé szokott változni, p. gyön = jön, gyógy = jógy, gyász = jajász.

AJÁNDÉKLEVÉL, l. ADOMÁNYLEVÉL.

AJÁNDÉKMARHA, (ajándék-marha) ösz. fn. Akarmi jószág, ingó vagyon (régibb értelemben), különösen valamely állat, mely ajándékban adatik. *Ajándék-marhának ne nézd borjufogát.* Km. V. ö. MARHA.

AJÁNDÉKOZ, (aj-ánd-ék-oz); áth. m. *ajándékoz-tam, —tál, —ott.* Valakinek ajándékul ad valamit; bizonyos adománynyal kedveskedik. *A tanító képeket ajándékoz növendékeinek. A szolgáknak új évre pénzt, ruhát ajándékoz. Elajándékozni vagyonát. A vendéget, jó barátot emlékül megajándékozni valamivel.*

AJÁNDÉKOZÁS, (aj-ánd-ék-oz-ás) fn. tt. *ajándékozás-t.* Kedveskedésből való ingyenadás.

AJÁNDÉKOZÁSI, (aj-ánd-ék-oz-ás-i) mn. tt. *ajándékozási-t,* tb. *—ak.* Ajándékozást illető, arra vonatkozó. *Ajándékozási hajlam, szokás.*

AJÁNDÉKOZAT, (aj-ánd-ék-oz-at) fn. tt. *ajándékozat-ot.* Amit ajándékban adtak; ajándékozott jószág, marha, pénz, stb.

AJÁNDÉKOZÓ, (aj-ánd-ék-oz-ó) mn. és fn. tt. *ajándékozó-t.* Aki ajándékoz valamit.

AJÁNDOK, (aj-ánd-ok) fn. tt. *ajándok-ot.* Érteményre nézve = *ajándék*, t. i. az *é* átváltozván *o*-ra, mint ez ily képzetü szókban: szándék, szándok; fazék, fazok; hajlék, hajlok; marék, marok; stb. „Az tebenned bizókat örök ajándokkal megajándokozod." Góry-Codex. „És urunk Krisztus egyházának adá ajándokon." Debreczeni legendáskönyv.

AJANG, (aj-ang); önh. m. *ajang-tam, —tál, —ott,* htn. *—ani* vagy *—ni.* 1) Magát mintegy szégyenelve, átallva, vonakodik valamitől 2) Kétkedik, haboz, nem tudja, mitevő legyen. Székely szó.

Gyöke *aj* vonakodási, kétkedési kedélyszó. V. ö. AJ (2).

AJANGÁS, (aj-ang-ás) fn. tt. *ajangás-t,* tb. *—ok.* Szégyenlős, szemérmes vonakodás; habozó kétkedés.

AJÁNL, (aj-án-l vagy aj-án-ol); áth. m. *ajánl-t* vagy *—ott,* htn. *—ni* vagy *—ani.* 1) Bizonyos adománynyal, ajándékkal, jotéteménynyel kedveskedőleg megkinál, vagyis elfogadásukra fölszólít, megkér valakit. *Ajánlom önnek barátságomat, szolgálatomat. Lakomat szállásul, kocsimat kirándulásul ajánlom. Segítségét ajánlotta a kárvallottaknak.* Különösen határozott akarattal valóban odaad, odanyujt valamit. *Hazámért jószágomat, véremet, éltemet ajánlom. Lelkemet Istennek, testemet a földnek ajánlom. Mindenét a szegényeknek ajánlotta.* 2) Mástól hasonló adományt, szivességet, kedveskedést, pártolást kér más vagy önmaga számára. *Ajánlom magamat és egész családomat ön szivességébe, jóakaratába. Idegen utazót barátjának ajánlani. Istennek, Isten kegyelmébe ajánlom önt.* Különösen bizonyos *állapotra, hivatalra, tisztségre, szolgálatra, férjül, feleségül ajánlani valakit. Ezen fiatal embert jó erkölcsénél s tudományánál fogva ajánlom kegyeidbe.* 3) Holmi használandó anyagi tárgyra, illetőleg árura, jeles tulajdonságainál fogva figyelmeztet valakit a végre, hogy azt megszerezze, megvegye, válaszsza, használja stb. *E kelmét téli öltönyre ajánlom. E lovat nem ajánlom. Azon három tehén közöl azt a tarkát ajánlom.*

Általán mindig valami jót, kedvest, vagy ilyennek szine alatt, illetőleg más jóságába szoktunk valamit ajánlani.

Származásra nézve a jótékony ingyenadásra vonatkozó *ajándék* rokonmása, s innen elemzésileg helyesebbnek látszik: *ajánl*, mint *ajál.* V. ö. *Ajál.* Egyébiránt, minthogy az *n* igen könnyen hasonúl, *l* előtt szintc *l*-lé, tehát mindazon esetekben, midőn nehéz kiejtésü három mássalhangzó torlódik együvé, *n* helyett bizvást ejthetünk és írhatunk *l*-et, söt a megelőző *á* hangzó is hosszú levén, ily torlódásban egyik *l* el is szokott egészen a kiejtés szerint hagyatni: *ajánlni* helyett *ajálni, ajánltam* helyett *ajáltam, ajánlvány* helyett *ajálvány, ajánlható* helyett *ajálható.* V. ö. AJÁL.

AJÁNLÁS, (aj-án-l-ás) fn. tt. *ajánlás-t,* tb. *—ok.* 1) Kinálás valami kedves dologgal, p. barátsággal, szolgálattal. *Elfogadni, köszönettel venni a szives ajánlást.* 2) Kérés, mely által valakit más iránti jóakaratra fölhivunk. 3) Valaminek megdicsérése avvégett, hogy azt más elfogadja, megszerezze, megvegye, milyen a kalmári ajánlás. 4) Másoktól hozott bizonyítvány jó tulajdonságaink felől. 5) Akármi jó, kegyes czélra tett igéret. V. ö. AJÁNL.

AJÁNLÁSI, (aj-án-l-ás-i) mn. tt. *ajánlási-t,* tb. *—ak.* Ajánlást illető, arra vonatkozó, azt tartalmazó. *Ajánlási jog.*

AJÁNLAT, (aj-án-l-at) fn. tt. *ajánlat-ot.* Azon tárgy, adomány, segítség neme, melylyel másnak kinálkozunk, kedveskedünk, vagy cselekedet, bizonyítvány, mely által valaki számára más jóakaratát fölkérjük. *Péter ezer forintot irt alá egy közintézetre; ez szép ajánlat töle.*

AJÁNLATLAN, (aj-án-l-atlan) mn. tt. *ajánlatlan-t,* tb. *—ok.* Akit vagy amit nem ajánlottak. *Az ajánlott szolgát befogadtam; de az ajánlatlant nem. Néha az ajánlatlan áru jobb az ajánlottnál.*

AJÁNLATOS, (aj-án-l-at-os) mn. tt. *ajánlatos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Ajánlatra méltó, s mint olyan elfogadható. *Ajánlatos szerződés, alku, jószág, tisztviselő.*

AJÁNLHATÓ, (aj-án-l-hat-ó) mn. tt. *ajánlható-t.* Amit ajánlani lehet annélkül, hogy szégyent vallanánk vele.

AJÁNLKOZÁS, (aj-án-l-koz-ás) fn. tt. *ajánlko-*

zás-t, tb. *—ok.* Kinálkozás neme, midőn valaki bizonyos teendőre, akár ingyen, akár dijért ajánlkozik. L. AJÁNLKOZIK.

AJÁNLKOZIK, (aj-án-l-koz-ik); k. m. *ajánlkoztam, —tál, —ott.* Kinálkozik, igérkezik, hogy ingyen, kedveskedésből, vagy bizonyos dijért, jutalomért, bérért valamit cselekedni, elvállalni kész. *Ajánlkozik, hogy saját kocsiján és költségén elszállít bennünket. Csekély bérért ajánlkozik szolgálatomra.*

AJÁNLKOZÓ, (aj-án-l-koz-ó) fő- és mn. tt. *ajánlkozó-t.* Aki igérkezik, kinálkozik valamire. *A sok ajánlkozó közöl nehéz választani.*

AJÁNLÓ, (aj-án-l-ó) mn. tt. *ajánló-t.* 1) Aki valakit vagy valamit ajánl. 2) Ami által ajánlunk, kinálunk, p. levél. *Könyvet ajánló előbeszéd.*

AJÁNLOTT, (aj-án-l-ott) mn. tt. *ajánlott-at.* Általán, aki vagy ami ajánlva van, ez igének minden értelményében. V. ö. AJÁNL. *Ajánlott szivességedet köszönöm. Az ajánlott tisztet befogadni. Az ajánlott árut megvenni.*

AJÁNLVÁNY, (aj-án-l-vány) fn. tt. *ajánlvány-t*, tb. *—ok.* Iromány, levél, melyben valakit más szivességébe, kegyébe, barátságába, szolgálatába, hivatalra, stb. ajánlunk. *Megírni, elküldeni az ajánlványt.* Könnyebb kiejtéssel: *ajálvány.*

AJAZ, (aj-az); áth. m. *ajaz-tam, —tál, —ott*, v. *ajzottam, ajzottál, ajzott*, par. *ajazz*, htn. *—ni* v. *ajzani.* 1) A ló szájába, vagyis ajkai közé zabolát tesz. *Paripáját nyergeli, ajazza.* 2) A nyilat ajánál fogva az ijra alkalmazza. „A vadász ül hosszu méla lesben, vár felajzott nyilra gyors vadat.“ Vörösm. 3) Asztalos munkában a deszkát bevési, hogy rovatékába, mintegy ajakai közé a másikat beereszsze. Hasonló értelménye van az ácsoknál, midőn egyik gerenda élét a másik rovatékába eresztik. V. ö. AJ.

AJAZÁS, (aj-az-ás) fn. tt. *ajazás-t.* tb. *—ok.* Cselekvés, mely által valamit ajaznak. *Nyil, ló ajazása. Deszka, gerenda ajazása.* V. ö. AJAZ.

AJAZÓ, (aj-az-ó) fn. tt. *ajazó-t.* 1) Keresztzabola a kemény száju ló számára. 2) Azon gerenda, melyet a kerítés öszvetartására fölülről a czölöpök csapjába eresztenek.

Rokon vele a szláv *auzda, uzda*, mennyiben a latin *os* és szláv *uzto* a magyar *aj*-hoz hasonlók. V.ö. AJTÓ.

AJAZÓVAS, l. AJAZÓ, 1).

AJBAJ, (aj-baj) ikerített fn. tt. *ajtbajt*, tb. *ajakbajak.* Sok aprólékos akadály, kellemetlenség, veszödség. *Nagy ajjalbajjal végre megérkeztünk. Ajbaj! kilencz tehén még sincs vaj!* Km.

AJBOR, (aj-bor) ösz. fn. A székelyek az égettbor főzése alatt az első lejártatást ajbornak nevezik, mi tulajdonkép alybor, némely erdélyi tájszólással: *virics.*

AJÉJT, régies *ahít* helyett, a *h* szelletnek j-vé változtával. L. AHÍT.

AJÉJTAT, l. AHÍTAT; v. ö. *Ajéjt.*

AJEJTATOS, AJETATOS, l. AHÍTATOS v. AJTATOS.

AJFA, (aj-fa) helyesebben *al-fa*, ösz. fn. A járom alsó keresztfája, mely az ökör szegyét éri, máskép: *járomtalp.*

AJGAL, (aj-og-al); gyak. önh. m. *ajogal-t.* Régi, s ma nem igen divatos szó, mely annyit tesz: örömében *aj aj!* hangon kiáltoz. Szokottabban: *ujjong, ujjongat.*

AJGYALU, (aj-gyalu) ösz. fn. Asztalosok, bodnárok stb. gyaluja, melylyel a munka alatt levő fába, deszkába ajat, azaz rovátkot csinálnak; völgyelőgyalu.

AJK, AJKAS, l. AJAK, AJAKAS.

AJKA, falu Veszprémv. Helyr. *Ajkára, Ajkán, Ajkáról.*

AJKÓK, (aj-k-ók) fn. tt. *ajkók-ot.* Akinek vastag, dudorú ajaka van. Ez új alkotásu szó, olyan mint *pofók, monyók, szemök*; de a két és többesben három *k* miatt épen nem ajánlatos, másképen: *ajók.*

AJNAD, erdélyi falu, helyr. *—ra, —on, —ról.*

AJNÁROZ, (aj-n-ár-oz); áth. m. *ajnároz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* Szeged tájékán = ápolgat, gyöngéden gondját viseli valakinek, különösen a kisdednek.

Gyöke azon *aj*, melyből az *ajak* származott, s tulajdonkép annyit tesz, mint, gyöngéd bánásmóddal csókolgat, vagyis *ajával, ajkával* illet. Törzse *ajnár* helyesebben elavult ige *ajnál.* V. ö. *Apol.*

AJNÁROZÁS, (aj-n-ár-oz-ás) fn. tt. *ajnározás-t* tb. *—ok.* Gyöngéd apolgatás, csókolgatás. V. ö. AJNÁROZ.

AJOJTATOS, régies (pl. a Müncheni Codexben), *ahítatos* helyett.

AJÓK, (aj-ók), mn. és fn. tt. *ajók-ot.* 1) Nagy vastag ajkú, mint: *pofók, monyók, szemök.* 2) Középtengerben leginkább Szárdinia táján lakó heringnemü kis halfaj (Sardella).

AJÓKLÉ, (ajók-lé) ösz. fn. l. AJÓKMÁRTALÉK.

AJÓKMÁRTALÉK, (ajók-mártalék) ösz. fn. Öszvetört ajókféle halból csinált mártaléklé. *Ajókmártalékkal készített húsétel.*

AJOZ, AJOZÁS, l. AJAZ, AJAZÁS.

AJT, (aj-t) elavult áth. melynek részesülője *ajtó* = nyitó, nyilást csináló, honnan *ajtani* = nyitni, azaz, ajat, nyilást csinálni. V. ö. AJ (1).

— AJT, régies igeképző, *it* helyett (v. ö. *—aj*, 1), de némely szókban ma is divatos, pl. *szakajt, hullajt*:

„Szakajtottam rózsát, fehéret,
Tartottam szeretőt, kevélyet.“

Népdal.

AJTA, több helység neve Erdélyben, helyr. *Ajtára, Ajtán, Ajtáról.*

AJTAT, (aj-t-at) elavult fn. melynek élő származékai: *ajtatos, ajtatosság, ajtatoskodik.* Változattal: *ájtat, ájtatos*, mint a hasonló jelentésü: *ahítat, áhítat, ahítatos, áhítatos.*

AJTATLAN, (aj-t-atlan), mn. tt. *ajtatlan-t*, tb. *—ok*. Szokottan = ahítatlan, nem ahítatos, nem ajtatos.

AJTATOS, (aj-t-at-os) mn. tt. *ajtatos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Öszve van húzva az eredetibb *ahítatos-ból*. Tájejtéssel megnyujtva: *ájtatos*, l. AHÍTATOS.

AJTATOSAN, (aj-t-at-os-an) ih. Ahítatosan, lelkét, szivét Istenhez emelve, buzgón. *Ajtatosan imádkozni.*

AJTATOSKODÁS, AJTATOSKODIK, AJTATOSSÁG, l. AHÍTATOSKODÁS, AHÍTATOSKODIK, AHÍTATOSSÁG.

AJTÓ, (aj-t-ó) fn. tt. *ajtó-t*. Személyr. *ajtóm, ajtód, ajtója* vagy *ajtaja*. Tulajdonkép *nyitó*, ami rést nyit, *ajt* azaz nyilást csinál. Közértcményben az épületek, lakhelyek oldalain bejárásul csinált, vagyis hagyott résre alkalmazott táblanemü készület, mely a falhoz ragasztva forgékony sarkánál fogva kinyitható és betehető. Azon nyilás neve, melyen kocsik és szekerek járnak ki és be: *kapu*. *Nagy ajtó, kis ajtó, szoba-, konyha-, kamra-, pincze-, ólajtó. Vas, sövény, deszka ajtó. Szárnyas ajtó, fél ajtó. Utcza-, kert-, padlás-ajtó. Ajtót nyitni, tárni, csukni, zárni, betenni. Ajtóban állani. Kitaszítani valakit az ajtón. Kopogtatni, betörni az ajtót. Nyilt az ajtó, akár föl, akár alá.* Km. = mehetsz Isten hírével. *Hivatlan vendégnek ajtó mögött helye.* Km. *Falon az ajtó*, tréfás felelet a kopogtatónak, *szabad* helyett. *Ha egyik ajtón kiverik, a másikon bemegy.* Km. *Meghúzni magát az ajtó mögött. Ajtót mutatni valakinek* = inteni neki, hogy takarodjék. *Ajtó közé szorulni. Hátulsó ajtón menni be* = alattomos uton, lopva. *Ajtóra ragasztani, irni, jegyezni valamit. Berohanni a házba ajtóstúl* = hü bele Balázs módjára. *Ajtóig kisérni a vendéget.* A templomoknak *ajtajok*, a mennyországnak és pokolnak *kapuja* van. Ajtónak nevezzük némely öblös bútorok nyitó-záró tábláit is: *szekrény-, láda-, ketreczajtó.*

Elemzésére nézve l. AJ, AJT. Mennyiben az *ajtó* nyilást, s mintegy torkolatot jelent, oly fogalmi viszonyban áll az *aj*-val, mint a latin *ostium* az *os*-val.

AJTÓBÉLLÉS, (ajtó-béllés) ösz. fn. Az ajtó mellékfalait takaró, behúzó deszkázat, mely átv. ért. mintegy béllést képez.

AJTÓBÉLLET, l. AJTÓBÉLLÉS.

AJTÓBETÉTLEN, (ajtó-be-tétlen) ösz. ih. Az ajtót be nem téve, nyitott ajtónál.

AJTÓCSKA, (aj-t-ó-ocs-ka) kics. fn. tt. *ajtócská-t*, tb. *ajtócskák*. Aránylag kicsin, alacson ajtó. *Csinálnék aranybul kalitkát, gyémántbul válucskát, ezüstbül ajtócskát.* Népd.

AJTÓFA, l. AJTÓFÉL.

AJTÓFÉL, (ajtó-fél) ösz. fn. A bejárás oldalfalaiba eresztett gerendák, melyek egyikéhez az ajtósark ragasztatik, a másikba pedig a zár szolgál.

AJTÓFÉLFA, l. AJTÓFÉL.

AJTÓFÉLBE, (ajtó-félbe) ösz. ih. Ajtó mellé.

AJTÓFÉLT, (ajtó-félt) ösz. ih. Ajtó mellett, ajtó táján.

AJTÓFÉREJE, azaz ajtó férője, székelyesen = ajtó tére.

AJTÓFOGANTYÚ, (ajtó-fogantyú) ösz. fn. Az ajtó oldalára alkalmazott vasból, rézből stb. való fogó, melylyel a kimenő maga után behúzhatja az ajtót.

AJTÓHEVEDER, (ajtó-heveder) ösz. fn. Léczből való pártázat, mely köröskörül az ajtó széleit övedzi, s tulajdonkép arra szolgál, hogy az ajtó szorosabban az ajtófélhez tapadjon, s a légjárást akadályozza.

AJTÓKALAPÁCS, (ajtó-kalapács) ösz. fn. Az ajtó külső oldalára illesztett kalapácsféle eszköz vasból vagy fából, melylyel a bemenni akaró a zárt ajtót zörgeti, hogy beereszszék.

AJTÓKARIKA, (ajtó-karika) ösz. fn. Karikaformáju fogantyú, melynél fogva a kimenő maga után behúzza az ajtót.

AJTÓKILINCS, (ajtó-kilincs) ösz. fn. Az ajtózár fogantyúja, melyet alányomva az ajtót felnyitjuk. l. KILINCS.

AJTÓKÖZ, (ajtó-köz) ösz. fn. Az ajtónyilás tértartalma, vagyis szélessége és magassága; különösen, két ajtó közötti téröböl.

AJTÓKÜSZÖB, (ajtó-küszöb) ösz. fn. A bejárás alján, a padlózatnál valamivel magasabbra emelt deszkázat, gerenda vagy kő. L. KÜSZÖB.

AJTÓMELLÉK, (ajtó-mellék) ösz. fn. 1) l. AJTÓFÉL. 2) Ajtó melletti közvetlen hely, tér.

AJTÓMÖG, (ajtó-mög) ösz. fn. Csak helyviszonyitó névutókkal divatozik, s elválasztva iratik: *ajtó mögé vonúlni, ajtó mögött állni, ajtó mögöl elölépni.* Értelme: a nyitott ajtó által hátulról képzett zug, ajtó háta után levő tér, az ajtó és fal között.

AJTON, falu Erdélyben, helyr. *Ajton-ba, —ban, —ból.*

AJTÓNÁLLÓ, (ajtón-álló) ösz. fn. Őr a fejedelem, főhivatalnokok, törvényszékek stb. ajtajánál, aki arra ügyel, hogy csak az menjen be, kinek joga van. *Ajtónálló mester* vagy *fő ajtónálló*, Magyarországon a zászlósurak egyike.

AJTÓNÁLLÓI, (ajtón-állói) ösz. mn. Ajtónállót illető. *Ajtónállói hivatal, kötelesség.*

AJTÓNKÉNT, (aj-tón-ki-ent) ih. Ajtóról ajtóra menve, az ajtókat sorba véve. *Ajtónként bekoczogatni, kéregetni.*

AJTÓŐR, l. AJTÓNÁLLÓ.

AJTÓPÁNT, (ajtó-pánt) ösz. fn. Az ajtó részeit öszvefoglaló, s szegekkel oda erősített lemez vasból, rézből.

AJTÓPÁRKÁNY, (ajtó-párkány) ösz. fn. Az ajtóféli diszesebb deszkázat felső része, mely az építészet szabályai szerint faragványokkal ékesíttetik.

AJTÓPÁRTÁZAT, (ajtó-pártázat) ösz. fn. Az ajtó párkányának alsó, szélesebb része.

AJTÓRAGASZ, (ajtó-ragasz) ösz. fn. Az ajtófél részei, melyek a falba eresztetnek, s mintegy oda ragasztatnak; az ajtó ebbe alkalmazott sarkon forog. Különösen *ajtóragasz* — azon deszkázat, mely a falba eresztett gerendát beborítja.

AJTÓRAGASZTÉK, l. AJTÓRAGASZ.

AJTÓSARK, (ajtó-sark) ösz. fn. 1) Az ajtó, illetőleg ajtószárny hátsó, alsó szöglete. 2) Az ajtófélbe eresztett két vagy három hengerded rudacska, mely az ajtó-szárnyon levő csőalakú kapocsba megy, s mely körül az ajtó forog.

AJTÓSZÁR, (ajtó-szár) ösz. fn. l. AJTÓFÉL.

AJTÓSZÁRFA, (ajtó-szár-fa) ösz. fn. Az ajtószárt vagy ajtófélt képező famű.

AJTÓSZÁRNY, (ajtó-szárny) ösz. fn. A két táblából álló s kétfelé nyiló ajtómű egyikegyik felerésze. *Jobb, bal ajtószárny. Egyik, mindkét ajtószárnyat kinyitni, betenni.*

AJTÓSZÉMÖLD, (ajtó-szémöld) ösz. fn. Kiálló keresztgerenda vagy deszkamű az ajtó fölött, melynek alulról párhuzamosan megfelel a küszöb.

AJTÓSZÉMÖLDÖK, l. AJTÓSZÉMÖLD.

AJTÓTÁMASZ, (ajtó-támasz) ösz. fn. Általán, amivel az ajtót kinyitás vagy becsukódás ellen megtámasztják.

AJTÓTARTÓ, l. AJTÓNÁLLÓ.

AJTÓZÁR, (ajtó-zár) ösz. fn. Általán vasból, rézből vagy fából csinált mesterséges műkészület, mely az ajtó kinyilását gátolja. Részei: *nyelv*, mely az ajtófélbe megy; *toll*, mely a nyelvet ideoda rúgja; *kulcs*, mely a tollat mozgatja; *pléh*, mely a belső gépezetet takarja. Egyébiránt az ajtózárok különfélék.

AJTÓZÁVÁR, l. AJTÓZÁR.

AJTOZIK, régies, *ahítozik* helyett. „Miként ajtozik a szarvas vizeknek forrására." Passio. Toldytól.

AJTÓZÖRGETYŰ, ösz. fn. l. AJTÓKALAPÁCS.

AJVAS, l. AJAZÓVAS.

AJVÉSŐ, (aj-véső) ösz. fn. Asztalosok s más faművesek vésőféle eszköze, melylyel a fát ajazzák, azaz, ajat, rovátkot metszenek bele.

AJVIRÁG, (aj-virág) ösz. fn. Éjszak-Amerikában tenyésző vízi növénynem, melynek virágai ajasak, azaz rovatékosak, s öt hímszáluak. (Hydrophyllum. L.)

AJZ, l. AJAZ.

AK, elvont gyök, melyből 1) *akad, akaddly, akaszt, akgat* (aggat), és ezek származékai némely másokkal együtt erednek. Ezek alapértéményéből az tünik ki, hogy az *ak* oly tulajdonságot jelent, melynélfogva valamely test egy másikkal érintkezvén, abba bele ütközik, belehatol, honnan rokonok vele a vékonyhangu *ék, eke*, mint más testbe ható éllel ellátott eszközök. Ez értéményben és hangra nézve rokonai: a szanszkrit *aç* vagy *anç* (hasítni), *agh* (vágni) *kak* (hasítni), hellen *ἀκή*, lat. *acuo, acies, acus, acinaces* gyökei, a német *Axt, Ecke, Egge, Angel, hacken* stb. Átv. ért. ebből elemezhető az *akar akarat* gyöke is, mennyiben aki valamit akar, az működő erejét az illető cselekvési tárgynak mintegy nekifeszíti, s az ellene vetődő nehézségeken áttörni iparkodik; aki *akaratos*, az erkölcsileg megköti, megakasztja magát. Előtéttel hozzája rokoníthatók: *vak* = akadozva járó, *vakmerő*, aki merészen beleakad, belevág valamibe; *makacs, bakafántos, bakacsol*, mintegy: akacs, akafántos, akacsol. V. ö. *akácz, akácziós*. 2. rendü származékai: *akna, akona, akó, akol*, melyek szerint *ak* valami nyiltat jelent, s rokon *aj* gyökkel (ajak, ajtó stb. szókban), továbbá a csinai *kái* (aperire) szóval, és a török *acs*-mak (nyitni), acs-il-mak (nyilni) igékkel. L. AJ.

— AK (1) hangrendileg *ok, ek, ék, ök, ik*, névk. mely részint elvont, részint élő gyökökből képez fő- és mellékneveket, mint: aj-ak, bod-ak, szil-ak, bur-ok, hur-ok, tul-ok, tor-ok, én-ek, ker-ek, pécz-ék, fész-ék, köny-ök, tül-ök, hajl-ok, nyomd-ok, tör-ek, rejt-ék, szemöld-ök.

Részletesen tárgyalva l. K. képző.

— AK, (2) hangrendi párhuzamban *ek*, 1) Harm. személyrag némely igeidők többesében: járán-ak, menén-ek, járt-ak, ment-ek, jártan-ak, menten-ek, járandan-ak, menenden-ek, járjan-ak, menjen-ek, járnán-ak, mennén-ek. Ezekben a többes személynévmás *ők* és *önök* módosított alakja, t. i. *járt-ak* = járt-ők, *jártanak* = járt-önök, *járjanak* = járj-önök stb. 2) A kapcsolómód egyes számbeli első személyraga, p. járj-ak, menj-ek, láss-ak, vess-ek. Eredetije a csupán ragozásban divó első személynévmás *ek*, változattal némely időkben *ok, ök, ék*, mint: vág-ok, üt-ök, ver-ék.

Részletesen l. SZEMÉLYNÉVMÁS.

— AK, (3) többesszámu névrag, melynek hangrendi párhuzamban megfelelő társa *ek*, p. fal-*ak*, fel-*ek*, hal-*ak*, hely-*ek*. Ily ép alakban csak mássalhangzóval végződő nevek után járul, és pedig I. *főnevek* után, a) ha a gyökszóban nyilt *a* van, milyenek: *aj, ajk, agy, fal, hal, galy, haj, had, has, nyak, vaj, vas, vad, var;* b) az ékvesztő egy és többtaguak után: *sár* sarak, *nyár* nyar-ak, *madár* madar-ak, *kosár* kosar-ak, *sugár* sugar-ak, *bogár* bogar-ak stb. c) a *j v* képzőjü törzsekhez: *gyapj, tarj, varj, marj, sarj, av, jav, sav, szav, tav, hav, darv, szarv, adv, magv, odv;* d) mélyhangu *i í* után: *in*-ak, *hid*-ak, *lik*-ak, *szij*-ak, *díj*-ak, *híj*-ak, *íj*-ak, *szil*-ak; kivétetnek s *ok*-val ragoztatnak: *ih, csik, csín, gyik, kín, nyirk, zsír, sír* s némely mások; e) hosszu *á* után valamivel zártabb ezekben: *ág, ágy, áll, ár, háj, hárs, hát, ház, kád, máj, nyál, szál, tál, száj, nyárs, szár, szárny, táj, tár, tárgy, társ, vágy, váll, vár*, melyek után tájejtéssel az *a* átváltozik *o*-ra, p. ház-ok, váll-ok; f) a több szótaguak közöl, a fentemlített ékvesztőkön kivül, az *alom* képzőjüek után, melyek egyszersmind hangugratók: *hatalm*-ak, *szidalm*-ak, *oltalm*-ak stb. II. *melléknevek* után, ha mélyhanguak, általános szabály szerint járul, nevezetesen a) gyökszók és törzsek után: *lágy, rosz, tág, új, rút, sok, vad, bús, dús, gyors;* b) ezen számnevekhez: *három, nyolcz, húsz, száz;* c) a multidőbeli igenevekhez: *holt*-ak, *mult*-ak, *tanult*-ak; d) a fokozott melléknevekhez: *jobb*-ak, *nagyobb*-ak, *okosb*-ak; e) az *ékony, ály, ány, vány, ánk, ár, asz, as, ás, os, az* képzőjü melléknevek után, mint: *hajlékony*-ak, *szikály*-ak, *sovány*-ak, *halvány*-ak, *nyulánk*-ak, *kopár*-ak, *kopasz*-ak, *hálás*-ak, *házas*-ak, *okos*-ak, *igaz*-ak: Kivétetnek a) *atag*, p. *hervatag*-ok, b) *talan*, p. *nyugtalan*-ok, c) *ag, gazdag*-ok, d) *ar or, pazar*-ok, *gondor*-ok, e) és az

os képzőjüek, midőn főnévül használtatnak, p. *kalapos*-ok, t. i. mesteremberek; *kalapos*-ak, a kik kalapot viselnek.

Bővebben l. K, mint többesképző.

AKA, helyn. Veszprém és Biharv. Helyr. *Akára, Akán, Akáról.*

AKÁCZ, (ak-ácz) fn. tt. *akácz-ot.* Országszerte ismeretes fa- és cserjenem a kétfalkások és tízhímesek seregéből. Mátyusföldén : *akacs* vagy *agacs*, másutt: *akász* vagy *ákász.*

Legközelebbi rokona : *akics*, azaz tövisnemű szálka, mely a vele ütközésbe jövő testekbe *akad*, továbbá az *akácziós*, azaz, másba akgatódzó, belekötő. Hasonlók hozzá a hellen *ἀκακία*, *ἄκανθος*, és a latin *acacia*, l. AK, elv. gyök.

AKÁCZFA, ösz. fn. l. AKÁCZ.

AKÁCZIÓS, (ak-ácz-i-ós) mn. tt. *akácziós-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Székely tájnyelven : aki másokba belekötni, beleakadni szeret, akadékos, mint az akáczfa.

AKÁCZIÓSKODÁS, (ak-ácz-i-ós-kod-ás) fn. tt. *akácziószkodás-t*, tb. *—ok.* Akadékoskodás, kapczáskodás, másokba kötelődzés.

AKÁCZIÓSKODIK, (ak-ácz-i-ós-kod-ik) k. m. *akácziószkod-tam, —tál, —ott.* Másokba belekötni akar, akadékoskodik, kapczáskodik, veszekedésre ürügyöt, alkalmat keres, akgatódzik.

AKÁCZVIRÁG, (akácz-virág) ösz. fn. Az akáczfa bogláros, fehér vagy pirosas virága, mely a mi éghajlatunk alatt május közepe táján kezd nyilni.

AKAD, (ak-ad) önh. m. *akad-tam, —tál, —t* vagy *—ott*, htn. *—ni.* 1) Beható ragu viszonynévvel, valamibe ütközik, vagy belehat, belefúrja magát. *Köbe akadt a szekér. Fogába akadt a csont, a szálka. Tüske akadt a lábába.* 2) Benmaradó ragu viszonynévvel, bizonyos akadály, gát miatt megütközési állapotban marad. *Ott akadt a sárban, kátyolban, gödörben. Benn akadt a szorosban.* 3) Marasztaló névraggal, találkozás, ütközés következtében függve marad. *Fán akadt a ruhája, kalapja.* 4) Felható névraggal, valamire talál, mintegy rámegy. *Pénzre, kincsre akadt. Nem akadhatok elveszett lovamra. Csak társainkra akadhatnánk. Egy becsületes emberre sem akadhattam.* 5) Találkozik, előadja magát. *Mindenre akad ember. Akad még oly alkalom, hogy . . .* 6) Valahová jut, vetődik. *Irígyeim kezébe, latrok hatalmába akadtam. Véletlenül zsiványfészekbe akadtam.* 7) *Öszve* igekötővel, szembe jő valakivel. *Barátjával, ellenségével öszveakadt.* 8) Átv. ért. beleköt valakibe, kapczáskodik. *A garázda ember alkalmat keres, hogy valakibe akadhasson.* Ide tartoznak e részint átvitt, részint közmondási használatai : *Tervében, szándékában fönnakadni. Beszédben megakadni. Bárcsak valami szerencsém akadna. Nyelvének kereke megakadt. Akadjon a szárazfán* = akasszák föl. *Minden fejszének akad nyele.* Km. Elemzését illetőleg l. AK elv. gyök.

AKADÁLY, (ak-ad-ály) fn. tt. *akadály-t*, tb. —ok. Akármi ellenvetés, ellenszegülés, gát, nehézség, mely valamely dolog, munka, terv, szándék, törekvés folytatását, illetőleg végrehajtását hátráltatja, ellenzi, visszatartja. *Akadályokkal küzdeni. Akadályra bukkanni. Akadályba ütközni. Akadályt vetni. Akadályon győzni, átesni. Nagy akadály a szegénység.* Km. *Az elbizakodás akadályt vet az előmenetelnek. Semmi akadály, csak rajta!*

AKADÁLYOS, (ak-ad-ály-os) mn. tt. *akadályos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Ami akadályul szolgál, nehézséggel járó, ellenszegüléssel páros, valami dologban gátoló. *Akadályos út, járás, hajózás.* V. ö. AKADÁLY.

AKADÁLYOSKODÁS, (ak-ad-ály-os-kod-ás) fn. tt. *akadályoskodás-t*, tb. *—ok.* Kapczáskodás, kötelődzködés, veszekedési, ellenszegülési viszketegből származó viszálkodás.

AKADÁLYOSKODIK, (ak-ad-ály-os-kod-ik) k. m. *akadályoskod-tam, —tál, —ott.* Gyakori, ismételt, folytonos ellenszegülés, ellenvetés által valakinek útjában áll, hogy akaratát, szándékát a véghezvitelben hátráltassa, késleltesse, meghiusítsa.

AKADÁLYOZ, (ak-ad-ály-oz) áth. m. *akadályoz-tam, —tál, —ott*, par. *—z*, htn. *—ni.* Valakit czélja, akarata végrehajtásában fentartóztat, gátol, hátráltat, késleltet. Lehet valakit mind jóban, mind roszban akadályozni. *Ne akadályozz, ha mondom.* Akadályozni valakit *valamitől* = nem engedni, hogy megkezdhesse; akadályozni *valamiben* = a megkezdett munkában hátráltatni.

AKADÁLYOZÁS, (ak-ad-ály-oz-ás) fn. tt. *akadályozás-t*, tb. *—ok.* Ellenszegülő, gátvető cselekvés, mely által valakit bizonyos dologtól visszatartunk; hátráltatás, késleltetés.

AKADÁLYOZÓ, (ak-ad-ály-oz-ó) mn. tt. *akadályozó-t*, tb. *—k.* Aki vagy ami akadályoz, hátráltat, gátol valamit. *Haladást akadályozó sajtórendelet. Akadályozó körülmények.*

AKADÁLYOZTAT, (ak-ad-ály-oz-tat) áth. m. *akadályoztat-tam, —tál, —ott*, par. *akadályoztass*, htn. *—ni.* A szóképzés szabályai szerint miveltető ige volna, s annyit tenne, mint más által akadályoz valakit vagy valamit; de a köz nyelvszokás értelmében csak annyi, mint: *akadályoz. A sok látogató akadályoztatja a munkás embert.*

AKADÁLYOZTATÁS, l. AKADÁLYOZÁS.

AKADÁLYTALAN, (ak-ad-ály-talan) mn. tt. *akadálytalan-t*, tb. *—ok.* 1) Amiben nincs akadály, amit sem anyagi, sem erkölcsi ellenszegülés nem hátráltat, nem késleltet, szabad folyamatú. 2) Mint igehatározó am. akadálytalanul, akadály nélkül. *A kezdett pályán akadálytalan haladni. Czéljához akadálytalan eljutni.*

AKADÁLYTALANUL, ih. l. AKADÁLYTALAN 2).

AKADÁS, (ak-ad-ás) fn. tt. *akadás-t*, tb. *—ok.* Általán ellenszegülésből támadt visszahatás, mely miatt a folyamatban levő munka vagy akármely folyékony dolog félbeszakad. *Megakadás, elakadás, fölakadás. Vizelet elakadása.* Többi értelményei az *akad* igéből magyarázhatók. V. ö. AKAD.

AKADÉK, (ak-ad-ék) fn. tt. *akadék-ot.* Általán minden, ami akadásra ad okot, ami valamiben gátot vet, hátráltat, visszatart, késlet. *Tűzoltásnál a bámuló nézők sokasága, vagy az utczák szűk volta nagy akadék. A siető embernek akadékul vannak az előtte lassan ballagók. Akadék-kő-, gerenda az útban.* Adoma szerint a czigány a *kadétot* katona-*akadéknak* nevezte. Átv. ért. el nem igazodható kétkedés (scrupulus).

AKADÉKOS, (ak-ad-ék-os) mn. tt. *akadékos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* 1) Akadékot okozó, képező, hátráltató, késleltető, p. *Akadékos út,* melyen nehéz járni. *Akadékos ember.* 2) Szövevényes, bonyolodott, nehéz föloldású. *Akadékos kérdés, ügy.* 3) Aki mindenen fönnakad, vagy nem képes eligazodni, aki a kákán is csomót keres.

AKADÉKOSKODÁS, (ak-ad-ék-os-kod-ás) fn. tt. *akadékoskodás-t,* tb. *—ok.* Ellenszegülési hajlandóság, melynélfogva valaki akadékoskodni szeret, vagy szokott. L. AKADÉKOSKODIK.

AKADÉKOSKODIK, (ak-ad-ék-os-kod-ik) k. m. *akadékoskod-tam, —tál, —ott,* htn. *—ni.* Szüntelen vagy gyakran, ismételve akadékot okoz, utban áll, kapczáskodik, kötelődzik, holmi ellenvetésekkel az ügyet hátráltatja, kifogásai által késleltet valamit, lábalattkodik.

AKADÉKOSKODÓ, (ak-ad-ék-os-kod-ó) mn. tt. *akadékoskodó-t.* Aki akadékoskodni szokott, szeret; akadékvető, kereső, csináló. L. AKADÉKOSKODIK.

AKADEMIA, fn. tt. *akademiá-t.* A görög nyelvből minden művelt nyelvbe, s így a magyarba is átvett szó. Jelent általán oly helyet, melyben a tudományok, művészetek és testi gyakorlatok oktatásképen előadatnak. Különösen 1) így neveztetik a bölcsészetben Plato iskolája. T. i. egy Athenén kivül fekvő kies helyen, mely legtöbbek véleménye szerint valamely Akademus nevű hősről neveztetett Akademiának, hol gyönyörü kertek és sétányok, valamint testgyakorló iskola is létezett, Plato szintén iskolát alapított, honnan az ő bölcsészete is akademiának neveztetik. 2) Nálunk az egyetemnél szűkebb értelmű, s azon főiskolákat jelenti, melyekben bölcseleti és jogtudományokra oktattatik az ifjuság, milyenek a győri, kassai, pozsonyi, nagyváradi, zágrábi főtanodák. 3) Tudósok társulata, kik bizonyos időkben értekezés végett öszvegyülnek, s a tudományokat mívelik; ilyen a magyar tudományos akademia. 4) Művészek társulata, vagy tanodája, p. festész-, szobrász-, zenész-akademia. 5) Különösen valami nagyobbszerű hangművészeti, p. szavalási, zenei előadás. 6) A festészek akademiáknak nevezik azon meztelen alakokat, melyek vagy a természet után, vagy valamely minta szerint rajzoltattak. Végül 7) azon köz, nyilvános épület, melyben valamely akademia tagjai vagy növendékei öszvegyülnek.

AKADEMIAI, (akademia-i) mn. tt. *akademiai-t,* tb. *—ak.* Ami akademiába vagy akademiából való, ahhoz tartozó, azt illető. *Akademiai tagok, növendékek. Akademiai előadások, ülések, gyülések. Akademiai könyvtárak, segédeszközök, képek.*

AKADEMIKUS, fn. tt. *akademikus-t,* tb. *—ok.* Valamely akademia tagja vagy növendéke.

AKADOZ, (ak-ad-oz) gyak. önh. m. *akadoz-tam, —tál, —ott,* par. *—z,* htn. *—ni.* Gyakran ismételve, több izben megakad, vagyis bizonyos cselekvése folyamát, fonalát félbe-félbe szakasztja, valamely gátoló, hátráltató oknál fogva. *Akadoz a szekér a kátyolos uton, a hajó a zátonyos folyón, a ruha a bozótban, a tövisek között. Akadoz a dolog menetele.* Különösen mondjuk a nyelvről, midőn beszéde, kiejtése szakgatott. *Akadoz a nyelve,* höbögve beszél. *Másokba akadozni,* átv. ért. = beléjök kötni, kapczáskodni.

AKADOZÁS, (ak-ad-oz-ás) fn. tt. *akadozás-t,* tb. *—ok.* Gyakori, többszöri megütközés, megállás, botlás, kivált menet közben, vagy valami tapadó tárgy általi gyakori fentartóztatás, p. akadozás a tövisbokrok között. *Akadozás* (a nyelv akadozása) *lényeges hiba a szónokban. A sok akadozásban elkésni, ruháját öszverongálni.*

AKADOZIK, hibás, *akadoz* ige helyett; mert törzse: *akad,* nem pedig: *akadik.*

AKADOZÓ, (ak-ad-oz-ó) mn. tt. *akadozó-t.* Megmegütköző, nem folyó; höbögő, kétkedő. *Akadozó gép, malom, óra. Akadozó nyelv, beszéd, szónok. Akadozó ember,* azaz kétkedő.

AKÁNT, fn. tt. *akánt-ot,* két főbbhímesek és megrejtősök seregébe tartozó növénynem; csészéje kétlevelű, bokrétájának fölső ajaka nincs, tokja kétrekeszű. Közvetlenül a görög *ἄκανθος*-ból (= akics virágu) vétetett, de gyökre nézve nyelvünkben is honos. V. ö. AK, elv. gyök.

AKÁNTBOGÁCS, (akánt-bogács) ösz. fn. Növényfaj a bogácsok neméből, melynek levelei tövises, akicsos élük, honnan a neve is. (Carduus acanthoides).

AKAR, (ak-ar); áth. m. *akar-t,* htn. *—ni.* 1) Általán valamely cselekedésre, vagy valamit tenni kész. Különösen 2) eltökélett, elhatározott belső öntudatból hajlandó tenni valamit, midőn ezen szó belső szabadságot, függetlenséget előföltételez. *Én azt, én úgy akarom, ha az egész világ ellenem támad is. Ha Isten is úgy akarja. Teljességgel nem akarom. Amit akar, azt kiviszi. Aki akar, lel okot.* Km. *Akarom is, nem is.* Km. 3) Nagyobb nyomatékkal am. parancsol. *Akarom, hogy az egész ház szavamat fogadja. Ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes.* Km. t. i. adoma szerint midőn a czigány lovát árulta, ha valaki kérdé: vemhes-e a lova? azt felelte, vemhes; ha pedig valaki azt kérdé: nem vemhes-e a lova? azt válaszolta, nem vemhes. Miért megfeddetvén, a föntebbi szóval felelt. *Nem mint akarnók, hanem a mint lehet.* Km. 4) *Akarom hinni* = örömest hiszem, hajlandó *vagyok hinni.* 5) Valamit tapasztalással elérni kiván. *Akarom látni, hallani, tudni.* 6) Szándékozik, készül. *Most jövél, és már menni akarsz? Sokat akar a szarka, de nem birja a farka.* Km. *Meg akarlak látogatni. Ki akarok menni. El akarok utazni.* 7) Vétetik a cselek-

vést megelőző föltételül is. *Ő nem csak akar, de tesz is. Nem elég akarni, de cselekedni is kell.* 8) Használtatik a szabadságtól nem függő állati, sőt természetszükségi működések kijelentésére is. *A csecsemő szopni, enni, alunni akar* = szophatnék, ehetnék, alhatnék. 9) Sajátságos magyar kitételek : *meg akar halni, bolondúlni, betegedni, a ház le akar dőlni*, e helyett : haló, bolonduló, betegedő félben van, a ház dőlő félben van, le fog dőlni. *E kés nem akar vágni*, életlen volta miatt nem bír vágni. *A pipa nem akar szelelni. a hajó nem akar helyéből mozdulni, stb.*

Elemzését illetőleg l. AK. elv. gyök.

AKAR, (ak-ar) v. AKÁR, (ak-ár) ksz. Az igétől megkülönböztetés végett az utóbbit helyesebbnek véljük. 1) Oly mondatokat köt öszve, melyek önmagukban véve egymástól különböző, másmás nemű dologról szólanak, de bizonyos tekintetben hasonlat van közöttök, p. *Akár darásfészekbe nyuljak, akár ezeket bántsam. Akár ennek beszélj-, akár a részeg németnek.* Km. 2) Ellentéteseket, ellenkezőket foglal öszve. *Akár ide, akár oda, mindegy. Akár így, akár úgy. Akár tetszik, akár nem, mitsem gondolok vele.* Különösen egyes dolgokra vagy személyekre vonatkozva, melyek másmás nemüek. *Mindegy neki, akár bor, akár pálinka. Akár Budán, akár Pesten lakhatom. Mindegy neki, akár Péter, akár Pál.*

„Akár midőn a nap rajtad leszáll,
S az égpirulat fényében ragyogsz;
Akár midőn setét felhők borítnak."

Szemere Pál.

3) Néha magán is áll, mely esetben különféleképp lehet feloldani. *Akár a siketnek beszéljek*, mintha siketnek beszélnék. *Akármit beszélsz, de úgy van* = beszélhetsz, amit akarsz. *Akár merre menendesz*, követlek = menj, amerre akarsz. *Akár tüzbe vízbe ugorjam érte* = kész vagyok tűzbe vizbe ugorni.

Az öszvetett nevek s határzókban bizonyos nem alá tartozó *mindent* vagy *többet* fejez ki, melynek részei közől választhatni, s *bár* szóval fölcserélhető, p. *akárhol* = több hely közől bármelyiken, *akárki* = mindenek közől bárki stb.

„Akárhová hajtsam fejemet,
Seholsem találom helyemet."

Népdal.

S *bár* am. *bátor.*

„Legyünk itten mind hajnalig
Bátor világos viradtig."

Népdal.

Mindezen értelményeiben a szabad választás alapfogalma rejlik, s nem egyéb, mint az *akar* ige különösen alkalmazva, melylyel körülirva fölcserélhető, p. *akár Budán, akár Pesten lakhatom* = ha akarom, Budán, ha akarom, Pesten. *Akár mit mondasz* = mondj amit akarsz. *Akár így, akár úgy* = így vagy úgy akarva. *Akár megesküdjem* = ha akarod, megesküszöm, kész akarattal megesküszöm. *Akár jösz, akár nem* = akarsz jönni vegy nem. Hasonló kötszói értelemben használtatik a latin *vis* (akarsz), p. *ubivis* = mindenütt ahol akarod, *quivis*, akit csak akarsz, azaz, mindenki, akárki, *quantumvis*, amennyit akarsz, akármennyi.

AKARÁS, (ak-ar-ás) fn. tt. *akarás-t*, tb. *—ok.* Elhatározás, eltökélés. elszánás bizonyos cselekvésre, mely szabadságunktól függ. *Nem akarásnak nyögés a vége.* Km. *Nem akarás, fejvakarás.* Km. *Az akarás tőlünk függ, a végrehajtás nem mindig.*

AKARAT, (ak-ar-at) fn. tt. *akarat-ot.* Általán az emberi lélek azon tulajdonsága, melynélfogva önmaga határozza el, amit tenni fog. *Ezen embernek akarata van*, azaz másoktól függetlenül, önszántából teszi, amit tesz. *Akaratomtól függ ezt tenni vagy elhagyni. Akaratommal történt* = úgy akartam. Különösen bölcseleti ért. gyakorlati tehetség, melynek lényege az elhatározás és végrehajtás. *Szabad akarat*, mennyiben működése egyedül önerejétől függ. *Korlátolt akarat*, mennyiben a belső eltökélés végrehajtását külső akadályok hátráltatják. *Erös, gyönge, eltökélett, ingadozó, jó, gonosz akarat.* Továbbá jelent parancsot. *Akaratom szerint cselekedjetek. Legyen te akaratod* (Úr imádság.) *Az ország és fejedelem akaratának minden polgár hódúl*; egyezést, egyetértést : *Köz akarattal megválasztani valakit*; makacsságot, önfejüséget : *Nagy benne az akarat, mint a vén leányban.* Km. Innen : *akaratos ember* = önfejü, makacs.

AKARATHIÁNY, (akarat-hiány) ösz. fn. Azon lelki erő fogyatkozása, nemléte, melynélfogva magunkat valamire elhatároznunk kell. Vállalkozó bátorság, erély, szilárdság nélküli állapot.

AKARATI, (ak-ar-at-i) mn. tt. *akarati-t*, tb. *—ak.* Akaratból származó, önkéntes. *Akarati tehetség, cselekedet.*

AKARATLAN, (ak-ar-atlan) mn. tt. *akaratlan-t*, tb. *—ok.* 1) Akinek független akaró tehetsége nincs, akarathiányban szenvedő. Különösen szabad, beszámítható akaratot nélkülöző. *Akaratlan csecsemő, őrült.* 2) Szabad akarattól nem függő, abból nem származó, akarat ellen való, kényszerített, nem szándékolt. *Akaratlan bántás, sérelem.* Határzóilag am. AKARATLANUL. Ez *akaratlan történt.*

AKARATLANSÁG, (ak-ar-atlan-ság) fn. tt. *akaratlanság-ot.* Állapot, midőn valaki akarattal nem bir, vagy az akarati tehetséget nem gyakorolja, közönyösség ; akarathiány.

AKARATLANUL, ih. Nemakarva, szándékunk ellen. *Akaratlanul megtaszítani valakit.*

AKARATOS, (ak-ar-at-os) mn. tt. *akaratos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Önfejü, csökönyös, makacs, aki egyedül saját akaratát követi, megvetve a másokét, daczolva a másokéval. *Akaratos gyermek, ember.* A Nádor-codexben előjön *akaratos* ez értelemben is : *akaró, akaratú*, „hogyha házasságra akaratos volna." (570. levél).

AKARATOSAN, (ak-ar-at-os-an), ih. Önfejüleg, makacsul ellenszegülve, daczosan.

AKARATOSÍT, (ak-ar-at-os-ít) ; áth. m. *akaratosít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni* vagy *—ani.* Akaratossá, azaz makacscsá, önfejüvé tesz valakit.

AKARATOSKODÁS, (ak-ar-at-os-kod-ás) fn. tt. *akaratoskodás-t*, tb. *—ok.* Önfejüsködés, makacskodás, daczoskodás.

AKARATOSKODIK, (ak-ar-at-os-kod-ik) k. m. *akaratoskod.tam, —tál, —ott,* htn. *—ni.* Mások parancsa, javaslata, okosabb tanácsa ellenére saját eszét követi makacsul.

AKARATOSSÁG, (ak-ar-at-os-ság) fn. tt. *akaratosság-ot.* Oly ember tulajdonsága, ki egyedül öneszét követi, s mások tanácsát, szavát makacsul mellőzi; nyakasság, önfejüség, daczosság.

AKARATSZÉRÜ, (akarat-szérü) ösz. mn. Szabad akarat elhatározásából folyó, önkéntes, nem erőltetett, nem kényszerített.

AKARÉKOS, (ak-ar-ék-os) mn. tt. *akarékos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Kinek akarata valamire hajlandó, mások szavára hajtó, idegen tanácsot követni kész. Oly képzésü új szó, mint *takarékos, csavarékos.*

AKÁRHOGY, (akár-hogy) ösz. ih. Különböző módok közötti választásra vonatkozik, s am. bár miképen, bár mi módon. *Akárhogy teszem szerét, meg kell szereznem. Akárhogy töröm fejemet, nem jut eszembe. Akárhogy, csak meglegyen. Akárhogy bizonyítsd, nem hiszem. Nem gondol ő vele, akárhogy viselem magamat.*

AKÁRHOGYAN, l. AKÁRHOGY.

AKÁRHOL, (akár-hol) ösz. ih. Bár mely helyen, vidéken, városban, országban. *Akárhol leszesz, meglátogatlak. Akárhol van dinom-dánom, öt ott leled. Akárhol, de ezen városban rejtezik. Akárhol megfordult, mindenütt szivesen látták.* Helyhatárzó és állapító jelentésü.

AKÁRHONNAN, (akár-honnan) ösz. ih. 1) Bármely helyről, tájról, országból, akármely pontról, oldalról. *Akárhonnan nézem e várost, mindenütt rendetlennek látom. Jó bor, akárhonnan hozták.* 2) Akármely kútfőből. *Akárhonnan veszed, elő kell teremtened. Akárhonnan merítheted* = ahonnan tetszik, mindenünnen.

ÁKÁRHOVÁ, (akár-hová) ösz. ih. Akármely helyre, tájra, országba, pontra, oldalra stb. *Akárhová megy, szivesen látják. Akárhová rejtezel, megtalálnak. Akárhová tesz az Isten, nem tehetek róla. Akárhová fordítom szemeimet, mindenütt pusztulást, inséget látok.*

AKÁRKI, (akár-ki) ösz. mn. 1) Mindenki vagy senki. *Ezzel bizony akárki beérheti. Akárkivel találkozik, üdvözli, azaz*: mindenkit üdvözöl. *Akárkihez hozzámenne, csak vinnék* = mindenkihez, csak vinnék. *Akárkiben ne bizzál. Akárki mondja, nem hiszem* = senkinek nem hiszem. 2) Sok közől valaki. *Akárki volt, mi gondod rá?*

AKÁRMELY, (akár-mely) ösz. mn. Kivétel vagy válogatás nélkül minden. *Akármely könyvet fog kezébe, legott eldobja. Akármely hivatalt, szolgálatot kész elfogadni. Akármely órában jövendesz, honn találsz.*

AKÁRMELYFELÉ, (akár mely-felé) ösz. ih. Akármely iránypontnak tartva, akármerre menve, irányozva. *Akármelyfelé irányozza látcsövét, mitsem lát. Akármelyfelé veszi utját, nyomába érnek.*

AKÁRMELYFELŐL, (akár-mely-felől) ösz. ih. Bár mely tájról, pontról, oldalról. *Akármelyfelől fúj a szél, födözve vagyunk ellene. Akármelyfelől támadja meg várunkat az ellenség, mi bistosítva vagyunk.*

AKÁRMELYIK, (akár-melyik) ösz. mn. Több közől egy bizonyos meghatározott alanyra vonatkozik. *Ezen lovak közöl megvenném akármelyiket. Mindegy nekem, akármelyik jő velem közöletek.*

AKÁRMENNYI, (akár-mennyi) ösz. mn. Többes helyett, mint minden számnév, igehatárzó *—n* vagy *—en* ragot vesz föl: *akármennyin* vagy *—mennyien.* 1) Bár mily sok, legyen bár mily nagy számu. *Akármennyi ember jő elömbe, mind jó kedvüek. Akármennyit beszéltem neki, nem lett sikere. Akármennyin jösztök, szivesen látlak.* 2) Amennyi csak kell, vagy tetszik, vagy lehet. *Van bor akármennyi,* amennyit akarsz. *Ehetel, ihatol akármennyit.*

AKÁRMENNYIN, (akár-mennyin) ösz. mn. Bár mily sokan, bár mily nagy számmal. *Jöhettek akármennyin.*

AKÁRMERRE, (akár-merre) ösz. ih. Több hely, táj, vidék közöl bár melyikre, vagy melyik felé; mindenfelé, minden irányban. *Akármerre nézek, gyönyörü a vidék. Mehetsz Isten hirével akármerre.*

AKÁRMI, (akár-mi) ösz. mn. Határozatlan dolgokra, nem személyre vonatkozik, s am. a sok közöl bár mi. *Akármi ér, nem gondolok vele. Hazámért akármit megteszek, elszenvedek* = mindent. *Akármire kész vagyok* = mindenre.

AKÁRMIKÉNT, l. AKÁRMIKÉP.

AKÁRMIKÉP, (akár-mi-kép) ösz. ih. 1) Bármi módon, úton-módon, bármi szerével, akárhogyan. *Akármikép teszem szerét, de meg kell lenni.* 2) Több közöl valamely módon, valamikép. *Akármikép meg kell öt mentenem.*

AKÁRMIKOR, (akár-mikor) ösz. ih. Bármely időben, időszakban. *Csak jöj, akármikor. Nem bánom, akármikor indulunk.* 2) Mindenkor. *Akármikor otthon találsz.*

AKÁRMILY, (akár-mily) ösz. mn. Tulajdonságai között nem válogatva, azokra nem tekintve bármi nemű, bármilyféle. *Akármily szép, még sem kell. Akármily rút, csak jó legyen. Akármily okosan, higgadtan beszél, nem hallgatnak rá.*

AKÁRMILYEN, l. AKÁRMILY. A viszonynév után téve e második alakban divatozik. *Nem kell nekem bor, legyen az akármilyen.*

AKÁRMINEMÜ, (akár-mi-nemü) ösz. mn. tt. *—t,* vagy *—et,* tb. *—k* vagy *—ek.* Legyen bármily nemhez tartozó s tulajdonságu. *Nem szeretem a sajtot, akárminemü legyen. Akárminemü a munka, pihenést kíván. Mindegy nekem, akárminemü.*

AKÁRMINŐ, l. AKÁRMINEMÜ.

AKÁRMINT, (akár-mint) ösz. ih. Bármi módon, szerrel, akárhogy, akármikép. *Akármint könyörgék, nem használt. Akármint sieték, mégis elkéstem.*

AKARVA, (ak-ar-va), ih. Határozott akaratból, szándékosan. *Akarva nem akarva el kelle mennem* = erőszakkal. *Ez úgy akarva történt. Jót akarva rosszat cselekedett. Készakarva károsítani valakit.*

AKARTVA, különös forma a maga nemében, e helyett **AKARVA**. Nagyobb nyomatékul *kész* tétetik elébe: *Készakartva eltépte öltönyét.* Nem lehetetlen, mert a nyelv természetével nem ellenkezik, hogy hajdan a *va* képző nem csak a jelen, hanem a mult, s talán a jövő időkhöz is járult: *akar-va* t. i. jelenben, *akart-va*, multban, *akarand-va*, jövőben. Az idők szabatosb meghatározására szokásba lehetne hozni.

AKASZ, (ak-asz) fn. tt. *akasz-t*, tb. *—ok.* Szegekkel, fogakkal ellátott állvány, melyre holmit akasztani lehet. *Ruhaakasz.* Helyesen elvont törzsszó a *szakasz, ragasz, támasz, rekesz* s több mások hasonlatára.

AKÁSZ, **AKÁSZFA**, l. **AKÁCZ**, **AKÁCZFA**.

AKASZKA, (ak-asz-ka) kics. fn. tt. *akaszká-t*, tb. *akaszkák.* Kisebbnemü akaszféle állvány, vagy horgocska, kapocska, melynélfogva valamit fölakasztanak.

AKASZKERÉK, (akasz-kerék) ösz. fn. Új szó azon órakerék elnevezésére, mely németül *Steigerad* vagy *Sperrrad.*

AKASZKODÁS, (ak-asz-kod-ás) fn. tt. *akaszkodás-t*, tb. *—ok.* Magamagának fölfüggesztése, lógó állapotba helyezkedése, p. midőn a hintázó gyermek faágra, vagy midőn anyja nyakába csimbeszkedik.

AKASZKODIK, (ak-asz-kod-ik) k. mult: *akaszkod-tam, —tál, —ott*, htn. *—ni.* Valamely magasabb testre, állványra kapaszkodik, s függő állapotba helyezkedik. *Fölakaszkodni a fára, szekér végére, gerendára, kötélre*, stb. *Más nyakába akaszkodni.*

AKASZKÚP, (akasz-kúp) ösz. fn. Új szó az órásmesterségben, németül *Sperrkegel.*

AKASZT, (ak-asz-t); áth. m. *akaszt-ott*, par. *akassz*, htn. *—ni* vagy *—ani.* Valamit vagy kit, bizonyos magasságban levő szegre, horogra, rúdra s hasonlónemű tartalékra függeszt, fölköt, fölkapcsol, hogy függőleges helyzetben maradjon. *Szegre akasztani a ruhát, puskát. Fára akasztani a kukoricza-csomókat. Embert akasztani*, törvényes úton akasztófán kivégezni. *Hajdan a malombeli tolvajt hajánál fogva gerendára akasztották. Ki nem akar élni, akassza föl magát.* Km. *Akasszanak föl neved napján.* Km. *Akasztani való czégéres zsivány. Felakasztották.* Átv. ért. valamit öszveüttet, ütközésbe hoz valamivel, minélfogva ideiglen megáll. *Kereket, tengelyt akasztani.* Képesen szólva: *a bút, gondot szegre* vagy *falra akasztani* = száműzni a szívből, fejből. Párhuzamos önható társa *akad.* V. ö. AK elv. gyök.

AKASZTAL, (ak-asz-t-al); áth. m. *akasztal-t*, htn. *—ni.* Egy értelményü az *akaszt* igével, de úgy látszik, némi tartóssági, nagyítási árnyéklattal, melyet az *al* képvisel. Hasonló viszonyt sejtünk a *maraszt* és *marasztal, vigaszt* és *vigasztal, engeszt* és *engesztel* között. A *tapaszt* tulajd. a *tapasztal* átv. értelmü. A székelyeknél ezen értelme is van: *akadályoz.* Egyébiránt a régi nyelvemlékekben gyakran előfordúl, most ritkábban használják.

AKASZTALÁS, (ak-asz-t-al-ás) fn. tt. *akasztalás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, mely által valamit fölfüzünk, kötözünk, függesztünk vagy akadályozunk.

AKASZTALT, (ak-asz-t-al-t) mn. tt. *akasztalt-at.* Fölfüzött, tüzött, függesztett, akadályozott, megakasztott. Nagyobb keletre érdemes szó, mint amilylyel valóban bír. Hasonló képzésü ezekkel: *magasztalt, tapasztalt, marasztalt, vigasztalt* stb.

AKASZTANDÓ, (ak-asz-t-and-ó) mn. tt. *akasztandó-t*, Büntetésbeli akasztásra érdemes, vagy akit itéletileg fel fognak akasztani. *Akasztandó zsivány. Az akasztandó elitéltet kikisérni.*

AKASZTANIVALÓ, ösz. mn. l. **AKASZTANDÓ**.

AKASZTÁS, (ak-asz-t-ás) fn. tt. *akasztás-t*, tb. *—ok.* Általán: fölfüggesztés, bizonyos tartalékra, p. szegre, horogra, állványra stb. Különösen: valamely gonosztevőnek törvényes itélet szerinti kivégzéze kötél által.

AKASZTÉK, (ak-asz-t-ék) fn. tt. *akasztékot.* Amire vagy inkább aminél fogva fölakasztanak valamit, p. horog, szeg, kapocs.

AKASZTÓ, (ak-asz-t-ó) fn. tt. *akasztó-t.* 1) A gonosztevőnek birói itélet következtében végrehajtandó fölkötését teljesítő személy; hóhér, bakó. 2) Horog, kapocs, szeg, zsinór stb. melynélfogva, vagy melyre valami fölfüggesztetik. *Ruhaakasztó; leszakadt a köpeny akasztója.*

AKASZTÓDIK, (ak-asz-t-ód-ik) belsz. m. *akasztód-tam, —tál, —ott*, htn. *—ni.* Mintegy önmagától, külső erőszak nélkül valamibe meg- vagy beleakad.

AKASZTÓFA, (akasztó-fa) ösz. fn. Földbe vert s különféle szerkezetü és nagyságu fa-állvány, melyre a biróilag halálra itélt bünösöket szokták akasztani. Így nevezik a hasonló czélra épített falas alkatot is, mely akasztórudakkal vagy szegekkel van fölszerelve. Hívják *törvényfának* vagy *bünfának* is. A népnyelv igen sok tréfás, gúnyos kifejezésekkel, mondatokkal bővelkedik, melyek akasztófára s akasztásra vonatkoznak. *Akasztófa sódara, czimere, virága, bimbója*, = akasztófára való. *Akasztófán száradjon a béle. Akasztófa-kerülő*, ki fél az akasztófától. *Kinek akasztófa a helye, nem hal a Dunába.* Km.

AKASZTÓFAKÖTÉL, (akasztó-fa-kötél) ösz. fn. Kötél, melynélfogva valakit a törvényfára kötnek.

AKASZTÓFÁRAVALÓ, (ákasztó-fára-való) ösz. fn. Gonosztevő, aki érdemes rá, hogy felakasszák. A szidalmazó czímek egyik legkeményebbike.

AKASZTOL, l. **AKASZTAL**.

AKASZTÓLÉTRA, (akasztó-létra) ösz. fn. Bakó létrája, melyet akasztáskor használ. Erről mondja tréfásan a népnyelv: *Létrán ment sírjába, a másvilágra.*

AKASZVAS, (akasz-vas) ösz. fn. A gépekben kapocsnemü vas, melynélfogva annak bizonyos részei egymázba akaszkodnak.

AKÁSZVIRÁG, l. **AKÁCZVIRÁG**.

AKCSA, (ak-csa), fn. tt. *akcsá-t*, tb. *akcsák.* A münch. codexben am. fillér, kispénz, törökül: (akdse vagy ahdse). „Láta kedig egy néminemő özvegyet két fél akcsa (aera minuta duo) eresztetet." Luk. 22. fej.

AKCSIPESZ, (ak-csipesz) ösz. fn. Jelent érkötésnél használt csipeszféle sebészi eszközt.

AKGALÉK, (ak-og-al-ék) fn. tt. *akgalék-ot.* Valamihez akasztott, ragasztott fityegő járulék. Képzésre hasonló hozzá: *függelék.*

AKGANY, (ak-og-any) fn. tt. *akgany-t, tb. —ok.* Fogakkal ellátott állvány, melyre ruhákat akgatnak. (Kleiderstock). Gyöke *ak,* s képzése olyan, mint a szintén újabb alkotású *függöny-é.*

AKGAT, (ak-og-at), gyak. áth. m. *akgat-tam, —tál, —ott,* par. *akgass.* Több azonnemű vagy különféle holmit akasztékos részénél fogva valamely fogas, szeges, ágas állványra úgy rakosgat, hogy függő, lógó, lebegő helyzetben legyenek. *A ruhákat fogasra, a fegyvereket falra, a kukoriczacsomókat ágasra, faágra, a dohányfüzéreket potosra akgatni. Minden genyegúnyáját magára akgatni.* Különösen am. föltűz, odakapcsol. *Rongyos köntösét gombostűkkel akgatta öszve. A szabók előbb akgatnak, azután varrnak. A terhes hajókat lánczokkal, kötelekkel akgatják a vontató gőzöshöz.* Önhatólag használva Tolna- és Baranyában ezt teszi: akadékúl szolgál, láb alatt van, akadékoskodik. *Ne akgass itt, hanem hordd el magadat.*

AKGATÁS, (ak-og-at-ás) fn. tt. *akgatás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, midőn holmit függő helyzetbe rakosgatunk, vagy tűzdelünk. *Ruha-, dohányfüzér-, szőlő-, edényakgatás.*

AKGATATLAN, (ak-og-at-atlan) mn. tt. *akgatatlan-t,* tb. *—ok.* Amiket föl nem akgattak, föl nem tűztek. *Porban heverő, akgatatlan holmi.*

AKGATMÁNY, (ak-og-at-mány) fn. tt. *akgatmány-t,* tb. *—ok.* Akasztékoknál fogva fölfüggesztett, lógó helyzetben levő, vagy föltűzött holmi. *Szél lebegette, lógatta akgatmány.*

AKGATÓDZÁS, (ak-og-at-ód-z-ás) fn. tt. *akgatódzás-t,* tb. *—ok.* Átv. ért. jelentésű, s am. másba kapczáskodás, kötelődzés, ingerkedés.

AKGATÓDZÁSI, (ak-og-at-ód-z-ás-i) mn. Akgatódzást illető, gyakorló, azt magában foglaló. *Akgatódzási hajlam, viszketeg.*

AKGATÓDZIK, (ak-og-at-ód-z-ik), k. v. belsz. m. *akgatódz-tam, —tál, —ott.* Mondjuk emberről, ki minden áron, módon alkalmat keres, hogy másba kapjon, kössön, s vele ütközésbe jöjjön, p. midőn mások tetteit ezek füle hallatára hivatlanul fitymálja, szavaikat rostálja; azokat holmi sértő czélzásokkal haragra ingerli, kötelődik, ingerkedik, kapczáskodik, akáczióskodik.

AKGATÓDZÓ, (ak-og-at-ód-z-ó), mn. tt. *akgatódzó-t.* A ki akgatódzni szeret, kötelődző, ingerkedő.

AKICS, (ak-ics), kics. fn. tt. *akics-ot.* Túl a Dunán, nevezetesen Balaton mellékén, am. tüvis, tüske. Ennek értelméből szinte látszik, hogy az *ak* gyök eredetileg = *ék,* tű, hegyes szurós kinövés.

AKKÉNT, (az-ki-ent), ih. Azon módon, mint, épen úgy. *Akként cselekedjél, amint mondom.*

AKKÉP, AKKÉPEN, (az-kép vagy —képen). Hasonló módon, olyképen, oly módon, olyformán. V. ö. —KÉNT és —KÉP.

AKKOR, (az-kor), ih. Azon időben, mely már elmúlt, vagy következni fog. Távolra vonatkozó, s viszonytársa a közelebbi, vagyis jelen: EKKOR. *Akkor még fiatalok voltunk. Akkor már nem élünk. Amikor akkor* = akármikor, valamikor. *Akkor kell a vasat verni, mikor tüzes.* Km. *Akkor időben, időtájban. Mikor kérdeznek, akkor beszélj.* Km.

AKKORA, (az-kora) mn. tt. *akkorá-t,* tb. *akkorák.* 1) Oly nagyságu, mint .... *Akkora fia van már, mint maga. Csak akkorát adj, mint a kis ujjam. Akkorával be nem érem. Akkorát kiáltott, hogy majd megsiketültem bele. Mekkora akkora.* Viszonytársa a közelre mutató, közel valamihez mérő, hasonlító *ekkora,* ily nagy. 2) Oly nagy koru, oly régi, oly messze. *Akkora időre nem is emlékszem.*

Ezen szóban a *kor* első jelentése, úgy látszik, eredetileg *térre,* a második *időre* vonatkozik. Vagyis amaz jelenti azon kört, *térkört* (érzéki kört), melyet bizonyos test elfoglal és csak utóbbi értelmében a szellemibb természetű *időkört;* minthogy valószinű, hogy a *kor* nem egyéb, mint a *kör* fenhangú változata, azonban szinte nem alaptalan azon nézet, hogy a nyelvszellem épen a hangzóváltozattal akará a két fogalmat megkülönböztetni, mint ezekben is: *cseléd, család, kő, kova, lék, lik és lyuk, szög, szug vagy zug, tető tat* (hajó tatja hátulja fő része), *tér tár* stb. Egyébiránt a térnagyságra vonatkozó *kor*-ról azt is vélhetnők, hogy a nagyot, magasat jelentő *gór* módositott alakja, miszerint *akkora* ember annyi volna mint: *az* vagy *oly górú, azgora, aggora* ember.

AKKORÁRA, (az-kor-á-ra) ih. 1) Oly nagyra, illetőleg kicsinre. *Akkorára nőtt, mint a nád. Akkorára zúzták, mint a mákszem.* 2) Akkori időre, azon időre. *Akkorára én is ott leszek. Akkorára halasztani valamit, midőn senkit sem érdekel.*

AKKORI, (az-kori) mn. tt. *akkori-t,* tb. *—ak.* Azon bizonyos korból való, melyre vonatkozás történik. *Az akkori emberek jobbak voltak, mint a mostaniak.*

AKKORIBAN, (az-kor-i-ban), ih. Azon régi, elmult, távol időben. *Akkoriban még mi is legények voltunk. Az akkoriban történt, midőn uton valánk.* Közelre mutatva: EKKORIBAN.

AKKORIG, (az-kor-ig), ih. Azon bizonyos vagy alattomban értett időig, időpontig. *Akkorig legyetek oda, amekkorig tetszik.*

AKKORON, (az-kor-on), ih. Azon bizonyos határozott időben; akkoriban. *Akkoron, mikoron. Akkoron más világ volt, mint ma.*

AKKORRA, (az-kor-ra), ih. Azon bizonyos, határozott, kiszabott időre. *Mire hazajövök, akkorra kész legyen az ebéd.*

AKKORTÁJBAN, (akkor-tájban) ösz. ih. Azon időtájban, körülbelül azon idő alatt, melyről épen szó volt. *Ez is akkortájban történt. Mi is akkortájban szüreteltünk, mikor ti.*

AKLA, (ak-ol-a) fn. tt. *aklá-t,* tb. *—ák.* Fonal, melynélfogva valamit öszveakgatnak.

Gyöke *ak,* melyből *akaszt* is származik, s abból *ol* képzővel lett elavult ige *akol,* ebből részesülő *ak-*

ló akla. Így képződtek ezek is: *vitla, vizsla, nyegle, szemle,* s némely mások.

AKLÁL, (ak-ol-a-al), gyak. áth. m. *aklál-t,* htn. *—ni.* Dunán túl, nevezetesen Kemenesalon divatos ige, s am. imígy-amúgy, nagyjában öszveakgat, öszveférczel.

AKNA, (ak-na) fn. tt. *akná-t,* tb. *akná-k.* 1) Általán minden földalatti üreg, melyből ásványok hozatnak elő, különösen, *sóbánya,* miért legdivatosb a *sóakna* szó. *Akana* előfordul már egy 1222-dik oklevélben „Salis fodinas, quae *Akana* vocantur." Jerney Magyar nyelvkincsek. Van *Vizakna* hely is Erdélyben. 2) Hordó szája, közönségesen: *akona.* 3) Dugasz, melylyel a hordók s más edények száját betömik. 4) A hadi tudományban földalatt nyitott, ásott üreg (Mine) valamely helynek lőpor általi fölvettetésére. V. ö. AK gyök.

Rokon vele az ablakot, ablaknyilást jelentő szláv *okno,* melyhez ismét az *oko* (szém) hasonló.

AKNAÁG, (akna-ág) ösz. fn. A bányai akna többfelé elsugárzó menete.

AKNAÁSÓ, (akna-ásó) ösz. fn. 1) Bánya-épitész, vagy munkás, aki földalatti aknákat ás. 2) Hadépitészeti aknász.

AKNABÉL, (akna-bél) ösz. fn. Ducz vagy gerenda, melylyel az akna oldalait megtámogatják, s mintegy kibélelik, hogy be ne dőljön.

AKNACSŐTE, (akna-csőte) ösz fn. Azon lik, nyilás, melyen az aknaásást megkezdik.

AKNÁCS, (akna-ács) fn. tt. *aknács-ot.* Aknákat csináló bányai épitész.

AKNÁCSOL, (akna-ácsol) ösz. áth. m. *aknácsol-t,* htn. *—ni.* Aknát ácsol, aknát fagerendákkal kirak, megtámogat, kibélel, azt a beomlástól megovandó.

AKNÁCSOLÁS, (akna-ácsolás) ösz. fn. tt. *aknácsolás-t,* tb. *—ok.* Az aknának fagerendákkal kirakása, megtámogatása.

AKNÁCSOLAT; (akna-ácsolat) ösz. fn. Aknákat a beomlástól megóvó fagerendázat, fabéllés.

AKNAHÉJ, (akna-héj) ösz. fn. Héjazat vagy házikó az akna fölött, hogy a bemenetelt szelek, esők ellen biztosítsa.

AKNAKAMRA, (akna-kamra) ösz. fn. Hadtudományi ért. földalatti üreg, melyet lőporral töltenek meg, hogy ami fölötte van, légbe röpitsék.

AKNAKAMRAGÁT, (akna-kamra-gát) ösz fn. Az aknakamrát elzáró gátféle mű.

AKNAKORLÁT, (akna-korlát) ösz. fn. Haditud. ért. gátféle kerítés, mely az aknát körülveszi.

AKNAKŐ, (akna-kő) ösz. fn. Bányásznyelven földből és mészből álló vegyülék, mely sófőzéskor kőalakban leülepszik.

AKNAKÖNYV, (akna-könyv) ösz. fn. Bányászok jegyzőkönyve, melybe fölirják, mikor és hány szállítást tettek az aknában.

AKNAKÖTÉL, (akna-kötél) ösz. fn. Kötél, melylyel az ásványnyal rakott kosarat vagy ládát az aknából fölhúzzák.

AKNALÉG, (akna-lég) ösz. fn. Nyirkos, sűrű lég az aknajárásokban.

AKNALOB, (akna-lob) ösz. fn. Hadtud. ért. fölvettetés az aknaüregben meggyujtott lőpor által.

AKNALYUK, (akna-lyuk) ösz. fn. Hordó vagy más ilynemű edényen azon lyuk, melybe a dugaszt ütik.

AKNAMETSZŐLÉK, (akna-metszőlék) ösz. fn. Egy-egy vonal az aknajárásban, mely azt több ágra választja.

AKNANYILADÉK, (akna-nyiladék) ösz. fn. Általán nyilás, rés, mind a bányai aknákon, mind azokon, melyek fölvettetésre szolgálnak.

AKNAOLDAL, (akna-oldal) ösz. fn. A bányai aknák oldalai, melyeket beomlás ellen duczokkal, gerendákkal megtámogatnak.

AKNARÁZKÖR, (akna-ráz-kör) ösz. fn. Azon terület, vagy távolság, melyre az aknában föllobbantott lőpor megrázó ereje elhat.

AKNASÓ, (akna-só) ösz. fn. Tömören termő kősó, melyet az aknákban vágnak, különböztetésül a vízből főzött sótól.

AKNÁSZ, (akna-ász) fn. tt. *aknász-t,* tb. *—ok.* 1) Sóvágó, sóásó. 2) Azon hadi szolgálatban levő vagy más munkás, ki valamely hely ostromlására vagy védelmére szolgáló aknákat ás.

AKNASZÍN, l. AKNAHÉJ.

AKNÁSZKAR, (aknász-kar) ösz. fn. Különös hadosztály, melynek föladata aknákat készíteni s azokat az ellenség romlására használni.

AKNATÖMET, (akna-tömet) ösz. fn. Lőporból való töltés az aknaüregben a végre, hogy ellobbantva, ami fölötte fekszik, égbe röpítse.

AKNAÚT, (akna-út) ösz. fn. Az erőditési vagy ostromi aknák tekervényes menete.

AKNÁZ, (akna-áz), ön. és áth. m. *aknáz-tam, —tál, —ott.* Aknában dolgozik, illetőleg az aknából bizonyos ásványokat kihoz. Átv. ért. holmi rejtett dolgokat kutat, s közismeretre juttat. *Kiaknázni a régi okleveleket, kútforrásokat.*

AKÓ, fn. tt. *akó-t.* Híg testek, áruk menynyiségét meghatározó mértéknem, valamint azon üreges edény, mely e mennyiséget magába foglalja. Nagysága országok szerint különféle. A magyar akó 64 itczéből, azaz 32 pintből áll. *Akóval mérni, akójával adni venni a bort, pálinkát, sört.* Előfordul már egy 1240-diki oklevélben „cum magno cubulo, qui vulgo Ako vocatur." Jerney Magyar nyelvkincsek. Vágmellékén akóval mérik a szilvát is. Megvan a török nyelvben is *akov* alakban.

Eredetére nézve úgy látszik, rokon az *akna* szóval, mennyiben mindegyik lényegét üreg teszi. Ennélfogva hasonló hozzá a szláv *okowa* (akó) és *okno* (akna, ablak), valamint a német *aichen* v. *eichen* is. V. ö. AKNA.

— AKODÁS, (ak-od-ás), ösz. névk. hangrendileg magasb. *ekédés,* mint: *mar*-akodás, *ver*-ekedés. A tulajdonképi névk. csak *ás és,* mennyiben az *ako-*

dik ekėdik-féle igékből származik. Jelent gyakorlatos, s mintegy visszaható belcselekvést. V. ö. —AKODIK, —EKĖDIK.

— AKODIK, (ak-od-ik) ösz. igeképző, melynek hangrendileg párhuzamos társa *ekėdik*, t. i. amaz mély, emez magas, egy szótagból álló gyök vagy törzsigéhez járulván. A *d* némely igékben a szervileg rokon *sz*, *z*-vel váltakozik, p. *marakodik marakoszik*, *várakodik várakozik*, *verekėdik verekėszik*, *törekėdik törekėszik*, *gyülekėdik gyülekėzik*. Képez gyakorlatos visszaható vagy benmaradó cselekvésü középigéket. Szoros képződési és érteményi viszonyban áll vele a gyakorlatos átható cselekvőket képező *ogat*, hangrendileg *öget*, *ėget*, mint ezen tábla mutatja:

tol-ak-od-ik,	*mar*-ak-od-ik,	*von*-ak-od-ik,
tol-og-at,	*mar*-og-at,	*von*-og-at,
ver-ek-ėd-ik,	*tör*-ek-ėd-ik,	*köt*-ek-ėd-ik,
ver-ėg-et,	*tör*-ög-et,	*köt*-ög-et,
vált-ak-oz-ik,	*bont*-ak-oz-ik,	*tilt*-ak-oz-ik,
vált-og-at,	*bont*-og-at,	*tilt*-og-at,
ért-ek-ėz-ik,	*költ*-ek-ėz-ik,	*önt*-ek-ėz-ik,
ért-ėg-et,	*költ*-ög-et,	*önt*-ög-et.

Ezen táblából kitetszik, hogy a) az áthatók gyakorlatos képzője *og*, *ėg*, *ög*, a viszszahatóké párhuzamos *ak*, *ek*, vagyis amazokban az önhangzók zártnemüek, emezekben nyiltak, amazokban lágy, emezekben kemény torokhang uralkodik, b) az áthatók cselekvési képzője *at et*, a visszahatóké *od*, *ėd*, (csak tájejtéssel *öd)*, vagyis, amazokban az önhangzók nyiltak, emezekben zártnemüek, azokban a keményebb nyelvhang *t*, ezekben ennek lágyabb társa *d* viszi a szerepet, és így az átható és visszaható igék ezen nemei között az illető hangokra nézve fordított viszony áll: *og-at*, *ak-od; ėg-et*, *ög-et*, *ek-ėd:* o a; a o; g, k; t, d; ė, ö, e; e, ė (ö).

Az átható *ogat*, társaival együtt ezt jelenti: a gyök vagy törzsige által jelentett cselekvést gyakran, ismételve, többször teszi, p. *marogat* = ezen cselekvést *mar*, gyakran elköveti máson, *kötöget* = valami kötést gyakran ismételve tesz, vagy ezen cselekvést többeken végrehajtja. A visszaható *akodik ekėdik* érteménye pedig több árnyalatu. a) A kiható cselekvés külső visszahatása a cselekvőre, p. *marakodik valakivel* = valakit marogat és marogattatik töle; *marakodnak az* ebek, midőn egymást marják; *ne verekedjetek!* = ne veregessétek egymást; *nép közé tolakodik* = az előtte, útjában álló embereket tologatja és viszont tologattatik tőlök. b) A kiható cselekvés belső visszahatása, mely mintegy önmagából fejlik ki, p. *szánogat* valakit = gyakran szánja, *szánakodik* valakin = a szánogató részvét miatt szenvedő állapotban van; *érteget* valamit = hovatovább világosabban érti, belátja, fölfogja, *értekezik* valamiről = azon czélból ír, beszél, tanácskozik, kérdezősködik, hogy valamiről tudomása legyen; *tanogat* valakit = gyakori tanítással oktat, *tanakodik* magában = valamely kétes, kérdés alatt levő dolog vagy teendő fölött mintegy önmagát tanogatja, oktatgatja. V. ö. —KODIK, —KĖDIK, —KÖDIK.

AKÓFA, (akó-fa) l. AKÓLÓFA.

AKOL, (ak-ol) fn. tt. *aklot*, tb. *aklok*. Általán, körülárkolt vagy korlátfákkal, sövénynyel, fallal, deszkapalánkkal kerített, s amennyiben födve is van, egy vagy több oldalán nyilt hely, melybe a barmokat leginkább éjjeli állomásra vagy téli szállásra berekeszteni szokták. *Ökörakol*, melynek jobbára csak éjszak felől van félfödele, *bikaakol* vagy *bikakol*, melybe a község bikáját zárják, *lóakol*, hová a ménest rosz időben vagy éjjelre beterelik, *tehénakol*, a tehenek, *gulyaakol*, a gulyamarha számára, *juhakol*, mely szintén vagy födeles, vagy födeletlen. *Akolba terelni*, *rekeszteni a barmot*, *csordát*, *nyájat*. *Farkasnak akolt mutatni.* Km. Átv. ért. egyház, melyhez bizonyos vallás, nevezetesen keresztény felekezeti hívek tartoznak. *Egy akolból valók* = egy vallási felekezethez tartozók. *Egy akol*, *egy pásztor* = egy hitvallás egy fő alatt.

Némelyek szerint am. *ág-ól*, mintegy ágakból, sövényből csinált kerítés. Hihetőbb, hogy am. akól azaz nyilt ól (v. ö. AK gyök). Egyébiránt feltaláltatik a törökben *akbor* vagy *akher*, a perzsában *ághal* szinte hasonló jelentéssel, a szláv nyelvekben *okol akol*, így elemeztetik: *o-kol*, *o-kolo*, azaz körös, kerekded, kerített valami; a héberben *agál* (אגל) coërcuit, conclusit; congregavit in unum locum és ע-val (עגל) circumvolvit, circumegit, a honnan *agol* am. kerek, kerekded.

AKÓL vagy AKOL, (ak-ó-ol), áth. m. *akól-t*, htn. —*ni*. Bizonyos mérőpálczával a hordó beltartalmát, üregét, ürtartalmát, akószámát megvizsgálja s meghatározza. V. ö. AKÓ.

AKÓLÁS vagy AKOLÁS, (ak-ó-ol-ás) fn. tt. *akólás-t*, tb. —*ok*. Mérés neme, mely által a hordó beltartalmát meghatározzák.

AKÓLÁSI vagy AKOLÁSI, (ak-ó-ol-ás-i) mn. tt. *akólási-t*, tb. —*ak*. Akólást illető, ahhoz való, tartozó. *Akólási eszköz*, *munka*, *pontosság*.

AKÓLÁSBÉR, (akólás-bér) ösz. fn. A hordó ürtartalmának meghatározásáért járó díj, melyet vásárhelyeken, piaczokon az áruba hozott boroktól fizetni kell.

AKOLI, (ak-ol-i) mn. tt. *akoli-t*, tb —*ak*. Akolból való, akolban tartott, p. *akoli ló*, *ökör* = ménesbeli ló, gulyabeli ökör, különböztetésül az istálón tartott hámos, nyerges lótól, igás ökörtől.

AKÓLÓ vagy AKOLÓ, (ak-ó-ol-ó) fn. tt. *akóló-t*. Személy, kinek hivatala és joga a teli hordók nagyságát, mértékét meghatározni. Rendesen a vámszemélyzet vagy vásárbiróság egyik tagja. Így nevezik az ezen mérésnél használt eszközt is.

AKÓLÓ vagy AKOLÓFA, (akóló-fa) ösz. fn. Réfforma rovatékos fa-pálcza, mely által a hordók ürtartalmát megmérik.

AKÓLÓ vagy AKOLÓPÁLCZA, l. AKÓLÓFA.

AKÓLÓ vagy AKOLÓPÉNZ, l. AKÓLÁSBÉR.

AKÓLÓ vagy AKOLÓVAS, ösz. fn. Vas rúdból vagy vesszőből való akóló-eszköz.

AKÓMÉRTÉK, (akó-mérték) ösz. fn. Azon eszköz általános neve, melylyel a hordók ürtartalmát meghatározzák, névszerint: *akólófa, akólópálcza, akólóvas.*

AKONA, (ak-o-na) tt. *akoná-t.* 1) l. AKNA. 2) Baranyában, feneketlen mélység, a föld alatti aknától vett hasonlóságnál fogva.

AKOS vagy ÁKOS, férj. kn. tt. *ákos-t,* tb. *—ok.* Achatius. A honi történelemben előfordul ily néven *Barcsai Ákos* erdélyi fejedelem.

AKÓS, (ak-ó-os) mn. tt. *akós-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Hordó vagy más edény, melybe egy akó bor, ser, víz stb. belefér. *Akós csöbör, dézsa, rocska.*

— AKOSZIK, (ak-osz-ik) ösz. igeképző, magash. *ekészik,* pl. *mar*-akoszik, *ver*-ekészik. L. — AKODIK.

AKÓVAS, l. AKÓLÓVAS.

AKÓZ, AKÓZÁS, l. AKÓL, AKÓLÁS.

— AKOZIK, (ak-oz-ik) ösz. igeképző, magash. *ekézik,* p. *ad*-akozik, *költ*-ekézik. L. —AKODIK.

— AKSZIK, (ak-osz-ik) ösz. igeképző, mely nem egyéb, mint az *akodik, akozik,* öszvehúzott módositása, magash. *ekszik,* pl. gyan-*akodik,* gyan-*akszik,* vesz-*ekédik*, vesz-*ekszik*, igy-*ekézik*, igy-*ekszik.* L. — AKODIK.

AL, (1) mn. tt. *al-t,* tb. *—ok.* 1) Ami bizonyos magaslathoz mérve a föld középpontjához vagy a földsarkhoz képest az egyenlítőhöz közelebb áll. Ellentéte: *fél* vagy *föl.* Ily viszonyú ezekben: *al város, fel város, al föld, fel föld, al ház, fel ház,* melyeket az irói szokás együvé foglalt: *alváros, felváros, alszél, felszél.* Különösen a helynevek elé járulván, közölök azt jelenti, mely a többi egynevüek közt, a folyó mentében vagy éjszaki sarkhoz képest leebb fekszik. *Albár* (Felbár), *Alvincz* (Felvincz), *Alistál* (Felistál), *Alföld* (Felföld). 2) Ami fölött más hasonló nemü létezik, elterjed. *Alruha,* melyet egy más takar; *al réteg,* mely fölött más fekszik. Átv. ért. 1) társadalmilag oly állapotu, mely ugyanazon nemben kisebb, kevesebb, s erkölcsileg mintegy alantabb áll. *Altiszt* (feltiszt), *alhadnagy* (fel- vagy főhadnagy), *alispán* (főispán), *alesperes* (főesperes). *Alnép, alrend, alnemes, alszolgabiró* (főszolgabiró). Ily átv. értelmü az *alhang* (felhang) is. 2) Az általánosnak külön osztályához tartozó, s abban foglaltatott valami, pl. az állatok, növények alnemei.

Alakra nézve hasonlók ezen helyirányra vonatkozók: *al* és *fel, kül* és *bel.* Hasonlók után okoskodva, valamint a *kül* gyöke *kü, bel*-é *be, fel*-é *fe:* hasonlóan az *al* tiszta elvont gyöke *a* volna.

Egyezik vele a finn *ali, ala,* p. *ali-puoli* = al fél, alsó fél; *huoneen ala* = azon tér, mely fölött a ház fekszik. Valamint a magyar *al,* úgy ez is sok származékot számlál. Törökül *alt,* héberül *alal* (humilis fuit).

AL, (2), némely szójárással, s irók szerint *aly,* fn. tt. *al-t, aly-t,* ez utóbbi *—at* is, tb. *—ak.* Helyviszonyító ért. a dolog azon oldala, mely a föld középpontjához közelebb áll. *Szőlő alja* vagy *alya, hegy alja* vagy *alya, vár alja* vagy *alya, kert alja,* hordó, fazék, pohár alja = feneke, vagy a mi alatta van. 2) Üresség vagy tér, mely valamely álló jószág, eszköz, épület stb. fenekétől lefelé terjed. *Asztal-, ágy-, szék-, pamlag alja. Tüzhely-, pad-, sátor alja. Főal* (cervical), „Aloszon vala egy főalon." Münch. codex. 3) Valaminek a maga nemében roszabb, romlottabb része, söpreje. *Búza alja, dohány alja,* vagy némely szójárások szerint megfordítva: *alja dohány, alja búza,* de ezek szokottabbak ekképen: *alj* vagy *alybúza, alydohány. Rosta alja,* holmi vadócz, lazaszem, mely a rostán átesik. *Széna, szalma alja. Szerdék, bor, eczet, ser alja. Aljából adni valamit* = roszából. *Marha alja,* amit alája vetnek. *Ganéj alja.*

Némelyek mindig *aly* szóval élnek *al* főnév helyett megkülönböztetésül, kiknek aztán az *al* mindig melléknév, s ezek az *aly* mellett az általános népszokást hozzák föl, s azt nem az *al*-ból származtatják, hanem önálló gyöknek állítják, melytől *alyas, alyaz, alyadék* eredtek, az *al* gyöktől pedig: al-om, al-á, al-áz, al-att, al-ól, al-ul, al-acs, melyekben lágyító *y* soha sem fordúl elő, amazokban mindig. Némelyek főnévül mindig *alj* szót használnak, mely származéka volna az *al* melléknévnek, s ettől erednének: *aljas, aljaz, aljadék.* Hanyag tájejtéssel és irással: *aj,* pl. *ajbor, ajfa* e h. alybor, alyfa, v. albor, alfa.

AL, (3), elvont gyök, az *al-ak* v. *al-k, al-k-ot* származékokban, melyek bizonyos formára, képre, hasonlatra vonatkoznak, honnan valoszinü, hogy eredetre rokon az *oly,* tájszólással *ol* hasonlítóval, *alk* mintegy *olyk* vagy *olk.*

AL, (4), elv. gyök, az *alafa* származékban L. ALAFA.

AL, (5), elvont gyök, mely az *alszik,* régiesen *alik alut, aldogál, aluddogál, alangyár, alamuszi, alél* származékokban él; elölehhel rokona *hal* (ige); megnyujtva *ál, álom, álmodik* és az alvásra vonatkozó s még az eredeti lehelettel biró: *hál.*

Gyönge lehü torokhanggal ejtve (hal) csakugyan azon természeti hangot utánozza, melyet a csendesen alvó lehel ki, valamint más részről a *szunnyad, szendereg* szók a szuszogó orrhangot utánozzák.

— AL hangrendileg *el él, ol, öl,* ige- és névképző, l. L, mint képző.

ALÁ (al-á), helyhatárzó, s oly helyre mutat, mely más valamihez képest leebb áll, fekszik, s megfelel e kérdésre: *hová?* Személyragozva: *alám, alád, alája*, tájszokásilag: *alaja.* Ellentéte: *fölé, fölém, föléd.* 1) Névutó, mely alkalmazásban ezt teszi: azon helyre, helyzetbe, tájra, vidékre, mely fölött magasabban álló valami létezik. *Ágy alá bujni. Sátor alá ülni. Esernyő alá állni. Kosár, boritó, véka alá rejteni valamit.* „Nem gyújtják meg a szövétneket, hogy véka alá tegyék." (Biblia). Jelenti néha a határozott

név környékét, közelét. *Szigetvár alá szállott Szulimán császár. Buda alá siettek a törökök.* Midőn *ja* személyragot vesz föl, leginkább a költői nyelvben *nak nek* ragú viszonynevet vonz : *fának alája feküdt ; víznek alája merült*, vagy így is : *alája feküdt a fának, alája merült a víznek.* Ezekkel és ilyenekkel azonban igen csínján kell élni. 2) Igehat. és igekötő, mint olyan fokoztatik : *alább, legalább.* Ellentéte : *föl, fölebb*, pl. *Ki föl, ki alá.* Km. *Alá is út, föl is út.* Km. azaz mehetsz, amerre tetszik, takarodjál! *Fölebb verni, alább adni valamely árut. Aláfelé, fölfelé. Amoda alá. Oda alá a pusztán* = alatt. *Messze alá. Legalább három évvel ezelőtt* = nem kevesebb három évnél, hogy történt. *Legalább hallgass, ha nem figyelsz.* Mint szorosan véve igekötő az illető igével és származékaival egy szót képez. *Aláfoly a víz. Alászáll a bor ára. Alájön a hegyről. Alányújtja kezét. Alánő, mint az ökör farka.* Km. *Aláírás, alávetés, alárendelés, stb.*

. . . . ott, hol a
Szirt forrása magasról
Tajtékozva szökell alá.
(Kazinczy F.)

Raga *á* azon *va* vagy *vá*, vagy *a*, mely van *hová*, tájdivatosan ejtve, összehúzottan : *há* szóban is.

ALABÁRD, fn. tt. *alabárd-ot.* Régies alakú, dárdanemű szúró és vágó fegyver, széles kétélű törrel vagy szekerczefejjel. Hazánkban több helyen az éjjeli őrök használják.

Jóllehet *bárd* alakjánál fogva a magyarból lehetne némileg értelmezni ; de valószinűbb, hogy idegen származású, mert svédül : *Hallbard*, németül : *Hellebarde*, a régi felső német nyelvben : *Helmparten*, angolul : *halberd.*

ALABÁRDOS, (alabárd-os) mn. tt. *alabárdos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Alabárddal fölfegyverzett, alabárdot viselő. Ha főnévül használtatik, tárgyesete egyszerű *t*, többese *ok.*

ALABASTROM, fn. tt. *alabastrom-ot*, tb. *—ok.* A gipszkőnek egyik legfinomabb faja, mely igen szép fehér szine miatt költői, sőt köz nyelven is szemkecsegtető fehérség kifejezésére használtatik, mint melléknév. *Alabastrom nyak, váll, karok.* „Alabastrom fehér nyaka, súgár cédrus ép dereka." Faludi. Közelebb a görög *ἀλάβαστρον*-ból eredett, de itt nincsen megfelelő törzse. Hihetőleg keleti származású, például az arabban s héberben is *laban* fehéret jelent, mely az előrészt látszik alkotni.

ALABASTROMFEJTÉS,(alabastrom-fejtés) ösz. fn. Kőbányai munkások foglalkodása, midőn alabastromot ásnak, feszegetnek, stb.

ALABASTROMMÍVES, (alabastrom-míves) ösz. fn. Kőfaragó vagy szobrász, aki alabastromféle anyagból dolgozik.

ALÁBB, (al-á-bb) ih. és igekötő. 1) E kérdésre: *hol?* am. alantabb helyen, tájon, mélyebben. *Ő az asztal mellett alább ült, mint én* = *alábbatt. Pest alább fekszik, mint Esztergom.* 2) E kérdésre : hová? am. leebb, alantabb fekvő helyre, tájra, mélyebbre, alantabbra, azaz, a fölható *ra*-val = *alábbra. Alábbnyomni, alábbvinni, alábbszállítani, alábbtolni valamit.* 3) E kérdésre *hogy? hogyan?* am. kisebb, csekélyebb áron, nem oly drágán. *Drágára vagy drágán tartani s alább adni valamit. Nem adom egy forintnál alább.*

ALÁBBIRT, (alább-irt) ösz. mn. és fn. 1) Ami a többi irt sorok után vagy azok legvégén irva áll. *Alábbírt jegyzék, utóirat, rendelet.* 2) Azon személy, aki bizonyos iromány alá odajegyzi nevét. *Alábbírt ezen soraimmal bizonyítom. Alábbírtak tanusága szerint;* másképｐ : *alulirt.*

ALÁBBKIJELÉLT, (alább-ki-jelélt) ösz. mn. Valamely iromány folytában utóbbi helyen, sorokban megjegyzett. *Alábbkijelelt időben és helyen találkozni akarok veled.*

ALÁBBLÉVŐ, (alább-lévő) ösz. mn. Alantabb helyen létező ; mélyebben fekvő. *Az alábblevő rétegeket elöntötte az árvíz. Az alábblevő szőlőket megcsipte a dér.* Különbözik tőle, s v. ö. ALÁBBVALÓ.

ALÁBBSZÁLL, (alább-száll) ösz. önh. 1) Mélyebbre ereszkedik, leebb megy, sülyed, süpped. *A terhes hajó alábbszáll a vízben, mint az üres. Az épület idővel alábbszáll.* 2) Átv. ért. becse, értéke kisebbedik, olcsóbbá lesz, alantabb áron adják. *A gabona és hús ára alábbszállt.*

ALÁBBSZÁLLÍT, (alább-szállít) ösz. áth. 1) Valamit mélyebbre ereszt, bocsát, sülyeszt, vagy alantabb fekvő vidékre küld, pl. szekéren, hajón. 2) Valamely jószág, dij, stb. árából enged, olcsóbban adja. *A hús, zsemlye árát, a vitelbért alábbszállítani.*

ALÁBBVALÓ, (alább-való) ösz. mn. Csekélyebb becsü, értékü ; a maga nemében hitványabb, roszabb, gonoszabb. *Ezen kelme amannál alábbvaló. Soha alábbvaló embert nem láttam.*

ALÁBBVALÓAN, (alább-valóan) ösz. ih. Erkölcsi ért. gonoszabbul, erkölcstelenebben, elvetemedettebb módon. *Alábbvalóan viseli magát a legmíveletlenebb embernél.*

ALÁBOCSÁT, (alá-bocsát) ösz. áth. Magasabb helyről leebb ereszt, szállít vallamit. *A horgonyt alábocsátani a vízbe. Kötélen alábocsátani valakit a kútba.*

ALÁBOCSÁTÁS, (alá-bocsátás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit alábocsátunk. V. ö. ALÁBOCSÁT.

ALÁBOCSÁTKOZÁS, (alá-bocsátkozás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki önszántából, önakaratból leereszkedik, leszáll.

ALÁBOCSÁTKOZIK, (alá-bocsátkozik) ösz. k. htn. *—ni.* Magasabb helyről, állomásról mélyebbre, leebbereszkedik. *A búvár a tenger fenekére, a bányász az aknába alábocsátkozik.* Átv. ért. alattvalókhoz, alsóbb rendüekhez leereszkedik, s azokkal mintegy hasonló állapotba, társadalmi viszonyba helyezkedik.

ALABOR, (ala-bor) fn. tt. *alabor-t*, tb. *—ok.* 1) Talp vagy váluszabású eszköz, a hegyi szekereseknél, melyet az ereszkedőkön a kerék talpa alá

tesznek. 2) Szintén szekeresek eszköze, melyet emeltyüül használnak, pl. tengelykenéskor. Magyarországban ritkább, a székelyeknél közdivatú.

Elemezve: *alá-bor*, amit a kerék alá borítanak; vagy az *alap* törzstől *alap-or*. Hangra hasonló hozzá az illir *kolobar*, melynek első alkatrésze *kolo* kereket jelent.

ALÁCSERÉLT, (alá-cserélt) ösz. mn. Valódi, igazi helyett becsempészett, becsúsztatott. *Alácserélt borju*, melyet más tehén alól hoztak, s alattomban valamely tehén borjával fölcseréltek.

ALACSKA, falu Borsod megyében. Helyragokkal: *Alacská-n, Alacská-ra, Alacská-ról.*

ALACSON vagy ALACSONY, (al-acs-on) mn. tt. *alacson-t* vagy *alacsony-at*, tb. *—ak.* 1) Mint a *nagy, magas, sudaras* ellentéte am. a maga neméban kisebb emelkedésü. *Alacson épület, torony, fal. Alacson fák, bokrok. Alacson termetü ember. Néha az alacson kunyhóból is nagy ember támad.* Km. *Alacson tetejü kalap. Alacson szék, asztal. Alacson folyópart, fekvés, helyzet.* 2) Átv. ért. a maga nemében csekélyebb állapotu, polgári állásu. *Alacson eredet, származat. Alacson szolgálat, hivatal, tisztség, rang.* 3) Erkölcsi átv. ért. aláváló gonosz, becstelen, erkölcstelen, elvetemedett, galád, pulya. *Alacson tett, magaviselet. Alacson lelkü, szivü ember. Alacson módon bánni valakivel.*

E szó gyöke *al*, s képzője a kicsinyitő *acs*, melyből *u* vagy *ó* tulajdonságot jelelő képzővel lett *alacsú* vagy *alacsó*, s végre ebből *n* toldalékkal fejlett ki: *alacson*, mint *kicsi kicsin, piczi piczin.* Hasonló kisarjadzásuak: *torzon, zordon, eleven, mereven, külön*, s némely mások. Törökül: *alcsak.*

ALACSONYAN, (al-acs-ony-an), ih. 1) Csekély emelkedésü helyzetben, a föld szinétől fölfelé kis távolságra, magasságban; mélyen, lapályosan, völgyben. *Alacsonyan épített ház. Alacsonyan fekvő város.* 2) Átv. ért. erkölcstelen módon, galádul, elvetemedetten; embertelenül. V. ö. ALACSON.

ALACSONYÍT, (al-acs-ony-ít), áth. m. *alacsonyít-ott*, par. *—s*, hatn. *—ni* vagy *—ani.* 1) Valami test magasságából elvesz, elvág. Egyébiránt ez értelemben kevesbbé divatos. 2) Átv. valakit becsületében, hirében nevében kisebbít, gyaláz.

ALACSONYÍTÁS, (al-acs-ony-ít-ás) fn. tt. *alacsonyítás-t*, tb. *—ok.* Becsületbeli kisebbítés, vagy oly cselekvés, mely által valakit polgári állásához vagy érdemeihez képest illőleg nem becsülnek, s más érdemetlenek után helyeznek.

ALACSONYKODÁS, (al-acs-ony-kod-ás) fn. tt. *alacsonykodás-t*, tb. *—ok.* Erkölcsileg aláváló cselekedetek gyakorlása.

ALACSONYKODIK, (al-acs-ony-kod-ik) k. m. *alacsonykod-tam, —tál, —ott*, htn. *—ni.* Aláváló, nemtelen, galád jellemü tetteket gyakorol, a nemesebb erkölcsi szabályokat mellőzve.

ALACSONLELKÜ, (alacson-lelkü) ösz. mn. Szelidebb, nemesebb, magasabb erkölcsi érzelmek nélküli; aláváló, galád jellemü, indulatú.

ALACSONLELKÜEN, (alacson-lelküen) ösz. ih. Galádúl, jellemtelen módon, szívtelenül, emberi méltóság ellen.

ALACSONLELKÜSÉG, (alacson-lelküség) ösz. fn. Cselekvési tulajdonság, nyilvánulás, mely az alacsonylelküeket bélyegzi. V. ö. ALACSONYLELKÜ.

ALACSONYSÁG, (al-acs-ony-ság), fn. tt. *alacsonyság-ot.* Általán, mint a nagyság, magasság ellentéte, tulajdonság vagy állapot, melynélfogva valamit alacsonynak mondunk. V. ö. ALACSONY. Különösen átv. ért. erkölcsi pulyaság, galádság, elvetemedettség, magasabb erkölcsi érzelem hiánya.

ALÁCSÚSZTAT, (alá-csúsztat) ösz. áth. Csalási szándékból valamely áldolgot valódi helyett odatol, becsempész.

ALÁCSÚSZTATOTT, ö. mn. l. ALÁCSERÉLT.

ALADÁR, férfi kn. tt. *Aladár-t*, tb. *—ok.* Olodarus. Talán: *Alagyár?*

ALADMIRÁL, (al-admirál) ösz fn. Altengernagy, tengeri hajóhad alvezére. V. ö. ADMIRÁL.

ALADSÁG, l. ALATTSÁG.

ALÁESÉS, (alá-esés) ösz. fn. Az esés oly neme, melynélfogva az eső test egy másik alá jut, pl. midőn valaki a fa alá esik; különböztetésül más irányu, pl. *rá-, be-, kiesésétől.*

ALÁESIK, (alá-esik) ösz. k. Oly helyre esik, mely bizonyos test, tető, födél, magasság alján fekszik, különbségül ezen más irányuaktól: *kiesik, beesik, ráesik.*

ALAFA, fn. tt. *alafá-t*, tb. *alafá-k.* Jóformán kiavult szó. 1) Bizonyos élelmi, ételbeli adag, mérték. *Katonák alafája.* 2) Javadalom, jutalom vagy alamizsna, mennyiben élelmezésre szolgál. *Zsiros, gazdag alafa jutott neki.*

Bízd a jövendőkre érdemed jutalmát,
Ha szolgáltad, időd vékony alafát ád.
Rimay János a XVII. századból.

Kéregetők, koldusok alafája. 3) Méltóság, hivatal, tisztség.

Minthogy a két első pontnál fogva eleségre, élelemre vonatkozik, véleményünk szerint gyöke *él*, melyből *eledel* származott, s melynek részesülője *élve* máskép *eleve*, vastaghangon lesz *alava alafa* = amivel élünk, étel, eledel. Hasonlóan a *csel* gyökből lett *cselve cseleve*, cselefente, *csal*-va *csalava, csalfa, csalafinta.* Mennyiben a tisztség, hivatal szintén bizonyos díjjal, javadalommal mint az élet föntartása eszközével szokott járni, átv. értelemben ezt is ugyanazon gyökből származtathatjuk; de másfelől, minthogy a méltóságnak, hivatalnak nemesebb oldalát az előkelő, felsőbb állás teszi, nem valószinütlen, hogy az ezen értelemben vett *alafa* gyöke azon *el*, melyből *első* és *eleve* (prior, prius) eredtek, mely vastaghangon szintén, mint amaz, *alava alafa* = előkelő rang, állapot. Egyébiránt hasonlók hozzá az élelemszert jelentő hellen *ἄλφι* és a török *olufe, ulefe, ölüfe*, am. hivatal, díj, alamizsna. Mongolul s tatárul szintén *alafa.*

ALAFÁL (alafa-al) áth. m. *alafál-t*, htn. *—ni.* Vasvármegyében átv. ért. büntet, ver, alfelét csapkodja. Vagy az adagot jelentő *alafától* = kiadja az adagját, kutyaporczióját, vagy az *alfeltől* átv. jelentés.

ALAFÁS, (alafa-as) mn. tt. *alafás-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Javadalommal ellátott. *Alafás hivatal.* Midőn főnév, tt. *—t*, tb. *—ok.* Személy, kinek bizonyos javadalma, fizetéses hivatala, rangja van. (Beneficiatus).

ALÁFÉL, (alá-fél) ösz ih. Két ellenkező irányban váltakozó mozgással, t. i. majd le, majd félfelé. *Aláfél járni.*

ALÁFELÉ, (alá-felé) ösz. ih. Azon irányban, mely bizonyos magaslati ponthoz képest leebb fekszik. Ellentéte: *fél* vagy *fölfelé. Aláfelé menő hajók. Aláfelé hajló fej. Aláfelé váltani utat.*

ALÁFUT, (alá-fut) ösz. önh. Lefelé, fokról fokra mélyebbre szállva fut. *A folyók aláfutnak.* Különböző helyirányuak: *fölfut*, *kifut*, *befut*, *visszafut*, *szétfut*, *összefut.*

ALÁFÜGG, (alá-függ) ösz. önh. Mondjuk függő testről, midőn egyenes vonalban lenyúlik, különböztetésül más irányuaktól: *kifügg, befügg, szétfügg.*

ALAG, (al-ag) fn. tt. *alag-ot.* Általán, földalatti üreg, pincze, bolt, *menet*, utvonal. Különösen bányászi ért. vízirányos földalatti menet, nyílás, melyen részint a vizet elvezetik, részint fris léget bocsátanak be, részint a bányahegy belsejét kutatják. A német *Stollen* után átalakítva: *istály.* Helyes alkotású új szó.

ALAG vagy ALAGY, népes puszta Pest megyében, Dunakeszi mellett.

ALAGBÉR, (alag-bér) ösz. fn. Bér, melyet az alag használatáért az illető alagbirtokosnak a szomszéd bányamivelők fizetni szoktak.

ALAGCSATORNA, (alag-csatorna) ösz. fn. Csatorna, mely az alagba szivárgó vizet tovább vezeti.

ALAGFENÉK, (alag-fenék) ösz. fn. A bányai alag alsó része, síkja.

ALAGFOLYÁS, (alag-folyás) ösz. fn. Az alagba gyült, s abból meneteles uton kifolyó víz.

ALAGFŐ, (alag-fő) ösz. fn. A bányaépítésben az alag tetejét, födelét képező boltozat, vagy az alag előrésze, melyen bele mennek, mint: *hidfő.*

ALAGIRÁNY, (alag-irány) ösz. fn. Azon vonal, melyen haladva az alagot képező üreget kivágják és elkészítik.

ALAGJÁRÁS, (alag-járás) ösz. fn. A bányászok s bánya-munkások jövésmenése, közlekedése az alag vonalain, nyilásain.

ALAGKARÓZAT, (alag-karózat) ösz. fn. Levert karók az alagjárás két oldalán, melyek között kis járműveken az ásványt kifelé szállítják.

ALAGMUNKA, (alag-munka) ösz. fn. Általán minden munka, melyet az alag csinálására fordítnak, vagy melyet benne végeznek.

ALAGOZ, (al-ag-oz), áth. m. *alagoz-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z*, htn. *—ni.* Alagféle üreggel, nyilással, menettel ellát. *A bányát alagozni.*

ALAGOZÓ, (al-ag-oz-ó) fn. tt. *alagozó-t.* Bányaépítész, aki alagokat fúr, ás, készít.

ALAGSOR, (alag-sor) ösz. fn. Több ágra szakadó alagszerkezet, p. *pinczei alagsor.*

ALAGTALP, l. ALAGFENÉK.

ALAGÚT, (alag-út) ösz. fn. Föld alatt, kivált hegyek tövén keresztül fúrt nyiláson vezető út. (Tunnel).

ALAGY, (al-agy) fn. tt. *alagy-ot.* Általán, ami bizonyos észműnek mintegy alapját teszi, melyből valamit késziteni lehet. A latin *substratum* és *materia* helyett ajánlatos új szó.

ALAGYA, fn. tt. *alagyá-t*, tb. *alagyá-k.* A hellen-latin *elegiából* módosított szó. A gyöngédebb lyrai vagy lantos költészet egyik neme, mely eleinte csak szomorú, kesergő érzelmeket fejezett ki, de utóbb Horácz bizonyítása szerint víg tárgyakat is zengett. Újabb iróink ismét inkább az eredeti *elegia* szót használják.

ALAGYÁR, (al-agy-ár) mn. tt. *alagyár-t* tb. *—ok.* Dunán túl, másképp *alangyár*, jelent igen csendes, szelid, békeszerető embert, ki még a légynek sem árt. Az *együgyü gyáva* nevek gyöngédebb kifejezése.

Értelmére nézve akár az *al, alázatos*, akár az *alszik*-féle szókkal hasonlíthatjuk, minthogy az alangyár *alázatos* is, *aluszékony* is, tüz, elevenség nélkül, mintegy: *alugyál* vagy *alugyár* ember.

ALAGYÁS, (alagya-as) mn. tt. *alagyás-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Elegiai formában írt, költött. *Alagyás versek.* E szó is, valamint törzse *alagya*, kiavúlni látszik.

ALÁHÁG, (alá-hág) ösz. önh. Magasabb helyről, pontról leebb teszi lábát, mélyebbre lép, lemegy. *Aláhágni a lépcsőről, lajtorja fokáról.* Átv. ért. ára, becse, értéke kisebbedik.

ALÁHAJLIK, (alá-hajlik) ösz. k. Általán mondható minden hajlékony testről, midőn önkénytelenül akármily erőszaknál fogva egyenes szokott állásából lefelé görbed. *Aláhajlik a szunnyadó, a vén ember feje. Aláhajlik a gyümölcscsel terhelt faág.* Szélesb ért. lefelé csügged, függed. V. ö. ALÁHAJOL.

ALÁHAJOL, (alá-hajol) ösz. önh. Csak élő állatról mondható, midőn t. i. önszántából, önerejéből, hajlamából testét lefelé görbeszti. *Aláhajol, aki bókot csinál. Aláhajol, hogy fölvegyen valamit a földről. Aláhajol az igába fogott ökör. A tehén fekvő borjához aláhajol.* Átv. ért. felsőbb hatalomnak enged, aláveti magát.

ALÁHAJT, (alá-hajt) ösz. áth. 1) Valamit lefelé görbít, lehajt. *A nagy teher aláhajtja a testet.* Átv. ért. hatalom alá vet, megalázza magát, engedelmeskedik. *Aláhajtani magát a felsőségnek, a törvénynek.* 2) Lefelé üz, kerget. *A malom a vizet aláhajtja.* Népdal.

ALÁHORD, (alá-hord) ösz. áth. Emeltebb helyről, vidékről leebbvalóra, mélyebben fekvőre hord. *A zápor a hegyről aláhordja a földet.* V. ö. HORD.

ALÁHÚZ, (alá-húz) ösz. áth. Az irott bötü vagy szó alatt vonást tesz, mit rendesen kitünőbb jelentőség esetében figyelmeztetés végett szokás tenni. *A tulajdon, az idegen neveket, a czélzatos szókat, mondatokat aláhúzni.*

ALÁIG, (al-á-ig) ih. Alul fekvő, levő részig, helyig. *Fölülről kezdve aláig elrepesztett köpeny.*

ALÁÍR, (alá-ír) ösz. áth. Valami iromány, okmány alá, legyen az saját vagy más kézirata, önnön nevét vagy megbizásból másét is oda jegyzi. *A kötött szerződvénynek aláirni nevét.* Különösen valamely kérelmet tartalmazó nevezetesen adakozási fölszólitásra bizonyos mennyiséget igér, s többi adakozók közé oda irja nevét. *Péter hazafi czélokra aláirt száz forintot.*

ALÁIRÁS (alá-irás) ösz. fn. 1) Valamely irománynak, okmánynak saját neve odajegyzésével történt hitelesítése. *A szerződés fogalmazva van, csak az aláirások hiányzanak.* 2) Maga az aláirt név. Átv. ért. irásban jelentett ajánlat, igéret, adakozás. *Az aláirások szerint bejött ezer forint.*

ALÁIRAT, (alá-irat) ösz. fn. Azon név, adat, illetőleg mennyiség, melyet aláirtak. Tehát szabatosan véve, *aláirás* jelenti magát a cselekvést, *aláirat* pedig ezen cselekvés látszó eredményét. *A tanúkat aláirásra felszólítani. Az aláiratokat elolvasni.*

ALAJ, (al-aj), l. ALANY (3).

ALÁJA, (al-á-ja) névh. Valami alá. *Ha a gyermeket lefekteted, tégy alája párnát. Ne úszszál közel a malomhoz, mert alája sodorhat a víz.*

ALAJAK, (al-ajak) ösz. fn. Az ajak azon része, mely az ál fölött nyúlik el.

ALÁJOK, (al-á-j-ok) névh. Többek alá. *Ha a lovakat bekötötted, vess alájok szalmát.*

ALAJOS, férfi kn. tt. *Alajos-t,* tb. *—ok.* Aloysius. Ennek eredetije a franczia *Louis,* magyarúl, *Lajos,* latinul *Ludovicus.* Törzse a latin *laudo.*

ALAJT, (al-ait vagy al-eit vagy al-ét vagy al-ít = val-ít, l. a czikk végén); áth. m. *alajt-ott,* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—ani.* A régi nyelvemlékekben a latin *puto, existimo* értelmében használtatik, tehát = vél, gondol valamit. „És melylyet alajt vallani (putat habere) elvétetik ő töllö." (Münch. codex.) „Alajtván (existimantes) ő magokat szellet láttókat." (Münch. codex). „Öldökléseket alajtasz, hogy tesznek." (Bécsi codex). Ne akarjatok alajtanotok, hogy jöttem legyen törvént feitenem. (München. codex). „Alajtván (= vélvén) hogy ő isteniről szólna" (Krisztina-legenda). „Avagy alejtod? (Káldinál: véled-é) hogy nem kérhetem én atyámot." Régi magyar passio. Egyszerü *ít* képzővel: Bátorságosnak alítja lenni." „Bódogbnak alítanám magamat." (Pesti Gábor meséi.) Erdélyben *alajt* alakban még ma is divatozik.

Törzse *al,* maga a létige (valék, való, volt stb.) törzse *: val* vagy *vol,* mely némely altaji nyelvekben (szuómiban cseremiszben, török-tatárban : *ol,* tehát szinte *v* (előszellet) nélkül áll.

Az *ít* képző a régiségben rendszerént *ajt, ejt* alakban fordúl elő. *Alajt* tehát am. val-ít, vagy való-ít, azaz valónak tart, körülbelül az, ami : *vall* (= val-al l. VALL) éles hangon *: vél,* melyben a hosszú *é* a torlatot (két ll-et) pótolja, de tájdivatosan két *ll*-el is ejtetik : *véllem.* Ezek szerént hibás azon nézet (Magyar nyelvemlékek III. kötet 268. lap), mintha az egy volna *állít* szóval, mely a régiségben rendszerént *állat* alakban fordúl elő.

ALAJTÁS, (al-ait-ás), fn. tt. *alajtást,* tb. *—ok.* Vélés. V. ö. ALAJT.

ALAK, (al-ak) fn. tt. *alak-ot,* tb. *—ok.* Általán képet, hasonlatot, formát, ábrát mutató, illetőleg helyettesítő valami. Ezen alapfogalmat vonhatjuk el következő értem ényeiből. 1) Álarcz, honnan alakos = álarczos vagyis oly személy, ki idegen arczot vesz föl. 2) Mindenféle gyermekbábu, mely szintén férfit vagy nőt képez, mutat; különösen így neveztetnek a *marionette* név alatt ismeretes paprikajancsi-féle fabábuk. 3) Emberfőhöz hasonló készítmény, állvány, melyre fejkötőket, kalapokat húznak. 4) Termet, testalkat, különösen ábrázat. *Szép alak, rút alak, útálatos alak,* honnan átv. ért. kedves, mátka, szerető. *Álakom, angyalom, gyöngy alakom, szelid alakom.*

Dallott, s elfogva alakján s hangjain,
Megnyilt az ég szememnek és fülemnek.
(Kazinczy F.)

Alakom, angyalkám,
Pintyőke madárkám. Népdal.

Nem így most, lángban érted, szép alak,
Nem így utánad könnyel e szemekben;
(Szemere Pál.)

5) Minden élettelen emberi vagy más állati képek. *Holt alakok, holtak alakjai* = árnyai. *Viaszból, kőből való alakok.* 6) Bizonyos szabályok által meghatározott forma, honnan a tudományokban *alaktan* = Formenlehre. 7) Mint algebrai müszó jelenti a mennyiségek betükbe szerkezett öszvetételét; s a mértanban minden közt, mely bizonyos szerkezetü vonalak által záratik el (Figura mathematica). Így neveztetnek az erőmütanban előforduló erőművek, gépek stb. rajzai is, de ezen utóbbiak helyett jobb : *ábra.*

Mindezen értemények *képre,* illetőleg *hasonlatra, olyanságra* vonatkoznak, honnan valószinü, hogy gyöke *al* rokon a hasonlati *oly*-val, s mintegy *alyk* vagy *olyk* vagy *olk.* Innen elemezhető az *alkot* is, mely = formál, képez, azaz *alakít.* Egyezik vele a székelyeknél divatos *lak,* mely szintén formát, bábot, alakot jelent, s evvel rokon a hasonlító képző *lag leg,* pl. *mulólag* = muló módon, mulókép, *hasonlólag* = hasonló módon, hasonlókép. A törökben *halijb* am. forma.

— ALAK (a-l-ak) igerag, magash. —ELEK. Előfordúl a második személyre ható, egyesszámu határozott igealakban : *hord-alak, hordt-alak* vagy *hordott-alak, hordand-alak, hordj-alak,* t. i. tégedet vagy

titeket. Ezen ragban az első *a* csak könnyebb kiejtés végetti közbeszúrat, miért többször elmaradhat, p. *lát-lak, látand-lak;* az *l* képviseli a *te* vagy *tik* egyes vagy többes második személynévmást, az *ak* pedig a cselekvő első személyt vagyis *lát-l-ak* = lát — tégedet (vagy titeket) — én; *vert-e-l-ek* = vert — tégedet (vagy titeket) — én. Az *l* mint második személy képviselője előjön több más igeragokban is, pl. *látá-l, láttá-l, látná-l, láttat-ol, láttatá-l, láttatná-l, láttassá-l.*

ALAKCSA (al-ak-csa) kics. fn. tt. *alakcsá-t,* tb. *alakcsák.* A maga neméban kicsi, kisded alak.

ALAKHŰ, (alak-hű) ösz. mn. Ami valami alakot hűven visszaad, utánoz, mutat. *Alakhű rajz, képszobor.*

ALAKI, (al-ak-i) mn. tt. *alaki-t,* tb. *—ak.* Alakot illető; arra vonatkozó. *Alaki hűség, hiány, hiba.*

ALAKÍT, (al-ak-ít) áth. m. *alakít-ott,* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—ani.* 1) Valaminek bizonyos formát, alakot ad; bizonyos minta szerint képez. Különösen használható szó a szobrászműveknél, s mindazon mesterségekben, melyek embereket vagy állatokat szobor vagy dombormüvekben állítnak elő. 2) Erkölcsi ért. szerkeszt, együvé állít. *A gyáregylet alakította, alakították nyilvánította magát* = öszveállott, szerkezete tökéletességre hajtatott.

ALAKÍTÁS, (al-ak-ít-ás) fn. tt. *alakítás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, mesteri műtevés, mely által alakíttatik valami; szerkesztés, öszveállítás. V. ö. ALAKÍT.

ALAKÍTMÁNY, (al-ak-ít-mány), fn. tt. *alakítmány-t,* tb. *—ok.* Bizonyos alak, minta szerint képzett mű, csinálmány, p. szobor.

ALAKÍTTATIK, (al-ak-ít-tat-ik) külsz. m. *alakíttat-tam, —tál, —ott,* htn. *—ni.* Valami bizonyos formára, minta szerint készíttetik.

ALAKJÁTÉK, (alak-játék) ösz. fn. 1) Általán mindenféle szemfényvesztő mutatványok, az illető közönség bámulata- és mulattatására. 2) Drótokon járó s ideoda ránczigálható fabábokból szerkezett paprikajancsiféle játékszer.

ALAKJÁTÉKOS, (alak-játékos) ösz. fn. 1) Szemfényvesztő, ki kártyával s egyéb szerekkel ügyesen ád elő holmi első látásra meglepő, bámulatos mutatványokat. 2) Aki dróton járó, ugrándozó bábokat mutogat.

ALAKJÁTÉKOSSÁG, (alak-játékosság) ösz. fn. Bábok mutogatása, szemfényvesztés.

ALAKLÁTÁS, (alak-látás) ösz. fn. A képzelőtehetség kóros állapota, midőn álképeket, kísértetnemű tüneményeket lát.

ALAKMÉRTAN, (alak-mér-tan), ösz. fn. A mértan elméleti része, mely egyedül a testek kiterjedésére vonatkozó alakokkal foglalkodik. Tiszta mértan, különböztetésül a gyakorlati vagy alkalmazott mértantól.

ALAKMUTATÓ, (alak-mutató) ösz. fn. Láttani (opticai) műszer, mely a benne tükröző tárgyakat szép alakban tünteti elő (Kaleidoskop).

ALAKOCSKA, (al-ak-ocs-ka), l. ALAKCSA.

ALAKODÁS, (al-ak-od-ás) fn. tt. *alakodás-t,* tb. *—ok.* Belső működés, ön-okozta átváltozás, midőn valami alakodik. V. ö. ALAKODIK.

ALAKODIK, (al-ak-od-ik), k. m. *alakod-tam, —tál, —ott.* Mintegy ön belső működésénél fogva bizonyos alakot, formát kap, bizonyos alakúvá szerkeződik. *Az ásványvizek jegeczczé alakodnak.* A kiható *alakít* párhuzamos társa, és az önható *alakúl* belső szenvedő mása, t. i. azon különbséggel, hogy ez szabatosan kifejezve = bizonyos alakúvá mintegy önmagától lesz (fit), amaz pedig némi kényszerűséggel.

ALAKOR, fn. tt. *alakor-t,* tb. *—ok.* A búzanemű termények egyik faja; fűzére kétsoroscsészéji mintegy háromvirágúk, s azok közt csak egy termő. Diószeginél am. *triticum monococcum,* másképen: *fehér alakor.* Van *piros alakor* is, különben: *tönköly, tenkely.* Néha összetetten használtatik : *alakorbúza,* mely összetétel látszik eredetére is vezérelni, mintha mondaná: alakra búza, vagyis alakjára búza.

ALAKOS, (al-ak-os) fn. tt, *alakos-t,* tb. *—ok.* 1) Aki holmi szemfényvesztő ügyességgel mulattatja a közönséget. 2) Álarczot viselő. 3) Alattomos képmutató, arczát változtató, nevét, kilétét titkoló, más név alatt járókelő bujdosó ember. Midőn melléknevűl használtatik, tt. *alakos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.*

ALAKOSÍT, (al-ak-os-ít), áth. m. *alakosít-ott,* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Alakossá tesz, álképbe, álarczba öltöztet.

ALAKOSKODÁS, (al-ak-os-kod-ás) fn. tt. *alakoskodás-t,* tb. *—ok.* 1) Titkolt névvel, vagy hamis név alatti létezés, rejtezkedés. 2) Képmutatás, álarczoskodás.

ALAKOSKODIK, (al-ak-os-kod-ik), k. m. *alakoskod-tam, —tál, —ott.* Alakos játékot űz; hamis, kölcsönözött név alá rejtezkedve bujdosik; álarczoskodik, képmutatót játszik.

ALAKOSSÁG, (al-ak-os-ság) fn. tt. *alakosság-ot.* 1) Szemfényvesztői tulajdonság, minemüség. 2) Rejtett, titkolt név alatti lappangás. 3) Tettetés, képmutatás.

ALAKOZÁS, (al-ak-oz-ás) fn. tt. *alakozás-t* tb. *—ok.* Alakjáték űzése, gyakorlása vagy képzelt árnyalakbeli mutatkozás, jelenkezés.

ALAKOZIK, (al-ak-oz-ik) k. m. *alakoz-tam, —tál, —ott,* htn. *—ni.* Képzelt árnyalakban mutatkozik, jelenkezik; tündérkedik. Élt vele Monoszlai; különben elavultnak látszik.

ALAKSÁG, l. ALAKOSSÁG.

ALAKSZERŰ, (alak-szerű) ösz. mn. Bizonyos alakot mutató, formás, idomos, bizonyos formasággal biró.

ALAKSZERŰSÉG, (alak-szerűség ösz. fn. Külső formaság, külsőség, külső idomosság.

ALAKSZIK, (al-ak-sz-ik), k. leginkább csak a jelentő és határtalan mód jelen idejében divatozik, különben l. ALAKODIK vagy ALAKÚL.

ALAKTALAN, (al-ak-talan) mn. tt. *alaktalan-t*, tb. *—ok*. Aminek határozott, kellő alakja, formája nincsen; külsőkép idomtalan. *Alaktalan test, tömeg, kontármű.*

ALAKTALANSÁG, (al-ak-talan-ság) fn. tt. *alaktalanság-ot*. Alakhiány, határozott vagy kellő alak nemléte; idomtalanság.

ALAKTAN, (alak-tan) ösz. fn. Tan, mely a dolgok külsejét, formáját tárgyalja, különösen, mely az emberi arczvonásokról értekezik.

ALAKTANI, (alak-tani) ösz. mn. Alaktant illető, arra vonatkozó, azt tárgyazó. *Alaktani ismeretek.*

ALAKTANÍTMÁNY, (alak-tanitmány) ösz. fn. Tudományos előadás, vagy értekezés az alakokról, mint bizonyos külsőséget illető szabályokról. Az alaktannál szűkebb értelmű.

ALAKÚL, (al-ak-úl) önh. m. *alakúl-t*, htn. *—ni*. 1) Bizonyos alakot veszen föl, s olyan formáju lesz. *Korong alatt az agyag edénynyé alakúl.* 2) Szerkezeti formát kap. *Többen egy társulattá alakúltak.*

ALAKÚLÁS, ALAKULÁS, (al-ak-úl-ás) fn. tt. *alakúlás-t*, tb. *—ok*. 1) Állapoti változás, midőn valami bizonyos formába, alakba öltözik. 2) Szerkeződés, többeknek egy testületté levése. V. ö. ALAKÚL.

ALAKULÁSI, (al-ak-ul-ás-i) mn. tt. *alakulási-t*, tb. *—ak*. Alakulást illető, ahhoz tartozó. *Alakulási mód, szabály, szellem, folyam.*

ALAKÚLAT, ALAKULAT, (al-ak-úl-at) fn. tt. *alakúlat-ot*. Öszves külsőség, forma, mely alakulás által képződött.

ALAKULT, (al-ak-ul-t) mn. tt. *alakult-at*. Bizonyos formára képezett, ütött, vagy rendbe állított, szervezett.

ALAKVÁLTOZÁS, (alak-változás) ösz. fn. Az elébbi alak eltünése s fölcserélődése egy másfélével, pl. a testek fejlődése vagy vegyülése által.

ALAKVÁLTOZTATÁS, (alak-változtatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki elébbi vagy szokott alakját, külsejét egy másnemüvel fölcseréli. Néha a képmutatással, köpönyegfordítással egyértelmű.

ALAM, (al-am) elv. törzse az *alamár, alamuszi, alamunta, alamuszta* szóknak, melyek mind álmosságra, aluvásra vonatkoznak. V. ö. ALSZIK.

ALAMÁR, (al-am-ár) mn. tt. *alamár-t*, tb. *—ok*. Göcsejben am. álomszuszék, álomtáska, aki sokat alszik, aluszékony, egyszersmind rest, lusta. Gyógytani ért. álomkórban, álmosságban szenvedő. Helyesen alkalmazható szó az úgy nevezett *hétalvókra* is.

Az *alszik, álom* szókkal egy gyökről származott, mintegy = *álomár* vagy *aluvár*.

ALAMIZSNA, fn. tt. *alamizsná-t*, tb. *alamizsná-k*. Szükölködőnek, inségben nyomorgó szegénynek ingyen nyujtott kegyes segedelem pénzben, vagy akármi más jószágban, a testi szükségek födözésére. *Alamizsnát adni, nyujtani, osztogatni. Alamizsnából élni, tengődni. Alamizsnán hizott álszegény.*

A hellen ἐλεημοσύνη-ből kölcsönzött szó.

ALAMIZSNAKENYÉR, (alamizsna-kenyér) ösz. fn. 1) Szoros ért. kenyér, melyet a szegénynek, éhezőnek alamizsna gyanánt nyujtanak. 2) Tágasb ért. véve minden eledel, élelmezés, mely más irgalmából, könyörületéből nyujtatik. *Nincs savanyúbb az alamizsnakenyérnél.* Km.

ALAMIZSNÁLKODÁS, (alamizsna-al-kod-ás) fn. tt. *alamizsnálkodás-t*, tb. *—ok*. Felebaráti, különösen keresztény szereteti jótékony gyakorlás, midőn valaki a szegényeket táplálgatja.

ALAMIZSNÁLKODIK, (alamizsna-al-kod-ik) k. m. *alamizsnálkod-tam, —tál, —ott*, htn. *—ni*. Alamizsnát osztogat, szegényeket koldusokat táplálgat.

ALAMIZSNAMILLYE, (alamizsna-millye) ösz. fn. Millye, azaz, szelencze vagy ládikanemű, vagy más alaku pörsöly, melybe a szegényeknek szánt kegypénzt szokták rakni.

ALAMIZSNAPÉNZ, (alamizsna-pénz) ösz. fn. A szegények, koldusok élelmezésére, ellátására nyujtott pénzbeli segítség.

ALAMIZSNÁR, (alamizsna-ár) fn. tt. *alamizsnár-t*, tb. *—ok*. Általán aki alamizsnát szokott osztogatni. Különösen oly személy, aki ezt bizonyos testület, egyházi egyesület javából és nevében gyakorolja.

ALAMIZSNÁS, (alamizsna-as) mn. tt. *alamizsnás-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Aki alamizsnát szokott osztogatni; szegények, koldusok iránt adakozó. *Alamizsnás sz. János.* 2) Amibe az alamizsnát rakják. *Alamizsnás pörsöly, erszény, zsák, tarisznya.*

ALAMIZSNASZEDÉS, (alamizsna-szedés) ösz. fn. Kéregetés, koldulás, oly kegyes adományok gyüjtögetése, melyek alamizsnaul nyujtatnak.

ALAMIZSNASZEDŐ, (alamizsna-szedő) ösz. fn. Személy, aki szegények, kórházak s más intézetek számára alamizsnát kéreget, gyüjtöget. Kolostorok *alamizsna-szedői*.

ALAMIZSNATŐKE, (alamizsna-tőke) ösz. fn. Tőkepénz, mely alamizsnából gyűl vagy gyűlt. Jelent alamizsnaszekrényt vagy fapörsölyt is, melyben az alamizsnapénzt tartják.

ALAMUNTA (al-am-unta) mn. tt. *alamuntát*, tb. *alamunták*. Aluszékony, álmos, vagy magát alvó gyanánt tettető alattomos. Máskép: *alamuszta, alamuszi, alamúz*. Mint afféle gúnyos nevek sajátságos végzetüek. Eredeti jelentésök álmosságra vonatkozik, s innen átv. ért. jelentenek oly embert, (vagy más állatot is) aki sunnyogva, alázatosan meghunnyászkodik, hogy mást meglepjen, vagy megcsaljon, mint a leselkedő macska, melyről e közmondás: *alamuszta macska előbb megfogja az egeret.* Átv. ért. mondják rest, tunya emberről, aki mintegy álmosan, aluszékonyan mozog, dolgozik.

ALAMUSZI, l. ALAMUNTA.

ALAMUSZTA, l. ALAMUNTA.

ALAMUSZTÁLKODIK, (al-am-uszta-al-kod-ik) k. m. *alamusztálkod-tam, —tál, —ott*, htn. *—ni*. Álmosan, aluszékonyan viseli magát. Átv. ért. alatto-

moskodik, hunnyászkodik, csaló szándékkal sunynyog; restelkedik, tunyálkodik.

ALAMÚZ, l. ALAMUNTA.

ALÁN, férfi kn. tt. *Alán-t.* ALANUS.

ALÁNÉZ, (alá-néz) ösz. önh. Bizonyos magaslati pontról lefelé néz, letekint. *A toronyból, a háztetőről alánézni.* Átv. ért. megvetőleg, büszkén néz valakit, lenéz.

ALANGYÁR, l. ALAGYÁR.

ALANT, (al-an-t), ih. fokozva: *alantabb, legalantabb.* Alacson helyen, mélyen. *Alant állni, ülni.* Képzésre hasonló a *fe, ki, be, le* helyviszonyítókból képzett *fent, kint, bent, lent* igehatárzókhoz. Átv. ért. *alant jár az esze* = magasabbnemü, fölséges elvont eszméi nincsenek, a mindennapiságon nem emelkedik túl.

ALANTI, (al-an-t-i) mn. tt. *alanti-t,* tb. *—ak.* Alant levő, fekvő, valaminek alsó részéről, aljáról való, oda tartozó. *Alanti helyek, erdők.*

ALANY, (al-any) fn. tt. *alany-t,* tb. *—ok.* Ujabbkori szó. 1) A mondat azon része, melyről valami igenlőleg v. tagadólag, tiltólag vagy parancslólag állíttatik (subjectum dictionis), *alapszó, alapfogalom,* pl. ezen mondatban: *Az Isten mindenható,* alany: *az Isten.* 2) A bölcsészetben, bölcselkedő vagy működő személy, a működés alapja, mint a tárgy ellentéte. 3) A kertészetben azon alapcsemete, melybe a nemesítés történik vagy történt; másképp: ALAJ. Mindenütt *alap* értelmű.

ALANYESET, (alany-eset) ösz. fn. A latin *nominativus casus* kifejezésére használt nyelvtani műszó, s jelent általán nevet, mely névviszonyító nélküli állapotban van, vagyis egyedül az alapfogalmat viszonyítás nélkül fejezi ki, s megfelel e kérdésre *ki?* vagy *mi?* és ha melléknév, e kérdésre, *milyen?* Van egyes vagy többesszámu alanyeset, pl. *a gyermek aluszik,* ki aluszik? fel. a gyermek; *a gyermekek játszanak,* kik játszanak? fel. a gyermekek. Nyelvünkben ez ily tiszta alanyeseten kivül van még egy másnemű, t. i. *birtokragos,* mely szintén fölveszi a névviszonyító ragokat, pl. *atyám, atyám-nak, atyám-hoz, atyám-nál* stb. s kettős birtokragu: *atyámé, atyádé, atyjaé, atyánké, atyátoké, atyjoké, atyáink, atyáitok* stb. sőt hármas birtokragu is, pl. atyám-é-i, atyád-é-i stb.

ALANYI, (al-any-i) mn. tt. *alanyi-t,* tb. *—ak.* Bölcsészeti nyelven, ami az alanyra vagyis gondolkodó, működő személyre vonatkozik, s ellentéte: tárgyilagos. (Subjectivum, objectivum). *Alanyi észrevevés,* mely egyedül idegeink s izmaink ingereltetésére, *tárgyilagos* észrevevés, mely az idegeket ingerlő tárgyra vonatkozik.

ALANYISÁG, (al-any-i-ság fn. tt. *alanyiság-ot.* A személynek, mint működő, gondolkodó lénynek tulajdonsága.

ALAP, (al-ap) fn. tt. *alap-ot,* harm. személyr. *—ja.* 1) Anyagi, érzéki tekintetben azon térszín, mely fölött valami áll, nyugszik, mintegy a rajta levő dolog talpa, feneke, pl. *ház alapja*, azon tér, vagy különösen készített talapzat, ú. m. falazat, karózat stb. melyre a házat építik. *Erős, gyönge, szilárd, porhanyó, széles, keskeny alap. Kőalapra, homlokalapra építeni. Alapról ujonnan emelt ház. Alapig lerombolt vár. Letenni valamely épület alapját.* 2) Átv. ért. valamely erkölcsi vagy szellemi dolog kezdetének, föllállásának, létezésének, tartósságának szükséges kelléke, melyre az mintegy anyagi fenékre, talpra van fektetve. *Igazság az országok alapja,* mert nélküle az országok föl nem állhatnak. *Intézet pénzalapja* = azon tőkepénz, melyből az fölállíttatott, s melynek kamatából föntartatik. *Megvetette szerencséje, boldog jövendője, vagy romlása alapját.* Különösen jelenti azon észbeli tételeket, elveket, melyekre a tudományok épülete s rendszere, mintegy alapra van építve. *Állítás, vitatás alapja. Vád, védelem, itélet alapja.* Továbbá am. ok. *Alapnélküli gyanú, félelem, remény, boszonkodás.*

Gyöke a mélyebb helyzetre, irányra vonatkozó *al;* s képzése hasonló a *köz-ep, ter-ep, ül-ep* szókéhoz. Hasonlék szerint lehetne a *föl-ből föl-ep* (superficies).

ALAP, több népes puszták, különösebben *Alsó—* és *Felső—* Fehér megyében. Helyragokkal, *—on, —ra, —ról.*

ALAPANYAG, (alap-anyag) ösz. fn. Ami valamely testnek vagy testalkotó részeknek alapját teszi. *Az állati csont alapanyaga mész. A ser alapanyaga árpa.*

ALAPÁROK, (alap-árok) ösz. fn. Árok, vagyis a földbe ásott mélység, üreg, melybe az épület alapfalát lerakják.

ALAPBÉLYEG, (alap-bélyeg) ösz. fn. Oly bélyeg vagyis jegy, mely az illető lényt minden másoktól megkülönbözteti, mely annak lényegét teszi, pl. a *kör* alapbélyege kerekdedség.

ALAPCSONT, (alap-csont) ösz. fn. Boncztanban, csont a koponya alsó részén, mely az egész koponyának mintegy alapja. (Os basilare vagy sphenoides).

ALAPCSÜCSÖK, (alap-csücsök) ösz. fn. Szöglet a koponya alapcsontjában.

ALAPCZIKK, (alap-czikk) ösz. fn. Czikk, mely valamely tudományos mű egyik alapját, vezérelvét foglalja magában.

ALAPCZIKKELY, l. ALAPCZIKK.

ALAPDESZKA, (alap-deszka) ösz. fn. Az álgyulövéseknél irányzatúl szolgáló négyszögü deszka.

ALAPDUDORODÁS, (alap-dudorodás) ösz. fn. Csomóforma kidudorodás a koponya alsó csontján, mely különböző egyéneknél különbözik. Kiknek kitünőleg nagy alapdudorodásuk van, agyafúrt nyakas embereknek tartatnak.

ALAPELV, (alap-elv) ösz. fn. Általános elv valamely tudományban, melyből mint magában világosból a többi elvek folynak, vagy érthetők.

ALAPESZME, (alap-eszme) ösz. fn. Eszme, mely más eszméknek alapul szolgál, melyből mások erednek.

ALAPFA, (alap-fa) ösz. fn. Fa, gerenda, ászok, fa stb. mely fölé valamit fektetnek, állítanak.

ALAPFAL, (alap-fal) ösz. fn. A fal alsó része, mely az épület alapját képezi, s rendesen kisebb nagyobb mélységig a földbe van rakra.

ALAPFESTÉK, (alap-festék) ösz. fn. 1) Festékanyag, melyből más festékek vegyítés által készíttetnek. A sárga, veres, kék stb. festékek a festészeknél alapfestékek. Közéleti elnevezés szerint nyolcz alapfesték van: fehér, szürke, fekete, kék, zöld, sárga, veres és barna. 2) Azon festék, mely a tarka testen, például szöveten legtöbb helyet foglal, vagyis mintegy amelyre a többi szineket irják, nyomják.

ALAPFOGALOM, (alap-fogalom) ösz. fn. Fogalom, mely több más fogalmat, mint belöle folyót, tartalmaz, melyből más fogalmakat értelmezni s megfejteni lehet.

ALAPFOK, (alap-fok) ösz. fn. Nyelvtani ért. a melléknév azon állapota, midőn hasonlító rag nélkül áll (Positivus gradus.), pl. *okos* ember, *magas* fa, másod fokon: *okos-abb magas-abb.*

ALAPGERENDA, (alap-gerenda) ösz. fn. Ácsépitésben azon gerenda, melyre a többi faszerkezetet állítják.

ALAPHANG, (alap-hang) ösz. fn. 1) A hangnyolczad (octava) alsó hangja. 2) Azon hang, melyre valamely ének vagy zenemű alkotva van. Némelyek ajánlata szerint az alaphang helyett jobb volna: *alapzönge,* minthogy általán, midőn a hang különösen éneki és zenei hang (Ton) értelmében vétetik: *zönge.*

ALAPIGAZSÁG, (alap-igazság) ösz. fn. Igazság, melyből más igazságok folynak, következnek.

ALAPÍT, (al-ap-ít), áth. m. *alapít-ott,* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Jobbára átv. értelemben használtatik. 1) Valamit, nevezetesen intézetet létesít azon szándékkal, és végből, hogy tartós maradandó legyen. *Kórházat, tanodát, tudós egyesületet alapítani.* 2) Bizonyos elvre, ismeretre fekteti véleményét, itéletét, okoskodását.

ALAPÍTÁS, (al-ap-ít-ás) fn. tt. *alapítás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, mely által valaminek első kezdete, létrejutása megvettetik. *Müegyesület, tudományos intézet alapítása.*

ALAPÍTÁSI, (al-ap-ít-ás-i) mn. tt. *alapítási-t,* tb. *—ak.* Alapítást illető, ahhoz tartozó. *Alapítási szándék, mód, eszköz,* stb.

ALAPÍTMÁNY, (al-ap-ít-mány), fn. tt. *alapítmányt,* tb. *—ok.* Bizonyos nemü jó, üdvös, hasznos czélra, intézetre tett adakozási öszlet. *Kegyes, vallási alapítmány. Oskolai, árvaházi alapítmány. Országos, megyei, városi, községi alapítmány. Királyi, érseki, püspöki alapítmány.*

ALAPÍTMÁNYI, (al-ap-ít-mány-i) mn. Alapítmányt illető, arra vonatkozó. *Alapítmányi tőke, érték, kezelés, ügyvéd* stb.

ALAPÍTÓ, (al-ap-ít-ó) fn. tt. *alapító-t.* Személy, aki bizonyos intézetet állít, s felállásához szükséges tőkével ellát. *A magyar egyetem alapítója Pázmán Péter. A magyarországi köziskolák alapítóji többnyire főpapok voltak. A m. t. akademia, gazdasági egylet alapítóji. Alapító tagok.*

ALAPÍTÓI, (al-ap-ít-ó-i) mn. Alapítót illető, arra vonatkozó. *Alapítói nagylelküség, jótékonyság.*

ALAPÍTVÁNY, (al-ap-ít-vány) fn. tt. *alapítvány-t,* tb. *—ok.* 1) Azon szer, jószág, vagyon, pénz, melyet valaki bizonyos intézet fölállítására adományoz. *A magyar tud. akademia első alapítványa gróf Széchenyi István ajánlata volt.* 2) Vétetik főleg az alapítólevél helyett. *Az alapítványt kihirdetni s letenni a levéltárba.*

ALAPÍZ, (alap-íz) ösz. fn. Minden bornak van sajátnemű íze, németül *Grundschmack,* mit magyarúl az *alapíz* helyesen kifejez.

ALAPJOG, (alap-jog) ösz. fn. Első eredetü jog, melyből mások származnak.

ALAPKARÓ, (alap-karó) ösz. fn. Így nevezzük azon karókat, melyeket az épület alapjául nagyobb biztosítás végett vernek le. Vizenyős, söppedékes téren alapkarókra szokás építeni.

ALAPKŐ, (alap-kő) ösz. fn. Fenékkő, mely fölé az épületfal többi köveit rakják. *Letenni, beszentelni a templom alapkövét.* Átv. ért. amitől valaminek létrejövetele s fönmaradása függ. *A bölcseség alapköve az önismeret. A hit alapköve a szent evángyéliom.*

ALAPLÉNY, (alap-lény) ösz. fn. 1) Önálló lény, mely minden más lények alapját magában foglalja. *Az Isten szükséges alaplénye az egész világnak.* 2) Ami a létezőnek lényegét teszi.

ALAPNYELVIZOM, (alap-nyelv-izom) ösz. fn. Boncztanban izom, mely a nyelvet hátrahúzza.

ALAPODÁS, (al-ap-od ás) fn. tt. *alapodást,* tb. *—ok.* Belcselekvés, mintegy önmagára visszaható müködés, melynélfogva valami önmagának alapot vet.

ALAPODIK, (al-ap-od-ik), k. m. *alapod-tam, —tál, —ott,* htn. *—ni.* Mintegy alapot készit magának, melyen megálljon, megmaradjon. *Az ismeretek részint a tapasztalaton, részint az ész müködésein alapodnak.*

ALAPOK, (alap-ok) ösz. fn. Első, eredeti ok, melyből mások folynak. *Az Isten minden lények alapoka.*

ALAPOS, (al-ap-os), mn. tt. *alapos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Általán, aminek sajátnemü alapja van, ami bizonyos alapra van állítva, szerkesztve. Különösen szellemi ért. ami okokon, tanuságokon, bizonyítványokon fenekszik; ami nem fölszines, nem futtában, könnyeden, öszvekapkodott, nem hiú képzelet, hanem mély tanulmány szüleménye. *Alapos tudomány, ismeret. Alapos értekezés, vitatkozás. Alapos gyanu, félelem, ovakodás.*

ALAPOSAN, (al-ap-os-an), ih. Átv. ért. alapokra építve, állítva. Okokon, tanuságokon fenekülve. *Alaposan vitatni, védeni, megmutatni valamit.*

ALAPOSSÁG, (al-ap-os-ság) fn. tt. *alaposság-ot.* Oly tulajdonság, minőség, mely alapos; meggyőző okszerüség, illetőleg ismereti, tudományi mélység.

ALAPOSZLOP, (alap-oszlop) ösz. fn. Oszlop, mely az épület alapjául szolgál, melyre az épület támaszkodik. Átv. ért. minden lényeges dolog, kellék, melyre valaminek létele épitve van, melynek megszüntével az egész öszveomlik. *Igazság az országok alaposzlopa.*

ALAPOZ, (al-ap-oz), áth. m. *alapoz-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z*, htn. *—ni.* 1) Kézmüi értelemben, valamely épületet alappal ellát, alapot vet, rak. 2) Különösen, midőn a festész vagy szinező az első szinezést teszi (Grundiren).

ALAPOZÁS, (al-ap-oz-ás) fn. tt. *alapozás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valamely építészeti mű alapját csinálják. Különösen első festés vagy szinezés, a rajztáblának, vászonnak, papírnak stb. alapszinnel behúzása.

ALAPPÉNZ, (alap-pénz) ösz. fn. Tőkepénz, melynek valamely alapitmány eredetét köszöni; vagy általán az öszves alapítmányt képező pénzmennyiség.

ALAPPÉR, (alap-pėr) ösz. fn. Az eredeti per, különböztetésül az újitott pertől. Máskép: *anyaper.*

ALAPRAJZ, ösz. fn. Az épület alapját, s annak fórészeit előtüntető rajzolat. *Épitendő templom, ház, alaprajza.* Átv. ért. valami szellemi mű, tudományos rendszer vázlata. *Nevelés alaprajza. Lélektani alaprajzok.*

ALAPRÉTEG, (alap-réteg) ösz. fn. Rétegek, azaz párhuzamosan egymáson fekvő s jobbára különböző nemü kő-, földlapok legalsaja.

ALAPSÍK, (alap-sík) ösz. fn. Legalsó lap, melyen valami fekszik vagy emelkedik.

ALAPSZABÁLY, (alap-szabály) ösz. fn. Fő szabály, melyen a többi szabályok alapulvák; vagy általános szabály, melyhez más egyes cselekvények, teendők, s különös esetek legtöbbször alkalmazkodnak. *Eltérések az alapszabálytól = kivételek. Nyelvtani, testületi alapszabályok.*

ALAPSZĖR, (alap-szėr) ösz. fn. Szer, különösen gyógyszer, mely a szervegyülékben fő helyet foglal el.

ALAPSZIK, (al-ap-sz-ik), k. Csak a jelentőmód jelenidejében divatozik. Különben l. ALAPODIK.

ALAPSZÍN, (alap-szín) ösz. fn. 1) Többszinü tarka kelmén a legkitünőbb főszín, máskép: *alapfesték.* 2) A kelme fonák oldali színe, fenékszín.

ALAPSZÓ, (alap-szó) ösz. fn. A mondat azon része, melyről valami igenlőleg vagy tagadólag, tiltólag vagy parancslólag állíttatik (Subjectum). Ennél szokottabb is, helyesebb is: *alany.*

ALAPTALAN, (al-ap-talan) mn. tt. *alaptalan-t*, tb. *—ok.* Minek alapja nincs, akár anyagi, akár szellemi vagy erkölcsi értelemben véve; különösen ami meggyőző, érvényes okok nélkül szükölködik. *Alaptalan koholmány, gyanú, vélemény, állítás. Alaptalan vád, korholás, kárhoztatás, itélet, okoskodás.* Igehatározóilag am. alaptalanúl. *Alaptalan gyanusítani valakit.*

ALAPTALANSÁG, (al-ap-talan-ság) fn. tt. *alaptalanság-ot.* Alap nélküli állapot vagy tulajdonság; alapok, illetőleg meggyőző okok hiánya. Jobbára csak átv. szellemi vagy erkölcsi értelemben divatozik.

ALAPTALANÚL, (al-ap-talan-úl) ih. Alap nélkül, észszerü, meggyőző okok hiányával. *Alaptalanúl gyanusítani valakit.*

ALAPTÁMASZ, (alap-támasz) ösz. fn. Támasz vagy támaszték, mely az alapot szilárdítja; fő támasz, akár anyagi, akár szellemi, erkölcsi értelemben. *A nemzetek egyik alaptámasza a tiszta erkölcs, és az erkölcsiség alaptámasza vallásosság.*

ALAPTAN, ösz. fn. Elméleti elvont tan, mely más, belőle folyó tanok alapját teszi. Ilyen a metaphysica, mennyiben az emberi ismeretek főelveit tárgyalja.

ALAPTANI, (alap-tani) ösz. mn. Alaptant illető, arra vonatkozó. *Alaptani elvek.*

ALAPTANÍTMÁNY, l. ALAPTAN.

ALAPTEST, (alap-test) ösz. fn. Vegytani müszó, jelenti valamely test alkotó részét vegytani értelemben (Principium chemicum, basis chemica).

ALAPTÉTEL, (alap-tétel) ösz. fn. 1) Általán cselekvény, mely által valaminek kezdetét megvetik, s tulajdon vagy átv. ért. alapját leteszik. 2) Fő állítmány, melyből a többiek folynak.

ALAPTŐKE, (alap-tőke) ösz. fn. Pénzmennyiség, melyet valaki kamatozás végett legelőször letett, különböztetésül a hozzá járult kamatok által szaporodott tőkétől.

ALAPTÖRVÉNY, (alap-törvény) ösz. fn. Azon törvény, melyen a nemzet vagy állam alkotmánya, törvényes szervezete alapúl. *A magyar nemzet első alaptörvénye az Álmossal kötött szerződés.* Utóbbi időkből nevezetes alaptörvény a fenséges austriai házzal kötött trónöröklési második szerződés 1723-ban, melyet pragmatica sanctiónak neveznek.

ALAPTUDOMÁNY, (alap-tudomány) ösz. fn. Tudomány, mely az ismeretek általános fő elveinek rendszerét foglalja magában.

ALAPUL, (al-ap-ul) határozó. Alapként, mint alap. *Ezen irat alapúl szolgál minden másoknak.*

ALAPÚL, (al-ap-úl), önh. m. *alapúl-t*, htn. *—ni.* 1) Bizonyos elvont értelmü alapon nyugszik, bizonyos okból, kútfőből származik. *Ezen állítás tévedésen alapúl. Gazdagsága merő csalásokon alapúl.* 2) Keletkezik, támad. *Ismét egy jótékony intézet alapúlt. Napról napra újabb egyletek alapúlnak.*

ALAPÚLÁS, ALAPULÁS, (al-ap-úl-ás) fn. tt. *alapulás-t*, tb. *—ok.* Valamely alapon nyugvás, bizonyos okból, kútfőből származás.

ALAPVÁGÁS, (alap-vágás) ösz. fn. A kardforgatásban, párviadalban stb. azon vágás, melylyel a viadal kezdődik.

ALAPVAGYON, (alap-vagyon) ösz. fn. Eredeti, első vagyon, melyből valaki gazdálkodni, üzérkedni kezd, s többi vagyonát szerzi, szaporítja.

ALAPVALÓSÁG, l. ALAPLÉNY.

ALAPVONAL, (alap-vonal) ösz. fn. 1) Mértani ért. azon fő vonal, melyben a mellékvonalak egyesül-

nek, s egymással öszveköttetnek. 2) Átv. ért. főbb elvek vagy tételek valamely tudományban. *A bölcsészet alapvonalai.*

ALAPVONÁS, (alap-vonás) ösz. fn. Irásmesterségben, első egyszerü tollvonások, melyek a bötük alapját képezik, különösen a vastagabbak és függőlegesek. A rajzolásban, festészetben, azon vonások, melyeket a rajzoló vagy festész legelőször tesz.

ALAPVONAT, l. ALAPVONAL.

ALAPVONZALOM, (alap-vonzalom) ösz. fn. Vonzalom, mely az emberi kedély lényegéhez tartozik, s melyből sok más vonzalom ered, milyenek a nemi, atyai, anyai, részvéti vonzalom.

ALAPÜTÉR, (alap-üt-ér) ösz. fn. A koponyacsont alapjának ütere. V. ö. ÜTÉR.

ALAPZAT, (al-ap-oz-at) fn. tt. *alapzat-ot.* Az alap öszves részeinek szerkezete; az alap mint egész mü együtt véve. *Az épület alapzata elkészült.*

ALAPZÖNGE, ösz. fn. l. ALAPHANG.

ALÁR, (al-ár) ösz. fn. Új szó, am. földalatti víz, vízfolyás, földalatti ár, köznyelven : *fenékvíz,* néhutt *földár.*

ALÁRENDÁS, (al-árendás) ösz. fn. Alhaszonbérlő, albérlő, ki az eredeti bérlőtől vesz ki valamit haszonbérbe, pl. valamely nagy puszta bérlőjétől néhány holdnyi szántóföldet és rétet.

ALÁRENDÉL, (alá-rendél) ösz. áth. 1) Valakit bizonyos felsőségi hatalom, parancs alá helyez, alávet. *A közlegényt alárendelik a tizedesnek, a tizedest az őrmesternek, ezt a hadnagynak vagy kapitánynak. Valakit a városi, községi hatóságnak alárendelni.* Átv. ért. *Az akaratot a törvénynek, az érzékiséget az észnek, a testet a léleknek alárendelni* = függővé, engedelmessé tenni. Osztályozásban a szükebb fogalmakat a tágasbak, a fajokat a nemek alá helyezi.

ALÁRENDÉLÉS, (al-árendélés) ösz. fn. Cselekvés, mely által valaki más hatalma, parancsa alá, vagy a szükebb fogalom tágasabb alá helyeztetik. V. ö. ALÁRENDÉL.

ALÁRENDÉLT, (alá-rendélt) ösz. mn. Aki vagy ami bizonyos felsőség alá van vetve, helyezve, vagy ami másban foglaltatik, pl. faj a nemben. *Alárendelt hivatalnok, tiszt;* másképp: ALATTAS.

ALÁRENDÉLTSÉG, (alá-rendéltség) ösz. fn. Felsőbb hatalom, parancs alatti állapot. *Hivatali, tiszti, szolgálati alárendeltség.*

ALÁROK, (al-árok) ösz. fn. Hadtudományi müszó, s jelent föld alatt ásott utat, melyen a vár árkaiba lehet jutni (Die Sappe).

ALÁRKOL, (al-árkol) ösz. áth. Hadt. müszó, am. alárkot ás, hogy a vár árkaihoz juthasson.

ALÁRKOLÁS, (al-árkolás) ösz. fn. Alárok ásása, készítése. V. ö. ALÁROK.

ALÁS, (al-ás) elavult fn. a mai szokottabb *alvás* értelmében. „De ők alajtották, hogy az álomnak alásáról mondana." Münch. cod. Ján. XI.

ALÁSFA, (alás-fa) ösz. fn. Növénynem a négyhímesek és egyanyások seregéből; csészéje négy ha- sábu, bokrétája négy szirmu, anyaszála két bibejü, leppendéke kerekded. (Ptelea. L.)

ALASON, falu Veszprém vármegyében. Helyragokkal : *Alason-ba, —ban, —ból.*

ALÁSZÁLL, (alá-száll) ösz. önh. Magasabb helyről le, leebb ereszkedik. *Alászáll a por,* midőn leülepedik. *Alászáll a madár. Alászáll a merülő hajó, vagy a vízbe dobott nehéz test. Szálla alá poklokra.* (Apost. hitv.)

„A nap alászáll már, haloványodik arcza világa."
Vörösmarty.

Átv. ért. becse, értéke, híre, neve stb. kisebbül, fogy. *Alászáll a gabona ára, a hús, a bor.* „Régi híre, neve, becsülete alászállott."

ALÁSZÁNT, (alá-szánt) ösz. önh. A gabonát előbb elveti, elszórja, azután szántja meg a földet, hogy a mag mélyebbre essék, különösen a homokos földben.

ALÁTARTÓ, (alá-tartó) ösz. mn. Alacson, lefelé hajló.

ALÁTERMETT, (alá-termett) ösz. mn. Ami magasra nem nőtt, törpe növésü. Átv. ért. nem nagyra született.

ALATKA, (al-att-ka) fn. tt. *alatkát,* tb. *alatkák.* Gömörben így nevezik a tenkelynek kalásztalan szárát.

ALATSÁG vagy ALATTSÁG, (al-att-ság) fn. tt. *alattság-ot.* 1) Alattas állapot, helyzet. E jelentése a szóelemzéssel egyezik, de nincs szokásban. 2) Vastag hosszú kötél, melylyel a hajókat vontatják. Nevét onnan kapta, hogy nagyobb részt víz alá merülve, vagyis víz alatt jár. A maga neméban különös képzésü szó, de mégsem páratlan, mert hasonló hozzá a *kilség* vagy öszvehúzva *kiség,* azaz a malom külső kereke, melyet a víz hajt, különböztetésül a malomház belsejében levő száraz keréktől. Egyébiránt hangra nézve hasonló hozzá a szláv *vlatsák,* melynek törzse *vletsim, vlatsám* = vontatom, húzomvonom, hurczolom.

ALATT, (al-att) névutó. 1) Helyhatárzó, megfelel e kérdésre : *hol?* am. oly helyen, mely fölött közvetlenül létezik valami. *Pad, szék, asztal, ágy alatt fekvő holmi. Sátor, ernyő, fa alatt ülni, állni. A nap alatt vagy az ég alatt nincs párja. Az ég alatt, a föld szinén nincsen olyan árva, mint én.* Népdal. Helyviszonyi ellentéte : *fölött.* 2) Időhatárzó, e kérdésre : *meddig?* vagy *mikor? Hat év alatt, négy hónap alatt, két hét alatt végezni valamit. Kaszálás, aratás, szüret alatt történt.* 3) Átv. ért. valamitől mint felsőbb erőtől, hatalomtól, parancstól stb. függve, annak mintegy alája vetve. *Kemény büntetés alatt meghagyni valamit. Atyai hatalom alatt lenni.*

ALATT, (al-att) ih. Alább levő helyen, lent, ellentéte *fönn* vagy *fönt.* Személyrag. *—am, —ad, —a. Én alatt leszek, te pedig fönn. Alatt sár van, fönt pedig nap süt. Alatt vizes a gabona, föld, fü, fönt pedig száraz. Alatt is, fönt is sok hiba van.*

Kétfélekép elemezhető : *al-att* (= ott) és *al-an-t,* mint : fö-n-t, le-n-t, kü-n-t, be-n-t.

ALATTAS, (al-att-as) mn. tt. *alattas-t*, tb. *—ak.* Állásra, szolgálatra, hivatalra stb. nézve más után következő, az alá rendelt, pl. *alattas tisztek*, kik a törzstisztek után következnek, a kapitánytól le az alhadnagyig (Subaltern). Új szó, mint hasonmása : *helyettes.*

ALATTCSAPÓ, l. ALÚLCSAPÓ.

ALATTLÉVŐ, (alatt-lévő) ösz. mn. Bizonyos alsó helyen, helyzetben létező, ami lent van, lent fekszik stb. *Az alattlevő szobák nedvesek és sötétek.* V. ö. ALATTVALÓ.

ALATTOM, (al-att-om) hiányos fn. mely a névviszonyító ragok közöl csak a *ban*-t veszi föl: *alattom-ban*, és származékai : *alattomos, alattomosság.* Értelme : rejtek, titkos hely, vagy rejtett, titkolt állapot, *titkolt* mód, suttom.

ALATTOMBAN, (al-att-om-ban) ih. Nem nyilván, nem valamely szembetünő, látható módon és helyen, hanem rejtekben, titkon, suttomban, magát meghúzva. *Alattomban megkárosítja szomszédját, s nyilván sajnálkozik rajta. Alattomban űzi ravasz cseleit. Orvosi tilalom daczára alattomban bort iszik, torkoskodik.*

ALATTOMI, (al-att-om-i) mn. tt. *alattomi-t*, tb. *—ak.* Alattomban, suttomban, titkon, rejtekben történő; szokottabban ALATTOMOS.

ALATTOMKODÁS, ALATTOMKODIK, szokottabban l. ALATTOMOSKODÁS, ALATTOMOSKODIK.

ALATTOMOS, (al-att-om-os) mn. tt. *alattomos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Rosz szándékból, akaratból titkolódzó, ravasz, rejtezkedő, tetteit a nyilvánosság elöl takargató, alamuszta, susnya, sunnyogó. *Alattomos cselszövő, ellenség, gonosztevő, gazember.*

ALATTOMOSAN, (al-att-om-os-an) ih. Suttomban, titkolódzva, sunnyogva, gonosz czéljait, tetteit rejtegetve, ravaszul. *Alattomosan valaki ellen törekedni.*

ALATTOMOSKODÁS, (al-att-om-os-kod-ás) fn. tt. *alattomoskodás-t*, tb. *—ok.* Gonosz czélú titkolódzás, rejtezkedés, működés; ravaszkodás.

ALATTOMOSKODIK, (al-att-om-os-kod-ik) k. m. *alattomoskod-tam, —tál, —ott*, htn. *—ni.* Alattomban, suttomban, rejtözködve, titkolódzva, rosz szándékát takargatva működik.

ALATTOMOSSÁG, (al-att-om-os-ság) fn. tt. *alattomosság-ot*, tb. *—ok.* A titkolódzva ravaszkodó tulajdonsága, cselekvési gyakorlása, módja, szokása.

ALATTVALÓ, (alatt-való) ösz. fn. 1) Aki más hatalmától függ, az alá van vetve, rendelve, s ellentéti viszonyban vannak vele : *felsőség, felebbvaló, elüljáró. Az alattvalók engedelmességgel tartoznak felsőségeik, elüljáróik iránt.* 2) Különösen a régi urbéri rendszerben am. jobbágy, földesuri hatalom alatt levő személy. *Zsarolni az alattvalókat. Könnyíteni az alattvalók sorsán.* 3) Fejedelmi hatalom alatt levő. *A fejedelem és alattvalói közti viszonyok.*

ALATTVALÓI, (alatt-valói) ösz. mn. Alattvalót illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Alattvalói kötelesség, engedelmesség.*

ALATTVALÓSÁG, (alatt-valóság) ösz. fn. Alattvalói állapot, vagyis helyzet, polgári rend, melyet valaki a társadalomban elfoglal. 2) Mint gyűnév jelenti az alattvalók öszvegét, mint, *jobbágyság.*

ALATYÁN, falu Heves vármegyében. Helyragokkal : *Alatyán-ba, —ban, —ból.*

ALÁVALÓ, (alá-való) ösz. mn. Általán, ami arra van rendelve, arra alkalmas, hogy valami alá tétessék. Átv. ért. a maga neméban hitvány, rosz. *Alávaló gabona, kelme.* Néha nagyobb nyomatékkal, erkölcsi ért. gonosz, elvetemedett, galád, becstelen. *Alávaló ember, gonosztevő. Alávaló bánásmód.*

ALÁVALÓSÁG, (alá-valóság) ösz. fn. Erkölcsi ért. Elvetemedettség, emberi méltóság elleni piszkos tett; czudarság, csunyaság, undokság. Boszonkodva roszaló, becsmérlő, de épen nem aljas kifejezés.

ALÁVET, (alá-vet) ösz. áth. 1) Alattvalóvá tesz, bizonyos hatalom alá helyez, rendez valakit. *Szapolyai János magát és országát alávetette Szulimánnak.* 2) Cselekedeteit más akarata, rendelete, parancsa szerint intézi. *Alávetni magát Istennek, törvénynek, elüljáróinak.* 3) A földmívelésben am. barázda alá vet, azaz előbb vet, azután szánt, pl. az igen porhanyó, homokos földben.

ALÁVETÉS, (alá-vetés) ösz. fn. 1) Földmivelési munka, midőn barázda alá, szántás előtt vetik el a magot. 2) Átv. ért. hatalomüzés neme, melynélfogva valakit bizonyos felsőségi hatalom alá kényszerítenek vagy rendelnek ; megigázás. *A kényúr alávetéssel fenyegeti a szabad polgárokat.*

ALÁVON, (alá-von) ösz. áth. 1) Lefelé von, húz valamit. *Hegyről alávonni a szekeret.* 2) Leírt szó vagy mondat alá nagyobb kitüntetés, figyelmeztetés, nyomaték végett vonást húz. *Az idézett jeles mondatot alávonni. A szótáriró a példamondatokat alávonja.* Szokottabb : *aláhúz.*

ALÁVONÁS, (alá-vonás) ösz. fn. 1) Magasb helyről lefelé vonás, húzás. 2) Irásban valamely bötünek, szónak, mondatnak alája húzott vonal által kitüntetése. Szokottabban : *aláhúzás.*

ALÁZ, (al-á-az), áth. m. *aláz-tam, —tál, —ott*, par. *—z*, htn. *—ni.* Átv. ért. 1) Mások személyét, tetteit olcsárolja, becsmérli, kisebbíti, s ez által mintegy alávalóvá teszi, alacsonyítja, tájszokás szerint = *gyaláz*, mely nem egyéb, mint az *aláz* ige *gy* elötettel toldott módosítása, l. GYAL, GYALÁZ. Ellentéte : *magasztal, dicsér, dicsőít.* 2) *Meg* igekötővel am. kevélyet, fölfuvalkodót, ellenszegülőt megszégyenít, igénylett, követelt magasságáról mintegy alászállít. *Aki magát fölmagasztalja, megaláztatik.* Visszaható névmással viszonyúlva am. önkényt, szerénységből érdeminél kevesebbet igényel, erkölcsileg leereszkedik. *A szerény ember nem dicsekszik, söt megalázza magát.*

ALÁZÁS, (al-á-az-ás) fn. tt. *alázás-t*, tb. *—ok.* Erkölcsi, becslési cselekvés, mely által valaki másokat vagy önmagát alázza, kisebbíti, illetőleg szerényen viseli. Öszvetételei : *megalázás, lealázás.* V. ö. ALÁZ.

ALÁZAT, (al-á-az-at) fn. tt. *alázat-ot.* Erkölcsi tulajdonság, vagyis tett, melynélfogva valaki érdemeinek, rangjának különös kitüntetést, magasztalást, dicsérést nem igényel, söt szerényen viseli magát, illetöleg az alsóbbakhoz leereszkedik, vagy kész saját akaratát másokénak alárendelni, s azokat mint önmagánál fölebbvalókat tisztelni. *Mély alázattal járulni valakihez. Önmagáról, érdemeiről alázattal szólani.*

ALÁZATOS, (al-á-az-at-os) mn. tt. *alázatos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Aki önmagát és érdemeit túl nem becsüli, söt mások irányában magát kevesebbnek tartja; nem fenhéjazó, kitüntetést nem követelő, önakaratát másokénak alávető, igénytelen. Ellentétei: *kevély, rátartós, büszke, daczos, követelő* stb. *Alázatos magatartás. Alázatos könyörgés, esedezés.* Mennyiben ezen tulajdonságot tettetni is lehet, átv. ért. jelent sunnyogót, alattomost, képmutatót, innen a közmondás: *alázatos macska nagyot ugrik.* Minthogy ezen szó a társalgási nyelvben, kivált a köszöntésekben gyakran előfordúl, rövidítve *alás-t* szoktak használni: *alás szolgája.*

ALÁZATOSAN, (al-á-az-at-os-an) ih. Alázatos módon, alázattal, nem fenhéjazva, nem kevélyen, igénytelenül, nem követelve, stb. *Alázatosan viselni magát.* A társalgási köznyelvben megrövidítve: *Kérem alásan, megkövetem alásan, köszönöm alásan,* stb.

ALÁZATOSKODÁS, (al-á-az-at-os-kod-ás) fn. tt. *alázatoskodás-t,* tb. *—ok.* Alázatos módu kedélyi, cselekvési nyilatkozás, szerénykedés. Ellentétei: *büszkélkedés, kevélykedés, hányakodás, hetvenkedés, rátartiság* stb.

ALÁZATOSKODIK, (al-á-az-at-os-kod-ik) k. m. *alázatoskod-tam, —tál, —ott,* htn. *—ni.* Alázatosságot gyakorol; szerénykedik. Ellentétei: *büszkélkedik, kevélykedik, kérkedik, dicsekedik, hetvenkedik,* stb.

ALÁZATOSSÁG, (al-á-az-at-os-ság) fn. tt. *alázatosság-ot.* 1) Belső lelki, kedélyi tulajdonság, melynélfogva valaki önmagáról, érdemeiről szerényen vélekedik, nyilatkozik, magát túl nem becsüli, kitüntetést nem igényel, nem követel, másoktól függeni nem vonakodik. 2) Keresztényi erkölcstanban erény, mely szerint az ember, ami jót cselekedett, Isten kegyelmének, segítségének tulajdonítja. Ellentétei: *büszkeség, kevélység, fenhéjazás, nagyravágyás* stb.

ALÁZKODÁS, (al-á-az-kod-ás) fn. tt. *alázkodás-t,* tb. *—ok.* Kedélyi s cselekvési nyilatkozás, midőn valaki megalázza magát; szerény, igénytelen leereszkedés.

ALÁZKODIK, (al-á-az-kod-ik), k. m. *alázkodtam, —tál, —ott,* htn. *—ni.* Önmagát alázgatja; leereszkedik; érdemeire nem tekintve szerénykedik, igénytelenebbül viseli magát, hogysem rangjához, állásához képest méltán tehetné.

ALÁZÓDIK, (al-á-az-ód-ik), belsz. m. *alázódtam, —tál, —ott,* htn. *—ni.* Mintegy önhibája, önvétke miatt alázott, lealázott állapotba jut, pl. a kevély ember, midőn hiúsága, nagyravágyása megszégyeníttetik.

ALÁZ s FÉLÉZ, ikerített önh. m. *aláz-tam* s *féléz-tem, —tál* s *—tél, —ott* s *—étt.* 1) Holmi kifogásokkal valamit elszinleni igyekezik, mintegy alá és fölhányva, forgatva a dolgot; himel hámol, majd így, majd úgy beszél, mentegetődzik. 2) Ideoda, felalá járkál.

ALÁZTATIK, (al-á-az-tat-ik), külsz. m. *aláztattam, —tál, —ott,* par. *aláztassál,* htn. *—ni.* Akit valaki vagy valami aláz, megaláz. *Aki magát fölmagasztalja, megaláztatik.*

ALBÉNY, népes puszta Zemplén vármegyében.

ALBERIK, férfi kn. tt. *Alberik-ot,* tb. *—ok..* Albericus.

ALBÉRLÉS, (al-bérlés) ösz. fn. Haszonbérlés neme, midőn valaki az első bérlőtől vesz bérbe valamit.

ALBÉRLET, (al-bérlet) ösz. fn. Az eredeti első bérlővel kötött bérlet. V. ö. ALBÉRLŐ.

ALBÉRLŐ, (al-bérlő) ösz. fn. Bérlő, aki az eredeti első bérlőtől vesz haszonbérbe valamit. *A bérlett lakosztályból két szobát albérlőnek adni ki. A bérbe vett ezer holdas pusztából száz holdat albérlők fogadtak ki.* Másképp: *alárendás.*

ALBERT, férfi kn. tt. *Albert-et,* tb. *—ek.* Adalbertus (Albrecht). Tájejtéssel: *Áber, Óber.* Némelyek szerint am. *Béla.* Ha a német *Adelbertből* vonatott öszve, akkor az *edelgeboren* szó után elemezhető; ha a latin *albus-ból* eredett, akkor *fehér* jelentésű, melylyel egyeznék Béla.

ALBERT vagy SZENT-KÁZMÉR, falu Mozson vármegyében.

ALBERTFALVA, 1) népes puszta Pest megyében (Sachsenfeld); 2) falu Baranya megyében.

ALBERTI, falu Pest megyében.

ALBEST, falu Bihar megyében; helyragokkal *Albest-en, —re, —ről.*

ALBIN, férfi kn. tt. *Albin-t,* tb. *—ok.* Albinus.

ALBIRÓ, (al-biró) ösz. fn. Alárendelt, első folyamodványi biró, kitől felsőbb biró, illetőleg törvényszék elé lehet folyamodni. A vármegyei szerkezetben az alszolgabirót is nevezik albirónak, mint a főszolgabirót főbirónak.

ALBIRÓI, (al-birói) ösz. mn. Albirót illető, ahhoz tartozó, attól származó. *Albirói vizsgálat, itélet.*

ALBIRÓSÁG, (al-biróság) ösz. fn. Alárendelt, első folyamodványi biróság, illetőleg törvényszék.

ALBIS, falu Bihar vármegyében. Helyragokkal: *Albis-on, —ra, —ról.*

ALBOR, (al-bor) ösz. fn. 1) A bor alja, söprüje, különböztetésül a tiszta szinbortól. 2) Pálinkafőzéskor az első párologtatás után nyert gyöngébb nemű folyadék, virics. Másképp: *alybor,* tájejtéssel: *ajbor.*

ALCSAP, (al-csap) ösz. fn. Szappanból vagy kovásznemű anyagból való csapféle készület, melyet az alfelbe dugnak, hogy a székelést előmozdítsa. Másképp: *alfélcsap* vagy *bélcsap.*

ALCSATORNA, (al-csatorna) ösz. fn. A különféle folyadékokat föld alatt tovább vezető csatorna.

ALCSÚT, (Al-Csút) helység neve Fehér vármegyében, tt. *Alcsút-ot*, helyragokkal *Alcsút-ra*, *—on*, *—ról*.

ALDEBRŐ, (Al-Debrő) helynév Heves vármegyében, helyragokkal: *Al-Debrő-re*, *—n*, *—ről*.

ALDI, (al-di) fn. tt. *aldi-t*, tb. *—k* vagy *—ak*. Az alfel vagy segg tréfás elnevezése. *Jó hozzá láttak az aldihoz*, azaz jól megverték az alfelet. Km.

ALDIACONUS, (al-diaconus) ösz. fn. Egyházi szó = az úgynevezett nagyobb papi rendek között az utolsó (Subdiaconus.)

ALDOGÁL, (al-ud-og-ál), gyakor. önh. m. *aldogál-t*, htn. *—ni*. Szunydikál, szendereg, csendesen alszik, szúnyadoz. Máskép: *aluddogál*.

ALDOGÁLÁS, (al-ud-og-ál-ás) fn. tt. *aldogálást*, tb. *—ok*. Szúnyadozás, szendergés, gyakori könnyü álomba merülés. *Aldogálással tölteni a napot.*

ALÉG, régies l. ALIG.

ALEJT, e helyett: ALAJT. *Avagy alejtod, hogy nem kérhetem én atyámot.* Régi Passio. L. ALAJT.

ALÉL, (al-é-l), önh. m. *alél-t*, htn. *—ni*. Aluvékony gyöngeségből, mintegy lélek s élet nélkül magán kivül lesz, mintha meghalt vagy elaludt volna, miért néhutt: *elhal*. Nagyobb mértékben: *ájul*. Ez állapot s tünemény többféle okból származhatik.

Valószinű, hogy gyöke az elavult *al-ik*, melyből lett *al-ut* és *al-sz-ik*, az *al-ik* részesülője *al-ó*, módosítva *al-é*, melyből *l* képzővel lett *alél* = *alóvá*, *alévá* lesz.

ALÉLÁS, (al-é-l ás) fn. tt. *alélás-t*, tb. *—ok*. Az emberi test és lélek kór állapota, midőn a test egy időre erejét, a lélek öntudatát kisebb mértékben elveszti, s az ember alvó vagy halott gyanánt öszverogy. *Gyakori alélásban szenvedni. Az alélásból fölcszmélni, magához térni.*

ALÉLDOZ, (al-é-l-d-oz) önh. m. *aléldoz-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z* htn. *—ni*. Gyakorta alél; ájuldoz.

ALÉLDOZÁS, (al-é-l-d-oz-ás) fn. tt. *aléldozás-t*, tb. *—ok*. Gyakrabban előforduló alélás, hajlandóság az alélásra; ájuldozás. *Az aléldozás nagy gyöngültségre mutat.*

ALÉLEG, (al-éleg) ösz. fn. Vegytani nyelven = suboxydum. V. ö. ÉLEG.

ALELNÖK, (al-elnök) ösz. fn. Másod vagy harmad elnök, ki a rendes elnök helyettese, ki az első elnök távollétében elnököl. *A kir. cancellaria, a kir. helytartótanács, a magyar tud. akademia alelnöke.* V. ö. ELNÖK.

ALELNÖKI, (al-elnöki) ösz. mn. Alelnököt illető, alelnöktől rendelt, parancsolt, attól származó. *Alelnöki rang, szék, aláirás, parancs.*

ALELNÖKSÉG, (al-elnökség) ösz. fn. Alelnöki hivatal. *Alelnökséget elfogadni, viselni, lemondani róla.*

ALÉLT, (al-é-l-t) mn. tt. *alélt-at*. Akinek testi ereje egyidőre megfogyott; nagyobb mértékben öntudat nélkül öszverogyott; magán kivüli félhalott állapotban levő.

ALÉLTOZIK, l. ALÉLDOZ.

ALÉLTSÁG, (al-é-l-t-ság) fn. tt. *aléltság-ot*. Alélási állapot, öntudat nélküli gyöngültség. *Aléltságban szenvedni, feküdni.*

ALÉPÜLET, (al-épület) ösz. fn. Az épület alsó része, továbbá oly épület, melynek nincs emelete.

ALERDŐSZ, (al-erdősz) ösz. fn. Az erdőségre fölügyelő tisztek, erdőszök között a második vagy alsóbb rangú, kinek felsőbbje a főerdész.

ALERDŐSZI, (al-erdőszi) ösz. mn. Alerdőszt illető, attól parancsolt, rendelt. *Alerdőszi hivatal, járandóság, kötelesség. Alerdőszi utalvány.*

ALÈSPÈRÈS, (al-èspèrès) ösz. fn. A püspöki megyék fölosztatnak nagyobb kerületekre, melyek főnökei *főesperesek*, és kisebbekre, melyek közvetlenül *alesperesek* ügyelésére bízvák. (Vice-Archidiaconus) V. ö. ÈSPÈRÈS.

ALÈSPÈRÈSI, (al-èspèrèsi) ösz. mn. Alesperest illető; alesperestől származott, rendelt, parancsolt stb. *Alesperesi hivatal, kötelesség, körlevél.*

ALÈSPÈRÈSSÉG, (al-èspèrèsség) ösz. fn. 1) Alesperesi hivatal, rang. *Alesperességet viselni.* 2) Alesperes mint olyan fölügyelése alatt levő egyházi kerület. *Budai, esztergami alesperesség. Pest városa a budai alesperességhez tartozik.*

ALÉTSÁG, (al-é-t-ság) fn. tt. *alétság-ot*. Némely régieknél s ittott a nép nyelvén sm. *Aléltság.*

ALEXANDRIN, fn. tt. *Alexandrin-t*, tb. *—ok* vagy *—ék*. Rímes versezet neme, mely némelyek szerint a XIII. században Párisban megjelent, Nagy Sándor (Alexander) életéből vett költeménytől, mások szerint ugyanazon költemény szerzőjétől Alexander nevü szerzetestől kapta nevét. Áll hat (kéttagu) lábból, középnyuggal a harmadik láb után. Nálunk az alexandrinok hajdan igen divatosztak. Példa:

„De télen amikor minden panaszkodik,
Akkor az én szívem inkább gyönyörködik.“
(Zrinyi.)

ALEZREDÉS, (al-ezredés) ösz. fn. Az ezred második kormányzó törzstiszte, az ezredes után első személy, egy fokkal felsőbb rangu az őrnagynál.

ALEZREDÉSI, (al-ezredési) ösz. mn. Alezredest illető, attól rendelt, parancsolt. *Alezredesi rang, parancsolat.*

ALFA, (al-fa) ösz. fn. Erdőszeti nyelven azon csemetenemű vagy harasztféle bokrok az erdőben, melyek soha magasra nem nőnek. Jelenti akármely álló fának alsó részét vagy derekát, törzsét is.

ALFAJ, (al-faj) ösz. fn. Természetrajzi ért. jelenti valamely állati, növényi, vagy ásványi faj alosztályát.

ALFEGYVER, (al-fegyver) ösz. fn. Fegyver, melyet a gyalog katonák oldalon viselnek, ú. m. a kard, a hüvelybe dugott szurony, különböztetésül a vállon hordott puskától vagy dsidától.

ALFEJKÖTŐ, (al-fej-kötő) ösz. fn. Fejkötő, melyet a nők kalap alatt viselnek.

ALFEL, (al-fél) ösz. fn. tt. *alfel-et.* A segg szónak kevesbbé aljas elnevezése. *Kiporolták az alfelét. Alfelére ütötték a nemesi pecsétet* = megverték.

E szóban a *fel* nyilt *e*-vel = fél, azaz, rész, tehát al-fel = al-fél, alsó fél, alsó fele vagy része a testnek.

ALFELCSOMÓ, (al-fel-csomó) ösz. fn. Alfelen, vagyis a végbél táján öszvegyült vér által képződött keményedés; vakaranyér.

ALFELDAG, (al-fel-dag) ösz. fn. Daganatféle kóros jelenet az alfelen.

ALFELIDEG, (al-fel-ideg) ösz. fn. Az alfelen áthuzódó ideg.

ALFELIZOM, (al-fel-izom) ösz. fn. Izom az alfelben.

ALFELISZAM, (al-fel-iszam) ösz. fn. A végbél leszállása, kiduvadása.

ALFELNYOM, (al-fel-nyom) ösz. fn. Nyom, melyet az ülő ember vagy más állat alfele hagy maga után. *A vadászok vigyázni szoktak a szarvasok alfelnyomára.*

ALFELPÓLYA, (al-fel-pólya) ösz. fn. Sebészi pólya vagy kötő, melylyel a gyógyitás alá vett alfelet bekötik.

ALFELPÖFETEG, (al-fel-pöfeteg) ösz fn. Pöfetegféle kóros kinövés az alfel nyilásában, másképp: *segghabarcz, seggpöfeteg.* V. ö. PÖFETEG.

ALFELRÁK, (al-fel-rák) ösz. fn. Az alfelen támadt rákféle nyavalya. L. RÁK.

ALFELSIPOLY, (al-fel-sipoly) ösz. fn. Az alfelen, vagyis végbélben támadt sipolyféle bántalom.

ALFELSZÁRNY, (al-fel-szárny) ösz. fn. A halak hátulsó felén levő úszószárnyak.

ALFELSZORULÁS, (al-fel-szorulás) ösz. fn. A székelést nehezzé tevő szorulás; keményszék.

ALFELTÖRÉS, (al-fel-törés) ösz. fn. Gyuladás, sebesülés az alfel vágányában, pl. meleg nyárban a sok járástól vagy lovaglástól stb. Másképp: *farkas.*

ALFELVISZKETEG, (al-fel-viszketeg) ösz. fn. Az alfel nyilása vagy végbél körüli viszketeg.

ALFELZÁRULÁS, (al-fel-zárulás) ösz. fn. Az alfel nyilásának öszvenövése, öszveforradása, megszükülése.

ALFENÉK, (al-fenék) ösz. fn. A hajó alsó feneke, mely fölé a padlófenék van rakva. *A beszivárgó vizet az alfenékről kiszapolyozni.*

ALFOGLALVÁNY, (al-foglalvány) ösz. fn. Azon porczok vagy lágy részek, melyek az eltört és öszve nem forrt csontvégek közé veszik magokat, másképp: *aliztület.*

ALFÖDÖZET, (al-födözet) ösz. fn. A kettős födözetü hajókon az alantabbi.

ALFÖLD, (al-föld) ösz. fn. Helyragokkal: *Alföld-ön, —re, —ről.* Többesszámban nem divatozik. Általán, lapályos, sík, alantabb fekvő vidék, tartomány, pl. *Németalföld*, (Niederland). Különösen Magyarországon azon nagy síkság, mely a hegyeket hátrahagyott Tisza jobb és bal partjain le a slavoniai hegységig terjed. *Az Alföldön halász legény vagyok én.* Népd. *Lám megmondtam Angyal Bandi, ne menj az Alföldre.* Népd.

Az Alföldnek sík mezején,
Ott terem a magyar legény. Népdal.
Lenn az Alföld tengersík vidékin,
Ott vagyok honn, ott az én világom.
Petőfy.

ALFÖLDI, (al-földi) ösz. mn. Alföldről való, ott levő, ott lakó, ott termett stb. *Alföldi vendégek, lakosok. Alföldi városok, falvak. Alföldi gabona.* Vannak ily nevü nemes családok is.

ALFÖLDIES, (al-földies) ösz. mn. Olyan, mint az alföldieknél divatozó valami. *Alföldies szokás, népviselet. Alföldies vendégszeretet, mulatozás, táncz. Alföldies gazdálkodás.*

ALFÖLDIESEN, (al-földiesen) ösz. ih. Alföldi lakosok módjára, szokása szerint. *Alföldiesen szerszámozott lovak.*

ALGEBRA, fn. tt. *algebrá-t.* Az arab nyelvből minden művelt nyelvbe átvett szó, s am. bötükkel számítás, mely ismeretes számjegyek helyett bötükkel, mint általános mennyiségekkel számítni tanít. *Betüszámtan.*

ALGENY, (al-geny) ösz. fn. A szemkamrákban a szaruhártya alatt meggyült geny.

ALGERENDA, (al-gerenda) ösz. fn. Ácsépítésben azon gerenda, mely a házfödélzet alapját teszi, s közvetlenül a falon fekszik.

ALGYÁM, (al-gyám) ösz. fn. A rendes gyám helyettese, alárendeltje; másod gyám. V. ö. GYÁM.

ALGYEST vagy **ALGYESTY**, falu Arad vármegyében.

ALGYÓGY, (Al-Gyógy) ösz. fn. Erdélyi helység neve. (Gergersdorf). Helyr. *—on, —ra, —ról.*

ALHADNAGY, (al-had-nagy) ösz. fn. Az osztrák katonarang szerkezetében a feltisztek legalsóbbika. Előtte a főhadnagy, utána az őrmester áll.

ALHADNAGYI, (al-had-nagyi) ösz. mn. Alhadnagyot illető, ahhoz tartozó, attól származott stb. *Alhadnagyi rang, parancs.*

ALHADNAGYSÁG, (al-hadnagyság) ösz. fn. Katonai tisztség, rang az őrmester és főhadnagy között.

ALHAJÓ, (al-hajó) ösz. fn. A hajónak alsó vagyis balfelöli része, másképp: *talbal;* a jobb felöli vagy hátulsó része pedig: *tat.*

ALHANG, (al-hang) ösz. fn. A zenében vagy énekben a mély vastag hang. *Gordó.* (Basso).

ALHANGOS, (al-hangos) ösz. fn. Énekes, kinek alhangja van (Bassist), *gordós.*

ALHANGU, (al-hangu) ösz. mn. Nyelvt. ért. így nevezzük a vastag vagy mély hangzókat: *a á, o ó, u ú,* továbbá azon szókat, melyekben ezen hangzók uralkodnak, pl. *akarás, oltalom, uralkodó.* A magyar hangrendi párhuzamosság mai szabályai szerint az alhangu gyökök és törzsekhez alhangu ragok és képzők járulnak, pl. vár-ba, vár-ból, bolt-ban, úr-nak, vár-os,

bolt-os, ur-acs stb. Ezeken kivül van nyelvünkben kétnemü hangzó, mely az alhanguakkal egy szóban megfér, holott különben a *felhanguak* osztályába tartozik, ú. m. *i í* és *é é*, pl. ir-ok, ir-tam, ir-ás, hér-nyó, hérv-ad, takar-ék, omlad-ék, *bám-ész*. Az *e, ö, ő, ü, ű*, kizárólag a felhangu szókban divatozik, kivévén az öszvetetteket, pl. *szürdolmány, fellegvár, háztelek* stb.

ALHAS, (al-has) ösz. fn. Népszerü nyelven: *kishas*, azaz a hasnak küldök alatti része.

ALHASTÁJ, (al-has-táj) ösz. fn. Az alhast környező testrészek. V. ö. ALHAS.

ALHASZONBÉRLŐ, (al-haszonbérlő) ösz. fn. L. ALBÉRLŐ.

ALHÁZ, (al-ház) ösz. fn. Földszinti, emelet nélküli ház; amelynek pedig egy vagy több emelete van: *felház*.

ALHELYTARTÓ, (al-hely-tartó) ösz. fn. Tisztviselő személy, aki valamely másodrangu helytartósággal van felruházva, különösen fejedelmi személy másod helytartója, másod helyettese, kormányzói képviselője. V. ö. HELYTARTÓ.

ALHIVATAL, (al-hivatal) ösz. fn. Alárendelt, alsóbb foku és rangu hivatal.

ALHIVATALNOK, (al-hivatalnok) ösz. fn. A maga nemében és osztályában alsóbbrendü hivatalnok, tisztviselő.

ALHÜBÉR, (al-hü-bér) ösz. fn. A hübéri rendszerben oly hübér, melyet valamely hübéres egy másiknak adományoz. V. ö. HÜBÉR.

ALHÜBÉRÉS, (al-hü-bérés) ösz. fn. Oly hübéres, aki birtokát más, szintén hübéres adományából nyerte. V. ö. HÜBÉRÉS.

ALHÜBÉRLÉS, (al-hü-bérlés) ösz. fn. Hübérben nyert jószágnak ismét hübérbe adása vagy vevése.

ALIBÁNFA, falu Zala vármegyében.

ALIG, (al-ig) ih. Az illető ige által kifejezett cselekvés, állapot, képesség, tehetség alsó fokát jelenti. 1) Módra vonatkozólag am. nehezen, bajosan. *Alig menekülhettem meg*, a menekvési mód végső eszközével. *Alig állok*, csak épen annyi erőm van, hogy állhatok. *Alig élhetek meg*, nagy nehezen. *Alig mász. Alig birja szuszszal. Alig csikorog.* 2) Mértékre vonatkozólag am. fölötte kicsit, keveset, kissé, kevessé. *Alig járék egy óranegyedig, már is elfáradtam. Csak a gallérja is alig maradt. Alig lát orrán túl. Alig ment el*, ismét visszajött = kevés ideje, hogy elment. Ezekből látható, hogy gyöke a maga nemében kisebbet, kevesebbet jelentő *al* a mértéket jelentő vagy határvető *ig* raggal toldva. Hasonló kisebbítést fejeznek ki: *félig meddig és legalább*.

Tájejtéssel és régiesen: *alég* (mint: mindég), néhutt: *elig* vagy *elég*.

ALIGAZGATÓ, (al-igazgató) ösz. fn. Valamely társulat, egylet, intézet másod igazgatója; helyettes igazgató. *Akademiai, tanodai aligazgató.* V. ö. IGAZGATÓ.

ALIGHA, (alig-ha) ösz. hat. 1) Kétkedést fejez ki, s am. kétséges, nehéz meghatározni, bizonytalan. *Aligha eljön*, nem tudni bizonyosan, kételkedni lehet, ha eljön-e. 2) Fél valószinüséget. *Aligha el nem tévedtünk*, úgy látszik, hihető, valószinü, hogy eltévedtünk. *Aligha túl nincs már ötven éven.*

ALIGHANEM, (alig-ha-nem) ösz. h. Hihetőleg, valószinüen, jóformán. *Aligha meg nem fog halni.*

ALIGHOGY, (alig-hogy) ösz. hat. 1) Valami történt dolog után tüstént. *Alighogy megindult a hajó, legott elmerüle.* 2) Ügygyel bajjal nehezen. *Alighogy idevergődhettünk* = nagy bajjal, nagy nehezen vergődhettünk ide.

ALIGLAN, (al-ig-lan), l. ALIG.

ALIGMULT, ösz. fn. Az igeviszonyításban a cselekvés, szenvedés, vagy állapot azon időviszonyát jelenti, mely szerint az félig mintegy elmult, félig pedig folyamatban van, honnan *félmultnak* is neveztetik. Mily alak fejezi ki nyelvünkben az aligmultat, még vita alatt van. Némely nyelvészeink szerint az, melyet a régiek történeti mult kitételére használtak volna, pl. jár-ék, jár-ál, jár-a, ül-ék, ül-él, ül-e. Mások szerint pedig azon összetett alak, melynek első alkatrésze az *alapige* jelene, a másik pedig a *van* ige multja: *vala*, pl. járok vala, ülök vala, melyben t. i. a jelen és múlt egyesítve vannak. V. ö. MULT IDŐ.

ALIGÚR (alig-úr), ösz. fn. Gúnyos neve oly embernek, ki úrféle lenne, ha volna miből; urat játszó, uri rangot követelő szegény úr, kurta úr, kurta nemes.

ALIGVÁR, népes puszták, Somogy és Zala vármegyékben.

ALISPÁN, (al-ispán) ösz. fn. Kitünő hivatal és rang a vármegyei szerkezetben; a megyei egyetem választásától függő tisztviselők között első személy. Hatalma és jogai körét részint a törvénykönyv, részint a szokás határozta meg. *Első alispán, másod alispán.* Némely vármegyékben, kivált hol sok az alispáni hivatalok teendője, vannak helyettes alispánok is, kik az alispán helyét pótolják, t. i. leginkább bírói tárgyakban elnökség vitelével bizatnak meg.

ALISPÁNI, (al-ispáni) ösz. mn. Alispánt illető, attól jött, parancsolt, rendelt. *Alispáni rang, hivatal. Alispáni levél, meghagyás, kiküldés.*

ALISPÁNSÁG, (al-ispánság) ösz. fn. Alispáni rang, hivatal. *Alispánságra kijelölni valakit. Alispánságot viselni.*

ALISTÁL, (Al-Istál) falu Pozson megyében.

ALÍT, (al-ít); áth. m. *alít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni*, vagy —*ani*. Régies, ugyanaz mi az *alajt*, azaz vél, gondol, sejt. Minden állatoknál bódogbnak *alítanám* magamat. (Pesti Gábor meséi.)

Az kit jegyesemnek te *alítasz* vala,
Ez a te leányod, kit elvittek vala.
Batizi András a XVI. századból.

L. ALAJT.

ALÍTÁS, l. ALAJTÁS.

ALÍTHATATLAN, (al-ít-hat-at-lan) régies mn. Gondolhatatlan, képzelhetetlen. *Az ő édességes fia vitetik alíthatatlan siralomba.* Régi magyar Passio.

ALÍTT vagy **ALÉTT**, tájdivatos szó a rendesebb és szokottabb *alélt* helyett. L. ALÉLT.

ALJ, (al-j) fn. Nem egyéb, mint az *al* fn. *j*-vel toldva. L. AL fn.

ALJAD, (al-j-ad) önh. m. *aljad-tam, —tál, —t* vagy *—ott*. Alyassá, a maga nemében hitványnyá lesz. Képzésre hasonlók hozzá: *ger-j-ed, ter-j-ed*.

ALJADÉK, (al-j-ad-ék) fn. tt. *aljadék-ot*. Valaminek alábbvaló része, hulladéka, hitványa, söpreje, salakja.

ALJAS, (al-j-as) mn. tt. *aljas-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Alant maradó, elhulladozott, a maga nemében hitvány, alávaló. *Aljas szalma, széna*, törekes polyvás. *Aljas gabona*, ocsús, lazás, léha, szemetes. 2) Átv. ért. erkölcsileg alávaló, a maga nemében illetlen, nemtelen, pórias. *Aljas magaviselet, életmód. Aljas beszéd, ének, irály. Aljas társaság, mulatság.*

ALJASÍT, (al-j-as-ít); áth. m. *aljasít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, vagy *—ani*. Átv. ért. erkölcsileg aljassá, nemtelenné, póriassá tesz, lealacsonyít, gyaláz, becstelenít. *Magát, hivatalát, másokat aljasítani.*

ALJASÍTÁS, (al-j-as-ít-ás) fn. tt. *aljasítás-t*, tb. *—ok*. Átv. ért. lealacsonyítás, aljassá tevés, gyalázás, becstelenítés.

ALJASODÁS, (al-j-as-od-ás) fn. tt. *aljasodás-t*, tb. *—ok*. Állapoti, tulajdonsági változás, melynél fogva valaki vagy valami aljassá leszen, tulajd. és átv. ért. véve. V. ö. ALJASODIK.

ALJASODIK, (al-j-as-od-ik); k. m. *aljasod-tam, —tál, —ott*, htn. *—ni*. Eredeti, vagy kellő mivolta, tulajdonsága, épsége, jelessége fogyatkozik, a maga nemében hitványnyá leszen, illetőleg törpül, korcsosodik, pl. az emberi faj, a barom, a növények. Átv. ért. erkölcsileg, lelkileg, szellemileg romlik, nemtelenedik, müveltségből kivetkezik, póriasodik.

ALJASSÁG, (al-j-as-ság) fn. tt. *aljasság-ot*. Átv. ért. durva, müveletlen, pórias, nemtelen, elvetemedett cselekvési tulajdonság; galád, erkölcstelen jellemüség; rangon, hivatalon aluli magaviselet.

ALJAZ, (al-j-az) önh. m. *aljaz-tam, —tál, —ott*, par. *—z*, htn. *—ni*. 1) A baromnak aljat vagy almot, hálóhelyet készít, pl. szalmából. Emberre vonatkozva: *ágyaz*. 2) Az épületnek alapot vet.

ALJAZÁS, (al-j-az-ás) fn. tt. *aljazás-t*, tb. *—ok*. Alomvetés: alaptevés.

ALJAZAT, (al-j-az-at) fn. tt. *aljazat-ot*. 1) A lovak vagy szarvasmarha alá alomúl vetett szalmaágyazat, teríték. *Aljazatból lett ganej-féle trágya*. 2) Épület alapzata, vagy akárminéle talapzat.

ALJBOR, l. ALBOR.

ALJEGYZŐ, (al-jegyző) ösz. fn. A jegyzői hivatalban másod rangu személy. Az első rangu: főjegyző. *Megyei, városi aljegyző. Első, másod tiszteletbeli aljegyző*. V. ö. JEGYZŐ.

ALJFA, (alj-fa) ösz. fn. Az ökörigaféle készület alsó fele, máskép: *igatalp*, melyet a felfával az igabelek vagy kázlák kötnek öszve.

ALJSÉR, (alj-sér) ösz. fn. A sér söpreje, sürü alja. Dunán túl: *ficzkó*, fordítva: *kóficz*.

ALK, (al-k) elv. törzs, melyből *alkot, alkalom, alku* és származékaik erednek. Alapfogalomban egyezik *alak* (= forma, kivált tetszetős forma) szóval, ahonnan *alkot* am. formál, stb. Különösen *alku, alkuszik*, régiesen am. illőség, illik. Lásd ezeket. Hogy hajdan *alk* v. *alkik* ige is létezhetett, az *alkat* főnévből gyaníthatni.

ALKA, fn. tt. *alkát*, tb. *alkák*. Grönlandban tanyázó buvárfaj, melynek széles, kampós csőre, s fekete és keresztben sárga csíkos tollai vannak.

ALKALMAS, (al-k-al-m-as) mn. tt. *alkalmas-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Akiből vagy miből valamit alakítani, képezni, csinálni lehet, bizonyos czélra, cselekvésre való. *Katonának alkalmas legény. Egyik ember erre, másik másra alkalmasabb. A somfa ága ostornyélnek alkalmas. Alkalmas eszköz, fegyver, puska.* 2) A maga nemében nem csak szükséges, kellő, hanem kényelmes is. *Lakásom igen alkalmas. Alkalmas ruha, ülés, kocsizás.*

ALKALMASAN, (al-k-al-m-as-an) ih. Alkalmas módon, kellően, illően, helyesen, kényelmesen. *Alkalmasan elrendezett lakosztály*. V. ö. ALKALMASINT.

ALKALMASINT, (al-k-al-m-as-int) ih. Valószinüen, hihetőleg, jóformán, mennyiben t. i. bizonyos körülmények, viszonyok mutatják. *Alkalmasint a kedvezőtlen idő miatt nem jöhetett.*

Eredetileg: *alkalmas-an-t* vagy *alkalmas-ént* = alkalmas módon, képen, mint: *képesint* = *képes-en-t*. Hasonló képzésüek: *gyanánt, tüstént, megint, részint, szerint.*

ALKALMASÍT, (al-k-al-m-as-ít) áth. m. *alkalmasít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, vagy *—ani*. Alkalmassá, vagyis bizonyos czélhoz valóvá, kellővé, illővé tesz. *A régi épületet lakhatóvá alkalmasítani. Fiát kézi mesterségre alkalmasítja.*

ALKALMASÍTÁS, (al-k al-m-as-ít-ás) fn. tt. *alkalmasítás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, mely által valakit vagy valamit bizonyos czélra alkalmassá teszünk.

ALKALMASSÁG, (al-k-al-m-as-ság) fn. tt. *alkalmasság-ot*. Valamire valóság, képesség, ügyesség; bizonyos czélra illőség.

ALKALMATLAN, (al-k-al-m-at-lan) mn. tt. *alkalmatlan-t*, tb. *—ok*. 1) Bizonyos körülményekhez, viszonyokhoz nem való, nem a maga helyén, rendén lévő. *Esős hideg idő alkalmatlan az utazásra. Alkalmatlan órában látogatni valakit.* 2) Bizonyos cselekvésre, czélra képtelen, ügyetlen. *Butasága miatt mindenre alkalmatlan.* 3) Aki vagy ami terhünkre van, kényelem elleni. *Alkalmatlan látogató, vendég, utitárs. Alkalmatlan szük ruha, sötét, lármás lak.* Határzóilag am. alkalmatlanul.

ALKALMATLANÍT, (al-k-al-m-atlan-ít); áth. m. *alkalmatlanított*. Alkalmatlanná, azaz ügyetlenné, képesség nélkülivé tesz.

ALKALMATLANKODÁS, (al-k-al-m-atlan-kod-ás) fn. tt. *alkalmatlankodás-t* tb. *—ok*. Másnak ter-

hére levő, időn kivül, vagy mód nélküli tolakodó forgolódás, kisérés, látogatás, stb.

ALKALMATLANKODIK, (al-k-al-m-atlan-kod-ik); k. m. *alkalmatlankod-tam, —tál, —ott.* htn. *—ni.* Mondjuk emberről, aki kelletlen időben és módon mások terhére van, pl. látogatása, tolakodó társalgása, magaviselete által.

ALKALMATLANSÁG, (al-k-al-m-atlan-ság,) fn. tt. *alkalmatlanság-ot.* tb. *—ok.* Valaki vagy valami által okozott, kedvünk vagy kényelmünk elleni állapot, körülmény, mely terhünkre, akadályunkra van. *Alkalmatlanságot szerezni, csinálni valakinek. A költözködés alkalmatlansággal jár.*

ALKALMATLANUL, (al-k-al-m-atlan-ul), ih. Alkalmatlan módon, terhet okozva, kényelmünket zavarva.

ALKALMATOS, (al-k-al-m-at-os) mn. tt. *alkalmatos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Nem egyéb, mint az *alkalmas* toldott változata, mintha volna: *alkalmasos.* Hasonló túlbőségü szók : *irgalmatos, szorgalmatos, figyelmetes, kellemetes, szerelmetes,* mint az egyszerűbb *irgalmas, szorgalmas, figyelmes, kellemes, szerelmes,* nyomatékosb módosulatai.

ALKALMATOSAN, (al-k-al-m-at-os-an), ih. L. ALKALMASAN.

ALKALMATOSSÁG, (al-k-al-m-at-os-ság) fn. tt. *alkalmatosság-ot.* 1) Tulajdonság, képesség, melynélfogva valakit vagy valamit bizonyos czélra használni lehet. 2) Holmi kellékek s kényelemhez tartozó dolgok öszvege. *Új lakomban minden alkalmatosság megvan.* 3) Utazási, szállítási jármü, ú. m. kocsi, hajó. *Két lovas, négy lovas, úri alkalmatosság. Olcsó, drága, kényelmes, rosz alkalmatosság. Gőzhajói, vasuti alkalmatosság. Maga alkalmatosságán jött,* tréfásan am. gyalog jött.

ALKALMAZ, (al-k-al-m-az), áth. m. *alkalmaztam, —tál, —ott,* par. *—z,* htn. *—ni.* 1) Valakit bizonyos állapotba, müködő, hivatalkodó állásba helyez. 2) Bizonyos körülményhez illeszt, szab. *Időhöz, másokhoz alkalmazni magát.* 3) Vonatkozólag valamely esetet bizonyos személyre vagy dologra illeszt. *A mondottakat kiki alkalmazza önmagára. A törvényt egyes esetekre alkalmazni. Az elméletet az életre alkalmazni.*

ALKALMAZÁS, (al-k-al-m-az-ás) fn. tt. *alkalmazás-t,* tb. *—ok.* Valamihez illesztés, bizonyos állapotba helyezés, rendezés. *Példáknak szabályra alkalmazása. Hivatalos alkalmazást keresni. Maga alkalmazása* = a körülményekhez illeszkedés.

ALKALMAZÁSI, (al-k-al-m-az-ás-i) mn. tt. *alkalmazási-t,* tb. *—ak.* Alkalmazást illető, ahhoz való. *Alkalmazási mód, nehézség. Alkalmazási tekintetben véve.*

ALKALMAZÉKONY, (al-k-al-m-az-ék-ony) mn. tt. *alkalmazékony-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Képességénél, ügyességénél fogva magát alkalmazni tudó. *Alkalmazékony fiatal ember.*

ALKALMAZHATÓ, (al-k-al-m-az-hat-ó) mn. tt. *alkalmazható-t,* tb. *—k.* Akit vagy mit bizonyos müködésre vagy czélra fordítani, használni lehet. *Gazdának, tisztnek alkalmazható ember. A pénz sokra alkalmazható. A homokos föld kertté, szántóföldé, rétté vagy erdővé alkalmazható.*

ALKALMAZKODÁS, (al-k-al-m-az-kod-ás) fn. tt. *alkalmazkodás-t,* tb. *—ok.* Ügyesség, képesség, melynélfogva valaki a körülményekhez illeszkedik, azokhoz szabja magát, azokba helyezkedik.

ALKALMAZKODIK, (al-k-al-m-az-kod-ik); k. m. *alkalmazkod-tam, —tál, —ott,* htn. *—ni.* Tetteit, magaviseletét a körülményekhez, illetőleg mások tetszéséhez szabva, illesztve müködik. *A nép és társadalom szokásaihoz, erkölcseihez alkalmazkodni. Okos ember a körülményekhez alkalmazkodik.*

ALKALMAZOTT, (al-k-al-m-az-ott) mn tt. *alkalmazott-at.* Valamihez mért, szabott, illesztett; valamire fordított; elmélet szerint gyakorlatba vett. *Testhez, időszakhoz, korhoz alkalmazott ruha, viselet. Az ifjuval korához alkalmazott módon bánni. Senkire nem alkalmazott beszéd senkit sem érdekel. Alkalmazott mennyiségtan,* mely az elméletit gyakorlatba veszi.

ALKALMAZTAT, (al-k-al-m-az-tat) áth. m. *alkalmaztat-tam, —tál, —ott,* par. *alkalmaztass,* htn. *—ni.* Alakra nézve miveltető, de a szokás *alkalmaz* helyett használja. L. ALKALMAZ.

ALKALMAZTATÁS, l. ALKALMAZÁS.

ALKALMI, (al-k-al-m-i) mn. tt. *alkalmi-t* tb. *—ak.* Bizonyos alkalommal történt, készült, vagy alkalomra való, alkalomhoz szabott. *Alkalmi beszéd, költemény.*

ALKALMILAG, (al-k-al-m-i-lag) ih. Történetesen, nem keresve, véletlenül, amint a körülmények hozzák magokkal, bizonyos alkalommal. *Alkalmilag tisztelkedni, köszönetet mondani valakinek. Alkalmilag ő is ott volt.*

ALKALOM, (al-k-al-om) fn. tt. *alkalmat,* tb. *alkalmak.* 1) Régi s a székelyeknél ma is divatozó ért. = alku, szerződési egyesség, latinul: *pactum, conventio.* 2) Oly körülmény, időpont, viszony, mely bizonyos cselekvéshez illik, vagy szükséges, s ahhoz mintegy módot, eszközt nyújt, illetőleg azt elősegíti, könnyebbíti. *Kedvező, jó, kivánt, véletlen alkalom. Keresni, megragadni, használni az alkalmat. Más alkalommal máskép tennék,* azaz más körülmények közt, más időben, viszonyban. *A fővárosi lakosnak több alkalma van magát kimüvelni, mint a falusinak. A jó alkalmat kár elmulasztani, elszalasztani. Alkalmat adni, nyujtani valakinek maga kitüntetésére. Erről majd más alkalommal szóljunk. A jövő gyülés alkalmával ismét értekezzünk.* 3) Átv. és kevesbbé divatos ért. használtatik *alkalmatosság,* mint szállító eszköz helyett, pl. *levélküldésre legjobb alkalom a posta.* V. ö. ALKALMATOSSÁG.

Törzse az elavult *alk,* melyből öszvetett *alom* képzővel lett: *alk-alom,* mint a szintén mármár elavult *nyug, irg, fört,* törzsekből: *nyug-alom, irg-alom, fört-elem.* — Mennyiben bizonyos cselekvéshez való, illő, kellő módot jelent, alapfogalomban egyezik az

alkot, alakít, alku szók törzseivel. Közvetlen származéka : *alkalmas* = a maga nemében olyan, kiből vagy miből valamit alakítani, képezni, csinálni lehet. V. ö. ALKU és ALKALMAS.

ALKALOMMAL, (al-k-al-om-val) ih. Midőn a körülmények úgy hozandják, annak idejében. *Alkalommal megeshetik, mit nem is gyanítottunk. Alkalommal elmondani, cselekedni valamit.*

ALKANCZELLÁR, (al-kanczellár) ösz fn. Másod vagy harmadrendü, rangú kanczellár; a kanczellária másod vagy harmad rangu elnöke.

ALKANCZELLÁRI, (al-kanczellári) ösz. mn. Alkanczellárt illető, attól jött. *Alkanczellári rang, méltóság, aláirás, rendelet.*

ALKAPITÁNY, (al-kapitány) ösz. fn. A főhadnagy fölött és első kapitány alatt levő feltiszt; másod kapitány. *Gyalog alkapitány. Városi alkapitány.*

ALKAPITÁNYI, (al-kapitányi) ösz. mn. Alkapitányt illető, ahhoz tartozó, attól rendelt, stb. *Alkapitányi hivatal, rang, fizetés, parancs, vezénylet.*

ALKÁPLÁR, (al-káplár) ösz. fn. Az altisztek között a legalsóbbik; másod káplár, köz katonai nyelven : *frájter* (Gefreiter).

ALKAR, (al-kar) A karnak azon része, mely a könyöktől a kézfejig nyúlik, kölönböztetésül a könyök és váll közti *felkartól.*

ALKÁR, (al-k-ár) fn. tt. *alkár-t*, tb. *—ok.* A kereskedővilágban közbenjáró személy a vevő és eladó között, kiknek megbizásából és számukra árukat keres és vásáról, vagy árul. Új szó, mely helyett inkább *alkusz* használtatik.

ALKARFICZAMODÁS, ösz. fn. Karnak a könyök izületében történt kificzamodása vagy kimenyülése.

ALKARIKA, (al-karika) ösz. fn. Karika a puska alsó felén.

ALKAT, (al-k-at) fn. tt. *alkat-ot.* Szerkezet, szervezet, bizonyos alak, vagyis forma szerint képezve, öszveállítva. *Testalkat, véralkat.*

Véralkatra szelid, s hogy sokszor forga csatákban
Teste törödött már, de tanácsban szólani jártas.
Czuczor.

Törzse az elvont *alk* vagy *alkik* ige, melyből *at* képzővel lett *alk-at*, mint a szintén elavult *nyugik*ból *nyugat* vagy *nyugot*, *eskik*-ből *esket*, *alik*-ből *alut* vagy *alot*, vagy *alt, olt.*

ALKAT, (al-k-at) áth. L. ALKOT.

ALKATOS, (al-k-at-os) mn. tt. *alkatos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Kitünő, nemesebb alkatú, a maga nemében jeles alakkal, szerkezettel biró. *Alkatos férfiu.* Képzésre olyan mint: *termet termetes, derék derekas.*

ALKATOSSÁG, (al-k-at-os-ság) fn. tt. *alkatosság-ot.* Jól megtermett testalkati tulajdonság.

ALKATRÉSZ, (alkat-rész) ösz. fn. Rész, illetőleg részek, melyek valamely testnek lényegét, mivoltát teszik, melyek nélkül nem volna az, ami. *A porczellán alkatrészei tiszta agyagföld és homok. Valamely testet alkatrészeire feloldani.*

ALKENYÉR, ösz. fn. s helység neve Erdélyben a szászok földén.

ALKERÉK, (al-kerék) ösz. fn. A súlyos óraműben levő alsó kerék (Bodenrad).

ALKERMES, (al-kermes) arab szó, első része *al* névmutató am. a magyar *az*; l. VÉRFÜRT.

ALKEZES, (al-kezes) ösz. fn. Az eredeti kezes mellett újra kezeskedő, jótálló személy; másodkezes. V. ö. KEZES.

ALKHATATLAN, (al-k-hat-atlan) mn. tt *alkhatatlan-t*, tb. *—ok.* Amire alkudni, szerződni nem lehet.

ALKIRÁLY, ösz. fn. A király személyét és czimét viselő; király helyettese, helytartója.

ALKODHATATLAN, (al-k-od-hat-atlan) mn. tt. *alkodhatatlan-t*, tb. *—ok.* Székely tájnyelven am. rosz lelkiesmeretü, mennyiben t. i. ilynemü emberrel, mint csalóval, alkuba ereszkedni, szerződni nem lehet, nem tanácsos.

ALKODIK, l. ALKUDIK vagy ALKUSZIK.

ALKONY, (al-kony vagy al-k-ony) fn. tt. *alkony-t*, tb. *—ok.* 1) Azon délutáni, délesti időtáj, midőn a nap lenyugváshoz közeledik, s mintegy alákonyúl, aláhajlik. *Csendes, piros, hüvös alkony.*

„Édes illattal tele
Kél az alkony hüs szele."
Kisfaludy K.

„Fegyvere szép fényén haloványan reszket az alkony."
Vörösmarty.

2) Némely tájszokás szerint am. *est, napest*, vagy a nap lemente utáni idő. 3) Átv. értelemben *az élet alkonya.*

E szót kétfélekép elemezhetni, a) ha alapfogalmaul a nap lehajlását, lekonyulását veszszük, öszvetett szó volna az *al* (= le) és *kony* elemekből, b) ha pedig azon költői képet veszszük, hogy az eltünő nap estve lenyugszik, leáldozik, s mintegy alunni száll, regvel pedig felkel, feltámad, így elemezhetjük : *alog-ó, al-og-ony, al-g-ony, al-k-ony*, t. i. az *al*-sz-ik ige régies *al* gyökéből.

ALKONYAT, (al-kony-at vagy al-k-ony-at) fn. tt. *alkonyat-ot.* Jelentésére nézve am. *alkony.*

„E pályán lep meg éltünk alkonyatja."
Kisfaludy K.

Végképzőjénél fogva gyanítható, hogy hajdan *alkony-ik* ige is létezett, minthogy hasonlék szerint az *at et* képzőjü fönevek igékből szoktak származni, mint az elavult *nyug-ik*-ból lett *nyugat* vagy *nyugot.*

ALKONYATI, (al-kony-at-i) mn. tt. *alkonyati-t*, tb. *—ak.* Alkonyatkor létező, azzal járni szokott. *Alkonyati idő, szellő, homály.*

ALKONYATKOR, (al-kony-at-kor) ih. Alkonyat idején; midőn a nap alkonyodik, alászáll, nyugodni megy. *Alkonyatkor sietnek haza felé a nyájak, elülni készülnek a madarak.*

ALKONYI, (al-kony-i) mn. tt. *alkonyi-t*, tb. *—ak*. Esti, napnyugovási, alkony táján, idején levő, történő. *Alkonyi égpirulás. Alkonyi szellő, séta.*

„Sírja felett enyeleg suttogva az alkonyi szellő."
Kisfaludy K.

ALKONYODÁS, (al-kony-od-ás) fn. tt. *alkonyodás-t*, tb. *—ok*. A nap aláhajlása, alákonyulása vagy lenyugvása. *Hajnaltól napalkonyodásig dolgozni, utazni. Alkonyodáskor dicsérni a napot.* Átv. ért. valaminek vége felé járása, kimuláshoz közeledése. *Élet alkonyodása. Szerencse, dicsőség alkonyodása.*

ALKONYODAT, l. ALKONYAT.

ALKONYODIK, (al-kony-od-ik); k. m. *alkonyod-tam, —tál, —ott*, htn. *—ni*. Mondjuk azon délesti időről, midőn a nap nyugodni készül. *Estveledik, alkonyodik, gulya, ménes takarodik.* Népd. Átv. ért. díszlő fokról alászáll, eltünik. *Fiatalsága, élete alkonyodik. Szerencsém csillaga, boldogságom alkonyodik.* Ide vonatkozik a közmondás is: *Az alkonyodó napot kevesen imádják.*

ALKONYPIR, (alkony-pir) ösz. fn. Nap alkonyodtakor eget festő pir.

ALKONYÚL, (al-kony-úl); önh. m. *alkonyúl-t*, htn. *—ni*. l. ALKONYODIK.

ALKONYULÁS, l. ALKONYODÁS.

ALKONYULAT, l. ALKONYODAT.

ALKONYULÓ, (al-kony-ul-ó) mn. tt. *alkonyuló-t*. Estveledő, lenyugovó. *Alkonyuló időtáj, nap.* Átv. ért. hanyatló, végéhez közeledő. *Alkonyuló kor, szerencse.*

ALKORMÁNYOS, (al-kormányos) ösz. fn. Második kormányos a hajón, helyettes, segéd-kormányos.

ALKORMÁNYZÓ, (al-kormányzó) ösz. fn. Tágasb ért. kormányzó helyettese, valamely testület, intézet, vállalat stb. másodkormányzója. Szorosb ért. országigazgató főhivatalnok, mint a fejedelem képviselőjének helyettese bizonyos országban, vagy tartományban. V. ö. KORMÁNYZÓ.

ALKORONG, (al-korong) ösz. fn. Bizonyos gépszerkezetekben az alsó korong.

ALKOSZIK, régies l. ALKUSZIK.

ALKOT, (al-k-ot) áth. m. *alkot-tam, —tál, —ott*, par. *alkoss*, htn. *—ni*. 1) Bizonyos alak, kép, forma szerint csinál, készít valamit. *Isten az embert saját képére alkotta.* Bibliai nyelven rendesen a latin *facit, parat, aedificat* szóknak felel meg. „És alkota az Isten két nagy világosságot." „És alkota Isten földi oktalan állatokat." „Alkossunk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra." Káldi, Ter. k. I. fej. „Alkossunk itt három hajlékot." Münch. cod. Máté 17. f. „Alkossatok tü magatoknak barátokat." U. o. Luk. 16. fej. Szabatosan véve különbözik tőle a *creo*-nak megfelelő *teremt*, ámbár néha ezzel is fölcserélve használtatik. *Mindeneknek alkotója.* 2) Valamit alapít, szerez. *Országot, törvényeket alkotni.* 3) Több részekből egybeszerkeszt. *A vizet éleny és köneny alkotja.* Eredetre nézve legközelebb rokona: *alakít*. Képzését, illetőleg pedig olyan, mint az elavult: *alut, feket*, a mai *altat, fektet* helyett.

ALKOTÁS, (al-k-ot-ás) fn. tt. *alkotás-t*, tb. *—ok*. 1) Bizonyos alak, kép, forma szerinti csinálás, készítés. 2) Teremtés. *A világ alkotásától fogva maig. Isteni alkotás.* 3) Alapítás, szerzés, szerkesztés. *Ország, királyi szék, törvények alkotása.* 4) A testnek, termetnek szervezete, alakja. *Derék, egészséges, erős, ép, gyönge testalkotás.*

ALKOTMÁNY, (al-k-ot-mány) fn. tt. *alkotmány-t*, tb. *—ok*. 1) Mindenféle építészeti mű, szerkezet, csinálmány, készítmény, épület. *Erős, czélirányos, szabályos alkotmány. A templomok a főpapoknak, buzgó híveknek* stb. *alkotmányai. Ez nem emberi kéz alkotmánya. Halottas alkotmány, tábori díszalkotmány.* 2) Átv. ért. polgárzati, állami szerkezet. *Egyedúri, köztársasági alkotmány, országos alkotmány*, azaz kormányalak. Nemesebb ért. oly állami szerkezet, melyben a polgárok és fejedelem közti viszonyok bizonyos szerződéseken és alaptörvényeken alapulvák, s a nép jogai a fejedelmi önkény ellen és viszont biztosítvák. *Magyar, angol, porosz alkotmány. Szabad, korlátozott alkotmány. Alkotmány alatt élő nemzetek. A régi alkotmányon javítani, igazítani. Alkotmányt eltörölni.*

A nép atyjainak szájából folytanak itten
Bölcs törvények, erős alapalkotmánya magyarnak.
Czuczor.

ALKOTMÁNYBELI, (alkotmány-beli) ösz. mn. Alkotmány szerinti, alkotmányos. *Alkotmánybeli törvényhozás, igazgatás.*

ALKOTMÁNYELLENES, (alkotmány-ellenes) ösz. mn. Ami valamely nemzet vagy országnak törvényeken alapuló polgári szerkezetével ellenkezik. *Alkotmányellenes rendeletek, ujítások. Alkotmányellenes eljárás.*

ALKOTMÁNYELLENI, l. ALKOTMÁNYELLENES.

ALKOTMÁNYI, (al-k-ot-mány-i) mn. tt. *alkotmányi-t*, tb. *—ok*. Alkotmányt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Alkotmányi ügy, rendszer.*

ALKOTMÁNYLEVÉL, (alkotmány-levél) ösz. fn. Oklevél, melyben az alkotmány, vagy ennek főpontjai irvák. *Angolország nagy alkotmánylevele.* (Mag. charta.)

ALKOTMÁNYOS, (al-k-ot-mány-os) mn. tt. *alkotmányos-t*, vagy *—at* tb. *—ak*. Alkotmánynyal ellátott, polgári alkotmány szerint igazgatott. *Alkotmányos nemzet, ország.*

ALKOTMÁNYOSSÁG, (al-k-ot-mány-os-ság) fn. tt. *alkotmányosság-ot*. Alkotmányszerüség; valamely tettnek, működésnek rendeletnek stb. az alkotmánynyal egyezése.

ALKOTMÁNYSZÉRŰ, (alkotmány-szérű) ösz. mn. Polgári alkotmányhoz mért, szabott; alkotmány szerint való. *Alkotmányszerü kormányzás, képviselet, törvényhozás.*

ALKOTMÁMYSZERÜLEG, (alkotmány-szerüleg) ösz. hat. Alkotmányhoz mérve; alkotmánynyal egyezőleg.

ALKOTMÁNYSZERÜSÉG, (alkotmány-szerüség) ösz. fn. Alkotmány szerinti cselekvés, vagy állapot, vagy tulajdonság.

ALKOTMÁNYSZERÜTLEN, (alkotmány-szerütlen) ösz. mn. Nem polgári alkotmány szerint való; bizonyos alkotmánynyal nem egyező; kényurilag hatalmaskodó.

ALKOTMÁNYTALAN,(al-k-ot-mány-talan) mn. tt. *alkotmánytalan-t.* tb. *—ok.* Alkotmány nélkül levő; minek polgári szerkezete szorosan vett alkotmányon nem alapszik. *Alkotmánytalan országok, megigázott népek.*

ALKOTMÁNYTALANSÁG, (al-k-ot-mány-talan-ság) fn. tt. *alkotmánytalanság-ot.* Alkotmány nélküli állapot, vagy minemüség.

ALKOTÓ, (al-k-ot-ó) mn. és fn. tt. *alkotó-t.* 1) Általán valamit bizonyos forma, alak szerint csináló, készítő, létrehozó, illetőleg ily tehetséggel, tulajdonsággal biró. *Alkotó erő, ész, képzelet, művészet.* 2) Bizonyos szerkezet kellő lényegét tevő. *A víz alkotó részei éleny és köneny.* 3) Mint fn. jelent személyt vagy legfőbb lényt, aki valamit létre hoz, szerez, alapít. *Országunk első alkotója Árpád. Mindenség alkotója = Isten. Békealkotó, barátságalkotó.*

ALKOTÓI, (al-k-ot-ó-i) mn. Alkotó tulajdonságu. *Alkotói szellem, tehetség.* 2) Alkotót, mint személyt, illető, ahhoz tartozó. *Alkotói munka, vállalat.*

ALKOTOTT, (al-k-ot-ott) mn. tt. *alkotottat.* 1) Bizonyos alak, forma szerint képzett, csinált, készített, szervezett. *Művészileg alkotott emlékszobor.* 2) Alapított, szerzett. *Főpapok, főurak által alkotott intézetek.* 3) Teremtett. *Az egész alkotott világ hirdeti mindenhatóságodat oh Isten! Isten képére alkotott ember.*

ALKOTVÁNY, (al-k-ot-vány) fn. tt. *alkotvány-t,* tb. *—ok.* Közösségesen *alkotmány*-nyal egynek vétetik; holott a kettő közt különbség van, mint általán a *mány* és *vány* képzőjü szókban. *Alkotmány,* ami al kottatik, alkotva van, pl. *polgári alkotmány,* mely a polgári társaság fenállása, kormányzása végett alkottatott. *Alkotvány* pedig alkotó valami, alkotó szer, pl. anyag és alak lényeges alkotványai a testnek, vagyis teszik a test alkotó miségeit. Különösen értethetik *alkotvány* alatt az alkotmánylevél (charte).

ALKOTYÚ, (al-k-oty-ú) fn. tt. *—t.* Új szó, s jelent gépet, mely által bizonyos szerek, eszközök, szerszámok gyárszerüleg készíttetnek. *Tű-, késalkotyú.* Az *alkotó* szónak módosított változata, mint általán a *tyú tyű* képzőjüek részesülőből származván, pl. forgató, forgatyú; pörgető, pörgetyű; pattantó, pattantyú; szivató, szivatyú; miért hibás a némelyek által használt: *alkottyú.*

ALKŐ, (al-kő) ösz. fn. Általán kő, mely bizonyos szerkezetü alkotmány alapját, fenekét képezi, pl. az oszlopok fenék- vagy talapköve, vagy a malomban az alúl fekvő kerekkő.

ALKÖNTÖS, (al-köntös) ösz. fn. Köntösnemü ruhadarab, mely fölé egy mást öltünk, vagy veszünk, pl. a mente alá öltött dolmány. E név alatt fehérruha nem értetik.

ALKÖVET, (al-követ) ösz. fn. Második követ, a követség második személye rang szerint.

ALKRAVÁGÓ, (alkra-vágó) ösz. fn. A bányászatban oly munkás, aki előleges alku vagyis szerződés mellett bizonytalan nyereség fejében dolgozik, s különbözik a napszámos bányamunkástól. (Gedinghauer).

ALKRÉSZ, l. ALKATRÉSZ.

ALKSZIK, l. ALKUSZIK.

ALKTAT, (al-k-tat); mivelt. m. *alktat-tam, —tál, —ott,* par. *alktass,* htn. *—ni.* Alkura léptet, szerződést köttet, egyeztet. Köznyelven: *alkudtat.*

ALKU, (al-k-u) fn. tt. *alku-t.* Általán két fél között folyó szerződési cselekedet, egyezkedési értekezet, melynélfogva mindegyik fél eleve kitüzött föltételeiből, követeléseiből, igényeiből többet kevesebbet enged, a végett, hogy bizonyos határozatban megállapodjanak. *Alkura lépni, alkuba állni valakivel. Alkut kötni, megkötni, megállani, megszegni, fölbontani. Az alkuból nem lett semmi.* Különösen 1) Az adó és vevő közötti szóváltó értekezet, az árus által meghagyott ár és a vásárló által tett igéret fölött. *A vásáros nép között kezdődik, foly, végére jár az alku. Tenyérbe csapással megerősíteni az alkut. Fölcsapni az alkura. Áldomással befejezni az alkut.* 2) Peres felek közötti egyezkedés. *Alku utján elintézni az ügyet, a pert. Jobb az ösztövér alku, mint a biró kövér végzése.* Km. 3) Háboru alatt két ellenfél közt folyó egyezkedés. *Alku szerint visszavonulni, letenni a fegyvert, föladni a várat, kiadni a foglyokat.* 4) A valamire fogadók között megállapított, s bizonyos lekötött igérettel járó szerződés. *Fogadjunk száz forintban. Nem bánom, áll az alku.* 5) A régieknél annyit is tett, mint illendőség, méltányosság, jogosság. *Az Istennek szavát nem alku megvetni.*

Mindezen jelentésekből kitetszik, hogy az alku bizonyos forma szerint kötött véghezvitt cselekedetet, szerződést jelent, s ennélfogva az *alkot, alakít,* szókkal egyezik, s törzse az elavult *alk* vagy *alkik* ige, melynek részesülője *alkó, alku.* Képzésre egészen hasonló hozzá az *eskik* igéből származott *eskü,* azaz *eskő, esegő* tanumondat, istenre hivatkozó tanubizonyság. Egyébiránt mennyiben az *alku* mint árulási szerződvény *cserére* vonatkozik, hasonló hozzá a cserét jelentő hellen *ἀλλαγή,* mely az *ἀλλάσσω* (cserélek, eladok) igétől, ez pedig az *ἄλλος* (más) névből származik.

ALKUBÉR, (alku-bér) ösz. fn. Alkuban kikötött, vagy szerződött bér, illetőleg az adóvevő között megállapított ár; szegődött bér.

ALKUDÁS, szokottabban l. ALKUVÁS.

ALKUDATLAN, (al-k-ud-atlan) mn. tt. *alkudatlan-t*, tb. *—ok.* Ami nincs kialkudva, szerződés által meghatározva, megkötve. *Alkudatlan bér.*

ALKUDIK, (al-k-ud-ik); k. m. *alkud-tam, —tál, —ott,* htn. *—ni.* Valakivel bizonyos tárgy fölött alkuban van, egyezkedni akar; némely ajánlott vagy viszonyos föltételek mellett valamire igérkezik, leköti magát. *Alkudnak a vásáros népek, a peres felek. Két forinton mult, hogy nem birtam vele megalkudni.* V. ö. ALKUSZIK.

ALKUDOTT, (al-k-ud-ott) mn. tt. *alkudott-at.* Alku utján, alku szerint kikötött, megigért. *Alkudott bér, díj.*

ALKUDOZÁS, (al-k-ud-oz-ás) fn. tt. *alkudozás-t*, tb. *—ok.* Tartós, függőben levő, folytonos alkuféle egyezkedés, szerződés, bizonyos áru, peres ügy stb. fölött. *Hosszas, majd félbeszakasztott, majd újra kezdett alkudozás.*

ALKUDOZIK, (al-k-ud-oz-ik); k. m. *alkudoz-tam, —tál, —ott,* par. *—zál,* htn. *—ni.* Valakivel bizonyos dologra nézve folytonos alkuban áll, egyezkedik; abbahagyja s újra kezdi az alkut; az alkuvás minden csínját, módját használja, gyakorolja. *Alkudozik, mint czigány a lóra.* Km.

ALKUDOZÓ, (al-k-ud-oz-ó) mn. tt. *alkudozó-t.* Alkuféle egyezkedést folytató s minden útonmódon végrehajtani akaró.

ALKUDTAT, (al-k-ud-tat); mívelt. m. *alkudtattam, —tál, —ott,* par. *alkudtass,* htn. *—ni.* Közbevetése, fölszólítása, sürgetése által eszközli, hogy a peres felek, pártfelek, ellenfelek egymással alkuba lépjenek, egyezkedjenek, illetőleg kibéküljenek.

ALKUHÁZ, (alku-ház) ösz. fn. Kereskedők, üzérek gyülhelye, hol az adásvevésre nézve értekeznek, s némely különös áruczikkek, ú. m. váltók, állampapirok, forgalomban levő részvények, termesztmények fölött alkudoznak. Némelyek szerint: *tőzsde* vagy *alkuterem.*

ALKUKÖTÉS, (alku-kötés) ösz. fn. Alkuvás következtében megállapított, s bizonyos forma szerinti szerződés.

ALKULEVÉL, (alku-levél) ösz. fn. Általán bármily alkuról szóló bizonyítvány, szerződvény, hiteles iromány. *Vásári, egyezkedési, békekötési, fogadási, szegődési alkulevél.*

ALKUMESTER, ösz. fn. L. ALKUSZ.

ALKUSZ, (al-k-u-sz) fn. tt. *alkusz-t*, tb. *—ok.* A törvényhozási és köznyelvben elfogadott szó a *sensal* kifejezésére, melynek értéményét, l. ALKÁR alatt.

ALKUSZDÍJ, (alkusz-díj) ösz. fn. Az alkusznak fáradságáért törvény vagy egyezkedés szerint fizettetni szokott díj.

ALKUSZÉRÜ, (alku-szérü) ösz. mn. Alkuhoz szabott, mért; alkuban kikötött; olyan mint az alku volt. *Alkuszerü átadás, fizetés.*

ALKUSZÉRÜLEG, (alku-szérüleg) ösz. hat. Alku szerint, amint az alkukötésben áll. *Alkuszerüleg átadni, átvenni, kifizetni, végrehajtani, teljesíteni valamit.*

ALKUSZÉRZŐ, (alku-szérző) ösz. fn. Ugyanaz, ami *alkumester, alkár,* vagy az elfogadott hivatalos használatu *alkusz.*

ALKUSZIK, (al-k-usz-ik) rendh. k. ige. Rendes csak a jelentőmód jelenidejében: *alkuszom, alkuszol* stb. Multakban: *alkuvám, alkuvál, alkuvék, alkuvánk* stb. *alkudtam, alkudtál, alkudott.* Jövőben *alkuvandom, alkuvandol, alkuvandik* stb. Htn. *alkudni* vagy *alkunni.* Parancs. *alkudjál.* Némely szójárásokban, amely időknél az *sz* helyett *v* áll, az *u* ki is hagyatik, pl. *alkvám, alkvál, alkvandom, alkvandol* stb. Értéményére nézve l. ALKUDIK. *Nehezen alkuszik meg két eb egy csonton.* Km. *Alkuszik, mint zsidó a gyapjura.* Km. *Sok szamak egy fészken nehéz megalkunni.* Km. Régies értelemben am. *illik.*

Akarmi dologban, az mi neked tetszik,
Ennekem is minden ugyanazon tetszik,
Különbözés hozzám semmi nem férkezik,
Előtted értenem nekem nem *alkoszik.*
István̄fi Pál a XVI. századból.

De ezt az Isten szerezte,
Ki ez ábrázt megkedvelte;
Ha ez ábrázt megkedvelte,
Alkoszik hogy te szeressed
És mindennek meghirdessed.
Katalin legendája.

Alkoszik megjelentenünk (Ugyanott).
De *alkoszik* meghallanod (Ugyanott).

Rendhagyói tulajdonságára nézve hasonló az *aluszik, nyugoszik, feküszik, cselekszik, menekszik,* s némely másokhoz.

ALKUTERÉM, l. ALKUHÁZ.

ALKUTLAN, (al-k-u-t-lan) mn. tt. *alkutlan-t*, tb. *—ok.* 1) Amire alku nem történt; föltétel nélküli. *Alkutlan beleegyezés. Alkutlan fegyverletevés, magamegadás.* 2) Igehatározólag am. alku nélkül, alkutlanul. *Alkutlan beleegyezni, ráállani, elfogadni.*

ALKUTLANUL, l. ALKUTLAN 2)

ALKUVÁS, (al-k-u-v-ás) fn. tt. *alkuvás-t*, tb. *—ok.* Bizonyos áru vagy peres, ellenséges ügy fölötti egyezkedés, mint tettleg folyamatban levő cselekvés; máskép: *alkvás.*

ALKVÁNY, (al-k-vány) fn. tt. *alkvány-t*, tb. *—ok.* Alku által megállapított, s irásba foglalt szerződés. Nehézkes kimondása miatt ajánlhatóbb: *alkulevél.* Mennyiben pedig az alku tárgyát akarjuk általa kifejezni, szintén helyesebb az: *alkutárgy.*

— ALL, párhuzamos magashangon *ell,* kettőztetett igeképző, pl. *sok-all, keves-ell.* Elemzésére nézve l. —L, mint képző.

ALLAP, (al-lap) ösz. fn. A testnek alsó oldali lapja, feneke, alaptere.

ALLEMEZ, (al-lemez) ösz. fn. Lemez, mely bizonyos testnek, münek allapját takarja, borítja. Az

építészetben, szobrászatban jelent oly lapos részt, melyre más domború építési részek és ékítmények rakatnak.

ALLEVÉL, (al-levél) ösz. fn. 1) Két vagy több levél azaz lap közöl az alant fekvő. 2) Akármiféle levél vagy lap, melyet valami alá tesznek, pl. a füvészkönyvben, pillegyüjteményben.

ALLÓ, (ar l-ó) fn. tt. *alló-t.* Mátyusföldi kiejtéssel am. *olló*, mint nyirkáló, metsző eszköz. L. OLLÓ.

ALLOVÁSZ, (al-lovász) ösz. fn. Uraségi lovakkal bánó, másod rendü lovász.

ALLOVÁSZMESTER, (al-lovász-mester) ösz. fn. A lovászmesteri hivatalban alárendelt vagy másod személy; az első neve vagy czime: *fölovászmester.*

ALLÖVET, (al-lövet) ösz. fn. Clysterium kifejezésére újból alkotott, de életre nem kapott szó. Helyette inkább *csöre* használtatik. L. CSÖRE.

ALLY, helyesebben l. ALY, vagy ALJ.

ALM, elvont törzse az *alma* (gyümölcsnem) szónak. Áttételnél fogva egy a *mal, mál, mell* szóval, s jelentése am. tömött, teljes valami. (V. ö. EL). Ezt mutatja a szanszkrit *mal* vagy *mall* (öszvenyom), továbbá *alan* (tele, sok); így a hellen *μῆλον* szónak nem csak 1) *alma*, lat. *malum*, hanem 2) gömbölyü, teljes emlö jelentése is van. Ily betüáttétel van ezekben is: *apr-ó = por-ú, abrincs = bor-incs, onsz-ol = nosz-ol, idv = dív.*

ALMA, (alm-a) fn. tt. *almát*, tb. *almák.* 1) Köz ismeretü, s igen sok faju gyümölcsnem, melynek ötrétü magtartója hússal van köröskörül bevonva. *Vad, szelid, oltott alma. Nyári, őszi, téli alma. Piros, kormos, czigány alma. Böralma, birsalma. Apró, fontos, aranyalma. Édes, borizü, savanyú alma. Addig uszkál az alma, mig el nem merül.* Km. *Alma nem messze esik fájától.* Km. *Három alma, meg egy fél, kérettelek, nem jöttél,* Népd. *Az ifjuság arany alma, nehéz megőrizni.* Km. *Későn érö alma szokott sokáig tartani.* Km. *Beleharapott a savanyú almába,* azaz kelletlen nehéz munkába kapott, megízlelte a roszat. *A tiltott almára sokkal többen vágynak,* (nitimur in vetitum). Km. *Piros alma is gyakorta férges. A szép alma is gyakran savanyú.* Km. *Szelid almának van becsülete.* Km. *Az almának is szépét kötik föl,* a czégéres gazembereket akasztják föl. Km. *A tiltott alma jobb izü a többinél.* Km. *Ötet is megcsalta a kígyó almája.* Km. 2) Átv. ért. almához hasonló némely termények. *Földi alma* = burgonya, disznóalma. 3) A férfi nyakcsomója: *Ádám almája.* 4) A magyar királyi ékszerek egyike, melyet koronázáskor a horvátországi bán szokott vinni. 5) Több helységnév törzse.

Palóczos ejtéssel:. *aoma, auma, óma.* Egyezik vele a csuvasz: *olma,* magyar tájejtéssel is: *olma,* a lat. *malum,* a hellen: *μῆλον,* a török-tatár: *elma, alma,* finn: *omena.* V. ö. ALM.

ALMABOR, (alma-bor) ösz. fn. Sajtólt alma levéből készített borféle ital. Néhol: *almavíz.*

ALMACSUTKA, (alma-csutka) ösz. fn. Az alma közepe, tulajdonképi magtartója.

ALMÁD, (alma-ad) helynév, tt. *Almád-ot.* Helyr. *—ra, —on, —ról.* Erdélyi falu.

ALMÁDI, (alma-ad-i) helyn. tt. *Almádi-t,* tb *—ak.* helyr. *—ra, —n, —ról.* Puszta neve Veszprém vármegyében.

ALMAECZET, (alma-eczet) ösz. fn. Almaléből készített eczet, néhott: *almavíz.*

ALMAFA, (alma-fa) ösz. fn. Ismeretes gyümölcsfa, melynek öt rekeszes tokú magtartója a rajta termett almaféle gyümölcs. V. ö. ALMA.

ALMAFOLTOS, (alma-foltos) ösz. mn. Mondják lovakról, melyeken almaformáju kerek foltok, pettyek látszanak. Szokottabban: *almás,* pl. szürke, pej.

ALMAFŐZET, (alma-főzet) ösz. fn. Főtt almából készített étek, vagy lé.

ALMAFURÓ, (alma-furó) ösz. fn. Gyümölcsféreg neme, mely különösen az alma virágait pusztítja, s magát az almába beeszi.

ALMAGÉRÉZD, (alma-gérézd) ösz. fn. Hosszában hasábokra metszett almagyümölcsnek egy-egy darabja, szelete.

ALMÁGY, (alma-agy) helyn. tt. *Almágy-ot,* hely. *—ra, —on, —ról.* Falvak Gömör és Somogy vármegyékben.

ALMAHASÁB, (alma-hasáb) ösz. fn. Almagerezd, vagy almaszelet.

ALMAHÉJ, (alma-héj) ösz. fn. Börnemü, szivos, s a gyomor által meg nem emészthető hártyaburok, mely az alma husát betakarja. *Piros, zöldes, fehér, sima, göröncsös almahéj. Hántott almahéjat pirítani.*

ALMAILONCZA, (alma-ilonoza) ösz. fn. Iloncza nemü féreg, mely az almalevelekbe szeret tekeródzni, V. ö. ILONCZA.

ALMAÍZ, (alma-íz) l. ALMAPÉP.

ALMAKÁSA, (alma-kása) ösz. fn. Almából készített pépféle étek, vagy nyalánkság.

ALMAKEREK, (alma-kerek) ösz. mn. Minek almaformáju, gömbölyü alakja van. Máskép: *almakerekségü.*

ALMAKERÉK, (alma-kerék) ösz. helyn. Helyr. *—re, —én, —ről.* Falu neve Erdélyben.

ALMALÉ, (alma-lé) ösz. fn. Almagyümölcsből sutolt lé; almavíz, almabor, almaeczet.

ALMALEVELÉSZ, (alma-levelész) ösz. fn. Almafa leveleit pusztító féregnem. V. ö. LEVELÉSZ.

ALMALEVÉLMOLY, (alma-levél-moly) ösz. fn. Molyfaj, mely az almafa leveleit sanyarja, pusztítja.

ALMÁLLIK, (alm-a-all-ik); k. m. *almáll-ott,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Mondják csikóról, lóról, midőn szőrén almaforma foltok képződnek; ALMÁSODIK.

ALMAMAG, (alma-mag) ösz. fn. Az almagyümölcs magvai, melyek ötrekeszü tokban rejlenek.

ALMAMELLYÉK, (Alma-mellyék) ösz. fn. és helyn. falu Somogy vármegyében.

ALMAMEZŐ, ösz. fn. és helyn. Bereg és Bihar vármegyében Helyr. *—re, —n, —ről.*

ALMAMUST, (alma-must) ösz. fn. Sajtólt almából mustféle lé, ital.

ALMAKÖRTE, (alma-körte) ösz. fn. Körtefaj, mely alakjára nézve almához hasonló.

ALMANACH, fn. tt. *almanach-ot.* Középkorban az arabok által behozott, s minden európai nyelvben elfogadott szó. Általán jelent kalendáriom vagy naptárféle könyvet. Különösen 1) Nagyobb terjedelmű, holmi hasznos ismereteket tartalmazó naptár. 2) Szépművészeti, nevezetesen költői munkákból álló gyüjtemény, mely újévi ajándékul nyujtatik a közönségnek. 3) Névkönyv. *Katonai almanach.*

ALMANDIN, fn. tt. *almandin-t,* tb. *—ok.* A rubinok neme alá tartozó drágakőfaj. Adelung szerint nevét Cariában fekvő *Alabanda* városától kapta.

ALMANEDV, (alma-nedv) ösz. fn. Almából sutolt nedv, must; almavíz, almalé.

ALMÁNY, (al-mány) fn. tt. *almány-t,* tb. *—ok.* Általán, amit valami alá tesznek, pl. talap, ászokfa.

ALMAPÉP, (alma-pép) ösz. fn. Főzött vagy sütött alma husából készített kása, nyalánkság, pépféle étek.

ALMÁRIOM, fn. tt. *almáriom-ot.* Mint a latin *armarium*-ból kölcsönzött szó, eredetileg am. fegyvertartó szekrény. Átv. ért. mindenféle szekrény, melyben ruhát, edényeket, könyveket stb. tartani szokás. *Ruhaalmáriom. Könyves almáriom. Konyhai almáriom,* néhol : pohárszék, tálas. *Diófa, tölgyfa almáriom. Festett, tulipános almáriom. Almáriomba bujtatni, zárni valakit.* Palóczos ejtéssel: *aumáriom, ómáriom.*

ALMÁS, (alm-a-as) mn. tt. *almás-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* 1) Almával bővelkedő, almatermő. *Almás kert.* 2) Almával kereskedő. *Almás kofa.* 3) Amiben almát szállítanak, tartanak. *Almás hajó, szekér, taliga. Almás pincze, kamara, kosár.* 4) Almához hasonló kerek foltokkal, pettyekkel tarkázott. *Almás ló, paripa.* 5) Mint fő- és tulajdonnév több mezőváros, falu és puszták neve, helyrag. *—ra, —on, —ról,* tt. *—t,* tb. *—ok.*

ALMASAV, (alma-sav) ösz. fn. Almalėből készített sav. V. ö. SAV.

ALMÁSDERES, (almás-deres) ösz. mn. és fn. Oly deres ló, melynek szőrét almakerekségü foltok tarkítják. *Négy almásderesen járni. Almásderes paripán lovagolni.*

ALMÁSKERT, (almás-kert) ösz. fn. Almafákkal beültetett kert.

ALMÁSLEPÉNY, (almás-lepény) ösz. fn. Almapéppel, almaízzel készített lepényféle sütemény.

ALMÁSRÉTES, (almás-rétes) ösz. fn. Almaszeletekkel béllelt rétesnemű sütemény.

ALMÁSROH, (almás-roh) ösz. fn. Almakerek foltokkal tarkázott roh, azaz feketebarna szőrü ló.

ALMÁSSZÜRKE, (almás-szürke) ösz. mn. és fn. Almakerek foltokkal tarkázott szürke. *Almásszürke paripán ülni. Nyergeld meg az almásszürkét.*

ALMASZAK, (alma-szak) ösz. fn. Almaíz, almapép.

ALMASZÁR, (alma-szár) ösz. fn. Szár, melynélfogva az alma a termőágon függ.

ALMASZÉG, (alma-szég) ösz. fn. Falu Bihar vármegyében, helyrag *—re, —én, —ről.*

ALMASZELET, (alma-szelet) ösz. fn. A felmetélt almából egy-egy hasáb, darab, gerezd. *Kirántott, czukorral vagy fahéjjal füszerezett almaszelet.*

ALMASZELETKE, (alma-szeletke) ösz. kics. fn. Kicsi, vékony almaszelet.

ALMASZÍN, (alma-szín) ösz. fn. Olyan szín, milyen az almáé. Használtatik melléknevül is, *almaszinü* helyett. *Almaszín, posztó, kelme, szövet.*

ALMASZINÜ, (alma-szinü) ösz. mn. Alma színéhez hasonló szinü. *Almaszinü és kerekségü edény, czukortartó.*

ALMASZIPOLY, (alma-szipoly) ösz. fn. L. SZ.-JÁNOSBOGARA.

ALMATORTA, (alma-torta) ösz. fn. Torta, vagyis pépsütemény, az öszvezúzott, s különféle füszerekkel vegyített almahusból.

ALMAVÍZ, l. ALMABOR.

ALMÁZ, (alm-a-az); önh. m. *almáz-tam, —tál, —ott,* par. *—z,* htn. *—ni.* Almát eszik, almán rágódik. A *kenyerez, boroz, serez* s több ilyek hasonlatára alkotott ige.

ALMAZÖLD, (alma-zöld) ösz. mn. Oly zöld szinü, milyek bizonyos faju almák. *Almazöld kelme, posztó, köntös, kendő.*

ALMOZ, (al-om-oz); önh. m. *almoztam, —tál, —ott,* par. *—z,* hat. *—ni.* A barmok, nevezetesen a lovak, tehenek, ökrök, sertések alá, vagyis fekhelyére almot, szalmát vet. Olyan mint: *ágyaz.*

ALNÁDOR, (al-nádor) ösz. fn. A kir. táblánál a nádor helyettese, képviselője, a táblabárók után első személy.

ALNEM, (al-nem) ösz. fn. Általán valamely tágabb, szélesebb osztályzatban foglalt szükebb osztály. Különösen az állatok, növények és ásványok országában a főnem alá tartozó testek alárendelt osztályai, pl. az állatok egyik főnemét teszik az emlősök, s ezek alnemei : a szarvasmarhák, ebek, egerek stb. A növények egyik főnemét teszik a fák, melyek alnemei : füzfák, almafák, szilvafák stb. Továbbá am. alnép, köznépből származott emberi vagy társadalmi osztály.

ALNÉMET, (al-német) ösz. fn. és mn. Alnémetországi (hollandi) lakos. Továbbá az alnémeteknél divatos, létező. *Alnémet nyelv, szokás, viselet.*

ALNEMI, (al-nemi) ösz. mn. Alnemet illető, ahhoz tartozó ; alnépi.

ALNÉP, (al-nép) ösz. fn. Köznép, a nép alsóbb osztálya, mennyiben részint társadalmilag, részint erkölcseire nézve a főnéppel, a nemes míveltebb osztálylyal ellentétben áll. Megvető ért. a nép csőcseléke, söpreje.

ALNÉPI, (al-népi) ösz. mn. A néptömeg alsóbb származásu, nem nemes, nem polgári osztályából való,

azt illető, ahhoz hasonló. *Alnépi eredet, szokás, viselet. Alnépi nyerseség, durvaság.*

ALÓL (al-á-el v. al-el) névh. és ih. Személyrag. *alól-am, —ad, —a,* tb. *alól-unk, —atok, —ok.* Megfelel e kérdésre : *honnan?* Mint névh. alanyeset után áll, pl. *ház alól* kiásott föld. Értelme : onnan, azon helyről, tájról, mely bizonyos testnek alját, alapját, fenekét teszi vagy illetőleg mögötte áll. *Föld alól kibuvó férgek, egerek. Víz alól kövecset, homokot ásni. Tehén alól elhúzni a szopós borjat. Elrántották alólam a széket. Elrántják alóla a gyékényt.* Átv. ért. *Kinőtt már a vessző alól. Kivonta magát a fegyelem alól. Fölmentették a szolgálat alól.* Ennélfogva roszul van : *alólirt* e helyett : *alulirt.* Mint igehatárzó az illető ige előtt, vagy ha a mondat természete úgy kivánja, utána is áll. *A szarvasmarhát alól hajtják fölfelé. Alól mozdítani valamit.* Másképp : *alulról.* V. ö. ALUL.

ALÓLRÓL, helyesebben l. ALULRÓL.

ALOM, (al-om) fn. tt. *almot,* tb. *almok.* A négylábu házi állatok alá ágyul vetett szalma, gazféle alyazat. Különösen így nevezik a sertések ágyazatát. *Még a disznóalmot is eladná* = igen fösvény. Km. *Almot vetni. Kihányni a disznók almát.* Népies gúnynyelven jelent vetetlen, összevisszahányt piszkos ágyat. *Alomban fekszik, nem ágyban.*

Gyöke akár azon *al,* melyből *alá, alatt, alul* származik, akár az, mely az *alszik, alvás* töveleme, a tárgy mivoltára nézve egyremegy, t. i. az elébbi elemzésnél fogva = *alyazat,* barom *alyja,* a második szerint = *alvásul* vetett ágy.

— ALOM, (al-om) ösz. főnévképző, melynek hangrendileg párhuzamos magashangu társa : ELÉM, mint kétágu minden más módosítást kizárván, pl. a mélyhanguaknál : *hat-alom, bánt-alom, borz-alom, unalom, vig-alom,* a magashanguaknál : *kegy-elém, félelém, gyötr-elém, tür-elém, figy-elém.* Csupán tájejtéssel, de nem mívelt társalgási s irodalmi nyelven van *elöm* is. E képzőnek első alkatrésze azon *al el,* mely nagyszámu áth. és önh. igéket képez, részint önállókat, részint olyakat, melyek csak származékaikban divatoznak, milyek igen kevés kivétellel, pl. *ural, figyel, kegyel,* az *om, ém* képzővel párosulók, különösen 1) a gyökigékből képzettek, mint : *hat-al*-om, *un-al*-om, *nyug-al*-om, *sir-al*-om, *biz-al*-om, *szán-al*-om, *fél-el*-ém, *kér-el*-ém, *tür-el*-ém, *véd-el*-ém, *sér-el*-ém, 2) a törzsigékből származók : *bánt-al*-om, *forg-al*-om, *mozg-al*-om, *buzg-al*-om, *irg-al*-om, *izg-al*-om, *érz-el*-ém, *ért-el*-ém, *sejt-el*-ém, *gyötr-el*-ém, *fört-el*-ém, *küzd-el*-ém, 3) a nevekből eredők : *borz-al*-om, *vig-al*-om, *gerj-el*-ém, *kény-el*-ém, *szer-el*-ém, 4) az *ad ed*-féle önható igékből származók : *forrad-al*-om, *fárad-al*-om, *borzad-al*-om, *vigad-al*-om, *fogad-al*-om, *riad-al*-om, *szunyad-al*-om, *enged-el*-ém, *gerjed-el*-ém, *terjed-el*-ém, *csügged-el*-ém, 5) oly igékből és nevekből eredők, melyek *od, ed, öd,* középképzőt vesznek föl, ú. m. *lak*-od-al-om, *ir*-od-al-om, *biz*-od-al-om, *áll*-od-al-om, *agg*-od-al-om, *bir*-od-al-om, *fáj*-(o)d-al-om, *ur*-od-al-om, *bony*-od-al-om, *vesz*-éd-el-ém, *pök*-öd-el-ém, *tür*-öd-el-ém, stb.

E példákból látható, hogy némely gyökökből kétféle alakuak származnak, milyenek : *ur-alom, ur-od-al-om ; nyug-alom, nyug-od-alom ; tür-elém, tür-öd-elém ;* de vannak olyak, melyek csak betoldott alakban divatoznak, mint : *lak-od-alom, bony-od-alom, áll-od-alom, vesz-éd-elém, pök-öd-elém.*

Ezen *al el* képző jobbára folytonosságra vonatkozik, pl. *kegyel* = folytonos kegyben tart, *hatal* = folytonosan hat, *unal* = folyvást un, stb.

Második alkatrésze egyezik azon *om, ém, öm* háromágu képzővel, mely szintén nagyobb részt hangugrató főneveket egytagu szókból, illetőleg elvont gyökökből képez, ú. m. *al-om, ál-om, hal-om, maj-om, iz-om, kor-om, ól-om, ver-ém, ter-ém, szir-om, kör-öm, ür-öm,* stb. Ezen képző hangugrató tulajdonságából okszerüleg gyanítható, hogy hangzója csak könnyebb kiejtés végett szolgáló segédhang, s lényegét az *m* mássalhangzó képezi, miért a régiek az alanyesetben is hangzó nélkül irták : *hatalm, nyugalm, szerelm, kegyelm,* stb. Mi ezen *m* származását illeti, véleményünk szerint rokon eredetü a *b, f, p, v* szervtársaival, melyek szintén mint képzők hangzó nélkül járulnak az illető gyökökhöz, pl. *domb, gomb, csomb, romb, gömb, dölf, csúf, szörp, terp, szarv, fenyv, terv, elv, nyelv, ölv,* stb. Ezen nemüek közöl többről világos, hogy nem egyebek, mint az eredeti *ó ö, ú ü* változatai, pl. *nyelő, nyelv; elő, elv; ölő, ölv; oló, olu, olv; fenyő, fenyü, fenyv ;* innen hasonlék nyomán *domó, domb; gomó, gomb; csomó, csomb; gömö, gömb; terő, terv, terp; szörö (szürö), szörp; törö, törp(e),* stb. Hasonlóan elemezhetők : *aló, alv, alm, alom; járó, járv, járm, járom ; terö, terü, terv, term, terem ; elő, elv, elm, elem ; oló, olv, olm, olom, ólom ;* a többtaguaknál : *hataló, hatalv, hatalm, hatalom ; siraló, siralv, siralm, siralom ; figyelő figyelv, figyelm, figyelém ; uraló, uralv, uralm, uralom ; kegyelő, kegyelv, kegyelm, kegyelém, stb.* Az eredeti *ó ö, ú ü* képzőjüek, mint *milyenségre* vonatkozók, tulajdonkép melléknevek, a többiek pedig, mint *miséget* jelentők, főnevek.

Megjegyzésre érdemes, hogy az *alom elém* képzőjü szók egyik fő része kedélyi, érzéki vonzalmat, cselekedetet, illetőleg indulatot fejez ki, milyenek : *buzgalom, fájdalom, figyelem, kegyelem, unalom, nyugalom, szánalom, siralom, sérelem, félelem, türelem, érzelem, irgalom, vigalom, gyötrelem, gerjelem, kéjelem, szerelem, borzalom,* stb.

ALOMSZALMA, (alom-szalma) ösz. fn. A barmok alá alomul ágyazott szalma. *Gebéje oly éhes, hogy az alomszalmát is megenné.*

ALOR, (al-or) fn. tt. *alor-t,* tb. *—ok.* Némelyek szerint annyit tenne, mint kereskedői segédszemély, biztos (Subject). E szót nem ajánlhatjuk, mert szorosan az etymologia szerint ezt is tehetné : *altolvaj* (vicefur).

ALOSZTÁLY, (al-osztály) ösz. fn. Valamely terjedelmesebb osztály egyegy része, tagja.

ALÖLTÖNY, (al-öltöny), l. ALRUHA.

ALPÁR, falvak Abaúj, Pest és Bihar megyében; helyragokkal —*on*, —*ra*, —*ról*. Van ily nevü puszta is. A névtelen jegyzőnél: *Olpár*.

ALPÁRKÁNY, (al-párkány) ösz. fn. Valamely épület, fal, oszlop alsó szegélyzete, pártázata.

ALPÉRÉS, (al-pérés) ösz. fn. Törvénykezési nyelven a biró előtt perlekedők közöl az, ki vád vagy panasz alatt áll; ki ellen a másik félnek (fölperesnek) keresete van.

ALPÉRÉSI, (al-pérési) ösz. mn. Alperest illető, arra vonatkozó, attól származott, stb. *Alperesi ügyvéd, irományok, kifogások, bizonyítványok.*

ALPOHÁRNOK, (al-pohárnok) ösz. fn. Rangra nézve a főpohárnok után álló udvari tiszt. V. ö. POHÁRNOK.

ALPÖRÖS, ösz. fn. L. ALPÉRÉS.

ALPÖRÖSI, l. ALPÉRÉSI.

ALREND, (al-rend) ösz. fn. A népek polgári osztályozása szerint az alsóbb fokon álló polgárok, illetőleg lakosok sokasága. Nálunk, midőn a népet örvényi értelemben véve csak a kiváltságosak tevék, tas alrendhez számíthatók: az alsó papság, a köznemesség, a királyi városok és szabad kerületek lakosai. Ezek fölött állanak a *főrendek*.

ALRENDÜ, (al-rendü) ösz. mn. Köz értelemben, alsóbb rendből, köznépből való, nem nemes, nem kiváltságos. Magyar régibb polgári értelemben a kiváltságos nép alsóbb osztályához, vagyis a tekintetes Karokhoz és Rendekhez tartozó. *Az alrendüek a főrendüekkel a megyegyüléseken együtt, az országgyülésen különkülön tanácskoztak.*

ALRÉSZ, (al-rész) ösz. fn. Valamely egésznek azon része, mely a többinél alantabb áll, fekszik. *Ajtó, kályha, ablak alrésze. Hajó, szekér alrésze. Az ölbe rakott fa alrésze.*

ALRÉVÉSZ, (al-révész) ösz. fn. A főrévész parancsa alatt álló, annak alárendelt segédrévész.

ALRUHA, (al-ruha) ösz. fn. Ruha, melyre még mást is öltünk, mint, kabát alatt a mellény, mente alatt a dolmány, téli öltöny alatt a könnyü kabát. A testet közvetlenül takaró fehérruha: *alsóruha*.

ALRUHÁZAT, (al-ruházat) ösz. fn. Általán az alruhák öszvesen véve. A katonaságnál, az apróbb ruhadarabok, pl. sipka, nyakravaló, mellény.

ALSÁG, (al-ság) fn. tt. *alság-ot*. A maga neméban alacson állapot; alacsonság tulajd. és átv. ért. véve.

ALSÍK, ösz. fn. Alant fekvő sík, alföldi sík.

Távol egy alsíkon, hol csínos zöld sudarával
Két remegő levelü nyár közt szép szilfa virított.
Vörösmarty.

ALSÓ, (al-só) mn. tt. *alsó-t, tb.* —*k*. 1) Az egymással függőleges irányu viszonyban levők között, a mélyebben, alantabb fekvő, amin a többi mintegy alapon nyugszik; fokozva: *legalsó. Alsó kösor a falban. Alsó fok a lajtorján.* 2) A távolsági fekmentes viszonban levők között az, mely a fölvett magassági ponthoz képest mélyebben vagy legmélyebben van. *Alsó Magyarország*, mely az éjszaki sarktól távolabb esik, mint a felső. 3) Átv. ért. a maga neméban kisebb, alárendelt, melytől más hasonlók kezdetöket veszik. *Alsó tanoda. Alsó hivatal, állomás.* 4) Mint főnév a kártyajátékban képes levelek között azon lap, melyen a szem alúl van, s melynél közvetlenül előkelőbb a *felső* vagy *filkó. Vörös-, tök-, makk-, zöldalsó. Alsóval ütni, nyerni. Alsót húzni. Alsóra játszani.*

ALSÓBAJOM, (Alsó-Bajom) ösz. helyn. Helyragokkal: —*ba*, —*ban*, —*ből*.

ALSÓFALGA, (alsó-falga) ösz. fn. A várerődítésben alacsonabb erőd-fal, melyen belül a magasabb falga áll.

ALSÓFALU, helység Gömör megyében.

ALSÓGYÓGY, (Alsó-Gyógy) ösz. helyn. Erdélyi falu. Máskép: *Algyógy*. Helyr. —*ra*, —*on*, —*ról*.

ALSÓHÁZ, (alsó-ház) ösz. fn. 1) Általán, az utczasorban legalantabb fekvő ház. 2) Az angoloknál a képviselők táblája az országgyülésen; alsóparliament. Nálunk szintén így hívták a követek tábláját.

ALSÓING, (alsó-ing) ösz. fn. A székelyeknél am. pendely, vagy ingaly.

ALSOK, falu Hont vármegyében.

ALSÓK, falu Somogy vármegyében.

ALSÓTÁBLA, (alsó-tábla) ösz. fn. Magyarországban a régibb országgyülési testület azon külön tanácskozó része, mely a káptalanok, vármegyék, szabad kerületek, kir. városok, és távollevő főrendüek küldötteiből állott. Elnöke volt a kir. személynök. Ma: *képviselőház*.

ALSÓTÁBLAI, (alsó-táblai) ösz. mn. Az országgyülési alsótáblát illető, ahhoz tartozó, attól származó stb. *Alsótáblai tagok, indítványok, határozatok. Alsótáblai ülések, üzenetek. Alsótáblai jegyzők, gyorsirok*, stb.

ALSÓVINCZ, (Alsó-Vincz) ösz. helynév, máskép: *Alvincz*. Helyragokkal: —*re*, —*én*, —*ről*.

ALSÓVISZT, (Alsó-Viszt) ösz. helyn. rag. —*re*, —*én*, —*ről*.

ALSZAKÁCS, (al-szakács) ösz. fn. Másod rendü, második szakács.

ALSZALAG, (al-szalag) ösz. fn. Szalag, mely fölött még egy másik van.

ALSZÁR, (al-szár) ösz. fn. A térdtől lábfejig nyuló testrész, szárcsont.

ALSZÁRFICZAMODÁS, (al-szár-ficzamodás) ösz. fn. Az alszár kificzamlása a térdhajlásban.

ALSZÁRPÓLYA, (al-szár-pólya) ösz. fn. Sebészek kötőeszköze, melyet különösen a lábszártörések vagy ficzamlásoknál használnak.

ALSZÁRTÖRÉS, (al-szár-törés) ösz. fn. Az alszárcsont forgójának megszakadása.

ALSZÁZADOS, (al-százados) ösz. fn. Másod rendü százados. *Lovas, gyalog alszázados.* V. ö. SZÁZADOS.

ALSZÉKONY, (al-sz-ék-ony) mn. l. ALUSZÉKONY.

ALSZÉL, (al-szél) ösz. fn. Déli szél, melyet a vidékek különféleségéhez képest egyes tájakról is neveznek, pl. a győriek, komáromiakra nézve: *pápai szél*, ismét ezekre nézve: *balatoni szél*, v. *Balaton szele*. Köznépies elménczkedésben annyit is tesz, mint, posz, fing. *Büdösen fúj az alszél.*

ALSZÉL, (al-szél) ösz. fn. E szónak második alkatrésze *szél* (margo) kiejtésre nézve különbözik a másik *szél* (ventus) szóétól, t. i. ebben a tótos vidékeken is az *é* hibátlanúl ejtetik, amabban pedig némely vidékiek élesen ejtik: *szíl.* Jelenti valamely testnek, térnek alsó szegélyét, körét, karimáját, véghatárát.

ALSZEMÉLYZET, (al-személyzet) ösz. fn. Valamely testület, hatóság, hivatal alsóbb rendü tisztei öszvesen véve, pl. irnokok, gyakornokok, napdíjasok, bemondók stb.

ALSZIK vagy ALUSZIK, (al-sz-ik, v. al-usz-ik) k. Első mult: *alvám* v. *aluvám, alvál* v. *aluvál, alvék* v. *aluvék*, stb. másod. mult: *aludtam*, v. *aluttam, aludtál*, v. *aluttál, aludt*, v. *alutt*, stb. par. *alugyál v. alugyjál;* fogl. *alugyam*, htn. *aludni*, v. *alunni;* állapj. *alva* v. *aluva, alván*, v. *aluván; altomban* v. *aludtomban* v. *aluttomban, altodban, altában* stb. Értelme: Az állati nyugalom, vagy tétlenség azon állapotában van, midőn az érzékek legalább külsőleg mintegy működési szünetet tartanak, s a lélek csak homályos, zavart öntudattal bír. Ellentéte: *ébren* van, *émett.* Különféle fokai: *szúny, szúnyad, szúnyadoz, szendereg,* külső jeleire nézve: *bólint, bólogat, bóbiskol, horkol* stb. *Mélyen, csendesen, nyugtalanul, alunni. Éjhosszant alunni. Félszemre aluszik, mint a nyúl.* Km. *A szegény ember étel helyett is aluszik.* Km. *Aluszik, mint a gűzü, mint a juhászbunda.* Km. Vétetik áthatólag is tárgyesetes viszonynévvel. *Végig aluszsza a napot. Elaluszsza az iskolát, templomot,* = alva maradván elmulasztja. *Lealuszsza nappal, amit éjjel elmulasztott. Kialuszsza magát. Átalunnék három éjszakát, ha ennie nem kellene.* 2) Átv. ért. mondjuk az égni szünő tüzről, vagy az élet elmulásáról. *Elalszik a tüz, az égő gyertya, lámpa, fáklya. Örökre elaludt.*

. . . . álom
Öldösi szíveiket, s velök alszik az ősi dicsőség.
Vörösmarty.

. . . . óh ne riaszd fel
Alvó bánatimat. Vörösmarty.

Csak alunni jár a lélek belé. Km. 3) Mondjuk az ideiglen lecsillapodott indulatokról is. 4) Szintén átv. ért. alusznak, megalusznak némely híg, folyó testek, midőn megsürüsödvén merevekké s mintegy holtakká lesznek. *Alutt tej, alutt vér.*

Ezen ige hajdan egyszerüen *al-ik* v. *ol-ik* volt, honnan az *alut, altat*, és *olt* származékok. Legközelebb rokona azon *ál*, melyből *álom* származott, előlehhel *hál.* Alunni, törökül: *uju-mak*, a finnben *unetan* am. altatok. Valószinü, hogy a magyarban *há-l* az eredeti alak, s kifejezi az alvónak gyönge fuvalásu lehét, melyet még erősebben utánoznak az alvó orrának szuszogását kifejező *szuny, szendereg*, melyekhez mint hangutánzókhoz hasonlók a hellen előlehes ὕπνος, a lat. *somnus, sopor*, a német *schlafen*, a szláv *szpí* (alszik) stb.

ALTÁBORNAGY, (al-tábornagy) ösz. fn. Tábornagyi helyettes. (Feldmarschall-lieutenant.)

ALTÁBORNOK, (al-tábornok) ösz. fn. 1) Azon helyettes főtiszt, ki háboru alatt a táborozó katonaság elhelyezése s rendezése felől gondoskodik (Vice-Generalquartiermester). 2) Alvezér, alhadvezér. (General-lieutenant).

ALTÁL, (al-tál) ösz. fn. Tál, melyet az ágyban fekvő beteg alá tesznek, székelés végett.

ALTANÍTÓ, (al-tanító) ösz. fn. Bizonyos tanszéken a rendes első tanító mellett müködő segéd; másod, illetőleg helyettes tanító. *Altanító az elemi tanodában.*

ALTARÉJ, (al-taréj) ösz. fn. A kakas állán levő taréjnemü húsfüggelék; kakasszakál.

ALTÁRS, (al-társ) ösz. fn. A kiállított katonaság sorozatában minden egyes legénynek altársa az, ki közvetlenül balján áll, a jobbja felül álló pedig *feltárs.*

ALTAT, (al-tat); áth. m. *altat-tam, —tál, —ott.* par. *altass*, htn. *—ni.* Valakit bizonyos eszközzel, móddal alunni késztet, álomba ejt, szenderít. A *kisdedet énekléssel, ringatással altatni, elaltatni. Simogatással, talpvakargatással, álomporral, álomitallal altatni* valakit. Átv. ért. a lelki, érzéki, szellemi müködő erőt mintegy alvó, vagyis tehetetlen, öntudatlan állapotba helyzi. *Elaltatni valakiben a becsületérzést, a lélekismeretet, a dicsvágyat, az ész tehetségeit.*

ALTATÁS, (al-tat-ás) fn. tt. *altatás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, mely által, vagy midőn valaki altat. L. ALTAT.

ALTATÁSI, (al-tat-ás-i) mn. tt. *altási-t*, tb. *—ak.* Altatáshoz tartozó, azt eszközlő. *Altatási szer, mód.*

ALTATÓ, (al-tat-ó) mn. és fn. tt. *altató-t*, tb. *—k.* 1) Mint mn. általán, aki vagy ami álmot hoz, szerez, okoz, előmozdít. *Altató szer, ital, dajka.* 2) Azon szer, mód, mely által az altatás történik. *Altatót adni a kis gyermeknek. Mákonyféle altató.*

ALTATÓNADRAGULYA, (altató-nadragulya) ösz. fn. A nadragulyák neméhez tartozó növényfaj, melynek virága kékesfehér, másképp: *álomhozófü, bolondfü.* (Atropa Mandragora. L.)

ALTEHER, (al-teher) ösz. fn. A tengeri hajózásban azon teher neme, melyet a hajó fenekére raknak, hogy azt a hullámok hányása ellen súlyegyenbe tartsa, s mely rendesen homokból áll. *Alterhet rakni* = a hajó fenekét homokkal terhelni. *Alterhet üríteni* = a homokot a hajóból kitakarítani.

ALTENGERNAGY, (al-tengér-nagy) ösz. fn. A tengeri hajóhad másod vezére. (Vice-Admiral).

ALTEST, (al-test) ösz. fn. Az emberi test azon része, mely a mellüregen alul a has és medencze üregét foglalja magában.

ALTESTI, (al-testi) ösz. mn. Altestben levő, ahhoz tartozó, azt érdeklő. *Altesti fájdalom, sérv.*

ALTÉT, (al-tét) ösz. fn. A körmondatban vagy beszédben a főtét vagy főmondat alá rendelt, mintegy járulékféle tétel.

ALTISZT, (al-tiszt) ösz. fn. Az alhadnagyon alul levő kisebb rangu tiszt, nevezetesen: őrmester, káplár, alkáplár. Az alhadnagytól kezdve kapitányig bezárólag: *feltiszt.* Az őrnagytól ezredesig: *törzstiszt.* Szélesb ért. a polgári hivatalokban, alárendelt, alsóbb rangu hivatalnok, tisztviselő.

ALTISZTI, (al-tiszti) ösz. mn. Altisztet illető, altiszt, mint olyan által viselt. *Altiszti rang, hivatal. Altiszti egyenruha.*

ALTISZTSÉG, (al-tisztség) ösz. fn. 1) Altiszti rang, hivatal. *Altisztségre kinevezni valakit.* 2) Altiszti hivatalt viselő személyek testülete, öszvege. *Az altisztséget megvendégelni.*

ALTÖRVÉNYHATÓSÁG, (al-törvény-hatóság) ösz. fn. Oly törvényhatóság, mely más fölebbvalónak van alárendelve, melytől az illető ügyek fölebbeztetnek.

ALTÖRVÉNYSZÉK, (al-törvény-szék) ösz. fn. Törvényszék, mely előtt csak kisebbnemű ügyek folyhatnak, milyenek némely szabad községek törvényszékei. 2) Minden oly törvényszék, melytől az illető felek ügyeiket fölebbezhetik; első biróság.

ALTÖRVÉNYSZÉKI, (al-törvény-széki) ösz. mn. Altörvényszékhez tartozó, azt illető, attól származó. *Altörvényszéki birák, jegyzők, itéletek.*

ALTÚSZ, (al-túsz) ösz. fn. Az eredeti első túsz helyett jótálló személy. V. ö. TÚSZ.

ALU, (al-u) mn. Régiesen am. *alvó* az elavult *alik* igéből. *Hét alu szentek* (Septem fratres dormientes).

ALUDDOGÁL, (al-ud-od-og-ál) gyak. önh. m. *aluddogál-t*, htn. *—ni.* Nem mélyen, lassan, csendesen, de folyvást vagy gyakran rárákezdve alszik. Az alvás gyöngébb, szelidebb kifejezésére használt ige. *Olvasás, varrás, vagy valamely érdektelen beszéd alatt aluddogálni. Ideggyöngeségből, fáradságból aluddogálni. Kemencze, meleg kályha mellett aluddogál.* Hasonlók: *szundikál, szunyókál.*

Aluszdogál helyett divatozik, valamint *iddogál* = iszdogál, *éddégél* = észdégél. Molnár Albertnél röviden *aluddogal*, s eredetileg helyesebben, valamint ezek és ilyenek is: *járdogál, álldogál, üldögél, mendegél,* stb. az elemzés szabályai szerint rövidek.

ALUDTLÉ, (aludt-lé) ösz. fn. Szakácsok nyelvén, bizonyos híg főzelékek megsürüsödött, kocsonyaféle neme (Sulze).

ALUDTTEJ, (aludt-tej) ösz. fn. A tej turós részeinek kocsonyaszerű megmeredése. *Szereti, mint tót az aludttejet.* Km. *Kinek a kása megégette száját, az aludttejet is fújja.* Km. Más néven némely tájakon: *szerdék*, vagy ha mesterségesen oltó által készítik, *tarhó.*

ALUDTTEJES, (aludt-tejes) ösz. mn. 1) Amiben aludttejet tartanak. *Aludttejes fazék. Ha Isten akarja, az aludttejes fazék is elsül.* Km. 2) Aludttejjel készített. *Aludttejes kása.*

ALUDTVÉR, (aludt-vér) ösz. fn. Kocsonyaként öszvefutott, megsürüsödött vér.

ALÚL, (al-úl) ih. és névutó. Mint ih. e kérdésre: *hol?* bizonyos helyre mutat, mely fölött valami áll, vagyis = azon helyen, mely másokhoz képest mélyebben fekszik. *Alúl víz mossa a házat, fölül tüz emészti. Alúl nyers a fa, fölül száradni kezd. Fogd meg alúl.* Mint névutó állapító ragu nevek után áll. *Hegyen alúl mennydörög és esik, hegyen fölül tiszta az ég.* Átv. ért. becsre nézve csekély mértékben. *Birálaton alúl levő munka. Várakozáson, reményen alúl való eredmény. Nem adom száz forinton alúl.*

ALULAT, (al-ul-at) fn. tt. *alulat-ot.* Valamely testnek alanti oldala. Ellentéte: *fölület.*

ALULCSAPÓ, (alul-csapó) ösz. fn. Oly malmokról mondjuk, melyek kerekeit alul hajtja a víz, milyenek pl. a dunai malmok. Ellentéte: *fölülcsapó,* melynek kerekeire fölülről, azaz zsilipről zuhan le a víz. Ilyek a kis folyókon és patakokon levő malmok.

ALULIRÁS, (alulirás) ösz. fn. Alsó részen, alant álló irás, péld. a sírkövön, oszlopon, máskép: *alirat, alulirat.*

ALULIRAT, l. ALULIRÁS.

ALULIRT, (alul-irt) ösz. mn. Akinek neve valamely irомány, illetőleg okmány alá van jegyezve. *Alulirt bizonyítom. Alulirtak ezen sorainkkal valljuk, hogy.* Hibásan: *alólirt.*

ALULRA, (al-ul-ra) ih. Alsó helyre, tájra; töre, fenékre. *Az utat fölülről alulra venni. Alulra rakni valamit.*

ALULRÓL, (al-ul-ról) ih. 1) Alul fekvő helyről, tájról, vidékről. *Alulról* (déltájról) *fúj a szél, eső lesz. Alulról kezdi irtani az erdőt,* a hegy lábáról. 2) Alsó részről, fenéktől, tőtől. *A földbe vert karó alulról kezd rohadni.* 3) Átv. ért. az emberek, népek, hivatalok alsó osztályából. *Alulról kezdődő bujtogatások, mozgalmak.* Ellentéte: *fölülről.*

ALUSZÉKONY, (al-usz-ék-ony) mn. tt. *aluszékony-t*, v. *—at*, tb. *—ak.* Aluvásra hajlandó, rendkivül sokat alvó, álomtáska, álomszuszék. Átv. ért. tetteiben rest, tunya, lassu, hanyag, nem figyelő, nem ébren gondoskodó. *Aluszékony szolga, fölügyelő, hivatalnok.*

ALUSZÉKONYAN, (al-usz-ék-ony-an) ih. Aluszékony módon, álmosan; illetőleg resten, gondatlanul, nem figyelmezve.

ALUSZÉKONYSÁG, (al-usz-ék-ony-ság) fn. tt. *aluszékonyság-ot.* Alvási hajlandóság; álmosság; félébérség. Átv. ért. restség, cselekvési lassuság, élénktelenség. *Az elüljárók aluszékonysága az alattvalók hanyagságát elömozdítja.*

ALUSZIK, l. ALSZIK.

ALUT, (alu-t); áth. m. *alut-tam, —tál, —ott,* par. *aluss*, htn. *—ni.* Régies, a most divatozó *altat*

helyett, s am. álomba szenderít, álmot hoz valakire. Leginkább részesülőben használtatik: *aluté dal, aluté ital, aluté kórság, aluté szer.* Rokona: *olt,* pl. meszet oltani, tejet oltani, azaz alvóvá tenni.

ALÚT, (al-út), l. ALAGÚT.

ALUTLAN, (al-ut-lan) mn. tt. *alutlan-t,* tb. —*ok.* 1) Aki nem aludta ki magát. *Az éjjeli dorbézolók alutlanok. Alutlanul kelni fel az ágyból. Éjhosszant alutlan maradni.* 2) Ami nincs megoltva, ami meg nem aludt. *Alutlan mész, téj.* Elemire visszavéve helyesebben: *aludtlan* vagy *aluttlan.*

ALUTLANSÁG, (al-ut-lan-ság) fn. tt. *alutlanság-ot.* Tulajdonság vagy állapot, midőn valaki nem alutta ki magát; álmos éberség. *Alutlanságban szenvedni. Alutlanság miatt ásítozni, gyöngélkedni.*

ALUTÓ, (al-ut-ó) mn. és fn. tt. *alutó-t,* tb. —*k.* Álomhozó, álomba szenderítő, altató. *Alutó ital.* Mint fn. jelenti azon szert; mely által bizonyos híg testeket merevekké, kocsonyákká tesznek, vagy megsürüsítenek, pl. birkabél, borjubél, melylyel tejet oltanak. Máskép, és közönségesebben: *oltó.*

ALUTÓKÓRSÁG, (alutó-kórság) ösz. fn. Kórság neme, melynél fogva a beteg alvásra hajlandó; álomkórság.

ALUTT vagy ALUDT, (al-utt v. al-ud-t) mn. tt. *alutt-at.* 1) Igekötővel am. álomba szenderült, álomtól nyomott. *Az elaludt kisdedet legyezgetni.* Átv. ért. égni, lobogni megszünt. *Elaludt gyertya, fáklya, tüz, kialudt parázs.* 2) Mondjuk bizonyos híg testekről, midőn részeik öszvefutnak, megsürüsödnek, kocsonyává lesznek. *Alutt vér, alutt lé, alutt téj.* Németes kifejezések: *alutt tag, alutt kéz,* a magyaros: *senyvedt, zsibbadt* helyett.

ALUVA v. ALVA, (al-u-va, v. al-va) állapj. Aluvó állapotban. *Aluva ideoda hánykolódni. Alva beszélni.*

ALUVÁS, (al-u-v-ás) fn. tt. *aluvás-t,* tb. —*ok.* Az állati nyugalom azon tüneménye, midőn az érzékek mintegy halva pihennek, s a lélek csak homályos öntudattal bir; alvó állapot. V. ö. ALSZIK.

ALUVÁSI, (al-u-v-ás-i) mn. tt. *aluvási-t,* tb. —*ak.* Aluvásra vonatkozó, aluvásban levő. *Aluvási állapot.*

ALUVÓ, (al-u-v-ó) mn. tt. *aluvó-t,* tb. —*k.* 1) Aki alszik, álomban levő. *Aluvó kisded. Hét aluvó szentek.* 2) Ahol alunni szokás. *Aluvó szoba, aluvó hely;* de ezeket öszve szoktuk irni: *aluvószoba, aluvóhely.*

ALVA, (al-va) állapj. l. ALUVA.

ALVAJÁRÓ, (alva-járó) ösz. fn. Sajátnemü kórállapotban levő személy, aki, főleg holdvilágos éjjel, álmából fölkel, zárt szemekkel, vagyis alva fölalá jár, a legveszélyesb meredek helyekre hág, mind erről, ha fölébredt, mitsem tudván.

ALVÁS, (al-v-ás) fn. l. ALUVÁS.

ALVÁSI, l. ALUVÁSI.

ALVÉGTAG, (al-vég-tag) ösz. fn. A test alsó tagjának vége, hegye.

ALVEZÉR, (al-vezér) ösz. fn. 1) Általán, akármely vállalatnál, melyet többen visznek véghez, az illető vezetők, intézők másodika. 2) A hadviselésben, harczban, ütközetben másodrendü intéző, vezető főtiszt. *A kenyérmezei viadalban fővezér Bátory, alvezér Kinizsi volt.* 3) Altábornok. (General-lieutenant). V. ö. VEZÉR.

ALVILÁG, (al-világ) ösz. fn. A pogányok hitregéjéből kölcsönzött eszme, mely szerint Pluto birodalma a föld alatt létezett. Továbbá, jelenti a halottak hazáját általán, szorosabb ért. pedig az elkárhozottak helyét, poklot.

ALVINCZ, (Al-Vincz) ösz. helyn. Falu Erdélyben. Helyr. —*re,* —*én,* —*ről.*

ALVITORLA, (al-vitorla) ösz. fn. A hajók árboczának alsó részére feszített vitorla.

ALVÓ, l. ALUVÓ.

ALVÓÁGY, (alvó-ágy) ösz. fn. Ágy, melyben alunni szokás; hálóágy, különböztetésül másnemü átv. ért. ágyaktól, pl. *puskaágy, veteményes ágy.*

ALVÓHÁZ, (alvó-ház) ösz. fn. Tulajdonkép szoba, terem, kamara, melyben alunni szokás.

ALVÓHELY, (alvó-hely) ösz. fn. Általán lakosztály, vagy tanya, rejtek, üreg stb. hol az emberek, illetőleg állatok hálnak, alusznak.

ALVÓSZOBA, l. ALVÓHÁZ.

ALVÓTERÉM, l. ALVÓHÁZ.

— ALY, leginkább főnévképző, hangrendileg —*ely,* —*ély,* —*oly,* —*öly,* mint: guzs-aly, hüv-ely, csérm-ély, gomb-oly, bög-öly. Rokonaik a megnyujtott: *ály, ély,* mint: dag-ály, szab-ály, akad-ály, szeg-ély, sereg-ély, csek-ély stb. és a keményebb *al el,* mint: gurgy-al, magy-al, fagy-al, fon-al, lep-el, föd-el, köt-el stb. Mindezek elemzését és értelmezését illetőleg l. L, és LY névképző.

ALY, fn. tt. *aly-t,* vagy —*at,* tb. —*ak.* Értelmére, és elemzésére nézve l. AL fn.

ALYADÉK, (aly-ad-ék) fn. tt. *alyadék-ot.* Bizonyos híg, vagy gyütestnek azon részei, melyek a többitől kiválva leülepednek, fenékre szállnak, elhullanak, illetőleg azon testek nemtelenebb, tisztátlanabb részei, söpreje, salakja, pl. a víz alyadéka homok, föveny, iszap, a bor alyadéka törköly, a rostált gabna alyadéka ocsu, polyva.

ALYAS, (aly-as) mn. tt. *alyas-t* vagy —*at,* tb. —*ak.* Ami a maga nemében alábbvaló, becstelen, értéktelen, hitvány, ami valaminek söprejét, salakját képezi. *Alyas gabona, takarmány. Alyas gyümölcs.* Átv. ért. erkölcsileg alávaló, becstelen, gonosz. *Alyas rágalom. Alyas beszéd, magaviselet.* Mint főnév jelent ilynemü tárgyat, dolgot. *Gabona alyasa* = ocsúja. *Nyáj alyasa,* hitvány, csiribiri barom.

ALYASODÁS, (aly-as-od-ás) fn. tt. *alyasodás-t,* tb. —*ok.* l. ALJASODÁS.

ALYASODIK, l. ALJASODIK.

ALYAZ, l. ALJAZ.

ALYAZÁS, l. ALJAZÁS.

ALYAZAT, l. ALJAZAT.

ALYBOR, l. ALBOR.

ALYFA, l. ALFA.

ALZÁLOG, (al-zálog) ösz. fn. Oly zálog, vagyis zálogkép letett jószág, melyet a zálogos egy harmadiknak zálogba ad.

ALZSELLÉR, (al-zsellér) ösz. fn. Albérlő, aki valamely lakbérlőnél bizonyos dijfizetés mellett lakik, pl. hónapos szobában.

AM, a távolra mutató *a* toldalékos változata, s ezen önhangzóval kezdődő s távolságra vonatkozó szók elé tétetik: *am-az* = az ott távolabb, *am-oly* vagy *am-olyan, am-oda, am-ott, am-onnan*, *am-ugy*, továbbá: *am-arra, am-avval, am-attól, am-addig, am-azért, am-ahhoz*, *am-annál; am-abba, am-abban, am-abból*, *ame*, régies *ime* helyett; *am* egyszerűen is többször előfordúl a régiségben, például a debreczeni legendás könyvben. Párhuzamos viszonyban áll vele a közelre mutató *em* (néba *im*), a következő ösztételekben mint közelségre vonatkozókban: *em-ez, emebbe, em-ebben, em-ebből, em-erre, em-ezen, em-erről, em-ehhez, em-ennél, em-ettől, em-eddig; em-ily*, vagy *emilyen, em-ide, em-itt* (vagy imitt) vagy *em-itten, eminnen, em-igy*. Ezekben az *m* vagy csupán könnyebb kiejtés végett közbecsúsztatott segédhang, vagy = *mi*. A persában *án* = ama, *ín* vagy *im* = eme, zendűl: *ém* és *ím*.

— AM, (1), névképző, melynek hangrendileg párhuzamos társa a nyilt *em*. Mindkettő képez 1) Kevés önálló főnevet, igékből, mint: *foly-am, áll-am, kell-em*, némely újabbakat nevekből, pl. *szell-em, jell-em*, vagy talán ezeket is a *szelel, jelel* igékből, mintha volnának: *szelelem, jelelem*. 2) Oly elvont vagy elavult neveket, melyek csak bizonyos igeszármazékaikban divatoznak, milyek a) igékből képzettek: *szól-am*-l-ik, *fut-am*-od-ik vagy *fut-am*-l-ik, *csusz-am*-od-ik vagy *csusz-am*-l-ik, *nyil-am*-l-ik, *vet-em*-éd-ik, *él-em*-éd-ik, *hül-em*-éd-ik, *fél-em*-éd-ik vagy *fél-em*-l-ik, *tür-em*-l-ik, *gyür-em*-l-ik, b) elavult gyökökből: *csisz-am*-od-ik vagy *csisz-am*-l-ik, *ficz-am*-od-ik vagy *ficz-am*-l-ik, *hár-am*-l-ik, *isz-am*-od-ik, *sud-am*-l-ik.

Rokonságban vannak velök a zárt hangzós *om, ėm, öm*, azon különbséggel, hogy ezek jobbára hangugratók, pl. *álom* álmot, *járom* jármot, *verėm* vermet, *selyėm* selymėt, *üröm* ürmöt, *köröm* körmöt, *hatalom* hatalmat, *kérelėm* kérelmet, stb. Elemzésöket s értelmöket illetőleg l. M, mint képző.

— AM (2), első személyi rag az egyes számban, melynek hangrendileg párhuzamos társa nyilt *em*, és pedig a) midőn nevekhez járul, amely nevek a töbesszámban *ak ek*-et vesznek föl, ugyanazok egyes személyraga, illetőleg birtokraga: *am em*, pl. fal-ak fal-am, hal-ak hal-am, fel-ek fel-em, hely-ek hely-em, b) névutók után: alatt-am, után-am, miatt-am, fölött-em, mögött-em, előtt-em, c) névviszonyítók után: ról-am, nál-am, vel-em, benn-em, től-em, d) igék után, a multban: járt-am, kelt-em, foglalóban: adj-am, vegy-em; az igető hangzójával öszveolvadva *ám, ém*, az első mult határozott alakjában: ada-am, adám, az óhajtómód határozottjában: adna-am, adnám.

Változatai a zárt hangzóju *om, ėm öm*, és pedig a) nevekhez járulva az illetők többeséhez alkalmazkodva: bot-ok bot-om, akarat-ok akarat-om, kert-ėk kert-ėm, szėr-ėk szėr-ėm, füzet-ėk füzet-ėm, tőr-ök tőr-öm, ökrök ökröm, stb.

Mindezek alapja az első személynévmás *en*, változattal *em*.

Egyébiránt figyelmet érdemel, hogy azon (árja) nyelvekben is, melyekben az első személynévmás uralkodó mássalhangzója torokhang, például ego, ἐγώ, ich, ik (góthban), *ga* (csehben) stb. az első személyi birtokos névmás jellemhangja szinte *m*, például *m-eus* m-ea m-eum, ἐμός, m-ein m-eine m-ein, m-eins (góthúl), moj (csehűl) stb.

AMA (am-a) távolra vagy viszonylag távolabbra mutató névmás; mássalhangzóval kezdődő szók előtt, pl. *Ama sötét nyárfák alatt, a part felé.* Csokonai. Önhangzó előtt: *amaz*, épenúgy, mint a névelő *az a*. V. ö. AM.

AMADDIG, (am-addig) ösz. ih. A mutatott távolságban levő helyig, pontig, czélpontig; odáig. Ellentéte, mint kitüzött közelségre mutató: *emeddig*. *Én innen amaddig futok. Ő onnan emeddig egy huzamban nem képes futni.*

AMADÉ, fn. tt. *Amadé-t*, tb. *—k.* 1) Keresztnév, a latin *Amadeus* után, mely annyit tesz, mint Isten kedveltje. 2) Olaszhonból hozzánk költözött s meghonosodott grófi nemzetség vezetékneve.

AMADÉFALVA, falu Csík székében. Helyragokkal; *—falván, —falvára, —falváról.*

AMADÉKARCSA, falu Pozson vármegyében. Helyragokkal: *—karcsán, —karcsára, —karcsáról.*

AMAKKOR, ösz. ih. Bizonyos határozott mult időben; nem akkor, hanem máskor. *Amakkor még jobb világ volt. Amakkor láttuk egymást először, amikor én mondom, nem amidőn te állitod.* Ellentéte: EMEKKOR.

AMALGAMA, AMALGAMÁS stb. L. FONCSOR, FONCSOROS, stb.

AMÁLIA, női kn. tt. *Amáliá-t.* A hellen nyelv után am. gyönge, gyöngéd. Kicsinyítve: *Máli, Málika, Málcsi.*

AMARÁNT, fn. tt. *amaránt-ot*, tb. *—ok.* Az egylakiak és öthímesek seregéből való növénynem, de vannak háromhímes fajai is. Hím és anyavirági ugyanazon bugában. Az eredeti hellen *amarantos* után am. hervadatlan, örökzöld. Nevezetesb fajai: *csákós, háromszinü, vereshasu, bársony, kövér* stb. amaránt.

AMARÁNTKŐ, ösz. fn. Kő, mely az állati test ágyéka körül képződik, különösen a vesékben.

AMARANTSZIN, ösz. fn. Olyan szin, milyen az amaranté, különösen eleven veres szín.

AMARINTSZINŰ, ösz. mn. Amaránt szinéhez hasonló szinű.

AMARILLIS, fn. tt. *amarillis-t*, tb. *—ek.* Növénynem a hathímesek és egyanyások seregéből. *Gyönyörü amarillis*, melynek burka egy pompás virágu, bársonyszinü vörös. (Amaryllis formosissima.)

AMARRA, (am-arra) ösz. ih. Bizonyos távolságra vezető irányban; azon pont felé, melyre mutatunk. *Nem arra, sem erre, hanem amarra futott. Amarra menj, amerre mondtam.* Ellentéte: EMERRE.

AMARRÓL, (am-arról) ösz. ih. 1) Midőn érkezésre, közeledésre vonatkozik, am. ama távolabb eső helyről, tájról, vidékről, amonnan. *Amarról jön az ellenség.* 2) Ekérdésre felel meg: *kiről?* vagy *miről? ki felől? mi felől? Nem erről szólok, hanem amarról.*

AMAZ, (am-az) mutató névmás, tt. *amaz-t*, tb. *—ok.* A viszonyító névragokat úgy veszi föl, mint az egyszerű *az*: *amabba, amabban, amabból, amahhoz, amannál, amattól, amavvá* vagy *amazzá, amavval* vagy *amazzal* stb. a többi távollevők közől különösen, kitűzötten egyre mutató. *Nem azt, hanem amazt.* Különben egyértelmű vele az *azon*, pl. *Amaz embert régen ismerem* = azon embert. *Amaz ifju tetszik nekem* = azon ifju. A magasztaló vagy lealázó kifejezésnek némi nyomatékot ad. *Amaz isteni művet nem győzöm bámulni. Amaz elvetemedett gonoszt utálom.* Mássalhangzóval kezdődő viszonynév előtt: AMA.

AMAZON, (am-azon) fn. tt. *amazon-t*, tb. *—ok.* Hősiés szellemű, vitézlő nőszemély, a régi regés világból. Görög nyelvből elemezve: *emlőtlen, csecstelen*, mert, mint az ősrege mondja, jobbik csecsöket már kis korukban kimetszették, hogy a nyilazásra alkalmasbakká tétessenek. Némely magyarok értelmezése szerint: *ámasszony*, azaz derék asszony, hős asszony.

AMAZONKÖNTÖS, ösz. fn. Zekeszabású köntös, milyet az amazonok viseltek, vagy milyenben festik őket.

AMBRÓ, férfi kn. tt. *Ambró-t*, tb. *—k.* Ambrosius. Másképp: AMBRUS, BURUS. Az *Ambrosia* hellen szó után képződött, mely isteni eledelt jelentett.

AMBRUS, l. AMBRÓ.

AMBRUSHÁZA, puszta Abaúj megyében. Helyragokkal: *—házán, —házára, —házáról.*

AMEDDIG, (a-meddig) ösz. ksz. A mondatszerkezetben megfelel neki: ADDIG. Bizonyos idő vagy tér határát mutatja. *Ameddig dolgozol, addig fizetnek. Ameddig takaród ér, addig nyújtózzál.* Km. Egyébiránt az *addig* alattomban is értethetik. *Ameddig sirsz, nem kapsz semmit, rosz fiú. Ameddig a hajó el nem tünt, a parton maradtam, utána nézve.* Továbbá, a *meddig* állhat előtétes *a* nélkül is. *Meddig lehet, addig megyek.* Midőn időhatárt jelöl ki, *amíg* vagy *míg* is tétethetik helyette. *Addig kell a vasat verni, míg vagy amíg tüzes. Amíg birom, viszem; ha nem birom, leteszem.* Határozatlan idő vagy helyterjedelemre mutatnak az ily öszvetételek: *Ameddig addig viselem a terhet. Ameddig addig ott maradok* = bizonytalan ideig.

AMELY, (a-mely) visszatérő nm. tt. *amely-et*, tb. *—ek.* A mondatszerzerkezetben *az* mutatónévmással áll viszonyban, s dologra (nem személyre) vonatkozik. *Mikor küldöd el a könyvet, amelyet igértél? Azon az uton mehetsz vissza, amelyen jöttél.* Állhat *a* nélkül is. L. MELY.

AMEN vagy **ÁMEN**. Héber szó, am. legyen, ám legyen, legyen meg. A keresztény imádságok záradékszava. *Ament mondani*, azt mondani: vége van. *Azt sem mondta: Amen.* Km. *Amen neki!* oda van, vége van.

AMENNYIBEN, (a-mennyiben) ösz. ksz. Föltételező, engedő, ráhagyó, alkuvó értelemmel bír, és pedig vagy viszonykötszó nélkül, pl. *Amennyiben rajtam áll, megteszek mindent. Amennyiben a törvény parancsolja, engedelmeskedem;* vagy megfelelő viszonykötszóval, pl. *Amennyiben lelki tehetségeit kimüvelte, annyiban a testieket elhanyagolta;* de ezen viszonyban, különösen mértékre, nagyságra vonatkozik. Az *a* el is maradhat. *Mennyiben, annyiban.*

AMENNYIRE (a-mennyire) ösz. ksz. Mértéket, határt jelel. Mondatviszonyi társa: *annyira*, mely el is maradhat. *Annyira becsülte, amennyire gondolám. Amennyire gyönge eszem fölér. Amennyire tudom, hallottam. Én is elmondtam véleményemet amennyire hozzá szólhattam. Amennyire én lakom tetőled, annyira lakol te én tőlem.* Állhat *a* nélkül is. *Mennyire erszényem engedi.* Határozatlan mértéket jelentőleg: *mennyire annyira. Mindennap, mindennap jó borral kell élni, mennyire annyira meg kell részegedni.* Korhelydal.

AMERIKA, fn. tt. *Amerikát.* A világ negyedik s egyik nagyobb része, másképp *Új világnak* is neveztetik, ellentétül a világ azon három részének, melyeket a földleirók *Ó világnak* hivnak. Nevét a florenczi születésű Amerigo Vespucci-tól vette.

AMERIKAI, (amerika-i) mn. tt. *amerikai-t*, tb. *—ak.* Amerikából vagy Amerikába való, ott lakó, oda tartozó, ott készült, termett, stb. *Amerikai ős népek, gyarmatok. Amerikai termények, gyártmányok. Az amerikaiak nagy része európai eredetű.*

AMERRE, (a-merre) ih. és ksz. Amely helyre, vidékre, tájra, amely irányban, amely czélpont felé; ahová. *Amerre szerencséd vezetend, veled megyünk. Amerre a Duna, Tisza foly.* Néha am. ahol, amely helyen. *Amerre magyarok laknak.* Állhat *a* nélkül. *Merre sorsom vezet, megyek. Amerre arra* = valahova, akárhova.

AMI, (a-mi) mutató nm. mely dologra vonatkozik, tt. *—t.* tb *—k.* Mondatban a mutató *az* névmással viszonylik, mely majd kitétetik, majd csak alattomban értetik. *Amit mondok, arra vigyázz. Amit a törvény tilt, azt ne tedd. Amivel tartozom, megadom. Amiben bünös, abban gyanus. Amihez nem értesz, ne kapj bele.* L. MI.

AMIATT, (a-miatt) ksz. Azon okból, vagy avégett, azért, hogy . . . . *Amiatt jöttem, hogy értekezzem veled.* Ha az *a* nem csupán mutató, hanem névmás, akkor a viszonyszó *aki* vagy *ami*, s ekkor elválasztva irandó. *A miatt jöttem hozzád, akit tegnap már ajánlottam. A miatt haragszom, amit tettél velem.* Viszonyszó nélkül: *A miatt kár busulnod* = az miatt. *A miatt már többször megintettem öt* = azon bizonyos dolog miatt. Kiejtésben úgy hangzik, mintha az *m* kettöztetve volna, mint általán minden szó, mely *a* névelővel tétetik öszve.

AMIÉRT, (a-miért) ih. és ksz. 1) Ami végett, amely okból. *Megtetted-e, amiért kértelek?* 2) *Azért* viszonykötszóval. *Amiért jutalmat várt, azért büntetés, dorgálás érte. Ő is azért jött, amiért én.* Határozatlan okadásképen: *azért amiért*, vagy *amiért azért.*

AMÍG, (a-míg) ih. Bizonyos időbeli határig. *Amíg élek, el nem felejtem.* Állhat *a* nélkül is. *Míg bírom magamat, dolgozni nem szünöm. Míg el nem megy, nem lesz nyugtom.* Alattomos viszonytársa: *addig*, mely nagyobb nyomatékul ki is tétethetik. *Addig vívtak, amíg győzelmet nem nyertek.*

AMILYEN, (a-milyen) ösz. nm. tt. *amilyen-t*, tb. *—ek.* Viszonytársa a mondatszerkezetben: *olyan.* Hasonlítás alatt levő tulajdonságot képvisel. *Amilyen az anyja, olyan a leánya. Amilyen a jónap, olyan a fogadjisten.* Km. *Amilyen az ember, olyan a munkája. Amilyen az egyik, olyan a másik is. Amilyen mértékkel mérendetek, olyannal mérnek vissza nektek.* Bibl. Az *a* el is hagyható. Határozatlan tulajdonságra vonatkozva: *amilyen olyan*, = valamilyen, valaminő. V. ö. MILYEN.

AMINT, (a-mint) ih. 1) Midőn hasonlatra vonatkozik, mondatbeli viszonytársa: *úgy*, *azonkép*, *aszerint*, *olymódon* stb. *Amint vettem, úgy adom. Amint vetsz, úgy aratsz. Aszerint cselekedjél, amint mondom.* A viszonytárs el is maradhat. *Legyen, amint kivánod. Tégy, amint tetszik, amint jónak látod, gondolod.* Egyezik vele a szintén hasonlati *ahogy.* 2) Midőn két egymás után történendő, vagy történt dologról van szó, az előbb történendő vagy történt előtt *amint*, az utóbbi előtt *legott, azonnal* stb áll. *Amint megláttalak volt, legott rád ismertem. Amint dolgodat végzed, azonnal jöjj hozzám.*

AMMI, fn. tt. *ammi-t*, tb. *—k.* Növénynem az öthímesek s kétanyások seregéből; ernyője kevessé sugárzó; galléri szárnyasan hasogattak; virági sugárzók, s mind termők; gyümölcse kopasz, karczolt. (Ammi). Fűszeres magvai miatt nagy becsben van.

AMODA, (am-oda) ösz. hat. Bizonyos távolságban levő helyre, tájra, pontra. Az *oda* mutatónak különösen kijelelt alkalmazása. Ellentétes viszonytársa: *emide, ide. Amoda ülj, ne ide, emide. Amoda tedd a könyveket. Ide amoda tántorog. Hej Laboda, Laboda, lábad ide amoda.* Vörösm. M.

AMOLYAN, (am-olyan) ösz. mutató névm. A két vagy több távolabb levők közt a maga nemében másféle; nem olyan, mint a többi amott. *Nekem amolyan kell. Amolyant is láttam már én.* Néha becsmérlő, megvető jelentésü. *Amolyan hitvány ember.* Használtatik szelídített káromkodásul. *Ilyen amolyan szedtevedte.*

AMONNAN, (am-onnan) ösz. ih. Bizonyos távolsági helyről, tájról, pontról kiindulva; ama távolságról. *Amonnan jön az ellenség. Amonnan várjuk a segitséget.* Ellentéte: *eminnen.* Tájejtéssel: *amonnat*, *amonnét.*

AMOTT, (am-ott) ösz. ih. Bizonyos távolságban levő helyen, tájon, ponton. Megfelel e kérdésre: *hol?* Ellentéte: *itt, imitt, emitt. Itt süt a nap, amott pedig villámlik és esik. Imitt amott* = hol itt hol ott. *Hopp itt is, amott is, ami házunk előtt is.* Tánczvers.

Amott fekszik sok török halva lovastúl,
Imitt félholtan vitéz vitézre burúl.
Zrínyi Miklós.

AMOTTAN, l. AMOTT. Tulságos szószaporitással, némely tájakon túl a Dunán: *amottannig, emittennig.*

AMPOLNA, régies, a latin *ampulla* helyett.

AMÚGY, (am-úgy) ösz. ih. Módhasonlító, vagy határzó, mely több módok között bizonyos távolban levő, vagy történő egyet mutat ki. *Ha te úgy, én meg amúgy. Nem így, hanem amúgy. Amúgy jobban ütött volna ki a dolog. Mi majd amúgy tegyünk.* Más szintén módot jelentő határzóval egyesülve. *Amúgy legényesen kicsipte magát. Amúgy magyarmiskásan. Imígy amúgy*, határozatlan változó módon, féligmeddig, nagyjában; hol így, hol úgy.

AMÚGYOSAN, (am-úgyosan) ösz. ih. Göcseji gúnyolodó tájnyelven: nem úgy, mint rangjához, állásához illik; nem illő, kellő móddal. *Amúgyosan öltözködni.*

— AN, (1), önható igéket képez, s mint nyilt hangzójúnak hangrendileg párhuzamos társa nyilt *en*, amaz mindennemü mély, emez magashangu gyökökhöz járulván. Ezen képzőnek eredeti értelme: *levés*, vagyis a gyökszó által jelentett valaminek *létrejövését, megtörténését* fejezi ki. Különösen járulni szokott a) hangutánzó gyökökhöz, mint: buggy-an, csatt-an, csurr-an, csapp-an, dobb-an, durr-an, forty-an, hars-an, hork-an, horty-an, hupp-an, kopp-*an*, korty-an kotty-an, kukk-an, koczcz-an, locscs-an, mukk-an, nyikk-an, patt-an, potty-an, puff-an, rikk-an, ropp-an, rokk-an, rotty-an, suh-an, supp-an, surr-an, szipp-an, szotty-an, topp-an, zupp-an; magashangulag böff-en, csöpp-en, csett-en, csörr-en, dörr-en, döbb-en, fitty-en, hörp-en, nyekk-en, pih-en, pissz-en, röff-en, tüssz-en, zökk-en, zörr-en, zötty-en, stb. b) mozgást jelentőkhöz, melyek közöl némelyek hangutánzók is, ú. m. csussz-an, lobb-an, mozz-an, pill-an, roh-an, roggy-an, vill-an; magashangulag: biccz-en, bill-en, döccz-en, lebb-en, leff-en, rett-en, rezz-en, röpp-en, serk-en, stb. Nem tartoznak ide: tész-én, vész-én, lész-én, hisz-én, visz-én, megy-én, melyekben az *én* zárt hangzóju, s az *ön* névmás módosított alakja. A fentebbi származékigékre nézve megjegyzendő, hogy, kivéve a *h*-val vagy két különböző mássalhangzóval végződő gyököket, az illető gyökök mássalhangzója megkettőztetik bennök, pl. *dob*-og *dobb*-an, *szep*-eg, *szepp*-en. Erről némelyek úgy vélekednek, hogy itt a képző tulajdonkép *van* (est) magashangon *ven*, miszerint *dobban*, *szeppen* annyit tenne, mint *dob-van*, *szep-ven*, t. i. a *v* hasonulván a gyök mássalhangzójához, épenúgy, mint a *val vá, vel vé* ragokban, pl. dob-val dobbal, tör-vel törrel, por-vá porrá, iz-vé izzé, az-val azzal, ez-vel ezzel. Egyébiránt nem valószinütlen, hogy ezen nemü

igékben a második mássalhangzó alatt az *ő* képző rejlik, melyből lesz *u, v,* s ez a gyök mássalhangzójához idomúl ilyképen: csur-ó, csur-u, csur-v, csur-v-an, csurran; rogy-ó, rogy-u, rogy-v rogy-v-an rogygyan; dör-ő, dör-ü, dör-v, dör-v-en, dörren; nyek-ő, nyek-ü, nyek-v, nyek-v-en, nyekken, stb. Amelyek már a gyakorlatos alakban nyomaték végett kettőztetve hangzanak, azok takarékosságból az illető hangot elhagyják, pl. *pattog* patt-an, nem patttan, *csattog* csatt-an, nem csatttan, *pisszeg*, pissz-en nem pissz-szen.

— AN, (2), némely honosított idegen gyökökből képez főneveket, mint, a lat. *sapo* után *szappan, capo* után *kappan*. Magyar származású: *józan*.

— AN, (3), hangrendileg vékonyhangon: *en*, toldalékrag, mely túlbőségből járul némely igehatárzókhoz, ú. m. *ott ott-an, úgy úgy-an*, és névmásokhoz: *oly oly-an, amoly amolyan*, vékonyhangon: *itt-en, így-en, ily-en*. Ezekben az *an*, illetőleg *en* a mutató szócska ismétlése, mintha volna: ott a! úgy a! oly a! amoly a! itt e! így e! ily e!

— AN, (4), e kérdésre, *hogyan?* megfelelő igehatárzókat képez mindenféle melléknevekből, s hangrendileg párhuzamos társa a nyilt hangzóju *en*, pl. bátr-an, okos-an, vékony-an, alacsony-an, állandó-an, mulékony-an, szép-en, kedves-en, szegény-en, illendő-en, tevékeny-en. Az *a e* gyökhangzókkal együvé forr: buta-an bután, csupa-an csupán, gyönge-en gyöngén, görbe-en görbén. *I* után *an en:* kapzsi-an, deli-en. *U ü* után vagy azokkal egyesülve, vagy külön: szomoru-an vagy szomorún, szigoru-an vagy szigorún, keserü-en vagy keserűn, sőt tájejtéssel *v* közbetéttel is: szomoru-v-an, keserü-v-en. E képzőnek hangrende általánosban divatos tiszta ejtéssel nyilt *a e;* azonban Erdélyben hallani így is: okos-*on* cselekedett, köszönöm alázatos-*on*, de szabatosság ellen, mert az *on*, és társai *én, ön* helyállapító névragok, s megfelelnek e kérdésre: *hol? vagy kin? min? mi fölött?* s szabály szerint főnevekhez, vagy ezeket helyettesítő melléknevekhez járulnak, pl. *száraz-on* (in terra firma) lakó állatok; ezt nem viszed el *száraz-an;* az *okos-on* (t. i. okos személyen) nehéz kifogni; ezt *okos-an* tetted. Így különböznek: *bölcs-ön* és *bölcs-en, kalapos-on* (mesteremberen) és *kalapos-an*, *nyergés-én* (lovon) és *nyergés-en*, stb.

E képző alaphangja a mutató *a* megtoldva *an*, mint a kérdő *hogy-an?* = hogy a? *mikép-en?* = mikép a?

— AN, (5), hangrendi párhuzamban nyilt *en*, többséget jelentő gyüszámot képez a) tőszámnevekből: kett-en (kettő-en) = kettő együtt; hárm-an, négy-en, öt-en, hat-an, het-en, nyolcz-an, kilencz-en, tiz-en, husz-an, száz-an, ezer-en = három, négy, öt, stb. öszvevéve, s megfelel e kérdésre: *hányan?* b) határozatlan számnevekből: hány-an, annyi-an, sok-an, mindnyáj-an, ennyi-en, keves-en, több-en, eleg-en, c) mint középképző más nevekből is: szál-an-ként, fej-en-ként, = többen mint különkülön vett, de bizonyos viszonyban együvé tartozó szálak, fejek.

Azon alapnál fogva, hogy e képzőnek többes jelentése van, okszerüleg állíthatni, hogy az eredetre nézve egy a fordított régies *ne* vagy *nye*, mai ejtéssel *nyi* képzővel, mely mennyiségi, nagysági mértékre vonatkozó mellékneveket képez, pl. láb-nyi, öl-nyi; a perzsa nyelvben is az élő lények többese rendszerint *án*, s az árja eredetű igék többes harmadik személyének jellemraga *an, en, un*, például csak a latinban am-an-t, amab-an-t, amaver-un-t, leg-un-t, legeb-an-t, leg-en-t stb. A magyarban különösebben ezen *an, en* és *nyi* képzők a *nő, nevel*, és *nagy* szókkal rokonok, miszerint: *kett-en* = kettőnyi, *száz-an* = száznyi, *sok-an* = soknyi, *keves-en* = keves-nyi. Hasonló hozzá még közelebb a latin *inus enus* első alkatrésze *in, en, n*, pl. quater-n-i, cent-en-i, mille-n-i, négyenként, százanként, ezrenként. Ezen képző hangzója, midőn számnevekhez járul, egypáros nyilt *a, e:* hárm-an, hat-an, kett-en, öt-en, stb. más nevek után az illető többesszám képzőjéhez alkalmazkodik: ház-*ak* ház-*an*-ként, fok-*ok* fok-*on*-ként, fej-*ek* fej-*en*-ként, szém-*ék*, szém-*én*-ként, csöbr-*ök* csöbr-*ön*-ként. Ama felsőbbi hasonlat nyomán tehát: öt-*en*-ként, nem öt-*ön*-ként, hat-*an*-ként, nem, hat-*on*-ként, husz-*an*-ként, nem, husz-*on*-ként, tiz-*en*-ként, nem tiz-*én*-ként stb.

ANANÁSZ, fn. tt. *ananász-t*, tb. —*ok*. A hathímesek és egyanyások seregéből való, s hozzánk déli Amerikából átültetett, csak melegházakban tenyésző növénynem, melynek gyümölcse igen finom izű és zamatú. (Bromelia).

ANANÁSZDINNYE, ösz. fn. Sárgadinnye faja, melynek íze és zamata az ananászéhoz hasonló.

ANANÁSZEPÉR, ösz. fn. Nagyobb fajú földi eperfaj, másképp: ananászszamócza.

ANANÁSZSZAMÓCZA, l. ANANÁSZEPÉR.

ANARCS, falu Szabolcs vármegyében. Helyr. —*on*, —*ra*, —*ról*.

— ANCS, főneveket de csak keveset képez, mely némely származékokban nem egyéb, mint a kicsinyező *acs* változata *n* közbetéttel, mint: var-ancs, varacs, rip-ancs, rip-acs; megnyujtva *áncs*, mint: bogáncs = bog-ács, kull-áncs vagy kullancs. Ide tartoznak: riv-ancs, bak-ancs. Ezek, és ilyenek: *puffancs, rikkancs*, valószinüleg, mint a *puffant, rikkant* igék származékai, eredetileg *puffantos, rikkantos* voltanak, s utóbb huzódtak öszve. Vékonyhangu párhuzamos társa *encs*, pl. *lebbencs* = lepényféle sütemény, mintegy: lep-ecs, lep-encs.

ANCS, telek Pest vármegyében. Helyragai: —*on*, —*ra*, —*ról*.

— ANCZ, az *acz* kicsinyezőnek *n* közbetétellel toldott módosítványa. Alkot kevés kicsinyező főneveket jobbára kiavult vagy elvont gyökökből, mint: gubancz, rib-ancz, suh-ancz, makr-ancz, lab-ancz, laf-ancz. Változatai: *oncz, encz, incz*, mint: ifj-oncz, rap-oncz, virg-oncz, új-oncz, köl-öncz, kül-öncz, ger-incz, fürgencz. Legközelebbi rokona: *ancs*. V. ö. ACS, képző.

AND, elavult gyök, mely megvan az *anda, andalit, andalodik, andalog*, származékokban. Eredeti

jelentése: lassu, halk járás, mozgás, s ennélfogva rokon vele a perzsa *ámeden* (jönni), olasz *andare*, német *wandeln*, *wandern*, svéd *wandla*, holland és óném*et wandelen* stb. Ide sorozható a magyar *ind*, mint az *indul indit* törzse. Átv. ért. jelent lassú, csendes, nem indulatoktól hányt merengést, könnyebb gondolkozásba merülést. Innen ismét átv. ért. mennyiben a merengő gondolkozás gyakran a mélázás s bámuló szájtátongás jeleit is hordja magán: hasonlók hozzá a bámészkodásra, tétlen tátogatásra vonatkozó *angalít, ángó, áncsorog.*

—AND, (1), főneveket alkotó képző, mely részint elvont, részint önálló gyökökhöz járul, mint: vak-and, (vak-ond), gal-and, kal-and. Változattal: *end, ond, önd* és *énd*, pl. ger-end, bol-ond, por-ond, bör-önd, bel-énd. Az *n* mint közbetét elhagyásával leszen *ad, od, ed, öd*, melyek több származékszóban az *as, os, es, ös* változatai, mint: kap-od kap-os, tap-od tap-os, köp-öd köp-ös stb. Mely hasonlatnál fogva valószinű, hogy a föntebbi származékok, eredetileg melléknevek voltak, vagyis: vakond = vakod, vakos, porond = poros, bolond = bolos, balos, bőrönd = bőrös stb.

—AND, (2), tájdivatosan —ÁND, igerag, mely jövendőidőt alkot, vékonyhangu párhuzamos társa nyilt *end*, pl. rak-and, toland, szur-and, sir-and, kel-end, tör-end, vi-end. A régiek gyakorlata szerint a latin foglalómódbeli jövőidőnek felel meg, mely bizonyos kötszóval áll viszonyban s föltételes tulajdonságu, miért is jelentőmódban a régiek igen ritkán éltek vele, pl. „Valahová menendesz, menek, és valahol lakozandol, én is ott lakozom." Ruth. I. 16. „Ha éneklend a trombita a városban." Amos. III. 6. „Hányszor fölserkenendesz, elmédbe jussanak az áldott Istennek ajándoki." Cod. Serm. Sacr. S. Bern. Így éltek vele *Telegdi*, *Károlyi*, *Pázmán*, *Lépesi*, *Káldi* stb. Szabatosan megfelel neki a latin *fuero, amavero, docuero* stb. jövő alak, melyek mult, vagyis bevégzétt jövőt jelentenek, mennyiben a gyökige multjából *fui, amavi, docui*, és a *sum* jövőjéből *ero* vannak öszvetéve = fui-ero, amavi-ero, docui-ero. Azonban a részesülőben már mindig egyszerű jövő értelmében áll a régieknél is, mint: *onnan leszen eljövendő*, továbbá: *halandó, jövendő, állandó, maradandó* stb. Ezen *and end* alkalmasint öszve van téve azon *an, en*-ből, mely *olyanná levési* vagy *kezdődő* igéket képez, pl. *csusző-an csusszan, duzó-an duzzan, rezö-en rezzen, dörö-en dörren*, és a cselekvési, tevési *d* (= t) képzőből, vagyis elemeire fölbontva: *an-d, en-d*. Valamint a fentemlített igékből és hasonló nemüekből *t* képzővel lett miveltető, tetető, cselekedtető *csusszan-t, rezzen-t, dörren-t*, épenúgy minden más igéből lesz *an en* középképző fölvételével s *d* cselekvővel: *and, end*, pl. vár-an-d, mond-an-d, ver-en-d, tör-en-d; tehát menynyiben az *an en* rokon az *inog, indul* igék *in* gyökével, *vár-an*, am. várni indul, kezd, s *vár-and* = a megindított, megkezdett várást bevégzi, s föltételesen: *ha várand* = ha a megkezdett, megindított várást végrehajtja, megteszi. Ezen elemzés szerint a kérdésben levő igerag egy volna az *ind, and* törzsvel. V. ö. AND. Azon vélemény, hogy ezen igeragban az *a* (vagy *á*) a magyar igék félmultjából és az *nd* valamely rokon, de idegen nyelvből vétetett volna, erőltetettnek látszik.

ANDA, (and-a) mn. tt. *andá-t*, tb. *andá-k*. Jelent gyöngéden merengőt, kinek gondolatai csak a dolgok szinén lebegnek, de némi kedves lágy érzelemmel. *Anda kis lány. Anda képzelgés. Anda örömérzet. Anda gondolatok között mélázni.* Képzésre hasonló hozzá a szintén kedélyi tulajdonságra vonatkozó, újabb alkotásu: *szende.*

ANDACS, több hely neve, tt. *—ot.* Helyrag. *—ra, —on, —ról.*

ANDAHÁZA, puszta Bihar vármegyében. Helyragokkal: *—házán, —házára, —házáról.*

ANDAL, (and-al) elvont törzs, melyből *andalít, andalodik, andalog* származtak. Nem egyéb, mint az *anda* melléknév *l* toldalékú mása, épenúgy, mint: *bandzsa bandzsal, sanda sandal, hangya hangyal, kancsa kancsal*, stb.

ANDALG, (and-al-g) l. ANDALOG.

ANDALGÁS, (and-al-g-ás) fn. tt. *andalgás-t*, tb. *—ok.* A lélek, illetőleg kedély azon állapota, midőn andalog, vagyis merengő gondolkozással, gyöngébb érzelmekkel, sejtelmekkel foglalkodik.

ANDALÍT, (and-al-ít); áth. m. *andalít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni* vagy *—ani.* Anda állapotba, vagyis könnyüden merengő gondolkozásba, gyöngédebb érzelmekbe hoz, merít. *A gyönyörü vidék, a kedves emlékezet elandalítja lelkét, szivét. A szép zene egészen elandalított.*

ANDALÍTÁS, (and-al-ít-ás) fn. tt. *andalítás-t*, tb. *—ok.* Lélekre, kedélyre való hatás, illetőleg cselekvés, mely valakit andallá, andalgóvá tesz.

ANDALODÁS, (and-al-od-ás) fn. tt. *andalodás-t*, tb. *—ok.* Lelki, kedélyi állapot, midőn valaki andalodik; merengő gondolkodás, gyöngéd, csendes érzelgésbe merülés.

ANDALODIK, (and-al-od-ik); k. m. *andalodtam, —tál, —ott*, par. *—jál*, htn. *—ni.* Igen szép kifejezése a lélek azon foglalkodásának, midőn a külső tárgyaktól mintegy megválva önmagában kezd merengeni, s homályos, de gyöngébb nemű öröm vagy búérzelmekre gerjed. *Az ifju szív, a szépet érző kedély, a szerelem titkos lángjától hevülő lélek andalodik el kiváltképen.* Ez ige működésében kevés erő, de annál több kedélyesség, gyöngédség mutatkozik. A költői kifejezések egyik ékesebb gyöngye.

ANDALOG, (and-al-og) gyak. önh. és hangugrató, m. *andalogtam* vagy *andalgottam, andalgottál, andalgott*, htn. *—ni* vagy *andalgni* vagy *andalgani.* A külvilágot mintegy feledve, attól megválva ön belsejével foglalkodik, s gyöngédebb érzelmekbe vagy homályos sejtelmekbe könnyü röptü gondolatokba merül. *Csöndes estéken a természet szépségén, magányban andalogni. Zöld mezőn, kies ligetekben andalogva mulatozni. Andalogni a mult emlékein, a jö-*

vendőn. Andalogva ülni a kedves mellett. Andalogni az égi boldogság örömein. Különösen valamely hangszeren magába vonulva ömledezteti érzelmeit.

ANDAPÁL, ösz. fn. tt. *—Pál-t,* tb. *—ok.* Papucshős, aki nem úr a maga házában, s nejének kormánya alatt él; katapila, katuska férfi. Hihetőleg ily nevü történeti személytől közmondásképen származott elnevezés. *Anda-Pál hadából való.* Km. Különben *Pál* keresztnév gúnyos nevezetül használtatik a *Szél-Pál*-ban is.

ANDÓD, fn. tt. *Andód-ot.* Helyragokkal: *—ra, —on, —ról.* Falu neve alsó Nyitravármegyében, a Mátyusföldön.

ANDOR, férfi kn. tt. *Andor-t,* tb. *—ok.* L. ANDRÁS.

ANDORKERESZT, (Andor-kereszt) ösz. fn. Oly kereszt, melynek szárai X bötüt képeznek, máskép: *Sz. András keresztje,* minthogy a hagyomány szerint András apostolt ily keresztre feszítették.

ANDRÁS, férfi kn. tt. *András-t,* tb. *—ok.* Közvetlenül *Andreas*-ból vétetett, mely hellen elemzés szerint jelent *férfiast, erőst.* Máskép: *Andorás, Andris, Andor, Endre,* kicsinezve: *Andriska, Andorka;* elötéttel: *Bandri, Bandi.*

ANDRÁSFA, falu Vas megyében. Helyragokkal: *—fán, —fáról, —fára.*

ANDRÁSFALVA, több helység neve. Helyragokkal: *—falván, —falvára, —falváról.*

ANDRÁSHÁZA, puszta Abaúj és Kolos vármegyékben. Helyragokkal: *—házán, —házára, —házáról.*

ANDRÁSHIDA, falu Szala vármegyében. Helyragokkal: *—hidán, stb.*

ANDRÁSVÁGÁS, falu Sáros vármegyében. Helyragokkal: *—vágásra,* stb.

ANDRIS, ANDRISKA, l. ANDRÁS.

— ANG, (1) névképző, mely jobbára elvont vagy elavult gyökökhöz járul, mint: bit-ang, furf-ang, har-ang, czafr-ang, sal-ang. Párhuzamos vékonyhangu társa: *eng,* pl. fill-eng, csill-eng, met-eng. Valószinű, hogy egyszerü eredeti alakja *ag eg,* s az *n* csak közbetét, mint a *salang* és *czafrang* szókból gyaníthatni, amaz t. i. = *szalag,* emez máskép: *czafrag.*

— ANG, (2), mint középképző némely igék alkatrésze, pl. bar-ang-ol, csat-ang-ol; vékonyhangon: *eng,* önálló igéket is képez, pl. ker-eng, mer-eng, der-eng, berz-eng, stb. Ezen képző nem egyéb, mint a gyakorlatos *og ég ög* változata *n* közbetéttel toldva.

ANGALIT, e helyett: *and-al-itt,* mn. tt. *angalit-ot.* A székelyeknél am. ácsorgó, tátogató, léhütö, haszontalan semmitevő, pl. legény, cseléd. Alakra olyan, mint: *avitt,* e helyett *avitott,* pl. ruha.

ANGLIA, tulajd. fn. tt. *Angliát,* l. ANGOLORSZÁG.

ANGÓ, (ám-og-ó) mn. és fn. tt. *angó-t,* tb. *—k.* Szájtátó, málé, áncsori. *Angóbangó.* Megnyújtva: *ángó.*

ANGOL, fn. tt. *angol-t,* tb. *—ok.* Angliában meghonosodott, lakos. Mint melléknév jelent Angliából valót, angolnép tulajdonságával birót, Angliában termettet, készültet, stb. *Angol hajósok. Angol szokások, törvények. Angol kés, borotva, aczél, szövet. Angol ló. Angol nyelv, irodalom.*

ANGOLHON, l. ANGOLORSZÁG.

ANGOLHONI, l. ANGOLORSZÁGI.

ANGOLKÓR, (angol-kór) ösz. fn. Kisdedeknek, némelykor idősbeknek is betegsége, mely szabálytalan csontképzésben áll, s ismertető jele az ízületek földagadása, a csontok kivált hengerdedcsontok ellágyulása, de főkép a gerinczek görbülése, és elrutulása. Anglia nyugoti részében *Rickets* név alatt gyakori.

ANGOLKÓROS, (angol-kóros) ösz. mn. Angolkórban szenvedő. *Angolkóros gyermek.* L. ANGOLKÓR.

ANGOLNA, fn. tt. *angolnát,* tb. *angolnák.* Máskép, terjedelmes tájszokás szerint, megnyújtva: *ángolna.* Hosszú, sugár, sikamlós testű, s a kígyóhoz némileg hasonló halfaj. Latinul *anguilla,* hell. *ἔγχελυς.*

ANGOLNAALAKÚ, (angolna-alakú) ösz. mn. Aminek alakja az angolnájéhoz hasonló.

ANGOLNABÁRKA, (angolna-bárka) ösz. fn. Különös szerkezetü bárka az angolnahalak tartására, mely a többi vastagabb testü halak bárkájától különbözik.

ANKOLNABŐR, (angolna-bőr) ösz. fn. Az angolnahal nyálkás, sima, sikamlós bőre.

ANGOLNAFOGÁS, (angolna-fogás) ösz. fn. 1) Angolnahalászat, melynek saját szere, módja vagyon. 2) Azon időszak, melyen a halászok az angolnákat fogni szokták.

ANGOLNAGYÍK, (angolna-gyík) ösz. fn. A gyíkok egyik különös neme, mely alakra az angolnához némileg hasonló.

ANGOLNALEVES, (angolna-leves) ösz. fn. Angolnából vagy angolnával készített levesféle étek.

ANGOLNAREKESZ, (angolna-rekesz) ösz. fn. A fogott angolnák megőrzésére szolgáló ketrecz vagy bárkaféle zárhely.

ANGOLNÁSZ, (angolna-ász); áth. m. *angolnásztam, —tál, —ott,* htn. *—sz,* htn. *—ni.* Angolnahalakat fogdos.

ANGOLNÁSZ, (angolna-ász) fn. tt. *angolnász-t,* tb. *—ok.* Angolnafogó, angolnahalász.

ANGOLNÁSZAT, (angolna-ász-at) fn. tt. *angolnászat-ot.* Angolnahalászat.

ANGOLNASZIGONY, (angolna-szigony) ösz. fn. Szigony, melylyel angolnákat fogdosnak a halászok.

ANGOLNATARTÓ, l. ANGOLNABÁRKA.

ANGOLNATÓ, (angolna-tó) ösz. fn. Halastó, melyben különösen angolnákat tenyésztetnek.

ANGOLORSZÁG, (angol-ország) ösz. fn. Európai királyság, Nagybritanniának egyik része.

ANGOLORSZÁGI, (angol-országi) ösz. mn. Angolországhoz, vagy —országból való, ott lévő, ott termett, készült, azt illető, arra vonatkozó. *Angolországi birtok, gyarmatok, utak, termények, áruk,* stb.

ANGOLOS, (angol-os) mn. tt. *angolos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Angolok szokását, divatát utánzó; angolok módja szerint való. *Angolos viselet, életmód.*

ANGOLOSAN, (angol-os-an) ih. Angolok módja, szokása szerint. *Angolosan enni, inni, lakmározni, öltözködni.*

ANGOLOSÍT, (angol-os-ít); áth. m. *angolosít-ott,* htn. *—ni,* vagy *ani,* par. *—s.* Angollá alakít, képez, angolok erkölcseivel, szokásaival fölruházván, az angol néppel azonosít valakit. *Lovat angolosítani* = farkát megkurtítani.

ANGOLOSKODÁS, (angol-os-kod-ás) fn. tt. *angoloskodás-t.* tb. *—ok.* Az angolok szokásainak, erkölcseinek tulságos utánzása, saját nemzetiségének rovására, illetőleg abból kivetkőzve.

ANGOLOSKODIK, (angol-os-kod-ik); k.m. *angoloskod-tam, —tál, —ott.* Az angol szokásokat, erkölcsöket, saját nemzetiségének mellőzésével, utánozva él.

ANGOLTOMPAK, (angol-tom-pak) ösz. fn. Vegyíték neme, mely réz, szalamia, salétrom, timsó, és konyhasórészekből van öszveállítva.

ANGOLUL, (angol-ul) ih. Angolok nyelvén. *Angolul beszélni, irni, olvasni, énekelni, imádkozni. Most tanulok angolul.*

ANGOLTAPASZ, (angol-tapasz) ösz. fn. Bizonyos nemű tapaszszal igen vékonyan bevont gyolcs, melyet leginkább az arczon támadó pörzsedékekre szoktak ragasztani.

ANGOLY, szokottabban l. ANGOL.

— ANGY, igen ritka használatu névképző, s tulajdonkép az *ancs* változata, pl. *varangy, varancs,* épenúgy mint: *göröngy, göröncs.*

ANGYAL, fn. tt. *angyal-t,* tb. *—ok.* Régiesen: *angyel.* „Angyeloknak kivánsága" Sz. Bernát hymnusában. Hellenül ἄγγελος am. követ, küldött, honnan a latin *angelus,* német *Engel,* olasz *angelo,* szláv *angyel,* stb. 1) Bibliai ért. Isten követe, küldötte. Így neveztetnek az ó szövetségi próféták, papok, irástudók. 2) Szorosb ért. azon magasabb rendü szellemek, kik a keresztény hittan szerint Isten akaratát végrehajtják, s az emberek fölött őrködnek; különösen, kik eredeti jóságukban megmaradtak, miért jó angyaloknak neveztetnek, különböztetésül az elpártolt, s megbukott szellemektől (ördögöktől). *Isten angyala. Úr angyala. Világosság angyala. Halál, mélység, sötétség angyala. Őrangyal.* Köz életben a nyájaskodók nyelvén, jelent kedvest, szerelmünk tárgyát. *Angyalom, édes kedves angyalom.* Jelent ártatlan, tiszta erkölcsűt, szelidet. *Olyan mint az angyal.* Az ily kifejezések: *az angyalát! a réz angyalát! aki angyala van,* nem egyebek, mint szépített, elburkolt káromkodások, miért se nemesebb társalgási beszédben, se irodalmi nyelvben helyök nincsen.

ANGYALBŐR, (angyal-bőr) ösz. fn. Így nevezik némelyek a tarkára festett fényes papirost; helyesebben: *angolbőr.*

ANGYALFŰ, (angyal-fű) ösz. fn. Növénynem az öthímesek és kétanyások seregéből, különösen enek faja: *erdei angyalfű.* A hellen-latin *angelica* után képzett szó. Némely mellbetegségekben gyógyszerül ajánlják.

ANGYALGYÖKÉR, (angyal-gyökér) ösz. fn. Az angyalfű gyógyerejű gyökere.

ANGYALGYÖKÉRFESTVÉNY, (angyal-gyökér-festvény) ösz. fn. Angyalgyökérből festvényalakban készített gyógyszer.

ANGYALGYÖKÉRPOR, (angyal-gyökér-por) ösz. fn. Angyalfű gyökeréből készített gyógypor.

ANGYALHÁZA, puszta Szabolcs vármegyében. Helyragokkal: *—házán, —házára, —házáról.*

ANGYALI, (angyal-i) mn. tt. *angyali-t,* tb. *—ak.* 1) Olyan mint angyal; szelíd, szép, kedves, ártatlan. *Angyali ifju, nő. Angyali szépség, ártatlanság.* 2) Angyalt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Angyali eledel, angyali kenyér* = oltári szentség, vagy, manna. *Angyali látás, üdvözlet. Angyali izenet, követség,* v. ö. ANGYAL.

ANGYALILAG, (angyal-i-lag) ih. Angyali módon, úgy, mint angyal. *Angyalilag élni, viselni magát. Angyalilag szelíd, ártatlan.*

ANGYALKA, (angyal-ka) kics. fn. tt. *angyalkát,* tb. *angyalkák.* Kisded angyalt képező szobor, kép. Átv. ért. kedveske, szépecske.

ANGYALKÉP, (angyal-kép) ösz. fn. 1) Angyalt ábrázoló kép, festmény. 2) Gyöngéd, szelid, szépséges, ártatlan, kedves, mintegy angyalhoz hasonló eszményi arcz.

ANGYALOS, faluk Szathmárban és Erdélyben. Helyragokkal: *—on, —ra, —ról.*

ANGYALOZ, (angyal-oz); áth. m. *angyaloz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* htn. *—ni.* 1) Angyalnak nevez, hív, czímez valakit. Olyan képzésü, mint: *komáz, sógoroz.* 2) Valakinek angyalát szidja, káromolja, mint: *adtáz, teremtettéz.*

ANGYALSZÉP, (angyal-szép) ösz. mn. Németes kifejezéssel am. oly szép, mint angyal.

ANGYALSZÉPSÉGŰ, (angyal-szépségű) ösz. mn. Kinek szépsége az angyalokéhoz hasonló.

ANGYALTISZTA, (angyal-tiszta) ösz. mn. Feddhetetlen, szemérmes, ártatlan erkölcsü, mint a jó angyalok.

ANGYALTISZTASÁGU, (angyal-tisztaságu) ösz. mn. Oly tiszta életü, oly szemérmes erkölcsü, mintha angyal volna. *Angyaltisztaságu szüz, ifju.*

ANGYALVÁR, (angyal-vár) ösz. fn. Fellegvár Róma városában, melynek oromcsúcsán angyalszobor látszik.

ANGYELIKA, l. ANGYALFŰ.

ANHINGA, fn. tt. *anhingát,* tb. *anhingák.* 1) Brasiliai madárfaj, mely réczenagyságu, s igen hosszu nyakú. (Plotus anhinga. L.) 2) Porczellán csigafaj.

ANIKÓ, női kn. tt. *Anikó-t,* tb. *—k.* Az *Anna* név kicsinyített módositása, illetőleg kis leányok neve.

ANKÓ, (an-kó) mn. és fn. *ankó-t,* tb. *—k.* Székely tájnyelven am. hitvány, gyáva, gyüge, szegletes

ember. Egy eredetü az *angalit, angó, bangó, ancsori* szókkal.

ANNA, női kn. tt. *Annát*, tb. *Annák*. A héber nyelv után am. nyájas, kellemes. *Sz. Anna asszony. Anna napján.* Változatai: *Annus, Panna, Pannika, Anicza, Anikó.*

ANNAKELŐTTE, (annak-előtte) ösz. ih. Azelőtt, régente, hajdan, a multban. Élünk vele, midőn határozatlan multat akarunk jelenteni. *Annakelőtte ez mind máskép volt. Annakelőtte a tisztujítások csendesebben folytak le.* Irathatik elválasztva is.

ANNAKFÖLÖTTE, (annak-fölötte) ösz. ih. A fölött; azon fölül. *Annakfölötte értekeztünk, hogy. . . Annakfölötte még sok teendőnk lesz.*

ANNAKOKÁÉRT, (annak-okáért) annálfogva, annak következtében. *Annakokáért legjobb lesz hallgatni a dologról.*

ANNAKUTÁNA, (annak-utána) ösz. ih. Használtatik valamely történt dolog elbeszélésének folytatásában. *Midőn Mátyás király meghalt, annakutána sok viszontagság érte a hazát.* Egyszerübben: *azután.*

ANNÁL, (az-nál) ksz. Hasonlító értelemmel bír a mondatkötésben, s állhat 1) viszony-kötszó nélkül, pl. *ha otthon maradsz, annál jobb,* 2) viszony-kötszóval: *minél* vagy *mennél,* pl. *Annál soványabb, minél többet eszik. Minél jobban vigasztalják, annál inkább sír. Minél kisebb, annál frisebb, minél hosszabb, annál roszabb.* Km.

ANNYI, (az-nyi) mn. tt. *annyi-t*, tb. *—n* vagy *—an.* 1) Bizonyos sokaságu, mennyiségü, számu, s ekkor viszonytársa *mennyi* vagy *amennyi,* pl. *Annyi bért adok, mennyit érdemlesz. Annyit mondhatok, menynyit hallottam. Annyim csak lesz, amennyi kell, amenynyi szükséges.* Néha a viszonyt jelentő szó alattomban értetik. *Annyit én is tudok. Annyival el sem kezdtem volna* = oly kevéssel. 2) Határozatlan mennyiségü, oly sok. *Annyit fáradok, még sincs sikere, haszna. Annyi pénzt elfecsérleni nagy könnyelmüség.* Még határozatlanabbak az ilyenek: *Annyi mennyi csak lesz. Annyit mennyit én is adhatok. Annyival mennyivel tovább vagyunk.* Ezekben az illető mértéknek, kelléknek alsó foka értetik.

ANNYIAD, (az-nyi-ad) mn. és fn. tt. *annyiadot.* Valamely egésznek bizonyos arányu osztalékrésze. Száz forintból húsz annyiad = ahányszor százban húsz találtatik, azaz, öt. (Tantième). Néha am. oly sokad. *Én is annyiad magammal jövök, mint ő.*

ANNYIAN, (az-nyi-an) ih. 1) Bizonyos határozott számu sokan, mely esetben *mint* kötszót vonz. *Mi is annyian vagyunk, mint ti. Ők százan voltak, mi is annyian.* Igen sokan, s ekkor *hogy* jár utána. *Annnyian jöttek öszve, hogy alig férnek el a teremben.* 3) Határozatlan nagy számmal. *Annyian járnak az éjjeli örök, mégis történnek rablások. Annyian járnak iskolába, mégis kevés a tanult ember.* Leghatározatlanabbak az ilyenek: *Annyian mennyien öszvegyültünk* = néhányan, nem sokan. *Annyian mennyien dolgozgatunk.*

ANNYIBAN, (az-nyi-ban) ih. Bizonyos dolgot illetőleg, oly állapotban, minemüségben, stb. *Ime, egész ügyünk annyiban van.* Viszonytársa: *mennyiben* vagy *hogy. Annyiban szerencsés, mennyiben senkinek sem tartozik. Annyiban okosan tett, hogy nem avatkozott a dologba.*

ANNYIBÓL, (az-nyi-ból) ih. Engedést, ráhagyást kifejező mondatokat vezérel, s *mennyiből* vagy *hogy* viszonykötszók felelnek meg neki. *Annyiból köszönettel tartozom neki, mennyiből. . . . . Annyiból kedvelem e várost, hogy olcsó piacza van; de annyiból nem tetszik, hogy igen sáros.*

ANNYIFELÉ, (annyi-felé) ösz. ih. 1) Határozatlan sok irányban, több oldalra. *Annyifelé nézek, még sem látom. Annyifelé gondolok, hogy szinte elkábul bele a fejem. Annyifelé utaztam, de hazámról nem feledkeztem el soha.* 2) Több osztályrészre, darabra. *Annyifelé metélte a kenyeret, hogy egy szelet alig volt három harapás. Annyifelé vágta a sajtot, ahányan voltunk.*

ANNYIFÉLE, (annyi-féle) ösz. mn. Oly sok külön nemü, faju, rendü, osztályu. *Annyiféle állat él e földön. Annyiféle növény. Annyiféle ember, vélemény, akarat.* A hozzá kapcsolt mondatban, *mennyiféle, ahányféle* vagy *mint, hogy* járul vele. *Annyiféle a szerelem az emberi szivekben, ahányféle a természet, mind egyenként ezekben.* Kisf. S. *Annyifélét vehetsz, mennyiféle tetszik. Annyiféle a nyelv Magyarországban, mint Bábel tornya építésekor. Annyiféle, hogy számát sem tudni.*

ANNYIFELŐL, (annyi-felől) ösz. ih. Oly sok oldalról, helyről, tájról, félről. *Annyifelől ostromolják, hogy lehetetlen ellenállania. Annyifelől tódúl be az ellenség, ahány kapuja van a városnak. Annyifelől érkeznek hozzá az üdvözlölevelek, hogy alig győz rájok válaszolni.*

ANNYIN, l. ANNYIAN.

ANNYIRA, (az-nyi-ra) ih. 1) Oly mértékben, oly nagyon, oly igen. *Annyira részeg, hogy azt sem tudja, fi-e vagy leány? Annyira szeretem öt, hogy kész volnék meghalni érte. Annyira elhagyta magát, hogy semmivel sem gondol.* 2) Bizonyos fokra, magasságra emelkedve. *Ki hitte volna, hogy annyira vigye dolgát?* 3) Oly távol, oly messze, odáig. *Annyira távozott, hogy már látcsövel sem lehet öt látni.* Határozatlan mértékü ez ily öszvetételben: *annyira mennyire* = féligmeddig, valamennyire.

ANNYISZOR, (az-nyi-szor) ih. Oly gyakran, oly sok izben. Viszonytársai: *mennyiszer, ahányszor,* vagy *mint,* vagy *hogy,* midőn t. i. rendkivüli nagyítást jelent. *Annyiszor nevetek, amennyiszer látom. Annyiszor fizet, mennyiszer lehet. Annyiszor járt a nyakamra, hogy ajtót kellett mutatnom neki.* Határozatlanúl: *annyiszor mennyiszer.*

ANNYIVAL, (az-nyi-val) ih és ksz. 1) Oly sokkal. *Annyival adós, hogy már inge sem az övé. Annyival bir, amennyivel én.* 2) Fokozó erejü: *Ezt annyival inkább,* vagy *annál inkább megteheted.*

— ANT, (an-t) (1), némely igehatározók képzője, pl. al-ant, hossz-ant, változattal: *att:* alatt, hosszatt. Első alkatrésze *an*, mely általán igehatározókat alkot, pl. okos-an, vékonyhangon *en*, pl. bölcs-en; a második *t*, mely szinte önállóan is képez határzókat, pl. örömes-t, képes-t, kivál-t, néz-t.

— ANT, (an-t) (2), miveltető igéket képez, s párhuzamos hangrendi társa: *ent* (en-t). Első alkatrészénél fogva önhatókat képez, pl. patt-an, csatt-an, csepp-en, zökk-en, ezekből *t* képző hozzátételével leszen: *patt-an-t*, azaz pattanóvá tesz, pl. pattan az ostor, pattant a kocsis; *csepp-en-t*, azaz eszközli, hogy cseppenjen. Eszerint képződtek: lobb-an-t, czupp-an-t, ropp-an-t, koccz-an-t, puff-an-t, vill-an-t, csörr-en-t, serk-en-t, zökk-en-t, stb. V. ö. AN, (1), igeképző.

ANTAL, férfi kn. tt. *Antal-t*, tb. *—ok.* A latin *Antonius* után; kicsinyítve: *Antus, Anti. Megjön Antal Budáról. Antal harasztjára bocsátott.* Igen szük körü közmondások. *Szent Antal tüze* = orbáncz, fenés orbáncz, dabrocz.

ANTALAG, (antal-ag) fn. tt. *antalag-ot.* Hegyalyján divatos hordó, mely körülbelül másfél akót foglal magában Máskép: *Átalag*, vagy *Antalkó.*

ANTALFALVA, helység Gömör vármegyében. Helyragokkal: *—falván, —falvára, —falváról.*

ANTALKERESZT, ösz. fn. A czimertanban így neveztetik a T bötühöz hasonló kereszt.

ANTALKÓ, fn. tt. *—t.* L. ÁTALAG.

ANTALÓCZ, falu Ung vármegyében. Helyragai: *—on, —ra, —ról.*

ANTI, férfi kn. Az *Antal* keresztnév kicsinyítője.

ANTÓNIA, női kn. tt. *Antóniát.* Ugyanaz ami a latin: *Antonia.*

ANTUS, férfi kn. tt. *Antus-t*, tb. *—ok.* Az *Antal* név kics. változata. Hasonló alakításuak: *Ferus, Gedus, Matyus, Imrus, Dadus, Gegus, Mikus*, s e nőnevek: *Katus, Annus, Ilus, Judus, Erzsus*, stb.

ANY, fn. az *anya* szónak eredeti alakja, melyhez az *a* kihangzásképen járult. Ma már csak a harmadik személyragozásban él: any-ja, any-jok, anyjához, any-jánál, any-jától, any-jokért, any-jokkal, stb. L. ANYA. E tekintetben hasonlók hozzá a szintén megtoldott *apa*, ap-ja, ap-jok, *atya*, aty-ja, atyjok, *bátya*, báty-ja, báty-jok. Az *öcs* és *hug* még önállóan divatoznak, de személyragozásban az *öcs* nem *öcsöm, öcsöd*, hanem *öcsém, öcséd*, mintha alanyesetben *öcse* volna: a *hug* pedig némely tájszokással: *hugám, hugád, hugája;* ezen divatból kiment alanyesettöl: *huga.*

— ANY, névképző, mely a régiebb nyelvben igen ritka, pl. ar-*any*, sav-*any*-ú, porh-*any*-ú; ellenben szokottabb a megnyujtott *ány*, pl. sil-ány, hitv-ány, és az *ony, eny, ény, öny*, pl. tak-ony, hor-ony, hev-eny, csök-öny, stb. Újabb korban a vegyészek nyelvén jelenti azon elemet, melyből valamely test alakúl, tehát átv. ért. az illető testnek mintegy anyja, pl. *hig-any dárd-any, ham-any, horg-any, ibl-any*, a magashanguak után: *eny: mir-eny, él-eny, kön-eny, szen-eny*, stb. Több származékban a *nagy*, *nagyság* fogalma rejlik, ellenkezőleg az *acs ecs* képzőkkel, pl. *horog, horgony* = nagy horognemü eszköz a hajókon; *szeg, szigony* = maga nemében nagy szegü szuró eszköz a halászoknál; *körny* vagy *köröny* = nagyob kör, vagyis bizonyos kört övedző vidék; *horony* = nagyobb horzsolat, pl. melyet a vízmozás váj ki, stb.

ANYA, fn. tt. *anyát*, tb. *anyák.* Személyr. *anyám, anyád, anyja, anyánk, anyátok, anyjok.* L. ANY. 1) Általán nőnemü állat, mely a maga neme szerint magzatot szül, táplál, nevel. *Tigris anyától született, farkas anyától szoptatott kegyetlen ember. A borjut anyja alá ereszteni, anyjától elválasztani. A csibék anyjok szárnyai alá bújnak.* 2) Nemesebb ért. az ember szülője, kit a magyar *édes anyának* nevez, különböztetésül a mostohától. Közmondások: *Ahol nyájas az anya, kényes lesz a leánya. Nézd meg előbb az anyát, úgy vedd el a leányát. Még a rosz anya is jámbor magzatot szeret. Szép a gyermek anyjának. Taknyos gyermek is szép az anyának. Néma gyermeknek anyja sem érti szavát. Eb anyának kutyó a leánya. Anyja hasában sem volt jobb dolga. Vagyon anyja, de ki tudja, ki az apja? Megfogta az anyját* = szerencse érte, különösen gazdaggá lett. *Anyámasszony katonája* = gyáva, félénk. *Anyja leánya*, azaz, anyjára ütött. *Lányok anyja*, vén leány. *Ha nem jöttél, ott vesztél, lányok anyjává lettél.* Népd. *Anyára vár egy újabb nemzedék.* Vörösmarty. 3) Átv. ért. ami anyánkról száll ránk, vagy anyaként ápol, táplál bennünket. *Anyanyelv. Anyaföld. Anyaváros.* 4) Mondjuk oly hívek gyülekezetéről, melynek saját temploma és papja van, különböztetésül a *fiók egyháztól*, mely valamely *anya egyházhoz* tartozik. Hasonlók: *anyaoskola, anyagyülekezet, anyaország*, stb.

A népies nyelvben gyakran keményebb kifejezésekre használtatik. *Eb anyja fia, eb anyja kölyke. Kurv' anyja a rosz embernek. Menj kurv' anyádba. Anyád kínja!* stb.

Mint a családi élethez tartozó, tehát első szükségü szó különféle nyelvcsaládokban egyezik, mi ősi eredetére mutat, nevezetesen a Kaukazus körül nogai, karacsai és uigur nyelven: *ana*, törökül is *ana*, hebe-rül אם, finnül *emä*, lat. *anus*, német Ahn, goth *anen*, szanszkrit: *mâ, matar, mada*, tübet: *ma*, hellen: *μαῖα, μήτηρ.* Ide tartoznak, melyek közvetlenül szülésre, táplálásra vonatkoznak, mint, a magyar: *eme, emlő, emlet, emse, nő, ene, ünő*, a német: *Amme*, a szanszkrit *an* (élni), *dsan* (szülni) stb. tehát rokon az élet, életadás, szülés, növekedés fogalmával.

ANYAÁG, (anya-ág) ösz. fn. 1) A növény, nevezetesen a fa fő ága, mely közvetlenül a törzsből fakad ki. 2) Átv. ért. a nemzetségi fának azon ága, melyen anyánk elei vannak följegyezve, illetőleg: anyai vérség. *Anyaágról rokonok. Anyaágról nemesember. Anyaágról maradt jószág.*

ANYABÁTYA, (anya-bátya) ösz. fn. Anyánk fi testvére, anyai nagybátyánk.

ANYABÖTÜ, (anya-bötü) ösz. fn. Rézminta, melyben a nyomtató ólombötüket öntik.

ANYACSAVAR, (anya-csavar) ösz. fn. Tölcsér vagy csőalaku eszköz vagy készület, belül csavarosan kihornyolva, melybe más, hengerded csavart illesztenek.

ANYÁCSKA, (anya-acs-ka) kics. fn. tt. *anyácskát*, tb. *anyácskák*. Az *anya* szónak hizelgő, kedveskedő, nyájas kicsinyítése. *Nem vagy kemény, anyácskám, de lágy az én szívem.* Népd.

ANYACSÚCS, (anya-csúcs) ösz. fn. Növénytanban, az anyaszál hegyén levő gömböcske, másképp: *bibe* vagy *porfogó.* (Stigma).

ANYÁCZA, (anya-cza) fn. tt. *anyáczát*, tb. *anyáczák*. 1) Szójátékképen az *apácza* után képezve, mintegy az *apa* ellentéte. *Ő nem apácza akar lenni, hanem anyácza.* 2) Gúnyneve a megesett apáczának.

ANYADISZNÓ, (anya-disznó) ösz. fn. Emsedisznó, mely különösen tenyésztésre van szánva, mely malaczokat ellik; másképp: *maglódisznó.*

ANYAEGYHÁZ, (anya-egyház) ösz. fn. Bizonyos területen lakó hívek gyülekezete vagy testülete, közönsége, kiknek helyben lakó lelkészök, illetőleg plébánosuk van. E területen kivül lakó s az illető lelkész alá tartozó hívek községe: *fiókegyház.*

ANYAFA, (anya-fa) ösz. fn. Olyan fa, melyet erdővágáskor fenhagynak, magzás, illetőleg további tenyésztés végett.

ANYAFI, (anya-fi) ösz. fn. Szokatlan ugyan, de szinte alkalmazható szó oly rokonok nevezésére, kik anyánkról egy vérségüek velünk, miszerint *atyafi* szabatosan véve csak az atyai águ rokonságra vonatkoznék.

Egyébiránt szabatosabbak az *anyarokon* és *aparokon.*

ANYAFÖLD, (anya-föld) ösz. fn. Átv. ért. azon föld, illetőleg ország, haza, melyben születtünk.

ANYAFÜ, l. SZIKFŰ. (Matricaria).

ANYAG, (any-ag) fn. tt. *anyag-ot.* 1) Minden test, mennyiben a szellemnek ellentéte. Különösen, melyből valami készül vagy készíttetik, vagyis, a mi bizonyos műnek testét teszi. *A posztó anyaga gyapju, a vászoné kender, len. Selyem, szőr, gyapott anyag. Honi külföldi anyag.* Különbözik tőle a *kelme*, mely tulajdonképen bizonyos anyagból készített szövetféle mű, ú. m. gyolcs, vászon, posztó, stb. *Az ember anyagból és szellemből alkottatott. Az anyag szétoszlik, a szellem fenmarad. Lelketlen, nyers, idomítatlan anyag. Sár, vas, fa, híg, folyó, kemény anyag.* 2) Átv. ért. jelent oly dolgokat is, melyek szellemi müvek alapjául, tárgyául szolgálnak. A regényköltő sok anyagra talál, nem csak az ó, hanem az újabb korban is.

A latin *materia* után helyesen alkotott s közdivatuvá lett szó.

ANYAGI, (any-ag-i) mn. tt. *anyagi-t*, tb. *—ak.* Ami anyagból való, nem szellemi; anyagot illető, arra vonatkozó, testi szükségekhez tartozó. *Anyagi érdekek. Anyagi jólét,* mely a test szükségeit, vágyait bőven kielégíti. *Anyagi élvezet. Anyagi czélok után törekedni, s a szellemieket elhanyagolni. Anyagi ember,* aki csupán testének él, s a szellemiekkel nem gondol.

ANYAGILAG, (any-ag-i-lag) ih. Anyagi tekintetből, oldalról, nem szellemileg, nem magasbb erkölcsi szempontból. *Anyagilag jó állapotban lenni. Anyagilag segíteni elő a művészetet,* azaz, pénzzel s hasonlókkal.

ANYAGKÉSZLET, (anyag-készlet) ösz. fn. Bizonyos czélra előlegesen beszerzett anyag, pl. *gyári, építési anyagkészlet.*

ANYAGOS, (any-ag-os) mn. tt. *anyagos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Anyaggal ellátott, megrakott, teljes.

ANYAGSZÉR, (anyag-szér) ösz. fn. Mindenféle szer, jószág, melyből valamit készítenek. Különösen, kereskedési áruczikkek.

ANYAGSZÉRÁRUS, (anyag-szér-árus) ösz. fn. Aki anyagszerekkel kereskedik, különösen a fűszerkereskedők.

ANYAGTALAN, (any-ag-talan) mn. tt. *anyagtalan-t*, tb. *—ok.* Amiben anyag nincs, anyagtól mentt, szabad. *Az angyalok, mint tiszta szellemek, anyagtalan lények.*

ANYAGTALANSÁG, (any-ag-talan-ság) fn. tt. *anyagtalanság-ot.* Anyag nélküli állapot vagy tulajdonság; szellemi, erkölcsi mineműség.

ANYAGVÁLTOZTATÓ, (anyag-változtató) ösz. mn. Gyógytani ért. ami a kór anyagát változtatja.

ANYAGYILKOLÁS, (anya-gyilkolás) ösz. fn. Bün, melyet oly gyermek, illetőleg emberszülött követ el, aki saját anyját megöli.

ANYAGYILKOS, (anya-gyilkos) ösz. fn. Aki saját édes anyját öli meg.

ANYAGYILKOSSÁG, l. ANYAGYILKOLÁS.

ANYAGYÜLEKEZET, (anya-gyülekezet) ösz. fn. Anyaegyházhoz tartozó hívek gyülekezete községe, l. ANYAEGYHÁZ.

ANYAHÍMÉS, (anya-hímés) ösz. fn. Növénytani ért. így neveztetnek azon növények, melyeken a hím vagy a magzat oldalából, vagy az anyaszárból, vagy a bibéből nő ki, milyen pl. a *farkasalma.* (Gynandria).

ANYAHÍMVIRÁG, (anya-hím-virág) ösz. fn. Virág, az anyahímesféle növényeken.

ANYAI, (any-a-i) mn. tt. *anyai-t*, tb. *—ak.* 1) Anyát illető, anya lényéhez, természetéhez, mivoltához tartozó. *Anyai tisztelet. Anyai szeretet, vonzalom, érzés, öröm, fájdalom, gondviselés, ápolás. Anyai oktatás, áldás, átok. Anyai szív, ölelés. Anyai téj, csók. Az anyai téj legédesebb.* Km. *Anyai nyelv.* 2) Anyától jövő, származó, anya után maradt. *Anyai örökség, jószág, birtok.* Néha vétetik főnév gyanánt is, *anyai örökség, anyai rész* helyett. *Az anyait kivenni elkölteni.*

ANYAILAG, (any-a-i-lag) ih. Anyai módon, úgy mint a szerető jó anya szokott. *Anyailag ápolgatni az árva kisdedeket. Mostoha gyermekeivel anyailag bánni. Édes anyailag.*

ANYAISKOLA, (anya-iskola) ösz. fn. 1) Az anyaegyház iskolája, melyhez képest a fiókegyházak iskolai fiókiskolák. 2) Főiskola, melyben a felsőbb tudományok taníttatnak (Collegium).

ANYAJEGY, (anya-jegy) ösz. fn. Örökké fönmaradó folt a gyermek bőrén, különösen orczáján, melyet születésével hozott a világra. Ilyen jegyek néha kidudorodással rutítják el az arczot.

ANYAJOG, (anya-jog) ösz. fn. Jog, melyet az anya részint természeti, részint polgári törvények erejénél fogva bír gyermekei fölött.

ANYÁJOS, (any-a-j-os = any-a-i-as) mn. tt. *anyájos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Balaton vidékén divatos tájszó, s mondják érett koru, férjhez mehető leányról, vagy szabad szárnyra kelő madárfiról; máskép: *anyányi.*

ANYAJUH, (anya-juh) ösz. fn. Nőstény juh, mely szaporít, mely avégre tartatik, hogy bárányokat elljék. *Az anyajuhokat szénán tartani, sózni.*

ANYÁKA, (any-a-ka) kics. fn. tt. *anyákát,* tb. *anyákák.* A köznép némely vidékeken, különösen a székelyeknél így kicsinyíti az *anya* nevet. Szokottabban: *anyácska.*

ANYAKAPTÁR, (anya-kaptár) ösz. fn. Méhkas, mely a méhek megfojtásakor fönhagyatik tenyésztés végett a jövő évre.

ANYAKAS, l. ANYAKAPTÁR.

ANYAKEDVENCZ, (anya-kedvencz) ösz. fn. Gyermek, kit az anya egyéb szülötteinél jobban kedvel, gedél, ki iránt különös szeretettel, gonddal viseltetik.

ANYAKELENCZE, l. ANYAKAPTÁR.

ANYAKŐ, (anya-kő) ösz. fn. Megkövült kéttekenőjü csigafaj.

ANYAKÖNYV, (anya-könyv) ösz. fn. Az anyaegyház, illetőleg lelkészi hivatal hiteles könyve, melyben határozott rovatokba a szülöttek, s azok szülői és keresztszülői, valamint a keresztelő maga, idősor szerint följegyeztetnek. Szélesb ért. jelenti azon könyveket is, melyek egyszersmind az öszveházasodottak és halottak névsorát foglalják magokban; de ezek szabatosabb neve általában: *egyházkönyv*, különösen pedig: *házasulók könyve, halottak könyve.*

ANYAKÖPÜ, (anya-köpü) ösz. fn. l. ANYAKAPTÁR.

ANYAL, (any-al) ösz. fn. Növénytanban, az anyavirág alja, töve, melyből a gyümölcs kinő, máskép: *termő.*

ANYALGÁS, (any-al-og-ás) fn. tt. *anyalgást,* tb. *—ok.* Gyermekes nyájaskodás, milyen a kisdedeiket gedélő anyáké, illetőleg dajkáké szokott lenni. Egyezik vele a vékonyhangu: *enyelgés.*

ANYALJ, (any-alj) ösz. fn. l. ANYAL.

ANYÁLKODÁS, (any-a-al-kod-ás) fn. tt. *anyálkodás-t,* tb. *—ok.* Anyai gondviselés gyakorlása, anyai kötelességek teljesítése gyermekei iránt.

Közép *al* képzéssel alkotott szó, mint ezekből: *Hála, tunya, gazda, buja,* lett: *hálálkodás, tunyálkodás, gazdálkodás, bujálkodás* stb.

ANYÁLKODIK, (any-a-al-kod-ik); k. m. *anyálkod-tam, —tál, —ott,* htn. *—ni.* Gyermeke iránt anyailag gondoskodik, anyai kötelességeket gyakorol.

Törzse az elvont *anyál,* s képzésre olyan mint: *hálálkodik, tunyálkodik, gazdálkodik, garázdálkodik, bujálkodik,* stb.

ANYALÓ, (anya-ló) ösz. fn. Kanczaló, mely csikótenyésztésre van szánva; vemhes, csikós ló.

ANYALOG, (any-al-og) gyak. önh. Gyermekesen nyájaskodik, mint az anyák vagy dajkák szoktak kisdedeikkel. Egyezik vele: *enyeleg,* székelyesen: *anyolog* am. nagyobb személyekkel ügyetlenül enyeleg.

ANYALÚD, (anya-lúd) ösz. fn. Szaporításra hagyott lúd, mely tojik és libákat költ, nevel. Csalóközben: *banyalúd.*

ANYALÚG, (anya-lúg) ösz. fn. A vegyészek és némely mesterembereknél oly lúg, melytől a sósrészek elválasztattak.

ANYAMÉH, (anya-méh) ösz. fn. 1) Üreg a női alkasban, hol a magzat megfogamszik, és születéseig marad. Fordítva: *méhanya.* 2) A méhkasban nagyságára nézve azon kitünő méh, mely a rajt szaporítja, és midőn elszállani készül, vezeti.

ANYAMÉHFŰ, (anya-méh-fü) ösz. fn. Többféle füvek neve, melyek akár tudományos gyógyászat, akár népies hiedelem szerint az anyaméh bajai ellen gyógyszerül használtatnak, milyen különösen a *székfü* (Matricaria).

ANYAMÉRCZE, (anya-mércze) ösz. fn. A helybeli hatóság hiteles mértéke, illetőleg mérője, szapuja, köble, kilája, melyhez az árusok kötelesek szabni saját mérczéiket.

ANYANÉNE, (anya-néne) ösz. fn. Anyám nőtestvére, anyai nagynéne.

ANYANYELV, (anya-nyelv) ösz. fn. 1) Azon nyelv, melyet, mint mondani szokás, anyánk tejével szoptunk, anyánktól tanultunk. *A magyar anyától magyar, a némettől német, a tóttól tót anyanyelvet tanul a gyermek.* 2) Oly nyelv, melytől mintegy anyától más nyelvek származtak, tehát ezekhez képest eredetiebb, ősibb nyelv. Az anyanyelv származékai leánynyelvek, pl. az olasz, franczia, spanyol, mint a latin anya leányai.

ANYÁNYI, (anya-nyi) mn. tt. *anyányi-t,* tb. *—ak.* Mondjuk nőgyermekekről, leányokról, midőn fölserdülnek, s nagyságra anyjaikhoz hasonlók; különösen madárfiakról, midőn egészen mogtollasodván szabad szárnyra bocsátkoznak. *Anyányi csirke, galambfi. Az anyányi madarak elszállnak fészkeikből.*

A képző *nyi* értelménél fogva = anyai nagyságu. L. —NYI, képző.

ANYAORSZÁG, (anya-ország) ösz. fn. Ország, melynek törvényei, hatósága, illetőleg koronája, fejedelme alá más rokon alkotmányu mellékországok mint kapcsolt részek tartoznak, milyen pl. Magyarország a hozzá tartozó országokra nézve.

ANYAOSKOLA, (anya-oskola) ösz. fn. l. ANYAISKOLA.

ANYAÖLŐ, l. ANYAGYILKOS.

ANYAPÉNZ, (anya-pénz) ösz. fn. Oly pénz, melyet az anyák többnyire alattomban, az atyák tudtán s akaratán kivül dugdosnak gyermekeiknek.

ANYAPÉR, (anya-pér) ösz. fn. A megindított per első folyama, különböztetésül az újított pertől.

ANYARÉSZ, (anya-rész) ösz. fn. Örökség, melyet a gyermekek anyjok után kapnak. *A nagykoruakká lett gyermekek anyjok haldla után apjoktól kivehetik az anyarészt.* Másként: *anyai jog*, vagy *jus*, vagy egyszerüen: *anyai*. *Elkölteni az anyarészt, vagy anyait, s az apaira előre adósságot csinálni.*

ANYAROKON, (anya-rokon) ösz. fn. Aki anyai ágról vérségben van velünk.

ANYAROZS, (anya-rozs) ösz. fn. Üszögféle rozstermény, hosszukás, fekete, s gyakran görbült szemekkel, melyek lisztje fehér, néha kékes s émelygős édességü, s leginkább nedves évben teremnek meg.

ANYÁS, (any-a-as) mn. tt. *anyás-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Oly gyermekről mondják, ki mindig anyján csügg, kinek anyján kivül senki kedvére nem tehet; anyai tulzott szeretet, gedélés, kedveskedés által elkényeztetett.

ANYASÁG, (any-a-ság) fn. tt. *anyaság-ot*. Anyai tulajdonságok, s kötelességek öszvege, illetőleg anyai minemüség, vagy állapot. *Az anyaságnak vannak örömei és fájdalmai.*

ANYÁSKODÁS, (any-a-as-kod-ás) fn. tt. *anyáskodás-t*, tb. *—ok*. Az anya természetes ösztönszerü érzelmeinek és kötelességeinek gyakorlása; anyai gondoskodás, ápolgatás; másként: *anyálkodás*.

ANYÁSKODIK, (anya-as-kod-ik) k. m. *anyáskod-tam*, *—tál*, *—ott*, htn. *—ni*. Anyai kötelességeket gyakorol, gyermekinek anyailag gondját viseli, azokat ápolgatja, neveli stb. Átv. ért. idegen gyermekekkel jó anya módjára bánik.

ANYÁSODÁS, (any-a-as-od-ás) fn. tt. *anyásodás-t*, tb. *—ok*. Átmeneteli állapot, midőn bizonyos fiatal állatok anyásodnak. V. ö. ANYÁSODIK.

ANYÁSODIK, (any-a-as-od-ik); k. m. *anyásod-tam*, *—tál*, *—ott*, htn. *—ni*. 1) Mondjuk madárfiakról, midőn elvetvén első pelyheiket, tollasodni s anyjokhoz hasonlókká lenni kezdenek. Átv. ért. anyásodik a serdülő leány is. 2) Anyásodnak a méhek, midőn fiatal királynét, rajvezért kapnak.

ANYASRÓF, (anya-sróf) ösz. fn. Helyesebben, s tisztább magyarúl l. ANYACSAVAR.

ANYÁSUL, (any-a-as-ul); önh. m. *anyásul-t*, htn. *—ni*. Mondják leányról, midőn anyányivá, férjhez valóvá fejlődik.

ANYASZÁL, (anya-szál) ösz fn. Azon vékony szálracska, mely némely virágokban a magzat tetejéből nő ki, s melynek hegyén van a *bibe* vagy *porfogó*.

ANYASZÁR, l. ANYASZÁL.

ANYASZENTEGYHÁZ, (anya-szent-egy-ház) ösz. fn. Általán, azon hitvallási s erkölcsi testület, melyet Jézus Krisztus alapított, s az apostolok terjesztettek, mely értelemben *keresztény anyaszentegyháznak* neveztetik. Szorosabban véve: azon keresztény gyülekezet, mely világszerte elterjedve lévén, láthatatlan fejéül szinte Jézus Krisztust, de láthatóul a római püspököt, azaz pápát, mint az Üdvözítő helytartóját vallja és tiszteli, s ez a *római kathólika*, vagy rövidebben, *kathólika anyaszentegyház*. Szertartásaira nézve: *latin* vagy *görög anyaszentegyház*. Részletes alkalmazással így neveztetnek azon nagy közönséges, és egységes testületnek egyes tartományokban lakó gyülekezetei is, pl. *franczia, spanyol, olasz, magyar anyaszentegyház. A franczia anyaszentegyház szabadságai. A magyar anyaszentegyház főpapjai, zsinatai.* A jelen és másvilági életre vonatkozólag: *vitézkedő anyaszentegyház*, melyhez az élők, *dicsőült anyaszentház*, melyhez az üdvözültek tartoznak. *Oktató, igaz, egyedül üdvözítő, apostoli, közönséges anyaszentegyház.* A magyar protestánsok, midőn saját hitvallási gyülekezetökről szólanak, *egyház* szóval élnek. *Protestáns, reformált egyház*, ritkábban *anyaszentegyház*.

ANYASZENTEGYHÁZI, (anya-szent-egy-ház-i) mn. Anyaszentegyházból való, ahhoz tartozó, azt illető, arra vonatkozó. *Anyaszentegyházi parancsolatok, szokások, szertartások, oktatás, áldás.*

ANYASZÍV, (anya-szív) ösz. fn. Ösztönszerü, gyöngéd anyai érzelem, vonzalom, szeretet, milyennel édes anya viseltetni szokott szülötteihez.

ANYASZÜLTMEZTELEN, (anya-szült-meztelen) ösz. mn. Akin semmi ruha nincsen, egészen pőre, oly meztelen, mint születésekor volt. *Anyaszültmeztelenre levetköztetni valakit. Anyaszültmeztelenen eltemettetni.* Néhutt a nép nyelvén elrontva: *anyaszüzmeztelen.*

ANYATÁRS, (anya-társ) ösz. fn. A házas felek anyjai egymásra nézve anyatársak, vagyis, a férj anyja és a nő anyja egymást anyatársnak hívják, valamint ugyan a házasfelek apjai: *apatársak*, s oly férjek, kiknek nejeik testvérek: *vőtársak*. Különben az anyatársak, népiesen: *nászasszonyok*.

ANYATEJ, (anya-tej) ösz. fn. Tej, melyet a kisded saját édes anyja emlőiből szop. *Anyatejen nevelt gyermek. Anyatejjel beszivott hazai nyelv, nemzeti érzelem.*

ANYATEMPLOM, (anya-templom) ösz. fn. Egyházi anyagyülekezet temploma, melyben a helybeli lelkész rendesen szokta tartani az isteni szolgálatot, különböztetésül a *fióktemplomtól*. A kathólikusoknál: *plebánia-* vagy *fáratemplom.*

ANYÁTLAN, (any-a-atlan) mn. tt. *anyátlan-t*, tb. *—ok*. Akinek, illetőleg aminek nincsen, megholt az anyja, anya nélküli, anyjától megfosztott, elszakasztott árva. *Anyátlan gyermekek. Anyátlan verébfiak.* Határozólag: *anyátlanul* helyett is.

ANYÁTLANODÁS, (any-a-atlan-od-ás) fn. tt. *anyátlanodás-t*, tb. *—ok*. Anyátlanná levés, elárvulás.

ANYÁTLANODIK, (any-a-atlan-od-ik); k. m. *anyátlanod-tam*, *—tál*, *—ott*, htn. *—ni*. Anyátlanná lesz, anyját elveszti, árvaságra jut. *Anyátlanodik a méhraj* is, midőn királynéja meghal.

ANYÁTLANUL, (any-a-atlan-ul) ih. Anya nélkül, anyjától megfosztva, árván. *Anyátlanul maradni, fölnevelkedni.*

ANYATOLL, (anya-toll) ösz. fn. A fiatal madarak tolla, melyet pelyheik elhullása után kapnak. Átv. ért. az anyányi vagy fölserdült leányról mondják: *kiverte az anya tolla.*

ANYATŐ vagy TŐKE, (anya-tő-tőke) ösz. fn. A növények dereka, mely közvetlenül a magból, csirból fejlik ki, mely egyszersmind több mellék tőszárak anyja.

ANYATYÚK, (anya-tyúk) ösz. fn. Kotlós tyúk, mely tojásokon ül, csibéket költ, s azokat fölneveli.

ANYAVÁROS, (anya-város) ösz. fn. Valamely birodalom vagy ország, tartomány fővárosa. *Magyarország anyavárosa Buda, vagyis inkább Budapest.*

ANYAVIRÁG, (anya-virág) ösz. fn. Virág, melynek természeti rendeltetése, gyümölcsöt hozni; bibés, porhonos virág, különböztetésül a hímvirágtól.

ANYÁZ, (any-a-az) áth. m. *anyáz-tam, —tál, —ott,* par. *—z,* htn. *—ni.* Anyának nevez, anyai czímmel tisztel valakit. *A nevelőnőt, jótevőnénket anyázni.*

ANYÁZÁS, (any-a-az-ás) fn. tt. *anyázás-t,* tb. *—ok.* Anyának nevezés; czimezés, mely szerint valamely nőt anyánknak hivunk.

ANYI, (any-i) mn. tt. *anyi-t,* tb.*—ak.* A vegybontásban azon fém jelző neve, mely minden idegen alkatrészektől megszabadúlt, tehát mintegy anyává, elemmé vált ki.

ANYÍT, (any-í-t); áth. m. *anyít-ott,* par. *—s,* hatn. *—ni* vagy *—ani.* A vegybontásban elemi, minden más alkatrészektől megszabadúlt tiszta állapotjára viszi vissza.

ANYÍTÁS, (any-í-t-ás) fn. tt. *anyítás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, midőn anyítunk. V. ö. ANYI, ANYÍT.

ANYÍTÓPOR, (anyító-por) ösz. fn. A vegybontásban azon szer, melynek segítségével, leginkább tűzben, valamely fémet elemi tiszta állapotjára oldunk fel.

ANYIVAD vagy —IVADÉK, (any-ivad vagy —ivadék) ösz. fn. Anyul testvér (fiú vagy leány) ivadék.

ANYJOK, (any-j-ok) Az *anya* szónak birtokragos módosítása, am. az ő anyjok, t. i. a gyermeküké. Így szólítja a köz magyarember önnön feleségét, valamint viszont az asszony így szól urához: *apjok,* ha t. i. magzataik vannak. A nyelvszokás személyragozza is: *anyjokom, apjokom.* Ejtik így is, de nem helyes ragozással: *anyjuk, apjuk.*

ANYÓ, (any-ó) fn. tt. *anyó-t,* tb. *—k.* Korosabb asszony, aggkorú nő. A nem kedvesen hangzó *banya* szónak gyöngédebb, szelidebb mása.

ANYÓKA, (any-ó-ka) kics. fn. tt. *anyókát,* tb. *anyókák.* Az *anyó* szónak kicsinyített, s mintegy szelídebb módosítása.

ANYOLOG, l. ANYALOG.

ANYÓS, (any-ó-os) fn. tt. *anyós-t,* tb. *—ok.* A férj így nevezi feleségének anyját, s viszont a feleség így hívja férjének anyját, máskép: *napam, napamasszony.*

ANYUL, (any-a-ul) ih. 1) Anya gyanánt, úgy mint anya, anyai módon. *Édesanyul bánni a mostoha gyermekkel, az árvával.* 2) Mint vérségi rokonságot jelelő am. anyai részről, anyai ágról. *Anyul bátyám* = anyámról bátyám. *Anyul öcsém.* Hasonlóan: *anyul néném, anyul hugom.* Szükebb ért. oly testvéri rokonságul vétetik, melyben a testvéreknek egy anyjok, de külön apjok van. *Anyul testvérem,* azaz, kinek velem egy anyja, de más apja van. *Anyul öcsém,* kit velem egy anya szült, de más apa nemzett.

Az első pont alatti *ul* hasonlatot, olyanságot jelentő képző, mint pl. a *bolondul, például, emberül,* stb. A második pontu *ul* pedig valószinűleg a *rúl* (ról) megrövidítése, mintha volna: *ap-rúl, apról, any-rúl, any-ról.*

ANYUS, (any-us) fn. tt. *anyus-t,* tb. *—ok.* Kicsinyitő s némi hízelgésre mutató módosítása a komolyabb *anya* szónak, épenúgy, mint: *apus, atyus,* és a keresztnevekben: *Ferus, Gedus, Annus, Ilus,* stb.

Mint korosabb nőt jelentővel rokon a *banyát* (vén anyát) jelentő, latin *anus.*

AP, (1), fn. mely önmagában nem, hanem csak a birtokos állapot harmadik személyében használtatik: *ap-ja, ap-ját, ap-jával, ap-jok, ap-jokat, ap-jaik.* A többi személy- és névmódosító ragokat a kihangzásos *apa* gyök veszi föl: *apám, apád, apánk, apához, apával,* stb. E tekintetben egyeznek vele az *aty, any, báty,* vérségi nevek. Változattal: *ip,* jelenti nőmnek vagy férjemnek apját. L. APA.

AP, (2), elvont gyöke az *apad, apály, apaszt* szóknak, és ezek származékainak. Alapfogalomban jelent feneket, aljat, alapot, alacsonyat, minélfogva úgy látszik, hogy a *lap* csonkított mása, legalább *apad apaszt,* és *lapad lappad,* és *lapít lapaszt* igen rokonok. Figyelmet érdemelnek itt a latin *ab,* szanszkrit *ab* és *anb,* hellen *άπο, άφ,* német *ab, Ebbe,* stb.

— AP, 1) igeképző, a *har-ap* és elavult *hagy-ap* származék-igékben. 2) névképző, hangrendi változattal: *ep, op, öp, ip,* mint: *al-ap, isz-ap, köz-ep, ül-ep, kol-op, czöl-öp, szil-ip;* némely igékben középképző: *áll-ap-odik, gyar-ap-odik, tel-ep-edik, csill-ap-odik.* Némely részint önálló szókban, részint elvont törzsekben egyszerű *p,* ú. m. *tal-p, hor-p, ször-p, hör-p, ter-p, lom-p.* Mindezek elemzését illetőleg l. P, mint képző.

APA, (1), (ap-a) fn. tt. *apát,* tb. *apák.* Személyragokkal: *apám, apád, apja; apánk, apátok, apjok; apáim, apáid, apjai; apáink, apáitok, apjaik,* némely irók szerint: *apáik.* Legősibb, szavaink egyike, melylyel minden magyar nevezni szokta nemzőjét. Az *apa* és *gyermek,* illetőleg *fiú* vagy *leány* viszonylatos fogalmak. *Ő hat gyermek, négy fiú és két leány apja. Édes apa. Szelíd, gondos, engedékeny apa.*

Legyen minden magyar utód
Különb ember, mint apja volt. Vörösmarty.

Apjára ütött, am. apja természetével, tulajdonságaival biró fiú, máskép: *apja fia. Eb apának kutya fia.* A népies köznyelv gyakran keményebb, söt bántalmazó kifejezésül is használja. *Apád lelkének sem teszem. Ilyet még az apád sem látott. Vak apád*, ellenmondási, roszalási kifejezés. Többesszámban: *apáink* vétetik e helyett: *öseink.*

Öszvetételeit: *keresztapa, örömapa, öregapa, nagyapa, mostohaapa*, stb. L. saját rovataik alatt, és v. ö. ATYA.

Rokonok hozzá a hellen *ἄππα, πάππα, πάππος* (nagyapa), *πατήρ*, heber אב, latin *papa, pa-ter, abba, abbas, avus*, szanszkrit *pâ* (ápol, táplál), *papus* (ápoló), török *baba*, stb. Ösiségére mutat, hogy a legkülönbözöbb faju népek nyelvében divatozik. V. ö. ABA.

APA, (2), falu Szatmár vármegyében. Helyragokkal: *Apá-n, —ra, —ról.*

APACS, (ap-acs) fn. tt. *apacs-ot.* Mind a Duna, mind a Tisza vidékén divatos szó a halászoknál, s jelenti azon rudat, mely a gyalom, vagyis öregháló végéhez van ragasztva, s melynélfogva a megvetett hálót víziranyosan tartják, s a part felé húzzák. Változattal: *apacsó, apacsú, apacsúr, apasúr.*

Talán eredetileg *habacs*, a *habar* igével rokon, mennyiben Szatmár vidékén az *apacsin* jelent evezőlapátot, melynek rendeltetése a vizet habarni, mit nagy halászatkor is szoktak a halászok rúd által gyakorolni, hogy a fölzavart vízben annál sikeresebben müködhessenek.

APACSIN, (ap-acs-in) fn. tt. *apacsin-t*, tb. *—ok.* Szatmárvidéki tájszó, s am. evezőlapát.

APÁCSKA, (ap-a-acs-ka) kics. fn. tt. *apácskát.* Az *apa* szónak gyermekileg hízelgő kicsinyítése; *apuska, atyuska.*

APACSÓ vagy APACSÚ, l. APACS.

APÁCZA, fn. tt. *apáczát*, tb. *apáczák.* Magát különösen isteni szolgálatra szánt nöszemély, ki monostorba lépvén szüzi tiszta életre és engedelmességre kötelezte le magát. *Apácza szüz. Szemérmes mint apácza. Szürke apácza.* A latin *abbatissa*, és franczia *abesse* után képzett szó.

APÁCZA, puszta Csanád vármegyében. Helyragokkal: *Apáczá-n, —ra, —ról.*

APÁCZACZÉRNA, ösz. fn. Igen finom vékony szálú czérna, melyet kisded gombolyagokban Brabantból hoznak. Eredetileg apáczák éltek vele finom hímző munkáikban.

APÁCZAÉLET, (apácza-élet) ösz. fn. Szerzetes rendi élet, milyet kolostorban élnek az apáczák. Átv. ért. a világtól magányba vonult nő élete. *Apáczaéletre adni magát. Apáczaélettől irtózni.*

APÁCZAFALU, helység Szatmár megyében. Helyragokkal: *—ba, —ban, —ból.*

APÁCZAFÁNK, (apácza-fánk) ösz. fn. Sütemény neme, befőzött gyümölcstöltelékkel, melyet különösen az apáczák szoktak készíteni. Köznépiesen: *apáczafing*, de amely müvelt nyelvbe nem való.

APÁCZAÍR, (apácza-ír) ösz. fn. Bizonyos kenőcs neve, melyet eredetileg apáczák készítettek. (Ungventum Tutia, Ungventum Nihili).

APÁCZAKLASTROM, (apácza-klastrom) ösz. fn. Klastrom, vagyis zárdaféle intézet, melyben az apáczaéletre szentelt nőszemélyek a világtól, s különösen férfiak társaságától elvonulva élnek.

APÁCZAKOLOSTOR, lásd APÁCZAKLASTROM.

APÁCZASÁG, (apácza-ság) fn. tt. *apáczaság-ot.* Apáczai élet, nőszerzetesi állapot. *Apáczaságban keresni menedéket, üdvösséget.*

APÁCZASZAKÁLOS, falu alsó Csalóközben. Helyragozva: *Szakálosra, —on, —ról.*

APAD, (ap-ad); önh. m. *apad-t*, htn. *—ni.* Mondatik minden folyékony anyagról, midőn részei lassanként elpárologván, elébbi magassága fogy, illetőleg alább száll. Ellentéte: *árad, dagad.* Különösen apadnak a vizek, folyók, patakok, tavak. *Apad a Duna, a Tisza. Se nem apad, se nem árad.* Átv. ért. apad a tehén tőgye, midőn teje megfogyatkozván öszvelappad. *Kiapadnak a könyek.* Apad a dudorú, tömött, kövér test, midőn lapossá lesz. *Apadt faru, mellü, arczu vén asszony. Apadt ülepü.* Képes kifejezéssel: *Kiapadtak fejéből a gondolatok. Kiapadott vala a szöme*, az az kifolyt. Debreczeni legendás könyv.

Mennyiben az apadás bizonyos mélyedéssel, sülyedéssel, alászállással s lapulással jár: valószinü, hogy nem egyéb, mint a *lappad, lapúl* szók csonkított változata. Vékonyhangon rokona: *eped*, mely szintén a test apadását, soványodását, öszveesését hozza magával. A szláv nyelvben *opad* főnév jelent leesést, különösen napestet, napnyugotot. Ezen fogalmi és hangtalálkozás ugyan meglepő, de tudni kell, hogy például a szláv *opad* elemezve *o* és *pad*, mert *padnem* = esem, de a magyar *apad* elemezve *ap-ad*, melyből lesz átható: *ap-aszt*, és így elemekre nézve különbözők. V. ö. AP, (2).

APADÁS, (ap-ad-ás) fn. tt. *apadás-t*, tb. *—ok.* Akármely folyékony, vagy dudorodott test magasságának lelapulása, leszállása, szükebb mederbe, illetőleg terimébe vonulása. V. ö. APAD.

APADÁSI, ap-ad-ás-i) mn. tt. *apadási-t.* Apadást illető, arra vonatkozó. *Apadási fokozat, mélység, sebesség, lassuság.*

APADAT, (ap-ad-at) fn. tt. *apadat-ot.* L. APADÉK, és APÁLY. Ellentéte *áradat.*

APADÉK, (ap-ad-ék) fn. tt. *apadék-ot.* Az *apadás*-tól abban különbözik, hogy ez jelenti a víznek folytonos alábbszállását, az apadék pedig azon apadási tért, vagy fokozatot, melyről a víz magassága eltünt. Olyan a különbség, mint: *szakadás, szakadék, hasadás, hasadék, maradás, moradék*, stb. között. *Egy hüvelknyi, két lábnyi, egy ölnyi apadék.*

APADHATATLAN, (ap-ad-hat-atlan) mn. tt. *apadhatatlan-t*, tb. *—ok.* Illető nedvvel tulságosan bővelkedő, ki nem meríthető, kiszáradhatatlan. *Apad-*

hatatlan mély tenger, tengerszem. Átv. ért. kifogyhatatlán, mindig teljes, töltött. *Apadhatatlan bűvös erszény.*

APADHATATLANSÁG, (ap-ad-hat-atlan-ság) fn. tt. *—ot.* Állapot vagy tulajdonság, melynél fogva valami ki nem apadhat.

APADHATATLANUL, (ap-ad-hat-atlan-ul) ih. Nedveiből ki nem fogyhatva, kimeríthetetlenül.

APADHATLAN, l. APADHATATLAN.

APADHATLANSÁG, l. APADHATATLANSÁG.

APADOZ, (ap-ad-oz); gyak. önh. m. *apadoz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Lassan lassan, nem hirtelen, de folyvást apad, illetőleg alábbszáll, lelapúl, kifogy, kiszárad, kipárolog. *Száraz forró nyárban apadoznak a patakok, folyók, tavak.*

APADOZÁS, (ap-ad-oz-ás) fn. tt. *apadozás-t,* tb. *—ok.* A nedvnek, víznek, illetőleg dudorú, fölfújt testnek folytonosan tartó alább szállása, lelapulása.

APADT, (ap-ad-t) mn. tt. *apadt-at.* 1) Híg testekre, nevezetesen vízre vonatkozólag, ami kifolyás, lecsapolás, merítés, kipárolgás által alább szállott, megfogyott. Igekötőkkel: *leapadt, kiapadt.* 2) Fölfújt, dudorú testeket illetőleg am. öszveesett, lelapult, aszott, zsugorodott. *Apadt csöcs, emlő, tőgy. Apadt arcz, far.*

APAGY, puszta Szabolcs vármegyében. Helyr. *—on, —ra, —ról.*

APAGYILKOS, (apa-gyilkos) ösz. fn. Aki saját apját meggyilkolta, megölte.

APAGYILKOSSÁG, (apa-gyilkosság) ösz. fn. Borzasztó undok büntett, melyet oly magzat követ el, aki apját erőszakos halállal megöli.

APAHÍDA, falvak Erdélyben. Helyragokkal: *—hidán, —hidára, —hidáról.*

APAI, (ap-a-i) mn. tt. *apai-t,* tb. *—ak.* 1) Ami az apáé, ami az apáról maradt, örökségül róla jutott, kapott. *Apai birtok, jószág, rész, hás.* 2) Apa lényegéhez, természetéhez tartozó, arra vonatkozó. *Apai szeretet, gond, gondviselés, öröm. Apai jog, kötelesség, hatalom.* 3) Önálló főnév gyanánt apáról maradt örökséget jelent. *Apait anyait elkölteni.*

APAKA, (ap-a-ka) kics. fn. tt. *apakát,* tb. *apakák.* Kedves kis apa, gyermekek hizelgő nyelvén szólva. Mondják megnyujtva is: apáka.

APALIN, női kn. tt. *Apalin-t,* tb. *—ok.* Apollonia. Átv. ért. *apalin ember,* am. asszonyos természetű, katuska ember. *Apalin szivű,* félénk, gyáva.

APÁLY, (ap-ály) fn. tt. *apály-t,* tb. *—ok.* Jelenti a víznek azon változási állapotát, midőn apad, vagyis tere, magassága fogy; különösen: *tengeri apály,* midőn a tenger habjai naponként bizonyos idő alatt azon partoktól, melyek felé dagadoztak, ellenirányban visszatérnek. E váltakozó tengermozgás: *árapály,* vagy *ár* és *apály, dagály* és *apály.*

APANAGYFALU, helység, Belső-Szolnok vármegyében. Helyragok: *—ba, —ban, —ból.*

APÁR, falu Tolna megyében. Helyragokkal: *—on, —ra, —ról.*

APÁRKA, fn. tt. *apárkát,* tb. *apárkák.* Növénynem az együttnemzők és egyenlőnősök seregéből: vaczka kopasz, csészéje födelékes, bóbitája pelyhes, száratlan, virága sárga. Vannak többféle fajai, melyek részint *egyvirágu tőkocsányosak,* részint *elágazó szárúk.* (Apargia vagy Leontodon. L.)

APAROKON, (apa-rokon) ösz. fn. Aki atyai ágról van vérségben velünk, azaz, a szoros és tulajdon értelemben vett *atyafi.*

APÁS, (ap-a-as) mn. tt. *apás-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Apjától különösen gedélt, elkényeztetett, s annak nyakán lógó gyermek.

APASÚR, l. APACS.

APASÁG, (ap-a-ság) fn. tt. *apaság-ot.* Apai minemüség, állapot, nemzői viszony.

APASZT, (ap-asz-t) áth. m. *apaszt-ott,* par. *apassz,* htn. *—ni* vagy *—ani.* 1) Bizonyos öbölben, mederben, térben levő nedvet kipárologtatás, fölszivás, lecsapolás stb. által kevesebbé tesz, alább szállít, szűkebbre szorít. *A hoszú és forró nyár tavakat, patakokat apaszt.* 2) Átv. ért. bizonyos fölfuvódott, dudorú, tömött testeket laposakká tesz. *A sok kiadás apasztja az erszényt.*

APASZTÁS, (ap-asz-t-ás) fn. tt. *apasztás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, mely által valami apadóvá lesz. *Tavak, erek, folyók apasztása.*

APÁT, fn. tt. *apát-ot.* Bizonyos szerzetesrendek, milyenek a benedekiek, cziszterciták, s az ezekhez hasonló rendi szabályokat követők, illetőleg monostorok főnökei. *Czímzetes* vagy *süveges apát,* kinek csak apáti czíme, és süvege van. *Tihanyi, bakonybéli, zircsi apát. Szentmártoni vagy pannonhegyi főapát.* Némely szerzetesrendek főnökei *préposlok.*

A több nyelvekkel közös *apa, abba* szóval egy eredetű, honnan latinul: *abbas,* olaszul: *abbate,* spanyolul: *abád,* németül: *Abt,* svédül: *abbod,* angolul: *abbot,* francziául: *abbé,* v. ö. APA vagy ABA.

APATÁRS, (apa-társ) ösz. fn. A házas felek apjai egymásra nézve apatársak, másként: *nászok.*

APÁTASSZONY, (apát-asszony) ösz. fn. Vannak apáczakolostorok, melyek főnökei latinul *abbatissa* czímüek, magyarul apátasszonyok, különben az ily főnöknők czíme: *fejedelemasszony.*

APATELEK, falu Arad vármegyében. Helyr. *—telken, —telekre, —telekről.*

APÁTFA, falu Szala vármegyében. Helyragokkal: *—fán, —fára, —fáról.*

APÁTFALVA, (apát-falva) ösz. fn. Több helység neve Magyar és Erdélyországban; helyr. *—falvára, —falván, —falváról.*

APÁTI, (apát-i) mn. tt. *apáti-t,* tb. *—ak.* Apátot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Apáti rang, hivatal, kötelesség, czím, hatalom.*

APÁTI, (apát-i) Több helység neve hazánkban, helyr. *—ra, —n, —ról,* vagy *—ba, —ban, —ból.*

APÁTSÁG, (apát-ság) fn. tt. *apátság-ot.* 1) Apáti hivatal, rang, méltóság. *Apátságot kérni, nyerni, viselni.* 2) Bizonyos apát főnöksége alá tartozó monostor, illetőleg szerzetes társulat. *Bakonybéli, tihanyi, dömölki, szalavári, zircsi apátság.* 3) Apát alatti mo-

nostorhoz tartozó jószágok. *Gazdag, szegény apátság. Apátságból élni. Apátság jövedelmei.*

APÁTSÁGI, (apát-ság-i) mn. tt. *apátsági-t*, tb. *—ak.* Apátsághoz való, tartozó, azt illető, arra vonatkozó. *Apátsági jószág, jövedelem.*

APÁTÚR, (apát-úr) ösz. fn. Szokottabb népies nyelven am. *apát.* L. APÁT.

APÁTURSÁG, (apát-urság) ösz. fn. Apátság. *Megholt a barát, él a szent, változik az apáturság.* Km.

APCZ, mezőváros Heves megyében. Helyr. *—on, —ra, —ról.*

APJOK, (ap-j-ok). Az *apa* szónak birtokragos módosítása, mely főnév gyanánt használva, mindenféle névragot fölveszen: *apjok-hoz, apjok-nál, apjok-tól, apjok-ért* stb. A köz magyar asszony így szokta nevezni és szólítani férjét, ha t. i. gyermekeik vannak: *Hallja kend apjok! Édes apjokom!*

APÓ, (ap-ó) fn. tt. *apó-t*, tb. *—k.* Nyájas öregítő kifejezése az *apa* szónak. *Nagyapó, öregapó.*

APÓKA, (ap-ó-ka) kics. fn. tt. *apókát*, tb. *apókák.* Élemedett, hajlott korú apa, vagy más agg férfi, kihez fiúi bizodalommal, s nyájas kegyelettel szólunk.

APOCZIN, fn. tt. *apoczin-t*, tb. *—ok.* Az öthímesek és kétanyások seregéből való növénynem: bokrétája harangforma, ötmetszésü, porhonjai a bibébe ragadtak, magva két hosszú szálkás tüszőben rövid koszorúsak. (Apocynum.) Hellen eredetű.

APOL, (1), női kn. tt. *Apol-t*, tb. *—ok.* Apollonia, Apalin.

APOL, (2), (ap-ol); áth. m. *apol-t.* A régieknél általán, sőt a székelyeknél még ma is am. csókol. „Meg apolja vala ő lábait," (osculabatur pedes eius). „Kit megapolandok," (quem osculatus fuero). Münch. cod. Így értelmezi Molnár Albert is. Elemzését és rokonságát, illetőleg. L. ÁPOL.

APOLÁS, (ap-ol-ás) fn. tt. *apolás-t*, tb. *—ok.* A régi nyelvben am. csókolás. V. ö. ÁPOLÁS.

APOLGAT, (ap-ol-g-at); gyak. áth. m. *apolgattam, —tál, —ott*, par. *apolgass.* Csókolgat. V. ö. ÁPOLGAT.

APOLGATÁS, (ap-ol-g-at-ás) fn. tt. *apolgatás-t*, tb. *—ok.* Csókolgatás. V. ö. ÁPOLGATÁS.

APOLL, APOLLÓ (nap?), tt. *—t.* A hellén hitregében *napisten*, továbbá a költészet, zenészet, gyógyászat, ékesszólás stb. istene.

APONY, KIS—, NAGY—, helységek Nyitra vármegyében. Helyr. *—ba, —ban, —ból.*

APÓS, (ap-ó-os) fn. tt. *após-t*, tb. *—ok.* Így nevezi a férj önfeleségének apját, és viszont a nő önférje apját, máskép: *ip* vagy *ipa*, mely müveltebb körbeli elnevezés, mint az após. Egyezik vele a finn: oppi.

APOSTOL, fn. tt. *apostol-t.* tb. *—ok.* A hellen *ἀπόστολος* után jelent követet, küldöttet. Keresztény ért. így neveztetnek Krisztus urunk tanítványai, kiket küldött, hogy az evangyeliomot világszerte hirdessék. *Péter az apostolok fejedelme. Pál a pogány népek apostola. Apostolok hitvallása. Apostolok lován járni* = gyalog. Átv. ért. aki valamely népet keresztény hitre

térített. Ennélfogva neveztetik szent István király a magyarok apostolának. Szélesb átv. ért. akármely hit, vagy tan terjesztője.

APOSTOLI, (apostol-i) mn. tt. *apostoli-t*, tb. *—ak.* Apostolt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó, attól származó. *Apostoli tanítás, hagyomány, hitvallás, áldás. Apostoli atyák. Apostoli király.*

APOSTOLILAG, (apostol-i-lag) ih. Apostolok módja szerint, úgy mint az apostolok. *Szent István magyar király apostolilag hirdette és terjesztette a keresztény hitet.*

APOSTOLISÁG, (apostol-i-ság) fn. tt. *apostolság-ot.* A keresztény hitvallás tulajdonsága, melynélfogva az apostolok tanaival egyezik; apostoli eredet. Él vele Guzmics a „Vallási egyesülés Ideája" czimű munkájában.

APOSTOLKODÁS, (apostol-kod-ás) fn. tt. *apostolkodás-t*, tb. *—ok.* Apostolok módjára fáradozás, hitterjesztés végetti járáskelés.

APOSTOLKODIK, (apostol-kod-ik); k. m. *apostolkod-tam, —tál, —ott.* 1) Apostolok módjára a hitterjesztésében fáradoz. 2) Átv. ért. bizonyos tannak, ügynek előmozdításában működik, s annak másokat megnyerni iparkodik.

APOSTOLSÁG, (apostol-ság) fn. tt. *apostolság-ot.* Apostoli hivatal, munkálkodás.

APR, elvont gyök, melyből *apró, apród*, és származékaik eredtek. Bötüáttétellel (mint *onszol* = *noszol*) ugyanaz, ami *par* a *parányi* szóban, melyhez ismét rokonok a *per, pir, por, mor*, mint a magok nemében parányit kicsit jelentő *pereputty, piri, pirinyó, porhanyó, morzsa* származékok gyökei. Egyezik vele a héber *áfár* (por) a hellen *ἄβρα* (apród leány), szanszkrit *bharo* (széttör) és *mar, mard* (tör), német *morsch, mürbe*, török *váfir* (sok) stb.

APRÁNKÉNT, (apr-ó-an-ki-ent) ih. Apróra, kicsire tördelt, szaggatott részekben. *Apránként eltöredezett kő.*

APRÁNY, (apr-ó-any) fn. tt. *aprány-t*, tb. *—ok.* Apróra tört, szakasztott, morzsolt részecske, testecske, anyagocska. Egy vele némi bötüáttétellel: *parány*, mint az *aprányi* és *parányi* származékok mutatják.

APRÁNYI, (apr-ó-nyi) mn. tt. *aprányi-t*, tb. *—ak.* A maga nemében igen kicsin, pirinyó, piczurka, *parányi.* Kettőztetve: *aprányi apró.*

APRIL, APRILIS, fn. tt. *aprilis-t*, tb. *—ok*, vagy *—ek.* A polgári esztendő negyedik hava. Innen némelyek *negyedhó*-nak is nevezik, máskép, *tavaszhó*, és *Sz. György hava* általán a régi naptárak- és irományokban. *Aprilist járatni valakivel. Aprilist járni* = bolondját járni, vagy valaki által rászedetni. *Aprilis bolondja.*

A latin *aprilis* egész épségében átvéve, mely hihetőleg *aperio* igétől származott.

APRILISI, (aprilis-i) mn. tt. *aprilisi-t*, tb. *—ak*, vagy *—ek.* Aprilis havában létező, arra vonatkozó, azt illető. *Aprilisi idő* = változékony. *Aprilisi napok. Aprilisi szülött, termény.*

APRÍT, (apr-ó-ít, vagy apr-ít vagy apr-ó-t); áth. m. *aprít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, vagy *—ani*. Valamely nagyobb, tömör testet apró részekre vagdal, metél, szegdel, tördel. *Dohányt aprítani. Biró hátán aprított*, azaz vastagra metélt dohány. *Levesbe kenyeret aprítani. Abba ugyan nem aprítasz*, nem eszel belőle. *Van mit a tejbe aprítnia*, azaz, nem szegény, jó vagyonnal biró. *Káposztát, tököt, répát aprítani. Öszveaprítlak, mint a gulyáshust.* Átv. ért. *elaprítani a beszédet, az imádságot*, am. elszaporázni, eldarálni.

APRÍTÁS, (apr-ít-ás) fn. tt. *aprítás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, mely által valamit apróra metszünk, hasogatunk, tördelünk. *Dohány, kenyér, káposztaaprítás.*

APRÓ, (apr-ó vagy por-ó = por-ú, l. APR.) mn. tt. *apró-t*, tb. *—k*. Harmadik személyraggal: *apraja, apraji*. Több kicsi, több parányi a maga nemében. Nem egyes tárgyhoz, hanem gyűnevekhez járul, vagyis olyakhoz, melyek több hasonló részecskékből állanak. *Apró pénz. Kifizették apró pénzzel.* Km. *Apró kása, apró szőlő. Apró marha. Apró gyermekek. Apró gyöngy, bimbó. Apróra törni a sót, metszeni, vágni a dohányt. Apró, mint a mákszem. Örege, apraja*, = kicsinye, nagyja. *Aprókat lépni. Apró szemü olvasó. Apró szemü szüz*, = gyanus nőszemély. *Terepes rózsák is apró bimbókból erednek.* Km. Túl a Dunán, a székelyeknél, stb. jelenti a gyermekhimlő azon nemét, mely máskép: *kanyaró.*

APRÓÁRUS, (apró-árus) ösz. fn. Holmi apró-sággal kereskedő, szatócs, félkézkalmár.

APRÓCSÉPRŐ, (apró-cséprő) ösz. mn. Holmi kicsi, csekély terjedelmü, diribdarabokból álló. *Aprócseprő vesszők, bokrok. Aprócseprő marha, házi eszközök.* Máskép: *aprócséperü* vagy *csöpü.*

Legvalószinübb, hogy az *apró* és *csép* vagy *csöp* alkatrészekből ikerített szó, mennyiben mindakettő kicsit, parányit jelent, tehát = *apró-csépő*, azaz, *aprányi csöppnyi.*

APRÓCSÉPÜ, l. APRÓCSÉPRŐ.

APRÓCSKA, (apr-ó-ocs-ka) kics. mn. tt. *aprócskát*, tb. *aprócskák.* A maga nemében igen apró, pirindikó.

APRÓD, (apr-ó-d) fn. tt. *apród-ot.* 1) A fejedelmek és némely főurak benső szolgálatában levő nemes ifju. *Királyi, fejedelmi, császári apród.* 2) Fegyverviselő a régi lovagoknál. 3) Magát valamely tudományos intézetben vagy mesterségben képző tanítvány, ujoncz. *Apród-esztendő* am. ujoncz esztendő. 4) A müncheni codexben általán am. kisded (parvulus). „És hiván Jézus egy apródot (parvulum), állaptatá őtet ő közepettök.“ Máté 18.

APRÓDIK, (apr-ód-ik); k. m. *apród-tam, —tál, —ott.* Régies. *Ördög miatt megapródék* azaz elsilányult. Katalin verses legendájában.

APRÓDLEVÉL, (apród-levél) ösz. fn. Bizonyítvány bizonyos mesterségben tett előmenetelről.

APRÓDONKÉNT, (apr-ó-d-on-ki-ent) ih. Kis részletekben, lassanlassan egymásután, nem egyszerre, nem hirtelen; aprózva. *Apródonként elköltögetni vagyonát. Apródonként elszántogatni a szomszéd telkét. Apródonként bevásárolgatni a szükségeseket. Apródonként szerezni, fogyasztani.*

APRÓDZÁS, (apr-ó-od-z-ás) fn. tt. *apródzás-t*, tb. *—ok.* 1) Apró részecskékre válás, szakadozás, töredezés. 2) Apró nevü himlődzés.

APRÓDZIK, (apr-ó-od-z-ik); k. m. *apróds-tam, —tál, —ott*, par. *—szál*, htn. *—ni*, vagy *—ani.* 1) Apró részecskékre töredezik, szakadoz. *Apródzik a pörölylyel vert kődarab. Apródzik a mozsárban tört só.* 2) Apró himlőben szenved, himlőzik.

APRÓERES, (apró-eres) ösz. mn. Aminek apró, illetőleg rövid, vékony erei vannak. *Apróeres növénylevelek, ásványok.*

APRÓGYALU, (apró-gyalu) ösz. fn. Kis gyalu, aprózó gyalu, milyet péld. az asztalosok a butorok idomításában használnak. A révkomáromi hajóvarróknál: *ficzkógyalu.* Ellenkezője: *öreggyalu.*

APRÓGYÖNGY, (apró-gyöngy) ösz. fn. Olyan kisszemü gyöngyök, melyeket a kereskedők többenként latszámra árulnak, különböztetésül a nagyobb vagy öreggyöngyöktől, melyeket darabonként szokás árulni.

APRÓHARCZ, (apró-harcz) ösz. fn. Kevesebb számmal ütköző ellenfelek csatározása.

APRÓKA, (apr-ó-ka) kics. mn. l. APRÓCSKA.

APRÓKÁSA, (apró-kása) ösz. fn. Durvább dara formára őrlött árpa, búza, s egyéb gabona.

APRÓKŐTE, (apró-köte) ösz. mn. A székelyeknél am. himlőhelyes; tulajdonkép: *aprókölte* vagy *kelte*, minthogy mondják: *megkölte* vagy *kelte a himlő*, azaz meghimlőzött. *Aprököte gyermek.* Oly öszvetétel, mint: *hidegvette* ember, *fenerágta* tag, *szúette* csont, *molyette, porlepte* ruha, stb.

APRÓKŐTES, l. APRÓKŐTE. Második alkatrésze *kötes* vagy *költes*, olyan mint: *ittas, jártas, keltes, halottas* s több mások, mint a mult harmadik személyéből képzett melléknevek.

APRÓLÉK, (apr-ó-l-ék) fn. tt. *aprólék-ot.* 1) Holmi kicsi darab, töredék, faradék, s mint ilyen melléknevül is használtatik. *Aprólék forgács, gyümölcs, kenyérszeletek. Aprólék gyermekek.* 2) A megölt barmok és baromfiak némely külső és belső részei, milyenek a lábak, szárnyak, máj stb. *Borjuaprólék, lúdaprolék, réczeaprólék.*

APRÓLÉKOS, (apr-ó-l-ék-os) mn. tt. *aprolékos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Kicsi tárgyakból álló, apróságokra terjeszkedő. *Aprólékos gazdaság, kereskedés. Aprolékos gondok, tennivalók.* 2) Körülményes, részletes, mely minden részecskére, kicsiségre kiterjed. *Aprólékos előadás, tudósítás.* 3) Baromfiak aprólékával készített. *Aprólékos kása, becsinált.*

APRÓLÉKOSSÁG, (apr-ó-l-ék-os-ság) fn. tt. *aprólékosság-ot.* 1) Kicsiség, csekélység. *Holmi aprólékossággal bibelődni.* 2) Részletesség, körülményesség.

APRÓLEN, (apró-len) ösz. fn. Lenfaj, melynek szára kétkét águ, apró czérnaforma, virágai fehérek,

nyilás előtt lecsüggők, máskép: *békalen.* (Linum catharticum).

APRÓLÉPÉS, (apró-lépés) ösz. fn. Szapora kis lépés, milyen a kisebb madaraké, pl. pipiskeé, barázdabillegetőé, stb.

APRÓMAJORSÁG, (apró-majorság) ösz. fn. Baromfiak, szárnyas házi állatok, házi madarak, milyenek: pulyka, lúd récze, tyúk.

APRÓMARHA, l. APRÓMAJORSÁG vagy BAROMFI.

APRÓN, (apr-ó-an) ih. 1) Kis részekben, kis darabokra osztva, törve, metszve. *Aprón adni a sót a juhoknak.* 2) Szaporán, gyorsan, elhadarva. *Aprón beszélni, lépni.*

APRÓNKÉNT, (apr-ó-an-ként) ih. L. APRÓDONKÉNT.

APRÓPÉNZ, (apró-pénz) ösz. fn. Általán a pénzek kisebb fajai. Nálunk a forintnál kisebbek, pl. huszasok, tizesek, garasok, krajczárok. *Elfogyott az aprópénze.* Átv. ért. *Kifizették aprópénzzel* am. röviden, de jól megmondogatták neki; teketória nélkül visszatorolták.

APRÓPIKKELYRÖPÜK, (apró-pikkely-röpük) ösz. többes fn. A rovarok egyik osztályának megkülönböztető nevezete. (Mikrolepidoptera).

APRÓRA, (apr-ó-ra) ih. Kis részecskékre, darabkákra, töredékekre, morzsákra stb. *Apróra vágni a dohányt. Apróra törni a sót, zúzni a követ. Apróra szelni a kenyeret, metszeni a húst.*

APRÓS, (apr-ó-os) mn. tt. *aprós-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Kicsinyes, kicsi részekből, darabkákból, töredékekből álló.

APRÓSÁG, (apr-ó-ság) fn. tt. *apróság-ot.* A maga nemében kicsiség, csekélység, ami nem sokat nyom, nem nagy érdekkel bír. *Holmi apróságokkal bibelődni. Apróságokra kiadott pénz.*

APRÓSERÉT, (apró-serét) ösz. fn. Kisebb madarak lövésére használt apró szemü serét. L. SERÉT.

APRÓSÍT, (apr-ó-os-ít); áth. m. *aprósít-ott,* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Apróssá, kicsinyessé tesz, tör, zúz, szaggat, metél valamit.

APRÓSODÁS, (apr-ó-os-od-ás) fn. tt. *aprósodás-t,* tb. *—ok.* Apró részekre szakadozás, töredezés vagy elfajzás, korcsosodás, csenevészés általi kisebbedés, törpésedés.

APRÓSODIK, (apr-ó-os-od-ik); k. m. *aprósodtam, —tál, —ott,* htn. *— ni.* Apróssá, a maga nemében kicsinyessé lesz, illetőleg törpésedik, csenevészedik, eredeti nagysága elfajzás által kisebbedik, pl. a növények, állatok.

APRÓSZÉMŰ, (apró-szémü) ösz. mn. 1) Amely embernek vagy állatnak tulajdon értelemben kis szemei vannak. 2) Aminek átvit értelmü kis szemei, illetőleg magvai, bogyói, gyöngyei stb. vannak. *Aprószemü szőlő, gabona. Aprószemü olvasó.* V. ö. SZÉM.

APRÓSZENTÉK, (apró-szentėk) ösz. többes fn. Azon kis fiúk, kiket Heródes Bethlehem városában megöletett. *Aprószentek napja,* azon innepnap, melyet a kathólika egyház december 28-án ez ártatlan kisdedek emlékére szentel. Átv. ért. mondjuk általán az ártatlan kisdedekről.

APRÓSZENTÉKKOR, (apró-szentėk-kor) ösz. ih. Aprószentek napján, ünnepén, december 28-án. *Aprószentekkor mustármagozni, azaz suprikálni a gyermekeket.*

APRÓSZÉRÉS, (apró-szėrés) ösz. fn. Aki apró árukkal kereskedik, szatócs, bakonyás, félkézkalmár.

APRÓSZŐLŐ, (apró-szőlő) ösz. fn. Déli meleg tartományokban termő s füszeres boltjainkban árultatni szokott kisebb bogyóju aszuszőlő. *Aprószőlövel készített rétes.*

APRÓSZŐLŐS, (apró-szőlős) ösz. mn. Aprószőlővel készített, édesített. *Aprószőlős sütemények, rétes, turóslepény.*

APRÓTŐZS, (apró-tőzs) ösz. fn. Kiskereskedés, szatócsság.

APRÓTŐZSÉR, (apró-tőzsér) ösz. fn. L. APRÓSZÉRÉS.

APRÓZ, (apr-ó-oz); áth. m. *apróz--tam, —tál, —ott,* par. *—z.* 1) Apró részekre, morzsákra tör, zúz, metél, szakgat, stb. *Felaprózni a fát,* apróra vágni. *Ne aprózd, add ide az egészet.* 2) Valamit kicsinyítve tesz, szaporáz, siettet. *Aprózni a lépést, tánczot, a fris magyart, a csárdást. Ugyan aprózta a háromatánczot.*

Vígan zeneg a muzsika,
Rózsám pereg mint karika,
Tárva, nyitva a kebelem,
Kincsem aprózza meg velem. Népdal.

Aprózni a szót, beszédet, imádságot.

APRÓZÁS, (apr-ó-oz-ás) fn. tt. *aprózás-t,* tb. *—ok.* Általán cselekvés, mely által valamit aprózunk; kis részekre törés, vágás, illetőleg szaporázás. L. APRÓZ.

APRÓZAT, (apr-ó-oz-at) fn. tt. *aprózat-ot.* Kis részletek. *A nyelvelemző gyakran aprózatokkal kénytelen bibelődni. Aprózatokig leirt növények, állatok.*

APRÓZIK, l. APRÓDZIK.

APRÓZOTT, (apr-ó-oz-ott) mn. tt. *aprózott-at.* 1) Apró részekre tört, zúzott, metélt, szaggatott, vagdalt stb. 2) Szaporázott, siettetett, a maga nemében kicsinyített. *Aprózott lépés, tánc z. Aprózott beszéd, elaprózott imádság.*

APRÓZOTTAN, (apr-ó-oz-ott-an) ih. Apróra tördelve, zúzva, morzsolva.

APUL, (ap-a-ul) ih. 1) Apai részről, apai ágról. *Apul rokonok,* kiknek apjaik egy östől származtak. *Apul testvérek, de nem egyszersmind anyul,* azaz, egy apától nemzettek, de másmás anya szülöttei. 2) Apai módon, apa gyanánt, úgy, mint apa szokott. *Apul bánni az idegen, a fogadott gyermekkel. Apul gondoskodni az árvákról.* Elemzésére nézve v. ö. ANYUL.

APUS, (ap-us) fn. tt. *apus-t,* tb. *—ok.* Kicsinyített szó, s nyájas, bizodalmas, hizelgő megszólítása az apának. Hasonlók e nemben: *anyus, atyus, tatus, Gedus, Ilus, Katus, stb.*

APUSKA, (ap-us-ka) kics. fn. tt. *apuskát*, tb. *apuskák*. Az *apus* szónak újabb kicsinyítése, mint: *atyuska*, *anyuska*, *Iluska*, *Katuska*.

AR, elvont gyök, mely némely származékaiban jelent 1) metszést, vágást: *arat*, előtéttel *gyar*, *gyarat*, *sar sarol*, *sarabol*, *tar tarol*, rokonai: *or*, *ir*, az *ort*, *ortvány*, *irt*, *irtovány*, előtéttel, *csor*, *csoroszol*, *dor*, *doroszol*, *nyir*, *nyirbál* származékokban. 2) értéket, becset, az *arany*-ban, s rokonai: *ár* (becs) és *ér*, *érték*. 3) terjedést, mértéket ezekben: *arasz*, *arány*, s rokona *er*, *ér*, honnan: *ered*, *ereszt*, *erdő*, 4) fordítva *ra* jelent magasságot, fölszint, pl. *ház-ra*, *fal-ra*; hangzóváltozattal rokonai a magasságra vonatkozó: *or*, *orr*, *orcza*, *orom*, *orj*, előtéttel: *mar*, *marj*, *morj*. 5) több helynevek gyöke, mint: *Arács*, *Ardó*, *Arak*, *Ardány*, *Árló*, *Arma*, stb.

Az idegen nyelvekbeli rokonságokat lásd részint a származékok, részint az érintett magyar rokonszók alatt.

AR, KIS—, NAGY—, helységek Szathmár megyében; tt. *Ar-t*, helyr. *—ba*, *—ban*, *—ból*.

— AR, képző, mely nyelvünkben számos neveket és igéket alkot. Változatai: *er*, *ér*, *or*, *ör*, melyeket öszvefüggőleg lásd —R, mint képző rovata alatt.

ARA, fn. tt. *arát*, tb. *arák*. Népnyelvben ismeretlen szó. Párizpápai szerint megfelel neki a latin *nurus*, mely am. fiam neje, felesége, másképp köznyelven: *meny*. Valamint pedig a *meny* és *asszony*-ból öszvetett *menyasszony* jelent vőlegénynek eljegyzett nőt, illetőleg jövendő feleséget, hasonlóan nemesebb és irodalmi nyelven *ara* am. menyasszony vagy eljegyzett nő. Furcsaság gyanánt följegyezzük, hogy Molnár Albertnél *ara* latinul: *sororis frater*, németül: *Schwester-Bruder*, mely rokonsági viszony előttünk értetlen.

Mi az *ara* elemzését illeti, eredetileg talán *ára* volt, a becsest, drágát jelentő *ár* gyöktől, mennyiben átvitten szólva az *ara* a férfinak mintegy drága kincse; különben alaphangra és értelményre nézve egyeznek vele a persa *arusz* (ara és vőlegény), török *avret* (feleség), szanszkrit *bhárjá* (menyasszony), német *Braut*, latin *nurus* és *hera* stb. Azt is vélhetnők, hogy valamint a *meny* = menő, a *menyasszony* = férjhez menő asszony, hasonlóan *ara* vékonyhangon *ere*, azon *er* gyökből származott volna, melyből az *ered*, mely annyit is tesz mint: *megy*, pl. eredj innen, menj innen.

ARAB, fn. és mn. tt. *arab-ot*. A sémi család egyik fajából való, Arabia tartomány őslakosa. Mint melléknév jelent Arábiából valót, arabok tulajdonságaival birót. *Arab lovak*. *Arab vendégszeretet*, *vitézség*, *boszuállás*.

ARÁBIA, fn. tt. *Arábiát*. Ázsia egyik tartománya, mely *Boldog*, *Sziklás*, és *Puszta* Arábiára osztatik fel.

ARABUL, (arab-ul) ih. Arabok nyelvén. *Arabul tanulni*, *olvasni*, *irni*, *beszélni*.

ARACS, (1), (ar-acs) fn. tt. *aracs-ot*. Aranyélecs (oxydulum auri).

ARÁCS, (2), helyn. Somogy, Szala és Torontál megyékben; tt. *Arács-ot*, helyragokkal: *—ra*, *—on*, *—ról*.

ARACSA, puszta Szala vármegyében. tt. *Aracsá-t*, helyr. *—n*, *—ra*, *—ról*.

ARAD, város ily nevü megyében, tt. *Arad-ot*, helyr. *—ra*, *—on*, *—ról*. *Ó és Új-Arad*.

ARADACZ, falu Torontál megyében; tt. *Aradacz-ot*, helyr. *—on*, *—ra*, *—ról*.

ARADVÁNY, puszta Szabolcs vármegyében tt. *Aradvány-t*, helyr. *—ba*, *—ban*, *—ból*.

ARAG, (ar-ag) fn. tt. *arag-ot*. Aranyéleny (Oxydum auri).

ARAK, falu Mosony vármegyében tt. *Arak-ot*, helyr. *—ra*, *—on*, *—ról*.

ARANKA, női kn. tt. *Arankát*, tb. *Arankák*. Az *arany* szóból képzett név, mint a latin *Aurelia aurum*-ból. Van ily családnév is Erdélyországban. A növénytanban így nevezik a fonalfűnyügöt.

ARÁNKA, fn. tt. *aránkát*, tb. *aránkák*. A gyergyói székelyeknél am. félkupás csupor. Eredetileg talán: *arányka* = mértékecske.

ARÁNT, (ar-ány-t) névh. Bizonyos vagy valamely arányban, illetőleg mértékben, honnan: *egyaránt* = egy arányban, egyenlő mértékben. Különbözik töle: *iránt*, mely annyit tesz, mint valaminek irányában, valamire nézve, czélozva. E két szót tehát épen úgy nem kell öszvetéveszteni, mint ezeket: *arány* és *irány*.

ARANY, (ar-any) fn. tt. *arany-at*, vagy *—t*, tb. *—ak*, vagy *—ok*. 1) A drága fémek nemesbike. *Fövényarany*, *termésarany*, *tömör*, *tiszta arany*, *sár-arany* = sárga arany, különböztetésül a *fehér arany-tól*, azaz Mitterpacher szerint, a platinától. *Aranyat ásni*, *mosni*, *tisztítani*, *kiégetni*, *olvasztani*, *nyujtani*. *Nem fog aranyon rozsda*. Km. *Aranyért eladni lelkét*, *üdvösségét*.

„Arany- ezüstért, czifra ruháért
Leányt el ne végy koszorújáért.“
Népdal.

„Arany nem olt szomjat, éhet
A gazdag még koldus lehet.“ Népdal.

2) Aranyból vert pénz, érem. *Aranyat verni*. *Aranynyal fizetni*. *Aranyon adni*, *venni*. *Aranyokra játszani*. *Körmöczi*, *császári arany*, *dupla arany*. 3) Melléknevül használva am. aranyból való, arany szinü, formáju, átv. ért. ritka, drága. *Arany fonal*, *zsinór*, *lemez*, *csat*, *sarkantyú*. *Arany edények*, *eszközök*, *ékszerek*. *Arany alma*. *Ravasz a szerelem*, *arany békóval jár*. Km. *Nem kell az arany edényt pad alatt hevertetni*. Km. *Arany elme*. *Arany elmének gyöngy a gondolata*. Km. *Arany gondolat*. *Arany hidat csinálj a futó ellenségnek*. Km. *Árva az árva*, *ha kapufája arany is*. Km. *Bátrabb fakupából inni*, *mint arany pohárból*. Km. *Nincs szebb szó az aranypöngésnél*. Km. *Illik*, *mint az arany rojt a szobráncsi gubához*. Km. *Nem jó minden apró-lékot arany tollal irni*. Km. *Nem mind arany*, *ami fénylik*. Km. *Aki jókor* (jó reggel) *kel*, *aranyat lel*. Km.

Némelyek szerint elemezve am. *ár-any*, azaz, ár, vagy érték anyja. Rokonok a latin *aurum*, tatár *holarin*, szanszkrit *hiranan*, hellen *χρυσός*; ide tartozónak tekintethetik még a szanszkrit: *ráds* (ragyog), miszerint a ragyogástól venné eredetét. A finn *kulta* a német *Gold*-hoz hasonló, valamint a török *altun* is.

ARANY, falu Hunyad vármegyében; tt. *Arany-t*, helyr. —*on*, —*ra*, —*ról*,

ARÁNY, (ar-ány) fn. tt. *arány-t*, tb. —*ok*. 1) Általán egyik tárgynak a másikhoz való mértékviszonya. *Arányban van a kapu a házzal*, ha nagysága ezéhez van mérve, szabva. *Arányban van a kiadás a bevétellel*, mindön amaz nem nagyob ennél. *A tagok arányban vannak a derékteattel*, ha kellő mértéküek. 2) A szám- és mértanban, a mennyiségek viszonyainak határozott mértéke. *Számtani arány* (proportio arithmetica), pl. 1 : 4 = 5 : 8, három-három különbséggel; *mértani arány* (proportio geometrica), pl. 2 : 8 = 6 : 24, négy-négy osztalékkal. Némelyek öszvezavarják az *irány* szóval, mi hibás tévedés. V. ö. IRÁNY, és AR, gyök.

ARANYAD, ALSÓ—, FELSŐ—; helységek Szala vármegyében; tt. *Aranyad-ot*, helyr. —*on*, —*ra*, —*ról*.

ARANYÁG, falu Arad vármegyében. Helyr. —*on*, —*ra*, —*ról*.

ARANYAGYAG, (arany-agyag) ösz. fn. A hintó-, s holmi bútorfényezők által használt aranyszinü mázanyag.

ARANYALMA, (arany-alma) ösz. fn. 1) Aranyból készült alma, vagy almaalaku mü aranyfüsttel bevonva. 2) Bizonyos faju almagyümölcs, melynek szine az aranyéhoz hasonló. A régi hitregékből ismeretes a *viszálkodás aranyalmája*. Így nevezik az olaszföldön megfordult s regényes képzeletü közvitézeink az ott látott narancs és czitromalmákat. *Aranyalmafa erdőkben jártunk*.

ARANYÁSZ, (ar-any ász) fn. tt. *aranyász-t*, tb. —*ok*. Aki a patakok s folyók fövenyéből aranyport mos. *Csalóközi aranyászok*.

ARANYÁSZ, (ar-any-ász); önh. m. *aranyász-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*sz*, htn. —*ni*. A folyók fövenyéből aranyport mos.

ARANYÁSZÁS, (ar-any-ász-ás) fn. tt. *aranyászás-t*, tb. —*ok*. A folyók fövenye közt létező porarany mosása.

ARANYÁSZAT, (ar-any-ász-at) fn. tt. *aranyászat-ot*. Aranyászás, aranymosás, elvont értelemben. *Dunai aranyászat. Aranyászatból élni*.

ARANYBABOS, (arany-babos) ösz. mn. Aranypettyekkel vagy aranyszinü foltokkal tarkázott. *Aranybabos kelme, szövet. Aranybabos tollak*.

ARANYBÁDOG, (arany-bádog) ösz. fn. Vékony laposra kinyujtott arany; aranylemez, aranylap.

ARANYBÁNYA, (arany-bánya) ösz. fn. Bánya, melyből aranyérczet más érczekkel vegyültet ásnak. Átv. ért. akárminemü jószág, üzérkedés, hivatal, mely nagyban jövedelmez. *Ezen ház valóságos aranybánya*.

ARANGYBÉGY, (arany-bégy) ösz. fn. A húrosmadarak neméhez tartozó madárfaj, melynek begye aranyszinü sárga.

ARANYBÉLYEG, (arany-bélyeg) ösz. fn. 1) Aranybádog készítők eszköze, melyet dombormüvek alakításánál használnak. 2) L. ARANYMIVESJEGY.

ARANYBERILL, (arany-berill) ösz. fn. Berillkő egyik faja, melynek tengerzöld szine kevés sárgával vegyítve van.

ARANYBOGÁR, (arany-bogár) ösz. fn. Darázsnemü bogár, mely a falakban fészkel, s világos aranyszine, és sima átlátszó röptyüi vannak.

ARANYBORÍTÁS, (arany-borítás) ösz. fn. Általán aranylemez, aranyfüst, aranypaszomántstb. melylyel valamely müvet bevonnak.

ARANYBORKŐ, (arany-bor-kő) ösz. fn. A vegyészeknél am. borkősavban föloldott arany. (Aurum tartaricum).

ARANYCSÍKOS, (arany-csíkos) ösz. mn. Aranycsíkokkal, azaz aranyfonalu szalagzattal, zsinórzattal, vagy beszövettel tarkázott, diszített. *Aranycsíkos kelme, fejkötő*.

ARANYCSILLÁM, (arany-csillám) ösz. fn. 1) Az aranyérczekben csillogó aranyrészecskék. 2) Aranyból készített csillagocskák, pikkelyek, pl. a szöveteken.

ARANYCSINÁLÁS, (arany-csinálás) ösz. fn. A régi vegyészek (alchymisták) mesterkélése, mely által aranyat készíteni törekedtek.

ARANYCZOMPÓ, (arany-czompó) ösz. fn. A czompók neméhez tartozó halfaj, melynek aranyszinü pikkelyei vannak.

ARANYDOK, (arany-dok) fn. tt. *aranydok-ot*. Vakandokfaj, melynek szőre aranyszinü, s farka nincs. A *vakondok* után esetlenül csinált új szó.

ARANYDÚS, (arany-dús) ösz. mn. 1) Arannyal bővelkedő, sok aranyat termő. *Aranydús bányák*. 2) Sok arannyal czifrázott, diszített, borított. *Aranydús öltözék*.

ARANYEDÉNY, (arany-edény) ösz. fn. Aranyból készített edény, pl. tál, tányér, pohár. *Aranyedényekkel rakott asztal. Aranyedényből enni, inni. Egyházi aranyedények*.

ARÁNYELLENES (arány-ellenes) ösz. mn. Aminek részei az aránymérték szabályaival nem egyeznek, idomtalanúl öszveállított. *Arányellenes épület*.

ARANYENYV, (arany-enyv) ösz. fn. 1) Víz által arany, ezüst, réz és ólom vegyülékből öszvehabart tömeg. 2) Zöld, földrészekkel vegyített, lágy rézércz. (Ochra Veneris).

ARANYÉR, (arany-ér) ösz. fn. 1) Bányaér, bányaréteg, mely aranyérczet tartalmaz. 2) Átv. ért. a vérnek kóros öszvegyülése a has és különösen a végbél edényeiben. *Nyilt aranyér, vak aranyér*. (Hoemorrhois).

ARANYÉRCZ, (arany-ércz) ösz. fn. Arany alkatrészeket tartalmazó ércz.

ARANYERES, (arany-eres) ösz. mn. 1) Aranynemü érczeket tartalmazó. *Aranyeres bánya, hegy*. 2) Átv. ért. aranyér nevü betegségben szenvedő.

ARANYÉRÉM, (arany-érém) ösz. fn. Arany-anyagból készített, vert pénz, vagy ehhez hasonló emlékmű. Máskép: *aranyérme*, de amaz ragozásra alkalmasabb.

ARANYÉRFOLYÁS, (arany-ér-folyás) ösz. fn. Az aranyeres kór nagyobb fokán, tiszta vagy takonynyal vagy bélsárral vegyített vérnek kiürülése a végbél edényeiből.

ARANYÉRREKEDÉS, (arany-ér-rekedés) ösz. fn. A kórnemű aranyér folyásának megakadása: vak aranyér.

ARANYESŐ, (arany-eső) ösz. fn. A tűzijátékokban, aranyszinű szikrákat, sziporkákat szóró esőnemű tünemény.

ARANYÉV, (aranyév) ösz. fn. Ötvenedik év, melyet valaki bizonyos állapotban, életnemben, hivatalban betöltött. *Házassági, papsági, tanári aranyév.*

ARANYÉVES vagy — ÉVÜ, (arany-éves) ösz. mn. Aki aranyévet ért, betöltött. *Aranyéves pap, tanár, hivatalnok.* V. ö. ARANYÉV.

ARANYFÁCZÁN, (arany-fáczán) ösz. fn. Fáczánfaj, arany sugaras tollazattal, különböztetésül az czüstfáczántól.

ARANYFAKÓ, (arany-fakó) ösz. mn. Aranyszinű fakó. *Aranyfakó paripa.* V. ö. FAKÓ.

ARANYFARKAS, (arany-farkas) ösz. fn. Az ebek neme alá tartozó, s Ázsia és Afrikában honos, ragadozó, s marczona vadállat, melynek szőre szürkével vegyes aranysárga. (Canis aureus. L.) Máskép: *sakál.*

ARANYFÉNY, (arany-fény) ösz. fn. Az aranynak sajátnemű sárga csillogó fénye. *Megvakitotta az aranyfény* = elcsábították, mégvesztegették pénzzel.

ARANYFESTVÉNY, (arany-festvény) ösz. fn. Aranynyal készített festvény. V. ö. FESTVÉNY.

ARÁNYFOKOZAT, (arány-fokozat) ösz. fn. Mennyiségtani ért. több egymással öszvefüggő, s bizonyos arányban nagyobbodó számok, illetőleg mennyiségek. *Számtani, mértani arányfokozat.* (Progressio arithmetica, geometrica).

ARANYFONAL, (arany-fonal) ösz. fn. Arany-anyagból nyujtott fonal, huzal. *Aranyfonallal himezni, varrni.*

ARANYFONALFŰ, (arany-fonal-fű) ösz. fn. Növényfaj a fűnyügök neméből, máskép: *fonalfűnyüg, aranyka, fecskefonal, görényfű, köszvényfű,* (Cuscuta europaea).

ARANYFONÓ, (arany-fonó) ösz. fn. Személy, aki selyem és aranyszálakból fonalakat készít.

ARANYFÖVÉNY, (arany-fövény) ösz. fn. Fövény a folyóvízekben, mely aranyport tartalmaz, melyből aranyport mosnak.

ARANYFUTTATÁS, (arany-futtatás) ösz. fn. Valamely testnek, pl. ezüstnek, fának, papirnak aranyfüsttel behúzása.

ARANYFŰ, ösz. fn. L. GÓDIRCZ.

ARANYFÜRT, (arany-fürt) ösz. fn. 1) Aranyszálakból készített fürtforma ékesség, pipere. 2) Aranyszinű sárga hajfürt. *Aranyfürtü gyermek. Aranyfürttel festett Venus.* 3) Mondatik, kivált Hegyalyján, a tökéletesen megérett sárgaszinű szölőről is. *Lugosok aranyfürtei. Aranyfürtü szőlővessző.*

ARANYFÜRTÖZ, (arany-fürtöz) ösz. áth. Aranyfürttel diszít, piperéz valamit. *Kár a kutya szőrét megaranyfürtözni.* Km.

ARANYFÜST, (arany-füst) ösz. fn. Igen vékonyra nyujtott aranyhártya, aranypili, melylyel holmi müveket, pl. edényeket, könyveket, képkereteket, stb. bevonni szokták. *Aranyfüsttel futtatott ráma.*

ARANYFÜSTÖS, (arany-füstös) ösz. mn. Aranyfüsttel vegyített, vagy borított. *Aranyfüstös ág, bokréta.* Amit ötvös munkával szoktak aranyozni, azt inkább *aranyos*, vagy *aranyzott* melléknévvel illetik, pl. *aranyos szelencze, billikom, sarkantyú.*

ARANYFÜSTMIVES, (arany-füst-mives) ösz. fn. Mives, aki holmi szereket aranyfüsttel befuttat.

ARANYGLÉT, (arany-glét) ösz. fn. Sárga egérkőből készült ragadós szer. Némely beretválkozók, kivált a zsidók szappan helyet ezt szokták használni.

ARANYGYAPJAS, (arany-gyapjas) ösz. mn. és fn. A legfényesb lovagrendek egyikének neve, melynek ismertető diszjegye aranygyapjat képez. *Aranygyapjas vitézek.*

„Egyik aranygyapjas, más, csillaggal fényes,
Ennek kulcs van zsebjén, más, kereszttel kényes,
Ez jól tud számolni, amaz nagy törvényes,
Kiki nagyra vágyik, kiki szerencsét les."
Barcsay Ábrahám, a mult századból.

ARANYGYAPJU, (arany-gyapju) ösz. fn. 1) Ama költői képzeletben született aranyjuhok gyapja, melyért a mesés görögkor hősei sok veszélyt álltak ki. 2) Az aranygyapjas rend vitézeinek jelmezi diszjegye.

ARANYGYÁR, (arany-gyár) ösz. fn. Gyár, melyben aranyból különféle drága müveket, szereket készítenek.

ARANYGYÍK, (arany-gyík) ösz. fn. A gyíkok egyik faja, melynek csillogó böre aranyszínt játszik.

ARANYGYOPÁR, (arany-gyopár) ösz. fn. Növényfaj a gyopárok neméből, sárga virággal, melyet a molyok ellen használni szokás. V. ö. GYOPÁR.

ARANYGYÜRÜ, (arany-gyürü) ösz. fn. Arany-anyagból készített gyürü.

ARANYHAB, (arany-hab) l. ARANYFÜST.

ARANYHABOS, (arany-habos) ösz. mn. 1) L. ARANYFÜSTÖS. 2) Aranyszálakkal, mintegy habformára beszövöttekkel ékes. *Aranyhabos szövet.*

ARANYHAJ, (arany-haj) ösz. fn. Átv. ért. aranyszinü sárga haj. *Aranyhaju gyermek. Aranyhaju Venus.*

ARANYHAL, (arany-hal) ösz. fn. Aranyszinü pikkelyekkel ékes halnem, milyet a diszkertek tavaiban, s itt-ott üvegedényekben táplálnak.

ARANYHÁRTYA, (arany-hártya) ösz. fn. Hártyavékonyságu aranylemez, aranylevél.

ARANYHÁZASSÁG, (arany-házasság) ösz. fn. Az ötven évig együtt élt házastársak újabb papi megáldása.

ARANYHIMZÉS, (arany-himzés) ösz. fn. Aranyfonalakkal, aranypikkelyekkel, gyöngyökkel ékesített diszmű, s maga azon foglalkozás, mely által ily művek készülnek.

ARANYHIMZŐ, (arany-himző) ösz. fn. Személy, illetőleg mives, aki valamit aranyfonallal, aranyszállal stb. kivarr, tarkáz, diszít, piperéz.

ARANYHOLDASSPÁR, (arany-holdas-spár) ösz. fn. A pisztrángok neme alá tartozó hal-faj. (Sparus aurata L.).

ARANYHOMOK, (arany-homok) ösz. fn. Aranyport, aranyrészecskéket tartalmazó homok.

ARANYHON, (arany-hon) ösz. fn. Déli Amerikában levő, meseszerü ország, melynek talkköves partjai a ragyogó nap sugarainál arany és ezüstszinben tünnek föl. (Eldorado).

ARANYI, KIS—, NAGY—, puszták Nógrád vármegyében. Helyragokkal: *—ba*, *—ban*, *—ból.*

ARANYIDKA, falu Abaújban. Helyragokkal: *Idká-n*, *—ra*, *—ról.*

ARANYKÉM, (arany-kém) ösz. fn. 1) Aranycsináló; v. ö. ARANYCSINÁLÁS. 2) Az arany valódiságát, tisztaságát meghatározó bányász vagy más személy.

ARANYKÉMLE, (arany-kémle) ösz. fn. Kémle, azaz próbamütét, mely által az arany valódiságát meghatározzák.

ARANYKERESKÉDÉS, (arany-kereskédés) ösz. fn. Kereskedés neme, melyet valaki veretlen, nem idomított aranyanyaggal, aranyérczczel, aranyfémmel üz.

ARANYKERT, (arany-kert) ösz. fn. Átv. költői ért. kert, melyben arany gyümölcsöt termő fák diszlenek. Hagyomány szerint így nevezte Mátyás király a csalóközi szigetet, mely neve ma is divatban van.

ARANYKOHHÁNYAT, (arany-koh-hányat) ösz. fn. Azon tajtékforma, sárgasziuü salak, mely a forró érczből kiválik.

ARANYKOR, (arany-kor) ösz. fn. Így nevezik a régi hellen és latin költők azon boldog kort, midőn Saturnus uralkodott e földön. Innen átv. ért. a népek életében azon korszak, midőn polgári jólétök és hirök a legmagasb fokon állott.

ARANYKŐ, (arany-kö) ösz. fn. 1) Aranyrészeket tartalmazó kőnem. 2) A talkkövek neméhez tartozó drágakö. (Chrysolithos). 3) Csárda Szepesben. Helyragokkal: *—n*, *—re*, *—röl.*

ARÁNYKULCS, (arány-kulcs) ösz. fn. Általán azon alapmérték, mely által valamit kellő arányban kivetni, fölosztani, elrendezni, idomítani stb. lehet. *Adókivetésben használt aránykulcs.*

ARANYKULCSOS, (arany-kulcsos) ösz. fn. és mn. Fejedelmi, udvari kamarás. *Ő cs. k. felsége aranykulcsos híve.*

ARANYKÚT, falu Kolos vármegyében. Helyragokkal: *—on*, *—ra*, *—ról.*

ARÁNYLAG, (ar-ány-lag) ih. Bizonyos arányra tekintve, arányt illetve, nem önállóan, nem magában véve, hanem valamihez mérve. *A sovány földü Árvában aránylag több ember lakik, mint némely kövér földü megyékben. Aránylag nagyobb, kisebb, hosszabb, rövidebb.*

ARÁNYLAGOS, (ar-ány-lag-os) mn. tt. *aránylagos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Aránylag vagyis bizonyos arányhoz képest határozott szabott, kimért. *Aránylagos fölosztás, adókivetés.*

ARÁNYLAGOZ, (ar-ány-lag-oz); áth. m. *aránylagoz-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z.* Aránylag, bizonyos arányt követve kimér, kiszab, rendez valamit.

ARANYLAPÍTÁS, (arany-lapítás) ösz. fn. A tömör aranynak vékony lemezre nyujtása.

ARANYLAPÍTÓ, (arany-lapító) ösz. fn. Míves, ki a tömör aranyat lapokra, lemezekre nyujtja.

ARANYLEMEZ, (arany-lemez) ösz. fn. Aranyanyagból vert, lapított lemez. V. ö. LEMEZ.

ARÁNYLIK, (ar-ány-l-ik); k.m. *arányl-ott*, htn. *—ani.* Személytelen ige. A számtanban annyit tesz, mint: *arányban van*, pl. kettő úgy aránylik négyhez, mint négy nyolczhoz, 2 : 4 = 4 : 8. (se habet).

ARANYMÁLÉ, l. ARANYMÁLINKÓ.

ARANYMÁLINKÓ, (arany-málinkó) ösz. fn. A verebek neméhez tartozó madárfaj, melynek aranyszinü *mála*, azaz melle, bögye és nyaka van.

ARANYMÁLU, l. ARANYMÁLINKÓ.

ARANYMÁS, (arany-más) ösz. fn. Aranyhoz hasonló fémvegyülék rézből és ónból. (Similor).

ARANYMÁZ, (arany-máz) ösz. fn. A kocsigyártók és több más mívesek által fényesítőül használt arany szinü máz.

ARANYMENYEKZŐ, (arany-menyekző) ösz. fn. Menyekzői szertartás, melyet az ötven évet együtt élt házastársak örömünnepül megújítanak.

ARANYMÉRLEG, (arany-mérleg) ösz. fn. Mérleg, melyet különösen az aranyból vert pénzek súlyának meghatározására használnak.

ARANYMÉRTÉK, (arany-mérték) ösz. fn. Bizonyos határozott súly, nehézség, melylyel más fémek arányában az arany bir.

ARANYMÉRŐ, l. ARANYMÉRLEG.

ARANYMEZŐ, falu Kővár vidékében. Helyragokkal: *—n*, *—re*, *—ről.*

ARANYMISE, (arany-mise) ösz. fn. Mise, melyet a pap fölszenteltetésének ötvenedik éve után ünnepélyes szertartással mond.

ARANYMIVES, (arany-mives) ösz. fn. 1) Általán minden mives, kinek fő foglalatossága, illetőleg mestersége aranyból dolgozni, milyenek az aranyfonók, aranyozók, aranylemezcsinálók, drága arany szöveteket készítők, aranyhímzők. 2) Különösen mives, ki aranyból különféle ékszereket, eszközöket, edényeket, leginkább olvasztás által készít, alakít.

ARANYMIVESBOLT, (arany-mives-bolt) ösz. fn. Bolt, melyben aranyból készített műveket, ékszereket, edényeket stb. árulnak, s melyben néha az illető mives dolgozik is.

ARANYMIVESJEGY, (arany-mives-jegy) ösz. fn. Az aranymiveken látható bizonyos bötük, jegyek, bélyegek, melyek részint a várost, hol az illető mives lakik, részint a mives nevét, de különösen az arany finomságát, s keveréki hányadát jelentik. *Egy számu, két számu, három számu aranyjegy.*

ARANYMOSÁS, (arany-mosás) ösz. fn. Munkálkodás, mely által a vizek fövenyében vagy homokjában rejtező aranyporocskák külön választatnak s öszvegyüjtetnek.

ARANYMOSÓ, (arany-mosó) ösz. fn. Aki a vizek fövenye vagy homokja közt szórványosan rejlő aranyport kiöblögeti s leszürögeti; aranyász. Ily aranymosókat láthatni a csalóközi szigeteken és zátonyokon.

ARÁNYMUTATÓ, (arány-mutató) ösz. fn. A mennyiségtanban azon szám, mely az arányban levő számok különbözési vagy hasonlati mennyiségét jelenti, pl. ezen aránynak $1:2 = 4:8$ mutatója, kettő (2).

ARANYMÜ, (arany-mü) ösz. fn. Akármely mü, pl. ékszer, edény, stb. mely aranyból készült, különösen mesterségesb, müvészibb ilyetén munka.

ARANYMÜVES, l. ARANYMIVES.

ARANYOLVASZTÓ, (arany-olvasztó) ösz. fn. Akinek fő foglalatossága az idomítatlan, vagy néha már idomított aranyat, illetőleg aranymivet felolvasztani. Így nevezik azon kis katlant is, melyben ezen munkálat végrehajtatik.

ARANYOS, (ar-any-os) mn. tt. *aranyos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Aranyat termő, aranynyal bövelkedő, teljes, töltött. *Aranyos bányaréteg, ásvány. Aranyos folyó homok. Aranyos erszény. A mesterembernek aranyos a keze.* Km. 2) Aranynyal ékesített, futtatott, hímzett, stb. *Aranyos kard, edény, szelencze, pohár.*

„Csak azt mond meg rozsám,
Melyik úton mégy el,
Felszántatom én azt
Aranyos ekével.“ Népdal.

3) Átvett ért. *aranyos mise*, am. hajnali vagy adventi mise.

ARANYOS, (ar-any-os) fn. tt. *aranyos-t*, tb. *—ok.* Több helység neve Magyarországban. Helyragozva: *—ra, —on, —ról.*

ARÁNYOS, (ar-ány-os) mn. tt. *arányos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Ami más hasonlított tárgygyal kellő mértékviszonyban áll, aminek részei egymáshoz mérve illő alakú egységet képeznek. *Az ajtók és ablakok a ház nagyságához képest arányosak legyenek. A kiadás arányos legyen a jövedelemmel. Arányos termet.* V. ö. ARÁNY.

ARÁNYOSAN, (ar-ány-os-an) ih. Bizonyos arány szerint, arányt követve. *Arányosan épített ház.* V. ö. ARÁNYLAG.

ARANYOS-BÁNYA, falu Alsó-Fehér megyében. Helyr. *—bányá-n, —ra, —ról.*

ARÁNYOSÍT, (ar-ány-os-ít); áth. m. *arányosított*, par. *—s*, htn. *—ni* vagy *—ani.* Valamit arányossá tesz, aránymérték szerint rendez, elintéz, bizonyos arányban egyeztet. *A munkások bérét az időhöz és végzett munkához arányosítni. A torony magasságát a templom nagyságához arányosítani.*

ARÁNYOSÍTÁS, (ar-ány-os-ít-ás) fn. tt. *arányosítás-t*, tb. *—ok.* Arányba, vagy mértékviszonyba hozás. *Birtokok arányosítása* am. mindenki birtokának aránylagos kihasítása, felosztása.

ARÁNYOSÍTÁSI, (ar-ány-os-ít-ás-i) mn. Arányosítást illető, ahhoz tartozó. *Arányosítási per.*

ARANYOS-GYÉRÉS, ösz. helynév, Erdélyben; helyr. *—re, —én, —ről.*

ARANYOS-MARÓT, ösz. helyn. Bars vármegyében; helyr. *—ra, —on, —ról.*

ARANYOS-MEGGYES, mezőváros Szathmár megyében. Helyr. *—en, —re, —ről.*

ARANYOS-MÓRICZ, falu Doboka vármegyében. Helyr. *—on, —ra, —ról.*

ARANYOS-RÁKOS, falu Aranyos székben. Helyr. *—on, —ra, —ról.*

ARÁNYOSSÁG, (ar-ány-os-ság) fn. tt. *arányosság-ot.* Két vagy több egymáshoz hasonlított tárgyak mértékviszonyi tulajdonsága, vagyis bizonyos aránykulcs szerinti egyezése; arányos állapot. *Az emberi test lassu kifejlődése és korai sebes hanyatlása között nincsen arányosság.*

ARANYOZ, (ar-any-oz); áth. m. *aranyoz-tam, —tál, —ott*, par. *—z*, htn. *—ni.* Aranynyal bevon, futtat, ékesít. *A bot, ha megaranyozzák is, sulyost üt.* Km. *Okos ember, jó volna a fejét megaranyozni.* Km.

ARÁNYOZ, (ar-ány-oz); áth. m. *arányoz-tam, —tál, —ott*, vagy *arányz-ott*, par. *—z*, htn. *—ni*, vagy *arányzani.* Arány vagyis bizonyos mértékviszony szerint rendez, öszveállít. *Számokat arányozni. A kiadást a jövedelemhez arányozni.*

ARANYOZÁS, (ar-any-oz-ás) fn. tt. *aranyozás-t*, tb. *—ok.* Valamely münek aranyfüsttel, aranypilivel, aranylemezzel stb. befuttatása, bevonása, ékesítése. *Gazdag, szép aranyozás.*

ARÁNYOZÁS, (ar-ány-oz-ás) fn. tt. *arányozás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, illetőleg mérés, rendezés, osztás, mely által valamit arányozunk.

ARANYOZÁSI, (ar-any-oz-ás-i) mn. Aranyozást illető, arra vonatkozó. *Aranyozási munka, ügyesség, mesterség, eszköz.*

ARÁNYOZÁSI, (ar-ány-oz-ás-i) mn. Arányozást illető, ahhoz tartozó. *Arányozási munka, ügyesség.*

ARANYOZAT, (ar-any-oz-at) fn. tt. *aranyozat-ot.* Maga azon mü, mely aranyozás által keletkezett, aranyborítás, aranyfuttatás stb. *Az aranyozás sokáig tartott, de pompás is az aranyozat. A keret aranyozatát bepiszkolták a legyek.*

ARANYOZÓ, (1), (ar-any-oz-ó) fn. tt. *aranyozó-t*, tb. *—k.* Müves, ki aranyozással foglalkodik. V. ö. ARANYOZ.

ARANYOZÓ, (2), (ar-any-oz-ó) mn. tt. *aranyozó-t*, tb. *—k.* Amivel aranyozni szoktak. *Aranyozó eszköz, ecset.*

ARANYOZÓI, (ar-any-oz-ó-i) mn. Aranyozót illető, arra vonatkozó. *Aranyozói munka, ügyesség, mesterség.*

ARANYOZOTT, (ar-any-oz-ott) mn. tt. *aranyozott-at.* Aranyfüsttel, aranypilivel, aranylevéllel, aranylemezzel stb. bevont, ékesített. *Aranyozott fegyverek, edények.*

ARANYOZOTTAN, (ar-any-oz-ott-an) ih. Aranyozott állapotban, megaranyozva.

ARANYÖLTÉS, (arany-öltés) ösz. fn. Sebészi műtét, midőn a sérvtömlő nyakát aranyfonallal öszvehurkolják.

ARANYPÁRNA, (arany-párna) ösz. fn. Aranynyal himzett, vagy aranyszövetü kelméből készített párna.

ARANYPART, (arany-part) ösz. fn. Azon afrikai és indiai tengerpartok neve, melyekben arany és ezüst találtatik. Különösen nevezetes erről Guinea partja.

ARANYPÁT, (arany-pát) ösz. fn. Pátnemü ásványfaj, mely aranyszint játszik.

ARANYPATAKA, falu Sáros megyében. Helyr. *patakâ-n, —ra, —ról.*

ARANYPEJ, (arany-pej) ösz. mn. Mondjuk lóról, melynek aranyszinü világos szőre van.

ARANYPÉNZ, (arany-pénz) ösz. fn. Aranyfémből vert pénz.

ARANYPERECZ, (arany-perecz) ösz. fn. Pereczformára alakított ékszer, melyet karkötőül használnak.

ARANYPILI, (arany-pili) ösz. fn. Pilihez azaz pehelyhez hasonló finomságu aranyfüst.

ARANYPILIZ, (arany-piliz) ösz. áth. Aranypilivel bevon, aranyoz.

ARANYPILLANGÓ, (arany-pillangó) ösz. fn. Pillangófaj, melynek szárnyait aranypettyek, aranyerek diszítik. Átv. ért. szöveteket diszítő, s aranypillangóhoz hasonló czifrázat.

ARANYPLÉH, l. ARANYLEMEZ.

ARANYPOHÁR, (arany-pohár) ösz. fn. Aranyból készített diszpohár. *Bátrabb fakannából inni, mint aranypohárból.* Km.

ARANYPONTY, (arany-ponty) ösz. fn. A pontyok neméhez tartozó halfaj, aranyszinü pikkelyekkel.

ARANYPOR, (arany-por) ösz. fn. 1) Az aranymivesek által különféle czélból porrá tört arany. 2) A folyók fövenye közt porformában rejtező aranyrészecskék.

ARANYPRÓBA, (arany-próba) ösz. fn. 1) Bányászati kisérlet, mely által az arany tisztasága megvizsgáltatik, valamint az is, mennyi aranyrész találtatik más érczekben is. 2) Aranymívesi jegy, azon arany minőségét tanusító, melyből készült valamely mű.

ARANYPRÓBAKŐ, (arany-próba-kő) ösz. fn. Fekete palaféle kő, mely által az aranymivesek az arany finomságát vizsgálóra veszik. (Lapis lydius).

ARANYRÁSPOLY, (arany-ráspoly) ösz. fn. Az aranymivesek által használt finom ráspoly, vagyis reszelő.

ARANYRÖG, (arany-rög) ösz. fn. Természetes állapotban talált aranyércz-darab, melyben az aranyrészek másféle ásvány,illetőleg fémrészekkel vegyítvék.

ARANYRÚD, (arany-rúd) ösz. fn. Hosszúkás rúdformára öszvevert tiszta aranytömeg, melyből a pénzt verik.

ARANYSÁFRÁNY, (arany-sáfrány) ösz. fn. A sáfrányféle növények egyik faja, mely szinét illetőleg a többi sáfrányok között leginkább hasonlít az aranyhoz.

ARANYSALAK, (arany-salak) ösz. fn. Az aranyérczből tisztitás alatt elhulló idegen részek. V. ö. SALAK.

ARANYSÁRGA, (arany-sárga) ösz. mn. és fn. Az arany szinéhez hasonló sárgaszinü. *Aranysárga haj, szőr. Aranysárga sörényü paripa.* Mint főnév am. aranyglét.

ARANYSARKANTYÚ, (arany-sarkantyú) ösz. fn. Aranyfémből készített díszsarkantyú.

ARANYSARKANYÚS, (arany-sarkantyús) ösz. mn. Aranysarkantyúval diszített. *Aranysarkantyús csizma.* Különösen *aranysarkantyús vitéz,* azon lovagi rendből való, melynek tagjait a fejedelem szokta bizonyos innepélyek alkalmával, pl. a magyar király koronázáskor, vitézekké ütni, vagyis beavatni, s melynek díszjegye aranysarkantyú.

ARANYSAVITAG, (arany-savitag) ösz. fn. 1) Tüz vagy savanyok által égékeny részeitől megfosztott arany; aranyéleg. 2) Bányászatban az öszvetorlott föld bizonyos neme, mely néha aranyat hoz magával.

ARANYSÍK, (arany-sík) ösz. fn. Aranyból vagy aranyat játszó fonalakból csinált paszomántféle mű, melyet ruhadiszitésre használnak. Így nevezik azon aranyszinü papírszeleteket is, melyekkel holmi bábruhákat, gyermeki csecsebecséket, stb. kiczifráznak.

ARANYSÍKOS, (arany-síkos) ösz. mn. Aranysíkkal diszített, ékesített, beraggatott. *Szinpadi aranysíkos dolmány, mente.*

ARÁNYSÓ, (ar-ány-só) mn. tt. *arányső-t,* tb. *—k.* Arányos. *Egyarányső,* azaz egy arányban levő, egyenlő nagyságu, mennyiségü.

ARANYSODRÓ, (arany-sodró) ösz. fn. Mives, aki aranyból fonalakat készít.

ARANYSODRONY, (arany-sodrony) ösz. fn. Aranyból nyujtott vagy sodrott vastagabbféle fonal.

ARÁNYSOR, (arány-sor) ösz. fn. Bizonyos arány szerint egymással öszvefüggö, s egymás után következő számok sora. *Számtani, mértani aránysor.*

ARÁNYSULY, (arány-suly) ösz. fn. Azon suly, melyet valamely test más hasonló terjedelmü testhez mérve bír. *A gránitkő aránysulya nagyobb, mint a homokköé.* (Gravitas specifica.)

ARANYSÜGÉR, (arany-sügér) ösz. fn. Aranyszinü pikkelyekkel tarkázott sügérnemü halfaj. V. ö. SÜGÉR.

ARANYSZÁM, (arany-szám) ösz. fn. Az időrendtanban jelenti az évforgásnak egyiránt visszatérő sorát. Ezen számon nyugszik az évszámolás, kivált a naptárcsinálás. Minden huszonyolcz év leforgása után

az évnek ugyanazon napjaira esnek a vasárnapok, és így a többi köznapok is. 2) Van más aranyszám is, mely a husvét, s más változó innepek meghatározására szolgál.

ARÁNYSZÁM, (arány-szám) ösz. fn. A mennyiségtanban azon számok, melyek úgy képződnek, ha a mértani arány számtani arányra fordíttatik, pl. e mértani arányban levő számokból. 1, 7, 49, 343, 2401 lesznek arányszámok: 7-ből 1, 49-ből 2, 343-ból 3, 2401-ből 4, stb. (Logarithmus).

ARANYSZÉM, (arany-szém) ösz. fn. Apró morzsa vagy poralakban találtató arany.

ARÁNYSZÉRÜ, (arány-szérü) ösz. mn. Bizonyos aránymértéket követő, minek részei arányban vannak egymással.

ARÁNYSZÉRÜSÉG, (arány-szérüség) ösz. fn. Tulajdonság, melynélfogva valaminek részei arányszerüek; bizonyos mértékhez szabva öszveillők, alakidomosság.

ARANYSZESZ, l. ARANYFESTVÉNY.

ARANYSZÍN, (arany-szín) ösz. fn. és mn. Olyan szín, vagy színü, amilyen az aranyé. *Aranyszínben kelő, lenyugvó nap. Aranyszin kelme, szövet, papir.*

ARANYSZINÜ, (arany-szinü) ösz. mn. Aranyszint mutató, játszó. *Aranyszinü bogár, hajfürt.*

ARANYSZOMJ, (arany-szomj) ösz. fn. Képes kifejezés, s jelent mértéktelen vágyat, sovárgást, arany, birtok, illetőleg pénz után. *Telhetetlen, eloithatatlan aranyszomj.*

ARANYSZÖG, (arany-szög) ösz. mn. Aranyszinü szög. V. ö. SZÖG. *Aranyszög fürtök ékesítik fenkölt homlokát.* Kazinczy Ferencz.

ARANYSZÖVET, (arany-szövet) ösz. fn. Aranyfonalakból készült vagy azokkal vegyített szövet. *Aranyszövetből varrott díszruha. Aranyszövetü templomi öltözék, püspöksüveg.*

ARANYTAJTÉK, l. ARANYFÜST.

ARANYTALAN, (ar-any-talan) mn. tt. *aranytalan-t*, tb. *—ok.* Arany nélküli; akinek aranya nincsen; ami aranyat nem tartalmaz. *Aranytalan ércz, föveny.*

ARÁNYTALAN, (ar-ány-talan) mn. tt. *aránytatan-t*, tb.*—ok.* Aminek részei között kellő mértékviszony nincsen, ami a vele hasonlított, öszvemért dologgal nincs arányban. *Az adó aránytalan fölosztása nagy teher az adózókra nézve.* Melléknevül használva am. aránytalanul.

ARÁNYTALANSÁG, (ar-ány-talan-ság) fn. tt. *aránytalanság-ot.* Arány hiánya, nem léte. Oly állapot, midőn az öszvehasonlított, egymásra vonatkozó tárgyak nincsenek kellő mértékviszonyban.

ARÁNYTALANUL, (ar-ány-talan-ul) ih. Arányt nélkülözve, egymáshoz hasonlítva kellő mértékesség nélkül. *Aránytalanul kivetett adó*, mely az adóalaphoz vagy kulcshoz mérve kelletinél nagyobb vagy kisebb. *Aránytalanul végzett tagosztály.*

ARANYTARTALMÚ, (arany-tartalmú) ösz. mn. Amiben aranyrészek foglaltatnak. *Aranytartalmú ércz, föveny.* Továbbá, aranypénzzel töltött, rakott. *Aranytartalmú szekrény, erszény.*

ARANYTELEK vagy —TELEP, (arany-telek vagy —telep) ösz. fn. Telek, vidék, zátony, melynek folyóiban aranyat tartalmazó föveny van, vagy bányaréteg, mely aranyérczet foglal magában.

ARANYTERMŐ, (arany-termő) ösz. fn. Ami aranyat rejt magában, aranyhozó. *Aranytermö hegyek, folyók.* Átv. ért. költőileg szólva, dúsan jövedelmező. *Aranytermö temesi bánság.*

ARANYTÉSZTA, (arany-tészta) ösz. fn. Tésztaforma lágy tömeggé olvasztott arany, hogy holmi műveket lehessen képezni belőle.

ARANYTÖMEG, (arany-tömeg) ösz. fn. Tömör alakban talált tiszta arany, vagy öszveolvasztott s idomítatlan aranydarab.

ARANYTÜZKŐ, (arany-tüz-kő) ösz. fn. Tüzkövek egyik neme, mely aranyrészecskéket tartalmaz.

ARANYUL, (ar-any-ul) ih. Arany gyanánt, arany helyett, arany fejében, aranyban. *Az aranyban kölcsönvett pénzt aranyul fizetni vissza. A megfuttatott ezüstöt aranyul árulni, megvenni.*

ARANYVÁGY, (arany-vágy) ösz. fn. Aranybirtok után sóvárgás, az aranynak túlzott szeretete. Általán átv. ért. jelent kincsvágyat, pénzvágyat. Képes kifejezéssel: *aranyszomj.*

ARANYVÁLASZTÓ, (arany-választó) ösz. fn. Bányász, ki az aranyat az ezüsttől bizonyos vegytani műtét által elválasztja.

ARANYVÁNKOS, (arany-vánkos) ösz. fn. Aranyszövetből készített vánkos.

ARANYVARRÁS, (arany-varrás) ösz. fn. 1) Varrás, mely aranyfonallal vitetik véghez. 2) Aranynyal varrott mű, ékesség.

ARANYVARRÓ, l. ARANYHIMZŐ.

ARANYVÉGY, (arany-végy) ösz. fn. Oly vegyület vagy vegyíték, melyben aranyrészek foglaltatnak.

ARANYVÉGYÉS, (arany-végyés) ösz. mn. Bányászok nyelvén azon ásvány, melyben aranyrészecskék találtatnak.

ARANYVERŐ, (arany-verő) ösz. fn. Míves, ki a tömör aranyat vékony lemezekre lapítja.

ARANYVESELKE, (arany-veselke) ösz. fn. Növényfaj a veselkék neméből, melynek szára bakarasznyi, levelei váltakozók, csészéje sárga. (Chrysosplenium alternifolium).

ARANYVESSZŐ, (arany-vessző) ösz. fn. Kőnem, mely mészből, finom fövenyből és rohadt növényrészekből áll, a levágott fák tövein képződik s vesszőforma alakú. (Osteocolla).

ARANYVIRÁG, (arany-virág) ösz. fn. A réteken és szántóföldeken buján termő, sárga virágu növénynem az együttnemzők és nősözvegyek seregéből. (Chrysanthemum).

ARANYVÍZ, (arany-víz) ösz. fn. Szürt lél, melyben vert aranylemezkék uszkálnak, milyet különösen Danzig városában készítenek.

ARANYVONAL, l. ARANYFONAL.

ARÁNYZ, ARÁNYZÁS stb. l. ARÁNYOZ, ARÁNYOZÁS, stb.

ARANYZÖLD, (arany-zöld) ösz. mn. Aranyszinbe vágó zöld. *Aranyzöld növénylevelek. Aranyzöld kelme, szövet.*

ARANYZSUFA, (arany-zsufa) ösz. mn. Aranyszinbe átmenő, játszó zsufaszinü. V. ö. Zsufa.

ARASZ, (ar-asz) fn. tt. *arasz-t*, tb. *—ok.* Hosszmérték kézujjaink eszközlése által, t. i. a kinyujtott hüvelykujj hegyétől a szintén kinyujtott közép vagy kisujj hegyéig terjedő hosszuság teszen egy araszt, körülbelül egy réfnegyedet. *Bakarasz*, a hüvelyk hegyétől a mutatóujj hegyéig terjedő arasz. *Kiméri meg az egeket araszszal?* Biblia. E különben határozatlan mértékkel élnek néhutt az erdőszök a faderekak vastagságának meghatározására. Néhol a nép szájában *t* toldalékkal *araszt*, honnan *arasztol, arasztos*, stb. törökül: *karys*; a persa *aris* = ulna (öl).

ARASZNYI, (ar-asz-nyi) mn. tt. *arasznyi-t*, tb. *—ak.* Arasz hosszuságu. *Egy sing ember másfél arasznyi szakállával.* Népmese.

ARASZOL, (ar-asz-ol); áth. m. *araszol-t.* Araszszal megmér valamit. *Megaraszolni az ablak szélességét.*

ARASZOS, (ar-asz-os) mn. tt. *araszos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* L. ARASZNYI.

ARASZT, *arasztol, arasztos*, l. ARASZ, *araszol, araszos.*

ARAT, (ar-at); áth. m. *arat-tam, —tál, —ott*, par. *arass.* Holmi vékonyabb száru növényeket, különösen füveket, gabonanemüket stb. sarlóféle eszközzel töről levagdal, lemetél. *Búzát, rozsot, árpát aratni. Nádat, kákát, füvet, gyomot aratni. A gazt a gabona közől kiaratni. A zabot, kölest utoljára aratni. Hajnaltól késő estig aratni. Sarlós-Boldogasszonytól Nagy-Boldogasszonyig mindent learatni. Arass szivem, arass, megadom a garast; nem kell nekem garas, csak te velem arass. Arattam, arattam, kévét is kötöttem.* Népd. Átv. ért. akármiféle munka, szorgalom, költség következtében hasznot, jövedelmet húz. *Aki mint vet, úgy arat. Arat az ügyvéd, ha a pert megnyerte. Arat a kalmár, ha árui nyereséggel keltek el.*

Ezen szó alapeszmében metszésre vonatkozik, ennélfogva rokonai: *irt, ort*, s mennyiben gyöke *ar*, előtéttel hasonlók hozzá: *gyarat, sarol, tarol, farag*, továbbá a hosszú *ár*, t. i. az *árt, ártány* származékokban. Idegen nyelvek közöl egyeznek vele: a héber: אָרָה, arab: *areja*, német: *Ernte, ernten*, régi felső német: *arn, arnot, arno, arni*, svéd: *år, åring*, latin: *arare*; mennyiben földmetszést jelent, szanszkrit *dar* (tör), *arb* (ront), stb. Végelemzésben mint hangutánzóhoz hasonló a magyar *hars, harsan, harsog.* V. ö. AR, elv. gyök.

ARATÁS, (ar-at-ás) fn. tt. *aratás-t*, tb. *—ok.* 1) Mezei munka, midőn a megérett gabonát, vagy némely más növényeket sarlóval levágják. *Az aratás nehéz munka, de hasznos. Izzadni az aratásban. Aratásra menni. Aratáson oda lenni. Aratásról vagy aratásból megjönni. Aratáshoz fogni, látni. Aratással keresni kenyerét. Részes aratás*, midőn az aratók pénz helyett a learatott jószágból bizonyos részt kapnak. 2) Jelenti azon időszakot, melyben az aratási munka történni szokott. *Aratáskor mult három esztendeje. Aratásra megfizetni, visszaadni a vett vagy kölcsönzött gabonát.* 3) Átv. ért. jövedelemhúzás. *Jön a vásár, lesz aratás. A házbirtokosoknak télen is van aratásuk.*

ARATÁSI, (ar-at-ás-i) mn. tt. *aratási-t*, tb. *—ak.* Aratáshoz tartozó, arra vonatkozó, azzal járó. *Aratási foglalkodás, Aratási idő, hónap.*

ARATATLAN, (ar-at-atlan) mn. tt. *aratatlan-t*, tb. *—ok.* Ami learatva nincsen, száron levő, álló. *Sok esőzés és munkás hiánya miatt aratatlan maradt a jószág.* Használtatik határozóul is *aratatlanul* helyett.

ARATÓ, (ar-at-ó) mn. és fn. tt. *arató-t*, tb. *—k.* Aki aratással foglalkodik, illetőleg személy, munkás, aki arat. *Arató leányok, legények.* A szoros értelemben vett aratótól, aki a gabonát vágja, különbözik a *marokszedő, kévekötő, kepéző, gereblyéző. Részes, napszámos arató. Aratókat fogadni. Aratóknak főzni, enni adni.*

ARATÓGAZDA, (arató-gazda) ösz. fn. 1) Aratók feje, aki általán az illető birtokostól nagyobb vagy több telket aratásra fölvesz, s a fogadott munkát több alárendeltjeivel végezi, s azok élelmezéséről gondoskodik. 2) Arattató, aki gabonáját másokkal arattatja.

ARATÓGÉP, (arató-gép) ösz. fn. Gép, mely kevesebb emberi erővel rövidebb idő alatt aránylag többet arat, mint az aratók.

ARATÓGOMBÓCZ, (arató-gombócz) ösz. fn. Gombóczétel, melyet az aratóknak főzni szoktak; nagyobbféle gombócz.

ARATÓRÉSZ, (arató-rész) ösz. fn. A learatott gabonából határozott mennyiségü, pl. tized, tizenegyed rész, azaz, annyiad kereszt, melyet az aratók munkabér fejében kapnak. Ettől különbözik a *kenyérrész*, melyet étel fejében kapnak, midőn t. i. az arattató gazda ételt nem ad.

ARATÓSZAKMÁNY, (arató-szakmány) ösz fn. Aratási munka, mely az aratófelek között ki van osztva.

ARCZ, (ar-cz) fn. tt. *arcz-ot.* Köz értelemben jelenti az egész ábrázatot, vagyis a fejnek előrészét, melyet a homlok, szemek, száj, ajkak, áll képeznek. *Arczra borulni. Arczra esni. Im arczunkra borulunk, előtted istenség!* Egyh. ének. *Arczon ütni, csapni valakit. Arczczal neki menni a falnak. Arczczal fordulni. Arczában elváltozni. Hosszu, keskeny, kerek, gömbölyü, pofitos arcz.* Az újabb hadi gyakorlatban mint vezényszó *arcz!* am. arczodat egyenesen tartsd. (Front!)

Némi változattal egyezik vele: *orcza.* Mi elemzését illeti, saját nyelvünkből kiindulva valószinü, hogy gyöke a magasat, kiállót jelentő *ar, or*, melyből lett maga az *orr*; s innen *arcz, orcz, orcza*, mint-

egy az orr tájéka, környéke. Különben hasonlók hozzá a persa *arza*, szanszkrit *darç* (lát és arcz), a hellen *δάρκω* vagy *δάρκομαι* (látok), mely hasonlatnál fogva a látó szervtől t. i. szemtől vette volna nevét oly észjárás szerint, mint a német *Gesicht* és *Sehen*.

— ARCZ, képző, mely egy-két főnevet, alkot, kiavult és élő gyökökből, mint: *hab-arcz, kov-arcz, fik-arcz*. Öszve van téve az *ar* és *cz* egyszerü képzőkből, s gyakorlatot vagy kicsinyítést jelent, s rokona: *arcs*, pl. a *vakarcs, habarcs* szókban.

ARCZA, tájdivatos, a szokottabb *arcz* vagy *orcza* helyett. L. ARCZ, ORCZA.

ARCZALKAT, (arcz-alkat) ösz. fn. Az arcz részeinek, vonásainak bizonyos formája, idoma. *Szabályos, szabálytalan arczalkat. Különféle népfaju, éghajlati arczalkat.*

ARCZÁZ, (arcz-a-az); áth. m. *arczáz-tam, —tál, —ott*, par. *—z*. A régieknél am. szemrehányás által valakit megszégyenít, pirongat.

ARCZÁZÁS, (arcz-a-az-ás) fn. tt. *arczázás-t*, tb. *—ok*. Szemrehányás, pirongatás.

ARCZÁTLAN, l. ORCZÁTLAN.

ARCZÁTLANSÁG, ARCZÁTLANUL, l. ORCZÁTLANSÁG, ORCZÁTLANUL.

ARCZÁTLANKODÁS, ARCZÁTLANKODIK, l. ORCZÁTLANKODÁS, ORCZÁTLANKODIK.

ARCZCSONT, (arcz-csont) ösz. fn. A szemgödör alatt fekvő csont, máskép: *járomcsont. Erős, kiálló arczcsontok.*

ARCZDAGANAT, (arcz-daganat) ösz. fn. Kóros, pl. csúzos, orbánczos daganat az arczon.

ARCZÉ, (ar-cz-é) ih. Baranyai tájszólással am. személyesen, szemtől szembe, mintegy arczczal fordulva egymásnak.

Képzője *é* egyezik azon *á é*-vel, mely bizonyos távolságra mutató helyhatárzókat képez, mint: *hov-á? al-á, el-é, föl-é, mög-é*, miszerint *arczé* = arcz felé, arcz irányában fordulva, tartva, menve.

ARCZEL, régies, *arczul* helyett.

ARCZÉL, (arcz-él) ösz. fn. Az arcznak azon látszata, tekintete, melyet oldalról nézve mutat. *Finom, nemes, szabályos arczél.*

ARCZFÁJÁS, (arcz-fájás) ösz. fn. Általán mindenféle kóros bántalom az arczban, különösen az arczcsont csúzos szaggatása.

ARCZFÁJDALOM, l. ARCZFÁJÁS.

ARCZFESTŐ, (arcz-festő) ösz. fn. 1) Festő, ki az emberi arcz jellegző vonásait szinezve utánozza, vagyis arczképeket fest. 2) Ki az arczát festi.

ARCZFINTORGATÁS, (arcz-fintorgatás) ösz. fn. Az arcz vonásainak, illetőleg izmainak, részeinek, pl. orrnak, szájnak ideoda rángatása, különösen finynyáskodásból vagy nemtetszésből, gúnyból stb.

ARCZFINTORGATÓ, (arcz-fintorgató) ösz. fn. Aki arczvonásait, izmait, orrát, száját finnyásan, gúnyosan, illedelmetlenül rángatja.

ARCZFINTORÍTÁS, (arcz-fintorítás) ösz. fn. Az arczvonásoknak egyegy megrándítása, félrehúzása bizonyos kedélyi okból, pl. finnyásságból, nemtetszésből, gúnyból.

ARCZGÖDÖR, (arcz-gödör) ösz. fn. Az arcz, különösen pofák izmain leginkább mosolygáskor alakuló gödröcske, melyet szépség jegyének tartanak.

ARCZISMERÉS, (arcz-ismerés) ösz. fn. Ügyesség, melynél fogva valaki a különféle arczalkatok bélyegző jegyeit hamar észreveszi s azokról az illető belsejére, vonzalmaira stb. nem alaptalan következtetéseket húz.

ARCZISMERET, (arcz-ismeret) ösz. fn. Ismeret, melyet valaki különféle arczvonások szemlélése s öszvehasonlítása által szerez.

ARCZISMERŐ, (arcz-ismerő) ösz. fn. Aki ügyességgel bír különféle arczvonásokat fölfogni, azokat egymástól megkülönböztetni, s belőlök az illető személy kedélyére, lelkületére és általán belső tulajdonságaira következtetni.

ARCZJÁTÉK, (arcz-játék) ösz. fn. Az arczvonások, illetőleg izmok különféle alakban előtüntetett változtatása, idomítása, fintorítása, stb. mely által a léleknek bizonyos kedélyi állapota fejeztetik ki, melynek különösen mások utánzásában, nevezetesen pedig a szinészi előadásban van helye.

ARCZJEL, (arcz-jel) ösz. fn. Jel vagyis határozott bélyegvonás az arczon, melyből az embernek egyik vagy másik lelki hajlamát magyarázni szokás. *A szenvedélyek bizonyos arczjelekben mutatkoznak. Szelid, jámbor, vad, gonosz indulatra mutató arczjelek.*

ARCZJELISMERŐ, (arcz-jel-ismerő) ösz. fn. L. ARCZISMERŐ.

ARCZJELTUDOMÁNY, (arcz - jel - tudomány) ösz. fn. Tudomány, mely rendszeresen tárgyalja, mikép‌ lehet az arcz, söt egész fej, illetőleg koponya alkotásából az emberek lelki hajlamát kipuhatolni, s megismerni. (Physiognomika).

ARCZJELTUDÓS, (arcz-jel-tudós) ösz. fn. Tudós, aki az arczjeleket, arczvonásokat, illetőleg az egész fej alkotását, mennyiben azok a lelki tulajdonságokkal szoros viszonyban állanak, rendszeresen ismeri. (Physiognomus).

ARCZJÓS, (arcz-jós) ösz. fn. Oly arczismerő, aki az emberek arczvonásaiból azok mult vagy jövendő tetteit meghatározza.

ARCZJÓSLÁS, (arcz-jóslás) ösz. fn. Ügyesség, vagy képesség, melynél fogva valaki mások arczvonásaiból kitalál, megfejt, megjövendöl valamit.

ARCZJÓSLAT, (arcz-jóslat) ösz. fn. Az arczvonásokból kihozott, következtetett jóslat. V. ö. JÓSLAT.

ARCZKÉP, (arcz-kép) ösz. fn. Kép, mely főleg(esen) az emberi arczot tünteti elő. *Rajzolt, metszett, festett arczkép.*

ARCZKÉPFESTÉS, (arcz-kép-festés) ösz. fn. Festészi müködés, mely különösen arczképek készítésével foglalkodik.

ARCZKÉPFESTŐ, (arcz-kép-festő) ösz. fn. Képíró müvész, aki arczképeket fest.

ARCZKIFEJEZÉS, (arcz-ki-fejezés) ösz. fn. Arczvonások, arczjelek együtt véve, mennyiben bizonyos alakot képeznek, s az illető személy lelki, kedélyi állapotára, hajlamaira, szóval belső tulajdonságaira mutatnak. *Derült, komor, víg, szomorú, szelíd, vad arczkifejezés.*

ARCZKÜTEG, (arcz-küteg) ösz. fn. Az arczbőrön kiütött vérszinü mérges foltok, pörsedékek.

ARCZLOB, (arcz-lob) ösz. fn. Lob, vagyis gyuladásféle bántalom az arczon, milyenek némely csúzos, orbánczos bajokban mutatkozók.

ARCZMENET, (arcz-menet) ösz. ih. Hadi vezényszó, s am. egyenes arczczal előre tartva, lépve. *Arczmenet indulj!* (Fronte).

ARCZMIRIGY, (arcz-mirigy) ösz. fn. Vörös, vagy kékes szinben mutatkozó mirigyféle keményedések az arczon.

ARCZMOZGÁS, (arcz-mozgás) ösz. fn. Az arcz izmainak rángatódzása, bizonyos indulatból származó húzogatása. *Haragos, fájdalmas arczmozgás.*

ARCZORBÁNCZ, (arcz-orbáncz) ösz. fn. Orbánczféle bántalom, mely az arczon üti ki magát. L. ORBÁNCZ.

ARCZORJ, (arcz-orj) ösz. fn. Nehézkes hangzása miatt nem ajánlható. Am. némely állatok hegyesre nyuló arcza, illetőleg orra, milyen a disznóké, vakandokoké, különösen pedig az elefánté. Talán jobb volna egyszerüen: *orrony* vagy *orrmány.* (Rüssel).

ARCZPIRULÁS, (arcz-pirulás) ösz. fn. Rendkivüli változás az arczbőrön, midőn bizonyos okból, pl. fölhevülésből, kivált szégyenérzetből, a vér oda tolúl. Átv. ért. szégyenlés. *Arczpirulás nélkül nem hallhatom, nem nézhetem.*

ARCZPIRULAT, (arcz-pirulat) ösz. fn. Vértolulat által okozott rendkivüli pír az arczbőrön.

ARCZRÁK, (arcz-rák) ösz. fn. Ráknemű fekély az arczon.

ARCZSÁBA, (arcz-sába) ösz. fn. Éles szakgatással járó nyavalya az arczban.

ARCZSÁPADÁS, (arcz-sápadás) ösz. fn. Az arcznak valami belső kellemetlen érzésből, pl. ijedésből, haragból, beesése, s elhalaványodása.

ARCZSZÍN, (arcz-szín) ösz. fn. Jobb hangzással: *orczaszín.* Azon szín, mely az arczbőrt nem szenvedő, nem fölhevült, hanem rendes, nyugott lelki állapotban bélyegzi. *Piros, halavány, fehér, barna arczszín. Arczszíne megváltozott.*

ARCZTAN, (arcz-tan) ösz. fn. Tan, mely az emberi arczok különféleségeit s tulajdonságait tárgyalja, s ismerteti.

ARCZTANÍTMÁNY, l. ARCZTAN.

ARCZUL, (ar-cz-ul) ih. 1) Szemközt azon irányról, tájról, mely felé az arcz van fordulva. *Arczul fúj a szél. Arczul hordja a havat a förgeteg. Arczul rohanni meg valakit.* 2) Erőszakos illetésre, ütésre vonatkozva: *arczul csapni, ütni, vágni valakit,* am. arczát megcsapni, ütni, vagy arczon ütni. Az első pont alatti értelemben megfelel e kérdésre: *honnan? mily tájról?* s így tulajdonkép és helyesen *arczól* volna, mint: *alól, elöl, felöl, mögöl,* tehát *arczól fú a szél* = arcz elöl, arcz felöl. A második ponti értelményben e kérdésre felel meg: *hol?* s képzője azon *ul,* (ül), mely helyállapító ezekben: *alul, hátul, elül, fölül, kivül belül.* V. ö. ARCZÉ.

ARCZULAT, (ar-cz-ul-at) fn. tt. *arczulat-ot.* A fejnek egész előfele, előrésze, ú. m. a homlok, szemek, orr, pofák, száj, áll, öszvevéve: ábrázat.

ARCZULATI, (ar-cz-ul-at-i) mn. tt. *arczulati-t,* tb. *—ak.* Arczulatot illető, arra vonatkozó. *Arczulati izom, ideg, ütér.*

ARCZULCSAPÁS, (arczul-csapás) ösz. fn. Az arcz akármely részének megütése, különösen: pofonütés, pofoncsapás.

ARCZÜTÉR, (arcz-üt-ér) ösz. fn. Ütér az arczban, különösen arczpofában.

ARCZVAR, (arcz-var) ösz. fn. Állandó, és szinte kiirthatatlan neme a varnak, mely az arczot rutítja.

ARCZVÉDELÉM, (arcz-védelém) ösz. fn. Hadtani ért. védelem neme, az arczul támadó, arczul rohanó ellenség ellen.

ARCZVÉRT, (arcz-vért) ösz. fn. Vért vagyis vas, vagy más fémlemezből készült, s arczot takaró védszer, mely által az arcz az ellenség fegyvere ellen födöztetik. *Fölhúzni, leereszteni az arczvértet.*

ARCZVONAL, (arcz-vonal) ösz. fn. Az arcznak bizonyos irányban vagy vonalban kiképzett része, mint sajátnemű bélyege, mely részint természetes eredetű, részint szokás által fejlett ki, s állapodott meg. *Szabályos, szép, rendetlen, visszataszító, rút arczvonalak.* A hadtanban am. kiállított, s arczczal bizonyos irány felé forduló katonák sora. *Hosszu arczvonalban fölállított katonaság, hadcsapat.*

ARCZVONÁS, l. ARCZVONAL.

ARDA, puszta neve Veszprém vármegyében, tt. *Ardá-t,* helyr. *—ra, —án, —ról.*

ARDÁNY, falu Doboka vármegyében, helyr. *—ba, —ban, —ból.*

ARDÁNYHÁZA, falu Bereg vármegyében. Helyragokkal: *—házán, —házára, —házáról.*

ARDÓ, több helység neve mindkét magyar hazában, helyr. *—ra, —n, —ról,* vagy *—ba, —ban, —ból.*

ARDÓCSKA, puszta, Torna megyében. Helyr. *Ardócská-n, —ra, —ról.*

ARÉLECS, (ar-élecs) ösz. fn. Vegytani műszó, s am. aranyból való élecs. (Oxydulum auri). V. ö. ÉLECS.

ARÉLEG, (ar-éleg) ösz. fn. Vegytani ért. aranyból való éleg. (Oxydum auri). L. ÉLEG.

ARKANGYAL, fn. tt. *arkangyal-t,* tb. *—ok.* Az angyalokról szóló keresztény hittanban am. főangyal, a többi angyalok között felsőbb rangu gyanánt tisztelt angyal. *Szent Mihály, Szent Gábor arkangyalok.* A hellen ἀρχι (fő) és ἄγγελος (angyal) után alakult szó.

ARLÓ, falu Borsod vármegyében. Helyr. *—n, —ra, —ról.*

ARLÓCZ, puszta Trencsén vármegyében; tt. *Arlócz-ot*, helyr. *—on, —ra, —ról.*

ARMA, puszta Bars megyében, tt. *Armá-t.* Helyragokkal: *Armá-n, —ra, —ról.*

ARMÁS, fn. tt. *armás-t*, tb. *—ok.* Párizpápainál am. haramia.

ARNOLD, férfi keresztnév, tt. *Arnold-ot.* Arnoldus. A nyelvészek a német *Ehrenheld* vagy *Ehrenhold*-ból származtatják.

ARNÓT, l. ARNOLD. Párizpápai szerént annyi is, mint Albániai. Arnauta.

ARNYA, (ar-nya) fn. tt. *arnyát*, tb. *arnyák*, l. ARANYVIRÁG.

ARPA, mátyusföldi tájejtéssel a szokottabb *árpa* helyett, törökül is röviden: *arpa.* L. ÁRPA.

ARRA, (az-ra) ih. 1) Bizonyos távolra mutatott pont, hely felé. *Arra futott a! Arra menj a!* Ellenkezője a közelre irányzó: *erre. Ne arra, hanem erre.* 2) Elbeszélésben am. azután, azt követve, fölváltva, ami előre mondva volt. *Arra azt mondotta, hogy. Arra hirtelen fölugrott. Hát arra mit mondott? Arra* (pl. valamely rosz hirre) *igen megijedt.* 3) Általán mint névmás úgy tekintendő a mondatban, mint a helyettesített fölható ragú főnév. *Arra törekszik*, bizonyos *czélra. Ő is arra néz*, pl. bizonyos *tárgyra.* A *rá* igekötővel fölcserélhető. *Arrabírni, hogy ne igyék bort*, = rábirni. *Arravenni* = rávenni, *Arrafogni* = ráfogni.

ARRAFELÉ, (arra-felé) ösz. ih. Ama távolabb pontnak tartva, azon irányban menve. *Ha te délnek tartasz, én is arrafelé megyek. Arrafelé vette utját, amerre legbiztosb a járás.*

ARRANÉZT, l. ARRANÉZVE.

ARRANÉZVE, (arra-nézve) ösz. ih. Azt vevén tekintetbe, azt illetőleg, arra vonatkozva. A vele viszonyban levő mutatott tárgyra mutat. *Arranézve én máskép gondolkodom. Arranézve már elmondtam véleményemet. Arranézve semmi kifogásom.*

ARRANÉZVEST, l. ARRANÉZVE.

ARRAVALÓ, (arra-való) ösz. mn. Bizonyos tárgyra mutatólag am. arra alkalmas, ügyességgel biró, azon rendeltetése van, arra van szánva. *A tinta, toll, arravalók, hogy irjunk velök. A templom arravaló, hogy imádkozzunk benne. A katona arravaló, hogy védelmezze a hazát. Ő arravaló ember.* A tagadó *nem* és *sem* által elválasztható, pl. *Ő arra nem való, hogy másokat oktasson, de arra sem való, hogy tanuljon, mert fölötte buta.*

ARRÓL, (az-ról) ih. 1) Bizonyos tárgy felől, róla. *Arról nem tudok. Arról nem lehet kétség. Arról is volt szó.* 2) Ellen. *Én arról nem tehetek.* 3) Valaminek következtében. *Úgy megverlek, hogy arról koldulsz*, = annak következtében koldussá, azaz, nyomorékká leszesz.

ARSZLÁN, fn. tt. *arszlán-t*, tb. *—ok.* Jelentésére és elemzésére nézve l. OROSZLÁN. Újabb időben használtatik férfi keresztnévnek is, mint *Leo* fordítása.

ARTICSÓKA, fn. tt. *articsókát*, tb. *articsókák.* Növénynem az együttnemzők és egyenlőnősök seregéből: vaczka sertés, fészke hasas vagy kiterült, bóbitája pelyhes, virága kékes-veres. Mint kerti zöldséges vetemény húsos törzse miatt kedves eledel az úri asztalokon. Eredetije az olasz: *articiocco.*

ARTIFIPOZDOR, (artifi-pozdor) ösz. fn. Növényfaj a pozdorok neméből, melynek szára ágas, leveles; levelei szárölelők, láncsásak, épek, vállban aprón fűrészesek. (Scorzonera hispanica).

ARZSAG, ARZSAGOL, csalóközi tájszók. L. AZSAG, AZSAGOL.

— AS, hangrendi párhuzamban változkodva *es, és, os, ös*, ritkábban *is, us.* Igen termékeny képző, mely főnevekből általán, továbbá sok részesülőből s némely melléknevekből és igékből mellékneveket alkot, melyek közöl némelyek önálló főnevekké lettek. Midőn főnevekhez járul, azok többesszámának önhangzóját veszi föl szabályszerüleg, pl. ház-*ak*, ház-*as*, kez-*ek*, kez-*es*, szém-*ék*, szém-*és*, dob-*ok*, dob-*os*, tör-*ök*, tör-*ös*. E szabályt követi az önhangzóval végződő törzsek után is, pl. kap*ák* kap*ás*, kep*ék* kep*és*, csom*ók* csom*ós*, töml*ők* töml*ős*, pil*ik* pil*is*, kap*uk* kap*us*, köp*ük* köp*üs*.

Alapérteménye: *öszvekötés, egyesítés*, mely egyszersmind gyakran *sokaságra*, *többségre* vonatkozik. Ugyanis öszveköt 1) *birtokot birtokossal:* pénzes ember, hajós gazda, ökrös paraszt, 2) *tartalmat tartalmazóval*: boros hordó, pincze; pénzes láda, szekrény; erszény; fűszeres, posztós, kenyeres bolt; lisztes, gabonás, szalonnás kamara, 3) *egészet* annak *alkatrészeivel, jegyeivel*: szarvas, tollas, szőrös, pikkelyes állatok; hegyes, völgyes, erdős, mocsáros tartomány, különösen átvitt nagyító, sokasító értelemben: fejes, nyakas, vállas, melles, markos, tenyeres, talpas, faros, czombos, ikrás, csontos, szájas, nyelves, szemfüles ember, 4) valami *külső, változó*, a dolog lényegéhez nem tartozó *járulékkal:* bundás, szürös, köpenyes, gatyás, nadrágos ember; sáros, zsíros, foltos, poros ruha; szeles, havas, esős idő, 5) *fölszerelési eszközzel*: kardos, dárdás, dsidás, puskás katona; gyilkos, törös, csákányos zsivány; hámos, igás, nyerges ló, 6) valami *készített művel :* asztalos, lakatos, kalapos, üveges, nyerges, melyek egyszersmind főnevek levén az illető mivest jelentik, 7) *foglalkodás* tárgyával, jobbára főneveket alkotván: tehenes, kondás, birkás, gulyás, csordás, csikós; kapás, kaszás, villás, 8) *ételhez* tartozó *járulékkal*: almás, mákos, diósrétes; turós, szilvás lepény; paprikás, borsos, vöröshajmás, sáfrányos lé; vajas tészta, kása, 9) bizonyos *cselekvéssel:* magasztos, takaros, piritos, jártas, keltes, ittas, 10) részesülőkhöz járulván, hajlami tulajdonságot vagy képességet, vagy gyakorlatot fejez ki, pl. nyúlós, ugrós, ijedős, lejtős, hajlós, kapós, tojós, fujtós, szurós, bökős, öklelős, viselős, harapós, 11) bizonyos melléknevek után *olyansági hasonlati öszvekötő*, pl. úrias, pórias, nőies, házias, városias, falusias. harczias, hősies; sárgás, fehéres, zöldes, kékes, vereses, 12) a

fent elsorolt egyik vagy másik osztályba tartoznak az *is*, *us*, *üs* alakba öltözöttek is, mint: lapis, hamis, haris, tüvis, kőris, koldis, május (májas), tüttüs.

Egészen másnemüek a) azon *is us* végzetek, melyek némely kereszt- és rokonsági neveket alakítanak, pl. Matyis, Danis, Maris, Boris, Gedus, Ferus, Bartus, Bertus, Mikus, Judus, Katus, Ilus, Annus, melyek közöl némelyek *s* nélkül is divatoznak: Matyi, Dani, Katu, Erzsu, b) azon *os*, melyet a nyelvszokás némely idegen, kivált *r* végzetü szókhoz ragasztani szeret, pl. mészár-os (meszár, maszár) granatér-os (grenadier), kocsmár-os (krtsmár), sasér-os (chasseur), fiakker-os (fiakker), olejkár-os (olejkár) stb.

E képzőhöz hasonló a latin *os* az ily melléknevekben: muc-*os*-us mocs-*os*, fum-os-us füst-*ös*, grum-*os*-us göröngy-*ös*, set-*os*-us sert-*és*, továbbá a német *isch*, pl. wind-*isch* szel-*es*, büb-*isch* gyerek-*es*, närr-*isch* bolond-*os*. Ide sorozhatók a hellen: ος, ης, εσ, ιος, εος, a hindu *asz*, *isz*, *jasz*, *szasz* melléknévképzők is.

Egyébiránt részletesb fejtegetését és rokonságait, l. a SÁG, SÉG rovatok alatt.

ASAG, ASAGOL, l. AZSAG, AZSAGOL.

ASPA, előfordúl Párizpápaiban. Nem más mint a német *Haspel*. Az Ormánságban ma is: *áspó*. Szokott néven *motóla*.

ASSZONY, fn. tt. *asszony-t*, tb. —*ok*. 1) Széles ért. az emberi nemhez tartozó minden nőszemély, akár van férje, akár nincs. Ennélfogva mondják: *asszonyi nem*, *asszonyi ember* vagy *asszonyember*, *asszonyi állat*, *asszonyi népek*. *Kisasszony*, *leányasszony*, *hugomasszony*, *menyasszony*. Átv. ért. *istenasszony*. 2) Szükebb értelemben oly nő, kinek férje van, vagy volt. *Asszonynyá lenni* = férjhez menni. *Asszonyt hozni a házhoz. Ez nem leány, hanem asszony. Gyermekes asszony. Ifju asszony* vagy *ifjasszony*, czime oly fiatal asszonynak, ki a köznépnél miveltebb osztályból való. *Vén asszony. Gazd' asszony, özvegy asszony.* 3) Jelent úrnőt. *Ott van mind az úr, mind az asszony. Szomszéd úr, szomszéd asszony. Ő asszony a háznál. Vár asszonya. Három urodalom asszonya. Fejedelemasszony. Föld asszonya, tenger asszonya, népek asszonya. Nagy, tekintetes, nagyságos, méltóságos, kegyelmes, fenséges, felséges asszony.* 4) Keresztnevek után téve, az alrendü férjes nőket czimezik vele. *Kata asszony, Jutka asszony, Erzsók asszony, Trézsi asszony.* 5) Rokonsági vagy kort különböztető czim. *Néném asszony, ángyom, menyem, komám asszony, hugom asszony, öcsém asszony, nászasszony, sógor asszony.* Némely tájakon a menyétet (talán szép szőre miatt) *menyétasszonynak* hivják. A régi úgynevezett magyar kártyában a tizes másnéven: *asszony*.

Az asszonyról a nép nyelvén igen sok közmondás van forgásban, melyek jó része csipkedő, gúnyos, gyakran jellemzetes, de nem ritkán, gyöngédtelen is. Fölhozunk itt néhányakat. „Hugom asszony, ma menyasszony, holnap asszony, holnapután komámasszony.“ „A vénasszony dérdúr.“ „Jaj az oly szegénynek sorsa, ki gazdag asszonyt vesz el.“ „Haragos asszony, sűrü füst, likas tál, ártalmas a háznál. „Ha a haragos asszonyt meg akarod szelidíteni, járd meg vele a tánczot a mogyorósban.“ „Nem titok, amit két asszony tud.“ „Mérges asszonynak haragos a leánya.“ „Mosolygós asszonynak, világos felhőnek nem kell hinni.“ „Nehéz tudni czélját, végét, kitanulni mesterségét az asszonynak.“ „Nagy szomoruság a rosz asszony.“ Óvjad magad a szakálos asszonytól.“ „Ha szemérmes az asszony, ne bízd idegen kézre.“ „A szép asszony is, ha megvénül, rút időt él.“

De vannak szintén oly népies mondatok és versezetek, melyek az asszony méltó dicséretét is megadják. „Jó asszony a háznak koronája.“ Km.

„Mert mit ér a férfi, ha asszonya nincsen!
Nincs ki bús sorsába rajta könnyebbítsen,
Sok aggságai közt rá nyugalmat hintsen.“
Vőféli versek.

Hazánkban több helység neveztetik róla, mint: *Asszonyfa, Asszonyfalva, Asszonyháza, Asszonyszállás, Asszonytelke.*

E szónak eredetét megfejteni még eddig nem sikerült az elemzőknek. Révai a régi halotti beszédben előforduló *achszin* nyomán úgy vélekedik, hogy az a héber אִשָּׁה (issa) módosítványa; Jászay Pál az *aszik* igéből származtatja, azon föltevéssel, hogy az asszony korosabb s mintegy aszásnak, fogyásnak indult nőt jelent, mi azonban a *nő* jelentésével homlokegyenest ellenkezik. Mások szerint annyi volna, mint: *az any* vagy *anyázó*, *anyzó*, mint: *leányzó*. Ide ragasztunk még egy véleményt. Az *asszony* másképp nő, mely valószinüen = *növö*, (mint *vö* = *vevö*, tájdivatos *jö* = *jövö*, stb.) azaz faját szaporító, nemét növesztő. A nemzedéki szaporítás egyegy faját, sarját *ág*-nak mondjuk, honnan a *fiuág, leányág egyenes ág, oldalág* neveztetek. Ennélfogva az *achszin* mint legrégibb alak után indulva, az *asszony* gyöke *ág*, s törzse az ebből származott *ágazik* vagy *ágzik* volna, melyből lett részesülő *ágzó*, *ágzi*, mint: *játszó játszi, lakozó lakzi, kaposó kapsi*, stb. innen *n* utótéttel *ágzin*, vagy egyenesen az *ágzó*-ból: ágzon, ágszon, áchszony, asszony. — A lapp *niszu*-ban a *nö* látszik rejleni.

Figyelmet érdemel, hogy a rokon hangzású *zan* vagy *zen* a persában, γυνή a görögben, és *dsani* a szanszkritban, (γεννάω, γίγνομαι, *dsan* = szül igéktől) nöt jelent, a sinai nyelvben pedig *si* am. *uxor* és *sin* így értelmeztetik: nomen honorificum feminae. S innen némelyek szerint a magyar *asszony*, a halotti beszéd szerént: *achsin*, összetétel volna *akka* (l. AGG alatt) és *zen* vagy más hasonló szókból.

ASSZONYÁLLAT, (asszony-állat) ösz. fn. Régiesen am. asszonyember, asszonyszemély, némber. E szóban az állat nem *animal*, hanem *substantia* értelmü, valamint ebben is: *Az Isten egy állatjában, három személyében*, (unus in substantia). *Te vagy áldott az asszonyi állatok között.* (Angyali üdvözlet).

ASSZONYBARÁT, (asszony-barát) ösz. fn. Ki az asszonyi nem iránt különösebb barátsággal, vonzalommal viseltetik; ellenkezője: *asszonygyülölö*.

ASSZONYBIRSÁG, (asszony-birság) ösz. fn. Törvényszéki büntetés az asszonyok ellen, mely némely országokban kisebb szokott lenni a férfiak birságánál. A magyar törvény szerint az asszonyokra nézve külön birság nem létezik.

ASSZONYCZIPŐ, (asszony-czipő) ösz. fn. Czipő, milyet az asszonyok szoktak viselni, különböztetésül a férfi vagy gyermekczipőtől.

ASSZONYCZIPŐSZ, (asszony-czipősz) ösz. fn. Varga, aki asszonyi czipőket készít.

ASSZZONYEMBÉR, (asszony-embér) ösz. fn. Általán minden nőszemély, akár leány, akár férjesült vagy özvegy. Oly értelemben használják a régiek, mint *némber* azaz nőember. *Hallgatással szép az asszonyember.* Km.

ASSZONYFA, több helység neve. Helyragokkal: *Asszonyfá-n —ra, —ról.*

ASSZONYFALVA, több helység neve. Helyragokkal: *Asszonyfalvá-n, —ra, —ról.*

ASSZONYFEJKÖTŐ, (asszony-fej-kötő) ösz. fn. Fejkötő, milyet a nők, kivált férjhezmentek szoktak viselni, különböztetésül a gyermekfejkötőtől. Átv. ért. jelent házi nőuralkodást. *Föltenni az asszonyfejkötőt,* azaz urnőt játszani a házban. Gúnyosan szólva: *a férfi asszonyfejkötőt visel,* midőn papucskormány alatt van, s közmondás szerint felesége hordja a kalapot.

ASSZONYFÉLÉS, (asszony-félés) ösz. fn. Lásd ASSZONYKERÜLÉS.

ASSZONYFÉRFI, (asszony-férfi) ösz. fn. 1) Csira vagyis himnő (hermaphrodita). 2) Átv. ért. elpuhult, elasszonyosodott, katuskatermészetü férfi.

ASSZONYFÉRTÉZŐ, (asszony-fértéző) ösz. fn. Oly férfi, aki tisztes nőket akár erőszakkal, akár elcsábítva paráznaságra vesz, illetőleg megejt.

ASSZONYGYÜLÖLÉS, (asszony-gyülölés) ösz. fn. Az asszonyi nem iránt ellenséges indulattal viseltetés.

ASSZONYGYÜLÖLŐ, (asszony-gyülölő) ösz. fn. Oly férfi, aki az egész asszonyi nemnek, akár vele született belső ösztönből, akár valami külső viszonyok miatt, határozott ellensége, megvetője.

ASSZONYHAJ, (asszony-haj) ösz. fn. Az asszonyok szálasabb, hosszabbra növő haja, mint rendesen a férfiaké.

ASSZONYI, (asszony-i) mn. tt. *asszonyi-t,* tb. *—ak.* Asszonyt illető, asszonyhoz való, tartozó, annak tulajdonságára vonatkozó. *Asszonyi kötelesség, dolog, munka. Asszonyi ész, ügyesség. Asszonyi öltözet. Asszonyi erény, gyöngédség, könnyelmüség, furfangosság.*

ASSZONYIAS, (asszony-i-as) mn. tt. *asszonyias-t,* tb. *—ak.* Asszonyhoz hasonló, asszonyok tulajdonságára vonatkozó, leginkább rosz értelemben. *Asszonyias pityergés. Asszonyias lágyság. Asszonyias férfi.*

ASSZONYIASAN, (asszony-i-asan) ih. Asszonyias módon, szokás szerint. *Asszonyiasan pityeregni, szémbelődni.*

ASSZONYILAG, (asszonyi-lag) ih. Asszonyi módon, asszonyi tekintetben, úgy mint asszonyhoz illik.

ASSZONYILLETMÉNY, (asszony-illetmény) ösz. fn. Törvényi értelemben azon jószág, illetőleg örökség, hagyomány, mely asszonyt illet, melyhez az asszonynak van joga.

ASSZONYIMÁDÓ, (asszony-imádó) ösz. fn. Férfi, ki az asszonyi nemnek túlzólag hódol, tömjénez.

ASSZONYING, (asszony-ing) ösz. fn. 1) Hosszu ing, milyet rendesen az asszonyok viselnek. 2) A pendelyt viselő pórasszonyok rövid inge, melynek *féling* a neve.

ASSZONYISÁG, (asszonyi-ság) fn. tt. *asszonyiság-ot.* A nőnemnek finomabb, gyöngédebb s neméhez illő szelid, kellemes tulajdonsága, melyben semmi férfias, vagy épen nyersszerüség nincsen; nőiség. Férfira vonatkozva elpuhulást, elasszonyosodást jelent.

ASSZONYISMERET, (asszony-ismeret) ösz. fn. Az asszonynak természetéről, illetőleg azok hajlamai, indulatai, erényei, gyöngeségei, hibái stb. felől szerzett tudás. *Asszonyismerettel birni. Asszonyismeret nem könnyü dolog.*

ASSZONYJAJVESZÉKLÉS, (asszony-jaj-veszéklés) ösz. fn. Idétlen felsikoltás, megrémülés, ide-oda futkosás, sopánkodás, milyen az asszonyoknál nem ritkán csekélyebb bajban vagy veszélyben is szokott történni.

ASSZONYJOG, (asszony-jog) ösz. fn. Jog, mely különösen az asszonyok személyét és vagyonát biztosítja, vagy mely különösen az asszonyokat illeti. Az asszonyjogot nemzetünk törvényei lovagiasan kiemelik és védik.

ASSZONYKA, (asszony-ka) kics. fn. tt. *asszonykát,* tb. *asszonykák.* Néha valóban kicsit, kis termetüt jelentő, néha hizelgő, kedveskedő, nyájas értelemben vett asszony.

ASSZONYKALAP, (asszony-kalap) ösz. fn. Kalap, milyet a nők szoktak viselni. *Ó, új divatu asszonykalap.*

ASSZONYKERÜLÉS, (asszony-kerülés) ösz. fn. Akár természeti, akár rögzött tulajdonság némely férfiben, melynél fogva a nőkkel társalogni vonakodik, s távol lenni szeret tőlök.

ASSZONYKEZTYÜ, (asszony-keztyü) ösz. fn. Keztyü, milyet nők szoktak viselni, mely t. i. szabása, finomsága által különbözik a férfikeztyütől.

ASSZONYKODÁS, (asszony-kod-ás) fn. tt. *asszonykodás-t,* tb. *—ok.* Asszonyi foglalkodás, működés, kormányzás, mely az asszonyt mint úrnőt illeti.

ASSZONYKODIK, (asszony-kod-ik) k. m. *asszonykod-tam, —tál, —ott.* Úrnői hatalmat gyakorol, mint úrnő a házi kormányt viseli.

ASSZONYKORMÁNY, (asszony-kormány) ösz. fn. 1) Országos, fejedelmi kormány, melyet asszonyok igazgatnak, akár mint törvényes fejedelmek, akár csak befolyva a fejedelemre. 2) Házi, családi kormány, mely asszony kezében vagyon.

ASSZONYKÖNY, (asszony-köny) ösz. fn. Köny, melyet asszonyok ejtenek; asszonysírás. Ócsárló értelemben véve, tettetett, nem szivből eredő, erőltetett, csalfa sirás, nem sokáig tartó kesergés.

ASSZONYKÖPENY, (asszony-köpeny) ösz. fn. Saját szabásu köpeny, milyet asszonyok szoktak viselni, különböztetésül a férfiköpenytől.

ASSZONYLAK, (asszony-lak) ösz. fn. Általán, terem, szoba, vagy több szobából álló házosztály, melyben a ház asszonya lakik. Keleti szokás szerint, hol a többnejüség divatozik, a nők számára egészen elzárt hely, hová, az illető férjet vagy herélteket kivéve, férfinak belépni tilos; nőlak. (Harem).

ASSZONYMUNKA, (asszony-munka) ösz. fn. Általán minden munka, melyet asszony vitt véghez; különösen oly munka, melyet rendesen és kiváltképen nők szoktak üzni, mint: fehérvarrás, himzés, kötés, horgolás, reczézés.

ASSZONYNÉP, (asszony-nép) ösz. fn. Az asszonyi vagyis nőnem gyüneve, másképp *fehérnép*, alsóbb népnyelven *fehércseléd*. Rokon értelmü vele az *asszonynem*, csakhogy ez mint nemcsebb elnevezés a felsőbb, amaz a közép irásmódban használtatik helyesebben. *Sok asszonynépek*. (Münch. cod.)

ASSZONYNÉM, (asszony-nem) ösz. fn. Gyünév, melyben minden nő, hajadona, férjese, kicsinye nagyja, öregе apraja benne foglaltatik, másképp: *nőnem*. Ellenkezője: *férfinem*.

ASSZONYNYERÉG, (asszony-nyereg) ösz. fn. Sajátságos készületü nyereg, a lovagló nők számára, mely a férfinyeregtől különbözik.

ASSZONYOS, (asszony-os) mn. tt. *asszonyos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Aki asszonyi természetü, elpuhult, nem szilárd jellemü. 2) Aki szerfölött a nőnem után lótfut, másképp: *menyecskés, leányos*.

ASSZONYOSAN, (asszony-os-an) ih. Asszonyi módon, szokás szerint, asszonyi természettel: hiún, puhán. *Asszonyosan piperézni magát*.

ASSZONYOSODÁS, (asszony-os-od-ás) fn. tt. *asszonyosodás-t*, tb. *—ok*. Férfielpuhulás neme, midőn asszonyi természetet, szokásokat, erkölcsöket vesz föl.

ASSZONYOSODIK, (asszony-os-od-ik); k. m. *asszonyosod-tam*, *—tál*, *—ott*, htn. *—ni*. Férfiat illető erkölcsökből, szokásokból kivetkőzve asszonyi természetet ölt, illetőleg neméhez illetlenül gyöngévé, puhává lesz.

ASSZONYOL, (asszony-ol); áth. m. *asszonyol-t*, htn. *—ni*. A régieknél am. asszonyképen, vagyis úrnő gyanánt tisztel valamely nőt. Megfelel az *ural* igének. *Az urat uralják, az asszonyt asszonyolják*.

ASSZONYOZ, (asszony-oz); áth. m. *asszonyoztam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z*. Asszonyának hí, asszony czimmel nevez, szólít valakit, pl. *asszonyom! néném-asszony! komámasszony!* Hasonló képzésüek: *uraz, komáz*.

ASSZONYÖLTÖZET, (asszony-öltözet) ösz. fn. Mindenféle ruházat, mely a férfiakétól szabásra, formára, s jobbára kelmére nézve is különbözvén, kizárólag a nőnem sajátja, milyenek: fejkötő, nyakkendő, szoknya, stb.

ASSZONYÖV, (asszony-öv) ösz. fn. Öv, derékravaló szalag, melyet nők szoktak használni, különböztetésül a férfiövtől.

ASSZONRUHA, l. ASSZONYÖLTÖZET.

ASSZONYSÁG, (asszony-ság) fn. tt. *asszonyságot*. Így nevezik közönségesen az úri asszonyokat, hölgyeket, ha t. i. férjesek, vagy özvegyek. *Nemes asszonyságok. Fodorné asszonyság*. Különösen használtatik czimezésül, mint a férfiakat illetőleg az uraság. *Üdvözlöm asszonyságodat. Ha tetszik asszonyságodnak. Legyen kegyes asszonyságod*. Ma már az újabb társalgási nyelvben *kegyed* vagy *nagysád* szóval élünk, melyeket rövidségök is ajánl.

ASSZONYSIPKA, (asszony-sipka) ösz.fn. Sipka, milyet még hazánk némely vidékein, pl. Besztercebányán, viselnek a polgári nők.

ASSZONYSZABÓ, (asszony-szabó) ösz. fn. Szabó, ki nőszemélyek számára készít öltönyöket, másképp, és jobbára: *nőruhaszabó, nőruhakészítő, hölgyruhaszabó*.

ASSZONYSZAVÚ, (asszony-szavú) ösz. mn. Mondják férfiról, kinek asszonyias, vékony, rikácsoló hangja van. Másképp gúnyosan: *kappanszavu, kappanhangu*.

ASSZONYSZÉK, (asszony-szék) ösz. fn. Templombeli szék, mely rendesen az asszonyok ülőhelye. A kathólikusoknál az asszonyszékek templom hosszában bemenetről balra állanak, a protestánsoknál a templom egyik felében, még pedig úgy, hogy az asszonyok a férfiak székei közt ne járjanak, tehát ha a templomnak csak végül van ajtaja, az asszonyszékek az ajtó felőli részen vannak.

ASSZONYSZEMÉLY, (asszony-személy) ösz. fn. Az asszonyi nevezet nyomatékosabb kifejezése, mely az asszonynak, mint a férfinak, személyességet tulajdonít, másképp: *nőszemély*, népiesen: *fehérszemély*.

ASSZONYSZÍV, (asszony-szív) ösz. fn. Átv. ért. női, gyöngéd érzelem, továbbá, félénk, ingatag, változó, érzelgésre hajlandó kedély, mint a nyersebb, bátrabb, szilárdabb férfiszív ellenkezője. *Az asszonyszív, mint az avar, igen hamar lobbot vet. Tud szeretni az asszonyszív, de csak magát s kényeit*. Kisf. S.

ASSZONYSZIVÜ, (asszony-szivü) ösz. mn. Lágy, érzelgő, félénk. *Asszonyszivü férfi*.

ASSZONYSZOBA, (asszony-szoba) ösz. fn. Szoba, mely kizárólag asszony, illetőleg a családanya számára, kényelmére van szánva.

ASSZONYTALAN, (asszony-talan) mn. tt. *asszonytalan-t*, tb. *—ok*. Asszony hiával levő, asszonyt nélkülöző. *Asszonytalan társaság*.

ASSZONYTÁRS, (asszony-társ) ösz. fn. Széles ért. nő, aki akár férfinak, akár nőnek bizonyos tekintetben társa. *Asszonytárssal utazni. Asszonytárssal üzérkedni, gazdálkodni*. Szükebb ért. nőszemélynek nőnembeli felebarátja, barátja. *Nejét, s annak minden asszonytársait gyülöli*.

ASSZONYTEJ, (asszony-tej) ösz. fn. Tej, mely a gyermekes asszony emlőiben gyűl össze. *Asszonytejet fecskendezni a fájós szembe.* Átv. ért. tejszinü illatszeres víz, melyet kendőzésre, bőrtisztításra szoktak használni.

ASSZONYTELKE, puszta Bihar megyében. Helyr. *—telkén, —telkére, —telkéről.*

ASSZONYURALKODÁS, (asszony-uralkodás) ösz. fn. Hatalom, melyet asszonyok gyakorolnak, akár házi, családi, akár országlási s más ügyekben.

ASSZONYÜGY, (asszony-ügy) ösz. fn. Ügy, dolog, munka, foglalkozás, mely különösen asszonyokat illet, vagy azok által szokott gyakoroltatni, milyenek a háztartáshoz, kiházasításkoz, stb. tartozó dolgok.

ASSZONYVARGA, helyesebben l. ASSZONYCZIPŐSZ.

ASSZONYVÁRI, puszta Somogy vármegyében. Helyr. *—ba, —ban, —ból.*

ASSZONYVÁSÁRA, falu Bihar megyében. Helyr. *—vásárá-n, —ra, —ról.*

ASSZONYZSIVAJ, (asszony-zsivaj) ösz. fn. Hangosabb szóváltás, kiáltozás, sikoltozás, jajveszéklés, s más lárma, milyent asszonyok szoktak ütni.

ASSZÚ, l. ASZÚ.

— AST, (as-t) hangrendi módosítással, *est, ést, ost, öst,* öszvetett képző, mely igehatárzókat képez. Alkatrészei az öszvekötő *as, es, és, os, ös,* és határzókat képezni szokott *t*, pl. al-ant, kép-es-en-t, vagy képes-in-t, alkalmas-an-t, vagy alkalm-as-in-t, kivál-t, néz-t. Ugyanezen *t* egy érvényü az *an en* határzóval, mely a régieknél gyakoribb volt, mint ma, pl. a Kinizsi Pálné imakönyvében: „rettenetősség-*öst* (rettenetesség-*esen*) huzattatol vala;" „nagy bőség-*öst* (bőség-*esen*) kiontád;" „méltóság-*ost* (méltóság-*osan*) engem meghallgass;" „görjedet-*öst* (gėrjedet-*ésen*) ha ölellek." Hasonlóak a mai: egyen-*est* = egyen-*esen*, bizony-*ost* = bizony-*osan*, vegy-*ést*, = vegy-*ésen*, öröm-*est* = öröm-*esen*, rettenet-*ést* = rettenet-*esen*, öszv-*est* = öszv-*esen*. Ide tartozik az elavult *el-esst* (primitus, antiquitus), honnan, *elesstebb* (antiquius, prius) az *el* (prae) gyöktől, tehát = *el-est, el-est-ebb*, mint: *mielest* = quamprimum, *meg-est* = iterum. Ugyanezen képző rejlik a *vást vést* igehatárzóban is, pl. *folyvást* = folyva-ast, *bizvást* = bizva-ast, *nyargalvást* = nyargalva-ast, *lépvést* = lépve-est stb.

Minthogy ezen képző világosan *módhatárzó*, s mint olyan ezen kérdésre felel meg: *hogyan? miképp? mimódon?* nem lehetünk egy véleményben Révaival, ki a magyar *est ost* öszvetett képzőt az eszt-lapp *ast est-* és fordított finn *sta ste*-vel rokonítja; mert ezek úgynevezett *ablativust* képeznek, pl. *Vattus-est* = tető-től, tető-ből, tető-ről, *kala-sta* = hal-tól, ellenben a magyar *est ost ast* stb. inkább összvetevést jelentenek, mi az *astul ostul* stb. képző jelentéséből kitünik. Több hasonlatot gyanítunk a német *st* határzóval, pl. *er-st* = el-est, *streng-st* = legszor-ost, *näch-st* legközelebb, *würdig-st* méltóság-ost.

—ASTUL, (as-t-ul) hangrendi módosítással, *estül, éstül, ostul, östül,* nevekhez járuló, s első tagbeli hangzójára nézve az illető többesszámhoz alkalmazkodó képző, pl. ház-*ak* ház-*as*-t-ul, fel-*ek* fel-*es*-t-ül, kert-*ék* kert-*és*-t-ül, csont-*ok* csont-*os*-t-ul, bőr-*ök* bőr-*ös*-t-ül, gyöker-*ek* gyöker-*es*-t-ül. *Irtani kell gyökerestül a bünt.* Berzsenyi. Képez társas, együttességi igehatárzókat, s am. azzal együtt, annak társaságában, akit vagy amit az alapszó jelent. Ezen képző így elemezhető: első íze teszen öszveköttetési viszonyt; pl. *házas* ember, *csontos* test; a másik t. i. *t* = *an en* határzó: *ház-as-t* = ház-as-an, *csont-os-t* = csont-os-an; a harmadik *ul ül* pedig am. *úgy, oly minemüségben*, tehát: *ház-astúl* = úgy házasan, házzal együtt, *népestül* = úgy népesen, néppel együtt, *csont-ostul bőr-östül* = csontját bőrét úgy véve, mint együtt levő részeket. A sinai nyelvben *tszhien* így értelmeztetik: *omnes simul.*

ASZ, elvont gyök, melyből *aszal, aszik, aszott, aszú* s ezek rokonai származnak. Alapért. *száradás*, mely különösen melegség, tüz által történik, midőn az illető test nedvei elpárolognak elröpülnek, s ez által tömege kevesbedik. Ezen értelménél fogva rokona a magyar *izz*, melyből *izzik, izzó, izzad* származtak, a szanszkrit: *asz* (ég), latin: *asso*, hellen: *αἴθω* (aszik, szárad), német: *heiss, Asche*, török *issi*, sinai *ssie* (assare comburere), héber *és* vagy *essáh* (tüz), stb.

— ASZ, magashangon ESZ, képző, mely részint önálló, részint elvont gyökökből mellék és főneveket képez, s nem egyéb, mint az *as es* sziszegő hangu módosítása, pl. *dob-asz* has, = *dobos* azaz, dobformára fölfujt has; hasonlók: *kop-asz, csup asz, horp-asz, rav-asz, tám-asz, szak-asz, dug-asz, tap-asz, vál-asz, rönk-esz.* Legközelebbi rokona azon *as es*, mely szintén neveket képez, mint: *ig-as, szár-az, lem-ez*, stb. Bővebben l. ASZT igeképző.

ASZAG, (asz-ag) fn. tt. *aszag-ot.* Szemét, holmi aszott gyimgyom, trágya. *Büdös, mint az aszag.* Km. Egyezik vele a cseh és szerb *ossek.*

ASZAL, (asz-al); áth. m. *aszal-t.* Aszuvá tesz, azaz a nyirkos, nedves, leves testet, különösen növényt, gyümölcsöt, melegség által nedveitől megfoszt, öszvefonnyaszt, kiszárít. *Szilvát, almát, körtvélyt fütött kemenczében aszalni. Meggyet, cseresnyét aszalni.*

ASZALÁS, (asz-al-ás) fn. tt. *aszalás-t*, tb. *—ok.* Gyümölcsnek vagy más nedvekkel biró testnek tüz, napsugár általi szárítása, fonyasztása, zsugorítása.

ASZALMÁNY, (asz-al-mány) fn. tt. *aszalmány-t*, tb. *—ok.* Általán minden, amit aszalás által kiszárítottak, különösen, aszalt gyümölcs.

ASZALÓ, (asz-al-ó) fn. tt. *aszaló-t*, tb. *—k.* 1) Kemencze, melyben gyümölcsöt szárítanak; aszalókemencze. 2) Mezőváros neve Borsod, és falu Somogy vármegyében, helyr. *—ra, —n, —ról.*

ASZALÓDESZKA, (aszaló-deszka) ösz. fn. Deszka, melyen az aszalni való gyümölcsöt az aszalókemenczébe teszik.

ASZALÓDÁS, (asz-al-ó-d-ás) fn. tt. *aszalódás-t*, tb. *—ok.* Önmagában aszás, megszáradás.

ASZALÓDIK, (asz-al-ó-d-ik); belsz. m. *aszalódtam, —tál, —ott.* A melegségtől, tűztől, áthatva mintegy önmagában megaszik, szárazzá lesz, pl. a szőlő a meleg napon, a gyümölcs a kemenczében.

ASZALÓHÁZ, (aszaló-ház) ösz. fn. Gyümölcstermesztő nagyobb kertekben kemenczével ellátott különös épület, melyben az aszalnivaló gyümölcsöt fejtegetik, tisztogatják, kemenczébe rakják, s onnan kiszedvén a padlásra teregetik.

ASZALÓKEMENCZE, ösz. fn. L. ASZALÓ.

ASZALÓPLÉH, (aszaló-pléh) ösz. fn. Vas lemez, vagy tepsiféle edény, melyen az aszalnivaló gyümölcsöt a kemenczébe teszik.

ASZALÓRÚD, (aszaló-rúd) ösz. fn. Vasrudak, melyekre az aszalódeszkákat fektetik.

ASZALT, (asz-al-t) mn. tt. *aszalt-at.* Kemenczében vagy nap sugaránál szárított. *Aszalt szilva, alma, cseresnye. Aszalt turó, sajt.* Átv. ért. elsoványodott, kiszáradt testü. *Aszalt ábrázat.*

ASZALTAN, (asz-al-t-an) ih. Aszalt állapotban, kiszárítva. *A szilvát aszaltan sokáig el lehet tartani. A gyümölcsöt aszaltan szeretni.*

ASZALVÁNY, (asz-al-vány) fn. tt. *aszalvány-t,* tb. *—ok.* 1) Aszalt gyümölcsféle, mely értelemben jobban: *aszalmány.* 2) Száraz nyavalya, aszkórság.

ASZÁLY, (asz-ály) fn. tt. *aszály-t,* tb. *—ok.* Szárazság, különösen a növényekről értve. Jelenti az állati testnek lassu elsoványodását, hervadását is. *Az aszály mind kiégette a réteket és mezőket. Aszályban sínlődni.*

ASZÁLYOS, (asz-ály-os) mn. tt. *aszályos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Száradásban levő, aminek nedvei fogyton fogynak; hervadó, fonnyadó. *Aszályos mezők, rétek. Aszályos kezek, lábak.* Hasonló hozzá a hellen: ἀζαλέος, v. ö. ASZIK.

ASZÁLYSÁG, (asz-ály-ság) fn. tt. *aszályság-ot,* Szárazság, aszottság.

ASZÁS, (asz-ás) fn. tt. *aszás-t,* tb. *—ok.* Általán száradás, a nedvek kipárolgása következtében. *A füvek aszását sietteti a nagy hőség.*

ASZÁSZ, (asz-ász) fn. tt. *aszász-t,* tb. *—ok.* Nővénynem az együttnemzők és egyenlőnősök seregéből (crepis). Sok fajai vannak, nevezetesen: *szegletes, kemény, veres, büdös, holgyomál, borzas,* stb.

ASZAT, fn. l. ASZAG, v. ö. MASZAT. Szláv nyelvekben: *oszet, oszat, oszot.*

ASZATOS, (asz-at-os) mn. tt. *aszatos-t* v. *—at,* tb.*—ak.* Gyommal, gizgazzal benőtt. *Aszatos udvar, parragföld.*

ASZFOLT, (asz-folt) ösz. fn. Foltok, melyek a száradásnak indult növényen látszanak.

ASZFÜVES, (asz-füves) ösz. fn. Aki holmi szárított, kivált gyógyfüvekkel kereskedik.

ASZIK, (asz-ik); k. m. *asz-tam, —tál, —ott,* par. *aszszál.* Nedveit melegség által elvesztvén, szárad, zsugorodik, öszvemegy. *Aszik a fü, falevél, szőlőszem. Aszik az állati test,* midőn soványodik. *Aszik a fütött kemenczébe tett gyümölcs.* Igekötővel: *elaszik, megaszik, öszveaszik.* Rokonok a latin: *asso,* görög: ἄζω, szanszkrit: *as*, sinai *ssie*, stb.

ASZJÚ, régies, l. ASZÚ.

— ASZKODÁS, *aszkodik*-ból főneveket alkot.

— ASZKODIK, (asz-kod-ik) öszvetett képző, mely középigéket alkot; hangrendi párhuzamos társa: *eszkédik.* Szoros értelményi viszonyban áll az *asztgat, esztget,* képzőjü gyakorlatos átható igékkel, melyekből visszaható középigék így alakulnak: az első *t* könnyebb kiejtés végett elhagyatik, a *g* a keményebb *k*-ra, a második *t* lágyabb *d*-re, mint a magok neméhen szervrokonokra, változnak, továbbá a nyilt *a e* zártabb *o é*-re megyen által; tehát: *asztgat, aszkodik, esztget, eszkédik,* pl. ak-asztgat, ak-aszkodik, rag-asztgat, rag-aszkodik, szak-asztgat, szak-aszkodik, ereszteget, er-eszkédik, mer-esztget, mer-eszkédik, rekesztget, rek-eszkédik. Tehát az *asztgat* mint átható értelménye ez: *valamit gyakran tesz másra kihatva,* pl. *akasztgat* = valami vagy több önmagán kivül levőt gyakran akaszt, *akaszkodik* = önmagát gyakran akasztja valamire vagy valamibe, *eresztget* = mást vagy másokat mint magán kivül levőket gyakran ereszt valahová, *ereszkédik* = önmagát ereszti gyakran bizonyos távolságra. V. ö. ASZT, igeképző.

ASZKÓR, (asz-kór) ösz. fn. Betegség neme, mely a testet lassan-lassan hervasztja, fonnyasztja, míg végre kiszáradva elvész. Népies nyelven: *szárazbetegség.*

ASZKÓROS, (asz-kóros) ösz. mn. és fn. Aszkórban szenvedő. *Aszkóros ifju.*

ASZKÓRSÁG, (asz-kórság) ösz. fn. l. ASZKÓR.

ASZLÁZ, (asz-láz) ösz. fn. Láz neme, melyben az aszkórosok szoktak szenvedni.

ASZMÉRTÉK, (asz-mérték) ösz. fn. Mérték, mely által a posztónyirók, illetőleg szabók meghatározzák, mennyire megy öszve a beáztatott posztó.

ASZOMÁNY, (asz-o-mány) fn. tt. *aszomány-t,* tb. *—ok.* Növényfaj a sertecsíkok neméből, melyről azt tartják, hogy a bolhákat elüzi, honnan máskép: *bolhasertecsík.* (Inula pulicaria).

ASZOTT, (asz-ott) mn. tt. *aszott-at.* Ami ki van aszva, száradt. *Aszott fü, falevél.* Átv. ért. sovány, szikár. *Aszott test. Aszott képü vén ember.*

ASZOTTAN, (asz-ott-an) ih. Aszott állapotban.

ASZOTTAS, (asz-ott-as) fn. tt. *aszottas-t,* tb. *—ak.* A szántóföldeken, parragokon teremni szokott soványlevelü tüskés gyom.

ASZOVÁNY, (asz-o-vány) fn. tt. *aszovány-t,* tb. *—ok.* Aszott, száraz holmi, t. i. fü, növény, kóró.

ASZOVÁNYOS, (asz-o-vány-os) mn. tt. *aszoványos-t,* tb.*—ak.* Aszott, száraz, sovány, öszvezsugorodott. *Aszoványos mező. Aszoványos far, ülep.*

ASZT, elvont gyök, melyből *asztag, asztal* és ezek származékai erednek. Egyezik a megfordított *tesz* önálló gyökkel, s rokona a hellen: στάω, ἵστημι, latin: *sto, statuo,* szanszkrit: *sztha* (áll), *szthasz* (állít, helyez) *szthal szthul* (halmoz, rak), német: *stehen, stellen,* szláv: *sztojím, sztáwám,* stb. Jelentése tehát: valahová tevés vagy állítás, helyezés, rakás.

— ASZT, (asz-t) öszvetett igeképző, melynek magashangu párhuzamos társa *eszt*. Képez *tényező, okozó, eszközlő* átható igéket, és belső érteményi viszonyban áll azon szintén kétágu *ad ed* képzővel, mely önhatókat, illetőleg belcselekvőket alkot. Az elsőneműek érteménye: *azzá vagy olyanná tesz*, amit vagy amilyent a törzsszó jelent, pl. horp-aszt = horpaszszá, kop-aszt = kopaszszá tesz; a második neműek jelentése pedig: *azzá vagy olyanná lesz*, amit vagy amilyet a gyökszó jelent, pl. lik-ad = lik támad, lik lesz rajta, horg-ad = horog alakuvá lesz, olv-ad = oluvá lesz. Az *aszt eszt* képzőnek első alkatrésze *asz esz*, melyről némelyek azt tartják, hogy nem egyéb, mint az *ad ed* változata, miszerint pl. *horp-asz-t* annyi volna, mint: *horp-ad-t*, *mer-eszt* = *mer-ed-t*, azaz horpadóvá, meredővé tesz. De ezen elemzés, tetszetőssége daczára, a hangváltozási viszonylatok analogiájával nem egyezik; mert a *d*, midőn *t* járul hozzája, a kiejtésben rendesen ehhez alkalmazkodik, sőt a gyök vagy törzsbeli *sz* is *t*-re változik, pl. *nyugoszik nyugottam*, nem *nyugosztam*, *feküszik feküttem*, nem *feküsztem*. Véleményünk szerint valószinübb, hogy az *asz esz* mint középképzők azon *as es* változatai, melyek mellékneveket képeznek, s a csangó nyelvben, néhutt hazánkban is, nevezetesen Aggtelek vidékén a barkóknál sziszegve vagyis szelypesen hangzik, pl. *édesz, kedvesz, czendesz*. Sőt vannak országos divatuak is: *horpasz, kopasz, dobasz, csupasz, ravasz, rönkesz*, s a főnevek: *támasz, szakasz, dugasz, válasz, vigasz, tapasz, tavasz, eresz*; vagy *z*-vel melléknevek: *szàraz, igaz, nehez*. Ennélfogva így okoskodunk: valamint *kopaszt* = kopaszszá, *horpaszt* = horpaszszá tesz, *támaszt* = támas állásba helyez, *szakaszt* = szakossá, *borzaszt* = borzassá, *száraszt* = szárazzá tesz: hasonlóan *likaszt* = likassá, *horgaszt* = horgassá, *gerjeszt* = gerjessé tesz, stb. Tudniillik az ily *asz esz* képzőjü törzsek nagyobb részt elavultak, vagy legfölebb bizonyos tájakon maradtak szokásban. Némely igékben az *sz* tájejtéssel *j*-re változik: *szakaszt szakajt, szalaszt szalajt*; országos divatu pedig *felejt* e helyett: *feleszt* vagy *feled*.

ASZTAG, (aszt-ag) fn. tt. *asztag-ot*. Szabad ég alatt, illetőleg szűrűn hosszukás vagy kerekdomboru halomba öszverakott gabonakévék. *Búza-, rozs-, árpaasztag*. A kévékbe nem kötözött száras gabona, szalma, széna stb. hasonló halomba rakva különösen *kazal*, vagy *boglya*, vagy *máglya*. *Asztagot rakni, tetézni. Asztag alá járatni a barmot.*

„A nagy asztag s a szép leány,
Segít hazán és a pártán.„ Székely dal.

Szélesb ért. mondják kévébe kötözött más növénynemüekről is. *A rőzsekévéket, kukoriczakórót asztagba rakni.*

Egyezik vele a perzsa: *ászti*, román: *stogi*, a szláv: *stog, stoh, stok*. Elemzését illetőleg l. ASZT.

ASZTAGOL, (aszt-ag-ol) áth. m. *asztagol-t*. A gabonakévéket asztagféle halmazba rakja. *A szűrűbe hordott búzát, rozsot asztagolni.*

ASZTAGOLÁS, (aszt-ag-ol-ás) fn. tt. *asztagolás-t*, tb. *—ok*. A gabonakévéknak asztagba rakása, asztagcsinálás, asztagrakás.

ASZTAL, (aszt-al) fn. tt. *asztal-t*, tb. *—ok*. Palóczos tájejtéssel: *asztó*. 1) Széles ért. állványra, czölöpökre, lábakra stb. vizirányosan fektetett, szegezett táblaforma lap, házi bútorféle készület, melyre holmit tenni, rakni, s melyen különféle dolgokat végezni szokás. *Iróasztal*, melyen irunk. *Varróasztal, szabóasztal, konyhaasztal. Játszóasztal. Fa, márványkő asztal. Négyszögü, kerek, hosszukás, keskeny, széles, magas, alacson asztal. Festetlen, fényes, aranyozott asztal. Asztalhoz állni, ülni. Zöld asztal* = tanácskozási. 2) Különösen, melyről enni szokás. *Asztalt teríteni, étellel megrakni. Fölszedni az asztalt*, a rajta levő terítéket s holmit eltakarítani. *Más asztalához kenni a kést* am. másnál élődni. *Széles az asztal, keskeny az abrosz, rövid a vacsora.* Népd. 3) Átv. ért. lakoma, élelmezés, eszemiszom, mennyiben asztalnál szokott történni. *Gazdag, zsiros, szegény, sovány asztal. Takarékos asztalt tartani. Nagy asztalt* (lakomát) *ülni. Sovány, mert magas az asztala*, mert nem jut eledelhez. *Úr asztala*, = oltár, oltári szentség, illetőleg asztal, melyről az Ur vacsoráját veszik a hívek. *Úr asztalához menni.*

Egyeznek vele a szanszkrit: *szthalí, szthalan* (szék), hellen: στήλη (oszlop), régi felső német: *Stual*, újabb német: *Stuhl*, szerb: *asztal*, szlávul: *stol, stul*, stb. Elemzését illetőleg l. ASZT.

—ASZTAL, (asz-t-al) ösz. képző, párhuzamos magashangon: *esztel*, mely nem egyéb, mint az *aszt, eszt* igeképző toldalékos változata, s gyakorlatos módosítása, pl. *maraszt-al, magaszt-al, tapaszt-al, vigaszt-al, engeszt-el, hireszt-el*, s az ezekhez hasonló: *neheszt-el*. V. ö. —ASZT, igeképző.

ASZTALADÁS, (asztal-adás) ösz. fn. Vendéglés, ételitallal ellátás.

ASZTALADÓ, (asztal-adó) ösz. fn. Vendéglátó, vendéglő, aki másokat saját asztalánál megvendégel, ételitallal ellát, akár ingyen barátságból, akár pénzért.

ASZTALAG, (aszt-al-ag) fn. tt. *asztalag-ot*. Mértani ért. asztalhoz hasonló hosszukás négyszögü lap, melynek általellenes oldalai nem párhuzamosak. (Trapezium).

ASZTALÁGY, (asztal-ágy) ösz. fn. Olyan ágy, melynek táblafödele asztalul használtatik, pl. a szabóműhelyekben.

ASZTALÁLDÁS, (asztal-áldás) ösz. fn. Imádság, melyet a keresztények evés előtt végezni, s általa az asztali étkeket megáldani szokták. *Étel előtt asztaláldást mondj, utána hálaadást.*

ASZTALDÍSZ, (asztal-dísz) ösz. fn. Sütemény, vagy más valamiből készült alkotmány, melyet úri díszlakomák alkalmával asztali ékességül tesznek föl.

ASZTALFIA, (asztal-fia) ösz. fn. Az asztal táblája alá alkalmazott tolókás fiók, melybe az asztal rendeltetéséhez tartozó holmit berakni szokás, pl. az evő-

asztalfiába kenyeret, villát, kést, a varróasztaléba tüt, czérnát, az iróasztaléba papírt, tollat stb.

ASZTALFIÓK, l. ASZTALFIA.

ASZTALFŐ, (asztal-fő) ösz. fn. Az evő vagy tanácsasztal előrésze, melynél a legkitünőbb személy, vendég, illetőleg elnök ül.

ASZTALHAZUGJA, (asztal-hazugja) ösz. fn. Ingyen asztalnál élődi tányérnyaló, kit mulattató tulajdoniért, melyek hazudozással szoktak járni, fogadnak asztalvendégül.

ASZTALGYÁRTÓ, ösz. fn. L. ASZTALOS.

ASZTALHULLADÉK, (asztal-hulladék) ösz. fn. Mindenféle étel-italmaradék, mi evés után fönmarad. *Asztalhulladékból élő szegények, koldusok.*

ASZTALI, (aszt-al-i) mn. tt. *asztali-t*, tb. *—ak.* Evőasztalhoz tartozó, azt illető. *Asztali készület, eszközök, edények. Asztali beszéd, nyájaskodás, tréfa. Asztali bor*, közönséges, gyöngébbféle bor, milyet rendesen inni szokás, különböztetésül az úgynevezett *pecsenye-, csemege-* stb. boroktól.

ASZTALKA, (aszt-al-ka) kics. fn. tt. *asztalkát* tb. *asztalkák.* A maga nemében kisebb terjedelmü asztal, pl. a nők varróasztalkája.

ASZTALKENDŐ, (asztal-kendő) ösz. fn. Asztalterítékhez tartozó kendő, mely száj- és kéztörülésül szolgál. *Csinvat, damaszk asztalkendő.*

ASZTALLÁB, (asztal-láb) ösz. fn. Azon lábforma czölöpök, melyeken az asztaltábla nyugszik. *Szegletes, hengerded, egyenes, görbe, karikás asztalláb. Zsámolylyal öszvekötött asztallábak.*

ASZTALNEMÜ, (asztal-nemü) ösz. fn. 1) Mindenféle evőasztali eszköz, kellék, ú. m. kés, villa, tányér, palaczk, pohár. 2) Különösen asztalhoz tartozó ruhanemü, t. i. abrosz, asztalkendők.

ASZTALNOK, (aszt-al-nok) fn. tt. *asztalnok-ot.* Fejedelmek vagy főurak belső tiszte, ki az étteremekre, s lakomákra fölügyel. *Királyi főasztalnok* vagy *asztalnokmester*, zászlósúri méltóság Magyarországban. (Dapiferorum Magister).

—ASZTALÓDIK, (asz-t-al-ó-d-ik) ösz. igeképző mely egy-két belszenvedőt alkot, milyen: *vigasztalódik*, s a magashangú: *engesztelődik.*

ASZTALONKÉNT, (aszt-al-on-ki-ént) ih. Asztalról asztalra, több asztalt különkülön véve. *A vendégeket asztalonként bejárni, felköszönteni.*

ASZTALOS, (aszt-al-os) fn. tt. *asztalos-t*, tb. *—ok.* Eredetileg mesterember, ki asztalokat készített, később szélesb ért. aki fából mindenféle házi bútorokat, s fölszerelvényeket, ú. m. ajtókat, ablakrámákat, padlózatot stb. készít.

ASZTALOSENYV, (asztalos-enyv) ösz. fn. Asztalosok által ragasztásra használt sajátnemü ragadós enyv.

ASZTALOSINAS, (asztalos-inas) ösz. fn. Kezdő tanítvány az asztalosmesterségben.

ASZTALOSLEGÉNY, (asztalos-legény) ösz. fn. Az asztalosmesterségben gyakorlott tanítvány, illetőleg segéd, kinek ebbeli képessége felől czéhbizonyítványa van.

ASZTALOSMESTER, (asztalos-mester) ösz. fn. A bevett asztalosi czéhszabályok szerint legényből mesterré avatott személy.

ASZTALOSMUNKA, (asztalos-munka) ösz. fn. Asztalos mint olyan által készített, vagyis asztalosmesterség köréhez tartozó mindenféle mü, különböztetésül a szintén fából dolgozó *ács, kerékgyártó, bodnár* stb. *munkától.*

ASZTALOSSÁG, (aszt-al-os-ság) fn. tt. *asztalosság-ot*, tb. *—ok.* Asztalosmesterség. *Asztalosságot tanulni, üzni, abból élni.*

ASZTALOSVÉSŐ, (asztalos-véső) ösz. fn. Véső, melylyel az asztalosmunkákhoz szükséges likakat, hornyolatokat vésnek.

ASZTALPÉNZ, (asztal-pénz) ösz. fn. 1) Élelmezésért fizetett pénz, kosztpénz. *Mindennapi, hónapi, évi asztalpénz.* 2) Háztartási költség, mely különösen asztali szükségek födözésére fordíttatik. *A gazdaszszonynak havonként száz forintnyi asztalpénzt adni.*

ASZTALTÁBLA, (asztal-tábla) ösz. fn. Az asztal lényegét tevő táblaforma lap.

ASZTALTAKARÓ, (asztal-takaró) ösz. fn. Selyem, gyapju, len, vagy másnemü szövet, mely kivált fényüzési asztalok befödésére használtatik.

ASZTALTERÍTÉK, (asztal-teríték) ösz. fn. 1) L. ASZTALTAKARÓ. 2) Az evőasztalra fölrakott evőszerek és edények.

ASZTALTERÍTÉS, (asztal-terítés) ösz. fn. Az evőasztalnak az evésnél használtatni szokott ruhaneműekkel, edényekkel s eszközökkel fölszerelése.

ASZTALTERÍTŐ, (asztal-terítő) ösz. fn. 1) Asztali szolgálattevő személy, ki az asztalt az evésiváshoz szükséges szerekkel fölszereli, különösen úri házaknál kiválólag erre fogadott szolgatiszt. 2) L. ASZTALTAKARÓ.

ASZTÁN, helyesebben l. AZUTÁN.

ASZTÉJ, falu Bereg megyében; tt. *Asztéj-t*, helyragokkal: *—on, —ra, —ról.*

ASZÚ vagy ASSZÚ, (asz-ú, asz-jú) mn. tt. *aszú-t*, tb. *—k* vagy *—ak.* Egy azon kevés melléknevek közől, melyek *ú*, illetőleg *ü* raggal képződvén, magok elé más melléknevet nem vonzanak. Mondjuk bizonyos testekről, melyek nyirkossága vagyis nedves leves részei elpárologván, öszvefonnyadtak, öszvezsugorodtak, szárazakká lettek, különösen növényekre és gyümölcsökre alkalmazva. *Aszú fü, fa, ág. Az aszú fa mellett a nyers is megég.* Km. *Asszú szilva, szőlő.* Mint főnév különösen jelent aszuszőlőt.

ASZÚBOR, (aszú-bor) ösz. fn. Aszuszőlőből készített finomabb, édesebb, szeszesebb bor. Hazánkban különösen híresek a hegyalyjai aszúborok.

ASZÚFÜGE, (aszú-füge) ösz. fn. A forróbb éghajlati nap melegénél megaszott fügegyümölcs. *Afrikai aszúfüge.*

ASZÚGYÜMÖLCS, (aszú-gyümölcs) ösz. fn. A nap heve vagy mesterséges meleg által, pl. kemenczében megaszott gyümölcs.

ASZÚKÓRSÁG, l. ASZKÓRSÁG.

ASZÚSÁG, (asz-ú-ság) fn. tt. *aszúság-ot.* Melegség által okozott szárazság, fonnyadtság; nyirok, nedv, lév nélküli állapota bizonyos testeknek.

ASZÚSZILVA, (aszú-szilva) ösz. fn. Töpött, töpörödött, a nap hevétől vagy mesterséges meleg által megaszott szilva.

ASZUSZŐLŐ, (aszu-szőlő) ösz. fn. Érett szőlő, melyet a tartós meleg napok vizes részeitől megfosztottak, s csak mézét, czukrát hagyták meg. *Hegyalyjai aszuszőlő.*

ASZÚSZŐLŐBOR, l. ASZÚBOR.

AT, elvont gyöke az *atka* szónak, valamint az *Atád, Atány, Atkár* helyneveknek is. Eredete s családi rokonsága homályos.

—AT, (1), igeképző, magashangon *et.* Képez, a) *míveltetőket* egytagu gyök- és törzsigékből, melyek *ik* hozzátétellel *külszenvedők* lesznek, pl. *csuk*, csuk-at, csuk-atik; *fon*, fon-at, fon-atik; *mond*, mond-at, mond-atik; *ver*, ver-et, ver-etik; *ken*, ken-et, ken-etik; *önt*, önt-et, önt-etik. Jelentése: az illető cselekvést más által hajtja végre, más által teteti, péld. parancsolva, rendelve, meghagyva, kényszerítve stb. b) Gyakorlatos *g* középképző után *ggakorlatos cselekvőket: lát*, lát-og-at; *sodor*, sodor-g-at; *szed*, szed-ég-et; *üt*, üt-ög-et. Értelme: gyakran teszi azt, amit a gyök vagy törzsige jelent, pl. *lát-og-at* = gyakran teszi a látást, *sodor-g-at* a sodrást gyakran teszi stb. c) Önható gyakorlatos igékből *míveltetőket: kong*, kong-at; *csikorg*, csikorg-at; *reng*, reng-et; *csörg*, csörg-et, azaz eszközli, teszi, hogy valami kongjon, csikorogjon, rengjen, csörögjön. d) Némely kedélyhang-utánzókból *egyszerü önhatókat* képez, mint: jajg-at, ujjong-at, kurjog-at, ug-at, rigy-et, nyir-et, bég-et, nev-et. e) Néha *egyszerü áthatókat:* mut-at, kut-at, sir-at, vez-et, köv-et, melyek közöl némelyekben *al el* képzővel váltakozik, mint: *szer-et*, elavultan *szer-el*, honnan *szer-elem; mut-at*, régiesen *mut-al; sir-at, sir-al*, honnan *sir-alom; irg-at, irg-al, irg-alom.* f) Ezen önhatókban: *reszket, viszket, siet*, tulajdonkép az önhatókat képezni szokott *ed* helyett áll: *reszked, viszked, sied.*

Mindezekben a közvetlen vagy közvetett *tevés* alapeszméje rejlik, s nem egyéb mint a *té-sz* ige *té* gyöke fordított alakban: *et*, mélyhangon *at.* Miről öszvefüggőleg és részletesen tárgyalva, l. —T, mint képző.

—AT, (2), magashangu párhuzamos mása et, névképző, s mint olyan szoros viszonyban áll az *ás és* névképzővel, pl. *lát-ás, lát-at, ir-ás, ir-at, men-és, men-et, üt-és, üt-et*, stb. Ezek képeznek mindennemü igékből főneveket, melyek szabatosan véve, értemény-re különböznek egymástól, t. i. az *ás és* azt jelenti, hogy az illető cselekvés, szenvedés vagy állapot *gyakorlatban, folyamatban* van, s nincs ige, melyhez nem járulhatna; ellenben az *at et* jelenti a) az illető cselekvés, szenvedés vagy állapot *bevégeztét, végrehajtott mivoltát, eredményét*, pl. *irat*, ami irva van, irott valami, *gondolat*, amit gondoltunk, gondolt valami, b) annak tárgyát, lételét, pl. *mondat*, a mondás tárgya, tartalma, *kereset*, a keresés tárgya, *öltözet* azon ruhaféle, amibe öltözünk. Ennélfogva más és más az *irás* és *irat, mondás* és *mondat, gondolás* és *gondolat, keresés* és *kereset, öltözés* és *öltözet. stb.* A régiek e különbségre pontosabban ügyeltek, ma pedig az eredeti nyelvérzék megtompultával ott is *ás és*-t használ a hanyag nyelvszokás, hol *at, et*-nek van helye, pl. *magával viszi az irásokat*, e helyett *iratokat* vagy *irományokat.*

Ezen *at et* képzőn kivül, mely igékhez szokott ragadni, van még egy másnemü *at et* is, mely elvont, s jobbára homályos eredetü gyökökből alkot részint fő, részint mellékneveket, pl. *borbat, kuvat, duvat, szuvat, szamat, harmat, gyarmat, szimat, gamat, garat, pamat, pemet, szemet, követ*, stb. Ezekről különkülön saját rovataik alatt szólunk. Egyébiránt bővebben l. —T, mint képző.

—AT, (3), tárgyeseti rag, egyesszámban *at, et, ét, öt* változattal, hangrendi szabályok szerint az illető név többesszámának hangzójához alkalmazkodva, pl. ház-*ak*, ház-*at*, fel-*ek*, fel-*et*, szém-*ék*, szém-*ét*, bot-*ok*, bot-*ot*, körm-*ök*, körm-*öt.* A többesszámban csak kétágu *at, et*, pl. házak-*at*, botok-*at*, húrok-*at*, felek-*et*, szémék-*et*, örök-*et*, bürük-*et.* Hosszú önhangzók után egyszerü-*t*, pl. kopó-*t*, sarló-*t*, kópé-*t*, málé-*t*, gümő-*t*, szütyő-*t*; *a e* után egygyé olvadva leszen *át ét*, pl. kapát, kaszát, kepét, kefét; *i u ü* után egyszerü *t*: tepszi-*t*, gugyi-*t*, kapu-*t*, hamu-*t*, köpü-*t*, csöpü-*t.* — Az *as es* stb. képzőjü főnevek után rendesen *t*, mint: fazekas-*t*, nyáras-*t* (erdő), szilas-*t* (erdő), fenyves-*t*, üvegés-t (mester-ember), lakatos-*t* (mesterember), kőrös-*t* (fa); melléknevek után pedig szokottabban egyszerü *t*, de terjedt tájszokás szerint *at et* is, pl. magas-*t* vagy magas-*at*, szálas-*t* vagy szálas-*at*, népes-t vagy népes-*et*, tőrös-t vagy tőrös-*et*, stb. Ha tehát ugyanazon szó főnév is, melléknév is, első esetben csak *t*-vel, másodikban mindkétféleképp ragozható, pl. láttam a szomszéd *kalapos-t* (mesterembert), nem *kalaposat*; ellenben: azt a sipkás gyereket hívd ide, nem azt a *kalapos-t* vagy *kalaposat.* Így: nyerges-*t*, asztalos-*t*, üveges-*t*, lakatos-*t*, (t. i. mesterember-t). Hasonló szabály áll némely más képzőjü fő és melléknevekre nézve is, melyek tárgyeseti és többesszámbeli ragjai mindig följegyezve találtatnak.

ATÁD, mezőváros Somogyban, tt. *Atád-ot*, helyragokkal: *—ra, —on, —ról.*

—ATAG, (at-ag) párhuzamos magashangu társa ETEG, mindkettő a maga nemében nyilt hangzókkal, képeznek mellékneveket a) *ad ed* képzőjü önhatóigékből, midőn a *d* keményebb *t*-re változik, s gyakorlatos *ag eg* ragasztatik hozzá, ú. m. olv*ad*, olv-*at-ag*, herv*ad* herv-*at-ag*, lank*ad* lank-*at-ag*, rosk*ad* rosk-*at-ag*, csügg*ed* csügg-*et-eg*, pöf*ed* pöf-*et-eg*, b) *at et* képzőjü önhatókból, mint: hallg-*at-ag*, reszk-*et-eg*, viszk-*et-eg*, c) oly *ad ed* középképzőjü igékből, melyek gyakorlati igék törzseiül szolgálnak, mint: ing-*ad-oz* ing-*atag*, roml-*ad-oz* roml-*atag*, leng-*ed-éz* leng-*eteg*, csörg-*ed-éz* csörg-*eteg*, stb. E nem alá tartozó melléknevek jelentenek *belső hajlamot, képességet, szokásos könnyüséget* azon belcselekvés gyakorlatára,

melyet az illető törzsige jelent, pl. *olvatag, hervatag, lankatag*, ami természeténél, hajlamánál fogva könynyen olvad, hervad, lankad; *roskatag, csüggeteg*, ami belső gyöngeségénél fogva könnyen roskad, csügged, vagy roskadozó, csüggedező állapotban van. E képző által sok szép hangzatu szóval szaporíthatjuk nyelvünket. Így lehetnek: *omlatag* árvíz; *dörgeteg* ágyu; *horgatag*, ami könnyen horgad, *tespeteg*, ami tespedni szokott stb. A *mered* igéből *mereteg* helyett *meredek* van divatban. — Némelyek főnevekül is használtatnak, mint: *zuhatag, sivatag, förgeteg, rengeteg, csörgeteg, kergeteg* stb.

Mint képességi gyakorlatra vonatkozók hasonló érteményüek az *ékony ékény*, pl. forgékony, omlékony, ingékony, tevékeny.

—ATAL, (at-al) ösz. képző, magashangon *etel*, (et-el). Főneveket alkot igékből, mint: *hiv-atal, rov-atal, jöv-etel, men-etel.* Ide tartoznak az *é, i, té, vé, vi, hi, lé* elvont gyökökből származott: *étel, ital, tétel, vétel, vitel, hitel, létel.* Ezen neveknek részint élő, részint kiavult egyszerü törzsei: *hivat, rovat, jövet, menet, ét, it, tét, vét, lét, hit, vit*, s a hozzájok ragasztott *al el* nagyobb nyomatékot, vagy faji értményt kölcsönöz nekik. V. ö. —AT, névképző.

ATALA, falu Somogy vármegyében; tt. *Atalá-t*, helyragokkal: *Atalá-n, —ra, —ról.*

ATÁNY, l. ÁTÁNY.

—ATÉK, magashangon ETÉK, ösz. képző, mely igékből alkot főneveket. Első alkatrésze a *tevést* vagy *tetetést* miveltetést jelentő *at et*, pl. *fogy* fogy-at, *ró* rov-at, *fon* fon-at, *mos* mos-at, második *ék*, mely az illető tevésnek tárgyát, illetőleg eredményét fejezi ki, pl. *fogyaték* = elfogyatott valami, *fonaték* = font valami, *rovaték* = rovott valami, *vezeték* = vezetett valami. Értményi rokonságban áll vele az *adék edék*, pl. *maradék, akadék, mosadék, menedék*, stb. azon különbséggel, hogy az első nemüekben inkább a kiható, emezekben a benható cselekvés tárgya vagy eredménye jelentetik. Ily különbséget teszünk ezek között is: *hasíték*, hasított valami, *hasadék*, hasadás által támadt nyilás, *repeszték*, amit külerő repesztett, *repedék*, ami önmagától repedt stb.

ATILA vagy ATILLA, keresztnév, tt. *Atilá-t*, 1) A hunnok világhírü fejedelme, máskép: *Etele*, (itélő?)

„Óh! más magyar kar mennyköve villogott
Atilla véres harczai közt, midőn
A félvilággal szembe szállott
Nemzeteket tapodó haragja." Berzsenyi.

2) Átv. ért. magyar szabásu dolmány neme, atiladolmány. *Atilát csináltatni, viselni.*

ATILÁS vagy ATILLÁS, (atila-as) mn. tt. *atilást* vagy *—at*, tb. *—ak.* Atiladolmányba öltözött, festett, atilában járó. *Atilás ifjak, urak.*

ATKA, (at-ka) fn. tt *atkát* tb. *atkák.* 1) Nyolczlábu kisded bőrféreg, mely a barmokat szokta leginkább meglepni (marhaatka). Van ilynevü sajtkukacz is. 2) Baróti Szabó D. szerint folyók partjain kavicsból és porondból álló földréteg. Mi első jelentését illeti, egyezik vele a lengyel *ovadka* magyarosan elemezve: *av-at-ka*, mintha volna *ev-et-ke*, az *evés* rokona, mennyiben a bőrön illetőleg sajton élődik. (Comedo).

ATKÁR, falu Heves vármegyében, tt. *Atkár-t*, helyragokkal: *—ra, —on, —ról.*

ATKÁS, (at-ka-as) mn. tt. *atkás-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Marha vagy sajtféreggel teljes. 2) Porondos, köveces. *Atkás vízpart.*

ATLACZ, fő és mn. tt. *atlacz-ot.* 1) Nehéz, tömör, fényes szövet neme leginkább selyemanyagból. *Fekete, fehér atlacz.* 2) Ily szövetből való, készített, varrott. *Atlacz szoknya, köntös, köpeny, czipő, mellény, nyakkendő.* — Perzsa szónak tartják.

ATLACZÉRCZ, (atlacz-ércz) ösz. fn. Érczes állapotban találtató jegeczes zöldes réz.

ATLACZGÁLICZ, (atlacz-gálicz) ösz. fn. Tiszta, rostos állapotban levő gálicz, milyen a magyar és csehországi bányákban böven találtatik.

ATLACZKELME, (atlacz-kelme) ösz. fn. Atlaczanyagból álló kelme. *Atlaczkelméből készített díszköntös, öltözék.*

ATLACZOS, (atlacz-os) mn. tt.*atlaczos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Ami atlaczmódra, vagyis sodrott fonalakkal kevert szálakból van szöve; félatlacz.

ATLACZOZ, (atlacz-oz); áth. m. *atlaczoztam, —tál, —ott*, par. *—z.* Atlaczossá tesz, atlaczformára készít valamely szövetet.

ATLACZOZOTT, (atlacz-oz-ott)mn. tt. *atlaczozott-at.* L. ATLACZOS.

ATLACZPILLANGÓ, (atlacz-pillangó) ösz. fn. Pillangók egyik neme, melynek röptyüi atlaczszint játszanak.

ATLACZSZALAG, (atlacz-szalag) ösz. fn. Atlaczféle szövetü szalag.

ATLACZSZÖVET, (atlacz-szövet) ösz. fn. L. ATLACZ.

ATLACZSZÖVŐ, (atlacz-szövő) ösz. fn. Takács, illetőleg gyáros, aki atlaczféle szöveteket, kelméket gyárt.

—ATLAN, magashangon ETLEN, átvetve *talan, telen*, összevehúzva: *tlan, tlen*, mellékneveket képez nevekből és igékből. E három alak használásában a nyelvszokás annyira változó, hogy szabály alá venni csak féligmeddig lehet.

I. *Nevek után.* 1) Az önhangzóval végződő egytagu nevekhez *talan telen*, vagy az első hangzót kiugratva *tlan tlen* járul: fátalan, fátlan; sótalan, sótlan; szótalan, szótlan; nőtelen, nőtlen; hűtelen, hütlen. 2) A többtaguak után a rövid önhangzó megnyujtásával szokottabban: *tlan tlen*; apátlan, anyátlan, csomótlan, születlen, gyürütlen. 3) A mássalhangzóval végződő egytagu nevek után a szokás hol az egyiket, hol a másikat használja: pl. a tagok, testrészek nevei után jobbára *atlan etlen*, mint: agyatlan, fejetlen, hajatlan, fületlen, nyakatlan, orratlan, szemetlen, szájatlan, nyelvetlen, ínyetlen, lábatlan,

kezetlen. Különben épen nem ritkán *talan telen*, ú. m. kártalan, nyugtalan, szagtalan, meztelen, hirtelen. Néha másmás értelemben majd ezt, majd amazt, pl. *nyomtalan* = nyom nélküli, *nyomatlan*, ami nyomva nincs; *zártalan* = zár nélküli, *záratlan*, ami nincs bezárva. 4) Az ékvesztők ép állapotban a *talan*, rövidítve pedig az *atlan* alakot veszik föl; sártalan, saratlan; úrtalan uratlan; kéztelen, kezetlen; réztelen rezetlen; fűztelen, fűzetlen stb. 5) A többtagu s mássalhangzóval végződők után általán *talan telen*: dorombtalan, tanácstalan, csillagtalan, veszélytelen kétségtelen, örömtelen. Kivétetnek a) a hangugratók, melyekhez ép alakban *talan telen*, különben *atlan etlen* járul: álom-talan, álm-atlan, nyereg-telen nyergetlen, szobortalan, szobr-atlan, vödörtelen, vödr-etlen, b) az *alom, elém* után rendesen: *atlan etlen*: bizalmatlan, alkalm-atlan, félelm-etlen, kényelm-etlen; c) az ékvesztők után, ha hosszúk maradnak, *talan telen*, különben *atlan etlen*: kosár-talan, kosar-atlan, bogártalan, bogar-atlan, kenyér-telen, kenyer-etlen, egértelen, eger-etlen.

II. *Igék után.* A gyök- és egytagu származékigék általán fölveszik vagy fölvehetik a tagadóképzőt, továbbá az *ad ed, aszt eszt, it ül ül, l, r, s, z*-vel képzettek, és a *tehetők*, a többi összvetett képzőjüek pedig, pl. a *kodik, ódik, ogál* stb. igen gyéren, s mintegy ritkaság gyanánt. Az igékhez általán *atlan, etlen* alakban járul, ú. m. szab-atlan, ad-atlan, szed-etlen, vág-atlan, lak-atlan, szok-atlan, csal-atlan, gyón-atlan, ken-etlen, kér-etlen, vél-etlen; mosd-atlan, kezd-etlen, int-etlen, fejt-etlen, oltatlan, nyujt-atlan, dönt-etlen, küld-etlen; szakad-atlan, enged-etlen, dagaszt-atlan, gerjeszt-etlen, fűrészt-etlen; tanít-atlan, hasít-atlan, borít-atlan, kerítetlen, feszít-etlen, fenyít-etlen; szabadúl-atlan, tanulatlan, készül-etlen, rendül-etlen; gondol-atlan, fontol-atlan, kapál-atlan, meszel-etlen, herél-etlen, taposatlan, keres-etlen; hámoz-atlan, poroz-atlan, legyezetlen, kérdéz-etlen, födöz-etlen; maradhat-atlan, vigasztalhat-atlan, élhet-etlen, türhet-etlen.

Az *ász ész* után, midőn ige, szintén: *atlan etlen*, midőn pedig név: *talan, telen*, pl. *vadász-atlan* erdő, melyben nem vadásztak, *vadász-talan* erdő, melynek vadásza nincs; *halász-atlan* folyó, melyben halászni nem szoktak, *halász-talan* folyó, melynek halásza nincs. Használtatik határozóilag is általában.

Az ifjúság szeszélyes álma illan,

. . . .

Férfiult erőnk valót ölel búsítlan.

Kisfaludy Károly.

De ah! szemeim haszontalan keresnek,
Haszontalan keresnek téged könnyeim.

Szemere Pál.

Hogy ezen képzőt észszerüleg elemezhessük, mindenek előtt érteményét kell meghatározni. Annyi világos, hogy *tagadó*, vagyis *nemlő* mellékneveket képez, és pedig a) midőn nevekhez járul, ellentétesei az *as es os ös* képzőjü melléknevek, pl. *házas*, akinek háza van, *ház-atlan*, akinek háza nincs; *fej-es*, akinek feje van, *fej-etlen*, akinek feje nincs, és így csomós csomótlan, kapus kaputlan, csillagos csillagtalan, vagyis az elsőrendü képző az illető alanyról bizonyos *birtoki, tulajdonsági*, vagy *összvekötteteési viszonyt állít*, a második rendü pedig ezen viszonyt *tagadja*, miszerint a tagadó *nem* vagy *nélkül*-vel azonos jelentésü, pl. *lábatlan* = nem lábas, láb nélkül, *fogatlan* = nem fogas, *szótlan* = nem szós, *nőtlen* = nem nős vagy a tagadó *nem-et* is hátratéve = lábas nem, fogas nem, szós nem, nős nem. Az árja nyelvek a tagadó szócskát az illető név elé teszik, pl. *fegyvertelen*, (nem fegyverés), latinul: *in-ermis*, németül: *un-bewaffnet*, szlávul: *ne-zbrojni; akarattalan* (nem akarós), lat. *in-voluntarius*, ném. *un-willig*, szlav. *ne-wolni*. Söt nálunk is van egy-két szóban előtétes tagadó, pl. *se-honnai* = hontalan, *se-szinü* = színtelen. 2) Midőn igékhez járul, körülirva a multidő által értelmezhető: *szabatlan* = amit nem szabtak, nem szabott; *szokatlan* = amit nem szoktak, nem szokott. Hasonló viszony uralkodik az árja nyelvekben is: *ismeretlen*, incognitus, unbekannt, newedomí; *szokatlan*, insolitus, ungewöhnt, *váratlan*, inexpectatus, unerwartet, necsekaní. Tehát közös észjárás szerint ezekben és ilyenekben a multidő képzője *t* rejlik.

E szempontból kiindulva az igékhez járó *atlan etlen* így elemezhető: első alkatrészét tenné a múltidő *t* képzője előtétes nyilt *a* vagy *e* önhangzóval: *jár*, jár-t, jár-*at;* a másikat pedig a *len*, tájejtéssel *lem* = *nem*, hangrendileg *lan* (*n* és *l* másutt is könnyen fölcseréltetnek pl. *gyanánt* régen *gyalánt*, *lám* régen csaknem állandóan *nám;* ma is a népnél *hun, hol* helyett; így lön *Anton*-ius *Antal*); tehát: *járatlan* = jár-t-lan = nem járt; ellentéte: *jártas, járatos; fonatlan* = fon-t-lan = nem font. Amely igék csak a harmadik személyben kettőztetik a *t*-t, az első személy szerint elemzendők, pl. *szokott, szok-t-am*, leszen: szok-t-lan szok-at-lan, *törött, tör-t-em*, leszen: tör-t-len, tör-et-len. Amelyek pedig a kettőztetést minden személyben, megtartják, analogia szerint ezen képzésben is kettőztetniök kellene: *oldottam*, old-ott-lan, old-att-lan, *ütöttem*, üt-ött-len üt-ett-len; de tudvalevő dolog, hogy ezen nemüeket is a tájszokás egyszerüsíti, pl. *üttem*, tehát üt-t-len, üt-et-len *süttem*, tehát: süt-t-len, süt-et-len. Ezen elemzés szerint az *itlan*, föloldva = ittlan, nem itt, nem ivott, *étlen* = ettlen, aki nem evett, nem ett, *hitlen* = hittlen, aki nem hitt.

A nevekből származott *atlan etlen*-féle tagadó melléknevek ellentétesei az *as es*-nemü állítólagosak, pl. *hajas*, hajatlan = nem hajas, *böriös*, bőretlen = nem bőrös, *nyelves* nyelvetlen = nem nyelves stb. Tehát a tőnevekhez ragadt *atlan etlen* azt jelenti, hogy az illető alany bizonyos birtoki, tulajdonsági, vagy összvekötttetési viszony nélkül való, pl. *szarvatlan ökör*, melynek szarva nincs, nem szarvas; *kezetlen ember*, kinek keze nincs, kéz nélkül. Ezen alapeszméből kiindulva azt gyanítjuk, hogy a kérdéses névképzőben a *t* nem egyéb, mint átváltozott *s*, vagyis, *hajatlan* =

haj-as-lan, *fejetlen* = fej-es-len; és így, mint az igéknél, a tulajdonképi tagadó képző *len* (lem, nem). Eszerint mind az igék, mind a nevek után az eredeti képzősorozat: *atlan etlen*, ellenben a *talan telen* átvetett, a *tlan tlen* pedig öszvehúzott; továbbá a *t* mindenütt lényeges alkatrész, s ki nem hagyható, pl. hibás volna *néptelen vidék* helyett: *néplen*, mert ez tulajdonkép ezt tenné: *nem nép*, holott azt akarjuk mondani: *nem népes;* hasonlóan *tétlen*, elemezve: tét-t-len (két *t*-vel), vagy tét-et-len = nem tétes. Azonban ha már a törzs végén *t* van, a *t* kettőztetése elmaradhat, pl. mint föntebb *búsítlan* (búsít-t-lan vagy búsít-at-lan helyett), különösen *hat, het* képzők után: láthatlan (láthat-t-lan vagy láthat-at-lan helyett). „A szél.... eme *láthatlan* szilaj mén" (Tompa); „Szirt! *rendíthetlen*" (Kazinczy Ferencz); „*Halhatlan* ifjusággal jövő időm örül" (Kis János); „Ellentállni e viharnak, *lehetlen* már a magyarnak" (Kisfaludy Sándor). Nincs példa nélkül a régiségben, hogy *lan, len* egészen egyszerűen áll, pl. a Toldy Ferencz kiadta ‚Passio' 134. lapján „*mértéklen* irgalmasságodat mutatád."

A finn nyelvben hasonló hozzá a hiányt, fogyatkozást jelentő *tta ttä* névmódosító rag, pl. *kukko* kakas, *kukotta*, kakas nélkül, *tyttö* leány, *tytöttä* leány nélkül; továbbá a *ton tön* képző, pl. *raha* pénz, *rahaton* pénzetlen, *henki* lélek, *hengetön*, lelketlen.

Innen némelyek a magyarban is *ta* elemet vesznek fel, mely táv = ta-av, tasz-ít to-l, ta-g-ad stb. szókban is létezik, *lan* végzettel együtt, vagy épen magát a *tol* igét *an* végzettel. Azonban a föntebbi elemzés valószinűbb.

ATRACZÉL, fn. tt. *atraczél-t*, tb —*ok.* Növénynem az öthímesek és egyanyások seregéből, melynek legismeretesb faja *mezei atraczél*, másképp, *ökörnyelvfű.* Németül: *Augenzier* (Anchusa).

—ATOS, pl. szorgalmatos, l. —ETÉS.

— ATT, változattal OTT, ETT, ÉTT, ÖTT, UTT, ÜTT, helyképző, mely megfelel e kérdésre *hol?* pl. al-att, Óvár-ott, fél-étt, mell-ett köz-ött, más-utt, minden-ütt. Közvetlenül véve nem egyéb, mint a helymutató *ott* különféle módosított alakban. Alkatrészei, a) azon *on én ön*, illetőleg *n*, mely állapító helyhatárzókat képez, mint: *ben, benn, kün, künn, len, után, Pesten, Váradon,* b) azon *t*, mely az *n*-vel képzett helyhatárzókhoz szokott járulni: ben-t, kün-t, len-t, fen-t, mely hasonlatnál fogva ezek: *alatt, fölött, elött, mögött, hégyétt, körött, között, mellett* így elemezhetők: *alan-t, fölön-t, elön-t, mögön-t*, stb. valamint *hosszatt* = hosszant, *Fehérvárott* = Fehérváront, *Pécsétt* = Pécsént, *Győrött* = Győrönt, sőt maga az *ott itt* is = on-t, in-t.

—ATTA, felhangon —ETTE, (att-a, ett-e) igen sajátságos és a bécsi s müncheni codexekben gyakran előforduló igerag: „lelék Dánielt *imádkozatta* és *unszollatta* ő istenét" (bécsi codex, latinul: invenerunt Danielem orantem et obsecranten Deum suum). A mint látjuk a latinban részesülő felel meg neki. De egy az, hogy a latin részesülő jelenben van, midőn a magyar alak multra látszik mutatni; más az, hogy a magyarban végül *a* személyrag van, melynek nincs nyoma a latinban. Megtetszik ez más helyekből is: „Jézus azért, hogy látá őtet siratta, és a zsidókat *sirattok.*" (Müncheni codex, latinul: Jesus ergo ut vidit eum plorantem et Judaeos plorantes); „úr mikor láttonk tégedet *ehezetted* és etettönk tégedet, *szomjazattad* és venerékat adtunk teneked" (Domine, quando te vidimus esurientem et pavimus te, sitientem et dedimus tibi potum); „és látván azokat *munkálkodattok*" (et videns eos laborantes) stb. Ezeket ugyan mind ki lehet határtalan móddal — infinitivussal — fejezni: *lelék Dánielt imádkozni, látá a zsidókat sírni, láttunk tégedet éhezni és szomjazni, látván azokat munkálkodni.* De jönnek elő számos esetek, melyekben ez nem alkalmazható: „ő még e *beszéllette*" (adhuc eo loquente); „ő kedeg olivetnak hegyén *ülette*" (sedente autem eo super montem oliveti); „immár kedeg ő *leszállatta*" (jam autem eo descendente); „azok *evezettek* kedeg ő elalvék" (et navigantibus illis obdormivit); „ők a hegyről *leszállattok*" (descendentibus illis de monte); „tü a városba *bemenettetek*" (introeuntibus vobis in civitatem); sőt viszonyragokkal is: „Pontius Pilatus Judeában *birolkodtának* idejében" (procurante Pontio Pilato Judaeam); „láta egy szegény özvegyet két fél akcsa eresztettet" (vidit viduam pauperculam mittentem aera minuta duo); „és ők a hegyről *leszállattokban* parancsolá ő nekik" (et descendentibus illis de monte, praecepit illis); „mend a népek *hallattára* (ez ma is szokásban van) kedeg monda" (audiente autem omni populo dicit). Valamennyit kifejezhetjük *midőn, mikor* toldással és határozottmódú mult idővel: *midőn imádkozott, midőn sirt, midőn éheztél, midőn munkálkodtak, midőn beszélett, midőn eveztek, midőn leszállottak* stb. Ez tehát állapotjegyzői alak, még pedig mult időbeli, tökéletesen megfelelő a *va ve* jelen időbelinek, mely a régiségben szinte fölvevé a személyragokat: „a mely föld tégedet *meghalvád* fogadand" (quae te terra morientem susceperit). Ime látjuk, hogy a latinban mindkét esetben a részesülő *jelene* használtatik, hanem a régibb magyar nyelvérzés a föntebbiekben igen finomul a multat is megkülönbözteti, s e mellett a személyragokat is használja. A mai általános nyelvszokás mindkét működést elhanyagolja. Azonban Erdélyből értesülünk, hogy ott ezen alak mostanig divatban vagyon, pl. ott szokásos ezen kifejezés: *álmatta* vagy *álmotta* (álmában, midőn álmodott) *azt képzelé.*

ATY, eredeti főnév, mely ma csak a birtokos állapot harmadik személyében használtatik: *atyja, atyjok, atyjai, atyjaik*, és ezek ragozásaiban: *atyját, atyjokhoz*, stb. *Atyjaik* helyett némelyek irták: *atyáik*, de a többi formák ellen hibásan. Rokonságait l. ATYA szónál.

—ATY, —OTY, magashangúlag ITY, hangutánzókat képeznek, melyek csak népies alsó irásmódban használhatók mint: *pitypalaty, fityfirity, kitykoty, lityloty, titytoty, pitypoty.*

ATYA, (1), (aty-a) fn. tt. *atyát*, tb. *atyák.* Annyi mint: apa, vagyis nemző. Különben nyelvszokásilag

az *apa* és *atya* között az a különbség látszik lenni, hogy az apa mindennapiasabb, népszerűbb s bizodalmasabb nevezet, ellenben az atya uriasabb, s nagyobb tiszteletre mutató, s bizonyos rangu, s hivatalu személyeket illet. *Lelki atya, gyámatya, egyház atyja, árvák atyja. Atyamester. Atya Isten. Szentséges Atya. Atyám uram,* vagy *uram atyám. Atyafi, Atyaságod.* V. ö. APA.

Legrégibb szavaink egyike, mely első szükségü családi viszonyból fejlődvén ki, különböző nyelvfajokban kisebb-nagyobb módosítással divatozik, milyenek a hellen: *ἄττα*, szláv: *otacz*, vagy *otecz*, lapp: *attye*, góth: *atta*, tatár, török *ata*, szanszkrit *tátasz*, csuvas: *atte*, angol: *dad, daddy*, czigány: *dádé* stb.

ATYA, (2), több falvak és puszták neve; tt. *Atyá-t*, helyr. *Atyá-n, —ra, —ról.*

ATYABÁTYA, (atya-bátya) ösz. fn. 1) Atyámnak öregebbik fitestvére. 2) Bármelyik apai testvér, ki nálam idősebb, mindkettő másképp: *nagybátya.*

ATYAFI, (atya-fi) ösz. fn. tt. *atyafi-t*, tb. *—ak.* Szoros értelemben annyit tesz, mint velem egy atyától nemzett fiú, vagyis fitestvér, személyragozva: *atyámfia, atyádfia, atyjafia* stb. „Toldy Györgynek.... atyjafia (azaz testvére) volna." Illosvai Péter költeményében a XVI. századból; de ezen értelme már végképen kiavult, s tágasabban véve oly rokon, ki velünk egy nemzetségből származott, vérrokon. *Közelről, távolról atyafiak. Osztályos atyafiak.* Legtágasabb értelemben a sógorok, komák is ide értetnek. *A lakodalomra mindnyájan hivatalosak az atyafiak.* Erre vonatkozik a közmondás is: *Sógorság, komaság, nem nagy atyafiság.* Atyafinak nevezi a magyar a különféle keresztény felekezetbelieket is, *reformatus, evangelikus, kathólikus atyánkfiai.* Népies nyelven barátságos megszólításúl használtatik. *Hová hová, atyafi? Hej nem úgy, atyafi!* Különösen a hazában lakó idegen fajuak közöl a köz magyar így czímezi a tótot, valamint a németet sógornak, a románt bátyónak, a czigányt komának, a zsidót szomszédnak szokta nevezni.

ATYAFIAS, (atya-fias) ösz. mn. Atyafihoz illő, atyafiak szokása szerint való. *Atyafias vonzalom, barátság, egyesség.*

ATYAFISÁG, (atya-fiság) ösz. fn. tt. *atyafiság-ot.* Vérrokonság, egy nemzetségből származás. *Közelről, távolról való atyafiság. Atyafiságban levők összekelése. Sógorság, komaság, nem nagy atyafiság.* Km.

ATYAFISÁGOS, (atya-fiságos) ösz. mn. Ami az atyafisággal megfér, hozzá való, arra vonatkozó, illetőleg: barátságos. *Atyafiságos indulat, szeretet, megegyezés, osztozás.*

ATYAFISÁGOSAN, (atya-fiságosan) ösz. ih. Atyafiságos módon, úgy mint atyafiak szoktak. *Atyafiságosan egyezkedni.* Szélesb ért. = barátságosan, viszonyos szeretettel.

ATYAFISODÁS, (atya-fisodás) ösz. fn. tt. *atyafisodás-t*, tb. *—ok.* Atyafivá levés, rokonosodás, mi tulajdonképen házasság által történik, tehát sógorosodás.

ATYAFISODIK, (atya-fisodik) ösz. k. m. *atyafisod-tam, —tál, —ott.* Atyafiságba lép, bizonyos családdal rokonúl.

ATYAFIÚI, (atya-fiúi) ösz. mn. Atyafit illető, ahhoz illő, annak tulajdonságával biró. *Atyafiúi szeretet, vonzalom, részvét.*

ATYAGYILKOS, (atya-gyilkos) lásd APAGYILKOS.

ATYAGYILKOSSÁG, l. APAGYILKOSSÁG.

ATYAHÚG, (atya-húg) ösz. fn. 1) Atyám testvérhuga, fiatalabb nővére, másképp: *nagynéném.* 2) Atyám nővére, ki nálam ifjabb.

ATYAI, (aty-a-i) mn. tt. *atyai-t*, tb. *—ak.* Atyát illető, ahhoz tartozó, attól való, származó. *Atyai szeretet, gond. Atyai jog, hatalom, kötelesség. Atyai jószág, ház, örökség. Atyai áldás, átok.*

ATYAILAG, (aty-a-i-lag) ih. Atyai módon, atyai szokás szerint, mint atyához illik. *Atyailag gondot viselni a gyermekekről. Atyailag bánni az árvákkal, alattvalókkal.*

ATYAISTEN, (atya-isten) ösz. fn. A Szentháromság első személye. A köznép néhutt *Öregistennek* is hivja.

ATYÁLKODÁS, (aty-a-al-kod-ás) fn. tt. *atyálkodás-t*, tb. *—ok.* Atyai módon való gondoskodás, atyai kötelességek teljesítése; atyáskodás.

ATYÁLKODIK, (aty-a-al-kod-ik); k. m. *atyálkod-tam, —tál, —ott.* Atyai módon gondoskodik, bánik, atyai gyöngéd kötelességeket gyakorol; úgy bánik valakivel, mintha atyja volna.

ATYAMESTER, (atya-mester) ösz. fn. A czéhrendszerben azon mester, kinek fegyelmettartó fölügyelése alatt vannak az illető legények. A czéhmester után első czéhbeli hivatalnok. Tréfás pásztori nyelven így hivják a *bikát.*

ATYANÉNE, (atya-néne) ösz. fn. Atyám nénje, öregebb nővére, másképp: *nagynéne.*

ATYANÉV, (atya-név) ösz. fn. Atyát illető név, czím, vagyis ezen szó: *atya, atyám. Megérdemleni az atyanevet. Atyanéven szólítani jótévőnket.*

ATYAÖCS, (atya-öcs) ösz. fn. 1) Atyámnak ifjabbik fitestvére. 2) Atyámnak fivére, ki nálamnál is ifjabb.

ATYAÖLÉS, (atya-ölés) ösz. fn. Az apának önnön fia, vagy leánya által erőszakos halállal kivégzése.

ATYAÖLŐ, l. APAGYILKOS.

ATYAROKON, (atya-rokon) ösz. fn. Aki velünk atyai ágról van vérségben, rokonságban.

ATYÁS, (aty-a-as) mn. tt. *atyás-t*, vagy *—at.* tb. *—ak.* Mondjuk oly gyermekről, kit atyja elkényeztetett, s ennélfogva annak nyakán csügg, s tőle elválni nem bír.

ATYASÁG, (aty-a-ság) fn. tt. *atyaság-ot.* 1) Atyai minőség, tulajdonság. 2) Czím, melylyel általán a kathólikusok szokták papjaikat, lelkészeiket, különösen a szerzeteseket megtisztelni. *Kérem atyaságodat. Engedje meg atyaságod. Ő atyasága parancsolja.*

ATYÁSKODÁS, (aty-a-as-kod-ás) fn. tt. *atyáskodás-t*, tb. *—ok*. Atyai gondoskodás, bánásmód.

ATYÁSKODIK, (aty-a-as-kod-ik); k. m. *atyáskod-tam*, *—tál*, *—ott*. Atyailag gondoskodik, bánik, ápolgat valakit. *Atyáskodó fejedelem*.

ATYÁTLAN, (aty-a-atlan) mn. tt. *atyátlan-t*, tb. *—ok*. Árva, akinek atyja meghalt, vagy elveszett, elbujdosott.

ATYÁTLANUL, (aty-a-atlan-ul) ih. Atya nélkül, árván, atyátlan állapotban. *Atyátlanul bujdosó, nyomorgó árvák*.

ATYÓ, (aty-ó) fn. tt. *atyó-t*, tb. *—k*. Öreg apa; néha hizelgő értelemben am. *apus*, *atyus*.

ATYUL, l. APUL.

ATYUS, (aty-us) fn. tt. *atyus-t*, tb. *—ok*. Az atya szónak kicsinyített, bizodalmas, hízelgő, gyermeteg kifejezése, mint: *apus*, *anyus*.

ATYUSKA, (aty-us-ka) fn. tt. *atyuskát*. Az atya szónak kettöztetett kicsinyítése, mint: *apuska*, *anyuska*, *mamuska*.

AUGUSZT, keresztnév, tt. *Auguszt-ot*. Latinul: Augustus, jobban megmagyarosítva: *Ágost*.

AUGUSZTA, női keresztnév, tt. *Augusztát*. Latinul: Augusta. Máskép: *Ágosta*.

AUGUSZTUS, fn. tt. *Augusztus-t*, tb. *—ok*. 1) Keresztnév. 2) A polgári év nyolczadik hava, régiesen: *kisasszony hava*, vagy *kisasszonyhó*, újabb nyelven: *nyolczadhó* vagy *nyárutó*.

AV, elvont gyök, egy az *ó* (antiquus) szóval; változattal, OV, honnan: *avik* vagy *ovik*, *avas* vagy *ovas*, *avúl* vagy *ovúl* stb. Hasonlóan a *hav*, *sav*, *szav*, *tav* öszvehúzva: *hó*, *só*, *szó*, *tó*. Általán jelent régit, régmultat, s mennyiben agg korra is vonatkozik, ellenkezője *iv*, *ivik*, *ivadék*, mint a maga nemében újat, ifjat, illetőleg új nemzedéket jelent.

Rokon vele az agg korra vonatkozó latin: *avus*, *avitus*, *autummus*, s a német: *alt*, *Ahn*, stb. V. ö. A, távolra mutató.

AVAD, (av-ad); önh. m. *avad-t*, htn. *—ni*. Óvá, illetőleg kopottá, romlékonynyá lesz; avúl.

AVADAG, AVADAGSÁG, l. AVATAG, AVATAGSÁG.

AVADÉK, (av-ad-ék) fn. tt. *avadék-ot*. Avadt, avult, illetőleg elkopott, elvásult, idő által megviselt holmi, pl. ruha, bútor, edény. Használható mellékneyül is: *avadék posztó*. Ellenkezője: *ivadék*, mint új szüleményt, fiatal származékot, nemzedéket jelentő.

AVAGY, (a-vagy) kötszó, mely elválasztó, illetőleg ellentétes mondatokat köt öszve. *Enyém leszesz, avagy meghalok*. Ily mondatokat így is lehet öszvekötni: *vagy enyém leszesz vagy meghalok; vagy én, vagy te*. Néha igazító jelentése van. *Avagy mit is mondottam? Avagy úgy!* A régieknél előfordúl: *azvagy*.

AVAR, (av-ar) fn. tt. *avar-t*, tb. *—ok*. Általán, lábán túlérett, megaszott, elavult, öszveszáradt fü. Különösen, sovány, homokos földön, legelőkön termő szénaforma fü, melyet a barom nem kedvelvén, lábán marad, míg a tél és tavasz viszontagságai le nem törik. *Az asszonyszív, mint az avar, igen hamar lobbot vet*. Kisf. S.

AVAROS, (av-ar-os) mn. tt. *avaros-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. Avarral benőtt. *Avaros sovány mező, telek, legelö*. L. AVAR.

AVAS, (av-as) mn. tt. *avas-t*, vagy *—at*. tb. *—ak*. Mint az *av* azaz *ó* gyök származéka általán jelent régiest, a maga nemében avultat. Különösen mondjuk holmi zsiros, kövér testekről, melyek bizonyos idő multával mintegy elavulnak, megromlanak, kellemetlen szagot és ízt kapnak. *Avas szalonna, háj, zsír, olaj, turó, sajt, tej*.

AVASAN, (av-as-an) ih. Avas állapotban, minőségben, illetőleg romlottan, ízét, büzét vesztve.

AVASÍT, (av-as-ít); áth. m. *avasít-ott*, par *—s*, htn. *—ni*, vagy *—ani*. Avassá tesz. *A hosszú idő, a nagy melegség megavasítja a szalonnát*.

AVASODÁS, (av-as-od-ás) fn. tt. *avasodás-t*, tb. *—ok*. Bizonyos testek romladozó változása, midőn avasokká lesznek. *Avasodás ellen hüs, szellős kamarában tartani a szalonnát, zsírt*.

AVASODIK, (av-as-od-ik); k. m. *avasod-tam*, *—tál*, *—ott*. Avassá lesz, illetőleg hosszabb állás, melegség miatt szaga, íze megromlik, megkeseredik, pl. a szalonna, háj, zsír.

AVASSÁG, (av-as-ság) fn. tt. *avasság-ot*. Némely zsíros, olajos testek mineműsége, megromlott tulajdonsága, midőn avasakká lettek. *Avassága miatt használhatatlan szalonna*.

AVAS-ÚJ-FALU, helység Szathmár megyében. Helyr. *—ba*, *—ban*, *—ból*.

AVASÚL, (av-as-úl) önh. l. AVASODIK.

AVAT, (av-at); áth. m. *avat-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *avass*. Az *av* azaz *ó* gyököt véve alapul, általán am. valamit oly állapotba helyez, mely azt ujdon- vagy ujonczságától megfosztja, s mintegy hasonnemü ó tárgyakhoz hasonlóvá teszi. V. ö. AVATATLAN. Innen 1) am. valami új szövetet bizonyos készület által frisességétől, ujdonságától megfoszt, s azt a kellő czélra alkalmassá, s a többi már viselésben levőkhöz mintegy hasonlóvá teszi. *Beavatni a posztót*, am. beereszteni. 2) Valakit bizonyos hivatali körbe, vagy társulatba vezet, s annak ismeretes, rendes tagjává tesz. *Az ujonnan kinevezett tisztviselöket beavatni. A gyermekágyas asszonyt egyházba avatni*. 3) Valakit bizonyos rejtélyes dolgok, ismeretek titkaiba bevezet. *Titokba, tudományokba avatni valakit*. 4) Visszaható névmással: önmagától bizonyos dolgokba, ügyekbe keveredik, bocsátkozik, s úgy teszen, mintha azokhoz már régtől köze vagy joga volna. *Mások ügyeibe avatni magát*.

AVATAG, (av-at-ag) mn. tt. *avatag-ot*. Régisége miatt kopásban levő, romladozó, romlékony. *Avatag áru, ruha*. Elemezve tulajdonkép: *avadag*, az *avad* törzstől, mint: *hervad hervatag*, *olvad olvatag* stb. L. —ATAG.

AVATAGSÁG, (av-at-ag-ság) fn. tt. *avatagság-ot*. Romlott, kopott régi holmi, tarattyú.

AVATÁS, (av-at-ás) fn. tt. *avatás-t*, tb. *—ok*. Általán cselekvés, mely által valamit vagy valakit beavatnak. *Posztóavatás, hivatalba avatás, titokba avatás*, stb. V. ö. AVAT.

AVATÁSI, (av-at-ás-i) mn. tt. *avatási-t*, tb. *—ak*. Avatást illető, ahhoz tartozó, azzal járó. *Avatási mód, szokás*, V. ö. AVATÁS.

AVATATLAN, (av-at-atlan) mn. tt. *avatatlan-t*, tb. *—ok*. Általán, ami vagy aki avatva, beavatva nincs, vagyis a maga neméhen még új, újoncz, régies szint nélkülöző, más régiekhez a maga nemében nem hasonlítható. *Avatatlan posztó*, mely még újdonúj alakjában van meg, amint a gyárból kikerült. *Avatatlan új hivatalnok*, akit még a hivatal titkaiba be nem vezettek, aki a régiebb hivatalnokéhoz hasonló ügy ismerettel nem bír, stb. Határozókép am. avatatlanul. V. ö. AVAT.

AVATATLANUL, (av-at-atlan-ul) ih. Anélkül, hogy avatva, beavatva volna, újonczképen, újdon állapotban.

AVATKOZÁS, (av-at koz-ás) fn. tt. *avatkozás-t*, tb. *—ok*. Általán cselekvés, midőn valaki bizonyos idegen ügybe jogosan vagy jogtalanul, hivatva vagy hivatlanul működőleg közbeveti magát, beleereszkedik. Törvényes ért. midőn valaki még a pernek folyamatban léte alatt a fölpereshez csatlakozik, s magának ugyanazon keresetet s jogot igényli, mely a fölperest illeti vagy illetheti. (Ingessio).

AVATKOZIK, (av-at-koz-ik); k. m. *avatkoz-tam, —tál, —ott*, par. *—zál*. Mások dolgába, ügyébe cselekvőleg, részvevőleg keveredik, ereszkedik. *Hivatlanul mások házi dolgaiba avatkozni. Ami nem illet téged, ne avatkozzál bele. Perbe avatkozni.*

AVATKOZÓ, (av-at-koz-ó) mn. tt. *avatkozó-t*, tb. *—k*. Aki valamibe avatkozik, beleártja magát. Törvényes ért. mint főnév jelent személyt, ki bizonyos perben mint második fölperes lép fel. V. ö. AVATKOZÁS.

AVATLAN, AVATLANUL, l. AVATATLAN, AVATATLANUL.

AVATMÁNY, (av-at-mány) fn. tt. *avatmány-t*, tb. *—ok*. Avatás által nyert minemüség, állapot. *Hivatalbeli, tudományos avatmány* = avatottság.

AVATÓ, mn. és fn. tt. *avató-t*, tb. *—k*. Aki valamit vagy valakit beavat, ezen igének mindenféle értelmében véve. *Avató biztos*, aki valakit hivatalba avat. *Avató pap*, aki gyermekágy után az asszonyt az egyházba avatja. V. ö AVAT.

AVATONCZ, (av-at-oncz) fn. tt. *avatoncz-ot*. Valamibe újonnan, nem rég beavatott személy.

AVATÓPÉNZ, (avató-pénz) ösz. fn. Díj, mely avatási munkáért, fáradságért adatik az avatónak.

AVATOTT, (av-at-ott) mn. tt. *avatott-at*. Akit vagy amit beavattak. *Hivatalba avatott személy. Avatott posztó.* Különösen, bizonyos dologban, ismeretekben, ügyekben jártas, nem újoncz, kellő ügyességgel, tudománynyal biró. *Tudományok avatott papja.*

AVATOTTAN, (av-at-ott-an) ih. Avatott módon, állapotban ; kellő ügyességel, ismeretekkel.

AVATOTTSÁG, (av-at-ott-ság) fn. tt. *avatottság-ot*, tb. *—ok*. Kellő jártasság, otthonosság, ügyesség bizonyos dolgokban, ismeretekben, tudományokban, stb.

AVATVÁNY, (av-at-vány) fn. tt. *avatvány-t*, tb. *—ok*. A *tanítvány, szökevény, jövevény* mint személyt jelentők hasonlata szerint am. személy, akit most avattak valamibe. Jobban: *avatoncz*.

AVÉGETT, (a-vég-ett) ih. Azért, azon czélból. Utána *hogy* következik: *Avégett jöttem, hogy megkérjelek.* Néha előtte való dologra vonatkozva *hogy* nélkül: *Avégett* (amit mondottál) *kár fáradni. Avégett egy lépést sem teszek.*

AVÉGRE, l. AVÉGETT. *Avégre teremtett Isten bennünket, hogy jók és boldogok legyünk.*

AVIK, (av-ik); k. m. *av-ott*, htn. *—ni*. Személytelen ige, s helyette az *avúl* veszi föl a személyragokat. Igekötőkkel: *beavik, beléavik, elavik*. „Amit szüleink magasztalnak, annak becsülete belénk avik." Pázmán. *Idővel minden elavik.*

AVÍT, (av-ít); áth. m. *avít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni* vagy *—ani*. Óvá tesz, illetőleg elkoptat, elvisel. *Avítani a ruhát.* Továbbá am. aggá, vénné tesz.

AVÍTT vagy AVOTT, (av-ítt vagy —ott) mn. tt. *avítt-at*, tb. *—ak*. Öszve van húzva az *avított*-ból, s am. elviselt, elkoptatott, óssága miatt romlott. *Avítt ruha, köpeny, szerszám, bútorok.*

AVÚL, (av-úl); önh. m. *avúl-t*. Hosszabb idő folyta után óvá lesz, illetőleg divatból kimegy, elkopik, elviselődik. *A jó avúl is ugyan, de javúl is.* Km. *Avulnak az ősi szokások, erkölcsök. Avulnak a szók s újak támadnak helyettök.* Igekötőkkel: *elavúl, kiavúl, megavúl.*

AVULÁS, (av-ul-ás) fn. tt. *avulás-t*, tb. *—ok*. Ó, kopott állapotba jutás, divatból, szokásból kimenés. *Elavulás, kiavulás, megavulás. Avulás által feledésbe ment szók.*

AVULHATATLAN, (av-ul-hat-atlan) mn. tt. *avulhatatlan-t*, tb. *—ok*. Amit az idő el nem ronthat, új szokás el nem törölhet, ami mindig új, divatos, fris alakban, minőségben tünik fel. Szoros ért. csak az örök lény változatlan és avulhatatlan.

AVULT, (av-ul-t) mn. tt. *avult-at*. Amit az idő újdonságától megfosztott, az újabb szokás divatból kiszorított, illetőleg elviselt, elkopott. *Avult szók, közmondások. Avult szokások, erkölcsök. Avult bútorok, ruhák.* Igekötőkkel: *elavult, kiavult, megavult.*

AVULTAN, (av-ul-t-an) ih. Avult állapotban, elkoptatva, elviselve, divatból kiszorítva.

AVULTSÁG, (av-ul-t-ság) fn. tt. *avultság-ot*. Avult, elviselt, elkopott állapot, tulajdonság, divatból kimaradt régiség. *Avultsága miatt használhatatlan, nem viselhető ruha.*

AVVAL, l. AZZAL.

AZ, (1), l. A, (2), névmutató vagy névelő.

AZ, (2), névmás, melynek mássalhangzója rendesen az illető ragéhoz alkalmazkodik, pl. *abba, arra, ahhoz, annál, attól, arról, akkor, annyi*, e helyett: azba, azra, azhoz, aznál, aztól, azról, azkor, aznyi. *Azig* helyett mondjuk és irjuk: *addig*, s tájdivatosan létezik: *addzig*. Tárgyesete: *azt*, fölösleg toldalékkal: *aztat*, még fölöslegesebb czafranggal: *aztatat* vagy aztotat. Jelentését illetőleg, kettő vagy több közöl arra mutat, mely távolabbra esik, s ellenkezője a közelre mutató *ez*, pl. *Ez itt a kertem, az ott a szölöm. Nem arról szólok, hanem erről.* Néha általánosságban mutat valamire. *Abban mindnyájan egyetértünk. Abból semmi sem lesz. Én is azon gondolkodom, abban töröm a fejemet.* V. ö. A, (1), mutató, és AMAZ.

Rokonok a latin *is*, a hellen *ἴος ἴσος*, goth *is*, német *es, das*, héber *zeh, zu, zóth*, arab *zá, zí, tá*, szanszkrit *szasz, szá, tat*, finn *se, tuo*, stb.

—AZ, (1), magashangon EZ, ÖZ, néhány melléknevеket képez, ú. m. *ig-az, szár-az, neh-ez, üdv-öz.* Eredetre nézve legközelebbi rokon az *asz* és *as* melléknévképzőkkel, mint: *horp-asz, kop-asz, dob-asz, csup-asz, horg-as, tág-as* stb. Képez egykét főnevet is: *halmaz* = halmos, halmozott valami, *csimaz* = csimához hasonló féreg. L. —AS, képző.

—AZ, (2), változattal OZ, magashangon: *ez, éz, öz*, igeképző, mely főnevekből alkot gyakorlatos cselekvőket, s az illető név többes hangzóját veszi föl, pl. fal-*ak* fal-*az*, nyál-*ak* nyál-*az*, bot-*ok* bot-*oz*, szér-*ék* szér-*éz*, kör-*ök* kör-*öz*, őr-*ök* őr-*öz* vagy őr-*iz*. A gyök véghangzójával öszveolvadva megnyúlik: czika czik*áz*, csata csat*áz*, pipere piper*éz*. De az *i u ü*-t röviden hagyja, vagyis ezekhez egyedül *z* járul: pili-*z*, hamu-*z*, bötü-*z*. Különösen jelent az illető nevek által kifejezett tárgyakkal való bánást, foglalkodást, azoknak mint eszközöknek bizonyos czélra használását, pl. *fal-az, ágy-az, nyál-az, nád-az, nyak-az, fej-ez, fel-ez, szém-éz, bot-oz, bör-öz, bor-oz, sér-éz, pip-áz, zongoráz, furulyáz, tárogatóz*, stb. Értelemre hasonló azon *l*-hez, mely eszközök, hangszerek stb. neveiből képez igéket, mint: *kapál, kaszál, gereblyél, dudál, sipol, trombitál* stb. Mennyiben gyakorlatot jelent, hasonló azon *oz éz öz* vagy *os és ös* háromágu képzőkhöz, melyek igékből gyakorlatos igéket alkotnak, mint: *kapd-oz kapd-os, fogd-oz fogd-os, tépd-éz tépd-és, öld-öz öld-ös* stb. V. ö. ES ÉS kötszó, és —AS képző.

AZ A, l. AZ AZ.

AZÁL, fn. tt. *azál-t*, tb. *—ok.* Növénynem az öthímesek és egyanyások seregéből; bokrétája harangforma vagy töltséres, hímszálai a vaczokból nöttek, tokja ötrekeszü. Havasokon termő rózsanem. (Azalea).

AZALATT, (az-alatt) ösz. ih. Azon idő folytában, melyről imént szó volt; tehát = azon idő alatt. Mint időfolyamra, tartósságra vonatkozóval *míg* kötszó áll viszonyban, mely néha csak alattomban értetik. *Míg te heverésztél, mi azalatt dolgozgattunk. Azalatt sok víz lefolyt a Dunán.* Midőn nem időre, hanem bizonyos tárgyra, mint helyet foglalóra vagy általán bizonyos alárendeltségre mutat, akkor elválasztva iratik: *az alatt*, pl. *A mely fa alatt te ülsz, én is tegnap az alatt ültem. Péter is az alatt szolgál, aki alatt én.*

AZAR, KIS—, NAGY—, helységek Zemplén vármegyében; tt. *Azar-t*, helyr. *—on, —ra, —ról.*

AZ AZ, (1), mutató névmás, mássalhangzón kezdődő nevek előtt *az a*. Az az ember, az a kert.

AZAZ, (2), (az-az) kötszó, mely által a már mondottat más szóval vagy szavakkal körülirva, fölvilágosítás, magyarázás végett ismételjük. Latinul: id est. *Rászedni valakit, azaz megcsalni nem szép. Holnap, azaz f. hó 15-én meglátogatlak. 80, azaz nyolczvan forint.* Abban különbözik a kimondásban is az elsőtől, hogy az elsőben a hangsúly az első tagon (âz az ember), az utóbbiban pedig a második tagon (azâz) fekszik, mintha ez volna: *az azt jelenti* (hoc illud est, hoc id significat).

AZELŐTT, (az-előtt) ösz. ih. Mult időben, régen, hajdan. *Azelőtt más világ volt. Nem úgy van most, mint azelőtt, sár van a mi házunk előtt.* Népd.

AZÉRT, (az-ért) ih. 1) Bizonyos okozó vagyis eredtető okból, pl. *Azért fáj a feje, mert sok bort ivott. Azért sír, mert megverték.* 2) Bizonyos czélból, végokból, avégett. *Azért jöttem, hogy magammal vigyelek. Azért kár fáradni. Azért dolgozunk, hogy hasznunk legyen belöle.*

AZÉRT IS, daczoskodási, ellenszegülési indulatszó. *Azért is elmegyek* = daczára annak, hogy tiltják, vagy bizonyos hátrányomra szolgál. Általán ellenkezőleg állít valamit, s ellentéte: *azért sem*, valamit daczosan tagadó: *Azért sem teszem, azért sem hallgatok.*

AZIDÉN, (az-idén) ösz. ih. Ebben az évben, folyó esztendőben. *Azidén történt. Azidén kemény tél volt. Azidén, azidén, megházasodom én.* Népd. Öszve van téve a mutató *az* és *idén* = időn, szókból. Ellenkezői: *taval, hajdan* (ha időn), *mult évben.* L. IDŐ fn.

AZOKÁÉRT, (az-okáért) ösz. ih. Azon okból, amiatt, azért.

AZOLTA, (az-olta) ösz. időhatárzó. Azon időtől fogva, azon időtől számítva, azalatt. *Azolta sok történt. Azolta, hogy nem láttalak, nagyon meghiztál.* L. OLTA.

AZON, (az-on) (1), ih. Amiatt, afölött, azért, azt illetőleg, arra vonatkozva. *Azon töprenkedik, azon töri fejét, azon aggódik, azon búsul, hogy . . . . Azon van, hogy igéretét mielőbb teljesítse. Azon kéri az Istent, hogy szabaduljon meg. Azon igen tudok nevetni, örülni, boszonkodni.* Néha fölcserélhető *rajta*-val, pl. *Mindenkép rajta leszek* = azon leszek. *Nem nevet rajta* = azon nem nevet. *Töri rajta a fejét.*

AZON, (az-on) (2), névmás, s nem egyéb, mint az *on* bőségi raggal megtoldott *az* mutató névmás. Élünk vele, midőn jelző gyanánt használjuk bizonyos név vagy igehatározó előtt. *Azon ember nekem nem tetszik. Azon házba megyek lakni, melyet most építenek. Azon módon, azon okból.* A toldalék *on* tulajdonkép a mutató *a az*-t helyettesíti. pl. *Azon ló az enyém* = az a

ló . *Azon emberben nem bizom* = abban az emberben. Jelent annyit is, mint: *ugyanazon.*

AZONARÁNYT, (azon-arányt) ösz. ih. Azonkép, azon módon.

AZONBAKSÁG, (azon-bakság) ösz. fn. Székelyes szólás, s am. azon baknak nyúzása, szószaporítás.

AZONBAN, (az-on-ban) ih. 1) Azon bizonyos időben, azon idő folytában, melyről épen szó van, az elbeszélés alatt levő dolgok történetekor. *Azonban az ellenség mindig közelebb nyomul vala.* 2) Mindjárt, legott, azonnal, tüstént. *Csak menjetek előre, én is azonban ott leszek. Amint hallotta az ellenség álgyuzását, azonban fegyverhez kapott.* 3) Mindazáltal, egyébiránt. *Azonban tehetsz, amit akarsz.*

AZONEGY, (azon-egy) ösz. mn. tt. *azonegy-et.* Ugyanaz, nem más. *Azonegy emberrel találkozni több ízben. Azonegy levelet háromszor egymásután elolvasni.*

AZONFÉLE, (azon-féle) ösz. mn. Olyanféle, hasonlónemü. *A te ruhád is azonféle kelméből való, milyenből az enyém.*

AZONFÖLÜL, (azon-fölül) ösz. ih. Az elébb állított valamihez hozzá téve, hozzájárulva. *Ő nemes vérből származott, azonfölül gazdag is.*

AZONHAMAR, (azon-hamar) ösz. ih. Legott, tüstént, mindjárt, azonnal.

AZONHELYT, (azon-helyt) ösz. ih. Nyomban, helyből ki sem mozdulva, illetőleg tüstént, legott. *Amint leveledet vettem volt, azonhelyt válaszoltam. Azonhelyt megismeré a pásztort.* Heltai Gáspár. Oly alkotású, mint: *mihelyt.*

AZONHEVENYÉBEN, (azon-hevenyében) ösz. ih. Azonhamarjában, frisében, melegében, azaz legott, tüstént, íziben, üstöllést.

AZONÍT, (az-on-ít); áth. m. *azonít-ott,* par. —*s,* hatn. —*ni,* vagy —*ani.* Valamiről azt állítja, hogy egy másikhoz annyira hasonló, mintha egy volna vele; valamit, mint egy másnak hasonmását ugyanazzal egyesíti. *Saját ügyét a közjóével azonítani.* (Identificat).

AZONÍTÁS, (az-on-ít-ás) fn. tt. *azonítás-t,* tb. —*ok.* Ugyanazzá tevés, ugyanaz gyanánt állítás.

AZONKÉP, (azon-kép) ösz. ih. Ugyanazon módra, hasonlóan, úgy mint valami más, oly módon. *Azonkép lehetetlen boldogulnia. Azonkép cselekszem, mint parancsoltad.*

AZONKÉPEN, l. AZONKÉP.

AZONKIVÜL, (azon-kivül) ösz. ih. Az elmondott, az állított valamihez nem számítva, nem tartozva. *Amit akarék, elmondottam, azonkivül semmi mondani valóm.*

AZONKORI, (azon-kori) ösz. mn. Ugyanazon időből való, azon időben történt, létezett, egy korból való. *Azonkori irók, események.*

AZONKÖZBEN, (azon-közben) ösz. ih. Az elbeszélésre vonatkozó időszak folyamában, azon idő alatt, mely épen szóban forog. *Míg a külháboru folyt, azonközben honn belvillongások dúlták a polgárok nyugalmát.* A történelmi előadásban a dolgok fonalára visszavezető szó.

AZONKÖZEL, (azon-közel) ösz. ih. Mindjárt közel állva, legott mellette.

AZONMÓDON, (azon-módon) ösz. ih. l. AZONKÉP.

AZONNAL, (az-on-val) ih. Tüstént, legott, mindjárt. *Amint észre vön bennünket, azonnal eltünt. Azonnal ott légy.*

AZONNEMÜ, (azon-nemü) ösz. mn. Ugyanazon nemhez, ugyanazon köz tulajdonságokkal birók osztályához tartozó (Homogeneus). *Azonnemü számok összeadása, kivonása.*

AZONNEVŰ, (azon-nevü) ösz. mn. Különféle dolgok vagy személyek, kiknek ugyanazon nevök vagy elnevezésök van. Különösen nyelvtani értelemben oly szók, melyek ugyanazon hangokkal mástmást jelentenek, pl. *ár* (pretium), *ár* (subula), *ár* (unda). (Homonymus).

AZONOS, (az-on-os) mn. tt. *azonos-t* vagy —*at,* tb. —*ak.* Ami bizonyos másikkal egy jelentésü, egy érvényü, egy tulajdonságu, stb. *Azonos állítás, itélet. Azonos eljárás.* (Identicus).

AZONOSÍT, (az-on-os-ít); áth. m. *azonosít-ott,* par. —*s,* htn. —*ni,* vagy *ani.* Két vagy több külön dolgot bizonyos hasonlati köz jegynél fogva azonegynek állít.

AZONOSSÁG, (az-on-os-ság) fn. tt. *azonosság-ot.* A különféléknek látszó dolgok ugyanegy léte, azonegysége. (Identitas).

AZONOZ, (az-on-oz) áth. m. *azonoz-tam,* —*tál,* —*ott,* par. —*z.* Ugyanazon dolgot ismétli, ugyanazon bakot nyúzza. *A már egyszer-kétszer elmondottat azonozni.*

AZONSÁG, l. AZONOSSÁG.

AZONSZINŰ, (azon-szinü) ösz. mn. Aminek szakasztott olyan szine van, mint a vele hasonlított másiknak. *Azonszinü ruhában járó testvérek, intézetbeli növendékek.*

AZONT, AZONTÚGY, székely tájejtéssel am. hasont, hasonlóan, épenúgy.

AZONTÚL, (azon-túl) ösz. ih. Annakutána, azután, bizonyos idő multával vagy tér határán túl. *Azontúl minden közlekedés, levelezés megszünt köztötök. Azontúl az egész vidék kopár és néptelen.*

AZONZÁS, (az-on-oz-ás) fn. tt. *azonzás-t,* tb. —*ok.* Ugyanazon dolgot ismétlő szószaporítás, ugyanazon baknyúzás, pl. *Péter hazulról eltávozott, és nincs honn, hanem oda van.*

AZÓTA, (az-óta) ösz. ih. A szóban vagy kérdésben levő időtől fogva, onnan számítva. *Azóta sok történt a világon. Azóta már máskép gondolkodom.*

AZÓTÁTÓLFOGVA, a népies bőbeszédüség egyik hibás példánya, melynek az irodalmi nyelvben, kivévén népbeszéd jellemzése végett, helye nincs.

AZTÁN, a helyesebb *azután* értelmében. L. AZUTÁN.

AZUTÁN, (az-után) ösz. ih. Elbeszélésben az események fonalát tovább szövő szó, mely a jövőt a multtal öszveköti. Némely tájejtéssel és hanyagul szólva: *osztán.* Népmesélőktől hallani: *azután, osztán*

vagy *asután osztén*, vagy *azutég osztég*, vagy *azutánnég, osztánnég*. Ezeknek az irodalmi vagy miveltebb társalgási nyelvben nincs helyök.

AZSAG, fn. tt. *azsag-ot*, tb. *—ok*. Piszkafa, melylyel a kemenczében égő szalmát, nádat, gazt kotorják, piszkálják, hogy jobbban égjen. Néhutt így nevezik a pemetsöprüt, melyet nyélbe ütve szintén kemencze vagy kéménysöprésre használnak. Csalóközi kiejtéssel: *arzsag*. Eredeti jelentése homályos vagy talán rokon a *hárít*, *hárul* szókkal, s annyi volna mint: *hárzsag*, azaz, pernyét, tüzét hárítgató eszköz.

AZSAGHIPON, (azsag-hipon) ösz. fn. A hiponok neméhez tartozó lopvanösző növényfaj, melynek szárai elágazók, rendetlenek, levelei tojáskerekek, s lakik a fák derekán. (Hipon rutabulum).

AZSAGOL, (azsag-ol); áth. m. *azsagol-t*, hat. *—ni*. Azsaggal, azaz piszkafával vagy konyhai pemetsöprüvel valakit megver, kerget. *A kotnyeles vendéget kiazsagolni a konyhából.*

AZSAGOLÁS, (azsag-ol-ás) fn. tt. *azsagolás-t*, tb. *—ok*. Azsaggal verés, üzés.

AZSAGPEMET, (azsag-pemet) ösz. fn. Piszkafára kötött pemet, azaz söprü, melylyel a kemenczét sütés előtt kitisztítják, vagy a kéményt söprik.

Á

Á, (1), kisded alakban á, második bötü a magyar ábéczében. Mint hosszú önhangzó hangmértanilag anynyi időmozzanatú, amennyi két rövid *a*, pl. *bă băbă*, *pă păpă*. Közönséges tisztább beszédben tátott szájjal ejtett élesebb nemü nyilt hangot fejez ki, melyet azonban némely tájbeliek, neveztesen a palóczok, barkók, stb. vontatott hangu öblös szájjal *aa, aá, oa, oá, uá*, gyanánt ejtenek. A mélyhanguak osztályába tartozik, s magashangon hangrendileg párhuzamos társa a hosszu *é*. De az *é* nyelvünkben kétféle, a) *tompább* vagy *zártabb* hangzatú, mely tájejtéssel *í*-re nem szokott változni, pl. az *ér* (rivus, vena) *szél* (ventus), *egér*, *kerék*, szókban, b) *élesebb* vagy *nyiltabb*, mely több vidéken *í*-vel cseréltetik föl, pl. *ér* (pertingit), *szél* (margo), *bér*, *vér*, *vég*, *verés*, *ütés*. Ezen hasonlatnál fogva gyanítható, hogy hajdan, midőn az eredeti nyelvérzék finomabban müködött volt, kétféle hosszu *á* létezék, és pedig (az *é* mint párhuzami kulcs után indulva) *tompa á* 1) az ékvesztőkben, mint *tér* teret, *dér* deret, *sár* sarat, *nyár* nyarat, *egér* egerek, *agár* agarak, *kenyér* kenyerek, *kosár* kosarak, 2) azon ragok és képzök előtt, melyek *e a* végzetü nevekhez járulnak, mint: *kepe kepék*, *kapa kapák*, *kepét kapát*, *kepém kapám*, *kepével kapával*, *kepéhez kapához*, *kepénél kapánál*, *kepén kapán*, *kepére kapára*, *kepés kapás*, *kepéz kapáz*, *kepécske kapácska*, 3) a gyakorlatos *él ál* igeképzőkben, melyek t. i. igékhez ragasztatnak, mint: üldögél, álldogál, mendegél, járdogál, eddegél, iddogál, melyeket a régiek röviden is használták: üldögel, álldogal, stb. 4) a második személyü *él ál* igeragban, midőn mássalhangzóhoz járul, pl. mentél, jártál, vertél, csaptál, egyél, igyál; elmélkedjél, gondolkodjál, ezeket szintén némely tájakon röviden ejtik, söt elemzés szerint csak így is helyesek, 5) a *nél nál*, *vé vá* ragokban: szegénynél, gazdagnál, kövé, lóvá, 6) az *é á* helymutató ragokban: fölé, mögé, alá, melyek eredetileg, és némely tájejtéssel rövidek, mint a hasonló, messz-e, od-a, tov-a, haz-a szókban. Az *ért*, *ig* névmódosítók előtt tájszokásilag rövidek: kefe-ért, kepe-ért, fa-ért, munka-ért, fa-ig, háza-ig, ország szerint rövidek pedig a *kor*, *ság*, *ség*, *beli*, és *i* képzök előtt: mente-kor, járta-kor, renyhe-ség, lusta-ság, megye-beli, gulya-beli, hetye-i, buda-i. Honnan hasonlat szerint gyaníthatni, hogy a 2)-dik pont alatt elszámlált ragok és képzők előtt eredetileg rövidek voltak: kapa-val, kepe-vel, kapa-nak, kepe-nek, stb. Később *kapa*, *kepe* stb. szókhoz némi gyönge utóhehentés (spiritns lenis) járult: *kapah*, *kepeh* mint ennek világos bizonysága több régi nyelvemlék, pl. a Báthori bibliája, debreczeni legendás könyv, és némely más nyelvek, pl. a persa nyelv, melyben az önhangzón végződő szó mindig *h*-t veszen föl utól. Így lőn kapa*h*-nak kepeh-nek alakokból egy szóvá olvadtan kapának kepének.

Élesebb é, következésképen hangrendi párhuzam szerint *élesebb á* hangzik bizonyos képzőkben, melyek *é*-je *í*-re szokott tájejtésileg változni, milyenek *ék ák*: mellék, környék, czulák, fonák, *ély ály*: fekély görvély, osztály nadály, *ény ány*: legény, kötény, vágány, csákány, *ész ász*: kertész, ökrész, juhász, kanász, *ész ász* igeképző: csenevész, kotorász, *és ás*: verés, heverés, marás, takarás, *mény mány*: vetemény, eredmény, hagyomány, *vény vány*: kérvény, törvény, látvány, halvány, *ség ság*: szépség, bőség, jóság, csúfság, *énk ánk*: élénk, félénk, nyalánk, falánk.

Az igeragozásban élesek, midőn két vagy három önhangzóból húzódnak öszve: *verék* = vere-ek, *verél* = vere-el, *verénk* = veré-enk, *verétek*, *verének*; *marék*, *marál*, *maránk*, *marátok*, *marának*; *verém* = vere-e-em, *veréd* = vere-e-ed, *veré* = vere-e-e, vagy ver-é-j-e, *marám*, *marád*, stb. hasonlóan: *vernék*, *marnék*, *vernél*, *marnál*, *vernénk*, *marnánk*. Mindezek szabatos kiejtésére a kulcsot azon *é* szolgáltatja, mely tájejtéssel, és elterjedt régi szokás szerint *í*-vel váltakozik, s melytől Heltai és Erdősi a másik hosszu *é*-t különös jegy által különböztették meg, pl. a *kéz*, *ég* (coelum) *fenék* szókat Heltai ilyformán irta: kęz, ęg, fenęk, Erdősi pedig: kêz, êg, fenêk.

Az *á* némely szókban tájszokásilag *é*-vel cseréltetik föl: *tovább* tovébb, *arrább* arrébb, *odább* odébb, *hamarább* hamarébb, *hátrább* hátrébb, *rákász* rákész. Némely gyökszókban és képzőkben rövid *a* helyett divatozik: *hágy* = hagy, *ád* = ad, *ápol* = apol, *láng* = lang, *árpa* = arpa, *ángolna* = angolna, *óriás* = órias, *uriás* = urias, *kaczkiás* = kaczkias, *fuvát* = fuvat, *korlát* = korlat, *magyarán* = magyaran, *igazán* = igazan, *fonál* = fonal. Különben több gyökszóban a rövid *a*-tól egészen különböző

alkatrész, melyet értelemváltoztatás nélkül fölcserélni nem lehet, pl. ezekben: *ág ag, ágy agy, vágy vagy, hál hal, csáp csap, már mar, tár tar, rág rag, nyál nyal, váll vall, tág tag, tár tar, kár kar, kánya kanya, bánya banya,* stb. Más részről az *á* és *é* több rokonértelmü szóban mint egymásnak változatai fordulnak elő, pl. *ár* (pretium), *érték* (valor), *bér* = fizetett ár; *sár csér; vág vég; tár tér; vás vés; táv tév; láb láp; fonák fenék; kágyló kágyó, kégyó, csáp csép,* stb.

Á, (2) természetutánzó hang bizonyos lelki vagy kedélyi állapotok kifejezésére, melyek szájtátás által nyilatkoznak, milyenek a) a bámulás, csudálkozást, ostobaságot együgyüséget jelentők, pl. *á! á! ám, ámé, ámít, ámúl, ásít, ájúl,* előtéttel: *bá, bám, bámé, bámúl, bámész, bámészkodik, báva, má, mákó, málé, mámmám, mámor, mámmog, tát, tátó, tátogat,* b) némely teljes szivből fakadó, s mintegy nyilt szájon kiömlő indulatokat jelentők, mint: *áh, áhít, áhítat, áhítoz, átok, átáz, áddzkodik; h* előtéttel: *há, hála, hálál, hálálkodik.* Mint természeti hang más nyelvekben is hasonló jelentésü szók alaphangja.

—Á, (1), határozói képző, fenhangu szókban megfelel neki az *é*: *al-á, re-á* összvehúzva *rá, tovább-á sok-á, el-é, fel-é, föl-é, mell-é;* néba előszellettel: *ho-vá,* tájejtéssel: *há, hoz-já* régiesen, ma: *hoz-zá,* melyhez hasonló *köz-zé* =*köz-jé.* Jelent valahová, egy helyről máshová menést. A régieknél előfordúl helynevek mellett is: „Annak utána hogy Bakits Pál *Györé* szálla" (Tanúhallgatás a XVI. századból. Magyar Nyelvemlékek II. kötet 50. lap); „Mehmeth basa két negyvenezer embervel jutott fel *Pesté*" (Ugyanott az 51. lapon). Eredetére nézve nem más mint a távolra mutató rövid *a*, aminthogy ezekben: *ho-v-a, haz-a* röviden is ejtetik. Néha toldalékul még *ba be* ragot is vesz magához, különösebben a fenhangú szókban, mint elé-be, közi-be (= közé-be), föli-be (= fölé-be).

—Á, (2), igerag a határozott vagy tárgyi igeviszonyítás első multjában és óhajtó módjában; fenhangú szókban megfelel neki az *é*: *lát-á, hall-á, olvas-á; szeret-é, dicsér-é, kér-é,* melyek régiesen így állanak: láta-ja, halla-ja, olvasa-ja, szerete-je, *dicsére-je.* Ezen ragok a halotti beszédben *va ve* alakban fordulnak elő: *halla-va, terömte-ve, felede-ve, vete-ve; j* vagy *v* nélkül is ezekben: *tiluto-a* (= *tilto-a* = *tiltá*) és *mondo-a* (= mondá); gyakrabban előjön ezen régies *ja, je* az óhajtó módban: *hallana-ja, látna-ja, dicsérne-je, kérne-je.* Az *á* és illetőleg *é* tehát mindenütt öszve van vonva a határozatlan vagy alanyi igeviszonyítás félmultat alkotó *a e* ragából, s a tárgyat (*j* vagy *i*) és egyszersmind személyt (*a* vagy *e* = ő) mutató *ja, je* (a halotti beszéd szerént *va ve*) ragokból: *hall-a-j-a* vagy *hall-a-v a* = hall-á, feled-e-j-e vagy *feled-e-v-e* = feled-*é*. V. ö. —A igerag, és *Személynévmás.*

—ÁB, vékonyhangon ÉB, szóképző, mely, csak igen gyéren, főneveket alkot leginkább elvont gyökökből, mint *has-áb, nyal-áb, ver-éb, ger-éb, zsel-éb.* Rokonai a szintén neveket képző: *ab eb,* pl. kasz-ab ter-eb, és *ap, ep, ip,* pl. har-ap, gyar-ap, cser-ep, zsil-ip, csir-ip, stb.

ÁBÉCZE, (á-b-cz) fn. tt. *ábéczét,* tb. *abéczék.* Azon bötük rende, vagy sorozata, melyekből az illető nyelvek alkotvák. *Magyar, német, tót ábécze. Ábéczét tanulni. Ért hozzá, mint tyúk az ábéczéhez.* Km. *Melyik az ábéczében a középső bötü? Még az ábéczét sem tanulta,* azaz, egészen tudatlan. *Ábécze, kis becse,* gyermekek szójátéka.

ÁBÉCZEREND, (ábécze-rend) ösz. fn. Általán bizonyos sokaságot képező szók, különösen személy vagy tárgynevek egymás utáni következése, sorozása aszerint, amint első betüik az ábécze sorában követik egymást. *Ábéczerendben készült szótár, névlajstrom. A katonák neveit ábéczerendben olvassák föl.*

ÁBÉCZÉS, (a-b-cze-es) mn. tt. *ábéczés-t,* vagy —*et,* tb. —*ek.* 1) Ami ábéczét foglal magában, amiből ábéczét tanulnak. *Ábéczés könyv, tábla.* 2) Aki ábéczét tanul. *Ábéczés gyermek.*

ÁBEL, férfi kn. tt. *Ábel-t,* tb. —*ek.* Héber eredetü szó, s am. mulandó, hiú.

ÁBER, alsó csallóközi tájejtéssel, l. ALBERT, palóczosan: ÓBER.

ÁBOLYOG, l. ÁMOLYOG.

ÁBRA, (ábr-a) fn. tt. *ábrát,* tb. *ábrák.* Valamely test terjedtségének határait, alakját, idomát fővonalakban mutató rajzkép (Figura). *Erőmütani ábrák, gépábrák, mértani ábrák.*

Elavult, s most újra divatba hozott szó. Származékai: *ábráz, ábrázat, ábrázol, ábránd, ábrándos, ábrándozik,* melyek mind bizonyos alakra, formára, képre vonatkoznak. Ezen alapértemény nyél fogva hasonló hozzá a persa: *ábru* (=szemöld), hellen ὀφρύς, szanszkrit *bhrúsz, bhruvasz,* latin *frons,* német Braune (Augenbraune), szláv *obraz.* Egyébiránt v. ö. ABR, ABROSZ.

ÁBRAHÁM, férfi kn. tt. *Abrahám-ot.* Héber származásu szó, jelentése: sokaság, vagy nemzetségek atyja. Van ily nevü falu is Szabolcs vármegyében, és Erdélyben. *(Szent—).* Helyr. —*ba,* —*ban,* —*ból. Szent-Ábrahám* mezőváros is Pozsony megyében.

ÁBRAHÁMFA, (ábrahám-fa) ösz. fn. Sziczilia és Nápoly mocsáros vidékein termő fa. (Vitex Agnus castus).

ÁBRAHÁMFALU, helység Sáros megyében.

ÁBRAHÁMFALVA, helységek Szepes, Turócz stb. vármegyékben és Erdélyben; helyr. —*falvára,* —*falván,* —*falváról.*

ÁBRÁL, (ábra-al); áth. m. *ábrál-t.* Valamit alaprajzban alakít, formál, körülvonalaz.

ÁBRÁLÁS, (ábra-al-ás) fn. tt. *ábrálás-t,* tb. —*ok.* Rajz általi alakítás, formálás.

ÁBRÁMFALVA, helység Sáros megyében. Régi oklevélben (1292-ből) előjön mint falu Borsodban.

ÁBRÁMSÍK, régi oklevélben: „Ad quamdam viam Abramsych vulgariter nuncupatam. (Baranyában 1235.).

ÁBRÁND, (ábra-and) fn. tt. *ábránd-ot*. Oly kép, illetőleg eszme, melynek megfelelő valósága nincsen, mely egyedül a képzeletben él, a képzelet szüleménye, különösen, mely a kedélyt akár kedvezőleg, akár kedvezőtlenül izgatja, midőn alaptalan reményt, vagy félelmet támaszt. V. ö. ÁBRA. *Ábrándokra építeni. Ábrándokban élni. Ábrándoktól félni. Hiú ábrándok.*

Várt üdvöd kincse bánat ára leszen,
Ha kart hízelgő ábrándokra nyitsz.
Vörösmarty.

ÁBRÁNDKÉP, (ábránd-kép) ösz. fn. Hiú, valóságot nélkülöző eszmekép, légben épített vár.

ÁBRÁNDOS, (ábra-and-os) mn. tt. *ábrándos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Ábránddal, azaz, hiú képzelgéssel foglalkodó; légvárakat építő, azokban élő. *Ábrándos ifju, leány. Ábrándos elmefuttatás.*

ÁBRÁNDOSSÁG, (ábra-and-os-ság) fn. tt. *ábrándosság-ot*. Képzelgési légbekapkodás. *Ábrándosság miatt a komoly valót, az igazat nem látni. Ábrándosságra hajlandó ifju szerelmesek.*

ÁBRÁNDOZ, (ábra-and-oz); önh. m. *ábrándoztam, —tál, —ott*, par. *—z*, htn. *—ni*. Elméjét hiú, üres, alaptalan eszméken, reményeken futtatja. Jobb értelemben: az érzelmek, vágyak országában nemesebb hév által tüzelve föllengez, képzelő tehetsége felsőbb erőtől ihlelve kedves szép dolgokkal foglalkodik.

ÁBRÁNDOZÁS, (ábra-and-oz-ás) fn. tt. *ábrándozás-t*, tb. *—ok*. Hiú, üres tárgyakba merülő képzelgés; az érzelmek túlvilágába ragadtatás; magasabb ihletésü érzelgés.

Nézd a világot: annyi milliója,
S köztük valódi boldog oly kevés,
Ábrándozás az élet megrontója,
Mely, kancsalul, festett egekbe néz.
Vörösmarty.

ÁBRÁNDOZÁSI, (ábra-and-oz-ás-i) mn. tt. *ábrándozási-t*, tb. *—ak*. Ábrándozásra vonatkozó, azzal járó. *Ábrándozási világ. Ábrándozási eszmék. Ábrándozási hojlam.*

ÁBRÁNDOZIK, l. ÁBRÁNDOZ.

ÁBRÁNDOZÓ, (ábra-and-oz-ó) mn. tt. *ábrándozó-t*. Képzelgő, levegői tárgyakon, hiú eszméken kapkodó, ki a valóságot feledvén vagy mellőzvén képzeletekkel foglalkodik, vesződik. *Ábrándozó szerelmesek.*

ÁBRÁNDVILÁG, (ábránd-világ) ösz. fn. Képzeletek világa.

A föld határin túl szállong az elme,
S ábrándvilágba kél öröm- s gyötrelme.
Kisfaludy Károly.

ÁBRÁNY, több helység neve Borsod, Sáros és Bihar vármegyékben. Helyr. *—ba, —ban, —ból.*

ÁBRÁNYKA, vagy ÁBRÁNKA, faluk neve Beregben, helyr. *Ábrányk-ára, —án, —áról.*

ÁBRÁZ, (1), (ábra-az); áth. m. *ábráz-tam, —tál, —ott*, par. *—z*. Valamely testnek külsejét rajzban lemásolja, valamit fő vonalaiban, árny képében előad, szóval: ábrát alakít. Éltek e szóval Pázmán, Káldi, s mások. „Mint a majmok *ábrázni* akarják a keresztyéni szertartást.“ „Mikor a mennyezetre nem csak Cherubimokat, de Oroszlányképeket is *ábráztata*.“ „Az Istent nem azért irják ábrázatban, mintha festékkel voltaképpen *kiábrázhatnók*.“ Pázmán Kal. Származékai: *ábrázás, ábrázat, ábrázol.*

ÁBRÁZ, (2), (ábra-az) fn. tt. *ábráz-t*, tb. *—ok*. Régies, ma: ábrázat, kép. „Uram kerály! meghallgassad, és tennen elmédben ne alóhad (alítsad = véljed), hogy ez *képnek* csoda volta az mester vétkétől volna, de ezt az Isten szerezte, ki ez *ábrázt* megkedvelte; ha ez ábrázt megkedvelte, alkoszik (=illik), hogy te szeressed.“ Sz. Katalin verses legendája. „De az teremtő úristen más *ábrázatra* fordojtá (fordítá). Elálmélkodának rajta mindnyájan, és akarák hogy eltörjék, de az bölcs megtiltá őket mondván: Miért az nagy istennek elyen (ilyen) *ábráz* kellett, maradjon azon“ Sz. Kat. 2-dik prósai legen.

ÁBRÁZÁS, (ábra-az-ás) fn. tt. *ábrázás-t*, tb. *—ok*. Rajzolás, vonalazás, illetőleg árnyképezés, mely által valaki ábráz valamit.

ÁBRÁZAT, (ábra-az-at) fn. tt. *ábrázat-ot*. Általán bizonyos ábrát vagyis alakot előtüntető rajzolat. Különösen emberi arcz, mennyiben rajta a lélek ismertető jegyei leginkább lerajzolvák, s vonásain a lélek mintegy lemásolva lenni látszik. *Szelíd, nyájas, vad, ijesztő, durva ábrázat. Nincs rajta emberi ábrázat*, emberi alakjából ki van vetközve, elrutítva. „A képek előtt tisztességet tehetünk annak, akit jegyez az *ábrázat*.“ Pázmán Kal.

ÁBRÁZATISME, l. ARCZISME.

ÁBRÁZATLAN, (ábra-az-atlan) mn. tt. *ábrázatlan-t*, tb. *—ok*. Idomtalan, esetlen, formátlan rút ábrázatú, vagyis kellőleg nem ábrázott.

ÁBRÁZOL, (ábra-az-ol); áth. m. *ábrázol-t*. 1) Valaminek alakját rajzban leveszi, abráját elkészíti. *Állatokat, növényeket ábrázolni.* 2) Valakinek vagy valaminek ábráját, formáját mutatja, jelenti, képezi. *Ezen képek Urunk kinszenvedését ábrázolják. Hát ezen festmény mily tájképet ábrázol?*

ÁBRÁZOLÁS, (ábra-az-ol-ás) fn. tt. *ábrázolás-t*, tb. *—ok*. Valamely testnek rajz általi előterjesztése, fő vonalaiban lemásolása.

ÁBRÁZOLAT, (ábra-az-ol-at) fn. tt. *ábrázolat-ot*. Maga azon kép, rajz, festmény, mely valaminek ábráját, alakját másolatban mutatja.

ÁBRÁZOLÓ, (ábra-az-ol-ó) fn. és mn. tt. *ábrázoló-t*. Müvész, vagy mügyakorló, ki ábrákat rajzol, készít. Továbbá, ami valamit valamely képben, alakban, vagy jelvény által előterjeszt. *Szenteket ábrázoló festmények.*

ÁBRÁZOLT, (ábra-az-ol-t) mn. tt. *ábrázolt-at*. Aminek alakja, külső formája rajzolva van. *Ábrázolt állatok, növények, ásványok, érmek gyüjteménye.*

ÁBRÁZOLTAN, (ábra-az-ol-t-an) ih. Ábrázolt állapotban.

ÁBRÁZTAT, (ábra-az-tat); mivelt. m. *ábrázttattam, —tál, —ott*, par. *ábráztass*. Valakinek vagy valaminek ábráját más által veteti, rajzoltatja le.

ÁBRÁZTATÁS, (ábra-az-tat-ás) fn. tt. *ábráztatás-t*, tb. *—ok*. Miveltetés, parancsolás, rendelés, midőn valaminek ábráját elkészíttetjük más által.

ÁBRI, férfi kn. tt. *Ábri-t*. tb. *—k*. Ábrahám név kicsinyítő és bizodalmas rövidítése.

ÁBRIS, l. ÁBRI.

ÁCS, (1), öszvevont gyöke vagyis törsöke (án-cs vagy ám-cs) az *ácsorog*, vagy *áncsorog* szónak, s jelent ámulással járó állapotot. L. ÁCSOROG.

ÁCS, (2) régiesen ÁLCS, fn. tt. *ács-ot*. Építő mesterember, ki fából épületeket s mindenféle épületekhez famunkákat, különösen tetőzéshez tartozókat készít.

Rokonságban látszik lenni a szanszkrit *taksz* (vág) szóval, melytől jön *takszan* (ács), továbbá a latin *ascio, asciarius* szókkal. Azonban eredetileg *álcs, álcsi* volt, mint az *Ács* helység neve I. Ferdinánd 1559-diki oklevelében : „Possessiones Thenyü et Álchi" = Ács. *Nemde ez az álcs fia és Máriának fia.* Münch. cod. *Egy álcs keresztfákat csinál és farag.* Régi Passio. Tudniillik a magyar *ól*, több keleti nyelven *aul ula*, jelent aklot, gazdasági hajlékot, épületet, miszerint *álcsi* = ól-csi, azaz ólcsináló, mint *zubbon-csi* = zubboncsináló, s valószinüleg ezen hasonlat szerint a *szöcs* is = *szőr-csi*, és a *csizma-zia* = csizmacsináló. Sőt *ács* = *álcs* egészen egyezik a régies *cseál* (= csinál) szóval, betűáttételnél fogva, mint ezekben is : *csek*(ély) = *kes*(keny) = *kis*, *pök* = köp, *pala* = *lap*, *egyv*-eleg = *vegy*-eleg stb. Jászay Pál véleménye szerént (Münch. cod. 269. lap) maga az *állít* szó. A perzsa nyelvben is *usztád* (artifex, opifex, magister, doctus) *isztáden* (stare, consistere) igétől látszik származni. A sínai nyelvben pedig *cziáng* am. opifex, artifex és *csing*, am. perficere, construere.

ÁCS, (3), falu neve Komárom vármegyében; helyr. *—ra, —on, —ról*. „A szemetek a kulacson, a kezetek a kalácson, kár Ácson, a karácson." Szirmay Hungaria in Par.

—ÁCS, hangzóváltozattal ÉCS, ÓCS, ŐCS, főneveket alkotó képző, s eredetileg nem más, mint az *ás és, ós ös* módosított alakja, mint az illető származékok elemzése után gyanítható ; pl. *tan-ács* = tanás t. i. tanát tartalmazó mondat, javaslat, és tanát adó személy ; *kov-ács* = koh-ás, azaz, kohával dolgozó mesterember ; *kop-ács* = kopás, azaz, bizonyos termények lekopott héja ; *kal-ács* = kalás, azaz, kalinkósan fonott sütemény ; *kaj-ács* = kajcsos tag ; *kenőcs* = kenős, kennivaló, *babócs* = babós, légyfajta. Tudniillik az *s* és *cs* gyakran váltakozni szoktak, kivált tájbeszédben, pl. *ordas ordacs, bordás bordács, taligás, taligács stb.* A többi ide tartozó szók elemzését l. saját rovatatik alatt.

ÁCSA, falu Somogy megyében ; helyr. *Ácsá-n, —ra, —ról.*

ÁCSBÁRD, (ács-bárd) ösz. fn. Széles bárdhoz hasonló szekercze, vagy szakócza, melylyel az ácsok a munkába vett gerendákat simára egyengetik.

ÁCSFA, (ács-fa) ösz. fn. Általán azon fanemek, különösen fenyvek, tölgyek stb. melyekből az ácsok dolgozni szoktak.

ÁCSFATUTAJ, (ács-fa-tutaj) ösz. fn. Tutaj, melyen az ácsfát, épületfát vizen alászállítják. Máskép a tutaj neve *szál*, vagy a Dunán és Vágon *talp*.

ÁCSFEJSZE, (ács-fejsze) ösz. fn. Sajátságos formáju, hosszufejü fejsze, melylyel az ácsok a faragás alá vett faszálakról hosszú forgácsokat hasogatnak, azután bárddal simítják, egyengetik.

ÁCSFURÓ, (ács-furó) ösz. fn. Az ácsi munkáknál használtatni szokott nagyobbszerű furó. L. FURÓ.

ÁCSHELY, (ács-hely) ösz. fn. Tágas tér, udvar, kerített hely, hol az ácsok faragni szoktak. Némely tájakon : *páhó*, a német *Bauhof*-ból (?) elrontva.

ÁCSINAS, (ács-inas) ösz. fn. Az ácsmesterséget ujonczképen tanuló, gyakorló gyerkőcze, vagy siheder.

ÁCSKÉSZÜLET, (ács-készület) ösz. fn. Kifaragott, vagyis kellőleg idomított ácsfák öszvege, mely bizonyos épületre alkalmaztatik.

ÁCSKŐ, (ács-kő) ösz. fn. Kőforma vörös festékdarab, melylyel az ácsok a csapósinórt szokták festeteni, vagy a fákat vonalazni.

ÁCSKRÉTA, l. ÁCSKŐ.

ÁCSLEGÉNY, (ács-legény) ösz. fn. Ácsmesterséget gyakorló, s bizonyos mester alatt dolgozó czéhbeli legény.

ÁCSLEVÉL, (ács-levél) ösz. fn. A német *Beilbrief* értelmében jelent irásba foglalt szerződvényt, melyet a tengeri hajók ácsaival mint olyanokkal kötni szoktak.

ÁCSLÓSZÉK, (ácsló-szék) ösz. fn. Négy lábbal ellátott hosszukás székforma állvány, melyre a munkába vett gerendákat vaskapcsokkal megerősítve fektetni szokták; használják egyszerűen is : *ácsló*.

ÁCSMESTÉR, (ács-mestér) ösz. fn. Az ácsmivességben czéhileg tanusított ügyességgel, és gyakorlati jogokkal biró személy.

ÁCSMESTÉRSÉG, (ács-mestérség ösz. fn. 1) Ácsmivek készítésének, és öszveszerkesztésének mestersége. 2) Ácsmesteri jog.

ÁCSMUNKA, (ács-munka) ösz. fn. 1) Ácsolással foglalkodás. *Nehéz, fárasztó ácsmunkával keresni kenyerét.* 2) Mindenféle famű, melyet ácsok szoktak készíteni, pl. háztetők, fahidak stb.

ÁCSMŰ, l. ÁCSMUNKA. 2).

ÁCSODOZ, (ács-od-oz); gyak. önh. m. *ácsodoztam, —tál, —ott*, par. *—s*. Ácsi munkával foglalkodik, ácsműveket készítget. Ezen elavult ige már csak bizonyos játékversben él, mely így kezdődik : „Lengyel László jó királyunk," hol a többi között

előfordúl: *Ácsok vagyunk, ácsodozunk. Kinek ácsodoztok?*

ÁCSOL, (ács-ol); áth. m. *ácsol-t.* Ácsok módjára, ácsfejszével faragja, idomítja a fát, illetőleg ácsművet készít. Képzésre olyan, mint: *kovács kovácsol.*

„Hídunk lábát lerontátok,
Fel sem *ácsolátok.*"
A föntebbi játékversben.

ÁCSOLÁS, (ács-ol-ás) fn. tt. *ácsolás-t*, tb. *—ok.* Ácsfaragás, ácsmunka készítése.

ÁCSOLAT, (ács-ol-at) fn. tt. *ácsolat-ot.* Ácsmű, ácsmunka, ács által kifaragott, bizonyos czélra idomított.

ÁCSORG, l. ÁCSOROG.

ÁCSORGÁS, (ám-cs-or-og-ás) fn. tt. *ácsorgás-t*, tb. *—ok.* Hivalkodó álldogálás, s mintegy szájtátogatás. V. ö. ÁCSOROG.

ÁCSORGÓ, (ács-or-og-ó) mn. és fn. tt. *ácsorgó-t.* Hivalkova álldogáló, tátogató, szájtáti. *Kapuban ácsorgó lusta cseléd. Ácsorgó napszámos. Ácsorgó úri szolgák. Haszontalan ácsorgó.*

ÁCSORI-VICSORI, ikerített fn. Szájtátó, fogait mutogató henye, haszontalan, vagy bolondos hüle ember. Alsó irásmódban használható népies kifejezés. Az *i* képző gúnyos jelentésű, mint ezekben: *vigyori, oktondi, bufti, kelehajti, markapöki, sunyi, stb.*

ÁCSOROG, (ács-or-og); önh. és hangugrató, m. *ácsorog-tam, —tál,* vagy *ácsorg-ottam, ácsorgottál, ácsorgott*, htn. *—ni* vagy *ácsorgani.* Hivalkodva, szájtátva, henyén bámészkodva tölti az időt. *Ácsorog, mint a boltoslegény.* Km. *Utczán, ajtóban ácsorogni.* Eredetileg *áncsorog*, azaz *ám-cs-or-og*, a bámulásra, szájtátásra vonatkozó *ám* gyöktől. L. Á, gyökszó.

ÁCSSÁG, (ács-ság) fn. tt. *ácsság-ot.* Ácsmesterség.

ÁCSSINÓR, (ács-sinór) ösz. fn. Sinór, melyet az ácsok az ácsolandó fák kimérésénél használnak.

ÁCSSZEG, ösz. fn. 1) Nagyfejü vas szeg, milyet az ácsok szoktak használni. 2) Az ácsmunkába vett gerendák megerősítésére szolgáló vas kapocs.

ÁCSTÉR, l. ÁCSHELY.

ÁCSUDVAR, l. ÁCSHELY.

ÁCSUL, (ács-ul) ih. 1) Ácsok módjára, úgy, mint az ácsoknál szokás. 2) Mesterségesen. Ez utóbbi értelemben ritkán használtatik. A latin *fabre, affabre* szónak felel meg.

ÁD, (1), áth. ige, l. AD.

ÁD, (2), elvont gyöke az *ádáz* szónak és származékainak. Legközelebbi rokona *át*, a szintén vad indulatra vonatkozó *átok* szóban. Hasonlók hozzá a latin: *odi odium*, hellen: ὠθέω, ὠθίζω, német: *Hass*, góth: *hatis*, stb. Köz eredetére nézve a szív mélyéből erősen kitörő indulathang.

— **ÁD**, (1) hangrendileg párhuzamos magashangu társa *éd*, szóképző, mely néhány mellék és főneveket alkot, mint: *galád, család, cseléd, segéd, negéd.* Úgy látszik, hogy ezen *ád éd* eredetileg az

illető törzsszók véghangzójából (gal-*a*, csal-*a*, csel-*e*, stb.) és *d* toldalékbötüből állott öszve, olyformán, mint a *Mocsoládd, Karádd, Ürgéd*, stb. helynevekben.

— **ÁD**, (2), mint második személyrag az egyesszámban, magashangon *éd*, az illető törzs véghangzójából és az *ad ed* ragokból olvad öszve, pl. *haza-ad* hazád, *apa-ad* apád, *néne-ed* nénéd, *kefe-ed* keféd; *olvasa-ad* olvasád, *íra-ad* irád, *vere-ed* veréd, stb.

ÁDÁM, fn. tt. *Ádám-ot.* Az első ember neve. *Mindnyájan Ádámtól származunk. Ádám fiai, maradéki. Ádám büne.* A héber nyelvben am. ember, eredetileg vöröset jelentő אדם gyöktől, honnan származik a többek közt: adamah (am. föld) is. A török nyelvben is *adem, adam* embert jelent.

ÁDÁM-FÖLDE, falu Sáros megyében; helyragokkal: *—földé-n, —földére, —földéről.*

ÁDÁMOS, helység neve Erdélyben; helyragokkal: *—on, —ra, —ról.*

ÁDÁND, (Ádám-d) falu Somogyban; helyragokkal: *—ra, —on, —ról.*

ÁDÁNY, puszta Somogy vármegyében; helyragokkal: *—on, —ra, —ról.*

ÁDÁSZ, l. ÁDÁZ.

ÁDÁZ, (ád-áz) (1) mn. tt. *ádáz-t*, tb. *—ok* vagy *—ak.* Dühös, bősz, kegyetlen, szörnyü, vérszopó. *Ádáz tigris. Ádáz zsarnok.* Eredetére nézve l. ÁD, gyök.

ÁDÁZ, (ád-áz) (2), önh. m. *ádáz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* Dühöng, kegyetlenkedik, dühösen áhít. Azon szók osztályából való, melyek ugyanazon alakban igék is nevek is, mint: *halász, vadász*, stb.

ÁDÁZÁS, (ád-áz-ás) fn. tt. *ádázás-t*, tb. *—ok.* Dühödés, dühöngés, bőszült kegyetlenkedés, dühös áhítás.

ÁDÁZAT, (ád-áz-at) fn. tt. *ádázat-ot.* Dühös, bősz indulat, kegyetlenségre törő kedélyi állapot.

ÁDÁZUL, (ád-áz-ul) ih. Dühösen, bőszülten, vérszopó, kegyetlen indulattal.

ÁDÁZUL, (ád-áz-ul); önh. m. *ádázul-t.* Ádázzá lesz, bőszül, dühödik.

ÁDVENT, fn. tt. *ádvent-et.* Üdvözítőnk születési ünnepét megelőző időszak, mely karácson előtt legalább három héttel kezdődik, s a kathólika anyaszentegyház szertartása szerint különös előkészületi ájtatosságok és böjti napok által szenteltetik meg. Az egyházi évszámlálás az első ádventvasárnaptól veszi kezdetét. A latin *adventus* szónak értelme szerint am. *jövetel*, Úrjövetel.

ÁDVENTI, (ádvent-i) mn. tt. *ádventi-t*, tb. *—ek.* Ádventből való, ádventre vonatkozó, ahhoz tartozó, azon időszak alatt létező, létrejövő, stb. *Ádventi vasárnapok. Ádventi kántorböjtök. Ádventi mise, ének, ájtatosság. Ádventi rövid napok.*

ÁFONYA, l. AFONYA.

ÁG, fn. tt. *ág-at*, tb. *—ak.* Tulajd. ért. a növények, különösen fák derekából kifakadó kisebb-nagyobb száru sarjadék. *Vastag, vékony, egyenes, görbe ág. Zöld, lombos, száraz ág. Piros, sima, görcsös héju,*

nyers ág. Faág, rózsaág, szőlőág. Fattyu ág, mely buján a gyökérről sarjadzik. *A fattyu ágak mély gyökeret nem vernek.* Km. *Nyers fának száraz ágát nehéz várni.* Km. *A szegény embert még az ág is húzza.* Km. *Ágról szakadt ember,* jöttment szegény rongyos. *Ágravaló,* akasztani való. Átv. ért. 1) Bizonyos eszközöknek ághoz hasonló része. *Villa ágai. Három ágú vasvilla. Két ágú kis kapa.* 2) A folyók derekából kiszakadó kisebb medrek, folyók, fokok, erek. *Öreg Duna győri, nádszegi ága. Vágduna ága.* 3) Bizonyos szellemi vagy erkölcsi egésznek egyes részletei. *A tudományok, ismeretek különféle ágai.* 4) Az ész működésének egyes szervei. *Eszem ágában sem volt.* 5) A nemzetségi fában, illetőleg nemzedéki leszármazásban jelenti azon vérségi fonalat, melynél fogva valaki az ősi törzsökkel öszvefügg. *Férfi* vagy *fiúi ág. Leány ág. Mellék ágon atyafiak. Harmadik, negyedik ág. Hamis keresmény nem száll harmadik ágra.* Km.

Alaphangra nézve hasonlók hozzá a szanszkrit *çâkh* (fakad), honnan: *çákhá* (ág), a német *Zacke, Zweig,* a sinai *kó* (ramus), a finn *oksa,* a török *agadsi* (fa). Egyébiránt a magasodás alapfogalma látszik rejleni benne, s rokona: *hág* = magasra lép, honnan: *ágaskodik* = hágaskodik, mint a németben a *Baum* és *bäumen.*

— ÁG, magashangon *ég*, kevés főnevet képez leginkább elvont gyökökből, mint: *vil-ág, vir-ág, vend-ég.* Úgy látszik, nem egyéb, mint a rövid *ag, eg* képző megnyujtott vagy öszvehúzott változata: viló-ag, viró-ag, l. —AG, képző.

ÁGABOGÁL, (ága-bogál); ikerített önh. m. *ágabogál-t.* Székely szójárás szerint am. hímelhámol, imígy amúgy, akadozva mentegetődzik.

ÁGABOGAS, l. ÁGASBOGAS.

ÁGACSKA, (ág-acs-ka) kics. fn. tt. *ágacskát,* tb. *ágacskák.* A maga nemében kisded, fiatal, gyönge ág.

ÁGAS, (ág-as) (1), mn. tt. *ágast* vagy *—at,* tb. *—ak.* Aminek ágai vannak, különösen ágakkal bujálkodó, bőven sarjadzó. *Ágas fűz. Némely fanemek ágasabbak, mint mások.* Átv. ért. aminek növényághoz hasonló részei vannak. *Ágas kapa. Ágas szarvak.*

ÁGAS vagy ÁGOS, (ág-as vagy ág-os) (2), fn. tt. *ágas-t,* tb. *—ok.* Két ággal végződő s földbe vert fa oszlop vagy rúd, melynek ágai közé valamit fektetnek, s mely az illető tehernek mintegy tartalékul szolgál. *Kútágas,* mely a gémet tartja. *Házágas,* melyre a ház födele nehezkedik. Átv. tréfás ért. *tót ágas,* midőn valaki fejre áll, és szétvetett lábszáraival ágast képez. Mint helynév előfordúl régi oklevelekben *(Ogus, Agos, Agas.* Jerney. Nyelvkincsek).

ÁGASBOGAS, (ágas-bogas) ikerített mn. Aminek sürüen egymásba fogódzó tekeredett, görbegurba ágai és sok bogai, csomói vannak. *Ágasbogas vén somfa, tüskebokor. Ágasbogas a diófa teteje.* Népd. Átv. ért. sokfelé agazott, elterjedett. *Ágasbogas sógorság,* a lakodalmi versekben. Továbbá bonyolodott, szövevényes szerkezetű.

ÁGASEGYHÁZA, puszták Pest megyében és a Kis-Kunságban; helyragokkal: *—házán, —házára, —házáról.*

ÁGASHALOM, helynév (Agosholm) a váradi Regestrumban.

ÁGASKODÁS, (ág-as-kod-ás) fn. tt. *ágaskodás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valaki vagy valami ágaskodik.

ÁGASKODIK, (ág-as-kod-ik); k. m. *ágaskodtam, —tál, —ott,* hatn. *—ni.* Saját ért. mondjuk négylábu állatokról, midőn hátulsó lábaikra állván, első lábaikat fölfelé tartják; különösen ágaskodik a ló, midőn akár szilaj, akár délczeg indulatból első lábait magasra emeli. Széles ért. ágaskodik az ember is, midőn lába hegyére állva fölemelkedik. Elemzésére nézve l. ÁG, fn.

ÁGASODÁS, (ág-as-od-ás) fn. tt. *ágasodás-t,* tb. *—ok.* A növényi sarjadzásnak azon neme, midőn ágai nőnek.

ÁGASODIK, (ág-as-od-ik); k. m. *ágasod-tam, —tál, —ott,* htn. *—ni.* Mondjuk általán növényekről, különösen fanemüekről, midőn ágaik nőnek, szaporodnak. *A lebotolt fűzfák újra ágasodnak.* Átv. ért. a nemzetségi törzs szaporodik, több ágra szakad.

ÁGASPÓCZ, (ágas-pócz) ösz. fn. Több sugarakra s mintegy ágakra szakadó oszlopfej.

ÁGASMOH, (ágas-moh) ösz. fn. Vékony ágakat képző szálas mohfaj.

ÁGASUL, önh. m. *ágasul-t,* l. ÁGASODIK.

ÁGASSZÁRNY, (ágas-szárny) ösz. fn. A kétágú állványnak, oszlopnak, ágasnak egyegy szárnya, illetőleg ága.

ÁGATLAN, (ág-atlan) mn. tt. *ágatlan-t,* tb. *—ok.* Aminek ágai nincsenek, ágaitól fosztott, nyesett, botolt. *Ágatlan törzs, faderék.* Határozókép am. ágatlanul.

ÁGATLANUL, (ág-atlan-ul) ih. Ág nélkül, ágatlan állapotban, ágaitól megfosztva.

ÁGAZ, (ág-az); áth. m. *ágaz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* A fa ágait lemetszi, nyesi, botolja. *Ágazni a fiatal erdőt, pagonyt. Ágazni a fűzest.* Képzése olyan, mint a *hámoz, fattyaz* igéké.

ÁGAZÁS, (ág-az-ás) fn. tt. *ágazás-t,* tb. *—ok.* 1) Midőn az *ágaz* áthatótól származik, am. ágak lemetszése, botolása. 2) Midőn törzse *ágazik,* am. ágak növése, szaporodása, vagy átv. ért. nemzedéki leszármazás, szaporodás. V. ö. ÁGAZIK.

ÁGAZAT, (ág-az-at) fn. tt. *ágazat-ot.* 1) Fa, vagy másnemü növény ágainak öszvege. *Fűzfa sürü buja ágazata. Nyírfának, szomorúfűznek lefityegő ágazata.* 2) Átv. ért. a hitvallásnak vagy valamely tudománynak egy-egy czikke, tanigazsága. *Hitágazat. A kathólika hit ágazatai.* (Dogma fidei).

ÁGAZIK, (ág-az-ik); k. m. *ágaz-tam, —tál, —ott,* par. *—szál,* htn. *—ni.* Ágai nőnek, sarjadzanak, szaporodnak. *A fák először rigyáznak, azután ágaznak.*

Átv. ért. *ágaznak a folyók*, midőn több kisebb mederre szakadoznak; *elágazik a nemzetség* szaporodás által. Általán elágazik valami, midőn a maga nemében több hasonló részek, tagok, szakok stb. fejlenek ki belőle. V. ö. ÁG, fn.

ÁGBOG, (ág-bog) ösz. fn. tt. *ágatbogat* vagy *bogot*, tb. *ágakbogak* vagy *bogok*. Sürü növésü, s bogot képező ágak. Átv. ért. szövevény, bonyodalom, nehéz megfejtésü valami. *Ezen dolognak sok ágaboga van.*

ÁGCSA, (ág-csa) kics. fn. tt. *ágcsá-t*, tb. *ágcsák*. A maga nemében kisded *ág*, ágacska.

ÁGDUNA, 1210-diki oklevélben : Ad Danubium, quod vulgo dicitur. Ag Duna = *Duna ága*.

ÁGERDŐLÉS, (ág-erdőlés) ösz. fn. A fák ágainak lemetszése, lenyesése, Felső Duna és Vág mentében : *botolás*.

ÁGERDŐLŐ, (ág-erdőlő) ösz. fn. Munkás, aki a fák ágait nyesi, botolja. Különösen aki a pagonyt, vagyis fiatal erdőt a fattyusarjaktól megtisztogatja.

ÁGÉSZ, (ág-ész) (1), áth. m. *ágész-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—sz*. Az erdőben száraz ágakat keres és öszveszed, a régi urbéri törvények értelmében *fáész* vagy *fáiz*. Mondják a barmokról is, hogy ágésznak, midőn a zöld ágakat rágicsálják. Sajátnemü képzése olyan, mint : *rákész*, e helyett : *rákász*.

ÁGÉSZ, (ág-ész) (2), fn. tt. *ágész-t*, tb. *—ok*. Aki az erdőben száraz ágakat keres és szed. Hasonló képzésü : *rákész*, azaz, rákkereső, rákfogó. Azon szók osztályába tartozik, melyek ugyanazon alakban jelentenek cselekvést és cselekvőt, vagyis igék és főnevek.

ÁGFA, (ág-fa) ösz. fn. A fának levágott ágaiból álló készlet, milyen a vastagabbféle *dorongfa*, és a vékonyabbnemü ágakból való *rőzsefa*. *Ágfával tüzelni.*

ÁGFÜRÉSZ, (ág-fürész) ösz. fn. A kertészek és ágerdőlők kisebbnemü fürésze, melylyel az ágakat lenyesik.

ÁGH, *Nagy-Ágh*, helység neve Baranya megyében ; helyragokkal : *—on*, *—ra*, *—ról*.

ÁGHÓ, l. ÁGÓ.

ÁGIRTÁS, (ág-irtás) ösz. fn. l. ÁGERDŐLÉS.

ÁGKERESZT, (ág-kereszt) ösz. fn. A czímertanban jelent czímereken látható keresztet, mely ághoz hasonló sugarakkal van ellátva.

ÁGLA, elvont törzse az *áglál* szónak és származékainak. Röviden : *agla*, tulajdonképen : *akla*, azon *ak* gyöktől, melyből *akaszt*, *akgat* származtak. V. ö. ÁGLÁL.

ÁGLÁL, (ag-la-al); gyak. áth. m. *áglál-t*. Valami szakadt, rongyollott jószágot imígy-amúgy öszveakgat, kiigazít. Máskép : *aklál*.

ÁGLÁLÁS, (ág-la-al-ás) fn. tt. *áglálás-t*, tb. *—ok*. Nagyjában végzett foltozás, öszveakgatás.

ÁGLEVÉL, (ág-levél) ösz. fn. A növény különösen fa ágain növő levél, különböztetésül a növény derekából sarjadzó vagy virágleveltől.

ÁGNES, női kn. tt. *Ágnes-t*, tb. *—ok* vagy *ék*. Hellenlatin : *Agnes*. Hellen jelentése : tiszta, szeplőtlen, szüz (ἁγνός). A Debreczeni legendáskönyvben : *Annos*.

ÁGNYALÁB, (ág-nyaláb) ösz. fn. Rövidebbre vágott s csomóba, kévébe kötött ágak ; rőzsekéve, pőzs.

ÁGNYESŐ, (ág-nyeső) ösz. fn. Kertész vagy erdőtisztító munkás, aki a fák száraz vagy buja sarjadzású ágait lemetéli, ritkítja. Így nevezik azon késnemü eszközt is, melylyel e munkát végezik.

ÁGNYESŐLÉK, (ág-nyesőlék) ösz. fn. Nyesés által lemetszett faágak.

ÁGÓ, falu Bars megyében és puszta a Jászságban. Helyr. *—n*, *—ra*, *—ról*.

ÁGOS, l. AGOS.

ÁGOST, férfi kn. tt. *—ot*. Latinul : *Augustus*, jelentése : magasztos. V. ö. ÁGOSTON.

ÁGOSTA, fn. tt. *Ágostá-t*. 1) Bajorország egyik nevezetes városa (Augsburg, Augusta Vindelicorum), melynek közelében a magyarok a X. században egyszer fényes diadalt nyertek, máskor meg nagy csapást szenvedtek. 2) Női keresztnév is. (Augusta). V. ö. ÁGOST.

ÁGOSTAI, (ágosta-i) mn. tt. *ágostait*, tb. *—ak*. Ágostából való, oda tartozó, onnan eredő, arra vonatkozó stb. *Ágostai közönséges hirlap. Ágostai hitvallás. Ágostai ütközet.*

ÁGOSTON, férfi kn. tt. *Ágostont*, tb. *—ok*. Latinul Augustinus. *Szent Ágoston doctor.*

ÁGOSTON-FALVA, helység Erdélyben ; helyragokkal : *—falván*, *—falvára*, *—falváról*.

ÁGOSTYÁN, helység, helyragokkal : *—ba*, *—ban*, *—ból*.

ÁGOTA, női kn. tt. *Ágotát*, tb. *Ágoták*. Eredetije a hellen : *Agatha*, azaz jó. Van ily helység is (Szent—) Fehér megyében.

ÁGOZÁS, puszta Somogy vármegyében ; helyragokkal : *—on*, *—ra*, *—ról*.

ÁG-SZENT-PÉTER, AGG-SZENT-PÉTER, hely neve Fehér megyében.

ÁGTÓ, előjön régi oklevelekben (1248—1253.) „Ad quoddam Stagnum, quod *Agtou* dicitur" (Jerney. Nyelvkincsek).

ÁGTŐ, helynév (Agtu) 1268-diki oklevélben.

ÁGUCS, őrségi tájszó Vas vármegyében, s am. *Ágas*.

ÁGÚT, (ág-út) ösz. fn. A főútról letérő mellékút.

ÁGZIK, (ág-az-ik); k. m. *ágz-ott*, htn. *—ani*. Ágakat hajt, ágai sarjadzanak. Az *ágazik* igétől abban különbözik, hogy emez átv. értelmekben is használtatik, az *ágzik* pedig nem.

ÁGY, fn. tt. *ágy-at*. 1) Holmi puhábbnemü anyagból álló, s fészek gyanánt elrendezett teríték, melyre alvás végett fekünni szokás. *Szalmából, szénából, kukoriczahéjból vetett ágy. Egymásra hányt ruhanémükből, leterített bundából való ágy. Párnás, dunyhás, paplanos ágy. A bojtárom vizen sáron,*

magam a paplanos ágyon. Népd. *Ágyat vetni, ágyat fölbontani. Vetett ágy. Aki a pad alatt hever, vetett ágyra ásítozik.* Km. *Ha jól veted ágyadat, jól nyugoszol.* Km. *Könnyü végbevinni azt, aminek más vetette meg ágyát.* Km. *A rózsaágyban is félhetni a tövistöl.* Km. *Az Isten könnyebbítse meg ágya szalmáját,* azaz haljon meg. *Eb ágyában ellett, eb ágyában született. Halálos ágyon fekünni. Gyermekágyban lenni* = szülni. 2) Szilárd anyagból, nevezetesen fából, vasból készített bútorféle állvány, melyre a fentebbi értelemben vett ágyat helyezik. *Fa ágy, vas ágy. Festett tulipános ágy. Katonaágy,* azaz hevederes, melyet öszve lehet hajtani. *Födeles ágy. Ágy feje, lába, oldala, pártázata, feneke.* 3) Átv. ért. bizonyos müvek öblös része, melybe valamit fektetnek behelyeznek. *Puska ágya,* melyben a cső fekszik. Továbbá: meder, fenék, aly. *Vizágy, folyamágy, eczetágy.* 4) A kertészeknél a vetemények ültetésére különkülön választott osztály. *Virágágy, borsóágy,* melybe virágot, borsót ültetnek. 5) Nyomtatás végett a szürüre kiteregetett gabona öszvege. *Hat hét kereszt búzából vetett ágy. Egy nap két ágyat elnyomtatni.*

Ha alapfogalomúl azt veszszük, hogy az *ágy* am. alvó hely, alvónak készített fészek, így elemezhető: *al-gy,* az *alszik* ige gyökétől, mely hosszan ejtve *ál,* az *álom* származékban és a *hál* előlehes szóban. Ide sorozható az *al-om* is, mely barmok alá vetett ágyat, alvóhelyet jelent. Mennyiben pedig az ágy valaminek alját, alapját teszi, azon *al*-ból származtatható, melyből *alatt, alul, alá* stb. származnak. Megvan az *l* e származékban is: *álgyú,* mely valamint régente úgy ma is használtatik ez alakban. Egyébiránt rokonok hozzá az előtétes goth: *badi* (ágy), szanszkrit: *pat,* svéd: *baedd,* német: *Bett,* stb. Képzésre nézve olyan, mint: *rom-gy, tár-gy, hor-gy, töl-gy, völ-gy, ir-gy,* stb. L. —GY, mint képző.

—ÁGY, némely helynevek képzője, mely valószinüleg nem egyéb, mint az *ad ád* helyképzők lágyított változata, t. i. a *d* helyképző gyakran *gy*-re alakul által, pl. *Somod Somogy, Füred Füregy,* és így: *Halmágy, Szilvágy, Torbágy, Hortobágy, Szilágy, Harságy, Almágy, Palágy* = Halmád, Szilvád, Torbád, Hortobád stb. L. —D, helyképző.

ÁGYA vagy AGYA, falu Arad megyében; helyragokkal: *Ágyá-n, —ra, —ról.*

ÁGYACSKA, (ágy-acs-ka) kics. fn. tt. *ágyacskát,* tb. *ágyacskák.* A maga nemében kisded, pl. gyermeknek való ágy.

ÁGYAL, (ágy-al); áth. m. *ágyal-t,* htn. *—ni.* Ágynemüeket fekhelyül elkészít, kellöleg elhelyez, ágyat vet. Átv. ért. a gabonakévéket nyomtatás alá kiteregeti, máskép: *ágyaz.*

ÁGYALÁS, (ágy-al-ás) fn. tt. *ágyalás-t,* tb. *—ok.* 1) Fekvésre való ágyvetés. 2) L. ÁGYAZÁS.

ÁGYANKÉNT, (ágy-an-ként) ih. Ágyról ágyra, több ágyat egyenként egymásután véve. *A kórházi betegeket ágyanként eljárni. Az alvó katonákat, fegyenczeket, intézeti növendékeket ágyanként szemügyre venni.*

ÁGYAS, (ágy-as) mn. tt. *ágyas-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Ágygyal vagy ágyakkal ellátott, fölszerelt. *Ágyas szoba, terem.*

ÁGYAS, (ágy-as) fn. tt. *ágyas-t,* tb. *—ok.* Nőszemély, ki feleség gyanánt törvénytelen házasságban él valamely férfival. *Ágyast tartani. Ágyassal élni. Ágyastól született törvénytelen gyermek.*

ÁGYÁS, néhutt divatos tájszó, öszvehúzva ebből: *ágyazás.* L. ezt 2).

ÁGYASHÁZ, (ágyas-ház) ösz. fn. 1) Hálószoba, hálóterem. 2) Ágyasnők laka, hárem.

ÁGYASKODÁS, (ágy-as-kod-ás) fn. tt. *ágyaskodás-t,* tb. *—ok.* Nőszemélynek ágyas gyanánt élése, együtt lakása valamely férfival és viszont. L. ÁGYAS.

ÁGYASKODIK, (ágy-as-kod-ik); k. m. *ágyaskod-tam,—tál, —ott,* htn. *—ni.* Mint ágyas törvénytelen házas életet üz valamely férfival; illetőleg a férfi ily személylyel él.

ÁGYÁSOL, (ágy-ás-ol); áth. m. *ágyásol-t.* Baranyában am. holmit, különösen szénát, szalmát csomóba kötöz. Tiszamelléken pedig am. búzát s más gabonát nyomtatás alá tereget.

ÁGYASSÁG, (ágy-as-ság) fn. tt. *ágyasság-ot.* Állapot, életmód, midőn a nőszemély törvénytelen házasságban él valamely férfival.

ÁGYASTÁRS, (ágyas-társ) ösz. fn. Törvénytelen házastárs; feleség gyanánt tartott ágyasféle nőszemély.

ÁGYASTARTÁS, (ágyas-tartás) ösz. fn. Férfi részéről törvénytelen cselekvés, midőn törvényes formában vele meg nem esküdött nőszemélylyel nemi közösülésben él.

ÁGYATLAN, (ágy-atlan) mn. tt. *ágyatlan-t,* tb. *—ok.* 1) Ami ágygyal ellátva, fölszerelve, bútorozva nincs. *Ágyatlan szoba, terem.* 2) Mondjuk bizonyos híg testekről, melyeknek alyjok, söprejök nincsen. *Ágyatlan eczet.* V. ö. ÁGY. Határozókép am. ágy nélkül.

ÁGYAZ, (ágy-az); áth. m. *ágyaz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* 1) Az ágynemüeket elrendezi, hogy fekünni lehessen rajtok, vagy bennök. 2) Fekvés után az ágyat rendbe hozza, öszverakja. 3) Nyomtatás végett a gabonakévéket bizonyos rendben a szérüre teregeti.

ÁGYAZÁS, (ágy-az-ás) fn. tt. *ágyazás-t,* tb. *—ok.* 1) Ágykészítés, ágyrendezés a végett, hogy fekünni lehessen rajta. 2) A szétbontott ágynak rendbeszedése. 3) A gabonakévéknek vagy szemes szalmának kiteregetése a szérün nyomtatás alá.

ÁGYAZAT, (ágy-az-at) fn. tt. *ágyazat-ot.* 1) Az ágynemüek megvetett, rendezett állapotban véve. 2) A nyomtatás alá kiteregetett gabonakévék öszvege, rende. *Hét keresztből álló ágyazat. Naponként négy lóval két ágyazatot elnyomtatni.*

ÁGYBELI, (ágy-beli) ösz. fn. tt. *ágybeli-t* tb. *—ek.* Ágy fölszereléséhez s fekvési kényelemhez tartozó mindennemü készület, milyenek; szalmazsák, párna, vánkos, paplan, dunyha, lepedő. *Finom, tiszta,*

meleg, durva, szennyes ágybeli. Az ágybelit szellőztetni, tisztogatni, mosni.

ÁGYBÉR, (ágy-bér) ösz. fn. 1) Kölcsönözött vagy vendégágy használatáért fizetett bér. *Havi, esztendei ágybért fizetni.* 2) Különösen pénzben vagy gabonában fizettetni szokott díj, mely a plebániában lakó házastársaktól jár az illető lelkésznek.

ÁGYDESZKA, (ágy-deszka) ösz. fn. Az ágyoldal belső pártázataira rakott deszkák, melyeken az ágybeli s közvetlenül a szalma vagy szalmazsák nyugszik.

ÁGYÉK, (ágy-ék) fn. tt. *ágyék-ot.* Azon tája az emberi deréknak, mely a hátgerinczek mellett és a csipőcsont taréjának hátsó része, valamint az utósó borda közt két oldalról határoztatik, mely táj a veséknek megfelelvén, *vesetájnak* is neveztetik. Az *ágyék* szót a *lágyékkal* nem kell öszvezavarni.

ÁGYÉKFÁJDALOM, (ágyék-fájdalom) ösz. fn. Az ágyék kóros állapota által okozott fájdalom.

ÁGYÉKGERINCZ, (ágyék-gerincz) ösz. fn. Az ágyék táján fekvő gerinczcsontok.

ÁGYÉKKELEVÉNY, l. ÁGYÉKTÁLYOG.

ÁGYÉKOS, (ágy-ék-os) mn. tt. *ágyékos-t* vagy —*at*, tb. —*ak.* Göcseji tájszó, s am. sérült, kinek a heréje lejár.

ÁGYÉKSÉRV, (ágyék-sérv) ösz. fn. Az ágyék táján képződött hassérv, ágyéksérülés vagy szakadás.

ÁGYÉKTÁLYOG, (ágyék-tályog) ösz. fn. Az ágyékszövetben fejlödö genyedés.

ÁGYÉKÜTÉR, (ágyék-üt-ér) ösz. fn. Üterek, melyek az ágyékon húzódnak által.

ÁGYELŐZŐ, (ágy-előző) ösz. fn. L. ÁGYKÁRPIT.

ÁGYFA, (ágy-fa) ösz. fn. Azon fából készített állvány, melyre az ágybelit vetik. Fő részei: ágyláb, ágyfej, ágyoldal, ágydeszka.

ÁGYFAL, (ágy-fal) ösz. fn. Deszkából vagy rámába foglalt vászonból, papirból stb. álló, s ide-oda mozdítható falforma alkotmány, melyet a léghuzam akadályozásaul vagy akármily más okból az ágy elé alkalmaznak.

ÁGYFÉDÉL vagy —FÖDÉL, l. ÁGYMENNYEZET.

ÁGYFEJ, (ágy-fej) ösz. fn. A fekvő feje felől álló ágyrész. L. ÁGYFŐ.

ÁGYFEJDESZKA, (ágy-fej-deszka) ösz. fn. Azon deszka, mely az ágyban a fekvő fejéhez legközelebb áll; ágyfejet képező deszka.

ÁGYFENÉK, (ágy-fenék) ösz. fn. Az ágyállványnak kideszkázott vagy hevederekkel öszvefont alyja, melyre az ágybelit helyezik. *Puszta ágyfenéken heverni.*

ÁGYFŐ, (ágy-fő) ösz. fn. Az ágy azon része, a köznépnél rendszerént eleje, mely felé a fekvő fejalyját vetik. A régi szabású ágyakon ezt magasabban felnyuló fejdeszka képezi. *A levetett ruhát az ágyfőre akasztani. Ágyfőnél ülve virrasztani a beteg mellett.*

ÁGYGOMB, (ágy-gomb) ösz fn. A régies alakú ágyak fejdeszkái vagy fölfelé nyúló lábai fölött ékességül alkalmazott gomb.

ÁGYHEVEDER, (ágy-heveder) ösz. fn. 1) Az úgynevezett katonaágyak oldalfáit öszvetartó kenderszövetü s hámalakú heveder. 2) Az ágyfa bel oldalaihoz szegezett pártázat, melyre az ágydeszkákat fektetik.

ÁGYKÁRPIT, (ágy-kárpit) ösz. fn. Függöny, mely a födeles ágy mennyezetéről alá lóg, s az ágyat oldalról elfödi.

ÁGYKOSÁR, (ágy-kosár) ösz. fn. 1) Vesszőből font kosáralakú körded ágy a kis gyermekek számára. 2) Rácsokkal kerített ágyacska szintén a kisdedek fektetésére.

ÁGYLÁB, (ágy-láb) ösz. fn. 1) Lábféle czölöpök, melyeken az egész ágyalkotmány áll. 2) Mint az ágyfő ellentéte, azon vége az ágynak, mely felé a fekvő lábai nyúlnak. *Ágylábtól nézni az alvót, beteget. Ágylábhoz fektetni a kisdedet.*

ÁGYLEP, (ágy-lep) fn. és székely tájszó. L. ÁGYNEMÜ.

ÁGYLEPEL, (ágy-lepel) ösz fn. Az ágy menynyezetéről lelógó, vagy az ágybelit takaró lepel.

ÁGYMEDENCZE, (ágy-medencze) ösz. fn. A betegek alá ágyba alkalmazott edény, hogy szükségöket fekve végezhessék benne.

ÁGYMELEGÍTŐ, (ágy-melegítő) ösz. fn. Üvegből vagy rézből stb. készített eszköz, mely fölmelegíttetvén, lefekvés előtt az ágyi ruha meleggé tételére használtatik.

ÁGYMENNYEZET, (ágy-mennyezet) ösz. fn. Az ágyállvány négy szögeiből fölnyúlt támaszokon álló födél, melyhez vagy melyre az ágykárpitok akasztatnak.

ÁGYNEMÜ, (ágy-nemü) ösz. fn. Az ágyhoz tartozó ruhakészület; ágybeli, ágyi ruha. *Finom, drága selyem, durva daróczféle ágynemüek.*

ÁGYOLDAL, (ágy-oldal) ösz. fn. Az ágyfának oldaldeszkázata, az ágynak oldalrészei, melyek pártázatain az ágydeszkák feküsznek.

ÁGYOSZLOP, (ágy-oszlop) ösz. fn. Oszlop gyanánt fölnyuló négy állvány, melyek az ágyoldalakat, ágyfőt és ágylábat öszvetartják.

ÁGYPÁRTÁZAT, (ágy-pártázat) ösz. fn. Az ágyoldalakhoz belülről ragasztott fahevederek, melyeken az ágydeszkák nyugosznak.

ÁGYSÁTOR, (ágy-sátor) ösz. fn. Az ágyat sátor gyanánt kerítő hálóféle készület, az éjjel alkalmatlankodó bogarak, különösen szúnyogok ellen.

ÁGYSZALMA, (ágy-szalma) ösz. fn. Szalma, melyet az ágy fenekére vetnek, vagy zsákba tömve a derekaly alá tesznek. *Isten könnyebbítse ágyad szalmáját,* azaz, halj meg.

ÁGYSZÉK, (ágy-szék) ösz. fn. Karos, tágas zsöllyeszék, melyet betegek, vagy heverésül egészségesek is ágy helyett használnak.

ÁGYSZOBA, (ágy-szoba) ösz. fn. Vakszoba, sötét kis kamraféle rejthely, melyben ágynak van helye. (Alkoven).

ÁGYTAKARÓ, (ágy-takaró) ösz. fn. Ágybelihez tartozó lepel, melylyel a vetett ágyat befödik. *Selyem-, gyapju-, vászon-, gyapotszövetből való ágytakaró.*

ÁGYTÁRS, (ágy-társ) ösz. fn. Akik egy ágyban hálnak, egymásnak ágytársai. E nevezet alatt ugyanazon nembeliek értetnek, pl. a katonai laktanyákban, árvaházakban, szegények intézetében egy ágyban feküvők.

ÁGYTERÍTŐ, l. ÁGYTAKARÓ.

ÁGYU, (ágy-u) fn. tt. *ágyu-t*, tb. *—k.* Ágyalaku kerekes alkotványon nyugvó vastag, nehéz csövü hadi lőszer, melyből az ellenség, illetőleg erődök, épületek rontására nagyobbszerü golyókat, bombákat stb. lödöznek. A golyók nagyságához képest, melyeket belőlök lőni lehet, vannak hat, tizenkét, huszonnégy fontos stb. ágyuk. *Sudár vagy sugár ágyu,* a maga nemében legkisebb. *Öreg ágyu. Ágyut tölteni, elsütni. Ágyukkal víni a várat. Ágyut szögezni az ellenség tábora ellen. Nem kár volna ágyuba tenni és kilőni.* Km. Ágyunak nevezik a lövésre alkalmazott mozsarat is: *mozsárágyu.*

Régiesen *álgyu,* és elemzésileg helyesen, mert törzse a fekvésre való alkotmányt jelentő *álgy* azaz *ágy,* t. i. az ágyu abban különbözik más lőszerektől, hogy ágyféle talapon fekszik. Képzése olyan mint a *lapu, áru, tanu* s több hasonló szóké, v. ö. ÁGY.

ÁGYUAGY, (ágyu-agy) ösz. fn. Az ágyuüregnek hátsó része, melyet megtöltenek.

ÁGYUCSAP, (ágyu-csap) ösz. fn. Csapalaku hengerek az ágyu két oldalán, melyekkel a talpon fekszik.

ÁGYUCSŐ, (ágyu-cső) ösz. fn. Az ágyu lényegét tevő hengerded cső.

ÁGYUDERÉK, (ágyu-derék) ösz. fn. Az ágyucsőnek középső része, mely annak mintegy derekát képezi.

ÁGYUDÖRGÉS, (ágyu-dörgés) ösz. fn. Légrázó erős tompa dörgés, melyet az elsütött ágyu okoz.

ÁGYUFA, (ágyu-fa) ösz. fn. Ászok vagy ágyalaku fa, melyen az ágyucső nyugszik; ágyutalp.

ÁGYUFOJTÁS, (ágyu-fojtás) ösz. fn. Fojtás, melyet az ágyuba tett töltelékre ütnek.

ÁGYUFURÓ, (ágyu-furó) ösz. fn. Sajátnemü furó, melylyel az álgyucsöveket furják.

ÁGYUFÜL, (ágyu-fül) ösz. fn. Fülalakú fogantyu, melynél fogva az ágyut fölemelni s ideoda forgatni lehet.

ÁGYUGOLYÓ, (ágyu-golyó) ösz. fn. Kisebb-nagyobb súlyu golyók, milyeket ágyukból lőni szoktak.

ÁGYUGOLYÓBIS, l. ÁGYUGOLYÓ.

ÁGYUGÖMB, l. ÁGYUGOLYÓ.

ÁGYUHATLAN, (ágyu-hatlan) ösz. mn. Ami az ágyulövéseknek ellentállani képes, amit ágyugolyókkal öszverongálni nem lehet. *Ágyuhatlan gránitszikla.*

ÁGYUHÁZ, (ágyu-ház) ösz. fn. Gerendákból vagy kőből rakott alkotmány, melyre védő vagy támadó ágyuüteget állítanak.

ÁGYUIRÁNYZÓ, (ágyu-irányzó) ösz. fn. Eszköz, mely által a kiszegzett ágyuk a kitüzött czél felé irányoztatnak.

ÁGYUKALÁN, (ágyu-kalán) ösz. fn. Ágyutöltéshez való kalán vagy lapátalaku eszköz.

ÁGYUKÖTÉL, (ágyu-kötél) ösz. fn. A hajók ágyuinál használt sajátnemü kötél.

ÁGYULÉK, (ágyu-lék) ösz. fn. Lék, azaz nyilás a hajók oldalain, melyeken által az ágyukat kisütik.

ÁGYULÖVÉS, (ágyu-lövés) ösz. fn. Ágyuból történő lövés, illetőleg az elsütött ágyu hangja, ágyuszó. *Megrettenni az ágyulövéstől. Az ellenséget ágyulövéssel fogadni. Ágyulövéssel üdvözleni a fejedelmi vendéget.*

ÁGYUÖNTÉS, (ágyu-öntés) ösz. fn. Olvasztott érczнek ágyuvá alakítása, mi, valamint a harangöntés, előre készített minta segédével történik.

ÁGYUÖNTŐ, (ágyu-öntő) ösz. fn. 1) Míves, kinek mestersége ágyukat késziteni. 2) Műhely melyben ágyukat öntenek.

ÁGYUPOR, (ágyu-por) ösz. fn. Gorombább nemü lőpor, melylyel különösen ágyukat töltenek.

ÁGYUROPOGÁS, (ágyu-ropogás) ösz. fn. Légrázó tompa erős hang, melyet egymásután sütögetett ágyuk adnak.

ÁGYUS, (ágyu-s) fn. tt. *ágyus-t*, tb. *—ok.* A rendes katonaság azon osztálybeli tagja, ki ágyukkal bánik, ki az ágyulövés mesterségét elméletileg és gyakorlatilag tanulta, másкép: *pattantyús* vagy *tüzér.*

ÁGYUSÁNCZ, l. ÁGYUTELEP.

ÁGYUSÜTŐ, (ágyu-sütő) ösz. fn. 1) Az ágyu mellett müködő tüzérek közöl az, ki kanóczczal kezében az ágyut elgyujtja. 2) Ágyukanócz.

ÁGYUSZÁJ, (ágyu-száj) ösz. fn. Az ágyuöböl azon vége, melyen a töltést beteszik, s melyen az ismét kiröpül; ágyutorok.

ÁGYUSZEKÉR, (ágyu-szekér) ösz. fn. Szekérféle jármü, melyen az ágyut helyről-helyre vontatják.

ÁGYUSZÓ, (ágyu-szó) ösz. fn. Általános neve azon hangnak, melyet az elsütött ágyu ad. *Ez ágyuszó volt, nem puskaszó. Ágyuszóval fogadni a közeledő ellenséget. Ágyuszóval jelt adni.*

ÁGYUTALIGA, (ágyu-taliga) ösz. fn. Két kerekü taliga, melyhez az ágyut könnyebb mozgathatás végett hozzákötik.

ÁGYUTALIGALÁNCZ, (ágyu-taliga-láncz) ösz. fn. Láncz, melylyel az ágyut hozzákötik taligájához.

ÁGYUTALIGASZEG, (ágyu-taliga-szeg) ösz. fn. Szeg, mely a taligaláncot öszvetartja az illető ágyutaligával.

ÁGYUTALP, (ágyu-talp) ösz. fn. Vas pántokkal megerősített fa alkotmány, melyen az ágyucső nyugszik.

ÁGYUTALPOLDAL, (ágyu-talp-oldal) ösz. fn. Az ágyutalpnak kétfelől fölemelkedő karimája, hogy az ágyucső ideoda ne mozogjon.

ÁGYUTALPRÚD, (ágyu-talp-rúd) ösz. fn. Rúd, melynél fogva az ágyutalpat, illetőleg a rajta fekvő ágyucsövet fölemelni, s jobbra-balra igazítani lehet.

ÁGYUTEKE, l. ÁGYUGOLYÓ.

ÁGYUTELEP, (ágyu-telep) ösz. fn. 1) Emeltebb hely, melyre az ágyuk álíttatnak, valamely pont elleni lődözés végett. 2) Az ilykép fölállított ágyuk öszvege; ágyuüteg. *Hat, nyolcz ágyuból álló ágyutelep.*

ÁGYUTOROK, l. ÁGYUSZÁJ.

ÁGYUTÖLTÉNY, l. ÁGYUTÖLTÉS 2).

ÁGYUTÖLTÉS, (ágyu-töltés) ösz. fn. 1) Az ágyu fölszerelése golyóval, lőporral. 2) Jelenti ezen szerek öszvegét is.

ÁGYUTÖLTŐ, (ágyu-töltő) ösz. fn. 1) Tüzér, ki a töltényt az ágyuba teszi, és beveri. 2) Póznaféle eszköz, mely által azon munka végeztetik.

ÁGYUTÖRLŐ, (ágyu-törlő) ösz. fn. 1) Az ágyu mellett működő tüzérek egyike, kinek hivatása a kisütött ágyut tüstént kitisztítani. 2) Azon eszköz, mely által e munkát véghezviszi.

ÁGYUÜTEG, (ágyu-üteg) ösz. fn. l. ÁGYUTELEP és ÜTEG.

ÁGYUZ, (ágy-u-z); áth. és önh. m. *ágyuz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Áthatólag am. valakit vagy valamit ágyulövéssekkel támad, rongál, öldös. *Ágyuzni a várat, az ellenségi tábort. Éjjel nappal ágyuzni a várost.* Önhatólag am. ágyuból lövöldöz. *Ágyuznak a gyakorló tüzérek.*

ÁGYUZÁS, (ágy-u-z-ás) fn. tt. *ágyuzás-t,* tb. *—ok.* Ágyuból lődözés. Valamely kitűzött pontnak ágyulövések általi rongálása.

ÁGYUZTAT, (ágy-u-z-tat); mivelt. m. *ágyuztattam, —tál, —ott,* par. *ágyuztass.* Az illető tüzéreknek parancsolja, meghagyja, hogy ágyuzzanak.

ÁGYVETÉS, (ágy-vetés) ösz. fn. Cselekvés, mely által a rendetlenségben levő ágybelit öszverakják, vagy hogy fekvésre alkalmas legyen, kellőleg elrendezik.

ÁGYVETŐ, (ágy-vető) ösz. fn. Takarító személy, illetőleg cseléd, ki az ágyat lefekvés előtt felbontja, s fölkelés után öszverakja, megveti.

ÁGYZUG, l. ÁGYSZOBA.

ÁH, mély érzésből fakadó indulathang, különösen vallási buzgalomra mutató. Származékai: *áhít, áhítás, áhítat, áhítatos,* stb. Rokonai, a rövid *ah!* és a hosszu *áj!* (j=h), melyből *ájtat, ajtatos* származtak. V. ö. ÁHÍT. Egyébiránt kifejez más kedélyi állapotot is, nevezetesen a) bámulást, honnan: *áhé* am. bámész ostoba, b) haragot, boszút. Értelmét az élő hangoztatásból ismerni meg. Számos más nyelvekben is feltaláltatik pl. a héberben אָהּ, אֲהָהּ, a persában *áh, áha,* a latinban *ah, o, eheu,* a görögben *ἆ, ἀά, αἰ,* a németben *ach, o, oh,* a francziában *ah,* a hollandban *ach, ag, och,* a finnben *ahaa, aha, ahah,* stb.

ÁHÁ vagy ÁHHÁ, haragos indulatszó. *Áhá! ne boszonts!* Élünk vele akkor is, midőn valakit meglepünk, rajtaérünk. *Áhá, te vagy az a jó madár?*

ÁHÉ, (áh-é) mn. tt. *áhé-t.* Székely szó, am. szájtáti, málészáju, ámé, bámész, bamba, ostoba.

ÁHÉT, ÁHÉTAT stb. l. ÁHÍT, ÁHÍTAT.

ÁHÍT, (áh-ít); áth. m. *áhít-ott,* par. *—s.* htn. *—ni* vagy *—ani.* Nagy vágygyal óhajt, kiván. Önhatólag vallási buzgalommal imádkozva sohajtoz. Törzse *ah* vagy *áh,* melytől *ít,* régiesen *ajt, ejt, ojt* igeképzővel lesz *ahajt, áhajt* vagy *ahít, áhít,* s néha a *h*-nak *j*-vé változtával *ajojt, ajejt,* egészen öszvehúzva *ajt,* honnan *ajtat* = áhítat, *ajtatos* = áhítatos. *Óhajt* szóban maig is fenmaradt az *ajt* képző. Finnül *ahkailen,* s áhítás *ahneus,* áhítatos *ahnet.* Hogy a törzs számos nyelvekkel rokon, látható *áh* alatt. Hasonló származékok a hellen *ἀιάζω,* a német *ächzen,* régi német *ahan, ahhizan* stb.

ÁHÍTÁS, (áh-ít-ás) fn. tt. *áhítás-t,* tb. *—ok.* Szív mélyéből fakadó, különösen vallási buzgalmu fölsóhajtás.

ÁHÍTAT, (áh-ít-at) fn. tt. *áhítat-ot.* Vallási buzgalom, mely különösen szent imák s énekek gyakorlata által nyilatkozik. *Áhítattal imádkozni. Áhítattal hallgatni az Isten igéjét. Áhítatra gerjedni, gerjeszteni.*

ÁHÍTATLAN, (áh-ít-atlan) mn. tt. *áhítatlan-t,* tb. *—ok.* Akiben áhítat, azaz vallási buzgalom nincsen, aki a vallási szent gyakorlatokban, ú. m. imákban, énekekben stb. részt venni nem szeret, nem szokott. Határozókép am. áhítat nélkül.

ÁHÍTATOS, (áh-ít-at-os) mn. tt. *áhítatos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Vallási buzgalmu, istenfélő, imádkozni szerető, szent gyakorlatokban szorgalmas. *Áhítatos jámbor keresztények.* Öszvehúzva: *ájtatos,* finnül *ahnet.*

ÁHÍTATOSKODÁS, (áh-ít-at-os-kod-ás) fn. tt. *áhítatoskodás-t,* tb. *—ok.* Áhítat gyakorlása, vallási buzgolkodás, mely különösen templomok látogatásában, imádkozásban stb. mutatkozik. Öszvehúzva: *ájtatoskodás.*

ÁHÍTATOSKODIK, (áh-ít-at-os-kod-ik); k. m. *áhítatoskod-tam, —tál, —ott.* par. *—jál.* Vallási szent buzgalmat gyakorol, nevezetesen imával dicséri az Istent. Öszvehúzva: *ájtatoskodik.*

ÁHÍTATOSSÁG, (áh-ít-at-os-ság) fn. tt. *áhítatosság-ot.* Szent imával, könyörgéssel foglalkodó vallási buzgóság, ájtatosság.

ÁHÍTOZ, (áh-ít-oz); önh. m. *áhítoz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Gyakran, folytonosan áhít, valami után forrón vágyakodik.

ÁHÍTOZÁS, (áh-ít-oz-ás) fn. tt. *áhítozás-t,* tb. *—ok.* Folytonos vagy gyakori áhítás, forró vágyakodás, sovárgás valami után.

ÁJ, (1); áth. m. *ájt,* htn. *—ni.* Göcsejben s Baranyában divatos tájszó az országos szokásu *ás* (fodit) értelmében. *Földet ájni, gödröt ájni.* Előtéttel egyezik vele: *váj,* valamint az *ás* rokona: *vás, vásik.* E szókban a *j* és *s* úgy váltakoznak, mint ezekben: *ej-t,* és *es-ik,* vagy a *j* és *sz* ezekben: *szakajt, szakaszt.* Mennyiben az ájás ásás *nyilásra, nyitásra* vonatkozik,

rokona a rövid *aj*, melyből *ajak*, *ajt*, *ajtó* stb. származtak.

ÁJ, (2), elvont gyöke az *ájul* igének. L. *ezt.*

ÁJÁJ, fn. tt. *ájáj-t*, tb. —*ok*. Evetfaj neve, mely Madagaskar szigetén lakik.

ÁJAZ, ÁJAZÓ, székely tájszók. L. AJAZ, AJAZÓ.

ÁJEJT, ÁJEJTAT, vagy AJOJTAT, AJOJTATOS, régies alakok *áhít*, *áhítat*, *áhítatos* helyett.

ÁJTATOS, ÁJTATOSKODIK, ÁJTATOSSÁG, stb. L. ÁHÍTATOS, ÁHÍTATOSKODIK, stb.

ÁJUL, (áj-ul); önh. m. *ájul-t*. Mintegy lélek s élet nélkül magán kivül lesz, mintha mély álomba esett vagy meghalt volna. Az *alél* által jelentett kórállapotnak nagyobb mértékét jelenti. Az *alél* gyöke *al-ik*, s am. alvóhoz hasonló állapotba esik, az *ájul*-é pedig a nyilást, szájtátást jelentő *áj*, minthogy az ájult szája rendesen tátva marad; törökül: *bajyl—mak*. Igekötővel: *elájul*.

ÁJULÁS, (áj-ul-ás) fn. tt. *ájulás-t*, tb. —*ok*. Az embert hirtelen elfogó kóros állapot, midőn a lélek öntudatától ideiglen megfosztatik s a test halott gyanánt öszveroskad.

ÁJULAT, (áj-ul-at) fn. tt. *ájulat-ot*. Ájulás elvont értelemben.

ÁJULATI, (áj-ul-at-i) mn. tt. *ájulati-t*, tb. —*ak*. Ájulatra vonatkozó. *Ájulati állapot.*

ÁJULDOZ, (áj-ul-d-oz); gyak. önh. m. *ájuldoztam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Gyakori, majd előtünő, majd megszünő ájulásban szenved, el-el-ájul s megmeg magához tér.

ÁJULDOZÁS, (áj-ul-d-oz-ás) fn. tt. *ájuldozás-t*, tb. —*ok*. Ismételt, visszavisszatérő ájulás.

ÁJULT, (áj-ul-t) mn. tt. *ájult-at*. Oly állapotban levő, szenvedő, melyet az ájulás okoz; öntudatától megfosztott, s ideiglen halott gyanánt öszverogyott. *Orvosi mütét alatt kinjában elájult kór.*

ÁJULTAN, (áj-ul-t-an) ih. Ájult állapotban. *Ájultan fekvő beteg.*

ÁJULTSÁG, (áj-ul-t-ság) fn. tt. *ájultság-ot*. Ájulási állapot vagy tulajdonság.

ÁK, elvont gyöke az *ákics*, röviden *akics* szónak, mely valami hegyeset, különösen tüskét, tövist jelent. Rokona a vékonyhangu *ék* (cuneus).

—ÁK, (1), néhány nevet képez, melyekben némi gúnynyal vegyes értemény rejlik, milyenek: *isz-ák*, nagyiható, részeges; *eszeny-ák*, nagyehető; *decs-ák*, dicsekedő, hányiveti, kérkedő; *tud-ák*, tudósságot fitogtató. A *fon-ák* eredetileg: *fen-ék*. Előfordul némely vezetéknevekben is: *Bacsák*, *Csicsák*. Középképző ezen hangutánzókban: szip-*ák*-ol, berny-*ák*-ol, bok-*ák*-ol, czik-*ák*-ol. A tót nyelvben igen divatos képző. Egyébiránt részletesen és hasonlítva l. K, mint képző.

—ÁK, (2), a többes öszvehúzott ragja mind neveknél, mind igéknél = *a-ak*, sőt *i-ak*, *ai-ak* és *o-ak* is: *fák* = fa-ak, *almák* = alma-ak, *birák* = biró-ak; *mondották* = mondotta-ak, *mondanák* = mondana-ak vagy mondanai-ak stb.

ÁKÁCZ, ÁKÁSZ, l. AKÁCZ.

ÁKICS, (ák-ics) fn. tt. *ákics-ot*. Balatonmelléken am. tüvis, tüske, máskép: *akics*. Eredetre nézve gyöke *ák* egyezik a vékonyhangú *ék*-vel, mely szintén a maga neméban valami hegyeset, szúróst jelent. Ide tartozik azon *ak*, melyből *akad*, *aklál* stb. származnak, valamint az ékalakú *eke*.

ÁKOMBÁKOM, (ákom-bákom), nyelvjátéki iker szó és fn. Idomtalan irkafirka, milyet az irni kezdő gyermekek s más írástudatlan emberek tesznek; macskavakarás. Valószinüleg az *ákom-bököm* (ököm-bököm), azaz, szúrom, szurkálom, elemekből állott öszve.

ÁKOS, férfi kn. tt. *Ákos-t*, tb. —*ok*. Latinul: Achatius, valószinüen a hellen: *Achates* után. A magyar történelemben ismeretes ily néven Barcsai Ákos a XVII. században erdélyi fejedelem. Régi oklevelekben, mint nemzetségi és személynév többször előfordul (1130—40. 1234. 1249. 1271. 1287. 1297. stb).

ÁKOS, falu, Közép-Szolnok megyében; helyragokkal: —*on*, —*ra*, *ról*.

ÁKOSFALVA, falu Erdélyben; helyragokkal: —*falván*, —*falvára*, —*falváról*.

ÁKOSI, régi oklevélben falu neve Vas megyében (1268).

ÁKOSNYÍRE, helynév 1259 és 1264-ből Pest megyében.

ÁKOVITA, néhutt túl a Dunán hallatszó tájszó, jelent füszeres, festett pálinkát. A latin *aqua vitae*.

ÁL, (1), mn. tt. *ál-t*, tb. —*ak*. Ami nem valódilag, hanem csak látszólag az, vagy olyan, aminek vagy amilyennek mutatkozik. E tulajdonság tehát hasonlaton alapszik, mely valaminek külsejét, szinét mutatja, illetőleg utánozza, belsőkép pedig, vagyis lényegre különbözik tőle. Közönségesebb szokás szerint az illető főnévvel öszveiratik. *Álbarát*, ki csak szinleli, tetteti magát jó barátnak. *Álpróféta*, kit Isten nem küldött; hanem maga tolta föl magát azzá. *Álarcz*, mely a valódi arcz helyett mást mutat. *Álajtó*, *álablak*, mely csak annak külsejét, formáját láttatja. *Álhaj*, *álszakál*, mesterségesen alkalmazott idegen haj, szakál. *Álköntös*, milyet az illető személy viselni nem szokott, melyet azért ölt valaki magára, hogy más valakinek tartsák őt.

Ezen szó alapfogalomban külső szinre, formára, olyanságra vonatkozik, s ennélfogva rokona: *alak*, (= olyik) honnan *alakos* = álarczos, továbbá hasonló hozzá a minőséget jelentő *oly*, minélfogva így is értelmezhető *oly* vagy *olyan*, vagy *olyanforma*, t. i. szinre, külsőre, amilyen az illető hasonlati alap, pl. *álbarát* = olyan, mintha barát volna; *álarcz* = olyan, mint bizonyos arcz; *álkirály* = olyan, mintha király volna stb. Különben hasonló hozzá a török: *jalan*, s talán esetleg az előtétes latin: *fallo*, *falsus*, német: *falsch*, stb.

ÁL, (2), elvont törzse *áld* szónak és származékainak, rokon, söt azonos *hála* szóval. V. ö. ÁLD.

—ÁL, (1), hangrendileg vékonyhangu párhuzamos társa ÉL, néhány igékből főneveket képez, pl. *val-ál*, régies am. (possessio); *hal-ál, fon-ál, föd-él, köt-él.* Ezen képző valószinüleg az illető igék részesülőjéből fejlett ki, ily módon: *val* (elavult ige), *val-ó, val-a, val-a-l, val-ál; hal, hal-ó, hal-a, hal-a-l, hal-ál,* és igy: *fonó, fona, fonal, fonál; kötő, köte, kötel, kötél; födő, föde, födel, födél.* Hogy ezekben eredetileg rövid *al el* létezett, onnét gyanítható, mert némelyek csakugyan ékvesztők, mint: *fonal, kötel, födel,* némelyek csupán rövidek, mint: *vonal, fiatal* (= fiadal, fiadó), *lepel*, stb. V. ö. —ALY, ÉLY, képző.

—ÁL, (2), hangrendi párhuzamban vékonyhangulag ÉL, igemódositó második személyrag, mely kétféle: 1) az igető önhangzójából és *al el* személyragból öszvehúzva, a) az első multban: *futa-al futál, mene-el menél;* b) az ohajtóban *futna-al futnál, menne-el mennél.* Ezekben éleshangu *á* van, mert párhuzamos *é* társa tájejtésileg *í*, pl. *menîl, mennîl, verîl, vernîl.* 2) megnyujtott tompahangu *ál él*, mely mássalhangzóval végződő igetőhöz járuló *al el* helyett áll, a) a második multban, pl. *járt, járt-am, járt-al* helyett: *járt-ál, itt, itt-am, itt-al* helyett *ittál; ment, ment-em, ment-el* helyett *mentél; ètt, ètt-em, ètt-el* helyett *ètt-él*; amelyek némely tájakon a Tisza vidékén ma is röviden hangzanak; az ikes igék parancsoló és kapcsoló módjában: *bukik, bukj-am, bukj-al* helyett *bukjál; szök-ik, szökj-em, szökj-el* helyett *szökjél.* E második pont alattiakban az *á* tompahangu, mert párhuzamos társa *é* általános ejtés szerint mindig tompán hangzik, vagyis semmiféle tájon *í*-re nem változik, pl. nem ejtik így sehol: *mentíl, vertíl, ütöttíl.* Ellenben van vidék, nevezetesen Felső-Borsod, hol így szólnak: *mit ètt-el? mit itt-al?* e helyett: *ettél, ittál.* V. ö. É bötü.

—ÁL, (3), párhuzamos vékonyhangon ÉL, igeképző, mely gyakorlatos *g k* képzőkhöz járulván, azok gyakorlati érteményét hatványozza. Ezekben az illető hangzók tompák, mert eredetileg, vagyis régiesen *al el*, továbbá mert ezen *é* semmiféle tájejtéssel *í*-re nem változik, ilyenek: *álldog-ál* vagy *al, járdog-ál, adog-ál, gurig-ál, taszig-ál, üldög-él, mendeg-él, eddeg-él; irk-ál* = irog-ál, *szurk-ál* = szurog-ál, *turk-ál* = turog-ál, *vájk-ál* = vájog-ál, *uszk-ál* = uszog-ál, *csuszk-ál* = csuszog-ál, *toszk-ál* = toszog-ál, *herk-él* = hereg-él stb. Az átható igékben ezen *ál él* fölcserélhető *at et* képzővel, mint: *irkál irogat, turkál, turogat, nyirkál nyirogat. vájkál vájogat, toszigál toszogat*, stb. Egyébiránt *g* vagy *k* nélkül is előfordul, pl. *dob-ál, nyisz-ál, czib-ál, haszn-ál,* és a tájdivatos: *hál-ál, jár-ál,* stb. Részletesebben l. L igeképző és É bötü.

ÁLABLAK, (ál-ablak) ösz. fn. Ablakhoz hasonló rés, az épület külsején vagy a szobában, kamarában, stb. mely a falon nincs keresztülütve, s csak méridomból vagy fiók gyananti használatra készült. *Vakablak.*

ÁLAJTÓ, (ál-ajtó) ösz. fn. 1) Ajtót képező rés vagy forma az épületen, melyen ki s bejárni nem lehet, 2) Titkos, rejtekajtó.

ÁLARCZ, l. ÁLORCZA.

ÁLARCZOS, l. ÁLORCZÁS.

ÁLARCZOSKODAS, ÁLARCZOSKODIK, l. ÁLORCZÁSKODÁS, ÁLORCZÁSKODIK.

ÁLBARÁT, (ál-barát) ösz. fn. Aki barátságot szinlel, de valóban hütelen, áruló vagy legalább olyan, ki a baráti kötelességeket nem teljesíti. *Nincs veszedelmesb az álbarátnál.*

ÁLBARÁTSÁG, (ál-barátság) ösz. fn. Tettetett, színlett, hamis barátság.

ÁLBUZGALOM, (ál-buzgalom) ösz. fn. Ajtatosságot, vallási buzgalmat külsőleg fitogató képmutatás.

ÁLBUZGÓ, (ál-buzgó) ösz. fn. Aki Idvezítőnk szavai szerint csak ajkaival imádja az Istent, szíve pedig távol vagyon töle; képmutató.

ÁLBUZGÓSÁG, l. ÁLBUZGALOM.

ÁLCS, l. ÁCS.

ÁLCSÓK, (ál-csók) ösz. fn. Nem szívből, nem valódi vonzalomból, nem szeretetből, hanem mellékes érdekből adott csók, pl. milyennel Júdás üdvözölte, és elárulta ártatlan mesterét; Júdáscsók.

ÁLCSÜLÖK, (ál-csülök) ösz. fn. Az állatok lábain nőni szokott fattyu csontsarjazás, fattyuköröm.

ÁLCZA, ÁLCZÁS, új szók, ezek helyett: ÁLORCZA, ÁLORCZÁS.

ÁLD, (ál-d); áth. m. *áld-ott*, htn. *—ani* vagy *—ni.* 1) Hálát mondva, hálálkodva, vagyis mintegy *áh áh, á á* indulathangon fölsohajtva dicsér, magasztal valakit a töle vett kedves dologért. *Áldani az Istent jótéteményeiért. Áldani a szüléket, kik anyagi és szellemi nevelésünkről gondoskodtak. Áldani az órát, mely ránk szerencsét hozott. Áldani még a földet is, melyben valami termett. Áldani a kezet, mely segített rajtunk. Áldassék az Úr neve. Áldlak téged mindenható Isten.* 2) Buzgalmas áhítattal s ünnepélyes vallási szertartással, imával jót kér és kiván valakinek vagy valaminek, illetöleg fölavat, s ezen fölavatáshoz az Isten kegyelmeért sohajtoz. *A pap megáldja a népet. A szülék megáldják gyermekeiket. Az új házasokat megáldani. Ételt italt megáldani. Isten áldja meg kegyelmetek ebédét, az emberét is. Áldjon meg a három Isten, ha szeretsz.* Vörösmarty. Ellenkezője: *átkoz.* 3) Valakit jótéteményekkel halmoz. *Isten áld meg a magyart jó kedvvel, bőséggel.* Kölcsey. *Tessék, mivel az Isten megáldott bennünket. Jó terméssel, gazdag szürettel áldott meg bennünket az Isten. Áldj meg minket Jézus, kik itt egybegyültünk.* Egyh. ének. 4) Imád, imádkozik, könyörög, *Áldjad az Istent, hogy te is úgy ne járj.*

„Áld szenvedésim közt nyögésem;
Áld, poharam ha virág övedzi."
A hit szava az Istenekhez,
Kazinczy Ferencztől.

Eredetét illetöleg l. Á, gyök. Elvont törzse *ál* (= *á* vagy *áh* hangon sohajt, ugyanaz *hála* szó tör-

zsével), melyből *d* hozzátéttel lett: *áld*, mint a *tol, ol, mos, kér, ken* gyökökből: *told, old, mosd, kérd, kend.* Egyébiránt rokonok a mandsu: *aldsime*, latin: *laus, laudo*, hellen: ἀείδω, ᾠδή, a szláv nyelvekben is előforduló: *aldov, aldujem*, stb.

ÁLDÁS, (ál-d-ás) fn. tt. *áldás-t*, tb. *—ok.* 1) Dicsérés, magasztalás, hálaadás, hálálkodás. 2) Jókivánás. *Atyai áldás. Asztali áldás. Új házasokra mondott, adott áldás.* 3) Jótétemény, adomány, jó siker. *Emberé a munka, Istené az áldás. Kása Isten áldása. Nincs áldás rajta.* 4) Egyházi szertartás, midőn a pap ünnepélyesen a néphez fordulva, azaz az Atya, Fiu és Sz. Lélek nevében vagy az oltári szentség fölmutatásával keresztet vet. 5) Így nevezik a kathólikusok a délesti ájtatosságot is, mely a szentség kitétele mellett tartatik. V. ö. ÁLD.

ÁLDJONISTEN, (áldjon-isten) ösz. fn. 1) Elbúcsuzási szójárás. *Áldjonistent mondani. Utolsó áldjonisten.* 2) Üdvözlő, vagy poharat felköszöntő szólásmód. *Megverte a sok áldjonisten*, azaz, leitta magát, részeg lett.

ÁLDÓKÚT, határ 1268-ik oklevélben „Juxta quamdam fossam, quae vocatur *Aldokuth*" (Jerney Nyelvkincsek).

ÁLDOMÁS, (ál-d-om-ás) fn. tt. *áldomás-t*, tb. *—ok.* A névtelen jegyzőnél (16. és 22. fejezetekben) jelent régi pogány isteni tisztelettel járt lakomát, áldozatot. „More paganismo fecerunt *aldumas*" (áldomás), a XVI. fejezetben *aldamas.* Világosan *áldozat* értelemben fordul az elő a Müncheni codexben is 32. és 38. lapokon: *irgalmasságot akarok és nem áldomást* (misericordiam volo et non sacrificium); a Bécsi codexben: *miként ezer kövér bárányokban, ugyan legyen ma te személyed előtt mü áldomásonk.* Eredeti közönséges értemény e: áldás. *Az Istennek áldomása leszen mirajtunk.* Házasok éneke. *Atyának és fiúnak és szentlélöknek áldomása legyön ez éjjel lelkömmel.* Benigna asszony imádságos könyve. Továbbá a vett jótéteményért ömledező hálaadás és szerencsekivánás. Különösen am. akármily végrehajtott szerződés vagy bevégzett munka után az illető felek által megtartott ünnepélyszerü lakoma, egykét pohár bor elköltése, ami rendesen áldás vagy szerencsekivánat nyilvánításával, s felköszöntő ömlengésekkel szokott járni. *Aratóknak, szüretelőknek adott áldomás. Eladni a házat, s meginni az áldomást. Csapjunk fel s igyuk meg áldomását. A szerződést áldomással befejezni. Áldomást inni a jelen és távollevőkért, a házi urért, a házi asszonyért, a vendégekért. Áldomás* (ivás) *áldomással* (jó kivánattal) *jó.* Km.

Képzésre hasonlók hozzá: *látomás, hallomás, tudomás, vallomás*, melyek egyszerü törzsei úgy látszik, eredetileg elsőben *om, ém, öm* képzőt vőnek föl, és az *ás* képző azután az *áldom, látom, hallom, tudom, vallom* toldott törzsekhez járult. Ma is mondjuk: *múlom* szinű. Ezen *om, ém, öm* pedig nem egyéb mint az *ó, ő*, részesülői rag, melyekből lett *ov, öv*, ezekből ismét *om, öm*, a honnan *múlom szinü* = múló szinü.

ÁLDOMÁSI, (ál-d-om-ás-i) mn. tt. *áldomási-t*, tb. *—ak.* Áldomást illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Áldomási lakoma, felköszöntés.*

ÁLDOMÁSOZ, (ál-d-om-ás-oz); önh. m. *áldomásoz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* 1) Áldomásféle lakomát üt, folytat. *A szerződő felek áldomásozni szoktak.* 2) Lakoma alkalmával pohárköszöntő beszédet mond. *Ebéd vége felé áldomásozni.*

ÁLDOMÁSOZÁS, (ál-d-om-ás-oz-ás) fn. tt. *áldomásozás-t*, tb. *—ok.* 1) Áldomásféle lakmározás, lakozás, ivás. 2) Lakomai felköszöntés.

ÁLDOR, l. ÁLDOZÁR.

ÁLDORNAGY, (áldor-nagy) ösz. fn. Némelyek által ajánlott, sőt többektől használt kifejezés a Magyarország főpapját jelentő *prímás* helyett; mások szerint: *főérsek*, vagy *elsőd.*

ÁLDOTT, (ál-d-ott) mn. tt. *áldott-at.* 1) Akire vagy amire áldást mondtak. *Paptól áldott, megáldott házasfelek. Szüléktől megáldott gyermekek.* 2) Jótéteményekkel, boldogsággal, szerencsével elárasztott. *Áldott föld, ország. Oh te áldott Kanahán, Hortobágy melléke!* Népdal. 3) A maga nemében jó, jámbor, erkölcsös, vagy jótevő, jóindulatú. *Áldott jó ember. Áldott a sok kéz, átkozott a sok száj.* Km. *Te vagy áldott az asszonyok között.* Angyali üdv. 4) Hálával emlegetett, dicsért, magasztalt. *Áldott legyen még a pora is.*

ÁLDOTTCSÜKÜLLŐ, l. ÁLDOTTFŰ.

ÁLDOTTFŰ, (áldott-fű) ösz. fn. A csüküllők neméhez tartozó növényfaj, melynek fészkei kétszeresen tövisesek, szöszösek, levelei lefutó szabásúk, tövisfogasak; virága sárga. Máskép: *pápafü.* (Centauria benedicta).

ÁLDOTTÖVIS, l. ÁLDOTTFŰ.

ÁLDOZ, (ál-d-oz); áth. m. *áldoz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* Eredetileg am. áldással, hálaimával párosult ajándékot nyujt Istennek. *Pogány őseink szent források mellett lovat szoktak áldozni.* Átv. és közönséges ért. am. sajátjából valami szükségest, becseset önmagától megvon, s azt akár magánosok javára, akár a közjó előmozdítására fordítja, odaengedi. Aki tehát adománya, illetőleg jótéteménye által tetemes rövidséget nem szenved, az nem áldoz, csak ajándékoz vagy adakozik. *Utolsó fillérünket, vérünket, életünket a hazáért áldozni. A szegények táplálására sokat áldozni. Barátink, gyermekeink javáért föláldozni magunkat.* „Épít, munkál, gyüjt, koczkáz életével, s a közjóért áldozza napjait." Kisfaludy Károly. Néha am. veszélyeztet. *Mulandó gyönyörért örök boldogságát, nyereségvágyból hirét, becsületét föláldozta.*

ÁLDOZÁR, (ál-d-oz-ár) fn. tt. *áldozár-t*, tb. *—ok.* Misépap, áldozópap. *Római görög szertartású áldozár. Ötven éves, aranymisés áldozár.*

ÁLDOZÁS, (ál-d-oz-ás) fn. tt. *áldozás-t*, tb. *—ok.* 1) Mint az átható *áldoz* származéka jelent cselekvést, melynél fogva valaki sajátjából áldoz valamit. L. ÁLDOZ. *Áldozásra kész hazafi, emberbarát.* 2) Midőn az *áldozik*-ból származik, am. a híveknek az

oltári szentségben részesülése, az Úr vacsorájának magához vevése.

ÁLDOZÁSI, (ál-d-oz-ás-i) mn. tt. *áldozási-t*, tb. *—ak.* Áldozást illető, ahhoz tartozó, azzal járó. *Áldozási készség, indulat. Áldozási szertartás, mód.* V. ö. ÁLDOZÁS.

ÁLDOZAT, (ál-d-oz-at) fn. tt. *áldozat-ot.* 1) Akármily jószág, melyet az istenségnek, illetőleg pogány isteneknek, hála, vagy tiszteletjeléül, vagy engesztelésül buzgó híveik nyujtani, neveztesen oltáraikon vagy más szentelt helyen elégetni szoktak. *Háladáldozat. Örömáldozat. Engesztelő áldozat. Véráldozat,* vagyis élő állat, melyet az Isten tiszteletére megöltek. Szélesb ért. áldozatnak mondatik minden hitvallási szent gyakorlat, melylyel az Istent tiszteljük, imádjuk, továbbá minden adományozás, ajándék, melyet a hivek illető egyházaik fölsegélésére, föltartására nyujtanak. 2) Átv. ért. minden jószág, becses vagyon, melyet magunktól megvonunk, hogy vele embertársunkon, illetőleg a közjón segítsünk. *Áldozatot hozni a haza oltárára. Áldozatot nem szóval, hanem tettel kell hozni. Hazafiak áldozataiból állított intézetek. Ez sok pénzáldozatba került.* Továbbá, minden szenvedés, melyet másokért kiállunk, vagy öröm, élvezet, melyről érettök lemondunk. *Társaiért ő lett az áldozat. Ez által nagy áldozatot hoztál nekünk. Emberszeretetének, hazájának áldozata lett.*

ÁLDOZATBOR, (áldozat-bor) ösz. fn. A pogányok istentiszteleti szertartásánál azon bor, melyet az isteneknek fölajánlottak. A keresztény egyházakban az Úr vacsorájánál használt bor, illetőleg: *misebor.*

ÁLDOZATI, (ál-d-oz-at-i) mn. tt. *áldozati-t*, tb. *—ak.* Áldozathoz való, azt illető, arra vonatkozó. *Áldozati szertartás, mód. Áldozati imádság, könyörgés.*

ÁLDOZATKENYÉR, (áldozat-kenyér) ösz. fn. Kovászos vagy kovásztalan kenyér, illetőleg ostya, melyet a keresztények az Úr vacsoráján használnak. A régi zsidóknál az Isten oltárára fölajánlott kenyér.

ÁLDOZATLAN, (ál-d-oz-atlan) mn. tt. *áldozatlan-t*, tb. *—ok.* 1) Ami áldozattal nincs öszvekapcsolva. *Áldozatlan isteni tisztelet.* 2) Aki nem áldozott, vagyis az Úr vacsorájában nem részesült. Határozóilag am. áldozatlanul, áldozat nélkül. *Gyónatlan, és áldozatlan meghalni.*

ÁLDOZATLANUL, (ál-d-oz-atlan-ul) ih. Áldozat nélkül, az Úr vacsorájában nem részesülve. *A templomból, a bucsujárástól áldozatlanul menni haza.*

ÁLDOZATSZEKRÉNY, (áldozat-szekrény) ösz. fn. Az oltár közepén levő szekrény, melyben az áldozati szent ostya őriztetik.

ÁLDOZIK, (ál-d-oz-ik); k. m. *áldoz-tam, —tál, —ott,* par. *—zál.* 1) Az Úr vacsoráját, vagyis az oltári szentséget, Krisztus testét vérét magához veszi. *A hívek gyónnak, és áldoznak. Ki az utazókkal eszik, áldozik.* Km. 2) Mondjuk a napról: *leáldozik*, midőn lenyugszik. Ezt kétfelekép elemezhetni, vagy tulajdon értelemben am. *aldozik*, azaz, alászáll, vagy mintegy *alunni álomra* megy, minélfogva alapfogalomban hasonló hozzá az *alkony alkonyodik;* vagy átv. ért. égő áldozathoz hasonló tüzes alakban letünik.

ÁLDOZÓ, (ál-d-oz-ó) mn. és fn. tt. *áldozó-t.* 1) Aki valami becses vagyonát magától megvonja, s azt másnak ajánlja, vagyis aki áldoz valamit e szónak minden értelmében. 2) Aki az Úr vacsoráját magához veszi. *Gyónás után áldozó hívek. Oltár elé gyülekező áldozók.* 3) Misés, vagy misét mondó pap.

ÁLDOZÓCSÜTÖRTÖK, (áldozó-csütörtök) ösz. fn. Kathólika egyházi értelemben, a husvéti időszaknak bezáró napja; husvét utáni negyvenedik nap; Urunk mennybemenetele. E napon záródik be a husvéti gyónás, és áldozás.

ÁLDOZÓHÉT, (áldozó-hét) ösz. fn. A negyven napi nagyböjt utolsó hete, mely a husvétinnepet közvetlenül előzi meg. Ennek csütörtökén üli az egyház az utolsó vacsora emlékinnepét, mint az oltári szentség szerzésének napját.

ÁLDOZÓPAP, (áldozó-pap) ösz. fn. l. ÁLDOZÁR.

ÁLDOZTAT, (ál-d-oz-tat); áth. m. *áldoztat-tam, —tál, —ott,* par. *áldoztass.* A híveknek oltári szentséget osztogat. *A híveket gyóntatni és áldoztatni. Az egészségeseket a templomban, a betegeket házaikban áldoztatni.*

ÁLDOZTATÁS, (ál-d-oz-tat-ás) fn. tt. *áldoztatás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, foglalkodás, midőn valaki áldoztat.

ÁLDRÁGAKŐ, (ál-drága-kő) ösz. fn. Fényes hegyi kristály, mely tüzben nehezen olvad fel, s melyet gyakran drágakő gyanánt használnak, s a nemértők velök gyakran megcsalatnak.

ÁLÉLCZ, (ál-élcz) ösz. fn. Keresett, izetlen, erőltetett elménczkedés, meglepő furcsaság nélkül.

ÁLELMÉSSÉG, l. ÁLÉLCZ.

ÁLEREDETŰ, (ál-eredetü) ösz. mn. Mondjuk irományokról, illetőleg oklevelekről, könyvekről, melyeket valaki más neve alatt hamisan kohol.

ÁLÉRZELEM, (ál-érzelem) ösz. fn. Szinlett, tettetett, nem szívből, nem őszinte kedélyből származott érzelem. A hivatlan költők és szónokoknál nem ritka tünemény.

ÁLESKÜ, (ál-eskü) ösz. fn. Hamis eskü, midőn valaki olyasmit bizonyít esküvéssel, minek valóságát maga sem hiszi.

ÁLESKÜVŐ, (ál-esküvő) ösz. fn. Tanu, aki hamisan esküszik.

ÁLESZKÖZ, (ál-eszköz) ösz. fn. Oly eszköz, mely szinleg a kitüzött czélra vezetni látszik, de azt valósággal elérni nem képes.

ÁLFESTÉK, (ál-festék) ösz. fn. Kendőző szer, melylyel a hiú személyek arczaiknak bájoló szint adni törekesznek.

ÁLFOG, (ál-fog) ösz. fn. Mesterségesen készített fog, mely a kihúzott vagy kihullott fogat pótolja.

ÁLFOGÁS, (ál-fogás) ösz. fn. Csalóka okoskodás, melynek következtetése az előzményekkel nincsen szoros észtani öszvefüggésben. *Az együgyüeket holmi álfogásokkal elhitetni.*

ÁLGYÖNGY, (ál-gyöngy) ösz. fn, Üvegből készített hamis gyöngy.

ÁLGYU, ÁLGYUS, ÁLGYUZ, stb. l. ÁGYU, ÁGYUS, ÁGYUZ, stb.

ÁLHADMOZDULAT, (ál-had-mozdulat) ösz. fn. Hadicselszerü működés, midőn az ellenfelek egyike olyan fejlődéseket, mozdulatokat tesz, melyek a másikat téves ellenkészületekre vezetik.

ÁLHAJ, (ál-haj) ösz. fn. Idegen hajfürtök, vagy egész hajazat, mely a valódi hajak nemlétét pótolja; vendéghaj. *Álhajat viselni.*

ÁLHERE, (ál-here) ösz. fn. Kisebbnemü hereméhek.

ÁLHIMLŐ, (ál-himlő) ösz. fn. Úgynevezett bárányhimlő, mely a közönséges emberi himlőnél apróbb, s kevésbbé veszedelmes.

ÁLHOLD, (ál-hold) ösz. fn. Ritka égi tünemény, midőn a gőzös légben a hold sugarai megtörvén, a holdhoz hasonló alakot képeznek. (Paraselene).

ÁLISTEN, (ál-isten) ösz. fn. A pogány hitregék költött, hamis istenei.

ÁLÍZLÉS, (ál-ízlés) ösz. fn. A széptanban, és müvészetekben álízlésnek mondatik, ami a szép eszményével vagy elméletével nem egyezik, minek classicai hatása nincs. Közönséges érzéki értelemben am. elromlott szájíz.

ÁLIZÜLET, (ál-izület) ösz. fn. Midőn az eltört, s kéreg által nem egyesült csontvégek porczczal behúzódnak vagy körükbe lágyrészek veszik magokat.

ÁLJÓS, (ál-jós) ösz. fn. Csalfa jövendölő, hamis jós, álpróféta.

ÁLKALÁSZ, (ál-kalász) ösz. fn. Fattyu kalász, melynek csak külső alakja és toklásza van, de a szemek hiányzanak belőle. Így nevezhető a gabonakalászt utánzó mü is. *Álkalászokkal piperézett nőkalap.*

ÁLKÉP, (álkép) ösz. fn. 1) L. ÁLORCZA. 2) Akármily tárgynak, dolognak olyas előadása, lefestése, alakja, mely azt nem valódi oldaláról tünteti elé.

ÁLKÉPLET, (ál-képlet) ösz. fn. Ami hibásan, nem a helyes felfogás törvényei szerint van alkotva. Kórtani ért. az élő testtel öszvefüggő, de lényegileg ahhoz nem tartozó, és saját életmüséggel biró kórtermény.

ÁLKERESZTÉNY, (ál-keresztény) ösz. fn. Aki csak nevét viseli a kereszténynek, belsőleg pedig hitetlen, aki Krisztus tanait megveti.

ÁLKIRÁLY, (ál-király) ösz. fn. A törvényes király nevét és hatalmát bitorló személy.

ÁLKÖNNY, (ál-könny) ösz. fn. Tettetett, szinlett, nem szívből fakadó, hamis könny. *Álkönnyeket sírni. Álkönnyekkel hitegetni a világot. Álkönnyekre megindulni.*

ÁLKÖRÖM, (ál-köröm) ösz. fn. A maga neméban kóros kinövésü fattyuköröm, vakköröm.

ÁLKULCS, (ál-kulcs) ösz. fn. Utánzott kulcs, a valódi kulcsnak formájára, milyet a tolvajok, s más titkonjárók használni szoktak. Vagy olyan kulcs is, milyet a lakatosok idegen zár fölnyitására használnak.

ÁLL, (1), fn. tt. *áll-at.* Az arcznak alapja, vagyis az alsó ajak és toka közötti része. *Kerekded. hosszukás, csícsos, hegyes, rövid áll. Hasított, gödrös áll. Sima, szőrös áll. Állal a tenyérre támaszkodni. Valaki állát megcsípni. Állát dörzsöli. Szegre akasztani az állát,* am. koplalni. *Felkopik az álla,* nem éri el, ami után vágy.

Bécsi cod. Micheas 5. fejezet, *al.* „Vesszőben verik meg Izrael vezérének alát," (percutient maxillam). A dolog természeténél fogva valószínü, hogy az *al* gyökből fejlett ki, ily fokozattal: *aló* = alatt levő, honnan: *alu, alv, all,* megnyujtva lett *áll,* mint: *fé*-ből *fél,* valaminek *féle,* teteje, *kü*-ből kül, *el*-ből *elö elv ell, mell* = a derék előrésze; *be*-ből *bel, bél,* a hasnak belseje; *vál*-ból *váló, váll* = kétfelé váló, *tol*-ból *toló, tolu, toll.*

ÁLL, (2); önh. m. *áll-t,* vagy *—ott,* htn. *—ni,* vagy *—ani.* Tulajdon ért. áll minden lábas állat, midőn lábszárait függőlegesen fölnyujtva, s rajtok mint alapokon testét nyugtatván, helyéből nem mozdul. *Egyenesen, büszkén, kevélyen, katonásan állani. Görbén, tunyán, meghajlott térddel állani. Talpon, sarkon, lábujjhegyen állani. Sorban, egymás mellett, körben állani.* Mondjuk ezeket is: *Fejre állani,* midőn a helyzet alapja a fej. *Térden állani. Négykézláb állani.* Ellenkezői a) a test másmás alapu helyzetét jelentő: *ül, hasal, fekszik, guggol, könyököl,* b) a helyváltoztatásra vonatkozó: *megy, jár, fut, ugrik, döl, hanyatlik.* Használtatik több átv. értelemben. 1) Áll minden lelketlen, de ingó test, mely lábhoz vagy talphoz hasonló alapon nyugszik. *Szegletben áll az asztal, s e mellett állnak a székek. A szobában ágy és több szekrény áll.* 2) Mondjuk bizonyos helyen létező, s kivált fölfelé emelkedő, ingatlan testekről. *Szárán áll a gabona, széna, nád. Még lábán áll a fa,* le nem vágták. *A templom nem áll egy sorban a házakkal. Ezen épület már évek óta pusztán áll.* 3) Am. folytonosan tart, mintegy azonegy alapon marad, ellenkezője: *szünik, mulik. Áll a táncz, lakoma, mulatság. Áll a mise, prédikáczió. Áll az országgyülés, tisztujítás. Áll a háboru, csata, ütközet. Áll a vásár, bucsu. Áll a törvény, szokás, alkotmányos élet,* érvényben, divatban van. 4) Létezése el van határozva, s azt változtatni nem lehet. *Áll az alku, szerződés, egyesség, igéret.* 5) Létezése, valósága tagadhatatlan. *Es áll, és mindig állani fog. A mit te mondasz, az nem áll, az nem állhat.*

Mindezen jelentéseiből kitünik rokonsága az *al, alap* szókkal, ahonnan *áll* am. *al-ol* vagy *al-val* azaz valamely alapon létezik, valamely alappal bír. A szanszkrit nyelvbeli gyökök *szthá* (áll) és *szthasz* (állít, helyez, tesz), melyekből a hellén *στάω, ἵστημι,* latin *sto, sisto,* német *stehen, stellen* stb. szókat származtatják, a magyar *tesz* igével vannak rokonságban. Állani a mandsu nyelvben *ilime.*

Sajátnemü vonzatai a szókötésben: 1) Vonz tulajdonító ragu neveket. *Katonának állott, beállott. Papnak állott,* katonává, pappá lett. *Neki áll a munkának,* belekap. *Neki áll az ellenségnek. Neki áll az ör-*

dögnek is. Még neki áll fölebb tréfás mondat e helyett: *még ö áll fölebb* azaz, hibás, bűnös létére ő fordul fölül, ő vádol, ő támad meg mást. *Szemesnek áll a világ* = az életrevaló ember boldogúl. *Leányoknak áll a világ.* (Népd.) azaz a leányoknak van jó dolguk a világon. Ezek: *jól áll neki roszúl áll neki valami,* németes kifejezések, e helyett: *illik neki, nem illik neki. Szavának állani* latinos, e helyett: *szavát állani.* 2) Tárgyesetes neveket. *Valakinek utját állani. Helyt állani, bajt állani, ört állani. Boszut állani valakin. Jót állani valakiért*, helyesebben: kezeskedni. *Hideget, meleget, szomjat, éhet kiállani. Megállani a sarat*, a nehézségekben állhatatosnak maradni, s rajtok kifogni. *Törvényt állani,* régiesen am. peres fél gyanánt a biró előtt állani, valamint: *törvényt ülni* am. törvényt mondani, biráskodni. 3) Segítő és beható ragu neveket egy mondatban. *Ellenséggel szembe állani. Alkuba, perbe állani valakivel,* ereszkedni, bocsátkozni. *Szóba, beszédbe állani. Szolgálatba, hivatalba állani.* 4) Marasztaló ragu neveket. *Tisztében, kötelességében, becsületében áll valamit tenni,* azaz, tiszte, kötelessége, becsülete úgy kivánja. *Bőrében áll,* életvesztés alatt tartozik vele. *Perben, alkuban áll valakivel,* pert, alkut folytat. 5) Kiható ragu neveket. *Az ember testből és lélekből áll. Kevésből, sokból áll, Egész élete perpatvarból áll. Minden dolga evés-ivás-, mulatságból áll.* Ez értelemben az illető dolog alkatrészeire, lényegére vonatkozik. 6) Közelítő ragu neveket. *Valamely párthoz, felekezethez állani. Valakihez szolgának állani.* 7) Állapító ragu neveket. *Kettőn áll a vásár. Ha rajtam állana, máskép lenne. Nem áll mindig a tanítón, hogy tanítványa jó legyen.* Ez értelemben am. bizonyos dologtól, októl függ. 8) Felható raguakat. *Talpra állani. Székre, padra, asztalra állani. Valakinek akaratára, tanácsára, kivánatára állani* = azt követni, teljesíteni. *Nem állok rá,* nem egyezem bele.

ÁLLÁB, (ál-láb) ösz. fn. Mesterségesen csinált pótláb, milyenen az elvágott lábszáruak járnak.

ÁLLADALMI, ÁLLADALOM, l. ÁLLODALMI, ÁLLODALOM.

ÁLLADZÓ, l. ÁLLAZÓ.

ÁLLAG, (áll-ag) fn. tt. *állag-ot.* Új alkotású szó a latin *substantia* kifejezésére, mely jelent önmagában fönálló lényt, mely nem csupán járuléka valamely más lénynek. *Szellemi, anyagi állag. Az oltári szentségben a kenyér és bor állaga Krisztus testévé és vérévé változik.* V. ö. ÁLLOMÁNY és ÁLLAT.

ÁLLAM, (áll-am) fn. tt. *állam-ot.* Szabatosan szólva am. bizonyos fejedelem, illetőleg erkölcsi felség és törvények alatt élő, s külön polgárzati testületet képező emberek sokasága, saját kormányzattal biró ország. Ez érteményben az állam jogi és politikai állapotra vonatkozik, s különbözik töle az *állodalom,* mely jelent bizonyos felsőség alatt levő országterületet. *Egyedúri, köztársasági állam. Szabad államok. Különféle kormányi rendszerrel, törvényekkel biró államok. Az államok nemzetközi viszonyai egymáshoz.*

ÁLLAMCSINY, (állam-csiny) ösz. fn. Meglepő és nagy fontosságu tény, melyet az állam feje a közügy, vagy saját érdekében önkényesen elkövet, s mely az állam jogi, vagy biztonsági állapotján lényeges változást, fordulatot idéz elé.

ÁLLAMCZÉL, (állam-czél) ösz. fn. Czél, melyet az államban élő emberek elérni akarnak, melyért az állam eredeti rendeltetésénél fogva létezik, milyen különösen a személy- és vagyonbiztosság.

ÁLLAMELLENES, (állam-ellenes) ösz. mn. Ami az állam czéljával ellenkezik, ami a személy- és vagyonbiztosságot veszélyezteti. *Államellenes pártoskodás, törekvés.*

ÁLLAMFÉRFI, (állam-férfi) ösz. fn. Aki az állami ügyekhez ért, továbbá, akire államügyek igazgatása bízva van, aki az állam, illetőleg ország kormányzásában részt vesz.

ÁLLAMFOGOLY, (állam-fogoly) ösz. fn. Az államczél ellen elkövetett bün, pl. pártütés, felségsértés miatt fogságra itélt személy.

ÁLLAMHIVATAL,)állam-hivatal) ösz. fn. Állam kormányához, közigazgatáshoz tartozó hivatal, szolgálat.

ÁLLAMHIVATALNOK, (állam-hivatalnok) ösz. fn. Államhivatalt viselő személy.

ÁLLAMI, (áll-am-i) mn. tt. *állami-t,* tb. *—ak.* Államot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Állami jószágok. Állami kincstár.*

ÁLLAMJOG, (állam-jog) ösz. fn. 1) Államot illető jogok öszvege, melyekkel az mint felsőség az államban lakó polgárok fölött bír, és azokat gyakorolja. 2) Azon jogok, melyek szerint valamely állam kormányoztatik, melyek az állampolgárok és felsőség viszonyait meghatározzák. (Jus publicum). 3) Különféle államjogok öszvege, öszveállítva, s tudományosan tárgyalva.

ÁLLAMJOGI, (állam-jogi) ösz. mn. tt. *államjogi-t,* tb. *—ak.* Államjogot illető, arra vonatkozó. *Államjogi tekintet, nézet. Államjogi kérdések, értekezések.*

ÁLLAMPAPIR, (állam-papir) ösz. fn. 1) Állami ügyeket tartalmazó oklevél, iromány, szerződvény. 2) Papirpénz, melyet az állam bocsát ki, s annak érvényességeért kezeskedik.

ÁLLAMSZOLGÁLAT, (állam-szolgálat) ösz. fn. L. ÁLLAMHIVATAL.

ÁLLAMTAN, (állam-tan) ösz. fn. Az államok belső és külső viszonyainak ismertetése, mely azok földleiratával és történelmével szoros öszveköttetésben áll. (Statistica).

ÁLLAMTANÁCS, (állam-tanács) ösz. fn. Több tagokból álló felső hatóság, mely az illető állam ügyeit igazgatja.

ÁLLAMTANÁCSOS, (állam-tanácsos) ösz. fn. Államtanács tagja.

ÁLLAMÜGYÉSZ, (állam-ügyész) ösz. fn. Állami hivatalban levő ügyész, kinek kötelessége vádlóképen oly büntettek ellen föllépni, melyek az álambiztonságát veszélyeztetik.

ÁLLAMVIZSGÁLAT, (állam-vizsgálat) ösz. fn. Vizsgálat az államot illető jogi és politikai tudományokból, melyet bizonyos személyekből álló bizottság előtt kiállani köteles, aki valamely államhivatalra igényt tart.

ÁLLANDÓ, (áll-and-ó) mn. tt. *állandó-t.* Ami a maga nemében tartós, maradós, nem romlékony, nem változékony. *Állandó barátság. Állandó hüség. Állandó, mint a kőszál, mint az égforgás. Állandó fizetés*, mely időről-időre rendesen foly. *Állandó katonaság*, mely folyvást hadi szolgálatban áll. *Állandó egészség.*

ÁLLANDÓAN, (áll-and-ó-an) ih. Tartósan, maradósan, folytonosan, nem mulólag; változatlanul, szilárdul. *Állandóan hü, egészséges, jó kedvü. Feltételében állandóan megmarad.*

ÁLLANDÓLAG, (áll-and-ó-lag) ih. l. ÁLLANDÓAN.

ÁLLANDÓSÁG, (áll-and-ó-ság) fn. tt. *állandóság-ot.* Tulajdonság, melynél fogva valami folytonosan bizonyos állapotu marad; tartósság, szilárd elhatározottság mellett maradás; változatlanság. *A földön nincs állandóság. Férfias állandóság. A jó bornak egyik jeles kelléke az állandóság.*

ÁLLANDÓSÍT, (áll-and-ó-s-ít); áth. m. *állandosít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, vagy *—ani.* Valamit állandóvá, maradandóvá tesz, változás, vagy mulékonyság ellen biztosít. *A nemzet jólétét bölcs törvények s tiszta erkölcs fentartása által állandósítani.*

ÁLLANDÓUL, (áll-and-ó-ul) l. ÁLLANDÓAN.

ÁLLAPAT, (áll-ap-at) fn. tt. *állapat-ot.* Szokottabban l. ÁLLAPOT. E két szó: *állapot* és *nyugot* a rendes *at (et)* képzőtől elüt, mely igékből szokott főneveket alkotni.

ÁLLAPIK, (áll-ap-ik); k. m. *állap-tam*, *—tál*, *—ott.* Kiavult ige, mely csak származékaiban él, mint: *állapot, állapodik, állapodás.* „És ime az Úr angyala *megállapék* mellettek.“ Káldi, Luk. II. 9. „És leszállván Jézus azokkal *állapék* mezőhelyen.“ „Mikor kedig *megállapnának* őtet kérdezvén.“ „*Megállapának* messzől.“ „És *állapván* hát megöl ő lábainál.“ Münch. cod. „És *állapék* a királyi háznak pitvarában.“ „És bemenvén *állapék* ő orczája előtt.“ Bécsi cod. „De magában nem *állapék.*“ Sz. Katalin verses legendája. „Erősen *megállapik* (= megáll) ő fogadása.“ Benigna asszony imádságos könyve. Ma *állapodik* és *áll* használtatik helyette. Egyébiránt valószinü, hogy hajdan létezett *állap* főnév is, mint: *alap, csillap, ülep, telep, terep, közep.*

ÁLLAPÍT, (áll-ap-ít); áth. m. *állapít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, vagy *—ani.* 1) Valamit álló, maradandó, tartós helyzetbe tesz. Különbözik tőle az *alapít*, mely am. valaminek alapját, fenekét teszi le, alapot rak, csinál, az *állapít* pedig bizonyos alapra helyez valamit. *Az épületet erős alapra állapítani.* 2) *Meg* igekötővel valami mozgásban levőt nyugalomba helyez, megállít, csillapít.

ÁLLAPÍTÁS, ÁLLAPITÁS (áll-ap-ít-ás) fn. tt. *állapítás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, mely által állapítunk, megállapítunk valamit. V. ö. ÁLLAPÍT.

ÁLLAPODÁS, (áll-ap-od-ás) fn. tt. *állapodás-t*, tb. *—ok.* Mozgalom utáni megszünés, megnyugovás, helybenmaradás, veszteglés, minthogy csak az állapodhatik meg, ami elébb ideoda mozgott, tovább haladt, ingadozott, stb. Szélesb ért. akármiféle cselekvést, müködést, események folyamát félbeszakasztó veszteglés, megpihenés.

ÁLLAPODÁSI, (áll-ap-od-ás-i) mn. tt. *állapodási-t*, tb. *—ak.* Állapodásra vonatkozó. *Állapodási hely, idő.*

ÁLLAPODIK, (áll-ap-od-ik); k. m. *állapod-tam*, *—tál*, *—ott.* 1) Mozgalom, járáskelés, ingadozás után nyugalomba helyezkedik. *Állapodik a meghajtott ló*, midőn mindig lassabban lép, s végre tovább haladni megszün, megállapodik. 2) Átv. erkölcsi ért. állapodik az ember, midőn ifjusági hévtől, indulatoktól többé nem hányatik. Képzésre hasonló a *csillapodik, ülepedik, telepedik* igékhez, melyek szintén a magok nemében bizonyos helyen vagy viszonyban maradást, illetőleg nyugvást jelentenek.

ÁLLAPODOTT, (áll-ap-od-ott) mn. tt. *állapodott-at.* 1) Ami mozogni, járnikelni megszünt, egy helyben vesztegló. 2) Átv. ért. indulatoktól nem hánytvetett, higgadt, komoly. *Állapodott komoly férfi.*

ÁLLAPOT, (áll-ap-ot) fn. tt. *állapot-ot.* Általán azon külső és belső viszonyok, melyek között bizonyos személy vagy dolog létezik, mennyiben kedvező vagy kedvezőtlen, jó vagy rosz helyzetre vonatkoznak, s az illető személyt vagy dolgot bizonyos állandó alakban tüntetik elő. *Úri, szegény, szolgai állapot. Jó, rosz, szerencsés, szerencsétlen állapot. Kényelmes, szük, keserves állapotban élni. Rangbeli, vagyoni, hivatalbeli, polgári állapot. Állapotjával megelégedő ember. Ily állapotban nehéz boldogulni. Régi, új, jövendő állapot. Akkor más állapotban valánk. Ritkán jut embernek elébbi állapota eszébe.* Km. *Bizony furcsa állapot, beittuk a kalapot.* Km. *Az épületeket, földeket, szőlőket jó állapotban találni. Az ország szomorú állapotban szenved.* Törökül s arabúl *hal.*

ÁLLAPOTJEGYZŐ, (állapot-jegyző) ösz. fn. Módosított ige, mely a cselekvés, szenvedés, szóval az igék értelmének állapotát fejezi ki, mint: *menvén, menve, menett*, melyeket a mondatban *midőn* vagy *mikor* által föl lehet gyakran oldani. Használatra nézve 1) a *ván vén* állapotjegyző változatlanul marad, pl. *elmenvén meghoztam ; haza jutván megkezdette munkáját ; várván vártunk.* 2) A *va ve* állapotjegyző a régi irományok szerént minden egy birtoku személyragot felveszen, pl. *Tehát jövéd ajándokozzad te ajándokodat. És bemenvéjek lakozának ott. A konykolyt kiszedvétek kiirtsátok velek a buzát is. Tévelygetek nem tudvátok irást.* (Müncheni cod.) Midőn pedig szenvedőleg állítmányul használtatik, minden egyéb ragot is felveszen, s ekkor az egyeztetésre nézve az alanyi főnév személyét és számát követi, pl. *Vállaink rakvák ter-*

hekkel. Könyveket olvas ujságokkal telvéket. Az én postillámat, ugymint semmit, és minden tévelygésekkel rakvát, meveti. Telegdi. A mai szokás a *va ve* állapotjegyzőket határozó gyanánt használván ragozatlanul hagyja, kivévén a többes számu harmadik személyragot, mely a *vannak* kihagyására alkalmaztatik, pl. az *ujságok telvék hirekkel,* azaz telve vannak. 3) Szokásban volt a régieknél az *att ett* képzőjü állapotjegyző is, úgy hogy személyragoztatván, a névvel, melyre vonatkozik, személyben és számban megegyezik, pl. *látá Satanást, miként villámatot mennyből lehull-atta. És hallák a két tanitvány ötet beszél-ette. Úr, mikor láttonk tégedet éhez-etted, és etettönk tégedet — szomjaz-(at)tad, és veneréket adtonk te neked.* (Müncheni cod). L. —ATTA, igerag.

ÁLLAPTAT, (áll-ap-tat); áth. m. *állaptat-tam, —tál, —ott.* Régies, a mai *állít* és *állapít* helyett. *Nabuchodonozor király alkota arany oszlopot . . . és állaptatá ötet Duránnak mezején.* (Bécsi cod). *Darius király vete szerzést és megállaptata.* (Bécsi cod). *És hivân Jézus egy apródot, állaptatá* (statuit) *ötet ö közepétték.* (Müncheni cod).

ÁLLÁS, (áll-ás) fn. tt. *állás-t,* tb. *—ok.* 1) A lábas állatnak azon helyzete, midőn testével lábaira nehezkedik. 2) Az élő állatnak, vagy akármely testnek egy helyen maradása, nyugovása. *Állásban elromlik a ló, megposhad a víz.* 3) Az emberi testnek külső idoma, alkata, kivált midőn lábain áll. *Büszke, feszes, katonás, szép állás.* 4) Életbeli állapot, helyzet, hivatal, életmód. *Jó állásra vergődni. Nyomorú állásban lenni. Állását jobbra változtatni.* 5) Azon hely, melyen valami áll, létezik, melyre valamit raknak. *Baromállás. Lóállás. Szekérállás a fogadókban. Elégett a szentpéteri állás.* Népd. *Vásárállás,* tér, melyen a vásárt tartják, vásárhely. 6) Emelvényes alkotmány, különösen melyet az építésnél használnak. *Kőmívesek állása.*

ÁLLÁSBAK, (állás-bak) ösz. fn. Baknak nevezett négylábu hosszukás szék, melyre az építésnél használt állás deszkáit rakják.

ÁLLÁSDESZKA, (állás-deszka) ösz. fn. Az építésnél használt állás padlózatául rakott deszkák.

ÁLLÁSFA, (állás-fa) ösz. fn. Általán minden fanemű, úgymint gerendák, bakok, deszkák, melyekből az építési állást szerkesztik. Különösen azon vastag gerendák, fenyűszálak, melyek az állás padlózatát tartják.

ÁLLÁSHELY, (állás-hely) ösz. fn. Oly hely, nevezetesen csárda, fogadó, postaház, hol az utasok, fuvarosok, postakocsisok megállapodni, illetőleg fogatokat változtatni szoktak ; állomás.

ÁLLÁSKÖTÉL, (állás-kötél) ösz. fn. Az állásfákat öszvetartó, s megerősítő kötél ; továbbá kötél, mely által holmi épitési szereket az állásra fölhúznak.

ÁLLÁSLÁB, (állás-láb) ösz. fn. Vastag karók, czölöpök, gerendák, melyeken az állás padolata nyugszik.

ÁLLÁSLYUK, (állás-lyuk) ösz. fn. 1) Lyukak az építés alatt levő falban, melyekből az állás padolatát tartó rudakat kitolják. 2) Lyuk az állás padolatán, melyen az építéshez való követ, téglát, meszet stb, fölhúzzák.

ÁLLÁSPONT, (állás-pont) ösz. fn. 1) Mértani ért. azon helypont, honnan bizonyos távolságot mérünk. 2) Átv. ért. szemléleti kiinduló pont, melyet alapul veszünk, midőn valamely dolog viszonyait megvizsgálni s arról határozott itéletet mondani akarunk. *Valamit különböző álláspontból tekinteni.*

ÁLLÁSRÚD, (állás-rúd) ösz. fn. Az építési állásoknál alkalmaztatni szokott rúdak.

ÁLLÁSVONAL, (állás-vonal) ösz. fn. Mértani álláspontból kiinduló vonal, mely bizonyos távolságig terjed.

ÁLLAT, (1), (áll-at) fn. tt. *állat-ot.* I. A régieknél am. állomány (substantia), lényeg (essentia). *Az Isten állatában egy, személyében három. Háromság a személyekben, egy istenség állatban.* Krisztina legendája. *Én tölem, ki állatom szerént szeretet vagyok.* Debreczeni legendás könyv. *Kitek kedig gondolván toldhat ö állatjához egy sengnyit ?* azaz testének egész állományához, termetéhez. *És mikoron mind az hármat állatjára* (termetére) *megnézte volna.* Pesti Gábor meséi. *Hol voltanak a nevezetes óriások, kik kezdettöl fogván nagy állatúak* (magnae staturae) *voltanak.* Bécsi cod. *Elöszerbeli egyházak minden állatban* (állapot, status) *valának jobbak mint mostan.* Érsekújvári cod. *Megismeré állatjából* (állapotjából) *hogy kimulnék ez világból.* Sz. Katalin verses legendája. Továbbá ugyan a régieknél am. általán véve állapot és dolog (res). *És ez tömlöczbe tartatnak három álladbeli* (állapotbeli) *embörök fogván.* Góry-codex. *Ki neki az állatot* (dolgot) *mondotta vala. Mardocheus ez állatnak emlékezetét írásokba adá. Mely állat az ó históriákból is bizonyittatik.* Bécsi cod. *Sokak akarák szerzeniek ez állatoknak mondékit,* (multi conati sunt ordinare narrationem rerum). Münch. cod. II. Ujabbkori, és mai közönséges értelemben. 1) Minden élő lény, mely érez és önerejéből mozog, hajdan : *lelkes állat,* vagy csak : *lelkes. Emlős, szárnyas, csúszómászó, gerinczes, gerincztelen, szárazföldi, vízi állatok. Okos, oktalan, emberi, asszonyi állat. Állat-e, vagy szerzet ?* Km. Szorosb ért. az ember kivételével minden más érző, és mozgó lény. *Oktalan állat. Állatnál alábbvaló. Állatokat tartani, nevelni, szaporítani. Vad, szelid, házi állatok.*

Mi a I. pont alatti *állat* elemzését illeti, gyöke azon *áll,* mely átv. értelemben am. bizonyos részekből van szerkesztve, pl. *az ember testből és lélekből áll,* azaz lényegét test és lélek teszi. A II. pont alatti *állat* eredete kétféleképp elemezhető, vagy a föntebbi ige tulajdon jelentéséből, mennyire az állatok mint élő lények legtöbb nemei lábakon állanak és mozognak, vagy pedig a lélekzést utánzó természeti *á áh* hangból lett *ál, áhl, áll* ige, miszerint *állat* annyi volna, mint lélekző lény, oly észjárással, mint a latin *anima* és *animal.* Képzőjére nézve azon *at et* osztályuak közé

tartozik, melyek nem elvont, hanem összerü dolgokat jelentenek, mint: *kuvat, követ, evet*. A finn *elän, elän* (= élek) szótól ered. A persában *ola* (Beregszászi). Figyelmet érdemel a góth *ala* = elleni.

ÁLLAT, (2) (áll-at); áth. m. *állat-tam, —tál, —ott*, par. *állass*. Eszközli, meghagyja, parancsolja, hogy valaki vagy valami álljon. Ma: *állít*. *Józsué megállatá a napot*. Pázmán. *Megállaták a hajót*. Münch. cod. *Ki állatád földet ő állásán*. Keszthelyi codex. *És állatta ötet az ő széke elött*. Krisztina legendája.

„Mint a lélek, mely végnélküli képzeletével
Messze jövendőben lakot állat előre magának."
Vörösmarty.

Tulajdonképen miveltető jelentésü, mint: *járat, fektet, futtat*. Tehát szabatosan szólva különbözik tőle az *állít*: pl. *A hadsereget sárban vizben állatja* (stehen lassen). *Hadsereget állít* (stellen). Régebben használtatott a mai *állít* helyett ‚affirmat' értelemben is. *Mi szükség azt annyira állatni?* (Quid opus est de eo tam valde affirmare?). *Erősen állatni*. (Affirmare animo). Párizpápay. Különbözik tőle: *alajt* vagy *alít*, mely Molnár Albert szerént is am. puto, existimo, arbitror.

ÁLLATÁS, (áll-at-ás) fn. tt. *állatás-t*, tb. *—ok*. 1) Cselekvés, illetőleg rendelés, parancsolás, melynél fogva valakit vagy valamit állatunk. 2) Állítás (affirmatio). „Hogy pedig *állatásának* teljes hitelt szerezzen." Faludi Ferencz.

ÁLLATBONCZOLÁS, (állat-bonczolás) ösz. fn. Az állati testnek egyes alkatrészeire feltagolása, azaz oly műtét, mely által az állati test életműszerkezete részletesen szem elé állíttatik.

ÁLLATBŐR, (állat-bőr) ösz. fn. Az állati test külső burka, takarója, mely rendesen fehéres rostokból áll, s több állatnemeknél vagy egészen, vagy részben szőrrel van benőve.

ÁLLATFESTŐ, (állat-festő) ösz. fn. Festő, vagy helyesebben festész, ki az állatok rajzolását tűzi ki különös tanulmányul.

ÁLLATGYÓGYTUDOMÁNY, (állat-gyógy-tudomány) ösz. fn. Tudomány vagy tan, mely az állatok, különösen háziak betegségeit, s ezek orvoslási módjait rendszeresen tárgyalja.

ÁLLATHANG, (állathang) ösz. fn. Különféle hangok, melyeket az állatok nemeik szerint adni és hallatni szoktak, különböztetésül az emberek vagy lélektelen testek hangjaitól.

ÁLLATI, (áll-at-i) mn. tt. *állati-t*, tb. *—ak*. Állatot illető, attól származó, arra vonatkozó, annak természetére mutató. *Állati szükségek. Állati ösztön. Állati vadság. Állati élvek.*

ÁLLATILAG, (áll-at-i-lag) ih. Állatok módja, szokása, ösztöne szerint. *Állatilag vakon követni ösztöneit, vágyait. Állatilag élni.*

ÁLLATIMÁDÁS, (állat-imádás) ösz. fn. Állatok istenítése, állatok tisztelése Isten gyanánt.

ÁLLATIMÁDÓ, (állat-imádó) ösz. fn. Aki szellemi igaz Isten helyett oktalan állatokat imád. V. ö. IMÁD.

ÁLLATISÁG, (áll-at-i-ság) fn. tt. *állatiság-ot*. Oktalan állatok természetéből folyó érzéki tulajdonság, különösen oly emberi életmód, mely a lélek nemesebb ösztöneit az állati érzékiség féktelen kielégítése által elnyomja; testiség.

ÁLLATISME, (állat-isme) ösz. fn. Az állatok országának szakavatott tudományu ismerete.

ÁLLATISMERŐ, (állat-ismerő) ösz. fn. Az állatok országáról szakismerettel biró természettudós.

ÁLLATÍT, (áll-at-ít); áth. m. *állatít-ott*, par. *állatíts*, hat. *—ni* vagy *—ani*. Átv. ért. állati természetüvé alacsonít, oktalan állathoz hasonlóvá tesz valakit.

ÁLLATKA, (áll-at-ka) kics. fn. tt. *állatkát*, tb. *állatkák*. A maga nemében kisded, csekély testü állat, milyenek a rovarok, férgek stb.

ÁLLATKERT, (állat-kert) ösz. fn. 1) Kerített erdő, berek, liget, melyben különösen konyhára való vadakat tenyésztenek; vadaskert. 2) Olyan kert, melyben különféle éghajlati s mindennemü szárazföldi sőt vízi állatok is összvegyüjtve tápláltatnak. *Királyi, császári állatkert.*

ÁLLATKÖR, (állat-kör) ösz. fn. Égtani ért. am. az ég boltozatának azon keskeny köre vagy öve, melyen a bolygó csillagok keringenek, szélessége mintegy húsz foknyira terjed, és tizenkét egyenlő részre, azaz csillagzatra osztatik föl, melyek névszerint versbe foglalva így követik egymást: *Kos, bika, ikrek után, rák, arszlán, és aratószüz, mérleggel bökölő, íjász, bak, kanta, halakkal.* Az állatkör némelyek szerint: *barkör* (Zodiacus).

ÁLLATLAN, (áll-atlan) mn. tt. *állatlan-t*, tb. *—ok*. Akinek vagy minek álla nincs, vagy igen kis álla van.

ÁLLATLEIRÁS, (állat-leirás) ösz. fn. Természetrajzi munka, mely az állatokat különböztető jegyeik szerint ismerteti.

ÁLLATNEM, (állat-nem) ösz. fn. Azon életszerves testek osztálya, melyhez a szoros értelemben vett élő állatok tartoznak. *Állatnemhez, növénynemhez tartozó testek.*

ÁLLATNEMŰ, (állat-nemű) ösz. mn. Állatok neméhez tartozó, azok tulajdonságaival, jegyeivel biró. *Állatnemü teremtmények.*

ÁLLATNÖVÉNY, (állat-növény) ösz. fn. A természeti testek egyik neme, mely félig az állatok, félig a növények országába tartozik, azaz, mely tenyészésére, növésére és külsejére nézve a növényekhez hasonló, de öntápláló ereje és érzékenységénél fogva az állatok országába való.

ÁLLATNYELV, (állat-nyelv) ösz. fn. Az oktalan állatok természetes hangjai, melyek által érzelmeik, vágyaik különféle állapotját és nemeit ösztönszerüleg nyilvánítják.

ÁLLATOCSKA, (áll-at-ocs-ka) kics. fn. tt. *állatocskú-t*, tb. *állatocskák.* Az állatok legkisebb, legparányibb neme, milyenek pl. a férgek, ázalékférgek.

ÁLLATORSZÁG, (állat-ország) ösz. fn. Természetrajzi ért. az életszerves lények azon öszvege, melyben az állatnevezetüek foglaltatnak. *A természeti testek állatországa, növényországa, ásványországa.*

ÁLLATORVOS, (állat-orvos) ösz. fn. Orvos, ki az állatok, különösen háziak nyavalyáit gyógyítja. *Állatgyógyász.*

ÁLLATOS, (áll-at-os) mn. tt. *állatos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Állatokkal bővelkedő. *Állatos ország. Állatos puszták. Állatos kert.*

ÁLLATŐR, (állat-őr) ösz. fn. Állatkertekben, vadaskertekben tartott állatokra fölügyelő személy.

ÁLLATÖV, l. ÁLLATKÖR.

ÁLLATSZÓ, (állatszó) ösz. fn. Természeti állathang, mely által az azzal biró ösztönszerü érzelmeit, vágyait, szóval kedélyi állapotját saját neme szerint nyilvánítja; állathang, állatnyelv.

ÁLLATTAN, (álatt-tan) ösz. fn. Tan, mely az állatok országának leirását s részletes ismertetését terjeszti elő.

ÁLLATVIADAL, (állat-viadal) ösz. fn. Állatok verekedése egymással, milyen a kakasok viaskodása, a szarvasmarhák öklelődése, tulizása, ebek marakodása st. Különösen emberek által látványul rendezett ilyetén verekedés, mint hajdan Rómában divatozott, vagy a spanyoloknál szokásos bikaviadal.

ÁLLAZ, (áll-az); áth. m. *állaz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* A lovat úgynevezett állazóval fölszereli, fékezi. V. ö. ÁLLAZÓ. *A szilaj csikót állazni.*

ÁLLAZÁS, (áll-az-ás) fn. tt. *állazást*, tb. *—ok.* A nyerges vagy hámos lónak állazóféle szerszámmal fölszerelése. V. ö. ÁLLAZÓ.

ÁLLAZÓ, (áll-az-ó) fn. tt. *állazó-t.* Kapiczánhoz vagy kantárhoz való vékony gyürüzetü lánczocska, vagy szíj, melylyel a szilaj paripa állát fölszorítják.

ÁLLCSONT, (áll-csont) ösz. fn. Az állati fejnek azon része, melybe a fogak helyezvék.

ÁLLCSÚCS, (áll-csúcs) ösz. fn. Az állnak csúcsosan végződő alsó része.

ÁLLCSUKÓDÁS, l. ÁLLCSUKULÁS.

ÁLLCSUKULÁS, (áll-csukulás) ösz. fn. Görcsös állapot, midőn az áll erőszakosan öszvecsukódik, s kinyitása mütét nélkül csak alig eszközölhető.

ÁLLCZA, (áll-cza) fn. tt. *állczát*, tb. *állczák.* A mérnökök polczos állványa, melyre eszközeiket helyezik.

ÁLLDOGÁL, (áll-od-og-ál), gyak. önh. m. *álldogál-t.* Tétlenül, henyélve, ácsorogva folytonosan egy helyen, vagy majd itt, majd ott áll. *Kapuban, piaczon álldogálni. Ne álldogálj, hanem tégy valamit. Mit álldogáltok itt, takarodjatok.*

ÁLLDOGÁLÁS, (áll-od-og-ál-ás) fn. tt. *álldogálás-t*, tb. *—ok.* Foglalkodás nélküli folytonos állás, ácsorgás.

ÁLLÉKONY, (áll-ék-ony) mn. tt. *állékony-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Szilárd állású, helyéből nem mozduló, nem ingatag. *Állékony czölöpök.*

ÁLLÉKONYSÁG, (áll-ék-ony-ság) fn. tt. *állékonyság-ot.* Szilárd állású tulajdonság vagy állapot.

ÁLLEVÉL, (ál-levél) ösz. fn. 1) A növényeken buján sarjadzó fattyulevél. 2) Álnév alatt írt levél.

ÁLLGÖDÖR, (áll-gödör) ösz. fn. Gödröt képező mélyedés vagy völgyecske, mely az állat kétfelé választja. E gödröcske, mely szépség jegyének tartatik, nem minden állnak tulajdonsága.

ÁLLGÖRCS, (áll-görcs) ösz. fn. Az állcsontnak fájdalmas öszveszorulása, állcsukulás.

ÁLLHATATLAN, (áll-hat-atlan) mn. tt. *állhatatlan-t*, tb. *—ok.* Aki átvitt értelmüleg egy helyen állani, azonegy állapotban maradni nem szokott, azaz tetteiben, föltételeiben változékony. *Állhatatlan, mint a sátoros czigány, mint a gyermek. Állhatatlan szeleburdi.* Mondjuk változékony dolgokról is. *Állhatatlan idő, szerencse, sors.* Igehatározóul használva am. állhatatlanul.

ÁLLHATATLANKODÁS, (áll-hat-atlan-kod-ás) fn. tt. *állhatatlankodás-t*, tb. *—ok.* Kedélyi, föltételi és cselekvési ingadékonyság neme, midőn valaki folyvást vagy gyakran állhatatlanul viseli magát.

ÁLLHATATLANKODIK, (áll-hat-atlan-kod-ik); k. m. *állhatatlankod-tam, —tál, —ott.* Föltételeit, cselekvéseit, állapotát gyakran változtatja; másmás dolgokba kezd, s mielőtt bevégezte volna, ismét abban hagyja.

ÁLLHATATLANSÁG, (áll-hat-atlan-ság) fn. tt. *állhatatlanság-ot.* Változékony tulajdonság, szilárd eltökélés és kitartás nélkül, cselekvési vagy állapoti ingadékonyság. *Könnyelmü, gyermekies állhatatlanság.*

ÁLLHATATLANUL, (áll-hat-atlan-ul) ösz. ih. Változékonyan, eltökélett szilárd akarat nélkül.

ÁLLHATATOS, (áll-hat-at-os) mn. tt. *állhatatos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Aki elhatározott föltétele mellett szilárdul megmarad, kezdett munkáját félben nem hagyja, aki minden viszályokkal megküzd; nem változékony, nem ingadozó.

ÁLLHATATOST, (áll-hat-at-os-t) ih. Régies a szokottabb *állhatatosan* helyett.

ÁLLHATATOSAN, (áll-hat-at-os-an) ih. Állhatatos módon vagy módra. V. ö. ÁLLHATATOS.

ÁLLHATATOSSÁG, (áll-hat-at-os-ság) fn. tt. *állhatatosság-ot.* Az emberi szándék, föltétel, akarat, müködés, szilárd, változatlan, nem ingadozó, nem csüggeteg tulajdonsága. *Keresztény állhatatosság,* erény, midőn valaki csábítások és ijesztések daczára hitéhez hív marad.

ÁLLIK, (ál-lik) ösz. fn. Földalatti titkos menet különösen a várépítmények alatt. (Mine).

ÁLLÍT, (áll-ít); áth. m. *állít-ott*, par. *—s*, hat. *—ni* vagy *—ani.* Tulajd. ért. eszközli, hogy a lábas lény bizonyos helyzetben álljon. *Sorba, egymásután állítani a katonákat. Talpra állítani.* Igekötőkkel: *beállítani, fölállítani, megállítani, hátraállítani. A lo-*

vakat, ökröket beállítani az istálóba. Átv. ért. 1) Ingó, de lelketlen testet lábhoz vagy talphoz hasonló alapra helyez, s mintegy állóvá tesz. *A fölfordított széket, asztalt lábra állítani. A könyveket fiókokba állítani.* 2) Mozgásban levő állatot vagy más testet veszteglő, nyugvó állapotba helyez. *Lovat, kocsit megállítani. Kereket állítani. Megállítani a forgó gépet.* 3) Bizonyos czélra valakit vagy valamit előmutat, idéz, szerez. *Katonákat állítani. Maga helyett mást állítani. Tanúkat állítani. Amit elvesztettél, állítsd elő.* 4) Valamit határozottan mond, erősít, vítat. *Hitelesen állíthatom, hogy . . . Én is azt állítom, amit te. Okosat, bolondot állítani. Sokat, nagyot állít, keveset bizonyít. Én ezt jónak, czélirányosnak állítom. Hát te mit állítasz felőle. Szóval, beesületére állítja. Váltig, vérig állítom.* 5. Valamit alapít. *Iskolát, kisdedóvót állítani.* Régiesen: *állat.* Különbözik: *alít.*

ÁLLÍTÁS, ÁLLITÁS, (áll-ít-ás) fn. tt. *állítás-t*, tb. *—ok.* 1) Cselekvés, mely által valamit állítunk, ez igének minden értеménye szerint. 2) Különösen: mondomány. *Alapos, alaptalan, okos állítás;* továbbá: bizonyítás, vítatás. *Tanúk állítása. Sokak állítása szerint a dolog így történt.* Igekötőkkel: *beállítás, kiállítás, fölállítás, megállítás, összeállítás,* melyeket l. saját rovataik alatt.

ÁLLÍTGAT, (áll-ít-og-at); gyak. áth. m. *állítgat-tam, —tál, —ott,* par. *állítgass.* 1) Valamit bizonyos vagy valószinű dolog gyanánt több ízben folytonosan előad, erősít, vítat. 2) l. ÁLLOGAT.

ÁLLÍTGATÁS, (áll-ít-og-at-ás) fn. tt. *állítgatás-t*, tb. *—ok.* Több ízbeli, ismételt, gyakori állítás.

ÁLLÍTHATATLAN, (áll-ít-hat-atlan) mn. tt. *állíthatatlan-t*, tb. *—ok.* 1) Amit észszerüleg állítani, illetőleg bebizonyítani, tanelvül előadni nem lehet. 2) Igekötőkkel párosulva, amit *föl, ki, meg, össze,* stb. állítani nem lehet.

ÁLLÍTHATÓ, (állít-ható) mn. tt. *állítható-t*, tb. *—k.* 1) Amit okszerűen, észtanilag állítani, vítatni, bizonyítani lehet. 2) Amit *föl, be, ki, meg, vissza, össze,* stb. állítani lehet. V. ö. ÁLLÍT.

ÁLLÍTMÁNY, (áll-ít-mány) fn. tt. *állítmány-t*, tb. *—ok.* 1) Mondomány, mely által bizonyos ítéletet fejezünk ki; szavakkal kifejezett ítélet. *Bizonyos állítmányt vitatni, tagadni. Valamit bizonyító, tagadó, föltételes állítmány.* 2) Mint a mondat vagy mondomány lényeges része jelenti azt, amit az alanyról igenlőleg, tagadólag vagy föltételesen mondunk. (Praedicatum). Mondattani szabály szerint az állítmány az alanynyal személyben és számban megegyezik, pl. *a fa* (alany) *virágzik* (állítmány).

ÁLLÍTÓ, ÁLLITÓ, (áll-ít-ó) fn. tt. *állító-t*, tb. *—k.* Aki valamit bizonyos vagy valószinű dolog gyanánt mond, vagy a más által mondottat helybenhagyja, erősíti.

ÁLLÍTÓLAG, ÁLLITÓLAG, (áll-ít-ó-lag) ih. 1) Bizonyos ítéletet állítmányképen kimondva. 2) Föltételesen, előre, mint igazat, mint valami bizonyost föltéve.

ÁLLÍTÓLAGOS, ÁLLITÓLAGOS, (áll-ít-ó-lag-os) mn. tt. *állítólagos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Állítás szerinti, amint állíttatik; előre föltett.

ÁLLJ, (áll-j) hadi vezényszó, melylyel a menésben levő hadat megállítják. Ellenkezője: *indulj!*

ÁLLKAPCZA, (áll-kapcza, eredetileg: áll-kapcsa) ösz. fn. L. ÁLLCSONT.

ÁLLKAPOCS, L. ÁLLCSONT.

ÁLLKAPOCSFICZAM, (áll-kapocs-ficzam) ösz. fn. Az állkapocs ízfejének kimenülése.

ÁLLÓ, (áll-ó) mn. tt. *álló-t*, tb. *—k.* 1) Aki vagy ami tulajdon értelemben vett lábakon áll, illetőleg ily helyzetben mozdulatlan marad. *Hátulsó lábakra álló paripa. Egy lábon álló lúd. Utczán álló, őrsön álló katona.* 2) Átv. ért. mozdulatlanul egy helyben maradó, veszteglő. *Álló víz. Álló malomkerekek. Álló csillagok,* melyek látszólag mindig ugyanazon helyzetben tünnek föl. 3) Ami folytonosan tart, meg nem szünik, el nem romlik. *Álló, elálló gyümölcs. Sok évig álló bor. Egy álló esztendeig.* Öszvetételekben: *boszszúálló, székálló legény,* aki a mészárszékben a húst kivágja, *vesztegálló, őrálló,* stb. *Vesztegálló víznek, hallgatag embernek nem kell hinni.* Km.

ÁLLÓCSILLAG, (álló-csillag) ösz. fn. Így neveztetnek azon csillagok, melyek látszólag helyeiket nem változtatják, vagyis az égboltozatnak mindig ugyanazon pontjain tünnek elé, különböztetésül a bujdosó és üstököscsillagoktól. (Stella fixa).

ÁLLODALMI, (áll-od-al-om-i) mn. tt. *állodalmi-t*, tb. *—ak.* Állodalmat illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Állodalmi ügyek. Állodalmi tanács, tanácsos.*

ÁLLODALOM, (áll-od-al-om) fn. tt. *állodalmat.* 1) Szabatosan véve, azon tartományok, országok öszves földterülete, melyek bizonyos fejedelemséget, illetőleg köztársaságot képeznek. (Etat territoriale). *Orosz állodalom,* az orosz czár felsősége alá tartozó földterület. *Magyar állodalom,* a magyar korona alá tartozó országok együttvére. *Éjszakamerikai állodalom.* Különbözik tőle az *állam.* V. ö. ÁLLAM. Egyébiránt némelyek használják, de nem szabatosan, *állomány* helyett is.

ÁLLÓDÁS, (áll-ó-d-ás) fn. tt. *állódás-t*, tb. *—ok.* Új hadi műszó, s jelenti a hadseregnek bizonyos terv szerinti elhelyezett állapotját. *Kedvező, czélszerű állódás.* (Positio).

ÁLLOGAT, (áll-og-at); gyak. áth. m. *állogattam, —tál, —ott.* Dülöfélben levő, vagy eldőlt, vagy fekvő holmit föltámogat s mintegy lábra állít. *Tekebábokat állogatni. Kévéket állogatni. A halomban heverő könyveket polczra állogatni.*

ÁLLOGATÁS, (áll-og-at-ás) fn. tt. *állogatás-t*, *—ok.* Cselekvés, midőn valamit állogatnak. V. ö. ÁLLOGAT.

ÁLLOGATÓ, (áll-og-at-ó) fn. tt. *állogató-t*, tb. *—k.* Aki valamit vagy holmit állogat. *Tekeállogató, kéveállogató.*

ÁLLÓHELY, (álló-hely) ösz. fn. Azon hely, melyen valaki folytonosan állva marad, vagy állni

szokott. *Reggeltöl estig egy állóhelyen maradni. Az örsöket állóhelyeiken találni.*

ÁLLÓHÍD, (álló-híd) ösz. fn. Lábakra, oszlopokra épített híd, melyet ideoda mozdítani nem lehet, különböztetésül a hajókra épített vagy úgynevezett repülőhídtól. *Budapesti állóhíd. Esztergami, komáromi hajóhíd.*

ÁLLÓK, (áll-ók) mn. tt. *állók-ot.* Akinek rendkivül, vagyis aránylag nagy álla van. Képzőjénél s alapértemónyénél fogva hasonló a *pofók, pirók, szemök* szókhoz. Némelyek főnév gyanánt *sardelle* (halfaj) helyett használják. l. AJÓK.

ÁLLÓKÉP, l. SZOBOR. V. ö. ÁLLVÁNY, BÁLVÁNY.

ÁLLOMÁNY, (áll-o-mány) fn. tt. *állományt,* tb. *—ok.* 1) Alkatrészek öszvege, melyekből valami áll, létezik. (Constitutivum). 2) L. ÁLLAG.

ÁLLOMÁS, (áll-om-ás) fn. tt. *állomás-t,* tb. *—ok.* 1) Utazás közben kitűzött nyugvó pont, vagyis hely, melyen ideiglen megállani szokás. *Postaállomás. Katonaállomás. Két, három mérföldnyi állomás. Minden postaállomáson új lovakat váltani.* 2) Átv. ért. hivatalbeli, szolgálatbeli hely, vagy állapot, melyhez valaki kötve van. *Állomáson maradni. Állomásáról megszökött katona. Jó állomásra jutni. Állomását elhagyni.* Képzésre olyan mint: *látomás, hallomás, tudomás, vallomás.* V. ö. ÁLDOMÁS.

ÁLLOMÁSI, (áll-om-ás-i) mn. tt. *állomási-t,* tb. *—ak.* Állomást illető, arra vonatkozó, ahhoz tartozó. *Állomási postadíj, borravaló. Állomási lovak.*

ÁLLOMÁSONKÉNT, (áll-om-ás-on-ként) ih. Állomásról állomásra; minden egyes állomást külön, vagy sorba véve. *Állomásonként fizetni a postabért. Állomásonként változtatni az előfogatot.*

ÁLLOMÁSOZ, (áll-om-ás-oz); önh. m. *állomásoztam, —tál, —ott,* par. *—z.* Utaztában bizonyos helyen vagy helyeken megállapodik, ideiglen megpihen. *A gőzkocsi több helyen néhány perczig, némely helyeken pedig tovább szokott állomásozni. A katonák rendesen minden két mérföldnyi utazás után állomásoznak.* Különösen a katonaságra alkalmazva am. bizonyos helyen tartósabb ideig szállásol, lakik.

ÁLLONG, (áll-ong); gyak. önh. m. *állong-tam, —tál,* vagy *—ottam, —ottál, —ott,* htn. *—ni,* vagy *—ani.* Folyvást egy helyen, tétlenül, ácsorogva, vesztegelve áll; álldogál. Képzőjében az *n* közbevetett s némi nagyítást s tartósságot jelent, mint ezekben és ilyenekben: *tátong, szállong, bolyong, mereng, kereng* stb.

ÁLLÓPONT, l. ÁLLÁSPONT.

ÁLLÓROSTA, (álló-rosta) ösz. fn. Lábakon álló, gépnemü nagy rosta, milyet a magtárakban szoktak használni, különböztetésül a kézirostától.

ÁLLÓSÁG, (áll-ó-ság) fn. tt. *állóság-ot.* Tartós, maradós tulajdonsága vagy állapota valaminek. V. ö. ÁLLANDÓSÁG.

ÁLLÓSAS, (álló-sas) ösz. fn. Általán a fakerítések és fából való épületekben azon földbe ásott oszlopok, melyek vésett oldalaiba a kerítés deszkáit, illetőleg az épület gerendáit beeresztik. V. ö. SAS.

ÁLLÓSÉR, (álló-sér) ösz. fn. Ser, melyet főzés után néhány hónapig hordóban állani s érni hagynak. Némelyek szerint: *ászokser.*

ÁLLÓSEREG, (álló-sereg) ösz. fn. Katonaság, mely folyvást fegyver alatt szolgál, akár van háboru, akár nincs.

ÁLLÓSÍT, (áll-ó-s-ít); áth. m. *állósít-ott,* par. *—s,* htn. *—ni,* vagy *—ani.* Állóssá, azaz tartossá, maradóssá tesz.

ÁLLÓSÍTOTT, (áll ó-s-ít-ott) mn. tt. *állósított-at.* Amit állóssá, tartóssá, maradóssá, a maga nemében szilárd állapotuvá tettek.

ÁLLÓSZÉK, (álló-szék) ösz. fn. 1) Az állani tanuló kisdedek számára készített karzatos székforma állvány. 2) A házfödélfák szerkezete fölállítva.

ÁLLOTT, (áll-ott) mn. tt. *állott-at.* Átv. ért. ami régtől fogva áll, vagyis bizonyos állapotban vesztegel, s ennélfogva eredeti épsége, fris volta megromlott. *Állott tojás. Állott étel, hús. Állott szag.*

ÁLLOTTAN, (áll-ott-an) ih. Állott állapotban, eredeti épségét, friseségét vesztve. *A vadhúst sokan állottan szeretik.*

ÁLLOTTAS, (áll-ott-as) mn. tt. *állottas-t,* tb. *—ak.* Kissé állott, avasodott. *Állottas étel, vadhús.*

ÁLLOVÁNY, (áll-o-vány) fn. tt. *állovány-t,* tb. *—ok.* 1) L. ÁLLAG. 2) A folyóvíz nagyobb mélysége, hol a víz mintegy megállapodva lasabban foly; víz lengéje.

ÁLLÖBÖL, (áll-öböl) l. ÁLLGÖDÖR.

ÁLLSÖMÖR, (áll-sömör) ösz. fn. Az állon támadt sömörféle küteg.

ÁLLSZAKIZOM, (áll-szak-izom) ösz. fn. Boncztani ért. az állszakból kiinduló s fölfelé nyuló izom. (Musculus mylohyoideus).

ÁLLSZORÍTÓ, (áll-szorító) ösz. fn. l. ÁLLAZÓ.

ÁLLTAN, (áll-tan) ösz. fn. Tan, mely a súlyos testek vízirányos állapotát s azon föltételeket tárgyalja, melyek szerint azok mozdulatlanul maradnak. (Statica).

ÁLLTARÉJ, (áll-taréj) ösz. fn. Szakált képező húsos kinövés a madarak állán. *Kakas álltaréja.*

ÁLLVACZOGÁS, (áll-vaczogás) ösz. fn. Nagy hideg vagy bizonyos nyavalya által okozott reszketegség, midőn a fogak öszveverődnek.

ÁLLVÁNY, (áll-vány) fn. tt. *állvány-t,* tb. *—ok.* Általán lábféle támaszon, vagy talapon álló készület, melyre valamit rakni, helyezni, emelni szoktak. Különösen, szobor, oszlop. *Virágcserepeket tartó állvány. Nézők számára emelt állvány.*

ÁLLYUK, (ál-lyuk) l. ÁLLIK.

ÁLMATLAN, (ál-om-atlan) mn. tt. *álmatlan-t,* tb. *—ok.* 1) Kinek álma nincs, alunni nem képes. *Álmatlan betegek, vénemberek.* 2) Alvás nélkül, éber állapotban töltött, virasztott. *Álmatlan éjjel. Be sok álmatlan éjjelen együtt virasztottál velem.* Csokonai. Határozókép am. álmatlanul.

ÁLMATLANÍT, (ál-om-atlan-ít); áth. m. *álmatlanít-ott,* par. *—s,* htn. *—ni,* vagy *ani.* Álmatlanná tesz, álomtól megfoszt. *Sok gond, aggodalom, betegség, álmatlanítják az embert.*

ÁLMATLANÍTÁS, (ál-om-atlan-ít-ás) fn. tt. *álmatlanítás-t.* tb. *—ok.* Álmatlanná tevés, álomtól megfosztás.

ÁLMATLANKODÁS, (ál-om-atlan-kod-ás) fn. tt. *álmatlankodás-t,* tb. *—ok.* Az időnek álom nélkül töltése, és pedig gyakran.

ÁLMATLANKODIK, (ál-om-atlan-kod-ik); k. m. *álmatlankod-tam, —tál, —ott.* Gyakran álom nélkül tölti az éjszakát, akár elfoglaltsága miatt, akár azért, mivel álom nem jön reá.

ÁLMATLANSÁG, (ál-om-atlan-ság) fn. tt. *álmatlanság-ot.* Álom, alvás nélküli állapot; gyöngeség, betegség, melynél fogva valaki alunni nem tud. *Álmatlanságban szenvedni. Álmatlanságból ásítozni.*

ÁLMATLANUL, (ál-om-atlan-ul) ih. Álom, vagy alvás nélkül, álmatlan állapotban; virasztva. *Álmatlanul tölteni az éjet.*

ÁLMEGTÁMADÁS, (ál-meg-támadás) ösz. fn. Hadi csel neme, midőn az ellenfélre azért ütnek rá, hogy figyelmét a czélul kitüzött valódi megtámadástól elvonják, vagy erejét szétoszlassák.

ÁLMÉL, elvont törzsige, melyből *álmélkodik, álmélkodás* származtak. Ezek gyakorlatos értelménél fogva *álmél* am. valamit bámul, csodál. Elemzésére nézve l. ÁLMÉLKODIK.

ÁLMÉLKODÁS, (ám-é-l-kod-ás) fn. tt. *álmélkodás-t,* tb. *—ok.* A bámulásnak, csudálkozásnak legnagyobb foka, midőn valami meglepő, s előttünk hamarjában megfoghatatlan eseményre mintegy eláll az eszünk, és szájunk tátva marad. l. ÁLMÉLKODIK.

ÁLMÉLKODIK, (ám-é-l-kod-ik); k. m. *álmélkod-tam, — tál, —ott,* htn. *—ni.* Valamely véletlen, rendkivüli, meglepő, észszel meg nem fogható esemény, vagy tárgy fölött bámészkodva, s mintegy szájtátva csudálkozik. Állapító ragu viszonyneveket vonz. *Álmélkodni a történteken, a váratlan, megfoghatatlan tüneményen.*

Ezen igének egyszerü gyöke a csudálkozásból fakadó indulathang *á,* melyből részint bámulást részint az evvel járni szokott szájtátást, és ostobaságot, jelentő származékszók erednek, milyenek: *ám! ámé, ámúl, ámít, ámolyog,* előtéttel: *bá, bámé, bámúl, bamba, bacza, málé, mamlasz,* stb. Az *ámé* (= bámuló, csudálkozó, szájtátó, ostoba) törzsből lett: *ámél* = bámul, csudál, (mint elme elmél, eszme eszmél), s ebből gyakorlatos képzővel: *ámélkodik,* és *l* közbetéttel: *álmélkodik,* mint tájnyelven *csók csóka* helyett: *csolk, csolka,* stb.

ÁLMÉLKODÓ, (ám-é-l-kod-ó) mn. tt. *álmélkodó-t.* Bámulva csudálkozó, bámészkodó, valamely váratlan meglepő dolgot mintegy szájtátva néző, halló.

ÁLMÉLKODTAT, (ám-é-l-kod-tat); mivelt m. *álmélkodtat-tam, —tál, —ott,* par. *—odtass.* Eszközli, okozza, hogy valaki álmélkodjék bizonyos dolog fölött. *Az ügyes szemfényvesztő álmélkodtatja a nézőket.*

ÁLMENTSÉG, (ál-mentség) ösz. fn. Mentség, szabadkozás, melynek alapját holmi ál okok, hazugságok teszik.

ÁLMOD, (ál-om-od); előfordúl 1270-diki oklevélben *(Olmud)* mint személynév (Jerney Nyelvkincsek).

ÁLMODÁS, (ál-om-od-ás) fn. tt. *álmodás-t,* tb. *—ok.* Az alvó ember képzelőtehetségének szabadon csapongó müködése. Átv. ért. az ébren levőnek oly képzelődései, melyek az ész és tapasztalás szabályaival nem egyeznek, s álomhoz hasonló látványokat tüntetnek elő.

ÁLMODIK, (ál-om-od-ik); k. m. *álmod-tam, —tál, —ott.* Alvásközben müködő képzelőtehetsége holmi öszve nem függő, tarka, hiú képekkel, tüneményekkel foglalkodik. Átv. ért. éber létére a képzelet szüleményeit valóságnak veszi. *Jót, roszat álmodni. Mit álmodtál? Azt álmodtam, hogy . . . Azt csak álmodtad,* igazán nincs úgy. *Megálmodtam, ami most történik velem. Arról nem is álmodtam. Ébren álmodik,* álomképekkel ámítgatja magát. *Éhes disznó makkal álmodik.* Km.

ÁLMODÓ, (ál-o[illegible]-ó) mn. és fn. tt. *álmodó-t.* Általán, aki alvásközben álomképeket lát. Különösen képzelgő, hiú ábrándokkal foglalkodó, magát ámítgató ember.

ÁLMODOZÁS, (ál-om-od-oz-ás) fn. tt. *álmodozás-t,* tb. *—ok.* Gyakori álmodás, az alvó képzelőtehetségének folytonos müködése. Átv. ért. az ébren levő embernek hiú ábrándképekkel foglalkodása.

ÁLMODOZIK, (ál-om-od-oz-ik); k. m. *álmodoztam, —tál, —ott,* par. *—zál.* Gyakran, vagy folytonosan álmodik, álomképekkel, ábrándokkal foglalkodik. *Hajnalodik, harmatozik, a kis leány álmodozik.* Népd. *Nyúl agárral, macska egérrel álmodozik.* Km.

ÁLMOH, (ál-moh) ösz. fn. A mohok azon neme, melyek gyökere, törzse, és levele egy tagban egyesülve lenni látszanak.

ÁLMOS, (ál-om-os) mn. tt. *álmos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* 1) Alunni kivánó, aki alhatnék. *Álmos vagyok, le kell feküdnöm. Ha álmos vagy, alugyál. A meleg szobában, forró nyárban álmos lesz az ember.* 2) Sok alvást szerető, gyakran aluvó, illetőleg tunya. *Álmos mint a macska, mint a röst szolga, mint a beteg pulyka.* Km. 3) Álmok fejtegetésével foglalkodó. *Álmoskönyv.* 4) Mint fő és személynév Ügek fiának és Árpád vezér apjának neve, melyet a névtelen jegyző főképen az *álom* szóból elemez, minthogy, úgy mond, születése anyjának álmában jósoltatott meg. Bíborban született Koszta leirása szerént: *Salmutzes.*

. . . . „nagyra kelendő
Képzeletek villannak meg diadalmas Ügekről,
S a deli Álmosról, s Álmosnak büszke fiáról
Párduczos Árpádról“ . . . . .

Vörösmarty.

Régi oklevélben (1270-ből) előfordúl *Álmod* (Olmud) is mint személynév. Álmosnak neveztetett Kálmán király testvére is.

ÁLMOSD, falu Biharban, helyr. *—ra, —on, —ról.*

ÁLMOSKÖNYV, (álmos-könyv) ösz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlök jót vagy roszat jövendől.

ÁLMOSÍT, (ál-om-os-ít); áth. m. *álmosít-ott,* par. *—s,* htn. *—ni,* vagy *—ani.* Álmossá tesz; okozza, eszközli, hogy valaki álmos legyen.

ÁLMOSÍTÁS, (ál-om-os-ít-ás) fn. tt. *álmosítás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, illetőleg okozás, mely által valaki álmossá tétetik.

ÁLMOSODÁS, (ál-om-os-od-ás) fn. tt. *álmosodás-t,* tb. *—ok.* Álmossá levés. V. ö. ÁLMOSODIK.

ÁLMOSODIK, (ál-om-os-od-ik); k. m. *álmosodtam, —tál, —ott.* Álom kezd nehezedni reá; álmossá lesz. *Álmosodni a nagy meleg, hideg, fáradság, gyöngeség miatt. Elálmosodni.*

ÁLMOSSÁG, (ál-om-os-ság) fn. tt. *álmosság-ot.* Gyakori alvásra hajlandó tulajdonság, vagy állapot. *Álmosságot okozó, vagy elűző szerek.*

ÁLMOSÚL, (ál-om-os-úl); önh. m. *álmosúl-t,* l. ÁLMOSODIK.

ÁLMOTTA, (ál-om-ott-a vagy ál-om-od-t-a) ih. Erdélyiesen am. álmában, midőn álmodott. Ezen alak a müncheni és bécsi codexekben gyakran előjön. „Látá ő napát *fekette* és hideg *lelette;*" „hallák a két tanitvány ötet *beszéllette;*" lelé a leányt az ágyon *ülette;*" „és láták azokat *elmenettek;*" Jézus azért hogy látá ötet *siratta;*" „láttonk tégedet *ehezetted* és etettönk tégedet, *szomjaztad* és veneréket (italt) attonk teneked" stb.

ÁLMŰ, (ál-mű) ösz. fn. Eredeti mű gyanánt, vagy helyett csaló szándékkal készített mű, pl. oklevél.

ÁLNAGYSÁG, (ál-nagyság) ösz. fn. Ráfogott, tettetett érdemen alapuló nagyság, melyet valakinek a hizelgők, megfizetett magasztalók stb. tulajdonítanak.

ÁLNAK, régies, *álnok* helyett.

ÁLNALKODAT, ÁLNALKODIK, l. ÁLNOLKODAT, ÁLNOLKODIK.

ÁLNAP, (ál-nap) ösz. fn. Égi tünemény, midőn a nap sugarainak visszaverődése által a valódi naphoz hasonló fénykör alakul és látszik.

ÁLNÉV, (ál-név) ösz. fn. Kölcsönözött, költött, idegen név, melyet valaki saját neve helyett, illetőleg annak titokban tartása végett használ. *Álnév alatt irni, utazni, bujdosni. Álnév alá rejtezve másokat nyilvános lapokban gyalázni.*

ÁLNEVŰ, (ál-nevű) ösz. mn. Álnevet használó, valódi neve helyett költött, idegen névvel élő. *Álnevü irók, utazók. Álnevü kalandor, tolvaj.*

ÁLNOK, (ál-nok) mn. tt. *álnok-ot.* Ál, azaz hamis, tettető, csalfa érzelmü, aki külsőleg mást mutat, mint belsőleg érez; ravasz, kétszinü, régente gonosztevő is: *vitetnek vala kedig más két álnokok ő vele, hogy megfeszejtetnének, tőletől* (mint: nálánál) *álnokbakat* (nequiores se). Müncheni codex 154. és 186. lapokon. Egyetlen szó, melyben a *nok* rag melléknevet alkot. Régibb iratokban előjön *álnak* is: „melyeket ezek *álnakól* (= álnokúl) szerzettenek." Bécsi cod. A Krisztina legendában is: *álnak, álnakságos.* Pesti Gábornál: *álnakság.*

ÁLNOKSÁG, (ál-nok-ság) fn. tt. *álnokság-ot.* Tettetett, hamis, csalárd lelküség, alattomos, gonosz ravaszság. *Aki álnokságot vet, bút arat.* Km.

ÁLNOKSÁGOS, (ál-nok-ság-os) mn. tt. *álnokságos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Álnokságot űző, alattomos ravasz csaló. „Kivévén a szidalmat, és gyalázatot .... és az álnokságos csapást." Káldi, Sirák fia. XXII. 27.

ÁLNOKTALAN, (ál-nok-talan) mn. tt. *álnoktalan-t,* tb. *—ok.* Aki nem álnok; igaz, egyenes szivü, öszinte.

ÁLNOKÚL, (ál-nok-ul) ih. Álnok módon, hamisan, ravaszul, csalárd lelküleg. *Barátját álnokul jégre vinni. Alnokul megcsalni, elárulni, károsítani valakit.*

ÁLNOLKODAT, ÁLNALKODAT, fn. tt. *álnolkodat-ot.* Előfordulnak *álnolkodik* igével együtt a müncheni és bécsi codexekben, *dolus* és *iniqua cogitatio* értelemben. V. ö. ÁLNOLKODIK.

ÁLNOLKODIK, ÁLNALKODIK (alkalmasint összehúzva ebből: ál-nok-ol-kod-ik, ma inkább: álnokoskodik); k. m. *álnolkod-tam, —tál, —ott.* A müncheni codexben: *álnolkodik vala ö neki* (93. lapon insidiabatur ei); a bécsi codexben: *és álnalkodnak vala* (observabant) *egyminden napon szorgalmatost* (szorgalmatosan) *ötet látniok.*

ÁLNÖVEDÉK, (ál-növedék) ösz. fn. Általán kóros, vagy fattyu sarjadzásu növedék, mely a rendesnek csak alakját viseli, milyenek az álmagok, üszögök.

ÁLNYOMAT, (ál-nyomat) ösz. fn. Utánnyomat, a törvényes kiadó, vagy szerző akarata és engedélye nélkül.

ÁLOE, fn. tt. *áloé-t.* Növénynem a hathímesek és egyanyások seregéből; csészéje nincs, bokrétája csöves, feneke mezgés, hímszálai a vaczokból nőttek, tokja hármas rekeszü, levelei vaskos húsosak. Nálunk csak melegházakban tenyészik. (Aloe).

ÁLOG, túl a Dunán divatos tájszó, szokottabban l. ZÁLOG. A *z* elhagyatik benne, mint az *ászló, acskó* szókban *zászló zacskó* helyett.

ÁLOK, (ál-ok) ösz. fn. Látszó, vagy költött, nem valódi ok; ürügy, melyet valaki az igazi ok elpalástolására hoz fel. Továbbá oly ok, mely a neki tulajdonított okozattal észtani öszveköttetésben nincs, melyből észszerüleg nem következik, amit belőle kihozunk.

ÁLOKOSKODÁS, (ál-okoskodás) ösz. fn. Az okoskodásban akár szándékosan, akár tudatlanságból elkövetett balfogás, melynélfogva az előzmények és

következmény között szoros észtani öszvefüggés nincsen, tehát oly okoskodás, mely hamis tanra vezet.

ÁLOM, (ál-om) fn. tt. *álmo-t.* Az állati érzékek, illetőleg léleknek azon természetszükségü nyugállapota, melyet máskép alvásnak nevezünk. *Csendes, édes álom. Mély, könnyü álom. Nyugtalan, rövid, hosszu álom. Álomba merülni. Álomból fölébredni, fölriadni. Kivánni az álmot. Álomra hajtani fejét. Álmából fölverni, fölkelteni valakit. Szemeire nehezedik az álom. Egy jó álom mindent helyre hoz.* Km. *Étel, ital, álom, szükséges e három.* Km. Személyesítve:

„Álom pihent még a mezőkön,
S ködben merengtek a tetőkön
Az éjnek szürkületjei.
Szemere Pál.

Megelőző s gyöngébb árnyalatú tüneményei: *szender, szendergés, szunnyadás.* 2) A képzelötehetség játszi szüleményei, tarka képei, látványai, melyek alvás alatt tünnek fel. *Álmot látni. Álmokkal veszödni. Ijesztő, rémitő, borzasztó álmok. Szép, örvendetes álom. Álmokban gyönyörködni. Álmokat hüvelyezni, fejtegetni, magyarázni. Álomban beszélni, sirni, nevetni, ugrálni, repülni.* 3) Átv. ért. az ébren levőnek hiú képzelődései, ábrándjai.

„A bírhatót ne add el álompénzen,
Melyet kezedbe hasztalan szorítsz.“
Vörösmarty.

„Álmaim tünnek, leesik szememről
A csalárd fátyol, s az arany világnak
Rózsaberkéből sivatag vadon kél
Zordon időkkel.“ Berzsenyi.

Gyöke *ál,* elölehhel *hál,* az alvónak gyönge lehelését utánzó természeti hang, valamint a *szuny, szender,* latin *somnus, sopor* rokon értelmü szókban alaphang a szuszogó *sz.* Egyébiránt egyezik vele a héber חלום (chalóm) mely szintén álmot, álmodást jelent; a gyökige *chalam* megvan az arab nyelvben is. Többire v. ö. ALSZIK.

ÁLOMBÓDULÁS, (álom-bódulás) ösz. fn. Kóros mély álomból származó kábult állapot.

ÁLOMBOLYGÁS, (álom-bolygás) ösz. fn. L. ALVAJÁRÁS, ALVAJÁRÓ.

ÁLOMBOLYGÓ, l. ALVAJÁRÓ.

ÁLOMÉSZSZEL, (álom-észszel) ösz. ih. Álmosan, félig alva, félig ébren; homályos észszel. *Álomészszel mondani, beszélni, csinálni valamit.*

ÁLOMFEJTÉS, (álom-fejtés) ösz. fn. Az álomféle képzeleti tüneményeknek kedvező vagy kedvezőtlen értelemben magyarázása.

ÁLOMFEJTŐ, (álom-fejtő) ösz. fn. Aki az álmoknak jó vagy rosz jelentését magyarázza, megfejti; álomhüvelyező.

ÁLOMFŰ, (álom-fü) ösz. fn. Nadragulya faju növény, máskép, *bolondfü.* (Atropa Mandragora).

ÁLOMHIÁNY, ösz. fn. L. ÁLOMTALANSÁG.

ÁLOMHOZÓ, (álom-hozó) ösz. mn. Minden, ami álmossá tesz, ami az álmot mesterségesen, vagy rendkivül elősegíti, sietteti, könnyíti. *Álomhozó szerek, mákony. Álomhozó lanyha eső, szellő, fasuhogás, patakcsörgedezés. Álomhozó malom.*

ÁLOMHÜVELYEZÉS, l. ÁLOMFEJTÉS.

ÁLOMHÜVELYEZŐ, l. ÁLOMFEJTŐ.

ÁLOMIDÉTT, (álom-idétt) ösz. ih. Álom idején, álomban. *Amit az ember ébren forgat, avval játszik álomidétt is.* Km.

ÁLOMISTEN, (álom-isten) ösz. fn. A régi hitregék istene, aki az emberekre rendkivüli álmot küldött. (Morpheus).

ÁLOMITAL, (álom-ital) ösz. fn. Általán minden olyféle ital, mely álmot hoz, vagy melyet azon ürügy alatt iszik valaki, hogy jól alugyék, pl. különféle szeszes italok.

ÁLOMJÁRÁS, l. ALVAJÁRÁS, vagy ALVABOLYGÁS.

ÁLOMJÁRÓ, l. ALVAJÁRÓ.

ÁLOMJÁTÉK, (álom-játék) ösz. fn. A képzelő tehetségnek alvás alatti játszodozó csapongása.

ÁLOMJELENÉS, (álom-jelenés) ösz. fn. Sejtelmes álom, mely sorsunkra némi befolyással látszik lenni, s azt némileg előérezteti velünk.

ÁLOMJELENET, (álom-jelenet) ösz. fn. Álomjelenés elvont értelemben.

ÁLOMKÉP, (álom-kép) ösz. fn. Azon látvány, tünemény, mely alvás alatt képzeletünkben támad. *Kedves, örvendetes, ijesztő, rémes álomképek.*

„Irtóztatók koronként álmaim;
Az éjjel is szörnyüket álmodám,
Alig hogy eltünt egyik álomképem,
Másik mereszte vad szemet reám.“
Petőfi.

ÁLOMKÓR, (álom-kór) ösz. fn. Gyöngeség, illetőleg betegség neme, midőn valaki folyvást álmos. *Álomkórban szenvedni.*

ÁLOMKÓROS, (álom-kóros) ösz. mn. Álomkórban szenvedő. V. ö. ÁLOMKÓR.

ÁLOMLÁTÁS, (álom-látás) ösz. fn. Álomképek szemlélete; álmodás.

ÁLOMLÁTÓ, (álom-látó) ösz. fn. Kinek olyan álmai szoktak lenni, melyek valami jót vagy roszat előre gyaníttatnak, sejtetnek, láttatnak.

ÁLOMLÁTVÁNY, (álom-látvány) l. ÁLOMKÉP.

ÁLOMMAGYARÁZÁS, l. ÁLOMFEJTÉS.

ÁLOMNYOMÁS, (álom-nyomás) ösz. fn. Nehézség, illetőleg lélekzetszorulás, mely az alvót oly erősen lepi meg, hogy fölriadni kénytelen.

ÁLOMNYOMASZTÁS, l. ÁLOMNYOMÁS.

ÁLOMPOR, (álompor) ösz. fn. Poralakban bevett álomhozó szer; altató por.

ÁLOMSZÉR, (álom-szér) ösz. fn. Általán minden szér, pl. italok, porok stb. melyek álmot hoznak.

ÁLOMSZESZ, (álom-szesz) ösz. fn. Szesz alakjában beadatni szokott álomhozó szer.

ÁLOMSZESZSZEL, (álom-szeszszel) ösz. ih. Álmosan, aluszékonyan, alvóhoz hasonlóan. *Álomszeszszel ásítozni, beszélni, tenni valamit.*

ÁLOMSZÍJ, (álom-szíj) ösz. fn. A gyeplő markolatához való szalagféle szíj, mely a kocsi oldalához köttetvén, a kocsist biztosítja, hogy elalvás esetében a gyeplő a lovak közé nem esik.

ÁLOMSZUSZÉK, (álom-szuszék) ösz. fn. Aki igen szeret alunni, sokalvó, álomtáska.

ÁLOMSZUSZI, (álom-szuszi) l. ÁLOMSZUSZÉK.

ÁLOMTALAN, (ál-om-talan) l. ÁLMATLAN.

ÁLOMTALANSÁG, l. ÁLMATLANSÁG.

ÁLOMTALANUL, l. ÁLMATLANUL.

ÁLOMTÁSKA, l. ÁLOMSZUSZÉK.

ÁLOMTÜNEMÉNY, (álom-tünemény) l. ÁLOMKÉP.

ÁLORBÁNCZ, (ál-orbáncz) ösz. fn. Másféle bajokhoz, sebekhez, fekélyekhez, kütegekhez szövetkezni szokott orbánczos gyuladás. V. ö. ORBÁNCZ.

ÁLORCZA, (ál-orcza) ösz. fn. Emberi orczát vagy arczot képező üres alak, mely a valódi orcza elfödözésére használtatik. *Álorczát venni föl. Álorczával járni. Levenni, letépni az álorczát.* Átv. ért. álnév, melyet valaki azért veszen föl, hogy személyét titokban tartsa, vagy hogy csalhasson, csempészkedhessék, stb. Továbbá, am. tettetés, szinlelés, képmutatás. *Álorcza alatt idegen jogokat bitorolni.*

ÁLORCZÁS, (ál-orczás) ösz. mn. 1) Aki álorczát visel. *Álorczás báli vendégek. Álorczás tolvajok.* 2) Amit álorcza alatt szoktak tenni, gyakorolni. *Álorczás mulatság, tánczvigalom.* 3) Aki más nevét veszi föl, hogy annak jogait bitorolhassa.

ÁLORCZÁSAN, (ál-orczásan) ösz. ih. Álorcza alá takart képpel, álorcza alá rejtve. *Álorczásan menni a tánczvigalomba.*

ÁLORCZÁSKODÁS, (ál-orczáskodás) ösz. fn. Saját nevének, kilétének eltitkolása mellett, idegen név és czím alatti színeskedés.

ÁLORCZÁSKODIK, (ál-orczáskodik), ösz. k. m. *álorczáskod-tam, —tál, —ott,* hat. *—ni.* 1) Szinlett alakban, hamis vagy álnév alatt jár, kel, müködik. 2) Jámbornak, buzgónak, vallásosnak tetteti magát, képmutatót játszik.

ÁLORCZÁSSÁG, (ál-orczásság) ösz. fn. L. ÁLORCZÁSKODÁS.

ÁLORCZÁTLAN, (ál-orczátlan) ösz. mn. Aki saját nyilt ábrázatában, nem álorczásan lép föl. *Álorczás és álorczátlan bálvendégek.*

ÁLORCZÁZ, (ál-orczáz) ösz. áth. m. *álorczáztam, —tál, —ott.* Álorczával beföd, fölszerel, álorcza alá bujtat, rejt. *A bálba menők álorczázzák magukat.*

ÁLORVOS, (ál-orvos) ösz. fn. Kontár, nem okleveles, nyegle, kuruzsló orvos.

ÁLOZ, (ál-oz); önh. m. *áloztam, —tál, —ott,* par. *—s.* Általán, aki álszerepet játszik, álképben mutatkozik. *Áloz minden képmutató.*

ÁLOZÁS, (ál-oz-ás) fn. tt. *álozás-t,* tb. *—ok.* Álnév alá búvás, hamis alakban mutatkozás, képmutatás.

ÁLÖLTÖZÉS, (ál-öltözés) ösz. fn. Általán, szokatlan, nem az illető személy rangjához, állapotához vagy neméhez illő öltözés. Különösen álruhába öltözés.

ÁLÖLTÖZET, (ál-öltözet) l. ÁLRUHÁZAT.

ÁLÖRÖKÍTÉS, (ál-örökítés) ösz. fn. Valamely birtokba nem a törvényes örökösnek, hanem bitorlónak behelyezése.

ÁLÖRÖKÖS, (ál-örökös) ösz. fn. Aki az örökös nevét és jogait bitorolja, akit az örökség jogszerüleg nem illet.

ÁLÖRÖM, (ál-öröm) ösz. fn. 1) Tettetett, szinlett, nem szívből fakadó őszinte öröm. 2) Csalóka hiú öröm, mely utóbb szomorúságra fordul, dinomdánom, miből szánombánom leszen.

ÁLPÁPA, (ál-pápa) ösz. fn. Ki a törvényesen választott pápa ellenében magát bitorul nevezi pápának.

ÁLPÉNZ, (ál-pénz) ösz. fn. Hamis pénz, utánzott pénz, mely mind anyagára, illetőleg belértékére, mind alakjára nézve az igazi törvényes pénztől különbözik.

ÁLPÉNZVERŐ, (ál-pénz-verő) ösz. fn. Aki hamis vegyitékü érempénzeket készít.

ÁLPRÓFÉTA, (ál-próféta) l. ÁLJÓS.

ÁLRÁMA, (ál-ráma) ösz. fn. Valódi rámát utánzó, festett, vak ráma.

ÁLRÉM, (ál-rém) ösz. fn. Vak tünemény, agyrém, mely egyedül a hevült képzelet szüleménye, pl. kísértetek látása.

ÁLRUHA, (ál-ruha) ösz. fn. Titkolódzás végett használt, szokatlan, az illető személy állapotához, rangjához, neméhez, nemzeti szokásához stb. nem illő ruha. *Álruhát ölteni. Éji kalandokra álruhában menni. Tánczvigalmi álruha.*

ÁLRUHÁZ, (ál-ruház) ösz. áth. Álruhába öltöztet, álruhával ellát.

ÁLRUHÁZAT, (ál-ruházat) ösz. fn. Álruhákból álló egész öltözék, ú. m. föveg, köntös, nadrág, stb.

ÁLSÁG, (ál-ság) fn. tt. *álság-ot.* Gonosz szándéku titkolódzás, hamisság, alattomosság, ravaszság. Régies. „Nincs te nálad valami *álság.*" „És *álság* viseltetik ő kezében." „*Álságot* teszen ő vele." Bécsi codex. „*Álságot* ne tégy." (Ne fraudem feceris), Münch. cod. „Hogy Jézust *álsággal* megtartanájak (letartóztatnák). Régi Passio.

ÁLSZÁRNY, (ál-szárny) ösz. fn. Némely madarak lábszáraiból kinövő tollazat.

ÁLSZÈMÉLY, (ál-személy) ösz. fn. Más neve alatt lappangó, más nevét bitorló személy.

ÁLSZÈMÉRÈM, (ál-szémérém) ösz. fn. Az erkölcsi érzésből fakadó szeméremhez külsőleg hasonló kedélyi állapot, midőn valaki oly dolgok miatt pironkodik, és szégyenli magát, melyek a gyöngéd erkölcsiséget nem sértik, s melyek nem illetlenek, vagy melyeknek ő nem oka. *Szegénységét, természeti szük-*

ségeit álszeméremből titkolni. Álszeméremből nem enni, nem inni. Gyermekek, falusi leányok álszemérme. V. ö. SZÉMÉRÉM.

ÁLSZÉR, (ál-szér) ösz. fn. Általán mindenféle szer, vagy eszköz, mely a kitűzött czél elérésére nem alkalmas, mely csak látszólag vezet czélra. Különösen, orvosi vagy gyógyszer, mely az illető nyavalyát ki nem irtja, legfölebb ideiglen eltakarja, vagy elnyomja.

ÁLSZÍN, (ál-szín) ösz. fn. Átv. ért. nem valódi, hanem csak látszólagos alakja, külseje, szine valaminek. *Álszinben állítani elé valamit. Álszinben látni a dolgokat.*

ÁLSZIROM, (ál-szirom) ösz. fn. Növénynem a tízhímesek és egyanyások seregéből; csészéje ötlevelü, bokréta helyett két metszésü sziromforma pilisekkel. (Cherleria).

ÁLSZÓNOK, (ál-szónok) ösz. fn. Álokoskodásokkal élő, kontárkodó, szájhős, ki a szónoki nevet csak bitorolja.

ÁLSZÓNOKSÁG, (ál-szónokság) ösz. fn. Fattyu, kontár, nyegle szónokság, melyben sem ész, sem tudomány nincsen; hiú szájaskodás.

ÁLSZÜZ, (ál-szűz) ösz. fn. Tiszta női szemérmességet színlelő, tettető, titkon pedig ellenkezőt gyakorló személy.

ÁLT, l. ÁLTAL.

ÁLTAL, (1), névutó. Személyragozva: (én) *áltálam*, (te) *általad*, (ö) *általa*, stb. 1) Valakinek vagy valaminek közbevetésével, eszközlésével, okozásával, segítségével. *Pártfogás által hivatalt nyerni. Munkáját mások által végeztetni. Szolgája, levél által izenni valamit. Pazarlás által elszegényedni.* Birtokcsettel a harmadik személyragot veszi föl. *Pártfogásnak általa. Másoknak általa. Pazarlásnak általa.* 2) Bizonyos térnek innensö oldalától a tulsóig, vagy a tulsótól innensőig, s ekkor a viszonynév állapító ragot vesz föl. *Erdőn által utat nyitni. A Dunán által hidat verni. Szántóföldön, réten által nem szabad utazni.* Ez értelemben am. keresztül. 3) Bizonyos idő kezdetétől annak végeig, egész folyama alatt. *Nyáron által falun lakott. Egész télen által beteg volt.* Sajátságos szókötés: *esztendöt által.* A második és harmadik pont alatti értelemben *ált* vagy *át* öszvevont alak is használtatik.

Ez utóbbi mostani szólásmódok nem mindig használtattak ekképen, különösen az állapító rag sokszor elmaradt: „Parancsolá ö tanejtványinak *tenger áltál* (= tengeren által) menniek." Az időben mene Jézus ünnepen *vetemény által*" (= veteményen azaz vetésen által). „A *leczek áltál* (= leczeken által)." „A *tőfok által* (= a tőfokon által) menni." Még személyraggal is „Megyen vala *Szamariának általa* (= Samarián által)." Münch. cod. *Cedron vize általa.* Nádor codex.

Valószinüleg az *el-túl*, vagy *el-töl* öszvetételekből származott, nevezetesen az első pont alatti *által* = *el-töl*, mely alapfogalomban bizonyos kútfőből származásra vonatkozik, pl. *általam boldog leszesz; levelet szeretnék küldeni általad;* az utóbbi pontok alatt levő *által* pedig = *el-túl* (régiesen *elve* vagy *elvé* és *elvöl* is) pl. *a Dunán által* = el túl a Dunán; *nyáron által* = el túl a nyáron. Ugyanezen értemény rejlik benne, midőn igekötöül használtatik. Régi oklevélben (1015-ből) előjön *átúl* (Athut) azaz keresztút (Jernei. Nyelvkincsek). Az öszvevont *ált* vagy *át* alakban egyezik vele a török *öte* (= túl pl. serden öte = a városon túl), szanszkrit: *áti* (= túl); ide sorozhatók a hellen: ἄντα, ἀντὶ (általellenben), s latin: *ante* is. V. ö. ÁLTAL, igekötö; és ÁLTALL, ÁLTALKODIK.

ÁLTAL, (2), mint igekötö jelenti az illető igének olyatén cselekvését vagy szenvedését, vagy állapotát, mely innen tulra, vagy tulról innenre történik. *Általvinni és általhozni valakit a Dunán. Általmenni, általjönni a hídon. Ha te általadod, én általveszem. Általdöfni, általszúrni valakit. Általengedni a jószágot. Általkergetni a juhokat a réten.* „Egy haltetem *általállott* (azaz keresztülállott vagy keresztülakadt) vala az ö torkán." Debreczeni legendáskönyv. Öszvevonva *ált*, vagy szokottabban *át*. Ugyanaz a föntebbi névutóval.

ÁLTALÁBAN, (által-á-ban) ih. Nem külön véve, nem darabonként, nem részletesen, hanem az egészet öszvesen együtt vagy legalább nagyobb részben véve; jobbadán, jobbára. *Általán, nem napszámban vállalni föl bizonyos munkát. Az ifjak általában hajlandók a könnyelmüségre. Az öregek általában szémbesek szoktak lenni. Egyáltalában*, azaz kivétel nélkül, vagy föltétlenül, határozottan.

ÁLTALABB, (által-abb) második foku melléknév az *által* törzsből, s am. átkelve rövidebb, hamarabb. „Nincs a bolondságra általabb út, mint a harag." Pázmán P. Máskép: *áltabb*, mint: föntebb, alantabb.

ÁLTALAD vagy ÁTAD, (által-ad vagy át-ad), ösz. áth. 1) Állapító ragu viszonynévvel am. bizonyos téren keresztül nyújtva odaad. *A falon, kerítésen általadni valamit.* Általán valamit birtokul vagy akármi végre odanyujt, odaenged. *A vár kulcsait a győzedelmes ellenségnek általadni. Átadni az irományokat. A letartóztatott jószágot átadni a törvényes örökösnek. Átadni a megvett házat.*

ÁLTALADÁS vagy ÁTADÁS, (által- vagy átadás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit birtokul vagy használás, vagy tartás stb. végett általadunk, odaengedünk. *Irományok, jószág általadása. Várkulcsok átadása. Átadásra meghivott tanúk.*

ÁLTALADVÁNY vagy ÁTADVÁNY, (által- vagy át-advány) ösz. fn. Általadásról szóló irományi, bizonyítvány, oklevél.

ÁLTALAG, l. ANTALAG.

ÁLTALALAKÍT vagy ÁTALAKÍT, (által- vagy át-alakít) ösz. áth. Más alakuvá teszen, más formára változtat. *A német szabásu öltönyt magyarra átalakítani. Valamely társaságot átalakítani. A templomot intézetté átalakítani.*

ÁLTALALAKÍTÁS vagy ÁTALAKÍTÁS, (által- vagy át-alakítás) ösz fn. Cselekvés, midőn átalakítunk valamit.

ÁLTALALAKÚL v. ÁTALAKÚL, (által- vagy át-alakúl) ösz. önh. Más, az elébbitől különböző alakot ölt, más alakura változik. *Az úgynevezett ebihalak békákká, a hernyók pillékké általalakulnak.*

ÁLTALALAKULÁS v. ÁTALAKULÁS, (által- vagy át-alakulás) ösz. fn. Más alak fölöltése, más alakura változás. *A nemzet általalakulása.*

ÁLTALALAKULÁSI vagy ÁTALAKULÁSI, (által vagy át-alakulási) ösz. mn. Átalakulásra vonatkozó, azt illető, ahhoz tartozó. *Átalakulási korszak. Átalakulási mozgalmak.*

ÁLTALÁLLATOZÁS, (által-állatozás) ösz. fn. K. kathólika hittani értelemben am. a kenyér és bor állatának azaz álloványának Krisztus testévé és vérévé általváltozása. Régi szó. (Transsubstantiatio).

ÁLTALÁN, (által-án) ih. l. ÁLTALÁBAN. *Általán véve, általán fogva.*

ÁLTALÁNÍT, (által-án-ít); áth. m. *általánít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, vagy *—ani*. Az egyéni, vagy faji tulajdonságokat az egész nemre kiterjeszti.

ÁLTALÁNÍTÁS, (által-án-ít-ás) fn. tt. *általánítás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, midőn valamit általánítunk. V. ö. ÁLTALÁNÍT.

ÁLTALÁNOS, (által-án-os) mn. tt. *általános-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Ami bizonyos sokaságnak minden részeire kiterjed, kivétel nélküli, közönséges. *Általános panasz, elégületlenség. Általános szükség, pénzhiány. Általános öröm, vigság.* 2) Bölcseleti ért. föltétlen, a maga nemében szükséges. Ellentéte: *föltétes*. (Absolutum et conditionatum).

ÁLTALÁNOSAN, (által-án-os-an) ih. 1) Közönségesen, mindenek között, kivétel nélkül. *Általánosan elterjedt hír. Általánosan tisztelt, szeretett férfi.* 2) Föltétlenül.

ÁLTALÁNOSÍT, (által-án-os-ít); áth. m. *általánosít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, vagy *—ani*. Általánossá tesz, köz szokásba, köz divatba hoz, mindenekre kiterjeszt.

ÁLTALÁNOSSÁG, (által-án-os-ság) fn. tt. *általánosság-ot*. Általános, közönséges, mindenekre kiterjedő mineműség; föltétlen állapot vagy tulajdonság. *Általánosságban állítani valamit*, am. nem különösen erre vagy arra vonatkozva.

ÁLTALÁNTŐZS, (általán-tőzs) ösz. fn. Adásvevés neme, midőn az illető árukra nem különkülön, nem darabonként, hanem öszvesen történik az alku.

ÁLTALÁNY, (által-ány) fn. tt. *általány-t*, tb. *—ok*. 1) Ár, díj, fizetés, járandóság, melyet nem részletekben, hanem általán, mindenért vagy egyszer mindenkorra kötnek ki. 2) Bölcsészeti ért. föltétlen valami.

ÁLTALÁNYOS, ÁLTALÁNYOSAN, l. ÁLTALÁNOS, ÁLTALÁNOSAN.

ÁLTALÁNYOZ, (által-ány-oz); áth. m. *általányoz-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z*. Dijazási, fizetési általánynyal ellát valakit. *A rendes fizetésen kivül általányozni a tisztviselőket.*

ÁLTALÁNYPÉNZ, (általány-pénz) ösz. fn. Általányképen fizetett díj, bér.

ÁLTALÁNYSZERINTI, (általány-szerinti) ösz. mn. Nem különkülön, hanem öszvesen igért, adott, vett. *Általányszerinti alku, díj, fizetés, bér.*

ÁLTALAS, (által-as) mn. tt. *általas-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. Általános, közönséges, bizonyos sokaság minden részeire kiterjedő.

ÁLTALÁZIK vagy ÁTÁZIK, (által- vagy átázik) ösz. k. Mondjuk általán testekről, midőn részeiket valami hígság, különösen víz, eső stb. általjárja, s elébbi szilárd, tömör vagy kemény szerkezetök lágyabb leszen, megtágul, szétbomlik. *Börig általázni. A sárban, vízben járó ember csizmatalpa átázik.* Átv. tréfás ért. nagyon megittasodik, megrészegedik, szokottabban: *elázik.*

ÁLTALÁZTAT vagy ÁTÁZTAT, (által- vagy át-áztat) ösz. áth. Valamit minden részeiben nedvessé tesz; eszközli, hogy átázzék.

ÁLTALBESZÉD, ösz. fn. Futólagos, odavetett, nem megfontolt, az illető tárgyon csak mintegy általsurranó beszéd.

ÁLTALBOCSÁT vagy ÁTBOCSÁT, (által- vagy át-bocsát) ösz. áth. Valamely helynek tulsó oldaláról az innensőre vagy viszont onnan ide, vagy innen oda keresztül menni enged, vagy ereszt, küld valakit. *Az utasokat általbocsátani a vámon, az ellenséges táboron.*

ÁLTAL- vagy ÁTBOCSÁTÁS, ösz. fn. Átmenni engedés, áteresztés, átküldés.

ÁLTALBÓDORGÁS v. ÁTBÓDORGÁS, (által- vagy át-bódorgás) ösz. fn. Bódorogva átmenés, átkelés.

ÁLTALBÓDOROG vagy ÁTBÓDOROG, (által- vagy át-bódorog) ösz. önh. Bódorogva általmegy valahová.

ÁLTALBOLYONG vagy ÁTBOLYONG, (által- vagy át-bolyong) l. ÁLTALBÓDOROG.

ÁLTALBŐG vagy ÁTBŐG, (által- vagy át-bőg) ösz. önh. Úgy vagy azért bőg, hogy a tulsó félen, tulsó oldalon meghallják. *A bika általbőg a tulsó parton legelő csordára.*

ÁLTALBUVIK vagy ÁTBUVIK, (által- vagy át-búvik); ösz. k. Szük résen, szorulaton vagy lappangva a tulsó oldalra búva keresztül hatol. *Általbúvni a sürü galyak között. Átbúvni a kapu alatt, a sövény résén, az ablak rostélyán.* Átv. ért. valamely bajon szerencsésen átesik, bizonyos ügyesbajos állapotból kikötelődzik.

ÁLTALBUVÓFŰ, (által-buvó-fű) ösz. fn. Növényfaj a szingallérok neméből, szára felálló, levelei általnőttek, tojáskerekek; máskép: *buvák*. Bupleurum rotundifolium).

ÁLTALBÜZLIK vagy ÁTBÜZLIK (által- vagy át-büzlik) ösz. k. Büze távolabbra elhat. *A bak kecske szaga általbüzlik a szomszéd házba. A pézmás ruha átbüzlik a mellékszobába.*

ÁLTALCSAL vagy ÁTCSAL, (által- vagy átcsal) ösz. áth. Egyik oldalról, szélről, másikra csal, édesget; egyik felekezettől, párttól másikhoz csábit.

Igéretekkel általcsalni az ellenség embereit. Szomszédból kukoriczával átcsalni a sertéseket, a baromfiakat.

ÁLTALCSALÁS vagy ÁTCSALÁS, (által- v. át-csalás) ösz. fn. Cselekvés, melynél fogva általcsalnak valakit. L. ÁLTALCSAL.

ÁLTALCSAP vagy ÁTCSAP, (által- vagy át-csap); I. ösz. áth. Bizonyos téren keresztülcsap, hajt, üz, kerget vagy egyik felekezetből másikba hajt. *A csordát általcsapni a folyó tulsó partjára. A tehenet egyik csordából a másikba átcsapni. A lobdát átcsapni a házon.*

II. Önhatólag véve am. egyik oldalról, részről, helyről másikra önkényleg átmegy. Használtatik sajátlag a szabadban járó vagy legelő barmokról. *A lovak, ökrök, juhok általcsapnak a szomszéd határba.* Átv. erkölcsi ért. más párthoz, felekezethez szegődik. *Átcsapni az ellenséghez, más politikai párthoz.* V. ö. CSAP.

ÁLTALCSAPÁS vagy ÁTCSAPÁS, (által- v. átcsapás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki vagy valami általcsap.

ÁLTALCSÉPÉG vagy ÁTCSÉPÉG, (által- v. átcsépég); ösz. önh. A testen keresztülszivárgott nedv cseppekben hull alá. *Átcsepeg a víz a homokkövön. A rosz sátoron, esernyőn, háztetőn átcsepeg az eső.*

ÁLTALCSÉPÉGÉS vagy ÁTCSÉPÉGÉS, (által vagy át-csépégés) ösz. fn. A folyadék keresztülszivárgása és cseppenként lehullása, lefolyása.

ÁLTALCSILLOG vagy ÁTCSILLOG, (által- vagy át-csillog) ösz. önh. A fénysugár hézagos testen keresztülviláglik. *Átcsillog a hold a felhők hasadékain, a fák lombjai között. A nap általcsillog a börtön szük ablakán. A szép szemek átcsillognak a reczés fátyolon.*

ÁLTALCSILLOGÁS vagy ÁTCSILLOGÁS, (által- vagy át-csillogás) ösz. fn. A fénysugárnak bizonyos résen keresztülvilágítása.

ÁLTALCSŐDÍT vagy ÁTCSŐDÍT, (által- vagy át-csődít) ösz. áth. Többeket egymásután vagy tömegesen egyik helyről, oldalról, részről másikra csődít, hajt, csalogat. V. ö. CSŐDÍT.

ÁLTALCSŐDÍTÉS vagy ÁTCSŐDÍTÉS, (által- vagy át-csődítés) ösz. fn. Cselekvés, melynélfogva valakit vagy valamit általcsődítenek.

ÁLTALCSŐDÜL vagy ÁTCSŐDÜL, (által- v. át-osődül) ösz. önh. Tömegesen összenyomulva, tolongva siet valamin keresztül vagy valahova. V. ö. CSŐDÜL.

ÁLTALCSŐDÜLÉS vagy ÁTCSŐDÜLÉS, (által- vagy átcsődülés) ösz. fn. Tömegesen összenyomulva sietés egyik helyről, részről másikra.

ÁLTALCSÖRGEDÉZ vagy ÁTCSÖRGEDÉZ, (által- vagy át-csörgedéz) ösz. gyak. önh. Köveken, kavicsokon, bokrokon stb. keresztül csörögve folydogál, t. i. a patakocska, erecske, csörgeteg, csermely.

ÁLTALCSÚSZ vagy ÁTCSÚSZ, (által- vagy átcsúsz) ösz. önh. Szük helyen, résen, szorulaton, meglapulva csúszó állatok módjára keresztülbúvik. Átv. ért. szövevényes, fogárd ügyekből, állapotból kikötelődzik, bizonyos bajon átesik.

ÁLTALCSÚSZÁS vagy ÁTCSÚSZÁS, (által- vagy át-csuszás), ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki v. valami általcsúsz.

ÁLTALCSÚSZTAT vagy ÁTCSÚSZTAT, (által- vagy át-csúsztat) ösz. áth. Tolás, taszigálás által eszközli, hogy valamely test egyik helyről, oldalról másikra csúszszék. *A jéghátán egyik partról a másikra általcsúsztatni a kis csónakot.* Átv. ért. szövevényes körülményeken, bajokon keresztül czélhoz juttat.

ÁLTALCSÚSZTATÁS v. ÁTCSÚSZTATÁS, (által- vagy át-csúsztatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit általcsúsztatunk.

ÁLTALDAGASZT vagy ÁTDAGASZT, (által- vagy át-dagaszt) ösz. áth. Gyúrva, dömöcskölve, ide-oda forgatva eszközli, hogy a dagadás az illető testen, pl. kovászon keresztülhasson.

ÁLTALDAGASZTÁS vagy ÁTDAGASZTÁS, (által- vagy át-dagasztás) ösz. fn. Cselekvés, melynél fogva valamit átdagasztanak, v. ö. ÁLTALDAGASZT.

ÁLTALDESZKA vagy ÁTDESZKA, (által- v. át-deszka) ösz. fn. Széles ért. bizonyos téren, mélység fölött, csatornán, patakon stb. keresztülfektetett deszka, melyen ide-oda lehet járni. Különösen a csónakokon, ülőhelyül keresztül tett deszka.

ÁLTALDOB vagy ÁTDOB, (által- vagy át-dob); ösz. áth. Valamit bizonyos tér, határvonal stb. fölött keresztül elhajít, elvet. Tárgyesetes neveken kivül állapító raguakat is vonz. *Követ általdobni a házon.*

ÁLTAL- vagy ÁTDOBÁS, ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki átdob valamit. V. ö. ÁLTALDOB.

ÁLTALDOLGOZ vagy ÁTDOLGOZ, (által- v. átdolgoz) ösz. áth. 1) Bizonyos időszakot dologgal tölt. *Átdolgozni az egész napot, hetet,* azaz egész héten, napon által dolgozni. 2) A bevégzett, kész munkát újból máskép alakítja, újakkal bővíti. Mondjuk leginkább szellemi művekről.

ÁLTALDOLGOZÁS vagy ÁTDOLGOZÁS, (által- vagy át-dolgozás) ösz. fn. Valamely elkészült szellemi műnek újra munkába vevése, más alakba öltöztetése, bővítése.

ÁLTALDÖF vagy ÁTDÖF, (által- vagy átdöf) ösz. áth. Hegyes, éles eszközzel, pl. karddal, dárdával, késsel, tőrrel, villával, tülökkel, stb. valamely testet keresztülszúr. V. ö. DÖF.

ÁLTALDÖFÉS vagy ÁTDÖFÉS, (által- vagy át-döfés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit ember vagy állat általdöf.

ÁLTALDÖRGÖL vagy ÁTDÖRGÖL, (által- v. át-dörgöl) ösz. áth. Valamit dörgölve egyik oldaltól másikig keresztülkoptat, átlikaszt.

ÁLTALDÖRZSÖL, l. ÁLTALDÖRGÖL. V. ö. DÖRGÖL és DÖRZSÖL.

ÁLTALÉG vagy ÁTÉG, (által- vagy át-ég) ösz. önh. Tüz által egyik oldalától, lapjától kezdve a másikig megeméssztetik, hamuvá lesz. *Általég a kályha, midőn a tüz által kilikad.*

ÁLTALÉGÉS vagy ÁTÉGÉS, (által- vagy átégés) ösz. fn. Tüz által egyik felétől a másikig megemésztetés, elhamvadás.

ÁLTALÉGET vagy ÁTÉGET, (által- vagy átéget) ösz. áth. Valamit tüz vagy úgyneveztt etető szer által egyik oldaltól másikig elkoptat.

ÁLTALÉGETÉS vagy ÁTÉGETÉS, (által- v. átégetés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit a tüz vagy etető szer általéget.

ÁLTALÉL vagy ÁTÉL, (által- vagy át-él) ösz. áth. Bizonyos időt élve tölt el; bizonyos események folytában élve marad. *Általélni az élet viritó korszakát. Sok viszontagságot, csapást átéltünk.*

ÁLTALELLENBEN, vagy ÁTELLENBEN, (által- vagy át-ellenben) ösz. ih. A tulsó félen szemközt. *Általellenben lakni valakivel.*

ÁLTALELLENI, vagy ÁTELLENI, (által- vagy át-elleni) ösz. mn. Egymással szemközt levő, homlokirányban fekvő, levő. *Általelleni ház, szoba.*

ÁLTALEMBÉR, (által-embér) ösz. fn. Őszinte, becsületes, tetőtől talpig derék, mintegy általában: ember.

ÁLTALEMEL, vagy ÁTEMEL, (által- vagy átemel) ösz. áth. Valakit vagy valamit fekvő vagy álló helyéből felkapva bizonyos térségen, vonalon, keresztül máshová visz által. *A kis gyermeket általemelni a sáron. A zsákokat egyik szekérről a másikra átemelni.*

ÁLTAL vagy ÁTEMELÉS, ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki általemel valamit. V. ö. ÁLTALEMEL.

ÁLTALÉNEKÉL, vagy ÁTÉNEKÉL, (által- v. át-énekél) ösz. áth. Bizonyos dallamot elejétől végig elzeng; vagy, bizonyos időt énekelve tölt el. *Általénekelni a szózatot. Az estvéli órákat zongora mellett áténekelni.*

ÁLTAL vagy ÁTÉNEKLÉS, (által- vagy áténeklés) ösz. fn. Cselekvés, melyet gyakorol, aki valami dallamot, vagy időt áténekel.

ÁLTALENGED, vagy ÁTENGED, (által- vagy át-enged) ösz. áth. Engedőleg valamit másnak birni hagy, valaminek birásáról más kedveért lemond. *Öregebbnek általengedni a széket, a tisztesebb helyet. A nekünk jutott osztályrészt másnak átengedni.* V. ö. ENGED.

ÁLTALENGEDÉS vagy ÁTENGEDÉS, (által- vagy át-engedés) ösz. fn. Valamely birtokról, jogról vagy annak ideiglenes használatáról lemondás egy másik kedveért.

ÁLTALÉR, vagy ÁTÉR, (által- vagy át-ér) ösz. áth. Valamely testnek, vagy térnek hosszusági vagy szélességi, vagy egész kerületi mértékét megüti. *Ezen gerenda általéri az árkot. Kinyújtott karokkal átérni a fa derekát. Araszszal átérni a karcsu derekat.*

ÁLTALERESZT, vagy ÁTERESZT, (által- vagy át-ereszt) ösz. áth. Bizonyos téren, közön keresztül, illetőleg innenről túlra vagy viszont menni enged. *Az utasokat általereszteni a vámkorlátokon. A vizet átereszteni a zúgón* V. ö. ERESZT.

ÁLTALERESZTÉS, vagy ÁTERESZTÉS, (által- vagy át-eresztés) ösz. fn. Cselekvés, melyet az gyakorol, aki valakit vagy valamit átereszt. V. ö. ÁLTALERESZT.

ÁLTALESÉS vagy ÁTESÉS, (által- vagy átesés) ösz. fn. Állapot, midőn valami vagy valaki altalesik valamin. V. ö. ÁLTALESIK.

ÁLTALESIK v. ÁTESIK, (által- vagy át-esik) ösz. k. Mondjuk élő és élettelen testről, midőn súlyegyenét vesztve bizonyos testnek vagy térnek egyik oldaláról másikra túlesik. Átv. ért. valamely fáradságos, tartós munkát, dolgot bevégez. *Hála Istennek, ezen is általestem. Átesett rajta, mint Makó a házán.* Km.

ÁLTALÉTET vagy ÁTÉTET, (által- vagy átétet) ösz. áth. Szilárd szövetü, vagy tömör kemény testet bizonyos rágó szerrel, pl. választóvízzel keresztül koptat, átlikaszt.

ÁLTALÉTETÉS vagy ÁTÉTETÉS, (által- vagy át-étetés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki általétet valamit.

ÁLTALEVEZ vagy ÁTEVEZ, (által- vagy átevez) ösz. önh. Evezőlapáttal hajtva a vizet a víz egyik oldaláról a másikra csónakázik, hajózik stb. *Általevezni a Dunán, a Balatonon.*

ÁLTALEVEZÉS vagy ÁTEVEZÉS, (által- vagy át-evezés) ösz. fn. Vízi jármüvön evező segítségével egyik partról másikra szállás.

ÁLTALEVŐDÉS vagy ÁTEVŐDÉS, (által- v. át-evődés) ösz. fn. Keményebb testnek valamely szer által keresztülkopása.

ÁLTALEVŐDIK v. ÁTEVŐDIK, (által- v. átevődik) ösz. belsz. Mondjuk szilárd állományu testről, midőn bizonyos híg szer, pl. választóvíz erejétől keresztülkopik.

ÁLTALFA vagy ÁTFA, (által- vagy átfa) ösz. fn. Bizonyos téren, hézagon, árkon, stb. keresztül tett fa, pl. deszka, padló, gerenda, hogy ideoda járni, vagy holmit áthordani lehessen rajta. Szélesb ért. keresztbe tett fa.

ÁLTALFAGY vagy ÁTFAGY, (által- vagy átfagy) ösz. önh. A hideg fagyasztó ereje egész valóját keresztüljárja, minden részében, kivül-belül megfagy.

ÁLTALFAGYÁS vagy ÁTFAGYÁS, (által- v. át-fagyás) ösz. fn. A hideg általi megmerevülés, egészen fagyvette állapot.

ÁLTALFAROL vagy ÁTFAROL, (által- vagy át-farol) ösz. önh. Farral másik oldalra fordul, csúszik, pl. a szán, kocsi.

ÁLTALFAROLÁS vagy ÁTFAROLÁS, (által- vagy át-farolás) ösz. fn. Farral fordulónak mozgása, csúszása.

ÁLTALFAROLTAT v. ÁTFAROLTAT, (által- vagy át-faroltat) ösz. áth. Eszközli, hogy valami általfaroljon. *Az ökröt a rúd innenső oldaláról a tulsóra általfaroltatni. A kocsit rúdjának forgatásával az utcza egyik feléről a másikra általfaroltatni.*

ÁLTALFÁZÁS vagy ÁTFÁZÁS, (által- vagy át-fázás) ösz. fn. Testsanyaritó állapot, midőn az élő állatot keresztüljárja a hideg.

ÁLTALFÁZIK vagy ÁTFÁZIK, (által- vagy át-fázik) ösz. k. Testét minden részeiben a nagy hideg keresztüljárja, meghüti. *Hideg esőben, csikorgó fagyos szeles hidegben átfázni.* V. ö. FÁZIK.

ÁLTALFÉNYLIK vagy ÁTFÉNYLIK, (által- vagy át-fénylik) ösz. k. Fénysugarai résen, hézagon, nyiláson, közön keresztülhatnak, s kitünnek. *A nap általfénylik a fák lombjain.*

ÁLTALFOG vagy ÁTFOG, (által- vagy át-fog) ösz. áth. Valamit öszvetett araszokkal, vagy karokkal körülölel, karol, nyalából. *Általfogni a fa derekát, a ló nyakát.* V. ö. ÁLTALKAROL, ÁLTALÖLEL.

ÁLTALFOGLAL vagy ÁTFOGLAL, (által- v. át-foglal) ösz. áth. Valamit egész kerületében és szilárdan tartva, öszvekötve körülfog. *Abroncscsal általfoglalni a hordót. A kötél általfoglalja a kévét.*

ÁLTALFOLY vagy ÁTFOLY, (által- vagy át-foly) ösz. önh. Valamely híg test, nevezetesen a víz természetes esés következtében bizonyos téren keresztül, vagy helyről helyre ömöl. *A kiáradt víz általfoly a réteken.* Használtatik tárgyesetes viszonynévvel is. *A csatorna átfolyja a város utczáit.* Átv. ért. általfolynak a kúszó, indás növények, midőn száraik, indáik valamin keresztülbúvnak. *A bab általfolyt a sövényen, kerítésen.*

ÁLTALFOLYÁS vagy ÁTFOLYÁS, (által- vagy át-folyás) ösz. fn. Cselekvés vagy állapot, midőn valami általfoly. *Az árvíz általfolyása ellen gátot emelni.*

ÁLTALFOLYDOGÁL vagy ÁTFOLYDOGÁL, (által- vagy át-folydogál) ösz. gyak. önh. Lassan folytonosan általfoly. *A völgyi csermely általfolydogál a sások között.* V. ö. ÁLTALFOLY.

ÁLTALFORDÍT vagy ÁTFORDÍT, (által- vagy át-fordít) ösz. áth. Valamit egyik oldaláról másikra, fordít. *A könyv leveleit általfordítani. Átfordítani a hordót, kévét.* Átv. ért. irományt, nyomtatványt más nyelvre teszen át.

ÁLTALFORGAT vagy ÁTFORGAT, (által- v. át-forgat) ösz. áth. Többet egymás után, vagy valamit gyakran általfordít. *Általforgatni a könyv leveleit. Általforgatni a kévéket.*

ÁLTALFORGATÁS vagy ÁTFORGATÁS, (által- vagy át-forgatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit általforgatunk. V. ö. ÁLTALFORGAT.

ÁLTALFÚ vagy ÁTFÚ, (által- vagy át-fú) ösz. önh. és áth. 1) Önhatólag véve am. valami fölött, vagy között fúva keresztülhat. *A szél általfú a résen, a tárt ablaku s ajtaju szobán. Az árokban fekvő fölött általfú a zivatar.* 2) Áthatólag am. fuvás által a mozgásba hozott testet tulsó részre hajtja. *A szél az utcza egyik oldaláról a másikra általfújja a szemetet, gazt, havat.*

ÁLTALFÚR vagy ÁTFÚR, (által- vagy át-fúr) ösz. áth. Tömör testet bizonyos eszközzel, különösen furóval keresztüllikaszt. *Általfúrni a falat, deszkát, gerendát. Átfúrni a füleket.*

ÁLTALFURÁS vagy ÁTFURÁS, (által- vagy át-furás) ösz. fn. Tömör test keresztüllikasztása bizonyos furóeszközzel.

ÁLTALFUT vagy ÁTFUT, (által- vagy át-fut) ösz. önh. Bizonyos térnek egyik oldaláról, vagy végéről a másikra fut. *Általfutni a tulsó sorra. Általfutni a hidon.* Tárgyesetes viszonynévvel is használtatik. *Általfutni a város nevezetesebb részeit.* Átv. ért. valamit sietve keresztültekint. *Általfutni a hirlapokon, vagy hirlapokat.*

ÁLTALFUTÁS vagy ÁTFUTÁS, ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki általfut valamin vagy valamit. V. ö. ÁLTALFUT.

ÁLTALFÚV, l. ÁLTALFÚ.

ÁLTALFUVÁS vagy ÁTFUVÁS, (által- vagy át-fuvás) ösz. fn. Cselekvés, mely valamit általfú.

ÁLTALFÜRÉSZĖL vagy ÁTFÜRÉSZĖL, (által- vagy át-fürészél) ösz. áth. Fürészszel valamely testet ketté szel.

ÁLTALFÜRÉSZĖLÉS v. ÁTFÜRÉSZĖLÉS, (által- vagy át-fürészélés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki általfürészel valamit.

ÁLTALFÜSTÖL vagy ÁTFÜSTÖL, (által- v. át-füstöl) ösz. áth. és önh. 1) Valamit füsttel keresztüljárat. 2) Valaminek füstje keresztülmegy. *Az égetett tömjén általfüstöl a templom minden részein.*

ÁLTALFÜZ vagy ÁTFÜZ, (által- vagy át-füz) ösz. áth. Fonalat, czérnát, s más hasonló szálas eszközt likon keresztülhúz.

ÁLTALGÁZOL vagy ÁTGÁZOL, (által- vagy át-gázol) ösz. áth. Meglábolható vizen, illetőleg söppedéken, sáron, ingoványon gázolva keresztülhat. *A patakot, mocsárt átgázolni.* Átv. ért. valamely akadályon, ügyesbajos dolgon, nehézségen valahogy úgy keresztülvergődik.

ÁLTALGÁZOLÁS vagy ÁTGÁZOLÁS, (által- vagy át-gázolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamin keresztülgázolunk.

ÁLTALGĖRĖNDA vagy ÁTGĖRĖNDA, (által- vagy át-gėrėnda) ösz. fn. Széles ért. bizonyos térvonalon, résen, éren, patakon, árkon stb. közlekedés végett keresztül tett gerenda. Különösen az ácsok nyelvén azon tetőgerenda, mely a falakon hosszant elnyúlik, s melybe az ollófákat s egyéb gerendákat bevésik.

ÁLTALGONDOL vagy ÁTGONDOL, (által- v. át-gondol) ösz. áth. Valamit minden oldalról gondolóra, fontolóra vesz.

ÁLTALGONDOLÁS v. ÁTGONDOLÁS, (által- vagy át-gondolás) ösz. fn. Észbeli működés, midőn valamit általgondolunk. V. ö. ÁLTALGONDOL.

ÁLTALGÖRDÍT vagy ÁTGÖRDÍT, (által- vagy át-gördít) ösz. áth. Valamely hengerded vagy gömbölyü testet egyik oldaláról vagy helyről a másikra gördít, pl. a hordót, kádat.

ÁLTALGŐZÖLG, l. ÁLTALGŐZÖLÖG.

ÁLTALGŐZÖLGÉS vagy ÁTGŐZÖLGÉS, (által- vagy át-gőzölgés) ösz. fn. A fölmelegült test gőzös részeinek tovább terjedése.

ÁLTALGŐZÖLÖG vagy ÁTGŐZÖLÖG, (által- vagy át-gőzölög) ösz. önh. A felmelegült test részecskei gőzalakban tovább szállanak.

ÁLTALHÁG vagy ÁTHÁG, (által- vagy át-hág) ösz. önh. és áth. 1) Lépve valamely magasabb tárgy fölszinének tulsó oldalára megyen. *Általhágni a korláton, vagy korlátot. Általhágni a sövényen, kerítésen, falon.* 2) Átv. ért. bizonyos erkölcsi korlátok, pl. illedelmi szabályok, törvények, fegyelem ellen vét, s azokon mintegy keresztül lép. *Általhágni a természeti, a polgári törvényeket, az Isten, az Angyaszentegyház parancsolatit, a felsöség rendeleteit.*

ÁLTALHÁGÁS vagy ÁTHÁGÁS, (által- vagy át-hágás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki általhág valamit. V. ö. ÁLTALHÁG.

ÁLTALHÁGÓ, vagy ÁTHÁGÓ, (által- vagy át-hágó) ösz. fn. 1) Oly magasságu korlát, kerítés, stb. melyen által lehet lépni; hágcsó. 2) Átv. törvényszegő, parancsok ellen vétő személy; kihágó.

ÁLTALHAJÍT vagy ÁTHAJÍT, (által- vagy át-hajít) ösz. áth. Valamit tulról ide, vagy innenről tulra, illetőleg bizonyos tér, vagy magaslat, vagy test fölött keresztülhajít. *Követ általhajítani a patakon, folyón, háztetőn,* vagy: *kövel áthajítani a patakot, folyót, háztetőt.*

ÁLTALHAJÍTÁS vagy ÁTHAJÍTÁS, (által- vagy át-hajítás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki általhajít valamit.

ÁLTALHAJLÁS vagy ÁTHAJLÁS, (által- v. át-hajlás) ösz. fn. Állapot, midőn valami áthajlik. Vétetik *általhajolás* helyett is. L. ezt.

ÁLTAHAJLIK vagy ÁTHAJLIK, (által- vagy át-hajlik) ösz. k. Innen túlra, vagy túlról innenre görbedve önkénytelenül nehezkedik. *A fa ága áthajlik a szomszéd kertébe.*

ÁLTALHAJOL vagy ÁTHAJOL, (által- vagy át-hajol) ösz. önh. Egyik oldalról a másikra önkényesen, szabad akaratból nehezkedik. *Általhajolni a szomszéd széken ülőhöz. Általhajolni a korláton.*

ÁLTALHAJOLÁS vagy ÁTHAJOLÁS, ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki áthajol.

ÁLTALHAJÓKÁZ vagy ÁTHAJÓKÁZ, (által- vagy át-hajókáz) ösz. önh. Mulatságból, időtöltésből áthajóz.

ÁLTALHAJÓZ vagy ÁTHAJÓZ, (által- vagy át-hajóz) ösz. önh. Hajózva valamely vizen általmegy; hajóval átszeli a vizet; hajón utazva bizonyos helyre száll. *Általhajózni a Balatonon. Európából Amerikába áthajózni. Több tengert áthajózni.*

ÁLTALHAJÓZAS, vagy ÁTHAJÓZÁS, (által- vagy át-hajózás) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg vizi utazás, melyet valaki hajóval bizonyos vizen keresztül tesz.

ÁLTALHAJT vagy ÁTHAJT, (által- vagy át-hajt) ösz. áth. Egyik félről, oldalról, szélről, partról stb. a másikra hajt, illetőleg üz, kerget. *Általhajtani a csordát a vizen, hidon, erdőn.*

ÁLTALHAJTÁS vagy ÁTHAJTÁS, (által- v. át-hajtás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki általhajt valamit.

ÁLTALHALLIK vagy ÁTHALLIK, (által- v. át-hallik) ösz. k. Mondjuk hangról, szóról, beszédről, midőn bizonyos közön keresztül távolra terjed, s ott hallhatóvá lesz. *A harangzúgás, ágyudurrogás általhallik a harmadik, ötödik stb. helységbe. A vékony falakon általhallik a beszéd, az alvó hortyogása.*

ÁLTALHANGOL vagy ÁTHANGOL, (által- vagy át-hangol) ösz. áth. Valamely zeneeszközt más kulcs szerint hangol.

ÁLTALHANGZÁS vagy ÁTHANGZÁS, (által- vagy át-hangzás) ösz. fn. Valamely hangnak tova hatása, vagy más hangokat fölülmuló ereje.

ÁLTALHANGZIK vagy ÁTHANGZIK, (által- vagy át-hangzik) ösz. k. 1) Hangjának ereje bizonyos távolságra hat. 2) Valamely hangszer, ének, szózat hangja minden egyéb zajon, zörgésen keresztültör, s azokat fölülmulja.

ÁLTALHÁNY vagy ÁTHÁNY, (által- vagy át-hány) ösz. áth. Bizonyos téren, közön, kerítésen keresztül, más oldalra hány valamit. *A szemetet, gazt a szomszéd udvarába általhányni. A kévéket egyik szekérről a másikra áthányni. Holmit áthányni a sövényen, kerítésen, árkon.*

ÁLTALHÁNYÁS vagy ÁTHÁNYÁS, (által- v. át-hányás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki áthány valamit.

ÁLTALHARAP vagy ÁTHARAP, (által- vagy át-harap) ösz. áth. Fogakkal kemény szövetü szilárd testet keresztülmetsz, ketté hasít.

ÁLTALHÁRÍT vagy ÁTHÁRÍT, (által- vagy át-hárít) ösz. áth. Innenről túlra, vagy tulról ide hárít valamit, pl. szénát, szalmát, szemetet. V. ö. HÁRÍT.

ÁLTALHASÍT vagy ÁTHASÍT, (által- vagy át-hasít) ösz. áth. 1) Rostos szövetü, vagy alkotásu testet fonal vagy szál mentében végig, vagy keresztül szakaszt, metsz, repeszt. *Általhasítani a vásznat, posztót. A fenyüt, deszkát áthasítani.* 2) Bizonyos tért ketté választ. *A földeket barázdával, árokkal, csatornával általhasítani.*

ÁLTALHASÍTÁS vagy ÁTHASÍTÁS, (által- vagy át-hasítás) ösz. fn. Cselekvés, melynélfogva valamit általhasítunk.

ÁLTALHASONÍT vagy ÁTHASONÍT, l. ÁLTALHASONLÍT.

ÁLTALHASONLÍT vagy ÁTHASONLÍT, (által- v. át-hasonlít) ösz. áth. Valamely tárgyat, testet egy másikhoz hasonló állományuvá alakít, általváltoztat. *Az állatok a bevett étkeket saját testeik alkatrészeivé hasonlítják által.* Jobban: *áthasonít.* (Assimilare).

ÁLTALHASONLÍTÁS v. ÁTHASONLÍTÁS, (által- vagy át-hasonlítás) ösz. fn. Valamely testnek egy másikhoz hasonlóvá tevése. Jobban: *áthasonítás.*

ÁLTALHASONÚL vagy ÁTHASONÚL, (által- vagy át-hasonúl) ösz. önh. Természete, tulajdonságai egy máshoz hasonlóvá alakulnak, változnak által. *A növényi testek, állatiakká, és viszont általhasonulnak.*

ÁLTALHASONULÁS vagy ÁTHASONULÁS, (által- vagy át-hasonulás) ösz. fn. Testek változása, midőn másokhoz hasonlókká alakulnak által.

ÁLTALHAT vagy ÁTHAT, (által- vagy át-hat); ösz. áth. és önh. Anyagi vagy szellemi ereje, müködése valamire kiterjed, befolyást gyakorol, s mintegy keresztültör rajta. *Az ékes beszéd általhatja a hallgatók szivét. A szilárd akarat általhat az ellenszegülö akadályokon.*

ÁLTALHATÁS vagy ÁTHATÁS, (által- vagy át-hatás) ösz. fn. Cselekvés, müködés, midőn valaki, vagy valami általhat.

ÁLTALHATATLAN, vagy ÁTHATATLAN, (által- vagy át-hatatlan) ösz. mn. A maga neméban igen tömör, kemény, sürü, melyen sem anyagi sem szellemi erövel áthatni nem lehet. *Általhatatlan test,* melyen más keresztül nem törhet, nem bújhat. *Általhatatlan titok, rejtély.* (Impenetrabilis).

ÁLTALHATATLANSÁG v. ÁTHATATLANSÁG, (által- vagy át-hatatlanság) ösz. fn. Valamely tárgynak oly tulajdonsága, melynél fogva azon keresztültörni, illetőleg ész crejével belehatni nem lehet. (Impenetrabilitas).

ÁLTALHATÓ vagy ÁTHATÓ, (által- vagy át-ható) ösz. mn. Ami anyagi vagy szellemi keresztüljáró erővel bír. *Általható beszéd.* Mint nyelvtani müszó jelent oly igét, melynek cselekvése más tárgyra hat, s abba munkálólag, müködőleg befoly. Az átható igék tárgyesetes neveket vonzanak. (Verbum transitivum).

ÁLTALHATOL vagy ÁTHATOL, (által- vagy át-hatol) ösz. önh. Holmi akadályokon, nehézségeken, ereje megfeszítésével keresztül tör.

ÁLTALHATÓLAG vagy ÁTHATÓLAG, (által- vagy át-hatólag) ösz. ih. Általható módon, átható minőségben. V. ö. ÁLTALHAT.

ÁLTALHATOLÁS vagy ÁTHATOLÁS, (által- vagy át-hatolás) ösz. fn. Bizonyos akadályokon keresztülvergődés.

ÁLTALHÁZ vagy ÁTHÁZ, (által- vagy át-ház) ösz. fn. Oly ház, melyen keresztül lehet járni.

ÁLTALHELYEZ vagy ÁTHELYEZ, (által- v. át-helyez) ösz. áth. Valamit vagy valakit elébbi helyéről egy másikra teszen, illetőleg rendel, küld. *Áthelyezni a szobai bútorokat, a könyveket. A katonákat egyik vidékről a másikra áthelyezni.*

ÁLTALHELYEZÉS vagy ÁTHELYEZÉS, (által- vagy át-helyezés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit vagy valakit áthelyeznek.

ÁLTALHÉMPÉLYÉG vagy ÁTHÉMPÉLYÉG, (által- vagy át-hémpélyég) ösz. önh. A folyásban levő víz körülforgó hullámokban helyről-helyre átömlik.

ÁLTALHÉMPÉLYGET vagy ÁTHÉMPÉLYGET, (által- vagy át-hémpélyget) ösz. áth. Eszközli, hogy a víz általhempelyegjen. *Az erös szél az innensö partról a tulsóra áthempelygeti a habokat, a hullámokat.*

ÁLTALHÉNGÉRÉDIK vagy ÁTHÉNGÉRÉDIK, (által- vagy át-hėngérėdik) ösz. k. Egy fordulással henger gyanánt más helyre vagy oldalra helyezkedik.

ÁLTALHÉNGÉRÉG v. ÁTHÉNGÉRÉG, (által- vagy át-héngérég) ösz. gyak. önh. Henger gyanánt körülforogva más helyre megyen által. V. ö. HÉNGÉRÉG.

ÁLTALHÉNGÉRÍT vagy ÁTHÉNGÉRÍT, (által- vagy át-héngérít) ösz. áth. Valamely kerekded, hengerded testet körülforgatás által más helyre mozdít. *Általhengeríteni a hordót, kádat, tökét.*

ÁLTALHÉNGÉRÍTÉS v. ÁTHÉNGÉRÍTÉS, (által- vagy át-héngérítés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit áthengerítünk.

ÁLTALHEVÍT vagy ÁTHEVÍT, (által- vagy át-hevít) ösz. áth. Hösége, melege, tüze valamely test minden részein keresztülhat, azt egészen fölmelegíti, hevessé teszi. Használtatik átv. értelemben is, pl. *A jeles szónoklat általhevíti a hallgatók szíveit.*

ÁLTALHEVÍTÉS v. ÁTHEVÍTÉS, (által- vagy át-hevítés) ösz. fn. Cselekvés, hatás, mely valamit v. vaiakit áthevít.

ÁLTALHEVÜL vagy ÁTHEVÜL, (által- vagy át-hevül) ösz. önh. Hőség vagy szenvedély hatásától egész belseje keresztülmelegedik.

ÁLTALHEVÜLÉS vagy ÁTHEVÜLÉS, (által- vagy át-hevülés) ösz. fn. Állapot, midőn valaki vagy valami áthevül.

ÁLTALHÍ, vagy ÁTHÍ, (által- vagy át-hí) ösz. áth. Onnan ide, vagy innen oda, bizonyos közön keresztül hí. *A szomszéd teremböl, házból, utczáról, faluról általhíni valakit.*

ÁLTALHIDAL vagy ÁTHIDAL, (által- vagy át-hidal) ösz. áth. Valamely vizen, vagy mélységen keresztül hídat épít, vagyis annak széleit híddal összeköti. *Általhidalni a Dunát. Szulimán Eszéknél általhidalta a Drávát.*

ÁLTALHIDALÁS vagy ÁTHIDALÁS, (által- vagy át-hidalás) ösz. fn. Hídverés, hídépítés valamely folyón, vagy mélységen keresztül.

ÁLTALHIDEGÍT, vagy ÁTHIDEGÍT, (által- vagy át-hidegít) ösz. áth. Eszközli, hogy a hideg valamely test minden részeit általjárja. *Jeges vízzel, hóval altalhidegíteni a testet.*

ÁLTALHIDEGÍTÉS vagy ÁTHIDEGÍTÉS (által- vagy át-hidegítés) ösz. fn. Cselekvés, mely valamit általhidegít.

ÁLTALHIDEGÜL vagy ÁTHIDEGÜL, (által- vagy át-hidegül) ösz. önh. A hideg általjárja. *Teste általhidegült.*

ÁLTALHIDEGÜLÉS v. ÁTHIDEGÜLÉS, ösz. fn. Állapotváltozás, midőn valami általhidegül. *Általhidegülés ellen ovakodni.*

ÁLTALHORD, vagy ÁTHORD, (által- vagy át-hord) ösz. áth. Holmit bizonyos téren keresztül, egyik helyről másikra hord. *A hajóról a szekerekre általhordani a gabonát. Az utasokat hajón általhordani. A bútorokat egyik házból másikba áthordani.* V. ö. HORD.

ÁLTALHORDÁS v. ÁTHORDÁS, (által- vagy át-hordás) ösz. fn. Cselekvés, melynél fogva valaki holmit általhord.

ÁLTALHORDOZ vagy ÁTHORDOZ, (által- v. át-hordoz) ösz. gyak. áth. Egymás után többször, ismételve, folytatólag hord által.

ÁLTALHORDOZÁS, v. ÁTHORDOZÁS, ösz. fn. Többszöri, ismételt áthordás.

ÁLTALHORDOZKODÁS vagy ÁTHORDOZKODÁS, (által- vagy át-hordozkodás) ösz. fn. Cselekvés, midőn holminkkal együtt valahová áthordozkodunk.

ÁLTALHORDOZKODIK v. ÁTHORDOZKODIK, (által- vagy át-hordozkodik) ösz. k. Minden ingóbingójával, hozzá tartozókkal együtt máshová költözködik. *A zsellérek általhordozkodnak más házba, utczába.* V. ö. HORDOZKODIK.

ÁLTALHOZ vagy ÁTHOZ, (által- vagy át-hoz) ösz. áth. Valamit a tulsó részről az innensőre, vagy onnan ide, távolabbról felénk közelebbre szállít. Ellenkező irányban: *általvisz.* Midőn azt mondom: *hozd által a könyveket,* akarom jelenteni: hozd felém, hozzám: ide; midőn pedig mondom: *vidd által,* jelentem, innenről túlra, közelebbről távolabbra. V. ö. HOZ, és VISZ.

ÁLTALHOZÁS vagy ÁTHOZÁS, (által- vagy át-hozás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit áthozunk.

ÁLTALHULL vagy ÁTHULL, (által- vagy át-hull) ösz. önh. Egyenként, darabonként, részenként bizonyos téren, vagy résen keresztülesik. *A gabona alja általhull a rostán. Az eső cseppek áthullanak a likacsos ponyván, esernyőn. A homok, kövecs áthull a deszkák között.*

ÁLTALHURKOL vagy ÁTHURKOL, (által- v. át-hurkol) ösz. áth. Hurokkal körülfog, körülszorít valamit. *Általhurkolni az eb nyakát.*

ÁLTALHURKOLÁS v. ÁTHURKOLÁS, ösz fn. Cselekvés, midőn áthurkolunk valamit.

ÁLTALHÚZ vagy ÁTHÚZ, (által- vagy át-húz) ösz. áth. 1) Egy helyről másra, bizonyos téren keresztül húz valamit. *A kompot a folyón általhúzni.* 2) Szük helyen, résen, likon keresztül húz. *Áthúzni a czérnát a tű fokán, a kötelet a viza kopoltyuja alatt.*

ÁLTALHUZÁS vagy ÁTHUZÁS, ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit áthúznak.

ÁLTALHUZÓDIK vagy ÁTHUZÓDIK, (által- vagy át-huzódik) ösz. belsz. Belső kényszerüségből, vagy legalább külsőleg nem tapasztalható erőtől hajtatik és vitetik, vagy megyen húzamosan keresztül. *Általhuzódnak a fellegek. Általhuzódik a sereg.* Ha nagyobb szabadsággal jár az átmenetel, akkor: *átvonul.*

ÁLTALHŰL vagy ÁTHŰL, (által- vagy át-hűl) ösz. önh. A hideg megfázásig keresztül hat rajta; átfázik, de nem oly mértékben, hogy dideregne bele.

ÁLTALHŰLÉS vagy ÁTHŰLÉS, (által- vagy áthűlés) ösz. fn. Állapot, melyben az szenved, kit a hideg keresztüljárt. *Általhülésből támadt betegség.*

ÁLTALIGAZÍT vagy ÁTIGAZÍT, (által- vagy át-igazít) ösz. áth. Megmutatja a kellő igazi utat, melyen valahová keresztül lehet jutni. *A járatlan utast általigazítani az erdőn.*

ÁLTALÍR vagy ÁTÍR, (által- vagy át-ír) ösz. áth. 1) Valamit egyik könyvből, vagy kéziratból más könyvbe, illetőleg papirosra ír. *Általírni az eredeti okmányt, jegyzőkönyvet.* 2) A tulsó félen lakónak, levőnek ír. *Pestről általírni Budára.* 3) Valamely birtokot, vagyont, jogot másra átruház, s azt közhatóságnál, föld vagy telekkönyvbe stb. irással hitelesíti. *Jószágának egyrészét nagykoru fiára általirta.*

ÁLTALIRÁS vagy ÁTIRÁS, (által- vagy át-irás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit általirunk, e szónak minden érteményében véve. *Oklevelek, könyvek általirásával foglalkodni. Jószág átirása.* V. ö. ÁLTALÍR.

ÁLTALIZZAD vagy ÁTIZZAD, (által- vagy át-izzad) ösz. önh. Nagy mértékben, egész testében, ruháján keresztül izzad. *A tánczban, erős kézimunkában, futásban általizzadni. Ünge, paplana átizzadt.*

ÁLTALIZZADÁS vagy ÁTIZZADÁS, ösz. fn. Belső hőségi állapot, midőn valaki egész testében izzad. Gyógytanilag: a nedveknek az edények ernyedt falain átlépése, s a bőrlikacsokon történő bővebb elválasztása.

ÁLTALJÁBAN, l. ÁLTALÁBAN.

ÁLTALJÁR vagy ÁTJÁR, (által- vagy át-jár) ösz. önh. Bizonyos téren keresztül egyik helyről másikra gyakran jön-megy. *A pestiek általjárnak Budára, s a budaiak Pestre.* Átvitt értelemben és áthatólag véve am. ereje valamin keresztülhat. *A hideg általjárta egész testemet. A fájdalom töre átjárta szívemet.*

„Kocsmárosné káposztát főz,
Általjárta fejét a gőz." Népdal.

ÁLTALJÁRÁS vagy ÁTJÁRÁS, (által- vagy átjárás) ösz. fn. 1) Közlekedés végett többszöri ide-oda jövésmenés, átkelés. 2) Bizonyos útvonal, rés, nyilás, zátony, rév stb. melyen herestül lehet menni. *A Dunán nincs mindenütt általjárás. Az átjárásnál öszvetódultak a szekerek. Átjárást csinálni.* Másképp: *átjáróhely,* vagy egyszerüen: *átjáró, járó.*

ÁLTALJŐ vagy ÁTJŐ, (által- vagy át-jő) ösz. önh. A tulsó félről, részről innensőre, onnan ide, amazoktól hozzánk jő, illetőleg felekezetünkhöz áll. *A zajló Dunán szerencsésen általjöttünk. Jöjj által hozzánk.* Ellenkező esetben: *általmegy.* L. JŐ és MEGY.

ÁLTALJÖVETEL vagy ÁTJÖVETEL, (által- vagy átjövetel) ösz. fn. A tulsó félről innensőre, onnan ide jövetel. Ellenkező irányban: *általmenetel* v. *átmenetel.*

ÁLTALJUT vagy ÁTJUT, (által- vagy át-jut) ösz. önh. Szerencse, véletlen eset, vagy sok baj, várakozás után átjő vagy átmegy valahová, ide vagy oda ér. *Valahára általjutottunk a réven.* V. ö. JUT.

ÁLTALKALÉZOL vagy ÁTKALÉZOL, (által- vagy át-kalézol) ösz. áth. és önh. Kalézolva, azaz kódorogva, ideoda csavarogva több helyet bejár. *Általkalézolni az országot.* V. ö. KALÉZOL.

ÁLTALKANDIKÁL v. ÁTKANDIKÁL, (által- vagy át-kandikál) ösz. önh. 1) A tulsó félre kiváncsi, kandi pillanatokat vetve nézdegel. *Átkandikálni a tulsó ház ablakaira. Átkandikálni a kedvesre.* 2) Valamely résen, nyiláson titokban, lopva keresztülnézeget. *Átkandikálni a kulcslikon.* „Estve van már, a kapu zárva még sem áll, Résen át úgy látszik, egy lányka kandikál." Népd.

ÁLTALKAPASZKODIK v. ÁTKAPASZKODIK, (által- vagy átkapaszkodik) ösz. k. Kapaszkodva onnan ide vagy innen oda áthajol, általjön vagy általmegy. *A kerítésen a kapu fölött általkapaszkodni.*

ÁLTALKARCZOL vagy ÁTKARCZOL, (által- vagy át-karczol) ösz. áth. Valamely testet karczolva keresztüllikaszt. *Tollkéssel általkarczolni a papirt.*

ÁLTALKAROL vagy ÁTKAROL, (által- vagy átkarol) ösz. áth. Karjával vagy karjaival körülfog, átölel valakit vagy valamit. *Oly vastag, hogy alig lehet általkarolni.*

ÁLTALKAROLÁS vagy ÁTKAROLÁS, ösz. fn. Karjával vagy karjaival körülfogás, átölelés.

ÁLTALKEL vagy ÁTKEL, (által- vagy átkel) ösz. önh. Bizonyos útakadályozó téren, pl. erdőségen, hegyen, különösen vizen, folyón, tengeren általmegy, illetőleg keresztülhajóz. *Gyalog, lóháton, szekérrel általkelni a hegyen. Hidon, kompon, csónakon, hajón általkelni a tulsó partra.* Őseink azon helyet, hol a Dunán először átúsztattak, Kelemföldének nevezték, mert a krónikairó szerint „Kelemföldön átkelének."

ÁLTALKELÉS vagy ÁTKELÉS, (által- vagy átkelés) ösz. fn. Általszállás, általmenés, különösen valamely folyón, tavon, tengeren.

ÁLTALKÉNYSZERÍT v. ÁTKÉNYSZERÍT, (által- vagy át-kényszerít) ösz. áth. Általmenésre, átkelésre erőszakol. *Az ellenséget általkényszeríteni a folyamon.*

ÁLTALKERGET vagy ÁTKERGET, (által- vagy át-kerget) ösz. áth. Innen amoda vagy amonnan emide bizonyos téren keresztül kerget űz, hajt. *A nyulakat általkergetni a szomszéd határba. A gulyát átkergetni az úton.* V. ö. KERGET.

ÁLTALKERGETÉS v. ÁTKERGETÉS, ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit átkergetnek. V. ö. ÁLTALKERGET.

ÁLTALKIABÁL vagy ÁTKIABÁL, (által- v. át-kiabál) ösz. önh. és áth. Tulsó részre, félre kiáltoz; bizonyos téren keresztül többször kiált valakinek. *Általkiabálni a folyó tulsó partjára. Általkiabálni a tulsó táborba. Valakit átkiabálni,* am. kiabálással áltahíni.

ÁLTALKIÁLT vagy ÁTKIÁLT, (által- vagy át-kiált) ösz. önh. és áth. Valamely téren, vonalon túllevőre kiált. V. ö. KIÁLT.

ÁLTALKIÁLTÁS vagy ÁTKIÁLTÁS, (által- vagy át-kiáltás) ösz. fn. Kiáltás a tulsó oldalon levőkre.

ÁLTALKIÁLTOZ, (által-kiáltoz) l. ÁLTALKIABÁL.

ÁLTALKIGYÓZIK vagy ÁTKIGZÓZIK, (által- vagy át-kigyózik) ösz. k. Kigyóalakú tekervényes úton keresztülhat, keresztülfolydogál. *A patak általkigyódzik a völgyek rétein.*

ÁLTALKIVÁNKOZIK v. ÁTKIVÁNKOZIK, (által- vagy át-kivánkozik) ösz. k. Máshoz, más felekezethez vagy más állapotra, más helyre kiván általmenni. *A csecsemő idegen kézből általkivánkozik anyja ölébe. A gyalogságtól általkivánkozik a huszárokhoz.*

ÁLTALKÓBOROL vagy ÁTKÓBOROL, (által- vagy át-kóborol) ösz. önh. és áth. Kóborolva keresztüljár bizonyos helyeken. *Általkóborolt a félvilágon. Átkóborolta széles Magyarországot.*

ÁLTALKODÁS vagy ÁTALKODÁS, (által- v. átal-kod-ás) fn. tt. *általkodás-t*, tb. *—ok.* Nemakarásból, ellenszegülésből, daczból származó csökönyösség, makacskodás, gonosz föltételü megrögzöttség. *Istentől elrugaszkodott általkodás, megáltalkodás. Javíthatatlan, megtörhetetlen átalkodás.* V. ö. ÁLTALKODIK.

ÁLTALKODIK vagy ÁTALKODIK, (által- v. átal-kod-ik); k. m. *általkod-tam, —tál, —ott,* htn. *—ni.* Mások akarata, tanácsa vagy a józan ész és erkölcsi szabályok ellenére nyakasan, makacsul saját akarata, indulata, szenvedélye mellett marad; gonosz föltételéből, szándékából nem enged, gonoszságában megrögzik. Jobbára *meg* igekötővel használtatik. *A bünben megátalkodik.*

Mennyiben az általkodott ember akarata a jótól, igaztól vonakodik, s azon mintegy túl teszi s általellenes állásba helyezi magát: valószinű, hogy az *általkodik* törzse ugyanazon *által*, mely elemezve = *el-től* vagy *el-túl*, t. i. az általkodó valami-*től el*-vonja vagy valamin *el-túl* helyezi magát, mintha volna: *el-töl-ködik* v. *el-túl-kodik* (mint: ellen-kedik). Ugyanezen alapfogalomból elemezhető az emberi' kedély más gyöngéd erkölcsi tüneményére vonatkozó *átall*, azaz valamit szégyenel tenni, szégyenből valamitől vonakodik, szeméremből nem akar, elemezve mintegy: *el-től-el* vagy *el-túl-ol* valamit. Miszerint mindkettőben a *nemakarás* alapfogalma rejlik, azon különbséggel, hogy az általkodó daczos indulatból, az általló pedig szégyenérzetből vagy szerénységből vonakodik, nem akar vagy eltol magától valamit. Egyébiránt a régieknél *általkodik* is inkább *szégyenel* értelemben fordul elő. Mert *általkodnak vala* (erubescebant) *megjelenteni egymásnak ő kévánságokat.*" Bécsi cod. „És mikor ezt mondotta volna, *általkodnak vala* (erubescebant) mend ő ellenségi. Münch. cod.

ÁLTALKODOTT vagy ÁTALKODOTT, (által-kod-ott) mn. tt. *általkodott-at.* Vétkes, gonosz föltételeiben, szándékában, cselekedetében nyakasan, makacsul megmaradó, hajthatatlan, megrögzött. *Megátalkodott gonosztevő bünös.*

ÁLTALKODOTTAN vagy ÁTALKODOTTAN, (által-kod-ott-an) ih. Makacsul, hajthatatlanul, általkodott módon. *Gonoszságában általkodottan megmarad.*

ÁLTALKODOTTSÁG vagy ÁTALKODOTTSÁG, (által-kod-ott-ság) fn. tt. *általkodottság-ot.* Meg-

rögzött makacsság, nyakasság, csökönyösség, hajthatatlanság.

ÁLTALKÖLTÖZÉS vagy ÁTKÖLTÖZÉS, (által- vagy átköltözés) ösz. fn. Lakhely változtatása, midőn megtelepedés végett minden hozzánk tartozóval együtt valahová költözünk.

ÁLTALKÖLTÖZIK vagy ÁTKÖLTÖZIK, (által- vagy átköltözik) ösz. k. Állandó lakását más helyre teszi által, megtelepedés végett máshová hordozkodik. *Európából sokan általköltözködtek Amerikába.* V. ö. KÖLTÖZIK.

ÁLTALKÖLTÖZKÖDÉS, lásd ÁLTALKÖLTÖZÉS.

ÁLTALKÖLTÖZKÖDIK, l. ÁLTALKÖLTÖZIK és KÖLTÖZKÖDIK.

ÁLTALKÖT vagy ÁTKÖT, (által- vagy át-köt) ösz. áth. Valamely testnek, tömegnek egész kerületét bizonyos kötelékkel körülveszi, öszveszorítja. *Derekát övvel, szíjjal általköti. A vemhes lovat terhelövel vagy hasalóval általkötni.*

ÁLTALKÖTÉS vagy ÁTKÖTÉS, (által- vagy át-kötés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit általkötünk.

ÁLTALKÜLD vagy ÁTKÜLD, (által- vagy át-küld) ösz. áth. Innen oda vagy onnan ide, általellenbe, a tulsó részre, partra stb. küld, bocsát, utasít valakit, vagy valaki által valamit. *Általküldeni a szolgát Pestről Budára. Általküldeni a levelet, portékát.*

ÁLTALKÜLDÉS vagy ÁTKÜLDÉS, (által v. átküldés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit általküldünk.

ÁLTALL vagy ÁTALL, (által-ol vagy átal-ol); áth. m. *általl-ott* vagy —*t*, hatn. —*ani* vagy —*ni*. Gyöngéd szégyenletből, szeméremből, tartózkodásból valamit tenni vonakodik. A *szégyenel* igének árnyalata, s a *tolakodás, igénylés* ellenkezője. *Általl kérni, könyörögni. Általlja szegénységét megvallani. Általlom a dolgot, de nem tehettem másként. Általlom most is szavaim, melyekkel elébe, balgatag én! szabad életemért esedezve borultam.* Horvát E. *Koldoltomat általlom,* (mendicare erubesco). Münch. cod. Régiesen *félni* értelemben is. „Azért ne *általjátok* (ne timueritis) azokat“. Bécsi cod. „Embereket nem *általl* vala (homines non reverebatur) Münch. cod. Elemzésére nézve l. ÁLTALKODIK.

ÁLTALLÁBOL vagy ÁTLÁBOL, (által- vagy át-lábol) ösz. áth. Vizen, mely nem oly mély, hogy az embert elborítaná, keresztülgyalogol. *Általlábolni a tavat, eret, sekély patakot, folyót. Az öreg Dunát nem lehet átlábolni.*

ÁLTALLÁBOLÁS vagy ÁTLÁBOLÁS, (által- vagy át-lábolás) ösz. fn. Vizen gyalog keresztülmenés, általkelés.

ÁLTALLÁNCZOL vagy ÁTLÁNCZOL, (által- vagy át-lánczol) ösz. áth. Bizonyos téren keresztül lánczot húz vagy lánczczal körülköt, öszveszorít, valamit. *Általlánczolni az utczát*, hogy a szekerek ne járhassanak rajta. *Általlánczolni a szekérre rakott holmit.*

ÁLTALLÁNCZOLÁS vagy ÁTLÁNCZOLÁS, ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit általlánczolnak.

ÁLTALLÁS vagy ÁTALLÁS, (által-ol-ás v. átal-ol-ás) fn. tt. *általlás-t*, tb. —*ok*. Szégyenből, szeméremből, gyermeteg igénytelenségből származó vonakodás, nemakarás.

ÁLTALLÁT vagy ÁTLÁT, (által- vagy át-lát) ösz. áth. és önh. 1) Állapító ragu viszonynévvel, am. valami résen, hézagon, nyiláson vagy bizonyos távolságon keresztül lát. *Általlátni a palánkon, sövényen. Általlátni a folyón. Magasabb hegyről a kisebben átlátni. Átlátni a falon*, szójáték = falra irt *A* vagy *a* bötüt látni, *á-t látni*. 2) Tárgyesetes viszonynévvel am. valaminek titkos, rejtélyes, szövevényes oldalát eszével úgy fölfogja, mintha szemeivel látná. *Általlátni az ármánykodók terveit, czélját. Általlátom, hogy igazad van. Az emberek sziveit csak az Isten képes átlátni.*

ÁLTALLÁTÁS vagy ÁTLÁTÁS, (által- vagy át-látás) ösz. fn. 1) Valamin keresztül vagy tulsó oldalra látás. 2) A dolog mibenlétének észszel fölfogása.

ÁLTALLÁTHATÓ vagy ÁTLÁTHATÓ, (által- vagy át-látható) ösz. mn. Amit észszel világosan föl lehet fogni; érthető, fölfogható, tudható. *Könnyen általlátható dolog.*

ÁLTALLÁTHATÓLAG vagy ÁTLÁTHATÓLAG, (által- vagy át-láthatólag) ösz. ih. Észszel felfoghatólag, tudhatólag.

ÁLTALLÁTSZAT vagy ÁTLÁTSZAT, (által- vagy át-látszat) ösz. fn. Réses, nyilásos állapota valamely testnek, midőn a világosságot keresztülbocsátja.

ÁLTALLÁTSZATOS vagy ÁTLÁTSZATOS, (által- vagy át-látszatos) ösz. mn. Oly állapotban levő vagy oly tulajdonságu, melynél fogva keresztül lehet rajta látni; illetőleg ritka szövetü, likacsos, igen vékony. *Általlátszatos fátyol, vászon.*

ÁLTALLÁTSZIK vagy ÁTLÁTSZIK, (által- v. átlátszik) ösz. k. Valamely közbevetett test résein, hézagain, likacsain keresztül a szemekbe tünik. *A reczés fátyolon átlátszik az arcz. A fák lombjai között átlátszik a hold.* Továbbá bizonyos távolságon keresztül és messzeségre látszik, ellátszik. *A pesti Dunasor nagy boltiratai általlátszanak Budára.*

ÁLTALLÁTSZÓLAG vagy ÁTLÁTSZÓLAG, (által- vagy át-látszólag) ösz. ih. Általlátszó módon vagy állapotban.

ÁLTALLÁTSZÓSÁG vagy ÁTLÁTSZÓSÁG, (által- vagy át-látszóság) ösz. fn. Tulajdonság, melynél fogva valamin keresztül lehet látni.

ÁLTALLÉKÉL vagy ÁTLÉKÉL, (által- v. át-lékél) ösz. áth. A jégen úgynevezett léket, azaz likat vág. *Vizmerítés vagy halászás végett átlékelni a jeget.*

ÁLTALLENG vagy ÁTLENG, (által- vagy át-leng) ösz. önh. Szellőtől hajtva, ingatva onnan ide vagy innen oda szállong, pl. zászló, fátyol. Mondjuk magáról a szellőről is. V. ö. LENG.

ÁLTALLÉP vagy ÁTLÉP, (által- vagy át-lép); ösz. önh. és áth. 1) Önhatólag állapító ragu viszony-

névvel am. bizonyos téren, testen, egy lépést tesz, s azt maga után hagyja. *Általlépni a csatornán, árkon, küszöbön, határon.* 2) Áthatólag tárgyesetes viszonynévvel ugyan a föntebbi értelemben. *Átlépni a gerendát, kerékvágást. Átlépni a hágcsót. Oly magas, oly széles, hogy általlépni nem lehet.* 3) Átv. ért. erkölcsi korlát, illedelem, törvény, fegyelem szabályain túl teszi magát; máskép: *általhág.*

ÁLTALLÉPÉS vagy ÁTLÉPÉS, (által- vagy át-lépés) ösz. fn. Egy lépéssel keresztülmenés. Átv. ért. erkölcsi általhágás.

ÁLTALLIKAD vagy ÁTLIKAD, (által- vagy át-likad) ösz. önh. Keresztül lik támad rajta. *Koptatásban átlikad térden a nadrág. Addig vakarni, karczolni valamit, míg átlikad.*

ÁLTALLIKADÁS vagy ÁTLIKADÁS, (által- vagy át-likadás) ösz. fn. Romlási állapot, midőn valamely testen likféle nyilás támad.

ÁLTALLIKASZT vagy ÁTLIKASZT, (által- vagy át-likaszt) ösz. áth. Valamely testen dörzsölés, karczolás, koptatás, futás stb. által likat csinál. *Átlikasztani a falat, deszkát.*

ÁLTALLIKASZTÁS v. ÁTLIKASZTÁS, (által- vagy át-likasztás) ösz. fn Cselekvés, midőn általlikasztunk valamit.

ÁLTALLÓDÍT vagy ÁTLÓDÍT, (által- vagy át-lódít) ösz. áth. Meglóbálva úgy eltaszít valakit vagy valamit, hogy a tulsó félre essék. V. ö. LÓDÍT.

ÁLTALLÓDUL vagy ÁTLÓDUL, (által- vagy át-lódul) ösz. önh. Lódulva, azaz, mintegy maga magát neki taszítva valamin keresztül, vagy tulsó félre siet, szaporább léptekkel általmegy. V. ö. LÓDUL.

ÁLTALLOVAGOL vagy ÁTLOVAGOL, (által- vagy át-lovagol) ösz. önh. Bizonyos téren lóháton megy keresztül; innen oda vagy onnan ide lovagol. *A hídon általlovagolni. A szomszéd faluba általlovagolni.*

ÁLTALLOVAGOLÁS v. ÁTLOVAGOLÁS, (által- v. át-lovagolás) ösz. fn. Utazás vagy sétajárás, midőn valamely helyen vagy valahová általlovagolunk.

ÁLTALLŐ vagy ÁTLŐ, (által- vagy át-lő) ösz. áth. és önh. 1) Valamit keresztül lő, lövés által kilikaszt. *Ötven lépésről általlőni a deszkát.* 2) Tulsó félre, oldalra, partra stb. lő. *Általlő a tulsó házra. Általlő az ellenség táborába.* 3) Valaminek teteje fölött ellő. *Általlő a bástyán, a czéltáblán, az ellenség feje fölött.*

ÁLTALLÖK vagy ÁTLÖK, (által- vagy át-lök) ösz. áth. Valakit vagy valamit lökve magától tulsó félre vagy bizonyos téren keresztültaszít. V. ö. LÖK.

ÁLTALLÖVEL vagy ÁTLÖVEL, (által- vagy át-lövel) ösz. áth. és önh. Bizonyos résen, nyiláson vagy téren keresztül folytonosan lő. Átv. ért. mondjuk a napról, midőn sugarait sebesen messze veti. *A nap átlöveli sugarait a fél földgömbön.* Önhatólag véve am. sebesen keresztülröpül. *A kelő nap sugarai átlövelnek a láthatáron.*

ÁLTALLÖVELL, l. ÁLTALLÖVEL.

ÁLTALLYUKAD vagy ÁTLYUKAD, l. ÁLTALLIKAD vagy ÁTLIKAD.

ÁLTALLYUKASZT vagy ÁTLYUKASZT, l. ÁTALLIKASZT v. ÁTLIKASZT.

ÁLTALLYUKGAT vagy ÁTLYUKGAT, (által- vagy át-lyukgat) ösz. áth. Valamely testen keresztül több lyukat csinál, vés, fúr, lő, stb. *A czéltáblát általlyukgatták a golyók. Furóval átlyukgatni a deszkát.*

ÁLTALMARAT vagy ÁTMARAT, (által- vagy át-marat) ösz. áth. Átv. ért. kemény, szívós testet, különösen húsfélét bizonyos szer által megpuhít; általétet. *A vadhúst, mielőtt ételül elkészítenék, eczettel általmaratják.*

ÁLTALMÁSZ vagy ÁTMÁSZ, (által- vagy átmász) ösz. önh. Bizonyos téren keresztül, innen oda, vagy onnan ide mász. *A békák egyik helyről a másikra általmásznak. A falon, sövényen általmászni a szomszéd kertébe.*

ÁLTALMEGY vagy ÁTMEGY, (által- vagy átmegy) ösz. önh. Valahová bizonyos közön, elválasztó téren, határon, keresztülmegy. *Általmenni a szomszédba. Gyalog, gázolva, lóháton, kocsin általmenni a vízen. Általmenni a réteken, szőlőkön, szántóföldeken.* Továbbá, bizonyos felekezet, vagy párt részére áll, szegődik. *Általmenni az ellenséghez.* Átv. ért. bizonyos viszontagságok, bajok, akadályok közől kivergődik. *Ő is átment az ebek harminczadján. Bizony sok bajon, szenvedésen mentünk már által.*

ÁLTALMEGYÉN, l. ÁLTALMEGY.

ÁLTALMELEGĖDÉS vagy ÁTMELEGĖDÉS, (által- vagy át-melegédés) ösz. fn. Hévmérsékleti állapot, midőn valamely test általmelegedik. L. ezt.

ÁLTALMELEGĖDIK vagy ÁTMELEGĖDIK, (által- vagy át-melegedik) ösz. k. Valamely test leginkább külső hőségtől meleggé lesz. Belső okból szabatosabban: általmelegül. *A forró vízbe mártott test általmelegedik. A dologban, futásban átmelegül az ember.*

ÁLTALMELEGÍT vagy ÁTMELEGÍT, (által- vagy át-melegít) ösz. áth. Valamit egész belsején keresztül meleggé tesz. *Az erős fűtés általmelegíti a kemenczét, szobát. A nyári forró napok átmelegítik a föld héját, a vizet.*

ÁLTALMELEGSZIK, l. ÁLTALMELEGEDIK.

ÁLTALMELEGÜL, ösz. önh. l. ÁLTALMELEGĖDIK.

ÁLTALMENÉS vagy ÁTMENÉS, (által- vagy át-menés) ösz. fn. 1) Valamely térnek egyik oldaláról a másikra menés. 2) Más párthoz, felekezethez állás.

ÁLTALMENET vagy ÁTMENET, (által- vagy át-menet) ösz. fn. 1) Általmenés, tárgyilag vagy elvont értelemben véve. *Könnyű, nehéz általmenet.* Jelent általtérést is egyik hitfelekezettől a másikra. 2) Azon hely, vonal, út, csapás, stb. melyen keresztül lehet menni.

ÁLTALMENETEL vagy ÁTMENETEL, (által- vagy át-menetel) ösz. fn. Menetel, melyet valamely téren keresztül haladva teszünk. V. ö. MENETEL.

ÁLTALMENETELI v. ÁTMENETELI, ösz. mn. Általmenetelre vonatkozó. *Általmeneteli hely, időszak.*

ÁLTALMÉR vagy ÁTMÉR, (által- vagy átmér) ösz. áth. 1) Valamely tért, vagy testet egyik szélétől másikig, vagy körülmér. 2) Egyenes vonalban egyik széltől másikig terjed.

ÁLTALMÉRÉS vagy ÁTMÉRÉS, (által- vagy át-mérés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit átmérnek.

ÁLTALMÉRŐ vagy ÁTMÉRŐ, (által- vagy átmérő) ösz. fn. Mértani ért. egyenes vonal, mely valamely térnek vagy testnek bizonyos pontjától kiindulva annak középpontján keresztül a tulsó pontig húzatik, s az illető test szélességét, vagy test vastagságát meghatározza. Különösen a körnek egyik oldalától a középponton keresztül a másik oldalig húzott egyenes vonal, mely a kört két egyenlő részre választja el. A székely köznépnél: *csetert* vagy *csötört*, pl. *egy arasz a kenyér csetertje.*

ÁLTALMETSZ vagy ÁTMETSZ, (által- vagy át-metsz) ösz. áth. Bizonyos eszközzel ketté, vagy többfelé metsz, hasít, szel, választ valamit; keresztülmetsz.

ÁLTALMETSZÉS, vagy ÁTMETSZÉS, (által- vagy át-metszés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit általmetszenek.

ÁLTALMOZDÍT vagy ÁTMOZDÍT, (által- v. át-mozdít) ösz. áth. Valamit avégre, és oly irányban mozdít, hogy a tulsó oldalra induljon, forduljon, stb.

ÁLTALNEDVESÉDIK v. ÁTNEDVESÉDIK, (által- vagy át-nedvesédik) ösz. k. A nedvesség egészen keresztül jár rajta; általán nedvessé lesz. *A vízbe mártott ruha általnedvesedik.*

ÁLTALNÉZ vagy ÁTNÉZ, (által- vagy át-néz) ösz. áth. és önh. 1) Tudomás, megismerés végett holmit szemügyre vesz, egyenként részletesen megtekint. *Általnézni a kiállított iparműveket. Általnézni a levél tárt.* 2) Valamely hibát, rendetlenséget észrevétlenül feddés nélkül hagy, továbbá, valamit bizonyos okoknál, tekinteteknél fogva engedékenyen vesz, s úgy tesz, mintha nem is látná. *A szülék gyakran általnézik gyermekeik pajkosságát. Békesség kedveért sokat át kell nézni.* 3) Önhatólag, valamely résen, hézagon, likon keresztül, vagy tulsó oldalra néz. *Általnézni a rostán, kulcslikon. Általnézni a tulsó ablakba, Pestről Budára.*

ÁLTALNÉZDÉGÉL vagy ÁTNÉZDÉGÉL, (által- vagy át-nézdégél) ösz. gyak. áth. és önh. Valamit, vagy valamin gyakran, többször, ismételve keresztülnéz. *Általnézdegelni a képtárt. Általnézdegelni a folyón.* Továbbá, az általellenben levőre gyakran néz. *Átnézdegelni a tulsó házra.*

ÁLTALNÉZÉGET, l. ÁLTALNÉZDÉGÉL.

ÁLTALNÉZÉS, vagy ÁTNÉZÉS, (által- vagy át-nézés) ösz. fn. 1) Részletes megtekintés, vizsgálás. 2) Innenső oldalról tulsóra nézés. 3) Valamely hibának, csínynak, gyöngeségnek engedékeny észre nem vevése. V. ö. ÁLTALNÉZ.

ÁLTALNÉZET vagy ÁTNÉZET, (által- vagy át-nézet) ösz. fn. Sommás foglalat, mely valamely végig vizsgált dolognak főbb pontjait tartalmazza. *A polgári törvények átnézete.*

ÁLTALNYARGAL vagy ÁTNYARGAL, (által- vagy át-nyargal) ösz. önh. Nyargalva lovagol bizonyos téren keresztül, valahova. *Átnyargalni a szomszéd faluba. Átnyargalni a városon.* Használtatik tárgyesetes viszonynévvel is. *Ezer ölet tíz percz alatt átnyargalni.*

ÁLTALNYOM vagy ÁTNYOM, (által- vagy átnyom) ösz. áth. Valamit a végre vagy úgy nyom, hogy bizonyos téren, szorulaton, résen, likacsokon keresztülhasson, menjen. *Nagy tolongásban általnyomni valakit az utcza tulsó oldalára. A gyümölcsízt szitán, ruhán általnyomni.*

ÁLTALNYOMÚL vagy ÁTNYOMÚL, (által- vagy át-nyomúl) ösz. önh. Önerejével valamely téren, szorulaton nyomról nyomra, akadályok daczára, tolakodva keresztültör. *Átnyomulni a sürü sokaságon.*

ÁLTALNYOMULÁS v. ÁTNYOMULÁS, ösz. fn. Keresztülmenés, melyet bizonyos akadályok között általnyomulva teszünk.

ÁLTALNYUJT vagy ÁTNYUJT, (által- vagy át-nyujt) ösz. áth. 1) Kézből általad, odaad valamit. *Általnyujtani a tölt poharat. A periratokat, okleveleket általnyujtani az ügyésznek.* 2) Bizonyos közön, téren keresztül általad. *Általnyujtani a falon, kerítésen, árkon valamit.*

ÁLTALNYUJTÁS vagy ÁTNYUJTÁS, (által- vagy át-nyujtás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit általnyujtunk.

ÁLTALNYÚL vagy ÁTNYÚL, (által- vagy átnyúl) ösz. önh. Kiterjesztett karral, kézzel tulsó részre, vagy bizonyos közön keresztülhajol, hogy valamit adjon, vagy kapjon, elérjen stb. *Általnyúlni az asztal tulsó oldalára. Általnyúlni a kapun.*

ÁLTALNYULÁS vagy ÁTNYULÁS, ösz. fn. 1) Cselekvés, midőn valaki általnyúl. 2) Állapot, midőn valami átnyulik.

ÁLTALNYULIK vagy ÁLNYULIK, (által- v. át-nyulik) ösz. k. Mintegy önmagától meghosszabbodva, kiterjedve bizonyos messzeségre általér. *A fa lombjai általnyulnak a kerítésen.* V. ö. NYULIK.

ÁLTALOLVAS vagy ÁTOLVAS, (által- vagy át-olvas) ösz. áth. Irományt, nyomtatványt elejétől végig olvas, elolvas. V. ö. OLVAS.

ÁLTALOLVASÁS vagy ÁTOLVASÁS, ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit általolvasunk.

ÁLTALOMOS vagy ÁTALOMOS, (által-om-os) mn. tt. *általomos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Székelyesen am. általános.

ÁLTALOMOSAN vagy ÁTALOMOSAN, (által-om-os-an) ih. Általánosan, egészben véve.

ÁLTALÖKLEL vagy ÁTÖKLEL, (által- vagy át-öklel) ösz. áth. Szarvával keresztülszúr. Átv. ért. nagyobbféle szurófegyverrel, pl. dárdával, láncsával, szuronynyal keresztülbök. V. ö. ÖKLEL.

ÁLTALÖLEL vagy ÁTÖLEL, (által- vagy átölel) ösz. áth. Egyik, vagy mindkét karjával általfog,

általkulcsol valakit, vagy valamit. *Az anya átöleli kedves gyermekét.* V. ö. ÖLEL.

ÁLTALÖLELÉS vagy ÁTÖLELÉS, (által- vagy át-ölelés) ösz fn. Cselekvés, midőn valakit, vagy valamit általölelünk.

ÁLTALÖLT vagy ÁTÖLT, (által- vagy át-ölt) ösz. áth. Bizonyos fonalneműeket likon általhúz, vagy varráshoz való hegyes eszközöket valamin keresztülszúr. *A fonalat, czérnát általölteni a tű fokán. Átölteni a tűt a ruhán.* V. ö. ÖLT.

ÁLTALÖLTÖGET vagy ÁTÖLTÖGET, (által- vagy át-öltöget) ösz. gyak. áth. Folytonosan, egymásután, ismételve általölt. V. ö. ÖLTÖGET.

ÁLTALÖLTÖZÉS vagy ÁTÖLTÖZÉS, (által- vagy át-öltözés) ösz. fn. Ruhaváltoztatás, midőn általöltözünk. V. ö. ÁLTALÖLTÖZIK.

ÁLTALÖLTÖZIK vagy ÁTÖLTÖZIK, (által- vagy át-öltözik) ösz. k. 1) Elébbi öltözékét levetvén, más ruhát vesz magára. *Megázás, izzadás után általöltözni. Mindennapi öltözékét levetve, díszruhába általöltözni.* 2) Szokatlan, idegenféle, álruhába öltözik. *Hogy meg ne ismerjék, általöltözött parasztruhába.*

ÁLTALÖLTÖZKÖDÉS, ÁLTALÖLTÖZKÖDIK, l. ÁLTALÖLTÖZÉS, ÁLTALÖLTÖZIK.

ÁLTALÖLTÖZTET vagy ÁTÖLTÖZTET, (által- vagy át-öltöztet) ösz. áth. Levetköztetvén elébbi ruhájából mást ad reája. V. ö. ÖLTÖZTET.

ÁLTALÖLTÖZTETÉS v. ÁTÖLTÖZTETÉS, ösz. fn. Cselekvés, midőn átöltöztetünk valakit.

ÁLTALÖNT vagy ÁTÖNT, (által- vagy át-önt) ösz. áth. Keresztül, végig, vagy tulsó félre önt. *Általönteni a moslékot a tulsó ház elé. A marakodó ebeket általönteni. A vizet egyik edényből általönteni a másikba.* V. ö. ÖNT.

ÁLTALÖTLIK vagy ÁTÖTLIK, (által- vagy át-ötlik) ösz. k. Bizonyos résen, akadályon keresztülütődik, szuródik, pl. a szeg a zsákon.

ÁLTALÖVEZ vagy ÁTÖVEZ, (által- vagy át-övez) ösz. áth. Övvel vagy övféle kötelékkel, szalaggal körülfog, körülköt. *Általövezi karcsu derekát. Átövezve legyen ágyéktok.*

ÁLTALÖVEZÉS vagy ÁTÖVEZÉS, ösz. fn. Övvel való körülkötés, körülszorítás.

ÁLTALÖZÖNLIK vagy ÁTÖZÖNLIK, (által- vagy át-özönlik) ösz. k. Mondjuk áradt vízről, midőn medréből kiömölve határokon túl csapong. V. ö. ÖZÖNLIK.

ÁLTALPAD, (által-pad) ösz. fn. A csónakokon, dereglyéken keresztül fektetett vagy szegezett pad, mely ülőhelyül szolgál; keresztpad, általdeszka.

ÁLTALPÁROL vagy ÁTPÁROL, (által- vagy át-párol) ösz. áth. Átmelegedett olvadékony testrészecskéket pl. vízgőzt más testen keresztül ereszt.

ÁLTALPÁROLÁS vagy ÁTPÁROLÁS, ösz. fn. Cselekvés, illetőleg vegyészi munkálkodás, midőn valamit átpárolnak.

ÁLTALPÁROLGÁS vagy ÁTPÁROLGÁS, (által- vagy át-párolgás) ösz. fn. A fölmelegült, megtüzesedett, vagy forró test olvadékony részeinek más testen keresztülhatása, elrepülése.

ÁLTALPÁROLOG vagy ÁTPÁROLOG, (által- vagy át-párolog) ösz. önh. Mondjuk fölmelegedett test olvadékony, repülékeny részecskéiről, midőn más testen gőz, vagy páraalakban keresztülszüródnek.

ÁLTALRÁG vagy ÁTRÁG, (által- vagy át-rág) ösz. áth. Fogai élével valami szilárd, szívos, kemény testet keresztülkoptat, átlikaszt. *Az egerek átrágják a deszkát, a molyok a ruhát.*

ÁLTALRAK vagy ÁTRAK, (által- vagy át-rak) ösz. áth. Valamit innen oda, vagy onnan ide, vagy bizonyos helyről máshová rak. *Az árukat egyik hajóról vagy szekérről másikra általrakni.*

ÁLTALRAKÁS vagy ÁTRAKÁS, (által- vagy át-rakás) ösz. fn. Cselekvés, midőn holmit általrakunk.

ÁLTALRAKODÁS vagy ÁTRAKODÁS, (által- vagy átrakodás) ösz. fn. Szállítási, vagy áthelyezési foglalkodás, midőn valaki általrakodik, l. ezt.

ÁLTALRAKODIK vagy ÁTRAKODIK, (által- vagy át-rakodik) ösz. k. Egyik járműről vagy rakhelyről másikra hordozkodik holmijével által. V. ö. RAKODIK.

ÁLTALRÁNDUL vagy ÁTRÁNDUL, (által- v. át-rándul); ösz. önh. Rövid időre, csak úgy futtában, valamely közel helyre általmegy, átlovagol, átkocsiz, áthajóz.

ÁLTALRÁNDULÁS v. ÁTRÁNDULÁS, ösz. fn. Cselekvés, midőn valahová általrándulunk.

ÁLTALRÉPÉS vagy ÁTRÉPÉS, (által- vagy át-répés) ösz. gyak. önh. Mondjuk kisebb madarakról, vagy szárnyas bogarakról, midőn egyik helyről másra, ideoda repkednek, szállongnak.

ÁLTALRÉPKÉD, l. ÁLTALRÉPÉS.

ÁLTALRÉPPEN vagy ÁTRÉPPEN, (által- v. át-réppen) ösz. önh. Hirtelen és sebesen, egy ízben keresztülrepül. *A galambok általreppennek a házon.* Átv. ért. a sebesen haladó időre alkalmazva am. hirtelen, gyorsan elmulik.

ÁLTALRÉPÜL vagy ÁTRÉPÜL, (által- vagy át-répül) ösz. önh. Valami fölött repülve eltávozik, vagy egyik helyről másikra repül. *A tyúk nem képes általrepülni a magas épületen. A páva a kastély kupjáról általrepült a templom födelére. A költöző fecskék, gólyák általrepülnek a tengeren.*

ÁLTALRÉPÜLÉS vagy ÁTRÉPÜLÉS, (által- v. át-répülés) ösz. fn. Repülve általszállás, túlhaladás.

ÁLTALROBOG vagy ÁTROBOG, (által- vagy át-robog) ösz. önh. Robogva keresztül, vagy tovább megyen, halad. *A hídon, utczákon átrobognak a sebesen vágtató kocsik, lovagok.* V. ö. ROBOG.

ÁLTALROHAN vagy ÁTROHAN, (által- vagy át-rohan) ösz. önh. Rohanva siet, fut bizonyos téren keresztül. V. ö. ROHAN.

ÁLTALRONT vagy ÁTRONT, (által- vagy át-ront) ösz. áth. és önh. 1) Keresztültör, kettészakaszt pl. falat, gátat, töltést. 2) Önhatólag állapító ragu vi-

szonynévvel, am. bizonyos akadályon keresztültörve megy. *Átrontani az ellenség táborán.*

ÁLTALROHAD vagy ÁTROHAD, (által- vagy át-rohad) ösz. önh. A rohadás keresztüljárja. V. ö. ROHAD.

ÁLTALRUGASZKODIK v. ÁTRUGASZKODIK, (által- vagy át-rugaszkodik) ösz. k. Mondjuk különösen lóról, midőn árkon, gáton, korláton stb. keresztülugrik. V. ö. RUGASZKODIK.

ÁLTALRUHÁZ vagy ÁTRUHÁZ, (által- vagy át-ruház) ösz. áth. Átv. ért. Valamely jogot, birtokot, általában vagyont másnak ad által (transvestire).

ÁLTALRUHÁZÁS vagy ÁTRUHÁZÁS, (által- vagy át-ruházás) ösz. fn. Valamely jognak, birtoknak, általában vagyonnak általadása, átengedése. (Transvestitio).

ÁLTALSAJTÓL vagy ÁTSAJTÓL, (által- v. át-sajtól) ösz. áth. Valamely testnek híg, folyékony részeit sajtólás által más testen keresztülnyom, átszür.

ÁLTALSÁG vagy ÁTALSÁG, (által-l-ság) fn. tt. *általság-ot.* Gyöngéd szégyenlés, szemérmeskedés, midőn általlunk valamit. — Törzse *átall,* honnét egész épségében így irathatik : *átallság.*

ÁLTALSEGÍT vagy ÁTSEGÍT, (által- vagy át-segít) ösz. áth. Segítséget nyujt valakinek, hogy bizonyos közön, téren, illetőleg akadályon keresztülhatolhasson. *Általsegíteni valakit a gáton, kerítésen, sáron, árkon.*

ÁLTALSÉPÉR vagy ÁTSÉPÉR, (által- vagy át-sépér) ösz. áth. Tulsó félre, bizonyos közön, téren keresztül seper.

ÁLTALSÉPRÉS vagy ÁTSÉPRÉS, (által- vagy át-séprés) ösz. fn. Tulsó félre seprés.

ÁLTALSÉTÁL vagy ÁTSÉTÁL, (által- vagy át-sétál) ösz. önh. Sétálva jön ide, vagy megyen oda. V. ö. SÉTÁL.

ÁLTALSÉTÁLÁS vagy ÁTSÉTÁLÁS, (által- vagy át-sétálás) ösz. fn. Sétálva menetel vagy jövetel.

ÁLTALSIET vagy ÁTSIET, (által- vagy át-siet) ösz. önh. Bizonyos téren vagy közön keresztül sietve jön, vagy megy.

ÁLTALSUDAMLIK vagy ÁTSUDAMLIK, (által- vagy át-sudamlik) ösz. k. Gyöngéd suhogással, mintegy suttomban könnyeden keresztülsiet, általsurran, pl. a repülő madár. Átv. ért. mondatik a sebesen muló időről, korról és eseményekről. *Átsudamlanak az ifjuság évei, az öröm perczei.* V. ö. SUDAMLIK.

ÁLTALSUGÁRZIK vagy ÁTSUGÁRZIK, (által- vagy át-sugárzik) ösz. k. Mondjuk fénylő testről, midőn sugarai bizonyos résen, nyiláson keresztülhatnak. *Általsugárzik a nap az ablaktábla résein. A ragyogó szemek átsugárzanak a reczés fátyolon.*

ÁLTALSUHOG vagy ÁTSUHOG, (által- vagy át-suhog) ösz. önh. Suhogva megyen, halad, siet keresztül, vagy : suhogása általhallik.

ÁLTALSÜL vagy ÁTSÜL, (által- vagy át-sül) ösz. önh. Kivülbelül megsül. V. ö. SÜL.

ÁLTALSÜLYED vagy ÁTSÜLYED, (által- v. át-sülyed) ösz. önh. Bizonyos lágy vagy omlékony részekből álló tömeg tetejétől egészen fenékig lesülyed.

ÁLTALSÜT vagy ÁTSÜT, (által- vagy át-süt) ösz. önh. és áth. 1) Önhatólag mondjuk a napról, midőn sugarai bizonyos résen, szorulaton keresztül meleget eresztenek. 2) Áthatólag am. valamit kivülbelül megsüt, vagy keresztüléget.

ÁLTALSZÁGULD vagy ÁTSZÁGULD, (által- vagy át-száguld) ösz. önh. Bizonyos közön, téren keresztül sebesen nyargal valahová. *A nyulászó lovasok általszáguldanak a mezőkön. A kémlelő huszárok általszáguldanak az ellenség elöörseihez.*

ÁLTALSZAKGAT vagy ÁTSZAKGAT, (által- vagy át-szakgat) ösz. áth. Gátot, töltést, falat, sövényt, s ilynemű korlátokat több helyen keresztülszakaszt. *Az erős hullámok általszakgatják a töltéseket.*

ÁLTALSZÁNDÉKOZIK vagy ÁTSZÁNDÉKOZIK, (által- vagy át-szándékozik) ösz. k. Szándéka van általmenni valahová; általmenni készül. *Zimonyból általszándékozik Belgrádba.*

ÁLTALSZALAD vagy ÁTSZALAD, (által- v. át-szalad) ösz. önh. Bizonyos térpont előtt keresztül- vagy tulsó részre, helyre szalad. *Épen most szaladt által kapunk előtt. Általszaladni a szomszédba, Pestről Budára. Átszaladni a kétfelül fölállított katonaság között.*

ÁLTALSZALADÁS vagy ÁTSZALADÁS. (által- vagy át-szaladás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki vagy valami általszalad.

ÁLTALSZALASZT vagy ÁTSZALASZT, (által- vagy át-szalaszt) ösz. áth. 1) Megparancsolja valakinek, hogy valahová szaladjon által. 2) Vigyázatlansága vagy tehetetlensége által okozza, hogy valami átszaladjon.

ÁLTALSZÁLL vagy ÁTSZÁLL, (által- vagy át-száll) ösz. önh. 1) Repülve, a légben lebegve bizonyos téren keresztül száll valahová. *A madár egyik fáról a másikra, házról házra általszáll. Általszáll a falevél, a pehely, midőn a szellő viszi.* 2) Mondjuk vízi járművekről, és a rajtok utazókról, midőn partról-partra, révből-révbe érnek. 3) Átv. ért. bizonyos vagyon, birtok, jog, hivatal stb. az elébbi birtokosról másikra megy által.

ÁLTALSZÁLLÍT vagy ÁTSZÁLLÍT, (által- vagy át-szállít) ösz. áth. Járművön, nevezetesen hajón, szekéren, vagy teherhordó állatokon, pl. lovon, öszvéren, tevén stb. általvisz valamit, vagy valakit. *A Dunáról tengerre, onnan Ázsiába általszállítani holmit. Folyón, tengeren általszállítani az utasokat.*

ÁLTALSZÁLLÍTÁS v. ÁTSZÁLLÍTÁS, (által- vagy át-szállítás) ösz. fn. Közlekedési cselekvés, midőn valakit vagy valamit általszállítanak.

ÁLTALSZÁMLÁL vagy ÁTSZÁMLÁL, (által- vagy át-számlál) ösz. áth. Bizonyos mennyiséget részletenként, egytől-egyig, elejétől végig számba veszen. V. ö. SZÁMLÁL, SZÁMOL, SZÁMÍT.

ÁLTALSZÉGEZ vagy ÁTSZÉGEZ, (által- v. át-szégez) ösz. áth. Valamely tömör, szilárd, kemény stb. testet szeggel keresztülüt.

ÁLTALSZEGŐ vagy ÁTSZEGŐ, (által- vagy át-szegő) ösz. fn. Vonal, mely az egyenközü négyszög ellenes szögei között húzatván, azt két egyenlő részre választja. (Linea diagonalis). Máskép és jobban: *átló.*

ÁLTALSZELLŐZ vagy ÁTSZELLŐZ, (által- vagy át-szellöz) ösz. áth. Bizonyos zárt helyen, különösen lakon a szabad léget beereszti, s fölfrisités végett keresztüljáratja. V. ö. SZELLŐZ.

ÁLTALSZENDERÉDIK vagy ÁTSZENDERÉDIK, (által- vagy át-szenderédik) ösz. k. Átv. ért. gyöngédeden szólva am. meghal. *Általszenderedett a túlvilágra.*

ÁLTALSZENDERÜL, ösz. önh. L. ÁLTALSZENDERÉDIK.

ÁLTALSZIGOROG vagy ÁTSZIGOROG, (által- vagy át-szigorog) ösz. önh. Szükségben, nyomorban bizonyos időszakon keresztül tengődik, vagy viszontagságokon általesik. Használtatik tárgyesetes viszonynévvel is. *Általszigorogni a telet.*

ÁLTALSZISZÉG vagy ÁTSZISZÉG, (által- v. át-sziszég) ösz. önh. Fogai közöl sziszegő hangokat ad a tőle távol vagy tulsó félen levőre.

ÁLTALSZITÁL vagy ÁTSZITÁL, (által- vagy át-szitál) ösz. áth. Szitán keresztül ereszt, illetőleg megtisztít valamit, pl. lisztet, korpát. V. ö. SZITÁL.

ÁLTALSZIVÁROG vagy ÁTSZIVÁROG, (által- vagy át-szivárog) ösz. önh. Mondjuk folyékony, hig testről, midőn cseppenként, vagy vékony sugarakban más testnek likacsain, résein keresztülmegy. *Az ernyedt háztetőn, sátoron, általszivárog az eső. A repedt edényen általszivárog a víz.* Átv. ért. valami dolog kis mértékben, apródonként, lassan-lassan máshová elterjed.

ÁLTALSZIVÁROGTAT vagy ÁTSZIVÁROGTAT, (által- vagy át-szivárogtat) ösz. áth. Eszközli, hogy valami általszivárogjon.

ÁLTALSZÓLÍT v. ÁTSZÓLÍT, (által- v. át-szólít) ösz. áth. Valakit a tulsó félről, részről magához hí.

ÁLTALSZÓR vagy ÁTSZÓR, (által- vagy át-szór) ösz. áth. Holmit bizonyos közön keresztül tulsó félre szór.

ÁLTALSZORÚL vagy ÁTSZORÚL, (által- v. át-szorúl) ösz. önh. Közlekedési mód, vagy eszköz hiányában, vagy akármily akadálynál fogva bizonyos közön által nem mehetvén, a tulsó félen, nevezetesen parton, révben maradni kénytelen. *Jégtorláskor átszorulni a Dunán.*

ÁLTALSZÓTAGOL vagy ÁTSZÓTAGOL, (által- vagy át-szótagol) ösz. áth. 1) Mondjuk olyan emberről, aki olvasásban gyakorlott nem levén csak szótagonként szakgatva olvas át valamely irományt vagy nyomtatványt. 2) A nehezen olvasható rosz irást akadozva, darabosan olvassa el.

ÁLTALSZÖKEL vagy ÁTSZÖKEL, (által- v. át-szökel) ösz. önh. Bizonyos téren, illetőleg közön, akadályon, korláton, stb. keresztülugrál, szökdös; szökelve, ugrálva megyen valahova által.

ÁLTALSZÖKIK vagy ÁTSZÖKIK, (által- vagy át-szökik) ösz. k. 1) Valamely közön keresztülugrik, szökik, mint a szökcső. 2) Azon testülettől, felekezettől, párttól, amelyhez tartozott, titkon, hiteszegetten egy máshoz megyen által. *Általszökni az ellenséghez.*

ÁLTALSZÖKKEN vagy ÁTSZÖKKEN, (által- vagy át-szökken) ösz. önh. Egy hirtelen, sebes, könnyü ugrással valamely közön keresztüllebben. V. ö. SZÖKKEN.

ÁLTALSZÚR vagy ÁTSZÚR, (által- vagy át-szúr) ösz. áth. Hegyes szerrel, eszközzel, fegyverrel valamely testet keresztülbök. *Tüvel, szeggel, árral általszurni a bőrt.*

ÁLTALSZURDAL vagy ÁTSZURDAL, (által- vagy át-szurdal) ösz. gyak. áth. Valamely testet több helyen általszúr, átlikgat, átbökdös. *Tüvel általszurdalni a papirt.*

ÁLTALSZURKÁL, l. ÁLTALSZURDAL.

ÁLTALSZŰR vagy ÁTSZŰR, (által- vagy át-szűr) ösz. áth. Ritka szövetű anyagon, kelmén vagy likacsos eszközön, edényen, pl. szitán, ruhán híg fofolyékony testet keresztül szivárogtat, általcsepegtet. *Átszürni a megfőtt levest, a mustot.* V. ö. SZŰR, ige.

ÁLTALSZŰRÉS vagy ÁTSZŰRÉS, (által- v. át-szürés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit átszürünk.

ÁLTALSZŰRENKÉDÉS v. ÁTSZŰRENKÉDÉS, (által- vagy át-szürenkédés) ösz. fn. A folyadéknak valamely résen, likacson átszivárgása.

ÁLTALSZŰRENKÉDIK vagy ÁTSZŰRENKÉDIK, (által- vagy át-szürenkédik) ösz. k. Mondjuk folyadékról, midőn apró cseppekben valamely résen, hézagon keresztülszivárog.

ÁLTALTAKARODIK vagy ÁTTAKARODIK, (által- vagy át-takarodik) ösz. k. Seregesen, csoportosan, mindenestül valahová általmegy, áthordozkodik.

ÁLTALTÁNTOROG v. ÁTTÁNTOROG, (által- vagy át-tántorog) ösz. önh. Valamely közön vagy helyre tántorogva megyen által. *Részeg fővel alig birt általtántorogni a hídon.*

ÁLTALTANUL v. ÁTTANUL, (által- v. át-tanul) ösz. áth. Valamit minden oldalról vizsgálat alá véve megismer, s róla alapos tudományt szerez magának.

ÁLTALTART vagy ÁTTART, (által- vagy át-tart) ösz. áth. és önh. 1) Áthatólag am. valamit a tulsó részre, félre, bizonyos közön keresztül tolva, nyújtva tart. 2) Önhatólag, útját a túlsó oldal felé irányozza. V. ö. TART.

ÁLTALTASZÍT vagy ÁTTASZÍT, (által- vagy át-taszít) ösz. áth. Valamely közön keresztül, tulsó oldalra taszít. *A csónakot csáklyával általtaszítani a tulsó partra. A szekeret rúdjánál fogva áttaszítani.*

ÁLTALTEKINT vagy ÁTTEKINT, (által- v. át-tekint) ösz. önh. és áth. 1) Valami fölött keresztülnéz. *Magasabb pontról áttekinteni a vidéken.* 2) Áthatólag am. valamit általában keresztülnéz, szemügyre vesz. *Áttekinteni az irományokat.*

ÁLTALTEKINTÉS vagy ÁTTEKINTÉS, (által- vagy át-tekintés) ösz. fn. 1) Szemlélés, midőn valamit vagy valamin futtában vagy általában áttekintünk. 2) Röviden egybevont foglalata vagy jegyzéke valamely terjedelmesb irománynak, számvitelnek stb.

ÁLTALTELEPÍT vagy ÁTTELEPÍT) (által- vagy át-telepít) ösz. áth. Bizonyos népsokaságot gyarmatképen más vidékre szállít, s ott állandóan meghonosít.

ÁLTALTÉR vagy ÁTTÉR, (által- vagy át-tér) ösz. önh. Más felekezethez, párthoz, különösen más hitvallásra megyen által. *Protestans hitről áttérni a kathólika vallásra.* Különbözik ettől: *megtér*, mely szabatosan am. a pogány hitről megyen által a keresztény vallásra, vagy az erkölcstelen életet odahagyva jobb útra fordul.

ÁLTAL vagy ÁTTÉRÉS, ösz. fn. Vallásváltoztatásra vonatkozó cselekvés, midőn valaki áttér.

ÁLTALTÉRÍT vagy ÁTTÉRÍT, (által- vagy át-térít) ösz. áth. 1) Valamely állatot, állatsereget, csordát, nyájat tulsó félre terel, hajt. *Az idegen gulyához szegődött tulkot általtéríteni.* 2) Egyik vallási felekezetből másikba vezet, avat. *A nemegyesült görög szertartásu híveket általtéríteni az egyesültekhez.*

ÁLTAL vagy ÁTTÉRÍTÉS, ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit áttérítenek.

ÁLTALTÉSZ vagy ÁTTÉSZ, (által- vagy áttész) ösz. áth. Előbbi helyéről vagy állapotából máshova, onnan ide, vagy innen oda helyez, állít, fektet. *A könyvet egyik szekrényből másikba áttenni. A katonákat faluról városba áttenni. A hivatalnokot más osztályba általtenni. Számvetéskor valamely öszveget új lapra áttenni*, azaz átírni.

ÁLTAL vagy ÁTTÉTEL, ösz. fn. Átszállítás, átvitel, áthelyezés; más lapra átvitt öszveg a számításban.

ÁLTALTETSZIK, ÁLTALTETSZŐ, l. ÁLTALLÁTSZIK, ÁLTALLÁTSZÓ.

ÁLTALTIVORNYÁZ vagy ÁTTIVORNYÁZ, (által- vagy áttivornyáz) ösz. áth. Bizonyos időt tivornyázva, devernyálva, dőzsölve, dorbézolva tölt el. *Áttivornyázni egész napokat, éjeket.*

ÁLTALTOL vagy ÁTTOL, (által- vagy át-tol) ösz. áth. Valamely közön keresztül, a tulsó félre, részre, oldalra tol valamit. *A taligát általtolni a hídon, sáron.*

ÁLTALTOLAKODIK vagy ÁTTOLAKODIK, (által- vagy át-tolakodik) ösz. k. Sürü népcsoporton, illetőleg állatseregen keresztülnyomakodik, tolva és tolatva keresztülhatol. V. ö. TOLAKODIK.

ÁLTALTÖLT vagy ÁTTÖLT, (által- vagy áttölt) ösz. áth. Híg vagy omlékony részekből álló tömeget, gyűtestet más helyre, más edénybe tölt. *A bort nagyobb hordóból kisebbekbe általtölteni. A gabonát zsákokból hombárba áttölteni.*

ÁLTALTÖLTÉS vagy ÁTTÖLTÉS, ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki áttölt valamit.

ÁLTALTÖR vagy ÁTTÖR, (által- vagy áttör) ösz. áth. Merev keménységü testen, alkotmányon erőszakosan rést, hézagot, nyilást csinál. *Általtörni a falat.* Önhatólag állapitó ragu viszonynevet vonz, s am. bizonyos akadályon keresztülhat, nyomul. *Áttörni az ellenség táborán.*

ÁLTALTÜNDÖKLIK vagy ÁTTÜNDÖKLIK, (által- vagy át-tündöklik) ösz. k. Ragyogó fénysugaraival az előtte álló test hézagain, résein, likacsain keresztülhat.

ÁLTALTŰZ vagy ÁTTŰZ, (által- vagy át-tűz) ösz. áth. Tünemü hegyes eszközzel valamit keresztülszúr. V. ö. TŰZ, ige.

ÁLTALTÜZESÍT vagy ÁTTÜZESÍT, (által- v. át-tüzesít) ösz. áth. Valamely égékeny tüzfogó testet kivülbelül izzóvá teszen. *Általtüzesíteni a vasat. Az erős fűtés átüzesíti a vaskályhát.*

ÁLTALUGRASZT vagy ÁTUGRASZT, (által- vagy át-ugraszt) ösz. áth. Embert vagy oktalan állatot ösztönöz, kényszerít, hogy valamely közön, korláton stb általugorjék. *A lovat általugrasztani az árkon, a csermelyen.* V. ö. ÁLTALUGRAT.

ÁLTALUGRAT vagy ÁTUGRAT, (által- vagy át-ugrat) ösz. áth. Am. általugraszt, csakhogy az *általugrat* önhatólag is használtatik állapító ragu viszonynévvel, midőn t. i. azt jelenti, hogy a lóval együtt ugrik valamin keresztül. *Az ügyes lovag átugrat az árkon, a patakon. Ezen korláton nem lehet átugratni.*

ÁLTALUGRIK vagy ÁTUGRIK, (által- vagy átugrik) ösz. k. Valamely téren, közön, korláton ugorva keresztülszáll, a tulsó oldalra veti magát. Áthatólag is használtatik. *Általugrani a kerítésen* vagy *kerítést. Átugrani a száz tü hosszát. Akkor mondj hoppot, mikor általugortad az árkot. Átugrotta, mint perki leány a férjhezmenést.* Km. V. ö. UGRIK.

ÁLTALÚSZ vagy ÁTÚSZ, (által- vagy át-úsz) ösz. önh. Szabatosan véve mondjuk élő állatról, midőn tagjainak mozgatása által mintegy evezve, tehát önerejével a vizen lebegve keresztülhajtja magát. Áthatólag is használtatik. *Általúszni a Dunán vagy Dunát. Pestről általúszni Budára. Amely eb egyszer átúszta a Dunát, máskor is megpróbálja az azt.* Km. Átv. ért. valamit fölületesen végez. *Átúszni az iskolákon.* V. ö. ÚSZ és ÚSZIK.

ÁLTALÚT, (által-út) ösz. fn. Egyenes, torony iránt vezető, legrövidebb út. 2) Keresztút, mely egy másik úton átvág. „Monda az szíz Mária szent Jánosnak: Fiam János, jer el előst (elül, elöre) imez *általútra*, netalántal megláthatjok az én édes fiamat.“ Régi Passio. 3) Keresztülutazás, rándulás bizonyos helyen.

ÁLTALUTASÍT vagy ÁTUTASÍT, (által- vagy át-utasít) ösz. áth. Az utast vagy menőben levőt más helyre, innen amoda, a tulsó félre igazítja; megmondja, hol s merre kell átmenni. *Általutasítani valakit az erdőségen.*

ÁLTALUTAZ vagy ÁTUTAZ, lásd ÁLTALUTAZIK.

ÁLTALUTAZÁS vagy ÁTUTAZÁS, (által- v. át-utazás) ösz. fn. Útfolytatás valamely helyen keresztül.

ÁLTALUTAZIK vagy ÁTUTAZIK, (által- v. át-utazik) ösz. k. Valamely helyen keresztül tovább folytatja útját.

ÁLTALUTTAL, (által-uttal) ösz. ih. Röviden, torony iránt menve. *Általuttal jönni, menni.*

ÁLTALÜGET vagy ÁTÜGET, (által- vagy átüget) ösz. önh. Bizonyos közön, téren, szorulaton stb. ügetve siet keresztül vagy valahova.

ÁLTALÜLTET vagy ÁTÜLTET, (által- vagy át-ültet) ösz. áth. Növényt elébbi helyéről máshova ás be további tenyészés, gyarapodás végett. *A csemetéket a faiskolából általültetni a gyümölcsösbe.* V. ö. ÜLTET.

ÁLTALÜLTETÉS vagy ÁTÜLTETÉS, (által- vagy át-ültetés) ösz. fn. Kertészi munka, cselekvés, midőn valamit általültetnek.

ÁLTALÜT vagy ÁTÜT, (által- vagy át-üt) ösz. áth. Ütve, ütőeszközzel valamely tömör test egyik oldaláról a másikig rést, hézagot, likat tör. *Általütni a falat, kemenczét.*

ÁLTALÜZ vagy ÁTÜZ, (által- vagy át-üz) ösz. áth. Valamely téren, közön, szorulaton keresztül a másik részre, oldalra hajt, kerget. *Az ellenséget általüzni az erdőn, hegyen, ingoványon.* V. ö. ÜZ.

ÁLTALÜZÉS vagy ÁTÜZÉS, (által- vagy átüzés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit általüzünk.

ÁLTALÜZEN vagy ÁTÜZEN, (által- vagy átüzen) ösz. önh. A tulsó félen, részen, oldalon levőknek üzen, tudósítást küld. *Általüzentem neki, hogy már honn vagyok.* V. ö. ÜZEN vagy IZEN.

ÁLTALVÁG vagy ÁTVÁG, (által- vagy át-vág) ösz. áth. Éles eszközzel, fegyverrel valamely kemény tömör testet keresztülhasít, ketté választ. *A fát derékon vagy több en általvágni.* Különösen az erdőn keresztül bizonyos vonalban kivágja a fákat.

ÁLTALVÁGÁS vagy ÁTVÁGÁS, (által- vagy át-vágás) ösz. fn. Cselekvés, midőn általvágnak valamit. Különösen valamely téren keresztül tett hasítás, árkolás, határvonás.

ÁLTALVAGDAL vagy ÁTVAGDAL, (által- v. át-vagdal) ösz. gyak. áth. Valamit többszöri vágással vagy több helyen keresztülhasogat, metél, részekre választ.

ÁLTALVÁGTAT vagy ÁTVÁGTAT, (által- v. át-vágtat) ösz. önh. Mondjuk lovasról, illetőleg sebes futásban levő lóról, midőn vágtatva nyargal keresztül valamely közön, téren, szorulaton. V. ö. VÁGTAT.

ÁLTALVÁJ vagy ÁTVÁJ, (által- vagy át-váj) ösz. áth. Körmökkel vagy valamely kisebb nemü hegyes eszközzel valamely testen keresztül likat csinál. V. ö. VÁJ.

ÁLTALVAKAR vagy ÁTVAKAR, (által- vagy át-vakar) ösz. áth. Vékonyabbféle testet, pl. lemezt, levelet, bőrt vakarva keresztüllikaszt. *Tollkéssel általvakarni a papirt.*

ÁLTALVAKOSKODIK vagy ÁTVAKOSKODIK, (által- vagy át-vakoskodik) ösz. k. Sötétségben vagy vakon tapogatódzva bizonyos közön, téren általmegy, átvergődik.

ÁLTALVÁLASZ, (által-válasz) ösz. fn. Röviden, kereken, hímezéshámozás, teketória nélkül adott válasz.

ÁLTALVÁLLAL vagy ÁTVÁLLAL, (által- v. átvállal) ösz. áth. Anyagi, erkölcsi vagy szellemi terhet, illetőleg munkát, kötelességet, tartozást, mástól magára vesz. *Általvállalni az áruk szállitását, mások adósságát.*

ÁLTALVÁLLALÁS vagy ÁTVÁLLALÁS, (által- vagy át-vállalás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit általvállalunk.

ÁLTALVÁLTOZÁS vagy ÁTVÁLTOZÁS, (által- v. át-változás) ösz. fn. Állapot, midőn valaminek alakja vagy állománya, vagy egész minemüsége valami mássá leszen. Hittani ért. a kenyér és bor állományának Úr testévé és vérévé levése.

ÁLTALVÁLTOZIK vagy ÁTVÁLTOZIK, (által- vagy át-változik) ösz. k. Más alakot ölt vagy alkatrészei, illetőleg állománya az előbbitől különböző lesz. *A hernyó általváltozik lepkévé, az ebihal békává.*

ÁLTALVÁLTOZTAT vagy ÁTVÁLTOZTAT, (által- vagy átváltoztat) ösz. áth. Eszközli, hogy valami általváltozzék; más alakuvá képez, más állományuvá tesz.

ÁLTALVÁLTOZTATÁS vagy ÁTVÁLTOZTATÁS, ösz. fn. Cselekvés, mely valamit általváltoztat.

ÁLTALVÁNDOROL vagy ÁTVÁNDOROL, (által- vagy át-vándorol) ösz. önh. Lakváltoztatás végett, máshová utazik, zarándokol. Használtatik áthatólag is, mely esetben am. bizonyos helyeken, országokon keresztülutazik. *Általvándorolta Európát.*

ÁLTALVARR vagy ÁTVARR, (által- vagy átvarr) ösz. fn. Keresztül varr; a szövet szinéről fonákjára teszi az öltéseket.

ÁLTALVÁM vagy ÁTVÁM, (által- vagy átvám) ösz. fn. Vám, melyet bizonyos közlekedési határvonalakon átvitel fejében fizetnek a szállítmányoktól.

ÁLTALVEGYÜL vagy ÁTVEGYÜL, (által- v. át-vegyül) ösz. önh. Valamely test vegyészi müködés által másalakuvá és nemüvé leszen.

ÁLTALVER vagy ÁTVER (által- vagy át-ver) ösz. áth. 1) Verve, ütve bizonyos téren, közön, szorulaton keresztülhajt, kerget, üt. *Általverni a gulyát a sáron, vizen.* 2) Keresztültör, rombol valamit. *Általverni a falat.* 3) Átv. ért. mondjuk holmi zsirnemü, olajos nedvekről, testekről, midőn más testeken keresztülszivárognak. *A kalapot átveri az izzadság, a zsir. A falat átveri a salétrom.*

ÁLTALVERĖGET vagy ÁTVERĖGET, (által- v. át-verėget) ösz. gyak. áth. Valamit gyakran verve, ütögetve, kopogtatva keresztülüt.

ÁLTALVEREKĖDIK vagy ÁTVEREKĖDIK, (által- vagy át-verekėdik) ösz. k. Nagy ügygyel bajjal vesződve valamely akadályokon, nehézségeken keresztültör, másképen: általvergődik.

ÁLTALVÉS vagy ÁTVÉS, (által- vagy át-vés) ösz. áth. Vésüvel keresztülmetsz, likaszt valamit. V. ö. VÉS.

ÁLTALVĖSZ vagy ÁTVĖSZ, (által- vagy át-vėsz) ösz. áth. Mástól elfogad, s magához vesz valamit: a) birtok gyanánt. *Általvenni a megvásárlott árukat. Átvenni az örökséget.* b) Más különféle czélból. *Átvenni az irományokat, okleveleket, a levéltárba letétel végett. Átvenni a hivatalt.* Viszonyige: *általad* vagy *átad.*

ÁLTALVET vagy ÁTVET, (által- v. át-vet) ösz. áth. 1) Egyes kézemeléssel, egy lökéssel valamit bizonyos közön keresztül a tulsó részre vet. *A lopott jószágot általvetni a kerítésen.* 2) Málha, vagy ruhafélének egyik végét a vállon keresztül, vagy egyik oldalról a másikra fekteti. *Általvetni balvállon a köpeny szárnyát. A teherhordó öszvér hátán átvenni a zsákot.*

ÁLTALVÉTEL vagy ÁTVÉTEL, (által- vagy át-vétel) ösz. fn. Cselekvény, midőn mástól nyujtott, adott, vásárlott, ránk bizott, oda engedett valamit általveszünk. *Jószág, örökség átvétele.*

ÁLTALVETŐ vagy ÁTVETŐ, (által- vagy átvető) ösz. fn. Málhás zsák vagy kettős tarisznya, melyet a teherhordó állat hátán keresztül vetnek, vagyis fektetnek.

ÁLTALVEZÉRĖL vagy ÁTVEZÉRĖL, (által- vagy át-vezérėl) ösz. áth. Valamely sereget, sokaságot bizonyos téren, közön keresztül vezérképen, parancsló főnök gyanánt vezényel. *A hadakat idegen földre sok akadályok között általvezérelni.*

ÁLTALVEZET vagy ÁTVEZET, (által- vagy át-vezet) ösz. áth. Elül menve vagy útmutató kalauzképen valamely téren, közön keresztül egyet vagy többet valahová vezet. Szélesebb értelmű, mint: *átvezérel.* Átv. ért. mondjuk vizek medreiről, csatornákról, utakról, melyeket bizonyos téren keresztül vonnak, húznak, ásnak. *A patak árkát, a csatornát általvezetni az uton. Az utat átvezetni a legelőn.*

ÁLTALVEZETÉS vagy ÁTVEZETÉS, (által- vagy át-vezetés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit általvezetünk.

ÁLTALVILÁGÍT vagy ÁTVILÁGÍT, (által- v. át-világít) ösz. ön- és áth. 1) Világosságot bocsát a tulsó félre. *Az egyik utczasoron égő lámpák átvilágítanak a tulsó sorra.* 2) Világa valamely résen, közön, szorulaton, likacsokon keresztülhat. *A pásztori tüzek általvilágítanak az erdők homályain.* Szabatosabban: *általvilágĺik.*

ÁLTALVILÁGLÁS vagy ÁTVILÁGLÁS, (által- vagy át-világlás) ösz. fn. A világfénynek valamely testen, illetőleg közön, résen keresztülhatása.

ÁLTALVILÁGLIK vagy ÁTVILÁGLIK, (által- vagy át-világlik) ösz. k. Világa, fénye keresztüllátszik.

ÁLTALVILÁGLÓ vagy ÁTVILÁGLÓ, (által- vagy át-világló) ösz. mn. Amin a világ keresztüllátszik, általhat. *Általvilágló testek.*

ÁLTALVIRASZT vagy ÁTVIRASZT, (által- vagy át-viraszt) ösz. áth. Az éjet esttől reggelig virasztva, ébren tölti el. *Átvirasztani az éjet.*

ÁLTALVISZ vagy ÁTVISZ, (által- vagy átvisz) ösz. áth. 1) Valakit vagy valamit fölfogva bizonyos téren, közön a tulsó részre, keresztülvisz. *Vállra vetve, ölben, karon, háton általvinni a málhát.* 2) Valamely járművel általszállít. *Kocsin, kompon, dereglyén általvinni.*

ÁLTALVITEL vagy ÁTVITEL, (által- vagy át-vitel) ösz. fn. Valaminek egyik félről, részről, oldalról a másikra általtétele, általszállítása, pl. a réven, hídon.

ÁLTALVITT vagy ÁTVITT, (által- vagy átvitt) ösz. mn. 1) Amit innen túlra szállítottak, általhordottak. *Folyón, réven, vámon általvitt szállítmányok.* 2) Nyelvtanilag, ami nem tulajdon értelemben használtatik, képes kifejezésü, pl. ezen mondatban: *elszakad az élet fonala,* az *elszakad* és *fonala* átvitt értelemben csak hasonlítólag mondatik az „élet"-ről.

ÁLTALVIZSGÁL vagy ÁTVIZSGÁL, (által- vagy át-vizsgál) ösz. áth. Valamit minden részről, minden tekintetben figyelemre veszen, illetőleg kikutat, kifürkész, hogy mivoltáról s mibenlétéről alapos tudomása legyen.

ÁLTALVIZSGÁLÁS vagy ÁTVIZSGÁLÁS, ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit átvizsgálunk.

ÁLTALVON vagy ÁTVON, (által- vagy át-von) ösz. áth. Valamit bizonyos közön, téren keresztül a tulsó részre, félre, oldalra von.

ÁLTALVONTAT vagy ÁTVONTAT, (által- v. át- vontat) ösz. áth. Idegen erő, ú. m. állatok, gépek segítségével valamit a tulsó részre szállít.

ÁLTALVONÚL vagy ÁTVONÚL, (által- vagy át-vonúl) ösz. önh. Tartós, lassu haladással, mozgással, lépéssel keresztülmegyen. *A hadsereg általvonúl az erdőségen, a hegyen, a hídon. Átvonulnak a láthatáron a fellegek.*

ÁLTALZÚG vagy ÁTZÚG, (által- vagy át-zúg) ösz. önh. Zúgó hangjával valamin keresztülhat, zúgása a tulsó félre általhallik. *Az erős szél általzúg az erdőn. A sebes forgású malomkerekek átzúgnak a szomszéd faluba.* Áthatólag is használtatik. *A szél átzúgja az erdőt.*

ÁLTALZÚZ vagy ÁTZÚZ, (által- vagy át-zúz) ösz. áth. Erős nyomás által valamely testet lapítva darabokra tördel.

ÁLTAT, (ál-tat) áth. m. *áltat-tam, —tál, —ott,* par. *áltass.* Csalódásba, mintegy álvéleménybe hoz, ámít. *Hiú ígéretekkel, reményekkel áltatni valakit.*

ÁLTATÁS, (ál-tat-ás) fn. tt. *áltatás-t,* tb. *—ok.* Csalódásba ejtés, ámítás, hiú kecsegtetés.

ÁLTATÓ, (ál-tat-ó) mn. és fn. tt. *altató-t.* 1) Amivel áltatnak. *Áltató beszéd, biztatás, igéret.* 2) Személy, aki másokat áltatni, azaz ámítani, szokott.

ÁLTEHÉNHIMLŐ, (ál-tehén-himlő) ösz. fn. Himlő, mely a tehénhimlőhöz némileg hasonló, de valóban nem az. (Vaccina spuria).

ÁLTEKE, (ál-teke) ösz. fn. Oly teke, melynek fölülete nem minden pontban fekszik hasonló távolságban a középponttól. (Sphaeroid).

ÁLTERMÉK, (ál-termék) ösz. fn. A valódi termékhez csak szinre, külsőleg hasonló, fattyu termés, pl. üszög.

ÁLTERMET, (ál-termet) ösz. fn. Ferde kinövésü, nem ép testalkat.

ÁLTÉTEL, (ál-tétel) ösz. fn. Okoskodási alapul használt hamis állítmány. (Sophisma).

ÁLTEVE, (ál-teve) ösz. fn. Állatfaj, mely némileg a tevéhez hasonló, de sima háta, és púpos szügye van. (Camelus spurius).

ÁLTOBORZÓ, (ál-toborzó) ösz. fn. Oly toborzó, aki más hatalmasság részére, vagy más czélra gyüjt katonákat mint állítja.

ÁLTOPÁZ, (ál-topáz) ösz. fn. Üvegből köszörült s topázkövet hazudó mű.

ÁLTŰZ, (ál-tüz) ösz. fn. A tengeri hajósoknál am. jeladó tüz, midőn a gyujtókanóczot föllobbantják s legott elaludni engedik.

ÁLÚT, (ál-út) ösz. fn. 1) Nem azon út, mely czélra vezet; tekervényes, görbe, tévesztő, csalóka út. 2) Titkos út. *Álútakon vezetni a sereget. Álúton elsurranni az üldözők elől.*

ÁLÜSTÖK, (ál-üstök) ösz. fn. Hamis, idegen hajból font üstök; vendégüstök. *Álüstököt viselni.*

ÁLVEREM, (ál-verem) ösz. fn. Titkos, eltakarva tartott verem, melynek czélja valamit elrejteni vagy megfogni, kelepczébe ejteni benne, milyen pl. a farkasverem.

ÁLVITA, (ál-vita) ösz. fn. Mulattató látványul, vagy gyakorlatul szolgáló harczjáték, párviadal, milyen a régi lovagkorban divatozott.

ÁLVITAHELY, (ál-vita-hely) ösz. fn. Tér, kör, melyen az álvitákat, harczjátékokat tartották vagy tartják.

ÁLVÍVÓ, (ál-vívó) ösz. fn. Harczos, vitéz, bajvívó, aki az úgynevezett álvitákban küzdeni szokott. L. ÁLVITA.

—ÁLY, vékonyhangon —ÉLY, névképző. Alkot 1) főneveket, és pedig a) elvont gyökökből, mint: dag-ály, hom-ály, nad-ály, ap-ály, fek-ély, b) önálló nevekből, mint: lap-ály, szem-ély, sereg-ély, c) igékből: szab-ály, oszt-ály, asz-ály, akad-ály, szeg-ély, vesz-ély, 2) mellékneveket: kop-ály, csek-ély, tereb-ély, kev-ély. Több bevett idegen szók hasonló végzetü szótaggal honosíttattak meg, mint: muskatály, papagály, mordály, ispotály, bokály, fertály, kristály, karabély, barbély, bordély, kastély, fustély, stb.

Mi e képző elemzését illeti, valószinü, hogy két külön alkatrészből állott öszve, nevezetesen az igékhez járuló *ály ély* gyakorlatos képzőjü *ál él* igék részesülőjéből fejlődött ki. Vannak t. i. igék, leginkább tájszokásilag divatozók, melyekből *ál él* képzővel gyakorlatos származékok erednek, pl. *jár* jár-ál, *hál* hál-ál, *szok*, szok-ál, *men*, men-él, *lesz* (van) lev-él. E hasonlat szerint fölteszszük, hogy ezen igék: *szab, oszt, asz, akad, szeg, vesz* gyakorlatos származékai: *szab-ál, oszt-ál, asz-ál, akad-ál, szeg-él, vesz-él*, azaz folytonosan vagy gyakran *szab, oszt, asz-ik, akad, szeg, vesz*. E gyakorlatos igék részesülői: *szabáló, osztáló, aszáló, akadáló, szegélő, veszélő*, hangváltozattal: *szabáli, osztáli, aszáli, akadáli, szegéli, veszéli*, (mint: csaló csali, sunyó sunyi, hányóvető, hányiveti, stb.). Végre az *l* egy hanggá olvadván öszve, az utána álló *i*-vel kiejtésben lett: *szabály, osztály, aszály, akadály, szegély, veszély*. Ugyanezen hasonlat szerint föltehetjük, hogy nevekből, és elvont gyökökből is származtak ilyetén gyakorlatos igék: *lapál, dagál, apál, személ, seregél, terebél*, s ezekből fejlődtek ki: *lapály*, terjedelmes lap; *dagály*, terjedelmes dag, dagadozó valami; *apály*, apadozó állapot; *seregély*, seregelni, seregben járni szokott madárfaj; *terebély*, nagy kiterjedésü. Ezen nyomon a titkosan müködő nyelvérzék ösztöne és sugalata szerint helyesen alkotott új szók, melyekhez, az érintett *szabály* is tartozik: *hatály*, hatáló, nagyhatásu erő; *aggály*, folytonosan aggó lelki állapot; *ragály*, tovább, folytonosan ragadó kór; *szenvedély, vetély, beszély, erély, segély, engedély*, s több mások. Ezen nemü szókban jobbára a folytonosság, tartósság, terjedelmesség, szóval, sokaság, gyakorlat alapeszméje rejlik; v. ö. LY, és NY, mint képző.

ÁM, I. kötszó. 1) Bizonyító, erősítő, helybenhagyó jelentésü, s jobbára más kötszó vagy igehatározó után áll, pl. *úgy ám, igen ám, ott ám, no biz ám, hiszem ám;* az igekötők után feleletképen használtatik, mely esetben az illető ige alattomban értetik, pl. *eljösz-e? el ám; meglátogatsz-e? meg ám; ugyan meg esett neki; meg ám.* 2) Ráhagyást, beleegyezést jelent, pl. *ám legyen, ám lásd, ám Isten neki.* 3) Ellentétes, ellenmondó: *ám de mégis talán nincs úgy; ám ha mást gondolna.* 4) Némely tájakon *lám, nám* helyett használják. *Ám ni! ám megmondtam.* II. Elvont gyök, melyből *ámé, ámít, ámul, ámélkodik*, stb. származtak. L. Á gyök. III. Segítő raggal s *im* ikertárssal párosulva: *immel ámmal*, am. kedvetlenül, kényszerülve, tunyán, lustán.

—ÁM, (1), szóképző, mely csak kevés nevet alkot elvont és önálló gyökökből, milyenek: *csill-ám, vill-ám, hull-ám, kar-ám, vid-ám*, s az újabb alkotásu *fal-ám, sir-ám;* vékony hangon: *ém*, pl. *föd-ém*. Eredetre nézve egy a rövid *am em* képzővel. L. AM, EM képző.

—ÁM, (2), igemódosító rag, vékonyhangon ÉM, mely tulajdonkép két ragból van öszvehúzva, ú. m. az időképző *a e*, illetőleg *na ne*, és az első személyrag *am em*-ből, nevezetesen a) a határozott alaku igék első multjának egyesszámu első személyében, pl. *látám* = lát-a-am, *hallám* = hall-a-am, *vetém* =

vet-e-em, *törém* = tör-e-em, b) az óhajtómódban, *látnám* = látn-a-am, *hallanám* = hall-a-na-am, *vetném* = vet-ne-em, *törném* = tör-ne-em. Hasonlóan az *ik*-es igéknél az említett időkben: *ivám evém, innám, enném.*

—ÁM, (3), első személy birtokragu neveknél, midőn t. i. maga a név *a* hangzón végződik, az *am* birtokrag amazzal egygyé azaz hosszu *á*-vá olvad: *apa apa-am* = *apám*, *haza haza-am* = *hazám;* vékonyhangon: *ém*, p. *kefe kefe-em* = *kefém.*

ÁMBÁR, (ám-bár) ösz. kötszó. Élünk vele, midőn valamely mondatot ellentét gyanánt állítunk egy másikkal szembe, s am. *jóllehet, noha.* A viszonymondatban *mégis, de, mindazáltal* felel meg neki, pl. *Ámbár lelkemből szeretlek: de kedvedért törvényt nem szeghetek. Ámbár magam is szegény vagyok: mindazáltal, ami telik tőlem, szivesen adok.* Midőn az utómondatot vezérli, akkor az előmondat kötszó nélkül áll. *Elutazott, ámbár igen kértem volt, hogy maradjon.*

ÁMBÁTOR, (ám-bátor) ösz. kötszó. Értelmére nézve l. ÁMBÁR és BÁTOR, ksz.

ÁMBOLYOG, l. ÁMOLYOG. Előfordul a csángó dalokban:

„Ulyan beteg vagyok, hogy szinte meghalok,
Édeszem házaig mégisz *elámbolygok.*"

ÁMDE, (ám-de) ösz. kötszó. A körbeszéd második részét vezeti, vagyis az utómondatot öszveköti az előmondattal. Ellenvetést, nehézséget fejez ki, melyet az előmondat állítmánya ellenében teszünk. *Te gazdag létedre könnyen beszélsz: ámde mit mondjunk mi szegények? Ha nyiltan rajtunk üt valaki, védhetjük magunkat: ámde mitevők legyünk, ha orozva támadnak meg?*

ÁMÉ, (1), (ám-é) indulatszó, s am. *imé! lám! nini!* régi iratokban: *ame.*

ÁMÉ, (2), (ám-é) elvont törzs, melyből *ámét, ámít, ámúl* és származékaik eredtek. Eredeti jelentése: bámuló, csudálkozó, szájtátó, átv. ért. buta, ostoba. V. ö. Á gyök.

ÁMÉLKODIK, (ám-é-el-kod-ik) k. m. *ámélkodtam, —tál, —ott.* Régies a mai *ámúl* helyett. *Elámélkodik.* Pesti Gábor, Nádorcodex stb.

ÁMÍT, (ám-ít vagy ám-é-t) áth. m. *ámít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni* vagy *—ani.* Valóság szine alatt, álokoskodással, ravaszsággal csalódásba ejt, vakon elhitet valakit, áldolgot igaz gyanánt oly meglepőleg ad elő, hogy a ráhallgató itélőtehetsége egészen elfogul. *Igéretekkel, szép szóval ámítani valakit. A tapasztalatlan könnyenhivőt holmi hazugságokkal ámítani.*

ÁMÍTÁS, (ám-ít-ás vagy ám-é-t-ás) fn. tt. *ámítás-t*, tb. *—ok.* Csalás neme, melylyel különösen hiú reményeket vagy balfogalmakat támasztani szoktak; csalóka elhitetés, vágygerjesztés.

ÁMITGAT, (ám-it-o-gat v. ám-é-t-og-at) gyak. áth. m. *ámitgat-tam, —tál, —ott*, par. *ámitgass.* Gyakran vagy folytonosan ámít, hiteget, hiu reményekkel kecsegtet.

ÁMÍTÓ, (ám-ít-ó vagy ám-é-t-ó) mn. és fn. tt. *ámító-t.* Aki másokat ámít, hitegető, álokoskodással, vagy ravasz fogásokkal élő csalafinta. *Ámító nyegle orvos.*

ÁMOLYGÁS, (ám-oly-og-ás) fn. tt. *ámolygás-t*, tb. *—ok.* Ámulva, szájtátva, tétlenül ideoda járás.

ÁMOLYOG, (ám-oly-og) önh. m. *ámolyog-tam, —tál, ámolygott* vagy *ámolygottam, ámolygottál*, htn. *—ni* vagy *ámolygani.* Ámulva, tátogatva, czéltalanul, henyén álldogál vagy ideoda jár; áncsorog.

ÁMPOLNA, (a latin *ampulla* után) fn. tt. *ámpolnát*, tb. *ámpolnák.* Üvegből készült füles palaczk, milyent a kathólikus templomokban a bor és víz tartására az oltárnál használnak. *Vizes, boros ámpolna.*

ÁMÚL, (ám-úl) önh. m. *ámúl-t.* Csudásnak, megfoghatatlannak látszó dolgon bámúl, megáll az esze rajta, és mintegy tátva marad a szája.

ÁMÚLÁS, ÁMULÁS, (ám-ul-ás) fn. tt. *ámulás-t*, tb. *—ok.* Csudálkozás, bámulás, valamely meglepő, váratlan, megfoghatatlan dolog, tünemény fölött.

ÁMÚLAT, ÁMULAT, (ám-ul-at) fn. tt. *ámulatot.* Az ész müködését mintegy nélkülöző lelki állapot, melyet valamely csudás dolog általi meglepetés az ember egész valóján előidéz. *Ámulatából alig birt eszére térni. Ellepte az ámulat.*

—ÁN, vékonyhangon —ÉN. I. Több kölcsönözött idegen szók módosított végszótagа, nevezetesen a) a keresztnevekben, mint: *Adorján, István, Fábián, Cziprián, Demjén;* b) másféle nevekben, pl. *gárdián, porczelán, ispán, sátán, tulipán, fáczán, tömjén, pergamén.* Ezek és ilyenek részint az eredeti szók kurtítása, részint átalakítása által képződtek. II. Képzőféle végtag némely magyar eredetü szókban, mint: *csalán, kalán* (melyek fordítva is használtatnak: *csanál, kanál), bojtorján, surján, burján, tátorján, foszlán, aggastyán, tehén, pereszlén*, s ezen melléknév: *kaján.* Ezek elemzését illetőleg l. N és NY képző. Az igék közöl jóformán csak egy ily képzőjü van: *kiván.* III. Oly igehatárzók végszótaga, melyek *a* vagy *e* végzetü melléknevekből származnak, s tulajdonkép öszve van húzva az *a* + *an* vagy *e* + *en*-ből, pl. *bután* = buta-an, *tompán* = tompa-an, *gyöngén* = gyönge-en, *ferdén* = ferde-en, *talán* = tala-an. Ezek pedig: *igazán*, *magyarán* = igaz-an, magyar-an, vagy igazi-an, magyari-an. IV. Állapító ragból és a törzsszónak *a e* véghangzójából van öszvehúzva, pl. *Budán* = Buda-on, *ruhán* = ruha-on, *Becsén* = Becse-en, *kefén* = kefe-en.

ÁNCS, elvont törzs, melyből *áncsori, áncsorog* származtak. Gyöke a bámuló szájtátást jelentő *ám*, egyszerüen *á*, honnan *ácsori, ácsorog* vagy *áncsori, áncsorog* egyet jelentenek. Mint képző talán csak az egyetlen *bogáncs* szóban fordul elő, s egy az *ács* képzővel, honnan máskép: *bogács.*

ÁNCSORI, (ám-cs-or-i) mn. tt. *áncsori-t*, tb. *—ak.* Köznyelven a *vicsori* szóval ikerítve használtatik, s am. szájtáti, henyélkedő; *áncsori-vicsori em-*

ber, am. tátogató, vigyorgó ostoba, mihaszna ember. Máskép: *ácsori*.

ÁNDORODIK, (ám-d-or-od-ik) k. m. *ándorodtam*, —*tál*, —*ott*. Balatonmelléki tájszó, am. esze, gondolata belemerül, mintegy beleámúl valamibe. Rokona: *andalodik*.

ÁNG, 1) némely idegen nyelvekből kölcsönzött szók végszótaga; pl. *puszpáng*, *istráng*, *pisztráng*, 2) kevés magyar szók képzője, mint: *hus-áng*, *kat-áng*. V. ö. ANG, képző. Vékonyhangon *éng* némely helynevekben. *Enyéng*. *Venyéng*.

ÁNGÓ, (ám-og-ó) mn. tt. *ángó-t*, tb. —*k*. Ikertárssal: *ángó-bángó*, jelent, ámuló, bámuló, szájtátó haszontalan ügyetlen embert, máskép: *angalit*. Gyöke a bámulási *á! ám!*

ÁNGOL, ÁNGOLOS, stb. L. ANGOL, ANGOLOS.

ÁNGOLNA, l. ANGOLNA.

ÁNGY, fn. tt. *ángy-ot*. Szoros értelemben am. testvérbáty felesége. (Glos, fratria). *Ángyom asszony*. *Ángyoddal ne játszszál*. Km. Némelyek az *öcs*, azaz fiatalabb fivér feleségét is így nevezik, mi másutt, pl. Mátyusföldén: *menyem asszony*. Kiterjesztetik ezen elnevezés némely vidéken a távolabbi atyafiak feleségeire is, azaz mind azokéira, kiket bátya neven hivunk.

E szó eredetre nézve nem egyéb, mint az *any*, *anya* módosítása, mintha volna: *any-gy*, melyben a lágy *gy* hang mintegy kisebb, fiatalabb anyát látszik kifejezni. V. ö. —GY, képző. A szanszkritban *nandá* ugyanazon jelentésü. A törökben *enge* vagy *jenge* Hindoglu szerént = bátyám neje.

ÁNGYÁD, puszta Veszprém vármegyében helyragokkal: *Angyád-ra*, —*on*, —*ról*.

ÁNGYI, (ángy-i) fn. tt. *ángyi-t*, tb. —*k*. Az *ángy* szónak gyöngéd, kedveskedő kicsinyítője, mit az *i* képző fejez ki, mint a *néni*, *bácsi*, *mámi*, *táti*, szókban is. Népies nyelven előtéttel: *gyángyi*, mint: *anya*, *nyanya*, *apa papa*.

ÁNGYIKA, (ángy-i-ka) fn. tt. *ángyikát*, tb. *ángyikák*. Az *ángyi* kicsinyítője, mint: *nénike*, *bácsika*, *öcsike*, *mámika*, *tátika*. „Ángyikám kenderkét áztatott.“ Népd.

ÁNGYÓ, (ángy-ó) fn. tt. *ángyó-t*. Az *ángy* szónak öregbítője, s am. koros, idős ángy; hasonlók: *anyó*, *apó*, *bátyó*.

ÁNIKÓ, női keresztnév, az *Anna* kicsinyítője, máskép: *Anikó*, vagy *Naczà*, *Pannika*, *Annus*.

ÁNIS, fn. tt. *ánis-t*, tb. —*ok*. A pimpinellák neméhez tartozó növényfaj, melynek ízletes magvát a kenyér és zsemlyesütők fűszerül használják, görögül *ἄνισον*. (Pimpinella anisum).

ÁNISCZUKOR, (ánis-czukor) ösz. fn. Öszvetört ánissal vegyített, fűszerezett czukor.

ÁNISKAPOR, (ánis-kapor) ösz. fn. Kapornemű fű, melyen az úgynevezett édes kömény terem, máskép: *olaszkapor*.

ÁNISKAPORMAG, (ánis-kapor-mag) ösz. fn. Az ániskapor nevü növénynek fűszeres magva.

ÁNISKAPORMAGPOR, (ánis-kapor-mag-por) ösz. fn. Az öszvezúzott ániskapormagból készített por.

ÁNISKAPOROLAJ, (ánis-kapor-olaj) ösz. fn. Ániskapor magvából sajtólt olaj.

ÁNISKAPORVÍZ, (ánis-kapor-víz) ösz. fn. Ánismagokból csepegtetett víz; ániskaporlél.

ÁNISKENYÉR, (ánis-kenyér) ösz. fn. Kenyér, ánismaggal fűszerezett tésztából.

ÁNISLÉL, (ánis-lél) ösz. fn. Ánismagból készített lél, vagy szesz.

ÁNISMAG, (ánis-mag) ösz. fn. Ánisnövény fűszeres magva. *Ánismaggal sütött kenyér*.

ÁNISOS, (ánis-os) mn. tt. *ánisos-t*, vagy —*at*, tb. —*ak*. Ánismaggal kevert, behintett, fűszerezett. *Ánisos zsemlye*, *kenyér*, *pálinka*.

ÁNISOLAJ, (ánis-olaj) ösz. fn. Ánismagból sajtólt olaj.

ÁNISPÁLINKA, (ánis-pálinka) ösz. fn. Ánismaggal fűszerezett pálinka.

ÁNIZS, l. ÁNIS.

—ÁNK, vékonyhangon —ÉNK, (1), szóképző, mely néhány melléknevet alkot igékből, milyenek: *nyulánk*, *falánk*, *félénk*, *élénk*. Alap fogalomban képességet, hajlamot, gyakorlati minemüséget jelent, pl. *nyulánk*, a mi könnyen nyúlik, nyujtható; *falánk*, evésre, zabálásra hajlandó, sokevő, mohó; *félénk*, aki hamar megijed, ijedésre hajlandó; *élénk* igen eleven, mozgékony. Ide sorozható: *fulánk*, eredetileg *furánk*, ami hegyes vékony tulajdonságánál fogva könnyen *átfúr* valamit; *nyalánk*, nyalogatni szerető. Ezen képző nem egyéb, mint a rokon értelményü *ák ék* módosított alakja *n* közbetéttel, mely egyszersmind nagyító értelményü, pl. e szókban: *isz-ák*, *eszeny-ák*, *decs-ák*, *tud-ák*. Rokona: *ékony*, *ékeny*, honnan, *nyulánk* = nyulékony, *falánk* = falékony, *nyalánk* = nyalékony, *félénk* = félékeny, *élénk* = élékeny, stb. E nagyítási értelményénel fogva szintén rokonságban van a nagyító *ók*, *ök* képzővel ezen szókban: *pofók*, *pirók*, *monyók*, *ajók*, *szemök*. Eredetileg tehát öszvetett képző, s így elemezhető: *nyúl*, *nyuló*, nyul-a, nyul-á-k, nyul-án-k, *fal*, faló, fal-a, fal-á-k, fal-án-k, *fél*, félő, fél-e, fél-é-k, fél-én-k, stb. hasonlóan: *pof*, pof-ó, pof-ó-k, *pir*, pir-ó, pir-ó-k, *mony*, mony-ó, mony-ó-k, stb.

—ÁNK, vékonyhangon ÉNK, (2), igemódosító öszvetett rag, a) az elsőmult többes első személyében, öszve van húzva az illető időképző *a* vagy *e* és többes első személy kifejező *ank* vagy *enk* és *unk* vagy *ünk* alkatrészekből (melyek régiesen *muk mük* alakban is előjőnek), pl. *fut-a*, fut-a-ank, futánk; *jár-a*, jár-a-ank, járánk; *men-e*, men-e-enk, menénk; *jöv-e*, jöv-e-enk, jövénk, b) az ohajtómód többesszámu első személyében, tulajdonkép *nánk nénk*, elemezve: *na-ank*, *ne-enk*, pl. *fut-na*, fut-na-ank, futnánk; *jár-na*, jár-na-ank, járnánk; *men-ne*, men-ne-enk, mennénk; *jön-ne*, jön-ne-enk, jönnénk. Továbbá maga az *ank enk*

elemezve = *en-ek* (nos), pl. *futánk* = futa-enk, vagy -enek, *menénk* = mene-enk, vagy -enek.

—ÁNK, vékonyhangon ÉNK, (3), többes első személy birtokraga, tulajdonkép: *amk emk*, változattal *ank enk*, mely az *a e* végzetü nevekhez járulván ezekkel öszveolvadva leszen: *ánk énk*, pl. *hazánk* = haza-am-k, hazámk, hazánk; *anyánk* = anya-am-k, anyámk, anyánk; *vesénk* = vese-em-k, vesémk, vesénk. Elemezve tehát nem egyéb, mint az első személyü birtokrag *am em* többese. Részletesen l. SZEMÉLYNÉVMÁS.

ÁNSLÓG, fn. tt. *ánslóg-ot*. A német *Einschlag*ból elferdített szó. L. KÉNLAP.

ÁNSLÓGOS, (ánslóg-os) mn. tt. *ánslógos-t*, vagy —*at*, tb. —*ak*. l. KÉNLAPOS. *Ánslógos bor, hordó.*

—ÁNT, (án-t) ösz. képző, vékonyhangon ÉNT. Képez a) névhatárzókat: gyan-ánt, szer-ént, b) igehatárzókat: kor-ánt, meg-ént, tüst-ént, rész-ént, alkalmas-ént, képes-ént. Vánnak ily végzetü idegen szavaink is: tulipánt, gyémánt, paszománt.

Eredetileg öszvetett képző, az *an en*, és *t* alkatrészekből, melyek különkülön is határzókat szoktak képezni, pl. okos-an, bölcs-en, alkalmas-an, képes-en; örömes-t, képes-t, néz-t, kivál-t. Mindkettő együtt meg van az *al-an-t*, *hossz-an-t*, s némely más határozókban, honnan valószinü, hogy a föntebbi *ánt ént* is eredetileg = rövid *an-t*, *en-t*, pl. *alkalmasént* = alkalmas-an-t, *képesént* = képes-en-t. Ezen eredeti rövidségből magyarázhatni, hogy a hosszu *é* helyett *i* is használtatik: alkalmasint, képesint, szerint, megint, részint, e helyett: képesent, szerent, megent, részent. A *koránt* törzse *kora*, honnan: kora-an-t, koránt. Az *iránt* és *aránt* törzse pedig: *irány, arány*, pl. *torony iránt* = torony irányában, egy aránt = egy, ugyanazon arányban. Az *ént* a régieknél a mai *ként* (= ki-ent) helyett, vagy *szerént* értelmében is használtatott, pl. *vérént* való atyafi = vér szerént, *emberént* = emberként. V. ö. —KÉNT.

—ÁNY, vékonyhangon —ÉNY, öszvetett képző, s alkot 1) föneveket a) elvont gyökökből: zsiv-ány, siv-ány, le-ány, hi-ány, sör-ény, leg-ény b) önálló nevekből: csák-ány, lap-ány, cser-ény, lep-ény c) igékből: foly-ány, köt-ény, föd-ény, 2) mellékneveket: sov-ány, sil-ány, mok-ány, szeg-ény, kem-ény, ser-ény. Rokonok vele: *ony, öny*. Elemzését illetőleg l. —NY, mint képző.

ÁNYOLI, (ány-ol-i vagy ám-ol-i) mn. tt. *ányoli-t*, tb. —*ak*. Erdélyi szó, am. lomha, szájtátó.

ÁNYOLOG, erdélyi szó, l. ÁMOLYOG.

ÁNYOS, férfi keresztnév, tt. *Ányos-t*, tb. —*ok*. Anianus. *Szent Ányos püspökről czimzett tihanyi apátság.* Van ily nevü nemes család is.

—ÁP, vékonyhangon ÉP, igen gyér használatu képző, néhány fönevekben, mint. Hal-áp, síl-áp, sel-ép, cser-ép.

ÁP, (1), túl a Dunán divatozó tájnyelven am. *záp*, azaz, hosszu állásban megromlott, avas, büdös, t. i. tojás. Származékai: *áporodik, áporodott*. L. ZÁP.

ÁP, (2), elvont gyöke az *ápol* igének és származékainak, melyek táplálásra vonatkoznak. Mint apai gondoskodást jelentő valószinüen egy az *ap apa* szóval, s rokona a szanszkrit *pá* (táplál), csinai *páo* (alere, sustinere). Másfelől egyezik vele azon *ap*, melyből a csókolást jelentő régies, *apol, apolgat* származott. V. ö. APOL.

ÁPOL, (áp-ol) áth. m. *ápol-t*. Valakinek különös gondját viseli; nyájas szeretettel, jószívüséggel tetéz, minden szükségessel ellát, táplál, minden rosztól megóv, mint az apa. *Kisdedeket, betegeket, szegényeket ápolni.* Régiesen és a székelyeknél am. csókol, ölel, törökül: *öp-mek*. V. ö. APOL.

ÁPOLÁS, (áp-ol-ás) fn. tt. *ápolás-t*, tb. —*ok*. 1) Gondviselés, táplálás, apai gyöngédségü ellátás. 2) Csókolás, ölelés, czirogatás.

ÁPOLAT, (áp-ol-at) tt. *ápolat-ot*. Régiesen am. csók. Törökül: *öpüs*.

ÁPOLGAT, (áp-ol-og-at) áth. m. *ápolgat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *ápolgass*. 1) Folytonosan gondját viseli valakinek, táplálgat. 2) Csókolgat, ölelget.

ÁPOLGATÁS, (áp-ol-og-at-ás) fn. tt. *ápolgatás-t*, tb. —*ok*. 1) Folytonos gondviselés, táplálás. 2) Csókolgatás, ölelgetés.

ÁPOLGATÓ, (áp-ol-og-at-ó) mn. és fn. tt. *ápolgató-t*, *tb.* —*k*. 1) Szeretettel teljes gondviselést folytonosan üző személy. *Vénségemben te légy ápolgatóm.* 2) Ami e gondviselésnek eszközül szolgál. *Ápolgató kéz.*

ÁPOLÓ, (áp-ol-ó) mn. és fn. tt. *ápoló-t*. Személy, aki tehetetlent, szegényt, ügyefogyottat ápol. *Betegápoló, gyermekápoló. Szegények, koldusok ápolója.* Átv. ért. *ápoló intézet ápoló kezek*. V. ö. ÁPOL.

ÁPOLÓBÉR, (ápoló-bér) ösz. fn. Díj, melyet a fogadott ápolónak fizetnek, pl. aki a kórházakban a betegek mellett szolgál.

ÁPOLÓHÁZ, (ápoló-ház) ösz. fn. Jótékony közintézet, melyben gyermekek, betegek, árvák, szegények, elaggottak nyilvános gondviselés alatt tartatnak, tápláltatnak. *Községi, városi ápolóház.*

ÁPOLÓINTÉZET, (ápoló-intézet) lásd ÁPOLÓHÁZ.

ÁPOLÓNŐ, (ápoló-nő) ösz. fn. Nőszemély, ki valamely ápolóintézetben, kórházban a reá bizott ügyefogyottokra, szegényekre, betegekre akár szegődött bérért, akár irgalmasságból gondot visel, fölügyel.

ÁPOR, (áp-or) elvont törzse az *áporodik* igének. V. ö. ÁP = záp.

ÁPORKA, helység Pest megyében; helyragokkal *Áporká-n*, —*ra*, —*ról*.

ÁPORKODIK, (áp-or-kod-ik) k. m. *áporkodtam*, —*tál*, —*ott*, par. —*jál*. Székely tájszó, am. veszekedés végett valakivel foganatlanul szembeáll, pl. mikor az erőtlenebb ki akar fogni az erősebben.

Talán a *háborkodik* vagy *iparkodik* igék módosítása?

ÁPORODÁS, (áp-or-od-ás) fn. tt. *áporodás-t*, tb. —*ok*. Romlékony, avas állapot, melyben akkor

van valamely test, midőn áporodik. *Áporodás ellen megóvni az elrakott tojást.* V. ö. ÁPORODIK.

ÁPORODIK, (áp-or-od-ik) k. m. *áporod-tam, —tál, —ott.* Mondjuk holmi híg állományu, zsíros, olajos testekről, midőn hosszas állás, tespedés miatt megromlanak, avasokká lesznek, megbüdösödnek. *Megáporodik a tojás, tej, vaj.* V. ö. ÉPERÉDIK.

ÁPORODOTT, (áp-or-od-ott) mn. tt. *áporodott-at.* Avasodott, büzhödött, állásban megromlott, megzápult. *Áporodott zsír, szalonna, tej, olaj. Áporodott szag.*

ÁPTOJÁS, (áp-tojás) ösz. fn. Túl a Dunán némely tájakon am. záptojás.

ÁPÚL, (áp-úl) önh. m. *ápúl-t.* L. ZÁPÚL.

ÁR, (1), oly szók elvont gyöke, melyek rontást, sértést, fosztást jelentenek, mint: *ármány, ár* vagy *árr* (eszköz), *árt, ártány, árva.* Rokonai az előtétes: *dárda, nyárs, bárd,* továbbá: *arat, irt, ort, orló* (olló), *orv, oroz,* fordítva: *ró, rom, ront.* Egyeznek vele a szanszkrit: *arb* (ront, rombol), hellen: ἁρπάζω, latin: *orbo,* héber: אָרָה (arah = carpsit, decerpsit) melytől származik *ari* (leo), azonos a magyar *or-oszlán* gyökével stb. Bővebben l. R, gyök.

ÁR, (2), fn. tt. *ár-t,* tb. *—ak.* Harmadik személyi birtokraggal: *árja, árjok, árjai, árjaik.* Dagadó, emelkedő, magasodva szétterjedő víztömeg; származékai: *árad, áradás, áradat, áraszt, árados.* Ellenkezője az elvont *ap,* melyből *apad, apaszt, apály* származnak. Rokon a folyamot jelentő vékonyhangú *ér* (rivus), valamint a latin *mare,* német *Meer,* szanszkrit *vári,* zend *vairi,* stb. v. ö. ÁRAD. Alapfogalomban, mint magasságra vonatkozók, egyeznek vele: *orj, orom, merj, marj, mart, part.* Bővebben l. R, gyök. *Árvíz:* magasan szétömlő víz. *Árvíz általi megkárosodni. Árvízbe fúlni. Vetéseket elborító, falukat pusztító árvíz. Tavaszi, téli, jeges árvíz. Duna árja.* Átv. ért. bőség, sokaság, özön. *Csókár* am. sok csók, csók-özön.

„S árja közben a szilaj zenének
Riadozzon diadalmi ének."

Vörösmarty.

ÁR, (3), fn. tt. *ár-t,* tb. *—ak,* harmadik személyi birtokraggal: *ára, árok* vagy *áruk, árai, áraik.* Általán az adásvevésben kiszabott becse, értéke valaminek, illetőleg azon díj, bér, pénz, melyre valamit becsülnek, s azt odaadják, vagy melyért valamit kicserélnek. Ezen értéményénél fogva egyezik vele a vékonyhangu *ér* (ige, latinul: valet) t. i. amit vagy amennyit *ér* valamely jószág, az a szabott *ára.* Származékai: *áru, árul, árus* vagy *áros,* több öszvetételekkel együtt. *Magas, nagy, drága, piaczi ár. Alacsony, olcsó, jutányi, csekély ár. Tartott, szabott, lealkudott áron venni. Fele áron eladni, elvesztegetni valamit. Árt szabni. Megadni a portéka árát. Mi az ára ezen lónak? Lehúzni az árából. Lefizetni az árát. Megadta a bak árát,* rajta vesztett. Km. *Mást beszél Bodóné, mikor a bor árát kérik.* Km. *Lassabban a lőcs árával,* ne oly fenhéjázva, kissé mérsékelve. Km.

Mennyiben az *ár, áru,* és *ér, érték, érdem* alapfogalomban egyeznek, rokonok velök a német *Waare, werth, Würde,* továbbá a latin: *arrha,* hellen: ἀῤῥαβών, ismét a latin: *meritum, merx, merces* és *pretium.* V. ö. R, gyök.

ÁR, (4), fn. tt. *ár-t,* tb. *—ok.* Személyragozva: *árom, árod, ára, áraim, áraid, árai, áraink, áraitok, áraik.* Némely régiek szerint kettöztetve: *árr.* Gorombább varrómunkáknál alkalmazott, hegyes, nyéllel ellátott lyukszuró eszköz, melyet bőrből dolgozó mesteremberek, ú. m. csizmadiák, vargák, szíjgyártók, nyergesek használnak. Rokon vele az izlandi: *al* vagy *alr,* német *Ahle,* hellen: ἧλος, illir: *art* stb. Általán azon *r* gyökhangu szók osztályába tartozik, melyek rontást, metszést, hasítást jelentenek. L. fölebb ÁR gyök, és bővebben: R, gyökhang.

—ÁR, párhuzamos vékonyhangu társa —ÉR, termékeny szóképző, mely fő és mellékneveket alkot 1) igékből: *buv-ár, nyuz-ár, rov-ár, foly-ár, csapl-ár* (csapol-ár), *buzg-ár, sziv-ár*(og), *kajt-ár, hajts-ár. csiszár, hat-ár, szakad-ár, csapod-ár, folyond-ár, bogl-ár* (bogol-ár), *füz-ér, üs-ér, tölts-ér, tünd-ér, felleng-ér.* Ezekben az illető igék részesülőjének módosítása, s bizonyos cselekvési szokottságot, hajlamot, képességet, illetőleg gyakorlatot fejez ki, pl. *buvár, nyuzár, rovár,* aki buvni, nyúzni, róni szokott, vagy képes, azaz gyakorlatilag *buvó, nyúzó, rovó.* Ezen alapfogalomnál fogva egyeznek vele a szintén igékhez járuló latin: *or,* mint: *sartor,* szabó (szab-ár), *sutor, lector, cantor,* stb. a német: *er,* mint: *Taucher,* buvár, *Treiber* hajtsár, *Trichter* töltsér, stb. a szláv: *ár, ír,* pl. *bludár* bujdosó, *pisár* iró, rovár, *krajtsír* szabó. 2) Elavult vagy elvont gyökökből, mint: *mad-ár, bog-ár, ag-ár, kos-ár, gyap-ár, sud-ár, sugár, lajh-ár, szik-ár, hin-ár, gun-ár, sop-ár, sov-ár, posz-ár, szúty-ár, led-ér, eg-ér, gyök-ér, süg-ér, feh-ér, köv-ér, feny-ér, vez-ér,* stb. Némelyekben ezek közöl ékvesztő, vagyis eredetileg rövid *ar er,* mint: *mad-ar-ak, bog-ar-ak, ag-ar-ak, kos-ar-ak, sud-ar-ak, eg-er-et, gyök-er-et,* stb. 3) Önálló nevekből képez bizonyos tárgyakkal bánó, foglalkodó személynevet, kézmivest, ú. m. *kád-ár, bod-nár,* (bodon-ár) *tim-ár, kulcs-ár, tüz-ér, görönes-ér, tőzs-ér.* Ezen értelemben leginkább a szláv, azután a német és latin nyelvekkel egyezik, pl. *csizmár* csizmadia, *klobucsár* kalapos, *kolár* kerékgyértó, *remenár* szíjgyártó; *Gärber* timár, *Färber* festő, *Wagner* kocsigyártó; *sutor, sartor, torneator,* stb. 4) Több, idegen nyelvekből kölcsönözött szók végszótagát képezi, mint: *káplár, bognár, zsandár, czégér, hóhér* vagy *hóhár, pallér, gavallér.* Mindezekről részletesebben, s az *ar, er, or, ör* képzőkkel öszvefüggésben, l. R, képző.

ÁRAD, (ár-ad) önh. m. *árad-t.* Mondjuk vízről, folyóról, midőn nagyobb tömegben öszvegyülvén, dagad, emelkedik, illetőleg mind szélességében, mind magasságában vett árja növekedik. *Árad a Duna, Tisza. Két, három lábnyit áradt huszonnégy óra alatt.* Igekötőkkel: *kiárad, szétárad, elárad, megárad.* Átv.

ért. szaporodik, sokasódik, terjed. *Ránk áradt a sok baj.* Szanszkrit nyelven: *ardh*, am. nő, szaporodik, növekedik, a török *art-mak*, szintén am. nőni, nevekedni, nagyobbodni.

ÁRADÁS, (ár-ad-ás) fn. tt. *áradás-t*, tb. *—ok.* 1) Víznek, folyónak, tónak nagyobbodása, dagadása, növekedése. *Tavaszi, nyári áradás. Duna, Tisza, Balaton áradása.* 2) A medréből kinyomuló s partjain túlcsapongó víz szétömlése, özöne. *Az áradás elpusztította vetéseinket. Áradás ellen gátokat, töltéseket csinálni.* A törökben is *artis* növés, nevekedés, nagyobbodás.

ÁRADAT, (ár-ad-at) fn. tt. *áradat-ot.* A földagadt, s rendkivüli magasságra emelkedett víz állapota, továbbá maga a földagadt víz tömege. „Áradat levén kedig, a folyó omla a házra." „Kimene ő tanejtványival Cedronnak áradatja elve" (trans torrentem Cedron). Münch. cod.

ÁRADOZ, (ár-ad-oz) önh. m. *áradoz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* A víz fokonként és folytonosan emelkedik, dagadoz, terjedez. Átv. ért. mondjuk beszédről, előadásról, mely szavakban tulzólag bővelkedik, mely szószaporítva, mintegy vizenyősen nyilatkozik.

ÁRADOZÁS, (ár-ad-oz-ás) fn. tt. *áradozás-t*, tb. *—ok.* 1) A víznek folytonos emelkedése. 2) Átv. ért. beszéd, irás vagy indulatbeli túlömlengés, ömledezés, szószaporítás.

ÁRADOZÓ, (ár-ad-oz-ó) mn. tt. *áradozó-t.* Általán, ami áradoz, tulajdon és átv. értelemben. *Áradozó folyamok. Áradozó beszéd. Áradozó szívömlengés.*

ÁRAP, (ár-ap) ösz. fn. *árap-ot.* Az *árad* igének *ár*, és *apad* igének *ap* gyökeiből alkotott szó, jelenti a nyilt tengernek rendszerént váltakozó emelkedését és sülyedését. (Fluxus et refluxus. Fluth und Ebbe). Némelyek szerint: *árapály.*

ÁRAPATAK, helyragokkal: *Árapatak-on, —ra, —ról;* vagy *Árapataka*, helyragokkal: *—patakán, —patakára, —patakáról.* Falu Erdélyben.

ÁRASZT, (ár-aszt) áth.m. *áraszt-ott*, par. *árassz*, htn. *—ni* vagy *—ani.* Eszközli, okozza, hogy a víz áradjon, dagadjon, növekedjék, illetőleg a folyók, tavak vizeit szaporítja. *A folyókat árasztják a gyakori záporesők, felhőszakadások, olvadó havak.* Átv. ért. sokasítva terjeszt. *Elárasztani az országot papirospénzzel. A polgárok meghasonlása sok bajt áraszt a hazára.*

ÁRASZTÁS, (ár-aszt-ás) fn. tt. *árasztás-t*, tb. *—ok.* Víznek, vagy átv. ért. bizonyos dolgoknak szaporítása, terjesztése.

ÁRBÉCS, (ár-bécs) ösz. fn. Az eladó jószágnak, illetőleg árunak, portékának, kelmének stb. tartott, vagy szabott vagy becsü szerint kimondott értéke.

ÁRBÉCSLÉS, (ár-bécslés) ösz. fn. Valamely tárgy, jószág, áru adásvevési értékének, illetőleg árának meghatározása.

ÁRBOCZ, fn. tt. *árbocz-ot.* A nagy hajókon föláIlított magas szálfa, melyhez a vitorlarúdak és alattságok kötvék. *Egy, két, három árboczczal fölszerelt tengeri hajó.* „Mintegy *árbocz* úgy magaslik." Kisfaludy K.

„Ha reményid *árboczát*
Sors viszálya széttöré,
Nézz a csillagok köré:
Ők lesznek vezéreid
Ha szívedben él a hit."

Bajza.

A dunai hajókon a kötéltartó ilyetén szálfa vagy rúd neve: *őrfa*, mely a hajó orrára van illesztve.

Gyöke *ár* valószinüleg rokon a magasságot jelentő *árad, orom, orj* szók *ár or* gyökeivel, s egészben hasonló hozzá a latin *arbos* vagy *arbor*, mely árboczot is jelent. Régi emlékekben előfordúl mint személynév: „Arbucz cumanum cognatum nostrum." Kun László király levele. A pozsonyi krónika szerént: *Arbuz.*

ÁRBOCZCSINÁLÓ, (árbocz-csináló) ösz. fn. Faragó ácsmives, ki faszálakból árboczokat készít.

ÁRBOCZFA, (árbocz-fa) ösz. fn. L. ÁRBOCZ.

ÁRBOCZKAS, (árbocz-kas) ösz. fn. A tengeri hajókon, erős rudakból szerkezett s korláttal kerített kasforma alkotvány az árbocz tetején, a hajóőr és körülnézni akaró kapitány számára.

ÁRBOCZKASKÖTÉL, (árbocz-kas-kötél) ösz. fn. Az árboczkas megerősítésére szolgáló kötelek.

ÁRBOCZKASVITORLA, (árbocz-kas-vitorla) ösz. fn. Az árboczkason lengedező vitorla.

ÁRBOCZKÖTÉL, (árbocz-kötél) ösz. fn. Általán az árbocz fölszereléséhez szükségelt kötelek, különösen kötéllépcső, melyen az árboczfára másznak.

ÁRBOCZMESTER, (árbocz-mester) ösz. fn. Hajógyári fölügyelő, kinek kötelessége az árboczok készitésére, s azok czélirányos fölszerelésére vigyázni.

ÁRBOCZOS, (árbocz-os) mn. tt. *árboczos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Árboczczal ellátott, fölszerelt. *Árboczos gálya, gőzhajó. Két, három árboczos tengeri hajó.*

ÁRBOCZOZ, (árbocz-oz) áth. m. *árboczoz-tam, —tál, —ott*, par. *—z*, htn. *—ni.* Árboczczal ellát, fölszerel. *Árboczozni a gályákat, hajókat.*

ÁRBOCZOZAT, (árbocz-oz-at) fn. tt. *árboczozat-ot.* Árboczkészület, amint tudniillik az árbocz fölszerelve van minden hozzávalókkal véve.

ÁRBOCZPÓT, (árbocz-pót) ösz. fn. Az árbocz tetejéhez toldott rúd.

ÁRBOCZSUDÁR, (árbocz sudár) ösz. fn. Az árboczfa csúcsa, kellő teteje.

ÁRBOCZTALAN, (árbocz-talan) mn. tt. *árbocztalan-t*, tb. *—ok.* Aminek árbocza nincs, árboczától megfosztott. *Árbocztalan dereglye, sajka, kis hajó.* Határzókép am. árbocz nélkül, árbocztalanúl.

ÁRBOCZTALANÍT, (árbocz-talan-ít) áth. m. *árbocztalanít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, vagy *—ani.* Árbocztalanná tesz, árboczától megfoszt.

ÁRBOCZTÁM, (árbocz-tám) ösz. fn. Az árboczot támasz gyanánt megerősítő rudak, hogy ne ingadozzon.

ÁRBOCZTÁMASZ, l. ÁRBOCZTÁM.

ÁRBOCZTOLDALÉK, l. ÁRBOCZPÓT.

ÁRBOCZVITORLA, (árbocz-vitorla) ösz. fn. Az árboczra pányvázott fővitorla.

ÁRCSÖKKENÉS, (ár-csökkenés) ösz. fn. Az adásvevési jószágok, áruczikkek becsének alászállása, olcsósodása.

ÁRCSÖKKENTÉS, (ár-csökkentés) ösz. fn. Az adásvevési alkuban a hagyott, vagy tartott árnak lebebb szállítása, kevesbítése, különösen árverés alkalmával, midőn a kevesebbet követelőnek engednek valamely munkát, szolgálatot, stb.

ÁRDÁNY, falu Erdélyben; helyr. *Árdány-on, —ra, —ról*, vagy *Árdány-ba, —ban, —ból.*

ÁRENDA, (az *áron-ada* szókból öszvetéve) fn. tt. *árendát*, tb. *árendák*. Jelent haszonbért, vagyis oly adózási fizetést, árt, melyet valamely birtok, vagy jószág haszonvételeért adnak. *Jószágot árendába adni, venni. Árendát fizetni. Az árendát fölverni, leszállítani. Árendában bírni.* Egyébiránt előfordúl a franczia, olasz és középkori latin nyelvekben is. A franczia nyelvben *arrenter* am. árendálni és *arrentement* am. árenda, melyeket a *rente* (olaszúl *rendita*) szótól származtatnak.

ÁRENDAÉV, (árenda-év) ösz. fn. Valamely jószág haszonvételére kitűzött év; haszonbéri év.

ÁRENDAKÖTÉS, (árenda-kötés) ösz. fn. Az illető jószág tulajdonosa és annak kibérlője közötti szerződés; haszonbérkötés.

ÁRENDAKÉP, (árenda-kép) ösz. ih. Haszonbéri mineműségben, árendában, úgy mintha árendába volna adva.

ÁRENDAKÉPEN, l. ÁRENDAKÉP.

ÁRENDÁL, (árenda-al) áth. m. *árendál-t*, htn. *—ni*. Haszonbérbe vesz. *Házat, rétet, kertet, pusztát, urodalmat árendálni.*

ÁRENDÁLÁS, (árenda-al-ás) fn. tt. *árendálás-t*, tb. *—ok*. Árendába vevés, árendakép birás; haszonbérlés.

ÁRENDALEVÉL, (árenda-levél) ösz. fn. Haszonbérlői szerződést tartalmazó oklevél.

ÁRENDAPÉNZ, (árenda-pénz) ösz. fn. Haszonbér fejében fizetett vagy bevett pénz.

ÁRENDÁS, (árenda-as) I. fn. tt. *árendás-t*, tb. *—ok*. l. HASZONBÉRLŐ. A zsidót a köznép rendesen árendásnak nevezi, minthogy a zsidók, kivált faluhelyeken árendában laknak, s árendakép birnak jószágokat, II. mn. tt. *árendás-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Ami arendába vagyis haszonbérbe van kiadva, kivéve. *Árendás föld, rét, kert, jószág.*

ÁRESÉS, (ár-esés) ösz. fn. l. ÁRCSÖKKENÉS.

ÁRFOLYAM, (ár-folyam) ösz. fn. Az árujószágnak kelendőségi becse, értéke, melylyel jelennen bír. *Piaczi árfolyam. Börzei papirok, államkötelezvények, ezüst, arany árfolyama.*

ÁRFOLYAMJEGYZÉK, (ár-folyam-jegyzék) ösz. fn. Jegyzék, mely az áruk jelenleg folyó árát, becsét, értékét előadja.

ÁRGÁT, (ár-gát) ösz. fn. Az árvíz szétömlése ellen épített főgát belső oldalán fekvő védtöltés.

ÁRGYAS, falu Erdélyben; helyr. *Árgyas-on, —ra, —ról.*

ÁRIA, (olasz eredetű) fn. tt. *áriát*, tb. *áriák*. Zenészeti nyelven am. valamely dalnak, éneknek lengése. Újabb időben *dallam*-nak nevezik.

ÁRIGÉRET, (ár-igéret) ösz. fn. Azon ár, melyet a venni akaró a tartott árból valamit lealkudva igér.

ÁRISTOM, fn. tt. *áristom-ot*. Franczia nyelvből (arrêt) a németek által (Arrest) hozzánk átszivárgott szó. L. BÖRTÖN.

ÁRHORGONY, (ár-horgony) ösz. fn. Horgony a tengeri hajókon, melyet nagy hullámzáskor vetnek le.

ÁRJEGYZÉK, (ár-jegyzék) ösz. fn. 1) Jegyzék, mely az eladó vagy bevásárlott jószágokat, áraikkal együtt részletesen tartalmazza. 2) Oly kereskedési vagy iparos könyv kivonata, melybe az eladott áruk, vagy készített munkák ára szokott följegyeztetni. *Kalmárok, boltosok, szabók, vargák árjegyzékei.*

ÁRJEGYZÉKI, (ár-jegyzéki) ösz. mn. Árjegyzéket illető, arra vonatkozó; árjegyzékbe foglalt.

ÁRJEGYZÉKKÖNYV, (ár-jegyzék-könyv) ösz. fn. Kereskedők, kalmárok, iparosok könyve, melyben az eladott jószágok, illetőleg készített munkák ára, értéke, díja följegyeztetik.

ÁRKA, (ár-ok-a) fn. tt. *árkát*, tb. *árkák*. Hadtani műszó, s am. föld alatt ásott út, árokféle menet, mely az erőd sánczaiba vezet.

ÁRKÁSZ, (árk-ász, vagy ár-ok-a-ász) fn. tt. *árkász-t*, tb. *—ok*. A hadi mérnökök testületéhez tartozó katona, ki az ostromlott várak körül földalatti árkokat ás. (Sapeur).

ÁRKÁSZ, (ár-ok-ász) önh. m. *árkász-tam, —tál, —ott*, par. *—sz*. Földbe és föld alatt árkot ás. Azon szavaink egyike, melyek igék és nevek egy alakban. V. ö. ÁRKÁSZ, fn.

ÁRKÉNT, (ár-ként) ih. Átv. ért. nagy bőségben, árhoz hasonló terjedésben, sokasággal. *Árként tóduló hadseregek. A futó homok árként elborítja a földeket.*

ÁRKI, puszta Fehér megyében; helyragokkal: *Árki-ba, —ban, —ból.*

ÁRKOCSKA, (ár-ok-ocs-ka) kics. fn. tt. *árkocskát*, tb. *árkocskák*. Kicsiny, keskeny, nem mély árok.

ÁRKOL, (ár-ok-ol) áth. m. *árkol-t*. Árkot ás, árkot húz, árokkal kerít, vagy elválaszt bizonyos tért. *Árkolni az országút széleit, a legelők, rétek határait. Körülárkolni az aklot.* Önhatólag véve am. árokásással foglalkodik. *Cselédeit elküldötte árkolni.*

ÁRKOLÁS, (ár-ok-ol-ás) fn. tt. *árkolás-t*, tb. *—ok*. Árokásás, árokhúzás. *Az árkolást ölenként fizetni.*

ÁRKOLAT, (ár-ok-ol-at) fn. tt. *árkolatot*. Árok egész terjedelmében, hosszában véve, amint elkészítve áll; árokból álló kerítés, határvonal. *Hosszu, széles, mély árkolattal kerített akol. Fákkal, bokrokkal beültetett árkolat. Vár árkolatában termő sás. Vízzel töltött árkolat.*

ÁRKOLÓ, (ár-ok-ol-ó) fn. tt. *árkoló-t.* Munkás, napszámos, aki árkot ás. *Napi díjért vagy ölszámra dolgozó árkolók.*

ÁRKOS, (ár-ok-os) mn. tt. *árkos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Árokkal ellátott, aminek mentében vagy határán, kerületén árkot ástak. *Árkos út. Árkos határvonal Árkos kert, rét.* Van ily nevű falu Erdélyben.

ÁRKOSHÁZA, puszta Zala megyében; helyragokkal: *Árkos-házán, —házára, —házáról.*

ÁRKUS, a latin *arcus*-ból, fn. tt. *Árkus-t,* tb. *—ok.* Papirosról szólva am. *ív. Árkus papiros* = ív papiros. L. ÍV.

ÁRKUS, (árok-os) falu Bihar, és puszta Somogy megyében; heyragokkal: *Árkus-on, —ra, —ról.*

ÁRKUSHAGYÓ, puszta Somogy megyében.

ÁRKUSONKÉNT, l. ÍVENKÉNT.

ÁRLAP, (ár-lap) ösz. fn. Jegyzék, mely a vámokon, réveken, hídakon, harminczadokon általszállított jószágoktól fizetendő díjak lajstromát tartalmazza. *Árlap szerint fizetett hídvám.* (Tariffa).

ÁRLEJTÉS, (ár-lejtés) ösz. fn. Az árverés azon neme, midőn bizonyos munkát, vállalatot, szolgálatot, szóval kötelezettséget annak engednek által, aki azt a kikiáltott díjon alul legolcsóbban teljesíteni igérkezik. *Árlejtés útján fölvállalni a város világítását, az utczák söprését.*

ÁRLEJTÉZ, (ár-lejtéz) ösz. áth. Az árverésben kikiáltott díjon alul kevesebbért, olcsóbbért igérkezik valamit tenni, magára vállalni, teljesíteni.

ÁRLESZÁLLÁS, ÁRLESZÁLLÍTÁS, l. ÁRCSÖKKENÉS, ÁRCSÖKKENTÉS.

ÁRLEVÉL, (ár-levél) ösz. fn. Falevél, melynek karimája ár vagy tűformára köröskörül hegyes. Továbbá, bizonyos fanemek, nevezetesen fenyveknek árhoz hasonló levele, másként: *tűlevél.*

ÁRMÁDIA, az idegen *Armée* után módosított fn. Fölfegyverzett, fegyverben álló, háborura fölszerelt hadsereg.

ÁRMÁLIS, latin eredetű, az *arma* (am. czímer) szóból alakult *armales* literae után származtatva, s am. nemeslevél, mely jószág nélkül adatik. L. NEMESLEVÉL.

ÁRMÁLISTA, fn. tt. *ármálistát,* tb. *ármálisták.* Nemesember, kinek csak nemeslevele van a fejedelemtől, de azzal jószág nem adományoztatott, ezen szótól: *arma,* fegyver, czímer, minthogy a nemességgel többnyire czímer is adatik, s a fegyverviselés megengedtetik.

ÁRMÁNY, (ár-mány vagy ár-t-mány) fn. tt. *ármány-t,* tb. *—ok.* Őseink által a pogány hittel behozott régi szó, mely gonosz szellemet, ártalmas istent jelent, ki minden jót gátolni törekszik. Átv. am. cselszövény, mások kárára, veszedelmére törekvő furfangosság.

Többek véleménye szerint egy a persa *ahriman* vagy *ahraman* vagy *ahrman* vagy *ahrima* szóval, melynek megfelel a zendben: *anhrómainju* am. roszat forraló vagy ártó szellem.

ÁRMÁNYKODÁS, (ár-mány-kod-ás) fn. tt. *ármánykodás-t,* tb. *—ok.* Cselszövő, mások kárára törekvő tervek forralása.

ÁRMÁNYKODIK, (ár-mány-kod-ik) k. m. *ármánykod-tam —tál, —ott.* Mások ártalmára, kárára, megrontására czélzó terveket forral, titkosan, furfangosan áskálódik.

ÁRMÁNYOS, (ár-mány-os) mn. tt. *ármányos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* 1) Gonosz, furfangos, alattomos cselszövő. 2) Szelidebb ért. dévaj, pajkos, csintalan, kópé, tréfás, szóval olyan ember, kinek elmés leleményességén nehéz kifogni. *Ejnye az ármányos beh megtréfált! Ármányos fiú vagy te öcsém!*

ÁRMIVES, (ár-mives) ösz. fn. Árféle eszközöket készítő kézmives.

ÁRNŐ, (árnő) fn. tt. *árnő-t.* Növénynem az öthímesek és egyanyások seregéből; csészéje öthasábu, bokrétája töltséres, torka beboltolt, kifelé csucsorodó kúpos bolttal, levelei a kutyanyelvhez hasonlók. Több fajai vannak. (Cynoglossum. L.)

ÁRNY, (ár-ny) fn. tt. *árny-at.* Meghosszabbított alakban l. ÁRNYÉK. Képzésre hasonló a *szár-ny, hor-ny, tor-ny, gor-ny, gör-ny, ször-ny, kör-ny* szókhoz. Rövidített alakban leginkább az újabb irodalom hozta szokásba, származékaival együtt: *árnyal, árnyas, árnyaz.*

ÁRNYAD, (ár-ny-ad) önh. m. *árnyad-t.* Erdélyi szó, am. félhalóvá, féldöglövé válik. Rokon hozzá a felhangú *ernyed,* valamint *árny,* am. *ernyő.*

ÁRNYADOZ, (ár-ny-ad oz) önh. m. *árnyadoz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Haló vagy döglöfélben van, halni, dögleni készül. *Árnyadoz a csibe.*

ÁRNYAL, (ár-ny-al) áth. m. *árnyal-t.* A festészetben am. a rajzolt, festett kép homályos oldalát vonások vagy festék által utánozza, s a világosabb oldaltól megkülönbözteti (Schattiren).

ÁRNYALÁS, (ár-ny-al-ás) fn. tt. *árnyalás-t,* tb. *—ok.* Árny kifejezése a festésben, rajzolásban. (Schattirung).

ÁRNYALAT, (ár-ny-al-at) fn. tt. *árnyalat-ot.* A festett vagy rajzolt képnek árnyoldala. Átv. ért. hasonlat, mely valaminek képét, illetőleg mivoltát némileg csak úgy homályosan viszonozza vagy mutatja.

ÁRNYAS, (ár-ny-as) mn. tt. *árnyas-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Aminek árnya van, ami árnyat vet. *Árnyas fa. Árnyas erdő, völgy.* Hosszabbítva: *árnyékos.*

A szanszkritban *pernasis,* hellenül *πάρνασις,* am. árnyas.

ÁRNYAZ, (ár-ny-az) áth. m. *árnyaz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Árnyával valakit betakar, valamire árnyféle homályt vet, elzárván tőle a világosság sugarait. *Mezei lakát sűrű lombok árnyazzák.*

ÁRNYAZÓ, (ár-ny-az-ó) mn. és fn. tt. *árnyazó-t.* 1) Ami árnyat vet, árnynyal befőd, homályosít. 2) Mint főnév jelent át nem látszó testből álló készületet, ernyőt, melyet égő gyertya vagy lámpa elé vagy köré szokás alkalmazni, hogy azok lobogó világa a szemeket ne sértse.

ÁRNYÉK, (ár-ny-ék) fn. tt. *árnyék-ot.* 1) Valamely tömör, át nem látszó testnek homályos oldal-

képe, mely az által képződik, hogy az illető test a világsugarakat át nem ereszti, mi által annak tulsó oldala homályban marad. *Árnyékát látni a falon. Rövid, hosszu, messze nyuló árnyék. A hajszálnak is van árnyéka.* Km. *Délben kicsin, estve nagy árnyékot vet a test. Fák, házak árnyéka. A nap égető heve ellen árnyékot keresni, árnyékba búni. Árnyékban ülni.* 2) Szélesb ért. világosság hiánya, sötétség, sürü homály. 3) A festészetben és rajzolásban a festett vagy rajzolt tárgy homályosabb oldala, mennyiben az a valódi árnyék képét utánozza. 4) Átv. ért. valami hiú, mulandó, valódiságot nélkülöző dolog, csalékony látszat, tünemény. *Sovány, mint az árnyék. Meg nem ijed a maga árnyékától.* Km. *Árnyékvilág. Árnyék után kapkodni. Csak árnyéka annak, ami hajdan volt.* 5) Erkölcsi homály, becstelenség. *Ezen tett nagy árnyékot vet hirére, nevére.* 6) Költői képes kifejezéssel a megholtak lelke, szelleme.

Alapfogalomban egyezik vele: *ernyő,* mint árnyékot tartó eszköz, födő; sőt régente ezzel egyértelemben is használtatott. „És megkészejtetik *az árnyék* (et praeparabitur umbraculum) avagy a sátor." (Bécsi cod.) Különben gyökre nézve a terjedést jelentő *ár* szóval rokonítható. Képzésre hasonlók hozzá: *szárny-ék, körny-ék, táj-ék.* A szanszkritban *parnassis* am. árnyas, honnan némelyek szerint a hellen *παρνάσός* származik.

ÁRNYÉKHAL, (árnyék-hal) ösz. fn. Tengeri fekete halfaj.

ÁRNYÉKJÁTÉK, (árnyék-játék) ösz. fn. Sötét kamrának nevezett láttani játékkészület, mely a bele helyezett képek árnyait játszilag és nagyítva mutatja.

ÁRNYÉKKÉP, (árnyék-kép) ösz. fn. Oly kép, illetőleg festemény vagy rajzolat, mely valamely tárgyat csak árnyalva, vagy árnyékoldalról tüntet elé. Átvett ért. az erkölcsi tulajdonságnak, állapotnak kevésbbé ajánlatos oldalról mutatása, előadása.

ÁRNYÉKLAT, (ár-ny-ék-ol-at) fn. tt. *árnyéklat-ot.* A festett vagy rajzolt testnek illő helyen kinyomott árnyékoldala.

ÁRNYÉKLÓ, (ár-ny-ék-ol-ó) l. ÁRNYAZÓ.

ÁRNYÉKMUTATÓ, (árnyék-mutató) ösz. fn. Mutató, mely vetett árnyéka által jelenti az időt, pl. a napóra árnyékmutatója.

ÁRNYÉKOL, (ár-ny-ék-ol) áth. m. *árnyékol-t.* 1) Árnyékkal beföd, betakar, árnyékot vet valamire. 2) L. ÁRNYAL.

ÁRNYÉKOLÁS, (ár-ny-ék-ol-ás) fn. tt. *árnyékolás-t,* tb. *—ok.* 1) Árnyékkal befödés, takarás, elhomályosítás. 2) A festett vagy rajzolt tárgy árnyékoldalának kitüntetése.

ÁRNYÉKÓRA, (árnyék-óra) ösz. fn. 1) L. NAPÓRA. 2) Szélesb ért. valamely mozdulatlanúl álló test árnyéka szerint kijelölt időmutató.

ÁRNYÉKOS, (ár-ny-ék-os) mn. tt. *árnyékos-t* v. *—at,* tb. *—ak.* Aminek árnyéka van, ami árnyékot, homályt vet, illetőleg ernyős, hüvös. *Árnyékos sürü erdő, lomb. Árnyékos lugosban sétálni. Árnyékos napalkonyat.*

ÁRNYÉKOZ, (ár-ny-ék-oz) áth. m. *árnyékoztam, —tál, —ott,* par. *—z.* Árnyékával beföd, árnyékossá tesz. Átv. bibliai ért. „És a Magasságbelinek ereje megárnyékoz téged" azaz nemzőképen reád száll. Luk. I. 35.

ÁRNYÉKOZÁS, l. ÁRNYÉKOLÁS.

ÁRNYÉKRAJZ, (árnyék-rajz) ösz. fn. Valamely test, különösen arcz árnyékoldalának vázlata. Szélesb átv. ért. oly leirás, mely valaminek csak általános alapvonalait adja.

ÁRNYÉKSZÉK, (árnyék-szék) ösz. fn. Szükséget, bélürítést végezni való széknemü ülőhely, illetőleg hajlék, kamara; némely tájakon: *buda, budár, putri, perváta, Pilátus konyhája, pöcze.*

ÁRNYÉKSZÉKTISZTÍTÓ, (árnyék-szék-tisztító) ösz. fn. Ki az árnyékszékben öszvegyült ganéjt kihordja, mit rendesen a községbeli serhák vagy kutyapeczérek szoktak végezni.

ÁRNYÉKTARTÓ, (árnyék-tartó) ösz. fn. Általán mindenféle ernyő, ellenző, ami a világosság elé árnyékot vet.

ÁRNYÉKVIADAL, (árnyék-viadal) ösz. fn. Hiú, haszontalan dolog fölötti viaskodás; hányiveti handabanda.

ÁRNYÉKVILÁG, (árnyék-világ) ösz. fn. Képes kifejezéssel am. ezen mulandó földi élet. *Ha az Úr Isten kiszólít ez árnyékvilágból.*

ÁRNYJÁTÉK, l. ÁRNYÉKJÁTÉK.

ÁRNYMELLÉK, (árny-mellék) ösz. fn. Az árnyék széleinek vékonyabb homályzata, árnynak árnya, félárnyék. (Penumbra).

ÁRNYMÉRŐ, (árny-mérő) ösz. fn. Láttani eszköz, mely a testek árnyainak egymástól különbözését mutatja, s mely által azok átlátszósági fokát meg lehet határozni.

ÁRNYRAJZ, l. ÁRNYÉKRAJZ.

ÁRNYTALANOK, (ár-ny-talan-ok) több. fn. tt. *árnytalanok-at.* Földleirásban így neveztetnek az egyenlítő alatti lakosok, kiknek úgyszólván majd mindig fejök fölött van a nap, minélfogva testök alig vet némi árnyat.

ÁROK, (ár-ok) fn. tt. *árkot,* tb. *árkok.* 1) Földbe ásott hosszukás mélyedés, kerítésül, határul, vízfölfogóul, vagy akármily más czélból. A *verem-* és *gödör*től különbözik, mert ezek nem hosszukásak, hanem kerekded vagy szabálytalan alakuak. *Mély, széles, hosszu árok. Árok medre, feneke, partja, széle. Út mentében ásott árok. Bedölni az árokba szekerestül. Árkot ásni, húzni. Árkot ugrani. Árkon, bokron túl lenni. Akkor mondj hoppot, mikor általugortad az árkot.* Km. *Árkon kivül hegymester,* am. az alája rendelt határon túl, aki tovább akar terjeszkedni, mint hatalma van. 2) Különösen csatorna. *A vizenyős réteken, legelőkön árkokat húzni. Árokba csapolni a vizet.* 3) Folyók medre, teknője, melyet ásás által szabályoztak. *Rákos, Zsitva árka.* 4) Erődök körül ásott mélység. *Vár árka.* 5) Falu Ungban, s puszta Trencsénben.

Azon *ár ar* gyökü szók osztályába tartozik, me-

lyek metszésre, hasításra vonatkoznak, mint: *ártány*, s az előtétes: *bárd*, *dárda*, *nyárs*; ide tartozók: *arat*, *ort*, stb. Hasonló hozzá némely hazánkbeli szláv nyelvjárásokban divatozó, s valószinüleg tőlünk kölcsönzött: *járek*.

Képzésre nézve s mint hangugrató hasonló a *mar-ok*, *far-ok*, *sar-ok*, *bur-ok*, *hur-ok*, *szur-ok*, *tor-ok*, *suly-ok* s némely más szókhoz.

ÁROKALJA, (árok-alja) ösz. fn. 1) Így neveztetnek a kerített városok azon részei, melyek az árok közelében esnek; váralja, bástyaalja. 2) Helység neve Doboka megyében.

ÁROKÁSÓ, (árok-ásó) ösz. fn. 1) Munkás, aki árkokat húz, ás. 2) Eszköz, melylyel árkot ásnak.

ÁROKBÉLLÉS, (árok-béllés) ösz. fn. Az árok belső oldalainak kővel vagy téglával kirakása, hogy be ne döljön, vagy gyöpös hanttal kirakása.

ÁROKCSA, (ár-ok-csa) kics. fn. l. ÁRKOCSKA.

ÁROKSÁNCZ, (árok-sáncz) ösz. fn. Erődök körül ásott árok; várárok.

ÁROKSZÁLLÁS, (árok-szállás) ösz. fn. Mezőváros a Jászságban; helyragozva *Árokszállás-ra*, *—on*, *—ról*. „Árokszállás, Kecskemét, nyerít a ló, ehetnék." Népd.

ÁROKSZÖG, (árok-szög) ösz. fn. Szög, melyet két árokszáncz képez.

ÁROKTALAP, (árok-talap) ösz. fn. Árok, különösen sánczárok feneke.

ÁROKTOROK, (árok-torok) ösz. fn. Szük nyilás, melyen az árokszánczba lehet lemenni.

ÁROKTŐ, helység Borsod megyében. Helyr. *Áraktö-n*, *—re*, *—ről*.

ÁROL, (ár-ol) áth. m. *árol-t*. Valaminek árát meghatározza, megbecsüli, kiszabja. Régiesen am. *árúl*. L. ÁRÚL.

ÁROLÁS, l. ÁRÚLÁS.

ÁROMLÁS, (ár-omlás) ösz. fn. A földagadt, s medre partjait áthágó víznek kitolulása, szétözönlése.

ÁRONG, (ár-ong) gyak. önh. m. *árong-ott*. L. ÁRADOZ.

ÁRORR, (ár-orr) ösz. fn. Növénynem az egyfalkások seregéből, mely a világ minden részeiben tenyészik, s nevét anyaszálainak árformájától veszi. Fajai: *bürök-*, *daru-*, *gólya-*, *pézsma-*, *római-*, stb. árorr. (Geranium. L.)

ÁROS, (ár-os, vagy ár-u-os) fn. tt. *áros-t*, tb. *—ok*. Általán, kalmár, kereskedő, aki holmi árúkkal üzérkedik. Jobbára öszvetett szókban használtatik. *Vasáros*, *füszeráros*, *könyváros*. Egyébiránt szabatosabban: *árus*, minthogy alapja *áru*, tehát: *könyvárus*, *gyógyszerárus*, stb.

ÁROS, (ár-os) mn. tt. *áros-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Aminek kitünő ára van; becses, drága. *A mesterség, míg titkos, áros*. Km. 2) Eladandó. *Mindön örökségöket árossá tevén* (árúba bocsátván) *és eladván*. Debreczeni legendáskönyv. 3) A ki árul. *Áros ember* Pesti Gábornál am. kereskedő. Vétetik főnévnek is, pl. *könyváros* vagy *—árus*, midőn tt. *könyváros-t*, tb. *—ok*.

ÁROSÍT, (ár-os-ít) áth. m. *árosít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni* v. *—ani*. 1) Árossá, becsessé, drágává tesz, árát neveli valaminek. 2) Am. árúl, árúba bocsát. V. ö. ÁROS.

ÁRPA, (ár- vagy árr-pa) fn. tt. *árpát*, tb. *árpák*. Közismeretü gabonafaj, mely halavány sárga, és szegletes magot terem. Virágai hármával egy bokorban, melyek között gyakran csak a középső nős. Kalászának alakja a többi gabonafajok között leginkább hasonlít a buzáéhoz. (Hordeum). Fajai sokfélék: *béka-*, *egér-*, *hámló-*, *hatsoros-*, *kétsoros-*, *laposfejü-*, *öszi-*, *tavaszi-*, *tengeri-*, *csóré-*, stb, árpa. *Búzát porba, árpát* (t. i. tavaszit) *sárba kell vetni*. Km. *Árpából sert főzni*. *Árpával abrakolni a lovat, hízlalni a disznót*. Egészen egyezik vele a török *arpa*, és mandsu *arfa*; finnül *ohra*, *otra*. Átv. ért. a szemhéjon támadó kemény, pirosas bibircsó, mely rendszerint magától el szokott mulni.

Nevét valószinüen árrhoz hasonló szúrós szálkáitól kapta. Némely tájakon röviden: *arpa*, a hangokban hasonló német *Haber* zabot jelent.

ÁRPAARATÁS, (árpa-aratás) ösz. fn. Az érett árpának sarlóval lemetszése, s kévékbe kötése.

ÁRPACZUKOR, (árpa-czukor) ösz. fn. A gyógyszertárakban am. tisztított czukor, melyet árpalében mindaddig főznek, míg nyulós és sürü nem lesz, azután vékony hengerkékbe sodorva hurut ellen adják.

ÁRPÁD, tulajdon név, tt. *Árpád-ot*. Némelyek, mint Dankovszky, *arany pad*-tól származtatják; Bíborban született Koszta Arpades-nek írja. Főszemély a kilenczedik századbeli hétmagyar között, s a mai hazánkba költözött őseink fejedelme.

Párduczos Árpád.

S késő százak után méltán láttassa vezérlő
Párduczos Árpádot, s hadrontó népe hatalmát.
Vörösmarty.

Árpád fia = Árpád maradéka, azaz magyar.

Ébredj nagy álmaidból,
Ébredj, Árpád fia! Bajza.

Korunkban keresztnévül használják, az ó testamentomi *Arfaxad* hasonlata nyomán. Ugyanitt előfordúl *Árvád* helynév is; Erdélyben is van székely falu: *Árvádfalva*. Régi oklevelekben előfordulnak ezen helynevek is: *Árpádér* (Arpadir, 1280-ból, Mozsonban) *Árpádfejérhegy* (Arpadfeeregh, 1211. 1399.), *Árpádzuga* (Arpadsuka, 1269. Csallóközben) és *Árvád* (1211. 1229. Jerney. Nyelvkincsek). A persa nyelvben *Arvand* (zendül *arvat*, *arvant*) am. nagyság, méltóság; *Orontes* hegye; oceán; stb. és személynév.

ÁRPÁD, helységek Bihar és Baranya megyékben.

ÁRPADARA, (árpa-dara) ösz. fn. Árpaszemekből őrlött dara. *A sertéseknek árpadarát adni*. V. ö. DARA.

ÁRPAÉRŐ, (árpa-érő) ösz. mn. Árpával együtt érő. Így nevezik azon korai körtefajt, mely a tavaszi árpával egyszerre szokott érni, mely hasonlat szerint van *búzaérő* és *rozsérő* nevü körte is.

ÁRPAFŐ, (árpa-fő) ösz. fn. Az árpaféle gabona kalásza. *Teljes, üres árpafő.* Máskép, kivált ragozott állapotban, *árpafej, árpafejek*, stb.

ÁRPAFÖLD, (árpa-föld) ösz. fn. Szántóföld, melybe árpát vetettek, vagy melyen árpát szoktak termeszteni.

ÁRPAGYÖNGY, (árpa-gyöngy) ösz. fn. Apró, gyöngyhöz hasonló gömbölyüségü, finomabbféle árpakása.

ÁRPAKALÁSZ, (árpa-kalász) ösz. fn. Az árpaszár csúcsán emelkedő boglár, melynek toklászaiban az árpamagok rejlenek. *Hosszú szálkás, csóré, szőretlen árpakalász.*

ÁRPAKÁSA, (árpa-kása) ösz. fn. Őrlés által héjaiktól megtisztított árpaszemek, s a belőlök készített eledel.

ÁRPAKÁSALÉ, (árpa-kása-lé) ösz. fn. Sűrübb vagy hígabb levesétel árpakásából. Különösen, pépféle főzet a betegek számára.

ÁRPAKENYÉR, (árpa-kenyér) ösz. fn. Árpalisztből sütött, nehezebb emésztetü, de tápláló kenyér.

ÁRPALÉ, (árpa-lé) ösz. fn. Főzött árpából készített léféle ital különösen tréfás körülirással a közönséges sör neve, melyet árpából főznek, törökül: *arpaszuju.*

ÁRPALEPÉNY, (árpa-lepény) ösz. fn. Árpalisztből sütött szegényes lepény.

ÁRPALISZT, (árpa-liszt) ösz. fn. Finom porrá, vagyis lisztté őrlött árpa. *Árpalisztből sütött kenyér.* V. ö. LISZT.

ÁRPÁS, (ár-pa-as) mn. tt. *árpás-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Amiben árpa terem, vagy amiben árpát tartanak, hordanak. *Árpás zsák, kamra.* 2) Árpával kevert. *Árpás takarmány, abrak.* Mint főnév tárgyesete: *árpás-t*, tb. *—ok*, s jelent árpaföldet.

ÁRPÁS, helynév, Győr, Sopron és Somogy megyékben, tt. *Árpás-t*, tb. *—ok*, helyragokkal: *Árpás-ra, —on, —ról.*

ÁRPASÉR, (árpa-sér) ösz. fn. Áztatott, s kicsiráztatott árpából főzött, közismeretü részegítő ital.

ÁRPÁSTÓ, falu Erdélyben; helyr. *Árpás-tón, —tóra, —tóról.*

ÁRPASZALAD, (árpa-szalad) ösz. fn. Maláta a kicsiráztatott árpából.

ÁRPASZALMA, (árpa-szalma) ösz. fn. Az árpaféle gabonának sásos levelü szára, melyet a marháknak takarmányul szoktak adni. *Árpaszalmán telelt borjúk, tinók.*

ÁRPASZÉM, (árpa-szém) ösz. fn. Az árpaféle gabona egyes magva. Átv. ért. szemhéjon nőni szokott bibircsó, egyszerübben: árpa.

ÁRPÁVALÉRŐ, l. ÁRPAÉRŐ.

ÁRPÓT vagy ÁRPÓTLÉK, (ár-pót vagy árpótlék) ösz. fn. Azon ráadási öszveg, melyet valaki valamely pénzre vagy értékpapírra egyik nemnek a másikra cserélésénél fizet vagy kap. (Agio).

ÁRR, fn. tt. *árr-t*, tb. *—ak.* L. a hegyes eszközt jelentő ÁR rovata alatt.

ÁRRÉV, (ár-rév) ösz. fn. Rév, vagy kikötő, melybe csak a tenger dagadásakor lehet bejárni.

ÁRRVÉSŐ, (árr-vésö) ösz. fn. Árrhoz hasonló vékony hegyü véső.

ÁRSOR, (ár-sor) ösz. fn. Jegyzék, mely bizonyos díjak, fizetések, járandóságok mennyiségét mutatja, melyet a hídakon, vámokon, harminczadokon átszállítatott áruktól fizetni kell.

ÁRSZABÁLY, (ár-szabály) ösz. fn. Szabály, mely az áruk becsét, ármennyiségét meghatározza. Különösen hatósági rendelet, mely bizonyos áruczikkek árát megállapítja. *Ezen áruért árszabály szerint tíz forint jár. Árszabályon alul kérni valamit.*

ÁRSZABÁLYOZ, (ár-szabályoz) ösz. áth. Bizonyos áruczikkek árát, becsét, pénzbeli értékét szabályozza, megállapítja. *Árszabályozni a húst, lisztet.*

ÁRSZABÁLYOZÁS, (ár-szabályozás) ösz. fn. Becslés, mely által valamit árszabályoznak. V. ö. ÁRSZABÁLYOZ.

ÁRSZABÁS, (ár-szabás) ösz. fn. Meghatározás, melynél fogva valaminak árát szabják; szabott árnak megállapítása. Használtatik *árszabály* helyett is.

ÁRSZABÁSI, (ár-szabási) ösz. mn. Árszabást illető, mutató, tartalmazó, arra vonatkozó. *Árszabási hirdetmény, jegyzék.*

ÁRT, (ár-t) cselekvő ige, m. *árt-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, vagy *—ani.* 1) Kárt tesz, roszat okoz valakinek vagy valaminek, és pedig a) anyagi sértés, sérelem, rontás által. *A mértéktelen evésivás árt az egészségnek. A gyönge vetéseknek ártott a sok eső, kemény fagy. A méreg kóstolással is megárt.* Km. *Nem árt ennek se hideg, se meleg. A hernyók sokat ártottak a fáknak.* b) Erkölcsi, szellemi bántalom által. *Rágalmazás által ártani valakinek. Még a légynek sem árt.* Km. *Nincs oly nyomorult ember, ki ártani ne tudna.* Km. *Ki ártani akar, nem fenegetődzik.* Km. *Mit árt az nekem? Nem árt neki, ha szigorún tartják*, erkölcsei javára, hasznára válik. *Ha nem használ, nem árt.* Ezek: *sok, kevés, valami, semmi, nagy, kicsi* tárgyesetben járnak vele. *Sokat ártott az országnak. Ez nem árt semmit.* 2) Beható ragu viszonynévvel am. valamibe avatkozik, elegyedik. *Magát mások dolgába ártani. Mindenbe beleártja magát.* Képzésre nézve azon *t* képzőjü igék osztályába tartozik, melyek részint önálló, részint elavult igékből származtak, mint: *ér-t, sér-t, ir-t, or-t, kel-t, töl-t, til-t.* Az 1-ső pont alatti értelemben az *ár-mány* és *kár* szókkal egyezik, mennyiben romlásra, kárra vonatkozik; a 2-dik pont alattiban pedig, úgy látszik, egy a metszést, bevágást jelentő *ár*-val, melyből a heréltet jelentő *ártány* származott, mennyiben, magát valamibe ártani, am. magát erőszakkal, hivatlanul, tolakodva mintegy befúrni, s ezen alapfogalom nyomán hasonló hozzá a *márt* is.

ÁRTALMAS, (ár-t-al-om-as) mn. tt. *ártalmas-t*, tb. *—ak.* Aki vagy ami ártalmat, kárt okoz, vagy természeténél fogva okozni szokott, akár anyagi, akár erkölcsi értelemben. *Ártalmas szerek, növények, férgek. Ártalmas időjárás.*

ÁRTALMASAN, (ár-t-al-om-as-an) ih. Ártva, ártalmat okozva, sérelmesen, hátrányosan. *A hirtelen légváltozás ártalmasan hat rá.*

ÁRTALMASKODIK, (ár-t-al-om-as-kod-ik) k. m. *ártalmaskod-tam, —tál, —ott.* Ártalmas cselekedeteket gyakorol, károkat, sérelmeket szokott okozni.

ÁRTALMASSÁG, (ár-t-al-om-as-ság) fn. tt. *ártalmasság-ot.* Tulajdonság, melynélfogva valami árthat, ártalmas, káros lehet, vagy valósággal az is. *Aminek ártalmasságáról meg vagy győződve, azt kerüld.*

ÁRTALMATLAN, (ár-t-al-om-atlan) mn. tt. *ártalmatlan-t,* tb. *—ok.* Ami nem árt, ártalmat, kárt, sérelmet nem okoz. *Ami egynek ártalmatlan, másnak ártalmas lehet.* Határozókép am. ártalom nélkül, ártalmatlanúl. V. ö. ÁRTATLAN.

ÁRTALMATLANSÁG, (ár-t-al-om-atlan-ság) fn. tt. *ártalmatlanság-ot.* Tulajdonság, melynél fogva valami nem ártalmas, ártani nem szokott. Ellenkezője: *ártalmasság.*

ÁRTALMATLANUL, (ár-t-al-om-atlan-ul) ih. A nélkül, hogy ártana.

ÁRTALOM, (ár-t-al-om) fn. tt. *ártalmat.* Ártás által elkövetett, okozott sérelem, kártétel, bántalom. *Ártalmára lenni valakinek.*

ÁRTÁND, helység neve Bihar megyében. Helyragokkal: *Ártánd-on, —ra, —ról.*

ÁRTANDÓ, (ár-t-and-ó), mn. tt. *ártandó-t.* Régies, *ártalmas* helyett.

ÁRTANDÓSÁG, (ár-t-and-ó-ság) fn. tt. *ártandóság-ot.* Ártalmasság, ártási szándék. „És soha ő szájában ártandóság nem lelettetött." Nádor-codex.

ÁRTÁNHÁZA, puszta Szabolcs megyében.

ÁRTÁNY, (ár-t-ány) fn. tt. *ártány-t,* tb. *—ok.* Kiherélt kandisznó. Néhutt így nevezik az emsét is, melynek görgőjét kimetszették.

Gyöke a metszésre, szúrásra vonatkozó *ár,* melyből lett: *árt* = metsz, herél (= irt, ort) s rokona *ür,* melyből a herélt kos neve: *ürü,* s hasonló hozzá a latin *ver,* a *verres* (ártány), és *vervex* (ürü) származékokban.

ÁRTÁS, (ár-t-ás) fn. tt. *ártás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valakinek vagy valaminek ártanak; kártevés, sértés. V. ö. ÁRT.

ÁRTATLAN, (ár-t-atlan) mn. tt. *ártatlan-t,* tb. *—ok.* Aki vagy ami nem árt, sérelmet, bántalmat, kárt nem okoz. Leginkább átv. erkölcsi értelemben használva, am. szelid, jóindulatu, feddhetetlen, tiszta életü, akit semmi vád nem illet, nem terhel; bűnmentes. *Ártatlan, mint a ma született gyermek. Ártatlan bárány. Ártatlan szüz. Ártatlan angyali teremtés. A birói vizsgálatból kitünt, hogy ő ártatlan.* Határozókép am. ártatlanul.

ÁRTATLANKODIK, (ár-t-atlan-kod-ik) k. m. *ártatlankod-tam, —tál, —ott,* htn. *—ni.* 1) Folytonosan ártatlanul viseli magát, ártatlan életet gyakorol. 2) Külsőleg ártatlannak tetteti magát, olyannak mutatkozik.

ÁRTATLANSÁG, (ár-t-atlan-ság) fn. tt. *ártatlanság-ot.* Erkölcsi tulajdonság, feddhetetlen tiszta lelki állapot, midőn valaki semmi bünben nem részes. *Gyermeki, szüzies ártatlanság. Az ártatlanságnak csak egy a szava* = nem szokott mentegetődzni.

ÁRTATLANUL, (ár-t-atlan-ul) ih. 1) Tiszta, feddhetetlen életet gyakorolva, bün nélkül, senkinek nem ártva, roszat nem cselekedve. *Ártatlanul élni.* 2) Anélkül, hogy valakinek ártott, valamely bünt követett volna el. *Ártatlanul vád alá jutni, perbe keveredni, szenvedni, meghalni.*

ÁRTÉR, (ár-tér) ösz. fn. Azon nyilt térség, lapály a folyók mentében, melyet a kiömlő árvíz el szokott lepni. Különösen a szabályozott folyóknál azok partjától a töltésig terjedő köz, mely az árvíz fölfogására van hagyva.

ÁRTERV, (ár-terv) ösz. fn. Terv, mely valamely készitendő müvek, vállalatba vett tárgynak mibekerülését, vagyis a ráforditandó költséget meghatározza. *Házépítési, útcsinálási, fölszerelési árterv.* Máskép: *költségterv.*

ÁRTHATATLAN, (ár-t-hat-atlan) mn. tt. *árthatatlan-t,* tb. *—ok.* Ami természeténél vagy az illető körülményeknél fogva nem árthat, kárt, sérelmet nem okozhat. *Árthatatlanná tenni az ellenség müködését, cseleit.* Határozókép: a nélkül, hogy árthatna.

ÁRTICSÓKA, (az olasz *articiocco* után) fn. tt. *árticsókát.* Növénynem az együttnemzők seregéből; vaczka sertés, fészke hasas vagy kiterült, bokrétája pelyhes, száratlan, virága kékesveres. Így neveztetik gümős, csucsoros földi gyümölcse is (Cynara). A kerti árticsóka, máskép: *olaszlapu.*

ÁRTIFIOLA, (olasz eredetü) fn. tt. *ártifiolát.* A pozdorok neméhez tartozó konyhai növényfaj. (Scorzonera hispanica).

ÁRTIFIPOZDOR, ösz. fn. l. ÁRTIFIOLA.

ÁRTÓ, (ár-t-ó) mn. tt. *ártó-t,* tb. *—k.* Általán, ami árt, ez igének minden értelményét véve. *Egészségnek ártó szeszes italok.* V. ö. ÁRT.

ÁRTÓLAG, (ár-t-ó-lag) ih. Ártva, ártó módon, károsan, kártéve, kártékonyan rövidséget, sérelmet okozva. *A száraz fagy ártólag hat a vetésekre.*

ÁRU, (ár-u) fn. tt. *áru-t.* Általán eladásra, vásárra szánt, s alku alá bocsátott jószág, legyen az ingó vagy ingatlan. *Áruba bocsátani, ereszteni valamit. Drága, becses, hitvány, selejtes áruk.* Különösen a rendes kalmárok és kereskedők vásári czikkelyei, portékái. *Rőfös áruk, füszeráruk. Külföldi, honi áruk. Új, divatos, ódon, állott áruk.* Átv. ért. *áruul adni magát,* am. becsületét, erkölcsiségét, hüségét anyagi haszonért, pénzért föláldozni, odavetni.

Mennyiben az *áru* becset, díjat, értéket jelent, rokonai a magyar: *érö, bér, érték, érdem*; továbbá a német: *Waare, Werth, Würde,* az angolszász: *ware, waru,* a latin: *merx, merces, meritum,* a finn: *arvo* (= ár és áru) stb.

ÁRUBABOCSÁTÁS, (áruba-bocsátás) ösz. fn. Valamely jószágnak eladásra kitevése, ajánlása.

ÁRUBARCZA, (áru-barcza) ösz. fn. Pléhből, lemezből való barczaféle jegy, melyet némely rőfös árukra tenni szoktak.

ÁRUBÉLYEG, (áru-bélyeg) ösz. fn. Bélyeg, melyet némely áruczikkekre, különösen gyárbeliekre ismertetés végett ütni szokás.

ÁRUBEVALLÁS, (áru-bevallás) ösz. fn. A szállított áruk mennyisége és minősége felől adott bizonyítás a vámokon és harminczadokon.

ÁRUCSERE, (áru-csere) ösz. fn. Az adásvevési üzlet azon neme, midőn az árukat nem pénzért, hanem hason értékü másféle árukkal váltják meg.

ÁRUCZIKK, (áru-czikk) ösz. fn. Az áruk egyes külön faja, pl. a rőfös kereskedésben a posztó, pamutszövetek, szőrkelmék, vásznak, szalagok stb. mindannyi áruczikkek; vagy a füszeresboltban: a kávé, czukor, sáfrány, narancs, czitrom stb. *Ritka, drága, közönseges, olcsó, kelendő áruczikkek.*

ÁRUCZIKKELY, (áru-czikkely) fn. L. ÁRUCZIKK.

ÁRUÉRTŐ, (áru-értő) ösz. fn. Az áruk ismeréséhen jártas személy, üzér, ki azok mineműségét, gyári származását, anyagát, illetőleg értékét, becsét kellően meghatározni tudja.

ÁRUHÁZ, (áru-ház) ösz. fn. Kereskedelmi épület, melyben áruboltok, áruraktárak vannak, milyeket nagyobb kereskedelmi városokban láthatni.

ÁRUHELY, (áru-hely) ösz. fn. Rakhely, vásárhely, rakpiacz, hová az eladásra szánt árukat öszvehordják.

ÁRUHORDÓ, (áru-hordó) ösz. fn. 1) Hordóféle szállító edény, melyben a füszerárusok némely áruikat kapják. 2) Házaló kis kalmár, aki eladó áruit házról-házra hordja, hátas kalmár.

ÁRUJEGY, (áru-jegy) ösz. fn. Az áruládákra és hordókra, valamint némely árukra irt vagy ragasztott bizonyos jegyek.

ÁRUKELET, (áru-kelet) ösz. fn. Az eladásra kitett áruk kelendősége, kapóssága, fogyasztása.

ÁRUKÉSZLET, (áru-készlet) ösz. fn. Eladás végett öszvegyüjtött s kiállított áruk öszvege. *Gazdag, honi és külföldi árukészlet.*

ÁRUKOBZÁS, (áru-kobzás) ösz. fn. Holmi tiltott, vagy becsempészett áruknak, felsőbb rendeletnél fogva lefoglalása.

ÁRUKÜLDELÉK, (áru-küldelék) ösz. fn. Körülményes jegyzék, eladott s küldött portékákról, ezek árával együtt. (Factura).

ÁRUKÜLDEMÉNY, (áru-küldemény) ösz. fn. Áruczikkek öszvege, melyet valamely kereskedőhöz vagy kalmárhoz utasítanak.

ÁRUKÜLDÉS, (áru-küldés) ösz. fn. Szállítási cselekvés, midőn valaki árukat küld. *Áruküldést magára vállaló bizományos.*

ÁRUKÜLDŐ, (áru-küldő) ösz. fn. Gyári, üzleti, kereskedői biztos, kinek tiszte a megrendelt áruczikkeket illető helyeikre küldeni.

ÁRÚL, ÁRUL (ár-ul vagy ár-ol) áth. m. *árul-t.* 1) Holmi eladásra szánt jószágot, illetőleg áruczikkeket a végre állít ki vagy ajánlgat, hogy valaki bizonyos áron megvegye. *Gabonát, gubacsot, gyapjut árulni. Vajat, zsírt, szalonnát, lisztet, árulni. Házát telkeit, marháit, minden jószágát árulja. Mit árul kigyelmed? Zsákban macskát árulni.* Km. 2) Átv. ért. kelletés végett fitogtat, mutogat. *Leányát árulja,* hogy férjhez vigyék. *Árulja magát* a szemtelen kaczér nő. 3) Valakit bizonyos díj fejében, haszonlesésből vádol, föld, s mintegy áru gyanánt Júdás módjára elad. *Hamisan beárulni, valakit.* 4) Titkos dolgot nyilvánít, felfödöz, *el* igekötővel. *Elárulni magát,* valamely hibáját napfényre hozni, köztudomásuvá tenni. *Elárulni a titkot. Elárulni büntársait.* Különösen, oly valamit födöz fel, ami adott hitével, vagy bizonyos kötelességével ellenkezik, s az által kárt, veszélyt okoz. *Barátját, hazáját elárulni. És te csókkal árulod el az ember fiát?* Biblia.

Ha ez igében közvetlen törzsnek az *áru* szót veszszük, így elemezhető: *ár-u-l,* mint: gyalu gyalul, köpü köpül; ha pedig közvetlenül az *ár* (pretium)-ból származtatjuk, = *ár-ol,* mint: tar-ol, sar-ol vád-ol, tör-öl, stb. S régi iratokban, például a Müncheni codexben ezen alakban fordul elő: „és elárolja mendenét, mie vagyon.“

ÁRÚLÁS, ÁRULÁS (ár-ul-ás) fn. tt. *árulás-t,* tb. *—ok.* 1) Üzéri, kereskedési cselekvés, midőn valamit eladás végett árulnak. *Sóárulás, kenyérárulás.* 2) Hit, kötelesség, barátság elleni büntett, midőn valaki bizonyos titokban tartandó dolgokat födöz föl, s az által másnak kárára, veszedelmére törekszik. V. ö. ÁRÚL.

ÁRULÁSI, (ár-ul-ás-i) mn. tt. *árulási-t,* tb. *—ak.* Árulásra vonatkozó, árulást tárgyazó. *Árulási ügyesség. Árulási büntett.*

ÁRULGAT, (ár-ul-og-at) gyak. áth. m. *árulgat-tam, —tál, —ott,* par. *—gass.* Gyakran, vagy kicsinben, vagy csak időnként árul valamit. *Heti vásárokon gyümölcsöt, tojást árulgatni.*

ÁRULGATÁS, (ár-ul-og-at-ás) fn. tt. *árulgatás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valaki eladás végett árulgat.

ÁRULKODÁS, (ár-ul-kod-ás) fn. tt. *árulkodás-t,* tb. *—ok.* Másnak veszedelmére, kárára törekvő alattomos áskálódás, midőn valaki más ellen árulkodik. L. ezt. *Hitvány kereset az árulkodás. Magát behizelegni akaró árulkodás.*

ÁRULKODIK, (ár-ul-kod-ik) k. m. *árulkod-tam, —tál, —ott.* Alattomosan áskálódva rágalmakat költ, és mondogat, kártékony szándékból vádolgat másokat. *Hogy urának kegyét megnyerje, cselédtársa ellen árulkodik.*

ÁRULKODÓ, (ár-ul-kod-ó) fn. tt. *árulkodó-t.* Áskálódó, rágalmazó, aki mások ellen árulkodik. L. ezt.

ÁRULMÁNY, (ár-ul-mány) ösz. fn. Árubabocsátott, eladásra kitett akármiféle jószág, mindenféle áru.

ÁRULÓ, (ár-ul-ó) fn. tt. *áruló-t.* 1) Személy, ki valamit árul. *A vásár árulókból és vevőkből áll.* 2) Erkölcsi ért. alattomos áskálódó, hitszegő, ki haszonlesésből bizonyos kegyelet ellen vét, s hütlenséget kö-

vet el. *Hazaáruló, vérároló, nemzetáruló.* A Debreczeni legendáskönyvben: *árultató.*

ÁRULÓ, (mint föntebb) mn. tt. *áruló-t.* Aki valamit eladási czélból árul. *Áruló kereskedöi biztos. Gyümölcsáruló kofa, téjáruló leány.*

ÁRUNÉZŐ, (áru-néző) ösz. fn. Harminczadi, vámi tisztviselő, kinek kötelessége az általmenő árukat megszemlélni.

ÁRURAKTÁR, (áru-rak-tár) ösz. fn. l. ÁRUHELY.

ÁRUROVANCS, (áru-rovancs) ösz. fn. Jegyzék, melyen az áruraktárba helyezett és abból kivett áruczikkek föl vannak róva.

ÁRUS, (ár-u-s) fn. tt. *árus-t,* tb. *—ok.* Általán kalmár, kereskedő, üzér, aki holmi árukat avégre tart, hogy eladja. *Könyvárus,* aki könyveket árul. *Vasárus, fűszerárus, gyógyszerárus.* Szabatosan véve különbözik tőle az *áros,* azaz becses, értékes, aminek ára van. V. ö. ÁROS, mn.

ÁRUSSÁG, (ár-us-ság) fn. tt. *árusság-ot.* Némely öszvetett szókban am. kereskedői üzérség, foglalkozás. *Könyvárusság, fűszerárusság.*

ÁRUSZÁLLITÁS, (áru-szállitás) ösz. fn. Kereskedési forgalomban levő áruk vizen vagy szárazon kitűzött helyre küldése, juttatása.

ÁRUSZÁLLITÓ, (áru-szállító) ösz. fn. és mn. 1) Személy, bizományos, ki árukat vizen vagy szárazon küld, vagy viszen. 2) Amin árukat szállítanak. *Áruszállitó hajók, szekerek.*

ÁRUSZÁMKÖNYV, (áru-szám-könyv) ösz. fn. Kereskedői számvitelhez tartozó könyv, melybe az áruvevő biztos vagy megbizott stb. leginkább a küldelék vagyis jegyzék mellett eladott áruczikkeket beigtatja.

ÁRUSZÁMLA, (áru-számla) ösz. fn. 1) A küldött s általvett áruczikkek jegyzéke. 2) Az árukról vezetett számviteli lap a kereskedői főkönyvben.

ÁRUSZÁMOLÁS, (áru-számolás) ösz. fn. Számolás, melyet az árueladó s küldö kereskedői megbizott teszen a vett czikkekről.

ÁRUSZÉRZÉS, (áru-szérzés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki egy másik számára, egy már megelőzött egyezkedésnél (áruszerzési kötésnél) fogva bizonyos áruczikkeket kerít elő, akár maga termelte, akár másoktól vélé megszerezhetőknek.

ÁRUSZÉRZÉSI, (áru-szérzési) ösz. mn. Áruszerzést illető, arra vonatkozó. *Áruszerzési kötés,* olyan adásvevési szerződés, melynél fogva valaki más számára bizonyos árukat még csak jövőbeni megszerzés föltétele mellett ad el. *Áruszerzési ügy,* adásvevési foglalkodás, mely áruszerzésre vonatkozik.

ÁRUSZÉRZŐ, (áru-szérző) ösz. fn. Személy, legyen ez kereskedő vagy termelő, ki előleges egyezkedésnél fogva bizonyos áruczikkeket vásárol öszve, vagy másképen kerít elő egy másik, illetőleg vevő fél számára.

ÁRUTANYA, (áru-tanya) l. ÁRUHELY.

ÁRUTUDOMÁNY, (áru-tudomány) ösz. fn. Gyakorlati tudomány, mely az áruk különfélesége, anyaga, s tulajdonságainak ismeretére tanít.

ÁRUVÁM. (áru-vám) ösz. fn. Kiviteli vagy behozatali bér, melyet a szállított árukért fizetni kell.

ÁRUVIZSGA, (áru-vizsga) ösz. fn. A kivitt vagy behozott áruk megszemlélése az illető harminczadi és vámhivataloknál.

ÁRUVIZSGÁLÓ, (áru-vizsgáló) ösz. fn. Harminczados vagy vámtiszt, ki a be- vagy kiszállított árukat megvizsgálja.

ÁRVA, (ár-va) mn. és fn. tt. *árvát,* tb. *árvák.* Eredeti értelemben, aki valamitől meg van fosztva, mintegy *or-va,* kitől valamit eloroztak, elvettek, mirenézve egyezik vele a latin: *orbus,* hellen: *ὀρφανός,* szanszkrit: *arbhasz, arb* (rombol) gyöktől. Szokott közértelemben, kinek szülei meghaltak, ki szüleitől halál által megfosztatott. *Árva fiú, árva leány. Árva gyermekek. Szegény, elhagyott árvák. Árvákat hagyni maga után. Árvákra gondot viselni. Árvák atyja. Az árvákat elnyomni égbekiáltó bün.* Régebben az özvegy, kinek férje meghalt, szinte árvának tartotta és nevezte magát. Tágasb értelemben: ügyefogyott, elhagyott, segéd nélküli szegény, magára hagyott. *Árva az árva, habár arany is kapufája.* Km. *Égett töke fekete, árva borju nincs anyja.* Km. *Árva lelkemre mondom. Árva vagyok, árva, mint az öszi tarló, melynek ékességét elvette a sarló.* Népd. *Árva vagyok, árva lettem, szerencsétlennek születtem.* Népd. *Árva az a madár, kinek párja nincsen; én is árva vagyok, mert szeretöm nincsen.* Népd. Átv. ért. mondatik növényekről is, melyeknek bizonyos nemi tulajdonságaik hiányzanak, pl. *árvacsalán,* melynek égető fulánkja, *árvarózsa,* melynek tüskéje nincsen; *árvakáka,* leveletlen, *árvarekettye,* stb. Továbbá oly madarak jelzője, melyek a magányt kedvelik, vagy siránkozók. *Árvaveréb, árvaszajkó, árvapinty* stb.

ÁRVA, folyóvíz és vár neve Árva megyében.

ÁRVABIRÓSÁG, (árva-biróság) ösz. fn. Az árvák ügyeiben, pereiben itélő, birói hatóság.

ÁRVABIZOTTMÁNY, (árva-bizottmány) ösz. fn. Az árvák vagyonát, pénzét kezelő, s azok személyére fölügyelő hivatali személyzet.

ÁRVABIZTOSITÉK, (árva-biztosíték) ösz. fn. Hatósági fölügyelet, őrködés, az árvák vagyonának épségben fönntartása végett. Különösen azon mód vagy szabály, mely szerint az árva vagy árvák pénzét törvényes biztosítás mellett kölcsön kiadják.

ÁRVACSALÁN, (árva-csalán) ösz. fn. A csalánféle növénynem kisebb faja, mely szurósságától meg van fosztva.

ÁRVÁDFALVA vagy ÁRVÁTFALVA, székely falu Erdélyben. Helyragokkal: *—falván, —falvára, —falváról.*

ÁRVAFŰZ, (árva-füz) ösz. fn. Alácsüggő águ fűzfaj, *szomorúfüz.* (Salix babylonica.)

ÁRVAGONDNOK, (árva-gondnok) ösz. fn. Hatóságilag megbízott személy, ki az árvák vagyonára és személyére gyámatyaképen fölügyel; árvák atyja.

ÁRVAHÁZ, (árva-ház) ösz. fn. Közintézet, illetőleg alapítványi épület, melyben árvagyermekek neveltetnek.

ÁRVAHIVATAL, (árva-hivatal) ösz. fn. 1) Hatósági tisztviselőség, melynek föladata az árvákra s azok vagyonára gondot viselni. 2) Lakosztály vagy terem, melyben e tisztviselőség hivatalosan működik.

ÁRVAKÁKA, (árva-káka) ösz. fn. Egyfüzérü, leveletlen kákafaj. (Scirpus palustris). Mocsárokban tenyészik.

ÁRVÁKATYJA, (árvák-atyja) ösz. fn. L. ÁRVAGONDNOK.

ÁRVAKORU, (árva-koru) ösz. mn. Gyámság alatt levő, kiskoru.

ÁRVAKORUSÁG, (árva-koruság) ösz. fn. Kiskoruság.

ÁRVALÁNYHAJ, (árva-lány-haj) ösz. fn. A hajkák neméhez tartozó növényfaj, melynek vékony és bokrosan növő fehér szálai hajfürthöz hasonlók. (Capillus Veneris).

ÁRVALEPÉNYFA, (árva-lepény-fa) ösz. fn. A lepényfának tövistelen faja. V. ö. Lepényfa.

ÁRVÁN, (ár-va-an) ih. Árva állapotban. Egyedül.

ÁRVAPÉLYHÍM) (árva-pely-hím) ösz. fn. Növényfaj a pelyhímek neméből. (Celsia orientalis).

ÁRVAPÉNZ, (árva-pénz) ösz. fn. Az árvának vagyonához tartozó s gondnoki kezelésre bizott pénz. *Kamatra kiadott árvapénz.*

ÁRVAPINTY, (árvapinty) ösz. fn. A pintyek neméhez tartozó madárfaj, máskép *sirópinty*, minthogy magányosan sirdogálva üldögel a fákon.

ÁRVAREKÉTTYE, (árva-rekéttye) ösz. fn. Cserjés erdei rekettye, melynek tövisei nem szurósak. (Genista silvestris).

ÁRVARÓZSA, (árva-rózsa) ösz. fn. Fulánktalan száru rózsafaj, mely havasokon szokott tenyészni. (Rosa alpina).

ÁRVAROZSNOK, (árva-rozsnok) ösz. fn. Növényfaj a rozsnokok neméből, melynek ondói kopaszak, igen rövid kalászuak vagy kalásztalanok. (Bromus inermis).

ÁRVASÁG, (ár-va-ság) fn. tt. *árvaság-ot.* Szülék nélküli állapot. *Árvaságra jutni. Árvaságban élni.* Átv. ért. elhagyatott, ügyefogyott szegénység, szükölködő magánélet. V. ö. ÁRVA.

ÁRVASZAJKÓ, (árva-szajkó) ösz. fn. A szajkók neméhez tartozó madárfaj, mely a magányt szereti.

ÁRVASZEGFŰ, (árva-szeg-fü) ösz. fn. Kisdedszáru s bimbaju, de igen kedves illatu és korán nyiló szegfüfaj.

ÁRVASZÉK, (árva-szék) ösz. fn. Árvák ügyeire vonatkozó tanácskozmány vagy tárgyalás; árvabiróság.

ÁRVASZÜLÖTT, (árva-szülött) ösz. mn. és fn. Aki apjának holta után született, máskép: *méhbenhagyott.* (Posthumus) *Árvaszülött László.*

ÁRVÁTFALVA, l. ÁRVÁDFALVA.

ÁRVATISZTSÉG, l. ÁRVAHIVATAL.

ÁRVAVÁRALJA, (Árva-vár-alja) falu Árva megyében; helyr.: *Árva-vár-alján, —aljára, —aljáról.*

ÁRVAVÁRMEGYE, (Árva-vár-megye) ösz. fn. A Dunán inneni kerület legmagasabb fekvésü megyéje, mely nevét *Árva* várától vette.

ÁRVAVERÉB, (árva-veréb) ösz. fn. Magán repkedő s folyvást nyögdécselő verébfaj, máskép: *magános veréb.*

ÁRVAVIRÁG, (árva-virág) ösz. fn. l. HÓVIRÁG.

ÁRVERÉL, (ár-verél) ösz. áth. m. *árverél-t.* L. ÁRVERÉZ.

ÁRVERÉS, (ár-verés) ösz. fn. Nyilvános eladási mód, midőn az eladó jószágnak bizonyos, tartott árát kikiáltják, s azt a legtöbbet igérőnek adják, máskép: *kótyavetye* (= kótó-vető).

ÁRVERÉSI, (ár-verési) ösz. mn. Árverésre vonakozó. *Árverési költség. Árverési hirdetmény.*

ÁRVERÉZ, (ár-veréz) ösz. áth. m. *árveréz-tem, —tél, —étt,* par. *—z.* Valamit árverésre bocsát, árverésen adja el. *A csőd alá jutott adós jószágát árverezni, elárverezni.*

ÁRVERÉZÉS, (ár-verézés) ösz. fn. Eladási cselekvés, midőn valamit a többet igérőnek adnak el.

ÁRVERÉZŐ, (ár-veréző) ösz. fn. Megbizott személy, ki az árverést intézi, vagyis az illető jószág első árát meghatározza és kikiáltja.

ÁRVÉSŐ, l. ÁRRVÉSŐ.

ÁRVETÉS, (ár-vetés) ösz. fn. Az áruk becsének, árának fölszámítása. Helyes alkotásu ujabb szó a *számvetés* hasonlatára.

ÁRVÍZ, (ár-víz) ösz. fn. Rendkivüli nagyságra földagadt, és szétterjedt, szétözönlő víztömeg. *Tavaszi, nyári, jeges árvíz. Határunkat elborította az árvíz. Árvíz ellen töltéseket, gátokat emelni. Romboló, pusztító árvíz.*

ÁRZAT, (ár-oz-at) fn. tt. *árzat-ot.* Valamely vállalatra, üzletre fordított pénzmenyiség, beruházás.

ÁRZSARU, (ár-zsaru) ösz. fn. Az idegen eredetü *monopolium* kifejezésére alkotott új szó, az *ár* és *zsar* (zsarol) elemekből, mennyiben ezen kizárólagos kereskedés neme zsarolással jár. Szokottabban *egyedárusság.*

ÁS, (1), áth. m. *ás-tam, —tál, —ott,* par. *—s.* 1) Körmeivel, vagy bizonyos eszközzel a földet fölmetszi, illetőleg hézagot, nyilást csinál benne. *Árkot, vermet, gödröt, sírt ásni. Pinczét, kutat, csatornát ásni. Folyónak medret ásni. Aki másnak vermet ás, maga esik bele, nem más.* Km. Ikerítve: *ásvés.* 2) A felszakgatott földből vagy más testből valamit kiszed, mely értelemben *ki* igekötövel vagy a nélkül is használtatik. *Őszszel a burgonyát, répát, petrezselymet kiásni. Pénzt, aranyat, ezüstöt ásni. Valakinek szemeit kiásni.* Öszvetéve: *ásvés, aláás, beás, elás, föläs, leás, kiás, megás.* Származékai: *áskál, ásogat, ásó, ásvány* stb.

Eredetre nézve egyszerü gyökige, tájejtéssel: *áj,* mint: *esik ejt, feslik fejt, rojt rost,* melyekben az *s* és *j* váltakoznak. Legközelebb rokonai az elötétes: *vás, vásik,* vékonyhangon, *vés,* továbbá *váj.* Alaphangban és fogalomban egyeznek vele azon *aj, áj, ás,* gyökü szók, melyek nyilásra, illetőleg szájtátásra vonatkoznak, ú. m. *aj, ajak, ajt, ajtó, ájul, ásít.* Ásni törökül *kaz-mak.*

ÁS, (2), hangutánzó, egyszersmind szájtátással járó elvont gyök, melyből *ásít, ásítoz, ásítás, ásítozás* származtak. A szanszkrit gyök *hasz* ugyanezen jelentéssel is bír. A hellenben χάσκω szintén am. ásítok; törökül *eszne-mek*. L. ÁSÍT.

—ÁS, vékonyhangon —ÉS, mindenféle igéből képez főneveket, melyek azt jelentik, hogy az illető cselekvés, szenvedés, vagy állapot gyakorlatban, folyamatban s mintegy függőben létezik, pl. *ir-ás, irat-ás, jár-ás, gondolkod-ás, forgolód-ás, ver-és, veret-és, vereked-és, tűnőd-és*, stb. Mennyiben párhuzamos társa *et at* (pl. *járás járat, kötés kötet*) bevégzett vagy elvont cselekvést, szenvedést, vagy állapotot jelent, s a bevégzett multtal legszorosb fogalmi rokonságban áll: ezért okszerüleg állíthatni, hogy az *ás és* képzőjü főnevek az első multtal, vagy úgynevezett félmulttal vannak viszonyban, és hogy tulajdonkép ebből származnak azon *es* (as) képző segítségével, mely általán gyakorítást, sokasítást, illetőleg többeknek öszvetételét jelenti, pl. *mene*, mene-es, menés; *jöve*, jöve-es, jövés; *álla*, álla-as, állás; *jára*, jára-as, járás, azaz, ezen cselekvéseknek, *mene, jöve, álla, jára*, ismétlése, tartóssága, mintegy folytonos *men, jő, áll, jár*, mit a német nyelv helyesen határtalan móddal fejez ki: *das Gehen, das Kommen, das Stehen* stb. Ezen állítást támogatja azon körülmény, hogy vannak bizonyos nemű igék, melyekről világos, hogy az illető képzőt nem a jelenidő, hanem az első mult tőalakja után veszik föl, mint: *leve levés, teve tevés, vive vivés, hive hivés, mene menés;* ilyenek: *evés, ivás, aluvás, fekűvés, alkuvás, esküvés, cselekvés, menekvés*. stb. Ezen elemzésből látni egyszersmind okát, miért kell itt mindig hosszú hangzónak lenni, minthogy a tőszó önhangzója a képzőjével öszveolvad, valamint azt is, hogy ezen *és* éles, mely tájejtéssel *í*-be megy által, mert eredetije *es is* szintén éleshangu. Más elemzés szerént itt az igék részesülője, mint *menő, jövő, álló, járó, levő, vivő, hivő, alkuvó, esküvő* stb. vevé föl magának az *esik* (am. történik) igének *es* törzsét, mely némely vidéken, többek közt az Érmelléken, *és* alakban ma is használatban van, például *és* az eső, e helyett: *esik* az eső, a bécsi codexben pedig többször előjön *es*, eső helyett; tehát menés = *menő-es* (vagy *és*), vivés = *vivő-es* azaz menő, vivő eset vagy történet (eundi, portandi actio). Valamint *at et* a *tesz* ige *te* törzse.

Ezen *ás és* némely szavakban *at et* helyett használtatik, s jelenti az illető müködés eredményét, mint: *tojás* = tojat, *fa-rakás* = farakat, *máslás* = másolat vagy másodlat, *zöld vetés* = vetet, *kelés* = kelet stb. V. ö. AT, ET, képző.

Egyébiránt e magyar *ás és* igen közel rokonát, söt testvérét bírja a török és perzsa nyelvekben, *is* alakban, pl. a törökben art-mak (áradni) *art-is* = áradás, szev-mek (szeretni) *szev-is* = szeretés, bak-mak (látni) *bak-is* = látás, jürü-mek (járni) *jür-is* = járás, vagy az egész törzs után *j* közbeszúrattal: *jürü-j-is*, így szöjle-mek (szólni) *szöjle-j-is* = szólás; a perzsában pursz-íden kérdeni *pursz-is* kérdés stb. A finnben ez *os, ös* vagy *us, ys* (osz, ösz, usz, üsz), pl. *peittää* (föd), *peitos* (födés), *kuulutan* (hirdetek), *kuulutus* (hirdetés).

ÁSADÉK, (ás-ad-ék) fn. tt. *ásadék-ot*. Amit ásóval vagy ilyféle szerszámmal fölvágtak, fölszakgattak, pl. földréteg, hant, melyet fölástak, ásadék-kő, ásadék-agyag. Képzésre olyan mint: *faradék, nyesedék*.

ÁSANY, (ás-any) fn. tt. *ásany-t*, tb. —*ok*. A latin *minera* kitételére alkotott újabb szó; a régiebb *ásvány* helyett. *Ibolyós ásany. Érczes ásanyok.*

ÁSÁNY, l. ÁSVÁNY.

ÁSANYÉGVÉNY, (ásany-égvény) ösz. fn. Ásanyból készített égvény.

ÁSANYFÉNY, (ásany-fény) ösz. fn. Csillogás, fényesség, mely az ásanyok tulajdonsága. V. ö. ÁSANY.

ÁSANYFONAL, (ásany-fonal) ösz. fn. Érczásanyból nyújtott fonal.

ÁSANYKÉKLET, (ásany-kéklet) ösz. fn. Ásanyból készített kéklet. V. ö. KÉKLET.

ÁSANYLEMEZ, (ásany-lemez) ösz. fn. Érczásanyból lapított lemez.

ÁSÁS, (ás-ás) fn. tt. *ásás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, melyet az gyakorol, aki valamit ás. *Árokásás, veremásás, pinczeásás, kútásás.*

ÁSAT, (1), (ás-at) fn. tt. *ásat-ot*. Ásás elvont értelemben; bevégzett ásás; ami ásva van, ásadék.

ÁSAT, (2), (ás-at) mivelt. m. *ásat-tam, —tál, —ott*, par. *ásass*. Megparancsolja, rendeli, hogy valaki ásson valamit. *Udvarában kutat, kertje végén árkot ásat. Sirt ásatni a megholtnak. A kerti ágyakat fölásatni.*

ÁSATLAN, (ás-atlan) mn. tt. *ásatlan-t*, tb. —*ok*. Ami nincs ásva, fölásva. *Ásatlan kert. Ásatlan veteményes ágy.* Határozókép am. ásatlanul, föl nem ásva.

ÁSATLANUL, (ás-at-lan-ul) ih. Ásatlan állapotban, föl nem ásva. *Ásatlanul hagyott, s begyöpösödött kert.*

ÁSHATÓ, (ás-hat-ó) mn. tt. *ásható-t*. Amit ásni lehet, amit az ásó fölvágni, fölmetszeni bír. *Könnyen ásható porhanyó, nyirkos föld.*

ÁSÍT, (ás-ít) önh. m. *ásít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni* vagy —*ani*. Száját föltátva *á*-féle hangot hallat, mi rendesen unalomból vagy álmosságból, vagy tunyaságból történik. *Mit ásítasz itt? tégy már valamit.* Néha am. valamit áhít, óhajt, kíván. *Hiába ásítasz rá, nem kapod meg. Ásítnak az agarak, jó vadászat lesz.* Km. Gyöke *ás* (l. föntebb) rokon azon *áh*-hoz, melyből a vágyat jelentő *áhít* származott. Különben képzésre hasonlók hozzá ezen hangutánzó önhatók: *von-ít, ord-ít, hur-ít, kukor-ít, nyer-ít, siv-ít, rik-ít, sik-ít.*

ÁSÍTÁS, ÁSITÁS, (ás-ít-ás) fn. tt. *ásítás-t*, tb. —*ok*. Szájtátás neme, mely jobbára álmosságból, vagy unalomból származik.

ÁSÍTOZ, (ás-ít-oz) gyak. önh. Gyakran, ismételve ásít, száját tátogatja. Átv. ért. valamire vágyakodik. *Ásitoz, mint kutya a turóra.* Km. Köznyelven *ik*-vel is: *ásitozik*.

ÁSÍTOZÁS, (ás-ít-oz-ás) fn. tt. *ásítozás-t*, tb. —*ok*. Gyakori, többszöri ásítás.

ÁSKÁL, (ás-og-ál) gyak. áth. m. *áskál-t.* Gyakran, folytonosan, ismételve, de csak kicsinben vagy kisebbféle eszközzel ás. Ikerítve: *áskálváskál. Körmökkel, késsel áskálni a földet.*

Képzője kettős gyakorlati, t. i. *og* és *ál*, s hasonlók hozzá: *vájkál* = vájogál, *turkál* = turogál, *szurkál* = szurogál, *irkál* = irogál stb. V. ö. KÁL, KÉL, képző.

ÁSKÁLÁS, (ás-og-ál-ás) fn. tt. *áskálás-t,* tb. *—ok.* Gyakori, folytonos, kicsinyes ásás.

ÁSKÁLÓDÁS, (ás-og-ál-ó-d-ás) fn. tt. *áskálódás-t,* tb. *—ok.* Átv. ért. alattomos ármánykodás, cselszövés valaki ellen. V. ö. ÁSKÁLÓDIK.

ÁSKÁLÓDIK, (ás-og-ál-ó-d-ik) k. m. *áskálódtam, —tál, —ott.* Átv. ért. valaki ellen titkon ármánykodik, cseleket szövöget, s mintegy vermet ás neki, hogy veszélybe ejtse.

ÁSKÁLÓDÓ, (ás-og-ál-ó-d-ó) mn. tt. *áskálódó-t.* Ármánykodó, alattomos cselszövő, másnak kárára, veszélyére terveket koholó. *Áskálódó irígy ember.*

ÁSMÁNY, és származékai, szokottabban: ÁSVÁNY, ÁSVÁNYOS, stb.

ÁSÓ, (ás-ó) fn. tt. *ásó-t.* 1) Munkás, ki valamit ás, vagy ásással keres, fölfejt. *Árokásó, kútásó, kincsásó, sírásó.* 2) Nyéllel ellátott lapátalaku vas eszköz, melylyel ásni szoktak. *Ásóval kivágni a vakandokot. Csak ásó és kapa választ el bennünket,* azaz, a sír. Km. Különböztetés végett az eszköz neve lehetne: *ásu,* mint *vésü, furu.*

ÁSÓKAPA, (ásó-kapa) ösz. fn. Ásóhoz hasonló kapa, milyennel a sírásók élnek.

ÁSÓLAPÁT, (ásó-lapát) ösz. fn. A sírásók lapátja, mely ásóhoz hasonló.

ÁSÓLAPOCZKA, (ásó-lapoczka) ösz. fn. Kisebbféle ásólapát, melylyel a sírra hányt földet simára lapítgatják.

ÁSOTT, (ás-ott) mn. tt. *ásott-at.* Ami ásva van, amit fölástak. *Ásott, nem szántott földbe ültetni a burgonyát.*

ÁSOVÁNY, (ás-o-vány) fn. tt. *ásovány-t,* tb. *—ok.* Régi oklevélben, 1379-ből előkerülő szó, am. határárok, vízárok.

ÁSPA, fn. tt. *áspát.* A német *Haspel,* és olasz *aspo* szókkal azonos. L. MOTÓLA.

ÁSPÁL, l. MOTÓLÁL.

ÁSPIS, (hellen s latin nyelvekből) fn. tt. *áspis-t,* tb. *—ok.* A mérges kígyók egyik legveszedelmesebb faja. *Olyan mint az áspiskígyó.* Km.

ÁSPÓ, göcseji tájszó. L. ÁSPA.

—ÁST, vékonyhangu párhuzamos társa —ÉST. L. —VÁST, —VÉST, képző.

ÁSVÁNY, (1), (ásvány) fn. tt. *ásvány t,* tb. *—ok.* 1) Általán, a földben és földön létező természeti test, mely sem az állatok, sem a növények országához nem tartozik, melynek kifejlett életműszerei nincsenek. 2) Szorosb ért. merev idomu, életműnélküli test, milyenek a fémek, érczek, kövek (Minera). Minthogy a *vány vény* képzők leginkább cselekvő értelemben használtatnak és használtattak, kivált a régieknél; innen *ásvány* helyett némelyek *ásmány* szóval élnek. Mások az *ásany* vagy *ásány* szót ajánlják, mely hasonló volna ezekhez; vágány, zákány, csákány.

ÁSVÁNY, (2), falu Győr vármegyében, helyragokkal: *Ásvány-ba, —ban, —ból.*

ÁSVÁNYÁSZ, szebb kiejtéssel l. ÁSVÁNYTUDÓS.

ÁSVÁNYFESTÉK, (ásvány-festék) ösz. fn. Ásványanyagból készített festék különböztetésül a növényfestéktől.

ÁSVÁNYFOG, (ásvány-fog) ösz. fn. Földgyomrában található megkövült fog, különösen a vízözön előtti korból.

ÁSVÁNYHEGY, (ásvány-hegy) ösz. fn. Hegy, mely kebelében érczes ásványokat rejt, különböztetésül másnemű, péld. homokhegytől.

ÁSVÁNYISME, (ásvány-isme) ösz. fn. Isme, melynek tárgyát az ásványok teszik.

ÁSVÁNYKŐ, (ásvány-kő) ösz. fn. Ásványos, azaz érczes részeket tartalmazó kő, különböztetésül másnemű, péld. homok-, agyagkőtől.

ÁSVÁNYOLAJ, (ásvány-olaj) ösz. fn. L. KŐOLAJ.

ÁSVÁNYORSZÁG, (ásvány-ország) ösz. fn. Életműszeretlen természeti testek öszvege, melyek általán ásványok neve alatt értetnek, különböztetésül az állat- és növényországtól.

ÁSVÁNYOS, (ás-vány-os) mn. tt. *ásványos-t* v. *—at,* tb. *—ak.* Ásványnyal bővelkedő, ásványt tartalmazó. *Ásványos kő, föld. Ásványos vizek, szerek.*

ÁSVÁNYSAV, (ásvány-sav) ösz. fn. Sav, mely vegyészileg valamely ásványból fejlik ki.

ÁSVÁNYSZÉN (ásvány-szén) ösz. fn. l. KŐSZÉN.

ÁSVÁNYTAN, (ásvány-tan) ösz. fn. Ásványok, mint természeti testek ismeretét tárgyazó tan.

ÁSVÁNYTUDOMÁNY, (ásvány-tudomány) ösz. fn. Tudományos rendszerbe foglalt ismeretek az ásványokról.

ÁSVÁNYTUDÓS, (ásvány-tudós) ösz. fn. Az ásványok rendszeres ismeretébe avatott tudós.

ÁSVÁNYVÍZ, (ásvány-víz) ösz. fn. Ásványnemű alkatrészeket, pl. vasat, sót tartalmazó víz.

—ÁSZ, vékonyhangu párhuzamos társa —ÉSZ, név- és igeképző, a) némely szókból alkot neveket és igéket: *vadász* (venator, venatur), *halász* (piscator, piscatur), *madarász* (auceps, aucupatur), továbbá: *fürjész, csíkász, egerész, böngész*; b) csupán neveket, mint: *tyúkász, kertész, méhész, ökrész,* stb. c) csupán igéket igékből: *hadar-ász, kotor-ász, vakar-ász, legel-ész, fürkész* (fürögész), *hever-ész.* Ezen képzők az öszvekötő, sokasító, illetőleg gyakorlatos *az ez, az ez* nemüekhez tartoznak. Ugyanis a) az ily képzőjü főnevek jelentenek valamivel foglalkozót, folytonosan bánót, b) az igék ily foglalkozási cselekvést; miszerint így elemezhetők: 1) valamint a *csikós, gulyás, kondás, csirás, birkás, tehenes, szamaras, ludas, tyúkos* jelentenek ezen állatokkal bánó személyeket is, s képzőjök az öszvekötő *as, es, os*: úgy *vadász, madarász, tyúkász, ju-*

hász, méhész, ökrész, stb. szintén ezt jelentik: *vadas, madaras, tyúkos, juhos*, stb. úgymint ezen állatokkal szoros bánási öszveköttetésben álló személyeket, s egyedül a játszi nyelvszokás müve, hogy a föntebbieket is nem nevezte így: *csikósz, gulyász, kondász*, (mint: *kanász*), *csirász, birkász, szamarász, ludász*, söt a *tehenes* és *tyúkos* csakugyan másként: *tehenész, tyúkász* is. Ezen *ász ész* tehát valószinüen a csangósan ejtett *ass ess*-böl származott: *vad-as, vad-asz, vad-ász; méh-es, méh-esz, méh-ész*. 2) Az igeképző *ász ész* = gyakorlatos *az ez*, nyújtva *áz éz*, pl. *hadonász* = hadonáz, *kotorász* = kotoráz, *fürkész* = fürkéz, *tollászkodik* = tollazkodik, *tetvészkedik* = tetvezkedik, miszerint ezen igék: *vad-ász, madar-ász, eger-ész, fürj-ész* = *vad-az, madar-az, eger-ez, fürj-ez*.

Egyébiránt a nyelvérzéknek igen finom tapintatára mutat, hogy a rokon, de mégis másmás árnyalatú fogalmak kifejezésére némileg különböző, de alaphangban hasonló képzőket alkalmazott, mert a) a neveket illetöleg az *as es* tulajdonkép melléknévképző, s csak átv. ért. alkot föneveket, midön a *jelzöt* a *jelzett* helyében használja, pl. *vadas* erdő, *vadas*, vaddal bövelkedő hely; *halas* folyó, *Halas* mezöváros; ellenben az *ász ész* fönevet alkot: *vadász, halász* = azok fogásával, tartásával stb. foglalkozó személy; b) némely neveknél az *os es* durvább, az *ász ész* szellemibb foglalkozásra vonatkozik, pl. *müves* vagy *míves* (ezüstmíves, aranymíves, kömíves, puskamíves) és *müvész* (Künstler); az igéket illetöleg a *z* képző általán jelent gyakorlatos cselekvést, valamint az *ász ész* igeképző is, mint: *nyargal-ász, legel-ész* = nyargalgat, legelget.

A fentebbi elemzésböl kitünik, hogy hasonlék szerint helyesek ezen újabb alkotású szók: *zenész, müvész, szinész, ügyész, borász, erdösz*, mennyiben az illető tárgygyal bánó, foglalkozó személyt jelentenek; ellenben korcs ivadék: *gazdász* (oeconomus), mely nem gazdákkal, hanem gazdasággal foglalkozót akarna jelenteni.

Tájdivatos képzésü: *rákész*, ige és név, *rákász* helyett.

Idegen eredetüek: *bindász, kovász, kolbász*, s némely mások.

Újabb szóalkotóink az *ász ész* képzövel igékböl is képeznek föneveket, mint: *fest-ész, költ-ész, épít-ész*, mi nincs épen nyelvünk szabályai ellen, mert van régi szónk: *term-ész-et*, a *terem* igéből, de különben is, mint föntebb megjegyzök, az igékböl ily képzövel igéket alkotni nem ritkaság.

Megjegyzendö, hogy ezekben: *bölcs-ész, szép-ész*, a *bölcs* és *szép* szók fönév gyanánt tekintendök, s am. bölcs dolog, szép dolog, és így *bölcsész, szépész* = bölcs vagy szép dolgokkal foglalkodó tudós.

ÁSZOK, fn. tt. *ászok-ot* vagy *ászk-ot*. Általán dorong vagy gerenda, melyet talapul valami alá tesznek. Különösen a pinczékben levö hordók alá fektetett ilyetén talapzat, másként: *gantár* vagy *kantárfa*, a német Ganther után.

Eredetileg talán az *al* gyöktől *alzék* vagy *alzok* volt, melyből változattal lett *ázok, ászok*. Egyébiránt alaphangra és értelemre rokon hozzá a német *Sockel* és *Sog-baum*, s a támaszt jelentő szláv *szocha*, stb.

ÁSZOKFA, (ászok-fa) ösz. fn. L. ÁSZOK.

ÁSZOKHORDÓ, (ászok-hordó) ösz. fn. Pinczebeli nagy hordó, melyet tovább szállítani nem szoktak, hanem folytonosan ászokon feküni hagynak.

ÁSZOKPÉNZ, (ászok-pénz) ösz. fn. Pénz, melyet valaki a bérbe fogadott pinczeért fizet.

ÁSZOKSÉR, (ászok-sér) ösz. fn. Erősebb s érettebb sér, melyet hosszabb ideig a pinczében állani hagynak.

ÁT, (1), névutó és igekötö. Értelemre és használatra nézve jobbára egy az *által* szóval, pl. *Dunán át* vagy *által, Tiszán át* vagy *által; átmegyek* vagy *általmegyek*. L. ÁLTAL. Az *át* igekötövel öszvetett szókat, mint: *átad, átalakul, átázik, átdöf*, stb. stb. szintén l. az ÁLTAL szóval kezdödö öszvetett szók rovatai alatt.

ÁT, (2), gyöke az *átok, átkos, átkos* szóknak és származékaiknak. Legközelebb rokona azon *ád*, melyből a vad indulatra vonatkozó *ádáz* származott. Elemzésére nézve l. Á, gyökelem (2).

ÁT, (3), székelyes tájejtéssel am. a közönséges használatu: *árt*, átv. ért. véve, pl. *valamibe beleátani magát* = bele ártani.

—ÁT, vékonyhangon —ÉT, ritka használatu képző, s eredetileg nem egyéb, mint a rövid *at et* megnyújtása, pl. a *rov-át*, rov-at, *fuv-át*, fuv-at, *korl-át*, korl-at, *porgol-át*, porgol-at, *korszov-át*, korszov-at szókban. Hasonlóak: *lap-át, borb-át, meny-ét*. Különben sok idegen szók végtagát képezi, mint: *horvát, kabát, pervát, sörét*, stb.

ÁTABOTÁBA, (áta-botába) ösz. ih. Minden rend nélkül, öszvevissza, keresztülkulcsul, imígy-amúgy. *Átabotába elmondani, végezni valamit.*

Valószinüen eredetileg am. *átalbotolva*, mintegy keresztülbotorkálva, vagy talán = *áta-bodába*, azaz általbodázva. L. BODÁZ.

ÁTALÁBAN, l. ÁLTALÁBAN.

ÁTALAG, l. ANTALAG.

ÁTÁN, fn. tt. *átán-t*, tb. *—ok*. Cserjefa, melyet másként *tamariskának* neveznek.

ÁTILLA, l. ATILLA, ETELE.

ÁTKOS, (át-ok-os) mn. tt. *átkos-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Amin átok fekszik, amit megátkoztak. *Átkos jószág, örökség.* 2) Átokból álló. *Átkos káromkodás, fenyegetés.* 3) Ami veszélyt hoz, amin nincs Isten áldása. V. ö. ÁTOK.

ÁTKOZ, (át-ok-oz) áth. m. *átkoz-tam, —tál, —ott*, par. *—z*. 1) Valakit vagy valamit átokkal illet, azaz különös vad kifejezésekkel gonoszt, kárt, veszélyt, szerencsétlenséget kíván, milyenek: *dögöljék meg, verje meg az Isten, süllyedjen el, ne lássa mennyeknek országát*, stb. 2) Mint gonosznak kútfejét, okát szidalmaz, káromol valakit vagy valamit. *Átkozni az órát, melyben valaki született. Átkozni a napot, me-*

lyen valakit megismert. Átkozni a játékot. Átkozni a gondolatot, mely először eszébe jutott. Mert ha elhagysz, megátkozlak, elhervadsz. Népd.

ÁTKOZÁS, (át-ok-oz-ás) fn. tt. *átkozás-t*, tb. *—ok.* Vad indulatú kifakadás, midőn valaki átkot vagy átkokat mond.

ÁTKOZAT, (át-ok-oz-at) fn. tt. *átkozat--ot.* Kimondott átokszók öszvege, vagyis általok kifejezett rosz kivánatok, illetőleg szidalmak, káromlások tartalma. *Átkozat súlya fekszik rajta. Borzasztó átkozat.*

ÁTKOZATOS, (át-ok-oz-at-os) mn. tt. *átkozatos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Átkokkal, átkozattal terhelt, átkok súlya alatt szenvedő, kárhozattal teljes. *Átkozatos állapot, csapás.*

ÁTKOZÓDÁS, (át-ok-oz-ó-d-ás) fn. tt. *átkozódás-t*, tb. *—ok.* 1) Vad kifakadásu indulatoskodás, midőn valaki átkokat mond. 2) Szójárás szerint divatos átokmondatok, melyeket leginkább a mentegetődző bünösök s gonosztevők szoktak önmagok fejére mondani. *Átkozódások között tagadta, hogy ő követte volna el a lopást, gyilkosságot.*

ÁTKOZÓDIK, (át ok-oz-ó-d-ik) belsz. m. *átkozód-tam, —tál, —ott,* par. *—jál,* htn. *—ni.* Zabolátlan vad indulatból czikornyás szidalmakkal tetézett átkokat szór. *Átkozódik ég, föld, Isten, ember ellen. Átkozódik mint a kereke-törött kocsis.* Km. Különösen, hogy valami vád ellen védelmezze magát, önfejére átkokat mond, vagy azokat káromolja, kik őt állitólag hamisan vádolják.

ÁTKOZÓDÓ, (át-ok-oz-ó-d-ó) mn. tt. *átkozódó-t.* Aki átkozódni, átkokat szórni szokott. *Átkozódó istentelen, mocskos száju ember.*

ÁTKOZOTT, (át-ok-oz-ott) mn. tt. *átkozott-at.* 1) Amire átkot mondottak, ami megvan átkozva. *Átkozott nap, óra.* 2) Káros, veszedelmes, gonosz, ártalmas. *Átkozott a hal a harmadik vízben.* Km. *Átkozott szem volna, ki rajta nem kapna.* Km. 3) Néha szelidebb jelentéssel am. dévaj, lator, ármányos. *Átkozott egy fiú ez a mi Petink. Ejnye te átkozott, mily csinyt követtél el megint?*

ÁTKOZOTTAN, (át-ok-oz-ott-an) ih. Igen roszul, gonoszul, minden áldás, szerencse, siker nélkül. *Átkozottan balul folynak dolgaink. Átkozottan bánik velünk a sors.*

ÁTKOZOTTUL, l. ÁTKOZOTTAN.

ÁTLÓ, (át-ol-ó) fn. tt. *átló-t.* Vonal, mely az egyenköz átellenes szögei között húzatik, s azt két egyenlő részre osztja, szókelyesen *csetert.* (Diagonalis). V. ö. ÁLTALMÉRŐ.

ÁTLÓMOZGÁS, (átló-mozgás) ösz. fn. Erőműtani értelemben jelent két külön irányu erő által okozott középmozgást, pl. midőn a hajóval valamely folyón átevezünk.

ÁTOK, (át-ok) fn. tt. *átkot*, tb. *átkok.* 1) Elkeseredett vad indulatból, haragból, boszúból, kárvágyból fakadó gonosz kivánat, illetőleg, ezen kivánatot hatályosan kifejező mondat. *Átkot mondani. Átkokat ökrendezni. Átkokkal illetni valakit. Borzasztó, irtóztató, hajmeresztő átok. Szülék átka. Átok száll reá. Lé tartja a szolgát, átok, szitok a gazdát.* Km. 2) Csapás, veszély, szerencsétlenség. *Isten átka van e nemzeten. Átok fogta meg a magyart, hogy az soha együtt nem tart.* Népd. *Átok reád, magyarok hazája!* Vörösmarty: Salamon átka. *Isten átkát nem kivánom, de ha rád száll, azt se bánom.* Népd. 3) Egyházi ért. az anyaszentegyház kebeléből ideiglenes vagy örökös kizárás, illetőleg a hűtelennek kárhoztatása. (Anathema).

Rokonságára nézve l. ÁD, elvont gyök. Képzőjét illetőleg azon *ok* képzőjü szók osztályába tartozik, melyek változattal *ék*-et is használnak, mint: *hajlok hajlék, marok marék, szándok szándék.* Az *átok* gyöke *át* vagy *ád* indulatszó, mint *szitok*-é *szid.*

ÁTOKESKÜ, (átok-eskü) ösz. fn. Önmegátkozással erősített eskü, pl. *Úgy verjen meg az Isten. Úgy ne lássam mennyeknek országát. Vakuljak meg. Nyeljen el a föld elevenen.*

ÁTOKHOZÓ, (átok-hozó) ösz. mn. Ami gonoszt, veszélyt, szerencsétlenséget, csapást okoz.

ÁTVÁGAT, (át-vágat) ösz. fn. Nyilás, rés, hézag, mely átvágás által támad.

ÁZ, gyöke az *ázik* igének, és származékainak. L. ÁZIK.

—ÁZ, (1), vékonyhangon —ÉZ, igeképző, mely az illető törzs *a* vagy *e* hangzójából és *az ez* képzőből olvadt öszve, pl. *tiszta-az*, tisztáz, *koma-az* komáz, *ruha-az*, ruház, *recze-ez*, *reczéz*, *mise-ez*, misez, *ige-ez*, igéz. V. ö. AZ EZ igeképző.

—ÁZ, (2), vékonyhangon ÉZ, kevés nevek végszótaga, mint: *hagymáz* (l. ezt), *póráz, nehéz, vitéz, kelevéz.* Elemzésére nézve l. AZ, EZ, ASZ, ESZ, névképző.

ÁZALAG, (áz-al-ag) fn. tt. *ázalag-ot.* A vízben, szeszes italokban, s más folyékony testekben létező parányi állatkák. (Infusoria). Másképp: *ázbarcsa.*

ÁZALÉK, (áz-al-ék) fn. tt. *ázalék-ot.* A növények országából, kerti veteményekből, zöldségből stb. készített ételnemü főzelék, pl. káposzta, répa, borsó, bab stb.

ÁZBARCSA, (áz-barcsa) ösz. fn. l. ÁZALAG.

ÁZIK, (áz-ik) k. m. *áz-tam, —tál, —ott,* par. *—szál.* Általán mondjuk minden testről, midőn nedvesedik, midőn a víz vagy más híg test bele veszi magát. *Esőben, hóban ázni, megázni. Ázik a föld,* ha megfutja az árvíz, ha esik az eső. *Ázik, átázik a vízbe mártott ruha. Elázik a tészta.* Átv. ért. *elázni a bortól*, am. részeggé lenni. *Addig iszom, míg a torkom el nem ázik, két fekete bogárszemem nem szikrázik.* Bordal.

Alaphangra és értelemre rokona a német: *nass*, továbbá az elötétes latin: *madet, mador, madidus*, valamint a magyar: *med, ned, nedv*, szanszkrit: *niss.*

ÁZOTT, (áz-ott) mn. tt. *ázott-at.* Ami nedvessé lett, amit a víz vagy másféle nedv általjárt, meglágyított. *Ázott föld Ázott széna, szalma. Ázott ruha. Ázott tészta.* Átv. ért. *ázott fejü* = részeg.

ÁZOTTAN, (áz-ott-an) ih. Nedvesen, nedvtől, különösen víztől, esőtől általjárva. *Szárazon elmenni, ázottan visszajönni.*

ÁZTAT, (áz-tat) áth. m. *áztat-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *áztass*. Valamit a végre márt a vizbe, vagy más folyadékba, hogy a nedvesség általjárja, megpuhítsa, megtisztítsa, stb. *Fehérnemüeket áztatni, beáztatni a vízbe. Kendert, vesszőt, faabrincsot, kákát áztatni. Lábakat áztatni.* Átv. ért. *valakit beáztatni*, am. vádolás, gyalázás által hitelétől, becsületétől megfosztani, vagy bajba, adósságba keverni; *eláztatni valakit*, erkölcsileg semmivé tenni.

ÁZTATÁS, (áz-tat-ás) fn. tt. *áztatás-t*, tb. *—ok*. Nedvesités, belocsolás, vízbemártás. *Kenderáztatás, lenáztatás*, *ruhaáztatás*.

ÁZTATÓ, (áz-tat-ó) fn. tt. *áztató-t*. 1) Mindenféle híg szer, folyadék, nedv, mely bizonyos anyagok puhítására, tisztítására, illetőleg idomítására használtatik, pl. *böráztató*, *gyapju-*, *szöráztató*. 2) Személy, aki e munkát végzi. *Lustos, mint a kenderáztató.* 3) Tó, mocsár, öböl, patak, melynek vizében kendert szoktak áztatni.

—ÁZS, igen ritka használatú névképző, mely némely elvont gyökökhöz járul, mint: *par-ázs*, *var-ázs*, *vir-ázs*, *dar-ázs*. Úgy látszik, nem egyéb, mint az *as* képző módosítása. V. ö. ZS, mint gyökhang, és középképző.

ÁZSIA, fn. tt. *Ázsiát*. A földnek közismeretü s Európához mérve keleti része, az emberi nem bölcsöje. Nevének eredete felöl több vélemény létezik. Némelyek szerént a sémi nyelvekből eredett, minthogy az ide vonatkozó héber és arab gyökök jelentése: két felé osztott, felezett; innen különösen a héber חֲצִי am. fél, közép (t. i. a régente csak három számban ismert világrészek: Európa Ázsia és Afrika között a középföld). A görögök majd *Ázia* nevü nymphától, Okeanos és Thetys leányától, majd *Asias* lydiai királytól, majd ismét ilynevü magustól származtatták; némelyek szerént *Asios Leimon* rónától, s a síkságon találtató sok iszaptól (görögül *ἄσις*) vette volna nevét. Vannak, kik azt az északi hitregészetben előforduló *ászokkal* hozzák viszonyba. *Nagy-Ázsia*, *Kis-Ázsia*.

ÁZSIAI, (ázsia-i) mn. tt. *ázsiai-t*, tb. *—ak*. Ázsiába, vagy Ázsiából való, ott lakó, onnan származó stb.

ÁZSIAILAG, (ázsia-i-lag) ih. Ázsiai módon, mint Ázsiában. *)

*) Az A-ban van 2792, az Á-ban 1684, mindkettőben öszvesen 4476 czikk.

B

B, kisded alakban *b*, harmadik bötü a magyar ábéczében, s a mássalhangzók sorában első, kiejtve: *bé*. Az ajakbötük osztályába tartozik, a maga nemében *lágy*, s ennélfogva szervtársai közöl legközelebbi rokona *v*, mennyiben pedig *érülközö* ajkakkal ejtetik ki, a *p* és *m*-hez tartozik. E rokonsági viszonyok szerint fölcserélődik a) *p*-vel: *bongyola, pongyola; bengyele, pengyele; biggyed, pittyed; bizseg, pizseg; bizsereg, pizsereg; bog, pog*(ács); *bok, pok; bódor, pótor; bufog, pufog; bimbó, pimpó; bulya, pólya; bóné, póné; bibasz, pimasz; búb, púp; böfög, pöfög; butyka, putyóka* stb. s gyökök és törzsek végén: *láb, láp; dobb-an, topp-an; tereb-ély, terep-ély; ab-a, ap-a; csib-eszkedik, csip-eszkedik; lab-oda, lap-u; leb-enyeg, lep-edő; lib-ben, lip-pen; tob-orzék, top-orzék; kaszab, kaszap; zsilib, zsilip; csirib, csirip; szörb-öl, szörp-öl*, stb. b) *v*-vel: *bajlódik, vajudik; bakcsó, vakcsó; leb-eg, lev-eg; zab-ar, zav-ar; zsib-aj, zsiv-aj; olybá, olyvá; Veszprém Beszprém; Válent Bálint; Bazil Vazul*, stb. c) *f*-vel: *bodor, fodor; bánton bánt, fántonfánt; bige, fige; billing, filling*, stb. d) *m*-vel: *bamba, mámmám; badár* (gyermeknyelven) *madár; baglya, máglya; baka-fántos, makacs; bogy, mogy; bankó, mankó; batyu, motyó; bufti, mufti; bekeg, mekeg; gub-ó gum-ó*, stb.

A *b* több szóban oly előtétes hang, mely a gyök érteményén mitsem változtat, legfölebb az illető szót hangzatosabbá teszi, ú. m. á, *bá;* ám, *bám;* ámul, *bámul;* ámít, *bámít;* ángó, *bángó;* iczeg, *biczeg;* illeg, *billeg;* izgat, *bizgat;* ibolya, *bibolya;* uborka, *buborka;* ringat, *bringat;* ringyó, *bregyó;* izseg, *bizseg;* Andri, *Bandri;* Örzse, *Börzse*. Többször az alapszó érteményét némi árnyalattal módosítja, mint: atya, *bátya;* anya, *banya;* állvány, *bálvány;* al, *bal;* ennünket, *bennünket;* omlik, *bomlik;* ér(ték) *bér;* öklel, *bök;* ötlik *botlik*, stb. Némely szókban csak ikerítve divatozik: inog*binog*, ingó*bingó*, elegy*belegy*, ákom*bákom*, csiga*biga*, csonka*bonka*.

A *b*-vel kezdődő gyökök és törzsek érteményét illetőleg a) nagy számu hangutánzók előhangja, melyekben különösen az ajkak müködnek, mint: *babuk, bakog, barczag, bekeg, bernyákol, bebeg, besze, bibicz, bé, bég, bög, böfög, bölömböl, bömböl, böng, burukkol, bokákol, búg, stb.* b) oly kedélyszók vezérhangja, melyek valami kedveset, kívánatosat fejezvén ki, az ajkak bezárásával mintegy a lélekzetet visszahúzzák, pl. *beh! bár*, vagy ellenkező esetben valami kedvetlen dolgot mintegy eltaszítani, elfújni törekszenek, pl. *baj, bágyad, beteg, bú, boszú, bösz, böstörködik, bü, büz, büdös*. c) kiváltképen nagyszámu gyökszók előhangja, melyekben zárt hangzók vannak, s holmi dudoru, gömbölyü tárgyakat jelentenek, mint: *bocska, buczkó, bócz, böczek, buczka, bodor, bodon, bödön, bog, bogács, boglya, buga, bogyó, bögy, bögyök, batyu, bugyor, bugya, boka, böke, buksi, bukta, boly, bolyó, bölöke, boncs, bombék, bomfordi, boncz, böndő, böngyöle, bunczi, bunkó, bufti, busa, botk, botyk, butikó, bütyk*, stb. d) mint zárt ajakkal képzett hang bensőséget jelentő szók előhangja: *be, ben, belül, borít, burok, bő*.

Némely gyökszókban részint köz, részint tájszokás szerint átvettetik, pl. *bög*-re, *göb*-re, *bil*-leg, *lib*-eg, *bug*-a, *gub*-a, *böd*-ön, *döb*-ön, *bucz*-kó, *czub*-ók, stb.

A magyar finom hallérzéke és jól kifejlett szószerve szabatosan megkülönbözteti a lágy *b* hangot a megfelelő kemény *p*-től, mely tekintetben a németfaju nyelvek fölött nagy előnye van, pl. *bor, por; bab, pap; baba, papa; bogács, pogács; bibi, pipi*, stb.

Az öreg *B* mint pénzjegy jelenti azon várost, melyben az illető pénzt verték, pl. az austriai pén-

zeken am. *Körmöcz*, a franczíákon: *Rouen*, a poroszokon: *Breslau*. A finnben *b* hang és betű nincsen.

—B, (1), mint szóképző, főneveket alkot leginkább elvont gyökökből és törzsekből, mint: *dom-b, csom-b, czom-b, lom-b, zsém-b, göm-b, ször-b, dorom-b, zöröm-b*. Többször mint középképző fordul elő, pl. *zur-b-ol, rom-b-ol, hom-b-ár, otrom-b-a, csom-b-ók, him-b-ál, czim-b-ál, em-b-er, gém-b-er*, stb. Mint e példákból kitünik, leginkább az *m s r* végzetü gyökökhöz járul.

Eredetére nézve többi szervtársaival, úgymint *p, f, v, m*, ajakhangokkal egyezik, miért is kölcsönös fölvilágositás végett ezekkel együtt fejtegetjük, mire szolgáljanak e következő példák, nevezetesen: a) *p*-vel: *tal-p, hor-p*(ad), *sely-p, hör-p, ször-p, kör-p*(ölő), *ter-p*, b) *f*-vel: *döl-f, csör-f, csal-f-a, tré-f-a, kaj-f-os*, c) *v*-vel: *ol-v, or-v, ölv, ör-v, nyel-v, ter-v, el-v, eny-v, ad-v, szar-v, dar-v, ham-v, sér-v, feny-v*, stb. d) *m*-vel: *al-m, ál-m, hal-m, jár-m, ver-m, ür-m, ter-m, hatal-m, irgal-m, kegyel-m, védel-m, türel-m*, stb. melyek bizonyos ragok és képzők előtt segéd előhangzót vesznek föl: *al-om-ba, ál-om-tól, ver-em-ről*.

E hasonlatok nyomán okszerüleg állíthatni, hogy a fönn elősorolt ajakbötük nem különkülön eredetü s önálló képzők, hanem az *ő ó* képzőből kifejlett árnyalati módosítványok, t. i. az *ő ó* közvetlen változatai: *ü u*, ezekből leszen *v*, mely majd *f*, majd *b, p*, majd *m* szervtársainak alakját veszi föl, pl. *ol-ó*, ol-u, ol-v; *öl-ő*, öl-ü, öl-v; *feny-ő*, feny-ü, feny-v; *el-ő*, el-ü, el-v; *nyel-ő*, nyel-ü, nyel-v; hasonló átmenetüek: *nedő*, nedü, nedv; *redő*, redv; *kedü*, kedv; *hiő* (hivő) hív; *hió*, hiu, hív; *tetü*, tetv; *sérő*, sérv; *szaru*, szarv; *daru*, darv; *hamu*, hamv; *oró*, orv. A keményebb *f*-re átmenve: *döl-ő*, döl-v, döl-f; *csör-ő*, csörv, csör-f; *kaj-ó*, kaj-v, kaj-f. Az érülközö ajkakkal kiejtett lágynemü *b*-re: *csom-ó*, csom-v, csom-b; *dom-ó*, dom-v, domb; *gom-ó*, gom-v, gom-b; *czom-ó*, czom-v, czom-b; *lom-ó*, lom-v, lomb; *em-ő*, em-v, emb(ér), *gém-ő*, gém-v, gém-b(ér); *dorom-ó*, dorom-v, dorom-b; *zöröm-ő*, zöröm-v, zöröm-b; keménynemü *p*-re: *taló*, tal-v, tal-p; *sely-ő*, sely-v, sely-p; *ször-ő*, ször-v, ször-p; *ter-ő*, ter-v, ter-p; *hor-ó*, hor-v, hor-p(asz); végre *m*-re: *al-ó*, al-v, al-m, (h)*áló*, ál-v, ál-m; *ver-ő*, ver-v, ver-m; *ür-ő*, ür-v, ür-m; *hatal-ó*, hatal-v, hatal-m; *kegyel-ő*, kegyel-v, kegyel-m, stb. V. ö. ALOM, ELÉM, képző.

Ezennemü képzők több esetben a segédhangzót állhatatosan megtartják különféle okokból, a) mivel a nyelvszokás hosszúvá nyújtotta, pl. *has-áb, nyal-áb, ver-éb, ger-éb, zser-éb, vill-ám, csill-ám, hull-ám*, b) mert kiugratás által a kiejtés nehézzé válnék, pl. *id-om, ild-om, kasz-ab, küsz-öb, isz-ap, köz-ep, sik-am, fut-am*, vagyis általán a *d, t, sz, z*, után, c) egyedül nyelvszokási szeszélyből, minthogy hangugratva sem hangzanának keményen, pl. *dar-ab, sar-ab, zsil-ib, ter-eb, al-ap, kel-ep, ker-ep, ül-ep, gyar-ap, tel-ep, mer-ev, tür-em, ir-am*. Söt némelyeket szokás csakugyan kétfélekép használni: *ter-ep-ély*, ter-p-esz-k-ed-ik, *tal-ap, tal-p, hal-av-ány, hal-v-ány*.

A föntebbi szóalakokból *a e* toldalékhanggal képződtek a *ba be, fa fe, ma me, pa pe, va ve*-féle fő és melléknevek, mint: *hi-b-a, gom-b-a, lom-b-a, him-b-a, czim-b-a, bam-b-a, irom-b-a, torom-b-a, otrom-b-a, csor-b-a, gur-b-a, gör-b-e;*

csal-f-a, el-ef-e vagy *al-af-a; tré-f-a* (ter-ef-a) vagy *tru-fa;*

dus-m-a, tor-m-a, szusz-m-a, fity-m-a, tuty-m-a, szak-m-a, bá-m-a, haj-m-a, tuk-m-a, el-m-e, esz-m-e, is-m-e, bösz-m-e;

tom-p-a, csám-p-a, töm-p-e, tör-p-e, czim-p-a;

Zagy-v-a, csor v-a, dur-v-a, mur-v-a, goly-v-a, pány-v-a, pony-v-a, csé-v-e, ösz-v-e, stb.

Némelyek *a e* helyett *ó ő*-t vesznek föl, mint: *bim-b-ó, pim-p-ó, kam-p-ó, pem-p-ő, kaj-m-ó, or-m-ó, zuz-m-ó, kosz-m-ó, böm-b-ő, Gör-b-ő. Öl-b-ő.*

—B, (2), névrag, mely melléknevekből hasonlító, vagyis másodfokot alkot, s azt jelenti, hogy azon tulajdonság, melyet bizonyos alanyról mondunk, nagyobb fokon van meg benne, mint a hozzája hasonlítottban, pl. *a ló hasznosb állat az ebnél, Pest nagyobb, mint Buda*. Mai közdivat szerint mássalhangzó után kettöztetve s előhanggal *abb ebb: okos-abb, bolond-abb, bölcs-ebb, eszes-ebb;* önhangzók után: *bb, utó-bb, késő-bb;* ha *a e* rövidek, ezeket megnyújtva: *butá-bb, tisztá-bb, gyöngébb; az u ü i* után kétalaku: *szomorú-bb* vagy *szomoru-abb, keserü-bb* vagy *keserü-ebb, deli-bb* vagy *deli-ebb*. Régente gyakran találtatik egy *b*-vel az ilyenekben is: *szeb, job, könyüeb, eleszteb*, stb. Egyszerüen járulhat oly többtagu melléknevekhez, melyek sziszegő *sz, s, z*, továbbá, melyek *l, ly, n* mássalhangzókkal végződnek; midőn pedig ragoztatik, általán e alakban használható, valahányszor a kiejtést nem nehezíti, pl. *gonosz-b, ravasz-b, igaz-b, közel-b, kevély-b, külön-b*. A régies nyelvben pedig a legkeményebb kiejtés daczára is egyszerü, pl. *kemény-b, kerekded-b, álnok-b, tömérdek-b*, stb. melyeket Révay Etym. Pars II. Sect. I. Cap. II. fölös számmal idéz, s véleménye szerint ezen *b* eredetileg *öb*, mely alapfogalomban a fordított és sokaságot jelentő *bő* melléknévvel egyezik. Ehhez odatehetjük, hogy rokona azon *be* vagy *beh* is, mely nagyítást jelent, pl. *be jó! beh szép!* miszerint így elemezhetnők: *okosb = okos-be*. Tulajdonképen és eredetileg itt is a nagyítás, bővítés fogalma rejlik. Az *abb ebb* alakbeli elötétes önhangzó csak a kiejtés könnyebbítésére szolgál, épen úgy, mint az igék multjában a kettöztetett *t* képző előtt, pl. *győz-t* helyett *győz-ött;* ragozva egyszerüen: *győz-t-em, győz-t-él, győz-t-ünk*. Egyébiránt a két *bb, bőv* vagy *beh* toldott alakokkal is igazolható: keserü keserübőv = keserübv = keserübb, vagy a *beh* szóval: keserü-beh = keserü-bh = keserübb. Néha a *b* vagy *bb* rag még *ik* ragot is veszen maga mellé, mely nyilván *ki* névmásból alakult át: *nagyobb-ik, szebb-ik, okosb-ik*. Régente szintén: „Szegénybiknek neve az Jankula vala.“ Istvánfi Pál a XVI. századból.

Hasonló hozzá a keményebb hangzatu finn *p, pi*, mely az *n* ragos alapfoku birtokos esethez járulva,

másodfokot képez, pl. *makia*, édes, *makian*, édesé, *makian-pi* édesb, s az *n*-nek hangtani oknál fogva *m*-re változtával : *makiam-pi*. Minthogy tehát a régi magyar nyelvben a hasonlítási rag egyszerü *b*, ellenben az *abb ebb* inkább csak könnyebb kiejtés végett toldott alak ; továbbá minthogy a finn *ampi*, *empi*-nek első íze a birtokos eset ragja, s a fokozóé tulajdonkép csak *p, pi :* innen következik, hogy a magyar *abb, ebb* és finn *ampi empi* elemileg egészben véve nem hasonlók, hanem csak a *b* és *p, pi*.

Annak igazolására, hogy a hasonlító fok némely más nyelvekben is a bőség fogalmát rejti magában, példákul szolgálhatnak e következők : A török nyelvben a hasonlító fok ragja, de a mely leginkább csak iratokban s itt is ritkán fordul elő : *rek, rak*, melyet a szótárkönyvekben így értelmeznek : „plus“ (több), pl. *güzel* szép, *güzel-rek* (szép-több) szebb, *alcsak* alacson, *alcsak-rak* (alacson-több) alacsonabb ; e helyett közbeszédben *dakhy* (népiesen *daha)* tétetik a melléknév elébe, melynek jelentése : tova, tovább, még, több, pl. *büjük* nagy, *dakhy büjük* nagyobb (tova nagy vagy tovább nagy; de szokásban van az is, hogy a mondott elő vagy utó szó helyett *andan* (= attól) tétetik a melléknév elébe, pl. *andan büjük* szószerént : attól, (annál vagyis a mellett) nagy, azaz nagyobb stb. Az árja nyelvekben, különösen szanszkritban, zendben levő másodfoki *tara* (görög τερος) stb. ragot Bopp Ferencz a *tar* (trans-gredi) gyöktől származtatja, melyből keletkeztek a többek közt a zend előljáró : *taró*, a latin : *trans*, a német : *durch* stb. is, melyekben tehát ismét a *túl, tova, terj* értelmét látjuk. Hogy a persában ezenkivül előfordul még a *bih* (jó) hasonlító szó, melyet e viszonyban Vullers „valde“ „multo“ szókkal magyaráz, —ABB czikk alatt láthatni.

A magyarban némely melléknevek fokozása rendhagyónak tekinthető, ú. m. *szép, szebb*, (e helyett : „szépebb“), *jó, jobb*, („jóbb“ helyett), *nagy, nagyobb*, („nagyabb“ helyett, minthogy a többi alhangú fokozások mind *a*-val veszik fel e ragot), *kicsi* vagy *kicsiny, kisebb* (*kis* szótól), *sok, több (tö* gyöktől, *tö-lt tö-m* stb. szókban, vagy már magától a *töm* törzstől, tehát tömebb = tömb = több, azaz tömöttebb, teljesebb); ezekben pedig *hosszú*, *könnyü*, a végső *ú, ü* kiesik : *hosszabb, könnyebb*.

—BA, (1), némelyek képzőnek veszik *hiba, iromba, otromba* stb. szókban ; de itt a törzs inkább *hib, iromb, otromb*. V. ö. —B.

—BA, (2), vékonyhangon párhuzamos társa —BE, névviszonyrag, pl. *ház-ba*, *város-ba*, *kert-be, erdő-be*. Részletesen tárgyalva l. —BE.

BÁ, (1), csudálkozást, ámulatot jelentő indulatszó, melyből, *bám, bámé, bámész, bámít, bámúl, bamba, báva, bászli, báj, bákó* és ezek származékai eredtek. *Azt sem mondja, bü-e vagy bá ! Se büt se bát nem mondott.* Km. Azonos vele magas hangon : *be !* vagy *beh !* a török nyelvben is *ba be* s a persában *pah* (mely tökösen kiejtve *pöh*) csudálkozást jelentő indulatszók. Rokonai azon *á* gyökü szók, melyek általán csudálkozásra, szájtátásra, illetőleg ostobaságra vonatkoznak. V. ö. Á, gyök, és BEH.

BÁ, (2), palócz és székely tájejtéssel am. báty, bátya. *Istók bá ! János bá !* a sinai nyelven *pe* (frater aetate major).

—BÁ, vékonyhangon —BÉ, némely ragozásokban a rendes *vá vé* ragnak változása, pl. *dobbá* = dob-vá, *lobbá* = lob-vá, *gombbá* = gomb-vá, *sebbé* = seb-vé. Hasonlóan : *olybá* = oly-vá, oly-lyá. *Olybá tartom rosz embernek rédm szólását, mint szeméten gubás ebnek az ugatását.* Szirmay Hung. in Parab. V. ö. VÁ, VÉ, rag.

BAB, (1), fn. tt. *bab-ot.* 1) A babónemü veteményekhez tartozó növényfaj, melynek számos alfajai és fajtái vannak. (Vicia Faba). 2) Ezen hüvelyes veteménynek hosszukás gömbölyü, tömör, lisztállományu magva. *Öreg bab, apró bab. Futó (felfutó) bab, gyalog bab. Fehér, sárgás, tarka, fekete bab. Figebab* (= csillagfürt). *Disznóbab, törökbab, görögbab. Olajos, eczetes babot enni. Bableves, babkása. Babot sem leveért főzik.* Km.

Azon hasonló gyökhangu szókkal rokonítható, melyek valami gömbölyüt, csomósat, illetőleg pöttyöt jelentenek, mint : *búb, buba, bób, bóbita, bombék, bimbó, boborcsó, bibircsó, babug, púp, pompos, pimpó*, stb. Különben hasonlók hozzá az orosz *bob*, finn *papu*, dalmát *boh*, német *Bohne*, görög πύανος, latin *faba*, román *bobu*, olasz *fava*, franczia *fève* stb.

BAB, (2), elvont gyöke a *babrál, babráz, babirkál* szóknak, melyek jelentésénél fogva valószinüleg am. *ba-be*, azaz, ideoda, mint : föl-le, ki s be.

BÁB, (1), fn. tt. *báb-ot.* 1) Általán, bizonyos emberi alakot, termetet utánzó készítmény fából, vagy más anyagból, kivált mely kis gyermeket, vagy törpét ábrázol, s gyermeki játékul használtatik. *Bábbal játszó kis leány. Felöltöztetni, ágyba fektetni, ölbe venni a bábot. Még báb való neki, nem férfi. Dróton rángatott, s látványul szolgáló bábok.* (Marionette). *Sakk- és tekejátéki bábok. Kapu bábja vagy bábánya*, azaz, bálványa. *Egy báb czérna*, azaz, nem gombolyagba, hanem hosszukás hengerbe kötött tekercs czérna. *Mézes báb* = bábot ábrázoló mézes kalács. 2) A rovarhernyók azon alakja, midőn hengerded testöket burok takarja, melyből utóbb lepke-, pilleformában bujnak ki. 3) A szemben látszó kis alak (pupilla oculi). 4) Átv. ért. tulságosan czifrázott lelketlen nőszemély. *Együgyü, szótlan báb. Olyan, mint a báb.* 5) Mondjuk emberről, kivel más valaki kénye kedve szerint bánik, visszaél. *Én nem leszek bábja senkinek.*

Egyeznek vele a magyar *baba*, latin *pupa*, olasz *pupa, puppa*, franczia *poupée*, angol *baby*, svéd *puppa*, német *Puppe*, chaldeai *báb* (puer, puerulus), héber *bábáh*, honnan *bábah-ajn* szem bábja.

BÁB, (2), helységek neve Hevesben és Nyitrában, helyr. *Báb-ra, —on, —ról.*

BABA, (1), (bab-a) fn. tt. *babát*, tb. *babák*. 1) A *báb*-féle gyermekjátékszer kicsinyített alakja. 2) Kis gyermek, honnan: *megbabázni*, am. szülni. *Szép baba, csecse baba*. Nevét ez értelemben hihetőleg a kis gyermekek petyegésétől (németül *babbeln*) vette: *pe-pe, ba-ba*. V. ö. BEB, elvont gyök. 3) Népies nyelven így nevezi a legény kedvesét, szeretőjét. *Édes babám. Az én babám nem kis baba*. Vörösmarty.

„Kicsin falu, fehér ház!
Hát te babám, mint csinálsz?
Héj! egyengetem magamat,
Várom a galambomat." Népdal.

A szeretőknek több más megszólításaik is vannak: alak, gyöngyalak, csillag, kincsem, lelkem, rózsám, violám stb.

Rokonok az arab *babosz*, angol *baby*, svéd *babe*, latin *puber*, olasz *bambino*, német *Bube*, finn *vauva*, stb.

BABA, (2), helységek neve Vas és Somogy megyékben; helyr. *Babá-n, —ra, —ról.*

BÁBA, (1), (báb-a) fn. tt. *bábát*, tb. *bábák*. 1) Nőszemély, ki a szülő, vagyis babázó asszonyokkal bánik. *Okleveles bába. Falusi, városi bába. Sok bába között elvész a gyermek*. Km. *Kurva legyen a bábád*. Km. Törökül: *ebe*. 2) A népmesékben bűbájos, boszorkányféle vén banya, *vas orru bába*. Ez értelemben egyezik vele a szláv *baba*. 3) Gyermekjátéki műszó, melylyel a távolságot lépésenként meghatározzák. Egy bába tíz láb mértéket tesz. 4) Erdélyben így nevezik a havasi szarkát.

BÁBA, (2), több helység neve Magyarországon és Erdélyben; helyr. *Bábá-ra, —n, —ról.*

BÁBAASSZONY, (bába-asszony) ösz. fn. Öszvehúzva: bábasszony. L. BÁBA.

BÁBABUKRA, (bába-bukra) ösz. fn. A palóczok képes kifejezéssel így nevezik a szivárványt. Ez elnevezés a népmesén alapszik, mely szerint a szivárvány a mesebeli bábának tündér szalagját, csokrát képezi.

BABÁCSA, l. BABÓCSA.

BABÁCSKA, (baba-acs-ka) kics. fn tt. *babácskát*. Gyöngéden, kedveskedőleg szólva am. kis baba, szeretett gyermekcse.

BABÁD, puszta Pest vármegyében, tt. *Babádot*. helyr. *Babád-ra, —on, —ról.*

BÁBAFALU, helység Sáros megyében; helyr. *Bábafalu-ba, —ban, —ból.*

BÁBAFALVA, helység Ung megyében; helyr. *Bábafalvá-n, —ra, —ról.*

BÁBAFÁNK, (bába-fánk) ösz. fn. Tészta sütemény neme (németül: Kugelhupf).

BÁBAHALMA, falu Erdélyben; helyr. *Bábahalmá-n, —ra, —ról.*

BÁBAI, (báb-a-i) mn. tt. *bábai-t*, tb. *—ak*. Bábát illető, ahoz tartozó, arra vonatkozó.

BÁBAÍRE, (bába-íre) ösz. fn. l. PIMPINELLA.

BABAK, l. BABUK.

BABÁKA, (baba-ka) l. BABÁCSKA.

BÁBAKAKAS, (bába-kakas) ösz. fn. Tréfásan szólva oly kakas neve, mely akár természeti hibájánál, akár vénségnél fogva párzásra nem alkalmas.

BÁBAKALÁCS, (bába-kalács) ösz. fn. l. DISZNÓTÖVIS.

BÁBAKÁSA, (bába-kása) ösz. fn. Tejjel készített pépféle eledel, különösen rizsből.

BÁBALAK, (báb-alak) ösz. fn. Törpe, emberi alakot képező báb, melyet a gyermekek látványos mulatságára dróton ránczigálnak. (Marionette).

BÁBALAKOS, (báb-alakos) ösz. mn. Bábalakokból álló, szerkezett. *Bábalakos játék, mutatvány.*

BÁBÁL, (báb-a-al) áth. m. *bábál-t*. Bába módjára ápolgat, szülésben, vagy betegségben segít valakit.

BÁBÁLKODIK, (báb-a-al-kod-ik) l. BÁBÁSKODIK.

BÁBÁLLAPOT, (báb-állapot) ösz. fn. A robarok kifejlődésének azon állapota, midőn bábforma alakot öltenek. V. ö. BÁB (1), 2).

BABALUSKA, falu Gömör megyében; helyr. *Babaluská-n, —ra, —ról.*

BÁBAMESTERSÉG, (bába-mesterség) ösz. fn. A bábák, bábasszonyok, mint szülészek ügyessége.

BÁBAORVOS, (bába-orvos) ösz. fn. Orvos, ki különösen a szülő asszonyok körül működik, s azok bajait gyógyítja; szülész.

BABÁR, (bab-ár) fn. tt. *babár-t*, tb. *—ok*. Csavarcsigák legapróbb, mintegy babszemnyi faja. (Turbo muscorum).

BABARCZ, falu Baranya megyében; helyr. *Babarcz-on, —ra, —ról.*

BÁBÁRU, (báb-áru) ösz. fn. Eladni való bábféle gyermeki játékszerek.

BÁBÁRUS, (báb-árus) ösz. fn. Aki bábárukkal kereskedik, gyermeki bábjátékokat árul.

BÁBASÁG, (bába-ság) fn. tt. *bábaság-ot*. 1) Bábák, mint olyanok által űzött foglalkodás. *Bábaságot gyakorolni. Bábaságból élni*. 2) Bábamesterség, szülészi ügyesség. *Bábaságot tanulni.*

BÁBÁSKODÁS, (bába-as-kod-ás) fn. tt. *bábáskodás-t*, tb. *—ok*. Bábaság gyakorlása, szülészkedés. Átv. ért. ápolgatás, midőn valaki bába gyanánt bánik valakivel.

BÁBÁSKODIK, (bába-as-kod-ik) k. m. *bábáskod-tam, —tál, —ott*. A szülő nők mellett mint bába működik, szülészkedik. Átv. ért. a beteg körül gyöngéd ápoló gyanánt forgolódik, vagy valamit mintegy létre hozni segít.

BÁBASZARKA, (bába-szarka) ösz. fn. Erdélyben am. *havasi szarka*, a Hegyalján *bábagébics* (lanius excubitor).

BÁBASZÉK, (bába-szék) ösz. fn. 1) Székféle készület, melyre a vajudó nőt helyezik, hogy könnyebben szülhesen. 2) Mv. Zólyomban, helyr. *Bábaszék-re, —én, —ről.*

BÁBASZILVA, (bába-szilva) ösz. fn. Ragya által megromlott, időnek előtte megsárgult vagy piro-

sodott, s öszvezsugorodott szilva; Balaton mellett: *tököe szilva.*

BABATH, puszta Pest megyében; helyr. *Babath-on, —ra, —ról.*

BABÁZ, (baba-az) önh. m. *babáz-tam, —tál, —ott,* par. —*z.* 1) Gyermeket szül. *Megbabázni.* 2) Babával, mintjátékszerrel játszik, szokottabban: *bábuz.*

BABÁZÁS, (baba-az-ás) fn. tt. *babázás-t,* tb. —*ok.* Gyermekszülés, gyerekezés.

BABÁZIK, k. l. BABÁZ.

BABBA, gyermeknyelven am. szép, csinos, csecse.

BABCSIRA, (bab-csira) ösz. fn. A babféle növénymag csirája.

BABÉR, fn. tt. *babér-t,* tb. —*ok.* Növénynem a kétlakiak és kilenczhímesek seregéből, mely déli Európában tenyészik. (Laurus). Minthogy a régi rómaiak ennek leveleivel koszorúzták a diadalmasokat, átv. ért. jelent: dicskoszorút, dicsőséget. *Babért érdemelni. Babér koszorúzza homlokát.*

„Embernek, ki földi pályán
Szépért és nagyért buzog,
Hol tenyészend a babér, mit
Érte érdemelni fog?" Bajza.

Némelyek a *baj-bér*-ből (azaz viadal-bér) elemezik, mivel máskép *bajfának* is nevezik. Egyébiránt hasonló hozzá a tót *bobek,* és *bob-javora.*

BABÉRÁG, (babér-ág) ösz. fn. A babérfa ága, mint vitézi koszorú.

BABÉRFŰZ, (babér-füz) ösz. fn. Növényfaj a füzfák neméből, máskép: *veresfüz.*

BABÉRKOSZORÚ, (babér-koszorú) ösz. fn. Babérfa ágából vagy leveleiből font koszorú, mint vitézségi diszjegy.

BABÉRLEVÉL, (babér-levél) ösz. fn. Babérfa levele, melyet némely ételekhez füszerül használnak.

BABÉROLAJ, (babér-olaj) ösz. fn. Babérfa bogyóiból sajtolt olaj.

BABÉROS, (babér-os) mn. tt. *babéros-t,* vagy —*at,* tb. —*ak.* 1) Babérággal, babérkoszorúval díszített, illetőleg diadalmas, hős. *Babéros vitézek.* 2) Babérlevéllel füszerezett. *Babéros becsinált.*

BABÉRZÖLD, (babér-zöld) ösz. mn. Eleven fris zöld szinű, mint a babérlevél.

BABFÉREG, (bab-féreg) ösz. fn. Babnemü veteményeket pusztító féregfaj.

BABFÖLD, (bab-föld) ösz. fn. Föld, melyben babot termesztenek, vagy mely babtermesztésre különösen alkalmas.

BABHÜVELY, (bab-hüvely) ösz. fn. Hüvelyféle tok, mely a babnemü vetemény magvait takarja.

BÁBI, (1), női kn. tt. *Bábi-t,* tb. —*k.* Barbara. Máskép: *Boris, Borcsa, Biri,* mint *Borbála* kicsinzői.

BÁBI, (2), *Alsó—, Felső—,* népes puszták neve Nógrád megyében; helyr. *Bábi-ba, —ban, —ból.*

BABICZA, (baba-icz-a) fn. tt. *babiczát.* Somogyban am. kisbaba, babácska.

BÁBILLÓ, tt. *bábilló-t,* l. LÓSÓSKA.

BABIRKÁL, (bab-ir-kál) önh. m. *babirkál-t.* Ujjaival tapogatózva keresgél, piszkál, vakargál valamit, máskép: *bibirkél,* v. ö. BABRÁL.

BABIRKÁLÁS, (bab-ir-kál-ás) fn. tt. *babirkálás-t,* tb. —*ok.* Cselekvés, midőn valaki babirkál bibirkél, babrálgat.

BÁBJÁTÉK, (báb-játék) ösz. fn. Gyermekjáték bábféle alakokkal.

BÁBJÁTÉKOS, (báb-játékos) ösz. fn. Személy, aki mások mulattatására bábalakokból mutatványt ad elő.

BABKA, (bab-ka) fn. tt. *babkát,* tb. *babkák.* 1) Kis babszem. 2) Parányi pénznem, mely ma csak névszerint ismeretes. Átv. ért. legcsekélyebb ár, becs, érték. *Babkát sem ér. Babkát sem adnék érte.* Máskép: *batka.* E pénzecske II. Lajos királyunk alatt jött divatba.

BÁBKALÁCS, (báb-kalács) ösz. fn. Mézes tésztából készített, s bábot ábrázoló kalács, mint gyermeki csemege, máskép: *mézeskalács,* néhutt: *borsoska,* vagy németesen *sifli.*

BÁBKALÁCSOS, (báb-kalácsos) ösz. fn. Csemegesütő, aki bábkalácsokat süt; máskép: *mézeskalácsos, bábsütő, borsoskás,* németesen: *siflis.*

BABKARD, (bab-kard) ösz. fn. Bizonyos faju babnak görbe hüvelye, mely kardhoz hasonló.

BABKÁSA, (bab-kása) ösz. fn. Héjától megtisztított babból készített kásaétel. Néhutt tréfásan: *lélektapasztó.*

BABLISZT, (bab-liszt) ösz. fn. Megőrlött babból való liszt.

BABLON, fn. tt. *bablon-t,* tb. —*ok.* A palóczoknál divatos, s a tótokkal közös szó, a magyarosabb *gyapot* helyett. Közvetlenül a német *Baumwolle*-ből származott, s úgy látszik a *pamuk* vagy *pamut is.*

BÁBMÍVES, (báb-míves) ösz. fn. Míves, aki játékszernek való bábalakokat készít.

BÁBMŰ, (báb-mű) ösz. fn. Általán játékszerül használt bábféle müvek, alakok, áruk.

BABÓ, (bab-ó) fn. tt. *babó-t.* Növénynem a kétfalkások és tízhímesek seregéből, melynek fajai többnyire indások, kacsosak, kapaszkodók, s leveleik szárnyasak. (Vicia). Ide tartoznak: *bab, lednek,* stb.

BÁBÓ, (báb-ó) fn. tt. *bábó-t.* Máskép: *bambó.* Gyermeknyelven am. lábacska, azaz, *lábó,* mint a kezecske: *kacsó. Vigyázz fiam, meg ne üsd a bábódat.*

A szanszkrit nyelven *pab* vagy *pamb,* am. megy.

BABÓCS, (bab-ócs) fn. tt. *babócs-ot.* Babos, azaz pettyegetett testü nagyobb fajta légy, máskép: *bögöly,* mely nyáron a barmokat vérzésig csipdesi, üldözi.

BABÓCSA, mv. Somogyban, helyr. *Babócsára, —án, —áról.*

BABOCSKA, (bab-ocs-ka) kics. fn. tt. *babocskát.* Apró szemü, kis bab.

BÁBOCSKA, (báb-ocs-ka) kics. fn. tt. *bábocskát.* Piczi alakot képező kis báb.

BÁBOCZKA, puszta Békés megyében; helyr. *Báboczká-n, —ra, —ról.*

BABOD, puszta Somogyban, helyr. *Babod-ra, —on, —ról.*

BABÓLCSA l. BABÓCSA.

BÁBOLNA, falu Erdélyben, népes puszta Komárom megyében; *Tisza—*, falu Borsod megyében; helyr. *Bábolná-n, —ára, —áról.*

BABON, erdélyi falu neve Kolos megyében; helyr. *Babon-ba, —ban, —ból.*

BABONA, fn. tt. *babonát.* 1) Mindenféle bűvölés, varázslás, boszorkányság, jóslás neme, vagyis titokszerü, rejteményes cselekvés, melynek valami természetfölötti, rendkivüli hatás tulajdoníttatik, milyenek: megigézés, megrontás, lelkek idézése, stb. 2) Vakhit a vallási gyakorlatban, különösen a régi pogány hitregék és szertartások maradványai. (Superstitio).

E szó elemzése kétséges. Némelyek a *bab* szótól származtatják, minthogy a babonaság egyik nemét a *babvetés* azaz, babszemekből való jövendőlés teszi, honnan származik *babvető* is. Mások a *bába* szóval, (mely tündért, bűvös nőt is jelent) hozzák viszonyba, minthogy a népmondákban leginkább ezek köréhez tartozik a csudás, bűvös, varázsló babona. Egyébiránt egyezik vele a szláv nyelvekben divatos *bobon, bobona, zabobon,* mely hasonlatnál fogva e második értelmezés azért is valószinűbb, minthogy a magyar *bába* és tót *baba* szintén egyeznek. Figyelmet érdemel azon vélemény is, miszerént ez egy gyökü és eredetü a *bubus, bubu, babós* szókkal, tehát annyi mint *bubu-na* (oly végzettel, mint gabona), oly valami, mely *bubuval, bubukkal, bubusokkal* foglalkodik. S ezt tartjuk leghihetőbbnek.

BABONÁL, (baboná-l) áth. m. *babonál-t.* Bűvöl, varázsol, boszorkányoz, illetőleg babonaféle működés által megveszteget, megront, rendkivüli tulajdonsággal ellát, megigéz stb. *Semmi sem sikerül neki, mintha megbabonálták volna.*

BABONÁLÁS, (baboná-l-ás) fn. tt. *babonálás-t,* tb. *—ok.* Bűvölés, varázslás, boszorkányozás.

BABONÁS, (babona-as) mn. tt. *babonás-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Vakhitü, ki a tiszta vallás tanai s elvei ellen holmi természeti dolgoknak isteni erőt tulajdonít, s lelki üdvösségét azokhoz köti. *Tudatlan, babonás nép.*

BABONÁSAN, (babona-as-an) ih. Vakhitüen, a tiszta, józan vallás tanai s elvei ellen.

BABONASÁG, (babona-ság) fn. tt. *babonaság-ot.* 1) Bűvösség, varázslat, boszorkányság neme. 2) Vakhitüség.

BABONÁSHITÜ, (babonás-hitü) ösz. mn. l. BABONÁS.

BABONÁSKODÁS, (babona-as-kod-ás) fn. tt. *babonáskodás-t,* tb. *—ok.* 1) Oly cselekvések gyakorlása, melyek alapját bűvölés, varázslás, boszorkányozás teszi. 2) Vallásbeli vakhitüség, melyet valaki a józan, észszerü, tiszta hit tanai ellen üzni szokott.

BABONÁSKODIK, (babona-as-kod-ik) k. m. *babonáskod-tam, —tál, —ott.* 1) Bűvölő, varázsló, boszorkányozó cselekvéseket gyakorol. 2) Holmi babonás cselekvéseknek üdvösségre vezető hatást tulajdonít, s azokat vakhitüen üzi.

BABONÁZ, (babon-a-az) áth. m. *babonáz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Bűvölve, varázsolva, boszorkányozva megront, megváltoztat, átalakít, pl. a népmonda szerint a tejet vesszővel megcsapkodván véressé teszi.

BABONÁZÁS, (babona-az-ás) fn. tt. *babonázás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, mely által valaki babonáz, bűvöl, varázsol, boszorkányoz valamit.

BABONÁZAT, (babona-az-at) fn. tt. *babonázat-ot.* Azon mű, illetőleg eredmény, melyet a babonázó létrehoz.

BABONÁZÓ, (babona-az-ó) mn. és fn. tt. *babonázó-t.* Aki babona által tesz valamit; büvölő, varázsló, boszorkányozó. *Babonázó vén banya, boszorkány, vasorru bába.*

BABONÁZOTT, (babona-az-ott) mn. tt. *babonázott-at.* Akit vagy amit babona által megbűvöltek, megrontottak, megigéztek, stb.

BABONY, l. BABON.

BÁBONY, helységek neve több megyében; helyragokkal: *Bábony-ba, —ban, —ból.*

BABOS, (bab-os) mn. tt. *babos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* 1) Amiben bab van, amiben babot tartanak. *Babos zsák, zacskó, fiók.* 2) Átv. ért. pettyes, pöttögetett, babhoz hasonló foltokkal tarkázott. *Babos tollu tyúk, babos köntös.*

BABÓS, (bab-ós) fn. tt. *babós-t,* tb. *—ok.* Gyermeknyelven am. ijesztő vázalak, bábféle készület; máskép: *bubus, mumus.*

BÁBOS, (1), (báb-os) mn. tt. *bábos-t* vagy *—at,* tb. *—ok.* Bábbal ellátott, bábokkal bővelkedő. *Bábos játék. Bábos bolt.*

BÁBOS, (2), (báb-os) fn. tt. *bábos-t,* tb. *—ok.* Bábsütő, mézeskalácsos, siflis, borsoskás.

BABOSAN, (bab-os-an) ih. Pettyesen, pettyegetve, tarka foltokkal megrakva. *Babosan festett kelme.*

BÁBOSGAT, (báb-os-gat) gyak. áth. m. *bábosgat-tam, —tál, —ott,* par. *—gass.* Gyöngéden czirogat, simogat, mint gyermekek kedves bábjaikat szokták.

BÁBOSGATÁS, (báb-os-gat-ás) fn. tt. *bábosgatás-t,* tb. *—ok.* Gyöngéd, bábuzó czirogatás, simogatás.

BABOSKA, (bab-os-ka) fn. tt. *baboská-t.* Baranyai tájszó, s jelent babos, azaz pöttyös kelméből való öltönyt.

BABÓT, BABÓTH, faluk neve Sopron és Győr vármegyében; helyragokkal: *Babót-ra, —on, —ról.*

BABOTA, fn. tt. *babotát.* Vízesés, zuhatag. Kevessé ismert és homályos származásu szó, talán eredetileg *habota* a *hab* gyöktől.

BABOTYA, puszta Bihar megyében; helyragokkal: *Babotyá-ra, —n, —ról.*

BABOZ, (bab-oz) áth. m. *baboz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Pettyez, pettyeget, tarkáz. *Festőben babozni a kelmét. Babozni a falat.*

BÁBOZ, (báb-oz) önh. m. *báboz-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z*. Bábbal játszik, mulatja magát. *Báboznak a kis leányok*. Máskép: *bábuz*.

BABOZÁS, (bab-oz-ás) fn. tt. *babozás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, midőn baboznak valamit; pettyezés tarkázás.

BÁBOZÁS, (báb-oz-ás) fn. tt. *bábozás-t*, tb. *—ok*. Bábbal vagy bábokkal játszás, gyermeki mulatozás; *bábuzás*.

BABRÁL, (bab-or-ál) önh. m. *babrál-t*. 1) Holmi között ujjaival motoz, tapogatódzik, keresgél; különösen mintegy kelletlenül, imígyamúgy, lassan tesz, ideoda rakosgat valamit. *Irományok közt babrálni. Ne babrálj oly sokáig vele*. 2) Holmi mocskos, lustos testtel bánik. V. ö. BABIRKÁL.

BABRÁLÁS, (bab-or-ál-ás) fn. tt. *babrálás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, midőn valaki babrál, l. ezt.

BABSA, falu neve Temesben; helyragokkal: *Babsá-ra*, *—n* *—ról*.

BÁBSÜTŐ, (báb-sütő) ösz. fn. Mézeskalácsos, bábos, aki mézes tésztából, különféle süteményeket, nevezetesen bábalakuakat készít; siflis.

BABSZALMA, (bab-szalma) ösz. fn. A babféle növények megszáradt indája, szokottabban: *babkóró*.

BABSZÁR, (bab-szár) ösz. fn. Szélesb ért. a babnövény indája. Szükebb ért. a babhüvely kacscsa.

BABTOK, (bab-tok) ösz. fn. L. BABHÜVELY.

BÁBU, (báb-u) fn. tt. *bábu-t*, tb. *—k*. A bábnak azon neme, melyet a gyermekek játékszerül használnak. V. ö. BÁB.

BABUG, (bab-ug) fn. tt. *babug-ot*. Babhoz némileg hasonló csecsbimbó vagy tőgy. Hasonló hozzá a köldökcsomót jelentő szláv *pupek*, s ehhez ismét a magyar *pup*, *pupa*.

BABUGA, (bab-ug-a) fn. tt. *babugá-t*. Növény a kétfalkások, tízhímesek seregéből, vitorlája nyakán fekszik, kétfelől hosszura egy-egy szemölcs vagy babug van, s a szárnyakat öszvenyomja. (Dolichos).

BABUGOS, (bab-ug-os) mn. tt. *babugos-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. Csecsbimbós, tőgyes.

BABUK, fn. tt. *babuk-ot*. L. BABUKA.

BABUKA, (babuk-a) fn. tt. *babukát*. A vándorlók neméhez tartozó madárfaj, sárgásbarna, fekete és fehér tollazattal s nagy tollbúbbal, mely a ganéjférgeket szereti, honnan büdösbabuka vagy büdösbankának, vagy szarbabukának is nevezik. Máskép: *babutka*, *baduk*, *banka*. Eredetére nézve hangutánzó, mirenézve hasonló hozzá a perzsa *popak*, *bobak*, *popas*, *pupu*, *pupa*, *bubu*, *buba*, latin *upupa*, vend *bubkacs*, stb.

BABUKOL, (babuk-ol) önh. m. *babukol-t*. 1) *Babuk*-féle hangon kiáltoz, mint a babuka. 2) Sötétben éjszaka botorkázva jár.

BABUSKÁL, (baba-us-ka-al) áth. m. *babuskál-t*. Hegyaljai szó, am. *babus* vagy *babuska* (kisbaba) módjára bán valakivel, csecsegtet, gedél, kényeztet valakit.

BABUTKA, l. BABUKA.

BÁBUZ, (báb-u-z) önh. m. *bábuz-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z*. Bábuval játszik. *A kis leányok bábuznak*. Átv. ért. valakit bábu gyanánt tulságos, gyermekes szeretettel czirogat, simogat, kedvel.

BÁBUZÁS, (báb-u-z-ás) fn. tt. *bábuzás-t*, tb. *—ok*. L. BÁBOZÁS.

BABVETŐ, (bab-vető) ösz. fn. Babonás ember, jósnő, javas, ki a babszemek ideoda hányásából jövendöl, vagy valamely titkot, rejtélyt föl akar födni.

BABVIRÁG, (bab-virág) ösz. fn. A babnemü növények különféle szinü, fehér, kékes, piros virágai.

BÁCS, (1), mezőváros, ilynevü vármegyében, puszta Zalában, s falu Erdélyben, Kolos megyében; helyragokkal: *Bács-ra*, *—on*, *—ról*. Midőn magát a vármegyét jelenti, mint általában a megyék nevénél, helyragokkal: *Bács-ba*, *—ban*, *—ból*. V. ö. BÁCSKA. *Aranyos-Bács*, falu Szabolcs megyében.

BÁCS, (2), fn. tt. *bács-ot*. Baranyai ormányságban am. *báty*, *bátya*. Ebből lett: *bácsi*. A székelyeknél, juhász, öregjuhász. V. ö. BACSA.

BACSA, (bacs-a) fn. tt. *bacsát*, tb. *bacsák*. A palóczoknál am. *öreg* juhász, számadó juhász, Tisza mellett: *bacsó*. Egyezik az idősb korra vonatkozó *bács*, *bácsi*, *bátya*, *atya* szókkal. V. ö. BÁTYA. Hasonló hozzá a szláv *batsa*, és román *baciu*.

BÁCSA, falu és néhai papi nemesszék Győr vármegyében; helyragokkal: *Bácsá-ra*, *—n*, *—ról*.

BÁCSFA, helység Pozsony megyében; helyragokkal: *Bács-fán*, *—fára*, *—fáról*.

BÁCSFALU, helységek Nógrád, Pozsony megyében és Erdélyben; helyragokkal: *Bácsfalu-ba*, *—ban*, *—ból*.

BÁCSFALVA, helység Erdélyben Hunyad megyében; helyragokkal: *Bácsfalv-án*, *—ára*, *—áról*.

BÁCSI, (1), (bács-i) mn. tt. *bácsi-t*, tb. *—ak*. Bács vármegyei vagy Bács városából való.

„Bácsi szekeresek útnak indulának,
Útnak indulának, Eger városának."
Vitkovics.

BÁCSI, (2), (bá-csi vagy báty-csi) fn. tt. *bácsi-t*, tb. *—k*. A *báty* vagy *bátya* szó kicsinyítője. Így nevezi a magyar bizodalmas nyájas hangon az öregebb férfit, ha nem épen rokona is. *Kedves édes bácsim. Nagy bácsi*. Palóczosan röviden is ejtetik: *bacsi*. V. ö. BÁ, fn.

BÁCSIKA, (bá-csi-ka vagy báty-csi-ka) fn. tt. *bácsikát*. A *bá* vagy *báty* szónak kettöztetett kicsinyítője, mely a bácsinál még hízelgőbb és bizodalmasabb.

BACSKA, falu Zemplénben; helyr. *Bacská-n*, *—ára*, *—áról*.

BÁCSKA, (Bács-ka) fn. tt. *Bácskát*. Bács vármegye egész tartománya, vidéke. Helyragokkal: *Bácská-ba*, *—ban* *—ból*.

BACSKAFALVA, falu neve Nyitra megyében. Helyragokkal: *Bacska-falván*, *—falvára*, *—falváról*.

BÁCSKAI, (bács-ka-i) mn. tt. *bácskai-t*, tb. *—ak*. Bácskában lakó, onnan való, ott termett, stb. *Bácskai magyarok*, *németek*, *szerbek*. *Bácskai búza*.

BÁCSKASÁG, (bács-ka-ság) tt. *bácskaság-ot*. L. BÁCSKA.

BACSKÓ, falu Zemplén vármegyében; helyragokkal: *Bacskó-ra, —n, —ról.* L. BASKÓ.

BACSÓ, (1), tt. *bacsót.* l. BACSA.

BACSÓ, (2), puszta Szatmárban; helyr. *Bacsó-n, —ra, —ról.*

BACZA, (1), mn. és fn. tt. *baczát.* Túl a Dunán mondják együgyü, szelid, csendes természetü gyermekről, ki egyszersmind gyáva, báva, ostoba. Vékonyhangon: *becze.*

BACZA, (2), falu Erdélyben, Belső-Szolnok megyében; helyragokkal: *Baczá-n, —ra, —ról.*

BACZKAMADARAS, falu Erdélyben, Marosszékben; helyr. *Baczka-Madaras-on, —ra, —ról.*

BÁD vagy BÁLD, elvont gyöke vagy törzse a *bádog* szónak és származékainak. Mennyiben laposra nyújtott, kiszélesített valamit jelent, rokon vele a hellen *πλατύς* (lapos, széles), német *platt*, franczia *plat*, olasz *piatte*, szláv *platek*, stb.

BADA, fn. tt. *badát.* Nádasokban tartózkodni szokott bogárfaj.

BADÁCS, tt. *badács-ot.* Gyermeknyelven am. kis madár, mintegy *madács* vagy *madarcs.*

BADACSON, fn. tt. *Badacson-t.* Zala vármegyének legnevezetesb hegye a Balaton mellett, mely jó bora, s Kisfaludy Sándor regéi által országos hírüvé lett. Van ily nevü falu is Kraszna vármegyében és népes puszta Zalában. Helyragokkal: *Badacson-ba, —ban, —ból.*

BADAFALVA, falu neve Vas vármegyében; helyragokkal: *Bada-falvára, —falván, —falváról.*

BADAR, (1), (bad-ar) mn. tt. *badar-t,* tb. *—ok.* Mondjuk értetlen, öszvevissza zavart beszédről. *Badar beszédek, úgy-e bár?* Vörösmarty. Valószinüleg egy a *hadar, sadar* igével. A beszédet hadarni, elhadarni, am. badarul beszélni.

BADAR, (2), (bad-ar) áth. m. *badar-t.* Hadar, sadar, vagyis a beszédet értetlenül öszvezavarja.

BADARSÁG, (bad-ar-ság) fn. tt. *badarság-ot.* Zavart, értetlen beszéd, melynek se füle se farka.

BADARUL, (bad-ar-ul) ih. Zavarva, értetlenül. *Badarul beszélni.*

BÁDJAD, BÁDJASZT, stb. l. BÁGYAD, BÁGYASZT, stb.

BÁDOG, (báld-og) fn. és mn. tt. *bádog-ot.* Fémből, leginkább vasból lapított lemez, különféle eszközök készítésére. Némely tájejtéssel: *bágyog*, vagy keményebb hangon: *bátok.* Mint melléknév am. bádogból való, készített. *Bádog kánna. Bádog szelencze. Bádog kanál.* V. ö. BÁD, elvont gyök.

BÁDOGÁRU, (bádog-áru) ösz. fn. Bádogból készült s eladni való holmi művek, edények, eszközök, stb.

BÁDOGGYÁR, (bádog-gyár) ösz. fn. Gyár, melyben bádogféle lemezeket, s ezekből holmi edényeket, eszközöket, stb. készítenek.

BÁDOGKEZTYŰ, (bádog-keztyű) ösz. fn. Bádogféle lemezből csinált keztyű, milyet a vívók használnak.

BÁDOGMÉRTÉK, (bádog-mérték) ösz. fn. Bádogból készített edény, kupa, itcze, melylyel valamit mérni szoktak.

BÁDOGMIVES, (bádog-mives) ösz. fn. Mesterember, ki bádogból holmi eszközöket, edényeket stb. készít; egyszerüen: *bádogos.*

BÁDOGOLLÓ, (bádog-olló) ösz. fn. Bádogmivesek ollója, melylyel a munkába vett bádoglemezeket nyirkálják, idomítják.

BÁDOGOS, (1), (bád-og-os) mn. tt. *bádogos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Bádoglemezzel bevont, befödött. *Bádogos torony. Bádogos keresztfa.*

BÁDOGOS, (2), fn. tt. *bádogos-t,* tb. *—ok.* Bádogból dolgozó, bádogmiveket készítő mesterember; bádogmives.

BÁDOGOZ, (bád-og-oz) áth. m. *bádogoz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Bádoggal bevon, beföd valamit. *Tornyot, háztetőt bádogozni.*

BÁDOGVERŐ, (bádog-verő) ösz. fn. Bádogcsináló, bádogkészítő, bádogkovácsoló.

BÁDOK, falu Erdélyben, Doboka megyében. Helyr. *Bádok-on, —ra, —ról.*

BÁDON, falu Kraszna megyében; helyr. *Bádon-ba, —ban, —ból.*

BADONFA, falu Vas megyében; helyr. *Badonfán, —fára, —fáról.*

BADUG, l. BABUG.

BAG, elvont gyök, melyből *baglya, bagó, bagoly* származtak, jelentése am. *bog*, azaz csomó, vagy csomóban levő, boghoz hasonló valami.

BAG, BAGH falu, KIS—, puszta Pest vármegyében, helyr. *Bag-ra, —on, —ról.* Több helynevek gyöke, mint: *Bagd, Bagod, Bagonya, Bagos, Bagota.*

BAGAMÉR, falu Bihar megyében; helyr. *Bagamér-on, —ra, —ról.*

BAGARIA, fn. tt. *bagariát.* Leginkább vörös színre festett, vízellenes, igen erős és nehéz szagu bőr, melyből kivált vadász-csizmákat készítenek. Átv. ért. *bagariabőr az orczája,* am. szemtelen, orczátlan. *Bagaria orru,* am. rezes orru.

Eredetére nézve am. *bolgáriai* bőr, s megvan az illir nyelvben is.

BAGARIACSIZMA, (bagaria-csizma) ösz. fn. Bagariabőrből való csizma.

BAGARIASZÍJ, (bagaria-szíj) ösz. fn. Bagariabőrből hasított szíj.

BAGAZIA, fn. tt. *bagaziát.* Hegyaljai szó, am. kékre festett vászon.

Kassai véleménye szerint *égszin* szóból volna átalakítva. Egyébiránt megvan az illir nyelvben is. V. ö. BAKACSIN.

BAGÁZSIA, fn. tt. *bagázsiát.* Általán podgyász, különösen a katonák podgyásza, melyet magokkal hordanak.

A franczia *bagage*-ból vétetett.

BAGD, (bag-d) falu Biharban, helyr. *Bagd-ra, —on, —ról.*

BAGDÁCSOL, l. BAKDÁCSOL.

BAGDÁNY, önállóan szokatlan szó, csak öszvetéve divatozik: *bagdány-pecsenye*, l. BOGDÁNY-PECSENYE.

BAGLA vagy BAGLYA, (bag-ol-a vagy bag-oly-a) fn. tt. *baglát*, vagy *baglyát*. Gömbölyded dereku s csúcsosan végződő kupaczba rakott széna, szalma, stb. a petrenczénél nagyobb, mert több petrenczéből kerül egy baglya, ellenben a hosszukás alaku kazalnál rendesen kisebb, ámbár vannak hatvan, sőt több szekér szénát is magokban foglaló baglyák, melyeket a majorságokban szoktak rakni. *A lekaszált szénát, zabot, árpát, a kinyomtatott szalmát baglyába rakni. Szénabaglya, szalmabaglya.*

Máskép: *bogla, boglya, bugla*, a *bog*, azaz csomó, gyöktől. Hasonló hozzá: *máglya*.

BAGLAD, falu Zala megyében; helyr. *Baglad-on, —ra, —ról.*

BAGLYACS, (bag-oly-acs) fn. tt. *Baglacs-ot*. L. KANAKUCZ.

BAGLYAS, (bag-oly-as) mn. tt. *baglyas-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Fésületlen, öszvevissza kuszált hajú. *Baglyas haj, baglyas fej. Baglyas czigánygyerek.* Máskép: *boglyas*, a csomót jelentő *bog*-tól, melyből lett: *bogoly*, s *as* képzővel és hangugratólag *boglyas*. Ha a *baglya* törzstől származnék, akkor *baglyás* volna.

BAGLYASALJA, falu Nógrád megyében; helyragokkal: *Baglyas-alján, —aljára, —aljáról.*

BAGLYASAN, (bag-oly-as-an) ih. Fésületlenül, rendetlen kuszált hajjal, illetőleg borzas fejjel.

BAGLYÁSZ, (bag-oly-ász) áth. m. *baglyásztam, —tál, —ott*, par. *—sz*. Baglyokat fogdos, vadász.

BAGLÁSZ, fn. tt. *baglász-t*, tb. *—ok*. Személy, aki baglyokat vadász, fogdos.

BAGLYOS, l. BAGLYAS.

BAGÓ, (bag-ó) fn. tt. *bagó-t*, tb. *—k*. 1) Dohányzás alatt a pipa fenekén meglevesedett s égetlenül maradt zsíros dohány, melyet a pórnépbeliek rágicsálnak. Néha ugyanezt megnyálazott száraz dohányból készitik. *Bagót rágni, nyalni.* Néhutt: *bagolyhús, pipamocsok.* 2) Köznépiesen így csúfolják az oly idegent, ki egészen más szokású és viseletű. 3) Tunya kiejtéssel am. bagoly.

Héberül: בַּג (bag) eledelt jelent, mire nézve azt mondja a Simon szókönyve: convenit quodam modo phrygicum βέκος panis.

BAGÓCS, (bag-ócs) fn. tt. *bagócs-ot*. Valamint hangra, úgy érteményre nézve is hasonló a *babócs*-hoz, mely hegyes fulánku mezei legyet jelent. *Rugtató bagócs, bökcse bagócs.*

BAGOD vagy BAGÓD, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Zalában, helyr. *Bagod-ra, —on, —ról.*

BAGOLA, falu Somogyban; helyraggokal: *Bagolá-n, —ra, —ról.*

BAGOLCSA, (bag-ol-csa) fn. tt. *bagolcsát*. Közönséges csicseri borsó, máskép: *bagolyborsó.*

BAGOLCSABÓKA, (bagolcsa-bóka) ösz. fn. Növényfaj a bókák neméből, máskép: *hólyag-lóborsó* (Astragalus cicer).

BAGOLY, (bag-oly) fn. tt. *bagoly-t* vagy *baglyot*, tb. *baglyok*. Ismeretes ragadozó madár, melynek sürü tollazatu zömök gömbölyü feje, aránylag rövid nyaka, gatyás lábai és dudorú nagy szemei vannak, s jobbára éjjelenként keresi a zsákmányt. Fajai: *fejes bagoly, füles bagoly, nagyfüles bagoly, apró füles bagoly, csuvik* vagy *kuvik-féle bagoly*, máskép: *halálmadár, gyöngybagoly*, stb. *Bagolyszemü*, kidudorodott nagy szemü. *Bagoly képü*, busa képü, fejü. *Bagoly is biró a maga barlangjában.* Km. *A baglyokkal huhogass, a verebekkel csiripelj;* azaz, alkalmazd magadat azokhoz, akik társaságában élsz. Km. *Egész éjjel virraszt, mint a bagoly. Éjjeli bagoly. Bagoly is azt véli, hogy sólyom az ő fia.* Km. *Bagoly nem szereti a napfényt.* Km. *A baglyok huhognak.* Faludi Ferencz.

„Szcrecsenországban baglyok temessék el,
Hogy soha se lásson az ő szemeivel.“
Vőféli vers.

Hasonló hozzá a török *bajkus*. Egyébiránt vagy hangutánzó (huhogó, uhogó), mely tekintetben rokon vele a latin *bubo, baubari*, vagy busa fejénél fogva a csomót jelentő *bog*-tól vette nevét.

BAGOLYBORSÓ, (bagoly-borsó) ösz. fn. L. BAGOLCSA.

BAGOLYEB, (bagoly-eb) ösz. fn. Bolognai ebfaj, hosszu bozontos gubás szőrözettel, és gömbölyü bagolyforma fejjel.

BAGOLYFALVA, (Lenk szerint), máskép BAGOLYHÁZA (Fényes szerént), falu Kraszna megyében; helyr. *Bagolyfalv-án, —ára, —áról.*

BAGOLYHÚS, (bagoly-hús) ösz. fn. 1) A bagolymadár húsa. 2) Átv. ért. pipamocsok, bagó.

BAGOLYLÁB, (bagoly-láb) ösz. fn. Hogy a meggyengült kerékfalnak erőt adjanak, egy ágasfát ütnek oda támaszúl, mely a székelyeknél bagolylábnak hivatik.

BAGOLYPILLE, (bagoly-pille) ösz. fn. Nagy éjjeli pille, boszorkánypille, mely leginkább tavaszi és őszi hónapokban mutatkozik.

BAGOLYSÍP, (bagoly-síp) ösz. fn. Baglyászok csalóka sípja, melylyel a baglyok szavát utánozzák.

BAGOLYSÜVEG, (bagoly-süveg) ösz. fn. Fekete báránybőrből készült kétrétü süveg, melynek külső rétjét a fülekre húzni lehet. Több vidéken divatos föveg. Köznépiesen ejtve: *bagósüveg*, néhol: *hütyü*. Nevét valószinüen onnan kapta, mert borzas volta miatt a viselő fejét a bagolyéhoz teszi hasonlóvá.

BAGOLYTÜDŐ, (bagoly-tüdő) ösz. fn. Képes kifejezéssel, bodrogközi tájnyelven am. aszalt alma.

BAGONYA, faluk neve Hontban és Zalában, helyr. *Bagonyá-ra, —n, —ról.*

BAGOS, több helység neve Kraszna és Szathmár megyékben; HAJDÚ—, Biharban; KUTYA—, Szabolcsban; helyr. *Bagos-ra, —on, —ról.*

BAGÓSÜVEG, l. BAGOLYSÜVEG.

BAGOTA, BAGOTTA falu neve Komárom és Baranya megyékben; helyragokkal: *Bagot-ára, —án, —áról.*

BAGÓVÁR, puszta Győr megyében; helyr. *Bagóvár-on, —ra, —ról.*

BAGRÁCS, l. BOGRÁCS.

BAGZÁS, BAGZIK, l. BAKZÁS, BAKZIK.

BÁGY, elvont gyök, melyből *bágyad, bágyaszt* származtak. Jelent belső gyöngeséget, erő fogyatkozást. Rokon vele a *fogy* ige, továbbá a német: *matt, müde,* (a régi felső német nyelvben: *muade*), finn *voivun* (viribus deficio).

BÁGY, falu Erdélyben, Udvarhely székben; helyr. *Bágy-ra, —on, —ról.*

BÁGYAD, (bágy-ad) önh. m. *bágyad-t.* Nagy fáradság, vagy étlenség, vagy nyavalygás után és miatt lankad, gyöngeségben szenved, s kellő erő hiányában mintegy öszveesik. *Bágyad a test,* a hosszu munka után; *bágyad a szem,* midőn megerőltetett nézés, vigyázás, olvasás után homályossá lesz; *bágyad a kar,* midőn nehezen emelkedik; *bágyad a láb,* midőn a járást nem bírja.

BÁGYADÁS, (bágy-ad-ás) fn. tt. *bágyadás-t,* tb. *—ok.* Szenvedő állapot, midőn valaki bágyad.

BÁGYADOZ, (bágy-ad-oz) önh. m. *bágyadoztam, —tál, —ott,* par. *—z.* Lassan-lassan bágyad, lankadoz, hova-tovább erőtlenebb leszen. *Bágyadoz, akin valami nyavalya akar kitörni. Bágyadozni a hoszszu munka után. Bágyadozni a nagy melegségtől, éhségtől.*

BÁGYADOZÁS, (bágy-ad-oz-ás) fn. tt. *bággadozás-t,* tb. *—ok.* Folytonos, fokozatosan növekedő bágyadás; lankadozás, erőtlenedés.

BÁGYADSÁG, (bágy-ad-ság) fn. tt. *bágyadságot.* Lankadt, fáradt, elgyöngült állapot vagy tulajdonság. *Bágyadságában alig bír állani. Lábak, kezek, szemek bágyadsága.*

BÁGYADT, (bágy-ad-t) mn. tt. *bágyadt-at.* Belsőleg elgyöngült, lankadt, fáradt. *Bágyadt beteg. Bágyadt szemek, karok.* Átv. ért. *bágyadt szín,* am. halavány, homályos. *Bágyadt szinü posztó,* mely fényesítve nincsen.

BÁGYADTAN, (bágy-ad-t-an) ih. Bágyadt állapotban, lankadtan, belsőleg elgyöngülve. *Bágyadtan járni, beszélni.*

BÁGYADTSÁG, (bágy-ad-t-ság) fn. L. BÁGYADSÁG.

BÁGYASZKODIK, (bágy-asz-kod-ik) k. m. *bágyaszkod-tam, —tál, —ott.* Bágyadozónak érzi magát.

BÁGYASZT, (bágy-asz-t) áth. m. *bágyasz-tott,* par. *bágyassz,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Okozza, hogy valaki vagy valami bágyadjon; lankaszt, fáraszt, erőtlenít. V. ö. BÁGYAD.

BÁGYASZTÁS, (bágy-asz-t-ás) fn. tt. *bágyasztás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, illetőleg okozás, mely által valaki bágyadttá lesz.

BÁGYASZTÓ, (bágy-asz-t-ó) mn. tt. *bágyasztó-t.* Ami bágyaszt, lankasztó, belsőleg gyöngítő. *Bágyasztó éhség, szomj, meleg.*

BÁGYIK, (bágy-ik) k. m. *bágy-tam, —tál, —ott.* L. BÁGYAD.

BAGYON, falu Hont megyében; helyragokkal: *Bagyon-ba, —ban, —ból.*

BÁGYON, falu neve Erdélyben; helyragokkal: *Bágyon-ba, —ban, —ból.*

BAJ, (1), fn. tt. *baj-t,* tb. *—ok.* 1) Küzdelem, vita, viadal, harcz. *Bajra hívni valakit. Bajt víni. Bajt állani.* Innen ezen öszvetételek: *bajtárs, bajviadal, bajhely, bajvívás, párbaj* és a *bajnok,* kinek kitűzött hivatása a harcz, vita. 2) Szélesb ért. minden kedvezőtlen állapot, ízetlenség, baleset, nehézség, melynek elhárítása, illetőleg legyőzése, küzdelembe, fáradságba, vitába kerül. *Nagy baj van. Mi baj van? Nincs semmi baj. Se baj! Sok bajba kerül. Ügygyel, bajjal vergődhetünk ide. Jaj baj! Hajh baj! kilencz tehén, még sincs vaj. Nincsen nekem semmi bajom. Bajba keveredni. Másnak bajt szerezni. Más baján segíteni. Bajban lenni.* Különösen betegség, nyavalya, testi szenvedés. *Egészséges, semmi baja sincsen. Sokféle bajban szenved. Maga sem tudja, mi baja, csak azt érzi, hogy roszul van. Kutya baja, mint a szentesi halottnak.* Km.

Legközelebbi rokona azon *vaj,* melyből *vajudik, vajlódik* származott, továbbá a *ví, víj,* oly hasonlat lévén közöttök, mint a *fi, faj, ki-ált kaj-ált, hi! haj!* között. Sz. Katalin verses legendájában, a mi egy helyütt (108. lapon) ‚baj'-nak mondatott („kiért én ez *bajt* felveszem"), ugyanaz utóbb (a 110. lapon) ‚viadal'-nak neveztetik („s ez *viadalt* végig állja"). Egy 1231-diki oklevélben iratik: „Secundum vero Juris rationem conscientia magistrorum nostrorum inter ipsos quod vulgo Boy dicitur adjudicavimus." Most bajvívás, párviadal (Jerney: Magyar nyelvkincsek). *Baj* szóhoz hasonlóknak tekinthetők, a hellen *βοή* (pugna), szláv *boj, voj,* finn *vaiva,* szanszkrit *bhajam* (veszély).

BAJ, (2), több helység neve és helynevek gyöke, mint: *Baja, Baján, Bajcza, Bajcs, Bajcsa, Bajka, Bajmócz, Bajmak, Bajom, Bajna, Bajonta, Bajót, Bajsa, Bajta.*

BÁJ, (1), fn. tt. *báj-t,* tb. *—ok.* Oly vonzó erő, mely némi titkos, bámulandó, vagy csoda módon elbűvöl. Különösen, oly kedves tulajdonsága valakinek vagy valaminek, mely csodálattal párosult szeretetet gerjeszt s magához vonz.

Önálló gyök, melynek eleme a csudálkozási *bá,* vékonyhangon *bű,* honnan a *bájol, bűvöl* és *bűvös bájos* szók rokonsága. Hasonlók hozzá a szanszkrit *mája* (ámulat), honnan *májasz* (= magus); továbbá a hellen *μαγεία,* latin *magia,* orosz *baju,* illir *bájanye,* stb.

BÁJ, (2), falvak Komárom és Szabolcs megyékben; helyragokkal: *Báj-on, —ra, —ról.*

BAJA, mv. Bács vármegyében és falu Erdélyben Hunyad vármegyében; helyragokkal *Bajá-ra*, *—n*, *—ról.*

BÁJA, falu Aradban; helyragokkal: *Bájá-n*, *—ra*, *—ról.*

BÁJALAK, (báj-alak) ösz. fn. A maga nemében igen kedves vonzó női alak; bájos, bájoló alak.

„Nem földi kényeket nyújt minden óra,
S egy bájalakra füzi álmait.“ Kisfaludy K.

BAJÁNHÁZA, helységek neve Vas és Ung megyékben; helyr.: *Baján-házán*, *—házára*, *—házáról.*

BAJÁR, (baj-ár) fn. tt. *bajár-t*, *—ok.* Régi szó. Oláh Miklósnál am. bajnok, vitéz. Egyezik a moldvai és oláh nemest jelentő *bojár* szóval, mely egyszersmind am. levente, vitéz.

BAJATLAN, (baj-atlan) mn. tt. *bajatlant*, tb. *—ok.* Baj nélkül levő, akinek baja nincs, vagy ami bajjal nem jár. Határzólag is használtatik. *Bajatlan átesni valamin* = baj nélkül.

BAJATLANUL, (baj-atlan-ul) ih. Baj nélkül, bajatlan állapotban.

BAJBONCS, (baj-boncs) ösz. fn. Sürü, öszvebongyolodott tüskebokor, melyen mintegy nagy bajjal lehet általvergődni.

BAJBONCSOS, (baj-boncsos) ösz. mn. Sürü tüskebokrokkal, tüvises csalíttal benőtt. *Bajboncsos berek, liget, cserje.*

BAJCS, több helység neve, tt. *Bajcs-ot*; helyragokkal: *Bajcs-ra*, *—on*, *—ról.*

BAJCSA, falu Szala megyében; helyragokkal: *Bajcsá-n*, *—ra*, *—ról.*

BÁJCSŐ, (báj-cső) ösz. fn. Látcső, mely a tárgyakat szépített, kedves kisded alakban tünteti elő. (Caleidoscop).

BAJCZ, l. BAJSZ vagy BAJUSZ.

BAJD, l. BAJÓD.

BÁJDAL, (báj-dal) ösz. fn. Gyöngéd érzelmeket gerjesztő, bűvös erővel vonzó s mintegy lekötő szép dal.

BÁJDÚS, (báj-dús) ösz. mn. A maga nemében igen bájos, gyöngédsége, finom tulajdonsága által vonzó, megbüvölő. *Bájdús alak*, *viseletü*, *beszédü nő. Bájdús fuvolahangok.*

BAJELŐZŐ, (baj-előző) ösz. mn. 1) Ami valamely bajnak, különösen nyavalyának elejét veszi, azt megakadályozza. *Bajelőző ellenszerek.* 2) Kórjel gyanánt bizonyos baj kitörése előtt mutatkozó. *Bajelőző bágyadság, ásítozás, étlenség.*

BÁJERŐ, (báj-erő) ösz. fn. Személynek vagy dolognak azon kedves, kellemes tulajdonságu hatalma, mely által bennünket magához vonz, s mintegy önkénye alatt kötve tart. *Bájerővel bírnak a nemesebb idomú szép arczok, szemek, a kellemes társalgás. Szépművek bájereje.*

BAJFA, (baj-fa) ösz. fn. Képes kifejezéssel am. babérfa, melynek leveleivel szokták a bajnokokat koszorúzni. V. ö. BABÉR.

BAJFALU, helység Szathmár megyében; helyragokkal: *Bajfalu-ba*, *—ban*, *—ból.*

BÁJFŰ, (báj-fű) ösz. fn. A pérák neméhez tartozó növényfaj, szára arasznyi, fűnemű, ágatlan, másként: *nyelves péra, nyakcsapfű.* (Ruscus hypoglossum).

BÁJHANG, (báj-hang) ösz. fn. Igen kedves zengzetű, bájerejü, érzékeinket mintegy megbüvölő hang vagy szózat, illetőleg ének, zeneszó. *A fuvola bájhangjai édesen illetik a füleket. Bájhangon szólani, dalolni.*

BAJHELY, (baj-hely) ösz. fn. Csatahely, harcztér, vívóhely.

BÁJITAL, (báj-ital) ösz. fn. Babonás módon készített ital, melyről azt hiszik balul, hogy a ki megiszsza, kénytelen a kitüzött személy iránt szerelemre gerjedni, és viszont.

BAJJ, falu Biharban; helyragokkal: *Bajj-on*, *—ra*, *—ról.*

BAJJAL, (baj-val) ih. Alig, csak nehezen. *Bajjal hiszem. Ügygyel bajjal. Sok ajjal bajjal. Nem kevés ajjal bajjal.*

BAJJÁTÉK, (baj-játék) ösz. fn. Mulatságból, egyedül látványul rendezett bajvívás.

BAJKA, falu Bars vármegyében; helyragokkal: *Bajká-ra*, *—n*, *—ról.*

BÁJKÉP, (báj-kép) ösz. fn. Bájoló erővel vonzó kedves kép, bájos vagy bájoló kép.

„A játszi gyermekség bájos körében,
. . . .
S könnyü habok közt lebegve létünk,
Minden bájképnek oltárt díszesítünk.“
Kisfaludy K.

BAJKOSZORÚ, (bajkoszorú) ösz. fn. Babér vagy borostyán levelekből készített diadalmi koszorú.

BAJL, (baj-ol) elvont törzse *bajlódik* szónak és származékainak.

BÁJLÁMPA, (báj-lámpa) ösz. fn. Lámpaféle láttani készület, mely a bele helyezett képek árnyait, illetőleg alakjait visszaveti. (Laterna magica).

BÁJLÁR, (báj-ol-ár) fn. tt. *bájlár-t*, tb. *—ok.* Fényes szárnyu bogárnem. (Schönschröter).

BÁJLÓ, (báj-ol-ó) mn. tt. *bájoló-t*, tb. *—k.* Aki vagy ami bájerővel bír. *Bájló szépség.*

BAJLÓDÁS, (baj-ol-ó-d-ás) fn. tt. *bajlódás-t*, tb. *—ok.* Holmi bajokkal, nehézségekkel, akadályokkal küzködés, vesződés, vergődés.

BAJLÓDIK, (baj-ol-ó-d-ik) belsz. m. *bajlód-tam*, *—tál*, *—ott.* Bajokkal vesződik, küzködik, bajokban szenved. *Mások ügyével bajlódni. Rendetlen cselédekkel, rosz gyermekekkel bajlódni.*

BAJM vagy BAJN, (baj-om vagy baj-on) elvont törzs *bajmócz, bajmol és bajnócza* szókban; öszvébbrántva *bán* ‚*bánik*‘ szóban.

BAJMAK, falu Bács megyében; helyragokkal: *Bajmak-on*, *—ra*, *—ról.*

BAJMÓCSKA, falu Nyitra megyében; helyragokkal: *Bajmócská-n*, *—ra*, *—ról.*

BAJMÓCZ, mezőváros Nyitra vármegyében, helyragokkal: *Bajmócz-ra, —on, —ról.* Némelyek ajánlják az idegen *pedant* szó kifejezésére, mennyiben ez holmi külsőségekkel, apróságokkal, lényegtelen dolgokkal bajlódó, bibelődő, bajmolódó embert jelent.

BAJMOL, (baj-om-ol vagy baj-on-ol) törzse *bajmolódik* igének, de a mely önmagában is használható; m. *bajmol-t.*

BAJMOLÓDÁS, (baj-om-ol-ó-dás) fn. tt. *bajmolódás-t*, tb. *—ok.* Vesződség, apróságokkal bibelődés.

BAJMOLÓDIK, (baj-om-ol-ó-d-ik) k. m. *bajmolód-tam, —tál, —ott.* Bajlódik, különösen apróságokkal, lényegtelen dolgokkal bibelődik.

BAJNA, helynév Esztergam és Nyitra vármegyékben; helyragokkal: *Bajná-ra, —n, —ról.*

BAJNÁR, fn. tt. *bajnárt*, tb. *—ok.* Korán érő szőlőfaj. Hegyalján s több más vidéken: *gohér* vagy *gahér*, Zalában: *bajnák*, Győrben és Tolnában: *bajor*, Borsodban: *sombajom.* Mindezek talán a *bajor* (bajorhoni, bajorországi) szótól eredtek.

BAJNÓCZA, (baj-on-ó-cza) fn. tt. *bajnóczát.* Növénynem a húszhímesek és ötanyások seregéből; fajai cserjések és fűnemüek. (Spiraea). E szó alkotói (Diószegi és Fazekas) a *baj* szót vevék törzsül. Van *gamandor, szillevelü, csipkés, bangitabajnócza* a cserjék közöl, *szakállas, koloncsos* és *legyező bajnócza* a fűnemüekből.

BAJNOK, (baj-nok) fn. tt. *bajnok-ot.* Általán, harczos, csatár, vitéz, kinek hivatása bajt víni, csatázni, harczolni, katonáskodni. Szorosabban: személyes bajvívó.

„Bajnok, bajnok, van-e erő
Százak felett kebledben,
Kivívsz-e majd, balsors ha jő,
Lángszablyáddal kezedben?"
Kölcsey.

Régi iratokban, például 1216-ból, 1289-ből: *boynuk.* (Jerney: Magyar nyelvkincsek).

Gyökre és értelményre nézve egyeznek vele a szláv *bojownik, bojnik, woják*, a moldva-oláh *bojár*, stb. V. ö. BAJ.

BÁJNOK, (báj-nok) fn. tt. *bájnok-ot.* Új alkotású szó, s am. bűvölő, bűbájos.

BAJNOKI, (baj-nok-i) mn. tt. *bajnoki-t*, tb. *—ak.* Bajnokot illető, bajnokhoz tartozó, arra vonatkozó. *Bajnoki bátorság, ügyesség, termet.*

BAJNOKILAG, (baj-nok-i-lag) ih. Bajnoki módon, úgy mint bajnokhoz illik, illetőleg bátran, vitézül. *Bajnokilag víni.*

BAJNOKISÁG, (baj-nok-i-ság) fn. tt. *bajnokiság-ot.* Bajnoki tulajdonság, bátorság.

BAJNOKLIBUCZ, (bajnok-libucz) ösz. fn. A libuczok azaz bíbiczmadarak egyik faja, melynek hímjei folytonos viaskodásban élnek egymással. (Tringa pugnax). Átv. ért. házsártos, veszekedő, párviadalokat kereső ember.

BAJNOKSÁG, (baj-nok-ság) fn. tt. *bajnokság-ot.* Bajnoki állapot, vagy tulajdonság, illetőleg bátorság, vitézség.

BAJNOKTÁRS, (bajnok-társ) ösz. fn. Egy hadtestben szolgáló, egymás mellett vivó, csatázó bajnokok; bajtárs, vitéztárs.

BAJNOKUL, (baj-nok-ul) ih. Úgy mint bajnokhoz illik, mint bajnok szokott, azaz, bátran, vitézül.

BAJÓD, (baj-ó-d) fn. tt. *bajód-ot.* Lótetüféreg, máskép keményen: *pajód, pajót.* Némely tájakon: földi féreg, mely a füvek és fák gyökerein rágódik. Több helyen jelenti azon bábot, melyből a cserebogár fejlődik ki.

BAJOL, (baj-ol) törzse *bajlódik* szónak, s önmagában is használható, épen úgy mint *bajmol;* m. *bajol-t. Valamivel bajolni* vagy *bajmolni*, önállóbb cselekvés mint bajlódni vagy bajmolódni.

BÁJOL, (báj-ol) áth. m. *bájol-t.* Vonzó, kellemes, kedves tulajdonságai által elragad, s leköt; bűvölbájol. V. ö. BÁJ.

BÁJOLÁS, (báj-ol-ás) fn. tt. *bájolás-t*, tb. *—ok.* 1) Elragadás kellemei által. 2) Megvesztegetés holmi bűvös mesterségek, boszorkányság által.

BÁJOLÓ, (báj-ol-ó) mn. tt. *bájoló-t*, tb. *—k.* 1) Ami vonzó, kedves tulajdonságainál fogva magához ragad, kellemesen leköt, gyönyörködtet. *Bájoló arcz, alak, szemek. Bájoló zene, ének.*

„Kéjvilág örömvilága,
Bájoló tavasz!" Garay.

2) Ördöngös erő, bűvölés által ható, működő. *Bájoló ital. Bájoló babonaság.* „Az bájoló kedéglen az ő bájolásival indojtá vala az kégyókat." Sz. Krisztina élete.

BAJOM, (1), elvont törzs, l. BAJM.

BAJOM, (2), több helység neve Magyarországon és Erdélyben; helyr. *Bajom-ba, —ban, —ból.*

BAJONET, a franczia *baionnette*, l. SZURONY.

BAJOR, (1), fő és mn. tt. *bajor-t*, tb. *—ok.* 1) A német nemzetnek egyik ága, népe. (Bavarus). 2) Szőlőfaj neve. L. BAJNÁR.

BAJOR, (2), falu neve Sáros megyében; helyr. *Bajor-on, —ra, —ról.*

BAJORORSZÁG, (Bajor-ország) ösz. fn. A német szövetség egyik királysága.

BAJORORSZÁGI, (bajor-országi) ösz. mn. Bajorországból való, arra vonatkozó; azt illető, stb. *Bajorországi vereşfenyő, sör.*

BAJORSZŐLŐ, ösz. fn. l. BAJNÁR.

BAJORUL, (bajor-ul) ih. 1) Bajor módra, bajorok szokása szerint. 2) Bajor nyelven, illetőleg oly német tájejtéssel, mint a bajorok szoktak beszélni.

BAJORVÁGÁS, falu Sáros megyében; helyr. *Bajorvágás-on, —ra, —ról.*

BAJOS, (baj-os) mn. tt. *bajos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Nehézséggel, küzdelemmel járó, vesződséges. *Bajos állapot, körülmények. Bajos utazás. A zajló Dunán bajos az átjárás. Az bajos dolog.* Különösen ezen

öszvetételben: *ügyesbajos*, am. peres, perbe bonyolodott, perlekedő. *Ügyesbajos felek.*

BÁJOS, (báj-os) mn. tt. *bájos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Az érzékekre különös vonzalommal ható, kedves, kellemes, elragadó. *Bájos arcz, alak. Bájos zene, ének.* Különösebben a régieknél am. bübájos, bűvös.

„Ti az bájost kihozjátok
És mi elönkbe állassátok:
Lássuk, ha az éhség azt tette,
Hogy ötet megengesztelte."
Sz. Katalin verses legendája.

BAJOSAN, (baj-os-an) ih. Nehezen, bajjal, fáradsággal, küzdelemmel. *Bajosan jutni valamihez.* Néha am. aligha.

BÁJOSAN, (báj-os-an) ih. Bájai által szeretetet, vonzalmat, szelid gyönyört gerjesztve. *Bájosan énekelni.*

BAJOSKODÁS, (baj-os-kod-ás) fn. tt. *bajoskodás-t*, tb. *—ok.* Folytonos vagy gyakori bajokkal vesződés, küzdés.

BAJOSKODIK, (baj-os-kod-ik) k. m. *bajoskodtam*, *—tál*, *—ott.* Folytonosan vagy gyakran előforduló bajokkal küzd, vesződik, másképp: *bajlódik.*

BAJÓT vagy BAJÓTH, falu Esztergam vármegyében, helyr. *Bajót-ra*, *—on*, *—ról.*

BAJSA, falu Bács vármegyében, helyr. *Bajsá-ra*, *—n*, *—ról.*

BAJSEGÉD, (baj-segéd) ösz. fn. Személy, ki a szabály szerinti párviadalban a vívónak oldalán áll, s a fölött őrködik, hogy a párviadali föltételek és szabályok megtartassanak.

BAJSZ, l. BAJUSZ.

BAJSZA, (baj-usz-a) fn. tt. *bajszát*, lásd BAJUSZFŰ.

BAJSZÉRZŐ, (baj-szér-éz-ő) ösz. mn. és fn. Aki vagy mi bajokat, nehézségeket, vesződséget okoz: nyugalomháborító, békezavaró.

BAJSZI, kemenesali tájszó, l. BAJUSZOS.

BAJSZOS, BAJSZOSAN, l. BAJUSZOS, BAJUSZOSAN.

BAJSZOSODÁS, (baj-usz-os-od-ás) fn. tt. *bajszosodás-t*, tb. *—ok.* Az ifjunak azon kifejlődési állapota, midőn bajsza kezd nőni.

BAJSZOSODIK, (baj-usz-os-od-ik) k. m. *bajszosod-tam*, *—tál*, *—ott.* Bajsza növekedik, illetőleg legénykorba lép.

BAJSZÖVŐ, (baj-szövő) ösz. mn. és fn. Aki szándékosan bajokat okoz, másokat bajba, perbe, veszekedésbe kever; alattomos ravasz izgágacsináló.

BAJTA vagy BAJTHA, falu Hont vármegyében, helyr. *Bajtá-ra*, *—n*, *—ról.*

BAJTALAN, (baj-talan) mn. tt. *bajtalan-t*, tb. *—ok.* Baj nélkül levő, vagy történő, illetőleg harcztalan, háborutlan. *Bajtalan állapotban élni. Bajtalan magánélet.* Használtatik határozóilag is, s am. bajtalanul. „Csak busúl, csak öszül, vég- s határtalan, hajh! mert kedve nincsen élni bajtalan." Vörösmarty.

BAJTÁRS, (baj-társ) ösz. fn. Általán, aki bajainknak részese; különösen hadi társ, ki velünk egy seregben, egy sorban, egy csatában harczol. Közéletileg: velünk társalkodó barátunk, hozzánk hasonló érzésü ember, népnyelven: *pajtás.*

BAJTAT, (baj-tat) önh. m. *bajtat-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *bajtass.* Ideoda csapong, mintegy bajt csinálva, vagy bajosan jár. Ritka használatu szó, különben mint önható hasonló képzésü a *vágtat, csörtet, lüktet* szintén járásra vonatkozó igékhez.

BAJTATÁS, (baj-tat-ás) fn. tt. *bajtatás-t*, tb. *—ok.* Ideoda csapongó járás.

BÁJTEKINTET, (báj-tekintet) ösz. fn. Igézőleg ható, kedves, bájoló pillantás, mint a vonzó arczkifejezés leggyöngédebb neme.

BAJUSZ, (baj-usz) fn. tt. *bajusz-t*, tb. *—ok.* A férfineműek és némely hímállatok pl. a macskaneműek s némely halak szája felett növő szőrszálak. *Ritka, tömött, sürü, sima, torzonborz, rövid, nyírott, hosszu, csurgóra álló bajusz. Kajla, pörge, kacskaringós, tulipános bajuszt viselni. Szőke, vörös, fekete, tejfölös* (igen szöszke) *bajusz. Kocsisosan kikent bajusz. Szürke, ősz, kese bajusz. Macskabajusz, harcsabajusz, oroszlánbajusz. Pederni, pedergetni, simogatni, kikenni, kicsípni a bajuszt. Haragjában bajuszát rágni, tépni. Félre bajusz, jön a szakál. Előbb nő a bajusz, aztán érik az ész.* Km. Átv. ért. a lakatosoknál, *huszárbajusz*, am. fölpederített bajusz formáju vas kallantyu. Így nevezik némely növények vékony kacskaringós indáit és kacsait. *Szőlőbajusz.*

Egyezik vele a török *biucs, byjyk*, a tót *bavusz, fúze*, lengyel *wonze.* Elemezve talán = *ajusz ajsz*, mintegy ajon, ajkon növő szőr, mint *szakál* = szakon azaz tokán való szőr. Mások szerént annyi mint *bolyhos*, felhangon: *pelyhes.*

BAJUSZFODORÍTÓ, (bajusz-fodorító) ösz. fn. Kis sütővas, melylyel a nyalka piperkőczök bajszaikat fodorrá sütögetik.

BAJUSZFŰ, (bajusz-fű) ösz. fn. Növénynem a háromhímesek és egyanyások seregéből, virágzása csoportos gomb- vagy füzérformában, melynek tövén kétfelé kiálló levélgallér van. (Chrypsis W.)

BAJUSZKEFE, (bajusz-kefe) ösz. fn. Bajuszt simítani való kis zsebbeli kefe.

BAJUSZKENŐ, (bajusz-kenő) ösz. fn. Zsíros, viaszos stb. anyagból készített kenőcs, melylyel a bajuszszálakat simává, fényessé teszik, s kipederítik.

BAJUSZNYIRŐ, (bajusz-nyirő) ösz. fn. Ollócska, melylyel a bajuszt metélgetik s idomítják.

BAJUSZOS, (baj-usz-os) mn. tt. *bajuszos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Kinek vagy minek bajusza van, illetőleg fölserdült. *Bajuszos legény. Bajuszos diák. Bajuszos macska, oroszlán. harcsa.* Különösen, aki bajuszt visel. *Bajuszos pap, barát, katona.* Ellenkezője: *bajusztalan.*

BAJUSZOSAN, (baj-usz-os-an) ih. Bajuszszal ellátva, bajuszt viselve.

BAJUSZOSODÁS, (baj-usz-os-od-ás) fn. tt. *bajuszosodás-t*, tb. *—ok*. Bajusz növekedése, illetőleg állapot, midőn valakinek vagy valaminek bajusza sarjadoz.

BAJUSZOSODIK, (baj-usz-os-od-ik) k. m. *bajuszosod-tam*, *—tál*, *—ott*. Bajusza sarjadzani, növekedni kezd. V. ö. PÖLYHÖSÖDIK. MOHÓDZIK.

BAJUSZPĖDĖRÍTŐ, l. BAJUSZFODORÍTÓ.

BAJUSZPĖDRŐ, l. BAJUSZKENŐ.

BAJUSZSZÁL, (bajusz-szál) ösz. fn. Egyes szál a bajuszból.

BAJUSZTALAN, (baj-usz-talan) mn. tt. *bajusztalant*, tb. *—ok*. 1) Kinek vagy minek természeténél vagy koránál fogva bajusza nincs. *A nők, gyermekek bajusztalanok.* 2) Aki nőtt bajuszát borotválja, sima száju. *Bajusztalan pap, katona.*

BAJVIADAL, (baj-viadal) ösz. fn. Kettő közötti fegyveres küzdelem, harcz, ütközet, párbaj.

BAJVIVÁS, (baj-vivás) ösz. fn. Cselekvés, midőn két ellenfél fegyveres kézzel bajt ví, küzd, csatáz.

BAJVIVÓ, (baj-vivó) ösz. fn. Harczos, csatázó, párviadalos, viador.

BAJZA, (baj-oz-a) mn. tt. *bajzá-t*. Szilaj, vad lóról mondják, mely féket, hámot nem tür, s az által mintegy bajt csinál. Baranyai tájszó. Némileg egyezik vele: *pajzán*.

BAJZÁT, (baj-oz-a-ot) mn. tt. *bajzát-ot*. Lásd BAJZA.

BAK, (1), természeti hangutánzó gyök, melyből *bakog*, *bakogás*, *bakkan*, stb. származott. Rokonai: *mak makog*, *vak vakog vakkant*.

BAK, (2), elavult gyök, mely valami dudorút, csomósat, buczkósat jelent a *baka*, és *bakancs*, *bakalló* származékokban. Rokonai a szintén buczkósat jelentő *boka*, *baglya*, *bagoly* szók gyökei: *bok*, *bag*, és a szegfejet jelentő *pok*, s ennek módosítványai *bog*(ács) *pog*(ács), stb.

BAK, (3), am. *buk* ezen származékokban: *bakázik*, *bakarász*, *bakdácsol*, *bakfincz*.

BAK, (4), a maga nemében valami kicsinyet (ak=ka) jelent ezen összvetett szókban: *bakágyu*, *bakarasz*, *bakszán*, *bakszekér*. Ez értelményben rokona a vékonyhangu *bige*.

BAK, (5), fn. tt. *bak-ot*. 1) Szélesb ért. hímnemű állat, nevezetesen némely madárnemüek közöl, mint: *bakpáva*, *bakgalamb*, *bakrécze*, *bakpulyka*. 2) Szorosb ért. a kecske, zerge, őzféle állatok híme: *bakkecske* vagy *kecskebak*, *bakzerge*, *bakőz*. *Bakszag*. *Büdös mint a kecskebak*. *Megitták a bak árát*. Km. *Bakot lőni*, szarvas hibát követni el. *Egy bakot nyúzni*, mindig ugyanazon dologról beszélni. *Bakot fejni*, sikeretlen, haszontalan munkát tenni. Átv. ért. a kecskebak szarvait véve alapul 1) Mintegy szarvakkal ellátott kétágu nyeles eszköz, melyen holmi terhet, pl. füteni való fát hordani szoktak, máskép: *kecske*. 2) Az ácsok négylábu állványai, melyekre a munkába vett gerendákat fektetik. 3) A hintónak karos eleje, melyen a kocsis ül, továbbá szintén karzatos hátulja, melyre holmit rakni lehet. *Bakra ül a kocsis*. *Szénát, zabot rakni a bakra*. *Fölkapni a bakra*. *Bakon ülő kis eb*. 4) A takácsoknál az osztováta azon része, melyre a fonalat föltekerik. 5) Az égi állatkörnek, azaz naputjának azon csillagzata, melybe a nap december 21-kén lép.

Ezen szónk a legtöbb hindueurópai nyelvekkel közös; szanszkritül: *bukka*, svédül: *bock*, *bagge*, dánul, hollandul: *bok*, francziául: *bouc*, németül: *Bock*, wendül: *bak*, latinul fordítva: *caper*, finnül: *pukki* stb. Ha szarvas, illetőleg bökő tulajdonságát veszszük alapul, rokon vele a magyar *bök* és *bika*, a latin *pungo*, franczia *piquer*, szlav *pichnem*, finn *pökin*, *pukkaan*, stb. ha pedig bekegő hangját, hasonlók hozzá a magyar *beke*g, *mekeg*, *makog*, a szanszkrit *bukk*, a latin *buccino*, a hellen *βαΰζω*, stb.

BAK, (6), több helység neve; helyragokkal: *Bak-on*, *—ra*, *—ról*.

BÁK, falu Szalában; helyragokkal: *Bák-on*, *—ra*, *—ról*.

BAKA! (1), néhutt, nevezetesen Somogyban csikót hivogató szó, máskép: *maczi!*

BAKA! (2), (bak-a) fn. tt. *bakát*. 1) Mocsárokban termő nagy bokrétáju fejes kákafaj, melyet máskép buzogánynak neveznek. Ezen értelményben közös gyökü a szintén buczkóst, csomósat jelentő *bakalló*, *bakló*, *baglya* szókkal. 2) Bokáig érő kurta száru lábbeli, milyet a magyar gyalog katonaság szokott viselni. *Bakában járni*. *Felfüzni a bakát*. Innen jelenti magát a bakancsos katonát is. *Jönnek a bakák*. *Huszár vagyok nem baka*. V. ö. BAKANCS, BAKANCSOS.

BAKA, (3), több helységek neve; helyragokkal: *Baká-ra*, *—n*, *—ról*.

BÁKA, több helység neve; helyragokkal: *Bá-ká-n*, *—ra*, *—ról*.

BAKABÁNYA, (baka-bánya) ösz. fn. és királyi város neve Zólyom vármegyében; helyragokkal: *Bakabányá-ra*, *—n*, *—ról*.

BAKÁCS, (bak-ács) fn. tt. *bakács-ot*. Sándor István szerint régi szó, am. kocsigyártó, talán a bak-tól, mint a kocsi egy részétől.

BAKACSIN, fn. tt. *bakacsint*, tb. *—ok*. Fekete vagy sötétkék szinre festett csinvat vászon. Hasonló hozzá *bagasia*. Eredetre nézve francziául: *bocassin* vagy *boucassin*, mely kétnyüstü parketaszövetet jelent.

BAKAFÁNTOS, (baka-fántos) ösz. mn. Kötekedő, másokba kapczáskodni szerető, mintegy bak módjára öklelődni szokó.

Első alkatrésze: *bak*, második: *fántos* am. *bántos*, tehát = bak gyanánt bántó. Hasonló jelentésü a *fántonfánt*, azaz *bántonbánt* elavult szóban.

BAKAFÁNTOSKODIK, (baka-fántoskodik) ösz. k. Veszekedési, bántani akaró vágyból másokba kötelődzik, kapczáskodik.

BAKÁGYU, (bak-ágyu) ösz. fn. Kis sudár ágyu, mely legfölebb háromfontos golyókat lő.

BAKAHÁZA, népes puszta Gömör megyében helyragokkal: *Bakaházá-n*, *—ra*, *—ról*.

BAKAL, (bak-al) ösz. fn. Alkatrészei: *bak* (hircus) és *el* vagy *elem*, a törzshöz idomítva: *al*, am. *bakelő*, *bakelem* (hircinum).

BAKÁLLÁS, (bak-állás) ösz. fn. Épitők állása, melyet úgynevezett bakokra, azaz hosszu lábu állványokra raknak.

BAKALLÓ, (bak-al-l-ó) fn. tt. *bakalló-t*, tb. —*k*. A csizmaszár fülei közöl aláfityegő bojt, vagy boglárféle gombkötő mű. Gyöke *bak* = csomót jelentő *bog*, honnan elemezve: *bog-ol-ó*.

BAKALLÓS, (bak-al-l-ó-os) mn. tt. *bakallós-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. Bakallóval ellátott, fölszerelt. *Bakallós csizma*.

BAKALSAV, (bak-al-sav) ösz. fn. Bakalból készített sav. (Acidum hircinum).

BAKAMEZŐ, falu Krassó megyében; helyragokkal: *Bakamező-n* —*re*, —*ről*.

BAKANCS, (bak-ancs vagy bok-ancs) fn. tt. *bakancs-ot*. Bokáig érő, rövid száru lábbeli, mely ha fínomabb anyagu és idomu: *topán*, *topánka*; katonai tréfás nyelven: mindennapra való *kurtacsizma*. A magyar gyalogkatonaság lábbelije. *Fontos talpu bakancs*. *Elázik a bakancs*. *Felfüzni a bakancsot*. Tájejtéssel és eredetileg: *bokancs*, a *boka* törzstől.

BAKANCSOS, (bok-ancs-os) fn. tt. *bakancsos-t*, tb. —*ok*. Magyar ezredbeli gyalog katona, máskép: *baka*, *fika*, *hajdu*. *Huszár vagyok, nem bakancsos*. *Nem rúg patkót a bakancsos lova*. Km. *Sárral él a bakancsos paripája*. *Pocsétakerülő bakancsos*. V. ö. BAKANCS.

BAKANCSOSAN, (bok-ancs-os-an) ih. Bakancsban, bakancsot füzve. *Bakancsosan járni*.

BÁKÁNY, (baka-any) fn. tt. *bákány-t*, tb. —*ok*. Bakás azaz buzogányforma fejü kákafaj. V. ö. BAKA.

BAKANYA, falu Erdélyben, Hunyad megyében; helyragokkal: *Bakanyá-n* —*ra*, —*ról*.

BAKAR, l. BAKATOR.

BAKARASZ, (bak-arasz) ösz. fn. A hüvelyk és mutatóujjal mért arasz. előarasz, kurta arasz. Különböztetésül a hüvelyk és középujjal mért hosszabb arasztól.

BAKARÁSZ, (bak-ar-ász) önh. m. *bakarász-tam*, —*tál*, —*ott*. Fejét aláalá biczegeti, buktatja; eredetileg *bukarász*, a *bukik* gyöktöl.

BAKATOR, fn. tt. *bakator-t*, tb. —*ok*. Rózsaszin pirosat játszó bogyóju szölőfaj, öszvehúzva: *bakar*, másképː *dinka*; különbözik töle a *rózsaszölő*. Híres az érmelléki bakatorból szürt bor. Valószinüleg az olasz *bacca d'oro*-tól (arany bogyó) vette eredetét.

BAKÁZÁS, (baka-az-ás) fn. tt. *bakázás-t*, tb. —*ok*. Botlás neme, mely bukással jár. V. ö. BAKÁZIK.

BAKÁZIK, (baka-az-ik) k. m. *bakáz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*zál*. Megbotolva lebukik, bukfenczet vet, pl. a hegyről leszaladó nyúl. Értei ményénél fogva gyöke eredetileg: *buk*, *bukik*, tehát am. bukázik, bukdosik.

BAKBŐR, (bak-bör) ösz. fn. A kecskebaknak lenyúzott vagy kikészített böre.

BAKBŰZ, (bak-büz) ösz. fn. Sajátságos büzü szag, mely a bakból kipárolog, s a szagló érzékre igen csipősen és kellemetlenül hat.

BAKBŰZÜ, (bak-büzü) ösz. mn. Amit a bak büze általjárt vagy oly büzü, milyen a baké. *Bakbüzü istálló*. *Bakbüzü gerely*, növényfaj a gerelyek neméből, másképː *büzös gólyaorr*.

BAKCSACSA, (bak-csacsa) ösz. fn. Vesszőből font szánforma alkotmány, melyen a gyermekek játékból egymást hurczolják; bakszekér, kis szekér.

BAKCSÓ, (bak-csó) fn. tt. *bakcsó-t*, tb. —*k*. Gémfaju madár, a bölönbikánál kisebb; lakik vizes helyeken, apró szigeteken és füzeseken. *Úgy néz, mint a bakcsó*. Km. Szeged tájékán: *vakvarju*, néhutt tréfásan: *oláhpap*.

Eredetileg: *vakcsó*, mintegy *vakosó*, minthogy négy—öt óra hosszáig egy helyben mozdulatlanul merően néz.

BAKDÁCSOL, (buk-od-ács-ol) önh. m. *bakdácsol-t*. Fejét lelógatva, s mintegy bukdosva lépdegel, pl. a ballagó nyúl vagy a melegtől gyötört s fáradt ló.

Gyöke *buk* vagy *bukik*, melyből gyakorlatos képzőkkel lett: *bukdácsol*, *bakdácsol*, mint: *vág*-ból *vagdácsol*, *nyög*-ből *nyögdécsel*, *szök*-ből *szökdécsel*.

BAKDÁCSOLÁS, (buk-od-ács-ol-ás) fn. tt. *bagdácsolás-t*, tb. —*ok*. Bukdosva mendegélés, ballagás.

BAKDÜHÖDÉS, (bak-dühödés) ösz. fn. A baknemü állatok erősen kitörő párzási, közösülési ösztöne.

BAKFINCZ, Dunántuli tájszó. L. BUKFENCZ.

BAKFINCZÉZ, l. BUKFENCZÉZ.

BAKFITTY, l. BUKFENCZ.

BAKFORDÍTÓ, (bak-fordító) ösz. fn. Az égtekén, s illetőleg az égboltozaton azon képzeleti körvonal a déli félgömbön, melyet elérvén a nap megfordul s éjszak felé veszi útját. (Tropicus capricorni). Ellenirányosa: *rákfordító*.

BAKFŰ, (bak-fü) ösz. fn. Növényfaj a betonikák neméből, másképː *orvosi bakfü*, *sebfü*. (Betonica officinalis).

BAKGEDŐ, (bak-gedő) ösz. fn. Fiatal kecskebak, kis bak. V. ö. GEDŐ.

BAKHÁT, (bak-hát) ösz. fn. Szölőmivesek nyelvén am. a szölötökék között nyáron fölhányt föld, melylyel télen a tőkéket ismét befödik.

BAKIK, (bak-ik) k. m. *bak-tam*, —*tál*, —*ott*. Bak vagy hímállat módjára nyösténynyel közösül, párzik. Göcsejben: *bikik*; amaz inkább a *bak*-tól, emez a *biká*-tól vevén eredetét. Rokona: *fikik*.

BAKIRHA, (bak-irha) ösz. fn. Bakbőrből készített irha. V. ö. IRHA.

BAKKAN, (bak-u-an) önh. m. *bakkan-t*. 1) Egyes *bak* hangot ad. 2) Bukkan, bólint.

BAKKANCS, helyesebben L. BAKANCS.

BAKKANCSOS, helyesebben L. BAKANCSOS.

BAKKECSKE, (bak-kecske) ösz. fn. A kecskenemű állatok hímje, fordítva: *kecskebak. Ugrik, bökdös, mint a bakkecske.* Km.

BAKLAT, (bak-ol-at) önh. m. *baklat-tam, —tál, —ott,* par. *baklass.* Szoros ért. mondják kecskéről, midőn a nemi közösülés ösztöne ingerli, máskép: *baksik.* Szélesb ért. mondatik kutya, macska s más állatokról is a fentebbi értelemben. Képzésre olyan mint: *koslat, visslat, peslet.*

BAKLÓ, (bak-ol-ó) fn. tt. *bakló-t,* tb. *—k.* A disznók és juhok kidudorodó tokája. Gyöke *bak,* a buczkót, csomót jelentő *bok, bog, bag* gyökökkel rokon.

BAKMACSKA, (bak-macska) ösz. fn. A székelyeknél am. kanmacska, kandúr.

BAKÓ, (1), (bak-ó, bök-ő) fn. tt. *bakó-t,* tb. *—k.* 1) Hóhér, ki a halálra itélteket kivégzi. Egyezik vele a cseh *pochop.* 2) Dobverő pálcza, vendül: *pavko.*

BAKÓ, (2), (bak-ó) mn. tt. *bakó-t,* tb. *—k.* Ami bakik, azaz párzani, nemileg közösülni vágyik.

BAKÓ, (3), népes puszta Nógrád megyében; helyragokkal: *Bakó-n, —ra, —ról.*

BÁKÓ, (bá-kó) fn. tt. *bákó-t,* tb. *—k.* Együgyü, bamba, mamlasz, bászli, gyügye, aki mindenre bámul. Gyöke a csudálkozást, illetőleg ostobaságot jelentő *bá!*

BAKÓBÁRD, (bakó-bárd) ösz. fn. Bárd vagy pallos, melylyel a bakó vagy hóhér a halálra itélteket kivégzi.

BAKÓCZA, falu Baranya megyében; helyragokkal: *Bakóczá-n, —ra, —ról.*

BAKÓCZÁL, (bak-ó-cza-al) önh. m. *bakóczál-t.* Álomtól nyomva bókol, bóbiskol, fejével bukdácsol. Gyöke *bak* = buk, tehát eredetileg: *bukóczál,* mint: *bakdácsol* = bukdácsol.

BAKÓFA, falu Vas megyében; helyragokkal: *Bakófá-n —ra, —ról.*

BAKOG, (bak-og) önh. m. *bakog-tam, —tál, —ott.* Akadozó nyelven s értetlenül mond vagy akar mondani valamit. Változattal: *makog, vakog.* Gyöke *bak,* valamint a *mak, vak,* természeti hangutánzó.

BAKOGÁS, (bak-og-ás) fn. tt. *bakogás-t,* tb. *—ok.* Akadozó nyelvü, értetlen hangu szólás, vakogás, makogás. V. ö. BAKOG.

BAKOL, (bak-ol) áth. m. *bakol-t.* Holmit a kocsibakra fölrak, fölhelyez. *Szénát, zabot, ládát bakolni.*

BÁKOM, l. ÁKOMBÁKOM.

BAKONAK, helységek neve Szala megyében; helyragokkal: *Bakonak-ra, —on, —ról.*

BAKONY, fn. tt. *Bakony-t.* Nagy erdőség Veszprém és Szala vármegyékben. *Makkos, bükkös Bakony. Bakony erdeje.* Van *Bakony-szeg* nevü helység is Biharban, és *Bakonya* Baranyában.

Gyöke *bak* talán a *makk* szónak változata, mintha *Makkony* volna, sok makkos fájától. Hangban rokon hozzá a *pagony* szó is.

BAKONYA, (1), falu Baranyában; helyragokkal: *Bakonyá-ra, —n, —ról.*

BAKONYA, (2), (bak-ony-a) fn. tt. *bakonyá-t.* Holmi aprólék áruczikkek, milyeket az úgynevezett szatócsok árulnak. Erdélyben divatos szó, románul: *bakány, bakányie* am. portéka, áru.

BAKONYÁS, (bak-ony-a-as) fn. tt. *bakonyás-t,* tb. *—ok.* Erdélyben am. kisboltos, szatócs, félkézkalmár. (Greisler).

BAKONYBÉL, falu Veszprém megyében (a Bakony közepén); helyragokkal: *Bakonybél-ben, —be, —ből.*

BAKONYI, (bak-ony-i) mn. tt. *bakonyi-t,* tb. *—ak.* Bakonyból való, Bakonyban levő, oda vonatkozó, stb. *Bakonyi talicskák, lapátok, villák. Bakonyi kanász, szegénylegény. Bakonyi disznó.*

BAKONYSZEG, falu Bihar megyében; helyragokkal: *Bakonyszeg-én, —re, —ről.*

BAKOR, l. BAKATOR.

BAKOSTÖRÉK, falu Gömör megyében; helyragokkal: *Bakostörék-en, —re, —ről.*

BAKÓVÁR, falu Temes megyében; helyragokkal: *Bakóvár-on, —ra, —ról.*

BAKÖZ, (bak-öz) ösz. fn. Az öznemü állatok bakja, kanja, hímje. V. ö. ÖZ.

BAKREKESZ, (bak-rekesz) ösz. fn. A kecskeólban vagy akolban külön választott rekesz, melybe a bakokat zárják.

BAKS, népes puszta Csongrádban; helyragokkal: *Baks-on, —ra, —ról.*

BAKSA, (1), (bak-os-a) fn. tt. *baksát.* Kínzópad, melyen a gonosztevőket kínozva vallatni szokták. Eredetileg valósziniien: *buksa,* a *buk*-ik gyöktől, mennyiben az így kínzottakat lefektetni, lebuktatni szokták.

BAKSA, (2), több helység neve Abaúj, Szala, Tolna megyékben; helyr. *Baksá-ra, —n, —ról.*

BAKSAFALU, helység Vas megyében; helyr. *Baksafalu-ba, —ban, —ból.*

BAKSAHÁZA, falu Szala, és népes puszta Nógrád megyében; helyr. *Baksaházá-n, —ra, —ról.*

BAKSÁL, gyak. önh. m. *baksál-t.* Böngész, bilingérez, s mintegy bukdosva keresgél. Elemezve: *buk-os-al.*

BAKSZAKA, (bak-szaka) ösz. fn. l. KECSKEDÍSZ.

BAKSZAKÁL, (bak-szakál) ösz. fn. 1) Kecskebak szakála, vagy ennek formájára beretvált s idomított hegyes szakál. 2) L. KECSKEDÍSZ.

BAKSZÁN, (bak-szán) ösz. fn. Gyermekek kisded szánkója, máskép: *bakcsacsa.*

BAKSZARV, (bak-szarv) ösz. fn. A kecskebak szarva.

BAKSZEKÉR, (bak-szekér) ösz. fn. Két kerekü kis szekér, taliga.

BAKSZÖKÉS, (bak-szökés) ösz. fn. Olyan szökés, ugrás, milyent a kecskebak szokott tenni, előre tolt s öklelésre, eltaszításra feszített fejjel.

BAKTA, több helység neve Abaúj, Heves és Szabolcsban (NYÍR—); helyr. *Bakté-ra, —n, —ról.*

BAKTÁMASZ, (bak-támasz) ösz. fn. Zsámolyforma talap a bakos kocsikon, hintókon, melynek nekiveti lábait a kocsis.

BAKTAT, (bak-tat) önh. m. *baktat-tam, —tál, —ott,* par. *baktass.* Lassan lépve, fejét lógatva, s mintegy bakdácsolva megy, jár. *Baktat a fáradt ló. A sánta ember baktatva megy. Nagynehezen haza baktatott.* Átv. ért. mondják emberről, aki valamely könyvből vagy irásból nehezen, vagyis fejét gyakran lebólintva, lebuktatva olvas.

Eredetileg elemezve: *buk-tat.* Képzésre olyan mint: *vágtat, satrat, csörtet, lüktet,* önhatók.

BAKTATÁS, (bak-tat-ás) fn. tt. *baktatás-t,* tb. *—ok.* 1) Lassan, fejlógatva, bukdácsolva menés. 2) Nehézkes olvasás. V. ö. BAKTAT.

BAKTI, népes puszta Gömörben; helyr. *Baktiba, —ban, —ból.*

BAKTOP (bak-top) ösz. fn. Növénynem az öthímesek és kétanyások seregéből. Neve a hellen *aegopodium* (bakláb, kecskeláb) után van fordítva.

BAKTÖVIS, (bak-tövis) ösz. fn. Mézgatermő tövises növénynem. (Tragant).

BAKTÖVISMÉZGA, (bak-tövis-mézga) ösz. fn. Mézga, mely baktövisből fakad ki.

BAKUGRÁS, l. BAKSZÖKÉS.

BAKUL, (bak-ul) ih. Székelyesen am. bolond módon, balgatagul. *Ezt bakul cselekedted.*

BAKZÁS, (bak-oz-ás) fn. tt. *bakzás-t,* tb. *—ok.* Párzási, közösülési inger, ösztön bizonyos állatoknál, különösen a kecskéknél, macska-, kutyanemüeknél. V. ö. BAKZIK.

BAKZERGE, (bak-zerge) ösz. fn. A zerge vagyis vadkecskeféle állatok hímje.

BAKZIK, (bak-oz-ik) k. m. *bakzott-am, —tál, —ott,* htn. *bakzani.* Szoros ért. mondjuk azon állatnemekről, illetőleg nőstényekről, melyek hímjét baknak nevezik, s am. nemi ösztöntől ingerelve bakkal közösülni vágyik. *Bakzanak a kecskék, őzek, zergék.* Szélesb ért. *bakzik a macska, kutya, nyúl* stb. Átv. megvető értelemben mondják a szemtelen bujálkodó emberről is. *Bakzanak, mint a kutyák.*

BAKZÓ, (bak-oz-ó) mn. tt. *bakzó-t,* tb. *—k.* Nemi ösztöntől ingerülve közösülni vágyó, koslató. *Bakzó macska, kutya. Lótfut, mint a bakzó kutya.* Km.

BAKZÓDÁS, (bak-oz-ó-d-ás) BAKZÓDIK (bak-oz-ó-d-ik) l. BAKZÁS, BAKZIK.

BAL, (1), elvont gyök, s rokon a szintén elvont *ball, bol, boly, bel, bil, böl,* gyökökkel, melyekből ideoda mozgást, tétovázó járást, forgást jelentő szók származnak, mint: *ballag, bolyong, bellöke, billeg, bölcső.* Az egyszerü gyök *el, ill* (illan, illeg, mely szanszkritban *vail, vaill*). Alapérteményben különbözik tőle azon *bal,* elvont gyök, melyből a metszésre, hasításra, elválasztásra vonatkozó *balaska, balta,* eredtek, s ezek rokonai: *vál, válik, választ,* melyekkel egyeznek a szanszkrit *p-hal* (kinyit, szétválaszt, tör), *vil* (választ), német *spalten,* latin *vello,* hellen *ὀλλύω* stb.

BAL, (2), mn. tt. *bal-t,* tb. *—ok.* 1) A maga nemében rosz, helytelen, nem kedvező, mint a jónak ellenkezője. *Jó és bal szerencse. Jó vagy bal véleménynyel lenni valaki felöl. Bal esettöl félni.* 2) Észbeli fölfogásra vonatkozólag am. hibás, észtanelleni. *Bal itélet. Bal értelem. Bal fölfogás. Balra érteni, balra magyarázni valamit.* Innen a *balga, balgatag, balság* származékok is. 3) Az emberi vagy más állati test páros tagjai, illetőleg részei közöl az, mely a szív felöl fekszik. *Bal kéz, bal láb, bal fül, bal szem, bal oldal, bal csipő.* Különösen kezet illetőleg önálló főnév gyanánt is használtatik, s páros társa *jobb* (régiesen *jog* vagy *jobbkéz. Az anya balján tartja gyermekét s jobbjával czirogatja. Baljába fogja a kocsis a gyeplöt, s jobbjába az ostort.*

Mindezen értéményekben az általános vagy viszonylagos *rosz* alapértéménye rejlik, mint a *bal kéz,* és *jobb kéz, bal* és *jó szerencse,* ellentétes fogalmakból látszik. Tiszta gyöke pedig azon *al,* mely több származékaiban szintén viszonylagos roszat jelent, mint: *aljas, alávaló, aláz, gyaláz.* T. i. a bal kéz a jobbhoz, mint rendesen ügyesebbhez mérve némileg roszabb. Egyébiránt hasonló hozzá a török *bela* (balság), latin *mal*-us, hellen *φαῦλ-ος* stb.

BÁL, önálló gyök és fn. tt. *bál-t,* tb. *—ok.* 1) Tánczvigalom. *Álarczos bál. Farsangi jótékony czélu bál.* Ezen értéményben azon hasonló gyökü szók osztályába tartozik, melyek kerengést, forgást, ideoda mozgást jelentenek, milyenek: *bolyog, bellöke, billeg,* s egyeznek vele a szanszkrit *vaill* (fordít), latin *volvo,* hellen *βαλλίζω,* német *Ball, walzen,* franczia *bal, balet,* török *balo* stb. Ide sorozhatók általán azon *l* gyökhangu szók, melyek haladó mozgásra, illegésre vonatkoznak; v. ö. L, gyökhang. 2) Csomagba kötött, tekercsbe szedett, göngyölgetett holmi szövetek, papirnemüek stb. öszvege. *Tíz bál papiros.* Ez értémény szerint rokoni a magyar *pólya, bula, bulál, bulázó,* a hellen *πάλλα,* franczia *balle, boule,* német *Ball,* stb.

—BÁL, öszvetett képző, mely némely gyökökből gyakorlatos igéket alkot, mint: *rom-bál- him-bál, czim-bál, nyir-bál, kaj-bál* vagy *kaj-a-bál.* Első eleme a középképző *b,* mely önálló neveket is képez, mint: *dom-b, lom-b, czom-b,* másik a gyakorlatos *ál,* mint az *iddog-ál, álldog-ál* s több más igékben. V. ö. —B, képző.

BALA, (1), l. BALÁZS.

BALA (2), v. BALLA, falu Kraszna megyében; helyr. *Balá-n, —ra, —ról.* Régi oklevelekben sokszor előfordul mind egyszerüen: *Bala,* mind összetételekben: *Balavár* (1024), *Balavölgye* (1248). Jerney. Nyelvkincsek.

BALAJT, helynév Abauj és Borsod vármegyében helyr. *Balajt ra, —on, —ról.*

BALAHÁZA l. BALLAHÁZA.

BALÁS, (1), l. BALÁZS.

BALÁS, (2), több helység neve; helyr. *Balásra, —on, —ról.*

BALÁSFA, helység Pozsony megyében; helyr. *Balásfá-n, —ra, —ról.*

BALÁSFALVA, helyek neve Magyarországon és Erdélyben; helyr. *Balásfalvá-ra, —n, —ról.*

BALÁSFÖLDE, népes puszta Gömör megyében; helyr. *Balásföldé-n, —re, —ről.*

BALÁSHÁZA, falu Közép-Szolnok megyében; helyr. *Balásházá-n, —ra, —ról.*

BALASKA, (bal-as-ka) fn. tt. *balaskát*, Bárdhoz hasonló széles lapu vagy pilingáju szekerczeféle vágó, hasító eszköz, máskép: *valaska*. Elemzését illetőleg l. BAL, elvont gyök.

BALÁSTELKE, falu Erdélyben; helyr. *Balástelké-n, —re, —ről.*

BALÁSVÁGÁS, falu Sárosban; helyr. *Balásvágás-on, —ra, —ról.*

BALASZGYÉMÁNT, (balasz-gyémánt) ösz. fn. Halvány vörös, vagy nem ritkán fehéres gyémántfaj, mely nevét keletindiai Balaszam városától vette.

BALATON, fn. tt. *Balaton-t.* Magyarország legnagyobb tava Veszprém, Szala, és Somogy vármegyékben. Anonymusnál: *Bolotun.* A Debreczeni legendáskönyvben előfordul *balatom* szó általános *tó* értelemben: „Nagy követ köttete az ő (Sz. Balázs) nyakára és a *Balatomba* vetteté." Ez értelemben egyezik vele a déli, különösen montenegroi és bosznyai szláv *blato*, mely nemcsak *sárt*, hanem *nagy tavat* is jelent, s a latin *palus, palud*(is) szótól származottnak látszik. Némelyek véleménye szerint a *bala*, törökül *balyk*, azaz *hal* és *tó* alkatrészekből alakult. Kassai József szerint Balaton = barna tó, és Fertő = fehér-tó. Van ilynevű falu is. L. BALATONY.

BALATONI, (balaton-i) mn. tt. *balatoni-t*, tb. *—ak.* Balatonból való; abban levő, ahhoz tartozó, Balaton melléki. *Balatoni halak, fogasok. Balatoni halászok, révészek.*

BALATONY, falu Borsod vármegyében tt. *Balatony-t*, helyr. *Balatony-ba, —ban, —ból.*

BALAVÁSÁRA, falu Erdélyben; helyr. *Balavásárán, —vásárára, —vásáráról.*

BALÁZS vagy BALÁS, férfi kn. tt. *Balázs-t*, tb. *—ok.* Blasius. *Balázs vitéze*, régi szokás szerint így hivják azon falusi oskolás gyermekeket, kik Balázs napján, febr. 3-án kezökben nyársat tartva házról házra járnak, verseket mondanak, s az ajándékul kért és kapott szalonnaszeleteket nyársra húzva távoznak. Ezen név több példabeszédben bolondot, bohókást, eszelőst jelent, vagy ily nevezetü néhai bolondos emberekről, vagy mivel gyöke *bal* hasonló a *balga, balgatag, bolond* szókéhoz. *Adósa Balázsnak*, nincs helyes esze. *Bolond Balázs. Megbecsüli, mint Balázs a hurkát. Hü bele Balázs, lovat ad az Isten. Eltalálta, mint Balázs pap a vecsernyét.* Szirmay Hung. in Parab. A mennyiben idegen eredetünek tekinthető, némelyek szerént ἀσφαλής (gondtalan), mások szerént βασιλεύς (király), szótól származik. Több helység is van ily nevezetü: *Balásfa, Balásfalva, Balásháza, Baláspatak, Balástelke, Balásvágás, Kis-Balás* (Jászságban), *Szent Balázs* (Szalában).

BALAZSÉR, falu Beregh megyében; helyr. *Balazsér-on, —ra, —ról.*

BALCSILLAG, (bal-csillag) ösz. fn. Képes kifejezéssel am. balsors, balszerencse, gonosz véletlenség. *Balcsillagom vezetett ide.*

BÁLD, (1), férfi kn. tt. *Báld-ot.* Balduinus.

BÁLD, (2), falu Erdélyben; helyr. *Báld-on, —ra, —ról.*

BÁLDOR, férfi kn. tt. *Báldor-t.* Baldericus.

BALÉRTELÉM, (bal-értelém) ösz. fn. Hibás értelem, nem azon fogalom, illetőleg értemény, melyet bizonyos szók, kifejezések jelentenek, különösen rosz, kedvezőtlen értelem. *Balértelmet tulajdonítani valaminek. Balértelemben venni a legjobb szándéku mondást.*

BALESET, (bal-eset) ösz. fn. Szerencsétlen eset, szerencsétlenség. *Baleset ért bennünket. Baleset ellen elkészülve lenni. Egyik baleset a másikat szüli.* V. ö. ESET.

BALÉT, fn. tt. *balét-ot.* Látványos, szinpadi műtáncz, különösen mely több operák kiegészítő része. Közvetlenül a franczia *ballet*-ből kölcsönzött szó. V. ö. BÁL.

BALÉTTÁNCZOS, (balét-tánczos) ösz. fn. Műtánczos, mint a szinpadi balétszemélyzet férfi tagja; ha pedig nőszemély: *belèttánczosnő.*

BALFASZ, (bal-v-asz) mn. tt. *balfasz-t*, tb. *—ok.* Együgyü, balga, balyókás. *Balfasz Miska.* Gyöke azon *bal*, melyből *balga, balustya, balgatag* származtak. A középképző *f* az *ó ő*-ből származott *v*-nek keményített változata, mint a *dölfös, csörfös* szókban, mintha volna: *bal-ó-asz bal-v-asz.* Csak alsó népnyelvben divatos szó.

BALFASZKODÁS, (bal-v-asz-kod-ás) fn. tt. *balfaszkodás-t*, tb. *—ok.* Balgáskodás, bolondoskodás.

BALFASZKODIK, (bal-v-asz-kod-ik) k. m. *balfaszkod-tam, —tál, —ott.* Balgán, bolondosan, viseli magát.

BALFELÉ, (bal-felé) ösz. ih. Baloldalon fekvő irányban. *Egyik balfelé, másik jobbfelé megy. Balfelé lépj, nézz.* Egyszerüen: *balra.* Megfelel e kérdésre: *merre? hova?* Az ökörhajtóknál: *hajszra*, a lóhajtóknál: *hosszád.*

BALFELŐL, (bal-felől) ösz. ih. Azon oldalról, mely bizonyos irányponthoz képest balrészt, baltájt képez. E kérdésre: *honnan?* felel meg. *Balfelől ér a szél.*

BALFELÜL, (bal-felül) ösz. ih. E kérdésre felel meg: *hol? melyik oldalon? melyik félen?* Értelme: baloldalon, azon helyen, tájon, mely valakinek vagy valaminek baljára esik. *A kocsiban balfelül szeretek ülni. Te jobbfelül tartsd, én meg balfelül.*

BALFÉRJ, (bal-férj) ösz. fn. A férjezett nő mellett némi lovagias, udvarias szolgálatokat tevő férfi, illetőleg a nőnek titkos hodolója, imádója, vagy épen férj gyanánt vele élő társa. (Cicisbeo).

BALGA, (bal-g-a) mn. tt. *balgát*, tb. *balgák*. A bolond szónak szelídített értelemben rokona, s am. bohó, bolondos, kinek nincs helyes esze, ki szavaiban és tetteiben nem valami szarvas hibáju, de mindenesetre bal, helytelen fogásokat tesz, tájejtéssel: *balókás*, *balustyán*, köznépiesen: *balfasz*. Néhutt a palóczoknál a *Bálint* keresztnév kicsinyítése. *Ó te balga*, (balókás), *mily bakot löttél ismét?*

BALGÁLKODÁS, (bal-g-a-al-kod-ás) fn. tt. *balgálkodás-t*, tb. *—ok*. Balga cselekvések gyakorlása, esztelenkedés.

BALGÁLKODIK, (bal-g-a-al-kod-ik) k. m. *balgálkod-tam*, *—tál*, *—ott*. Szavaiban vagy tetteiben balga módon viseli magát, esztelenkedik, bolondoskodik, bohóskodik, ezeknél szelidebb értelemben.

BALGÁN, (bal-g-a-an) ih. Balga módon, a helyes gondolkodás és cselekvés szabályai ellen hibázva, esztelenül, oktalanul. *Balgán cselekedni, viselni magát.*

BALGASÁG, (bal-g-a-ság) fn. tt. *balgaság-ot*. Esztelenség, oktalanság, bolondság, szelidebb értelemben.

BALGATAG, (bal-g-ad-ag) mn. tt. *balgatag-ot*. A *bolond* szónál szelidebb, a *balga* szónal valamivel nyomatosabb kifejezés. „Oh balgatagok, és késedelmes szivüek!“ Luk. 24. 25. Káldi. Azon *ag eg* képzöjü melléknevek osztályába tartozik, melyek *ad ed*-vel képzett önhatókból származnak s a *d*-t keményebb *t*-re változtatják, mint: *herv-ad*, herv-at-ag, *lank-ad*, lank-at ag; hasonlóan az elavult *balog-ad balg-ad* törzsből lett: balg-at-ag, mint *horog* törzsből: horg-ad, horg-at-ag.

BALGATAGOSLIK, (bal-g-ad-ag-os-ol-ik) k. m. *balgatagosl-ott*, htn. *—ani*. Régies. Balgatag dolgot szól vagy cselekszik. „Ördögöt val és balgatagoslik (insanit) mit hallgatjátok ötet.“ Münch. cod. „Kezdének balgatagoslani (furere) a bortól.“ Bécsi cod.

BALGATAGSÁG, (bal-g-ad-ag-ság) fn. tt. *balgatagság-ot*. Bolondság szelidebb, vagy balgaság nyomatosabb értelemben véve. V. ö. BALGASÁG.

BALGATAGUL, (bal-g-ad-ag-ul) ih. Balgatag módon, esztelenül, oktalanul. *Ezt balgatagul cselekedted.*

BALGÓCZ, (bal-g-ócz) mn. és fn. tt. *balgócz-ot*. A német *geck* kifejezésére ujonnan alkotott szó, am. ember, kinek balgasága, esztelensége abban áll, hogy maga felől sokat képzel, hiún elbízza, rátartja magát.

BALGÓCZKODÁS, (bal-g-ócz-kod-ás) fn. tt. *balgóczkodás-t*, tb. *—ok*. Balga, hiú, maga felöli képzelgés.

BALGÓCZKODIK, (bal-g-ócz-kod-ik) k. m. *balgóczkod-tam*, *—tál*, *—ott*. Balgán, esztelenül, hiú módon maga felől sokat tartva képzelődik.

BALHA, BALHAFŰ, BALHAPOHÁR, BALHÁS, BALHÁZ, stb. l. BOLHA, BOLHAFŰ, stb.

BÁLHÁZ, (bál-ház) ösz. fn. Nyilvános épület, terem, melyben a közönség mulattatására tánczvigalmakat tartanak.

BALHÁZASSÁG, (bal-házasság) ösz. fn. 1) Boldogtalan, roszul sikerült házasélet, melyben az illető felek egymással elégedetlenek, czivódók, stb. 2) Oly házasság, mely egészen különböző rangu személyek között köttetik, különösen az úgynevezett *balkézre* kötött házasság, midőn valamely fejedelmi vagy uralkodó személy alattvaló nőt veszen el.

BALHIEDELÉM, (bal-hiedelém) ösz. fn. Hibás vélekedés, melynélfogva valakiről roszat hiszünk, vagy maga a hit tárgya kedvezötlen. *Balhiedelemben lenni. Balhiedelmet táplálni valaki felöl.*

BALHIT, (bal-hit) ösz. fn. Szoros ért. a józan ész elveivel és isteni nyilatkozással ellenkező hitvallási tanok.

BÁLIKÓ, (bál-i-kó) fn. tt. *bálikó-t*, tb. *—k*. Némely kákafajok bogláros, buzogányos feje, másképp: *bákány*. V. ö. BALLA.

BALIN, fn. tt. *balin-t*, tb *—ok*. A pontyok neméhez tartozó halfaj. (Cyprinus ballerus).

BÁLINT, férfi kn. tt. *Bálint-ot*. Valentinus. A latin *validus* után am. erős. *Félti, mint beteg Bálint a haját. Czifra, mint Bálint nadrágja.* Dugonics. Km. Azt tartják, hogy a verebek Bálint napján, böjtelő 14-dikén, kezdenek párosodni.

BÁLINT, falu Zólyom megyében; TÖRÖK—, Pestben; helyr. *Bálint-on*, *—ra*, *—ról.*

BÁLIS, fn. tt. *bális-t*, tb. *—ok*. Így nevezik túl a Dunán a) azon vándorló, hátas kalmárokat, kik jobbára Istriából jönnek holmi aprólékos áruikkal, b) a sajtcsináló olaszokat és karantánokat, kik nyáron haszonbérbe veszik ki a pusztai birkák fejését, télen pedig szalámit készitenek. Nem egyéb, mint az elsajátított *wälsch*, *wälisch* (olasz).

BALITA, fn. tt. *balitát*. Általán valahová utasító, bemeneti engedélyt adó jegy, különösen a katonáknak adatni szokott kvártélyczédula, máskép, *poléta*. Eredetije az olasz *bolletta* vagy *bollét*, melylyel egyezik a franczia *billet*.

BALITÉLET, (bal-itélet) ösz. fn. Észtanilag, hibás fölfogáson alapuló, kellő megvizsgálás nélkül hozott vagy kimondott itélet, midőn valamely alanyról olyasmit állítunk, vagy tagadunk, ami nem való, nem igaz, különösen erkölcsi tekintetben. Ide tartozik általán az elöitélet is. V. ö. ELÖITÉLET.

BALJOBBÜGYES, (bal-jobb-ügyes) ösz. fn. Aki mindkét kezével egyiránt, hasonló ügyességel tud bánni, dolgozni.

BALJÓS, (bal-jós) ösz. fn. Általán aki valami roszat jövendöl.

BALJÓSLAT, (bal-jóslat) ösz. fn. Rosz, nem kedvező jövendölés, vagyis ily jövendőt állító mondat.

BALJÓSLATU, (bal-jóslatu) ösz. mn. Szerencsétlen jövendőt hirdető, gyaníttató, vagy hozó. *Baljóslatu elöjelek.*

BALKÁNY, (1), fn. tt. *balkány-t*, tb. *—ok*. Görbe fa a hidasban vagy ladikban és eketalyigán, amin a gerendely fekszik. Alkalmasint a német *Balken*-ből módosíttatott.

BALKÁNY, (2), fn. tt. *balkány-t*, tb. *—ok*. Békalencsés mocsár. Van ily nevü tó is Szatmár vármegyében.

BALKÁNY, (3), több helység neve, tt. *Balkány-t;* helyr. *Balkány-ba, —ban, —ból.*

BALKAR, (bal-kar) ösz. fn. A szívnek oldalán levő, tág értelemben vett kar. *Balkar alá szorítani a könyvet. Balkarján hordozni a gyermeket.*

BALKÉZ, (bal-kéz) ösz. fn. Azon kéz, mely a szív oldalán fekszik. *Balkézzel enni. Balkézbe fogni valamit. Balkézre házasodni*, átv. ért. am. alsóbb rangu nöt venni feleségül, s a töle születendő gyermekeket az apai rangra nem jogosítani.

BÁLKÖNTÖS, (bál-köntös) ösz. fn. lásd BÁLRUHA.

BALKÖRMÜ, (bal-körmü) ösz. mn. Átv. élczes értelemben am. kicsapongó, kirugó. Mondják különösen oly nőszemélyről, ki fajtalan életet él.

„De jobb holtig való árvaságban lenni,
Hogysem mint balkörmü durczás asszonyt venni.“
Vőfélköszöntő.

BALL, elvont gyöke a *ballag* igének és származékainak. Egy azon *bal, bel, bol, boly* gyökökkel, melyek mozgásra vonatkoznak. Kicsinyítve: *bill*, melyből *billeg, billen, billent.* Elemezve: *bal-ol.* Rokona a *barangol* gyöke *bar* is, honnét így is elemezhetjük: *bar-ol, bar-l, ball,* mint *taroló talló, saroló sarló.*

BALLA, (1), (ball-a) fn. tt. *ballát*, tb. *ballák.* 1) A savarok neméhez tartozó növényfaj, másképp *ballangkóró, ballagó, ördögszekere*, mely neveit onnan kapta, mert ősszel kiszáradván, s tövéről fölszakadván, a széltől üzetve kering, s mintegy ballagva hengereg a fölszántott földeken. (Salsola tragus). 2) A nádnövénynek bogláros feje, bugája, nádczímer. Ez értelemben a *pálló, póla, bula* szókkal egy gyökü, menyiben ezek öszvegöngyölgetett, s boghoz hasonló valamit jelentenek.

BALLA, (2), több helység neve Magyarországon és Erdélyben. Helyragokkal: *Ballá-n, —ra, —ról.*

BALLADA, (közelebbről a francziáktól vétetett) fn. tt. *balladát.* A lantos költészet középkori szüleménye az olaszok és spanyoloknál, mely eredetileg szerelmi ének vala, tánczkísérettel. Jelennen jobbára komoly tárgyu költemény, mely mintegy közép helyet foglal az eposz és romancza között.

BALLAG, (ball-ag) önh. m. *ballag-tam, —tál, —ott.* Kényelmesen, nem sietve, mintegy testét billegetve jár, mendegél; mint az szokott, kinek járáson kivül egyéb czélja nincs. *Kiballagni a szomszéd faluba. Ballagjunk! Majd csak elballagunk.* Mondják a legelő barmokról is, mennyiben lassan lépegetve haladnak tovább. Kicsinyítő ikertársa: *billeg.* „Juhászlegény furulyál, billegballag meg megáll.“ Népd.

BALLAGÁS, (ball-ag-ás) fn. tt. *ballagás-t*, tb. *—ok.* Kényelmes mendegélés, sétálás.

BALLAGCSÁL, (ball-ag-csa-al) kics. önh. m. *ballagcsál-t.* Lassacskán ballag, sétikál, járdogál.

BALLAGDOGÁL, (ball-ag-od-og-al) kics. gyak. önh. m. *ballagdogál-t.* Lassacskán és folytonosan mendegél. Azon kicsinyítve gyakorító igék osztályába tartozik, melyek a maguk nemében, gyöngéd, kényelmes módu cselekvésre vonatkoznak, mint: *iddogál, eddegél, járdogál, álldogál, üldögél*, stb. Mindezekben a végső képző eredetileg rövid *al el.*

BALLAGÓSAVAR, ösz. fn. l. BALLA (1).

BALLAHÁZA, falu Krassó megyében, s puszta Somogyban; helyr. *Ballaházá-n, —ra, —ról.*

BALLANG, (ball-an-g) tt. *ballang-ot.* BALLANGKÓRÓ, ösz. fn. l. BALLA 1).

BALLANGÓ, (ball-an-g-ó) tt. *ballangó-t*, lásd BALLA 1).

BALLONY, falu Győr megyében; helyr. *Ballony-ba, —ban, —ból.*

BALMAGYARÁZAT, (bal-magyarázat) ösz. fn. 1) Hibás értelmezés, tudományos értelemben véve. 2) Valamely szónak, beszédnek, cselekvésnek gyanusítása, midőn azt vélik, vagy állítják felőle, hogy czélja nem jó, nem becsületes. *Balmagyarázatra adni okot.*

BÁLMOS, fn. tt. *bálmos-t*, tb. *—ok.* A székelyeknél jelent édes turóból és kukoriczalisztből készített étket. Így nevezik a románok is. Eredete homályos, vagy talán am. *bélmes* azaz *béles?*

BALMOZ, (balom-oz) önh. m. *balmoz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* Balomféle labdával játszik. V. ö. BALOM.

BALMOZÁS, (balom-oz-ás) fn. tt. *balmozás-t*, tb. *—ok.* Testgyakorló mulatság, midőn többen balommal játszanak.

BÁLNA, (a latin balaena után) fn. tt. *bálnát.* Az úgynevezett czethalak egyik faja.

BALOG, (1), (bal-og) mn. és fn. tt. *balog-ot.* 1) Mondjuk oly emberről, aki rendesen jobbkéz helyett mindent balkézzel tesz, pl. eszik, varr, fát vág, dob, stb. másképp: *sete, suti*, vagy *balogsuti, balogács.* 2) Messze ágazó magyar nemzetségek neve: *Galántai Balog, Almási Balog*, stb.

Gyöke: *bal*, s képzésre hasonló a *gyalog, hályog, lovag, hanyag, kéreg* stb. szókhoz.

BALOG, (2), több helység neve, helyr. *Balog-ra, —on, —ról.*

BALOGÁCS, (bal-og-ács, mintegy balog cseáló vagy csináló) l. BALOG.

BALOGD, helynév Somogyban; helyr. *Balogd-on, —ra, —ról.*

BALOGFA, helység Vas megyében; helyr. *Balogfá-n, —ra, —ról.*

BALOGFALU, helység Gömör megyében; helyraggokkal: *Balogfalu-ba, —ban, —ból.*

BALOGSUTI, (balog-suti, vagy süti, vagy sete) ösz. mn. l. BALOG.

BALÓL, régies a magashangú *belöl* helyett, midőn az mint névrag, *ből* helyett fordul elő: „A falubalól (= faluból) jövöt“ (venientem de villa). Münch. cod. L. BELÖL.

BALOM, fn. tt. *balmot,* tb. *balmok.* Levegővel töltött golyó vagy labda, rendesen bőrből készítve, melyet testgyakorló játékul használnak. *Balmot fölfujni, fölütni.* V. ö. LÉGGOLYÓ.

Eredetileg az idegen, jelesen latin *pila*, franczia *balle, boule*, német *Ball, Ballen,* hellen *πάλλα,* stb. szók után elemezhető.

BALOTAFALU, helység Szathmár megyében; helyr. *Balotafalu-ba, —ban, —ból.*

BÁLOZ, (bál-oz) önh. m. *báloz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Bálokba jár, bálokban mulat. *Farsangban báloz a fiatalság.*

BÁLÖLTÖZET, (bál-öltözet) ösz. fn. Piperézett, díszesebb öltözet, milyent a bálba vagyis tánczvigalomba menők vesznek magukra.

BÁLOZÁS, (bál-oz-ás) fn. tt. *bálozás-t,* tb. *—ok.* Bálokba, tánczvigalmakba járás. *A bálozás pénzbe kerül.*

BÁLPATAKA, falu Sáros megyében; helyr. *Bálpataká-n, —ra, —ról.*

BALRA, (bal-ra) ih. 1) Azon oldalra, félre, tájra irányozva, mely balkezünkre fekszik. *Balra nézz! Balra kanyarodj! Nem néz se jobbra, se balra. Ha te balra mégysz, én jobbra megyek.* Ökörhajtók nyelvén: *hajsz! hajszra!* a lóhajtókén: *hozzád.* 2) Rosz értelemben, hibásan. *Balra magyarázni, balra érteni valamit.*

BALRÓL, (bal-ról) ih. Balfelől, baloldalról, a balkéz melletti tájról, helyről. *Balról kezdeni az írást, nem jobbról. Balról keríteni, támadni meg az ellenséget.*

BÁLRUHA, (bál-ruha) ösz. fn. L. BÁLÖLTÖZET.

BALSA, helynév Szabolcs és Hunyad vármegyében; helyragokkal: *Balsá-ra, —n, —ról.*

BALSÁG, (bal-ság) fn. tt. *balság-ot.* 1) Bal eset, szerencsétlenség, kedvezőtlen állapota vagy minemüsége valaminek. 2) Fonákság, ügyetlenség. *Balságot követett el.*

BALSIKER, (bal-siker) ösz. fn. Nem kedvező kimenetele, következménye, eredménye bizonyos vállalatnak, föltételnek, müködésnek. V. ö. SIKER.

BALSÓ, (bal-os-ó vagy balúl-eső) mn. tt. *balsó-t,* tb. *—k.* Bal részen szélső vagy általán: balfelül levő, fekvő. Képzésre hasonló az *alsó, tulsó, innensö, felső, középső,* stb. szókhoz.

BALSORS, (bal-sors) ösz. fn. Szerencsétlen sors, kedvezőtlen véletlenség, eset. *Üldözi öt a balsors. Áldozata lett a balsorsnak.* Másképp: *balszerencse.*

BALSZÁRNY, (bal-szárny) ösz. fn. 1) Tulajd. ért. azon szárny, mely a repülő állatnak homlokához képest balfelül fekszik. *A lúd balszárnyát leütötték. Balszárnya tollait kitépték.* 2) Átv. ért. az oszlopokra fölállított hadseregnek azon oldala, mely a homlokzat balfelét képezi. *Balszárnynyal előre nyomulni. Az ellenség balszárnyát megtámadni.* 3) Bizonyos lebegő ruhanemüek baloldalt takaró része. *Köpönyeg, palást, mente balszárnya.*

BALSZÉL, (bal-szél) ösz. fn. 1) A latin *ventus* értelmében vett szélre vonatkozva am. kedvezőtlen szél, mely a hajózást akadályozza, hátráltatja. *Balszéllel nehéz hajózni.* 2) A latin *margo* vagy *latus* értelmében vett *szél*-től am. balfelül levő szélc, balrésze, baloldala valaminek. *A köpeny balszéle elszakadt.* Az első pont alatti *szél* tompa, a másik élesebb *é* hanggal ejtetik. V. ö. SZÉL.

BALSZERENCSE, (bal-szerencse) ösz. fn. Lásd BALSORS. „Balszerencséd kebledben tenyész vala." Bajza.

BALSZOKÁS, (bal-szokás) ösz. fn. Rendesen üzött vagy megrögzött cselekvésmód, mely az illedelemmel, vagy bizonyos szabályokkal, vagy józan észszel ellentétben áll.

BALSZOMSZÉD, (bal-szomszéd) ösz. fn. Általán, azon szomszéd, kinek háza, illetöleg lakhelye a mienkkez képest balfelül fekszik. Különösen a sorba állított katonának azon bajtársa, ki baloldalról áll, a másik oldalon álló *jobb szomszéd,* másképp amaz: *alszomszéd,* emez: *felszomszéd.* (Untermann, Obermann).

BALTA, (bal-t-a) fn. tt. *baltát,* tb. *balták.* Félkézre való kis fejsze, melylyel kisebb vágást, faragást végeznek. *Hosszu, kurta nyelü, fényes, éles balta. Bakonyi kanászok baltája. Baltát forgatni, hányni. Baltával leütni a disznót.* Palóczos kiejtéssel: *bóta.*

Gyöke a hasításra, elválasztásra vonatkozó *bal* = *val, vál,* (*vá* gyöktől, honnan *vág* is származik), mely minthogy több más nyelvekben is bír hasonló érteménynyel (pl. a szanszkrit *vil* am. vág, hasít), innen egyeznek vele a török, uigur *bolta*, arab *balata* (secuit), hellen *παλτόν* (Wurfspiesz), *πέλεκυς,* német *Beil, Spalten,* svéd *bil, bila,* (a régi svéd *bula,* am. hasít), *bult* (nagy szeg), izlandi *bullda*, *bylda,* stb. Képzésre nézve valószinüleg az elavult *bal-t* ige részesülöje, *baltó balta,* mint: *hintó hinta*, *finta, fajta, sánta, ajtó, oltó,* stb.

BALTACZIM, (balta-czim) ösz. fn. Növénynem a kétfalkások és tízhímesek seregéből; csészéje három fogu, bokrétája csónakjának fölhajlott orra egyenes élü, balta forma, honnan a neve. (Hedysarum). Takarmányul használt növény.

BALTAFOK, (balta-fok) ösz. fn. A baltaféle eszköz vastag vége, feje, melybe a nyelet ütik. *Fejbeütni valakit baltafokkal. A szeget baltafokkal beverni.* V. ö. FOK.

BALTANYÉL, (balta-nyél) ösz. fn. Fából faragott nyél, melynél fogva a baltát czélszerüen használni lehet. *Kurta, hosszu baltanyél.*

BALTÁS, (balta-as) mn. tt. *baltás-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Baltával ellátott, szerszámozott. *Baltás kanász.*

BALTAT, (bal-tat) áth. m. *baltat-tam, —tál, —ott.* Somogyi tájszó, s am. botot vagy más eszközt ügyesen forgat. Gyöke *bal,* melyből mozgásra, forgásra vonatkozó szók származnak. V. ö. BAL, elvont gyök.

BALTAVÁR, falu Vas megyében; helyr. *Baltavár-on, —ra, —ról.*

BALTAVIRÁG, (balta-virág) l. BALTACZIM.

BALTÁZ, (balta-az) áth. m. *baltáz-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z*. Baltával vág, hasít, metél valamit. *Baltázni a kukoricza-kórót.*

BALUL, (bal-ul) ih. Roszul, viszásan, helytelenül, fonákul. *Balul érteni*, *balul magyarázni valamit. Balul itélni mások felöl. Balul fogni föl a dolgot.*

BALUSTYA, (bal-os-tya) mn. tt. *balustyát*. Balgatag, ostoba, buta. Tolna megyében divatos tájszó. Képzésre olyan mint: *puruttya*.

BALÚT, (bal-út) ösz. fn. Czéltól eltérő, félrevezető tévút, tulajd. és átv. értelemben véve. *Balútra térni. Balúton járni. Balútról jó útra igazítani valakit.*

BÁLVÁNY, (bál-vány, vagy áll-vány) fn. tt. *bálvány-t*, tb. *—ok*. Általán bizonyos alakot képező szobor, vagy czobor, pl. *kapubálvány*, mely a kapuszárnyát ragasztókép tartja, s teteje fejet ábrázol; *bálvány a borsajtóban*, felálló rovátkos henger; *szárazmalmi bálvány*, a kerék tengelye. Ezekből látszik, hogy gyöke eredetileg *áll*, melyből lett: *állvány*, előtéttel *bálvány*, s megfelel neki alapfogalomban a latin *statua a stando. Lóth felesége sóbálványnyá vált.* Innen átv. ért. hamis isteni alakot képező faragvány, öntvény. *Bálványokat imádni. Bálvány előtt térdepelni. Arany, kő bálvány. Úgy áll, mint bálvány. A képet nem arany, hanem az imádás teszi bálványnyá.*

„Isteni kéz maradványa!
Égő szivemnek bálványa.“ Népdal.

Némelyek szerint a bibliai בַּעַל *(ba'ál)* szótól, mely latinosan *Belus*, pogány isten neve, vette volna e második értelmét, valamint a szláv *balvan*, *bolvan*, román *bolovan* is.

BÁLVÁNYBERÉK, (bálvány-berék) ösz. fn. A régi pogány istenek tiszteletére fölavatott s azok bálványaival és oltáraival ékesített berek.

BÁLVÁNYHIT, (bálvány-hit) ösz fn. Pogány hit, mely lelketlen bálványokat, illetőleg teremtett lényeket Isten gyanánt imád.

BÁLVÁNYIMÁDÁS, (bálvány-imádás) ösz. fn. Pogány vallási szertartás, midőn valaki bálványokat istenel, s mint isteneket imád.

BÁLVÁNYIMÁDÓ, (bálvány-imádó) ösz. fn. és mn. Se a józan természeti, se a kinyilatkoztatott vallást nem ismerő pogány, ki holmi teremtett lények, nevezetesen bálványok iránt imádó hódolatot mutat.

BÁLVÁNYISTEN, (bálvány-isten) ösz. fn. Hamis, képzelt, csak bálványalakban létező és imádott isten.

BÁLVÁNYKÉP, (bálvány-kép) ösz. fn. Képzelt, hamis istent ábrázoló kép vagy szobor. *Faragott, öntött bálványképek.*

BÁLVÁNYKÍGYÓ, (bálvány-kígyó) ösz. fn. Fényes, tarka pikkelyü nagy kígyófaj Afrikában, melyet a pogány vad népek Isten gyanánt imádnak. (Anaconda).

BÁLVÁNYKŐ, (bálvány-kő) ösz. fn. Sírkő, melyen valamely szoborszerü alak van kifejezve. Előfordul Ilosvai Péternél a XVI. században: „Az nagy bálványkövet el-felemelíté.“

BÁLVÁNYLIGET, (bálvány-liget) lásd BÁLVÁNYBERÉK.

BÁLVÁNYOLTÁR, (bálvány-oltár) ösz. fn. Oltár, melyen a bálványok, illetőleg hamis istenek tiszteletére áldozatokat tettek vagy tesznek a bálványimádók.

BÁLVÁNYOS, (1), (bál-vány-os) mn. tt. *bálványos-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Bálványokkal ellátott, ékesített, fölszerelt. *Bálványos berek*, *templom.* 2) Bálványimádó. 3) Szoborral ellátott. *Bálványos kapu.*

BÁLVÁNYOS, (2), több helység neve Magyar- és Erdélyországban; helyr. *Bálványos-ra*, *—on*, *—ról.*

BÁLVÁNYOZ, (bál-vány-oz) áth. m. *bálványoztam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z*. Valamely teremtett lényt vagy emberi müvet isten gyanánt tisztel, imád. *A régi egyiptomiak a hajmát is bálványozták.* Átv. ért. valakit érdemén fölül, túlzottan, vakon tisztel, mély hódolattal illet.

BÁLVÁNYOZÁS, (bál-vány-oz-ás) fn. tt. *bálványozás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, midőn bálványoznak valakit, mind tulajdon, mind átv. értelményben véve. L. BÁLVÁNYOZ.

BÁLVÁNYOZÓ, (bál-vány-oz-ó) fn. tt. *bálványozó-t*, tb. *—k*. 1) L. Bálványimádó. 2) Átv. ért. tulságos tisztelője, hódolója valakinek. *Fejedelmek, szép nők bálványozói. A gazdagoknak mindig vannak bálványozóik.*

BÁLVÁNYPAP, (bálvány-pap) ösz. fn. Bálványok vagyis hamis istenek szolgálatára levő pap.

BÁLVÁNYSZAKÁLOS, népes puszta Komárom megyében; helyr. *Bálvány-Szakálos-on*, *—ra*, *—ról.*

BÁLVÁNYSZOBOR, (bálvány-szobor) ösz. fn. Hamis istent ábrozoló szobor, faragott vagy öntött alak.

BÁLVÁNYTEMPLOM, (bálvány-templom) ösz. fn. Hamis istenek tiszteletére épített vagy használt bálványszobrokkal diszített templom.

BALVÉG, (bal-vég) ösz. fn. Rosz, kedvezőtlen, szerencsétlen kimenetele bizonyos vállalatnak, cselekvésnek, életmódnak, nevezetesen szerencsétlen halál. *Balvéget érni.*

BALVÉLEMÉNY, (bal-vélemény) ösz. fn. 1) Észbeli hibás, okszerütlen fölfogás vagy fogalom, mely a valósággal nem egyezik. 2) Erkölcsi tekintetben, más tetteinek roszra magyarázása. *Mások becsületét gyanusító balvélemény.*

BALZAM, fn. tt. *balsam-ot*. Bizonyos arábiai cserjének gyántaszerü nedve, mely igen illatozó és gyógyerejü. Szélesb ért. így neveztetnek több más külföldi illatos, egyszersmind gyógyerejü gyántanedvek. Átv. ért. enyhülést, vigasztalást jelent. *A jó barát vigasztaló szava, a szívnek balzsama.*

Valószinű, hogy az arab *balessan*, *balsan* szóból képeztetett, mely a balzam-termő cserjének arab neve, s innen ment által a hellen, latin, török s más nyelvekbe. Némelyek a héber *baal-szemin*-től származtatják, mely am. legjobb olaj. Ha szabad a ma-

gyarból elemezni és értelmezni, *bal* vagy *bol* vagy *bil*, az *ill* gyökhöz hasonlítható, melyből lett *illó*, *illat*, a *zam* pedig *zamat* szó gyöke, miszerint az egész annyi volna, mint *illó*, *illatozó zamat*, öszvehúzva *illzam*, előtéttel *bilzam*.

BALZAMÁRUS, (balzam-árus) ösz. fn. Aki balzamot, illetőleg balzamból készített olajt, illatszereket stb. árul.

BALZAMCSERJE, (balzam-cserje) ösz. fn. Arabiában díszlő cserje, melyből a balzam-féle gyántanedv fakad.

BALZAMFA, (balzam-fa) ösz. fn. 1) Több meleg földövi fa, melyekből szélesb értelemben vett balzam csepeg. 2) Az ilyen fának egyes része, darabja, mennyiben balzamillatu.

BALZAMFENYŰ, (balzam-fenyü) ösz. fn. Egyes levelü fenyüfaj, melynek levelei laposak, csorbák, virágzáskor hátratüremlettek. A luczfenyühöz nagyon hasonló. Balzamillatu és erejü gyántanedvet csepeg.

BALZAMFŰ, (balzam-fü) ösz. fn. Meleg tartományokban tenyésző illatos és balzamnedvü fünem.

BALZAMILLAT, (balzam-illat) ösz. fn. Illat, melyet a balzamok terjesztenek. V. ö. *Illat*. Költői nyelven általán a szagló érzékre igen kedvesen ható virágillat.

BALZAMMILLYE, (balzam-millye) ösz. fn. Balzamtartó edényke, szelencze.

BALZAMNEDV, (balzam-nedv) ösz. fn. Azon gyántanemü, félig híg, félig kásás anyag, mely a balzamcserjékből és balzamfákból kiforr.

BALZAMNÖVÉNY, (balzam-növény) ösz. fn. Általán fü, cserje, vagy fa, mely illatos balzamnedvet izzad.

BALZAMNYÁRFA, (balzam-nyár-fa) ösz. fn. Amerikai nyárfa, melyből ragadós, illatos és balzamerejü gyánta csepeg.

BALZAMOLAJ, (balzam-olaj) ösz. fn. Gyógyszer-erejü olaj, mely balzamból készül.

BALZAMOS, (balzam-os) mn. tt. *balzamos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Balzamféle gyántanedvet izzadó vagy tartalmazó. *Balzamos növények, cserjék, fák*. 2) Balzammal vegyített, balzamtól illatozó. *Balzamos kenőcs. Balzamos ruha.*

BALZAMOZ, (balzam-oz) áth. m. *balzamoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Balzammal beken vagyis illatosít. *A régiek a megholtak testeit be szokták balzamozni.*

BALZAMOZÁS, (balzam-oz-ás) fn. tt. *balzamozás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valamit balzammal bekennek, vegyítenek, illatozóvá tesznek.

BALZAMSZAG, (balzam-szag) ösz. fn. A balzam repülő részeinek erősebb kipárolgása, illetőleg a szagló érzékre nagyobb hatásu ereje. Ennél gyöngébb a *balzamillat*.

BALZAMSZELENCZE, l. BALZAMMILLYE.

BALZAMTERMŐ, (balzam-termő) ösz. mn. Amiből balzamféle nedv forr, fakad, csepeg. *Balzamtermő fák, cserjék.* Továbbá, ahol ily növények tenyésznek. *Balzamtermő déli, meleg tartományok.*

BALZAMVIRÁG, (balzam-virág) ösz. fn. 1) Balzamfa vagy cserje virága. 2) Átv. ért. balzam gyanánt kedvesen illatozó virág.

BALZSAM, BALZSAMOS, stb. l. BALZAM, BALZAMOS, stb.

BALY, elvont gyöke a *balyók*, *balyókás* származékoknak, s egyezik a *boly* gyökkel.

BÁLYOG, falu Bihar megyében; helyragokkal: *Bályog-on*, —*ra*, —*ról*.

BALYÓK, (baly-ók) fn. tt. *balyók-ot*. Balga, bolondos; máskép: *bolyók*.

BALYÓKA, (baly-ók-a) mn. tt. *balyókát*. Balga, botor, bolond, kinek az esze mintegy bolygóban van.

BALYÓKÁS, (baly-ók-a-as) mn. tt. *balyókás-t*, vagy —*at*, tb. —*ak*. Balgatag, bolondos, helytelen otromba eszü. Székely tájszó.

BAM, (1), szájtátást utánzó természeti hang, melyből az ostobát, butát jelentő *bamba*, *bambu*, *bambucz* származtak. Rokona a *mamuk*, *mamlasz* szók gyöke *mam*. Egyezik vele a megnyujtott *bám*, melyből *bámé*, *bámul*, *bámész* stb. eredtek.

BAM, (2), a magában duzzogó, haragos embernek tompán kitörő hangja. Származéka: *bammog*, *bammogás*.

BÁM, elvont vagyis elavult törzs, mely a szájtátást és csudálkozást jelentő természethangu *bá* és *ám* szóelemekből állott öszve. Származékai: *bámé*, *bámész*, *bámészkodik*, *bámul*, *bámít* stb. Elötét nélkül: *ám*, *ámé*, *ámít*, stb. Ezek (*b* nélkül) gyöngébb, amazok (*b*-vel) nagyobb foku csudálkozást jelentenek.

BÁMÁSZ, BÁMÁSZKODIK, l. BÁMÉSZ, BÁMÉSZKODIK.

BAMB, (bam-b vagy bám-b) elvont törzs, melyből *bamba* származott, mint: *gomb* gomba, *lomb* lomba. Elemezve: *bamó*, *bamv* vagy *bámó*, *bámv*, mint: *gomó* gomv, gomb, *csomó* csomv, csomb, stb. V. ö. —B, képző.

BAMBA, (bam-b-a vagy bám-b-a) mn. és fn. tt. *bambát*. Mondják ostoba, buta, együgyü, hüle emberről, aki mindent szájtátva csudál, bámul. Népies nyelven rokonai: *bákó*, *bacza*, *mamlasz*, *málé*, *mámmám*, *mamuk*.

BAMBÓ, l. BÁBÓ.

BAMBU, bodrogközi tájszó, l. BAMBA.

BAMBUCZ, székely tájszó, l. BAMBA.

BAMBUSZ, fn. tt. *bambusz-t*, tb. —*ok*. Indiai nád, csomós, bütykös derékkal és ágakkal, melyekből botokat, nedvéből pedig czukrot készítenek.

BAMBUSZNÁD, ösz. fn. l. BAMBUSZ.

BÁMÉ, (bám-é) az *ámé* szónak elötétes módosulata. L. BÁMÉSZ, ÁMÉ.

BÁMÉSZ, (bám-ész) mn. és fn. tt. *bámész-t*, tb. —*ok*. Valamin szájtátva csudálkozó, bámuló, különösen midőn valami újat, meglepőt, neki megfoghatatlannak tetszőt lát, ácsori. Képzője: *ász* helyett *ész*, hogy a kettős hosszu *á* vontatása kikerültessék, mely tekintetben hasonló képzésüek: *ágész*, *fáész*, *rákész*.

A persában *bámasz* vagy *bámusz* Vullers szerént: otiosus, vagus, qui considet alibi, ubi non habet quod agat.

BÁMÉSZKODÁS, (bám-ész-kod-ás) fn. tt. *bámészkodás-t*, tb. *—ok.* Elfogult csudálkodás, midőn valaki bámulva, szájtátva néz valamit; illetőleg, ostoba, buta, együgyü nézés.

BÁMÉSZKODIK, (bám-ész-kod-ik) k. m. *bámészkod-tam*, *—tál*, *—ott.* Valamin szájtátva csudálkozik, mintegy esze megállva s vesztegelve tátogat, elfogultan meregeti szemeit. *Bámészkodik, mint borju az új kapura.* Km.

BÁMÉSZSÁG, (bám-ész-ság) fn. tt. *bámészság-ot.* Bámész állapot vagy tulajdonság. *Bámészságában se nem lát, se nem hall.*

BÁMÍT, (bám-ít) áth. m. *bámít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni* v. *—ani.* Csudálkozásra gerjeszt; a látott vagy hallott dolog elfogulttá teszi. V. ö. ÁMÍT.

BÁMÍTÁS, BÁMITÁS, (bám-ít-ás) fn. tt. *bámítás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, mely által valakit bámítanak. V. ö. BÁMÍT.

BÁMÍTÓ, BÁMITÓ, (bám-ít-ó) mn. tt. *bámító-t*, tb. *—k.* Aki vagy ami elfogult csudálkozásra gerjeszt, illetőleg ami váratlansága, rendkivülisége, szokatlansága által igen meglep. *Bámító eset, tünemény, látvány. Bámító gyorsaság, vakmerőség.*

BÁMÍTÓLAG, (bám-ít-ó-lag) ih. Csudálkozást gerjesztőleg, csudálatosan, meglepve, a maga nemében váratlan, szokatlan, rendkivüli módon.

BAMMOG, (bamm-og) gyak. önh. m. *bammogtam*, *—tál*, *—ott.* Magában dünnyög, haragjában mormog. Azon hangutánzók osztályába tartozik, melyek nagyobb nyomatosság végett a gyök véghangját megkettőztetik, mint: *vinynyog, hinynyog, nyámmog, duzzog, dünynyög*, stb. Hasonlók hozzá a mozgásra vonatkozó: *kammog, czammog is.*

BAMMOGÁS, (bamm-og-ás) fn. tt. *bammogás-t*, tb. *—ok.* Magában dünnyögés, mormogás.

BÁMÚL, (bám-úl) önh. és áth. m. *bámúl-t.* Valami meglepő, váratlan, rendkivüli, megfoghatatlan dolgon egészen elfogulva csudálkozik, esze s itélő ereje mintegy szünetet tart, vesztegel. Mint önható *on, en, ön*, és *ra re* ragu neveket vonz. *Bámulok rajta. A gyermekek és tudatlanok minden új dolgon bámulnak. Minden ember bámult vakmerőségeden. Hát te mire bámulsz? Amint megjelent, mind rá bámultak.* Áthatólag tárgyesetes viszonynévvel jár. *Bámulni az Isten müveit, és mindenhatóságát. Megbámulták őt*, azaz, megcsudálták. Néha viszonynév nélkül am. bámészkodik, áncsorogva vesztegel. *Ne bámuljatok, de tegyetek már valamit.*

„Bámulva kergetjük álmunk tarka képét,
Örökre elvesztjük gyakran éltünk szépét."
Berzsenyi.

BÁMÚLANDÓ, BÁMULANDÓ (bám-úl-and-ó) mn. tt. *bámulandó-t*, tb. *—k.* Amit vagy akit rendkivüli, váratlan, meglepő tulajdonsága miatt bámulni, azaz csudálni kell; csudálatra méltó, a maga nemében kitünő. *Bámulandó bátorság, kitartás.* Máskép: *bámulatos.*

BÁMÚLÁS, BÁMULÁS, (bám-úl-ás) fn. tt. *bámulás-t*, tb. *—ok.* Meglepő dolog fölötti csudálkozás, álmélkodás, illetőleg elfogult lelki állapot, midőn valamit bámulunk. *Ez esemény bámulással tölt el. Bámulásra gerjeszteni valakit. Bámulásig meg vagyok lepve. Bámulásomból alig birok magamhoz térni.*

BÁMÚLAT, BÁMULAT (bám-úl-at) fn. tt. *bámulat-ot.* A lélek rendkivüli, elfogult állapota, melybe akkor jön, midőn valami meglepő, nagy, ritka tüneményü dolog mintegy megfoghatatlannak látszik előtte. *Elfogta a bámulat.*

BÁMULATOS, (bám-ul-at-os) mn. tt. *bámulatos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Ami bámulást okoz, bámulattal jár; a maga nemében váratlan, rendkivüli, megfoghatatlan. *Bámulatos esemény.*

BÁMULATOSAN, (bám-ul-at-os-an) ih. Bámulatot okozva, bámulatos módon, csudálatosan, meglepőleg.

BÁMULVÁNY, (bám-ul-vány) fn. tt. *bámulvány-t*, tb. *—ok.* A nép mulattatására rendezett holmi szemfényvesztő, vagy rendkivüli mutatvány, mely első pillanatban bámulásra, csudálkozásra indít. (Spectaculum).

BAN, elvont gyöke a *bankó, bangócz* származéknak; változattal; *man*, melyből *mankó, mancs*, és *bun*, melyből *bunkó* származott. Ezen szóban pedig: *banka*, azon gyök hangutánzó.

—BAN, vékonyhangon —BEN, névmódosító rag. L. BEN.

BÁN, (1), fn. tt. *bán-t*, tb. *—ok.* Így neveztettek hajdan a magyarországi végtartományok kormányzói, főnökei, mint: *macsói, temesi, szörényi bán*, és a maig fönálló, *horvátországi bán.* Eredetét némelyek a *baján* avar szóból magyarázzák, mely annyit tett nálok, mint khagan, azaz vezér, mások a *boján* horvát szóból, mely hatalmas embert jelent; némelyek a *pán* (úr) tót és cseh szóból. Előfordul különösebben a persa nyelvben, tökéletesen egyező kimondással: *bán* (a zendben és szanszkritban: *van*), melyet Vullers szókönyve így értelmez: possessor, dominus, vir magnus, illustris, dux; és öszvetett szók végén: custos (gondviselő, bánó), pl. *bághbán* kertész (kerttel bánó), *darbán* ajtónálló (ajtóval bánó). Innen ered talán *ispán* = ősbán is. A mongol nyelvben *uvan* vagy *van* am. fejedelem (Fürst).

Több helység neve is mind Magyarországon, mind Erdélyben, melyek már XIII. századi okleveleklekben és a Váradi Regestrumban is előjönnek. Öszvetételekben: *Bánfa, Bánfalva, Bánffi-Hunyad, Bánhalma, Bánháza, Bánhegyes, Bánhida, Bánhorváth, Bánkeszi, Bánlaka, Bánpataka, Bánréve, Bánszeg.* Mikből megtetszik, hogy e név régtől fogva divatos és igen elterjedt vala a két magyar hazában.

BÁN, (2), áth. önálló gyök. m. *bán-t.* 1) Fájlalja, sajnálja, hogy valami roszat cselekedett, vagy hibát

követett el, vagy valami teendőt elmulasztott. *Bánom, hogy tanácsodat nem követtem. Várj, várj, megbánod te még ezt. Szánom-bánom bűneimet. Hogy dolgod meg ne bánd, a nyomorultat szánd.* Km. *Soha se bánd biz azt. Eb, aki bánja. Jaj de bánom, hogy erre az életre adtam magamat. Késő bánnod, amit helyre nem hozhatsz. Harmadnapig dinom-dánom, holtig való szánom-bánom.* Közmondás a szerencsétlen házasságról. 2) Szélesb ért. akármi kedvetlen dolgon szomorkodik, sajnálkodik. *Ha meghalok, sem bánom, úgy sincs engem ki szánjon.* Népdal. *Eb is bánja az orrát,* ha t. i. megütik. *Aki bánja, tegyen róla. Bánja béka a deret,* nem tetszik neki. 3) Gondol valamivel, aggódik rajta. *Bánom is én! Mit bánom én? Nem bánom, tégy amint tetszik.* 4) Nincs ellenére, ráhagy valamit. *Nem bánom, ha eljösz. Nem bánom, menjünk.* Eredetileg *bá* indulatszóból eredett, mint e kedélyre vonatkozók is: *szán, sajnál, vajh! hajh, bár, jaj!* Rokonnak látszik vele a latin *poen-itet.* V. ö. BÁNIK.

BANA, 1) férfi kn. Barnabás, másképː *Barna.* 2) Falu neve Komárom vármegyében, helyr. *Banára, —n, —ról.*

BÁNADALOM, (bán-ad-al-om) fn. tt. *bánadalmat.* Valamely kedvezőtlen dolog fölötti szomorkodás, sajnálkozás. Él e szóval Mikes K. törökországi lev. 303. l.

BÁNAKODÁS, l. BÁNKODÁS.

BÁNAKODIK, l. BÁNKODIK.

BÁNALOM, (bán-al-om) fn. tt. *bánalmat.* A *bánadalom* szónak valamivel kisebb hatású módosítványa, olyforma árnyalati viszony lévén köztök, mint: *uralom* és *urodalom, biralom* és *birodalom, nyugalom* és *nyugodalom* között.

BÁNANDÓ, (bán-and-ó) mn. tt. *bánandó-t,* tb. *—k.* Sajnálásra méltó, ami megérdemli, hogy szomorkodjunk miatta. *Bánandó elmulasztás. Bánandó veszteség.*

BÁNÁS, (bán-ás) fn. tt. *bánás-t,* tb. *—ok.* 1) Midőn a *bán* gyökből ered, am. szomorú, sajnálkozó érzés, midőn valamit bánunk. 2) Ha a *bánik*-ból származik, jelent valamivel foglalkodást, gondviselést, különösen azon cselekvési módot, melyet társadalmi viszonyban mások iránt követünk. *Szelid, engedékeny bánás. Kemény, szigoru bánás. Emberekkel való bánás. Rosz bánás miatt elsatnyult házi állatok.* V. ö. BÁNIK.

BÁNÁSMÓD, (bánás-mód) ösz. fn. Bizonyos cselekvési rend, szokás, melyet a velünk társadalmi viszonyban élő emberek irányában követünk, vagy mely szerint valamit kezelünk. *Ildomos, eszélyes, nyájas, barátságos bánásmód. Durva, visszataszító bánásmód.*

BÁNAT, (bán-at) fn. tt. *bánat-ot.* Szomoru kedélyállapot, midőn valaki tartós lelki fájdalomban szenved akár az önmaga által elkövetett bün, vagy hiba, akár oly kedvezőtlen események miatt, melyek őt közelebbről illetik. *Mély bánat. Sok búval, bánattal tölteni napjait. Nem tudom, hová legyek bánatomban. Meghalok bánatomban. Késő bánat, ebgondolat.* Km. Különösen hiterkölcsi értelemben jelenti a magába

tért bünös szomoruságát, elkövetett bünei miatt. *Töredelmes bánat,* azon föltétellel, hogy többé nem vétkezünk. *Tökéletes bánat,* mely nem valami mellékes érdekből, pl. az örök büntetés félelméből, hanem tiszta erkölcsi indokokból, az Isten szeretetéből, s a bünnek utálatából ered.

BÁNÁT, l. BÁNSÁG. 2).

BÁNATBÉR, (bánat-bér) ösz. fn. Bizonyos mennyiségü pénz, melyet előre letenni kötelesek, kik valamit nyilvános árverés vagy árlejtés utján haszonbérbe venni akarnak, másképː *bánatpénz.*

BÁNATHÁZ, (bánat-ház) ösz. fn. A kathólika egyházban szokásos halotti szertartásoknál fölállított gyászalkotmány, mely fekete posztóval beteritett koporsót ábrázol, égő gyertyákkal, kereszttel, az illető halott jelvényeivel stb. fölékesíttetik. (Castrum doloris).

BÁNATOS, (bán-at-os) mn. tt. *bánatos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Ami bánatot fejez ki; bánattal, szomorkodással, sajnálkozással telt. *Bánatos arcz. Bánatos sziv. Nehéz a bánatos arcznak víg kedvet mutatnia. A bánatos szivet akármi szó szele is megkeserítheti. Bánatos állapot. Bánatos érzés.*

„Bánatos érzéssel nézek vissza rátok,
Ti szelid szerelmek s vidám nyájasságok
Örömmel tölt órái." Berzsenyi.

BÁNATOSAN, (bán-at-os-an) ih. Bánattal eltelve, valami fölött szomorkodva, keseregve.

BÁNATPÉNZ, (bánat-pénz) l. BÁNATBÉR.

BÁNATTELI, (bánat-teli) ösz. mn. lásd BÁNATOS.

BANCSÓKOS, (ban-dsa-ók-os) mn. tt. *bancsókos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Csókaszemü, azaz, kinek bandzsalsága miatt szeme fehére igen kilátszik. V. ö. BANDZSA.

BÁND, falu Veszprém megyében; MEZŐ—, erdélyi helység; helyr. *Bánd-on, —ra, —ról.*

BANDA, fn. tt. *bandát.* Általán több személyek társulata, kik bizonyos czélból öszvetartanak, együtt járnak-kelnek, vándorolnak, stb. Különösen 1) Zenészek társulata. *Czigány banda. Katonai banda.* 2) Tolvajok, zsiványok egyesülete. *Tolvajbanda, zsiványbanda.* Idegen eredetü szó, olaszul *banda,* francziául *bande,* németül *Bande.* Megvan az arabban *bend,* és syriai nyelvben *bando,* mint bizonyos csapat katonaságot jelentő szó.

BANDI, az *András* keresztnévnek kicsinyített módosítványa, másképː *Bandri, Andor, Endre.* „Útnak indult szőke Bandi." Kisfaludy K. *Angyal Bandi,* elhirhedt zsivány.

BANDS, elvont törzse a *bandsa, bandsal, bandsalog* szóknak. Elemezve vagy *bam-ds,* a *bam* gyöktől, mennyiben a bandsa néhutt bámészt is jelent; vagy talán gyöke *ban* a *bal* változata, mint a *balga* és *banga* szókban. Eszerint a *bandzsa* balra, vagy balul nézőt jelentene. Alapfogalomban egyezik vele a *kancsi, kancsal,* a görbét jelentő *kam* gyöktől, am. görbén néző, továbbá a *sanda* azaz *csanda* a *csa*

gyöktől, melyből félrehajlást, félremenést jelentő szók származnak.

BANDSA, (bands-a) mn. tt. *bandsát.* Akinek szemei nem párhuzamos irányban, hanem keresztben, vagy nem egyenesen hanem félre néznek, minek oka abban rejlik, hogy a szemgolyók tengelyei nem párhuzamos irányuak. Tréfásan: *káposztáskertbe néző*, azaz, kecskeszemü.

BANDSAL, (bands-a-l) mn. tt. *bandsal-t,* tb. *—ok.* A *bandsa* szónak *l* hanggal megtoldása, mint: *kancsa, kancsal, sanda, sandal, hangya, hangyal,* stb.

BANDSALI, (bands-a-l-i) tt. *bandsali-t,* lásd BANDSA.

BANDSALÍT, (bands-a-l-ít) önh. m. *bandsalított,* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Bandsán néz.

BANDSALOG, (bands-a-l-og) gyak. önh. m. *bandsalog-tam, —tál, bandsalgott*, htn. *—ni* vagy *bandsalgani.* Bandsa módra nézgél, kacsingat, tekinget.

BANDSALSÁG, (bands-a-l-ság) fn. tt. *bandsalság-ot.* Szemhiba, midőn a szemgolyók tengelyei nincsenek párhuzamos irányban; bandsa állapot vagy tulajdonság.

BANDSÓKOS, l. BANCSÓKOS.

BÁNFA, helynevek, Baranya és Szala megyékben; helyragokkal: *Bánfá-n, —ra, —ról.*

BÁNFALVA, (Bán-falva) helységek neve Mosony és Trencsin vármegyékben; helyragokkal: *Bánfalvá-ra, —n, —ról.*

BÁNFFIHUNYAD, mezőváros Erdélyben, Kolos megyében; helyr. *Bánffi-Hunyad-on, —ra, —ról.*

BANGA, (bam-og-a vagy bal-og-a) mn. tt. *bangát.* Együgyü, mamlasz, ostoba. Gyöke vagy *bam,* honnét a rokon érteményü *bamba,* vagy talán hangváltozattal *bal,* mennyiben alapfogalomban egyezik vele a *balga* is. Tájszokásilag annyi is mint *benge.*

BANGITA, (bang-it-a) fn. tt. *bangitát.* Az öthímesek és háromanyások seregéhez tartozó cserjenövény. Fajai: *ostormény* és *kánya-bangita,* mindegyiken sok piros bogyó terem. Gyöke *bang* rokon a *bingy, bingyó, bogyó, benge* szókkal. (Viburnum).

BANGÓ, (bam-g-ó vagy bal-og-ó) fn. és mn. tt. *bangó-t,* tb. *—k.* 1) Hüle, mamlasz, együgyü, mélészáju ostoba, máskép: banga. 2) Növénynem az anyahímesek seregéből, fajai: *egygolyóju, légytermő, póktermő bangó.* E második érteményben gyöke valószinüleg a bogyót, bingyót jelentő *bang.* (Ophrys).

BANGÓCZ, 1) L. BANGA. 2) Káposztanemü növények torzsája. Eredetileg *bunkócz* lehetett, t. i. bunkóhoz, buczkóhoz hasonló alakjától.

BANGY, (ban-gy vagy bon-gy) fn. tt. *bangy-ot.* 1) Fákon teremni szokott, különösen az agg fák derekát benövő moh. 2) Ringyrongyból öszvegyürt tekercs, máskép: *bongy,* honnan, bongyol, bongyolít.

BÁNHALMA, népes puszta Heves megyében; helyr. *Bánhalmá-n, —ra, —ról.*

BÁNHATÓS, (bán-hat-ó-s) mn. tt. *bánhatós-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Akivel könnyü bánni, azaz, önvéleményében, akaratában nem makacs, akit okkal-móddal valamire bírni nem nehéz.

BÁNHÁZA, puszták Bihar és Szabolcs megyékben; helyr. *Bánházá-n, —ra, —ról.*

BÁNHEGYES, puszta Csanád megyében; helyr. *Bánhegyes-én, —re, —röl.*

BÁNHIDA, falu Komárom megyében; helyr. *Bánhidá-n, —ra, —ról.*

BÁNHORVÁTH, falu Borsodban; helyr. *Bánhorváth-on, —ra, —ról.*

BÁNIK, (bán-ik) k. m. *bán-tam, —tál, —t,* par. *bán-j-ál.* Valamivel foglalkodik, valamit kezel. *Val vel* ragu neveket vonz. *A katona fegyverrel bánik. A varga árral, a kovács pörölylyel tudjon bánni.* Különösen, a rábizott vagy gondja alá vett személy, illetőleg dolog iránt bizonyos eljárási módot követ. *Alattvalóival, cselédeivel, tisztjeivel jól, emberségesen bánik. Szépen bánni a növendékekkel. Kegyetlenül, roszul, gorombául bánni valakivel. Gyermekeivel mostohán bánni. Még az oktalan állatokkal is jól kell bánni.* Továbbá: gondoskodik, szükségesekkel ellát. *A kocsis lovaival, a juhász nyájával bánik. Elbánni a marhával,* am. megetetni, megitatni. *Elbánni a vendégekkel,* kellően fogadni, ellátni. Átv. ért. *elbánni az ellenséggel,* vele megküzdeni, azt megverni.

Ezen igében noha végelemzéssel szinte a fuvás, különösebben a *fáradság* alapfogalma rejlik, s ennélfogva rokonítható a *bán* igével: mindazáltal közelebbről a *baj* szót tekinthetjük törzsnek, melytől származott *bajm* vagy *bajn* törzs is ‚bajmol' és ‚bajnócza' szókban; *bán* is tehát am. *bajm* vagy *bajn,* további képzéssel *bajmol* vagy *bajnol (bajonol = bánol);* az *aj* hangok könnyen változtak hosszú *á*-vá (mint látnaja = látn-á, hallan-aja = hallan-á, s több számtalanokban). Teljesen egyezik vele a hellen *πόν-ομαι,* mely miden jelentéseiben (Rost szótára után: Arbeit haben, sich mühen, mit etwas beschäftigt sein; Noth leiden stb.) egészen öszveüt a magyar *bajlódik* (*bajol-ó-d-ik*) szóval. A szanszkritban is *pan* gyöknek épen a föntebbi jelentések tulajdoníttatnak.

BANK, fn. tt. *bank-ot.* Kereskedelmi müszó, am. nyilvános intézet, melyben pénzt váltanak és kölcsönöznek. Többféle fajai vannak: *jegybank, váltó* vagy *leszámítoló bank, földhitelbank, nemzeti bank* stb. Így neveztetik a játszóasztaloknál azon pénzmennyiség is, melyet valaki a játék alapjául kitesz, innen: *bankot adni, bankot elveszteni, bankot megnyerni,* stb.

Idegen eredetü szó, mely padot, asztalt jelent, németül *Bank,* olaszul *banca,* spanyolul, portugallul *banca, banco,* francziául *banc, banque;* a régi német *panh* szóhoz igen közel jár a magyar *páhó.*

BÁNK, 1) férfi kn. tt. *Bánk-ot.* A Benedek név alhangú változata, máskép: *Benke, Benkö, Bendő, Bencze, Bende, Beke* stb. Honi történelmünkben nevezetes *Bánk bán.* 2) Faluk neve Nógrád és Veszprém vármegyékben; helyr. *Bánk-ra, —on, —ról.*

BANKA, fn. L. BABUK, BABUKA. *Büdös, mint a banka.* Km.

BÁNKA, faluk neve Nyitra megyében; helyr. *Bánká-n. —ra, —ról.*

BANKADÓ, (bank-adó) ösz. fn. Játékosok műszava. Jelenti a játszótársak közől azt, aki bizonyos mennyiségü pénzt játék alapjául koczkára tesz.

BANKALAP, (bank-alap) ösz. fn. Ami a bank müködéseinek, üzleteinek alapul szolgál, pl. jegybanknál az érczkészlet pénzben vagy érczrudakban; földhitelbanknál a tartaléktőke vagy tartalékalap.

BANKÁR, (bank-ár) fn. tt. *bankár-t,* tb. *—ok.* Pénzváltó, pénzváltással, váltókkal, s egyéb hitelpapirokkal üzérkedő. (Banquier).

BÁNKESZI, falu Nyitra megyében; helyr. *Bánkeszi-be, —ben, —ből.*

BÁNKFALVA, helység Erdélyben a Csiki székben; helyr. *Bánkfalvá-n, —ra, —ról.*

BANKHÁZA, népes puszta Pest megyében; helyragokkal: *Bankházá-n, —ra, —ról.*

BÁNKHEGY, népes puszta Sopron megyében; helyr. *Bánkhegy-en, —re, —ről.*

BANKIGAZGATÓ, (bank-igazgató) ösz. fn. Azon személyek egyike, kik valamely bank ügyeinek vezérletével vannak megbízva.

BANKJEGY, (bank-jegy) ösz. fn. A bank által kiállított jegy, illetőleg papirospénz, köznyelven: bankóczédula.

BANKKORMÁNYZÓ, (bank-kormányzó) ösz. fn. Az egész bankintézet feje, vagy elnöke.

BANKÓ, (1), (ban-kó) fn. tt. *bankó-t,* tb. *—k.* Némely tájszólás szerint am. *mankó* vagy *bunkó.*

BANKÓ, (2), fn. tt. *bankó-t,* tb. *—k.* Bank által kibocsátott papirpénz, bankóczédula. „Akadtam még egy bankóra, mit szántam szemborítóra.“ Csokonai. *Egy, öt, tíz, száz, ezer forintos bankó.* „Az egyikben aczél, kova, tapló, a másikban száz forintos bankó.“ Népdal.

BÁNKODÁS, (bán-kod-ás) fn. tt. *bánkodás-t,* tb. *—ok.* Szomorkodás, sajnálkozás, sopánkodás. V. ö. BÁNKODIK.

BÁNKODIK, (bán-kod-ik) k. m. *bánkod-tam, —tál, —ott.* Folytonosan bán, azaz sajnál, fájlal valamit; szomorkodik, kesereg, sajnálkodik, sopánkodik valamiért, valami fölött, vagy miatt. *Kedvese halálán bánkodik.*

„Gyülöltünk mint kurucz, tatár,
Bánkodtunk mint a puszta vár,
Ügyünk azért
Sikert nem ért.“
Vörösmarty „Jóslat“-a.

Mondják megnyújtva is: *bánkódik,* de hibásan, mert elemezve: *bán-ak-od-ik* mint *szán-ak-od-ik, fen-ek-éd-ik, tün-ek-éd-ik,* stb.

BANKRÉSZVÉNY, (bank-részvény) ösz. fn. 1) Bizonyos pénzöszveg, mely a banktőkének egyenlően felosztott egy részét teszi. 2) Azon jegy, mely a bank részéről adatik bizonyságul a betett öszveg felől. *Bankrészvényeket eladni, venni.*

BANKTŐKE, (bank-tőke) ösz. fn. 1) L. *Bankalap.* 2) Azon egész tőke, melylyel valamely bank működik, ide számítván nem csak az érczkészletet, hanem minden más értékeket is, pl. épületet, a menynyiben az sajátja, mindenféle értékpapirokat, mint államkötelezvényeket, magánosok váltóit, zálogait, stb.

BANKUS, fn. tt. *bankus-t,* tb. *—ok.* Gyermekijesztő mumus, bubusféle báb.

BÁNLÁS, (bán-ol-ás) fn. tt. *bánlás-t,* tb. *—ok.* Valamely ügynek, értekezleti dolognak, illetőleg pernek önállóbb tárgyalása, kezelése, minthogy *bánik* s innen *bánás* némi szenvedőlegességet teszen föl. Némelyek által használni kezdett, de lábra nem kapott új szó, a *bánlat, bánlott* társaival együtt.

BÁNMAJOR, népes puszta Vas megyében; helyragokkal: *Bánmajor-on, —ra, —ról.*

BANNY, elavult gyöke a *bannyas, bannyol* szóknak, s egy azon *bony* gyökkel, melyből *bongy, bongyol, bongyolódik* származtak.

BANNYAS, (banny-as) mn. tt. *bannyas-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Györtájéki szó, am. bozontos, öszvevissza bonyolodott, kuszált szőrü, haju.

BANNYOL, (banny-ol) áth. m. *bannyol-t.* Bozontossá tesz valamit, nevezetesen szőrt, hajat, gyapjut. V. ö. BANNYAS.

BANNYOLÁS, (banny-ol-ás) fn. tt. *bannyolás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, melynél fogva valamit bannyassá, azaz bozontossá, gubanczossá tesznek.

BÁNOL, (bán-ol) mintegy *bajmol* értelemben. V. ö. BÁNLÁS, BAJMOL.

BÁNÓPÉNZ, (bánó-pénz) l. BÁNATPÉNZ.

BANOTA, falu Zala megyében; helyragokkal: *Banotá-n, —ra, —ról.*

BÁNPATAKA, falu Erdélyben, Hunyad megyében; helyragokkal: *Bánpataká-n, —ra, —ról.*

BÁNRÉVE, falu Gömör megyében; helyragokkal: *Bánrévé-n, —re, —ről.*

BÁNSÁG, (bán-ság) fn. tt. *bánság-ot.* 1) Báni méltóság. *Horvátországi bánság.* 2) Tartomány vagy vidék, melynek kormányzója vagy helytartója bán czímet visel. *Régi macsói, szörényi bánság.* A hajdani temesi bánság ma is megtartotta nevét, ámbár vármegyékre és katonai vidékekre van osztva, másként: *bánát.*

BÁNSZEG, népes puszta Zala megyében; helyragokkal: *Bánszeg-en, —re, —ről.*

BÁNT, (bán-t) áth. m. *bánt-ott,* par. *—s,* htn. *—ani* vagy *—ni.* 1) Általán akármiféle sérelem által kedvetlenséget, szomoruságot, fájdalmat, boszuságot okoz valakinek, s mintegy bánó, bánatos állapotba helyez valakit. Különösen jogaiban, vagyonában háborgat, nyugtalanít, megrövidít valakit. *Ne bántsd a magyart.* Zrinyi. *Ne bántsd a másét.* 2) Valamihez hozzányul, amit illetetlenül kellene hagynia. Kárt, sérelmet okoz. *Ne bántsd a gyönge csemetéket. Kár azt bántani, ami nincs utadban.* 3) Ingerel, boszont. *Ne*

bántsd a makranczos gyermeket, az ittas embert. 4) Mondjuk holmi bajokról, betegségekről. *Nyavalyatörés, hideglelés bántja. Mi bánt édes fiam?* azaz mi bajod, mid fáj? Átv. ért. *a restség bántja*, nem akar dolgozni, lustaságban szenved.

Gyöke az önálló ige *bán*, melyből *t* képzővel lett *bán-t*, mint: *vál-t, buj-t, kel-t, sér-t, vesz-t* vagy elavult gyökökből: *szám-t, rom-t, bom-t*, stb.

BÁNTALMAS, (bán-t-al-om-as) mn. tt. *bántalmas-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Ami bántalommal jár, bántalmat okozó. *Bántalmas szó.*

BÁNTALMAZ, (bán-t-al-om-az) áth. m. *bántalmaz-tam, —tál, —ott*, par. *—s.* Bántalommal illet, sérteget. *Szóval, tettel bántalmazni valakit.*

BÁNTALMAZÁS, (bán-t-al-om-az-ás) fn. tt. *bántalmazás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, mely által valakit bántalmaznak, sértegetnek.

BÁNTALMI, (bán-t-al-om-i) mn. tt. *bántalmi-t*, tb. *—ak.* Bántalmat illető, arra vonatkozó. *Bántalmi per.*

BÁNTALOM, (bán-t-al-om) fn. tt. *bántalm-at.* Valakinek személye ellen elkövetett jogtalan cselekedet, sérelem. *Szándékos bántalom.* Gyógytanilag: beteges állapot, testi sérelem. *Vízkóros, lázas bántalom.*

BÁNTALOMVÁD, (bántalom-vád) ösz. fn. Törvény előtti kereset a szenvedett bántalom, vagyis sérelem miatt.

BÁNTÁS, (bán-t-ás) fn. tt. *bántás-t*, tb. *—ok.* Általán jogtalan cselekvés, mely által valaki másnak sérelmet, fájdalmat, szomoruságot, kárt stb. okoz. *Bántás nélkül legyen mondva. Minden szava bántás. Becsületbeli bántás.*

BÁNTATLAN, (bán-t-at-lan) mn. tt. *bántatlan-t*, tb. *—ok.* Akit nem bántottak, nem sértettek, nem nyugtalanítottak; akit nem érintettek, amihez nem nyúltak. Használtatik határozóul is. *Vad népek között bántatlan utazni. Bántatlan hagyni valamit.*

BÁNTATLANSÁG, (bán-t-at-lan-ság) fn. tt. *bántatlanság-ot.* Bántatlan, sértetlen, illetetlen állapot.

BÁNTATLANUL, (bán-t-at-lan-ul) ih. Anélkül, hogy valaki bántaná vagy bántotta volna; sértetlenül, illetés nélkül.

BÁNTHATATLAN, (bán-t-hat-at-lan) mn. tt. *bánthatatlan-t*, tb. *—ok.* Akit vagy amit bántani, sérteni, megszomorítani nem lehet, vagy nem szabad.

BÁNTHATATLANUL, (bánt-hat-at-lan-ul) ih. Bánthatatlan állapotban, sérthetetlenül.

BÁNTÓ, (bán-t-ó) mn. tt. *bántó-t*, tb. *—k.* Aki vagy ami bánt, sértő, szomorító. *Bántó szavak. Bántó magaviselet.* V. ö. BÁNT.

BÁNTÓDÁS, (bán-t-ó-d-ás) fn. tt. *bántódás-t*, tb. *—ok.* Kedvetlen, szomorító állapot, érzelem, melyet bántás, megsértés okoz.

BÁNTÓDIK, (bán-t-ó-d-ik) belsz. m. *bántódtam, —tál, —ott.* Magát bántottnak, megsértettnek érzi. *Bántódni, megbántódni valami által vagy valamiért.*

BÁNTOGAT, (bán-t-og-at) gyak. áth. m. *bántogat-tam, —tál, —ott*, par. *bántogass.* Valakit gyakran, ismételve, sokszor bánt, sérteget, háborgat, nyugtalanít.

BÁNTOGATÁS, (bán-t-og-at-ás) fn. tt. *bántogatás-t*, tb. *—ok.* Gyakori, ismételt bántás, sértegetés, háborgatás, nyugtalanítás.

BÁNTÓLAG, (bán-t-ó-lag) ih. Bántó módon, megsértve, megszomorítva. *Bántólag szólani valakihez.*

BÁNY, elvont gyöke a *bánya, bányol* szóknak, és ezek származékainak. L. BÁNYA.

BANYA, (bany-a) fn. tt. *banyát.* Elkorosodott vén asszony, öreg anyóka. *Vén banya. Ha az anyja, a vén banya, ott nem lett volna.* Népdal. Átv. ért. zsémbes, nyelves, hírhordó, mint a banyák lenni szoktak. Gúnyos, gyöngédtelen elnevezés.

Eredetére nézve nem egyéb, mint *anya*, *b* előtéttel, honnan Csalóközben *banyalúd* am. anyalúd, vénlúd. Egyezik vele a latin *anus* (anyus).

BÁNYA, (bány-a) fn. tt. *bányát.* 1) Általán föld alatti hely, üreg, mélység, melyből ásványokat vájnak, túrzanak, ásnak, fejtenek. *Sóbánya*, melyből sót vágnak, *köbánya*, melyből köveket fejtenek, *kőszénbánya*, stb. Különösen, oly hegyek gyomra, üregei, melyekből érczeket ásnak. *Aranybánya, ezüstbánya, rézbánya*, továbbá oly helységek és városok neve, melyek ilyetén bányákkal bővelkednek. *Selmeczbánya, Körmöczbánya, Bakabánya, Bélabánya* stb. 2) Tájszokásilag: érczes fürdő. 3) Hevesben így nevezik néhutt azon gödröt, melyben a vályognak való agyagot tapossák, továbbá a sertések feltúrt fekhelyét.

Az első pont alatti értelmenyben a latin *fodina* szónak felel meg, s valószinű, hogy valamint ennek gyöke *fodio* (ások, vájok), hasonlóan a *bánya* szóban az ásás alapfogalma rejlik, t. i. *áj vág* am. ás, honnan *vája*, melyből lett *ványa*, mint *borju bornyu, varju varnyu*, stb. továbbá *a v*-nek rokon *b*-re változtával: *bánya*, mint: *vakcsó bakcsó, vacsora bacsora, Valent Bálint, olyvá olybá* stb. miszerint *bánya* annyi volna mint *vája*, (fodina). A második pont alatti értelmenyben rokonok vele az olasz *bagno*, franczia *bain*, latin *balneum*, hellen *βαλανεῖον*. Mind az ásványokra, mind a fürdőre vonatkozó *bánya* megvan a szláv nyelvekben is. Akik azon alapfogalomból indulnak ki, hogy a bányák a föld *belsejében* léteznek, véleményök oda megy ki, hogy e szó gyöke *be*, melyből lett *bény, bénye*, mélyhangon *bánya*. Talán a *Bénye* helységek neve is innen származott, legalább az Esztergam megyei *Bény* ásványos gyógykútjáról ismeretes a maga környékén.

BÁNYA, számos helyneveket alkot mind a két magyar hazában: *Kis—, Nagy—, Felső—, Ó—, Új—, Cseh—, Német—, Rima—*, Magyarországon, *Abrud—, Király—, Kis—, Körös—, Lapos—, Oláhlapos—, Mosó—*, Erdélyben. Helyr. *Bányá-n, —ra, —ról.*

BÁNYAÁCS, (bánya-ács) ösz. fn. Bányaépitészi ács, aki a bányákhoz szükséges famüveket, pl. vízhúzó, vízhajtó kerekeket stb. készíti.

BÁNYAADÓ, (bánya-adó) ösz. fn. Adó neme, melyet a bányabirtokosok fizetnek.

BÁNYABÉR, (bánya-bér) ösz. fn. L. BÁNYAVÁM.

BÁNYABIRÓ, (bánya-biró) ösz. fn. Bányai törvényhatósághoz tartozó személy, ki a bányászok közt, és bányák körül előforduló peres ügyekben itél.

BÁNYABIRÓI, (bánya-birói) ösz. mn. Bányabiróhoz tartozó, azt illető, arra vonatkozó. *Bányabirói eljárás, itélet.*

BÁNYABIRÓSÁG, (bánya-biróság) ösz. fn. 1) Bányabirói tisztség, hivatal. 2) L. BÁNYABIRÓSZÉK.

BÁNYABIRÓSÁGI, (bánya-birósági) ösz. mn. Bányabiróságra vonatkozó, attól eredett. *Bányabirósági itélet.*

BÁNYABIRÓSZÉK, (bánya-biró-szék) ösz. fn. Törvényhatóság, mely a bányapöröket intézi, a bányai ügyekben itél.

BÁNYABIRTOK, (bánya-birtok) ösz. fn. Birtok, melynek területe bányát foglal magában, melynek tárgyát bánya teszi.

BÁNYABIRTOKOS, (bánya-birtokos) ösz. fn. Oly személy, kinek bányája van.

BÁNYABÜK, falu Erdélyben; helyr. *Bányabük-ön, —re, —ről.*

BÁNYACSIPA, (bánya-csipa) ösz. fn. Mindenféle folyékony, vagy csepegő, gyántás ásványok a bányákban.

BÁNYÁCSKA, KIS— (máskép *Széphalom*) falu Abaújban; RUDA—, Zemplénben; helyr. *Bányácská-n, —ra, —ról.*

BÁNYAESKÜTT, (bánya-eskütt) ösz. fn. Alsóbb rendü felügyelő tiszt a bányákban.

BÁNYAFA, (bánya-fa) ösz. fn. Támaszul alkalmazott gerendák, czölöpök stb. melyek a bányalikakban fölállíttatván azokat a bedőlés ellen megóvják.

BÁNYAFELVIGYÁZÓ, lásd BÁNYAMESTER.

BÁNYAFÉM, (bánya-fém) ösz. fn. 1) A bányák gyomrában rejlő fém (metallum). 2) A kovacsok legkeményebb neme, mely a közönséges kovacstól különbözik.

BÁNYAG, (bány-ag) fn. tt. *bányag-ot.* Vegyes érczfaj. (Cobalticum). *Mirecssavas bányag.* (Cobalticum arsenicosum). *Miregsavas bányag.* (Cobalticum arsenicicum).

BÁNYAGRÓF, (bánya-gróf) ösz. fn. A bányákra fölügyelő legfelsőbb tiszt, ki a mellé rendelt tanácscsal a bányaügyeket igazgatja.

BÁNYAGYÁM, (bánya-gyám) ösz. fn. Szilárd szikla- vagy érczköves fal, mely a földalatti bányautakon támaszul hagyatik, nehogy az üregek beszakadjanak.

BÁNYAGYŰLÉS, (bánya-gyűlés) ösz. fn. A bányabirtokosok öszvejövetele, bányai dolgokat, ügyeket elintéző tanácskozás végett.

BÁNYAHASZON, (bánya-haszon) ösz. fn. Jövedelem, melyet a bányák hoznak.

BÁNYAHÁZ, (bánya-ház) ösz. fn. A bányákhoz tartozó mindenféle épületek, ú. m. olvasztókemenczék, huták stb.

BÁNYANY, (bány-any) fn. tt. *bányany-t.* Cobaltum. Máskép: *kékleny* vagy *kékeny.* Azon egyszerü vegyelemek egyike, melyek a nemtelen fémek osztályát teszik.

BÁNYAHIVATAL, (bánya-hivatal) ösz. fn. 1) Hivatal, melyet valaki a bányák igazgatása, fölügyelése körül visel. 2) A bányákra felügyelő tiszti személyzet.

BÁNYAISZÁK, (bánya-iszák) ösz. fn. l. BÁNYÁSZISZÁK.

BÁNYAJÁRÓ, (bánya-járó) ösz. fn. Bányatiszt, kinek kötelessége a bányászok után járni, s a bányamüveket folytonosan szemmel tartani.

BÁNYAJOG, (bánya-jog) ösz. fn. 1) Szabadalom bányát nyitni s bányászokat tartani. 2) Törvények öszvege, melyeket a bányákra nézve a felsőség vagy törvényhozás vagy a szokás megalapított.

BÁNYAJÖVEDÉK, BÁNYAJÖVEDELEM, (bánya-jövedék vagy bánya-jövedelem) ösz. fn. Haszon, melyet a bányamivelés hajt.

BANYAKEMENCZE, (banya-kemencze) ösz. fn. Somogy vármegyei tájszó, am. vesszőből font, és sárral tapasztott paraszt kemencze. A Tisza vidékén: *boglyakemencze.*

BÁNYAKÍSÉRTET, (bánya-kísértet) ösz. fn. A babonás bányászok hite szerént bizonyos bányai kísértet, melynek alacson kis termete van, s ha nem ingerlik, senkit sem bánt.

BÁNYAKÓR, (bánya-kór) ösz. fn. A sorvadásnak egyik faja, mely a bányászoknál kiszárító, és összehúzó ásványok behatása által fejlik ki, és mellszorulás, köhögés, kezek reszketése, száraz bőr, és sorvasztó láz által jelenkezik.

BÁNYAKÓROS, (bánya-kóros) ösz. mn. Bányakórban sínlődő. V. ö. BÁNYAKÓR.

BÁNYAKÓRSÁG, (bánya-kórság) tt. *bánya-kórság-ot.* L. BÁNYAKÓR.

BÁNYAKOVÁCS, (bánya-kovács) ösz. fn. A bányamiveléshez megkivántató vas eszközöket készítő mesterember.

BÁNYAKŐ, (bánya-kő) ösz. fn. A kővágó helyeken törés által fejtett kő, mely még faragva nincsen.

BÁNYAKÖLTSÉG, (bánya-költség) ösz. fn. A bánya megnyitására, mivelésére és fentartására fordított pénzek öszvege.

BÁNYAKÖNYV, (bánya-könyv) ösz. fn. Hivatalos könyv, melybe a bányához tartozó mindennemű ügyek, különösen a bányabirósághoz tartozók följegyeztetnek. Különösebben a bányabirtokokról vezet-

tetni szokott vagy törvény által vezettetni rendelt könyv.

BÁNYAKRISTÁLY, (bánya-kristály) ösz. fn. Üvegszerüleg átlátszó kő, mely majd hatszögü majd szabálytalan alakkal leginkább a hegyek barlangiban és részeiben találtatik.

BÁNYAKÜRTŐ, (bánya-kürtő) ösz. fn. Nyilás, mely a bányaüregbe világosságot ereszt.

BÁNYALÁTOGATÓ, (bánya-látogató) ösz. fn. Bányai tiszt, ki a bányászok után látni, s a bányamesterekre és bányaesküttekre felügyelni köteles.

BÁNYALÉG, (bánya-lég) ösz. fn. Levegő a bányaüregekben, mennyire az a külső légtől különbözik.

BÁNYALEGÉNYSÉG, (bánya-legénység) ösz. fn. A bányákban dolgozó munkások öszves serege.

BÁNYALISZT, (bánya-liszt) ösz. fn. Igen finom porrá mállott mész a bányákban, mely a sziklahasadékokba lerakodik, s a liszthez igen hasonlít.

BÁNYALŐPOR, (bánya-lő-por) ösz. fn. Lőpor, melylyel a bányákban réseket törnek, s a sziklákat fölvettetik.

BÁNYAMANÓ, (bánya-manó) ösz. fn. L. BÁNYAKÍSÉRTET.

BÁNYAMÉCS, (bánya-mécs) ösz. fn. Mécs, melynek világánál a bányászok dolgoznak.

BÁNYAMEGYE, (bánya-megye) ösz. fn. Bizonyos bányához tartozó, s határok által kijelelt kerület.

BÁNYAMENET, (bánya menet) ösz. fn. Földalatti út a bányákban, mely az érczásványok üregeihez vezet. Másképen: *bányagátor*.

BÁNYAMÉRÉS, (bánya-mérés) ösz. fn. 1) A bányamivelésben am. a bányatelek határainak kijelölése mind a földszinén, mind a föld alatt, s a bánya üregek és épitségeknek mértan szerénti meghatározása. 2) Maga azon mütan, mely az ilyetén kimérés szabályait előadja.

BÁNYAMÉRNÖK, BÁNYAMÉRŐ, ösz. fn. Személy, ki a megnyitandó, vagy felosztandó bányák határait kijelöli; az is, ki a földalatti bányaépületeket kiméri és meghatározza.

BÁNYAMESTER, (bánya-mester) ösz. fn. Bányatiszt, ki a bányákat a fejedelem nevében kiosztja, s a bányaügyeket intézi.

BÁNYAMÉZGA, (bánya-mézga) ösz. fn. Általános nevezete minden éghető ásványtesteknek, melyek folyó állapotban vannak, vagy egykor voltanak.

BÁNYAMIVELÉS, (bánya-mivelés) ösz. fn. A bányákban előforduló munkák öszvege, egyszersmind azon tudomány, mely az azokhoz szükséges szabályokat előadja.

BÁNYAMIVELŐ, (bánya-mivelő) ösz. fn. és mn. Aki bányai munkákkal foglalkodik.

BÁNYAMIVES, (bánya-mives) ösz. fn. Tágasabb értelemben minden ember, ki bányai munkákkal foglalkodik. Szorosabban: aki a bányászathoz tartozó ismeretekben jártas, bányász.

BÁNYAMUNKA, (bánya-munka) ösz. fn. Minden munka, mely a bányákban történik.

BÁNYANAGY, (bánya-nagy) ösz. fn. Az egyes bányák főtiszte.

BÁNYANAGYSÁG, (bánya-nagyság) ösz. fn. Bányanagy hivatala, rangja.

BÁNYAOMLADÉK, (bánya-omladék) ösz. fn. Omladék a bányákban.

BÁNYAOMLÁS, (bánya-omlás) ösz. fn. A bányamenetnek, azaz földalatti bányaüregnek beszakadása.

BÁNYAÖL, (bánya-öl) ösz. fn. A bányamérésnél használtatni szokott hosszmérték, mely nyolczvan hüvelykre osztatik fel.

BÁNYAŐR, (bánya-őr) ösz. fn. Bányai felügyelő, ki a be- és kijáró bányamunkásokra vigyáz.

BANYAPOSZ, (banya-posz) ösz. fn. Pöfetegek egyik faja, mely feketés porral van teli, s megnyomatván sziszegve fakad szét.

BÁNYARÉM, (bánya-rém) ösz. fn. L. BÁNYAKÍSÉRTET.

BÁNYAREND, (bánya-rend) ösz. fn. Bizonyos szabályok foglalata, melyekhez a bányatisztek és bányamívesek magokat alkalmazni kötelesek.

BÁNYARÉSZ, (bánya-rész) ösz. fn. Bányadarab, köznyelven kuksz vagy kuksza, azaz egyes bányaterületnek 128-ad része.

BÁNYARÉSZVÉNY, l. BÁNYARÉSZ.

BÁNYARÉSZVÉNYES, (bánya-részvényes) ösz. fn. Aki úgynevezett kukszát, azaz bányarészt bír.

BÁNYAROM, (bánya-rom) ösz. fn. A bányákban beomlás által támadt katlanszerü üreg vagy mélység.

BÁNYÁS, (bány-a-as) fn. tt. *bányás-t*, tb. *—ok*. Bányabirtokos, bányatulajdonos.

BÁNYASÁFÁR, (bánya-sáfár) ösz. fn. A bányamunkásokra felügyelő tisztek egyike.

BÁNYASÁG, (bány-a-ság) fn. tt. *bányaság-ot*. A bányához tartozó dolgok és müvek öszvege.

BANYÁSODIK, (bany-a-as-od-ik) k. m. *banyásod-tam*, *—tál*, *—ott*. Banyává lesz, megvénül, vagy oly természetü lesz, mint a banyák szoktak lenni. Göcseji szójárás szerint, *megbanyásodik a turó*, midőn öszveránczosodik, vagy nyálkássá válik.

BÁNYÁSZ, (1), (bány-a-asz) fn. tt. *bányász-t*, tb. *—ok*. Általán, aki bányákban dolgozik; különösen aki az érczes ásványokat fejti és tisztítja. Szoros értelemben, ki ezen munkálatokat rendszeres ismeretek szerint üzi s bányamiveléssel foglalkodik.

BÁNYÁSZ, (2), (bány-a-asz) önh. és áth. m. *bányásztam*, *—tál*, *—ott*. Érczek ásásával különféle ásványok fejtésével foglalkodik. *Kibányászni* átv. ért. mint a bányát kikeresni s a találtató jót czéljára fordítani.

BÁNYÁSZAKADEMIA, (bányász-akademia) ösz. fn. Oskolai intézet, melyben bányászok az illető tudományokban képeztetnek. *Selmeczi bányászakademia.*

BÁNYASZÁJ, (bánya-száj) ösz. fn. Bányatorkolat, nyilás, mely a bányamenetbe vezet.

BÁNYASZÁMTARTÓ, (bánya-szám-tartó) ösz. fn. Bányatiszt, ki a bányamivelési költségeket és jövedelmeket számba veszi.

BÁNYÁSZAT, (bány-ász-at) fn. tt. *bányászat-ot.* 1) Mindenféle munka, mely a bányamivelésre öszvesen fordíttatik. 2) Rendszeres tudománya a bányamivelésnek. *Bányászatot tanulni. Bányászatra adni magát. Bányászattal foglalkodni. Bányászatból élni.*

BÁNYÁSZATI, (bány-a-ász-at-i) mn. tt. *bányászati-t,* tb. *—ak.* Bányászathoz tartozó, arra vonatkozó. *Bányászati tanulmányok, ismeretek, munkák.*

BÁNYÁSZBALTA, (bányász-balta) ösz. fn. Balta, melylyel a bányászok az ásványokat vágják, törik.

BÁNYÁSZBÉR, (bányász-bér) ösz. fn. Napszám vagy fizetési díj, melyet a bányászok munkáikért kapnak.

BÁNYÁSZCZÉH, (bányász-czéh) ösz. fn. Egyesület, melyet bányászok, mint olyanok alkotnak, s melynek bizonyos szabályai és rendtartásai vannak.

BÁNYÁSZDAL, (bányász-dal) ösz. fn. Bányászi életre vonatkozó tartalmu dal, melyet a bányamunkások énekelnek.

BÁNYASZÉK, (bánya-szék) ösz. fn. Törvényszék, mely bányai ügyekben itél.

BÁNYASZÉN, (bánya-szén) ösz. fn. Oly szén, mely dorong- és ágfából gödrökben, nem pedig földszint öszverakott máglyában égettetik.

BÁNYASZÉR, (bánya-szer) ösz. fn. Mindenféle szerszám, dolgozó eszköz, mely a bányamivelésnél használtatik.

BÁNYÁSZFEJSZE, (bányász-fejsze) lásd BÁNYÁSZBALTA. Egyébiránt V. ö. FEJSZE.

BÁNYÁSZFŐ, (bányász-fő) ösz. fn. Elökelő bányai felügyelő, németül: *Berghauptmann.*

BÁNYÁSZFURÓ, (bányász-furó) ösz. fn. Furó, melylyel a bányászok a kemény köveken nyilást törnek.

BÁNYÁSZI, (bány-a-ász-i) mn. tt. *bányászi-t,* tb. *—ak.* Bányászhoz való, bányászt illető. *Bányászi munka, bányászi eszközök, bányászi díj, bányászi öltözet.*

BÁNYÁSZILAG, (bány-a-ász-i-lag) ih. Bányászi módon. *Bányászilag öltözködni.*

BÁNYÁSZINAS, (bányász-inas) ösz. fn. Ujoncz bányászati mives; különösen oly gyerköcz, ki az érczeket a földtől elválasztja, az érczeket mossa s más könnyebb munkákat végez.

BÁNYÁSZIRNOK, (bányász-irnok) ösz. fn. Személy, ki a bányahivatalban leirói tisztet visel.

BÁNYÁSZISKOLA, (bányász-iskola) ösz. fn. Tanoda, melyben bányászok az illető tudományokra képeztetnek.

BÁNYÁSZISZÁK, (bányász-iszák) ösz. fn. Bőrtáska, melyet a bányászok szijnál fogva derekokra kötnek, s tüz- és világító szereiket viselik benne.

BÁNYASZIVATYÚ, (bánya-szivatyú) ösz. fn. Eszköz, mely által a bányalyukakban levő vagy fakadó vizet kiszivatják.

BÁNYÁSZKABÁT, (bányász-kabát) ösz. fn. Sajátságos szövetü és szinü öltöny, milyet a bányászok viselnek.

BÁNYÁSZKODIK, (bány-a-ász-kod-ik) k. m. *bányászkod-tam, —tál, —ott.* Bányamiveléssel foglalkodik, bányászatot üz.

BÁNYÁSZKÖNYV, (bányász-könyv) ösz. fn. Azon könyv, melybe a bányahatóság munkálkodásai, a bányai ügyek tárgyalásai följegyeztetnek.

BÁNYÁSZLÁMPA, (bányász-lámpa) lásd BÁNYAMÉCS.

BÁNYÁSZLEGÉNY, (bányász-legény) ösz. fn. Széles értelemben minden bányamunkás; szorosabban: fiatal bányász.

BÁNYÁSZLEGÉNYSÉG, (bányász-legénység) ösz. fn. A bányamunkások együttvéve.

BÁNYÁSZMÉCS, (bányász-mécs) ösz. fn. Különösen készitett mécs, melyet a bányászok a bányaüregekben használnak.

BÁNYÁSZMESTER, l. BÁNYAMESTER.

BÁNYÁSZMUNKA, (bányász-munka) ösz. fn. Mindenféle munka, mely a bányamivelésben előfordul.

BÁNYÁSZNA, (bány-a-ász-na) fn. tt. *bányásznát.* Ásvány. Életre nem igen kapott szó.

BÁNYÁSZNAPSZÁM, (bányász-nap-szám) ösz. fn. 1) A bányákban naponként határozott ideig végzett munka. 2) A bányákban végzett munkákért járó napi díj.

BÁNYÁSZNYELV, (bányász-nyelv) ösz. fn. Azon müszók és szójárások öszvege, melyekkel kizárólag a bányászok élnek.

BÁNYÁSZOS, (bány-a-ász-os) mn. tt. *bányászos-t* vagy *—at,* tb.*— ak.* Ami a bányászoknál divatos. *Bányászos ruha, öltözetmód, bányászos élet.*

BÁNYÁSZÖL, (bányász-öl) ösz. fn. Öl, mely a bányaméréseknél használtatik. V. ö. BÁNYAÖL.

BÁNYÁSZÖLTÖZET, (bányász-öltözet) ösz. fn. L. BÁNYÁSZRUHA.

BÁNYÁSZPŐRÖLY, (bányász-pöröly) ösz. fn. Pöröly, melyet az érczes kövek öszvezúzására használnak.

BÁNYÁSZRUHA, (bányász-ruha) ösz. fn. Sajátságos öltözet, milyet bányászok viselnek.

BÁNYÁSZSÁG, (bány-a-ász-ság) ösz. fn. tt. *bányászság-ot.* Bányamivelés, bányatudomány, ásványok, érczek keresésével s idomításával foglalkodás; bányászok öszvesége.

BÁNYÁSZSIPKA, (bányász-sipka) ösz. fn. Háromszögü vászonföveg, melyet a bányászok kalap alatt s néha ékességül hátukon viselnek.

BÁNYÁSZSÜVEG, (bányász-süveg) ösz. fn. Karimátlan posztó kalap, melyet a bányászok viselnek, midőn a bányákba lemennek.

BÁNYÁSZSZEKERCZE, (bányász-szekercze) ösz. fn. Kisded szekercze, melynek felső része hegyes, alja pedig hosszú szakállas, s melyet a bányászok díszjelül viselnek.

BÁNYÁSZSZERSZÁM, (bányász-szerszám) ösz. fn. Akármiféle eszköz, melylyel a bányai munkákban élnek.

BÁNYÁSZSZOKÁS, (bányász-szokás) ösz. fn. A bányászok között bevett s divatozó cselekvésmód.

BÁNYÁSZTALICSKA, (bányász-talicska) ösz. fn. Közönséges talicska, melyen a kiásott bányaföldet és köveket ide-oda tolják.

BÁNYÁSZTANODA, (bányász-tanoda) l. BÁNYÁSZISKOLA.

BÁNYÁSZTISZT, (bányász-tiszt) ösz. fn. Bányahatósági személy; bányaigazgatásnál szolgáló hivatalnok.

BÁNYÁSZTISZTSÉG, (bányász-tisztség) ösz. fn. A bányákra felügyelő hivatalbeliek öszvesége, testülete.

BÁNYÁSZTÖRVÉNY, (bányász-törvény) ösz. fn. L. BÁNYAJOG, (2).

BÁNYÁSZTUDOMÁNY, (bányász-tudomány) ösz. fn. Tudomány, mely bányamivelésre oktat, azaz, mikép lehessen a földben rejtező érczekhez minél könnyebb módon jutni, s azokat elválasztani, megtisztítani stb.

BÁNYÁSZUJONCZ, (bányász-ujoncz) ösz. fn. Növendék ifju vagy akárki más, ki a bányatudományokat tanulja.

BÁNYÁSZÚR, (bányász-úr) ösz. fn. Egy vagy több bányának birtokos ura.

BÁNYÁSZÜNNEP, (bányász-ünnep) ösz. fn. Ünnep, melyet a bányászok sajátságos szertartással üllnek meg.

BÁNYÁSZVILÁG, (bányász-világ) ösz. fn. L. BÁNYÁSZMÉCS.

BÁNYATALICSKA, (bánya-talicska) ösz. fn. L. BÁNYÁSZTALICSKA.

BÁNYATALICSKÁS, (bánya-talicskás) ösz. fn. Alsóbbrendü napszámos a bányákban, ki a bányaföldet és köveket talicskán (vagy taligán) odább szállítja.

BÁNYATALIGÁS, (bánya-taligás) ösz. fn. L. BÁNYATALICSKÁS.

BÁNYATÁMASZ, (bánya-támasz) ösz. fn. Fadúcz, fagerenda, mely a bányamenetek s üregek oldalait és tetőit a beomlástól óvja.

BÁNYATAN, l. BÁNYATUDOMÁNY.

BÁNYATANÁCSNOK, (bánya-tanácsnok) ösz. fn. A bányaigazgató testületnél tanácsnoki ranggal felruházott személy.

BANYATAPLÓ, (banya-tapló) ösz. fn. Lúgban kifőzött, s megpuhított közönséges füzfatapló.

BÁNYATÁRS, (bánya-társ) ösz. fn. Kinek valamely bányában része van; bányai résztárs, kukszabirtokostárs.

BÁNYATÁSKA, (bánya-táska) l. BÁNYÁSZISZÁK.

BÁNYATISZT, l. BÁNYÁSZTISZT.

BÁNYATISZTSÉG, l. BÁNYÁSZTISZTSÉG.

BÁNYATOROK, l. BÁNYASZÁJ.

BÁNYATÖRVÉNY, l. BÁNYAJOG, 2).

BÁNYATUDOMÁNY, (bánya-tudomány) ösz. fn. Azon tudomány, mely kisebb-nagyobb kiterjedésben a bányákra és bányászatra vonatkozó ismereteket adja elő.

BÁNYAÜGYELŐ, (bánya-ügyelő) ösz. fn. Bányatiszt, kinek kötelessége a dolgozó bányászlegények után látni, s a bányamesterekre, és bányaesküttekre vigyázni.

BÁNYAÜREG, (bánya-üreg) ösz. fn. Mélység a bányákban, honnan az érczes ásványok felhozatnak.

BÁNYAVÁM, (bánya-vám) ösz. fn. Adó neme, melyet a bánya vagy kukszabirtokosok a fejedelemnek fizetnek. (Urbura = úr pora?)

BÁNYAVÁROS, (bánya-város) ösz. fn. Bányákkal biró, és bányászoktól lakott város, melynek egyszersmind sajátságos szabadalmai s törvényei vannak, milyenek hazánkban: Selmecz-, Körmöcz-, Baka-, Béla-, Beszterczebánya stb.

BÁNYAVÉSŐ, (bánya-véső), ösz. fn. Véső, melylyel a bányászok köveket, sziklákat hasogatnak.

BÁNYAVIRÁG, (bánya-virág) ösz. fn. Üvegszerü, igen kemény, s félig átlátszó kőfaj, melynek fölszine rendszerént jegeczet ölt magára. Jobbára fehér, vagy víz szinü, de találtatnak más szinüek is.

BÁNYAVIRÁGOS, (bánya-virágos) ösz. mn. Ami bányavirágokkal bír. V. ö. BÁNYAVIRÁG.

BÁNYAVÍZ, (bánya-víz) ösz. fn. Bányaüregekben álló vagy szivárgó víz.

BÁNYAVIZSGÁLÓ, (bánya-vizsgáló). L. BÁNYAÜGYELŐ.

BÁNYAZÖLD, (bánya-zöld) ösz. fn. Zöldes réz, mely földdel vegyes, és lágy. (Ochra Veneris).

BÁNYOL, (bány-ol) áth. m. *bányol-t*. 1) Pénzt ver. Ez értelemben nem igen kapott lábra. 2) Foltoz, galyabít. Tájszólás. Ez értelemben a gyöke rokon *bony* gyökkel.

BÁNYOLÁS, (bány-ol-ás) fn. tt. *bányolás-t*, tb. —*ok*. 1) Pénzverés. 2) Foltozás, galyabítás. V. ö. BÁNYOL.

BÁNYOLÓADÓ, (bányoló-adó) ösz. fn. Pénzverési szabadalomért fizettetni szokott tartozási díj.

BAR, elvont vagy elavult gyök, melynek eredeti érteménye különféle lehetett, minthogy másmás családu származékok alapját teszi. 1) Mozgást, járást, forgást jelent ezekben: *barangol*, *barkácsol*, *barlang* (kóró), *barom*, s alapfogalomban és hangban rokonai: *par*, *per*, *pör*, *fur*, *for*, *fér*, *för*, *für*, mint a *paracskó*, *paripa*, *par[illegible]a*, *peresslén*, *pörög*, *fartat*, *farol*, *forog*, *féreg*, *f[illegible]e* származékok gyökei. Egyeznek vele a szanszkrit *par*, *pur* (mozogni), *pari* (körül), hellen *παρά*, *πορεύομαι*, német *fahren*, *führen* stb. 2) Metszésre, hasításra vonatkozik ezekben: *barázda*, *barkócza*, *barka*, *barkál*, *barona* vagy *berena*, *barcs*, hangváltozattal, *bor*, úgymint a *borda*, *borotva* származékokban, s rokonai: *mar*, *far-ag*, *fűr-ész*, előtét nélkül: *arat*, *ort*, *irt*, *ordas*, *orló* (=olló). Ez érteményben is más családbeli, ú. m. hellen, latin, német, szláv stb. nyelvek szavaival egyezik. 3) Jelent oly szint,

melyre a testeket, nevezetesen az ember bőrét a nap heve, a tüz folytonos hatása festeni szokta, s rokonai: *par, pér, por, pir, vir, mir*, melyek szintén tüzre, égetésre, s az által okozott szinre vonatkoznak, mint e származékokban: *barna, parázs, porgol, pérzsél, pörköl, pirít, virad*. Hasonló értelmü és hangu gyökszókkal bővelkednek más családu nyelvek is. 4) Tompa, mély, kemény természeti hangutánzó ezekben: *barczag, barabora*, s e rokonhanguakban: *varczog, vartyog, porcsog, burikol, bordó*. 5) Ugyanaz a *bor bur* gyökkel (t. i. *borít borúl, burúl* stb. szók gyökeivel) ezekben: *baradla, barlang*. 6) Számos helynevek gyöke, mint: *Baracs, Barak, Barakony, Bars, Barbacs, Barócs*, stb. Bővebb öszhasonlítás végett v. ö. R, gyökelem.

BÁR, (1), elvont gyöke 1) *bárány* szónak, és származékainak, 2) *bárd* szónak, mely a metszésre, hasításra vonatkozó *bar, far, mar* gyökökkel rokon.

BÁR, (2), ksz. Ráhagyó, engedő értelményü mondatot vezérel, pl. *Bár ég föld szakadjon, mégis*, stb.

„Bár szemét rád a sors mosolyogva nyissa,
Bár feléd fordúljon csalfa golyóbissa,
Bár nyájas karokkal kivánjon ölelni,
. . . .
Ne higy néki, ne higy; mert sokan megesnek,
Mikor nála boldog életet keresnek.“ Csokonai.

Néha *jóllehet, noha* kötszókkal fölcserélhető, nyomatosabban: *ámbár*, pl. *Nem jött el, bár eleget kértem volt*. Néha az ige után áll. *Legyen bár óriás, mégsem félek töle. Kérjen bár térden állva, mégsem engedek neki*. Szintén ráhagyó értelményü az *úgy-e? nemde?* kérdések után. *Úgy-e bár nem haragszol? Úgy-e bár eljösz? Nemde bár nálunk maradsz?* Nagyobb nyomatosság kedveért, mint érintettük, elébe tétetik az *ám*, így: *ámbár*. Használjuk így is: *noha bár! ha bár!* Ezen igehatárzók előtt: *mint, miként, mikép, hogyan? meddig, mennyire, merre*, stb. a mondott értelményét fokozza, nyomosítja. *Bár miként ohajtottam. Bár mennyire távozandol. Bár meddig itt maradandasz. Bár hová tesz az Isten*. Ez értelemben *akár* szóval fölcserélhető. *Akár miként ohajtottam, akár meddig* stb.

Gyöke az indulatszó *bá*, melyből *r* képzővel lett *bár*, mint a jelenidőre vonatkozó *ma* gyökből *már*. Fölcseréltetik, kivált a régieknél *bátor* szóval is, honnan azt is vélhetjük, hogy az *bátor* szóból húzatott össze. *Ámbár, ámbátor*. „Legyünk itten mind hajnalig, bátor világos viradtig.“ Népdal. „Bátor akárkik meglássák.“ Katalin verses legendája. „Nobátor ne volt volna Uronk Jézus ez jegyes, bátor volt volna csak ez széles velágnak ő kerályának ő fia, még es nagy mondhatatlan kesereséggel vált volna ő töle.“ Kat. prósai leg.

BÁR, (3), indulatszó, mely vágyat, ohajtást jelent, körülirva: *kivánnám szeretném, hogy . . . ohajtanám, ha* . . . pl. *Bár soha sem láttam volna. Bár csak találkozhatnám vele. Bár honn lennék már*. Értelményben egyezik vele a jövő után vágyó *vaj! vajha!* Néha daczoló ellenmondó erejü: *Ha bár! Nos bár! Üss bár! Gyere bár!*

BÁR, (4), több helység neve, helyr. *Bár-ra, —on, —ról*.

BARA, fn. tt. *barát*. Így hívják Bácskában a kisebb tavakat. Szláv eredetünek látszik, legalább a szláv nyelvekkel közös, s magyar családtagjai nincsenek, ha csak az alsó Vágvölgyén levő *Barócsot* ide nem értjük, mely vízállásos orgovány neve. Egyébiránt a szanszkritban *vári* és a zendben *vairi* am. a magyar *ár* azaz víz, az arab, török *bahr* pedig am. tenger (mare). Lehet hogy több *bar* vagy *bara* gyökü helynevekben is ezen eredeti értelem rejlik.

BARABÁS, l. BARNABÁS. Több helység neve is. Helyr. *Barabás-on, —ra, —ról*.

BARABOLY, (bara-boly) ösz. fn. tt. *baraboly-t*, tb. *—ok*. 1) Növénytani osztályozás szerint növénynem az öthímesek és kétanyások seregéből. (Chaerophyllum). 2) E növénynem egyik faja, melynek gyönge korában mogyoróforma gumós gyökere van, máskép: *bubujicska, mogyorósaláta, csemegebürök*, néhutt pedig *turbolya* vagy *turbolyka*. Első alkatrésze valószinüen am. *bora, bura*, azaz borított, a másik *boly*, am. bolyó, golyó, gumó, vagyis egészben véve am. *borított bolyó*.

BARABORA, (bara-bora) ikerített hangutánzó fn. A palóczok így nevezik a hegedünemü hangszerek legnagyobbikát, máskép: *bögő, brúgó, gordon*.

BARABORÁS, (bara-borás) ikerített mn. és fn. tárgyesete, midőn mn. *baraborás-t* vagy *—at*, tb. *—ak*, midőn fn. *—t*, tb. *—ok*. Aki baraborán játszik, bőgős, brúgós, gordonos. *Baraborás czigány*.

BARACS, puszták neve Fehér és Vas vármegyékben; helyragokkal: *Baracs-ra, —on, —ról*.

BARACSKA, több helység neve; helyragokkal: *Baracská-ra, —n, —ról*.

BARACZA, falu Gömör megyében; helyragokkal: *Baraczá-n, —ra, —ról*.

BARACZKHÁZA, falu Temes megyében; helyragokkal: *Baraczkházá-n, —ra, —ról*.

BARACZK, fn. tt. *baraczk-ot*. Tájejtéssel: *boroczk*. A csontármaguak neméhez tartozó gyümölcsfaj, melynek kivált nemesített fajtái sokfélék. *Tengeri, kajszi* (nyári), *őszi, duránczi, magvaváló, vérbélü, szőrös*, stb. baraczk. V. ö. BARACZKFA.

Egyik nemesebb faja Perzsiából hozatott be Európába, honnan görögül *περσικός*, latinul *persicum* (prunum), olaszul *persica*, németül *Pfirsiche*, szlávul *breszkva, breszkina*, stb. Onnan származott a *baraczk* név is. Magában a perzsa nyelvben előfordúl *barkuk* (prunum flavum, Aprikose).

BARACZKFA, (baraczk-fa) ösz. fn. Növénytani osztályozás szerint a szilvák neméhez tartozó csontáros gyümölcsöt termő faju fa.

BARACZKKERMES, (baraczk-kermes) ösz. fn. Növény, mely a baraczkfák kérgein teremvén, azok nedveit kiszívja.

BARACZKLEVELÉSZ, (baraczk-levelész) ösz. fn. Fatetü, mely a baraczkfa levelein élődik.

BARACZKLEVELŰ, (baraczk-levelü) ösz. mn. Aminek baraczkfalevél alaku levelei vannak.

BARACZKMAG, (baraczk-mag) ösz. fn. 1) A baraczknak húsán belül levő csontár belestül együtt. 2) A csontárban azaz maghüvelyben rejtező bél.

BARACZKOS, (baraczk-os) mn. tt. *baraczkos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Baraczkkal bővelkedő, baraczkkal biró. *Baraczkos kert, baraczkos vidék, baraczkos kofa.* 2) Ami baraczkkal van készítve, fűszerezve, töltve. *Baraczkos kása, baraczkos fánk.*

BARACZKPÁLINKA, (baraczk-pálinka) ösz. fn. Baraczkléből készített szeszes ital.

BARACZKPIROS, (baraczk-piros) ösz. mn. Olyan pirossággal biró, milyen az érett baraczké szokott lenni.

BARACZKVIRÁGSZÍN,(baraczk-virág-szín)ösz. fn. és mn. Olyan szín, vagy szinü, amilyen a baraczkfa virága.

BARADLA, (bar-ad-ol-a) fn. tt. *baradlát.* Gömör és Torna vármegyékben, am. az országosabb divatú *barlang*, l. ezt. *Aggteleki baradla.*

BARAK, puszta Bars vármegyében; helyragokkal: *Barak-ra, —on, —ról.*

BARAKONY, több helység neve, helyragokkal: *Barakony-ba, —ban, —ból.*

BÁRAN, (bár-an) ksz. Nem egyéb, mint a *bár* szónak toldott módosítványa, mint: *már, máran.* L. BÁR.

BARANGOL, (bar-ang-ol) k. m. *barangol-t.* Ideoda bolyong, szerte csatangol, tétova jár-kel, kódorog. Különösebben a mezőn szabadon bolygó rideg baromról használtatik, mely pásztor nélkül tévelyeg.

Gyöke a járást jelentő *bar*, melyből *ang* gyakorlatos képzővel lett *barang*, s innen *barangol*, mint: *kering, keringel; csatang, csatangol.*

BARANGOLÁS, (bar-ang-ol-ás) fn. tt. *barangolás-t*, tb. *—ok.* Csatangolás, ide s tova bolygás.

BÁRÁNKA, l. BÁRÁNYKA.

BÁRÁNY, (bár-ány) fn. tt. *bárány-t*, tb. *—ok.* Általán a juhfaju állatok fia, mely, ha esztendős, *tokló* a neve. *Kos bárány. Jerke*, azaz nőstény, mintegy jércze *bárány. Kocza bárány*, melynek anyja elveszett. *Rugott bárány*, melyet anyja többé nem szoptat. *Szopós bárány. Idétlen bárány. Nehéz a bárányt a farkassal öszvebékéltetni.* Km. *A farkasnak soha sem lesz bárány fia.* Km. *Tür, szenved, mint a bárány. Szelid,ártatlan, mint a bárány. Isten báránya, ki elveszi a világ bűneit.*

Kicsinyítve *bari, bariska.* Gyöke az élénk mozgásra, fürgeségre vonatkozó *bar*, honnan *barjú* vagy *borjú* is származik. Némelyek a héber *bar* szótól származtatják, mely fiat jelent. Egyébiránt rokon vele a hellen *ἀρήν*, perzsa *barah*, arab *berak* (birka), szláv *baran, beran*, stb.

BARANYA, vármegye és helység neve, helyr. mint vármegye, *Baranyá-ba, —ban, —ból*, mint helység: *Baranyá-ra, —n, —ról. Bejárta Tolnát Baranyát* = tapasztalt, jártas ember.

BÁRÁNYAKOL, (bárány-akol) ösz. fn. Kerített födeles hely, hová a bárányokat zárják.

BARANYAVÁR, falu Baranya megyében; helyr. *Baranyavár-on* vagy *—ott, —ra, —ról.*

BÁRÁNYBÉL, (bárány-bél) ösz. fn. L. BÁRÁNY és BÉL.

BÁRÁNYBÉLHÚR, (bárány-bél-húr) ösz. fn. Hegedűhúr, melyet báránybélből készítenek.

BÁRÁNYBÉLLÉS, (bárány-bélés) ösz. fn. Báránybőrrel kivarrott belseje a ruhának.

BÁRÁNYBŐR, (bárány-bőr) ösz. fn. l. BÁRÁNY és BŐR. *Báránybőrbe öltözött farkas*, azaz képmutató.

BÁRÁNYBŐGETŐ, (bárány-bőgető) ösz. fn. Hosszú orrú madár, mely bárány módra szól.

BÁRÁNYBUROK, (bárány-burok) ösz. fn. 1) Magzating, azaz vékony hártya, melyben a született kisded, s több állatok magzati takarva vannak. 2) Az emberi heréket burító belső vékony hártya.

BÁRÁNYCZÍMER, (bárány-czímer) ösz. fn. A levágott s felkonczolt bárány czombja. *Első bárányczímer, hátulsó bárányczímer.*

BÁRÁNYCSÉCSFŰ, (bárány-csécs-fű) ösz. fn. Fű neme, melynek levelei a báránycsecshez hasonlók. (Sedum minus, sedum acre).

BÁRÁNYD, (bárány-d) több helység neve; helyr. *Báránydra, —on, —ról.*

BÁRÁNYDERMENET, (bárány-dermenet) ösz. fn. Most ellett, s igen fiatal bárányokon tapasztalt, s újszülött gyermekek állcsukódásához hasonló görcsös nyavalya.

BÁRÁNYELLÉS, (bárány-ellés) ösz. fn. 1) Juhok szaporodása, midőn szülnek. 2) Azon üdőszak, midőn a juhok ellenek. *Bárányelléskor történt.*

BÁRÁNYÉTEL, (bárány-étel) ösz. fn. Bárányhúsból készített eledel. A Müncheni codexben előjön ‚húsvét' értelemben.

BÁRÁNYFAGGYU, (bárány-faggyú) ösz. fn. A bárány húsát borító faggyuféle zsír, kövérség.

BÁRÁNYFARSANG, (bárány-farsang) ösz. fn. Zöld farsang, azaz húsvét és pünköst közti időszak, mikor már bárányok vannak.

BÁRÁNYFELHŐ, (bárány-felhő) ösz. fn. Fehéres, és mintegy pikkelyekből vagy barázdákból öszveállott felhőfoltok az égen. *Tarka, mint a bárányfelhő.* Km.

BÁRÁNYFI, (bárány-fi) ösz. fn. Kis bárány. *A farkasnak soha sem lesz bárány fia.* Km. Tulajdonképen két szó.

BÁRÁNYGYAPJU, (bárány-gyapju) ösz. fn. Gyönge gyapju, mely a bárány bőrét födi, s az öreg juh gyapjánál kevesebb becsű.

BÁRÁNYHIMLŐ, l. JUHHIMLŐ.

BÁRÁNYHURUT, (bárány-hurut) ösz. fn. Sajátságos nyavalya a bárányoknál, mely köhögéssel jelenkezik, s hasonlatosságból az emberről is mondják.

BÁRÁNYHÚS, (barány-hús) ösz. fn. A báránynak gyönge húsa. *Sült, paprikás, tárkonyos bárányhús.*

BÁRÁNYKA, (Bár-ány-ka) kics. fn. tt. *báránykát.* Kisded, gyönge, fiatal bárány. Van ily nevü puszta is Bihar megyében; helyr. *Báránykán, —ra, —ról.*

BÁRÁNYKÚT, falu Erdélyben; helyr. *Bárány-kút-on, —ra, —ról.*

BÁRÁNYLÁB, (bárány-láb) ösz. fn. A bárány lába. *Farkasnak mondják: mi atyánk Isten, ő azt feleli: báránylább.* Km.

BÁRÁNYNYELVFŰ, (bárány-nyelv-fü) ösz. fn. l. BORÁGÓ.

BÁRÁNYOS, (1), (bár-ány-os) fn. tt. *bárányos-t,* tb. *—ok.* Bojtárfiú, aki különösen bárányokat őriz. Képzője a szokottabb *ász* helyett *os,* mint: *kecskés, tehenes, csirás.*

BÁRÁNYOS, (2), (bár-ány-os) mn. tt. *bárányos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Bárányokkal bővelkedő, ami bárányokat foglal magában. Átv. ért. bárányfelhős. *Ha bárányos az ég, harmadnapra eső lesz.* Km.

BÁRÁNYOZIK, (bár-ány-oz-ik) k. m. *bárányoztam, —tál, —ott.* A juhról mondatik, midőn megellik. Olyan mint: *borjazik, csikózik, kölykezik, fattyazik.*

BÁRÁNYSZŰZFA, (bárány-szüz-fa) ösz. fn. Sziczilia, és Nápoly mocsáros helyein termő fa, melyről azt hitték a régiek, hogy magvának használása a szüzeséget megőrzi.

BÁRÁNYÜRÖM, (bárány-üröm) ösz. fn. Az ágas száru, s bugás virágzásu ürömnemü növények egyik faja, melynek levelei alul molyhosak, levelkéi szálasak, áglevelei egyesek. (Artemisia pontica).

BARASZK, l. BARACZK.

BARÁT, (1), fn. tt. *barát-ot.* 1) Rokon lelkü és érzelmű társ, fél, kivel szoros belső viszonyban, s bizodalmas öszveköttetésben élünk. *Jó, hü, igaz, állhatatos barát. Nem minden bokorban fekszik, ritka madár a jó barát.* Km. *Nem mind barátod, ki reád mosolyog.* Km. *Ebnek kutya a barátja.* Km. *Eb aki nem barát.* Km. *Barátom! barátim!* nyájas, bizodalmas szólítások. 2) Szerzetes rendbeli egyházi személy, a római és görög anyaszentegyházban. *Csuklás barát. Fatalpu barát. Fejér barát,* milyenek a döméssek és több mások. *Tarka barát,* cistercita. *Szürke barátok,* szürke posztóban járó ferencziek. *Fekete barátok. Néma barát,* camaldulensis. *Vörös barát,* templarius. Így neveztetnek némely nem keresztény pl. hindu, mahomedán valláson levő szerzetesek is. *Török barát,* azaz, dervis.

Közvetlenül a szláv *brat* szóból kölcsönöztetett, honnan a XII. századbeli halotti beszédben: *szerelmes bratim.* Különben a szláv *brat*-tal egy ivásuak a hellen φρατήρ, latin *frater,* német *Bruder,* góth *brothar,* szanszkrit *bhratar,* perzsa *burader,* stb. stb. melyek gyöke köz hiedelem szerint a szanszkrit *bhar,* s megfelel a latin *fero* és *pario,* a hellen φορέω, a magyar *pár* és *vér* szóknak, különösen a magyarban az utóbbi, mint tudjuk, *testvér* és *rokon* értelemben is vétetik.

BARÁT, (2), népes puszta Somogy megyében; helyragokkal: *Barát-on, —ra, —ról.*

BARÁTBETŰ, (barát-betü) ösz. fn. Középkori szögletes vagy góth betü, milyennel a régi kolostorbeliek írtak.

BARÁTBILLEGÉNY, (barát-billegény) ösz. fn. A billegények neméhez tartozó, poszáta madárfaj.

BARÁTCSUHA, (barát-csuha) ösz. fn. Durva posztóból való szerzetesi ruha, szőrköntös.

BARÁTCSUKLYA, (barát-csuklya) ösz. fn. A barátcsuhához varrott töltsér-alaku leffentyü, melyet a fejre lehet húzni. V. ö. CSUKLYA.

BARÁTCZINEGE, (barát-czinege) ösz. fn. A czinegék egyik faja, melynek feje a nyirott barátfejhez némileg hasonlit.

BARÁTCZINKE, l. BARÁTCZINEGE.

BARÁTÉLET, (barát-élet) ösz. fn. Bizonyos szerzetesrend szabályai szerinti életmód. Átv. ért. magába vonult, emberek társaságát kerülő szomorú, szigorú élet. *Barátéletet élő különcz.*

* BARÁTFA, (barát fa) ösz. fn. Gyalogfenyőfaj Olaszországban, Portugalliában stb. melynek minden részeiből igen büdös és undorító szag párolog ki. (Juniperus sabina).

BARÁTFALVA, helynevek Magyarországon és Erdélyben; helyr. *Barátfalvá-n, —ra, —ról.*

BARÁTFŐFŰ, (barát-fő-fü) ösz. fn. l. PITYPANG.

BARÁTFÖLD, puszta Mosony megyében; helyraggokal: *Barátföld-ön, —re, —ről.*

BARÁTFÖLDE, puszta Pozsony megyében; helyraggokal: *Barátföldé-n, —re, —ről.*

BARÁTFÜL, (barát-fül) ösz. fn. Átv. értelemben így neveztik túl a Dunán azon töltött táskaféle tésztás étket, melynek neve másképp: *derellye,* vagy *dödölle.* L. ezeket.

BARÁTGARAS, (barát-garas) ösz. fn. Tréfás népnyelven am. Isten fizesse meg (Deo gratias), melylyel a szegény kéregető barátok a kapott alamizsnát megköszönik. *Barátgarassal fizetni.*

BARÁTHINTÓ, (barát-hintó) ösz. fn. Tréfás neve a barátcsuklyának, mennyiben eső ellen fejre húzva a gyaloghintót, vagyis esernyőt pótolja.

BARÁTI, (1), (barát-i) mn. tt. *baráti-t,* tb. *—ak.* 1) Ami rokon lelkü és érzelmü felünktől jő, vagy azt illeti, arra vonatkozik. *Baráti kézszorítás, baráti csók, baráti intés, baráti látogatás.* 2) Monostor-, klastrom-, szerzetesszerü. *Baráti öltözet, baráti alázatosság.*

BARÁTI, (2), több helység neve Magyarországon; helyr. *Baráti-ba, —ban, —ból.*

BARÁTILAG, (barát-i-lag) ih. 1) Rokonlelküleg, oly módon, mint rokon érzelmü fél tenni szokott. *Barátilag egyezkedni valami peres ügyben. Barátilag szólítani. Barátilag kérni.* 2) Barát módra, szerzetes módjára. *Barátilag élni. Barátilag a csendes magányt keresni.*

BARÁTISÁG, (barát-i-ság) fn. tt. *barátiság-ot.* Szerzetes rendü életmód, állapot.

BARÁTKA, (barát-ka) fn. tt. *barátkát.* 1) Kis barát, kis szerzetes. Élnek e szóval némely palóczos vidékek általán a *barát* szó helyett. *Jön a barátka. Menjünk a barátkákhoz templomba.* 2) Barátbillegény, madárfaj.

BARÁTKÁMZSA, l. BARÁTCSUKLYA. A középkori latin *camisia*-ból alakult.

BARÁTKLASTROM, (barát-klástom) ösz. fn. Társas intézet, melyben szerzetesek bizonyos elöjáró, és rendtartás alatt élnek. Mennyiben a világi zajtól elzárt épület, ujabb nyelven *zárda* a neve.

BARÁTKODÁS, (barát-kod-ás) fn. tt. *barátkodás-t*, tb. *—ok*. Szerzetes rendben és szabályok alatti élet. Különböztetés végett v. ö. BARÁTKOZÁS.

BARÁTKODIK, k. m. *barátkod-tam*, *—tál*, *—ott*. Baráti életet él. Különbözik tőle: *barátkozik*.

BARÁTKOLOSTOR, l. BARÁTKLASTROM.

BARÁTKOZÁS, (barát-koz-ás) fn. tt. *barátkozás-t*, tb. *—ok*. Baráti viszonyok kötése, és folytatása. V. ö. BARÁTKOZIK.

BARÁTKOZIK, (barát-koz-ik) k. m. *barátkoztam*, *—tál*, *—ott*. 1) Olyas lépéseket, előkészületeket tesz, melyek őt máshoz szorosabb bizalom és szeretet köteleivel fűzik. *Némely ember igen könnyen és hamar barátkozik*. 2) A megkötött baráti viszonyokat folytatja, és fentartja. *Kapás kapással, úr úrral barátkozik*. Km. Igekötőkkel: *megbarátkozik*, *összebarátkozik*.

BARÁTKOZÓ, (barát-koz-ó) mn. tt. *barátkozó-t*, tb. *—k*. Aki szorosabb összeköttetésre, baráti viszonyok folytatására hajlandó. *A komor ember nem barátkozó. A gyermekek, nők, és könnyelmüek barátkozók szoktak lenni.*

BARÁTKOZTAT, (barát-koz-tat) mivelt. m. *barátkoz-tat-tam*, *—tál*, *—ott*. Aki mások között baráti viszonyokat köt; aki idegeneket közelebb viszen egymáshoz, őket egymással megismerteti, s rokon érzelmekre és viszonszeretetre gerjeszti.

BARÁTKÖNTÖS, (barát-köntös) ösz. fn. Saját szabásu egyenruha, milyet a szerzetesek, kiki a maga rendének szabályai szerint, viselnek. *Fehér, fekete, szürke barátköntös. Barátköntösbe öltözni. Levetni a barátköntöst.*

BARÁTLAN, (barát-lan) mn. tt. *barátlan-t*, tb. *—ok*. 1) Kinek barátja nincsen, a szóalkotás köz szabályai szerint teljesebben: *baráttalan*. 2) Emberkerülő, magának való, nem nyájas.

BARÁTLANSÁG, (barát-lan-ság) fn. tt. *barátlanság-ot*. 1) Barát nélküli állapot. 2) Szeretet nélküli bánásmód, vagy élet, mely egyedül önhasznát tekinti s mások kedveért mit sem tesz. *Barátlanság más baján, midőn lehet, nem segiteni. Barátlanság némi csekély szolgálatot szomszédainktól megtagadni.* Az első pont alatti értelemben szabatosabban: *baráttalanság*, a másodikban: *barátságtalanság*.

BARÁTMAGÚ, (barát-magú) ösz. mn. A görögdinnyéről mondatik, melynek nem egészen fekete, hanem sárgás-szürke magja van.

BARÁTMAJOR, falu Vas megyében; helyr. *Barátmajor-on*, *—ra*, *—ról*.

BARÁTNÉ, jobban: BARÁTNŐ, (barát-nő) ösz. fn. tt. *barátnő-t*, tb. *—k*. Nőszemély, ki más nővel, vagy férfival baráti viszonyokban él. Idegen, különösen német (Freundin) szók utánzásából eredett, hanem már igen elhatalmazott, ámbár ha csakugyan szükség volt e megkülönböztetésre, *nőbarát* helyesebben alkottatott volna, mint a régi némber = nőember. Jelen alkatában pedig *barátnő* és személyragozva *barátnőm*, *barátnőd* stb. azért helyesebb, mert barátné annyit tenne mint barát neje, valamint grófné am. gróf neje és grófnő am. grófi nő.

BARÁTOS, (barát-os) mn. tt. *barátos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Barátmodorú, barátszerü, kolostoros. *Barátos szokás. Barátos szabásu ruha. Barátos szónoklat.* Régiesen ‚barát' vagy ‚barátságos' helyett is előfordúl. A Müncheni codexben: „És lőnek Herodes és Pilatos barátosok" azaz barátok vagyis összebarátkoztak, kiengesztelődtek (et facti sunt amici). Pestinél szinte ‚barátosok' am. barátok. A Nádor codexben is: „Barátosok lőnek öszve."

BARÁTOS, székely falu Erdélyben; helyr. *Barátos-on*, *—ra*, *—ról*.

BARÁTOSAN, (barát-os-an) ih. Barát módjára. *Barátosan járni* vagy *öltözködni*.

BARÁTPARÉJ, (barát-paréj) ösz. fn. Főzeléknek való kerti zöldség neve, kerti laboda. (Spinát).

BARÁTPILIS, (barát-pilis) ösz. fn. Barátok módjára körülnyirt haj, vagy köröskörül leberetvált fej, mint a Krisztus töviskoszorujának jelvénye. Különbözik tőle a *pappilis*, a fejtetőn, mely amannál kisebb kerületü.

BARÁTPOR, (barát-por) ösz. fn. Dárdanyból vagy piskolczból készitett por, melynek feltalálója carthausi barát volt.

BARÁTREND, (barát-rend) ösz. fn. Szerzetes állapot, szerzetes intézet. *Barátrendbe lépni, barátrendben élni. Barátrend szabályai, szigorusága.*

BARÁTRUHA, (barát-ruha) l. BARÁTKÖNTÖS.

BARÁTSÁG, (barát-ság) fn. tt. *barátság-ot*. 1) Belső viszonszeretet, mely a választott félnek jó és rosz ügyeiben részvevőleg mutatkozik. *Ritka madár az igaz barátság.* Km. *Örökös barátság, hiv barátság. Barátságban élni, lenni. Barátságot kötni, barátsággal viseltetni. Barátságot tenni, cselekedni. Barátságot szinleni* vagy *tettetni. Igyunk egyet barátságért. Felebarátság. Ennek fele sem barátság.* Km. *Kutyabarátság, marhaszaporaság hamar oda van.* Km. 2) Pajtásság, pajtáskodás, együtt nyájaskodás, mulatás. *Barátságot kötni poharak között.* 3) Jószivüség, jóakarat. *Barátságból segiteni valakin. Köszönni, meghálálni a barátságot.* 4) A régieknél baráti (kolostori) állapot vagy élet is: „Egy gonosz életü szépségü leánynek hizelködésével, kit hozzája bocsáttanak, akarák a *barátságról* eltériteni." Debreczeni legendáskönyv, Sz. Tamás doktor életéről.

BARÁTSÁGOS, (barát-ság-os) mn. tt. *barátságos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Baráti viszonyokra kész, hajlandó; nyájas, társaságkedvelő; szíves, engedékeny; szolgálatra kész, megelőző. *Barátságos ember. Barátságos alku, barátságos szolgálat. Barátságos ebéd, barátságos látogatás, megszólitás. Barátságos szívvel,*

indulattal, akarattal lenni valakihez; barátságos egyezkedésre lépni; barátságos arczot mutatni; barátságos ajánlatot tenni.

BARÁTSÁGOSAN, (barát-ság-os-an) ih. Baráti módon, nyájasan, szivesen társalgólag, készséggel. *Barátságosan élni egy födél alatt. Barátságosan szólani az alattvalókhoz.*

BARÁTSÁGTALAN, (barát-ság-talan) mn. tt. *barátságtalan-t*, tb. *—ok.* 1) Emberfutó, társaságkerülő, komor. 2) Aki szolgálatra nem kész, s mással jót cselekedni vonakodik. Határozóilag am. barátságtalanul.

BARÁTSÁGTALANSÁG, (barát-ság-ta-lan-ság) fn. tt. *barátságtalanság-ot.* 1) Nyájasságtalan, társalkodást kerülő állapot. 2) Oly cselekvésmód, mely rokon érzelemre, jószivüségre, szolgálati készségre épen nem mutat.

BARÁTSÁGTALANUL, (barát-ság-talan-ul) ih. Rokon érzelem nélkül; baráti viszonyok híjával; hidegen, komoran, szolgálati készség nélkül. *Barátságtalanul eligazítani a megszorult utast. Barátságtalanul fogadni régi jótevőjét.*

BARÁTSZEGFÜ, (barát-szeg-fü) ösz. fn. Szegfü neme igen tömött szirmokkal. (Dianthus Carthusianorum).

BARÁTSZIGET, falu Szala megyében; helyr. *Barátsziget-en, —re, —ről.*

BARÁTSZÍN, (barát-szín) ösz. fn. és mn. Barna, vagy barnás szín, vagy szinü.

BARÁTSZINÜ, (barát-szinü) ösz. mn. Barna, barnás. *Barátszinü posztó, kelme.*

BARÁTTALAN, (barát-talan) mn. fn. *baráttalan-t*, tb. *—ok.* Akinek barátja nincsen, bizodalmas társ nélkül szükölködő. Jelenthet oly helyet is, melyben szerzetes rendü barátok nincsenek. *Baráttalan város.*

BARÁTTÁNCZ, (barát-tánez) ösz. fn. Képes és tréfás kifejezéssel am. türelem, béketürés, vak engedelmesség, melynek kivált a barátéletben otthonosnak kell lennie. *Patientia, baráttáncz.* Km.

BARÁTUL, (barát-ul) ih. Barát gyanánt, barátképen, mint barát, vagy barátot. *Barátul tisztelni szeretni valakit. Barátomul fogadlak.*

BARÁTÚR, falu Baranya megyében; helyraggokal: *Barátúr-on, —ra, —ról.*

BARÁTZSÁK, (barát-zsák) ösz. fn. Zsák, melybe a kolduló barátok az alamizsnát rakják. Néhol: *papzsák. Barátzsákja, kocsis torka soha meg nem telik.* Km.

BARATYÓ, (bar-aty-ó azaz boritó) fn. tt. *baratyó-t.* Kanyaróhimlő, csécs. Ormánysági szó.

BARÁZ, (bar-áz vagy bar-az) elavult ige, eredetileg am. metsz, hasít, szel, *d* toldalékképzővel *barázd*, mint: *mos-d, tol-d, ken-d, öl-d*(ös) *mar-d*(os) stb. Innen lett a részesülő: *barázdó*, módosítva: *barázda*, azaz, valamit, nevezetesen földet ketté hasító vonal. Gyöke *bar* vagy *bor*, mert így is ejtik, *borázda*, rokon az ortásra, hasításra, metszésre vonatkozó *barka, barkál, borotva, berena* szók *bar, bor, ber* gyökeivel. V. ö. BAR, gyök 2).

BARÁZDA, (bar-áz-d-a vagy bar-az-d-a) fn. tt. *barázdát.* 1) Ekével hasított vonal, illetőleg hosszukás mélyedés, mely a szántóföldek között határul húzatik. *Barázdában fekszik a nyúl. Végig menni a barázdán. Barázdába lefolyó esövíz. Mély, széles barázda.* 2) Minden egyes rétege a fölszántott földnek, melyet az eke hagy maga után. *Barázdát hasítani, vetni. Egyenes, görbe barázda. Keskeny, vékony barázda. A föld hosszában, vagy keresztben fekvő barázdák. Barázda alá vetni a magot*, azaz, elébb elvetni, azután barázdolni, szántani. 3) A sorba ültetett szölőtőkék közötti mélyedés, mely a földnek fölkapálása által alakíttatik. 4) Sáros utakon, mezőkön látszó párhuzamos vonalu mélyedések, melyeket a barmok lábaikkal vágnak fel. 5) Átv. ért. az arczon mutatkozó ránczok. *A vénség barázdái látszanak arczán.*

Elemzését illetőleg l. BARÁZ. Egyezik vele a szláv *brázda, brozda, borozda*, török *burusuk* (ráncz; ránczos), *burus-mak* (ránczosodni).

BARÁZDABILLEGÉNY, BARÁZDABILLEGETŐ, (barázda-billegény vagy barázda-billegető) ösz. fn. Hosszu lábu kis madár, a billegények neméből, valamivel hosszabb a verébnél, de karcsúbb; s farkát magasan viseli és folyvást billegeti.

BARÁZDAKÖZ, (barázda-köz) ösz. fn. Két barázda között levő térség, melyet a barázdák felső csúcsai kerítenek föld hosszában.

BARÁZDÁL vagy BARÁZDOL, (bar-áz-da-al vagy bar-áz-d-ol) áth. m. *barázdál-t.* Barázdát hasít.

BARÁZDÁLÁS, (bar-áz-da-al-ás) fn. tt. *barázdálás-t*, tb. *—ok.* Barázda-hasítás.

BARÁZDÁNKÉNT, (bar-áz-da-an-ként) ih. Barázdáról barázdára; minden egyes barázdát külön véve. *Barázdánként elszántani a szomszéd földét. Barázdánként ültetni a kukoriczát*, vagy *kitépegetni a gyomot.*

BARÁZDÁS, (bar-áz-da-as) mn. tt. *barázdás-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Ami barázdával vagy barázdákkal van felhasítva, megjelölve. *Barázdás út, barázdás rét, barázdás orcza, homlok.*

BARÁZDÁSAN, ih. Barázdával jelölve.

BARÁZDOL, (bar-áz-d-ol) l. BARÁZDÁL.

BARBACS, falu Sopron vármegyében; helyr. *Barbacs-ra, —on, —ról.*

BARBÁR, fn. tt. *barbár-t*, tb. *—ok.* 1) A régi görögök és rómaiak értelmében minden más nemzetbeli, aki nem görög vagy római volt. 2) Müveletlen, vad népből való. 3) Durva, kegyetlen, ádáz ember. 4) Éjszaki Afrikának egyik népfelekezete, barbáriai, berber.

BARBÁLA, l. BORBÁLA.

BARBÁRSÁG, (barbár-ság) fn. tt. *barbárság-ot.* Barbár népek módja, vagy cselekvése, tulajdonsága, különösen müveletlenség, durvaság, kegyetlenség.

BARBÉLY, l. BORBÉLY.

BARBORA, l. BARABORA.

BÁRCS, (1), (bár-cs vagy bar-cs) fn. tt. *bárcs-ot.* A bogácsféle növénynemü növények egyike, melynek némely fajai szárrafutó levelüek, némelyek pedig nyeletlen, le nem futó levelük. (Cnicus).

Kitünőleg tüskés, szúrós tulajdonságánál fogva azon *bar* vagy *bár* gyökü szók családához tartozik, melyek metszésre, hasításra, ortásra szúrásra vonatkoznak, mint: *barkál, barkóczáz, bárd.*

BÁRCS, (2), mezőváros Somogyban; helyragokkal: *Bárcs-ra, —on, —ról.*

BARCSA, KIS—, NAGY—, helységek Erdélyben; helyr. *Barcsá-n, —ra, —ról.*

BÁRCSAK, (bár-csak) ösz. indulatszó. Ohajtást, kivánságot jelentő mondatok előtt áll. *Bárcsak még egyszer láthatnám öt. Bárcsak az Isten esőt adna. Bárcsak soha nem találkoztam volna vele.* Néha fenyegetésül használtatik, pl. *Bárcsak kitörné a nyakát, hogy mindig a fákon mászkál. Bárcsak jól megverném, miért megy a kocsmába.* Olykor hiányt jelent. *Bárcsak kenyerem volna, nem hogy kalácsot enném. Bárcsak menni tudnék, nem hogy tánczoljak, vagy fussak.*

BÁRCSAKÁNT, (bárcs-akánt) ösz. fn. Medvetalpfü, tüskés terepélyes levelekkel. *Boglár-, csicsókás-, csoportos-, csermelyi-, enyves-, gereben-, gyapot-, hegyi-, láncsás-, pöszke-, szárallan-, tavi-, változó bárcsakánt.* V. ö. AKÁNT.

BÁRCSAKÓRÓ, (bárcsa-kóró) l. CSIMPAJ.

BARCZ, természeti hangutánzó gyök, melyből *barczag, barczagás* származtak. Egyezik vele a latin *barr, barrit.*

BÁRCZ, puszta Bars megyében; helyr. *Bárczon, —ra, —ról.*

BARCZA, (bar-cza) fn. tt. *barczát.* Pléhlemezből készült jegy, különféle használás végett, pl. amilyet a festők térítvényül adnak a festőbe adott vászonért, vagy a birkanyírők kapnak minden egyes birka megnyirésétől, s munka bevégeztével ezek száma szerint fizettetnek.

Nyelvünkből elemezve ezt látszik tenni: kis borító, t. i. a *bar* = bor, bur. Egyébiránt rokonok vele a szanszkrit *marsz* (megkülönböztetni, megismerni), franczia *marque,* német *Marke.*

BÁRCZA, faluk neve Abaúj és Borsod megyékben; helyr. *Bárczá-n, —ra, —ról.*

BARCZAG, (barcz-ag) önh. m. *barczag-tam*; *—tál, —ott.* Tompa, mély *barr* féle hangon szól, mint az elefánt, bival, vagy szarvas. Latinul *barrit.*

BARCZAGÁS, (barcz-ag-ás) fn. tt. *barczagás-t,* tb. *—ok.* Elefánthang, bivalhang, szarvashang. Latinul *barritus.*

BARCZÁNFALU, helység Máramaros megyében; helyr. *Barczánfalu-ba, —ban, —ból.*

BARCZASÁG, (Barcza-ság) fn. tt. *Barczaság-ot.* Erdélyországi szászkerület, brassai kerület. Így neveztetik a *Burcza* folyótól, németül *Burzenland* (terra Saxonum de Barussa, a gróf Nemes családnak egy 1252-diki oklevelében).

BÁRCZIHÁZA, népes puszta Gömör megyében; helyr. *Bárcziházá-n, —ra, —ról.*

BARCZIKA, ALSÓ—, FELSŐ—, faluk neve Borsod megyében; helyr. *Barcziká-n, —ra, —ról.*

BARCZOG, BARCZOGÁS, l. BARCZAG, BARCZAGÁS.

BÁRD,(1),(bár-d) fn. tt. *bárd-ot.* Szekercze alakú, de aránylag szélesb pengéjü vágó és faragó eszköz, vasból. *Konyhai bárd,* melylyel a szakácsok a húst konczokra vagdalják. *Ácsbárd,* melylyel az ácsok a munkába vett fát simára egyengetik, másképp: *simító bárd. Mészárosok bárdja,* melyet a taglásnál használnak.

Gyöke azon *bár* vagy *bar,* melyből vágásra, hasításra vonatkozó szók származnak. Képzésre olyan, mint a *kar* gyökből származott *kar-d-é.* Rokonok vele a svéd *bard,* német *Barte,* szláv *bard, barta, brádva,* melyek szinte a maguk nyelvében vágást jelentő *bar* gyökü szókkal rokonok. A héberben is בָּרָה (bara) am. vág.

BÁRD, (2), népes puszta Somogy megyében; helyr. *Bárd-on, —ra, —ról.*

BÁRDA, falu Aradban, helyr. *Bárdára, Bárdán, Bárdáról.*

BARDELEJSÉG, (bar-delejség) ösz. fn. Állati delejség. (Magnetismus animalis) V. ö. DELEJSÉG.

BÁRDFOK, (bárd-fok) ösz. fn. A bárdféle eszköz vastagabb része, feje, melybe a nyelet ütik.

BÁRDIBÜK, népes puszta Somogy megyében; helyr. *Bárdibük-ön, —re, —ről.*

BÁRDKÉS, (bárd-kés) ösz. fn. Félhold alaku, széles lappal bíró konyhai bárd, melynek két oldalu nyele van, s hús és egyéb főznivalók összevagdalására használtatik.

BÁRDLEVÉL, (bárd-levél) ösz. fn. Tengerészi értelemben, irott szerződés valamely ácscsal, melynél fogva ez tengeri hajó építésére kötelezi magát.

BARDOCZ, falu Erdélyben Udvarhely székben; helyr. *Bardocz-on, —ra, —ról.*

BÁRDOL, (bár-d-ol) áth. m. *bárdol-t.* Bárd által a görcsös, szálkás gerendát simára egyengeti. Bárdolni különösen az ácsok dolga. *Ha vastag a fa, meg kell bárdolni.* Km. Átv. értelemben: müvel, finomabb erkölcsökre oktat, szoktat valakit; durvaságból, darabosságból szögletességből kisimít.

BÁRDOLÁS, (bár-d-ol-ás) fn. tt. *bárdolás-t.* tb. *—ok.* A görcsös, szálkás fának, gerendának bárd általi kisimítása, egyengetése.

BÁRDOLATLAN, (bár-d-ol-atlan) mn. tt. *bárdolatlan-t,* tb. *—ok.* Ami kisimítva, kiegyengetve, görcsöktől szálkáktól megtisztítva nincsen. Átv. értelemben: müveletlen, darabos erkölcsü, finomság, udvariság nélküli. *Bárdolatlan nép, bárdolatlan pórsuhancz, bárdolatlan magaviselet.* Határozóilag am. bárdolatlanul, müveletlenül.

BÁRDOLATLANSÁG, (bár-d-ol-atlan-ság) fn. tt. *bárdolatlanság-ot.* Átv. ért. durvaság, nyerseség, faragatlan, szegletes erkölcsi, magaviseleti tulajdonság.

BÁRDOLATLANUL, (bár-d-ol-at-lan-ul) ih. 1) Simítatlan állapotban, görcsösen, ki nem egyengetve. *Bárdolatlanul hagyott gerendák.* 2) Átv. ért. Durván, nyersen, idomítatlanul, faragatlanul, gorombául. *Bárdolatlanul viselni magát.*

BARDOS, helységek neve Erdélyben, helyragokkal: *Bardos-ra, —on, —ról.*

BÁRDOS, (1), (bár-d-os) fn. tt. *bárdos-t*, tb. *—ok.* 1) Aki bárdot visel, bárdviselő, bárdhordozó. Hajdan voltak ily fegyverzetü katonák. 2) Bizonyos régi pénz neve.

BÁRDOS, (2), mn. tt. *bárdos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Bárddal bíró, bárddal felkészített, bárdhordozó.

BÁRDOS, (3), falu Vas vármegyében; helyragokkal: *Bárdos-ra, —on, —ról.*

BÁRGYU, (bár-gy-u) mn. tt. *bárgyu-t*, tb. *—k*, vagy *—ak.* Együgyüen gyáva, szelíd indulatu, természetü, ki a légynek sem árt, ostobácska, butácska. Némely tájakon am. csendes, szomorkás, kedvetlen, nem életrevaló. *Bárgyu emberke. Igen bárgyu, a vizet sem zavarja meg.* Tájejtéssel: *bárgya.*

Gyökre és alapértéményre nézve rokon a *bárány*, *bari* és *borju*, szókhoz. Ide sorozható a *baczu* is, máskép *becze* (borjucska, ostobácska). A *gy*, úgy látszik, a *j* változata, mint a tájdivatos *borgyu, vargyu*, *sargyu* szókban.

BÁRGYUAN, (bár-gy-u-an) ih. Gyáva szelíd módon; ostobán, butácskán, jó indulattal, de kevés észszel. *Bárgyuan viselni magát.*

BÁRGYUSÁG, (bár-gy-u-ság) fn. tt. *bárgyuság-ot.* Együgyüség, gyáva szelídség, ostobaság.

BÁRHA, (bár-ha) ösz. köt- és indulatszó. 1) Ohajtást jelent, s am. vajha. 2) Megfordított *ha bár*, pl. *Nem engedek, bárha* vagy *habár meg halsz is.* V. ö. BÁR.

BÁRHELY, falu Zala megyében; helyr. *Bárhely-en, —re, —ről.*

BÁRHOL, (bár-hol) l. AKÁRHOL.

BÁRHONNAN, (bár-honnan) ösz. ksz. Akármely helyről, vidékről. *Bárhonnan jő az okos tanács, el kell azt fogadni. Fogadd be a szegény utast, bárhonnan való.* Egyezik vele: *akárhonnan.*

BÁRHOVÁ, (bár-hová) l. AKÁRHOVÁ.

BARI, (1), (bar-i) fn. tt. *bari-t*, tb. *—k.* Kis bárány, bárányka, egyszersmind csalogató neve a kis báránynak. *Ne bari ne! Bari! bari!*

BARI, (2), KIS—, NAGY—, helységek Zemplén megyében; helyr. *Bari-ba, —ban, —ból.*

BARIKA, (bar-i-ka) fn. tt. *barikát.* A *bari* szó kisebbítése, hizelgőbb változata. L. BARI.

BARJÓSZAT, (bar-jószat) ösz. fn. tt. *barjószat-ot.* Némelyek által ajánlott új szó, az állatgazdaság, baromtenyésztés kifejezésére, talán inkább *barmászat.*

BARKA, (1), (bar-ka) fn. tt. *barkát.* 1) Kis metszés, rovat, bevágás valamely test fölszinén, honnan: *barkálni*, pl. a botot, pipaszárt, am. czifrára róni, héját itt-ott bemetszeni, *barkált, barkóczás*, am. rovatokkal czifrázott. 2) Különösen, a kikészített bőr fölszinén váltakozó görcsös pettyegetések. *A tehén- és borjubőrön levő barkák.* Mondják posztóról is, hogy barkája van, midőn nem egészen sima, hanem szőrös borzas fölszinü, mit a posztónyirők le szoktak nyesni. 3) A rügyezni kezdő fák, kivált puhanemüek szőrös gumója, néhutt: *birke, bürke, cziczamacza. Nyárfa, fűzfa barkája. Virágvasárnapi barka. Barkát szentelni.*

Az első pont alatti *barka* azon *bar bor* gyökü szók osztályába tartozik, melyekben alapfogalom a metszés, hasítás, milyenek: *barázda, borotva, berena.* Ide vonatkozik a *tarkabarka* ikerszó is, mely rovatos metszetü, vagy festvényü czifraságot jelent, am. *tarolt, barolt.* A második és harmadik ponti *barka* szóban a *borzasság* alapfogalma látszik rejleni, s gyöke azon *bor, bér* gyökökkel rokon, melyekből *borzad, borsódzik, borzaszt, berzenkedik* származtak, mennyiben a *barkás bőr és posztó* a simának ellentéte, s a fák barkája csakugyan borzas szőrös tulajdonságu.

BARKA, (2), falu Tornában, helyr. *Barká-ra, —n, —ról.*

BÁRKA, fn. tt. *bárkát.* 1) Kisebb nemü tengeri hajó. *Noé bárkája.* 2) Likacsos, vízjárta halászhajó, melyben a fogott halakat tartják. *Halászbárka.*

A latin *arca* vagy *barca* szóból eredettnek látszik. A hellenben *βάρις* szintén hajónem, mely több más, mint a franczia, spanyol, olasz, angol, szláv, stb. nyelvekben is megvan. Rokona a dunai kisebb szállító hajókat jelentő *burcsella*, azaz *barcella.*

BARKÁCS, fn. tt. *barkács-ot.* Lépes mézzel kereskedő. Úgy látszik, a Torna megyei *Barka* (Barkó) helységtől származott, amely vidékről szoktak az ország némely részeiben szétjárni a lakosok lépesméz szedése és viasz készítése végett.

BÁRKACSIGA, (bárka-csiga) ösz. fn. Bárkaalakú házban, teknőben lakó csiga.

BARKÁCSOL, (barkács-ol) önh. m. *barkácsol-t.* 1) Mézet, lépes mézet gyüjt, bevásárol s azzal kereskedik. V. ö. *Barkács.* 2) Aprólékos házi dolgokban szüntelen foglalkodik, ideoda tébláb, mintha volna *forgácsol.* 3) Mindenfelé járkel, cselleng. *Barkácsol a rideg barom a mezőn, az erdőben. Barkácsol a nyúl, midőn kényelmesen szökdel a csalitban.* Ez értéményben rokona *barangol.*

BARKÁDZIK, l. BARKÁZIK.

BÁRKAHAJÓ, (bárka-hajó) ösz. fn. l. BÁRKA.

BARKÁL, (bar-ka-al) áth. m. *barkál-t.* Új szőlöültetéskor a szőlővessző végét késsel imitt-amott meghántja. Mondatik a búcsusokról is, midőn zarándokbotjaikat hántás által megtarkítják (tarka-barkázzák), kiczifrázzák. V. ö. BARKA.

BARKÁLÁS, (bar-ka-al-ás) fn. tt. *barkálás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valaki barkál.

BÁRKÁNY, KIS—, NAGY—, helységek Nógrád vármegyében, helyragokkal: *Bárkány-ba, —ban, —ból.*

BARKÁS, (bar-ka-as) mn. tt. *barkás-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Pettyes, göcsörtös. *Barkás bőrből*

varrott csizma. 2) Borzas, szőrös. *Barkás posztó.* 3) Szőrös, bolyhos rügyü. *Barkás fák, ágak.* V. ö. BARKA.

BARKÁSAN, (bar-ka-as-an) ih. Barkás állapotban, barkával. *Barkásan meghagyni a posztót,* am. meg nem nyíretni.

BARKÁSÍT, (bar-ka-as-ít) áth. m. *barkásít-ott,* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Barkássá tesz, rovatoz, czifráz.

BARKASZENTELÉS, (barka-szentelés) ösz. fn. Virágvasárnapi egyházi szertartás, midőn a barkás faágak megszenteltetnek, emlékeül Urunk diadalmas bemenetének Jeruzsalembe.

BARKASZÓ, falu Beregh megyében, helyragokkal: *Barkaszó-n, — ra, —ról.*

BARKÁZ, (bar-ka-az) áth. m. *barkáz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* 1) Szőrös kelmét fölborzaz. *Kalapot, posztót barkázni.* 2) Rovás, bemetélés által czifráz. *Botot, pipaszárt barkázni.* V. ö. BARKÁL.

BÁRKÁZ, (bárka-az) önh. m. *bárkáz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Bárkán hajókáz, bárkával jár a vizen.

BARKÁZÁS, (bar-ka-az-ás) fn. tt. *barkázás-t,* tb. *— ok.* 1) Cselekvés, midőn valaki barkáz, azaz metélés, rovatozás által czifráz, tarkáz valamit. 2) Állapot, midőn a fának barkái nőnek.

BÁRKÁZÁS, (bárka-az-ás) fn. tt. *bárkázás-t,* tb. *—ok.* Bárkával járás, hajózás a vizen.

BARKÁZIK, (bar-ka-az-ik) k. m. *barkáz-tam, —tál, —ott.* A fáról mondatik, midőn tavaszkor szőrös bimbókat hajt.

BÁRKI, (bár-ki) ösz. mn. Bizonyos sokaságu emberek közől akárki, akármelyik. *Bárki legyen, nem gondolok vele. Bárkitől tanultad, elmaradhatsz vele.*

BARKÓ, (1), fn. tt. *barkót,* tb. *—k.* 1) Fülektől lefelé növő pofaszőr, arczszakál, néhutt *fülbajusz.* 2) Így nevezik a Gömör vármegyében lakó palóczokat, kiknek sokban saját szójárásuk van. Használják esküvésül is. *Barkó úgy se! Barkó úgy segéljen.*

Első érteményben hasonló a latin *barba,* német *Bart,* szláv *brada* (szakál) szókhoz. Második jelentése az őskor homályában rejlik, talán *barogó, barangó,* mint a *palócz,* kivel beszédejtésben is rokon, *ballócz, ballagócz.*

BARKÓ, (2), falu Zemplén megyében; helyragokkal: *Barkó-n, —ra, —ról.*

BARKÓCZ, KIS—, NAGY—, faluk neve Vasban; helyragokkal: *Barkócz-ra, —on, —ról.*

BARKÓCZA, (1), (bar-kó-cza) fn. tt. *barkóczát.* 1) Fanem a húszhímesek és háromanyások seregéből, melynek bogyós gyümölcse akkora mint egy kis körte, másképp *berekenye, süvöltin körte* (Sorbus). 2) Göcsejben jelent furkós botot is.

Gyöke *barkó* valószinüen nem más, mint a *furkó* azaz buczkó változata, mennyiben a barkóczafa csomós, kemény, s a botféle barkócza am. furkócza, furkós bot. Egyébiránt a barkóczafa tótul *brekitza.*

BARKÓCZA, (2), (bar-kó-cza) önállóan nem divatozó törzsnév; származéka: *barkóczás* am. rovatokkal czifrázott, tarkázott, barkált. *Barkóczás bot, pipaszár.*

BARKÓCZAFA, ösz. fn. L. BARKÓCZA (1).

BARKÓCZAGALAGONYA, (barkócza-galagonya) ösz. fn. Fanövény a galagonyák neméből, mely a barkóczához némileg hasonló. (Crataegus torminalis).

BARKÓCZÁS, (bar-kó-cza-as) mn. tt. *barkóczás-t —at,* tb. *—ak.* 1) Barkóczát termő, barkóczafákkal bővelkedő. 2) Rovatos, tarka, csíkos vonalu. *Barkóczás zarándokbot.*

BARKÓS, (bar-kó-os) mn. tt. *barkós-t* v. *—at,* tb. *—ak.* Aki barkót visel vagy barkóval benőtt. *Barkós angol. Barkós arcz.*

BARKÖR, (bar-kör) ösz. fn. Csillagászi műszó, s jelenti az éggömbnek azon körét, melynek határai között a bujdosók mozognak. Szélessége tíz fok, és tizenkét részre, azaz csillagzatra osztatik. Másképen: *állatkör.* (Zodiacus).

BARKÖRFÉNY, (bar-kör fény) ösz. fn. Világosság, mely őszszel és tavaszszal látszik leginkább napkelte és lemente után, ferdén fekvő, szélein halkkal elhalványuló s a tejuthoz hasonló fényü gúlaidomban. (Lumen zodiacale).

BARLAFALU, helység Szatmár megyében; helyragokkal: *Barlafalu-ba, —ban, —ból.*

BARLANG, fn. tt. *barlang-ot.* 1) Földalatti üreg, mely egyedül a természet működése által képződött. *Aggteleki barlang. Szemiluki barlang. Sötét, mint a barlang.* Gömörben: *baradla.* 2) Rejtek, búvóhely, melybe zsiványok veszik magokat. 3) Átv. ért. bordélyház, bűnbarlang.

Némelyek szerint elemezve: *bar-lak = bor-* vagy *burlak,* azaz boritott lak vagy hely. Megvan a szláv nyelvekben is: *barlog, berlog, brlok, brloha.*

BARLANGI, (barlang-i) mn. tt. *barlangi-t,* tb. *—ak.* Barlangban levő, barlangbeli, barlangban lakó. *Barlangi csepegőkövek, jegeczképletek.*

BARLANGKÓRÓ, (barlang- vagy ballang-kóró) ösz. fn. Póczér, ördöglova, nyúlárnyék, boszorkánykóró. Talán jobban: *ballang* vagy *ballag-* vagy *barlagkóró,* mert kiszáradván s tövétől elszakadván legkisebb széltől megindíttatik, s beballagja, barangolja a síkságot.

BARLANGÓ, puszta Szabolcsban; helyragokkal: *Barlangó-n, —ra, —ról.*

BARLANGOS, (bar-lang-os) mn. tt. *barlangos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Aminek barlangja van, ami barlangokkal bővelkedik. *Barlangos vidék, barlangos hegy.*

BÁRLING, l. AMARÁNT.

BARMÁSZ, (bar-om-ász) fn. tt. *barmász-t,* tb. *—ok.* Barommal foglalkodó, baromtenyésztő. Különbözik *baromgyógyász.*

BARMÁSZAT, (bar-om-ász-at) fn. tt. *barmászat-ot.* Barommal foglalkodás, baromtenyésztés.

BÁRMELY, (bár-mely) ösz. nm. Akármely, a sok közől akár ez, akár amaz. *Bármely időben menj*

hozzá, mindig dologban leled öt. Bármely hivatalt választasz, mindenütt pontosnak kell lenned.

BÁRMI, (bár-mi) ösz. nm. tt. *bármi-t*, tb. *—k.* Akármi, a sok közöl akár ez, akár amaz. *Bármihez fogtam volt, nem lett sikere. Bármibe fogadjak. Bármibe kerülend, meg kell szereznem.*

BÁRMILY, (bár-mily) ösz. nm. Akármily tulajdonságu, akárminő.

BÁRMINŐ, (bár-minö) ösz. nm. L. BÁRMILY.

BARMÍT, (bar-om-ít) áth. m. *barmít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni* vagy *—ani*. Barom természetüvé tesz, baromi állapotra lealacsonyít.

BARMOD, puszta Bihar megyében; helyragokkal: *Barmod-on, —ra, —ról.*

BARMOL, (bar-om-ol) önh. m. *barmol-t*. 1) Tanulók között divatozó szó, am. barommódra igen sokat tanul, (bovisat, bubalisat). 2) Hevesmegyei tájszólással am. valamit durván, roszul, felében-harmadában csinál.

BARMOS, (bar-om-os) mn. tt. *barmos-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. Barmokkal bíró, bövelkedö. *Barmos gazda, barmos vidék.*

BARMOSKODÁS, (bar-om-os-kod-ás) fn. tt. *barmoskodás-t*, tb. *—ok*. Barom módra eröltetett s kitartó dolgozás.

BARMOSKODIK, (bar-om-os-kod-ik) k. m. *barmoskod-tam, —tál, —ott*. Barom módjára erejét megfeszítve dolgozik.

BARMÚL, (bar-om-úl) önh. m. *barmúl-t*. Baromtermészetüvé lesz, baromi állapotra alacsonyúl. *Elbarmúl.*

BARNA, (1), mn. tt. *barnát*. 1) Általán, többé-kevesebbé sötétes szín, a vörös és fekete szín vegyüléke. *Barna posztó. Barna ló. Barna haj, szakál, szemöldök, szőr. Barnára festeni a szövetet.* 2) Különösen az emberi arczra vonatkozva, barnának mondjuk, kinek arczbörét a nap megsütötte, megpirította, vagy oly szinü, mintha a nap égette volna meg. Ellenkezöje a világos szinü szöke. *Szebb a szöke, mint a barna, mert a barna csak vadalma, de a szöke édesalma.* Népd. *Barna legény, barna leány. Se nem szöke, se nem barna, ez az igaz magyar fajta.* Népd. 3) Amit a szakácsok tüznél, sütésfőzés által ily szinüen készítettek el. *Barna leves, barna becsinált.*

Értelményre és alaphangra egyeznek vele a latin *brunus*, német *braun*, franczia *brun*, tót *barnavi*, stb. A német nyelvészek *brennen* (ég, pirít) igétől származtatják, melynek gyöke szintén megvan a magyar *pir, pör, por, par*, gyökökben, melyekből *pirít, pörzsöl, porgol, parázs*, stb. származtak. Ha tehát alakjára, illetőleg képzőjére nézve idegennek látszik is, nagy családi rokonságánál fogva magyar származásunak is tartható, s azon szók osztályába tartozik, melyek a nyelvek legősibb korszakából valók. V. ö. R gyökelem.

BARNA, (2), falu Nógrád megyében; helyragokkal: *Barná-n, —ra, —ról.*

BARNABÁS, férfi keresztnév; héber eredetü, jelentése: vigasz fia.

BARNAFÖLD, (barna-föld) ösz. fn. A hegyi földnek egyik különös faja, melynek színe sötét vöröset játszik.

BARNAG, MAGYAR—, NÉMET—, faluk neve Veszprém megyében; helyragokkal: *Barnag-ra, —on, —ról.*

BARNAK, népes puszta Zala megyében; helyragokkal: *Barnak-on, —ra, —ról.*

BARNAKÖSZÉN, (barna-kö-szén) ösz. fn. A köszenek egyik faja, mely szinére nézve a rohadt fa beléhez hasonló, s ebben különbözik a fekete köszéntől.

BARNAPEJ, (barna-pej) ösz. fn. Sötét pej. *Barnapej ló.* V. ö. PEJ.

BARNAPIROS, (barna-piros) ösz. mn. Barnából és pirosból vegyített szinü. *Barnapiros arcz.*

BARNARÉZ, (barna-réz) ösz. fn. Sárga- vagy vörösrézből és ónból vegyített fémkeverék, melyből szobrokat, harangokat, ágyúkat stb. öntenek. (Bronce).

BARNARÉZMIVES, (barna-réz-mives) ösz. fn. Mives, ki holmi eszközöket, edényeket, díszmüveket, barnarézből készít.

BARNARÉZMÜ, (barna-réz-mü) ösz. fn. Barnarézből készített mü.

BARNARŐT, (barna-rőt) ösz. mn. Barna és vörös szín vegyítve, sötétvörös. *Barnaröt haj, szakál.* Különbözik töle a világos rőt, haragos vörös.

BARNÁS, (barna-as) mn. tt. *barnás-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. Barnához közelítö, kevessé, nem hirtelen barna.

BARNASÁG, (barna-ság) fn. tt. *barnaság-ot*. Barnaszinü tulajdonság, barnaszinüség.

BARNÁSAN, (barna-as-an) ih. Barnás, kevessé pirított, pörkölt állapotban. *Barnásan készített lé, mártás.*

BARNÁSÍT, (barna-as-ít) áth. m. *barnásít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni* vagy *—ani*. Barnássá, azaz világos, nem igen sötét barnává tesz, olyan szinüre fest. Különbözik: *barnít.*

BARNÁSODÁS, (barna-as-od-ás) fn. tt. *barnásodás-t*, tb. *—ok*. Valamely test szinének változása, midön barnássá lesz, kevessé megpörkölödik.

BARNÁSODIK, (barna-as-od-ik) k. m. *barnásod-tam, —tál, —ott*. Barnás színt kap. Különösen tüz, pörkölés vagy a nap sütö sugarai által.

BARNASÁRGA, (barna-sárga) ösz. mn. Barnából és sárgából elegyített szinü. *Némely nyavalyák barnasárgává teszik az arczbört.*

BARNASZÍN, (barna-szín) ösz. fn. és mn. 1) L. BARNA. 2) L. BARNASZINÜ.

BARNASZINÜ, (barna-szinü) ösz. mn. Lásd BARNA. *Barnaszinü arcz, haj, szakál. Barnaszinü kelmék.*

BARNAVÉRÉS, (barna-vérés) ösz. mn. Lásd BARNARŐT.

BARNÍT, (barna-ít) áth. m. *barnít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni* vagy *—ani*. Barnává tesz, barnaszínre fest, pörgöl, éget. *Nap-barnította vitézek.*

BARNÍTÁS, BARNITÁS, (barna-ít-ás) fn. tt. *barnítás-t*, tb. *—ok*. BARNÁVÁ tevés, barna színre festés, változtatás, pörkölés, sütés.

BARNÓT, puszta neve Arad vármegyében; helyragokkal: *Barnót-ra, —on, —ról.*

BARNÚL, (barna-úl) önh. m. *barnúl-t*. Barnává leszen, barna színt kap, illetőleg pirítás, pörkölés, sütés, égetés által leszen olyanná. *Barnúl a forró napon járónak arcza. Barnúl a rántás, a leves. Megbarnulni.*

BARNÚLÁS, BARNULÁS, (barna-ul-ás) fn. tt. *barnulás-t*, tb. *—ok*. Barna szinűvé változás. *Barnulás ellen napernyőt viselni.*

BÁRÓ, fn. tt. *báró-t*, tb. *—k*. Általán felsőbb rangu nemesi osztály tagja, aki méltóságra nézve a gróf után áll. *Herczegek, grófok, bárók.* Különösen hazánkban bizonyos nagyméltóságot viselő személy, kit *zászlósúrnak* nevezünk, milyenek a nádoron kivül az országbíró, a horvátországi bán, a tárnok, a királyi főkomornok, a kir. főudvarnok, a főajtónálló, a fölovászmester, a főasztalnok, a főpohárnok, a kir. testőrsereg kapitánya, a pozsonyi gróf és a két koronaőr.

E szó mint rangnév majd minden európai nyelvben megvan, de eredetére nézve nincsenek a nyelvészek egy értelemben. Némelyek a βαρύς (súlyos) hellen szótól, mások valamely régi nyugot-éjszaki nyelvbeli *bar*-tól, mely a) férfit, b) férjet, c) főurat jelentett, származtatják. L. ADELUNG. Ha figyelünk az előszámlált magyar, ú. m. *férj* és *főúr* szókra, ezek a bötük rokonságára nézve, tehát nyelvészetileg is megegyeznek az érintett *bar* és így *baro* szókkal.

BÁRÓD, KIS—, NAGY—, faluk neve Biharban; helyragokkal: *Báród-ra, —on, —ról.*

BÁRÓI, (báró-i) mn. tt. *bárói-t*, tb. *—ak*. Bárót illető, bárónak tulajdonságaival bíró. *Bárói rang, czím, méltóság. Bárói udvar, jog.*

BÁRÓILAG, (báró-i-lag) ih. Bárói módra, úgy mint báróhoz illik.

BAROK, Ó—, ÚJ—, helynevek Fehér megyében; helyragokkal: *Barok-on, —ra, —ról.*

BAROM, (1), (bar-om) fn. tt. *barmot*, tb. *barmok*. Általán, nagyobb négylábu emlős állat, milyenek az ökör, ló, szamár, teve, stb. másképen: marha. Különösen, szarvasmarha, ökör, tehén. *Barmokat tenyészteni. őrizni. Szőre mentében simogatni a barmot. Igavonó barom.* Átvett értelemben oktalan állathoz hasonló, s minden szellemiségből kivetkezett durva emberről mondatik megvetésképen.

Elemzésére nézve l. BAR gyök (1).

BAROM, (2), faluk neve Sopron vármegyében; KIS- és NAGY-BAROM, helyragokkal: *Barom-ba, —ban, —ból.*

BAROMADÓ, (barom-adó) ösz. fn. Adózási díj, melyet valaki a birtokában levő barmoktól fizetni köteles.

BAROMAKOL, (barom-akol) ösz. fn. Kerített hely, födéllel vagy födél nélkül, hová a barmok éjtszakánként betereltetnek, s télen által tartatnak. V. ö. AKOL.

BAROMÁLLÁS, (barom-állás) ösz. fn. Általán oly hely a határban vagy majorban, hol a barom delelni vagy fekünni szokott. A baromállás rendesen kutak körül vagy itatóknál vagyon. Szorosabb értelemben korlátokkal kerített hely, hová a barmokat zárják.

BAROMALOM, (baromalom) ösz. fn. Szalma, vagy akármiféle gaz, melyet istálóban vagy akolban a fekvő barom alá vetnek. V. ö. ALOM.

BAROMBÉRLET, (barom-bérlet) ösz. fn. Haszonbérlet neme, midőn valaki a barmok tulajdonosának azért fizet, hogy azokat használhassa, pl. az igás ökröket munkára, a teheneket fejésre stb.

BAROMBOGÁR, (barom-bogár) ösz. fn. Légyfaj, mely különösen a barmokat szokta körülrepkedni, és csipdesni. V. ö. PŐCSIK.

BAROMCSORDA, (barom-csorda) ösz. fn. Egy seregben járókelő, legelő barmok sokasága, különösen, ökörcsorda, tehénesorda. V. ö. CSORDA, és NYÁJ.

BAROMDÖG, (barom-dög) ösz. fn. Ragályos betegség, mely néha a barmokat meglepi, s melytől ezek seregesen hullanak; marhadög, marhavész.

BAROMELEDEL, (barom-eledel) ösz. fn. Mindenféle takarmány, eleség, szüleség, pl. széna, szalma, répa, stb. melylyel a barmokat, nevezetesen szarvasmarhákat tartani szokták.

BAROMÉLŐ, (barom-élő) ösz. fn. Mátyusföldön és Csalóközben am. legelő, közlegelő, barmok mezeje.

BAROMEMBER, (barom-ember) ösz. fn. 1) Igen nagy testtel bíró, s nagy erejü ember. 2) Aki durva, nyers, otromba erkölcsei miatt inkább baromhoz, mint szellemi lényhez hasonlít.

BAROMERKÖLCS, (barom-erkölcs) ösz. fn. Durva, nyers, otromba, az oktalan barmókéhoz hasonló erkölcs.

BAROMERŐ, (barom-erő) ösz. fn. Erő, melylyel a barmok bírnak. Átv. ért. rendkivüli nagy, a baroméhoz hasonló erő.

BAROMFAJ, (barom-faj) ösz. fn. A négylábu állatok azon osztálya, mely *barom* nevezet alá soroztatik. *Baromfajhoz tartoznak: az ökör, a bival, a juhok, a tevék*, stb.

BAROMFERTŐZÉS, (barom-fertőzés) ösz. fn. A fajtalanság undok neme, melyet valaki barmokkal követ el.

BAROMFI, (barom-fi) ösz. fn. Így neveztetnek általán a házi madarak, mint: a tyukok, pulykák, ludak, réczék. Másképen: *apró marha. Baromfi-vásár, baromfi-piacz, baromfias asszonyok, kofák. Baromfiakat ne-*

velni, baromfiakkal kereskedni. Baromfi-ól, baromfi-ketrecz, baromfi-sült.

BAROMFITARTÁS, (barom-fi-tartás) ösz. fn. Baromfiak, házimadarak, aprómarha tenyésztése. *Némely gazdasszonyok baromfitartásból élnek.*

BAROMGYÓGYÁSZ, (barom-gyógyász) ösz. fn. Baromorvos, ki baromorvoslással foglalkodik.

BAROMGYÓGYÁSZAT, (barom-gyógyászat) ösz. fn. Baromorvoslási mesterség vagy tudomány.

BAROMGYÓGYITÁS, ösz. fn. l. BAROMORVOSLÁS.

BAROMHAJTÓ, (barom-hajtó) ösz. fn. Bérbe fogadott napszámos, ki a kereskedők barmait vásárra hajtja, másképen: *hajtsár.*

BAROMHÁZ, népes puszta Mozsony megyében; helyr. *Baromház-on, —ra, —ról.*

BAROMI, (bar-om-i) mn. tt. *baromi-t*, tb. *—ak.* Barom erkölcseivel, természetével, tulajdonságaival bíró. *Baromi vadság, durvaság, baromi munka, erő.*

BAROMILAG, (bar-om-i-lag) ih. Barmok módjára, barmok szokása szerint, illetőleg csupán az állati ösztönt követve, durván, oktalanul, otrombául. *Baromilag élni emberhez nem illik.*

BAROMISÁG, (bar-om-i-ság) fn. tt. *baromiság-ot.* Baromi indulat, ösztön, természet.

BAROMISTÁLLÓ, ösz. fn. l. ISTÁLLÓ.

BAROMITATÓ, (barom-itató) ösz. fn. 1) Kút, hol a barmokat válúba húzott vízzel itatják. 2) Bizonyos alkalmas fekvésü hely a patakon, folyón, vagy tón, melyhez a barom ivás végett könnyen hozzáfér. Egyszerüen: itató.

BAROMÍZÉK, (barom-ízék) ösz. fn. Kóró-, széna-, szalma-, szóval takarmánytöredék, melyet a barom meg nem evén a jászolban, vagy etetőhelyen hagy. Egyszerüen, és rövidebben: ízék. *A jóféle, és összevagdalt takarmányból kevés ízéket hágy a barom.*

BAROMJÁRÁS, (barom-járás) ösz. fn. 1) Bizonyos útvonal a határban, melyen a csorda legelőre jár. 2) Barázda formára felvágott föld, merre a marha jár. *A baromjáráson keserves dolog akár gyalog akár kocsin vagy lóháton menni.* 3) Vásárra hajtott barmok úta. *Szemcs felé Mátyusföldén nagy baromjárás van.*

BAROMKERESKÉDÉS, (barom-kereskédés) ösz. fn. Szarvasmarhákkal üzött kereskedés, másképː marhakereskedés.

BAROMKERESKÉDŐ, (barom-kereskédő) ösz. fn. Aki barmokkal kereskedést üz, másképː *marhakereskedő.*

BAROMKODÁS, (bar-om-kod-ás) fn. tt. *baromkodás-t*, tb. *—ok.* Baromi módon élés, az állati ösztönök kielégitése oktalan barmok szokása szerint.

BAROMKODIK, (bar-om-kod-ik) k. m. *baromkod-tam, —tál, —ott.* Baromi módon él, viseli magát; baromi erővel és kitartással dolgozik.

BAROMLAK, (barom-lak) ösz. fn. Általán akol, ól, istálló, tanya, a barmok számára. Több helység neve is; helyr. *Baromlak-ra, —on, —ról.*

BAROMLAKA, (barom-laka) ösz. fn. és helység neve Erdélyben.

BAROMLEGELŐ, (barom-legelő) ösz. fn. 1) Mező, mely barmok legeltetésére van szánva. V. ö. BAROMÉLŐ. 2) Mindenféle fü, melyen barom élhet. *Néha az ugarok, és tarlók igen jó baromlegelövel szolgálnak.*

BAROMLÉGY, (barom-légy) ösz. fn. Lásd BÖGÖLY és PÖCSIK.

BAROMLOPÓ, (barom-lopó) ösz. fn. Aki másnak barmait, nevezetesen ökreit, teheneit, juhait, disznait stb. orozva elhajtja. Ilyenről szól e népdal: *Szegénylegény vagyok én, tinót, csikót lopok én.* Ide tartoznak a *lókötök* is.

BAROMMÓDON, (barom-módon) ösz. ih. Olyképen, mint barom szokott, baromilag; állati ösztönét követve; durván, oktalanul, otrombán. *Vágyait barommódon kielégiteni. Barommódon neki bőszülni.*

BAROMMÓDRA, (barom-módra) ösz. ih. l. BAROMMÓDON.

BAROMMUNKA, (barom-munka) ösz. fn. Igen erős, szerfölött nehéz, vagy sok, illetőleg baromi erővel véghezvihető munka.

BAROMNYÁJ, (barom-nyáj) ösz. fn. l. BAROMCSORDA és NYÁJ.

BAROMORVOS, (barom-orvos) ösz. fn. Orvos, ki különösen a barmok, nevezetesen házi állatok nyavalyáinak megismerésével és gyógyításával foglalkodik, másképen: *baromgyógyász.*

BAROMORVOSISKOLA, (barom-orvos-iskola) ösz. fn. Tanítóintézet, melyben a tanulókat a barmok nyavalyáinak ismerésére, és gyógyítására oktatják.

BAROMORVOSLÁS, (barom-orvoslás) ösz. fn. Barmok, s általán háziállatok, és baromfiak gyógyítása.

BAROMORVOSSÁG, (barom-orvosság) ösz. fn. A barmok nyavalyái ellen használt gyógyszerek nemei.

BAROMŐR vagy BAROMŐRZŐ, (barom-őr vagy barom-őrző) ösz. fn. Aki egy sereg, csorda, nyáj baromra fölügyel, azokat legelteti, s a rablók és ragadozó állatok ellen oltalmazza. E nem alá tartoznak: csikós, gulyás, juhász, kanász, kecskepásztor, tehénpásztor, stb.

BAROMPIACZ, (barom-piacz) ösz. fn. Piacz, vagyis vásárhely, vásártér, vásárállás, melyen barmokat, apró marhákat, baromfiakat árulnak.

BAROMPŐCSIK, (barom-pőcsik) ösz. fn. Fulánkos légy, bögöly, mely a barmokat csipkedi, nyugtalanítja, l. PÖCSIK.

BAROMSÁG, (bar-om-ság) fn. tt. *baromság-ot.* 1) Baromi durvaság, kegyetlenség, faragatlanság. 2) Sült ostobaság, butaság.

BAROMTARTÁS, (barom-tartás) ösz. fn. A mezei gazdálkodás egyik ága, mely barmok tenyésztésével s nevelésével foglalkodik; barmászat.

BAROMTENYÉSZTÉS, lásd BAROMTARTÁS.

BAROMUL, (bar-om-ul) ih. Barom gyanánt; Úgy, mint barmot. *Baromul tekinteni a szolgát rút*

bűn ; baromul zaklatja alattvalóit. Abban különbözik a *baromilag* határozótól, hogy ez a mondatban az alanyra, *baromul* pedig a tárgyra vitetik.

BAROMÚSZTATÓ, (barom-úsztató) ösz. fn. Alkalmas hely a folyóban vagy tóban, hol barmokat, különösen nyírés előtt juhokat úsztatnak. Egyszerüen: *úsztató.*

BAROMVÁSÁR, (barom-vásár) ösz. fn. Vásár, melyben barmokat, nevezetesen szarvasmahákat, juhokat, lovakat, sertéseket árulnak, máskép: *marhavásár.* Átv. ért. így nevezik a barompiaczot is.

BARONA, BARONÁL stb. l. BORONA, BORONÁL.

BARONAMEZŐ, l. BORONAMEZŐ.

BÁRÓNÉ, (báró-né) fn. tt. *bárónét*, tb. *—k.* Szabatosan szólva am. báró neje, felesége, hitves társa, miszerint bárónć minden férjes asszony, akármily rendből származott, ha t. i. férje báró. Különbözik tőle: *bárónő*, azaz, bárói vérből született, bárói családból való nő általán véve. Így különböznek egymástól: herczegné és herczegnő, grófné és grófnő, szinészné és szinésznő, müvészné és müvésznő, stb. s lehet valaki grófné, ki saját nemzetségére nézve bárónő.

BÁRÓNŐ, (báró-nő) ösz. fn. tt. *bárónő-t.* Bárói nemzetségből való nő. V. ö. BÁRÓNÉ.

BÁRÓS, (báró-s) mn. tt. *bárós-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Báró alaku, formáju; bárói szokásokkal élő, báró szabásu.

BÁRÓSÁG, (báró-ság) fn. tt. *báróság-ot.* Bárói rang, bárói méltóság. *Báróságért folyamodni. Báróságra emelni valakit.*

BARÓT vagy BARÓTH, székely falu; helyr. *Barót-on, —ra, —ról.*

BARRA, l. BARNABÁS.

BARS, Ó—, ÚJ—, mezővárosok Bars megyében; helyr. *Bars-on, —ra, —ról.* Ha *Bars*, megyét jelent, helyragai: *Bars-ba, —ban, —ból*, mint minden megyenévnél.

BARSAV, (bar-sav) ösz. fn. Vegytani ért. am. állatsav. (Acidum zooticum).

BÁRSONY, fn. és. mn. tt. *bársony-t*, tb. *—ok.* Finom, puha tapintatu selyem vagy gyapjú szövet, melynek fonák oldala vastagabb szálu. A bársony egymás fölé szött kettős fonalból áll. *Virágos, nyirett bársony. Vörös, fekete, zöld bársony. Bojtos bársony. Selyem, vagy gyapju bársony. Bársonyba öltözködni. Puha, mint a bársony.* Km. Mint melléknév jelent bársony kelméből valót, bársonyhoz hasonlót, finom puhaságút. *Bársony ruha. Bársony virág. Bársony kezecskék. Bársony csiga, bársony rózsa. Illik, mint juhászbundára a bársony folt, mint szamár hátára a bársony nyereg.* Km. Néha a régiségben és néhutt ma is: *bársom.*

Egyezik vele a persa *barzah* (Vullers szerént: vestis seu panni ex serico et filis laneis contexti species); továbbá az orosz *barkhat*, szláv *barsun*, német *Barchent*, hellen *πορφύρα, πορφύρεος*, hellen-latin *byssus*, stb. Egyébiránt mennyiben polyhos barkáju, gyökre nézve rokon a magyar *barka*, és *bárzsing* szókhoz.

BÁRSONYAMARÁNT, (bársony-amaránt) ösz. fn. Amaránt virágok egyik faja. Néhol: *bársonyka.* V. ö. AMARÁNT.

BÁRSONYBARNA, (bársony-barna) ösz. mn. Barna bársonyhoz hasonló szinű.

BÁRSONYBIGA, (bársony-biga) ösz. fn. Csigafaj, melynek kis gömbölyü ajaka, és hosszu orra vagyon.

BÁRSONYBORSÓ, (bársony- borsó) ösz. fn. l. BÁRSONYKEREP.

BÁRSONYCSIGA, (bársony-csiga) ösz. fn. lásd BÁRSONYBIGA.

BÁRSONYCSINÁLÓ, (bársony-csináló) ösz. fn. Míves, ki bársonyszöveteket készít.

BÁRSONYFESTŐ, (bársony-festő) ösz. fn. Míves, ki bársony szöveteket fest.

BÁRSONYGALLÉR, (bársony-gallér) ösz. fn. Bársony szövetből készült ruhagallér.

BÁRSONYGYÁR, (bársony-gyár) ösz. fn. Gyár, melyben selyemből, vagy gyapjúból bársony szöveteket készítenek.

BÁRSONYKA, (bársony-ka) fn. tt. *bársonykát.* L. BÁRSONYAMARÁNT, máskép: TARAJFÜRT.

BÁRSONYKALAP, (bársony-kalap) ösz. fn. Bársonyszövetből készült, vagy bársonynyal behúzott kalap.

BÁRSONYKEFE, (bársony-kefe) ösz. fn. Finom. puha szőrből való kefe, melyet bársony kelmék és ruhák tisztítására használnak.

BÁRSONYKEREP, (bársony-kerep) ösz. fn. A kerepek neméhez tartozó növényfaj, melynek virágai sötét bársonyszinüek, máskép: *bársonyborsó, czipős virág.* (Lotus tetragonolobus).

BÁRSONYKŐ, (bársony-kő) ösz. fn. Vörös bársonyhoz hasonló szinü kő. (Porphyr).

BÁRSONYKÖNTÖS, (bársony-köntös) ösz. fn. Bársony kelméből készített köntös.

BÁRSONYMELLÉNY, (bársony-mellény) ösz. fn. Mellény bársony szövetből.

BÁRSONYNEMŰ, (bársony-nemü) ösz. mn. Bársonyhoz hasonló, bársonyféle. *Bársonynemü szövetek.*

BÁRSONYNYEREG, (bársony-nyereg) ösz. fn. Bársonyszövettel bevont nyereg.

BÁRSONYOS, (1), (bársony-os) mn. tt. *bársonyos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Bársonynyal diszített, kivarrott, bevont, szegett. *Bársonyos pamlagok, székek. Bársonyos kalap, ruha.*

BÁRSONYOS, (2), falu Veszprém vármegyében; tt. *Bársonyos-t*, helyraggokal: *Bársonyos-ra, —on, —ról.* Van ily nevü kis folyó is Abaújban, mint a Hernád egyik ága.

BÁRSONYPUHA, (bársony-puha) ösz. fn. Finom, puha tapintatú, mint a bársony. *Bársonypuha kacsók.*

BÁRSONYRÓZSA, (bársony-rózsa) ösz. fn. Rózsafaj, melynek bársony formáju levelei vannak.

BÁRSONYRUHA, (bársony-ruha) ösz. fn. Általán mindenféle öltöny bársonyból. *Drága, vörös, fekete, kék bársonyruha.*

BÁRSONYSIPKA, (bársony-sipka) ösz. fn. Bársony kelméből varrott sipka.

BÁRSONYSZALAG, (bársony-szalag) ösz. fn. Szalag bársonyból. *Bársonyszalaggal szegélyezett köntös.*

BÁRSONYSZÍN, (bársony-szín) ösz. fn. és mn. Világos vörös szín, bibor szín.

BÁRSONYSZINÜ, (bársony-szinü) ösz. mn. Világos vörös bársonyhoz hasonló szinü, bibor szinü. *Bársonyszinü kalpag, mente, nadrág.*

BÁRSONYSZOVÁTA, (bársony-szováta) ösz. fn. Szövőszék, melyen bársonyféle kelméket szőnek.

BÁRSONYSZÖVŐ, (bársony-szövő) ösz. fn. Takács, ki szövőszéken bársonyt készít.

BÁRSONYTAKÁCS, l. BÁRSONYSZÖVŐ.

BÁRSONYTAPINTATÚ, (bársony-tapintatú) ösz. mn. Minek illetése oly gyönge puha érzést gerjeszt, milyet a bársonyé. *Bársonytapintatú mentalevél. Bársonytapintatú kéz.*

BÁRSONYTARAJFÜRT, (bársony-taraj-fürt) ösz. fn. Növényfaj a tarajfürtök neméből, piros bársonyszinü virágokkal. (Celosia coccinea).

BÁRSONYÜRÖM, (bársony-üröm) ösz. fn. Növényfaj a nézsit nemüek közől, máskép: *kerti cziprus.* (Santolina chamae-cyparissus).

BÁRSONYVIRÁG, l. BÁRSONYTARAJFÜRT.

BARSVÁRMEGYE, (Bars-vár-megye) ösz. fn. A Dunán inneni kerület egyik vármegyéje, melynek székhelye Aranyos-Marót.

BART, falu Esztergam vármegyében; helyragokkal: *Bart-ra, —on, —ról.*

BARTA, férfi kn. tt. *Bartát.* A *Bartholomaeus* szó rövidített alakja, máskép: *Bertalan, Bartal, Bartalos, Bartók, Barton, Berta, Bertus, Berczi.*

BARTAN, (bar-tan) ösz. fn. Az állatot jelentő *bar* értelmében, l. ÁLLATTAN.

BÁRTFA, kir. város Sáros vármegyében; helyr. *Bártfá-ra, —n, —ról.* —ÚJFALU, helység ugyanott; helyr. *Bártfa-Újfalu-ba, —ban, —ból.*

BÁRTFALU, helység Máramaros megyében; helyragokkal: *Bártfalu-ba, —ban, —ból.*

BÁRTHÁZA, falu Beregh megyében; helyr. *Bártházá-n, —ra, —ról.*

BARTÓK, keresztnév l. BARTA.

BARTOSFALVA, helység Sáros megyében; helyr. *Bartosfalvá-n, —ra, —ról.*

BARVÉSZ, (bar-vész) ösz. fn. Baromvész, baromdög, baromdögvész.

BÁRZING, fn. tt. *bárzing-ot.* L. BÁRZSING. 2).

BÁRZSING, fn. tt. *bárzsing-ot.* 1) Táj- és orvosi nyelven am. nyelőgége. Ugyanaz a hellen φάρυγξ szóval. 2) A menták neme alá tartozó növényfaj, melynek levelei hosszukásak, hegyes fürészfogúk, fehérek és molyhosak, s bársonytapintatuak, minélfogva a *bársony* szóval rokon eredetünek látszik.

BÁRZSINGBÉNULAT, (bárzsing-bénulat) ösz. fn. Nyeldeklő gége bénulása. (Pharyngolysis).

BÁRZSINGEDÉNYÉK, (bárzsing-edényék) ösz. fn. A nyelőgége alkatrészei, ú. m. *garat, rekesz, gyomornyit.*

BÁRZSINGFONAT, (bárzsing-fonat) ösz. fn. A nyelőgége szövete.

BÁRZSINGLIK, (bárzsing-lik) ösz. fn. Lik, melyen az étel ital a bárzsingon azaz nyelőgégén lemegy.

BÁRZSINGLOB, (bárzsing-lob) ösz. fn. Nyelőgége gyuladása.

BÁRZSINGMETSZÉS, (bárzsing-metszés) ösz. fn. Sebészi műtét, mely a bárzsingon annak bizonyos kórállapotában vitetik véghez.

BÁRZSINGNYILÁS, (bárzsing-nyilás) ösz. fn. A nyelőgége torkolata.

BÁRZSINGSÉRV, (bárzsing-sérv) ösz. fn. A nyelőgége bizonyos kórállapota, mely sérvalakban mutatkozik. V. ö. SÉRV.

BÁRZSINGSIPOLY, (bárzsing-sipoly) ösz. fn. Bárzsingba magát beevő csőfekély.

BÁRZSINGSZÉLHÜDÉS, (bárzsing-szélhüdés) ösz. fn. Nyelőgége szélhüdése.

BÁRZSINGTÁGÍTÓ, (bárzsing-tágító) ösz. fn. Sebészi eszköz, mely bárzsingmetszésnél használtatik.

BÁRZSINGTAKARÍTÓ, (bárzsing-takarító) ösz. fn. Sebészi eszköz, idegen testek kivételére a bárzsingból.

BASA, fn. tt. *basát.* Közvélemény szerint nálunk a török világban meghonosodott szó, mely tartományi főnököt, vezért, várparancsnokot jelent. *Budai, temesvári, belgrádi basa.* Törökös kiejtéssel, helyesebben: *pasa.* Egyébiránt a haramiák főnökének, kapitányának neve a törökbirodalmi népek nyelvén: *harambasa.* Törökül *bas* am. fej.

BASADOHÁNY, (basa-dohány) ösz. fn. Apró levelü s igen erősféle török dohány.

BASAHARCZ, népes puszta Esztergom megyében; helyr. *Basaharcz-on, —ra, —ról.*

BASAHALOM, népes puszta Szabolcs megyében; helyr. *Basa-halmon, —halomra, —halomról.*

BASAL, falu Somogy megyében; helyr. *Basalon, —ra, —ról.*

BASARÓZSA, (basa-rózsa) ösz. fn. l. RÓZSABAZSAL.

BASASÁG, (basa-ság) fn. tt. *basaság-ot.* 1) Basa, vagy inkább pasa hatósága alatt levő tartomány. 2) Basai rang, méltóság. V. ö. BASA.

BÁST, Ó—, EGYHÁZAS—, helységek neve Nógrád és Gömör megyékben; tt. *Bást-ot,* helyragokkal: *Bást-ra, —on, —ról.*

BÁSTYA, (1), fn. tt. *bástyát.* Hadi erősséghez tartozó épületmű, kőből, földből stb. Szorosabb értelemben: az *erődnek* azaz várerősségnek kitünőbb szögein kigörbedő vármű, földből felhányva, kivülről falbélzettel ellátva, s többnyire négy vonalból áll, úgy-

mint: két *homlokzatból*, és ugyanannyi *oldalzatból*. *Egyszerű* bástya, ha oldalzatai egyenes vonaluak; *lapos* bástya, ha az egymáshoz tartozó *torkozatok* egy vonalban fekszenek. *Elkülönített* bástya, melyet az erőd közép falzatától árok választ el. *Kurtított* bástya, melynek begörbedő szöge van. *Összetett* bástya, ha a sokszög öszvevágó oldali egyenetlenek. *Rendszeres* bástya, mely szabályszerü mértékben épült. *Rendszeretlen* bástya, melynek nincs torkozatszöge, s egyik oldalzata sokkal rövidebb a másiknál. *Félbástya* egy homlokzattal és egy oldalzattal. *Kettős* bástya, ha egyik a másik hegyébe van építve, ami dombozatokra rakott erődöknél szok történni. *Tömör bástya*, ha annak egész belső üre a falzat fölszinéig földdel van megtömve; ellenkező esetben: *ürbástya*. *Bástyafok*, a bástya két homlokzatának egybevágása, melyen ha torony van, az *bástyatoronynak* neveztetik. *Bástyát hányni, bástyát tölteni, bástyára törni, rontani, rohanni; a bástyát meghágni, megmászni, fölvettetni. Erős, mint a bástya.* Km.

A régi frank nyelven *bastir* annyit tett, mint a mai franczia: *bâtir* (építeni); innen lett a franczia *bastion*, olasz *bastia*, s ebből közvetlenül a magyar *bástya*.

BÁSTYA, (2), falu Erdélyben Hunyad megyében; helyr. *Bástyá-n, —ra, —ról.*

BÁSTYABOLT, (bástya-bolt) ösz. fn. Bástyák alatti üreg, mely lakhelyet is nyujt, s eleségtárul, s általán hadi szerek rakhelyéül is szolgál (casematte). A győri köznép nyelvén *kásamátra*, Zemplénben *kássamáta*.

BÁSTYAÉL, (bástya-él) ösz. fn. Azon szög, melyen a homlokzat és oldalzat vonalai öszvevágnak l. BÁSTYA.

BÁSTYAFOK, (bástya-fok) ösz. fn. l. BÁSTYA szó alatt.

BÁSTYAFÜL, (bástya-fül) ösz. fn. lásd BÁSTYAVÉD.

BÁSTYAGÁT, (bástya-gát) ösz. fn. Gátforma töltés árokkal ellátva, melyet egyes vármüveknek, vagy mezőváraknak tökélyesebb védelmére készítenek.

BÁSTYÁS, (bástya-as) mn. tt. *bástyás-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Bástyával erősített, ellátott. *Bástyás várerőd.*

BÁSTYASZÖG, (bástya-szög) ösz. fn. A bástyahomlokzat és oldalzat vonalainak egybevágása, l. BÁSTYA alatt.

BÁSTYATORONY, (bástya-torony) ösz. fn. lásd BÁSTYA alatt.

BÁSTYAVÉD, (bástya-véd) ösz. fn. Ha a mellvédek a bástyán kifelé görbednek, bástyavéd vagy bástyafül a nevök. V. ö. MELLVÉD.

BÁSTYÁZ, (bástya-az) áth. m. *bástyáz-tam, —tál, —ott*, par. *—z*. Bástyával erősít, kerít. *Bástyázni a várt.*

BASZ, áth. m. *basz-tam, —tál, —ott*. Nővel közösül. Az illető személyt tárgyesettel vonzza. Aljas kifejezés, valamivel szelidebb kifejezéssel *bak* vagy *fik*. Egyezik vele a hellen *βιβάζω*. V. ö. BEZ, elvont gyök.

BASZÁRKA, fn. tt. *baszárkát*. Somogy és Baranyában am. tarisznya, oldalra vetett tarisznya. Gyöngyösön: ujjatlan ködmen. Francziául *besace* am. általvető, előfordul a vend nyelvben is *baszaga, biszaga*.

BASZIK, (basz-ik) k. l. BASZ.

BÁSZLI, (bá-m-ész-li) mn. tt. *bászli-t*, tb. *—k*, vagy *—ak*. Együgyü, bamba, bákó, mamlasz, haszontalan gyáva. Dunántuli tájszó.

BÁSZLISÁG, (bám-ész-li-ság) fn. tt. *bászliság-ot*. Bambaság, mamlaszság, együgyü málészájuság.

BASZOS, (basz-os) mn. tt. *baszos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Fajtalan, kurvás. Aljas kifejezés.

BASZUTA, (basz-u-ta) mn. tt. *baszutát*. Buta, együgyü, élhetetlen ember. Székely és tiszavidéki tájszó. Aljas kitétel. Azon szók osztályába tartozik, melyek a bámulást, vagy ostobaságot jelentő *ba, bá* gyökből származnak. V. ö. BÁ.

BÁT, (1), mezőváros Bars vármegyében; tt. *Bát-ot*, helyr. *Bát-ra, —on, —ról.*

BÁT, (2), elvont gyöke *bátor* szónak, és származékainak. Egyezik vele a héber בָּטַח (batah), mely am. bátornak biztosnak lenni. *Bátor* régi oklevelekben előfordul *bahatur, batur, bathor, bothur, baatur* alakokban. 2) Több helynevek gyöke, mint: *Báta, Bátka, Bátony* stb.

BATA, falu Fehér vármegyében; helyr. *Batára, —n, —ról.*

BÁTA, (1), fn. tt. *bátát*. Így nevezik némelyek az írónt, vagy köznyelven szólva plajbászt. Csakugyan ‚plajbász' szóból látszik egybehúzottnak.

BÁTA, (2), KIS—, helynév Arad megyében; helyr. *Bátá-n, —ra, —ról.*

BÁTA, (3), mezőváros Tolna vármegyében; helyragokkal: *Bátá-ra, —n, —ról.*

BATÁR, fn. tt. *batár-t*, tb. *—ok*. 1) Üveges úri díszhintó. Eredetije a franczia *bâtarde*. 2) Falu neve Ugocsa vármegyében; helyr. *Batár-ra, —on, —ról.*

BÁTASZÉK, (Báta-szék) mezőváros Tolna vármegyében; helyr. *Bátaszék-re, —én, —ről.*

BATÉ, falu Somogy vármegyében; helyr. *Baté-ra, —n, —ról.*

BÁTFA, falu Ungh megyében; helyr. *Bátfá-n, —ra, —ról.*

BÁTHOR, helynevek, l. BÁTOR.

BATIDA, puszta Csongrád megyében; helyragokkal: *Batidá-ra, —n, —ról.*

BATIZ, (1), fő és mn. tt. *batiz-t*, tb. *—ok*. Fínom, vékony szálu gyolcsnem, és ami ily gyolcsból való. *Batiz üng, batiz szebbevaló, batiz nőruha.* Máskép: *patyolat*. Eredetileg franczia *batiste*.

BATIZ, (2), faluk Szathmár és Hunyad megyékben; helyr. *Batiz-on, —ra, —ról.*

BATIZFALVA, helység Szepes megyében; helyragokkal: *Batizfalvá-ra, —n, —ról.*

BATIZGYOLCS, (batiz-gyolcs) ösz. fn. lásd BATIZ.

BATIZHÁZA, falu Erdélyben Alsó-Fehér megyében; helyr. *Batizházá-n. —ra, —ról.*

BATIZSZÖVŐ, (batiz-szövő) ösz. fn. Takács, vagy gyáros, aki batizt sző.

BATKA, (bat-ka) fn. tt. *batkát.* Fillérnemű legkisebb pénzdarab, mely ma már nincs keletben. Átv. ért. jelent csekélységet, igen keveset, semmit. *Nem ér egy batkát.* Km. Eredetileg: *babka,* mintegy kis babhoz hasonló.

BÁTKA, puszta Nógrád vármegyében és faluk Gömör megyében (ALSÓ—, FELSŐ—); *Bátká-ra, —n, —ról.*

BATLA, (bot-la vagy bot-ló) fn. tt. *batlát.* Fekete szalonka. Alsó tiszavidéki szó. Fajai: ibisz batla, veres batla, magyar batla.

BÁTOK, l. BÁDOG.

BÁTOKOS, (bátok-os) fn. és mn. l. BÁDOGOS.

BÁTON, faluk Hunyad és Belső-Szolnok megyékben; helyr. *Báton-ba, —ban, —ból.*

BÁTONY, faluk neve Heves vármegyében; helyragokkal: *Bátony-ba, —ban, —ból.*

BATONYA, (bat-ony-a ?) fn. tt. *batonyát.* Madár neme. Talán egy a batlával, l. BATLA.

BÁTONYA, falu Csanád vármegyében; helyr. *Bátonyá-ra, —n, —ról.*

BÁTOR, (1), (bát-or) mn. tt. *bátor-t,* vagy *bátrat,* tb. *bátorok,* vagy *bátrak.* 1) Aki önerejében bízva veszélytől nem fél, könnyen meg nem ijed, ennélfogva akadályokkal, nehézségekkel, de kivált életfenyegető vészszel szembeállani mer és kész. A bátor ember erejének öntudatából cselekszik, mely ha nagyobb fokra hág, *merész,* s még nagyobb fokon, *vakmerő,* l. ezeket. *Bátor legény, bátor ember, bátor vitéz. Nem kell bátornak biztatás.* Km. *Bátor a kemencze mögött.* Km. 2) Biztos, veszély nélküli. *Bátor hajózás, kocsizás. Bátor járás. Erre nem bátor az útazás.*

Mint kedélyi állapotra vonatkozó eredetileg indulatszóból származottnak látszik, mint a szintén *b*-vel kezdődő *bösz, boszu, bámul, bánt* stb. Egyébiránt egyezik vele a mandsu *baturu,* s rokonnak tekinthető a német *bieder,* a régi felső német nyelvben *piderp, pidirb,* melyek a német nyelvészek szerint *bátor, vitéz* értelemben is vétetnek. L. ADELUNG. Előjön a szláv nyelvekben is *batur, batriv, bedor,* szintén rokon értelemben. Némelyek ide sorolják az olasz *bravo,* franczia *brave,* s latin *probus* szókat.

BÁTOR, (2), (bát-or) ksz. Ugyanaz a föntebbi melléknévvel, s körülbelül ezt jelenti: *bizonyos, bátran állítható;* pl. *bátor* (bizonyosan, igazán, bátran állíthatni, hogy) *nagy teher a szegénység: mindazáltal inkább akarok szegényül, de becsületesen élni, mint gazdagon s gonoszul.* „Ehhez hozzá mene a róka, és monda neki, hogy bátor (= bizon) semmit ne kevélykednék." Pesti Gábor meséi. Előtoldással: *ámbátor* l. BÁR. Heltai Gáspárnál többször előfordúl nógató értelemben, mintha volna bátran azaz nosza (wohlan): *bátor: menj elöl, maradj ott bátor, bátor ám vidd el.* Így Faludi Ferencznél is: „Bátor! ha itt megvártok, visszatérek." „Menjönk el bátor" Nádor-codex.

BÁTOR, (3), több helyek neve Abaúj, Bihar, Heves, Szabolcs megyékb. helyr. *Bátor-ba, —ban, —ból.*

BÁTORBIZON, (bátor-bizon) ösz. indulatszó. Tájszólás, s am. épenbizon, akár komolyan, akár gúnyosan véve.

BÁTORGAT, (bát-or-og-at) gyak. áth. m. *bátorgat-tam, —tál, —ott,* par. *bátorgass.* Biztat, merényre buzdít valakit. Szokottabban: *bátorítgat.*

BÁTORÍT, (bát-or-ít) áth. m. *bátorít-ott.* Bátorrá tesz, bátorságra gerjeszt; félénkséget oszlat; kedvet ad valamire. *Felbátorít, nekibátorít, megbátorít.* „Az szizeknek haláláról bátorétanája" azaz vigasztalná. Nádor-codex.

BÁTORÍTÁS, (bát-or-ít-ás) fn. tt. *bátorítás-t,* tb. *—ok.* Biztatás neme, mely által valakit bátor tettek végrehajtására nógatunk, illetőleg félelmét oszlatjuk, nehéz vállalatra ösztönözzük.

BÁTORÍTÓ, (bát-or-ít-ó) mn. tt. *bátorító-t,* tb. *—k.* Általán ami által valaki bátorrá tétetik, ereje öntudatához jutva félénksége oszlik, s nehéz tettekre, illetőleg veszély elleni elszánásra buzdúl. *Bátorító beszéd. Bátorító körülmények.*

BÁTORKESZI, (Bátor-keszi) ösz. fn. és mv. Esztergam vármegyében, tt. *Bátorkeszi-t,* helyragokkal: *Bátorkeszi-re, —n, —ről,* vagy *Bátorkeszi-be, —ben, —ből.*

BÁTORKODÁS, (bát-or-kod-ás) fn. tt. *bátorkodás-t,* tb. *—ok.* Némi merénynyel, elszánással járó cselekvés, melynek különböző fokozatai vannak. L. BÁTORKODIK.

BÁTORKODIK, (bát-or-kod-ik) k. m. *bátorkodtam, —tál, —ott.* 1) Valamit erejének öntudatából, veszélytől nem félve, magát elszánva teszen. *Bátorkodik egyszerre kettővel megbirkozni. Bátorkodik veszélyes útnak indulni.* 2) Túlmerészen, vakmerően vagy szemtelenül mer valamit tenni. *Hogy bátorkodol fegyvertelenül fegyveres embert megtámadni? Nyilvános gonosztevő létére becsületes emberek társaságába menni bátorkodik. Nagyra bátorkodik,* azaz vetemedik. Nádor-codex. 3) Előre föltett engedelemmel, némi bizodalommal tesz valamit. *Bátorkodom önt valamire kérni. Bátorkodtam kegyednek kedveskedni. Bátorkodom önt valamire kérni. Bátorkodtam kegyednek kedveskedni. Bátorkodom önt felszólítani.* Ez értelemben az udvarias társalgási nyelv kifejezései közé tartozik. (Németül: ich bin so frei).

BÁTORODÁS, (bát-or-od-ás) fn. tt. *bátorodás-t,* tb. *—ok.* A léleknek azon állapota, midőn az aggasztó, félelmes képzeteket legyőzvén, bizni kezd magában. *Nekibátorodás.*

BÁTORODIK, (bát-or-od-ik) k. m. *bátorod-tam, —tál, —ott.* Önerejében bizakodni kezd; leteszi félelmét s merényes cselekvényre gerjedez. *Nekibátorodni. Megbátorodni. Szükség idején a gyáva is megbátorodik.* Km.

BÁTORÓLTATIK, (bát-or-ól-tat-ik) külsz. m. *bátoróltattam.* Előjön a Müncheni codexben. „És szellettel bátoroltatik vala" (confortabatur). A bécsi co-

dexben : ‚bátorodott' am. confortatus est, és áthatólag ‚bátorejt' = confortare.

BÁTORSÁG, (bát-or-ság) fn. tt. *bátorság-ot.* 1) Önerö tudatából származó indulat, mely a veszélyektől vissza nem retten. *Bátorság a harczban, tengereken, nagy tervek kivitelében. Férfias, katonai bátorság. Bátorságot mutatni, tettetni, színleni. Valódi, igazi, elszánt bátorság.* 2) Kedv valamely merényre, nagy tettre. *Kinek van bátorsága velem szembeszállni? Ha nincs bátorságod, ne jöjj ide.* 3) Biztosság, azaz oly körülmények együttléte, melyek minden félelmet, aggodalmat megszüntetnek. *Az erös gátak bátorságba helyezik a vízmelléki lakosokat. Hol nincsen rendőrség, bátorság sincsen. Hála isten, mi*bátorságban vagyunk.* 4) Elszántság. *Bátorság, légy velem!*

BÁTORSÁGLEVÉL, (bátorság-levél) ösz. fn. Biztosító hiteles irat, mely szerint valakinek bizonyos helyen általutazni, megjelenni vagy tartózkodni sérelem nélkül szabad.

BÁTORSÁGOS, (bát-or-ság-os) mn. tt. *bátorságos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Biztos, félelem nélküli, veszedelemmel nem ijesztő. *Bátorságos vidék, utazás, kocsizás. Falu nevében kardot kötni nem mindenkor bátorságos.* Km. *Nem minden jégen bátorságos járni. Nagy hullámzáskor kis csónakon menni nem bátorságos.*

BÁTORSÁGOSAN, (bát-or-ság-os-an) ih. Bizton, félelem nélkül, veszélytől nem tartva. *Erre bátorságosan mehetsz, nincs mitől félned.*

BÁTORSÁGOSÍT, (bátor-ság-os-ít) áth. m. *bátorságosí-tott.* Biztosít, biztossá tesz; félelmességtől megóv.

BÁTORSÁGOSÍTÁS, (bát-or-ság-os-ít-ás) fn. tt. *bátorságosítás-t,* tb. *—ok.* Biztosítás, félelemtől megóvás, kártétel vagy veszély elleni mentesítés.

BÁTORSÁGOSÍTÓ, (bát-or-ság-os-ít-ó) mn. tt. *bátorságosító-t,* tb. *—k.* Ami vagy aki biztosságba helyez, félelemtől megóv, kár, veszély ellen mentessé tesz. *Utasokat bátorságosító intézkedés.*

BÁTORSÁGOSÍTVÁNY, (bát-or-ság-os-ít-vány) fn. tt. *bátorságosítvány-t,* tb. *—ok.* Jogtudományi ért. am. biztosítólevél, biztosítvány. (Literae assecuratoriae).

BÁTORSÁGOST, (bát-or-ság-os-t) ih. Régies, e helyett: bátorsággal, mint: örömest = örömmel. „Én jó leányom bátorságost mivelkögygyél." Nádor-codex. (Szent Sófia asszony életi).

BÁTORSÁGTALAN, (bát-or-ság-talan) mn. tt. *bátorságtalan-t,* tb. *—ok.* 1) Aki nem mer, ki önerejében nem bízik, félékeny. 2) Ami nem biztos, kár, veszély ellen nincs megóva. *Bátorságtalan átjárás a vizen, bátorságtalan utazás.* Határozóilag: bátorság nélkül.

BÁTORSÁGTALANSÁG, (bát-or-ság-talan-ság) fn. tt. *bátorságtalanság-ot.* Bátorsághiány.

BÁTORSZIVÜ, (bátor-szivü) ösz. mn. Kinek szíve helyén van, ki meg nem ijed a maga árnyékától, veszélytől nem félő *Bátorszivü katona.*

BÁTORSZIVÜLEG, (bátor-szivüleg) ösz. ih. Önerejében bízva, nem félve, veszélytől nem rettegve, elszánt akarattal. *Bátorszivüleg nekirohanni a veszélynek.*

BÁTORSZIVÜSÉG, (bátor-szivüség) ösz. fn. Eltökélett akarat, lelki erő, mely veszélytől vissza nem retten.

BÁTORTALAN, (bát-or-talan) mn. tt. *bátortalan-t,* tb. *—ok.* 1) Félénk, nyúlszívű, mindenütt veszélyt látó. 2) Szemérmes, szégyenlős. *Bátortalan falusi gyermek, bátortalan menyasszony.* Határozóilag am. bátortalan módon, bátortalanul. L. ezt.

BÁTORTALANÍT, (bát-or-talan-ít) áth. m. *bátortalanít-ott,* par. *—s,* hatn. *—ni* vagy *—ani.* Bátortalanná tesz, holmi veszélyek emlegetése előterjesztése által ijesztget valakit.

BÁTORTALANÍTÁS, (bát-or-talan-ít-ás) fn. tt. *bátortalanítás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, mely által valakit bátortalanná tesznek.

BÁTORTALANKODIK, (bát-or-talan-kod-ik) k. m. *bátortalankod-tam, —tál, —ott.* Nincs elegendő bátorsága, félékenység miatt nem mer, nem bízik erejéhez.

BÁTORTALANSÁG, (bát-or-talan-ság) fn. tt. *bátortalanság-ot,* tb. *—ok.* 1) Félékenység, önerejében nem bízás, elszánást igénylő tettektől visszarettenés. 2) Szégyenlős, szemérmeskedő tulajdonság.

BÁTORTALANUL, (bát-or-talan-ul) ih. 1) Félénken, gyáván, magába nem bízva, veszélytől tartva. *Bátortalanul viselni magát az ütközet előtt.* 2) Szemérmesen, szégyenlősen.

BÁTORUL, (bát-or-ul) ih. Bátran, félelem nélkül.

BÁTORÚL, (bát-or-úl) önh. m. *bátorúl-t.* Bátorrá lesz, bátorodik, merni kezd. *Nekibátorúl.*

BÁTOS, mezőváros Erdélyben, *tt. Bátos-t,* helyragokkal: *Bátos-ra, —on, —ról.*

BÁTŐR, (bát-őr) ösz. fn. Így nevezik némelyek a közbátorságra felügyelő rendőröket.

BÁTRAG, (bát-or-ag) fn. tt. *bátrag-ot.* Vegytani új szó, am. oxydum wismuthi.

BÁTRAN, (bát-or-an) ih. 1) Önerejében bízva, merve, merészen. *Menj neki bátran. Viseld magadat bátran. Bátran legények! Csak bátran!* 2) Biztosan, félelem, veszély nélkül. *Erre bátran járhatsz-kelhetsz. Bátran rám bízhatod magadat.* 3) Kétkedés nélkül, bizonyosan. *Azt bátran hiheted. Bátran merem állítani.*

BÁTRANY, (bát-or-any) fn. tt. *bátrany-t,* tb. *—ok.* Vegytani ért. wismuthum, azaz igen törékeny félfém, vörösbe átmenő fehérsárga színnel. Újabban: *keneny.*

BÁTRANYKÉNET, (bátrany-kénet) ösz. fn. Sulfuretum wismuthi. V. ö. BÁTRANY és KÉNET.

BÁTRANYREMEKLET, (bátrany-remeklet) ösz. fn. Vegytani nyelven am. Magisterium wismuthi.

BATTA, több helység neve; helyragokkal: *Battá-n, —ra, —ról.*

BÁTTAN, (bát-tan) ösz. fn. Tan, mely a közbátorság föntartására szükséges intézkedési szabályo-

kat tárgyazza. Különösen *orvosi báttan*, mely a közegészségre vonatkozik. (Politia medica).

BATTYÁN, több helyek neve; helyragokkal: *Battyán-ba, —ban, —ból.*

BATU, (bat-u) fn. tt. *batu-t*, tb. *—k.* 1) Lepedőféle takaróruha, melybe elszállítani való holmit, czeleczulát, podgyászt, stb. beletakargatnak, s melyet rendesen a gyalogmenők nyakba akasztva szoktak hordani. *Batuba kötni az ágynémüt. Batut czepelni a hátán. Batuban füvet vinni haza. A kis gyermeket batuba tenni. Mindene belefér egy batuba.* Jászságban így is nevezik: *ponyecz.* 2) Maga azon csomag, göngyöleg, mely ilyképen együvé van kötve. *Föladni a batut. Meggörbedni a batu alatt.*

Mennyiben a *batu* tehertakarót, illetőleg takaróba burkolt terhet jelent, hasonló a hellen *βάσταγμα* (teher), továbbá a franczia *bat* és olasz *basto* (teherhordó nyereg és állat) s a szláv *batoh, bastoh* szókhoz. Egyébiránt belső családi rokonításból kiindulva, egyeznek vele a magyar: *bútor, bútyor, bugyor, bugyola, motyó, mutya, podgyász*, s minthogy a *batu* csomagba kötött, tekergetett, betakart holmit jelent, családi rokonságban vannak vele azon *bod, bogy, bongy, bengy* gyökszók, melyek származékai valami gömbölyüt, csomóalakút, göngyölítettet jelentenek. V. ö. BOGY, MOGY.

BATUS, (bat-u-os) mn. tt. *batus-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Aki batut visel, batuban visz valamit, batyus, bugyros. *Batus zsidó, kupecz. Batus asszony.*

BÁTY, eredeti régi alaku főnév, a köz divatu *bátya* értelmében, t. i. az *a* utóbb járult hozzá, mint az *ap, any, aty*, szókból lett: *apa, anya, atya.* Mindezek, valamint a *néne* és *öcs* a harmadik személyü birtokragot az egyszerübb alakban veszik föl: *bátyja, apja, anyja, atyja, nénje, öcscse.* Egyébiránt még tájszokásilag hallani: *Istók báty! János báty! Ez a ház Ferencz bátyé, amaz pedig Mihály bátyé. Menjünk Imre bátyékhoz.* Székelyesen: *bá.*

Véleményünk szerint egy származásu az *aty atya* szóval, *b* előtéttel: *baty, báty*, mint: *apa papa, ata tata, ama mama, anya nyanya, eme, ene nene, néne* szintén előtétesek. A *báty* t. i. mintegy atyához hasonló, nálunk öregebb vérrokon. Így a görög *πάτρως* (nagy bátya) is a *πατήρ* (atya) szótól eredett. V. ö. BACSÓ. Különben, mint némely vérrokonsági ősi nevek, más nyelvekben is némi változattal előfordúl, milyenek a szláv *batykó, batyuskó*, latin *frater*, stb.

BÁTYA, (1), (báty-a) fn. tt. *bátyát.* Eredetileg mint fentebb érintők, *báty*, csonkítva székelyesen: *bá.* Személyr. *bátyám, bátyád, bátyja* (nem, bátyája), *bátyánk, bátyátok, bátyjok* (nem: bátyájok, sem: bátyjuk), *bátyáim, bátyáid, bátyjai, bátyáink, bátyáitok, bátyjaik.* Általánosan am. nálunk korosabb férfi, akár rokonunk, akár nem. Így nevez a köz magyar minden öregebb férfit. *Honnan jön kend bátyám? Kérem bátyám uramat. Engedjen meg édes bátyám.* Ez értelemben bizodalmas és megtisztelő nevezet. *Nincs a hadban semmi Péter bátya.* Km. Szorosabb értelemben nálunk idősebb atyafi, vérrokon. *Nagybátya, apabátya, anyabátya.* Legszükebb ért. öregebb férfi testvér, máskép: *testvérbátya.* Némely vidéken, nevezetesen alsó Vágmelléken a szolgák és szolgaleányok bátyám uramnak hívják gazdáikat, valamint asszonyaikat néném asszonynak. Újabb időben udvarias szólításoknál divatba jött az ősi és tiszta magyaros *bátyám uram* helyett így szólani: *uram bátyám*, mi már az alsóbb rendüekhez is átszivárogván jóformán meghonosodott. Elemzését illetőleg l. BÁTY.

BÁTYA, (2), falu Pest megyében; helyragokkal: *Bátyá-n, —ra, —ról.*

BÁTYÁZ, (báty-a-az) áth. m. *bátyáz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* Valakit bátyjának nevez, bátya czímmel szólít. *Engem ne bátyázz, mert ifjabb vagyok nálad.* Képzésre nézve olyan mint: *komáz, kendéz, magáz.*

BATYK, falu Szala megyében; helyr. *Batyk-on, —ra, —ról.*

BÁTYÓ, (báty-ó) fn. tt. *bátyó-t*, tb. *—k.* Öreg bátya. Bizodalmasabb szólítási czím. Olyan mint: *apó, anyó.* „Húzza kend meg, bátyó, rekedt hegedüjét." Vőfélköszöntés.

BATYOK, falu Abaújban; helyr. *Batyok-on, —ra, —ról.*

BATYU, l. BATU.

BÁTYÚ, falu Beregh megyében; helyr. *Bátyú-ba, —ban, —ból.*

BATYUS, l. BATUS.

BÁV, elvont gyöke *báva, bávul* stb. szóknak. A *bám* gyökkel azonos. L. BÁ.

BÁVA, (báv-a) mn. tt. *bávát*, tb. *bávák.* Bamba, bászli, bámészkodó, szájtáti, illetőleg buta, ostoba. Gyöke a szájtátó *bá.*

BÁVÁSZKODIK, (báv-ász-kod-ik) k. m. *bávászkod-tam, —tál, —ott.* Szájtátogatva csudálkozik, bámészkodik.

BÁVÚL, (báv-úl) önh. l. BÁMÚL.

BÁZA, falu Szala megyében; helyr. *Bázá-n, —ra, —ról.*

BAZALT, l. CSERKŐ.

BAZIN vagy BAZING, kir. város Pozsony vármegyében; *Bazin-ba, —ban, —ból.*

BAZITA, falu Szala megyében; helyr. *Bazitá-n, —ra, —ról.*

BAZSA, ugyanaz, ami *basa* a *basarózsa* szóban. L. BASARÓZSA.

BAZSÁL, (bazsa-al) fn. tt. *bazsal-t*, tb. *—ok.* Növénynem a sokhímesek és kétanyások seregéből; csészéje öt levelű, bokrétája öt szirmú, tokja sokmagvu, magvai színesek. Nevezetesebb faja: *rózsabazsál.* (Poeonia officinalis).

BAZSALIKOM, (hellen eredetü szó) fn. tt. *bazsalikom-ot.* Egyszerü zöld levelekkel bíró, de igen fínom illatu ismert kerti növény, melyet a hellenek kellemes illata miatt királyi fünek (*βασιλικόν*) neveztek.

BAZSÁLRÓZSA, (bazsál-rózsa) ösz. fn. l. RÓZSABAZSÁL.

BAZSAMINT, fn. tt. *bazsamint-ot.* Növénynem az együttnemzők és egyenlőnősök seregéből; vaczka kopasz, fészke födelékes, bóbitája nincs. (Balsamita W.)

BAZSAMINTPÁRTAMAG, (bazsamint-pártamag) ösz. fn. A pártamagok neméhez tartozó növényfaj; virágai sátorozók, levelei tojásdad hosszukásak, gyökérlevelei nyelesek. Olyan mint a lapos bazsamint, csak hogy sugáros. (Pyretrum balsamita).

BAZSÁR, vasvármegyei és csalóközi gyermeknyelven am. madár, másutt: *badács.*

BAZSARÓZSA, (bazsa-rózsa) ösz. fn. L. RÓZSABAZSÁL.

BAZSI, helyek neve Zala és Zemplén megyében; helyragokkal: *Bazsi-ba, —ban, —ból.*

BAZSILISK, (hellen eredetű) fn. tt. *bazsilisk-ot.* Afrikában honos sárga mérges kígyófaj. Fején három fehér folt látszik, miért őt a régiek kígyók királyának (*βασιλεύς*) tartották.

—BB, hangzókkal: ABB, EBB, névrag, melléknevekből alkot hasonlító vagyis másod fokot, pl. *régibb, okosabb, bölcsebb, drágább, gyöngébb.* Részletesen tárgyalva l. —B névrag.

BÉ! indulatszó, l. BÉH.

—BE, felhangú szók után s a vastaghangú —BA alhangú szók után névmódosító rag, mely tulajdon ért. bizonyos térfoglalatba indulást, valaminek belsejébe irányzást, hatást jelent, pl. *terem-be* lép, *kút-ba* esik. Mint igekötő e viszonyt ismétli: *be-megy a kert-be, be-rohan a vár-ba.* Megfelel e kérdésre: *hová?* illetőleg, *mibe?* Ezen alapfogalomnál fogva különféle közelebb vagy távolabb átv. érteményben alkalmaztatik, nevezetesen a) holmi burkolást, takarást, befödést, bonyolítást jelentő igékkel, mennyiben azok bizonyos térbe, helybe foglalást fejeznek ki, pl. *pólyába takarni a gyermeket; gyászruhába öltözködni; marokba szorítani a fegyvert; papirba göngyölgetni valamit; csomóba kötni a kendert; gombolyagba szedni a fonalat; üstökbe fonni a hajat; ránczba szedni a ruhát;* b) valamely tömegbe, gyűlést belsejébe, közepébe: *vízbe, sárba, hóba lépni; kenyérbe harapni; hajba kapni; társaságba, gyülekezetbe vegyülni;* c) bizonyos sokaság által gyakorlott működésbe: *dalidóba, mulatságba, fonóba, csatába menni; beszédbe, tanácskozásba ereszkedni;* d) szellemi, erkölcsi működések székhelyébe: *vedd fejedbe, eszedbe, amit mondok; szivembe zárom; lelkembe hat; emlékezetbe hozom;* e) kedélyi állapot körébe ható: *kegyelembe venni, fogadni; búba, bánatba, szomorúságba merülni; aggodalomba ejteni; beleszeretni, belebolondulni, beleunni valamibe; betegségbe, nyavalyába esni; kisértetbe vinni;* f) bizonyos időközbe ható: *éltének huszadik évébe lépett; belát a jövőbe; sok időbe kerül;* g) néha csupán az irányt fejezi ki, mely valaminek belseje felé czéloz, honnan az ily sajátnemű kifejezések: *orrba, hátba ütni; oldalba lökni; agybafőbe verni; hasba rúgni; mellbe döfni,* am. az ütést, lökést, verést, rugást, döfést az illető testrész belseje felé irányozni.

Különbözik ettől azon *be,* mely *elébe, közibe, fölibe* szókhoz toldatik, ezek t. i. *eléve, közéve, föléve,* helyett állanak, hol a *ve* azonos *va* szótaggal (ho-va szóban), s a *v* úgy változott *b*-vé mint ezekben is *olybá* (= olyvá), kevésbé (= kevésvé).

Az alapfogalomtól eltérő szabálytalan sajátságok: *fejébe tenni, szemébe vágni a kalapot, nyakába akasztani a köpenyt,* e helyett: *fejére, szemére,* vagy *szeme fölé, nyakára* vagy *nyaka köré.* Hasonlóan, *kocsiba, szekérbe fogni a lovat,* am. kocsi, szekér elé. Sajátnemüek ezek is: *szembekelni, szembeszökni, szembe szállani, szóba állani valakivel; kevésbe, semmibe, kutyába venni valamit;* melyek részletesebben az illető igék rovatai alatt adatnak elé.

A régi halotti beszédben *bele beli* alakban jön elő, még pedig alhangú szók után is változatlanul: *világbele, uruszág-bele, nyugalma-bele;* a személyragokat ma is csak ezen alakban veszi föl: *belém* (= belem), *beléd, belé, belénk,* stb. Mikből némelyek azt hiszik, hogy ez az eredeti ragozás, noha a gyök mindig *be* marad, valamint *fel*-ben *fe.* A mondott halotti könyörgésben, valamint általán más nyelvemlékekben, a marasztaló *ben* is előfordúl behatólag: *kebelében helyhezje.*

Egyébiránt számos más nyelvekben előfordúl ezen és rokon jelentéssel, a nyelvek természetéhez képest elöljárói minőségben is, pl. az arabban *bi* (bi-l-meszcsidi = a mecsetben), *fi* (fi-l-bejti = a pajtában vagy házban) a héberben *be* (בְּ), perzsában *be* (be-seher = városba vagy városban), a szláv nyelvben *we* (we kosztele = templomban), a görögben *ἐπί,* a törökban *da, de* (d = b), a finnben: *han hän, hoon, hin* (h = b) stb.

BE, igekötő, mely a helyre viszonyuló s névmódosító *be* raggal szoros eszmerokonságban áll, s változás nélkül vékony és vastaghangú igék elé egyiránt jár, pl. *bemegy, bemárt.* Ellentétes irányban megfelel neki a *ki* vagy *kü,* pl. *behí* a szobába, *kihí* a szobából; *bejő* a városba, *kijő* a városból; hasonlóak: befú, kifú; bedob, kidob; bead, kiad; bedug, kidug; befog, kifog; berúg, kirúg; bemegy, kimegy; beigtat, kiigtat; bebukik, kibukik; becsuk, kicsuk; belök, kilök; bepök, kipök; berak, kirak; beszökik, kiszökik; beáll, kiáll; becsal, kicsal; befoly, kifoly; benyúl, kinyúl; behull, kihull; beszáll, kiszáll; benyom, kinyom; behány, kihány; betol, kitol; bevon, kivon; becsap, kicsap; belép, kilép; beér, kiér; bejár, kijár; beszór, kiszór; betör, kitör; bever, kiver; bezár, kizár; beás, kiás; becsúsz, kicsúsz; betaszít, kitaszít; bevisz, kivisz; beüt, kiüt; befut, kifut; behat, kihat; bevet, kivet; beüz, kiüz; behúz, kihúz; benéz, kinéz, stb.

A dolog természeténél fogva vannak *be* igekötős igék *ki* ellentétesek nélkül, mint: *befalni a konczot, behunyni a szemet; beoltani a fába, beszőni a vászonba bizonyos jegyet,* stb.

Födésre, burkolásra, takarásra vonatkozó igék előtt szintén azon belsőségre vonatkozik, melyet az

illető födél, burok, takaró foglal magában, ú. m. *benő* a feje lágya; *beheged* a seb; *belepi*, *befogja* a szenny; *beszegi* a ruhát: *beföd*, *beburkol*, *betakar* holmit; *behunyja* a szemét; *bekeni*, *bemázolja*, *bemocskolja* a ruháját; *bemeszeli* a falat, stb. Böséget, belterjet, teljesítést jelent ezekben: *beéri* vele; *betölti* helyét; *befér* a zsákba; *bevégez* valamit, *bearat*, *beszüretel*. A mozgási igékkel közelítő irányu névragokat is vonz, pl. *bemegy*, *belép*, *berohan* valakihez.

Régi nyelvemlékekben előfordúl *bel* alakban is: „*és beltelik* az én lelkem," Bátori László bibliája; „pokol, nem mennyország *telik bel*," „úr pápához *beljutván*," „kik mind *beltelének*," „és *belhivatá* az egyházi fejedelmeket." Sz. István király élete (Érdy-codex).

BÉ, (1), tájejtéssel és némely régi s újabb iróknál am. az igekötő *be*, pl. *bémegy*, *béfut*. Egyébiránt hogy a rövid ejtésü *be* az eredeti, onnan is kitünik, mert közvetlen származékai: *ben*, *bel* régen és ma országszerte rövidek. A hosszú *bé* származhatott a föntebb érintett *bel* összébbolvadásából is: *bel* t. i. am. *bee*, *beö*, *beü* öszverántva *bé*, tehát *beltelik* lesz *beetelik* vagy *beütelik* = *bételik*, *belhivatá* = *beehivatá* = *béhivatá* stb.

BÉ, (2), természeti hang, melyből *bég* származott; legközelebbi rokona *bő*, mint a *bőg* ige gyöke. Az őrségben mint önálló igét, még pedig vastaghangulag ragozzák: *béok* azaz bégek; *bénak* azaz bégnek a juhok.

BÉ. (3), némely tájszólásokban és régibb iróknál am. a szokottabb *bő*, t. i. a *bé*, *bév*, *bő* oly változatok, mint: *hé*, *hév*, *hő*; *csé*, *csév*, *cső*; *né*, *nő*; *fé*, *fej*, *fő*. L. BŐ.

BEAD, (be-ad) ösz. áth. 1) Általán kivülről benyujt valamit. *Beadni valamit az ablakon. A hozott vadat beadni a konyhába.* Különösen vétel, bevétel végett nyujt. *Orvosságot, álomitalt beadni a betegnek. Beadni a keresetlevelet.* 2) Hatóságnál, felsőségnél bevádol, bejelent. *A tolvajt a birónak, a rosz fiút a tanítónak beadni.* 3) Átv. ért. tulajdonító ragu viszonynévvel am. másnak kárára, boszuságára tesz valamit. *Beadtak neki. Majd beadok én Péternek, tudom, megemlékezik róla.* Máskép: *befizet.*

BEADÁS, (be-adás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit beadunk, ezen igének minden értelményeiben. *Orvosság beadása. Irományok beadása.* V. ö. BEAD.

BEADAT, (1), (be-adat) ösz. mivelt. Eszközli, rendeli, parancsolja, hogy valami beadassék. *Segéde által beadatta az okleveleket. Ápoló által a gyógyszert beadatni a betegnek.*

BEADAT, (2), (be-adat) ösz. fn. Törvénykezési ért. a peres okiratok benyujtási ideje.

BEADMÁNY, l. BEADVÁNY.

BEADÓ, (be-adó) ösz. fn. 1) Vádoló, valamely bünténymt a törvényhatóság előtt bejelentő személy. 2) Aki valamit bevételül nyujt, vagy mással bevetet.

BEADOGÁL, (be-adogál) ösz. gyak. áth. A beadást többször ismétli, gyakran bead, egymás után többször benyujt. *Holmit beadogálni az ablakon. Beadogálni a gyógyszert.*

BEADOGAT, (be-adogat) ösz. gyak áth. lásd BEADOGÁL.

BEADVÁNY, (be-advány) ösz. fn. Törvénykezési ért. az illető birósághoz benyujtott okirat, irományn.

BEADVÁNYI, (be-advány) ösz. mn. Amibe a beadványokat bejegyzik, amivel besorozzák. *Beadványi jegyzőköny. Beadványi szám.*

BEAGGAT, l. BEAKGAT.

BEÁGYAL, BEÁGYALÁS, l. BEÁGYAZ, BEÁGYAZÁS.

BEÁGYAZ, (be-ágyaz) ösz. áth. A nyomtatandó gabonakévéket fölbontva bizonyos rendbe lerakja a szérűn. *Egyszerre hét kereszt buzát beágyazni.*

BEÁGYAZÁS, (be-ágyazás) ösz. fn. Nyomtatók, illetőleg villások munkája, midőn beágyaznak. V. ö. BEÁGYAZ.

BEAKAD, (be-akad) ösz. önh. Valamely test egy másikkal ütközésbe jön, s mozgásában föntartóztattatik. *A ruha beakadt az ajtó kilincsébe.* V. ö. AKAD.

BEAKADÁS, (be-akadás) ösz. fn. Szabad mozgást visszatartó állapot, midőn valami vagy valaki beakad.

BEAKASZT, (be-akaszt) ösz. áth. Valamit bizonyos tartaléknál, kapocsnál stb. fogva állandó maradásul betesz, behelyez. *Beakasztani az ablakredőnyöket, a szúnyoghálót. Beakasztani az ajtót.*

BEAKASZTÁS, (be-akasztás) ösz. fn. Cselekvés, midőn beakasztunk valamit. *Az ablakok beakasztását ügyes emberre bízni.*

BEAKGAT, (be-akgat) ösz. gyak. áth. 1) Több ugyanazon nemüt bizonyos helyre akaszt. *Nyáron a redőnyöket, télre a téliablakokat beakgatni.* 2) Holmit ráakgatva beföd, betakar. *Beakgatni a terem falait képekkel. A ház elejét dohányfüzérekkel beakgatni.*

BEAKGATÁS, (be-akgatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn beakgatnak valamit.

BEAKNÁZ, (be-aknáz) ösz. áth. A hordót bedugaszolja, akonával becsinálja.

BEALKUSZIK, (be-alkuszik) ösz. k. Különféle vagy azonnemü árukra alkut köt; alkunál egyiket a másikba tudja. Olyan, mint *bevásárol.*

BEALKUVÁS, (be-alkuvás) ösz. fn. Üzérek, vásárlók cselekvése, midőn bealkusznak.

BEÁLL, (be-áll) ösz. önh. V. ö. ÁLL. 1) Valamely testülethez szegődik, annak tagjává leszen. *Beállani papnak, katonának.* 2) Bizonyos helyet elfoglal. *Révbe beállani. Fogadóba, kocsiszinbe, istállóba beállani.* 3) Mondatik a szájról, midőn szólani megszün. *Ugyan mikor áll be már a szájad?* 4) Beáll az idő, munka, midőn kezdetét veszi. *Beállott a tél, füteni kell. Beállott az aratás, beállott az őszi szántás, beállott a szüret.* 5) Beáll a víz, midőn megfagy. *A nagy Duna be nem áll minden télen. A kis folyók hamar beállnak.* 6) Beáll a gulya-marha, midőn többé a hó miatt a mezőn nem legelhetvén, istállóba, akolba hajtatik.

BEÁLLÁS, (be-állás) ösz. fn. Cselekvés vagy állapot, midőn valaki vagy valami beáll, ezen igének szokott értelményeiben. *Az utasok beállása a révbe, a fogadóba. Duna beállása.* V. ö. BEÁLL.

BEÁLLÍT, (be-állít) ösz. áth. 1) Bizonyos állapotba igtat, besoroz. *Az ujonczokat beállítani az ezeredbe. A tisztviselőt beállítani hivatalába.* 2) Behelyez, beterel. *Beállítani akolba a barmokat. Szállásra beállítani a katonákat.* ‚Megszüntetni' (einstellen) értelemben nem magyaros.

BEÁLLÍTÁS, (be-állítás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit beállítanak; behelyezés, beigtatás, beterelés, bevezetés.

BEÁLORCZÁZ, (be-ál-orczáz) ösz. áth. Álorczával beföd, tetőtől talpig álruhába öltöztet. *Hogy meg ne ismerjék, beálorczázza magát.*

BEARAT, (be-arat) ösz. áth. Minden aratni valót bevégez, az aratásnak véget vet. *Ha bearattunk, legott elkezdjük a nyomtatást.*

BEARATÁS, (be-aratás) ösz. fn. Az aratásnak, illetőleg learatott gabona-takarításnak bevégzése.

BEÁRKOL, (be-árkol) ösz. áth. Árokkal bekerít, körülvon. *A tagosztályban jutott birtokot beárkolni. A falu határát beárkolni.*

BEÁRKOLÁS, (be-árkolás) ösz. fn. Árokkal behúzás, árokkal bekerítés, körülvevés. *A telek beárkolása sok kártól megmenti a gazdát.*

BEÁRNYAZ, (be-árnyaz) ösz. áth. Árnyékkal beföd, betakar. *A beárnyazott tőkéken későbben érik meg a szőlő. Kellemes sétálni oly úton, melyet fák árnyaznak be.* V. ö. ÁRNY, ÁRNYAZ.

BEÁRNYAZÁS, (be-árnyazás) ösz. fn. Árnyékkal befödés, betakarás, behomályosítás.

BEÁRNYÉKOZ, BEÁRNYÉKOZÁS, lásd BEÁRNYAZ, BEÁRNYAZÁS.

BEÁROZ vagy BEÁRUSÍT, (be-ároz vagy beárusít) L. BERUHÁZ.

BEÁROZÁS vagy BEÁRUSÍTÁS, (be-ározás vagy be-árusítás) L. BERUHÁZÁS.

BEÁRUZAT, (be-áruzat) ösz. fn. Azon ingó vagy ingatlan jószágok, illetőleg eszközök, szerszámok, barmok, épületek stb. öszvege, melyet valamely birtokra fordítnak; beruházat.

BEÁRUL, (be-árul) ösz. áth. 1) Bevádol. 2) Különösen: csupa rosz akaratból vagy hogy az elöljáróságnak kedvét keresse, mások bűneit kikutatja s feladja. 3) Az árulást bevégzi.

BEÁRULÁS (be-árulás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valakit beárul vagy az árulást bevégzi.

BEÁS, (be-ás) ösz. áth. Valamit ásóval vagy akármely eszközzel csinált gödörbe, verembe, lyukba rejt. *Beásni a pénzt a földbe.* 2) Visszaható névmással am. befúrja magát. *A vakandok beássa magát a föld alá. Az egerek beássák magokat a ház tövébe.* 3) Bizonyos darab telket ásóval megforgat. *A kertész beássa tavaszkor a zöldségnek való ágyakat.*

BEÁSÁS, (be-ásás) ösz. fn. Cselekvés, mely által valamit beásunk. V. ö. BEÁS.

BEÁSOTT, (be-ásott) ösz. mn. tt. *beásott-at.* 1) Ami ásott lyukba, gödörbe, verembe van rejtve. *Beásott kincs, beásott koporsó, beásott sírkő, beásott határfa.* 2) Ami ásó által fel van hányva. *Beásott kert, beásott veteményágy.*

BEAVAT, (be-avat) ösz. áth. 1) Rejtélyes, titkos, a nagy közönség tudomása elől elzárt dolgokkal megismertet. *Beavatni valakit a kormány, az állam titkaiba. Beavatni bizonyos rendkívüli s új találmányba.* 2) Valamely társulat, testület, hivatal tagjának beigtat. 3) Gyerekágyas nőt föllábadozása után bizonyos szertartások mellett a templomba vezet. 4) Holmi ruhának való szöveteket, nevezetesen posztót, áztatás által beereszt. 5) Visszaható névmással: hivatlanul beleártja magát valamibe. *Beavatni magát mások ügyeibe.* Magyarosabban: *beavatkozik.* V. ö. AVAT.

BEAVATÁS, (beavatás) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg szertartás, midőn valakit vagy valamit beavatnak ezen igének értelmei szerint. *Titokba avatás. Papi, hivatalnoki beavatás. Egyházi beavatás. Posztó beavatása.* V. ö. BEAVAT.

BEAVATKOZÁS, (be-avatkozás) ösz. fn. Általán cselekvés, midőn valaki mások dolgába, ügyeibe avatkozik. *Hivatlan, törvényes beavatkozás.* V. ö. BEAVATKOZIK.

BEAVATKOZIK, (be-avatkozik) ösz. k. 1) Köz értelemben: mások dolgaiba, ügyeibe részvevőleg, közbevetőleg, hivatlanul vagy fölszólítva beleártja magát. 2) Jogtanilag: valamely kezdett perbe beleszól, s a fölperessel közös követelésekkel lép föl az alperes ellen.

BEAVATÓ, (be-avató) ösz. fn. Általán személy, aki valakit bizonyos szertartások mellett beavat, beigtat bizonyos testületbe, hivatalba stb. bevezet. V. ö. BEAVAT.

BEÁZTAT, (be-áztat) ösz. áth. Vízbe vagy más nedvbe márt, hogy szivosabb, puhább legyen, vagy bizonyos részektől, mocsoktól megtisztuljon, stb. *Beáztatni a kendert. Beáztatni az abrincsot, a kötélnek való szalmát, vesszőt.* Átv. ért. valakit legyaláz, bevádol, becsület fogytáig mások előtt lefest.

BEÁZTATÁS, (be-áztatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit vagy átv. ért. valakit beáztatnak. V. ö. BEÁZTAT.

BEB, elvont hangutánzó gyök, mely az akadozó nyelv hangját fejezi ki. Származékai: *bebeg, bebegés.* Rokona *heb, hebeg* vagy *höb, höbög.* Ugyanezen gyök vastaghangulag s ugyanazon értelemben megvan a hellen *βαβάζω*, és a keményebb ajakhangu német *babbeln* szókban is. V. ö. BABA.

BÉB, falu Veszprém megyében; helyragokkal: *Béb-en, —re, —ről.*

BÉBA, KIS—, népes puszta, Ó—, falu Torontál megyében; helyragokkal: *Bébá-n, —ra, —ról.*

BEBÁDOGOZ, (be-bádogoz) ösz. áth. Bádoglemezzel bevon, beföd, tetőz. *Bebádogozni a templom tornyát.*

BEBÁJOL (be-bájol) ösz. áth. Bübájos móddal, mesterséggel, illetőleg kellemeivel becsal, becsábít valakit.

BEBAKTAT, (be-baktat) ösz. önh. Baktatva bemegy valahová. *A nyúl bebaktat a csalit közé.* V. ö. BAKTAT.

BEBALLAG, (be-ballag) ösz. önh. Ballagva, azaz, kényelmesen lépdegelve bemegy, beérkezik. *Faluról beballagni a közel városba.* V. ö. BALLAG.

BEBALZAMOZ, (be-balzamoz) ösz. áth. A sebet gyógyítás végett, vagy a megholt testét rohadás ellen balzammal bekeni.

BEBALZAMOZÁS, (be-balzamozás) ösz. fn. Balzammal bekenés.

BEBARANGOL, (be-barangol) ösz. áth. Valamely vidéken, tartományon, országon keresztül-kasul csatangol. *Bebarangolni fél Europát.* V. ö. BARANGOL.

BEBĖG, (beb-ėg) gyak. önh. m. *bebėg-tem, —tél, —ėtt.* Akadozó nyelvvel, értetlenül beszél; hebeg, höbög. Bebeg a fogatlan ember is.

BEBÉKÓZ, (be-békóz) ösz. áth. Békóba zár. *Bebékózni a legelőre bocsátott lovakat.*

BEBĖNGYÉL, (be-bėngyél) ösz. áth. Vastaghangon *bebongyol.* Betakargat, valamely lepelbe burkol. *Kendővel bebengyelni fejét. Sebes kezet bebengyelni ruhába.* V. ö. BENGYÉL.

BEBES, népes puszta Szalában; helyr. *Bebesen, —re, —ről.*

BÉBICZ, l. BÍBICZ.

BEBICSAKOL, (be-bicsakol) ösz. áth. Köznépi tájszó, am. kárt, fájdalmat, sérelmet okoz. *Bebicsakoltak neki.* V. ö. BICSAKOL.

BEBILLEN, (be-billen) ösz. önh. Becsukódik, becsapódik. Mondatik holmi apróbb mozgékony ajtócskák-, nyitócskákról, pl. némely fuvó hangszereken, tárogatón, furulyán, stb. melyek billentyüi felnyomatván önként *le* vagy bebillennek. V. ö. BILLEN.

BEBILLENT, (be-billent) ösz. áth. Valami kis nyitócskát bezár, becsaptat. *Bebillenteni a szelelő lyuk ajtaját, vagy a tárogató billentyüjét.* V. ö. BILLENT.

BEBIRÓS, (be-birós) ösz. fn. A székelyeknél am. részbirtokos, aki bizonyos határban többekkel együtt bír valamit. Másképp: *közbirtokos.*

BEBIRTOKOS, l. BEBIRÓS.

BEBIZONYÍT, (be-bizonyít) ösz. áth. Valamely állítást meggyőződésig elegendő okokkal támogat, s annak igazsága felől minden kétséget elhárít. *Alaposan bebizonyítani valamit. Amit állít, be is bizonyítja.*

BEBIZONYÍTÁS, (be-bizonyítás) ösz. fn. Okadó, hiteles adatokkal támogatott vitatás, mely által valamely állítást bebizonyítunk. *Ez bebizonyítást vagy bebizonyításra vár. A vád bebizonyítására hiteles tanukat állitani.*

BEBIZONYÍTÓ, (be-bizonyító) ösz. mn. Ami vagy aki valamit meggyőző okokkal támogat. *Bebizonyító tanúk, bebizonyító okoskodás.*

BEBIZONYODIK, (be-bizonyodik) ösz. k. Valamiről valósul, hitelesen megtudódik, hogy igaz, hogy úgy van, mint állítják. Személytelen ige. *Bebizonyodott rá a lopás, a gyilkosság. Bebizonyodott, amiről kételkedtünk volt.*

BEBIZONYOSODIK, l. BEBIZONYODIK.

BEBIZONYÚL, l. BEBIZONYODIK.

BEBIZONYULÁS, (be-bizonyulás) ösz. fn. A kérdéses, állitólagos, vagy kétes dolognak, ténynek hitelessé levése.

BEBOCSÁT, (be-bocsát) ösz. áth. 1) Valakit bemenni enged, beküld, beereszt. *Bebocsátani a vendégeket a társalgó terembe; bebocsátani a gyermekeket az állatgyüjteménybe.* 2) Hig folyó testet valami résen, nyiláson beereszt. *Bebocsátani a vizet a vár árkaiba; bebocsátani fris levegőt a szobába.* V. ö. BOCSÁT.

BEBOCSÁTÁS, (be-bocsátás) ösz. fn. Bemenni hagyás, beeresztés, engedelem a bemenetelre. *Bebocsátásért könyörögni. Bebocsátásra várakozni.*

BEBOGYOL, (be-bogyol) ösz. áth. Takaró ruhába, lepelbe burkol, begöngyöl valamit. *Hideg ellen bebogyolni a kis gyermeket. Bebogyolni a sebes nyakat, lábat.*

BEBOGYOLÁL, (be-bogyolál) ösz. áth. l. BEBOGYOL.

BEBOLTOZ, (be-boltoz) ösz. áth. Boltféle tetővel beépít, beföd, vagy béllel. *Beboltozni a pinczét, az alagutat.*

BEBOLYONG, (be-bolyong) ösz. önh. és áth. 1) Tárgyeseti ragu viszonynévvel am. bizonyos tért, vidéket, tájt stb. kódorogva, csavarogva bejár. *Bebolyongta széles Magyarországot.* 2) Mintegy tévedezve, vagy véletlenül bevetődik valahová. *Az eltévelyedett rideg marha bebolyong idegen udvarokba.*

BEBONYOL, (be-bonyol) ösz. áth. Valamely testet bizonyos takaróval, lepellel körültekerget, beköttöz, betakar, csomóba füz. Átv. ért. holmit öszvevissza zavar, hogy fölodani nehéz legyen.

BEBONYOLÁS, (be-bonyolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit bebonyolunk. V. ö. BEBONYOL.

BEBONYOLÍT, (be-bonyolít) ösz. áth. Szövevényes csomóba összefüz, melyet szétbontani csak ügyesség által vagy igen nehezen lehet. *Bebonyolítani a fonalat.* Átv. értelemben valami ügyet úgy öszvezavar, hogy nehéz eligazodni rajta. Az elbeszélő, és drámai költészetben: a költemény meséjét úgy füzi öszve, vagy inkább kezdi meg, hogy annak kifejlődése iránt várakozást és figyelmet gerjeszszen.

BEBONYOLÍTÁS, (be-bonyolítás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit akár tulajdon, akár átv. értelemben bebonyolítunk. V. ö. BEBONYOLÍT.

BEBONYOLODÁS, (be-bonyolodás) ösz. fn. Valamely tárgynak öszvevissza szövődése, melyet szétbontani, s kellő rendbe szedni, és egyes részeit világosan felfogni munkába kerül.

BEBONYOLODIK, (be-bonyolodik) ösz. k. 1) Beburkolódik, szövevényes csomóba fonódik, pl. bebonyolodik saját szálaiba a selyembogár. 2) Beköte-

lődzik, valamibe úgy bele akad, hogy alig vergődhetik ki belőle. *A tyúk lába bebonyolodik a pozdorjába.* 3) Átv. ért. a dráma vagy elbeszélés meséje oly pontra jut, melynek kifejlődése némi akadályokkal van párosulva, s megoldása a figyelmet és várakozást fokozza.

BEBORDÁZ, (be-bordáz) ösz. áth. Takácsok műszava, s am. a vászonnak való fonalszálakat a borda hosszában fölhúzza.

BEBORÍT, (be-borít) ösz. áth. 1) Homálylyal bevon, felhőkkel beföd. *A köd beborítja a hegyeket és folyókat.* 2) Betakar, lepellel, vagy más takaró szerrel behúz. *Fátyollal beborítani az arczot; szemfödéllel beborítani a halottat, fekete posztóval a koporsót,* stb. 3) Némely kézmiveseknél am. a kézmivet erősítés, vagy ékesség gyanánt valamivel belapozza. *Beborítani sárgalemezzel a bútorokat, pléhvel beborítani a korlátfákat; aranyszikkal beborítani a ruhát; a fenyőfabútorokat diófalemezzel beborítani.*

BEBORONÁL, (be-boronál) ösz. áth. Boronával behúz; a vetett földet végig vontatott borona által simára egyengeti. A boronálást elvégzi. V. ö. BORONA, BORONÁL.

BEBORONGAT, (be-borongat) ösz. áth. Betakargat; összehajtogat, és takaróval beföd valamit. *Beborongatni az útra viendő ruhadarabokat; beborongatni pólyába a kisdedet; rongyokba beborongatni a fagyos lábakat.* Máskép: *beburogat.*

BEBORSOL, (be-borsol) ösz. áth. Borssal behint, borssal fűszerez.

BEBORSOZ, (be-borsoz) ösz. áth. lásd BEBORSOL.

BEBORÚL, (be-borúl) ösz. önh. 1) Mondjuk az égboltozatról, midőn felhők takarják el, s illetőleg a nap tiszta fényét elrejtik előlünk. *Beborult az ég, eső lesz.* Ellentéte: kiderül. *Ki-kiderül, meg beborúl, csak az én szivem szomorú.* Népd. 2) Mondjuk növényekről, és virágokról, midőn leveleik egymás fölé hajlanak, s mintegy bezárkoznak. *Beborul a káposzta levele, midőn fejesedni kezd.*

BEBORULÁS, (be-borulás) ösz. fn. Az égboltozat felhősödése, a látkör elhomályosodása.

BEBORULT, (be-borult) ösz. mn. Felhőkkel bevont, homályos, szomorú. *Beborult ég, őszi napok.* Ellenkezője: *derült, kiderült.*

BEBOTLIK, (be-botlik) ösz. k. 1) Botlogva, botorkálva, tántorogva belép valahová. *Részeg fővel bebotlott a küszöbön.* 2) Véletlenül, történetből tér be. *Magam sem tudom, hogyan botlottam be ide.*

BEBOTORKÁL, (be-botorkál) ösz. önh. Sötétben tapogatódzva, vakoskodva, meg-megbotolva, részeg ember módjára bevetődik valahová.

BEBÖK, (be-bök) ösz. áth. Valamely hegyes eszközt bizonyos testbe szúr. *Az árrt beböhte az ujjába. Karót beböhni a földbe.*

BEBÖKKEN, (be-bökken) ösz. önh. Tájejtéssel am. bebukkan.

BEBŐRÖDZIK, (be-bőrödzik) ösz. k. Bőrhártyával behúzódik, behártyásodik. *A gyógyuló seb lassanként bebőrödzik.* Átv. ért. mondatik híg testekről, midőn fölszinökön sürü hártyaféle burok gyűl öszve. *Bebőrödzik a felforralt tej.*

BEBŐRÖZ, (be-bőröz) ösz. áth. Bőrrel behúz, beragaszt. *Bebőrözni a könyv tábláját.*

BEBŐRZIK, (be-bőrzik) ösz. k. lásd BEBŐRÖDZIK.

BEBŐRZÖTT, (be-bőrzött) ösz. mn. Bőrrel, hártyával benőtt, beforrott. *Bebőrzött seb.*

BEBÚ, (be-bú) ösz. önh. Szoros helyen, hézagon, résen keresztül bemegy. *Az egerek bebúnak vaczkaikba. Bebúni az ágy alá. Bújj be!* a kopogtatónak szokták tréfásan mondani e helyett: *szabad!* V. ö. BÚ.

BEBUGYOLÁZ, (be-bugyoláz) ösz. áth. Holmi ruhaneműbe, lepelbe takargat, bebogyol, bepatyókál. *Bebugyolázni a fejet kendővel.*

BEBÚJ, BEBÚV, l. BEBÚ.

BEBUJDOS, (be-bujdos) ösz. áth. Bujdosva, rejtett utakon bolyongva bizonyos helyeket, vidékeket bejár. *Bebujdosni a Bakonyt, a Vérteseket.*

BEBUJDOSIK, (be-bujdosik) ösz. k. Szökevényképen, lopva megyen be valamely helyre, tartományba. *Sok üzőbe vett lengyel bebujdosott Magyarországba.*

BEBUJTAT, (be-bujtat) ösz. áth. és mivelt. Szük helyen, résen, nyiláson, likon keresztül bebocsát, vagy kényszerít, erőszakol valakit, hogy bebujjon. *Bebujtatni valakit a szurdékba, az ágy alá.*

BEBUKIK, (be-bukik) ösz. k. 1) Hirtelenül, vagy megbotolva belép, betoppan, beüti fejét valahová. *Bebukott egyszerre az ajtón, mintha égből pottyant volna.* 2) Fejjel bemerül a vizbe. *A buvár majd bebukik, majd kibukik.*

BEBUKKAN, (be-bukkan) ösz. önh. Váratlanul, minden előjel nélkül betoppan. V. ö. BUKKAN.

BEBUKTAT, (be-buktat) ösz. áth. Vizbe, vagy más folyadékba hirtelen bemerít, különösen embert, vagy más állatot. *A fördő gyermeket bebuktatni a kádba. A juhokat bebuktatni az úsztatóba.* Átv. ért. adósságba ver. *A csalók, uzsorások bebuktatták öt.* V. ö. BUKTAT.

BEBULÁL, (be-bulál) ösz. áth. Lepelféle takaróval bekötöz, bepatyókál, beföd. *Kendővel bebulálni a fejet.* V. ö. BULA.

BEBULÁZ, [(be-buláz) ösz. áth. l. BEBULÁL, és BULÁZÓ.

BEBURKOL, (be-burkol) ösz. áth. Betakar, burokba tesz, valamely ruhával, takaró eszközzel köröskörül beföd, bepólyáz. *Az összevert embert lepedővel beburkolva vinni haza. Beburkolni a fejet kendőbe.* Átv. valamely ügyet, igazságot sok haszontalan szó által elhomályosít, eltitkol.

BEBURKOLÁS, (be-burkolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit beburkolnak; burokba, pólyába lepelbe takargatás.

BEBURKOZ, BEBURKOZÁS, l. BEBURKOL, BEBURKOLÁS.

BEBÜDÖSÍT, (be-büdösít) ösz. áth. Büdös szaggal betölt. *Pézmával bebüdösíteni a szobát.*

BEBÜZHÍT, (be-büzhít) ösz. áth. Dögnek vagy rohadt testnek szagával betölt. *A döglött halak bebüzhítik a víz mellékét.*

BEBÜZÍT, (be-büzít) ösz. áth. Általán am. bebüdösít, büdössé tesz. Különösen mondják az állati test rosz szagu párolgásáról, és a gyomorból jövő szelekről. *A kutya bebüzíti a szobát.*

BEBŰZÖL, (be-büzöl) ösz. áth. L. BEBÜZÍT.

BÉCS, (1), zártabb ajakkal: BÖCS, önálló gyök és fn. tt. *bécs-ét*, tb. *—ék.* 1) Az értéknek bizonyos foka, mely valamely dolognak akár általán, akár viszonylag tulajdoníttatik, melynél fogva bizonyos előnye, kelendősége van. *Ezen dolognak előttem nagy becse van. Amin minden ember kap, annak nagy a becse. Nincs becse oly jó cselekedetnek, melyet valaki haszonlesésből követ el. Belső becs*, melynek értéke mindig megmarad, pl. az aranyé, a pénzek között. *Változó becs*, mely a körülmények és viszonyok szerint majd emelkedik, majd alább száll. 2) Azon ár, melyért valamit adnak, vesznek. *Meghatározni az árverésre kitett jószágok becsét. Felmegy a házak becse. Semmi becse.* 3) Átv. ért. erkölcsi érték, illetőleg tisztelet, kegyelet. *Becsben tartani a jeles férfiak képét, a szüléktől maradt emléket.* Származékai: *bécses, bécstelen, bécsül, bécsül, bécsület* stb. Törökül: *beha*, am. pretium, valor, aestimatio, és a szanszkritban *bhads* = becsül, tisztel.

BECS, (2), SZAMOS—, TISZA—, faluk Szatmárban; helyragokkal: *Becs-en, —re, —ről.*

BÉCS, fn. tt. *Bécs-ét.* Ausztriának fő- s a fejedelemnek székvárosa. *Magyarnak Pécs, németnek Bécs*, Km. *Az ökör ökör marad, ha Bécsbe hajtják is.* Km. *Akinek lova nincs, Bécsben is gyalog jár.* Km. Török és illir nyelven szintén *Bécs* a neve. Eredetére nézve némelyek szerint a magyar *becs* szótól vette volna nevezetét. (Vienna Alkaidi, Adalberto Ostrichiae Comiti nuptae, a Stephano Rege in *pretium dotis* collata). L. Berzeviczy: De industria et commercio Hungariae, Leutschoviae 1797. Mások *Vend* vagy *vendisch* névből alakultnak hiszik, a *v b*-vel könnyen felcseréltetvén, mint *olyvá* = *olybá*, s megfordítva *Veszprém* = *Beszprém.*

BECSAL, (be-csal) ösz. áth. Álszavakkal, áligéretekkel reávesz valakit, hogy bemenjen. *Becsalni a futkozó gyermeket a szobába. Becsalni valakit a csárdába.*

BECSALI, (be-csali) ösz. fn. Tréfásan így nevezik a csárdákat. *Menjünk a becsaliba.* Egyszerüen: *csali.*

BECSALOGAT, (be-csalogat) ösz. áth. Csalogatva behí, bemenésre bír valakit.

BECSAP, (1), (be-csap) ösz. önh. 1) Beüt, beront, pl. az ellenség az országba. *A határokon tanyázó törökországi haramiák gyakran becsapnak a horvát végekre.* 2) Suttomban titkos vagy gyanús helyre besurran. *Becsapni a kocsmába, bünbarlangba.*

BECSAP, (2), (be-csap) ösz. áth. 1) Kaput, ajtót, ablakot nagyobb erőszakkal s csattanással tesz be. *Haragjában becsapta az ajtót, s elment. A szél úgy becsapta az ablakot, hogy ízekre törött.* 2) Italt amúgy könnyü módon, hamarjában felhajt. *Becsapni egy itcze bort, egy pohár pálinkát.*

BECSAPDOS, (be-csapdos) ösz. áth. Ismételve becsap. *A szél becsapdossa a nyitott ablakokat.* 2) Sárral behány, sártapaszszal, úgynevezett malterrel beken, bevakol. *A kömives először vakoló kalánnal becsapdossa a falat, azután simára egyengeti.*

BECSAPKOD, (be-csapkod) l. BECSAPDOS.

BECSAPÓ, (be-csapó) ösz. mn. Mondjuk leginkább ellenségről és rablókról, kik bizonyos tartományba, országba beütni, betörni, berohanni szoktak.

BECSAPÓDIK, (be-csapódik) ösz. belsz. Látható külső erő nélkül mintegy magától csattanva becsukódik. *Becsapódik az ajtó, ablak, kapu.*

BÉCSÁR, (bécs-ár) ösz. fn. A jószágnak, legyen az ingó vagy ingatlan, azon értéke, melyet a megbízott becsüsök határoznak meg. *Becsáron fölül elkelt a ház. Ezen bútorokat becsáron alul vettem.*

BÉCSARÁNY, (bécs-arány) ösz. fn. A folyó pénznek bizonyos láb szerénti értéke, mely a körülményekhez képest változni is szokott. A körmöczi arany határozott becsarány szerint négy és fél conventiós forintot ér.

BECSATOL, (be-csatol) ösz. áth. Csattal öszvefüz, egymáshoz köt, illetőleg a hímcsatot a nőstény csatba eresztve, a ruha vagy szalagkötő szárnyait öszvefoglalja. *Becsatolni a lánczos mentét. Becsatolni a nyereg hevederét. A málhás láda szíjait becsatolni.*

BECSATTAN, (be-csattan) ösz. önh. Csattanva becsukódik, bezáródik. *A hirtelen kerekedett szélben becsattan a nyilt ajtó, ablak.*

BECSATTANT, (be-csattant) ösz. áth. Eszközli, okozza, hogy valami becsattanjon, azaz, hogy csattanva becsukodjék. *A szél becsattantja a kaput, ajtót, ablakot.*

BECSAVAR, (be-csavar) ösz. áth. 1) Valamit csavarva, forgatva befúr, betol valamely testbe. *Az árrt becsavarni a börbe.* 2) Mondjuk örvényes forgásu vízről, midőn valamely testet tekergő öblébe húz.

BECSAVARODIK, (be-csavarodik) ösz. k. Egyenes vonaltól, iránytól eltérve bizonyos helyre befordul, görbe hajlással bemegy. *Az út becsavarodik a völgybe, az oldalt fekvő faluba.* Mondjuk az így félretérő utazóról is.

BECSAVAROL, (be-csavarol) ösz. áth. Csavarféle eszközzel beszorít, behelyez, befúr valamit. *A rámákba becsavarolni az ablakkapcsokat.* Szokottabb, s a németből kölcsönözött szóval: *besrófol.*

BÉCSCZÍM, (bécs-czím) ösz. fn. Nehéz kiejtésü s különben is szokatlan szó. Helyette alkalmasabb, *tiszteleti* vagy *tiszteletbeli* czím, t. i. oly czím, melylyel valóságos hivatal és díj nem jár.

BECSE, (1), a *csecse* szónak ikertestvére, s csak evvel egyesülve használtatik, *csecsebecse.* L. ezt.

BECSE, (2), faluk Bars és Pest megyében, Ó—, mezőváros Bács megyében; TÖRÖK—, mezőváros Torontálban; helyr. *Becsé-n, —re, —ről.*

BECSEHELY, falu Zalában; helyr. *Becsehelyen, —re, —ről.*

BÉCSÉL, (bécs-él) áth. m. *bécsél-t.* Zártabb hangon: *böcsöl*, am. valaminek becsét, árát szabja. Szokottan, ámbár elemzésileg nem oly szabatosan *bécsül* vagy *böcsül*. Egyébiránt a *becselből* lett *bécslés*, melytől különbözik a *becsülés*.

BECSEMPÉSZ, (be-csempész) ösz. áth. Az illető vámok, harminczadok, határőrök kikerülésével lopva, alattomosan beszállít valamit. *Tiltott árukat, kiáltványokat becsempészni.* V. ö. CSEMPÉSZ.

BECSEN, (be-csen) ösz. áth. Csenve, azaz lopva, suttomban, alattomosan becsúsztat, behoz, beszállít valamit, becsempész. *A vámok, harminczadok kikerülésével holmi tiltott árukat becsenni.* V. ö. CSEN.

BECSENÉS, (be-csenés) ösz. fn. Suttonyos, alattomos becsúsztatás, becsempészés.

BECSÉNDÍT, (be-cséndít) ösz. áth. Csengetyűféle kisebb haranggal beharangoz, s bemenetelre jelt ad. *Kismisére becsendíteni.*

BECSÉNGET, (be-csénget) ösz. áth. 1) Lásd BECSENDÍT. 2) Csengetyűszóval behí. *Ebédre becsengetni a majorban elszéledt munkásokat. Becsengetni az inast.* 3) Tréfásan szólva: *becsengetni valakinek*, am. meglakoltatni, befűtyölni.

BECSÉPÉG, (be-csépég) ösz. önh. Hézagon, résen, nyiláson, likon keresztül cseppenként beesik. *Az eső becsepeg a kocsiszínbe.* Zártabb hangon: *becsöpög.*

BECSÉPÉGET, (be-csépéget) ösz. gyak. áth. 1) Bizonyos folyadéknak cseppenkénti eregetése által benedvesít, bemocskol valamit. *Becsepegetni a pallót, a ruhát olajjal.* 2) Edénybe vagy folyadék közé cseppenként ereget. *A megölt csirke vérét becsepegetni a mosogatóba. Orra vérét becsepegetni a vízzel töltött medenczébe. A lábvízbe néhány csepp gyógyfolyadékot becsepegetni.* Zártabb hangon: *becsöpöget.*

BECSÉPÉGETÉS, (be-csépégetés) ösz. fn. 1) Cseppekkel behintés, benedvesítés. 2) Valamely nedvnek cseppenkénti befolyatása valami edénybe, ürbe. V. ö. CSÉPÉGETÉS.

BECSÉPÉGTET, (be-csépégtet) ösz. áth. és mivelt. 1) L. BECSÉPÉGET. 2) Másnak meghagyja, rendeli, hogy csepegessen. Zártabb hangon: *becsöpögtet.*

BECSÉPPEN, (be-cséppen) ösz. önh. Cseppformában beesik. Tréfásan szólva am. valahová véletlenül, váratlanul, észre sem véve betoppan, ott terem. Zárt hangon: *becsöppen.*

BECSÉPPENT (be-cséppent) ösz. áth. Eszközli, hogy becseppenjen valami; egy cseppet beereszt, behullat. *Becseppenteni a sebbe néhány csepp balzsamot.*

BECSERÉL, (be-cserél) ösz. áth. Valamely ingó jószágot, vagyont más hasonló értékűvel fölváltva magáévá tesz. *Búzát rozszsal, gabonát liszttel becserélni. Viseltes ruhákat újakkal becserélni.*

BECSEREPEZ, (be-cserepez) ösz. áth. Cserépzsindelylyel beföd, betetőz. *Becserepezni a házat, templomot.*

BÉCSÉRTÉK, (bécs-érték) ösz. fn. Szabott érték vagy ár, melyet az illető becslők bizonyos jószágnak, illetőleg árunak tulajdonítának. *E ház becsértéke tízezer forint.*

BECSERZ, (be-cserz) ösz. áth. A timárok-, tobakok-, cseresvargáknál am. cserhéjból készült lúgba áztat. *Becserzeni az ökörbőrt.*

BÉCSÉS, (bécs-és) mn. tt. *bécsés-t*, tb. *—ek.* 1) Aminek kitünő értéke van, drága. *Becses gyöngyök, becses hagyomány.* 2) Tiszteletes, tiszteletre méltó. *Becses úri ember. Tisztelem becses személyét.*

BÉCSÉSÍT, (bécs-és-ít) áth. m. *bécsésít-étt*, par. *—s*, htn. *—ni* vagy *—eni.* 1) Valaminek becsét, értékét emeli; becsessé, értékessé, drágává tesz. *Némely árut haszonvehetősége, tartóssága, ritkasága becsesít.* 2) Tiszteletessé, tiszteletre méltóvá tesz.

BÉCSÉSÍTÉS, (bécs-és-ít-és) fn. tt. *bécsésítés-t*, tb. *—ék.* Cselekvés, mely által valami vagy valaki becsessé tétetik. V. ö. BÉCSÉSÍT.

BÉCSÉSSÉG, (bécs-és-ség) fn. tt. *bécsésség-ét.* 1) Tulajdonság, melynél fogva valami becsben tartatik, kitünő értékesség, kelendőség. 2) Tiszteletben létel, tiszteletet gerjesztő személyes tulajdonság.

BÉCSETLEN, (bécs-etlen) mn. tt. *bécsetlen-t*, tb. *—ék.* Aminek tulajdon értelemben vett becse, értéke, ára nincs. *Becsetlen háibái bútorok.* Különbözik tőle az átv. érteményű *becstelen*, azaz erkölcsi becs nélkül levő, törvényszegő, gonosz vétkei miatt elhirhedett, megvetett. *Becstelen ember. Becstelen magaviselet.* Hasonló viszonyuak: *szemetlen* és *szemtelen*, *szívetlen* és *szívtelen*, stb.

BÉCSFEGYVER, helyesebb és szokottabban l. DÍSZFEGYVER.

BÉCSI, (bécs-i) mn. tt. *bécsi-t*, tb. *—ek.* Bécshez tartozó, arra vonatkozó. *Becsi ára valamely jószágnak.*

BÉCSI, (bécs-i) mn. tt. *bécsi-t*, tb. *—ek.* 1) Bécsben lakó, működő, ott született, készült, oda való. *Bécsi lakosok. Bécsi rendőrök. Bécsi kézmívesek.* 2) Ami Bécsben létezik, Bécset illeti, Bécsre vonatkozik. *Bécsi házak, templomok, tornyok. Teli van, mint a bécsi bolt. Bécsi rongy, arczfestő, arczkendőző. Olyat hazudott, mint a bécsi torony.* Km. 3) Ami nem Bécsben létezik, hanem Bécs felé néz, vezet, mutat, pl. *bécsi kapu a budai várban, bécsi út.* 4) Midőn pénzre vonatkozik, jelenti annak papiros vagy másképen váltó értékét. *Száz ezüst forint bécsi becsben kétszáz ötven forintot teszen.*

BÉCSIES, (bécs-i-es) mn. tt. *bécsies-t*, tb. *—ek.* Bécsi szokások szerint való, olyan, mint a bécsi. *Bécsies német beszéd. Bécsies ízlés. Bécsies életmód. Bécsies öltözködés. Bécsies eszem-iszomvágy.*

BECSIKAR, (be-csikar) ösz. áth. Erősen beszorít. *Becsikarja markába a pénzt.*

BECSINÁL, (be-csinál) ösz. áth. 1) Hézagot, üreget, lyukat bedug, bezár. *Becsinálni a hordót, palaczkot, kemencze száját.* 2) Hús ételt valamely lében elkészít. *Becsinálni a csibét, borjuhúst, halat.* 3) Be-

rak, bizonyos rendben elhelyez, kivált valami elvinni valót. *Becsinálni hordóba a káposztát, gyümölcsöt, ugorkát; becsinálni utazó ládába a képrámákat,* stb. 4) Vág mellékén: a földet beveti és beboronálja.

BECSINÁLÁS, (be-csinálás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit becsinálnak. V. ö. BECSINÁL.

BECSINÁLT, (1), (be-csinált) ösz. fn. tt. *becsinált-at.* Különféle lében, s vegyülékkel készített húsételek neme. *Savanyú, édes, czitromos becsinált. Csibe-, borju-, báránybecsinált.*

BECSINÁLT, (2), (be-csinált) ösz. mn. 1) Ami be van dugaszolva; elrakott, eltett, elhelyezett. *Becsinált hordó, Télre becsinált uborka.* 2) Lében készült, főtt. *Becsinált hal. Becsinált borjuhús.*

BECSÍP, (be-csíp) ösz. áth. 1) Elzárás, letartóztatás végett befog valakit. *Becsípték a tolvajokat, az éji csavargókat.* 2) Kártyajátékban a kitett menynyiségből nyer. *A bank felét becsípte.* 3) Önhatólag am. széleskedvüségig iszik. *Ez az ember becsípett, azért oly böbeszédü.*

BECSIPTET, (be-csiptet) ösz. áth. Szűk hézagba bizonyos eszközzel beszorít valamit. *Valakinek ujjait becsíptetni az ajtó közé.*

BECSIRIZÉL, (be-csirizél) ösz. áth. Csirizzel beken, beragaszt. *Becsirizelni a bört, papirt. Becsirizelni a kezét, ruháját.*

BECSKE, falu Nógrád megyében; helyragokkal: *Becsk-én, —re, —röl.*

BECSKEHÁZA, falu Torna megyében; helyragokkal: *Becskeházá-n, —ra, —ról.*

BECSKEREK, KIS—, falu Temesben, NAGY—, mezőváros Torontálban; helyragokkal: *Becskerek-én, —re, —röl.*

BÉCSLÉS, (bécs-él-és) fn. tt. *bécslés-t,* tb. *—ék.* Valamely jószág, áru becsének, értékének meghatározása. *Ezen ház becslés szerint ezer forintot ér.*

BÉCSLEVÉL, (bécs-levél) ösz. fn. L. BECSÜLEVÉL.

BÉCSLŐ, (bécs-él-ő) fn. és mn. tt. *bécslö-t,* tb. *—k.* Megbízott hiteles személy, ki bizonyos jószágnak értékét, árát meghatározza. *A becslöket kivinni a hely szinére. Meghiteztetni a becslöket.* Különösen a végre kiküldött biztos, hogy bizonyos károk mennyiségét határozza meg. *Tüzkármentesítési becslök.*

BÉCSLŐBIZOTTSÁG, (bécslö-bizottság) ösz. fn. Több személyből álló kiküldöttség, melynek föladata valamely jószág értékét vagy kármennyiségét meghatározni. V. ö. BIZOTTSÁG.

BÉCSMÉL, helyesebben l. BÉCSMÉRÉL.

BÉCSMÉRÉL, (bécs-mérél) ösz. áth. Valamely jószágnak, árunak becsét, értékét mintegy méregetve, latolgatva fitymálja, kicsinyíti, ócsárolja. *Más portékáit becsmérelni. Ami nem az övé, szereti becsmérelni.* Továbbá a cselekvények erkölcsi becsét alacsonyítja, gyalázza. *Mások tetteit, érdemeit irígységből becsmérelni.*

BÉCSMÉRÉZ, (bécs-mérez) ösz. áth. L. BÉCSMERÉL.

BÉCSMÉRLÉS, (bécs-mérlés) ösz fn. tt. *bécsmérlés-t,* tb. *—ék.* Valamely áru vagy tárgy vagy tett értékének gyalázása, alacsonyítása. *A legnemesebb cselekedet sem kerüli el az irigykedők becsmérlését.*

BÉCSMÉRLŐ, (bécs-mérlö) ösz. mn. Aki valaminek anyagi vagy erkölcsi becsét, értékét kisebbíti, ócsárló, gyalázó.

BÉCSMESTER, (bécs-mester) ösz. fn. 1) Bányásztiszt, ki az érczeket, illetőleg érczes ásványok értékét, belbecsét meghatározza. 2) Zálogháznál szakértő, ki a zálogba veendő tárgyakat megvizsgálja, s a reájok adandó pénz mennyiségét megszabja.

BÉCSMEZŐ, (bécs-mező) ösz. fn. Becsület mezeje. Katonai értelemben: csatahely, hol hírt-nevet szerezhetni. Általán pedig: akármely állapot, hivatal, melynek viselése becsületet szerez.

BECSOMBOLÍT, (be-csombolít) ösz. áth. Csomóba gombolyít, öszvegöngyölget valamit.

BECSOMÓZ, (be-csomóz) ösz. áth. Holmi leveles, száras stb. jószágot csomókba rak és öszvekötöz. *Becsomózni a megszárított dohányleveleket. Becsomózni,* azaz bálokba kötni *a papirost. Becsomózni az irományokat.*

BECSOMÓZÁS, (be-csomózás) ösz. fn. Csomókba, kötegekbe, bálokba szedés, szorítás, kötözés. *Dohány, papiros, irományok becsomózása.*

BÉCSORSZÁG, (Bécs-ország) ösz. fn. Heltai s némely más régi íróknál, am. Ausztria.

BECSŐ, falu Zólyom vármegyében; helyragokkal: *Becsö-re, —n, —röl.*

BECSŐDÍT, (be-csödít) ösz. áth. Seregesen, csapatosan begyüjt, bemenni sürget. *A népet becsödíteni a gyülésekre. A kiváncsiakat holmi látványos elöadásokra becsödíteni.* V. ö. CSŐDÍT.

BECSŐDÜL, (be-csödül) ösz. önh. Csoportosan, seregesen, csapatosan tódulva begyülekezik, betolakodik. V. ö. CSŐDÜL.

BÉCSREVÁGYÓ, (bécsre-vágyó) ösz. mn. Kitüntetést, rangot, czímeket kereső, dicsvágyó.

BÉCSSZABÁS, (bécs-szabás) ösz. fn. Szokottabban, l. ÁRSZABÁS.

BÉCSSZERÉNTI, (bécs-szerénti) ösz. mn. Ami bizonyos határozott becsnek, árnak megfelel. *Valaminek becsszerénti árát megadni.*

BÉCSSZÓ, (bécs-szó) ösz. fn. Szokottabban am. becsületszó, azaz oly szó, illetőleg igéret, fogadás, melynek teljesítéséhez vagy igazságához becsületünket kötjük.

BÉCSSZOMJ, (bécs-szomj) ösz. fn. A becsvágynak magasabb foka, mely a kitüntetést szertelenül keresi, s mintegy szomjuhozza.

BÉCSSZOMJAS, (bécs-szomjas) ösz. mn. Szertelenül, tulságosan becsvágyó, dicsöség után sovárgó.

BÉCSTÁPLÁLAT, (bécs-táplálat) ösz. fn. Ösztön, inger, körülmény, állapot, mely valakiben a becsérzést, dicsvágyat föntartja, neveli, s mintegy táplálja.

BÉCSTELEN, (bécs-telen) mn. tt. *bécstelen-t,* tb. *—ék.* Aminek átvitt értelményü erkölcsi becse

nincsen; erkölcsileg aláváló, galád, elvetemedett, kit a közvélemény tiszteletre méltónak nem tart. *Becstelen ember. Becstelen cselekedet.* Különböztetés végett v. ö. BÉCSETLEN.

BÉCSTELENÉDIK, (bécs-telen-éd-ik) k. m. *bécstelened-tem, —tél, —ett.* Erkölcsi alávalósága, galádsága miatt becsülete, jó híre-neve fogy, veszendőben van, becstelenné lesz.

BÉCSTELENÍT, (bécs-telen-ít) áth. m. *bécstelenít-ett,* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—eni.* 1) Becstelenné tesz valakit, azaz, erkölcsi jellemét beszennyezi. *Minden vétek, gonosz tett becsteleníti az embert. Ezzel mind magadat, mind családodat becstelenited.* 2) Becstelennek, azaz aláválónak, galádnak, erkölcstelennek mond, hirdet, gyaláz, mások szemében kisebbít. *Gyanusitásokkal, rágalmakkal becsteleníteni valakit.*

BÉCSTELENÍTÉS, (bécs-telen-ít-és) fn. tt. *bécstelenítés-t,* tb. *—ék.* Általán cselekvés, mely által mást vagy minmagunkat becstelenítjük. V. ö. BÉCSTELENÍT. Különösen becsületsértés, rágalmazás, mely ellen törvényes keresetnek van helye.

BÉCSTELENÍTÉSI, (bécs-telen-ít-és-i) mn. tt. *bécstelenítési-t,* tb. *—ek.* Becstelenítésre vonatkozó. *Becstelenítési szándék, tett. Becstelenítési per.*

BÉCSTELENÍTÉTT, (bécs-telen-ít-étt) mn. tt. *bécstelenítétt-et.* Hirében-nevében sértett; erkölcsileg becstelenné tett; a közvélemény előtt becsületétől megfosztott. *A becstelenített elöljárónak nincs tekintélye.*

BÉCSTELENÍTŐ, (bécs-telen-ít-ő) mn. tt. *bécstelenítő-t,* tb. *—k.* Ami becstelenné tesz, meggyalázó, megszégyenítő. *Becstelenítő szavak, szidalmak, rágalmak.*

BÉCSTELENKÉDÉS, (bécs-telen-kéd-és) fn. tt. *bécstelenkedés-t,* tb. *—ék.* Illetlenkedés, becstelenség elkövetése.

BÉCSTELENKÉDIK, (bécs-telen-kéd-ik) k. m. *bécstelenkéd-tem, —tél, —étt.* Illetlenül, orczátlanul, gyalázatosan cselekszik, viseli magát, maga vagy mások iránt becstelenséget követ el.

BÉCSTELENSÉG, (bécs-telen-ség) fn. *bécstelenség-ét.* 1) Erkölcsileg aláváló tulajdonság, elvetemedettség. *Ez már még is sok, ez szörnyü becstelenség.* 2) Méltatlan gyalázat, becsületsértés, rágalmazás. *Becstelenséggel illetni a jó hazafiakat. Becstelenséget követni el valaki ellen.*

BÉCSTELENÜL, (bécs-telen-ül) ih. Gyalázatosan, orczátlanul, szégyennel. *Bécstelenül szavát szegni; bécstelenül megcsalni a hitelezőket; bécstelenül eltüzetni a tisztes férfiak társaságából.*

BECSUK, (be-csuk) ösz. áth. 1) Ami tárva, nyitva, kiterjesztve volt, annak lapjait, szárnyait, oldalait behajtja, egymáshoz szorítja, stb. s ez által a köztök levő rést, nyilást betakarja. *Becsukni a nyitott könyvet. Becsukni a szemeket. Csukd be a szádat.* Különösen kapocs, akasztók által ugyanezt teszi. *Becsukni az ajtót, ablakot, kaput. Becsukni a szekrényt, ládát.* Különböztetés végett v. ö. BEZÁR. 2) Valamit ajtóval, ellátott rekesztékbe tesz. *A pénzt becsukni a ládába. Becsukni valakit a mellékszobába.* V. ö. CSUK.

BECSUKÁS, (be-csukás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit, vagy valakit becsuknak. V. ö. BECSUK, és BEZÁR.

BECSUKKAN, (be-csukkan) ösz. önh. Mintegy önmagától becsukódik, betevődik. *Álmosságtól becsukkannak a szemek. Az ajtó becsukkant.*

BECSUKKANT, (be-csukkant) ösz. áth. Eszközli, hogy ami tárva, nyitva volt, becsukkanjon. *A szél becsukkantotta az ajtót. Maga után becsukkantani a kaput.*

BECSUKLYÁZ, (be-csuklyáz) ösz. áth. Csuklyával beföd, betakar. *Eső ellen becsuklyázni a fejet.*

BECSUKOTT, (be-csukott) ösz. mn. Általán, akit vagy amit becsuktak, ezen igének minden értelményeiben véve. *Becsukott ajtó, kapu, ablak. Becsukott könyv. Becsukott ládában, szekrényben tartani a pénzt. Büntetésül becsukott gyermek.* V. ö. BECSUK.

BECSULLANKODIK, (be-csullankodik) k. Veszprém vármegyei tájszó, am. belopódzik.

BECSUNYÁZ, (be-csunyáz) ösz. áth. Bemocskol, beszennyez, berutít, bepiszkít. *Becsunyázni a ruhát, a szobát.*

BECSUNYÍT, (be-csunyít) ösz. áth. 1) l. BECSUNYÁZ. 2) Ganajával bemocskol, leszar, lefos. *Becsunyítani a ház elejét, az árnyékszéket.* V. ö. CSUNYÍT.

BECSÚSZ, (be-csúsz) ösz. önh. 1) Tulajd. ért. hason csúszva megy be valahová. *A kígyók becsúsznak lukaikba, a sziklarepedékekbe.* 2) Mondjuk emberről s más lábas állatokról is. *Négykézláb becsúszni a kapu alatt.* 3) Átv. ért. suttomban, alattomban, lopva, álutakon bejut valamely helyre, vagy állapotba. *Becsúszni valamely hivatalba, társaságba.* 4) Észrevétlenül, véletlen bekeveredik, bevegyül. *Ezen iromány csak úgy csúszott be a levéltárba.*

BECSUSZAMIK, (be-csuszamik) ösz. k. Sima kígyóként észrevétlenül belopódzik valahová. Az alattomos bejutás nagyobb fokát fejezi ki, mint az egyszerü *becsúsz.*

BECSUSZAMLIK, BECSUSZAMODIK, l. BECSUSZAMIK.

BECSÚSZIK, (be-csúszik) ösz. önh. Köz szokás szerint egy értelményü a *becsúsz* igével; de szabatosan véve, *becsúsz* az élő állat, midőn önkénytes mozgással jut be valahová, ellenben *becsúszik* akár az állat akár a lelketlen test, midőn kül erőtől hajtva, illetőleg akaratlanúl jut be. *A ló lába becsúszik a kátyuba, a szekér fara becsúszik az árokba.*

BECSUSZSZAN, (be-csuszszan) ösz. önh. Hirtelen, egy mozzanattal, lappangva becsúsz. *Észre sem vettük, midőn becsuszszant.* V. ö. CSUSZSZAN.

BECSÚSZTAT, (be-csúsztat) ösz. áth. 1) Tolás, taszítás által eszközli, hogy valamely test becsúszszék valahová. *A portékás ládákat lejtős deszkán becsúsztatni a hajóba. A parton heverő csónakot becsúsztatni a vízbe.* 2) Átv. ért. álutakon, alattomosan, igazságta-

lanul, törvénytelen módon behelyez, bejuttat, beigtat. *Becsúsztatni a kegyenczeket holmi hivatalokba.* 3) Hivatalos irományok, oklevelek közé, vagy azok szövegébe csempész valamit.

BECSÚSZTATÁS, (be-csúsztatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki becsúsztat valamit, ezen igének minden értelményeiben. V. ö. BECSÚSZTAT.

BECSÚSZTATOTT, (be-csúsztatott) ösz. mn. Általán amit akár tulajdon akár átv. értelményben becsúsztattak, különösen, becsempészett, alattomban betolt. *Vámon becsúsztatott áruk. Becsúsztatott tisztviselö. Szöveg közé becsúsztatott szavak.* V. ö. BECSÚSZTAT.

BECSUTAKOL, (be-csutakol) ösz. áth. Csutakkal bedug. *Becsutakolni a hordó száját, a zsákon támadt likat.* V. ö. CSUTAK.

BÉCSÜ, (bécs-ü) fn. tt. *becsü-t*, tb. *—k.* Valamely jószág értékének meghatározása, melyben kimondatik, mit ér, mi a becse, mit lehet vagy kell érte adni. *Elöre megszabott becsü szerint adni, venni valamit.* Különösen hites személyek, biztosok általi meghatározása valamely jószág értékének. *Becsüre kiküldött esküttek. A tüz által okozott kár becsü szerént ezer forintra rúg.* A *bécs* gyökből úgy képzödött *bécsü*, mint *ár*-ból *áru.*

BÉCSÜÁR, (bécsü-ár) ösz. fn. A jószágnak azon értéke, ára, melyet a meghivott, s hites becsüsök határoznak meg. *A tett háznak becsüárát megfizetni. A zálogos jószág beruházásának becsüára.*

BÉCSÜL, BÉCSŰL, (bécs-ül vagy bécs-öl) áth. m. *bécsül-t.* 1) Valakinek erkölcsi becset tulajdonít, s mint olyannal bírót tisztel. *Becsülni a jó hazafiakat, az erényes férfiakat.* 2) Visszaható névmással am. illően, az erkölcsi törvények szerint viseli magát. *Magát megbecsülni. Fiam, becsüld meg magadat.* 3) Szintén *meg* igekötövel am. kímél, gondját viseli valaminek. *Megbecsüli, amije van,* nem pazarolja. *Megbecsüli a ruháját.* 4) Felható ragu viszonynévvel: méltat, méltónak tart valamire. *Nagyra, sokra becsülni valakit. Kevésre, semmire sem becsülni.* 5) Valaminek becsárát, értékét szabja, becsel. *E lovat kétszáz forintra becsülik.* Mint átható ige tulajdonkép: *bécs-öl,* mint ezek is: *kerül* (áth.), *tanul,* elemezve: *ker-öl, tan-ol.* V. ö. —UL —ŰL képzö.

BÉCSÜLÉS, (bécs-ül-és) fn. tt. *bécsülés-t*, tb. *—ék.* Cselekvés, illetöleg lelki müködés, mely által valakit vagy valamit becsülünk ezen igének minden értelményeiben. V. ö. BÉCSÜL.

BÉCSÜLET, BÉCSŰLET, (bécs-ül-et) fn. tt. *bécsület-ét.* 1) Erkölcsi törvények iránti belsö tisztelet, s azon belső érzelem, mely az erénynek mint erkölcsi jónak rugója. *Becsületböl tenni jót másokkal. Becsülettel élni, halni. Becsületböl szolgálni a hazát,* nem haszonért, hanem egyedül a haza javáért. *Ő sokat ad a becsületre. Becsületében lehet bízni. Becsületemre mondom, fogadom, igérem. Nincs benne annyi becsület, hogy . . .* 2) Oly belső hódolat, melyet mások erénye bennünk, vagy a miénk másokban gerjeszt. *Becsületben lenni. Becsületet szeremni, vallani, aratni. Becsületre vágyni, törekedni. Becsületet érdemelni, elveszteni. Oda a becsület. Vége a becsületnek. Becsületét félteni, örizni, védelmezni. Becsületben tartani valakit, és másoktól becsületben tartatni. Becsület fogytáig. A becsületet minden ember szereti.* Km. *Mind jó ott lakni, hol becsülete van az embernek.* Km. *Tisztelet becsület, de igazság is.* Km. 3) Illendöség, udvariság, emberség. *Becsületet tanulni. Majd megtanítlak becsületre. A vendégeket becsülettel fogadni. Becsülettel viszonozni a szivességet. Ennek fele sem becsület. Adom tisztelettel, veszem becsülettel.*

BÉCSÜLETADÁS, (bécsület-adás) ösz. fn. Külső tisztelés, illetöleg tiszteletjel, oly emberek iránt, kiket becsülünk.

BÉCSÜLETADÓ, (bécsület-adó) ösz. mn. Aki másokat kellö tiszteletjelekkel megkülönböztet.

BÉCSÜLETBELI, (bécsület-beli) ösz. mn. 1) Amitöl becsületünk föltételeztetik, amit teljesíteni a becsületérzés kivánja; becsületben járó. *Ez becsületbeli dolog.* Aki bizonyos hivatalnak, rangnak czímét viseli, ami fizetéssel s néha kötelességgel sem jár: máskép: tiszteletbeli. *Becsületbeli szolgabiró, esküdt, jegyző.*

BÉCSÜLETBUZGALOM, (bécsület-buzgalom) ösz. fn. Becsületre vágyó indulat, hajlandóság.

BÉCSÜLETÉRZÉS, (bécsület-érzés) ösz. fn. Nemesebb erkölcsi tulajdonság, melynél fogva a jót, az erényt belsö ösztönböl szeretjük. *A gyermekben fölébreszteni, táplálni a becsületérzést. Becsületérzésböl, nem kényszerítve, nem félelemböl tenni valamit. Nincs benne becsületérzés.*

BÉCSÜLETÉRZŐ, (bécsület-érzö) ösz. mn. Aki a jót, illöt belsö ösztönböl felfogja, és követi. *Becsületérzö fiatal ember.*

BÉCSÜLETES, (bécs-ül-et-es) mn. tt. *bécsületés-t*, vagy *—et*, tb. *—ek.* 1) Becsületben álló, erényes magaviselete miatt tiszteletre méltó. *Becsületes ifju. Minden ember ember, de nem minden ember becsületes ember.* Km. 2) Tisztességesebb polgári állásu, nem a nép aljából, vagy épen söpredékéböl való. Különösen a községi elöljárók és czéhtársulatok czíme. *Becsületes bírák! Becsületes csizmazia czéh.* 3) Köz szokásilag tágas értelményben, a maga nemébe derék, jeles, nevezetes. *Ez becsületes úri lak.*

BÉCSÜLETÉSEN, (bécs-ül-et-és-en) ih. 1) A jó erkölcsiség, erényesség szabályai szerint, illendöen. *Becsületesen viselni magát. Becsületesen élni.* 2) Szélesb ért. jelesen, helyesen, derekasan, igen nagyon. *Becsületesen bevégezni a munkát. Becsületesen* (igen erösen) *megverni valakit.*

BÉCSÜLETÉSSÉG, (bécs-ül-et-és-ség) fn. tt. *bécsületésség-ét.* Tiszteletet gerjesztö erkölcsi tulajdonság. *Becsületessége miatt köz tiszteletben álló férfi. Nincs szebb dolog a becsületességnél. Becsületességgel legtöbbre mehetsz.*

BÉCSÜLETFELEDÉS, (bécsület-feledés) ösz. fn. A becsületre, illetöleg erényes cselekvényekre ösztönző érzelmek elhanyagolása.

BÉCSÜLETFELEDŐ, (bécsület-feledő) ösz. mn. Az erény, erkölcsiség, illedelem szabályaival nem gondoló; becstelen, szemtelen, galád jellemű.

BÉCSÜLETKEVERÉS, (bécsület-keverés) ösz. fn. Él e szóval Faludi s am. mások becsületének, jó hirének-nevének alacsonyítása; gyalázás, rágalmazás.

BÉCSÜLETKÓR, (bécsület-kór) ösz. fn. Túlságos, mértéktelen becsületvágy, illetőleg rangvadászat, mások tiszteletének hajhászása; gőgös nagyravágyás, mely gyakran tiltott útakon törekszik czélt érni.

BÉCSÜLETLEN, (bécs-ül-etlen) mn. tt. *bécsületlen-t*, tb. *—ék*. Akit vagy amit nem becsülnek, erkölcsi becs nélkül való, illetőleg megvetett, nem tisztelt. *Becsületlen galád ember*. Határozóilag am. becsület nélkül.

BÉCSÜLETLENSÉG, (bécs-ül-etlen-ség) fn. tt. *bécsületlenség-ét*. Becsület nélküli állapot, vagy tulajdonság, becsület hiánya. *Becsületlenségednek magad vagy oka.*

BÉCSÜLETLENÜL, (bécs-ül-etlen-ül) ih. Becsület nélkül, nem becsülve, nem tisztelve. *Becsületlenül élni.*

BÉCSÜLETMENTÉS, (bécsület mentés) ösz. fn. Gyalázás, rágalmazás, gyanusítás elleni óvás, a veszélyben forgó becsületnek védelmezése, igazolása.

BÉCSÜLETMENTŐ, (bécsület-mentő) ösz. mn. Ami a kétségbe hozott, gyanusított becsületet, jó hírtnevet a rágalom, illetőleg vádak ellen megvédi, megtisztítja. *Becsületmentő hiteles tanúk, oklevelek.*

BÉCSÜLETMENTSÉG, (bécsület-mentség) ösz. fn. Nyilatkozat, tanuvallomás becsületünk mellett; gyanusított, kétségbe vont becsületességünk védelmére felhozott bizonyítványok.

BÉCSÜLETPÉR, (bécsület-pér) ösz. fn. Peres kereset oly személy ellen, aki becsületünket megsértette.

BÉCSÜLETPOLCZ, (bécsület-polcz) ösz. fn. Rangfokozat, vagy tiszti állomás, melyre valaki becsületessége által emelkedik, vagy általán, melylyel valakit megtisztelnek. *Magas becsületpolczra jutni, emelkedni. Becsületpolczra vágyni, törekedni.*

BÉCSÜLETRABLÓ, (bécsület-rabló) ösz. fn. Másokat a közvélemény előtt gyalázó, rágalmazó, gyanusító személy.

BÉCSÜLETREVÁGYÁS, l. BÉCSÜLETVÁGY.

BÉCSÜLETREVÁGYÓ, l. BÉCSVÁGYÓ.

BÉCSÜLETRONTÁS, (bécsület-rontás) ösz. fn. Általán ellenséges törekvés, működés, mely által valaki mások becsületét, jó hirét-nevét kisebbíti, vagy épen megsemmisíti.

BÉCSÜLETRONTÓ, (bécsület-rontó) ösz. mn. és fn. Aki vagy ami mások becsületes hírét-nevét beszennyezi, alacsonyítja. *Becsületrontó irigyek, vetélytársak. Becsületrontó kihágások, büntettek.*

BÉCSÜLETSÉRTÉS, (bécsület-sértés) ösz. fn. Erkölcsi bántás, mely mások becsületén csorbát ejt, illetőleg mely a becsületérző embernek fájdalmat okoz.

BÉCSÜLETSÉRTŐ, (bécsület-sértő) ösz. mn. és fn. Aki vagy ami a becsületérző sziven erkölcsi sebet ejt, mennyiben valakit rágalmaz, gyaláz, gyanusít, s az által mások előtt kisebbít. *Becsületsértő czélzások, példázgatások, gyanusítások, csúfnevek. A becsületsértőt perbe idézni, párviadalra kihívni.*

BÉCSÜLETSZÉK, (bécsület-szék) ösz. fn. Törvényszék, mely becsületsértési pereket tárgyal, s azokban itéletet hoz.

BÉCSÜLETSZERETET, (bécsület-szeretet) ösz. fn. Gyöngéd és nemes erkölcsi érzelem, vagy indulat, mely a becsületet mint az erény kútfejét kedveli, s annak megszerzésére minden erejéből törekszik.

BÉCSÜLETSZERETŐ, (bécsület-szerető) ösz. mn. és fn. Aki az erényességen alapuló becsületet kedveli, azt megszerezni iparkodik, s elveszteni ovakodik.

BÉCSÜLETSZERZŐ, (bécsület-szerző) ösz. mn. Ami által mások becsülését megnyerjük, ami tiszteletet gerjeszt irántunk; ami kitüntetésben részesít, rangra emel stb. *Becsületszerző polgári erények, érdemek.*

BÉCSÜLETSZÓ, (bécsület-szó) ösz. fn. Állítás, igéret, fogadás, melyet becsületünk kikötése mellett teszünk. *Becsületszavát adni. Becsületszóval fogadni, igérni, erősíteni, bizonyítani valamit. Becsületszavamat teszem rá. Higyj becsületszavamnak. Bízhatol becsületszavamba. Az ő becsületszava esküvel fölér.*

BÉCSÜLETTELI, (bécsület-teli) ösz. mn. Igen becsületes; különösen, igen nyájas, udvarias, tisztelettel viseltető. *Becsületteli fogadás, bánásmód. Becsületteli tisztviselő.*

BÉCSÜLETTÉVŐ, (bécsület-tévő) ösz. mn. A társadalmi illem szabályai szerint tiszteletet mutató, udvarias.

BÉCSÜLETTUDÓ, (bécsület-tudó) ösz. mn. Az emberekkel való finom, úrias bánásmódban jártas, nyájas, udvarias.

BÉCSÜLETÜGY, (bécsület-ügy) ösz. fn. Oly dolog, mely közvetlenül a becsületet illeti, melytől becsületünk függ, melyet becsületünk koczkáztatása nélkül elintézetlenül nem hagyhatunk; becsületben járó föladat.

BÉCSÜLETVADÁSZÁS, (bécsület-vadászás) ösz. fn. A becsületnek, és becsülettel járó tiszteletjeleknek, rangnak, czímeknek tulságos keresése.

BÉCSÜLETVADÁSZÓ, (bécsület-vadászó) ösz. mn. Aki a becsület külső jeleit, nevezetesen rangot, czímeket, megtiszteltetéseket tulzólag keresi, hajhászsza.

BÉCSÜLETVÁGY, (bécsület-vágy) ösz. fn. Erkölcsi belső ösztön, melynél fogva mások általi kitüntetésre, illetőleg rangra, méltóságra törekszik valaki, mely ha tulságossá válik, becsületkórnak mondatik.

BÉCSÜLETVÉDŐ, (bécsület-védő) ösz. mn. Ami megsértett, vagy veszélyeztetett, gyanusított becsületünket okokkal menti, fentartja. *Becsületvédő iratok, oklevelek.*

BÉCSÜLŐ, (bécs-ül-ő) mn. és fn. 1) Aki mások erkölcsi becsét elismeri, s ennélfogva őket tiszteli.

2) Aki valamely jószág anyagi becsét vagyis értékét, árát meghatározza. V. ö. BÉCSÜL.

BÉCSÜLT, (bécs-ül-t) mn. tt. *bécsült-et.* Akit vagy amit becsülnek, becsben tartanak, illetőleg tisztelt, értékkel biró, drága. *Nagyra becsült barátim! Ez igen becsült ajándékot köszönettel veszem.*

BÉCSÜLTET, (bécs-ül-tet) áth. m. *bécsültettem, —tél, —ett,* par. *bécsültess.* Dologhoz értő személyek, illetőleg kiküldött biztosok által valaminek árát, értékét meghatároztatja, kiszámíttatja. *Eladó házat, földeket becsültetni. A határban, tilosban tett károkat esküttek által becsültetni.* V. ö. MEGBÉCSÜLTET, KIBÉCSÜLTET.

BÉCSÜLTETÉS, (bécs-ül-tet-és) fn. tt. *bécsültetés-t,* tb. *—ék.* Cselekvés, illetőleg megbízás, mely által valaminek árát, értékét megbecsültetjük. V. ö. BÉCSÜLTET.

BÉCSÜS, BÉCSÜS, (bécs-ü-ös) fn. tt. *bécsüs-t,* tb. *—ök.* Oly személy, ki valamely dolog árát, értékét kiszámítja, meghatározza. Így az épületek árának kiszámítására mesteremberek, a határbeli károkéra pedig esküttek választatnak becsüsökül. *Kármentesítő intézetek által kiküldött becsüsök.*

BÉCSÜSDÍJ, (bécsüs-díj) ösz. fn. Díj, melyet a megbízott, s kiküldött becsüsök illető fáradságukért kapnak.

BÉCSVÁGY, BÉCSVÁGYÁS, (bécs-vágy vagy bécs-vágyás) ösz. fn. l. BÉCSÜLETVÁGY.

BÉCSVÁLTÁS, (bécs-váltás) ösz. fn. A német *Handkauf* értelmében am. az adásvevésnek azon módja, midőn valamely árunak értékét, illetőleg mennyiségét csak úgy szemmel becsülve, nem mérleg által határozzák meg.

BÉCSVÉSZ, (bécs-vész) ösz. fn. Becsületvesztés, midőn valaki jó hirétől-nevétől a közvélemény előtt megfosztatik, s becstelenné lesz.

BÉCSVESZTES, (bécs-vesztes) ösz. mn. Aki becsületét elvesztette, becstelen, gyalázatos hírben álló. *Becsvesztes uzsorás, csaló.*

BÉCSVESZTÉS, (bécs-vesztés) ösz. fn. Állapot, midőn valaki becsületét, hirét-nevét veszti.

BECZ, elvont gyöke, 1) *becze* szónak, mely borjut s elkényeztetett gyereket jelent, 2) *beczö* szónak, s ekkor jelent holmi magokat bezáró, betakaró hüvelyt, 3) am. mozgásra vonatkozó *bicz* a *beczëg* származékban.

BÉCZ, helységek Somogy és Szala megyékben; helyr. *Bécz-en, —re, —ről.*

BECZE, (becz-e) fn. tt. *beczét.* Így nevezik gyermeknyelven a kis borjut, sőt a tehenet is. *Ne becze, ne!* Néhol: *boczi.* Hasonlók hozzá a csikó neve: *maczi!* a malaczé: *poczi, czoczi.* Mennyiben a fiatal házi állatokat különös gonddal szokás ápolni, innen átv. ért. így nevezik az elkényeztetett gyereket is. Ide vonatkozik a közmondás is: *hanem borja, nem nyalja,* és: *nyalja, mint tehén a borját.* Különben vég elemzésileg mint hangutánzó a *bé, bég, bög* szókkal rokon, s am. kis bégő.

BECZEBETEG, (becze-beteg) ösz. mn. A székelyeknél am. kényes beteg.

BECZÉG, (becz-ég) önh. m. *beczég-tem, —tél, —ett.* Tájejtéssel am. biczeg, azaz sántikálva lépdegel.

BECZEPEL, (be-czepel) ösz. áth. l. BECZIPEL.

BECZÉZTET, (becze-ez-tet) áth. m. *beczéztettem, —tél, —ett.* Kényessé tesz, elkényeztet. V. ö. BECZE.

BECZI, BECZIKE, (becz-i, becz-i-ke) fn. A borjut jelentő *becze* szónak kicsinyítő módosítványa, mint: *maczika, muczika.* V. ö. BECZE.

BECZIKKELYÉZ, (be-czikkelyéz) ösz. áth. Hiteles irományt valamely könyvbe, illetőleg szövegbe más rokonnemüek közé beigtat. Különösen használtatik e szó a törvénykönyvbe igtatásról. *Beczikkelyezni az ujonnan honosított férfiakat, az új törvényeket.*

BECZIKKELYÉZÉS, (be-czikkelyézés) ösz. fn. Beigtatási cselekvés, midőn valamit törvénybe, vagy más szövegbe czikkelyeznek. V. ö. BECZIKKELYEZ.

BECZINÉZ, (be-czinéz) ösz. áth. Öntött czinnel befuttat, vagy czinlemezzel behúz. *Beczinezni a rézedényeket, a seres kancsókat.*

BECZINÉZÉS, (be-czinézés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit czinnel befuttatnak, vagy czinlemezzel behúznak.

BECZIPEL, (be-czipel) ösz. áth. Nagy ügygyelbajjal, erőlködve, félig emelve, félig maga után vontatva bevisz valamit. *A téli zsákot beczipelni a kamrába.* V. ö. CZIPEL.

BECZIRMOL, (be-czirmol) ösz. áth. Czirommal, azaz mocsokkal, piszokkal, szenynyel beken, bemázol. *A kéményseprők, lakatosok, kovácsok beczirmolják kezeiket és ruháikat.* V. ö. CZIRMOL.

BECZŐ, (becz-ő) fn. tt. *beczö-t,* tb. *—k.* Némely növények, különösen kerti vetemények, pl. bab, borsó, lencse tokja, hüvelye. Gyöke *becz* a fészket jelentő *vaczk, vaczok* szónak *vacz* gyökéhez hasonlítható, mennyiben a beczőben mint vaczokban, fészekben, fejlődnek a magvak.

BECZŐKE, becző-ke) kics. fn. tt. *beczökét.* Kisded becző, azaz, maghüvelyke, magtokocska.

BECZŐKÉS, (becz-ő-ke-es) mn. tt. *beczökés-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Aminek beczőkéi, azaz kisded maghüvelyei vannak. *Beczökés lednek.*

BECZŐS, (becz-ő-ös) mn. tt. *beczös-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Maghüvelyes, aminek magvai beczőben fejlődnek. *Beczös vetemények.*

BECZÖVEKÉL, (be-czövekél) ösz. áth. Czövekféle szeggel becsinál, beszorít valamit; beékel. *Beczövekelni a rést, hasadékot.*

BECZUKROZ, (be-czukroz) ösz. áth. Czukorral behint, kever. *Beczukrozni a tésztát, a befőzött gyümölcsöt.*

BECZÜ, (becz-ü) fn. l. BECZŐ.

BÉD, elvont gyöke oly szóknak, melyek alapeszmében tekergő, ideoda csavargó mozgásra, irányra vonatkoznak, milyenek a) *bédér, bédérédik,* mélyhangon: *bod, bodor, bodorodik,* kemény ajakhanggal:

péd, pédér, pédérédik, b) *bédény*, máskép: *bélény, bölény*, azaz, vad állapotban élő, és szabadon *bolyongó, bódorgó* ökörnem.

BÉD, (1), elvont gyöke a *bédó* szónak, mely jelent bambát, böszmét, baczát, bámész ostobát, s ennélfogva alaphangja *bé* rokon a *bámul* szónak vastaghangú *bá* gyökével.

BÉD, (2), falu Nyitrában; helyragokkal: *Béd-en, —re, —ről.*

BEDAGAD, (be-dagad) ösz. önh. 1) Az állati test valamely része a kóranyag szaporodása, szétterjedése által benő, s mintegy bezáródik. *Néha fogfájástól, csúztól bedagadnak a szemek. Bedagad a nyeldeklő gége.* 2) Némely fa eszközök részei közt levő hézagok a nedvesség által betöltetnek, s szorosabban egymáshoz állanak. *A megtágult hordódongák, ha vízben állanak, be szoktak dagadni.*

BEDAGASZT, (be-dagaszt) ösz. áth. 1) Eszközli, okozza, hogy valamely testrész, vagy rés, hézag bedagadjon. *A csúz bedagasztotta szemeit.* 2) Lisztet oly kovászszá gyúr, melynek szivos részei szorosan együvé állanak, illetőleg a gyúrást bevégzi. *Már bedagasztottunk, s ha megkelt a tészta, szakasztani fogunk.*

BEDE, erdélyi falu Marosszékben; helyragokkal: *Bedé-re, —n, —ről.*

BEDECS, erdélyi falu Kolos vármegyében; helyragokkal: *Bedecs-re, —én, —ről.*

BEDEG, falu Tolna vármegyében; helyragokkal: *Bedecs-re, —én, —ről.*

BEDEGETÉL, (be-degetél) ösz. áth. Degettel, azaz kátrányféle kenőcscsel bemázol, beken, betöm. *Bedegetelni a hajó bordáinak részeit, hézagait.* V. ö. DEGET.

BÉDELŐ, erdélyi falu Torda vármegyében; helyr. *Bedelő-re, —n, —ről*

BÉDÉNY, (béd-ény vagy bél-d-ény) fn. l. BÉLÉNY vagy BÖLÉNY.

BÉDÉRÉDÉS, (béd-ér-éd-és) fn. tt. *bédérédés-t*, tb. *—ék.* A fonalnak öszvezsugorodása, bodorodása, pederedése. V. ö. BÉDÉRÉDIK.

BÉDÉRÉDIK, (béd-ér-éd-ik) k. m. *bédéréd-tem, —tél, —ett.* Mondják fonalról, midőn öszvezsugorodik, tekeredik, keményebb ajakhanggal: *pédérédik*, vastaghangon egyezik vele *bodorodik, fodorodik.*

BEDEREZ, (be-derez) ösz. áth. Dérrel, máskép hóharmattal beföd, fehérré tesz. *A hideg őszi éjek bederezik a mezőket.* Átv. ért. őszhajuvá tesz. *Az agg kor bederezte fejét.*

BEDESZKÁZ, (be-deszkáz) ösz. áth. Deszkával beföd, betakar, beszegel, bekerít; az épületnek, falnak oldalait deszkákkal kibéleli. *Bedeszkázni a hajó fenekét, a padlást. Az elhagyott ház ablakait bedeszkázni.*

BEDINA, l. BENEDEK.

BEDISZNÓZ, (be-disznóz) ösz. áth. Átv. értelmű disznókkal, azaz tintafoltokkal valamit, nevezetesen papirt, bemocskol. *Bedisznózni a levelet.* V. ö. DISZNÓ.

BÉDÓ, (béd-ó) mn. tt. *bédó-t*, tb. *—k.* Vas vármegyei tájszó, am. buta, bamba, balga, faragatlan. Elemzését illetőleg l. BÉD.

BEDOB, (be-dob) ösz. áth. 1) Bizonyos térkerületbe, üregbe, zárt helyre stb. valamit behajít, bevet. *Bedobni a szavazati golyót a ládába. A törött edény cserepeit bedobni a szemétgödörbe.* 2) Dobott valamivel beüt, betör. *Kővel bedobni az ablakot. Bedobták a fejét.* V. ö. DOB, áth.

BEDOBÁL, (be-dobál) ösz. áth. 1) Holmit egymás után, részenként bedob. *A rohadt almákat bedobálni a vizbe.* 2) Gyakran dobva betördel, bever. *Bedobálni az ablakokat.*

BEDŐ, faluk neve Bihar és Máramaros vármegyékben; helyr. *Bedő-re, —n, —ről.* Továbbá am. *Benedek.*

BEDÖF, (be-döf) ösz. áth. Hegyes testet, eszközt beszúr valamibe. *Bedöfni a villát a sült lúdba. Bedöfni a kést, tört, kardot valaki szivébe.* Továbbá: döfés által likat csinál, rést üt, betaszít.

BEDŐHÁZA, puszta Erdélyben, Sepsi székben; helyr. *Bedőházá-n, —ra, —ról.*

BEDŐL, (be-dől) ösz. önh. 1) Mondjuk holmi épületi alkotmányról, kerítésről stb. midőn öszveomlik, beroskad, beszakad. *Áradáskor bedőlnek a sárfalak. Nagy szélvészben bedőlt a sövény, palánk. Kidőlt, bedőlt az oldala.* Vörösmarty. 2) Átv. ért. erőszakkal előnyomulva, s mintegy sulyegyenét vesztve berohan. *Bedőlni ajtóstúl a szobába. Bedőlt a sok nép.*

BEDŐLÉS, (be-dőlés) ösz. fn. Beomlás, beroskadás, berohanás, beesés. *Bedőlés ellen dúczokkal megtámogatni a falat.*

BEDÖNT, (be-dönt) ösz. áth. Erőhatalommal, neki dőlve betaszít, beomlaszt, leroskaszt. *Bedönteni a falat, kályhát. A szekeret bedönteni az árokba.* V. ö. DÖNT.

BEDÖRGÖL, (be-dörgöl) ösz. áth. Híg, vagy olvadékony anyagot, pl. gyógyírt, kenőcsöt a test likacsaiba benyomkod, beszivárogtat.

BEDÖRGÖLÉS, (be-dörgölés) ösz. fn. Cselekvés, mely által valamit bedörgölnek. V. ö. BEDÖRGÖL.

BEDÖRZSÖL, (be-dörzsöl) ösz. áth. l. BEDÖRGÖL, és DÖRZSÖL.

BEDÖRZSÖLÉS, (be-dörzsölés) ösz. fn. l. BEDÖRGÖLÉS, és DÖRZSÖLÉS.

BEDŐZMÖL, (be-dőzmöl) ösz. áth. Csallóközben am. valami ennivalót magába töm, dömöszöl.

BEDUG, (be-dug) ösz. áth. 1) Üreget, rést, nyilást, hézagot, likat valamely szerrel betölt, betöm, becsinál. *Bedugni a hordó száját, a palaczkot. Rongygyal bedugni az ablakhasadékot.* 2) Valamit titkon bizonyos üregbe, rejtekbe eltesz. *A lopott jószágot bedugni a zsebbe.* 3) Benyom, benyujt, betol. *Bedugni fejét az ajtón. Kezét bedugni a vizbe. Bedugni egy hasábfát a pinczelikon.* Tájejtéssel: *begyug, begyuk.*

BEDUGÁS, (be-dugás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit bedugunk. V. ö. BEDUG.

BEDUGASZOL, (be-dugaszol) ösz. áth. Dugaszszal betöm, becsinál valamit. *Bedugaszolni a megtöltött hordókat, a pezsgőspalaczkokat.* V. ö. DUGASZ.

BEDUGDOS, (be-dugdos) ösz. gyak. áth. 1) Több rést, hézagot, likat stb. bedug, betöm. *Az ablakok, ajtók réseit télen bedugdosni. Az ürgelikakat bedugdosni.* 2) Benyomkod, betaszigál. *Fejét bedugdosni az ablakon, az ajtón. Ujjait bedugdosni a vízbe.* V. ö. DUGDOS.

BEDUGGAT, (be-duggat) ösz. gyak. áth. lásd BEDUGDOS, 1).

BEDUGÚL, (be-dugúl) ösz. önh. Mondjuk általán nyilásról, résről, likról, midőn betömődik, behéged, berekéd, s ez által a lég járása, szabad mozgása akadályozva van benne. *Bedugul a pipa, pipaszár. Bedugul a csatorna, töltsér.*

BEDUGULT, (be-dugult) ösz. mn. Aminek nyilása, rése, lika stb. betömődött, behegedt, berekedt, öszveszorult. *Bedugult csatornán nem folyhat a víz. Bedugult pipából nem lehet dohányozni.*

BEECSETÉL, (be-ecsetél) ösz. áth. Ecsettel bemázol, befest, alapszínt ad. V. ö. ECSET.

BEECZETÉZ, (be-eczetéz) ösz. áth. Bizonyos ételneműeket, különösen húsféléket eczetben áztatva elkészít. *Beeczetezni a halat. Beeczetezni a vadhúst.*

BEÉG, (be-ég) ösz. önh. A tűz nem csak kivülről, hanem belülről is megemészti. *Beég a ház*, midőn a benne levő holmik is hamuvá lesznek.

BEÉGÉS, (be-égés) ösz. fn. Az épület belsejében levő holmik elégése. *Beégés ellen vastáblákkal bezárni az ablakokat.*

BEÉGYENGET, (be-égyenget) ösz. gyak. áth. Valamely térnek rögeit, gödreit, darabos részeit vizirányossá lapítgatja. *Beegyengetni a disznók, vakandokok által földtúrt mezőt. Beegyengetni az elhagyott ó temető sirhalmait.*

BEÉKEL, (be-ékel) ösz. áth. 1) Ékkel bever, becsinál, beczövekel, valamely rést, nyilást. 2) Bizonyos tért ék gyanánt befoglal más két tér közé. *A határ egyik csúcsát beékelni a szomszéd határok közé. Némely vármegyék egyes helységei más vármegyékbe vannak beékelve.*

BEÉKELÉS, (be-ékelés) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg határszabás, midőn valamit beékelnek valahová. V. ö. BEÉKEL.

BEÉKÉZ, BEÉKÉZÉS, lásd BEÉKEL, BEÉKELÉS.

BÉEL, mezőváros Bihar, és falu Honth megyében; helyr. *Béel-en, —re, —ről.*

BÉELEGYŰL, (bé-elegyül) ösz. önh. 1) Bizonyos tömeg, vagy sokaság közé vegyül, keveredik. *Némely öszvetöltött híg testek béelegyülnek egymásba.* 2) Valamely dologba akaratlanul belekeveredik, vagy önkényt beavatkozik. *Béelegyülni mások ügyébe, perébe.* A székelyeknél használtatik határozott alakban is, midőn annyit jelent, mint: *öszvezavar valamit*, de ekkor helyesebb volna: *béelegyel*, vagy *béelegyít.*

BEEMEL, (be emel) ösz. áth. Fölemelve, levegőben tartva bevisz, betesz valamit vagy valakit. *Az elájultat beemelni az ágyba. Beemelni valakit a kocsiba.*

BEENYEGÉSÉDÉS, (be-enyegésédés) ösz. fn. Enyegféle nyálkával betömődés, behúzódás. *Seb beenyegesedése.*

BEENYEGÉSÉDIK, (be-enyegésédik) ösz. k. Enyegféle ragadós nyálkával behúzódik. *Beenyegesednek a sebek. Beenyegesednek némely gyíkfajok, midőn tüz ellen védik magukat.*

BEENYÉSZIK, (be-enyészik) ösz. k. Mondatik aszkóros testről, midőn tömörsége fogy, s becsik.

BEENYVEZ, (be-enyvez) ösz. áth. Enyvvel beken, beönt, beragaszt, bemocskol. *Az asztalos beenyvezi a deszkákat. A madarászok beenyvezik a vesszőket. Beenyvezni a kezet, ruhát.*

BEÉPÍT, (be-épít) ösz. áth. 1) Valamely tért, helyet épülettel vagy épületekkel berak. *A tagosztályban jutott belső telket beépíteni.* 2) Bizonyos anyagokat épületre fordít, vagy pénzt épületre költ. *Beépíteni az öszvehordott köveket, fákat. Ezen házba beépítettem tízezer forintot.*

BEÉPÜl, (be-épül) ösz. önh. Épületekkel betelik. *Pesten a belváros már egészen beépült.*

BEÉR, (be-ér) ösz. áth. 1) Valamit egész terjedésében, vagy amennyire szükséges, beföd, betakar. *Ezen függöny beéri az egész ablakot. Ezen dunyha alig ér be engemet félig.* 2) Az előtte menőt oly sebességi arányban követi, hogy bizonyos idő mulva együtt menjen vele. *Péter hat órakor indult. Pál pedig nyolczkor, s beéré amazt tizenkét órakor.*

BEÉR, (be-ér) ösz. önh. 1) Beható ragu viszonynévvel am. utazva, menve bizonyos helyre bejut. *Jó korán beértünk a városba. Oda éjfél előtt be nem érünk.* 2) Azon, s maga nemében egyetlen különösséggel bir, hogy határozott formában nem tárgyesetben hanem *val vel* raggal vonzza magához a neveket, s ekkor ezen jelentése van: megelégszik, elég neki. *Egy évben beéri egy öltözet ruhával. Érd be vele, amit kapsz. Aki sokkal nem éri be, kevésre sem érdemes. Szegény ember kenyérrel és sajttal beéri.* Úgy látszik, ezekben és ilyenekben am. föd, takar, t. i. bizonyos szükséget, mi alattomban értetik, pl. *Száz forinttal beéri* = befödi, takarja bizonyos szükségét. *Ezzel nem érem be* = nem födöm szükségemet. V. ö. BEÉR, átható.

BEERÉGET, (be-eréget) ösz. gyak. áth. Egymás után, egyenként többeket bemenni enged, bebocsát, beereszt valahová. *Beeregetni a szekereket a vámon. A teheneket beeregetni a tilosba.* Továbbá am. bizonyos mélységbe, gödörbe, vagy vízbe stb. ereszt, alátol. *A fa-szálakat beeregetni a folyóba.*

BEERESZKÉDIK, (be-ereszkédik) ösz. k. 1) Önsúlya által bizonyos helyre, térbe, üregbe benyomul, leszáll. *A fák ágai beereszkednek a szomszéd kertjébe.* 2) Avatás, áztatás által öszvemegy. *Beereszkedik a posztó.* 3) Átv. ért. bizonyos dologba, ügybe

avatkozik, bele ártja magát. *Beereszkedett a vitatkozásba, beszédbe.*

BEERESZT, (be-ereszt) ösz. áth. 1) Engedelmet ad, vagy módot nyújt a bemenetelre, bebocsát. Ellentéte: kizár, kitilt. *Jegy nélkül beereszteni valakit a szinházba. A kecskét be ne ereszd a kertbe.* 2) Átv. ért. bizonyos kelmét áztatás által tömörebbé tesz, beavat. *Beereszteni a posztót.* 3) Valamit közbecsíptet, beékel, toldásképen közbevarr vagy sző. *A gerendák közé czöveket beereszteni. A szük ruhába egykét ujjnyi toldást beereszteni. A vászonba vörös fonalat beereszteni.*

BEERESZTÉS, (be-eresztés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit beeresztenek. V. ö. BEERESZT.

BEERESZTŐ, (beeresztő) ösz. fn. A szövőszékben azon fonalak, melyeket hosszában fölhúznak, s melyek közé a keresztfonalakat, máskép ontokot eresztik. V. ö. ONTOK.

BEESENKÉDIK, (be-esenkédik) ösz. k. Esengve, könyörögve, kunyorálva bebocsátást, beeresztést, bemenetelt kiván eszközölni magának. *A gyermek beesenkedik a látványos előadásokra.*

BEESÉS, (be-esés) ösz. fn. Egyensúly vesztése által okozott esés bizonyos térbe, mélységbe, üregbe. V. ö. BEESIK.

BEESÉTT, (be-esétt) ösz. mn. Mondjuk állati testről, illetőleg oly részeiről, melyek rendes állapotban kiállók, kidudorodók, midőn bármi oknál fogva benyomulnak, megcsappannak, megsoványodnak. *Beesett szemek. Beesett arcz. Beesett mell, far.*

BEESIK, (be-esik) ösz. k. 1) Súlyegyenét vesztve bizonyos üregbe, térbe, mélységbe esik, alászáll. *Elcsúszván, beesett a gödörbe. Hajófödelről beesni a vizbe. Beesni a kámvátlan kútba.* 2) Mondjuk különösen esőről, hóról, midőn bizonyos résen valamely zárt helyre hull, csepeg. *Az eső beesik a kéményen, a rongyos háztetőn. Beesik a hó.* 3) Átv. ért. öszvelappad, dudorodását veszti, megcsappan, megsoványodik. *Beestek a szemei. Beesett a képe.*

BEESKET, (be-esket) ösz. áth. Bizonyos testületbe, rendbe, szerzetbe, állapotba eskü által beavat, beigtat. *Beesketni a szerzetes rend növendékeit. A katonaujonczokat beesketni.* Szokottabban: *fölesket.*

BEESKETÉS, (be-esketés) ösz. fn. Eskü általi beigtatás, beavatás. *Beesketéssel járó szertartások, fogadalmak.*

BEESKETÉSI, (be-esketési) ösz. mn. Beesketést illető, ahhoz tartozó. *Beesketési szertartás, innepély.*

BEESKÜSZIK, (be-esküszik) ösz. k. Bizonyos állapotra, szolgálatra, hivatalviselésre esküvel kötelezi magát. *Beeskünni papnak, szerzetesneh, katonának.* Szokottabban: *fölesküszik.*

BEESTVELÉDIK, (be-estvelédik) ösz. k. Nyugovóra hanyatlik a nap, estve leszen. *Már beestveledik, hazafelé sietnek a munkások.* Személytelen ige.

BEÉSZI MAGÁT. Csak visszaható névmással használtatik, s mondjuk holmi maró, emésztő nedvekről vagy más testekről, férgekről, midőn más testeket elkoptatnak, vagy beléjök fúrják magukat. *A rozsda, a választóviz beeszi magát a vasba. A rák, a fene beeszi magát a testbe. A szú beeszi magát a fába.*

BEÉTET, (be-étet) ösz. áth. Erős, maró hígszer által valamely test részeit feloldja, megemészti, kikoptatja. *Beétetni a nyomtatásra használandó kőtáblákat, rézlemezeket.*

BEEVESÉDIK, (be-evesédik) ösz. k. Eves folyadék által behúzódik, belepetik. *Beevesedik a seb.* V. ö. EVES.

BEEVEZ, (be-evez) ösz. önh. 1) Hajón, dereglyén, csónakon stb. evezőlapát segedelmével bemegy, beszáll valahová. *Beevezni a révbe, a kikötőbe. A Tiszából beevezni a Dunába.* 2) Általán: *behajóz.*

BEEVEZÉS, (be-evezés) ösz. fn. Evezős hajón bemenés, beszállás bizonyos helyre, révbe, kikötőbe.

BEÉVŐDIK, (be-évődik) ösz. belsz. L. BEÉSZI MAGÁT.

BEEVŰL, (be-evül) ösz. önh. L. BEEVESÉDIK.

BEFAGGYÚZ, (be-faggyúz) ösz. áth. Faggyúval beken, bemázol, bemocskol. *Befaggyúzni a fájós tyúkszemet, a sebes orrt. Befaggyúzni a csizmát. Befaggyúzni a ruhát.*

BEFAGY, (be-fagy) ösz. önh. 1) Bizonyos foku hidegben jéggé merevedik. *Befagytak a tavak, folyók.* 2) Mondjuk más testekről is, midőn jég közé szorulnak, vagy jéggel behúzódnak. *Befagytak a malmok, Befagynak az ablakok.* Tréfás átv. ért. *befagyott a szája*, am. hallgat, midőn szólnia kellene.

BEFAL, (be-fal) ösz. áth. Ételt, konczot mohón bekap a szájába. *Befalni egyszerre egy gombóczot. Az eb befalta az elébe vetett konczot.* Szélesb ért. valamit a szájába kap, benyom, bedug. *Befalni a sipot. Befalni a megütött ujjat.* V. ö. FAL, ige.

BEFALAZ, (be-falaz) ösz. áth. 1) Fallal kerít, körülvesz. *Befalazni a kertet, a város kerületét.* 2) Bizonyos nyílások közé vagy elé falat rak, hogy betakarja. *Befalazni a kaput, ajtót, ablakot.* 3) Fal közé zár, szorít. *A régi vad századokban büntetésből vagy boszuból befalazták az embereket.*

BEFÁRAD, (be-fárad) ösz. önh. Némi önmegerőltetéssel, fáradsággal megy be valahová. *Messziről ide befáradtam és hiába.*

BEFÁRASZT, (be-fáraszt) ösz. áth. Mást kényszerít, hogy oly útat tegyen valahová, mely fáradságba kerül. *A cselédet holmi haszontalanságért befárasztani a városba.*

BEFAROL, (be-farol) ösz. önh. Farral fordulva hat be, megy be valahova. *A kantáron visszahúzott ló befarolt a kapu alá.* Átv. ért. mondjuk járművekről, midőn hátulsó részeikkel fordulnak be valahová. *Befarol a kocsi, a szán az ároka. A hajó befarolt a kikötőbe.* V. ö. FAROL, FARTOL.

BEFÁTYOLOZ, (be-fátyoloz) ösz. áth. Fátyollal beföd, betakar, beborít. *Befátyolozni a fejet, a kalapot.* Különösen am. apáczának beavat, fölesket. V. ö. FÁTYOL.

BEFÉCSKEND, (be-fécskend) ösz. áth. 1) Sugarasan vagy szétszórt cseppekben kilövellő folyadékkal benedvesít, bemocskol valamit. *Befecskendeni vízzel a fákat, utczákat. Híg sárral befecskendeni az általmenőket.* 2) Bizonyos folyadékot, híg szert, csöves eszközzel valamely hézagba, üregbe, likba lövell.

BEFÉCSKENDÉZ, (be-fécskendéz) ösz. áth. Többször, ismételve, folytatva befecskend.

BEFÉD, (be-féd) ösz. áth. Tetőzettel, héjazattal, lepellel stb. betakar. *Befedni a házat cseréppel, rézlemezzel, zsúppal, náddal. Befedni a szőlőtőkéket földdel, ganajjal.* V. ö. FÉD.

BEFÉDÉS, (be-fédés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit befednek. *Házak, asztagok, kazalok befedése.* V. ö. BEFÉD.

BEFÉDELEZ, (be-fédelez) ösz. áth. Fedéllel betakar, betetéz, tetővel ellát. *Befedelezni a házat, templomot. Befedelezni a kéményt, pipát.* V. ö. FEDÉL.

BEFÉDÉZ, (be-fédéz) ösz. áth. Am. tetővel, takaróval befed, egész terjedelmében s gyakorlatilag véve.

BEFÉDÉZÉS, (be-fédézés) ösz. fn. Betetőzés, födéllel ellátás, betakargatás. *A ház befedezésével foglalkodó ácsok, cserepesek, bádogosok.*

BEFEHÉRÍT, (be-fehérít) ösz. áth. Fehér szinü szerrel, pl. mészszel, krétával, fehér földdel, fehér festékkel beken, bemázol. *Hajporral befehériteni a kezeket, karokat.*

BEFEJEZ, (be-fejez) ösz. áth. Valamely művet, dolgot, munkát, bevégez, tökéletesen végrehajt, elkészít. *Befejezni a beszédet, értekezést. Befejezni a megyei tanácskozást, az országgyülést. Befejezni a hadi gyakorlatokat.*

BEFEJEZÉS, (be-fejezés) ösz. fn. 1) Bizonyos műnek, munkálatnak bevégzése, berekesztése, végrehajtása. 2) Az illető munkának végső része, mely az egésznek mintegy fejét, tetejét képezi.

BEFEJEZŐLEG, (be-fejezőleg) ösz. ih. Bezárólag, bevégzésképen. *Befejezőleg még ezeket és ezeket mondotta a szónok.*

BEFEKETÍT, (be-feketít) ösz. áth. Fekete színnel befest, bemázol, bemocskol. *Szurokkal, korommal befeketíteni a kezét. Sajátnemü kenőccsel, mázzal befeketíteni a bőrt.* Átv. ért. valakinek hirét, nevét, becsületét bemocskolja.

BEFEKSZIK, (be-fekszik) ösz. k. Fekvés végett behelyezi magát valahová. *Befekünni a váluba, teknőbe, árokba, jászolba. Befekünni másnak ágyába. Befekünni a szekérbe.*

BEFELÉ, (be-felé) ösz. ih. E kérdésre *hová? merre? mily irányban?* am. bizonyos tájnak, térnek, helynek belsejébe irányzólag; azon oldalra, félre, részre, mely belül esik. *Mikor ő befelé ment* (a városba, erdőbe stb.), *én kifelé jöttem. Az ember keze befelé hajlik, nem kifelé.*

BEFELEL, (be-felel) ösz. önh. Tulajdonító ragu személynévvel am. kereken, hímezés nélkül, szavait nem válogatva, vastagon, de egyszersmind alaposan odabeszél valakinek. *Ugyan befeleltek neki. Csak szóljon, majd befelelek én neki.*

BEFÉLHŐDZIK, (be-félhődzik) ösz. k. L. BEFELHŐSÖDIK.

BEFÉLHŐSÖDIK, (be-félhősödik) ösz. k. Az ég boltozata felhőkkel behúzódik, illetőleg homályossá lesz, beborul. *Befelhősödik, eső lesz.* Személytelen ige.

BEFÉLHŐZ, (be-félhőz) ösz. áth. Felhőkkel beborít, behomályosít. *A felszálló köd befelhőzi az eget.*

BEFÉLLEGZIK, (be-féllegzik) ösz. k. L. BEFÉLHŐSÖDIK. *Azt sem mondta, befellegzett,* azaz, hír nélkül eltávozott, elosont, a kapufától vett bucsút, egyet sem szólt.

BEFEN, (be-fen) ösz. áth. Hozzá dörgölődzés által beken, bemocskol valamit. V. ö. FEN.

BEFENEKEL, (be-fenekel) ösz. áth. Valamely edényt, vagy másnemü öblös művet fenékkel ellát, becsinál. *Befenekelni a hordót, dézsát, kádat.*

BEFENŐ, (be-fenő) ösz. fn. Mesterember, ki holmi bútorokat, edényeket, eszközöket olajos, enyves vagy vizes festékkel beszinez, bemázol.

BEFÉNYMÁZOL, (be-fény-mázol) ösz. áth. Fénymázzal befest, beken, megfényesít. *Befénymázolni a hintókat, bőröket, szíjakat, csizmákat.*

BEFÉR, (be-fér) ösz. önh. 1) Beható ragu viszonynévvel am. bizonyos térben, öbölben, üregben helye van. *Ezen hordóba tíz akó befér. Már több ember nem fér be a szinházba.* 2) Bizonyos szorulaton bemehet. *Oly vastag, hogy alig fér be az ajtón.*

BEFÉRCZÉL, (be-férczél) ösz. áth. Nagyjában, ritka öltésekkel, imígyamúgy öszvevarr, öszveáklál valamit. *Beférczelni a gyapjus zsákot. Beférczelni a feslett ruhát.* V. ö. FÉRCZÉL.

BEFÉRKÉZIK, (be-férkézik) ösz. k. Tolongva, szoronkodva behelyezi magát, bejut valahová. *Úgy megtelt a terem, hogy alig birtam beférkezni.*

BEFEST, (be-fest) ösz. áth. Festékkel, mázzal bevon, beken, szinez. *Befesteni a fenyüfa bútorokat. Arczát pirosra befesteni.* V. ö. FEST.

BEFESZÉGET, (be-feszéget) ösz. áth. Bizonyos eszköz által erőszakosan egymás után betör, betaszít, benyit. *Befeszegetni a zárt kapukat, ajtókat.*

BEFESZÍT, (be-feszít) ösz. áth. 1) Ékféle hegyes éles eszközt szük helyre, résbe szorít. *Éket, fejszét befeszíteni a fába.* 2) Ékkel, emeltyüvel betaszít, benyom. *Vas rúddal befeszíteni a kaput.*

BEFÉSZKEL, (be-fészkel) ösz. önh. Visszaható névmással am. állandó maradásul behelyezkedik, betelepedik valahová. *Sok jött-ment ember befészkelte magát nálunk.*

BEFÉSZKELŐDIK, (be-fészkelődik) ösz. k. Átv. ért. fészket csináló madár módjára izegve-mozogva állandó lakhelyet készít, megtelepedik valahol; erőszakkal tolakodik be valahová. V. ö. FÉSZKELŐDIK.

BEFESZŰL, (be-feszül) ösz. önh. Szük résbe, hasadékba nyomulva beszorúl. *Befeszül a fejsze a fába.*

BEFI, (be-fi azaz belfi, belsőfi) ösz. fn. Heves vármegyében am. kegyencz, pl. „Ez a tiszttartó befi a grófjának." Erdélyben am. bejárós. *Befi a házba.*

BEFIRKÁL, (be-firkál) ösz. áth. Ákombákomféle irkafirkákkal, bötűkkel, jegyekkel, rajzokkal betölt, bepiszkol, bemocskol. *A gyermek sok papirt befirkál, míg irni megtanul. Befirkálni a házak falait.* V. ö. FIRKÁL.

BEFIZET, (be-fizet) ösz. áth. 1) Valamely pénztárba, illetőleg czélra bizonyos mennyiségü pénzt bead. *Amit igért, amivel tartozott, utolsó fillérig befizette. Száz forintot már befizettem.* 2) Átv. ért. tulajdonító ragu viszonynévvel am. valakinek kárt tesz, valakit megtorol, meggyaláz, vagy valamit megrongál. *Nekem ugyan befizettek. Majd befizetek én neki.* Népies alsóbb nyelvben divatos kifejezés.

BEFIZETÉS, (be-fizetés) ösz. fn. Adás, adózás neme, midőn valamit befizetünk. *Itt van a részvények befizetésének ideje.* V. ö. BEFIZET.

BEFOG, (be-fog) ösz. áth. 1) Valakit fogolylyá tesz, becsíp. *Befogni az éjjeli csavargókat. Befogni a gyanus személyeket, tolvajokat.* 2) Barmot igába, hámba szorít. *Befogni a tinókat. Fogj be négy ökröt. Fogd be a lovakat. Már befogott a kocsis, mehetünk. Fogjunk be!* 3) Valamely üreget, nyilást, rést, hézagot kézzel betakar, bedug. *Befogni a füleket, szemeket. Fogd be a szádat,* am. hallgas, ne locsogj. *Befogni a töltsér végét.* 4) Bizonyos tért beföd, testet betakar. *Terebélyes szoknyája befogja a fél szobát. Ezen abrosz nem fogja be az egész asztalt.*

BEFOGAD, (be-fogad) ösz. áth. 1) Szállást, lakhelyet ad valakinek. *Idegeneket befogadni az országba. Éjjeli hálásra befogadni az utasokat.* 2) Szerződés által bevesz bizonyos állapotba. *Befogadni valakit inasnak, tisztnek. Semmiféle szolgálatba nem akarják öt befogadni.* V. ö. FOGAD.

BEFOGADÁS, (be-fogadás) ösz. fn. 1) Szállásra, lakásba, 2) bizonyos állapotba fölvevés. V. ö. BEFOGAD.

BEFOGÁS, (be-fogás) ösz. fn. 1) Fogolylyá tevés, fogságba vivés. *Tolvajok, csavargók befogása.* 2) Vonó baromnak pl. ökörnek, lónak igába, hámba fogása. *Siess, ne késsél a befogással.*

BEFOGATÓ-PARANCS, ösz. fn. Hatóságtól kiadott parancs, melynek rendeleténél fogva bizonyos vád alatt levő személyeket be kell fogni.

BEFOGDOS, (be-fogdos) ösz. gyak. áth. Többeket egymás után, vagy különkülön időben fogolylyá tesz, bezáratás végett öszvefogdos. *Befogdosni az öszveesküvőket, a szökevényeket. Befogdosni a tolvaj czimborákat.*

BEFOGDOZ, (be-fogdoz) l. BEFOGDOS.

BEFOGLAL, (be-foglal) ösz. áth. 1) Bizonyos határok közé, illetőleg keretbe, rámába szorit valamit; bekerít. *Fákkal befoglalni a falu környékét. Árokkal befoglalni a rétet. Befoglalni aranyos rámába a képet.* 2) A többi közé veszi, több mással részesíti valamiben, többihez csatolja. *Befoglallak mindennapi imádságomba.* V. ö. FOGLAL.

BEFOGLALÁS, (be-foglalás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit befoglalunk, ezen igének minden értelmében. V. ö. BEFOGLAL.

BEFOJT, (be-fojt) ösz. áth. 1) Élő állatot vízbe vagy más folyadékba vetve, benyomva megfulni kényszerít. *A macskakölyköket befojtani a vízbe.* 2) Bizonyos ételitalt saját gőzében, párájában készít el. *Befojtani holmi gyümölcsöket. Befojtani a mustot.*

BEFOJTOTT, (be-fojtott) ösz. mn. és fn. Saját gőzében, párájában megfőzött, megsütött, elkészített. *Befojtott baraczk. Befojtott must. Czukros befojtott.*

BEFOLD, (be-fold) ösz. áth. Kiszakadt, rongyos ruhán egyes likat bevarr, kijavít.

BEFOLDOZ, (be-foldoz) ösz. gyak. áth. l. BEFOLTOZ.

BEFOLTOZ, (be-foltoz) ösz. áth. Szakadt, kopott, likas, rongyos ruhát, vagy más valamit hozzá toldott, vagy ráborított több darabokkal, illetőleg foltokkal kijavít. *Befoltozni a dolmány könyökét. Befoltozni a zsákot. Befoltozni az üstöt, serpenyőt. Befoltozni a hajót, a ház oldalát, födelét.*

BEFOLY, (be-foly) ösz. önh. 1) Mondjuk folyadékról, nevezetesen vízről, midőn természeti nehézkedésénél fogva mozgásba jövén alantabb helyre ereszkedik, benyomúl. *A Tisza befoly a Dunába, a Duna pedig a tengerbe. Oly nagy volt az árvíz, hogy befolyt a kocsiba. Az esővíz befoly a csatornába, az árokba.* 2) Átv. ért. működő erejénel fogva hatást gyakorol valamely ügybe, dologba. *Az orosz befoly Törökország belső ügyeibe Az irók befolynak a nép erkölcseire.*

BEFOLYÁS, (be-folyás) ösz. fn. 1) A híg testnek mozgási állapota, midőn esésénél fogva benyomúl valahová. 2) Átv. ért. erkölcsi működés, mely beavatkozás által, vagy természeténél fogva behat valamibe. *Nagy befolyással bíró férfiú. Az ételitalnak nagy befolyása van az egészségre, a népek jellemére. E dologba nekem semmi befolyásom.*

BEFOLYASZT, (be-folyaszt) ösz. áth. l. BEFOLYAT.

BEFOLYAT, (be-folyat) ösz. áth. Eszközli, hogy a folyadék, vagyis általán akármily híg test benyomuljon, beereszkedjék bizonyos térbe, mederbe, öbölbe, stb. *Az állóvizet csatornákon befolyatni a Dunába.*

BEFON, (be-fon) ösz. áth. 1) Öszveguzsolva, tekergetve, csavargatva holmi szálas, fonalnemű testeket csomóba köt. *Befonni a hajat, a ló serényét, farkát.* 2) Önmagából kieresztett fonalakkal bekerít. *A selyembogár befonja magát saját szálaiba. A pók befonja hálójába a legyeket.* 3) Átv. ért. szövevényemesterséggel, ármánynyal valakit valamely ügybe bes lekever, belehúz, behálóz. *A játékosok befonták öt társaságukba, s nem menekedhetik tölök.*

BEFONÁS, (be-fonás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit befonnak. *Hajak befonása.* V. ö. BEFON.

BEFONDOLÓDZIK, (be-fondolódzik) ösz. k. Önmaga által befonódik, beszövődik, betekerődik, pl. a selyembogár.

BEFONT, (be-font) ösz. mn. Aminek szálai bizonyos rendben öszve vannak szedve, tekergetve, kötve. *Befont haj, üstök, serény, lófark.*

BEFONYORODIK, (be-fonyorodik) ösz. k. lásd BEFONDOLÓDZIK.

BEFOR, (be-for) ösz. fn. tt. *befor-t.* Szembetegség, midőn a szemhéjak befelé nőnek, mintegy befordulnak a szembe.

BEFORCSIPESZ, (befor-csipesz) ösz. fn. Sebészi eszköz, melylyel a befornemü szembajt mütételezik. V. ö. BEFOR.

BEFORDÚL, (be-fordúl) ösz. önh. Menés közben az útról félre tér, és bemegy valahová. *Befordulni a csárdába egy italborra. Pestről Bécsbe mentében befordult Esztergamba. Fordulj be hozzánk egy-két órára.* Hasonló félretérési értelmüek: *Befordul a kocsi az árokba. Itt befordul az út az erdőbe.*

BEFORFOGÓ, (befor-fogó) ösz. fn. Fogóféle sebészi eszköz, melyet a befor mütételénél használnak. V. ö. BEFOR.

BEFORDÍT, (be-fordít) ösz. áth. 1) Valamely testet saját sarka vagy tengelye körül mozgatva betol, benyom, behajt valahová. *Az udvaron levő hordót befordítani a pinczetorokba.* 2) Valaminek külső lapját, oldalát befelé hajtja, mely esetben a belső oldal kifordíttatik. *Aki a bunda bőrét befordítja, az a szőrét kifordítja.*

BEFORGAT, (be-forgat) ösz. gyak. áth. 1) Több holmit úgy forgat, hogy külső lapjaik, oldalaik befelé álljanak. *A könyveket sarokkal beforgatni a szekrény fiókjába.* 2) Bizonyos térbe, öbölbe, hengerget, hömbölyget.

BEFORR, (be-forr) ösz. önh. 1) Tulajdon ért. befornak az érczek, illetőleg fémek, midőn tüz által izzóvá téve, vagy fölolvasztva öszveragadnak. 2) Átv. ért. mondjuk az állati vagy növényi testen ejtett sebről, midőn hártyával behúzódik, öszvenő, illetőleg begyógyúl.

BEFORRAD, (be-forrad) ösz. önh. lásd BEFORR.

BEFORRADÁS, (be-forradás) ösz. fn. Az állati vagy növényi testeken ejtett sebek öszvenövése, behártyásodása.

BEFORRADT, (be-forradt) ösz. mn. Sebekre, törésekre vonatkozólag am. behegedt, benőtt, begyógyúlt. *Beforradt sebek, csontok.*

BEFORRASZOL, (be-forraszol) ösz. áth. Öntött, vagy izzó érczczel beragaszt, betöm. *Beforraszolni a likas bográcsot, kazánt.*

BEFORRASZT, (be-forraszt) ösz. áth. 1) L. BEFORRASZOL. 2) Gyógyszerek által bizonyos sebeket, töréseket behegeszt, begyógyít.

BEFORRASZTÁS, (be-forrasztás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit beforrasztanak. Lásd BEFORRASZT.

BEFŐ, (be-fő) ösz. önh. Fövés és párolgás által öszvemegy, kevesebb lesz.

BEFÖCSKEND, (be-föcskend) ösz. áth. l. BEFÉCSKEND.

BEFÖCSKENDÉZ, (be-föcskendéz) ösz. gyak. áth. l. BEFÉCSKENDÉZ.

BEFÖD, (be-föd) ösz. áth. l. BEFÉD.

BEFÖDÉS, (be-födés) ösz. fn. l. BEFÉDÉS.

BEFÖDÖZ, BEFÖDÖZÉS, l. BEFÉDÉZ, BEFÉDÉZÉS.

BEFŐTT, (be-főtt) ösz. fn. Befőzött gyümölcsből készített csemegeféle nyalánkság. (Marmelade).

BEFŐZ, (be-főz) ösz. áth. 1) Eltenni való csemegegyümölcsöt saját gőzében, párájában, levében főzve elkészít. *Cseresnyét, baraczkot, szilvát befőzni.* 2) A levesbe tésztát, vagy más valamit pl. rist tálalás előtt bele tesz, hogy megfőjön. *Már befőzött a szakács, s legott tálalni fog.*

BEFŐZÖTT, (be-főzött) ösz. fn. Mindenféle gyümölcs, melyet megfőzve, befojtva czukorral, s más fűszerekkel készítve üvegekbe, palaczkokba eltesznek.

BEFÚ, BEFÚJ, (be-fú vagy be-fúj) ösz. önh. és áth. Mondjuk szélről, midőn valamely résen, nyiláson, hézagon keresztül bizonyos helyre behat. *Nyilt ajtón, ablakon befú a szél a szobába.* Áthatólag am. bizonyos tért fúva bejár, továbbá valamely röpke könnyü testet, léget bizonyos csövön, vagy lehelettel belövel, behajt. *Levegőt fúni be a szinhalott tüdejébe. A szél sok szemetet befújt a szobába.*

BEFÚR, (be-fúr) ösz. áth. Fúróval vagy ehhez hasonló hegyes, csavaros eszközzel likat váj valamibe. *Befúrni a gerendákat, a ház oldalát.* Visszaható névmással átv. ért. erőszakkal, tolakodva, mintegy fúrókép forogva benyomúl, bejut valahová. *A szemtelen ember mindenhová befúrja magát.*

BEFURAKODIK, (be-furakodik) ösz. k. Sürü sokaság között tolakodva bejut valamely helyre. *Alig bírtam befurakodni a szinházba, a gyülésterembe.* Átv. ért. hivatlanul, kelletlenül bizonyos társaságba, állapotba betolakodik, behelyezkedik, befúrja magát. V. ö. FURAKODIK.

BEFUT, (be-fut) ösz. önh. Futva, azaz sebes léptekkel siet be valahová. *Befutni a szomszéd városba. Az üldözök elöl befutni az erdőbe.* Használtatik áthatólag is. *Pályáját dicsőségesen befutotta. Az egész falut befutja egy óra alatt. Minden ismerősét befutotta,* azaz, sietve, futtában meglátogatta.

BEFUTOS, (be-futos) ösz. önh. és áth. Gyakran, ismételve futva bejár, futosva több helyre elmegy. *Jajveszékelve az egész várost befutossa. Segedelemért a gazdagokat befutosni. Tüskét-bokrot befutosni.*

BEFUTOSGÁL, (be-futosgál) ösz. önh. Némi kicsinyítési árnyéklattal am. befutos.

BEFUTKÁROZ, (be-futkároz) ösz. önh. és áth. Futkározva bejár. V. ö. FUTKÁROZ.

BEFUTTAT, (be futtat) ösz. áth. Valakinek megparancsolja, meghagyja, illetőleg sürgeti, ösztönözi, hogy befusson valahová. *A cselédet befuttatni holmiért a városba.* Átv. ért. az ötvösöknél am. nem-

telenebb fémből való eszközt más nemesebbel olvasztás által bevon. *Az ezüst szelenczét, kelyhet befuttatni aranynyal. A réz edényeket befuttatni czinnel.*

BEFUVAL, (be-fuval) ösz. önh. és áth. Gyöngén, lassan befú, belehel. *A csendes nyugoti szellő befuval a fák lombjai közé. Az Isten lelket fuvalt be testünkbe.* V. ö. FUVAL.

BEFÜGG, (be-függ) ösz. önh. Kivülről bizonyos közön keresztül befelé függ. *A kerítés melleti fa lombjai befüggenek a szomszéd kertjébe. Az ablak közti függöny szellőtől hajtva befügg a szobába.*

BEFÜGGESZT, (be-függeszt) ösz. áth. Valamit úgy akaszt be valahová, hogy függő állapotban maradjon. *A ruhákat befüggeszteni a szekrénybe. A szitát, rostát befüggeszteni a kamrába.*

BEFŰL, (be-fűl) ösz. önh. Mondjuk zárt térről, öbölről, üregről, nevezetesen lakhelyről, szobáról, teremről stb. midőn kemenczében, kandallóban, stb. rakot tűz által melegséggel megtelik. *A kis szoba hamarabb befűl, mint a tágas terem.*

BEFÜRMÖL, (be-fürmöl) ösz. áth. Az ajtót, kaput ráfordított peczekkel beteszi, becsinálja. Székely tájszó, melyben a *fürmöl* a latin *firmo*, s német *firm*-hez hasonlónak látszik, de valószinűbb, hogy a forgó pöczköt jelentő *fürgelyü* szóval egy eredetű, s törzse *füröm*, öszvehúzva: *fürm*, azaz, fürgő, forgó eszköz.

BEFŰRÉSZÉL, (be-fűrészél) ösz. áth. Valamely tömör kemény testet fűrészszel bemetsz, bevág, illetőleg rést, hézagot csinál benne. *Befűrészelni félig a gerendát, deszkát.*

BEFÜSTÖL, (be-füstöl) ösz. áth. 1) Bizonyos czélból füstöt ereszt valamely helyre, vagy testre. *Fenyő-maggal befüstölni a szobát*, hogy a rosz szagot ne érezzük. *Ivás közben befüstölni a fekete kávét.* 2) Füsttel beszennyez, bekormoz, befeketít, bebüdösít. *Befüstölni a falakat, képkereteket, függönyöket. A sok pipás befüstöli a szobát, a ruhákat.*

BEFÜSTÖLÉS, (be-füstölés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit befüstölünk. V. ö. BEFÜSTÖL.

BEFÜSTÖLŐDIK, (be-füstölődik) ösz. belsz. Füsttől befeketedik, bekormosodik, füstszagúvá leszen. *Sok dohányzás által befüstölődnek a szoba falai. Befüstölődik a konyha, kémény. A nyers fánál főzött étel befüstölődik.*

BEFÜSTÖSÍT, (be-füstösít) ösz. áth. Füstöt eresztve, csinálva bemocskosít, befeketít, bekormosít. *A dohányzók befüstösítik a kávéházat.*

BEFÜSTÖSÖDIK, (be-füstösödik) ösz. k. lásd BEFÜSTÖLŐDIK.

BEFŰSZERÉZ, (be-fűszeréz) ösz. áth. Fűszerrel behint, elegyít, ízt, szagot ad valaminek. *Befűszerezni az ételeket, italokat.*

BEFŰT, (be-fűt) ösz. áth. Zárt helyet, nevezetesen szobát, termet stb. kályhába kemenczébe, kandallóba rakott tűzzel meleggé tesz. *Befűteni a tánczteremet, a szinházat, a tanodát, az ebédlőt.* Tárgyesetes viszonynév nélkül általán am. fűtés által meleget csinál. *Korán reggel befűteni. Ha fáztok, fűtsetek be. Korán volna még befűteni.* Átv. ért. tulajdonító ragu névvel am. valakinek szorongó, aggasztó bajt okoz, s mintegy meleget csinál neki, illetőleg kárt, roszat tesz. *Majd befűtök én neki. Befűtött ő maga magának.* Hasonló értemények: *befizet, bedolgozik.*

BEFŰTÉS, (be-fűtés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamely zárt helyet, vagy átv. ért. valakinek befűtenek.

BEFÜTYÖL, (be-fütyöl) ösz. önh. Népies nyelven s átv. ért. tulajdonító ragu viszonynévvel am. befűt, befizet, bedolgozik.

BEFÜVESÉDÉS, (be-füvesédés) ösz. fn. Állapot, midőn valami befüvesedik, midőn a fű belepi. V. ö. BEFÜVESÉDIK.

BEFÜVESÉDIK, (be-füvesédik) ösz. k. Mondjuk oly területről, mely elébb kopár volt, s most fű terem rajta, belepi a fű. *Az elhagyott járatlan utak nedves esztendőben befüvesednek. A parragon hagyott földek, ugarok befüvesednek.*

BEFÜVESÍT, (be-füvesít) ösz. áth. 1) Fűvel benöveszt, eszközli, hogy fű lepje, fű teremjen rajta. 2) Kaszált, aratott fűvel behint, szokottaban: *befüvez.*

BEFÜVESÜL, (be-füvesül) ösz. önh. l. BEFÜVESÉDIK.

BEFÜVEZ, (be-füvez) ösz. áth. Kitépett, kaszált, vagy aratott fűvel behint, beszór. *Ünnepélyes menet alkalmával befüvezni az utat, az utczákat.*

BEFŰZ, (be-fűz) ösz. áth. 1) Általán valamely testet holmi szalagokkal, kötőkkel, zsinorzattal stb. öszveszorít, különösen a derekat úgynevezett vállal, öszvehúzza, karcsubbá alakítja. *Halcsontos mellénynyel befűzni a derekat.* 2) Tű, vagy hasonló eszközzel beleölt, belehúz valamit valamibe. *A szalagot befűzni a gomblikba.* V. ö. FŰZ.

BEFÜZEL, (be-füzel) ösz. áth. Füzfákkal, füzcserjékkel bekerít, beültet.

BEFŰZÉS, (be-fűzés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit befűzünk. V. ö. BEFŰZ.

BEFŰZÖTT, (be-fűzött) ösz. mn. Ami vagy aki be van fűzve. *Befűzött nők, nyalka uracsok. Befűzött derék.*

BEG, tájszó *beh* helyett; vagy Kassai szerént *be-igen*-ből öszverántva, pl. *be igen jó* (Csokonainál).

BÉG, (bé-g) önh. m. *bég-tem, —tél, —ett. Bé* természeti hangon szól, kiált, mint a juhok, bárányok. Az ökör, tehén: *bőg.* Egyszerű gyöke a természeti hangutánzó *bé*, mely némely tájakon, nevezetesen a Vas vármegyei Őrségben így is használtatik: *bé-ok* (bégek), mint: *ré, réok* (rivok), *g* gyakorlatos képzővel: *bég*, mint: *bú-g, sú-g, zú-g, bő-g, nyö-g, ri-g* a *rigó* származékban. Rokon a latin *vagio, mugio*, hellen *μυκάομαι*.

BÉGA, folyó Torontál vármegyében. *Béga csatornája.*

BÉGÁNY, KIS —, NAGY —, falvak neve Bereg vármegyében; helyr. *Bégány-ba, —ban, —ból.*

BEGARÁDOZ, (be-garádoz) ösz. áth. Garáddal bekerít. *Begarádozni a lóheres földet.* V. ö. GARÁD.

BEGÁRGYÁZ, (be-gárgyáz) ösz. áth. Gárgyával, azaz kávával bekerít. *Begárgyázni a kútat.* V. ö. GÁRGYA és KÁVA.

BEGÁTOL, (be-gátol) ösz. áth. Gátféle töltéssel, kerítéssel becsinál, körülvesz, bizonyos határok közé szorít. *Begátolni a malmok fölött a folyót, patakot.*

BEGÁTOLÁS) (be-gátolás) ösz. fn. Vízépítési munkálás, midőn a víz mellékét begátolják. V. ö. BEGÁTOL.

BEGÁTOLT, (be-gátolt) ösz. mn. Gáttal beszorított, elrekesztett. *Begátolt patak, folyó.*

BEGAZOL, (be-gazol) ösz. áth. Elszórt, elhullatott gazzal beszemetez, betakar. *Takarodáskor begazolni az utczát, az udvart.*

BEGÁZOL, (be gázol) ösz. önh. Gázolva bemegy a vízbe. *Begázolni a sekély folyóba, tóba.* Használtatik áthatólag is. *A szenvedélyes vadász begázolja a mocsárokat, tavakat.* V. ö. GÁZOL.

BEGAZOLÁS, (be-gazolás) ösz. fn. Gazzal behintés, beszemetezés.

BEGÁZOLÁS, (be-gázolás) ösz. fn. Gázolva bemenés, bejárás.

BEGAZOSÍT, (be-gazosít) ösz. áth. Lásd BEGAZOL.

BEGECS, helység Bács megyében; helyragokkal: *Begecs-én, —re, —ről.*

BEGÉCS, puszta Bihar vármegyében; helyragokkal: *Begécs-re, —én, —ről.*

BEGENYED, (be-genyed) ösz. önh. Genyféle rútsággal behúzódik. *Begenyed a seb.* V. ö. GENY, GENYED.

BEGENYEDÉS, (be-genyedés) ösz. fn. Kórállapot, midőn a seb genynyel behúzódik.

BEGEREBLYÉL, (be-gereblyél) ösz. áth. 1) Gereblyével betakarít. *Az elhullt, elszórt szénát, szalmát begereblyélni a pajtába.* 2) A fölásott földet gereblyével elsimítja.

BEGERENDÁZ, (be-gerendáz) ösz. áth. Gerendákkal befödöz, berak. *Begerendázni a házfalakat, a hídlábakat.*

BÉGET, (bé-g-et) önh. m. *béget-tem, —tél, —ett,* par. *bégess.* Mondjuk juhnemü állatokról, s azok bárányairól, midőn szokott természeti hangjokon szólanak, bégnek. Az *et*, illetőleg *t* képző más ilynemü állati hangutánzókban is divatozik, mint: *rigyet, sikolt, rikolt, üvölt, kiált, süvölt,* stb. Vétethetik áthatólag vagy miveltetőleg is, s akkor am. bégésre ösztönöz, kényszerít. *Szájczuppogatás által megbégetni a bárányokat.* Ekkor olyan képzésü mint: *ríkat, síkat, búgat, brúgat.*

BÉGETÉS, (bé-g-et-és) fn. tt. *bégetés-t,* tb. *—ék.* 1) Juhok, bárányok bégése. 2) Cselekvés, mely által eszközöljük, hogy a juhféle állat bégjen.

BEGIPSZÉL, (be-gipszél) ösz. áth. Gipszből készített kovászszal, tapaszszal behúz, befehérít.

BEGIPSZÉLÉS, (be-gipszélés) ösz. fn. Gipszszel behúzás, betapasztás.

BEGOMBOL, (be-gombol) ösz. áth. Gombbal öszveköt, máshoz csatol. *Begombolni a dolmányt, ing gallérát.* Mondjuk visszahatólag is. *Gombold be magadat,* azaz a rajtad levő ruhát. V. ö. GOMBOL.

BEGOMBOLÁS, (be-gombolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit begombolunk.

BEGÖNGYÖL, (be-göngyöl) ösz. áth. Öszvehajtogatva göngygyé alakít, gömbölyü csomóba, vagy hengerbe szorít, illetőleg betakargat valamibe. V. ö. GÖNGY.

BEGÖNGYÖLÉS, (be-göngyölés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit begöngyölünk. V. ö. BEGÖNGYÖL.

BEGÖNGYÖLGET, (be-göngyölget) ösz. gyak. áth. Valamit különös gonddal, több rétegü takaróba burogat, vagy egymás után több holmit begöngyöl.

BEGÖNGYÖLGETÉS, (be-göngyölgetés) ösz. fn. Cselekvés, melyet gyakorol, aki valamit begöngyölget.

BEGÖRBED, (be-görbed) ösz. önh. Önsulya, vagy külső nyomás által befelé hajolva görbévé lesz, vagy ilyen irányban nő. V. ö. GÖRBED.

BEGÖRBÍT, (be-görbít) ösz. áth. Nyomás által eszközli, hogy meggörbedve befelé hajoljon. *Begörbíteni a szántóvas lapját, az ontrába szorított hordódongákat.*

BEGÖRBÍTÉS, (be-görbítés) ösz. fn. Befelé hajlítás.

BEGÖRBŰL, (be-görbül) ösz. önh. Görbére hajtva befelé áll; begörbed.

BEGÖRBÜLÉS, (be-görbülés) ösz. fn. Görbülő alakban, irányban befelé hajlás.

BEGÖRDÍT, (be-gördít) ösz. áth. Hengerítve, saját tengelye körül hajtva valamely hengerded, gömbölyü testet behajt, benyom, betol valahová. *A boros hordót a pinczetorokból begördíteni a pinczébe.* V. ö. GÖRDÍT.

BEGÖRDÍTÉS, (be-gördítés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit hengerítve behajtunk valahová.

BEGÖRDÜL, (be-gördül) ösz. önh. Hengeregve, hömbölyögve, saját tengelye körül forogva benyomúl.

BEGÖRDÜLÉS, (be-gördülés) ösz. fn. Behengeredés, behömbölyödés, begurdulás.

BEGÖRGET, (be-görget) ösz. gyak. áth. Valamely hengerded, vagy gömbölyü, kerekded testet folytonosan gördítve, vagy több ily testeket egymás után tengelyeik körül forgatva behajt, benyomdos valahová. *A lisztes hordókat begörgetni a raktárba.*

BEGÖRGETÉS, (be-görgetés) ösz. fn. Gyakorlatos cselekvés, mely által valamit vagy holmit begörgetünk.

BÉGRE, fn. L. BÖGRE.

BÉGY vagy BÖGY, önálló gyök és fn. tt. *bégy-et.* Tömlőféle bőrzacskó a madarak nyaka végén, melybe az elnyelt magok s más keményebb eledelek betakarodnak, s megpuhulnak, mielőtt a gyomorba lemennének. *Teli, üres bégy. Teli szedni, megtölteni, megtömni a begyét.* Átv. értelemben mondjuk emberről is· *Meghányta a begyét* (gyomrát). *Ördög bujjék a begyébe, mind megette.* Innen képes kifejezéssel: *begyében van,* am. a rajta elkövetett roszat el nem feledheti,

meg nem emésztheti, máskép: *gyomrában van.* Hasonlatképen így nevezik a nők csecsét. *Derék begye van. Kiáll, kilátszik kilóg a begye.* V. ö. BÉGYÉK, BÜTYÖK.

Mennyiben a begy öblös üreget képez, mely megtelve kidudorodik, s csomódad alakat ölt, alapfogalomban rokon azon *béd, böd, bod, bénd, bog, bög, bug, bögy, büty, bogy, bugy, bocs, bucs* gyökökkel, melyek származékai valami felfuvódót, gömbölyű, dudorú, csomós testet jelentenek, milyenek: *bödön, bodon, bendő, bogács, boglya, bögre, buga, bögyök, bütyök, bögyörő, bogya, bugya, bugyor, bocska, buczkó, buczka, poh* stb. Különben alaphangjainál fogva hasonló hozzá a német *Bauch,* régi felső német *puh, buh,* szanszkrit *pah* (vastagszik), honnan *bahusz* (vastag, pohos), görög *παχύς*, latin *pinguis* stb. Legközelebb áll hozzá az emlősök gyomrát jelentő *bendő.*

BEGYAK, (be-gyak) ösz. áth. A régieknél am. beszúr, valamely hegyes eszközt belök, betaszít bizonyos testbe. *A dárdát begyakni az ellenség szívébe.* Ma mind az egyszerü *gyak,* mind a *begyak* a tisztességes nyelv rövidségére csak trágár beszédben használtatik. V. ö. GYAK.

BEGYAKDOS, (be-gyakdos) ösz. áth. és önh. Többször, gyakran, ismételve beszúr, betologat, betaszigál. V. ö. GYAK, GYAKDOS.

BEGYAKORLÁS, (be-gyakorlás) ösz. fn. Gyakori ismétlés, többszöri próba által betanulás, beleokulás valamely testi vagy lelki ügyességbe.

BEGYAKOROL, (be-gyakorol) ösz. áth. Valakit bizonyos nemü müködésbe, ügyességbe folytonos ismétlés, gyakorlás által beleoktat, belevezet, illetőleg képességet szerez neki. *Begyakorolni a katonaságot a különféle hadi fordulatokba. Begyakorolni magát a vívásba, lovaglásba.*

BEGYALOGOL, (be-gyalogol) ösz. önh. és áth. 1) Gyalogolva bemegy, berándúl valahová. *Rákosról begyalogolni Pestre. Faluról begyalogolni a városba.* 2) Tárgyesetes viszonynévvel am. bizonyos helyet, tájt, tartományt, országot stb. gyalog bejár, beutaz, bevándorol. *Begyalogolni egész Magyarországot.*

BEGYALOGOLÁS, (be-gyalogolás) ösz. fn. Járás, utazás neme, midőn valahová, vagy valamit begyalogolunk. V. ö. BEGYALOGOL.

BEGYALUL, (be-gyalul) ösz. áth. 1) Gyaluféle eszközzel bemetsz, behornyol, vagy homorúvá alakít valamely testet. *Begyalulni a zsindelyt.* 2) Bizonyos testek gyalulását bevégzi. *Begyalulni a télrevaló káposztát, répát.*

BEGYALULÁS, (be-gyalulás) ösz. fn. Bemetszés, bevágás neme, melyet gyaluval végeznek.

BEGYÁNTÁROZ, (be-gyántároz) ösz. áth. Gyántárnemü mázzal beken, fényessé tesz. V. ö. GYÁNTÁR.

BEGYÁNTÁZ, (be-gyántáz) ösz. áth. Gyántával beken, bedörzsöl, hogy sikamlósabb, csúszósabb legyen. *Begyántázni a hegedűvonót.* V. ö. GYÁNTA.

BEGYÁNTÁZÁS, (be-gyántázás) ösz. fn. Gyántával bedörzsölés.

BÉGYÉK, (bégy-ék) fn. tt. *bégyék-ét.* Zártabb hangzóval: *bögyök.* Bizonyos edények öblös része, mely a nyak alatt, mint tömött madárbegy kidudorodik, s hasat képez. *Korsó, kancsó, palaczk, fazék, bögre begyeke. Tágas, kidudorodott begyek.* Hasonlók hozzá a *bugyoga, butyka,* melyek egyszersmind hangutánzók is, mennyiben szoros szájokon bugyogva ömlik ki a folyadék. Elemzésére nézve lásd BÉGY. V ö. BÜTYÖK.

BÉGYÉKES, (bégy-ék-es) mn. tt. *bégyékes-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Aminek begyekje van, azaz, kidudorodott öblü, hasas. Mondjuk általán és kiválólag edényekről. *Begyekes korsó, pohár, palaczk, fazék, tintatartó.* Zártabb hangzóval *bögyökös,* vagyis átv. értelemben vett *bögyös.*

BÉGYÉNY, (bégy-ény) fn. Lásd BÉDÉNY és BELÉNY vagy BÖLÉNY.

BEGYÉPÉL, (be-gyépél) ösz. áth. Fölhasogatott gyepes földdel betakar, s mintegy beültet. *Begyepelni a földből rakott kerti pamlagot, a kerti ágyak széleit.* Zártabb ajakkal ejtve: *begyöpöl.*

BEGYÉPÉSÉDÉS, (be-gyépésédés) ösz. fn. Földtalajnak, földszinnek gyeppel benövése. Zártabb hangon: *begyöpösödés.*

BEGYÉPÉSÉDÉTT, (be-gyépésédétt) ösz. mn. Gyeppel benőtt. *Begyepesedett ugarok.* Zártabb ejtéssel: *begyöpösödött.*

BEGYÉPÉSÉDIK, (be-gyépésédik) ösz. k. Mondjuk általán földszinről, földterületről, midőn a rajta növekedő gyep betakarja. *Az elhagyott utak, járatlan utczák, elpusztult házak udvarai begyepesednek.* Máskép: *begyöpösödik.*

BEGYÉPÉSÍT, (be-gyépésít) ösz. áth. Mesterséges móddal, miveléssel eszközli, hogy bizonyos terület gyepes legyen, hogy gyep nőjön rajta. *Begyepesíteni a sirhalmokat, az árokhányásokat.* Zártabb hangon: *begyöpösít.*

BEGYÉPÉSÍTÉS, (be-gyépésítés) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg termelés, midőn valamely tért begyepesítenek. Máskép: *begyöpösítés.*

BEGYÉPÉSÜL, (be-gyépésül) ösz. önh. Mondjuk kopár térről, midőn gyep növekedik rajta. *Esős évszakban a kopárabb, soványabb telkek is begyepesülnek.* Átv. ért. *begyepesült az esze* am. elhagyott, elhanyagolt, parrag állapotban szenved. Zártabb hangzóval: *begyöpösül.*

BEGYÉPÜL, (be-gyépül) ösz. áth. l. BEGYÉPÜZ.

BEGYÉPÜZ, (be-gyépüz) ösz. áth. Gyepüféle sövénynyel, kerítéssel körülvesz. *Begyepüzni a kertet, a szérüt.* V. ö. GYÉPÜ.

BEGYÉPÜZÉS, (be-gyépüzés) ösz. fn. Gyepüvel bekerítés. V. ö. GYÉPÜ.

BÉGYÉR, (bégy-ér) fn. tt. *bégyér-t,* tb. *—ék.* 1) A férfi nemzőtagnak fölmerevedő dudorodása, daganata, honnan némely tájszokással *bégyérő* am. nemző-vessző. 2) Arabiai, egyiptomi, lybiai gyíkfaj, melynek megszárított testéből készült por a vizelést előmozdítja, s azt tartják róla, hogy a nemi ösztönt is fölingerli. (Stincus marinus). Gyöke a dudorodott testet jelentő *bégy.*

BĖGYĖRDAG, (bėgyėr-bag) ösz. fn. A férfi nemzőtag nyavalyája, midőn fájdalmas feszültséggel párosult merevedésben, dagadásban szenved.

BĖGYĖRĖDÉS, (bėgy-ėr-ėd-és) fn. tt. *bėgyėrėdés-t*, tb. *—ėk.* A férfi nemzőtagjának fölmerevedése.

BĖGYĖRĖDIK, (bėgy-ėr-ėd-ik) k. m. *bėgyėrėdtem, —tél, —ėtt.* Mondják férfi nemzőtagról, midőn ösztönszerüleg, vagy kóros állapotban fölmerevedik, földudorodik, mint a madarak tömött begye.

BĖGYĖRĖKĖNY, (bėgy-ėr-ėk-ėny) mn. tt. *bėgyėrėkėny-t*, tb. *—ėk.* Ami könnyen begyeredik, a nemi ösztöntől gerjedezve hamar fölmerevedik, megdagad.

BĖGYĖRĖKĖNYSÉG, (bėgy-ėr-ėk-ėny-ség) fn. tt. *bėgyėrėkėnység-ėt.* A férfi nemzővesszőnek begyerékeny, azaz könnyen meredő tulajdonsága vagy állapota. *Ösztönszerü, kóros begyerékenység.*

BĖGYĖRŐ, (bėgy-ėr-ö) fn. tt. *bėgyėrö-t.* Némely népies tájejtéssel am. férfi nemzőtag. Zártabb hangon: *bögyörö.*

BĖGYĖS, (bėgy-ės) mn. tt. *bėgyėst* vagy *—et*, tb. *—ek.* 1) Aminek tulajdon értelemben vett begye van, milyenek általán a madarak, különösen, melyeknek kitünőleg nagy begyök van. *Begyes galamb.* 2) Mondják nagycsöcsü nőről. *Begyes leány, begyes menyecske.* 3) Edényekre vonatkozólag am. kidudorodott öblü, dereku, hasas. *Begyes korsó, fazék*, másképː *bugyoga, butykás.* 4) Átv. ért. rátartós, negédes (nő), ki a mellét, begyét fölfújja, valamint: *gögös, aki a gőgjét fölfújja*, fölfuvalkodott; *nyakas*, aki daczból nyakát megmereviti.

BĖGYĖSEN, (bėgy-ės-en) ih. Átv. ért. rátartósan, büszkén, negédesen, fölfuvalkodva, páva módjára kevélykedve. *Ezen leány igen begyesen jár.*

BĖGYĖSKĖDÉS, (bėgy-ės-kėd-és) fn. tt. *bėgyėskėdés-t*, tb. *—ėk.* Rátartiság, negédeskedés. V. ö. BĖGYĖSKĖDIK.

BĖGYĖSKĖDIK, (bėgy-ės-kėd-ik) k. m. *bėgyėskėd-tem, —tél, —ėtt.* A szárnyas állat begyével a szélnek vagy esőnek fordul, s ezekkel mintegy daczolni akar. Átv. ért. rátartósan, negédesen viseli magát. Képzésre olyan, mint a szintén kedélyállapotra vonatkozó: *gögösködik, nyakaskodik, fejeskedik.*

BĖGYĖSSÉG, (bėgy-ės-ség) fn. tt. *bėgyėsség-ėt.* Átv.ért. rátartós, negédes, felvuvalkodó női tulajdonság.

BĖGYĖSZKĖDIK, szokottabban l. BĖGYĖSKĖDIK.

BĖGYKE, (bėgy-ke) mn. mely a *hegyke* szóval ikerítve használtatik: *hegykebetyke*, azaz hegyes begyes, mintegy lábahegyén járó s begyét fölfuvó, hányiveti negédes.

BĖGYLAPÁT, (bėgy-lapát) ösz. fn. Lapátot képező deszka a víz által hajtott malom vagy más gépek kerekein.

BEGYÓGYÍT, (be-gyógyít) ösz. áth. A sebes, sérült, törött testet, illetőleg tagokat éppé teszi, öszveforrasztja. *Begyógyítani a törött karokat, lábakat. Begyógyítani a golyó által okozott sebet, az arczon kapott kardvágást.*

BEGYÓGYÍTÁS, (be-gyógyítás) ösz. fn. Sebnek, sérvnek, külső nyavalyának orvosi szerek által megszüntetése.

BEGYÓGYÚL, (be gyógyúl) ösz. önh. Mondjuk sebekről, sérvekről, törésekről, midőn orvosi mütét és szerek alkalmazása által, vagy néha anélkül is behegednek, öszveforradnak, s az illető testrész megéperedik. Átv. ért. használtatik a lelki és kedélyi bajok megszünéséről is.

BEGYÓGYULÁS, (be-gyógyulás) ösz. fn. Külső nyavalyának, sebnek, sérvnek orvosi szerek által vagy azok nélkül is megszünése.

BEGYÖKEREDZIK, (be-gyökeredzik) ösz. k. Tulajdon ért. mondjuk növényekről, midőn gyökereiket valahová mélyen beeresztik. Átv. ért. bizonyos szokás, cselekvés mód vérré, természetté válik, melyet kiirtani nehéz, vagy épen nem lehet. *Begyökeredzett szivébe a nagyravágyás, irigység.*

BEGYÖKEREZIK, l. BEGYÖKEREDZIK.

BEGYUJT, (be-gyujt) ösz. önh. Kályhába, kemenczébe, kandallóba, katlanba tüzet gerjeszt. *Be van rakva a fa, csak be kell gyujtani.*

BEGYUJTÁS, (be-gyujtás) ösz. fn. Valamely tüzelő öbölbe tüzgerjesztés.

BEGYÚR, (be-gyúr) ösz. áth. Kézzel, lábbal, vagy valamely tömö eszközzel holmi lágyabbszerü testet, tömeget benyomkod. *Begyúrni hordóba a káposztát. Begyúrni ládába a ruhát, zsákba a gyapjút.* V. ö. BEGYŰR.

BEGYÚRÁS, (be-gyúrás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit begyúrnak. V. ö. BEGYÚR.

BEGYÜJT, (be-gyüjt) ösz. áth. 1) Egyenként, részenként, egymás után holmit behordva halomra rak. *Télre való eleséget, takarmányt begyüjteni. A pénzt begyüjteni a szekrénybe.* 2) Több személyből álló sokaságot behí, beidéz, becsődít valahová. *A pártfőnökök sok népet, szavazót begyüjtöttek.* V. ö. GYÜJT.

BEGYÜJTÉS, (be-gyüjtés) ösz. fn. Cselekvés, midőn bizonyos sokaságot begyüjtünk.

BEGYÜL, (be-gyül) ösz. önh. 1) Mondjuk emberi sokaságról, melynek tagjai egymás után csoportosan vagy egyenként betakarodnak, behordozkodnak, bejönnek valahová. *A városi innepélyre sokan begyültek a vidékről.* 2) Jövedelemre, adóra, járadékra, fizetésre vonatkozólag am. bizonyos tárba, helyre beadatik. *A kivetett adó kevés hiával begyült. A népes vendéglőkben naponként sok pénz gyül be.*

BEGYÜLEKEZÉS, (be-gyülekezés) ösz. fn. Csoportos, sereges bejövés, bemenés, bejárás.

BEGYÜLEKEZIK, (be-gyülekezik) ösz. k. Csoportosan, seregesen egymás után bejő vagy bemegy valahová. A *begyül* igének nagyítva gyakorító módosítása. *Országos vásárra mindünnen begyülekezik az adóvevő nép.*

BEGYŰR, (be-gyür) ösz. áth. Mondjuk göngyölékeny anyagu testekről, s am. öszvehajtogatva, göngyölgetve benyom, beszorít, betöm valamely szük helyre, üregbe, öbölbe. *A gatyaszárt begyürni a csizmába. A*

szennyes ruhát begyürni a kosárba. Az elolvasott levelet begyürni a zsebbe. V. ö. GYÜR ige és BEGYÜR.

BEGYÜRÉS, (begyürés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit begyürünk. V. ö. BEGYÜR.

BEH, indulatszó, mely nagyító jelentéssel bír, s am. igen, fölötte, nagyon. *Beh jól esett ez a pohár víz! Beh szeretnék itt lakni. Jaj beh szép az a Pest, Istenem beh szép! Kis-Komárom, Nagy-Komárom, beh szép leány ez a három,* Népd. *Beh megjártam vele.* Mint nagyító oly mondatok elején áll, melyek bámulatot, csudálkozást fejeznek ki. *Beh furcsa, beh csodálatos dolog! Beh isteni mű ez!* Népies nyelven *de*, vagy *deh*, használtatik helyette. *De szép! Ej de gyönyörű!*

Rokon *bő* szóval, továbbá azon *b* illetőleg *abb ebb* raggal, mely melléknevekből nagyító másodfokot képez, pl. *édesb, okosb, szabadabb, elevenebb,* úgy szintén a *bá* indulatszóval is. Más nyelvbeli rokonságait l. BÁ alatt.

BEHABAR, (be-habar) ösz. áth. Habarva, azaz bizonyos eszközzel keverve híg test közé vegyít valamit. *A rántást behabarni a lébe, káposztába. Korpát habarni be a moslékba.*

BEHABOZ, (behaboz) ösz. áth. Habbal benedvesít, habbal beöntöz. *A széltől hánytvetett víz behabozza a partokat.*

BEHABSOL, (be-habsol) ösz. áth. Oly mohón faldossa, kapkodja az ételt, hogy szinte habzik töle a szája. *Néhány percz alatt egy tál csuszát behabsolt.* V. ö. HABSOL.

BEHÁG, (be-hág) ösz. önh. Hágva, azaz magasra emelt, bizonyos korláton általtett lábbal belép, bemegy valahová. *A kerítésen behágni a szomszéd udvarába. Behágni a ladikba, kádba.* Szélesb ért. belép. *Behágni a ganajba, a sárba.* V. ö. HÁG.

BEHÁGÁS, (be-hágás) ösz. fn. Hágva belépés, bemenés.

BEHAJAZ, (be-hajaz) ösz. áth. 1) Hulló, vagy lenyírt, lemetélt hajszálakkal beföd. *Behajazni a ruhát.* 2) L. BEHÉJAZ.

BEHAJGÁL, (be-hajgál) ösz. áth. 1) Ismételve, gyakran behajít, bedob valamit, vagy több holmit. *A csintalan fiúk sok kövecset behajgáltak a kertbe. Az éretlen gyümölcsöt behajgálni a vízbe.* 2) Hajgálva betör. *Kövekkel behajgálni az ablakokat.*

BEHAJIGÁL, l. BEHAJGÁL.

BEHAJÍT, (be-hajít) ösz. áth. 1) Egyes dobással bizonyos helyre bevet valamit. *Az eltört korsót behajítani a vízbe.* 2) Hajított valamivel betör, beüt. *Kövel behajítani az ablakot.*

BEHAJÍTÁS, (be-hajítás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki behajít valamit.

BEHAJLÁS, (be-hajlás) ösz. fn. Befelé görbedés.

BEHAJLIK, (be-hajlik) ösz. k. Sulyának nehezkedésénél fogva befelé görbed. *A gyümölcscsel terhelt ág behajlik a szomszéd kertjébe. A tó melletti árvafűz lombjai behajlanak a vízbe.* Különbözik töle a *behajol*, mely önkényes begörbedést jelent. V. ö. BEHAJOL.

BEHAJLOTT, (be-hajlott) ösz. mn. Ami félkör formára, ívesen meg van görbülve vagy homoruan, öblösen benyomva. *Behajlott szég. Behajlott padlódeszka, háztető.*

BEHAJÓKÁZ, (be-hajókáz) ösz. áth. Kisebbféle vízi jármüvön leginkább mulatságból bejár, beutaz bizonyos vidéket. *Behajókázni a Balaton partjait, környékét.* V. ö. BEHAJÓZ.

BEHAJÓKÁZÁS, (be-hajókázás) ösz. fn. Hajóművön mulatságból tett beutazása bizonyos víztájnak.

BEHAJOL, (be-hajol) ösz. önh. Szabatosan véve am. önkénytesen testét meghajtva begörbed valahová. *Az ablakon által behajolni a szobába. Alacson sövényen, falon behajolni a kertbe.* Különbözik töle a *behajlik*, mely szükségességből eredő begörbedést jelent, pl. *behajlik a kemény falba vert szeg.* Egyébiránt képes szólásban az első helyett a második is használtatik. *A szomorúfűz ágai behajolnak a vízbe.*

BEHAJOLÁS, (be-hajolás) ösz. fn. Önkényes begörbedés, benyúlás. V. ö. BEHAJLÁS.

BEHAJÓZ, (be-hajóz) ösz. áth. és önh. Hajóművön bizonyos víztért bejár, beutaz, bevitorláz. *Behajózni a Balatont, a tengert.* Mint önható am. révbe, kikötőbe, öbölbe száll. *Behajózni a fiumei révbe.* A *behajós* általános vízi utazást jelent, a *behajókás* pedig inkább csak kedvtöltésből valót, olyforma különbséggel, mint: *kocsis* és *kocsikás.*

BEHAJÓZÁS, (be-hajózás) ösz. fn. Hajóművön tett bejárás, beutazás.

BEHAJPOROZ, (be-haj-poroz) ösz. áth. Hajporral behint, befehérít. *Behajporozni a fejet, arczot, kezeket, vállakat.*

BEHAJT, (be-hajt) ösz. áth. és önh. 1) Valaminek egyik végét kajmósan, kampósan, horgasan, meggörbíti s másik vége felé befordítja. *Behajtani a villa hegyét, a gereblye fogát. Behajtani a szeget, gombostüt.* 2) Valaminek kiterjesztett széleit öszvegöngyölíti, s közepe felé tekeri, befelé fordítja. *Behajtani a köpönyeg szárnyait. Behajtani a gallért. A nyilt kapu, ajtó, ablak szárnyát behajtani.* 3) Embereket vagy más állatokat bizonyos helyre beűz, beterel. *Az éjjeli csavargókat behajtani a falu házába. A malaczokat az ólba, a juhokat az akolba behajtani.* Különösen tilosban kapott vagy bitang marhákat beterel és zár alá vesz. *A vetésekről behajtani a juhokat, ökröket. Sárga csikó a paripám, azon mennék hozzád babám, de a csősz tilosba kapta, a bíróhoz behajtotta.* Népd. 4) Átv. ért. *behajtani az adót, adósságot,* am. sürgetés által beszedni.

A két első pont alatti *hajt* gyöke azon *haj*, mely a görbeséget jelentő *kaj* gyökkel rokon, melynek származékai: *kajcs, kajla, kajmó, kajsza,* stb. A harmadik pont alatti *hajt* gyöke pedig az indulatszó vagyis üző, kergető *haj!* melynek származékai: *hajsza, hajhó, hajsz, hajszol, hajhász, hajtsár, hajdu,* stb. Ide tartozik 5) az önhatólag használt *behajt*, azaz, bizonyos fogatu szekéren, kocsin bemegyen valahova. *Szép négylovas kocsin behajtott hozzánk. Behajtani az udvarra, a vendégfogadóba.* V. ö. HAJT.

BEHAJTÁS, (be-hajtás) ösz. fn. Általán cse-

lekvés, midőn valakit vagy valamit valahová behajtunk, ezen igének minden jelentéseiben. V. ö. BEHAJT.

BEHAJTÁSI, (be-hajtási) ösz. mn. Behajtást illető, arra vonatkozó. *Behajtási díj. Behajtási tény, körülmények.* V. ö. BEHAJT 3).

BEHAJTAT, (be-hajtat) ösz. mivelt. Megparancsolja, rendeli, meghagyja valakinek, hogy behajtson valamit vagy valahova. *Csöszökkel behajtatni a tilosban kapott barmokat. Kocsisával behajtatott a csárdába.* Használtatik az egyszerübb *behajt* értelmében is, midőn t. i. kocsin, szekéren bemenésre vonatkozik.

BEHAJTHATÁS, (be-hajthatás) ösz. fn. Lehetőség, mely szerint bizonyos tartozásokat, illetőleg adót, adósságot stb. be lehet venni, szedni.

BEHAJTHATLAN, (be-hajthatlan) ösz. mn. Amit az illető adósoktól, fizetni kötelesektől beszedni nem lehet. *Behajthatlan adósság, díj, adó.*

BEHAJTHATÓ, (be-hajtható) ösz. mn. Mondjuk mindennemü tartozásról, melyet az illető adósoktól be lehet szedni, melyet az illetők befizetni képesek.

BEHALL, (be-hall) ösz. áth. Benn lévén hallja, amit kivül beszélnek, vagy általán minden kivüli hangot. *Behallani az utczai zajt. Hortyogását behallani a harmadik szobába.*

BEHALLIK, (be-hallik) ösz. k. Általán mondjuk mindenféle külső hangról, szóról, melyet bizonyos zárt térben levők hallanak. *Az ablak alatt beszélgetők szava behallik a szobába.* Személytelen ige.

BEHÁLÓZ, (be-hálóz) ösz. áth. Hálóval bekerít, körülvesz, betakar. Képes kifejezéssel am. cselszövényes fogásokkal körülvesz és saját céljaira hatalmába ejt. *Szép szavakkal, igéretekkel behálózni valakit.* A hasonlat alapját a halászok, madarászok és pókok hálója teszi.

BEHÁLÓZÁS, (be-hálózás) ösz. fn. Cselekvés, mely által behálóznak valamit vagy átvitt értelemben valakit. V. ö. BEHÁLÓZ.

BEHAMVAZ, (be-hamvaz) ösz. áth. Hamvval behint, beszennyez. *Behamvazni a lakodalmas népet, midőn esküvöről haza megy. A kathólika egyház szertartásai szerint szokás a nagyböjt elsö napján, úgynevezett hamvazószerdán a híveket behamvazni.*

BEHAMVAZÁS, (be-hamvazás) ösz. fn. Hamuval behintés vagy beszennyezés.

BEHANCSIKOL, (be-hancsikol) ösz. áth. Hancsikokkal, azaz fölhasogatott gyephantokkal megjelel bizonyos határt. *Behancsikolni a felosztott réteket, az utak mellékét, a földek lábait.* V. ö. HANCSIK.

BEHANCSIKOLÁS, (be-hancsikolás) ösz. fn. Hancsikokkal megjelelés, bekerítés.

BEHANGZIK, (behangzik) ösz. k. Valaminek hangja kivülről bizonyos zárt helyre behallik. *Az utczai zene, ének behangzik a zárt ablakokon is.*

BEHÁNY, (be-hány) ösz. áth. 1) Többeket, több holmit bizonyos zárt helyre vagy öbölbe, üregbe, mélységbe egymásután bevet, bedobál. *A juhokat behányni az esztrengába, az úsztatóba. A rohadt gyümölcsöt behányni a vízbe. A kenyeret behányni a kemenczébe* am. lapáton bevetni, becsúsztatni. 2) Bizonyos üreget bele dobált, vetett holmivel betölt, betemet. *Behányni a gödröt gazzal, a száraz kútat földdel.* 3) Híg ragadós anyaggal becsapkod, befecsegtet. *Behányni a falat vakolómészszel. Az utczai gyalogokat sárral behányni.* 4) Okádással befecskend, bepiszkol. V. ö. HÁNY, ige.

BEHÁNYÁS, (be-hányás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit behányunk. V. ö. BEHÁNY.

BEHARANGOZ, (be-harangoz) ösz. önh. Harangozással utolsó jelt ad, hogy a nép a templomba isteni szolgálatra bemenjen. *Siessünk, mert már beharangoznak.*

BEHARANGOZÁS, (be-harangozás) ösz. fn. Egy vagy egyszerre meghúzott valamennyi haranggal utolsó jeladás a templomba menetelre.

BEHARANGOZÁSKOR, (be-harangozáskor) ösz. ih. Azon időben, mikor a haranggal vagy harangokkal utolsó jelt adnak a templomba menetelre.

BEHARANGSZÓ, (be-harang-szó) ösz. fn. Lásd BEHARANGOZÁS.

BEHARAP, (be-harap) ösz. önh. és áth. 1) Önhatólag, fogait valamely szilárd anyagu testbe, különösen ételnemübe, ennivalóba bele vágja, szokottabban: beleharap. *Beharapni a kenyérbe, húsba, turóba.* 2) Áthatólag: fogaival átlikaszt, keresztül- vagy bemetsz, bekap valamit. *Verekedésben beharapták a fülét, ujját. A dühös eb beharapta a gyermek inát.* V. ö. HARAP.

BEHARAPÁS, (be-harapás) ösz. fn. Fogakkal belekapás, bevágás, bemetszés.

BEHÁRÍT, (be-hárít) ösz. áth. Gereblyével vagy hasonló fogas eszközzel hárítva begyüjt, betakarít. *A töreket behárítani a polyvásba. A szénát, szalmát behárítani a pajtába.* V. ö. HÁRÍT.

BEHÁRÍTÁS, (be-hárítás) ösz. fn. Takarítási cselekvés, midőn holmi szálas, szalmás stb. jószágot behárítanak. V. ö. BEHÁRÍT.

BEHARMATOZ, (be-harmatoz) ösz. áth. Harmattal vagy harmatként szivárogtatott vízzel benedvesít. *A csendes és hüvös nyári éjszakák beharmatozzák a földet, a füveket.*

BEHARMATOZÁS, (be-harmatozás) ösz. fn. Harmattal benedvesítés, behintés.

BEHÁROGAT, (be-hárogat) ösz. gyak. áth. Apródonként, egymásután, folytonosan hárítva, begyüjtöget, betakarítgat. V. ö. HÁRÍT.

BEHÁRTYÁZ, (be-hártyáz) ösz. áth. Hártyanemü burokkal, héjjal betakar, beborít, beföd, pl. szalonnahártyával a tyúkszemet.

BEHÁRTYÁZÁS, (be-hártyázás) ösz. fn. 1) Cselekvés, midőn valamit hártyával betakarnak, beburogatnak. 2) Mint a *behártyázik* származéka am. hártyával behúzódás, vagyis állapot, midőn valamin hártyaféle fínom bőr képződik.

BEHÁRTYÁSODÁS, BEHÁRTYÁSODIK, lásd BEHÁRTYÁZÁS 2) és BEHÁRTYÁZIK.

BEHÁRTYÁZIK, (be-hártyázik) ösz. k. Önmagából képződő hártyával behúzódik. *Behártyázik a*

gyógyulásnak indult seb. Behártyásik a felforralt tej. V. ö. HÁRTYA.

BEHASAD, (be-hasad) ösz. önh. Mondjuk rostos szövetü, vagy más szilárd, tömör állományu testről, midőn repedést kap, midőn rés, nyilás támad benne, illetőleg, midőn részei akár kül erőszak, akár beltágulás következtében elválnak, elszakadnak egymástól. *Behasad az éles kőbe ütődött lóköröm. Behasad a kiszáradt fa, deszka, padló, lapát.* V. ö. HASAD.

BEHASADÁS, (be-hasadás) ösz. fn. Bizonyos testek szétváló állapota, midőn behasadnak, berepednek.

BEHASÍT, (be-hasít) ösz. áth. Szoros ért. valamely éknemü éles eszközzel bizonyos tömör, szilárd állománnyu testbe rést, nyilást csinál. *Behasítani a csemetét, melybe oltani akarunk. Behasítani a csiptető pecseknek való fát.* Szélesb értelemben szövetet és szövetnemü rostos testeket berepeszt. *Behasítani a posztót, vásznat, szabnivaló bört. Behasítani az elolvasott levelet.* V. ö. HASÍT.

BEHASÍTÁS, (be-hasítás) ösz. fn. Cselekvés, midőn behasítunk valamit. V. ö. BEHASÍT.

BEHAT, (be-hat) ösz. önh. 1) Erejét megfeszítve, előre nyomulva, tolakodva, holmi akadályok daczára bejut, betör valahova. *Behatni valamely járatlan sürü rengeteg közepébe. Behatni az ellenség táborába.* 2) Erkölcsi, szellemi erejénél fogva határozó, eldöntő befolyást gyakorol valamire. *Intő szavai behatottak szívem belsejébe. A nép erkölcseire oktatással, jó példával behatni. Éles eszével behat a legszövevényesb, legmélyebb dologba.* 3) Mondjuk általán minden mozgásban levő testről, eszközről, tüneményről stb. midőn az előtte álló akadályokon keresztültör. *Fegyvere mélyen behatott az ellenség oldalába.* V. ö. HAT, ige.

BEHÁTAL, (be-hátal) ösz. áth. Bizonyos terhet, málhát hátán bevisz, behord valahová.

BEHATÁS, (be-hatás) ösz. fn. Benyomulás. Befolyás. Belátás.

BEHATHATÓ, (be-hatható) ösz. mn. Amibe bele lehet hatni, mi az ellene feszített nyomásnak rést nyit, amin át lehet törni.

BEHATÓ, (be-ható) ösz. mn. 1) Ami anyagi erejénél fogva behat, benyomul. 2) Ami erkölcsi és szellemi erejével befolyást gyakorol, mélyen belátó. V. ö. BEHAT.

BEHATOL, (be-hatol) ösz. önh. Némi fáradsággal, akadályok ellen küzdve, csaknem erőszakkal benyomul, bejut, betör valahova.

BEHATÓLAG, (be-hatólag) ösz. ih. A dolog velejébe, érdemébe hatva, nyomatosan, sikeresen működve, mély éles belátással.

BEHATOLÁS, (be-hatolás) ösz. fn. Testi, illetőleg anyagi, vagy szellemi, erkölcsi erő nyomatos működése, mely behatol valamibe. V. ö. BEHATOL.

BEHAVAZ, (be-havaz) ösz. áth. Hóval behint, behány, benedvesít. *A csintalan gyermekek behavazzák egymást.*

BEHAVAZÁS, (be-havazás) ösz. fn. Hóval behányás, benedvesítés.

BEHAVAZIK, (be-havazik) ösz. k. Személytelen ige, s am. a hó beesik valahová, valamely résen.

BEHÁZASODIK, (be-házasodik) ösz. k. Nősülés által bizonyos családnak, nemzetségnek, tagja, vagy országnak lakosa lesz. *Nemes ember létére beházasodott grófi nemzetségbe. Beházasodott Erdélybe.*

BEHÉG, (beh-ég) gyak. önh. A *bég bőg* igének változata. Gyöke a természeti hang *beh*, s képzésre olyan mint: *köhög, nyihog, suhog, vihog, dohog.*

BEHEGED, (be-heged) ösz. önh. 1) A jég között fagyatlanul maradt víz befagy, jéggé hártyásodik, s mintegy *bejeged*, bejegesedik. *Beheged a jégen vágott lék.* 2) Átv. ért. *beheged a seb*, midőn hártyával behúzódik. 3) Szélesb ért. mondjuk holmi likas, csöves testről, midőn bedugul, betömődik. *Beheged a fül. Beheged a mocskos pipa, pipaszár.*

BEHEGEDÉS, (be-hegedés) ösz. fn. 1) Jéghártyával behúzódás, bejegesedés. 2) Sebhártyával benövés. 3) Bedugulás.

BEHEGESZT, (be-hegeszt) ösz. áth. Eszközli, vagy okozza, hogy valami behegedjen. *A kemény fagy újra behegeszti a jégen vágott léket. A fülszir behegeszti a fület, a mocsok a pipaszárt.* V. ö. HEGED.

BEHÉGYEZ, (be-hégyez) ösz. áth. l. BETETÖZ.

BEHÉJASÚL, (be-héjasúl) ösz. önh. Hártya vagy kéregnemü héj képződik rajta, pl. a kovászos, tésztaféle süteményeken, kenyéren. *A lehámlott boglárfák újra behéjasulnak.*

BEHÉJAZ, (be-héjaz) ösz. áth. 1) Befödelez, betetőz. *Behéjazni a házat. Behéjazni a szénakazalt, az asztagot.* 2) Bizonyos testekről lehántott, lefaragott héjdarabokkal, kéreggel behint, beszemetez. *A kosárkötők behéjazzák a mühelyt.*

BEHÉJAZÁS, (be-héjazás) ösz. fn. 1) Tetővel befödés, betetézés. 2) Lehántott, lefaragott héjakkal behintés.

BEHELYEZ, (be-helyez) ösz. áth. 1) Embereket, vagy barmokat bizonyos térre beállít, illetőleg ott lakási, maradási, tartózkodási kényelemmel ellát. *A katonákat téli szállásaikra behelyezni. A vendégeket szolgáikkal, hintaikkal, lovaikkal együtt behelyezni.* 2) Valakit bizonyos állapotba betesz, illető működése terét elfoglaltatja vele. *Behelyezni az új tisztviselőket.* 3) Holmi ingóságokat elrak, elrendez. *A bútorokat behelyezni a szobákba, a könyveket a szekrényekbe*, stb.

BEHELYEZÉS, (be-helyezés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit behelyezünk; beszállásolás, berakás.

BEHELYEZKÉDÉS, (be-helyezkédés) ösz. fn. Megtelepedés neme, midőn valaki bizonyos helyen lakást, tanyát, szállást foglal magának, hogy meddig-addig ott maradjon.

BEHELYEZKÉDIK, (be-helyezkédik) ösz. k. Megszállás vagy állandó lakás végett valahová bete-

lepedik, berakodik, hozzá tartozó ingóságaival együtt elrendezi magát. *Alighogy behelyezkedtünk, ismét mennünk kell. Behelyezkedett új szállására. Behelyezkedett* (beült) *a karszékbe, anélkül, hogy kinálták volna.*

BEHÉMPÉLYÉG, (be-hémpélyég) ösz. önh. Mondjuk kisebb folyokról, patakokról, csermelyekről, midőn hempelyegve, azaz, rögös, akadékos mederben csörgedezve, hengeregve befolynak valahova. Használtatik áthatólag is. *A medréből kiömlött patak behempelygi a sik mezőt.* Zártabb hangzóval ejtve: *behömpölyög.*

BEHÉNGÉRÉG, (be-héngérég) ösz. önh. Valamely hengerded, vagy kerekded, vagy gömbölyű test saját nehézkedése vagy kül erőszak folytán mozogva begurul, begördül valahova. V. ö. HÉNGÉRÉG.

BEHÉNGÉRGET, (be-héngérget) ösz. gyak. áth. Saját tengelye körül forgatva, görgetve betaszigál, betologat holmit valahová. *A hordókat behengergetni a raktárba.*

BEHÉNGÉRGETÉS, (be-héngérgetés) ösz. fn. Cselekvés, midőn behengergetnek valamit. V. ö. BEHÉNGÉRGET.

BEHÉNGÉRÍT, (be-héngérít) ösz. áth. Henger módjára fordítva betol, betaszít valamit. Mint egyszerü cselekvötől különbözik a folytonos gyakorlatú *behengerget.*

BEHÉNGÉRÍTÉS, (be-héngérítés) ösz. fn. Henger módjára betaszítás, belódítás.

BEHÍ, (be-hí) ösz. áth. 1) A künn levőt hivja, hogy jöjön be. *Behíni a munkásokat ebédre. Az utczáról behíni valakit a házba, a kertbe.* 2) Beidéz, rendeletet ad ki, hogy bizonyos állapotba lépjen. *Behíni a szabadságos katonákat.* V. ö. HÍ.

BEHIDAL, (be-hidal) ösz. áth. Hiddal, vagy hidul szolgáló padlóval beépit, berak. *Behidalni a folyót, az ingoványt.*

BEHIDALÁS, (be-hidalás) ösz. fn. Vízi építés, midőn valamit behidalnak.

BEHIDOR, (be-hidor) ösz. áth. Hidorva behárít, betol, begyüjt. *Szemetet, sarat behidorni a gödörbe.* Átv. ért. *behidort nép, hadsereg,* melyet válogatás nélkül hamarjában mindenhonnan öszvegyüjtenek.

BEHÍMÉZ, (be-híméz) ösz. áth. Hímféle varrásokkal betarkáz. *Behímezni a kendőket, erszényeket.* V. ö. HÍMÉZ.

BEHINT, (be-hint) ösz. áth. 1) Cseppekre oszló folyadékkal befecskend valamit. *Behinteni az ájtatoskodó népet szenteltvízzel.* 2) Elszórt porlékony testtel beföd, beszór, beszennyez. *Behinteni az ételt czukorral, sóval, paprikával borssal. Behinteni a hajat risporral. Behinteni a jeges útat köporral. Behinteni a szobát hamuval.*

BEHINTÉS, (be-hintés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit behintenek.

BEHIVÁS, (be-hivás) ösz. fn. Szólítás, midőn valakit hínak, hogy jöjjön be. 2) Beidézés.

BEHIVATALOS, (be-hivatalos) ösz. mn. és fn. Bizonyos társaságba, mulatságba, zárt körbe stb. meghívott személy.

BEHÍZELÉG, (be-hízelég) ösz. áth. Más valakit vagy önmagát hizelgéssel valahová bejuttatja, betolja, befúrja. *Behízelegni magát a főurak kegyébe, társaságába.*

BEHOMÁLYOSÍT, (be-homályosít) ösz. áth. Eszközli, okozza, hogy valamit homály födjön be, hogy sötétes legyen. *Függönyök leeresztésével behomályosítani a teremet. A kormos falak behomályosítják a szobát.* Átv. ért. valakinek hírét, nevét, dicsőségét elébbi tiszta fényétől megfosztja.

BEHOMÁLYOSODÁS, (be-homályosodás) ösz. fn. Homályossá levés, homályba borulás, besetétedés.

BEHOMÁLYOSODIK, (be-homályosodik) ösz. k. Elébbi fénye, világossága homályba borul, s látszatossága megfogyatkozik. *Behomályosodik az ég.* V. ö. HOMÁLYOS.

BEHOMÁLYOSUL, l. BEHOMÁLYOSODIK.

BEHOMÁLYOSULÁS, lásd BEHOMÁLYOSODÁS.

BEHOMOKOSODIK, (be-homokosodik) ösz. k. Folyó, szélhordta homokkal behúzódik, öszvekeveredik. *Behomokosodott szántóföldek, kertek, legelők.*

BEHOMOKOZ, (be-homokoz) ösz. áth. Homokkal behord, betölt, behint, beszennyez. *A szél behomokozza a földeket. Behomokozni az utakat. Télen behomokozni a lépcsőket.*

BEHORD, (be-hord) ösz. áth. és gyüige, mely az egyszerü cselekvésre vonatkozó *visz,* és *hoz,* illető leg *bevisz* és *behoz* igéknek többszörös ismétlése, s am. több különkülön járással, több ízben menve-jőve holmit bizonyos jármüvön vagy saját vállain, hátán, kezében beszállít, begyüjt, betakarít valahová. *Behordani a gabonát csürbe, a bort pinczébe, a fát udvarba. Sok kenyeret, vajat, baromfiat behordani a városba.* Átv. ért. mondjuk szélről, vízről, midőn bizonyos testeket magával ragad, s azokat valahol lerakja. *A szél homokkal behordja a földeket. Az árvíz iszappal behordja a mezőket.* V. ö. HORD.

BEHORDÁS, (be-hordás) ösz. fn. Áltaĺán cselekvés, midőn holmi künn levő jószágot bizonyos helyre betakarítanak. Különösen a mezőgazdasági betakarítás. *Gabona-, széna-, sarjubehordás.*

BEHORDÁSKOR, (be-hordáskor) ösz. ih. Azon idő alatt, melyben holmit behordanak, különösen széna-, gabonatakarítás idején. A mezei gazdák nyelvén oly időhatárzó, mint: *szántáskor, kapáláskor, kaszáláskor, aratáskor, szüretkor. Behordáskor lesz két esztendeje.*

BEHORDOZKODÁS, (be-hordozkodás) ösz. fn. Valahová lakóul betelepedés, behelyezkedés minden ingóbingó vagyonnak áttételével, áthordásával.

BEHORDOZKODIK, (be-hordozkodik) ösz. k. Bizonyos lakhelyre minden ingóbingó vagyonostul betakarodik, berakodik, behelyezkedik, lakóul betelepedik. *Faluról városba behordozkodni. Szent Mihálykor behordozkodom az új szállásra.* V. ö. HORDOZKODIK.

BEHORDOZÓSKODÁS, (be-hordozóskodás) ösz. fn. Több járáskeléssel végzett, tovább tartó behordozkodás.

BEHORDOZÓSKODIK, (be-hordozóskodik) ösz. k. Mindenféle ingóstul czeleczulástul sokáig tartó hordozkodással betelepedik.

BEHORGAD, (be-horgad) ösz. önh. Mondjuk hajlékony rugalmas testről, midőn egyik vége befelé görbed, vagyis horog gyanánt behajlik. *Behorgadnak a lángon melegített gereblye, vagy villa fogai. Behorgad a kapocscsá alakított rézsodrony, a fogóval lehajtott szeg.*

BEHORGASÍT, (be-horgasít) ösz. áth. l. BEHORGASZT.

BEHORGASODIK, (be-horgasodik) ösz. k. lásd BEHORGAD.

BEHORGASZT, (be-horgaszt) ösz. áth. Eszközli, vagy okozza, hogy valami behorgadjon; befelé görbít, hajlít. *Behorgasztani a pipaszurkálót, a gombostűt.*

BEHORGOL, (be-horgol) ösz. áth. Horogalakú tűvel befűz, beköt. V. ö. HORGOL.

BEHORPAD, (be-horpad) ösz. önh. 1) Mondják lemezféle, lapos, szilárd állományu rugalmas testről, midőn erősebb nyomás következtében engedvén mélyedést kap, besüpped, vagy homoruvá lesz. *Behorpad a réz födél, bádog tető, ha kalapácscsal verik. Terhes szekér alatt behorpad a hidpadló.* 2) Üreges test, edény stb. rugalmas oldala, héja, ütés nyomás alatt besüpped, benyomódik. *A falba ütött orr behorpad. Behorpad a bogrács oldala, a hegedü.* 3) Mondjuk tömör testekről. *Behorpad a kenyér, kalács. Behorpad a föld,* midőn alját a víz elmossa. *Behorpad a töltés,* ha feneke enged. V. ö. HORPAD.

BEHORPADÁS, (be-horpadás) ösz. fn. 1) Nyomás általi bemélyedés, besüppedés, homorodás. 2) Maga a besüppedt, benyomott bemélyedt hely.

BEHORPADOZ, (be-horpadoz) ösz. önh. Több helyen, több ízben behorpad. *Behorpadoz a vitéz sisakja a dárdák szurása, a kardok vágása alatt. Behorpadoz a romlásnak indult régi háztető, az ócska kalap. Behorpadoz a földindulás által megrengetett, vagy süppedő föld.* V. ö. HORPAD, HORPADOZ.

BEHORPASZT, (be-horpaszt) ösz. áth. Eszközli, vagy okoza, hogy valamely test oldala, teteje behorpadjon, nyomás, ütés által mélyedést csinál rajta; homorúvá, gödrössé tesz, besüppeszt. *Behorpasztani a bográcsot, a kazán oldalát. Behorpasztani a kalap tetejét. Elestében behorpasztotta az orrát.* V. ö. HORPASZT.

BEHORPASZTÁS, (be-horpasztás) ösz. fn. Valamely test külső lapjának, oldalának benyomása, befelé hajtása, homorúvá tevése.

BEHOZ, (be-hoz) ösz. áth. 1) Kivülről befelé, onnan ide beszállít; ellentéte *kivisz,* azaz belülről kifelé szállít. *Hozd be a ruhámat. Már behozták az ételt, üljünk hozzá.* 2) Bizonyos cselekvési rendet, módot, divatot kezd, valamely idegen szokást meghonosít. *Behozni a franczia divatot, öltözetet. Új rendszert hozni be a tanodákba. Behozni az idegen nyelvek tanítását.* 3) Jövedelmez, hasznot hajt. *Ez a puszta kevesebbet hoz be, mint a mi pesti házunk. Amit egyik jószága behoz, a másikra költi. Tisztességesen behozza, amit ráköltöttek.*

BEHOZÁS, (be-hozás) ösz. fn. Cselekvés, midőn behozunk valamit. *A külföldi kelmék behozása igen sok pénzünket viszi ki. Az idegen szokások behozása elkorcsítja nemzetünket.*

BEHOZATAL, (be-hozatal) ösz. fn. Kereskedelmi értelemben: külföldi áruk beszállítása. *Behozatalért fizetett vámdíj.*

BEHOZATALI, (be-hozatali) ösz. mn. Behozatalra vonatkozó. *Behozatali vám,* melyet a behozott áruktól fizetni kell. *Behozatali kereskedés.*

BEHÖMPÖLYGET, (be-hömpölyget) ösz. áth. Eszközli, hogy valami behömpölyögjön, illetőleg behengerget, begurogat. V. ö. HÖMPÖLYÖG.

BEHÖMPÖLYÖDIK, (be-hömpölyödik) ösz. k. Hömpölyögve, azaz saját tengelye körül forogva, hengeregve begördül, begurdul valahová. V. ö. HÖMPÖLYÖDIK.

BEHÖMPÖLYÖG, (be-hömpölyög) ösz. önh. l. BEHÖMPÖLYÖDIK.

BEHÖRPÖL, (be-hörpöl) ösz. áth. Italt, vagy híg eledelt hörpölve bevesz. *Behörpölni a mézes márczot, a kávét.* V. ö. HÖRPÖL, SZÖRPÖL.

BEHÖRPÖLÉS, (be-hörpölés) ösz. fn. Italnak vagy híg eledelnek hörpölve bevevése.

BEHUGYOZ, (be-hugyoz) ösz. áth. Hugygyal beöntöz, benedvesít, bemocskol. *Behugyozni a falakat, az ágyat.*

BEHUGYOZIK, (be-hugyozik) ösz. k. Hugyát valahová beereszti, belöveli. *Behugyozni az éjjeli edénybe.*

BEHULL, (be-hull) ösz. önh. és gyüige. Magasabb helyről alantabbra több részekben vagy egymás után beesik valahova. *A gyümölcs a kerítésen behull a szomszéd kertjébe. A szél-hajtotta gizgaz behull a kútba. A rongyos háztetőn be hull az eső. A hidról sokan behullottak a vízbe.* V. ö. HULL.

BEHULLÁS, (be-hullás) ösz. fn. Egymás után, részenként, cseppenként, darabonként stb. beesés.

BEHÚNY, (be-húny) ösz. áth. Tulajdonkép a szemekről használtatik, s am. becsuk, betesz, bezár, a szemhéj leeresztéeével a szemgolyót betakarja. *Behúnyja a szemét, hogy a por, víz bele ne menjen. Szemét behúnyta és elaludt.* Átv. ért. úgy teteti magát mintha nem látna valamit, mintha zárva volnának szemei, észrevétlenül elnéz valamit. *Nem jó, ha az elüljáró behúnyja szemeit.* Képes kifejezéssel am. meghal. *Férje alig húnyta be szemeit, már új frigyre készül lépni.*

BEHURCZOL, (be-hurczol) ösz. áth. Valamit vagy holmit hurczolva, azaz erőszakosan vonva, vontatva, földön húzkálva visz be. *A zsákokat behurczolni a malomba. Hajánál, gallérjánál fogva behurczolni valakit.* V. ö. HURCZOL.

BEHURCZOLÁS, (be-hurczolás) ösz. fn. Erőszakos cselekvés, húzkálás, vontatás, midőn valamit vagy valakit behurczolnak.

BEHURCZOLKODIK, (be-hurczolkodik) ösz. k. A *behordozkodik* igének nyomatosabb árnyalata, mely több bajjal, s nehezebb munkával járó átköltözködést jelent bizonyos lakhelyre. Még tovább menve: *behurczolóskodik.*

BEHURKOL, (be-hurkol) ösz. áth. Hurokra szorított madzaggal, kötéllel, szalaggal stb. beköt, öszveszorít. V. ö. HURKOL.

BEHURKOLÁS, (be-hurkolás) ösz. fn. Hurokkal öszvekötés.

BEHURKOLÓDÁS, (be-hurkolódás) ösz. fn. Hurokba keveredés, kötelődzés, szorulás, akadás.

BEHURKOLÓDIK, (be-hurkolódik) ösz. belsz. Hurokféle kelepczébe keveredik, kötelődik; hurokba akadva megszorúl. *Behurkolódik a törökbe lépett, s vergődni kezdő madár. A tyúk lába behurkolódik a pozdorjaszálakba.*

BEHÚZ, (be-húz) ösz. áth. 1) Maga után húzva, vontatva bevisz, behoz, behelyez valamit bizonyos helyre. *Behúzni a szekeret a hiuba.* 2) Embert vagy más állatot megragadva erőszakkal magával bevonz. *Nem jön, ha csak gallérjánál fogva be nem húzzuk. A lovat farkánál fogva behúzni az istállóba.* 3) Rábír valakit, hogy bizonyos dologban, ügyben részt vegyen. *Behúzni valakit a kártyajátékba, valamely költséges vállalatba.* 4) Valamit tokféle takaróval beborít, vagy lepellel beföd. *Behúzni a dunyhát, vánkost tiszta héjjal, a paplant lepedővel. Behúzni függönynyel az ablakot.*

BEHÚZÁS, (be-húzás) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg erőltetés, erőszakoskodás, midőn valamit vagy valakit behúznak. V. ö. BEHÚZ.

BEHUZÓDÁS, (be-huzódás) ösz. fn. Húzamos vonalban történő sereges bevonulás, bemenés. *A hátráló hadak behuzódása valamely sánczba, várba.*

BEHUZÓDIK, (be-huzódik) ösz. belsz. Mondjuk menőben levő sokaságról, seregről, midőn biztos állás vagy tartózkodás, vagy menekülés végett betakarodik, benyomul valahová. *A vert hadak behuzódtak a várba. Az üzöbe vett zsiványok behuzódtak az erdőségbe.*

BEHŰT, (be-hűt) ösz. áth. Valamit hideg vagy jeges vízbe márt, betesz, hogy meghűljön. *Behűteni az innivaló bort, sert, vizet.*

BEHŰTÉS, (be-hűtés) ösz. fn. Valaminek hidegítése hideg vízbe mártás vagy tartás által.

BEIDÉZ, (be-idéz) ösz. áth. Valakit hí, vagy hivat, hogy bemenjen hozzá, hogy jelenjen meg nála. *A bíró beidézi a feleket, a tanukat.* V. ö. IDÉZ.

BEIDÉZÉS, (be-idézés) ösz. fn. Behivás megjelenés végett.

BEIGAZÍT, (be-igazít) ösz. áth. 1) Valakit azon igazi útra terel, mely bizonyos helyre bevezet. *A járatlan idegent beigazítani a városba, a keresett utczába.* 2) Valamit illő helyére betesz, kellően behelyez. *Beigazítani a nehezen járó ajtót, kaput, ablakot. A tengelyt beigazítani a kerékagyba.*

BEIGAZÍTÁS, (be-igazítás) ösz. fn. 1) Cselekvés, illetőleg útmutatás, midőn valakit beigazítnak valahova. 2) Valaminek kellő módon és helyre beillesztése.

BEIGAZODIK, (be-igazodik) ösz. k. Az igazi, czélra vezető utat eltalálva bejut valahova. Átv. ért. valamely kétes, szövevényes ügy nyitját megleli, s abban kellőleg eljár.

BEIGÉRKÉZIK, (be-igérkézik) ösz. k. Megigéri, hogy valahová bemegy. *Beigérkezni a szinházba, tánczvigalomba.*

BEIGYEKÉZIK, (be-igyekézik) ösz. k. l. BEIGYEKSZIK.

BEIGYEKSZIK, (be-igyekszik) ösz. k. Bemenni, bejutni iparkodik; rajta van, siet, hogy bejuthasson valahová.

BEIGTAT, (be-igtat) ösz. áth. Szónyomozási értelemben: valakit ujonnan szerzett igazai vagy jogaiba behelyez. V. ö. IG, IGTAT. Közszokás szerint. 1) Hivatalba, tiszti állomásba, birtokba innepélyesen beavat, bevezet. *Beigtatni a főispánt, tárnokot. Beigtatni a nyilvános tanárokat.* 2) Rendesen vitt hivatalos jegyzőkönyvbe annak rende módja szerint beír, bejegyez valamit. *A hivatalos levelek vételnapját, számát, kivonatát* stb. *beigtatni.*

BEIGTATÁS, (be-igtatás) ösz. fn. 1) Bizonyos innepélylyel történő beavatás, bevezetés, behelyezés. 2) Bejegyzés. V. ö. BEIGTAT.

BEIGTATÓ, (be-igtató) ösz. fn. 1) Megbízott hivatalos személy, aki valakit bizonyos tiszti állomásba, méltóságba, jószágba stb. innepélyesen bevezet, beavat. 2) L. IGTATÓ.

BEIGTATOTT, (be-igtatott) ösz. mn. 1) Akit valamibe innepélyesen beigtattak, behelyeztek, bevezettek. *Beigtatott tisztviselő, hivatalnok, tanár.* 2) Ami be van jegyezve, a jegyzőkönyvbe kellőleg beirva, beillesztve. *Beigtatott levelek, okmányok.*

BEIKTAT, BEIKTATÁS, stb. l. BEIGTAT, BEIGTATÁS, stb.

BEILLAN, (be-illan) ösz. önh. Suttonban, bujdosva, szökve besiet, belopódzkodik, bemenekül valahová. *Az üzöbe vett tolvajok beillantak az erdőbe.* V. ö. ILLAN.

BEILLANÁS, (be-illanás) ösz. fn. Menekülés, elbuvás végetti befutás, belopódzkodás.

BEILLANT, (be-illant) ösz. önh. Tájdivatos szó a helyesebb *beillan* értelmében. V. ö. BEILLAN.

BEILLATOZ, (be-illatoz) ösz. áth. Illatos szaguvá tesz, illatszerrel megmos, beken, betölt, stb. *Füstölővel, elszórt virágokkal beillatozni a termet. Rózsavízzel beillatozni a zsebkendőt.*

BEILLATOZÁS, (be-illatozás) ösz. fn. Illattal betöltés, beszagosítás.

BEILLÉS, (be-illés) ösz. fn. Bizonyos helyre, állapotba, viszonyba való alkalmas létel, illetőleg minemüség, tulajdonság.

BEILLESZT, (be-illeszt) ösz. áth. Valamit bizonyos viszonyok között úgy elrendez, s a maga kellő

helyére alkalmaz, hogy czéljának megfeleljen, hogy oda való legyen. *A gépbe az illető részeket beilleszteni. A főgerendákba az ollófákat beilleszteni.*

BEILLESZTÉS, (be-illesztés) ösz. fn. Cselekvés, mely által valamit beillesztünk.

BEILLET, (be-illet) ösz. áth. A szokottabb használatu *beilleszt* értelmében oly képzésü, mint: *hullat* és *hullaszt*, *múlat* és *múlaszt*.

BEILLIK, (be-illik) ösz. k. 1) Általán am. bizonyos helyre czélirányosan oda való, alkalmas valamibe. *Ezen bútorok beillenek a szobámba. Nem tudom, beillik-e ezen szár a pipámba.* 2) *Nak nek* ragu viszonynévvel am. bizonyos állapotra, állomásra alkalmas, jó, arravaló. *Beillik papnak, katonának.* Ugyanezen értelemben használtatik lelketlen tárgyakról is, melyek a maguk neméban kitünőleg olyanok, milyeknek lenniök kell. *Ez már beillik palotának, úri teremnek.* V. ö. ILLIK.

BEILLOG, (be-illog) ösz. önh. Bujdosva, lopódzkodva bekullog.

BEIPARKODIK, (be-iparkodik) ösz. k. Rajta van, teljes erejéből igyekszik, hogy bemehessen, bejuthasson valahova.

BEÍR, (be-ír) ösz. áth. 1) Valamely lapot, táblát stb. irott betükkel, szókkal betölt. *Életében több ezer ívet beírt. Számjegyekkel beírni az egész táblát. Beírni holmi jegyzetekkel a könyv széleit. Beírni a falakat.* 2) Bejegyez, írva bejegyez. *A vett házat beírni a telekkönyvbe. Beírni az adósok neveit, az ujonczokat.* 3) Valahová levelet küld. *Beírni Erdélybe, Törökországba.*

BEIRÁS, (be-irás) ösz. fn. Általán cselekvés, midőn valamit beírunk, ezen igének minden értelmében. V. ö. BEÍR.

BEIRAT, (be-irat) ösz. áth. Meghagyja, rendeli, parancsolja valakinek, hogy írva bejegyezzen valamit, vagy valakit; több mások közé bejegyeztet. *Házát, s minden fekvő birtokát beiratni a telekkönyvbe. Beiratni magát bizonyos egyletbe, részvényes társulatba. Az intézet látogatóit beiratni a vendégkönyvbe.*

BEIRATÁS, (be-iratás) ösz. fn. Bejegyeztetés.

BEIRDOGÁL, (be-irdogál) ösz. áth. Időnként vagy folytában beír, bejegyezget. *Beirdogálni a mindennapi költségeket. Beirdogálni a könyv lapjainak széleit.* V. ö. BEÍR.

BEIRKÁL, (be-irkál) ösz. áth. Üres szókkal, haszontalanságokkal, rendetlenül beír, bemázol, befirkál valamit.

BEISMER, (be-ismer) ösz. áth. Meggyőződés következtében igaznak valónak ismer, vall, nem tagad valamit. Német kaptára ütött, de már lábra kapott újabb kori szülemény.

BEISZAPOL, (be-iszapol) ösz. áth. Mondjuk árvízről, midőn a magával hozott iszapot valahol lerakja. *A kiöntött folyó árja beiszapolta a réteket, mezőket.* Szélesb ért. valamit iszappal bemocskol. *A fürdő gyermekek beiszapolják testöket.*

BEISZAPOLÁS, (be-iszapolás) ösz. fn. Iszappal beöntés, beborítás, vagy bemocskolás.

BEISZAPOSODIK, (be-iszaposodik) ösz. k. Iszappal behúzódik, bemocskolódik. *Áradáskor beiszaposodnak a fák derekai, a mezők, rétek.*

BEISZIK, (be-iszik) ösz. k. mely szókötésileg átható gyanánt használtatik, tárgyesetes viszonynévvel. 1) Pénzét, vagyonát, holmiját italra költi. *Beissza ruháját, ökrét, lovát. Ugyan derék állapot, beittuk a kalapot.* Km. *Beinná még a Krisztus palástját is.* Km. *Mindenét beissza. Beitta az eszét* = részeg lett. Km. *Kinek rosz a felesége, igya be.* Km. *Nem szeretem az uramat, csak az ifjabbik uramat, arra is ha megharagszom, itt a kocsma, majd beiszom.* Népd. 2) Mondjuk általán testekről, midőn valamely nedvet magukba színak. *A fü beissza a harmatot. A száraz föld sok esőt beiszik.*

BEIVÁS, (be-ivás) ösz. fn. 1) Pénznek, vagyonnak ivásra költése. 2) Nedvek beszívása. V. ö. BEISZIK.

BEIZEN, (be-izen) ösz. önh. és áth. A benn levőnek kivülről tudtára adat valamit, és pedig szóbeli jelentéssel. *Beizenni a várba, hogy már közeleg az ellenség. Beizenni valakinek, hogy jöjjön ki.* V. ö. IZEN.

BEIZENÉS, (be-izenés) ösz. fn. A bennlevőhöz küldött szóbeli tudósítás.

BEÍKEL, BEÍKELÉS, lásd BEÉKEL, BEÉKELÉS.

BEJÁR, (be-jár) ösz. önh. és áth. 1) Több ízben, gyakran, ismételve bemegy, be szokott menni. *Bejárni a szinházba, a megyei gyülésekre. A falusiak vásárra bejárnak a városba.* 2) Tájszólás szerint: kocsin, szekéren behajt valahová. *Bejárni a vendégfogadóba. Bejárni a kocsiszin alá. Bajárni négy lovas hintón az udvarra. Kocsis, ide járj be, ne oda.* 3) Áthatólag am. bizonyos tért, vidéket beutaz. *Bejárta Tolnát, Baranyát, Ungot, Berket* (= Bereget). *Bejárni az országot. Bejártam az egész várost.* Különösen látogatás végett, vagy más ügyben többekhez egymás után elmegy. *Bejárni az urakat, a birákat. Bejárni a boltokat, a kávéházakat, a nevezetesb intézeteket. Meghivás végett bejárni valamely testület tagjait.*

BEJÁRÁS, (be-járás) ösz. fn. 1) Többszöri bemenetel, vagy többek bemenése valahová. *Szabad, tilalmas a bejárás.* 2) Kapu, ajtó, út, szurdok, köz, melyen bizonyos házba, vagy általán valamely helyre bemenni szokás. *Keskeny, széles bejárás. A bejárásokon leginkább megromlik az út. Bejárás a gőzhajóra. Eltéveszteni a bejárást.* 3) Hozzáférés, bejutási engedély. *Némely nagy urakhoz a bejárás sok teketóriával történik.* 4) Több tájakon a magyar mesteremberek-nél jelent bizonyos czéhgyülést. *Csizmasiák, szabók bejárása.*

BEJÁRATOS, (be-járatos) ösz. mn. Aki valahová gyakran, rendesen, kivált mint látogató házibarát be szokott járni. *Ő bejáratos azon háznál.*

BEJÁRÓ, (be-járó) ösz. mn. és fn. 1) Aki valahová bejárni, gyakran bemenni szokott. *Vásárokra bejáró falusi mesteremberek.* 2) Mint főnév jelent czéhbeli legfiatalabb mestert, kinek hivatása a czéh tag-

jait gyülésekre öszvehíni, máskép: *bejárató*, vagy *bejárómester*. Szélesb ért. bemondó, aki házról-házra szokott járni.

BEJÁRÓS, (be-járós) ösz. mn. Bejáratos, aki valahová mint jó ismerős be szokott járni.

BEJE, falu Gömör megyében; helyr. *Bejé-n, —re, —ről.*

BEJEGESÉDÉS, (be-jegesédés) ösz. fn. Jegessé fagyás, jéghártyával behuzódás.

BEJEGESÉDIK, (be-jegesédik) ösz. k. Fagytól jegessé lesz, jégburokkal behuzódik. *A nappal megereszkedett hó éjjel bejegesedett.*

BEJEGESÍT, (be-jegesít) ösz. áth. Jéggel bevon, jegessé tesz, a vizet zajossá fagyasztja. *A kemény hideg bejegesíti a folyókat.*

BEJEGESÜL, (be-jegesül) ösz. önh. l. BEJEGESÉDIK.

BEJEGYEZ, (be-jegyez) ösz. áth. 1) Általán, tudomás, emlékezés végett valamit irásba tesz. *Bejegyezni a cselédek bérét, a mindennapi költséget, a bevett pénz mennyiségét.* 2) Bizonyos üzleti, ügyi hivatalbeli könyvbe annak módja rende szerint beír. *Bejegyezni a kereskedelmi könyvbe a vásárlott és eladott áruk nemeit, árát. Bejegyezni a kifizetett adósságokat.* 3) L. BETÁBLÁZ.

BEJEGYZÉS, (be-jegyzés) ösz. fn. 1) Általán vett beirás. 2) Jegyzökönyvbe igtatás. 3) Betáblázás.

BEJEGYZÉTT, (be-jegyzétt) ösz. mn. Ami be-van jegyezve, ezen igének mindenféle értelemében véve. *Bejegyzett kiadások, bevételek. Bejegyzett adósság.* V. ö. BEJEGYEZ.

BEJELÉNT, (be-jelént) ösz. áth. 1) Illető helyen bemondja, hogy itt van, hogy jelen van valaki. *Az ajtónálló bejelenti urának az érkezett vendégeket. Kihallgatás végett bejelenteni a folyamodókat.* 2) Bizonyos eseményről, dologról hivatalosan tudósít valakit. *A helyparancsnoknak bejelenteni, hogy kihágás történt, hogy a gyilkosok el vannak fogva.*

BEJELÉNTÉS, (be-jeléntés) ösz. fn. Bemondás, tudósítás, midőn valakit vagy valamit bejelentenek. V. ö. BEJELÉNT.

BEJELÉNTŐ, (be-jeléntő) ösz. mn. és fn. Bemondó, tudósítást adó, hivatalos hírhozó. *Bejelentő inas, komornok, kamarás. Bejelentő káplár, udvari bejelentő.*

BEJŐ, (be-jő) ösz. önh. 1) Azon lakba, helybe jő, melyben én vagyok, illetőleg oda jött, vagy jönni fog, ahol én voltam, vagy leszek. *Alig jött be hozzám, ismét kiment. Ha Pestre menendek, nemde bejösz hozzám?* Bövebb értelmezés végett v. ö. JŐ és MEGY. 2) Átv. ért. mondjuk pénzről, haszonról, melyet bizonyos üzlet, jószág stb. mint mondani szokták, behoz, gyümölcsöz. *A mai vámon bejött ezer forint. Sok pénz jött be.* Innen a *jövedék, jövedelem, jövedelmez* származékok.

BEJÖTT, (be-jött) ösz. mn. 1) Beérkezett, ide jött. *A hozzánk bejött idegenek örömest itt maradnak.* 2) Amit valaki bizonyos üzletből nyereség, haszonképen bevett. *A gyapjuért bejött pénzt ellopták töle.*

BEJÖVET, (be-jövet) ösz. fn. Jövet, mely oda van irányozva, ahol mi vagyunk, vagy voltunk, vagy leszünk. V. ö. BEMENET, és JÖVET, MENET. Használtatik igehatározókép is *bejövetkor* helyett. *Bejövet majd ismét találkozunk.*

BEJÖVETEL, (be-jövetel) ösz. fn. Egy értelményü a *bejövet* szóval, épen úgy, mint ezek: *menet menetel, vét vétel, tét tétel, lét létel.*

BEJUT, (be-jut) ösz. önh. 1) Idővel, némi fáradság után, ügygyelbajjal beérkezik valahová. *A rosz uton végre bejutottunk az állomásra.* 2) Befér, helyet kap valahol. *Alig birtam bejutni a szinházba.* 3) Bizonyos állapotot, állomást, hivatalt megkap. *Többszörös folyamodás, sürgetés után végre bejutott a hivatalba.* V. ö. JUT.

BEJUTÁS, (be-jutás) ösz. fn. Beérés, beférés, bekapás valahová. V. ö. BEJUT.

BEK, természeti hangutánzó, melyből *bekeg, bekegés* származtak. Különösen kecskehang, változattal: *mek, mekeg.*

BÉK, (1), hangutánzó, s mint olyan gyöke *béka* szónak, és származékainak, s nem egyéb, mint az elvont *bek* (bekeg) hangutánzónak változata. Innen *béka* am. *bekő, békő, bekegő.* Rokona *bég*, vagy őrségi tájejtéssel: *bé*, honnan vastaghangon ragozva *béok* am. bégek. Különben is a *bék* és *bég* hangtanilag alig különböznek egymástól. Ide tartozik a szintén békahangot utánzó *brek*, mint a *brekeg* gyöke.

BÉK, (2), részint önálló, részint elvont gyök. Önálló *béke* értelemben, s tárgyesete: *béket*, származékai: *békes, békesség, béketlen*; azonban helyette inkább *béke* divatozik. Elvont gyök *béklyó* vagy *békló békó* szóban. Jelentése mindenütt rokon a *bög* (bog) szóval, mely csomót, valami öszvefoglalót, öszvekötőt vagy öszvekötöttet jelent. Innen *békét kötni* eredetileg am. bizonyos erkölcsi csomót kötni, valamint a szinte rokonhangu latin *pax, pango* igétől származik, melynek jelentése erkölcsi értelemben vett kötés. *Békó* vagy *békló*, mint a maga helyén láthatni, tulajdon értelemben vett öszvekötő eszközt jelentenek. V. ö. BÉKÁLKODIK.

BÉK, (3), a székelyeknél divatos *béki* fájdalom, azaz gyomorfájás szó után itélve elavult főnév, s am. gyomor vagy ennek tartalmazója has. Eredetileg talán *bélk* a *bél* gyöktől?

BÉKA, (1), (bék-a) fn. tt. *békát.* 1) Négylábu, kétlaki állatnem, különféle színnel, melynek fajai többfélék. *Nádi béka, német béka, rekegő béka, tekenősbéka, varangyos béka, tüz* vagy *vereshasu béka, sárgahasu béka, barna, zöld béka*, stb. Átv. ért. utálatos, csunya, undok valami. *Kigyót-békát kiáltani valaki ellen*, am. rút rágalmakkal illetni. *Neki fújja magát, mint a poczkos béka.* 2) Lovak és más barmok nyavalyája, midőn nyelveik alatt bizonyos csoméféle daganat támad, mely jelentése a *béka* szónak eredeti csomó értelmére mutat. 3) A röppentyünek bizonyos faja, mely meggyúlván, béka módjára ugrándoz a földön. Megjegyzendő, hogy számos vízi, nevezetesen mocsári növények e vizek

lakójától vették neveiket, mint: *békarokka, békalencse, békanyál, békaszittyó*, stb.

Elemzésére nézve l. BÉK, hangutánzó. Egyéb iránt azt is vélhetni, hogy a mozgást jelentő *baktat* ige *bak* gyökével rokon, mennyiben a békának egyik jellegző sajátsága az ugrándozás vagy baktatás. Ezen alapeszme szerint tótúl a vízi béka neve *szkokan* és *szkákati*, am. szökdösni. Rokonok vele a szánszkrit *bhéka*, perzsa *bak*, török *bagha*. Hangutánzásilag ide tartozókul tekinthetők a német *quacken*, s latin *coaxo* is.

BÉKA, (2), népes puszták Magyarországon Csanád megyében, Erdélyben Alsó-Fehér megyében; helyragokkal: *Béká-n, —ra, —ról.*

BÉKAÁRPA, (béka-árpa) ösz. fn. Az árpák neméhez tartozó s nedves réteken tenyészni szokott növényfaj. (Hordeum secalinum L.)

BÉKABOGLÁR, (béka-boglár) ösz. fn. A boglárnemű növények egyik faja, mely vizenyős helyeken tenyészik. V. ö. BOGLÁR.

BÉKABOGYÓTAKTA, (béka-bogyó-takta) ösz. fn. Növényfaj a takták neméből; szára felálló, levelei rendetlenül háromszor hármasak, virágai tojásdad fürtökben a szár- és ághegyeken fehérek, bogyói feketék, mérgesek, a varasbékák szeretik. (Actaea spicata L.)

BÉKABOJTORJÁN, (béka-bojtorján) ösz. fn. L. BOJTORJÁNMIZSÓT.

BÉKABUZOGÁNY, (béka-buzogány) ösz. fn. A sások neméhez tartozó növényfaj.

BÉKACZENK, (béka-czenk) ösz. fn. Fiatal kis béka, máskép: ebihal.

BÉKADAGANAT, (béka-daganat) ösz. fn. A lovak és szarvasmarhák nyelve alatt támadni szokott kóros daganat.

BÉKAEGÉRHARCZ, (béka-egér-harcz) ösz. fn. Homérnak tulajdonított költemény a békák és egerek közötti harczról, melyet nálunk Csokonai Vitéz utánzott.

BÉKAÉR, (béka-ér) ösz. fn. Ér a nyelv alsó lapján, mely, ha megdagad, békanyavalyának vagy daganatnak, vagy egyszerűen békának neveztetik.

BÉKAFA vagy BÉKAFALVA, falu Vas vármegyében; helyragokkal: *Békafá-ra, —n, —ról.*

BÉKAFI, (béka-fi) ösz. fn. L. BÉKACZENK vagy EBIHAL.

BÉKAFŰ, (béka-fű) ösz. fn. L. BÉKAPOTNYA.

BÉKAGYÍK, (béka-gyík) ösz. fn. Gyíkfaj, melynek dereka színre és alakra nézve a békáéhoz hasonló.

BÉKAHAL, (béka-hal) ösz. fn. Különös tengeri halfaj, igen idomtalan, undok békaalakkal.

BÉKAHÉJ, (béka-héj) ösz. fn. Lásd BÉKATEKNŐ.

BÉKAÍJ, (béka-íj) ösz. fn. Csiptetőféle sajátságos eszköz, melylyel az ennivaló vízi békákat szokták fogni.

BÉKAIVADÉK, (béka-ivadék) ösz. fn. Ikranemű tojások, melyeket a nemző békák nyálkába burkolva raknak le a vizek szélein.

BEKAKÁL, (be-kakál) ösz. áth. Rákakálva, azaz szarva bepiszkol, bemocskol valamit, vagy bizonyos helyre beszarik. *Bekakálni az ágyba, a bölcsőbe.*

BÉKAKALÁN, (béka-kalán) ösz. fn. 1) Vizenyős helyeken tenyésző széles levelű fűnem. 2) L. BÉKATEKNŐ.

BÉKAKŐ, (béka-kő) ösz. fn. Varacskosan megkövült tengeri nadályfaj.

BÉKAKÖLYÖK, (béka-kölyök) ösz. fn. Békaczenk, békafi, apró ebihal.

BÉKAKÖVECS, (béka-kövecs) ösz. fn. Folyóvízi, kemény állományu kavics, pittykő.

BEKALAMÁZOL, (be-kalamázol) ösz. áth. Kalamázzal beken, bedegetel.

BÉKALEN, (béka-len) ösz. fn. A lenek neméhez tartozó növényfaj, melynek szára kétágu, apró czérnaforma, levelei ellenesek, szirmai hegyesek, kevéssé csorbahegyük, virági fehérek, nyilás előtt lecsüggők. (Linum catharticum L.)

BÉKALENCSE, (béka-lencse) ösz. fn. Büzhödt, rohadt mocsárok vizein úszkáló lencsealaku, lopvanőszö növényfaj, melyet a réczék kedvelnek.

BÉKALILIOM, (béka-liliom) ösz. fn. Lassu folyókban és tavakban tenyésző növény, melynek liliomhoz vagy rózsához hasonló fehér vagy sárga virága van.

BÉKÁLKODIK, (bék-a-al-kod-ik) k. m. *békálkod-tam, —tál, —ott.* A csiki székelyeknél am. alkalmatlanul kötelődik, aggatódzik vagy határozatlanul szólva, izél. *Ne békálkodjál* = ne bánts, ne kötelődzél, ne izélj. V. ö. BÉKÓ.

BÉKALKU, (bék-alku) ösz. fn. Békeszerződés, békekötés. *Békalkuba lépni. Békalkut kötni.*

BEKALL, (be-kall) ösz. áth. Kallóban körülforgatás által besző. *A pokróczba, szürbe különféle csikokat bekallani.* V. ö. KALL, KALLÓ.

BEKALLÓDIK, (be-kallódik) ösz. belsz. Az úgynevezett kallóban beszövődik.

BEKALLÓZ, (be-kallóz) ösz. áth. L. BEKALL.

BÉKALYUK, (béka-lyuk) ösz. fn. Földbe, partok, házak oldalaiba stb. vájt üreg, melyben a szárazon lakó békák s varangyosok tanyáznak.

BEKANDIKÁL, (be-kandikál) ösz. önh. Kiváncsiságból, lopva valamely hézagon, résen, szorulaton, likon bekukucsál, be-bekacsingat. *A kulcslikon, és ablakredőnyök nyilásain bekandikálni a szobába.*

BÉKANYÁL, (béka-nyál) ösz. fn. 1) Kocsonyanemű nyálka, melylyel a békák lerakott ikráikat betakarják. 2) Mocsárokban tenyésző s uszkáló pamutszálforma vízi növény. 3) Tájszokásilag így nevezik néhutt az ökörnyálat. L. ÖKÖRNYÁL.

BEKANYARÍT, (be-kanyarít) ösz. áth. Félkörü hajtással, hajlítással befelé mozdít, lódít, terel valamit. *Bekanyarítani a kaszát a fűbe. Bekanyarítani a*

nyájat az akolba. Kiöltött nyelvével bekanyarítani valamit a szájba. A félénk eb bekanyarítja a farkát.

BEKANYARÍTÁS, (be-kanyarítás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit bekanyarítnak.

BEKANYARODÁS, (be-kanyarodás) ösz. fn. Félkört képző irányban befelé hajlás, indulás, mozdulás, bemenés valahová.

BEKANYARODIK, (be-kanyarodik) ösz. k. 1) Félkörü mozgással befordul, beszáll, betér, bemegy valahová. *A fölrezzentett seregélyek bekanyarodtak a nádasba. A gulya bekanyarodott a csalit közé.* 2) Görbe irányban befelé hajlik. *Az út bekanyarodik a hegyek közé. A folyó bekanyarodik a völgybe.*

BEKANYARÚL, (be-kanyarúl) ösz. önh. Lásd BEKANYARODIK.

BEKANYARULÁS, (be-kanyarulás) ösz. fn. L. BEKANYARODÁS.

BÉKAOLAJ, (béka-olaj) ösz. fn. Gyógyolaj, melyben békát főztek, s melyet rákfene ellen szoktak használni.

BEKAP, (be-kap) ösz. áth. és önh. 1) Hirtelen, mohón befelé ránt, vagy szájába vesz, befal valamit. *Kinézett az ablakon, azután bekapta a fejét. Bekapta, mint kutya a legyet.* Km. 2) Bizonyos nyereményt, járandóságot, jövedelmet bevesz. *Eladott holmijéből bekapott száz forintot. Kölcsön adott pénzét mind bekapta.* 3) Önhatólag bizonyos állomást, hivatalt elnyer. 4) Tréfásan szólva am. szeszes italból többecskét vesz be, becsíp. *Bekapott a budai törökvérből* (veresborból). Km. *Jól bekapott* = leszívta magát.

BEKAPÁL, (be-kapál) ösz. áth. 1) Kapával fölvágott földet hány valamire, vagy betölt, betöm vele bizonyos üreget. *Bekapálni a gödröket. Bekapálni a szőlőtőkéket.* 2) A kapálást bevégzi.

BEKAPÁLÁS, (be-kapálás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit bekapálnak.

BEKAPAR, (be-kapar) ösz. áth. Fölkapart, fölvájt földdel, gazzal stb. betakar, beföd. *A macska bekaparja saját ganaját.*

BEKAPARÁS, (be-kaparás) ösz. fn. Fölkapart, fölvájt földdel, gazzal stb. betakarás, befödés, elrejtés.

BEKAPAT, (be-kapat) ösz. mivelt. Futtában, hamarjában etet, abrakol. *Bekapatni egy keveset, s megint tovább hajtani.*

BEKAPCSOL, (be-kapcsol) ösz. áth. Kapocscsal beköt, befűz, beakaszt. *Bekapcsolni a ruhát.* V. ö. KAPCSOL.

BEKAPCSOLÁS, (be-kapcsolás) ösz. fn. Kapocscsal bekötés, befűzés, beakasztás. *Bekapcsolás alatt elfeslett a ruhája.*

BÉKAPORONTY, (béka-poronty) ösz. fn. Apró, fiatal béka, békaczenk, ebihal.

BÉKAPOTNYA, (béka-potnya) ösz. fn. A kétlakiak seregéből való potnyanemü növények egyik faja, melynek indái a víz alatt terjednek el, s levelei a vizen lebegnek; virága fehér, sárgás közepű, jószagu. (Hydrocharis morsus ranae. L.)

BÉKARAGADÁLY, (béka-ragadály) ösz. fn. Növényfaj a mügék neméből; szára ágasbogas, virágai az ághegyeken nyeletlenek, levelei csillagosak, magvai simák. Máskép: *ugari müge.* (Asperula arvensis L.)

BEKARCZOL, (be-karczol) ösz. áth. Körmökkel vagy akármely éles, hegyes, szúrós, tövises eszközzel karczokat, azaz metszéseket, sértéseket csinál valamely szilárd, tömör állományu test szinén. *Szeges bottal bekarczolni a falakat, bútorokat. Jégpatkóval bekarczolni a jeget.* V. ö. KARCZOL.

BEKARCZOLÁS, (be-karczolás) ösz. fn. Körmökkel, tövissel, éles eszközökkel stb. ejtett sértés, horzsolás valamely testen.

BÉKAROKKA, (béka-rokka) ösz. fn. Lopvanőszö növényfaj a zsurlók neméből; szára barázdás, termőszára kevés águ; lakik tó- és folyóvízpartokon, máskép: *parti zsurló.* (Equisetum fluviatile. L.)

BEKARÓZ, (be-karóz) ösz. áth. 1) Karókkal bekerít, körülvesz. *Bekarózni a vadaskertet, az aklot, az udvart.* 2) Tartalékul, támaszul szolgáló karókkal ellát. *Bekarózni a szőlőt, a komlókertet.*

BEKARÓZÁS, (be-karózás) ösz. fn. Karókkal bekerítés vagy támogatás.

BEKÁRPITOZ, (be-kárpitoz) ösz. áth. Kárpitokkal ellát, bevon, diszít. *Bekárpitozni a termet, az ablakokat, a falakat, a páholyokat.*

BÉKÁS, (bék-a-as) mn. tt. *békás-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* 1) Békákkal bővelkedő, békáktól lakott. *Békás mocsárok, tavak. Békás pincze, házoldal.* 2) Helységek neve Erdélyben és Magyarországon; helyragokkal: *Békás-ra, —on, —ról.*

BÉKASELYĖM, (béka-selyėm) ösz. fn. 1) Az igen békás mocsárok, tavak és folyók fölszinén képződő fonalforma növény. 2) Nyers, készítetlen, gubanczos állapotban levő selyem.

BÉKÁSMEGYER, falu Pestben; helyragokkal: *Békásmegyer-en, —re, —ről.*

BÉKASÓ, (béka-só) ösz. fn. A folyóvizek medrében találtató apró kavics, pittykő, békakő. *Örül neki mint kis gyerek a békasónak.* Dugonics. Km.

BÉKÁSZ, (1), (bék-a-asz) fn. tt. *békász-t,* tb. *—ok.* Békákat fogdosó. Képzésre olyan, mint *halász, rákász, bogarász,* stb.

BÉKÁSZ, (2), (bék-a-asz) áth. m. *békász-tam, —tál, —ott,* par. *—sz.* Békákat fogdos.

BÉKÁSZÁS, (bék-a-asz-ás) fn. tt. *békászás-t,* tb. *—ok.* Békafogdosás.

BÉKASZĖMFŰ, (béka-szėm-fű) ösz. fn. Lásd NEFELEJTS.

BÉKASZĖMMIZSÓT, (béka-szėm-mizsót) ösz. fn. A mizsótok neméhez tartozó növényfaj, melynek szára ágas, levelei tojáskerek-láncsásak, borzasak, bokrétája kék, magva sima. (Myosotis arvensis. L.)

BÉKASZITTYÓ, (béka-szittyó) ösz. fn. Növényfaj a szittyók neméből, mely a bunkós vagyis bogláros fejü szittyótól abban különbözik, hogy bugája kiterült, tokja tompa. (Juncus effusus L.)

BÉKATARSOLY, (béka-tarsoly) ösz. fn. Növényfaj a tarsókák neméből, melynek többféle kisebb-nagyobb fajtái vannak, máskép: *paperszény, pásztortáska, szükés, vérállatófü, porczogófü, vadmustár.* (Thlaspi bursa pastoris. L.)

BÉKATEKNŐ, (béka-teknő) ösz. fn. Szaru keménységü, s különféle alaku, de törékeny burok, mely némely vízibékák bölcsőjeül szolgál.

BÉKATÓ, népes puszta Tolnában; helyragokkal: *Békató-n, —ra, —ról.*

BÉKATOJÁS, (béka-tojás) ösz. fn. Apró ikrácskák, melyekből békák kelnek ki; békaivadék.

BEKÁTRÁNYOL, (be-kátrányol) ösz. áth. Kátránynyal beken, betapaszt. *Bekátrányolni az ujonnan épített hajót.* V. ö. KÁTRÁNY.

BÉKATUTAJUSZÁNY, (béka-tutaj-uszány) ösz. fn. Az uszánynemü növények egyik faja, melynek vízen lábbó levelei tojáshosszuak, nyelesek, kerek válluk, a víz szinére érvén kiszélesednek, s mitegy tutajt képeznek. Máskép: *uszányfü* vagy *békaszölö.* (Potamogeton natans. L.)

BEKAVAR, (be-kavar) ösz. áth. Kavarással, keveréssel belevegyít. *Bekavarni valamit a sárba. Bekavarni egyik ételt a másikba.* V. ö. KAVAR.

BÉKAVAR, (béka-var) ösz. fn. A lovak lábszárain támadni szokott varforma daganat, bötyök.

BÉKAVÁR, (béka-vár) ösz. fn. Így nevezik tréfásan a békákkal bővelkedő helyeket, nevezetesen a helységek azon részét, melyekben sok a béka.

BÉKAVARFÜ, (béka-var-fü) ösz. fn. lásd TOROKVILLAHÍM.

BÉKAVIRÁG, (béka-virág) ösz. fn. Így nevezik néhutt a lángos szirontát, máskép: *boglárvirág, sömörfü.* (Ranunculus flammula).

BÉKÁZ, (bék-a-az) önh. m. *békáz-tam, —tál, —ott,* par. *—s.* Békát eszik. Képzésre olyan mint: *kenyerez, szalonnáz, boroz, serez,* stb.

BEKE, férfi kn. A Benedek név megrövidítve, máskép: *Bekő, Benkő, Benke, Bekény, Bánk, Bedő, Bencze, Bende.*

BÉKE, (1), (bék-e) fn. tt. *békét,* többese nincs divatban. 1) Nyugalmas és biztos állapot a polgári társadalom tagjai között, midőn egymás jogait sértetlenül hagyják, egymást nem bántják. *Házi béke,* a család tagjai és ház lakói között. *Ugyanazon várősban, helységben, országban egymással békében élő különféle nyelvü népek, vallásfelekezetüek. Békét hagyni mindenkinek,* senkit nem bántani. *Megzavarni a békét. Békében,* vagy *békén lenni, maradni. Békében nyugodjanak hamvai.* 2) Szorosb ért. népek és fejedelmek, illetőleg különféle országok közt fennálló viszony, állapot, midőn egyenetlenség, viszálkodás nélkül élnek, s egymáson nem erőszakoskodnak; ellenkezői: *háboru, harcz, visszavonás, villongás.* 3) Különösen a meghasonlott, s háborut viselt népek és fejedelmek által kötött szerződés, melynélfogva kötelezik magokat, hogy a háborgást megszüntetvén egymás vagyoni és személyi biztosságát sértetlenül tisztelni fogják. *Bizonyos föltételek alatt békét ajánlani, békét kötni, szerzeni. Megtartani, megőrizni, megszegni, a békét. Békében élő szomszéd népek, fejedelmek. Béke ölében élni. Kitüzni a béke zászlóját. A béke olajágát nyujtani* = békét ajánlani. 4) Átv. ért. a kedélynek minden erősebb indulatoktól ment, nyugodt állapota. *Békével türni, várakozni. Másnak békéjét megzavarni.*

„Nem kell nekünk sok drága kincs,
Nagy fényes palota,
Mert ha a szívben béke nincs,
Az ezt nem adhatja.“

Fonó asszonyok dala.

Elemzésére nézve l. BÉK, fn. A latin *pax* szó hasonlatánál fogva közelebbről rokonok a franczia *paix,* olasz *pace,* angol *peace,* s a szláv *pokoj.*

BÉKE, (2), falu Pozsony megyében; helyragokkal: *Béké-n, —re, —ről.*

BÉKEAJÁNLAT, (béke-ajánlat) ösz. fn. Ajánlat, melyet egyik háboruskodó fél a másiknak tesz, illetőleg tudósítja öt, hogy bizonyos alkudozás nyomán és föltételek alatt kész vele békét kötni. *Békeajánlatot tenni. A békeajánlatot elfogadni, visszavetni. Kedvező békeajánlat.*

BÉKEALKU, (béke-alku) ösz. fn. Kölcsönös alku, vagyis szerződés béke iránt. *Békealkura lépni. Békealkut megkötni.*

BÉKEALKUDOZÁS, (béke-alkudozás) ösz. fn. A békealku föltételeiről folytatott értekezés, vagy ideoda izengetés. *Sokáig vontatott, halogatott békealkudozás.*

BÉKEANGYAL, (béke-angyal) ösz. fn. Bibliai kifejezéssel, isteni követ, mennyei szellem, mint a viszálkodó emberiség kiengesztelője, megbékítője. Átv. ért. békeeszközlő, békehozó követ.

BÉKEBÍRÓ, (béke-biró) ösz. fn. Általán közbejáró személy, ki a viszálkodó felek között békét szeretni hivatva van. Különösen Angliában hatósági személy, kinek joga és kötelessége a nyilvános csend fentartására ügyelni, s a béke- vagy csendzavarókat megfenyíteni. Másutt némely polgári ügyeket is elintéz.

BÉKEBIRÓSÁG, (béke-biróság) ösz. fn. Békebirói hatóság, illetőleg kötelesség. V. ö. BÉKEBIRÓ.

BEKEBLEZ, (be-keblez) ösz. áth. 1) Valakit bizonyos testület, társulat, egylet tagjai közé fölvesz. *Tudományos, kereskedelmi társulatba bekeblezni valakit. Bekeblezni az orvosi, az egyetemi karba.* 2) Valamely földterületet, illetőleg helységet, várost, vidéket bizonyos kerület, tartomány, ország stb. körébe fogad, s annak egyik alkatrészévé tesz. *Egyik vármegyétől elszakasztott helységet bekeblezni egy másikba. Némely erdélyi megyéket bekeblezték Magyarországba.*

BEKEBLEZÉS, (be-keblezés) ösz. fn. Cselekvés, mely által valakit bizonyos társulat, vagy valamit bizonyos kerület kebelébe vesznek. V. ö. BEKEBLEZ.

BÉKEBONTÓ, (béke-bontó) ösz. mn. és fn. Aki a kötött béke föltételeit megszegi, s a háboru kitörésére okot ad.

BÉKEBOT, (béke-bot) ösz. fn. Békejelül szolgáló bot, melyet a békekövet magával hoz.

BEKECS, (1), fn. tt. *bekecs-ét*, tb. *—ék*. Szőrös bőrbéléssel és prémezettel ellátott, saját szabású téli felöltő. Egyezik vele a héber בֶּגֶד (beged) Simon szótára szerént: vestis suprema eaque lata orientalium), a lengyel *bekicsa*, s hasonló hozzá a hellen *πέκος* (bőr, gyapjú). Máskép: *bekes*.

BEKECS, (2), falu Zemplén megyében; helyr. *Bekecs-en, —re, —ről*.

BEKECSGALLÉR, (bekecs-gallér) ösz. fn. A bekecsféle téli öltönynek galléra.

BEKECSKÖPÖNYEG, (bekecs-köpönyeg) ösz. fn. Bekecs módjára melegen bélelt, és prémezett téli köpönyeg.

BÉKECSÓK, (béke-csók) ösz. fn. Csók, illetőleg ölelkezés, nyájas üdvözlés, melylyel az ellenségek kölcsönös kiengesztelődés jeléül egymást fogadják.

BÉKECZIKKELY, (béke-czikkely) ösz. fn. A békeszerződési okmánynak egyes pontja, föltétele.

BÉKEELŐZMÉNYÉK, (béke-előzmények) ösz. több. fn. Izengetések, készületek, intézkedések, alkudozások, melyek a békekötés végrehajtása, eszközlése végett előlegesen tétetnek.

BÉKEEMLÉKPÉNZ, (béke-emlék-pénz) ösz. fn. Pénz, melyet a békekötés idejének emlékezetére vernek.

BÉKEESZKÖZLŐ, (béke-eszközlő) ösz. fn. Hathatós befolyású, s közbejáró személy, kinek leginkább köszönhetni a végrehajtott békeszerződést.

BÉKEFEJEDELÉM, (béke-fejedelém) ösz. fn. Fejedelem, ki a békének különös barátja, és fentartója.

BÉKEFÖLTÉTEL, (béke-föltétel) ösz. fn. Alkudozási pont, követelés, melyhez a békeszerződés kötve van. *Békeföltételeket szabni, elfogadni, módosítani. Megállható, kedvező békeföltételek*.

BEKÉG, (bek-ég) önh, m. *bekég-tem, —tél, —ett*. Mondjuk különösen kecskéről, midőn sajátnemű reszketeg hangon szól, máskép: *mekeg*, s vastaghangon *bakog, makog*.

BEKÉGÉS, (bek-ég-és) fn. tt. *bekégés-t*, tb. *—ék*. Kecskenemű állatok szólása.

BÉKEGYŰLÉS, (béke-gyűlés) ösz. fn. Gyűlés, melyben a háboruskodó felek követei a békekötés felől tanácskoznak, alkudoznak.

BÉKEHÁBORÍTÓ, (béke-háborító) ösz. fn. és mn. 1) Személy, ki akármily ellenséges indulatból, viszálkodási viszketegből stb. a külső vagy belső békét megzavarja. 2) Ami általán nyugtalanságra, háborgásra, háborura izgat. *Békeháborító követelések, kártételek, kicsapongások, beavatkozások. Békeháborító szónoklatok, iromány ok*.

BEKEHÁZA, falu Szalában; helyr. *Békeházá-n, —ra, —ról*.

BÉKEHÍR, (béke-hír) ösz. fn. Szerteszárnyaló beszéd, mely békekötésről terjengeni kezd. *Békehírt hozni, terjeszteni*.

BÉKEHÍRMONDÓ, (béke-hírmondó) ösz. fn. Személy ki hivatalosan, vagy hivatlanul a megkötött, vagy kötendő békéről hírt hoz.

BÉKEHÍRNÖK, (béke-hírnök) ösz. fn. l. BÉKEHÍRMONDÓ.

BÉKEHOZÓ, (béke-hozó) ösz. fn. lásd BÉKEKÖVET.

BÉKEIDŐ, (béke-idő) ösz. fn. Általán időfolyam, mely alatt bizonyos országban béke uralkodik. Különösen a békekötésben meghatározott évek száma, melyekre a béke kiterjesztetik. *Elmulván a békeidő, új háborutól félhetni*.

BÉKEJAVASLATOK, (béke-javaslatok) ösz. tb. fn. Tervezett föltételek, melyeknél fogva békealkudozásra lépni lehet.

BÉKEJOBB, (béke-jobb) ösz. fn. Kibékülés jeléül, zálogául nyujtott jobbkéz. *Fogadd békejobbomat*.

BÉKEJOG, (béke-jog) ösz. fn. Nemzetközi jog, melynélfogva minden nemzet vagy fejedelem követelheti, hogy békében élhessen, vagy, ha háboruba keveredett, hogy békét köthessen. *Had és békejog*. (Jus belli et pacis).

BEKEKÓKÖRTE, (bekekó-körte) ösz. fn. Különös körtefaj. Dunántuli tájszó.

BÉKEKÖTÉS, (béke-kötés) ösz. fn. Szerződés a háborut viselt felek között, melynél fogva bizonyos föltételek alatt kötelezik magokat, hogy a háborunak véget vetve békében maradnak. Jelenti magát az okmányt is, mely e szerződést magában foglalja. *Bécsi, linczi, karloviczi békekötés*.

BÉKEKÖTŐ, (béke-kötő) ösz. fő- és mn. Aki nemzete vagy fejedelme nevében, vagy saját személyében a béke iránt alkura lép, s azt végrehajtja. *Békekötő felek, követek*.

BÉKEKÖVET, (béke-követ) ösz. fn. 1) Hivatalason küldött személy, ki az ellenfélhez békét ajánlani megy. 2) Aki meg van bízva, hogy a megkötött béke felől hírt vigyen az illetőknek.

BÉKEKÖZBENJÁRÓ, (béke-közben-járó) ösz. fn. Tekintélyes személy, ki az ellenfelek között magát közbevetve békét szerez, vagy szerezni igyekszik.

BÉKEKÖZVETÍTŐ, (béke-köz-vetítő) ösz. fn. l. BÉKEKÖZBENJÁRÓ.

BEKEL, (be-kel) ösz. önh. Valahová bemegy, bevonul, betakarodik. Innen: *bekelet* = ösz, midőn a barom a szabad mezőről betakarodik az akolba. Baranyai tájszó.

BEKELEPCZÉL, (be-kelepczél) ösz. áth. Kelepczébe kerítve, csalva megfog. Átv. ért. cselfogásokkal, ármánynyal, kedvezőtlen állapotba kever valakit. V. ö. KELEPCZE.

BÉKÉL, (bék-e-el) önh. m. *békél-t*. Békességre lép, kiengesztelődik. Szokottabban: *békül*, honnan: *megbékül, kibékül, összebékül*.

BÉKELÁB, (béke-láb) ösz. fn. A rendes katonaság azon állapota, midőn háborut nem visel, s arra nem is készül. *Békelábra állítani a hadakat*.

BÉKÉLÉS, (bék-e-el-és) fn. tt. *békélés-t*, tb. *—ék*. Békességre lépés; harag, viszálkodás, háboru utáni engesztelődés. Máskép: *béküles*.

BEKELET, (be-kelet) ösz. fn. Baranyai tájszó, am. őszi idő, mikor a szabadban járó barom bemegy, beszorul az akolba; valamint ellenkezője a közdivatu *kikelet*, midőn az akolba szorult barom, és házába vonult mezei gazda ismét kikel, kimegy a szabadba. Értethetik a természetre is. V. ö. KIKELET.

BÉKÉLTET, (bék-e-el-tet) áth. m. *békéltet-tem*, *—tél*, *—ett*, par. *békéltess*. Rábeszél, rábír, rávesz valakit, hogy haragosával, ellenségével kiengesztelődjék, megbéküljön. *Régi ellenségeket békéltetni*.

BÉKÉLTETÉS, (bék-e-el-tet-és) fn. tt. *békéltetés-t*, tb. *—ék*. Közbenjárás, mely által valaki az ellenfelek között békét eszközöl, vagy eszközölni törekszik.

BÉKÉLTETŐ, (bék-e-el-tet-ő) fn. tt. *békéltető-t*, tb. *—k*. Közbenjáró személy, aki az ellenfeleket békélteti. V. ö. BÉKÉLTET.

BEKEN, (be-ken) ösz. áth. 1) Valamely írféle olvatag testet beledörzsöl más testbe, nevezetesen az állati bőr likacsaiba. 2) Bezsíroz, bemocskol, befest valamit. *Bekenni a ruhát olajjal, szírral, csiríszel, szurokkal. Bekenni az orczát, szemöldököt festékkel, a csizmát hájjal*. 3) Besároz, sártapaszszal behúz. *Bekenni a repedezett falat, kályhát*. V. ö. KEN.

BÉKÉN, (bék-e-en) ih. Nyugalmasan, biztosan, háborítás nélkül, mást nem bántva, senkitől nem bántatva. *Békén nyugodjanak hamvai. Békén járni-kelni, tölteni napjait. Maradj békén*.

BEKENDŐZ, (be-kendőz) ösz. áth. 1) Kendővel betakar, bekötöz, beburogat. *Eső, nap ellen bekendőzni a fejet. Bekendőzni a kisdedet*. 2) Arczát, nyakát, vállait stb. fehérre vagy pirosra festi, kenegeti, illatos vízekkel mosogatja. V. ö. KENDŐZ.

BEKENDŐZÉS, (be-kendőzés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit bekendőznek. V. ö. BEKENDŐZ.

BEKENÉGET, (be-kenéget) ösz. gyak. áth. Gyakran, ismételve, folytatólag beken, azaz bedörzsöl, bemázol, befest valamit. V. ö. BEKEN.

BEKENÉGETÉS, (be-kenégetés) ösz. fn. Gyakori, ismételve folytatott bekenés.

BEKENÉS, (be-kenés) ösz. fn. 1) Valamely írnak az állati test likacsain bedörzsölése, beszivatása. 2) Bizonyos színnel befestés, bemázolás, bemocskolás, bezsírozás. 3) Besározás, betapasztás.

BEKÉNEZ, (be-kénez) ösz. áth. 1) Kénnel elegyít, kénfüsttel beszagosít, vagy általjárat valamit. *Bekénezni* (kénvirággal) *a macskáknak adott tejet. Bekénezni a kiürített boroshordókat*. 2) Kénolvadékkal behúz. *Bekénezni a gyufácskákat, az úgynevezett kéngyertyákat*.

BEKÉNEZÉS, (be-kénezés) ösz. fn. Kénnel, vagy kénfüsttel elegyítés, általjáratás, vagy behúzás.

BEKENT, (be-kent) ösz. mn. Írral bedörzsölt, beitatott; bemázolt, befestett; bemocskolt, bezsírositott. *Repülőzsírral bekent tag. Sárral bekent repedék. Olajjal, szurokkal bekent ruha*.

BEKENTEN, (be-kenten) ösz. ih. Bekent, bemázolt, bemocskolt állapotban; szurtosan, zsírosan.

BEKÉNY, férfi kn. l. BENEDEK, BEKE.

BEKÉNYSZÉRÍT, (be-kényszérít) ösz. áth. Valakit akarata ellen, erőszakkal bevonulni, bemenni sürget, rászorít. *A bujdosó gyermeket fenyegetéssel bekényszeríteni oskolába*.

BEKÉNYTELENÍT, (be-kénytelenít) ösz. áth. l. BEKÉNYSZERÍT.

BÉKEOKLEVÉL, (béke-ok-levél) ösz. fn. Békeszorződési kölcsönös kiegyezkedést tartalmazó iromány ok. *Aláírt s pecséttel ellátott békeoklevél*.

BÉKEPÁLCZA, (béke-pálcza) ösz. fn. l. BÉKEBOT.

BÉKEPÉNZ, (béke-pénz) lásd BÉKEEMLÉKPÉNZ.

BÉKEPOHÁR, (béke-pohár) ösz. fn. Áldomás, melyet a kibékélt haragosok engesztelődésök jeléül, s ezutáni barátságuk zálogául isznak. *Igyuk meg a békepoharat, s legyünk a régi jó barátok*.

BÉKEPONT, (béke-pont) ösz. fn. A békekötési szerződvény egyegy tétele. *Első, második, harmadik békepont. Megszegni az egyik vagy másik békepontot*.

BEKÉR, (be-kér) ösz. áth. 1) Kérés, könyörgés által valahová bemenetelt szerez, eszközöl. *Magát és családját bekérni bizonyos zárt mulatságba*. 2) Valakit kér, hogy kivülről hozzon be valamit. *Bekérni a levéltárból a jegyzőkönyvet, a pertárból a periratokat*.

BEKÉREDZIK, (be-kéredzik) ösz. k. Engedelmet kér, hogy valahová bemehessen. *A gyermekek bekéredzenek a szinházba*.

BEKÉREDZKÉDIK, (be-kéredzkédik) ösz. k. l. BEKÉREDZIK.

BEKÉRGESÉDÉS, (be-kérgesédés) ösz. fn. A növényi, vagy átv. ért. állati testnek kéregnemű burokkal, illetőleg kemény hártyával benövése.

BEKÉRGESÉDIK, (be-kérgesédik) ösz. k. 1) Mondjuk növényekről, különösen fa- és cserjenemüekről, midőn derekaik illetőleg ágaik bőrhártyája kéreggé vastagodik, midőn kéreggel behúzódnak. *A meghámlott boglárfák újra bekérgesednek*. 2) Az állati test bőrén kemény vastag hártya támad, berögösödik, megcserepesedik. *A kaszát-kapát forgató tenyere bekérgesedik. A mezitlen lábbal járó ember talpai bekérgesednek*.

BEKÉRGESÍT, (be-kérgesít) ösz. áth. Okozza, hogy az állati test kéreg-keménységű bőrrel behúzódjék. *Az iga bekérgesíti az ökör nyakát. A szoros csizma bekérgesíti a lábsarkat*.

BEKÉRGESŰL, (be-kérgesül) ösz. önh. l. BEKÉRGESÉDIK.

BEKERGET, (be-kerget) ösz. áth. Kergetve, azaz, űzve, fenyegetve, erőszakkal befutni, bemenekülni kényszerít, behajt. *Bekergetni a csikókat, borjukat az akolba. A megszalasztott ellenséget bekergetni a sánczba*.

BEKERGETÉS, (be-kergetés) ösz. fn. Űzés, hajtás, fenyegetés, mely által embert vagy állatot bekergetünk valahová.

BEKÉRGEZ, (be-kérgez) ösz. áth. 1) L. BEKÉRGESÍT. 2) A vargák-, csimaziáknál am. a lábbeli sarkába fakérget varr be.

BEKERÍT, (be-kerit) ösz. áth. 1) Valamely tért bizonyos korláttal körülvesz. *Bekeríteni az udvart fallal, sövénynyel. A határt bekeríteni árokkal. A vadaserdöt bekeríteni hasogatványokkal.* 2) Bizonyos alkotmány, épület stb. körül korlátot húz, hogy a szabad hozzájárást akadályozza. *Bekeríteni a kazalt, asztagot korlátokkal. Bekeríteni a házat, templomot.* 3) Üzve, kergetve körbe szorít. *Hajtóvadászaton bekeríteni a nyulakat, özeket. Bekeríteni az üzöbe vett ellenséget.*

BEKERÍTÉS, (be-kerítés) ösz. fn. 1) Árokkal, fallal, sövénynyel, korláttal stb. körülépítés, vagy körülültetés. 2) Üzés alatti beszorítás, közbevevés. V. ö. BEKERÍT.

BEKERÍTÉTT, (be-kerítétt) ösz. mn. 1) Körülvett, körülépített, körülárkolt. *Gyöpüvel bekerített szérü. Gárgyával bekerített kút.* 2) Üzés közben beszorított, körülfogott. *A bekerített ellenség megadta magát.*

BÉKERONTÓ, (béke-rontó) ösz. fn. l. BÉKEBONTÓ.

BEKERTÉL, (be-kertél) ösz. áth. Általán, korláttal, kerítéssel körülvesz. Különösen, kertnek szánt tért sövénynyel, gyöpüvel, árokkal stb. körülvesz, vagy cserjével, fákkal körülültet.

BEKERTÉLÉS, (be-kertélés) ösz. fn. Cselekvés, midőn bizonyos tért bekertelnek, különösen zárt kertté alakítanak.

BEKERÜL, (be-kerül) ösz. önh. és áth. 1) Időmulva előbbutóbb bejut, vagy befogják valahova. *Ha így viseli magát, nem sokára bekerül a börtönbe.* 2) Görbe uton, körüljárás után jut be. *Az árvíz miatt csak oldaluton kerülhettünk be a faluba.* 3) Áthatólag am. valamely tájat, vidéket, tért körüljár, beczirkál. *Az éjjeli ör bekerüli a falut. A csöszök bekerülik a határt.* Ez utolsó értelemben szabatosabb volna: *keröl.*

BEKES, fn. l. BEKECS.

BÉKES, (bék-es) mn. tt. *békes-t*, vagy *—et*, tb. *—ek*. Nyugalmas, csendes, háboru nélküli. Szokottabban: *békés*, a *béke* törzstől. *Békés tanya. Békés állapot. Békés idő.* V. ö. BÉK, fn.

BÉKÉS, (bék-e-es) mn. és fn. 1) l. BÉKES. 2) Vármegye és város neve, helyragokkal: *Békés-be, —ben, —ből.*

BÉKESÉG, (bék-e-ség) fn. tt. *békeség-ét.* Nyugalmas, csendes állapot, háboru nélküli időszak. Közszokás szerint egy értelmü a *béke* szóval, de szabatosan véve a *békeség* jelenti a békének mintegy sokaságát, folytonos voltát, vagy mineműségét, s olyféle különbség látszik köztök lenni, mint a *csend* és *csendesség*, *nedv* és *nedvesség*, *üdv* és *üdvösség* között, s ekkor helyesebben: *békesség*, azaz folytatott békes állapot, vagy tulajdonság. *Békességben élni. Nincs nyugtom, nincs békességem.* Kisfaludy S. Vannak esetek, midőn a *béke* és *békesség* egymással föl nem cserélhetők, pl. nem mondjuk: *hagyj békességet*, hanem: *hagyj békét*; nem: *nyugodjanak békességgel hamvai*, hanem: *békével.* — A *béke* ellenkezője: *háboru*, és így a *békeség*-é *háboruság*, a *békesség*-é pedig *háborusság*, t. i. a *békes* (békés) és *háborus* törzsektől.

BÉKESÉGÉS, (bék-e-ség-és) mn. tt. *békeségés-t*, vagy *—et*, tb. *—ek*. Békeségben levő, élő. Ellenkezője: *háboruságos*. V. ö. BÉKESÉG.

BÉKESÉGÉSEN, (bék-e-ség-és-en) ih. Békeséges állapotban, nem háboruskodva. Szélesb. ért. nyugalmasan, csendesen.

BÉKÉSEN, (bék-e-es-en) ih. Békés, nem háborus állapotban. Szélesb. ért. nyugton, csendben. V. ö. BÉKES.

BÉKESSÉG, (bék-es-ség) fn. l. BÉKESÉG.

BÉKESSÉGÉS, (bék-es-ség-és) mn. tt. *békességés-t*, vagy *—et*, tb. *—ek*. Köz szokás szerint am. békeséges. Egyébiránt képzésre olyan mint: *kegy-esség-es*, *üdv-ös-ség-es*.

BÉKESÉRTÉS, (béke-sértés) ösz. fn. A békeszerződésben kikötött föltételek elleni cselekvés, kihágás, azok meg nem tartása.

BÉKÉSVÁRMEGYE, (Békés-vármegye) ösz. fn. A Tiszán tuli kerület egyik vármegyéje, mely nevét hajdani Békés várától vette.

BÉKESZEGÉS, (béke-szegés) ösz. fn. l. BÉKESÉRTÉS.

BÉKESZERETET, (béke-szeretet) ösz. fn. Békére, nyugalomra hajlandó, vágyó kedélyi állapot, melynél fogva valaki minden viszálytól, meghasonlástól, veszekedéstől ovakodik, s annak kedveért kész a bántalmakat eltürni, megbocsátani, sőt jogaiból is engedni.

BÉKESZERETŐ, (béke-szerető) ösz. mn. Aki hajlamánál fogva béke után vágyik, csendes, nyugalmas kedélyü.

BÉKESZÉRZÉS, (béke-szérzés) ösz. fn. Alkudozás, közbenjárás, mely által béke eszközöltetik, béke köttetik.

BÉKESZÉRZŐ, (béke-szérző) ösz. fn. Háboruskodó fél követe, vagy közbenjárója, aki alkudozva vagy magát közbevetve békét eszközöl.

BÉKÉTELEN, (bék-e-et-(e)len) mn. tt. *békételen-t*, tb. *—ék*. Aki általán nem szereti a békét; nyugtalan, háborgó, viszálkodó, veszekedő, másokat nyugtalanító, csendzavaró, elégedetlen, türelmetlen. *Némely békételen ember képes egész országot felzavarni.* Határozókép am. békétlenül.

BÉKÉTELENKEDIK, BÉKÉTELENSÉG stb. l. BÉKÉTLENKEDIK, BÉKÉTLENSÉG, stb.

BÉKÉTLEN, l. BÉKÉTELEN.

BÉKÉTLENKÉDÉS, (bék-e-etlen-kéd-és) fn. tt. *békétlenkédés-t*, tb. *—ék*. Nyugtalan, viszálkodó, háborgó, türelmetlen magaviselés.

BÉKÉTLENKÉDIK, (bék-e-etlen-kéd-ik) k. m. *békétlenkéd-tem*, *—tél*, *—étt*. Nyugtalankodik, háborkodik, viszálkodik, türelmetlenkedik, szóval, békétlenül viseli magát.

BÉKÉTLENSÉG, (bék-e-etlen-ség) fn. tt. *békétlenség-ét.* Békétlen állapot, vagy tulajdonság; nyugtalanság, türelmetlenség, elégületlenség.

BÉKÉTLENÜL, (bék-e-etlen-ül) ih. Békétlen módon; nyugtalanul, türelmetlenül; háborogva, viszálkodva. *Békétlenül viselni magát. Békétlenül várni valamire.*

BÉKETÖRÉS, (béke-törés) ösz. fn. A békeföltételek megszegése, meg nem tartása; békerontás, békebontás.

BÉKETÖRŐ, (béke-törő) ösz. mn. és fn. 1) Mondjuk személyről, illetőleg békeszerző félről, aki a kötött béke pontjait, föltételeit általhágja. 2) Mondjuk cselekvényről, mely a békeszerződéssel ellenkezik. *Béketörő berohanások, sértegetések, kártételek.*

BÉKETÜRÉS, (béke-türés) ösz. fn. Nyugalmas lelki állapot, a kedvetlen benyomások, csapások, szenvedések, viszontagságok daczára. *Béketüréssel szenvedni a betegséget, üldözést, bántalmakat. Ehhez angyali béketürés kell. Nincs béketürése.* V. ö. TÜRELEM.

BÉKETÜRŐ, (béke-türő) ösz. mn. Aki belső lelki nyugalommal fogadja a bal eseteket; aki csendesen, zúgolódás nélkül, nem panaszkodva bevárja a sors csapásainak lefolyását; aki szenvedni bír a nélkül, hogy bajait fölhányná, emlegetné. *Béketürő beteg, rab, alattvaló.*

BÉKETÜRŐSÉG, (béke-türőség) ösz. fn. A léleknek, illetőleg kedélynek természetté vált eltökélése akármily kedvezőtlenségek, viszontagságok ellen.

BÉKETÜZ, (béke-tüz) ösz. fn. Békekötés megünneplésére készített tüzi játék.

BÉKEÜNNEP, (béke-ünnep) ösz. fn. Ünnep, melyet a megkötött béke örömemlékeül tartanak.

BÉKÉVEL, (bék-e-vel) ih. 1) Nyugton, csendesen, senkit sem háborgatva, vagy bántva. *Békével legyetek, maradjatok. Nyugodjék békével.* 2) Türelmesen, zúgolódás nélkül. *Békével szenvedni, türni a sors csapásait, a nyavalyát, az üldözéseket. Békével viselni a méltatlanságokat, bántalmakat.* 3) Bántatlanul, biztosan. *Békével járni-kelni.*

BEKEVER, (be-kever) ösz. áth. 1) Valamit másfélébe elegyít, idegen neművel összevegyít. *A homokot a mészbe, a rántást bekeverni a káposztába.* 2) Bizonyos bajba, ügybe bonyolít, belehúz. 3) Valamit bepiszkít. *Ruháját bekeverte sárral, vagy sárba.*

BEKEVERÉDÉS, (be-keverédés) ösz. fn. Szenvedő állapot, midőn valaki vagy valami bekeveredik. L. ezt.

BEKEVERÉDIK, (be-keverédik) ösz. k. 1) Valami közé vegyül. *Ki bekeveredik a korpába, megeszik a disznók.* Km. 2) Bebonyolodik, befonódik, bekötelődzik holmi szövevénybe, akadékba, nyügbe. *A tyúk lába bekeveredik a pozdorjába. A madár bekeveredett a törökbe, lépesvesszőbe. A légy bekeveredik a pókhálóba.* 3) Átv. ért. kedvezőtlen dologba. *Nagy bajba, pörbe keveredni.* V. ö. KEVERÉDIK.

BÉKEVESSZŐ, (béke-vessző) ösz. fn. lásd BÉKEBOT.

BÉKEZÁSZLÓ, (béke-zászló) ösz. fn. Zászló, vagy akármily lobogtatott kendő, melyet békejelül kifüggesztenek. *A békezászlót kitüzni a vár fokára. Békezászlóval érkező követség.*

BÉKEZAVARÓ, (béke-zavaró) ösz. fn. Személy, ki a békében, nyugalomban levők között háborgást, viszálkodást okoz; különösen, ki a kötött békét fölbontja.

BEKIÁLT, (be-kiált) ösz. önh. Kivülről a bennlévőknek kiált. Tárgyesetes viszonynévvel am. künn levőnek kiált, hogy jöjjön be. *Bekiáltani az utczán álldogáló cselédeket.*

BEKIÁLTOZ, (be-kiáltoz) ösz. gyak. áth. Gyakran, vagy folytonosan bekiált. *Pajkosságból bekiáltozni az ablakon.* Áthatólag, kiáltozva bejár. *Bekiáltozni az egész várost.*

BÉKIFÁJDALOM, ösz. fn. Székely szójárással am. gyomorfájás. (Talán: *bélki*, azaz, bélfájdalom?)

BEKILINCSÉL, (be-kilincsél) ösz. áth. Kilincsféle peczekkel, vagy kallantyuval bezár. *Bekilincselni az ajtót.* V. ö. KILINCS.

BEKÍSÉR, (be-kísér) ösz. áth. 1) Társképen, vagy tiszteletből, vagy szolgálatból bizonyos helyre bemegy valakivel. *Bekisérni valakit a közel városba. Az elbúcsuzó vendéget bekisérni a hajóba.* 2) Mint foglyot, rabot maga előtt hajtva bevisz. *A poroszlók bekisérték öt a börtönbe.* V. ö. KÍSÉR.

BÉKÍT, (bék-ít vagy bék-e-ít) áth. m. *békít-étt*, par. *—s*, htn. *—ni*, vagy *—eni.* Békére, engesztelődésre int, nógat, rábír; csillapít, csendesít, nyugtat. *Békíteni a perlekedőket, a haragos embert. Békíteni a türelmetlent, nyughatatlant.* Igekötőkkel: *kibékít, megbékít, összebékít.*

BÉKÍTÉS, (bék-ít-és vagy bék-e-ít-és) fn. tt. *békítés-t*, tb. *—ék.* Közbenjáró cselekvés, mely által valakit békítünk; csillapítás, csendesítés, nyugtatás. V. ö. BÉKÍT.

BÉKÍTHETLEN, (bék-e-ít-het-len) mn. tt. *békíthetlen-t*, tb. *—ék.* Bosszujában, haragjában megátalkodott, akit kiengesztelni, lecsillapítani nem lehet. *Békíthetlen ellenség. Békíthetlen gyülölséggel viseltetni valaki ellen.*

BÉKÍTHETLENSÉG, (bék-e-ít-het-len-ség) fn. tt. *békíthetlenség-ét.* Kiengesztelődést lehetetlenné tevő megátalkodottság; folytonos boszura, háborúra, viszálkodásra stb. vágyó tulajdonság.

BEKÍVÁN vagy BEKIVÁN, (be-kiván) ösz. áth. és önh. 1) Kivánja, illetőleg akarja, kéri, követeli, hogy valami adassék be hozzá. *Bekivánni a kulcsokat.* 2) Önhatólag, valahová bemenni vágyik, bekivánkozik. Ez esetben a *be* inkább a viszonyigéhez tartozik, pl. *be kiván menni* = bemenni kiván.

BEKIVÁNÁS, (be-kivánás) ösz. fn. Sürgetés, kérés, követelés, midőn valamit bekivánunk.

BEKIVÁNKOZÁS, (be-kivánkozás) ösz. fn. Vágyakodás, midőn valahová bemenni szeretnénk, akarnánk.

BEKIVÁNKOZIK, (be-kivánkozik) ösz. k. Vágyakodik, szeretne valahová bemenni, illetőleg beme-

nési engedelemért eseng. *Bekivánkozni a szinházba. A gyermekek bekivánkoznak a látványos mulatságba. Sok falusi ember bekivánkozik a városba.*

BÉKKEN, BÉKKENŐ, lásd BÖKKEN, BÖKKENŐ.

BÉKLÓ, (bék-ol-ó) fn. tt. *békló-t*, tb. *—k.* Vasból, vas lánczból való nyügféle készület, melyet a szabadban legelő lónak két első lábára, vagy egymás mellé állított két lónak belső egyik-egyik lábára tesznek, lakatra is bezárják, részint hogy messze el ne bolyongjanak, részint biztosításúl a lókötők ellen. *Béklóban legelő lovak. Föltenni, levenni, leverni a béklót.* Hasonlóan nevezik a rabok lábaira vert vasat is, de ez szokottabban *békó.* Azonban mind a kettő egy eredetű s jelentésök is gyakran fölcseréltetik:

„*Békót* tettem kesely lovam lábára,
Mért nem hallgat a gazdája szavára,
Békóba tett engem is a szerelem,
Az alföldön a legszebb lányt szeretem."
Tompa.

A szőr- vagy kenderkötélből álló ilynemü eszköz neve: *nyüg.*

Elemzését illetőleg l. BÉK.

BÉKÓ, (bék-ó) fn. tt. *békó-t*, tb. *—k.* Rabot bilincselő vas lánez, melyet a rab lábaira tesznek, s zárral ellátnak. *Békóban dolgozó, alvó rabok.* Átv. ért. lekötött, szabadságot akadályozó állapot. *Arany békókat viselni*, am. zsarnok által ajándékozott díszjelek mellett és árában szolgának lenni. Különböztetésül v. ö. KERESZTVAS, KURTAVAS.

BÉKLYÓ, l. BÉKLÓ.

BEKÓBORLÁS, (be-kóborlás) ösz. fn. Bizonyos vidéknek görbegurba, tekervényes utakon bejárása.

BEKÓBOROL, (be-kóborol) ösz. áth. Kóborogva, azaz tekervényes utakon csavarogva, bujdosva valamely vidéket, tartományt, stb. bejár. *Szerencsepróbálás, rablás végett bekóborolni a pusztákat, erdőségeket.* V. ö. KÓBOROL.

BEKOCZOG, (be-koczog) ösz. önh. 1) Az ajtón bemenés előtt, vagy hogy bemennie szabad legyen, ujjával koczog. 2) Koczogó, azaz, lassan ügető lovakon behajt, beér valahová.

BEKOCZOGAT, (be-koczogat) ösz. önh. l. BEKOCZOG.

BEKOPOGAT, (be-kopogat) ösz. önh. Az ajtót, kaput, ablakot, falat gyöngén megütögeti, hogy magát észrevetesse, illetőleg hogy bebocsássák. *Bekopogatni az ajtón, ablakon.*

BEKOPOGTAT, (be-kopogtat) ösz. önh. l. BEKOPOGAT.

BEKORCSOLYÁZ, (be-korcsolyáz) ösz. áth. 1) Korcsolya nevü lejtőeszközön, létrán beereget. *A boros hordókat bekorcsolyázni a pinczébe.* 2) A sík jeget korcsolyapatkón csúszkálva bejárja. *Bekorcsolyáztuk az egész tavat.* V. ö. KORCSOLYA.

BEKORLÁTOL, (be-korlátol) ösz. áth. Úgynevezett korlátfákkal bekerít, körülvesz valamely tért, vagy épületet, vagy akármit. *Bekorlátolni a lovaglótért. Bekorlátolni a házat, aklot. Bekorlátolni a kazalt, asztagot:* hogy a barom hozzá ne férjen. V. ö. KORLÁT.

BEKORLÁTOLÁS, (be-korlátolás) ösz. fn. Korláttal bekerítés.

BEKORLÁTOZ, BEKORLÁTOZÁS, lásd BEKORLÁTOL, BEKORLÁTOLÁS.

BEKORMOZ, (be-kormoz) ösz. áth. Korommal beken, beszennyez, befeketít. *Bekormozni a falakat. A fütő bekormozza kezeit és ruháját.* V. ö. KOROM.

BEKORMOZÁS, (be-kormozás) ösz. fn. Korommal bekenés, bemázolás, befeketítés, bemocskolás.

BEKORMOSODIK, (be-kormosodik) ösz. k. Kormossá lesz, koromtól bemocskolódik, befeketedik. *Bekormosodnak a kéményseprők, a fazekak, serpenyők, üstök,* melyeket közvetlenül ér a füst.

BEKORPÁZ, (be-korpáz) ösz. áth. Korpával behint, vagy beszemetez. *Bekorpázni a disznók számára vágott tököt. A szücsök bekorpázzák a kikészítendő böröket. A korpával bánó bekorpázza ruháját.*

BÉKÓS, (bék-ó-os) mn. tt. *békós-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Aki vagy ami békóba van zárva, bilincselve. *Békós sánczrabok. Békós lovak.*

BÉKÓSAN, (bék-ó-os-an) ih. Békóba zárva, békót viselve.

BEKÓTISOL, (be-kótisol) ösz. áth. Kótisféle ütő, sulykoló eszközzel bever valamit. V. ö. KÓTIS.

BEKÓVÁLYOG, (be-kóvályog) ösz. önh. és áth. Általán bizonyos vidéket, tájt, tért bolyongva, görbe utakon bujdosva bejár. Különösen mondjuk ragadozó madarakról, s am. leselkedve, zsákmány után vizsgálódva berepül, beszáll valahová. *A kányák bekóványognak a majorságba.*

BÉKÓVAS, (békó-vas) ösz. fn. Békót képező perecz és lánez vasból.

BEKOVÁCSOL, (be-kovácsol) ösz. áth. Bekalapál, kovács módra bevasal, beszegez.

BEKOVÁSZOL, (be-kovászol) ösz. áth. 1) Lisztből csinált kovászt vegyít a lisztbe, hogy erjedjen, és megkeljen. 2) Festészek nyelvén am. vastag festékkel beken. (Impastiren).

BEKOVÁSZOZ, (be-kovászoz) ösz. áth. 1) Kovászt kever valamibe, hogy megsavanyodjék. *Bekovászozni a kenyérnek való lisztet, a káposztát, a répát.* 2) Kovászszal beken, bemázol.

BÉKÓZ, (bék-ó-oz) áth. m. *békóz-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z.* Békóba ver, békóval öszveláncol, bilincsel. *Rabokat békózni.*

BÉKÓZÁS, (bék-ó-oz-ás) fn. tt. *békózás-t*, tb *—ok.* Békóba verés, bilincselés.

BÉKÓZATLAN, (bék-ó-oz-atlan) mn. tt. *békózatlan-t*, tb. *—ok.* Békóba nem vert. *Békozatlan rabok.*

BÉKÓZATLANUL, (bék-ó-oz-atlan-ul) ih. Békóba nem verve, békót nem viselve.

BEKÖDÖSÖDIK, (be-ködösödik) ösz. k. Köddel behúzódik, ködtől behomályosodik, köd terül el fölötte. *Beködösödnek a völgyek, mocsáros lapályok.*

Átv. ért. *beködösödik a feje*, am. a megivott bor, vagy más ital szeszétől elhomályosodik az esze.

BEKÖHENT, (be-köhent) ösz. önh. és áth. Fejét valamely nyiláson, pl. ajtón, ablakon bedugva köhent. *Jeladásul beköhenteni az ablakon.* Áthatólag am. köhentéssel jelt adva behí valakit.

BEKÖLCZE, falu Borsod és Heves megye közös határában; helyr. *Bekölczé-n, —re, —ről.*

BEKÖLTÖZÉS, (be-költözés) ösz. fn. Bizonyos helyre, mint jövendőbeli lakba, mindenestül behordozkodás, betakarodás, betelepedés. *A magyarok beköltözése Pannoniába. A szászok beköltözése Erdélybe.*

BEKÖLTÖZIK, (be-költözik) ösz. k. Elébbi lakhelyét odahagyva mindenestül más helyre vándorol, s ott megtelepedik. *A mult században sok svábnémet beköltözött hazánkba.* Különösen mint zsellér kibérlett házba hordozóskodik. *Szent Mihálykor beköltözünk új szállásunkra. Télre beköltözünk a városba.*

BEKÖLTÖZKÖDÉS, (be-költözködés) ösz. fn. l. BEHORDOZKODÁS, BEHURCZOLKODÁS.

BEKÖLTÖZKÖDIK, (be-költözködik) ösz. k. Új lakhelyre mindenestül behordozkodik, behurczolkodik. V. ö. KÖLTÖZKÖDIK.

BEKÖP, (be-köp) ösz. önh. és áth. 1) Bizonyos térbe, üregbe köp. *Beköpni a tóba, beköpni a sárba. Beköpni a köpőládába.* 2) Pökkel bemocskít. *Beköpni a szobapadolatot.* 3) Mondjuk legyekről, midőn valamit ganajukkal bepiszkolnak. *A falakat, képeket, tükröket beköpték a legyek.*

BEKÖPPENT, (be-köppent) ösz. önh. Tréfás kifejezéssel am. a szeszes italból becsíp, felönt a garatra.

BEKÖRÖZ, (be-köröz) ösz. áth. Bizonyos tért körvonallal bekerít, bezár. *A babonás pénzkeresők szentelt krétával bekörözik magukat.*

BEKÖSZÖN, (be-köszön) ösz. önh. 1) Köszönve, üdvözletet mondva beszól valahová, s legott tovább megy. *Beköszönni az ablakon.* 2) Vendég gyanánt belép, megjelen, bennterem. 3) Átv. ért. mondjuk időszakról, midőn kezdetét veszi, s mintegy megérkezik. *Már beköszönt a tél.*

BEKÖSZÖNT, (be-köszönt) ösz. önh. Általán egyértelemben használtatik a *beköszön* igével. Különösen 1) Bizonyos üdvözlő szavakat elmondva belép. Ilyenek a köznépnél: *Dicsértessék! Adjon Isten jó napot! Isten áldja meg kigyelmeteket! Mint van kendtek? Mint szolgál kendtek egészsége? Isten áldja meg a kendtek ebédjét, az emberét is!* stb. 2) Valamely tudósítással lép be. *Jó hírrel köszöntött be hozzánk.* 3) Új hivatala kezdetén az illetőkhöz bevezető beszédet mond. *Ma köszöntött be az új tanító.*

BEKÖSZÖNTŐ, (be-köszöntő) ösz. fn. Beszéd, melyet valaki új hivatalába, állomásába lépve az illetőkhöz mond.

BEKÖSZÖRÜL, (be-köszörül) ösz. áth. Szilárd keménységü testbe, nevezetesen fémbe, kő, üvegneműekbe vésüvel vagy más éles eszközzel bemetsz valamit, berovatoz, beir. *Beköszörülni a lakatot. Beköszörülni a cseh üveget.* V. ö. KÖSZÖRÜL.

BEKÖT, (be-köt) ösz. áth. 1) Holmi zsákféléknek nyilását bizonyos kötővel öszveszorítja. *Bekötni a zsákot, a tarisznyát, az erszényt.* 2) Takaróval, lepellel beburkol s öszveszorít valamit. *A fejét bekötni kendővel. Bekötni a fájós lábat, sebet. Bekötni az oltoványt. Papir, bőrborítékba bekötni a könyveket.* 3) Viszált fonalakkal besző, befűz, öszvefon. *Bekötik magukat a selyembogarak. Bekötni a harisnyát, a kosorút.* 4) A szabadon járt barmot istállóra fogja s jászolhoz köti. *Bekötni a negyedfü tinókat, a harmadfü csikókat. Bekötni a gőbölyöket.*

BEKÖTÉS, (be-kötés) ösz. fn. 1) Cselekvés, midőn valamit bekötnek. 2) Bekötött mű, pl. könyv bekötése. *Aranyozott, kemény bekötés.*

BEKÖTÖZ, (be-kötöz) ösz. gyak. áth. Ismételve, azaz többet egymás után, folytonosan beköt. *Bekötözni a sebeket. Bekötözni a tinókat, a csikókat. Bekötözni a zsákokat, csomókat, málhákat. A leányok bekötözik fejeiket.* V. ö. BEKÖT.

BEKÖTÖZÉS, (be-kötözés) ösz. fn. Ismételt, vagy folytonos, gyakori bekötés.

BEKÖTTET, (be-köttet) ösz. miv. Megrendeli, meghagyja, parancsolja, eszközli, hogy valamit bekössenek. *Beköttetni a csikókat. Beköttetni a könyveket.* V. ö. BEKÖT.

BEKÖVET, (be-követ) ösz. áth. A valahová menőt nyomban az illető helyre kíséri, bekísér. V. ö. KÖVET, ige.

BEKÖVETKÉZÉS, (be-következés) ösz. fn. Előre bocsátott előzmények, cselekvő okok után folytató vagy bezárólagos megjelenése, megtörténése valaminek.

BEKÖVETKÉZIK, (be-következik) ösz. k. Bizonyos előzmények, cselekvő okok után folytatólag, bezárólag megtörténik valami. *A ross termés után bekövetkezik a drágaság. Az elkövetett kicsapongásokra bekövetkezik a sok nyavalya. Amit jósoltam volt, íme bekövetkezett.*

BEKÖVETKEZŐ, (be-következő) ösz. mn. Ami bizonyos előzmények folytán meglesz, megtörténik.

BEKÖZLET, (be-közlet) ösz. áth. Erdélyi tájszó, am. közbeilleszt.

BEKUKKAN, (be-kukkan) ösz. önh. 1) Valamely nyiláson, nevezetesen nyilt kapun, ajtón, ablakon beüti fejét s azt mondja: *kukk.* 2) Futtában betekint s bolond Istók módjára megfordulva legott viszszamegy.

BEKUKUCSÁL, (be-kukucsál) ösz. önh. Résen, nyiláson, ajtón, ablakon stb. gyakran bekandikál, alattomban benézkél. *Bekukucsálni a kulcslikon, az ablak redőnyei között a szobába.*

BEKULLOG, (be-kullog) ösz. önh. Kullogva, azaz lomha, lassu léptekkel vagy lopva bemegy. *A farkas bekullog az akolba.* V. ö. KULLOG.

BEKUM vagy BEKUN, (be-kum vagy be-kun) ösz. áth. Somogyi tájbeszéd szerént *bekunni a kezet*, am. ökölbe szorítani, bezárni. V. ö. KUM.

BÉKÜL, (bék-ül vagy bék-e-ül) önh. m. *békül-t*. Engesztelődik, a haragról, boszuról, gyülölségről lemond vagy lemondani hajlandó. Igekötőkkel: *megbékül, kibékül, öszvebékül*.

BEKÜLD, (be-küld) ösz. áth. 1) Parancsolja valakinek, hogy menjen be, megbíz valakit a bemenésre. *Szolgáját beküldötte a városba*. 2) Jármüvön beszállít valakit vagy valamit, vagy valakiért, valamiért küld. *A gyalog utast kocsin beküldeni a szomszéd faluba. Húsz mérő gabonát küldött be a vásárra. Orvosért beküldeni.*

BEKÜLDÉS, (be-küldés) ösz. fn. 1) Bemenetelre megbízás, bemenésre vonatkozó rendelés, parancsolás. 2) Beszállítás, kézhez szolgáltatás valaki által.

BEKÜLDŐ, (be-küldő) ösz. fn. és mn. Aki valakit vagy valamit beküld.

BEKÜLDÖZ, (be-küldöz) ösz. gyak. áth. Valakit vagy valamit gyakran ismételve vagy többfélét másmás alkalommal beküld.

BÉKÜLÉS, (bék-ül-és vagy bék-e-ül-és) fn. tt. *békülés-t*, tb. *—ék*. Engesztelődés, haragról, ellenkedésről, háboruságról lemondás. *Kibékülés, Megbékülés.*

BÉKÜLTET, (bék-e-ültet) áth. Közbenjárva eszközli, hogy az ellenfelek, háboruskodók egymással békére lépjenek, kiengesztelődjenek.

BEL, (be-l) mn. és fn. Gyöke a *hová?* kérdésre megfelelő *be*, melyből a) milyenséget, melységet, b) miséget jelentő *bel* vagy *bél* fejlődött ki. Ellenkező irányu vele *kül* vagy *kil*, mint a *kü* vagy *ki* gyök származéka. Képzésre rokonai a szintén helyre vonatkozó *föl* vagy *fél* és *al* vagy *lel*. Mindezek származékaik kal együtt öszvehasonlítva így állnak:

be, be-l, be-n, be-nn, be-n-t, be-l-é, be-l-öl, be-l-ül,
kü, kü-l, kü-n, kü-nn, kü-n-t, kü-v-é, kü-v-öl, kü-v-ül,
ki, ki-l, ki-n, ki-nn, ki-n-t, ki-v-é, ki-v-öl, ki-v-ül,
fö, fö-l, fö-n, fö-nn, fö-n-t, fö-l-é, fö-l-öl, fö-l-ül,
le, (le-l),le-n, le-nn, le-n-t,
(a),a-l, al-an,al-ann, al-an-t, a-l-á, a-l-ól, a-l-ul,

A *be*, *kü* vagy *ki* és *le* mint tiszta gyökök önállóan is divatoznak: *menj be, menj kü*, vagy *menj ki, menj le*. A *fö* csak tájdivatos, nevezetesen Vasban: *fömegy*, országosan *föl* használtatik helyette: *fölmegy, menj föl*. Az *a* elvont gyök, mely önállóan sehol sincs szokásban, s helyette *le* divatozik, valamint megforditva a *lel* helyett *al*. — Ha a *bel, kül, föl, al* szók érteményét a nyelvszokásból elemezzük, azt veszszük észre, hogy a) milyenséget vagy melységet jelentenek, s mint olyak e kérdésre *mily* vagy *mely?* megfelelő melléknevek, pl. *bel város, kül város, bel föld, kül föld, föl hadnagy, al hadnagy, föl ház, al ház*, b) miségi érteményben főnevek, s jelentésök bizonyos helyiség vagy helyiséget elfoglaló valami, pl. *bel*, am. bizonyos határok közé foglalt helyiség, vagy abban létező test, anyag; *kül*, am. bizonyos határvonalon túli hely, vagy nyiltan álló, s látszatos oldalt mutató valami; *föl*, magas hely vagy magasan álló test; *al*, mély helyiség vagy mélyen létező rész. Ezek közől önállólag mint főnév csak a *föl* köz divatu, pl. *leszedni a tej fölét*. A *bel* mint helyiséget jelentő kiavult a szokásból, csak mint körbe zárt, vagyis közepet alkotó testrész *bél* alakban divatozik. Az ellen helyzetü *kül* főnév helyett *külsö* használtatik, mely tulajdonkép a *belsö*-nek ellenkezője. Az elavult *al* főnév helyett *alj* vagy *aly* van szokásban.

A *bel, kül* vagy *kil, föl, al* vagy *lel*, mint milyenséget jelentő melléknevek *l* képzője azon *ö ó*-ból fejlődött ki, mely *ü ú*-ra változva tulajdonságot fejez ki, pl. a *savany-ó, savany-ú, keser-ö, keser-ü* szókban; miszerint az átalakulás ily fokozaton történhetett:

be,	be-ö,	be-ü,	be-v,	be-l,
kü,	kü-ö,	kü-ü,	kü-v,	kü-l,
fö,	fö-ö,	fö-ü,	fö-v,	fö-l,
(a),	a-ó,	a-u,	a-v,	a-l,
le,	le-ö,	le-ü,	le-v,	le-l,

Hasonló átalakulással képződtek a *me, mi, i, o*, elvont gyökökből *mely, mily, ily, oly*, mint tulajdonságra vonatkozók. V. ö. —L, —LY, képző.

E hasonlati nyomozások után a *bel* szó értelményeit így határozhatjuk meg: 1) Mint melléknév jelent olyat, ami bizonyos határok közé van zárva, azoktól körülvéve, beburkolva, s ellenkezője *kül*, mint bizonyos határokon túl levő, nyilt. Köz szabály szerint az illető főnévtől elválasztva kellene iratnia; de az irói szokásnak úgy tetszett, hogy öszvekösse: *belváros, külváros, belügy, külügy, belföld, külföld, belfal, külfal, belháboru, külháboru, belhéj, külhéj, belrész, külrész, belvár, külvár*, stb. 2) Mint főnév jelent bizonyos határok közé zárt anyagot, testet, mely valaminek közepét, magvát, velejét teszi, s rendesen megnyujtott *bél* alakban használtatik, mint: *dióbél, kenyérbél, bodzabél*. V. ö. BÉL. A régieknél használtatott igekötőül is a mostani *be* értelemben. L. BE, igekötő.

BÉL, (1), (be-l) fn. tt. *bél-t* vagy *belet*, tb. *bél-ék* vagy *belek*. Birtokragozva: *bélém* vagy *belem, béléd* vagy *beled*, stb. Hangzója nyújtott, tompa, mint a *szél* (ventus), *fél* (medium), *nyél, tél, téj, dér*, stb. ékvesztőkben. 1) Azon börtömlők és csövek öszvesége az állati deréktestben, melyek a gyomorba vett eledelek megemésztését tovább folytatják, s melyekben a táprészek s némely más nedvek elválasztatván a test egyéb részeibe szétoszlanak, s melyek a fölösleges salakot az alsó nyilásra vezetik, hogy onnan ganajalakban kitisztuljanak. *Kinyomni, kiszakasztani valaki bélét. Kitisztítani a beleket. Nagy bélü*, aki sokat eszik. *Pokol a béle*, nagyehető. *Lóbélü. Kákabélü*, kényes, gyönge bélü. *Béle büzhödt. Lejár a béle.* Egyes részei: *tekervényes bél, fodros bél, öreg bél, tejes bél*. 2) A gyümölcsök közepe, melyben a magvak rejtve vannak, a héj s kéreg alatti húsos anyag. *Dinnye, tök, uborka, dió béle.* 3) A növények, különösen fanemüek derekában, ágaiban cső gyanánt végig nyúló puhábbféle taplószerü anyag. *Bodza béle, rekettye béle füzfa béle*, máskép: *széke*. 4) Némely müszeretlen tes

tek közepe, vagy csövek, tömlők töltelóke. *Gyertya béle. Kenyér béle. Hurka, kolbász, gömböcz béle. Rétes béle.* 5) Előfordul több öszvetett helynevekben: *Bél-vata, Bakony-bél*, a Bakonyság kellő közepében. *Mó-nos-bél. Magyar-bél*, stb.

Rokonokul tekinthetők a török *bel* (vese), szláv *bal*, továbbá a teljességet jelentő hellen *πλήθω, πλέος*, latin *plenus*, szanszkrit *pall*, *pul* (megtölt), német *voll, füllen*, stb.

BÉL, (2), MAGYAR—, NÉMET—, helységek Pozsony megyében; helyr. *Bél-en, —re, —ről.*

BÉLA, (1), férfi kn. tt. *Bélát*. Adalbertus. Ezen latin, vagyis inkább köz hiedelem szerint német (Adelbert = nemes születésü) név nem felel meg a föntebbi régi magyar névnek, mert Adalbert inkább *Bera*, mint a palóczok nevezik. Bélára nézve pedig figyelmet érdemlőnek tartjuk, hogy noha azt némelyek a szláv *bél, bjél* (= fehér) szótól származtatják, azonban föltalálható ugyanazon gyök a latin *bellus*, s ettől kölcsönzött franczia *bel*, olasz *bello* szókban is, sőt mindezek rokonok a magyar *vil* elvont gyökkel, melyből *világ* (lux), régiesen és mai tájejtéssel is *velág*, továbbá *villog, villan*, stb. származott Ezek szerint *Béla* annyit jelentene, mint *szép*, vagy *fehér, villogó* (régies részesülővel: *villó, viló, vila*, és Czech János tanusága szerént egy 1228-diki oklevélben csak ugyan fordul elő *Wela* = *Béla*. Jerney Magyar Nyelvkincsek).

BÉLA, (2), több helység neve; helyragokkal: *Bélá-n, —ra, —ról.*

BÉLABÁNYA, (Béla-bánya) ösz. helynév. Sz. kir. bányaváros Hont vármegyében.

BÉLÁD, falu Bars vármegyében, tt. *Béládot.* Helyragokkal: *Bélád-ra, —on, —ról.*

BÉLÁDI, mn. tt. *béládi-t*, tb. *—ak.* Kresznerics szerint am. nyomorult, vakoskodó. Talán ,Vak Béla' nevétől.

BELAJSTROMOZ, (be-lajstromoz) ösz. áth. Lajstromba, jegyzékbe ír, besoroz, bejegyez, beigtat. V. ö. LAJSTROM.

BELAJSTROMOZÁS, (be-lajstromozás) ösz. fn. Lajstromba, jegyzéksorba irás, beigtatás.

BELANGYÍT, (be-langyít) ösz. áth. Langymelegre befüt. *Belangyítani a szobát.*

BELAPRÓD, (bel-apród) ösz. fn. Apród, ki urának közvetlen belső szolgálatára van rendelve.

BELÁRNY, (bel-árny) ösz. fn. Az árny sötétebb része, közepe, melytől különbözik a vékonyabb külárny, vagy mellékárny (penumbra).

BELÁT, (be-lát) ösz. önh. és áth. Szemei élével valamely helyre behat. *Belátni a szomszéd ház udvarába. A kerítés miatt nem lehet belátni a kertbe.* Átv. ért. rejtélyes, szövevényes dolgokba, ügyekbe esze élével behat. *Belát a jövendőbe. Belátok a szívedbe.* Áthatólag am. valamit felfog, észrevesz, saját eszével meggyőződik róla. *Tanácsod helyes voltát belátom. Azt nem nehéz belátni.*

BELÁTÁS, (be-látás) ösz. fn. 1) Bizonyos helyre beható nézés. *Akadályozni, elvenni a belátást.* 2) Észbeli fölfogás, éles itélet, dolgok belső ismerete. *Amint belátásod szerint jónak itéled. Mély belátás.*

BELÁTHATLAN, (be-láthatlan) ösz. mn. Amit nagy terjedelme miatt egy szempontból kiindulva átnézni, egészen meglátni nem lehet. *Beláthatlan rengeteg, pusztaság.*

BELÁTÓ, (be-látó) ösz. mn. Éles eszű, a dolgok velejébe, mélyébe, szövevényébe ható.

BELBÉCS, (bel-bécs) ösz. fn. Valamely tárgynak, dolognak valódi értéke, mely változások, divat, viszontagságok alá nincsen vetve. *Az aranynak belbecse van, de nem a papirpénznek.* Átv. ért. szellemi, erkölcsi érték, érdem, mely nemes voltát magában viseli, melytől azt kül erőszakkal megfosztani nem lehet. *Az erénynek belbecse van.*

BELBEL, (bel-bel) ikerített önh. Dajkanyelven mondják kisgyermekről, midőn alszik. *Gyere kis babám belbelni. Csicsi beli! belibeli!* altató dajkaszók.

BELBELTET, (bel-bel-tet) áth. m. *belbeltet-tem, —tél, —ett.* A bölcsőben fekvő kisdedet ringatva, (billegtetve) altatja.

BÉLBÉNDŐ, (bél-bendő) ösz. fn. A beleket takaró vastag hártya.

BÉLBOKOR, (bél-bokor) ösz. fn. A tekervényesen egymásba fonódott belek öszvesége, melyek mintegy bokrot képeznek.

BÉLBONTÁS, (bél-bontás) ösz. fn. Sebészi műtétel, midőn a felhasított hasból a beleket kiveszik s megtisztítják.

BÉLBOR, hegy és hegyi falu (bérczorom) Erdélyben a gyergyói székben; helyragokkal: *Bélbor-ra, —on, —ról.*

BÉLCSAP, (bél-csap) ösz. fn. Csapféle sebészi eszköz, melyet a méhhüvelybe eresztenek, hogy a havi tisztulást előmozdítsák.

BÉLCSATORNA, (bél-csatorna) ösz. fn. Az állati testnek azon része, mely a szájnyilásnál kezdődvén a hasüregbe megy le, hol több görbületek után majd kitágulván, majd szükebbre húzódván, végre a végbél nyilásánál végződik. Máskép *bélhuzam*. V. ö. BÉL.

BÉLCSÉVE, (bél-cséve) ösz. fn. Takácsok cséveje, melyre a bélfonalakat tekerik.

BÉLCSONT, (bél-csont) ösz. fn. Az ágyékcsontnak alsó része, mely a görbebél mellett fekszik.

BÉLCSONTIZOM, (bél-csont-izom) ösz. fn. Izom a bélcsont belső oldalán, mely annak ürességét kitömi.

BÉLCSORVA, (bél-csorva) ösz. fn. Tisztátalanság a belekben.

BÉLCSŐ, (bél-cső) ösz. fn. 1) A bélcsatorna azon része, mely az eledelek emésztését s elválasztását eszközli. 2) Cső, melybe a lámpabélt teszik.

BÉLCZ, (bél-cz) fn. tt. *bélcz-et.* Növénytani műszó, s am. a magnak bele, legbelső része.

BÉLCZE, (bél-cze) tt. *bélczét*, l. BÉLCZ.

BÉLCZEBEL, (bélcze-bel) ösz. fn. A mag bélczében levő csira.

BÉLCZEGYÖK, (bélcze-gyök) ösz. fn. A megfogamzott magnak bélczéből kisarjadzó, gyönge gyökerke.

BÉLCZEKÖRV, (bélcze-körv) ösz. fn. A bélczet takaró belső hártya. (Perispermium).

BÉLCZESZIK, (bélcze-szik) ösz. fn. A megfogamzott mag külső hártyája. (Cotyledon).

BÉLD, falu neve Erdélyben, helyr. *Béld-re, —én, —ről.*

BÉLDESZKA, (bél-deszka) ösz. fn. Az ekének alsó fele, eke talpa, melyhez a szántóvas szegezve van.

BÉLDÖG, (bél-dög) ösz. fn. Barmok, szarvasmarhák nyavalyája, mely a belekben támad, s ritkán gyógyítható.

BELE, (bel-e) ih. és igekötő. Jelent irányzást valaminek belső részébe vagy belseje felé, s megfelel e kérdésre *hová?* A fokozást is elfogadja: *beljebb* (= bele-ebb) *legbeljebb.* Mindenkor beható ragu neveket vonz. *Beleesett a kútba. Belement a vízbe. Beleakadt a ruhája a tüskébe. Hü bele Baláss, lovat ad az Isten.* Km. Személyragozva: *belém, beléd, belé* vagy *beléje, belénk, belétek, beléjék* vagy *beléjök. Belém ütközött. Beléd szerettem.*

Eredetileg hosszu *belé*, mint: *alá, fölé*, s a tájdivatos *kivé*, továbbá: *mögé, köré.* E hasonlatnál fogva valószinü, hogy hajdan mint névutó is divatozott; pl. a halotti beszédben clöjövő *mennyország bele* vagy *belé* szerént is, *ház belé*, mint: *ház alá, ház fölé, ház kivé, ház mögé, ház köré*, és így e kérdésre *honnan? ház belöl*, öszvehúzva: *ház böl*, s hangrendileg s öszvekötve: *házból*, a többi megtartván eredeti épségét: *ház fölöl, ház kivöl, ház alól, ház mögöl, ház köröl.* A *hol?* kérdésre: *házon belül, fölül, kivül, alul.* Egyébiránt a széphangzatra ügyelő nyelvszokás szerint, midőn rövid önhangzó következik utána, *bele* vagy *belé* alakban használtatik, pl. *beleakad* vagy *beléakad, belekap* vagy *belékap*, ellenben hosszú hangzó előtt helyesebben csak *bele*, pl. *beleér, belevág, belemárt.*

BELÉ, (be-l-é) ih. és igekötő. L. BELE.

BELEAGG vagy **BELÉAGG**, ösz. önh. 1) Valamit megvénülésig folytat, megvénül bele. 2) Folytonos gyakorlás által megrögzik valamiben.

BELEAKAD vagy **BELÉAKAD**, (bele- vagy belé-akad) ösz. önh. 1) Mondjuk hegyes, kajcsos testről, midőn más testbe ütközik, s beleszuródik, belehat. *A szeg beleakadt a ruhámba. A tövis beleakadt a talpamba.* 2) Szélesb értelemben, mozgás közben egymásba ütődik, s haladásában gátoltatik. *A kocsi tengelye beleakadt a kapufába.* 3) Átv. ért. valaminek folytatását közbevetése által megszakasztja. *Minden szóba beleakad.* Különösen viszálkodási viszketegből másnak neki esik, öszveköt vele, belekapczáskodik. *A háborútos ember hamar beleakad másokba.* 4) Mondjuk szikráról, tüzről, midőn valamely testet érintve meggyujt. *A kovából ütött szikra beleakad a taplóba.* V. ö. AKAD.

BELEAKASZT vagy **BELÉAKASZT**, ösz. áth. Akasztóféle eszközt, pl. horgot, kajmót, kapcsot stb. beleszúr valamibe. *A csáklyát beleakasztani a vizen úszó gerendába.*

BELEÁRT, ösz. önh. Visszaható, névmással am. magát beleavatja valamibe. *Mások ügyeibe hivatlanul beleártani magát.* V. ö. ÁRT.

BELEAVAT vagy **BELÉAVAT**, ösz. önh. lásd BELEÁRT.

BELEAVATKOZIK vagy **BELÉAVATKOZIK**, l. BEAVATKOZIK.

BELEBBÉZ, (be-l-ebb-éz) áth. m. *belebbéz-tem, —tél, —étt*, par. *—z.* Politikailag gyanus személynek bizonyos határok közé szorított lakhelyet rendel, melyet felsőbb engedelem nélkül elhagynia nem szabad.

BELEBBÉZÉS, (be-l-ebb-éz-és) fn. tt. *belebbézés-t*, tb. *—ék.* Felsőségi, vagy rendőrségi intézkedés, mely által belebbeznek valakit. V. ö. BELEBBÉZ.

BELEBOCSÁTKOZIK vagy **BELÉBOCSÁTKOZIK**, ösz. k. 1) Bizonyos középbe, mélységbe, üregbe száll, beereszkedik. *Kötélen belebocsátkozott a kútba, a vízbe.* 2) Valamely ügybe, dologba mint müködő belekezd, beleavatkozik, részt vesz benne. *Belebocsátkozni a kártyajátékba, üzérkedésbe. Belebocsátkozni a tárgyalásba.*

BELEBOJTORKODIK, vagy **BELÉBOJTORKODIK**, ösz. k. Veszekedési viszketegből beleköt, belekapczáskodik valakibe, mintegy bojtorján gyanánt beleakad.

BELEBOLONDÚL vagy **BELÉBOLONDÚL**, ösz. önh. Igen hevesen, mértéktelenül, mintegy eszeveszetten, bolondulásig beleszeret valakibe, vagy valamibe. *Belebolondúlt a szomszédék kisebbik leányába.*

BELEBOTLIK vagy **BELÉBOTLIK**, ösz. k. Véletlenül, rá sem gondolva, mintegy vaktában, keresetlenül valakire vagy valamire akad. *Nem járok én senki leánya után, majd csak belebotlom egyszer valakibe.*

BELEBÖSZÜL vagy **BELÉBÖSZÜL**, ösz. önh. Böszülésig, a legdühösebb indulattal beleszeret; belebolondúl.

BELEBÜZHÖDT vagy **BÉLEBÜZHÖDT**, ösz. mn. 1) Kinek a megromlott belektől büdös szája van. 2) Átv. ért. kényes, finnyás természetű, kinek minden szokatlan étel megárt, étvágytalan.

BELÉCZÉZ, (be-léczéz) ösz. áth. Léczekkel bekerít, vagy beföd, beszegez. *Beléczezni a kocsmabeli kemenczét. Beléczezni az ollófákat.*

BELECZK, (bel-ecz-k) fn. tt. *beleczk-ét.* A szőlőfejnek egyes bogyói, vagy fürtrészei, böngjei, máskép: *biling*, vagy *filling, filleng.* Gyöke *bel* nem egyéb, mint a fityegő mozgást jelentő *bil, bill*, honnan *billeg*, és *bellöke, bölcső* am. billegő. A szláv nyelvészek *bel* = fehér szótól akarják származtatni, de a beleczk nem csak fehérszőlőt jelent. A *k* toldalékhang benne, mint a *tövis-k, pocz-k, varacs-k* s némely más szókban.

BELED, helységek neve Sopron és Vas megyében; helyr. *Beled-re, —én, —ről.*

BELÉEGYEZ, (belé-egyez) ösz. önh. Bizonyos dologra nézve mással egyet ért, rááll, jóváhagyja, nincs ellene. *Egyen kivül mindnyájan beléegyeztünk.*

BELÉELEGYÉDIK, (belé-elegyédik) ösz. k. 1) Belekeveredik, belevegyül bizonyos tömegbe, sokaságba. *Beléelegyedni az összetódult népsokaságba.* 2) Valamely ügybe, viszonyba, dologba részes gyanánt beleavatkozik, akár akarva, akár akaratlanul részese lesz. *Beléelegyedni a perlekedők ügyébe.*

BELEÉPÍT, (bele-épít) ösz. áth. 1) Bizonyos anyagot építésre fölhasznál. *Házába százezer téglát, s kétszáz darab négyszögű követ beleépített.* 2) Építésre költ. *Minden pénzét beleépítette egy nagyszerű gyárba.*

BELEÉRT, (bele-ért) ösz. áth. Valamit a többi közé számít, illetőleg belegondol. *A száz forint adósságba az újabban kölcsön adott tíz forintot is beleértem.*

BÉLEFALVA, helység Erdélyben, a Kezdi székben; helyr. *Bélefalvá-n, —ra, —ról.*

BELEFÁRAD, (bele-fárad) ösz. önh. Valamibe erőfogytáig, fáradásig munkálkodik. *Belefáradni az olvasásba, írásba.*

BELEFÉR, (bele-fér) ösz. önh. Bizonyos térben helye van; bele lehet jutni, tenni, tölteni stb. *E hordóba három akónyi bor belefér. A harasákba két mázsa gyapju belefér. Oly szük a ruhája, hogy alig fér bele.*

BELEFOG vagy BELÉFOG, ösz. önh. 1) Bizonyos munkába kezd. *Belefogott az építésbe. Fogj bele már egyszer.* 2) Vonó barmot szekér, kocsi elébe fog. *Belefogott négy lovat a szekérbe.* 3) Kötekedve belekap, beleakad valakibe.

BELEFOJT, (bele-fojt) ösz. áth. Bizonyos folyadékba nyomva, s lélekzetétől megfosztva beleöl. *Az ebkölykeket belefojtani a vízbe.*

BELEFOKOZ vagy BELÉFOKOZ, ösz. áth. Czérnát, selyemszálat, fonalat a tű fokába húz.

BELEFÚ, (bele-fú) ösz. önh. Lélekzetét bizonyos ürbe, likba, csőbe, hangszerbe fújja. *Belefúni az öklébe. Belefúni a kürtbe, trombitába.*

BELEG, falu Somogy megyében; helyr. *Belegen, —re, —ről.*

BELÉGET, (bel-ég-et) gyak. áth. m. *belégettem, —tél, —ett,* par. *belégess.* A bölcsőben fekvő kisdedet *beli beli!* szóval, dalolással altatja.

BELEGY, az *elegy* szónak ikertársa: *elegybelegy,* azaz különféle holmiból álló vegyülék, aprólék. V. ö. ELEGY.

BELEHAL, (bele-hal) ösz. önh. 1) Vízbe fúl. *Belehalt a Dunába.* 2) Valamely munka súlya alatt, annak bevégezte előtt, vagy betegség folytában meghal. *Úgy megerőltette magát, hogy belehal. Nagyon beteg, jóformán belehal. Belehalt az építésbe,* nem végezte be halála előtt.

BELEHARAP vagy BELÉHARAP, ösz. önh. Fogait belevágja valamibe. *Beleharapott a savanyú almába. A dühös eb beleharapott a gyermek lábikrájába. Kinjában beleharapott az ajkába.* Átv. ért. valamely nehéz, kellemetlen munkába kezd. *Nem akar beleharapni.* V. ö. HARAP.

BELEHEL, (be-lehel) ösz. önh. 1) Lehét, leheletét belenyomja valamibe. *Belehel a markába. Belehelni a fagylaltas edénybe.* 2) Áthatólag am. valamit leheletével homályossá tesz, vagy betölt. *Belehelni a tükröt, az ablakot. Sok ember beleheli a szük szobát.*

BELEHELÉS, (be-lehelés) ösz. fn. 1) Lehelet bebocsátása. 2) Lehelettel behomályosítás, betöltés.

BELEILLIK vagy BELÉILLIK, ösz. k. Terjedelmére vagy alakjára nézve oly arányban, illetőleg viszonyban van bizonyos helyhez, vagy körülményhez, melynél fogva épen oda való, bele való. *Ezen könyv épen beleillik e tokba. Ez a szár beleillik a pipámba.* V. ö. ILLIK.

BELEJEGYEZ vagy BELÉJEGYEZ, ösz. áth. Jegyzetképen, emlékeztetésül beleír. *Észrevételeit úti naplójába belejegyezte.*

BELEKAP vagy BELÉKAP, ösz. önh. 1) Kapó kézzel belenyúl valamibe, vagy valami közé. *Belekapott a hajamba.* 2) Valami munkába kezd, belefog. *Sok nógatás után belekapott az írásba. Mohón belekapott a munkába, de nem sokára abbanhagyta.* 3) Veszekedési viszketegből beleköt, belekapczáskodik, beleakad valakibe. *Mérgében belekap minden emberbe.*

BELEKENYÉR, a székelyeknél *berekenye* szóból el van csavarítva. L. BEREKENYE.

BELEKERÜL vagy BELÉKERÜL, ösz. önh. 1) Véletlenül, tekervényes úton, bizonyos idő mulva bizonyos állapotba jut. *Belékerült a hálóba. Belékerült, mint Pilátus a Crédóba.* Km. 2) Mondjuk mindenről, mihez bizonyos áron juthatni, amit valamely költséggel szerezhetünk meg. *Háza belekerült százezer forintba.*

BELEKEVERÉDIK vagy BELÉKEVERÉDIK, ösz. k. 1) Közbe vegyül; több különnemüekkel egyesülve egy zavart egészet képez. *A bojtorján belekeveredik a ló serényébe. A kásaszemek belekeveredtek a mákba.* 2) Mocsokba elegyedik. *Ruhája belekeveredett a sárba.* 3) Bajos ügybe, dologba bonyolodik. *Véletlenül ő is belekeveredett a perbe, veszekedésbe.*

BELEKEZD vagy BELÉKEZD, ösz. önh. Bizonyos munkába fog, belekap, működni kezd. *Belekezdeni a tanulásba, írásba.* V. ö. KEZD.

BELEKEZDÉS vagy BELÉKEZDÉS, ösz. fn. Megeredő cselekvés, midőn belekezdünk, belefogunk, belekapunk valamibe.

BELEKOTTYAN vagy BELÉKOTTYAN, ösz. önh. Arról mondjuk, aki a beszélő szavaiba, a nélkül, hogy végét várná, alkalmatlan s illetlen módon beleszól, egy-két szóval belevág. Ilyenre illik a közmondás: *Kotty bele szilvalé, majd megborsolnak.*

BELEKÖLT vagy BELÉKÖLT, ösz. áth. Pénzét beruházza, ráfordítja valamire. *Gyárt építvén minden pénzét beleköltötte.*

BELEKÖT vagy BELÉKÖT, ösz. áth. és önh. 1) Beleszorít valamibe, és beköt. *A batyuba mindenét beleköttötte.* 2) Kötőtűvel beletűz. *Egy pár harisnyába egész motring czérnát beleköttött.* 3) Önhatólag és átv. ért. veszekedési vágyból mással ingerkedni kezd, belekapczáskodik. Személyragozva *belém köt, beléd köt,* stb.

BELEKÖTELŐDZIK vagy BELÉKÖTELŐDZIK, ösz. k. Mással ingerkedik, hogy belekaphasson, hogy veszekedhessék vele.

BELEKUTÚL vagy BELÉKUTÚL, ösz. önh. Székely tájszó, am. belevåj valamibe, s mintegy kutatva beledugja ujjait.

BÉLEL, (bél-el) áth. l. BÉLL.

BELEMEGY vagy BELÉMEGY, ösz. önh. 1) Belép, bejár valamely tömeg közepébe, vagy térbe. *A vadász belemegy a vízbe, sárba. A legelő barom belemegy a búzába, tilosba.* 2) Belefér bizonyos térbe. *Ezen csűrbe száz kereszt gabona belemegy. A kulacsomba négy itcze belemegy.*

BELEMINT, fn. tt. *belemint-ét*, tb. *—ék.* Ékidomú hegyes kő, melyről a néphiedelem azt tartja, hogy villámláskor mint mennykő hull alá. Hellen eredetű szó.

BĖLÉND, (bėl-énd) fn. tt. *bėlénd-ét*, tb. *—ėk.* Növényfaj a csalmatokok neméből; levelei szárölelők, kikanyargatott szélük, virágai kocsántalanok, féloldalu füzérben. Bokrétája halavány, fekete csíkokkal reczés, torka setét vörös. Máskép: *bolondító fű*, vagy *disznóbab.* Eredetére nézve a *bolond* szónak vékony hangu módosítása. (Hyosciamus niger).

BĖLÉNDĖK, l. BĖLÉND.

BĖLÉNDĖKĖS, (bėl-énd-ėk-ės) mn. tt. *bėléndėkės-t*, vagy *—et*, tb. *—ek.* 1) Beléndekkel bövelkedő, vagy vegyített, mérgezett. 2) Bolondos, megzavarodott, kábult eszü, mintha beléndekmagot evett volna.

BĖLÉNDĖKÍR, (bėléndėk-ír) ösz. fn. Beléndekfűből, magból készített gyógyír bizonyos sebek ellen.

BĖLÉNDĖKMAG, (bėléndėk-mag) ösz. fn. A beléndekfű mérges, kábító, bódító erejü magva, babja.

BĖLÉNDĖKOLAJ, (bėléndėk-olaj) ösz. fn. Olaj, melyet a beléndek magvaiból sajtólnak.

BĖLÉNDĖKTAPASZ, (bėléndėk-tapasz) ösz. fn. Beléndekből készült gyógytapasz, flastrom.

BĖLÉNDĖKVONAT, (bėléndėk-vonat) ösz. fn. A beléndfű azon részeinek, melyekben gyógyereje létezik, kivonata, s gyógyszerészileg elkészítése.

BĖLÉNDĖS, (bėl-énd-ės) mn. tt. *bėléndės-t*, vagy *—et*, tb. *—ek.* Mértéktelen, kicsapongó, buja életű. „És ott eltékozlotta ö javát élvén beléndesül“ (luxuriose) Müncheni cod. Luk. 15. Törzse *belénd* átv. értelemben erkölcsileg bolondot jelent.

BĖLÉNDĖSKĖDÉS, (bėl-énd-ės-kėd-és) fn. tt. *bėléndėskėdés-t*, tb. *—ėk.* Bujálkodás, paráználkodás.

BĖLÉNDĖSKĖDIK, (bėl-énd-ės-kėd-ik) k. m. *bėléndėskėd-tem. —tél, —ėtt.* Bujálkodik, paráználkodik, mintegy erkölcsileg bolondoskodik. „És aki az elhagyottat vendi, beléndeskedik“ (moechatur). „Menden, ki elhagyja ö feleségét, és mást vend, beléndeskedik.“ Münch. cod. „Ne beléndeskedjél.“ (Non moechaberis).

BĖLÉNDĖSSÉG, (bėl-énd-ės-ség) fn. tt. *bėléndėsség-ét.* Bujaság, paráznaság.

BELÉNDĖZKĖDIK, lásd BELÉNDĖSKĖDIK.

BĖLÉNDFŰ, (bėlénd-fű) ösz. fn. l. BĖLÉND.

BĖLÉNDOLAJ, (bėlénd-olaj) ösz. fn. lásd BĖLÉNDĖKOLAJ.

BĖLÉNDVONAT, (bėlénd-vonat) lásd BĖLÉNDĖKVONAT.

BĖLÉNY, (bėl-ény) fn. 1. lásd BÖLÉNY vagy BÖLÖNY, 2. falu Gömör megyében; helyr. *Bėlénybe, —ben, —ből.*

BĖLÉNYĖS, férfi kn. tt. *Bėlényės-t*, tb. *—ėk.* Bellinus.

BĖLÉNYĖS, (bėl-ény-ės) mn. tt. *bėlényės-t*, vagy *—et*, tb. *—ek.* 1) Belényekkel bővelkedő. *Belényes erdő, rengeteg.* 2) Mezőváros Biharban, helyr. *Belényes-re, —ėn, —ről.*

BELEOKIK vagy BELÉOKIK, ösz. k. Valamely dolognak, mesterségnek csinjába, módjába beletanul, kellő ügyességet, tapintatot, könnyüséget szerez benne, s mintegy beleokosodik. *Beleokni a jegyzői hivatalba. Beleokik a kalmárságba, kereskedésbe, pénzkezelésbe.* V. ö. OKIK.

BELEOKUL vagy BELÉOKUL, l. BELEOKIK.

BELEÖL vagy BELÉÖL, ösz. áth. 1) Folyadékba, különösen vízbe fojt. *Beleölte magát a Dunába. A rablók beleölték öt a kútba.* Szélesb ért. viszszahatólag életet veszt, belehal valamely dologba. *Beleölte magát a nehéz munkába.* 2) Valamire pazarlásig költ, és pedig siker nélkül, vagy veszteséggel. *Beleölte minden pénzét a játékba, holmi vállalatokba.*

BELEŐSZÜL, (bele-őszül) ösz. önh. Valamely állapot, munka, vállalat folytatásában őszszé lesz, illetőleg azt késő korig, vénségig üzi anélkül hogy bevégezné, beleagg. *Beleőszül a sok gondba, búba.*

BELEP, (be-lep) ösz. áth. Valamely térnek, testnek fölszinét, lapját befödi, betakarja. *A sürü por belepi a ruhát. A sáskák belepték a határt. A verebek belepik az asztagot.*

BELÉP, (be-lép) ösz. önh. 1) Lábát lépve beteszi valahová. *Belépni a szobába. Belépni a sárba, vízbe, kádba, sajtárba. Aki ide belép, az halál fia.* 2) Bizonyos állapotba helyezkedik, azt megkezdi. *Belépni az új hivatalba, szolgálatba. Belépni a férfi korba.* 3) Bizonyos időszakba ér. *Belépni a télbe, tavaszba.*

BELÉPDEL, (be-lépdel) ösz. önh. Aprózott, lassu léptekkel bemegy, bejön. *Lábhegyen belépdelni a szőnyeges padolaton.*

BÉLEPED, (bé-leped) ösz. áth. Lepelnem t-karóval beföd. V. ö. LEPEDŐ.

BELEPÉS, (be-lepés) ösz. fn. Betakarás, beborítás.

BELÉPÉS, (be-lépés) ösz. fn. Bemenés, bejárás. *Belépéskor a küszöbön megbotlani.*

BELÉPET, (be-lépet) ösz. áth. Eszközli, hogy valaki belépjen. V. ö. BELÉP.

BÉLEPLEZ, (bé-leplez) ösz. áth. Lepellel beföd, betakar. *Béleplezni az arczot, tükröt, képeket.* Átv. ért. apáczának beavat.

BÉLEPLEZÉS, (bé-leplezés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit vagy valakit bélepleznek; különösen szertartás, midőn valakit apáczává beavatnak.

BELÉPTIDÍJ, (be-lépti-díj) ösz. fn. Díj, melyet fizetni tartozik, aki bizonyos zártkörü mulatságba, pl. szinházba, tánczvigalomba stb. bemenni akar. *Olcsó, drága, rendes, fölemelt beléptidíj.*

BELÉPTIJEGY, (be-lépti-jegy) ösz. fn. Barcza, vagy czédulaféle akár pénzen vett, akár ingyenes jegy, melynek előmutatása mellett valamely zártkörbe bemenni lehet.

BELERAGAD vagy BELÉRAGAD, ösz. önh. és áth. 1) Beletapad, horgas, kajcsos, vagy tapadó részeinél fogva belekapaszkodik valamibe. *A bogács, tüske beleragad a ruhába. A bojtorján beleragad a juhok gyapjába, a lovak sörényébe. A légy beleragad a híg szurokba.* 2) Áthatólag, sebesen, erőszakosan beleránt, belehúz. *A megbokrosodott lovak a hintót beleragadták az árokba.* V. ö. RAGAD.

BELEROMLIK vagy BELÉROMLIK, ösz. k. Valamiben elromlik, sérülést szenved. *A kassa beleromlik a gazos, sásos fübe. A ló beleromlik az erős húzásba. Beleromlani a szüntelen lótásfutásba.*

BELEROZSDÁSODIK vagy BELÉROZSDÁSODIK, ösz. k. A rozsda miatt beszorul, beragad valamibe. *A kulcs belerozsdásodott a zárba, a kard a hüvelybe, a kés a csuklójába.*

BELERŐ, (bel-erő) ösz. fn. Lelki erő, mely különösen az akaró tehetség szilárdságában, elhatározásában, eltökélésében, s kitartásában rejlik; lelki szivosság, rugalmasság.

BELERÖGZIK vagy BELÉRÖGZIK, ösz. k. Szilárd makacssággal, szokássá vált gyakorlat következtében változatlan természetévé válik, meggyökeresedik.

BELÉRTÉK, (bel-érték) ösz. fn. Valaminek közösen s állandóan elismert valódi ára, kelendősége, mennyiben az akár anyagi, akár szellemi jeles tulajdonságainál fogva kitünő, kedves, s körülmények és viszonyok változásának nincs alávetve.

BELERUGTAT vagy BELÉRUGTAT, ösz. önh. 1) Rugtatva, azaz, sebes nyargalással belerohan. *Belérugtatni az ellenség táborába.* 2) Átv. ért. hebehurgya módon más szavába vág.

BELES, (bel-es) mn. tt. *beles-t*, vagy *—et*, tb. *—ek.* Aminek bele, magva, veleje van, kitünő értelemben véve; tömör, sürü beltartalmú. *Beles dió, mogyoró. Beles csont.*

BELES, falu Nyitra vármegyében; helyr. *Beles-re, —én, —ről.*

BÉLÉS, (bél-és) fn. tt. *bélés-t*, tb. *—ék.* Rétegesen összvehajtogatott, vagyis rétesféle tésztasütemény, melynek tölteléke van. *Turós, káposztás bélés. Katonabélés. Gombás, húsos, mondolás bélés. Sütött ángyom bélest, nem adott belőle, elvitte a kertbe, tarka keskenőbe.* Népdal.

BELESBELÜL, (beles-belül) ih. Legbelül, mintegy a bélnek beljében, (bel és belül). Olyan képzésü mint: *köröskörül.*

BELESÉNY, falu Biharban, tt. *Belesény-t;* helyr. *Belesény-be, —ben, —ből.*

BELESLEG, (bel-es-leg) ih. Belsőleg, belsőképen, belülről. Oly képzésü mint *mellesleg, fölösleg, oldalaslag, körösleg.*

BELESÜL vagy BELÉSÜL, ösz. önh. 1) Valami közé vegyülve azzal együtt megsül. *A kovászba esett légy belésült a kenyérbe.* 2) Átv. ért. valamely kezdett dologban, tervben, vállalatban fönakad, s mintegy belesülyed. *Belesült a beszédbe.* Ez értelemben eredetileg a *süled* vagy *sülyed* igével egy gyökről származik.

BELESZ, puszta neve Somogyban, tt. *Belesz-t,* helyr. *Belesz-be, —ben, —ből.*

BELESZAKAD vagy BELÉSZAKAD, ösz. önh. 1) Valamely test a talap beszakadtával leesik, lemerül a mélységbe. *A hídról beleszakadni a folyóba. Beleszakadni a farkasverembe.* 2) Húzásközben elszakadva egy része belülmarad. *A vödör beleszakadt a kútba. Nyüvés alatt a kender töve beleszakadt a kemény földbe.* 3) Nagy erőltetésben elszakad vagy végképen megromlik. *A kötél beleszakadt az erős csigázásba. Beleszakadni a nehéz emelésbe.*

BELESZALAD vagy BELÉSZALAD, ösz. önh. Bizonyos térbe, sürüség, tömeg közé szalad. *Az üldöző farkas beleszaladt a nádasba. A güzü beleszaladt az ürgelikba.* Átv. ért. tolás, nyomás közben kellő irányából kicsuszamodva befuródik valamely testbe. *A kés, a villa hegye beleszaladt a tenyerébe.*

BELESZÁMLÁL vagy BELÉSZÁMLÁL, ösz. áth. Bizonyos mennyiség közé számlál. *Az úti kiadásokba a borravalókat is beleszámlálni. A községi lakosság összveirásába a katonákat és tanulókat beleszámlálni.*

BELESZERET vagy BELÉSZERET, ösz. önh. 1) Szoros értelemben vett szeretetet táplál vagy szerelemre gerjed valaki iránt. *Ezen szerény ifjuba mindnyájan beleszerettünk. Első látásra beleszeretni valamely nőbe.* 2) Valamely kedves tárgy megnyeri tetszését, s azt bírni óhajtja.

BELESZOKIK vagy BELÉSZOKIK, ösz. k. Bizonyos állapot viselésére, vagy munkára folytonos gyakorlás által némi könnyüséget szerez, s azt hajlamával, természetével megegyezőnek vagy legalább türhetőnek érezi. *Beleszokni a katonai életbe. Könnyü abba beleszokni, amihez kedvünk van.*

BELESZÓL, (bele-szól) ösz. önh. 1) Más beszédébe, mielőtt az bevégezné, közbeszól, belebeszél. 2) Valamely tanácskozásban, értekezésben a dologhoz szól, elmondja véleményét. *Ezen tárgyba majd mi is beleszólunk.*

BELESZÓLÁS, (bele-szólás) ösz. fn. Közbeszólás, hozzászólás. *Ebbe nincs beleszólásom.*

BELESZÓLÓ, (bele-szóló) ösz. fn. Mondanivaló bizonyos ügyben, mely minket is illet vagy érdekel. *Ehhez nekem is van beleszólóm.*

BELETALÁL vagy BELÉTALÁL, ösz. önh. 1) Megleli azon irányt, melyen haladva beér, bejut valahová. 2) Valamely eszközzel, fegyverrel bizonyos czélpontba lő, vág, dob, stb. 3) Németes kifejezéssel ·

beletalálni magát valamibe, am. ügyesen beleokulni, valaminek csínját, módját meglelni.

BELETANUL vagy BELÉTANUL, ösz. önh. Folytonos gyakorlás, tanulás által ügyességet szerez valamiben.

BELETELIK vagy BELÉTELIK, ösz. k. Teljesedéséig bizonyos idő szükséges, elmulik. *Több év beletelik, míg e munkát bevégezzük.*

BELETÖRIK vagy BELÉTÖRIK, ösz. k. Erőszak vagy ellentállás által valamibe nyomulva eltörik, s a törött darab benne marad. *Az ék beletörött a kemény fába. Az ásó, kapa beletörik a köves földbe.* Átv. ért. *beletörik a kése*, am. vakmerő vagy gonosz vállalaton rajtaveszt.

BELETUD vagy BELÉTUD, ösz. áth. Számításközben valamit a többi közé foglal, mint kiegészítő részt hozzáad. *Évi bére, az ajándékokat is beletudva, kétszáz forintra megy. Az eltörött edények árát beletudni a cseléd bérébe.*

BELEÚN, (bele-ún) ösz. önh. Elveszti valamitől minden kedvét, belefárad, terhére van, nem kell neki többé, folytatni megszün. *Beleúnni a munkába. Beleúnt a feleségébe. Sok élvezés után beleúnt életébe.*

BELEÜTKÖZIK vagy BELÉÜTKÖZIK, ösz. k. A mozgásban levő test egy másik testtel visszataszító érintkezésbe jön. *Homlokával beleütközött a falba. A kocsitengely beleütközött a szegletkőbe. A hajó beleütközött a hídba.* V. ö. ÜTKÖZIK.

BELEÜTŐDIK vagy BELÉÜTŐDIK, ösz. belsz. Önkénytelenül egy másik testtel visszataszító érintésbe jön.

BELEVÁG, (bele-vág) ösz. áth. és önh. 1) Bizonyos eszköz élét valamely szilárd állományu, tömör, kemény testbe sujtja. *Belevágni a fejszét a fába, a kapát a földbe. Belevágni a kaszát a fűbe.* 2) Vágó eszközzel elmetélt részeket belekever, beleháný valamibe. *A tököt belevágni a moslékba. A kolbásztöltelékbe holmi mócsingot, szalonnát belevágni.* 3) Átv ért. más szavát, beszédét hebehurgyán félbeszakasztja s mintegy ketté vágja.

BELEVÉNÜL, (bele-vénül) ösz. önh. Valamely állapot vagy dolog folytatása alatt megvénül; vén koráig üz, folytat valamit; beleöszül.

BELEVER vagy BELÉVER, ösz. áth. Valamely testet többszörös ütéssel benyom egy másikba. *A szeget beleverni a falba. A czöveket, karót beleverni a földbe.* Átv. ért. valaminek fölfogására vagy megtanulására erőszakos módon rábír valakit, vagy sok oktatással, magyarázással emlékezetébe nyom valamit. *Alig bírtam beléverni a fejébe.*

BELEVESZ vagy BELÉVESZ, ösz. önh. m. *beleveszett.* 1) Belehal. *Beleveszett a Dunába.* 2) Különösen nagy erőltetés, munka következtében, mielőtt bevégezné, meghal. 3) Valakibe czivakodólag beleköt. *Ha részeg, belevesz legjobb barátjába is.* V. ö. VESZ.

BELEVÉSZ vagy BELÉVÉSZ, ösz. áth. m. *belevett.* Visszaható névmással am. valamely testbe befuródik, megfészkeli magát benne, beleragad, beleszivárog. *A moly beleveszi magát a ruhába. A büdösféreg belevette magát a falak hasadékaiba. A zsír beleveszi magát a padolatba.* V. ö. VÉSZ.

BELEVESZT vagy BELÉVESZT, ösz. áth. és önh. 1) Beleöl, beleemészt valamibe. *A macskakölyköket beleveszteni a vízbe.* 2) Önhatólag, valamiben kárt vall, nevezetesen bizonyos üzérkedésben, eladásban. *Belevesztett mint Bertók a csikban.* Km.

BELEZNA, (1), fn. tt. *beleznà-t*, tb. *—k.* Bodrogközben, Somogyban és Székelyföldön am. gáncs a vászonban, midőn a bélfonal rendetlenül szövődik bele, vagy a föltekert szálakból egy elszakad, s rést hagy a vásznon. Néhott *bilizna* és *velizmek.*

Elemezve valószinüleg am. *belező ina*, azaz a bélfonal informa kinövése. A szláv nyelvészek szerint *bielizna* fehérnemüt jelentene, de ennek a magyar értelemben használt beleznával semmi rokonsága.

BELEZNA, (2), falu Somogy megyében; helyragokkal: *Belezná-n, —ra, —ról.*

BELEZNÁS, (belezna-as) mn. tt. *beleznás-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* A bélfonal rendetlen beszövődése miatt gáncsos vagy az eső miatt megránczosodott. *Beleznás vászon.*

BELEZNÁSODIK, (belezna-as-od-ik) k. m. *beleznásodtam, —tál, —ott.* Gáncsos fonaluvá lesz, akár a szövésben, akár megázás következtében. *Megbeleznásodik a bikla*, azaz vászonszoknya. Somogyi kifejezés.

BELEZSÉNY, falu Bihar megyében; helyr. *Belezsény-be, —ben, —ből.*

BÉLFA, (bél-fa) ösz. fn. Azon függőleges fa, mely a járom közepén fölfelé nyúlik. *Czifrázott, vörösre festett hegyü bélfa.*

BÉLFÁJÁS, (bél-fájás) ösz. fn. Mindenféle fájdalom, csikarás, mely a beleket bántja. V. ö. BÉKIFÁJDALOM.

BÉLFÁJÓS, (bél-fájós) ösz. mn. és fn. Bélfájásban szenvedő.

BÉLFAL, (bél-fal) ösz. fn. Toldalékfal, mely más falhoz erősítő támaszul ragasztatik, s annak mintegy béllésül szolgál. Különösen a várépítésben azon falak, melyekkel a földbástyákat megerősítik.

BÉLFEKÉLY, (bél-fekély) ösz. fn. Fekélyféle nyavalya, mely a belekben szokott keletkezni. V. ö. FEKÉLY.

BÉLFENE, (bél-fene) ösz. fn. Fene, azaz ráknemü bántalom, mely a belekben rágódik. V. ö. FENE.

BÉLFENYÉR, falu Bihar megyében; helyragokkal: *Bélfenyér-en, —re, —ről.*

BÉLFÉRÉG, (bél-féreg) ösz. fn. Által án mindenféle férgek, melyek az állatok beleiben képződnek és élnek.

BÉLFODOR, (bél-fodor) ösz. fn. A hashártyának megkettőztetése, mely fodros alakja miatt neveztetik bélfodornak.

BÉLFODORMIRÍGY, (bél-fodor-mirígy) ösz. fn. A bélfodor lapjai között levő mirigyek. V. ö. MIRÍGY.

BÉLFONAL, (bél-fonal) ösz. fn. Azon fonal, melyet a takácsok, a hosszában fölhúzott fonalak közé szőnek, s mely a vásznat kiegészíti s annak mintegy belét képezi. Máskép: *ontok.*

BÉLFONALCSÉVE, (bél-fonal-cséve) ösz. fn. Cséve, azaz orsóforma eszköz, melyről a bélfonalat ideoda keresztülöltögetve a vászonba beszövik.

BELFORGALOM, (bel-forgalom) ösz. fn. Belkereskedés, vagyis valamely ország vásári czikkeinek saját határain belül folytatott adásvevése.

BELFÖLD, (bel-föld) ösz. fn. Azon ország, haza, melyben lakunk, ránk nézve belföld, a többi mind külföld.

BELFÖLDI, (bel-földi) ösz. mn. Országunkból való, hazai, honi. *Belföldi termények. Belföldi iparművek, áruk.* Ellenkezője: *külföldi, idegen.*

BELGA, fn. és mn. 1) Nemzetiségre nézve belgiumi lakos. 2) Ezen nemzetbelieket illető, azokra vonatkozó, nálok divatos stb. *Belga alkotmány. Belga nyelv.*

BELGAHON, BELGAORSZÁG, (belga-hon, belga-ország) ösz. fn. Lásd BELGIUM.

BELGÁT, (bel-gát) ösz. fn. Árvíztől fenyegetett vidékeken azon gátak, melyek a fő vagy legszélső gáton belül emeltetnek.

BELGÉCS, (bel-gécs) ösz. fn. Bizonyos indiai állatok belében nőni szokott kőképlet, továbbá ehhez hasonló kőnemű ásvány. (Bezoar).

BÉLGILISZTA, (bél-giliszta) ösz. fn. A belekben tartózkodó gilisztaféreg. V. ö. GILISZTA.

BELGIUM, fn. tt. *Belgium-ot.* Európának a nyugoti tengerre dőlő egyik királysága, hajdan austriai Németalföld.

BÉLGÖRCS, (bél-görcs) ösz. fn. Nyavalya, mely a belek kínos öszvehúzásában és csikarásában áll, köznyelven: *kólika.*

BÉLGYOMORSÉRV, (bél-gyomor-sérv) ösz. fn. Sérvnemű betegség a belekben és gyomorban egyszersmind.

BÉLGYULADÁS, (bél-gyuladás) ösz. fn. A belekben öszvetorlódott vér miatt támadt nyavalya.

BELHÁBORU, (bel-háboru) ösz. fn. Polgári háboru, midőn ugyanazon haza lakosai meghasonolván, egymás ellen fognak fegyvert.

BELHÁM, (bel-hám) ösz. fn. A takonyhártyát takaró hám, vagyis vékony hártya.

BÉLHÁNYÁS, (bél-hányás) ösz. fn. Kínos nyavalya, midőn a bél alsó vége bezáródik, s az emésztet rendes úton nem takarodhatik ki. Orvosi köznyelven: *miserere.*

BÉLHÁRTYA, (bél-hártya) ösz. fn. Vékony, ágy és gyönge burok, mely az egész bélt betakarja.

BELHÉJ, (bel-héj) ösz. fn. A fának azon puhább nemü része, mely a kéreghez legközelebb fekszik.

BÉLHÚR, (bél-húr) ösz. fn. Húr, mely némely állatok különösen juhok beléből készül, különböztetésül más anyagból, pl. rézből, vasból csinált húroktól.

BÉLHURKA, (bél-hurka) ösz. fn. Rövid, széles bél az emberi s több más állati testben, mely az alfelig lenyúlik, s az ételek salakja vagyis bélsár kitakarítására szolgál.

BÉLHÚRSZÁLACS, (bé-húr-szálacs) ösz. fn. Bélhúrból csinált, vékony gyertyaszálhoz hasonló készület, mely csöves fekélyek, nevezetesen a húgycső kitágítására használtatik. (Bougie).

BÉLHÚS, (bél-hús) ösz. fn. A marha hátán a lép körül elnyúló porhanyó hús.

BELHUSZÁR, (bel-huszár) ösz. fn. Huszáros jelmezben járó díszszolga, az uraságok mellett. *Grófok, püspökök belhuszárai.*

BÉLHUZAM, (bél-huzam) ösz. fn. L. BÉLCSATORNA.

BELIGAZGATÁS, (bel-igazgatás) ösz. fn. Az ország belügyeit intéző, rendező igazgatás.

BELIM, l. BELÉND.

BELINGÉR, (bel-ingér) ösz. fn. Természeti ösztön, mely az embert s más állatokat bizonyos működésekre izgatja.

BÉLISZAM, (bél-iszam) ösz. fn. Iszam, azaz szakadásféle baj a belekben, a bélnek rendes helyzetéből kimenülése.

BELISZTEZ, (be-lisztez) ösz. áth. Liszttel behint, befehérít, bemázol. *Belisztezni a kisszakasztott kenyértésztát. Belisztezni a ruhát a malomban. Orczáját belisztezni.*

BELJEBB, (bel-e-ebb) ih. Tovább befelé, mélyebbre, valaminek belsejéhez közelebb. V. ö. BELE.

BÉLJÓS, (bél-jós) ösz. fn. A régi görög és római pogány szertartásoknál szolgáló pap, ki az áldozati barmok beleiből jövendőt mondott.

BÉLJÓSLÓ, (bél-jósló) l. BÉLJÓS.

BELKAPCSOLAT, (bel-kapcsolat) ösz. fn. Kapcsolat, mely valamely szövevényes szerkezetü műnek, pl. órának, malomnak, gépnek stb. részeit kellőleg öszveköti.

BÉLKERÉK, (bél-kerék) ösz. fn. A malom belsejében forgó száraz nagy kerék, különböztetésül a vízben forgó külkeréktől, vagy mint néhutt nevezik, *kilségtől.*

BÉLKORGÁS, (bél-korgás) ösz. fn. Korgás, melyet a belekben koválygó szelek okozni szoktak.

BELKŐ, (bel-kő) ösz. fn. A húgyhólyagban termő kőrnemü kőképlet.

BÉLKŐ, (bél-kő) ösz. fn. Kőkeménységű képlet, mely a belekben teremni szokott.

BELKÖLDÖK, (bel-köldök) ösz. fn. A mag belső hártyáján azon pont, melyből a csira kifakad.

BELKÖR, (bel-kör)) ösz. fn. Karikás réteg a fákon, mely évenként szaporodik, s melynek száma szerint a fák korát meghatározni szokták: máskép: *gyürü.*

BÉLKÖSZVÉNY, (bél-köszvény) ösz. fn. Köszvényféle nyavalya, mely a beleket bántja.

BÉLL, (bél-el) áth. m. *béll-ett,* htn. *—eni.* Belül hozzávarr, hozzátold, hozzáragaszt valamit, mely

mintegy belet képez. *Posztó ruhát selyemmel, vászonnal bélleni. Téli öltönyt báránybőrrel bélleni. Falat deszkával bélleni. Bútorokat bélleni.*

BÉLLANTORNA, (bél-lantorna) ösz. fn. A beleket boritó reczés hártya.

BELLE, népes puszta Pozsony megyében; helyragokkal: *Bellé-n, —re, —ről.*

BELLEFALVA, l. BÉLEFALVA.

BELLEG, (1), (bel-leg) fn. tt. *belleg-ét.* A test részeinek belső tömöttsége, sürüsége, mely annak külső terjedelméhez képest nagyított arányban áll. (Intensitás). Oly alkotásu új szó, mint: *felleg, jelleg.*

BELLEG, (2), (bel-leg) ih. Belsőkép, belülről véve a dolgot; szokottabban: *belsőleg.*

BÉLLEJÁRÁS, (bél-le-járás) ösz. fn. L. BÉLISZAM.

BELLEN, (ber-len) ösz. fn. Borzas len, mintegy berzes, berzenkedő szálu len. Itt az eredeti *r* áthasonul *l*-re, mint a *pallag* (parlag), *talló* (tarló), *olló* (orló) szókban.

BELLENKÉDIK, (b-ellenkédik) am. ellenkedik. Gyöke *bellen,* ikerítve előfordul a játszó gyermekek nyelvében: *ellenbellen.*

BELLÉR, (ber-él-ér) fn. tt. *bellér-t,* tb. *—ék.* A székelyeknél s néhutt Magyarországban is am. marha-, sertéskereskedő, egyszersmind hentes. Gyöke a csereféle adásvevésre vonatkozó *ber, bere,* mely a *cserebere, csereberél* ikerített szókban közdivatu. Hasonló értelemben használtatik a szláv eredetü *kupecz.*

BELLÉRKÉDIK, (ber-él-kéd-ik) k. m. *bellérkédtem, —tél, —ett.* Marhákkal kereskedik, csereberél, advesz.

BÉLLÉS, (bél-el-és) fn. tt. *béllés-t,* tb. *—ék.* 1) Varrás, toldás, tömés, behúzás, mely által valamit béllenek. *A téli ruha béllését szücsre bízni.* 2) Azon anyag, vagy kelme, melyet valaminek belső oldalához varrnak, toldanak, vagy belsejébe tömnek. *Selyemből, vászonból, flanelből, báránybőrből való béllés. Dolmány-, nadrág-, köpönyeg-béllés. Elrongyollott a ruha béllése. Fenyüfa-, diófabéllés a szekrényben. Lefoszlott a szekrény béllése.* V. ö. BÉLL.

BÉLLÉSPARKET, (béllés-parket) ösz. fn. A parketféle kelme egyik neme, melyet ruhabéllésül használnak.

BÉLLÉSSZÖVET, (béllés-szövet) ösz. fn. Ruhát bélleni való mindenféle, pl. selyem, len, pamut stb. szövet.

BÉLLÉSTAFOTA, (béllés-tafota) ösz. fn. Béllésnek való tafotaselyem.

BÉLLÉSTELEN, (bél-el-és-telen) mn. tt. *bélléstelen-t,* tb. *—ék.* Aminek béllése nincs, egy rétü. *Bélléstelen nyári nadrág. Béllés telen szekrény.*

BÉLLÉSVÁSZON, (béllés-vászon) ösz. fn. Silányabb szövetü, és gorombább vászon, mely egyedül béllésnek használtatik.

BÉLLET, (bél-el-et) fn. tt. *béllet-ét,* l. BÉLLÉS 2).

BÉLLETDESZKA, (béllet-deszka) ösz. fn. Deszka, mely az építésnél, és bútorokban béllés gyanánt szolgál. Ily bélletdeszkák vannak az ablak- és ajtóközökben, és a szekrényekben, melyeknek külseje sikárlott fából van, belülről pedig másfélével húzatnak be.

BÉLLETFA, (béllet-fa) ösz. fn. Mindenféle fa, nevezetesen deszka, melyet az épitésban és bútorok készitésében béllési anyagul használnak.

BÉLLETLEN, (bél-el-etlen) mn. tt. *bélletlen-t,* tb. *—ék.* Ami nincs megbéllve, bélléstelen. *Bélletlen nadrág. Bélletlen szekrény, ajtóköz.* Használtatik határozóúl is *bélletlenül* helyett.

BÉLLÉTT, (bél-el-étt) mn. tt. *béllétt-et.* Ami béllve van, bélléses. *Selyemmel, vászonnal béllett ruha. Bárány-, róka-, farkas-bőrrel béllett téli köntös. Iharfával béllett szekrényajtó. Deszkával béllett falak a magtárban.* Átv. ért. *béllett száju,* am. vastag, kidudorodó ajakú. *Széllel béllett ruha,* am. bélléstelen, szellős, bugyogós, vékony, foszlány ruha, mely meleget nem tart.

BÉLLOB, (bél-lob) ösz. fn. l. BÉLGYÚLADÁS.

BÉLLY, l. BÉLY.

BÉLLYE, falu Baranya megyében; helyragokkal: *Béllyé-n, —re, —ről.*

BELMAGV, (bel-magv) ösz. fn. A magnak belső állománya, melyben a csira lényege rejlik.

BÉLMEZŐ, puszta Erdélyben, Felső-Fehér megyében; helyr. *Bélmező-n, —re, —ről.*

BÉLMIRÍGY, (bél-mirígy) ösz. fn. Az állati bélben levő mirigyek. V. ö. MIRÍGY.

BELMUTATÓ, (bel-mutató) ösz. fn. Az óra belsejében levő mutató, melyet előre vagy hátra lehet igazítani, amint t. i. az óra késik vagy siet. (Directorium).

BELOCSOL, (be-locsol) ösz. áth. Szerteszórt, fecskendezett, különösen tenyérből öntözgetett vízzel vagy más folyadékkal benedvesít. *Az udvart, utczát seprés előtt belocsolni. Belocsolni a vasalandó fehérruhát. Belocsolni a cserépben nevelt virágokat.*

BELOCSOLÁS, (be-locsolás) ösz. fn. Szerteszórt, fecskendezett folyadékkal beöntözés.

BÉLOKÁDÁS, (bél-okádás) ösz. fn. l. BÉLHÁNYÁS.

BÉLOLLÓ, (bél-olló) ösz. fn. Sebészi eszköz a sérvmetszési müteteleknél.

BELOMBOSODIK, (be-lombosodik) ösz. k. Lombjai azaz levelekkel díszlő ágai nőnek, szaporodnak. *A lebotolt füzfák sürüen belombosodnak.*

BELOMBOZ, (be-lomboz) ösz. áth. Lombokkal, zöld ágakkal betakar, beföd. *Belombozni az ebédlő sátort, az ablakokat.*

BELOP, (be-lop) ösz. áth. Tilalom ellen a vámvonalakon, harminczadokon valamely tiltott árut becsempész, illetőleg a kellő járadékot vagy fogyasztási adót le nem fizetve bevisz. *Külföldi kelméket, árukat, dohányt belopni.* Másként: *becsempész, becsen.*

BELOPAKODIK, (be-lopakodik) ösz. k. Lopva, azaz, alattomban, észrevétlenül, a határőröket kike-

rülve besurran, bevessi magát valahová, tolvaj módjára becsúsz.

BELOPÁS, (be-lopás) ösz. fn. Becsempészés, valamely árunak, tiltott portékának a vámvonalon titkos behozása, vagy beszállítása.

BELOPÓDZIK, (be-lopódzik) ösz. k. l. BELOPAKODIK. *A tolvaj belopódzott a szobába. A gyermekek belopódznak a gyümölcsös kertbe.*

BELOVAGOL, (be-lovagol) ösz. önh. és áth. 1) Lóháton ülve bemegy, benyargal valahová. *Faluról belovagolni a városba.* 2) Bizonyos tért, tájt lóháton bejár, beutaz, bekalandoz. *Belovagolni az egész határt.*

BELŐ, (be-lő) ösz. önh. és áth. 1) Tárgyesetes viszonynév nélkül általán szólva am. bizonyos tér belsejébe irányzott lövést tesz. *Belőni a várba, a sánczba.* 2) Elsütött ágyuból, puskából golyót, s más lőszereket beröpít valamely térbe, czélpontba. *Tüzes bombákat belőni a várba.* 3) Ugyanazon szerekkel betör, betaszít valamit. *Belőni a kaput, az ablakot.*

BELÖK, (be-lök) ösz. áth. Lökve betaszít, beröpít, bevet valamit, vagy valakit. *Gallérjánál fogva belökték a vízbe.* V. ö. LÖK.

BELÖKÉS, (be-lökés) ösz. fn. Lökve véghezvitt betaszítás, bevetés.

BELŐL, (bel-é-el) ih. Valaminek belsejéből kifelé tartó irányban. Megfelel e kérdésre: *honnan?* s különbözik tőle a *hol?* kérdésre felelő: *belül.* „És ő belöl (de intus) felelvén" Münch. cod. Luk. 11. *Honnan hozzam ki? Onnét belöl. Hol van? Ott belül.* Személyragozva: *belőlem, belőled, belőle* stb. *Nem vehettem ki belőle, mit akar.* Ekkor nem helyre vonatkozik, hanem tárgyra, alanyra, melyből valami ered, származik, alakul, pl. *Belőlem bolondot ne csinálj. Belőled jeles ügyvéd vált volna. Azt hallottam felőle, semmi sem lesz belőle.* Km. *Istenem, mi lett belőle!* Innen származott az öszvehúzott névmódosító *ből*, vastaghangon *ból*, egyébiránt a régiek mint ilyet ép alakjában is használták, pl. a régi halotti beszédben. „Kit úr ez napon ez hamos világ *tömnöczebelől* mente" e h. *tömnöczéből;* vastaghangon *balól.* „És kénszerejték egy néminemő cireniai embert Simont, a *falubalól* (faluból) jövőt." Münch. cod. Márk. 15. „Hogy *föld belől* kenyeret kihozj." CIII. ének a Zsoltárokból. (Keszthelyi codex).

BELŐTE, (bel-ő-te) fn. tt. *belőtét*, tb. *belőték.* Növénytanban am. belső hártya, mely a növénymagot közvetlenül takarja. (Pericarpium). Képzésre olyan, mint a szintén növényeket jelentő: *csepőte, köszméte, csemete, csimota.*

BELÖVEL, (be-lövel) ösz. áth. Csőalaku eszközből befú, betaszít, befecskend, berepít valamibe valamit. *Bodzapuskából vizet belövelni az ablakon.* Különösen orvostani ért. valamely híg szert befecskend, pl. az alfelbe, orrba, hugycsőbe, torokba, vagy sebbe.

BELÖVELÉS, (be-lövelés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit belövelnek valahová vagy valamibe. V. ö. BELÖVEL.

BÉLPOKLOS, (bél-poklos) ösz. mn. és fn. Bélpoklosságban szenvedő kór, egyszerüen *poklos.* V. ö. BÉLPOKLOSSÁG.

BÉLPOKLOSSÁG, (bél-poklosság) ösz. fn. Hajdan Napkeleten, kivált a zsidóknál uralkodott ragályos kórság, mely tulajdonkép undok börkütegekből állott. (Lepra).

BELRÉSZ, (bel-rész) ösz. fn. Az állati test minden részei, melyek a test belsejében foglaltatnak, és így nem csak a gyomor és belek, hanem az úgynevezett zsigerek is, a máj, lép, vese, szív, stb.

BELRÉSZTANÍTMÁNY, (bel-rész-tanítmány) ösz. fn. A boncztan azon ága, mely a belrészek ismertetését tárgyazza. Újabb néven: *zsigertan* vagy *tanítmány.*

BÉLSÁR, (bél-sár) ösz. fn. A megemésztett ételek salakja, sepreje, mely ganajalakban a végbélen kitakarodik. *Sürü, kásás, kemény, híg bélsár.*

BÉLSÁRSIPOLY, (bél-sár-sipoly) ösz. fn. Sipolyféle nyilás, melyen a bélsár kiürül. V. ö. BÉLSÁR.

BÉLSEB, (bél-seb) ösz. fn. A bélben támadt vagy okozott seb.

BÉLSEBÉS, (bél-sebés) ösz. mn. Kinek seb támadt a bélében. Vadászok nyelvén, mondatik vadról, melynek bélén lövéssel, vagy szúrással sebet ejtettek.

BÉLSÉRV, (bél-sérv) ösz. fn. Bélszakadás, béliszam, tököség, húrosság.

BÉLSÍPFEKÉLY, (bél-síp-fekély) ösz. fn. Belekbe magát beevő csöves fekély.

BÉLSIPOLY, (bél-sipoly) ösz. fn. l. BÉLSÍPFEKÉLY.

BELSŐ, (1), (bel-ső) mn. fokozva: *belsőbb, legbelsőbb.* 1) Ami valamely test, tér, tömeg, sokaság részei között belül van. Ellenkezője: *külső*, ami valamit körülvesz, beföd, eltakar, a középponttól kiesik stb. *Belső város*, melyet falak vagy külső városok kerítenek. *Belső ruha*, melyet más ruhák takarnak, mely a testhez ér. *A malom belső és külső részei.* 2) Mondjuk hivatalról, rangról, illetőleg azt viselő személyről, aki az illető igazgatás, kormány ügyeibe mélyebben be van avatva. *Belső tanács, és külső tanács* a régi városi szerkezetben. *Belső titkos tanácsos.* 3) Mondjuk szolga állapotu személyekről, akik közvetlenül uraik, uraságaik mellett müködnek, s azok egyenes szolgálatára állanak. *Belső inas, huszár, szakács.* 4) Szoros öszveköttetésü, viszonyú. *Belső barátságban, ismeretségben lenni valakivel.* 5) Az igába fogott ökrök közöl az, mely jobbfelül van befogva, másképp: *hajszás.* A balfelül befogott *külső* vagy *csálés.*

BELSŐ, (2), (bel-ső) fn. tt. *belső-t*, tb. *—k.* Személyragozva: *belsöm, belsöd, belsöje*, vagy *belseje, belsönk, belsötök, belsöjök*, vagy *belsejök.* Valaminek középső része, veleje, lelke, lényege. *A kenyér belseje sületlen, külseje égett. A vár belsejébe szorult hadak. Szivednek belsejébe látok.*

BELSŐKÉP, (belső-kép) ösz. ih. A dolgot belülről tekintve, a dolog velejére nézve. *Belsőkép semmi változás nem történt a házon, csak külsőkép.*

BELSŐLEG, (bel-ső-leg) ih. l. BELSŐKÉP.

BELSŐNY, (bel-ső-ny) fn. tt. *belsöny-t*, tb. *—ök.* Valaminek belső állománya, lényege, mivolta.

BELSZABADSÁG, (bel-szabadság) ösz. fn. A gyakorlati észnek, vagy akaratnak azon tulajdonsága, melynél fogva munkásságát külső erőszaktól menten intézheti, saját határozatai s eltökélése szerint.

BÉLSZAKGATÁS, (bél-szakgatás) ösz. fn. Beleket kinzó, gyötrő csikarás, csipedés, éles, metsző fájdalom.

BELSZAKÁCS, (bel-szakács) ösz. fn. Szakács, ki különösen az urasági asztalra főz. Különbözik töle nagyobb úri házaknál az *udvari szakács*, t. i. az udvari tisztek és cselédek számára főző.

BÉLSZAKADÁS, (bél-szakadás) ösz. fn. lásd BÉLSÉRV.

BELSZÉL, (bel-szél) ösz. fn. Könyvnyomtatók és könyvkötők nyelvén jelenti azon közt, mely a kiterjesztett íven a bötüoszlopok között üresen hagyatik, t. i. a bekötés végett.

BELSZÉRKÉZET, (bel-szérkézet) ösz. fn. Több alkatrészekből álló akár anyagi akár erkölcsi vagy szellemi egésznek, illetőleg műnek belső elrendezése, alkotása, elhelyezése stb. *Gépek, házak belszerkezete. Ország belszerkezete.* V. ö. SZÉRKÉZET.

BELSZÍN, (bel-szín) ösz. fn. Valamely testnek, különösen szövetnek azon színe, melyet belső oldala vagy része mutat.

BELSZOLGA, (bel-szolga) ösz. fn. Urasági cseléd, inas, stb. ki az uraság személyét legközelebbről illető szolgálatokat teszi, pl. urát öltözteti, vetközteti, stb.

BELSZÓZAT, (bel-szózat) ösz. fn. Az öntudatnak, a lelkiismeretnek intelme, figyelmeztetése, mely az iránt nyilatkozik, ha tegyünk-e, ne tegyünk-e valamit.

BELSZÖG, (belszög) ösz. fn. A szögnek belső része, vagy a többi szögök között az, mely belül fekszik. V. ö. SZÖG.

BÉLTAKONY, (bél-takony) ösz. fn. A belekben képződni s öszvegyülni szokott sürü nyálkaféle állomány, valamint a beleket belülről takaró nyálka.

BELTARTALOM, (bel-tartalom) ösz. fn. Ami valaminek belsejében foglaltatik. Egyszerüen : *tartalom.*

BÉLTEK, mezőváros Szatmárban; NYÍR—, falu Szabolcs megyében; helyr. *Béltek-re, —én, —ről.*

BELTELEK, (bel-telek) ösz. fn. Köznyelven: belsőtelek, azaz, bent a helységben, városban levő házhely, különböztetésül a *kül-* vagy *külsőtelektől.*

BELTERJ, (bel-terj) ösz. fn. A test belső részeinek, tömegének mennyisége, mely a külső terjedelemmel, vagy is külterjjel nincs mindig arányban, pl. a szivacs és gránitkő belterjeik igen különbözők, ha külterjeik egyarányosak is. Átvitetik e szó értelme a szellemi tárgyakra is, pl. belterje van a tudománynak, ha mély, alapos; külterje van, midőn sokféle tárgyra elágazik.

BELTERJES, (bel-terjes) ösz. mn. Ami belsőleg tömött, magában sokat rejtő. Szellemi értelemben: mély, alapos, okszerü. *A cserfa belterjesebb a fűzfánál, az arany a réznél. Egyik ember tudománya belterjesebb, a másiké külterjesebb.*

BELTERJILEG, (bel-terjileg) ih. 1) Tömöttség tekintetéből, a belső részek mennyiségére nézve. *Ezen test belterjileg többet ér a másiknál.* 2) Alaposan, mélyen, okszerüleg. *Ismereteit belterjileg szaporítja.*

BÉLTISZTÍTÓ, (bél-tisztító) ösz. mn. Ami a belet vagy beleket tisztítja, illetőleg a fölösleges nyálkát, és bélsárt a maga útján kitakarítja. *Béltisztító szerek.* Használtatik főnevül is. *Béltisztítót rendelni, bevenni.*

BELTOK, (bel-tok) ösz. fn. l. BELŐTE.

BELTÖLTÉS, (bel-töltés) ösz. fn. l. BELGÁT.

BÉLTÜREM, (bél-türem) ösz. fn. A bélhuzam egy részének belecsúszása a másikba, mely előtte, vagy utána van.

BELUCSKOL, (be-lucskol) ösz. áth. Vízzel, vagy más nedvvel, folyadékkal bemocskol. *A szüretelők belucskolják ruháikat. A vadászokat belucskolja a reggeli harmat, a gyalogutasokat az eső.* V. ö. LUCSKOL.

BELUCSKOLÁS, (be-lucskolás) ösz. fn. Vízzel, vagy más nedvvel bemocskolás.

BELÚGOZ, (be-lúgoz) ösz. áth. Lúgba belemárt, belefőz, lúggal leönt, leforráz. *Belúgozni a szennyes ruhákat. Belúgozni súroláskor a padlót.* V. ö. LÚG.

BELÚGOZÁS, (be-lúgozás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit leginkább mosás, szapulás, tisztázás végett belúgoznak.

BELÜGY, (bel-ügy) ösz. fn. Ügy, mely bizonyos családnak, testületnek, országnak stb. belszerkezetét, belállapotját, belső dolgait illeti. *A család belügyei annyira elfoglalják, hogy másra alig marad ideje. Belügyek ministere.*

BELÜGYÉR, (bel-ügyér) ösz. fn. Belügyi minister.

BELÜGYI, (bel-ügyi) ösz. mn. Belügyeket tárgyazó, belügyekre vonatkozó, azokat illető. *Belügyi ministerium.*

BELÜKKEN, (be-lükken) ösz. önh. Lükkenve, azaz, megbotolva bevetődik, beesik, berohan valahova. *Belükkenni az árokba, csatornába, sárba, kátyolba, gödörbe. A magas küszöbről belükkenni a szobába.* V. ö. LÜKKEN.

BELÜL, (bel-ül) ih. és névutó. Megfelel e kérdésre: *hol?* am. bent, a belső vagy befelé levő részen, vagy részeken. *Kivül lévén nem láthatám, mi történt belül. Fáj a szívem kivül belül, bánat lepi mindenfelül.* Népdal. *Maradj te belül, én majd kivül ört állok.* Mint névutó az illető nevekhez *n, on, én, ön* ragokat kiván. *Sorompón, korláton belül. Kertésen, udvaron belül.* Különböztetés végett v. ö. BELŐL.

BELÜLRŐL, (bel-ül-ről) ih. Valamely testnek, térnek belsejéből kifelé tartott irányban. *Belülről jön a büdös szag. A fák belülről kezdenek rohadni. Belülről kiáltó hang.* Egyszerüen: *belől*, l. ezt.

BÉLVÁGÁS, (bél-vágás) ösz. fn. Sebészi műtét, midőn a bél romlott része metsző eszköz által elválasztatik az egészségestől.

BÉLVARRÁNY, (bél-varrány) ösz. fn. A felhasított bélrészeknek tű és fonalszálak által öszvefoglalásából vagy varrásából eredett műtét.

BÉLVARRÁS, (bél-varrás) ösz. fn. A szétvált bélrészek öszvefoglalása tű és fonalszálak által.

BÉLVÉSZ, (bél-vész) ösz. fn. Beleket emésztő sorvadás, aszkórság.

BELVILLONGÁS, (bel-villongás) ösz. fn. Veszekedéssé, küzdelemmé elfajult meghasonlás valamely testület tagjai, vagy ugyanazon ország polgárai között. V. ö. VILLONGÁS.

BÉLVIRÁG, (bél-virág) ösz. fn. lásd CSEPLESZHÁJ.

BELVISZÁLY, (bel-viszály) ösz. fn. Viszály, azaz meghasonlás, a családi, testületi, társadalmi tagok, különösen az ország polgárai között. Ennek nagyobb foka a belvillongás.

BELVIZEK, (bel-vizek) ösz. több. fn. Általán gyógyvízek, ásványvízek, melyek bizonyos ország határain belül találtatnak, milyek országunkra nézve, a szulini, füredi, stb. savanyú, a budai, pőstyéni, trencsini, stb. hévvízek.

BÉLY, (1), fn. tt. *bély-t*, tb. *—ěk.* Általán bizonyos testek közepe, belső része, veleje, szokottabban l. BÉL.

BÉLY, (2), falu Zemplén megyében; helyragokkal: *Bély-en, —re, —ről.*

BÉLYE, falu Gömör, és puszta Posony megyében; helyr. *Bélyé-n, —re, —ről.*

BÉLYEG, fn. tt. *bélyeg-ět.* Némely szójárásokban *billeg, billyeg, bélyog, bilyog, billog.* 1) A barmokra, vagy némely eszközökre s más egyebekre is tüzes vassal sütött jegy, nevezetesen bötü, számjegy, stb. *Lóbélyeg, ökörbélyeg, hordó-, kád-, sajtárbélyeg. Bélyeget ütni, sütni a tinó farára.* 2) Szélesb ért. minden jegy, mely valamit másoktól megkülönböztet, nevezetesen a) természeti kitünő jegy, pl. foltok az emberi arczon, b) mesterséges jel, milyen pl. a kiszolgált katonák rézjegye, vagy kéregetésre fölszabadított koldusok barczája, c) nyomtatás, vagy szövés, vagy varrás által készült jegy, pl. *takácsbélyeg, papirbélyeg, fehérruha-bélyeg, edénybélyeg,* d) festett, mázolt jegy. *Zsákbélyeg, ponyvabélyeg,* e) hivatalos jegy, mely vámokon, harminczadokon az árukra tétetik, úgy szinte, mely kölcsönös szerződőlevelekre, s egyéb irományokra üttetik vagy ragasztatik a végett, hogy nagy biztossággal bírjanak, tulajdonképen, hogy a szerződő, folyamodó stb. felektől adó vétessék. 3) Átv. ért. az emberi léleknek valamely kitünő tulajdonsága, mely különös egyediségére mutat, jellem.

Mennyiben a bélyeg oly jegyet jelent, mely a testbe bele van sütve, nyomva, vagyis mely általán annak állandó beltulajdonságát mutatja: valószinű, hogy gyöke *bel* vagy *bél*, vagy *bély* melyből *eg* képzővel lett *bély-eg*, mint: *üreg, sereg, kéreg, méreg* stb. Vagy talán a *bel-jegy* öszvetett szónak változata? Egyébiránt egyezik vele a szerbeknél s más déli szlávoknál divatos *bilyega.*

BÉLYEGADÓ, (bélyeg-adó) ösz. fn. 1) Adó neme, mely a vámokon s harminczadokon általmenő árukra tett vagy ütött bélyegért fizettetik. 2) Általán a szerződések, okiratok, beadmányok hivatalos irományok és eljárások stb. bélyegdíjaiból begyülendő adó.

BÉLYEGÁTHÁGÁS, (bélyeg-át-hágás) ösz. fn. Adózási törvény vagy rendelet ellen elkövetett cselekvés, midőn valaki az okiratokat, a hivatalos irományokat kellő bélyegjegygyel el nem látja, illetőleg a vele járó adónemet elvonja.

BÉLYEGBIRSÁG, (bélyeg-birság) ösz. fn. Birság, vagyis pénzbeli büntetés, melyre valakit bélyegáthágásért itélnek. V. ö. BÉLYEGÁTHÁGÁS.

BÉLYEGDÍJ, (bélyeg-díj) ösz. fn. Díj, mely a szerződési levelekre, beadmányokra s egyéb irományokra nyomott vagy ragasztott bélyegért fizettetik.

BÉLYEGECSET, (bélyeg-ecset) ösz. fn. Ecset vagy pamacs, melylyel holmi árukra, tulajdonkép az azeket magokban foglaló ládákra, hordókra, zsákokra stb. bizonyos bélyegjegyet mázolnak.

BÉLYEGELŐJEGYZÉS, (bélyeg-elő-jegyzés) ösz. fn. Följegyzése azon bélyegdíjaknak, melyek jelenben nem fizettetnek, de jövőben, ha pl. valamely perben a bélyegkötelezett vesztes lenne, ez megtéríteni tartozik.

BÉLYEGÉS, (bély-eg-és) mn. tt. *bélyegés-t*, vagy *—et*, tb. *—ek.* Amire bélyeg van sütve, ütve, nyomva, mázolva; általán különböztető jegygyel ellátott. *Bélyeges ökrök. Bélyeges faedények. Bélyeges zsákok, fehérnemüek. A bélyeges lóra is fölül a czigány.* Km. Átv. ért. erkölcsileg megjegyzett. *Ne higyj a bélyeges embernek.* Km. V. ö. BÉLYEG.

BÉLYEGÉSEN, (bély-eg-és-en) ih. Bélyeggel ellátva, bélyeget viselve.

BÉLYEGÉZ, (bély-eg-éz) áth. m. *bélyegéz-tem, —tél, —ětt,* vagy *bélyegzětt,* htn. *—ni,* vagy *bélyegzeni.* Valamit akármely értelemben vett bélyeggel megjegyez; bélyeget süt, nyom, mázol, ragaszt stb. valamire. *Ökröket, lovakat, bélyegezni. Zsákokat, hordókat, kádakat bélyegezni.* Átv. ért. erkölcsileg jellemez, ismertet.

BÉLYEGÉZÉS, (bély-eg-éz-és) fn. tt. *bélyegézés-t*, tb. *—ěk.* Cselekvés, jegyezés, mely által valamit bélyegeznek. V. ö. BÉLYEGÉZ.

BÉLYEGÉZŐ, (bély-eg-éz-ő) fn. tt. *bélyegéző-t*, tb. *—k.* Általán, aki valamire bélyeget süt, nyom, mázol, stb. Különösen, hivatalbeli személy, ki a vámokon, harminczadokon átszállított árukat szokott bélyeggel megjegyzi.

BÉLYEGFOKOZAT, (bélyeg-fokozat) ösz. fn. A szerződvényekre s más magán vagy hivatalos irományokra s levelekre ragasztandó bélyegjegyek árának kisebb-nagyobb mennyisége, pl. az ezer forintról szóló kötelezvény bélyege drágább mint a száz fo-

rintról szólóé, a tíz postaállomásnyira küldött levélé drágább, mint a két állomásnyira föladotté.

BÉLYEGHIÁNY, (bélyeg-hiány) ösz. fn. A bélyegtörvény által meghatározott bélyegjegynek elhagyása, elmulasztása, pl. a szerződvényeken, a postára föladott leveleken.

BÉLYEGHIVATAL, (bélyeg-hivatal) ösz. fn. Tisztviselőség, melynek kötelessége a vámokon, harminczadokon átszállított árukat, különösen az illető irományokat megbélyegezni, vagy azokért a bélyegdíjt megszabni.

BÉLYEGILLETÉK, (bélyeg-illeték) ösz. fn. l. BÉLYEGDÍJ.

BÉLYEGJÖVEDÉK, (bélyeg-jövedék) ösz. fn. A bélyegdíjakból bejövő mellékadó neme.

BÉLYEGKÖTELES, (bélyeg-köteles) ösz. mn. Aki bizonyos áruktól, és irományoktól bélyegdíjt fizetni tartozik.

BÉLYEGKÖTELEZÉTTSÉG, (bélyeg-kötelezéttség) ösz. fn. Kötelezettség, melynél fogva valaki bélyegdíjt fizetni tartozik.

BÉLYEGMENT, (bélyeg-ment) ösz. mn. Aki bélyegdíjt fizetni nem köteles, vagy amire bélyegjegyet tenni, ragasztani nem kell. *Bélyegment hivatalos levelek.*

BÉLYEGMENTES, (bélyeg-mentes) ösz. mn. l. BÉLYEGMENT.

BÉLYEGMENTESSÉG, (bélyeg-mentesség) ösz. fn. Kiváltsági állapot, midőn valaki bizonyos esetekben bélyegdíjt fizetni nem tartozik.

BÉLYEGMESTER, (bélyeg-mester) ösz. fn. Némely bélyeghivatal elnöke, vagy fő tiszte.

BÉLYEGMETSZŐ, (bélyeg-metsző) ösz. fn. Míves, ki bélyegeket, vagyis bélyegezésre szolgáló eszközöket készít.

BÉLYEGODAFÜZÉS, (bélyeg-oda-füzés) ösz. fn. Papirból, vagy lemezből való bélyegjegynek följragasztása, odatoldása.

BÉLYEGPAPIROS, (bélyeg-papiros) ösz. fn. Papirosív, melyre a szokott hivatalos bélyeg rányomatott. *Bélyegpapirosra irt szerződvények, kötelezvények, nyugtatványok.*

BÉLYEGPÉNZ, (bélyeg-pénz) ösz. fn. Bélyegadóul, bélyegdíjul fizetett pénz; bélyegadó.

BÉLYEGTELEN, (bély-eg-telen) mn. tt. *bélyegtelen-t*, tb. *—ék.* Amire bélyeget nem sütöttek, nem nyomtak, nem mázoltak, stb. különböztetési jegy nélkül való. *Bélyegtelen ökrök, lovak. Bélyegtelen levelek, szerződvények.* Határozóilag am. bélyegtelenül. *Bélyegtelen kapott levél.*

BÉLYEGTELENÜL, (bély-eg-telen-ül) ih. Bélyegtelen állapotban, minemüségben; meg nem bélyegezve. *A levelet bélyegtelenül adni postára.*

BÉLYEGTŐ, (bélyeg-tő) ösz. fn. A pénzverő gépben azon fenéklap, melyre a pénzzé alakítandó fémlemezt fektetik, s mely a pénznek hátsó felét kinyomja.

BÉLYEGVAS, (bélyeg-vas) ösz. fn. 1) Vas eszköz, melylyel a bélyeghivatalban árukat jelelnek meg. 2) Melylyel a barmokra, vagy fa edényekre a jegyet rásütik.

BÉLYEGZÉTT, (bély-eg-éz-étt) mn. tt. *bélyegzétt-et.* Bélyeggel jegyzett, amire bélyeget sütöttek, nyomtak, mázoltak, stb. *Bélyegzett barmok, edények, zsákok, ruhanemük.* Átv. ért. erkölcsileg, különösen rosz tulajdonságairól közismeretü. *Bélyegzett embertől ovakodjál.*

BÉLYEGZŐ, (bély-eg-éz-ő) mn. 1) l. BÉLYEGÉZŐ. 2) Bizonyos kitünő jegy által megkülönböztető. *A magyar ökörnek egyik bélyegző tulajdonsága a hosszu szarvak.* 3) Átv. ért. erkölcsileg jellemző, bizonyos kedélyi állapotot, indulatosságot, szenvedélyt mutató. *Bélyegző arczvonások.*

BÉLYEGZŐVAS, (bélyegző-vas) ösz. fn. lásd BÉLYEGVAS 2).

BELYUKAD, (be-lyukad) ösz. önh. Lyukféle nyilás, üreg támad, szakad, furódik benne, vagy belseje felé. *Belyukadt a ház oldala. Belyukadt a feje.*

BELYUKASZT, (be-lyukaszt) ösz. áth. Befelé lyukat üt, lyukat fúr valamibe. *A golyó belyukasztotta a czéltáblát.*

BELYUKGAT, (be-lyukgat) ösz. áth. Valamibe többfelé több lyukat csinál, üt, fúr, szúr, stb. *A lövészek belyukgatják a czéltáblát. Verekedésben belyukgatták a fejét.*

BELZ, (bel-ez) áth. m. *belz-étt*, htn. *—eni.* Valamely tartomány, vagy ország belsejébe fogolyként küld vagy szállít valakit. (Interniren).

BELZÉS, (bel-ez-és) fn. tt. *belzés-t*, tb. *—ék.* Legfelsőbb hatósági rendelés, melynél fogva valakit belzenek. V. ö. BELZ.

BELZET, (bel-ez-et) fn. tt. *belzet-ét.* Valamely iratnak, folyamodványnak, irott czikkelynek, fejezetnek stb. belső szövege, tartalma, különböztetésül a felzettől, felüliratttól, mely amannak csak rövid vázlatát érinti.

BEMÁLHÁZ, (be-málház) ösz. fn. Holmi portékákat valahová küldés, szállítás végett málhába öszvekötöz. *Bemálházni az útravaló ruhadarabokat, kelméket, papirost.* V. ö. MÁLHÁZ.

BEMÁLHÁZÁS, (be-málházás) ösz. fn. Holminak málhába kötözése.

BEMAR, (be-mar) ösz. áth. Mondjuk holmi csipős, erős nedvről, folyadékról, különösen méregről, fenéről stb. midőn valamely test részeit fölemészti, fölodja, s annak belsejébe mintegy beeszi magát. *A fene bemarta husát egész a csontig. A választóvíz bemarja magát a legkeményebb érczbe.* V. ö. MAR.

BEMARAT, (be-marat) ösz. áth. Csipős, oldó erejü folyadék által eszközli, hogy valamely test részei elkopjanak, s üreg, lik támadjon benne.

BEMARKOL, (be-markol) ösz. áth. és önh. 1) Markába fog, beszorít valamit. *Bemarkolni egy tekercs bankjegyet.* 2) Markával benyúl valahova, hogy

megfogjon, s kivegyen valamit. *Bemarkolni a pénzes ládába.*

BEMARS, (be-mars) ösz. fn. Katonai műszó, am. hadsereg bemenetele, bevonulása valahová.

BEMARSOL, (be-marsol) ösz. önh. Katonai nyelven am. hadi rendben csapatosan bevonul. *Bemarsolni a városba.*

BEMÁRT, (be-márt) ösz. áth. 1) Vízbe, vagy más folyadékba beletol, belenyom, beáztat. *A gyertyabeleket bemártani a felolvasztott faggyuba. A ruhát bemártani a folyóba. A kalácsot bemártani a kávéba. Bemártani a tollat a tintába.* 2) Bajos állapotba, különösen adósságba merít. *Az uzsorások bemártják a könnyelmü adósokat.* 3) Bevádol, s ez által más becsületét rontja. *Ti ugyan rútul bemártottatok engem.*

BEMÁRTÁS, (be-mártás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit vagy valakit bemártanak, ezen igének minden értelményeiben. V. ö. BEMÁRT.

BEMÁRTOGAT, (be-mártogat) ösz. gyak. áth. Valamit ismételve, vagy többeket egymás után vízbe, vagy más folyadékba merít, bebuktat, beáztat. *Bemártogatni lábait a folyóba. Megmetszett ujját bemártogatja a vízbe. Három darab kétszersültet bemártogatott a borba.*

BEMÁSZ, (be-mász) ösz. önh. Mászva bemegy, bejut, behat, bebujik valahová. *A varangyos békák bemásznak likaikba. Az ebek hason bemásznak a kapu alatt az udvarba. Négykézláb bemászni az alacson száju barlangba. Falon, kerítésen, sövényen bemászni a kertbe. A tolvaj lajtorján bemászott a szobába.* V. ö. MÁSZ.

BEMÁSZÁS, (be-mászás) ösz. fn. Valahová mászva bemenés, bebujás, bejutás. V. ö. MÁSZ.

BEMÁSZIK. (bemászik) ösz. k. l. BEMÁSZ, és v. ö. MÁSZ, MÁSZIK.

BEMÁSZKÁL, (be-mászkál) ösz. önh. és áth. Gyakran, vagy folytonosan mászva bemegy, bebujik valahová. *A járni nem tudó kisdedek egyik szobából bemászkálnak a másikba. A torkos fiúk sövényen bemászkálnak a gyümölcskertbe.* Áthatólag am. bizonyos tért folytonosan mászva bejár. Átv. értelemben mondják sántikáló, nehezen járó, mégis mindenfelé satrató emberről. *Mankón járva bemászkálja az egész várost.* V. ö. MÁSZKÁL.

BEMÁZOL, (be-mázol) ösz. áth. 1) Szoros értelemben vett mázzal ellát, beken, bevon. *Bemázolni az agyagedényeket.* 2) Falakat, bútorokat, stb. festékkel beszinez. 3) Gúnyos értelemben, valamely képet kontár módon fest. 4) Valamit ragadós híg testtel, folyadékkal beszennyez, bemocskol. *Zsírral, tintával, sárral bemázolni a ruhát. Korommal bemázolni az arczot.* 5) Durván, vastagon kendőz. *Pirosra, fehérre bemázolja a képét.* V. ö. MÁZOL.

BEMÁZOLÁS, (be-mázolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit bemázolnak. V. ö. BEMÁZOL.

BEMÁZOLT, (be-mázolt) ösz. mn. 1) Amit szoros értelemben vett mázféle ragaszszal bevontak, mázos. *Pirosra, sárgára bemázolt száju bögrék, fazekak.* 2) Festékkel szinezett. *Hamuszinűre bemázolt ajtók, ablakrámák.* 3) Durván, vastagon kendőzött. *Bemázolt képü hiú, gyanus nők.* 4) Beszennyezett, bemocskolt. *Korommal, sárral bemázolt falak. Bemázolt kovácsok, kéményseprők.*

BEMÁZSÁL, (be-mázsál) ösz. áth. Holmi jószágot, árut, portékát mázsán megmér, és számba vesz, mielőtt az illető raktárba tenné. *Bemázsálni a gyapjút, szalonnát.*

BEMÉGY, (be-mégy) ösz. önh. 1) Lábain haladva belép, betér, bejut valahová. *A folyosóról bemegy az előszobába, innen a nagy terembe.* 2) Gyalog, vagy lóháton, vagy szekéren beutaz valahová. *Holmi áruczikkekkel naponként bemegy a városba.* 3) Befér. *Ezen zsákba két mérő bemegy.* V. ö. MÉGY.

BEMÈN vagy BÉMÉN, l. BEMÉGY.

BEMÈNÉS, (be-mènés) ösz. fn. Belépés, bejárás, beutazás.

BEMÈNET, (be-mènet) ösz. fn. Különbözik a *bemenés*--től, mennyiben ez alanyi cselekvést jelent, amaz pedig ezen cselekvésnek tárgyát fejezi ki. *Bemenésre nógatni valakit,* azaz, hogy bemenjen. *Bemenetet eszközölni valahová* am. eszközölni, hogy a bemenési cselekvést gyakorolhassa. *Innepélyes bemenet,* melyet a bemenök, bevonulók sokasága képez. Jelenti azon helyet is, melyen a bemenés történik. *Szük, tág, kényelmes bemenet. Tornáczos, lépcsös bemenet.*

BEMÈNET, (be-mènet) ösz. ih. Azon időben, mikor bemegy valaki, bemenés alkalmával, bemenetkor. *Bemenet találkoztam vele.*

Eredetileg *bemenett,* t. i. azon *ett,* vastaghangon *att* képzővel, mely a régi nyelvben divatozott, és személyragozva használtatott, pl. a müncheni codexben: „És hallák a két tanítványi ötet beszél-ett-e" azaz midőn beszélt. „Láttunk tégedet éhez-ett-ed, szomjazatt-ad" midőn éheztél szomjaztál. Hasonlóan divatozik *bejövet,* e helyett: bejövetkor, bejövés alkalmával. Egyszerü *t*-vel is képeztetnek némely igékből határozók pl. *néz-t, kivál-t,* stb.

BEMÈNETEL, (be-mènetel) ösz. fn. Nem egyéb, mint a *bemenet* toldott változata, mely tekintetben hasonlók: *bejövet* és *bejövetel, tét* és *tétel, lét* és *létel, vét* és *vétel, hit* és *hitel.* Boncztani nyelven: *bemenetel* a *Sylvius zsilipjébe.* (Aditus ad aquaeductum Sylvii). V. ö. BEMÈNET.

BEMER, (be-mer) ösz. áth. Edénynemü öblös eszközzel folyó vagy oszlékony részekből álló testet bizonyos üregbe, edénybe stb. betöltöget. *Bemeri a vizet a kádba.* Egyébiránt ez csak tájszólás, a szokottabb *bemerít* helyett. V. ö. MER.

BEMÉR, (be-mér) ösz. áth. Holmi jószágot, árut, illető mértékkel megmérve betölt, berak, behelyez valahová. *A felszórt gabonát bemérni a magtárba. A mustot bemérni a hordóba. Bemérni a gyapjut.*

BEMÉRÉS, (be-mérés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit bemérnek. V. ö. BEMÉR.

BEMERÍT, (be-merít) ösz. áth. 1) Vízbe vagy más folyadékba márt, bebuktat. *A korsót bemeríteni*

a patakba. 2) Egyik edényből a másikba tölt, vagy által akárhonnan merített folyadékot valamely edénybe tölt.

BEMERÍTÉS, (be-merítés) ösz. fn. Cselekvés, midőn bemerítünk valamit. V. ö. BEMERÍT.

BEMERÜL, (be-merül) ösz. önh. 1) Vízbe, vagy más folyadékba kisebb-nagyobb mélységre beleszáll, bebukik. *A terhes hajó mélyen bemerül a folyóba. A kocsikerék bemerül a sárba.* 2) Besülyed. *Lábai majd térdig bemerültek a sivó homokba.* 3) Átv. ért. mély gondolkozásba, aggodalomba esik, vagy kigázolhatlan bajos állapotba jut.

BEMERÜLÉS, (be-merülés) ösz. fn. Sülyedési, alászállási állapot, midőn valami bemerül.

BEMESTERKÉL, (be-mesterkél) ösz. áth. Mesterkélve, azaz, ügyességgel, ravaszsággal okkalmóddal, furfangosan betesz, behelyez, beilleszt, becsempész valamit valahová. *Addig ürgött-forgott, míg két ezüst kanalat bemesterkélt a zsebébe.*

BEMESZEL, (be-meszel) ösz. áth. Fölereszett mészszel befehérít, besimít. *Bemeszelni a falakat.* Tréfás gúnynyelven: *arczát bemeszelni,* am. fehérre bekendőzni.

BEMESZELÉS, (be-meszelés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit bemeszelnek; mészszel befehérítés.

BEMETÉL, (be-metél) ösz. gyak. áth. 1) Éles eszközzel, szerszámmal valamely szilárd állományu testet rovatosan bevagdal, hasításokat tesz benne. *Bemetélni a fák kérgeit, a bútorokat.* 2) Holmi jegyeket, bötüket rovogat bele. *Némely tanulók bemetélik neveiket az oskolai padokba.* V. ö. METÉL.

BEMETÉLÉS, (be-metélés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki bemetél valamit. A sebészeknél am. a test fölületének bevagdalása.

BEMETSZ, (be-metsz) ösz. áth. 1) Késsel vagy más hasonló éles eszközzel behasít, bevág valamely testet. *Bemetszeni az ujjat, körmöt. Bemetszeni a tollat.* 2) Bizonyos jegyet, bötüt beró. *A tulajdonos nevét bemetszeni az ezüst kanálba. Neve első bötüjét bemetszette a fába.* V. ö. METSZ.

BEMETSZÉS, (be-metszés) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg műtevés, midőn valamely testet bemetszenek. *A faoltást bemetszésen kezdeni. Sebészi bemetszés.*

BEMOCSKÍT, (be-mocskít) ösz. áth. Mocsokkal beszennyez, becsúnyít, mocskossá tesz. *Ganajjal, sárral, zsírral bemocskítani a falakat. Bemocskítani az ágyat.* V. ö. MOCSOK.

BEMOCSKÍTÁS, (be-mocskítás) ösz. fn. Mocsokkal beszennyezés, berutítás.

BEMOCSKOL, (be-mocskol) ösz. áth. lásd BEMOCSKÍT. Átv. ért. valakinek hírét, nevét, becsületét gyalázattal illeti.

BEMOCSKOLÁS, (be-mocskolás) ösz. fn. 1) l. BEMOCSKÍTÁS. 2) Átv. ért. más hírének, becsületének legyalázása.

BEMOCSKOLÓDIK, (be-mocskolódik) ösz. belsz. Hozzá ragadt, tapadt mocsoktól beszennyesedik, becsúnyúl, bepiszkolódik. *Sárban, vízben bemocskolódott a ruhája.*

BEMOCSKOSÍT, be-mocskosít) ösz. áth. Mocskossá tesz, bemocskít.

BEMOHOSÍT, (be-mohosít) ösz. áth. Mohhal benöveszt, behúz, okozza, hogy valami mohos legyen. *Az agg kor bemohosítja a fákat.*

BEMOHOSODIK, (be-mohosodik) ösz. k. Mohhal behúzódik, benövi a moh. *Az agg fák derekai, s a régi nádfödelek bemohosodnak.* Átv. ért. mohhoz hasonló gyönge pöhölyféle szőr növi be testét. *Bemohosodott az álla.*

BEMOHOSÚL, (be-mohosúl) ösz. önh. lásd BEMOHOSODIK.

BEMOHOSULT, (be-mohosult) ösz. mn. Mohhal benőtt. *Bemohosult várfalak, sziklák, rohadásnak indult háztetők.* Átv. ért. pöhölyféle zsenge szőrrel borított.

BEMOND, (be-mond) ösz. áth. 1) Házról-házra járva hivatalosan bejelent valamit. *Gyülést bemondani. Temetést, innepélyt bemondani.* 2) Mint vádló bejelent valakit. *Bemondani a gyanus személyeket, a tolvajokat, az orgazdát.* 3) Bevall. *A törvényszék előtt mindent bemondott.* 4) Önhatólag am. oda beszél valakinek. *Majd bemondok én neki.*

BEMONDÁS, (be-mondás) ösz. fn. Szóbeli tudósítás, mely által valamit bemondanak, ezen igének minden értelményeiben. V. ö. BEMOND.

BEMONDÓ, (be-mondó) ösz. fn. Megbízott személy, hivatalnok, vagy szolga, kinek föladata bizonyos történendő dolgot házról-házra járva az illetőknek bejelenteni. *Községi, temetési bemondó.*

BEMORZSOL, (be-morzsol) ösz. áth. Valamit morzsákra tördelve behullat, bepotyogat valamibe. *Egy szelet kenyeret bemorzsolni a levesbe. A kukoriczát bemorzsolni a sajtárba.* V. ö. MORZSOL.

BEMUTAT, (be-mutat) ösz. áth. 1) Ismeretlen személyt bevezet s megismertet. *Van szerencsém bemutatni N. N. urat.* 2) Valamit látásra előterjeszt. *Bemutatni a tudományos testületnek valamely új könyvet, ritkaságot, régi pénzt.* 3) Felajánl. *Bemutatni Istennek áldozatunkat, könyörgésünket.* 4) Váltót elfogadás, látás vagy fizetés végett előterjeszt.

BEMUTATÁS, (be-mutatás) ösz. fn. Ismertetési előterjesztési cselekvés, mely által valakit, vagy valamit bemutatunk. V. ö. BEMUTAT.

BEMUTATÓ, (be-mutató) ösz. fn. és mn. Aki valamit vagy valakit, különösen váltót bemutat. L. ezt,

BEMUTATOS, (be-mutatos) ösz. fn. tt. *bemutatos-t,* tb. *—ok.* Váltóüzleti s váltójogi műszó, jelenti. azon személyt, kinek a váltó elfogadás vagy fizetés végett bemutattatik.

BÉN (1), vagy BÉM, vagy BÖM, elvont gyöke *béndő* vagy *böndő, béndi, bëng, bënge,* stb. szóknak, és ezek származékainak. Legközelebb rokonai azon hasonló hangu gyökök, melyekből valami dudorút, göm, bölyüt, bővet jelentő szók erednek, mint: *vem,* vemh-

vemhes; *bim, bom,* bimbó, bombék; *bén,* béngy, béngyél; *bon, bony,* bongy, bongyolodik, bonyolít; *bun,* bunkó, bunczi, stb.

BEN, (2), igekötő, l. —BEN, névmódosító rag.

—BEN, vastaghangon —BAN, belső állapodást, nyugvást jelentő névmódosító rag, mely a *be ba* valahová irányzó ragból egyszerű *n* (=*on, ön, én*) képzővel származott. Érteményre legközelebb rokona a helyszinen állapodást, nyugvást, maradást jelentő *on, én, ön,* mi leginkább a helynevek ragozásából kitünik, melyek e kérdésre *hol?* majd *ben, ban,* majd *on, én, ön* ragot vesznek föl, pl. Eger-*ben*, Pest-*én*, Komárom-*ban*, Miskolcz-*on*. Kettős fogalom rejlik benne: a *belsőségé* és a *maradásé*, t. i. bizonyos térfoglalat határai között, pl. *csöbörben álló víz; veremben tartott gabona; a bort hordóban, a lisztet zsákban, a zsírt bödönben szállítani.* Mint igekötö e viszonyt ismétli: *benjár a teremben, benszorult a várban.* Önhangzó előtt hangsulyozva kettőztetjük vagyis igehatározói (*benn*) alakjában szoktuk használni: *bennáll, bennül,* valamint személyragozásban is: *bennem, benned, benne,* stb. Mássalhangzók előtt azonban a kettőztetést el lehet s el is szokták hagyni.

Többféle rokon eszméjü és átv. ért. használtatik,

a) burkot, takarót, födőt jelentő nevek után, mennyiben határaik között foglalnak valamit, pl. *Alig fér meg a bőrében. Toklászban levő gabonaszem. Bimbóban rejlő virágcsirmok. Télen bundában, nyáron fosslánban járni. Marokban tartani valamit;*

b) tömeget, gyűtestet jelentő nevek után: *sárban, vízben járni; hallgat, mint siket disznó a búzában; meghúzza magát a bozótban; gulyában növelt tinók; ménesben legelő csikók; négyesben járó lovak;*

c) társadalmi, egyleti kört jelentő nevek után: *tanácsban ülni; gyülésben, lakodalomban lenni; harczban, csatában, verekedésben részt venni;*

d) szellemi, erkölcsi müködések székét vagy szervét jelentő szók után: *fejében, emlékezetében, eszében tartani valamit; szivében viselni;*

e) kedélyi állapotot jelentő nevek után: *búban, bánatban, szomoruságban szenved; örömében nem tudja mit tegyen; aggodalomban van; betegségben, nyavalyában sinlődik.*

Időre vonatkozva megfelel e kérdésre: *mikor?* s jelenti azon időközt, melynek folytában valami történik, mely bizonyos események sorát foglalja magában, nevezetesen:

a) időszakot jelentő nevek után: *mult évben; jelen esztendőben; jövő században, hónapban; délben, hajnalban; más időben, órában, perczben;* néha *én, on, ön* használtatik helyette: *télen, nyáron, héten, ezidén,* vagy *val, vel: tavaszszal, őszszel;*

b) oly igenevek után, melyek bizonyos időkörben folyó cselekvésre vagy állapotra vonatkozunk: *késztülőben, indulóban, menőben van; visszajövőben meglátogatlak; pusztulóban van a ház; jöttében, mentében, jártában, keltében áldja meg Isten;*

c) időhatárzók után: *hajdanában, minapában, hamarjában, iziben, hirtelenében, hevenyében.*

A nyelvszokás több, távolabb átv. értelmekben is használja, melyeket bizonyos *állapotban* létezés, maradás, tartósság, folytonosság alapfogalmára lehet visszavinni, milyenek:

a) *Istenben bízik; más szavában kételkedik; nincs kétség, nincs tagadás benne; nemességében, pénzében kevélykedik; mindenben bővelkedik, duskálkodik; erejében fogyatkozik; valamiben fáradoz; tisztében, hivatalában, kötelességében áll; a rábízott ügyekben pontosan eljár.*

b) *Sokban jártas, keltes; dolgaiban ügyes; ki miben tudós, bünös, abban gyanús; tolvajságban részes; ő ebben ártatlan; hivatalában tudatlan, járatlan; rosszban állhatatos, makacs; jóban ingadozó, állhatatlan; dolgaiban rendes, háztartásában rendetlen.*

Általán ez ilyeket inkább a közös nyelvszokásból, közmondatokból, szójárásokból, példabeszédekből tanulhatni, mintsem szabályokban határozhatni meg.

Néha, midőn bizonyos számu mennyiségről, sokaságról van szó, *ből* vagy *közöl* helyett használtatik, mely kifejezés nem csak a Vulgata biblia fordításában, hol nem ritkák az ilyenféle viszonyítások: *megölt bennök* (ennyit és ennyit), *elvesze bennök* (több ezer); így Káldi szerint a Bírák könyvében 8. fej. 10. v. „Levágattatván száźhúszezer a fegyverfogó hadakozókban,“ hanem másutt is előfordul, pl. „Azért mindent ők ott levágnak vala, de sok *bennök* (azaz közülök) várhoz szaladott vala,“ Tinódi Sebestyén (a XVI. századból); *evén benne* = belőle, Nádor-codex; *ivék benne,* Pesti Gábor meséi. Sőt ma is szokott az ily szólásmód: *a juhokban sokat megölt a farkas,* e helyett: a juhok közöl; *kenyérben sem eszik eleget,* e helyett: kenyérből.

Figyelmet érdemel épen e helyütt a finn *wäli,* mely a magyar *beli*-vel látszik megegyezni, s a finnben ‚közepett való,‘ ‚közöl,‘ stb. jelentéssel bír. Az új arabban is előfordul *ben* ‚között‘ jelentéssel.

A *ben* mint igekötö is divatozik, önhangzó előtt *benn,* pl. *benmarad, bennáll.* Egyébiránt sokkal gyérebb használatu, mint az igekötö *be,* kivált átható igékkel a dolog természeténél fogva még ritkább.

Hanyag kiejtéssel mássalhangzóval kezdődő szavak előtt *be, ba,* pl. *Ebbe maradjunk. Nagy dologba töri a fejét.* Általán közbeszédben a *be* és *ben* ragok öszvezavartatnak, valamint régi nyelvemlékeinkben is a beható *be* helyett számtalanszor a marasztaló *ben* fordul elő; de mint igekötö *be* (régiesen *bel* is) befelé irányzólag, és *ben* belül nyugvólag, mind régente, mind ma szabatosabban használtatnak. Rokonságait lásd —BE alatt.

BÉN, elvont gyöke *béna, bénít, bénul* szóknak. Jelentése hiány, valamely testi hiba, különösen a test valamely tagjának hiánya, sérülés vagy csonkulás következtében. Lényeges alkatrésze *in* feltaláltatik *inség* és *incs* (régi divatu e helyett: *nincs*), továbbá *ne,*

nem szókban, melyek valaminek nem létezését jelentik. Némelyek az illir *bednak, bjednak* szóval rokonítják, melyeknek szláv törzse *béda bjeda* nyomort jelent, mint a magyar *béna* nyomorékot is tesz. Rokonabbnak látszik a szanszkrit *vina* am. a latin *mancus* és *sine*, hasonló ehhez az arab *bila* ugyancsak am. ‚*sine*;‘ hihetőleg ezekből csonkult meg a persa *bi*, régibb persa *avé*, zend *vi*, ‚expers‘ ‚carens,‘ ‚sine‘ jelentésekkel. A finnben előfordul némi rokon hangokkal: *vammainen*, mely ‚béna‘ szóval értelmeztetik.

BENA, női kn. tt. *Benát*, tb. *Benák*. A latin *Benedicta* után jelentése: áldott.

BÉNA, (1), mn. tt. *bénát*, tb. *bénák*. Írják és ejtik kettőztetve is: *bénna*. 1) Kinek valamely tagja, nevezetesen keze vagy lába mozgékony erejétől meg van fosztva. Szélesb értelemben mondatik a test némely belső részeiről is, melyek tevékenysége senyvedés vagy akármely kór által akadályozva vagy végkép megszüntetve van. 2) Különösen inaszakadt lábu, sánta. *Ki a bénát neveli, maga ne sántikáljon.* Km. 3) Csonka vagyis elvágott kezü, lábu. „Ha te kezed vagy te lábad téged meggonoszbejtand, med (mesd) el ötet, és vesd el tetőled. Jobb neked az örök életbe menned *bénnaól*.“ Münch. cod. Máté 18. 4) Általán testileg nyomorék, elgyöngült tagu. *Béna rajkó is kedves az anyjának.* Km. „Szegényeket és bénnákat (debiles) és vakokat és sántákat hozd be ide.“ Münch. cod. Luk. 14.

Eredetére nézve l. BÉN, gyök.

BÉNA, (2), falu Gömör megyében; helyragokkal: *Béná-n, —ra, —ról.*

BENÁDASODIK, (be-nádasodik) ösz. k. Termő nádnövény belepi, náddal benő. *A tavak, erek, lassu folyók szélei benádasodnak.*

BENÁDAZ, (be-nádaz) ösz. áth. Náddal tetőz, náddal behúz, betakar. *Benádazni a gazdasági épületeket, aklokat. Benádazni a szoba gerendázatát.*

BENÁDAZÁS, (be-nádazás) ösz. fn. Tetőzés vagy burkolás neme, midőn valamit benádaznak. *Ólak, aklok benádazása.* V. ö. BENÁDAZ.

BENÁDMÉZEL, (be-nád-mézel) ösz. áth. Nádmézzel vegyít, beken, fűszerez valamely étket, süteményt, pálinkát, stb.

BÉNASÁG, (bén-a-ság) fn. tt. *bénaság-ot.* Béna állapot vagy hibás testi tulajdonság, nevezetesen: inaszakadtság, csonkaság. V. ö. BÉNA.

BENCZE, férfi kn. tt. *Benczét.* A *Benedek* szónak kicsinyezője. Így neveztetnek népies nyelven a szent Benedek rendebeli szerzetesek. Vasvármegyei tájszólás szerint nyulat is jelent. *Föltette a Bencze sipkáját.* Km.

BENCZÉD, (Bencze-d) ALSÓ—, FELSŐ—, NAGY—, KIS—, faluk neve Erdélyben, helyragokkal: *Benczéd-re, —en, —ről.*

BENCZI, fn. tt. *benczi-t*, tb. *—k.* Hegyes végü czövek, melyet a játszó gyermekek úgy hajítanak, hogy a földbe akadjon, s ha beleakadt, azt egy másikkal kiütni iparkodnak. Máskép: *pinczk, pilinczk.* Valószinüen a *peczek* szónak változata.

BENCZILLÁS, némely régi okiratokban am. *Venczel*, Venceslaus.

BENCZIZ, (benczi-z) önh. m. *bencziz-tem, —tél, —ett*, par. *—z.* Benczi nevü czövekkel játszik, máskép: *pinczkez, pilinczkez.* V. ö. BENCZI.

BENDE, férfi kn. tt. *Bendét.* A Benedek név változata. Némely tájszokás szerint am. *Bandi.*

BÉNDI, (bén-di) fn. tt. *béndit*, tb. *—k.* Baranyában am. hasas és bőszáju korsó, máskép: *béndő.*

BÉNDŐ, (bén-dő) fn. tt. *béndő-t*, tb. *—k.* 1) Nagybél, gyomor. *Ha megtelett bendője, tánczba kerül végtére* Népd. 2) Baranyában, l. BÉNDI. Változattal: *böndő.* Alsó irásmódba való kifejezés, kivéve az orvosi nyelvet. Elemzésére nézve l. BÉN vagy BÉM, gyök.

BÉNDŐS, (bén-dő-s) mn. tt. *béndős-t* vagy *—et*, tb. *—ek.* 1) Akinek vagy minek bendője, különösen nagy gyomra van. *Bendős disznó.* 2) Baranyában szájas, hasas korsó.

BENE, l. BENCZE vagy BENEDEK.

BENE, falu BEREGH megyében és Erdélyben, a szászföldön; népes puszta Hevesben; helyragokkal: *Bené-n, —re, —ről.*

BENEDÉK, (a latin *Benedictus* után) férfi kn. tt. *Benedék-ét. Benedek, szákkal hordja a meleget.* Km. *Benedek szerzete* vagy *rende*, melyet szent Benedek alapított. Változatai: *Bene, Benes, Bende, Bencze, Benke, Benkő, Bánk, Bekő, Benö.*

BENEDEK, mezőváros Erdélyben, Alsó-Fehér megyében; helyragokkal: *Benedek-en, —re, —ről.* SZENT—, több helység neve Erdélyben és Magyarországon.

BENEDEKFALVA, helységek Liptó és Közép-Szolnok megyében; helyragokkal: *Benedekfalvá-n, —ra, —ról.*

BENÉPESÍT, (be-népesít) ösz. áth. Bizonyos helyet oda szállított, telepített gyarmatokkal, állandó lakosokkal betölt. *Benépesíteni a pusztákat.*

BENÉPESÍTÉS, (be-népesítés) ösz. fn. Cselekvés, midőn bizonyos helyet benépesítenek.

BENÉZ, (be-néz) ösz. önh. Bizonyos kerített helybe, zárt körbe, illetőleg üregbe, öbölbe, mélységbe stb. néz, betekint. *A kapun az udvarba, ablakon a szobába benézni. Kútba, pinczébe benézni.* Átv. ért. kevés időre befordul, bemegy valahova. *Mindjárt jövök, csak ide nézek be. Átmenőben benéztem hozzá.*

BENÉZÉS, (be-nézés) ösz. fn. Szemek működése, midőn benéznek valahová, l. BENÉZ.

BENFEKVŐ, (ben-fekvő) ösz. mn. Átv. ért. amit belekötöttek, beruházták valamely jószágba. *Valamely jószág benfekvő értéke.*

BENFÖLD, (benföld vagy bennföld) ösz. fn. l. BELFÖLD.

BENFÖLDI, l. BELFÖLDI.

BÉNG, (bén-g vagy bém-g) fn. tt. *béng-et.* Apró szőlőfej, különösen, mely a szedés után elma-

radt. *Egy benget alig találni a szőlőben, úgy elverte a jég.* Rokonai: *bingyó, bogyó, böng*, s a tájdivatos: *beleczk, billing, filleng.*

BÉNGE, (1), (bén-g-e) fn. tt. *béngét*, tb. *béngék.* 1) Benghez vagy bogyóhoz hasonló bimbó vagy rügy a növényeken. 2) Növénynem az öthímesek és egyanyások seregéből, melynek különféle fajai apró bogyókat teremnek, milyenek: *varjutövis-, henye-, kutyabenge*, stb.

BENGE, (2), falu Baranya megyében; helyragokkal: *Bengé-n, —re, —ről.*

BÉNGEBOGYÓ, (bénge-bogyó) ösz. fn. A bengenemű cserje növényeken termő bogyóféle gyümölcs, különösen, mely a varjutövisen terem.

BÉNGEHIPÓFA, (bénge-hipófa) ösz. fn. Cserjefaj a hipófák neméből, sárgás bogyókkal. (Hippophae Rhamnoides L.)

BÉNGESÁRGA, (bénge-sárga) ösz. fn. és mn. 1) Sárga festék neme, melyet krétaföldből és bengebogyó levéből készítenek. 2) Olyan színű, mint a bengebogyó.

BÉNGÉSZ, (1), (bén-g-ész) áth. m. *béngész-tem, —tél, —ett*, par. *—sz.* Szoros. ért. a megszedett szőlőtökéken elmaradt fürtöcskéket, szemecskéket öszveszedegeti; bengeket keresgél. Szélesb. ért. mondjuk más gyümölcsökről is, melyek a fákon ittott találtatnak, valamint általán más terményekről is, melyeket az illető szedők begyüjteni elmulasztottak. *Burgonyát, uborkát, kukoriczát béngészni.* Különféle tájszokással hasonló jelentésüek: *baksáz, lécskel, kórész, bilingez, mezgerel* stb. V. ö. BÉNG.

BÉNGÉSZ, (2), (bén-g-ész) fn. tt. *béngész-t*, tb. *—ék.* Aki elmaradozott bengeket keresgél, szedeget. *Hagyjunk valamit a béngészeknek is. Majd fölszedik ezt a béngészek.* Azon szavaink egyike, melyek ugyanazon alakban igék is nevek is.

BÉNGÉZ, l. BÉNGÉSZ, ige.

BÉNGEZÖLD, (bénge-zöld) ösz. fn. és mn. 1) Zöld festék, melyet bengebogyóból készítenek. 2) Éretlen bengebogyóhoz hasonló szinü.

BENGUSHÁZA, falu Liptó megyében; helyr. *Bengusházá-n, —ra, —ról.*

BÉNGY, (bén-gy vagy bém-gy) elvont gyöke *béngyél, béngyéle* szóknak, és származékaiknak. Vastaghangon *bongy*, mint a *bongyol, bongyolodik* szók gyöke. Eredetileg csomóba tekergetett, gömbölyített, göngyölített valamit jelent. Képzésre olyan mint: *rongy, göngy.*

BÉNGYÉL, (bén-gy-él vagy bém-gy-él) áth. m. *béngyél-t.* 1) Holmi ruhaneműt öszvehajtogatás által bengygyé alakít, azaz csomóba, göngyölegbe szed. Vastaghangon: *bongyol.* 2) Beburkol, betakar, ruhával bepátyókál. *A kis gyermeket kendőbe bengyelni.*

BÉNGYÉLE, (bén-gy-él-e vagy bém-gy-él-e) fn. tt. *béngyélét*, tb. *béngyélék.* 1) Bengybe, azaz göngyölegbe, csomóba hajtogatott, kötözgetett holmi, nevezetesen poggyász, czuczolék, nyaláb, motyó. V. ö. PONGYOLA. 2) A Tisza mellékén az érett gyékénykáka gyökere.

BENI vagy BÉNI, férfi kn. l. BENJÁMIN.

BENHAT, (ben-hat vagy benn-hat) ösz. önh. Nyelvtani ért. mondjuk oly igékről, melyek cselekvő ereje az illető alanyra hat, ellenkezője: *áthat*, vagy *kihat*, pl. *dagad, szakad, ered, mered.*

BENHATÓ, (ben-ható vagy benn-ható) ösz. mn. Ami a cselekvő alanyra hat. *Benható ige.* Máskép: *önható.* Ellenkezője *át-* vagy *kiható, tárgyraható;* mindkettő együtt cselekvő, vagy mivelő.

BÉNÍT, (bén-ít vagy bén-a-ít) áth. m. *bénít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni* vagy *—ani.* Bénává, nyomorékká tesz. V. ö. BÉNA.

BÉNÍTÁS, (bén-ít-ás vagy bén-a-ít-ás) fn. tt. *bénítás-t*, tb. *—ok.* Bénává, nyomorékká, inaszakadttá tevés; a test valamely részének, tagjának oly megrontása, melynél fogva az kellő müködéseit nem végezheti. V. ö. BÉNA.

BENJÁMIN, férfi kn. tt. *Benjámin-t*, tb. *—ok.* Jákob patriarka fiainak legifjabbika. „És te Benjámin nem vagy a legkisebbik Juda fejedelmei között.“ Biblia. Jelentése héber nyelven: boldogfi, vagy szerencse fia.

BENK, falu Szabolcs megyében; helyr. *Benken, —re, —ről.*

BENKE, 1) fn. tt. *Benkét;* l. BENEDEK, 2) puszta Bihar megyében; helyr. *Benké-n, —re, —ről.*

BENKEHÁZA, falu Vas megyében; helyr. *Benkeházá-n, —ra, —ról.*

BENKERESKÉDÉS, lásd BELKERESKÉDÉS.

BENKŐ, tt. *Benkő-t*, l. BENEDEK.

BENMARAD, (ben-marad vagy benn-marad) ösz. önh. Aki vagy ami bizonyos helyből, körből, zárt térből ki nem megy, ki nem vétetik, ki nem szorul. *Benmaradni a házban, a szobában. A golyó benmaradt a testében. A pénz benmarad az erszényben, a kendő a zsebben*, ha t. i. ki nem veszik, ki nem esik.

BENMARADÓ, (ben-maradó vagy benn-maradó) ösz. mn. 1) Általán, aki vagy ami bizonyos zárt körből ki nem megy, ki nem vétetik stb. 2) Nyelvtani ért. *benmaradó ige*, melynél t. i. a cselekvés nem másra, hanem önmagára az alanyra hat, vagyis a cselekvés az alanyban marad, mint: *áll, megy, örül, gyógyúl, támad, ébred.* Máskép: *benható* vagy *önható.* V. ö. ÁTHATÓIGE, KÖZÉPIGE.

BENMARADÓLAG, (ben-maradólag vagy benn-maradólag) ösz. ih. Ki nem hatólag, át nem hatólag, önhatólag.

BENN, (ben-n) ih. Megfelel e kérdésre: *hol?* s am. bizonyos helynek, térnek, öbölnek stb. belsejében, valamely zárt körben. Az illető helyet jelentő viszonynév majd kitétetik, pl. *benn van a szobában, benn lakik a városban, benn áll a vízben*, majd alattomban értetik, mint: *maradj te benn, én majd künn vigyázok; se benn se künn nem találtam; ott benn van.* Hasonló képzésüek: *künn, fenn, lenn.* Marasztalólag ez, és nem az egyszerü *ben* veszi föl a személyragokat: *bennem, benned, benne, bennünk, bennetek, bennék* vagy *bennök*, melyek a régiségben még egy *ett* ragot is vö-

nek közbe *magamban, magadban* stb. kifejezésére, pl. Jézus kedig esmeg fohászkodék *übennette"* azaz ö magában. Régi magyar passio (Toldy kiadása szerént a 176. lapon). V. ö. BEN.

BÉNNA, l. BÉNA.

BENNÉK, (ben-n-ék) fn. tt. *bennék-ét.* Ami valamely térnek, helynek, területnek belsejét, foglalatát, beltartalmát teszi. Újabb alkotású, s nem igen kapós szó.

BENNETÉKET, am. titeket. V. ö. BENNÜNKET.

BENNMARAD, BENNSÜL, BENNSZORÚL, stb. l. BENMARAD, BENSÜL, BENSZORÚL, stb.

BENNÜNKET, am. minket. Némelyek szerint *b* elötéttel am. *ennünket,* vagy *énünket* (az *n* megkettöztetik ebben is: *ennen*), valamint a *mink* is elemezve: *menk,* elötét nélkül = *enk,* a honnan benneteket is annyi volna: *enneteket.* Ez ellen azon észrevételt lehetne tenni, hogy kivált a régibb nyelvben a tőszemélyek újabb viszonyítással is soha föl nem cseréltetnek, pl. en magam, ten magad, ön maga, min magunk, tin magatok, ön magok. Tehát *bennünket* inkább a többes *minnünket* vagy *mennünket*-ből, *benneteket* pedig *tinneteket* vagy *tenneteket*-ből származott, itt a *t*, *b*-vel cseréltetvén föl, mint ebben: *batka* = *babka.* Mások, nevezetesen Révai szerint az *benn,* illetőleg *bennünk* (belsönk) szóból eredett. De ez ellen megint azon kifogás áll, miszerént példa nélküli, hogy a személyragozott utóljárók, a milyen *benn* is, újabb viszonyragokat vennének fel, így pl. *velem, veled, tőlem* stb. újabb ragozással (pl. velemet, tőlemet) soha nem fordulnak elő. Révay részletes elemzését l. Antiq. Lit. Hung. p. 325—336. Vannak, kik ezen szók elemzésében idegen nyelvekhez folyamodnak, pl. a török *ben*-hez; de egy az, hogy ennek a többese *biz*, más az, hogy a 2-ik személy innen hasonlókép mint föntebb, ki nem fejthető; magok ezen nyelvbuvárok ismét más hasonlítást vőnek segítségül, mely szerént a törzs *benn* a jakut *bäjä* volna, mely testet jelent; de ez még mindeniknél eröltetettebbnek látszik.

BENNÜLŐ, (benn-ülő) ösz. mn. és fn. 1) Általán, aki bizonyos zárt helyen, zárt körben ül, ellenkezője: kinnülő. *Bennülő és kinnülő utasok.* Mint főnév jelent embert, ki idejének nagyobb részét szobában ülve, vagy maradva tölti, s a társaságot kerüli. 2) Átv. ért. mondják szemekről, melyek becstek, vagy természeti alkotásuknál fogva gödreikbe mélyednek. *Bennülő szemek.*

BENŐ, (1), tt. *Benőt,* l. BENKŐ, BENEDEK.

BENŐ, (2), (be-nő) ösz. önh. 1) A rajta termett életszerves sarjadékok, nevezetesen növények, állati szörök, héjak stb. befödik, betakarják, tar, kopár fölszinét beborítják. *Az agg fák derekai be vannak növe mohhal. Egész arcza be van növe szörrel.* 2) Törött, sértett életmüszeres test önmagából fejlett életnedvek által beforr, ép állapotra jut. *A kezén ejtett vágás benött.* Átv. ért. *benött a feje lágya,* am. érett korra jutott, már nem gyermek. Használtatik tárgyesetes viszonynévvel is, s am. növés által belep. *Az elhagyott utakat benötte a gaz. A kopár dombokat benötte a fü.*

BENŐTT, (be-nött) ösz. mn. 1) Növények által belepett, födött. *Benött föld. Gazzal benött kertek, erdő alja.* 2) Beforradt, gyógyulás által behegedt. *Benött seb.*

BENÖVÉS, (be-növés) ösz. fn. Állapot, midőn valami benő. L. BENŐ.

BENSŐ, (ben-sö) mn. tt. *bensö-t,* tb. *—k.* Fokozva: *bensöbb, legbensöbb.* Értelme: belső, belüllevő. Különösen: szellemileg, erkölcsileg belső, mély érzelemmel párosult. *Bensö barátság. Bensö szerelem. Bensö meggyöződés.*

BENSŐKÉP, BENSŐKÉPEN, l. BENSŐLEG.

BENSŐLEG, (ben-sö-leg) ih. Mély érzelemmel, belső érzelemnél fogva, nem tettetve, nem fölszinüen. *Bensöleg meg vagyok hatva.*

BENSŐSÉG, (ben-sö-ség) fn. tt. *bensöség-ét.* Ami belső szellemileg, azaz mély érzelmekkel párosult, s azokra van alapítva. *Bensöség az imádságban, Isten iránti tiszteletben; bensöség a szeretetben, és szerelemben; bensöség valamely költeményben.*

BENSÜL, (ben-sül vagy benn-sül) ösz. önh. 1) Bizonyos zárt helyen ott ég, megsül. 2) Átv. ért. bizonyos müködésben, vállalatban úgy megakad, hogy se ide se oda nem mozdulhat; kezdett munkáját, tervét véghezvitlenül abbanhagyni kénytelen. *Bensült a szónoklatban. Bensült a hazugságban,* mert rajta kapták. Ez értelményben a *sül* ugyanaz a *sülyed* gyökével.

BENSZÜLETÉTT, (ben-születétt vagy bennszülétt) ösz. fn. Nem idegen földről beköltözött, nem jövevény, hanem az illető hazában született. *Városunk benszületett lakosai.*

BENSZÜLÖTT, l. BENSZÜLETÉTT.

BENT, (ben-t) ih. l. BENN. Képzésre olyan mint: *künt, fent, lent, alant.*

BENTARTOMÁNY, (ben-tartomány vagy benntartomány) ösz. fn. Tartomány, mely bizonyos területen belül fekszik, más tartományokhoz viszonyítva, melyek kivül fekszenek.

BENTILTÁS, (ben-tiltás vagy benn-tiltás) ösz. fn. Perbeli orvoslat volt a régi magyar törvénykezési rendszerben, midőn t. i. a vesztes fél a táblai ügyben hozott itélet végrehajtását az ítélethozás napján ellenzette, és így az itéletet a perben vagy bírónál benhagyatni kívánta. (Prohibita)

BENTŐZS, (ben-tözs vagy benn-tözs) ösz. fn. Belkereskedés; hazai árukkal s az ország határain belül üzött tözsérkedés.

BÉNÚL, (bén-úl vagy bén-a-úl) önh. m. *bénúl-t.* Bénává, nyomorékká, inaszakadttá leszen. *A jó mén ló vagy megbénúl vagy megvakúl.* Km. V. ö. BÉNA.

BÉNÚLÁS, BÉNULÁS, (bén-úl-ás vagy bén-a-úl-ás) fn. tt. *bénúlás-t,* tb. *—ok.* A test valamely részének, tagjának elnyomorodása, szélhüdés, inaszakadás stb. következtében.

BÉNÚLAT, BÉNULAT, (bén-úl-at vagy bén-a-ul-at) fn. tt. *bénúlat-ot.* Bénulási állapot, bénultság

BÉNÚLT, (bén-úl-t vagy bén-a-ul-t) mn. tt. *bénúlt-at.* Bénává lett, inaszakadt, valamely tagjában megcsonkított. *Bénúlt kesü, lábu nyomorék. Bénúlt tüdö.*

BÉNÚLTAN, (bén-úl-t-an vagy bén-a-úl-t-an) ih. Bénúlt állapotban.

BÉNÚLTSÁG, (bén-úl-t-ság vagy bén-a-úl-t-ság) fn. tt. *bénúltság-ot.* Bénúlt állapot, inaszakadtság, szélhüdöttség.

BENZOE, fn. tt. *benzoét.* Jávában, Virginiában stb. tenyésző bizonyos nemű fának sárgabarna, vagy barnaveres, száraz, fényes gyántája.

BENZOEFESTVÉNY, (benzoe-festvény) ösz. fn. Benzoefa gyántájából készített festvény.

BENZOEGYÁNTA, ösz. fn. l. BENZOE.

BENZOESAV, (benzoe-sav) ösz. fn. Benzoegyántából készített sav.

BÉNY, KIS—, NAGY—, faluk Esztergomban; helyr. *Bény-be, —ben, —ből.*

BENYÁLAZ, (be-nyálaz) ösz. áth. Nyállal benedvesít, bemocskol, beken. *A ló benyálassa a zablát. Némely ragadozó állatok benyálazzák elébb a fogott zsákmányt, azután nyelik el. A fonók benyálazzák a csöpüt.* V. ö. NYÁL.

BENYÁLAZÁS, (be-nyálazás) ösz. fn. Nyállal benedvesítés, bekenés, bemocskolás. Élettani ért. evői müködés, midőn a szájba vett eledelek nagyobb mennyiségben elválasztott nyállal meglágyíttatnak, hogy annál könnyebben lecsúszszanak.

BENYÁLKÁSODIK, (be-nyálkásodik) ösz. k. Nyálkával behúzódik, nyálkássá leszen. *A rohadásnak indult hús benyálkásodik.* V. ö. NYÁLKA.

BENYARGAL, (be-nyargal) ösz. önh. és áth. Lóháton, vagy más állaton nyargalva bemegy, bevágtat valahová. *Benyargalni a városba.* Átv. ért. nyargaló paripa módjára sebesen befut, besiet. Áthatólag valamely tért, tájt nyargalva bejár. *Az ellenség elöcsapatai benyargalják a vidéket. A nyulászok néha egy nyul után három határt is benyargalnak.* V. ö. NYARGAL.

BÉNYE, falu Pestben; ERDŐ—, mezőváros, LEGYES—, falu Zemplénben; helyr. *Bényé-n, —re, —ről.*

BENYEL, (be-nyel) ösz. áth. Szájtátva valamit a gégecsőbe leereszt. *Az éhes eb mohón benyeli az elébe vetett konczot.* Átv. ért. mondatik akármily nyilásról, üregről is, mely valamit magába vesz. *A földrepedék, vagy csatorna szája benyelte a vizet.* V. ö. NYEL.

BENYÍLIK vagy BENYILIK, (be-nyílik) ösz. k. Befelé tárul, nyitáskor nem feléd hanem töled elhajlik. *Benyílnak* az ajtók, kapuk, ablakok, melyek függölegesen állanak, és sarkaik az illető rámák, vagy szobrok belsejére helyezvék. *Felnyílnak* pedig, ha vízirányos, vagy harántékos helyzetüek, pl. felnyílik a láda ajtaja, a melegágy ablaka, a felhúzó várkapu.

BENYILÓ, (be-nyiló) ösz. mn. és fn. 1) Ami befelé nyilik. *Benyiló ajtó, kapu.* 2) Mellékterem, oldalszoba.

BENYIT, (be-nyit) ösz. áth. Kaput, ajtót, ablakot befelé tár. Tárgyesetes viszonynév nélkül am. nyitott ajtón bélép, bemegy. *Benyitott hozzám. Észre sem vevém, midőn benyitott.* V. ö. NYIT.

BENYITÁS, (be-nyitás) ösz. fn. Kapunak, ajtónak stb. befelé tárása.

BENYOM, (be-nyom) ösz. áth. 1) Nyomó erövel bizonyos szorulatba, üregbe, likba, vagy általán térbe valamit behelyez, beigazít stb. *A karót benyomni a földbe, a nyelet a fejsze fokába.* 2) Hasonló erővel behorpaszt, belapít, betör. *Fektében benyomta a kalapját. Benyomni a kemencze oldalát.* 3) Bizonyos eszköz által bélyeget, jegyet stb. üt, metsz valamibe. V. ö. NYOM.

BENYOMÁS, (be-nyomás) ösz. fn. 1) Cselekvés, midőn valamit benyomunk anyagi értelemben véve. 2) Átv. erkölcsi, vagy szellemi hatás, melyet valamely tárgy látása, hallása, szóval észlelése kedélyünkre, lelkünkre gyakorol. *Kedves, kedvetlen benyomás. E látvány szomorú benyomást tett rám.*

BENYOMAT, (1), (be-nyomat) ösz. fn. 1) Benyomás elvontan véve. 2) Oly nyomat, mely homorúan, vagy befelé áll.

BENYOMAT, (2), (be-nyomat) ösz. áth. és mivelt. 1) Eszközli, okozza, rendeli stb. hogy valaki benyomjon valamit valahová. *A karókat benyomatni a földbe.* 2) Nyomda által bizonyos könyvbe, hirdetménybe stb. igtat.

BENYOMÓDIK, (be-nyomódik) ösz. belsz. A rája nehezedő sulyos test erejétől nyomva behorpad, bezúzódik, belapúl stb. *Benyomódik a hordóba csinált káposzta, ha követ tesznek rá. Benyomódik a föld a terhes szekér alatt.*

BENOMTAT, (be-nyomtat) ösz. áth. 1) A gabonanyomtatást bevégzi. *Már benyomtattunk, s ezután vetünk.* 2) Könyvnyomdában bizonyos nyomtatvány közé igtat. *Holmi furcsaságokat benyomtatni a naptárba. Kár ily dibdábságokat bengomtatni a hírlapba.*

BENYOMÚL, (be-nyomúl) ösz. önh. Nyomról nyomra haladva, tolongva, mintegy erőszak vagy akadály ellen küzdve bemegy, betódúl. *A ellenség benyomúl a városba.* Átv. ért. mondjuk lelketlen testekről is, midőn bizonyos gátokat áthágva behatnak valahova. *Az árvíz benyomult határunkba.*

BENYUJT, (be-nyujt) ösz. áth. 1) Saját kezével bead valamit. *Benyujtani a perhez tartozó okleveleket. A gyógyszert benyujtani a betegnek.* 2) Kezét, vagy lábát betolja valahová. V. ö. NYUJT.

BENYUJTÁS, (be-nyujtás) ösz. fn. Valaminek saját kézzel beadása. Különösen irománynak, folyamodványnak, oklevélnek az illető hatóság elébe terjesztése.

BENYUJTMÁNY, l. BENYUJTVÁNY.

BENYUJTVÁNY, (be-nyujtvány) ösz. fn. Iromány, folyamodvány, oklevél, stb. melyet valaki az illető hatóságnak bead, bemutat.

BENYÚL, (be-nyúl) ösz. önh. Kiterjesztett kezét vagy ujját betolja valahová, hogy ott valamit ke-

ressen, megfogjon stb. *Benyúl a zsebébe, az erszénybe. Benyúl a gyümölcsös kosárba.*

BENYÚLÁS, (be-nyúlás) ösz. fn. 1) Midőn törzse: *benyúl*, am. a kéznek vagy ujjnak valahová beterjesztése. 2) Midőn a *benyúlik* igétől származik, am. befelé terjedés, terjeszkedés.

BENYÚLIK, (be-nyúlik) ösz. k. Meghosszabbodva, megtágulva bizonyos mélységig behat, beterjed. *Tihany félszigete mélyen benyúlik a Balatonba. Az árvafűz ága benyúlik a tóba.*

BENYŰGÖZ, (be-nyűgöz) ösz. áth. Nyűgbe tesz, nyűgféle eszközzel beköt, befűz. *Benyűgözni a legelőre vitt lovakat.* V. ö. NYŰG.

BENYŰGÖZÉS, (be-nyűgözés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit nyűgbe tesznek. *Lovak benyűgözése.*

BENYÜSTÖZ, (be-nyüstöz) ösz. áth. A takácsoknál am. úgynevezett nyüstfonalakkal a bordát fölszereli. V. ö. NYÜST.

BÉOK, *bész, bé, béunk, bétok, bénak.* Vas vármegyei tájszó, melynek gyöke a hangutánzó *bé* am. bőg, ordít. *A marhák béttak a farkas csapásán.*

BEOKIK, (be-okik) ösz. k. Tanulás, gyakorlás, tapasztalás, elmélkedés által valamiben kellő ismeretet, ügyességet szerez, mintegy beleokosodik, beletanul valamibe.

BEOKTAT, (be-oktat) ösz. áth. Értelmezés, útmutatás, gyakorlat stb. által valakit betanít valamire. V. ö. OKTAT.

BEOKTATÁS, (be-oktatás) ösz. fn. Cselekvés, mely által valakit ész- és okszerüen betanítunk.

BEOLAJOZ, (be-olajoz) ösz. áth. Olajjal beken, befoltoz, bemocskol. *Beolajozni a megégetett ujjakat. A lámpagyujtók beolajozzák ruháikat.*

BEOLAJOZÁS, (be-olajozás) ösz. fn. Olajjal bekenés, befoltozás, bemocskolás.

BEÓLMOZ, (be-ólmoz) ösz. áth. Ólommal beborít, beönt, becsinál. *Beólmozni az ablakfiókokat. A likas huszasokat beólmozni.*

BEÓLMOZÁS, (be-ólmozás) ösz. fn. Cselekvés, midőn beólmoznak valamit. V. ö. BEÓLMOZ.

BEOLT, (be-olt) ösz. áth. 1) Gyümölcsfát vagy más növényt nemesebb fajból vett ágacskának vagy bimbónak bele csíptetése által nemesít. 2) Embert vagy más állatot bizonyos sebészi műtét által a himlő ellen biztosít. *Beoltani a gyermekeket.* 3) Tejet vagy más híg testet bizonyos szernek bevegyítésével sürüvé, aludttá tesz. *A tejet borjubéllel beoltani.* Elemzését illetőleg v. ö. OLT.

BEOLTÁS, (be-oltás) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg műtét, mely által valamit beoltanak, ezen igének minden értelmében. *Fák beoltása. Mész beoltása. Kisdedek beoltása. Téj beoltása.* V. ö. OLTÁS.

BEOLTÁSI, (be-oltási) ösz. mn. Beoltáshoz való, tartozó, arra vonatkozó. *Beoltási műtét. Beoltási szerek. A fák beoltási módja, ideje.*

BEOLVAS, (be-olvas) ösz. áth. l. BESZÁMLÁL.

BEOMLASZT, (be-omlaszt) ösz. áth. Eszközli, okozza, véghezviszi, hogy beomoljék valami; részekre bontva, választva bedönt. *Az árvíz beomlasztja a sárfalakat. Az erős förgeteg beomlasztotta a rozzant háztetőt. A kor rágó fogai beomlasztották a régi várakat.* V. ö. OMOL, OMLIK.

BEOMLIK, (be-omlik) ösz. k. Mondjuk szilárd állományu testről, épületről stb. midőn részeinek öszvetartó kapcsai megtágulván bedől, beszakad, beroskad. *A víz-mosta partok, gátak beomlanak.* Mondjuk vízről is, midőn rést szakasztva benyomul, betódul valahová. V. ö. OMLIK.

BEOMLÍT, (be-omlít) ösz. áth. L. BEOMLASZT.

BEÓNOZ, (be-ónoz) ösz. áth. Ónnal befuttat, ónlemezzel beborít, behúz, beczinez. *Beónozni a rézedényeket.* V. ö. ÓNOZ.

BEÓNOZÁS, (be-ónozás) ösz. fn. Ónnal befuttatás, ónlemezzel behúzás, beborítás.

BEORCZÁTLANKODIK, (be-orczátlankodik) ösz. k. Hivatlanul, söt kelletlenül szemtelen módon betolakodik valahová.

BEORDÍT, (be-ordít) ösz. önh. Ordító hangon bekiált. *A szamár beordít a kapun.* Tárgyesetes viszonynévvel am. ordítva beharsogtat bizonyos tért. *Az éhes farkasok beordítják a mezőt, az erdőt. Az elveszett kölykét kereső oroszlán beordítja a rengeteget.*

BEORDÍTOZ, (be-ordítoz) ösz. gyak. önh. Gyakran, folytonosan, ismételve beordít.

BEOROZ, (be-oroz) ösz. áth. Orozva, azaz lopva, az illető fölügyelőket kikerülve, megcsalva becsempész, behoz, vagy bevisz valamit. *Tiltott portékákat beorozni.*

BEOROZÁS, (be-orozás) ösz fn. Alattomos cselekvés, midőn valamit beoroznak, becsempésznek.

BEOROZKODIK, (be-orozkodik) ösz. k. Belopódzkodik, titkon, alattomban tilalom ellenére besurran, becsúsz valahová. *A tolvaj beorozkodik a házba. A farkas beorozkodik a juhakolba, a róka a tyúkólba. Útlevél nélkül beorozkodni más országba. A kém beorozkodott az ellenség táborába.*

BEOSON, (be-oson) ösz. önh. Suttomban, mellékutakon, sietö léptekkel becsuszszan, besurran valahová. *Az üldözök elöl beosonni az erdőbe, a sürübe.* V. ö. OSON.

BEOSONT, (be-osont) ösz. önh. L. BEOSON.

BEÓTVARASODIK, (be-ótvarasodik) ösz. k. Testének valamely részét ótvar lepi be. *A kisgyermek feje beótvarasodott.* V. ö. ÓTVAR.

BEÖLTÖGET, (be-öltöget) ösz. gyak. áth. 1) Több öltéssel bevarr, befoldoz. *Beöltögetni az elfeslett lepedőt, a kiszakadt harisnya sarkát.* 2) Kiöltött nyelvét betologatja. *A gúnyolodó gyermek beöltögeti nyelvét az ablakon.*

BEÖLTÖZIK, (be-öltözik) ösz. k. Bizonyos társulat jelmezét magára vevén, ugyanannak tagjává leszen. *Beöltözni szürkebarátnak. Beöltözött a benedekiek rendébe.*

BEÖLTÖZTET, (be-öltöztet) ösz. áth. Bizonyos jelmezt ad reá, s ez által öt valamely társulat tagjává beavatja. *Beöltöztették öt szürke apáczának.*

BEÖMLÉS, (be-ömlés) ösz. fn. Benyomulás, befolyás neme, midőn bizonyos testtömeg valamely helyre beömlik. V. ö. BEÖMLIK.

BEÖMLIK, (be-ömlik) ösz. k. Víz, vagy más folyékony test valamely résen, hézagon, szakadáson stb. benyomul. *Az árvíz beömlött az ablakon.*

BEÖMLÍT, (be-ömlít) ösz. áth. Hullámozva, áradozva beönt. *A Tisza beömlíti vizeit a Dunába. Az elszakadt töltés beömlíti az árvizet a helységbe.* Bodrogközben am. beomlít vagyis behorpaszt, özönével beszakaszt.

BEÖNT, (be-önt) ösz. áth. 1) A partjait és gátokat áthágó viz sokasága valamely tért beborít. *A kiáradt Duna beöntötte a lápokat és réteket.* 2) Folyó testet bizonyos edénybe, üregbe stb. tölt. *A moslékot beönteni a csatornába.* 3) Olvasztott híg anyaggal bevon, befuttat. *Viaszszal, szurokkal beönteni valamit.*

BEÖVEZ, (be-övez) ösz. áth. 1) Övféle kötővel körülvesz, beköt. *Derekát beövezte szíjjal.* 2) Öv gyanánt körülfog, bekerít.

BEPÁCZOL, (be-páczol) ösz. áth. Páczféle csípős, eczetes stb. folyadékba tesz, hogy megpuhuljon, hogy szívósságából engedjen. *Bepáczolni a vadhúst.* V. ö. PÁCZOL.

BEPÁCZOLÁS, (be-páczolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn bepáczolnak valamit. V. ö. BEPÁCZOL.

BEPADOL, (be-padol) ösz. áth. L. BEPALLÓZ.

BEPAKOL, (be-pakol) ösz. áth. Málhát, holmi elszállítani való jószágot, ruhanemüt stb. böröndbe, táskába, ládába stb. belerak, bemálház. *Már mindenét bepakolta, s nemsokára elhordozóskodik.* Átv. ért. töltig eszik, iszik. *Bepakolt tíz gombóczot. Jól bepakolt a turós galuskából.* V. ö. PAKOL.

BEPAKOLÁS, (be-pakolás) ösz. fn. Az elszállítandó málhának, podgyásznak, árúknak stb. be- és öszverakosgatása. V. ö. BEPAKOL.

BEPAKOLÁSI, (be-pakolási) ösz. mn. Bepakoláshoz tartozó. *Bepakolási költségek.*

BEPALÁNKOL, (be-palánkol) ösz. áth. Palánkkal bekerít. *Bepalánkolni a kertet.* V. ö. PALÁNK.

BEPALÁSTOL, (be-palástol) ösz. áth. Szoros ért. palástnemü burkonynyal beföd, betakar, palástba takar. Szélesb. ért. akármily nemü felső ruhába burkol. V. ö. PALÁST.

BEPALLÓZ, (be-pallóz) ösz. áth. Valamely területet pallódeszkákkal vagy lapos gerendákkal beföd. *Bepallózni a szobákat, az istállót. Bepallózni a hidat, a sáros utczákat.* V. ö. PALLÓ.

BEPANASZOL, (be-panaszol) ösz. áth. Panaszképen bejelent, bemond, bevádol. *Bepanaszolni a rajta történt méltatlanságot. A sértő felet bepanaszolni a biróságnál.*

BEPARANCSOL, (be-parancsol) ösz. áth. Parancsszó által rendeli, meghagyja valakinek, hogy határozott helyen és időben jelenjen meg. *Beparancsolni a szabadsággal haza bocsátott katonákat. A helységek biráit beparancsolni a vármegye házára.* Szélesb ért. a künn levőnek parancsolja, hogy jöjön vagy menjen be.

BEPATTAN, (be-pattan) ösz. önh. Pattanva betörik, beszakad. *Bepattan a túlfeszített ablak.* Átv. ért. hirtelen, nagy robajjal belép, benn terem. *Mintha szél hozta volna egyszerre bepattant hozzám.*

BEPATTANT, (be-pattant) ösz. önh. és áth. Ostort vagy más pattanó eszközt befelé hangoztat. *Bepattantott a kapu alá. Ujjaival bepattantott az ablakon.*

BEPATYÓKÁL, (be-patyókál) ösz. áth. Holmi ruhanemübe, lepelbe, kendőbe pongyola módon bebugyolál, betakargat, különösen hideg, vagy szél ellen; bebugyolál, bebulál. *Az útra vitt gyermeket, a beteget bepatyókálni.*

BEPÁZSITOSODIK, (be-pázsitosodik) ösz. k. A rajta tenyésző, sarjadzó pázsit beföldi, belepi. *Az elpusztult ház udvara bepázsitosodik.*

BEPÁZSITOZ, (be-pázsitoz) ösz. áth. Fölszeldelt pázsitos földdel beültet, beföd, betakar. *Bepázsitozni a kerti ágyak kerületét, a földből rakott pamlagot.*

BEPÉCSÉTÉL, (be-pécsétél) ösz. áth. Rányomott, ráragasztott pecséttel bezár, fölbomlás vagy fölbontás ellen biztosít. *Bepecsételni a levelet. Bepecsételni a bírói zár alá vett szobák ajtajit, a szekrényeket.*

BEPÉCSÉTÉLÉS, (be pécsétélés) ösz. fn. Pecséttel bezárás, beragasztás, vagy lezárolás.

BEPÉCSÉTÉZ, (be-pécsétéz) ösz. áth. 1) lásd BEPÉCSÉTÉL. 2) Valami ragadós mocsokkal befoltoz, becsunyít. *Olajjal, zsírral bepecsétezni a ruhát, a pallót.*

BEPÉCZKÉL, (be-péczkél) ösz. áth. Peczekkel bezár; a peczket bizonyos karikába, likba stb. ölti. *Bepeczkelni az ajtót. Bepeczkelni a nadrágszíjat.* V. ö. PÉCZÉK.

BEPÉLYHÉSÉDIK, (be-pélyhésédik) ösz. k. A rája szálló és hozzá ragadó pelyhek belepik. *Bepelyhesedett a ruhája, a haja.* Zártabb ajakkal ejtve: *bepölyhösödik.*

BEPENÉSZÉSÉDIK, (be-penészésédik) ösz. k. Penészféle rohatag burokkal behúzódik. *A nedves helyen tartott sajt, kenyér bepenészesedik.*

BEPÉRÉL, (be-pérél) ösz. áth. Valakit az illető bíróság előtt perbe idéz, pert indít ellene.

BEPÉRÉLÉS, (be-pérélés) ösz. fn. Perbe idézés, pernek indítása valaki ellen.

BEPIKKELYÉZ, (be-pikkelyéz) ösz. áth. Halról leszedett pikkelyekkel, máskép halpénzzel behúz, beborogat, betakargat valamit. Átv. ért. bizonyos müvet, pl. sisakot, mellvasat, köntöst pikkelyformáju lemezkékkel rétegesen beborít.

BEPILLANT, (be-pillant) ösz. önh. Annyi időnyire, mennyibe a szempillák egyszeri emelése kerül, benéz, betekint; egy szemvágással néz be. Továbbá, csak úgy futtában, könnyeden, rövid időre benéz, belát. V. ö. PILLANT.

BEPILLÉSÉDIK, (be-pillésédik) ösz. k. Pille nevezetü vékony gyönge hártyával behúzódik, pl. a felforralt tejszin. V. ö. PILLE.

BEPIRONGAT, (be-pirongat) ösz. áth. Illetlen magaviseleteért pirongatva, feddve, orczázva parancsolja valakinek, hogy menjen vagy jöjjön be. *Az anya bepirongatja az utczán pajkoskodó gyermekeit.* V. ö. PIRONGAT.

BEPIRONKODIK, (be-pironkodik) ösz. k. Ál vagy valódi szégyenérzettől elpirulva, bemegy valahová, mintha restellené, vagy átallaná, hogy be kell mennie. Különbözik tőle a szégyenérzetet nélkülöző *beorczátlankodik, beszemtelenkedik.*

BEPISZKÍT, (be-piszkít) ösz. áth. Piszokkal beken, berondít, becsunyít. *Bepiszkítani a ruhát, a bútorokat, az asztalkendőket. Szurokkal, zsírral bepiszkítani magát.* V. ö. PISZOK.

BEPISZKOL, (be-piszkol) ösz. áth. 1) L. BEPISZKÍT. 2) Átv. ért. gyalázva, rágalmazva erkölcsileg bemocskolja valaki nevét, becsületét.

BEPISZKOLÁS, (be-piszkolás) ösz. fn. Piszokkal bekenés, berondítás, becsunyítás; gyalázás, rágalmazás, becsületsértés.

BEPISZKOLÓDIK, (be-piszkolódik) ösz. belsz. Holmi ragadós testek hozzátapadása által piszkossá, rondává, mocskossá, czirmossá, szennyessé leszen. *A szurokkal, festékkel bánó kezei, ruhái bepiszkolódnak.*

BEPLÁNTÁL, (be-plántál) ösz. áth. Plántákkal, azaz, fiatal, sarjadékféle növényekkel beültet. *A kertet különféle oltoványokkal, csemetékkel, szőlővesszőkkel beplántálni.*

BEPÓLYÁL, (be-pólyál) ösz. áth. Pólyába takargat, pólyával beburogat, bekötözget, begöngyölget. *Bepólyálni a kisdedet. Bepólyálni az eltörött kezet, lábat.* V. ö. BEBULÁL, BEPATYÓKÁL.

BEPÓLYÁZ, (be-pólyáz) ösz. áth. lásd BEPÓLYÁL.

BEPOROSÍT, (be-porosít) ösz. áth. Ráhintett, rászórt, ráfújt porral beszennyez.

BEPOROSODIK, (be-porosodik) ösz. k. A rászálló s rátapadó portól beszennyesedik, porral behúzódik. *Söpréskor beporosodnak a bútorok.*

BEPOROSÚL, (be-porosúl) ösz. önh. l. BEPOROSODIK.

BEPOROZ, (be-poroz) ösz. áth. 1) L. BEPOROSÍT. 2) Porféle testtel behint. *Beporozni a fejet hajporral. Beporozni a puska serpenyőjét lőporral. Fövenynyel, kőporral beporozni a lépcsőket, a fölsúrolt pallót. Beporozni az írást.*

BEPOTTYAN, (be-pottyan) ösz. önh. Pottyanva beesik. *A kosárból kihullott almák bepottyantak a sárba, a vízbe.*

BEPOTTYANT, (be-pottyant) ösz. áth. Úgy ejt el valamit, hogy bepottyanjon valahová. *Korsóját bepottyantotta a kútba.*

BEPÖK, (be-pök) ösz. önh. és áth. 1) Valamibe pök. *Bepökni a markába. Bepökni a mosdótalba.* 2) Pökkel, nyállal becsunyít, berutít, foltossá tesz. *Bepökni a pallót.* 3) Mondjuk bogarakról, férgekről, midőn ganajaikkal bemocskítanak valamit. *A legyek bepökték a tükröt, a bútorokat, a falakat.* Átvetve: *beköp.*

BER vagy BÉR, 1) Hangutánzó gyök, mely erősen reszkető, rengő hangot fejez ki a *bérëg, bérren, bérrent* származékokban, s rokona azon *pér*, melyből *pérëg, pérdül, pérget* stb. származnak. Mindezek bizonyos körben forgó testek hangját utánozzák. 2) Idegeket megrázó, vagy erős indulatot fejez ki a *bérz, bérzéget, bérzenkédik* származékokban, s rokona a vastaghangu *bor*, melyből *borzad, borzaszt* stb. eredtek. 3) Forgást, keringést jelent hangutánzás nélkül a *bereg* (párzik a juh) igében, mint az ebről mondják hogy *forog.* Ide tartozik a *bere* (csere) származék is, mennyiben a cserebere az illető áruk forgatása, ideoda adásvevése által történik. 4) Rokona azon *vér* gyöknek, melyből *vérés* (ruber) származik, innen értelmezendők: *berke*, máskép *birke*, azaz, gyönge hajtásu, piros héju vessző (virga, virgultum) és a *berkenye*, piros héju gyümölcséről, valamit a *bertóka* vagy *birtóka*, fáján megüszögösödött veres bőrü szilva. 5) Metszést, hasítást jelent a *beretva, berbécs* (herélt kos) és *berena* (hasogatvány) szókban, s rokona vastaghangon *bor bar*, mint a *borda, borna, barázda, barkócza* szók gyöke. Rokona a *bar, bor* gyök (,borit' szóban), midőn *ber-k-et* jelent.

BÉR, (1), önálló gyök és fn. tt. *bér-t*, tb. *—ék.* Általán bizonyos dologért járó díj, fizetés, ára valaminek, nevezetesen a) valamely szolgálat fejében fizetett, vagy fizetendő díj, zsold. *Cselédbér, munkabér, révbér, fuvarbér, pásztorbér, napi bér, párbér* vagy *ágybér*, melyet a házas hivek illető papjaiknak fizetnek. *Szegődött bér, osztott koncz* (ellenébe tétetik, mint jobb és bizonyosabb, a közös vagyonnak). Km. *Ette haszna, alutta bére.* Km. *Nagy bért kérni. Sok bére van. Fölemelni, javítani a cselédek bérét. Szökött katonának nincsen bére.* Km. 2) Más jószágának haszonvételeért adott díj. *Házbér, hajóbér, haszonbér, úrbér, fűbér, bikabér, ménbér, fürdőbér. Bérbe adni, bérbe venni, fogadni valamit.*

Rokona az előtét nélküli vastaghangu *ár*, és a vékonyhangu *ér* (valet), melyből *érték, érdem* stb. származtak. Hasonlók hozzá a német *Werth* és *Preis*, a latin *merces, pretium.* V. ö. ÁR.

BÉR, (2), falu Nógrád megyében; KIS—, mezőváros, NAGY—, puszta Komáron megyében; helyragokkal: *Bér-en, —re, —ről.*

BERA, férfi kn. A palóczoknál am. Adalbert. Albert. *Vegyázz Bera magadra, fee ne öts a garadra,* Palócz népd.

BERÁCSOL, (be-rácsol) ösz. áth. Rácscsal bekerít, bezár, rácsba tesz. *Berácsolni a konyhaajtót. Berácsolni a pajta, a padlás ablakait. Berácsolni a turót, szalonnát.* V. ö. RÁCS.

BERÁCSOZ, (be-rácsoz) ösz. áth. l. BERÁCSOL.

BERAGAD, (1), (be-ragad) ösz. önh. Öszvetapadva beszorul, minélfogva kivenni, elválasztani nehéz. *Beragadtak a fagyos ablakok. A megdagadt szár beragadt a pipába. Beragadt a szurokba. Csipától bera-*

gadtak a szemei. Átv. ért. *beragadt a szája,* nem szól, nem beszél, midőn szólnia kellene.

BERAGAD, (2), (be-ragad) ösz. áth. Erőszakkal, sebes rántással maga után bevisz, behúz valahová. *A lovak beragadták a kocsit a mélységbe.* V. ö. RAGAD, áth.

BERAGASZT, (be-ragaszt) ösz. áth. 1) Bizonyos tapadó szívos szerrel pl. enyvvel, szurokkal, csirizzel becsinál, behúz. *Az ablak réseit csirizes papirral beragasztani.* 2) Akasztóval, kajmóval, kapocscsal beakaszt. *Beragasztani az ajtót, ablakot.*

BERAGASZTÁS, (be-ragasztás) ösz. fn. Cselekvés, midőn beragasztanak valamit, illetőleg betapasztás, beakasztás. V. ö. BERAGASZT.

BERAGYOG, (be-ragyog) ösz. önh. Szemkápráztató fénynyel besugárzik, ragyogva besüt, beviláglik. V. ö. RAGYOG.

BERAJZOL, (be-rajzol) ösz. áth. Bizonyos területet rajzvonalakkal beír. *Berajzolni a táblát, a papirivet, a falakat.* V. ö. RAJZOL.

BERAK, (be-rak) ösz. áth. 1) Különféle, vagy egynemü részekből álló holmit behelyez. *Berakni a kamrába a télrevalókat. A könyveket berakni a szekrénybe. A gabonakévéket berakni a pajtába.* 2) Bepakol. *Berakni hordóba a heringeket.* 3) Valamely rést, nyilást, hézagot beépít. *Berakni a mellékajtót. Téglával berakni a vakablakot.* V. ö. RAK.

BERAKÁS, (be-rakás) ösz. fn. Cselekvés, midőn holmit beraknak. V. ö. BERAK.

BERAKODÁS, (be-rakodás) ösz. fn. Betakarítás, illetőleg behelyezkedés neme, midőn berakodunk valahová. V. ö. BERAKODIK.

BERAKODIK, (be-rakodik) ösz. k. Bizonyos tárba, lakba, födél alá behordott s behelyezett holmivel együtt betelepedik. *A gabonakereskedők berakodnak a hajóba. A vásárosok berakodnak a sátorba. Berakodni az új szállásba.* V. ö. RAKODIK.

BERAKOGAT, (be-rakogat) ösz. gyak. áth. Egymás után, időnként, részenként, folytatólag berak, be helyez. V. ö. RAKOGAT.

BERAKOSGAT, (be-rakosgat) ösz. gyak. áth. Holmit bizonyos rendben, sorban majd ide, majd oda téve, illesztve, behelyez. *A könyveket szakok szerint berakosgatni a fiókokba.* V. ö. RAKOSGAT.

BERAKOSKODÁS, (be-rakoskodás) ösz. fn. Holminek ideoda behelyezgetése, bizonyos rendben berakása.

BERAKOSKODIK, (be-rakoskodik) ösz. k. Sürgölődve, mintegy ideoda kapkodva holmijével együtt bizonyos rendben behelyezkedik.

BERAKOSZIK, (be-rakoszik) l. BERAKODIK.

BÉRALATTI, (bér-alatti) ösz. mn. Ami bizonyos bérben, haszonbérben ki van adva. *Béralatti ház, földbirtok.*

BÉRALKU, (bér-alku) ösz. fn. Szerződés, mely valamely jószágnak haszonbérbe adása, vevése fölött köttetik. *Béralkut kötni, aláírni.*

BERÁNCZIGÁL, (be-ránczigál) ösz. áth. Valamely tagjánál vagy ruhájánál fogva megmegrántva a bemenni vonakodót behúzza. V. ö. RÁNCZIGÁL.

BERÁNCZIKÁL, l. BERÁNCZIGÁL.

BERÁNDUL, (be-rándul) ösz. önh. Mintegy futtában, sietve és rövid időre bekocsiz, belovagol valahová. *Gyakran berándulok a szomszéd városba. Egy-két órára berándulok hozzátok.* V. ö. RÁNDUL.

BERÁNDULÁS, (be-rándulás) ösz. fn. Valahová rövid időre bekocsizás, belovaglás, bemenés.

BERÁNGAT, (be-rángat) ösz. gyak. áth. Többeket egymás után beránt, behúzkál valahová, beránczigál. *A juhokat berángatni az úsztatóba.*

BERÁNT, (be-ránt) ösz. áth. 1) Erőszakosan megragadva maga után, vagy maga felé vonva bemenni, beesni, bezuhanni stb. kényszerít valahová. *Lábánál fogva berántani valakit az árokba. A hajókötél a vontatót berántotta a Dunába.* 2) Zsiradékban pörkölt liszttel valamely főzeléket, ételt ízletessé tesz, elkészít. *Berántani a káposztát, lencsét, borsót.* Másképp: *berát.* V. ö. RÁNT, RÁTOTTA.

BERBE, (ber-be) fn. tt. *berbét.* Ürü, azaz kiherélt kos, másképp: *berbécs.* Gyöke a metszést jelentő *ber.* Egyezik vele a latin *vervex.* V. ö. BER, gyök.

BÉRBEADÁS, (bérbe-adás) ösz. fn. Valamely jószág haszonvételének bizonyos bérért odaengedése.

BÉRBEADÓ, (bérbe-adó) ösz. fn. Jószágtulajdonos, ki valamely ingatlan vagy ingó birtokát szerződött bérért használatra odaengedi.

BERBECS, fn. tt. *berbecs-ét.* 1) Ürü, herélt kos. Alkalmasint a latin *vervex*-ből honosíttatott. 2) Pápa vidékén és Kemenes táján am. bárányböből való süveg.

BERBECZ, (ber-becz) fn. tt. *berbecz-ét.* Így nevezik Kemenesalján azon juhbőrből készített téli süveget, melynek neve másképp: *bagósüveg.* Valószinüleg egy eredetü a *berbecs* szóval.

BÉRBEFOGADÓ, (bérbe fogadó) ösz. fn. Aki valamely jószág haszonvételét bérbe kifogadja, haszonbérlő.

BÉRBÉNCZE, l. BÖRBÖNCZE.

BÉRBEVÉTEL, (bérbe-vétel) ösz. fn. L. HASZONBÉRLET.

BÉRBEVÉVŐ, l. BÉRBEFOGADÓ.

BÉRBITE, természeti hangutánzó fn. tt. *bérbitét.* Félig nyitott ajakkal, fogak közötti tompa, értetlen mormogás, milyen a magokban imádkozók dörmögő hangja. Különösen babonások imádsága vagy mondókája. Egyeznek vele, mint szintén hangutánzók, a franczia *brailler, braillement,* a német *brummen,* a latin *balbutio,* az olasz *borbottare,* stb.

BÉRBITÉL, (bérbite-el) önh. m. *bérbitélt.* Dörmögve imádkozik, babonás mondókákat mormol. Néhutt: *berbitál.*

BÉRCSE, (bér-cse vagy bőr-cse) fn. tt. *bércsét,* tb. *bércsék.* Növénynem a sokhímesek és sokanyások seregéből; csészéje nincs, bokrétája négy szirmu, mag

vai csákósak (Clematis). Fajai: *kapaszkodók, felfutók* és *felálló szárúk.* Erdőkben tenyészik.

BÉRCZ, (1), fn. tt. *bérczet.* Általán tető, magaslat, orom, különösen hegytető, hegyorom, a hegylánczból kiemelkedő magasabb csúcs. *Hegyek bérczei. Világ bércze. (Pázmán). Messze kékellő bérczek. Fölmászni a legmagasabb bérczre.* Megegyezik vele a német *Berg* és szláv *werch,* mely hasonló alakban a némettel rokon más nyelvekben is divatozik, továbbá a persa *barz* vagy *berz* vagy *burz* (altitudo); zend *bereza* (altus, sublimis, altitudo); szanszkrit *brihat* (altus, sublimis); ugyancsak a szanszkrit *parvatasz* (orom, part), a hellen *ὄρος, παρνασός,* lapp és finn *wari, wuori,* szláv *hora,* magyar *part, mart, orom,* úgy szintén *ra, re* ragok is, stb. Valamennyiben lényeges hang a terjedés, különösen a magasra törekvést jelentő *r.* V. ö. R betü.

BÉRCZ, (2), népes puszta Zemplénben; helyragokkal: *Bércz-en, —re, —ről.*

BERCZE, (ber-cze) fn. tt. *berczét.* 1) Járom bélfája, mely értelménél fogva tulajdonképi gyöke *bel* vagy *bél,* tehát am. *belcze* vagy *bélcze.* 2) A székelyeknél divatos szabású lábravaló, gatya vagy harisnya. Ez értelemben hasonló hozzá: *berhe* vagy *börhe.*

BERCZEL, (1), (ber-z-el) áth. m. *berczel-t,* Szalamegyei tájszó, am. tojóz, petéz.

BERCZEL, (2), faluk Nógrád, Pest és Szabolcs megyékben; helyragokkal: *Berczel-en, —re, —ről.*

BERCZENCZE, GARAN—, falu Bars megyében; helyragokkal: *Berczenczé-n, —re, —ről.*

BERCZENCZEI, (berczencze-i) mn. tt. *berczenczei-t,* tb. *—ek.* Az öszi szilva egy fajáról mondják, mely hosszú alakú, éretten sötét kék szinü s magvaváló. Nevét talán Beszterczétől vagy Berczenczétől vette. Néhutt rövidebben: *berczi szilva.*

BÉRCZES, (bércz-es) mn. tt. *bérczes-t* vagy *—et,* tb. *—ek.* A minek kiálló bérczei, ormai, magaslatai vannak. *Bérczes vidék, bérczes hegylánc.*

BERCZI, kicsinyező férfi kn. tt. *Berczit,* tb. *—k.* L. BERA, vagy ADALBERT.

BÉRCZI, (bércz-i) mn. tt. *bérczi-t,* tb. *—ek.* Bérczen termő, növő, bérczről eredő. *Bérczi galagonya, lóhere. Bérczi patak. Bérczi fenyü, szikla.*

BÉRCZOROM, (bércz-orom) ösz. fn. Hegytető, hegycsúcs.

BÉRCZŐR, (bércz-őr) ösz. fn. Bérczen, magaslaton, hegyormon vigyázó őr, vagy őrség.

BÉRCZTÓ, (bércz-tó) ösz. fn. Hegy magaslatán levő tó, tengerszem.

BÉRCZTÜZ, (bércz-tüz) ösz. fn. A bérczőrök által hegyormon bizonyos jeladásul gyújtott tüz.

BERE, (1), (ber-e) fn. tt. *berét,* tb. *berék.* 1) Túl a Dunán némely tájakon am. magvas kender feje, melyet másutt bugának neveznek. Gyökére nézve a *bérz, borz, berzes, borzas* szókkal rokon. 2) A *csere* szóval ikerítve: *cserebere,* am. holmi árúk adásvevési forgatása. *Szereti a csereberét.* V. ö. BERÉNY. 3) Helységek neve Magyar- és Erdélyországban; helyragokkal: *Beré-n, —re, —ről.*

BERE, (2), falu Szathmár megyében, és Erdélyben Maros székben; helyr. *Beré-n, —re, —ről.*

BERECZ, (1), férfi kn. tt. *Berecz-ét.* Briccius. Több családok viselik e nevet. Máskép: *Bereczk.*

BERECZ, (2), (ber-ecz) fn. tt. *Berecz-ét.* Győr tájékán am. ripacs, himlőhely. Azon *ber* gyökü szók osztályába tartozik, melyek metszésre, hasításra vonatkoznak. V. ö. BÉR, gyök.

BERECZKI, ALSÓ—, FELSŐ—, faluk Zemplén megyében; helyr. *Bereczki-be, —ben, —ből.*

BÉRÉG, (1), (bér-ég) önh. m. *bérég-tem, —tél, bérgétt,* htn. *—ni* vagy *bérgeni.* 1) Mondják a juhokról, midőn a nemi közösülés, párosodás ösztöne üzi őket. Egyértelmü vele: *fereg* azaz *forog,* mint a párosodó ebekről mondják. V. ö. BERGIK. 2) Forgás, morgás közben erős *ber*-féle hangon szól, máskép *bérrég.* Hasonló hozzá a keményebb ajakhangu *pérég.* 3) Mint helynév, *berek* szóból eredett.

BEREG, (2), vagy BEREGH, mezőváros, ugyanily nevü megyében; helyragokkal mint város: *Bereg-en, —re, —ről,* mint vármegye: *Bereg-be, —ben, —ből.*

BEREGBÖSZÖRMÉNY, falu Bihar megyében; helyragokkal: *Bereg-Böszörmény-be, —ben, —ből.*

BEREGSZÁSZ, mezőváros Bereg vármegyében; helyragokkal: *Beregszász-on, —ra, —ról.*

BEREGSZEGH, falu Nyitrában; helyragokkal: *Beregszegh-en, —re, —ről.*

BEREGSZÓ, l. BEREKSZÓ.

BEREGVÁRMEGYE, (bereg-vár-megye) ösz. fn. Magyarország éjszakkeleti részén s a beszkédi havasok déli lejtőjén fekvő vármegye.

BEREK, (1), (ber-ek) fn. tt. *berket.* Vizes lapályokat, folyók mellékét ellepő és sürü bokrokból, tövisekből, vesszőkből álló cserjés erdőcske. *Berekben a farkas.* Km. *Illa berek, nádak, erek,* azaz mind oly helyek, hová elbújni, menekülni, rejtőzni lehet; elrontva: *illa berek, nád a kert.* 2) Szélesb ért. s némely tájszokás szerint, ingoványos, náddal, bozóttal buján benőtt lapály. *Sárvíz melléki berkek.*

Eredetére nézve l. BER gyök. Rokon vele a franczia *parc,* angol és német *park,* melyet a német nyelvészek *bergen, barg* szóból származtatnak.

BEREK, (2), több helység neve, KEREK—, KIS—, NAGY—, SZÁRAZ—, TISZTA—; helyragokkal: *Berek-en, —re, —ről.*

BEREKALJA, több helység neve; helyragokkal: *Berekaljá-n, —ra, —ról.*

BEREKED, (be-reked) ösz. önh. 1) Mondjuk csöves, üreges, likas, nyilásos testekről, midőn bedugulnak, valamivel betömődnek, illetőleg nem szelelnek, *Bereked a pipaszár, a csatorna.* 2) Különösen mondatik a légcsőről, midőn meghülés vagy gyuladás következtében, vagy sok beszéd miatt tompa, tisztátalan hangot ad. 3) Valahová beszorul. V. ö. REKED.

BEREKEDÉS, (be-rekedés) ösz. fn. Szorulási, szükülési állapot, midőn bereked valami. V. ö. BEREKED.

BEREKÉNYE, l. BERKÉNYE.

BEREKESZT, (be-rekeszt) ösz. áth. 1) Korlátok közé, ketreczbe, s általán akármily kerített helyre bezár, hogy ki ne mehessen. *Berekeszteni ólba a sertéseket, ketreczbe a tyúkokat, réczéket, esztrengába a juhokat, akolba a borjúkat.* 2) Átv. ért. valamely dolgot, munkát, különösen beszédet bevégez, befejez, s folytatni megszünvén, mintegy bezár.

BEREKESZTÉS, (be-rekesztés) ösz. fn. Cselekvés, mely által berekesztünk valamit, ezen igének minden értelményeiben. V. ö. BEREKESZT.

BEREKESZTÉSÜL, (be-rekesztésül) ösz. ih. Bevégzésül, befejezésképen. *Berekesztésül még csak néhány szót akarok mondani.*

BEREKI, l. BERKI.

BEREKSZÓ, faluk Temes megyében és Erdélyben; helyragokkal: *Berekszó-n, —ra, —ról.*

BEREKUTCZA, falu Temes megyében; helyragokkal: *Berekutczá-n, —ra, —ról.*

BEREKVIRÁG, (berek-virág) ösz. fn. Általán berkekben, azaz lapályos cserjékben tenyészni szokott virágnemek, különösen a kökörcsin nemüek némely fajai.

BERÉL, (ber-e-el) áth. m. *berélt.* Csere szóval ikerítve: *csereberél* am. tőzsérkedik, üzérkedve, adva-véve holmi árukat forgat, különösen árút áruval fölváltva. V. ö. BERE. 1.)

BÉRÉL, (bér-él) áth. m. *bérélt* vagy *bérlétt*, htn. —*ni* vagy *bérleni.* Valamely jószág haszonvételét bizonyos bérben kiveszi. *Páholyt, zártszéket bérleni a szinházban. Házat, kocsit, földet, kertet bérleni, kibérleni.*

BÉRÉLVÉNY, (bér-él-vény) fn. tt. *bérélvény-t*, tb. —*ék.* Szerződvény a bérbeadó és bérbevevő között, máskép: *bérlevél.*

BERENA, (ber-en-a) fn. tt. *berenát.* 1) A székelyeknél, a Tisza vidékén, s néhutt túl a Dunán am. a szokottabb borona. 2) Debreczenben így nevezik a rítkás deszkakerítést vagy hasogatványokból álló palánkot. V. ö. BORONA, BORNA.

BERENCS, több helység neve; helyragokkal: *Berencs-én, —re, —ről.*

BÉRÉNCZ, (bér-éncz) fn. tt. *béréncz-ét.* 1) Általán minden munkás, napszámos, ki bizonyos bérért dolgozik, szokottabban, *béres. A jövevény és a bérencz* (Káldinál *béres*), *ne egyenek abban.* (Mózes II. 12. 45.) 2) Ócsárló, gúnyos, megvető értelemben, aki nem jóakaratból, hanem haszonlesésből vagy szolgailag valamely zsarnok kedveért tesz valamit.

BERENCZE, több helység neve; helyragokkal: *Berenczé-n, —re, —ről.*

BEREND, több helység neve; helyragokkal: *Berend-én, —re, —ről.*

BERENDÉL, (be-rendél) ösz. áth. 1) Meghagyja, megparancsolja valakinek, hogy bizonyos helyre jöjön vagy menjen be. *A falukon tanyázó katonaságot berendelni a városba. A tanúkat berendelni a törvényszékre.* 2) Valamit beküldetni parancsol. *Kisbíró által az előfogati lovakat berendelni a falu házába.* V. ö. RENDÉL.

BERENDÉLÉS, (be-rendélés) ösz. fn. Parancsolás, meghagyás, idézés, midőn valakit vagy valamit berendelnek valahová. L. BERENDÉL.

BERÉNY, (ber-ény) több mezőváros és falu neve Magyarországon és falu Erdélyben, tt. *Berényt;* helyragokkal: *Berény-be, —ben, —ből.* Valószinű, hogy ezen szó gyöke az adást-vevést, illetőleg vásárlást jelentő *ber* vagy *bere*, miszerint értelme annyi volna, mint vásáros hely, árupiacz, és az *emporium* kifejezésére ajánlható. Magyarországon összetett alakban is előfordulnak: BALATON—, CSÁK—, JÁSZ—, IHAROS—, KARANCS—, KIS—, MEZŐ—, NAGY—, LOVAS—, PUSZTA—.

BEREPDÉS vagy BERÉPDÉS, (be-repdés) ösz. gyak. önh. Gyakran be és kirepül, be-berepül, vagy többen egymásután berepülnek. V. ö. REPDÉS.

BEREPED, (be-reped) ösz. önh. Kivülről ható erőszak által befelé rés, nyilás támad valamely testben. Ellentéte: *kireped.* V. ö. REPED.

BERÉPÉS, l. BERÉPDÉS.

BEREPESZT, (be-repeszt) ösz. áth. Valamely testet külső oldaláról, széléről befelé repeszt, illetőleg rést, nyilást csinál belé. *Berepeszteni a kifizetett kötelezvény szélét.* V. ö. REPESZT.

BERÉPKÉD, l. BERÉPDÉS.

BERÉPPEN, (be-réppen) ösz. önh. Hirtelen egy lebbenéssel berepül, beszáll. V. ö. RÉPPEN.

BERÉPÜL, (be-répül) ösz. önh. Repülve, azaz szárnyain lebegve beszáll valahová. *A fölrezzent seregélyek berepültek a nádasba.* V. ö. RÉPÜL.

BÉRÉS, (1), (bér-és) mn. tt. *bérés-t*, vagy —*et*, tb. —*ek.* 1) Aki bizonyos bérért szolgál, dolgozik, különösen napszámban dolgozó, nem rendes szolgálatban levő. *Béres aratók, kaszások. Béres nyomtatók.* 2) Bérbe adott, bérben használt. *Béres föld. Béres házban lakni.*

BÉRÉS, (2), (bér-és) fn. tt. *bérés-t*, tb. —*ek.* Igás ökrökkel bánó, különösen mezei gazdaságnál ökrökön dolgozó házi szolga. *Urasági béres*, kire négy, hat, nyolcz ökrös szekér van bízva, és segédeül egy gyerkőcze vagy legény (ostoros) adatik mellé. *Öreg béres* vagy *faragóbéres*, ki a többi béresekre felügyel, s leginkább szerszámokat készít, és javít. *Eszik, mint a béres.* Km.

BÉRÉSHÁZ, (bérés-ház) ösz. fn. Urasági pusztákon, majorokban azon ház, melyben béresek laknak, jobbára saját tűzhelyeik levén. Különbözik tőle az elválva irandó *béres ház*, mely bérben adott, bérben lakott házat jelent.

BÉRÉSKÉDÉS, (bér-és-kéd-és) fn. tt. *béréskédés-t*, tb. —*ék.* Béresi szolgálat gyakorlása.

BÉRÉSKÉDIK, (bér-és-kéd-ik) k. m. *béréskédtem, —tél, —étt.* Igás ökrök mellett béresi szolgálatot űz, gyakorol, béresképen szolgál valamely uraságnál, vagy mezei gazdánál.

BÉRÉSMUNKA, (bérés-munka) ösz. fn. Általán munka, melyet béres szolgák teljesítenek; külö-

nösen melyet igás ökrökkel dolgozó béresek szoktak végezni, milyenek: szántás, vetés, trágyahordás, széna-, gabonatakarítás stb.

BÉRÉSOSTOR, (bérés-ostor) ösz. fn. Vastag nyelü, sudaras, és sugárral ellátott erős szíjostor, melylyel a béresek négy, hat, nyolcz ökröt hajtani és durrogatni szoktak.

BÉRÉSSZEKÉR, (bérés-szekér) ösz. fn. Erős szerkezetü, vendégoldallal, nyomórúddal, stb. fölszerelt hosszuszekér, milyenen a béresek járnak.

BÉRÉSSZERSZÁM, (bérés-szerszám) ösz. fn. Béresmunkához szükséges szerszámok, dolgozó szerek.

BÉRÉSSZŰR, (bérés-szűr) ösz. fn. Gallértalan hosszu szűr, milyet túl a Dunán a pusztai béresek szoktak viselni.

BERÉSZ, (ber-ész) fn. tt. *berész-t*, tb. *—ék*. Áruk, jószágok csereberélésével üzérkedő személy. (Speculant).

BERÉSZLET, (ber-ész-él-et) fn. tt. *berészlet-ét*. Csereberével üzérkedő kereskedés.

BERESZEL, (be-reszel) ösz. áth. Valamely szilárd, kemény állományu testet reszelővassal, úgynevezett ráspolylyal bemetsz, berovatol, bevölgyel. *Bereszelni valamely lemezt.* V. ö. RESZEL.

BERET, falu Abaújban, helyragokkal: *Beret-re, —én, —ről.*

BERETESZÉL, (be-reteszél) ösz. áth. Retesszel bezár, beszorít, kinyilás vagy kinyitás ellen biztosít. *Bereteszelni az ól ajtaját.* V. ö. RETESZ.

BERETESZÉLÉS, (be-reteszélés) ösz. fn. Retesszel bezárás.

BERÉTRA, fn. tt. *berétrát*. Sajátságos szabásu sipkaféle föveg a régi olaszoknál, németeknél stb. Különösen szögletes papsipka. *Fekete, veres, bársony berétra.*

„Akkor a papoknak vala tisztességök,
Mikoron egészlen áll vala szerzetök,
Távol vala tölök galléros köntösök,
Veres berétrájok.“
Feddő vers a XVI. századból.

Idegen eredetü szó; közép latin nyelven: *barretum, birretum*, francziául *barret*, olaszul *barretta*, stb.

BERÉTRÁS, (berétra-as) mn. tt. *berétrás-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Berétrát viselő. *Berétrás papok.*

BERETTŐ, (beret-tő) ösz. fn. és helységek neve Sáros és Zemplén vármegyében. V. ö. TŐ.

BÉRÉTVA, BÉRÉTVÁL, stb. l. BOROTVA, BOROTVÁL stb.

BERETTYÓ, folyóvíz Bihar és Békés vármegyében.

BÉRÉV, (bér-év) ösz. fn. Év, melyre valamely jószágot bérbe adnak és vesznek. *A bérév elmultával újra szerződni.*

BEREZEL, (be-rezel) ösz. önh. és áth. Köznépi képes kifejezéssel, valahová bekakál, vagy valamit kakálva becsunyít. *Berezelt a gatyájába. A kis gyermek berezelte az ágyat.* V. ö. REZEL.

BEREZEZ, (be-rezez) ösz. áth. Öntött rézzel befuttat, rézlemezzel bevon. *Berezezni a kés nyelét, a pipát.*

BEREZINKA, falu Beregh megyében; helyr. *Berezinká-n, —ra, —ról.* Máskép: *Kisleányfalva.*

BÉRFIZETÉS, (bér-fizetés) ösz. fn. Fizetés, midőn valakinek vagy valamiért a kellő bért megadják.

BÉRFIZETŐ, (bér-fizető) ösz. mn. és fn. Aki valamiért, valakinek bizonyos bért fizet. Különösen haszonbérlő, valamely jószágot bérben biró személy.

BÉRFÖLD, (bér-föld) ösz. fn. Bizonyos bérfizetés mellett bírt, használt föld, különösen hübérben kapott jószág, l. HŰBÉR.

BÉRFÖLDI, (bér-földi) ösz. mn. Bérföldet illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó; különösen, hübéri. *Bérföldi haszonvétel, jövedelem.*

BÉRFÖLDRENDSZÉR, (bér-föld-rend-szér) ösz. fn. A középkorban keletkezett hübéri viszonyok rendszere. V. ö. HŰBÉR.

BERGE, tájszó, mélyhangon: *Barka.* L. ezt.

BERGENYE, falu Erdélyben, Maros székben. Helyr. *Bergenyé-n, —re, —ről.*

BERGIK, (ber-eg-ik) k. m. *berg-ett*; önhatólag *bereg*. Mondják különösen Erdélyben a juhról midőn párzik, vagy a *ber! ber!* hangutánzó szótól, vagy a *fürgés-forgástól*. Innen *birka* szó. L. ezt. Azon hangutánzó *ber* gyökre vihető vissza: *berbitél* vagy *birbitél* ige is, mely a tiszai vidéken a hímnemü szárnyas állatról mondatik midőn párzik.

BÉRGYILKOS, (bér-gyilkos) ösz. fn. Bizonyos bérért fogadott orgyilkos.

BÉRGYILKOSSÁG, (bér-gyilkosság) ösz. fn. Orgyilkosság, melyet valaki bizonyos díjért követ el.

BÉRHÁZ, (bér-ház) ösz. fn. Bérben kiadandó lakosztályokból álló ház.

BÉRHE, (bér-he) fn. tt. *bérhét*. 1) Bőrből való kötény, milyet bizonyos mesteremberek és munkások magok elé kötnek. *Ácsok, kömivesek, kovácsok berhéje.* 2) Szélesb ért. ágyékot takaró akármiféle mez. „Elsőben fügefalevélből berhét csinálának, hogy szemérmetesteket béfödöznék.“ Pázmán. Kal. 337. l. 3) A székelyeknél am. istrángot szorító szíjacska. 4) Ugyanott jelent bozontos csomót a fonalon. Első jelentéseinél fogva am. *börhe* a *bőr* gyöktől. Midőn pedig fonalra vonatkozik, rokon a *berz, borz, berzel, borzal* szókhoz.

BERHEL, (ber-h-el) áth. m. *berhel-t*. Sándor I. szerint am. valamit forgatva levet. Gyöke *ber* a forgásra vonatkozó *bereg*, és *pereg* szók gyökével rokon.

BERHIDA, falu Veszprém megyében; helyr. *Berhidá-n, —ra, —ról.*

BÉRHINTÓ, (bér-hintó) ösz. fn. Hintó, mely kisebb-nagyobb kirándulásokra fuvarbér fizetése mellett mindenkinek használatára készen áll, máskép: *bérkocsi*.

BÉRHÍV, (bér-hív) ösz. fn. l. HŰBÉRÉS.

BÉRIDŐ, (bér-idő) ösz. fn. Időszakasz, melyre valamely jószág haszonvételét bérbe adják és veszik. *Szállási béridő. Szinházi béridő. Évnegyedi, egy, öt, tíz évi béridő.*

BERILL, fn. tt. *berill-t*, tb. *—ék*. Tengerzöld szinü drágakő, mely gyakran fehérbe megy által, s Napkeleten, Cseh- és Szászországban találtatik. Hellen eredetü szó.

BÉRINAS, (bér-inas) ösz. fn. Határozatlan ideig tartó szolgálatra fogadott, nem rendes inas. Különösen a vendégfogadókban ruhatisztításra s ideoda küldésekre rendelt szolga, másképp: *bérszolga, bérlegény*. (Lohnlakai).

BÉRJÓSZÁG, (bér-jószág) ösz. fn. Jószág, melyet valaki bizonyos haszonbérben tart, és mivel.

BÉRJÖVEDELÉM, (bér-jövedelém) ösz. fn. Bérbe adott jószágból kapott, húzott jövedelem, milyenek: házbér, földbér, fübér, stb.

BERKAHÁZA, falu Vas megyében; helyragokkal: *Berkaházá-n, —ra, —ról*.

BERKE, l. BARKA és BIRKE.

BERKEBÁRÁNY, (berke-bárány) ösz. fn. Nemesebb fanju, apró fodor szőrü juhnak, vagyis birkának bárányja, birka bárány, különböztetésül a bundás hosszu szőrü, úgynevezett magyar juh bárányától.

BERKENYE, (1), (ber-k-eny-e) fn. tt. *berkenyét*. Berkenyefa gyümölcse, bogyója. V. ö. BERKENYEFA.

BERKENYE, (2), falu Nógrád megyében; helyragokkal: *Berkenyé-n, —re, —ről*. Van ily nevü falu Erdélyben is, mely másképp: *Bergenye*, l. ezt.

BERKENYEFA, (berkenye-fa) ösz. fn. A húszhímesek és háromanyások seregéhez tartozó fanem (Sorbus). ‚Berkenye' magában is jelenthet fát. *Veres berkenye*, apró veres gyümölcscsel. (Sorbus aucuparia). *Fojtós berkenye*, melynek fája nagy, s gyümölcsbogyója akkora mint egy kis körte, másképp: *süvöltin körte, barkócza*. (S. domestica). Némely tájakon magyaros átalakítással: *belekenyér*.

Gyöke *ber* a *vérés, piros, pérsél* stb. szók *vér, pir, pér*, gyökével rokon, mennyiben ezen fanem bogyói veres vagy piros szinüek. Előfordúl már XIII. századbeli oklevelekben is mint határfa: *berkenie, berekune, berkene, berkeny, berekenyefa, berekunafa*. (Jerney. Nyelvkincsek).

BERKENYES, falu Erdélyben Kolos megyében. Helyr. *Berkenyes-én, —re, —ről*.

BERKÉS, (ber-ék-és) mn. tt. *berkés-t*, vagy *—et*, tb. *—ek*. Csalittal, cserjével, tövissel, vesszővel, bozóttal benőtt. *Berkes völgy, határ, lapály, érmellék*. V. ö. BERÉK. Régi oklevélben (1300.) előfordúl mint személynév is. Van ily nevü hegy, folyó és helység Erdélyben. Az utolsó helyr. *Berkes-en, —re, —ről*.

BERKESD, falu Baranya megyében; helyragokkal: *Berkesd-én, —re, —ről*.

BERKESZ, helység neve Szabolcs vármegyében; és Erdélyben. Helyr. *Berkesz-én, —re, —ről*.

BERKESZPATAKA, falu Kővárvidékében; helyragokkal: *Berkeszpataká-n, —ra, —ról*.

BERKÉSZ, (ber-ek-ész) fn. tt. *berkész-t*, tb. *—ék*. Szúnyogfaj, mely leginkább a berkes helyeket szereti. (Conops).

BÉRKÉVE, (bér-kéve) ösz. fn. Gabonakéve, mely a részes aratóknak jut, részkéve, valamint az is, melyet némely helységekben a csőszök és harangozók kapnak.

BERKÉZ, (ber-ék-éz) önh. m. *berkéz-tem, —tél, —étt*. Berkezni járnak a Zala megyei vadászok a Zala berkébe, hol őzre, rókára, vidrára foly a vadászat.

BERKÉZ, (ber-ke-ez vagy vastaghangon barka-az) önh. m. *berkéz-tem, —tél, —étt*. Gyönge bimbókat, barkákat hajt. *Kikeletkor berkéznek a fák*.

BERKI, (ber-ék-i) mn. tt. *berki-t*, tb. *—ek*. Berekben lakó, tartózkodó, berekből való, berekhez tartozó. *Berki őz*. Több ily nevü helység is van Fejér, Somogy és népes puszta Nógrád és Veszprém megyékben. Helyragokkal: *Berki-be, —ben, —ből*. Egy 1270-diki oklevélben előjön mint falu Sáros megyében is.

BERKIFALU, (ALSÓ—, FELSŐ—), helységek Vas megyében; helyr. *Berkifalu-ba, —ban, —ból*.

BÉRKOCSI, (bér-kocsi) ösz. fn. l. BÉRHINTÓ.

BÉRKOCSIS, (bér-kocsis) ösz. fn. Nagyobb városok piaczain s utczáin álldogáló kocsis, ki kocsijával, hintójával bérért mindenkor szolgálatra kész.

BERKŐ, falu Sáros megyében; helyr. *Berkő-n, —re, —ről*.

BERKŐCZE, BERKŐCZÉS, somogyi tájszók, vastaghangon l. BARKÓCZA, BARKÓCZÁS.

BÉRKÖTELES, (bér-köteles) ösz. mn. 1) Aki valamiért bért fizetni tartozik. *Bérköteles zsellérek*. 2) Amitől bért fizetni kell. *Bérköteles föld, rét, legelő*.

BÉRKÖTÉS, (bér-kötés) ösz. fn. Szerződés a valamit bérbeadó, és bérbevevő személyek, illetőleg felek között, továbbá ezen szerződést tartalmazó oklevél, bérlevél.

BERLÁD, falu Erdélyben, Doboka megyében; helyr. *Berlád-on, —ra, —ról*.

BÉRLAK, (bér-lak) ösz. fn. Másnak házában bizonyos bérért kivett és használt lak, vagy általán zsellérektől lakott ház.

BÉRLAKÓ, (bér-lakó) ösz. fn. Aki más házában bizonyos bérért lakik; zsellér.

BÉRLEKÉZÉS, BÉRLEKÉZIK, szokottabban és helyesebben l. ELŐFIZETÉS, ELŐFIZET. Használhatók volnának az *Előbérlés, Előbérlet, Előbérel* is.

BÉRLEKÉZŐ, helyesebben lásd ELŐFIZETŐ, vagy ELŐBÉRLŐ.

BÉRLEL, (bér-él-el) áth. m. *bérlel-t*. Rendesen az egyszerü *bérel* értelmében használtatik, de szabatosan véve am. folytonos bérben, haszonbérben tart valamit.

BÉRLELÉS, (bér él-el-és) fn. tt. *bérlelés-t*, tb. *—ék*. Bérbevevés, bérbefogadás, bérlés. Szabatosabban: folytonos bérben tartás.

BÉRLEMÉNY, (bér-él-e-mény) fn. tt. *bérlemény-t*, tb. *—ék*. 1) Bérbeadási-vevési ügy, vagy tárgy. 2) Haszonbérlet, kibérlett jószág, bérbe adott vagy vett dolog.

BÉRLÉS, (bér-él-és) fn. tt. *bérlés-t*, tb. *—ék.* Valamely jószágnak, illetőleg haszonvételének bérbefogadása. *Házbérlés, földbérlés, páholybérlés.*

BÉRLET, (bér-él-et) fn. tt. *bérlet-ét.* Bérlés, illetőleg előfizetés által szerzett haszonvételi, vagy élvezési jog. *Szinházi, fürdői, élelmezési bérlet. Egy évi, egy évnegyedi, egy havi bérlet.*

BÉRLETFOLYAM, (bérlet-folyam) ösz. fn. Általán a bérlés által szerzett haszonvételi vagy élvezési jognak folytatása. Különösen a szinházaknál *bérletfolyamban játszani*, am. a kibérlett helyeket a rendes előfizetés fejében illető bérlőiknek hagyni.

BÉRLETPÉNZ, (bérlet-pénz) ösz. fn. Előfizetési pénz, melyet az előbérlők fizetnek.

BÉRLETSZÜNÉS, (bérlet-szünés) ösz. fn. A szinházaknál, szinkörökben stb. az előfizetés fölfüggesztése, mely esetben a bérlett helyét megtartani kivánó rendes bért fizetni tartozik. Máskép: *bérletszünet*, rosz hangzású, inkább *bérszünet.*

BÉRLÉTT, (bér-él-étt) mn. tt. *bérlétt-et.* Amit kibéreltek, bérbe adott, bérben vett. *Bérlett házban lakni. Bérlett kocsin utazni. Bérlett ruhát viselni. Bérlett szőlő, kert, legelő.*

BÉRLEVÉL, (bér-levél) ösz. fn. Általán iromány, szerződvény, mely bérbeadásvevésről szól. Különösen, a szállító hajósokkal kötött szerződvény, vagy a beszegődött cselédnek adott levél, melyen beállási ideje, és bére följegyezvék.

BERLING, (bör-ling?) fn. tt. *berling-ét.* Diószeginél a sokhímesek és sokanyások seregéből való növénynem, melynek csészéje nincs, bokrétája kettős, a külső négy-hat szirmú és nagyobb, a belső sok apró szirmú; magvai csákósak. (Attagene).

BÉRLÓ, (bér-ló) ösz. fn. Ideiglenes haszonvételre bérben fogadott kocsis- vagy nyergesló.

BÉRLŐ, (bér-él-ő) fn. tt. *bérlő-t.* Aki valamit bérel, kibérel, bizonyos bérfizetés mellett használ. *Házbérlő, földbérlő, kertbérlő, szinházi páholy-, zártszékbérlők.*

BÉRLŐTÁRS, (bérlő-társ) ösz. fn. Ki mással vagy másokkal együtt bérel ki valamit, illetőleg a bérleti költségben és haszonvételben arányos részt vesz. *Mezőgadasági, szinházi, páholybérlőtárs.*

BÉRMÁL, áth. m. *bérmál-t.* A katholika anyaszentegyház szertartása szerint bérmál a megyés, vagy fölszentelt püspök, valamint némely püspöki hatóságu apát is, pl. a pannonhalmi főapát, midőn a kellően elkészített hiveket, leginkább nagyobb gyermekeket szentolajjal innepélyesen megkeni, s mintegy ujonnan kereszteli, és újabb nevet ad nekik, imádkozván fölöttök, hogy hitöket szilárdan megtartsák, s rettenthetlenül vallják. A görög egyházban ezt legott a keresztség után a keresztelő pap viszi véghez. Átv. ért. *elbérmálni valakit*, am. más nevet adni neki.

A latin *firmare*-ból kölcsönzött, s talán közvetlenül a szláv *birmowat* után magyarosított szó.

BÉRMÁLANDÓ, (bérmál-and-ó) fn. tt. *bérmálandó-t*, tb. *—k.* Aki a bérmálás szentségének fölvételére előkészíttetik. *A hitágazatokra oktatni a bérmálandókat. Álljanak elé a bérmálandók.*

BÉRMÁLÁS, (bérmál-ás) fn. tt. *bérmálás-t*, tb. *—ok.* A katholika anyaszentegyház hittana szerént a hét szentségek egyike, sorozat szerént második, melyben a püspök az illően elkészült hiveket szent olajjal megkeni, s kezeit fejökre tartván imádkozik, hogy a hitben szilárdan megmaradjanak s azt rettenthetlenül vallják.

BÉRMÁLÁSI, (bérmál-ás-i) mn. tt. *bérmálási-t*, tb. *—ak.* Bérmáláshoz tartozó, bérmálást illető. *Bérmálási előkészületek, szertartások, imádságok. Bérmálási idő.*

BÉRMÁLATLAN, (bérmál-atlan) mn. tt. *bérmálatlan-t*, tb. *—ok.* Aki nincsen megbérmálva. Határozóilag am. bérmálás nélkül, meg nem bérmálva.

BÉRMENT, (bér-ment) ösz. mn. Amitől bért nem kell fizetni, vagy amitől a bér már előre lefizettetett. *Bérment levelek, áruk, bérment páholy.* Máskép: *díjment.*

BÉRMENTEN, (bér-menten) ösz. ih. Bérfizetés nélkül.

BÉRMENTES, (bér-mentes) l. BÉRMENT.

BÉRMENTESEN, (bér-mentesen) lásd BÉRMENTEN.

BÉRMENTESÍT, (bér-mentesít) ösz. áth. A postán küldendő levelért, vagy egyéb holmiért az illető viteldijt előre lefizeti.

BÉRMENTESÍTÉS, (bér-mentesítés) ösz. fn. Fizetés neme, mely által valamit bérmentesítünk.

BÉRMUNKA, (bér-munka) ösz. fn. Általán mindenféle munka, melyet bizonyos bérért fogadott munkások, napszámosok stb. végeznek, különböztetésül a rendes cselédek, vagy ingyenes segédek, ajánlkozók, kalákások által végzett munkától.

BÉRMUNKÁS, (bér-munkás) ösz. fn. Bizonyos napi, heti, vagy havi bérért, vagy részben dolgozó munkás, milyenek a fogadott kaszások, aratók, nyomtatók, cséplők, stb. V. ö. BÉRMUNKA.

BERNÁD, falu Erdélyben; helyr. *Bernád-on, —ra, —ról.*

BERNÁT, férfi kn. tt. *Bernát-ot.* A régi német Bernhard szóból kölcsönöztetett. Jelentése a német nyelvészek szerént: erős gyermek (Kraftkind, starkes, kräftiges Kind). *Kapkod, mint Bernát a mennykőhöz.* Km. Régiesen pl. a Nádor-codexben, Debreczeni legendáskönyvben: *Bernáld.*

BERNÁTHFALVA, helység Abaújban; helyr. *Bernátfalvá-n, —ra, —ról.*

BERNECZE, falu Honth megyében; helyragokkal: *Berneczé-n, —re, —ről.*

BÉRNÖK, (bér-nök) fn. l. BÉRLŐ, HASZONBÉRLŐ.

BERNYÁK, természeti hang, mely a bakzó macska erős nyávogását utánozza. Hasonló alakú hangutánzók: *kodák, kotkodák, nyivák, kodák, rikák, czikák, bokák*, stb.

BERNYÁKOL, (bernyák-ol) önh. m. *bernyákol-t.* Mondják macskáról, midőn bakzáskor dühösen berregve nyávog; másképp: *vernyákol, virnyákol.* Képzésre hasonló a *kodákol, kotkodákol, nyivákol, koákol, rikákol, czikákol, bokákol* hangutánzókhoz.

BERNYÁKOLÁS, (bernyák-ol-ás) fn. tt. *bernyákolás-t,* tb. *—ok.* Berregő macskanyávogás.

BERNYÁSZKODIK, (berny-ász-kod-ik) k. m. *bernyászkod-tam, —tál, —ott.* A székelyeknél am. valaki ellen haragra gyúlad, fölberzenkedik, fölindul, mint a közösülési ösztöntől űzött s egymással versenygő kandúrok.

BEROGY, (be-rogy) ösz. önh. Mondjuk épületfélékről s azok egyes részeiről, midőn beomlanak, beszakadnak. *Bombák alatt berogy a háztető, a gerendázat. Berogynak az árvíz-mosta falak.* 2) Emberről, vagy más állatról szólva, am. lábairól lerogyva beesik valahova. *Berogyni a szobába. A vontató ló berogyott a mély kátyolba.*

BEROGYÁS, (be-rogyás) ösz. fn. Rogyva, leomolva, leszakadva beesés.

BEROHAM, (be-roham) ösz. fn. Hadtudományi ért. az ostromló seregnek azon működése, midőn tömegesen betör valamely kerített, s megerősített helybe. Egyszerűen *roham* szokottabb.

BEROHAN, (be-rohan) ösz. önh. Teljes erővel nekidőlve, előtolakodva benyomul, betör valahova. *Berohanni a várkapun. Lélek szakadva berohant hozzám.* V. ö. ROHAN.

BEROHANÁS, be-rohanás) ösz. fn. Megfeszített erővel benyomulás, betörés.

BERONT, (be-ront) ösz. önh. Az előtte álló akadályokat, gátokat elrontva benyomul, betör. *A szét zúzott falakon berontani a várba, az udvarba. Berontani a kapun, az ajtón.*

BERONTÁS, (be-rontás) ösz. fn. Erőszakos cselekvés, midőn berontanak valahova. V. ö. BERONT.

BEROPPAD, (be-roppad) ösz. önh. Nyomás által roppadva bemélyed, behorpad. *Terhes szekér alatt beroppad a hídgerenda, a padló.*

BEROPPADÁS, (be-roppadás) ösz. fn. Roppadva bemélyedés, behorpadás.

BEROPPASZT, (be-roppaszt) ösz. áth. Erős nyomás által eszközli, hogy roppadva behorpadjon valami. *Baltafokkal, buzogánynyal beroppasztani az ajtót.* V. ö. ROPPASZT.

BEROSKAD, (be-roskad) ösz. önh. Részekre szakadva, töredezve beomlik. *Nagy förgetegben az ócska házfödél beroskadt. Nagy teher alatt beroskadt a boltozat.* V. ö. ROSKAD.

BEROSKADÁS, (be-roskadás) ösz. fn. Romlási állapot, midőn valami beroskad.

BEROSKASZT, (be-roskaszt) ösz. áth. Eszközli, okozza, hogy beroskadjon, azaz részekre, darabokra omolva beszakadjon valami. *A bombák beroskasztják a ház födelét, boltozatát.*

BEROSTÉLYOZ, (be-rostélyoz) ösz. áth. 1) Rostélylyal bekerít. *Berostélyozni a kertet.* 2) Rostélyféle ellenzővel ellát. *Berostélyozni a börtönök ablakait.*

BEROSTÉLYOZÁS, (be-rostélyozás) ösz. fn. Rostélylyal bekerítés, ellátás, fölszerelés.

BEROVÁTKOL, (be-rovátkol) ösz. áth. Kemény, szilárd állományu testbe valamely éles, hegyes eszközzel rovatokat metsz, húz. *Berovátkolni a kapuszobrokat, az igabélfákat.*

BEROVÁTOL, l. BEROVÁTKOL.

BEROZSDÁSODÁS, (be-rozsdásodás) ösz. fn. Rozsdával behuzódás, rozsdától beragadás. V. ö. BEROZSDÁSODIK.

BEROZSDÁSODIK, (be-rozsdásodik) ösz. k. Rozsdával behuzódik; a rozsdától betapad. *A nedves helyen tartott vas edények berozsdásodnak. A kard berozsdásodott hüvelyébe.*

BÉRÖSZVEG, (bér-öszveg) ösz. fn. Valamely bérnek egész mennyisége.

BÉRPÉNZ, (bér-pénz) ösz. fn. 1) Pénz, mely bizonyos szolgálat fejében díjul adatik. *Cselédek, napszámosok bérpénze.* 2) Haszonbéri fizetés.

BERR, természeti hangutánzó, melyből *berrég,* származott.

BERRÉG, (berr-ég) önh. m. *berrég-tem, —tél, —ett.* 1) Mondják ebnemű állatokról, midőn mérgesen öszveszorított, vagy kivigyorított fogaik közöl *berr*-féle hangot adnak. 2) Mondjuk pergő, forgó eszközökről. *Berreg a rokka, brúgatyú.*

BERRÉGÉS, (berr-ég-és) fn. tt. *berrégés-t,* tb. *—ék.* Fogvicsorító ebek, vagy pergő eszközök erős reszketeg hangzása.

BERSENY, l. BERZSEN.

BÉRSZABÁS, (bér-szabás) ösz. fn. A munkások bérének hatóság általi meghatározása. *Aratói bérszabás.*

BÉRSZERZŐDÉS, (bér-szerződés) ösz. fn. Szerződés, mely által bizonyos munkáért, vagy szolgálatért járandó bér meghatároztatik, és kötéssel megerősíttetik.

BÉRSZOLGA, (bér-szolga) ösz. fn. Nem rendes, hanem csak ideiglenes szolgálatra fogadott szolga; bérinas, bérlegény.

BÉRSZÜNET, (bér-szünet) l. BÉRLETSZÜNÉS.

BERTA, férfi és női kn. tt. *Bertát.* Adalbertus, Adalberta. V. ö. BÉLA. Használtatik *Bertalan* helyett is. *Vitézek, mint a Berta kutyái.* Km.

BERTALAN, férfi kn. tt. *Bertalan-t.* Bartholomaeus. Héber eredetü, am. harczfi. *Bertalan apostol. Bertalan éje.*

BERTHELEMFALVA, helység Hont megyében; helyr. *Berthelemfalvá-n, —ra, —ról.*

BERTÓK, férfi kn. tt. *Bertók-ot.* A *Bertalan* név változata. *Nyert benne, mint Bertók a csikban.* Km. Képzésre olyan mint: *Istók, Matók, Mihók, Ersók* stb. V. ö. —ÓK képző.

BERTHÓT, falu Sáros megyében; helyragokkal: *Berthót-on, —ra, —ról.*

BERTŐK, többes fn. Kisebb-nagyobb golyó-formáju darabokban öszvefutott ezüstaprólék az ötvösöknél. Eredete homályos. Talán a német *Perlchen*.

BERTUS, férfi kn. tt. *Bertus-t*. A Bertalan kicsinyezője, mint: Ferus, Gedus, Matus, Mikus, Ilus, Annus, Katus, Judus.

BERÚG, (be-rúg) ösz. áth. Lábbal, sarokkal betaszít, betör. *Berúgni az ajtót, a kaput. Rúgjuk be a ház oldalát!* tánczosok szavajárása. Önhatólag és tréfásan am. szeszes italból bőven becsíp, bekap.

BERUGASZKODIK, (be-rugaszkodik) ösz. k. Mondjuk különösen lóról, midőn sebesen neki indulva, neki rugtatva beszalad valahová.

BERUHÁZ, (be-ruház) ösz. áth. Birtokot, jószágot fölszerelés, és reá fordított költségek által használhatóvá, jövedelmezővé tesz. (Investire).

BERUHÁZÁS, (be-ruházás) ösz. fn. Mindenféle fölszerelés, költség, mely valamely gazdasági birtok haszonvehetőségére fordíttatik, milyenek építés, rétjavítás, ültetés, csatornázás, stb.

BERÚTÍT, (be-rútít) ösz. áth. Bemocskít, becsunyít, különösen ganajjal, vizeléssel. *Berutítani a házak elejét, a falakat, az árnyékszéket.*

BÉRÜGYLET, (bér-ügylet) ösz. fn. Ügylet, üzérkedés neme, melyet valaki haszonbérbe vett jószágokkal űz.

BÉRVADÁSZAT, (bér-vadászat) ösz. fn. Bérben kivett vadászati jog.

BÉRVÁGYÓ, (bér-vágyó) ösz. mn. Ki másoknak tett minden munkáját, szolgálatát, aprólékos segítségét, fáradságát külön fizettetni kivánja; ajándékért, borravalóért kunyorgó. *Bérvágyó szállodai szolgák. Bérvágyó kocsisok, inasok.*

BERVE, falu Erdélyben, Alsó-Fehér megyében; helyr. *Bervé-n, —re, —ről.* Előjön a Váradi Regestrumban is (238. §.) mint falu.

BÉRVÉNY, l. BÖRVÉNY.

BÉRZ, (bér-z) elvont törzs, melyből *bérzed, bérzenkédik*, és ezek rokonai származtak. Eredetileg jelenti az állati test azon állapotát, midőn a bőr, illetőleg a rajta növő szörszálak a vér rendkivüli lüktetése miatt, nevezetesen megijedéskor, irtózáskor, fázáskor, fölmerednek. Mely értelemben rokona a vastaghangu *bors*, mint a *borzad, borzaszt, borsódzik* származékok törzse. Innen átv. ért. növényszálakra vonatkozva a simának ellentéte; honnan *berze* am. borzas szálu kender. Természettanilag némelyek *electrum, electricitas* értelemben használják, mennyiben hatásánál fogva a testben berzengést, borzongást okoz; de közösebb szokás szerint az illető tudósok inkább *villany* szóval élnek. L. VILLANY.

BÉRZANYAG, (bérz-anyag) ösz. fn. Ami bérz-azaz villany-folyadékot rejt magában. (Materia electrica). *Igenleges, nemleges berzanyag.*

BÉRZÁRADÁS, (bérz-áradás) ösz. fn. A berznek, azaz villanynak elterjedő kiömlése, szétfolyása.

BÉRZDELEJSÉG, (bérz-delejség) ösz. fn. Delejség, mely a berz azaz villanytelepben mutatkozik. V. ö. DELEJSÉG.

BÉRZE, (1), (bér-z-e) mn. tt. *berzét.* Aminek szőre, haja, szálai, tollai borzasak, bozontosak. *Berze farku tyúk. Berze üstök.*

BÉRZE, (2), fn. l. BÉRZÉNYE.

BÉRZÉCZ, l. VILLANY.

BÉRZÉCZÉS, l. VILLANYOS.

BÉRZÉCZÉSSÉG, l. VILLANYOSSÁG.

BÉRZED, (bér-z-ed) önh.m. *bérzed-tem, —tél, —ett,* vagy *—t.* A vérnek rendkivüli lüktetése miatt fölmered; vastaghangon: borzad. *Berzed a haragos macska szőre.* Átv. ért. haragra indul, vagy irtózik.

BÉRZEDÉS, (bér-z-ed-és) fn. tt. *bérzedés-t*, tb. *—ék.* Az állati bőrnek, szőrnek, hajnak, tollnak fölmeredése, borzadása. Átv. haragra indulás, vagy irtózás.

BERZÉK, falu Zemplén megyében; helyr. *Berzék-én, —re, —ről.*

BÉRZEN, (bér-z-en) önh. m. *bérzen-t.* Hirtelen haragra gerjed, lobban, vagyis vére rendkivüli mozgásba, lüktetésbe jön, s egész valója mintegy fölmerevedik.

BERZENCZE, mezőváros Somogy, falu Nógrád s más megyében; helyr. *Berzenczé-n, —re, —ről.*

BÉRZÉNG, (bér-z-ėng) gyak. önh. m. *bérzéngtem, —tél, —ett,* htn. *—ni,* vagy *—eni.* Böre, haja, szőre, tollai fölmeredeznek, fölborzadnak. Átv. ért. haragos, dühös indulatban van, mérgeskedik.

BÉRZÉNGÉS, (bér-z-ėng-és) fn. tt. *bérzéngés-t*, tb. *—ék.* A vér rendkivüli lüktetése által okozott állapot, midőn a test bizonyos kül részei fölmerednek. Átv. ért. haragos, mérges, ellenszegülő indulatoskodás.

BÉRZÉNGET, (bér-z-ėng-et) gyak. áth. m. *bérzénget-tem, —tél, —ett.* Haragra ingerel; különösen, vad állatot oly méregre gerjeszt, melytől szőrei felborzadnak. *Kutyát, macskát, hörcsököt berzengetni.*

BÉRZÉNGETÉS, (bér-z-ėng-et-és) fn. tt. *bérzéngetés-t*, tb. *—ék.* Cselekvés, midőn valakit vagy valamit berzengetnek.

BERZENKE, falu Sáros megyében; helyr. *Berzenké-n, —re, —ről.*

BÉRZENKÉDÉS, (bér-z-en-kėd-és) fn. tt. *bérzenkédés-t*, tb. *—ék.* Ellenszegülés, böstörködés, hörcsökösködés.

BÉRZENKÉDIK, (bér-z-en-kėd-ik) k. m. *bérzenkéd-tem, —tél, —ett.* Saját ért. szőrét borzogatva ellent áll; dühösködik. Átv. ért. ellenszegül, böstörködik, ellenbeszél, pezderkedik, hörcsökösködik. *Berzenkedik párzás és verekedés közben a hím madár,* midőn leeresztett szárnyakkal támadólag lép föl.

BÉRZENT, (bér-z-en-t) áth. m. *bérzent-ett,* htn. *—eni,* vagy *—ni.* Haragra gerjeszt, indít.

BÉRZÉNYE, (bér-z-ény-e) fn. tt. *bérzenyét.* A kendernyüvés után elmaradozott apróbb borzas kendrészálak. Szélesb ért. öszvezsugorodott, aszályos avarnemü füszálak.

BÉRZERŐ, (bérz-erő) ösz. fn. l. VILLANYERŐ.

BÉRZERŐMŰ, (bérz-erő-mű) ösz. fn. Erőmű, vagy gép, mely által valamely testben, pl. légben, földben stb. rejtező villanyszikrák öszvegyüjtetnek, s kiüríttetnek; *villanyerőmű.*

BÉRZÉS, (bérz-és) mélyhangon *borzas*; l. ezt.

BERZÉTE vagy BERZÉTHE, falu Gömör megyében; helyr. *Berzété-n, —re, —ről.*

BERZEVICZE, mezőváros Sáros megyében; helyr. *Berzeviczé-n, —re, —ről.*

BÉRZÉZ, (bér-z-éz) áth. m. *bérzés-tem, —tél, —ett,* par. *—z.* Berzzel azaz villanynyal általjárat, szokottabban l. VILLANYOZ.

BÉRZFÉNY, (bérz-fény) ösz. fn. Fény, mely sötétben némely villanyos testeken, pl. visszásan simogatott macska szőrén látható.

BÉRZFUVALOM, (bérz-fuvalom) ösz. fn. Igen gyönge illetésü szellőcske, mely villanyozáskor a testet érinti.

BÉRZKALAUZ, l. VILLANYVEZETŐ.

BÉRZMOZDÍTÓ, (bérz-mozdító) ösz. fn. A Volta oszlopában levő különkülön lemezosztály.

BÉRZMUTATÓ, (bérz-mutató) ösz. fn. Természettani eszköz, mely a berz azaz villany jelenlétét, vagy nemlétét mutatja.

BÉRZNEMVEZETŐ, (bérz-nem-vezető) ösz. mn. és fn. Mondják oly testről, mely a berzességet, azaz villanyt tovább nem közli. (Non-conductor).

BÉRZOSZLOP, (bérz-oszlop) ösz. fn. Berzkisérletekre alkalmazott, s több részlemezekből öszveállított oszlopféle természettani készület; villanyoszlop.

BÉRZÖZÖN, (bérz-özön) ösz. fn. A berz- azaz villanyfolyam bőséges kiömlése; villanyözön.

BÉRZPISZTOLY, (bérz-pisztoly) ösz. fn. Berz- azaz villanykisérleti készület, mely ónlevéllel behúzott üvegekből áll, s kiürítése erős durranással történik.

BÉRZSÁRKÁNY, (bérz-sárkány) ösz. fn. A gyermekek játéksárkányát utánzó készület, mely a légben levő villanymennyiség megkisérlésére a levegőbe bocsáttatik. Franklin találmánya.

BÉRZSÜRÍTŐ, (bérz-sürítő) ösz. fn. Természettani eszköz, mely a berzerőműben a villanyt megszaporítja.

BÉRZSZIKRA, (bérz-szikra) ösz. fn. Szikra, mely a villanyos testből kipattan, midőn ujjal vagy valamely villanyvezető eszközzel érintetik.

BÉRZTARTÓ, (bérz-tartó) ösz. fn. Természettani keszület, melynek lényeges alkatrészei: a) egy ónsíkkal behúzott *ércz-* vagy *fatányér;* b) ebbe öntött vékony gyántalepény; c) födő, mely üvegmarkolatánál fogva, vagy selyemzsinóron a lepényre eresztethetik. Használják villanyos kisérletekre.

BÉRZTELEP, (bérz-telep) ösz. fn. Ónlevéllel borított üvegpalaczkok egyesítése, némi villanyos kisérletek eszközlésére.

BÉRZTERHELÉS, (bérz-terhelés) ösz. fn. Természettani működés, mely által különféle villanyozó készületek villanynyal megtöltetnek.

BÉRZÜTÉS, (bérz-ütés) ösz. fn. Idegeket megrázó ütés, melyet a kiürített villanyerő tesz az állati testen.

BÉRZVISSZALÖKÉS, (bérz-vissza-lökés) ösz. fn. Lökés, melyet a kiürített villany az állati testen tesz.

BÉRZVEZETŐ, l. VILLANYVEZETŐ.

BÉRZSÉN vagy BÉRZSÉNY, (bér-zs-én) fn. tt. *bérzsén-t,* tb. *—ék.* 1) Vérfürt nemü növényfaj, melynek sötétvörös bogyóiból festéket készítenek, máskép: *alkermes* vagy *festőszőlő.* 2) Amerikai és indiai fa, mely szintén festékekre, s festésre használtatik.

Némelyek *Brasilia,* francziaúl *Bresil* névből eredettnek hiszik; mindazáltal más nyelvészek azt máshonnan származtatják; jelesűl Adelung s utána többen azt állítják, hogy ezen fa *bresillum, brasile, brazille, brisolium* stb. nevek alatt már ismeretes vala, mielőtt Amerika, illetőleg Brasilia felfödöztetett. Szerintök ezen fa piros szinétől vette volna nevezetét, s egyezik vele a régi *Bras* (tűz, pir), *brasen* (pêrzsel), hellen *βράζω,* svéd *brasa* (tüz), franczia *braise* (parázs, tüz) stb. Hasonlóan egy gyöküek vele a magyar: *pérgél, pérzsel, parázs, piros, perít, porzsol, virrad,* stb. Vannak, kik ezzel a mély hangú *bársony* szót is rokonítják. Régi oklevelekben előfordúl mint falu *Bercen, Berchen, Bersen* alakokban.

BÉRZSÉNFA, ösz. fn. l. BÉRZSÉN 2).

BÉRZSÉNVÉRFÜRT, (bérzsén-vér-fürt) ösz. fn. l. BÉRZSÉN 1).

BÉRZSÉNY, l. BÉRZSÉN.

BESAJKÁZ, (be-sajkáz) ösz. önh. és áth. 1) Sajkán bemegy, bevonul valahová. *Besajkázni a Balaton közepébe.* 2) Sajkán valamely folyót, tavat, tengeröbölt bejár, beutaz. *Besajkázni az árvíz-borította vidéket.*

BESAJTÓL, (be-sajtól) ösz. áth. 1) Sajtóval benyom, beszorít valamit. *A káposztát besajtólni a hordóba.* 2) A sajtólást, illetőleg szüretelést bevégzi.

BESÁNCZOL, (be-sánczol) ösz. áth. Bizonyos tért sánczczal körülvesz, bekerít; sáncz közé zár. *Besánczolni a várost. Az ellenség besánczolta magát.* V. ö. SÁNCZ.

BESÁNCZOLÁS, (be-sánczolás) ösz. fn. Sánczművel bekerítés, bezárás.

BESÁNTIKÁL, (be-sántikál) ösz. önh. és áth. 1) Sántikálva bemegy valahová. *Besántikál a házba.* 2) Valamely tért sántikálva bejár. *Besántikálja a várost.*

BESÁROSODIK, (be-sárorodik) ösz. k. Rátapadt sártól bomocskolódik, sárossá leszen. *Besárosodott a csizmája, nadrágja.*

BESÁROZ, (be-sároz) ösz. áth. 1) Sárral bemocskít, bepiszkol. *Besározni a ruhát, a szobát.* 2) Készített sárral falat, kályhát, kemenczét stb. betapaszt. Ez utóbbi értelemben csak tájszokásilag jön elő.

BESÁROZÁS, (be-sározás) ösz. fn. Sárral bemocskítás, vagy betapasztás.

BESÁTOROZ, (be-sátoroz) ösz. áth. Sátorral bebeföd, beárnyékoz.

BESAVANYÍT, (be-savanyít) ösz. áth. Holmi ételnek valót, főzeléket kovászszal, vagy más savanyú szerrel elkészít, s ízletessé tesz. *Káposztát, répát, tököt besavanyítani.*

BESAVANYÍTÁS, (be-savanyítás) ösz. fn. Cselekvés, midőn besavanyítanak valamit. Lásd BESAVANYÍT.

BESE, helységek neve Barsban és Erdélyben. Helyr. *Besé-n, —re, —ről.* Viselik e nevet nemes családok is. Valószinüleg egy eredetű a *Bissenus*-ból származott *Besenyő, Besnyő, Besenycze* helynevekkel.

BESEGÍT, (be-segít) ösz. áth. Karjánál fogva, vagy máskép bemenni, bejutni segít. *Besegíteni a beteget a mellékszobába.* Különösen közbejárás, vagy akármiféle szolgálat által valakit bizonyos állapotba juttat. *Besegíteni valakit a keresett hivatalba.*

BESEGÍTÉS, (be-segítés) ösz. fn. Részvevő cselekvés, mely által valakit besegítünk. V. ö. BESEGÍT.

BESENCZE vagy BESENYCZE, falu Baranyában; helyr. *Besenczé-n, —re, —ről.*

BESENSZÖGH, falu Hevesben; helyr. *Besenszögh-ön, —re, —ről.*

BESENYE, falu Somogy, és népes puszta Vas megyében; helyr. *Besenyé-n, —re, —ről.*

BESENYŐ, számos helység neve Magyarországon és Erdélyben; helyr. *Besenyő-re, —n, —ről.* A történetbuvárok hiteles tanusága szerint e helységek eredeti lakosai úgynevezett *bissenusok*, különböző történetiróknál *Bisseni, Bessi, Pecenaci, Picenaci, Picenati, Pecseneg, Pjeczenjeg, Pacinacita* stb. nevezetek alatt, kik Anna Commena tanúságtétele szerént nyelvökre nézve egyek (*ὁμογλωττοι*) valának a comanusokkal (Tudományos Gyüjtemény 1833.) Magyarosan *besenyők*-nek hivattak.

BESENYŐD, l. BESSENYŐD.

BESENYVESZT, (be-senyveszt) ösz. áth. Húsfélét sózás, eczetezés, fűszerezés, füstölés által romlékony nedveitől megfosztva tartóssá teszen.

BESÉPÉR, (be-sépér) ösz. áth. l. BESÖPÖR.

BESEREGLIK, (be-sereglik) ösz. k. Seregesen, csoportosan begyülekezik. *A választók besereglenek a tisztújításra. Nagy innepélyre sok falusi nép besereglik a városba.*

BESÉTÁL, (be-sétál) ösz. önh. és áth. 1) Sétálva bemegy valahová. *Szomszéd faluból besétálni a városba.* 2) Valamely tért, utat sétálva bejár. *Besétálta a város környékét, a mulatókertet.*

BESÉTÁLÁS, (be-sétálás) ösz. fn. Sétálva bemenés, vagy bejárás.

BESFA, népes puszta Vas megyében; helyr. *Besfá-n, —ra, —ról.*

BESIET, (be-siet) ösz. önh. Szapora léptekkel bemenni ügyekszik. V. ö. SIET.

BESIETÉS, (be-sietés) ösz. fn. Szapora léptekkel bemenés, beügyekezés.

BESIKAMLIK, (be-sikamlik) ösz. k. Megsikamolva, illetőleg sulyegyenét vagy irányát vesztve sima talapzaton becsúszik, beesik valahová. *Jeges partról besikamlani a mélységbe.* V. ö. SIKAMLIK.

BESIMÚL, (be-simúl) ösz. önh. Magát öszvehúzva, finoman alkalmazva bejut valamely szük helyre, vagy társaságba.

BESÍPOL, (be-sípol) ösz. önh. és áth. 1) Valamely zárt helyre sípjával befúj. *Besípolni az ablakon.* 2) Sípszóval bejár valamely tért. *A rongyszedő besípolja a falu minden zugát.*

BESIVÍT, (be-sivít) ösz. önh. Éles sivító hangon beszól. *Az ablakrésen besivít a szél.*

BESNYŐ, több helység neve; helyr. *Besnyő-n, —re, —ről.*

BESODOR, (be-sodor) ösz. áth. Fonal gyanánt sodorva, forgatva, tekergetve behajt, beránt, magával beragad. *A hajókötél a parton állókat besodorta a folyóba. Az úszkáló gyermeket besodorta az örvény.* V. ö. SODOR.

BESODRÓDIK, (be-sodródik) ösz. belsz. Tengelye körül forogva, tekeregve bizonyos öbölbe, körbe látszólag mintegy önmagától bevonúl, behúzódik. *A vízen úszó gaz besodródik az örvénybe.* V. ö. SODRÓDIK.

BESOMPOLYODIK, (be-sompolyodik) ösz. k. Magát megsunyva, meghunnyászkodva, ovatosan, alattomban becsúsz, beorozkodik valahová. *A kiüzött eb ismét besompolyodott a konyhába.*

BESOROZ, (be-soroz) ösz. áth. Általán valamit a többi hasonnemüek sorába, rendébe igtat, közbehelyez. *A tájszókat besorozni a szótárba.* Különösen, mint ujonczot katonák közé beállít, berendel. *Gyalogok, lovasok, tüzérek közé besorozni valakit.*

BESOROZÁS, (be-sorozás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit vagy valakit besoroznak. *Szók besorozása. Újonczok besorozása.* V. ö. BESOROZ.

BESÓZ, (be-sóz) ösz. áth. Sós lébe áztat, ráhintett sóval a romlás, rohadás ellen biztosít. *Besózni a szalonnát, disznóhúst, halat.* Átv. tréfás ért. *besóztak neki*, jól megverték, vagy sóval a farába lőttek.

BESÓZÁS, (be-sózás) ösz. fn. Holmi húsnemüek elkészítése, sóval behintés, vagy sóslében áztatás által. *Jó besózás és felfüstölés tartóssá és ízletessé teszi a szalonnát.*

BESÓZÁSI, (be-sózási) ösz. mn. Besózást illető, besózáshoz való. *Besózási mód, mesterség.*

BESÓZOTT, (be-sózott) ösz. mn. Amit sóval behintettek, sóslében áztattak. *Besózott hús, szalonna, disznóláb. Besózott tengeri halak.*

BESÖPÖR, (be-söpör) ösz. áth. Söprüvel holmit bizonyos helyre betakarít. *Az udvari gizgazt besöpörni a szemétgödörbe.* Átv. ért. *sok pénzt besöpörni*, am. bevenni, beszedni, ládába rakni.

BESÖPPED, (be-söpped) ösz. önh. Lágy állományu, de nem egészen folyó, vagy apró részecskékből álló tömegbe lemerül. *Besöppedni a sárba, kátyol-*

ba, homokba. Besöppedni a búsás hombárba, a lisztbe. V. ö. SÖPPED.

BESÖTÉTÉDÉS, (be-sötétédés) ösz. fn. Világosság fogyatkozása, midőn sötétség következik utána.

BESÖTÉTÉDIK, (be-sötétédik) ösz. k. Világosság fogytával a látható testeket homály lepi, takarja. *Napnyugot után besötétedik a föld. Már besötétedett, gyújtsunk gyertyát.*

BESÖTÉTÍT, (be-sötétít) ösz. áth. Sötétséggel betakar, behomályosít, beárnyékoz, a világosság sugarait elzárva, eloltva sat. *As ablaktáblák betevése által besötétíteni a szobát. A sürü fekete felhők besötétítik az eget. Az éj besötétíti a földet.*

BESÖTÉTÜL, (be-sötétül) ösz. önh. l. BESÖTÉTÉDIK.

BESÖVÉNYÉL, (be-sövényél) ösz. áth. Sövénynyel bekerít, körülvesz. *Besövényelni a kertet, aklot.* V. ö. SÖVÉNY.

BESÖVÉNYÉLÉS, (be-sövényélés) ösz. fn. Sövénynyel bekerítés.

BESÖVÉNYÉZ, BESÖVÉNYÉZÉS, l. BESÖVÉNYÉL, BESÖVÉNYÉLÉS.

BESSE, l. BESE.

BESSENYŐFALVA, helység Liptó megyében; helyragokkal: *Bessenyőfalvá-n, —ra, —ról.*

BESSENYŐ, l. BESENYŐ.

BESSENYŐD, falu Szabolcs megyében; helyragokkal: *Bessenyőd-ön, —re, —ről.*

BESRÓFOL, BESRÓFOLÁS, l. BECSAVAROL, BECSAVAROLÁS.

BESTELÉLEK, (beste-lélek) ösz. fn. Dorgáló s káromoló csúfnév. *Bestelélek kurafi.* A *beste* némemelyek szerint a latin *bestia* származéka, mások pedig a magyaroktól utált *Basta* és *Caraffa* kegyetlen vérszopó vezérek neveiből módosítva annyi volna, mint: *Basta lélek, Caraffa.*

BESTELEN, tájszó BECSTELEN helyett.

BESTYE, a latin *bestia* után am. vérszopó kegyetlen állat, vagy szélesb ért. oktalan barom.

BESUDAMLIK, (be-sudamlik) ösz. k. Suhanó szellő gyanánt könnyü, sebes lebbenéssel besiet, berepül, behat valahová. V. ö. SUDAMLIK.

BESÚG, (be-súg) ösz. áth. Titkosan, alattomban vagyis lassan súgva bemond, bejelent valamit, különösen vádolóképen. *A titkos kémek amit látnak és hallanak, besúgják az illető rendőrségnek.*

BESUGALL, (be-sugall) ösz. gyak. áth. Gyakran, több ízben besúg, alattomosan bejelent holmit. V. ö. BESÚG.

BESUGÁROL, l. BESUGÁROZ.

BESUGÁROLÁS, l. BESUGÁROZÁS.

BESUGÁROZ, (be-sugároz) ösz. áth. Mondjuk fényes testről, világítóról, különösen napról, midőn belövellett sugaraival fénybe borít valamit.

BESUGÁROZÁS, (be-sugározás) ösz. fn. Fénybe borítás belövellett sugarak által.

BESUGÁRZIK, (be-sugárzik) ösz. k. Mondjuk fényes, világító, csillogó testről, midőn kilövellt sugarai bizonyos résen beömlenek, bevilágítanak. *A nap besugárzik az ablakredőny hézagai között.*

BESÚGÁS, (be-súgás) ösz. fn. Titkos, csendes hangon bemondás, bejelentés, bevádolás. V. ö. BESÚG.

BESUGDOS, (be-sugdos) ösz. gyak. áth. Sugdosva, azaz gyakran vagy folytonosan súgva bemondogat, bejelentget, közölget holmi híreket, eseteket, stb. *Az árulkodó szolga, amit társaitól hallott, látott, besugdossa urának.*

BESÚGÓ, (be-súgó) ösz. fn. Hírhordó, pletykaember, ki mások szavait, tetteit valakinek vádolóképen vagy kedveskedésül bemondogatja.

BESUHAN, (be-suhan) ösz. önh. Lábhegyen, sietve, suhanó neszszel mintegy suhogó könnyü szellő besurran, becsuszszan, belopódzik valahová. *Besuhanni a kapun, ajtón. Besuhanni a sürübe, a bokrok közé.*

BESÚJT, (be-sújt) ösz. áth. 1) Valamit erős ütőszerrel betör, betaszít. *Pőrölylyel besújtani az ajtót. Botond buzogánynyal besújtotta a bizanczi kaput.* 2) Erős lökéssel behajít, bevet valamit.

BESULYKOL, (be-sulykol) ösz. áth. Sulyokkal ütve benyom, bever, befeszít. *A karót, cölöpöt besulykolni a földbe. Az éket besulykolni a tőkébe.* V. ö. SULYOK.

BESURRAN, (be-surran) ösz. önh. Erősebb neszt ütve, de siető sebbel lopakodva, orozva bemegy, befut, becsuszszan valahová. *Besurranni az oldalszobába. Üldözői elől hirtelen besurrant a kapun.*

BESURRANÁS, (be-surranás) ösz. fn. Lopakodva, gyorsan, sietve bemenés, beosonás, bebújás.

BESUVAD, l. BESUHAN.

BESÜLYED vagy BESÜLLYED, (be-sülyed vagy be-süllyed) ösz. önh. Lágy, híg, folyó állományu testbe merül, alászáll. *Besülyedni a sárba, vízbe.* V. ö. SÜLYED.

BESÜLYEDÉS vagy BESÜLLYEDÉS, (besülyedés vagy be-süllyedés) ösz. fn. Folyó, híg, lágy állományu test közé merülés.

BESÜLYESZT vagy BESÜLLYESZT, (be-sülyeszt vagy be-süllyeszt) ösz. áth. Eszközli, okozza, hogy valami besülyedjen, vagyis folyó híg testbe merüljön.

BESÜPPED, (be-süpped) l. BESÖPPED.

BESÜT, (1), (be-süt) ösz. önh. 1) Tulajdonkép a napról mondjuk, midőn sugarai melegítve bevilágítanak valahová. *Besüt a nap a szobába.* A holdról hibásan használtatik, mert az világít ugyan, de nem melegít, nem éget. 2) A kenyeret a fűtött kemenczébe berakja, hogy megsüljön. *Már besütöttünk.*

BESÜT, (2), (mint fölebb) ösz. áth. Tüzes eszközzel valamely testet beéget, illetőleg jegyet, bélyeget üt rá. *A bélyeget besütni a marha csípejébe, a faedénybe.*

BESÜVÖLT, (be-süvölt) ösz. önh. Sajátlag *besüvölt a szél*, midőn valamely résen, hézagon éles hangon behat. Átv. ért. mondják némely ragadozó madarakról, midőn sipító, sikoltó hangon kiáltoznak.

BESZ, hangutánzó elvont gyök. L. BESZE.

BESZÁDOL, (be-szádol) ösz. áth. Száddal, azaz fadugaszszal betöm, becsinál, bedug valamely aknás, szájas edényt. *Beszádolni a megtöltött hordókat, palaczkokat.* V. ö. SZÁD, SZÁDOL.

BESZAGGAT, (be-szakgat) ösz. áth. L. BESZAKGAT.

BESZÁGULD, (be-száguld) ösz. önh. és áth. Ideoda nyargalva, szaladgálva, kivált kémkedve, ellenséget kergetve, zsákmányt, keresve bizonyos tért, vidéket bejár, fölkutat. V. ö. SZÁGULD.

BESZAKAD, (be-szakad) ösz. önh. 1) Külső erőszak, vagy belső romlás következtében szakokra, azaz részekre válva betörik, beomlik, beroskad. *Nagy teher alatt beszakad a padlás, a híd. Beszakad az aláásott föld.* 2) Kivülről, szélről befelé rés, repedés támad benne. *Köpenye szárnya széle több helyen beszakadt. Beszakadt a gát, a töltés oldala.*

BESZAKADÁS, (be-szakadás) ösz. fn. Romlási, szétbomlási állapot, midőn valami beszakad, illetőleg betörés, beroskadás, berepedés. V. ö. BESZAKAD.

BESZAKASZT, (be-szakaszt) ösz. áth. 1) Eszközli, okozza, hogy valami beszakadjon, azaz betör, belikaszt, beomlaszt, tépés, hasítás által rést, hézagot csinál benne. *A terhes szekér beszakasztotta a rozzant hidat. Beszakasztani a gátat. Ruháját beszakasztotta a tüske, a szeg.* 2) A megkelt kenyértésztát kosárba, úgynevezett szakasztóba teszi. Tájdivatosan: *beszakajt.*

BESZAKASZTÁS, (be-szakasztás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit beszakasztanak, vagyis részekre omlasztás, betörés, belikasztás, behasítás. A kenyértésztának szakasztóba tevése.

BESZAKGAT, (be-szakgat) ösz. gyak. áth. Rombolás, tördelés, likasztgatás, tépés által eszközli, hogy beszakadjon valami vagy holmi. *Az árvíz beszakgatja a töltéseket, a partokat. A förgeteg beszakgatta a háztetőt.*

BESZAKÍT, l. BESZAKASZT.

BESZALAD, (be-szalad) ösz. önh. Szaladva bemegy, besiet, bebúvik valahová. *Az elszabadult szilaj ló beszaladt a szomszéd udvarába. Sürgős ügyben beszaladt a városba.*

BESZALADGÁL, (be-szaladgál) ösz. önh. és áth. 1) Gyakran, ismételve beszalad valahová. 2) Valamely tért ideoda szaladva bejár. *Az anyjától elmaradt csikó beszaladgálja az utczákat.*

BESZALASZT, (be-szalaszt) ösz. áth. 1) Megbíz valakit, hogy valahová szaladjon be, siettetve beküld. 2) Beszaladásra alkalmat enged, elszabadít valakit vagy valamit, hogy beszaladhasson. *A kisért foglyot beszalasztani a sürübe. A bivalokat beszalasztani a vízbe.*

BESZÁLL, (be-száll) ösz. önh. 1) Utazás közben betelepedik, vendégül bemegy, beszállásolja magát valahová. *Beszállani a fogadóba, a csárdába. Ismerőséhez, rokonaihoz beszállani. A katonák beszállottak a várba, a laktanyába.* 2) Berepül, hogy megtelepedjék. *A fölreszentett seregélyek beszállottak a nádasba. A vándor vízi madarak beszállanak a tavakba.* V. ö. SZÁLL.

BESZÁLLÁS, (be-szállás) ösz. fn. 1) Útközben ideiglenes tartózkodás végett betelepedés. 2)Berepülés.

BESZÁLLÁSOL, (be-szállásol) ösz. áth. Az utasokat, jövevényeket, vendégeket szállóhelyekre berendeli, bevezeti, köznépiesen: bekvártélyozza. *Az érkezett katonákat polgárlakokba, kaszárnyákba beszállásolni.*

BESZÁLLÁSOLÁS, (be-szállásolás) ösz. fn. Szállásokra behelyezés, berendezés. *Az ünnepélyre érkezett vendégek beszállásolásáról az illető község gondoskodik.*

BESZÁLLÁSOZ, l. BESZÁLLÁSOL.

BESZÁLLÁSOZÁS, l. BESZÁLLÁSOLÁS.

BESZÁLLÍT, (be-szállít) ösz. áth. 1) Holmi ingóságot, bizományban általvett árút, stb. szekéren, hajón vagy akármi jármüvön vagy teherhordó állatokon beküld, bevisz. *A győri, mosonyi raktárakba évenként sok ezer mérő gabonát beszállítanak. A gyapjút beszállítani a pesti vásárra.* 2) Bizonyos lakhelyre, vendéglőbe behelyez, beszállásol.

BESZÁLLÍTÁS, (be-szállítás) ösz. fn. 1) Fuvarozás, hajózás, mely által holmi ingóságot valahová beszállítanak. 2) Ideiglenes lakba, szállásba behelyezés.

BESZÁLLÍTÁSI, (be-szállítási) ösz. mn. Beszállításhoz tartozó, kellő, szükséges. *Beszállítási fuvarbér, költség.*

BESZALMÁZ, (be-szalmáz) ösz. áth. 1) Szalmával behint, betakar, befödöz. *Perzselés végett beszalmázni a sertést. Beszalmázni a juhok aklát, az ólak tetejét. A beteg háza előtt beszalmázni az utczát.* 2) Elszórt szalmaszálakkal beszemetez. *Beszalmázni a lépcsőket, a szobát.*

BESZALONNÁZ, (be-szalonnáz) ösz. áth. 1) Valamely eledelt szalonnaszeletekkel vagy szalonnával bekenve elkészít, zsírossá, izletessé tesz. *Beszalonnázni a lángost, a pirítost.* 2) Szalonnával bemocskol, pecsétessé tesz. *A hentes beszalonnázza a ruháját.*

BESZÁMÍT, (be-számít) ösz. áth. 1) A számadási vagy öszveadási számlálásba az egészhez tartozó rész gyanánt bevesz bizonyos mennyiséget. *Az uti költségbe a fuvarbért, a vámot, az élelmezés és szállás árát, a borravalókat, a napi díjat mind beszámítani.* 2) Tartozás fejébe a tartozónak javára valamit betud, illetőleg azt a tartozási mennyiségből levonja. *Az adósnak némely szolgálatait kamatul beszámítani. A fogságra elitéltnek a per alatti befogatás idejét beszámítani.* 3) Valakinek járandóságából annak kárára levon valamit. *A cseléd bérébe az általa tett kárt beszámítani.* 4) Erkölcsi ért. elismeri valakiről, hogy ez valamely tettet szabad akaratból követett el. *A kisgyermeknek és bolondnak nem lehet beszámítani, ha valami roszat követett el.*

BESZÁMÍTÁS, (be-számítás) ösz. fn. Cselekvés, midőn beszámítunk valamit, ezen igének minden értelményeiben. L. BESZÁMÍT.

BESZÁMLÁL, (be-számlál) ösz. áth. Bizonyos mennyiség közé vesz, olvas, a többiek számához ad. *A napi költségek közé beszámlálni az elfogyasztott szivarok árát, s a szinházi bemenetdíjakat.*

BESZÁMLÁLÁS, (be-számlálás) ösz. fn. Összeadás neme, midőn valamit bizonyos mennyiséghez olvasunk.

BESZÁMOL, (be-számol) ösz. önh. Valamiről számadását beadja. *A juhok helyett csak bőreikkel számolt be. A napi költségekkel esténként beszámolni.* Különbözik ettől: *beszámít*, jóllehet némelyek összezavarják.

BESZÁMOLÁS, (be-számolás) ösz. fn. Kiadások vagy bevételekről szóló számadás benyújtása, beadása.

BESZÁNDÉKOZIK, (be-szándékozik) ösz. k. Szándéka van bemenni valahová, bemenésre készül. *Beszándékozik a városba. Beszándékozik valamelyik kolostorba, szerzetbe.*

BESZÁNT, (be-szánt) ösz. áth. 1) A föld szinén tenyésző növényeket vagy heverő holmit szántóvassal fölhasogatott barázdával betakar. *Beszántani a tarlót, gazt, paréjt, perjét, ganajt.* 2) Fölszántva a többi szántott földhöz foglal. *Beszántani a mesgyét, a földön keresztül csinált ösvényt, az utat.* 3) A szántást bevégzi. *Mi még nem szántottunk be.*

BESZÁNTÁS, (be-szántás) ösz. fn. Földmivelői munkálás, midőn beszántanak. V. ö. BESZÁNT.

BESZAPPANOZ, (be-szappanoz) ösz. áth. Szappannal, szappanlével beken, benedvesít. *Beszappanozni beretválkozás előtt a szakált, mosáskor a ruhát.*

BESZAPPANOZÁS, (be-szappanozás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit beszappanoznak. V. ö. BESZAPPANOZ.

BESZDÉD, falu Szabolcs vármegyében; helyragokkal: *Beszdéd-re, —én, —ről.* L. BEZDÉD.

BESZE, (besz-e) elavult törzs, melyből *beszéd, beszél, beszély*, stb. származtak. Eredeti értelme: emberi szólam, beszéd. Régente önállólag is divatozott. *Te kedig fügyelmezjed e beszét.* Bécsi cod. *E példabeszét mondá.* Tatrosi cod.

Valamint a rokon értelmű *szó, szav*, hangutánzónak látszik, s mint olyannal egyezik a szanszkrit *bhâs* (beszél) és *bhâsá* (beszéd), a hellen φάζω, φάσις, s a szláv *beszjeda*, stb. V. ö. BESZÉD.

BESZED, (be-szed) ösz. áth. 1) Holmit, különfélét vagy egynemüeket begyüjtöget, betakarít. *Télrevaló tojásokat beszedni.* 2) Bizonyos illetéket, járandóságot, nevezetesen pénzeket, eladott holmik árát bevesz, begyüjt. *Beszedni a kimért hús, só árát. Beszedni az adót, holmi aprólékos tartozásokat. Beszedni a fegyvereket. Beszedni a tizedet, a kamatokat.* V. ö. SZED.

BESZÉD, (besz-e-ed) fn. tt. *beszéd-ét.* 1) Az illető nyelv szabályai szerint szerkezett szók és mondatok összege, melyekkel gondolatainkat mások előtt kifejezzük s velök közöljük. *Magyar, német, tót beszéd. Lassu, szapora, hebehurgya beszéd. Világos, értelmes, szabatos, terjedelmes beszéd. Beszédbe ereszkedni. Beleszólni, beleakadni más beszédébe. A beszédnek nagy feneket keríteni. Folyó, akadozó, édes, cifra, czikornyás beszéd. Czifra beszéd, hegedüsző csak fülnek, nem szájnak való.* Horvát E. *Kordé-, szófiabeszéd. Beszédközben, beszédfolytában gyakran köhécselni.* 2) Gondolatok tartalma, illetőleg észjárás, melyet a szók és mondatok fejeznek ki. *Okos, alapos, jósan, bolond, oktalan beszéd. Sok beszédnek sok az alja. Bolondot beszédjéről megismerni. Milyen az ember, olyan a beszédje. Más beszédjére támaszkodni. Beszédnek hinni. Sótalan, ízetlen beszéd. Megrágni a beszédet.* 3) Szájról-szájra járó hír. *Beszéd után ne indulj. Beszédre ne hallgass. Az csak beszéd.* 4) Szónoklat szabályai szerint készült vagy hevenyészett szóbeli előadás. *Megye-, országgyülési beszédek. Egyházi beszéd. Üdvözlő gyászbeszéd. Beigtató beszéd. Némely beszédnek se füle, se farka.* „Hogy betelnék Izsaiás profétának ő beszéde.“ (Müncheni codex).

Eredetére nézve l. BESZE. A hírneves Zendaveszta utóbbi része: *avesta*, máskép *vesta* Anquetil du Perron szerént am. *beszéd*, s ezzel hangokban is szépen megegyezik ($v = b$ és $t = d$) s a perzsa nyelvben is Vullers szerént *abiesta* vagy *avesta*, vagy *viesta*, vagy *abiestágh* alakokban fordul elő, melyeket Vullers, Müller után így értelmez: id quod constitutum est, textus.

BESZÉDEJTÉS, (beszéd-ejtés) ösz. fn. Azon sajátságos mód mind az egyes hangok és szók kiejtésében, mind az egész mondatok hangoztatásában és lejtésében, melyet ugyanazon nyelvben különféle vidékek lakói követni szoktak, pl. a debreczenvidéki beszédejtésben minden *e tertyedt*, és a hosszu *é* gyakran *í*, pl. *ídes, szíp*, és *ló tó, lau, tau*, a kecskemétieknél, szegedieknél és némely hegyközieknél zárt *ë* helyett ö divatozik: *embör, vöszök.* Vasban az *é* helyett *ie, iedes, rietes*, az *s* helyett *sz*: *ő isz Vaszvármegyéből való*; több palócz vidéken *i* előtt a *d gy*-re, a *t ty*-re változik, *udvargyi, hásasogyik, kürtyi, kergetyi*, stb. Vontatott beszédejtésüek a csalóköziek, hangicsálók a székelyek, a göcsejiek, a nyitravölgyiek stb. V. ö. TÁJEJTÉS, TÁJSZÓ.

BESZÉDEJTÉSI, (beszéd-ejtési) ösz. mn. Beszédejtésre vonatkozó, azt jellemző. *Beszédejtési sajátságok, hibák.*

BESZÉDÉK, (beszéd-ék) ösz. fn. Leginkább a szónoki és költői beszédben használt választékos szók, szószerkezet, szép mondat.

BESZEDÉS, (be-szedés) ösz. fn. Gyakorlati cselekvés, midőn valaki beszed, begyüjt, betakarít holmit. *Adó, adósság, kamatok beszedése. Só árának beszedése.* V. ö. BESZED.

BESZÉDÉS, (besz-e ed-és) mn. tt. *beszédés-t*, vagy *—et*, tb. *—ek.* Bő beszédü, aki sokat szeret és szokott beszélni, szós, a hallgatag, kevés beszédü ellenkezője. *Bátor, beszédes leányka. Beszédes vendég, jövevény.*

BESZÉDÉSSÉG, (besz-e-ed-és-ség) fn. tt. *beszédésség-ét.* Tulajdonság, melynélfogva valaki sokat beszél, bőbeszédüség.

BESZEDÉTT, (be-szedétt) ösz. mn. Egymás után begyüjtött, bevett, betakarított. *Kereskedésre beszedett gabona. Beszedett adó, kamatok. A beszedett pénzt szekrénybe zárni.*

BESZÉDFOLYAMAT, (beszéd-folyamat) ösz. fn. A kezdett beszéd folytonos haladása, beszéd fonala. *Beszédfolyamatban megakasztani, megzavarni a szónokot.*

BESZÉDGYAKORLAT, (beszéd-gyakorlat) ösz. fn. A beszédnek, különösen szónokinak tanulmányozása a végett, hogy a szólásban ügyességet, könnyüséget szerezzünk.

BESZÉDHINTŐ, (beszéd-hintő) ösz. fn. Hirhordó, pletykázó, hazudozó, fecsegő ember.

BESZÉDJEL, (beszéd-jel) ösz. fn. A beszélő hanglejtése, hanghordozása, mely az egyes szótagokra, szókra, vagy mondatokra fektetett sulyt a hallgatóval észrevetetni igyekszik. Különbözik tőle a *mondatjel.*

BESZÉDKÖNNYÜSÉG,(beszéd-könnyüség) ösz. fn. Ügyesség, melynél fogva valaki minden gondolatait folyékonyan, akadozás nélkül kellő kifejezésekkel, gyorsan, s világosan előadni képes.

BESZEDŐ, (be-szedő) ösz. fn. Általán személy, illetőleg hivatalnok, aki valamit beszed, begyüjt, bevesz, betakarít. *Pénzbeszedő, adóbeszedő, sóbeszedő.*

BESZÉDRÉSZ, (beszéd-rész) ösz. fn. 1) Valamely mondatnak, vagy egész beszédet képező mondatoknak egyes tagja, alkatrésze, pl. név, névmás, névelő, névutó, ige, határozó stb. 2) A rendesen kidolgozott, szónoki beszéd egyes szakasza, milyenek: előbeszéd, felosztás, első, második beszédrész.

BESZÉDSZERV, (beszéd-szerv) ösz. fn. Beszélési életmű, a testnek, különösen fejnek azon részei, melyek által a beszéd eszközöltetik, p. o. nyelv, ajak, torok, stb. *Fejletlen, hibás, kifejlett, kiképzett beszédszervek.*

BESZÉDTARTALOM, (beszéd-tartalom) ösz. fn. A mondott beszéd veleje, sommája, rövid kivonata; a beszédben előforduló állítások és védokok vázlatos öszvege.

BESZEG, (be-szeg) ösz. áth. 1) Rostos foszlékony anyagból kallott, gyúrt, csinált szövet széleit behajtja, s mintegy bemetszi, bevágja, s hogy ezen állapotban maradjon, bevarrja. *Beszegni a kendőt, lepedőt, a kalap karimáját.* Különösen szalaggal, zsinórral stb. körültüz, bevarr. *Fekete, piros szalaggal beszegni a szoknya alját. Selyemzsinórral, sikkal beszegni a csizmaszárt.* Átv. népies tréfabeszédben am. valamit tökéletesen, csinosan elkészít, honnan az idomtalan külsejü gyerekről mondják, hogy nem szegték be. V. ö. SZEG, ige.

BESZÉGECSÉL, (bé-szégecsél) ösz. áth. Szegecsekkel becsinál, bever, beragaszt. *Beszegecselni a ezivaros ládikát.*

BESZÉGECSÉLÉS, (be-szégecsélés) ösz. fn. Cselekvés, midőn beszegecselnek, vagyis apró szegek beverésével bezárnak, becsinálnak valamit.

BESZÉGEL, (be-szégel) ösz. áth. 1) Valamibe szeget ver. *Beszegelni az ágyut.* 2) Egy vagy több szeggel öszveragaszt, bezár valamit. *Beszegelni a koporsót. Beszegelni a rakaszládát.*

BESZÉGELLIK, l. BESZÖGELLIK.

BESZEGÉLY, (be-szegély) ösz. fn. Kórtani ért. a szemhéjak széleinek beteges befordulása a szemgolyó felé. (Entropium).

BESZEGÉLYCSÍPESZ, (be szegély-csípesz) ösz. fn. Sebészi eszköz, melylyel a beszegélyféle szembajt műtétezik.

BESZEGÉLYFOGÓ, (be-szegély-fogó) ösz. fn. Fogóféle sebészi eszköz, a beszegély mütéséhez való.

BESZEGÉS, (be-szegés) ösz. fn. 1) Cselekvés, midőn valamit beszegnek. *Kendők, lepedők, ruhák, kalapok beszegése.* 2) Maga azon behajtás, bevarrás, mely a ruhák széleit körülveszi, helyesebben: szegély.

BESZÉGEZ, BESZÉGEZÉS, lásd BESZÉGEL, BESZÉGELÉS. Szent Krisztina életében *beszegezé magát* ezen értelemben: *elzárá magát.* „E nemes szíz beszegezé magát hálóházában avagy titkos házába."

BESZEGŐDÉS, (be-szegődés) ösz. fn. Szolgálatra szerződés, midőn valaki beszegődik.

BESZEGŐDIK, (be-szegődik) ösz. k. Bizonyos szerződés mellett valakinek szolgálatára igérkezik. *Beszegődnek a cselédek. A több bért igérőhöz beszegődni.* V. ö. SZEGŐDIK.

BESZEGŐDTET, (be-szegődtet) ösz. mivelt. Határozott bér igérése mellett megalkuszik valakivel, hogy álljon be hozzá szolgálatra, hogy szegődjék be.

BESZÉGYÉNKÉDIK, (be-szégyénkédik) ösz. k. Hivatlanul, tolakodva, szemtelenül bemegy valahová.

BESZEL, (be-szel) ösz. áth. Bizonyos tömör állományu eledelnemüeket, vagy más testeket bemetsz, befelé vág. *Beszelni a kenyeret, sajtot, szalonnát.*

BESZÉL, (besz-e-el) önh. és áth. m. *beszél-t.* 1) Gondolatait, érzelmeit folytonosan szólva közli másokkal. *Fönhangon, csendesen, szaporán, lassan, vontatva, halkan, akadozva, höbögve beszélni. Inkább beszélek a fejével, mintsem a lábával.* Km. *Beszél a barát, beszél, de alamizsnát vár.* Km. *Beszélni, odabeszélni valakinek,* azaz, kímélet nélkül, keményen, feddőleg fenyegetözve. *Öszvebeszélni valakivel,* bizonyos czélra egy értelemben egyesülni. *Visszabeszélni az elöljárónak. Hadd beszéljen a világ. Siketnek, holtnak beszélni. Lelkére, szivére beszéltek. Nem egy nyomon beszélni,* azaz, majd így, majd úgy. *Jól beszélni magyarul, németül, tótul. Könnyü az okosnak beszélni. Ne beszélj! Hova beszélsz? Némely ember magával is, vagy magában beszél.* 2) Történeteket, híreket mond. *Beszélj nekünk utazásodról. Mindenfelé beszélik.* Igekötökkel: *bebeszél, elbeszél, kibeszél, lebeszél,* stb. metyeket l. saját rovataik alatt. Mint átható am. valamit mond, szóval előad, előterjeszt. *Sokat, keveset, okosat, bolondot, tarkákat, zöldeket beszélni. Újságokat,*

híreket, meséket, történeteket beszélni. Aki sokat beszél, vagy sokat tud, vagy sokat hazud. Km. *Kibeszélni a titkokat. Lebeszélni valakit.*

Némelyek így irják: *beszéll*, mintha az elemzés alapja volna: *beszédel, beszédl,* mint: *üdl üll* (ünnepet), *padló palló*. Azonban *besze* különben is régi szótól, épen úgy származhatott (besze-el), mint beszédtől. S a régi nyelvemlékekben is mindkét alakban előfordúl: *rejtekben semmit sem beszéllettem*, és: *ő velek beszélvéjek.* Müncheni codex. Más hosszú szótagban is kiejtéskor könnyen megkettőztetik az *l*, pl. *szóll, üll, nállam, kémll, tökéll*, stb. a nélkül, hogy ezeknek szófejtési alapjok volna.

BESZELÉS, (be-szelés) ösz. fn. Késnemű eszközzel befelé vágás, metszés. *Kenyér, sajt beszelése.*

BESZÉLÉS, (besz-e-el-és) fn. tt. *beszélés-t*, tb. *—ék.* Folytonos szólás, a gondolatok és érzelmek szóbeszéd általi közlése. *Nehezére esik a beszélés. A sok beszélésben elrekedt.*

BESZÉLÉSI, (besz-e-el-és-i) mn. tt. *beszélési-t*, tb. *—ek.* Beszélésre vonatkozó, azt illető. *Beszélési könnyüség, modor.*

BESZÉLGET, (besz-e-el-get) gyak. önh. m. *beszélget-tem, —tél, —ett.* Folytonosan beszél, különösen holmi csekélyebb érdekü tárgyakról, vagy csupa időtöltésből. *Sétáláskor nyájasan beszélgetett velem. Ne beszélgessetek mindig, hanem lássatok a munkához.*

BESZÉLGETÉS, (besz-e-el-get-és) fn. tt. *beszélgetés-t*, tb. *—ék.* Két vagy több személy közötti folytonos szóváltás, társalgási, időtöltési, barátságos, nyájas fecsegés. V. ö. BESZÉLGET.

BESZÉLL, (besz-e-ed-el) l. BESZÉL.

BESZELMÉNYÉZ, (be-szelményéz) ösz. áth. Szelményekkel, azaz zsindely-szabásu nagyobbféle falemezekkel befőd *Beszelményezni a háztetőt.* V. ö. SZELMÉNY.

BESZÉLŐ, (besz-e el-ő) mn. és fn. tt. *beszélő-t.* Aki beszél, beszédet mondó. *Sokaságához beszélő népszónok.* Átv. ért. aminek segítségével a beszédet hallhatóbbá teszik. *Beszélő cső.* Továbbá, ami az emberi beszédet utánozza. *Kempelen beszélő gépe.* Mint főnév jelenti a személyt, aki beszél. *A beszélő szavait figyelemmel hallgatni.*

BESZÉLŐTEREM, (beszélő-terem) ösz. fn. Némely intézetekben azon terem, melyben az illető tagok, és vendégeik társalgás, beszélgetés végett öszvegyülnek. *Szinházi beszélőterem. Művészi, tudományos társulatok beszélőtermei.* Különösen a női zárdákban szoba, vagy terem, melyben annak tagjai a látogatókat kellő fölügyelet alatt fogadni szokták.

BESZELT, (be-szelt) ösz. mn. Amit késféle eszközzel bemetszettek, behasítottak. *Beszelt kenyér, sajt, dinnye.* V. ö. SZEL.

BESZÉLY, (besz-e-ély) fn. tt. *beszély-t*, tb. *—ék.* 1) Általán valamely történt dolognak előadása, elbeszélése. 2) Művészeti ért. költői elbeszélés neme, melynek tárgyát valamely újdonság, adoma stb. teszi, s melyet az előadó vagy iró sajátságos, kedveltető modorban öszveszőve a szépészet szabályai szerint érdekkessé tesz a hallgató, vagy olvasó előtt.

BESZÉLYÉSZ, helyesebben l. BESZÉLYIRÓ.

BESZÉLYIRÓ, (beszély-iró) ösz. fn. Költő, aki beszélyeket szerez, ír.

BESZÉLYTÁRGY, (beszély-tárgy) ösz. fn. Művészeti elbeszélés tárgya, vagyis fő szereplője, pl. holmi érdekes újdonságok, életviszonyok, adomák stb.

BESZEMETEZ, (be-szemetez) ösz. áth. Szeméttel behint, beszór, becsunyít. *Beszemetezni a szobát, lépcsőket, udvart, utczát.* V. ö. SZEMÉT.

BESZEMETEZÉS, (be-szemetezés) ösz. fn. Széméttel beszórás, becsunyítás.

BESZÉMTELENKÉDIK, (be-szémtelenkédik) ösz. k. Szemtelen, orczátlan módon tolakodva, hivatlanul, kelletlen vendég gyanánt bemegy valahová.

BESZENNYESÉDIK, (be-szennyesédik) ösz. k. A hozzá ragadt piszoktól czirmossá, mocskossá leszen. Különösen a fehérruha, asztalruha, és ágynemüekről mondatik. V. ö. SZENNYES.

BESZENNYESÍT, l. BESZENNYEZ.

BESZENNYEZ, (be-szennyez) ösz. áth. Leginkább ruhanemüekről szólva am. bepiszkol, mocskossá, szurtossá tesz. *Beszennyezni a fehérruhát, az asztalkendőket, az ágynemüeket.* Átv. ért. erkölcsileg bemocskol, valakinek hírét, nevét, becsületét elhomályosítja.

BESZENNYEZÉS, (be-szennyezés) ösz. fn. Holmi szennyféle mocsokkal bepiszkolás; becstelen hírbe keverés.

BESZENTÉL, (be-szentél) ösz. áth. 1) Innepélyes egyházi szertartással, nevezetesen imádság, szentelt víz által nyilvános tisztelet vagy kegyelet tárgyául beavat. *Beszentelni a keresztet, a temetőt.* 2) Hasonló szertartások által isteni áldást, kegyelmet kér. *Beszentelni a holtak testeit.*

BESZENTÉLÉS, (be-szentélés) ösz. fn. Egyházi szertartás, mely által beszentelnek valakit, vagy valamit. V. ö. BESZENTÉL.

BESZENTÉLÉSI, (be-szentélési) ösz. mn. Beszentelést illető, arra vonatkozó. *Beszentelési szertartás, imádság, áldás.*

BESZENTÉLT, (be-szentélt) ösz. mn. Amit vagy akit bizonyos egyházi szertartások által tisztelet, kegyelet tárgyává avattak, vagy isteni kegyelembe ajánlottak. *Beszentelt sírok, holttestek.*

BESZEPLŐSÍT, (be-szeplősít) ösz. áth. Szeplőfoltokkal betarkít, illetőleg tisztátalanná, csunyává tesz. *A vékony arczbőrt a nyári napsugarak beszeplősítik.* V. ö. SZEPLŐSÍT, MEGSZEPLŐSÍT.

BESZEPLŐSÖDÉS, (be-szeplősödés) ösz. fn. Az arczbőrnek, vagy általán a nap-sütötte bőrnek szeplőfoltokkal megtelése.

BESZEPLŐSÖDIK, (be-szeplősödik) ösz. k. Arczát, vagy általán a nap sugarainak kitett bőrét szeplőfoltok lepik be; szeplőssé leszen.

BESZÉRÉZ, (be-szérez) ösz. áth. 1) Holmi életszükségekre, vagy kényelemre valókat tartalékul begyüjt, betakarít, bevásárol, előre ellátja magát. *Nyá-*

ron beszerezni a télrevalót. 2) Valakit bizonyos szolgálatba ajánlás által bejuttat. *Beszerezni valakit vasúti fölügyelőnek, kocsisnak, inasnak.* V. ö. SZERZŐ.

BESZÉRKEZTET, (be-szérkeztet) ösz. áth. Bizonyos irományok szövegébe kellő helyre és módon, rendben beigtat, berendez. *Az új alkotású szókat beszerkeztetni a régi közdivatu szók tárába.* Szokottabban: *beszérkeszt.*

BESZÉRZÉS, (be-szérzés) ösz. fn. Előgondoskodási, ellátási bevásárlás, begyüjtés. *Élelmi szerek beszerzése.*

BESZÉRZŐ, (be-szérző) ösz. fn. 1) Személy, kinek hivatási föladata holmi életszükségre vagy kényelemre valókat bevásárolni, begyüjteni. 2) Alkuszféle személy, aki szolgálatkeresőket ajánlani szokott, egyszerüen: *szerző.*

BESZÍ, (be-szí) ösz. áth. 1) Lélekzéssel behúz. *Orron, szájon beszíni a levegőt. Beszíni a füstöt, a levegőben lebegő port, illatot, büdös párát.* 2) Mondjuk növényi, s némely életszervetlen testekről, midőn likacsaikon, edényeiken a léget, s nedveket magukba veszik. *A növények beszíják az esőt, a harmatot. A száraz föld beszíja a vizet. A szivacs beszíja a nedvet.* V. ö. SZÍ, ige.

BESZÍNÉL, (be-színél) ösz. áth. Festékkel bekenve bizonyos szint ad, szokottabban: beszínez. *Beszinelni az ajtót, az ablakrámákat.* Átv. ért. és visszaható névmással: *beszinelni magát,* am. jóság szine alatt, magát tettetve, hizelegve, kedveskedve besimúl, bejut mások vonzalmába, hajlandóságába.

BESZÍNÉZ, l. BESZÍNÉL.

BESZÍNÉZÉS, (be-színézés) ösz. fn. Festékkel bevonás. Barna setét képnek világos szinre festése. *Réz- fametszetek beszinezése.*

BESZÍNLÉS, (be-színlés) ösz. fn. Hizelgés, tettetett jóság által valaki kedvének, vonzalmának megnyerése.

BESZÍV, l. BESZÍ.

BESZIVÁRGÁS, (be-szivárgás) ösz. fn. Általán akármily nedvnek vékony csövecskéken, likacsokon által benyomulása, befolyása. V. ö. BESZIVÁROG.

BESZIVÁROG, (be-szivárog) ösz. önh. Mondjuk híg, folyékony testről, nedvekről, midőn vékony csöveken, nyilásokon, likacsokon benyomulnak, behatnak valahová. *A repedékes csolnakdeszkán, a rosszul foglalt hajófenéken beszivárog a víz. A likacsos ponyván, sátoron, beszivárog az eső.* V. ö. SZIVÁROG.

BESZÍVÁS, (be-szívás) ösz. fn. A levegőnek, s a levegővel együtt holmi apró, finomabb állományu testeknek orron vagy szájon behúzása.

BESZÍVAT, (be-szívat) ösz. miv. 1) Eszközli, okozza, hogy valamely csöves, likacsos test bizonyos nedvet magába szívjon. *Ruhával beszivatni a kiöntött vizet.* 2) Erős, maró nedvet bectet.

BESZIVATYÚZ, (be-szivatyúz) ösz. áth. Szivatyúféle eszközzel, géppel valamely nedvet bizonyos helyre vagy edénybe vezet. *A kútból beszivatyúzni a vizet a konyhába.* V. ö. SZIVATYÚ.

BESZIVATYÚZÁS, (be-szivatyúzás) ösz. fn. Szivatyúval behúzás, bevezetés, befolyatás.

BESZIVÓDIK, (be-szivódik) ösz. belsz. Általán mondjuk mindenféle nedvről, híg testről, midőn mintegy belső erejétől hajtva bizonyos test likacsaiba, nyilásaiba, edényeibe stb. benyomul, behuzódik. *Az árvíz beszivódik a gátok repedékeibe. A kiöntött olaj beszivódik a padolatba.*

BESZIVÓEDÉNYÉK, (be-szivó-edényék) ösz. fn. Azon edények az állati és növényi testben, melyek a velök érintkező anyagok fölszivására, és tovább szállítására szolgálnak.

BESZKÉD, kárpáti hegyek éjszaki lánczolata Árva és több vármegyében. Van ily nevü népes puszta is Árvában; helyragokkal: *Beszkéd-én, —re, —ről.*

BESZOKIK, (be-szokik) ösz. k. Gyakori bejárás vagy ott tartózkodás által bizonyos helyen otthonosan érzi magát.

BESZOKTAT, (be-szoktat) ösz. áth. Eszközli, hogy valaki vagy bizonyos állat örömest bejárjon valahova, s ott tartózkodjék. *A gyermeket beszoktatni az iskolába. A házi ebet nem kell beszoktatni a konyhába, a hálószobába.*

BESZOKTATÁS, (be-szoktatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit beszoktatnak valahová. V. ö. BESZOKTAT.

BESZÓL, (be-szól) ösz. önh. 1) Kivülről szól, mond valamit a bennlevőknek. *Beszólni a kapun, az ajtón, az ablakon.* 2) Egy-két szó végett befordul valahová. *Sétáláskor egyik-másik boltba beszólni. El nem mehetek elöttetek, hogy be ne szóljak.*

BESZÓLÁS, (be-szólás) ösz. fn. A bennlevőkhöz szólás Egy-két szóra berándulás.

BESZOLGÁL, (be-szolgál) ösz. önh. 1) A bennlevő úrnak bizonyos szolgálatokat tesz, pl. ételeket hord, tisztogat, stb. *Az inasok fölváltva fognak beszolgálni.* 2) Átv. ért. mondjuk a napról és holdról, midőn sugaraik valahová behatnak. *A nap kelettől csaknem délig beszolgál a szobámba. A tiszta teli hold beszolgál a beteg ágyára.* 3) Mondjuk nyílásról, résről, útról, mely valahová tért, bemenetet nyit vagy bevezet. *Az előterem egyik ajtaja beszolgál az írószobába. A főút beszolgál a város piaczára.*

BESZOLGÁLTAT, (be-szolgáltat) ösz. áth. Szoros értelemben, szolga vagy fizetett ember által beadat, beküld, bevitet, kézbe juttat valamit. *Az igért holmit jövő vásárkor saját cselédem által beszolgáltatom.*

BESZÓLÍT, (be-szólít) ösz. áth. A künn levőnek szól, és hívja, hogy jöjön vagy menjen be. *Beszólítani a kapu előtt ácsorgó cselédet. Beszólítani az előszobában várakozó feleket.*

BESZÓLÍTÁS, (be-szólítás) ösz. fn. A künn levőnek behivása.

BESZOP, (be-szop) ösz. áth. Szopva beszí, bekap, szájába vesz valamit. *Beszopni az édes gyökeret. Beszopni a megütött, a vérző ujjat.* V. ö. SZOP.

BESZÓR, (be-szór) ösz. áth. 1) Szertehányt holmi hulladékkal betakar, beföd. *Beszórni az udvart szalmával. A lépcsőket homokkal, forgácscsal beszórni.* 2) Szétszórva behány, bedobál. *Az éretlen gyümölcsöt beszórni a Dunába.* 3) Önhatólag, a gabonaszórást bevégzi. *Már elnyomtattunk, be is szórtunk.*

BESZÓRÁS, (be-szórás) ösz. fn. Cselekvés, midőn beszórnak valamit. V. ö. BESZÓR.

BESZORÍT, (be-szorít) ösz. áth. Szük, szoros helyre benyom, bezár, becsíptet, bekerít. *Sok ruhát beszorítani a ládába. Ujjait beszorítani az ajtó közé. Beszorítani az ellenséget. Sok embert szük szobába beszorítani.* V. ö. SZORÍT.

BESZORÍTÁS, (be-szorítás) ösz. fn. Szük helyre zárás, nyomás, csíptetés, bekerítés. V ö. BESZORÍT.

BESZORÍTKOZIK, (be-szorítkozik) ösz. k. 1) Szorosan befüzi, övedzi magát. 2) Szük helyre öszvevonul. *Télen a fa szüke miatt családostul beszorítkozni egy szobába.* 3) Általán életmódjában a kényelmet, fényüzést abbanhagyja. *Beszorítkozva élni.*

BESZORUL, (be-szorul) ösz. önh. 1) Oly szük helyre jut, melyben mozogni, kiterjeszkedni, s melyből kihatolni, kibújni nehéz, vagy épen nem lehet. *Két sövény közé beszorulni. Ujja beszorult az ajtó sarka mögé. Az egér beszorult a csaptatóba. A megrozsdásodott kulcs beszorul a zárba. A nyulak beszorultak a hajtók közé.* 2) Az idő viszontagsága elől a szabadból, a nyilt ég alól födél alá kénytelen vonulni. *Az utasok förgeteg idején beszorulnak a csárdába. Beszorul a gulya, midőn a hó leesik. Áradáskor a mezőről beszorulnak a barmok.* V. ö. SZORUL.

BESZORULÁS, (be-szorulás) ösz. fn. Szük állapotba, helybe jutás, öszvenyomás által körülkeríttetés, födél alá kényszerülés.

BESZŐ, (be-sző) ösz. áth. Szövetbe takácsborda vagy tü által valamely fonalat befüz. *A szőnyegbe, vászonba különféle szinü fonalakat, csíkokat beszőni. Családi czímert, nevet, különféle virágokat beszőni az abroszba.* Átv. ért. a beszédbe, történeti előadásba, mesébe, hőskölteménybe, stb. a dologhoz szorosan nem tartozó valamit beigtat.

BESZÖGECSÉL, l. BESZÉGECSÉL.

BESZÖGEZ, l. BESZÉGEZ.

BESZÖGELLÉS, (be-szögellés) ösz. fn. Szöglet alakjában benyúlás. V. ö. BESZÖGELLIK.

BESZÖGELLIK, (be-szögellik) ösz. k. Szögletet képezve bizonyos tér közé benyúlik. *Némely vármegyék határai beszögellenek a szomszéd megyékbe.*

BESZÖKDÉCSÉL, (be-szökdécsél) ösz. gyak. önh. Szökdécselve, ugrándozva bemegy. *A parton sütkérező békák beszökdécselnek a tóba.*

BESZÖKDÉCSÉLÉS, (be-szökdécsélés) ösz. fn. Szökdécselve, ugrándozva bemenés.

BESZÖKELLIK, (be-szökellik) ösz. k. Szökellve, azaz, könnyü hirtelen szökéssel beugrik. Átv. ért. mondjuk medréből vagy edényből kicsapongó vízről is, midőn cseppjei befecscsennek valahová.

BESZÖKÉS, (be-szökés) ösz. fn. Beugrás. Lopva, menekülés végetti besurranás. V. ö. BESZÖKIK.

BESZÖKIK, (be-szökik) ösz. k. 1) Ugorva bemegy, beveti magát valahová. *A békák beszöknek a tóba.* 2) Lopva, alattomban vagy menekülés végett besurran. *A macska beszökik a szalonnás kamrába. Az üldözőbe vett tolvaj beszökik az erdőbe.*

BESZŐNYEGÉZ, (be-szőnyegez) ösz. áth. Szőnyegféle takaróval behúz, beföd, diszít. *Beszőnyegezni a pallót, a lépcsőket, a termeket.* V. ö. SZŐNYEG.

BESZŐNYEGÉZÉS, (be-szőnyegézés) ösz. fn. Tisztaság vagy diszítés végett szőnyeggel betakarás.

BESZŐR, (be-szőr) ösz. fn. Kórtani ért. a pillaszőrnek a szemteke felé kóros behajlása, benövése.

BESZŐRÖSÖDÉS, (be-szőrösödés) ösz. fn. Az állati bőrnek szőrrel benövése.

BESZŐRÖSÖDIK, (be-szőrösödik) ösz. k. 1) A rajta növő szőr belepi. *Beszőrösödik a melle, karja, czombja.* 2) A szállongó vagy vele érintkezésbe jövő szőrszálak hozzá ragadnak. *A molyette bundától beszőrösödött az alsó öltönyöm.*

BESZŐRÖZ, (be-szőröz) ösz. áth. Szőrszálakkal belep, bekever, behint. *A szőrrel dolgozó beszőrözi a ruháját. A dörgölődző sertés beszőrözi az ól dúczát.*

BESZÖRPÖL, (be-szörpöl) ösz. áth. Híg, folyó, különösen valamely ízletes nyalánkságféleit fogai között beszí. *Beszörpölni a márczot, folyómézet.*

BESZÖVÉS, (be-szövés) ösz. fn. Valamely fonalnak, jegynek, a szövet szálai közé befüzése, bekallása, bevarrása.

BESZTER, falu Abaújban; helyragokkal: *Beszter-be, —ben, —ből.*

BESZTERCZE, város neve Erdélyben. ASZÚ—, KIS—, falu ugyanott. Ó—, ÚJ—, faluk, VÁG—, mezőváros Trencsén megyében; helyragokkal: *Beszterczé-re, —n, —ről.*

BESZTERCZEBÁNYA, ösz. fn. és város Zólyom vármegyében; helyr. *Beszterczebányá-ra, —n, —ról.*

BESZTERCZEI, (besztercze-i) mn. tt. *beszterczei-t*, tb. *—ek.* Besztercze városából való, ott termő, létező. *Beszterczei lakosok, polgárok. Beszterczei szilva*, piros héju hosszu szilva. *Megérett a beszterczei piros szilva, elveszlek én kedves rózsám pünkösdnapra.* Népd.

BESZTERECZ, falu Szabolcs megyében; helyragokkal: *Beszterecz-én, —re, —ről.*

BÉSZTÉRKÉDIK, l. BÖSTÖRKÖDIK, PÉZDÉRKÉDIK.

BESZÚR, (be-szúr) ösz. áth. 1) Hegyes eszközt, pl. kést, villát, tüt, szeget, stb. bebök, bedöf valamibe. *Gömböstüt beszúrni az ujjába. A villát beszúrni a sültbe.* 2) Szúró eszközzel likat csinál valamibe. *A szilaj tinó beszúrta szarvával a másik oldalát.* 3) Átv. ért. bizonyos szövegbe utólagosan beigtat, beir, bejegyez valamit.

BESZÚRÁS, (be-szúrás) ösz. fn. Hegyes eszközzel bedöfés, belikasztás.

BESZURKOL, (be-szurkol) ösz. áth. Szurokkal behúz, beönt, beragaszt, becsinál, beken, bizonyos

czélra elkészít. *Beszurkolni a palaczkok dugaszait. Beszurkolni a hajókötelet, a nyüstös fonalat.*

BESZURKOLÁS, (be-szurkolás) ösz. fn. Szurokkal behúzás, beöntés, bekenés, bedörzsölés.

BESZURKOZ, (be-szurkoz) ösz. áth. Szurokkal bemocskol, beszennyez, becsunyít, befeketít. *A szurokkal bánó beszurkozza kezeit, ruháját.*

BESZURKOZÁS, (be-szurkozás) ösz. fn. Szurokkal bemocskolás, becsunyítás, befeketítés.

BESZÚRT, (be-szúrt) ösz. mn. Amit beböktek, bedöftek valamibe. *A beszúrt karót ismét kirántani a földből.* Átv. ért. amit bizonyos szöveg közé utólag beirtak. *Beszúrt szó, mondat.*

BESZUSZAKOL, (be-szuszakol) ösz. áth. Holmit bizonyos üregbe, edénybe, zsákba, ládába, stb. betöm, begyömöszöl. *Utazó böröndjébe mindenét beszuszakolta.*

BESZUSZAKOLÁS, (be-szuszakolás) ösz. fn. Betömködés, begyömöszölés.

BESZŰR, (be-szűr) ösz. áth. 1) Szűröféle, likacsos eszközön, szitán, ruhán stb. valamely híg testet bizonyos edénybe folyat, szivárogtat. *A tejet beszűrni a kannába.* 2) Beszüretel, azaz a szüretet bevégzi.

BESZŰREMKÉZÉS, (be-szüremkézés) ösz. fn. Valamely nedvnek, híg testnek apró sürü likacsokon által beszűrődése, beszivárgása, becsepegése valamibe.

BESZŰREMKÉZIK, (be-szüremkézik) ösz. k. A híg, folyékony test sürü apró likacsokon rést nyitva önmagától beszivárog.

BESZŰREMLÉS, BESZŰREMLIK, l. BESZŰREMKÉZÉS, BESZŰRÉMKÉZIK.

BESZŰRÉS, (be-szűrés) ösz. fn. Cselekvés, midőn beszűrünk valamit. Különösen, szüret, borszüret bevégzése.

BESZÜRETÉL, (be-szüretél) ösz. áth. A szüretet bevégzi. *Az idén korábban beszüreteltünk, mint taval.*

BESZÜRKÜL, (be-szürkül) ösz. önh. Napnyugtakor az ég behomályosodni kezd; beestveledik. *Már beszürkült, sietnünk kell, nehogy elkéssünk.* V. ö. SZÜRKÜL.

BESZÜRKÜLŐDIK, ösz. k. L. BESZÜRKÜL.

BESZŰRŐDÉS, (be-szűrődés) ösz. fn. Szitaféle szűrön vagy apró likacsu testen beszivárgás, különösen a nedvnek a sejtszövetbe hatolása. Rövidítve: *beszűrődés.*

BESZŰRÖDIK vagy BESZŰRŐDIK, (be-szűrödik vagy be-szűrődik) ösz. fn. Szűrüféle eszközön, vagy akármely likacsos test hézagain által beszivárog. Gyógytanilag, valamely nedv a sejtszövet közé veszi magát.

BESZŰRŐDVÉNY, (be-szűrődvény) ösz. fn. A sejtszövetbe szivárgott, ömlött nedv.

BET, elvont gyöke *beteg* szónak és származékainak. Rokona a szintén elvont *bád* vagy *bágy,* mint a *bádjad* vagy *bágyad* gyöke. Hasonlók hozzá a zend *beantao* (beteg), német *matt, müde,* svéd *mod,* tót *beda,* finn *potilas* (bágyadt) stb.

BÉTA, falu Erdélyben Udvarhely székben; helyragokkal: *Bétá-n, —ra, —ról.*

BETÁBLÁZ, (be-tábláz) ösz. áth. Illető hatóságnál a kölcsönadott sommát vagy más követelést az adós nevével s egész kötelezvényével együtt bizonyos előnyök nyerése, különösen pedig a végett, hogy az adós fekvővagyona a követelés biztosításául leköttessék, az arra rendelt nyilvános jegyzőkönyvbe beiratja. V. ö. BEKEBLEZ.

BETÁBLÁZÁS, (be-táblázás) ösz. fn. A kölcsönadott stb. mennyiségnek illető hatóság előtt az adós nevével együtt hiteles beiratása, bejegyeztetése. V. ö. BETÁBLÁZ.

BETÁBLÁZÁSI, (be-táblázási) ösz. mn. Betáblázáshoz tartozó, arra vonatkozó. *Betáblázási jegyzőkönyv, díj. Betáblázási törvény.*

BETAKAR, (be-takar) ösz. áth. 1) Általán valamivel beföd, beburkol. *Ponyvával betakarni a szűrün hagyott garmadát. Kendővel betakarni a fejét. Dunyhával, paplannal betakarni magát. Betakarni por ellen a bútorokat.* 2) L. BETAKARÍT.

BETAKARÁS, (be-takarás) ösz. fn. 1) Befödés, beleplezés, beborítás. 2) L. BETAKARÍTÁS.

BETAKARGAT, (be-takargat) ösz. gyak. áth. Gondosan, különös vigyázattal befödöz, minden oldalról beburogat, beleplez, begöngyölget. *Betakargatni a fájós lábakat. Betakargatni a hidegre viendő kisdedet. Holmit papírba, kendőbe betakargatni.*

BETAKARGATÁS, (be-takargatás) ösz. fn. Különös gonddal való beburogatás, befödözés, beleplezés, begöngyölgetés.

BETAKARÍT, (be-takarít) ösz. áth. Mezei terményeket learat, lekaszál, fölgyüjt, s csűrbe hord. *Betakarítani a szénát, sarjút, gabonát.* V. ö. TAKARÍT.

BETAKARÍTÁS, (be-takarítás) ösz. fn. Mindennemü mezei termények behordása, s csűrbe gyüjtése.

BETAKARÍTÁSI, (be-takarítási) ösz. mn. Betakarítást illető, ahhoz tartozó vagy szükséges. *Betakarítási idő, munka, költség.*

BETAKARÍTÁSKOR, (be-takarítás-kor) ösz. ih. A mezei termények betakarítása idején, úgymint, szénahordáskor, gabonahordáskor, kukoriczaszedéskor. *Betakarításkor múlt egy esztendeje.*

BETAKARODÁS, (be-takarodás) ösz. fn. Besompolyodás, seregestül behuzódás. V. ö. BETAKARODIK.

BETAKARODIK, (be-takarodik, ösz. k. 1) Valamitől félve, tartva, menekülő szándékkal besompolyodik, magát meghúzva bemegy. *A rendzavarók a rendőrség közeledtével legott betakarodtak lakaikba. Betakarodtok mindjárt ti semmirekellők! Takarodjál be.* 2) Seregesen bemegy, bevonul, behuzódik. *A katonák esti dobszóra betakarodnak tanyáikba.*

BETAKARÓDZÁS, (be-takaródzás) ösz. fn. Lepelbe, testet födő ruhába burkolódzás.

BETAKARÓDZIK, (be-takaródzik) ösz. belsz. Lepellel, takaróval befödi magát. *Betakaródzni dunnával, paplannal, lepedövel, pokróczczal, bundával, köpönyeggel.* V. ö. TAKARÓDZIK.

BETÁKOZ, (be-tákoz) ösz. áth. 1) Általán valamely ruhaneműbe foltot ereszt, befoltoz. 2) Különösen a bocskort hozzá toldott bőrfoltokkal befűzi. V. ö. TÁK.

BETÁMASZT, (be-támaszt) ösz. áth. A kifelé dőléssel fenyegető épületet vagy hasonló nemű állványt ellenkező irányban támaszszal megerősíti. *Dúczokkal betámasztani a dőlékeny falat, sövényt.* V. ö. TÁMASZT.

BETÁMASZTÁS, (be-támasztás) ösz. fn. Valamely dőlékeny építménynek, állványnak befelé megerősítése támaszszal.

BETÁMOLYGÁS, (be-támolygás) ösz. fn. Ide-oda támaszkodva, döledezve bemenés.

BETÁMOLYOG, (be-támolyog) ösz. önh. Gyöngélkedő beteg vagy részeg ember módjára ide-oda dölöngve, fogódzva, támaszkodva nagy nehezen bemegy valahová. *Ittas fejjel betámolygott hozzánk. Egyik szobából alig bírt betámolyogni a másikba.* V. ö. TÁMOLYOG.

BETANÍT, (be-tanít) ösz. áth. Valakit addig tanít, képez, idomít, míg az illető dologba beleokik, beleszokik. *Az ujonczokat betanítani a hadi gyakorlatokba. A lovat hámba, nyereg alá, a tinókat igába betanítani.*

BETANÍTÁS, (be-tanítás) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg képzés, oktatás, idomítás, moly által valakit vagy valamit betanítanak. *Ujonczok betanítására kirendelt tisztek. Nyerges, hámos lovak betanításával foglalkodó lovász.*

BETÁNTORGÁS, (be-tántorgás) ösz. fn. Ide-oda dölöngve, botorkálva bemenés.

BETÁNTORODIK, (be-tántorodik) ösz. k. Szédelgésben szenvedő beteg vagy részeg ember módjára ideoda dülöngve, botorkálva bevetődik, beesik, akaratlanul betoppan valahová. *Betántorodni a sárba, gödörbe. Az utczán tántorgó részeg betántorodott a kapu alá.*

BETÁNTOROG, (be-tántorog) ösz. önh. Tántorgó léptekkel, dölöngve, botorkálva, de önakaratból bemegy. *Részeg fejjel ismét betántorgott egy másik kocsmába.*

BETANÚL, (be tanúl) ösz. önh. Bizonyos ügyességet, mesterséget igénylő teendőbe, munkába beleokúl; valaminek csínját, módját magáévá teszi.

BETANULÁS, (be-tanulás) ösz. fn. Beleokulás valamibe.

BETAPAD, (be-tapad) ösz. önh. Valamely ragadós szer által betömődik, beragad. *Csipától betapadtak a szemei. A madár lábai betapadtak a lépbe.*

BETAPASZOL, (be-tapaszol) ösz. áth. Általán tapasznemű ragadós szerrel beborít, beragaszt. Különösen gyógyszerféle tapaszszal behúz. *Betapaszolni a csikos tagot. Betapaszolni a pörsenéseket, bibircsókat, a tyúkszemeket.* V. ö. TAPASZ.

BETAPASZOLÁS, (be-tapaszolás) ösz. fn. Tapaszszal beragasztás, beborítás.

BETAPASZT, (be-tapaszt) ösz. áth. Valamely lágy, nyúlós, ragadós anyaggal, szerrel beborít, beken, betöm. *Agyagból és polyvából csinált sárral betapasztani a falat, a kemenczét. Viaszszal, szurokkal betapasztani valamely likat, hézagot.* V. ö. TAPASZT.

BETAPASZTÁS, (be-tapasztás) ösz. fn. Tapasznemű ragadós anyaggal, szerrel bekenés, beborítás, betömés.

BETAPOD, (be-tapod) ösz. önh. 1) Toppanva belép valamely lágy testbe. *Betapodni a sárba, ganajba.* 2) Áthatólag szokottabban l. BETAPOS.

BETAPOS, (be-tapos) ösz. áth. Taposva, azaz talpaival nyomdosva betöm, begyömöszöl valamit. *A gyalult káposztát betaposni a hordóba.*

BETART, (1), (be-tart) ösz. áth. 1) Kezét rá tartva, rá téve betakar, beföd valamit. *Tenyérrel betartani a szájat, a szemet. Betartani a hordó, a palaczk száját.* 2) Kivülről befelé vagy valamibe nyújt, tol, s benne hagyja. *Ablakon betartani a lámpát a szobába. A gyertyát betartani a kemenczébe. Lábait betartani a vízbe, kezeit a tűzbe.* V. ö. TART, áth.

BETART, (2), (be-tart) ösz. önh. 1) Menésközben valahová bevezető irányt követ, befelé megy. *Betart a városba, az erdőbe.* 2) Tájszólásilag am. bizonyos ideig elhuzódik, szokottabban eltart. *E nagy épület elkészitése talán három évig is betart.* V. ö. TART, önh.

BETARTÁS, (be-tartás) ösz. fn. 1) Midőn az átható *tart* igétől származik, am. valaminek betakarása, kézzel befogása. 2) Az önható *tart* igétől am. befelé irányzó menés.

BETASZIGÁL, (be-taszigál) ösz. áth. Taszigálva, azaz többszörös, ismételt taszítással betol, benyom. *A kihúzott asztalfiókokat betaszigálni. Valakit vagy többeket betaszigálni az árokba. A kocsikat betaszigálni a félhaj alá.* V. ö. TASZIGÁL.

BETASZÍT, (be-taszít) ösz. áth. Egyszeri tolással, lökéssel, nyomással bevet, beesni kényszerít, betol. *Betaszítani valakit a sárba, gödörbe. A kenyeret lapáton betaszítani a kemenczébe. Betaszítani az asztalfiókot.* V. ö. TASZÍT.

BETASZÍTÁS, (be-taszítás) ösz. fn. Cselekvés, erőszakosság, midőn valakit vagy valamit betaszítanak.

BETEG, (bet-eg) mn. és fn. tt. *beteg-et*, tb. *—ek.* Oly testi gyöngeségben szenvedő, melynél fogva a sinlődő test rendes működésében gátoltatik, s rendszerint fájdalmakat kell kiállnia; ellentéte az egészségesnek. *Beteg emberek, házi állatok. Betegnek lenni. Fáj a szívem, lelkem beteg.* Népdal. *Részeg ember imádsága, beteg ember böjtje.* Km. Mint főnév jelent személyt, ki nyavalyában szenved, sinlődik. *Veszedelmes, halálos beteg. Csendes, türelmetlen beteg. Ezen kórházban sok a beteg. Némely orvosnak alig van betege. Két beteget nem szeret az ágy: részeg beteget és haragjában beteget.* Km. *Betegeket ápolgatni, látogatni, vigasztalni.*

Képzésre hasonló a *hideg, meleg, rideg, öreg, részeg, délczeg, vesztég* melléknevekhez, s gyöke valószinüleg a szenvedőnek fájdalmas nyögését utánzó ter-

mészeti fuvó hang *be!* *beh* vagy *bi* (bibe szóban), s hasonló hozzá a latin *vae!* német *weh!* szláv *beda!* honnan: *bedák, bedakat* am. jajgatni, siránkozni, panaszkodni. Ide sorozható továbbá a *bádjad* vagy *bágyad* gyöke *bád, bágy* s a német: *matt, müde.* V. ö. BET, gyök.

BETEGÁGY, (beteg-ágy) ösz. fn. Általán, ágy melyben beteg fekszik. Különösen, gyermekágy, azaz, melyben gyermek született. *Betegágyba esni.* Egyébiránt ez utóbbi értelemben a gyermekágy közönségesebb és szabatosabb.

BETEGÁGYAS, (beteg-ágyas) ösz. fn. és mn. Jobban: gyermekágyas. Szülő asszony, nőszemély, ki még a szülési bajoktól egészen meg nem menekült.

BETEGÁPOLÓ, (beteg-ápoló) ösz. fn. és mn. Aki a betegekre fölügyel, gondot visel. Különösen, betegek melletti szolgálatra fogadott személy.

BETEGĖDIK, l. BETEGSZIK.

BETEGEL, BETEGL, (beteg-el) régies a mai *betegeskedik* helyett; „kik beteglnek vala“ (qui infirmabantur). Müncheni cod.

BETEGEMELŐ, (beteg-emelő) ösz. fn. 1) Aki a sulyos, magától mozdulni nem biró beteget emelgeti. 2) Különös készület, mely által a mozdulhatatlan beteget gyöngéden és sérelem nélkül fölemelhetni.

BETEGEN, (bet-eg-en) ih. Beteg állapotban, gyöngélkedőleg, nyavalyásan. *Betegen feküinni, lézengni. Egészségesen utazott el, s betegen tért haza. Aki betegen él, sokáig vonaglik.* Km.

BETEGES, (bet-eg-es) mn. tt. *beteges-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Aki gyakran beteg, folytonosan gyöngélkedő. *Beteges vén ember. Beteges állapot. Oh te szegény beteges, mikor lészsz egészséges.* Népdal.

BETEGÉSĖDIK, (bet-eg-ès-ėd-ik) k. m. *betegésėd-tem, —tél, —ėtt.* L. BETEGÉSÜL.

BETEGÉSKĖDÉS, (bet-eg-ès-kėd-és) fn. tt. *betegėskėdés-t,* tb. *—ėk.* Gyakori, folytonos beteg állapotban szenvedés; gyöngélkedés.

BETEGÉSKĖDIK, (bet-eg-ės-kėd-ik) k. m. *betegėskėd-tem, —tél, —ėtt.* Gyakran, folytonosan beteg, majd egy majd más betegségben szenved; nyavalyáskodik, gyöngélkedik. *Egész múlt évben betegeskedett.*

BETEGÉSSÉG, (bet-eg-ės-ség) fn. tt. *betegésség-ét.* Gyakori, vagy folyvást tartó beteg állapot; betegségbe ismételt visszaesés. *Betegessége miatt semmi nagyobb munkába nem kezdhet.*

BETEGÉSŰL, (bet-eg-ės-ül) önh. m. *betegėsül-t.* Betegessé lesz; teste gyakori betegségre hajlandó. *Elbetegesül.*

BETEGÉSÜLÉS, (bet-eg-ės-ül-és) fn. tt. *betegėsülés-t,* tb. *—ėk.* Gyöngélkedési állapot, midőn valaki betegessé lesz.

BETEGHÁZ, (beteg-ház) ösz. fn. Nyilvános intézet, melyben köz költségen betegek ápoltatnak; máskép *kórház, kóroda,* köznyelven: *ispita, ispotály.* ‚Beteghàz‘ németes.

BETEGÍT, (bet-eg-ít) áth. m. *betegít-ėtt,* par. *—s,* htn. *—ni,* vagy *—eni.* Beteggé tesz, illetőleg okozza, hogy beteg legyen valaki. Rendesen *meg* igekötővel: *megbetegít.*

BETEGÍTÉS, (bet-eg-ít-és) fn. tt. *betegítés-t,* tb. *—ėk.* Beteggé tevés.

BETEGLÁTOGATÁS, (beteg-látogatás) ösz. fn. Részvevő érzelemből eredő cselekedet, midőn a kórágyban sinlődőket vigasztalásukra meglátogatjuk. Vallási értelemben: a keresztényi irgalmasság cselekedeteinek egyike.

BETEGSÉG, (bet-eg-ség) fn. tt. *betegség-ét.* A testnek kórállapota. V. ö. BETEG. *Betegségbe esni; betegségben sinlődni, meghalni; betegségből fellábadozni. Hosszú betegségnek ásó, kapa a vége.* Km. Átv. ért. *szívbetegség, lelki betegség.* Tréfásan: *oskolabetegség,* midőn a tanuló beteggé tetteti magát, hogy oskolába ne kelljen mennie.

BETEGSZÉK, (beteg-szék) ösz. fn. Kényelmes ülésre készített karos, hátas zsöllyeszék, melyben a beteg üldögélhet, és szükségét végezheti.

BETEGSZIK, (bet-eg-sz-ik) k. Többi időbeli ragait a *betegedik* után veszi föl: *betegėdém, betegėdtem, betegėdjél, betegėdni.* Beteggé lesz, beteg, kóros állapotba esik. *Betegesznek a táborben tanyázó katonák. Betegesznek a juhok, s más házi állatok.*

BETEGÜL, (bet-eg-ül) önh. m. *betegül-t.* Beteggé lesz, gyöngül, kórba esik, máskép: *betegedik,* vagy *betegszik.* V. ö. LEBETEGÜL, MEGBETEGÜL.

BETEGÜL, (bet-eg-ül) ih. Mint beteg, betegképen, beteg módjára, sinlődő, kóros állapotban. Szokottabb: *betegen.*

BETEKER, (be-teker) ösz. áth. 1) Körülforgatva, hengergetve göngyöleggé alakít valamit. *Betekerni a papirívet, a kendőt.* 2) Valamely testet egy másikba göngyölgetve betakar. *Fájós kezét betekerte kendőbe. A késeket, villákat, kanalakat betekerni tiszta ruhába, papirba.*

BETEKERĖDÈTT, (be-tekerėdėtt) ösz. mn. Körültekergetés által bebonyolodott, bekeveredett. V. ö. BETEKERĖDIK.

BETEKERĖDIK, (be-tekerėdik) ösz. k. 1) Egyenes iránytól félrehajulva befelé fordúl. *Itt betekeredik az út.* 2) Tekergő mozgás által bebonyolodik, beakad. *Az ostor hegye betekeredett a lószerszámba. A ruha szárnya betekeredett a kerékbe. A tyúk lábai betekerednek a pozdorjaszálakba.* V. ö. TEKERĖDIK.

BETEKERGET, (be-tekerget) ösz. áth. Különös gonddal figyelemmel begöngyölget; többfélét beteker. *A szivarokat egyenként betekergetni papirosba. A hajfürtöket betekergetni.*

BETEKERGETÉS, (be-tekergetés) ösz. fn. Cselekvés, midőn betekergetnek valamit. *Szivarok, hajfürtök betekergetése.*

BETEKERGŐDZIK, l. BETEKERĖDIK.

BETEKINT, (be-tekint) ösz. önh. 1) Futtában, egy pillanattal benéz valahová. *Sétáláskor minden kapun betekint. Lopva betekinteni az ablakon.* 2) Rövid időre, egy-két szóra befordul, bemegy valahová. *Mind-*

járt jövök, csak ide kell betekintenem. Betekinteni a csárdába.

BETEKINTÉS, (be-tekintés) ösz. fn. 1) Pillanatnyi, futtában való benézés. 2) Beszólás.

BETEKINTS, (be-tekints) ösz. fn. tt. *Betekints-ét.* Némely csárdák tréfás neve. *Menjünk egy italborra a Betekintsbe.* Népes puszta is Somogy megyében; helyr. *Betekints-én, —re, —ről.*

BETELÉS, (be-telés) ösz. fn. 1) Teljesedés; a várt, remélett, gyanított dolognak megtörténése. 2) Jóllakás.

BETELIK, (be-telik) ösz. k. 1) Valamely üreges testnek hézaga teli leszen valamivel. *Betelik a hordó musttal.* Szokottabban: *megtelik.* 2) Elégségig jól lakik, azaz, gyomrát betölti étellel, itallal. 3) A várt, remélt, gyanított, jósolt dolog megtörténik. *Vágyai beteltek. Beteltek a jövendölések, és jóslatok.*

BETELJÉSÉDÉS, (be-teljésédés) ösz. fn. Várt, remélt, ohajtott, gyanított, jövendölt dolognak megtörténése, valósodása.

BETELJESÉDIK, (be-teljesédik) ösz. k. 1) Úgy történik, amint mondva, gyanítva jövendölve volt, amint várni lehetett; megvalósodik, igazzá leszen. *Minden szava beteljesedett.* 2) Bevégződik. *Beteljesedett!* Üdvözítőnk utolsó szava a keresztfán.

BETELJESÍT, (be-teljesít) ösz. áth. Megvalósít, bevált, végrehajt. *Beteljesítette,* vagy egyszerüen jobban: *teljesítette igéretét, szavát.*

BETELJESÍTÉS, (be-teljesítés) ösz. fn. Valósítás, beváltás, végbevivés, betöltés.

BETELJESÍTHETŐ, (be-teljesíthető) ösz. mn. Amit valósítani, beváltani, véghezvinni lehet; szokottabban, egyszerüen: *teljesíthető.*

BETEMET, (be-temet) ösz. áth. 1) Általán valamit gödörbe, verembe tesz, és ráhányt földdel vagy más valamivel betakar; beás. *Holmi büzhödt testeket betemetni az árokba.* 2) Valamely mélységet, ürt belehányt holmival betölt. *Betemetni a búsavermet. Gazzal, gyommal betemetni a vizmosásokat.* 3) V. ö. TEMET.

BETEMETÉS, (be-temetés) ösz. fn. Cselekvés, midőn betemetnek valamit. V. ö. BETEMET.

BETÉR, (be-tér) ösz. önh. 1) Csekély eltéréssel befordul, bemegy. *Betérni az út melletti csárdába.* 2) Befér, valaminek belsejében elegendő hely vagyis tér jut neki. *E nagy terembe ezer ember betér.* V. ö. TÉR, ige.

BETEREL, (be-terel) ösz. áth. Embert vagy állatot szabad térről valamely szükebb helyre behajtogat, beigazít. *Beterelni a csikókat a karámba, a juhokat az akolba.* V. ö. TEREL.

BETERELÉS, (be-terelés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit beterelnek. V. ö. BETEREL.

BETÉRÉS, (be-térés) ösz. fn. Csekély eltéréssel bemenés, befordulás valahová.

BETERÍT, (be-terít) ösz. áth. Valamely testet, illetőleg annak felső területét lepellel, takaróval stb. befödi. *Beteríteni a padlót szőnyegekkel, az ágyat lepellel, az asztalt abrosszal.* V. ö. TERÍT.

BETÉRÍT, (be-térít) ösz. áth. Betérésre bír, vagy kényszerít; eszközli, hogy betérjen, bemenjen valahová.

BETERÍTÉS, (be-terítés) ösz. fn. Terítővel befödés, beleplezés, betakarás.

BETÉRÍTÉS, (be-térítés) ösz. fn. Cselekvés, mely által valakit vagy valamit hajtogatással betérni kényszerítenek; beterelés.

BETESTÉSÍT, BETESTÉSÍTÉS, helyesebben l. BEKEBELEZ, BEKEBLEZÉS.

BETÉSZ, (be-tész) ösz. áth. 1) Valamit kézbe fogva, helyéről fölemelve behelyez valahová. *Betenni a pénzt a ládába, a zsebbe. A könyvet betenni a szekrénybe. Az útravaló kennyeret betenni a tarisznyába.* 2) Valaminek nyilt szárnyát, részét behajtja, becsukja. *Betenni a kaput, az ajtót, az ablakot. Betenni a tárt könyvet. Betenni a csuklóra járó kést.* Különböztetés végett v. ö. BEZÁR.

BETÉT, (be-tét) ösz. fn. 1) Azon pénzmennyiség, melyet valaki nyereség reményében bizonyos vállalati öszveghez tesz. 2) L. BETÉTEL.

BETÉTEL, (be-tétel) ösz. fn. Pénznek beadása, a kártyaasztalokhoz, sorsjátékhoz, részvényekhez. *Az első betételre nyerni, veszteni. Vége a betételnek. Új betéte' következik.*

BETÉTET, (be-tétet) ösz. mivelt. Eszközli, megren leli, parancsolja valakinek, hogy betegyen valamit, ez igének minden értelmében. *Szolgája által az asztalon heverő könyvet betetette a szekrénybe. Betetetni az ajtókat, az ablakokat.* V. ö. BETÉSZ.

BETÉTET, l. BETÉTET.

BETETÉZ, (be-tetéz) ösz. áth. Az asztag-, kazal-, baglyarakást egészen bevégzi, vagyis tetőféle csúcsos vagy hárántos formát ad neki, holmi gazzal befödi, vagy úgynevezett mereklyékkel megerősíti. V. ö. BETETŐZ.

BETETÉZÉS, (be-tetézés) ösz. fn. Kazalok, asztagok, baglyák bevégzése, befödése.

BETÉTI, (be-téti) ösz. mn. Betétre vonatkozó, betéthez tartozó. *Betéti öszveg. Betéti pénztár.* V. ö. BETÉT.

BETETŐZ, (be-tetőz) ösz. áth. Épületet tetővel beföd. *Náddal, zsuppal, zsindelylyel betetőzni a házat.*

BETETŐZÉS, (be-tetőzés) ösz. fn. Az épület befödése tetővel.

BETÉTTÁR, (be-tét-tár) ösz. fn. Pénztár, melyben a betéti öszveg tartatik.

BETÉVE, (be-téve) ösz. ih. 1) Becsukott állapotban. *Ablakait egész nap betéve tartja.* 2) Könyv nélkül, könyvbetéve, fejből. *Már ezt betéve is tudom. Betéve fölmondani a leczkét.* Iskolások szójárása.

BETÉVELYÉDIK, (be-tévelyédik) ösz. k. Tévelyegve, ideoda bolyongva bevetődik, vaktában bebotlik valahová. *Betévelyedni az erdő sürüjébe.*

BETÉVÉS, (be-tévés) ösz. fn. 1) Behelyezés, beállítás. 2) Becsukás. 3) Játékba, részvényes vállalatba bizonyos sommának beadása.

BETÉVŐ, (be-tévő) ösz. mn. 1) Aki betesz, behelyez, vagy részvénykép bead valamit. 2) Átv. ért. ennivaló, amit a szájba teszünk. *Betevő kenyere nincsen*, azaz ennnivaló falatja, szegény koldús.

BETÉVŐDIK, (be-tévődik) ösz. belsz. Külső erőszak nélkül, saját sulyának nehézkedése miatt becsukódik. *Betevődik az ajtó, melynek sarkai befelé hajlanak.*

BETFALVA, helység Erdélyben, Udvarhely székben; helyr. *Betfalvá-n, —ra, —ról.*

BETFIA, falu Bihar megyében; helyr. *Betfiá-n, —ra, —ról.*

BETILT, (be-tilt) ösz. áth. 1) Törvényes óvást tesz valamely birtokbitorlás ellen. 2) Valamit lefoglal, zár alá vesz, hogy közrebocsátását akadályozza. *Betiltani valamely hírlapot, könyvet.*

BETILTÁS, (be-tiltás) ösz. fn. Törvényes óvás, illetőleg hatósági cselekvés, mely által betiltanak valamit. *Lázító hírlapok, erkölcstelen könyvek betiltása.*

BETIPOR, (be-tipor) ösz. áth. Lábakkal betapos, benyomkod, betömöszöl. *A káposztát betiporni a hordóba, a gyapjut a zsákba, a szőlőt a kádba.* V. ö. TIPOR.

BETIPRÁS, (be-tiprás) ösz. fn. Lábakkal benyomdosás; betaposás.

BETKÖRMÜ, (bet-körmü) ösz. mn. Kórtani újabb alkotású szó, am. betegkörmü, hibás, vakkörmü.

BETKÖRMÜSÉG, (bet-körmüség) ösz. fn. Kórállapot, midőn valakinek beteg, illetőleg fájós, hibás, vakkörme van.

BETLEN, BETLEHEM, helynevek Erdélyben; helyr. *Betlen-be, —ben, —ből.*

BETLENFALVA, falu Szepes megyében és Erdélyben; helyr. *Betlenfalvá-n, —ra, —ról.*

BETLENSZENTMIKLÓS, falu Erdélyben; helyragokkal: *Betlenszentmiklós-on, —ra, —ról.*

BETLÉR, falu Gömörben; helyragokkal: *Betlér-en, —re, —ről.*

BETÓDÍT, l. BETOLDÍT.

BETÓDÚL, l. BETOLDÚL.

BETOL, (be-tol) ösz. áth. Általán tolva bizonyos térbe, üregbe, szorulatba nyom. *A kihúzott fiókot előbbi helyére betolni. A szekeret betolni a szin alá. Fejét betolni az ablakon. Orrát mindenhová betolja*, kiváncsi, kutató. V. ö. TOL.

BETOLAKODÁS, (be-tolakodás) ösz. fn. 1) Tolakodva bemenés, bejutás valahová. 2) Átv. ért. bizonyos körbe, társaságba hivatlanul bevegyülés.

BETOLAKODIK, (be-tolakodik) ösz. k. 1) Népsokaság, sürü tömeg között ideoda taszigálódva befurakodik, benyomul valahová. *Betolakodni a gyülésterembe. Alig birtam betolakodni a templomba.* 2) Átv. ért. hivatlanul, nem várva, söt utálva, orczátlan módon bizonyos emberek körébe, társaságába keveredik. *A tányérnyalók, kémek szeretnek betolakodni mindenhová. Senki sem hívta, csak úgy tolakodott be ide.* V. ö. TOLAKODIK.

BETOLÁS, (be-tolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn betolnak valamit. V. ö. BETOL.

BETOLD, (be-told) ösz. áth. Bizonyos résbe, hézagba kiegészítés végett valami hasonnemü pótlékot, foltot ereszt be, s mintegy beletol. *Betoldani egy léczet a deszkakerítésbe.* Különösen szükre szabott holmi kézmübe, nevezetesen ruhafélébe tágítás végett foltot varr, sző, köt. *Betoldani egy ujjnyit a harisnyába.* V. ö. TOLD.

BETOLDÁS, (be-toldás) ösz. fn. Cselekvés, midőn betoldanak valamit. V. ö. BETOLD.

BETOLDÍT, (be-toldít) ösz. áth. Eszközli, hogy többen tömegesen betolakodjanak; becsődít. *Rendkivüli mutatványra betoldítani a népet a szinházba.*

BETOLDÚL, (be-toldúl) ösz. önh. Seregesen, csoportosan egymást tolva, nyomkodva begyülekezik. *Az ellenséges csapatok rohanva betoldulnak a várba.* V. ö. TOLDÚL.

BETOLDULÁS, (be-toldulás) ösz. fn. Tolakodva, seregesen, tömegesen benyomulás.

BETOLÓDIK, (be-tolódik) ösz. belsz. Akarata nélkül vagy ellen valamely tolongó csoport közé benyomódik. Különbözik töle a külsz. *betolatik.*

BETOLONG, (be-tolong) ösz. önh. Többed magával benyomakodik, bevergődik. Egyes ember betolakodik, a csoport pedig betolong.

BETOLÚL, BETOLULÁS, lásd BETOLDÚL, BETOLDULÁS.

BETONIKA, fn. tt. *betonikát.* Növénynem a kétföbbhímesek és födetlenmagvúk seregéből; csészefogai szálkahegyük, bokrétája kevessé görbe nyakú, felső ajaka egyenes. (Betonica). Fajai: *orvosi* és *sárga betonika.*

• BETOPPAN, (be-toppan) ösz. önh Hirtelen, váratlanul belép, s egy toppanással előttünk terem. *Betoppant a szobába, nagy csudálkozásomra.* V. ö. TOPPAN.

BETOPPANÁS, (be-toppanás) ösz. fn. Belépés neme, midőn valaki erős tappal beteszi lábát.

BETORKOL, (be-torkol) ösz. áth. Úgy megczáfol valakit, hogy kukkanni sem mer többet, mintha torkát betömték volna. *Betorkolni a rágalmazó, a szájaskodó embert.*

BETORKOLÁS, (be-torkolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit betorkolnak.

BETORLASZT, (be-torlaszt) ösz. áth. Torlaszszal berak, betöm. *Kévékbe kötött náddal, pözssel, gazzal betorlasztani a gát szakadékát.*

BETORLIK, (be-torlik) ösz. k. Hullámzás, habzás által betömődik fövenynyel, homokkal, tajtékkal. *Betorlanak a folyó partjai gazzal, fövenynyel. Betorlott az utczai csatorna szája, az árnyékszék.*

BETORLÓDIK, l. BETORLIK.

BETOROL, (be-torol) ösz. áth. Valamely rést bele hordott földdel, fövenyuyel, homokkal stb. betöm.

Az árviz betorolja a parti csatornák torkolatát. V. ö. BETORLASZT.

BETÖKED, (be-töked) ösz. önh. Beleütközik, beleakad valamibe. Ritka használatu tájszó.

BETÖLT, (be-tölt) ösz. áth. 1) Hig testet, folyadékot, vagy szemes, magféle jószágot illető edénybe, tartóba önt, bemér. *A mustot betölteni a hordóba. A gabonát zsákokba, verembe, hombárba betölteni.* 2) Bizonyos üreget, mélységet, nyilást belehányt holmival betöm, betemet. *Az árkot, gödröt, kiszáradt kutat földdel, gazzal betölteni.* 3) Töltésféle gáttal, hányással bekerít. *Árviz ellen betölteni a határt.* 4) Teendőt teljesít, végbevisz. *Betölteni kötelességét, hivatását. Betölteni a parancsot. Betölti a helyét, azon méltóságot, mely neki jutott. Betöltötte szavát, igéretét.*

BETÖLTÉS, (be-töltés) ösz. fn. Cselekvés, mely által valamit betöltünk, ezen igének minden értelményében. V. ö. BETÖLT.

BETÖLTÖGET, (be-töltöget) ösz. gyak. áth. 1) Apródonként, kisebb edényekbe folytonosan töltve beönt, bemér valamit. *A hordóból lecsapolt bort betöltögetni palaczkokba.* 2) Üröket, mélységeket holmival lassanként, egymás után betöm, betemet. *Betöltögetni az elhagyott búzavermeket, az útak gödreit.*

BETÖM, (be-töm) ösz. áth. 1) Üreget, hézagot, lyukat valamivel becsinál. *Betömni földdel a kerékvágásokat; betömni ganajjal a pinczelyukakat.* 2) Valamit bedugdos, benyomkod valahová. *Betömni a kukoriczát a ludba.* Átv. ért. *Betömni valakinek száját* am. ajándékkal vagy más kedvezés által elhallgattatni, hallgatásra birni.

BETÖMÉS, (be-tömés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit betömünk; bedugás. V. ö. BETÖM.

BETÖMÖSZÖL, (be-tömöszöl) ösz. áth. Ököllel, talppal, vagy valamely eszközzel benyomdos, betömöget. *Az ágyneműeket, ruhákat betömöszölni a böröndbe.* Változatai: *bedömöszöl, begyömöszöl, becsömöszöl, bedömöcsköl.*

BETÖR, (be-tör) ösz. önh. és áth. 1) Az előtte álló akadály erőszakos elhárítása, s mintegy széttörése után benyomul, berohan, beront valahová. *A rablók betörtek a pénztárba. Az ellenség betört a vár kapuin.* 2) Áthatólag, valamely szilárd, kemény merev állományu testet bezúz, beüt, likat, rést csinál bele. *Betörni az ablakot, a kályhát. Szólj igazat, betörik a fejed.* Km.

BETÖRÉS, (be-törés) ösz. fn. 1) Berontás valamely helyre. 2) Beütés, melynél fogva lik, rés támad valamely testben. *Az ablakbetörésért megfizettetni a kártevőt.* 3) Midőn törzse *betörik*, am. bezuzódás.

BETÖRIK, (be-törik) ösz. k. Bezúzás, ütés, lökés következtében részekre válik, beszakad, lik, rés támad benne. Élünk ez igével, midőn törést jelentünk anélkül, hogy okozóját említenők. *Minden ablak betörött. Ha betörik a kálgha, nem lehet fűteni.* V. ö. TÖRIK.

BETRÁGYÁZ, (be-trágyáz) ösz. áth. 1) Trágyával meghord, beterít. *Betrágyázni a parlag földeket, a veteményes ágyakat.* 2) Elhullatott, elszórt trágyával becsunyít. *Betrágyázni az utczát.*

BETRÁGYÁZÁS, (be-trágyázás) ösz. fn. Trágyával meghordás, beterítés, becsunyítás.

BETUD, (be-tud) ösz. áth. Valakinek valamit beszámít; bizonyos kárt vagy hasznot, kedvező vagy nem kedvező dolgot a többi hasonlók közé bevesz, azaz a többihöz tesz. *Betudni a törött edények árát a cseléd bérébe. Betudni az adósnak némely szives fáradozásait a kamatba. A hónapos szolgának a vasárnapot is betudni szolgálatába.* Különösebben: bűnül ró fel. *A részegnek kevésbé tudják be a veszekedést, mint a józannak.* V. ö. BESZÁMÍT.

BETUDÁS, (be-tudás) ösz. fn. L. BESZÁMÍTÁS, és BETUD.

BETUDHATÓ, (be-tudható) ösz. mn. Amit valami közé, vagy valakinek be lehet tudni; beszámítható. V. ö. BETUD, BESZÁMÍT.

BETÚR, (be-túr) ösz. áth. Orrával likat, gödröt váj be. *A disznók betúrták a házfal tövét.* V. ö. TÚR, ige.

BETÜ, BÉTÜ, fn. tt. *betüt* vagy *bétüt*, tb. *betük* vagy *bétük*, kics. *betücske.* 1) A szó eloszhatatlan alkatrészének, vagyis egyes hangjának jegye, képe, alakja. *Irott, rovott, festett betük. Kis betü, nagy betü. Hosszukás, gömbölyü, pontozott, szögletes, vonásos, fölfelé, lefelé nyúló betük. Görbe, egyenes betük. Fekete, veres, aranyos betük. Héber, arab, görög, latin betük. Betüt vetni,* azaz irni, alakítani. *Betüről-betüre megvizsgálni valamely iromány t.* 2) A nyomdászat föltalálása után különös fémvegyülékből készített, illetőleg öntött, vagy lapra dombormüként vésett mintaalakok, melyek sajtó alá bocsátva a fentirt betük képeit papirra, irhára, selyemre stb. festik. *Cicero-, garmond-, petit* (apró) betük. *Betüket önteni, szedni, szétrakni, széthányni.* 3) Közszokásban jelenti az általa jelelt szóhangot is. *Ajakbetü, torokbetü, nyelvbetü. fogbetü.* 4) Átv. ért. ezen jegyek által kifejezett értemény. *Betüről-betüre igaz, beteljesedett.* Egyébiránt gyakran úgy vétetik, mint az értemény és szellem ellentéte. *A betü öl, a szellem pedig éltet. Nem kell mindent betü szerint venni.*

Elemzésére nézve különbözők a vélemények. Némelyek szerint a hellen-latin *alpha-betum* második alkatrészéből kölcsönöztetett volna. Mások elemzése után am. *be-ütü, be-ütő,* ami beüttetik, bevésetik, vagy = *be-tö,* azaz, *betevő,* minthogy használás véget beteszik, berakják, szláv észjárás szerint, kiknél *szkladat* am. rakni, és *szkladka* am. betü. Továbbá a székelyeknél *bütü* am. csúcsos hegye valaminek, és *bütüzni* pl. a fát, am. hegyét, végét bemetszeni, beróni, honnan ezt tenné: *rovat.* Végre valószinü, hogy a német *Buch-stab* szerint am. *botu,* vékonyhangon *bétü, bötü,* azaz botocska, pálczika-forma hangjegy.

BÉTÜANYA, (bétü-anya) ösz. fn. A betüöntök mintája, melybe a betüket öntik.

BÉTÜÁTTÉTEL, (bétü-át-tétel) ösz. fn. Nyelvtani ért. némely szók sajátságos változata, midőn

egyes betűik fölcserélik helyeiket, pl. *köp, pök; morzsol, zsormol; guzsorodik, zsugorodik; kandl, kalán; csalán, csanál; aprányi, parányi; bögre, göbre; döbön, bödön; férteng, fétreng; kertécz, ketrécz; gör, rög; csafar, facsar; világos, vigályos; szökcső, szöcskő; hágcsó, háskó; emle, elme.* Melyik legyen közölök az eredeti alak, azt a szónyomozás és családosítás határozza meg, pl. *szökcső* eredetibb és jobb, mint, *szöcskö*, mert gyöke *szökik*, tehát am. *szök-ös-ő*, szökdelő. Áttétel máskép: *helycsere.*

BÉTÜBÉLYEG, (bétü-bélyeg) ösz. fn. A betüöntőknél, aczélba metszett betüalak, mely réztáblára veretve betüanyát képez. V. ö. BÉTÜANYA.

BÉTÜCSERE, (bétü-csere) ösz. fn. A bötük, illetőleg szóhangok egymás helyetti használata. Ez főleg a rokon, vagyis egyszervü hangok között történik, a szerint, amint közelebb vagy távolabb vannak egymáshoz, pl. ajakhanguak: *b* és *p*: *bizseg, pizseg; bódor, pótor; bufál, pufál; böfög, pöfög; búb, púp;* torokhanguak: *g* és *k*: *gajmó, kajmó; gondor, kondor; gugora, kukora,* stb. Mindezek részletesen az egyes betük tárgyalásánál fejtetnek ki; tehát l. A, Á, B, stb.

BÉTŰFIÓK, (bétü-fiók) ösz. fn. Fiók, melyben a betük a nyomtató műhelyben elhelyezvék. Minden betünek saját fiókja vagyon bizonyos rendben.

BÉTŰFOGÁS, (bétü-fogás) ösz. fn. Egy vagy több betünek egy tagba foglalása, helyesebben és közönségesebben l. SZÓTAG.

BÉTÜFOGLALÁS, l. SZÓTAGOLÁS.

BÉTÜFOGLALÓ, (bétü-foglaló) ösz. fn. Ki a betüket szótagokba foglalni tanulja; szótagoló. *Betüfoglaló kis gyermek.*

BÉTÜFORMA, (bétü-forma) ösz. fn. Sajátságos minta, betüminta, mely az írni, vagy himezni tanulók elébe adatik, hogy a szerént irjanak, vagy himezzenek.

BÉTŰHANG, (betű-hang) ösz. fn. Valamely betünek (irásjegynek) megfelelő élő hang.

BÉTÜI, (betü-i) mn. tt. *betüi-t,* tb. *—ek.* Betüt illető, betüre vonatkozó.

BÉTÜIRÁS, (bétü-irás) ösz.. fn. Irás, mely egyes betük alakitásán kezdődik. *Az irni tanuló betüiráson kezdi.*

BÉTÜJÁTÉK, (bétü-játék) ösz. fn. Midőn valamely szó, különösen személyes név betüi összevissza forgattatnak, hogy új értelmü szó keljen belőle, mely egyszersmind meglepő legyen. Ily betüjátékot üzött Rákóczy Ferencz *Rodosto* városa nevéből, midőn magára, s számüzetésére alkalmazva így alakitá: *Ostorod.* (Anagramma)

BÉTÜLÁDA, (bétü-láda) ösz. fn. Nyomdászok ládája, melyben a betüket fiókokra osztályozva tartják.

BÉTÜMETSZÉS, (bétü-metszés) ösz. fn. Nyomdászati betüalakoknak metszés (nem öntés) általi készítése.

BÉTÜMETSZŐ, (bétü-metsző) ösz. fn. Iparos, ki nyomdába való betüalakokat metsz bizonyos fémvegyüléki anyagból.

BÉTÜMINTA, (bétü-minta) ösz. fn. l. BÉTÜANYA.

BETÜNET, (be-tünet) ösz. fn. Balaton-melléki tájszólás szerint am. másokban keresett erkölcsi hiba, gáncs. *Te mindenben találsz betünetet.*

BÉTÜÖNTÉS, (bétü-öntés) ösz. fn. Nyomdai betük készítése öntés által.

BÉTÜÖNTŐ, (bétü-öntő) ösz. fn. Nyomdai betük öntéséhez ertő, s azzal foglalkodó iparos.

BÉTÜREND, (bétü-rend) ösz. fn. Ábéczesor, ábéczerend, midőn a szók, illetőleg személy- vagy dolognevek kezdő és többi betüik szerint úgy állíttatnak öszve, amint az illető nyelv betüi ábéczesorban követik egymást.

BÉTÜRENDBEN, (bétü-rendben) ösz. ih. Oly rendben, vagy sorban, mint az ábéczében állanak a betük. *A katonák neveit betürendben olvasni föl. A szótárt, hasznos ismeretek tárát betürendben kell szerkeszteni. A képviselők betürendben szavaztak.*

BÉTÜRENDES, (bétü-rendes) ösz. mn. Ami betürendbe van szedve. V. ö. BETÜREND. *Betürendes öszveirás. Betürendes némutató.*

BÉTÜSZÁMÍTÁS, (bétüszámítás) lásd BÉTÜVETÉS.

BÉTÜSZEDÉS, (bétü-szedés) ösz. fn. A nyomtatandó munka betüinek kiszedése, összerakása, és sajtó alá elkészítése.

BÉTÜSZEDÉSI, (bétü-szedési) ösz. mn. Betüszedésre vonatkozó, azt illető. *Betüszedési ügyesség, szabályok, nehézségek.*

BÉTÜSZEDŐ, (bétü-szedő) ösz. fn. A könyvnyomtató intézetben azon szakértő személy, ki a nyomtatandó munkát betüről-betüre, jegyről-jegyre kiszedi, s a sajtó alá elkészíti.

BÉTÜSZEKRÉNY, (bétü-szekrény) ösz. fn. Bizonyos rendben elhelyezett fiókokkal bíró szekrény, melyben a szedendő betük állanak.

BÉTÜSZERÉNTI, (bétü-szerénti) ösz. mn. Szorosan az egyes szó értelméhez ragaszkodó, nem tekintve az egésznek szellemét. *Betüszerénti értelmezés, magyarázat. A törvénynek betüszerénti alkalmazása.*

BÉTÜTARTÓ, (bétü-tartó) ösz. fn. A betüszedőknél azon hosszukás, és papirossal behúzott fa, melybe a kiszedendő kéziratot becsíptetik.

BÉTÜTOLDÁS, (bétü-toldás) ösz. fn. Betütoldásnak mondatik, midőn valamely szóhoz értelemváltozás nélkül egy vagy több betü toldatik, amely toldás egyébiránt a nyelvszokásban alapúl pl. *karcsu, karcsud, ifju, ifjud, régen, régente, régenten, ifjan, ifjanta, ifjantan, hajdan, hajdanta, hajdantan, mikor, mikoron, akkor, akkoron. Mig fényben ragyogott, voltak hajdanta baráti.* Horv. E. Leginkább verselésben használtatik.

BÉTÜVÁLTÁS, l. BÉTÜJÁTÉK.

BÉTÜVÁLTOZTATÁS, l. BÉTÜCSERE.

BÉTÜVETÉS, (bétü-vetés) ösz. fn. Általános, elvont számvetés, mely nem arab számjegyekkel, hanem betükkel megy véghez. Egyébiránt bizonyos

számok jelölésére arab jegyek is használtatnak, pl. $3X + 5X = 8X$, a^5, b^3. (Algebra). Képzésre olyan, mint: *számvetés* (arithmetica).

BÉTÜVETÉSI, (bétü-vetési) ösz. mn. Betüvetésre vonatkozó, ahhoz tartozó. *Betüvetési munkálatok; betüvetési öszveadás, kivonás, sokszorozás.*

BÉTÜVETŐ, (bétü-vető) ösz. fn. Ki a mennyiségeket nem arab számjegyekkel, hanem betükkel veti ki. Olyan, mint: *számvető (arithmeticus).*

BÉTÜZ, (bét-ü-z) önh. és áth. 1) Betük ismerésével, tanulásával foglalkodik. *A gyermekek először betüzni, azután szótagolni s olvasni tanulnak.* 2) Valamely irományt vagy nyomtatványt legapróbb részleteiben betüről-betüre megvizsgál. *Régi okleveleket betüzni.*

BETŰZ, (be-tüz) ösz. áth. Valamit tüvel vagy más hasonló eszközzel bevarr, beakaszt, különösen a felső ruha szélét az alsó alá csípteti. V. ö. TŰZ, áth.

BETÜZEL, (be-tüzel) ösz. önh. 1) Beható ragu névvel: nagy tüzet rak, igen befüt. *Betüzelni a kemenczébe.* 2) Tulajdonító ragu névvel s átv. ért. am. szorultságba hoz, jól lefőz valakit. *Ugyan betüzeltem neki.*

BÉTÜZÉS, BETŰZÉS (bétü-z-és) fn. tt. *betüzés-t*, tb. *—ék.* Betük ismerésével foglalkodás. Betüről-betüre átolvasás.

BETÜZÉS, BETŰZÉS, (be-tüzés) ösz. fn. Tüvel beakasztás. A felső ruha egyik szélének a másik alá igazítása.

BETYÁR, fn. tt. *betyár-t*, tb. *—ok.* E szót különféle értelemben használja a nyelvszokás. 1) Alföldön: szolgálaton kivül csapongó, leginkább nötelen, csavargó legény, ki holmi csínyokra, lopásokra hajlandó. Ily értelemben használja a pesti köznép is. 2) Hegyalja vidékén falusi ember, legény, ki napszámos munkára a városokba szokott *bejárni*, s magaviseletében városi félmüveltséget szeret mutogatni. 3) Alsó Duna mentében hajóhuzó emberek, legények, kik a vontatólovak hiányát pótolják. 4) A Dunán tuli felsőbb megyékben, nevezetesen Komáromban, Győrben, pusztai nőtlen cselédek, kiknek lakása *betyárház, betyárszoba*, különböztetésül a béresházban lakó nős béresektől.

„Fehérvári hármas határ,
Magam vagyok benne betyár,
Viselem a betyár nevet,
Mert galambom csak úgy szeret."
Népdal.

5) Göcsejben, rideg legény, ki valamicskét szerezvén magának, a rendes szolgálatot abbanhagyta, napi bérben jár dolgozgatni, függetlenségben él, s azért valamit tart maga felől. Országszerte megegyező értelemben oly férfi, kivált legény, ki erkölcseire nézve nyers, beszédében, járásában, magaviseletében némi faragatlan negédet, hegykeséget, durva, aljas nyalkaságot fitogtat, s a finomabb életmód és társalgás szabályait igazi müveltség hiányában ferdén követi. *Falusi, városi betyár. Paraszt, úri betyár. Csavargó, durva betyár.* Használtatik melléknevül is, *betyáros* helyett. *Betyár viselet. Betyár kalap. Betyár beszéd.*

Eredetére nézve különbözők a vélemények. Legközönségesebb értelemben legényt vagy ehhez hasonló független életet élő, rideg embert jelent. A szerb nyelvben is *betjár* = legény, *betjárowané* = nötelenség, *betjarowati* = nőtlenkedni, legénykedni, *betjárszki* legényes, betyáros. Törökül is *bekiar* nőtlent, legényt jelent. Némelyek ismét a török, helyesebben persa *bedkiar* (gonosztevő), mások a hellen ἡβήτωϱ vagy ἡβητήϱ szóval rokonítják, mely am. emberkoros ifju, ki legjobb erejében van. Leghihetőbb azok véleménye, kik *bejár* szótól származtatják, minthogy azon falusi legény, ki napszámra a városokba be szokott járni, minden esetre szív magába valamit a városi szokásokból, ezt magaviseletében, szólásában ki is mutatja, s épen ezen fél müveltségben, mely a mellett, hogy némi városiasságot követel, s ezt negédességben tünteti ki, más részről mégis faragatlan, durva marad, rejlik a betyár szó általános jelentése. Innen van az, hogy míg egy részről a müveletlen falusiak előtt úgy tünik fel, mint müvelt, s ő maga is tart erre valamit, más részről a müveltebbek s városiak által csavargónak tekintetik, s nyers modora, magaviselete és szokásai miatt megvettetik. A finnben is a hasonló hangzásu *pöyhtäri* ‚superbus' szóval értelmeztetik, a persában pedig *batjár* vagy *betjár*, Vullers szerint omnis res foeda, turpis ad aspectum, és *batjára* a mondotton kivül res quaevis hominibus inimica; daemon, genius malus, *bitjár* vagy *bitjára*, calamitas, aerumna, molestia, *patjara*, omnis res ingrata, invisa, odiosa, a zend *paitjára* szintén am. ellenséges, ellenkező.

BETYÁRKODÁS, (betyár-kod-ás) fn. tt. *betyárkodás-t*, tb. *—ok.* Betyáros életmód, magaviselet. V. ö. BETYÁR.

BETYÁRKODIK, (betyár-kod-ik) k. m. *betyárkod-tam, —tál, —ott.* Általán azon emberek életmódját gyakorolja, kiknek különféle értelemben betyár a nevök; legénykedik, durva, parasztos módon negédeskedik, stb. V. ö. BETYÁR.

BETYÁROS, (betyár-os) mn. tt. *betyáros-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Betyár tulajdonságaival bíró, nyers, durva, hetyke, kiválólag ízlés nélkül czifrálkodó betyároknál szokásos. *Betyáros üng, betyáros szür, kalap, pipa, sacskó. Betyáros káromkodás, hegykeség. Betyáros járás, lépés, hányakodás. Betyáros nyereg, ostor, lószerszám.*

BETYÁROSAN, (betyár-os-an) ih. Betyárok módjára. *Betyárosan elkeríteni a szót, betyárosan ülni a lovon, betyárosan lépni valamely nyilvános helyre; betyárosan viselni magát.*

BETYÁRSÁG, (betyár-ság) fn. tt. *betyárságot.* Betyári tulajdonság, magaviselet, faragatlan durvaság, nyerseség, pórias negédesség, rüpőkös nyalkaság, hegykeség.

BETYÁRTÁNCZ, (betyártáncz) ösz. fn. Keresett hegyke, nyalka feszességgel, kicsapongó taglejté-

sekkel, széles kedvü kurjongások közt valódi betyárok módjára eljárt tánez, csárdás. Különböztetésül a nemesebb, delibb, ízletesb tartásu s taglejtésü magyar táncztól.

BETYÁRVISELET, (betyár-viselet) ösz. fn. Olyan viselet ruhában vagy erkölcsben, mint a betyároké. Túlságosan czifra, kirívó szinü, s pórias szabásu ruházat, vagy a köznép szokását negélyző nyers, durva modoru magatartás.

BEUGRÁS, (be-ugrás) ösz. fn. Ugrás, melyet valaki bizonyos mélységbe, különösen vízbe tesz.

BEUGRAT, (be-ugrat) ösz. áth. Embert vagy bizonyos állatot mélységbe ugrani kényszerít, beugrásra bír. *A juhokat beugratni az úsztatóba. A lovat beugratni az árokba.* Használtatik tárgyesetes viszonynév nélkül is, mely mindazáltal alattomban értetik, s am. hátas lovát ugratva bemegy. V. ö. UGRAT.

BEUGRIK, (be-ugrik) ösz. k. Ugorva bevetődik vagy beveti magát. *Beugrott a Dunába. Öngyilkolási szándékból beugrott a kútba.* Mondják *beugor* is, mely szabatosan annyit tenne, mint önszántából, maga erejéből teszi az ugrást, ellenben *beugrik* annyi volna, mint valamely parányi test külerőszaktól hajtva, elrepítve beesik, beakad valamibe, pl. *a tüzsziporka beugrik a kovács szemébe.*

BEUNDOKÍT, (be-undokít) ösz. áth. Valamit úgy bemocskít, hogy undorodást, csömört okoz általa. *Az okádó ember beundokítja a szobát. A futkározó egerek, patkányok beundokítják az éléskázat.* V. ö. UNDOK.

BEUNDOKÍTÁS, (be-undokítás) ösz. fn. Undorodást, csömörletet okozó becsunyítás, bemocskítás.

BEÚSZIK, (be-úszik) ösz. k. Úszva a víz közepébe vagy közepe felé tartott irányban befelé hat, halad. *Száz ölnyire beúszni a Dunába, a Balatonba.* Mondják így is: *beúsz*, vagyis saját erejével, mint az úszó ember s más állat, melynek ellentétekép átv. ért. szólva, *beúszik* annyi volna, mint valamely lélektelen test a víztől ragadtatva vagy evezővel, gőzerővel hajtva, stb. annak belseje, illetőleg nyilása felé halad. *A hajó messze beúszik a tengerbe.* Áthatólag am. bizonyos vízterületet úszva bejár. *Beúszni az egész tavat.*

BEÚSZTAT, (be-úsztat) ösz. áth. Rábír, rávesz, kényszerít embert vagy más állatot, hogy beúszszon vagy beúszszék. *Az úszni tanulókat beúsztatni a folyó közepébe. Az uszkárt beúsztatni a vízbe.*

BEÚTAZ, BEUTAZ, (be-útaz) ösz. áth. Valamely vidéket, országot, világrészt, tengert stb. utazva bejár. *Először hazánkat kell beutazni, azután külföldre menni. Beutazta Tolnát, Baranyát, hetedhét országot.* Használtatik önhatólag is, *beutazik* helyett.

BEÚTAZIK, BEUTAZIK, (be-útazik) ösz. k. Utasképen bizonyos tartományba, országba stb. bemegy. *Beutazni Erdélybe, onnan Moldovába.*

BEÜGET, (be-üget) ösz. önh. Ügetve beér, besiet, bevonul valahová. *A farkas beüget a nádasba, a berekbe. Lovaim egy óra alatt beügetnek a városba.* V. ö. ÜGET.

BEÜGYEKÉZIK, l. BEIGYEKÉZIK.

BEÜL, (be-ül) ösz. önh. Ülés végett behelyezkedik valahová. *Beülni a karszékbe. Beülni az árnyékba. Beülni a templomba, a tanodába, a szinházba, a páholyba. Beülni a bírói székbe.*

BEÜLTET, (be-ültet) ösz. áth. 1) Megkínál valakit, vagy parancsolja valakinek, hogy üljön be, hogy foglaljon ülőhelyet. *A vendéget beültetni a zsöllyeszékbe. A tanulót beültetni az első padba.* 2) Átv. ért. növényt, gyönge csemetét a földbe ás, hogy ott növekedjék. *A melegágyból kiszedett plántákat beültetni a kertbe. A faoskolából kiszedett oltoványokat beültetni a gyümölcsösbe.* 3) Bizonyos tért növényekkel beplántál. *A díszkertet beültetni különféle virágokkal, cserjékkel. A ház elejét, az árkokat, utak széleit fákkal beültetni.*

BEÜLTETÉS, (be-ültetés) ösz. fn. 1) Székbe vagy akármely ülőhelyre behelyezés. 2) Növények földbe ásása, lebujtása tenyésztés végett. V. ö. BEÜLTET.

BEÜLTETÉSI, (be-ültetési) ösz. mn. Beültetésre, különösen plántálásra vonatkozó. *Beültetési munka, költség.*

BEÜT, (1), (be-üt) ösz. áth. 1) Hozzáütve, ráütve betör, bezúz valamit. *Beütni az ablakot, a kályhát. Verekedésben beütötték a fejét.* 2) Egyszer vagy többször ráütve hegyénél fogva benyom, beszúr. *A szeget beütni a falba. Karót beütni a földbe. Csapot beütni a hordóba.* 3) Átv. ért. *beütni valamibe az orrát*, beavatkozni, kutatni, kémkedni.

BEÜT, (2), (be-üt) ösz. önh. 1) Mondjuk villámról, midőn becsap valamibe. *A mennykö beütött a kéménybe. Beütött az istennyila, az isten haragja.* 2) Erőszakosan benyomul, berohan. *Az ellenség több oldalról beütött hazánkba. Az ostromló hadak beütöttek a várba.*

BEÜTÉS, (be-ütés) ösz. fn. Cselekvés vagy állapot, midőn valaki vagy valami beüt, ezen igének minden értelményében. *Ablak-beütés. Fej-beütés. Mennykő-beütés.* V. ö. BEÜT, áth. és önh.

BEÜVEGÉZ, (be-üvegéz) ösz. áth. Üvegtáblákat, üvegfiókokat rak be valamibe, üveggel betakar. *Beüvegezni az ablakrámákat, az ajtókat.*

BEÜVEGÉZÉS, (be-üvegézés) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg fölszerelés, midőn valamit beüvegeznek. V. ö. BEÜVEGÉZ.

BEÜVÖLT, (be-üvölt) ösz. önh. Üvöltve, azaz tompa *ü ü*-féle hangon beszól, bekiált valahová. V. ö. ÜVÖLT.

BEÜZ, (be-üz) ösz. áth. Behajt, bekerget, beszaklat. *A nyulakat beüzni a vadászkörbe. A ludakat beüzni a tóba. Az ellenséget a sánczokba beüzni.* V. ö. ÜZ.

BEÜZEN, (be-üzen) ösz. önh. A bennlevőknek, bennlakóknak szóbeli vagy irott tudósítást küld. *Beüzenni a városi rokonoknak, hogy jöjjenek ki a falura.* V. ö. ÜZEN.

BEÜZENÉS, (be-üzenés) ösz. fn. A bennlevőknek küldött tudósítás.

BEÜZÉS, (be-üzés) ösz. fn. Behajtás, bekergetés, bezaklatás.

BÉV, BÉVELKEDIK, BÉVEN, régiesek BŐ vagy BŐV, BŐVELKEDIK stb. helyett.

BEVADÁSZ, (be-vadász) ösz. áth. Bizonyos területet, vidéket, tájat, határt, dűlőt stb. vadászva bejár. *Egy nap három falu határát bevadászta. Erdőt, cserjét, berket bevadászni.*

BEVÁDLÁS, l. BEVÁDOLÁS.

BEVÁDLÓ, l. BEVÁDOLÓ.

BEVÁDLOTT, l. BEVÁDOLT.

BEVÁDOL, (be-vádol) ösz. áth. Bepanaszol; valamely elkövetett bünért az illető felsőségnek, hatóságnak bead, bejelent valakit. *A tolvajt bevádolni a birónak.* V. ö. VÁDOL.

BEVÁDOLÁS, (be-vádolás) ösz. fn. Valaki ellen tett bepanaszlás, hatóság előtti föladás, törvényes kereset végetti bejelentés.

BEVÁDOLÓ, (be-vádoló) ösz. fn. Személy, illetőleg fölperes, aki bepanaszol, följad valakit.

BEVÁDOLT, (be-vádolt) ösz. mn. és fn. Bepanaszlott, feladott; valami elkövetett bünért törvényszék előtt bejelentett. *A bevádolt tolvajokat, gyilkosokat elfogatni. A bevádolt kihágókat megidézni. A bevádoltakat szembesíteni a vádlóval.*

BEVÁG, (1), (be-vág) ösz. áth. 1) Éles eszközzel, pl. karddal, fejszével, ásóval, kapával stb. valamit behasít. *Keset késsel, fát fejszével bevágni.* 2) Rést, hézagot, lyukat metsz be. *Léket vágni be a jégbe.* 3) Becsap. *Haragjában bevágta az ajtót maga után. A szél bevágta az ablakot.* 4) Elzár, akadályoz. *Bevágták az utját.*

BEVÁG, (2), (mint föntebb) ösz. önh. 1) Valamibe bele sujt. *Bevágott a fába.* 2) Beleszól, belekottyan. *Más beszédébe bevágni.* 3) Beletartozik. *Ez az én osztályomba vág be. Életbe vágó dolog.*

BEVÁGÁS, (be-vágás) ösz. fn. Beütés, becsapás, behasítás. V. ö. BEVÁG.

BEVAGDAL, (be-vagdal) ösz. gyak. áth. Valamely szilárd állományu testet többször ismételt vágás által és több helyen behasít, bemetsz. *A fák derekait fejszével, a padokat késsel bevagdalni.* V. ö. VAGDAL.

BEVAGDALÁS, (be-vagdalás) ösz. fn. Ismételt vágás által több helyen behasítása, bemetszése valamely testnek.

BEVAGDOS, (be-vagdos) ösz. gyak. áth. L. BEVAGDAL.

BEVÁGTAT, (be-vágtat) ösz. önh. Vágtatva, azaz sebes ugrással nyargalva besiet, belovagol valahová. *Bevágtatni az ellenségi seregbe. Lóhalálában bevágtatni a városba.* V. ö. VÁGTAT.

BEVÁGY, (be-vágy) ösz. önh. Vágya van, azaz, kiván, ohajt bemenni valahová, vagy benn lakni, maradni valahol. *Faluról bevágyni a városba.* V. ö. VÁGY.

BEVÁGYAKODIK, (be-vágyakodik) ösz. k. Erős és folytonos vágyat táplál a bemenésre; kivánkozik, ohajtoz bemenni, bejutni, benmaradni.

BEVÁGYIK, (be-vágyik) ösz. k. Szokottabban: l. BEVÁGY.

BEVÁGYÓDIK, (be-vágyódik) ösz. belsz. lásd BEVÁGYAKODIK.

BEVÁJ, (be-váj) ösz. áth. és önh. 1) Valamely eszközzel, de különösen ujjakkal likat, gödröt, nyilást fúr, csinál valamely lágyabb állományu testbe. *Bevájni a sebet. Az edényben álló zsírt, vajat, sajtot bevájni.* 2) Önhatólag, *bevájni valamibe,* am. turkálódni benne. *Piszkos kezekkel bevájni az ételbe.* V. ö. VÁJ.

BEVAKOL, (be-vakol) ösz. áth. A kőmíveseknél am. a rakott falat úgy nevezett mészhomokkal (malterral) bevonja, betapasztja, besimítja. *Előbb bevakolják a falat, azután meszelik, vagy festik.* V. ö. VAKOL.

BEVAKOLÁS, (be-vakolás) ösz. fn. Kőmívesi munka, midőn a megrakott csupasz falakat mészhomokkal betapasztják.

BEVAKOLÁSI, (be-vakolási) ösz. mn. Kőmívesi bevakoláshoz tartozó, való. *Bevakolási munka, költség.*

BEVAKOSKODIK, (be-vakoskodik) ösz. k. Vakoskodva, azaz roszúl látó, rövidlátó, elhomályosodott szemekkel, vagy sötétben tapogatódzva bemegy. *Alig lát a szegény koldus, mégis bevakoskodik a városba.*

BEVALL, (be-vall) ösz. áth. 1) Valamit igaz gyanánt bemond, nem tagad. *A vádlott bevallja elkövetett bűnét. A töredelmes gyónó bevallja vétkeit.* 2) Törvényes összeiráskor elszámlálja vagyonát. *Bevallani marháinak számát.* 3) Ingatlan jószágot illető helyen, pl. régibb törvényeink szerént káptalan vagy convent vagy városi tanács előtt más részére eladottnak nyilatkoztat s azt eladási oklevél előmutatása által is elösmeri. 4) A kereskedő, fuvarozott áruit vámhivataloknál bemondja, irásban beadja; így az adózó, adó alá eső vagyonát vagy annak valóságos avagy reménylhető jövedelmét az illető hivatalnál előadja, irásban benyujtja. V. ö. VALL.

BEVALLÁS, (be-vallás) ösz. fn. Igaz gyanánt megismerés; begyónás; valamely ingatlan birtoknak hiteles helyen eladása. *Örök bevallás. Árubevallás,* azaz a vámokon általszállított áruk jegyzékének beadása. V. ö. BEVALL.

BEVALLÁSIJEGYZÉK, (be-vallási-jegyzék) ösz. fn. Irat, mely a szállított áruk, s holmik számát, minőségét, árát stb. előterjeszti.

BEVALLÓ, (be-valló) ösz. fn. 1) Ingatlan jószág eladásánál az eladó. 2) Áruszállításnál azon személy, ki az áruk számát, minőségét, árát, stb. az illető vámokon, harminczadokon bevallja, előadja.

BEVÁLT, (be-vált) ösz. áth. Árut, pénzt stb. más hasonló értékü áruért, vagy pénzért becserél. *A bankok újabb jegyekkel váltják be a régieket. A mo-*

sott aranyat kész aranypénzen, körmöczi aranyokon beváltani. Átv. ért. *szavát beváltja* am. adott szavát, igéretét teljesíti.

BEVÁLTÁS, (be-váltás) ösz. fn. Cselekvés, midőn beváltunk valamit. Becserélés. Szónak, igéretnek teljesítése. L. BEVÁLT.

BEVÁM, (be-vám) ösz. fn. Vám, mely az idegen áruk beviteleért, vagy behozataláért fizettetik. *Némely áruk a bevám alól ki vannak véve. A bevámot ezüstben fizetni.*

BEVÁNDORLÁS, (be-vándorlás) ösz. fn. Beutazás. Betelepedés. V. ö. BEVÁNDOROL.

BEVÁNDOROL, (1), (be-vándorol) ösz. áth. Vándorolva, azaz országról országra, tartományról tartományra járva bizonyos földterületet beutaz. *Bevándorolni a német tartományokat.*

BEVÁNDOROL, (2), (mint föntebb) ösz. önh. Idegen földről vagy hazából jövén betelepedik. *Magyarországba már az első szent király alatt sok idegen vándorolt be.* V. ö. VÁNDOROL.

BEVÁNDOROLT, (be-vándorolt) ösz. mn. Nem belföldi, nem régi bennszülött, hanem idegen földről beköltözködött. *Bevándorolt szászok, svábok, oroszok, sokaczok.*

BEVÁNKOSOL, (be-vánkosol) ösz. áth. Egy vagy több vánkossal fölszerel, beföd, betakar. *Bevánkosolni a kocsiülést, a pamlagot, az ablakközt.*

BEVÁR, (be-vár) ösz. áth. Vár, azaz, bizonyos vágyát, ohajtását, reményét, kivánságát mindaddig folytatja, mig az illető dolog beteljesedik. *Bevárom, mire üt ki a dolog. Bevárom társaimat, azután indulok.*

BEVARADZIK, (be-varadzik) ösz. k. Az állati testen levő seb külső része megkeményedik, kérgesedik, beheged. V. ö. VAR. *Bevaradzik a kis gyermek feje, arcza.*

BEVARASODIK, (be-varasodik) ösz. k. Varassá lesz, keményedik, több var födi be; bevaradzik.

BEVARÁZSOL, (be-varázsol) ösz. áth. Nem annyira külső kecsek, mint inkább némi titkos mesterségek által becsal, becsábít. Különbözik töle a *bebájol*, mert ez szépség, kellem, kecsek által működik. V. ö. BÁJ, és VARÁZS.

BEVARÁZSOLÁS, (be-varázsolás) ösz. fn. Némi várazsszerek, varázsló müvek által becsalás, becsábítás.

BEVARR, (be-varr) ösz. áth. 1) Feslést, repedést, szakadást tü, árr, vagy más szerszám és bizonyos szálak, fonalak által összefüz, kijavít. *Bevarrni az elhasított ünguját, a fölmetszett bört; bevarrni a hajó fenekét.* 2) Varrás által elrejt. *Pénzét bevarrta ruhája bélésébe, az ágyvánkosba.* Tréfás ért. *bevarrták a száját*, azaz elnémították, hallgatásra bírták.

BEVARRÁS, (be-varrás) ösz. fn. Tü, vagy más eszköz által becsinálás, összefüzés, összehúzás, kijavítás.

BEVÁSÁRLÁS, (be-vásárlás) ösz. fn. Holmi ingóságok, ennivalók, eszközök stb. beszerzése vásárilag kialkudott pénzen.

BEVÁSÁRLÁSI, (be-vásárlási) ösz. mn. Bevásárlásra vonatkozó, ahhoz tartozó, szükséges. *Bevásárlási idő, ügyesség.*

BEVÁSÁRLÓ, (be-vásárló) ösz. fn. Aki holmi áruczikkeket a vásáron, vagy azon kivül pénzen beszerez, begyüjt. A kereskedőknél, megbizott ember, ki a kereskedési czikkeket felkeresi s megveszi.

BEVÁSÁROL, (be-vásárol) ösz. áth. Vásárban, vagy szerteszét kalandozva holmi árukat pénzen megvesz, és begyüjt. *Télrevalókat bevásárolni. Bánságban gabonát, az uradalmaktól gyapjút bevásárolni.* V. ö. VÁSÁROL.

BEVÁSIK, (be-vásik) ösz. k. Dörzsölés, nyomkodás, vakarás által bekopik, belyukad. V. ö. VÁSIK.

BEVÁSZNAZ, (be-vásznaz) ösz. áth. Vászonnal behúz, beföd. *Por ellen bevásznazni a bútorokat.*

BEVÉGEZ, (be-végez) ösz. áth. Valamely munkát, müvet teljesedésig visz; addig folytat valamit, míg végét nem éri. *Bevégezni a beszédet, levélirást. Bevégezni a vetést, aratást, nyomtatást. Bevégezni az iskolai tanulást. Egy munkát bevégezni, mást újra kezdeni. Életét bevégezte* = meghalt.

BEVÉGEZÉS, BEVÉGZÉS, (be-végezés) ösz. fn. Valamely dolog, munka végére jutás; működésnek teljes bezárása.

BEVÉGZÉTT, (be-végzétt) ösz. mn. Ami teljesedésbe ment, amit végig elkészítettek, amin túl tenni való nincs. *Bevégzett aratás, szüret. Bevégzett regény, költemény. Bevégzett oskolai év.*

BEVEGYÍT, (be-vegyít) ösz. áth. Hasonló vagy más nemüek közé kever, s azokkal egyesít. *Az úgy nevezett ürmösborba különféle szereket bevegyíteni.* V. ö. VEGYÍT.

BEVEGYÜL, (be-vegyül) ösz. önh. Hasonló vagy más nemüek közé keveredik, beelegyül; bizonyos sokaság közé menve azzal egyesül. *A learatott és kinyomtatott konkoly szemei bevegyülnek a búzába. Bevegyülni a népsokaságba.* V. ö. VEGYÜL.

BEVÉHETETLEN, (be-véhetetlen) ösz. mn. Akit vagy amit bevenni nem lehet, aki nem arravaló, hogy bevegyék valamely állapotba. Gyógyszerre vonatkozva, amit bizonyos körülményben nem képes valaki bevenni. Továbbá, oly megerősített, besánczolt, bekerített, hogy ostrommal meghódítani nem lehet. *Bevehetetlen vár.*

BEVÉHETŐ, (be-véhető) ösz. mn. Általán amit bevenni lehet, e szónak minden értéményében. *Katonának bevehető legény. Bevehető gyógyszerek. Bevehető vár, erősség. Bevehető tanács*, azaz elfogadható.

BEVER, (be-ver) ösz. áth. 1) Sulyokkal, fejszével, kalapácscsal, vagy más szerrel beütöget valamit. *Beverni a karót a szölöbe, a szeget a falba.* 2) Betördös. *Beverni az ablakokat; beverni az emberek fejét.* 3) Ütögetve behajt, bekerget. *Beverni a szilaj barmokat az istállóba; beverni a lovakat a tilosba.* Átv. ért. *valakinek fejébe beverni valamit* am. nehéz fölfogású, vagy makacs fejü, előitéletektől elfogult embert rábírni, hogy valamiről meggyőződjék, hogy

okuljon, hogy az okszerü józan tanácsot elfogadja. Szintén átv. ért. mondják nagy evőről, mohón falatozóról. *Bevert egy tál káposztát, és fél kenyeret. Jól bevertünk,* = jól laktunk. Csak alsó népies beszédben használható kifejezés. *Beveri magát,* vadászok nyelvén a medvéről mondják, midőn téli alvásra szikla vagy dült fa mögé vonúl.

BEVEREKÉDIK, (be-verekédik) ösz. k. Vergődve, innen-onnan ütést kapva majd ide-oda ütve behat, benyomul. *Ellenség között beverekedni a várba.*

BEVERÉS, (be-verés) ösz. fn. Általán cselekvés, mely által valami beveretik, ezen igének minden értelményében. *Karók, szegek beverése. Fejek, ablakok beverése. Barmok beverése.* V. ö. BEVER.

BEVÉRÉSÍT, (be-vérésít) ösz. áth. Veres szinü festékkel, folyadékkal, stb. beken, bemázol, veressé tesz; veres szinben tüntet elé. *Czéklalével beveresíteni az abroszt. A sok nyiló pipacs beveresíti a vetéseket.*

BEVÉRESÍT, (be-véresít) ösz. áth. Vérrel befest, befecskendez. *A mészárosok bevéresítik ruháikat. A gyilkos bevéresíti kezét.*

BEVÉRÉZ, l. BEVÉRÉSÍT.

BEVERGŐDÉS, (be-vergődés) ösz. fn. Vergődve, azaz bizonyos tömeg, vagy akadályok között ide-oda ütődve bejutás, betolakodás.

BEVERGŐDIK, (be-vergődik) ösz. belsz. Több akadályokba ütközve, ideoda ütődve, tolakodva nagy nehezen bejut, bemegy valahová. *Alig birtam egy óra alatt bevergődni a gyülésterembe.*

BEVÉS, (be-vés) ösz. áth. Vésü, vagy más hasonló éles, hegyes eszköz által bemetsz. *Bevésni a név első betüit a pecsétnyomóba.* V. ö. VÉS.

BEVÉSÉS, (be-vésés) ösz. fn. Vésü, vagy hasonló eszköz általi bemetszés, berovás.

BEVESSZŐZ, (be-vesszőz) ösz. áth. Vesszőcsapásokkal behajt, bekerget valakit, vagy valamit. *A künn futkározó gyermeket bevesszőzni a szobába. A malaczokat bevesszőzni az ólba.*

BEVESZ, (be-vesz) ösz. önh. Ezen *vesz* igében nyilt *e* van, tájejtéssel meghúzva és tompán *vész,* s különbözik tőle azon *vész,* mely tájejtéssel *vösz,* és átható. Jelentése: belehal valamibe. *Beveszett a Dunába.* Részletesen l. VESZ.

BEVÉSZ, (be-vész) l. BEVESZ.

BEVÉSZ, BEVÉSZÉN, (be-vész vagy be-vészén) ösz. áth. 1) Befogad, behelyez. *A kórházba minden szegényt bevesznek.* 2) Ételt, italt, gyógyszert használ. *Minden órában egy labdacsot bevenni.* 3) Valamely társulat, testület, hivatal tagjává elvállal. *Bevették papnak, katonának, iródiáknak.* 4) Megtür, megszenved. *A bort beveszi a természete, de a pálinkát nem.* Mondják: *bevenni valakit kegyelembe, barátságba.* 5) Pénzt, nyereséget, jövedelmet húz be. *Bevenni a só árát. A kenyérsütő mindig vesz be pénzt.* Visszaható névmással am. valaminek belsejébe hat. *A dohányfüst beveszi magát a ruhába; a nedvesség bevette magát a falba; az olaj beveszi magát a pallóba.* V. ö. VÉSZ.

BEVET, (be-vet) ösz. áth. 1) Bedob. *Egy bolond oly követ vethet be a kútba, melyet tíz okos sem húz ki.* Km. 2) Fölszántott földre gabonát hint, s azt beboronálja. *Bevetette földeit részint búzával, részint rozssal.* 3) Betesz. *A kiszakasztott kenyértésztát bevetni a fütött kemenczébe.*

BEVÉT, (be-vét) ösz. fn. Amit valaki bevesz. Különösen bizonyos jövedelem, pl. haszonbér vagy díj fejében, továbbá házbérben jószágból, hivatalból, ajándokúl stb. kapott, s húzott jövedelem.

BEVÉTEL, (be-vétel) ösz. fn. 1) L. BEVÉT. 2) *Bevevés.* V. ö. BEVÉSZ.

BEVETEMÉDIK, (be-vetemédik) ösz. k. Csak némely tájakon a szokottabb *Bevetődik* értelemben használt szó.

BEVETÉS, (be-vetés) ösz. fn. Általán cselekvés, midőn bevetnek valamit, ezen igének szokott értelmeiben. V. ö. BEVET.

BEVETŐDIK, (be-vetődik) ösz. belsz. Esetleg, nem szándékolva, váratlanul bemegy, belép valahová. *Soha sem láttuk, csak úgy bevetődött hozzánk.*

BEVÉTT, (be-vétt) ösz. mn. Akit vagy amit bevettek. *Katonának bevett legény. A bevett orvosságra jobban lenni. A bevett pénzt ismét kiadni. Ez nálunk bevett szokás.* V. ö. BEVÉSZ.

BEVEZET, (be-vezet) ösz. áth. 1) Kezénél vagy akárminél fogva, vagy előtte menve bevisz. *A lovakat bevezetni az istállóba. A kolompos bevezeti a nyájat a tilosba.* 2) Bemutat. *Bevezetteti magát az előkelő házakba.* 3) Ujonczнak hivatala elkezdésében útmutatást ad.

BEVEZETÉS, (be-vezetés) ösz. fn. 1) Magával vagy maga után bevivése valamely személynek vagy állatnak. 2) Ismeretlen idegennek mások előtti bemutatása. 3) Útmutatás valamely hivatalos állásban eljárásra. 4) Irott munkának, könyvnek előrésze, mely az olvasót magára a munka tárgyára, tartalmára előkészíti.

BEVEZETŐ, (be-vezető) ösz. fn. Személy, aki valakit bevezet, ezen igének szokott értelményeiben. V. ö. BEVEZET.

BEVEZETŐJÁTÉK, (be-vezető-játék) ösz. fn. l. ELŐJÁTÉK.

BEVILÁGÍT, (be-világít) ösz. áth. és önh. 1) Bizonyos tört fénynyel, világossággal betölt, világossá tesz. *Egy lámpa az egész termet bevilágítja.* 2) Fényt, világosságot terjeszt kivülről befelé. *A nap bevilágít a szobába.* Máskép: *beviláglik.*

BEVILÁGLIK, (be-világlik) ösz. k. Világossága, fénye behat valamely térbe. *A kapu alatti lámpa bevilágllik az udvarba.*

BEVIRÁGOZ, (be-virágoz) ösz. áth. Virágokkal behint, betakar, ékesít. *Ünnepélyes menetkor bevirágozni az útczákat.*

BEVIRÁGOZÁS, (be-virágozás) ösz. fn. Virágokkal behintés, befödés, ékesítés.

BEVISZ, BEVISZÉN, (be-visz vagy be-viszén) ösz. áth. 1) Általán beszállít. *Vállon szákot, fejen ko-*

sarat, háton puttont, motyót bevinni. Városba, házba, kamarába, pinczébe bevinni valamit. 2) Különösen, bizonyos határon, vámon, harminczadon keresztül más tartományba, birodalomba, hatóságba, megyébe szállít. *Bevinni a gyapjút Morvaországba, a bort Lengyelországba. Bevinni valamit gyalog, szekéren, hajón.* 3) Fogságba vezet. *Beviszik börtönbe a tolvajokat.* V. ö. VISZ.

BEVITEL, (be-vitel) ösz. fn. Általánosan, kivülről, külső helyről belsőbe szállítás. Különösen, külföldi áruknak valamely országba eladás végett vagy eladás következtében beszállitása. Ha bent vagyunk azon országban, hová a beszállitás történik: akkor ez *behozatal.* Ellentéte: *kivitel.*

BEVITELI, (be-viteli) ösz. mn. Bevitelt illető, arra vonatkozó. *Beviteli engedély, tilalom.*

BEVITELVÁM, (be-vitel-vám) ösz. fn. lásd BEVÁM.

BEVITORLÁZ, (be-vitorláz) ösz. önh. Vitorlás hajóval, a széltől hajtatva, beszáll. *Bevitorlázni a nagy tengerbe; bevitorlázni a kikötő révbe.*

BEVITORLÁZÁS, (be-vitorlázás) ösz. fn. Vitorlás hajón szelektől hajtatva beszállás, bevonulás.

BEVIZEL, BEVIZELL, (be-vizel vagy be-vizell) ösz. áth. és önh. 1) Vizelve, ráhugyozva beöntöz, nedvessé tesz valamit. *Bevizelni az utczák szegleteit.* 2) Vizeletét azaz húgyát bizonyos üregbe, edénybe, stb. ereszti. *Bevizelni az éjjeli edénybe, az ágyba.*

BEVIZEZ, (be-vizez) ösz. áth. Vizzel benedvesít. *Mosdáskor bevizezni az asztalt. Bevizezni a vasalandó fehérruhát.*

BEVIZEZÉS, (be-vizezés) ösz. fn. Kiöntött kifecskendezett, kifolyatott víz által benedvezés.

BEVON, (be-von) ösz. áth. 1) Valamely terhet maga után vonva beszállít, bevisz, beállít valahová. *Kocsit, hintót, szekeret, ekét bevonni a szin alá.* 2) Bizonyos területü testet, vagy üreget betakar. *Bevonni tiszta héjakkal a vánkosokat; bevonni szőnyeggel a pallót, viaszos vászonnal az iróasztalt.* 3) Öszvehúz, öszvegöngyölít. *Bevonni a vitorlákat.* 4) Valamely társulatban, játékban részt venni erőltet. *Bevonták öt a hamis játékosok.*

BEVONSZ, BEVONSZOL, lásd BEVONZ. BEVONZOL.

BEVONT, (be-vont) ösz. mn. Bizonyos takaróval lepellel, héjjal behúzott, beburkolt. *Fekete posztóval bevont gyászalkotmány. Selyemhéjjal bevont vánkosok.*

BEVONTAT, (be-vontat) ösz. áth. Vonó marha, vagy emberek által behúzat. *A baglyákat, petrenczéket bevontatni a majorba.* V. ö. VONTAT. A székelyeknél: *bevontatni a bört* am. csávába áztatni, s beereszteni.

BEVONZ, (be-vonz) ösz. áth. Tartósb, hosszabb ideig vonva maga után behúz, bevisz. V. ö. VONZ.

BEVONZOL, (be-vonzol) ösz. áth. Vonzolva, azaz rángatva, húzgálva, nagyobb erőszakot használva bír rá valakit a bemenetelre, vagy viszen be valamit maga után. V. ö. VONZOL.

BEVÖLGYEL, (be-völgyel) ösz. áth. Szilárd, kemény állományu testet, különösen fából, kőből, fémből valót vonalasan bevés, s mintegy völgyet váj bele. *Bevölgyelni a kőoszlopot, az ajtók, az ablakok rámáit.* V. ö. VÖLGYEL.

BÉVSÉG, (bév-ség) fn. tt. *bévség-ét.* Régies, sőt a székelyeknél ma is divatos szó a közösebb szokásu *bőség* értelmében. *Minden nagy bévségben termett.*

BÉVSÉGES, (bév-ség-es) mn. tt. *bévséges-t* vagy *—et,* tb. *—ek.* L. BŐSÉGES.

BÉVÜL, (bév-ül) ih. Régies és tájdivatos szó, különösen Mátyus-földén, a szokottabb *belül* helyett.

BÉVÜLRŐL, (bév-ül-ről) ih. L. BELÜLRŐL.

BEZ, elvont gyöke 1) *beze* (Baranyában am. *bizon*) és *bezeg, bezzeg* szóknak. Jelentése az igazat erősítő *biz, bizon*; 2) a mozgásra vonatkozó *bezzent, bezerel* igéknek, s rokona azon *pez,* melyből *pezderkedik* származott, továbbá a *bizgat, piszkál, mozgat* igék gyökei: *biz pisz, moz.*

BEZÁLOGOL, (be-zálogol) ösz. áth. Valamely ingó jószágot zálogba tesz. *Nyáron a téli, télen a nyári öltönyöket bezálogolni.* V. ö. ZÁLOG.

BEZÁLOGOLÁS, (be-zálogolás) ösz. fn. Zálogba tevés.

BEZÁLOGOSÍT, BEZÁLOGOSÍTÁS, l. BEZÁLOGOL, BEZÁLOGOLÁS.

BEZÁR, (be-zár) ösz. áth. 1) Zárféle készülettel, eszközzel kinyitás vagy kinyilás ellen akadályt vet. *Kulcscsal, lakattal, reteszszel, tolókával bezárni a kaput, az ajtót. Bezárni a ládát, a szekrényt.* 2) Zárral erősített helyre betesz, behelyez. *A pénzt, kincseket bezárni a ládába, a belső szobába.* 3) Embert vagy bizonyos állatokat zár alá vett helyre szorít, s bennmaradni kényszerít. *Bezárni a csintalan fiút, a rabokat, a foglyokat. A csikókat, lovakat bezárni a tolvajok elől.* 4) Bekerít valakit, hogy ne menekülhessen. 5) Bizonyos munkát, müködést, különösen szónoki beszédet, értekezést bevégez. V. ö. ZÁR, ige.

BEZÁRÁS, (be-zárás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit vagy valakit bezárnak, ezen ige minden értelményeit véve. *Kapuk, ajtók bezárását elmulasztani. A pajkos ifjút bezárással fenyegetni. A gonosztevőket bezárással büntetni,* stb. V. ö. BEZÁR.

BEZÁRÁSI, (be-zárási) ösz. mn. Bezárást illető, arra vonatkozó *Bezárási idő, büntetés.*

BEZÁRGYÁZ, (be-zárgyáz) ösz. áth. Hadi műszó, s am. valamely erősséget úgy bekerít, hogy a közlekedést lehetetlenné tegye.

BEZÁRGYÁZÁS, (be-zárgyázás) ösz. fn. Hadi műszó, am. ellenség által bírt erősségnek bekerítve tartása, s minden közlekedéstől eltiltása.

BEZÁRGYÁZAT, (be-zárgyázat) ösz. fn. Szorult állapot, midőn az ellenség által bekerített hely minden közlekedéstől el van zárva. (Blocade.)

BEZÁRKOZÁS, (be-zárkozás) ösz. fn. Magába vonulási állapot, illetőleg cselekvés, midőn bezárkozik valaki. V. ö. BEZÁRKOZIK.

BEZÁRKOZIK, (be-zárkozik) ösz. k. Hogy senki be ne mehessen hozzá, magára fordítja a zárt. *Bezárkozik dolgozó termébe. Czinkos társaival bezárkozott. Az üldözők elől bezárkozni.*

BEZÁRKOZOTT, (be-zárkozott) ösz. mn. Aki akármily oknál fogva magára zárta az ajtót, kaput. *Bezárkozott tudós. Bezárkozott pénzhamisítók. Bezárkozott czinkostársak.*

BEZÁRÓDIK, (be-záródik) ösz. belsz. Mondjuk nyilt kapuról, ajtóról, midőn mintegy önmagától, tulajdonkép saját nehezkedési erejénél fogva vagy a széltől becsapódik és zár alá szorul. Különbözik től a külszenvedő: *bezáratik.*

BEZÁROL, (be-zárol) ösz. áth. Zárnemű szerrel, eszközzel becsuk, bezár.

BEZÁRÓLAG, (be-zárólag) ösz ih. 1) Bevégzőleg, befejezésképen. *Bezárólag még ezeket kell elmondanom.* 2) Bizonyos határon belül. *B betűtől kezdve T-ig bezárólag*, azaz a *T* betűt is oda értve.

BEZDÁN, mezőváros Bács megyében; helyragokkal: *Bezdán-ba, —ban, —ból.*

BEZDÉD, faluk Szabolcsban és Erdélyben; helyragokkal: *Bezdéd-én, —re, —ről.*

BEZEDÉK, falu Baranya megyében; helyragokkal: *Bezedék-én, —re, —ről..*

BEZEŐ, l. BEZŐ.

BEZE, (bez-e) Baranyában, am. *bizon*, göcsei ejtéssel: *bizo; b* elötéttel ugyanaz a régi halotti beszédbeli *isa, ysa*, azaz *iza* szóval.

BEZEG, l. BEZZEG.

BEZERÉD, falu Szala megyében; helyragokkal: *Bezeréd-én, —re, —ről.*

BEZEREL, (bez-er-el) önh. m. *bezerel-t.* Előjön Kassai szókönyvében. Eredeti jelentésénél fogva többszörösen bezzent. Az idézett szókönyv szerint *pársik.* A mozgásra (*bez* = *biz* = *moz*) látszik vonatkozni. V. ö. BEZ 2).

BEZI, falu Győr megyében; helyragokkal: *Bezibe, —ben, —ből.*

BEZNÁKFALVA, helység Nyitra megyében; helyragokkal: *Beznákfalvá-n, —ra, —ról.*

BEZOÁR, (a persa *bádzahr* vagy *pádzahr* után származott, mely am. ellenméreg) fn. tt. *bezoár-t*, tb. *—ok.* 1) Mindenféle szer, mely a gyógyszertárakban ellenmérgül adatik. Innen: *bezoár-por, bezoár-eczet*, stb. 2) Bezoárkő, mely némely állatok, pl. zergék gyomrában találtatik, s főleg ellenmérgül szolgál.

BEZŐ, falu Ungh megyében; helyragokkal: *Bező-n, —re, —ről.*

BEZÚDÍT, (be-zúdít) ösz. áth. A vizet, hullámokat zúgó hangu eséssel behajtja, beokádja. *A híres Niagara bezúdítja hullámait a nagy mélységbe.*

BEZÚDÚL, (be-zúdúl) ösz. önh. Zúgva berohan, betódúl, becsap. *A gát szakadásán bezúdúl az árvíz a helységbe. Az erős förgeteg szele bezúdúl a szorulatba.*

BEZÚG, (be-zúg) ösz. önh. Az erős szél vagy rohanó árvíz, hullám folytonosan zúgva behat, behallik valahová. *A sivatar bezúg az erdők nyílásaiba, a tárt ablakon, ajtókon keresztül a szobába.*

BEZUHAN, (be-zuhan) ösz. önh. Tompa *zuh* hangot adva hirtelen egyszerre beesik, berohan. *A hídról bezuhanni a vízbe.* V. ö. ZUHAN.

BEZÚZ, (be-zúz) ösz. áth. Nem távolról hozzá ütve, hanem inkább közvetlenül nyomva, szorítva belapít. *Kezét bezúzta a malomkő. Bezúzta fejét a kocsikerék.* V. ö. ZÚZ.

BEZÚZÁS, (be-zúzás) ösz. fn. Közvetlen erős nyomás, nyomkodás, szorongatás által okozott belapítás, betörés.

BEZÚZÓDIK, (be-zúzódik) ösz. belsz. Erős nyomásu, visszaható érintkezés következtében belapúl. *A lóról leesvén bezúzódott a feje.*

BEZZEG, (1), (bez-igen vagy biz-igen) ösz. isz. Élünk e szóval, midőn valamit erősen, nagyítva bizonyítunk, állítunk, vagy másokat valami nevezetes dologra figyelmeztetünk. *Kár hogy el nem jöttél, bezzeg jól mulattunk. Bezzeg megesett nekem. Bezzeg úgy. Bezzeg az. Bezzeg megadtam, megmondtam, oda beszéltem neki. Bezzeg volt hagyd el hagyd.* Néha gúnyos árnyalatu értelme is van. *No bezzeg, nagy dolog* = no bizony! *Bezzeg nem beszél most oly rátartósan. Bezzeg jó volna most, amit elpazarlottál. Bezzeg elkel most a fekete száraz kenyér is.*

Öszvetett szó a *bez* (biz, bizon) és *eg* = ig (igen) elemekből. A *z* kettőztetése az állítás, bizonyítás nagyobb nyomatosságát fejezi ki.

BEZZEG, (2), bez-eg vagy bez-ő-eg, bez-ű-eg, bez-v-eg, bez-z-eg) fn. l. BEZZENTŐ.

BEZZEGH, népes puszta Tolna megyében; helyragokkal: *Bezzegh-én, —re, —ről.*

BEZZEGD, előfordul mint helynév 1269-diki oklevélben.

BEZZENT, (bez-ü-en-t vagy bez-v-en-t) áth. m. *bezzent-étt*, par. *—s*, htn. *—ni* vagy *—eni.* Valamely rúgós peczket, szeget, eszközt gyöngéden illetve, mozgásba hoz, vagyis eszközli, hogy megbillenjen. Leginkább *meg* igekötővel használtatik. *Megbezzenteni a kilincset, a fuvola billentyűjét.* Gyöke a kicsinyes mozgásra vonatkozó *bez* = *biz* (bizgat) és *pisz* (piszkál). Képzésre hasonló a *reszent, mozzant, csosszant*, stb. igékhez, V. ö. BEZ.

BEZZENTÉS, (bez-ü-en-t-és vagy bez-v-en-t-és) fn. tt. *bezzentés-t*, tb. *—ék.* Gyönge illetéssel megbillentése valaminek.

BEZZENTŐ, (bez-ü-en-t-ő vagy bez-v-en-t-ő) fn. tt. *bezzentő-t*, tb. *—k.* Rugós pöczök vagy szögecske, vagy más eszköz, mely egyes illetésre vagy megrántásra mozgásba jő. Különösen a puska rugalmas billentyűje, melynek megrántására a felhúzott sárkány lecsapódik. Lágyítva: *bezzentyű*, mint: *fergetyű, töpörtyű*, stb.

BEZZENTYŰ, l. BEZZENTŐ.

BEZS, BEZSÉG, l. BIZS, BIZSÉG és BEZS EL. V. ö. PÉZS, PÉZSÉG.

BEZS EL! Némely tájakon libát, ludat hajtók nógató szava. Máskép: *vezs el! hucs el!* Néhutt: *hel hel! haja luda!* stb. Hívó szavuk pedig *bi! bi-bi! buri!*

BEZSINDÉLÉZ, (be-zsindélez) ösz. áth. Zsindellel befödelez, betetőz. *Bezsindelezni a házakat. Okos ember, be kellene zsindelezni a fejét.* Gúnyos km.

BEZSINDÉLÉZÉS, (be-zsindélézés) ösz. fn. Zsindelféle fa- vagy cseréplemezekkel befödelezés.

BEZSÍROZ vagy BEZSIROZ, (be-zsíroz vagy be-zsiroz) ösz. áth. Zsírral beken, bemocskol, beszenynyez. *Bezsírozni a ruhát, padlót.*

BI! BI-BI! BIBUS! némely tájakon libahajtók hivó avagy szeliden nógató szava, honnan: *bibuska* = libuska, libácska. A csibéket így hívják: *pi-pi!*

BIA, falu Pest vármegye pilisi járásában; helyragozva: *Biára, Biáról, Bián.*

BIAL, BIALZERGE, l. BIVAL, BIVALZERGE.

BIB, elvont gyök, mely valamely kicsided, apró csucsorodást, csomócskát jelent a *bibe, bibelődik, bibircsó* származékokban. Rokonai a gömbölyűbb hangzóju *bab, bob,* mint a *babó, babrál, boborcsó* szók gyökein. V. ö. PÍP, PIPITÉR, BÚB, PÚP.

BIBA, mezőváros Sopron megyében, helyragokkal: *Bibá-n, —ra, —ról.*

BIBAK, fn. tt. *bibak-ot.* 1) L. BIBASZ. 2) Növénynem az anyahímesek seregéből; bokrétája a magzat fölött öt szirmu; szirmai fölállva kinyilók; pilis nyelve sarkantyútlan; porhona beburkolt, maradandó. Számos fajai vannak. (Epipactis. W.)

BIBARCZFALVA, helység Erdélyben; helyr. *Bibarczfalvá-n, —ra, —ról.*

BIBASZ, fn. és mn. tt. *bibasz-t,* tb. *—ok.* Együgyü fölfogásu, kinek eszéből hibázik valami. Aljas kifejezés, de gyöngédebb mint az ostoba, balgatag, vagy bolond. Olyannak szokás mondani, ki holmi csekélyebb dolgokban ügyetlen, vagy gyermekes eszü. *Te kis bibasz! Hogy lehetsz oly bibasz.* Néhutt *bibaktalan.*

Talán a latin *hebes*-től kölcsönöztetett, valamint a vend nyelvbeli *bébaszt* is. Egyébiránt nem mellőzhetjük a magyar *hibás, hibás* szókkal rokonítást is.

BIBASZT, tt. *bibaszt-ot;* többire l. BIBASZ.

BIBE, (bib-e) fn. tt. *bibét,* tb. *bibék.* 1) A testen kiütődő, kiperzsenő kevessé fájdalmas bibircsó, küteg, vagy szélesb ért. seb, gyermeknyelven: *bibi.* Innen átv. ért. holmi apró baj, kényes, érzékeny rész a testben, melynek illetése fájdalmat okoz, vagy a kedélyre bántólag ható valami. *Jobb lett volna ezt a bibét nem is illetni. Minden napnak megvan a maga bibéje.* Km. *Kiki érzi a maga bibéjét. Eltalálták a bibéjét. Bibéjére tapintottak.* 2) Képesen szólva am. bonyolodott, mintegy csomót képező nehézség. *Itt a dolog bibéje.* 3) A virágokban kis bimbóhoz hasonló porfogó.

Rokonai a kicsinyes csomót jelentő: *bibircs, bimbó, píp, pimpó, pipitér, bób, búb,* és származékaik. Ezen alapfogalomnál fogva hozzá hasonlíthatók a latin *piper,* a román *buba* stb.

BIBECS, l. BÍBICZ.

BIBELŐDÉS, (bib-el-őd-és) fn. tt. *bibelődés-t,* tb. *—ék.* Holmi aprólékos bajokkal, mintegy kis bibét képezőkkel foglalkodás vesződés.

BIBELŐDIK, (bib-el-őd-ik) belsz. m. *bibelődtem, —tél, —ött.* Csekély fontosságu, vagy aprólékféle nehézségekkel, bajokkal, munkával foglalkodik, vesződik. Mondhatjuk tudományos érdekü munkáról is, melynek tárgyát holmi kicsi részletek teszik, milyen a füvészeké, bogarászoké.

Rokon a törzsökkel a franczia *bimbelot,* a német *Bimmel, Bammel.*

BIBER, fn. tt. *biber-t,* tb. *—ék.* Somogy- és Baranyában am. *paprika.* Egy a latin *piper* szóval.

BIBERKÉL, (bib-er-ke-el) gyak. önh. m. *biberkél-t.* Tulajdon ért. testének bibés, fájós részeit ujjaival tapogatja, vakargatja. *Fejében biberkél.* Átv. ért. holmi között ujjaival motozgat, tapogatódzik, piszkálódik. Máskép: *bibirkál, babirkál, babrál.*

BIBÉS, (bib-e es) mn. tt. *bibés-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Aminek bibéje, azaz kicsi sebe, fájós bibircsója van. *Bibés kéz, ujjak.*

BIBETYŰ, (bib-e-tyű) fn. tt. *bibetyü-t,* tb. *—k.* Növénynem a kétfőbbhímesek és fedetlenmagvúk seregéből; bokrétája ásító; felső ajaka két metszésü, egyenes; hímszálai a szirom nyakában lappanganak; bibéje kettő, a felső hengeres, tompa, az alsó hártyaforma. Mint gyógyfüvet köszvény ellen szokták használni. Máskép: tisztesfü. (Sideritis).

BIBI, gyermeknyelven, kis seb, tt. *bibi-t.* Lásd BIBE.

BÍBICZ, hangutánzó fn. tt. *bíbicz-ét.* A szalonkák neméhez tartozó vékony lábszáru, fürge szaladásu madárfaj. Máskép: *bébicz, bibucz, libicz, libucz.* Egyezik vele a szintén hangutánzó német *Kibitz.*

BIBIKRA, (bib-ikra) ösz. fn. A háromhímesek és egyanyások seregéhez tartozó növénynem. (Sesleria. P.) Fajai: *búbos,* és *kék* bibikra.

BIBIRCS, l. BIBIRCSÓ.

BIBIRCSÓ, (bib-ir-cs-ó) fn. tt. *bibircsó-t.* Kis bimbóhoz hasonló küteg, fakadás, pörsenés az emberi bőrön, különösen az arczon. *Pofáját kiverte a borbibircsó.* Néhutt: *biborcsó, boborcsó, buborcsó.*

BIBIRCSÓS, (bib-ir-cs-ó-s) mn. tt. *bibircsós-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Bibircsókkal kihányt. *Bibircsós orr, arcz.*

BIBIRCSÓSAN, (bib-ir-cs-ó-s-an) ih. Bibircsókkal kihányva.

BIBIRCSÓSODIK, (bib-ir-cs-ó-s-od-ik) k. m. *bibircsósod-tam, —tál, —ott.* Bibircsóféle kütegek, persenések támadnak rajta. *A sok serivástól bibircsósodni kezd az arcza, orra.*

BIBIRKÁL, (bib-ir-ka-al) önh. m. *bibirkál-t.* Motozgat, valakinek fejében keres, gyöngéden vakargat.

BIBIRKÁLÁS, (bib-ir-ka-al-ás) fn. tt. *bibirkálás-t,* tb. *—ok.* Motozgatás, ujjaival játszodozás valamin vagy valamivel.

BIBIRKÉL, l. BIBIRKÁL.

BIBIS, (bib-i-s) l. BIBÉS.

BIBLIA, fn. tt. *bibliát*, tb. *bibliák*. Hellén értelme szerént több könyvek gyüjteményét jelenti. Köz értelemben, az ó és új szövetségi *szentirás* összege. *Zsidó biblia, keresztény biblia. Eredeti nyelven írt, fordított biblia. Bibliát forgatni; bibliát magyarázni. Biblia is csak hat betüből áll.* Km. *Parasztember bibliája a Hiszekegyisten.* Km.

A hellén nyelvből kölcsönzött szó, de megjegyzendő, hogy *biblia* hellénül többesben áll, a magyar elsajátításban pedig egyes számnak vétetik.

BIBLIAI, (biblia-i) mn. tt. *bibliai-t*, tb. *—ak*. Bibliába, vagy bibliából való, bibliára vonatkozó. *Bibliai példabeszédek, bibliai igazságok, bibliai jövendölések.*

BIBLIATÁRSASÁG, (biblia-társaság) ösz. fn. Társulat, mely a biblia olcsó kiadására, s minden nyelven a keresztények között terjesztésére szövetkezett. *Londoni bibliatársaság.*

BIBOLA, (bib-ol-a) fn. tt. *bibolát*. Fürt, rojt, lógó czifraság. Székely szó.

BIBOLYA, l. IBOLYA.

BÍBOR, BIBOR, fn. és mn. tt. *bíbor-t*, tb. *—ok*. Bársonynemü finom veres szövet, s mint hajdan ritkasága miatt drága kelme átv. ért. jelent fejedelmi jelmezt, méltóságot. *Bíborba öltözni. Bíborban járni. Bíborban született Constantin.* „Egy néminemü kazdag ember, ki öltözik vala bársonba és bíborba.“ Münch. cod. Mint melléknév jelent ily kelméből valót. *Bíbor palást.*

A nyelvészek azt tartják, hogy a latin *purpura* vagyis a hellen *πορφύρα* szóból kölcsönöztetett, ezt ismét *πῦρ* (magyarul *pir*) gyöktől származtatják.

BÍBORAJAK, (bíbor-ajak) ösz. fn. Költői képes kifejezéssel jelent bíborszinü és finomságu szép piros ajakat.

BÍBORBOGÁR, (bíbor-bogár) ösz. fn. Piros, bíborszinü bogár.

BÍBORCSIGA, (bíbor-csiga) ösz. fn. Kettős tekenőjü hegyes csigafaj. (Pinna. L.)

BIBORCZ, (1), személynév, tt. *Biborcz-ot*. Tiburtius.

BIBORCZ, (2), SZENT—, falu Vas megyében; helyr. *Biborcz-on, —ra, —ról.*

BIBORCSIGARÁK, (bibor-csiga-rák) ösz. fn. Apró faju rák, mely a biborcsiga tekenőjébe bujik s azt bizonyos tengeri hal ellen oltalmazza.

BIBORCSÉK, (bib-ir-cs-ék) tt. *biborcsék-ot*. Tájdivatos szó; l. BIBIRCSÓ.

BIBORDI, (bibor-di) fn. tt. *bibordi-t*, tb. *—k*. Bíborszinü, piros bogárfaj.

BÍBORKÖNTÖS, (bíbor-köntös) ösz. fn. Bibor szövetből készített köntös.

BÍBORKA, l. BIBORBOGÁR.

BIBORLÉGY, (bibor-légy) ösz. fn. Biborszinü vörös légy.

BÍBORNOK, BIBORNOK, (bíbor-nok) fn. tt. *bibornok-ot*. A római anyaszentegyházban a pápa után következő legelőkelőbb főpapok czím- és rangneve, kik, a pápa tanácsát képezik, és a szent collegium tagjai. *(Cardinalis). Püspök-bíbornok; áldozár bíbornok; diaconus bíbornok. Főmagasságu bibornok.*

BÍBORNOKI, (bíbor-nok-i) mn. tt. *bíbornoki-t*, tb. *—ak*. Bíbornokot illető, arra vonatkozó. *Bíbornoki kalap, palást; bíbornoki méltóság.*

BÍBOROS, BIBOROS, (1), (bíbor-os) mn. tt. *biboros-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Biborral ékesített, biborba öltözött. *Biboros fejedelem, biboros főpap.*

BÍBOROS, BIBOROS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *bíboros-t*, tb. *—ok*. l. BÍBORNOK.

BÍBOROZ, BIBOROZ, (bíbor-oz) áth. m. *bíboroz-tam, —tál, —ott*, par. *—z*. Biborba öltöztet, biborral ékesít.

BÍBORPIROS, (bíbor-piros) ösz. mn. Biborszinü; olyan pirossággal biró mint a bíbor. *Bíborpiros virág; biborpiros ajak.*

BÍBORRUHA, (bíbor-ruha) ösz. fn. Általán bíbor kelméből készített öltözék, bíborköntös, bíborpalást, stb.

BÍBORSZÍN, (bíbor-szín) ösz. fn. Piros szín, milyen a bíboré. Melléknévül is használtatik. *Bíborszín palást. Bíborszín ajkak.*

BÍBORSZINÜ, (bíbor-szinü) ösz. mn. Aminek biborszine van; biborszinre festett. *Bíborszinü bogarak, legyek. Bíborszinü szövet, öltözék.*

BIBUCZ, fn. tt. *bibucz-ot*. L. BIBICZ.

BIBUSKA, tt. *bibuská-t*; libácska. V. ö. BI.

BICSAK, fn. tt. *bicsak-ot*. Általán csekélyebb értékü, gömbölyü nyelü kés, melynek pengéjét a nyélbe lehet tenni, csukni, máskép: *bicska*, tréfás gúnynyelven: *békanyúzó. Sárga-, piros nyelü bicsak. Igen feni a bicsakját. Úri bicsak, fa nyele* = urat játszani akaró, de szegény külsejü, öltözetü. Km. *Legrádi bicsak.* „Ha előtalálod, tied lesz kobakom, ónnal jól megrakott légrádi bicsakom.“ Faludi. *Fehérvári bicsak. Madi bicsak*, melyet gúnyadoma szerint a madiak (Csallóközben) elvetettek, hogy többet teremjen. *Bicsakkal faragni, enni. Belétörött a bicskája.* Km.

Elemezni másmás szempontból kiindulva különfélekép lehet. Származtatható a *becsuk becsukó* szótól minthogy főjegye az hogy becsukható. Vagy a *ficzak, ficzam* szóval rokonítható, mennyiben csukló természeténél fogva ideoda ficzamlik, honnan: *bicsaklik, kibicsaklik* am. sarkából, forgójából kificzamodik. Vagy végre betüátétellel am. *bikcse, bökcse* (Szabó Dávidnál csakugyan *bicske*), mint *szökcse szöcske*. Török nyelvben *bicsak* (bycsak), másképp *csaky* másnemü kést is jelent, pl. *kalembycsak* tollkés, *szakalbycsak* borotva, *bycsakcsi* késcsináló. Ugyanezen nyelvben *bics-mek* ige am. rágni, kaszálni. Az uigur nyelvben szintén előfordúl *bicsak*. A magyar *bök* is kétségtelenül rokon a mélyhangú *vág* szóval, azonban mindig figyelmet érdemlő marad az, hogy a magyar *bicsak* nem akárminő, hanem csak becsukó kést jelent. Különbözik: *bicskia*.

BICSAKLIK, (bicsak-l-ik) k. m. *bicsakl-ott*, htn. *—ani*. Tulajdonképen, bicsak módjára csukódik, vagy hátra feszül, mint a rosz bicsak. Átv. ért. hanyatlik,

hátra dől, nem jól mozog, fordúl. *Kibicsaklott a nyelve,* azaz elhibázta, elvétette a szót. *Öreg a legény, már bicsaklik.* Km. Csangósan ejtve: *biczaklik,* vagy némely szójárások szerént *biczeklik* minélfogva rokonai *ficzamlik, ficzaklik, biczeg.*

BICSAKOL, (bicsak-ol) áth. m. *bicsakol-t.* Bicsakkal roszúl metsz, vág, öl. *Megbicsakolni valakit. Bizonyos megyében a házi adót megbicsakolták. Megbicsakolja magát,* jobban: *megbikacsolja magát.*

BICSÉRD, falu Baranyában; helyr. *Bicsérd-en, —re, —ről.*

BICSKA, fn. tt. *bicskát,* tb. *bicskák.* Vékonyhangon Baranyában: *bicske.* 1) L. BICSAK. 2) A csizmaziák széles pilingáju horgas kése, melylyel a bőrt metélik, s mely csuklóra nem jár. Máskép: *bicskia.*

BICSKAHAL, (bicska-hal) ösz. fn. Hegyes éles orru halnem, melynek faja a garda is (karda, kardos). (Cyprinus cultratus).

BICSKÁS, (bicska-as) fn. tt. *bicskás-t,* tb. *—ok.* Zsebtolvaj, ki a zsebeket, kivált vásári tolongásban, bicskával felmetszi. Hiresek voltak egykor a szegedi bicskások.

BICSKE, (1), tt. *bicské-t.* L. BICSKA.

BICSKE, (2), mezőváros Fehér vármegyében és *Tápjó-Bicske* falu Pest vármegyében; helyr. *Bicskére, —röl, —n.*

BICSKIA, fn. tt. *bicskiá-t.* Csizmaziakés, lásd BICSKA 2).

BICZ, elvont gyök, honnan *biczėg, biczczen, biczczent,* és származékaik eredtek. Jelent kisebb nemü ideoda ingadozó mozgást, midőn a mozgó test súlyegyeni pontjától kissé félre, vagy előre hajlik, hajladozik. Legközelebbi rokona *ficz,* mint a *ficzam, ficzamít, ficzamodik* származékok gyöke, továbbá: *biz,* honnan *bizgat,* s a *b* előtét nélküli: *iz, icz,* mint az ikerített *izegmozog, iczegbiczeg* mutatják.

BICZA, (bicz-a) fn. tt. *biczát.* Baranyai tájnyelven jelenti a szőlő kacscsát, indáját. Talán görbére hajló, kacskaringós tulajdonságánál fogva a félre mozzanásra vonatkozó *bicze, biczeg* szókkal egy eredetü.

BICZAKLIK, l. BICSAKLIK.

BICZCZEN, (bicz-ü-en, bicz-v-en) önh. m. *biczczen-t.* A súlyegyent féligmeddig vesztve félre hajlik, félre billen. *Biczczen a szunydikáló feje. Biczczen a mérleg serpenyője,* midőn fel vagy alá mozzan. Igekötőkkel: *megbiczczen, elbiczczen.* V. ö. BICZ, gyök.

BICZCZENÉS, (bicz-ü-en-és, bicz-v-en-és) fn. tt. *biczczenés-t,* tb. *—ėk.* A mozzanás, illetőleg súlyegyenvesztés neme, midőn valami biczczen.

BICZCZENT, (bicz-ü-en-t, bicz-v-en-t) áth. m. *biczczent-ėtt,* par. *—s,* htn. *—eni,* vagy *—ni.* A súlyegyen pontján álló testet kis mozzanásba hozza, megbillenti, vagyis eszközli, okozza, hogy biczczenjen. Igekötőkkel: *megbiczczent, félrebiczczent.* Különösen, *fejével biczczenteni* am. szunnyadólag, vagy intőleg, jeladólag fejét előre és lefelé mozzantani.

BICZE, (bicz-e) mn. tt. *biczét,* tb. *biczék.* Aki biczegve, sántikálva lép, vagy ami ideoda könnyen biczczen. Átvetve és *k* toldalékkal egy jelentésü vele *czibak,* s rokona az erősebb biczczenésü *ficza.*

BICZĖG, (bicz-ėg) önh. m. *biczėg-tem, —tél, —ėtt.* A súlyegyen pontján ingadozva áll, vagy mozog. *Biczeg az asztal, melynek lábai egyenetlenek; biczeg a sánta ember. Iczeg-biczeg.* V. ö. ILLĖG-BILLĖG, IZĖG-MOZOG.

BICZĖGÉS, (bicz-ėg-és) fn. tt. *biczėgés-t,* tb. *—ėk.* Ideoda ingadozás. *Bölcsőbiczėgés, teknő biczėgése, ladikbiczėgés.* V. ö. BICZĖG.

BICZĖGET, (bicz-ėg-et) önh. és áth. m. *biczėget-tem, —tél, —ėtt.* 1) Folyvást, ismételve biczeg; a súlyegyen pontja körül ingadoz. 2) L. BICZEGTET.

BICZĖGTET, (bicz-ėg-tet) áth. m. *biczėgtet-tem, —tél, —ėtt.* Biczegő állapotba hoz. *Asztalt, széket biczegtetni.*

BICZĖGTETÉS, (bicz-ėg-tet-és) fn. tt. *biczėgtetés-t,* tb. *—ėk.* Biczegő állapotba hozás.

BICZEKLIK, l. BICSAKLIK.

BICZĖR, (bicz-ėr) fn. tt. *biczėr-t,* tb. *—ėk.* Molyférgek egyik faja. Talán rágás közti folytonos mozgásától kapta nevét.

BICZĖRĖG, (bicz-ėr-ėg) önh. m. *biczėrėg-tem, biczėrėgtél,* vagy *biczėrgėttem, biczėrgėttél, biczėrgėtt,* htn. *—ni* vagy *biczėrgeni.* Ideoda ingadoz; folytonos mozgásban van. *Iczėrėg biczėrėg.*

BICZĖRGÉS, (bicz-ėr-ėg-és) fn. tt. *biczėrgés-t,* tb. *—ėk.* Ideoda izgadozás.

BICZĖRTÉS, (bicz-ėr-t-ės) mn. tt. *biczėrtės-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Sántikáló, máskép átvetve: *czibėrtės,* vagy *csipėrtės.*

BICZKÉCZE, (biczke-cze) fn. tt. *biczkéczét.* Pöszméte, biszke, piszke, egres. A *piszke* vagy *biszke* szóból van elcsavarítva, *cze* kicsinyítő járulván hozzája. V. ö. PISZKE.

BICZKĖL, BICZKÖL, (bicz-k-ėl vagy bicz-k-öl) Palóczosan am. szunydikálás közben fejét bólogatja, biczegeti. *A szentegyházban is a szorosmisén* (nagymisén) *csak biczköl.* Szeder F. a palócz szójárásról.

BIDÉS, tájéjtésileg és régiesen, *büdös,* helyett.

BIG, elvont gyöke *biga, bige, bigecs* szóknak. Jelentésére nézve rokon az önálló *bog* szóval, és a *bokor*-nak *bok* gyökével. V. ö. BIGE. 3).

BIGA, (big-a) fn. tt. *bigát,* tb. *bigák.* Földi apró csiga, rétegesen öszvevont, világos és töredékeny héjjal. Alakjára nézve a postasíphoz hasonló. A *csiga* szóval ikerítve: *csigabiga.* A *boga* szónak kicsinyített módosítványa. V. ö. CSIGA.

BIGE, (big-e) fn. tt. *bigét,* tb. *bigék.* 1) Erdők alján tenyésző apró bokorfaj, harasztos cserje. Innen származott: *bigecs,* mely némely alföldi tájakon fiatal csemetékből bokrokból álló ligetet, különösebben ilyen gyümölcsöst jelent. 2) Tekeredett apró szarvu ökör neve, mélyhangon: *buga,* melyet néhutt, nevezetesen túl a Dunán, *csirá*-nak neveznek. *Hajsz Bige.* 3) l. PIGE.

A két első pont alatti értelemben nem egyéb, mint a mély hangú *boga buga* és *bok*(or) felhangu modósít-

ványa. Rokonúl tekinthető *vág* ige is, a honnan *bige* am. vágott vagy csonkított liget, és csonkított szarvú ökör.

BIGEBECZŐ, (bige-becző) ösz. fn. Növénynem a kétföbbhímesek és magrejtősök seregéből. (Bignonia, Bignon nevű növenyészetpártolótól). Némely fajai: *Trombita b.* (B. Catalpa) *Kék b.* (B. coerulea) A fák osztályába tartozik.

BIGECS, (big-ecs) fn. tt. *bigecs-et*, tb. *—ek*. L. BIGE. 1).

BIGEJAZMIN (bige-jazmin) ösz. fn. Apró cserjés jazmin. V. ö. JAZMIN.

BIGENÖVÉNY, (bige-növény) ösz. fn. Általán mindenféle cserjés, harasztos, bokros növény.

BIGÉZ, (big-e-ez) önh. m. *bigéz-tem*, *—tél*, *—ett*. Bigével, vagy máskép pigével, azaz apró pálczikákkal játszik; pinczkez, pilinczkez.

BIGY, BIGYGY, elvont gyök, melyből *bigyeg*, *bigyereg*, *bigygyen*, *bigygyeszt* származnak. Jelenti a testnek gyönge függését s rokon *függ* szóval és *fity* gyökkel (fityeg igében).

BIGYGYEN, (bigy-ü-en) önh.m. *bigygyen-t*. Könnyeden valahová oda függeszkedik, féligmeddig oda ragad valamihez. *Alsó ajaka a felsőhöz bigygyen.*

BIGYGYENÉS, (bigy-ü-en-és) fn.tt. *bigygyenés-t*, tb. *—ek*. Valahová gyöngén függeszkedés.

BIGYGYESZT, (bigygy-esz-t) áth. m. *bigygyeszt-ett*, htn. *—ni* vagy *—eni*. Csak imígy-amúgy oda akaszt, oda kapcsol, felfüggeszt. *Kis kendőt bigygyeszt a nyakára. Ajakát bigygyeszti*, azaz feltolja.

BIGYGYESZTÉS, (bigygy-esz-t-és) fn. tt. *bigygyesztés-t*, tb. *—ek*. Gyöngén odaakasztás.

BIGYÉG, (bigy-ég) önh. m. *bigyég-tem*, *—tél*, *—ett*. Fityeg, lóg, könnyen oda vetve, oda akasztva csaknem leesik. *Az érett alma, körte már csak bigyeg az ágon.*

BIGYÉGÉS, (bigy-ég-és) fn. tt. *bigyégés-t*, tb. *—ek*. Fityegés.

BIGYÉRÍT, BIGYERIT, (bigy-ér-ít) áth. m. *bigyerít-ett*, htn. *—ni* vagy *—eni*. Imígy-amúgy felakaszt, felfüggeszt, feltol. *Ajakát bigyeríti.*

BIGYERÍTÉS, (bigy-er-ít-és) fn. tt. *bigyerítés-t*, tb. *—ek*. Könnyűded felfüggesztés.

BIGYMA, (bigy-ma) fn. tt. *bigymát*. Kórtani ért. fügeforma kinövés a bőrön, mely vékony száron a testhez bigygyed, máskép: *függöly*. Képzésre olyan mint *fityma*.

BIHAR, megye és mezőváros. Mint megye, nagyságára nézve első az országban. Mint mezőváros helyragokkal: *Bihar-on*, *—ra*, *—ról*.

BIJAL, tájdivatos, *bial* vagy *bival* helyett.

BIK, (1), elvont gyöke *bika* szónak, mely ugyanaz a *bök* avagy *bőg* gyökkel.

BIK, (2), fn. l. BÜKK.

BIKA, (bik-a) fn. tt. *bikát*, tb. *bikák*. Azon hasított körmű baromnemüek hímje, melynek nőstényét *tehénnek* hívják. *Bivalbika*, *szarvasbika*, *őzbika* (baköz). Szorosan véve a közönséges tehenek hímje, mely herélt állapotban: *tinó*, *ökör*. *Magyar bika*, *svájczi* *bika*, *söre*, *csira bika*. *Vastag nyaku*, *zömök fejü*, *hosszu dereku bika*. *Város*, *falu bikája*, átv. gúnyos ért. csapodárkodó fajtalan ember. *Vad*, *öklelős*, *bömbölő bika*. *Bőg*, *mint a bika*. Km. *Öklelős bikának széna a szarván*. Km. *Bika alatt is borjút keres*. Km. *Tátos bika*, a népmesékben.

Némelyek szerint öklelős tulajdonságánál fogva am. *bökő*, s hasonló hozzá *bak*, pl. kecskebak. Mások szerint = *bégő*, *bőgő*, honnan átv. ért. *bölönbika*, *vagy visi*, *nádi bika* jelent bika módjára bőgő gémfajt. Egyébiránt számos nyelvekben találtatnak rokonai, ilyenek a latin *vacca*, *vagio*, *mugio*, hellen *μύκω*, *βοῦκός*, német *mucken*, szanszkrit *bukk* (bég, bőg), honnan: *bukkasz*, *bukká* (bak, kecske), szláv *bik*, *bika*, *buják*, török *bugha*, továbbá az ajakhang elhagyásával szinte a szanszkrit *ghu* (bőg), *ukszan* (ökör), török *öküz*, magyar *ökör*, német *Ochs*, mongol *uker*, stb. V. ö. ÖKÖR.

BIKAÁLDOZAT, (bika-áldozat) ösz. fn. Az ó testamentomban, és több pogány népeknél divatozott vallási szertartás, mely a többi áldozatok között legnemesebbnek tartatott, midőn választott szép bikát öltek meg, s némely részeit megégették, a többit pedig ellakmározták. Jupiter tiszteletére bikát áldoztak a görögök és rómaiak.

BIKABÉR, (bika-bér) ösz. fn. L. BIKAPÉNZ.

BIKABORJU, (bika-borju) ösz. fn. Kis szopós bika, melynek még szarvai nincsenek, vagy csak most kezdenek bújni. Ha kiherélik, *tinóborju* lesz belőle.

BIKÁCS, több helység neve; helyr. *Bikács-on*, *—ra*, *—ról*.

BIKACSÉK, BIKACSÖK, (bika-csék vagy bika-csök) ösz. fn. A bikának nemző vesszeje, mely megszáradva sajtógúzs és korbács gyanánt használtatik. *Elverték a gyereket bikacsékkel*. Egyezik vele a török *bugha siki*.

BIKACSOL, (bik-a-cs-ol) vh. (bikacsolja magát), mult. *bikacsol-ta* magát. Makacskodik. *Megbikacsolja magát*. Máskép: *bakacsol*, azaz *makacsol*.

BIKÁCZA, falu Közép-Szolnok megyében; helyragokkal: *Bikáczá-n*, *—ra*, *—ról*.

BIKÁD, falu Tolna megyében; helyr. *Bikád-on*, *—ra*, *—ról*.

BIKAFALVA, helység Erdélyben, Udvarhely székben; helyr. *Bikafalvá-n*, *—ra*, *—ról*.

BIKAHAJSZ, (bika-hajsz) ösz. fn. 1) A bikáknak egymás elleni hajszolása, a végett, hogy a legerősebb és legbátrabb kitüntessék. 2) Különös mulatság a spanyoloknál, midőn a bikákat részént egymás ellen, részént szeléndekekkel, vagy erős vívókkal eresztik összve, verekedés végett.

BIKAHARCZ, (bika-harcz) l. BIKAHAJSZ.

BIKAI, (bik-a-i) mn. tt. *bikai-t*, tb. *—ak*. Bikára tartozó, vonatkozó; bikához hasonló. *Bikai erő*, *bősztültség*.

BIKÁLKODIK, (bik-a-al-kod-ik) k. m. *bikálkod-tam*, *—tál*, *—ott*. Bika módra viseli magát, bujálkodik.

BIKAL, több helység neve Magyarországon és Erdélyben (MAGYAR—, OLÁH—); helyr. *Bikal-on, —ra, —ról.*

BIKAÖLŐ, (bika-ölő) ösz. fn. Vívó személy, ki a bikaviadalban győztes, ki bikát öl a bikahajszban.

BIKAPÉNZ, (bika-pénz) ösz. fn. Pénz, mely a bika hágásaért adatik a tehén birtokosától. Átv. ért. azon díj, melyet férfi fizet az általa megejtett nőszemélynek.

BIKASÁG, (bik-a-ság) fn. tt. *bikaság-ot.* Bikatulajdonság; tulságos hajlam a nemző ösztön kielégitésére, fajtalanság

BIKÁSDI, (bik-a-as-di) fn. tt. *bikásdi-t.* Gyermeki játék neme, midőn az öklelődző bikákat utánozzák. Képzésre olyan mint: *lovasdi, katonásdi,* stb.

BIKAVIADAL, (bika-viadal) ösz. fn. 1) Az egymás ellen felbőszült, egymással versengő bikák küzdelme, öklelődzése. 2) L. BIKAHAJSZ.

BIKCZIS, (bikczi-s) mn. tt. *bikczis-t,* tb. *—ek.* Fecsegő, locsogó, ikerítve: *ikczis-bikczis.*

BIKECZ, (bik-ecz vagy bik-hecz) fn. tt. *bikecz-et.* Hitvány nyomorult pökhendi ficzkó, aki kicsin létére hetvenkedik, hányakodik máskép: *bikficz.* Eredetre egy a maga nemében kicsit jelentő *bige* szóval = *bigecz.*

BIKFALVA, helység Erdélyben a Sepsi székben; helyr. *Bikfalvá-n, —ra, —ról.*

BIKFICZ, l. BIKECZ.

BIKIS, falu Krassó megyében; l. BÜKÖS és BÜKKÖS.

BIKÓ, helynevek Szathmárban (PAP—) és Erdélyben; helyr. *Bikó-n, —ra, —ról.*

BIKK, l. BÜKK.

BIKLA, fn. tt. *biklát,* tb. *biklák.* Somogy és Baranyában pendelyszabású, ezerránczos vászonszoknya.

Valószinü, hogy *pendely* és *bikla* az elrontott eredeti *ingal* szóból alakultak. Tudniillik, ahol még a hosszu női ing nincs divatban, ott a testet közvetlenül takaró fehérruha két darabból áll, a felső csipőig ér, s *féling,* vagy *feling* (felső ing) a neve, a csipőtől bokáig nyuló szoknyaforma pedig a székelyeknél ma is *ingal,* vagy *ingalj. Ingal*-ból vékonyhangon lesz: *ingel,* mint *fejal*-ból (vánkos) lett *fejel* pl. a Nyitravölgyén, és másutt; *p* előtéttel: *pingel,* s innen: *pindely, pendely, pintöl, pöntöly.* Más részt, t. i. a somogyiak és baranyaiak alakítása szerint, *ingal*-ból lett szintén ajakbetüs előtéttel: *bingal,* innen átvetve, *bingla,* könnyebb kiejtés végett az *n*-et elhagyva: *bigla, bikla.* Egyébiránt a hasonló hangzatu hellen *κυκλάς* és latin *cyclas* szintén kerekded szabásu nőruhát jelentenek.

BIKMAKKOL, (bik-makkol) ösz. önh. Székely tájszó, am. akadozva, hímelvehámolva beszélni, magát mentegetni.

Talán átv. értelmü szó a bükfák makkjain rágicsáló s csámcsogó sertések szokásától, mennyiben az akadozó beszédüröl szoktuk mondani, hogy csámcsogva beszél.

BIKSZÁD, BÜKSZÁD, több helység neve Magyarországon és Erdélyben; helyr. *Bikszád-on, —ra, —ról.*

BIKSZÖGH, falu Gömörben; helyr. *Bikszögh-ön, —re, —ről.*

BIL vagy BILL, elvont gyökök, melyekből *biling, billeg, billen, billent* és származékaik eredtek. Alapértényök kicsinyes ideoda ingó, lengő, biczczenő mozgalom. Rokonaik: *bel, böl,* a *bellöke* és *bölcső* származékokban, továbbá a vastaghangu s ennélfogva élénkebb mozzanatu *pil,* vagy *pill, vil* vagy *vill,* melyekből *pillant, pillangó, villog, villám* eredtek. Jelentenek lógó, lefüggő mozgást is. Rokonuk a szanszkrit *vail, vaill* (mozdít, fordít), a hellen *ἑιλέω,* stb.

BILAK, falu Erdélyben, Doboka megyében; helyr. *Bilak-on, —ra, —ról.*

BILCSIRTA, l. BARÁZDABILLEGETŐ. Elemei: a *billeg* gyöke, *bil,* és a *csir* hangutánzó = billegő és csiregő, csiripoló.

BILICZ, KIS—, NAGY—, faluk Nyitra megyében; helyr. *Bilicz-én, —re, —ről.*

BILINCS, fn. tt. *bilincs-ét,* tb. *—ék.* Lábakra és kezekre vert láncz, milyet a rabok viselnek. *Bilincset verni valakire,* vagy *bilincsbe, bilincsre verni. Bilincsben járni. Bilincset viselni, csörgetni. Leverni a bilincset.* Átv. ért. ránk erőszakolt akadály, erkölcsi kényszer, mely a szabad működést korlátozza. *Lerázni a czélszerütlenné lett régi intézmények bilincseit.*

Homályos eredetü szó. Talán a tagokon *billegő, fityegő* tulajdonságától vette nevét? Egyébiránt a szláv nyelvekben is van *blinkáts, blinteák.*

BILINCSÉL, (bilincs-él) áth. m. *bilincsél-t.* Bilincsre ver, fogva tart, leköt. Igekötőkkel: *lebilincsél, megbilincsél.* V. ö. BILINCS.

BILINCSÉLÉS, (bilincs-él-és) fn. tt. *bilincsélés-t,* tb. *—ék.* Bilincsre verés.

BILINCSÉS, (bilincs-és) mn. tt. *bilincsés-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Bilincscsel terhelt, bilincsbe zárt, bilincset viselő. *Bilincses sánczrabok, várfoglyok.*

BILINCSÉZ, áth. m. *bilincsèz-tem, —tél, —étt.* L. BILINCSÉL.

BILING, (bil-ing) fn. tt. *biling-ét,* tb. *—ék.* Kicsided, szőlőfürt, vagy apró szőlőfaj, a szedők által elhagyott fürtöcske. Balatonmelléki szó, közösebb névvel némely dunai vidéken *böng,* a tiszai s hegyaljai vidéken pedig: *filleng.*

Eredeti jelentésénél fogva: kis billegő, fityegő, persául *birigh* (racemus uvae).

BILINGÉRÉZ, (bil-ing-ér-éz) áth. m. *bilingérèztem, —tél, —étt.* Szedés után elmaradt fürtöket, bilingeket keresgél; böngész. Balatonmelléki szó. Néhol: *mezgerel, lécskál, kórész.*

BILINGÉRÉZÉS, (bil-ing-ér-éz-és) fn. tt. *bilingérézés-t,* tb. *—ék.* A szedők után elmaradozott szőlőfürtök keresgélése; böngészés, mezgerelés, lécskálás.

BILINGÉS, (bil-ing-és) mn. tt. *bilingés-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* 1) Amin biling vagy bilingek vannak.

Bilinges töke. 2) Szőlőbilinghez hasonló bogyóju. *Bilinges cserje, fagyalfa.*

BILIZNA, (néhutt: *veliznek*), l. BÉLÉZNA.

BILL, elvont gyök, melynek értelme kicsinyes, könnyü, lengeteg, fityegő mozgás, származékai: *bille, billeg, billeget, billen, billent* stb. Mélyhangon *ball* (*ballag, ballagcsál* stb. szókban). V. ö. BIL.

BILLE, (bill-e) fn. tt. *billét*, tb. *billék*. Kis fiúk szeméremvesszeje, máskép: *bögyörő, pöcs*. Különben mondják a felnőttek férfitagjáról is. V. ö. BILL, gyök.

BILLEG, (1), BILLOG, tájszó, l. BÉLYEG.

BILLEG, (2), BILLEGH, népes puszták Komárom és Szala megyékben; helyr. *Billeg-én, —re, —ről.*

BILLÉG, (bill-ég) gyak. önh. m. *billég-tem, —tél, —ett.* 1) Súlyegyeni pontjától elhajolva könnyed mozgással ideoda ingadoz, hajladozik. *Billeg a süvegbe tűzött toll, midőn a szellő lengeti. Billegnek a mérőserpenyők.* 2) Testét kényelmesen, könnyeden ideoda hajtogatva, mozog, lépdegel. *Billegve járni a csárdást, a lassumagyart.* Ikerítve: *illeg-billeg. Juhászlegény furulyál, illegbilleg, meg megáll.* Népdal. V. ö. mély hangon: BALLAG.

BILLÉGÉNY, (bill-ég-ény) fn. tt. *billégény-t*, tb. *—ék.* Magas vékony lábszáru kis madárnem, mely aránylag hosszu farkát szüntelen billegeti. Szokott népies nyelven: barázdabillegető. (Motacilla). A vadászok így nevezik a szarvas farkát is.

BILLÉGÉS, (bill-ég-és) fn. tt. *billégés-t*, tb. *—ék.* Könnyüded, ideoda ingadozó hajladozás.

BILLÉGET, (bill-ég-et) áth. m. *billéget-tem, —tél, —étt.* Ideoda mozgat, ingadoztat, lenget. *Sípot, furulyát billeget, vagy inkább, ujjait billegeti rajtok. Farkát billegeti. Róka farkát billegeti, násznagy akar lenni.* (Vőféli vers). *Füleket billegetni. Hát miért nem billegeted a füledet?* km. azaz, miért nem szólsz, miért nem mondod, mit akarsz?

BILLÉGETÉS, (bill-ég-et-és) fn. tt. *billégetés-t*, tb. *—ék.* Gyöngén mozgatás, ingatás, lengetés.

BILLÉGETŐ, (1), (bill-ég-et-ő) mn. tt. *billégető-t.* Aki vagy ami valamit billeget.

BILLÉGETŐ, (2), (bill-ég-et-ő) fn. tt. *billegető-t.* 1) Billegény, barázdabillegető. 2) Hat lyuku síp, milyet a pásztorok használnak.

BILLÉGTET, (bill-ég-tet) áth. l. BILLÉGET.

BILLÉGTETŐ, fn. tt. *billegtető-t*; l. BILLÉGÉNY.

BILLEN, (bill-en) önh. m. *billen-t.* Egyik oldalról másikra egyet hajlik; alulról fel, vagy felülről lefelé mozzan. *Billen a mérleg serpenyője, billen a kocsi. Felbillen, lebillen, elbillen, megbillen.*

BILLENCS, (bill-en-cs) fn. tt. *billencs-ét.* Lásd BILLÉGÉNY.

BILLENÉS, (bill-en-és) fn. tt. *billenés-t*, tb. *—ék.* Egyszeri könnyü meghajlás, mozzanás.

BILLENGET, (bill-en-g-et) áth. m. *billenget-tem, —tél, —étt.* Többször vagy folytonosan billent.

BILLENGETÉS, (bil-en-g-et-és) fn. tt. *billengetés-t*, tb. *—ék.* Többszöri billentés.

BILLENT, (bill-en-t) áth. és önh. *billent-étt*, htn. *—ni*, vagy *—eni.* Úgy érint, vagy mozdít valamit, hogy billenjen. *Billenteni a bölcsőt, vagy bölcsőn. Fülét billenteni, farkát billenteni. Kicsit vagy nagyot billenteni valamin.*

BILLENTÉS, (bill-en-t-és) fn. tt. *billentés-t*, tb. *—ék.* Billenésre mozdítás.

BILLENTYŰ, (bill-en-tyű, bill-en-t-ő) fn. tt. *billentyű-t.* 1) Csapó, csaptató, mely nyomás által felnyilik, felszáll. *Síp billentyűje. Puska billentyűje. Tőr, kelepcze billentyűje.* 2) Az orgonán, és zongorán azon fa vagy csontszegek, melyek az ujjakkal megérintve vagy nyomatva az illető húrokat vagy sípokat hangoztatják. *Orgonabillentyű, zongora-, fuvolya billentyűje.* 3) A boncztanban, az erek falain találtató hártyának megkettőztetése, mely billegőleg majd az edények falaihoz simul, majd pedig visszamenőleg az edény falától eltávozik.

Azon *tyű tyú* képzőjü szók osztályába tartozik, melyek eredetileg igenevek: *billentyű* = *billentő, fergetyű* = *fergető, pattantyú* = *pattantó, szivatyú* = *szivató* stb. l. —TYÚ, —TYŰ, képző.

BILLENTYŰZ, (bill-en-tyű-öz) áth. m. *billentyűz-tem, —tél, —ött.* 1) Billentyüket nyomogat. 2) Az illető eszközt, hangszert billentyűkkel ellátja, felkészíti. *Orgonát billentyűzni. Sípot, trombitát billentyűzni.*

BILLENTYŰZÉS, (bill-en-tyű-öz-és) fn. tt. *billentyűzés-t*, tb. *—ék.* Billentyűnyomogatás. Billentyűvel felkészítés, felszerelés.

BILLENTYŰZET, (bill-en-tyű-öz-et) tt. *billentyűzet-ét.* Valamely hangszer billentyűinek öszvege, egész fölszerelménye a billentyűkkel.

BILLICZ, puszta Nyitra megyében; helyragokkal: *Billicz-én, —re, —ről.*

BILLIKOM, (a latin *poculum* vagy *pocillum* szóból látszik kölcsönzöttnek, honnan a franczia *bocal*, német *Pokal*, török *bukal* is); fn. tt. *billikom-ot.* Üvegből vagy valamely fémből, mint ezüstből, aranyból stb. készült nagyobbszerü ivó eszköz. „És az arany billokomban ó somlyai csillogott." Kisfaludy S. A perzsában is előfordul *buluk* és *bulutak* (poculum vino bibendo). Némelyek a német *willkommen* szóból akarják származtatni. L. SERLEG.

BILLOKOMOZ, (billikom-oz) önh. m. *billikomoztam, —tál, —ott.* Billikomból iszogat. Olyan, mint: *poharaz.* L. SERLEGEZ.

BILLING, l. BILING.

BILLIÓ, számnév, tt. *billió-t*, tb. *—k.* Ezerszer ezer millió, vagy milliószor millió.

Újabbkori latin szó, öszvehúzva *bis millio*-ból, *millió* pedig *mille* (ezer) szóból eredett.

BILLIÓNYI, (billió-nyi) mn. tt. *billiónyit*, tb. *—ak.* Billióra menő sokaságu, számu.

BILLSZELEP, (bill-szelep) ösz. fn. A billentyűvel ellátott fuvó hangszerek szelelő lyuka. (Klappenventil). Nem nagyon divatos.

BILÓK, előfordul II. András magyar király arany bullájában (bilochi), némelyek szerint am. *birók* vagy *birák*, mások szerint *bélyeges*, *bilyogos* helyett.

BILYEG, BILYOG, l. BÉLYEG.

BIM és BIMB, elvont gyökei *bimbó*, *bingyó* szóknak, s jelentenek a maga nemében kisebbféle gömbölyü, tömött, teljes valamit. Rokonaik a vastaghangu *bom*, honnan *bombék* = bimbó, továbbá: *bongy*, *bonce*, *bum* vagy *bun*, melyből lettek *bunkó*, *bunczi*; keményebb ajakhanggal: *pim*, *pom*, *pimp*, *pomp*, úgymint a *pimpó*, *pompos* szók gyökei.

BIMBA, (bimb-a) fn. tt. *bimbát*. Vizek szinén ugrándozó bogárfaj. (Wasserfloh. Podura aquatica L.)

BIMBALLIK, (bimb-all-ik) k.m. *bimball-ott*, htn. —*ani* vagy —*ni*. Dunántúli tájszokás szerint am. bimbózik. *Már bimballanak a fák, a rózsák.*

BIMBALLÓ, (bimb-all-ó) mn. és fn. tt. *bimballó-t*, tb. —*k*. 1) Bimbózó. 2) Bimbóforma csomó, különösen némely növények gyökere, hajmája (bulbus).

BIMBALLÓS, (bimb-all-ó-os) mn. tt. *bimballós-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. Bimballóféle gyökerü, hajmáju. *Bimballós növények.*

BIMBÓ, (bimb-ó vagy bim-bó) fn. tt. *bimbó-t*. Harmadik birtokragu személyben: *bimbója* vagy *bimbaja*, *bimbójok* vagy *bimbajok*. Csomó vagy gombalakú fakadás a növényeken, mely a virágok vagy levelek csiráit rejti magában, s melyből azok kifejlődnek. *Virág-* vagy *gyümölcsbimbó* vagy *termőbimbó*, *levélbimbó*, *szőlőbimbó*, *fabimbó*, *rózsabimbó*. *Kisded bimbóból ered a fontos körte.* Km. *Teljes, fakadó bimbó. Lecsípni a fák bimbaját.* Átv. ért. *csecsbimbó*, a csecsnek bimbóhoz hasonló gombja. Költői képes kifejezéssel e néven szólítja a szerető kedvesét. „Hejh galambom, szőke bimbóm, mit nevetsz?" Vörösmarty (Fóti dal). A béres legények kedvesb ökrök elnevezésére használják. *Haj bimbó! Csáli bimbó!*

Gyöke *bim* a gömbölyü tömört jelentő *bom*, *bon*, *bun* kicsinyítő változata. Baranyában: *bombék*. Rokona *bingyó* és a pálmaágak szőrös bimbaját jelentő *pimpó*. Figyelmet érdemel, hogy az olasz nyelvben *bimbo* és *bimba* kis gyermeket (mintegy bimbóban levő embert) jelent. Egyébiránt v. ö. RÜGY.

BIMBÓBOGÁR, (bimbó-bogár) ösz. fn. Bogárfaj, mely a levélbimbókon vagyis rügyeken rágódik, élődik. L. RÜGYÉSZ.

BIMBÓCSKA, (bimb-ó-cska) kics. fn. tt. *bimbócskát*. A maga nemében kicsided bimbó.

BIMBÓDZÁS, BIMBÓDZIK, lásd BIMBÓZÁS, BIMBÓZIK.

BIMBÓFŰ, (bimbó-fü) ösz. fn. L. PONGYOLA-PITYPANG.

BIMBÓGYÜSZÜ, (bimbó-gyüszü) ösz. fn. Hártyaféle burok, mely némely bimbókat gyüszü gyanánt övedz.

BIMBÓHÁRTYA, (bimbó-hártya) ösz. fn. Vékony hártya, mely a bimbó csiráit az idő viszontagságai, és férgek ellen óvja, s mely szétrepedvén, a levelek, illetőleg virágok kifejlenek belőle.

BIMBÓS, (bim-bó-s) mn. tt. *bimbós-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. Ami bimbókkal bővelkedik, bimbókkal megrakott. *Bimbós ágak*, *bimbós virágok.*

BIMBÓSAN, (bim-bó-s-an) ih. Bimbóval vagy bimbókkal.

BIMBÓSODÁS, BIMBÓSODIK, l. BIMBÓZÁS, BIMBÓZIK.

BIMBÓUDVAR, (bimbó-udvar) ösz. fn. Az őrlő-malomkövön azon rovatolt vas gyürü, mely a kőhajtó rudat mozgatja.

BIMBÓZÁS, (bim-bó-z-ás) fn. tt. *bimbózás-t*, tb. —*ok*. Bimbónak kifakadása, bimbóeresztés, bimbóhajtás.

BIMBÓZIK,(bimb-ó-z-ik) k.m. *bimbóz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*zál*. Bimbót vagy bimbókat hajt, bimbók teremnek és fakadoznak rajta. *Bimbóznak a fák, a szőlők, a rózsák. Korán, későn bimbózik. Kibimbózik.*

BIMBÓZÓ, (bimb-ó-z-ó) mn. tt. *bimbózót*, tb. —*k*. Bimbókat hajtó, illetőleg rügyező, rigyázó. *A korán bimbozó fák gyakran szenvednek a tavaszi fagytól.*

BÍN, BÍNÖS, BÍNHÖDIK stb. tájejtésileg és régiesen, *bűn*, *bűnös* stb. helyett.

BINCS, hangutánzó fn. l. PINTY.

BINCSOK, (bim-cs-ok) fn. tt. *bincsok-ot*. Kemenes alján am. pörsedék, buborcsék, bimbóforma fakadás a bőrön. Gyöke *bim* ugyanaz, melyből *bimbó* származik.

BINCSŐK, (bim-cs-ők vagy bötüátvetéssel: csimbők, csimbók) fn. tt. *bincsők-öt*. Mélyhangon: *boncsók*. Bodrogközben am. csimbók, csombók. Akár a *bim* akár a *csom* gyöktől származtatva, alapfogalomban valami gömbölyüt, gombosat, csomósat jelent, épen úgy mint a kemenesaljai *bincsok*.

BINCZK, BINCZKÉZ, l. PINCZK, PINCZKÉZ.

BINDÁSZ, (a német *Bindaxt*-ból) fn. tt. *bindász-t*, tb. —*ok*. Hosszu keskeny pengéjü ácsfejsze, melylyel a faragás alá vett fák, különösen fenyvek oldaláról hosszu forgácsokat hasítanak. Ezzel kezdik a faragást.

BINDÉRÍT, l. PÉNDÉRÍT.

BINGÓ, (1), (in-g-ó) mn. tt. *bingó-t*. Csak az eredeti *ingó*-val ikerítve divatozik: *ingóbingó*, s mondatik minden helyről-helyre vihető vagyonról, jószágról, milyenek: házi bútorok, eszközök, szerszámok, ruhanémük, barmok stb. *Minden ingóbingó jószágomat neked hagyom.* Ellentéte: *ingatlan*, *fekvő*.

Eredetije: *ingó*, melyhez *b* előtét járult, mi nyelvünk szokása szerint sok szóval történik, l. B.

BINGÓ, (2), fn. tt. *bingó-t*. Általán jelent bogyóféle gyümölcsöt, különösen érésben elmaradt, s bogyóhoz hasonló apró szilvát, almát stb. Másképp: *bingyó*. Nem egyéb mint a *bogyó* kicsinyített változata, s rokona: *böng*.

BINGYÓ, (bim-gy-ó) fn. tt. *bingyó-t.* 1) Kis bimbó. 2) Bogyóféle, vagy bogyóhoz hasonló apró gyümölcs, különösen mely növésben a többitől elmaradt.

BINKÓ, tájszó, a szokottabb *Bunkó* helyett. L. ezt.

BINÓ, tájszó, mely a *tinó* szóval ikeritve használtatik: *tinóbinó.*

BIOL, régies, l. BIAL, BIVAL.

BIR, BÍR, (1), áth. m. *bír-t.* 1) Van annyi ereje, hogy bizonyos terhet tartson, viseljen, hordjon. *Ezen málha nagyon nehéz, alig birom. Sokat szekér sem bír.* Km. *Oly gyönge, hogy testét alig birja. Vidd el, ha birod.* Különösen *el* és *meg* igekötőkkel. *Vállán egy köleses zsákot elbír. Ezen falak megbirják a cserepes födelet.* 2) Szélesb ért. erejénél fogva képes valamit tenni, nehézséget tűrni, kiállani, valamit legyőzni. *Bírja az erős munkát. Aki bírja, az marja.* Km. *Amint bírom, úgy teszem. Sokáig békével birni a nyomást. Mindenhez látó, semmivel sem biró.* Átv. ért. *erszénye, jövedelme nem bírja a fényüzést.* 3) Felható raggal am. rávesz, rábeszél valamire. *Fölkelésre, lázadásra birni a csendes polgárokat. Nagy nehezen rábirtam őt az elutazásra. Tégedet nehéz rábirni valamely vállalatra.*

„Ha tennen magadat arra bírhatandod,

— — — — — — — — —

Rólad mit végezök, azt te mind megállod.“
Istvánfi Pál a XVI. századból.

4) Bizonyos jószágot, vagyont tulajdona gyanánt hatalmában tart. *Több ezer holdnyi pusztát, erdőséget, gyárakat, házakat bír. Ő több fekvő jószágot bír, mint testvére.* „Dézmát adok mendenekből, melyeket bírok.“ Münch. cod. Ez értelemben a mai szokás inkább segítő ragu viszonynévvel használja. *Szép jószággal, és sok pénzzel bír.* Sajátságos kifejezés: *Jól bírja magát,* azaz, nagy, elegendő birtoka van. Egyébiránt ez inkább am. jó erőben van. V. ö. BIR, önh.

BIR, BÍR, (2), önh. 1) Határtalan igéket tárgyeseti viszonynév nélkül vonz, s am. képes valamit tenni. *Hosszu betegsége után már bir járni, dolgozni. Mozdulni sem bir. Nem birok eléggé csudálkozni rajtad.* 2) Segítő raggal, és ily ragu viszonynévvel am. sikeresen megmérkőzik valakivel, vagy valamivel, az ellenállón, ellenszegülőn kifog, hatalmába hajtja. *E vásott gyermekekkel alig birok. Már nem birok vele. Ha méregbe jön, nem bir magával,* azaz, nem képes mérsékelni magát. V. ö. MEGBÍR. Sajátságos kifejezések mind át-, mind önhatólag a régieknél, pl. Nádor-codexben: *hogy én ilyen embörhez bírnám* (ut conjungar tali viro); *ha a lélöknek miatta* (= általa) *a test nem bírtatik* azaz meg nem győzetik, vagy kormányoztatik. „Nagybódogúl birá (kormányzá) a népet.“ Debr. Legendásk. „Minden mezejével és mezei márháival bír vala“ azaz bánik vala. Pesti Gábornál. „Ez bölcs embert is megbirta felesége,“ azaz uralma alá hódittota. Ugyanannál. Ezen igében általán a *kitartó erő* alapfogalma rejlik, minélfogva rokonai a szanszkrit *bhar* (hord), hellen φέρω, latin *fero, porto,* persa *burdan,* zend *bere,* ékirati *bar,* német *bringen, Bürde, Bahre.* Rokonítható a magyar *erő* s latin *vires* (vis) szókkal is.

BIR, (3), elvont gyök, melyből különböző értelmü származékok eredvén, másmás alapfogalmat fejez ki. 1) Aprót, kicsit jelent a *biri* (csiribiri) szóban, s legközelebb rokona *piri,* honnan *pirinyó, pirindikó* am. a maga nemében igen kicsin, vastaghangon *parányi* (porányi), átvetve, *aprányi,* továbbá, *pere,* az ikerített *pereputty*-ban, mely eredetileg am. *piri pöttön,* apró családi sarjadék, gyermekek. Ide tartozik: *poronty.* 2) Fürge, könnyü mozgást jelent a *birka* vagy *birke,* és *birizgál* származékokban, s rokonai *vir, fűr, fir,* mint a *virgoncz, fürge, firgencz* gyökei. 3) Mint a *birge* (rüh) gyöke rokon azon *vír, pír* gyökökkel, melyekből *virrad, piros, pirul* stb. származtak. 4) Hangutánzó a *birbitél, birnyákol* igékben.

BIRA, (bir-a) fn. Egyesszámu alanyesetben nem divatozik, csak többesben: *birák,* és személyraggal: *birám, birád, birája* stb. *Ország birája, város birája, falu birája. Szolgabirák. Becsületes birák,* a falusi tanács hivatalos czíme. A *bira* törzsből származnak: *birál, biráskodik* stb. Különben a *biró* és *bira* oly módosítványi viszonyban állanak mint: *bogyó* és *bogya, bugyogó* és *bugyoga* stb. Elemzését illetőleg l. BIRÓ.

BIRAKOZÁS, BIRAKOZIK, lásd BIRKOZÁS, BIRKOZIK.

BIRÁL, (bir-a-al) áth. m. *birál-t.* 1) Általán valamely erkölcsi cselekedet érdemében itéletet hoz, illetőleg annak becsét fontolgatja. *Az emberek szivét csak Isten birálhatja.* 2) Különösen mint törvényhatósági személy vagy testület peres ügyekben bizonyos törvények szerint itél. *Igazságosan, részrehajlatlanul, személyválogatás nélkül birálni.* 3) Valamely müvek, működésnek becsét bizonyos elméleti szabályok nyomán meghatározza. *Könyveket, müdarabokat birálni. Szindarabokat, szinészi előadásokat birálni.*

BIRÁLÁS, (bir-a-al-ás) fn. tt. *birálás-t,* tb. *—ok.* Itélőtehetség véleményezése, midőn valamit birálunk, ezen igének minden értelményében. *Mások tetteinek szigorú birálása. Könyvek, müdarabok birálása,* stb. V. ö. BIRÁL.

BIRÁLÁSI, (bir-a-al-ás-i) mn. tt. *birálási-t,* tb. *—ak.* Birálásra vonatkozó, azt illető, ahhoz tartozó. *Birálási tehetség, jog, kötelesség, mód.*

BIRÁLAT, (bir-a-al-at) fn. tt. *birálat-ot.* 1) Általán vélemény alá terjesztett vagy vett dolog érdeme, becse fölött kimondott itélet. *Alapos, hibás, pártatlan, részrehajló, szigorú, kimélő birálat. Könyvek, kiállított müvek fölötti birálat.* 2) Gyógytani ért. a nyavalyának azon foka és kifejlődése, melyből itélni lehet, ha vajjon gyógyítható-e vagy nem. (Crisis). Másképp: *válság.*

BIRÁLATI, (bir-a-al-at-i) mn. tt. *birálati-t,* tb. *—ak.* Birálatra vonatkozó, azt illető.

BIRÁLGAT, (bir-a-al-gat) gyak. áth. m. *birálgat-tam, —tál, —ott.* Valamely müvet, különösen tu

dományos vagy müvészeti munkát itélet alá vesz s annak mind dicséretes tulajdonságait, mind hiányait, hibáit kimutatja.

BIRÁLGATÁS, (bir-a-al-gat-ás) fn. tt. *birálgatás-t*, tb. *—ok.* Müxek, tudományos munkának itélet alá vevése. *Szépirodalmi müvek birálgatásával foglalkodni.*

BIRÁLKODIK, l. BIRÁSKODIK.

BIRÁLMÁNY, (bir-a-al-mány) fn. tt. *birálmány-t*, tb. *—ok.* L. BIRÁLAT.

BIRÁLÓ, (bir-a-al-ó) fn. és mn. tt. *biráló-t.* 1) Aki valami felől itél, itéletet hoz. 2) Szépmüveket, tudományos munkákat vizsgáló, rostálgató, méltató.

BIRÁLÓI, (bir-a-al-ó-i) mn. tt. *birálói-t*, tb. *—ak.* Birálót illető, birálóra vonatkozó. *Birálói tiszt, birálói részrehajlatlanság.*

BIRALOM, (bir-al-om) fn. tt. *biralm-at.* 1) Birtokban levő valami, birt jószág. 2) Birtoklási, birási állapot. 3) A *birodalom* szükebb jelentése. V. ö. BIRODALOM.

BIRÁS, (bir-ás) fn. tt. *birás-t*, tb. *—ok*, Valaminek tulajdonképen hatalomban tartása, használása.

BIRÁSKODÁS, (bir-a-as-kod-ás) fn. tt. *biráskodás-t*, tb. *—ok.* 1) Birói hivatal viselése, gyakorlása. 2) Peres ügyben biró előtti forgolódás, perlekedés. Ez értelemben szokottabb : *biróskodás.*

BIRÁSKODÁSI, (bir-a-as-kod-ás-i) mn. tt. *biráskodási-t*, tb. *—ak.* 1) Birói hivatal viselésére, gyakorlására vonatkozó. *Biráskodási illetőség, tehetség, képesség.* 2) Biró előtti perlekedést illető. *Biráskodási viszketeg.*

BIRÁSKODIK, (bir-a-as-kod-ik) k. m. *biráskodtam*, *—tál*, *—ott.* 1) Birói hivatalt visel, gyakorol. *Alsó, felső törvényszéknél biráskodni. Faluban, városban biráskodni.* 2) Peres ügyben biró előtt forgolódik ; szokottabban : *biróskodik.*

BIRÁSVÁGY, (birás-vágy) ösz. fn. Általán vágy, illetőleg törekvés, melynélfogva valaki bizonyos jószágot mint tulajdont magáévá tenni és birni, használni szeretne. Szükebb ért. mértéktelen vágy, midőn valaki minden úton-módon valaminek birtokába jutni, s amit megkiván, sajátjává tenni iparkodik. Rövidebben : *birvágy.*

BIRBITÉL, BIRBITÉLÉS, lásd BERBITÉL, BERBITÉLÉS.

BIRDOGÁL, (bir-dog-ál) gyak. áth. m. *birdogál-t.* Állhatatosan, folytonosan, háboritlanul, mintegy könnyü szerrel bir valamely jószágot, kiváltképen csekélyebb értéküt.

BIRERŐ, (bir-erő) ösz. fn. Kitartó, vagyis a nyomásnak ellenszegülő erő, melynél fogva valaki vagy valami bizonyos terhet, nyomást elviselni képes. *Egy vagy több mázsányi birerő. A kőhid birereje nagyobb, mint a fahidé.*

BIRÉTROM, l. BERÉTRA.

BIRGE, (bir-ge) fn. tt. *birgét*, tb. *birgék.* Vörnyeges kiütésü foltokban mutatkozó rüh, milyen különösen az emberi test bőrét szokta meglepni, máskép *sennyedék.* Élnek e szóval a mátyusföldiek és néhutt a palóczok.

Elemezve vagy = *bör-ge*, azaz kiütés a bőrön ; vagy vörös szinénél fogva gyöke *bir* a *vir*, *vér* gyökökkel rokon.

BIRGÉS, (bir-ge-es) mn. tt. *birgés-t*, tb. *—ek.* Rühes, sennyedékes. *Birgés kezek.*

BIRGÉSÉDÉS, (bir-ge-es-éd-és) fn. tt. *birgésédés-t*, tb. *—ék.* Rühesedés, sennyedés, viszketeg vörösödése a bőrnek.

BIRGÉSÉDIK, (bir-ge-es-éd-ik) k. m. *birgésédtem*, *—tél*, *—ett.* Bőrén birge, azaz vörös kiütésü rüh, sennyedék támad.

BIRHA, (bir-ha vagy pir-ha ?) fn. tt. *birhát.* Bogárfaj, melynek bötykös végü csápjai vannak. Eredete homályos.

BIRHATATLAN, BIRHATLAN, (bir-hat-at-lan) mn. tt. *birhatlan-t*, tb. *—ok.* Amit birtokul megszerezni, magunkévá tenni vagy megtartani nem lehet. *Birhatlan kincs után vágyakodni oktalanság.*

BIRHATLANSÁG, (birhat-lan-ság) fn. tt. *birhatlanság-ot.* 1) Tulajdonsága vagy állapota valamely jószágnak, melynél fogva azt birtokul megszerezni nem lehet. 2) Személyi tulajdonság vagy viszonybeli állapot, midőn az valamit birni nem képes.

BIRHATÓ, (bir-hat-ó) mn. tt. *birhatót.* 1) Amit birtokul megszerezni, vagy birtokképen megtartani és használni lehet. *Egyedül nemesek által birható jószágok többé nincsenek.* 2) Aki valamit birtokul tartani képesítve van. *Városi telkeket birható zsidók.* 3) Aminek súlyát, terhét eltartani, elviselni lehet. *Nem birható terhet vállalni magára.*

BIRHATÓSÁG, (bir-hat-ó-ság) fn. tt. *birhatóság-ot.* Személyes képesség, illetőleg szabadalom, melynél fogva valaki bizonyos nemü jószágokat birtokul szerezhet és használhat. *Ingatlanok, házak, telkek birhatóságára fölszabadított zsidók.*

BIRI, (1), (bir-i) ikerítve a *csiri* szóval használtatik : *csiribiri*, s am. a maga nemében apró, mintegy csirában levő kicsi valami, máskép : *csipricsupri, aprócseprő.* Mátyás király a csalóközi madiakat nevezte *csiribiri embereknek.* Eredetre rokonai : a piczit jelentő *piczi, pirinyó, pirindikó*, továbbá a *pereputty* szó első tagja : *pere*, valamint a *parányi* is.

BIRI, (2), női kn. tt. *Birit*, tb. *—k.* A *Borbála* névnek kicsinyített változata, máskép : *Boris, Boriska, Borcsa*, németesen *Bábi.*

BIRI, (3), falu Szabolcs megyében ; helyragokkal : *Biri-be*, *—ben*, *—ből.*

BÍRIK, BIRIK, (bír-ik) k. m. *bir-ott.* Csak harmadik személyben használtatik. Erdélyi szójárás szerint am. valamely jószág birtokul rájut, ráháramlik. *Aligha kezemre nem bírik azon jószág. Az atyának jószága az ö fiára bírik.*

BIRINCSEK, népes puszta Pest megyében ; helyragokkal : *Birincsek-én*, *—re*, *—ről.*

BIRITÓ, népes puszta Tolna megyében ; helyragokkal: *Biritó-n* *—ra*, *—ról.*

BIRIZGÁL, (bir-iz-ga-al) áth. m. *birizgál-t.* Ujjaival piszkál valamit, motoz, keresgél. Csak alsó irásmódban használható.

BIRIZGÁLÁS, (bir-iz-ga-al-ás) fn. tt. *birizgálás-t,* tb. *—ok.* Ujjaival piszkálás vagy motozás.

BIRJOG, (bir-jog) ösz. fn. 1) Jog, melynélfogva valaki bír valamit; máskép: *birtokjog.* 2) Birtoklási jog.

BIRKA, (bir-ka azaz ber-eg-ő vagy für-ög-ő) fn. tt. *birkát,* tb. *birkák.* Apróbb, göndör szőrü nemesített juh. Dunán túl *juh* helyett közönségesen *birka* nevezet használtatik. *Selyembirka, nemesített birka, spanyol birka, birkajuh.* Tájejtéssel *birke, berke.*

Ezen állatról, midőn nemileg párosodik, azt mondják: *bereg* (=fürög, vagy talán hangutánzólag), honnan valószinü, hogy eredetileg am. *beregő, bergő,* melyből lett: *berke, birke* (néhutt *bürge*), közönségesen *birka.* V. ö. BERGIK. A párzásra vonatkozik részben *berbitél* ige is, melynek gyöke szinte *ber,* s a tiszai vidéken ezt: *birbitélni,* különösebben a hímnemü szárnyas állatról mondják, midőn párzik. Ez Szala megyében *berczel.* Arabul Vullers szerént: *berak.* Syriai nyelven a rokon hangzású *barcho* am. kecske, bak.

BIRKAAKOL, (birka-akol) ösz. fn. Akol, melyben a birkákat tartják, fejik, stb.

BIRKAKÉPÜ, (birka-képü) ösz. mn. Együgyü, buta, ostoba képü, mint a birka.

BIRKANYÁJ, (birka-nyáj) ösz. fn. Egy seregben járó, legelő birkák. *Birkanyájat őrizni. A birkanyájból egy csapatot elhajtani.*

BIRKÁS, (birka-as) fn. tt. *birkás-t,* tb. *—ok.* Birkával foglalkodó. Dunántul különösen így nevezik a puszták és szabad majorok haszonbérlőit, kiknek fő gazdasága és jövedelme birkatenyésztésből áll. Egyébiránt ezen név ma már becsét veszté, s lealacsonyítónak tartatik azoktól, kiket illet.

BIRKÁS, (mint föntebb) mn. Birkákkal biró, bővelkedő. *Birkás gazda, birkás vidék.*

BIRKE, (bir-k-e) fn. tt. *birkét,* tb. *birkék.* 1) A székelyeknél am. berek. 2) Mátyusföldén, birka. 3) Fenyő- és nyárfákon teremni szokott bimbóforma apró csomócskák. 4) Somogy vármegyében: tetü.

Elemzését illetőleg, l. BIR, elvont gyök.

BIRKÉS, (bir-k-e-es) tt. *birkés-t,* tb. *—ék.* Lásd BIRKÁS. V. ö. BIRKE.

BIRKOZÁS, (bir-koz-ás) fn. tt. *birkozás-t,* tb. *—ok.* Küzdés, melyben a küzdő személyek erejöket akarják egyedül próbára tenni, azaz megmutatni, ki mit bir, vagyis ki bir a másikkal.

BIRKOZIK, BIRKÓZIK, (bir-koz-ik) k. m. *birkoz-tam, —tál, —ott.* A végre küzd, hogy kitünjék, melyik erősebb kettejök közől. *A birkozók azon vannak, hogy egymást földhöz vágják. Val vel* névutót vonz maga mellé. *Egymással birkozni.* Átv. ért. valami terhet fölemelni vagy mozdítani iparkodik. *Nagy ez a buzás zsák, de majd megbirkozunk vele.*

BIRLAL, (bir-lal) áth. m. *birlal-t,* htn. *—ni.* Az osztrákjog magyarítói kezdtek élni e szóval, hogy a *birtokos* és *birlaló* szókat megkülönböztethessék. V. ö. BIRTOKOS.

BIRNYÁK, hangutánzó a macska nyivákolásától.

BIRNYÁKOL, (birnyák-ol) önh. m. *birnyákol-t.* Macska módra sí-rí, jajgatva sir; máskép: *bernyákol* vagy *virnyákol.*

BIRNYÁKOLÁS, (birnyák-ol-ás) fn. tt. *birnyákolás-t,* tb. *—ok.* Macskanyivákolás.

BIRÓ, BÍRÓ, (bir-ó) fn. tt. *biró-t,* tb. *biró-k,* vagy szokottabban: *birák.* Személyragozva: *birám, birád, birája* stb. Eredetileg, aki hatalommal, törvényhatósággal bír mások fölött. 1) Általán oly személy, ki akár hivatalból, akár hivatalanul mások tettei, müvei fölött itél. *Igaz, részrehajlatlan, mély eszü, és belátásu biró. Szigoru, lágy, részrehajló, hamis, megvesztegetett biró. Kiki kegyes biró magának.* Km.

„Légyen álom, légyen biró,
Bátran megyek elébe;
— — — — — — —
Mert ha biró: nem furdal vád,
Mert ha álom: nyúgalmat ád.“
Berzsenyi.

2) Bizonyos községnek, falunak, városnak főnöke, s az illető tanács elnöke. *Falusi, városi biró. Öregbiró. Bagoly is biró a maga barlangjában.* Km. *Simon biró hajtja a lovat,* azaz, asszony parancsol a háznál. *Birót választani, birót tenni, letenni. A sereg és a biró* (cohors et tribunus). Münch. cod. Pesti Gábornál: *elöttök járó.* 3) Törvényhatósági személy, kinek hivatalos kötelessége a köréhez tartozó peres ügyekben itélni. *Országbiró. Szentszéki birák. Fő-, alszolgabiró. Albiró. Itélő biró. Közbiró; a királyi tábla közbirája* azaz a birótagok egyike, kinek más neve (pl. itélőmester) nincs. *A jó lelki ismeretnek nem kell itélőbiró.* Km. *Udvarbiró, vásárbiró, koldusbiró.* Átv. ért. *kisbiró,* kinekkinek saját lelkiismérete.

Valószinüleg nyelvünkből kölcsönöztetett a szerbeknél is ez értelemben használt *birow,* mert *biró* a szláv nyelvekben *szud.*

BIRÓCZ, KIS— (máskép: *Adamocsk*), NAGY—, faluk Trencsén megyében; helyragokkal: *Bирócz-on, —ra, —ról.*

BIRÓD, puszta Tolna megyében; helyr. *Biródon, —ra, —ról.*

BIRODALMI, (bir-od-al-om-i) mn. tt. *birodalmi-t,* tb. *—ak.* Birodalomra vonatkozó; birodalomba való; birodalmat illető. *Birodalmi ügyek. Birodalmi kormány, tanács.*

BIRODALOM, (bir-od-al-om) fn. tt. *birodalm-at.* 1) Valamely fejedelem kormánya alatt levő tartományok öszvege, vagyis annak birtokát tevő egész földterület. *Magyar birodalom,* melyet a magyar koronához tartozó országok képeznek. 2) Szükebb ért. oly ország, vagy országok öszvege, melyeknek feje császári méltóságot visel. *Ausztriai birodalom. Orosz, török birodalom.* Régen használtatott *birtok* (possessio) helyett is, pl. a bécsi codexben: „mü menden birodal-

mink (possessiones) és szolgáink te személyed előtt vadnak;“ továbbá *kormányzás* helyett, pl. „küldé ötet két országnak birodalmára.“ Debr. Legendásk.

BIRÓHÁZ, (biró-ház) ösz. fn. 1) Biró lakása. *Lovamat tilosban kapta, Biróházhoz behajtotta.* Népdal. 2) Nyilvános köz épület, melyben a biró gyakorolja hivatalát.

BIRÓI, (bir-ó-i) mn. tt. *biról-t*, tb. *—ak.* 1) Általán, biró személyét, hivatalát illető, arra vonatkozó, ahhoz tartozó. *Birói czím, rang, hivatal. Birói kötelesség, jog, hatalom, hatóság. Birói segéd. Birói pálcza, birói szék. Birói kézbe letenni valamit. Birói illeték.* 2) Különösen am. törvényszéki. *Birói idézés, intés, itélet, birói zár.*

BIRÓIKÉP, BIRÓIKÉPEN, (birói-kép vagy birói-képen) l. BIRÓILAG.

BIRÓILAG, (bir-ó-i-lag) ih. Birói hatóság útján törvényesen, törvényszékileg. *Biróilag meginteni az illető feleket. Biróilag zár alá venni valamely jószágot.*

BIRÓL, (bir-ó-l) régies áth. a mai szokott *birál* helyett. L. BIRÁL.

BIRÓLKODIK, (bir-ó-l-kod-ik) k. m. *birólkodtam, —tál, —ott.* Régies e helyett: elöljáróságot vagy kormányzóságot visel. „Pontius Pilátus Judeában birólkodtánák idejében“ (procurante Pontio Pilato Judaeam). Münch. codex. Erdősynél: *tisztartó fejedelem.*

BIRÓRÉT, népes puszta Komárom megyében; helyr. *Birórét-én, —re, —ről.*

BIRÓS, (bir-ó-os) fn. tt. *birós-t*, tb. *—ok.* A kereskedők könyvében azon oldal, hová a követelések iratnak be, másképen: *Követel.* Ellentéte: *Adós, Tartozik.* ‚Birós‘ nem új szó, mert a székelyeknél általában divatozik: *bebirós*, másképen *bebirtokos* am. Magyarországon: közbirtokos. Tehát *birós* am. aki bir valamit s igen alkalmas rövid szó a könyvvitelben, annál inkább, mert valamint *adósít* (debitirt) úgy *birósít* (creditirt) is könnyen elfogadja ezen újabb képzéseket.

BIRÓSÁG, (bir-ó-ság) fn. tt. *biróság-ot.* Birói hivatal; birói hatalom; itélet. *Biróságot viselni; biróságot gyakorolni; biróság alatt lenni. Első biróság előtt megnyerni a pert.*

BIRÓSÁGI, (bir-ó-ság-i) mn. tt. *birósági-t*, tb. *—ak.* Biróságot illető; biróságra vonatkozó. *Birósági szerkezet.*

BIRÓSÍT, BIRÓSIT, (bir-ó-os-ít) áth. m. *birósít-ott*, htn. *—ni* vagy *—ani.* A kereskedői könyvekben értékül vagy követelő rovatba követelésbe ír, másképen: *követelít.* Ellentétek: *adósít*, terhül vagy adósságba, adóssági rovatba ír. ‚Terhül‘ és ‚értékül ír‘ csak dologra vitethetnek, személyről csak így szólhatunk: ‚terhére‘ és ‚javára‘ ír; de ‚adósít‘ és ‚birósít‘ mindkettőre viszonyulhatnak, s ezért alkalmasbaknak látszanak.

BIRÓSKODÁS, (bir-ó-os-kod-ás) fn. L. BIRÁSKODÁS.

BIRÓSKODIK, l. BIRÁSKODIK.

BIRÓSZÉK, (biró-szék) ösz. fn. 1) Szék, melyen ülve a biró meghallgatja a peres feleket, és itéletet mond. 2) Birói hatóság.

BIRÓTAG, (biró-tag) ösz. fn. Valamely törvényszéknek, mely több személyből áll, egyik itélő tagja.

BIRÓTÁRS, (biró-társ) ösz. fn. 1) Személy, ki az itélő biróval valamely peres ügyben hasonló szavazatjoggal bír. 2) Valamely törvényszéknek, mely több birói személyből áll, egyik itélő tagja. NN. *birótársammal egy véleményben nem lehetek.*

BIRÓTÉTEL, (biró-tétel) ösz. fn. Biróválasztás, midőn t. i. valamely község szavazattöbbséggel birót választ magának.

BIRÓTISZT, (biró-tiszt) ösz. fn. A katonaságnál törvénytudó hivatalbeli személy, ki a hadi fegyelem ellen elkövetett bűnök fölött itél, *hadbiró.* (Auditor).

BIRÓVÁLASZTÁS, (biró-választás) ösz. fn. Valamely községnek innepélyes tette, midőn szótöbbséggel valakit birói hivatal viselésére hív meg.

BIRÓVÁLASZTMÁNY, (biró-választmány) ösz. fn. Választott személyek, kiket a peres felek köz egyezéssel neveznek ki és bíznak meg, hogy ügyökben eldöntő itéletet hozzanak, *választott biróság.* (Compromissum).

BIRS, fn. tt. *birs-et.* Almák egyik faja fanyar ízzel. *Birsalma, birsfa, birssajt.* De van *birskörte is.* Egynek látszik *bers* gyökkel, minthogy fanyar íze mintegy megberzenti az evőt. Vagy talán, mert néhutt *büzös* almának hívják, erős büzü szagától vette nevét. Rokonságoknak látszanak a latin: *pirum*, német *Birn*, spanyol: *peras.*

BIRSÁG, (bir-ó-ság) fn. tt. *birság-ot.* Eredeti ért. biró által hozott itélet, a régi halotti beszéd szerint, hol *birságnap* = itéletnap. Különösen büntetés neme, melyet a biró, illetőleg törvényszék a bűnös ellen rendel. *Pénzbirság*, midőn fizetésre itélnek valakit. *Vérbirság*, halálos itélet és büntetés. *Igazság a birság.* Km.

„Seregesen azt kiáltják:
Igazság, koma, a birság,
Falubirák így találták,
Ezeket megbirságolták.“
Gúnydalok népies versezetekben.

Némelyek az erszényt jelentő franczia *bourse* szótól származtatják, mennyiben a birság erszényre büntetést is jelent, de, mint fölebb elemeztük, helytelenül. V. ö. BIRSÁGNAP.

BIRSÁGNAP, (birság-nap) ösz. fn. Előfordul a régi halotti könyörgésben, hol am. itélet napja. *Hogy birságnap jutva, mend vö szentei és önöttei közökön jov felöl joktatnia éleszje vöt.* Eszerint *birságnap* = biróság által gyakorlott hatalomnak azaz itéletnek napja.

BIRSÁGOL, (bir-ság-ol) áth. m. *birságol-t.* Általán valakit mint biró büntetésre, különösen pénzfizetésre itél.

BIRSÁGOLÁS, (bir-ság-ol-ás) fn. tt. *birságolás-t*, tb. *—ok*. Birói büntetés, különösen fizetésre itélés.

BIRSALMA, (birs-alma) ösz. fn. Birsfa gyümölcse, mely az almák egyik faját teszi. Külseje tömött és sárga, belseje igen kemény s néha szívós húsu. Szaga kellemetes, de íze nyersen és magában igen fanyar. Némely tájak kiejtése szerént: *bisalma*.

BIRSBOR, (birs-bor) ösz. fn. Birsalma levéből készített fanyarízü ital.

BIRSFA, (birs-fa) ösz. fn. Alma- és körtvélyfajta gyümölcsöt termő cserjés fa a húszhímesek és ötanyások seregéből. Gyümölcse szöszös, vállban pupos, czikkelyes.

BIRSÍZ, (birs-íz) ösz. fn. Birsalma vagy körte húsából készített lekvárféle pép.

BIRSKÖRTE, (birs-körte) ösz. fn. Különös körtefaj, mely alakjára nézve körtéhez, ízére, fanyarságra pedig birsalmához hasonlít.

BIRSKÖRTEFA, (birs-körte-fa) ösz. fn. Körtefák neme alá tartozó cserjés fa, mely úgynevezett birskörtéket terem.

BIRSMAG, (birs-mag) ösz. fn. Birsalma és birskörte magva.

BIRSPÉP, (birs-pép) l. BIRSÍZ.

BIRSSAJT, (birs-sajt) ösz. fn. Birsalma húsa czukorral befőzve és sajtforma lepénynyé alakítva.

BIRSSÁRGA, (birs-sárga) ösz. mn. Olyan sárga szinü, mint a birsalma vagy birskörte héja.

BIRSSZAK, (birs-szak) ösz. fn. L. BIRSÍZ.

BIRSSZELET, (birs-szelet) ösz. fn. Birsalmából vagy körtéből elvágott szelet vagy hasáb.

BIRSSZÍN, (birs-szín) ösz. fn. Olyan sárga szín, mint a birsalma vagy birskörte héjáé. Melléknevül am. birsszinü.

BIRSSZINÜ, (birs-szinü) ösz. mn. Birsalma vagy körte héjához hasonló sárgaszinü. *Birsszinü kendő. Birsszinü arczbőr.*

BIRTOK, (bir-t-ok) fn. tt. *birtok-ot*. 1) Vagyon, jószág, ami jog szerint a miénk, s valósággal hatalmunkban van; főképen fekvő, mezei vagyon. *Földbirtok. Nemesi, egyházi, jobbágyi birtok. Városi, polgári, falusi birtok. Örökségben kapott, pénzen szerzett birtok. Nagy, kis birtok. Peralatti birtok. Birtokba jutni. Birtokot elveszteni.*

„Egész világ nem a mi birtokunk;
Amennyit a szív felfoghat magába,
Sajátunknak csak annyit mondhatunk."
Vörösmarty.

2) Birási cselekvés, valaminek hatalmunkban tartása. *Birtokon belül* (azaz a peres jószág birásában megmaradva) *fölebbezni. Birtokon kivül*, azaz midőn a peres tárgy más uralmában vagy más kezei között van, vagy azt birtokába vehetni, például fölebbezésnél, másnak jogában áll. Azon *ok*, illetőleg *ék* képzőjü nevek osztályába tartozik, melyek nevekből vagy igékből *d* vagy *t* középképzővel alakulnak, mint: *szur-d-ék, szur-d-ok, szán-d-ék, szán-d-ok, ér-t-ék, mér-t-ék*, stb. V. ö. BIRTOKOS, TULAJDONOS.

BIRTÓKA, fn. tt. *birtókát*. Ragya-verte szilva, máskép tökös szilva. Gyöke valószinüleg a *pír* (piros) szóval azonos, mintha volna: *pirgyóka*, azaz ragyától megégetett, megpirított.

BIRTOKADÓ, (birtok-adó) ösz. fn. L. FÖLDADÓ.

BIRTOKÁTRUHÁZÁS, (birtok-át-ruházás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki saját birtokáról lemondva, azt másnak engedi által.

BIRTOKBALÉPÉS, (birtokba-lépés) ösz. fn. Midőn valaki bizonyos jószágot saját birtokául általvesz.

BIRTOKBALÉPŐ, (birtokba-lépő) ösz. fn. Aki valamely jószágot annak birtokosakép elfoglal, s azt használni kezdi.

BIRTOKBAVÉTEL, (birtokba-vétel) ösz. fn. L. BIRTOKBALÉPÉS.

BIRTOKCZÍM, (birtok-czím) ösz. fn. Azon jogalap, melynél fogva valaki bizonyos jószág birtokára számot tart, vagy azt valósággal bírja, pl. örökösödés, végrendelet, hübéri adomány stb.

BIRTOKEJTÉS, (birtok-ejtés) ösz. fn. Nyelvtani ért. a névnek birtokragos állapota. V. ö. BIRTOKRAG.

BIRTOKHÁBORÍTÁS, (birtok-háborítás) ösz. fn. Jogtalan cselekvés, midőn valaki a törvényes birtokost illető jószágának haszonvételében zavarja, akadályozza.

BIRTOKJOG, (birtok-jog) ösz. fn. 1) Jog, melynél fogva valaki bizonyos jószágot sajátjakép birhat. 2) Jog, melynek ereje szerint valamit tettleg birunk.

BIRTOKKÉPES, (birtok-képes) ösz. fn. tt. *birtokképes-t*, tb. *—ek*. Törvényi értelemben, kinek a törvények megengedik, hogy bizonyos nemü, különösen fekvő birtokot szerezhessen magának.

BIRTOKKÉPESSÉG, (birtok-képesség) ösz. fn. Törvényi ért. oly képesség, melynél fogva valaki bizonyos birtokot örökös joggal megszerezhet. *A nemesi jószágokra nézve az 1844-ik évi országgyülés előtt a nemnemeseknek nem volt birtokképességök.*

BIRTOKKOROS, (birtok-koros) ösz. fn. Nagykoru személy, kinek az illető törvények birtoklási jogot engednek.

BIRTOKKÖNYV, (birtok-könyv) ösz. fn. Szokottabban l. TELEKKÖNYV.

BIRTOKKÖVETELŐ, (birtok-követelő) ösz. fn. Aki más kézen levő birtokot, mint törvényszerüleg őt illetőt visszaadatni sürget.

BIRTOKLÁS, BIRTOKLÁSI, l. BIRTOKOLÁS, BIRTOKOLÁSI.

BIRTOKLEVÉL, (birtok-levél) ösz. fn. Bizonyos birtokczímet és birtokjogot kimutató okmány.

BIRTOKNÉV, (birtok-név) ösz. fn. Nemes családok előneve, mely eredetileg az általok birt jószág nevétől kölcsönöztetett, pl. *Galantai Eszterházy, Fekete, Balogh; Monyorókeréki Erdődy; Horogszegi Szilágyi; Kisfaludi Kisfaludy; Széki Teleki.*

BIRTOKOL, (bir-t-ok-ol) áth. m. *birtokol-t* vagy *birtoklott*, htn. *—ni* vagy *birtoklani*. Tettleg birtok-

ban, valósággal hatalmában tart valamely jószágot. Törvénytudományi műszó, mely megfelel a latin *possidet* szónak. Használják ez értelemben is: birtokba vesz, elbirtokol; mint: *örököl* = örökbe, örökségbe vesz. V. ö. BIRTOKOS.

BIRTOKOLÁS, (bir-t-ok-ol-ás) fn. tt. *birtokolás-t*, tb. *—ok.* 1) Valamely jószágnak tettleges birtokban tartása. 2) Birtokba vevés. V. ö. BIRTOKOL.

BIRTOKOLÁSI, (bir-t-ok-ol-ás-i) mn. tt. *birtokolási-t*, tb. *—ak.* Birtokolást illető, arra vonatkozó. *Birtokolási jog, idő, mód.*

BIRTOKOLHAT, (bir-t-ok-ol-hat) tehető ige, m. *birtokolhat-tam, —tál, —ott.* Birtokban tarthat, birtokképen szerezhet. *Az 1844-ki országgyűlés óta a nemnemes honfiak is birtokolhatnak nemesi jószágokat.*

BIRTOKOLHATÁS, (bir-t-ok-ol-hat-ás) fn. tt. *birtokolhatás-t*, tb. *—ok.* Birtokképesség, tettleges birtokban tarthatás.

BIRTOKOLHATLANSÁG, (bir-t-ok-ol-hat-lan-ság) fn. tt. *birtokolhatlanság-ot.* Birtokképesség hiánya, midőn valaki az illető polgári vagy egyházi törvények szerint birtokot nem szerezhet és nem tarthat.

BIRTOKOS, (bir-t-ok-os) mn. tt. *birtokos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Bizonyos jószágnak, különösen fekvőnek birtokában levő. *Birtokos nemesemberek, polgárok. Birtokos rag*, l. BIRTOKRAG. Használtatik főnevül is, s ekkor többese: *birtokosok. Közbirtokos, földbirtokos, házbirtokos.*

Az osztrák polgári jog szerént a *birtokos* különbözik a puszta *birlaló*-tól. „Ki valamely dolgot hatalmában vagy őrizete alatt tart, annak birlalójának (Inhaber) neveztetik. Ha valamely dolog birlalójának az az akaratja, hogy azt mint magáét tartsa meg, akkor ő annak birtokosa (Besitzer. 309. §.) V. ö. TULAJDONOS.

BIRTOKOSTÁRS, (birtokos-társ) ösz. fn. Akinek ugyanazon határban többed magával külön-külön birtokrésze van. *A birtokostársak között ritkán van békesség.* Másképép, és szokottabban: *közbirtokos.*

BIRTOKRAG, (birtok-rag) ösz. fn. Névrag, mely birtokra vonatkozik, milyenek: a) *é*, pl. *Péter-é, Pál-é, ház-é, kert-é, ló-é;* ez neveztetik különösen *birtokos ragnak;* b) maga a személynévmás ragozott állapotban, pl. *ház-am, ház-ad, ház-a, kert-ém, kert-ed, kert-je, ökl-öm, ökl-öd, ökl-e*, stb. Részletesen l. É, és SZEMÉLYNÉVMÁS.

BIRTOKTÁRS, (birtok-társ) ösz. fn. Szabatosan véve birtoktársak oly személyek, kik valamely jószágot osztatlanul birnak. Szélesb ért. l. BIRTOKOSTÁRS.

BIRTOKÚ, (bir-t-ok-ú) mn. tt. *birtokú-t*, tb. *—k* vagy *—ak.* Birtokkal ellátott. Önmagában nem, csak más melléknév előtételével használtatik. *Nagy birtokú főurak, kis birtokú kurtanemesek.*

BIRVÁGY, (bir-vágy) ösz. fn. Kivánság, vágyakodás, melynél fogva valaki bárminemű jószág és vagyon szerzésére s annak megtartására törekszik.

BIRVÁNCS, (pir-ván-cs ? vagy pir-u-ancs ?) fn. tt. *birváncs-ot.* Tolnai tájszó, mely jelent kicsirázott gabonából sütött édeses pépféle étket. Másképp: *csiramálé, szalados, költés.*

BISALMA, l. BIRSALMA.

BISÉR vagy BIZSÉR, elvont hangutánzó törzs, melyből *bisérég* vagy *bizsérég, bizsergés, bizsergő* származtak. Gyöke az egyszerű *bis* vagy *bizs*, a *piseg* vagy *pizseg* származékban. Rokonai: *pés, pézs, pèség, pézség, pézsérég.*

BISÉRÉG vagy BIZSÉRÉG, (bis-ér-ég) gyak. önh. m. *bisérég-tem, —tél, bisérgett*, htn. *—ni* vagy *bisérgeni.* 1) Mondjuk meggyujtott nyirkos fáról, midőn a benne levő nedvek sisegő hangot adva kiforrnak belőle. 2) Sajog, midőn a fájós testrészben, illetőleg a sebben rendkivüli mozgásba, kevergésbe jő a vér. Ez értemény alapját a sürü nedvmozgalom teszi.

BISÉRGÉS, (bis-ér-ég és) fn. tt. *bisérgés-t*, tb. *—ék.* Sustorgás, sajgás. V. ö. BISÉRÉG.

BISLET, (bis-el-et) önh. m. *bislet-tem, —tél, —ett.* Székely tájszó, am. nyugtalankodva ki s be jár, koslat. Leginkább gyermekekről mondatik. Gyöke a sürü mozgásra vonatkozó *bis*, s képzésre hasonló a *vizslat, koslat, satrat* szintén járáskelésre vonatkozó igékhez.

BISÓMA, e helyett: birsalma. Tolnai, általán palóczos kiejtés.

BISZKE, fn. tt. *biszké-t.* 1) Hajósok gamós rúdja, melybe a hajó vagy tutaj kötelét akasztván, azt a föld szinén harántékosan húzzák és tartják mindaddig, míg az a hajót partig hozván meg nem állítja. Eredetileg talán = *bök-sze*, mint: *szöcske* = *szökcse.* 2) Székely tájszó. L. DISZKE. 3) Az idegen eredetű *ribiszke* szónak kurtítása. L. PÖSZMÉTE.

BIT, elvont gyök, melynek származékai érteményöknél fogva két külön osztályba sorozhatók. 1) Rokon a *bot, üt* szókkal, a *bitó, bitófa, bitonya* származékokban. 2) Mint a *bitang, bitol, bitor, bitorol* szók gyöke közvetlenül a *ví, vita, vajudik, viudik, baj* szókkal rokonítható, mennyiben elsorolt származékai bizonyos erőszakkal, vitával járó cselekvésre vagy állapotra vonatkoznak. V. ö. BITANG, BITOROL, stb.

BITA, falu Erdélyben, Kézdi székben; helyr. *Bitá-n, —ra, —ról.*

BITANG, (bit-ang) fn. tt. *bitang-ot.* 1) A régi nyelvben am. zsákmány, préda, azaz, erőszakkal, bajvivással, harczban szerzett, elébbi birtokosától elragadott jószág. *És az bitangot osztani akarnák. És a sok bitangból szentegyházat rakattata.* (Sz. László legendája). *Bitangra kitenni vagyonát. Leányágra szállott jószág egy a bitanggal.* Km. 2) Urahagyott, uravesztett jószág, melyhez mindenki hozzányúl, Csáky szalmája. Különösen eltévelyedett barom, melynek ura nem tudatik, s melyet, kinek tetszik, elfog, behajt, használ, szóval, zsákmány gyanánt él vele. *Bitang ló, bitang marha. A tilosban járó bitang marhát behajtani a biróhoz.* Innen átv. értelemben mondják csavargó emberről, ki senkihez nem tartozik. *Bitang szolga* = uratlan kóborló. *Sehonnai bitang ember.* 3) A székelyeknél jelent fattyu gyermeket. Innen valamely

nemzetségben a törvénytelen ágyból származottnak maradéka bitang ágnak neveztetik, mennyiben a törvényes gyermekek jószágában osztozva azt bitangképen használja. Elemzését illetőleg l. BIT, gyök.

BITANGBEHAJTÁS, (bitang-be-hajtás) ösz. fn. Uraveszett, csavargó barom behajtása az illető községhez vagy földbirtokoshoz.

BITANGISTÁLÓ, l. BITANGÓL.

BITANGOL, (bit-ang-ol) áth. m. *bitangol-t.* 1) Saját vagyonát, jószágát pazarolja, elvesztegeti, s mintegy magamagát megfosztja töle, önmagát kissákmányolja, prédálja. *Ingó és ingatlan jószágát elbitangolni.* 2) A gondjára bízott idegen jószágot vesztegeti, elharácsolja vagy magának tulajdonítja. *A gondatlan gazda jószágát hütlen tisztek, cselédek bitangolják.* 3) L. BITOROL.

BITANGÓL, (bitang-ól) ösz. fn. Ól, akol, istáló, melybe az uraveszett, csavargó, vagy tilosban fogott barmokat behajtják s föntartóztatják, míg tulajdonosaik ki nem váltják. *Községi bitangól.*

BITANGOLÁS, (bit-ang-ol-ás) fn. tt. *bitangolás-t*, tb. *—ok.* Saját vagy más jószágának pazarlása, prédálása, vesztegetése, illetőleg zsákmányképen eltulajdonítása. *A bitangolás koldusbotra juttatja. Bitangolása miatt elüzött gazdatiszt.*

BITÓ, (bit-ó) fn. tt. *bitó-t.* 1) Régi elavult értelemben törvényszolga, ki a testi büntetésre ítélteket veréssel s más kínzásokkal fenyítette, különösen hóhér. 2) L. BITÓFA.

Minthogy a bitónak föfeladata volt a testi büntetés, verés, ütés: innen valószinü, hogy ezen szó gyöke *bit* nem más mint a *bot* változata, melyből *botos*, *botol* származott. Rokonai a latin *bat*-uo, franczia *batt*-re, hellen *πατ-άσσω*, magyar *pat*-él, szláv *bit*-i, stb. Alakjára nézve részesülő az elavult *bit* (üt) igétől.

BITÓFA, (bitó-fa) ösz. fn. 1) Karó vagy oszlop, melyhez a régi fenyítő rendszerben az ítélt bünteteseket kikötötték, s törvényszolga vagy hóhér által verették, németesen *pelengér.* 2) Azon czölöp, melyhez a mészárosok a vágómarhát kötik. Innen átv. ért. Baranyában, így nevezik a határfát, határjelelő oszlopot is.

BITOL, (bit-ol) áth. m. *bitol-t.* Holmi jószágot pazarol, veszteget, prédál; bitorol. Szokottabban: *bitangol.* Gyöke az erőszakra vonatkozó *bit.* L. ezt.

BITOLÁS, (bit-ol-ás) l. BITANGOLÁS.

BITONYA, (bit-ony-a) fn. tt. *bitonyát.* Székely tájszó, am. sebek, fekélyek az emberi testen. Gyöke azon *bit*, mely ütésre, verésre vonatkozik, mennyiben az ilyetén sebek, fekélyek, ütés, verés, zúzódás eredményei lehetnek.

BITONYÁS, (bit-ony-a-as) mn. tt. *bitonyás-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Sebekkel, fekélyekkel, különös ütés következtében lepett. *Bitonyás lábak, kezek, alfel.*

BITOR, (bit-or) mn. és fn. tt. *bitor-t*, tb. *—ok.* 1) Általán valamely idegen jószágnak, továbbá hatalomnak, hivatalnak, czímnek, szóval öt nem illető jószágnak, állapotnak törvénytelen, erőszakos birtokosa. 2) Különösen oly személy, aki felsőségi hatalmat valamely nép vagy ország fölött erőszakosan gyakorol. *Bitor fejedelem, király.* (Usurpator).

BITORLÁS, (bit-or-ol-ás) fn. tt. *bitorlás-t*, tb. *—ok.* Erőszakos törvénytelen cselekvés, midőn valaki bizonyos jószágot, hatalmat, czímet, hivatalt jogellenesen magának tulajdonít és gyakorol.

BITORLÓ, (bit-or-ol-ó) l. BITOR.

BITOROL, (bit-or-ol) áth. m. *bitorol-t* vagy *bitorl-ott*, htn. *—ni* vagy *bitorl-ani.* Valamit törvénytelenül, erőszakosan magának tulajdonítva használ, bir. *Királyi hatalmat bitorolni. Mások jószágát bitorolni. Némely kalandorok gróf czímet bitorolnak. Más nevét, hivatalát bitorolni.*

BIVAL, fn. tt. *bival-t*, tb. *—ok.* Szarvasmarhák egyik faja, mely a közönséges tehénnél és ökörnél vadabb, fekete, bozontos szőrü, hátra hajtott szarvakkal. Igába fogva lassu, de nagy terhet elbír. Erdélyországban nagy számmal tenyészik. *A bival, ha csak sohajt is, messze fúj.* Km. *Vastag, mint a bivalbőr.* Km. Némely tájak kiejtése szerént: *bial* és *bivaly.*

Köz vélemény szerént idegen nyelvből áthonosult szó; hellénül *βούβαλος*, latinul *bubulus*, csehül *buwol*, németül *Büffel*, francziául *bufle*, olaszul *buffalo*, angolul *buffle*, stb.

BIVALBIKA, (bival-bika) ösz. fn. A bivalfajta szarvasmarhának hímje.

BIVALBOCS, l. BIVALBORJU és v. ö. BOCS.

BIVALBORJU, (bival-borju) ösz. fn. Fiatal kis bival. *Szép, mint a bivalborju.* Gúnyos közm.

BIVALBŐR, (bival-bőr) ösz. fn. A bivalféle szarvasmarha bőre. *Nyers, kikészített bivalbőr.*

BIVALCSEREBÜLY, (bival-cserebüly) ösz. fn. Bogárfaj, mely leginkább a bivalokat csípi, zaklatja.

BIVALGULYA, (bival-gulya) ösz. fn. Bivalfajta szarvasmarhákból álló csorda vagy gulya.

BIVALGULYÁS, (bival-gulyás) ösz. fn. Csordás, ki bivalgulyát őriz.

BIVALOS, (1), (bival-os) fn. tt. *bivalos-t*, tb. *—ok.* 1) Béres, ki bivalokon jár és dolgozik. 2) Bivalőrző.

BIVALOS, (2), (mint föntebb) mn. tt. *bivalos-t*, tb. *—ak.* Bivalokkal bővelkedő. *Bivalos vidék, ország; bivalos gazda.*

BIVALOSBÉRES, l. BIVALOS, (1), fn.

BIVALÖKÖR, (bival-ökör) ösz. fn. Herélt bival, melyet járomba fogva használnak.

BIVALTEHÉN, (bival-tehén) ösz. fn. A bivalfajta szarvasmarhák ünője, nösténye.

BIVALTÉJ, (bival-téj) ösz. fn. Bivaltehén teje, mely igen kövér, de, ha nem eléggé tisztán bánnak a fejéssel, pézsmaszagú.

BIVALY, l. BIVAL.

BIZ, önálló gyök és indulatszó. Élünk vele, midőn olyasmit állítunk, minek valóságáról teljes tudomásunk van, vagy azt hiszszük, hogy úgy van. *Biz igaz! Biz igen! Biz úgy! Biz úgy ám!* Néha esküféle erősítő erejü. *Biz Isten, nem én voltam.* A tagadást

hatályosabbá teszi az ilyenekben. *Biz én nem megyek! Biz azt meg nem kapod!* Származékai *bizon, bizony, bizonyít, bizonyos*, stb.

Alapértelme: kétségtelen, határozott tudomás, minél fogva rokon vele a tudásra vonatkozó svéd *wiss*, dán *vis*, német *wissen, gewiss*, szanszkrit *vid.*

BIZ, (2), BIZHÖDIK, tájdivatosak és régiesek *büz, büzhödik* helyett.

BÍZ, áth. m. *bíz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Valakinek jelleme, becsülete, ügyessége, hűsége, stb. felől meg van győződve, vagy legalább azt hiszi, s ennélfogva valamely hozzá tartozó személy vagy dolog, gondját, fölügyelését mintegy saját helyettesére hagyja, neki ajánlja. A rendes tárgyeseten kivül fölható ragu nevet vonz. *Elutazván, a házát s mindenét fiára bízta. Jószága igazgatását hü tisztére bízta. Ügyedet okos emberre bízd. Jóra bíztad!* gúnyos roszalás. *Bízd rám, majd elvégzem én. Ne bízd lelkedet minden emberre. Nem ebre bízzák a hájat.* Km.

Öszvetételei: *megbíz, elbíz, reábíz*, melyeket l. saját rovataik alatt.

Származékai: *bízik, bizakodik, bizalom, bíztat, biztos, bizton, bizvást*, stb.

Eredetre egy a *biz* indulatszóval, s rokon hozzá: *hisz*, valamint a hellen *πείθω* is.

BIZAKODÁS, (biz-a-kod-ás) fn. tt. *bizakodás-t*, tb. *—ok.* Saját erőnk érzetéből vagy valamely külső segítségre és körülményekre támaszkodásból eredő, kissé túlzó indulat, melynél fogva erősen hiszszük, hogy számításunk nem csal, hogy sikert érünk.

BIZAKODIK, (biz-a-kod-ik) k. m. *bizakod-tam, —tál, —ott.* Reményét, tetteinek sikerét, jó kimenetelét kissé tulzólag helyezi valamiben. *Ban ben* ragu neveket vonz maga mellé. *Bizakodni saját erejében, bátorságában. Bizakodni a pártfogók hatalmában.*

BIZAKODÓ, (biz-a-kod-ó) mn. tt. *bizakodó-t*, tb. *—k.* Reményét, tetteinek sikerét valamiben kissé tulzólag helyező. *Magában bizakodó ember.*

BIZAKODÓLAG, (biz-a-kod-ó-lag) ih. Bizonyos reményt, sikert kissé tulzólag táplálva. *Erejében bizakodólag nekirohanni az ellenségnek.*

BIZAKODOTT, (biz-a-kod-ott) mn. tt. *bizakodott-at.* Magában tulságosan bízott vagy bízó, különösen *el* igekötővel: *elbizakodott.*

BIZAKODOTTSÁG, (biz-a-kod-ott-ság) fn. tt. *bizakodottság-ot.* Magában tulságosan bizakodás.

BIZALMAS, (biz-al-om-as) mn. tt. *bizalmas-t*, tb. *—ak.* L. BIZODALMAS.

BIZALMASAN, (biz-al-om-as-an) ih. L. BIZODALMASAN.

BIZALMASSÁG, (biz-al-om-as-ság) fn. L. BIZODALMASSÁG.

BIZALMATLAN, (biz-al-om-at-lan) mn. L. BIZODALMATLAN.

BIZALMATLANSÁG, (biz-al-om-at-lan-ság) fn. L. BIZODALMATLANSÁG.

BIZALMI, (biz-al-om-i) tt. *bizalmi-t*, tb. *—ak.* Bizalomra vonatkozó; bizalommal megajándékozott. *Bizalmi férfiak*, kiknek véleményében valamely testület, nép vagy kormány valamely ügyben bizalmát helyezi. *Országos dolgok elintézésére meghitt bizalmi férfiakkal tanácskozni.*

BIZALOM, (biz-al-om) fn. tt. *bizalm-at.* L. BIZODALOM.

BÍZÁS vagy BIZÁS (bíz-ás) fn. tt. *bízás-t*, tb. *—ok.* 1) Midőn az átható *bíz* származéka, am. más gondjára, fölügyelésére hagyás. Jobbára öszvetételesen használtatik: *megbízás, rábízás.* 2) Mint a *bízik* származéka, am. bizonyos tudaton, hiszemen, meggyőződésen alapuló reménylés, sikerre való kilátás. V. ö. BÍZIK.

BIZATLANSÁG, (biz-at-lan-ság) fn. tt. *bizatlanság-ot.* Bizodalom hiánya, melyet gyanu, félelem, s általán a kivánt siker elé gördülő akadályok szoktak okozni, bizodalmatlanság.

BIZE, falu Somogyban; helyragokkal: *Bizé-n, —re, —ről.*

BIZGANTYÚ, (biz-og-at-ó) fn. tt. *bizgantyú-t.* L. BEZZENTŐ.

BIZGAT, (biz-og-at) gyak. áth. m. *bizgat-tam, —tál, —ott,* par. *bizgass.* 1) Ujjaival motozva holmit piszkál, ideoda mozgat, izgat. 2) Átv. ért. ingerel, nyugtalanít valakit.

Gyöke eredetileg a mozgásra vonatkozó *iz*, melyből *izeg izgat* származnak, s a *b* előtét, mint a *biczeg, billeg, bingó* s több más szóban. Rokon értelmü vele a *piszkál* gyöke *pisz.*

BIZGATÁS, (biz-og-at-ás) fn. tt. *bizgatás-t*, tb. *—ok.* 1) Babráló mozgatás, motozás. 2) Ingerlés, nyugtalanító boszantás, kedély izgatása.

BÍZIK vagy BIZIK (bíz-ik) k. m. *bíz-tam, —tál, —ott,* par. *bíz-zál.* Valakinek vagy valaminek bizonyos jó tulajdonságairól meg lévén győződve, vagy jó hiszem fejében, reményét benne helyezi, és hiszi, hogy segítsége, közbejárása, kedvezése, stb. által czélt ér. *Nagy urak pártfogásában bízni. Istenben bízni. Bízzál Istenben, elögyámolít.* Km. *Erejében bízik. Még a halálra itélt is bízik. Ne bízzál a vak szerencsében. Ki hogy bízik, úgy hízik. Ki hol bízik, ott hízik.* Km. *Nem lehet minden emberben bízni. Bízik szavatokba királytok.* Czuczor. *Ha van mihez bízhatnod a jelenben, maradj az élvvel kináló közelben.* Vörösmarty. *Bízik magában*, valódi vagy képzelt jó tulajdonságaiban. Mondjuk ezt is: *nem bízik hozzá, nem bízik magához.* Midőn *el* igekötö járul hozzá, visszaható névmással am. tulságosan becsüli magát, tulzólag bízik, kevélyen rátartja magát. *Elbízza magát. Bízd el magadat, ha szégyent akarsz vallani.* Km.

BIZO, göcseji szójárás, *bizom* helyett.

BIZODALMAS, (biz-od-al-om-as) mn.tt. *bizodalmas-t*, tb. *—ak.* Aki bizodalmunkat bírja, kihez reménynyel járulunk, kinek belsőnket kitárhatjuk, kire valamit bízhatunk. *Bizodalmas nagy jó uram! Bizodalmas ember. Bizodalmas beszélgetés, társalgás. Bizodalmas közlés, kérelem.* Egyszerűbb alakban egyezik vele: *bizalmas.*

BIZODALMASAN, (biz-od-al-om-as-an) ih. Bizodalommal, valakiben bízva, nyiltszivüleg. *Bizodalmasan szólni valakivel. Titkait bizodalmasan közlé velem. Bizodalmasan járulni, folyamodni jóakarónkhoz.*

BIZODALMASSÁG, (biz-od-al-om-as-ság) fn. tt. *bizodalmasság-ot.* Bizodalmas állapot, oly összeköttetés és viszony, melynél fogva egyik a másikban bizhatik, reményt táplálhat, őszinte közlekedési nyiltszivüség. *Baráti, testvéri, fiúi bizodalmasság.*

BIZODALMATLAN, (biz-od-al-om-at-lan) mn. tt. *bizodalmatlan-t,* tb. *—ok.* Kiben bizodalom nincsen, ki senkiben nem bízik, ki reményt másban nem helyez, mások őszinteségében, jóságában, hűségében stb. kétkedő. *A többször csalatkozott ember bizodalmatlan szokott lenni.* Határozóilag am. bizodalom nélkül, bizodalmatlanul. Egyszerűbb alakban: *bizalmatlan.*

BIZODALMATLANUL, (biz-od-al-om-at-lan-ul) ih. Bizodalom nélkül, másban nem bízva.

BIZODALMATLANSÁG, biz-od-al-om-at-lan-ság) fn. tt. *bizodalmatlanság-ot.* Bizodalom nélküli állapot, másoktól való visszatartózkodás; oly viszony, mely nem engedi, hogy belsőnket mások előtt kitárjuk. *Bizodalmatlansággal viseltetni. Bizodalmatlanságot táplálni.* Rövidebben: *bizalmatlanság.*

BIZODALMAZIK, (biz-od-al-om-az-ik) k. Régies, ma: *bízik.* „De bizodalmazjatok (confidite), mert én meggyőztem e világot. Münch. cod.

BIZODALMI, (biz-od-al-om-i) mn. tt. *bizodalmi-t,* tb. *—ak.* Bizodalomra vonatkozó. Bizodalommal megajándékozott. Egyszerűbben: *bizalmi.*

BIZODALOM, (biz-od-al-om) fn. tt. *bizodalmat.* Azon gyöngéd érzelem mások iránt, melynél fogva szíveinket előttök kitárni, s ügyeinkben őket részesíteni készek vagyunk, egyszersmind reményünket bennök helyezzük. *Baráti bizodalom, testvéri bizodalom, fiúi bizodalom, Isten iránti bizodalom. Minden bizodalmamat benned helyezem. Nincs hozzá bizodalmam.* Ettől különbözik a *bizakodás.* Egyszerűbb alakban: *bizalom.*

BIZOM, (1), tájszólás *bizon* helyett.

BIZOM, (2), (biz-om) fn. am. bizodalom, hiszem. Előfordúl Gyöngyösi Istvánnál:

„Hogy azt elnyerheti, vala oly bizomban
(azaz hiszemben)
Úgy ment a vezérnek ez a ló adomban"
(azaz adományban).

BIZOMÁNY, (biz-o-mány) fn. tt. *bizomány-t,* tb. *—ok.* Valami megtenni, véghezvinni való, mire bennünket más, jutalom igérete mellett vagy a nélkül megkért, megbizott. *Baráti bizomány, kereskedési bizomány. Bizományokkal terhelni valakit.* (Commissio).

BIZOMÁNYÁRU, (bizomány-áru) ösz. fn. Bizományba adott vagy kapott portéka.

BIZOMÁNYI, (biz-o-mány-i) mn. tt. *bizományi-t,* tb. *—ak.* Bizományhoz tartozó, bizományra vonatkozó; bizománynyal foglalkodó. *Bizományi druk, bizományi kereskedés.*

BIZOMÁNYKERESKÉDÉS, lásd BIZOMÁNYTŐZS.

BIZOMÁNYOS, (1), (biz-o-mány-os) fn. tt. *bizományos-t,* tb. *—ok.* 1) Kire valamit biztunk, kit valami véghezvitelére megkértünk. 2) Törvénytudományi ért. felhatalmazott, ki más személyében kiküldve végez valamit. 3) Kereskedőknél, ki más vagy mások portékáit árulja.

BIZOMÁNYOS, (2), (mint föntebb) mn. tt. *bizományos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Bizományba adott vagy kapott; bizománynyal foglalkodó. *Bizományos kereskedés. Bizományos áru.*

BIZOMÁNYTŐZS, (bizomány-tőzs) ösz. fn. Kereskedés, melyet valaki bizományban átvett portékákkal, árukkal űz, vagy melyet valaki bizományos által űz.

BIZON, (biz-on) l. BIZONY, (2) ih.

BIZONY, (1), (biz-ony) fn. tt. *bizony-t,* tb. *—ok.* Alapos tudomásu meggyőződés vagy igazság, s erre hivatkozó tanuságtétel, vagyis oly erősítő szó, melylyel állításunknak nyomatékot adunk. A módosító névragok közöl csak a *val* járul hozzá. *Bizonynyal erősíteni. Bizonynyal mondom. Minden bizonynyal ott leszek. Bizonyt fújni,* mondani, ejteni. Származékai: *bizonyít, bizonyúl, bizonyos, bizonytalan, bizonyoz,* stb. A régieknél előfordúl *bizonyos* (quidam és verus) melléknév helyett is. „Más bizony (alius quidam) vallja vala." „Én vagyok a bizony szőlőtő" (vitis vera). „Bizony (igaz) töredelmesség." Góry-cod. „Ez az Jézus bizony isten, Kinél egyéb senki nincsen, Ez nekem bizony istenem." Katalin verses legendája. „Ha bizony s elég te hited." Ugyanott.

BIZONY, (2), ih. Esküvőleg erősítő szó, melylyel állításunkat igaznak vítatjuk s hitelességét nyomosítjuk, s am. igazán, valóban. Helyesebben: *bizon,* mert határozók *ony ény* képzővel szokatlanok, hanem *on én* vagy *an en*-vel alakulnak, mint: *nagy-on, sok-on, ig-én,* stb. *Bizon Isten! Isten bizon! Úgy-e bizon? Úgy bizon! A bizon! Bizon, bizon mondom nektek. Nem bizon! Bizon nem tudom! Igaz* melléknév helyett is (mint föntebb *bizony*). „Mert bizon, amit mond." Nádor-cod. „Hogy ez bizon legyen, megírta Szent Lukács." Góry-cod. „Mert bizon ü tanósága." Régi passio. V. ö. BEZE.

A régieknél előfordul a latin *etiam* kötszó és *porro* határozó értelmében is. *Ki bizony ülvén* (quae etiam sedens), *bizony egy kellemetes* (porro unum est necessarium). Münch. cod.

BIZONYÁBA, BIZONYÁRA, (biz-ony-a-ba vagy —ra) ih. Bizonyosan, minden kétség nélkül. Az elsőbbik régies; ma az utóbbi szokottabb.

BIZONYÁVAL, (biz-ony-a-val) ih. Régies a mai *bizonyára* vagy *bizonynyal* helyett. „Bizonyával szeretnétek." Góry-codex.

BIZONYERŐ, (bizony-erő) ösz. fn. Azon meggyőző érv, mely valaminek hitelességét, valóságát tanusítja. *Bizonyerő nélküli állítás.*

BIZONYG, (biz-ony-g vagy biz-on-g) önh. m. *bizonyg-ott*, htn. —*ni* vagy —*ani*. Bizony szóval gyakran él, állítását bizony szóval erősíti. Másképen: *bizonyoz*.

BIZONYGÓ, l. BIZONYOZÓ.

BIZONYÍT, (biz-ony-ít) áth. m. *bizonyít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni* vagy —*ani*. 1) Saját meggyőződése és tudomása nyomán tanuképen állít, igaznak, valónak mond valamit. *Szemtanúk bizonyítják, hogy loptál. Eskűvel, több társaira hivatkozva bizonyítani. Csak gyanítom, de nem bizonyíthatom rá, hogy ő volt.* 2) Szélesb ért. valamely állítás valóságát, igaz voltát alapos érvek által mutogatja, vitatja. *Tudományos vitatásban okok, érvek bizonyítanak. Ez nem bizonyít semmit.* V. ö. BEBIZONYÍT.

BIZONYÍTÁS, (biz-ony-ít-ás) fn. tt. *bizonyítás-t*, tb. —*ok*. Erősítő, okadó, vitató, tanusító állítás, mely által valamit bizonyítunk vagy legalább bizonyítni akarunk. L. BIZONYÍT.

BIZONYÍTÁSI, (biz-ony-ít-ás-i) mn. tt. *bizonyítási-t*, tb. —*ak*. Bizonyítást illető, arra vonatkozó. *Bizonyítási érvek, okok.*

BIZONYÍTATLAN, (biz-ony-ít-at-lan) mn. tt. *bizonyítatlan-t*, tb. —*ok*. Ami nincsen bebizonyítva; minek valósága felől még kétkedni lehet. Határozóilag am. be nem bizonyítva, bizonyítatlanul.

BIZONYÍTÉK, (biz-ony-ít-ék) fn. tt. *bizonyíték-ot*. Mintegy bizonyító ok, mely megmutatja, hogy igaz valami; mely a dolog valóságát kétségtelenné teszi. *Egész vagy teljes bizonyíték. Fél bizonyíték. Nem teljes bizonyíték.*

BIZONYÍTLAN, (biz-ony-ít-lan) l. BIZONYÍTATLAN.

BIZONYÍTÓ, (biz-ony-ít-ó) fn. és mn. tt. *bizonyító-t*. Tanusító, ki vagy mi valamiről bizonyságot teszen. *Bizonyító szemtanúk. Bizonyító érvek, körülmények.*

BIZONYÍTVÁNY, (biz-ony-ít-vány) fn. tt. *bizonyítvány-t*, tb. —*ok*. Mindenféle mód, jel, eszköz és oklevél, mely által valamit bizonyosnak lenni megmutatunk. Különösen jogtanilag: hiteles irományt, mely a kérdéses tárgyra vonatkozik. *Hű szolgálatról adott bizonyítvány. Folyamodványhoz csatolt orvosi, hatósági bizonyítvány.*

BIZONYKODIK, (biz-ony-kod-ik) k. m. *bizonykod-tam*, —*tál*, —*ott*. L. BIZONYOZ.

BIZONYLAT, (biz-ony-ol-at) fn. tt. *bizonylat-ot*. L. BIZONYÍTÉK.

BIZONYODIK, (biz-ony-od-ik) k. m. *bizonyodtam*, —*tál*, —*ott*. Valamely kérdés, kétség vagy titok alatt levő dolog igazsága, mivolta világosságra derül. Rendesen igekötőkkel divatozik. *Amit gyanítottam, íme bebizonyodott. Rábizonyodott, hogy ő követte el a csínyt.*

BIZONYOL, (biz-ony-ol) áth. m. *bizonyol-t* vagy *bizonyl-ott*, htn. —*ni* vagy *bizonyl-ani*. Bizonyféle erősítő szóval állít, hitelesnek lenni vitat, bizonyosnak vall valamit. *Amit hiteles tanuk bizonyolnak, arról kétkedni nem lehet.*

BIZONYOLÁS, (biz-ony-ol-ás) fn. tt. *bizonyolás-t*, tb. —*ok*. Erősítő állítás, vitatás, tanusítás, melylyel valamit bizonyosnak vallunk.

BIZONYOS, (biz-ony-os) mn. tt. *bizonyos-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. 1) Kétségtelen, minek valósága felől meg vagyunk győződve. *Bizonyos halál vár előbb-utóbb mindnyájunkra. Bizonyos vagyok benne. Bizonyos dolog. Bizonyosképen. Semmi bizonyost nem tudni róla. Bizonyossá teszlek. Bizonyos leszek. Jobb kevés bizonyos mint sok bizonytalan.* Km. *Annyi bizonyos, hogy — — Már bizonyos, hogy elveszett.* 2) Határozott, a többitől megkülönböztetett. *Bizonyos órákban honn lenni, s látogatókat fogadni. Bizonyos időre eltávozni.* 3) Némely, egy valaki, mely értelemben az elbeszélők által használtatik, pl. *Bizonyos paraszt megállt egy városi templom előtt*, stb. V. ö. BIZONY (1).

BIZONYOSAN, (biz-ony-os-an) ih. Kétségkívül minden kétkedés nélkül, valósággal. *Bizonyosan valamennyin meghalunk. Bizonyosan tudjuk, hogy kétszer kettő négy. Bizonyosan nem mondhatom, mikor leszek otthon.*

BIZONYOSÍT, áth. m. *bizonyosít-ott*, htn. —*ni* vagy —*ani*. Bizonyossá tesz; oly fontos tanuságokkal, bizonyítványokkal, ígéretekkel áll elő, melyek minden kétséget kizárnak, s tökéletes meggyőződést szereznek. Egyébiránt nem igen van szokásban.

BIZONYOSODIK, l. BIZONYODIK.

BIZONYOSSÁG, (biz-ony-os-ság) fn. tt. *bizonyosság-ot*. Kétségkívüli állapot, meggyőződés; hiteles, fontos okokra támaszkodás. *Egész bizonyossággal állítani valamit. Bizonyosságban lenni czélunk elérése felől. Ennek bizonyosságáról szabad legyen kételkednem.*

BIZONYOZ, (biz-ony-oz) önh. m. *bizonyoz-tam*, —*tál*, —*ott*. Ki minden szavát, állítását *bizony* ismétléssel erősítgeti, ki mindig azt vitatja, hogy igaza van. Képzésre olyan, mint: *adtáz, teremtettéz*.

BIZONYOZÁS, (biz-ony-oz-ás) fn. tt. *bizonyozás-t*, tb. —*ok*. 1) Valamely állításnak ismételt *bizony* általi erősítése. 2) Tulajdonsága némely embernek, melynél fogva mindig igazmondóságot igényel magának.

BIZONYOZÓ, (biz-ony-oz-ó) fn. tt. *bizonyozó-t*, tb. —*k*. Aki *bizony* szóval erősítget valamit. 2) Aki mindig igaznak követeli állításait.

BIZONYSÁG, (biz-ony-ság) fn. tt. *bizonyság-ot*. 1) Tanuság. *Nem kell ott bizonyság, hol maga szól a dolog.* Km. *Bizonyságot tenni valamiről.* 2) Tanu, azaz valamit bizonyító személy. *Álljanak elé a bizonyságok.* 3) Próba, bizonylat, a dolog valóságának megmutatása.

A régieknél, valamint *bizony* am. igaz, úgy *bizonyság* is előfordul *igazság* értelemben, pl. A Debr. legendáskönyvben: *meghamosíthatatlan bizonság (bizonyság)*, mindjárt alább ekkép fejeztetik ki: *meghamosíthatatlan igaz volta.* (53, 54. lapokon).

BIZONYSÁGLEVÉL, (bizonyság-levél) ösz. fn. Iromány, mely valaminek valóságát tanusítja, bizonyítvány.

BIZONYSÁGTÉTEL, (bizonyság-tétel) ösz. fn. Előadása azon okoknak, melyek a dolog valósága mellett bizonyítanak, tanuságtétel.

BIZONYSÁGTÉVŐ, (bizonyság-tévő) ösz. fn. L. TANU.

BIZONYTALAN, (biz-ony-talan) mn. tt. *bizonytalan-t*, tb. *—ok.* Aminek valósága nincs megmutatva, miről kételkedni lehet, kétséges. *A halál bizonyos, de ideje bizonytalan.* Határozóilag am. bizonytalanul.

BIZONYTALANKODÁS, (biz-ony-talan-kod-ás) fn. tt. *bizonytalankodás-t*, tb. *—ok.* Kétes állapotban létel, habozás, a dolog kimenetele felőli kétkedés.

BIZONYTALANKODIK, biz-ony-talan-kod-ik) k. m. *bizonytalankod-tam*, *—tál*, *—ott.* Kétes állapotban vagyon, nem tudja, mire üt ki a dolog vagy mit tegyen.

BIZONYTALANSÁG, (biz-ony-talan-ság) fn. tt. *bizonytalanság-ot.* Kétes állapot, midőn valaminek mivolta, mibenléte felől nincsen határozott tudomásunk.

BIZONYTALANUL, (biz-ony-talan-ul) ih. Bizonytalan módon, kétséges állapotban.

BIZONYÚL, (biz-ony-úl) önh. m. *bizonyúl-t.* Bizony dolog gyanánt kiderül; bizonyodik. *Bebizonyúl. Rábizonyult a tolvajság.*

BIZOTT, (biz-ott) fn. tt. *bizott-at.* Személy, ki valaminek tevésére, véghezvitelére fölhatalmaztatik; megbizott.

BIZOTTMÁNY, helyesebben l. BIZOTTSÁG.

BIZOTTSÁG, (biz-ott-ság) fn. tt. *bizottság-ot.* Többekből álló személyzet, mely a végre bizatik meg, hogy bizonyos ügyben eljárjon. *Megyei, városi hatóságtól kinevezett bizottság. Gazdasági, egészségügyi bizottság.* Mennyiben a *ság ség* képző gyüneveket is alkot, mint: *katonaság, papság, ifjuság*, stb. ennélfogva a *bizottság* (= bizottak mint többség) helyesebb, mint: *bizottmány*, már annálfogva is, mert *mány* képző nem szokott mult részesülőhöz járulni.

BIZOTTSÁGI, (biz-ott-ság-i) mn. tt. *bizottsági-t*, tb. *—ak.* Bizottságra vonatkozó. *Bizottsági munkálatok, javaslatok.*

BIZOVÁNY, (biz-o-vány) fn. tt. *bizovány-t.* Megbizó levél, mely által valakit fölhatalmazunk, hogy bizonyos ügyben, eljárásban személyünket képviselhesse.

BÍZTAT, (bíz-tat) áth. m. *bíztat-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *bíztass.* 1) Szóval, rábeszéléssel bátorít, reménynyel kecsegtet. *Eleget bíztatom, hogy ne féljen, hogy vállalata jól üt ki.* 2) Ingerel, bujtogat, sürget, ösztönöz, izgat. *Fiút apja ellen, alattvalót felsősége ellen bíztatni. Bünre bíztatni valakit. Bíztatja, mint czigány a lovát.* (ostorral). Km. 3) Szomorút, elcsüggedtet vigasztal.

BÍZTATÁS, (bíz-tat-ás) fn. tt. *bíztatás-t*, tb. *—ok.* Tettre, merényre bátorítás; reménynyel kecsegtetés; ingerlés, ösztönzés, sürgetés, izgatás; vigasztalás.

BÍZTATÓ, (bíz-tat-ó) mn. és fn. tt. *bíztató-t*, tb. *—k.* Aki vagy ami eszközli, hogy bízzunk, bátorító reménynyel kecsegtető; ingerlő, izgató; sürgető. *Bíztató szó, igéret. Bíztató nélkül nem mer semmibe kapni.*

BÍZTON, (bíz-t-on) ih. 1) Azon meggyőződéssel, öntudattal, bizonyossággal, hogy semmitől félni, tartani nem lehet. *Erre bízton mehetsz.*

„Künn hatalmas, benn virágzó és szabad,
Bízton álljon sérthetetlen jog alatt."
Fóti dal (Vörösmartytól).

2) Kétkedés nélkül, bizonyosan. *Bízton mondhatom.*

Képzésre hasonló a *futton* (fut), *menten* (megy), *jöttön* (jő), stb. mult időkből származott határzókhoz.

BIZTONLÉT, (bizton-lét) ösz. fn. Lásd BIZTONSÁG.

BIZTONSÁG, (biz-t-on-ság) fn. tt. *biztonság-ot.* Biztonlét. Divatba nem régen jött szó, a régi és helyesebb *biztosság* értelmében. Tudniillik nyelvünkben a módhatárzókból, különösen az *an, en, on* vagy *ul, ül* képzőjüekből nem vala szokás neveket alkotni. Egyébiránt minthogy a *biztosság* más érteményekben is divatozik, nagyobb szabatosság kedvéért ez újításnak helyet adhatunk. Hasonlók ehez a szintén újabb alkotásu *fenség, tulság* szók is. T. i. a *ság, ség* képzők már régebben is a legtöbb beszédrészekhez függesztettek, pl. főnévhez: *ember-ség, barát-ság*, melléknevekhez: *szépség, jó-ság, több-ség, kisebb-ség, minden-ség*, számnevekhez: *egy-ség, két-ség, három-ság*, névutókhoz: *alattság*, névmásokhoz: *milyen-ség*, igetörzsekhez: *fog-ság, veszöd-ség, nevet-ség, mulat-ság*, részesülőkhöz: *romlott-ság, veszett-ség;* miknél fogva még a föntebbi határozókkal egybeillesztések is eltürethetnek.

BIZTOS, (biz-t-os, biz-at-os) fn. tt. *biztos-t*, tb. *—ok.* Hivatalbeli személy, vagy kereskedelmi, gazdasági tiszt, szolga, ki meg van bízva, hogy bizonyos ügyekben eljárjon. *Királyi biztos; megyei biztos; úti biztos; városi biztos; boltbiztos, kereskedelmi biztos, rendörségi biztos.*

BIZTOS, (mint föntebb) mn. tt. *biztos-t*, tb. *—ak.* 1) Miben vagy kiben bízni lehet, mi reményt, várakozást nem csal. *Biztos ember; biztos remény; biztos lövés; biztos őrizet.* 2) Bátorságos, félelem nélküli. *Ezen vidéken biztos az utazás.*

BIZTOSAN, (biz-at-os-an) ih. Bátran, teljes bizodalommal, félelem, kétkedés, gyanu nélkül. *Némely vidékeken éjjel-nappal biztosan járhatni.*

BIZTOSÍT, (biz-t-os-ít) áth. m. *biztosított*, par. *—s*, htn. *—ni* vagy *—ani.* 1) Biztossá tesz, azaz reményt nyújt, meggyőz valami felől, hogy sikere lesz, hogy nem kell félni, bátorságba helyez. *Biztosítalak, hogy czélt érsz, hogy semmi veszély nem ér. Tolvajok, rablók elen biztosítani az utasokat.* 2) Bizonyos fizetés mellett valamely jószágot tüz-, víz-, jégkár stb. ellen mentesít. *Épületeket, hajókat, vetéseket, szőlőket biztosítani.* V. ö. BIZTOSÍTÓ-INTÉZET.

BIZTOSÍTÁS, (biz-t-os-ít-ás) fn. tt. *biztosítás-t*, tb. *—ok.* 1) Biztos karba, állapotba helyezés. 2) Va

lamely jószágnak tüz-, víz-, jég- és egyéb károk ellen mentesítése. 3) Bírói eljárás, különösen midön az adós valamely vagyona a hitelező javára előleges zár alá vétetik.

BIZTOSÍTÁSI, (biz-t-os-ít-ás-i) mn. tt. *biztosítási-t*, tb. *—ak.* Biztosításra vonatkozó, biztosítást illető. *Biztosítási szabályok. Biztosítási intézetek. Biztosítási végrehajtás.*

BIZTOSÍTÉK, (biz-t-os-ít-ék) fn. tt. *biztosíték-ot.* Általán minden, mi biztosokká tesz bennünket. Különösen 1) Ami valamely kár ellen mentesít, vagy a mentesítés alapját teszi, pl. *a bank hitelére még nem elegendö biztosíték a bele adott töke.* 2) Mindenféle hiteles iromány, mely bizonyos ügyben, kereskedésben, üzletben biztosítás végett adatik. 3) Pénzöszveg, mely p. o. gazdasági tiszt által a tulajdonos biztosítására letétetik. 4) Szellemi erő, melyben bízni lehet. *Némely embernek becsületszava már elegendö biztosíték.*

BIZTOSÍTMÁNY, (biz-t-os-ít-mány) fn. tt. *biztosítmány*, tb. *—ok.* Biztosított jószág; a mi károk, veszélyek ellen mentesítve van.

BIZTOSÍTÓ, (biz-t-os-ít-ó) fn. tt. *biztosító-t.* Aki valamely jószágot biztos állapotba helyez, károk, veszélyek ellen mentesít.

BIZTOSÍTÓ, (mint föntebb) mn. Biztosságot nyujtó, kár, veszélyek ellen mentesítő. Biztosítás végett lezáró.

BIZTOSÍTÓINTÉZET, ösz. fn. Egyes személy vagy társulat által alapított intézet, mely a bevallott jószágot az érette évenként fizetendő bizonyos kamat fejében tüz-, víz-, jég-, vagy más károk ellen biztosítja, azaz a miattok történt kárt kipótolja.

BIZTOSÍTÓJEGY, (biztosító-jegy) l. BIZTOSÍTÓLEVÉL.

BIZTOSÍTÓLEVÉL, (biztosító-levél) ösz. fn. Hitelesen kiadott iromány, melyben a biztosított jószág mennyisége s a biztosítás feltételei foglaltatnak.

BIZTOSÍTOTT, (biz-t-os-ít-ott) mn. tt. *biztosított-at.* 1) Ami biztosítva van; károk, veszélyek ellen mentesített. *Biztosított házak, épületek, hajók, áruk* stb. 2) Nem félelmes, de bátorságos. *Biztosított utazás.*

BIZTOSÍTÓTÁRSASÁG, vagy —TÁRSULAT, l. BIZTOSÍTÓINTÉZET.

BIZTOSÍTVÁNY, (biz-t-os-ít-vány) fn. tt. *biztosítvány-t*, tb. *—ok.* Iromány, szerződési levél, mely a biztosítás alapját és feltételeit foglalja magában. Vétetik *biztosítmány* értelemben is.

BIZTOSSÁG, (biz-t-os-ság) fn. tt. *biztosság-ot.* 1) Bátorságos, félelem nélküli állapot. *Biztosságban utazni valamely erdöségen keresztül.* 2) Hivatal, mely politikai, igazgatósági, kereskedelmi stb. ügyek elintézésével bízatott meg. *Királyi biztosság; országos biztosság; kerületi, katonai, úti biztosság; kereskedelmi biztosság; megyei biztosság;* másképp: *bizottság.*

BIZTOSSÁGI, (biz-t-os-ság-i) mn. tt. *biztossági-t*, tb. *—ak.* Biztosságot illető, biztosságra vonatkozó. *Biztossági ülések, munkálatok.*

BIZVÁST, (biz-va-ast) ih. Bátran, félelem, tartózkodás nélkül, egész bizodalommal. *Bizvást jöhetsz hozzám akármikor. Bizvást alhatol, senki sem fog háborítni.*

Sajátságos képzésére nézve hasonló a *folyvást, nyargalvást, oldalvást* és némely más igehatárzókhoz.

BIZS, hangutánzó elvont gyöke *bizseg* szónak, és származékainak. Változattal: *pizs, pezs,* mint a *pizseg, pizse, pezseg* származékok gyöke.

BIZSÉG, (bizs-ég) önh. m. *bizség-tem* vagy *bizsgéttem, —tél,* vagy *bizsgéttél, —ett* vagy *bizsgétt;* htn. *—ni* vagy *bizsgeni.* 1) Hemzseg, azaz sürüen öszvetolódva, szorulva mozog, mint pl. a hangyák, kukaczok a sajtban. 2) Mondatik a vérről, midőn rendkivüli mozgásban van s viszketést okoz. Rokon vele: *pezseg, pizseg.* 3) Bizseg a tüz, midőn a fában levő nedvet kiszorítja. 4) Bizseg a víz, midőn forrásnak indul.

BIZSERÉG, (bizs-er-ég) önh. m. *bizserég-tem* vagy *bizsergéttem, —tél* vagy *bizsergéttél, bizsergétt,* htn. *—ni* vagy *bizsergeni.* Kicsinyezve gyakorító. 1) Mondatik a vérről, midőn rendkivül mozog, s viszketést okoz. 2) Bizsereg a meggyujtott nedves fa; 3) a forrni kezdő víz.

BIZSERGÉS, (bizs-er-g-és) fn. tt. *bizsergés-t*, tb. *—ék.* Azon állapot, midőn valami bizsereg. *Forró víznek, vérnek, nyirkos égö fának bizsergése.*

BIZSERKÓR, (bizser-kór) ösz. fn. Idegnyavalya, midőn erős izzadás következtében a bőrön apró hólyagocskák támadnak, melyek fölöttébb viszketnek (Raphania).

BO, gyökelem, mely több, részint önálló, részint elvont gyökökben és származékaikban gömbölyüséget, kerekdedséget fejez ki, mint: *bob, boborcsó, bod, bog, boglya, bogy, bogyó, bok, boka, boly, bolyó, bombék,* stb. Vékonyhangon *bö,* pl. a *bödön, bög, bögy,* stb. szókban.

BOAR, BOÁR, 1) l. BOJÁR. 2) Népes puszta Pozsony megyében; helyr. *Boár-on, —ra, —ról.*

BOB, elvont vagy elavult gyök, melyből *boborcs, boborcsó, boborcsós* származtak. Rokona *bab,* kicsinyítve *bib,* mint a *bibe, bibircsó* gyöke. Értelme csomóhoz hasonló gömbölyüség.

BÓB, fn. tt. *bób-ot.* Szokottabban l. BÚB. Származékai: *bóba, bóbás, bóbita,* stb.

BÓBA, (bób-a) fn. tt. *bóbát.* 1) Bób, l. BÚB. 2) Somogyi szójárás szerint am. nagyanyó, nagymámi. *Bóbám asszony.* Rokona: *bába.*

BOBÁLD, puszta Szathmár megyében; helyr. *Bobáld-on, —ra, —ról.*

BOBÁLKA, (bob-ál-ka) fn. tt. *bobálkát.* Pogácsaféle apró gömbölyü sütemény.

BÓBÁS, (bób-a-as) mn. tt. *bóbás-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* L. BÚBOS.

BÓBÁZ, (bób-a-az) áth. m. *bóbáz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Valakit bóbjánál, azaz üstökénél fogva czibál, megczibál. Különösen mondják kakasról,

midőn hergelés végett a tyúkra ugorván, annak búbjába kapaszkodik.

BÓBÁZÁS, (bób-a-az-ás) fn. tt. *bóbázás-t*, tb. *—ok.* Bóbjának czibálása; bóbjába kapaszkodás.

BOBDA, falu Torontál megyében; helyragokkal: *Bobdá-n, —ra, —ról.*

BOBISKA, (bob-is-ka) fn. tt. *bobiskát.* Farsangban felöltöző álorczás ember. Ugyanaz a *bubuska, mumuska* ijesztőt jelentő szókkal. Székely szó. Különbözik ettől: *bubujicska.*

BÓBISKOL, (bób-is-k-ol) önh. m. *bóbiskol-t.* Ültében vagy álltában az álomtól nyomatva fejét, illetőleg fejebóbját le-lehajtja; bólogat, biczköl. *Olvasás közben, templomban bóbiskolni.*

BÓBISKOLÁS, (bób-is-k-ol-ás) fn. tt. *bóbiskolás-t*, tb. *—ok.* Bólogatás; a fejnek szunnyadás közti le-leejtése, lecsuklása.

BÓBITA, (bób-it-a vagy bób-i-ta) fn. tt. *bóbitá-t.* 1) Némely madarak fején púposan fölálló tollak csomózata. *Pipiske, babuka bóbitája.* 2) Átv. ért. tornyos fejkötő, búbot képező fejék. *Aranyos, czifra bóbita.* 3) Némely növények, különösen fűz- és nyárfák virágzásakor kifejlődő pamutbarkák. Tájejtéssel: *búbita.*

BÓBITÁR, (bób-it-a-ár) fn. tt. *bóbitár-t*, tb. *—ok.* Újabb állattudományi nyelven am. fáczán, mint kitünőleg bóbitás madár.

BÓBITÁS, (bób-i-ta-as) mn. tt. *bóbitás-t* vagy *—at*, tb. *—ok.* Bóbitával biró, bóbitával ékesített. *Bóbitás csücsörke, bóbitás babuka; bóbitás menyecske; bóbitás fűzfa.* V. ö. BÓBITA.

BÓBITÁSAN, (bób-i-ta-as-an) ih. Bóbitával ellátva, ékesítve.

BOBOR, (bob-or) elavult fn. mely csak *boborcs, boborcsék* stb. származékaiban él. Eredeti érteménye göcs, kinövéses búb, csomó; kicsinyítve: *boborcs.*

BOBORCS, (bob-or-cs) fn. tt. *boborcs-ot.* Állati vagy növényi testből kifakadó csomócska, bubocska. V. ö. BIBIRCSÓ.

BOBORCSÓ, l. BIBIRCSÓ.

BOBORCSÓS, l. BIBIRCSÓS.

BÓBOS, (bób-os) mn. tt. *bóbos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Aminek bóbja, búbja van. *Bóbos madár. Bóbos fejkötő.* Legközelebbi rokona: *púpos*, pl. kenyér, hát. L. BÚBOS.

BÓBOSAN, (bób-os-an) ih. Bóbbal ellátva.

BÓBOZ, (bób-oz) l. BÓBÁZ.

BOCS (1), vagy BOLCS, elvont törzsöke *bocsánat, bocsát, bocsú* vagy *bocsú*, stb. szóknak, melyek régenten így irattak: *bolcsát, bolcsu*, de tájdivatosan ma is ekképen mondatnak. Eredetök tehát világosan *bol* vagy *boly* gyök (*bolyong* szóban) *cs* képzővel és elmenesztést, eleresztést jelentenek. V. ö. BOCSÁT.

BOCS, (2), fn. tt. *bocs-ot.* Némely állatoknak, különösen medve- és bialnak fia, kis medve, kis bial. *Medvebocs, bialbocs.* Továbbá darabos, idomítatlan vastömeg, amint az olvasztókemenczéből kijő.

BOCS, (3), faluk Hevesben és Erdélyben; helyragokkal: *Bocs-on, —ra, —ról.*

BÓCS, fn. tt. *bócs-ot.* Állattudományi ért. tengeri férgek neme, melyek hengerded alakuak, s növényekhez tapadva élődnek. (Ascidia L.)

BÓCS, puszta Bihar megyében, helyragokkal: *Bócs-on, —ra, —ról.*

BÓCSA, KIS—, NAGY—, puszták Pest megyében; helyragokkal: *Bócs-án, —ra, —ról.*

BOCSÁJT, l. BOCSÁT.

BOCSÁN, (bocs-a-an) kiavult ige, mely csak *bocsánat, bocsánandó* közelebbi származékaiban él. Értelme: bocsát. Alakjára hasonló a *fogan, izen, kiván* igékhez.

BOCSÁNANDÓ, (bocs-a-an-and-ó) mn. tt. *bocsánandó-t*, tb. *—k.* Amit meg lehet bocsátani; gyarlóságból, nem gonosz szándékból elkövetett. *Bocsánandó bűn.*

BOCSÁNAT, (bocs-a-an-at) fn. tt. *bocsánat-ot.* Elengedése a büntetésnek, melyet valaki vétke, hibája miatt érdemlene. *Bocsánatot kérni, adni. Nincs bocsánat.* Udvarias, társalgási nyelvben élünk e szóval mentegetődzésül. *Bocsánat! ha talán alkalmatlan vagyok. Ezer bocsánat! bizon nem akartam.* Egyházi értelemben elengedése azon bünhödésnek, melyet a bünös ember az Isten itélete szerént érdemlene. *Bünök bocsánata.* Törzse az elavult: *bocsán.*

BOCSÁNATOS, (bocs-a-an-at-os) mn. tt. *bocsánatos-t*, tb. *—ak.* Amit megbocsátani lehet, bocsánandó.

BOCSÁR, faluk Nógrád és Torontál megyében; helyragokkal: *Bocsár-on, —ra, —ról.*

BOCSÁRD, (1), férfi kn. tt. *Bocsárd-ot.* Németül: Burghard vagy Burchard, am. erős várú. Egyébiránt Bocsárd egészen magyar elemekből áll = bocs-ár-d mint csal-ár-d, és hihetőleg csak a hangrokonság után jelöltetett meg a német névvel.

BOCSÁRD, (2), falu Abaújban; BÚZÁS—, MAGYARBOROS—, OLÁHBOROS—, helységek Erdélyben; helyragokkal: *Bocsárd-on, —ra, —ról.*

BOCSÁT, BOCSÁJT, (bocs-a-ít vagy bocs-aj-t) áth. m. *bocsát-ott*, par. *bocsáss*, htn. *—ni* vagy *—ani.* 1) Menni hagy, enged, ereszt, elereszt, meneszt. *Haza bocsátani a kiszolgált katonákat, a foglyokat. Szélnek, útnak bocsátani. Szabadon bocsátani. Szelet bocsátani. Áruba bocsátani. Füstbe bocsátja* = mint a füstöt szabadon eltünni hagyja. Leginkább igekötőkkel divatozik. *Bebocsátani valakit a szobába. A rabokat kibocsátani a börtönből. Fölbocsátani a papiros sárkányt. Valakit kötélen lebocsátani a mélységbe, a kútba. Szétbocsátani a beparancsolt népeket.* 2) Meghagyja, parancsolja valakinek, hogy menjen; küld. *Alkudozó követeket bocsátani az ellenség táborába. A hütlen tiszteket, cselédeket elbocsátani.* 3) Átv. ért. bizonyos bántalmat, sértést, bünt, hibát feledésnek menni enged, mintegy emlékezetéből eltávoztat, illetőleg a büntetést, megtorolást, megboszulást elengedi. *Krisztus hatalmat adott az apostoloknak és utódaiknak bünöket bocsátani. Isten bocsáss!* Igekötővel: *megbocsát. És bocsásd meg nekünk vétkeinket.* Úr imádsága. Az udvarias és társalgási nyelvben gyakran előfordul, midőn a tár-

salgás szabályai ellen elkövetett bibánkat mentegetjük, s azok átnézéseért az illetőket kérjük, s midőn általán oly valamit tettünk vagy szóltunk, ami talán bántalmat okozhatott. *Bocsásson meg ön, ha hibáztam.*

Régiesen, pl. a régi halotti beszédben: *bulcsát* vagy *bolcsát.* „És bulcsássa mend ő bünét," a melynek gyöke *bol* járáskelésre, menésre vonatkozik a *bolog* (= bolong) származékban. Ezen ige gyanítólag így képződött: a *bol* (járkel) gyökből lett *bolos* (járókelő, menő), ebből *bolosajt* vagy *bolosít, bolsít, bolcsit* vagy *bolcsajt, bolcsát,* (azaz menővé tesz, meneszt) fejlődött ki. Néhutt a palóczoknál és Göcsejben: *bucsit,* (mint: szakajt, szakít, ahajt, ahít). A törökben is létezik *bosat-mak* vagy *bosalt-mak* am. kiüríteni, lerakni, lerakodni, szabadon bocsátani (los- vagy freilassen, francziául lâcher) és *kary bosatmak,* feleségét (aráját) elbocsátani. A törökben a törzs *bos* am. üres.

BOCSÁTÁS, (bocs-a-ít-ás) fn. tt. *bocsátás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valakit menni hagyunk; engedünk; eleresztünk, küldünk, stb. *Haza bocsátás. Útra bocsátás. Elbocsátás. Kibocsátás,* stb. V. ö. BOCSÁT.

BOCSÁTGAT, (bocs-a-ít-gat) gyak. áth. m. *bocsátgat-tam, —tál, —ott.* Gyakran, folytonosan, vagy többet, többeket egymás után bocsát, menni hagy, ereszt; enged; küldözget. *A kiszolgált katonákat haza bocsátgatni.*

BOCSÁTGATÁS, (bocs-a-ít-gat-ás) fn. tt. *bocsátgatás-t,* tb. *—ok.* Gyakran vagy folytonos bocsátás, többnek vagy többeknek bocsátása.

BOCSÁTHATLAN, l. BOCSÁTHATATLAN.

BOCSÁTHATATLAN, (bocs-a-ít-hat-at-lan) mn. tt. *bocsáthatatlan-t,* tb. *—ok.* Amit bocsátani nem lehet, nem szabad. Leginkább *meg* igekötővel am. erkölcsi gonoszsága miatt el nem nézhető, büntetés nélkül nem hagyható. *Megbocsáthatatlan hanyagság, bűntett.* Határozókép am. bocsáthatatlanul, meg nem bocsátható módon.

BOCSÁTHATÓ, (bocs-a-ít-hat-ó) mn. tt. *bocsátható-t,* tb. *—k.* Akit el lehet ereszteni, küldeni, vagy amit el lehet engedni. *Követségbe bocsátható személy. Megbocsátható gyarlóság, gyermeki könnyelműség.*

BOCSÁTHATÓLAG, (bocs-a-ít-hat-ó-lag) ih. Megbocsátható módon.

BOCSÁTKOZÁS, (bocs-a-ít-koz-ás) fn. tt. *bocsátkozás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valaki bizonyos helyre vagy dologba ereszkedik. *Tengerre bocsátkozás. Alkuba bocsátkozás. Lebocsátkozás* az alantabb állókhoz, erkölcsi leereszkedés.

BOCSÁTKOZIK, (bocs-a-ít-koz-ik) k. m. *bocsátkoz-tam, —tál, —ott,* par. *—zál.* 1) Menés, távozás végett bizonyos helyre, útra ereszkedik, indul. *Tengerre bocsátkozik.* 2) Valamely dologba folytatólag működve beleereszkedik. *Alkuba, beszélyetésbe bocsátkozni valakivel. Mélyen bocsátkozni a vitatkozásba.* 3) *Le* igekötővel leszállás végett aláereszkedik. *Kötélen lebocsátkozni a kútba.* Átv. ért. *Kegyesen, nyájasan lebocsátkozni az alsóbb ranguakhoz.*

BOCSÁTMÁNY, (bocs-a-ít-mány) fn. tt. *bocsátmány-t,* tb. *—ok.* Egyes esetre, s bizonyos időre kiadott, kibocsátott felsőségi rendelet. *Királyi bocsátmány* (edictum regium).

BOCSÁTVÁNY, (bocs-a-ít-vány) fn. tt. *bocsátvány-t,* tb. *—ok.* 1) L. BOCSÁTMÁNY. 2) Szolgálatból, hivatalból eleresztő iromány.

BOCSFOGÓ, (bocs-fogó) ösz. fn. Vashámorosok nagy fogója, melylyel az idomtalan vastömeget a hámor alá tartják és idomítják.

BOCSÍT, (bocs-a-ít) áth. Göcsejben s némely palócz vidékeken divatos tájszó a szokottabb *bocsát* értelmében. V. ö. BOCSÁT.

BOCSKA, (1), (bocs-ka) fn. tt. *bocskát.* 1) Csöbörhöz vagy vederhez hasonló víztartó edény fából. Hasonló hozzá *rocska.* 2) Balaton mellékén háromnégy akós kis kád. 3) A székelyeknél bormérő kis hordó.

BOCSKA, (2), falu Zala megyében; helyragokkal: *Bocská-n, —ra, —ról.*

BOCSKOR, fn. tt. *bocskor-t,* tb. *—ok.* Némely vidéki, főleg hegységi lakosok és pásztorok egyszerű lábbelije, egy vagy több darab varratlan durva bőrből, melyet szíjszalaggal a lábra fűznek, s a boka körül megkötnek. *Telekes bocskor,* mely czifrán föl van szíjazva, tákozva. *Szíjas, mint a telekes bocskor.* Km. *Tót bocskor. Kanászok bocskora. Hegyes, mint a harmathasító bocskor.* Km. *Bocskorban járni. Felkötni a bocskort. Felkötötte a telekes bocskort, azaz kevély.* Km. *Elrúgta a bocskort. Kinek csizmája nincs, bocskort kössön. Bocskorban keresni, csizmában költeni, válik becsületedre.* Km. *Tüszög, mint a bocskor, hogyha nagy a por.* Km. *Uczczu bocskor, ne tüszögj!* Km. Átv. ért. a talphoz tapadó sár vagy más ragadós test, különösen vadásznyelven, midőn a nyúlnak, ázott talajon szaladva, szőrös talpaira sár ragad.

Alkalmasint egy eredetü a *bakancs, bokancs* szóval, s gyöke *bok, boka,* s átvetett szó: *bokasor* vagy *boksor, bokcsor* helyett, mint: szöcskő = szökcső, szököső.

BOCSKORBŐR, (bocskor-bőr) ösz. fn. Vastag ló- vagy tehénbőr, melyből a bocskorokat készítik. *Bocskorbőr a pofája* = orczátlan, szemtelen.

BOCSKOROS, (1), (bok-sor-os) mn. tt. *bocskoros-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Bocskorban járó, bocskort viselő. *Bocskoros bakonyi kanász. Bocskoros nemes.*

BOCSKOROS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *bocskoros-t,* tb. *—ok.* A szegény nemest, kinek alig van valamije, vagy épen semmije sincs, úgyhogy csizma helyett is bocskort visel, gúnyosan bocskorosnak hívják.

BOCSKOROSAN, (bocskor-os-an) ih. Bocskorban.

BOCSKOROSODIK, (bocskor-os-od-ik) k. m. *bocskorosod-tam, —tál, —ott.* Valakinek vagy valamely állatnak talpára a nedves földön mentében vagy futtában (pl. a nyúléra) sár ragad.

BOCSKOROSÚL, (bocskor-os-úl) önh. m. *bocskorosúl-t,* l. BOCSKOROSODIK.

BOCSKOROZ, (bocskor-oz) önh. m. *bocskoroztam, —tál, —ott. El* igekötövel am. elillan, eltalpal, elhordja az irháját. Népies kifejezés.

BOCSKORSZÍJ, (bocskor-szíj) ösz. fn. Szalag formára hasított szíj, melyet a bocskorszegély likaiba füznek, s ha hosszabb, a lábszárra föltekernek. *Elódzott* (oldódzott) a *bocskorszíj*, azaz fillentésben találnak vagy fillentésen kapnak valakit. Km.

BOCSKORTÁK, (bocskor-ták) ösz. fn. Bőrfolt, mely a bocskor talpára tétetik, s hátuljával a láb sarkára nyúlik fel. *Bocskornak nem leszek tákja*, azaz magamnál alábbvaló embernek szolgája.

BOCSKORTELEK, (bocskor-telek) ösz. fn. Szíjszalag, melylyel a bocskort elülhátul felkötik. Innen: *telekes bocskor* azaz, szíjakkal öszvefűzött.

BOCSOD, l. BOZSÓD.

BOCSONÁD, falu Heves megyében; helyragokkal: *Bocsonád-on, —ra, —ról.*

BOCSOSBUNDA, (bocsos-bunda) ösz. fn. Medvebocs, vagy vén medve bőrével béllett, prémezett bunda.

BOCSPOR, BOSPOR, népies BORSPOR helyett.

BOCSÚ, l. BUCSÚ.

BOCZ, elvont gyöke *boczér, boczéros* szóknak, s ugyanaz *boz* gyökkel, melyből *bozontos* származott.

BOCZÉR, (bocz-ér) mn. tt. *boczér-t*, tb. *—ok.* Aminek szőre, haja gubanczos, bozontos, öszvebonyolodott, kuszált. V. ö. BOCZ.

BOCZÉRHAJ, (boczér-haj) ösz. fn. Az emberi fejet takaró hajnak kóros állapota, midőn szálai megvastagodva öszvetapadnak, s nyírés alatt vérzik a gyökerök. Lengyeleknél gyakoribb. (Plica polonica).

BOCZÉRKALÁSZU, (boczér-kalászu) ösz. mn. Aminek bozontos szálkáju kalászai vannak.

BOCZÉRLÁBU, (boczér-lábu) ösz. mn. Szőrös lábu.

BOCZÉROS, (bocz-ér-os) mn. tt. *boczéros-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Kuszált hajú, fésületlen, baglyas, borzas, bozontos. *Boczéros czigány gyerekek.*

BÓCZFÖLDE, falu Zala megyében; helyragokkal: *Bóczföldé-n, —re, —ről.*

BOCZI, (bocz-i vagy boz-i) fn. tt. *boczi-t*, tb. *—k.* Gyermeknyelven am. kis borju, másképp: *becze, beczi, beczike.* Gyökre nézve hangutánzó, s a *bég, bőg*, (latin *boat, bos*) szókkal egy eredetü.

BOD, (1), elvont gyök, melynek származékai valami gömbölyüt, kerekdedet, kanyarodottat, keringést jelentenek, mint: *bodon, bodor, bodorít, bodoró, bodros, boda, bodáz, bodag, bodacs,* stb. Legközelebbi rokona a szintén gömbölyüséget jelentő *bog*, mint a *boga, boglya, bogács, boglár,* stb. származékok gyöke. V. ö. BOGY és BODON.

BOD, (2), falu Heves megyében; helyragokkal: *Bod-on, —ra, —ról.*

BÓD, (1) elvont gyök, mely megegyezik a *bod* gyökkel, mennyiben származékai keringést, kanyargást jelentenek. Egyébiránt alkalmasint öszvehúzott törzs *bold*, melynek gyöke *bol*, s ennek származéka *bolog* vagy *bolyog*; honnan *bódorog* = boldorog, *bódúl* = boldúl, *bódít* = boldít. V. ö. BÓT, BÓLT.

BÓD, (2), elvont gyöke *bódog* szónak. V. ö. BÓDOG, BOLD, BOLDOG.

BODA, (1), helységek neve Baranyában; egyik: FAZEKAS—; helyragokkal: *Bodá-ra, —n, —ról.*

BODA, (2), **BÓDA,** (bod-a) fn. tt. *bodát*, tb. *bodák.* Görbe vagy kanyarodott fogantyúja, markolata valaminek. *Kard bodája.* V. ö. BODÁZ.

BODACS, (bod-acs) fn. tt. *bodacs-ot.* Székely tájszólással jelent csiribiri apró szarvasmarhát, tinókat, borjukat. Alkalmasint az apró éretlen gyümölcsöt jelentő *bodocs* szónak átvitt értelmü változata, t. i. a tinók, borjuk is a magok neméhen még apró éretlen, fejletlen állapotban vannak.

BODÁCSOL, l. BODÁZ.

BODAFALVA, falu Liptóban; helyragokkal: *Bodafalvá-n, —ra, —ról.*

BODAG, BODAK, (bod-ag) fn. tt. *bodag-ot.* Kenyérsütéskor a teknő oldalairól levakart tésztából csinált vakarcsféle sütemény.

BODAHÁZA, szabad puszta Pozsony vármegyében; helyragokkal: *Bodaházá-n, —ra, —ról.*

BODAJK, mezőváros Fehér vármegyében; helyragokkal: *Bodajk-ra, —ról, —on.*

BODAK, KIS—, NAGY—, helységek Pozsony megyében; helyragokkal: *Bodak-on, —ra, —ról.*

BÓDAL, (bód-al) ösz. fn. tt. *bódal-t*, tb. *—ok.* Bódító erővel biró szer. (Narcotin).

BÓDÁR, (bód-ár) mn. tt. *bódár-t*, tb. *—ok.* Aminek bódító ereje van. *Bódár füvek, magok. Bódár italok. Bódár szerek.*

BÓDAVÉD, (bóda-véd) ösz. fn. A kard markolatát körülvevő sodronyrács, mely a vívó kézfejét a versenytárs csapásai ellen födözi.

BODÁZ, (bod-a-az) önh. m. *bodáz-tam, —tál, —ott.* Ide-oda, átabotába csapong, ugrál, megyen. *Bodáznak az agaraktól üzött nyulak, a futósdit játszó gyermekek. Bodáznak a szelek,* midőn irányaikat változtatják.

BÓDE, falu Veszprém megyében; helyragokkal: *Bódé-n, —ra, —ról.*

BÓDÉ, fn. tt. *bódé-t.* Leginkább deszkákból öszveállított hajlékféle házikó, nem rendes, hanem csak ideiglenes lakásul szolgáló némely foglalkozás végett. *Vásárok, vámosok bódéja. Piaczi bódék. Pálinkások bódéja.*

Idegen eredetü szónak látszik; németül *Bude*, lengyelül *buda*, csehül *bauda.* Egyezik vele a franczia *boudoir, boutique*, arab *bajt* = pajta, stb. V. ö. BUDÁR.

BÓDELEM,(bód-elem) ösz. fn. Valamely szernek azon lényeges alkatrésze, melyben bódító erő rejlik.

BÓDERGA, tájszó a helyesebb *bódorgó*-ból átalakítva, am. bódorgó eszű, mamlasz, bászli.

BÓDÉS, (bódé-s) fn. tt. *bódés-t*, tb. *—ok.* Aki bizonyos foglalatosságot bódéban üz, bódéban áruló. V. ö. BOLTOS.

BÓDI, (1), férfi kn. l. BÓDOG és BOLDIZSÁR. Ebben: *bódi szilva* (korán érő, gömbölyü kék szilva) a *bódog* vagy *boldog* szóra van vonatkozás, minthogy az Boldogasszony napja (augustus 15-ke) körül érik.

BÓDI, (2), (bol-d-i) mn. tt. *bódi-t*, tb. *—ak*. A bolond szónak kicsinyített, s némileg kíméletesebb változata.

BÓDÍT, (bód-ít vagy bold-ít) áth. m. *bódított*, par. *—s*, htn. *—ni* vagy *—ani*. Az agyvelőre és idegrendszerre oly erős hatást gyakorol, melynél fogva az észt rendes működéseiben megzavarja és gátolja, szédülést, ideiglenes észtompulást okoz, s mintegy bolondít. *Némely szeszes italok, mérges növények magvai bódítanak.* Átv. ért. álokokkal, igéretekkel, csellel az elmét elfogulttá teszi, s az itélő erőt elaltatja, tévedésbe hozza. *Hiuságának hizelkedve elbódítani valakit.* V. ö. BÓD.

BÓDÍTÁS, (bód-ít-ás vagy bold-ít-ás) fn. tt. *bódítás-t*, tb. *—ok*. Hatás vagy cselekvés, mely bódít.

BÓDÍTÓ, (bód-ít-ó vagy bold-ít-ó) mn. tt. *bódító-t*, tb. *—k*. Agyvelőre és idegrendszerre megzavarólag ható. *Bódító italok, bódító füvek. Bódító erős illat, füst.*

BÓDMÉR, falu Fejér megyében; helyragokkal: *Bódmér-on, —ra, —ról.*

BODNÁR, (bod-on-ár) fn. tt. *bodnár-t*, tb. *—ok*. Máskép: kádár, németesen pintér. Szoros ért. oly mesterember, ki bodonféle edényeket készít; de szélesb értelemben hordókat, kádakat, sajtárokat, kannákat s hasonló faedényeket gyártó mesterember. Tudnillik a nyelvszokás többféle kézmívest egyes müveiről szeret nevezni, pl. asztalos, lakatos, kerékgyártó, stb. jóllehet ezek nem csupán asztalt, lakatot, kereket, stb. csinálnak. Különböztetésül v. ö. BOGNÁR.

BODNÁRKÉS, (bodnár-kés) ösz. fn. Különös alaku kés, melyet bodnárok használnak.

BODNÁRMŰHELY, (bodnár-mühely) ösz. fn. Mühely, melyben bodnárok dolgoznak.

BODNÁRSÁG, (bod-on-ár-ság) fn. tt. *bodnárság-ot*. 1) Bodnármesterség, kádárság, németesen: pintérség. *Bodnárságot tanulni, üzni.* 2) Bodnárok öszvesége, czéhe, testülete valamely városban vagy vidéken.

BODNÁRSULYOK, (bodnár-sulyok) ösz. fn. Sulyok, melylyel a bodnárok az abroncsot fölverik.

BODÓ, előfordul több helynevekben, mint *Bodófalva*, *Bodóháza*, melyek oda mutatnak, hogy magában személynév, a minthogy több családok is hivatnak e néven. Alkalmasint a *Bódi* módosulata, mint *Kati, Kató*, és magashangon *Peti, Pető.*

BODOBÁCS, fn. tt. *bodobács-ot*. Fekete foltokkal pettegetett tavaszi piros bogár. Másképen petikebogár. Túl a Dunán *bodóbácsi* vagy *budabácsi*. Valószinüleg átvitt személynév, mi nyelvünkben nem szokatlan, mint az *Iloncza, büdös Marczi, büdös Kata, büdös Bencze* bogárnevek mutatják.

BODOCS, (bod-ocs) fn. tt. *bodocs-ot*. Apró bogyó, mennyiben *bod* = bogy. A székelyek így nevezik az almát, körtvélyt, szilvát stb. éretlen kis korában. *Az alma, szilva bodocs korában nem egészséges.* Átv. ért. *bodocs eszü ember* = éretlen eszű, gyermekeszű.

BODÓFALVA, helység Turócz megyében; helyragokkal: *Bodófalvá-n, —ra, —ról.*

BÓDOG, (bód-og vagy bold-og) férfi kn. tt. *Bódog-ot*. Régies, sőt ma is több vidéken divatos kiejtés *Boldog* (Felix) helyett. L. BOLDOG.

BODOGLÁR, puszta Kis-Kunságban; helyragokkal: *Bodoglár-on, —ra, —ról.*

BODÓHÁZA, puszták Bihar és Pozsony megyében; helyragokkal: *Bodóházá-n, —ra, —ról.*

BODOK, helységek Nyitra megyében és Erdélyben; helyragokkal: *Bodok-on, —ra, —ról.*

BODOLA, falu Baranya megyében és Erdélyben; helyragokkal: *Bodolá-n, —ra, —ról.*

BODOLÓ, BODOLLÓ, faluk Abaúj és Bereg megyében, és puszta Gömör megyében; helyragokkal: *Bodoló-n, —ra, —ról.*

BÓDOLOG, (bód-ol-og vagy bold-ol-og) gyak. önh. m. *bódolog-tam, —tál* vagy *bódolgottál, bódolgott*, htn. *—ni* vagy *bódolgani*. Görbe, kanyargós utakon, bizonyos irány nélkül ide-oda bolyong, tévelyeg, kódorog, kóborol.

BODOLYA, falu Baranya megyében; helyragokkal: *Bodolyá-n, —ra, —ról.*

BÓDOLYOG, l. BÓDOLOG.

BODON, (1), (bod-on) fn. tt. *bodon-t*; tb. *—ok*. 1) Kivájt vastag faderék, melyet kis kutakba víztartó edényül szokás alkalmazni. 2) Szélesb ért. gömbölyü szerkezetü s abroncsos faedény, melyben zsírt, vajat, turót, lisztet tartanak. Vékonyhangon: *bödön*, s megfordított gyökkel: *döbön.*

Gyöke *bod* azon nagy családu szónemzetséghez tartozik, melynek egyes sarjaiban a gömbölyü hangzók uralkodnak s mássalhangzóik egyfelől ajakhanguak, másfelől nyelvhegyiek (d, t) vagy torokhangok (g, k), mint: *bog, bok, pog, pok*, stb. s származékaik valami gömbölyü, kerekded alaku testet jelentenek, mint: *boglya, boglár, boka, pogács*, stb. Egyébiránt rokonok vele a hellen *βούτιον* (palaczk), héber בַּת, német *Butte, Bütte, Bottich*, perzsa *pute, puta*, magyar *putton*, stb.

BODON, (2), vagy BÁDON, falu Kraszna megyében; HAGYMÁSBODON, MEZŐBODON, helynevek Erdélyben; helyragokkal: *Bodon-ba, —ban, —ból.*

BODONCZ, falu Vas megyében; helyragokkal: *Bodoncz-on, —ra, —ról.*

BODONHELY, falu Sopron megyében; helyragokkal: *Bodonhely-en, —re, —ről.*

BODONKA, (bod-on-ka) fn. tt. *bodonkát*. Kis bodon. Vékonyhangon *bödönke*, fordítva: *döbönke.*

BODONKÚT, (bodon-kút) ösz. fn. Oly kút, melynek kerülete bodonforma kivájt faderékból áll. Olyan képzésü, mint: *köbölkút*, mennyiben a köböl hasonló a bodonhoz.

BODONLAKA, falu Sáros megyében; helyragokkal: *Bodonlaká-n, —ra, —ról.*

BODONPÓT, (bodon-pót) ösz. fn. Amarantok egyik faja, melynek bod, azaz bogyóalaku gombos virágai vannak.

BODONOS, falu Bihar megyében; helyragokkal: *Bodonos-on, —ra, —ról.*

BODONY, 1) l. BODON (1); 2) falvak Baranya, Heves és Nógrád megyékben; helyragokkal: *Bodony-ba, —ban, —ból.*

BÓDONY, (bód-ony vagy bold-ony) fn. tt. *bódony-t,* tb. *—ok.* Bódító szer. (Narcoticum).

BODOR, (1), (bod-or) mn. tt. *bodor-t* vagy *bodr-ot,* tb. *—ok.* Fokozva: *bodor-abb* vagy *bodr-abb.* Általán karikásan, tekervényesen meghajlott. Különösen *bodor haj, szőr, szakál,* melynek szálai göndörök, gyűrüsek. *Bodor növénylevelek, növényindák. Bodor szalagok, ruhaszegélyek. Bodor füst,* mely tekervényesen terjedez fölfelé. *Bodor ökör* = göndör szőrü. *Csáli Bodor!*

Legközelebbi rokona *fodor,* s hasonlók hozzá a vékonyhangu *bédér, pédér.*

BODOR, (2), (mint föntebb) fn. tt. *bodor-t* vagy *bodr-ot.* Gyűrüsen, karikásan, tekervényesen, göndören megkanyarodott szőr, haj, szalag, fonal, stb. másképen fodor. *Bodorba sütögetett hajfürtök. Üng bodra. Bodorba kötött szalag.*

BÓDOR, (bód-or vagy bold-or) mn. tt. *bódor-t,* tb. *—ok.* 1) Aminek bódító, szédítő ereje van. *Bódor ital, bódor fü.* 2) Csavargó, kóborló, kódorgó. Keményebb hangon: *pótor.* Származékai: *bódorog, bódorgás,* stb.

BODORFA, helységek neve Baranya és Zala megyében; helyr. *Bodorfá-n, —ra, —ról.*

BÓDORGÁNY, (bód-or-og-ány vagy bold-or-og-ány) mn. és fn. tt. *bódorgány-t,* tb. *—ok.* Bódorogni, ideoda csapongni, csavarogni szokott. *Bódorgány vöcsök,* a vöcsök nemü buvármadarak egyik faja, mely a tavak fölött repkedve bódorog.

BÓDORGÁS, (bód-or-og-ás vagy bold-or-og-ás) fn. tt. *bódorgás-t* tb. *—ok.* Csavargás, tévelygés, kóborlás, tekergés.

BÓDORGÓ, (bód-or-og-ó vagy bold-or-og-ó) mn. tt. *bódorgó-t,* tb. *—k.* Kóborló, csavargó, tekervényes ntakon járó, bujdosó. *Bódorgó szökevények.*

BODORÍT, (bod-or-ít) áth. m. *bodorít-ott,* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Hajtogatás, tekergetés által bodorrá tesz; fodorít, gondorít, göndörít. *Hajat, fürtöt bodorítani.* V. ö. BODOR és BÉDÉRÍT, PÉDÉRÍT, SODORÍT.

BODORÍTÁS, BODORITÁS, (bod-or-ít-ás) fn. tt. *bodorítás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, midőn bizonyos testeket bodor alakuakká teszünk; kondorítás, göndörítés, fodorítás, pederítés.

BÓDORKA, (bód-or-ka vagy bód-or-ga) fn. tt. *bódorkát.* A madártanban sok fajú gázló. Máskép: *vöcsök.*

BODORODÁS, (bod-or-od-ás) fn. tt. *bodorodás-t,* tb. *—ok.* Bodor alakuvá tekeredés; kondorodás, göndörödés, fodorodás. *Hajnak, szőrnek bodorodása.*

BODORÓ, (bod-or-ó) fn. és mn. tt. *bodoró-t.* Székely tájszó, s jelent oly nőt, kinek csak egy gyermeke van vagy volt. Eredeti jelentése homályos.

BODORODIK, (bod-or-od-ik) k. m. *bodorod-tam, —tál, —ott.* Bodorrá tekeredik, csavarodik, fodorodik, kondorodik, gyürüsödik. *A tinó szarvai között bodorodik a szőr. Bodorodnak a tüzes vassal sütögetett hajfürtök. Bodorodik a pipából fölszálló füst.*

BODORÓFALVA, helység Turócz megyében; helyragokkal: *Bodoróíalvá-n, —ra, —ról.*

BÓDOROG, (bód-or-og vagy bold-or-og) gyak. önh. m. *bódorog-tam* vagy *bódorg-ottam, —tál* vagy *bódorgottál, —ott,* htn. *—ni* vagy *bódorg-ni* vagy *—ani.* Bizonyos irány nélkül téveszteit görbe útakon bolyong, csavarog, bujkál; kódorog.

BODOS, falu Erdélyben; helyragokkal: *Bodos-on, —ra, —ról.*

BODRI, (bod-or-i) mn. tt. *bodri-t,* tb. *—k.* A bodor szónak változata s am. bodros haju vagy szőrü, természetes göndörségü. *Bodri fej. Bodri czigányrajk*ó. *Bodri kutya. Bodri ne! Csípd meg Bodri!* Némileg kicsinyítő árnyalatú, mint: *Andri, Sándri, Bandri, tupri, csitri,* stb.

BODROG, (bod-or-og) Béla jegyzőjénél s több régi oklevelekben *Budrugh, Budurog.* (Jerney). 1) Folyó neve, mely Tokajnál a Tiszába szakad. Nevét valószinüleg tekervényes folyásától kapta, mint némely mások, pl. Körös, Bódva. 2) Régi vármegye neve, mely törvényesen Bácscsal van egyesülve: *Bácsbodrog.* 3) Falu neve Somogy megyében; helyr. *Bodrog-on, —ra, —ról.* Mint helynév *gh*-val is iratik: *Bodrogh.*

BODROGKÖZ, (Bodrog-köz) ösz. fn. Zemplén vármegye vidéke, járása a Bodrog és Tisza között.

BODROS, (bod-or-os) mn. tt. *bodros-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Bodorrá alakított szalaggal, szegélylyel ékesített, piperézett, fodros. *Bodros üng. Bodros fejkötő.*

BODROSAN, (bod-or-os-an) ih. Bodrokkal ékesítve, fölpiperézve, diszítve, szegélyezve.

BODROSÍT, (bod-or-os-ít) áth. m. *bodrosít-ott,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Bodrossá tesz, bodrokkal felékesít, felczifráz, bodrokkal piperéz, szegélyez.

BODROSÍTÁS, bod-or-os-ít-ás) fn. tt. *bodrosítás-t, —ok.* Bodrokkal felczifrázás.

BODROSÚL, (bod-or-os-úl) önh. Bodrossá alakul, bodorodik.

BODROZ, (bod-or-oz) áth. m. *bodroz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Bodornomü piperével, szegélylyel ékesít, czifráz, fodroz. *Üng ujját, mellét bodrozni. Fejkötőt, szoknyát bodrozni.*

BODROZÁS, (bod-or-oz-ás) fn. tt. *bodrozás-t,* tb. *—ok.* Bodorral vagy bodrokkal piperézés, diszítés, fodrozás.

BODROZAT, (bod-or oz-at) fn. tt. *bodrozat-ot.* Valamely ruhanemüt diszítő, piperéző bodrok ösz-

vege. *Legújabb divatu, ékes, drága bodrozat. Fejkötö bodrozata.*

BÓDÚL, (bód-úl vagy bold-úl) önh. m. *bódul-t.* 1) Szédül, kábul, elméjében ideiglenes tompulást, zavarodást szenved. *Bódúl a fejem. Megbódúl.* 2) Téved, útat veszt. *Jártam, keltem, míg végre ide bódultam. Sötétben járva elbódulni.*

BÓDULÁS, (bód-ul-ás vagy bold-ul-ás) fn. tt. *bódulás-t*, tb. *—ok.* 1) Fejszédülés, kábulás, elmezavarodás. 2) Tévedés, útvesztés.

BÓDULAT, (bód-ul-at vagy bold-ul-at) fn. tt. *bódulat-ot.* Bódult állapot. *Bódulatba esni. Bódulatban szenvedni. Pillanatnyi, gyakori bódulat.*

BÓDULT, (bód-ul-t vagy bold-ul-t) mn. tt. *bódult-at.* Szédült, kábult, elméjében ideiglen zavarodott. *Bódult fejjel ide-oda tántorogni.*

BÓDULTAN, (bód-ul-t-an) ih. Szédült, kábult állapotban, zavart elmével.

BÓDULTSÁG, (bód-ul-t-ság) fn. tt. *bódultság-ot.* Kábultság, szédültség, ideiglenes elmetompulás, észzavarodás.

BÓDULTSÁGI, (bód-ul-t-ság-i) mn. tt. *bódultsági-t*, tb. *—ak.* Bódultságban levö; bódultságra vonatkozó. *Bódultsági állapot. Bódultsági szünet.*

BÓDVA vagy BOLDVA, Béla jegyzöjénél: *Bulduа.* Folyó Torna és Borsod megyében, s falu neve is az utóbbiban, midön helyragozva: *Bódvá-n, —ra, —ról.* V. ö. BODROG 1).

BODZA, (1), (bod-za vagy bogy-za) fn. tt. *bodzát.* Fanem az öthímesek és háromanyások seregéböl; csészéje kicsin, öthasábu a magzat fölött; bokrétája ötmetszésü; bogyója három magvu; virágzása bogernyö vagy fürt, virága fehéres (Sambucus). Fajai: *gyepü-* vagy *fái bodza* (S. nigra), *sallangos bodza* (S. laciniata), *fürtös bodza* (S. racemosa), *földi bodza* (S. ebulus) stb. *A büröktöl a bodzáig*, azaz kevés vagyonu vagy tapasztalásu. Km. Néhol: *bozza* vagy *borza.*

Legvalószinübb, hogy nevét sürün termö bogyóitól kapta, s gyöke *bod* vagy *bogy*, am. bogyó. Innen lett *bod-zik* azaz bogyzik, bogyózik, s részesülöben *bodzó, bodza* = bogyozó, bogyoza. Mennyiben tájejtésileg: *borza*, némelyek véleménye szerint *borzas* leveleitöl vette volna nevét. Mások erös szaga után a *büz* szótól származtatják. Hasonló hozzá a szláv *bez.*

BODZA, (1), népes puszta Erdélyben; helyragokkal: *Bodzá-n, —ra, —ról.* Együtt van vele Bodzafordulás, l. ezt.

BODZABÉL, (bodza-bél) ösz. fn. Taplószerü, rugalmas, fehér anyag, mely a bodza belsejét képezi, s a fiatal hajtásokban aránylag nagy.

BODZABOGYÓ, (bodza-bogyó) ösz. fn. A bodzának fürtösen növö szapora gyümölcse, mely feketére érik. *Bodzabogyóból fött kása. A bodzabogyót különösen kedvelik a seregélyek.*

BODZAFA, (bodza-fa) ösz. fn. A bodzanemü növények azon faja, mely magasbra nö s fává lesz. *Bodzafa hajtásából csinált furulya. Bodzafából való szegek. Görcsösderekú bodzafa.* Vidékies kiejtéssel: *bodzfa.*

BODZAFAPUSKA, (bodza-fa-puska) ösz. fn. L. BODZAPUSKA.

BODZAFORDULÁS, népes puszta Erdélyben; helyragokkal: *Bodzafordulás-on, —ra, —ról.*

BODZAFÜ, (bodza-fü) ösz. fn. Gyalog, egy éves bodza.

BODZAGOMBA, (bodza-gomba) ösz. fn. Gombafaj, mely vén bodzafák tövén szokott tenyészni.

BODZAÍZ, (bodza-íz) ösz. fn. Érett bodzabogyókból való befözött, bodzalekvár.

BODZAKÁSA, (bodza-kása) ösz. fn. Bodzabogyókból fött pépféle eledel vagy nyalánkság.

BODZAKOSBOR, (bodza-kos-bor) ösz. fn. A kosbor nevü növények egyik faja, melynek levelei a bodzalevelekhez hasonlók. V. ö. KOSBOR.

BODZALÉ, (bodza-lé) ösz. fn. Bodzabogyókból fözött vagy sajtólt lé.

BODZANEDVSÜRÜ, (bodza-nedv-sürü) ösz. fn. L. BODZAÍZ.

BODZAPÉP, (bodza-pép) ösz. fn. L. BODZAKÁSA.

BODZAPUSKA, (bodza-puska) ösz. fn. Bélétöl kitisztított fiatal bodza, melyet a gyermekek játékszerüs csövé alakítnak, s hozzá alkalmazott toló által fecskendö gyanánt használnak.

BODZÁS, (1), (bod-za-as) mn. tt. *bodzás-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Bodzanemü növénynyel benött. *Bodzás föld. Bodzás gyöpü.* 2) Mondják fájós lábakról, melyek köszvényben szenvedvén, kisebesednek, kifakadnak. Valószinüen átvitt értelmü kifejezés, menynyiben az ily kóros lábszárakon támadt kékes feketés csomók, a bodza bogyóihoz hasonlók. Ily átvett értelmü szó a *szederj* szinétöl nevezett *szederjes.* Más értelmezés szerint onnan vette volna nevét, mert a köszvényes lábakat bodzalevelekkel is szokták gyógyítani.

BODZÁS, (2), falu Zemplén megyében; helyragokkal: *Bodzás-on, —ra, —ról.*

BODZÁSODÁS, (bod-za-as-od-ás) fn. tt. *bodzásodás-t*, tb. *—ok.* Azon kóros állapot kifejlödése, melyet lábköszvénynek hivunk; bodzássá levés.

BODZÁSODIK, (bod-za-as-od-ik) k. m. *bodzásod-tam, —tál, —ott.* Lábai bodzásak lesznek, köszvénytöl megdagadnak, kifakadoznak, stb.

BODZASZÖRP, (bodza-szörp) ösz. fn. Érett bodzabogyókból készített szörpféle fözet vagy pép.

BODZATÁKAJAK, (bodza-ták-ajak) ösz. fn. Növényfaj a tákajkak neméböl, szára tompa, négyszögü, levelei nyelesek, szivesek, füreszesek. Másképp: *fekete cseresnye, fekete bodza, torokgyékfü, varjú mogyoró.* Diószeghi Füvészkönyve. (Scrophularia nodosa. L.) V. ö. TÁKAJAK.

BODZAVIRÁG, (bodza-virág) ösz. fn. A bodzanemü fák és cserjék fehéres boglár- vagy fürtvirága, mely leforrázva izzasztó hatású, s házi gyógyszerül használtatik.

BODZAVIRÁGECZET, (bodza-virág-eczet) ösz. fn. Bodzavirágból készített gyógyeczet.

BODZAVIRÁGPOR, (bodza-virág-por) ösz. fn. Kiszárított s porrá tört bodzavirág.

BODZATHEA, (bodza-thea) ösz. fn. Leforrázott bodzavirágból készített izzasztó gyógyital.

BODZFA, tájdivatos, BODZAFA helyett; l. ezt.

BOÉR, l. BOJÁR.

BOÉRFALVA, helység Belső-Szolnok megyében; helyragokkal: *Boérfalvá-n, —ra, —ról.*

BOG, önálló gyök és fn. tt. *bog-ot.* Általán csomóalaku dudorodás, kinövés, nevezetesen a fákon s más növényeken, göcs. Öszvetéve: *ágbog. A somfának, bodzafának sok boga van.* Így neveztetnek némely növények fejei, pl. a kenderé, máskép: *buga.* Vadász nyelven: az agancs tülkei, mielőtt ki lennének fejlődve, és még kéreg alatt vannak.

Közvetlen származékai: *bogos, bogács, boglár, boglya, bogár, bogoz,* stb. Mennyiben valami gömbölyüt, dudorút jelent, rokonai: *bod, bogy, bok, pog, poh;* vékonyhangon: *bög, bögy, böd;* fordítva: *gob, göb, gub, güb.* Rokonokúl tekinthetők a török *bagh* (a többek közt *nodus* jelentéssel), német *biegen, Bug,* góth *bjugan,* szanszkrit *bhuj* (meghajt, görbít), hellen *πτύσσω* (öszverakom, redőzöm) stb.

BOGÁCS, (1), (bog-ács) fn. tt. *bogács-ot.* Az együttnemzők és egyenlőnősök seregéhez tartozó növénynem; vaczka gyapjas, fészke hasas, tojásdad, tövishegyü pikkelyekkel födelékes, bóbitája hajszálas vagy sertés. Virága veres vagy kék, ritkán fehér. Alnemei: *szárrafutó* vagy *nyeletlen levelük,* mindegyik számos fajokkal. *Akánt-, bércsi-, bókoló-, csüggedő-, fodros-, horgas-, patyolat-, puha-, tarka-, tövises-, szöszös,* stb. bogács. (Carduus).

Nevét bóbitájának bogos, tojásdad, gombforma alakjától vette, s eredetileg *bogás,* melyben az *s* átváltozott *cs*-re, mint: *bordás, bordács, ordas, ordacs,* stb. Mátyusföldi tájejtéssel: *bógáncs.*

BOGÁCS, (2), falu Borsod megyében; szintén több erdélyi falu neve is; helyragokkal: *Bogács-ra, —ról, —on.*

BOGÁCSA, l. POGÁCSA.

BOGÁCSFEJ, (bogács-fej) ösz. fn. A bogácsnemü növények szára hegyén levő bogos, gombalaku csomó, mely az illető növény magvait foglalja magában. *Tövises, szöszös, sima bogácsfej.*

BOGÁCSKÓRÓ, (bogács-kóró) ösz. fn. Mezőkön és szántóföldeken termő bogácsfaj, melynek hosszukás, tövises kórója van. *Kerti bogácskóró,* mely mivelés által tenyésztetik, Dunán túl *takácsmácsonya.*

BOGÁCSOS, (bog-ács-os) mn. tt. *bogácsos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* 1) Bogácsféle növényekkel bővelkedő, benőtt. *Bogácsos legelő, ugar.* 2) Bogácsfejekkel keveredett. *Bogácsos lóserény.*

BOGÁCSPILLANGÓ, (bogács-pillangó) ösz. fn. A bogácsok körül repkedő, s azok virágain élődő pillangófaj. Némelyek szerint tengeliczmadár, mely a bogácsok magvaival táplálkozik.

BOGÁCSREND, (bogács-rend) ösz. fn. Szótországi díszrend, melynek czímerén András keresztje, és bogácsfej díszlik.

BOGÁCSSARLÓ, (bogács-sarló) ösz. fn. Erős pengéjü sarló, melylyel a bogácskórókat irtják.

BOGÁCSTETŰ, (bogács-tetü) ösz. fn. A bogácsok egyik különös fajának boga, mely borsó nagyságu, s igen ragádós levén a legelő barmok szőrébe, kivált juhok gyapjába bele keverődzik. Tréfás neve: *koldustetü.*

BOGÁD, falvak Baranya megyében; helyragokkal: *Bogád-on, —ra, —ról.*

BOGÁNCS vagy BÓGÁNCS, lásd BOGÁCS.

BOGÁNCZ, (bog-áncz) fn. tt. *bogáncz-ot.* Székely tájszó, am. papucs. Eredete homályos. Talán *boka* szótól: *bokáncz.*

BOGÁR, (bog-ár) fn. tt. *bogár-t* vagy *bogar-at,* tb. *—ak.* 1) Széles ért. az állatország második főosztályához, úgynevezett gerincztelenekhez tartozó állatkák, melyeknek egy szívkamrájok, fehér hideg vérök és csápjaik vannak (Insecta). Szabatosabb természetrajzi műnyelven l. ROVAR. *Vizen, szárazföldön, növényeken tenyésző bogarak. Csunya bogár. Büdös bogár. Csipik a bogarak. Sok bogár gyül ott össze, hol sok a tej.* Km. *Bogara sincs* azaz semmivel biró. Km. Különböztetésül V. ö. FÉREG. 2) Szükebb ért. a rovarok azon alnemei, melyeknek szaruhártyaféle kemény födelékes átlátszó röptyüik vannak. (Coleoptera. Käfer). *Szarvasbogár, Körösbogár, cserebogár, szarturóbogár, zöldbogár,* stb. *Fekete, mint a bogár. Bogár szemü* = fekete szemü. *Bogár után indulni.* Km. *Összveeszik tücsköt, bogarat.* Km. 3) Népies nyelven így hívja a kedveskedő anya gyermekét. *Édes bogaram! Kedves szép bogaram!* Adják e nevet igás ököknek is. *Csáli Bogár! Hajsz Bogár!* 4) Átv. ért. mondjuk hóbortos emberről, kinek kedélye változékony és nyughatatlan, mintha bogarak csípnék, hogy *bogara van.*

Elemezve am. bogos, sok bogu, mennyiben tagjai, ú. m. csápjai, falámjai, lábai ágasbogas szervezetüek.

BOGARAS, (bog-ár-as) mn. tt. *bogaras-t,* tb. *—ak.* 1) Bogárral bővelkedő. 2) A barmokról, különösen a lóról mondatik, hogy bogaras, midőn a bogaraktól csípdestetvén nyugtalankodik. Innen: *bogaras tinó, bogaras ló,* am. szilaj tinó, szilaj ló.

BOGARÁSZ, (1), (bog-ar-ász) fn. tt. *bogarász-t,* tb. *—ok.* Természetbuvár, aki különösen bogarak gyüjtésével s tudományos meghatározásával, ismertetésével foglalkodik.

BOGARÁSZ, (2), (bog-ar-ász) önh. m. *bogarásztam, —tál, —ott,* par. *sz.* 1) Bogarakat keres, gyüjt. 2) Átv. ért. holmi aprólékosságot bibirkélve motozgat, keresgél.

BOGARÁSZAT, (bog-ar-ász-at) fn. tt. *bogarászat-ot.* Természettudományi buvárlat, melynek tárgya bogarak gyüjtése és ismertetése.

BOGARÁSZCSACSOGÁNY, (bogarász-csacsogány) ösz. fn. Amerikai vándormadár, mely férgekkel és bogarakkal táplálkozik. (Graculus quiscala).

BOGÁRBÁB, (bogár-báb) ösz. fn. Bogárivadék, midőn alakulásának második fokát érte s hengerded meztelen vagy szőrös teste van.

BOGÁRD, népes puszták Fejér és Veszprém megyékben; helyragokkal: *Bogárd-on, —ra, —ról.*

BOGÁRFALVA, helység Erdélyben; helyragokkal: *Bogárfalvá-n, —ra, —ról.*

BOGÁRFÖLDJE, népes puszta Nógrádban; helyragokkal: *Bogárföldjé-n, — re, —ről.*

BOGÁRHÁTU, (bogár-hátu) ösz. mn. Aminek bogár derekához vagy fölborított teknőhöz hasonló dudorodású emelkedése, teteje van. *Bogárhátu szántás,* midőn a barázdolást úgy teszik, hogy a fölszántott föld közepe magasabb legyen, mint a szélei. Ily szántás a fölösleges nedvesség elvezetése végett a lapos földeken van szokásban. *Bogárhátu szekér* = gyékényes vagy ponyvás födelü szekér.

BOGÁROS, falu Torontál megyében; helyragokkal: *Bogáros-on, —ra, —ról.*

BOGÁROZIK, (bog-ár-oz-ik) k. m. *bogároz-tam* vagy *bogárzottam, —tál* vagy *bogárzottál, —ott* vagy *bogárzott.* Mondjuk barmokról, midőn bogaraktól csipdestetve ideoda futkároznak. Átv. ért. bogározni mondják a barmokat akkor is, ha jó kedvökben ugrálnak, viczkándoznak, mi leginkább tavaszkor történik, midőn a zárt aklokból szabad mezőre mehetnek. Emberre átvéve, am. csintalankodik, pajzánkodik.

BOGÁRSEJT, (bogár-sejt) ösz. fn. A méhkasban azon sejtek vagy lakocskák, melyekbe az anyaméh tojásait rakja, különböztetésül a *mézsejttől,* melybe mézet gyüjtenek a dolgozó méhek.

BOGÁRSZEMÜ, (bogár-szemü) ösz. mn. Kinek fényes fekete szeme van. *Bogárszemü kis galambom!*

BOGÁRSZÍN, (bogár-szín) ösz. fn. Fényes fekete szín, milyen némely bogárfajoké.

BOGÁRTAN, (bogár-tan) ösz. fn. A természetrajz azon része, mely a bogarak nemeit, fajait, tulajdonságait tárgyalja s ismerteti, bogarászat.

BOGÁRTELKE, falu Erdélyben; helyragokkal: *Bogártelké-n, —re, —ről.*

BOGÁRTUDOMÁNY, l. BOGÁRTAN.

BOGÁRZIK, l. BOGÁROZIK.

BOGAS, (bog-as) mn. tt. *bogas-t,* tb. *—ak.* Aminek bogai vannak, csomós, görcsös. Ily alakban csak az *ágas* szóval ikerítve használtatik. *Ágasbogas fa.* Különben *bogos,* mert tárgyesete *bogot,* többese *bogok.*

BOGASODIK, l. BOGOSODIK.

BOGÁT vagy BOGÁTH, több helység neve Magyarországon és Erdélyben; helyragokkal: *Bogát-on, —ra, —ról.* Van MAROS—, és OLÁH— is.

BOGDÁCSOL, l. BAKDÁCSOL.

BOGÁTA, MAGYAR—, OLÁH—, helységek Belső-Szolnok megyében; helyragokkal: *Bogátá-n, —ra, —ról.*

BOGDÁN vagy BOGDÁNY, 1) több helység neve Erdélyben. 2) KIS—, NAGY—, több falvak és népes puszták neve; helyragokkal: *Bogdán-ba, —ban, —ból.* 3) Férfi keresztnév. L. BOGDÁNY.

BOGDÁND, falu Közép-Szolnok megyében; helyragokkal: *Bogdándl-on, —ra, —ról.*

BOGDÁNHÁZA, falu Kraszna megyében, helyragokkal: *Bogdánházá-n —ra, —ról.*

BOGDÁNY, 1) férfi kn. tt. *Bogdány-t,* tb. *—ok.* Eredetileg szláv szó, am. Istenadta, a latin *Adeodatus* fordítása. 2) L. BOGDÁN.

BOGDÁNYPECSENYE, (bogdány-pecsenye) ösz. fn. A német *Lungenbraten* értelmében jelent marhahússültet, a tüdő tájékáról kihasított konczból.

BOGERNYŐ, (bog-ernyő) ösz. fn. Némely növények virága, midőn szirmaik nem egy tőből, kehelyből nőnek, hanem rendetlenül és rendkivüli tömöttségben fejlődnek ki.

BOGGALYAK, (bog-galyak) ösz. tb. fn. Sürüen kihajtott egymásba tekerődző, s bogot képező fiatal galyak, pl. a lebotolt füzfákon.

BOGKÖZ, (bog-köz) ösz. fn. Némely bogos növények szárain, derekain azon köz, melyet a bogok képeznek. *Nádszár bogközei.*

BOGLÁR, (1), (bog-la-ár vagy bog-ol-ár) fn. tt. *boglár-t,* tb. *—ok.* Általán valamely ékesség, mely bog alakúra van hímezve, kötve, verve, szőve vagy öntve. Különösen 1) Befoglalt gyöngy, drágakő, melylyel ruhákat ékesítenek.

„A pánczéljoknak is csillagok módjára
Késíttetett s müvelt igen szép formára
Vagyon sok aranynyal tündöklő boglára,
Kik a napot híják fényekkel csatára.“
Gyöngyösi István.

2) Hímzett, szövött, varrott gömbölyü, gyürü formáju ékesség, csillagocska, milyennel a lovak szerszámait, lótakarókat kiczifrázzák.

„Szkófiomos nyergét bársony szépítette,
A melynek környékét arany kerítette,
Annak is szép müvét kék zománcz szinlette,
Van boglárinak is rubint közepette.“
Gyöngyösi István.

3) Boglárnak mondatik a könyveket öszvetartó gombalakú kapocs. 4) Némely növények virágai, honnan a *boglárvirágok, boglárfák* elnevezése.

BOGLÁR, (2), falvak Fejér és Somogy megyében; helyragokkal: *Boglár-on, —ra, —ról.*

BOGLÁRBÁRCS, (boglár-bárcs) ösz. fn. Tüskés, szurós levelü növény, gombalakú virágokkal. V. ö. BÁRCS.

BOGLÁRCSAT, (boglár-csat) ösz. fn. Kapocsféle csat, mely gombalakú ékességgel van diszítve.

BOGLÁRFA, (boglár-fa) ösz. fn. Fanem az egylakiak és sokhímesek seregéből. Fajai: *juharlevelü, virginiai boglárfa.* Nevét bogláralaku virágfürtjeitől kapta. (Platanus).

BOGLÁRGYÁRTÓ, (boglár-gyártó) ösz. fn. Mesterember, ki fémből boglárokat, gombokat s más csecsebecséket készít.

BOGLÁRKA, (1), (bogla-ár-ka) kics. fn. tt. *boglárkát.* 1) Kis boglárnemű díszmű, csillagocska. 2) Növényfaj az éplevelü szironták neméből; szára czérnaforma, levelei szálasak, virágai aprók; *terjedő szironták.* (Ranunculus reptans).

BOGLÁRKA, (2), falu Sáros megyében; helyragokkal: *Boglárká-n, —ra, —ról.*

BOGLÁRKÖKÖRCSÍN, (boglár-kökörcsín) ösz. fn. Növényfaj a leveles száru s csákótlan magvu kökörcsínek alneméből, melynek sárga virága öt—hat kiterült szirmu. (Anemone ranunculoides).

BOGLÁROS, (bog-la-ár-os) mn. tt. *bogláros-t,* tb. *—ak.* Boglárokkal ékesített, kirakott. *Bogláros lószerszám. Bogláros kalpag. Bogláros öv.*

BOGLÁROSAN, (bog-la-ár-os-an), ih. Boglárral ellátva, ékesítve.

BOGLÁRPÓT, (boglár-pót) ösz. fn. Növénynem az öthímesek és négyanyások seregéből; csészéje öthasábú, bokrétája ötszirmú, pilise öt, mindenik szívforma, húsos, felálló gombos sertékkel prémezve. (Parnassia).

BOGLÁROZ, (bog-la-ár-oz) áth. m. *boglároz-tam, —tál, —ott.* Boglárokkal kirak, felékesít. *Szerszámokat boglározni.*

BOGLÁROZÁS, (bog-la-ár-oz-ás) fn. tt. *boglározás-t,* tb. *—ok.* Boglárféle gombokkal, csillagocskákkal ékesítés, diszítés.

BOGLÁRVIRÁG, (boglár-virág) ösz. fn. Az éplevelü szironták alneméhez tartozó növényfaj, szára félredölő, ágas; levelei tojásdadok, láncsásak, nyelesek. Máskép: *lángos szironták, békavirág. Sömörfű.* (Ranunculus flammula).

BOGLYA, l. BAGLA.

BOGLYAKEMENCZE, (boglya-kemencze) ösz. fn. Némely vidéki parasztházakban sárból rakott boglyaformáju kemencze. Néhutt *banyakemencze,* és *búbos.*

BOGLYAS, l. BAGLYAS.

BOGLYÁZ, (bog-lya-az) önh. és áth. m. *boglyáz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Szénát, szalmát, néhutt gabonakévéket is boglyába rak. *A cselédek elmentek boglyázni. A szénát elébb petrenczézik, azután boglyázzák.*

BOGLYÁZÁS, (bog-lya-az-ás) fn. tt. *boglyázás-t,* tb. *—ok.* Takarítás neme, midőn a szénát, szalmát, stb. boglyába rakják.

BOGNÁR, fn. tt. *bognár-t,* tb. *—ok.* A német *Wagner*-ból vétetett által, valamint *kollár* a tótból. Magyarosan l. KERÉKGYÁRTÓ. Különbözik töle: *bodnár.*

BOGNÁRFA, (bognár-fa) ösz. fn. Fa, mely bognár azaz kerékgyártó által készítendő szerszámokra, eszközökre alkalmas, milyen pl. a szilfa.

BOGOLYA, fn. tt. *bogolyá-t,* tb. *—k.* A székelyeknél oly férfi neve, ki valamely nővel tiltott szerelemben él. Eredete homályos. Talán am. *bókoló* vagy pedig *búgó* (= párzó), honnan *búgol* s *búgoló* származhatott. Figyelmet érdemel a persa *bagha* Beregszászi szerint Liebchen, amasia, de Vullers szókönyvében am. cinaedus, azaz buja, bujálkodó (finemü).

BOGOLYÓ, (bog-oly-ó) fn. tt. *bogolyó-t,* tb. *—k.* Hordócska, melyben a mezőn dolgozók vizet visznek magukkal. Máskép: *csobolyó* vagy *vataléj.* A székelyeknél éretlen apró alma, valószinüleg ugyanaz *bogyó* szóval. L. ezt.

BOGOMÉR, férfi kn. tt. *Bogomér-t.* Szláv eredetü szó.

BOGOS, (bog-os) mn. tt. *bogos-t,* tb. *—ak.* Aminek boga, azaz csomóféle gombja, kidudorodása van. *Ágas* szóval ikerítve: *bogas.*

BOGOSAN, (bog-os-an) ih. Boggal vagy bogokkal ellátva.

BOGOSODIK, l. BOGOZIK.

BOGOZ, (bog-oz) áth. m. *bogoz-tam, —tál, —ott,* par. *—s.* 1) Holmi szalag-, fonal-, kötélnemü testeken csomót köt. 2) *Le* igekötővel, *lebogoz,* am. a bogokat beszedi, letördeli, levagdalja. *Lebogozni a fa derekát.*

BOGOZÁS, (bog-oz-ás) fn. tt. *bogozás-t,* tb. *—ok.* Csomókötés, csomóra fojtás, lebogozás. *Bogozik* közép igétől pedig: csomósodás, görcsösödés; agancs fejlődése.

BOGOZIK, (bog-oz-ik) k. m. *bogoz-tam, —tál, —ott* vagy *bogzot-tam, —tál, —ott.* Valaminek bogai nőnek, csomósodik. *Bogoznak a fák.* Mondatik különösen a szarvasról, midőn szarvakat ereszt, midőn agancsai fejlődnek.

BOGRÁCS, fn. tt. *bogrács-ot.* Vaslemezből készült főzőedény, mely fülekkel vagy félkörü nyéllel ellátva, a tüz fölé akasztatik. A tanyákon, pusztákon lakók közhasználatu edénye. *Igaz barátságot bográcsban nem főzik.* Km. Néhutt: *bagrács,* meg: *bográncs.*

A vékony hangú *bögre* szóval azonos, honnan bögre-ecs vagy bogra-acs am. bögre-eszköz megvan a török nyelvben is: *bokrads,* üst, kazán jelentéssel.

BOGRÁCSHÚS, BOGRÁCSOSHÚS, (bogrács-hús vagy bográcsos-hús) ösz. fn. Az alföldi magyar nép kedvelt eledele; vöröshajmával, pakrikával füszerezett s szalonnával bográcsban főtt marhahús, gulyásos hús.

BOGRÁNCS, l. BOGRÁCS.

BOGSZARVAS, (bog-szarvas) ösz. fn. Vadászok nyelvén fiatal szarvas, melynek szarvai még el nem ágasodtak.

BOGZÁS, l. BOGOZÁS.

BOGZIK, l. BOGOZIK.

BOGY, elvont gyök, melynek származékai általán valami csomódad, gömbölyü alaku testet vagy göngyölgető cselekvést jelentenek. Különösen 1) a *bogya, bogyó* jelent gömbölyü apró gyümölcsöt, s rokonai: *mogy* és *magy,* mint a *mogyoró* és *magyal* szók gyökei, 2) a *bogyol, bogyolál* származékokban am. gömbölyegbe, csomóba tekergetett valami, s ez értelményben rokonai: *baty, paty, bugy, poggy, moty,* mint a *batyu, patyol, bugyor, pogyász, motyó* szók gyökei. Közbevetett *n* hanggal hasonlók: *bongy, pongy, bengy,*

melyekből *bongyol, pongyola, bengyel* származtak. Rokonok a szanszkrit *paç*, (köt), szláv *pasz* (öv) német *Pack*, hellen *πηγνύω*, stb. V. ö. BOGYÓ, BOGYOL, BONGY.

BOGYA, (1), (bogy-a) fn. tt. *bogyát*. Tájejtéssel am. a szokottabb *bogyó*. Mindkettő gyöke az elavult *bogyik* ige, melynek a *bogyó* és *bogya* részesülőji.

BOGYA, (2), helységek Komárom megyében; helyr. *Bogyá-n, —ra, —ról.*

BOGYISZLÓ, férfi kn. tt. *Bogyiszló-t*. A szláv eredetü *Bogoszláv*-ból van átalakítva, mely am. istendicsőítő. Falu neve is Pest megyében; helyr. *Bogyiszló-n, —ra, —ról.*

BOGYÓ, (bogy-ó) fn. tt. *bogyó-t*, tb. *—k*. Némely fákon, cserjéken, s más növényeken termő húsos, leves, és jobbára gömbölyü apró gyümölcs, melyben a magok tok nélkül elszórva rejlenek. *Gányafa, galagonyafa bogyói. Szőlő bogyója*, a szőlőfürt egyes szeme. *Fekete, piros bogyó. Czigány bogyó. Bodzabogyó.* Köznépi tréfás nyelven: *kecskebogyó* am. a kecskének bogyóalakú ganaja. A székelyeknél jelent éretlen apró almagyümölcsöt is, máskép: bogolyó.

Hasonló hozzá közelebbről a latin *bacca*.

BOGYÓFÜRT, (bogyó-fürt) ösz. fn. Egy fürtbe öszvenőtt több bogyószem. *Bodzafának bogyófürtjei.*

BOGYOL, (bogy-ol) áth. m. *bogyol-t*. Valamit ruhaféle takaróba göngyöl, burkol. *Fejét kendőbe bogyolni. Papirba bogyolni valamit.* Egy jelentésü vele: *patyol.*

BOGYOLA, (bogy-ol-a) fn. tt. *bogyolát*. A *bogyoló* részesülőnek változata, s am. kendő, lepel, ruhanemü, melybe valamit bogyolnak, takarnak. V. ö. PONGYOLA.

BOGYOLÁL, (bogy-ol-a-al) áth. m. *bogyolál-t*. Valamit bogyolával, azaz, takaróval, lepellel stb. beburkol. *Kis gyermeket a hideg ellen bogyolálni, bebogyolálni.* Máskép: *bugyolál, patyókál.*

BOGYOLAT, (bogy-ol-at) fn. tt. *bogyolat-ot*. Amit valamibe bogyolnak; bebogyolt valami.

BOGYÓPIKK, (bogyó-pikk) ösz. fn. Növénynem a kétlakiak seregéből és egyfalkások rendéből; hímvirágának barkája kevés pikkelyü; csészéje egytagu, két tompa fogú, puffadt; himszálai öszvenőttek; anyavirágának csészéje öt, bokrétája nincs, anyaszála kettő, magva kettő, melyeket a meghúsosodott csészék bogyósan borítanak. Leveletlen cserje. (Ephedra).

BOGYÓS, (bogy-ó-as) mn. tt. *bogyós-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. Bogyótermő, bogyókkal bővelkedő. *Bogyós növény, bokor; bogyós fa. Bogyós fagyal, bodzafa.*

BOGYÓSAN, (bogy-ó-as-an) ih. Bogyóval vagy bogyókkal.

BOGYÓSODIK (bogy-ó-as-od-ik) k. m. *bogyósod-tam, —tál, —ott.* Bogyót terem, bogyóval bővelkedik.

BOGYOSZLÓ, 1) lásd BOGYISZLÓ. 2) Faluk Bihar, Sopron, Vasmegyékben (Rábaközben RÁBA—), helyr. *Bogyoszló-ra, —ról, —n.*

BOGYÓZ, (bogy-ó-oz) áth. m. *bogyóz-tam, —tál, —ott.* A bogyókat leszedi.

BOGYÓZÁS, (bogy-ó-oz-ás) fn. tt. *bogyozás-t*, tb. *—ok*. A bogyók leszedése. Bogyótermés.

BOGYÓZIK, (bogy-ó-oz-ik) k. m. *bogyóz-tam, —tál, —ott.* Bogyókat hoz, bogyók teremnek rajta. *Az elvirágzott bodzafa már bogyózik.*

BOGYÓZÖLD, (bogyó-zöld) ösz. mn. Éretlen bogyó szinéhez hasonló szinü.

BOH, elvont gyök, származékai: *bohó, bohócz, bohókás, bohóság, bohózat* stb. Alaphangra és értelményre nézve rokon azon *bol boly* gyökökkel, melyekből *bolond, bolyó, bolyókás* származtak. V. ö. H betű. Erdélyi kiejtéssel *bah*.

BOHÓ, (boh-ó) fő és mn. tt. *bohó-t*, tb. *—k*. A *bolond* szónál valamivel lágyabb, szelídebb értelmü, s am. aki természeténél fogva együgyü, ostoba, esztelen, vagy gyermeteg ötleteivel, és tetteivel nevetséget gerjeszt. *Öcsém! te nagy bohó vagy. Szerelmes bohó, kis bojtár.* Vitkovics. *O te kis bohó. Mily bohó beszéd volt ez?* Sándor I. szerint egyezik vele: *bolyó.*

BOHÓCZ, (boh-ó-cz) fn. tt. *bohócz-ot*. Oly ember, ki szándékosan, némely mutatványoknál, szinpadon, álorczás mulatságokban stb. bohót játszik; néha talpraesett, majd sületlen tréfákat, bolondos dévajságokat üz. (Bajazzo).

BOHÓK, (boh-ó-k) mn. tt. *bohók-ot*. A nevetségesnek azon neme, mely valami nagy vagy komoly dolgot tréfásan ad elő. (Burlesque).

BOHÓKA, (boh-ó-ka) mn. tt. *bohókát*. Kis bohó; kisebb mértékben együgyü.

BOHÓKÁS, (boh-ó-ka-as) mn. tt. *bohókás-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Aki akár természeti, akár utánzott együgyü ötleteivel és tetteivel nevetséget okoz, bolondos tréfákat üz. Máskép: *bolyókás.*

BOHÓSÁG, (boh-ó-ság) fn. tt. *bohóság-ot*. Együgyüség, esztelenség; bolondos tréfálkodás.

BOHÓSKODÁS, (boh-ó-os-kod-ás) fn. tt. *bohóskodás-t*, tb. *—ok*. Bohó tréfálkodás, nevetséget, röhögést okozó bolondos elménczkedés.

BOHÓSKODIK, (boh-ó-os-kod-ik) k. m. *bohóskod-tam, —tál, —ott.* Mint valóságos bohó, vagy bohót utánozva tréfálkodik; köznépies sületlen beszédek, és taglejtések, arczfintorítások stb. által másokat nevettetni akar.

BOHÓZAT, (boh-ó-oz-at) fn. tt. *bohózat-ot*. 1) Általán bolondos, köznépies tréfák öszvege. 2) Szépmütani értelemben oly költemény, mely köznépi életből vett tárgyát köznépies és bolondos tréfálkodó nyelven adja elő. Különösen *szinmüi bohózat*, mely alsorendü személyeket saját modorú nevetséges jelenetekben tüntet fel.

BOHÓZATI, (boh-ó-oz-at-i) mn. tt. *bohózati-t*, tb. *—ak*. Bohózatot illető vagy tárgyazó. *Bohózati irásmód. Bohózati tárgy.*

BOHÓZATOS, mn. tt. *bohózatos-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. Bohózattal vegyes.

BOJ, (1), elvont gyök, mely különféle érteményü származékokban másmás eredetü. 1) A *bojt, bojtogat* igékben és *bojtár* névben azon *boly* változata, melyből *bolyog, bolyong, bolygat* származnak, s jelent nyugtalan ideoda mozgást vagy mozgatást. 2) A *bojt* és *bojtor, bojtorjány* nevekben a csomót, vagy együvé kötött valamit jelentő *bog* rokona. 3) L. BUJ, BUJT.

BOJ, (2), ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Erdélyben; helyr. *Boj-on, —ra, —ról.*

BOJA, (1), vagy BÓJA, (boj-a vagy búj-a) mn. tt. *boját.* Ideoda bolygó, bujdosó. Származékai: *bojász* vagy *bójász.*

BOJA, (2), falu Erdélyben, Hunyad megyében; helyr. *Bojá-n, —ra, —ról.* V. ö. BOLYA.

BOJÁN, falu Kraszna megyében. CSICSÓ—, falu Belső-Szolnok megyében; helyragokkal: *Boján-ba, —ban, —ból.*

BOJÁR, (baj-ár? azaz bajnok) fn. tt. *bojár-t,* tb. *—ok.* Román nemesúr. V. ö. BAJ, BAJNOK.

BOJÁRSÁG, (bojár-ság) fn. tt. *bojárság-ot.* Román nemesség.

BOJÁSZ, (1), vagy BÓJÁSZ, (boj-ász) önh. m. *bojász-tam, —tál, —ott,* par. *—sz.* A székelyeknél am. ideoda bolyong, bújkál.

BOJÁSZ, (2), (mint föntebb) fn. tt. *bojász-t,* tb. *—ok.* Bujdosó, bujkáló.

BOJCZA, falvak Erdélyben; helyr. *Bojczá-n, —ra, —ról.*

BOJGAT, l. BOLYGAT.

BOJH, l. BOLYH.

BOJHOS, l. BOLYHOS.

BÓJINHAL, (bójin-hal) ösz. fn. A pontynemü halak egyik faja.

BOJNYIK, fn. tt. *bojnyik-ot.* Palócz és mátyusföldi szó, s am. zsivány, utonálló. Alkalmasint a *bajnok* szóból vétetett által, lealacsonyító értelemben, mint a latin *latro,* mely eredetileg zsoldos bajnokot, katonát, utóbb rablót, zsiványt is jelentett. Egyezik vele a tót *zbojnyik.*

BOJPOSZTÓ, (bolyh-posztó) ösz. fn. Bolyhos, azaz, bozontos, gubanczos szőrü, bojtos, ritka szövetü posztó.

BOJT, (1), (boj-t) fn. tt. *bojt-ot.* 1) Csomóba, fürtbe tekeredett s mintegy bogot képező haj, szőr, gyapju stb. 2) Boglárforma rojtos függelék pl. ruhákon, függönyökön, lepleken, kendőkön. Németesen *kvászli.* V. ö. BAKALLÓ. 3) Néhutt oltó- vagy döntövessző, vagy ágacska. V. ö. BUJT, ige.

Gyöke *boj* azon *boly* változata, melyből az apró almát vagy bogyós gyümölcsöt jelentő *bolyó* származik. Rokona *bog* is. Valószinüleg létezett hajdan *boj-ik* (azaz gömbölyödik, csomósodik) ige is, melyből lett *boj-at,* öszvehúzva *bojt,* mint *sajik*-ból *sajt.* Hasonlóan fejlődtek ki a *roj, rej, sej, lej* gyökökből: *rojt, rejt, sejt, lejt.*

BOJT, (2), (boj-t vagy boly-t) áth. m. *bojt-ott,* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—ani.* 1) Bolygat, különösen valakinek kedélyét ingerli, erkölcsi értelemben mozgásba hozza, bizonyos cselekvésre ösztönzi. *Mások ellen bojtani, fölbojtani valakit.* Származékai: *bojtor, bojtorkodik, bojtogat, bojtogatás.*

„Ha csak kicsiny s gyenge a láng,
A szél mindjárt elfojtja;
De ha már elharapozott,
Azt még inkább felbojtja.“ Kisfaludy S.

„Szívem tüzét ha fájdalmas,
Mért szeretem bojtani?
Ha pediglen nem ártalmas,
Mért kivánom oltani?“ Kisfaludy S.

2). L. BUJT.

Gyöke az első pont alatti értéményben azon *boly* változata, melyből *bolygat,* származik, tehát elemezve: *boly-t, boly-at,* azaz, eszközli, hogy mozgásba jöjjön. Képzésre hasonló a *haj-t, foj-t, nyúj-t, gyüj-t, sér-t, sej-t, rej-t* igékhez.

BOJT, (3), falu Bihar megyében; helyr. *Bojt-on, —ra, —ról.*

BOJTÁR, (boj-t-ár vagy boly-t-ár) fn. tt. *bojtár-t,* tb. *—ok.* Általán gyerkőcze, siheder, vagy legény, aki öregebb nyájőr fölügyelése alatt barmokat őriz, legeltet. *Juhász-, gulyás-, kanász-, csikósbojtár.*

„Én vagyok a petri gulyás,
Én őrzöm a petri gulyát,
A bojtárom vizen, sáron,
Magam a paplanos ágyon.“ Népdal.

„Hej juhászbojtár, hol a juh?
Mért vagy te olyan szomorú?“ Vitkovics.

V. ö. BACSÓ, SZÁMADÓ.

Törzse azon *bojt* vagy *bolyt,* mely mozgatásra vonatkozik, s képzésre olyan mint: *hajtár, hajtsár.* V. ö. BOLYONG, BUJDOSIK.

BOJTÁRKODÁS, (boj- vagy boly-t-ár-kod-ás) fn. tt. *bojtárkodás-t,* tb. *—ok.* Szolgálat neme, melyet valaki mint bojtár bizonyos nyáj vagy csorda mellett végez.

BOJTÁRKODIK, (boj- vagy boly-t-ár-kod-ik) k. m. *bojtárkod-tam, —tál, —ott.* Valamely nyáj vagy csorda, illetőleg gulya, ménes, konda stb. mellett bojtári szolgálatot tesz.

BOJTÁS, (boj- vagy boly-t-ás) fn. tt. *bojtás-t,* tb. *—ok.* 1) Ingerlés, izgatás, kiváltképen tilos, vagy vakmerő tényre. 2) L. BUJTÁS.

BOJTCSÚCSU, (bojt-csúcsu) ösz. mn. Növénytani ért. aminek bojtos, bozontos szörü csúcsa, hegye van. *Bojtcsúcsu növények.*

BOJTEZÜST, (bojt-ezüst) ösz. fn. Vékony hajszálnyira kinyujtott ezüst, melyből holmi bojtféle díszmiveket késztenek.

BOJTIKA, (boj-t-i-ka) l. BOJTVIRÁG.

BOJTOGAT, (boj- vagy boly-t-og-at) gyak. áth. m. *bojtogat-tam, —tál, —ott,* par. *bojtogass.* Valakit folytonosan izgat, ingerel, mások ellen, vagy bizonyos tiltott, vakmerő tényre ösztönöz. *Az alattvaló-*

kat bojtogatni a törvényes hatóság ellen. A polgárokat egymás ellen bojtogatni. Ezt ő nem tenné magától, hanem bojtogatják. Az elégületlen népet lázadásra bojtogatni. Más kiejtéssel: *bujtogat.* Elemzését illetőleg l. BOJT. 2)

BOJTOGATÁS, (boj- vagy boly-t-og-at-ás) fn. tt. *bojtogatás-t*, tb. *—ok.* Rosz akaratú és czélu ingerlés, izgatás, ösztönözés.

BOJTOR, (boj- vagy boly-t-or) elavult, de használható mn. tt. *bojtor-t*, tb. *—ok.* Aki másokat ingerelni, izgatni, bojtogatni szeret és szokott, másokkal ingerkedő, öszvekötő, veszekedő. Származékai: *bojtorkodik, bojtorkodás.* Törzse az ingerlést jelentő: *bojt.*

BOJTORJÁN vagy BOJTORJÁNY, (boj-t-or-jány vagy boj-t-or-vány) fn. tt. *bojtorján-t*, tb. *—ok.* 1) Növénynem a csöves virágú együttnemzők seregéből és egyenlőnősök rendéből; vaczka kopasz, fészke gömbölyü; (bogos, bojtos) pikkelyei behajlott horoghegyük; bóbitája sertepolyvás. (Arctium). Fajai: *keserü lapu*, és *pókhálós bojtorján.* 2) Ezen növények bogácsféle feje, bóbja, mely töviseivel ruhába, szőrbe, gyapjuba stb. akad. *Ragad, mint a bojtorján. Tökre hány bojtorjánt.* Km.

Első tulajdon értelménél fogva a bogos csomót jelentő *bojt* származéka. Átv. ért. pedig azon *bojtor* szóval rokon, mely másokba kötelődzést, akadást jelent a *bojtorkodik* származékban.

BOJTORJÁNKODIK, (boj-t-or-vány-kod-ik) l. BOJTORKODIK.

BOJTORJÁNMIZSÓT, (bojtorján-mizsót) ösz. fn. Növényfaj a mizsótok neméből; magvai apró szigonyokkal borzasak, ragadók; virága kék, vagy fehér. (Myosotis lappula).

BOJTORJÁNOS, (boj-t-or-ján-os) mn. tt. *bojtorjános-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Bojtorjánnal bővelkedő; ami bojtorjánnal teli van; mibe bojtorjánok akadtak. *Bojtorjános lapu; bojtorjános lófark, birkagyapju. Néha a ló is jános, mikor bojtorjános.* Km.

BOJTORKODÁS, (boj-t-or-kod-ás) fn. tt. *bojtorkodás-t*, tb. *—ok.* Ingerkedés, akadékoskodás.

BOJTORKODIK, (boj-t-or-kod-ik) k. m. *bojtorkod-tam, —tál, —ott.* Veszekedésre alkalmat keres; ingerkedik, incselkedik; másokat egymás ellen bojtogat.

BOJTORODIK, (boj-t-or-od-ik) k. m. *bojtorod-tam, —tál, —ott.* Bojtorkodó lesz, akadékoskodni, ingerkedni, kötődni kezd. *Neki bojtorodik.*

BOJTORVÁNY, l. BOJTORJÁN.

BOJTOS, (boj-t-os) mn. tt. *bojtos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Aminek fürtökbe, csomókba tekeredett szőre, gyapja, szálai vannak; gubanczos, bozontos. *Bojtos gucsma, kalpag, guba. Bojtos medve.* 2) Bakallós, aláfityegő rojtcsomóval ellátott, diszített. *Bojtos csizma. Bojtos szürgallér.*

BOJTOSAN, (boj-t-os-an) ih. Gubanczosan, bozontosan. Bojttal vagy bojtokkal ékesítve.

BOJTOSODIK, (boj-t-os-od-ik) k. m. *bojtosod-tam, —tál, —ott.* Szőre, gyapja, serénye stb. bojtossá lesz; gubanczosodik, bozontosodik.

BOJTOZ, (boj-t-oz) áth. m. *bojtoz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* 1) Szőrt, hajszálakat stb. csomóba szed, vagy gubanczoz, bozontoz. 2) Bojtot képező rojtozattal ékesít.

BOJTOZÁS, (boj-t-oz-ás) fn. tt. *bojtozás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valamit bojtoznak; gubanczozás, bozontozás; bojttal, bakallóval ékesítés. Midőn *bojtozik* igétől származik, am. bojtosodás.

BOJTOZAT, (boj-t-oz-at) fn. tt. *bojtozat-ot.* Bojtokból álló diszítmény. *Ruha, függöny, csizmaszár bojtozata.*

BOJTOZIK, (boj-t-oz-ik) k. m. *bojtoz-tam, —tál, —ott.* Bojtossá lesz; gubanczosodik, lógó, fityegő szőrökkel megtelik.

BOJTVIRÁG, (bojt-virág) ösz. fn. Növénynem a húszhímesek seregéből, és ötanyások rendéből, számos bojtforma csomókkal. (Mesembryanthemum). Fajai: *szárnyas, szives, jeges bojtvirág.*

BOK, elvont gyök, mely a *boka*, és *bokor* származékokban valami csomódadot, gömbölyüt, kerekdedet jelent. Rokonai: *bak*, mint a *bakalló* gyöke, továbbá: *bog, bög*, és a gömbölyü szegfejet jelentő *pok*, valamint: *bug*(a), *bunk*(ó) stb.

BÓK, (bol-k vagy ból-k) fn. tt. *bókot.* Általán am. fejhajtás, fejbólintás. Különösen udvarias tiszteletet jelentő testmozgás, mely a fej és derék meghajtásával történik. *Bókot csinálni. Bókokkal tisztelkedni. Bókot bókkal viszonozni. Mély bókkal fogadni valakit.* Átv. ért. valamely kedveskedő, széptevő, nyájas, dicsérő szó, vagy mondat, melyet valakinek akár udvariasságból, akár hizelegve, akár meggyőződésből mondunk. *Ez rám nézve nagy bók.* (Francziául: *compliment*).

Mind alaphangra, mindértEményre nézve rokonai a szintén hajlásra vonatkozó német *bücken, beugen, Bug, Buckel, Bogen*, goth *binga*, szanszkrit *bhuj* (meghajt, görbít) hellen πτύξ stb. Ezen szó azon számosak egyike, melyek mind a magyar mind az árjaféle nyelvekben közösek, és nyelvünkből épen úgy elemezhetők, mint amazokból. Tudniillik ezen szóban *bók* a hajlás alapértEménye rejlik, s egy eredetü a *bólint, bólogat*, és *bolt* szókkal, mennyiben *fejjel bólintani* am. bókot csinálni, és *bolt*, am. ivalakulag meghajlott valami, pl. égbolt, házbolt. E szerint *bók* azon szók egyike, melyekben az *ol al* öszvehúzva, kivált palóczos ejtésben *ó*, mint: *toldúl tódul, folka fóka, bolt bót, halkkal* palóczosan: *hókval, alma, óma*, stb. És így: *bók* = *bol-k*, mintegy *bol-ék* vagy *bol-ok.* V.ö. BÓKONY és különböztetésül l. BÓKLÁL.

BOKA, (bok-a) fn. tt. *bokát.* Az allábszár két csontjának alsó részén két oldalt levő kidudorodások, melyeknek egyike a sipkonczon, másika a szárkapcson van, honnét amaz belső, ez pedig külső bokának hivatik. *Bokáig járni a hóban, sárban. Bokáig érő köntös. Öszveüti bokáit*, azaz tánczol vagy vígan van, mint aki tánczol. *Csont a boka* azaz érzékeny, mert mindjárt csontot ér az ütés. Km. *Majd megüti érte bokáját* = lakolni fog. Km. V. ö. BOK.

BÓKA, (1), (bol-k-a) fn. tt. *bókát.* Növénynem a kétfalkások seregéből, és tízhímesek rendéből; csészéje ötfogú, hüvelye besüppedt, és két rekeszü, minden rekeszében egy sor mag. (Astragalus). Fajai két alnemre oszlanak, ú. m. melyeknek fölálló, és melyeknek lehajló, lecsepült bókoló száraik vannak, és ezek számosabbak, honnan az általános elnevezés.

BÓKA, (2), falu Torontál megyében; helyr. *Bóká-n, —ra, —ról.*

BOKACSONT, (boka-csont) ösz. fn. Az alsó lábszáron kétfelül kidudorodó csomós csont, vagyis röviden: boka.

BOKACSUKLÓ, (boka-csukló) ösz. fn. Üreg az alsó lábszár alján, melyben a bokacsontok forognak.

BOKACZIFRA, (boka-czifra) ösz. fn. Pőczforma kötés a harisnya azon részén, mely a bokákat fekszi meg.

BÓKAHÁZA, falu Szala megyében; helyragokkal: *Bókaházá-n, —ra, —ról.*

BOKAHÜVELY, (boka-hüvely) ösz. fn. A hosszu, és rövid szárkapcs-izmok által képzett hüvely, mely a bokát körülveszi.

BOKAJ, falu Erdélyben; helyragok. *Bokaj-ba, —ban, —ból.*

BOKÁKOL, (bok-ák-ol) önh. m. *bokákol-t.* Olyan emberről, vagy állatról mondatik, ki vagy mely okádni készül, s erőtetés alatt bizonyos tompa hangon ökrendez.

Hangutánzó, az *okád* változata.

BOKÁL, (bók-ál) fn. tt. *bokál-t,* tb. *—ok.* Erdei mezőségen tenyésző növény, széles, gömbölyü, konya levelekkel. *(Alchemilla vulgaris. L.)* Mint lekonyuló, aláhajló, vagyis *bókoló* levelü növény neve a *bók, bókol* szókkal egy eredetü.

BOKANCS, l. BAKANCS.

BÓKANY, (bók-any) fn. tt. *bókany-t,* tb. *—ok.* Félérczek közé számított mirenyféle ércz. (Nicolum). A német *Nickel* után (mintha a *nicken*-ből származnék) bötü szerinti fordítás.

BOKASZŐR, (boka-szőr) ösz. fn. Lovak bokájáról függő hosszukás szőrszálak.

BÓKLÁL, (bol-g-lál) önh. m. *bóklál-t.* Mondják barmokról, különösen ökörről, lóról, midőn szabadon csapongva ideoda bolongnak a mezőn.

E szóban, mint másokban, a gyökbeli *ol* öszvehúzva lett *ó,* és a *g*-ból lett *k,* mint: *járogál, járkál, turogál turkál,* stb. És így: *bolglál, bóglál, bóklál.*

BÓKLÁLÁS, (bol-g-lál-ás) fn. tt. *bóklálás-t,* tb. *—ok.* A barom ideoda bolongása a mezőn.

BÓKLÁSZ, (bol-g-ol-ász) önh. m. *bóklász-tam, —tál, —ott.* L. BÓKLÁL.

BOKOD, falu Komárom-, és népes puszta Vas megyében; helyr. *Bokod-on, —ra, —ról.*

BÓKOL, (bol-k-ol) önh. m. *bókol-t.* Fejét meghajtja, meghajol, különösen valaki előtt tisztelgő hódolattal, vagy tulságos alázattal hajtja meg magát. *Bókolni a fölebbvalóknak. Ő büszkébb, mintsem hogy valakinek bókoljon.* V. ö. BÓK.

BÓKOLÁS, (bol-k-ol-ás) fn. tt. *bókolás-t,* tb. *—ok.* Fejhajtás, tisztelgő, hodoló, hizelgő hajlongás. Szélesb ért. mindennemü tulságos, vagy nagy szertartással járó hódolás.

BÓKOLAT, (bol-k-ol-at) fn. tt. *bókolat-ot.* Maga azon taglejtési helyzet, melyet a bókolás képez, mint a hodoló tisztelet külső jele.

BÓKOLGAT, (bol-k-ol-og-at) gyak. önh. m. *bókolgat-tam, —tál, —ott,* par. *bókolgass.* Sok bókot csinál, sokszor meghajol magát megalázva, vagy mások iranti tiszteletből.

BÓKOLGATÁS, (bol-k-ol-og-at-ás) fn. tt. *bókolgatás-t,* tb. *—ok.* Többszöri, gyakori bókolás, magameghajtogatás, fejhajtogatás; alázatos, hizelgő tisztelkedés.

BÓKOLÓ, (bol-k-ol-ó) mn. tt. *bókoló-t.* Tisztelkedésből magát meghajtó, fejhajtó. *Bókoló alattvalók, szolgák.* Növénytani ért. *bókoló levelek* melyek derékban kifelé görbülnek, s lefelé kezdenek konyulni.

BOKOLYÓ, l. BOGOLYÓ.

BÓKONY, (bók-ony vagy bol-k-ony) fn. tt. *bókony-t,* tb. *—ok.* Hajó bordája, azon görbe bélfa, melynek egyik horgához a hajó feneke, másikhoz a hajó oldala szegeztetik.

Ezen fa ívded, vagy boltalakú, tehát neve elemezve *bol-k-ony,* vagy mint Bodrogközben ejtik: *balkony.* Egyezik vele a közös gyökü német *Bogen.* V. ö. BÓK.

BÓKONYOS, (bol-k-ony-os) mn. tt. *bókonyos-t,* tb. *—ak.* Aminek oldaldeszkái vagy gerendái bókony nevü görbe bélfához szegezvék. *Bókonyos csónak, dereglye.*

BÓKONYOZ, (bol-k-ony-oz) áth. m. *bókonyoztam, —tál, —ott,* par. *—z.* A hajó belsejébe bókonyféle bordákat szegez be. *Bókonyozni a hajót, dereglyét.*

BOKOR, (1), (bok-or) fn. tt. *bokr-ot* vagy *bokor-t,* tb. *bokr-ok.* 1) Cserjenemü fanövény, mely egy tőből eredő rövid ágaival mintegy bogot vagy csomót képez. *Csipkebokor, rózsabokor, tövisbokor, galagonyabokor, gyalogfenyőbokor. Nyáron minden bokor szállást ad.* Km. *Ki kell ugratni a nyulat a bokorból,* azaz, a rejtett, titkolt dolgot napfényre kell hozni. *Estve van a faluban, farkas lakik a bokorban.* Km. *Félre bokor, jön a fa,* azaz, nagyobb elől hátráljon vagy térjen ki a kisebb. *Véletlen bokorban gyakran nyúl fekszik* = ott is rejlik valami, ahol nem gondolnád. *Bokorból ugrott ember* = ismeretlen eredetü, egyszerre feltünt új ember. *Tüskén bokron keresztül.* 2) Másféle növényekből egyegy csoport. *Három bokor saláta, három leány kapálta.* Népdal. *Egy bokor szegfü, viola.* 3) Csokor, vagyis szalagnak, kendőnek csomóba kötése. *Bokorra kötni a nyakszalagot, az ingujj kötőjét.* 4) Együvé füzött holmi. *Egy bokor kulcs lóg a szegen. Egy bokor virág.* 5) Pár, vagyis azonnemü valamiből kettő. „És hogy áldozatot adnának, egy bokor gerliczét, vagy pár galambfiat." Lukács. II. 24. Káldi. *Szép egy bokor ember. Bokorvers.*

„Félre rántogatnám kendődet,
Hogy láthassam bokor emlődet."

Kazinczy F.

Minden értelményeiben több részekből álló, egymással öszvekötött, s mintegy bogot, csomót képező valamit jelent. Ennélfogva gyöke *bok* am. bog, bug. L. BOG, BOK.

BOKOR, (2), népes puszta Gömör megyében; helyr. *Bokr-on, Bokor-ra, —ról.*

BOKORFA, (bokor-fa) ösz. fn. Cserjenemü alacson fa, melynek tőből fölsarjadó ágai mintegy bogot képeznek, pl. galagonya, gyalogfenyő, fagyal, stb.

BOKORFENYŐ, GYALOGFENYŐ.

BOKORISZÁK, (bokor-iszák) ösz. fn. Halászok kis kézi hálója, melylyel a bárkában tartott halakat kimeregetik. Egyszerűbb neve: *szák.*

BOKORHÁLÓ, (bokor-háló) l. BOKORISZÁK.

BOKORSZEDER, (bokor-szeder) ösz. fn. Cserjenemü szederfák gyümölcse, vagy, földiszeder.

BOKORZÖRRENÉS, BOKORZÖRGÉS (bokorzörrenés vagy —zörgés) ösz. fn. A bokornak szél vagy állat pl. gyík által történt megzördülése. *Fél minden bokorzörrenéstöl.*

BOKRÁCS, falu Vas megyében; helyr. *Bokrács-on, —ra, —ról.*

BOKRATLAN, (bokr-atlan) mn. tt. *bokratlan-t,* tb. *—ok.* Ahol bokrok nem tenyésznek, sík, tiszta talajú. *Bokratlan kopár vidék, rétség. Bokratlan erdő.*

BOKRÉTA, (bokor-ét-a vagy bok-or-ít-ó) fn. tt. *bokrétát.* 1) Bokorba kötött virágszálak, vagy tollak. *Virágbokréta, tollbokréta, aranyos bokréta. Bokrétát kötni, föltüzni.*

„Vörös bársony süvegem,
Most élem gyöngyéletem,
Bokréta van mellette,
Barna babám kötötte." Népdal.

2) A virágnemü növények szirmos feje, koronája. *Györgyike bokrétáji.* 3) Vadász nyelven a nyúl farka s a róka-vitorlának fejér vége.

E szónak törzse *bokor* világosan magyar eredetü, noha képzője idegenszerünek látszik. Hasonló hozzá a franczia: *bouquet.*

BOKRÉTAFA, (bokréta-fa) ösz. fn. Vadgesztenyefa, melynek szép hosszukás bogláru fehér virágai vannak.

BOKRÉTÁS, (bok-or-ét-a-as) mn. tt. *bokrétás-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Toll- vagy virág füzérekkel ékesített. *Bokrétás legény, bokrétás kalap, süveg.*

BOKRÉTÁSAN, (bok-or-ét-a-as-an) ih. Bokrétával ékesítve, ellátva.

BOKRÉTAVIRÁG, (bokréta-virág) ösz. fn. Növénynem a három hímesek seregéből, és kétanyások rendéből, melynek bokrétája a csészéből kinyúlik, s virágzáskor szétterül, azután pedig a magra nő. Másként: *tippan.* Fajai részint *kalászosak,* részint *kalásztalanok.* (Agrostis).

BOKRÉTÁZ, (bok-or-ét-a-az) áth. m. *bokrétáztám, —tál, —ott,* par. *—z.* Bokrétával ékesít, díszít, fölczifráz. *Kalapot, süveget bokrétázni, fölbokrétázni.*

BOKRÉTÁZÁS, (bok-or-ét-a-az-ás) fn. tt. *bokrétázás-t,* tb. *—ok.* Bokrétával czifrázás, diszítés.

BOKRODZIK, (bok-or-od-oz-ik) k. m. *bokrodzottam* vagy *bokrodz-tam, —ottál* vagy *—tál, —ott,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Bokrossá leszen, sürü galyakban nő fel. *Bokrodzanak a lebotolt füzek, a kivágott cserfák gyökerei.*

BOKROS, (1), (bok-or-os) mn. tt. *bokros-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* 1) Cserjés, csalitos, bokrokkal bővelkedő. *Bokros legelő, bokros erdő.* 2) Halmozott, öszvegyült, sok. *Bokros gondok, bokros foglalatosságok, Bokros búbánat.*

„Az én életemnek is úgy vagyon sorsa,
Mert bokros búbánat azt igen futkossa."
Népdal.

3) Ijedős, kirugó, ragadozó. Lóról mondatik. 4) Dunántul hallani: *bokros szent* azaz vakbuzgó. 5) Csomóba fűzött, kötött. *Bokros galand, bokros kendő.*

BOKROS, (2), puszta Sopron megyében; helyragokkal: *Bokros-on, —ra, —ról.*

BOKROSAN, (bok-or-os-an) ih. 1) Cserjésen. 2) Halmozottan. 3) Ijedősen. 4) Csomóba fűzötten.

BOKROSODIK, (bok-or-os-od-ik) k. m. *bokrosod-tam, —tál, —ott.* 1) Cserjésedik, csalitos leszen, bokrokkal benőni kezd. *Bokrosodik a tavali vágás; bokrosodnak a folyók partjai árvíz után.* 2) Öszvegyülekezik, szaporodik, sokasodik. *Bokrosodnak gondjai, bánatai.* 3) Ijedőssé leszen. *Dobszólásra, puskalövésekre bokrosodnak a lovak.*

BOKROSSÁG, (bok-or-os-ság) fn. tt. *bokrosság-ot.* Lovak tulajdonsága, midőn ijedősek, s kirugók.

BOKROZ, (bok-or-oz) áth. m. *bokroz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Bokorba, csokorba, csomóba fűz, köt valamit, nevezetesen szalagot, kendőt. Átv. ért. halmoz, öszvegyüjt.

„S mint zászlósa a vezérnek,
Megfelelt a bajnokvérnek,
Melyből fényre származott,
Melyre új díszt bokrozott." Kisfaludy K.

BOKROZÁS, (bok-or-oz-ás) fn. tt. *bokrozás-t,* tb. *—ok.* 1) Bokorba kötés, csokrozás. 2) Mint a *bokrozik* származéka am. bokorral benövés.

BOKROZAT, (bok-or-oz-at) fn. tt. *bokrozatot.* Bokrok többsége, öszvesége.

BOKROZIK, (bok-or-oz-ik) k. m. *bokroz-tam, —tál, —ott,* par. *—zál.* Bokrokat hajt, bokrok tenyésznek rajta. *Bokrozik a lebotolt fűz dereka, a kivágott cserfa töve.*

BOKSA, falu Sáros megyében; helyr. *Boksá-n, —ra, —ról.*

BOKSZEG, falu Arad megyében; helyragokkal: *Bogszeg-en, —re, —ről.*

BÓKTAT, (bók-tat vagy ból-ok-tat) önh. és áth. m. *bóktat-tam, —tál, —ott.* Bóktat a ló, midőn a nagy meleg miatt fel-alá hányja fejét, s mintegy bókokat csinál, bólogtat. *Fejét bóktatja, vagy bóktat fejével a ló.* V. ö. BÓK.

BÓKTATÁS, (bók- vagy bol-ok-tat-ás) fn. tt. *bóktatás-t,* tb. *—ok.* Fejének fel s le hányása. V. ö. BÓKTAT.

BOL, elvont gyök. 1) Oly származékok gyöke, melyek mozgásra, menésre, bolyongásra vonatkoznak, s rokon a *boly* gyökkel. Ide tartoznak: *bolha*, (mint a német *Floh* a fliehen-től), *bolcsát*, *bolyog*, *bolygat*. Változattal: *bel*, *bal*, *bil*, úgymint a *bellöke*, *ballag*, *billeg* stb. származékokban. Ugyanezen *bol* öszvehúzva rejlik a *bódorog*, *bóklász* (boldorog, bolklász) szókban. 2) Hajlást, görbeséget jelent ezekben: *bolt*, *bolda*, megnyújtva *ból*, a *bólint bólogat* igékben. Ide tartoznak: *bócz* (bolcz), *bók* (bolk), *bóka* (bolka) *bóda* (bolda). 3) Átv. ért. *bolond*, akinek esze tébolyog, eszement, változattal *bel*, a *belindek* származékban. Öszvehúzva ide tartoznak: *bódúl* (boldúl), *bódít* (boldít), *bódi* (boldi). 4) L. BOLDOG.

Észrevételkép megjegyezzük, hogy a szláv nyelvekben is a *bl* gyökü szók hasonló érteményüek: *bluditi* (bolyongani), *blázen* (bolond), *blázsen*, *blagi* (boldog).

BÓL, (1), vékonyhangon BŐL, névmódosító rag, mint: *vár-ból*, *vér-ből*, *kor-ból*, *kör-ből*, *sír-ból*, *sziv-ből*. Régiesen *balól* (= belől), pl. *házbalól* = házból. Részletes tárgyalását l. BŐL alatt.

BÓL, (2), elvont gyöke e származékoknak: *bólint*, *bólog*, *bólogat*, *bólt* vagy *bolt*. Alapértelme: hajlás, görbedés, ívded alak. V. ö. BOL. Rokonukúl tekinthetők a szanszkrit *vall* (föd), német *wölben*, *walzen*, stb.

BOLCSA, kunsági puszta; helyragokkal: *Bolcsá-n*, *—ra*, *—ról*.

BOLCSÁT, (bol-cs-á-t vagy bol-cs-aj-t) áth. m. *bolcsát-ott*, par. *bolcsáss*, htn. *—ni* vagy *—ani*. Régi szó. Am. a mai megrövidített vagy elkoptatott *bocsát*, *bocsájt*, palóczosan: *bucsit*. Eredeti jelentése: meneszt, vagy menni enged, elereszt. „Hogy Isten bolcsássa ő bünét." (Könyörgés, Nyelvemlékek I. köt.) Részletesebben l. BOCSÁT.

BOLCSU, székely tájszó. L. BÚCSU.

BOLD, elvont törzse *boldog* szónak és származékainak. Régiesen, sőt ma is a népnyelvben *bód*, *bódog*, *bódogít*, *bódogúl*, stb. Ez utóbbi kiejtésben egyezik vele a szanszkrit *bhad*, mely am. sikerül, boldogúl, honnan *bhadrasz* (szerencsés, boldog) származik. Ide számíthatók a latin *beo*, *beatus*, cseremisz *piül* (fortuna), és a szláv *blág*, *blázsen*, *blaho*. L. BOLDOG.

BOLDA, női kn. tt. *Boldát*. Beatrix.

BOLDÁD, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Szathmár megyében; helyragokkal: *Boldád-on*, *—ra*, *—ról*.

BOLDI, l. BOLDIZSÁR.

BOLDIS, l. BOLDIZSÁR.

BOLDIZSÁR, férfi kn. tt. *Boldizsár-t*, tb. *—ok*. Az ó testamentomi *Balthasar* név magyarítása. A három keleti bölcs, máskép három király egyikének tulajdonított név. *Gáspár*, *Menyhárt*, *Boldizsár*. Kicsinyítve *Boldi*, *Bódi*, *Boldis*, *Bódis*.

BOLDOG, (1), (bol-d-og) mn. tt. *boldog-ot*. 1) A szerencse javaival bő mértékben megáldott, s ennélfogva megelégedett. Különbözik *boldogság* és *szerencse*. Ez csak egyes esetbeli kedvezése, adománya a sorsnak, amaz folytonos élvezete a szerencse több adományainak. *Mily boldog ember vagyok, mióta megházasodtam! Halála előtt ne mondj senkit boldognak. Nem mind boldog* (megelégedett) *akinek sok pénze van. Boldog ország, haza, nép. Boldog a méh, mely téged viselt és boldogok az emlők, melyeket szoptál.* (Biblia). 2) Erkölcsi ért. idvezült vagy idvességre méltó igényt tartó jámbor. *Boldog ember, aki az istentelenek tanácsán nem jár, és a bünösök után nem állott, és a dögletesség székében nem ült.* (I. Zsoltár. Káldi). *Boldogok a lelki szegények. Boldogok a szelidek*, stb. (Idvezítőnk szavai. Máté V.) *Boldog emlékezetü apám.* 3) Különösen mondatik Istenről. *Boldog Isten! mire jutánk! Szegény ember szándékát boldog Isten birja.* Km. És a szent szüzről. *Boldog anyánk.* 4) A római katholika anyaszentegyház értelmében, túlvilágra költözött jámbor hív, kit az anyaszentegyház idvezültnek vall és kijelent, de a szentek sorába nem igtat (Beatus). 5) Használtatik búcsuzásul: *Légy boldog! Maradjatok boldogok!* 6) Így nevezik tréfásan a botnak vastagabb végét. *Előfogta a botot, s boldog végével ütött hozzá.*

Mennyiben a boldogság a jó állapotnak *teljes*, *bő* voltát jelenti, ez értelemben rokon vele a szanszkrit *pul*, *pall* (tölt, halmoz), *pulitasz* (teljes), hellen *πλήθω*, *πλέος*, német *voll*, *füllen*, stb. Ahonnan a *boldog* eredeti jelentése: *megtelt*, *megelégedett*. A török nyelvben is *bol*, mandsuban *fulu*, finnben *paljo*, am. *bő*, sok. A föntebbiekben a legtöbb szó gyökeleme: *pu-*, *pa-*, *vo-*, *fü-*, *bo-*, teljesen öszveüt a magyar *bő* szóval. V. ö. BŐ, és BOLD, BÓDOG.

BOLDOG, (2), férfi kn. tt. *Boldog-ot*. Régiesen: *Bódog*. A latin *Felix* fordítása.

BOLDOG, (3), vagy BOLDOGH, falu Pest megyében; helyr. *Boldog-on*, *—ra*, *—ról*.

BOLDOGASSZONY, (1), (boldog-asszony) ösz. fn. Idvezítőnk anyja, szüz Mária.

. . . . „Boldogasszony Anyánk!
Nagy inségben lévén, így szólít meg hazánk:
Magyarországról, romlott hazánkról,
Ne feledkezzél el szegény magyarokról."
Tárkányi Béla.

Innen több innepek, és hó nevei: *Boldogasszony* vagy *Nagy-Boldogasszony napja* (Aug. 15.), *Gyümölcsoltó Boldogasszony napja* (Mart. 25.), *Gyertyaszentelő Boldogasszony napja* (Febr. 2.), *Boldogasszony fogantatása* (Dec. 8.), *Boldogasszony hava* (Január.), *Boldogasszony képe*, *oltára*, *temploma*, *kápolnája*. Tréfásan: *Boldogasszony katonája* = gyáva, félénk, anyámasszony katona. *Boldogasszony bogara*. Több növények elnevezésére is használja a népnyelv. *Boldogasszony csipkéje. Boldogasszony mentája. Boldogasszony rózsája. Boldogasszony teje*, azaz tejes száru tüskefaj. *Boldogasszony tenyere*, széles levelü tüskefaj.

BOLDOGASSZONY, (2), számosabb helység neve Magyarországon és Erdélyben; helyragokkal: *Boldogasszony-ba*, *—ban*, *—ból*.

BOLDOGASSZONYHÓ, (Boldog-asszony-hó) ösz. fn. Boldogasszonyhava, január, melyben Mária eljegyzésének ünnepét ülli a katholika anyaszentegyház. Újabbkori elnevezés szerént: *télhó*.

BOLDOGASSZONYFA, több helység neve Magyarországon; helyr. *Boldogasszonyfá-n, —ra, —ról.*

BOLDOGASSZONYFALVA, helységek neve Erdélyben; helyr. *Boldogasszonyfalvá-n, —ra, —ról.*

BOLDOGASSZONYTELKE, puszta Bihar megyében; helyr. *Boldogasszonytelké-n, —re, —ről.*

BOLDOGFA, helység Szala megyében; helyr. *Boldogfá-n, —ra, —ról.*

BOLDOGFALVA, helységek neve Magyarországon és Erdélyben; helyr. *Boldogfalvá-n, —ra, —ról.*

BOLDOGH, ezen *gh* a helynevekben fordul elő; lásd BOLDOG, és az ezzel összetett többi helyneveket.

BOLDOGHÁZA, jászsági puszta; helyr. *Boldogházá-n, —ra, —ról.*

BOLDOGÍT, (bol-d-og-ít) áth. m. *boldogít-ott,* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—ani.* 1) Boldoggá, azaz, sorsával elégedetté tesz, szerencse javaival folytonosan halmozva megáld. 2) Idvezít, mennyország örömeiben részesít. *Isten boldogítsa öt!*

BOLDOGÍTÁS, BOLDOGITÁS, (bol-d-og-ít-ás) fn. tt. *boldogítás-t,* tb. *—ok.* Boldog állapotba helyezés; idvezítés. V. ö. BOLDOG.

BOLDOGÍTÓ, BOLDOGITÓ, (bol-d-og-ít-ó) mn. tt. *boldogító-t,* tb. *—k.* Aki vagy ami boldoggá tesz, megelégedést szerző, a kedély vágyait betöltő; idvhozó. *Boldogító szerelem, szerencse. Boldogító keresztény szeretet. Boldogító hit.*

BOLDOGKÁTA, népes puszta Pest megyében; helyr. *Boldogkátá-n, —ra, —ról.*

BOLDOGLÉT, (boldog-lét) ösz. fn. Boldog állapot, megelégedettség, a szerencse javaiban bővelkedés.

BOLDOGOK, (bol-d-og-ok) többes fn. tt. *boldogok-at.* Egyházi értelemben: idvezült hivek, mennyország lakosai. *A boldogok szinről szinre látják az Istent.*

BOLDOGSÁG, (bol-d-og-ság) fn. tt. *boldogság-ot.* 1) A kedély vágyainak teljesedéséből, s folytonos tartásából származó nyugott megelégedettség. *Boldogság az életem. Ily országban lakni, ily emberek társaságában élni csupa boldogság. Most van ő teljes boldogságában. A boldogság csak akkor kezdődik, midőn a többrevágyás megszűnik.* Km. *Oh mily nagy lesz boldogságom hő karjában.* Versegi. *Földi, világi boldogság. Első boldogság a jó ész. Nagy boldogság a jó házasság.* Közmondatok. 2) Üdvösség, túl világi lelki örömek teljessége. *Mennyei boldogság. Angyali boldogság. Örök boldogság.*

BOLDOGSÁGOS, (bol-d-og-ság-os) mn. tt. *boldogságos-t,* tb. *—ak.* Boldogsággal, megelégedett állapottal áldott; idvezített, idvezült. *Boldogságos szüz Mária. Boldogságos szüz anya.*

BOLDOGTALAN, (bol-d-og-talan) mn. tt. *boldogtalan-t,* tb. *—ok.* 1) Sorstól üldözött szerencsétlen, megelégedetlen, lelki fájdalmakban szenvedő. *Boldogtalan apa, kinek gonosz gyermekei vannak. Boldogtalan férj, feleség. Egész életében boldogtalan volt.*

„Nincs boldogtalanabb a parasztembernél,
Ki nyomorusága nagyobb a tengernél."
Régi panaszos ének.

2) Átv. ért. kedvezőtlen állapottal járó, boldogtalanságot okozó. *Boldogtalan óra, melyben először láttalak.* 3) Szélesb ért. akinek bizonyos vágyai, tervei nem sikerülnek, leginkább tréfás értelemben véve. *Boldogtalan furulyás! Boldogtalan szerelmes! Oh te boldogtalan!* Határzókép am. boldogtalan állapotban, boldogtalanul.

BOLDOGTALANÍT, (bol-d-og-talan-ít) áth. m. *boldogtalanít-ott,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Szerencsétlenné, elégületlenné tesz; kárhozatba ejt.

BOLDOGTALANKODIK, (bol-d-og-talan-kod-ik) k. m. *boldogtalankod-tam, —tál, —ott.* Boldogtalan, elégületlen állapotot folytat; tengődik; semmi munkájának, törekvésének sikerét nem látja; magányos szomorú életet él.

BOLDOGTALANODIK, (bol-d-og-talan-od-ik) k. m. *boldogtalanod-tam, —tál, —ott.* Boldogtalanná leszen, elégedetlen állapotra jut.

BOLDOGTALANSÁG, (bol-d-og-talan-ság) fn. tt. *boldogtalanság-ot.* Szerencsétlenség, mostoha sors, elégületlen állapot, idv nélküli élet.

BOLDOGTALANUL, (bol-d-og-talan-ul) ih. Boldogtalan állapotban, elégedetlenül, a sorstól üldözve, mostoha módon. *Egész élete boldogtalanul tölt el.*

BOLDOGTALANÚL, (bol-d-og-talan-úl) önh. m. *boldogtalanúl-t.* L. BOLDOGTALANODIK.

BOLDOGUL, (bol-d-og-ul) ih. A sors kedvezéseitől elhalmozva és megelégedve, kénye kedve szerint minden baj, szenvedés, szomoruság nélkül. *Boldogul folynak napjai. Élj boldogul!*

BOLDOGÚL, (bol-d-og-úl) önh. m. *boldogúl-t.* Folytonos szerencséhez jut, valamiben czélt ér, vágyai teljesednek. Különösen *vel* ragu viszonynévvel am. megfér valakivel, czélját éri vele. *Némely emberrel nem lehet boldogúlni.* Erkölcsi ért. idvezül, a mennyei boldogok közé jut. *Aki hisz, az boldogúl.*

BOLDOGÚLÁS, BOLDOGULÁS, (bol-d-og-úl-ás) fn. tt. *boldogúlás-t,* tb. *—ok.* Boldog állapotba, megelégedett sorsba jutás; idvezülés.

BOLDOGULÁSI, (bol-d-og-ul-ás-i) mn. tt. *boldogulási-t,* tb. *—ak.* Boldogulást tárgyazó, boldogulásra vonatkozó. *Boldogulási vágy, ösztön.*

BOLDOGÚLT, (1), (bol-d-og-úl-t) fn. tt. *boldogúlt-at.* Megholt, túlvilágra költözött. Alattomban mindig valami főnév értetik, mely a beszéd szövegéből ismeretes. *Emlékezzünk a boldogúltakról. A boldogúltnak hamvai e sirban nyugosznak.*

BOLDOGÚLT, (2), (mint föntebb) mn. Meghalálozott, többé nem élő. *Boldogúlt apám sirhalma ez. Boldogúlt öseink egyszerűbben éltek, mint mi unokáik.*

BOLDUR, falu neve Krassó vármegyében; helyragokkal: *Boldur-ra, —ról, —on.*

BOLDVA, l. BÓDVA.

BOLG, l. BOLY, BOLYOG.

BOLGÁR, fn. tt. *bolgár-t,* tb. *—ok.* A déli szláv népek egyik ága, a török birodalomban, és ehhez tartozó személy. Szélesb ért. Bolgárország lakosa.

BOLGÁRHONY, (Bolgár-hony) ösz. fn. Falu neve Nógrádban, helyr. *Bolgárhony-ba, —ban, —ból.* Máskép némi összehúzással: *Bolgárom.*

BOLGÁRORSZÁG, (Bolgár-ország) ösz. fn. A török birodalom egyik tartománya Európában.

BOLGÁRUL, (bolgár-ul) ih. Bolgárok módja, szokása szerint; bolgár nyelven. *Bolgárul beszélni, írni.*

BOLHA, (bol-ha vagy boly-ga) fn. tt. *bolhát* tb. *bolhák.* 1) Általános neve különféle apró rovaroknak, melyek részént az állatokat csípik, részént némely növények leveleit, kivált száraz nyárban, megemésztik. Milyenek: *kutyabolha, földibolha, kertibolha,* stb. 2) Különösebben, ismeretes barna rovar, hat szökdécselő lábbal, és hegyes ormánynyal. *Bolhacsipés, bolhaugrás. Bolhát keresni, bolhát fogni. Csoda féreg a bolha, addig szökdécsel, míg vagy vízbe esik, vagy tűzbe.* Km. *Bolhafészek. Bolhalajtorja* azaz földig erő ruha. Máskép: *balha.*

Megegyezik vele a hellen *ψύλλος, ψύλλα,* német *Floh,* latin *pulex,* szláv *blha, blokha, blecha,* török *pire.* V. ö. BOL gyök.

BOLHACSIPÉS, (bolha-csipés) ösz. fn. Tulajdonképen szúrás, melyet hegyes ormányával ejt a bolha. Így neveztetik azon piros foltocska is, mely a megszúrt bőr szinén látszik.

BOLHAFOGÓ, (bolha-fogó) ösz. fn. Csövecske, felülről kilyukgatva, s belülről megmézezve, melybe a nyalánkoskodó bolhák bebujván ott ragadnak.

BOLHAFŰ, (bolha-fű) ösz. fn. L. BOLHASÉRTECSÉK.

BOLHAHALÁL, (bolha-halál) ösz. fn. Láncsás levelű növény, melytől, mint mondják, elvesznek a bolhák. (Conyza).

BOLHAKANDICS, (bolha-kandics) ösz. fn. Bolhához hasonló vizi féreg, mely a víz szinén szökdécsel.

BOLHAMAG, (bolha-mag) ösz. fn. Lásd BOLHAÚTIFŰ.

BOLHAPOHÁR, (bolha-pohár) ösz. fn. Szeszes ital, pl. egy kupicza rozs- vagy szilvapálinka, melyet némely ember lefekvés előtt vesz be, hogy álomba merülvén a bolhacsipéseket ne érezze.

BOLHÁS, (1), (bol-ha-as) mn. tt. *bolhás-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Bolhákkal bővelkedő, bolháktól lepett, amiben bolhák tartózkodnak. *Bolhás ágy. Bolhás szemetes szoba. Bolhás komondor.*

BOLHÁS, (2), falvak Somogy és Veszprém megyében; helyr. *Bolhás-ra, —on, —ról.*

BOLHÁSAN, (bol-ha-as-an) ih. Bolhákkal telve, bolháktól lepve. *Aki ebbel fekszik, bolhásan kel fel.* Km.

BOLHASÁS, (bolha-sás) ösz. fn. Az egy mátkás barkáju sások neméhez tartozó növényfaj, melynek barkáji fölül hímvirágúk, hengerdedek, magvai bolhaformájúk. (Carex pulicaris.)

BOLHASÉRTECSÉK, (bolha-sérte-csék) ösz. fn. Növényfaj a sertecsékek neméből; szára felálló, ágasbogas; levelei szárölelők, fodrosak, szőrösek; szára tövön húsos tapintatú, verhenyes. Máskép: *bolhafű.* (Inula pulicaria.)

BOLHÁSÍT, (bol-ha-as-ít) áth. m. *bolhásít-ott,* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Bolhássá tesz, bebolház; okozza, hogy bolhák teremjenek, szaporodjanak valamiben.

BOLHÁSODIK, (bol-ha-as-od-ik) k. m. *bolhásod-tam, —tál, —ott.* Bolhássá leszen, belepik a bolhák. *Egyik eb a másiktól bolhásodik. Ágya, ruhája bolhásodik. Száraz nyárban bolhásodnak a kerti vetemények.*

BOLHÁSZ, (1), (bol-ha-ász) önh. és áth. m. *bolhász-tam, —tál, —ott,* par. *—sz.* Bolhákat fogdos. *Ágyban bolhászni.* Átv. ért. és népies kifejezéssel am. valamit gondosan keresgél, kikurkász; minden részeiben kifürkész.

BOLHÁSZ, (2), (mint föntebb) fn. tt. *bolhász-t,* tb. *—ok.* Aki bolhákat fürkész, és fogdos.

BOLHASZÍN, (bolha-szín) ösz. fn. és mn. Vörhenyegesbe menő barna szin, milyen a bolháé.

BOLHASZINŰ, (bolha-szinű) ösz. mn. Vörhenyeg barna, mint a bolha. *Bolhaszinű bajusz.*

BOLHÁSZKODÁS, l. BOLHÁZKODÁS.

BOLHÁSZKODIK, l. BOLHÁZKODIK.

BOLHAÚTIFŰ, (bolha-úti-fű) ösz. fn. A leveles szárú útifüvek alneméhez tartozó növényfaj; szára szőrös, elágazó; levelei szálasak; virággombjai tojásdadok. Máskép: *bolhafű, bolhamag.* (Plantago psyllium.)

BOLHÁZ, (bolha-az) áth. mn. *bolház-tam, —tál, —ott.* Valamit a bolháktól megtisztít. *Eb ebet bolház.* Km. *Kibolházta az ágyi ruhát.* Átv. értelemben, s alsóbb előadási nyelven am. fürkész, kutat, nyomoz, keresgél. *Kibolház* = kifürkész valamit.

BOLHÁZKODÁS, (bol-ha-az-kod-ás) fn. tt. *bolházkodás-t,* tb. *—ok.* A testét, vagy rajta levő ruhát ellepő bolhák keresgélése, s fogdosása.

BOLHÁZKODIK, (bol-ha-az-kod-ik) k. m. *bolházkod-tam, —tál, —ott.* Ön magán vagy rajta levő ruhájából a bolhákat kikeresgéli. *Lefekvés előtt, és felkelés után bolházkodni.*

Hasonló képzésüek: *tetvészkedik, tollászkodik.*

BOLHÓ, falu Somogyban; helyragokkal: *Bolhó-n, —ra, —ról.*

BÓLINT, (ból-int) önh. m. *bólint-ott,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Álomtól, ülés vagy állás közben, elnyomatván, fejét lehajtja, leszegi, fejével biczczent. *Nagyot bólintott s feleszmélt. Fejével bólintani.* Szélesb ért. intés, helybenhagyás jeléül fejét meghajtja, fejével bókot csinál.

Elemzését illetőleg l. BOL és BÓL gyök.

BÓLINTÁS, (ból-int-ás) fn. tt. *bólintás-t,* tb. *—ok.* Elálmosodás közben vagy intés jeléül a fejnek leszegése, aláhajlítása. *Fejbólintás.*

BOLISZLÓ, férfi kn. tt. *Boliszló-t,* tb. *—k.* A szláv eredetű *Boliszlav*-ból vétetett.

BOLLAHIDA, falu Szalában; helyragokkal: *Bollahid-án, —ra, —ról.*

BOLLY, falu Zemplénben; MAGYAR—, falu, NÉMET—, mezőváros Baranyában; helyragokkal: *Bolly-on, —ra, —ról.*

BOLLYÁN, vagy BOLYÁN, vagy BALLYOM, falu Kraszna megyében; helyr. *Bollyán-ba, —ban, —ból.*

BOLMÁND, falu Baranyában; helyragokkal: *Bolmánd-on, —ra, —ról.*

BOLNOKA, népes puszta Pest megyében; helyragokkal: *Bolnoká-n, —ra, —ról.*

BÓLOG, (ból-og) önh. m. *bólog-tam, —tál, —ott.* Ültében vagy álltában elálmosodván, fejével többször bólint, szunydikál. *Olvasás közben bólogni.*

BÓLOGÁS, (ból-og-ás) fn. tt. *bólogás-t,* tb. *—ok.* Gyakori bólintás, szunydikálás.

BÓLOGAT, (ból-og-at) önh. m. *bólogat-tam, —tál, —ott,* par. *bólogass.* Folytonosan bólog, fejét több ízben leszegve szunyókál. *Ebéd után zsölleszékében ülve bólogat.*

BÓLOGATÁS, (ból-og-at-ás) fn. tt. *bólogatás-t,* tb. *—ok.* Szunydikálás közti fejbiczegetés, le-leszegés.

BOLOGD, helységek neve; helyragokkal: *Bologd-on, —ra, —ról.*

BOLOND, (bol-ond) fő- és mn. tt. *bolond-ot.* 1) Eszement, eszeveszett, kinek elméje s itélőtehetsége megzavarodott, eltébolyodott, s valamely rögeszme körül keringnek gondolatai és beszédei, s mint olyan a lelki nyavalyában szenvedők különös osztályába való. *Fél bolond, egész bolond, sült* (azaz szült vagy született) *bolond. Kötözni való bolond. Futó bolond. Okos bolond. Nevető bolond. Bolondok háza, tornya. Bolondnak a fapénz is jó.* Km. *A bolondok bolond dologban törik fejöket.* Km. *Bolond Istók,* (A németeknél Bolond Miska), *Bolond Jancsi, Bolond Kata,* mind népmesebeli személyek. *Betekintett mind bolond Istók Debreczenbe.* Km. *A gazdag, ha bolond is, szerencsés.* Km. *Egy bolond oly követ dobhat a kútba, melyet tíz okos sem húz ki.* Km. *Bolondnak fapénz is jó, ha elveszti sem kár.* Km. *Bolond is mond néha okosat.* Km. *Bolonddá lenni. Ha eszes vagy, ne tedd magadat bolonddá. Eszeveszett vármegyének bolond az ispánja.* Km. *Kárán tanul a bolond.* Km. *Udvari bolond,* akinek, mintha bolond volna, szabadságában áll holmi igazságokat büntetlenül kimondani. 2) Bolondok által vagy bolondok módjára elkövetett valamely tett. *Bolond beszéd. Bolond lépést követni el. Bolond dolog. Bolond lomba,* máskép: *ördöglomba* vagy *ördög lova,* azaz fejszédítő körjáték. 3) Bolondságig szenvedélyes valamibe vagy valakibe, esztelenül lekötelezett, magát rabbá tevő. *Aki mindennek barátja, mindennek bolondja.* Km. *Pénzének, lovainak, kutyáinak bolondja. Szerelem bolondja. Én nem leszek senki bolondja. Ruha bolondja. Asszony bolondja.* 4) Tréfa tárgya. *Valakiből bolondot üzni. Valakit bolondnak tartani. A bolondját járja. Megjáratták vele a bolondját.*

Gyöke *bol* ugyanaz, mely a *bolyog* (té)*bolyog,* stb. szóké. Rokon vele a perzsa *bul* és *válih,* német *blöd,* wend *blod, blud,* lengyel *bloud,* tót *blázen,* franczia *fou, fol,* stb. Általán a szláv nyelvekben, valamint a magyarban, a *bolond* és *bolygás* szók ugyanazon gyökből származnak. V. ö. ŐRÜLT.

BOLONDGOMBA, (bolond-gomba) ösz. fn. Általán több gombanemek és fajok, melyek mérgesek lévén a gyomrot fölkeverik, a fejet elbódítják, s gyakran halált is okoznak. *Úgy beszél, mintha bolondgombát evett volna. Nem ettem bolondgombát.*

BOLONDHAGYMÁZ, (bolond-hagymáz) ösz. fn. Hagymázféle idegláz, mely bolond kórjelekben mutatkozik. V. ö. HAGYMÁZ.

BOLONDHÁZ, (bolond-ház) ösz. fn. Kórintézeti épület, melybe a bolondokat zárják és gyógyítják. Szokottabban: *bolondok háza.*

BOLONDÍT, (bol-ond-ít) áth. m. *bolondí-tott,* htn. *—ni* vagy *—ani.* 1) Bolonddá tesz, valakinek eszét megzavarja. 2) Tréfaeszközül használ, megcsalás által nevetségessé tesz. *Elbolondítani valakit holmi igéretek által. Holmi hazugságokkal bolondítani valakit.*

BOLONDÍTÁS, (bol-ond-ít-ás) fn. tt. *bolondítás-t,* tb. *—ok.* Bolonddá tevés, megtréfálás.

BOLONDÍTÓ, (bol-ond-ít-ó) mn. tt. *bolondító-t,* tb. *—k.* Aki vagy ami bolonddá tesz; elmezavaró. *Bolondító szerelem. Bolondító füvek.*

BOLONDJÁBAN, (bol-ond-ja-ban) ih. Minden megfontolás nélkül, vaktában, esetleg; hű bele Balázs módjára; nem komolyan, csak úgy tréfából. *Bolondjában belekapni valamibe. Bolondjában megkérni valakit és elvenni. Csak úgy bolondjában megpróbálta és sikerült neki.*

BOLONDLOMBA, (bolond-lomba) ösz. fn. Falusi legénykék s gyermekek játéka. Leütnek egy czöveket vagy karót a földbe, melyre középen likkal fektetve egy dorongot alkalmaznak, ennek végeire egy-egy gyermek vagy legény kapaszkodik, a többiek pedig minél sebesebben lehet, forgatják. Máskép: *ördögló.* Nevét szédítő, kábító s mintegy elbolondító hatásától kapta. V. ö. LOMBA.

BOLONDÓRA, (bolond-óra) ösz. fn. Azon időpont, mely alatt a bolondokra különösen rájok jő az észzavarodás, s nagyobb fokban dühöngnek, sírnak, nevetnek, káromkodnak, stb. mint rendesen szoktak. Köznépi nyelven: *bóna óra. Ismét rájött a bolondóra.*

BOLONDOS, (bol-ond-os) mn. tt. *bolondos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Aki nem valóságos bolond, hanem a bolondokhoz hasonló dolgokat cselekszik, néha tréfából s önakarattal, néha pedig szelességből, hebehurgyaságból, stb. *Bolondosak az úgynevezett bajazzók, harlequinek s más álorczás mulattatók.*

BOLONDOSKODÁS, (bol-ond-os-kod-ás) fn. tt. *bolondoskodás-t,* tb. *—ok.* Esztelenségekkel tréfálkodás, bohóczkodás.

BOLONDOSKODIK, (bol-ond-os-kod-ik) k. m. *bolondoskod-tam, —tál, —ott.* 1) Esztelen tréfákat űz, úgy beszél és cselekszik, mintha esze nem volna; bomlik. 2) Íztelen tréfából ingerkedik, kötődik.

BOLONDOZ, (bol-ond-oz) önh. és áth. m. *bolondoz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* 1) L. BOLONDOZIK. *Ne bolondozz! Már ismét bolondoztok?* 2) Valakit bolondnak nevez, csúfol, bolond czímmel illet. Képzésre olyan, mint: *ostobáz, szamaraz, kurváz, gazemberez.*

BOLONDOZÁS, (bol-ond-oz-ás) fn. tt. *bolondozás-t*, tb. *—ok*. Bolondoskodás. Bolondnak nevezés, csúfolás.

BOLONDOZIK, (bol-ond-oz-ik) k. m. *bolondoztam*, *—tál*, *—ott*, par. *—zál*. Bohóságokat mível, bohóczkodik, születlenül, esztelenül tréfálkodik, ingerkedik. *Beszélj már okosan, ne bolondozzál. Ki ebbel bolondozik, bot legyen kezében.* Km.

BOLONDOZÓ, (bol-ond-oz-ó) mn. tt. *bolondozó-t*. Bohóczkodó; esztelen tréfákat űző. *Bolondozó komédiás.*

BOLONDSÁG, (bol-ond-ság) fn. tt. *bolondság-ot*. 1) Eszeveszettség, az észnek zavart állapota, valami rögzött eszme körüli forgolódása. *A bolondságon nehéz segíteni.* 2) Tréfa, születlen bohóczság. 3) Csekélység, hiábavalóság. *Nem bolondság az uraság.* Km. *Bolondság a papság, ha diákul nem tud.* Km. *Nem bolondság egymásután három nap és három éjjel virrasztani. Ez mind bolondság, szót sem érdemel. Fele sem bolondság. Ily bolondságért kár haragudni. Pénzét holmi bolondságra vesztegeti. Bolondságból tanulni bölcseség.*

BOLONDSIPKA, (bolond-sipka) ösz. fn. Csörgő sipka, milyent hajdan az udvari bolondok és bohóczok viseltek. *Föltenni a bolondsipkát.*

BOLONDÚL, (bol-ond-úl) önh. m. *bolondúl-t*. 1) Bolondság jeleit kezdi adni; megy az esze. Összetételeiben már többet jelent. *Megbolondúl*, am. valóságos bolonddá lesz. *Belebolondúl* valamibe, am. eszevesztéig bele szeret, bolond módra kedveli. 2) Hibába esik, eltéved, megzavarodik. *Elbolondúlt, mint czigány szerint a nap, midőn se fel, se alá nem ment.* Monda.

BOLONDUL, (bol-ond-ul) ih. 1) Bolondok módjára, eszeveszetten. *Bolondul beszélni. Ezt bolondul cselekedted.* 2) A czéltól egészen eltérve, rosz sikerrel. *Bolondul megjárni. Ez bolondul ütött ki.*

BOLONDÚLÁS, BOLONDULÁS, (bol-ond-úl-ás) fn. tt. *bolondulás-t*, tb. *—ok*. Bolonddá levés, az észnek megzavarodása s bizonyos rögeszme körüli forgása. *Bolondulásig bele szeretni valakibe* vagy *valamibe*.

BOLONDÚLÁSI, (bol-ond-úl-ás-i) mn. tt. *bolondúlási-t*, tb. *—ak*. Bolondúlást illető, arra vonatkozó. *Bolondulási előjelek.*

BOLONY, (bol-ony) fn. tt. *bolony-t*, tb. *—ok*. A nadragulyák neme alá tartozó s bódító magvu mérges növényfaj; másképp: *nagyfű*, *farkascseresnye*. (Atropa belladonna).

BOLONYIK, (bol-ony-ik) fn. tt. *bolonyik-ot*. Növénynem az öthímesek seregéből és kétanyások rendéből, különösen ennek faja: *mérges bolonyik*, másképp: *békakorsócska*.

Bódító, s mintegy bolondító erejétől vette nevét.

BOLT, BÓLT, (bol-t vagy ból-t) fn. tt. *bolt-ot*. Némely tájak kiejtése szerint: *bót*. 1) Hajlást képező ívezet az építésben, mely különféle szögü és alakú lehet. *Félkörü bolt. Hegyes szögü bolt*, stb. *Magas, széles, keskeny bolt. Boltra építeni a pinczéket, szobákat.* V. ö. ÍV. 2) Terem, szoba, melyben a kereskedők, kalmárok áruikat vásárra kiteszik, mennyiben eredetileg és jobbára biztosság végett boltos tetejüek. *Füszeres, posztós bolt. Boltot nyitni. Jár föl-alá, mint görög az üres boltban.* Km.

Gyöke azon *bol* vagy *ból*, melyből hajlásra vonatkozó szók származnak, és így alapfogalomban a *hajlék* szóval rokon. Különben egyeznek vele az olasz *volta*, dalmát *bulta*, *botu*, franczia *voûte*, *boutique*, szláv *bolta* stb. V. ö. BOL, BÓL.

BOLTABLAK, (bolt-ablak) ösz. fn. Ablak, a boltokon, különösebben a kalmárboltokon.

BOLTÁRU, (bolt-áru) ösz. fn. Boltban eladásul kirakott áru.

BOLTBÉR, (bolt-bér) ösz. fn. Díj, melyet a haszonbérben kifogadott boltért fizetnek.

BOLTÉK, (bolt-ék) ösz. fn. 1) Az építészetben azon czifrázat, melylyel az elkészült boltozatot diszesítik. 2) Ék formáju zárkő vagy fa a boltozatban.

BOLTGYÁM, (bolt-gyám) ösz. fn. Falak, vagy oszlopok, melyekre a boltívek szárnyai támaszkodnak, s nehezednek.

BOLTHAJTÁS, (bolt-hajtás) ösz. fn. Ívalaku födélzet az épitésben. Különösen oly ív, mely a pinczék, szobák, teremek stb. falaira neheszkedvén az általok körülvett tért befödi. *Bolthajtásra venni a szobákat.*

BOLTHAJTÁSOS, (bolt-hajtásos) ösz. mn. tt. *bolthajtás-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. Bolthajtásra épült mi nem fekirányosan helyezett gerendákkal, hanem bolt formára rakott fallal van ellátva, befödve. *Bolthajtásos templom, folyosó.*

BOLTHAJTÁSOSAN, (bolt-hajtásosan) ih. Bolt formára; bolthajtással ellátva.

BOLTHAJTÁSOZ, (bolt-hajtásoz) ösz. áth. L. BOLTOZ.

BOLTI, (bolt-i) mn. tt. *bolti-t*, tb. *—ak*. Amit boltban tartanak, árulnak. *Bolti áruk. Valaminek bolti ára.*

BOLTÍV, BOLTIV, (bolt-ív) ösz. fn. Ív, melyet az épületi bolt képez. V. ö. ÍV.

BOLTLÁB, (bolt-láb) ösz. fn. A boltívnek alsó része, mely a boltgyámra nehezkedik, s melyre a bolt építve van.

BOLTOLDAL, (bolt-oldal) ösz. fn. Bolt széle, az ív formára hajtott födélzet külső része.

BOLTOS, (1), (bolt-os) mn. tt. *boltos-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Ami boltozva van. *Boltos pincze, boltos szoba.* 2) Ami boltokkal, azaz, kalmár rakhelyekkel el van látva. *Boltos utcza, boltos udvar.*

BOLTOS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *boltos-t*, tb. *—ok*. Kalmár, kis kereskedő, ki tőzsczikkelyeit boltban árulja. E nevezet leginkább kisebb városokban és faluhelyeken divatos.

BOLTOSLEÁNY, (boltos-leány) ösz. fn. Leány, ki holmit kalmárboltban árul.

BOLTOSLEGÉNY, (boltos-legény) ösz. fn. Férfi biztos, kalmársegéd, ki boltbeli portékákat árul.

BOLTOZ, (bol-t-oz) áth. m. *boltoz-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z*. Valamely épületet, pinczét, szobát, teremet stb. bolthajtással ellát. *Beboltozni*, bolttal befödni.

BOLTOZÁS, (bol-t-oz-ás) fn. tt. *boltozás-t*, tb. *—ok.* 1) Boltcsinálás; bolttal befödés. 2) L. BOLTOZAT.

BOLTOZAT, (bol-t-oz-at) fn. tt. *boltozat-ot.* 1) Boltalakú födözet, ívded kőmives- vagy ácsmű. *Pincze, szoba boltozata. Erős, magas, kúpidomú boltozat.* 2) Az egész bolt terjedelme; vagy 3) bolthoz hasonló alakzat. *Menny boltozata.*

BOLTOZATLAN, (bol-t-oz-atlan) mn. tt. *boltozatlan-t*, tb. *—ok.* Ami beboltozva nincsen. Határozóilag: bolt nélkül. *Kellő magasságig emelt, de még boltozatlan álló épület.*

BOLTOZATOS, (bol-t-oz-at-os) mn. tt. *boltozatos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Boltozattal ellátott, bolttal befödött. *Boltozatos földszinti szobák.*

BOLTOZÓÍV, (boltozó-ív) ösz. fn. Kőből, vagy fából ideiglenesen rakott ív az épületben, melyre a maradandó ívet rakják.

BOLTOZOTT, (bol-t-oz-ott) mn. tt. *boltozott-at.* Ami bolttal van födve. *Boltozott szoba, kamara.*

BOLTŐR, (bolt-őr) ösz. fn. Ki a boltokra leginkább éjjelenként vigyáz.

BOLTÖV, (bolt-öv) ösz. fn. Ékesség, czifrázat, mely a bolthajtást körülveszi.

BOLTSZÉR, (bolt-szér) ösz. fn. 1) Kalmári áruk, melyek boltokban eladásul kitétetnek. 2) A bolt fölszereléséhez, bebútorozásához tartozó holmi.

BOLTSZÖG, (bolt-szög) ösz. fn. Szög, melyet a boltívek szárainak öszvejövetele, egymásba szegülése képez.

BOLTTALP, (bolt-talp) ösz. fn. Azon nyugvó pont, melyen a boltív fekszik.

BOLTTÖRÉS, (bolt-törés) ösz. fn. 1) Bányászi munka, midőn földalatti járásul nyilást törnek, s azt, mennyire lehet, boltalakúvá idomítják. 2) Kalmárboltnak erőszakos kinyitása, s megrablása. *Bolttörésről vádolt tolvajok.*

BOLTVÁLL, (bolt-váll) ösz. fn. Azon hézag, mely a bolthajtás és a falak között kövekkel stb. kitöltetik. Máskép: *boltvánkos.*

BOLTVÁNKOS, (bolt-vánkos) ösz. fn. Lásd BOLTVÁLL.

BOLY, (1), elvont gyök, mely különnemű származékaiban másmás alapértelmü. 1) Ideoda járást kelést jelent ezekben: *bolyog, bolygat*, s nem egyéb, mint a hasonértelményü *bol, bal, bil* gyökök lágyított mása. 2) A *bolond* szó gyökének változata a *bolyóka, bolyókás* származékokban. 3) Valami gömbölyüt jelent a *bolyó* (bogyó, golyó) szóban. Egyezik vele az önálló *boly* pl. *hangya-boly.* 4) Gubanczos, tekeredett csomósodott szőrt, hajat, tollat stb. jelent a *bolyh* származékban. 5) Több helység neve, önálló állapotban, vagy helységnevek gyöke, milyenek: *Bolya, Bolyk, Bolyok, Bolyom*, melyek alapértelme valószinüleg azon *bolyé*val egyezik, mely halmot, dombot jelent; lásd BOLY, fn. Több jelentésében egyezik vele az árja nyelvek *vol, val*, gyöke (a görögben Curtius Etymologiája szerint *Fαλ, Fελ*), pl. latin *volv-o, volu-men, volu-to*, góth *valv-j-an*, régi felső német *wellan*, német *wälzen*, cseh *val-i-ti*, görög *ἑλύ-ω, εἱλύ-ω* stb. V. ö. BOL, BONY gyökök, és PÓLYA fn.

BOLY, (2), fn. tt. *boly-t*, tb. *—ok.* 1) Öszvehordott, rakásra gyült holmiból álló halmocska, dombocska. Különösen a hangyák által öszvegyüjtött gabona vagy egy helyre rakott tojások fészke. *Az hangya vonsza vala a búzát szemenként az ő bolyába.* Pesti G. (84 mese.) Innen: *hangyaboly* = hangyafészek. 2) L. BOLLY.

BOLYA vagy BOLLYA, falu Erdélyben, Felső-Fehér megyében; és népes puszta Hevesben; helyr. *Bolyá-n, —ra, —ról.*

BOLYÁN, l. BOLLYÁN.

BOLYG, l. BOLYOG.

BOLYÁR, falu Sáros megyében; helyragokkal: *Bolyár-on, —ra, —ról.*

BOLYGÁS, (boly-og-ás) fn. tt. *bolygás-t*, tb. *—ok.* Tévelygés, bizonyos irány nélküli ide s tova járás kelés.

BOLYGAT, (boly-og-at) áth. m. *bolygat-tam, —tál, —ott*, par. *bolygass.* Nyugtalanít, háborgat, ideoda kerget, hajszol, s mintegy bolygóvá tesz valakit vagy valamit. *Ne bolygasd, aki nem bánt. A nyugvó barmot nem kell bolygatni.*

BOLYGATAG, (boly-og-at-ag) mn. tt. *bolygatag-ot.* Ideoda bolygó, tévelygő, hánytvetett. A székelyeknél am. eszteleu, *balgatag* vagyis átv. ért. akinek esze mintegy rendetlen úton, zavart módon bolyog, tébolyog.

BOLYGIDEG, (bolyg-ideg) ösz. fn. A bolygideg a régiek szerént a nyolczadik párideg részének tartaték; az újabbak szerént a tizedik párideget teszi, mely a tüdőben és gyomorban terjedvén el *tüdőgyomorideg*nek is neveztetik. Az érző idegek sorába tartozik, és különösen a gög, a tüdő, és gyomor müködéseit vezérli. *(Nervus vagus).*

BOLYGÓ, (1), (boly-og-ó) fn. tt. *bolygó-t*, tb. *—k.* 1) Oly ember, kinek teljes élete szünteleu ideoda tévelygésben, járáskelésben, bujdosásban áll. 2) Bolygócsillag.

BOLYGÓ, (2), mn. Tévelygő, járó kelő, bizonyos czél és irány nélkül utazó; tekervényes. *Bolygó zsidó. Bolygó főfájás. Bolygó tüz, fény. Bolygó kert.* Némely tájakon annyit is tesz mint *bohó.*

BOLYGÓCSILLAG, (bolygó-csillag) ösz. fn. A naprendszerben azon égi test, mely bizonyos idő alatt kiszabott körben végezi nap körüli futását. Ilyenek: Merkur, Venus, Föld, Mars, stb. (Planeta, Wandelstern).

BOLYGÓCZ, (boly-og-ócz) fn. tt. *bolygócz-ot.* Így neveztetik azon négy bolygó csillag, ú. m. Ceres, Pallas, Juno, Vesta, melyek Mars és Jupiter között teszik nap körüli forgásaikat, s melyek a csillagászok gyanítása szerént egy hajdani égi testnek négyfelé oszlott részei.

BOLYGÓKERT, (bolygó-kert) ösz. fn. Oly kert, melyből tekervényes utai miatt a kimenetel igen nehéz. Máskép: *csalkert, tömkeleg, tévkert.*

BOLYGÓÖSVÉNY, (bolygó-ösvény) ösz. fn. Körkörös ösvény a nap, mint középpont körül, me-

lyen a bolygócsillagok időszaki futásaikat végzik. Máskép: *bolygópálya.*

BOLYGÓPÁLYA, (bolygó-pálya) ösz. fn. Lásd BOLYGÓÖSVÉNY.

BOLYGÓSZILAK, (bolygó-szilak) ösz. fn. Hajdani bolygócsillagnak egyegy szilakja, azaz darabja, mely ma külön égi testet képez, máskép: *bolygócz.*

BOLYGÓTŰZ, (bolygó-tűz) ösz. fn. Mocsáros mezőkön, sírkertekben, s más helyeken, hol rohadó állati testek léteznek, sötét estéken és éjeken feltűnő csillagforma fényláng, melyet a köznép *lidércz*-nek, *tüzes ember*-nek hí. *Bolygótüz után indulni* = eltévesztő utra menni.

BOLYH, (boly-h) fn. tt. *bolyh-ot.* 1) Hosszu szőr, gubancz. *Bunda bolyha, guba bolyha, kecske bolyha.* 2) Boncztani értelemben am. a vékony belek belső fölszinén létező apró, vékony, hosszukás, hengerded- vagy kúpdad kiállások.

Mennyiben szőr, gyapju, hajféle szálas kinövést jelent, némi hangváltozattal rokonai: *molyh,* némely növények szőre, és *polyh,* ugyanaz, továbbá vékonyhangon: *pélyh* vagy *pölyh,* és *pili.* Egyeznek vele a latin *vellus, pilus,* német *Vliess,* szláv *wlass,* stb.

BOLYHÓ, (boly-h-ó) *bolyhó-t.* A *balgatag* szónak rokona, gyöngédebb mint: *bolond,* s körülbelül am. *bohó,* azon különbséggel hogy az együgyüség, ostobaság alapfogalmát is magában foglalja. Másképen: *golyhó.*

BOLYHOS, (boly-h-os) mn. tt. *bolyhos-t* v. *—at,* tb. *—ak.* Hosszú lógós szőrü, gyapjujú, gubanczos, kóczos. *Bolyhos posztó, szür. Bolyhos kalpag.* Rokonai: *molyhos, polyhos, pélyhés* vagy *pölyhös.* L. BOLYH.

BOLYHOZ, (boly-h-oz) áth. m. *bolyhoz-tam —tál, —ott.* Kóczosít, borzassá tesz, gubanczoz. *Bolyhozni, felbolyhozni a kalap szőrét.*

BOLYHOZÁS, (boly-h-oz-ás) fn. tt. *bolyhozás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valaki bolyhoz.

BOLYK, IPOLY—, falu Nógrád megyében; helyr. *Bolyk-on, —ra, —ról.*

BOLYÓ, (1), (boly-ó) mn. tt. *bolyó-t,* tb. *—k.* L. BOLYHÓ, BOLYÓKA, BOLYÓKÁS.

BOLYÓ, (2), (boly-ó) fn. tt. *bolyó-t,* tb. *—k.* Általán kis golyóalakú gömbölyü test, nevezetesen, bogyó. Kis gyermekek nyelvén, alma,és más gyümölcs.

„Apám, kiáltának
Szemlélve a hajót,
Hoztál kardot nekem,
S édes piros bolyót?“ Vörösmarty.

BOLYOG, (boly-og) önh. m. *bolyog-tam* vagy *bolygottam, —tál* vagy *bolygottál, bolygott;* htn. *bolyogni* vagy *bolygani* vagy *bolygni.* Czél és irány nélkül tévelyeg; általán: jár kel. *Elbolyogni az erdőre vagy erdőben. Bebolyogni a félvilágot. Körülbolyogni valamely világrészt.* Szélesb ért. görbe, kanyargós utakon, ösvényen halad czélja felé. *A hold földünk körül, a föld a nap körül bolyog.*

BOLYOK, falu Borsod megyében; helyragokkal: *Bolyok-on, —ra, —ról.*

BOLYÓKA, (boly-ó-ka) mn. tt. *bolyókát.* 1) Bolondos, hóbortos, hóbolygó, féleszü. 2) Bohó tréfát űző. Gyökre és alapértéményre a *bolondos* szóval rokon.

BOLYÓKÁS, (boly-ó-ka-as) mn. tt. *bolyókás-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Bolyóka módra tréfálkodó, bolondoskodó, bohóczkodó; esztelenkedő; ostobácska.

BOLYÓKÁZ, (boly-ó-ka-az) önh. m. *bolyókáztam, —tál, —ott,* par. *—z.* Bohóskodik, bolondos, ostoba, sületlen tréfákat űz.

BOLYONG, (boly-ong) önh. m. *bolyong-tam* vagy *bolyong-ottam, —tál* vagy *bolyong-ottál, —ott,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Folytonosan, szünetlenül bolyog, járkel. A közbeszúrt *n* az illető cselekvésnek határozottabb voltát jelenti, mint a *zsibong, tolong, tátong, mereng,* stb. igékben. V. ö. BOLYOG.

BOLYONGÁS, (boly-ong-ás) fn. tt. *bolyongás-t,* tb. *—ok.* Szüntelen ideoda járás, görbe, tekervényes utakon tévelygés, leginkább kitűzött czél és irány nélküli bujdosás.

BOLYONGÓ, (boly-ong-ó) mn. tt. *bolyongó-t.* Folytonosan tévelygő, bujkáló, tekervényes utakon járó. *Pusztákon, erdőkön bolyongó utasok, szökevények.*

BOLYOS, (boly-os) mn. tt. *bolyos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Bolyféle rakásokkal, csoportokkal bővelkedő. *Bolyos, hangyabolyos mező.* V. ö. BOLY.

BOM, elvont gyöke különböző értelmű szócsaládoknak. 1) A *bomol, bomlik, bomlás, bomlott* stb. származékokban azon *om* előtétes változata, és rokona, melyből *omlik, omlaszt* stb. származnak. Jelenti bizonyos egész vagy tömeg részeinek belülről kiinduló egymástól elválását, elszakadását szétomlását. Könnyebb kiejtés végett nem ajakbetüvel kezdődő képzők előtt *m* bötüje *n*-re változik, mint: *bont, boncs,* (rojt, czafrang) *bonczol,* e helyett: *bom-t, bom-cs, bom-czol.* 2) Gömbölyüt jelent a *bombék* (bimbó) *bombálka* szókban, s rokonai: *pom,* mint a *pompos, pomposka* (gömbölyü sütemény) gyöke, továbbá: *bun,* a *bunkó,* és *bunczi* (gömbölyü fejes répa) származékokban. 3) Tompa, vastag, mély hangutánzó, honnan: *bong* = *bom-g,* vékonyhangon: *böm, bömböl.*

BOMBA, (bom-b-a vagy bomb-a) fn. tt. *bombát,* tb. *bombák.* A lövésztanban nagyobbféle álgyugolyó, melyet, belül üres lévén, lőporral megtöltenek, s leginkább épületek meggyujtására lőnek ki. *Bombákat vetni, hányni. Szétpattanó bomba.* Máskép *bombi* és *bombik.*

Mint tompa vastag hangutánzó (bum!) számos nyelvekben közös, pl. francziául *bombe,* németül *Bombe,* olaszul *bomba,* oroszul *bomba,* angolúl *bomb,* tótul *puma.* Mint hangutánzó megvan a latin *bombus, bombilat,* a hellen *βόμβος* szóban is.

BOMBAÁGYÚ, (bomba-ágyu) ösz. fn. Nagyobb csövü ágyu, melyből bombákat lődöznek ki.

BOMBACSŐTE, (bomba-csőte) ösz. fn. Gyujtó, mely a kifúrt bombában van elrejtve, s midőn czélra ér, lángot vet.

BOMBAÉK, (bomba-ék) ösz. fn. Ék, melylyel a bombaüreg nyilása be van ütve.

BOMBAGYUJTACS, (bomba-gyujtacs) ösz. fn. Gyujtacs, azaz pózna végére kötött gyujtó kanócz, melylyel a bombaágyut elsütik.

BOMBAMÉNTES, (bomba-méntes) ösz. mn. Minek a bombalövések nem ártanak, ami a bombalövés határán túl fekszik. *Bombamentes sziklavár.*

BOMBÁLKA, l. BOBÁLKA.

BOMBALÖVÉSZ, (bomba-lövész) ösz. fn. Tüzér, vagy pattantyús katona, ki bombákkal lődöz. V. ö. BOMBA.

BOMBANASZÁD, (bomba-naszád) ösz. fn. Bombaágyúkkal és bombagolyókkal fölszerelt hadi hajó.

BOMBÁRDA, fn. tt. *bombárdát.* Régi ágyú neme, melyből köveket lődöztek az ellenségre.

A külföldi nyelvtudósok közöl többen a latin *bombus* és *ardeo* szókból alkotottnak vélik, „quia cum ardore editur sonus ille.“ (Erasmus, Faber, stb.)

BOMBÁSZ, (bomb-a-ász) fn. tt. *bombász-t,* tb. *—ok.* Tüzér vagy pattantyús, ki bombákkal lődöz.

BOMBASZÁJ, (bomba-száj) ösz. fn. Lyuk a bombaféle ágyutekén.

BOMBÁSZKAR, (bombász-kar) ösz. fn. A tüzérek azon osztálya, mely különösen a bombalövésekben gyakorolja magát.

BOMBÁZ, (bomba-az) önh. és áth. m. *bombáztam, —tál, —ott,* par. *—z.* Bombákat hány, bombákkal lődöz. V. ö. BOMBA.

BOMBÁZÁS, (bomb-a-az-ás) fn. tt. *bombázás-t,* tb. *—ok.* Bombák lődözése, bombákkal rongálás.

BOMBÉK, (bom-b-ék) fn. tt. *bombékot.* Baranyai tájszó, am. bimbó.

Gyöke *bom,* törzse *bomb* azon *gom, dom, csom, czom, gomb, domb, czomb, csomb* eredetü szókkal rokon, melyek valami dudorút, jelentenek. A *bimbó* gyöke kicsinyítve van, mint a *csombóké csimbók.*

BOMBI, (bomb-i) fn. tt. *bombi-t,* tb. *—k.* Lásd BOMBA.

BOMBIK, (bomb-ik) fn. tt. *bombik-ot.* L. BOMBA.

BOMBIKOZ, (bomb-ik-oz). L. BOMBÁZ.

BOMFORDI, (bom-for-di) fn. és mn. tt. *bomfordi-t,* tb. *—k* vagy *—ak.* Nagy fejü, dudorodott buta képü, idomtalan zömök termetü tökfilkó. Néhutt: *bumfordi.* Hasonló jelentésüek: *bufti, mufti, mufla, muma.*

Gyöke a dudorút jelentő *bom,* s *fordi* gunyolódva am. forma vagy formáju.

BOMLAD, (bom-ol-ad) önh. m. *bomlad-tam, —tál, —t* vagy *—ott.* Bomló állapotban van, részei oszlásnak, szétválásnak indulnak.

BOMLADÉK, (bom-ol-ad-ék) fn. tt. *bomladék-ot.* A bomlott egésznek egymástól elvált részei; omladék, romladék.

BOMLADOZ, (bom-ol-ad-oz) önh. m. *bomladoztam, —tál, —ott,* par. *—z.* Folytonosan bomlad, részei egymás után elválnak, elszakadoznak. *A sereg bomladoz.* V. ö. BOMLADOZIK.

BOMLADOZÁS, (bom-ol-ad-oz-ás) fn. tt. *bomladozás-t,* tb. *—ok.* Folytonos bomlás, részekre oszladozás, szakadozás.

BOMLADOZIK, (bom-ol-ad-oz-ik) k. m. *bomladoz-tam, —tál, —ott,* par. *—zál.* Valamely test, megszünvén vagy megtágulván részei között az öszvefüggés, oszlásnak indúl, egymástól független részekre, töredékekre, romokra stb. szakadoz; romladozik. *Bomladozik az elhagyott épület tetözete.*

BOMLADOZÓ, (bom-ol-ad-oz-ó) mn. tt. *bomladozó-t,* tb. *—k.* Folytonos bomló állapotban levő; oszladozó, szakadozó, romladozó. *Bomladozó sövény, kerítés.*

BOMLÁS, (bom-ol-ás) fn. tt. *bomlás-t,* tb *—ok.* 1) Oszlás, romlás, szétválás. *Elbomlás, felbomlás, megbomlás.* 2) Zavarulás, az egész részeinek öszvevissza hányódása. *Észbomlás, gépbomlás, órabomlás.*

BOMLASZT, (bom-ol-aszt) áth. m. *bomlaszt-ott,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Valaminek részeit öszvevissza keveri, zavarja, feloszlatja; valamit romba dönt.

BOMLATAG, (bom-ol-ad-ag) mn. tt. *bomlatag-ot.* Ami könnyen bomlad, bomlásra hajlandó, ami idővel el fog bomlani.

BOMLÉKONY, (bom-ol-ék-ony) mn. tt. *bomlékony-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* L. BOMLATAG.

BOMLIK, (bom-ol-ik) k. m. *boml-ott,* htn. *bomlani.* 1) Részekre válva, szakadva oszlik. *Bomlik a vásár. Bomlik az esőnek kitett vályog. Bomlanak a régi várfalak. Szétbomlik a roszul fűzött, vagy gombolt ruha. Fölbomlik a zsák szája. Kibomlik a befont haj.* 2) Átv. erkölcsi ért. bizonyos társadalmi viszony kötelékei megtágulnak. *Bomlik a barátság, béke, egyesség.* 3) Népies nyelven am. bolondozik, rendetlenséget csinál, másokkal meghasonlik, szóval úgy teszen, mintha eszének járása rendes kerékvágásából kihágott volna. *Már megint bomlik. Megbomlott az esze. Ne bomoljatok.*

BOMLÓ, (bom-ol-ó), mn. tt. *bomló-t,* tb. *—k.* Oszló, szétválásnak, szakadásnak induló. *Bomló épület. Már bomlóban van, nem sokára leroskad.* V. ö. BOMLIK.

BOMLOTT, (bom-ol-ott) mn. tt. *bomlott-at.* Feloszlott, részekre szakadozott, törött, összekuszált, zavart. *Bomlott haj, bomlott kötél, bomlott ostor, korbács; bomlott társulat, békeség. Bomlott óra. Annyit hazud, mint a bomlott óra.* Km. *Elbomlott, összebomlott fonal. Bomlott eszü.* Vö. BOMLIK.

BOMLOTTSÁG, (bom-ol-ott-ság) fn. tt. *bomlottság-ot.* 1) Valaminek részekre vált, szakadozott, szétoszlott állapota, vagy tulajdonsága. 2) Esztelenség, eszeveszettség.

BOMOL, (bom-ol) önh. önhangzós mult: *bomolék, bomolál, bomola* stb. m. *bomolt,* htn. *bomolni. Bomlik* középigével egy értelmü, csak hogy *bomol* szóban több az önnönség vagy alanyiság pl. *Bomol az esze, bomlik a háza. Ne bomolj.* Néha a ‚bomlik‘ igében is közbe veszi az *o*-t, könnyebb kiejtés végett, pl. *bomoljam, bomoljál, bomoljék* e helyett: *bomljam* stb.

BON, tompa mélyhang, melynek származékai: *bong, bongás.* vékony hangon: *bön, böng, böngés.* Hasonlók hozzá: *don dong, dön döng:* V. ö. BONA.

BONA, (bon-a). Csak *zene* szóval ikerítve divatozó fn. tt. *—bonát, zenebonát.* Jelent tompán szóló, bongó hangot.

BÓNAÓRA, (bóna-óra) ösz. fn. Hóbortos bolondos állapot, mely valakinél közbenközben jelenkezik. *Rájött ismét a bónaóra*, azaz, bolondóra.

A *bóna*, mint e szó fogalma mutatja, legvalószinübben am. *bolna*, azon *bol* gyöktől melyből *bolond* származik.

BONCS, (bom-cs, v. bom-os) fn. tt. *boncs-ot.* Rojtokból, rostos szálakból, szőrből, hajból, serényből stb. álló czafrang, czifraság, bakalló, melynek részei bomlékonyak, mozgatáskor bomladozók.

Gyöke a szétválásra vonatkozó *bom*. Képzője *cs* az *os* képzőből változott által, honnan: *boncs*, = bom-os (rojtos, rostos) öszvehúzva : *bons, boncs*. Hasonlón elemezhetők : *roncs* (romos), *loncs* (lomos), *vakarcs* (vakaros, mint az Őrségben mondják), *görcs* (görös) stb.

BONCSIK, (bon-cs-ik) fn. tt. *bon-csik-ót.* Betűátvetéssel am. csimbók, és magas hangon : böncsölék.

BONCSOK, (bom-cs-ok) fn. tt. *boncsok-ot.* Lófarkszőrből álló boncs, azaz, fürt, rojtos czafrang, melyet a török hadi főtisztek viselnek turbánjaikon. Ugyanezt használják hadi zászlókul is. Egyezik vele magas hangon : *bincsők.*

BONCSOKOS, (bom-cs-ok-os), mn. tt. *boncsokos-t.* v. *—at*, tb. *—ak.* Boncsokkal jegyzett, ékesített. *Boncsokos turbán, boncsokos félhold*, azaz török zászló. *Három boncsokos beglerbég.*

BONCSVIRÁG (boncs-virág) ösz. fn. L. TÉLIZÖLD.

BONCZ, (1),elvont törzse *bonczol* igének, és származékainak. Gyöke az oszlást, szétválást jelentő *bom*, ebből lett; *bont*, innen elavult: *bontoz* mint: *hord, hordoz*, s még egy gyakorlatos képzővel : *bontozol*, összvehúzva, *bont-zol, bonczol*, mint : *hordozol*-ból, *hordzol, horczol, hurczol.* Így elemezhetők : *döm, dömt, dönt, döntöz, döntözöl, dönczöl*; *von, vonoz, vonozol, vonzol, vonszol ; un, unoz, unozol, unzol, unszol.* E törzs tulajdonkép gyakorlat, s mint olyan egyszersmind kicsinyezés fogalmát is rejti magában. Ennélfogva az újabb gyógytani nyelvben helyesen alkalmaztatott az anatomia magyarítására, mennyiben *bonczolni* am. valamely szerves testnek részeit egymás után szétválasztani, szétbontogatni. Különben, ha közvetlenül a *bom* gyökből származtatjuk, mint önálló főnevet úgy elemezhetjük mint a *koncs* szót, mely eredetileg *gom-cz*, azaz, gomot, csomót képző részek együtt véve.

BONCZ, (2), fn. tt. *boncz-ot.* 1) Némely vidéken a *czomb* szónak betűáttételes változata: *bom-cz.* 2) Nyakláncz, nyakékesség. Ez érteményben rokona: *boncs.* L. ezt. 3) Vannak ily előnevü helységek Erdélyben : *Bonczhida, Bonczmyires*, melyekben a *Boncz* valószinüleg az eredeti birtokos vezetékneve.

BONCZÁR, (bom-cz-ár) fn. tt. *bonczár-t*, tb. *—ok.* Aki a szerves, különösen állati testeket részeikre bontogatja, bonczolja. (Anatomus.)

BONCZEMELŐ, (boncz-emelő) ösz. fn. A bonczárok és sebészek aczél eszköze, melylyel a törött koponya részét kellő helyére emelik, vagyis igazítják. (Elevatorium.)

BONCZESZKÖZ, (boncz-eszköz) ösz. fn. Sebészi eszközök, melyekkel az emberi hullákat föltagolják, részekre választják, bonczolják.

BONCZHIDA, falu Erdélyben ; helyr. *Bonczhidá-n, —ra, —ról.*

BONCZKÉS, (boncz-kés) ösz. fn. Bonczárok kése, melylyel bonczolnak.

BONCZMESTERSÉG, (boncz-mesterség), ösz. fn. Ügyesség az állati test feldarabolásában, a végre, hogy annak belső alkotása is megismertessék.

BONCZ-NYIRES, falu Erdélyben ; helyr. *Nyires-en. —re, —ről.*

BONCZODFÖLDE, (Bonczod-földe) ösz. fn. Falu neve Szalában. Helyr. *Bonczodföldé-n, —re, —ről.* Többek szerént : *Bonczóföld*e.

BONCZOK, (bom-cz-ok) fn. tt. *bonczok-ot.* Boncz-féle czifrázattal ékesített kantárszár. V. ö. BONCZ.

BONCZOL, (bom-cz-ol) áth. m. bonczol-t. 1. Általán valamely szerves állati vagy növényi testet alkatrészeire föltagol, szétbontogat. *Levágott ökröt, juhot bonczolni. Sült ludat, csirkét bonczolni.* 2) Az állati, különösen emberi hullát legkisebb részeire szétválasztja, s tanulmányozás végett szoros vizsgálat alá veszi. *Megmérgezett ember hulláját, szivét, agyvelejét bonczolni.*

BONCZOLÁS, (bom-cz-ol-ás) fn. tt. *bonczolás-t* tb. *—ok.* Valamely állati testnek részekre feltagolása. Különösen orvosi műtét, melynél fogva a holttestek tapasztalás vagy látlelet végett felbontatnak.

BONCZOLAT, (bom-cz-ol-at) fn. tt. *—ot.* 1) Bonczolási műtét. 2. Bonczolt rész.

BONCZOLÓ, (bom-cz-ol-ó) fő- és mn. tt. *bonczoló-t.* Ki valamely állatot, különösen holt emberi testet feltagol. Eszközről is mondatik, melylyel valamit feltagolnak, szeldelnek.

BONCZOLÓKÉS, (bonczoló-kés), ösz. fn. 1) Orvosi vagyis sebészi bonczkés. 2) Konyhakés, melylyel a sülteket, s egyéb húsnemüeket konczokra szeldelik.

BONCZOLÓTERÉM, (bonczoló-terém) ösz. fn. Orvosi intézetekben vagy kórházakban azon terem, hol a holttesteket bonczolják.

BONCZTAN, BONCZTANI, l. BONCZTUDOMÁNY, BONCZTUDOMÁNYI.

BONCZTANILAG, l. BONCZTUDOMÁNYILAG.

BONCZTUDOMÁNY, (boncz-tudomány ; ösz. fn. Tudomány, mely az életmüves, különösen emberi testek részeinek helyzetét, öszvefüggését, irányát, nagyságát, idomát, és alkotását fejtegeti. (Anatomia.)

BONCZTUDOMÁNYI, (boncz-tudományi) ösz. mn. Bonczstudományhoz tartozó, arra vonatkozó. *Boncztudományi értekezések, előadások.*

BONCZTUDOMÁNYILAG, (boncz-tudományilag) ösz. ih. Boncztudomány elvei szerint.

BONCZTUDÓS, (boncz-tudós) ösz. fn. Bonczstudományban elméletileg és gyakorlatilag jártas személy.

BONDÓ, Szatmárvidéki tájszó. L. BENDŐ.

BONDOR, (bom-d-or) fő- és mn. tt. *bondor-t*,

tb. —*ok.* 1) A *bodor* szónak változata, lágyan: *bongyor*, s rokona: *kondor, gondor.* 2) L. KAMBORZ.

BÓNÉ, fn. tt. *bóné-t.* tb. —*k.* Halász kézihálók egyik faja. Máskép: *póné.* A cseh *báné*-ból eredettnek látszik.

BÓNÉVIRÁG, (bóné-virág) ösz. fn. A czikszárnemű növények egyik faja, máskép: *pujkaorr, őszi boroszlán, karmazsinvirág* (Polygonum orientale.)

BÓNÉZ, (bóné-z) önh. m. *bónéz-tam, —tál, —ott,* par. *z.* Bónéval halász. V. ö. BÓNÉ.

BONFORDI, l. BOMFORDI.

BONG, (bon-og, v. bom-og) gyak. önh. m. *bongtam, —tál,* v. *bong-ottam, —ottál, —ott,* htn. —*ni.* v. —*ani.* v. *bonogni.* Tompa *bon* v. *bom*-féle hangon szól, mint némely darázsok, méhek, legyek. Legközelebbi hangrokona: *dong.* A persában *bam* alhangot (bassust) jelent.

BONG, székelyes betüáttétellel am. *gomb*: L. ezt.

BONGÁS, (bon-og-ás) fn. tt. *bongás-t,* tb. —*ok.* Némely bogarak, nevezetesen darázsok, cserebülyök, babócsok tompa szólása, dongása.

BONGY, (bon-gy) elvont vagy elavult gyök, származékai: *bongyol, bongyolodik* stb. Olyan, mint *rongy.*

BONGYOL, (bon-gy-ol), áth. m. *bongyol-t.* L. BONYOL, BENGYEL.

BONGYOLODIK, (bon-gy-ol-od-ik) l. BONYOLODIK.

BONOG, l. BONG, ige.

BONT, (bom-t) áth. m. *bont-ott,* par. —*s,* htn. —*ni,* v. —*ani.* 1) Valamely ép, egész testet részekre választ, szakaszt, metél, tör stb. *Házat bontani. Hidat, falat bontani. Ágyat bontani. Leölt disznót, csibét bontani.* Igekötökkel: *Elbontani a puskát. Felbontani a beszegezett ládát. Kibontani a csomóra fojtott madzagot. Lebontani a ház födelét. Szétbontani a szekeret, a gépet, stb.* 2) Átv. ért. bizonyos erkölcsi viszonyt, öszveköttetést megszüntet. *Házasságot, békét, barátságot bontani. Szükség törvényt bont.* Km.

Képzésre hasonló a szintén *m* hanggal végződő gyökökből származott *ront* (romt), *ont* (omt), *önt* (ömt), *dönt* (döm-t), *hint* (himt), *szánt* (szám-t), *hánt* (hámt), igékhez.

BONGYOR, (bom-gy-or) mn. és fn. tt. *bongyor-t,* tb. —*ok.* Dunán túli lágyított kiejtéssel am. bondor, kondor, különösen borzas. *Bongyor haju czigányrajkó. Bongyor fejü.*

BONIFÁCZ, férfi kn. tt. *Bonifácz-ot.* A latin eredetű Bonifacius értelmében am. jótevő.

BONKA, (bom-ka) előfordúl a *csonka* szóval ikerítve: *csonkabonka.* L. CSONKA.

BONNYA, (bon-gy-a, v. bom-gy-a) mn. tt. *bonnyát.* Gubanczos, kóczos, rongyollott, mintegy szétbomlott, rendetlen szálú, hajú, rostú stb. Máskép: *bannyas.*

Törzse a Somogyban és Baranyában divatos *bongy* v. *bangy* (ringy-rongy).

BONTA, (bom-ta) mn. tt. *bontát.* Mind túl a Dunán, mind a székelyeknél divatos érteményben am. tarka, kétszinű, különösen fele fehér, fele fekete. *Bonta kecske. Bonta disznó, malacz.*

Egyszerűen rámondhatnók ugyan, hogy a német *bunt*-ból vétetett; azonban a német nyelvészek sincsenek tisztában a *bunt* szó származtatására nézve. Némelyek a franczia *pointé* — (pettyezett), vagy latin *punctatus*-tól származtatják; mások *Pontus* szóval rokonítják, melynek vidékéről hozattak a tarka pettyes börök, mint: hölgy, czoboly, stb. Mi magyarokul a *bont* igéből származtathatjuk, mennyiben a bonta mintegy *bomladozott* színek vegyületét jelenti.

BONTAKOZÁS, (bom-t-a-koz-ás), fn. tt. *bontakozás-t,* tb. —*ok.* Szétoszlás, részekre szakadozás. V. ö. BONTAKOZIK.

BONTAKOZIK, (bom-t-a-koz-ik), k. m. *bontakoz-tam, —tál, —ott.* 1) Nem külső erőszak miatt, hanem saját kényszerüségből szétoszlik, elváladozik, részekre szakadoz, romladozik. *A meghasonlott társulat pártokra bontakozik. A várbeli őrkatonaság kibontakozott a falak közöl.* 2) Sereg, csapat rendbeszedett szabályos részekre osztályokra fejlik. *A katonák, hadi gyakorlat alkalmával, különféle csapatokra bontakoznak.* Átv. *Nehezen bontakozik* am. alig tudja magát kifejezni.

BONTAKOZOTT, (bom-t-a-koz-ott) mn. tt. *bontakozott-at.* Önmagától szétoszlott, részekre szakadozott. *Bontakozott ország.*

BONTÁS, (bom-t-ás) fn. tt. *bontás-t,* tb. —*ok.* Részekre oszlatás, szétválasztás, rontás, törés. *Házbontás, hajbontás, békebontás. Vegytani bontás. Elbontás. Felbontás. Megbontás.* V. ö. BONT.

BONTASÓLYOM,(bonta-sólyom)ösz.fn. A sólymok legnemesebbik faja, tollai fehértarkák, hazája Tunis.

BONTATLAN, (bon-t-at-lan) mn. tt. *bontatlan-t* tb. —*ok.* Ami felbontva nincsen, egészen, töretlenül, osztatlanul álló. *Bontatlan levél, pecsét. Bontatlan ágy. Bontatlan szövetség, barátság, béke.* Határozóilag am. bontatlanul. V. ö. BONT.

BONTATLANSÁG, (bom-t-at-lan-ság) fn. tt. *bontatlanság-ot.* Bontatlan állapot.

BONTATLANUL, (bom-t-at-lan-ul) ih. Teljes épségében, egészen, részekre nem válva. *Bontatlanul vissza küldeni a kapott levelet. A békekötést bontatlanul megtartani.*

BONTHATATLAN, BONTHATLAN (bom-t-hat-at-lan) mn. tt. *bonthatatlan-t.* tb. —*ok.* Szétválaszthatatlan, szakaszthatlan; mit részekre oszlatni nem lehet. *Bonthatatlan házasság. Fölbonthatatlan szerződés, csomó. Elbonthatatlan kőfalak.* Határozóilag am. bonthatatlanul.

BONTÓ, (bom-t-ó) fő- és mn. Ami vagy aki bont. *Bontó akadály* (impedimentum dirimens).

BONTÓFÉSŰ, (bontó-fésü) ösz. fn. Fésü, melylyel a befonott fürtöket szétválasztják.

BONTOGAT, (bom-t-o-gat) áth. mn. *bontogattam, —tál, —ott.* Folytonosan bont, lassan-lassan részekre oszlat, választ valamit. *Bontogatni a sövénykerítést. Bontogatni a beburkolt áruczikkeket. Leveleket bontogatni, felbontogatni.*

BONTOGATÁS, (bom-t-og-at-ás) fn. tt. *bontogatás-t* tb. —*ok.* Valaminek folyton folyó bontása, részekre oszlatása, választása. *Csomagok bontogatásával foglalkodni.*

BONTÓRÚD, (bontó-rúd) ösz. fn. Bányászi nyelven vakaróvassal ellátott rúd, melylyel az olvasztó kemenczék oldalait tisztogatják.

BONTOS (bom-t-os) mn. tt. *bontos-t,* tb. —*ak.* Azon kevés melléknevek egyike, melyek *os, es, ös,* képzők által igetőből származnak. A székelyeknél am. kibomlott, kigörbedt. *Bontos lábu.*

BONY, elvont gyöke a *bonyol, bonyolít, bonyolódik* szóknak, és ezek származékainak, melyek alapértelme szerint burkolást, takarást, befödést jelent. Vékonyhangon rokona azon *beny,* melyből *benygyel.* v. *bengyel* származott. Egyezik vele *pony,* mint a *pongyola, ponyva* szók gyöke. Végelemzésben am. *beny,* azaz benségi állapot.

BONYA v. BÓNYA, helységek Somogy és Sopron megyében; helyr. *Bonyá-n, —ra, —ról.*

BONYHA, falu Erdélyben; helyr. *Bonyhá-n, —ra, —ról.*

BONYHÁD, mv. Tolna megyében; helyr. *Bonyhád-ra, —on, —ról.*

BONYODALMAS, (bony-od-al-om-as) mn. tt. *bonyodalmas-t,* tb. —*ak.* Szövevényes, nehéz vagy kétes megoldásu. *Bonyodalmas pör, kérdés, esemény. Bonyodalmas szinmüi cselekvény.*

BONYODALOM, (bony-od-al-om) fn. tt. *bonyodalm-at.* Valamely ügynek szövevényes, és nehéz megfejtésü állapota; különösen szépirodalmi értelemben, regényben, színműben az események, illetőleg cselekvények olyatén beszövődése, melynek kimenetele akadályokkal jár, s az olvasóban vagy nézőben kétes várakozást gerjeszt.

BONYOL, (bony-ol) áth. m. *bonyol-t.* Valaminek szálait, rétegeit egymásba keveri, szövi, burkolja, fonja, s ez által megoldását nehezíti. Bebonyolni, öszvebonyolni a fonalat.

BONYOLÁS, (bony-ol-ás) fn. tt. *bonyolás-t,* tb. —*ok.* L. BONYOLÍTÁS.

BONYOLAT, (bony-ol-at) fn. tt. *bonyolat-ot.* Bonyolt, bonyolított dolog, szövevény, nehéz megoldatú csomó.

BONYOLÍT, (bony-ol-ít) áth. m. *bonyolít-ott,* htn. —*ni.* v. —*ani.* Valamit mesterségesen akarva vagy akaratlanúl öszvevissza rakogat, vegyít, szövöget, mit szétbontani nehezen vagy csak ügyességgel lehet. *Fonalakat bonyolítani. Beszély vagy dráma meséjét bebonyolítani. Magát valamely perbe bonyolítani.*

BONYOLÍTÁS, (bony-ol-ít-ás), fn. tt. *bonyolítás-t,* tb. —*ok.* Öszvevisszarakogatás, vagy szövögetés vagy vegyítés, kuszálás.

BONYOLODÁS, (bony-ol-od-ás) fn. tt. *bonyolodás-t,* tb. —*ok.* Keveredés, valamibe szövevényes fonódás, vegyülés.

BONYOLODIK, k. BONYOLÓDIK, belsz. mult: *bonyolod-tam, —tál, —ott.* Keveredik, szövevényesen valamibe vegyül, kötelődzik. *Bajba, perbe, veszedelembe bonyolodni. A tyúk lábai kenderbe bonyolodtak. Üstöke tövisbe bonyolodott. Bonyolodnak a drámai cselekvények.*

BONYOLODOTT, BONYOLÓDOTT (bony-ol-od-ott), mn. tt. *bonyolodott-at.* Szövevényes, öszvevissza fonott, kötött, szőtt. *Bonyolodott ügy. Bonyolódott üstök. Bonyolódott fonalak, bonyolodott gép.*

BONYOLODOTTSÁG, (bony-ol-od-ott-ság) fn. tt. *bonyolodottság-ot.* Bonyolodott állapot.

BONYOLÚL, (bony-ol-úl) önh. m. *bonyolúlt,* l. BONYOLODIK.

BONYOLÚLT,(bony-ol-úl-t) l. BONYOLODOTT.

BOR, (1), elvont gyöke több külön családot képező származékoknak. 1) Erős, rengő, mély hangot utánoz a *borbora,* v. *barbora, bordó* hangszerek neveiben. 2) Takarót, födőt jelent ezekben: *ború, borúl, borít, borong, borda, borona;* változattal: *bur,* p. a *burok, burkol, burjány* származékokban. A törökben is *bürümek* am. borítni. 3) Metszésre, hasításra vonatkozik: *borotva, borásda,* s rokonai *bar, ber,* melyekből *barkócza, berecz* származtak 4) Jelent valami gömbölyűt a *bors, borsó, boróka* szókban. 5) Ezekben: *bors, borzas, borzad, borzasst,* fölmerevedést, magasodást jelent, s rokona magas hangon *ber,* mint a *berz, berzenkedik* szók gyöke. V. ö. R gyökhang.

BOR, (2), önálló gyök és fn. tt. *bor-t,* tb. —*ok.* 1) Széles ért. bizonyos növények gyümölcseiből erjedés vagy főzés által kifejlett szeszes, csípős, részegítő lé. *Gyümölcsbor, almabor, meggybor, cseresznyebor, égettbor.* 2) Szoros és szokott ért. szőlőszemekből sajtólt lé, mely már forráson keresztülmenvén must lenni megszünt, és szeszszel vegyes sajátságos ízt, szamatot kapott. *Fehér, vörös, kástélyos, piros bor. Ó bor, új,* vagy *idei bor. Aszú bor, máslásbor, édes, savanyú, csípős, fanyar bor. Erős, gyönge bor. Ürmös, fűszeres bor. Ecsetes, megpimpósodott, büdös bor. Tokaji, ménesi, somlai, budai egri borok. Hazai, külföldi, borok. Hegyi, kerti borok. Bort inni. Borral élni. Bortól undorodni. Borba fúlni, fújtani. Borban úszni, bővelkedni. Bort fejteni, lehúzni, vegyíteni, javítani rontani. Borral űzni a bút, a gondot.* „Itt a pohár! itt a bor! Vigasztal ez mindenkor." Kisfaludy K. „Gondot ki ne felejtene Forrásidnál, bor istene!" Vörösmarty. „Éljünk mink is akiket most A barátság egybefont, És borunkat vígan iszszuk. S távol elkerül a gond." Bajza. „Szerelem és a bor! Kiben a kettő forr, Nincsen ott nyugodalom." Beniczky Péter. „Ha bort iszom vidám vagyok, Danolhatok, kaczaghatok; Megcsókolgatom Kökényszemü galambom." Népdal. *Adjon isten három bé-t: bort, búzát, békességet.* Km. *Borral mosdik, kolbászszal törülközik.* Km. *Sokat tud a bor.* Km. *Bor beszél belőle.* Km. *Mást beszél, mint Bodóné, ha a bor árát kérik.* Km. *Bor nélkül szegény a vendégség.* Km. *Borban lakik az igazság.* Km. *Többen halnak borban, hogysem a tengerben.* Km. Által án a borról vett közmondások és példabeszédek száma igen nagy, milyenek: *Pogány bor,* erős, tiszta, vizzel nem kevert bor,

ellentéte: *keresztelt bor. Konty alá való bor,* édes, nőknek való bor. *Jó bornak nem kell czégér. Jó a sör, de még is bor az anyja. Nincs oly bölcs, kit a bor meg nem bolondít. A bor lator bajnok, először is lábáról ejti le az embert; stb. stb.*

Eredetre nézve rokon a *forr* (ferveo) szóval. Az Erdélyi *borkút* szóban is nem a valóságos bor, hanem a *forrás* azaz pezsgés értelme rejlik. Kiválólag ráillik pedig ezen értelem a borra, mely forrás, erjedés által létesül. Horácznál olvassuk: fervida vina, s Ovidnál: mustum fervidum; így a héber חָמַר (ferbuit, fermentavit) igéből lett חֶמֶר (vinum); az arabban szinte ekképen: khamara (ferbuit) és *khamr* (vinum). A latin *merum*, mely hangban is közelebb rokon a magyar *borral* (*m* és *b* ajakhangok), kétségtelenül viszonyban áll *ferveo, fermento* igékkel. A forrás, erjedés alapfogalmából indulván ki, talán nem hibázunk, ha ide számítjuk a német *Bier* szót és ennek rokonságait is, péld. angolszászul: *beor*, régi felső németül: *peor*, irlandul: *bior*, francziául *bière*, angolul: *beer* stb. Albániai nyelven: *ber* v. *ver*, és a kalmuk nyelvben *boro* am. tejből készült részegítő ital. A hellen *βότρυς*-ból származtatás erőtetett. — A magyar *sér* v. *sör* szóban is az élénk mozgás, forgás alapfogalma rejlik, mint a *sürögforog* öszvetételből kitetszik.

BORA, női keresznév, tt. *Borát*, többes: *Borák*. Borbála. Máskép: *Borka, Borcsa, Boris, Boriska. Biri.*

BORADAG, (bor-adag) ösz. fn. Az italul kiosztott borból bizonyos mennyiségü mérték, vagy járandóság. *A húsadaghoz boradag is jár. Messzelynyi, itczényi, pintnyi boradag.*

BORADÓ, (bor-adó) ösz. fn. Fogyasztási adó neme, melyet bortól fizetni kell.

BORÁG, (bor-ág) ösz. fn. Képes költői kifejezéssel am. szőlővessző.

„Borág köríti mostan homlokom;
Ott, hol Tokaj nyujt nektárt istenének,
Víg szárnyakon kél a nem hallott ének.
E szép vidék lőn kedvelt birtokom."
Kazinczy Ferencz.

BORAKÓLÁS, (bor-akólás) ösz. fn. A bornak akó vagy más hígmérték szerinti megvizsgálása, különösen valamely hatósági személy által megmérése.

BORAKÓLÓ, (bor-akóló) ösz. fn. 1) Általán személy, ki a bort akó vagy más hígmérték szerint megvizsgálja. 2) Hatósági személy, tisztviselő, ki a dézmálandó, vagy vámalattas, vagy fogyasztásra szánt borokat mennyiségökre nézve megvizsgálja. 3) Maga az akólóvessző, vagy hígmérték neme.

BORALAG, (bor-alag) ösz. fn. Alag, azaz pincze, melyben borokat tartanak.

BORALÉK, nem szerencsésen alkotott új szó az *alkohol* kifejezésére.

BORALJA, BORALYJA, l. BORSÉPRŰ.

BORÁROS, (bor-áros) ösz. fn. A köz divatú *borkereskedő, bormérő* szóknál jobb hangzatu, de jóformán csak mint családnév divatozik.

BORÁROSSÁG, (bor-árosság) ösz. fn. Borkereskedés; bormérési jog.

BORÁRULÁS, (bor-árulás) ösz. fn. Bornak bizonyos áron és mérték szerént, ú. m. akó, kupa, itcze stb. számra kimérése.

BORÁRULÓ, (bor-áruló) ösz. fn. Kocsmáros, vagy más borosgazda, kereskedő, ki árért, pénzért bort ad.

BORÁRUS, l. BORÁROS.

BORÁSZ, (bor-ász) fn. tt. *borász-t*, tb. *—ok.* Bort szakértőleg termelő és kezelő.

BORÁSZAT, (bor-ász-at) fn. tt. *borászat-ot.* Bortermelés és kezeléssel olyatén foglalkodás, mely a gazdaság ezen ágára vonatkozó tapasztalati és tudományos ismeretek szabályai szerént történik. Helyes alkotású újabb szó.

BORBA, népes puszta Győr vármegyében. helyr. *Borbá-ra, —n, —ról.*

BORBÁLA, női kn. tt. *Borbálá-t.* Eredetije a hellen-latin *Barbara.* A magyar történetekben nevezetes: *Ekebontó Borbála,* Zsigmond király neje.

BORBÁLYA, falu Sopron megyében; helyr. *Borbályá-n, —ra, —ról.*

BORBÁND, (Bor-bánd), mezőváros Erdélyben, helyr. *Borbánd-ra, —on, —ról.* (Weindorf)

BORBARÁT, (bor-barát) ösz. fn. Borkedvelő, ki a bort mindenek fölött magasztalja s búban örömben élvezi.

„Kancsóban a világ;
Igyuk le búját, örömét,
A többit szélvész hordja szét;
Így szól a szíves borbarát."
Vörösmarty.

BORBÁS, a Debreczeni Legendáskönyvben am. *Barnabás.*

BORBAT, BORBÁT, székely tájszó, jelent serény, szorgalmas embert. Van ilynevü hegy is Erdélyben. Homályos eredetü, hacsak a *forr, forog, forgolódik* szóval nem rokonítjuk, mennyiben a serénynek fő tulajdonsága a forgolódás. V. ö. FORBÁT. Vagy talán bötüáttétellel a *bátor* szóból eredett.

BORBATÉNY, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Erdélyben; helyragokkal: *Borbatény-en, —re, —ről.*

BORBÁTVÍZ, falu Erdélyben; helyragokkal: *Borbátvíz-en, —re, —ről.*

BORBÉLY, fn. tt. *borbély-t,* tb. *—ok.* Tulajdonkép am. beretvás, beretváló, ki némely sebészi műtételeket is végez, pl. fogat húz, köpölyöz, eret vág; de a sebészetet rendszeresen nem tanulta. *Falusi borbély.* A köznép így nevezi az okleveles sebészeket is.

A latin *barba szóból* lett az olasz *barbiere*, franczia *barbier*, német *Barbier* stb. s ezek után honosodott nálunk *borbély*, perzsául és törökül *berber.*

BORBÉLYESZKÖZ, (borbély eszköz) ösz. fn. Mindenféle szer, melyet borbélyok használnak műtételeikben, különösen: *beretválkozó eszköz.*

BORBÉLYKENDŐ, (borbély-kendő) ösz. fn. Kendő, melyet a borbélyok a beretválandó vagy megnyirendő nyakába akasztanak, máskép *általvető.*

· BORBÉLYKÉS, (borbély-kés) ösz. fn. Lásd BOROTVA.

BORBÉLYLEGÉNY, (borbély-legény) ösz. fn. Növendék, ki legényképen gyakorolja a borbélyságot.

BORBÉLYMEDENCZE,(borbély-medencze) ösz. fn. Sárgarézlemezből, néha ezüstből való hosszukás medencze, melyben a borbélyok borotválkozáshoz szappanlevet vernek, gúnynéven: *lencsés tál.*

BORBÉLYMŰHELY, (borbély-mű-hely) ösz. fn. Terem, boltforma szoba, hol a borbélyok borotválnak, fogat húznak, hajat nyírnak, stb.

BORBÉLYSÁG, (borbély-ság) fn. tt. *borbélyság-ot.* Borbélymesterség. *Borbélyságot tanulni, gyakorolni.*

BORBÉLYSZÉR, (borbély-szèr) ösz. fn. 1) Bőrtok, melyben a borbélyok beretváikat tartják. 2) L. BORBÉLYESZKÖZ.

BORBÉLYZACSKÓ, (borbély-zacskó) ösz. fn. Erszény, vagy táska, melyben mindenféle borbélyeszközök együtt vannak.

BORBEREK, (bor-berek) ösz. helynév. Erdélyi mezőváros, helyr. *Borberek-be, —ben, —ből.*

BORBETEGSÉG, (bor-betegség) ösz. fn. Mértéktelen borivásból, iszákosságból eredő vagy eredett betegség. Székely tájszólással: részegség.

BORBOGÁR, (bor-bogár) ösz. fn. 1) Apró legyecske, mely a pinczékben, és boros hordókban szeret tanyázni, máskép *muszlicza.* 2) Átv. ért. a székelyeknél am. iszákos ember.

BORBOLÓ, (bor-boló) ösz. fn. Úgynevezett lopótök, melylyel a hordóból bort szoktak húzni. Székely tájszó. V. ö. BOLY 1).

BORBOLYA, fn. tt. *borbolyát.* A hathímesek seregéhez tartozó cserjenem. *Sóska* vagy *közönséges borbolya,* máskép: *fái sóska, leánysom, ürömborbolya.* Hasonló a latin *berberis*-hez, de nyelvünkből is elemezhető, s am. *bor-bolyó,* mert *bolyói* azaz bolyói borízü savanyúságnak.

BORBOLYABOGYÓ, (borbolya-bogyó) ösz. fn. A sós borbolya nevü cserjének borízü veres bogyója.

BORBOLYASZÖRP, (borbolya-szörp) ösz. fn. A borbolyabogyók levéből készített szörp.

BORBUZGÁS, (bor-buzgás) ösz. fn. Az erjedésben, forrásban levő bornak, illetőleg mustnak pezsgése, kevergése.

BORCS, fn. tt. *borcs-ot.* Kölesszemekhez hasonló kütegek az emberi bőrön.

BORCSA, (1), női kn. tt. *Borcsát.* Borbála kicsinyezve.

BORCSA, (2), falu a bánsági végvidéken; helyragokkal: *Borcsá-n, —ra, —ról.*

BORCSAP, (bor-csap) ösz. fn. 1) Csap, melyen a bort leeresztik a hordóból. 2) Átv. ért. iszákos ember, kinek torka olyan, mint a csap. V. ö. CSAP.

BORCSAPLÁR, (bor-csaplár) ösz. fn. Bormérő, itczés kocsmáros, ki más borát méri, csapolja.

BORCSÉBÉR, (bor-csébér) ösz. fn. Nyilt tetejü, füles faedény, melybe a borokat eregetik a borkezelők, kimérés, vagy általtöltögetés, keverés stb. végett. Máskép: *boros cseber.* V. ö. CSÉBÉR.

BORCSIK, (bor-cs-ik, azaz boríték) fn. tt. *borcsik-ot.* Szala és Vas vármegyében am. szekérboríték, ernyő.

BORCSIPŐSSÉG, (bor-csipősség) ösz. fn. A kiforrott új bornak azon tulajdonsága, melynél fogva némi éles, csipős ízt éreztet kóstolásakor.

BORCSISZÁR, (bor-csiszár) ösz. fn. 1) Borkereskedő, ki különféle borokat öszvekever, vegyít, ki a borokkal mesterkél. 2) Gúnyneve az iszákos embernek. V. ö. CSISZÁR.

BORCSŐ, (bor-cső) ösz. fn. Belül üres facső, melyet borforráskor a hordó szájába dugnak, hogy a mustból kibontakozó gőz kijöhessen rajta.

BORCSÖBÖR, l. BORCSÉBÉR.

BORCSUS, női kn. tt. *Borcsus-t.* A Borcsa név kicsinyezője, épen olyan, mint: *Ila Ilus, Anna Annus, Kata Katus, Juda Judus* stb.

BORCZÉGÉR, (bor-czégér) ösz. fn. Czímerül kiakasztott gyalogfenyőág, szőlőfej, vagy más jel, mely bormérésre mutat. *Jó bornak nem kell czégér.* Km. *Minden borczégérnek köszönt.* Km. Tréfás néven: *Péter szakálla.*

BORCZFALVA, falu Thurócz megyében; helyragokkal: *Borczfalvá-n, —ra, —ról.*

BORCZIBERE, (bor-czibere) ösz. fn. L. BORLEVES.

BORD, falu Erdélyen; helyragokkal: *Bord-on, —ra, —ról.*

BORDA, (1), (bor-da) fn. tt. *bordát.* 1) Azon ívforma oldalcsontok, melyek hátul a gerinczekkel, elül pedig a mellcsonttal vannak öszveköttetésben. *Oldalborda. Bordába ütni. Bordát törni.* 2) Átv. ért. a szövőszék rámája, mely fésüformáju vékony fogakkal van ellátva, köznyelven: takácsborda. *Egy bordában szőtték,* azaz, egy húron pendülnek, egyik olyan rosz, mint a másik. *Gonosz bordában szőtték.* Km. 3) A fölmagzott vöröshajmának gömbölyü üres szára, mintegy borítója. 4) A hajó oldalait képező gerendaszálak. 5) Van ily nevü hegy is.

Gyöke a födést, takarást, burítást jelentő *bor,* tehát mintegy *borító.* Megvan a szláv nyelvekben is, lengyelül *berda,* illirül és oroszul *bardo,* csehül *brdo* stb. továbbá finnül *prita,* esztül *pürd.*

BORDA, (2), falu Abaúj megyében; helyragokkal: *Bordá-n, —ra, —ról.*

BORDAL, (bor-dal) ösz. fn. Mindenféle dal, melynek tárgyát bor teszi, s rendszerint borivók által énekeltetik.

BORDAEMELINTŐ, (borda-emelintő) ösz. fn. Bordacsontok végein a gerinczek közelében levő izmok, melyek közől tizenkettő rövid, három pedig hosszu.

BORDAFÁK, (borda-fa) ösz. fn. Az ágyuszekerek két oldalán fekvő gerendák.

BORDAFEJECS, (borda-fejecs) ösz. fn. Az oldalbordának a gerinczek felé álló bunkós vége.

BORDAFICZAM, (borda-ficzam) ösz. fn. A bordacsontnak rendes helyzetéből kimenült, kiiszamodott állapota.

BORDAFICZAMODÁS, (borda-ficzamodás) ösz. fn. A bordacsontnak kimenülése, kiiszamodása.

BORDAGUMÓ, (borda-gumó) ösz. fn. A bordacsontnak a mell felé nyuló emelkedése, mely gömbölyded ízlappal van ellátva, s ez által a hátgerincz hárántnyújtványával jő izületbe.

BORDAKÖZ, (borda-köz) ösz. fn. A bordacsontok között levő hézag.

BORDAKÖZI, (borda-közi) ösz. mn. A bordák hézagaiban levő, azokat kitöltő. *Bordaközi izom. Bordaközi idegek.*

BORDAL, (bor-dal) ösz. fn. Bor dicséretét éneklő versezet, zenével vagy a nélkül.

BORDALAP, (borda-lap) ösz. fn. A lopvanöszö harasztok seregébe tartozó növénynem, melynek termése a levél alsó lapján bordás vonásokban nyúlik el. Fajai: *szarvasnyelvü, kacskaringós, csipkés, egyenetlen, köruta, feketéllő bordalap.* (Asplenium). Mint gyógynövény a rásztkór ellen hasznosnak tartatik.

BORDALJ, (borda-alj) ösz. fn. A bordacsontok alatt levő táj.

BORDAMAG, (borda-mag) ösz. fn. Növénynem az öthímesek seregéből; ernyője nagy, sok levelü gallérral; gyümölcse hosszudad, nyolcz vagy tíz hártyaszegletü. (Laserpitium). Fajai: *széleslevelü, galamós, borzas, kocsordos, sinóros, sziklai, gyürüs, párkányos, leveletlen bordamag.*

BORDANÁD, (borda-nád) ösz. fn. Nádvesszö a takácsok bordáján.

BORDANYAK, (borda-nyak) ösz. fn. A bordacsont azon része, mely a bordafejecs és bordagumó közé van foglalva.

BORDAPORCZ, (borda-porcz) ösz. fn. A bordacsontok porczogó környezete, mely ritkán csontosodik meg, s alakzatra a bordához hasonló.

BORDÁS, (bor-da-as) mn. tt. *bordás-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Aminek állati bordái vannak. *A négylábu emlős állatok bordások.* 2) Bordaféle készülettel fölszerelt. *Bordás szövőszék.*

BORDÁTLAN, (bor-da-atlan) mn. tt. *bordátlan-t*, tb. *—ok.* Aminek bordái nincsenek, vagy ami bordával fölszerelve nincs. *Bordátlan rovarok, férgek. Bordátlan szövőszék. Bordátlan hajma.*

BORDÁZ, (bor-da-az) áth. m. *bordáz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* A szövőszéket bordával fölszereli.

BORDÉLY, fn. tt. *bordély-t*, tb. *—ok.* Személyremből kivetközött, testökkel buja kereskedést üző nyilvános kéjnők tanyája, bünbarlangja; kurvaház.

Idegen származásu szó, olaszul *bordello*, francziául *bordel*, németül *Bordell*, törökül *babulluk, babulkháne* (bordélyház).

BORDÉLYGAZDA, (bordély-gazda) ösz. fn. Gazda, ki nyilvános szabadszemélyeket, kéjnőket tart, s velök üzérkedik.

BORDÉLYHÁZ, (bordély-ház) ösz. fn. Ház, melyben bujaságot üző rosz személyek tanyáznak. Egyszerüen: *bordély.*

BORDÉLYOS, (bordély-os) fn. tt. *bordélyos-t*, tb. *—ok.* L. BORDÉLYGAZDA.

BORDÉLYOSKODIK, (bordély-os-kod-ik) k. m. *bordélyoskod-tam, —tál, —ott.* Bordélyban tartózkodik, kurválkodik.

BORDÉLYOZ, (bordély-oz) önh. m. *bordélyoztam, —tál, —ott.* Bordélyba vagy bordélyokba jár, bordélyházban kurválkodik.

BORDÉLYOZÁS, (bordély-oz-ás) fn. tt. *bordélyozás-t*, tb. *—ok.* Bordélyba járás, kurválkodás.

BORDÉZMA, BORDÉZSMA, (bor-dézma) ösz. fn. Tized, melyet a termett borból az illető termelő ad.

BORDICZA, bord-icz-a) fn. tt. *bordiczát.* Ököriga bélfája, mely az igatalpat az igafejjel öszvetartja; kis borda.

A *borda* szónak kicsinyezője. Egyezik vele a szláv *brdlzo.* V. ö. BORDA.

BORDÓ, hangutánzó fn. tt. *bordó-t.* 1) Hosszu síp a dudán, mely mindig egy hangon mormog. *A dudás vállra veti a duda bordóját.* Magashangon: *bördö.* A persában *burghó* am. 1. cornu intus cavum, quod instar tubae inflatur; 2. sonus vel clangor illius instrumenti. V. ö. GORDÓ. 2) Vöröshajma üreges szára, másképp: *borda.*

BORDON, (bord-on) fn. tt. *bordon-t*, tb. *—ok.* Növénynem az együttnemzök seregéből; vaczka zsejtes; fészke födelékes, szálkahegyü fulánkos pikkelyekkel; bóbitája hajszálas. (Onopordum, Diószegi). Fajai: *fehérhátu*, és *horgos bordon.*

Törzse *bord* a *borz, borzas* szókkal egy eredetü.

BORDÓS, (bordó-os) mn. tt. *bordós-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Aminek bordóféle sipja van. *Bordós duda.* 2) Kivájt, csöves, mint a bordósíp. *Bordós bodzaág*, melyből tilinkót, furulyát készítenek.

BORDÓSÍP, (bordó-síp) ösz. fn. Általán vastag, morgó hangu síp, különösen a duda és orgona mélyhangu sípja. Másképp: *gordósíp.*

BORDÚS, (bor-dús) ösz. mn. Sok bort termő, borral bővelkedő. *Bordús Magyarország. Bordús Baranya.*

BORÉ, BORÉV l. BORRÉ vagy BORRÉV.

BORECZET, (bor-eczet) ösz. fn. Borból vagy borral készített eczet. V. ö. ECZET.

BORÉGETŐ, (bor-égető) ösz. fn. Ki törkölyből, rozsból, burgonyából, szilvából stb. lélt vagy szeszt, vagy égettbort készít.

BORÉK, (bor-ék) fn. tt. *borék-ot.* Átalán am. *boríték. Levél borékja.* A Népdalok I. kötete 243. lapján. Különösebben: rugalmas, redőkbe szedődő bőrzacskó, mely az állati heréket burkolja; köznyelven: *tökzacskó. Borék petyhüdése, daganata, gyuladása.*

BORÉKDAG, (borék-dag) ösz. fn. A tökzacskónak kóros dagadása.

BORÉKLOB, (borék-lob) ösz. fn. Tökzacskó gyuladása.

BORÉKRÁK, (borék-rák) ösz. fn. Rákféle seb a tökzacskón, mely Angliában a kéménytisztítóknál gyakori.

BORÉKSÉRV, (borék-sérv) ösz. fn. A tökzacskónak megtágulása, s alásülyedése.

BORÉKSÖVÉNY, (borék-sövény) ösz. fn. Azon hártya, mely a borékot azaz tökzacskót két üregre választja, melyekben a herék foglaltatnak.

BORÉKVARRÁNY, (borék-varrány) ösz. fn. A tökzacskón látszó hosszas csíkolat, mely a nemzővessző tövétől kezdve hát felé terjed, egész a végbél nyilásáig.

BORÉKVÉRSÉRV, (borék-vér-sérv) ösz. fn. Az edényből kiömlött vérnek meggyülése a borékban a herék körül.

BORÉKVISZKETEG, (borék-viszketeg) ösz. fn. Kóros viszketeg, mely a tökzacskó bőrét izgatja.

BORÉKVIZENY, (borék-vizeny) ösz. fn. Vízkorság neme a tökzacskóban.

BORÉNEK, (bor-ének) ösz. fn. Ének a borról, és borivás közben. V. ö. BORDAL.

BORÉRLELŐ, (bor-érlelő) ösz. mn. Szőlőérésnek kedvező. *Borérlelő meleg napok, langyos éjek.*

BORFÉREG, l. BORBOGÁR.

BORFESTŐ, (bor-festő) ösz. fn. és mn. Általán szerek, melyekkel a bornak bizonyos színt adnak. Különösen l. BERZSEN.

BORFA, (bor-fa) ösz. fn. Játszi beszédben am. szőlőtő.

„Jaj beh okosan találta
Aki a borfát plántálta.“ Népdal.

BORFIGE, BORFÜGE, (bor-fige) ösz. fn. Székelyeknél am. veres ribiszke, vagy tengeri szőlő.

BORFOLT, (bor-folt) ösz. fn. Folt, azaz mocsok, melyet ruhára, abroszra, asztalra stb. hullott borcseppek csinálnak.

BORFÖLD, (bor-föld) ösz. fn. Bortermésre alkalmas, szőlőtermő föld, boros ország, tartomány.

BORFŰ, (1), (bor-fű) ösz. fn. 1) Általán mindenféle fű, melyet némelyek a borba tesznek, hogy ízt adjanak neki. 2) Bizonyos réti növényfaj a kökörcsinek neméből (*Anemone pratensis*).

BORFŰ, (2), helységek neve Honth megyében; helyr. *Borfű-re, —n, —ről.*

BORFÜGE, l. BORFIGE.

BORGÁTHA, falu Vas megyében; helyragokkal: *Borgáthá-n, —ra, —ról,*

BORGŐZ, (bor-gőz) ösz. fn. 1) A forrásban levő mustból kibontakozó fojtó gőz. 2) A borból kipárolgó finom részecskék. *Borgőzzel tölt szoba. Büdös a borgőztől. Elfogta eszét a borgőz.* Km.

BORGYÖKÉRFŰ, (bor-gyökér-fű) ösz. fn. L. HARAMAG.

BORHAJHÁSZ, (bor-hajhász) ösz. fn. Alkusz, ki a borkereskedők részére megbizásból vagy a nélkül borokat keres, és azokra alkuszik.

BORHAMISÍTÁS, (bor-hamisítás) ösz. fn. A bornak idegen alábbvaló borral keverése, s valódi gyanánt árulása, különösen a savanyú bornak ónczukorral édesítése, vagy akármely bornak vízzel elegyítése.

BORHAMISÍTÓ, (bor-hamisító) ösz. fn. és mn. Borcsiszár, oly borárus, vagy kocsmáros, ki borokat kever, zagyvál, ront, vízzel vagy ónczukorral elegyít.

BORHÁZ, (bor-ház) ösz. fn. 1) Ház, melyben bort tartanak, különösen a szőlőhegyeken levő épületeket, szüretelő hajlékokat nevezik így. 2) Kocsma, csapház, melyben bort mérnek.

BORHID, falu Szathmár megyében; helyragokkal: *Borhid-on, —ra, —ról.*

BORHIDA, falu Vas megyében; helyragokkal: *Borhidá-n, —ra, —ról.*

BORHIMLŐ, (bor-himlő) ösz. fn. Vörös buborcsikok a részeges ember arczán. *Kiverte a borhimlő.* Némely vidékeken: *kuprecz* vagy *réz.*

BORHIMLŐS, (bor-himlős) ösz. mn. Sok borivástól kivörösödött bibircsós arczú. Dunán túl: *kupreczes, rezes.*

BORHORDÓ, (bor-hordó) ösz. fn. Hordóféle edény, melyben bort tartanak, különböztetésül más folyadékokat tartalmazó hordóktól. *Tíz, ötven, száz, ezer akós borhordó.* Közönségesen: *boroshordó.*

BORHŰTŐ, (bor-hűtő) ösz. fn. Edény, fából vagy vas-, rézlemezből, melyben forró nyári napokon bort hűtenek hideg vagy jeges vízzel.

BORI, BORY, falu Honth megyében; helyragokkal: *Bori-ba, —ban, —ból.*

BORILLAT, (bor-illat) ösz. fn. Sajátnemű zamat, mely a finomabb ó borok ízlésekor az ínyeket és orrt kellemesen illeti.

BORIS, BORISKA, l. BORCSA, BORBÁLA.

BORISMERŐ, (bőr-ismerő) ösz. fn. Ki ügyességgel bir a borok fajait, korát, tiszta valódiságát, szóval a borok tulajdonságait megkülönböztetni, meghatározni.

BORISTEN, (bor-isten) ösz. fn. A régi hellenromán hitrege szerint, Bacchus.

BORISZA, (bor-isza) ösz. mn. és. fn. Aki bort szokott inni, aki nem útálja a bort. Ellentéte: *bornemisza.*

BORISZÁK, (bor-iszák) ösz. fn. Aki a bort szereti, s gyakrabban és nagyobb mértékben iszsza.

BORÍT, (bor-ít) áth. m. *borít-ott*, htn. *—ni* vagy *—ani.* 1) Föd, takar. *Víz borítja a réteket, legelőket. Felhők borítják a napot. Arczát fátyollal borítja. Feledékenység borít sok nagy embert, és művet.* 2) Fordít, felfordít. *Kocsit az árokba borítani. Felborítani a kosarat.* 3) Szegélyez, beszeg. *Dolmányt sinórral borítani.* 4) Körülkerít, körülvesz. *Ködbe borítani, lángba, tűzbe borítani, szégyenpirba borítani.* 5) Behúz valamivel valamit, pl. az asztalos némely lágy fabútort keményfa-lappal borít. Összetételei: *Beborít, felborít, kiborít, elborít. Beborítani az ágyat terítővel; felborítani a tálat; kiborítani valamit az edényből; leborítani a kosarat; elborította a vér egész arczát.* 6) Némely hím állatról p. rötvadról mondatik midőn párzik.

Elemzését illetőleg l. BOR, elvont gyök.

BORITAL, (bor-ital) ösz. fn. 1) Általán am. borivás. *A borital magában nem ártalmas, bár szokszor és soknak tiltatik.* 2) Különösen: mértéken tuli használata a bornak. *Boritalnak adni magát* am. részegeskedni. 3) Bornemü ital.

BORÍTÁS, (bor-ít-ás) fn. tt. *borítás-t*, tb. *—ok.* 1) Betakarás, befödés. V. ö. BORÍT. 2) A gombkötöknél lapos, vagy gömbölyü sinór, melyet a szabók ruhabeszegésre használnak.

BORÍTÉK, (bor-ít-ék) fn. tt. *boríték-ot.* 1) Burok, lepel, melylyel valamit betakarnak. *Ágyboríték, süveg-, kalapboríték, levélboríték.* V. ö. BORÉK. 2) Egyes személy elébe terített asztali készület, jobban: *teríték.* 3) Gabonaszem tokja, vagy vetemény hüvelye.

BORÍTÉKOS, (bor-ít-ék-os) mn. tt. *borítékos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Befödött, takart, leplezett. *Borítékos ágy, szék, pamlag.* 2) Asztali készülettel ellátott, jobban: *terítékes.* 3) Természettani értelemben: tekenős, hüvelyes, tokos.

BORÍTÉKOZ, (bor-ít-ék-os) áth. m. *borítékoztam, —tál, —ott.* Boritékkal ellát. *Ágyat borítékozni.*

BORÍTÉKTALAN, (bor-ít-ék-talan) mn. tt. *borítéktalan-t*, tb. *—ok.* Minek borítéka, takarója födöje nincs. *Borítéktalan ágy.*

BORÍTÉKPAPÍR, (boríték-papír) ösz. fn. Általán durvább vagy vékonyabb anyagú papír, melybe holmit borítani, takargatni szoktak. *Czukorsüvegek, röfös kelmék borítékpapírja.*

BORÍTÉKÜVEG, (boríték-üveg) ösz. fn. Üveg, melylyel valamit beborítanak. *Czukrászok, kertészek borítéküvege.*

BORÍTÉKVÁSZON, (boríték-vászon) ösz. fn. Ritka szövetü könnyü vászon, különféle röfös áruk betakargatására.

BORÍTGAT, (bor-ít-gat) gyak. áth. m. *borítgattam, —tál, —ott*, par. *borítgass.* Több tárgyat betakargat, beburkolgat, egymás után befödöz.

BORÍTÓ, BORITÓ, (1), (bor-ít-ó) fn. tt. *borító-t*, tb. *—k.* Vesszöböl font szellös és magas kosár, alul széles, fölül szük nyilással, mely alá baromfiakat szokás zárni. Ha halfogásra van készítve, szokottabban *tapogató* a neve.

BORÍTÓ, (2), (mint föntebb) mn. tt. *borító-t.* Aki vagy a mi borít.

BORÍTÓKAS, (borító-kas) ösz. fn. Lásd BORÍTÓ fn.

BORÍTÓSZEG, (borító-szeg) ösz. fn. Szeg, melylyel némely borításokat megerősítenek, ilyenek pl. a késnyeleken levő szegek.

BORÍTÓTÁL, (borító-tál) ösz. fn. Tál, mely némely más edények befödéseül használtatik.

BORITTAS, (bor-ittas) ösz. mn. Bortól megrészegedett.

BORIVÁS, (bor-ivás) ösz. fn. Bornak italul használása. *Boriváshoz szokni. Mértéktelen borivás.*

BORIVERÉB, (bori-veréb) ösz. fn. Veréb, mely nem városokban és falukon, hanem erdökben tartózkodik, s odvas fákban fészkel. *Bori* melléknevét talán onnan kapta, hogy mintegy *elburkolva* rejtezik.

BORIVÓ, (bor-ivó) ösz. fn. és mn. Ki bort iszik, ki rendesen borral él. *Borivó népek.* Másként: *borissza.*

BORÍZ, (bor-íz) ösz. fn. 1) A bornak sajátságos szamatja. 2) Íz, mely a boréhoz hasonló savanyuságu. *Némely almafajok boríze.*

BORÍZLELŐ, (bor-ízlelő) ösz. fn. Borkóstoló, ki a borok minőségét, korát, ízök után vizsgálgatja.

BORÍZÜ, (bor-ízü) ösz. mn. Minek íze a boréhoz hasonló. *Borízü alma.*

„Most úgy vágyok a szökére,
Mint a szölöszemecskére,
De még inkább a barnára,
Mint a borízü almára." Népdal.

BORJÁD, falvak Baranya és Tolna megyében; helyragokkal: *Borjád-on, —ra, —ról.*

BORJAS, (bor-ju-as) mn. tt. *borjas-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Minek borja van, mi borjat ellett. *Borjas tehén.*

BORJAS, népes puszta Torontál megyében; helyragokkal: *Borjas-on, —ra, —ról.*

BORJAZIK, (bor-ju-az-ik) k. m. *borjaz-tam, —tál, —ott*, par. *—zál.* Borjat ellik. *Borjaznak a tehenek.*

BORJU, BORJÚ, (bor-j-u vagy bor-j-ú) fn. tt. *borjú-t* vagy *borj-at*, tb. *borjú-k* vagy *borj-ak.* Birtokraggal: *borjúm, borjúd, borjúja*, stb. vagy *borjam, borjad, borja*, stb. Tehénféle nöstényállat magzata, mert tulajdonkép csak azon fiatal állatot nevezzük borjunak, melyet tehén ellett. *Bivalborju*, bivaltehén fia, *szarvasborju*, melynek szarvastehén az anyja; *özborju*, özanyától. Nemre nézve: *bikaborju*, himnemü, *üszöborju*, nösténynemü. *Rugott borju*, melyet az anyja már nem enged szopni. *Tinóborjú*, melyet kiheréltek. *Tavali borju. Szalmán hízott borju. Nem sokat fincsál a szalmán hízott borju.* Km. *Ostoba mint a borju.* Km. *Kényén szokott gyermek borjú neven ébred.* Km. *Néz, mint borju az új kapura.* Km. *Adj neki, hogy el ne vesse borját.* Km. *Kinek nem borja, nem nyalja.* Km. *Holnapután kis kedden, borjunyúzó pénteken*, azaz sohanapján. Átv. ért. *tengeri borju*, a tengeri emlősállatok egyik neme, némi hasonlósága miatt a borjuhoz. *Vízi borju*, tüzes hasu béka, melynek szava a borjubőgéshez hasonló. Így nevezik a gyalogkatonák azon táskáját is, mely szőrös borjubőrből van készítve, s melyben motyóikat hordják. *Fölkötni a borjút.*

Gyöke *bor* vagy *bar*, melyből *j* képzövel lett *borj*, s *u* kihangzással *borju.* Hogy eredeti rövid alakja *borj*, onnan kitünik, mert több ragot és képzöt ez alakban vesz föl: *borj-at, borj-ak, borj-am, borj-as, borj-azik.* Hasonló képzésüek: *var-j-u, varj-at, sar-j-u, sarj-at, gyap-j-u, gyapj-at, ifj-u, ifj-at, szom-j-u, szomj-at.*

Értelményezését illetőleg l. BAR, gyök.

BORJUAPRÓLÉK, (borju-aprólék) ösz. fn. A leölt borjunak vég tagjai, nevezetesen körmei, fülei s belei, bélfodrai. *Borjuaprólékból készített becsinált.*

BORJUBÉL, (borju-bél) ösz. fn. A borjunak fodros béle.

BORJUBŐR, (borju-bőr) ösz. fn. A borjunak nyers vagy kikészített bőre. *Szintannyi borjubört visznek a vásárra, mint ökörbört.* Km. *Borjubörből varrott csizma.*

BORJUCZÍMER, (borju-czímer) ösz. fn. A föltagolt borjunak hátulsó negyede.

BORJUCZOMB, (borju-czomb) ösz. fn. A leölt borjunak egyegy czombja. *Nyárson sült borjuczomb. Borjuczombból hasított szeletek.*

BORJUFARK, (borju-fark) ösz. fn. Borjunak a farka. *Czitromlével készített borjufark.*

BORJUFARKFŰ, (borju-fark-fü). Lásd ÖKÖRFARKKÓRÓ.

BORJUFEJ, (borju-fej) ösz. fn. Borjunak a feje. *Borjufej tormával, czitromlével.* Átv. gúnyos ért. idomtalan, ostoba, busa fej.

BORJUFODOR, (borju-fodor) ösz. fn. A borjubél redős, fodros része, némely ínyenczek kedves eledele.

BORJUFÓKA, (borju-fóka) ösz. fn. Tengeri emlősállat a fókák neméből, másképׂ: *tengeri borju* vagy *tengeri kutya.*

BORJUFÜL, (borju-fül) ösz. fn. 1) A borjunak füle. 2) Borjufülfű, hölgymál, ölvfü.

BORJUGYOMOR, (borju-gyomor) ösz. fn. Borjunak a gyomra.

BORJUHURKA, (borju-hurka) ösz. fn. 1) A borjunak hurkaféle belső része. 2) Öszvevagdalt borjuhúsból készített hurka vagy kolbászféle eledel.

BORJUHÚS, (borju-hús) ösz. fn. A leölt borjunak kivágott s eledelül használt húsa. *Pörkölt, sült, rántott, paprikás, czitromlével készített borjuhús.*

BORJUKEDESZ, (borju-kedesz) ösz. fn. A borju szegyében levő mirigyes rész.

BORJUKOLBÁSZ, (borju-kolbász) ösz. fn. Apróra vagdalt borjuhúsból csinált kolbász. V. ö. KOLBÁSZ.

BORJUKÖTÉL, (borju-kötél) ösz. fn. Kötél, melylyel a borjút jászolhoz kötik, s melynél fogva anyja alá szopni eresztik, vagy onnan elhúzzák. Átv. ért. s köznépies nyelven am. rövid póráz, gyermeki fenyíték. *Borjukötélen tartani a gyereket.*

BORJULÁB, (borju-láb) ösz. fn. 1) Borjúnak a lába. *Kirántott, kocsonyával készített borjuláb.* 2) L. BORJULÁBFŰ.

BORJULÁBFŰ, (borju-láb-fü) ösz. fn. Növényfaj a kontyvirágok neméből, másképׂ: *kontyosfü, mocskos kontyvirág.* (Arum maculatum).

BORJULÉ, (borju-lé) ösz. fn. Borjuhusból, borjuvelőből készült sürü becsinált.

BORJULEVES, (borjú-leves) l. BORJULÉ.

BORJUNYÚZÓ, (borju-nyúzó) ösz. mn. Tréfás népnyelven előfordul e közmondásban: *Holnapután kis kedden, borjunyúzó pénteken,* azaz soha napján.

BORJUOLTÓ, (borju-oltó) ösz. fn. Tej, mely a leölt borju gyomrában megsavanyodott állapotban táltatik, s melyet tejoltásra, azaz, a tejnek mesterséges aludttá csinálására használnak.

BORJUORR, (borju-orr) ösz. fn. 1) Borjunak az orra. *Karikát húzni a borju orrára.* 2) Lásd BORJUORRFŰ.

BORJUORRFŰ, (borju-orr-fü) ösz. fn. Növényfaj a pintyő nemüek közöl, másképׂ: *oroszlánszáj, ebfejüfü, piros gerézdes, orros fejü fü, aranyevő pintyő.* (Antirrhinum majus).

BORJUŐRZŐ, (borju-őrző) ösz. fn. és mn. Ki borjukat, borjucsordát őriz, legeltet. *Borjuőrző suhancz, gyerkőcze.*

BORJUPÁSZTOR, l. BORJUŐRZŐ.

BORJUPÁZSIT, (borju-pázsit) ösz. fn. 1) Legelő, kertaljai pázsit, melyen borjukat legeltetnek. 2) Növényfaj a kéthímpázsitok neméből, másképׂ: *szagos kéthímpázsit.* (Anthoxanthum odoratum).

BORJUPECSENYE, l. BORJUSÜLT.

BORJUSÜLT, (borju-sült) ösz. fn. Borjuhús sülve. *Szalonnával, foghajmával megtüzött borjusült. Egy adag borjusült salátával.*

BORJUSZÁJU, (borju-száju) ösz. mn. 1) Gúnyosan szólva, széles, tertyedt száju. 2) *Borjuszáju ing,* melynek bő, lobogós ujjai vannak, különböztetésül a *sípujjú* ingtől.

BORJUSZEGY, (borju-szegy) ösz. fn. A borjunak azon része, mely két első lábai fölött s tokája alatt van, azaz melle. Az ökörnek, tehénnek *szegye,* a lónak, szamárnak *szügye,* az embernek *melle* van.

BORJUTÁNCZ, (borju-táncz) ösz. fn. Ficzánkolás, ugrálás, melyet a borjúk jó kedvökben tesznek. *Megjárta a borjutánczot.* Km.

BORJUTÜDŐ, (borju-tüdő) ösz. fn. Borjunak a tüdeje. V. ö. TÜDŐ.

BORKA, (1), női kn. tt. *Borkát.* Borbála név kicsinyezője, mint e hasonló keresztnevek: *Dorka, Jutka, Ilka, Katka, Janka, Miska, Gyurka,* stb.

BORKA, (2), (bor-ka) fn. tt. *borkát.* Szokottabban l. BOROCSKA. *Szereti a borkát.* Szójáték a föntebbi két szóval.

BORKANCSÓ, (bor-kancsó) ösz. fn. Kancsó, vagyis nagyobbféle füles cserépedény, melyben a bort a pinczéből fölhordják. Szokottabban: *boroskancsó.*

BORKEFE, (bor-kefe) ösz. fn. Kemény sertéjü kefe, melylyel a boros hordókat tisztogatják.

BORKERESKÉDÉS, (bor-kereskédés) ösz. fn. Borok bevásárlása s árulása nyerekedés végett.

BORKERESKÉDÉSI, (bor-kereskédési) ösz. mn. Borkereskedésre vonatkozó, azt illető. *Borkereskedési vállalat, ipar.*

BORKERESKÉDŐ, (bor-kereskédő) ösz. fn. Borokat vásárló s áruló, borokkal üzérkedő tőzsér. *Hazai, külföldi borkereskedők.*

BORKILENCZED, (bor-kilenczed) ösz. fn. A szüretelt must kilenczed része, melyet az illető földes uraság, mint a földnek tulajdonosa törvény szerént kap.

BORKIRÁLY, (bor-király) ösz. fn. 1) A borok királya, legjava. 2) Nagy borivó.

BORKORCSOLYA, (bor-korcsolya) ösz. fn. 1) Korcsolyanemű, csúsztató készület, melyen a boroshordókat szekérről leeregetik vagy elszállítás végett föltolják. *Lejtős borkorcsolya. Létraféle borkorcsolya.* 2) Átv. ért. olyanféle étkek, melyekre a bor igen csúszik. *A pogácsa, sajt, jó borkorcsolya.* 3) Gúnyosan szólva am. iszákos, részeges ember.

BORKORCSOLYÁZÓ, (bor-korcsolyázó) ösz. fn. Pinczenapszámos, ki a boroshordókat korcsolyán leeregeti.

BORKORSÓ, (bor-korsó) ösz. fn. Tágas száju, öblös hasu cserépedény, melyben az elkölteni való bort a pinczéből felhozzák, s melyből isznak is, mint a részegesek szójárása mondja: *Kis korsó, nagy korsó, torkomat újító, ruhám rongyosító.*

BORKÓSTOLÓ, l. BORÍZLELŐ.

BORKŐ, (bor-kő) ösz. fn. 1) A borból kifejlődő mészföldes só, mely a boros hordók oldalához ragad. 2) Tágasabb értelemben így nevezik azon hasonló keménységü anyagot is, mely az emberi fogak tövére rakodik. 3) A vegyészetben némely gyümölcsök kivonata. (Tartarus, cremor tartari).

BORKÖLES, (bor-köles) ösz. fn. Lásd BORMOHAR.

BORKŐNEMŰ, (bor-kő-nemü) ösz. mn. Olynemű, olyanféle tulajdonságu, mint a tulajdon értelemben vett borkő. *Borkőnemü savak.*

BORKŐOLAJ, (bor-kő-olaj) ösz. fn. Olaj, mely borkőből készül, s eleinte híg és sárga, utóbb nyúlós, fekete és büdös.

BORKŐPOR, (bor-kő-por) ösz. fn. Borkőtől elválasztott sós részek, porrá zúzott állapotban.

BORKŐSAV, (bor-kő-sav) ösz. fn. Borkőből vegyészileg alkotott sav. (Acidum tartaricum).

BORKŐSAVAS, (bor-kö-savas) ösz. mn. Borkősavval vegyített, készített.

BORKŐSÓ, (bor-kő-só) ösz. fn. Só, mely a borkőnek egyik alkotó részét teszi, s égetés által választatik el. (Sal tartari).

BORKŐSZESZ, (bor-kő-szesz) ösz. fn. Borkőből vegyészileg kifejtett szesz, azaz savanyú s éles szagú folyadék. (Spiritus tartari).

BORKŐTAJTÉK, (bor-kő-tajték) ösz. fn. Borkőből vegyészi műtét által kifejtett tajtéksó. (Cremor tartari).

BORKÖVES, (bor-köves) ösz. mn. Amiben borkő van; borkővel vegyített; borkővel bevont, betakart. *Borköves hordó. Borköves fogak.*

BORKULACS, (bor-kulacs) ösz. fn. 1) Boroskulacs. 2) Boriszák.

BORKÚT, (bor-kút) ösz. fn. Erdélyi tájejtéssel am. savanyúvíz-forrás. Vannak ilynevü helységek is Máramarosban és Erdélyben.

BORLANG, (bor-lang) ösz. fn. 1) A bornak hevítő és részegítő ereje. 2) Víz tisztaságú, általható s részegítő erővel bíró folyadék, mely borból vagy más, forráson keresztülment, híg anyagból választatik el. (Spiritus vini.) V. ö. LANG.

BORLÉGY, (bor-légy) ösz. fn. Apró légyfaj, mely a pinczékben s boros hordók körül éldegel; *muszlicza.*

BORLÉL, l. BORLANG és LÉL.

BORLÉLMÉRŐ, (bor-lél-mérő) ösz. fn. Bizonyos eszköz, melylyel a borlélnek, vagyis borlangnak erejét, fokát mérik.

BORLEVES, (bor-leves) ösz. fn. Főtt, s holmi fűszerekkel elegyített borból készült leves. *Czitromos, fahéjas, tojásos, czukrozott borleves.*

BORMÁMOR, (bor-mámor) ösz. fn. Mértéktelen borivástól, részegségtől származott mámor. V. ö. MÁMOR.

BORMÁRTALÉK, (bor-mártalék) ösz. fn. Borból vagy borral készült mártalékféle lé bizonyos ételekhez. V. ö. MÁRTALÉK.

BORMÉRÉS, (bor-mérés) ösz. fn. Borárulás kisebb mértékekben, pl. pint, itcze, messzely, félmesszely számra.

BORMÉRÉSI, (bor-mérési) ösz. mn. Bormérést illető, arra vonatkozó. *Borméréei jog, szabadalom.*

BORMÉRŐ, (bor-mérő) ösz. fn. 1) Borárus, kocsmáros, ki bort kisebb mértékekben pénzért mér ki. 2) Eszköz a bor jóságának, ereje fokának kikutatására.

BORMÉRTÉK, (bor-mérték) ösz. fn. Mindenféle mérték, melylyel bort mérnek, pl. cseber, akó, kupa (Erdélyben), pint, itcze, messzely, félmesszely.

BORMOHAR, (bor-mohar) ösz. fn. Moharfaj, melynek füzérbugája ijasfias, füzérkéi torlottak, vagy csomósak, füzérgerincze borzas, máskép: *borköles.* (Panicum germanicum).

Előneve *bor,* vagy bugájának *öszveborult* alakjától, vagy gerinczének *borzas* voltától vétetett, tehát = *boruló,* vagy *borzas mohar.*

BORNA, (bor-na) fn. tt. *bornát.* 1) Így nevezik a székelyek azon fenyü- vagy más faszálakat, melyekből házfalakat raknak. Alapértelemre hasonló hozzá a borításra, takarásra vonatkozó *borda,* mennyiben a bornák a háznak mintegy oldalbordái. 2) Szintén a székelyeknél am. a fölszántott s bevetett földet beborító *borona.*

BORNEMISZA, (bor-nem-isza) ösz. fn. tt. *bornemiszát,* tb. *bornemiszák.* Ki nem iszik bort, ki természeténél fogva undorodik a bortól. Régi magyar nemes családok neve is.

BORNY, elvont törzs, mely tájdivatosan használtatik *borj* helyett, a *bornyas, bornyú* stb. szókban. A *j* kivált túl a Dunán gyakran fölcseréltetik *ny*-vel, mint: *varjú varnyú, sarju sarnyú* stb.

BORNYAS, (bor-nyu-as) mn. tt. *bornyas-t* vagy —*at,* tb. —*ak.* Dunán tuli tájejtéssel am. a szokottabb: *borjas.*

BORNYASZ, (bor-nyu-asz) mn. tt. *bornyass-t,* tb. —*ok.* Buta, ostoba, mint bornyú.

BORNYÁSZ, (bor-nyu-ász) fn. tt. *bornyász-t,* tb. —*ok.* Bornyu- vagy borjuőrző, gondviselő; borjupásztor.

BORNYOMÓ, (bor-nyomó) ösz. fn. 1) Szüretelő munkás, ki a kádba rakott szőlőfejeket lábaival, vagy bizonyos eszközzel tapossa, zömöcsköli. 2) Csömöszölő rúd, vagy dorong.

BORNYOMÓZSÁK, (bor-nyomó-zsák) ösz. fn. Szüretelők zsákja, melyben a szőlőfejeket tapossák.

BORNYÚ, (bor-ny-ú) fn. tt. *bornyú-t* vagy *bornyat*, tb. *bornyú-k* vagy *bornyak*. Dunán túl s másutt is tájdivatos szó, az országos szokású, és elemzésileg helyesebb *borjú* helyett. L. BORJÚ.

BOROCSKA, (bor-ocs-ka) fn. tt. *borocskát*, tb. *borocskák*. 1) A *bor* szó kicsinyítve, melyet akkor használ a magyar, ha vagy kevés bort ért, vagy kinált borával kérkedni nem akar, söt azt mintegy tartózkodva nyujtja oda. *Igyék* vagy *tessék ezen borocskából. Nem rosz borocska.*

„Ha szíhatok borocskát,
A gondjaim csucsulnak." Csokonai.

2) Növényfaj a tarsókák neméből, melynek táskái kerekek, alsóbb levelei hosszudadok, fogasak, kopaszak, a felsők dárdaformák, szárölelők. Máskép: *nagy borocska, vetési tarsóka, temondád, vad mustár, nyüfü.*

BOROGAT, (bor-og-at) gyak. áth. m. *borogattam, —tál, —ott*, par. *borogass*. Általán am. valamit bizonyos takaróval, ruhával stb. körültekerget, befödöz. *Kendőbe, papirba borogatni holmit.* Különösen, sebet, testnek fájós részét gyógy- vagy enyhítő szerekkel bekötözget, bepólyáz, befödöz. *A lobos testet jeges ruhával borogatni. Meleg kásával borogatni az alsó részeket.* Vadászok nyelvén mondják az agárról, midőn ez a nyúlat forgatásban erősebben abajgatja, úgy hogy néha a nyúlon felül látszik lenni. (Bérczy K.)

BOROGATÁS, (bor-og-at-ás) fn. tt. *borogatás-t*, tb. *—ok*. 1) Cselekvés, midőn valamit borogatunk. *Sebek, fájós tagok borogatása.* 2) Azon szer, melylyel valamit borogatnak; borogatmány. *Minden órában fris borogatást alkalmazni.*

BOROGATMÁNY, (bor-og-at-mány) fn. tt. *borogatmány-t*, tb. *—ok*. Tapasz, melegítő ruha, kása, vagy más enyhitő- vagy gyógyszer, melylyel a fájós testet, tagot beborogatják, betakarják. *Meleg, jeges borogatmány.*

BORÓKA, (bor-ó-ka) fn. tt. *borókát*. 1) Gyalogfenyű, borsfenyű. 2) A gyalogfenyű gömbölyü, s megérve fekete csipős izü bogyója. A székelyeknél: *borsika.*

„Mint egy megért boróka,
Mely tiszta hóra hullott." Csokonai.

Egyezik vele a némely szláv nyelvekben divatos *borovka*. L. BOR, elvont gyök.

BORÓKABOGYÓ, (boróka-bogyó) ösz. fn. Gyalogfenyű magva, melyből kesernyés csipős ízü szeszes italt főznek.

BORÓKABOR, (boróka-bor) ösz. fn. 1) Borókával, azaz gyalogfenyű magvával füszerezett bor. 2) Borókamagokból égetett bor, borókapálinka.

BORÓKACSIPA, (boróka-csipa) ösz. fn. Csipa, vagy gyántaféle sürü folyadék, mely a borókafenyüből forrad ki. V. ö. CSIPA.

BORÓKAFENYŰ, (boróka-fenyü) ösz. fn. Cserjefaj a borókák neméből; levelei árformák, szálkahegyük, hármával veszik körül a szárat, kinyiltak, a bogyók mellett hosszabbak. Máskép: *gyalogfenyü.* (Juniperus communis).

BORÓKAFÜST, (boróka-füst) ösz. fn. Parázson égetett fenyümagok füstje. *Borókafüsttel párolni a fájós lábakat, kifüstölni a szobát.*

BORÓKAGYÁNTA, (boróka-gyánta) ösz. fn. L. FENYŰGYÁNTA.

BORÓKAKORPAFŰ, (boróka-korpa-fü) ösz. fn. Növényfaj a lopvanőszö harasztnemüek közöl; szára elágazó, ágai esztendőnként egyegy izzel szaporodnak; levelei ziláltak, öt oldalra nézők, szálasak, keskenyek, füzéri a szárhegyeken felállók. Lakik fenyveserdőkben. (Lycopodium annotinum).

BORÓKANEDV, (boróka-nedv) ösz. fn. Borókamagokból sajtólt csipős, kesernyés ízü nedv.

BORÓKAOLAJ, (boróka-olaj) ösz. fn. Borókamagokból kivont, készített olajnemű folyadék.

BORÓKAPÁLINKA, (boróka-pálinka) ösz. fn. Fenyümagból égetett pálinkaféle kesernyés ital, borovicska.

BORÓKAPÁPRÁD, (boróka-páprád) ösz. fn. A mohok seregéből, s páprádok neméből való lopvanőszö növényfaj, mely a közönséges páprádtól abban különbözik, hogy levelei épélük. (Polytrichum juniperum.)

BORONA, (bor-on-a) fn. tt. *boronát*. Szántóvetők eszköze, melylyel a fölszántott s bevetett földet simára egyengentik, s a magot eltakarják, beborítják. *Tövis borona*, mely egyedül beborításra, *vas borona*, vagy *fogas*, mely egyszersmind hantok, göröngyök szétzuzására szolgál.

A szláv nyelvekben: *brána, obrona*, oroszul: *borona*, mely kaput és védelmet is jelent. Mennyiben a borona takaró, födő, borító eszköz, végelemzésben a *bor* (borít, borul, borogat) gyöktől származtatható, mely a szláv nyelvekben nincs meg, de a *kapu* értelemben vett *borona* vagy *brána* sem egyéb, mint bizonyos nyilást elzáró, befödő, betakaró, beborító alkotmány.

BORONAFAL, (borona-fal) ösz. fn. Töviságakból csinált kerítés, vagy tövissel födött, vagy fölülről szegekkel tetézett, vagy vasboronához hasonló rácsozatu fal.

BORONAFOG, (borona-fog) ösz. fn. Vasszegek a vasborona bordáiban, melyek a hantokat, göröngyöket porrá tördelik.

BORONAHAJÓ, (borona-hajó) ösz. fn. Talphajó, vagy tutaj, mely boronaformára fenyüszálakból van öszvefüzve, s holmi áruk szállítására használtatik.

BORONÁL, (bor-on-a-al) áth. m. *boronál-t*. A fölszántott s bevetett földet boronával simára lapítja, illetőleg a barázdaféle magházakat beborítja.

BORONÁLÁS, (bor-on-a al-ás) fn. tt. *boronálás-t*, tb. *—ok*. A felszántott, bevetett földnek borona által megegyengetése, s az elvetett magnak betakarása.

BORONÁLT, (bor-on-a-al-t) mn. tt. *boronált-at.* Boronálva simára lapított, egyengetett, beborított. *Boronált föld.*

BORONAMEZŐ, falu Kraszna megyében; helyragokkal: *Boronamező-n, —re, —ről.*

BORONG, (bor-on-og) önh. m. *borong-ott, borongtam* vagy *borongottam,* htn. *borongni* vagy *borongani.* Tulajdonkép az égről és időről mondatik, midőn homályosodik, felhősödik, felhőkbe borul, szomorodik. *Borong az ég, borong az éj.* Átv. értelemben: midőn valaki komorodik, kedvetlenné lesz, s arcza mintegy sötétetik. *Borongó kedvü, ábrázatu.*

BORONGÁS, (bor-on-og-ás) fn. tt. *borongás-t,* tb. *—ok.* Homályosodás, felhősödés. Komorodás. V. ö. BORONG.

BORONGAT, (bor-on-gat) áth. m. *borongat-tam, —tál, —ott.* Valami enyhitő szerrel takargat, födözget. *Hideg vizzel, hóval borongatni a fagyos tagot. Meleggel borongatni a gyuladást.* V. ö. BOROGAT.

BORONGATÁS, (bor-on-g-at-ás) fn. tt. *borongatás-t,* tb. *—ok.* Sebnek, fájos testnek holmi enyhítő szerekkel takargatása, födözgetése. Máskép: *borogatás.*

BORONGÓ, (bor-on-g-ó) mn. tt. *borongó-t,* tb. *—k.* Felhős, homályos; kedvetlen, komor. *Borongó őszi napok. Borongó arcz.*

BORONGÓFŰ, (borongó-fü) öszvetett fn. Lásd PEREMÉR.

BORONGÓS, (bor-on-g-ó-os) mn. tt. *borongós-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Ami borongni szokott, folytonosan vagy gyakorta beboruló, felhősödő, elhomályosodó. *Borongós időjárás.* Átv. komorságra, szomoruságra hajlandó. *Borongós kedélyü.*

BORONKA, falu Somogy megyében; helyragokkal: *Boronká-n, —ra, —ról.*

BOROS, (bor-os) mn. tt. *boros-t,* tb. *—ak.* 1) Bortermő, borral bővelkedő. *Boros vidék, tartomány. Boros gazda.* 2) Borra ügyelő, bort kezelő. *Boros kulcsár. Rosz boros kulcsár az, aki szomjan meghal.* Km. 3) Amiben bort tartanak, bornak való. *Boros pincze, boros hordó, boros kancsó, boros kulacs, boros korsó. Ha titkot akarsz kitanulni, járasd a boros korsót.* Km. 4) Szelidebb kifejezéssel szólva am. bortól részeg, ittas. „Bort ittam én, boros vagyok, haza mennék, de nem tudok.“ Népdal. 5) Mint főnév több nemes család neve, s ekkor többese: *Borosok.*

BOROSAN, (bor-os-an) ih. Boros állapotban ittasan. Borral benedvezve.

BOROS-BOCSÁRD, MAGYAR—, OLÁH—, helynevek Erdélyben; helyragokkal: *Boros-Bocsárd-on, —ra, —ról.*

BOROS-GÖDÖR, falu Vas megyében.

BOROSJÁN, puszta Békés megyében; helyr. *Borosján-on, —ra, —ról.*

BOROS-JENŐ, mezőváros Arad megyében; helyragokkal: *Boros-Jenő-n, —re, —ről.*

BOROSNYÓ, KIS—, NAGY—, helynevek Erdélyben; helyr. *Borosnyó-n, —ra, —ról.*

BOROSODIK, (bor-os-od-ik) k. m. *borosod-tam, —tál, —ott.* Borivástól részegedni kezd. *Megborosodott* am. részeggé lett. *Leborosodik,* azaz tántorgásig, elesésig ittas lesz.

BOROSRIGÓ, (boros-rigó) ösz. fn. Rigófaj, mely él férgekkel is, de a szőlőt különösen kedveli. Húsa ízletesnek tartatik.

BOROSSÁG, (bor-os-ság) fn. tt. *borosság-ot.* Bortól ittas állapot, ittasság.

BOROS-SEBES, mezőváros Arad megyében; helyr. *Boros-Sebes-én, —re, —ről.*

BOROSTA, fn. tt. *borostát,* tb. *borosták.* Általán disznósertéből kötött kefeforma eszköz, meszelő. Különösen, ha kurtára, élesre van vágva, am. ecselőkefe, melyet némely vidékeken sürü fésü helyett használnak. *Borborosta,* mivel a hordókat kefélik. *Gyalog borosta,* melynek nyele nincsen. *Meszelő borosta.* mivel meszelnek, fehérítenek. *Olyan a haja, mint a borosta,* azaz, sürü, kemény.

Némelyek a magyar *poroszló* (kefélő) szóból akarnák elemezni, de valószinübben a német *Borste* (sörte), *Bürste* szóból alakúlt. Törökül *fircsa.*

BOROSTÁL, (borosta-al) áth. m. *borostál-t.* Borostával fésül, a hajat ecselőkefével simára egyengeti.

BOROSTASEPRŰ, (borosta-seprü) ösz. fn. Hoszszabb szálu és puhábbféle sörtéből készített porozó seprü.

BOROSTELEK, falu Bihar megyében; helyr. *Borostelke-n, —re, —ről.*

BOROSTYÁN, fn. tt. *borostyán-t,* tb. *—ok.* 1) Cserjeszáru növénynem az öthímesek seregéből. Legismeretesb faja: *repkény,* melynek szára földön futó, a fák oldalain fölmász, s beléjök gyökeredzik. (Hedera helix). 2) L. REPKÉNY. Máskép: *földi borostyán, kerek nádrafü, katonapetrezselyem.* 3) Lásd BABÉR.

Idegen eredetű; perzsául *barsan* (hedera), a szláv nyelvekben *barstran, berstan, berslyan, bretstán.*

BOROSTYÁNBOGYÓ, (borostyán-bogyó) ösz. fn. A borostyánnövénynek bogyóféle gyümölcse.

BOROSTYÁNERDŐ, (borostyán-erdő) ösz. fn. Erdő, mely borostyánfákból áll. L. BOROSTYÁNFA.

BOROSTYÁNFA, (borostyán-fa) ösz. fn. Görög- és Olaszországban tenyésző fanem, hosszú, csúcsos, kemény, eres, és sötétzöld levelekkel, melyeket télen sem hullat el. Máskép: *nemes babér.* (Laurus nobilis).

BOROSTYÁNKOSZORÚ, (borostyán-koszorú) ösz. fn. Borostyánlevelekből fűzött koszorú; babérkoszorú, mint érdemnek, dicsőségnek tiszteletjele. *Borostyánkoszorút érdemelni. Borostyánkoszorú díszíti fejét.*

BOROSTYÁNKŐ, (1), (borostyán-kö) ösz. fn. Kemény, átlátszó földi gyanta, rendesen sárgás vagy fehéres, ritkábban vereslő, zöld, vagy kék. Dörzsölés által vonzó erőt fejt ki, meggyujtva kellemes szagu. Legbővebben a keleti tenger poroszországi partjain találtatik. *Borostyánkőből készített pipaszár-, szivarszopókák.*

A német *Bernstein*-ból módosított szó.

BOROSTYÁNKŐ, (2), mezőváros Vas, és falu Pozsony megyében; helyr. *Borostyánkő-re, —n, —ről.*

BOROSTYÁNKŐMÍVES, (borostyán-kő-míves) ösz. fn. Míves, ki borostyánkőből különféle ékszereket s eszközöket készít.

BOROSTYÁNKŐOLAJ, (borostyán-kő-olaj) ösz. fn. Borostyánkőből kifejtett olaj.

BOROSTYÁNKŐLÉL, (borostyán-kő-lél) ösz. fn. Lél, azaz szesz, mely a borostyánkő párolása által fejlik ki.

BOROSTYÁNKŐSAV, (borostyán-kő-sav) ösz. fn. Sajátnemű sav, melyet vegyészileg a borostyánkőből fejtenek ki.

BOROSTYÁNLEVÉL, (borostyán-levél) ösz. fn. Általán a fára kúszó vagy földi borostyán eleven zöld levele. Különösen konyhai fűszerül használt babérlevél.

BOROSTYÁNMEGGY, (borostyán-meggy) ösz. fn. A meggynemű fák egyik faja, melynek fája középszerű, levelei bőrformák, mindig zöldek, s alsó lapjokon két vagy több bibircsó van. (Lauro-cerasus).

BOROSTYÁNMEGGYVÍZ, (borostyán-meggy-víz) ösz. fn. Borostyánmeggy gyümölcséből sajtólt vagy csepegtetett gyógyerejű víz.

BOROSTYÁNOLAJ, (borostyán-olaj) ösz. fn. Borostyán bogyóiból kifejtett olaj.

BOROSTYÁNOS, (borostyán-os) mn. tt. *borostyános-t*, tb. *—ak.* 1) Borostyánféle növényekkel, fákkal benőtt, bővelkedő. *Borostyános erdő.* 2) Borostyánkoszorúval diszített, ékesített, megtisztelt; babéros. *Borostyános költő, művész.*

BOROSZLÁN, (bor-osz-ol-án?) fn. tt. *boroszlán-t*, tb. *—ok.* Növénynem a nyolczhímesek seregéből; csészéje bokrétaforma, négy metszésű, a hímeket bezárja; bokrétája nincs, bogyója vagy csontárja egy magvu. Cserje. Fajai: *farkas, havasi, szőrös, henye boroszlán.* (Daphne).

Gyöke *bor* valószinüleg azon sajátságára vonatkozik, mely szerint hímszálai be vannak zárva, *borítva*, tehát elemezve: *boroszoló, borozoló*, mint: *oroszlán* vagy *oroslán* = *orozoló* (rapidus, ληστής) s *pereszlén* = *pereselő* (pergető).

BOROSZLÁNFA, (boroszlán-fa) ösz. fn. 1) L. BOROSZLÁN. 2) Néhutt am. orgonafa.

BOROSZLÓ, (1), férfi kn. tt. *Boroszló-t.* Borislaus, Bratislaus. Szláv eredetű.

BOROSZLÓ, (2), fn. tt. *Boroszló-t*, helyr. mint minden külföldi helynévnél: *—ba, —ban, —ból.* Porosz-Szilézia fővárosa. (Breslau). Vannak ily helynevek Magyarországon és Erdélyben.

BOROSZLÓI, (boroszló-i) mn. tt. *Boroszlói-t*, tb. *—ak.* Boroszló városából való, oda tartozó. *Boroszlói kereskedők, kalmárok, gyárosok. Boroszlói hírlap.*

BOROTVA, (borot-va vagy bor-ot-va) fn. tt. *borotvát.* Borbélykés, melylyel a szakált, hajat, szőrt simára bőrig lemetszik. *Borotvát fenni, köszörülni, meghúzni. Széles, keskeny pengéjű borotva. Éles, angol borotva. Elmetszeni borotvával a nyakát. Ez a kés úgy fog, mint a borotva. Nem minden botból válik borotva.* Km.

Ugyanezen értelemben egyezik vele a szláv nyelvekben divatos *britva*, melyet ugyancsak a szláv nyelvekből lehet-e elemezni, feleljenek meg rá a szláv nyelvészek. Mi magyarok e szónak alapfogalmát és gyökhangjait öszvehasonlítva így elemezhetjük: *bor* mint metszésre vonatkozó gyök egyezik azon *bar, ber* gyökökkel, melyekből *barkócza, barázda, berecs* (ripacs) származtak, továbbá *b* előtét nélkül megvan az *ort, orot, arat, irt* igékben, melyek mind metszést jelentenek. Miszerint *borot* = orot, arat, irt, innen: *borotó* = orotó, arató, irtó, melyből előbb: *borotv*, s *a* utóhangzással *borotva* fejlett ki.

BOROTVAFOK, (borotva-fok) ösz. fn. A borotva háta, az élnek ellentett szélesebb része. *Borotvafokkal levenni a szappant. Éles, mint borotvafok.* Gúnyos km.

BOROTVAKŐ, (borotva-kő) ösz. fn. Különös márványnemű kőből készített síma lapos kőeszköz, melyen az életlen borotvát fenni szokták.

BOROTVÁL, (borotva-al) áth. m. *borotvált.* Szakált, szőrt, hajat borbélykéssel lemetsz. *Könnyü a kopaszt borotválni.* Km. *Elborotválni a bajusz tövét. Leborotválni a barkókat. Megborotválni az egész arczot. Körülborotválni a fejet. Csinján kell vele borotválni.* Km. Átv. ért. és tréfásan, *megborotválni valakit* am. a játszó asztalnál minden pénzéből kifosztani, kiüresíteni.

BOROTVÁLÁS, (borotva-al-ás) fn. tt. *borotválás-t*, tb. *—ok.* Szőrnek, hajnak borotvával lemetszése.

BOROTVÁLATLAN, (borotva-al-at-lan) mn. tt. *borotválatlan-t*, tb. *—ok.* Aki vagy ami nincs megborotválva. *Borotválatlan vén koldus; borotválatlan rab, borotválatlan arcz.* Határozóilag am. borotválatlanul, borotválás nélkül.

BOROTVÁLKOZÁS, (borotva-al-koz-ás) fn. tt. *borotválkozás-t*, tb. *—ok.* Magának borotválása.

BOROTVÁLKOZIK, (borotva-al-koz-ik) k. m. *borotválkoz-tam, —tál, —ott.* Maga magát borotválja. *Minden héten egyszer, kétszer, háromszor borotválkozni. Szépen megborotválkozni.*

BOROTVÁS, (1), (borotva-as) fn. tt. *borotvás-t*, tb. *—ok.* 1) Borotvacsináló míves. 2) Borotválásból élő ember, borbély.

BOROTVÁS, (2), (mint föntebb) mn. tt. *borotvás-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Borotvával ellátott, borotvához való. *Borotvás tok.*

BOROTVASZÍJ, (borotva-szíj) ösz. fn. Feszítőfára húzott s olajjal beitatott, vagy más szerrel megkent bagariabőr, melyen borotválkozáskor meghúzogatják a borotvát, hogy jobban fogjon.

BOROTVATOK, (borotva-tok) ösz. fn. Tok, melyben a borotvát vagy borotvákat tartani s hordozni szokás.

BORÓZ, (bor-oz) önh. m. *boroz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Bort iddogál, borivással tölti az időt. *Többed magával borozni. Elborozni késő éjszakáig.* Képzésre olyan, mint: *seres, pálinkás, kávés.*

BOROZÁS, (bor-oz-ás) fn. tt. *borozás-t*, tb. *—ok.* Bor mellett ülés és iddogálás. *Borozás közt* vagy *közben eljár az ember szája.*

BOROZDA, (l. BARÁZDA) fn. Tájdivatos kiejtés a székelyeknél, és némely más helyeken, származékaival együtt: *borozdál, borozdás.* Túl a Dunán néhutt *berázda.*

BORPÁLMA, (bor-pálma) ösz. fn. Keletindiai pálmafa neme, melynek gyümölcséből borféle részegítő italt készítenek.

BORPARLAG, (bor-parlag) ösz. mn. Oly tartomány, vidék, határ, melyben nem terem bor, hol szőlőhegyek vagy kertek nincsenek. *Borparlag Csalóköz.* Néhutt a köznép tréfásan ily vidéket *józan országnak* nevez.

BORPECSÉT, (bor-pecsét) ösz. fn. Folt, szenny, melyet a kiöntött bor ruhákon, bútorokon stb. csinál.

BORPECSÉTES, (bor-pecsétes) ösz. mn. Borfoltos, bortól bemocskolt. *Borpecsétes asztalabrosz. Borpecsétes ruha.*

BORPIACZ, (bor-piacz) ösz. fn. 1) Köztér, mely különösen borok árulására van nyitva, különböztetésül másféle, pl. *gabona-, baromfi-* stb. piaczoktól. 2) Borvásár.

BORPRÉS, l. BORSAJTÓ.

BORRAVALÓ, (borra-való) ösz. fn. tt. *borravaló-t.* Munkabérhez vagy ingyen szolgálathoz ajándékul toldott pénzecske egy italbor fejében. *Jó borravalót kapott a kocsis. Borravalóért is megtehetni ezen csekélységet. Rajta legények! lesz borravaló. Oly fösvény, még csak borravalót sem adott.*

BORRÉ vagy BORRÉV, falu Erdélyben; helyragokkal: *Borré-be, —ben, —ből.*

BORS, (1), (bor-s) fn. tt. *bors-ot.* Némely meleg tartományi fákon és cserjéken termő gömbölyü bogyóforma gyümölcs csipős és égető ízzel, melyet fűszerül szoktak használni. 1) A keletindiai közönséges borscserje fekete bogyói. (Piper nigrum). *Egész borsot, törött borsot tenni az ételbe. Megadni az ételnek borsát, savát. Kicsiny a bors, de erős.* Km. *Borsot törtek az orra alá.* Km. 2) A nálunk közismeretü és használatu kedves fűszerféle paprika, másképp *törökbors, kertibors, veresbors.* (Capsicum annuum).

Nevét vagy gömbölyü alakjától kapta, mely tekintetben hasonló hozzá: *borsó,* vagy talán csípős ízétől, midőn a *bor* (szeszes ital) és *bírs* szókkal rokon. Egyébiránt hasonlókul tekinthetők a hellen *πεπερίς,* latin *piper,* német *Pfeffer,* lengyel *pieprz,* stb.

BORS, (2), falu Bihar megyében; helyragokkal: *Bors-ra, —ról, —on.*

BORSA, falu Erdélyben és Máramarosban; KIS—, NAGY—, falvak Pozsony megyében; helyragokkal: *Borsá-ra, —n, —ról.*

BORSAD, puszták neve Veszprém megyében (Kresznerics); helyragozva *Borsad-ra, —on, —ról.*

BORSADÉK, (bor-s-ad-ék) fn. tt. *borsadék-ot.* A bors csipős alkatrészeinek kivonata. (Piperinum).

BORSAJTÓ, (bor sajtó) ösz. fn. Gépnemű készület, melylyel a szőlő levét, különösen a taposott vagy csomoszolt szőlőben maradt nedvet kinyomják. V. ö. SAJTÓ.

BORSAJTÓLÓ, (bor-sajtóló) ösz. fn. Szüreti munkás, ki a szőlőnedvet sajtóban kinyomja.

BORSAL, (bors-al) ösz. fn. L. BORSADÉK.

BORSAV, (bor-sav) ösz. fn. L. BORKŐSAV.

BORSCSERJE, (bors-cserje) ösz. fn. Keletindiában tenyésző cserjefaj, melyen az úgynevezett fekete bors terem.

BORSDOBOSZ, (bors-dobosz) ösz. fn. Dobosz, azaz több likacsokból álló tok, melyben a borsszemek rejtvék.

BORSEPRŰ, (bor-seprü) ösz. fn. Bor alja, mely a hordó fenekére leszáll.

BORSÉVŐ, (bors-évő) ösz. fn. Aránylag igen hosszú, vékony, fűrészded csőrü madárfaj, mely borssal él.

BORSFA, helység Zala megyében; helyragokkal: *Borsfá-n, —ra, —ról.*

BORSFENYŰ, (bors-fenyü) ösz. fn. Így nevezik bogyóinak hasonlósága miatt a gyalog vagy borókafenyűt.

BORSFŰ, (bors-fü) ösz. fn. Angliában s Francziaországban tenyésző növény, melynek levelei hasonló ízüek a borshoz.

BORSFŰMAG, (bors-fü-mag) ösz. fn. A borsfűnek fűszerül használt magva.

BORSFESTVÉNY, (bors-festvény) ösz. fn. Borsból vegyészileg készített festvény. V. ö. FESTVÉNY.

BORSI, falu Zemplén megyében; helyragokkal: *Borsi-ba, —ban, —ból.*

BORSIKA, (bor-s-i-ka) fn. tt. *borsiká-t.* A tormanemű növények egyik faja, szára tövön hengeres, fölebb szegletes, legfölül elágazó; levelei tojáskereklándsásak, szárölelők; táskái épvégük, hegyesek. (Cochlearia draba).

BORSÍZ, (bors-íz) ösz. fn. A borsnak csípős, égető íze; olyan íz, mint a borsé.

BORSÍZŰ, (bors-ízü) ösz. mn. Minek olyan íze van, milyen a borsnak.

BORSLÉ, (bors-lé) ösz. fn. Borsos lé, másképen *borsporos.*

BORSMALOM, (bors-malom) ösz. fn. Kis kézi malom, melylyel borsot őrlenek. Különbözik töle: *borstörő.*

BORSMILLYE, (bors-millye) ösz. fn. Szelencze, vagy más kisded edény, melyben törött borsot tartanak.

BORSÓ, (bor-s-ó) fn. tt. *borsó-t,* tb. *—k.* Tájejtéssel: *bossó.* 1) Szélesb ért. így neveztetnek a kétfalkások seregéhez tartozó több növénynemek és ezek magvai, milyenek: *törökborsó,* a paszulynak egyik faja; *kakukborsó,* azaz tavaszi lednek; *szeges borsó,* a bükkön egyik faja; *abrakborsó,* másképp: vadlencse; *bagolyborsó,* másképp: bagolcsa, a lencsék neméből;

vad borsó, vagy kardos borsó, vagy szeges lednek. Ide tartoznak *csicseri-, fehér-, fekete-, bársony-, csiga-, varjú-, erdei-, ligeti-* stb. *borsó*. 2) Szükebb ért. veteményborsó, melynek kocsányi két s több viráguak; nyelei hengeresek, többnyire négy levelük, pálhái csipkések, tövön kikerekítettek; virága fehér vagy tarka. Ebből váltak a kerti borsónak egyéb fajai és fajtái: *gyalog-* (földön kúszó), *karós-, fölfutó-, hártyátlan-, czukor-, tányéros*, stb. borsó. *Borsót falra hányni*, am. sikeretlen munkát tenni. *Adjon Isten a magyarnak minden jót, diófából koporsót, a lengyelnek sok borsót*. Borivók áldomása. *Borsót törtek az orczáján*, azaz ripacsos.

Elemzését illetőleg l. BOR, elv. gyök. Hasonlítni látszik hozzá a hellen *ὄροβος*, közelebb rokon vele a mongol *burcza* vagy *burczak*, persa *burcsak* vagy *burdsak*, és a tájdivatos *bossó*-val a latin *pisum*.

BORSÓCSKA, (bor-s-ó-cs-ka) fn. tt. *borsócskát*. 1) Piczi borsónövény vagy borsószem. 2) Növényfaj a szirmanyúltak neméből; levelei szárnyasan hasadtak, csészéje veres, bokrétája fehér. Máskép *vadretek* vagy *büdösfű*. (Iberis pinnata).

BORSÓCSONT, (borsó-csont) ösz. fn. Ezen csont a kéztő első sorának egyike, melynek róna lapja a hármoldalcsonttal köttetik öszve, többi része pedig gömbölyűs és érdes lapjával szabad.

BORSOD, vármegye a Tiszán inneni kerületben, továbbá falu ugyanott; az utóbbi helyragokkal: *Borsod-on, —ra, —ról*, mint megye *Borsod-ba, —ban, —ból*.

BORSÓD, falu Bács megyében; helyragokkal: *Borsód-on, —ra, —ról*.

BORSÓDZÁS, (bor-s-ó-d-oz-ás) fn.tt. *borsódzás-t*, tb. *—ok*. Kellemetlen érzés, melyet irtózat, félelem, undorodás gerjeszt. V. ö. BORSÓDZIK.

BORSÓDZIK, (bor-s-ó-d-oz-ik) k. m. *borsódz-tam* vagy *—ottam, —tál* vagy *—ottál, —ott;* htn. *—ni* vagy *—ani*. 1) Irtózat, félelem, undorodás miatt rázkódik, s oly érzése van, mintha bőre alatt, kivált hátán borsószemek gördülnének végig. *Borsódzik a háta*. 2) Hideg miatt vagy egyéb okból a testen borsó szemnyi dudorodások vagy keményedések, buborcsékok keletkeznek. *Némely embernek, ha valamitől megcsömörlik, kiborsódzik a teste*.

Mennyiben ezen rázkódás borzalommal jár, így is elemezhetnők: *borzódzik*, azaz borzadozik.

BORSÓFA, (borsó-fa) ösz. fn. A dudafürtök neméhez tartozó cserjefaj; levelkéi körkörösek, behorpadt végük; vitorláján két rövid púposodás van. Máskép *pukkantó dudafürt* vagy *varjuköröm*. (Colutea arborescens).

BORSÓHALMA, puszta a Jászságban; helyragokkal: *Borsóhalmá-n, —ra, —ról*.

BORSÓHÜVELY, (borsó-hüvely) ösz. fn. Hoszszukás tok, mely a borsószemeket takarja. *Zöld, érett, fölrepedt borsóhüvely*. V. ö. HÜVELY.

BORSÓKA, (bor-s-ó-ka) fn. tt. *borsókát*, tb. *borsókák*. Apró, gömbölyü boborcsós fakadás az állati, különösen emberi testen, mely bizonyos érettségre jutván magától elapad.

BORSÓKABABÓ, (borsóka-babó) ösz. fn. Növényfaj a babók neméből; levelkéi tojáskerekek; virága vajszín. (Vicia pisiformis).

BORSÓKABÜKKÖN, (borsóka-bükkön) ösz. fn. A sok virágu és kacsos bükkönök alneméhez tartozó növényfaj; kacscsai soklevelük, levelkéi körkörösek, tompák; szára gatyátlan, éles, szegletes. Virágai apró, fehérpiros csíkokkal. (Lathyrus pisiformis).

BORSÓKAGALÓCZA, (borsóka-galócza) ösz. fn. Galóczanemü gombák egyik faja, kalapja egérszinű, kúpos, egy borsónyi, tönkje tövön gyapjas, egérszinű. Lakik fák odvában, bokrosan nő. (Agaricus caesius).

BORSÓKAPÖFETEG, (borsóka-pöfeteg) ösz. fn. Borsónyi nagyságu, durva, barnahéju, tönktelen, likas pöfetegfaj. (Lycoperdum pisiforme).

BORSÓKÁS, (bor-s-ó-ka-as) mn. tt. *borsókás-t*, tb. *—ak*. Borsókákkal, fakadásokkal, apró buborcsikokkal kihányt bőrü. *Borsókás orcza, borsókás nyak*.

BORSÓKÓR, (borsó-kór) ösz. fn. A bőrnek buborcsékos kifakadásaiból álló kórállapot.

BORSÓKŐ, (borsó-kő) ösz. fn. Apró, borsóformáju gömbölyü kövecs, pittykő.

BORSOL, (bor-s-ol) áth. m. *borsol-t*. Borssal behint, borssal füszerez. *Ugorkasalátát, rántott tojást borsolni. Megborsolni az étkeket. Felborsolni valami árát*, azaz drágára verni. *Kotty bele szilvalé, majd megborsolnak*, azaz, ne szólj, ne kottyanj a beszédbe hivatlanul.

BORSOLÁS, (bor-s-ol-ás) fn. tt. *borsolás-t*. tb. *—ok*. Borssal behintés. V. ö. BORSOL.

BORSÓLEVES, (borsó-leves) ösz. fn. Leves, melyben borsó főtt. Olyan, mint *bableves, lencseleves*.

BORSÓMEZŐ, falu Erdélyben; helyragokkal: *Borsómező-n, —re, —ről*.

BORSÓPILLE, (borsó-pille) ösz. fn. Pillefaj, mely a borsóvirágokon éldegel, továbbá zsizsik, mely a borsószemeket emészti.

BORSOS, (bor-s-os) mn. tt. *borsos-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. Amit borssal behintettek, kevertek, füszereztek. *Borsos leves, Borsos pogácsa. Borsos kolbász. Borsos húsételek*. Átv. ért. drága. *Ennek ugyan borsos az ára*.

BORSÓS, (bor-s-ó-os) mn. tt. *borsós-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Borsóval bövelkedő, borsót tartalmazó, borsót termő. *Borsós vidék, borsós láda, borsós kerti ágy*. 2) Bőrkifakadásokkal teljes, buborcsékos. *Borsós arcz, borsós nyak, borsós bőr*.

BORSOSAN, (bor-s-os-an) ih. Megborsolva, borssal füszerezve. *Borsosan szereti az ételeket*.

BORSÓSÁRGA, (borsó-sárga) ösz. mn. Sárga borsóhoz hasonló szinű.

BORSOS-BERÉNYKE, falu Nógrád megyében; helyr. *—Berényké-n, —re, —ről*.

BORSOSFŰ, (borsos-fü) ösz. fn. Nagysásafü, kerti sása.

BORSOS-GYŐR, falu; KIS-BORSOS-GYŐR, népes puszta Veszprém megyében.

BORSOSKA, (bor-s-os-ka) fn. tt. *borsoská-t*, tb. *borsoskák*. 1) Fü neme, *borsos menta*. 2) Csalóközben s némely más vidékeken am. mézes kalács, köznépiesen: sifli.

BORSOSMENTA, (borsos-menta) ösz. fn. Növényfaj a menták neméből; füzérjei gombos gyürükből állanak; borsízü. (Mentha piperita).

BORSÓSZALMA, (borsó-szalma) ösz. fn. Kicsépelt borsószár.

BORSÓSZÁR, (borsó-szár) ösz. fn. A borsónemü növények sudaras indája, melyen hüvelyes gyümölcseik teremnek. *Földön kúszó, fölfutó borsószár.*

BORSÓSZÈM, (borsó-szèm) ösz. fn. A borsónövénynek egyes magva. *Egy hüvelyben öt-hat borsószem. Hüvelyből kipergett borsószemek.*

BORSÓSZÈMNYI, (borsó-szèmnyi) ösz. mn. Akkora, mint egy borsószem. *Borsószemnyi bibircsó, labdacs.*

BORSÓSZÍN, (borsó-szín) ösz. fn. és mn. A borsó színéhez hasonló világosabb vagy zöldbe menő sárga szín.

BORSÓSZINÜ, (borsó-szinü) ösz. mn. Olyan szinü, mint az érett borsó szokott lenni; sárgás.

BORSÓTOK, (borsó-tok) ösz. fn. L. BORSÓHÜVELY.

BORSOTÚ, (bor-sotú) ösz. fn. Prés, azaz gépféle nyomó készület, mely a szölőből vagy törkölyből a levet kisajtólja, borsajtó. V. ö. SOTÚ, SAJTÓ.

BORSOVA, falu Bereg megyében és Erdélyben; helyr. *Borsová-n, —ra, —ról.*

BORSÓVIRÁG, (borsó-virág) ösz. fn. A borsóféle növénynek fehér vagy csíkos, pillangós tarka szirmu virága.

BORSOZ, (bor-s-oz) áth. m. *borsoz-tam, —tál, —ott*, par. *—z*. Valamely ételt, süteményt stb. borssal füszerez, behint. *Ugorkasalátát borsozni. Levest borsozni. Kotty bele szilvalé, téged is megborsoznak.* Km.

BORSOZÁS, (bor-s-oz-ás) fn. tt. *borsozás-t*, tb. *—ok*. Borssal behintés, füszerezés.

BORSÓZÁS, BORSÓZIK, m. *borsóz-tam*, htn. *—ni*, lásd BORSÓDZÁS, BORSÓDZIK.

BORSÓZSIZSIK, (borsó-zsizsik) ösz. fn. Zsizsikfaj, melynek hernyója a borsó belét kirágván csak üres héját hagyja. V. ö. ZSIZSIK.

BORSÖRLŐ, (bors örlő) ösz. fn. Lásd BORSMALOM.

BORSPOR, (bors-por) ösz. fn. Apróra zúzott, őrlött feketebors. Némely vidékeken: *bosspor* v. *bospor.*

BORSPOROS, (bors-poros) ösz. mn. Amiben borsport főztek, borsporral készített, füszerezett. *Borsporos lé.* Főnévül is használják. A Tisza némely vidékein: *bossporos.*

BORSSZAGÚ, (bors-szagú) ösz. mn. 1) Aminek a belé kevert, vagy rá hintett borstól szaga van. *Borsszagú leves, sütemény.* 2) Aminek szaga a borséhoz hasonló.

BORSSZELENCZE, (bors-szelencze) ösz. fn. Fából, bádogból, csontból stb. készített edényke, millye, melyben az asztali borsot tartják.

BORSSZÈM, (bors-szèm) ösz. fn. Egyes mag vagy bogyó a feketeborsból. *A besavanyított, hordóba tiport káposzta közé egész borsszemeket tenni. Borsszem Jankó*, népmesebeli törpe termetü s igen erős ember.

BORSTARTÓ, (bors-tartó) ösz. fn. Konyhai edény, bödönke, melyben borsot tartogatnak.

BORSTÖRŐ, (bors-törő) ösz. fn. Kótisforma kis ütőeszköz fából, vagy rendesen vasból, melylyel a borsot mozsárban porrá zúzzák. Így nevezik azon füles kis mozsarat is, melyben borsot, s néha más füszert is törnek. Tájejtéssel: *bosstörő*, söt *böstörő* is.

BORSZAG, (bor-szag) ösz. fn. Általán a bornak sajátságos szaga, melyet zamata éreztet. Különösen a borból kipárolgó részecskék szaga, mely a levegőt betölti, s az érintett testeket altaljárja. *A szoba teli van borszaggal. Ezen pohárnak borszaga van. Csak úgy döl belőle a borszag.*

BORSZAGÚ, (bor-szagú) ösz. mn. Aminek vagy akinek szaga van a bortól, borbüzü. *Borszagú hordó, kancsó, palaczk. Borszagú kocsma. Borszagú iszákos. Borszagú göz.*

BORSZÁLLÍTÁS, (bor-szállítás) ösz. fn. A bornak hordóban, palaczkokban stb. szekéren, hajón küldése valahová. *Borszállításra vállalkozó fuvarosok.*

BORSZÁLLÍTÓ, (bor-szállító) ösz. fn. és mn. 1) Kereskedői biztos, bizományos vagy szekeres, fuvaros, hajósgazda, ki bizonyos bérért borokat szállít valahová. 2) Ami által a szállítás történik. *Borszállító szekerek, hajók.*

BORSZAMAT, (bor-szamat) ösz. fn. A bornak sajátságos szaga, illata, és íze, mely a szagló és ízlelő érzékeket meghatja. *Édeses, csipös, földizü borszamat.* V. ö. SZAMAT.

BORSZÉK, híres fürdőhely Erdélyben; helyr. *Borszék-én, —re, —ről.*

BORSZEPLŐ, (bor-szeplő) ösz. fn. Lásd BORHIMLŐ.

BORSZEPLŐS, (bor-szeplős) ösz. mn. Kinek a sok borivástól szeplőforma veres foltok kiverték az arczát. V. ö. BORHIMLŐ.

BORSZESZ, (bor-szesz) ösz. fn. 1) A bor részegítő ereje. *Általjárta fejét, s megártott neki a borszesz.* 2) A borból kivont, világos tiszta, metsző erejü és különösen részegítő folyadék, borlél. *Borszeszszel keverni, javítani a gyönge borokat. Borszeszszel kereskedni.*

BORSZÍN, (bor-szín) ösz. fn. Szín, milyen a borok szokott lenni. *Világos, sárgás fehér borszín. Vörös, kástélyos borszín.*

BORSZINÜ, (bor-szinü) ösz. mn. Aminek szine a boréhoz hasonló. *Borszinü szeszek, pálinkafélék. Borszinü vizelet.*

BORSZIVÓ, (bor-szivó) ösz. fn. Hosszu nyakú üvegedény, vagy lopótök, melylyel a bort a hordó felső akonáján kihúzzák. Németesen: *hévér* (Heber).

BORSZÜRET, (bor-szüret) ösz. fn. Borosgazdák, szőlőmívesek takarító munkája, midőn a szőlőt leszedik, és kisajtólják. Egyszerüen: *szüret*. L. ezt.

BORSZÜRŐ, (bor-szürő) ösz. fn. és mn. 1) Szüretelő gazda, szőlőmunkás. 2) Amivel a szőlő levét szürik. *Borszürő zsák*, melyben a szőlőfejeket tapossák. *Borszürő kosár, edények.*

BORTALAN, (bor-talan) mn. tt. *bortalan-t*. tb. —*ok*. Ahol bor nem terem; borban hiányt szenvedő. *Bortalan ország, vidék.*

BORTÁR, (bor-tár) ösz. fn. Palaczkokban vagy hordókban áruba bocsátott borok rakhelye.

BORTERMÉS, (bor-termés) ösz. fn. Tulajdonkép szőlőtermés, melyből bor leszen. Átv. ért. szüret. *Gazdag, középszerü, silány bortermés.*

BORTERMESZTÉS, (bor-termesztés) ösz. fn. Szőlőmivelés a végett, hogy bort sajtóljanak belőle. *Bortermesztésre alkalmas vidék, éghajlat. Bortermesztéssel foglalkodni. Előmozdítani a bortermesztést.*

BORTERMŐ, (bor-termő) ösz. mn. Tulajdonkép am. szőlőtermő; szőlőhegyekkel bővelkedő, szőlőtőkékkel beültetett. *Hazánk bortermő ország. Bortermő Hegyalja, Baranya. Bortermő vidékek. Bortermő év*, melyben jó szüret van.

BORTIZED, (bor-tized) ösz. fn. A szüretelt must, vagy új bor tizedrésze, melyet a termesztőtől az illető földesuraság vagy tizedjog birtokosa kap.

BORTÖMLŐ, (bor-tömlő) ösz. fn. 1) Bőrből készített tömlő, azaz bőrzsák, melyben a régiek hordók hiányában boraikat tartogatták, szállítgatták. 2) Borok lehuzásánál használt cső, vagy szivatyú bőrből. 3) Átv. gúnyos ért. iszákos, részeges ember, kinek torkán sok bor lefolyt, borzsák.

BORÚ, BORU (bor-ú) fn. tt. *ború-t*, tb. —*k*. Felhő, vagy köd okozta homály, mely mintegy takaróképen a tiszta kék eget és nap világát elborítja. Ellentéte: *derü*. Innen: *borúra derü*, felhős, ködös, szomorú idő után tiszta, világos, derült idő. *Ború után derült az ég.* Népdal. Használjuk szellemi, kedélyi állapotra is általvéve.

„Igyunk derüre, igyunk borúra
Úgy is hol kedvre, úgy is hol búra
Fordul az élet." Kölcsey.

BORÚL, BORUL, (bor-úl) önh. m. *borúl-t*. 1) Az ég homályosodik, sötétül, a világosság lassanként oszol. *Borul az ég, midőn felhő borítja. Az egész látkör beborúl. Ki-kiderül, meg beborúl, csak az én szivem szomorú.* Népdal. 2) Bizonyos körülomló test által mintegy burokba takartatik. *Tüzbe borúlt az egészház. A meggyujtott asztag lángba borult. A hegyek ormai ködbe borultak. Füstbe borult az egész tábor. Szemei könybe borulnak.*

„Lángba borúl az ég, ha a nap enyészik.
Pirúl a kis leány, ha legények nézik." Népdal.

3) Mondjuk némely zöldséges veteményekről, midőn leveleik egymásra befelé hajlanak, s egymást betakarják, beburkolják. *Borúl a káposzta, a saláta*, azaz, fejesedik. 4) Mondjuk emberről, midőn valamely testet rá hajolva vagy feküdve betakar, beföd, különösen midőn ez által bizonyos kedélyi állapotot, örömet vagy szomorúságot stb. fejez ki. *Rám borúlt, és keservesen, sírt. A rég nem látott kedvesnek, barátnak nyakába borulni.*

„Isten hozzád, többet nem szólt,
Nyakamba borúlt, s megcsókolt." Csokonai.

„Ha meghalok, sem bánom,
Úgy sincs, aki sajnáljon,
Koporsómra boruljon,
Temetőmig sirasson." Népdal.

Porba, földre, arczra, valakinek lábához borúlni, és esedezni.

„Im arczunkra borúlunk
Előtted istenség."
„Imádlak oh istenség, leborulva."
Egyházi énekek.

5) Ezen öszvetételekben: *kiborúl, fölborúl*, am. bizonyos helyzetből kidől, feldől, s testével borít valamit. *Kiborulni a kocsiból. Fölborult a szán, a csónak.*

Elemzését illetőleg l. BOR, elv. gyök.

BORÚLÁS, (bor-úl-ás) fn. tt. *borúlás-t*, tb. —*ok*. Állapot, midőn valami vagy valaki borul; felhődzés, stb. L. BORÚL.

BORÚLAT, (bor-úl-at) fn. tt. *borulat-ot*. Felhő vagy köd okozta setétség, homály az égen. Átvitt ért. szomorgó szív, vagy lélek, búsongó kedély.

„A csatasíkon mély borulattal ballag az útas,
Elgondolva minő kétes az emberi sors."
Kisfaludy K.

„Búsan csörög a hab,
A fülmile zeng,
Fenn a szerelemnek
Szép csillaga leng.

Mit nézsz mosolyogva
Sugárid alól?
Ah lelkem öleld ki
Borulatiból!" Kölcsey.

BORULT, (bor-úl-t) mn. tt. *borult-at*. 1) Homályos, felhős, ködös. *Borult őszi napok. Borult éj.* 2) Bizonyos körülomlott testtel födött, takart. *Könybe borult szemek. Lángba füstbe borultház.* 3) Átv. ért. komor, szomorú. *Borult arcztekintet.*

BORULTAN, (bor-ul-t-an) ih. Borult állapotban; felhősen; homályosan; komoran, szomorún.

BORÚS, (bor-u-os) mn. tt. *borús-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. Borúval födött, felhős, homályos. *Borús ég. Borús napok, éjek.* Átv. ért. komor, haragos, szomorú. *Borús arcz. Borús tekintet.*

BORÚSAN, (bor-ú-os-an) ih. Felhősen, homályosan; komoran, szomorúan. *Borúsan kel a nap. Borúsan tekint rám.*

BORVÁLU, (bor-válu) ösz. fn. A borsotúnak egyik része, válu formára kivájt fa, melyen a kisajtólt must a kádba foly.

BORVÁM, (bor-vám) ösz. fn. Vámdíj, melyet a ki- vagy bevitt boroktól fizetni kell.

BORVÁSÁR, (bor-vásár) ösz. fn. 1) Borok árulására s vevésére kitűzött hely és idő. 2) Borvétel, borok bevásárlása.

BORVÁSÁRLÁS, (bor-vásárlás) ösz. fn. Áruba bocsátott borok vevése, beszerzése bizonyos áron.

BORVÉRÉS, (bor-véres) ösz. mn. 1) Olyan szinü, mint a veres bor. 2) Borhimlős, rezes, kupreczes. *Borveres orr, pofa.*

BORVÉTEL, (bor-vétel) ösz. fn. L. BORVÁSÁRLÁS.

BORVÉVÉS, (bor-vévés) ösz. fn. L. BORVÁSÁRLÁS.

BORVÉVŐ, (bor-vévő) ösz. fn. Aki borokat vásárol. *Szüret után jelenkező borvevők. Hazai, külföldi borvevők.*

BORVIRÁG, (bor-virág) ösz. fn. 1) Turós, nyálkás fehér anyag, mely a borok fölszinén fejlődik ki, midőn tisztán nem tartatnak, vagy annak idején föl nem töltetnek. 2) Az arczot kiverő borszeplő, borhimlő, kuprecz. 3) Növényfaj a fünemű bajnóczák közől; levelei csonkatollas-szárnyasak, alul fehér molyhosak; virági bogernyősek, gyökere rojtos. Másként: *legyező fü* vagy *legyező bajnócza.* (Spiraea ulmaria).

BORVIRÁGOS, (bor-virágos) ösz. mn. Amit borvirágok lepnek. *Borvirágos borok. Borvirágos orr, arcz.*

„A kocsmáros beh haragos, hajja ha!
Mert az orra borvirágos, hajja ha!"
Gúnydal.

BORVITEL, (bor-vitel) ösz. fn. Borszállítás szekéren, hajón stb. borfuvar.

BORVÍZ, (bor-víz) ösz. fn. Erdélyiesen am. ásványos, érczes savanyúvíz. V. ö. BOR, fn.

BORY, l. BORI.

BORZ, (1), (bor-z). 1) Elvont törzs, melyből *borzad, borzaszt, borzogat,* stb. származnak. Jelenti az állati bőrnek, szőrnek, hajnak fölmeredését, melyet félelem, undor, vagy harag szokott okozni. Legközelebbi rokona a vékonyhangu *bérz, börz,* mint a *bérzen, bérzég, bérzenkédik* vagy *börzen, börzög, börzönködik* szók törzse; továbbá mint kedélyhang rokonságban áll ezen *r* gyökhangu kedélyszókkal: *berreg, remeg, retten, reszket, irtózik* stb. s idegen nyelvek közől a latin *horreo, hirsutus,* finn *hirmustaa* gyökei és a szanszkrit *brais* vagy *brés,* a görög φρίσσω (Rost szótára után: rauch sein, sich sträuben; schauern, schaudern stb. tehát a ‚borz' törzs minden magyar jelentésével is egyezik: borzas lenni, felborzadni; elborzadni stb.) Ikerítve: *torzonborz,* mintegy föltornyosodó s fölmerevedő szálu. *Torzonborz bajusz.* Mennyiben fölmeredésre vonatkozik, azon *r* gyökhangu szókkal rokonítható, melyek magasságot fejeznek ki, mint: *torlik, torony, orom, morj,* stb.

BORZ, (2), (bor-z); fn. tt. *borz-ot.* Emlős állat, hosszu hegyes orral, kurta erős lábakkal, hosszu, kemény tüskékkel, melyeket féltében vagy haragjában fölmereszt. Fajai: *közönséges borz,* másként: *tüskés disznó; torkos-, mosó-, öves borz. Öszveakadt hörcsök a borzzal* azaz, két hirtelen haragú, berzenkedő ember. Km. Törökül *porszuk,* francziául *blaireau.*

BORZ, (3), falu Bihar megyében; helyragokkal: *Borz-on, — ra, —ról.*

BORZA, (1), BORZAFA, lásd BODZA, BODZAFA.

BORZA, (2), (bor-z-a) fn. tt. *borzát.* Müller szerint kétlaki úszóállat, melynek egész testét tüskék borítják, de hasán úszószárnyai nincsenek. (Hystrix, Diodon.)

BORZAD, (bor-z-ad) önh. m. *borzad-tam, —tál, —t* vagy *—ott.* Valamely nagy veszélylyel meglepve fenyegető tüneményre, behatásra annyira megfélemlik, megretten, hogy bőre kimerevedik, s haja szálai fölállanak. *Borzadék, midőn a feneketlen mélységet megpillantottam tátongni lábaim alatt. Borzadok tőle. Elborzadtam bele. Egész valójában fölborzadni, megborzadni.* Jelenti néha az undorodás és utálat legfőbb fokát. *Borzadok, ha ezen undok embert látom.* V. ö. a félelem különféle nemeire és fokaira vonatkozókat: *Ijed, Rezzen, Retten, Rémül, Szörnyed, Irtózik.* V. ö. BORZ, (1).

BORZADALMAS, (bor-z-ad-al-om-as) mn. tt. *borzadalmas-t,* tb. *—ak.* Ami borzadalmat okoz, félelmes volta által egész valónkat megrázó, hajmeresztő. *Borzadalmas látvány. Borzadalmas helyzet, veszély.*

BORZADALOM, (bor-z-ad-al-om) fn. tt. *borzadalmat.* Megrázó kellemetlen érzés, mely nagy veszedelemnek vagy undok, utálatos tárgynak véletlenül meglepő benyomásából ered. *Borzadalommal szemlélni a sziklafelé csapdosott, s bizonyosan összezuzandó tengeri hajót. Ily szörnyü kegyetlenséget, veszélyt csak hallani is borzadalom.*

BORZADÁLY, (bor-z-ad-ály) fn. tt. *borzadály-t,* tb. *—ok.* L. BORZADALOM.

BORZADÁLYOS, (borz-ad-ály-os), l. BORZADALMAS.

BORZADÁS, (bor-z-ad-ás) fn. tt. *borzadás-t,* tb. *—ok.* A meglepő s erős hatásu rettenés, és irtózás azon neme, melytől az ember teste borsódzik, s haja fölmerevedik.

BORZADOZ, (bor-z-ad-oz) gyak. önh. m. *borzadoz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* 1) Folytonos, vagy meg-megújuló rettenés, iztózás következtében háta borsódzik, hajszálai fölmerevednek. 2) Valamitől folytonosan undorodik. 3) Nagy hideg miatt egész testében reszket, didereg.

BORZADOZÁS, (bor-z-ad-oz-ás) fn. tt. *borzadozás-t,* tb. *—ok.* Nagy félelem, irtózat, undorodás miatti remegés, a bőrnek borsódzása, s a hajszálak felállása.

BORZAG, BORZANG, a honti palóczoknál am. földi bodza. Somogyban: *csete*. L. BODZA.

BORZALMAS, (bor-z-al-om-as) mn. tt. *borzalmas-t*, tb. —*ak*. Ami borzalmat okoz, borzalommal tölt el. *Borzalmas tüzveszély. Borzalmas jajveszéklés*. V. ö. BORZALOM.

BORZALOM, (bor-z-al-om) fn. tt. *borzalm-at*. A megrettenésnek, irtózatnak valamivel kisebb foka, mint: *borzadalom*. L. ezt.

BORZALOMKÖLTŐ, (borzalom-költő) ösz. mn. Ami borzalmat okoz, a maga nemében rendkivül rettentő, irtóztató. *Borzalomköltö látvány, kegyetlenség, vérontás*.

BORZAMAT, (bor-zamat) ösz. fn. A bornak sajátságos íze, szaga, illata, melyből annak eredeti faját, korát, fínomságát, szeszét megitélik a hozzáértők.

BORZAS, (bor-z-as) mn. tt. *borzas-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. 1) Fésületlen, simítatlan hajú, kinek haja szálai rendetlenül öszvekuszálva állanak, fölmeredvednek. *Borzas fejü*. 2) Holmi tollas, szőrös, hajas testekről szólva am. gubanczos, bozontos, kóczos. *Borzas pokrócz, posztó, szürkelme. Borzas kalap, gucsma*. Rokon hozzá különösebben a latin *hirsutus*, finn *pörröinen*.

BORZÁS, (1), l. BODZÁS.

BORZÁS, (2), falu Kraszna megyében és Erdélyben; helyr. *Borzás-on, —ra, —ról*.

BORZASAN, (bor-z-as-an) ih. Borzas alakban, fésületlenül, bozontos fürtökkel; gubanczosan, boczérosan, kóczosan. *Borzasan, mosdatlanul, pongyolán járni*.

BORZASGALAMB, (borzas-galamb) ösz. fn. Házi galambfaj, melynek tollai borzasak, bozontosak.

BORZASHAL, (borzas-hal) ösz. fn. Lásd CSÉPÜHAL.

BORZASÍT, (bor-z-as-ít) áth. m. *borzasít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni* vagy —*ani*. Borzassá tesz; haját, szőre szálait, tollait stb. föltorzítja, bozontossá, gubanczossá, kóczossá teszi. *Negédességből borzasítja haját*.

BORZASÍTÁS, (bor-z-as-ít-ás) fn. tt. *borzasítás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valaki borzassá tesz valamit.

BORZASODIK, (bor-z-as-od-ik) k. m. *borzasodtam*, —*tál*, —*ott*. Haja, szőre, tollai borzasakká lesznek, föltorzulnak; gubanczosodik, kóczosodik, bozontosodik. *Borzasodik a fésületlen hagyott haj. A beteg tyúk tollai borzasodnak. A visszásan kefélt posztó szálai borzasodnak*.

BORZASZKODIK, (bor-z-asz-kod-ik) k. m. *borzaszkod-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Félelem, vagy hideg miatt egész testében folytonosan borzadoz. 2) Tollait borzasan fölmeregeti. *Borzaszkodik a beteges madár. Borzaszkodnak a viaskodó kakasok*.

BORZASZT, (bor-z-asz-t) áth. m. *borzaszt-ott*, htn. —*ni* vagy —*ani*. 1) Irtózásba ejt; úgy elrémít, megijeszt valaki, hogy a haja szálai felállnak bele. 2) Borzassá, gubanczossá, koczóssá tesz, zavar. *Felborzasztani a kutya szőrét, a posztó barkáját*.

BORZASZTÁS, (bor-z-asz-t-ás) fn. tt. *borzasztás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, illetőleg hatás, mely által valakit vagy valamit borzasztunk. V. ö. BORZASZT.

BORZASZTÓ, (bor-z-asz-t-ó) mn. tt. *borzasztó-t*. Szörnyü félelmet gerjesztő, hajszálmeresztő, irtóztató. *Hajunk szálát felborzasztó káromkodások*. Pázmán P. *Borzasztó szerencsétlenség történt. Borzasztó látvány, kegyetlenség, kinzás*.

BORZASZTÓAN,BORZASZTÓLAG(bor-z-asz-t-ó-an, bor-z-asz-t-ó-lag) ih.Borzasztó módon, irtóztatóan. *Borzasztóan forgatta szemeit. Borzasztóan ordított kinjában*. A köz nyelvszokás néha csekélyebb dolgok nagyítására is használja. *Borzasztóan piszkos, mocskos*.

BORZAVÁR, falu Veszprém megyében; helyr. *Borzavár-on, —ra, —ról*.

BORZAZ, (bor-z-az) áth. m. *borzaz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. A rendes, sima állapotban levő hajat, szőrszálakat, tollakat torzosan fölkeveri; gubanczoz, borzassá tesz.

BORZBŐR, (borz-bör) ösz. fn. A borz nevü állat bőre nyers, vagy kikészített állapotban, mely esőellenes létére vadász- és uti táskáknak igen czélszerü.

BORZDERES, (borz-deres) ösz. mn. Olyan szürkeségü, mint a borz.

BORZEB, (borz-eb) ösz. fn. Apróbb faju, de erős, jobbára fekete eb, hosszukás keskeny derékkal, és kurta lábakkal, mely a borzak fölkutatására használtatik. Máskép: *tacskó*.

BORZLAK, l. BORZLYUK.

BORZLYUK, (borz-lyuk) ösz. fn. Tekervényes fölalatti üreg, melyet a borz, buvó- és lakhelyül készít magának.

BORZOGAT, (bor-z-og-at) áth. m. *borzogat-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Félelem, irtózat, undorodás, vagy hideg valakit remegtet, rázkódtat. *Borzogatja a csömör, a harmadnapos láz, a kemény hideg*. 2) Valamit gubanczossá, kóczossá teddegel. *Haját borzogatja*.

„Szép állat a liba, magát megmossa,
Tollait orrával felborzogatja.“ Népdal.

BORZOGATÁS, (bor-z-og-at-ás) fn. tt. *borzogatás-t*, tb. —*ok*. Remegtetés; rázkódtatás.

BORZOL, (bor-z-ol) áth. m. *borzol-t*. L. BORZAZ.

BORZON, (bor-z-on) fn. tt. *borzon-t*, tb. —*ok*. Növénynem az öthímesek seregéből és kétanyások rendéből; ernyője többnyire sugárzó, középen virágrugó; szirmai begöngyölödöttek, csorbák; gyümölcse soros sertékkel borzas, honnan a neve. Virága verhenyes fehér. (Caucalis). Fajai: *nagyvirágu*—, *vigály*—, *szárnyas*—, *kétágu*—, *teleki*—, *mezei*—, *csepleszborzon*.

BORZONCZ, (bor-z-on-cz) fn. tt. *borzoncz-ot*. A menyétek neméhez tartozó állatfaj, melynek rövid és tárt fülei, fehér szőre, hegyes orra és vörnyeges szemei vannak.

BORZONG, (bor-z-on-og) önh. m. *borzong-tam*, —*tál*, —*ott*, htn. —*ni* vagy —*ani*. Félelem, irtózat, undorodás, vagy hideg miatt remeg, reszkedez, borzadoz. *Borzong a hátam. Fűtetlen szobában az egész testem borzong*.

BORZONGÁS, (bor-z-on-og-ás) fn.tt. *borzongás-t*, tb. —*ok*. Borzadozás.

BORZONGAT, (bor-z-on-og-at) áth. m. *borzongat-tam*, —*tál*, —*ott*. L. BORZOGAT.

BORZONKODIK, (bor-z-on-kod-ik) k. m. *borzonkod-tam*, —*tál*, —*ott*. L. BÉRZÉNKÉDIK.

BORZOVA, falvak Szathmár és Torna megyében; másképen Borzsova; továbbá Erdélyben; helyragokkal: *Borzová-n*, —*ra*, —*ról*.

BORZSÁK, (bor-zsák) ösz. fn. Bőrből készített zsák, melylyel hordókba bort töltögetnek. V. ö. BORTÖMLŐ.

BORZSUFA, (bor-zsufa) ösz. fn. Czitromlével s czukorral készített sürü, sárgás borleves. (Chaudeau). Innen: *borzsufás gombócz*, ily borlevesben föladott fínomabb tésztás étek neme. Utóbbi része: *zsufa* egyezik a német *Suppe* szóval.

BORZZSÁK, (borz-zsák) ösz. fn. Zsákforma erős háló, melynek vaskarikás keskenyebb végét a vadászok a borz- vagy rókalyukba dugják.

BOS, (1), BOZS, tompa vastag hangutánzó gyök. Származéka: *bosog* vagy *bozsog*. Rokona a kicsinyített értelmü *bis* vagy *bizs*, honnan *biseg* vagy *bizseg*. Keményebb előhanggal: *pos* vagy *pozs*, *pis* vagy *pizs*, *posog* vagy *pozsog*, *piseg* vagy *pizseg*.

BOS, (2), falu Erdélyben; helyragokkal: *Bos-on*, —*ra*, —*ról*.

BÓS, falvak Erdélyben; helyragokkal: *Bós-on*, —*ra*, —*ról*.

BOSÁNY, KIS—, NAGY—, falvak Nyitra megyében; helyr. *Bosány-ba*, —*ban*, —*ból*.

BÓSÁS, (tyúk), hegyaljai tájszó *bóbás* azaz *búbos* helyett.

BOS-GYALAKUTA, l. GYALAKUTA.

BOSNYA, Bosnia szóból eredett, önállólag nincs szokásban. L. BOSNYÁK.

BOSNYÁK, fn. tt. *bosnyák-ot*. Bosnyaország lakosa. Szoros ért. a déli szlávok egyik ágából való. Több családok neve, honnan a közmondás: *Rá-rákezdi, mint bosnyák a tánczot*.

BOSNYÁKORSZÁG, (Bosnyák-ország) ösz. fn. A török birodalom egyik európai tartománya, éjszakról az ausztriai tartományokkal határos.

BOSOG, BOSONG, (bos-og vagy bos-ong) önh. m. *bosog-tam*, —*tál*, —*ott*. Balaton mellékén am. sürü csapatokban tolakodva járkel, mozog, pezseg. *Bosong a nép a vásárban*.

BOSSZ, l. BOSZ.

BOSSZANKODIK, BOSSZANT, BOSSZU, stb. L. BOSZONKODIK, BOSZONT, BOSZU, stb.

BOSTA, falu Baranya megyében; helyragokkal: *Bostá-n*, —*ra*, —*ról*.

BOSZ, elvont gyök, melynek származékai: *boszú*, *boszúl*, *boszuság*, *boszont*, *boszonkodik*, stb. Alapértelme: haragra gerjedés, neheztelés, visszatorlási vágy valamely méltatlanság, bántalom miatt, legyen az való vagy képzelt. Úgy látszik, a haragos ember kitörő hangjának, mely fúvás- és sziszegésben nyilatkozik, utánzása- s némileg rokon *bús* szóval is: „Mikoron jutottak volna egy nagy pusztában, reájok estveledék és eltévveszték az járt utat. Mikoron mindnyájan *elboszúltanak* volna rajta, kezdének az vitéz legények télova futosni.“ Katalin prósai legendája.

Nagyobb nyomatosság végett az *sz* megkettőztetik: *bossz*.

Rokonai magashangon *bősz*, mint a boszusnak nagyobb fokozata, továbbá azon *bös* és *péz* gyökök, melyekből *böstörködik* és *pézdérkedik* származtak. Mind alaphangokra, mind értelményre nézve egyezik vele a német *böse*, török-perzsa *bed*. V. ö. BOSZÚ.

BOSZONKODÁS, (bosz-on-kod-ás vagy bosz-ong-od-ás) tt. *boszonkodás-t*, tb. —*ok*. A kedélynek haragos neheztelésre fölgerjedt állapota, midőn valamiért boszonkodik. L. BOSZONKODIK.

BOSZONKODIK, (bosz-on-kod-ik vagy bosz-ong-od-ik) k. m. *boszonkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Kedve ellen történt, bántalommal járó méltatlan dolog miatt haragoskodik, neheztel, evődik, mérgelődik, s visszatorlási vágyat forral. *Boszonkodik, hogy mindent akarata ellen cselekesznek. Boszonkodni valakire. Minden csekélységért boszonkodni. Megboszonkodni, fölboszonkodni.*

Elvont törzse *boszong*, melyből lett *boszongodik*, s a *g* átváltozván keményebb *k*-ra, *boszonkodik*, mint: *szorong*-ból *szoronkodik*, *torzong*-ból *torzonkodik*, *pirong*-ból *pironkodik*, *bérzéng*-ből *bérzénkedik*, *töpröng* vagy *töpreng*-ből *töprönködik* vagy *töprenkedik*. Egyébiránt az egyhangúság kikerülése végett helyeselhető a *boszankodik*, *boszankodás* tájdivatos kiejtés is.

BOSZONT, (bosz-on-t vagy bosz-an-t) áth. m. *boszont-ott*, par. —*s*, htn. —*ni* vagy —*ani*. Valakit haragra, méregre ingerel, gerjeszt; olyasmit követ el, ami másnak kedve ellen van, akár anyagi, akár erkölcsi, akár szellemi tekintetben. *Szóval, tettel boszontani valakit. Mondtam már, ne boszontsatok. Ha megboszontanak, jaj nekik.* Tájejtéssel: *boszant*, *boszint*.

BOSZONTÁS, (bosz-on-t-ás) fn. tt. *boszontás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, mely által más haragra gerjed, fölmérgelődik; kedélybántó ingerlés, izgatás. *Mikor lesz már a sok boszontásnak vége? A boszontás minden embertől kitelik.* Km. Tájejtéssel: *boszantás*, *boszintás*.

BOSZONTÓ, (1), (bosz-on-t-ó) mn. tt. *boszontó-t*, tb.—*k*. Általán, aki vagy ami boszont, ezen igének minden értelmében. *Hazafiakat boszontó idegenek. Boszontó beszédek, czélzások. Boszontó állapotban élünk. Orrboszontó*, tréfásan am. pordohány. *S—ggboszontó* szintén tréfásan = frakk.

BOSZONTÓ, (2), helynév, máskép: BOZONTA.

BOSZORKÁNY, fn. tt. *boszorkány-t* tb. —*ok*. Közönséges értelemben, a nép hiedelme szerint, bübájos nő, ki holmi babonás, varázserejű, szemfényvesztő szerekkel mintegy természet fölötti csodás dolgokat mivel, péld. förgeteget idéz, a tejet, vizet vérré változtatja, gyermekeket megigéz, stb. stb. A könnyen hivő együgyü nép leginkább undok vénasszonyokat czimez ezen névvel. *Vén, tüskérevaló, pemeten, piszkafán nyargaló boszorkány. Gellérthegyi, böjti* (helye-

sebben, *büdi*) *boszorkány. Megvesztegették, belelötték, megnyomták a boszorkányok.* Szelidebb ért. népies nyelven, csintalan, dévaj, pajkos nő. *Te kis boszorkány!*

Mennyiben a boszorkányokat mint ártalmas, kártevő, boszuló, boszúforraló lényeket adja elő a népmese: a *boszorkány* szó jelentésére nézve a *boszu* szóval volna rokonítható. A persában *buszur* vagy *buszul* Vullersben am. dira imprecatio, maledictio, s *buszurîdan* ige am. dira imprecari, maledicere. Némelyek véleményével eredetét az ősrégi hitregék honából Ázsiában vette. Ipolyi szerint (Magyar Mythologia, 411. l.) a hindu nyelvben *bhomasura* v. *bhumaser* jelent setétségi rosz szellemet; s a perzsa *busurge* am. nagytehetségü, nagyszerü, bűvösféle ember és *basur*, am. zivatart támasztó garabonczás. Beregszászi is a *busurgán-t* így fordítja: die Weisen, magi. Azonban Vullers legújabb persa szótárában *buzurk* csak ekkép értelmeztetik: magnus, és *buzurgán* (többes) alakról ez mondatik: *epith. virorum illustrium, sapientum et religiosorum:* illustris, potens, *optimas.* Az utóbbi szó pedig, a mennyiben a föntebb előadott *buszur* értendő alatta, így értelmeztetik: dira imprecatio (átok, átkozás). *Bozorg* vagy *Boszork* (de genere Boszlik), mely egészen a persa *buzurk*-nak (= nagy) lenni látszik, előjön mint pristaldus egy 1231-diki oklevélben (Jerneynél). Előfordúl a szláv nyelvben is: *boszorka* és *boszorák.*

BOSZORKÁNYJÁRÁS, (boszorkány-járás), ösz. fn. A babonás nép hite szerént a boszorkányok éjjeli kalandozása, seprűnyeleken Gellérthegyére nyargalása.

BOSZORKÁNYKÁSA, (boszorkány-kása) ösz. fn. Az egyenlő bugás csenkeszek neméhez tartozó növényfaj, bugája felálló, elágazó; füzérkéi tíz—tizenöt viráguak, kalásztalanok, hengeresek, ondói karczoltak, fehér fényes szélük, rongyos hegyük. Másképp: *mannafü, mannakása, harmatkása* (Festuca fluitans.)

BOSZORKÁNYKODIK, (boszorkány-kod-ik) k. m. *boszorkánykod-tam, —tál, —ott.* Boszorkányi bűvöléseket teszen; mint boszorkány éjjelenként kalandoz, seprűnyelen nyargalódzik, t. i. a babonás hit szerént.

BOSZORKÁNYKÓRÓ, l. NYULÁRNYÉK.

BOSZORKÁNYKÖR, (boszorkány-kör) ösz. fn. Bűvös kör, melyet a babonahitüek szentelt krétával kerítenek, és bizonyos működés végett bele állanak, azon hiedelemben levén, hogy a megjelenő boszorkányok és rosz lelkek nem árthatnak nekik.

BOSZORKÁNYLÁTMÁNY, (boszorkány-látmány) ösz. fn. A boszorkányokat hivő együgyü emberek képzelődésében támadó tünemény, midőn úgy rémlik előttök, mintha boszorkányt látnának.

BOSZORKÁNYMESTER, l. BŰMESTER.

BOSZORKÁNYNYOMÁS, (boszorkány-nyomás) ösz. fn. A babonás emberek hiedelme szerént álomban szenvedett nehézség, nyomás, és lélekzetszorulás, melyet boszorkányok okoznak kutya vagy macska képében.

BOSZORKÁNYOZ, boszorkány-oz) áth. m. *boszorkányoz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* A babona szerént boszorkányok módjára megbűvöl, varázsol, megront valakit vagy valamit. *Megboszorkányozni a teheneket, hogy véres tejet adjanak.*

BOSZORKÁNYPÉR, (boszorkány-pér) ösz. fn. Per, melyben valaki boszorkányságról vádoltatott. Mai időben boszorkánypert nem indítanak.

BOSZORKÁNYPILLE, (boszorkány-pille) ösz. fn. Vörös pettyekkel pontozott nagy éjjeli pillefaj, mely a méhesekben nagy kárt szokott okozni.

BOSZORKÁNYSÁG, (boszorkány-ság) fn. tt. *boszorkányság-ot.* A babona szerént titkos bűvölés, ördöngös mesterség, boszorkányi mű. *Boszorkányságot űzni. Valamely rendkívüli eseményt boszorkányságnak tulajdonítani.*

BOSZORKÁNYTÁNCZ, (boszorkány-táncz) ösz. fn. A köznépi babonahit szerént bűvös táncz, melyet a boszorkányok régi várak omladékai között, de különösen Gellérthegyén átalakulva tánczolnak, s melybe más embereket is átváltoztatva behúznak. Így nevezi a köznép a forgószél által fölkerekített por forgását is. Boszorkánytáncz a puszta csárda alatt.

„Kidőlt, bedőlt az oldala,
Bele jár az istennyila,
A forgószél dúdol rajta,
Boszorkánytáncz van alatta.“
Vörösmarty.

BOSZORKÁNYTÖVIS, l. ÖRDÖGSZEKÉR, ÖRDÖGBORDA, BALLANGKÓRÓ.

BOSZORKÁNYÜNNEP, (boszorkány-ünnep) ösz. fn. Ünnep, melyet a babonás köznép hiedelmeként a boszorkányok tartanak, midőn lakomát csapnak, tánczolnak, stb.

BOSZORKÁNYZSÍR, (boszorkány-zsír) ösz. fn. Népmese szerint bűvös zsír, vagy kenőcs, melylyel ha valaki megkeni tenyerét és talpait, odarepülhet, ahová akar.

BOSZÚ, BOSZU, (bosz-ú) fn. tt. *boszú-t.* 1) Haragra gerjedt, mérges kedélyi állapot, bizonyos méltatlanság vagy bántalom miatt. *Boszúra ingerelni valakit. Boszúra gerjedni, fakadni. Boszuból mindenen keresztüljár. Boszujában sír, káromkodik, haját tépi.* 2) A valóban szenvedett vagy képzelt bántalomnak, méltatlanságnak, sérelemnek stb. visszatorlása. *Boszút forralni. Boszut állani. Boszuját tölteni valakin. Rettenetes, kérlelhetetlen boszúval üldözni az ellenséget.* 3) Mások kedve ellen elkövetett dacz. *Mások boszujára tenni valamit.*

„Be-beül a bugaczi csárdába,
S nagyot iszik világ boszujára.“
Vörösmarty.

A persa nyelvben *buszul* vagy *buszur* am. dira imprecatio, maledictio, és *buszulîdan* vagy *buszurîdan* am. dira imprecari, maledicere.

BOSZÚÁLLÁS, BOSZUÁLLÁS, (boszú-állás) ösz. fn. A mások ellen fölgerjedt haragnak kielégíté-

se, midőn valaki a rajta elkövetett bántalomért az illető bántalmazót meglakoltatja, bűnhödteti, megtorolja.

BOSZÚÁLLÓ, BOSZUÁLLÓ, (boszú-álló) ösz. mn. 1) Aki a rajta elkövetett sérelmet, bántalmat, méltatlanságot visszatorolja. *Boszúálló indulat. Boszuálló nyers ember.* 2) Erkölcsi és polgári törvények szerint büntető. *Boszuálló Isten. Boszuálló bíró.*

BOSZÚKIVÁNAT, BOSZUKIVÁNAT, (boszúkivánat) ösz. fn. Haragos indulat, mely a szenvedett bántalmat visszatorolni kivánja.

BOSZÚKIVÁNÓ, BOSZUKIVÁNÓ, (boszú-kivánó) ösz. mn. Aki máson vagy másokon boszút állani kiván. V. ö. BOSZÚ.

BOSZÚL, BOSZUL, (bosz-ú-ol), áth. m. *boszúl-t.* Gonoszt gonoszszal fizet vissza, megtorol, a szenvedett bántalomért büntet. *Boszúld meg magadat*, azaz végy elégtételt a bántalomért. *A természet megboszúlja magát a rajta elkövetett vétkekért.* Pesti Gábornál ‚megboszúla' önhatólag am. megboszankodék: „Melyet mikoron az róka látott volna, igen megboszúla." CLVII. mese.

BOSZÚLÁS, BOSZULÁS, (bosz-ú-ol-ás), fn. tt. *boszúlás-t*, tb. *—ok.* Gonosznak gonoszszal visszafizetése, megtorolás, büntetés.

BOSZÚLÁSI, BOSZULÁSI, (bosz-ú-ol-ás-i) mn. tt. *boszúlási-t*, tb. *—ak.* Boszulásra vonatkozó. *Boszulási vágy.*

BOSZÚLAT, BOSZULAT, (bosz-ú-ol-at) fn. tt. *boszúlat-ot.* Annyi mint: boszulás, elvont értelemben véve.

BOSZÚLATLAN, BOSZULATLAN, (bosz-ú-ol-atlan) mn. tt. *boszúlatlan-t*, tb. *—ok.* Aki vagy ami megboszulva, megtorolva, megbüntetve nincsen. *Boszúlatlan ellenség. Boszúlatlan sérelem. Boszúlatlan törvényszegés.* Határozóilag am. *boszúlatlanul.*

BOSZÚLATLANUL, BOSZULATLANUL,(bosz-ú-ol-atlan-ul) ih. Torolatlanul, büntetlenül, a bántalmat nem viszonozva. *A vett sérelmeket boszulatlanul eltürni. Ily nagy bün boszulatlanul nem maradhat.*

BOSZÚLÓ, BOSZULÓ, (bosz-ú-ol-ó) mn. L. BOSZÚÁLLÓ.

BOSZÚS, BOSZUS, (bosz-ú-os) mn. tt. *boszús-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Haragos, mérgelődő, felindult, kedvetlen. *Boszús vagyok magamra is. Boszús tanító, elüljáró. Igen boszús. A boszús embert hagyni kell, nem ingerelni. Boszús állapot, boszús dolog*, azaz boszúra gerjesztő. *Boszús egek.*

„Nem látod a boszús egeknek
Ostorait nyomorult hazádon?"
Berzsenyi.

BOSZÚSÁG, BOSZUSÁG, (bosz-ú-ság) fn. tt. *boszúság-ot.* Mérgelődés, felindulás, kedvetlenség. *A boszuság nagyra viszi az embert.* Km. *Ma engem sok boszuság ért. Sok a boszuságom. Boszuságból azt sem tudja, mit beszél. Boszuságában iszik. Ezen hivatal sok boszusággal jár.*

BOSZÚSÁGOS, BOSZUSÁGOS, (bosz-ú-ság-os) mn. tt. *boszúságos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Haraggal, kedvetlenséggel járó. *Boszuságos munka, állapot. Ma boszuságos napom volt.*

BOSZÚSÁGOSAN, BOSZUSÁGOSAN, (bosz-ú-ság-os-an) ih. Haragosan, mérgesen.

BOSZÚTÖLTÉS, BOSZUTÖLTÉS, (boszú-töltés) ösz. fn. Elégtétel a szenvedett bántalomért; viszszatorolás; valaki ellen forralt méregnek kiöntése; a boszúvágy, boszúkivánat kielégítése.

BOSZÚVÁGY, BOSZUVÁGY (boszú-vágy) ösz. fn. Indulat, mely a szenvedett bántalom megtorolására ösztönöz, sürget. *Boszúvágytól égni. Boszúvágyát kielégíteni.*

BOSZÚVÁGYAS, BOSZUVÁGYAS (boszú-vágyas), ösz. mn. Kit indulata ösztönöz, hogy a szenvedett sérelmet megtorolja. Boszuvágygyal teljes.

BOSZÚVÁGYÓ, l. BOSZÚVÁGYAS.

BOT, 1) elvont gyök, mely *csomót, bogot* jelent e származékokban: *botk, botkos;* vékonyhangon: *böt*, vagy *böty*, vagy *büty* mint a *bötk, bötkös, bütyk, bütykös* szarmazékok gyöke. Rokona: *but*, melyből *butikó* = nád bugája, és *pot*, vagy *pota* = csögbög, csomós forradás a fa derekán. Ide tartozik: *bocz*, vagy *bucz*, mint a *boczkó* v. *buczkó.* gyöke.

BOT, (2) önálló gyök és fn. tt. *bot-ot*, kics. *botocska.* 1) Általán fából, nádból, vagy más szilárd testből készített szálas kézbevaló, melyet gyalogember támaszul, ütőeszközül, vagy divatból, hivatalból stb. visel. *Útazó bot. Pásztori bot. Káplárbot. Békebot. Koldusbot. Botra dölni, támaszkodni.* 2) Különösen, vastagabb ilynemü eszköz, mely értelemben ellene tétetik a vékonyabb pálczának. *Bunkós, furkós, görcsös, kürtös, fütykös, lánczos, csomós bot. Dákosbot, ólmos, czuczás, szeges bot. Somfa bot. Tollas bot*, azaz buzogány, a régi vezéreknél. *Barkóczás bot. Valaki ellen botot fogni, ragadni, emelni. Bot után kapni, nyúlni. Bottal kergetni, üzni, fenyegetni. Bottal ütni a nyomát*, az elszaladtat hiába üldözni. *Aki ebbel játszik, bot legyen kezében.* Km. *Amely ebet bottal kergetnek a nyúl után, el nem fogja az azt.* Km. *Bot alá venni, fogni, bottal büntetni, botra itélni valakit. Botot forgatni, pergetni. Bottal játszani.*

„Midőn kanász a mezőn
A botjával játszik,
Úgy leüti a süldöt,
Csak a füle látszik." Népdal.

Minden botnak végén a feje. Km. *Nem minden botból válik beretva.* Km. *Aki verekedni akar, könnyen talál botot.* Km. *Ki bottal köszön, annak doronggal felelnek.* Km. *A botnak két vége van.* Km. 3) Átv. ért. ahoz képest, amint az öszvetételben foglalt társszó értelme kivánja, jelent hatalmat, felügyelést, fenyítéket, fegyelmet, gyámságot, stb. *Kezébe venni a pásztori botot. Püspöki bot. Káplárbot alá venni a kicsapongó közlegényt. Koldusbotra jutni. Kis ember nagy bottal jár:* = kicsiny a bors, de erős. Ebben: *füle botját sem*

mosdítja, am. gombját, csomóját. V. ö. BOT, elvont gyök.

Származékai: *botol, botlik, botor; botorkál, botrány, botránkozik*; *botos, botoz* stb.

Ezen szóban az *ütés* alapfogalma rejlik, mennyiben ezen eszköz kiválólag e czélra használtatik. Ennélfogva rokonai a magyar: *öt* (ötvös szóban), *üt, pat* (*pata* szó gyöke), *pet* (*pete, petél* szókban), *bit, böt* (*bitó, bötü* szókban), a latin *batuo*, melyből lett *baculus* (= batulus) ütőszer; a szanszkrit *badh* (üt), hellen *πατάσσω*, franczia *bâton* (bot) és *battre* (ütni), szláv *biti* (ütni), *bitka* (verés). Különösen az *üt* értelme szerint: *botlik, botorkál* am. valamibe ütközik, *botos* mintegy *botlós*; *botránkozik* erkölcsi átv. ért. megütközik; *botrány* (Anstoss).

BOT (3), vagy BOTH, mint hely- és személynév gyakran előfordúl régi oklevelekben. (L. Jerney. Magyar Nyelvkincsek

BÓT, BÓTOS, stb. L. BOLT, BOLTOS.

BÓTA, palóczos tájejtéssel am. balta. L. ezt.

BOTDÜHÖNCZ, (bot-dühöncz) ösz. fn. Oly nevelő, vagy tanító, ki gyöngédebb szerek helyett bottal fenyíti növendékeit.

BOTFA, BÓTFA, falu neve Szala megyében. Helyr. *—fára, —fán, —fáról.*

BOTFALU, l. BOTFALVA; helyr. *—ba, —ban, —ból.*

BÓTFALU, ALSÓ—, FELSŐ—, helységek Nyitra megyében; helyr. *—ba, —ban, —ból.*

BOTFALVA, több helység neve Magyarországon és Erdélyben. Helyragozva: *—falvára, —falván, —falváról.*

BOTFEJ, helység Bihar megyében; helyr. *—én, —re, —ről.*

BÓTH, népes puszta Fehér megyében; helyr. *—on, —ra, —ról.*

BOTHÁZA, falu Erdélyben; helyr. *Botházá-n, —ra, —ról.*

BOTIKÓ, (bot-ik-ó) fn. tt. *botikó-t.* Kis csomót, bogot képező kinövés valamely állati, vagy növényi testen. Másként: *butikó*, v. *botkó.*

BOTIKÓS, (bot-ik-ó-os) mn. tt. *botikós-t.* v. *—at*, tb. *—ak.* Aminek botikóféle csomós, bogos kinövése van, bötykös, botkos. *Botikós nád. Botikós somfa.*

BOTK, (bot-k) elvont törzsök, melynek gyöke a bogot, csomót jelentő *bot*, s képzője *k*, mint: *far far-k, sar sar-k, der der-k.* Rokonai vékonyhangon: *bötk, bötyk, bütyk.* Származéka: *botkos.*

BOTKA, (bot-ka) fn. tt. *botkát.* 1) Kis bot: szokottabban: *botocska.* 2) Több nemes család neve Magyarországban.

BÓTKA, (bót-ka) fn. tt. *bótkát.* A honti palóczoknál am. kurta száru saru, vagy topán. Úgy látszik hogy a tót *bóti* (hosszu nagy száru) szónak kicsinyítője; de a magyarban is eléfordúl *botos*, l. ezt.

BOTKALÁCS, (bot-kalács) ösz. fn. Tésztás sütemény neme, melyet hengeralakú sodrófán, vagy dorongon sütnek. Máskép: *dorongfánk, botratekercs, kürtöskalács.*

BOTKÓ, (bot-k-ó) fn. tt. *botkó-t.* Csomós, bogos kinövés, kiforradás az állati vagy növényi testeken, furkó, bütyk, fütyk, butikó, boczkó, buczkó.

BOTKOS, (bot-k-os) mn. tt. *botkos-t*, v. *—at.* tb. *—ak.* Csomós, buczkós, bunkós, bütykös, furkós. *Botkos láb*, melynek alsó részén csomós kinövés vagyon. *Botkos lábu ló*, am. inpókos, vagy hinpókos. *Botkos somfa.*

BOTKÓS, (bot-k-ó-os), mn. l. BOTKOS.

BOTLADOZIK, (bot-ol-ad-oz-ik) k. m. *botladoz-tam —tál, —ott.* Sötétség miatt, vagy rögös, göröngyös uton, vagy testi gyöngeségből gyakran ütközik lábaival valamibe. *Botladozik a járni tanuló kisded, a lábadozó beteg; botladozik a fáradt ló, a részeg ember, a sötétben járó.* Átv. ért. elmei vagy erkölcsi gyarlóságból hibákat követ el.

BOTLAKOZIK, l. BOTLADOZIK.

BOTLÁS, (bot-ol-ás), fn. tt. *botlás-t*, tb. *—ok.* 1) A lábnak valamely kiálló rögbe, testbe ütközése, s e miatt a menésben levő test súlyegyenének némi megzavarása. 2) Általánosabb értelemben ütközés, valamibe akadás. 3) Átv. ért. baklövés, hibaelkövetés. *Nagy botlást követtél el.* V. ö. BOTLIK.

BOTLASZT, (bot-ol-aszt), áth. m. *botlaszt-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* 1) Valakit láb alá vagy elé vetődött valamely akadály, rög, göröngy, kő, stb. egyenes menésében megzavar, súlyegyenéből kiüt. *Oly gyönge*, hogy a *szalmaszál is megbotlasztja.* 2) Hibába ejt, tévedésbe vezet.

BOTLÉKONY, (bot-ol-é-kony) mn. tt. *botlékony-t*, tb. *—ak.* 1) Aki vagy ami könnyen botlik, mindenbe bele ütközik. *Botlékony vaksi, botlékony vénember; botlékony paripa.* 2) Átv. ért. könnyen, vagy gyakran hibázó, tévedő. *Botlékony elme, botlékony nyelv.*

BOTLÉKONYSÁG, (bot-ol-é-kony-ság), fn. tt. *botlékonyság-ot.* Könnyen botlás; hibázhatóság.

BOTLIK, (bot-ol-ik. V. ö. BOT) k. m. *botlott*, htn. *botlani.* Foglalóban: *botoljam, botoljál* v. *botolj, botoljék.* stb. 1) Botlik a menő, vagy futó, midőn lába elé vagy alá valamely akadály, rög, göröngy vetődik, melybe *ütközvén* testének egyensulyát némileg elveszti. *Botlik a sötétben járó, gyönge inu, beteges ember. Aki hamarkodik, hamar botlik.* Km. *A ló is megbotlik, noha négy lába van*, vagy: *a lónak négy lába van, mégis megbotlik.* Km. *Elbotlik. Csetlik-botlik, ötlik-botlik.* 2) *Be* és *bele* igekötővel am. ütközik, vetődik, bevetődik. *Véletlenül bebotlott hozzánk; belebotlott a szegletkőbe.* 3) Átv. ért. téved, hibát követ el. *Botlik az elme*, midőn hibásan itél; *botlik a nyelv*, ha olyasmit mond, mi az észszel s akarattal ellenkezik. *Nagy ember nagyot botlik.* Km.

BOTLÓS, (bot-ol-ós), mn. tt. *botlós-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Aki gyakran, vagy könnyen botlik. *Botlós paripán veszedelmes futtatni.* Képzésre olyan mint: *kotlik*-ból *kotlós*, *hajlik*-ból *hajlós.*

BOTLOTT (bot-ol-ott) mn. tt. *botlott-at.* Ami vagy aki valamibe ütközött; hibába esett, tévedésbe jött. *Megbotlott ló. Botlott nyelv. A megbotlott nyelv is néha igazat mond.* Km.

BOTNYELV, (bot-nyelv) ösz. fn. Így nevezik tréfából némely vidéken a csengés nélküli idegen, különösen tót nyelv azon kiejtését (Sárosban, Zemplén és Abaúj felső vidékén), melyben hosszú, zengzetesb önhangzók nem igen hallatszanak. *Nem tudok én botnyelven.*

BOTÓ, (bot-ó) fn. tt. *botó-t.* Dajkanyelven am. kisgyermek feje. *Vigyázz fiam, meg ne üsd botódat. Fáj a botód?*

BOTOCSKA, (bot-ocs-ka) kics. fn. tt. *botocská-t.* A maga nemében kis bot.

BOTOKA, BOTÓKA (bot-o-ka) fn. tt. *botoká-t.* A székelyeknél am. almatörő almazúzó kis bot; botka.

BOTÓKÁL, (bot-ó-ka-al) áth. m. *botókál-t.* Dajkanyelven am. a kisded botókáját azaz fejecskéjét kefélgeti, fésülgeti.

BOTOL, (bot-ol), áth. m. *botol-t.* 1) A fa ágait levagdalja a végett, hogy derekából újra hajtson ki. *Botolni szokták a füzfákat, nyárfákat, akáczokat* stb. 2) A halászoknál am. a vizet halászat előtt megzavarja, zurbékol.

BOTOLÁS, (bot-ol-ás) fn. tt. *botolás-t,* tb. *—ok.* 1) Faágak levagdalása, nyesése. *Füzfabotolás, nyárfabotolás.* 2) L. BOTLÁS.

BOTOLGAT, (bot-ol-gat) áth. m. *botolgat-tam, —tál, —ott.* Lassan, de folytonosan, magát meg nem erőtetve vagdalja a fák ágait.

BOTOLGATÁS (bot-ol-gat-ás), fn. tt. *botolgatás-t.* tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valaki a fák ágait botolgatja. V. ö. BOTOLGAT.

BOTOR, (1), (bot-or), fő- és mn. tt. *botor-t* tb. *— ok.* Tompa eszü, ostoba, müveletlen, faragatlan, buta, *olyan mint a bot,* vagy *aki mindenbe megbotlik. Botor ember, botor kábaság. O te botor!* Rokona*: buta.*

BOTOR, (2),(bot-or) elvont törzsöke *botorkál, botrány, botránkozik* stb. szóknak. Jelentése: megütközés valamibe vagy valamin.

BOTORKÁL, (bot-or-ka-al), önh. m. *botorkál-t.* Gyakran megbotolva, akadozva, mindenütt megütközve járkál. *Sötétben botorkál. A vak koldus bebotorkálja a falut. Elbotorkál mindennap a templomba. Fölbotorkál a harmadik emeletbe. Kibotorkál a mezőre. Lebotorkál a pinczébe.*

Ez ige eredetileg*: botolgál,* v. *botlogál,* melyben az *l* és *g* keményebb rokonhangu *r* és *k*-ra változtak. Az alap-gyökige: *botlik.*

BOTORKÁLÁS, (bot-or-ka-al-ás) fn. tt. *botorkálás-t.* tb. *—ok.* Minduntalan megütközve mendegelés. *A sok botorkálásban összevesértegette magát.* Eredeti elemeire visszaállítva: *botolgálás* v. *botlogálás.*

BOTORKÁLÓ, (bot-or-ka-al-ó) mn. tt. *botorkáló-t.* Járáskelés közben gyakran megbotló, tapogatózva menő. *Sötétben botorkáló utas. Botorkáló sánta, vak koldus. Botorkáló vén ló.*

BOTORKÁZÁS, (bot-or-ka-az-ás) l. BOTORKÁLÁS.

BOTORKÁZIK, (bot-or-ka-az-ik) k. m. *botorkáz-tam, —tál, —ott.* L. BOTORKÁL.

BOTORKODÁS, (bot-or-kod-ás) fn. tt. *botorkodást,* tb. *—ok.* Botor, ostoba, erkölcsileg botló, hibákat követő magaviselés

BOTORKODIK, (bot-or-kod-ik) k. m. *botorkodtam, —tál, —ott.* Botorul viseli magát, butaságokat követ el, a józan ész szabályai ellen gyakran vét, botlik.

BOTORMERÉSZ, (botor-merész) ösz. mn. Aki botor módra, meggondolatlanul, csztelenül, mint vak légy neki rohan a veszélynek. Máskép: *vakmerész, vakmerő.*

BOTORSÁG, (bot-or-ság) fn. tt. *botorság-ot.* Butaság, ostobaság, tompa eszüség, észbeli botlás. *Botorságot követni el. Ez nagy botorság volt tőled.*

BOTORUL, (bot-or-ul) ih. Botor módon, ostobául, bután, tompa észszel. *Botorul eljátszotta szerencséjét. Botorul beleszól, amihez nem ért.*

BOTOS, (1), (bot-os) fn. tt. *botos-t.* tb. *—ok.* 1) Szőrből, gyapjuból szőtt, vagy kalapos posztóból varrott téli meleg lábbeli. *Botos csizma, botos kapcza, botosban járó köszvényes ember.* Hangutánzónak látszik, mint *csizma* a *csosz*-ogástól, *topán* a *top*-ogástól, és így *botos* mintegy *botlós* a *bot*-olástól. V. ö. BOT 2). Rokon vele a tót *bóti*, mely nagy téli sarut jelent. 2) Székelyeknél am. pézsmavirág, minthogy a virágjának botja, azaz gombja van.

BOTOS, (2), (mint föntebb) mn. tt. *botos-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* A kinek botja van, bottal járó. *Botos utazó, botos juhász, botos szolga,hajdu.*

BOTOZ, (bot-oz) áth. m. *botoz-tam, —tál, —ott.* Bottal ver, megver. *Megbotozzák az elitélt rabokat. Kibotozták a házból. Jól elbotozták, szinte porzott belé a háta.* Mennyiben büntető verésre vonatkozik, hasonló képzésü ezekkel: *pálczáz, vesszőz, farmatringoz, ostoroz.*

BOTOZÁS, (bot-oz-ás) fn. tt. *botozás-t,* tb. *—ok.* Bottal verés, bottal büntetés. *Eltörölni a botozást.*

BOTPUSKA, (bot-puska) ösz. fn. Sajátságos készületü bot, mely puskacsőt képez, s a reá illesztett sárkány által puska gyanánt használható.

BÓTRÁGY, falu Bereg megyében; helyr. *—on, —ra, —ról.*

BOTRÁNKOZÁS, (bot-or-ánk-oz-ás) fn. tt. *botránkozás-t,* tb. *—ok.* Eredeti ért. am. valamibe ütközés, belebotlás, fennakadás. Szokott erkölcsi ért. am. valamely rosz példa, s más vétke miatt belső lélekbeli megütközés, s bünre csábító tulajdonsága fölötti boszonkodás. *Illetlen magaviseletével botránkozást okozni. A jámbor hivek botránkozására kegyeletlenül szólni a vallási dolgokról.* „Lehetetlen, hogy botránkozások ne jöjjenek; jaj pedig annak, aki által jönnek." (Luk. 17. v. Káldi.) „Jaj e világnak a botránkozásokért. Mert szükség, hogy botránkozások jöjjenek: mind-

azáltal jaj annak az embernek, aki által botránkozás jő." (Máté 18. 7. Káldi.)

Elemezve: *a botlik* törzsből lett *botlánk*, (mint *fal falánk, nyúlik nyulánk, nyal nyalánk)*, s az *l*-nek keményebb *r*-re változtával: *botránk*, s innen: *botránkoz-ik* = botlánkozik. Csakugyan ily értelembe fordúl elő Pesti Gábornál is: „de mikoron leszállana, megbotránkozék repillésébe." LXIII. mese.

BOTRÁNKOZAT, (bot-or-ánk-oz-at) fn. tt. *botránkozat-ot.* Botránkozás, *elvont* értelemben véve. V. ö. BOTRÁNKOZÁS.

BOTRÁNKOZATLAN, (bot-or-ánk-oz-atlan) mn. tt. *botránkozatlan-t*, tb. *—ok.* Aki nem botránkozik, erkölcsileg semmiben vagy semmin meg nem ütközik.

BOTRÁNKOZATOS, (bot-or-ánk-oz-at-os) mn. tt. *botránkozatos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Ami belső megütközésre alkalmat, okot ad, amin a gyönge erkölcsüek, gyarlók könnyen fennakadván s általa bűnre csábulván, e miatt a jobb erkölcsüekben boszonkodást, utálatot gerjeszt.

BOTRÁNKOZIK, (bot-or-ánk-oz-ik) k. m. *botránkoz-tam, —tál, —ott.* 1) Általán, erkölcsi értelemben valamin megütközik. Különösen: mások gonosz vagy gonosznak vélt tettein fönnakad, s a miatt hogy ezek által másokban is bűnös gondolatok, gyanúk keletkeznek vagy mások is hasonló tényekre kapnak kedvet, ösztönt, boszonkodik, utálatra gerjed. *Botránkozik az együgyü ember, midőn szinházi szerelmes jeleneseket lát. Botránkozik a tiszta erkölcsü, szemtelen beszédek hallásán. Botránkozik a képmutató is, de csak külsőleg. Botránkozik a jámbor ember, látván az istentelenek gonoszságát.* Kiván ez ige *ban ben* vagy, *on en ön* ragu neveket maga mellé, pl. *Vigyázz, hogy senki meg ne botránkozzék tetteidben. Némely ember hamar megbotránkozik ártatlan dolgokon is.* 2) Jelent tájdivatosan annyit is, mint: vétkezik. *Bizony uram, én sokat botránkoztam.* „Ti mindnyájan megbotránkoztok énbennem ez éjjel." „Ha mindnyájan megbotránkoznak is benned, én soha meg nem botránkozom." (Máté 26. Káldi.)

Elemzését illetőleg l. BOTRÁNKOZÁS.

BOTRÁNKOZTAT, (bot-or-ánk-oz-tat) áth. m. *botránkoztat-tam, —tál, —ott.* Eszközli, vagy okozza, hogy valaki botránkozzék, azaz, erkölcsileg megütközzék valamiben vagy valamin; bűnre csábításai által a jámbor érzésüekben boszonkodást, utálatot gerjeszt. „Ha a jobb szemed megbotránkoztat téged, vájd ki azt és vesd el töled." (Máté 5. 29.) „Aki pedig megbotránkoztat egyet e kisdedek közöl" — — „Ha pedig a kezed vagy lábad megbotránkoztat téged, vágd el azt és vesd el töled." (Máté 18. Káldi.)

BOTRÁNKOZTATÁS, (bot-or-ánk-oz-tat-ás) fn. tt. *botránkoztatás-t*, tb. *—ok.* Oly cselekvés, melybe vagy melyen valaki erkölcsileg megütközik, mely amiatt, hogy általa a gyöngébb erkölcsüek bűnre csábulnak, a jobbakat boszonkodásra, utálatra gerjeszti.

BOTRÁNKOZTATÓ, (bot-or-ánk-oz-tat-ó) mn. tt. *botránkoztató-t.* Aki vagy ami botránkozást okoz, mások gyöngéd erkölcsi érzelmét sérti; másokat bűnre ingerlő. *Botránkoztató beszédek, szinpadi jelenetek.*

BOTRÁNY, (bot-or-ány) fn. tt. *botrány-t*, tb. *—ok.* Maga azon cselekvés, illetőleg erkölcsi kihágás, rosz példa, mely másokat bűnre ingerel, s ezáltal a jobbakban boszonkodást, utálatot gerjeszt; a botránkozás tárgya. *Nyilvános, köz botrány. Házi botrány. A társadalmi rend, törvény, illedelem ellen elkövetett botrány. Szinházi, utczai botrány.*

Helyesen alkotott, új szó; a *botlik* törzsből *botlány* helyett: *botrány*, mint: *foszlik foszlány, vág vágány, köt, kötény.* V. ö. —ÁNY ÉNY képző.

BOTRÁNYKŐ, (botrány-kő) ösz. fn. Tulajd. ért. útban fekvő, kiálló kő, melyben a járó megbotlik, vagy botolhatik. Átv. ért. oly körülmény, állapot, viszony, stb. mely botrányra nyujt alkalmat, melyen valaki erkölcsileg fönnakad, megütközik.

BOTRÁNYKÖNYV, (botrány-könyv) ösz. fn. Nyilvános, vagy magánéletben elkövetett botrányok jegyzéke, gyüjteménye. *XV. Lajos franczia király udvarának botránykönyve.* (Chronique scandaleuse).

BOTRÁNYOS, (bot-or-ány-os) mn. tt. *botrányos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Botránynyal járó, botrányt elkövető, bűnre csábitása miatt boszonkodást gerjesztő. *Botrányos tisztviselő, botrányos magaviselet, botrányos beszéd, szini előadás.*

BOTRÁNYTALAN, (bot-or-ány-ta-lan) mn. tt. *botránytalan-t*, tb. —ok. Botrány nélküli, miben erkölcsileg megütközni nem lehet. *Botránytalan életü pap, elüljáró, atya, tanító.* Határozóilag am. botrány nélkül.

BOTRATEKERCS, (botra-tekercs) ösz. fn. L. BOTKALÁCS.

BOTRING, l. MOTRING v. MATRING.

BOTROG, (bot-or-og) fn. tt. *botrog-ot.* Apró tengeri rákfaj, melynek ollói nincsenek, minélfogva mintegy botrogva botorkálva mászkál.

BOTROMÁSZ, (bot-or-o-mász) ösz. mn. Balaton mellékén am. Botlékony, aki gyakran elesik, illetőleg *botlik* és *mászva* fölkel, *botlómászó.*

BOTSZALAG, (bot-szalag) ösz. fn. Szalag, melyet a botnak kilikasztott felső végébe húznak.

BOTTYÁN, helyek nevei Bihar, Komárom, Pest, Somogy, Zemplén megyékben; helyr. *—on, —ra, —ról.*

BOTYKA, falu Baranya megyében; hely. *Botyká-n, —ra, —ról.*

BOZ, elvont gyök, melyből *bozót, bozótos, bozont, bozontos, bozlán* származtak. Ezek jelentése szerint eredetileg am. *borz, bozz*, mert *bozót* = öszvevissza keveredve borzasan nőtt holmi gizgaz, sás, burján; *bozontos* = borzas; Sándor István szerint a régieknél *bos* am. bodzafa. — Mint a *boza* főnévnek gyöke am. *buz.* L. BOZA. Göcsejben használtatik *mos* helyett; *bozog* = mozog.

BOZA, (boz-a) fn. tt. *bozát.* Kölesből készített szeszes ital, a régi kunoknál, mely Oláh Miklós korában még nagy keletben volt. In campis Cumanicis praeter vina advectitia usum habent Cumani cujusdam liquoris, ex milio et aqua suo more expressi, quem *Bozam* vocant. (Nicolai Olahi Hungaria, Cap. 18.) *Föléledt mint a bozaczibere,* azaz jó kedvében csintalankodik.

Elemezve am. *bozó* azaz *buzgó,* t. i. erjedés által készült ital. A persa nyelvben Vullers így értelmezi: *boza* potus ex farina oryzae, milii, hordei, simil. paratus et in Mavaralnahr et Hindûstân pervulgatus. Meg van a török nyelvben is. Hellen neve: *παραβίας.*

BOZASÖR, (boza-sör) ösz. fn. Áztatás által kicsirázott kölesből sörféle részegítő ital. Egyszerüen: *boza.*

BOZLÁN, (boz- v. borz-ol-án) fn. tt. *bozlán-t,* tb. *—ok.* Letörött faág, melynek levelei megszáradtak, s borzasan öszvezsugorodtak. Törzse: *boz* vagy *borz,* s tulajdonkép am. *borzolán* vagy *borzovány.* V. ö. BOZ.

BOZOG, (boz-og) önh. m. *bozog-tam, —tál, —ott,* vagy *bozg-ott.* Göcsejben am. mozog.

BOZÓK m. város Honth megyében; helyr. *—on, —ra, —ról.*

BOZONT, (boz- vagy borz-on-t) fn. tt. *bozont-ot.* Hosszukás lógó, egymásba fonódott szőr, milyen általán a medvék, juhászkutyák, farkasok szőre. Átv. értel. fésületlen, öszvekuszált, tekeredett hajcsomó az emberi fejen.

Gyöke *boz* = *borz,* minthogy származéka: *bozontos* = borzas.

BOZONTA, KIS—, OLÁH—, másként: *Boszontó* és *Bozinta,* helységek Erdélyben; hely. *Bozontán, —ra, —ról.*

BOZONTOS, (boz- v. borz-on-t-os) mn. tt. *bozontos-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* Hosszu, fityegő, s összekuszált szőrü, baglyas, borzas, fésületlen, kóczos. *Bozontos guba, gucsma; bozontos komondor, medve, róka, farkas; bozontos czigánypurdé.*

BOZONTOSAN, (boz- v. borz-on-t-os-an), ih. Bozontos állapotban.

BOZOS, falu Ung megyében; helyr. *—on, —ra, —ról.*

BOZÓT, (boz- v. borz-ót) fn. tt. *bozót-ot.* Sürü, magasra nőtt gaz, burján, sás, csáté stb. melynek szárai s levelei megszáradva kuszáltak, borzasak. *Bozótban lappangó farkasok. Elégetni, kiirtani a bozótot.*

Elemzését illetőleg l. BOZ gyök. Rokonnak látszik a franczia *bosquet,* olasz *boschetto,* német *Busch,* perzsa *bésah,* (sylva, arundinetum.).

BOZÓTOS, (boz- v. borz-ót-os), mn. tt. *bozótos-t* v. *—at,* tb. *—ak.* Bozóttal benőtt, gazos, burjános, kákás, sásos, nádas. *Bozótos Sárviz, Marczal, Szala. Bozótos ugarok, pagonyok.*

BOZS, hangutánzó elvont gyök, mely valamely mozgásban levő sokaságnak tompa neszét jelenti. Vékonyhangon: *bizs,* honnan: *bozsog, bizseg.* Kemény mássalhangzóval: *pozs, pizs, pezs.*

BOZSÓD, NAGY—, KIS—, puszták Bihar megyében; helyr. *—on, —ra, ról.*

BOZSOG, bozs-og) önh. m. *bozsog-tam,* v. *bozsgottam, —tál,* v. *bozsg-ottál,* htn. *—ni.* v. *bozs-gani,* Szüntelen mozogva, keveregve tompa neszt csinál. pezseg, nyüzsög. *Bozsog a vásáros nép.*

BOZSOGÁS, (bozs-og-ás) fn. tt. *bozsogás-t,* tb. *—ok.* Pezsgés, nyüzsgés, élénk mozgás.

BOZSÓK, falvak Baranya, Vas, Veszprém és Szala megyékben; helyr. *—on, —ra, —ról.*

BOZSONG, (bozs-ong) önh. m. *bozsong-tam, —tál, —ott.* Erősebb neszszel, folyvástabb, nagyobb sokaságban nyüzsög, zsibong, mozog.

BOZSONGÁS, (bozs-ong-ás) fn. tt. *bozsongás-t,* tb. *—ok.* Erősebb, élénkebb bozsogás.

BOZZA, l. BODZA.

BOZZAI, falu Vas megyében; helyr. *—ba, —ban, —ból.*

BÖ, l. BO.

BŐ, (1), hangutánzó elvont gyök, a *bőg, bődül, bődít* származékokban. Rokonai: *bé, bú,* mint a *bég búg* igék gyökei.

BŐ, (2), önálló gyök mn. tt. *bővet,* tb. *bővek;* fokozva: *bővebb* v. tájdivatosan *bőebb,* a Müncheni codexben: *bővöbb,* és a tt. *bővöt.* 1) A maga nemében tágas (a *szűknek* ellentéte), öblös, aminek beltartalma nagy. Ez értelemben mondatik ruhaneműekről, vagy más, szövetekből álló, rostos szerkezetü, tágulékony testekről. *Bő ruha, bő gatya, bő nadrág, bő ing, bő csizma, bő keztyü. Bő száju zsák, erszény. Bő ruhát viselni. Bőre szabni a dolmányt.* 2) Ami a maga nemében sokat hoz, terem, illetőleg dús, gazdag, szapora tartalmú; sok, nagy. *Bő termés, bő aratás, bő szüret. Bő jövedelem, bő nyereség, bő ajándék, bő jutalom. A vásári portékának bő kelete van.* 3) ‚Kéz' szóval öszveköttetésben: Nagy mennyiségben adakozó. *Bő kezü jótévők. Vagyonából bő kézzel osztogat.* 4) Átv. ért. irásban, beszédben terjedelmes. *Bő tollú. Bő beszédü szónok.* Használtatik főnévileg *bőség* helyett is. *A gabonának, szénának bővében vagyunk. Bőben büdös, éhben édes,* vagy *szükben édes,* azaz, midőn sok van valamiből, fitymáljuk, válogatunk benne, midőn pedig kevés van, megbecsüljük, kedves. A régieknél, pl. Pázmánnál, s némely tájejtéssel: *bé* vagy *bév.*

E szóban alapfogalom a belsőség, beltartalom nagysága, minélfogva a *be ben bel* szókkal rokonítható, s am. *beő,* öszvehúzva *bő,* mint *fe*-ből lett *feő fő, ne*-ből *neő nő, he*-ből *heő, hő.* Rokonok vele a török *büjü-mek* (nőni), a szanszkrit *bah* (crescit) *pi, pjái* (opimare, fecundum reddere), persa *bajá* vagy *bejá* (plenus; janua), hellen *πίων, πιαίνω,* tót *bivní,* sínai *pu* (amplum, spatiosum).

BŐ, (3), több hely neve Erdélyben, és Magyarországon (ALSÓ—, FELSŐ—, TISZA—); helyr. *—n, —re, —ről.*

BŐBESZÉDŰ, (bő-beszédü) ösz. mn. Sokat beszélő, aki terjedelmesen szokott eléadni valamit. *Bőbeszédü szónok, ügyvéd.*

BŐBESZÉDÜSÉG, (bö-beszédüség) ösz. fn. Tulajdonság, minél fogva valaki sokat beszél, valamely tárgyat terjedelmesen, tövéről hegyére ád elé. *Némely szónokban legfőbb hiba a bőbeszédüség.* Általán, a tárgyhoz, dologhoz lényegesen nem tartozó szószaporítás.

BÖCS, fn. L. BÉCS.

BŐCS, l. BÖLCS.

BŐCS, BELSŐ— falu Borsodban; KÜLSŐ—, Zemplénben; helyr. *—ön, —re, röl.*

BÖCSMÉRÉL, BÖCSÜL, (régiesen BÖCSÖL), BÖCSÜLÉS, stb. l. BÉCSMÉRÉL, BÉCSÜL, BÉCSÜLÉS, stb.

BŐCSŐ, l. BÖLCSŐ.

BÖCZ, elvont gyöke 1) *böczölész, böczörög* szóknak, s nem egyéb, mint a *bicz* változata, melyből *biczeg, biczczen* stb. származtak; 2) *böczek* szónak, mely tuskót jelent, s ezen értelménél fogva rokona *bocz bucz* mint a *boczkó, buczkó* szók gyöke.

BÖCZEK, (böcz-ek) fn. tt. *böczek-ét.* Kemenesali tájszó, am. tuskó, tőke, Máskép *bölöke..*

BÖCZÖG, (böcz-ög) önh. m. *böczög-tem, —tél, —ött.* Tántorogva, szédelegve izegmozog. Rokona: *biczég.* V. ö. DÖCZÖG.

BÖCZÖGÉS, (böcz-ög-és) fn. tt. *böczögés-t*, tb. *—ék.* Tántorgás, ideoda billegve menés, Rokona: *biczégés.* V. ö. DÖCZÖGÉS.

BÖCZÖLÉSZ, (böcz-öl-ész) önh. m. *böczölész-tem, —tél, étt.* par. *—sz.* Tántorogva, ideoda biczegve megy, mint a részegek szoktak.

BÖCZÖRÖG, (böcz-ör-ög) önh. m. *böczörög-tem,* vagy *böczörgöttem, —tél,* vagy *böczörgöttél, böczörgött,* htn. *—ni.* vagy *böczörgeni.* Jelentésére nézve l. BÖCZÖLÉSZ. V. ö. BICZÉRÉG.

BÖD, elvont gyöke *bödön, bödönke* szóknak. Vastaghangon *bod,* mint *bodon* gyöke.

BŐD, (1), (bö-d) elavult mn. tt. *böd-öt.* A maga neméban elég bö, vagy bövecske. A *d* képző az alapértelmet némileg kicsinyíti, mint a *lassud, karcsud, gyöngéd* szókban.

BŐD, (2), helységek neve Magyar- és Erdélyországban. Helyr. *Böd-re, —ön. —röl.*

BŐD, (3), (bö-d) hangutánzó törzs a *bö* elvont gyökből. Származékai: *bödül, bödít.*

BÖD BE! Némely tájakon ludakat behajtó szólítás, nógatás. Másutt: *haj be! huj be! be be! haja luda!* Repülésre a szárnyas állatok ezen szókkal nógattatnak: *hess! hess be, hess ki!* stb.

BÖDE, (1), (böd-e) fn. tt. *bödét.* Kis gömbölyü testü, piros hátu bogárfaj. Vastag hangon: *boda, vak boda.* (Coccinella.)

BÖDE, (2), falu neve Szalában. Helyr. *Bödére, Bödén, Bödéről.*

BÖDEHÁZA, falu Szalában; helyr. *—házán, —házára, —házáról.*

BÖDES, erdélyi falu Csik székben. Helyr. *Bödes-re, —én, —röl.*

BŐDÍT, (bö-d-ít) önh. és visszah. m. *bödít-étt,* par. *—s,* htn. *—ni,* vagy *—eni.* Bögö hangot ereszt. *Böditenek a kopár mezőn éhező, szomjazó barmok. Elbödíti magát a szelindekek által kinzott ökör.*

BŐDÍTÉS, (bö-d-ít-és) fn. tt. *böditést,* tb. *—ék.* Egyes bögö hang eresztése. *Ökör, tehén, bika böditése.*

BÖDÖGE, falu és puszta Győr és Veszprém megyében. Helyr. *Bödögé-re, —én, —ről.*

BÖDÖN, (böd-ön) fn. tt. *bödön-t,* tb. *—ök.* 1) Kis hordóforma faedény, különféle élelemszerek tartására való. *Sós bödön, vajas bödön, sajtos bödön, lisztes bödön.* 2) Kivájt vastag faderék, mely a kiásott kútba eresztetvén annak oldalát, körületét képezi. *Kútbödön.* Vastaghangon: *bodon.* Némely tájakon átvetve: *döbön.*

BŐDÖN, falu Erdélyben Doboka megyében; helyr. *—re, —ön, —ről.*

BÖDÖNKE, (böd-ön-ke) kics. fn. tt. *bödönkét.* Kisebbféle bödön. Átvetve: *döbönke*: V. ö. BÖDÖN.

BÖDÖNY, l. BÖDÖN.

BŐDÜL, BŐDÜL (böd-ül) önh. m. *bödül-t.* Egyes bögö hangot ad, bögésre fakad, elfakad bögve. *Nagyot bödül a haragos bika. Elbödülnek a tehenek, midőn döglött társukat megszagolják.* Képes kifejezésben *bödülni* mondják a tenger csapkodó hullámait, a rengetegbe ütköző nagy szeleket; *elbödülnek*, vagy *megbödülnek az ostromló ágyúk torkai.*

BŐDÜLÉS, BŐDÜLÉS (böd-ül-és) fn. tt. *bödülés-t,* tb. *—ék.* Egyes bögö hangnak eresztése, bögésre fakadás.

BÖF, 1) A kutya természeti hangja, midőn nem folytonosan ugat, hanem csak egyes hangra tör ki. Származékai: *böffen, böffent.* 2) Ökrendezők hangja, mely többnyire a gyomornak nem tetsző ételektől ered. Származékai *böfög, böfögés.* Mennyiben e hang fölfújt pofák által képződik, rokonai: *pöf, pof, puf.*

BÖFÉKÉL, böf-ék-él) önh. m. *böfékél-t.* Fölfújt pofáján ereszti ki a tüdőből kinyomuló léget, vagy gyomorból föltoluló gözt, szelet. Keményebb ajakhanggal: *pöfékél.*

BÖFFEN, (böf-ü-en, böf-v-en) önh. m. *böffen-t.* 1) Tulajdonkép a kutya böffen, midőn az indulat egyes kitörését kifakadólag hangoztatja vissza, pl. ha az éjjeli öreb valamely neszt hall, s valakit jönni gyanít, nem ugat mindjárt, hanem csak böffen. 2) Átv. ért. mondatik oly emberről, ki más beszédébe egy-két szóval belevág, közbekiált. *Bele böffenni a szónok előadásába. Nem beszél, csak néha beleböffen mások szavába.* 3) Böffen az ember, és más állatok, midőn gyomrukból valamely kelletlen étel vagy ital feltolódik. *Nagyokat böffen a fokhajmás kolbásztól.*

BÖFFENÉS, (böf-v-en-és) fn. tt. *böffenés-t,* tb. *—ék.* Olyan hangadás, mint az ugatni készülő kutyáé; vagy milyent az hallat, kinek gyomrából a kelletlen étel ital föltolúl. *Kutya böffenésére fölébredni.*

BÖFFENT, (böf-ü-en-t vagy böf-v-en-t) önh. és áth. m. *böffent-étt,* htn. *—ni,* vagy *—eni.* 1) Böfögő hangot ereszt ki a száján. 2) Átv. ért. egyes szókat nagy erővel, vagy hirtelenül kiejt, kivakkant. *Harag-*

ból, vagy véletlenül kiböffenteni valamit. Vigyázz, hogy valamikép ki ne böffentsd a titkot.

BÖFFENTÉS, (böf-v-en-t-és) fn. tt. *böffentés-t*, tb. *—ék.* Az ugató kutya hangjának egyes kitörése, egy *böf* hangadás.

BŐFIZETŐ, (bő-fizető) ösz. mn. A fizetésben bőkezű, bőven adakozó. Átv. ért. termékeny, bőven termő. *Bőfizető szántóföldek. Bőfizető köles, mák.*

BÖFÖG, (böf-ög) önh. m. *böfög-tem, —tél, —ött.* 1) Kinek gyomrából valamely kelletlen étel, ital bizonyos tompa ökrendezéssel föltolul. *Böfög a sok pálinkától, foghajmás sülttől.* 2) Átv. értelemben: félig értetlen hangon, s mintegy nehéz részeges nyelven ejti ki a szókat. *Nem is beszél, csak úgy böfög.* Igekötővel használva am. illendőség ellen, nem a maga helyén és idején, nem is annak módja szerént szól. *Belebüfögni más szavába. Kiböfögni a titkokat. Reábőfögni valakire.* Mondják néhutt vastag hangon is: *bufog.*

BÖFÖGÉS, (böf-ög-és) fn. tt. *böfögés-t*, tb. *—ék.* Gyomorból a kelletlen étel-italnak felnyomulása, s ebből származó tompa ökrödés.

BÖFÖGŐ, (böf-ög-ő) mn. tt. *böfögő-t.* Kinek gyomra evés után ükölödik, ökrődik, ökrendez.

BÖG, (1), önálló gyök és fn. tt. *bög-öt.* Általán am. valamely testből kinövő, kidudorodó csomó, göcs, bötyök. Ikerítve: *csögbög.* Vastaghangon: *bog.* Alapértelemben és alaphangban egyeznek vele: *bögy, buga, bogy, mogy, pog, pok* részint önálló szók, részint elvont gyökök.

BÖG, (2), mint helynév l. BÖGH.

BŐG, (bő-ög) önh. m. *bőg-tem, —tél, —ött.* 1) Tulajdonkép mondjuk a szarvas marhákról, midőn sajátságos tompa mély hangon szólanak. *Bőg a bika, ökör, tehén, bival. Bőgnek a borjúk, tinók. Idegen ökör haza felé bőg.* Km. *A tehén elveszett borja után bőg.* Mint hangutánzóhoz legközelebb áll a juhok, bárányok hangját kifejező *bég.* 2) Alsóbb népies beszédben mondják emberről is, midőn hasonló tompa hangon éktelenül kiált, kivált gyermekről, ki nagy erőködéssel sír, ordít. 3) Képes kifejezéssel: *bőgnek a zivataros morajú szelek, a tengernek földuzzadt hullámai, a haboktól csapkodott sziklák, az ágyuk torkai.*

Gyöke a természeti hang *bő*, melyből *ög* vagy *g* képzővel lett: *bőg*, mint a *bé, bú, sú, zú* elvont gyökökből: *bég, búg, súg, zúg.* V. ö. BÉ, (2).

Rokonai: a magyar *bömböl, búg*, a latin *buccino, mugio*, hellen *βαΰζω, μυκάομαι*, szanszkrit *bukk*, német *muhen*, franczia *mugir*, finn *pöylin* stb.

BŐGELLŐ, falu Pozsony megyében; helyr. *—n, —re, —ről.*

BŐGÉS, (bő-ög-és) fn. tt. *bőgés-t*, tb. *—ék.* 1) Szarvasmarhának természeti hangja, szózata. *Ökörbőgés, bikabőgés, bivalbőgés.* 2) Kelletlen erőködő, idomtalan, éktelen sírás, kiabálás. Szelek, hullámok, ágyuk erős tompa szózata.

BŐGET, (bő-ög-et) áth. és mivelt. m. *bőget-tem, —tél, —ett.* Bőgni kényszerít, bőgésre ösztönöz, sürget. *Az elzárt borjúk bőgetik anyjaikat, és viszont. Egy döglött tehén megbőgeti az egész gulyát.* Képzésre olyan mint: *sikat, rikat, brúgat, csigat.*

BŐGETÉS, (bő-ög-et-és) fn. tt. *bőgetés-t*, tb. *—ék.* Bőgésre kényszerítés, ösztönözés.

BÖGH, KIS—, NAGY—, puszták Pest megyében: helyr. *—ön, —re, —ről.*

BÖGLÉSZ, (bög-öl-ész) áth. m. *böglész-tem, —tél, —ett*, par. *—sz.* Balaton mellékén am. böngész, a megszedett szőlőben, gyümölcsösben elmaradt böngöget, bingyókat keresgél. Valószinüen eredetileg *böngölész* volt.

BŐGŐ, (1), (bő-ög-ő) mn. tt. *bőgő-t*, tb. *—k.* Szarvasmarha módjára kiáltó. *Bőgő ökör, bőgő bival.* 2) Éktelenül síró. *Bőgő gyerek.* Képes kifejezésben mondatik az erősen zúgó szelek, hullámok, ágyúk felől. *Bőgő szelek; bőgő hullámai a zivataros tengernek. Bőgő ágyúk.*

BŐGŐ, (2), (mint föntebb) fn. tt. *bőgő-t* tb. *—k.* Dunántúl am. öreg hegedü, néhutt brúgó, gordon, barbora. *A részeg ember még az eget is bőgőnek nézi.* Km. *Kis bőgő* (gordonka), *nagy bőgő, bőgő hegedü. Bőgősip a dudán* am. bordó. *Bőgőt húzni. Bőgőn játszani.*

BŐGŐHEGEDÜ, (bőgő-hegedü) ösz. fn. L. BŐGŐ, fn.

BŐGŐHÚR, (bőgő-húr) ösz. fn. Bőgőhegedűre való vastagabbféle, mélyhangu húr.

BÖGÖLY, (bög-öly) fn. tt. *bögöly-t*, vagy *böglyöt*, tb. *—ök*, vagy *böglyök.* Mezei nagyobbféle szürke légy, mely a barmok körül szállong, s azokat meleg nyári napokon éles mérges fulánkjával bökdösi, csipkedi, vérig üldözi, s gyakran fölbőszítve futásra kényszeríti. Fajai: *marhabögöly*, mely a gulyákat, szarvasmarhákat kinozza; *irámbögöly, lóbögöly, juhbögöly.*

Máskép tájejtéssel: *pöcsik*, vagyis átvetve *bökcsi*, azaz, bökdösö. A *bögöly* gyöke is tulajdonkép: *bök*, s am. *bökő, bökölö.* Képzésre olyan mint: *törköly, hömpöly, szipoly, seregély stb.* V. ö. —ALY, —ELY, —OLY, —ÖLY képző.

BÖGÖLYSZIN, (bögöly-szin) ösz. fő- és mn. Sötét szürkeszin, milyen a bögölyé. Bögölyszinü.

BÖGÖLYSZINÜ, (bögöly-szinü) ösz. mn. Olyan szinü, mint a bögöly, azaz, sötét szürke. *Bögölyszinü posztó.*

BÖGÖS, (bög-ös) mn. tt. *bögös-t*, vagy *—et*, tb. *—ek.* Aminek böge van, csomós, bötykös. Vastaghangon: *bogos. Bögös faderék.*

BŐGŐS, (bő-ög-ő-ös) fn. tt. *bőgős-t*, tb. *—ök.* Zenész, ki bőgőhegedűn játszik, ki a brúgót, gordont, barborát húzza. *Bőgős czigány.*

BÖGÖTHE, falvak Vas megyében; helyr. *Bögöthé-n, —re, —ről.*

BÖGÖZ, (1), (bög-öz) áth. m. *bögöztem, —tél, —ött.* par. *—z.* Egy vagy több bögöt, azaz csomót köt valamin. Vastaghangon: *bogoz.*

BÖGÖZ, (2), falu Erdélyben, Udvarhely székben; helyr. *—ön, —re, —ről.*

BŐGŐZ, (bő-ög-ő-öz) önh. m. *bőgőz-tem, —tél, —ött,* par. *—z.* Bőgőhegedűt húz, bőgőn játszik, brúgóz, barboráz.

BÖGÖZÉS, (bög-öz-és) fn. tt. *bögözés-t,* tb. *—ék.* Valaminek csomóra kötése.

BŐGŐZÉS, (bő-ög-ő-öz-és) fn. tt. *bőgőzés-t,* tb. *—ék.* Bőgőhuzás, brúgózás, barborázás.

BÖGÖZIK, BÖGZIK (bög-öz-ik), k. m. *bögzött,* htn. *bögzeni.* Csomósodik, bütykösödik, göcsössé lesz. *Bögözik a vén bodzafa, somfa, fűzfa.*

BÖGRE, (bög-ör-e) fn. tt. *bögrét,* tb. *bögrék.* Kisebb alakú cserépfazék, mit néhutt csupornak, másutt pl. Dunán túl pohárnak neveznek. Némely paloczoknál megfordítva: *göbre,* vagy *gébre. Tejes bögre, tejfölös bögre, leveses bögre, vajas bögre; mázos bögre. Itczés, meszelyes bögre. Bögrében főzni, bögréből inni, bögrével mérni a cseresnyét, epret. Más bögréjében ne kanalazz* = más rétjébe ne vágd a kaszádat, más nejét, kedvesét ne bántsd.

Gyöke a dudorodásra vonatkozó *bög,* vastaghangon *bog,* honnan rokona: *bogrács.*

BÖGRÉCSKE, (bög-ör-e-ecs-ke) kics. fn. tt. *bögrécskét.* Kis bögre, csuprocska.

BÖGREKÉPŰ, (bögre-képű) ösz. mn. Kinek dudorodott, bögre gömbölyüségü ábrázata van. *Bögreképű, buksi fejű, zömök ember.*

BÖGRETOK, (bögre-tok) ösz. fn. Növénynem az öthímesek seregéből és egyanyások rendéből; csészéje egytagu, mely a magzatot befödi, s annak tokjává lesz; bokrétája nincs; magva egy. (Thesium.) Fajai: *lenlevelű—, bérczi bögretok.*

BÖGY, l. BÉGY.

BÖGYKE, (bögy-ke) tulajdonkép fn. s am. bögyöcske, de összetéve a *hegyke* szóval melléknév gyanánt használtatik, s jelent rátartóst, kényesen járót, kevélyet. *Hegyke bögyke leány* vagy *menyecske.* V. ö. BÉGYES.

BÖGYÖK, (bögy-ök) fn. tt. *bögyök-öt.* Dudor, dudorodott test; tömött bögyhöz hasonló valami. *Korsó bögyöke, palaczk bögyöke.* Innen a nő csöcse is *bögyöknek* mondatik, ha dudorodott, teljes. Alaphangban és fogalomban rokona: *bötyk,* vagy *bötyök,* vagy *bütyök.*

BÖGYÖKÖS, (bögy-ök-ös) mn. tt. *bögyökös-t* vagy *—et,* tb. *—ek.* 1) Kidudorodott, teljes, tömött, öblös. *Bögyökös korsó, bögyökös tintatartó.* 2) Csöcsös, nagy mellű. *Bögyökös leány, asszony.* V. ö. BÖTYKÖS, BÖTYÖKÖS.

BÖGYÖRŐ (bögy-ör-ő) fn. tt. *bögyörő-t.* Férfi szeméremtaga, leginkább kis gyermekeknél nevezik így némely tájékokon.

Elemzésére nézve l. BÉGYERŐ.

BÖGYÖRŐS, (bögy-ör-ő-ös) mn. tt. *bögyörös-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Kinek bögyörője van.

BÖGYÖS, BÖGYÖSKÖDIK stb. l. BÉGYES, BÉGYESKEDIK.

BÖHÖNYE, falu Somogy-, és népes puszta Heves megyében; helyr. *Böhönyé-n, —re, —ről.*

BÖJT, vagy BÉJT (böj-t, vagy béj-t) fn. tt. *böjt-öt.* 1) Általán am. koplalás, midőn valaki önszántából, vagy szükségből bizonyos idő alatt vagy kelletinél kevesebbet eszik, vagy egészen éhes állapotban marad. *Sok dőzsölés, eszemiszom után böjtöt tartani. Böjttel sanyargatni, zabolázni a testet. Hetenként három napi böjtre itélni a rabot.* 2) Különösen hitvallási szent gyakorlat, midőn az illető hivek bizonyos fegyelmi rendeletek szerint az ételital mennyiségére, és minégére nézve szűk mértéket tartanak. *Izráeliták böjtje,* Mózes törvénye szerint. *Mozleminek böjtje,* melyet Mohammed rendelt. *Keresztények böjtje,* mely napjában egyszeri jóllakást enged meg, s némely ételektől megtartóztatást parancsol. *Böjtöt fogadni. Megtartani, megszegni a böjtöt. Fogadott böjt. Köteles böjt. Száraz böjt. Jó az imádság böjttel.* Tóbiás 12. 8. *Részeg ember imádsága, beteg ember böjtje semmit sem ér.* Km. *Teli hassal könnyü a böjtöt dicsérni,* vagy *a böjtről papolni.* Km. *Kinek nem kell, annak böjtöt szab.* Km. *Duna pontya, Tisza kecsegéje, Ipoly csukája legjobb böjt, ha szerémi borban főtt.* 3) Azon egyházilag meghatározott napok, melyeken a hivek böjtölni kötelesek. *Ádventi, karácsonyi böjt. Minden péntek és szombat böjt. Boldogasszony böjtje. Apostolok, Mindenszentek böjtje. Negyvennapi,* vagy *hosszu,* vagy *nagy böjt. Böjt első, második, harmadik* stb. *vasárnapja. Böjt eleje, közepe, vége. Aki sok zabáló csütörtököt tart, hosszu böjtre szorúl.* Km. *Minden farsangnak van egy böjtje.* Km. *Se böjti, se téli.* Km. *A tüz is böjtön bakzik.* Km.

E szót némelyek a latin *jejunium,* mások a szláv *beda, bjeda* (nyomoruság) szóból származtatják. Rokonítják a finn *paaston*-val is, de ez a német *Fasten,* svéd *fasta,* és szláv *post puosst* szók módosítványa. Mi a magyar nyelvből kétféle elemzését hozzuk föl. 1) *Bü-ét,* azaz, bűvös ét, olyan ét, melynek bűvös, szent erő tulajdoníttatik, s ebből öszvehúzva lett volna: *böjt.* 2) Azon alapfogalomból indulván ki, hogy a *böjt* lényege éhezésben áll, az *éh* vagy *eh* gyökből származtatható, t. i. *éh* másképp *éj,* honnan: *éhomra* vagy *éjomra, éhomét* vagy *éjomét.* Az *éj* vagy *ej* elötéttel *béj,* vagy *bej,* igévé alakulva: *béjik* vagy *bejik,* = éhezik, éhes állapotban van, s ebből lett: *béjés,* (éhezés) és *béjet bejt* (éhom, éhállapot). A *b* elötét nyelvünkben gyakori, mint: *ámul bámul, iczeg biczeg, illeg billeg, anya banya, állvány bálvány, ennünket bennünket, öklel böklel* stb. A régieknél gyakran elefordúl *bejt* alakban. Így Sz. István király legendájában olvassuk: „lelkét éltetvén ajojtatus imádságokkal — — — ez világi testi eletét szent *bejttel.*" A hellen nyelvben is a böjtöt jelentő szókban: *νηστεία, ἀπαστία, ἀσιτία* a nem evés, éhezés alapfogalma rejlik.

Képzésre nézve egy osztályba tarzozik a *sajt, rojt, bojt, lejt, rejt* szókkal.

BÖJTELES, (böjt-vel-es) mn. tt. *böjteles-t*, tb. —*ek*. Dunán túl am. amit böjti napokon szabad enni. *Vajjal, olajjal készített böjteles étkek.* Főnevül is használtatik. *Szereti a böjtelest.*

BŐJTELŐ, (böjt-elő) ösz. fn. 1) A hosszú, azaz negyvennapi böjt kezdete. 2) Midőn hónapot jelent, *böjtelő hava*, am. február, minthogy jobbjára a nagyböjt ekkor veszi kezdetét, télutó, másodhó. Az utána következő: *böjtmás hava.*

BÖJTELŐHAVA, l. BÖJTELŐ 2)

BÖJTI, (böjt-i) mn. tt. *böjti-t*, tb. —*ek*. Böjtre való, böjti napokon, böjti időszakban létező. *Böjti ételek. Böjti napok. Böjti ájtatosság, ének, prédikáczió. Böjti szelek. Sohajt, mint a böjti szél.* Km. *Böjti* (helyesebben: büdi) *boszorkány. Borzas hajú böjti boszorkány. Úgy néz, mint a böjti boszorkány.* Km.

BÖJTKÖZ, (böjt-köz) ösz. fn. Az egész hosszuböjt alatti időszak. *Böjtközben húst nem enni.*

BÖJTMÁSHAVA, (böjt-más-hava) ösz. fn. Martius, vagy tavaszelő, vagy harmadhó. *Böjtmáshavának 21-dik napján kezdődik a tavasz, midőn a nap a kosjegybe lép. A husvét néha böjtmáshavára esik.* V. ö. BÖJTELŐ.

BÖJTMÁSHÓ, l. BÖJTMÁSHAVA.

BÖJTNAP, (böjt-nap) ösz. fn. Nap, melyen az egyház parancsából böjtölni tartoznak a hivek; böjti nap. *A magyarországi katholika egyházban minden péntek és szombat böjtnap.*

BÖJTNAPI, (böjt-napi) ösz. mn. Böjtnapot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Böjtnapi ebéd.*

BÖJTÖL, (böjt-öl) áth. és önh. m. *böjtöl-t*. Használtatik tárgyesettel, és a nélkül. Értelmére nézve am. böjtöt tart, bizonyos ételektől megtartóztatja magát, s csak egyszer eszik napjában jóllakásig. L. BÖJT. *Sokat vagy keveset böjtölni. Negyven napot böjtölni. Ádventi szerda-, péntek- és szombat napokon böjtölni. Kiböjtölni a nagy böjtöt.* Átv. ért. *Kiböjtölni valakit*, am. addig várakozni, mig más el nem megy valahonnan.

BÖTÖLÉS, (böjt-öl-és) fn. tt. *böjtölés-t*, tb. —*ek*. Nélkülözés, ételekből megtartóztatás neme, midőn valaki böjtöl, böjtöt tart. V. ö. BÖJT. *Böjtöléssel sanyargatni a testet.*

BÖJTÖLŐ, (böjt-öl-ő) fő- és mn. tt. *böjtölő-t*, tb. —*k*. Aki böjtöt tart; bizonyos ételektől magát megtartóztató, s az evésben bizonyos mértéket tartó. *Negyven napig böjtölő hívek.*

BÖJTÖS, (böjt-ös) mn. tt. *böjtös-t*, vagy —*et*, tb. —*ek*. Böjti, böjtre való, ami zsírral nincs készítve, nem húsféle. *Böjtös eledelek.* Használtatik főnevül is, s ekkor jelent oly embert, aki különös, az egyháztól nem rendelt, csak szabad akaratból fogadott böjtöket tart. *Én böjtös vagyok, nem eszem egész héten húst.*

BÖJTSZEGÉS, (böjt-szegés) ösz. fn. Az illető egyház által rendelt böjtnek meg nem tartása.

BÖK, (1), önálló gyök és áth. m. *bök-tem*, —*tél*, —*ött*. Általán am. szúr, hegyes, csúcsos végével belenyomúl valamely testbe. *Bök a tövis, ár, tű, villa, kés*, midőn szilárd testbe hat hegyével. *A kiálló csizmatalpszegek bökik a talpat. Bök a tarló, a beretválás után sarjadzani kezdő szakál.* Különösen szarvval, vagy más hegyes taggal szúr, taszít, öklel. *Bök a szilaj tehén, bika, ökör, kos. Bök a tüskés disznó. Bök a rák ollója. Ujjával megbökni valakit.* Képesen szólva, *valakit bökni, megbökni* am. szóval, czélzással élczes mondattal érzékeny oldalát érinteni, elevenére tapintani. Öszvetételekben némely példák: *Tűhegygyel átbökni a papirt. A villát bebökni a sültbe. Karddal felbökni valamit a földről. A rakásalma közöl egyet kibökni. Ujjal lebökni valaki fejéről a süveget. Tenyerét árral megbökni.*

Származékai: *bökcse, bökdös, böke, bökés, bököcze* stb. Egyezik vele az *öklel* ige gyöke: *ök*, melyből *b* előhanggal lett *bök*. De a *b*-nek *be* értelme is lehet: *be-ök* = be-szúr. A székelyeknél az *ö* megnyujtatik ebben: *bőke*. Különben rokonok vele a fordított magyar *kép* midőn szúró fegyvert jelent, valamit a *kópja* gyöke *kóp*, továbbá a hellen *πύξ, πυκτεύω, πυγμή*, latin *pugio, pugil, pugno, pugnus* (ököl), *pungo, figo, macto*, héber *paga*, német *pochen, boxen, fechten*, szláv *pichnem* (bököm), lengyel *pika*, finn *pökin*, franczia *piquer*, stb.

BÖK, (2), újabban használt fn. tt. *bök-öt*. 1) A latin *punctum* értelmében bökés által csinált jegypont. V. ö. PETTY. 2) Fínom hegye, fulánkja valamely testnek, szernek, melylyel bökni szúrni lehet. A *bök* ige és *bök* név között oly fogalmi viszony van, mint a *nyom* ige és *nyom* (vestigium) főnév között. Mindkettő azon szók osztályába tartozik, melyek nevek és igék ugyanazon alakban, mint: *les, zár, nyit, csavar, zavar*, stb.

BÖKCSE, (bök-cse) fn. tt. *bökcsét*. 1) Általán minden hegyes szúró szer, czucza, fulánk, tövis, tű stb. melylyel bökni lehet, vagy szokás. 2) Nyári melegekben barmokat csipdeső, zaklató szürke mezei légy; másképp: *bögöly* vagy *pöcsik*.

BÖKDÖS, (bök-öd-ös) gyak. áth. m. *bökdös-tem*, —*tél*, —*ött*, par. —*s*. Szúró, hegyes eszközzel, czuczával, fulánkkal stb. szúrkál, gyakran, vagy folytonosan bök. *Tűvel likakat bökdösni a papíron. A szilaj tinók szarvaikkal bökdösik egymást. Villával bökdösni, kibökdösni a húst. A halakat szigonynyal bökdösni. Ujjal bökdösni valakit.*

Ez igében kettős gyakorlati képző van: *bök-öd, bök-öd-ös, bök-dös*, mint: *pök-öd, pök-öd-ös, pök-dös, csip-ed, csip-ed-és, csip-dés.* Hasonlóan fejlődtek ki: *kapdos, mardos, repdés* stb.

BÖKDÖSÉS, (bök-öd-ös-és) fn. tt. *bökdösés-t*, tb. —*ek*. Gyakran, vagy folytonosan űzött bökés. *Legyek bökdösése.*

BÖKDÖZ, (bök-öd-öz) gyak. áth. Értelményét illetőleg l. BÖKDÖS.

BÖKDÖZÉS, (bök-öd-öz-és) fn. L. BÖKDÖSÉS.

BÖKE, (bök-e) fn. tt. *bökét*. Általán hegyes eszköz, czuczás bot, melylyel bökni, szúrni lehet. A *bökő* igenévnek módosítványa.

BŐKE, (be-ök-e vagy be-ök-ő) mn. tt. *bőkét.* A székelyeknél am. horgas, görbe, kajmós, melyet t. i. bizonyos testbe, nyilásba stb. *beökni*, azaz, beszúrni lehet.

BÖKÉNY, falu Ugocsa megyében; helyragokkal: *Bökény-be, —ben, —ből.*

BŐKÉNY, l. BÖLKÉNY.

BÖKÉS, (bök-és) fn. tt. *bökés-t*, tb. *—ék.* Szúrás valamely hegyes eszközzel, különösen szarvval. *Tehénbökés, bikabökés, kosbökés.* V. ö. BÖK.

BÖKESZ, (bök-esz) fn. tt. *bökesz-t*, tb. *—ék.* Hegyes eszköz vasból, mely több mesterségi munkáknál bökésre, szúrásra használtatik. Képzésre hasonló *csipesz* szóhoz.

BÖKET, (bök-et) fn. tt. *böket-ét*, Lyukacska, vagy pontjegy, melyet bökés által csinálunk. (Punctum.)

BŐKEZŰ, (bő-kezü) ösz. mn. Átv. ért. adakozó, aki vagyonából bőven osztogat, ajándékoz másoknak. Ellentéte: *szűkmarkú.*

BŐKEZŰLEG, BŐKEZŰLEG, (bő-kezüleg) ösz. ih. Bőven adakozva, sokat ajándékozva; nem szűkmarkúan. *Bőkezüleg megajándékozni valakit. Más szolgálatát bőkezüleg megjutalmazni.*

BŐKEZŰSÉG, BŐKEZŰSÉG, (bő-kezüség) ösz. fn. Másokkal jótevő tulajdonság, melynél fogva valaki ingyen adományokat, ajándékokat bőven osztogat, s mások szolgálatát dúsan jutalmazza.

BÖKI, falu Sáros megyében; helyr. *Böki-be, —ben, —ből.*

BÖKKEN, (bök-ü-en vagy bök-ven) önh. m. *bökken-t.* Valamibe akadva, belemenve további haladásában fentartóztatik, hátráltatik. Elemezhető akár a *bök* igéből, mennyiben, aki valamibe bökken, mintegy beleszúródik, belenyomúl, akár a *bukik*-ból, mintha volna: *bukkan*, azaz, mentében gödörbe, mélységbe esik, s ez által czélja elérésében akadályt szenved. Képzésre olyan mint: *szökken, zökken, csökken, bukkan.* Végelemzésben mind a *bukás* mind a *bökés* bizonyos testbe nyomulást vagy tolást jelent. V. ö. —AN, (1). igeképző.

BÖKKENÉS, (bök-ven-és vagy bök-ü-en-és) fn. tt. *bökkenés-t*, tb. *—ék.* Akadályos állapotba jutás, midőn belebökkenünk vagy bukkanunk valamibe. V. ö. BÖKKEN.

BÖKKENŐ, (bök-ven-ő vagy bök-ü-en-ő) mn. és fn. tt. *bökkenő-t.* Akadékos, amibe beleütközünk vagy belebukkanunk. Mint főnév jelent a kitűzött czélnak útjában álló nagy akadályt, nehézséget, a dolog bibéjét. *Itt a bökkenő. Ez a bökkenője. Ez ám a bökkenő. Ugyan rá találtunk a bökkenőjére.* V. ö. BÖKKEN.

BÖKŐ, (bök-ő) mn. és fn. tt. *bökő-t.* 1) Aki vagy ami bök, szúr. 2) Eszköz, hegyes szerszám, mely bökésre használtatik. V. ö. BÖK, ige.

BÖKŐCZE, (bök-ő-cze) fn. tt. *bököczé-t.* Általán tövis, mint bizonyos növények hegyes szúró szálkája, fulánkja. *Tüskebokor, akáczfa bököczéje.* Máskép lásd AKICS.

BÖKÖD, (bök-öd) áth. m. *bököd-tem, —tél, —ött.* Gyakran vagy folytonosan bök, szúr. *Czuczás bottal böködni a bivalt.* Valamivel kisebb hatású, mint a kettőztetett gyakorlati *bökdös*, azaz *bök-öd-ös.* Képzésre hasonló a *köpöd, csipéd, tapod* igékhez.

BÖKÖDÉS, (bök-öd-és) fn. tt. *böködés-t*, tb. *—ék.* Gyakori vagy folytonos bökés.

BÖKÖL, (bök-öl) áth. a szokottabb *bököd* vagy *bökdös* értelmében. Származéka: *bökölödik.* V. ö. BÖKÖD.

BÖKÖLŐ, (bök-öl-ő) fn. tt. *bökölő-t.* Újabbkori szó, az idegen *scorpio* kifejezésére, mely mérges fulánkjával bök, bököl.

BÖKÖLŐDIK, (bök-öl-öd-ik) k. m. *bökölöd-tem, —tél, —ött.* 1) Szarvaival öklelődik, szurkálódik. *Bökölődik a szilaj tinó, ökör.* 2) Átv. ért. valakit csipős szavakkal, élczes czélzatokkal ingerel, izgat, bántalmaz.

BÖKÖNY, faluk Szabolcs és Arad megyében; helyragokkal: *Bököny-be, —ben, —ből.*

BÖKŐS, (bök-ő-ös) mn. tt. *bökős-t* vagy *—et*, tb. *—ek.* Ami természeti hajlamánál vagy tulajdonságánál fogva bökni, szúrni, öklelni szokott. *Bökős bika. Bökős csipkebokor.* Képzésre olyan mint: *harapós, rugós, csipős, szúrós.*

BÖKSEB, (bök-seb) ösz. fn. Seb, melyet bökés, szúrás okozott.

BÖKTET, (bök-tet) áth. m. *böktet-tem, —tél, —ett.* Hegyes karót, rudat, pálczát úgy dob el, hogy leesvén mindenkor hegygyel álljon a földnek. *A pilinczkező gyermekek böktetnek.*

BÖKTETÉS, (bök-tet-és) fn. tt. *böktetés-t*, tb. *—ék.* Cselekvés, midőn böktetünk.

BÖKUSZÓNYOSAK, (bök-uszónyosak) ösz. tb. fn. Azon halak, melyeknek úszószárnyai bökősek, tüskések.

BÖL, elvont gyök, s ugyanaz a vastaghangu *bol* gyökkel, a *bölény, bölicze, bölö* származékokban. V. ö. BOL, elv. gyök.

—BŐL, (bé-el vagy belé-el) helyviszonyító névrag, mélyhangon: BÓL, pl. *kert-ből, ház-ból.* Kétféleképp elemezhető, a) azon *bé*-ből, mely bizonyos térfoglalat felé irányzást jelent, s oly képzésü (be-é), mint: *föl-é, köz-é, mög-é, fel-é* és a távolodást jelentő *el*-ből, *be-é-el*, összvehúzva *bél*, változattal *bűl*, mint *közé közöl, mögé mögöl, felé felöl*, alhangú szóban: *alá, alól*, melyekben szintén a távozást jelentő *el* rejlik; a régieknél, például Katalin legendájában gyakran előjön *bel* alakban: *nemzetbel, kinszenvedésébel;* b) a *belé* irányzóból, *belé-el, belöl*, mélyhangon *balól*, mint e régies ragozásokban: *tömnöcz-belöl*, e helyett: *tömnöczéből; országbalól*, e helyett: *országból.* Mind a régi, mind az élő nyelvszokás könnyebb kiejtéssel így is használja: *bül, bul, kertbül, házbul*, vagy *kertből, házbol.*

Eredeti tulajdon értelemben jelent távozást, kiindulást, kieredést bizonyos térfoglalatból: *házból, templomból, szinházból jön; idegen városból, országból*

érkezett vendégek. Szélesb értelemben járul oly nevekhez, melyek burkot, takarót jelentenek, midőn kibonyolodást, kifejlődést, kitakaródzást jelentő igékkel állanak viszonyban. *Majd kiugrik a bőréből. A diót kifejti héjából. Virág fakad a bimbóból. Kibújik a szeg a zsákból. A nyúl kiugrik a bokorból.*

Tömeget, gyűtestet vagy anyagot jelentő nevek után, melyekből valami ered, támad, készül. *Borból égetett szesz. Buzából sültött kenyér. Fából épített ház. Nem minden botból válik beretva. Szíjból, vesszőből font korbács. Kóczból, kenderből sodrott madzag.*

Sokasági, gyülekezeti, testületi nevek után távozást, kieredést jelentő viszonyigékkel. *Tanácsból, gyülésből, lakodalomból jő. Vásárból haza megy. A gulyából két tinót, a ménesből négy csikót elhajtott.*

Oly tömegnév után, melyből egy rész kivétetik. *Kenyérből, szalonnából, sajtból metszeni. Száz forintból tízet elvenni. Borból tölteni.* „És a pogányokból (= pogányok közöl) öle meg ezert és negyvent." (Sz. Krisztina élete).

Átv. ért. általán származást eredetet, kifolyást, következést, szóval az illető tárgynak mintegy belsejéből, lényegéből kiindulást jelentő igékkel viszonyuló nevek után, nevezetesen:

a) Kedélyi, erkölcsi, szellemi állapotból, mint okból kiindulva. *Haragból, boszuból fölkiáltani. Bánatból, keserüségből sírva fakadni. Rokonszenvből pártolni, ellenszenvből üldözni valakit. Felebaráti szeretetből jót tenni. Szenvedélyből, hajlamból vonzódni valakihez. Fösvénységből böjtölni. Becsületből szolgálni.*

b) Az illető érzelmek és kedélyi állapotok székhelyéből kiindulva. *Szívből, lélekből szeretni, gyülölni. Gyomrából utálja. Józan észből eredt eszmék, tervek. Ez nem az ö fejéből sült ki.*

c) Egyik állapotból másikba átmenve, másra változva. *Diákból lett katona, barátból ellenség. Ebből nem lesz szalonna. Egyik nyavalyából másikba esni. Kötödésből támadt verekedés.*

A személyragokat nem *ből*, hanem *belől* alakban veszi föl: *belőlem, belőled, belőle*, stb. épen úgy, mint: *felőlem, fölőlem, alólam, kivülem.* V. ö. BE, BEN.

BÖLCS, (böl-cs) mn. és fn. tt. *bölcs-et.* 1) Másoknál többet tudó, tanult, oly dolgokban jártas, melyeket nem mindenki tud, ért. Különösen oly ember, ki a gyakorlati életben eszélyes, ildomos, mennyiben a czélhoz vezető czélirányos eszközöket ismeri, s azokat cselekvéseiben alkalmazza. *A bölcs ember mindenütt otthon van.* Km. *Tudatlanok közt könnyü bölcs nevet szerezni.* (Inter vaccas bos est abbas). Km. *Ki bölcset küld, kevés szóval küldi.* (Mitte sapientem, et nihil ei dixeris). Km. *Oly bölcs, mint az én macskám.* Km. *Bölcset beszédéről.* Km. *Bölcs embernek nehéz tudatlanok közt szólani.* Km. *Bölcset is megvakít a szerelem.* Km. *Nincs oly bölcs ember, kit a bor meg nem bolondít.* Km.

„A bölcs mindent összevesz,
Ami volt, van, s ami lesz."

Kisfaludy S.

2) Nemesebb erkölcsi értelemben oly tudós és erényes férfiu, ki korának vezérfáklyája, s szoros értelemben philosoph. *Görögország bölcsei.* 3) Mondatik dologról is, mely a maga nemében a dolog lényegének megfelelő s czélirányos, inkább elvont, elméleti, mint gyakorlati értelemben véve. *Bölcs gondolat. Bölcs mondat. Bölcs észrevétel. Bölcs tanács.* Ezen jelentése után, amennyiben ez főnévül is vétethetik, alakult újabb időben a *bölcsész* szó, mely am. bölcs dolgokkal foglalkodó. 4) *Igen bölcs* vétetik gúnyos értelemben is: szőrszálhasogató, versengő, ellenmondó. *Ő mindenben igen bölcs ember.*

Régen így is irták: *belcs*, mint a gyöngyösi codexben olvassuk: „A benne való *belcs* olaszokra." Honnan némelyek elemzése szerint annyit tenne, mint a dolgok *belsejével* foglalkodó, a dolgok *belsejébe* ható, belátó. De származtatható a *bü* gyöktől is: *bü-öl-cs, büvölcs*, mint rejtélyes, büvös dolgokhoz értő, s ez értelemben használtatik a bibliai fordításokban, hol a *magus bölcs*-nek neveztetik. *Napkeleti bölcsek.* A törökben is *bil*-mek Meninski szerént, am. *scire* és *divinare.* Hasonló jelentésü a szláv *wolchu* (magus). Egyébiránt, mennyiben tudósságra vonatkozik, rokon vele a finn *welho*, és a török *billit* (tudó, értő), *bilmek* igétől, és *b* előtét nélkül a magyar *ildom, ildomos.* A török *bil*-mek is az arab *'ilm* (scire, scientia) szóval összeköttetésben látszik lenni, honnan *'alem, 'alím, 'ullam* az arabban, am. sapiens, doctus, eruditus. Népies kiejtéssel, és a régi iratokban *l* nélkül *böcs*, pl. Sz. Katalin verses legendájában: „Leány, téged böcsnek véllek." Ez alakjánál fogva hasonlítható hozzá a szanszkrit *bhud* (tud), innen *budhasz* (tudós, bölcs).

Képzőjét illetőleg ezen és hasonló szók osztályába tartozik *görcs, szemölcs, gyümölcs, tekercs, vakarcs, habarcs.*

BÖLCSEL, (bölcs-el) elvont törzsöke *bölcselet, bölcselő, bölcselkedik* szóknak és származékaiknak.

BÖLCSELET, (bölcs-el-et) fn. tt. *bölcselet-ét.* 1) Bölcselkedési elv vagy állítmány, vagy vélemény. 2) Bölcselkedés elvont értelemben. *Mély, alapos bölcselet.*

BÖLCSELETI, (bölcs-el-et-i) mn. tt. *bölcseleti-t*, tb. *—ek.* Bölcseletre vonatkozó, ahhoz tartozó. *Bölcseleti tudományok.*

BÖLCSELETTAN, (bölcselet-tan) ösz. fn. Tan, melynek tárgyát bölcselkedési elvek és állítmányok teszik.

BÖLCSELKÉDÉS, (bölcs-el-kéd-és) fn. tt. *bölcselkedés-t*, tb. *—ék.* Általán alapos okoskodás, és erre épített cselekvésmód. Különösen az ismereteknek bizonyos rendszerbe hozása, tudományos elvekre alapított elrendezése. V. ö. BÖLCSELKÉDIK.

BÖLCSELKÉDIK, (bölcs-el-kéd-ik) k. m. *bölcselkéd-tem, —tél, —étt.* 1) Elveket állít, s azok szerént rendezi ösméreteit, melyeket az ész és tapasztalat vezérfonala után indulva összegyüjtött, vagyis a szoros értelemben vett bölcsészetet gyakorolja. V. ö.

BÖLCSÉSZET. 2) Gúnyos értelemben, álokoskodásokkal, szőrszálhasogatásokkal bibelődik, holmi elméleti hamis fogásokkal a valót más szinbe öltözteti, elferdíti.

BÖLCSELŐ, (bölcs-el-ő) fn. tt. *bölcselő-t.* Bölcselkedéssel, bölcseletekkel foglalkodó; bölcsész.

BÖLCSELŐI, (bölcs-el-ő-i) mn. tt. *bölcselői-t,* tb. *—ek.* Bölcselőt illető, bölcselőhöz illő. *Bölcselői arcz, kifejezés, modor.*

BÖLCSEN, (bölcs-en) ih. 1) Alapos elvekből kiindulva, józan észszel, okosan. *Bölcsen gondolkodni, itélni. Bölcsen vitatkozni. Bölcsen tanácsolni.* 2) Czélirányosan, kellő eszközöket kellő módon használva. *Bölcsen elintézni, elrendezni dolgait, ügyeit. Amit a körülmények kimondani tiltanak, arról bölcsen hallgatni. Ezt bölcsen cselekedted.* 3) Népies kifejezések: *Mi ezt bölcsen tudjuk, bölcsen általláttuk,* azaz, jól tudjuk, általláttuk.

BÖLCSESÉG, (bölcs-e-ség) fn. tt. *bölcseség-ét.* 1) Tulajdonság, melynél fogva valaki alaposan szól, itél, és czélszerüleg cselekszik. *Minden szava bölcseség. A bölcseség legjobb uti költség.* Km. 2) Szoros értelemben véve, tudomány, mely a dolgok okait, czéljait, viszonyait, tulajdonságait kipuhatolja, s életre alkalmazza. *Elméleti bölcseség, életbölcseség, világi bölcseség; isteni, mennyei bölcseség.* L. BÖLCSÉSZET.

BÖLCSESÉGFOG, (bölcseség-fog) ösz. fn. Azon zápfog, mely legutoljára nő ki. A férfi későbben, néha 28 éves korában, a némber korábban, néha első terhessége alkalmával kapja meg.

BOLCSESÉGHALLGATÓ, (bölcseség-hallgató) ösz. fn. Ifju, ki a bölcseségi tudományok tanulása végett iskolába jár.

BÖLCSESÉGOKTATÓ, (bölcseség-oktató) ösz. fn. Tudós, tanár, ki másokat bölcseségre oktat. Nem helyeselhető öszvetétel, mert *oktat* a tárgyesetben csak személyre viszonyúl: *oktatni valakit valamire,* de soha sem mondjuk: *valamit oktatni,* tehát *bölcseségoktató* nyelvtanilag elemezve annyit tenne mint: bölcseséget oktató, ki a bölcseséget oktatja; ezek pedig a magyarban hibás kifejezések. Jobban: *bölcseségtanító.* V. ö. OKTAT.

BÖLCSESÉGSZABÁLY, (bölcseség-szabály) ösz. fn. Életgyakorlati, vagy erkölcsi szabály, melyet ildomosan, eszélyesen, józan ész szerint követnünk kell, hogy tetteink czélt érjenek.

BÖLCSESÉGTAN, (bölcseség-tan) ösz. fn. A bölcseség (philosophía) körébe tartozó ismeretek rendszeres eléadása; bölcsészettan.

BÖLCSESÉGTANÍTÓ, (bölcseség-tanító) ösz. fn. Ki másokat az elméleti és gyakorlati bölcseség tudományára oktat.

BÖLCSÉSZ, (bölcs-ész) fn. tt. *bölcsész-t,* tb. *—ek.* Szoros értelemben am. a hellen-latin *philosophus.* Új alkotásu szó, melyben e szó, *bölcs,* főnév gyanánt vétetik, s am. *bölcs dolog,* miszerint *bölcsész* = bölcsdolgokkal foglalkodó. Ebből származott: *bölcsészet.* L. ész.

BÖLCSÉSZET, (bölcs-ész-et) fn. tt. *bölcsészet-ét.* Az idegen s minden mivelt népeknél ismeretes *philosophia* kifejezésére újabb korban alkotott és elfogadott magyar műszó. A bölcsészet *tárgyra* nézve: szellemi erőink, törvényeink, és czéljaink, szóval, szellemi életünk tana; *kútföre* nézve: az embert, világot, és Istent tárgyazó eszmék tana: *czélra* nézve: azon tudomány, mely az igaznak, szépnek, és jónak eszméit czélszerüleg fejtegeti. *Elméleti bölcsészet,* mely közvetlenül az emberi tudást, *gyakorlati bölcsészet,* mely a cselekvést tárgyazza. Tiszta elméletiek: a *gondolkodástan,* és *ösmerettan,* tiszta gyakorlatiak: a *természetjog,* és *erkölcstan.* Részint elméleti, részint gyakorlati: a *széptan.*

BÖLCSÉSZETI, (bölcs-ész-et-i) mn. tt. *bölcsészeti-t,* tb. *—ek.* Bölcsészetre vonatkozó, bölcsészetbe való, bölcsészetet illető, bölcsészeti elvek szerént rendezett. *Bölcsészeti értekezések, viták. Bölcsészeti pályakérdések, pályamunkák. Bölcsészeti rendszer.*

BÖLCSÉSZETILEG, (bölcs-ész-et-i-leg) ih. Bölcsészeti úton, bölcsészeti elvek szerént. *Bölcsészetileg felfödözött igazságok, rendszeresített ismeretek.*

BÖLCSI, puszta Bihar megyében; helyragokkal: *Bölcsi-be, —ben, —böl.*

BÖLCSKE, (1), (bölcs-ke) mn. tt. *bölcskét.* Bölcseséget fitogató, szőrszálhasogatásokkal bibelődő.

BÖLCSKE, (2), falu Tolnában, helyragokkal: *Bölcské-re, —n, —ről.*

BÖLCSŐ, (böl-cső, azaz, bill-cső) fn. tt. *bölcső-t.* Személyragozva: *bölcsőm, bölcsőd, bölcsője,* vagy *bölcseje.* Köznépiesen ejtve: *böcső.* Ágyacska, csecsemő gyermekek számára, mely vagy ívded talpu lábakon ringatható, vagy lógó állapotban lóbálható. *Bölcsőbe fektetni a kisdedet. Bölcsőt ringatni. Bölcső mellett virrasztani. Ezt sem fa bölcsőben ringatták,* am. nagy uri szarmazásu. Km.

„Még akkor nekem igértek,
Mikor bölcsőben rengettek." Népdal.

Átv. ért. jelenti valaminek zsenge állapotát, első eredetét, keletkezési helyét. *Emberi nem bölcsője, Ázsia. Tudományok és művészetek bölcseje, Hellasz.* Jelenti az emberi élet kezdetét is, melynek végét a sír teszi. *Bölcsőből sírba lépni* = születés után legott vagy hamar meghalni. *Bölcsejétől sírjáig sok viszontagság éri az embert.* Különösen am. születéshely, szülőföld.

„Hazádnak rendületlenül
Légy híve oh magyar,
Bölcsöd az, majdan sírod is,
Mely ápol s eltakar." Vörösmarty.

Gyöke *böl* nem egyéb, mint a mozgásra vonatkozó *bill,* miszerint am. *billső, billcső, billegő,* s változata *bellőke,* azaz két rúdra vagy faágra akasztott lepedő, melyben a kisdedet hintálják. Rokon vele a franczia *berceau* (berszó) mely a *bercer* (ringat) törzsből eredt. Hasonló a török *besik* is. Képzésre olyan mint: *emelcső, lépcső, szökcső, hágcsó.* V. ö. CSÓ CSŐ képző.

BÖLCSŐDAL, (bölcső-dal) ösz. fn. Dajkák dala, melyet a bölcső mellett szoktak énekelni, hogy a benne fekvő kisdedet elaltassák, altatódal, pl. *Csucsulj csucsulj! Beli, beli! Csicsi, beli!* Ilyen a karácsoni szent énekben:

„Alugyál galambom,
Nyugodjál virágom."

BÖLCSŐDE, (böl-cső-de) fn. tt. *bölcsődét.* Gondviselő intézet, melyben az árva és szegény csecsemőket köz fölügyelés alatt tartják és ápolják.

BÖLCSŐDESZKA, (bölcső-deszka) ösz. fn. Bölcsőfenékül szolgáló deszka.

BÖLCSŐÉNEK, (bölcső-ének) ösz. fn. L. BÖLCSŐDAL.

BÖLCSŐLÁB, (bölcső-láb) ösz. fn. Sajátságos, ivded talapzatú állvány, mely a csecsemő ágyául szolgáló készületet tartja.

BÖLCSŐMADZAG, (bölcső-madzag) ösz. fn. Madzag, szalag, vagy vékonyabb kötél, melynél fogva a bölcsöt ringatják, vagy lógázzák.

BÖLCSŐRINGATÓ, (bölcső-ringató) ösz. mn. és fn. Aki a kisded bölcsőjét ringatja, rengeti. *Bölcsöringató dajka, kis leány. Szegény agg néni már csak bölcsöringatónak való.*

BÖLCSŐRUHA, (bölcső-ruha) ösz. fn. Vászondarab, vagy más szövet melyet a bölcsöbe fektetett kisded alá tesznek. V. ö. PELENKA.

BÖLÉNY, (böl-ény) fn. tt. *bölény-t*, tb. *—ék.* Vad bika, ökör, sötétes szőrrel, s gubanczos nyakkal, mely eredeti vadságában szabadon él. Amerika vadonaiban még nagy számmal találtatik.

Változattal: *bélény.* Gyöke *böl* vagy *bél* az ide-oda járásra vonatkozó *bol* gyökkel azonos, miszerint *bölény* am. *bolygó, bolyongó.* V. ö. BOL, gyök.

BÖLGYÉN, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Nyitra megyében; helyr. *Bölgyén-be, —ben, —böl.*

BÖLICZE, fn. tt. *böliczét.* Erdélyben am. fehér juh. Alkalmasint vagy török vagy szláv eredetü szó, mert törökül *bejaz* am. fejér, szlávúl pedig *bilicza* = fehérke, fehéres.

BŐLING, BÖLING, (böl-ing) fn. tt. *böling-ét.* Székelyeknél am. beléndi, beléndek. L. BÉLÉND.

BÖLKÉNY, falu Erdélyben, Kolos megyében; MAGYAR—, OLÁH—, Torda megyében; helyragokkal: *Bölkény-be, —ben, —böl.*

BÖLLÉR, (l. BELLÉR) fn. tt. *böllér-t*, tb. *—ék.* Disznóölő, disznóhússal kereskedő, hentes. Néhol átalán: kereskedő. Másképen: bellér; úgy látszik (csere-)*berél*-ből eredett.

BÖLLÖNKÖDIK, (böll-ön-köd-ik) k. m. *böllönköd-tem, —tél, —ött.* Somogyi és baranyai tájnyelven am. ellenkedik, ingerkedik, perlekedik. A közös divatú *ellenkedik* szóból *b* elötéttel módosított kiejtés. Ilyen a játszó gyermekek kiolvasó versében: *ellen, bellen.*

BÖLŐ, (böl-ő) fn. tt. *bölő-t.* Tőke, tuskó. Gyöke *böl* vastaghangon: *bol*, lágyítva *boly* am. *goly, golyó*, vagyis *bölö* = golyóhoz hasonló gömbölyü tönk, fadarab. V. ö. BÖLÖNCS.

BÖLŐKE, (böl-ő-ke) kics. fn. tt. *bölökét.* Kis bölő, tőkécske, tuskócska. Hasonló hozzá a német *Blöckchen.* V. ö. BÁLIKÓ, BALLA.

BÖLÖM vagy BÖLÖMB, hangutánzó törzsökök *bölömbika* és *bölömböl* szókban.

BÖLÖMBIKA, (bölöm-bika) ösz. fn. Gémfaj, mely fejét a vízbe dugván bika módra bömböl. Máskép: *dobosgém.*

BÖLÖMBÖL, (böl-ömb-öl) önh. m. *bölömböl-t.* Tompa, vastag, mély hangon szól, mint az ökör, bika. Képzése olyan mint e hangutánzóké: *dörömböl, zörömböl, dorombol, csörömpöl, kolompol.*

BÖLÖN, falu Erdélyben a miklósvári székely székben; helyr. *Bölön-be, —ben, —böl.*

BÖLÖNCS, (böl-öncs) fn. tt. *bölöncs-öt.* Csömbölyék, labdacs alakú gömböcske. Székely szó.

BÖLZSE, több helységek neve (KÁNYA—, BÁBOLNA—, SÁNDOR—, SZIGETH—) Abaújban; helyr. *Bölzsé-n, —re, —ről.*

BŐLY, BÖÖJ, falu Erdélyben Torda megyében; helyr. *Bőly-ön, —re, —ről.*

BÖM, 1) elvont hangutánzó gyök, vastaghangon: *bom*, mely különösen a bikának tompa dörmögését utánozza. Származékai: *bömb, bömböl, bömbölés, bömmög.* 2) Jelent a maga nemében valami gömbölyüt, dudorodottat a *bömbö, bömhécz, böndő* (bömdő) *böng, bönge* stb. származékokban. Rokonai: *bom, bim*, mint a *bombék* és *bimbó* gyökei, továbbá: *pom, pim, pompos, pimpó.*

BÖMB, (böm-b) elvont törzsök, melyből *bömbő*, és *bömböl* származtak. Oly képzésü mint: *dömb* (icz), *gömb* (öcz), *domb, gomb, csomb, csömb, csimb, romb*, és az újabb alkotású: *tömb.*

BÖMBŐ, l. GÖMBÖCZ.

BÖMBÖL, (böm-b-öl) önh. m. *bömböl-t.* Bömböl a bika, midőn haragjában, vagy nemi gerjedelmében fel-alá járkálva tompa hangon folytonosan dömmög. Átv. ért. költői nyelven, *bömböl a szélvésztöl felzaklatott tenger*, vagy *rengeteg erdő*, vagy *elsütögetett ágyutelep. Mint mikor a tölgyes, bükkös Bakony erdeje bömböl.* Augsb. Ütközet. Képzésre hasonló a *dörömböl, zörömböl, csörömpöl* szintén hangutánzó igékhez. V. ö. BÖG.

BÖMBÖLÉS, (böm-b-öl-és) fn. tt. *bömbölés-t*, tb. *—ék.* Bikamormogás; haragos vagy gerjedelmes bika szózata. V. ö. BÖMBÖL.

BÖMHÉCZ, (böm-he-ecz) fn. tt. *bömhécz-ét.* Vas vármegyei tájszó, am. feneketlen nagy gyomor, nagy bél, nagy has, poczok. Rokona: *vemh.*

BÖMM, hangutánzó gyök. Származéka: *bömmög.*

BÖMMÖG, (bömm-ög) önh. m. *bömmög-tem, —tél, —ött.* Tompa mély hangon morog, midőn valaki zárt ajakkal mintegy magába fojtva szózatát, ennek egyedül hangját bocsátja által az orrlikakon. Máskép: *dömmög*, vagy *dörmög*, vagy *dünnyög.*

BÖMMÖGÉS, (bömm-ög-és) fn. tt. *bömmögés-t*, tb. *—ék*. Dömmögés, dörmögés. V. ö. BÖMMÖG.

BÖN, elvont gyök, eredetileg *böm*, mennyiben az *m* bizonyos hangok előtt könnyebb kiejtés végett *n*-re változik, mint: *böng* (ige) = *bömg*, *böndő* = *bömdő*.

BÖNCSÖLÉK, (bömcs-öl-ék) fn. tt. *böncsölék-ét*. A ruha aljához, vagy állatok szőréhez tapadt, s csomósan megszáradt sár, ganéj. E szónak törzse tulajdonkép: *csömb*, tehát eredeti alakban: *csömbölék*, vastaghangon: *csombolék*.

BÖNCSÖLÉKES, (bömcs-öl-ék-es) mn. tt. *böncsölékes-t*, tb. *—ek*. L. CSÖMBÖLÉKES.

BÖNDÉSZ, (böm-de-ész) mn. és fn. tt. *böndész-t*, tb. *—ék*. Göcsejben am. buta, bámész, félostoba. Gyöke *böm* a mélyhangon ejtett *bám* változata.

BÖNDŐ, (böm-d-ő) fn. tt. *böndő-t*. L. BÉNDŐ.

BÖNDÖLY, (böm-d-öly) fn. tt. *böndöly-t*, tb. *— ök*. Több bogyószemből álló fürtöcske, tulajdonkép: *böngöly*, a *böng* törzsöktől. V. ö. BINGYÓ, BOGYÓ, BÉNG.

BŐNEDVŰ, (bő-nedvü) ösz. mn. Ami aránylag sok nedvet, levet, nyirkos részeket foglal magában. *Bőnedvü gyümölcs*.

BŐNEDVŰSÉG, BŐNEDVÜSÉG, (bő-nedvüség) ösz. fn. Nedvekkel bővelkedő állapot. *A bőnedvüség könnyen rohadásra ad alkalmat*.

BÖNG, (1), (böm-g) fn. tt. *böng-öt*. L. BÉNG. Származékai: *bönge*, *böngész*.

BÖNG, (2), (böm-g) önh. m. *böng-tem*, *—tél*, *—ött*, htn. *—ni* vagy *—eni*. Mondjuk némely rovarokról, vagy bogarakról, midőn sajátságos tompa *böm*-féle hangjokat hallatják. *Böngenek a méhek, darázsok, cserebogarak, némely legyek*, stb. Máskép: *döng*, alhangon: *bong*, *dong*.

BÖNGE, (böm-ge) fn. tt. *böngét*. Szedés után elmaradozott kisebb szőlőfürt, kukoriczacső, vagy aratás után elhullott kalászka.

BÖNGÉS, (böm-g-és vagy böm-ög-és) fn. tt. *böngés-t*, tb. *—ék*. Némely rovarok vagy bogarak tompa szólása. Máskép: *döngés*, vastaghangon: *bongás*, *dongás*.

BÖNGÉSZ, (1), (böm-ge-ész) önh. és áth. *böngész-tem*, *—tél*, *—étt*. Aratás, vagy szedés után az elmaradozott fejeket, csöveket, fürtöket, kalászokat öszveszedi. Átv. értelemben: *a tudományok mezején a tudósok munkáiban böngészni*, am. az ismeretek nagy halmazából némelyeket kiszedegetni, kiválogatni.

BÖNGÉSZ, (2), (mint föntebb) fn. tt. *böngész-t*, tb. *—ék*. Aki aratás, szedés, vagy szüret után maradt böngéket, azaz, szőlőfürtöket, szemeket, kukoriczacsöveket, kalászokat öszveszedi. Azon szók osztályába való, melyek ugyanazon alakban nevek és igék, mint: *halász*, *vadász* stb.

BÖNGÉSZET, (böm-ge-ész-et) fn. tt. *böngészet-ét*. Böngék összegyüjtése. V. ö. BÖNGE.

BÖNGET, (böm-ög-et) önh. m. *bönget-tem*, *—tél*, *—ett*, par. *böngess*. Folytonosan vagy gyakran bőg, mint ökör, bika, stb. Képzésre olyan mint: *kurjong*- vagy *kurjog*-ból *kurjongat*, *kurjogat*, *ujjong*-ból *ujjongat*.

BÖNGETÉS, (böm-ög-et-és) fn. tt. *böngetés-t*, tb. *—ék*. Folytonos vagy gyakori bőgés.

BÖNGYÖLE, (böm-gy-öl-e) fn. tt. *böngyölét*. Szeged tájékán így nevezik a gyékénykákának megszáradt csomóalakú, lisztféle anyagú tövét, melyből szükség idején kenyeret lehet sütni, honnan: *böngyölepogácsa*. Gyöke a csomódadot, gömbölyüt jelentő *böm*, vastaghangon: *bom*.

BÖNÖG, BÖNÖGÉS, l. BÖNG, BÖNGÉS.

BŐNY, falu Győr megyében; helyr. *Bőny-ön*, *—re*, *—ről*.

BŐNYE, (bőr-nye?) fn. tt. *bőnyét*. Boncztani értelemben, széles, vékony mócsing, mely alakjára nézve bőrhöz hasonló.

BŐNYÉS, (bőr-nye-es) mn. tt. *bőnyés-t* vagy *—et*, tb. *—ek*. Széles, vékony, bőrnemü mócsinggal benőtt. *Bőnyés tenyér*.

BŐNYESISAK, (bőnye-sisak) ösz. fn. Boncztanban am. mócsingnemü szövet, mely a koponya felső boltozatának nagyobb részét befödi.

BÖŐ, helynév, régiesen írva, l. BŐ.

BÖŐD, l. BŐD.

BÖŐLY, l. BŐLY.

BÖÖS, l. BŐS.

BÖR, elvont gyöke *börböncze*, *börhe*, *börtön*, *börü* szóknak. Ugyanaz a vastaghangu s takarót, borítót jelentő *bor* gyökkel.

BŐR, önálló gyök és fn. tt. *bőr-t*, tb. *—ök*. 1) Különféle rostokból álló szövet, mely az állati testet burokképen közvetlenül befödi, s azt a külső sérelmek ellen oltalmazza. *Fejbőr, nyakbőr, arczbőr, hátbőr. Megsérteni, fölkarczolni, lehúzni, lenyúzni a bőrt. Fehér, barna, sárgás, fekete, vékony, vastag bőr. Szőrös, sima, lúdbőr. Finom, érzékeny, kényes bőr. Durva, érzéktelen, bocskor bőr. Csak a csontja, bőre*, azaz, igen sovány. 2) Ugyanazon rostos szövet, vagy burok lenyúzott nyers állapotban. *Padláson lógó birkabőrök. Bőröket vásárló kalmár*. 3) Timárok, szücsök által kikészítve. *Ökörbőrből való csizmatalp. Tehénbőrből, borjubőrből, kecskebőrből varrott csizma. Lóbőrből való saru. Bagariabőr, szattyánbőr. Bőrbe kötött könyvek. Bőrrel behúzott ládák*. 4) Növények derekát és szárát s gyümölcsök húsát takaró hártyanemü burok, héj. *Lehúzni lehántani a szilva, baracz bőrét. Vastag bőrü alma*. 5) Átv. ért. jelenti az emberi élet és állapot érzékeny oldalát. *Félteni a bőrét. Bőrében jár a dolog*. Km. *Nem szeretnék a bőrében lenni*. Km. *Ezt bőröddel fizeted meg. Bőrére megy. Bőrében áll. Örömében majd kiugrik a bőréből*. Km. *Rosz bőrben van*, am. beteges. *Szőröstül bőröstül* am. mindenestül, egészen. Ide tartozó közmondások: *Egy rókának nem lehet két bőrét lehúzni*, = nem lehet valakit kétszeresen adóztatni, büntetni. *A bőrét is lehúzzák*, azaz, egészen kizsarolják, kifosztják. *Ha nincs szőre, vagyon bőre. Erőtlen, mint a bőréből kivetkezett kígyó. Kiki a maga*

bőrét viszi a vásárra. Előre meginni a medvebőr árát. Meg nem fér a bőrében, am. nyughatatlan, kicsapongó. *Bocskorbőr az orczája*, am. szemtelen, orczátlan. *Kicserzett bőrü. Könnyü más bőréből hársat hasitani. Kis bőrben is ember lappang.*

Más főnévvel elül tétetvén öszve, számos esetekben annyit tesz, mint: bőrből való, bőrből csinált. *Bőrtarisznya, bőrzsák, bőrtáska, bőrnadrág, bőrpaizs.* Másnemü öszvetételek: *bőrféreg, bőrgyár, bőrgomba, bőralma, bőrgözölgés* stb. Származékai: *bőrke, bőrödzik, bőrönd, bőrös, bőrtelen* stb.

Eredeti jelentése ugyanaz, mely a *bor* elvont gyöké a *borít, borogat* származékokban, mennyiben a *bőr* nem egyéb, mint az állati, illetőleg növényi test *burka, borítója.* Rokon vele a hellen *βύρσα*, továbbá valamint a magyar *bul, bula* takarásra vonatkozik, s am. *bura*, hasonlóan ide sorozhatók a latin *pellis, velum, velo, vellus, pilus*, hellen *φελλός*, német *Fell, Balg* stb. Bőr például *par*, törökül *deri.*

BŐRALÁÖMLÉS, (bőr-alá-ömlés) ösz. fn. Az edényéből kiszivárgó vérnek vagy más nedvnek a bőr alá tolulása.

BŐRALATTI, (bőr-alatti) ösz. mn. Ami közvetlenül a bőr alatt van. *Bőralatti nyálka, nedvek.*

BŐRALMA, (bőr-alma) ösz. fn. Ízletes télialmafaj, melynek bőrhöz hasonló keménységü barnás héja van.

BŐRÁRU, (bőr-áru) ösz. fn. Vásári vagy eladási czikkelyek, melyek kikészített bőrökből állanak.

BŐRÁRUS, (bőr-árus) ösz. fn. Aki bőrnemü árukkal kereskedik.

BŐRATKA, (bőr-atka) ösz. fn. Bőr alatt tenyésző apró féreg. V. ö. ATKA.

BŐRÁTÜLTETÉS, (bőr-át-ültetés) ösz. fn. Sebészi mütét, midőn a test egyik részének bőrét fölhasítják, s azt egy más rész hiányának kipótlására áthelyezik.

BŐRÁTVÁLTOZÁS, (bőr-át-változás) ösz. fn. Midőn a bőr elébbi szine, alakja, vastagsága másra változik által; vedlés, pl. a kígyóknál.

BÖRBECS, l. BERBECS.

BŐRBETEGSÉG, (bőr betegség) ösz. fn. Mindenféle kóros állapot, mely a bőrön mutatkozik, vagy mely a bőrnek rendes müködését, pl. kipárolgását akadályozza. *A sömör, kosz, bőrhámlás mindannyi bőrbetegségek.*

BÖRBITÉL, (l. BERBITE) önh. és áth. m. *börbitél-t.* Mormogva, szájbezárva, értelmetlenül mondogat, vagy beszél valamit. *Börbitélnek az imádkozó izraeliták. A gyermek börbitélve tanulja leczkéjét.*

BÖRBÖNCZE, (l. BERBENCZE) fn. tt. *börbönczét.* Millye, különösen dohány, burnót, tartására szolgáló edényke. *Kis pipám, dohányos börbönczém.* (Faludi). Börbönczékben tartják szereiket a gyógyszerárusok is.

Gyöke *bör* vastaghangon *bor, bur* jelent valami betakarni, beburkolni valót.

BÖRCS, falu Győr megyében; helyr. *Börcs-ön, —re, —ről.*

BŐRCSÁVA, (bőr-csáva) ösz. fn. A timárok, szücsök, tobakok stb. sajátságos lúgja, melyben a kikészítendő nyers bőröket áztatják, puhítják. V. ö. CSÁVA.

BŐRCSE, (bőr-cse) fn. tt. *bőrcsét.* Hártyaszerü finom bőr, vékony bőröcske.

BÖRCSHÁZA, puszták Veszprém és Győr megyében. Helyr. *Börcsházá-ra, —n, —ról.*

BŐRCSERZÉS, (bőr-cserzés) ösz. fn. Timárok, tobakok, s úgynevezett cserzővargák kezelése, midőn a bőröket cserfakéregből, vagy gubacsból készített lúgban áztatják.

BŐRCSŐ, (bőr-cső) ösz. fn. Bőranyagból készített s bizonyos czélokra való cső.

BÖRCZ, (bör-cz) fn. tt. *börcz-öt.* 1) Némely tájejtés szerint am. a szokottabb *bércz.* L. ezt. 2) A fonalnak öszvezsugorodott csomós része. Innen: *börczös fonal* am. nem egyirányos, hanem itt-ott csomós.

BÖRCZÖL, (bör-cz-öl) áth. m. *börczöl-t.* Kemenesalján am. meghág, megugor. *A bika börczöli a tehenet, a csödör a kanczát.* Törzse *börcz* am. a magasat, ormot jelentő *bércz.*

BÖRDŐ, l. BORDÓ.

BÖRDŐCS, (bör-dő-cs) fn. tt. *bördőcs-öt.* Kis bördő, azaz vastaghangon: *bordócs*, bordócska. Lásd: BORDÓ.

BÖRDÖCZE, falu Szala megyében; helyragokkal: *Bördöczé-re, —n, —ről.*

BÖRDŐSÍP, (bördő-síp) ösz. fn. Hosszu síp a dudán, mely folyvást azonegy tompa vastaghangon mormol. Másképp: *bordósíp.*

BÖRDŐSÍPOS, (bördő-sípos) ösz. mn. Bördősíppal fölszerelt; bordós. *Bördősípos duda.*

BŐREGÉR, (bőr-egér) ösz. fn. Egérhez hasonló emlős állat, mely szárnyalaku hártyákkal birván, röpködni képes, s jobbára estének bujik ki odujából. Másképp: *szárnyas egér, denevér, bőrmadár. Hej húj bőregér, meg nem fognám, tudja mér.* (Népd.)

BŐRÉLETMŰ, (bőr-élet-mü) ösz. fn. Életmű, melytől a bőr mozgékonysága s rugonyossága függ. Lásd: ÉLETMŰ.

BŐRENYV, (bőr-enyv) ösz. fn. Nyers bőrfaradékok-, bőrhulladékokból főzött enyv, különböztetésül másféle anyagból készített enyvtől.

BŐRERNYŐ, (bőr-ernyő) ösz. fn. Általán kipányvázott bőrből való ernyő, pl. a hintókon, kocsikon. Különösen kemény bőrből készített félkarima a sipkán vagy csákón.

BŐRESŐLÉK, (bőr-esőlék) ösz. fn. L. BŐRHULLADÉK.

BŐRETLEN, (bőr-etlen) mn. tt. *bőretlen-t*, tb. *—ek.* Kinek vagy minek bőre nincsen. *Bőretlen disznóhús; bőretlen szék*, vagy *bőrtelen.*

BŐRFARADÉK, (bőr-faradék) ösz. fn. A nyers vagy kikészített bőrről lefaragott hulladék.

BŐRFEJLÉS, (bőr-fejlés) ösz. fn. Lásd BŐRHÁMLÁS.

BŐRFÉREG, (bőr-féreg) ösz. fn. Meleg tartományokban tenyésző hosszukás vékony, fehér féreg, mely a lábszárak bőre alá veszi magát, s gyuladásokat okoz. Vannak sajátságos bőrférgeik a lovaknak is. Máskép *bőrfurdancs.*

BŐRFESTŐ, (bőr-festő) ösz. fn. Mesterember, aki a cserzett, szücsölt bőröket különféle szinekre festi.

BŐRFOLT, (bőr-folt) ösz. fn. A bőrnek külsején kifejlődő mindenféle folt. *Szeplőféle vörhenyeges bőrfoltok.*

BŐRFOSZLÁS, (bőr-foszlás) ösz. fn. L. BŐRHÁMLÁS.

BŐRFURDANCS, (bőr-furdancs) ösz. fn. Lásd BŐRFÉREG.

BŐRFUTRINKA, (bőr-futrinka) ösz. fn. Fehéres bőrszinü és fürgén futó kis féregfaj. V. ö. FUTRINKA.

BŐRFŰ, (bőr-fű) ösz. fn. L. VÍZFONAL.

BÖRGÖLIN, falu Vas vármegyében; helyragokkal: *Börgölin-be, —ben, —ből.*

BÖRGÖND, népes puszta Fehér vármegyében; helyragokkal: *Börgönd-re, —ön, —ről.*

BŐRGŐZÖLGÉS, (bőr-gőzölgés) ösz. fn. A test repülő részecskéinek a bőrlikacsokon kipárolgása.

BŐRGUTA vagy BŐRGUTAÜTÉS, (bőr-guta vagy bőr-guta-ütés) ösz. fn. A bőr müködő erejének teljes bénulása, megszünése. *Küteges, vérfoltos bőrgutaütés.*

BŐRGYÁR, (bőr-gyár) ösz. fn. Gyár, melyben nyers bőrök kikészíttetnek.

BŐRGYÁRTÁS, (bőr-gyártás) ösz. fn. Timárok, szücsök, irhások, cserzővargák gyári kezelése, melynélfogva a nyers bőröket különféle czélokra elkészítik.

BŐRGYÁRTÓ, (bőr-gyártó) ösz. fn. Timár, tobakos, cserzővarga, irhás, stb. aki cserzéssel, csávázással, korpázással stb. a nyers bőröket czélirányosan kikészíti.

BŐRHÁMLÁS, (bőr-hámlás) ösz. fn. 1) Midőn az állati testről a bőr felszíne levedlik, lefoszlik. *Kígyók bőrhámlása.* 2) Bőrbetegség, midőn a külső bőr mintegy megkorpásodva szüntelenül foszlik.

BŐRHÁNTÓ, (bőr-hántó) ösz. fn. 1) Személy, ki az állati test bőrét lehántja, azaz lehúzza. 2) Eszköz, mely által a hántás történik.

BŐRHARANG, (bőr-harang) ösz. fn. Tréfás nyelven am. segg, alfel. *Valaki megszakad az uraság dolgán, olyat bőrharanggal fizetnek ki Budán.* Km.

BŐRHÁRTYA, (bőr-hártya) ösz. fn. 1) Boncztanban, az emberi bőrnek azon rétege, mely a többi rétegek között legvastagabb, igen érzékeny, sok vért foglaló, vörnyeges fehér szinü és sok apró nyilású sejtszövetből áll. 2) Oklevéltanban, am. bőrből, irhából készített hártyapapiros, melyre a régi oklevelek irvák.

BÖRHE, (bör-he) fn. tt. *börhét.* Székelyföldön divatozó, sajátságos szabásu nadrágféle lábravaló, melyet máskép harisnyának hívnak. Egyezik vele a régi iróknál, nevezetesen Pázmánnál előforduló *bérhe,* mely általán testtakaró előkötőt jelent. Gyöke *bör* a vastaghangu *bor, bur* változata, melyekből lett: *borít, burok.* Képzésre olyan mint *irha, turha, purha, marha, csürhe.*

BÖRHE, (bör-he) fn. tt. *börhét.* Bőrkötény, milyet némely mesteremberek, pl. ácsok, bognárok, kovácsok szoktak maguk elé kötni.

BŐRHÍD, BŐRHID, (bőr-híd) ösz. fn. 1) Bőrtömlőkből készített hídforma alkotmány valamely folyón keresztül. 2) Átv. ért. bőrhídnak mondják a) midőn a győző hadi sereg a levert ellenség teste fölött tör be valamely várba, sánczba; b) midőn a befagyott vizen a jég meg nem vastagodván, a rajta járók alatt meghajlik s ingadoz.

BŐRHORHOLÓ, (bőr-horholó) ösz. fn. Eszköz, melylyel a szücsök a munkába vett nyers bőrt puhítják.

BŐRHULLADÉK, (bőr-hulladék) ösz. fn. A vargák-, csizmadiáknál s bőrből dolgozó más mesteremberekn él am. szabás alatt elhullott bőrdarabkák. Máskép: *bőresölék, bőrfaradék.*

BŐRIDEG, (bőr-ideg) ösz. fn. Boncztanban, am. idege a bőrnek. V. ö. IDEG. Ilyenek: *belső bőrideg,* mely a felkar oldalán nyúlik alá; *közép bőrideg,* mely a hátidegből jön ki; *hátsó bőrideg* és *külső bőrideg,* melyek az ülőcsont idegeiből származnak ki.

BŐRING, (bőr-ing) ösz. fn. A régi katonai fölszerelésben, ingszabásu derékravaló bőrből, mely vértként a mellet és hátat befödte.

BŐRINGERLŐ, (bőr-ingerlő) ösz. fn. és mn. Gyógyszer, mely a petyhüdt s érzéketlenné lett emberi bőr tevékeny erejét fölébreszti. *Bőringerlő szerek, kenőcsök.*

BŐRISZÁK, (bőr-iszák) ösz. fn. Iszák, vagyis tarisznya bőrből, melyet nyakbavetve oldalon vagy háton szokás viselni. *Vándorlegények, gyalogutazók bőriszákja.*

BŐRKAPCZA, (bőr-kapcza) ösz. fn. Melegen béllelt harisnyaféle lábravaló bőrből, melyet az utasok téli időben meghűtés ellen húznak fel.

BŐRKÁSA, (bőr-kása) ösz. fn. L. BŐRMIRÍGY.

BŐRKE, (bőr-ke) fn. tt. *bőrkét.* 1) Túl a Dunán am. leölt disznó bőre, melyről a szalonnát lefaragták. *Káposztában főtt bőrke. Öszvemegy, mint a szalonnabőrke a tűzön.* Km. 2) A székelyeknél am. párhagyma, de ez inkább *börke.*

BŐRKÉCZÉLE, (bőr-kéczéle) ösz. fn. Bőrkötény, milyet némely mesteremberek munkaközben viselnek. *Kovácsok, lakatosok, ácsok, kádárok bőrkeczeléje.* V. ö. KÉCZÉLE.

BŐRKEMÉNYÉDÉS, (bőr-keményédés) ösz. fn. A bőrnek megvastagodása, s ruganyosságának elveszése, mi különösen a test azon részein támad, mely folytonos nyomásnak van kitéve, pl. a lábsarkakon, a nehéz szerszámokat forgató tenyereken.

BŐRKEMÉNYSÉG, (bőr-keménység) ösz. fn. A bőrnek azon tulajdonsága, minél fogva megvastagodván, ruganyosságát veszti, s mintegy megmerevedik.

BŐRKENŐCS, (bőr-kenőcs) ösz. fn. 1) Gyógyszerféle kenőcs, holmi bőrfoltok, bőrnyavalyák ellen. 2) Zsiradéknemü anyag, melylyel a bőrből készített lábbelieket, szíjgyártó munkákat, lószerszámokat, stb. megkenik, hogy szivósak maradjanak, megpuhuljanak, föl ne repedezzenek.

BŐRKÉREG, (bőr-kéreg) ösz. fn. Kéreg formára megkeményedett bőr, pl. a lábsarkakon, vagy a kasza-, kapa-koptatta tenyéren. *Lefaragni, lemetszeni a bőrkérget. Vastag, fölcserepesedett bőrkéreg.*

BŐRKERESKÉDÉS, (bőr-kereskédés) ösz. fn. Kereskedés neme, melyet valaki nyers vagy kikészített bőrökkel üz.

BŐRKERESKÉDŐ,(bőrkereskédő) ösz.fn. Nyers vagy kikészített bőröket áruló.

BŐRKÉS, (bőr-ke-es) mn. tt. *bőrkés-t* vagy *—et*, tb. *—ek.* Aminek bőrkéje van; amit bőrkével főztek. *Bőrkés szalonna, disznóhús, bőrkés káposzta.* V. ö. BŐRKE.

BŐRKÉSZÍTÉS, BŐRKÉSZITÉS, (bőr-készítés) ösz. fn. A nyers bőrnek csáva, lúg, cserezés, s egyéb szerek és módok által különféle czélokra alkalmassá tétele. Timárok, tobakok, szücsök, irhások, cserzővargák foglalkodása.

BŐRKÉSZÍTŐ, BŐRKÉSZITŐ, (bőr-készítő) ösz. fn. Mesterember vagy gyáros, ki nyers bőröket sajátságos módon különféle czélokra alkalmassá teszen. Ilyenek a timárok, cserzővargák, tobakok, irhások, szücsök, stb.

BŐRKIÜTÉS, (bőr-ki-ütés) ösz. fn. A bőr külsején támadó különféle apró pörsenések, bibircsók, stb. Máskép *bőrküteg.*

BŐRKORPÁZÁS, (bőr-korpázás) ösz. fn. 1) Bőrbetegség neme, midőn a hámló bőr korpaforma részecskékre oszlik. 2) A csávából kivett szücs-, irhásbőröknek korpával behintése.

BŐRKÓRSÁG, (bőr-kórság) ösz. fn. L. BŐRBETEGSÉG.

BŐRKÖTÉNY, (bőr-kötény) ösz. fn. Vékonyabb vagy vastagabb bőrből való kötény, milyent az irhások, ácsok, kovácsok lakatosok stb. viselnek. Máskép: *bőrhe.* „Hol bőrkötényed, és a mérvonal?" Vörösmarty.

BŐRKÖTÉS, (bőr-kötés) ösz. fn. 1) Csomó, melybe bizonyos számu kikészített bőrök, pl. irhák, szattyánok, kordoványok köttetnek, s a kereskedők által árultatnak. 2) Könyvkötői munka, midőn a könyv tábláit bőrburokkal vonják be. *Fekete, zöld, piros bőrkötés. Egész, fél bőrkötés.*

BŐRKÖTŐ, (bőr-kötő) ösz. fn. Lásd BŐRKÖTÉNY.

BŐRKÜTEG, (bőr-küteg) ösz. fn. L. BŐRKIÜTÉS.

BŐRLÁDA, (bőr-láda) ösz. fn. 1) Egészen bőranyagból készített láda, máskép: *bőrönd.* 2) Deszkákból öszveállított, s kivülről bőrrel behúzott láda. *Vas abroncsos bőrláda.*

BŐRLADIK, (bőr-ladik) ösz. fn. Tömlőféle készület bőrből, melyet ladik gyanánt használni lehet.

BŐRLAP, (bőr-lap) ösz. fn. 1) A kikészített bőrnek fölszine. 2) Az egész bőrből kivágott darab, karéj, vagy folt. *Bőrlappal foldott nadrágülep.*

BŐRLEPPENTYŰ, (bőr-leppentyű) ösz. fn. Bőrlap, bőrfolt, bőrszirom, mely leppentyűképen hozzá van toldva valamihez, pl. ruhához. V. ö. LEPPENTYŰ.

BŐRLOB, (bőr-lob) ösz. fn. Gyúladás okozta bőrbetegség neme, bőrgyúladás.

BŐRMADÁR, (bőr-madár) ösz. fn. Alsó Mátyusföldön am. denevér, szárnyasegér, bőregér. Lásd DENEVÉR.

BŐRMÉNY, KIS—, NAGY—, puszták Erdélyben Kolos megyében; helyr. *Börmény-be, —ben, —ből.*

BŐRMIRIGY, (bőr-mirigy) ösz. fn. Igen apró mirigyek, melyek a bőr alatt nagy mennyiségben terjednek el, s köleskása nagyságuak. (Glandulae miliares).

BŐRMÍVES, BŐRMIVES (bőr-míves) ösz. fn. Ruhanemüt, és eszközöket bőrből készítő mesterember, pl. keztyüs, szíjgyártó, stb.

BŐRMOH, (bőr-moh) ösz. fn. Sömörforma folt a bőrön, mely némi gyúladással párosulva tovább-tovább harapódzik.

BŐRMUNKA, (bőr-munka) ösz. fn. Bőranyagból készített mindenféle mű, készület, ruha, eszköz stb. pl. lábbelik, keztyük, lószerszámok, táskák, vödrök, tömlők.

BŐRNADRÁG, (bőr-nadrág) ösz. fn. Bőrből, irhából szabott és varrott nadrág. *Szarvasbőrnadrág, birkabőrnadrág.*

BŐRNEMŰ, (bőr-nemű) ösz. mn. Bőrféle; bőrből készült; olyan mint a bőr. *Bőrnemü hártya a felforralt tejen. Bőrnemü kéreg, héj.*

BŐRNYAVALYA, (bőr-nyavalya) ösz. fn. A bőrnek kóros állapota; betegség, mely különösen a bőrön fejlődik ki, bőrbetegség.

BŐRNYOMÓ, (bőr-nyomó) ösz. fn. 1) Mesterember, ki sajtó által a bőrökre holmi jeleket, képeket, czifraságokat présel. 2) Azon eszköz, illetőleg gép, mely által e munkálat történik.

BŐRNYŰ, (bőr-nyü) ösz. fn. Bőr alatt tenyésző apró nyüvek által okozott nyavalya. *Bőrnyüben szenvedni, kiaszni.*

BÖRÖCZ, fn. tt. *böröcz-öt.* Azon erős talapzat, az álgyutaligán, melyre az ágyut fektetik. A német *Protze*-ból vétetett.

BÖRÖCZHOROG, (böröcz-horog) ösz. fn. Horog, melylyel az ágyut a böröczhöz kapcsolják.

BÖRÖCZKARIKA, (böröcz-karika) ösz. fn. Karika az álgyutaligán, melyen a böröczlánczot általhúzzák, s az ágyutaligához kötik.

BÖRÖCZKERÉK, (böröcz-kerék) ösz. fn. Az ágyutaliga első kerekei.

BÖRÖCZLÁNCZ, (böröcz-lánez) ösz. fn. Láncz, melylyel az ágyut a böröczhöz kötik.

BÖRÖCZNYERÉG, (böröcz-nyeręg) ösz. fn. Padféle emelvény az ágyutaligán, melyre a tüzérek szállítás alkalmával fölülhetnek.

BŐRÖDZIK, (bőr-öd-öz-ik) k. m. *bőrödz-tem* vagy *—öttem*, *—tél* vagy *—öttél*, *—ött*. Bőrösödik, bőrrel behúzódik az állati vagy növényi test. *Bőrödzik a hegedő seb.* Átv. ért. hártyásodik, pillésedik. *Bőrödzik a tej.*

BŐRÖK, l. BÜRÖK.

BŐRÖL, (bőr-öl) áth. m. *bőröl-t.* Bőrrel behúz, bevon. *Székeket, ládákat bőröl.* Átv. ért. tréfás nyelven: megver, megdönget. *Jól megbőrölték.*

.BŐRÖLLŐ, népes puszta Veszprém megyében. Helyr. *Bőröllő-re, —n, —ről.*

BŐRÖND, falu Szala megyében; helyragokkal: *Bőrönd-ön, —re, —ről.*

BŐRÖND, (bőr-öm-d) fn. tt. *bőrönd-öt.* Bőrből készült táska, vagy láda. *Az utasok bőröndjeit kimotozni.*

BŐRÖNDŐ, (bőr-öm-d-ő) tt. *bőröndő-t;* l. BŐRÖND.

BŐRÖNDÖS, (bőr-öm-d-ös) fn. tt. *bőröndös-t*, tb. *—ök.* Aki bőröndöket készít, vagy árul.

BŐROSTOR, (bőr-ostor) ösz. fn. L. SZÍJOSTOR.

BŐRÖS, (bőr-ös) mn. tt. *bőrös-t* vagy *—et*, tb. *—ek.* 1) Amin rajta van a bőr, amiről a bőrt le nem húzták, le nem nyúzták. *Bőrös szalonnaszelet. Bőrös pecsenye.* 2) Nyers vagy kikészített bőrökkel rakott, terhelt. *Bőrös bolt, padlás, kamara, pincze. Bőrös szekér.* 3) Bőrrel behúzott. *Bőrös láda. Bőrös székek, pamlagok.*

BŐRÖSÖDIK, (bőr-ös-öd-ik) k. m. *bőrösöd-tem, —tél, —ött.* Mondjuk állati testről, midőn fris bőr képződik rajta. *Bőrösödik a hegedő seb.* Átv. ért. bőrnemü hártya támad rajta. *Bőrösödik a felforralt tej;* máskép: *pillésedik.*

BŐRÖSTÜL, (bőr-ös-t-ül) ih. Bőrrel, vagy bőrével együtt. *A szalonnát bőröstül megenni. Szőröstül bőröstül fölfalta.*

BŐRÖZ, (bőr-öz) áth. m. *bőr-öz-tem, —tél, —ött,* par. *—s.* Bőrrel, illetőleg bőrből készített, szabott lappal behúz, betakar, beköt, ékesít. *Székeket, pamlagokat bőrözni. Sisakot, lovagnadrágot bőrözni.*

BŐRÖZÉS, (bőr-öz-és) fn. tt. *bőrözés-t*, tb. *—ék.* Cselekvés, midőn valamit bőröznek. *Könyvtáblák bőrözése.* V. ö. BŐRÖZ.

BŐRÖZET, (bőr-öz-et) fn. tt. *bőrözet-ét.* Azon bőrmü egészben véve, mely valamit takar, vagy bizonyos készletnek részét teszi. *Pamlag bőrözete. Csákók, sipkák, paizsok bőrözete. Lovasnadrág bőrözete.*

BŐRPÁLLÁS, (bőr-párlás) ösz. fn. Bőrbetegség neme, midőn a bőr az izületek hajlásiban dörzsölődve fölmelegszik, gyuladásba jő, és hámlani kezd. Ennek egyik nemét az alfel vágányában *farkas*-nak hívják. *Tisztátalanságból származó bőrpállás. Sok járásban, lovaglásban bőrpállást kapni.*

BŐRPOKLOS, (bőr-poklos) ösz. fn. és mn. L. BÉLPOKLOS.

BŐRPOKLOSSÁG, (bőr-poklosság) ösz. fn. L. BÉLPOKLOSSÁG.

BŐRPORTÉKA, (bőr-portéka) ösz. fn. Lásd BŐRÁRU.

BŐRREPEDÉK, (bőr-repedék) ösz. fn. Külső erőszak, vagy belső nyavalya által okozott hasadék a bőrön.

BŐRRÉTEG, (bőr-réteg) ösz. fn. Egyes hártyalapok, melyekből a bőr áll, bőrrétegeknek hivatnak, milyenek: a *bőrhártya, Malpigh recsés hártyája,* és a *felbőr* vagy *hám.*

BŐRRUHA, (bőr-ruha) ösz. fn. Akármiféle állati bőrből készített ruha, öltözék, pl. suba, bunda, nadrág, ködmen, stb.

BŐRSAPKA, (bőr-sapka) ösz. fn. Bőranyagból készült sapkaféle fejrevaló.

BŐRSENY, BŐRSENNY, (bőr-seny) ösz fn. Kosz, vagy korpaforma hámlás a bőrön.

BŐRSIPKA, l. BŐRSAPKA.

BŐRSIPOLY, (bőr-sipoly) ösz. fn. Sipoly a bőrön. V. ö. SIPOLY.

BŐRSISAK, (bőr-sisak) ösz. fn. Sajátnemű hadi föveg vastag kemény bőrből, vagy bőrrel behúzott lemezből. *Római katonák bőrsisakja. Taréjos aranyozott bőrsisak.* V. ö. SISAK.

BŐRSZÉK, (bőr-szék) ösz. fn. Bőrrel behúzott szék. *Lószőrrel, csöpüvel tömött bőrszék.*

BŐRSZÉMÖLCS, (bőr-szémölcs) ösz. fn. A bőrben az idegek végei több helyen feldagadván, *bőrszemölcsökké* lesznek, melyeket a nyelv fölszinén, a makkon, a csecseken világosan, a test egyéb részein pedig kevesbbé lehet észrevenni. A bőrszemölcsök különféle érzések szerveiül szolgálnak.

BŐRSZENNY, (bőr-szenny) ösz. fn. A bőrön időnként feltünő, majd ismét elmuló foltok.

BŐRSZÍN, (bőr-szín) ösz. fn. és mn. Olyan szín vagy szinü, milyen az emberi bőré.

BŐRSZÍNVÁLTOZÁS, (bőr-szín-változás) ösz. fn. A bőrnek kóros állapota, midőn természeti rendes szine változik, különösen sáppadttá, sárgássá lesz.

BŐRTAPINTÁSÚ, (bőr tapintású) ösz. mn. Mi ha érintetik, oly benyomást tesz a tapérzékre, mintha bőr volna. *Bőrtapintású vászon, gyolcs. Bőrtapintású gomba, vargánya.*

BŐRTARISZNYA, (bőr-tarisznya) ösz. fn. Bőrből vagy bőrrel készített tarisznya, bőrtáska.

BŐRTÁSKA, (bőr-táska) ösz. fn. L. BŐRTARISZNYA és v. ö. TÁSKA.

BŐRTELEN, (bőr-telen) mn. tt. *bőrtelen-t*, tb *—ék.* Aminek bőre nincs, amiről a bőrt lehúzták. *Bőrtelen disznószelet. Bőrtelen szalonnadarab.* Máskép *bőretlen.*

BŐRTOK, (bőr-tok) ösz. fn. Bőrből készített tok vagy hüvely, melyben bizonyos eszközt vagy akármely testet tartanak. *Beretvát, kést bőrtokba tenni. Kard-*

nak, szűronynak börtokja. Az imakönyvet börtokban tartani.

BŐRTOKMÁNY, (bőr-tokmány) ösz. fn. Kaszások tokmánya bőrből, melyben a kaszakövet tartják. V. ö. TOKMÁNY.

BŐRTÖMLŐ, bőr-tömlő) ösz. fn. Bőrből készített tömlő. V. ö. TÖMLŐ.

BÖRTÖN, fn. tt. *börtön-t*, tb. *—ök.* Tömlöcz, fogház, fogság. *Börtönbe vetni, zárni valakit. Sötét, mély börtön. Vármegye börtöne. Börtönből kimenekülni, elszökni. Föltörni a börtön ajtaját.* Átvitt értelemben:

„Börtönéből szabadúlt sas lelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom."
Petőfi.

Az újabb büntető törvény szerint különbözik a börtön a fogságtól; ez vétségek és kihágásokért szabatik, amaz büntettekért, minélfogva az azokba zárt bünhönczökkel bánás módja is különböző.

Eredetére nézve egyezni látszik az alhangú *borító* szóval. Rokonnak látszik a mélységet jelentő hellén *βάραθρον*, valamint a magyar *barlang* és *baradla* is. Molnár A. szerint *börtön* = *praeco*, *stentor*, *carnifex*, azaz, hirdető, ki-kiáltó, hóhér. Érsekújvárott még ma is a városi tömlöcztartó egyszersmind dobszó mellett szokta a községet illető hirdetményeket kikiáltani. Ebből azt is gyaníthatni, hogy *börtön* eredetileg avagy egy másik értelemben kikiáltót (stentor), jelentett, s elemezve annyit tenne, mint *bördő*, *bordó*, s mennyiben ugyanazon személy egyszersmind poroszlói, illetőleg hóhéri minőségben is működött, s az elitélt bünösöket ennek fegyelmezése és fenyítéke alá bízták, innen átv. ért. a fegyenczházi helyiség jelentésére is használtatott.

BÖRTÖNŐR, (börtön-őr) ösz. fn. Ki a börtönt vagyis a börtönbe zártakat, börtönözötteket őrzi.

BÖRTÖNÖS, (börtön-ös) fn. tt. *börtönös-t*, tb. *—ök.* Tömlöcztartó; rabokra vigyázó; porkoláb, foglyár.

BÖRTÖNÖZ, (börtön-öz) áth. m. *börtönöz-tem, —tél, —ött.* Börtönbe vet; tömlöczöz; börtönbe zár, börtönben tart. *Bebörtönöz.*

BÖRTÖNÖZÉS, (börtön-öz-és) fn. tt. *börtönözés-t.* tb. *—ék.* Börtönbe vetés; börtönben tartás. *Tolvajok, rablók, gyilkosok börtönözése.*

BÖRTÖNPÉNZ, (börtön-pénz) ösz. fn. Tartási vagyis élelmezési díj, melyet a börtönbe zárt fogoly fizetni tartozik.

BÖRTÖNÜL, (börtön-ül) önh. m. *börtönül-t.* Orvostanilag am. valamely belső testrész rendes helyzetéből kimozdulván valamely más helyre szorul, záródik, mi leginkább a belekkel történik.

BÖRTÖNÜLT, (börtön-ül-t) mn. tt. *börtönült-et.* Ami rendes helyzetéből kivétetve, vagy kimozdulva valami más helyre záródott. V. ö. BÖRTÖNÜL.

BÖRÜ, lásd BÜRÜ

BŐRÜLEP, (bőr-ülep) ösz. fn. Bőrből varrott ülep a nadrágon, milyet pl. a lovagok, csizmadiák viselnek. Ilyen a *salavári* vagy *salavárdi* nadrág is.

BŐRVÁNKOS, (bőr-vánkos) ösz. fn. Bőrrel behúzott vánkos, pl. *Szarvasbőr-vánkos. Hintók, pamlagok bőrvánkosai.* V. ö. VÁNKOS.

BŐRVÉDÉR, (bőr-védér) ösz. fn. Kemény bőrből készített veder vagy kannaforma edény, mely különösen a tüzoltásoknál használtatik.

BŐRVEDLÉS, (bőr-vedlés) ösz. fn. Az állati bőrnek foszlása, lehámlása. *Kigyók bőrvedlése.* V. ö. VEDLÉS.

BÖRVÉLY, falu Szatmár megyében. Helyr. *—re, —én, —ről.*

BÖRVÉNY, (1), fn. tt. *börvény-t*, tb. *—ék.* Növényfaj a meténgek neméből, szárai lecsepültek, gyökerezők; levelei láncsás tojáskerekek, kocsányi egyvirágúk. Máskép: *bervéng, százfű, loncz, erdei puszpáng, földi borostyán.*

Eredetre nézve valószinüleg a latin *pervinca* módosítványa.

BÖRVÉNY, (2), puszta Erdélyben, Kolos megyében; helyr. *—be, —ben, —ből.*

BŐRVÉRÉR, (bőr-vér-ér) ösz. fn. Tágasabb értelemben: *visszér*, mely egyenesen a bőrnek sajátja. Szükebb ért. oly visszér, mely, játütere (arteria homonyma) nem lévén, a bőr alatt létezik.

BŐRVÉRZÉS, (bőr-vérzés) ösz. fn. A bőr kóros állapota, midőn a bőrlikacsokon vér fakadoz ki.

BŐRVÉSZ, (bőr-vész) ösz. fn. Emberi bőrbetegség, midőn a bőr foszlásnak, romlásnak, rohadásnak indul.

BŐRVIRÁG, (bőr-virág) ösz. fn. Általán bibircsónemü vörös kütegek, persedékek a bőrön.

BŐRVISZKETEG, (bőr-viszketeg) ösz. fn. Általán bőrbántalom, midőn rühtől, kosztól stb. izgatva viszket. Különösen igen élénk izgalom, midőn úgy tetszik, mintha hangyák csipkednék a bőrt, vagy futkosnának rajta.

BŐRVÍZKÓR, (bőr-víz-kór) ösz. fn. Az egész testnek vizenyes daganata, a bőr alatti sejtszövetbe gyült nyirkos nedvtől. (Hydrops anasarca).

BŐRVÖR, (bőr-vör) ösz. fn. L. BŐRVÖREG.

BŐRVÖREG, BŐRVÖRHENYEG (bőr-vöreg vagy vörhenyeg) ösz. fn. Bőrnek kóros vörössége vagy vörhenyege. *Helyben támadt* — (idiopathicum), *higanyos* — (merculiale), *kórjeles* — (symptomaticum), *rokonszenves* (sympathicum) *bőrvöreg* (erythema).

BŐRVÖREGÉS, (bőr-vöregés) ösz. mn. Kinek bőrén kóros vörösség, vagy vörhenyeg támadt.

BÖRZE, fn. tt. *börzét*, tb. *börzék.* 1) Kereskedelmi városokban nyilvános hely, hová a kereskedők üzérletek, adások-vevések végett összvegyülnek. Máskép: *tőzsde, alkuda, alkuház.*

A hellen *βύρσα* után lett a franciában: *bourse*, olaszban: *borsa*, hollandban: *borse, burse, beurs*, németben: *Börse*, s innen a magyaros ejtésü *börze* is. V. ö. PERSELY. 2) Lásd BÖRZÖ.

BÖRZENCZE, lásd BÖRZÖNCZE.

BÖRZENKÉDÉS, BÖRZENKÉDIK, lásd BÉRZENKÉDÉS, BÉRZENKÉDIK.

BŐRZIK, (bőr-öz-ik) k. m. *bőrz-ött* htn. *bőrz-eni.* Bőrösödik, bőrféle hártya képződik rajta. V. ö. BŐRÖSÖDIK.

BÖRZŐ, (bör-öz-ő) fn. tt. *börző-t.* A kendernek nyövéskor elmaradt kuszált apraja. Balatonmelléki szó. Máskép: *bérzénye.* Lásd ezt.

BÖRZÖNCZE, falu Szala megyében helyr. *Börzönczé-n, —re, —ről.*

BŐRZUZMÓ, (bőr-zuzmó) ösz. fn. Mulékony kihányása a bőrnek; szeplőforma ideiglenes bőrfolt.

BÖRZSA, puszta Veszprém megyében. Helyr. *Börzsá-ra, —n, —ról.*

BŐRZSÁK, (bőr-zsák) ösz. fn. Bőrből varrott zsák, holmi útravalók elrakására. Átv. ért. has, gyomor. *Megtöltötte bőrzsákját.*

BÖRZSÖN, BÖRZSÖNY, (1), l. BÉRZSÉN.

BÖRZSÖN, BÖRZSÖNY, (2), mezőváros Hont megyében, falvak (KIS—, NAGY—) Veszprém megyében és népes puszta Tolna megyében. Helyr. *—be, —ben, —ből.*

BŐS, (1), (bő-ös) mn. tt. *bős-t,* vagy *—et.* tb. *—ek.* Ami a maga nemében böven van, sokaságos; máskép *böves.* Ellentéte: *szükes.* Mindegyik gyéren használtatik. Eléjön a persában: *bés* (augmentum, incrementum), továbbá *bász* vagy *besz* (multus, multi), mely a zendben: *vazu.* V. ö. BŐ.

BŐS, (2), mezőváros Pozson megyében. Helyr. *Bős-re, —ön, —ről.*

BÖSE, női keresztnév: Máskép: *Bözse, Börzse, Böske, Erzsi, Perzsi.* Az *Erzsébet* név kicsinyzője.

BŐSÉG, (bő-ség) fn. tt. *bőség-ét.* 1) Tágasság, terjedelmesség. *Nagy bősége miatt nem viselheti a ruhát. Üng, gatya bősége.* 2) Valaminek sokasága, termékenység. *Bőség van a borban, búzában. A pénznek nagy bősége van. Bőséggel termett mindenféle gyümölcs. Bőség szarva. Ungvári bor, beregi búza, nyíri makk nem szerez bőséget.* Km.

BŐSÉGES, (bő-ség-es) mn. tt. *bőséges-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Fölösleges, rendes mértéket, termést túlhaladó. *Bőséges étel ital volt a lakomában. Bőséges gabona-, bortermés.*

BŐSÉGESEN, (bő-ség-es-en) ih. Fölöslegesen, igen nagy mennyiségben, mértékben. *Bőségesen megáldotta őt Isten mindenfélevagyonnal. Bőségesen el vagyunk látva takarmánynyal. Búzánk, borunk bőségesen termett.*

BŐSÉGESSÉG, (bő-ség-es-ség) fn. tt. *bőségesség-ét.* Bőséges állapot; termékenységnek nagy foka, fölös mértéke.

BŐSÉGSZARU, (bőség-szaru) ösz. fn. A képző müvészetben, virágokkal, gyümölcsökkel, s másnemű kellékszerekkel töltött szarualaku festmény, mint a bőségnek jelvénye. Régi római hitrege szerint Jupiter azon kecske szarvát, mely őt tejével táplálta, kedves ajándékokkal böven megtölté, s Melisseus leányainak kedveskedett vele. Innen származott ez elnevezés. (Cornucopiae).

BŐSHÁZA, falu Erdélyben Közép-Szolnok megyében; helyr. *—házán, —házára, —házáról.*

BÖSKE, női keresztnév. Lásd BÖSE.

BŐSÖL, (bő-ös-öl) önh. m. *bősöl-t.* Evésben ivásban mértéket nem tartva bővelkedik. Székely szó, Máskép v. ö. DŐZSÖL.

BŐSÖLÉS, (bő-ös-öl-és) fn. tt. *bősölés-t,* tb. *—ék.* Evés-ivási túlbővelkedés, duskálkodás. V. ö. DŐZSÖLÉS.

BŐSÖRÉL, (bő-ös-ör-él) önh. m. *bősörélt.* Folytonosan, vagy gyakran böven eddegél iddogál, dőzsölget. Olyforma kicsinyezve gyakorló, mint: *iszkorál, csuszkorál.*

BÖSÖVÉNY, (bösz-ö-vény ?) fn. tt. *bösövény-t,* tb. *—ek.* Növénynem az öthímesek seregéből, és kétanyások rendéből; ernyője gallértalan, ernyőkéji sűrük, virágai nem sugárzók; gyümölcse tojásdad. (Phellandrium) Fajai: *vízi, havasi bösövény.*

BÖSTÖR, elvont törzse *böstörködik* igének. L. ezt.

BÖSTÖRKÖDÉS, (lásd böstörködik) fn. tt. *böstörködés-t,* tb. *—ék.* Haragos, patvarkodó, dühösködő ellenmondás, ellenszegülés.

BÖSTÖRKÖDIK, (bösz-tör-köd-ik) k. m. *böstörköd-tem, —tél, —ött.* Haragosan, felbőszülve ellenmond, perlekedik, veszekedik. Hangban és értelemben hasonló hozzá: *pözdörködik, pézdérkédik.* V. ö. BŐSZ.

BÖSTÖRŐ, (bors-törő) ösz. fn. Mátyusföldén s néhutt a palóczoknál divatos szó, melyben az előszó az utóbbihoz simulva, az egész nem egyéb, mint a *borstörő.* L. ezt.

BŐSZ, mn. tt. *bősz-t,* tb. *—ek.* Heves indulattól elragadtatott, s mindennek vakon, dühösen neki rohanó, dühös, dühöngő. *Bősz ellenség, Bősz állatok. Bősz bika, bival. Bősz harag. Bősz állati gerjedelem.*

Önálló gyök, melynek legközelebb rokonai a magyar *bosz* (boszú), *vesz* (veszett eb), *bös* (böstörködik), *pez* (pézderkedik); v. ö. *Bü,* elvont gyök; továbbá hasonlók a német: *böse,* hollandi: *boos, boze,* latin: *pessimus,* franczia: *pis,* orosz: *bies,* stb. Menyiben ez indulat kifejezése fuvalkodással jár, ide sorozható a magyar *büszke, buzma* is.

BŐSZAVÚ, (bő-szavú) ösz. mn. Beszédes, bőbeszédü, ki sokat tud beszélni.

BŐSZE, (bősz-e) mn. tt. *bőszét.* Aki bősz ember vagy oktalan állat modjára föl szokott indulni, dühösködő.

BŐSZEN, (bősz-en) ih. Bősz módon, vak dühhel. *Bőszen nekirohanni valakinek. Bőszen futkosni föl-alá.*

BÖSZÉR, BŐSZÉR, puszta Pest megyében; helyr. *—én, —re, —ről.*

BŐSZÍT, (bősz-ít), áth. m. *bőszít-ett,* htn. *—ni.* vagy *—eni.* Haragos indulatra gerjeszt, vak dühbe ejt, szilajjá tesz. *Elbőszíteni az egész gulyát. Felbőszíteni a lakosokat a felsőség ellen. Neki bőszíteni az ebeket az elszabadult ökörnek.*

BŐSZÍTÉS, (bősz-ít-és) fn. tt. *bőszítés-t,* tb. *—ék.* Haragos, dühös indulatra gerjesztés.

BÖSZKE, l. PISZKE és PÖSZMÉTE.

BÖSZME, (bösz-me) mn. tt. *böszmét.* 1) Bőszült, bősze, aki dühös indulattal mindennek vakon neki

megy. 2) Túl a Dunán, nevezetesen Vasban és Szalában, am. tompa eszű, buta, ostoba, pimasz. Ez értelemben véve gyöke *bő* a bámulásra és ostobaságra vonatkozó *bü bá* kedélyszókkal rokon.

BÖSZÖRMÉNY, hajdúváros a nemes Hajdú kerületben, és falu (BEREG—) Bihar megyében helyr. *—be, —ben, —ből.*

BÖSZTÖR, BÖSZTÖRKÖDIK, l. BÖSTÖR, BÖSTÖRKÖDIK.

BÖSZTÖR, puszta a Kis-Kunságban; helyr. *—ön, —re, —ről.*

BÖSZTÖRÜ, l. BÖSTÖRŐ, BORSTÖRŐ.

BŐSZÜL, BŐSZÜL (bősz-ül) önh. m. *bőszül-t.* Bőszszé lesz, azaz dühös, vakon rohanó indulatra, különösen haragra, boszura gerjed. *A lázadók bőszülve futkosnak fölalá.* Igekötőkkel: *elbőszül, felbőszül, megbőszül. Belebőszül valamibe*, am. dühösen beleszeret, megkíván.

BŐSZÜLÉS, (bősz-ül-és) fn. tt. *bőszülés-t*, tb. *—ék.* Vak dühösségig fokozott megindulás, elszilajodás. *Bőszülésig ingerelni valakit.*

BŐSZÜLET, bősz-ül-et) fn. tt *bőszület-ét.* Bősz indulatu állapot, mint a bőszülés tüneménye, mint kedélyi mozgalom.

BŐSZÜLT, (bősz-ül-t) mn. tt. *bőszült-et.* Neki szilajodott, indulattól vakon elragadtatott, ész nélkül vakon, dühösen rohanó. *Bőszült bival, ökör. Harcznak neki bőszült katona. Bőszült indulat, harag; bőszült szerelem*

BŐSZÜLTEN, (bősz-ül-t-en) ih. Szilaj, elragadó indulattal, vak dühösséggel. *Bőszülten nekifutni, nekirohanni valakinek. Bőszülten marakodó vadak. Bőszülten harczolni, hadonázni.*

BŐSZÜLTSÉG, (bősz-ül-t-ség) fn. tt. *bőszültség-ét.* Bőszült állapot.

BÖT, elvont gyök, származékai: *bötke, bötök, bötkös.* Vastaghangon *bot*, a *botk*, *botkos* származékokban. Lágyítva: *böty*, honnan *bötyök, bötykös*, és *büty.* V. ö. BOT, gyök, Értelme: csomó, dudorodás, kifakadás.

BŐTARTALMÚ, bő-tartalmú) ösz. mn. Magában bizonyos anyagi vagy szellemi részekből sokat foglaló. *Bőtartalmú erszény*, melyben sok pénz van. *Bőtartalmú kamara. Bőtartalmú beszéd, könyv.* V. ö. TARTALOM.

BÖTE, régies, *bötő* vagy *bötü* helyett.

BÖTEFA, puszta Szala megyében helyr. *—fán, —fára, —fáról.*

BŐTEJÜ, bő-tejü) ösz. mn. Kinek, vagy minek sok a teje emlőjében vagy tőgyében. *Bőtejü dajka; bőtejü tehén.*

BŐTENYÉSZ, (bő-tenyész) ösz. mn. Dúsan, gazdagon szaporító, vagy szaparodó, buján növekedő, sokasodó. *Bőtenyész növénynemek.*

BŐTERMŐ (bő-termő) ösz. mn. Termékeny, mi az elvetett magot sokszorozva visszafizeti. *Bőtermő föld; bőtermő Bánság, Bácska; bőtermő alföldi vidékek. Bőtermő gyümölcsfák, szőlőtőkék.* Időre vonatkozva, *bőtermő esztendő.*

BÖTK, (böt-k) fn. tt. *bötk-öt.* Általán kemény állományu csomó, dudorodás, kinövés az állati, különösen növényi testen. *Nád, búzaszár, kukoriczakóró bötke.* Lágyítva: *bötyk.* Származékai: *bötke, bötkös.* V. ö. BOT, elvont gyök.

BÖTKE, (böt-ke, vagy böt-k-e) fn. tt. *bötkét.* 1) A *bötk* szónak könnyebb kiejtés végett *e*-vel toldott változata, s am. kemény csomós kinövés, kidudorodás, pl. *tölgyfa, fűzfa bötkéje.* 2) Némely növények csomós gyökere, hajmája. *Györgyike bötkéje.*

BÖTKÉS, (böt-ke-es) mn. tt. *bötkés t* vagy *—et*, tb. *—ek.* 1) Csomós. *Bötkés fatörzsök, bötkés búzaszár.* 2) Minek hajmaféle gyökere van; *bötkés tulipán, jáczint, györgyike.*

BÖTKŐ, l. BÖTKE.

BÖTKÖCSKE, (böt-k-öcs-ke) kics. fn. tt. *bötköcskét.* Kis bötk, bogocska, csomócska a fák derekain, és növények szárain.

BÖTKÖNKÉNT, (böt-k-ön-ként) ih. Csomónként, bogonként. *Bötkönként eltördelni a szalmát, nádat.*

BÖTKÖS, (böt-k-ös) mn. tt. *bötkös-t*, vagy *—et*, tb. *—ek.* Aminek bötke vagy bötkei vannak, csomós kinövésü. *Bötkös somfa. Bötkös növényszárak. Bötkös lábhüvelyk.* Lágyítva: *bötykös.*

BÖTKÖSÖDIK, (böt-k-ös-öd-ik) k. m. *bötkösödtem, —tél, —ött.* Bogosodik, csomósodik, gombaforma kidudorodások nőnek rajta. *Bötkösödik a vén fa. Bötkösödnek a láb hüvelykujjai.* Lágyítva: *bötykösödik.*

BÖTKÖSZ, (böt-k-ösz) fn. tt. *bötkösz-t*, tb. *—ök.* Nagy tengeri békafaj Amerikában, mely halászatból él. Feje aránylag igen nagy, zömök. (Lophius piscatorius).

BÖTŐ, régies alak; lásd BETŰ.

BÖTÖK, (böt-ök) fn. tt. *bötk-öt.* Lágyítva: *bötyök, bütyök.* Értelmét illetőleg lásd: BÖTK.

BÖTÖKÖS, (böt-ök-ös) mn. Lásd: BÖTKÖS.

BÖTŰ, v. BÜTŰ, BÖTÜZ, BÖTÜZÉS stb. l. BÉTŰ, BÉTŰZ, BÉTÜZÉS stb.

BÖTY, elvont gyöke *bötykö, bötyök* szóknak. Azonos *böt* gyökkel.

BÖTYKŐ, (böty-k-ő) fn. lásd: BÖTKŐ.

BÖTYÖK, (böty-ök) fn. tárgyeset: *bötyköt*, többes, *bötykök*, lásd BŐTK.

BÖTYÖKÖS, (böty-ök-ös) mn. Lásd: BÖTKÖS.

BŐV, (bő-v) mn. Lásd: BŐ

BŐVELKÉDÉS, (bő-v-el-kéd-és) fn. tt. *bővelkédés-t*, tb. *—ék.* Akármiféle vagyonnak nagy mértékben birása, illetőleg sok mennyiségben élvezése. *Aki megszokta a bővelkedést, nehezen fog neki esni a szükölködés.*

BŐVELKÉDIK, (bő-v-el-kéd-ik) k. m. *bővelkédtem —tél —étt.* Valamit nagy mennyiségben bir, gazdagon el van látva, nagy mértékben élvez. Ellentéte: *szükölködik.* Segítő és marasztaló ragú neveket vonz. *Mindennel bővelkedik. Magyarország borral, gabonával, sóval bővelkedik. Ételben italban bővelkedni*, am.

bőven élvezni. *Akinek módja, pénze van, mindenben bővelkedhetik,* duskálkodhatik.

BŐVELKÉDŐ, (bő-v-el-kéd-ő) mn. tt. *bővelkédő-t.* Valamit nagy mennyiségben, bőségben biró, illetőleg élvező. *Kincsekkel, pénzzel bővelkedő gazdagok. Halakkal bővelkedő folyók. Vadakkal bővelkedő erdők. Mindenben bővelkedő ország.*

BŐVEN, (bő-v-en) ih. 1) Nagy mennyiségben, fölös számmal. *Mindenféle gabonánk bőven termett.* 2) Gazdagon dúsan. *Bőven megajándékozni a vendégeket. Bőven megvendégelni az utasokat. Ajándékokat, alamizsnát bőven osztogatni. Bőven költeni. Valakinek szolgálatát bőven megjutalmazni.* 3) Terjedelmesen, sok ürességet, hézagot hagyva. *Bőven szabott ruha, Bőven áll rajta a nadrág.* 4) Sok szószaporítással, apró részletekre kiterjeszkedve. *A történt dolgokat bőven elbeszélni. Bőven értekezni.* V. ö. BŐ.

BŐVÉRŰ, BŐVÉRÜ (bő-vérü), ösz. mn. Vérmes, sok vérrel biró, telivér. *Bővérü fiatal ember.*

BŐVÉRÜSÉG, bő-vérüség) ösz. fn. Vérmesség, sok vérrel birás.

BŐVES, (bő-v-es) mn. tt. *bőves-t,* vagy *—et.* tb. *—ek.* Valamivel dúsan, nagy mértékben, mennyiségben ellátott. *Aranynyal bőves Erdély. Bőves tárház.* Faludi.

BŐVESKÉDIK, BŐVESKÉDŐ, l. BŐVELKÉDIK, BŐVELDÉDŐ.

BŐVÍT, (bő-v-ít) áth. m. *bővít-ėtt,* par. *—s,* htn. *—ni,* vagy *—eni.* Terjedelmesbbé tesz, kitágít. *Szük ruhát toldással bőviteni.* 2) Szaporít, sokasít. *Cselédei fizetését megbővíti.*

BŐVÍTÉS, BŐVITÉS (bő-v-ít-és) fn. tt. *bővités-t,* tb. *—ék.* Cselekvés, mely által valamit bővítünk; tágítás, szaporítás. V. ö. BŐVÍT.

BŐVÍTÉTT, (bő-v-ít-étt) mn. tt. *bővítétt-et.* 1) Amit tágabbá, nagyobbá, terjedelmesbbé tettek. *Bővített öltözék.* 2) Holmi járulékokkal toldott, sokasított. *Bővített kiadása valamely könyvnek.*

BŐVIZŰ, (bő-vizü) ösz. mn. Sok vizet tartalmazó, gazdag forrásu. *Bővizü kút.*

BŐVÖDIK, (bő-v-öd-ik) k. m. *bővöd-tem, —tél, —ött.* Régies. *Megbővödik* (abundabit). Müncheni codex.

BŐVÖLKÖDIK, lásd: BŐVELKÉDIK.

BŐVÖLKÖDET, (bő-v-öl-köd-et) fn. tt. *bővölködet-et.* Bövölködő állapot, bőséges vagyon. „Mert mendezek ő bővölködetekből (ex abundanti sibi) ereszték isten ajándokit." Müncheni codex.

BŐVÖLTETIK, (bő-v-öl-tet-ik) régies; előfordúl szintén a Müncheni codexben, *abundat, abundabit* értelemben.

BŐVSÉG, (bő-v-ség) fn. Lásd BŐSÉG.

BŐVSÉGES (bő-v-ség-és), mn. l. BŐSÉGÉS.

BŐVÜL, (bő-v-ül) önh. m. *bővül-t.* 1) Tágúl, terjed, s ez által ürege, hézaga nagyobbodik. *Viselés által bővül a csizma.* 2) Szaporodik, illetőleg több helyet foglal el. *Újonnan szerzett könyvekkel bővül a könyvgyüjtemény.*

BÖZENFA, falu Somogy megyében helyr. *—fán, —fára, —fáról.*

BÖZHÁZA, l. BÖSHÁZA.

BÖZÖD, falu Erdélyben, Udvarhely székben; hely. *—ön, —re, —ről.*

BÖZÖD-ÚJFALU, helység Erdélyben, Udvarhely székben; helyr. *—ba, —ban, —ból.*

BÖZSE, (1), BÖZSI, női kn. lásd ERZSI, ÖRZSE.

BÖZSE, (2), népes puszta Somogy megyében helyr. *Bözsé-n, —re, —ről.*

BRÁCSA, fn. tt. *brácsát.* Nagyobbféle s mélyebb *(alt)* hangu hegedü. Másképen: *karhegedü, karvas* (karu-as). Olaszul *viola da braccio,* németül: *Bratsche.*

BRÁCSAHEGEDŰS, (brácsa-hegedüs) ösz. fn. Zenész, aki brácsát, azaz karhegedüt húz, aki brácsán játszik.

BRÁHA, fn. tt. *bráhát.* Serfőzés után maradt moslék, melylyel a marhákat hizlalják. Szatmárvidéki szó. Közelebbről a német *Brau*-ból látszik eredettnek; egyébiránt a német *brauen* brennen, latin *ferveo,* szanszkrit *bhâr*, magyar *forr* stb. rokonok.

BRASSAI, (Brassó-i) mn. tt. *—t,* tb. *—ak.* Brassó városából való.

BRASSÓ, város neve Erdélyben, a szászföldön. (Kronstadt. Corona. Stephanopolis) Helyragozva: *Brassó-ba, —ban, —ból. Brassó vidéke.* Van ily nevü falu is Hunyad megyében.

BRÁSZLÓ, 1) Férfi keresztnév, am. Wratislaus. 2) Helynév Sziléziában, másképp, *Boroszló.*

BRAZILIA, fn. tt. *Braziliát.* Déli Amerikának egyik legnevezetesebb része.

BRAZILIAI, (Brazilia-i) mn. tt. *braziliai-t,* tb. *—ak.* Braziliából való, ott létező, ott termett, stb.

BREK, hangutánzó gyöke *brekeg* és *brekeke* szóknak.

BREKÉG, (brek-ég) önh. m. *brekég-tem, —tél, —ėtt.* Bregeknek a békák, midőn szájaikat a víz színén feltolván sajátságos rekedt hangon kiáltoznak.

BREKÉGÉS, (brek-ég-és) fn. tt. *brekégés-t,* tb. *—ék.* Békakiáltozás, mely sajátságos rekedt hangon történik, s a kuruttyolástól különbözik.

BREKEKE, (brek-ek-e) fn. tt. *brekekét.* Hangutánzó szó, s jelenti a békák rekedt kiáltozását. *Brekeke, brekeke, brekeke. Zeüsz minket szerete, a vizekbe szöktete.* Kazinczy F.

BREKEKÉL, (brekeke-el) önh. m. *brekekél-t.* Brekeke-hangon kiáltoz. *Brekekélnek a békák.*

BREZNÓ, lásd: BREZNÓBÁNYA; helyr. *Breznó-n, —ra, —ról.*

BREZNÓBÁNYA, szabad kir. város Zólyom megyében helyr. *—bányán, —bányára, bányáról.*

BRILIÁNT, fn. tt. *briliánt-ot.* Általán minden drágakő, s ebből készített ékszer, mely ragyogóra van kiköszörülve. *Briliántgyűrű.* Közelebbről a franczia *brillant* (ragyogó), ez ismét a szintén franczia *bri-*

ler (ragyogni) szóból vétetett, melynek gyökbetüji a hellen *πυρ*, és magyar *pir* szóval vannak rokonságban.

BRILIÁNTOS, (briliánt-os) mn. tt. *briliántos-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. Ragyogóra köszörült drágakövel ékes. *Briliántos gyürü, briliántos kereszt.*

BRILIÁNTZSIZSIK, (briliánt-zsizsik) ösz. fn. Ragyogó szárnyu bogár, melynek alapszine fekete, torján aranyos zöld húzás vonul el, s paiskáján tíz vonal látható, melyek sárga, vörösös, és zöldes szinnel sugárzanak vissza. (Curculio imperialis).

BRINDZA, fn. tt. *brindzát*. Breznóbányán és vidékén sajátságos módon készített ízletes turó, melyet bödönökben árulnak. Azonos a *Breznó* szóval.

BRINDZÁS, (brindza-ás) mn. tt. *brindzás-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. Brindzát tartalmazó, brindzát áruló. *Brindzás bödön. Brindzás edény.*

BRITT, (1), fn. tt. *britt-et*. Britannia polgára, lakosa.

BRITT, (2), mn. tt. *britt-et*. Britanniai. *Britt hajók, britt hadi seregek.*

BRITTHON, BRITTORSZÁG, (Britt-hon, Britt-ország) ösz. fn. Brittannia.

BRONSZ, fn. tt. *bronsz-ot*. Öntés által vegyített érczmü, melynek részeit réz, ón, és czink teszi, barnaréz, barnaércz. Közelebbről a franczia *bronze*-ból vétetett, mely ismét a német *Braunerz*-ből származottnak látszik. Mint melléknév jelent ilynemü öntött barnaérczből valót. *Bronsz szobor, bronsz gyertyatartó. Bronsz áruk.*

BRÚ, tompa, reszketeg, mély természeti hangot utánzó szó. Származékai: *brúg, brúgat, brúgatyú, brúgó, brúgós.*

BRÚG, (brú-og) önh. m. *brúg-tam, —tál, —ott*. *Brú*-féle tompa, reszketeg hangon szól. Képzésre olyan mint a szintén hangutánzók: *súg, búg, zúg.*

BRÚGAT, (brú-og-at) önh. és áth. m. *brúgattam, —tál, —ott*. Brú hangot ereszt vagy ereszttet. *Brúg az a gordon, ha húzzák.*

BRÚGATYÚ, (brú-og-at-ó) fn. tt. *brúgatyú-t*. Játékszer, melynek lényege a *brúgás*. Készül átfúrt dióhéjból, vagy facsigából, mely megperdítve a földre bocsáttatik, s nagy búgással forog. *Búgó csiga.*

BRÚGÓ, (brú-og-ó) fn. tt. *brúgó-t*. Alhangu nagy hegedü. Több vidéken: *bögö*, Erdélyben: *gordon*, Gömörben: *barbora*, Vasban: *kobza*. Legközönségesebben: *brúgó*.

BRÚGÓS, (brú-og-ó-os) fn. tt. *brúgós-t*, tb. *—ok*. Ki bögöhegedün, barborán, gordonon játszik. *Vén brúgós. A vén brúgós mindennap egy nótát felejt.* Km.

BRÚGÓZ, (brú-og-ó-oz) önh. m. *brúgóz-tam, —tál, —ott*, par. *—z*. Brúgót húz, brúgón zenél, brúgón játszik, bögöz, barboráz.

BRÚGÓZÁS, (brú-og-ó-oz-ás) fn. tt. *brúgózás-t*, tb. *—ok*. Zenélés a brúgón, bögözés, barborázás.

BÚ, (1), fn. tt. *bú-t*. Személyragozva: *búm, búd, búja* vagy *búva, bújában* vagy *búvában*. 1) Levert kedélyi állapot, vagyis tartós és belsöleg meggyökerezett szomoruság, keserv, fájós érzelmü indulat, valamely csapás, veszteség, szerencsétlenség stb. miatt. *Búba esni. Búban lenni. Búnak ereszti fejét. Bújában iszik. Búnak adni magát. Búba merülni. Öli magát bújában. Búját látod te még ennek. Eszi, emeszti öt a bú. Nem tud hová lenni búvában. Meghalt bújában. Búra okot adni. Bút kergetni. Szegre akasztani a bút. Megemészti embert a bú, mint fát a szú.* Km. *Hadd Istenre dolgodat, búból vigasztalást hoz.* Km. *A bú sem tart örökké.* Km. *Nehéz a bút eltagadni.* Km. *A búnak is van ideje.* Km. *Minden búnak vége boldog halál szekere.* Km. „Mikort nagy bú vala Magyarországban." Csáti Demeter.

„Napok jönnek, napok mennek,
De búm csak nem távozik." Kisfaludy S.

2) Aggság, gond, töprenkedés. *Búban élni. Az egyes élet bú nélkül nem lehet. Kétes jövendöje, gyermekei miatt sok a búja. Sok ösz hajat szerez a bú.* Km.

„Eszem iszom, vigadok,
A búnak helyt nem adok." Népdal.

Önálló gyök, mely, úgy látszik, a szomorkodónak tompán dunnyogó hangját utánozza. Ikertársa a *bán, bánat* gyöke *bá*, honnan *búbánat* oly öszvetétel, mint a szintén hangutánzó *bübá, bübáj*. Hangra és értelemre egyezik vele a vend *buba.*

BÚ, (2), vagy BÚJ, vagy BÚV, önálló gyök és önh. *búok* vagy *bújok*, vagy *búvok, búsz*, vagy *bújsz*, vagy *búvsz, bújunk* vagy *búvunk, bútok*, vagy *bújtok* vagy *búvtok, búnak*, vagy *bújnak*, vagy *búvnak;* elsö mult: *bújék*, vagy *búvék;* másod mult: *bútt*, vagy *bújt*, vagy *búvt* stb. Valamely szoros szük helyből kijön, vagy oda bemegyen. Ily alakban mint *ik*-telen ige eléfordul mind régi mind újabb iróinknál, s jelentésében önakarat, önkéntesség rejlik, az *ik*-es *búvik* vagy *bújik* ellenében, (mint ez általában más hasonló igékröl is áll), pl. *Tavaszkor odvából kibú a medve, a földböl kibúvik a fü. Az ember a barlangba bebú, a folyóka a sövényen átbuvik.* Használtatik átv. értelemben is, pl. *a tudományokat, a könyveket búni*, am. azok tartalmába mélyebben behatni, azokkal foglalkodni. V. ö. BÚJIK.

BÚÁK, (bú-ák) mn. és fn. L. BUVÁK.

BÚÁR, (bú-ár) fn. és mn. L. BUVÁR.

BÚB, fn. tt. *búb-ot*. Általán csomódad alaku gömbölyü kinövés, kidudorodás; kemény ajakhanggal: *púp*. 1) Némely madarak fején emelkedö tollcsomó. *Kakas, tyúk, galamb, pacsirta búbja.* 2) Némely fejkötök földudorodó teteje, másképː *bóbita*. 3) A kalapok azon része, mely közvetlenül a fejtetö fölött emelkedik s azt befödi. *Alacson, magas búb a kalapon.*

Származékai: *buba, búba, búbor, búbos, búbos*, stb. Rokonságait l. BÓB alatt.

BUBA, (bub-a) fn. tt. *bubát*. 1) Báb, baba, mint a maga neméban gömbölyü alaku gyermekjáték, fordítva: *bábu*. Kemény ajakhanggal ejtve hasonló hozzá a kenyér kidudorodó csomóját jelentö *pupa*. 2) Átv. ért. kis gyermek, kis leány, kis baba. *Édes, kedves*

bubám. Rokonok a német *Puppe,* olasz *pupa, puppa,* francia *poupée,* stb.

BÚBA, (búb-a vagy bób-a) fn. tt. *búbát.* Am. *búb,* toldalék *a*-val szaporítva. *Tyúk, galamb búbája. Fejkötő búbája.* Máskép: *bóba.*

BÚBÁNAT, (bú-bánat) ikerített fn. tt. *búbánat-ot* vagy *bú-t bánat-ot.* Bú és bánat együtt, szomorúságból és sajnálásból vegyített indulat, tartós fájdalmú kedélyi állapot. *Sok búbánat éri őt. Ne oly sok búval bánattal, hanem több örömmel és vigasztalással folyjon le az új év. Verje meg a búbánat.*

„Nem hittem én, de már hiszem,
Hogy szerelmem búra viszen,
Búra viszen, búbánatra,
Ezer gyötrő gondolatra." Népdal.

„Simonyiban van egy malon
Búbánatot őrlnek azon,
Nekem is van búbánatom,
Oda viszem, lejáratom." Népdal.

BÚBÁS, (búb-a-as) mn. tt. *búbás-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Minek búbja, búbája, vagy bóbája van, búbbal ékesített. *Búbás tyúk, búbás galamb, búbás fejkötő.*

BUBÁZ, (bub-a-az) önh. m. *bubáz-tam, —tál, —ott.* Bubával, azaz babával vagy bábbal játszik. *Bubázni szoktak a kis leányok.*

BÚBÁZ, (búb-a-az) áth. m. *búbáz-tam, —tál, —ott.* Búbjánál, vagy üstökénél fogva megtép, megczibál. *Várj csintalan gyerek, majd megbúbázlak. A heréczelő kakas búbázza* (búbozza) *a tyúkot.*

BUBÁZÁS, (bub-a-az-ás) fn. tt. *bubázás-t,* tb. *—ok.* Bubával, bábuval, gyermekbábbal való játszás.

BÚBÁZÁS, (búb-a-az-ás) fn. tt. *búbázás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, midőn a búbát, bóbot, vagy üstököt megczibálják.

BÚBEREK, puszta Szala megyében; helyragokkal: *Búberek-en,* vagy *berk-en —re, —ről.*

BÚBFÖDÉL, (búb-födél) ösz. fn. Épületnek, edénynek, vagy valamely eszköznek búbalaku teteje. *Búbfödél a pipán, tornyon, levesestálon.*

BUBOJICSKA, l. BUBUJICSKA.

BUBOR, (bub-or) elvont törzsök, mely *buborék, buborcsék* stb. származékokat adja. Jelent növényi vagy állati testen kidudorodó gömbölyüséget. Innen mint új alkalmazású természetrajzi műszó jelent csigafajt. L. BUBORÉKCSIGA.

BUBORCSÉK, (bub-or-csó-ék) fn. tt. *buborcsék-ot.* Domboru kiütés, kifakadás a testen. Máskép: *bibircsó. Arcza, melle teli van veres buborcsékokkal.*

BUBORÉK, (bub-or-ék) fn. tt. *buborék-ot.* 1) A nedvnek lég, gőz segítségével gömbölyü formára ideiglenes kiterjedése kidudorodása. *Szappanbuborék, esőbuborék, vízbuborék, sörbuborék. Elpattant, mint a szappanbuborék.* Km. *Buborékot hány a sebesen ömlő patak.* 2) A boncztanban, némely edények buborékfajta felfuvódásai, ilyenek: a *tápbuborék, táppadmaly, bélbuborékok,* stb. A szanszkritban *bubura, barbura, bribuka* szintén am. buborék.

BUBORÉKCSIGA, (buborék-csiga) ösz. fn. Csigafaj, mely buborékoló tajtékot izzad. Újabb műszóval: *bubor.*

BUBORÉKOL, (bub-or-ék-ol) önh. m. *buborékol-t.* A víz, vagy más híg anyag buborékokat hány, gyöngyözik. *Buborékol a záporeső; buborékol a pezsgő, a sör. Buborékol a szappanlé.* Máskép: *bugyborékol.*

BUBORÉKOLÁS, (bub-or-ék-ol-ás) fn. tt. *buborékolás-t,* tb. *—ok.* A víznek, vagy más folyó anyagnak buborék formára alakulása, fölfuvódása.

BUBORÉKOS, (bub-or-ék-os) mn. tt. *buborékos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Buborékokat hányó. *Buborékos pezsgő, buborékos szappanlé. Buborékos záporeső.*

BUBORKA, (bub-or-ka) fn. tt. *buborkát,* tb. *buborkák.* Hosszukás gyümölcse azon indás növénynek, mely a tökkel egy nemhez tartozik s egyik fajtája a sárga dinnye. *Buborkát savanyítani. Nyári buborka, téli buborka. Kovászban vagy eczetben savanyított buborka.*

„Bokrétás szarkaláb, tejfölös buborka,
Hát a sok vajrénye, mind tarkatyúk tojta."
Vőfélköszöntés a népdalokban.

Máskép: *uborka, ugorka.*

Legközelebb állnak hozzá a szláv *uharka, uhorka,* és német *Gurke,* melyek szintén nem eredetiek, hanem a latin *cucumer, cucumis*-ből kölcsönzötteknek látszanak.

BUBORKAFA, (buborka-fa) ösz. fn. Tréfás neve az uborka szárának, indájának. *Fölhágott a buborkafára. Leszállították a buborkafáról.* Km. Ez értelemben bizonyos csekély rangot, hivatalt, tisztséget jelent.

BÚBOS, BUBOS, (búb-os) mn. tt. *búbos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Kinek vagy minek búbja van. *Búbos menyecske, búbos galamb, búbos tyúk.* V. ö. BÚB.

BÚBOS, BUBOS, (búb-os) fn. tt. *búbos-t,* tb. *—ok.* Agyagból készült szobakemencze, melynek czifraságul búbja vagyon.

BÚBOSAN, BUBOSAN, (búb-os-an) ih. Búbbal felczifrázva, fölékesítve. Átv. értel. nyalkán, hegyesen, hegykén. *Búbosan lépdegelő menyecske.* Ez értelemben máskép: *pipesen.*

BÚBOZ, BUBOZ, (búb-oz) áth. m. *búboz-tam, —tál, —ott.* 1) Búbbal czifráz, ékesít. *Hajját, fejkötőjét búbozza.* 2) Bubjánál, üstökénél fogva megrász, megczibál. *Megbúbozlak, csak ne maradj veszteg.*

BÚBTETŐ, (búb-tető) ösz. fn. Valamely épületnek, pl. toronynak, nyaralónak, mulatóháznak búbalakú teteje, búbfödél.

BUBUJ, (bub-uj) elvont törzse *bubujka, bubujicska,* és *bubulcs* szóknak. A *bób búb* gyökből származott szók osztályába tartozik.

BUBUJATÖK, (bubuja-tök) ösz. fn. Hosszukás tökfaj. Vas vármegyei tájszó.

BUBUJICSKA, (bub-uj-ics-ka) fn. tt. *bubujicskát.* Növényfaj a barabolyok neméből, melynek gyökere gyönge korában mogyoróforma (búbocska) gumó,

és édes ízü. (Chaerophyllum bulbosum). Máskép: *mogyorósaláta, csemegebürök.*

BUBUJKA, (bub-uj-ka) fn. L. BUBUJICSKA.

BUBULCS, (bub-ul-cs) fn. tt. *bubulcs-ot.* Ormánysági tájszó, s jelent bogyót. Gyöke *bub* = *bob, búb* s képzésre olyan mint a *gyüm* (= güm), *szém* gyökökből származott *gyüm-öl-cs, szém-öl-cs.*

BUBUS, (bub-us) fn. tt. *bubus-t,* tb. *—ok.* Bubaforma, bábalakú rémkép, melylyel a gyermekeket ijesztgetik. *Jön a bubus. Megesz a bubus.* Másként: *mumus, mumu.* Rokonok vele a német *Pöpel,* vagy *Popel, Mummel, Popanz.*

BUCS, elvont gyöke *bucsak, bucsér, bucska* szóknak. Jelent valami domborodottat. Rokon *bucz* gyökkel, melyből *buczkó* származott. Eléfordul némely helynevekben is.

BÚCS, (1), elvont törzsöke *búcsu* szónak, és származékainak. Eredete *bulcs* vagy *bolcs* (lásd ezt), minthogy a régi iratokban többnyire *bulcsu, bolcsu, bolcsát* szókat találjuk, *búcsú, bocsát* helyett. V. ö. BOCSÁT.

BÚCS, (2), falu Esztergom megyében. Helyragokkal: *Búcs-ra, —on, —ról.*

BUCSA, több helység neve hazánkban. Helyr. *Bucsá-ra, —n, —ról.*

BUCSAK, (bucs-ak) fn. tt. *bucsak-ot.* Csomós, zömök tuskó, átvetve: *bucskó,* (mint: csutak csutkó, tusak tuskó), székely szó. V. ö. BUCS, BUCZKÓ.

BUCSÁN, NAGY—, KIS—, helységek Nyitra megyében; helyr. *Bucsán-ba, —ban, —ból.*

BUCSÉR, BUCSÍR, (bucs-ér, bucs-ír) *bucsér-t,* tb. *—ok.* Sopron- és Vas vármegyékben, am. szalmából vagy vesszőből font hátas kosár, melyben almát, tojást hordanak a piaczra. V. ö. BUCS, gyök.

BUCSÍT, (bucs-ít) áth. m. *bucsít-ott,* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Nyitravölgyében am. *bocsát,* ereszt, elhagy. *Nem akarják elbucsítani. Ez a posztó bucsítja a szinét.* V. ö. BÚCSÚ.

BUCSKA, (bucs-ka vagy bocs-ka) fn. tt. *bucskát,* tb. *bucskák.* Vasban és Szalában am. kis hordócska, melyben pálinkát tartogatnak. Gyöke *bucs* vagy *bocs* fordítva megvan a *csobolyó, csobány* edények neveiben.

BUCSMOL, elferdítve am. *bücsmérel,* néhutt: *gucsmol.*

BÚCSÚ, BÚCSU, BUCSÚ, BUCSU, (1), (búcs-u) fn. tt. *búcsú-t,* tb. *—k.* Régiesen: *bulcsu, bolcsu, borsu.* 1) Elváláskor, eltávozáskor mondott végszó, illetőleg viszonyos köszönés, jókivánás, magaajánlás mind a két részről. *Bucsút venni, s odább menni. Mondjunk bucsút, azután induljunk. Bucsút venni egymástól. Ez legyen a végbúcsu. Faképtől,* vagy *kapufától vett bucsút,* azaz bucsuvétel, köszönés nelkül távozott.

„A lélek is sírt belőlem,
Midőn búcsút veve tőlem.“ Csokonai.

Eredeti jelentése bocsánat, mennyiben népies szokás szerint az elváló bocsánatot szokott kérni, ha talán valamivel megbántotta a maradókat. Ugyanezen alapfogalom rejlik az *elkövetkezik* (elbucsúzik) szóban is, mely annyi mint másokat megkövetve elmegy. Öszvetételei: *bucsuszó, bucsudal, bucsubeszéd, bucsulevél.* 2) Egyházi ért. a bűnökért szenvedendő büntetések elengedése bizonyos föltételek mellett, bünbocsánat. *Teljes búcsú. Száznapi, negyvennapi búcsú. Búcsút hirdetni. Búcsút osztogatni. Búcsút nyerni.* „Bulcsuért a szent földre menvén“ Debreczeni Legendáskönyv. 3) Egyház vagy templom napja, midőn a templom védszentének vagy fölszentelésének innepe tartatik, mennyiben a megjelenő hivek gyónás és áldozás által bünbocsánatot nyernek. *Búcsú van a faluban. Búcsúra menni.* Innen ez öszvetételek: *bucsuvásár, bucsufia.* 4) Ájtatos zarándoklat. *Bucsút járni. Bucsút vezetni. Búcsú pénzzel jár,* vagy, *Pénzzel járják a búcsút.* Km. *Szentkereszti, sasvári, czeli búcsú.* V. ö. BOCSÁT.

BUCSU, (2), falu Beregh megyében; helyragokkal: *Bucsu-ba, —ban, —ból.*

BÚCSUÁRUS, (búcsu-árus) ösz. fn. Az Anyaszentegyház hütlen szolgája, ki a búcsú rendeltetésével visszaélvén pénzért osztogatja vagy hirdeti a bűnök bocsánatát.

BÚCSÚBESZÉD, (búcsú-beszéd) ösz. fn. Beszéd, melyet valaki eltávozása, elmenetele előtt tart az illetőkhöz.

BÚCSUCSÓK, (búcsú-csók) ösz. fn. Csók, melylyel az egymástól elválók búcsút vesznek.

BÚCSÚ- vagy BUCSUDAL, (búcsú-dal) ösz. fn. Alkalmi költemény, mely végbúcsuul iratik az eltávozandó személy tiszteletére.

BÚCSÚ- vagy BUCSUÉNEK, (búcsú-ének) ösz. fn. 1) L. BÚCSÚDAL. 2) Gyászének, melyet temetéskor a halott koporsója fölött szokás tartani. Szokottabban l. BÚCSÚZTATÓ.

BÚCSÚ- vagy BUCSUÉV, (búcsú-év) ösz. fn. Bizonyos év, melyben szokott föltételek alatt az Anyaszentegyház búcsút hirdet, és osztogat. (Iubilaeum, annus jubilaris).

BÚCSÚ- vagy BUCSUFIA, (búcsú-fia) ösz. fn. tt. *búcsúfiát,* többese nincs. Ajándék, melyet a búcsújárók kedveskedésül visznek haza illető szeretteiknek különösen gyermekeknek. Oly képzésü mint: *vásárfia.*

BUCSUHÁZA, falu Pozsony megyében; helyr. *Bucsuházá-n, —ra, —ról.*

BÚCSÚ- vagy BUCSUHELY, (búcsú-hely) ösz. fn. Szent hely, hová a hivek ájtatosságból zarándokolnak, hogy ott meggyónván és áldozván bünbocsánatot nyerjenek.

BÚCSÚ- vagy BUCSUHÉT, (búcsú-hét) ösz. fn. Hét, melynek lefolyta alatt az illető ájtatosságot el kell a hiveknek végezniök, hogy a bünbocsánatban részesülhessenek.

BÚCSÚ- vagy BUCSUHIRDETMÉNY, (búcsúhirdetmény) ösz. fn. Pápai vagy püspöki levél tartalma, foglalata, melyben a hivek az illető búcsú felől tudósíttatnak.

BÚCSÚ- vagy BUCSUHIRDETVÉNY, (búcsú-hirdetvény) ösz. fn. Búcsút hirdető pápai vagy püspöki levél, mint irott okmány.

BÚCSÚ- vagy BUCSUJÁRÁS, (búcsú-járás) ösz. fn. 1) Valamely szent helyre, vagy csudás képhez zarándokolás. 2) Körmenet; a híveknek egyik szent helyről másikig menése, ének- és imádságok között. *Könnyen veszik, mint a búcsujárást.* Km. *Keresztheti, nagypénteki búcsujárás.*

BÚCSÚ- vagy BUCSUJÁRÓ, (búcsú-járó) ösz. fn. Ki szent helyekre zarándokol ájtatoskodás, gyónás, bünbocsánat végett. *Máriaczeli, szentkereszti, sasvári, radnai búcsujárók. Messzeföldről érkezett búcsujárók.*

BÚCSÚ- vagy BUCSULAKOMA, (búcsú-lakoma) ösz. fn. Lakoma, melyet az elmenendő tiszteletére adnak. *Búcsúlakomán mondott felköszöntések, áldomások.*

BÚCSÚ- vagy BUCSULÁTOGATÁS, (búcsú-látogatás) ösz. fn. Látogatás, melyet valaki eltávozása előtt barátainál, ismerőseinél, kedveseinél stb. tesz.

BÚCSÚ- vagy BUCSULEVÉL, (búcsú-levél) ösz. fn. 1) Levél, melyben valaki elmenés előtt búcsút veszen, istenhozzádot mond. 2) Elbocsátó levél, különösen a katonáknál azon oklevél, melynél fogva valaki a hadi szolgálattól fölmentetvén haza bocsáttatik. Rövidebben: *búcslevél.*

BÚCSÚ- vagy BUCSULEVELES, (búcsú-leveles) ösz. mn. Kinek hadi szolgálattól fölmentő búcsúlevele van. *Búcsúleveles vagy búcsleveles katona.* Köznépiesen: *obsitos* (Abschied német szó után).

BÚCSÚ-vagy BUCSULÖVÉS, (búcsú-lövés) ösz. fn. Eltávozó fő ember vagy vendég tiszteletére szóló ágyuzás, mozsarazás, taraczkozás. Rövidebben: *búcslövés. Búcsúlövésekkel megtisztelni a fő vendéget.*

BÚCSÚ- vagy BUCSUNAP, (búcsú-nap) ösz. fn. Egyház napja, templom napja, melyen az illető hivek községe a templom védszentének vagy fölszenteléséének ünnepét tartja. Egyszerűen: *búcsú.*

BÚCSÚ- vagy BUCSUPOHÁR, (búcsú-pohár) ösz. fn. Áldomás, melyet az eltávozandó iszik barátaival s a hozzá tartozókkal. *Búcsúpoharat emelni, üríteni.* V. ö. CZOKIPOHÁR.

BÚCSÚS, BUCSUS, (búcs-ú-os) fn. tt. *búcsús-t,* tb. —*ok.* Búcsúra menő zarándok, ájtatoskodó utas. *Czeli, sasvári, szentkereszti búcsúsok. Búcsusok előtt vinni a keresztet, zászlót. Búcsúsok elé harangozni. Búcsúsokat vezető pap. Búcsúsokat gyóntatni, áldoztatni. Búcsúsoknak szállást adni.*

BÚCSÚ- vagy BUCSUSZÓ, (búcsú-szó) ösz. fn. Elváláskori istenhozzád, az elmenendőnek végszava.

BÚCSÚ- vagy BUCSUTOR, (búcsú-tor) ösz. fn. L. BÚCSÚLAKOMA.

BÚCSÚ- vagy BUCSUVÁSÁR, (búcsú-vásár) ösz. fn. 1) Az egyházi búcsúnak (az anyaszentegyház szándéka és tilalma ellen) pénzen árulása. 2) Vásár, mely búcsúk alkalmával tartatik.

BÚCSÚ- vagy BUCSUVÉT, l. BÚCSÚVÉTEL.

BÚCSÚ-vagy BUCSUVÉTEL, (búcsú-vétel) ösz. fn. Elbúcsuzás; az eltávozandónak végső szava, istenhozzádja kedveseihez, barátihoz.

BÚCSÚ- vagy BUCSUVÉTLEN, (búcsú-vétlen) ösz. mn. Búcsuvét nélkül történő, távozó. *Búcsuvétlen eltünés, elutazás. Búcsuvétlen vendégek.* Határzóilag am. búcsút nem véve. *Búcsuvétlen távozott.*

BÚCSÚ- vagy BUCSUVÉTLENÜL, (búcsú-vétlenül) ih. Anélkül, hogy elbúcsuzott volna, alattomban, mások tudta nélkül eltünve.

BÚCSÚZÁS, BUCSUZÁS, (búcs-ú-oz-ás) fn. tt. *búcsúzás-t,* tb. —*ok.* Elváláskori, elutazás előtti viszonüdvözlés, jókivánás, istenhozzádozás, hálálkodás, bocsánatkérés stb. *Érzékeny, fájdalmas búcsuzás. Menyasszony búcsuzása szüleitől.*

BÚCSÚZATLAN, BUCSUZATLAN, (búcs-u-oz-atlan) mn. tt. *búcsúzatlan-t,* tb. —*ok.* Aki nem búcsúzik, vagy el nem búcsúzott; búcsúvétlen. Határozóilag am. búcsúzatlanul. L. ezt.

BÚCSÚZATLANUL,BUCSUZATLANUL,(búcs-u-oz-atlan-ul) ih. Anélkül, hogy elbucsuzott volna; búcsúvétlenül, a kapufától véve búcsút.

BÚCSÚZIK, BUCSUZIK, (búcs-ú-oz-ik) k. m. *búcsúz-tam,* —*tál,* —*ott.* 1) Elválás előtt vég istenhozzádot mond. *Búcsúzik barátitól, kedveseitől, szüleitől. Elbúcsúzott és elment. A menyasszony sírva búcsúzik szüleitől.* „Mélyen illetődve búcsúzom tőletek." Berzsenyi. 2) Elmegy, leszáll. *Őszszel elbúcsúznak a gólyák, fecskék. Lebúcsúzott a nap. Búcsúzik az esze.*

BÚCSÚZÓ, BUCSUZÓ, (búcs-ú-oz-ó) mn. tt. *búcsúzó-t.* Elválás előtt istenhozzádot mondó. *Búcsúzó katona. Búcsúzó beszéd, búcsúzó ének. Búcsúzó félben van.* Átv. ért. elmuló, eltünő. *Búcsúzó szépségek.* (Faludi).

BÚCZÚZTAT, BUCSUZTAT, (búcs-u-oz-tat) áth. m. *búcsúztat-tam,* —*tál,* —*ott,* par. *búcsúztass.* Temetés alkalmával búcsúztatni szoktak a kántorok, midőn a halott nevében az illető rokonoknak, ismerősöknek, barátoknak stb. énekelve búcsút mondanak. *Versekben búcsuztatni, elbúcsuztatni a halottat. Bek szépen elbúcsuztatták az Istenben boldogultat.*

BÚCSÚZTATÁS, BUCSUZTATÁS, (búcs-u-oz-tat-ás) fn. tt. *búcsúztatás-t,* tb. —*ok.* A halott nevében búcsúmondás, illetőleg versekbe szedett búcsúszavak eléneklése.

BÚCSÚZTATÓ, BUCSUZTATÓ, (búcs-ú-oz-tat-ó) fn. és mn. tt. *búcsúztató-t.* A halott nevében mondott búcsúzó szavak kivált versekben. *Búcsúztatót csinálni leginkább a mesterek dolga. Búcsúztató ének, búcsúztató vers. Hiába minden szó a lusta fülének, A biztalás neki búcsúztató ének.* (Paprik. vers.)

BUCZ, régi elavult fn. annyit tett, mint: *czomb,* s ez értelemben rokon vele a hellén *πούς, πεζός,* német *Fuss,* latin *pes* stb. Általán kidudorodott valami, honnan: *buczka, buczkó.* Azonban a székelyeknél még itt-ott hallható. Fordítva: *czub,* honnan: *czubák, czu-*

bók = czomb, madárczomb. Változattal v. ö. BÖCZ, BÖCZEK, BOCZ, BOCZKÓ.

BUCZI, (bucz-i) fn. és mn. tt. *buczi-t.* Nagy czombu, czombók. Székely szó.

BUCZKA, (bucz-ka) fn. tt. *buczkát.* Domborúan emelkedő torlás, különösen homoktorlás, homokdomb, szélhordta homokhát, homokbuczkó.

BUCZKÁNY, (bucz-ka-any) fn. tt. *buczkány-t,* tb. *—ok.* Székely szó, am. patkány.

BUCZKÁS, (bucz-ka-as) mn. tt. *buczkás-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Homokdombos, hol buczkák vannak. *Buczkás legelő, Buczkás határ.* V. ö. BUCZKA.

BUCZKÁZ, (bucz-ka-az) önh. m. *buczkáz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Buczkák azaz torlásos homokdombok között járkálva vadász.

BUCZKÁZIK, (bucz-ka-az-ik) k. m. *buczkáz-tam, —tál, —ott.* Bukfenczezik, bukdácsolva fut. *Buczkázik a nyúl.*

BUCZKÓ, (bucz-kó) fn. és mn. tt. *buczkó-t.* Kemény állományu kinövés, csomós kidudorodás az állati vagy növényi testen. *Buczkó a lábhüvelyken, a boka mellett. Vén fák derekaiból kinövő buczkók.* Mint melléknév jelent köpczöst, zömököt, dömsödit, dömöczköst. *Buczkó gyerek. Buczkófejü hal.*

BUCZKÓRÓ, (bucz-kóró) ösz. fn. Veres virágu mezei pésma. (Centauria campestris flore rubro).

BUCZKÓS, (bucz-kó-os) mn. tt. *buczkós-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Amin egy vagy több buczkónemü kinövés, kidudorodás van; csomós, bunkós. *Buczkós lábu ló. Buczkós somfabot.* V. ö. BUCZKÓ.

BUCZKÓSODÁS, (bucz-kó-os-od-ás) fn. tt. *buczkósodás-t,* tb. *—ok.* Buczkók, csomós kinövések támadása valamely állati vagy növényi testen. *Faderék buczkósodása. Lábak buczkósodása.*

BUCZKÓSODIK, (bucz-kó-os-od-ik) k. m. *buczkósod-tam, —tál, —ott.* Buczkók, tömör kemény csomók nőnek, támadnak rajta. *Buczkósodik a somfa, a bodzafa dereka.*

BUCZÓ, (1), (bucz-ó) mn. tt. *buczó-t.* Göcsös, rögös, buczkós. Ritka használatu szó.

BUCZÓ, (2), (bucz-ó) fn. tt. *buczó t.* Sügér halfaja.

BUCZOK, (bucz-ok) fn. tt. *buczok-ot,* v. *buczk-ot.* Egy darab buczkót képező idomítatlan tömeg, pl. bant, földrög, csomóagyag.

BUCZOROG, (bucz-or-og) önh. m. *buczorog-tam, —tál, buczorg-ott.* Somogyi tájejtéssel *buczorog a göbe,* (herélt emse) midőn sajátságos síró hangon nyöszörög, kuczorog.

BUDA, (1), Magyarország iker fővárosainak egyike. Helyragozva: *Budára, Budán, Budáról. Budára utazni, Budán lakni. Budáról távozni.* Tinódinál és némely más régi iróknál olvasni: *Budában,* a most divatos *Budán* helyett. Országos nevezetessége miatt a nép szájábansok közmondás és példabeszéd forog róla, milyenek: *Nem oda Buda. Csak egyszer volt Budán kutyavásár. Messze Buda sánta ebnek,* vagy *sokáig ér a sánta kutya Budára. Sokszor megjárják addig Budát. Sokszor vitták Budavárát. Kinek lova nincsen, Budán is gyalog jár. Ha Budáról jött volna, sem hinném. Mi hír Budában? Török a várban. Tökkel harangoztok minapában Budán. Oly messze jár tőle, mint Bécs Budától. Több is veszett Buda alatt.* „Él magyar, áll Buda még." Kisfaludy K.

„Nyolcz századoknak vér zivatarja közt
Rongált Budának tornyai állanak."
Berzsenyi.

Nevét Kézai krónikája szerént Buda fejedelemtől, Ethele (Attila) testvérétől vette: „Ethele király a húnoknak és más népeknek megparancsolta volt, hogy azt Ethele városának (Urbs Ethele— Béla király jegyzője szerént: Civitas Athilae Regis—) hívják; a németek a tilalomtól félve azt Eczelburgnak (Echulburg) nevezték; de a hunok azon tilalommal keveset gondolva mint előbb, mai napig is Ó-Budának hivják" (Szabó Károly fordítása szerint). Továbbá: „Ó-Buda . . . . . e nevet a mongol pusztítás következtében 1245—1247. táján az akkor Pest város határában esett Új-Buda, oklevelekben: novum castrum montis Pestientis, a mai budai vár építtetése után, s így Kézai krónikájának szerkesztetése előtt alig több mint harmincz évvel nyerhette." Szabó Károly jegyzete. A rómaiak korában a régi történészek és számos kiásott római régiségek tanusága szerént *Acincum* vagy *Aquincum* nevü város állott Ó Buda helyén és környékén. *Kis-Buda, Ó-Buda, Szász-Buda, Új-Buda,* l. az előző szók betürendében.

BUDA, (2), fn. tt. *budát.* Hegyes karó, vagy pálczika, gyermekek játékszere, melyet úgy igyekeznek eldobni, hogy hegyével a földbe akadjon. Máskép: *pinczk, pilinczk, pinczke.* Nevét vagy az ideoda csapongást jelentő *boda* szótól vette, vagy am. oly eszköz, melyet a földbe bujtatnak, mintegy = *bú-da.*

BUDA, (3), fn. tt. *budát.* Némely vidékeken am. árnyékszék, máskép: *budár.* Elemezve = bú-da, búvo-da, azaz, búvóhely. V. ö. BUDÁR, BÓDÉ.

BUDA, (4), fn. tt. *budát.* Jelenben divatos, sajátságos magyar szabásu felső öltöny, melyet panyókán is szokás viselni. *Nyári buda. Téli prémes buda.* V. ö. ATILA, öltöny.

BUDABÁCS, BUDABÁCSI, lásd BODOBÁCS.

BUDA-BURJÁNOS, lásd OLÁH-BUDA-BURJÁNOS.

BUDAFA, (1), (buda-fa) ösz. fn. L. BUDA (2).

BUDAFA, (2), több helység neve; helyr. *Budafá-n, —ra, —ról.*

BUDAFÁZ, (buda-fáz) ösz. önh. Budafával játszik, budást játszik, pinczkez, pilinkez. *Tavaszkor budafáznak a fiúk.* V. ö. BUDA (2).

BUDAHÁZA, falu Ungh megyében; helyragokkal: *Budaházá-n, —ra, —ról.*

BUDAI, (buda-i) fn. és mn. tt. *budai-t,* tb. *—ak.* 1) Buda lakosa, polgára. *A Budaiak gyakran járnak Pestre.* 2) Budára vagy Budáról való, Budához tartozó. *Budai vár, budai hegyek, budai fördők. Budai bor. A budai bor nyelízü* km. azaz jóizün lehet nyelni.

Vérét vette a budai vörös kancsónak. Km. *Budai mértékkel fizet.* Km. *Budai vékával mér* km. azaz oly bőbeszédű (hazug) minő nagy a budai véka.

BUDAK, KIS—, NAGY— vagy OLÁH— vagy OLÁH-NAGY—, SZÁSZ—, helységek Erdélyben; helyr. *Budak-on, —ra, —ról.*

BUDA-KESZI, falu Pest megyében; helyragokkal: *Buda-Keszi-be, —ben, —ből.*

BUDAMÉR, falu Sáros megyében; helyragokkal: *Budamér-ba, —ban, —ból.*

BUDA-ŐRS, falu Pest megyében; helyr. *Buda-Örs-ön, —re, —ről.*

BUDÁR, (bú-da-ár, vagy búv-o-da-ár) fn. tt. *budár-t,* tb. *—ok.* 1) Némely vidékeken am. árnyékszék, putraszék, perváta, székelyesen: buda. 2) Vinczellér. Első értelemben egyezik vele a franczia *boudoir.* V. ö. BÓDÉ. Második jelentésének eredete homályos.

BUDARLÓ, l. BUDORLÓ.

BUDAVÁR, Ó—, falu Szala megyében; helyr. *Budavár-on* vagy *—ott, —ra, —ról.*

BUDAVÁR, BUDAVÁRA, (Buda-vár vagy Buda-vára) ösz. fn. Budai vár, a helytartó (nádor), helytartótanács, és országos kincstár székhelye. Béla király jegyzője: *Budavár* alatt a régi Budát (Ó-Budát) érti: quae per lingvam hungaricam nunc dicitur *Buduuar* et a Theotonicis Ecilburgum vocatur. V. ö. BUDA (1).

BUDÁZ, (bú-da-az) önh. m. *budáz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* L. BUDAFÁZ.

BUDFALU, helység Máramarosban; helyragokkal: *Budfalu-ba, —ban, —ból.*

BUDIKFALVA, helység Gömör megyében; helyr. *Budikfalvá-n, —ra, —ról.*

BUDMÍR, KIS—, NAGY—, falvak Baranya megyében; helyr. *Budmír-ba, —ban, —ból.*

BUDÓ, (bud-ó vagy bod-ó) fn. tt. *budó-t.* Ormánysági szó, am. a szokottabb bodon. L. ezt.

BÚDOG, (bú-d-og) k. m. *búdog-tam, —tál, —ott.* Gyakran, ismételve bú, lebú, elbú, mint a buvárok szoktak. V. ö. BUJDOKOL.

BUDOGA, (bú-dog-ó) fn. tt. *budogát.* Baranyában am. büdös banka, babuka.

BÚDOGTAT, (bú-d-og.tat) mivelt m. *búdogtat-tam, —tál, —ott.* Gyakrabban búni, bukni, kényszerít; eszközli, hogy búdogjon. V. ö. BÚDOG.

BUDONKA, (am. bodonka) fn. tt. *budonkát.* Fölül keskenyebb, alúl szélesebb kétfenekü edény fenyüfából, melynek felső végén lyuk van. *Eczettartó budonka.* Székely szó. V. ö. BÖDÖN.

BUDORLÓ, BUDURLÓ, falu Erdélyben, Kolos megyében; helyr. *Budorló-n, —ra, —ról.*

BÚDOS, (1), BÚDOSÁS, lásd BÚJDOS, BÚJDOSÁS.

BÚDOS, (2), helynév, l. BUJDOS.

BUF, elvont gyök, s jelenti azon tompa hangot, melyet felfútt arczú ereszt ki ajakain, vagy melyet akármily felfútt test ad, midőn rá ütnek, vagy összenyomják. Kemény hangon *puf,* felhangon *böf, pöf.* Származékai: *bufa, bufás.* Jelent továbbá ütés, ütődés által okozott tompa hangot, honnan: *bufál, bufog,* kemény ajakhanggal: *puf, puff.*

BUFA, (buf-a) fn. tt. *bufát.* Fölfútt arcz, pofa. Melléknevül használva am. pofás, pofók, pofitos, nagy pofáju, pöffedt arczu. *Bufa gyerek.*

BUFÁL, (buf-a-al) áth. m. *bufál-t.* Általán am. dönget, azaz úgy ütöget, hogy pufog, bufog bele az ütögetett rész. Különösen: pofon ver. *Jól megbufálták.* Kemény ajakhanggal: *pufál.*

BUFÁLÁS, (buf-a-al-ás) fn. tt. *bufálás-t,* tb. *—ok.* Ütés, döngetés, midőn valamit vagy valakit bufálnak, különösen pofoznak. V. ö. BUFÁL.

BUFÁS, (buf-a-as) mn. tt. *bufás-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Pofás, fölfújt arczú, duzzadt képü.

BÚFELEJTŐ, (bú-felejtő) ösz. mn. és fn. Búoszlató, mi a bút kiveri fejünkből. *Búfelejtő ital. Búfelejtőt* vagy *búfelejtőül inni.* Tréfásan: *akasztófa. Felkötötték a búfelejtőre.*

BUFFAN, (buf-u-an vagy buf-v-an) önh. m. *buffan-t.* Leesés után, vagy ütés alatt *buf* hangot ad. *A leesett zsák nagyot buffant.* Keményebben: *puffan.*

BUFFANT, (buf-u-an-t vagy buf-v-an-t) áth. m. *buffant-ott.* Úgy ejt vagy üt valamit hogy ez *buf* hangot ad.

BUFOG, (buf-og) önh. m. *bufog-tam, —tál, —ott.* Kemény hangon: *pufog.* Hangutánzó ige, s gyakorlatos jelentésü, t. i. többszöri ütés verés alatt tompán visszahangzik. *Bufog a háta, midőn verik. Bufog a bőrnadrág a mogyorópálcza alatt.*

BUFOGÁS, (buf-og-ás) fn. tt. *bufogás-t,* tb. *—ok.* Az ütésnek tompa viszhangzása.

BUFOGAT, (buf-og-at) áth. m. *bufogat-tam, —tál, —ott.* Úgy ütöget, vereget valamit, hogy bufog bele. *Hátát, alfelét megbufogatták.*

BUFOGATÁS, (buf-og-at-ás) fn. tt. *bufogatás-t,* tb. *—ok.* Ütögetés, veregetés, melytől bufog az ütött test.

BUFOL, (buf-ol) áth. m. *bufol-t.* 1) Balatonmellékén am. lékes halászatkor sulyokkal a vízet csapdossa, zavarja, hogy a halak a hálóba rezzentessenek. 2) Pofoz, pofon ver. Kemény ajakhanggal: *pufol.*

BUFOLÁS, (buf-ol-ás) fn. tt. *bufolás-t,* tb. *—ok.* 1) Sulyokkal lubiczkolás a vízben. 2) Pofozás, pofon verés. V. ö. BUFOL.

BUFTI, (buf-ti) fn. és mn. tt. *bufti-t,* tb. *—k* vagy *—ak.* Nagy, tömött, duzzadt pofáju. Alsóbb irásmódba való kifejezés. V. ö. MUFTI, BUKSI.

BUG, (=bog) fn. tt. *bug-ot.* Némely növénymagok bogos tokja. *Fenyő buga* (tobozza), *len, kender buga.* Toldva: *buga,* személyragozva: *bugám, bugád,* stb. V. ö. BUGA, BOG.

BÚG, (1), fn. tt. *búg-ot.* Galambház, galamkalitka, galambdúcz. Kicsinezve: *bugocska.*

„Nem kellene nekem bugocska.
Hogy engemet benne tarts fogva.“
Kazinczy.

Persául: *búds*. A magyarban azonosnak látszik *búg* igével.

BÚG, (2), (bú-og) önh. m. *búg-tam*, —*tál*, —*ott*. *Bú* hangot vagy hangokat ad, különösen fájdalmas, epedő indulatból fakadó hangon vagy hangokon s mintegy *bújából* szól. 1) Búgnak a galambnemű madarak. *Búgnak a szerelmes galambok.*

„Zöld ágon kis gili zokogva búg,
Mert párját nem leli, mindegyre búg,
Zöld ágon kis gili ne búgj sokat,
Szerelmes kis szived majd megszakad."
Vörösmarty.

2) Búgnak a sertések, midőn párosodni vágynak, mit néhutt, nevezetesen Mátyusföldén *zúg*, túl a Dunán *görög*, *görg* igével fejeznek ki. 3) Mondják a csigaféle játszószerről, midőn sebesen forogva *bú* vagy *brú* hangot ad. Képzésre hasonló a *súg*, *zúg*, *bég*, *bög*, *nyög* hangutánzó igékhez.

BUGA, (1), (bug-a) fn. tt. *bugát*. 1) Némely vidékeken am. *guba*, *gubacs* a fákon. 2) A székelyeknél: *szemgolyó*. 3) Több tájain az országnak: *kenderfő*, a magvas kender feje. *Nagy bugájú kender*. 4) Ágbog. Mindezen érteményekben a gömbölyű valamit jelentő *bog* alapfogalma rejlik. V. ö. BOG.

BUGA, (2), (mint föntebb) melléknév tt. *bugát*. 1) Csonka, különösen kis szarvu, vagy épen szarvatlan barom. *Buga ökör*, *buga kos*, *buga tehén*. Néhutt: *csira*. *Csira tehén*. 2) Pécsett *buga ködmön* am. prémtelen ködmön. 3) Vas vármegyében *buga ember* am. pórias ember.

Ez érteményekben jelent a maga nemében valami kicsit, hitványat, alávalót, s rokonai: *bige*, *pige*. L. ezeket.

BÚGA, BUGA, (3), (búg-a vagy bug-a) fn. tt. *búgát*. Szeged tájékán am. csomó, kéve len, vagy kender, melyet nyüvéskor kötnek. *Hány búga lened termett az idén?* V. ö. BOG, BOGA.

BUGACS, (1), (bog-acs vagy bog-ar-acs) fn. tt. *bugacs-ot*. Boros hordók körül éldegelő pinczebeli legyecske, bogaracska. Alkalmasint a *bogaracs* szóból van öszvehúzva.

BUGACS (2), vagy BUGACZ, puszta neve Pest vármegyében, tt. *Bugacz-ot*, helyr. *Bugacs-ra*, —*on*, —*ról*. Származéka: *bugaczi*.

„Be-beülsz a bugaczi csárdába,
Nagyot iszol világ boszujára." Vörösmarty.

BUGAGEREBEN, (buga-gereben) ösz. fn. Gereben, melyen a kender vagy lenbugákat száraiktól megtisztogatják.

BUGALÉGY, (buga-légy) ösz. fn. Neve különféle apró legyeknek, melyek a fák leveleire rakják tojásaikat.

BUGÁS, (bug-a-as) mn. tt. *bugás-t*, tb. —*ak*. Minek bugája, azaz csomódad magtokja, magfüzére van. *Bugás kender*, *len*, azaz magvas.

BÚGÁS, (búg-ás) fn. tt. *búgás-t*, tb. —*ok*. 1) Galambok, giliczék turbékolása, szerelmi siró hangja. *Zöld erdő zúgása, Vad galamb, búgása, Kedves galambomnak szája mosolygása.* Népdal. 2) Párosodásra gerjedező sertések hangja. 3) Tompa hangja némely sebesen forgo eszköznek, pl. *csiga búgása*. V. ö. BÚG ige.

BÚGAT, (1), (bú-og-at) áth. m. *búgat-tam*, —*tál*, —*ott*. Valamely eszközt úgy perdít meg, hogy búgjon. *Búgatni a brugatyút*, azaz *búgó csigát*.

BÚGAT, (2), (bú-gat) önh. m. *búgat-tam*, —*tál*, —*ott*. Búgó hangot ad, pl. *búgat a bölömbika*.

BÚGATÓ, BÚGATYU, (bú-gat-ó) fn. tt. *búgató-t*. Búgócsiga, búgó eszköz; malomforma játékszer, melynek kereke megindíttatván búgással kereng.

BÚGATYÚZ, (bú-gaty-ú-oz) önh. m. *búgatyúztam*, —*tál*, —*ott*. Búgatyúval játszik. V. ö. BÚGATYÚ.

BUGÁZ, (bug-a-az) áth. m. *bugáz-tam*, —*tál*, —*ott*. Kendert vagy lent, arra való eszköz által, bugájától megtisztogat. V. ö. BUGA.

BUGÁZÁS, (bug-a-az-ás) fn. tt. *bugázás-t*, tb. —*ok*. A kender vagy len bugájának leszedése, leverése.

BUGGYAN, l. BUGYGYAN.

BUGJA, l. BAGLYA, BOGLYA.

BUGLYA, BUGLYÁZ, lásd BAGLYA, BAGLYÁZ.

BUGLYOS, (bug-oly-os vagy bog-oly-os) mn. tt. *buglyos-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. 1) Csomóba tekeredett, öszvekuszált, kóczos. *Buglyos haj*, *szőr*, *gyapju*, *sörény*. *Buglyos fej*. Máskép: *boglyas*, *baglyas*. 2) Mondják virágról, melynek szirmai tömöttek, öszvetorladozottak. Gyöke *bug* azonos a csomódadot jelentő *bog* szóval. V. ö. BAGLYAS.

BÚGÓCSIGA, (búgó-csiga) ösz. fn. Lásd BÚGATÓ.

BUGOLY, (bug-oly) fn. tt. *bugolyt* vagy *buglyot*, tb. *buglyok*. Némely növények virágai, melyekben a szirmok igen sürüen s borzasan állanak.

BUGOLYA, (bug-oly-a) fn. tt. *bugolyát*. 1) Némely madarak tollas búbja, bóbitája; máskép: *buglya*. 2) Virágfüzér, virágköteg, csokor.

BUGOLYÁS, (bug-oly-a-as) mn. tt. *bugolyás-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. Búbos, bóbitás. *Bugolyás tyúk*, *galamb*. Mátyusföldén: *buglyás*.

BÚGOND, (bú-gond) ösz. fn. Búval elegy gond, aggodalom. *Ha nincs búgondod, házasodjál meg.* Km.

BÚGONDOS, (bú-gondos) ösz. mn. Búval gonddal járó, veszödő, aggodalmas. *Búgondos élet*, *állapot*. *Búgondos szülék*.

BÚGÓSÍP, BUGÓSIP, (búgó-síp) ösz. fn. Legvastagabb s leghosszabb vastag hangu síp a zenekarban. (Fagot).

BUGRIS, (bug-or-os ?) mn. tt. *bugris-t*, tb. —*ok*. Baranyában *bugris ember* am. pórias ember, mely Vas vármegyében: *buga ember*.

BUGY, 1) hangutánzó elvont gyök, mely a fakadó, vagy forró víz hangját, vagy a hig anyagból, pl. borból, vízből kitolakodó levegőét utánozza. *Bugybugy*. Származékai: *bugyka*, *bugyog*, *bugygyan*. stb. 2) Azonos *bogy* gyökkel *bugyola*, *bugyor* szókban.

BUGYA, (bugy-a) 1) elvont törzsök, mely csak összetételes szójátékban, és annak származékaiban él, mint: *egyebugya, egyebugyál, egyebugyáz.* 2) Göcsejben am. agg tölgyfának buborcsékos gyümölcse, melyből pipát csinálnak a gyermekek, azaz *buga.* 3) Őrségi szó am. holmi aprólékos gömbölyüség. V. ö. BOGY, BOGYA.

BUGYACS, (bugy-acs) fn. tt. *bugyacs-ot.* Kis rákfaj a keleti tengerben, melynek sok lába van, de ollója nincs. (Cancer crangon).

BUGYBEREK, puszta Szala megyében; helyr. *Bugyberek-en, —re, —ről.*

BUGYBOKA, (bugy-banka) ösz. fn. tt. *bugybokát.* Baranya- és Somogyban am. büdös banka.

BUGYBORÉK,BUGYBURÉK,(bugy-bur-ék) fn. tt. *bugyborék-ot.* A forrás erén, vagy szük száju edény nyilásán hólyagocska formában ömledező víz, vagy egyéb folyó anyag, mely a tolakodó lég ütközése miatt *bugy-bur* hanggal jö ki.

BUGYBORÉKOL, BUGYBURÉKOL, (bugy-bur-ék-ol) önh. m. *bugyborékol-t.* A kiömlö víz, vagy más folyó anyag gömbölyü tömegecskékben, s *bugybur* hangot adva gördicsél. *Bugyborékolva ömlik ki a víz a szük száju korsóból, ha feldöntik, vagy felforditják. Bugyborékol sebes esőtől a víz.*

BUGYBORÉKOLÁS, BUGYBURÉKOLÁS, (bugy-bur-ék-ol-ás) fn. tt. *bugyborékolás-t,* tb. *—ok.* ‚Bugybur' hanggal kiömlés.

BUGYBURÉKOLÓ, (bugybur-ék ol-ó) mn. tt. *bugyburékoló-t,* tb. *—k.* Bugyborékokat csináló, bugyborékképen ömledező. *Bugyborékoló zápor; bugyborékoló récze.* Átv. ért. mondatik oly beszédről, vagy irásmódról, mely holmi üres czikornyamondatokból áll. *Bugyborékoló beszéd, bugyborékoló verseset.*

BUGYBORÉKOS,BUGYBURÉKOS, (bugy-bur-ék-os) mn. tt. *bugyborékos-t,* tb. *—ak.* Bugyborékokkal teljes, bővelkedő. *Bugyborékos a folyó- vagy tóvíz, midőn sebes zápor esik bele.*

BUGYFA, (bugy-fa) ösz. fn. L. BUGYKA. 2)

BUGYGYAN, (bugy-u an vagy bugy-v-an) önh. m. *bugygyan-t.* A fakadó vagy forrásnak indult víz, vagy más folyó anyag hirtelen kiömlik. *Fölbugygyan áradáskor a fenékvíz. Kibugygyan orrából a vér, vagy takony.*

BUGYGYANÁS, (bugy-v-an-ás) fn. tt. *bugygyanás-t,* tb. *—ok.* A forrásból fakadó, vagy felmelegült víznek, vagy más hig anyagnak bizonyos hangon kiömlése.

BUGYGYANT, (bugy-v-an-t) áth. m. *bugygyantott,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Vizet, vagy más folyó anyagot úgy ereszt, ömleszt ki, hogy *bugy* hangot adjon. *A teli korsóból néhány cseppet bugygyantani. Pofoncsappással kibugygyantani valaki orrából a vért.*

BUGYI, falu Pest megyében; helyr. *Bugyi-ba, —ban, —ból.*

BUGYKA, (bugy-ka vagy bugy-og-a) fn. tt. *bugykát.* 1) Szük nyakú és csőcsös száju korsó, melyből bugyogva foly ki a víz, bor, stb. Eredetileg *bugyoga,* azaz, *bugyogó* a *bugyog* törzstől, s képzésre hasonló a *szotyka* (szotyogó), *locska* (locsogó), *csacska* (csacsogó), *fécske* (fécsegő), *czinke* (czinegö, czinege) s több másokhoz. 2) A halászok zurboló rúdja, melylyel a vizet fölkeverik, zavarják, bugyogtatják.

BUGYKÁZ, (bugy-ka-az vagy bugy-og a-az) áth. m. *bugykáz-tam, —tál, —ott.* 1) Bugyka nevü halászdoronggal a vizet zavarja, bugyogtatja. 2) Szélesb ért. bugyburékokat csinál, a vizet vagy más folyadékot bugyogtatja.

BUGYKOS, (bugy-ok-os) fn. tt. *bugykos-t,* tb. *—ok.* L. BUGYKA. 1) Képzésre olyan mint: *lucskos, mocskos, fütykös.*

BUGYLI (bugy-ol-i) fn. tt. *bugyli-t,* tb. *—k.* Kusztora, fanyelü, csukló bicsak. Dunántuli szó; csúfoló, tréfás neve a fanyelü zsebbevaló késnek, máskép: *békanyúzó.*

BUGYOG, (bugy-og) önh. m. *bugyog-tam, —tál, —ott.* 1) Bugyog a víz, midőn a forrásból, vagy valamely szük résen kiömledezik. *Föllbugyog, kibugyog.* 2) Bugyog az edény szája, melynek szük nyilásán a hig folyó anyag kiömlik. *Bugyog a kulacs, csőcsös korsó.* 3) Öblöket képezve hol be- hol kinyomul, pl. a bő ülepü, és száru nadrág, melynek bugyogó a neve.

BUGYOGA, (bugy-og-a) fn. L. BUGYKA. 1)

BUGYOGÁNY, (bugy-og-ány) fn. tt. *bugyogány-t,* tb. *—ok.* Betegség neme, midőn a bőrt apró vizes hólyagocskák verik ki.

BUGYOGÁS, (bugy-og ás) fn. tt. *bugyogás-t,* tb. *—ok.* 1) A víznek, vagy más folyó anyagnak hólyagocska formákban ömlengése. 2) Azon hang, mely az ilyetén ömlengéssel hallatszik. 3) Valamely öblös ruhának ki s benyomódása. *Török vagy német nadrág bugyogása.* 4) Székelyföldön, am. érthetetlen beszéd, csacsogás.

BUGYOGÓ, (bugy-og-ó) mn. és fn. tt. *bugyogó-t.* 1) Ami bugyogva ömlik ki, vagy bugyborékokat vet. *Bugyogó forrásvíz. Bugyogó korsó. Orrból bugyogó vér.* 2) Bőre szabott, nagy ülepü, szotyogó, térdig érő nadrág; továbbá, bő szabásu pantalon, plundra. *Szellős bugyogó.*

„Már ezután bugyogóban járok,
Annál jobban szeretnek a lányok." Népdal.

BUGYOGÓS, (bugy-og-ó-as) mn. tt. *bugyogós-t,* tb. *—ak.* 1) Bugyogva ömledező. *Bugyogós forrás, bugyogós korsó.* 2) Szotyogó, öblöket csináló. *Bugyogós nadrág, csizmaszár.* 3) Bugyogóban járó.

BUGYOGTAT, (bugy-og-tat) áth. m. *bugyogtattam, —tál, —ott.* 1) Folyó anyagot bugyogni kényszerít. 2) Szük száju edényből úgy folyatja ki a vizet, bort, stb. hogy bugyogó hangot adjon. 3) Öblös bő ruhát, pl. bő nadrágot szotyogtat.

BUGYOL, (bogy-ol) áth. m. *bugyol-t.* Lepelnemü ruhába takar, beköt valamit. *Fejét nagy kendőbe bugyolni. A kis gyermeket bebugyolni.* V. ö. BOGYOL.

BUGYOLA, (bogy-ol-a) fn. tt. *bugyolát.* 1) Lepel, kendő, ruha, melybe valamit betakarnak. 2) Ru-

hába, lepedőbe kötözött holmi czeleczula, bugyor. Máskép : *bogyola.*

BUGYOLÁL, (bogy-ol-a-al) áth. m. *bugyolál-t.* Holmi czeleczulát, vagy testnek egyes részeit betakargat, begöngyölget. *Bebugyolálni a fejét kendővel.* V. ö. BUGYOLA.

BUGYOLÁZ, (bogy-ol-a-az) áth. m. *bugyoláz-tam, —tál, —ott.* L. BUGYOLÁL.

BUGYONKA, (am. bodonka, budonka) fn. tt. *bugyonkát.* Víztartó fa edény, vízcsöbröcske. Székely szó.

BUGYOR, (bugy-or) 1) fn. tt. *bugyort* vagy *bugyrot,* tb. *—ok* vagy *bugyrok.* Ruhába, lepedőbe kötözött holmi, melyet a gyalogoló háton szokott vinni. *Bugyor a világ, szatyor a vénasszony.* Km. *Bugyrot vinni, czepelni a háton. Bugyrán kivül semmije sincs. Egy bugyorban mindene elfér.* V. ö. BATU, BATYU, MOTYÓ, PONYECZ, BÚTOR, POGGYÁSZ. 2) Elvont törzsöke *bugyorog* szónak.

BUGYOROG, (bugy-or-og) önh. m. *bugyorog-tam* vagy *bugyorg-ottam, —tál* vagy *—ottál, bugyorg-ott,* htn. *—ni* vagy *bugyorg-ani.* Folytonosan bugyog, bugyburékokat vet. *Bugyorog a forrásból fakadozó víz. Bugyorog a feldöntött bugykából a bor.*

BUGYROS, (bugy-or-os) mn. tt. *bogyros-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Bugyrot vagy bugyort viselő, bugyorral járó. *Bugyros asszony, bugyros házaló.*

BÚJ, (1), BUJ, önh. L. BÚ, BÚJIK. Ragozása szabályszerü : *bújok, bújsz, bújék, bújál, bújj,* stb.

BÚJ, (2), helynév l. BÚLY.

BÚJA, BUJA, (búj-a) mn. tt. *buját.* 1) A nemi ösztön kielégítésére mértéktelen módon törekvő, más nemüvel, illetőleg közösülés végett mintegy öszvebújni vágyó, parázna. *Buja ifju. Buja nő. Buja kivánságok. Buja cselekedetek.* 2) Szertelen nemi közösülésből eredő, vagy azzal rokon. *Buja nyavalya, buja kór, buja mirígy, buja dög, buja senyv, buja szerelem, buja tüz, buja gerjedelem.* 3) Szaporán tenyésző, nagy bőségben terjedő. *Buja növésü erdő. Buja növényzet. Buja sarjadzás. Buja testalkat.*

Gyöke valószinüleg a *búj* vagy *bújik* ige, mennyiben a buja személyek mintegy bújni öszvebújni szeretnek, s a buja növények sarjai sürüen kibujnak. Mind a két értelményben egyezik vele a tót *bujni,* honnan *bujniti* am. bujálkodni, és buján tenyészni.

BUJADOB, (buja-dob) ösz. fn. Bujasenyv által keletkezett lobos daganat, többnyire a lágyékokban.

BUJADÖG, (buja-dög) ösz. fn. Általán bujaságból eredni szokott ragályos senyv.

BUJAFEKÉLY, (buja-fekély) ösz. fn. Bujasenyves méreggel megfertőzött helyen támadni szokott fekély ; vagy az egész test közfertőzése következtében elterjedő, kerekded, határozott kemény szélü, és genynyel telt fenekü, nem sarjadzó fekély. (Cancer syphiliticus).

BUJAK, falu Sáros megyében ; helyr. *Bujak-on, —ra, —ról.*

BUJÁK, falu Nógrád megyében; helyragokkal: *Buják-on, —ra, —ról.*

BUJAKELEVÉNY, (buja-kelevény) ösz. fn. L. BUJADOB.

BUJAKÓR, (buja-kór) ösz. fn. Általán mindenféle betegség, mely bujaságból ered, akár közvetlenül, akár érintkezésből a bujakóros testekkel.

BUJAKÓROS, (buja-kóros) ösz. mn. Bujakórban szenvedő.

BUJAKÓRSÁG, (buja-kórság) ösz. fn. L. BUJAKÓR.

BUJAKOSZORÚ, (buja-koszorú) ösz. fn. A külbőrön, főkép az arcz és homlok külbőrén eleinte világos, később rézszinü vörös, vagy vörös szélü foltok, csécsek, vagy genyedékek által mutatkozó bujasenyv. (Corona Veneris.)

BUJÁLKODÁS, (buj-a-al-kod-ás) fn. tt. *bujálkodás-t,* tb. *—ok.* 1) A nemi ösztönnek tulságos, mértéktelen, tiltott kielégítése. 2) Fölöttébb, kelletinél bővebb, szaporább növése, tenyészése valaminek.

BUJÁLKODIK, (buj-a-al-kod-ik) k. mult : *bujálkod-tam, —tál, —ott.* 1) A nemi ösztönt tulságos mértékben, és tiltott utakon, módokon elégíti ki. 2) Fölöttébb, kelletinél bővebben tenyészik.

BUJÁLKODÓ, (buj-a-al-kod-ó) mn. tt. *bujálkodó-t.* 1) A nemi ösztönt, és közösülést tulságos mértékben, és tiltott módokon gyakorló. 2) Bőven tenyésző

BUJÁLKODVA, (buj-a-al-kod-va) ih. 1) A nemi ösztön kielégítését tulságosan gyakorolva, paráználkodva. 2) Szaporán tenyészve.

BUJÁLKODÓLAG, (buj-a-al-kod-ó-lag) l. BUJÁLKODVA.

BUJAMIRÍGY, (buja-mirígy) ösz. fn. Általán, bujasenyv, ragályos bujakorság, különösen : bujadob. L. BUJADOB.

BUJÁN, (buj-a-an) ih. 1) Buja módra, pajkosan. *Buján kacsingatni, buján tánczolni, taglejteni.* 2) Bőven, termékenyen, nagy szaporasággal. *Buján terem a fü ; buján sarjadzanak a lebotolt füzek derekai.*

BUJÁNHÁZA, falu Szatmár megyében ; helyr. *— házán, —házára, —házáról.*

BUJÁR, (búj-ár) fn. L. BUVÁR.

BUJARÁK, (buja-rák) ösz. fn. A bujasenyvnek azon neme, mely a testen tovább harapódzván azt megemészti. V. ö. RÁK, RÁKFENE.

BÚJÁS, (búj-ás) fn. tt. *bújás-t,* tb. *—ok.* Szük, szoros helyen bemenés ; titkos helyre vonulás, rejtözködés.

BUJASÁG, (buj-a-ság) fn. tt. *bujaság-ot.* 1) A nemi ösztönnek tiltott, és mértéktelen kielégítése ; szertelen hajlam a testi gyönyörökre. *Szorgos munka felejteti a bujaságot.* (Km.) *Bujaságot üző soha bölcs nem lehet.* Km. Egyházi értelemben, a hét fő bünök egyike, s a katekizmusi rend szerént harmadika. *Első a kevélység, második a fösvénység, harmadik a bujaság.*

BUJASENYV, (buja-seny) ösz. fn. A test elsoványodásával, s elgyöngülésével járó nyavalya, melynek oka a testben dúló bujadög.

BUJASENYVELLENES, (buja-senyv-ellenes) ösz. mn. Bujasenyv ellen való, működő, annak további harapódzását akadályozó. *Bujasenyvellenes gyógyszerek.*

BUJASENYVES, (buja-senyves) ösz. mn. Bujasenyv által megfertőzött, bujasenyvben sínlődő. *Bujasenyves betegek.*

BUJASENYVUTÁNI, (buja-senyv-utáni) ösz. mn. A bujasenyv meggyógyulása után újra kiütő, jelenkező, pl. kórjelek, betegségek.

BUJAVÁGY, (buja-vágy) ösz. fn. Nemi közösülésre, paráznaságra, fajtalanságra ingerlő ösztön.

BUJDOKLÁS, (buj-dok-ol-ás, vagy buj-od-og-ol-ás) fn. tt. *bujdoklás-t,* tb. *—ok.* 1) Titkos utakon tévelygés, elrejtőzködve járás, folytonos bujdosás. 2) Alá-alá merülés. *Buvár bujdoklása.* V. ö. BUJDOKLIK.

BUJDOKLIK, (buj-dok-ol-ik, vagy buj-od-og-ol-ik) k. m. *bujdokl-ott,* htn. *bujdokl-ani.* 1) Rejtőzködés, menekülés végett titkosan bolyong, bujkál, tévelyeg. 2) Alá-alá merül. *Bujdoklik a fürdő récze, a buvár.*

Ezen igében hármas gyakorlati képző van: *—od, —og, —ol,* melyek közöl a két elsőből öszvehúzva lesz *dok*; *buj-od-og-ol, buj-dok-ol.* Hasonló képzésüek: *haldokol* (hal-od-og-ol), *fuldokol* (fúl-od-og-ol), *tündöklik* (tün-öd-ög-öl-ik), *öldököl* (öl-öd-ög-öl), *nyeldekel* (nyel-éd-ég-èl) stb.

BUJDOKLÓ, (buj-dok-ol-ó, vagy buj-od-og-ol-ó) mn. tt. *bujdokló-t.* Titkos utakon járó kelő, rejtőzködő, menekülés végett bujkáló. *Bujdokló szökevények. Erdőkben bujdokló haramiák*

BUJDOKOL, (buj-dok-ol, v. buj-od-og-ol) önh. m. *bujdokol-t.* V. ö. BUJDOKLIK.

BUJDOS, (1), (buj-dos, vagy buj-od-os) gyak. önh. Gyakran búj, bebúj valahová, vagy kibúj valahonnan. V. ö. BÚ, ige és *Bujdosik.*

BUJDOS, (2) vagy BÚDOS, falu Erdélyben, Belső-Szolnok megyében; helyr. *—on, —ra, —ról.*

BUJDOSÁS, (buj-dos-ás, v. buj-od-os-ás) fn. tt. *bujdosás-t,* tb. *—ok.* 1) Mint a *bujdos* származéka, am. gyakori búvás, vagyis szük helyen átmenés, átsurranás. 2) Titkos helyeken rejtőzködés, bujkálás. 3) Megállapodás nélküli ideoda vándorlás, idegen földön menekülés végetti járáskelés.

BUJDOSIK, (buj-dos-ik, v. buj-od-os-ik) k. m. *bujdos-tam, —tál, —ott.* 1) Titkon, titkos utakon tévelyeg, bolyong. *Bujdosik a szökött katona, az üldözött tolvaj, gonosztévő*; *bujdosik az oskolakerülő diákgyerek. Heverő testben bujdosik az elme.* (Km) 2) Vándorol, külső országokban jár. *Bujdosnak a hazájokból kivándorlott lengyelek. Rákóczy és Bercsényi kibujdostak Magyarországból. Bujdosik, bujdosik szegény árva diák. Ha a nap elnyugszik, ő is elbujdosik, a szegény legénynek szive szomorkodik.* (Népd) *Bebujni, elbujdosni.*

Kettős gyakorlati képzővel = *buj-od-os-ik,* öszvehúzva *buj-dos-ik,* mint: *csapodos, csapdos; kapodos, kapdos; szöködösik, szökdösik; pöködös, pökdös* stb.

BUJDOSÓ, (1), (buj-dos-ó) fn. tt. *bujdosó-t.* 1) Bolygó, tévelygő; országból, hazájából számüzött, hazától fosztott személy. *A kurucz bujdosók egy része Törökországban telepedett meg.* 2) A csillagásztanban, a naprendszerhez tartozó, s a nap körül forgó csillag. (Planeta.)

BUJDOSÓ, (2), (buj-dos-ó) mn. tt. *bujdosó-t.* 1) Bolygó, tévelygő, titkon rejtőzködve járó. *Bujdosó katona, zsivány.* 2) Lakát, tartózkodási helyét sokszor változtató. *Bujdosó madarak, bujdosó halak. Bujdosó köszvény, bujdosó kalmár.* Mondatik a kísértetről is: *bujdosó lélek*; a vándorló szabad életü nőről: *bujdosó kurva*; közlekedési, kézről-kézre küldött levelekről: *bujdosó levelek*; utazó társról: *bujdosó társ*; a sorba járó lakomapohárról: *bujdosó pohár. Ez a pohár bujdosik, éljen a barátság. Bujdosóba menni. Bujdosóba jutni. Bujdosót inni.*

BÚJHATIK, (búj-hat-ik) k. m. *bujhat-tam, —tál, —ott.* El bír bújni, képes elbújni. *Erővel nem bújhatom a földbe.* (Km.). *El nem bújhatunk az Isten szemei elől.*

BUJIK, BÚJIK, (búj-ik) k. m. *búj-t.* Elrejti magát, szük helyre vonúl, az emberek szeme elől rejtőzködik. *Bozótba bujik a róka, farkas. Lyukba bujik az egér, ürge. Igen vad fiú, bujik az emberek elől. Aki ebért, gyermekért veszekedik, pad alá bujjék.* (Km.) *Szégyenemben majd a föld alá bujtam.* Öszvetételei: *Általbujik, bebujik, belebujik, elbujik, kibujik, összebujik. Alig bujik ki a tojásból, már fut a fürjecske. Majd kibujik a bőréből, úgy örül.* (Km) V. ö. BÚ, ige.

BUJKÁL, (buj-kál, buj-og-ál) gyak. önh. m. *bujkál-t.* 1) Rejtőzködés, menekülés végett az emberek szeme elől bújik, elvonja magát, ideoda csavarog. *Bujkál a poroszlók által üldözőbe vett gonosztevő. Bújkálnak az iskolakerülő gyermekek. Erdőben, pusztákon, bozótban, nádasokban bujkáló szökevények.* Átv. ért. *bujkál a nap, a hold,* midőn közbenközben felhők alá rejtőzik. 2) Gyakran ki- vagy bebujik valamely résen, szorulaton. 3) Képes kifejezéssel: *éjjel-nappal a könyvekben bujkálni* am. azok olvasásába merülni.

Ezen igének képzője *kál* elemezve = *og-ál, buj-og-ál,* mint *fujkál, fuj-og-ál; szurkál, szur-og-ál*; hasonlóak: *turkál, furkál, irkál, firkál, áskál, vájkál* stb. Egyébiránt törzsökül vétethetik *bujka* (= buj-og-a) is, mint *bugyka* (bugy-og-a) *csacska* (csacs-og-a), stb.

BUJKÁLÁS, (buj-kál-ás, vagy buj-og-ál-ás) fn. tt. *bujkálás-t,* tb. *—ok.* Folytonos, gyakori bújás, rejtőzködve, lappangva járás.

BUJKÁLÓ, (buj-kál-ó, vagy buj-og-ál-ó) mn. tt. *bujkáló-t.* Aki bujkálni szokott; titkos, rejtett utakon bolyongó. *Bujkáló szökevények, menekültek.*

BUJNA, (buj-na) mn. tt. *bujná-t.* Buja, könnyen tenyésző. Innen: *bujnán. Bujnán szaporoszik.* (Lippai,

Virágos kert. 53. l.) Vannak ily vezetéknevü családok is.

BUJNASÁG, (buj-na-ság) fn. tt. *bujnaság-ot.* Bujaság, paráznaság; könnyü, szapora tenyészés.

BUJNOK, (buj-nok) fn. tt. *bujnok-ot.* Földbe buvó, föld alatt lakó cserebogárfaj.

BUJNYIK, buj-nyik vagy buj-nok) fn. tt. *bujnyik-ot.* Az ország több vidékein am. zsivány, utonálló, pusztákon kullogó, bujkáló. Győr vidékén: am. sunyogó, félénk ember. Mátyusföldön: *bojnyik.* Rokon vele a szláv: *bujní*, mely szilajat, vadat jelent, és *zbojnyik* = zsivány. V. ö. BUJNOK, és BOJNYIK.

BUJÓ, (buj-ó) mn. Lásd BUVÓ.

BUJÓS, (buj-ó-os) fn. Lásd BUJÓSDI.

BUJÓSDI (buj-ó-os-di) fn. tt. *bujósdi-t.* Játék neme, midőn a játszótársak egyet kivéve elbujnak, s ez fölkeresni indul őket. *Bujósdit játszani.* Képzője *di* általán játékjelentő szókat alkot, mint: *lovasdi, katonásdi, szembekötösdi, zálogosdi* stb. V. ö. —DI képző.

BUJÓSKA, (buj-ó-os-ka) fn. tt. *bujóskát.* Lásd BUJÓSDI.

BUJÓSKÁZ, (buj-ó-os-ka-az) önh. m. *bujóskáztam, —tál, —ott.* Bujóska, vagy bujósdiféle játékot játszik. V. ö. BUJÓSDI.

BÚJT, (buj-t, bú-ít) áth. m. *bujt-ott*, par *—s.* htn. *—ni.* vagy *—ani.* 1) Tenyésztés, szaporítás végett a növény ágát, sarját földbe dugja, s mintegy buvó állapotba helyezi. *Szölövesszöt, rózsaágat, szegfüt bujtani.* 2) Valakit bizonyos czélra mások ellen fölingerel, nógat, ösztönöz. *Az alattvalókat elüljáróik ellen bujtani, fölbujtani.* E második értelemben másképp: *bojt*, s eredetileg: *boly-t* azon *boly* gyöktöl, melyből *bolygat* származik. V. ö. BOJT, ige. 3) L. BUJTAT.

BUJTÁR, lásd BOJTÁR.

BUJTÁS, (buj-t-ás vagy bú-ít-ás) fn. tt. *bujtás-t*, tb. —ok. 1) Valami növényágnak tenyésztés végett elültetése. *Szölöbujtás, rózsabujtás, szegfübujtás.* 2) Maga az elültetett ágacska. *A bujtások mind megeredtek.* 3) Ingerlés, alattomos biztatás. Ez értelemben elemezve: *boly-t-ás*, V. ö. BOLY, gyök.

BUJTAT, (buj-tat) áth. m. *bujtat-tam, —tál, —ott.* 1) Valakit más által elrejt, vagy parancsolja, kivánja, hogy bujjék el. *A tolvajt pinczébe bujtatta az orgazda. Katonaállításkor elbujtatta fiát. Ágy alá, pad alá bujtatni. Ördögöt bujtatni valakibe.* 2) Növény ágacskákat ültettet. *Kertész által virágokat bujtat.* 3) Alattomban izgat, ingerel, bizgat valaki ellen. V. ö. BUJT.

BUJTATÁS, (buj-tat-ás) fn. tt. *bujtatás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valakit vagy valamit bujtatunk. V. ö. BUJTAT.

BUJTATÓ, (buj-tat-ó) fn. tt. *bujtató-t.* Szíjgyürü a nadrágszíjon, melybe a bekapcsolt szíj végét betolják, hogy le ne fityegjen.

BUJTÓ, (buj-t-ó, boly-t-ó) fn. tt. *bujtó-t.* Alattomosan valakit mások ellen, vagy gonosztettre ingerlő, izgató, bizgató személy, bujtogató.

BUJTÓÁG, (bujtó-ág) ösz. fn. Ágacska melyet száráról lemetszenek, s tenyészés végett földbe bujtanak. V. ö. BUJT, BUJTÁS.

BUJTÓFA, (bujtó-fa) ösz. fn. Fölül kajmos, alúl hegyes fa, melylyel a kertészek a bujtóág, vagy más ültetvény számára lyukat csinálnak a földbe.

BUJTOGAT, (1), (buj-t-og-at) gyak. áth. m. *bujtogat-tam, —tál, —ott.* par. *bujtogass.* Gyakran, folytonosan több növényágat tenyésztés végett ültetget.

BUJTOGAT, (2), (boj- vagy boly-t-og-at) gyak. áth. m. *bujtogat-tam, —tál, —ott*, par. *bujtogas.* Izgatva, mintegy felbolygatva ingerel valakit mások ellen. Másként: *bojtogat.*

BUJTOGATÁS, (boj- vagy boly-t-og-at-ás), fn. tt. *bujtogatás-t*, tb. *—ok.* Izgatás, bizgatás, alattomos ingerlés mások ellen, vagy bizonyos rosznak elkövetésére.

BUJTOGATÓ, (boj- vagy boly-t-og-at-ó) fn. tt. *bujtogató-t.* Aki valakit törvénytelenül izgat, felingerel mások vagy valami ellen. Másként: *bojtogató. A népet bujtogatók által föllázítani. A bujtogatókat elfogni, s törvényszék elé állítani.*

BUJTÓTÖKE, (bujtó-töke) ösz. fn. Szölötöke, melyről bujtóágakat vesznek a szölösgazdák. V. ö. BUJTÓÁG.

BUJTOVÁNY, BUJTVÁNY, (bu-ít-o-vány) fn. tt. *bujtvány-t*, tb. *—ok.* Az elbujtás által megfogamzott ágacska, szölövesszö, stb. *Kerti, szölöbeli bujtoványok. Szépen díszlö bujtovány.*

BUK, (önálló gyök) fn. tt. *buk-ot.* Valamely test felső részének lefelé hajló helyzete. Sulyosbítva: *bukk*, pl. *bukkáz* szókban. *Bukra van a kazal rakva, midön elöre bukik. Bukra építvék némely alföldi vidékeken a házak födelei. Bukra állítani a fogyatékon levö boros hordót. Bukra áll a feje.* Innen: *bukfencz, bukfity, kecskebuk, buksi.*

Származékai: *bukározik, bukdácsol, bukik, bukkan, buktat* stb.

Rokonságait lásd BÓK alatt.

BUKÁR, (buk-ár) fő- és mn. tt. *bukár-t*, tb. *—ok.* A vízben lelebukó, buvár.

BUKÁROZIK, (buk-ár-oz-ik) k. m. *bukároz-tam, —tál, —ott.* Buvár módjára a vizbe lelebukik, bukdácsol. *Bukároznak a tóban úszó réczék.* Balatonmelléki szó.

BUKÁS, (buk-ás) fn. tt. *bukás-t*, tb. *—ok.* 1) Fejjel lefelé esés, merülés. *Vízbebukás, gödörbe bukás.* 2) Átv. értelemben, a kereskedő azon állapota, midön hitelezőit, s gyárosait kielégíteni nem képes, midön adósságai fölülmulják vagyonát. *Bukáshoz közelíteni; bukást vallani, jelenteni.* Mondatik ezen értelemben másokról is, kiknek több adósságuk van, mint birtokuk.

BUKÁSI, (buk-ás-i) mn. tt. *bukási-t*, tb.. *—ak.* Bukásra vonatkozó. *Bukási per, bukási állapot.*

BUKÁZ, BUKÁZÁS, lásd BUGYKÁZ BUGYKÁZÁS.

BUKDA, (buk-od-a) elvont törzsök, melyből *bukdács, bukdácsol*, szarmaztak. Gyöke *buk* (ik) mely-

ből gyakorlatos *od* (= os) képzővel lett *buk-od* elvont ige, s ebből *bukodó*, *bukoda*, *bukda*. Hasonló képzésüek: *csapda* (csapoda), *lobda* (loboda), *szabda* (szaboda) stb. Értelme: gyakori, ismételt bukás.

BUKDACS, (buk-od-acs) fn. tt. *bukdacs-ot*. A buvárok neméhez tartozó vízi madárfaj, az éjszaki tartományokban. (Colymbus arcticus. L.)

BUKDÁCS, (buk-od-ács) elvont közvetlen törzsöke *bukdácsol* igének. Eredetileg: *buk-od-ás*, mint: *forgács* = forgás, faragás, *bogács* = *bogás*. Innen: *bukdácsol* = *bukodásol*, mint: *forgácsol* = faragásol, azaz, faragásokat csinál.

BUKDÁCSOL, (buk-od-ács-ol) önh. m. *bukdácsol-t*. 1) Fürdés, úszkálás közben lelebukik a vízbe. *Bukdácsolnak a réczék, ludak, midőn esőt éreznek; bukdácsolnak a fürdő gyermekek.* 2) Fejbuktatva jár, megy, vagy aluszik, bólogat. *Bukdácsol nyáron a legyes ló. Bukdácsolva megy, ugrál a nyúl.* V. ö. BAKDÁCSOL, BAKTAT.

BUKDÁCSOLÁS, (buk-od-ács-ol-ás) fn. tt. *bukdácsolás-t*, tb. *—ok*. A vízbe le-lebukás. Fejbuktatva járás, bólogatás.

BUKDOGÁL, (buk-dog-ál) önh. m. *bukdogál-t*. Fejlógatva megy; vagy: meg-megbotlik.

BUKDOGÁLÁS, (buk-dog-ál-ás) fn. tt. *bukdogálás-t*, tb. *ok*. Fejlógatva menés. Meg-megbotlás.

BUKDOS, (buk-dos) önh. m. *bukdos-tam, —tál, —ott*. Jó kedvéből, önként bukdácsol.

BUKDOSÁS, (buk-dos-ás) fn. tt. *bukdosás-t*, tb. *—ok*. Bukdácsolás.

BUKDOSIK, (buk-dos-ik) k. mult. *bukdos-tam, —tál, —ott*. Akaratlanul, önkénytelenül bukdácsol.

BUKDOSTAT, (buk-dos-tat) áth. m. *bukdostattam, —tál, —ott*. Gyakran lebuktat. *A csintalan fürdő fiúk bukdostatják egymást.*

BUKDOSTATÁS, (buk-dos-tat-ás) fn. tt. *bukdostatás-t*, tb. *—ok*. Le-lebuktatás.

BÚKERGETŐ, (bú-kergető) ösz. fn. és mn. Akármiféle szer, mi bút űz, bút oszlat, bút felejtet. Különösen népnyelven am. bor, dinomdánom.

BUKFÉNCZ, (buk-fêncz) ösz. fn. tt. *bukféncz-ét*. Testgyakorlat, midőn valaki földre feszítvén kezeit, fejjel lefelé általvetett testével félkört csinál. *Bukfenczet vetni, bukfenczet hányni.* Máskép: *bukfitty, bakfitty, kecskebuk, hengerbucz.* Második alkatrésze *féncz* am. *fincz*, melytől *finczos*, *finczároz* származtak. Ettől a czigánykerék némileg különbözik. L. CZIGÁNYKERÉK.

BUKFÉNCZÉZ, (buk-fénczéz) ösz. önh. m. *bukfénczéz-tem —tél, —étt.* par. *—z*. Bukfenczet csinál, bukfenczeket hány. V. ö. BUKFÉNCZ.

BUKFÉNCZÉZIK, (buk-fénczézik) k. m. *bukfénczéz-tem, —tél, —étt.* Akaratlanul, kényszerítve úgy esik, hogy teste bukfenczezve forogjon, pl. a hegyről lefelé kergetett nyúl; vagy a háztetőről leeső cserepes.

BUKFITTY, (buk-fitty) ösz. fn. L. BUKFÉNCZ.

BUKIK, (buk-ik) k. m. *buk-tam, —tál, —ott.* 1) Általán, testével hirtelen alámerül lehajlik, leereszkedik. *Bukik a buvár, midőn a víz alá buvik. Bukik a laptaütést kerülni akaró játszó. Bukik a lesben álló vadász, ha közelít a vad. Bukik az alacson ajtón vagy korláton bemenő. Előre, hátra, hanyatt bukni.* 2) Magasról alá esik. *Hajóról vízbe, lóról sárba, árokba bukni.* Igekötőkkel: *Alábukni. Belebukni valamibe. Elbukni. Fölbukni. Kibukni. Megbukni.* 3) Játékban, kereskedésben forgó vagyonát elveszti. *Aki bukott, tegyen.* (Játékban). *Kétszer bukott ezen kalmár.* Másokról is mondatik, ha adósságai vagyonát felülhaladják. Rokonságait illetőleg l. BÓK.

BUKKAN, (buk-u-an vagy buk-v-an) önh. m. *bukkan-t*. Felható, vagy beható ragu neveket vonz, s am. véletlenül ráakad, bemegy, beleütközik. *Rábukkant a vadra, melyet keresett. Bebukkant a házba. Belebukkant.* Mondatnak ezek is: *Kibukkant a szeg a zsákból. Fölbukkant a vízből. Alábukkant. Elébukkant.*

„A megszakadt fellegekből
Most a hold kibukkana."

Kisfaludy S.

BUKKANÁS, (buk-u-an-ás vagy buk-v-an-ás) fn. tt. *bukkanás-t* tb. *—ok*. Hirtelen lemerülés; vagy beleütközés, véletlen jelenés. *Kibukkanás, lebukkanás, fölbukkanás, elébukkanás, bebukkanás.*

BUKKÁZ, bukk-áz) önh. m. *bukkáz-tam. —tál, —ott.* Magas helyről, péld. házról, kazalról, fáról súlyegyenét vesztve alábukva leesik. Székely szó.

BUKÓGÁT, (bukó-gát) ösz. fn. A patakmalmok fölött bizonyos távolságban emelt gát, melyen az öszvegyült víz mintegy bukva lezuhan.

BÚKÓR, (bú-kór) ösz. fn. Epesztő búra hajlandó, komorságban szenvedő embernek kedélyi állapota.

BÚKÓROS, (bú-kóros) ösz. mn. Aki búkórban szenved; búskomor.

BUKOTT, (buk-ott) fő- és mn. tt. *bukott-at*. Aki játékba vagy kereskedésbe belevesztett; bárkinek adósságai vagyonát meghaladják. *Bukott bankadó, bukott kalmár; vagyonbukott, értékbukott.* V. ö. BUKIK.

BUKRÉZ, (buk-réz) ösz. fn. Réz, mely az úgynevezett czementvízből lerakodik, s mintegy bukva leszáll.

BUKRUCZA, (buk-rucza) ösz. fn. Ruczafaj, melynek kiválólagos sajátsága a bukdácsolás. *Közönséges, nagyobb, szemkörves bukrucza.*

BUKSI, (buk-si) fő- és mn. tt. *buksi-t*. Kurta nyaku, nagy fejü ember; aki bukva, vagyis fejét lehajtva jár. Néhutt am. buta, bamba.

Képzője *si* hibás tulajdonságra mutat, és gúnyos jelentésü, mint ezekben: *ebsi, silapsi, habsi, kapsi, vaksi, töksi.* L. —SI képző.

BUKTA, (buk-ta) fn. tt. *buktát*. Tésztából készült sütemény, mely nagyobbféle gömbölyü részekből van öszveállítva. (Wespennest, köznépiesen: Wuchtel).

Gyöke *buk* a gömbölyüt, csomóalakut jelentő *bog* változata: *bog-ta, bog-da.*

BUKTAT, (buk-tat) áth. m. *buktat-tam, —tál, —ott.* 1) Alámerít. *Vízbe buktatni a fürdő gyermeket.* 2) Átv. ért. játszót, kereskedőt stb. veszteségre visz, kényszerít, veszteségbe juttat. *A kártyaasztalnál ezer forintba buktatták egy éjszaka. Belébuktatni. Lebuktatni. Fölbuktatni. Elbuktatni. Megbuktatni.*

BUKTATÁS, (buk-tat-ás) fn. tt. *buktatás-t.* tb. *—ok.* Alámerítés. Veszteségbe juttatás.

BUKTATÓ, (buk-tat-ó) fn. tt. *buktató-t.* Fürdőhelyen, uszódában azon emelvény, honnan a vízbe ugrálnak.

BUL, 1) hangutánzó elvont gyöke *bulikol* igének és származékainak, 2) a takarásra vonatkozó *bula, bulál, bulázó* szók elvont gyöke, másképp: *buly.* 3) L. BULCSU.

—BUL, —BÜL, lásd —BÓL.

BULA, BULÁL, BULÁZ, BULÁZÓ, lásd: BULYA, BULYÁL, BULYÁZ, BULYÁZÓ.

BULCS, (bul-cs) L. BÚCS.

BULCSÁT, (bul-cs-u-ájt) áth. m. *bulcsát-ott.* htn. *—ni,* vagy *—ani.* Elavult ige a mai *bocsát* értelmében. „Hogy Isten ő imádságuk miá bulcsássa (vagy bolcsássa) ő bünét." Halotti beszéd. Nyelvemlékek I. kötete.

BULCSÓ, BULCSÚ (bul-cs-ó v. bul-cs-ú) fn. tt. *bulcsó-t,* vagy *bulcsú-t.* Régies, de a székelyeknél ma is divatozó fönév *búcsú* helyett.

BULIKOL, (bul-ik-ol) önh. m. *bulikol-t.* Galamb, vagy gerlicze módjára (*bulik-bulik* hangon) búg, nyögdécsel. Másképen: *burikol, turbikol.*

BULIKOLÁS, (bul-ík-ol-ás) fn. tt. *bulikolás-t,* tb. *—ok.* Galamb vagy gerlicze nyögdécselése, turbikolása.

BULY, (1), elvont gyöke *bulya, bulyál, bulyáz, bulyázó* származékoknak.

BÚLY, BULY, (2), falu Szabolcs megyében, tt. *Buly-t,* helyr. *Buly-ba, —ban, —ból.*

BULYA, (1) (buly-a) fn. tt. *bulyát.* Fínom fehér gyolcsszövet, patyolat, milyet a déli s keleti meleg tartománybeli népek fejtakaróul használnak. Származékai: *bulyál,* azaz, bulyával betakar, *bulyáz,* ugyanaz, *bulyázó.* Ezen értemény einél fogva rokon a *pólya* szóval, mely szintén takarót jelent. V. ö. BUR, BUROK, BURÍT.

BULYA, (2) fn. Pápai Páriz szerint am. hárembeli nő a törököknél.

BULYA, (3) régies, *buja* helyett. L. ezt.

BULYÁL, (buly-a-al) áth. m. *bulyál-t.* Lepelbe takargat, beköt. *Kendővel bulyálni, bebulyálni a fejet.* Rokona: *pólyál.*

BULYASZÖVET, (bulya-szövet) ösz. fn. L. BULYAVÁSZON.

BULYAVÁSZON, (bulya-vászon) ösz. fn. Fínom török patyolat. Egerben *bujavászon* am. ugyanott készíttetni szokott fehér vászon.

BULYÁZ, BULÁZ (buly-a-az) áth. m. *bulyáztam, —tál, —ott.* Bulyavászonféle lepellel betakar, beburogat. *Fejet bulyázni.*

BULYÁZÓ, BULÁZÓ (buly-a-az-ó) fn. tt. *bulyázó-t,* tb. *—k.* Érsekújvár vidékén, hosszu fehér gyolcskendő, melylyel az asszonyok fejeiket bekötik, s állaik alatt általöltvén térdig függeni hagyják. E fejtakaró már lassan kimegyen divatból. Ha fekete selyemből van, *fátyol* a neve.

BUM, elvont gyöke *buma, bunczi, bunda, bunkó* szóknak. Jelent valami tömöttet, dudorodottat.

BUMA, (bum-a) fn. tt. *bumát.* Tejes fazék, köcsög. Baranyai tájszó.

BUN, (1), hangutánzó gyöke *bung* igének, másképp: *bon, bong.*

BUN,(2), ALSÓ—, FELSŐ—, KIS—, NAGY—, helynevek Erdélyben; helyragok: *—ba, —ban, —ból.*

BUNCZI, (bum-czi, vagy bom-czi) fn. tt. *bunczi-t.* Dunán tuli tájszó, am. czukorrépa. Rokon a gömbölyüt, dudorodottat jelentő *boncz* (czomb) és *bunkó* szókkal.

BUNDA, (bum-da) fn. tt. *bundát.* Általán gyapjas, szőrös bőrből készült, vagy azzal bélelt hosszu bő ruha. Különösen 1) Úgynevezett magyar juhok fürtös, szücsölt vagy sós vízben áztatott s lánczon törött bőréből való ilynemü burkony, juhászbunda, parasztbunda. *Szirmos, hímzett, sallangos bunda. Báránybőrgalléros, gallértalan bunda. Ujjas, ujjatlan bunda. Térdig, sarkig érő bunda. Bundát viselni. Bundába takaródzni. Bundában járni. Kifordítani a bundát. Kifordítom, befordítom, mégis bunda a bunda.* Km. *Leterítem a bundámat, mégis bunda a bunda.* Népdal.

„Szür van rajtam, nem bunda,
Tudod rózsám, nem dunna." Népdal.

„Szür, hozz fát, palást (vagy köpönyeg), rakj tüzet, bunda, nyugodjál". Km. 2 Némely drágább prémü bőrökből készített burkony. *Farkasbunda.* 3) Posztóból vagy más tömör szövetből való, szőrmével béllelt, s prémmel szegélyezett. *Róka-prémes décz vagy déz bunda.* Különböztetésül v. ö. SUBA, GUBA, KACZAGÁNY, KÖDMEN.

BUNDAGALLÉR, (bunda-gallér) ösz. fn. A bundának azon része, melyet reája a nyakon és háton szőrével kifordítva ékesítésül varrnak, s a szebb szőrü, többnyire fekete vagy tarka báránybőrök közől választanak. *Terem az ember, mint a bundagallér,* (vagy, subagallér), azaz, csak válogatva lelhetni jobbakat vagy szebbeket.

BUNDÁS, (bum-da-as) mn. tt. *bundás-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* 1) Kinek bundája van, aki bundát visel. *Bundás legények, betyárok. Bundás Geczi.* Km. 2) Hosszu fürtös szőrü. *Bundás kutya.* Mint ebet jelentő vétetik főnevül is, s ekkor többése: *bundás-ok. Bundás ne! Bundás, csipd meg.*

BUNDÁZ, (bum-da-az) áth. m. *bundáz-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z*. Bundával ruház, bundába öltöztet. *Hideg ellen bundázni, felbundázni valakit.*

BUNDI, (bum-di) fn. tt. *bundi-t.* 1) Kicsi, gyermeknek való bunda, bundika. 2) Lásd BUNDSI.

BUNDSI, (bum-dsi) fn. tt. *bundsi-t.* Kis bundás, azaz, fürtös szőrü kis kutya. *Hajsza Bundsi!*

BUNFORDI, lásd BONFORDI.

BUNG, BUNGÁS, BUNGÓ, lásd BÚG, BÚGÁS, BÚGÓ.

BUNGYIKA, (am. bum-di-ka) fn. L. BUNDI.

BUNKÓ, (bum-kó) fn. tt. *bunkó-t.* Nagyobb görcsös csomó a levágott faág, dorong, illetőleg bot végén, vagy buzogányon. Jelenti magát az ily göcsös botot is. *Bunkót viselni. Bunkóval fejbe ütni valakit.* Hasonlítás végett v. ö. BANKÓ, MANKÓ, BUCZKÓ, FURKÓ, FÜTYK.

BUNKÓCSÁPU, (bunkó-csápu) ösz. mn. Aminek csápja végén bunkóforma gömb vagyon. *Bunkócsápu bogarak.* V. ö. CSÁP.

BUNKÓS, (bum-kó-os) (1) mn. tt. *bunkós-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Minek bunkója van, göcsös, csomós végü. *Bunkós bot.* A maga nemében sulyos, nehéz föloldatú. *Itt a dolog bunkós vége.* Átv. ért. durva, gorombáskodó. *Bunkós modor. Bunkós kritika.* (2) fn. tt. *bunkós-t*, tb. *—ok.* Bunkós, buczkós, fütykös bot. *Bunkóst fogni. Bunkóssal fenyegetni, ütni.*

BUNKÓSAN, (bum-kó-os-an) ih. 1) Bunkóval a végén. *Bunkósan kifaragott bot.* 2) Bunkósbottal kezében. *Bunkósan kisérni a csordát.*

BUNTA, lásd BONTA.

BUNY, KIS—, NAGY—, helységek Kővárvidékében; helyr. *—ba*, *—ban*, *—ból.*

BUR, elvont gyök, melyből a takarásra, befödésre vonatkozó *burok, burkol, burogat, burdé, burján* stb. származtak. Változattal rokona *bor*, szintén elvont gyök, *borít, borúl* stb. szókban, továbbá a török: *buru-mak* (borul-ni).

BÚR, l. BÚR-SZENTGYÖRGY, BÚR-SZENTMIKLÓS, BÚR-SZENTPÉTER.

BURA, (1), (bura azaz burító) fn. tt. *burát.* A természetbuvároknál, harangalaku üveg, mely különféle levegői kisérletekre használtatik, borító üveg. (Recipiens.)

BURA, (2), falu Heves megyében, helyr. *Burá-n*, *—ra*, *—ról.*

BURÁNY, (bur-ány) fn. tt. *burány-t*, tb. *—ok.* Általános nevezete a koralloknak. V. ö. KORALL.

BURÁNYÁSZ, BURANYÁSZ, (bur-ány-ász) fn. tt. *burányász-t*, tb. *—ok.* Burányokat kereső, fogdosó.

BURÁNYNEMŰ, (burány-nemű) ösz. mn. A burányok neméhez tartozó, burányhoz hasonló. *Buránynemü tengeri állatok.*

BURDÉ, (bur-dé) fn. tt. *burdét.* Hitvány, földalatti (földdel borított) kunyhó. Székely szó. Dunán túl: *putri.* V. ö. ODOR.

BURDÉLY, (burdé-hely) ösz. fn. Bordélyház l. BORDÉLY.

BURDI, eléjön ezen öszvetett szóban: *szeleburdi*, azaz *szeleverdi.*

BURDÓ, (1), (bur-dó) fn. tt. *burdó-t.* Bugyor, motyó, melybe holmi utravaló ruhanemüeket burogatni, takargatni szoktak, tehát valami beburított. De származtathatik *hord* vagy *bír* szótól is, így a rokon hellen *φόρτος* szót is *φέρω*-tól származtatják, s a szinte rokon német *Bürde* szót *bären*-től. Ezekkel egyezik a franczia *fardeau*, angol *burden*, persa *farda*, *birdan*, szanszkrit *bharman*, *bharasz* (teher) is.

BURDÓ, (2), fn. tt. *burdó-t.* Lóapától és szamáranyától lett öszvérállat. Talán a teherhordástól kapta nevét.

BURDUJLAPI, (burduj-lapu) ösz. fn. tt. *burdujlapi-t.* Széles lapu neme, melylyel a medve tavaszszal barlangjából kibujtakor élvén új erőt vesz. Székely szó.

BURG, (bur-og) elvont törzse *burgonya* szónak. Jelentése: gyakran vagy bőven burul, vagy burkolódik.

BURGONYA, (bur-og-ó-nya vagy bur-og-ony-a) fn. tt. *burgonyát.* A csucsorok neméhez tartozó növényfaj, s ennek föld alatt csoportosan tenyésző gumóforma gyümölcse. Máskép: *gurgonya*, *kolompér*, *krumpli*, (Grundbirne), *földi alma*, *pityóka*, *csucsorka*, tréfásan: *svábtök*, *kutyatök.* (Solanum tuberosum.) *Főtt, sült burgonyát enni. Marhahús rostélyosszelet burgonyával. Burgonyából pálinkát főzni. Teheneket burgonyával tartani.*

BURGONYACZUKOR, (burgonya-czukor) ösz. fn. Burgonyából készített czukor.

BURGONYÁS, (bur-og-ony-a-as) mn. tt. *burgonyás-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Amiben burgonya van, amiben burgonyát tartanak, hordanak vagy termesztenek. *Burgonyás verem, pincze. Burgonyás zsák. Burgonyás kert.*

BURI! BURI! Ludakat öszvehívó szó. Néhutt: *bi! bi!* vagy: *zsu! zsu!* vagy: *ök! ök!*

BURIKOL, BURIKOLÁS, lásd BULIKOL, BULIKOLÁS.

BURÍT, lásd BORÍT.

BURÍTÓ, (bur-ít-ó) fn. tt. *burító-t.* Vesszőből font, alul öblös, fölül szükebb magas kosár, mely alá apróbb majorságot zárnak, borítókas. *Burítóba zárt libák, csirkék.*

BURJ, (bur-j) elvont törzse *burjad, burján* szóknak, és származékaiknak. Gyöke *bur* azonos a födést, takarást jelentő *bor* (borít) gyökkel. Képzésre hasonló a *sarj, marj, tarj, surj, fürj, cserj* törzsszókhoz.

BURJAD, (bur-j-ad) önh. m. *burjad-tam*, *—tál*, *—t*, vagy *—ott.* Lásd BURJÁNOSODIK.

BURJÁN, (bur-j-án, vagy bur-ja-an) fn. tt. *burján-t*, tb. *—ok.* Parragon heverő leginkább kövér televény földet ellepő, sürüen benövő gyimgyom, gizgazféle növények. V. ö. BURJ.

BURJÁNFALVA, helység Erdélyben, Hunyad megyében; helyr. *—falván*, *—falvára*, *—falváról.*

BURJÁNKÁPOSZTA, (burján-káposzta) ösz. fn. Terepélyes levelű, szétterjedt fejü német vagy bécsi káposztafaj.

BURJÁNOS, (1), (bur-ja-an-os) mn. tt. *burjános-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Gyimgyommal, gizgazzal bővelkedő, benőtt. *Burjános kert, burjános mező. Burjános ugarok, parragföldek.*

BURJÁNOS, (2), OLÁH-BUDA-BURJÁNOS, falu Erdélyben Kolos megyében; helyr. *—on, —ra, —ról.*

BURJÁNOSODIK, (bur-ja-an-os-od-ik) k. m. *burjánosod-tam, —tál, —ott.* Burjánnal benő. *Elburjánosodik,* burjánnal tele nő.

BURJÁNZIK, bur-ja-an-oz ik) k. m. *burjánz-ott,* htn. *—ani.* Burján gyanánt sűrüen, buján tenyészik.

BURJÁS, (bur-ja-as) mn. tt. *burjás-t,* vagy *—at* tb. *—ak.* Buján, bőven tenyésző, sarjadzó. *Burjás szőlő, burjás fa, burjás nedves idő,* az az *tenyésztő idő,* Szeged vidéki szó.

BURK, (bur-ok) lásd BUROK.

BURKÓ, (bur-k-ó, bur-og-ó) fn. tt. *burkó-t,* tb. *—k.* Állattani nyelven, am. henger- vagy teke-alaku hüvely, melyre a bogarak bábjai általváltoznak, s melyben ezen állatkák teljes kifejlődésökig maradnak. (Puppa).

BURKÓDZIK, lásd BURKOZIK.

BURKOL, (bur-k-ol) áth. m. *burkol-t.* Burokba takar, leplez, beköt, beföd. *Fejét kendőbe burkolni. Lepedőbe burkolni holmiját. Hideg ellen köpenybe, bundába burkolni, beburkolni magát.*

BURKOLÁS, (bur-k-ol-ás) fn. tt. *burkolás-t,* tb. *—ok.* Burokba takarás, bekötés, befödés.

BURKOLAT, (bur-k-ol-at) fn. tt. *burkolat-ot.* Burkot képező, bizonyos testet vagy tért takaró gyanánt belepő födelék. *Utczaburkolat, köburkolat, faburkolat.*

BURKOLATKŐ, (burkolat-kő) ösz. fn. Utak, utczák, udvarok kirakására, beborítására való kő. *Négyszögü lapos járdai burkolatkövek.*

BURKOLÓDIK, belsz. m. *burkolód-tam, —tál, —ott.* Valamely lepelbe beletakaródzik; körülkeríti magát valamely ruhával, takaróval. *Bundába, köpönyegbe burkolódik.*

BURKONY, (bur-k-ony) fn. tt. *burkony-t,* tb. *—ok.* 1) Szeged vidékén am. hajó oldalbordája, melyhez az oldal- és fenékdeszkák szegeztetnek, másutt: *balkony, bókony.* ‚Burkony' jobban a bókonyhoz szegezett deszkázat. 2) Úri nők köpenye, melybe burkolódznak. (Wickler). 3) Más ily bőtakaró öltöny is.

BURKONYA, (bur-k-ony-a) l. BURKONY 2) 3).

BURKOS, (bur-k-os) mn. tt. *burkos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* 1) Aminek takaróféle burka van, burokba takart. *Burkos bimbók.* 2) Buján növő ágakkal, sarjakkal, lombokkal lepett. *Burkos füzfa.*

BURKOSODIK, (bur-k-os-od-ik) k. m. *burkosod-tam, —tál, —ott.* 1) Burkot képező hártya, héjazat nő rajta. 2) Sűrüen lombosodik, buján sarjasodik.

BURKOZÁS, (bur-k-oz-ás) fn. tt. *burkozás-t,* tb. *—ok.* Takaródzás, lepelbe vagy bő ruhába öltözés.

BURKOZIK, bur-k-oz-ik) k. m. *burkoz-tam, —tál, —ott.* Takaródzik, felső bő ruhába, köpenybe, lepelbe öltözik. *Bundába, szürbe, lepedőbe burkozni.*

BURKUS, fő- és mn. tt. *burkus-t,* tb. *—ok.* Általán am. porosz, különösen, brandenburgiai. Adják e nevet lovaknak is. *Burkusok ellen viselt hét esztendős háboru.* Mint melléknév a nép szájában am. nyers, kemény természetü. *Burkus gyerek, burkus ficzkó. A brandenburgicus* szónak második alkatrészéből van elcsavarítva.

BURKUSORSZÁG, lásd POROSZORSZÁG.

BURKUSUL, (burkus-ul) ih. Poroszul, porosz módra. Átv. ért. nyersen, keményen, rettentően. *Burkusul viselte, tartotta, forgatta magát.*

BURMONYÁS, székely tájszó, helyesebben lásd: DURMONYÁS.

BURNÓT, fn. tt. *burnót-ot.* Pordohány, melyet orrba szoktak fölszíni, tobák. *Sárga, fekete burnót.* Valószinüleg török származásu, mert *burun* törökül am. orr. Hindoglu szótára franczia-török részében áll: Tabac.... bournotou (francziásan írva = burnotu.

BURNÓTMILLYE, (burnót-millye) ösz. fn. Millye, azaz, börböncze, szelencze, melyben burnótot tartanak. *Csontból, ezüstből, aranyból való burnótmillye.*

BURNÓTOL, (burnót-ol) áth. m. *burnótol-t.* Burnótot, azaz pordohányt szipákol, tobákol.

BURNÓTOLÁS, (burnót-ol-ás) fn. tt. *burnótolás-t,* tb. *—ok.* Pordohány szivása, tobákolás.

BURNÓTSZELENCZE, (burnót-szelencze) lásd: BURNÓTMILLYE.

BURNYÁSZKODIK, (bur-nya-ász-kod-ik) k. m. *burnyászkod-tam, —tál, —ott.* Székely tájszólás szerint am. szerelmeskedik, azaz, mintegy galambmódra *burikolva* nyájaskodik.

BUROK, bur ok) fn. tt. *burk-ot.* Személyragozva *burk-om, —od, —a,* vagy *burok-ja.* 1) Általán, hártya, héj, takaró, ruha, lepel, mely valamely testet födő vagy tok gyanánt körülvesz. 2) Azon vékony hártya, mely az anyja méhében levő magzatot takarja. *Burokban született gyermek,* szerencse gyermeke. A négylábu állatok vembét takaró hártya *poklának* neveztetik. *Tehénpokla, lópokla.* V. ö. MÁSA. 3) A virágbimbók külső héja, hüvelye. 4) A fák derekait és ágait burokképen övedző galyak, lombok.

BUROKNYA, (bur-ok-nya) fn. tt. *buroknyát.* Általán takaró, mibe valami burkolva van; burkony.

BÚR-SZENTGYÖRGY, falu Pozsony megyében; helyr. *—ön, —re, —ről.*

BÚR-SZENTMIKLÓS, falu Pozsony megyében; helyr. *—on, —ra, —ról.*

BÚR-SZENTPÉTER, falu Pozsony megyében; helyr. *—en, —re, —ről.*

BUROKOL, (bur-ok-ol) önh. m. *burokol-t.* A galambokról, giliczékről mondják, midőn szerelmeskedve turbikolnak. Máskép: *burukkol, bulikol, burikol.*

BURTOK, (bur-t-ok, azaz bur-ít-ék) fn. tt. *burtok-ot.* Növényi vagy állati testet sürüen takaró burító sarjak, illetőleg szőrök tömege.

BURTOKOS, (bur-t-ok-os, vagy bur-ít-ék-os) mn. tt. *burtokos-t,* tb. *—ak.* 1) Törpe, de sürü ágakkal benőtt. *Burtokos fa, cserje.* 2) Tömött bajuszú, és barkóju. *Burtokos férfi.* Székely szó.

BURUKKOL, BURUKKOLÁS, l. BULIKOL, BULIKOLÁS, és TURBÉKOL.

BURÚL, BURULÁS, BURULT, lásd BORÚL, BORULÁS, BORULT.

BUS, elvont gyöke *busa, busás* szóknak. Megegyezik mind alaphangban mind értelemben *bős* (bőves) szóval.

BÚS (bú-os) mn. tt. *bús-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Akinek búja van, búval teljes, búban szenvedő, epedő, szomorú. *Nagyon bús a szegény. Ne légy oly bús. Bús, mint a kotlós tyúk.* Km. *Bús, mint a kárvallott, mint a kereke-törött kocsis.* Átv. ért. fájdalmas, komor, sötét, háborgó, beborult, gyászos. *Bús arcz. Bús a szivem, fáj a lelkem. Bús ég. Bús napok. Bús tenger.*

„Derül az ég, bús fellegén
Ég a szivárvány már." Kölcsei.

„Bús éjbe az arcz, szeme könybe borul."
Vörösmarty.

„Szomorú csillagzat, mely bús sugárokkal
Játszol a csendesen csergő patakokkal."
Ányos.

„Érzi, miként hasad el bús élete minden örömtöl."
Kisfaludy K.

„Már négy bús kikelet látta siralmait."
„Egy bús óra alatt ajtaja megnyilék."
Berzsenyi.

„Egy bús sejdítés lepé meg szivemet."
B. Eötvös, A Carthausi.

BUSA, (bus-a) mn. tt. *busát.* Nagy zömök fejü, fölfujt ábrázatu. *Busa gyerek. Busa képü.* Átv. ért. önfejü, makacs.

Mennyiben a fej tulajdonságára vonatkozik, a török *bas*-hoz hasonlítható, mely fejet jelent. Egyébiránt a *duzzadtság, fölfujtság* alapfogalmából kiindulva hasonló a német *Baus* (back), *bausen Bausch,* svéd *pösa* (felfúni) szókhoz. Ide tartoznak a magyar *buzma, duzma, duzmatt* is. V. ö. BÚSA.

BÚSA, (bús-a) fn. tt. *búsát.* Baranyában am. csiganemü állat, máskép: *puzsu.* Mind héjának dudorú alakjánál fogva, mind azért, hogy testét kiduzzasztja, alapfogalomban a *busa* szóval rokon.

BÚSAN, bú-os-an) ih. Bús kedélylyel, szomorúan. *Búsan jár fölalá. Búsan mereng magában. Búsan és szótalanul áll.*

„Búsan, elfeletjve, sasként egyedül
Szellős sátorában a vén Toldi ül."
Vörösmarty.

BUSÁS, (bus-a-as) mn. tt. *busás-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* 1) Tömött, zömök, fölfújt, puffadt. *Busás arcz.* 2) Makacs, önfejü. 3) A maga nemében nagy bő, sok. *Busás áron tartani, venni valamit.*

BUSÁSAN, (bus-a-as-an) ih. Bőven, drágán. *Busásan megvették rajtunk az ebéd árát. Busásan fizettünk.* Ritkábban am. durván, vastagon, nyakasan, makacsul. *Busásan odabeszélt.*

BÚSFÜZ, (bús-füz) ösz. fn. L. SZOMORÚFÜZ.

BÚSÍT, BUSÍT, (bús-ít) áth. m. *busít-ott,* htn. *—ni,* vagy *—ani,* par. *—s.* Bússá tesz valakit, bút, szomorúságot, keserüséget, aggságot okoz. *Ha ezt teszed, szüleidet búsítod vele. Hazám jövője, gyermekeim kétes sorsa búsítja szívemet.*

BÚSÍTÁS, BUSÍTÁS, (bús-ít-ás) fn. tt. *búsítás-t,* tb. *—ok.* Valakinek búba ejtése, szomorítása, keserítése.

BÚSKODIK, (bú-os-kod-ik) k. Lásd BÚSLAKODIK.

BÚSKOMOR, (bús-komor) ösz. mn. Szomorú s emberkerülő kedvetlen. Lélektani értelemben: fekete vérmérsékletü (melancholicus).

BÚSKOMORAN, (bús-komoran) ösz. ih. Kedvetlenül. Feketevérü állapotban.

BÚSKOMORSÁG, (bús-komorság) ösz. fn. Szomorusággal elegy, emberkerülő kedvetlenség. Lélektanilag: feketevérüség, fekete vérmérséklet (melancholia).

BÚSLAKODÁS, BUSLAKODÁS, (bú-os-ol-ak-(=og)-od-ás) fn. tt. *búslakodás-t,* tb. *—ok.* Folytonos búban merengés, szomorkodás.

BÚSLAKODIK, BUSLAKODIK, (bú-os-ol-ak-(=og)-od-ik) k. m. *búslakod-tam, —tál, —ott.* Folytonos búnak ereszkedve szomorog, kesereg, aggódik. *Búslakodik, mint a kereketörött paraszt.* Km.

BÚSOLGÁS, BUSOLGÁS, (bú-os-ol-og-ás) fn. tt. *búsolgás-t,* tb. *—ok.* Kedélyi állapot, midőn valaki búsolog. V. ö. BÚSOLOG.

BÚSOLOG, BÚSOLG, BUSOLG, (bú-os-ol-og) önh. m. *búsolog-tam, —tál,* vagy *búsolgott-am, búsolgott-ál, búsolg-ott,* htn. *—ni,* vagy *busolg-ani.* A bús merengésnek alsóbb, illetőleg gyöngébb, csendesebb fokát fejezi ki, mint a *búslakodik*, s körülbelül am. fájdalmas érzések között andalog, epedez.

BÚSONG, (bú-os-ong) önh. m. *búsong-tam,* vagy *búsong-ottam, —ottál, —ott.* htn. *—ni,* vagy *—ani.* L. BÚSOLOG.

BÚSONGÁS, (bú-os-ong-ás) fn. L. BÚSOLGÁS.

BUSSA, falu Nógrád megyében; helyr. *Bussá-n, —ra, —ról.*

BÚSTELEK, falu Pozsony megyében; helyr. *—en, —re, —ről.*

BÚSÚL, BÚSUL, BUSÚL, BUSUL, (bú-os-ul) önh. m. *búsul-t.* Bús kedélyi állapotban van, búban mereng, szenved; szomorkodik, aggódik. *Éjjel-nappal búsúl. Azon búsul, mi történik majd vele. Miolta a gyászhírt vette, nagyon búsul. Ne búsulj, majd máskép lesz. Azért kár búsulni. Eb, aki búsul, dehogy búsulok. Ne búsulj rajta! Hadd búsoljon a ló, elég nagy a feje.*

Km. *Neki búsulja magát, és semmit sem szól. Neki búsulta magát az idő, azaz, beborult, folytonosan esik.*

„Minden állat megindul,
Csak a bűnös nem búsul."
Faludi, Böjti ének.

„Búsuljon az, kinek tetszik,
Nem búsulok,
Búmban tudom soha meg nem
Bolondulok." Népdal.

„Csak busúl csak őszül,
Vég- s határtalan,
Mert, hajh! kedve nincsen
Élni bajtalan." Vörösmarty.

BÚSÚLÁS, BÚSULÁS, BUSULÁS (bú-os-úl-ás) fn. tt. *búsulás-t*, tb. *—ok.* Búval eltelés; szomorkodás, aggódás, töprenkedés. *Kár után késő a búsulás.* Km. *A sok búsulásban megőszült. Busulással nem fizetsz adósságot.* Km.

BÚSVÍG, (bús-víg) ösz. mn. A szinmüi költeményeknek, különösen a daljátékoknak azon neme, melyben a szomoru elem víggal van vegyítve. (Tragicomicum).

BUSZ, fn. tt. *busz-t.* A szerfelett átmelegült ember fuvása, szuszsza. Baranyai tájszó, am. nyári nap fojtó hősége, vagy kútban, pinczében megromlott dohos levegő. E második érteményénél fogva hasonló hozzá a magashangú *büz.*

BUSZD, falvak Erdélyben; helyr. *Buszd-on, —ra, —ról.*

BUSZMA, (busz-ma) fn. és mn. tt. *buszmát.* 1) Otromba puffadt képü. 2) Akaratos, egyszersmind buta ember. Egyezik vele *böszme*, továbbá *duzma, duzmati, duzmonyás.* Rokon érteményü: *pimasz.* Képzésre hasonló *szusz-ma, tuty-ma* szókhoz.

BUSZMASÁG, (busz-ma-ság) fn. tt. *buszmaság-ot.* Otromba, parasztos puffadtság, buta akaratosság; pimaszság, duzmaság. Magashangon: *böszmeség.*

BUT, elvont gyök, s azonos *bot* szóval, származékai 1) a csomósat, buczkósat jelentő *butikó*, 2) *buta, butaság, butít*, mely értelemben rokona *botor.*

BUTA, (but-a vagy bot-a) mn. tt. *butát.* Tompa eszü, ostoba, olyan mint a bot; botor. (Stockdumm.) *Buta gyermek. Buta gondolat.*

BÚTALAN, (bú-talan) mn. tt. *bútalan-t*, tb. *—ok.* Bú nélkül való, élő, kinek búja nincsen, nem búsuló. *Bútalan könnyelmü ifjuság. Bútalan élet, állapot.* Határozóilag am. bútalanul, bú nélkül. *Bútalan folynak napjai.*

BÚTALANUL, (bú-talan-ul) ih. Bú, gond nélkül, nem szomorkodva, nem aggódva. *Bútalanul élni.*

BUTÁN, (but-a-an) ih. Tompa észszel, ostobán, botor módon. *Bután beszélni, cselekedni.*

BUTASÁG, (but-a-ság) fn. tt. *butaság-ot.* Ostobaság, botorság, tompaeszüség. *Ezen ember csupa butaság. Minden beszéde butaság. Ezt cselekedned butaság volt.*

BÚTAT, BÚTATÁS, l. BUJTAT, BUJTATÁS.

BÚTELEK, puszta Hevesmegyében; helyragokkal: *Bútelek-en, —re, —ről.*

BÚTELI, (bú-teli) ösz. mn. A német *kummervoll* után alkotott szó, am. sok búban, gondban, aggodalomban levő, igen bús. *Búteli élet, állapot.*

BÚTELJES, (bú-teljes) ösz. mn. L. BÚTELI.

BUTIKÓ, (but-ik-ó vagy bot-i-kó) fn. tt. *butikó-t.* Nád, káka, s több más növények szára hegyén levő buganemü csomó. Csalóközben a nád bugája: *balla.* Gyöke *but* azon *bot, bod, bogy, böt, büt* gyökökkel rokon, melyek valami csomódad alaku kinövést, vagy más gömbölyü testet jelentenek.

BUTÍT, (but-ít) áth. m. *butít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni* vagy *—ani.* Tompítja az elmét, ostobává tesz. *Serivással butítja magát. Nevelés elhanyagolása, ál tanok, babonaság által butítani az embereket.*

BUTÍTÁS, (but-ít-ás) fn. tt. *butítás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, mely által az ész tompává, ostobává, butává tétetik.

BUTKA, (bud-ka) fn. Kis budár, kis hájlék, bódécska. V. ö. BUDÁR.

BÚTLAN, (bú-talan) mn. L. BÚTALAN.

BÚTOR, BUTOR, (bút-or) fn. tt. *bútor-t*, ritkán: *bútr-ot*, tb. *bútor-ok* vagy *bútr-ok.* 1) Azonos *bugyor* szóval, lágyan, *bútyor*, am. csomóba, kötött, lepedőbe takargatott holmi, másképp: *batu, batyu, motyó, poggyász, ponyvcz. Háton czepelni a bútort. Mindene belefér egy bútorba.* Ebben hordozzák a vándor életet élők minden czeleczulájokat, holmijokat. 2) A házi, lakosztályi kényelemhez tartozó készületek, ú. m. asztal, székek, pamlagok, szekrények, ágy, stb. *Egyszerü, szegényes bútorok. Fényes, drága bútorokkal díszített úri teremek.*

Elemzését illetőleg l. BUGYOR.

BÚTOROS, (1), (bút-or-os) mn. tt. *bútoros-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Búgyort, batyut viselő, bugyorral járó. *Bútoros vándorlegény. Bútoros házaló.* Szokottabban: *bugyros.* 2) Lakási kényelemhez tartozó holmi készületekkel fölszerelt, ellátott. *Bútoros termek. Bútoros szobát bérlelni.*

BÚTOROS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *bútoros-t*, tb. *—ok.* Lakot fölszerelni való bútorokkal, illetőleg asztalos, kárpitos stb. müvekkel kereskedő.

BÚTOROZ, (bút-or-oz) áth. m. *bútoroz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* Lakot, lakosztályt bútorokkal fölszerel. *Bútorozni az újonnan épített házat, termeket, szobákat. Drága pamlagokkal, székekkel, üveges szekrényekkel, tükrökkel stb. bebútorozni a palotát. A könyvtárt, boltot bebútorozni.*

BÚTOROZÁS, (bút-or-oz-ás) fn. tt. *bútorozás-t*, tb. *—ok.* Fölszerelés, midőn valamely lakot bútorokkal ellátnak. *Úri lak bútorozása sokba kerül. Bútorozással megbizott asztalosok, kárpitosok.*

BÚTOROZÁSI, (bút-or-oz-ás-i) mn. Butorozáshoz tartozó, azt illető, arra vonatkozó. *Bútorozási költség, ügyesség, izlés.*

BÚTOROZAT, BÚTORZAT, (bút-or-oz-at) fn. tt. *bútorozat-ot.* Valami szobában, teremben, lakhe-

lyen levő bútorok öszvege. *Pompás vagy egyszerü bútorozat. Olcsó, drága, kényelmes bútorzat.*

BÚTOROZÓ, (bút-or-oz-ó) fn. tt. *bútorozó-t.* Mesterember, vagy más megbizott személy, aki valamely lakot, lakosztályt kellő bútorzattal fölszerel.

BUTÚL, BUTUL, (but úl) önh. m. *butúl-t.* Butává lesz, tompúl az esze.

BUTÚLÁS, BUTULÁS, (but-úl-ás) fn. tt. *butúlás-t*, tb. *—ok.* Butává levés, ész tompulása.

BUTY, azonos *bugy* gyökkel. 1) Természeti hang a *butyka, butykos* származékokban. 2) Jelent valami csomódadot, gömbölyüt a *butyor* szóban. V. ö. BUGY.

BUTYKA, (1), (buty-ka) fn. tt. *butykát.* 1) Bugyogós korsó, bugyoga, bugyka. 2) Kátyol, vagyis lötyés, lucskos sáru gödör, kerékvágás, zökkenő az úton.

BUTYKA, (2), puszta Szabolcs megyében; helyragokkal: *Butyká-n, —ra, —ról.*

BUTYKOS, (buty-ok-os) fn. tt. *butykos-t*, tb. *—ok.* Öblös hasú, szük száju, bugyogós korsó. Tréfás népnyelven gúnyneve az iszákos, részeges embernek.

BÚTYOR, BUTYOR, l. BUGYOR.

BUTYRA, (buty-or-a) fn. tt. *butyrát.* Baranyában am. csukló pengéjü fanyelü bicsak, másképp: *bugylikusztora.*

BÚÜZŐ, (bú-üző) ösz. mn. L. BÚKERGETŐ.

BÚV, l. BÚ önh. ige.

BUVA, (bu-v-ó? talán a hangutánzó *bu* gyöktől?) fn. tt. *buvát.* Gyermekek nyelvén am. alvás. Innen *buvál* am. alszik, másképen *buviskál*, néhol *csucsul* vagy *csücsül.*

BUVÁK, (1), (bu-v-ák vagy bu-v-ók) fn.tt. *buvák-ot.* Gabona között termő, gyógyerejü növény, melynek virágszirmai igen sürüek, s mintha egymáson keresztül buvnának, oly tömöttek. (Bupleurum rotundifolium.)

BUVÁK, (2), (mint föntebb) mn. tt. *buvák-ot.* Kutató, vizslató, szaglászó, ki mindenfelé *bujkál*, hogy kifürkészhessen valamit.

BUVÁL, (1), (buv-a-al) önh. m. *buvál-t.* Gyermeki nyelven am. alszik.

BUVÁL, (2), (buv-ál) önh. m. *buvál-t.* Eléjön Pesti Gábornál. Többször bú. „Mert ott a szegények félfele buválnak." Oly alkotású, mint *hálál, járál.*

BÚVALKODIK, (bú-v-al-kod-ik) k. m. *búvalkod-tam, —tál, —ott.* Folytonos búban, szomoruságban szenved, epekedik, búval emészti magát.

„És mivel így búvalkodom, és szaporán siet éltem
Vége felé: mély gondolatok sürü tábora gyakran
Nyom le." Horvát Endre.

BÚVALLÁS, (bú-vallás) ösz. fn. Búban szenvedés. *Bút vallani* am. búban szenvedni. *Három rosz vallás vagyon a világon: kárvallás, szégyenvallás, búvallás.* Km.

BÚVÁR, BUVÁR, (bú-v-ár) fn. tt. *búvár-t*, tb. *—ok.* Általán: víz alá buvó, merülő. Különösen 1) Vizi madár, mely részént természeténél fogva, részént a vadász, vagy más rabló madár elől félelemből a víz alá merül, bujkál. (Mergus). 2) Ember, ki bizonyos készület (buvárharang) által a vizek, tengerek mélységére bocsátkozik gyöngykeresésért, vagy akármely más végből. 3) Átv. ért. tudományokba merült, ismereteket fürkésző, könyvekben bujkáló. *Könyvbuvár, történetbuvár, régiségbuvár, természetbuvár.*

Képzésre hasonló a szintén igékből származó *rovár, nyuzár, busgár, csaplár, csapodár, hajtsár* stb. szókhoz.

BUVÁRHARANG, (buvár-harang) ösz. fn. Harang-alakú készület, melyben a buvárok a víz fenekére bocsátkoznak, s benne a lélekzéshez szükséges levegő meg nem romlásáig elmaradhatnak.

BUVÁRKA, (bu-v-ár-ka) fn. tt. *buvárkát.* A buvár nevü vízi madarak egyik kicsi faja.

BUVÁRKODÁS, (bu-v-ár-kod-ás) fn. tt. *buvárkodás-t*, tb. *—ok.* Keresgélés, fürkészés, valami elrejtett dolgok, különösen tudományos tárgyak körüli vizsgálódás.

BÚVÁRKODIK, BUVÁRKODIK, (bú-v-ár-kod-ik) k. m. *búvárkod-tam, —tál, —ott.* 1) Buvár módon, pl. buvárharanggal a víz, a tenger fenekére ereszkedik. 2) Valamely tudományban mélyebben fürkész, elrejtett dolgokat keres. *Könyvtárban, könyvekben, a régi történetekben buvárkodik.*

BUVÁRKUTYA, (buvár-kutya) ösz. fn. Vadász eb, mely a vízi madarak után szaglász, s azokat kifogja.

BUVÁRL, l. BUVÁROL.

BUVÁRLÁS, (bu-v-ár-ol-ás) l. BUVÁRKODÁS.

BUVÁRLAT, (bu-v-ár-lat vagy bu-v-ár-ol-at) fn. tt. *buvárlat-ot.* Buvárkodás elvont értelemben. Buvárlás, fürkészés által létrehozott ismeret, lelemény.

BUVÁRLÚD, (buvár-lúd) ösz. fn. Európa, Ázsia, és Amerika éjszaki vidékein tenyésző lúd faja, melyet az ottani lakosok halászatra megtanítanak. (Mergus Merganser. L.)

BÚVÁROL, BUVÁROL, (bu-v-ár-ol) áth. m. *buvárol-tam* vagy *buvárlottam, —tál* vagy *buvárloltál, —t* vagy *buvárlott*, htn. *—ni* vagy *buvárlani.* Keresgél, fürkész, valamely elrejtett dolgot különösen tudományos tárgyat mélyebben visgál, nyomoz. *Kibuvárol, átbuvárol, felbuvárol. Az ős nyelvet buvárolja. Átbuvárolta a régi történeteket.*

BUVÁROLÁS, (bu-v-ár-ol-ás) fn. tt. *buvárolás-t*, tb. *—ok.* Mélyebb fürkészés vagy visgálás. V. ö. BUVÁROL.

BUVÁRVÉRT, (buvár-vért) ösz. fn. Bőrből készült, könnyü, vizellenes vért, vagy öltöny, melyben víz alá ereszkednek a buvárok.

BÚVÁS, BUVÁS, (bú-v-ás) fn. tt. *buvás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés vagy állapot midőn valaki (be- vagy ki-) bú vagy buvik. V. ö. BÚ önh. ige.

BÚVIK, BUVIK, (bú-v-ik) k. *Buvom, buvol, buvik, buvunk, búvtok, buvnak*, múlt: *búttam, búttál, bútt*, stb. htn. *búni* vagy *buvni.* L. BUJIK.

BUVISKÁL, (buv-is-kál) önh. m. *buviskál-t.* L. BUVA alatt.

BUVÓBOLHA, (buvó-bolha) ösz. fn. Bolhafaj Amerikában, mely homokban él, s melynek nöstényc a lakosok lábkörmei alá rakja le, ha szerét teheti, tojásait, miből gyakran kínos gyuladás, néha rákfene is támad.

BÚVÓHELY, BUVÓHELY, (búvó-hely) ösz. fn. Rejtekhely, hova el lehet bujni. *A rókák, és farkasok buvóhelyeik a nádasok, és berkek. Tolvajok, zsiványok buvóhelye.*

BÚVÓLIK, BUVÓLIK, (búvó-lik) ösz. fn. Lik, mely elrejtözködésre, elbuvásra szolgál.

BÚVÓLYUK, (búvó-lyuk) l. BÚVÓLIK.

BUZ, elvont gyöke *buzdít, buzdúl, buzog, buzma* stb. származékoknak. Élénk belső mozgalommal járó hangutánzó. Nagyobb nyomatékossággal: *buzz.* Menynyiben mozgásra vonatkozik, rokona *moz,* honnan, *mozog, mozzan,* stb.

BÚZA, BUZA, (1), (búz-a) fn. tt. *búzát* vagy *buzát.* Ismeretes gabonafaj, mely sásos, vastagabb, és sötétebb levelei, tömöttebb kalásza, és gömbölyübb magvai, és ezekből őrölt finom lisztjénél fogva a rozstól s egyéb gabonafajoktól különbözik. Fajtái: *fekete, bolyhos, alakor-, fejes, nyári, lengyel, tar, tönköly-* stb. *búza. Fehér megyei, bácskai, bánsági búza. Tiszta, kétszeres, konkolyos búza. Búzát vetni, aratni, nyomtatni. Sokszor kivesz a búza, megmarad a konkoly.* Km. *Nem mind tiszta búza, ami az ő földén terem.* Km. *Régi búzából is válik jó kenyér.* Km. *Fekete földben terem a jó búza.* Km. *Búzába, vagy búza közt konkolyt hint.* Km. *Kevés jó válik az üszögös búzából.* Km. *Más búzájába vágja vagy veti sarlóját.* Km. *Tiszta, mint a szemen szedett búza.* Km. *Könnyü a kepe mellett búzaszemet szedni.* Km. *Hallgat, mint siket disznó a bú.ában.* Km.

„Káka tövén költ a rucza,
Jó földben terem a búza.“ Népdal.

Néhutt tájnyelven így nevezik általán a gabonát. Innen: *törökbúza, búzát szentelni, búzával kereskedni, búzapiacz* = gabonapiacz.

Eredeti jelentése homályos. Némelyek véleménye szerint a *búvik* vagy *buja* szókkal rokonítható, s annyi volna, mint buján, vagy bőven tenyésző (bujázó, bujáza). Egyébiránt hasonló hozzá a gabonát jelentő szláv *zbozse,* továbbá a régi felső német *hucz, hweizzi, weisse,* honnan a mai *Weizen,* mit Adelug fehér lisztje miatt *weiss*-ból származtat. Ezen értemény rejlik a magyar *boza* szóban is, honnan *boza gyerek* am. szöszke, fehér hajú.

BÚZA, BUZA, (2), falu Erdélyben, Doboka megyében; helyr. *Buzá-n, —ra, —ról.*

BÚZAALJ, BUZAALJ vagy BÚZAALY, (búza-alj vagy aly) ösz. fn. Szemetes, apró szemü, ocsuféle búza, mely a rostán általhull, máskép: *rosta alja.*

BÚZAARATÁS, (búza-aratás) ösz. fn. Mezei munka, midőn az érett búzát sarlóval levágják, kévékbe kötözik, stb. Általánosabban minden gabonaaratás, és kaszálás.

BÚZAASZTAG, (búza-asztag) ösz. fn. Búzakévékből rakott asztag. V. ö. ASZTAG. *Kétszáz, háromszáz, ezer keresztes búzaasztag.*

BUZÁD, falu Temes megyében; helyr. *Buzád-on, —ra, —ról.*

BÚZADARA, BUZADARA, (búza-dara) ösz. fn. Búzaszemekből őrlött dara. V. ö. DARA.

BÚZAFEJ, BÚZAFŐ, (búza-fej vagy -fő) ösz. fn. Búzakalász, buga, melyben a búza magvai vannak. *Könnyü a kepe mellett búzafejet szedni.* Km. *Teljes, tömött, léha, üszögös búzafej.*

BÚZAFEJES, (búza-fejes) ösz. mn. Búzafejekkel bővelkedő, vagy diszített, ékesített. *Búzafejes koszorú, búzafejes nökalap.*

BÚZAFÉREG, (búza-féreg) ösz. fn. Apró féreg, mely a búzát emészti, búzazsizsik. *Nagy búzaféreg a henye ember.* Km.

BÚZAFÖLD, (búza-föld) ösz. fn. Föld, melyben búzát termesztenek, mely televény tulajdonságánál fogva búzatermelésre való.

BÚZAHAJ, (búza-haj) ösz. fn. Búzamag héja, hártyája, mely őrléskor leválik s korpát ad.

BÚZAHÁZ, (búza-ház) ösz. fn. Búzatár, hová a fölszelelt, rostált búzát betöltögetik; magtár, gabonatár, magszín.

BÚZAHÁZA, falu Erdélyben Maros székben; helyr. *Búzaházá-n, —ra, —ról.*

BUZAK, (buz-ak) fn. tt. *buzak-ot.* Székely tájszó, am. buzalisztből, zsemlyetésztából főzött kása.

BÚZAKALÁSZ, (búza-kalász) ösz. fn. L. BÚZAFEJ.

BÚZAKALÁSZKOSZORÚ, (búza-kalász-koszorú) ösz. fn. Koszorú, melyet bevégzett aratás után az aratók búzakalászokból kötnek, s azt főnökük fejére tevén, a gazda házáig énekszóval kísérik. Egyszerübben: *búzakoszorú.*

BÚZAKAS, (búza-kas) ösz. fn. Vesszőből font, s kivül belül betapasztott nagy kas, melyben néhutt a búzát tartják, s némely vidékeken *hambárnak* hívják.

BÚZAKÁSA, (búza-kása) ösz. fn. Búzalisztből készített kása, vagy pépféle eledel, egyszerüen: *lisztkása.* V. ö. BUZAK.

BÚZAKAZAL, (búza-kazal) ösz. fn. Kaszált búzából, mely kévékbe nincs kötve, összerakott kazal, pl. a dúsan termő alföld tanyáin és vidékén. Többnyire nem kazalba, hanem asztagba rakják a gabonát, különösen pedig a búzát; elébb kévékbe kötvén s keresztekbe rakván azokat. De az árpát és zabot a Tisza mellékén általán boglyába s kazalba hányják.

BÚZAKENYÉR, (búza-kenyér) ösz. fn. Búzalisztből sütött kenyér. *Fehér, gyürkés búzakenyér. Búzakenyérrel élni.*

BÚZAKEPE, (búza-kepe) ösz. fn. Learatott s kévékbe kötözött búza, amint a szántóföldön öszverakják. Máskép: *kereszt, búzakereszt* vagy *csomó,* négyszögüen rakva. Néhutt tizenkét vagy tizenuyolcz, más-

ütt tizenhárom kéve tesz egy csomót, s ez utolsóból kettőt vesznek egy keresztbe, pl. alsó Mátyusföldön. A legfelső kévének, mely a többit takarja, *pap* a neve.

BÚZAKERESKÉDÉS, (búza-kereskedés) ösz. fn. Általán, mindenféle gabonával, de nemesebb értelemben búzával való kereskedés.

BÚZAKERESKÉDŐ, (búza-kereskedő) ösz. fn. Gabonakereskedő. E név a gabonák legnemesbikétől van kölcsönözve. *Győri búzakereskedők.*

BÚZAKERESZT, (búza-kereszt) ösz. fn. Lásd BÚZAKEPE.

BÚZAKÉVE, (búza-kéve) ösz. fn. Midőn több marok learatott búzát egy kötésbe kötnek, *kéve* a neve. *Buzakévéket kötözni, öszvehordani, a szekérre vagy asztagra adogatni.*

BÚZAKORPA, (búza-korpa) ösz. fn. A megőrlött búzának öszvezúzott héja. *Búzakorpából késztett savanyító, czök. A sertések moslékába búzakorpát keverni.*

BÚZAKOSZORÚ, (búza-koszorú) ösz. fn. Lásd: BÚZAKALÁSZKOSZORÚ.

BUZALEPÉNY, (búza-lepény) ösz. fn. Buzalisztből sütött lepény. V. ö. LEPÉNY.

BÚZALISZT, (búza-liszt) ösz. fn. Megőrlött búzának lisztje. *Patakmalmi, hengermalmi, gőzmalmi búzaliszt. Szitára, parasztra őrlött búzaliszt. A disznó is néha búzalisztet eszik.* Km. *Búzalisztből késztett sütemények, tésztásételek.*

BÚZAMAG, (búza-mag) ösz. fn. L. BÚZASZÉM.

BÚZAMAGTOK, (búza-mag-tok) ösz. fn. Tok, vagy toklász, melyben az egyes búzamagok rejlenek. Egyszerűbben: *búzatok.*

BÚZAMALÁTA, (búza-maláta) ösz. fn. Lásd: BÚZASZALAD.

BÚZAMAROK, (búza-marok) ösz. fn. Aratói nyelven: egy fogás búzaszár, melyet az arató levágván földre fektet. Több ily öszvekötött búzamarokból kerül ki a kéve. *Markon fekszik a búza,* azaz még nincs kévébe kötve.

BÚZAMEZŐ, falu Belső-Szolnok megyében; helyr. *Búzamező-be, —ben, —ből.*

BÚZANY, (búz-any, búza-nyomó) ösz. fn. Székelyeknél am. gabonanyomtató, vagy cséplő.

BÚZANYOMTATÓ, (búza-nyomtató) ösz. fn. L. NYOMTATÓ.

BÚZAOCSU, (búza-ocsu) ösz. fn. Lazás, léha, könnyü búzaszemek, melyeket szóráskor a szél tovább visz, mint a jó magot, s melyet fölözővel a java magoktól elválasztanak, vagy mely rostáláskor részint általhull, vagy fölszinre emelkedik. V. ö. OCSÚ.

BÚZAŐRLÉS, (búza-őrlés) ösz. fn. L. ŐRLÉS.

BÚZAPÉP, (búza-pép) ösz. fn. Búzalisztből jobbára kis gyermekek számára készített kásanemű könnyü eledel.

BÚZAPOLYVA, (búza-polyva) ösz. fn. A nyomtatott, vagy csépelt búzának legapróbb, legkönnyebb hulladéka, toklásza. A nagyobb hulladék *törek. Búzapolyvával vegyített agyagból való tapasz.*

BÚZAPIACZ, (búza-piacz) ösz. fn. Általán piacz, melyen mindenféle gabonát árulnak.

BÚZÁS, BUZÁS, (búz-a-as) mn. tt. *búzás-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Búzával biró, búzát, magában foglaló, bővelkedő. *Búzás verem, kamara, zsák; búzás hajó, szekér; búzás föld, vidék.*

BÚZÁS-BESENYŐ, falu Erdélyben; helyragokkal: *Búzás-Besenyő-n, —re, —ről.*

BUZÁS-BOCSÁRD, falu Erdélyben; helyragokkal: *Buzás-Bocsárd-on, —ra, —ról.*

BUZÁSD, puszta Bihar megyében; helyragokkal: *Buzásd-on, —ra, —ról.*

BÚZASÖR, (búza-sör) ösz. fn. Búzából főzött sörféle részegítő ital. V. ö. BOZA.

BÚZASÜKER, BÚZASIKER, (búza-süker) ösz. fn. A búzalisztnek nyálkás enyves része, melyben tápláló ereje foglaltatik. V. ö. SIKER, SIKERES.

BÚZASZALAD, (búza-szalad) ösz. fn. Áztatott és kicsiráztatott búzából való szörpféle édesség. *Búzaszaladdal késztett költés, vagy szalados.* V. ö. SZALAD, SZALADOS.

BÚZASZÁL, (búza-szál) ösz. fn. Egyes búzanövény, melynek bütykök által több szakaszokra osztott szára tetején kalász lengedez. *Több kiszakasztott, letiport búzaszálak.*

BÚZASZALMA, (búza-szalma) ösz. fn. Nyomtatott, vagy csépelt búzának szára. *Sásos, kövér levelü búzaszalma. A szarvasmarhák takarmányát búzaszalmával vegyíteni. Búzaszalmán telelt barmok. Buzaszalmából csinált kalapok.*

BÚZASZÁR, (búza-szár) ösz. fn. L. BÚZASZÁL.

BÚZASZÉM, (búza-szém) ösz. fn. Egyes magva a búzakalásznak. *Vaktyúk is talál néha búzaszemet.* Km. *Piros, sikeres, aczélos búzaszem. Galambok által öszvehordott búzaszemek.*

BÚZASZÉMTOK, (búza-szém-tok) ösz. fn. Lásd: BÚZAMAGTOK.

BÚZASZÉMÉLÉS, (búza-szémélés) ösz. fn. Búzaszemek kiválogatása, kitisztítása.

BÚZASZENTELÉS, (búza-szentelés) ösz. fn. Márk evangelista napján tartatni szokott búcsujáró ájtatosság, midőn a helybeli pap híveinek kíséretében a vetésekre menvén azokra Istentől bő áldást kér.

BÚZATARLÓ, (búza-tarló) ösz. fn. A learatott vagy kaszált búzaszárnak a földön vagyis tövén hagyott része. *Búzatarlóra hajtani a sertéseket. Búzatarló közt tenyésző növények.*

BÚZATERMESZTÉS, (búza-termesztés) ösz. fn. A mezei gazdálkodás azon ága, mely búzavetéssel, és termeléssel foglalkodik.

BÚZATERMESZTŐ, (búza-termesztő) ösz. mn. és fn. Aki a többi gabonafajok közöl különösen búzát szokot vetni, és termeszteni. *Búzatermesztő bánsági gazdák.*

BÚZATERMŐ, (búza-termő) ösz. mn. Mondjuk oly földről, telekről, illetőleg tartományról, vidékről,

országról, melyben a búzatermelés különösen díszlik, melyben sok búza terem. *Búzatermő televényes határ. Búzatermő Bácska, Bánság.*

BÚZÁTLAN, BUZÁTLAN, (búz-a-atlan) mn. tt. *búzátlan-t*, tb. *—ok.* Búza híjával levő, búza nélküli, hol búza nem terem. *Búzátlan Árva, Liptó vármegyék.*

BÚZATOK, (búza-tok) ösz. fn. Lásd BÚZAMAGTOK.

BÚZATOKLÁSZ, (búza-toklász) ösz. fn. Lásd BÚZAMAGTOK, és v. ö. TOKLÁSZ.

BÚZAVARJÚ, (búza-varjú) ösz. fn. Varjúk azon faja, mely nem döggel, s hússal, hanem gabonával él; népnyelven: *pápista varjú.*

BÚZAVÁSÁR, (búza-vásár) ösz. fn. 1) Vásár, melynek fő áruczikkét búza s más gabonafajok teszik. 2) L. BÚZAPIACZ.

BUSZAVERÉM, (búza-verém) ösz. fn. Fölül szük száju, alúl öblös verem, melyben gabonát tartanak a gazdák némely vidékeken. *Zsolt, Kalocsa, Dömsöd, kunsági helyekkel, melyek bővelkednek tölt búzavermekkel.* (Kistükör). *A búzavermet kipörkölni,, zsuppal béllelni. Dohos, tisztátalan, nedves búzaverem.*

BÚZAVETÉS, (búza-vetés) ösz. fn. Mezei munka, midőn a fölszántott földbe termelés végett búzát vetnek. *Őszi, tavaszi búzavetés.* V. ö. VETÉS.

BÚZAVIASZ, (búza-viasz) ösz. fn. Tréfás szó, mely alatt tulajdonkép emberganéjt értenek a pajkoskodók. *Búzaviasz a markodba*, km. arról mondatik, aki nem tud megfogni vagy megkapni valamit pl. a labdát. Így tréfásan gúnyneve a bajuszkenőcsnek is.

BÚZAVIRÁG, (búza-virág) ösz. fn. 1) A csüküllők azon alneméhez tartozó növényfaj, melynek fészekpikkelyei szemszőrösen fűrészesek. Virága szép kék, de van fehér is, piros is. Nevét onnan kapta, mert kiváltképen a búzaföldeken szeret tenyészni. (Centauria Cyanus.) 2) A búzalisztnek lángja, legfínomabbja.

BÚZAVIRÁGSZÍN, (búza-virág-szín) ösz. fn. és mn. 1) A búzavirágnak szép kék színe. 2) Olyan szinü, mint a búzavirág. *Búzavirágszín kelme.*

BÚZAVIRÁGSZINŰ, (búza virág-szinü) ösz. mn. Olyan kékségü, mint a búzavirág szirmai. *Búzavirágszinü posztó, mente, dolmány, nadrág.*

BUZD, l. BUSZD.

BUZDÍT, (buz-d-ít) áth. m. *buzdít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni* vagy *—ani.* 1) Valamely híg, folyékony anyagot buzgó állapotba hoz, eszközli, hogy buzogjon. 2) Szó, vagy biztatás, vagy igéret, ajándék által valakit bizonyos cselekvésre ösztönöz, illetőleg ráveszi, vagy rávenni iparkodik, hogy buzogjon. *A tanulókat ösztöndíjjal buzdítani szorgalomra. Harczra buzdítani a katonákat.* V. ö. BUZOG.

BUZDÍTÁS, (buz-d-ít-ás) fn. tt. *buzdítás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valamit vagy valakit buzdítunk. Bíztatás, ösztönzés. V. ö. BUZDÍT.

BUZDOGÁNY, BUZDOVÁNY, némely szójárásban am. *buzogány*, l. ezt.

BUZDOVÁNYKÖRTE, l. BUZOGÁNYKÖRTE.

BUZDÚL, BUZDUL, (buz-d-úl) önh. m. *buzdúl-t.* 1) Buzgásnak, forrásnak indúl. *Buzdúl a víz a kősziklából; buzdúl a must, midőn forrni kezd.* 2) Átv. ért. valamire felgyulad, nekihevül, megindul. *Vitézségre, bátorságra, ájtatosságra buzdúl. Fölbuzdúl a vére.*

BUZDÚLÁS, BUZDULÁS, (buz-d-úl-ás) fn. tt. *buzdulás-t*, tb. *—ok.* Állapot, midőn valami buzgásnak, forrásnak indúl. Valamire hevülés, gerjedés.

BUZDÚLAT, BUZDULAT, (buz-d-úl-at) fn. tt. *buzdulat-ot.* Lelki indulat, melynél fogva valaki felgyulad, nekihevül valamely dolognak, fellelkesül bizonyos cselekvésre.

BUZÉR, BUZSÉR, (buzs-ér vagy bozs-ér) fn. tt. *buzér-t*, tb. *—ok.* Olasz, és franczia országokban vadon termő tövises növény, melynek gyökeréből igen szép vörös és tartós festéket készítenek. (Rubia tinctorum).

BUZÉRFESTVÉNY, (buzér-festvény) ösz. fn. Buzér gyökeréből készített piros festvény.

BUZÉRFŰ, (buzér-fű) ösz. fn. L. BUZÉR.

BUZÉRGYÖKÉR, (buzér-gyökér) ösz. fn. Buzérfűnek gyökere, melyből a buzér nevü piros festék készül.

BUZÉRGYÖKÉRPOR, (buzér-gyökér-por) ösz. fn. A megszárított buzérgyökérből törött por.

BUZÉRLEPKE, (buzér-lepke) ösz. fn. Éjjeli lepkék egyik faja, melynek vörös foltokkal pettyegetett szárnyai vannak.

BUZG, m. *buzg-ott*, htn. *—ani.* L. BUZOG.

BUZGALM, l. BUZGALOM.

BUZGALMAS, (buz-og-al-om-as) mn. tt. *buzgalmas-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Aki valamely cselekvésben, munkában, vállalatban különös hévvel, tűzzel, iparral, szorgalommal kitartólag eljár. *Buzgalmas tisztviselő, tanító, tanuló.*

BUZGALOM, (buz-og-al-om) fn. tt. *buzgalmat.* 1) Hév, tűz, csüggedtlen elszánt indulat valamely munkának végrehajtásában. *Buzgalommal folytatni hivatalát.* 2) Ájtatosság, vallásos lélek, indulat. *Buzgalomra gerjedni, buzgalommal imádkozni. Szent buzgalom, keresztyéni buzgalom. Vak buzgalom.*

BUZGÁNY, l. BUZOGÁNY.

BUZGÁR, (buz-og-ár) fn. tt. *buzgár-t*, tb. *—ok.* *Buzogó ár*, azaz a víznek örvényes mozgása, midőn pl. a hal felveti magát benne, vagy evező lapáttal csapkodják. *Buzgárt vet a fennúszó csuka, az elhaladó csónak.*

BUZGÁS, (buz-og-ás) fn. tt. *buzgás-t*, tb. *—ok.* 1) Víznek felbugyogása, forrása, örvényes mozgalma. 2) Átv. ért. lelki mozgalom, hév, indulat, vallásos áhítozás.

BUZGÁSMÉRŐ, (buzgás-mérő) ösz. fn. Természettani eszköz, melylyel a forrás fokát mérik, és meghatározzák, mennyi vizet ömleszt ki bizonyos idő alatt.

BUZGÓ, (buz-og-ó) mn. tt. *buzgó-t.* 1) Mozgásban levő híg testekre, folyadékokra vonatkozólag am.

bugyogva fakadozó, gyöngyöző, örvényező. *Buzgó forrás. Buzgó, felbuzgó fenékvíz.* 2) Átv. ért. heves, tüzes érzelmű, és cselekvésű, aki bizonyos teendők végzésében pontos, szorgalmas. *Buzgó hazafi. Buzgó tisztviselő.* 3) Vallási szent gyakorlatokban fáradhatatlan, ájtatos. *Buzgó pap. Buzgó keresztény. Buzgó imádság, fohászkodás.* V. ö. VAKBUZGÓ.

BUZGÓAN, (buz-og-ó-an) ih. L. BUZGÓN.

BUZGÓDOZIK, (buz-og-ó-d-oz-ik) k. m. *buzgódoz-tam, —tál. —ott.* Folytonos hévvel, tűzzel, szorgalommal buzog. V. ö. BUZGÓLKODIK.

BUZGÓLKODÁS, (buz-og-ó-ol-kod-ás) fn. tt. *buzgolkodás-t*, tb. *—ok.* 1) Tüzes, heves, fáradhatatlan működés, iparkodás bizonyos ügyben, vállalat végrehajtásában. 2) Vallásos érzelemből fakadó szent elmélkedés, ájtatoskodás.

BUZGÓLKODIK, (buz-og-ó-ol-kod-ik) k. m. *buzgólkod-tam, —tál, —ott.* 1) Hévvel, tűzzel, teljes indulattal munkálkodik valamiben. 2) Ájtatoskodik.

BUZGÓN, (buz-og-ó-an) ih. 1) Hévvel, tüzesen, ügyszeretettel, teljes szívből és lélekből. *Buzgón vinni, folytatni, teljesíteni hivatalát.* 2) Ájtatosan. *Buzgón imádkozni.*

BUZGÓSÁG, (buz-og-ó-ság) fn. tt. *buzgóság-ot.* Hév, tűz, belső indulat, folytonos pontosság; bensőség. *A nagy buzgóság néha többet árt a jó ügynek, mint használ. Szívbeli buzgóság. Mély buzgósággal imádni az Istent.*

BUZGÓSÁGOS, (buz-og-ó-ság-os) mn. tt. *buzgóságos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* A maga nemében nagyon, fölötte buzgó, különösen hévvel, tűzzel, bensőséggel járó.

BUZGÓSÁGOSAN, (buz-og-ó-ság-os-an) ih. Indulatteljesen, bensőséggel; nagy ájtatossággal.

BUZMA, (buz-ma vagy buz-va) mn. tt. *buzmát.* Fölfuvalkodott, nagyravágyó, büszke, pöffeszkedő. Rokona: *duzma*, aki hirtelen haragra buzdul, vagy, mint mondják, földúzza az orrát.

Képzésre hasonló *fity-ma, szusz-ma, tuty-ma, duzma* szókhoz.

BUZMÁLKODIK, (buz-ma-al-kod-ik) k. m. *buzmálkod-tam, —tál, —ott.* Fölfuvalkodik, pöffeszkedik, büszkélkedik.

BUZMASÁG, (buz-ma-ság) fn. tt. *buzmaság-ot.* Fölfuvalkodási, pöffeszkedési állapot, vagy tulajdonság.

BUZOG, (buz-og) önh. m. *buzog-tam* vagy *buzgottam, —tál* vagy *—ottál, buzog-ott* vagy *buzg-ott*, htn. *—ni* vagy *buzg-ani.* 1) Mondjuk folyékony testekről, különösen vízről, vérről, midőn belső mozgásban, pezsgésben, bugyogásban vannak. *Buzog a forrásból fakadozó víz. Buzog a felizgatott vér. Buzog a gyöngyöző bor. Bennem is buzog Árpád vére.* 2) Átv. ért. valamely ügyben, munkában, valami végett különös hévvel, tűzzel, élénkséggel munkálkodik, meleg ájtatos érzelmeket táplál. *Hazájáért, nyelvéért, vallásáért buzog.*

Alapfogalomban, mint élénk fogalomra vonatkozóval rokonok: *moz-og, bizs-ég, pezs-ég, pisz-ég.*

BUZOGÁNY, (boz-og-ány vagy bog-oz-ány) fn. tt. *buzogány-t*, tb. *—ok.* 1) Bizonyos kákafajnak bogláros feje, bugája, bakája, kákabot, vagy butikó. 2) Régies hadi fegyver, rendesen hengerded nyéllel, s végén gombbal, bunkóval, mely tömör, vagy belül üres; síma, vagy görcsös, vagy szeges szokott lenni. *Vas buzogány. Tollas buzogány*, a hadvezéreké. *Buzogányt forgatni. Buzogánynyal sujtani.*

„ . . . . . Vala ékes párducza vállán,
Rendítő buzogány jobbjában."
Vörösmarty Zalán fut.

„Réz buzogányt hordoz, s hadijesztő barna fején mély
Vas kalapot." Ugyanaz, ugyanott.

Buzgány alakban is:

„András alatt vérző buzgánynyal
Vívok mindennap a pogánynyal." Kazinczy.

3) Dunán túl némely vidékeken, nevezetesen Fehér vármegyében, rövid nyelü bunkós bot, melyet a pusztai betyárok szűrujjba dugva vagy szíjra akasztva szűr alatt viselnek.

Alapértelménél fogva jelent valami bogosat, bunkósat, miszerint gyöke *bos* azon *bod, bot, pot* gyökökkel rokon, melyekből *boda, bodor, botk, pota* származtak. Vagy átvetve a *bog* gyöktől am. *bog oz-ány*, bogozó (csomódzó). Egyezik vele a persa *buzghah* (securis falcata), török *bozdogan.*

BUZOGÁNYBAKA, (buzogány-baka) ösz. fn. A bakák neme alá tartozó növényfaj, szára fölül görbegurba, szétágazó. (Sparganium erectum.)

BUZOGÁNYFŰ, (buzogány-fű) ösz. fn. Vizek körül tenyésző széles levelü fű, melynek buzogányhoz hasonló virágbugája van.

BUZOGÁNYOS, (buz-og-ány-os) mn. tt. *buzogányos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Buzogányt viselő, buzogánynyal biró. *Buzogányos apáink. Buzogányos vitézek, Buzogányos káka.*

BUZOGÁNYOSAN, (buz-og-ány-os-an) ih. Buzogánynyal fölszerelve, fegyverkezve.

BUZOGÁNYOZ, (buz-og-ány-oz) áth. m. *buzogányoz-tam, —tál, —ott.* 1) Buzogánynyal feldiszít, fegyverez. *Felbuzogányozta magát, és seregeit.* 2) Buzogánynyal megver, dönget. *Megbuzogányozták emberül.*

BUZOGÁNYOZÁS, (buz-og-ány-oz-ás) fn. tt. *buzogányozás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valaki buzogányoz.

BUZOGÁNYKÖRTE, (buzogány-körte) ösz. fn. Nyakas körte, torzsátlan körte, kármán körte a Dunamelléken.

BUZOGÁS, l. BUZGÁS.

BUZONG, (buz-ong) önh. m. *buzong-tam, —tál, —ott*, htn. *—ni* vagy *—ani.* Erőteljesebb, nyomatékosabb és terjedelmesb értelményü, mint *buzog*, melylyel egyébiránt belsőleg rokon. V. ö. BUZOG.

BUZONGÁS, (buz-ong-ás) fn. tt. *buzongás-t*, tb. *—ok.* Nagyobb hévvel gyakorlott buzgás.

BUZSÁK, falu Somogy megyében; NAGY—, puszta Arad mellett; helyr. *Buzsák-on, —ra, —ról.*

BUZZAN, (buz-u-an vagy buz-van vagy buzz-an) önh. m. *buzzan-t.* Hirtelen, egyes buzgó mozdulást tesz, buzogni kezd. *Buzzan, felbuzzan benne a vér. Léptei alatt kibuzzan a fenékvíz. Fölbuzzan benne a harag.*

BUZZANÁS, (buz-van-ás vagy buzz-an-ás) fn. tt. *buzzanás-t*, tb. *—ok.* Hirtelen felforrás, felpezsdülés.

BŰ, BŰ, (1), elvont gyöke *büz, büzöl, büzös, büd, büdös* szóknak. Azon visszataszító természeti hangot fejezi ki, mely rosz szag érzésekor, vagy csunya, fertelmes dolog láttára, vagy valamely belső indulat, dühösség miatt valakiből kitör. Mint indulatszó jelent utálatot, s rokona: *piha! bü! beh büdös!* Egyezik vele a hellen φῦ, német *pfuj*, franczia *fi* (donc), latin *vah*, olasz *puh*, stb. a persában *bó* vagy *bói* Vullers szerint am. odor sive bonus sive malus. Fogalomban rokon vele az erkölcsileg csunyát, utálatost jelentő *bün is.* „Hü, bű, bá, szájunk tátva ezt mondjuk, ha valakit alávalónak akarunk jelenteni." Pázmán P. V. ö. BÜDÖS, BŰZ. Mint önálló melléknév divatozik a székelyeknél, s am. csunya, fertelmes. *Bü ház, bü konyha. Bü asszony.*

BŰ, (2), a bámuló szájtátást jelentő *bá* szónak ikertársa: *bü-bá.* Mindkettő külön fölveszi a tárgyeseti ragot. *Se büt se bát nem mondott*, azaz, nagy elfogultsága miatt szája úgy tátva maradt, hogy ezen bámulási hangokat sem volt képes kiejteni.

BŰ, (3), fn. tt. *büv-öt* vagy *büv-öt.* Leginkább *báj* szóval ikerítve (bübáj) és származékaiban, *büvöl, büvölés, büvös, büvösség*, divatozik. Jelent titkos, természetfölötti, bámulatgerjesztő erőt, melyről az a köznépi vak hiedelem, hogy gonosz szellemek segítségével müködik, és pedig némely babonás szavak, imádságok, énekek, s egyéb tettek és szerek által.

Alapfogalomban a bámulási, csudálkozási *bá* hasonmása, mennyiben titokszerü hatásával bámulatra indít. Rokonai: *pü! beh!* „Pü, mily csoda dolog ez!" „Beh szép!" V. ö. BÁ, BÁJ.

BŰ, BIBA—, mezőváros Sopron megyében; helyr. *Bü-n, —re, —ről.*

BŰBÁJ, BÜBÁJ, (bü-báj) ösz. fn. Ördögi, vagy legalább titokszerü mesterség, boszorkányság, gonosz szellemek czimboraságában müködés; holmi babonás szavak, énekek, imádságok elmondása, természetfelettinek látszó valamely siker elérése végett. Szelidebb értelemben véve l. BÁJ.

BŰBÁJOL, BÜBÁJOL, (bü-bájol) ösz. áth. m. *bübájol-t.* Ördöngös vagy titkos mesterséggel megveszteget, megboszorkányoz, hatalmába kerít, édesít.

BŰBÁJOLÁS, BÜBÁJOLÁS, (bü-bájolás) ösz. fn. Cselekvés midőn valakit vagy valamit bübájolnak.

BŰBÁJOS, BÜBÁJOS, (bü-bájos) ösz. fn. és mn. 1) Ördöngös, vagy titokmester, babonázó, boszorkányozó személy. 2) Ördöngösséggel, babonás müködéssel, boszorkánysággal járó, vagy felruházott. *Bübájos cselekvés. Bübájos banya.*

BŰBÁJOSKODÁS, BÜBÁJOSKODÁS, (bü-bájoskodás) ösz. fn. Bübájos cselekvények, babonaság, ördöngösség gyakorlása.

BŰBÁJOSKODIK, BÜBÁJOSKODIK, (bü-bájoskodik) ösz. k. Bübájos mesterséget, ördöngösséget gyakorol, boszorkányságokat üz.

BŰBÁJOSSÁG, BÜBÁJOSSÁG, (bü-bájosság) ösz. fn. Bübájos mesterség, ördöngösség, boszorkányság.

BŰBÁJOZ, (bü-bájoz) ösz. áth. L. BŰBÁJOL.

BÜD, elvont gyök, melyből *büdös, büdösödik, büdösít, büdösség* származtak. Ugyanaz *büz* szóval, melynek származékai: *büzöl, büzös, büzít.* Eredetére nézve utálatból fakadó természeti hang. Rokonok vele gyökben a latin *foetor, foetidus, putor, putidus, putorius* (görény), a hellen πόθω, πόω, a szanszkrit *púj* (büdösít) honnan *púti* (büz) *pútasz* (büdös, büzhödt), stb.

BŰD, falu Szabolcs megyében; HERNÁD—, falu Abaújban; helyr. *Büd-ön, —re, —röl.*

BÜDÖCSKE, (büd-öcs-ke vagy büd-ös-ke) fn. tt. *büdöcskét.* Göcsejben am. büdösféreg, poloska.

BÜDÖR, (büd-ör) fn. tt. *büdör-t*, tb. *—ök.* Nehéz szagu paréj faj. (Ferula). *Érdes büdör* (ferula hispida). *Aszatbüdör* (assa foetida).

BÜDÖS, (büd-ös) mn. tt. *büdös-t* vagy *—et*, tb. *—ek.* Kellemetlen rosz szagu, mi előtt orrunkat befogjuk. *Büdös hús, büdös láb, büdös száj. Büdös utcza, udvar, konyha. Büdös mesterség. Ne bizgasd, nem lesz büdös.* Km. Több helynevek jelzője; pl. *Büdöshegy, Büdöskút, Büdöspatak, Büdöstó.* Átv. ért. ami nem tetszik, mit utálunk, mitől undorodunk. *Büdös neki az iskola; büdös neki a korán kelés, a munka. Büdösben maradt*, azaz kudarczot vallott. Km. *Büdös, mint a bak.* Km. *Böben büdös, szükben* (vagy *éhben*) *édes.* Km. Rokonságait l. BÜD alatt.

BÜDÖSBABUK, (büdös-babuk) ösz. fn. Lásd: BABUK.

BÜDÖSBANKA, (büdös-banka) ösz. fn. Lásd: BABUK.

BÜDÖSEN, (büd-ös-en) ih. Büdös állapotban, kellemetlen szaggal, büzölve. *A vadhúst büdösen is megeszi.*

BÜDÖSES, (büd-ös-es) mn. tt. *büdöses-t*, tb. *—ek.* Kevessé büdös, büdöskés.

BÜDÖSFA, (1), (büdös-fa) ösz. fn. Cserjefaj a bengék neméből; tövistelen; levelei tojásdad-láncsásak, virágai nősek; bibéje egyes. Bogyója elébb vörös, azután fekete. Máskép: *kutyafa, büdöscseresnye.* (Rhamnus frangula.)

BÜDÖSFA, (2), falu Baranyában; helyragokkal: *Büdösfá-n, —ra, —ról.*

BÜDÖSFÉREG, (büdös-féreg) ösz. fn. Lásd: CSIMAZ, POLOSKA.

BÜDÖSFÉRGES, (büdös-férges) ösz. mn. Amiben, ahol büdösférgek, azaz, csimazok, poloskák tenyésznek. *Büdösférges szobák, gözhajók. Büdösférges ágy.*

BÜDÖSGÖNYE, (büdös-gönye) ösz. fn. A gönyék neméhez tartozó növényfaj. (Bryonia alba). V. ö. GÖNYE.

BÜDÖSÍT, (büd-ös-ít) áth. és önh. m. *büdösített*, par. *—s*, htn. *—ni*. vagy *—eni*. 1) Büdössé tesz, bűzzel betölt. *Mocsárok, dögtestek büdösítik az utczákat. Bebüdösíteni a szobát.* 2) Büdösen gőzölög, büdöset ereszt, szelek mennek el tőle. *Mi büdösít oly csunyául? Büdösítenek a kutyák, macskák.*

BÜDÖSÍTÉS, BÜDÖSITÉS, (büd-ös-ít-és) fn. tt. *büdösítés-t*, tb. *ék*. Cselekvés, midőn valaki vagy valami büdösít.

BÜDÖSKE, (1), (büd-ös-ke) fn. tt. *büdöskét*. Növénynem az együttnemzők és nősözvegyek seregéből; vaczka kopasz, csészéje egytagú, ötfogú, csöves. Sárga szirmai rendszerint öt számmal, bóbitája öt felálló kalász. Nevét büdöses virágától vette. Több fajai vannak. (Tagetes). Nevezik *bársonyvirágnak* is bársonytapintatú szirmainál fogva.

BÜDÖSKE, (2), (mint föntebb) mn. Kissé büdös.

BÜDÖSKÉS, (büd-ös-ke-es) mn. tt. *büdöskés-t*, vagy *—et*, tb. *—ek*. Olyan szagu, mintha büdös volna; kevéssé büzös. *Büdöskés sajt. Büdöskés vadhús.*

BÜDÖSKŐ (büdös-kő) ösz. fn. Köznépies nyelven am. kén, kénkő. Lásd ezt.

BÜDÖSKŐSZIN (büdös-kő-szín) ösz. fő- és mn. Olyan szin vagy szinü mint a büdösköé vagy kéné, olyan sárga, mint a büdöskő.

BÜDÖSKÖVES, (büdös-köves) ösz. mn. Büdöskövet, azaz ként tartalmazó, azzal vegyített, készített. *Büdösköves ásványok. Büdösköves fürdő. Büdösköves ír.*

BÜDÖSKŐVIRÁG, (büdös-kő-virág) ösz. fn. Finom jegecz, mely az égetett kénkő repülékeny részecskéiből alakúl öszve, kénvirág. *A macskáknak tejben büdöskövirágot adni.*

BÜDÖSKÚT, (büdös-kút) ösz. fn. Falu neve Sopron megyében. Helyragozva *—ra, —on, —ról.*

BÜDÖSLIK, (büd-ös-öl-ik) k. m. *büdösl-ött*, htn. *—eni*. Mondjuk testről, melyből büdös szag gőzölög, párolog, fejlik ki. *Büdöslik a roh adásnak indult hulla, növény. A döglött halak már messziről büdöslenek.*

BÜDÖSÖDÉS, (büd-ös-öd-és) fn. tt. *büdösödés-t*, tb. *—ék*. Büdössé levés, büdös szag kapása.

BÜDÖSÖDIK, (büd-ös-öd-ik) k. m. *büdösöd-tem, —tél, —ött*. Büdössé leszen, büdös szagot kap. *Büdösödik az állott hús. Megbüdösödik a döglött hal.*

BÜDÖSPATAKA, falu Kővár vidékében; helyr. *—patakán, —patakára, —patakáról.*

BÜDÖSSÉG, (büd-ös-ség) fn. tt. *Büdösség-ét*. Rosz, kellemetlen szaguság. *A nagy büdösségtől elájult. Undok, utálatos, gyomorkeverő, kiállhatatlan büdösség. Rohadt testek, döglött halak büdössége.*

BÜDÖSTÓ, puszta Gömör megyében; helyr. *—n, —ra, —ról.*

BÜDÖSÜL, (büd-ös-ül) önh. m. *büdösül-t*. Büdössé lesz, avasság, rohadás következtében visszataszító, undorító bűzszag kezd fejleni belőle.

BÜDÖSÜLÉS, (büd-ös-ül-és) fn. tt. *büdösülés-t*, tb. *—ék*. Büdössé levés.

BÜHATALOM,(bü-hatalom) ösz. fn. L. BÜVERŐ.

BÜK, (1), falu neve Szala megyében. Helyr. *Bükre, —ön, —ről*. Vannak ily nevü hegyek is Szatmár- és Közép-Szolnok megyékben. NEMES—, falu, PARASZT—, puszta Borsod megyében.

BÜK, (2) BÜKFA, BÜKMAKK stb. lásd BÜKK, BÜKKFA, BÜKKMAKK.

BÜKE, (talán: bige) fn. tt. *bükét*. Sándor István szerint, bizonyos hal neme.

BÜKK, (1) fn. tt. *bükk-öt*. Hazánkban, kivált hidegebb éghajlat alatt dúsan tenyésző erdei fanem az egylakiak és sokhímesek seregéből, tojásdad eleven zöld levelekkel, melyek szélei kevéssé behajlottak. Sima kérge, míg fiatal, szürkés zöld, utóbb hamuszín fehér. Fája szilárd, és tömör, színe barnás, vagy fehér. Ebből készítik a bakonyi talicskákat, lapátokat, villákat stb.

Eredetre nézve *bog* vagy *bög* gyökkel rokonítható, ahonnan *bükkfa* am. ágasbogas fa. Egyébiránt idegen nyelvekben számos rokonságai vannak, ú. m. a hellenben *φηγός*, latinban *fagus*, németben *Buche, Büche*, svédben *bok*, dánban *boege*, finnben *pöki, pyökki*, szlávban *buk, buka, bug, bukva*, (innen: Bukovina = bükkös).

BÜKK, (2) falvak Szalában; ALSÓ—, FELSŐ—, KÖZÉP—, falvak Sopron megyében; helyr. *—ön, —re, —ről.*

BÜKKES, lásd BÜKKÖS.

BÜKKFA, (bükk-fa) ösz. fn. Lásd: BÜKK.

BÜKKMAKK, (bükk-makk) ösz. fn. Makk, mely bükkfán terem. *Bükkmakkon hízlalni a sertéseket.*

BÜKKMAKKOL, (bükk-makkol) l. BÜKKÖL.

BÜKKMAKKOLAJ, (bükk-makk-olaj), ösz. fn. lásd: BÜKKOLAJ.

BÜKKMAKKOS (bükk-makkos), ösz. mn. Bükkmakkal tartott, hízlalt. *Bükkmakkos sertések.*

BÜKKOLAJ (bükk-olaj), ösz. fn. Bükkfa makkjából sajtolt olaj.

BÜKKÖL (bükk-öl), áth. m. *bükköl-t*. Bükkfa makkjával etet, hízlal. *Bükkölni a sertéseket.*

BÜKKÖLÉS (bükk-öl-és), fn. tt. *bükkölés-t*, tb. *—ék*. Bükkmakkal tartás, hízlalás.

BÜKKÖN, BÜKKÖNY, fn. tt. *bükkön-t*, tb. *—ök*. Hüvelyes vetemény, alakjára a lencséhez hasonló, a barmok kedves takarmánya. Fajai: *borsóka-, borzas-, csicseri-, erdei-, felemás-, kacstalan-, kalászos-, leveletlen-, mogyorós-, pallagi-, szagos-, szeges-, széleslevelü-, tavi* bükköny. (Lathyrus). V. ö. LEDNEK.

Alkalmasint: bög-öny am. ágabogas növény, v. ö. BÜKK; rokonságai: a hellén *βικίον, φακή*, a latin *vicia*, német *Wicke*, lithván *wikke* stb.

BÜKKÖNSZALMA (bükkön-szalma), ösz. fn. Kicsépelt, vagy nyomtatott bükkönnek szalmája.

BÜKKÖNSZÁR (bükkön-szár), ösz. fn. A bükkönnek szára, amint lábán áll, melyből, ha kicsépelik, vagy nyomtatják, bükkönszalma lesz.

BÜKKÖS (1), (bükk-ös) mn. tt. *bükkös-t*, vagy *—et.* tb. *—ek.* Bükkfákkal benőtt, bükkfákat termő. *Bükkös hegy. Bükkös Bakony.*

BÜKKÖS, (2) (mint föntebb) fn. tt. *bükkös-t*, tb. *—ök.* Bükkfákból álló erdő, vagy erdőség. *A bükkösbe hajtani a sertéseket. Kivágni a bükkös egy részét.*

BÜKKÖS, (3) MAGYAR—, OLÁH—, falvak Erdélyben; helyr. *—ön, —re, —ről.*

BÜKKTAPLÓ, (bükk-tapló) ösz. fn. Bükkfán termett, vagy bükkfa beléből való tapló.

BÜKLET, (bük-öl et) mivelt. m. *büklet-ètt*, par. *bükless.* Erdélyben am. buktat, leereget, pl. az erdőben levágott fát. Gyöke *bük* azonos *buk, bukik* igével.

BÜKLÖG, (bük-öl-ög) önh. m. *büklög-tem, —tél, —ött.* Erdélyi székely szó, am. bukkadoz, bukdácsolva megy, V. ö. BÖKKEN.

BŰKÖR, (bű-kör) ösz. fn. Kör, melyet a bűvölők, boszorkányozók, babonacsinálók vonnak magok körül, hogy, vakhitök szerént, a gonosz szellemek megrohanása ellen biztosítva legyenek.

BÜKÖS, (bük-ös) fő- és mn. 1) Lásd: BÜKKÖS. 2) Falu neve Erdélyben. Helyr. *Bükös-re, —ön, —ről.*

BÜKÖSD, (bük-ös-d) mváros és puszta Somogyban, falu Baranyában. tt. *Bökösd-öt.* helyr. *—re, —ön, —ről.*

BÜKS, NÉMET—, falu, MAGYAR—, puszta Vas megyében: helyr. *—re, —ön, —ről.*

BÜKSÁGY, puszta Baranyában; helyr. *—on, —ra, —ról.*

—BÜL, lásd: —BŐL.

BÜLY, (rokon *boly* gyökkel). Lásd: CSEREBÜLY.

BŰMESTER, (bű-mester) ösz. fn. A bűvölésben gyakorlott személy, ki babonaság, boszorkányozás által csudás dolgokat visz véghez; vagy aki különös szemfényvesztő ügyesség által bámulatos mutatványokat ad elé.

BŰN, BÜN (bü-n, lásd: BŰ) fn. tt. *bün-t*, tb. *—ök.* 1) Általán, valamely törvénynek szándékos áthágása. *Polgári, katonai bün.* 2) Szorosb ért. szántszándékos megszegése valamely erkölcsi, illetőleg isteni, és egyházi törvénynek, s maga azon cselekedet, mely e megszegésből származik. *Bünt követni el. Bünt cselekedni. Bünre vetemedni. Mást bünre ingerelni, csábitani. Bünbe merülni. Büntöl irtózni. Bünt vallani. Büneit szánni, bánni, töredelmesen meggyónni. Meguntam, vagy utálom, mint a bünömet.* Km. A keresztény erkölcstan szerint: *bocsánandó bün, halálos bün*, *eredendő* (eredeti) *bün* (peccatum originale), *cselekvési bün; égbekiáltó bün*; *fő bünök*; *idegen bünök; Sz. Lélek ellen való bün; néma bün* (Sodomia). *Nagy bün, szarvas bün. Bünöket megbocsátani. Büntöl feloldozni. Ez még nagy pénteken sem bün.* Km. *Ne uralkodjék a bün a ti halandó testeteken.* II. Kor. 5. 21. *Ki bünt nem tett sem álnokság nem uralkodott szájában.* Péter. 2, 22. A Szentirásban a bün gyakran annyi mint hajlandóság a bünre, az ember erkölcsi természetének megromlása. „Minden zsidók és görögök a bün alatt vannak.“ Rom. 3. 9. „De az irás mindeneket a bün alá rekesztett.“ Galat. 3. 22.

Rokonokul tekinthetők a parszi *vinah*, továbbá hellen *βινέω*, *ποινη*, *φόνος*, latin *poena, punio*, német *Pein* stb.

BÜNBÁNÁS (bün-bánás), ösz. fn. Szívbeli fájdalom az elkövetett bün miatt, s annak ezutáni kerülése. Egyházi értelemben: a penitenciatartásnak egyik lényeges része.

BÜNBÁNAT, (bün-bánat) ösz. fn. Lásd: BÜNBÁNÁS.

BÜNBÁNÓ, (bün-bánó) ösz. fn. Ember, ki elkövetett bünei fölött bánkodik, s azokat kerülni feltett szándoka van. *A bünbánót feloldozni. A bünbánónak megbocsátani. Töredelmes bünbánó.*

BÜNBIRÓ, (bün-biró) ösz. fn. Biró, ki büntető perekben itél; büntető törvényszéki biró. V. ö. BIRÓ.

BÜNBIRÓI, (bün-birói) ösz. mn. Bünbiróhoz tartozó, azt illető, attól származó. *Bünbirói hivatal. Bünbirói itélet.*

BÜNBOCSÁNAT, (bün-bocsánat) ösz. fn. Általán a bünért érdemlett büntetésnek elengedése. Egyházi értelemben: a bünösnek feloldása mindazon büntetésektől, melyeket e földön az egyház törvényei, s más világon Isten itélete szerént érdemlett volna. *Bünbocsánatért esedezni. Bünbocsánatot nyerni.*

BÜNBUKÁS, (bün-bukás) ösz. fn. Bünbe esés, bünbe merülés. *Ádám és Éva bünbukása.*

BÜNDÍJ, (bün-díj) ösz. fn. Általán minden büntetés, melyet az elkövetett bünért a bünösre kimond a biró. Különösen 1) Polgári értelemben: birság. Lásd: BIRSÁG. 2) Egyházi ért. a gyóntató atya által rendelt ájtatos cselekedetek, testi sanyargatások, melyeket a bünbánó megtenni köteles.

BÜNESET, (bün-eset) ösz. fn. Az elkövetett bünnek tényállása, minden körülményeivel véve.

BÜNFELEDÉS, (bün-feledés) ösz. fn. Országlati ért. am. az állodalom vagy fejedelem ellen fellázadt polgároknak megbocsátás, mely szerént azok a lázadókra szabott büntetés alól fölmentetnek. (Amnestia).

BÜNFENYÍTŐ, (bün-fenyítő) ösz. mn. Az elkövetett, s bebizonyított bünért az illető bünöst törvényes büntetésre itélő. *Bünfenyítő biróság, törvényszék. Bünfenyítő hatalom.*

BÜNG, (1), (azonos *bong* szóval) önh. m. *büng-ött*, htn. *—ni.* vagy *—eni.* 1) Sebes mozgásban tompa hangon bong, péld. az elhajított köves. 2) Előfordul ezen kettőztetésben; *csüngbüng*, mely értelemben egyenes vonalban függést jelentene, s megfelelne a latin *pendeo* szónak.

BÜNG, (2), fn. tt. *büng-öt.* A föntebbi igének második jelentése után, a csillagászoknál azon képzelt égi pont, mely a földön állónak fejteteje fölött lebeg, szokottabban: tetőpont. (Zenith.)

BÜNGÉS, (bün-ög-és) fn. tt. *büngés-t*, tb. *—ék.* Bongás. Lásd BÜNG, (1).

BÜNGYÓNÁS, (bün-gyónás) ösz. fn. Lásd: GYÓNÁS.

BŰNHELY (bűn-hely), ösz. fn. Hely, hol bizonyos bűn elkövettetett.

BÜNHESZT, BÜNHÖSZT, lásd BÜNTET.

BÜNHÖDÉS (bün-höd-és), fn. tt. *bünhödés-t*, tb. *—ék.* 1) Bünnek elkövetése, vagyis oly törvényellenes cselekvés, melyért valaki büntetést, fenyítést érdemel; régiesen *bünhötés*, *bünhötet* is. 2) Szenvedés, lakolás az elkövetett bünért.

BŰNHÖDIK (bün-höd-ik), k. m. *bünhöd-tem*, *—tél*, *—ött.* Molnár A. szerint. 1) Bünt követ el. „Bünhödtem, az ártatlan vért elárolván." Müncheni cod. „Ne akarjh bünhönnöd." Ugyanott. „Bünhöttönk te személyedben." Bécsi c. 2) Az elkövetett bünért lakol, szenved. *Ha vétkeztél, bünhödjél. Ezért bünhödni fogsz. Bünhödik, aki ebül cselekedik.* Km. „Megbünhödte már e nép a multat s jövendőt." Kölcsey. Ma inkább csak a második pont alatti értelemben divatozik.

BŰNHÖDTET (bün-höd-tet), áth. m. *bünhödtettem*, *—tél*, *—ett.* par. *bünhödtess.* Valakit az elkövetett bünért lakoltat, szenvedtet, megfenyít.

BÜNHÖSZIK (bün-hösz-ik), k. Csak a jelentőmód jelenidejében használtatik, különben lásd: BŰNHÖDIK.

BÜNHÖTIK, BÜNHÖTET régies, BÜNHÖDIK BÜNHÖDÉS helyett.

BŰNIRTÓ, BÜNIRTÓ (bün-irtó) ösz. fn. Ki a bünöket irtja, a bünök rosz következményeit elnyomja.

BÜNJOG (bün-jog), ösz. fn. Helyesebben lásd: BÜNTETŐJOG.

BÜNJEL (bün-jel), ösz. fn. Az elkövetett bünnek nyoma, maradványa, jelensége, pl. a gyilkosság bünjelei: maga a megölt test, a véres fegyver, a gyilkos ruháján látszó vércseppek, stb.

BÜNJELENSÉG, lásd BÜNJEL.

BÜNKÖZÖSSÉG (bün-közösség), ösz. fn. Két vagy több személynek bizonyos bün elkövetésében részvevése, együttes működése.

BÜNMARADVÁNY, (bün-maradvány) ösz. fn. Lásd: BÜNJEL.

BŰNOLDOZAT, BÜNOLDOZAT, (bün-oldozat) ösz. fn. Általán birói nyilatkozat, mely szerént a vádolt büntelennek, s a büntetéstől mentnek nyilváníttatik. Egyházi ért. gyóntató atyai eljárás, midőn a bünöst, ki ájtatosan meggyónt, s maga megjobbitását erősen fogadta, Isten nevében és hatalmával büneinek büntetésétől mentnek jelenti ki.

BÜNÖL, BÜNÖLL, (bün-öl, vagy öll) áth. m. *bünöl-t.* Bünnek tart, bünnek vall, azt alajtja valamiről, hogy bün. *Amit én jónak tartok, ő bünöli.*

BŰNÖS, BÜNÖS (bün-ös), mn. tt. *bünös-t*, vagy *—et*, tb. *—ek.* Bünnel teljes, bünbe keveredett. *Bünös ember, bünös lélek. Szegény bünös fejem. Irgalmazz Istenem, én bünös lelkemnek. Bünös lélek, sirasd kérlek, Uradnak nagy kinját.* (Egyh. ének.) *Ki miben bünös, abban gyanus.* (Km). *Bünösnek vallja magát.*

BŰNÖS, BÜNÖS, (mint fentebb) fn. tt. *bünös-t*, tb. *—ök.* 1) Ember, ki általán bünt követett el, mely törvényt megrontott. 2) Gonosztévő. 3) Egyházi ért. gyarló ember, kiben a bünre nagy hajlandóság van, s az Isten törvényeit megszegi. *Öröm leszen mennyben egy penitencziatartó bünösön.* Luk. 15. 7. Az Új Testamentomban néha annyit is tesz, mint idegen, nem zsidó hitü, pl. midőn szemére vetették Idvezítőnknek a zsidók, hogy bünösökkel (azaz pogányokkal) eszik.

BŰNÖSÖDIK, BÜNÖSÖDIK, (bün-ös-öd-ik) k. m. *bünösöd-tem*, *—tél*, *—ött.* Bünössé leszen.

BŰNÖSSÉG, BÜNÖSSÉG, (bün-ös-ség) fn. tt. *bünösség-ét.* Bünös állapot, vagy tulajdonság. *Bünössége miatt megvetett ember.*

BÜNPÉR, (bün-pér) ösz. fn. Törvényszék előtti kereset, melyben valakit mint gonosztevőt vádolnak, s büntetés alá vonatni kérnek. *Bünperbe idézni, fogni valakit.*

BÜNPÉRES (bün-pérés), ösz. fn. Kit gonosztételről vádolnak, s ellene testi büntetést kérnek.

BÜNPÖR, BÜNPÖRÖS, lásd: BÜNPÉR, BÜNPÉRES.

BÜNPÖRGYAKORLAT, (bün-pör-gyakorlat) ösz. fn. Szokott eljárás bünpörökben. Különösen a büntető törvényszékeknél a bünök különböző fajaira, ezeknek fokozataihoz képest a bevett elvek szerint kimondatni szokott büntetések.

BÜNROVÁS, (bün-rovás) ösz. fn. 1) Bünök öszveirása, öszvejegyzése. 2) Gúnyneve oly embernek, ki teli van mindenféle bünnel. *Te bünrovás!*

BÜNROVAT, (bün-rovat) ösz. fn. Bünök jegyzéke, fölirt sorozata.

BÜNRÖGZÖTT (bün-rögzött), ösz. mn. Mondjuk oly emberről, kiben a bünök elkövetése második természetté vált; javíthatatlan gonosztévő.

BÜNSULY, (bün-suly) ösz. fn. Azon erkölcsi teher, és felelősség, mely valakire nehezül, mint az érintett bünnek okára, végrehajtójára. A bünsuly azt terheli, kinek a bün betudatik, beszámíttatik. *Lelkét nagy bünsuly nyomja.*

BÜNSZERZŐ, (bün-szerző) ösz. fn. A büntársak között azon személy, ki az elkövetett bünnek fő oka, indítója.

BÜNSZERZŐSÉG (bün-szerzőség), ösz. fn. Vétség, gonoszság, melyet valaki mint bünszerző követ el.

BÜNTÁRS, (bün-társ) ösz. fn. Ki a büntettben részt vesz, ki a bün végrehajtását akármikép előségíti. *A büntársakat szembesíteni, hasonló büntetésre itélni.*

BÜNTEHER, (bün-teher) ösz. fn. A bünnek gonosz következményei, melyek a bünöst akár belső öntudat, azaz lelkiesméret furdalása, akár külső büntetések által nyomják.

BÜNTELEN, (bün-telen) mn. tt. *büntelen-t*, tb. *—ék.* Kinek büne nincsen, bün nélkül levő, ártatlan. *Büntelen vagyok, mégis engem szidnak.* Határozóilag am. büntelenül, bün nélkül.

BÜNTELENSÉG, (bün-telen-ség) fn. tt. *büntelenség-ét.* Bünnélküli állapot vagy létel.

BÜNTELENSÉGI, (bün-telen-ség-i) mn. tt. *büntelenségi-t.* Büntelenséget illető, arra vonatkozó. *Büntelenségi körülmények.*

BÜNTELENÜL, (bün-telen-ül) ih. Anélkül, hogy bünt hövetett volna el. *Büntelenül szenvedni.*

BÜNTÉNY, (bün-tény) ösz. fn. L. BÜNTÉTT.

BÜNTERHELT, (bün-terhelt) ösz. mn. Ki nagy vagy sok bünt követett el. *Bünterhelt, megrögzött gonosztévő.*

BÜNTERHELTSÉG, (bün-terheltség) ösz. fn. Bünterhelt állapot. V. ö. BÜNTERHELT.

BÜNTET, (bün-tet) áth. m. *büntet-tem, —tél, —ett.* Valakit büne miatt lakoltat, szenvedtet. *Pénzre, erszényre büntetni; veréssel, bottal, bezárással, börtönnel, halállal büntetni. Keményen, példásan büntetni. Megbüntetni. Isten büntesse meg.*

Gyökre nézve egyezik vele a latin *punio.*

BÜNTÉT, (bün-tét) ösz. fn. L. BÜNTÉTT.

BÜNTETÉS, (bün-tet-és) fn. tt *büntetés-t,* tb. *—ék.* Általán, a bünösnek lakoltatása, lelki vagy testi szenvedés, kín, mely az elkövetett bün miatt éri a bünöst. Különösen felsőség, hatóság, törvényszék által szabott és végre hajtott fenyítése a bünösnek. *A bünt ngomában éri a büntetés.* Km. *Méltó, sulyos, kemény, halálos büntetés. Büntetést szabni, végrehajtani. Enyhíteni, elhalasztani a büntetést. Félni, rettegni a büntetéstől. Kiállani, kiszenvedni a büntetést. Büntetés alól föloldani. Isten büntetése.*

BÜNTETÉSI, (bün-tet-és-i) mn. tt. *büntetési-t,* tb. *—ek.* Büntetésre vonatkozó, büntetésköp járó. *Büntetési dij, öszveg.*

BÜNTETETLEN, lásd BÜNTETLEN.

BÜNTETGET, (bün-tet-get) gyak. áth. Gyakran, vagy többeket büntet.

BÜNTETHETLEN, (bün-tet-het-len) mn. tt. *büntethetlen-t,* tb. *—ék.* Amit büntetni nem lehet, ami büntetés alá nem esik, például a puszta gondolat.

BÜNTETHETŐ, (bün-tet-het-ő) mn. tt. *büntethető-t.* Amit büntetni lehet, ami büntetés alá esik, például a bünkísérlet, habár a tett valósággal véghez nem vitetett is.

BÜNTETHETŐSÉG, (bün-tet-het-ő-ség) fn. tt. *büntethetőség-ét.* Oly állapot vagy minőség, melyet büntetni lehet, mely büntetés alá esik.

BÜNTETLEN, (bün-tet-len) mn. tt. *büntetlen-t,* tb. *—ék.* 1) Akit meg nem büntettek, fenyítetlen. *Büntetlen tolvajok.* 2) Amiért az illető bünös nem lakolt. *Büntetlen lopás, gyilkosság.* Határozóilag am. büntetlenül.

BÜNTETLENSÉG, (bün-tet-len-ség) fn. tt. *büntetlenség-ét.* Büntetés nélküli állapot. Büntetés elmaradása.

BÜNTETLENÜL, (bün-tet-len-ül) ih. Büntetés nélkül, torolatlanul, fenyítetlenül. *Ez nem marad büntetlenül.*

BÜNTETŐ, (1), (bün-tet-ő) mn. tt. *büntető-t.* 1) Aki vagy ami a bünöst büneiért lakoltatja. *Büntető biró, büntető törvényszék, büntető jog* vagy *igazság, büntető törvény, büntető hatalom, büntető itélet, büntető parancs.* 2) Mondatik az időről és helyről, melyekben a büntetés történik; *büntető hely, büntető nap, óra.*

BÜNTETŐ, (2), (mint föntebb) fn. tt. *büntető-t.* Törvényes személy, vagy hatalom, kinek joga és kötelessége büntetni. *Isten a gonoszok büntetője.*

BÜNTETŐBIRÓSÁG, (büntető-biróság) ösz. fn. Egy vagy több személyből álló biróság a vétkek s büntettek iránti eljárásban s azok elitélésében.

BÜNTETŐFOGLALÁS, (büntető-foglalás) ösz. fn. Valamely jószágnak, a büntetőtörvényszék itélete következtében elkobzása.

BÜNTETŐTÖRVÉNYSZÉK, (büntető-törvényszék) lásd: BÜNTÖRVÉNYSZÉK.

BÜNTÉTT, (bün-tétt) ösz. fn. Maga azon cselekedet, mely a törvényszegés által keletkezett. *Polgári büntett, erkölcsi büntett.* Az elméleti büntetőjogban különbség tétetik a *büntett* és *vétség* között, amaz különösebben gonosz szándékból keletkezik és sulyosb büntetést von maga után, ez inkább elvétés eredménye; azonban a gyakorlati büntető törvényben a kisebb fokú és mértékü büntényeket pl. kisebb lopásokat, csalásokat is, bár gonosz szándékból keletkeztek, a vétségekhez számítják, sőt ezek és némely úgynevezett (rendőri) kihágások közt is különbséget tesznek.

BÜNTÉTTES, (bün-téttes) ösz. fn. tt. *büntettes-t,* tb. *—ek.* Ki bünt követett el, gonosztevő, a törvény szándékos megsértője.

BÜNTETVÉNY, (bün-tet-vény) fn. tt. *büntetvény-t,* tb. *—ék.* Bünteher, mely a vétkes ellen biróilag határoztatik, péld. pénzbirság, fogság.

BÜNTÉVŐ, (bün-tévő) ösz. fn. Lásd BÜNTÉTTES.

BÜNTÖREDELÉM, (bün-töredelém) ösz. fn. Az elkövetett bün fölötti bánkódás. Egyházi ért. tökéletes bánat, midőn a bünös nem az örök büntetés félelméből, hanem azért bánja bünét, hogy azzal a véghetetlen jóságu Istent megbántotta.

BÜNTÖRŐDÉS, (bün-töródés) Lásd: BÜNTÖREDELÉM.

BÜNTÖRVÉNY, (bün-törvény) ösz. fn. Általán azon törvényhozói rendeletek öszvege, melyek a törvénysértők büntetésére, megtorolására hozattak. Különösen, minden egyes törvény, rendelet, mely külön külön meghatározza a bün s vétség neméhez és fokozatához képest a reájok szabandó büntetést.

BÜNTÖRVÉNYKÖNV, (bün-törvény-könyv) ösz. fn. Törvénykönyv, melyben a gonosztettek, vétségek és kisebb fokú kihágások megbüntetésére vonatkozó rendeletek foglaltatnak.

BÜNTÖRVÉNYSZÉK, (bün-törvény-szék) ösz. fn. Több személyből álló biróság, mely a vétségekről s büntettekről és azok büntetései végett támasztott ügyekben eljár, illetőleg itéletet hoz.

BÜNTÖRVÉNYSZÉKI, (bün-törvény-széki) ösz. mn. A büntörvényszékkel viszonyban levő. *Büntörvényszéki biró, idézés, itélethozás.*

BŰNÜGY, BÜNÜGY, (bün-ügy) ösz. fn. Oly ügy, mely büntettekre vonatkozik, azokat tárgyalja.

BŰNVÁD, (bün-vád) ösz. fn. Vád, mely valaki ellen, mint büntettes, és törvényszegő ellen indíttatik. (Actio criminalis).

BŰNVÁDI, (bün-vádi) ösz. mn. Bünvádra vonatkozó. *Bünvádi kereset.*

BŰNVALLÁS, (bün-vallás) ösz. fn. 1) Bünbe esés, bünnek elkövetése. Oly értelmü, mint: *kárvallás. szégyenvalllás*, ezen sajátnemü mondatok után: *bünt vallani, kárt vallani, szégyent vallani* a régies *vall* (habet) igétől. 2) Lásd: GYÓNÁS.

BŰNVALLATÁS, (bün-vallatás) ösz. fn. A bünről vádolt személynek törvényes kikérdeztetése, kérdőre vonatása. V. ö. VALLAT, VALLATÁS.

BŰNVALLÓ, (bün-valló) ösz. fn. Aki bünét, vagy büneit bemondja, bevallja. Egyházi ért. gyónó, gyónkodó.

BŰNVÉTEK, (bün-vétek) ösz. fn. A törvénynek oly általhágása, mely által a vétkes oly gonosztettet követ el, mely gyalázó, becstelenítő büntetést von maga után. (Delictum criminale.)

BÜR, azonos *bur* gyökkel a *bürök, bürke, bürü* származékokban. Lásd: BUR.

BÜRKE, (bür-ke, és bőr-ke) fn. tt. *bürkét*: 1) Dió-, mogyoró- s több fákon termő barka, és fenyőtoboz. Rokon vele a mélyhangu *burk, burok.* 2) Túl a Dunán am. bőrke, szalonna bőre. Ez érteményben is = burok. V. ö. BŐR.

BÜRKÖS, falu Erdélyben, Felső-Fejér megyében; helyr. *—ön, —re, —ről.*

BÜRÖK, BŰRÖK, (bür-ök) fn. tt. *bürk-öt.* 1) Növénynem az öthímesek seregéből; kisgallérja féloldali, mintegy három levelü, nagygallérja apró levelü; gyümölcse gömbölyüded, mindenik magva öt sinóros, sinórjai érés előtt fodrosak. (Conium). Köz ismeretü faja: *büdös bürök*, melynek szára bördős, fényes, verhenyes mocskokkal foltos. Máskép: *bötök, sípfü. A bürök is nagyobbra nő, mint a lóher.* Km. 2) Lásd: CSOMORIKA.

Nevét bördős azaz burkot képező üreges szárától kapta.

BÜRÖKÁRORR, (bürök-ár-orr) ösz. fn. Növényfaj az árorrok neméből. (Erodium cicutarium.) Lásd ÁRORR.

BÜRÖKFŰ, (bürök-fü) ösz. fn. Lásd: BÜRÖK.

BÜRÖKFŰPOR, (bürök-fü-por) ösz. fn. Bürökfüből gyógyszerészileg készített por. *Dercze, langolt bürökfüpor.*

BÜRÖKÍR, (bürök-ír) ösz. fn. Bürök vonatából készített kenőcsféle ír.

BÜRÖKLÉ, (bürök-lé) ösz. fn. Méregbürökből azaz csomorikából sajtólt mérges, életölő nedv.

BÜRÖKTAPASZ, (bürök-tapasz) ösz. fn. Gyógytapasz, melyet bürökvonatból készítenek, bürökír.

BÜRÖKVONAT, (bürök-vonat) ösz. fn. Gyógyszerészileg bürökből készített vonat. V. ö. VONAT.

BÜRÜ, BŰRÜ, (bür-ü) fn. tt. *bürü-t*, tb. *—k.* Árkon vagy patakon keresztül tett deszka, vagy gerenda, illetőleg kis hid, általjárás végett. Molnár Jánosnál *tengeri bürü* = tengerszoros.

Elemezve am. *buru* = borító, burító. Rokonok vele a német *Brücke*, svéd *bro*, dán *broc, brygge*, islandi *bru*, finn *porras*, zend *peretu*, pehlvi *puar*, parsi *puhal*, persa *púl*, a ghiláni szójárásban *purd* stb. Lengyelül *bruk* kőburkolatot, utczai kövezetet jelent.

BÜRÜS, BŰRŰS, (1), (bür-ü-ös) mn. tt. *bürüs-t*, vagy *—et*, tb. *—ek.* Bürüvel ellátott. *Bürüs patak. Bürüs árok.*

BÜRŰS (2), falu Somogyban; tt. *Bürüs-t*, helyr. *—ön, —re, —ről.*

BÜRÜZ, BŰRŰZ, (bür-ö-öz) áth. m. *bürüz-tem, —tél, —ött.* Bürüvel ellát, hidpallóval, gerendával fölszerel.

BÜRÜZET, (bür-ü-öz-et) fn. tt. *bürüzet-ét.* A bányajárásokban lerakott pallózat, melyen a bányamivesek be és ki járnak, s az ásványokat kiszállítják.

BŰS, puszta Szabolcs megyében; helyr. *—ön, —re, —ről.*

BÜSÉG, (bü-ség) fn. tt. *büség-ét.* Csunyaság, fertelmesség. Székely szó.

BÜSSE, falu Baranyában; helyr. *Büssé-re, —n, —ről.*

BÜSSÜ, falu Somogyban; helyr. *—be, —ben, —ből.*

BÜSZ, elvont gyöke *büszke* szónak és származékainak. A rátartó ember hangjának, mely fölfuvalkodásban és fuvó hangok kitörésében mutatkozik, utánzása. Elemezve: *büsz-ög-e* (büszögő) mint: *biczke* = biczegő, *ficzke* = ficzegő, *csinke* = czinegő, stb. Mint fölfuvalkodásra vonatkozók, rokonok hozzá: *bösz, buz*, honnan: *buzma.*

BÜSZÉMÉLY, (bü-személy) ösz. fn. A székelyeknél am. fertelmes, buja életü nő.

BÜSZÉRZET, (bü-szerzet) ösz. fn. Rút, tisztátalan nép. Székely tájszó.

BÜSZHÖDIK, lásd: BÜZHÖDIK.

BÜSZKE, (büsz-ke, büsz-ög-e) mn. tt. *büszkét.* 1) Szelidebb ért. mondjuk oly emberről, ki némi önérzetből, magát bizonyos körülmények közt rátartja, illetőleg felsőbbséget, és erkölcsi becset igényel. Ez értEményben vett büszke nem vet meg másokat, mint a kevély, nem követel érdem fölötti kitüntetést, mint a gőgös, nem oly felfuvalkodott, mint a dölyfös, de meg sem alázza magát, mint a szerény, vagy alázatos, s leereszkedni nem szeret. Rangjára, állására, becsületére sokat tartván annak megsértését nem türi. *Büszke létére készebb szükölködni, mint valakitől kegyajándékot elfogadni. Büszkébb, hogysem alsóbb rendüekkel társalogjon.* 2) Aki magával eltelve, s inkább külső előnyeinél mint valódi belső érdeménél fogva taglejtéseiben és beszédében föltünőleg hegyke, begyeskedő, negédes, kényes. *Büszke legény. Büszke leány. Büszke katona. Büszke, mint a kompolti kisasszony; mint az előhasu menyecske; mint a borbély legény;*

mint a paripa; mint a kanpáva. Közmondások. 3) Átvitetik élettelen dologra is.

„S nyögte Mátyás bús hadát
Bécsnek büszke vára." Kölcsey

„S a büszke várnak tornyain.....
Búsan szállong gyászlobogó." Eötvös.

„Nézd ott a tetőn ama büszke falat." Kisfaludy K.

Mennyiben a büszkeség rendesen bizonyos önteltségből fakadó fuvás által nyilatkozik, gyöke *büsz* rokon a pöffeszkedést, felfuvódást jelentő *busma* szó *bus* gyökével. Képzésre hasonló a *hegyke, iczke, ficzke, nyalka, fecske, csacska*, s több más igenevekből alakult melléknevekhez. — Fokozati különböztetés végett v. ö. KEVÉLY, GŐGÖS, DÖLYFÖS, FENNHÉJAZÓ, NEGÉDES.

BÜSZKÉLKÉDÉS, (büsz-ke-el-kéd-és) fn. tt. *büszkélkédés-t*, tb. *—ék.* Büszke indulatból származó tüntetések gyakorlása; rátartóskodás.

BÜSZKÉLKÉDIK, (büsz-ke-el-kéd-ik) k. m. *büszkélkéd-tem, —tél, —ett.* Büszkén, rátartósan viseli magát, dicsvágyból dicsekedőleg valódi, személyes vagy képzelt jelességeit fitogtatja. *Büszkélkedik nemességében.*

BÜSZKÉN, (büsz-ke-en) ih. Büszke módon, büszkélkedve, rátartósan, magát föltüntetve. *Büszkén beszél, jár. Büszkén viseli magát.* V. ö. BÜSZKE.

BÜSZKESÉG, (büsz-ke-ség) fn. tt. *büszkeség-ét.* 1) Rátartóság, mely nem annyira mások megvetésében, s fennhéjazásban, mint saját becsünk tudatában áll. *Férfias, nemes, úri büszkeség. Az igazságtalan uton ajánlott hivatalt büszkeségből el nem fogadni. Megsérteni valaki büszkeségét.* 2) Oly rátartósság is, illetőleg hegykeség, negédesség, begyesség, mely magát kitüntetni akaró taglejtésekben, vagy mások lenézésében is nyilatkozik. V. ö. BÜSZKE.

BÜSZKÍT, (büsz-ke-ít) áth. m. *büszkít-ett*, par. *—s*, htn. *—ni*, vagy *—eni.* Büszkévé tesz. *Bölcs embert semmi nem büszkíti. Hiú dicséretekkel nem kell büszkíteni a növendékeket.*

BÜSZKÍTÉS, (büsz-ke-ít-és) fn. tt. *büszkítés-t*, tb. *—ék.* Cselekvés, illetőleg hiú dicsérés, magasztalás, mely által valakit büszkévé tesznek.

BÜSZKÜL, (büsz-ke-ül) önh. m. *büszkül-t.* Büszkévé lesz.

BÜT, elvont gyök, azonos *üt*, vagy *bot* szóval. Származékai: *bütü.* V. ö. BOT.

BÜTÖK, lásd BÜTYÖK.

BÜTTÖS, falu Abaújban; helyr. *—ön, —re, —ről.*

BÜTÜ, (büt-ü) fn. tt. *bütü-t.* 1) A székelyeknél am. valaminek elvágott vége, mintegy lebotolt, leütött csúcscsa; továbbá: rovat, metszet, például a fán. 2) Lásd BÖTÜ, BETÜ.

BÜTÜKERT, (bütü-kert) ösz. fn. Háztelek végén levő kert. Székely szó.

BÜTÜS (büt-ü-ös), mn. tt. *bütüs-t*, tb. *—ek.* Aminek bütüje vagyis elvágott vége van. *Bütüs fa, gerenda.*

BÜTÜZ, (büt-ü-öz) áth. m. *bütüz-tem, —tél, —ött*, par. *—z.* 1) A fa végét egyenesen elvágja, lebotolja. Székelyszó. 2) Lásd BÖTÜZ, BETÜZ.

BÜTÜZÉS, (büt-ü-öz-és) fn. tt. *bütüzés-t*, tb. *—ék.* 1) Elvágás, különösen a fa végének egyenesre metszése, rovása. 2) Lásd BÖTÜZÉS, BETÜZÉS.

BÜTY, elvont gyöke *bütyök*, vagy *bütykő* szónak, azonos a gömbölyüt, csomósdatot jelentő *bögy, bogy* gyökökkel. Jelentése: szilárd állományu csomó, göcs.

BÜTYKŐ, (büty-ök-ő) fn. Lásd BÜTYÖK.

BÜTYKÖS, (büty-ök-ös) mn. tt. *bütykös-t*, vagy *—et.* tb. *—ek.* Aminek bütyke, azaz kemény csomója, göcse, kinövése van. *Bütykös láb. Bütykös fa.* Hasonló hozzá: *fütykös* (bot.)

BÜTYÖK, (büty-ök) fn. tt. *bütyk-öt.* Általán göcsös, csomós kinövés, dudorodás valamely állati vagy növényi testen. *Bütykök a gabona száron, a nádon.* Különösen a csontokon támadt gömbölyűs, jobbadán idomtalan göcs, mely az izülést alakulni segíti, s melynek az ellenkező csonton annak domboruságához mért kivájulat vagy árok szokott megfelelni. Máskép: *bötyök.*

BÜTYÖKÁROK, (bütyök-árok) ösz. fn. Üreg a bütyöknek megfelelő csonton, melyben a bütyök mozog. V. ö. BÜTYÖK.

BÜTYÖKNYUJTVÁNY, (bütyök-nyujtvány) ösz. fn. A nyakszirtcsonton, az öreglik mellett fekvő bütykök, melyek monyorú idomú porczkoronggal födvék.

BÜV, fn. tt. *büv-et.* vagy *—öt.* L. BŰ, fn.

BÜV, mn. lásd BÜ, vagy BŰ, mn.

BŰVEGYÉSZ, (bű-vegyész) ösz. fn. Titokszerű vegykémlő. V. ö. BŰVEGYÉSZET.

BŰVEGYÉSZET, (bű-vegyészet) ösz. fn. Titokszerű vegykémlet, a közép századok szüleménye, mely csudás dolgok, és kísérletek előállítását pl. az arany csinálást igényelte. (Alchymia).

BŰVEGYTAN, (bű-vegy-tan) ösz. fn. Jobban: *bűvegyészet*, lásd ezt.

BÜVENY, (bü-v-eny) fn. tt. *büveny-t*, tb. *—ék.* Nehéz ásvány, mely szürke, s kisebb-nagyobb mértékben fényes; ha több ideig levegőn áll, fölszine baraczkvirágszinü porral húzódik be. Jobbára mirenykénettel, és vassal vegyes állapotban találtatik. (Cobaltum).

BŰVEREKLYE, (büv-ereklye) ösz. fn. Ereklye, melyet valaki magánál visel, mert csuda erőt, és működést tulajdonít neki. (Amulet).

BŰVERŐ, (büv-erő) ösz. fn. Titkos, csudás hatásu erő, melyet a babonás hiedelem a büvészeknek tulajdonít.

BŰVÉSZ, BÜVÉSZ, (bü-v-ész) fn. tt. *bűvész-t*, tb. *—ék.* 1) Személy, ki, a babonás hitüek véleménye szerént, csudatüneményeket képes eszközölni. 2)

Szemfényvesztő, ki első tekintetre bámulatos és természetfölöttinek látszó dolgokat visz véghez, melyek egyébiránt csak természeti törvényeken alapulnak, vagy a szem elől elrejtett eszközök, szekrényfiókok stb. által létesíttetnek, vagy igen nagy kézi ügyesség művei stb.

BŰVÉSZET, BÜVÉSZET, (bü-v-ész-et) fn. tt. *büvészet-ét.* lásd BŰVÉSZSÉG.

BŰVÉSZETI, (bü-v-ész-et-i) mn. tt. *büvészeti-t*, tb. —*ek.* Büvészetre vonatkozó. *Büvészeti eszközök, szerek.*

BŰVÉSZI (bü-v-ész-i), mn. tt. *büvészi-t*, tb. —*ek.* Büvészt illető, büvészre vonatkozó. *Büvészi ügyesség.*

BŰVÉSZSÉG, (bü-v-ész-ség) fn. tt. *büvészség-ét.* Bűvölő mesterség, melynél fogva valaki természetfölöttieknek látszó dolgokat mivel. V. ö. BOSZORKÁNYSÁG.

BŰVKÖR, lásd: BŰKÖR.

BŰVÖL, BÜVÖL (bü-v-öl) áth. m. *büvöl-t.* Titkos, természetfölöttinek látszó erő által valamit vagy valakit megront, megveszteget, hatalmába hajt.

BŰVÖLÉS, BÜVÖLÉS, (bü-v-öl-és) fn. tt. *büvölés-t*, tb. —*ék.* Titkos, babonás mesterség által megrontás; babonázás, boszorkányozás.

BŰVÖLKÖDIK, (bü-v-öl-köd-ik) k. m. *büvölköd-tem*, —*tél*, —*ött.* Székely tájszó, am. mocskolódik, tisztátalankodik, csunyálkodik. V. ö. BŰ, mn.

BŰVÖLŐ, BÜVÖLŐ (1), (bü-v-öl-ő) mn. tt. *büvölö-t.* Boszorkányozó, titkos, természetfölöttinek látszó mesterség által megvesztegető. *Büvölö szók, énekek, mesterségek. Büvölö szerek.*

BŰVÖLŐ, (2), (mint föntebb) fn. Személy, ki a büvészmesterséget üzi, büvész.

BŰVÖS, BÜVÖS, (1), (bü-v-ös) mn. tt. *büvös-t*, vagy —*et*, tb. —*ek.* Lásd BŰVÖLŐ. mn.

BŰVÖS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *büvös-t*, tb. —*ök.* Lásd BŰVÖLŐ, fn.

BŰVÖSASSZONY, (büvös-asszony) ösz. fn. Boszorkány. Székely szó.

BŰVÖSSÉG, BÜVÖSSÉG, (bü-v-ös-ség) fn. tt. *büvösség-ét.* Bűvös mesterség, boszorkányság.

BŰVSZÉR (büv-szér), ösz. fn. 1) Általán mindenféle szerek, eszközök, melyeket a büvészek használni szoktak, péld. holtak csontjai, kenőcsök, stb. 2) *Talisman*, azaz, babonás szertartások között készített képecske, melyet a balhitüek bizonyos bajok, veszélyek, nyavalyák ellen szoktak viselni. Ily bűvszerek viselése különösen Napkeleten van divatban.

BŰZ, fn. tt. *büz-t*, tb. —*ök.* Székely tájszó, jelenti a kifutósdi labdajátékban a ki-*tüz*-ött czélpontot, mi nálunk a játszó diákok nyelvén : *meta.*

BŰZ, BÜZ (am. bü-öz, lásd BŰ gyökelemet s rokonságait *Büd* alatt), fn. tt. *büz-t*, tb. —*ök*, vagy —*ek.* 1) Régi értelménél fogva am. szag. Innen: *Se íze, se büze.* (Km.) *Megérezte a kolbászbüzt.* (Km.) 2) Újabb, és közönségesebb értelemben jelent rosz, kellemetlen szagot. *Bakbüz, dögbüz, kaptabüz, lóbüz. Föltaláltad büzén a ganajt.* (Km.) *Rút büzzel vagyon a jámbor. Büzt csinál. Ki nem állhatni a büzét. Senki sem érzi a maga büzét.* (Suus cuique crepitus bene olet). Km. *Büzbe keverni* am. rosz hírbe hozni. *Büzre talált* azaz szeretőt lelt. *Büzén keresd, feltalálod.* Km. *Büzivel jó a káposzta* azaz husával. *Megérezte a pendel büzit* azaz szeretni kezdi a nőnemet. Km.

BŰZASZAT, (büz-aszat) ösz. fn. Gyantaszerü igen büdös nedv. (Assa foetida).

BŰZASZATFESTVÉNY, (büz-aszat-festvény) ösz. fn. Büzaszatból készített festvény. V. ö. BŰZASZAT és FESTVÉNY.

BŰZBEFUTÓ, (büzbe-futó) ösz. fn. Székely tájnyelven am. kifutósdi labdajáték. *Büzbefutót játszani.* V. ö. BŰZ.

BŰZBOGÁR (büz-bogár) ösz. fn. Szürke bogár, mely leginkább őszszel és tavaszszal látszik némely vidékeken, s igen büdös szagáról ismeretes. Néhutt *büdös katának*, vagy *büdösbenczének* hívják.

BŰZEL, BÜZEL, (büz-el) áth. m. *büzel-t.* Valaminek büzét, illetőleg rosz szagát érzi. *Dögöt, ganajt büzelni.* Rokon képzésüek: *szagol, ízel.* Gyakorlatos értelemben: *büzlel, szaglal, ízlel.* Lásd ezeket.

BŰZELÍT, BÜZELIT, (büz-el-ít) áth. m. *büzelít-étt*, par. —*s*, htn. —*ni*, vagy —*eni.* Folytonosan vagy ismételve szagol, s büzét érzi valaminek. *A szaglászó eb büzelíti a vadat.*

BŰZENY, (büz-eny) fn. tt. *büzeny-t*, tb. —*ék*, A tengeri vizekben találtató vegyelem, vagyis egyszerü alapanyag, mely nevét kellemetlen büzétől vette. Ez egy sötét barnaveres folyadék, mely közönséges hévmérsékben magából sárgaveres halvany-szagu gőzt bocsát ki. Balard által 1826-ban födöztetett föl. (Bromium).

BŰZHÖDÉS, (büz-höd-és) fn. tt. *büzhödés-t*, tb. —*ék.* Büdös szag kifejlése.

BŰZHÖDIK, BÜZHÖDIK, (büz-höd-ik) k. m. *büzhöd-tem*, —*tél*, —*ött.* Büdös szag fejlik ki belőle. Büdösödik. *Büzhödik nyáron a sokáig álló hús. Büzhödik a tóvíz. Büzhödnek a csatában elesettek testei.*

BŰZÍT, BÜZÍT, (büz-ít) áth. és önh. m. *büzítétt*, par. —*s*, htn. —*ni.* vagy —*eni.* 1) Büdössé, büzössé tesz. *Utczán heverő dögök büzítik a várost.* 2) Büzt ereszt, büdös szag párolog ki belőle. *Büzítenek az ebek.*

BŰZÍTÉS, BÜZITÉS, (büz-ít-és) fn. tt. *büzítés-t*, tb. —*ék.* 1) Büdösítés, büdössé tevés. 2) Büznek eresztése.

BŰZLEL, BÜZLEL, (büz-el-el) áth. m. *büzlel-t*, Folytonosan szagolva, szimatolva büzét érzi valaminek. *A ló büzleli a farkas nyomát, s legott füleit hegyezi.* Képzésre olyan mint: *ízlel.*

BŰZLET, BÜZLET, (büz-öl-et) áth. m. *büzlettem.* —*tél*, —*ett.* Büzlel, szimatol, szaglász. *A vizsla eb büzleti a vadat.* Képzésre hasonló hozzá: *vizslat.*

BŰZLIK, (büz-öl-ik) k. m. *büzlött*, htn. —*eni.* Valaminek rosz szaga érzik. *Büzlik az állott hús, a békalencsés tó, az utczai csatorna.* Képzésre olyan mint: *ízlik.*

BŰZÖL, BÜZÖL, (büz-öl) áth. és önh. m. *büzöl-t.* 1) Büzzel betölt, bebüdösít, büzít. *Pézsmával bebüzölni a házat.* 2) Szagol, szaglász, szimatol, valamit büze után keres. 3) Balaton mellékén átv. ért. szeretgetni kezd, mintegy a nök büzét érezni kezdi. V. ö. BŰZ.

BŰZÖLG, l. BŰZÖLÖG.

BŰZÖLGÉS, BÜZÖLGÉS, (büz-öl-ög-és) fn. tt. *büzölgés-t,* tb. *—ék.* Valamely testből büdös, kellemetlen szagnak kifejlődése, kipárolgása. *Ganajnak, dögnek büzölgése.*

BŰZÖLGŐ, BÜZÖLGÖ, (büz-öl-ög-ö) mn. tt. *büzölgö-t.* Büdös kellemetlen szagot eresztö. *Büzölgö kemencze, büzölgö köszén, büzölgö döglött hal. Büzölgö árnyékszék, csatorna.*

BŰZÖLÖG, BÜZÖLÖG, (büz-öl-ög) gyak. önh. m. *büzölög-tem* vagy *büzölg-öttem, —tél* vagy *—öttél, büzölg-ött,* htn. *—ni* vagy *büzölg-ni* vagy *—eni.* Büdös szag párolog, gözölög,fejledezik folytonosan belöle. *Büzölög a fris ganaj. Büzölögnek a rohadásnak indult testek, a döglött halak. Büzölög a mocsárvíz, az árnyékszék.*

BŰZÖS, BÜZÖS, (büz-ös) mn. tt. *büzös-t* vagy *—et,* tb. *—ek.* Kellemetlen rosz szagu. A *büdös* szónál valamivel gyöngébb kifejezés.

BŰZÖSEN, BÜZÖSEN, (büz-ös-en) ih. Büzös állapotban.

BŰZÖSÍT, BÜZÖSÍT, (büz-ös-ít) áth. m. *büzösít-étt,* htn. *—ni* vagy *—eni.* Büzzel, kellemetlen szaggal tölt be, büzössé tesz. Ennél valamivel keményebb jelentésü a *büdösít.*

BŰZÖSÍTÉS, BÜZÖSITÉS, (büz-ös-ít-és). Lásd: BŰZITÉS.

BŰZÖSÖDIK, BÜZÖSÖDIK, (büz-ös-öd-ik) k. m. *büzösöd-tem, —tél, —ött.* Büzössé leszen, pl. büzösödik a vadhús, ha néhány napig áll, s ekkor még éldelhető; de ha már *büdösödik,* éldelhetlen.

BŰZSÓ, (büz-só) ösz. fn. Tiszta folyó állapotban levö hugyag. (Liquor ammonii causticus).

A B-ben van 7487 czikk.

CS

CS, kisded alakban cs, kiejtve : *csé,* negyedik bötü a magyar ábéczében, s a mássalhangzók sorában második. A beszéd müszerénél fogva a foghangokhoz számitandó. Mint öszvetett bötü a *t* és *s* hangoknak minden közhangot kizáró szoros vegyüléke, pl. *barátság* a magyar kiejtésben így hangzik: *barácsság,* melyben a *t* mint tompa gyöngébben, az *s* pedig hangzatosabban szól. Egyébiránt önállólag az egyszerü hangok közé tartozik, miszerint az elötte álló rövid hangzóju szótag a mértékes versben rövid marad, pl. Rĕgī dĭ csōsē'gŭnk. Ezen hangunk az árja családhoz, különösebben a szláv fajhoz tartozó nyelvekkel közös, a finnben pedig hiányzik.

A gyökszókban vagy elül áll, mint: *csa, csal, csap, csat, csel, csök, csuk,* vagy végül: *acs, ecs, öcs, becs, kecs, locs,* vagy elül és végül: *csacs, csecs, csécs, csics, csöcs, csucs.* Ezekről csak gyanítani sem lehet, hogy *cs* hangjok valaha két külön álló s bizonyos önhangzó által elválasztott *t* és *s* vagy más rokon hangokból forradt volna öszve, hanem csupán szószervi idomítással vagy a tompa *t* (néha *d*) a susogó *s*-vel hangzatosbíttatott, mint ezekben: *támolog csámolog, tömöszöl* (dömöszöl) *csömöszöl, töpörödik csöpörödik, törtet, csörtet;* vagy az eredeti susogó *s* tompább *t*-vel módosíttatott, mint: *sár, csér, sáté csáté, suhu csuhu, sajka csajka, sipog csipog, siápol csiápol, sekély csekély, kis kics* (kicsi), *savicza csavicza csevicze, sáva csáva* (sós edzö lé).

A *t* végzetü igék legnagyobb része a parancsolómódban *j* helyett *s*-t vevén föl, bennök a *t* és *s* kiejtve *cs*-képen hangzik, pl. *hajt-j, hajt-s,* kiejtve: *hajcs; tart-j, tart-s, tarcs; ejt-j ejt-s, ejcs; felejt-j, felejt-s, felejcs.* Miből gyanítható, hogy némely más ragokban és képzökben a *cs* ilyetén elemekböl alakult.

Részint országos, részint tájbeli szokás szerint fölcseréltetik a) *cz*-vel: *lapocska, lapoczka; gerincs, gerincz; cselleng, czelleng; csa cse, cza, cze* (kicsinyítö); *csibe, czibe; cserj, czihér; csihol, czihol; csendes, czendesz.* Különösen a selypítve beszélök *cs* helyett *cz*-t szoktak ejteni; b) *ty*-vel, *gy*-vel: *bácsi, bátya; recseg, retyeg; kolcsag, koltyag; rongy, rongy; vicsog, vigyog; varancs, varangy; göröncs, göröngy; csömöszöl, gyömöszöl;* a régies *incs, incsen, ingy, ingyen,* stb. c) *s*-vel: *csikoltyú, sikoltyú! csík, sík* (arany, ezüst), s több mások, mint föntebb; d) *t*-vel; mely eredeti alak, mint: *hajtár, hajcsár* (baromhajtó), *töltér, tölcsér, költön, kölcsön;* e) *k*-val: *csuvik, kuvik; csába, kába; kodács, kodák, kodácsol, kodákol; rikácsol, rikákol; kapa* a törökben *csapa.* Leggyakrabban elöfordúl mint kicsinyítö képzö alkatrésze a keresztnevekben: *Fercsó, Ferkó; Jancsó, Jankó; Palcsó, Palkó; Tercsi, Terka; Borcsa, Borka; Julcsa, Julka.* V. ö. KA kicsinyítö. E rokonság a *cs* és *k* között divatozik a szanszkritban (Bopp Ferencz. Vergleichende Grammatik. §. 14.), úgy szintén a szláv nyelvekben is, mint: *oko* (szem) *ocsi* (szemek) e helyett: *oki, ruka* (kéz) *rucsnik* (kezkenö), *ruknik* helyett. A szanszkritban a *cs,* és *ds* mind egyszerüen, mind hehentéssel vegyülve (csh, dsh) ínyhangoknak (palatale) neveztetnek.

Használatát illetöleg. 1) Mint erös csengésü hang természeti hangutánzásra igen alkalmas lévén számos ilyetén szók gyökét képezi, mint: *csacs,* csacsog, csacska; *csah, csih,* csahol, csihol; *csan, csén,* csangó cseng, csenget, csengetyü, csendít, csendül; *csap,* csapdos, csapkod, csaptat; *csam,* vagy *csám,* csamcsog, csámcsog; *csem, csémcs,* csémcség, csémcségés, csemege; *csár,* csárma, csármás; *csat,* csata, csattan, csattog; *csep,* csepeg, cseppen, cseppent; *csér,* cséreg, csérdül, csérdít, csergö; *csisz, csosz, csusz,* csiszeg, csiszol, csiszár, csoszog, csoszszan, csusztat, csuszka; *csev,* cseveg; *csi,* csiápol, csibe; *csiv,* csivog; *csics,* csicsereg, *csücs,* csücsörke; *csik,* csikorog, csikorít; *csip,* csipog; *csir,* csirip, csiripel, csirke; *csit,* csitít; *csiz,* csízike; *csók,* csókol; *csor,* csorog, csordít, csordúl, csorgat; *csöm,* csömcs, csömcsög; *csöp,* csöpög, csöpögö,

csöppen, csöppent; *csuh*, csuhu; *csuv*, csuvik. 2) A gömbölyű, dudorú testeket jelentő szók gyökeiben a *d, t, g, gy, k*, gyökhangok rokona, pl. ezekben: *csom*, csomb, csombók; *dom*, domb, dombor; *csöm*, csömbölék, csömör; *döm*, dömbicz, döme, dömsödi; *tom*, tomb, tombácz; *gom*, gomb, gomoly; *göm*, gömb, gömbölyű; *gyom*, gyomor; *kom*, *koncz* (gomcz), kompoty; *csöb* csöbör, *köb*, köböl, stb. E hangrokonság alapján több *cs* gyökhangu magyar szót hasonlíthatunk öszve más fajbeliekkel, milyenek: *cser quercus*, *Zerr; csöv*, *tubus*; *csik*land, *titi*llat; *csima*, *cyma*; *csónak*, *cymba; csöpü*, *stupa*; *csür*, Scheuer; *csillag stella*, stb.

A *cs* kezdetű gyökszók igen számosak nyelvünkben, mert minden árnyéklati változataikkal együtt mintegy 170-re rugnak, a *cs*-vel végződök pedig, mint, *acs, ecs, écs, ics, öcs, bécs, csecs, bocs, locs, mocs*, stb. körülbelül. 50-re. Ily végzetü ige nyelvünk egész birodalmában aligha létezik.

CS. megrövidítve am. császári, pl. *cs. hivatalnok*, *cs. kir. pénzügyérség.*

—CS, (1), mint képző a) helyneveket képez, önhangzó nélkül járulván leginkább *j, l, n, r* végzetü részint elvont, részint önálló gyökök- és törzsekhez, pl. *Baj-cs, Völ-cs, Gen-cs, Hen-cs, Bör-cs, Tor-cs, Tar-cs, Anar-cs, Kadar-cs, Tokor-cs, Mégyer-cs*. Mint ilyenhez hasonlók a *cs, d, s, t, gy, k* helynévképzők, milyenek: *Ap-cs, Kap-cz, Szém-cz, Gön-cz* (göm-cz?), *Udvar-d, Ér-d, Har-d, Hin-d* (him-d?), *Szon-d, Tol-d, Un-d; Hor-t, Hon-t, Bar-t, Vir-t, Csej-t; Ör-s, Dap-s, Bük-s; Ör-s; Pirü-gy, Álmá-gy, Szilvá-gy, Torbá-gy, Maj-k, Vaj-k, Becs-k, Det-k, Recs-k, Nics-k, Szepet-k*, stb. Mind ezek rokonok azon *d* helyképzőhöz, mely önhangzóval járul az illető gyök- és törzsekhez, mint: *Lov-ad, Ölv-ed, Tok-od, Kulcs-od.* Figyelmet érdemel, hogy a persában *dsá* helyet jelent és öszetételekben határozókép is használtatik, pl. *indsá* emitt (e helyütt), *ándsá* amott, *kudsa* hol? mely helyütt? Egyébiránt v. ö. —AD helyképző; b) képez másnemü föneveket szintén a fentemlített végzetü gyökök- és törzsekből: *kaj-cs,gyol-cs,szemöl-cs,gyümöl-cs,kan-cs,lon-cs* (lom-cs), *ron-cs* (rom-cs), *lappan-cs, rikkan-cs, ten-cs, habar-cs, vakar-cs, teker-cs, kükör-cs, gör-cs, hopor-cs* (hopor-t); melyekben *csinál* (régiesen *csedl*) gyökeleme *csi* vagy *cse* látszik rejleni. Rokonok *cs, d, gy, s, zs*, pl. *kor-cz, por-cs, mor-cz, hol-d, faj-d, bár-d, tár-gy, völ-gy, töl-gy, bor-s, hár-s, nyár-s, tör-zs*. Hangutánzó ezekben: *horzs*(ol), *morzs*(a), *pérzs*(él) *dörzs*(öl).

—CS, (2), mint középképző eredetileg az *s*, illetőleg *os, és, ös* képzőből alakult által, és pedig a) gyakorlatos igék részesülőjéből származott nevekben, mint: *szökös-ő szökcső;* átvetve: *szöcskő; lépes-ő* (lépdeső) *lépcső; hágos-ó* (mint: folyos-ó) *hágcsó*, elrontva s átvetve *háskó; biles-ő* (billegő) *bilcső*, szokottan: *bölcső; olos-ó* (alosó) *olcsó* (alcsó, alacson áru); *furos-a* (foros-a) *furcsa* (versutus a vertendo); b) *s* képzőjü melléknevekben, melyek *a e, i, u* toldalékhangot vettek föl, mint: *haros-a harcsa, száros-a* (kopasz) *szárcsa; kamos-i, kamcsi, kancsi, kivánosi, kiváncsi; apas-ú apacsú;* c) ezekben és hasonlókban: *innensö, innencső; ivásu, ivácsú; korásu, korácsu; bolosú, bolcsú; vérese, vércse ;* d) ezen igében: *szürcsöl* am. *szürösöl*, s egyezik vele: *zs*, a *dörzsöl, pörzsöl, morzsol, horzsol* igékben; e) helynevekben, mint: *Kalocsa, Kamocsa, Madocsa, Palocsa, Ugocsa*, stb. V. ö. —SA, —SE, képző.

CSA vagy CSÁ, 1) elvont gyök, melynek származékai jelentenek az egyenes útról, iránytól eltérést, félrehajlást, kifelé görbedést, illetőleg ilynemű mozgást, milyenek: *csáb*, ettől: *csába, csábít* stb. továbbá *csák*, a régi süvegek kétfelé álló szárnyai, honnan: *csákószarv, csákósüveg; csákla* vagy *csáklya*, kifelé görbedő kajcsos eszköz; *csákány*, kajmós bot vagy fegyver vagy fuvó hangszer; *csámpa, csámpás*, kifelé görbedő lábu; *csámolyog*, görbegurbán jár; *csajbos, csajkó, csánk, csavar* vagy *csafar, csáforta*, stb. Rokonai: *sa*, a félrebiczegést jelentő *sánta*, és görbe nézésü *sanda* származékokban, továbbá: *ta*, mint *tántorog, támolyog* származékok gyöke; *sza sze, té*, ezen szókban: *szana, szét, szél, széled, tétova.* 2) Önálló szó, melylyel az ökörhajtók élnek, midőn azt akarják, hogy az ökör egyenes menéséből jobb félre, azaz *túledre* térjen. *Csa Betyár! Csá Gombos!*

„Csa Szőke, hajsz Tartsa!
Iga nyakad tartsa."
Beniczky Péter a XVII. században.

Fölvesszen némely ragokat is. *Csára terelni a tinót. Csának fordult az ökör.* Ellenirányban: *hajsz! Egyik csára, másik hajszra*, azaz, egyik jobb, másik bal felé. Km. *Ne vidd csára az éneket.* A török nyelvben is: *csa*. Másképp és további összetétellel: *csálé, csáli;* l. ezt.

—CSA, vékonyhangon, *cse*, kicsinyítő névképző, mint: *tó-csa, darab-csa, görgő-cse*. A törökben: *dsik* vagy *csik*, de mellékneveknél az egyszerübb *dse* vagy *cse* is. A latinban is előfordúl *cio* pl. *homuncio*. Fordítva a magyarban *acs, ecs*, mint: *ur-acs, köv-ecs*. Egyébiránt l. —ACS és —KA képzők.

CSAB, helységek neve Hont- és Nyitra vármegyében; tt. *Csab-ot*, helyr. *Csab-ra, —on, —ról.*

CSÁB, (1), (csá-b) fn. tt. *csáb-ot*. Átv. értelemben, félretérést jelentő *csa* gyöktől, am. erkölcsi édesgetés, csalogatás, mely által valakit a jó útról elvonzanak, s reábirnak, hogy valamely rosz, tiltott cselekvésre hajoljon. A *csába* törzstől elvont új szó. *A csáboknak engedni, ellentállani.* Sínai nyelven *csáo* am. advocare, accersere, és *csá* am. falsum, mendax, decipere.

CSÁB, (2), helynév 1) előhegy neve Szalában, 2) faluk neve Hont és Nyitra megyékben.

CSABA, helységek, Békés és Borsod megyében; PILIS—, RÁKOS—, falvak Pest megyében. Helyr. *Csabá-ra, —n, —ról.*

CSÁBA, (1), (csáb-a) mn. tt. *csábát*, tb. *csábák.* 1) Kit el lehet csábítani, azaz, elédesgethető, eltéríthető, az egyenes utról eltántorítható. *Csába ifjú, csába*

nő. 2) Gyáva, buta, ostoba, esztelen, t. i. azon értelemben, mennyire magát elámítatni engedi. V. ö. KÁBA.

CSÁBA, (2), falu Erdélyben Belső-Szolnok megyében; helyr. *Csábá-n, —ra, —ról.*

CSABACSŰD, CSABA-CSŰD, puszta Békés megyében; helyr. *Csabacsüd-ön, —re, ről.*

CSÁBAÍR, (csába-ír) ösz. fn. Déli Európának zordonabb vidékein tenyésző növény, mely télen által zöld marad, s kedves takarmányul szolgál a baromnak. (Poterium). Van: *nős* (polygamum), és *vérfejü* (sanguisorba) csábaír.

CSABAKKESZEG, (csabak-keszeg) ösz. fn. Keszeg nevü halnem egyik faja.

CSABALÓCZ, CSABA-LÓCZ, falu Zemplén megyében; helyr. *Csabalócz-on, —ra, —ról.*

CSABÁNY, puszta Pestben; helyr. *Csabány-ba, —ban, —ból (?).*

CSÁBANYA, (csáb-anya) ösz. fn. Kerítő nő, ki az ártatlan személyeket bünre csábítja.

CSÁBA-ÚJFALU, helység Belső-Szolnok megyében; helyr. *Csába-Újfalu-ba, —ban, —ból.*

CSABDA, falu Fejér megyében; helyragokkal: *Csabdá-n, —ra, —ról.*

CSABDI, falu Fejér megyében; helyr. *Csabdi-ba, —ban, —ból.*

CSÁBFÉNY, (csáb-fény) ösz. fn. Csábító fény, csalfény, mely erkölcsileg rosz útra vezet, tévedésbe hoz.

CSÁBÍT, CSÁBIT, (csáb-ít) áth. m. *csábít-ott,* htn. *—ni* vagy *—ani.* 1) Édesget, félrevezet, tántorít, eltántorít, eltérít. Aki csábít, az mindig szép szín, kellemes mód által igyekszik mást részére vonni, roszra, tiltott dologra vezetni. *Lopásra, bujálkodásra, játékra, ivásra, csábítani valakit. Addig szopta, nyalta, mig elcsábította.* Km. 2) Bolondít, ámít, mennyire t. i. álokokkal és fogásokkal valakinek eszét veszi.

CSÁBÍTÁS, CSÁBITÁS, (csáb-ít-ás) fn. tt. *csábítás-t,* tb. *—ok.* 1) Édesgetés valami roszra, tiltott dologra, félrevezetés, eltántoritás. *Engedni a csábitásoknak; a csábitásnak ellentállani.* 2) Bolondítás bolonddá tevés, ámitás.

CSÁBÍTÓ, CSÁBITÓ, (csáb-ít-ó) fn. és mn. tt. *csábító-t.* Roszra édesgető, félrevezető. *Félre innen te csábitó! Csábitó jelek, beszédek. Csábitó nő, csábitó férfi.*

CSÁBOS, (csáb-os) mn. tt. *csábos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Ami roszra édesgető, gonoszra vezető, tántorító tulajdonsággal bír. *Csábos társaság; csábos nagy városi mulatságok; csábos öltözetü nő.*

CSÁBOSAN, (csáb-os-an) ih. Csábitó módon.

CSABRÁG, CSÁBRÁG, fn. tt. *csabrág-ot,* (törökül *tsaprak,* lengyelül *czaprag,* németül *Schabracke*), l. CSÓTÁR.

CSABRÁGOS, (csabrág-os) nm. L. CSÓTÁROS.

CSÁBSZÓ, (csáb-szó) ösz. fn. Édesgető, csalógató szó, vagy beszéd, mely által valaki mást erkölcsileg rosz útra téríteni akar.

CSABUK, (csa-buk) elvont törzsöke *csabukol* szónak, am. csára vagy félre bukdosás.

CSABUKKOL, CSABUKOL, (csa-buk-ol) k. m. *csabukol-t.* Kemenes alján am. kalézol, tekereg, félrecsapkod, csatangol.

CSÁBÚL, CSÁBUL, (csáb-úl) önh. m. *csábul-t.* 1) Félre, roszra vezettetik, eltántoríttatik. 2) Megcsalatik, ámíttatik, elbolondíttatik. 3) Némely tájdivat szerint: ámúl, elámúl.

CSÁBÚLÁS, CSÁBULÁS, (csáb-úl-ás) fn. tt. *csábúlás-t,* tb. *—ok,* 1) Roszra tántorodás, félrevezettetés. 2) Csalatás, valaki vagy valami által elbolondítás, elámitás.

CSÁBÚLAT, CSÁBULAT, (csáb-úl-at) fn. tt. *csábulat-ot.* Állapot, midőn valaki bal útra vezettetik, megcsalatik, elámíttatik.

CSACS, CSÁCS, hangutánzó elvont gyök honnan, *csacska, csacsog* vagy *csácsog, csacsogás* stb. származnak. A szanszkritban *csaksz* am. szól.

CSÁCS, falu Szala megyében; helyr. *Csács-on, —ra, —ról.*

CSÁCSA, mezőváros Trencsén megyében; helyragokkal: *Csácsá-n, —ra, —ról.*

CSACSI, (csacs-i) fn. tt. *csacsi-t.* Szamár. *Félharagba jö. mint a kis csacsi.* Km. *Ha nagy füle volna, épen csacsi lenne.* Km. Átv. ért. ostoba ember; tökfilkó. Valamivel szelídebb gúnynév, mint szamár.

CSACSKA, (csacs-ka, azaz, csacs-og-ó) mn. és fn. tt. *csacskát.* 1) Mondjuk kis gyermekekről, leányokról, kik sokat csacsognak, vagyis igen beszédesek. *Csacska kis fiú. Csacska kis leány.* Képzésre olyan, mint: *locsogó locska, fecsegö fecske, bugyogó bugyka,* s több más, hangutánzókból képzett ilyetén szók. 2) Mint főnév am. szócsiszár, szómalom, eleven kerepelő.

CSACSKAFÉCSKE, (csacska-fécske) ösz. mn. Csacsogó fecsegő.

CSACSKALOCSKA, (csacska-locsa) ösz. mn. Csacsogó, locsogó.

CSACSKÁLKODÁS, (csacs-ka-al-kod-ás) fn. tt. *csacskálkodás-t,* tb. *—ok.* Folytonos, vagy gyakori csacsogás, locsogás, fecsegés.

CSACSKÁLKODIK, (csacs-ka-al-kod-ik) k. m. *csacskálkod-tam, —tál, —ott.* Folyvást csacsog, locsog, jár a szája, kerepel.

CSACSKAMADÁR, (csacska-madár) ösz. fn. l. CSACSOGÁNY.

CSACSKÁR, (csacs-ka-ár vagy csacs-og-ár) fn. L. CSACSOGÁNY.

CSACSKASÁG, (csacs-ka-ság) fn. tt. *csacskaság-ot.* 1) Locskaság, fecsegés, folyvást sokat beszélő, összedaráló tulajdonság. 2) Pletykaság, hirhordás. *Piaczi, kofai, banyai csacskaság.*

CSACSKAZÖLD, (csacska-zöld) ösz. mn. Olyan szinü zöld, milyenek a csacskár azaz zöld szajkó tollai.

CSACSÓ, falu Nyitra megyében; helyragokkal: *Csacsó-n, —ra, —ról.*

CSACSOG, (csacs-og) gyak. önh. m. *csacsogtam, —tál, —ott.* Folyvást jár a szája, locsog, fecseg, kerepel, darál. *Ne csacsogj! Mindent kicsacsog. Elcsacsogja, amit hallott.*

CSÁCSOG, (csács-og) önh. L. CSACSOG.

CSACSOGÁNY, (csacs-og-ány) fn. tt. *csacsogány-t,* tb. *—ok.* Szajkók neméhez tartozó madár. Fajai: *sáskaevő, bogarász, rózsaszinü csacsogány.*

CSACSOGÁS, (csacs-og-ás) fn. tt. *csacsogás-t,* tb. *—ok.* Locsogás, fecsegés, sokbeszédüség. *Nem talál partot nyelve csacsogása.* Km. *Meguntam a sok üres csacsogást.*

CSACSOGÓ, (csacs-og-ó) mn. és fn. tt. *csacsogó-t.* Locsogó, fecsegő, szüntelen beszélő, kiáltozó. *Csacsogó gyermek, leány. Csacsogó, mint a szajkó.* Km. *Oh édes madarkám, csacsogó szajkócskám.* Népd.

CSAD, CSÁD, elvont gyöke *csadaj, csádé* szóknak. Általán jelent sűrü, sásos levelü cserjés növényt, bozótot. Rokonságainál fogva, milyenek: *sás, suhu, csuhu, csuhi,* súsogó hangutánzónak látszik.

CSADAJ, (csad-aj) fn. tt. *csadaj-t,* tb. *—ok.* Csalitos, cserjés, cziheres erdő; továbbá, sásos, bozótos hely. Rokona *csádé,* oly változattal, mint: *paraj, paré, taraj, taré, karaj, karé.*

CSÁDÉ, (csád-é) fn. tt. *csádé-t.* Máskép: *csáté.* Általán sűrü növésü, bozótos növények tömege. Különösen széles levelü, nagyra növő sás, máskép: *suhu, csuhu, csuhi.* Erdélyben néhutt am. magasra nőtt kender.

CSÁDÉS, (csád-é-as) mn. tt. *csádés-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Csádéval vegyített, csádét termő. *Csádés széna. Csádés rét, tómellék.* Máskép: *csátés.*

CSAF, elvont gyöke *csafar* szónak és származékainak, azonos *csav* gyökkel, s nem egyéb mint a *csa* gyöknek ajakhanggal toldott mássa. Jelent csa felé, vagy csára térést, fordulást. V. ö. CSÁF.

CSÁF, elvont gyök, melyből *csáforit,* és rövid ejtéssel *csafrinka* származik. Hangutánzó, azonos *csev* gyökkel a *cseveg* szóban, s a megfordított *fecs*-vel (fecseg-ben).

CSAFAR, (csaf-ar) áth. m. *csafar-t.* Székelyeknél és a Tisza mellett am. a szokottabb *csavar* vagy *facsar.* Különben így is elemezhető: *csa-far,* azaz, csára forgat. L. FACSAR.

CSAFARÁS, (csaf-ar-ás) fn. tt. *csafarás-t,* tb. *—ok.* L. FACSARÁS.

CSAFARÓ, (csaf-ar-ó) mn. tt. *csafaró-t.* Aki valamit csafar, facsar. Vétetik szenvedőleg ebben: *csafaró* vagy *facsaró víz a ruhám,* amiből t. i. vizet lehet facsarni.

CSÁFOR, (1), (csáf-or) elvont hangutánzó törzs, melyből *csáforit* és *csafrinka* származik. Jelentése: csevegés, fecserékelés, terefere.

CSÁFOR, (2), (csá-for) ösz. törzse *csáforta* névnek. L. CSÁFORTA.

CSÁFORD, falvak Sopron és Szala megyében; helyr. *Csáford-on, —ra, —ról.*

CSÁFORÍT, (csáf-or-it) áth. és önh. m. *csáforit-ott,* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Göcsejben am. fenhangon nevetgélve fecseg, cseveg, tereferél.

CSÁFORÍTÁS, (csáf-or-ít-ás) fn. tt. *csáforítás-t,* tb. *—ok.* Fecsegés, tereferélés, csevegés.

CSÁFORTA, (csá-for-ta azaz csá-for-da) ösz. fn. tt. *csáfortát.* Azon fa vagy más eszköz, melylyel a borsajtónak, présnek hengerét körültekerik (csára fordítják). V. ö. CSA elvont gyök.

CSAFRINKA, (csaf-or-in-ka vagy csaf-or-in-g-ó) fn. és mn. tt. *csafrinkát.* 1) Csevegő, tereferélő, beszédes kis leány. Más kiejtéssel: *czafrinka,* melynek törzse *czafra.* 2) Kis lotyó, kis szajha.

CSÁGAT, (csá-gat v. csá-og-at) szokatlan vagy elavult áth. ige, melynek származéka: *cságató.* Jelentése: csára hajt vagy hajtogat.

CSÁGATÓ, (csá-gat-ó) fn. tt. *cságató-t.* Eketaliga rudját kormányzó görbe fa, melynek egyik vége a tengely és vánkos közé van szegezve, a másik kampós vége pedig a taligarúdba vésve. Tájejtéssel: *cságatyó, cságatyú, cságotyú, cságoté, cságotú, csikoltó, csikótyu.*

CSÁGATYÓ, CSÁGATYÚ, l. CSÁGATÓ.

CSAH, hangutánzó elvont gyök, s jelenti 1) a vadfürkésző ebnek szavát; innen: *csahol, csaholás, csahos,* stb. 2) az aczélnak tüzkőhöz csapását, ütését. Változata: *csih,* mint *csihol, csiholás* gyöke. A törökben *csak-mak* am. ütni, különösen tüzet, mint mondjuk magyarúl is: *kiütni,* azon szótól ered: *csakmak* am. tüzi szerszám.

CSAHAJSZKÖRTIKE, (csa-hajsz-körtike) ösz. fn. Növényfaj a körtikék neméből, máskép *kerek téli zöld,* vagy *fasaláta.* Nevét onnan kapta, hogy himszálai fölfelé görbednek, anyaszára pedig lefelé görbed, vagyis mintegy csára és hajszra állanak.

CSAHITÁL, (csah-it-ál) önh. m. *csahitál-t.* Midőn a kutya, kivált éjjel, valami neszt vevén észre minduntalan ugat, csahol.

CSAHITÁLÁS, (csah-it-ál-ás) fn. tt. *csahitálás-t,* tb. *—ok.* Ugatás, csaholás.

CSAHÓ, (csah-ó vagy csaj-ó, l. CSAJ 4.) fn. tt. *csahó-t.* Evet, mókus, csaj, czibabó. L. EVET.

CSAHOL, (1), (csah-ol) önh. m. *csahol-t.* 1) Az ebről, különösen a vadászkutyáról mondják, midőn a vad szagát érezvén sajátságos hangon ugat. Csaholnak a kutyakölykök mielőtt ugatni kezdenek. 2) Átv. ért. csahol az ember, midőn más szavába belevág, s haszontalan dolgokat mond, de ez csak alsó irásmódban használható. *Ne csaholj már, hanem fogd be a szádat.*

CSAHOL, (2), áth. m. *csahol-t.* Tüzkövet aczéllal üt, tüzet üt ki, máskép: *csihel, csihol.*

CSAHOLÁS, (csah-ol-ás) fn. tt. *csaholás-t,* tb. *—ok.* 1) Kutyaugatás, különösen midőn vad után jár, vadat szaglász. *Kopók, vizslák csaholása.* 2) Átv. ért. s köznépies nyelven: fecsegés, locsogás, haragból, boszuságból kiáltozás, de csak olyan, melytől senki sem fél. 3) Tüzkiütés, aczél és tüzkő által.

CSAHÓLCZ, falu Szathmár megyében; helyr. *Csahólcz-on, —ra, —ról.*

CSAHOLÓ, (csah-ol-ó) mn. tt. *csaholó-t.* Vad után ugató; locsogó fecsegő, másra kiáltozó; tüzet kiütő. *Csaholó ebek.*

CSÁHOLY, MAGYAR—, OLÁH—, falvak Közép-Szolnok megyében; NYÍR—, puszta Szathmár megyében; helyr. *Csáholy-ba, —ban, —ból (?).*

CSAHOS, (csah-os) mn. tt. *csahos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Ugató, locsogó. *Csahos kutya, csahos ember. Elöcsahos,* azaz a községnek szónoka. szószólója. *Falu elöcsahosa.* Alsó irásmódba való kifejezés.

CSAJ, (1), elvont gyöke *csajbos, csajka, csajkó* szóknak, s jelent hajlást, hajlékonyságot, görbeséget. Mint ilyennek rokona *kaj,* a *kajcs, kajla, kajmó* származékokban, továbbá, *haj,* mint *hajlik, hajtogat* igék gyöke. Innen *csajka* és *hajó* egygyöküek.

CSAJ, (2), elavúlt gyök a lucskosat, vizeset jelentő *csajhos, csajt, csajtos* származékokban. Elófordúl egy 1224-diki oklevélben: „In rivulo qui dicitur *Csaj*" (Jerney Nyelvkincsek).

CSAJ, (3), hangutánzó gyöke *csajva, csajvadék* szóknak. Rokonai: *csaf, csah, csev,* mint hangutánzók.

CSAJ, (4), fn. tt. *csaj-t,* tb. *—ok.* Evet, mókus. Így neveztetik hajlékonyságától, folytonos ideoda mozgásától. Másképp: *csahó* = *csajó.* L. EVET.

CSÁJ, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Abaújban; helyr. *Csáj-on, —ra, —ról.*

CSAJA, l. CSALYA.

CSAJÁG, falu Veszprém megyében; helyragokkal: *Csajág-on, —ra, —ról.*

CSAJB, (csaj-b) elvont törzse *csajbos* szónak. A görbeségre vonatkozó *csaj* gyöknek bövített jelentése.

CSAJBOS, (csaj-b-os) mn. tt. *csajbos-t,* tb. *—ak.* Görbegurba. *Csajbos faágak.* Őrségi szó Vas megyében.

CSAJBUTA, CSAJBUTAG, (csaj-buta vagy butag) ösz. mn. és fn. Székely tájnyelven am. féleszü, mintegy csára járó ferde és buta eszű.

CSAJHOS, (csaj-h-os) mn. tt. *csajhos-t,* tb. *—ak.* Az ország több vidékein am. lucskos, pocskos, vizes, sáros, csatakos, csajtos. *Csajhos lett a ruhám.*

CSAJKA, (csaj-ka) fn. tt. *csajká-t.* Kis hajó neme. Másképp l. SAJKA.

CSAJKÁS, l. CSAJKÁSZ.

CSAJKÁSZ, (csaj-ka-ász) fn. tt. *csajkász-t,* tb. *—ok.* 1) Általán, minden hajós, ki csajkán jár. 2) Magyarországi határőrző katona a titeli kerületben, aki hadi csajkákon szolgál.

CSAJKÁZ, (csaj-ka-az) önh. m. *csajkáz-tam, —tál, —ott.* Csajkán jár. V. ö. CSAJKA, SAJKA.

CSAJKÁZÁS, (csaj-ka-az-ás) fn. tt. *csajkázás-t,* tb. *—ok.* Csajkán hajókázás.

CSAJKÁZHATÓ, (csaj-ka-az-ható) mn. tt. *csajkázható-t.* Amin csajkával járni kelni, hajókázni lehet. *Csajkázható folyam.*

CSAJKÓ, (csaj-k-ó) fn. tt. *csajkó-t.* Ollós bogár, melynek szarvai olló gyanánt öszvefonódnak. (Scarabaeus frondator). Gyöke a görbedést, félrehajlást jelentő *csa, csaj.*

CSAJT, (csaj-t) fn. tt. *csajt-ot.* Heves megyei tájszó, am. lucsk, sáros, vizes mocsok. *Merő csajt a ruhája.*

CSAJTA, falu Vas megyében; helyr. *Csajtá-n, —ra, —ról.*

CSAJTOS, (csaj-t-os) mn. tt. *csajtos-t,* tb. *—ak.* Vízzel, sárral alulról behányt, kostos, lustos, czafatos, mocskos, piszkos. *Csajtos szoknya. Csajtos köpeny. Csajtos gatyaszárak.*

CSAJVA, (csaj-va l. CSAJ (3).) fn. tt. *csajvát.* L. CSEREBOGÁR.

CSAJVADÉK, (csaj-va-dék) fn. tt. *csajvadék-ot.* Gyülevész, lármázó, zajongó népcsoport; csőcselék, zagyvalék pórnép. Vékonyhangon: *csejvedék* (csevedék).

CSAJVINKÓ, (csaj-vinkó) ösz. fn. Zagyvalék, vízzel kevert bor, seprübor, másképp: *csaviszka.* Balaton-melléki tájszó.

CSAK, ih. Vékonyhangon *csek* a honti palóczoknál és Vas vármegyében, és a rokon értelmü *csekély* szóban. Értelme kicsinyező, s hihetőleg nem egyéb, mint a megfordított *kis* vagy *kicsi* = *csik* = *csek* = *csak.* (Rokonságait lásd CSEK gyöknél). Különösen 1) jelent annyit, mint: *egyedül, csupán,* pl. *Csak egy szóra kérem önt. Csak dicséretet kapott, de jutalmat nem. Gyere be rózsám, gyere be, csak magam vagyok ide be.* Népd. *Csak azért szeretem a magyar menyecskét.* Népd. *Csak a híja, hogy* stb. *Csak az kár benne. Csak egyszer volt Budán kutyavásár.* Km. *Csak egy hajszálon lógott.* Km. *Csak maga hasznát keresi. Csak most ne hagyj el. Csak addig nyújtózzál, mig a lepedőd ér.* Km. *Csak úgy, csak úgy, amint lehet.* 2) Jelent közelséget időben és térben, midőn idő- és térnevek előtt áll, pl. *Csak imént láttalak. Csak három mérföld ide. Csak most voltam nála.* 3) *Nem* tagadóval am. majd, majdhogy, kis hiával, pl. *Csaknem mindenki elfutott. Csaknem mindenkor nálam van.* 4) *Ha, mégis, bár* kötszók után am. legalább, valahogy pl. *Hacsak lehet, eljövök. Mégis csak elértem czélomat. Bárcsak találkozhatnám vele.* 5) Indulatszó gyanánt használtatik az ily mondatokban: *Csak rajta! Csak csak! Csak merészelj hozzám közelitni! Csak búsúl, csak őszül vége s határtalan.* Vörösmarty.

CSÁK, (csa-ak vagy csá-ak) fn. tt. *csák-ot.* Több származékoknak mint: *csákó, csáklya, csákány,* törzsöke. Jelenti valamely testnek, eszköznek, műnek azon részét, hegyét, csúcsát, mely félre, kifelé (csára) hajlik. *A régi süvegek csákja. Horognak, csáklyanemű eszköznek csákja.* Képzésre olyan mint: *fe-*(fej)ből *fék, csü-* vagy *csé-*ből *csék.* Rokona a bogarak szarvát jelentő *csáp.* Hasonlók hozzá a szanszkrit *çákhá* (ág), latin *cacumen,* német *Zacken, Haken, Zweig,* stb.

CSÁKA, falu Erdélyben, Belső-Szolnok megyében; helyr. *Csáká-n, —ra, —ról.*

CSÁKÁNY, (1), (csák-ány vagy csák-a-any) fn. tt. *csákány-t,* tb. *—ok.* 1) Régi fegyver, mely nyélből s végén baltaforma fejből áll. 2) Jelenben amahhoz hasonló bot, fokos, milyent a csőszök, mészárosok stb.

viselnek. *Récsákány*, *vascsákány*, máskép : *fokos*. A persában *csavghán* Vullers szerént am. mortarium lapideum. 3) Csákánybot alakú furulya. *Csákányt fúni*. Törzse a kifelé hajló csúcsot jelentő *csák*. Megvan a törökben is *csaghana* (espèce de l'instrument musical. Hindoglu).

CSÁKÁNY, (2), több helység neve Magyarországban, ú. m. Abaújban, Somogyban, Vasban (mezőváros), és Pozsony megyében; helyragokkal: *Csákány-ba*, *—ban*, *—ból*.

CSÁKÁNYHÁZA, falu Nógrád megyében; helyragokkal: *Csákányházá-n*, *—ra*, *—ról*.

CSÁKÁNYKALAPÁCS, (csákány-kalapács) ösz. fn. Kalapács, melynek feje csákányalakú. V. ö. CSÁKÁNY.

CSÁKÁNYKAPA, (csákány-kapa) ösz. fn. Hoszszú vas foggal biró fanyelü szerszám, melylyel köveket feszegetnek- vagy kemény földet vágnak fel. *Csákánykapával fölfeszegetni az utczai kövezetet*.

CSÁKÁNYKAPACS, (csákány-kapacs) ösz. fn. 1) Kajmós vaseszköz a lakatosoknál, melyet a kapuk, ajtók ragasztóinál használnak, alkalmaznak. 2) Kertészek két águ kis kapája.

CSÁKÁNYOS, (csák-ány-os) mn. tt. *csákányos-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. Kinek csákánya van; csákánynyal fölfegyverkezett. *Csákányos vitézek*. *Csákányos legény*, *csősz*.

CSÁKÁNYOZ, (csák-ány-oz) áth. m. *csákányoztam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z*. Csákánynyal ver, üt. *Lódálj, mert különben megcsákányozlak*. V. ö. CSÁKÁNY. 2) Csákány nevü furulyán játszik; de ezen értelemben önható ige.

CSÁKÁNYOZÁS, (csák-ány-oz-ás) fn. tt. *csákányozás-t*, tb. *—ok*. Csákánynyal verés. Csákányon furulyázás.

CSAKBÁR, (csak-bár) ösz. isz. Megfordítva: bárcsak. Ohajtást, vágyat fejez ki.

CSÁK-BERÉNY, falu Fejér megyében; helyr. *Csák-Berény-be*, *—ben*, *—ből*.

CSÁKFALVA, helység Zemplén megyében; helyr. *Csákfalvá-n*, *—ra*, *—ról*.

CSAKHOGY, (csak-hogy) ösz. ksz. 1) Élünk vele, midőn azt akarjuk jelenteni, hogy bizonyos vágyunk, várakozásunk teljesült, vagy, amitől féltünk, meg nem történt. *Hála Istennek, csakhogy itt vagy*, *csakhogy az úton nem ért baj*. *Nem bánom fáradságomat, csakhogy bevégezhettem munkámat*. *Csakhogy elment*. 2) Némi kétkedést, ellenvetést fejez ki. *Adnék neki pént kölcsön, csakhogy nem tudom, visszaadja-e?* *Szép, szép, csakhogy drága*.

CSÁKLYA, (1), (csák-lya vagy csák-ol-ó) fn. tt. *csáklyát*. Hosszú fanyél végére szegezett kajmós vas, mely eszköz különféle czélokra használtatik. *Tüzi csáklya*, melylyel tűz alkalmakor a házak födeleit szakgatják. *Hajós csáklya*, a hajósok egyik szükséges eszköze, stb. *Csáklyát vetni*, *csáklyát hányni*. *Csáklyával tolni*, *húzni a hajót*, *csónakot*. Eredetére nézve l. CSÁK, gyök.

CSÁKLYA, (2), falu Erdélyben Alsó-Fejér megyében; helyr. *Csáklyá-n*, *—ra*, *—ról*.

CSÁKLYÁS, (csák-lya-as) mn. tt. *csáklyás-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. Csáklyával biró, csáklyával felkészült, felszerszámozott, felfegyverkezett. *Csáklyás révész*, *hajós*. *Csáklyás emberek a tüzoltásnál*. *Csáklyás raktár a tüzoltó intézet udvarán*.

CSÁKLYÁSAN, (csák-lya-as-an) ih. Csáklyával ellátottan.

CSÁKLYÁZ, (1), (csák-lya-az) önh. m. *csáklyáz-tam*, *—tál*, *—ott*. Székelyeknél am. két lószárcsontot lába alá tesz, és vasszeges pálczával magán segítve, vagy a nélkül a jégen sebesen csúszkál. Másként: *korcsolyáz*. L. ezt. 2) A hajósoknál am. csáklya segítségével tolja ideoda a hajót, csónakot, különösen a partok mellett, és midőn csekély a víz.

CSÁKLYÁZ, (2), (mint fölebb) áth. m. A vízben valamit csáklyával keres. *Csáklyázzák a vízbe fúladt embert*. *Csáklyázzák az elsodrott horgonyt*. 2) Csáklyával megüt, megver. *Megcsáklyázlak*.

CSÁKLYÁZÁS, (csák-lya-az-ás) fn. tt. *csáklyázás-t*, tb. *—ok*. Korcsolyázás. Csáklyával keresés; megverés. V. ö. CSÁKLYÁZ, önh. és áth.

CSÁKLYÓ, falu Zemplén megyében; helyragokkal: *Csáklyó-n*, *—ra*, *—ról*.

CSAKMEN, (csak-men) ösz. ih. Sopron- és Vas vármegyében divatos tájejtés a szokott *csaknem* helyett. L. ezt. Ugyanott így is ejtik: *csakmeg*.

CSAKMOST, (csak-most) ösz. ih. Imént, legközelebbi időben, épen most. *Csakmost láttam őt, s már megint eltünt*. Ez értelemben múltra vonatkozik. Midőn állandó jelenről van szó, elválasztva iratik. *Csak most segíts rajtam*. *Csak most ne hagyj el*. *Csak most tudom, milyen ember ő*.

CSAKNEM, (csak-nem) ih. Majd; alighogy nem; kevés híja volt hogy nem. *Csaknem hittem*. *Csaknem megloptak*. *Csaknem egyedül maradtam*. *Úgy megverték, hogy csaknem meghalt bele*.

CSÁK-NÉMA, puszta Győr vármegyében; helyragokkal: *Csák-Némá-ra*, *—n*, *—ról*.

CSÁKÓ, (1), (csák-ó) fn. tt. *csákó-t*. Régi szabású magyar süveg, melynek karimája nincsen, s fölülről két oldalra fityegő szárnyai vannak, melyek tulajdonkép *csákoknak* hivattak, s az ilyetén süveg *csákósüvegnek*. Jelennen is a magyar lovasok és gyalogok, söt más is gyalog ezredek süvegeit csákónak hívják. *Félre tette csákóját*. *Csákó a fejemen*, *kard az oldalamon*. Népd. *Huszárcsákó*, *fikacsákó*.

CSÁKÓ, (2), mn. tt. *csákó-t*. Kétfelé konyuló, kiálló. *Csákó szarvak*, melyek szépen kifelé fordulnak. *Csákó szarvú ökör*, vagy *csákó ökör*. Ellenben a befelé fordult szarvak *kajlák*. Így nevezik az ilyen szarvu ökröt is. *Csáli Csákó! Hők Csákó!*

CSÁKÓ, (3), falu Erdélyben Aranyos székben; KIS— és NAGY—, puszták Békés megyében; helyragokkal: *Csákó-n*, *—ra*, *—ról*.

CSÁKÓÁLLADZÓ, (csákó-álladzó) ösz. fn. Szíj vagy szalag, melylyel a föltett csákósüveget az állhoz lekötik.

CSÁKÓFŰ, (csákó-fü) ösz. fn. A csukókák neme alá tartozó növényfaj, melynek levelei szives-láncsásak. Máskép: *vizmelléki csukóka.* (Scutellaria galericulata).

CSÁKÓÖKÖR, (csákó-ökör) ösz. fn. Kifelé fordult szarvu ökör.

CSÁKÓRÓZSA, (csákó-rózsa) ösz. fn. Csinált rózsa a katonai csákókon.

CSÁKÓS, (csák-ó-os) mn. tt. *csákós-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* 1) Aminek csákói, csákjai, azaz kifelé fordult csúcsai, szárnyai vannak. *Csákós süveg,* 2) Csákóval, csákósüveggel ellátott. *Csákós huszár, bakancsos.*

CSÁKÓSAN, (csák-ó-os-an) ih. 1) Csákkal ellátottan. 2) Csákóval a fején.

CSÁKÓSÜVEG, (csákó-süveg) ösz. fn. Lásd: CSÁKÓ.

CSÁKÓSZARV, (csakó-szarv) ösz. fn. Marhának kifelé hajló szarva.

CSÁKÓSZARVÚ, (csákó-szarvú) ösz. mn. Kifelé fordult, hajlott szarvakkal biró. *Csákószarvú ökör, tehén.*

CSÁKÓTEHÉN, (csákó-tehén) ösz. fn. Kifelé fordult szarvú tehén.

CSÁKOVA, mezőváros Temes megyében; helyragokkal: *Csáková-n, —ra, —ról.*

CSÁKTORNYA, (Csák-tornya) mezőváros Muraközben Szala vármegyében; helyragokkal: *Csáktornyá-ra, —n, —ról.*

CSAKUGYAN, (csak-ugyan) ösz. ksz. Mégis. Öszveköttetésben áll *amint,* ritkábban *ámbár, noha* kötszókkal, pl. *Amint mondotta, csakugyan úgy történt. Csakugyan eljöttél, bár nem igérted.* Élünk vele általán, midőn azt akarjuk jelenteni, hogy valami valósult, beteljesedett, hogy a dolog úgy van, mint gondoltuk, véltük, stb. Használjuk kérdőképen is. *Csakugyan ő volna? Csakugyan meghalt?*

CSÁKVÁR, (Csák-vár) mezőváros Fehér vármegyében; helyr. *Csákvár-ra, —on, —ról.*

CSAL, (1), áth. m. *csal-t.* 1) Hizelgő szókkal, igéretekkel, csábító szerekkel kecsegtet, hí, hogy magához, vagy valahová jöjön, mely esetben az illető hivott előnyösebb helyzetből vagy állapotból valamely hátrányosb és károsabb helyzetbe vagy állapotba jut. *Tolvajbarlangba csalni valakit, és mindenéből kifosztani. Madarakat lépre, csaptába, halakat horogra, vadakat törbe, kelepczébe csalni.* V. ö. CSALDÖG, CSALÉTEK, CSALSÍP, CSALSZEM. Igekötőkkel: *becsalni a házba; kicsalni az ellenséget a várból; valahová felcsalni; valahonnan lecsalni.* 2) Tévutra, mintegy csáléra vezet, különösen az ismerő tehetséget hibába ejti. *A külszín gyakran csal. Ha szemeim nem csalnak, ő az. Holmi szemfényvesztő, káprázlató tünemények csalják a nézőt. Csal a várakozás, és remény,* midőn nem az történik, amit vártunk, reméltünk. 3) Hamis, álnok, ravasz utakon, fogásokkal valakit károsít. *Csal a kalmár, ha valódi áru helyett mást ad, ha hamis mértéket használ. A hütelen tiszt, cseléd csalja az urát,* ha hamisan számadol, ha javaiból magának elsajátít. *Csalják őt elül - hátul. Ki senkit meg nem csal, könnyen másra bizza dolgát.* Km. *Ne higyj neki, megcsal.* 5) Távolító ragú viszonynévvel am. valakitől álnok módon, hizelegve kizsarol valamit. *Pénzt csalni valakitől. Elcsalta tőlem legszebb fegyveremet. Utolsó fillérét kicsalták a korhely társak.* 5) Általában hívogat, édesget. *Csalom a szívedet, te meg az enyimet, kérjük istenünket, adjon össze minket.* Népdal. Erdélyi kiadása I. kötet 86. lap. *Csalom a szemedet, te is az enyimet, csókolom a szádat, piros két orczádat.* (Ugyanott 87. lap.)

Mennyiben ravasz, álnok cselekvésre vonatkozik, legközelebbi rokona *csel*, l. ezt; különben mint hivogatást, csábítást jelentőhöz hasonló a hellen *καλέω*, latin *calo*, szanszkrit *sál* (hí), német *schellen*, stb.

CSAL,(2) fn. tt. *csal-t,* tb. *—ok.* Vékony hangon: *Csel.* Hamisság, ravasz fogás, hibába, tévedésbe vezető eszköz, mód. Innen: *csalétek, csalfaj, csalkert. csalsíp, csalszó, csalvetés, hadi csal. Csalt vet az ellenségnek. Hadi csallal vette meg a várt.* A *csel* közönségesebb használatu.

CSALA, (1), (csal-a) fn. tt. csalá-t. Csalás. Ritka használatú. Leginkább ezen közmondásban fordúl elő: *Csere csalával jár*, mint szóhangjáték.

CSALA, (2), puszták Fejér, Tolna és Pest megyékben; helyr. *Csalá-n, —ra, —ról.*

CSALÁD, (1), (csal-ád) fn. tt. *család-ot.* Régente gyakran egyjelentésünek vétetett *cseléd* szóval. 1) Legtágasb ért. egy vérséghez s atyafiságba tartozó személyek öszvege. *Nemes, grófi családból való. Úri család. Szétágazó család.* Átv. testvérek gyanánt együtt élő szerzetesek testülete. *Mária családja.* 2) Szükebb ért. egy apa és anya alatt élő gyermekek, a hozzájok tartozó háznéppel, cselédséggel együtt. 3) Legszorosb ért. szülék és gyermekeik együtt véve. Innen: *családapa, családanya.* Elemzését illetőleg lásd: CSELÉD.

CSALÁD, (2), falu és puszta Nyitra megyében; PUSZTA—, falu Sopron megyében; VÁMOS—, falu Vas megyében. Helyr. *—on, —ra, —ról.*

CSALÁDFENNTARTÓ, (család-fenn-tartó) ösz. fn. A családnak egyetlen férfisarjadéka, vagy ivadéka.

CSALÁDI, (csal-ád-i) mn. tt. *családi-t,* tb. *—ak.* Családhoz tartozó, családot illető, családra vonatkozó. *Családi élet, családi viszonyok.*

CSALÁDKA, falu Nyitra megyében; helyr. *Családká-n, —ra, —ról.*

CSALÁDKÉP, (család-kép) ösz. fn. Valamely családhoz tartozó egy vagy több személyt ábrázoló kép. *Családképekkel díszített grófi palota.* Átv. ért. családi életet tárgyazó viszonyoknak, történetnek költői eléadása.

CSALÁDOS, (csal-ád-os) mn. tt. *családos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Kinek családja, illetőleg gyermekei vannak. V. ö. CSELÉDÉS

CSALÁDTŐNÉV, (család-tő-név) ösz. fn. Előnév, mely valamely családot ugyanazon nevű egy vagy több családtól megkülönböztet, s rendesen helynév. péld. *Galántai Balogh, Almási Balog, Daruvári Jankovich, Vadasi Jankovich.* (Praedicatum).

CSALÁDÜNNEP, (család-ünnep) ösz. fn. Örömnap, melyet valamely család tagjai magok között tartanak. pl. a családapa vagy anya születése napján.

CSALAFINTA, (csala-finta) ösz. fn. és mn. tt. *csalafintát.* Aki mintegy erkölcsileg fintán, sántikálva jár, hogy másokat megcsaljon, rászedjen. Különösen némely tájakon, am. leánycsábitó, törbe csaló, tovább-bá, ravaszul csintalakodó; másokat csaló, nyegle. *Csalafinta orvos.* Némely tájejtéssel: *csalavandi, cselevendi.* V. ö. FINTA.

CSALAMÁDÉ, (csada vagy csadaj-málé) ösz. fn. A Tisza alsó vidékein am. takarmányul vetett sürüen termő sásos kukoricza. *Csalamádét használni. Csalamádéval etetni a barmokat.*

Alkatrészei: *csada* vagy *csadaj,* azaz csádé, sásos termény, és *málé* (kukoricza), tehát eredetileg: *csadajmálé*, sásos, leveles, sürü növésü kukoricza, melyből hangátvetéssel lett: *csalamádé.* Hasonlóan átvetett hangú szók, a bodrogközi és székely: *makverő* (= vakmerő); a balatonmelléki: *háskó* (= hágcsó), a több tájon divatos: *szöcskö* (= szökcsö, szököső), *faracskál* (= faragcsál), *mecsevész* (csenevész).

CSALÁN, (csal-án, lásd: alább) fn. tt. *csalán-t,* tb. —*ok.* Növénynem az egylakiak seregéből, és négyhímesek rendéből. Több fajainak szára és levelei apró fulánkocskákkal borítvák, melyek a hozzájok érő testen égető csipős fájdalmat okoznak. *Csalán kezébe, nem liliom.* Km. *Nyilván csalánra vizellett, hogy oly komor.* Km. Fajai: *apró, epres, árva, pettegetett levelü* stb. Némely tájejtéssel: *csollán, csóvány.* A Nádorcodexben: *csalah.*

Gyöke *csal* talán eredetileg *sal, saly, saj,* menynyiben fulánkjai *salygó, sajgó* fájdalmat okoznak. Ezen tulajdonságára vonatkozik a latin *urtica* s német *Brennnessel* is.

CSALÁNCSATTOGATÓ, (csalán-csattogató) ösz. fn. Piczin fürge madár, mely nyáron az erdőn lakik, télen pedig nagy ügyességgel a sövények s töviskeritések között bujkál. Férgekkel táplálkozik.

CSALÁNCSIPÉS, (csalán-csipés) ösz. fn. Elénk, égető szúrás, melyet a csalán érintése okoz a testen.

CSALÁNÉGETÉS, (csalán-égetés) ösz. fn. Lásd CSALÁNCSIPÉS.

CSALÁNFONAL, (csalán-fonal) ösz. fn. Szárított s kender módjára megáztatott csalánszárból készitett fonal.

CSALÁNHIMLŐ, (csalán-himlö) ösz. fn. Lásd CSALÁNKÜTEG.

CSALÁNKA, (csal-án-ka) fn. tt. *csalánkát.* A csaláncsattogatók egyik faja. V. ö. CSALÁNCSATTOGATÓ.

CSALÁNKÜTEG, (csalán-küteg) ösz. fn. Küteg neme, midőn a bőrön kis hólyagocskák támadnak, melyeknek égetése a csalánéhoz hasonló.

CSALÁNLÁZ, (csalán-láz) ösz. fn. Láz, melytől a testbörön csalánkütegek támadnak. V. ö. CSALÁNKÜTEG.

CSALÁNOS, (csal-án-os) mn. tt. *csalános-t,* vagy —*at,* tb. —*ak.* Csalánnal benőtt, csalánnal bővelkedő. *Csalános kert, csalános árok.*

CSALÁNPATYOLAT, (csalán-patyolat) ösz. fn. Csalánfonalakból szőtt patyolatféle fínom gyolcs.

CSALÁNPILLANGÓ, (csalán-pillangó) ösz. fn. Éjjeli vagyis boszorkánypillék egyik neme.

CSALÁNSZÖVET, (csalán-szövet) ösz. fn. Csalánfonalakból szőtt kelme, gyolcs.

CSALÁR, (1), (csal-ár) elvont törzsök, mely *csalárd* szóban, s ennek származékaiban fennvan s e mellett önállólag is használtathatnék, mint: *buvár, buzgár, folyár* szintén igékből származott nevek.

CSALÁR, (2), falu Nógrád megyében; helyr. —*on,* —*ra,* —*ról.*

CSALÁRD, (csal-ár-d) mn. tt. *csalárd-ot.* Kinek a csalás megrögzött tulajdonsága; hamissággal teljes; rókatermészetű; ki mindenkor kész a csalásra (*mintegy csalással áradozó*). Mondják átvitelesen oologról is *csalékony* helyett:

„Csalárd örvények, vad sziklák között
Sajkán lebegve futja víg futását."

Kazinczy.

CSALÁRDKODÁS, (csal-ár-d-kod-ás) fn. tt. *csalárdkodás-t,* tb. —*ok.* Csalárdul cselekvés, csalárdság.

CSALÁRDKODIK, (csal-ár-d-kod-ik) k. m. *csalárdkod-tam,* —*tál,* —*ott.* Csalárdul cselekszik; róka módjára ravaszkodik; hamisságokat üz.

CSALÁRDOS, (csal-ár-d-os) mn. tt. *csalárdos-t,* vagy —*at.* tb. —*ak.* Csalárd müvekkel teljes; hamisságban, ravaszságban jártas. Oly alakú, mint: *bolondos, zöldes.* Dolgokról am. csalékony:

„Sok száz mind okosabb mind vitézebb, abbul
Ki nem tudott jünni, csalárdos fogságbul."

Gr. Zrínyi M.

CSALÁRDSÁG, (csal-ár-d-ság) fn. tt. *csalárdság-ot.* Tulajdonság, melynél fogva valaki mások csalására hajlandó, s mindenkor kész; cselszövény; álnok törekvés. *Csalárdságon érték, rajta kapták. Nem messze megy ember csalárdsággal.* Km. Bibliai értelemben: gonoszság, bün. Kinek szájában csalárdság nem találtatott.

CSALÁRDUL, (csal-ár-d-ul) ih. Hamisan, álnokul, csalva, csalólag. *Miért kisértette meg a Sátán a te szivedet, hogy csalárdul cselekednél a mező árával?* (Apost. Cselek.)

CSALÁRKODIK, (csal-ár-kod-ik) k. Lásd CSALÁRDKODIK.

CSALÁS, (csal-ás) fn. tt. *csalás-t,* tb. —*ok.* 1) Szántszándékos félrevezetés, tévedésbe hozás, hibába

ejtés. 2) Hamis úton módon, különösen félrevezetés általi károsítás. *Csalásból szerzett vagyon.* 3) Csábítás. *Csalással disznó sem hízik.* Km.

CSALÁSI, (csal-ás-i) mn. tt. *csalási-t*, tb. *—ak.* Csalásra vonatkozó, magában csalást foglaló. *Csalási szándék. Csalási merény, bűn.*

CSALATÁS, (csal-at-ás) fn. tt. *csalatás-t*, tb. *—ok.* Rászedetés, elcsábíttatás mások által. Különbözik ettől: *csalódás.*

CSALATHATATLAN, (csal-at-hat-atlan) mn. tt. *csalathatatlan-t*, tb. *—ok.* Kit meg nem lehet csalni, ki meg nem csalathatik.

CSALATHATLAN, (csal-at-hat-lan) lásd: CSALATHATATLAN.

CSALATIK, (csal-at-ik) külsz. m. *csalat-tam, —tál, —ott.* Kit mások rászednek, elcsábítnak. Különböző: *csalódik.*

CSALATKOZÁS, (csal-at-koz-ás) fn. tt. *csalatkozás-t*, tb. *—ok.* Véleményben tévedés; a dolognak másképen létele, mint gondoltuk. V. ö. CSALATKOZIK.

CSALATKOZIK, (csal-at-koz-ik) k. m. *csalatkoz-tam, —tál, —ott.* Véleményében téved, reménye nem teljesedik; a dolgok egészen másképütnek ki, mint gondolá. *Reményében csalatkozni. Emberekben csalatkozni. Fiamban felette csalatkoztam. Ha nem csalatkozom, a dolog így történt. Nagyon csalatkozol, ha hiszed. Ki emberben bízik, könnyen csalatkozik. Ki Istenben bízik, nem csalatkozik. A házvételben igen megcsalatkoztam.*

CSALATKOZHATATLAN, (csal-at-koz-hat-atlan) lásd: CSALATKOZHATLAN.

CSALATKOZHATATLANSÁG, (csal-at-koz-hat-at-lan-ság) lásd: CSALATKOZHATLANSÁG.

CSALATKOZHATATLANUL, (csal-at-koz-hat-atlan-ul) lásd: CSALATKOZHATLANUL.

CSALATKOZHATLAN, (csal-at-koz-hat-lan) mn. tt. *csalatkozhatlan-t*, tb. *—ok.* 1) Aki nem tévedhet, hibába nem eshetik. *Egyedül az Isten csalatkozhatlan.* Köz életben e szó helyett *csalhatatlan* kifejezéssel élnek, holott ez annyi mint: kit megcsalni, tévedésbe hozni nem lehet. Tehát: *Az Isten csalhatatlan.* am. Az Istent megcsalni nem lehet. *Az Isten csalatkozhatlan* am. Az Isten önmagában, önmagától nem tévedhet, nem hibázhat. 2) ih. Csalatkozhatlanul.

CSALATKOZHATLANSÁG, (csal-at-koz-hat-lan-ság) fn. tt. *—ot.* Tulajdonság, melynél fogva valaki nem csalatkozhatik.

CSALATKOZHATLANUL, (csal-at-koz-hat-lan-ul) ih. A nélkül, hogy csalatkozhassék, tökéletes bizonyossággal. *Csalatkozhatlanul itélni valamiről.*

CSALATSÁG, (csal-at-ság) fn. tt. *csalatság-ot.* Pesti Gábornál am. csalás, csalfaság.

CSALDÖG, (csal-dög) ösz. fn. Vadászok nyelvén csalétkül kitett döghús, hogy farkast, rókát azon helyütt lövésre kerítsenek.

CSÁLÉ, (csa, vagy csá-elé vagy elő). Ökörnógató szó, am. csára előre, csa előre, azaz, jobbról félre térve előre. Átv. ért. csáléra am. görbén, nem egyenes vonalban. *Csáléra áll a kazal.* Erkölcsi ért. jelent hamis, csaló módot, különösen hütlenségi elsajátítást. *A hütlen tisztek kezelése alatt a jövedelem nagy része csáléra ment.* V. ö. CSA, CSÁ.

CSALÉKONY, (csal-ék-ony) mn. tt. *csalékony-t*, tb. *—ak.* Lényegénél, természeténél, hajlamánál fogva gyakran, vagy könnyen csaló, illetőleg tévutra vezető, hibába ejtő. *Csalékony érzékek. Csalékony időjárás. Csalékony remény. Csalékony látszat. Csalékony szín.*

CSALÉKONYAN, (csal-ék-ony-an) ih. Csalékony módon. *Csalékonyan mutató szemüvegek. Csalékonyan jár az idő.*

CSALÉKONYSÁG, (csal-ék-ony-ság) fn. tt. *csalékonyság-ot.* Könnyen csaló minemüség, vagy állapot. *Szemek, fülek csalékonysága.*

CSALEMBÉR, (csal-embér) ösz. fn. Csaló, csalafinta, hamis ember.

CSÁLÉS, (csa-elé-es) mn. tt. *csálés-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Ökörről mondatik, mely a járomban bal felül áll, mert mikor csáléra, azaz jobbra kell fordulni, ezt szólitják, hogy társát arra tolja. Másképː *külső ökör.* A jobb felől álló *hajszás*, vagy *belső*, ellenkező okból, *Csálés ökör.*

CSALÉT, (1), (csal-ét) lásd: CSALÉTEK.

CSALÉT, (2), CSALÉTOS, lásd CSALIT, CSALITOS.

CSALÉTEK, (csal-étek) ösz. fn. Étek, nyalánkság, melyet horogra, törökre, vagy más vadfogó eszközre tesznek, hogy általa a vadakat oda csábitsák, és kelepczébe ejtsék.

CSALÉTKEZ, (csal-étkez) ösz. áth. Vadászok nyelvén csalétket kitesz, vagy kelepczét azzal megken.

CSALFA, (csal-faj vagy csal-fi), mn. tt. *csalfát.* Hamis, álnok, ki csalni akar, csalni kész. *Csalfa lélek. Csalfa szerető. Isten hozzád csalfa lány, megyek hát egy más után.* (Népd). E szót így is elemezhetni: *csal-va.* V. ö. —B, mint képző.

CSALFAJ, (csal-faj) ösz. fn. A régieknél am. a mai csalfa.

CSALFAJÚ, (csal-fajú) ösz. mn. Csalfák fajából való.

CSALFÁLKODÁS, (csal-fa-al vagy csal-faj-kod-ás), fn. tt. *csalfálkodás-t*, tb. *—ok.* Csalfa tettek gyakorlása, hamiskodás, ravaszkodás.

CSALFÁLKODIK, (csal-fa-al vagy csal-faj-al-kod-ik), k. m. *csalfálkod-tam, —tál, —ott.* Csalfa módon cselekszik, csalfaságot űz, gyakorol; hamiskodik, ravaszkodik.

CSALFASÁG, (csal-fa-ság) fn. tt. *csalfaság-ot.* Hamisság, álnokság, ravaszság. *Csalfasággal élni. Csalfaságot elkövetni. Csalfaságon kapni, érni valakit.*

CSALFÁSKODÁS, (csal-fa-as-kod-ás) l. CSALFÁLKODÁS.

CSALFÁSKODIK, (csal-fa-as-kod-ik) l. CSALFÁLKODIK.

CSALFÉNY, (csal-fény) ösz. fn. Fény, melynek minőségét, távolságát a szem ki nem veszi, s máskép...

tünik elő, mint valósággal van. Csalóka fény. Átv. ért. a dicsnek, hírnek, nagyságnak külső szine, melynek belül valóság nem felel meg.

CSALHATATLAN, (csal-hat-atlan) mn. tt. *csalhatatlan-t*, tb. *—ok*. 1) Kit megcsalni nem lehet. Közszokássá vált anynyit is érteni alatta mint : aki nem tévedhet, nem hibázhat, hibázhatlan; de helyesebben, aki nem tévedhet, az *csalódhatatlan* vagy *csalatkozhatlan*. 2) ih. Csalhatatlanul.

CSALHATATLANSÁG, (csal-hat-atlan-ság) fn. tt. *—ot*. Oly tulajdonság, melynél fogva valaki meg nem csalathatik, más által. Különbözik töle : *csalódhatatlanság*.

CSALHATATLANUL, (csal-hat-at-lan-ul) ih. Szónyomozásilag vett értelemben : a nélkül, hogy valaki által megcsalathassék. A köz szokás szerént : hibázhatlanul, minden bizonyossággal.

CSALHATLAN, CSALHATLANSÁG stb. lásd: CSALHATATLAN, CSALHATATLANSÁG.

CSÁLI, lásd CSÁLÉ.

CSALIT, (csal-it azaz csar-it), fn. tt. *csalit-ot*. Cserjés, bokros hely, csepőte, harasst. Kemenesalján am. fákról lehullott levelek. Gyöke *csal* eredetileg *csar*, a *sar*, *ser*, *cser* változata, melyből *sarj*, *sarjad*, *sarju*, *serdül*, *cserj*, *cserje*, mind zsenge növésre vonatkozó szók származnak. Az *l* és *r* rokonhangok úgy váltakoznak bennök, mint ezekben : *iromba ilomba*, *botránkozik botlánkozik*, *botorkál botolkál*, stb.

Képzője *it* igen ritka használatu, előfordul az *angalit* székely szóban, s úgy látszik, az *is* (as, es) képző változata, mintha volna : *csalis*, azaz, csaris, cseres, (t. i. hely). A törökben *csalï*.

CSALITOS, (csar-it-os) mn. tt. *csalitos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Apró sürü bokrokkal benőtt. *Csalitos mező*, *csalitos legelő*, *rét*, *csalitos erdőalja*. 2) Lehullott falevelekkel teljes, vagy betakart.

CSALKÉP, (csal-kép) ösz. fn. Kép, mely valósággal nem az, vagy nem olyan, minek vagy milyennek látszik ; káprázat. Átv. ért. használtatik azon képekről is, melyeket a képzelő tehetség alkot.

CSALKERT, (csal-kert) ösz. fn. Kert, melynek tekervényes útai, és fordulói tévedésbe ejtik a benne járót, másképp : *tömkeleg*, *tévkert*.

CSÁLL, falu Hont megyében; helyr. *—on*, *—ra*, *—ról*.

CSALLANG, állattani új szó és fn. tt. *csallang—ot*. Tekéded csigafaj. (Conus vexillum).

CSALLÓKÖZ, CSALLÓKÖZI, lásd: CSALÓKÖZ, CSALÓKÖZI.

CSALMA, fn. tt. *csalmát*. 1) Patyolat-turbán, melylyel fejeiket körültekerik a törökök s más keleti népek. A székelyeknél am. magas gucsmaféle süveg.

Valószinüleg idegen eredetü, megvan a tatár, orosz, illir nyelvekben is.

CSALMADÁR, (csal-madár) ösz. fn. A madarászok kalitkába zárt madara, melyet a lépfára, vagy hálóhoz közel tesznek, hogy a szabadban repkedő madarakat a lépvesszőre vagy hálóba csalogassák. Átv. ért. emberekből is mondatik, kik másokat bizonyos czélra csábítgatnak. Másképp : *csalóka*.

CSALMÁS, (csalma-as) mn. és fn. tt. *csalmás-t*, tb. *—ak*, midőn fn. *—ok*. Csalmát viselő, csalmafövegü. *Csalmás pogányok*, *muhamedánok*. Mint főnév különösen törököt jelent. *Jön a csalmás*.

CSALMÁSAN, (csalma-ás-an) ih. Csalmában, csalmával.

CSALMATOK, (csalma-tok) ösz. fn. Növénynem az öthímesek seregéből, és egyanyások rendéből, bokrétája töltséres, tompa, hímszálai előre görbülnek, tokja kupakos, egyrekeszü. Mérges. (Hyosciamus). Fajai : *bolonditó*, *reczés*, *fejér*, *aranyos*, *piczi*, *hólyagos csalmatok*.

CSALNYOM, (csal-nyom) ösz. fn. A vadászoknál am. a szarvas nyomai, midőn sebes futtában hátulsó lábaival hosszabb ugrásokat tesz, mint közönségesen tenni szokott, s az által a vadászok megcsalatnak, mivel nagyobbnak és erősebbnek vélik azt, mintsem valósággal. Szélesb ért minden nyom, mely csalódásba ejt.

CSALÓ, (1), (csal-ó) fn. tt. *csaló-t*. Ember, kinek mestersége a csalás. *Ebcsaló*, *embercsaló*, *lélekcsaló*, *pénzcsaló*. V. ö. CSAL.

CSALÓ, (2), (csal-ó) mn. tt. *csaló-t*. Hibába, tévedésbe vezető, reményt várakozást semmisitő; hamiskodva kártevő. *Csaló kalmár*, *kupecz*.

CSALÓDÁS, (csal-ód-ás) fn. tt. *csalódás-t*, tb. *—ok*. Önvéleményében, gondolkozásában tévedés; a reménynek, várakozásnak, melylyel voltunk, nem teljesedése; a dolognak másképen kiütése, mint gondoltuk. *Csalódásokban él az ember*.

CSALÓDIK, (csal-ód-ik) belsz. m. *csalód-tam*, *—tál*, *—ott*. Véleményében, gondolkozásában téved; reménye, várakozása nem teljesül; nem úgy üt ki a dolog, mint hitte. *Aki hazugnak hisz*, *csalódik*. *Megcsalódni reményében*, *várakozásában*. *Ha nem csalódom*. *Csalódol*, *ha azt gondolod*, *hogy — Ebben nagyon csalódtunk*. Különbözik töle : *csalatik*.

CSALOGÁNY, (csal-og-ány) fn. tt. *csalogány-t*, tb. *—ok*. Ujabb időben a költői nyelvben felkapott, s közönségessé lett szó, a régies és görög származatú *fülemile* helyett. Átv. értel. ékes szavú énekesnő. *Szinház csalogánya*.

Elemezve am. éneke által párját csalogató, hivogató madár. Egyébiránt lehetne *csajogány* is a csevegést jelentő *csaj* gyöktől.

CSALOGAT, (csal-og-at) áth. m. *csalogat-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *csalogass*. Édesget, csábítgat, holmi kedvező igéretekkel, szép szavakkal, ajándékkal maga részére vagy valami pártnak megszerezni törekedik. *Pénzzel csalogatni*, *hivatallal csalogatni*. *A csikót abrakkal csalogatni az istállóba*. *A malaczot korpával haza csalogatni*. *Ne csalogass*, *mert nem megyek*. *Nem magam jöttem én ide*, *csalogattak engem ide*. Népd.

. . . . . . „Hitetlen ,
Látom hová csalogat világod.“
Kazinczy az Esthajnalhoz.

CSALOGATÁS, (csal-og-at-ás) fn. tt. *csalogatás-t*, tb. *—ok*. Csábítgatás, édesgetés.

CSALOGATÓ, (csal-og-at-ó) fn. és mn. tt. *csalogató-t*. 1) Aki minden eszközt, módot elkövet mások csalogatására. 2) Édesgető, csábitgató. *Csalogató beszédek, ajándékok, pártvezérek.*

CSALÓKA, (1), (csal-ó-ka) mn. tt. *csalókát*. Tévedésbe hozó, reményt, várakozást semmisitő; csábitó, édesgető: *Csalóka fény, csalóka beszéd, csalóka remény.*

CSALÓKA, (2), (csal-ó-ka) fn. tt. *csalókát*, 1) Csábitás végett járó-kelő, milyenek a pártok kiküldött lélekvásárlói. 2) Mátyusföldén: csalmadár a madarászoknál. 3) Székelyföldön: fenyőalma, fenyőtoboz.

CSALÓKÖZ, (csaló-köz) ösz. fn. A nagy Duna, és érsekújvárinak nevezett dunaág között fekvő, s Pozsony és Komárom megyék alkotó részeit tevő nagy sziget, melyet Mátyás király *Aranykertnek* nevezett. Nevét némelyek szerént a Dunának *Csaló* nevü, s most már holt ágától vette.

Mások szerént am. *Sarló-* vagy *Sallóköz*. És valóban így találjuk írva Farkas András költeményében a XVI. századból.

„Kik a Sarlóközből, a bő Mátyus földéből,
Szalából, Somogyból, a Szerem földéről,
A széles alföldről sok népet elhajtának."

A magyar nyelv és irodalom kézi könyve. Első kötet. 7-dik lap.

Jerneynél is (Nyelvkincsek) két *ll*-el fordúl elő. A helybeli és szomszéd lakosok kiejtése szerént szintén: *Csallóköz*.

CSALÓKÖZI, (csaló-közi) ösz. mn. tt. *csalóközi-t*, tb. *—ek*. Csalóközbe, vagy — közből való, oda vonatkozó. *Csalóközi szerencse*, azaz, midőn valaki a révhez érvén legottan kompba szállhat, és átkelhet. *Menj által a Duna csallóközi révén*. (Kis tükör). *Csalóközi járás.*

CSALÓLAG, (csal-ó-lag) ih. Csaló módon, hamisan, csábitólag.

CSALOMIA, KIS—, és NAGY—, falvak Hont megyében; helyr. *Csalomiá-n, —ra, —ról.*

CSALOZ, (csal-oz) áth. m. *csaloz-tam, csaloz-tál, —ott*. Vadászok nyelvén négylábú vadat étekkel csalogat.

CSALÖSVÉNY, (csal-ösvény) ösz. fn. Gyalogút, vagy csapás, mely az igazi jó utról félre vezet, a menőt tévedésbe hozza.

CSALSÍP, (csal-síp) ösz. fn. Madarak vagy más vadnak hangját utánzó sip, vagy ilyféle eszköz, melyet azok hallván, a madarász, vadász tőrökéhez, vesszejére, vagy hálójába vagy lököréhe, lötávolába repülnek. *Csalsípba fújni. Csalsíppal édesgetni a madarakat.* Így különösen: *szarvassíp, nyúlsíp, bagoly-* vagy *kuviksíp, fürjsíp, császármadársíp, biliczsíp* stb.

CSALSZÉM, (csal-szém) ösz. fn. Vadászok nyelvén csalétek gabona- vagy más fűmagokkal, hogy bizonyos helyre elhintve a szárnyas vadat oda édesgessék.

CSALSZÍN, CSALSZIN, (csal-szín) ösz. fn. A dolognak külseje, mely annak belsejével, valóságával meg nem egyezik, s annálfogva tévedésbe ejt, megcsal.

CSALSZÍNŰ, CSALSZINÜ, (csal-színű) ösz. mn. Minek külseje csalni szokott.

CSALSZÓ, (csal-szó) ösz. fn. Madárszónak utánzása akár síppal vagy más eszközzel, akár puszta szájjal, midőn a madarászok, vadászok csalogatják a szárnyas vadakat, állatokat. V. ö. CSALSÍP.

CSALTOJÁS, (csal-tojás) ösz. fn. Tojás, melyet a tyukok, fáczánok stb. tojóhelyére tesznek, vagy ott hagynak, hogy azután is oda rakják tojásaikat. Köznyelven: *polozsna*, vagy *polozsnak.*

CSALTOLL, (csal-toll) ösz. fn. 1) A sólyomvadászoknál am. csomóba kötött madártollak, melyekkel a kibocsátott sólymokat visszacsalogatják. 2) Ragadozó madarak tollaiból alkotott ijesztő váz, a kisebb madarak elrezzentésére.

CSALÚT, (csal-út) ösz. fn. Út mely az igazi iránytól eltérvén az utast félre, bal irányra vezeti, vagy olyan út, mely csak bizonyos távolságig járott, s végre megszünik, mi miatt az utas visszafordulni kénytelen.

CSALVETÉS (csal-vetés), ösz. fn. Lásd CSELVETÉS.

CSALVETŐ, (csal-vető) ösz. fn. Ember, aki csalt vet, álutakon és módokon valakit megkeríteni, hatalmába ejteni törekszik.

CSALYA, (csaly-a vagy csaj-a), mn. és fn. tt. *csalyát*. Tekeredett, görbe szarvú. *Csalya bogár*, rovarnem. *Csalya ökör, csalya tehén.* Alkalmasint a félrememenésre, kihajlásra vonatkozó *csa csáli* szóval egy eredetű.

CSAM, CSÁM, hangutánzó, a *csamcsog* vagy *csámcsog, csamcsogás* származékokban. Vékonybangon: *csëm, csöm, csëmcsëg, csömcsög.*

CSÁM, elvont törzse *csámolyog, csámpás* szóknak, és ezek származékainak. Gyöke azon *csa* vagy *csá*, mely félretérésre, kihajlásra, görbedésre vonatkozik. Átv. értelemben ide tartozik *csámporodik* is.

CSAMANGÓ, (csam-ang-ó vagy csám-ong-ó), fn. tt. *csamangó-t*, tb. *—k*. Sintér, hóhérlegény, gyepmestor, kutyaverő. Kecskeméti szó. Talán a csámolyog igével rokon, mennyiben a csamangónak dolga a kóborló ebek után leselkedve járni, csámolyogni: *csámongó, csámolygó.*

CSAMCSOG, (csam-cs-og) lásd: CSËMCSËG.

CSÁMCSOG, (csám-cs-og) lásd: CSËMCSËG.

CSAMMOG, v. CSÁMMOG, (csamm-og csámm-og), lásd: CSËMCSËG.

CSÁMOLYOG, (csám-oly-og) önh m. *csámolyogtam, —tál, csámolygott*. htn. *—ni*, v. *csámolyg-ani*. Felső Csalóközben am. ideoda csapongva, görbe utakon, mintegy csára, csáléra jár, csatangol. Mondják különösen a legelőn járó baromról.

CSÁMPA, (1), (csám-p-a) elvont, vagy kiavult törzs, melyből *csámpás, csámpáskodik* eredtek. Jelenti a lábak hibás kifelé görbedését, különösen a sántikálva járóknál. Gyöke a kifelé görbedést jelentő *csá.*

CSÁMPA (2), puszta Tolna megyében; helyr. *Csámpá-n, —ra, —ról.*

CSÁMPÁS, (csám-p-a-as) mn. tt. *csámpás-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Kinek lábai kifelé fordultak; kajszán lépő, illetőleg ideoda sántikáló. *Csámpás lábu nyomorék, koldus.* Erdélyben élhetetlen, nyányi ember. A törökben *dsambas* tánczost jelent.

CSÁMPÁSAN, (csám-p-a-as-an) ih. Kifelé görbített lábakkal, sántikálva. *Csámpásan járni.*

CSÁMPÁSLÁBU, (csámpás-lábu) ösz. mn. lásd: CSÁMPÁS.

CSÁMPÁSODIK, (csám-pa-as-od-ik) k. m. *csámpásod-tam, —tál, —ott.* Görbe, kajszos, kiforduló lábakat kap. *Lova a nagy teherhuzásban megcsámpásodott.*

CSAMPOLYA, (csam-p-oly-a) fn. tt. *csampolyát.* Székelyeknél am. duda, másképen : *Csimpolya.* Eredetre *síp* szóval rokon, mintegy : *sipolya sipolyó.*

CSÁMPORODIK, (csám-p-or-od-ik) k. múlt : *csámporod-tam, —tál, —ott.* A ser, pálinka, vagy kenyértészta *megsavanyodik.* Székely szó. A görbeséget jelentő *csámpa* szóval rokonítható, mennyiben ami csámporodik, átv. értelemben eredeti ízétől eltér.

CSÁMPORODOTT, (csám-p-or-od-ott) mn. tt. *csámporodott-at.* Megsavanyodott, megkeseredett, peshedt. *Csámporodott ser, csámporodott kenyértészta.*

CSÁMPORÚ (csám-p-or-ú), mn. tt. *csámporú-t,* vagy *at,* tb. *—k.* vagy *—ak.* Kesernyés, savanyús, (kenyér, ser).

CSAN vagy CSÁN, elvont gyök, 1) *csanak, csaniga, csandarog,* (vagy csandalog), és *csánk* szókban s jelent, mint a *csa* szónak többi származékai, félrehajlást vagy görbülést; 2) hangutánzó *csang* szóban.

CSÁN, falu Közép-Szolnok megyében; MEZŐ—, PUSZTA— falvak Erdélyben, Torda megyében, helyr. *—ba, —ban, —ból.*

CSANÁD, a tiszai (tiszabalparti) megyék egyike, nevét Béla király jegyzője szerént István első király idejében Sunád fő embertől, Doboka fiától kapta. Falu neve is Pest megyében. NÉMET— és RÁCZ—, faluk Torontál megyében; ÚJ— falu Csanád megyében. Helyragozva mint megye : *Csanád-ba, —ban, —ból,* mint helységek : *—ra, —on, —ról.*

CSANAK, (1), (csan-ak) fn. tt. *csanak-ot.* Somogyban am. fűzfa kérgéből készült tölcsérforma edény, hosszú csiptető rúdra alkalmazva, melylyel kutakból vizet merítenek. Hevesben, a vadászok vizmerítő fa kanala. Szatmár vidékén : cserép edény. A régieknél annyit is tett, mint : csónak, csolnak.

CSANAK (2), faluk Győr, Sopron, és puszta Komárom megyében; helyr. *—on, —ra, —ról.*

CSANÁL, lásd : CSALÁN.

CSANÁLOS, faluk Bihar, Szathmár és Zemplén megyékben; helyr. *—on, —ra, —ról.*

CSANCSOG, (csam-cs og) lásd : CSĖMCSĖG.

CSÁNCSOG, (csám-cs-og) lásd : CSĖMCSĖG.

CSANDARGÁS, (csan-dar-og-ás vagy csan-dal-og-ás), fn. tt. *csandargás-t* tb. *—ok.* A turbékoló galamb ide-oda forgása.

CSANDAROG, (csan-dar-og, vagy csan-dal-og) önh. m. *csandargott,* htn. *—ni,* vagy *csandargani.* A turbékoló galamb ide-oda forog farkával. Székely szó.

CSANG, (csan-og, a törökben *csan* am. harang), önh. mult : *—tam, —tál, —ott.* 1) Rosz hangon szól, rosz hangot ad. 2) (csa-ong), elvont gyöke *csangó* vagy *csángó* szónak, s am. csapong, bolyong.

CSANGÁS, (csan-og-ás) fn. tárgyeset : *—t,* többes : *—ok.* Roszúl hangzás.

CSANGÓ, (1), (csan-og-ó) mn. tárgyeset : *—t.* Roszúlhangzó. *Csangó kolomp.*

CSANGÓ, (2), CSÁNGÓ (csa-ong-ó, talán am. csapongó, járókelő, ellentétben a székely am. székelő, azaz állandó helyen lakó szóval; így *palócz* valószinüleg am. *balócz* vagy *ballócz* = ballagó vagy *bolócz,* bolyongó, ellentétben a *kún* = *hún*-nak talán a *hon* szótól, mintegy honos honnal vagy állandó lakással biró, úgyhogy *konmak* a törökben is am. *lak-ni, honol-ni,* s *khane* am. lak, ház. Ezek szerént szónyomozólag csangó a paloczczal s kun a székelylyel azonos, vagy legalább hasonló jelentésüeknek látszanak, Vullers persa szótárában olvassuk : *bolócz* vagy *bolóds.* 1) nomen gentis barbarae, deserta inhabitantis, stolidae et fortis et *latrociniis deditae.* 2) nomen regionis, qua terra Boluziorum designari videtur stb.) fn. és mn. tt. *csangó-t. Csangó magyarok* jelennen a Moldvaországban lakó vagy oda költözött magyarok neve. Ezek általában a vastag *s* és *cs* betüket is vékony *sz* és *cz* hangon ejtik. *Gazdag czángó volt az apám, kokojába járt az anyám; ugyan mért lennék én szegény, szósz-zászlói* (sós-zászlói) *czángó legény. Ez volt ám a czángó szine, a mig együtt vert a szive, de mosst nem ver együtt szive, azért szok* (= sok) *a czángó szine.* Csangó dalok.

CSÁNGÓ, székely tájszó. Lásd : CSAVISZKA.

CSÁNIG, falu Vas megyében; helyr. *—on, —ra, —ról.*

CSANIGA, (csan-ig-a, vagy csán-og-ó) fő- és mn. tt. *csanigát.* 1) Csánk, lásd ezt. 2) Botorkálva járó, csámolygó.

CSANK, falu Hont megyében; hely. *—on, —ra, —ról.*

CSÁNK,, (csán-k, vagy csám-k) fn. tt. *csánk-ot.* A négylábu állatok, különösen lovak és szarvasmarhák hátulsó, s kifelé görbedő lábszára. *A görhes ló összeveri csánkjait.* Gúnyos nyelven mondják emberi lábszárakról is. *Szedte csánkjait, s ellódult. Csánkot vetni,* azaz lábát vetni valakinek, hogy elessék. Mint görbedést jelentő használtatik *csák* értelemben is. *Lityeg fityeg, mint vén csánk a süvegen.* Km.

Rokonai a német *Schenkel*, és *Schinken*, dán és svéd *skank*, *skinka*, angol *shank*, holland *schonk*, *schenk*, stb.

CSANTAVÉR, falu Bács-Bodrogh megyében; helyr. *—en*, *—re*, *—ről.*

CSÁNTÉR, CSÁNTÉRFA, lásd: GÁNTÁR, GÁNTÁRFA.

CSÁNKPÓK, (csánk-pók) ösz. fn. A lovak csánkjain támadni szokott inpókféle kóros csomósodás. V. ö. INPÓK.

CSÁNY, több helység, névszerént, Abaúj, Baranya, Csongrád, Heves, Közép-Szolnok, Szala megyékben; helyr. *—on*, *—ra*, *—ról.*

CSAP, (1), (hangutánzó) áth. m. *csap-tam*, *—tál*, *—ott.* 1) Valamit úgy üt, hogy bizonyos *csappanó* vagy *csattanó* hangot adjon. *Pofon, arczul, nyakon csapni valakit. Legyeket csapni. Bottal, vesszövel csapni, megcsapni valakit. Evezölapáttal csapni a vizet. A birkozó társat földhöz csapni. Csigát* (játékszer) *csapni.* Igekötőkkel: *becsapni az ajtót; kicsapni valakit a városból*, kiüzni; *kezeit öszvecsapni*; *a hütelen szolgát elcsapni; katonának fölcsapni; valamihez hozzácsapni; a lobdát visszacsapni; az egyenes útról félrecsapni*, eltérni. Tárgyesetes viszonynév nélkül: futtában bemenni valahová, nekimenni valaminek. *Zsákmányra csapott a sas. A mennykö lecsapott, becsapott a fába. A marhák becsaptak a tilosba. Az ellenség becsapott az országba. Hozzácsapott, mint Bernát a mennyköhöz.* Km. *A kancsal mészáros nem oda csap, ahova néz.* Km. 3) Átv. ért. izegmozog, forgolódik valami körül, hizelegve sürög. *Majd ide, majd oda csap. Szép nöknek csapja a levet.* Szintén átv. értelmüek: *Szelet csapni. Nagy lármát csapni. A zsiros étel elcsapta a hasát*, azaz, hasmenést kapott.

Rokonai a magyar *csép*, szanszkrit *csap* (tör, vág), hellen *κύπτω*, német *kappen*, *tappen*, *kampf*, franczia *couper*, orosz *kopaiu* stb. A törökben *csarpmak* Hindoglu szerént am. frapper avec bruit et violence.

CSAP, (2) fn. tt. *csap-ot.* A hóban, vagy puha földön járó állatnak nyoma. *Nyúl csapa, farkas csapa.* Szokottabban: *csapás.* Azonos *csap* igével. Rokona: *tap*, melyből *tapod*, *tapos* származtak.

CSAP, (3) fn. tt. *csap-ot.* 1) Valamely testből kiálló, kinövő hosszukás, hengerded csőalakú rész. Innen: *jégcsap*, hengeresen, rojtosan lefüggő jégdarab; *nyelvcsap, nyakcsap; fenyöcsap*, a fenyő derekából kinövő ágacska, vesszőcske. 2) Nem tövön, hanem kissé fentebb metszett vessző a szőlőtőkén. *Csapra metszeni a szölövesszöt.* 3) A kerékben a talpfákat öszvefoglaló szeg. 4) Némely edények, különösen hordók, csobolyók likas dugasza, melyen az edényben foglalt folyadékot ki lehet ereszteni. *Csapra ütni a hordót. Csapról mérni a bort. Csapon áll a hordó. Csapon adja, csapon veszi a bort. Csapon veszi a lisztet*, eladja borért a lisztet. Csúzi. *Csapot fúr. Iszik, mint a csap.* Km.

„Eszik néha egész nap,
Iszik reá, mint a csap." Népd.

Olgan, mint a csap, azaz részeg.

Rokon vele a vékonyhangu *csév*, *cséve*, *csép*, továbbá a török *tapa*, latin *stipes*, *stipula*, hellen *στύπος* angol, dán *tap*, svéd *tapp*, finn *tappi*, franczia *tapon*, olasz *zaffo*, *zippolo*, lengyel *czop*, német *Zapfen*, *Zopf*, stb.

CSAP, (4), falu Ungh megyében; helyr. *—on*, *—ra*, *—ról.*

CSÁP, fn. tt. *csáp-ot.* A férgek és rovarok érző kis szarvacskái, csúpjai. Rokon a *csév*, *csúp* főnevekkel, s tulajdonkép nem egyéb, mint a csőalakú *csap* szónak megnyujtása.

CSAPA, (csap-a) fn. tt. *csapát.* A nyomot jelentő *csap* főnévnek *a*-val toldott mása, s annyi mint folytonos, szakadatlan nyom. *Marhák, négylábú vadak csapája.*

CSAPÁGY, (csap-ágy) ösz. fn. A hordócsapnak azon tokja, melyben a csap szive forog.

CSAPAHÓ, (csapa-hó) ösz. fn. Hó, melyen az általment állatnak, vadnak nyomai látszanak. V. ö. CSAPA.

CSAPAL, vagy CSAPALY, (csap-al, vagy -aly) ösz. fn. A hordócsap alá tett edény, sajtár, kármentő; különösen kis kád, vagy sajtár, melybe a sajtólt must foly.

CSAPAN, CSAPANT, lásd CSAPPAN, CSAPPANT.

CSAPANTYÚ, (csap-an-tyú) fn. tt. *csapantyú-t*, tb. *—k.* Gyulékony alkatrészekből álló tokocska, melyet az újabb szerkezetü puskák sütőlikára tesznek, s melyre a kalapos sárkány lecsapódván elsül a fegyver. Máskép: *csappantyú.* Képzője *tyú* eredetileg: *tó*, csapan-*tó* vagy *—t-ó* mint: *pattantyú* = pattantó, *cságatyú* = cságató. V. ö. —TYÚ, —TYŰ, képző.

CSAPANTYÚS, (csap-an-tyú-os) mn. tt. *csapantyús-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Csapantyúval ellátott, fölszerelt. *Csapantyús puska, pisztoly.* V. ö. CSAPANTYÚ.

CSAPANTYÚZ, (csap-an-tyú-oz) áth. m. *csapantyúz-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z.* Csapantyúval fölszerel. *A kilött s újra megtöltött puskát csapantyúzni.*

CSAPÁROK, (csap-árok) ösz. fn. Árok, mely által lecsapolják, tovább vezetik a vizet. *A mocsáros réteken, legelökön csapárkokat húzni. Mély, széles csapárok.*

CSAPÁS, (csap-ás) fn. tt. *csapás-t*, tb. *—ok.* 1) Ütés, melyet bizonyos csattanó hang követ. *Arczulcsapás, pofoncsapás. Ha a pofoncsapást elszenveded, máskor dorongot hoz reád.* (Km). *Egy csapással kettöt üt.* (Km). *Egy csapásra két legyet.* Km. 2) Nagy károsodás, veszély, leginkább a sors, vagy elemek által. *Tüz, vizáradás, marhadög, s egyéb csapások érték már a hazát. A szerencse ritkán elégszik meg egy csapással.* (Km). *Nagy csapás érte szegényt. Véletlen*

csapás. Szörnyü csapás. Országos csapás. 3) Marhajárás, vagy ujonnan törött mellékút, milyenek a magyarországi térségeken számtalanok. *Egy csapáson járni.* 4) A szántótelkeknek felosztása, mely szerént a határ bizonyos részeibe hol öszit, hol tavaszit vetnek, hol pedig egyik vagy másikat ugarnak hagyják. Máskép : *nyomás* (Calcatura).

CSAPÁSZ (csap-a-asz), önh. és áth. m. —*tam,* —*tál,* —*ott.* Vadászok nyelvén csapákat, nyomokat keres.

CSAPAT, (csap-at) fn. tt. *csapat-ot.* 1) Valamely nagy seregnek, nyájnak egyes kiváló része, osztálya. *Csapatokra választani vagy csapatokban hajtani, legeltetni a gulyát, csordát. Kis csapat, nagy csapat. Csapatonként járni az utczán.* 2) Különösen a katonaságnál jelent egyes osztályt, hadnagyságot, kapitányságot, kompániát, századot. *Csapatonként elvonulni, lépni, lőni.* 3) Jelent akármily önálló sereget, emberekből, állatokból. *Lúdcsapat, juhcsapat. Csapattal mennek tilosba az ökrök.* 4) Rakás szállitott árukból, egy vagy több szállitás, részlet. *Hány csapat áru érkezett Bécsből?*

CSAPATÁLY, (csap-at-ály) fn. tt. *csapatály-t,* tb. —*ok.* Újabb természetrajzi nyelven am. seregély. Lásd : ezt.

CSAPATINT, (csap-at-int) ih. Midőn a mérőben a gabonát csapófával elütik, csapatint van; midőn pedig el nem ütik, tetézve, kupozva van a mérő. *Csapatint mérni a búzát.*

CSAPATOL, (csap-at-ol) áth. m. *csapatol-t.* Csapatokra oszt, szakgat. V. ö. CSAPAT. *Csapatolni a hadsereget.*

CSAPATOLÁS, (csap-at-ol-ás) fn. tt. *csapatolás-t,* tb. —*ok.* Csapatokra osztás, szakasztás. V. ö. CSAPAT.

CSAPATONKÉNT, (csap-at-on-ként) ih. Seregekre oszolva, egymás után következő csapatokban, vagy csapatok szerént. *Csapatonként elvonuló hadsereg.*

CSAPATOS, (csap-at-os) mn. tt. *csapatos-t,* vagy —*at,* tb. —*ak.* Csapatban levő, csapatokra felosztott. V. ö. CSAPAT. *Csapatos rendben lépnek a katonák.*

CSAPATOSAN, (csap-at-os-an) ih. Seregesen, seregenként, csapatokra felosztva, elszakgatva. *Csapatosan tódul az ellenség a városba. Csapatosan járnak a farkasok, midőn felette kemény a tél.*

CSAPATŐR, (csapat-őr) ösz. fn. Olyan őr, ki egész csapattal együtt, és egyszerre őrködik, milyenek a nagy városokban czirkáló éjjeli katonaőrök.

CSAPATTÜZ, (csapat-tüz) ösz. fn. A katonaságnál, olyan tüzelés, azaz lövöldözés, midőn az egész sereg nem egyszerre, hanem csapatonként, s tüstént egymás után sütögeti el fegyvereit.

CSAPATVEZÉR, (csapat-vezér) ösz. fn. Tiszt, ki egy hadcsapatot vezényel.

CSAPÁZ, (csap-a-oz) áth. múlt : —*tam,* —*tál,* —*ott.* A vizsláról, s átalán vadászebekről mondatik, midőn nyom és szag után indulva a vadat keresik, szaglászszák. Szélesb ért. nyomoz. *A kártévő barmokat, a tolvajokat csapázni.*

CSAPÁZÁS, (csap-a-az-ás) fn. tt. *csapázás-t,* tb. —*ok.* A vad nyomának mentében fürkészés, szaglászás; nyomozás.

CSAPÁZAT, (csap-a-oz-at) fn. tt. *csapázat-ot.* Azon út, melyen a csapázó, azaz szaglászó, vizslató eb járt.

CSAPDA, (1), (csap-od-a) mn. tt. *csapdát.* Lásd: CSAPDI, CSAPODÁR.

CSAPDA (2), fn. tt. *csapdát.* Csapó eszköz. Lásd : CSAPTA.

CSAPDI, (csap-di) mn. tt. *csapdi-t,* tb. —*ak.* 1) Kicsapó, kicsapongó; kihágó. *Csapdi legény; csapdi leány.* 2) Magát mindenhez csapó, kenő fenő, állhatatlan ember, csapodár, aki soknak csapja a levet.

CSAPDOS, (csap-dos, vagy csap-od-os) áth. m. —*tam,* —*tál,* —*ott.* Gyakorta, ismételve csap valakit vagy valamit. *A hullámok csapdossák a partokat. A szél az ajtót csapdossa.* Képzésre olyan, mint: *kapdos, lop-dos, tép-dés, lép-dés, tör-dös, lök-dös,* stb.

CSAPDOSÁS, (csap-dos-ás) fn. tt. *csapdosás-t,* tb. —*ok.* Gyakori, ismételt csapása valaminek. *Ajtó-, ablak-csapdosás. Hullámok csapdosása.*

CSAPDOZ, CSAPDOZÁS, lásd : CSAPDOS, CSAPDOSÁS.

CSAPFA, (csap-fa) ösz. fn. Csapnak, hordócsapnak való fa, melyből ily csapot esztergározni szoktak.

CSAPFAJD, (csap-fajd) ösz. fn. Erdei nagy fajd, erdei kakasfaj, mely tavaszkor szárnyait csapkodva kiáltoz.

CSAPFORDÍTÓ, (csap-fordító) ösz. fn. Lásd : CSAPSZÍV.

CSAPFURÁS, (csap-furás) ösz. fn. 1) Esztergáros munka, mely által a csapnak való fát kifurják. 2) Lyuk a csapon.

CSAPFURÓ, (csap-furó) ösz. fn. 1) Esztergárosok furója, melylyel a hengerded fát kifurják, hogy csap legyen belőle.

CSAPFÜ, (csap-fü) ösz. fn. Növényfaj a périk neméből, melynek szára arasznyi, fünemü, ágatlan. Máskép : *nyakcsapfü, bájfü.* (Ruscus hypoglossum).

CSAPHÁZ (csap-ház), ösz. fn. Közönséges korcsma, hol bort mérnek, csapszék.

CSAPHÁZI, (csap-házi) ösz. mn. tt. *csapházi-t,* tb. —*ak.* Csapházból vagy csapházba való. *Csapházi itcze. Csapházi beszéd, viselet.*

CSAPI, falu Szala megyében; hely. —*ba,* —*ban,* —*ból.*

CSAPINÓ, (csap-in-ó) fn. tt. *csapinó-t.* Rézsutos, lehajlott része vagy lapja valaminek. *Az út csapinója.*

CSAPINÓS, (csap-in-ó-os) mn. tt. *csapinós-t,* vagy —*at,* tb. —*ak.* Rézsutosan álló, félre csapott, lehajló. *Csapinós út, csapinós vonal.*

CSAPINÓSAN, (csap-in-ó-os-an) ih. Félre csapva, rézsutoson, menedékesen. *Csapinósan álló süveg, kalap.*

CSAPINÓSSÁG, (csap-in-ó-os-ság) fn. tt. *csapinósság-ot*. Rézsutos állás, félrehajlottság.

CSAPINT (csap-int, vagy csap-in-t), áth. m. *csapint-ott*, htn. *—ni*, vagy *—ani*. Gyöngédeden illet, legyint.

CSAPINTÁS, (csap-int-ás) fn. tt. *csapintás-t*, tb. *—ok*. Gyöngéd, könnyü csapás, legyintés.

CSAPITKA, (csap-it-ka) fn. tt. *csapitkát*. Heves megyében am. válu- vagy teknővájó görbe vas eszköz.

CSÁPÍZ, (csáp-íz) ösz. fn. A bogarak csápjának egy-egy íze.

CSAPJOG, (csap-jog) ösz. fn. Jog, melynél fogva bort mérni, kis mértékben csapról árulni szabad.

CSAPKA, lásd : SAPKA, vagy SIPKA.

Előfordúl különösen Gyöngyösinél, midőn a Phoenixben a török zenészek és daliák öltözetét leirja.

CSAPKARIKA, (csap-karika) ösz. fn. Karika a csapnak fordító tengelyén, vagyis szivén.

CSAPKOD, (csap-kod) gyak. önh. és áth. m. csapkod-*tam*, *—tál*, *—ott*. Gyakran, ismételve, többször csap, üt, vág. *Botjával ideoda csapkod. Ostorával csapkodja a lovat.* Egy értelményü vele : *csapdos*. Képzésre olyan mint: *kapkod, köpköd, kapdos, köpdös*.

CSAPKODÁS, (csap-kod-ás) fn. tt. *csapkodás-t*, tb. *—ok*. Ismételt csapás.

CSAPKULCS, (csap-kulcs) ösz. fn. A hordócsap nyelve, pipája, füle, szive, mely forgatás által a csapüreget bezárja, vagy kinyitja.

CSAPLÁR, (csap-ol-ár) fn. tt. *csaplár-t*, tb. *—ok*. 1) Bort kis mértékekkel, pl. kupával, itczével, messzelylyel mérő kocsmáros. 2) Átv. ért. *szócsaplár*, am. hírhordó, fecsegő. A népies nyelvszokás *os*-val toldva is használja : *csapláros*, mint ezt több idegen származásu szókkal teszi, pl. *kocsmáros* (krcsmár), *mészáros* (meszár), *granatéros* (grenadier), stb. Törzse : *csapol*, melyből *ár* képzővel lett : *csapolár csaplár*, mint : *buv-ár, foly-ár, rov-ár* stb.

CSAPLÁRKODÁS, (csap-lár-kod-ás) fn. tt. *csaplárkodás-t*, tb. *—ok*. Borméréssel foglalkodás, abból éldegélés.

CSAPLÁRKODIK, (csap-lár-kod-ik) k. m. *csaplárkod-tam*, *—tál*, *—ott*. Bort mér, borméréssből éldegel, borméréssel foglalkodik.

CSAPLÁROS, lásd : CSAPLÁR.

CSAPLÁROSNÉ, (csap-lár-os-né) fn. tt. *csaplárosné t*, tb. *—k*. 1) Csapláros felesége. 2) Bormérő asszony. *Csaplárosné, egy itcze bort, galambom, Egy pár csókot adjon mellé, ha mondom.* (Népd).

CSAPLÁROSKODIK, lásd : CSAPLÁRKODIK.

CSAPLÁROSNŐ, (csapláros-nő) ösz. fn. Bormérő asszony.

CSAPLÁRSÁG, (csap-lár-ság) fn. tt. *csaplárság-ot*. Bormérés, kocsmárosság. *Csaplárságból élni.*

CSAPLYUK, (csap-lyuk) ösz. fn. Lyuk a csapon. V. ö. CSAP.

CSAPNYELV, (csap-nyelv) ösz. fn. L. CSAPSZÍV.

CSAPÓ, (1), (csap-ó) fő- és mn. tt. *csapó-t*. 1) Mesterember, ki durva posztót, szürt kallóban készít. *Gyöngyösi, pápai, privigyei, tatai csapók.* 2) Sugár az ostor végén. 3) Bőrből készült nyeles eszköz, melylyel a legyeket verik, *légycsapó*. 4) Lásd : CSAPÓFA. 5) Mint melléknév, aki vagy ami csap, vagy szenvedőleg, (inkább csak összetételekben), ami csapatik vagy csapódik

CSAPÓ, (2), falu Erdélyben, Küküllő megyében; és puszta Szala megyében; helyr. *—n*, *—ra*, *—ról*.

CSAPÓAJTÓ, (csapó-ajtó) ösz. fn. Ajtó, mely fekvő helyzetben van, s melyet, midőn kinyitni akarjuk, fel kell húzni, s ha bezárni akarjuk, lekell ereszteni. Ilyenek vannak pl. a szinpadokon, házak földszinti folyosóin, kapuk alatt.

CSAPÓBOGÁR, (csapó-bogár) ösz. fn. Leginkább nyár derekán mutatkozó, setétvörös bogárfaj, a cserebogárnál nagyobb. (Scarabaeus fullo).

CSAPÓCSIGA, (csapó-csiga) ösz. fn. Hegyes csiga alakú játékszer, melyet a gyermekek ostorral csapkodva pörgetnek. V. ö. CSIGA.

CSAPÓCZÉRNA, (csapó-czérna) ösz. fn. Lásd: CSAPÓZSINÓR.

CSAPOD, falu Sopron megyében; helyr. *—on*, *—ra*, *—ról*.

CSAPODÁR, (csap-od-ár) mn. és fn. tt. *csapodár-t*, tb. *—ok*. 1) Mindenfelé, mindenkinek hizelkedő. *Csapodár kis gyermek, leányka.* 2) Aki társait vagy szerelme tárgyát szüntelen változtatja, ki mindenfelé csapja a levet. *Csapodár ifju, csapodár ember. Elmehetsz drága madár, Nem kell nekem csapodár.* (Népd). 3) Szeles, állhatatlan, változékony.

Azon nevek osztályába tartozik, melyek *ár ér* képzővel igékből alakulnak.

CSAPODÁRKODÁS, (csap-od-ár-kod-ás) fn. tt. *csapodárkodás-t*, tb. *— ok*. Hizelgés, mindenfelé udvarolgatás, a barátság vagy szerelem tárgyának szüntelen változtatása.

CSAPODÁRKODIK, (csap-od-ár-kod-ik) k. m. *csapodárkod-tam*, *—tál*, *—ott*. Hizeleg mindenfelé; soknak csapja a levet, és udvarol; tányérnyalóskodik; barátait és szerelme tárgyait szüntelen változtatja.

CSAPODÁRSÁG, (csap-od-ár-ság) fn. tt. *csapodárság-ot*. Hízelgő társalgás, és udvarló modor; a szerelmi nyilatkozatoknak, érzelmeknek többfelé árulgatása.

CSAPODÁRUL, (csap-od-ár-ul) ih. Csapodárok módja szerint, szerelme tárgyait változtatva; többfelé hizelegve, szerelmi vallomásokat téve.

CSAPÓDÁS, (csap-ód-ás) fn. tt. *csapódás-t*, tb. *—ok*. Azon állapot, midőn valami csapódik. *Ajtó csapódása, becsapódása.*

CSAPODI, csap-od-i) mn. Lásd : CSAPDI.

CSAPÓDIK, (csap ód-ik) belsz. m. *csapód-tam*, *—tál*, *—ott*. Csattanva csukódik. *Becsapódik az ajtó, ablak.* 2) Hangosan ütődik valamihez. *A széltől hajtott hullámok a parthoz csapódnak.*

CSAPÓFA, (csapó-fa) ösz. fn. 1) Csaptató fa, melylyel holmi nyalábba, csomóba kötözött jószágokat öszveszorítanak, megerősítenek. 2) Gabonaméréenél am. simaegyenesre gyalult élü deszka, melylyel a mérőbe hányt gabonát egyenesre csapják.

CSAPÓFONT, (csapó-font) ösz. fn. Mérleg két különböző hosszuságú nyéllel vagy szárral, melyen különféle nehézségü testeket azonegy sulymértékkel lehet, ennek a sulyponttól közelebb vagy messzebb eltérőleg alkalmazásával, reá akasztásával megmérni, s ez által különbözik a közönséges mérlegtől melynek két serpenyője van, és ezek súlyegyene mutatja csak ki a mérendő test súlymennyiségét.

CSAPÓFÖLD, (csapó-föld) ösz. fn. Agyag- és mészrészekből álló, törékeny és kövér földnem, fehérszürke vagy csak fehér, néha sárgás szinnel, melyet a sovány homokos földnek javitására hasznosan lehet fordítani.

CSAPÓHÁZ, (csapó-ház) ösz. fn. Épület, gyár, melyben a szürkészítő csapómesteremberek dolgoznak, kallanak.

CRAPÓHÍD, (csapó-híd) ösz. fn. Híd, melynek egy része mozdítható, s tetszés szerént felhúzható, vagy leereszthető, s melyet fel szoktak huzni, midőn valakit az átmenésben gátolni akarnak.

CSAPÓKALITKA, (csapó-kalitka) ösz. fn. Madárfogó kalitka, melynek ajtaját kis peczekkel feltámasztják, s mig a gyönge és ingadékony támaszték alá tett csalétket a torkos madár húzogatja, az ajtó rácsapódik. *Csinegéket csapókalitkában fogni.*

CSAPÓKÖZ, puszta Heves megyében; helyr. *—ön, —re, —ről.* (?)

CSAPOL, (csap-ol) áth. m. *csapol-t.* Folyó anyagot csapon leereszt. *Hordót csapolni, bort csapolni. Lecsapolni a vizeket árkok által. Megcsapolni a vizkóros embert.*

CSAPÓLAG, (csap-ó-lag) ih. Rézsutosan, félre állva, vagy állítva, csapinósan, menetelesen. *Csapólag kövezni az utczákat. Csapólag fektetni az üresedő hordót.*

CSAPÓLAPÁT, (csapó-lapát) ösz. fn. 1) Lapát, melylyel az árokból fölhányt földet tömörré csapkodják, lapítják. 2) Lásd : SÓCSAPÓ.

CSAPOLÁS, (csap-ol-ás) fn. tt. *csapolás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valamit csapolnak. *Hordócsapolás, mocsárok lecsapolása.*

CSAPÓLEGÉNY, (csapó-legény) ösz. fn. Mesterlegény, ki a csapómesterséget üzi. V. ö. CSAPÓ.

CSAPOLYA, (csap-oly-a) fn. tt. *csapolyát.* Árok, melybe a vizeket lecsapolják.

CSAPÓMESTER, (csapó-mester) ösz. fn. Mesterember, ki durva szür- vagy gubaposztót sajátságos módon kallóban készít; mesteri oklevéllel ellátott czéhbeli csapó.

CSAPÓMOTÓLA, (csapó-motóla) ösz. fn. Csapómesteremberek gombolyítója, két egymásba vágó kerékkel, melyek sajátságos berregéssel forognak, s miután a határozott számu fonalat felgombolyították, egy rugótoll gyanánt szolgáló vékony deszka csattanására megállanak.

CSAPONG, (csap-ong) önh. m. *csapong-tam,* vagy *—ottam, —tál,* vagy *—ottál, —ott.* htn. *—ni.* vagy *—ani.* 1) Ide-oda jár kel, rendetlenül majd erre, majd arra csap. *Csapong a szabadban futkározó csikó.* 2) Majd ehhez, majd ahhoz szegődik, ragaszkodik. 3) Erkölcsi ért. kirúg, kihág, az erény és becsület korlátait tullépi.

CSAPONGÁS, (csap-ong-ás) fn. tt. *csapongás-t,* tb. *—ok.* Rendetlenül ide s tova járás kelés, csavargás. 2) Majd ehhez majd ahhoz szegődés. 3) Erkölcsi ért. kihágás, kirugás, az erény és becsület korlátain túl kalandozás, kicsapongás.

CSAPONGÓ, (csap-ong-ó) mn. tt. *csapongó-t.* Ide s tova, rendetlenül járó, csavargó; majd ehhez majd ahhoz szegődő, ragaszkodó; kirugó, kihágó, kicsapó. *Csapongó életü ifju.*

CSAPONGŐR, (csapongó-őr) ösz. fn. Rendre, csendre, vagy ellenségre ügyelő őr, kí ideoda, fölalá jár, különböztetésül az egy állomáson maradó őrtől.

CSAPONIK, (csap-on-ik) k. m. *csapon-t.* Heves megyei tájszó, am. a közönségesebb divatú *csappan, csappanik,* azaz, soványodik, vékonyai behorpadnak, beesnek. *Csaponik a roszul tartott marha.*

CSAPONÓLAG, (csap-on-ó-lag) ih. Lásd : CSAPINÓSAN.

CSAPONVÉTEL, (csapon-vétel) ösz. fn. Valamely folyó anyagnak, pl. bornak, sernek, pálinkának, csapon kieresztése, kifolyatása.

CSÁPOR, falu Nyitra megyében; helyr. *—on, —ra, —ról.*

CSAPÓRÚD, (csapó-rúd) ösz. fn. Csaptató rúd, különösen szénával, szalmával rakott szekér tetején, hogy annak két végét a szekér aljához kötve, a szénát, szalmát tovavitel végett jobban megerősítsék.

CSAPOS, (1), (csap-os) mn. tt. *csapos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* 1) Amin csap van. *Csapos hordó. Csapos fele a hordónak,* azaz a hordó azon oldala, melybe csap van ütve. 2) Székelyeknél : fiatal fenyővesszőkből, fenyőágakból font. *Csapos kert, csapos sövény.* V. ö. CSAP.

CSAPOS, (2), (csap-os) fn. tt. *csapos-t,* tb. *—ok.* 1) Csaplár, ki más borát méri. 2) Vadászok nyelvén a himszarvas második évében (Spieszer).

CSAPOSAN, (csap-os-an) ih. Csapos állapotban.

CSAPÓ-SZENT-GYÖRGY, puszta Erdélyben Torda megyében; helyr. *—ön, —re, —ről.*

CSAPÓSINÓR, CSAPÓZSINÓR (csapó-sinór, vagy zsinór), ösz. fn. Sinór, vagy zsinór, melylyel egyenes vonalt jelölnek ki, pl. az ácsok, midőn a faragandó faszálakon ennek segedelmével vörös krétás vagy fekete vonalt húznak. Csapózsinórral vonalaznak a kertészek is. *Néha a csapósinór is kiebb üt.* Km. *Eljár a csapósinór mellett.* Km.

CSAPÓTOLL, (csapó-toll) ösz. fn. A madár szárnyainak hosszabbik tolla.

CSAPOTT, (csap-ott) mn. tt. —*at.* 1) Csapófával ütött, mért. *Csapott mérő.* V. ö. CSAPÓFA. 2) Kergetett, hajtott, vert. *Elcsapott*, *kicsapott*, *megcsapott.* 3) Lapított, laposra szabott. *Csapott kalap*, tréfásan *pofon csapott kalap*, éghasító. 4) Kurta. *Csapott mente*, *csapott ruha*, *csapott öltözet.*

CSAPOTTAN, (csap-ott-an) ih. Csapott módon vagy állapotban.

CSAPOZ, (csap-oz) áth. m. *csapoz-tam*, —*tál*, —*ott.* 1) Lásd : CSAPOL. 2) Csappal ellát, csapot üt bele. *Csapozni a hordót.*

CSAPÓZSINÓR, lásd : CSAPÓSINÓR.

CSAPPAN, (csap-u-an vagy csap-v-an) önh. tt. *csappan-t.* 1) Csapódik, csattanva valamibe ütődik. *Csappan az ajtó*, *ablak.* 2) Mondatik a barmokról, midőn soványkodnak, vagy a hosszasabb koplalás miatt hasok apad. *Megcsappanni. Megcsappantak a sovány legelőn az ökrök.* Ez értelemben a népnyelv sokszor *ik*-vel toldja : *csappanik.*

CSAPPANÁS, (csap-v-an-ás) fn. tt. *csappanás-t*, tb. —*ok.* 1) Csapódás, ütődés. 2) Soványodás.

CSAPPANIK lásd : CSAPPAN 2).

CSAPPANÓAJTÓ, (csappanó-ajtó) ösz. fn. Ajtó, mely vagy ferde állásánál fogva, vagy a reá kötött nyomtaték segedelmével önterhe által becsapódik.

CSAPPANÓMOTÓLA, (csappanó-motóla) ösz. fn. lásd : CSAPÓMOTÓLA.

CSAPPANÓ, (csap-v-an-ó) mn. tt. *csappanó-t.* 1) Ami csappan. 2) Csapinós.

CSAPPANÓS, (csap-v-an-ó-as) mn. tt. *csappanós-t*, vagy —*at.* tb. —*ak.* Csapinós.

CSAPPANT, (csap-v-an-t) mn. tt. *csappant-at.* Behorpadt hasú, sovány, megsoványodott. *Csappant ló*, *csappant tehén.*

CSAPPANTAN, (csap-v-an-t-an) ih. Csappant állapotban.

CSAPPANT, (csap-v-an-t) áth. m. *csappant-ott*, htn. —*ni*, vagy —*ani.* 1) Csappanva megüt. 2) Csaptat. 3) Csattantja a puskát.

CSAPPANTÁS, (csap-v-an-t-ás) fn. tt. *csappantás-t*, tb. —*ok.* Cselekvés midőn csappantunk.

CSAPPANTÓ, (csap-v-an-t-ó) fn. tt. *csappantó-t.* Sebészek rugótollas eszköze, melyet az érvágásnál használnak.

CSAPPANTYÚ, lásd : CSAPANTYÚ.

CSAPPÉNZ, (csap-pénz) ösz. fn. Adódíj, melyet a csaplárok bormérési jogért fizetnek.

CSAPRÁG, lásd : CSABRÁG.

CSAPRAERESZTÉS, (csapra-eresztés) ösz. fn. Építészetben am. az oszlopnak csapformára, függőlegesen aláeresztése.

CSAPRAÜTÉS, (csapra-ütés) ösz. fn. Valamely folyó anyagnak, péld. bornak, sernek, pálinkának csap általi leeresztése, kimérése, illetőleg, midőn a hordót csapra ütik.

CSAPRAVERÉS, (csapra-verés) ösz. fn. Cselekvés, midőn több hordót csapra ütnek.

CSAPSZEG, (csap-szeg) ösz. fn. A csapnak azon alkotó része, melynek egyik vége a hordóba szolgál, s kifúrott csövén a kifolyó anyagot a csaplyukig ereszti.

CSAPSZEGFURÓ, (csap-szeg-furó) ösz. fn. Fúróeszköz, melylyel a csapszeget kilikasztják, s melylyel a csapot a csapszeg beillesztése végett keresztben furják.

CSAPSZÉK, (csap-szék) ösz. fn. 1) A kocsma egyik szegletében elkülönzött, s rendszerént rácsokkal korlátozott hely, hol a bort mérik. 2) Jelent általán kocsmát is.

CSAPSZÉKI, (csap-széki) ösz. mn. Csapszékbe való. *Csapszéki asztal*, *szekrény. Csapszéki mocskos beszéd.*

CSAPSZÍV, (csap-szív) ösz. fn. Czövek alaku eszköz, melyen két lyuk van, egyik keresztül, a másik hosszában, s midőn amaz a csapszeg csövére fordíttatik, a csapos edényből leadja a folyó anyagot.

CSAPTA, (csap-ta) fn. tt. *csaptát.* Így neveztetik mindenféle fogó eszköz, melynek részei szétválasztva állíttatnak fel, s midőn valamely erőszak megingatja, öszvecsapódnak. Ilyenek az egérfogók, patkány-, gerényfogók, vidravasak. stb.

CSAPTÁR, (csap-ta-ar) fn. tt. *csaptár-t*, tb. —*ok.* Lásd : CSAPTA.

CSAPTAT, (csap-tat) áth. m. *csaptat-tam.* —*tál*, —*ott.* par. *csaptass.* 1) Valamit bizonyos eszköz által szorosan odanyom, lenyom, emel, feszít, megerősít. *Nádas háztetőt léczczel vagy deszkával lecsaptatni. A hordót felcsaptatni. Egereket*, *patkányokat csaptatni.*

CSAPTATÁS, (csap-tat-ás) fn. tt. *csaptatás-t*, tb. —*ok.* Cselekvés, mdőn valamit csaptatnak.

CSAPTATÓ, (csap-tat-ó) fn. tt. *csaptató-t.* 1) Vékony hasogatott pózna, melylyel nádazáskor, és szegéskor a tetőt lekötik. 2) Egérfogó, mely két egymás fölébe helyzett deszkából áll. 3) Általán, minden eszköz, melynél fogva valamit csaptatnak, meg- vagy fel- vagy lefeszítenek. V. ö. CSAPTAT.

CSAPTIG, (csap-t-ig) ih. Egész addig töltve, hol csapófával leütik. *Csaptig adni a gabonát. Csaptig teli van a mérő.* Némely tájakon : *jujjig.*

CSAR, 1) elvont gyöke *csarit*, *csaritos* szóknak, vékonyhangon *cser*, melyből *cserj*, *cserje*, *cserjés*, *csereklye* származtak. Azonos vele *sar*, mint a *sarj*, *sarjad*, *sarju* származékok gyöke, vékonyhangon *ser*, a *sereng*, *serdül* származékokban. Ide tartozik a *haraszt* gyöke *har* is. Mindezek zsenge, kisebbnemű növényekre és növésre vonatkoznak. 2) A *csarnok* és *csarna* szók gyöke. Lásd ezeket.

CSÁR, elvont gyök, melyből *csárma*, *csármás*, *csáré* származtak. Értelme : lárma, s rokon vele *csör* vagy *csér* (*csörög*, *csérég* szókban), *kár* (*károg* szóban), továbbá a német *schreien*, franczia *crier*, szláv *kritsí*, szanszkrit *sru*, stb. Rokoníthatók kétségen kivül a hellén τυρ-βη (lärm, magyarúl csárma) τύρ-βα (lärmend. Adverbium. Curtius Etymologiája), τυρ-βάζω (lärme. Curtius) τυρ-βασία (Wirrwarr) szók is.

CSÁRAD, falu Bars megyében; helyr. *—on*, *—ra*, *—ról.*

CSÁRADI, puszta Bars megyében; helyr. *—ba.* *—ban*, *—ból.*

CSÁRDA, (csár-da, azaz lármás hely, vagy száll-da azaz szálló hely?) fn. tt. *csárdá-t.* Közönséges parlagi kocsmaház, és beszálló, a helységek végén, vagy közelében, továbbá a pusztákon, és utak mentében. A magyar köznép kedves mulatóhelye, és állomása, ha utazik. Bővebb leirás és igazolás helyett álljanak a következő példák:

„Ha megunom magam a pusztába,
Befordulok a szomszéd csárdába."
Népd.

„Állj meg Jancsi, itten van már a csárda,
Ihatnék a rudaslovam, a sárga." Népd.

„Kecskeméti csárdában,
Három betyár magában,
Úgy megiszik bújában,
Kifordított bundában." Népd.

„Ez a csárda nevezetes,
Gólya jár rá, nagy kelepes
. . . .
Kidőlt bedőlt az oldala,
Bele jár az istennyila,
A forgó szél dúdol rajta,
Boszorkánytáncz van alatta."
Vörösmarty.

„A tanyákon túl a puszta mélyén
Áll magányos dőlt kéményű csárda;
Látogatják a szomjas betyárok,
Kecskemétre menvén a vásárra."
Petőfi.

Két dudás egy csárdában meg nem fér. Km. *Ki a legény a csárdában? Ki a csárdából!* azaz, én (a szóló) parancsolok itten.

A csárdáknak különös és jellemző, jobbára gúnyneveket szeret adni a köznép, pl. *Aligáll*, *Bár ne volna*, *Betekints*, *Csillag*, *Belevár*, *Becsali*, *Kutyakaparó*, *Rongyos lampás*, *Pipagyújtó*, *Hámszárító*, *Libadöglő*, *Eb akaratia*, *Lebúj*, *Kúdorgó*, *Lyukas halom*, *Parragvár*, *Lesvár*, *Ragyogó*, *Pityer*, *Zsidószakál*, *Ugró*, *Koplaló*, stb.

Eredeti jelentése homályos. Rokon vele *csardák*, azaz, a nagy tölgyfa hajókon levő házikó, és a határőrök őrháza. A szanszkritban (Rigben) *cshardik* am. hajlék, védhely (Mátyás Fl).

CSARDÁK, fn. tt. *csardák-ot.* Lásd CSÁRDA alatt.

CSÁRDÁS, (csár-d-as) fn. tt. *csárdás-t*, tb. *—ok.* 1) Csárdai csaplár, kocsmáros, haszonbérlő. *Betyárokkal, szegénylegényekkel czimboráló csárdás.* 2) Közép friseségü magyar néptáncz, illetőleg zene, tánczнóta. *Csárdást húzni, játszani. Csárdást járni, tánczolni. Kopogós, buktató, mártogató csárdás.*

CSÁRÉ, (csár-é, csár-ó) ikerítve: *csiricsáré* fn. tt. *csárét.* Zavaros locsogás, fecsegés, lárma, csárma.

CSARIT (csar-it), fn. tt. *csarit-ot.* Cserjés, csepőtés, harasztos hely. Máskép: *csalit.* V. ö. CSAR, gyök.

CSÁRMA, (csár-ma) 1) mn. tt. *csármá-t.* Dunán túl am. csahos, csacska, locska, nagy hahotával beszélő. Néhutt: csapodár, hizelgő. 2) főnév. Lárma, zajongás.

CSÁRMÁL, (csár-ma-al) önh. m. csármál-t. Sokat kiabál, lármáz, locsog, fecseg, nagy hahotával beszél.

CSÁRMÁLÁS, (csár-ma-al-ás) fn. tt. *csármálás-t*, tb. *—ok.* Kiabálás, lármázás; locsogás, fecsegés.

CSÁRMÁZ, (csár-ma-az) önh. m. *csármáz-tam*, *—tál*, *—ott.* lásd: CSÁRMÁL.

CSARNA, (csar-na) használtatik ezen összetételben: *csarnakötél*, és *Csarnafalva*, *Csarnatő* helynevekben. Jelentése talán: terjedelmes, tágos, nagy. Gyöke *csar* rokonítható *sor* szóval is. V. ö. CSARNOK.

CSARNAFALVA, helység Kővár vidékében; helyr. *—falván*, *—falvára*, *—falváról.*

CSARNAKÖTÉL, (csarna-kötél) ösz. fn. A hajósok nyelvén am. árbocz kötele.

CSARNATŐ, falu Ugocsa megyében; helyr. *—n*, *—re*, *—ről.*

CSARNÓ, falu Sáros megyében; helyr. *—n*, *—ra*, *—ról.*

CSARNOK, (csar-nok) fn. tt. *csarnok-ot.* 1) Valamely épületnek, várnak, kastélynak oszlopos előtereme, pitvara. 2) A régiek értelmében: körszín. (Amphitheatrum).

„Amphitheátrumban így láthattál bikát,
Az ki az fövenyben köszörüli szarvát,
Mely kapál csarnokon s fúja az fövenyet,
Látván maga előtt kevély ellenségét."
Gr. Zrinyi M.

3) Az ujabb íróknál: fényes, pompás nagy terem. (Salon). A törökben *csardak* am. Balcon, Säulengang, s az irlandi nyelvben *salerni* am. Vorstube.

Gyöke *csar*, a *tár*, *tér* vagy pedig *sor* szókkal rokonítható. Egy 1024-diki oklevélben előfordúl: *Sornuk.* (Jernei. Nyelvkincsek). Rokonságai talán *Halle*, *Saal*, *Salon* szók, melyek a franczia, szláv, germán nyelvekben több-kevesebb változással előfordulnak. Figyelmet érdemel Schuster és Regnier franczia-német szótárában, a franczia *salle* (honnan *salon*) rokonítása után (román, spanyol, olasz, lengyel *sala*, angolszász *sal*, izland *salr*), utasítás a góth *saljun*-ra, mely am. a német einkehren; s mi hozzáadhatjuk a magyar *száll*, beszáll, honnan *szálló*, *szállás*, *szálloda* (Fogarasitól).

CSARNOKI, (csar-nok-i) mn. tt. *csarnoki-t*, tb. *—ak.* Csarnokba való, illő, ahoz tartozó.

CSARNOTA, falu Baranya megyében; helyr. *Csarnotá-n*, *—ra*, *—ról.*

CSARODA, falu Beregh és puszta Zemplén megyében; helyr. *Csarodá-n, —ra, —ról.*

CSÁRI, falu Nyitra megyében; helyr. *Csári-ba, —ban, —ból.*

CSÁSZ, (1), önh. m. *csász-tam, —tál, —ott.* Tájszó. Közönségesebben: csúsz, földön mász. *Császmász, császkál mászkál.* V. ö. CSÁSZKÁL.

CSÁSZ, (2), puszta Heves megyében; helyragokkal: *Csász-on, —ra, —ról.*

CSÁSZÁR, fn. tt. *császár-t*, tb. *—ok.* 1) A világi fejedelmek legjelesebb tiszteletneve, mely a királyi czím fölött áll. Európában legrégiebb a *római* utóbb *német császár* nevezete, később keletkezett a *török* azután *orosz*, végre az *austriai* és *franczia császár.* Ázsiában és Afrikában némely mind nagyobb mind kisebb fejedelmek is e neven hivatnak, mint: *chinai, japáni császár, marokkói császár.* Amérikában *brasiliai császár.* 2) Határozó név gyanánt vétetvén jelent a maga nemében valami jeleset, legjelesebbet, avagy császárra vonatkozót, pl. *császármadár, császárkörte, császárhús, császárforint, császárvágás* stb. A latin *caesar* szóból alakult, mely számos más nyelvekbe is átment; így németül *Kaiser*, réginémetül *cheisar, keisor*, angolszászul *caser, kasere, kasyr*, hollandul *keizer*, svédül *kejzare*, gothul *kaisar*, tótul *cisár*, oroszul *tzár*, szerbül *czár.* Figyelmet érdemel e helyütt a héber שַׂר (elüljáró, fejedelem), így az arab *száry*, hindu *szear*, szanszkrit *sera, sira*, persa *sáhszár;* ez utolsó mint összetett szó jelentése: sah-(király-)szerü.

CSÁSZÁRFALU, helység Sopron megyében; helyr. *Császárfalu-ba, —ban, —ból.*

CSÁSZÁRFI, (császár-fi) ösz. fn. 1) Császár fia. 2) Császári herczeg.

CSÁSZÁRFORINT, (császár-forint) ösz. fn. Régi német, jelennen austria birodalombeli ezüst forint, mely a császár képét viseli.

CSÁSZÁRFÜRTFOGU, (császár-fürt-fogu) ösz. fn. A japáni tengerben tenyésző, igen ízletes húsu halfaj. (Chaetodon imperator).

CSÁSZÁRGARAS, (császár-garas) ösz. fn. A régi német, utóbb austriai birodalomban vert garas, mely három krajczárból állt, a hatvan krajczáros forintnak egy huszadrésze.

CSÁSZÁRI, (1), (császár-i) mn. tt. *császári-t*, tb. *—ak.* Császárra vonatkozó, császárt illető; császárról nevezett, czímzett; császári családból született. *Császári lak, császári felség. Császári királyi örökös főherczeg.*

CSÁSZÁRI, (2), falu Szathmár megyében és Erdélyben, Doboka megyében; helyr. *Császári-ba, —ban, —ból.*

CSÁSZÁRILAG, (császár-i-lag) ih. Császári módon, császárhoz illően.

CSÁSZÁRKODÁS, (császár-kod-ás) fn. tt. *császárkodás-t.* Császári hatalom gyakorlása.

CSÁSZÁRKODIK, (császár-kod-ik) k. m. *császárkod-tam, —tál, —ott.* Császári fő hatalmat gyakorol, mint császár uralkodik. *A római-német birodalomban a habsburgi házbeliek legtöbbet császárkodtak.*

CSÁSZÁRKORONA, (császár-korona) ösz. fn. 1) Korona, melylyel császárokat koronáznak. *Felvenni a császárkoronát.* 2) Perzsiai eredetü hajmanövény, melynek erős szára, s lefelé függő vörös vagy sárgás virágai vannak. Máskép: *koronás hatkotu.* V. ö. HATKOTU.

CSÁSZÁRKÖRTE, (császár-körte) ösz. fn. A vajaskörték egyik faja, mely fehér, és kellemes ízü husáról nevezetes. *Nyári, őszi császárkörte.* Néhutt *kármánkörte*, a köznépi német nyelven: *Plutzerbirne*, ettől aztán különbözik a *császárkörte* am. *Kaiserbirne* (őszi császárkörte?)

CSÁSZÁRLAT, (császár-ol-at) fn. tt. *császárlat-ot.* Császárság, császári uralkodás. Előfordul a müncheni codexben: „Tiberius császár császárlatjának (imperii) tizenötöd esztendejében." Lukács. III.

CSÁSZÁRLISZT, (császár-liszt) ösz. fn. A búzalisztnek legfínomabb neme, lángja, melyből úri sütemények készülnek.

CSÁSZÁRMADÁR, (császár-madár) ösz. fn. A vadtyukok neméhez tartozó madár, gatyás lábakkal, szürke, barna, és fehér vegyítékü tollakkal, s a fogolyénál nagyobb testtel. Legkedvesb eledele a mogyoró. Húsa igen ízletes. A hidegebb tartományokat, s Magyarországban a Kárpát vidékeit kedveli.

CSÁSZÁRMADÁR-KÚPCSIGA, (császár-madár-kúp-csiga) ösz. fn. Kúpformára tekerődzött csiganem. (Conus textile).

CSÁSZÁRMETSZÉS, (császár-metszés) Sebészi műtét, midőn a vajudó asszonynak oldalán, és méhanyján keresztmetszést tesznek, hogy a gyermeket, ki a rendes uton világra nem jöhet, kivehessék.

CSÁSZÁRNÉ, (császár-né) fn. tt. *császárné-t.* 1) Császár neje, felesége. 2) Császári főhatalommal biró nő, milyen volt az oroszoknál Katalin. Ez szabatosabban: *császárnő.*

CSÁSZÁRNŐ, (császár-nő) ösz. fn. Császári főhatalommal biró nő. *Katalin császárnő.*

CSÁSZÁRSÁG, (császár-ság) fn. tt. *császárság-ot.* 1) Birodalom, mely császári főhatalom és kormány alatt áll. *Római, austriai, orosz, török, chinai, brasiliai császárság.* 2) Császári méltóság. *A császárságot atyja után örökölni.*

CSÁSZÁRSÁGI, (császár-ság-i) mn. tt. *császársági-t*, tb. *—ak.* Császársághoz tartozó, császárságra vonatkozó, császárságot illető.

CSÁSZÁRSZAKÁLL, (császár-szakáll) ösz. fn. A szárba induló violák alneméhez tartozó növényfaj; szára tövön szegletes, három élü, buglyos; levelei hosszudad tompák, csipkések; pálhái szárnyasan hasadtak; bibéje gombos; fölül kivölgyelt szilkés; virága sárga, fehér és kék szinű. Máskép: *császárvirág*, vagy *háromszinü viola.*

CSÁSZÁRSZÁLLÁS, puszta Szabolcs megyében; helyr. *Császárszállás-on, —ra, —ról.*

CSÁSZÁRTÖLTÉS, falu Pest megyében; helyragokkal: *Császártöltés-én, —re, —ről.*

CSÁSZÁRUL, (császár-ul) ih. Császárként, császári módon, mint császárhoz illik, mint császárt. V. ö. —UL képző.

CSÁSZÁRVÁLASZTÁS, (császár-választás) ösz. fn. Ama nagy érdekü politikai eljárás, midőn a választófejedelmek szavazattöbbséggel császárt neveztek ki a német birodalomnak.

CSÁSZÁRVIRÁG, l. CSÁSZÁRSZAKÁLL.

CSÁSZKÁL, (csász-kál vagy csász-og-ál) önh. m. *császkál-t.* Járni tanuló kis gyermekek, vagy nyomorú, sánta, béna módjára földön csúsz, tagjait maga után vontatja, csámpásan, nehezen jár.

Képzésre olyan mint: *mászkál, csúszkál, turkál, járkál* s több ilyetén igék.

CSÁSZKÁLÁS, (csász-kál-ás) fn. tt. *császkálás-t,* tb. *—ok.* Földön csúszkálás, mászkálás.

CSÁSZLÓ, falu Szathmár megyében; helyragokkal: *Császló-n, —ra, —ról.*

CSÁSZNA, l. CSÁSZÁRKORONA, vagy HATKOTU.

CSÁSZTA, (1), (csász-ta) fn. tt. *császtát.* Bozótos, sásos, nádas hely.

Eredetileg *császtó,* azaz sástó. Alsó Csalóközben *császtava.* Első alkatrésze azonos a *sás, sáté, csádé, csáté* szókkal.

CSÁSZTA, (2), falu Baranya megyében; és puszta Hevesben; helyr. *Császtá-n, —ra, —ról.*

CSAT, (1), 1) hangutánzó, melyből *csata, csatázik, csatina, csatora* stb. származtak; kettőztetett véghangon: *csatt,* honnan: *csattan, csattant, csattog.* Vékonyhangon: *csett, csetten, csettent.* Ide tartozik a lucskot, mocskot, sarat jelentő *csatak, csatakos, csatrang, csatrangos* szók gyöke is. 2) Csavargó járásra vonatkozik a *csatangol, csatólál* származékokban, s rokona azon *sat,* melyből *satrat, satrafa,* eredtek; a szanszkritban is *csatati* am. menni, járni.

CSAT, (2), CSATT, fn. tt. *csat-ot.* 1) Általán eszköz, mely által két vagy több testet, szerszámot, stb. együvé fűzünk, öszveszorítunk. 2) Különösen: érczből, pl. rézből, vasból, ezüstből készült gyürűs eszköz, melyen valami szíjnak vagy szalagnak végét általhúzzuk, s árr-alakú, mozogható pöczökkel megerősítjük, s az által némely dolgokat, kivált ruháinkat feszes állásba helyezzük. *Csattal összekötni az elküldendő irományokat. Csatra kötni, szorítani a nadrágot. A nadrágszíj csatját hátrább tolni. Csattal összehúzni a kalapszalagot. Csak a csattig vonjad* azaz ne erőltesd a dolgot vagy okoskodást. Km. Minthogy némely csatok görbe horgas pöczkök, a félrehajlást jelentő *csa* gyökből származtatható, vagy talán *csattanó* tulajdonságánál fogva a hangutánzó *csat*-val azonos, mint a német nyelvben is: *Schall, schnallen* és *Schnalle* (Adelung). Így a törökben *csattirmak* = egybe csatolni (joindre, attacher ensemble), és *csattirdamak* = csattanni (craqueter. Hindoglu szótára).

CSÁT, helynév l. CSÁTH.

CSATA, (1), (csat-a) fn. tt. *csatát.* Saját ért. két ellenséges hadnak verekedése, vívása. *Csatára készülni, csatába menni, csatára kelni, csatába keveredni, csatát víni, csatában elesni. Csatát nyerni, csatát veszteni. Csata után okos a magyar.* Km.

„Isten áldja meg a magyart,
Tartson neve míg a föld tart.
. . . .
Bölcs vénekkel a tanácsban
Tüz ifjakkal a csatában."

Népies nemzeti dal (Erdélyi kiadása I. kötet 346. lap.)

2) Átv. ért. Haragos felek öszvekocczannása, perpatvara, egymás elleni szitka. *No hiszen majd lesz csata, ha megjön a gazda. Az volt ám a csata. Szócsata. Szócsatára kelnek gyakran a rosz házasok; tollcsatára szállnak az írók.* 3) A háromszéki székelyeknél am. éji csordaőrizet, honnan: *csatás,* am. szerben küldött csordaőr. 4) Ismét átvitt értelemben am. *verseny.*

„Vagyon sok aranynyal tündöklő boglára,
Kik a napot hiják fényekkel csatára."
Gyöngyösi.

Gyöke a hangutánzó *csat, csatt.* Törökül persául *dsenk,* finnül *sota.* Képzésre a magyar *csata* olyan, mint a szintén hangutánzó gyökökből származott *pata, duda, totya,* s több mások.

CSATA, (2), helynév, l. CSATTA.

CSATABÉR, (csata-bér) ösz. fn. Díj, melyet a jól vívott csatáért kapnak a harczosok, mi alatt nem csak bizonyos zsold, hanem jutalmak, megtiszteltetések, zsákmányok is értetnek.

CSATÁD, mezőváros Torontálban; tt. *Csatád-ot,* helyragokkal: *Csatád-ra, —on, —ról.*

CSATADAL, (csata-dal) ösz. fn. Hadidal, mely a katonákat csatára buzdítja, lelkesíti. Ilyenek az utósó nemesi felkelésből: *Rajta vitézek, a harcz sivatarja ne rettegtessen benneteket,* stb. l. Kulcsár, hazai tudós. 1825. Vagy: *Hát fiaim, ti vités nevetek rablánczcal váltjátok-e fel?* (Hertelendy csatadala) stb.

CSATAFESTŐ, (csata-festő) ösz. fn. Festész, ki csatákat fest, vagy különösen azok festésével foglalkodik.

CSATAHELY, (csata-hely) ösz. fn. Tér, mezőség, hol a csata történik, hol a két ellenséges had megküzd. *Csatahelyen maradni. A csatahelyen emlékoszlopot állítani.*

CSATAJ, (1), (csat-aj) fn. tt. *csataj-t,* tb. *—ok.* Lárma, veszekedők, perlekedők összeverekedésének robaja. Képzésre hasonló a szintén hangutánzó gyökökből alakult *robaj, moraj, sohaj, dörej, zörej* szókhoz.

CSATAJ, (2), falu Pozsony megyében; helyr. *Csataj-on, —ra, —ról.*

CSATAJÁTÉK, (csata-játék) ösz. fn. Játék neme, mely 64 koczkamezőre osztott lapon történik, különféle alakok által, melyek között legfőbbek: a király és királyné. (Schachjáték). E játékot az arabok hozták Európába. Másképp: királyjáték, királyosdi. (Sah persában királyt jelent).

CSATAK, (csat-ak) fn. tt. *csatak-ot*. Nedvesség, vagy sár által okozott mocsok a ruhán, pl. midőn valaki harmatos fűben, sárban, esőben jár, a ruhája teli lesz csatakkal. Hasonló hozzá: *csatrang*.

CSATAKOL, (csat-ak-ol) áth. m. *csatakol-t*. Valamit vízben, sárban járva, dolgozva bemocskol. *Becsatakolta ruháját a harmatos fűben, kenderáztatáskor.*

CSATAKOS, (1), (csat-ak-os) mn. tt. *csatakos-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. Víztől, sártól, vagy akármiféle nedvtől mocskos. *Csatakos szüretelők, pinczenapszámosok. Csatakos mosónők. Csatakos pásztorember. Esőben, harmatban, sárban csatakossá lett köpönyeg, gatyaszár, szoknyaalja.* Máskép: *csatrangos, csetres, czafatos, csajbos.*

CSATAKOS, (2), fn. tt. *csatakos-t*, tb. *—ok*. Személy, kinek ruháján mindenkor valami mocskosság, elemczeneség látható. *Eredj te csatakos!*

CSATAKOSAN, (csat-ak-os-an) ih. Víztől, sártól mocskosan.

CSATAKOSSÁG, (csat-ak-os-ság) fn. tt. *csatakosság-ot*. Tisztátalan, rendetlen, mocskos öltözködés, elemezneség, szennyes pongyolaság.

CSATALIA, falu Bácskában; helyragokkal: *Csataliá-ra, —n, —ról.*

CSATALÓ, (csata-ló) ösz. fn. 1) Ló, mely csatázó katonát hordoz, mely hadi, és harczi gyakorlatokra ki van tanítva. 2) Minden más ló, melyet a csata körül használnak, pl. az ágyúvontató, szekerező lovak. *Csatalovakat vásárolni, idomítani, begyakorolni.*

CSATAMEZŐ, (csata-mező) ösz. fn. Térség hol a két ellenséges hadak csatáznak, harczolnak. *Csatamezőn babért, győzelemkoszorút aratni. A csatamezőt vérrel öntözni. A csatamezőn örökre elnyugodni. A csatamezőt megtartani.*

CSATÁN, falu Erdélyben, Belső-Szolnok megyében; helyr. *Csatán-ba, —ban, —ból.*

CSATANGOL, (csat-ang-ol vagy csat-an-og-ol) önh. m. *csatangol-t*. Tulajdonkép a bitang marháról mondatik, mely a nyájtól elválva földeken, réteken, erdőn, bokrokon keresztül csavarog, barangol. Átv. ért. csatangol az ember is, aki czéltalanul ideoda járkel, kószál, idővesztegetve elmaradoz. Némely tájszokás szerént, am. gyanús helyeken jár, csavarog.

CSATANGOLÁS, (csat-ang-ol-ás) fn. tt. *csatangolás-t*, tb. *—ok*. Erdőn bokrokon stb. keresztül barangolás; kószálás; csavargás.

CSATANGOLÓ, (csat-ang-ol-ó) fn. és mn. *csatangoló-t*. Csavargó, bujdosó, kósza ember. *Ide küldöttelek én, pokolra való? te csatangoló!* (Mezei Naptár).

CSATAPATA, (csata-pata) ikerített fn. tt. *csatapatát*. Csatajos, lármás, zajos veszekedés, perlekedés, perpatvar; csattogás, pattogás. Máskép: *csatépaté, csatipati, csetepata.*

CSATAPIACZ, (csata-piacz) ösz. fn. l. CSATAMEZŐ. A csatapiacz egyébiránt inkább prósai, a csatamező jobban költői kifejezés.

CSATÁR, (1), (csat-ár) fn. tt. *csatár-t*, tb. *—ok*. Katona oly apró csapatokból, melyek több pontokra vannak kiosztva, s egyes elszórt megtámadásokat tesznek.

CSATÁR, (2), több helység neve Magyarországban, különösen mezőváros Bihar megyében; puszták Veszprém megyében; ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Vas megyében; helyr. *Csatár-ra, —on, —ról.*

CSATARÁSZ, (csat-ar-ász) önh. m. *csatarásztam, —tál, —ott*. Igen sűrűen csapkod, vagdalkozik, hadarász, midőn pl. sokakon keresztül kell magát vágnia.

CSATARÁZ, (csat-ar-áz) l. CSATARÁSZ.

CSATÁR-DÁNFOK, puszta Békés megyében; helyr. *Csatár-Dánfok-on, —ra, —ról.*

CSATAREND, (csata-rend) ösz. fn. A hadi seregnek bizonyos sorokba, és helyekre osztályozása, s meghatározása, mit kelljen minden osztálynak tennie, ha a csatára jelt adnak. *Csatarendbe állítani a seregeket. Megszakasztani, szétbontani a csatarendet.*

CSATÁRHARCZ, (csatár-harcz) ösz. fn. Harcz, melyet csatárok vínak. V. ö. CSATÁR.

CSATÁRLÁNCZ, (csatár-láncz) ösz. fn. Láncz vagy vonal, melyet csatárok képeznek.

CSATÁRTŰZ, (csatár-tűz) ösz. fn. Csatárok lődözése.

CSATASÍK, (csata-sík) ösz. fn. Lásd CSATAMEZŐ.

CSATATÉR, (csata-tér) ösz. fn. Lásd CSATAMEZŐ.

CSATATŰZ, (csata-tűz) ösz. fn. Lövöldözés, mely csata alatt zászlóaljanként történik, azaz midőn egyegy zászlóalj egyszerre lő.

CSATAVÉSZ, (csata-vész) ösz. fn. Vész, veszély, mely a csatával jár, olyan mint: *szélvész*.

„Hány fiatal szívet tele sok szép földi reménynyel
Sujta le kegyetlen itt a riadó csatavész!"
Kisfaludy K.

CSATAVESZTÉS, (csata-vesztés) ösz. fn. A csatatéren az ellenség által meggyőzetés.

CSATÁZ, (csat-a-oz) önh. m. *csatáz-tam, —tál, —ott*, par. *csatázz*. 1) Csatában vagdalkozik, harczol. 2) Veszekedik, nagy lárma, zaj között összeverekedik.

CSATAZAJ, (csata-zaj) ösz. fn. A csatára kelt ellenseregek fegyverzörejének, és kiáltozásinak vegyülete. *Messze hallatszott a csatazaj.*

CSÁTÉ, (csát-é vagy csád-é) fn. tt. *csáté-t*. 1) Vizenyős réteken termő sásos vastag fű. *Fakó-, kormos-, rozsdás-, szúrós csáté.* Máskép: *csádé, csadaj, suhu, csuhu, csuhi, sáté.* 2) Ugyan a vizenyős helyeken tenyésző mindenféle keverék gaz. 3) Némely dunántuli vidékeken: apró cserebokros hely, csalit.

CSÁTÉS, (csáté-as) mn. tt. *csátés-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. Csátéval benőtt, csátéval bővelkedő. *Csátés rét, csátés patak.* V. ö. CSÁTÉ.

CSATGYÁRTÓ, (csat-gyártó) ösz. fn. Csatokat, kapcsokat, s hasonló eszközöket készítő mesterember, vagy gyáros.

CSÁTH, mezőváros Borsod megyében; helyr. *Csáth-on, —ra, —ról.*

CSATINÁZ, (csat-in-a-oz) önh. m. *csatinász-tam, —tál, —ott,* par. *csatinász.* Nagy zörgést csinál, nagy lármát csap, pl. midőn a bezárt kaput vagy ajtót veri. Mondatik a tyúkokról is, midőn sokat kodácsolnak.

CSATINÁZÁS, (csat-in-a-oz-ás) fn. Nagy zörgetés. Kodácsolás.

CSATIRÁZ, l. CSATINÁZ.

CSATLA, (csat-ol-a vagy csat-ol-ó) fn. tt. *csatlát.* Akármiféle eszköz, mely bizonyos tárgyakat összecsatol, összefűz.

CSATLAKOZÁS, (csat-ol-ag-oz-ás) fn. tt. *csatlakozás-t,* tb. *—ok.* Valakihez vagy valakikhez fűződés, szegődés, valami testülethez állás. V. ö. CSATLAKOZIK.

CSATLAKOZIK, (csat-ol-ag-oz-ik) k. m. *csatlakoz-tam, —tál, —ott,* par. *—zál.* Máshoz, vagy másokhoz csatolja magát, társalgás, utazás, vagy akármily testületi viszony miatt. Használják szellemileg is, pl. *véleményedhez, indítványodhoz csatlakozom; az erősebb párthoz csatlakozni.*

CSATLÁS, (csat-ol-ás) fn. tt. *csatlás-t,* tb. *—ok.* 1) Valamihez kapcsolás, ragasztás, fűzés, mind saját, mind átvitt értelemben véve. 2) A székelyeknél jelenti a) a felrakott teherfának lánczczal leszorítássát, b) azon keresztbe tett fát, mely a kocsirúd ágasán fekszik, s két felöl a tengely végéhez vassal van kötve, és melyhez a hámfák kapcsolvák; *felhérczcsatlás.*

CSATLÉK, (csat-ol-ék) fn. tt. *csatlék-ot.* Ami más valamihez van csatolva, mellékelve. *A folyamodvány csatlékai.*

CSATLÓ, (csat-ló vagy csat-ol-ó) fn. és mn. tt. *csatló-t.* 1) Általán minden eszköz, mely valamit összeköt, erősen összefűz. *Csatlófa a szekérben, csatlóvas az építésben.* 2) Különösen kantárszíj, melylyel a szilaj lónak száját fölfeszítik.

CSATLÓLÁNCZ, (csatló-láncz) ösz. fn. 1) Láncz, melylyel a szekérre rakott holmit lecsatolják. 2) Bőrkötények lánczkötője. 3) Kopóláncz, melylyel két nyaklót összekötnek.

CSATLÓS, (csat-ol-ó-as) fn. tt. *csatlós-t,* tb. *—ok.* Tulajdonkép lovász, ki az úri fogatoknál ünnepélyes menetek alkalmával a lovakat kantárszáron, vagy csatlószíjon vezeti. Általán pedig minden lovász, ki az úri fogatt előtt nyargal.

CSATLÓSZÍJ, (csatló-szíj) ösz. fn. L. CSATLÓ.

CSATLÓDÁS, (csat-ol-ód-ás) fn. tt. *csatlódás-t,* tb. *—ok.* Kapcsolódás, fűződés, ragaszkodás. V. ö. CSATLÓDIK.

CSATLÓDIK, (csat-ol-ód-ik) belsz. m. *csatlód-tam, —tál, —ott.* Átv. ért. mondjuk emberről, midőn belső vonzalomnál fogva máshoz vagy másokhoz szegődik, ragaszkodik, s velök egyesűl. *Idegenekhez csatlódni. Ő is a mi felekezetünkhöz csatlódik.*

CSATÓ, puszta Bihar megyében; helyragokkal: *Csató-n, —ra, —ról.*

CSATOL, (csat-ol) áth. m. *csatol-t vagy csatlott,* htn. *—ni vagy csatlani.* 1) Csattal valamit öszvefűz, megszorít. *A kantárszíjat becsatolni, nadrágot csatolni* (csattolni). *A megrakott bőrhéket öszvecsatolni.* 2) Valamihez tesz, állít, ragaszt valamit. *A könyvhöz leveleket csatolni. A mondottakhoz még egy-két szót csatolni. Jóakaróinkat imádságunkba csatolni.*

CSATÓLÁL, (csat-ó-ol-ál) l. CSATANGOL.

CSATÓHÁZA, puszta Ugocsa megyében; helyragokkal: *Csatóházá-n, —ra, —ról.*

CSATOLÁS, (csat-ol-ás) fn. tt. *csatolás-t,* tb. *—ok.* 1) Csat általi összekötés, fűzés, szorítás. V. ö. CSAT. 2) Átv. ért. valaminek valamihez függesztése, hozzátétele.

CSATOLAT, (csat-ol-at) fn. tt. *csatolat-ot.* Ami csatolás által öszve van fűzve, kötve. *Szoros csatolat. Elbontani a csatolatot.*

CSATOLMÁNY, (csat-ol-mány) fn. tt. *csatolmány t,* tb. *—ok.* Vallamely melléklet, melyet bizonyos irományokhoz ragasztanak, s melyre a főirományban bizonyos jegy alatt hivatkozás történik. *Perhez, kérelemlevélhez,* stb. *ragasztott csatolmányok.*

CSATOLÓDIK, l. CSATLÓDIK.

CSATORA, (csat-or-a) fn. tt. *csatorát.* Zajongó veszekedés, zörgés, nagy lármával folyó perpatvar.

CSATORÁL, (csat-or-a-al) önh. m. *csatorál-t.* Zajong, zörög, lármáz.

CSATORÁLÁS, (csat-or-a-al-ás) fn. tt. *csatorálás-t,* tb. *—ok.* Zajongás, lármázás.

CSATORNA, fn. tt. *csatornát.* 1) Eredeti értelme: földalatti víztartó hely. *És veték be ötet* (Józsefet) *egy csatornába, hogy ott meg haljon.* (Góry codex). 2) Födött vagy födetlen árok, mely vizet, s holmi moslékot, szemetet tovább visz. *Vízvezető csatorna.* 3) Válu-forma készület az épületeken, mely az esővizet felfogja, és aláereszti. 4) Nagyobbszerű vízmeder, mely a vidékek mocsárvizeit fölszedi, vagy folyókat, tavakat, tengereket köt öszve. *Béga csatornája. Ferencz csatornája,* stb. *Csatornát húzni, építeni; csatornára venni a réteket.* 5) Átv. ért. vízforrás, miből eső ered. *Nyisd meg Uram az egek csatornáit.* 6) A fülekszerkezetében azon cső vagy csöves menetel, mely a hangokat beereszti. 7) Eger vidékén, utakkal körülfogott szőlősorok együtt véve.

Hihetőleg a latin *cisterna* után alakult; előfordúl a héberben is: *czantaróth.* Már egy 1261-diki oklevélben olvasható: *chaturna* mint határtó. (Jerney. Nyelvkincsek).

CSATORNACSAP, (csatorna-csap) ösz. fn. Fordulat a több menetelekből, csatornákból álló pinczében.

CSATORNACSŐ, (csatorna-cső) ösz. fn. Cső, mely a házfödelekről az eső-, vagy hólevet leviszi, s kiokádja.

CSATORNAFAL, (csatorna-fal) ösz. fn. Üregesen készített fal, mely csatornául szolgál, mely közé a háztetőről lenyúló csatorna építve van.

CSATORNAHEVEDER, (csatorna-heveder) ösz. fn. A házcsatorna kidomborodott tágas vége, mely a lefolyó eső- vagy hólevet kiönti.

CSATORNAMESTER, (csatorna-mester) ösz. fn. Gépész, ki csatornás kutakat, s egyéb vízhajtó csöveket készít; kútmester.

CSATORNÁS, (csatorna-as) mn. tt. *csatornás-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. Csatornával, csatornacsövekkel ellátott. *Csatornás utczák, rétek, legelők. Csatornás ház, csatornás kút.*

CSATORNAPÁRTÁZAT, lásd CSATORNAHEVEDER.

CSATORNAVÍZ, (csatorna-víz) ösz. fn. Csatornán folyó víz, azaz, mely csövön vezettetik valahová, különböztetésül a kútvíztől, melyet egyenesen kútból húznak, vagy merítenek.

CSATORNÁZ, (csatorna-az) önh. és áth. m. *csatornáz-tam, —tál, —ott.* Csatornát húz valamin, csatornával ellát valamit.

CSATORNÁZÁS, (csatorna-az-ás) fn. tt. *csatornázás-t*, tb. *—ok*. Csatornahúzás; csatornával ellátás. *Pest csatornázása sokba kerül.*

CSATOS, CSATTOS, (1), (csat-os vagy csatt-os) mn. tt. *csatos-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. Amin csat van, csattal összekötött, csattal ékesített. *Csatos nadrágszíj, csatos lóheveder, csatos czipő.*

CSATOS, CSATTOS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *csatos-t*, tb. *—ok*. Mesterember, ki csatokat csinál.

CSATÓSZÉG, falu Erdélyben, Csík székben; helyr. *Csatószég-én, —re, —ről.*

CSATPÉCZÉK, (csat-péczék) ösz. fn. Árr alakú hegyes eszköz, a csatnak egyik alkotó része, melyet a csaton általhúzott szíjba, szalagba, stb. beleszúrnak. V. ö. CSAT, fn.

CSATPÖCZÖK, l. CSATPÉCZÉK.

CSATRANG, (csat-or-ang) fn. tt. *csatrang-ot*. 1) Rút hangú rosz kolomp. 2) Czafat, csatak, járáskelésben fölszedett sár, piszok. Mindkét értelemben tájszó.

CSATRANGOL, (csat-or-ang-ol) önh. m. *csatrangol-t*. Czél nélkül ideoda jár, csavarog, különösen esős időben, sárban vízben csatangol.

CSATT, (1), hangutánzó gyök, mely a hirtelenül leesett, becsukódott, elsütött tárgynak hangját jelenti. Innen: *csattan, csattant, csattog, csattogtat*, stb.

CSATT, (2), CSATTOL, CSATTOS, stb. lásd CSAT, CSATOL, CSATOS, stb.

CSATTAN, (csatt-an) önh. m. *csattan-t*. 1) A hirtelenül s nagy erővel leesett eltörött, becsapott, vagy elsütött tárgy egyes bizonyos éles hangot ád. *Csattan az ajtó, ablak, ha a szél sebesen becsapja. Csattannak a tenyerek, ha összeütjük. Csattan az ostor. Végén csattan az ostor.* Km. *Csattan az elsütött puska. Nagyott csattan. Becsattan a kapu. Megcsattan.* 2) Mondatik némely nedvvel tölt bőrös testekről, különösen gyümölcsökről, és arczról, midőn a nedv bősége miatt fölrepednek. *Csattanó eper. Piros arczán majd kicsattan a vér.* 3) Vadászok nyelvén csattan (schäppert) a serét a vadon, ha ezt éri, sebzi a nélkül hogy elejtené vagy leterítené, lelőné. 4) Átv. ért. mondatik a szóbeli eléadásról, különösen a szinműről, midőn valami meglepőt, kitünőt, nagy hatásút terjeszt elé, jelesen a felvonások végén. *Csattanó hatásu jelenet. A szinműnek csattanó vége.*

A törökben *csatla-mak* am. hasítni.

CSATTANÁS, (csatt-an-ás) fn. tt. *csattanás-t*, tb. *—ok*. Ütés-, esés-, becsapódás-, lövésnek stb. élesebben hallatszó, és hirtelen elvonuló hangja. *Ajtócsattanás, puskacsattanás.*

CSATTANÓ, (csatt-an-ó) mn. tt. *csattanó-t*. Ütés, esés, becsapódás, lövés stb. által bizonyos hangot adó. *Nagyot csattanó puska.* Átv. ért. rendkivüli benyomása, meglepése által nagy figyelmet, érdeket gerjesztő. *Elbeszélésnek, szinműnek csattanó vége.*

CSATTANÓS, (csatt-an-ó-os) mn. L. CSATTANÓ, átv. ért.

CSATTANT, (csatt-an-t) áth. m. *csattant-ott*, htn. *—ni* vagy *—ani*, par. *—s*. Valamit oly erősen üt, sujt, csap, hogy csattanjon. V. ö. CSATTAN. *Becsattantani az ajtót. Ostorral csattantani. Elcsattantani a puskát. Tenyerét csattantani.*

CSATTANTÁS, (csatt-an-t-ás) fn. Csattanó ütés.

CSATTANTÓ, (csatt-an-t-ó) fn. tt. *csattantó-t*. A közismeretü mérges maszlagnak vagyis redősziromnak tüskés almája, melynek fekete magvai bódító erejüek. Ha összenyomják, csattanva reped el, s onnét a neve. A köznép, kivált a gyermekek, *tüskés disznó*-nak hívják. (Datura stramonium).

CSATTANTYÚ, lásd: CSATTANTÓ.

CSATTOG, (csatt-og) önh. mn. *csattog-tam, —tál, —ott.* 1) Több ízben csattan. *Csattog szeles időben a nyitva hagyott ajtó. Csattognak a harczolók fegyverei. Csattog a szél, az ostor. Csattognak az elsütögetett puskák.* 2) Mondatik a fülemiléről, midőn bizonyos erős hangját sajátságos módon ismételve hallatja, minélfogva az csattogánynak is neveztetik.

CSATTOGÁNY, (csatt-og-ány) fn. l. CSALOGÁNY.

CSATTOGÁS, (csatt-og-ás) fn. tt. *csattogás-t*, tb. *—ok*. Több ízben vagy ismételve, csattanás. Csalogánynak erős és sajátságos hangverdesése.

CSATTOGAT, (1), (csatt-og-at) áth. m. *csattogattam, —tál, —ott*, par. *csattogass*. Gyakran, ismételve hangosan üt, sujt valamit, vagy valamivel. *Csattogatni az ablakokat; összecsattogatni a tenyereket; szárnyakat csattogatni.*

CSATTOGAT, (2), (csatt-og-at) önh. Ostorát forgatva pattogat.

CSATTOGATÁS, (csatt-og-at-ás) fn. tt. *csattogatás-t*, tb. *—ok*. Gyakori, többször ismételt, és folytatott csattogó ütés. Pattogatás

CSATTOGÓ, (csatt-og-ó) mn. tt. *csattogó-t.* Ami csattog. *Csattogó ajtók. Csattogó fegyverek. Csattogó ostor.*

CSATTOGÓEPER, (csattogó-eper) ösz. fn. Az epernek keményebb húsú neme, mely későbben szokott megérni, mint a többi. Leginkább szabad napon s kertekben tenyészik.

CSATTOLÁL, (csatt-ol-ál) önh. m. *csattolál-t.* Vasmegyei tájszó, am. csatangol, ide-oda csapkodva jár.

CSAV, elvont gyöke *csavajdék, csavar, csavarog, csavargat, csavarodik* szóknak, és származékaiknak. Azonos a félrehajlást, kigörbedést jelentő *csa* gyökkel.

CSÁV, elvont gyök, vagy törzs, melyből *csáva, csávik, csávicza, csáviszka* származtak, melyek valami sósat, savast, savanyút jelentenek, minélfogva valószinű, hogy a *só sav* szókkal egy eredetű. Rokona a vékonyhangu *csev*, a savanyú vizet jelentő *csevicse* szóban.

CSÁVA, (1), (csáv-a) fn. tt. *csávát.* Sajátnemű lúg, melylyel a tímárok, tobakok, cseresvargák, szűcsök stb. a bőrt etetik, áztatják, puhítják, elkészítik. *Tímárcsáva, tobakcsáva, szűcscsáva.* Készül különféle szerek vegyülékéből, milyenek: cserfa kérge, hamuzsír, korpa, timsó. Az úgyuevezett lánczon-törött juhászbundák bőrét közönséges sós vízben szokták áztatni. Mennyiben a csávának egyik kellékét sós részek teszik, valószinű, hogy e szó gyöke *só* vagy *sav*, melyből lett *sava, sáva, csáva.* Így nevezik átv. ért. azon gödröt is, melyben e lúgot elkészítik, és tartják. *Csávába tenni, áztatni a bőröket. Csávával leönteni, leforrázni. Majd öszvekerülünk a csávában,* a mese szerint így búcsuzott el a róka a farkastól. *Nekem is volt egy bölcs macskám, a csávába holt.* Km.

CSÁVA, (2), falu Sopronmegyében, helyr. *Csává-ra, —n, —ról.*

CSÁVAGÖDÖR, (csáva-gödör) ösz. fn. Gödör, vagy földbe ásott nagy kád, melyben a tímárok, s más bőrkészitők a nyers bőröket beáztatják, csáva által puhítják.

CSÁVAHORDÓ, (csáva-hordó) ösz. fn. Hordó alakú csávás faedény.

CSAVAJDÉK, győrvidéki tájszó bötüáttétellel *csajvadék* helyett. Lásd ezt.

CSÁVAKÁD, (csáva-kád) ösz. fn. Tímárok s más bőrkészítők kádja, melyben csávát tartanak, és bőröket csáválnak. Lásd : CSÁVA.

CSÁVÁL, (csáv-a-al) áth. m. *csávál-t.* Bőröket csávaféle lúgban puhít. *Nehéz a molyos bőrt kicsáválni.* Km.

CSÁVÁLÁS, (csáv-a-al-ás) fn. tt. *csávális-t,* tb. *—ok.* Bőrnek csávába mártása, csáva által megpuhítása, és elkészítése.

CSÁVÁLATLAN, (csáv-a-al-atlan) mn. tt. *—t,* tb. *—ok.* Ami csávában nem volt, nyers állapotban levő (bőr).

CSÁVÁLT, (csáv-a-al-t) mn. tt. *csávált-at.* Csávába áztatott, csávalúgban puhított, készített. *A csávált bőröket kiteregetni.*

CSÁVÁLTAN, (csáv-a-al-t-an) ih. Csávált állapotban.

CSÁVALÚG, (csáva-lúg) ösz. fn. L. CSÁVA.

CSAVAR, (1), (csav-ar) áth. m. *csavar-t.* 1) Valamely szilárd testet saját tengelye körül forgat, teker, de bizonyos erővel, és akadály elhárításával. *Csavarni a vesszőt, hogy gúzs legyen belőle. Kicsavarni valakinek kezéből a botot. A fiatal fát tövéből kicsavarni.* 2) Csiga alakú, rovatékosan bevagdalt eszközt (csavart, srófot) valamely szilárd testbe forgatva benyom, *A srófos kerékszeget becsavarni a tengelybe. A sajtó orsóját csavarni.* 3) Hajlékony, puha állományu testet öszvetekerget, bötüáttétellel : *facsar. Kicsavarni a mosott ruhát.* 4) Fintorít, félre húz. *Csavarja az orrát. Nyakát, fejét csavarja.* 5) Átv. ért. *csavarni, elcsavarni a beszédet,* más-más tárgyra fordítani, más értelmet adni neki. Ikerítve : *csűrcsavar.*

Gyöke vagy törzse *csav* azonos a félre hajlást jelentő *csa* szóval, s rokonai : *csóv, csóva*, (csóvál), *kóv,* melyből *kóválygog* (csavarog), *kób,* melyből *kóborol* (tekereg) származtak. Rokon hozzá a török *csevir-mek* (tourner). Hasonlók a szanszkrit *dhvar, dharv,* latin *torqueo,* hellen *θραύω,* német *drehen,* stb.

CSAVAR, (2), (csav-ar) azon szavaink egyike, melyek ugyanazon alakban és alapfogalomban nevek és igék egyszersmind; mint fn. tt. *csavar-t,* tb. *—ok.* Tekervényesen rovátkolt hengerded eszköz, fából vagy valamely fémből, nevezetesen vasból, mely vagy hegyes végü, hogy egy más szilárd állományu testbe, péld. fába bele lehessen tekerni, vagy más testbe illik bele, mely belülről üreges, és tekervényesen rovátkolt. Mind a fémből mind a fából való csavar különféle építési, mesterségi, gépészeti eszközökül szolgál. Köznyelven a német *Schraube* után : *sróf, soróf.*

CSAVARALAKÚ, (csavar-alakú) ösz. mn. Minek csavar formája van, csavardad. *Csavaralakú henger a húzó- vagy tekerőcsigában. Csavaralakú orsó a sajtóban.*

CSAVARÁS, (csav-ar-ás) fn. tt. *—t,* tb. *—ok.* 1) Körültekerés, valamely szilárd testnek erőfeszítve való forgatása saját tengelye körül; gúzsformára öszvehajtás. 2) Átv. ért. a beszédnek, szónak elferdítése, szántszándékos félreértése. *Csűrés-csavarás.*

CSAVARDAD, (csav-ar-dad) mn. tt. *csavardad-ot.* Minek alakja a csavaréhoz hasonló. *Csavardad csigák. Csavardad oszlop.*

CSAVARÉK, (csav-ar-ék) fn. tt. *csavarék-ot.* Ami csavarva, öszvetekerve van. *Csavarék vessző, csavarék ruha.*

CSAVARFOGÓ, (csavar-fogó) ösz. fn. 1) Fogó-eszköz a gombcsinálóknál, mely csavar által kinyilik, vagy bezáródik. 2) Más miveseknél fogó, melylyel az érczlemezt kifeszítik.

CSAVARFURÓ, (csavar-furó) ösz. fn. Különös furó, melylyel tekervényes rovátku lyukat fúrnak, hogy a csavart lehessen bele illeszteni.

CSAVARG, lásd : CSAVAROG.

CSAVARGÁS, (csav-ar-g-ás) fn. tt. *csavargás-t.* tb. *—ok.* Saját értelemben: bizonyos hely, vagy pont körüli forgás, járás kelés, mennyire t. i. értelmét a *csavar* szótól kölcsönözi. Köz szokás után: ide-oda kóborlás, czél nélküli bolygás, kalézolás, kalandozás, csámolygás, kóválygás.

CSAVARGAT, (csav-ar-gat) áth. m. *csavargattam, —tál, —ott,* par. *csavargass.* 1) Valamit gyakran teker, némi erőltetéssel körülforgat. 2) Fintorgat, ide-oda mozgat. *Orrát csavargatja. Nyakát, fejét csavargatni.*

CSAVARGATÁS, (csav-ar-gat-ás) fn. tt. *csavargatás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valamit csavargatnak.

CSAVARGÓ, (csav-ar-og-ó) fn. és mn. tt. *csavargó-t.* Kóborló, országfutó, kinek hátán háza, kebelében kenyere, ide-oda barangoló, hivatal-, szolgálat nélküli bitang ember, kószáló.

CSAVARGÓS, (csav-ar-og-ó-os) mn. tt. *csavargós-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Tekervényes, keringős, görbe vonalakban menő. *Csavargós folyású patak. csavargós út.*

CSAVARGÓSAN, (csav-ar-og-ó-os-an) ih. Tekervényes módon és úton.

CSAVARHÁZ, (csavar-ház) ösz. fn. Tekervényes rovatékokra fúrt lyuk, melybe megfelelő rovatékokkal ellátott csavart illeszteni lehet.

CSAVARHÚZÓ, (csavar-húzó) ösz. fn. Eszköz, melylyel a csavart vagy betekerni, vagy kihúzni lehet.

CSAVARINT, (csav-ar-int) áth. m. *csavarint-ott,* par. *—s,* htn. *—ni.* vagy *—ani.* Hamar, és könnyeden csavar valamit; tekerint.

CSAVARINTÁS, (csav-ar-int-ás) fn. tt. *csavarintás-t* tb. *—ok.* Könnyed csavarás.

CSAVARÍT, (csav-ar-ít) áth. m. *csavarít-ott,* htn. *—ni,* vagy *—ani.* par. *—s.* Egyes csavarást tesz, egyet teker valamin. Állapító ragu neveket is vonz maga mellé, pl. *egyet csavarított a csigán, jót csavarított rajta.*

CSAVARÍTÁS, (csav-ar-ít-ás) fn. tt. *csavarítás-t,* tb. *—ok.* Valami szilárd testnek, hengernek egyszeri megfordítása, tekerése. *Egy csavarítást tenni a kocsirúdon. A karót egy csavarítással kirántani a földből.*

CSAVARKULCS, (csavar-kulcs) ösz. fn. 1) Különös zárhoz való kulcs, melynek szakál helyett csavaros alakja van. 2) Eszköz a csavarok kihúzására. *Hintókerék csavarkulcsa.*

CSAVARMENET, (csavar-menet) ösz. fn. Hárántékosan menő vonal a csavarra alakult hengeren.

CSAVARÓBOT, (csavaró-bot) ösz. fn. Botforma rúd, melylyel némely fagépek, példul. borsajtók orsóját csavarják, tekerik.

CSAVARODÁS, (csav-ar-od-ás) fn. tt. *csavarodás-t,* tb. *—ok.* Eltérés az egyenes utról, vonaltól, iránytól; kanyarodás, tekeredés.

CSAVARODIK, (csav-ar-od-ik) k. m. *csavarodtam, —tál, —ott.* Az egyenes utról eltér; az egyenes vonal görbülni kezd. *Jobbra vagy balra csavarodni. Félre csavarodni. A patak éjszak felöl nyugotnak csavarodik. Az út neki csavarodik a hegynek,* vagy: *alácsavarodik a völgynek. Becsavarodni a faluba, kicsavarodni az utból, visszacsavarodni. Öszbe csavarodott a haja.*

CSAVAROG, (csa-v-ar-og) önh. m. *csavarog-tam* vagy *csavargottam, —tál,* vagy *csavargottál, csavargott,* htn. *—ni,* vagy *csavargni* vagy *csavargani.* Eredeti értelménél fogva: csavar módjára bizonyos pont körül tekervényesen föl-alá mozog, jár. Köz használat szerént: kóborol, bizonyos álláspont nélkül bolyong, kalandoz, kóborol, kószál. *Ide-oda, a kertek alatt csavarogni. Becsavarogni az országot. Elcsavarogni az időt, az oskolát.*

CSAVARÓHOROG, (csavaró-horog) ösz. fn. Horogféle eszköz, melylyel a csavart forgatni lehet.

CSAVAROL, (csav-ar-ol) áth. m. *csavarol-t.* Valamit csavarral erősít; valamibe csavart teker be, köznépiesen: *srófol, sorófol.*

CSAVAROLÁS, (csav-ar-ol-ás) fn. tt. *csavarolás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés midőn csavarolunk.

CSAVARORSÓ, (csavar-orsó) ösz. fn. Orsó, melynek hengere csavaros rovatékokkal van ellátva. *Csavarorsó a tekerö csigában, a borsajtóban.*

CSAVAROS, (csav-ar-os) mn. tt. *csavaros-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Csavarral ellátott, csavarral erősített. *Csavaros sarkantyú, csavaros kerékszeg. Csavaros orsó a gépekben, sajtókban, csigákban.*

CSAVARÓVÍZ, (csavaró-víz) ösz. mn. Annyira átázott, hogy vizet lehet csavarni belőle. *Csavaróvíz lett minden ruhám.* Másképp: *facsaróvíz.*

CSAVARSZÁR, (csavar-szár) ösz. fn. Maga azon henger, mely csavarosan be van vésve, a csavar orsója.

CSAVARSZORÍTÓ, (csavar-szorító) ösz. fn. Asztalosok eszköze, melylyel az enyvezett deszkákat leszorítják, hogy általcsavarolhassák.

CSAVART, (csav-ar-t) mn. tt. *csavart-at.* 1) Ami egyenes vonalából félre, görbére, gúzs alakúra van fordítva, tekerve. *Csavart vesszö, karó. Kicsavart, felcsavart.* 2) Átv. ért. Félreértett, félremagyarázott. *Csavart beszéd, csavart értelem.*

CSAVARTAN, (csav-ar-t-an) ih. Csavart állapotban. Csavart módon.

CSAVARTOK, (csavar-tok) ösz. fn. Lásd: CSAVARHÁZ.

CSAVARÚL, (csav-ar-úl) önh. m. *csavarúl-t.* Egyenes állásból, vagy vonalból félre, görbére hajlik, tekeredik. Lásd: CSAVARODIK.

CSAVARULÁS, (csav-ar-ul-ás) fn. tt. *csavarulás-t,* tb. *—ok.* Csavaros irányban félre hajlás, tekeredés, csavarodás.

CSAVARVONAL, (csavar-vonal) ösz. fn. Lásd: CSAVARMENET.

CSÁVÁS, (1), (csáv-a-as) mn. tt. *csávás-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Amiben csáva van. *Csávás edény, csávás hordó, csávás kád.* 2) Göcsejben : moslékos sajtár, s ekkor mint fn. tárgyesete : *csávás-t*, többesc : *—ok*.

CSÁVÁS (2), falu Erdélyben, Maros székben; SZÁSZ—, falu ugyanott Küküllő megyében ; helyr. *—on, —ra, —ról.*

CSÁVÁSVARGA, (csávás-varga) ösz. fn. Olyan varga, ki a sarunak való böröket maga készíti. Máskép : *cserzövarga, cseresvarga, magyar timár.*

CSÁVÁZ, (csáv-a-az) áth. m. *csáváz-tam, —tál, —ott*, par. *—z*. Csávával leforráz, áztat, puhít. *Csávázni a böröket.* Máskép : *csávál.*

CSÁVÁZÁS, (csáv-a-az-ás) fn. tt. *csávázás-t*, tb. *—ok*. Lásd : CSÁVÁLÁS.

CSÁVAZURBOLÓ, (csáva-zurboló) ösz. fn Pózna, rúd, dorong, melylyel a timárok, szücsök, stb. a csávát keverik.

CSÁVÉ, (csáv-é, vagy csah-é) mn. tt. *csávét.* Székely tájszó, am. hiábavalókat locsogó. *Csávé ember.* Gyöke *csáv* hasonló a *csahol* ige *csah* gyökéhez.

CSÁVIK, (csáv-ik) fn. tt. *csávik-ot.* Sóskának enni való szára. Barkó szó. Másutt : *rekenyö, rekenö, rekenye.* Gyöke *csáv* rokon a *sav* szóval, minthogy a *csávik* vagy *sóska* savanyú.

CSÁVIKOS, (csáv-ik-os) mn. tt. *csávikos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Rekenyős.

CSÁVISZKA, (csáv-isz-ka) mn. tt. *csáviszká-t.* Balaton mellékén mondják fanyarízü, rosz, zagyvált borról. Szatmár vidékén jelent romlott, poshadt ételt. A *savanyú* szóval egy eredetü. V. ö. CSÁV.

CSÁVOG, (csáv-og) önh. m. *csávog-tam, —tál, —ott.* Mondják a csókáról, midőn sajátságos hangjáu szól. Innen : *csóka* = *csávoga, csóga*, azaz, csávogó.

CSÁVOLY, falvak Bács és Nyitra megyékben; helyr. *—on, —ra, —ról.*

CSÁVOS, falu Torontál megyében ; helyr. *—on, —ra, —ról.*

— CSE, kicsinyítő névképző, mely ezen alakban igen ritkán, leginkább az újabb nyelvben fordul elő, mint : *szem-cse, gyermek-cse;* vastaghangon *csa*, mint : *tó-csa.* Gyakrabban használtatik megfordítva : *ecs*, kivált mint középképző *ke* kicsinyítő előtt, péld. *kez-ecs-ke , hegy-ecs-ke , meny-ecs-ke.* Rokonságaival együtt részletesen lásd : —CSA, és —ACS, képzők.

CSE , elvont gyöke a székely tájnyelvben divatos, s a régi nyelvemlékekben is előforduló *cseál* (csinál) igének. Rokona azon *té, tév*, melyből *tész, tévés*, stb. származtak. V. ö. CSEL , CSELEKSZIK.

CSÉ, némely öszvetett helynevek első alkatrésze, mint : *Cséfa, Cséfalva, Csékút.* A két elsőben talán = *cseh , Csehfa , Csehfalva*, a harmadikban valószinüleg am. *csö, Csökút.*

CSEÁL, (cse-ál) áth. m. *cseál-t.* Régi, s a székelyeknél ma is divatos ige a szokottabb *csinál* értelmében.

CSEB, falu neve Erdélyben Hunyad megyében és több pusztáé Magyarországon; helyr. *Cseb-re, —en, —ről.*

CSÉB, faluk Bácskában és Szalában; KIS—, NAGY—, faluk Zemplénben ; helyr. *Cséb-re , —én, —ről.*

CSÉBB lásd : CSÉB.

CSEBE, falu Zarándban ; helyr. *Csebé-re, —n, —ről.*

CSEBÉNY, falu Baranyában, helyr. *Csebény-be, —ben, —böl.*

CSÉBÉR , lásd : CSÖBÖR.

CSÉCS, zártabb hangzóval : *csöcs*, fn. tt. *csécs-ét, csöcs-öt.* Szivacsos állományu életmű , mely az állatok egy egész osztályának, t. i. az emlősöknek tulajdona , s a nöstényeké szoptatásra szolgál. Az emberi nemnél a törzsöktest felső részén foglal helyet, a férfinál rendesen kisebb , a nőnél nagyobb kiterjedésü és dudorodásu. *Kemény , petyhüdt , lágy csecs. Nagy, kis csecs. A gyermeknek csecset adni. Csecset szopni. A csecstöl elválasztani a gyermeket. Száraz, kiapadt csecsek. Se csecse, se fara, olyan mint a deszka.* Kis gyermekek nyelvén : *cziczi.* Átv. ért. némely dudorú testek csőalaku vége, vagy kinövése. *Korsó csecse.* A székelyeknél ; *kenyér csecse*, am. púpja , gyürkéje , domója. A négylábu tőgyes állatoknál a tőgynek csöves része. V. ö. EMLŐ.

Származékai : *csécsés , csécséz*, stb. Öszvetételei : *csécsbimbó, csécsemö, csécsszopó*, stb.

Eredetileg vagy *csé*, azaz *csö* (csúcs) szóból származtatható, vagy hangutánzónak vétethetik mint *csem, csemcs* gyökök is ; rokonok a mandsu *csecsen*, esth *tis*, hellen τίτθη, τιτθός, heber שַׁד (sad), דַּד (dadh), arab *tedi* , szláv *cyc, cecy, tsits*, német *Zitse, Titte, Dutti, Tutti*, olasz *ciccia, cizza, sitta*, stb. A persában *csóstiden* am. szopni (sugere).

CSÉCS (1), fn. tt. *csécs-ét.* 1) Túl a Dunán apró himlő, kanyaró. 2) Baranyában jelent keskeny csipkés szalagot , milyet az ottani pór leányok viselnek.

Azonos *csúcs* (csúcs) főnévvel innen máskép : *csúcshimlö* , és a baranyai *csúcsös szalag* am. csipkés szalag. A törökben *csicsek* szintén himlöt jelent, és a sínai nyelvben *csin* = variolae minutae , quae non creant ulcera (Schott).

CSÉCS (2) , falu Abaújban; NAGY— , falu Borsodban, KIS—, falu Zemplén megyében ; helyr. *Csécs-én, — re, —ről.*

CSÉCSAHÓ, falu Ungh megyében ; helyr. *Csécsahó-n —ra, —ról.*

CSÉCSALAKÚ, (csécs-alakú) ösz. mn. Minek alakja a csecséhez hasonló. *Csecsalakú alma* , (leánycsecsü alma) *csecsalakú hegyes turó, homolka.*

CSÉCSBIMBÓ, (csécs-bimbó) ösz. fn. Gömbölyü csomócska az állati, különösen a női csecs végén, melyet a magyar alakja hasonlatánál fogva nevez bimbónak. *A szopó gyermek a csecsbimbót veszi szájába.*

Csecsbimbó udvarcsája, azaz kerülete, mely sötétebb színü szokott lenni, mint a többi részek.

CSÉCSBIMBÓREPEDÉS (csécs-bimbó-repedés), ösz. fn. Gyermekágyasok betegsége, midőn szoptatás alatt a csecsbimbók meggyúladnak, fölrepedeznek, fekélyesednek, s a szoptatást fájdalmassá teszik.

CSÉCSBIMBÓS (csécs-bimbós), ösz. mn. Aminek csecsbimbója van; csecsbimbó alakjával biró.

CSÉCSDED (csécs-ded), mn. tt. *csécsded-ét*. L. CSÉCSALAKÚ.

CSECSE (cse-cse), fő- és mn. *csecsét*. Gyermeknyelven jelent szépet. *Csecse baba!* szép kisded. *Ejh beh csecse!* Ikerítve *csecsebecse* am. holmi aprólékos, leginkább gyermekeket kecsegtető czifraság, cziczoma, ékszer, játékszer. *Szereti a csecsebecsét.* Rokon *csicsó* szóval és *cziczoma* szó *czicz* vagy *cziczo* törzsével. Némelyek a *csécs* szótól származtatják, mennyiben az a kisded előtt legkedvesebb. De valószínübb, hogy a *cse* (= csín), gyermekszónak kettőztetése, mint: *papa* (étel), *pipi* (madár), *czoczo* (ló), *mumu* (tehén; és bubus), *zsiszi* (tüz), *bibi* (seb) stb. Ilyen *cziczoma* is. Egyébiránt a sínai nyelvben *czu* am. ornare, mely szinte eléfordúl kettőztetve is: *czu-czú*, apprime ornatus és *cshú*, vagy *csín-cshú* uniones, margaritae (Schott).

CSÉCSE, faluk Nógrád és Szathmár megyékben; helyr. *Csécsé-n*, *—re*, *—ről.*

CSECSEBÁB, (csecse-báb) ösz. fn. Gyermekek, különösen kis leánykák játékszere, t. i. női ruhába felöltöztetett báb, szép baba.

CSECSEBECSE, (csecse-becse) ösz. fn. Lásd: CSECSE.

CSECSEBUBA, (csecse-buba) ösz. fn. Lásd: CSECSEBÁB.

CSÉCSÉGET, (csécs-é-get) áth. m. *csécséget-tem*, *—tél*, *—ett*, par. *csécségess*. Betü szerénti értelemben: csecscsel csalogat, édesget, mint a gyermeket szokták. Köz értelemben: kecsegtet.

CSÉCSÉGETÉS, (csécs-é-get-és) fn. tt. *csécsé-getés-t*, tb. *—ék*. Kecsegtetés.

CSÉCSÉL, (csécs-él) áth. m. *csécsél-t*. Szoptat, a gyermeket csecscsel kinálja.

CSÉCSEMFOG, (csécs-em-fog) ösz. fn. 1) Fog, melyet némely emlős állat már születésekor a világra hoz. 2) Azon fogak neveztetnek csecsemfogaknak, melyeket a kisded csecsemö szopás ideje alatt kap, s melyek utóbb kihullanak, hogy helyettök mások nőjenek; téjfog, csecsfog.

CSÉCSEMŐ, (csécs-emő csecset emő, azaz csecset szopó. V. ö. EMIK), ösz. fn. és mn. tt. *csécsemő-t*, 1) Kisded gyermek ki csecset szop. 2) Általán, szopós. *Csecsemő állatok. Elszakasztani a csecsemőt anyja kebléről. Ártatlan csecsemő.* Törökül *csodsuk* (enfant).

CSÉCSEMŐGYERMEK, (csécs-emő-gyermek) ösz. fn. Lásd: CSÉCSEMŐ.

CSÉCSEMŐKEH, (csécs-emő-keh) ösz. fn. Köhögés, mely a csecsszopó kisdedeket szokta bántani.

CSÉCSEMŐÖLÉS, (csécs-emő-ölés) ösz. fn. Természet elleni bűn, midőn az anya saját kisdedét megöli, (infanticidium).

CSÉCSEMŐS, (csécs-emős) ösz. fn. L. CSÉCSEMŐ.

CSÉCSEMŐSSÉG, (csécs-emősség) ösz. fn. Kisdedek azon életkora, állapota, midőn még szopnak.

CSÉCSÉNY, falu Győr megyében; helyr. *—be*, *—ben*, *—ből.*

CSÉCSÉRÉL, (csécs-ér-él), m. *csécsérél-t*; lásd: CSÉCSÉRÉSZ.

CSÉCSÉRÉSZ, (csécs-ér-ész) áth. m. *csécsérész-tem*, *—tél*, *—ett*. par. *—sz*. A nőnek csecseit tapogatja, fogdozza.

CSÉCSERÉSZÉS, (csécs-er-ész-és) fn. tt. *csécse-részés-t*, tb. *—ék*. A nö csecseinek pajkos fogdosása.

CSÉCSÉS, (csécs-és) mn. tt. *csécsés-t*, vagy *—et*, tb. *—ek*. Általán kinek csecsei vannak. Különösen, nagy, domború csecsü. *Csecses leány, menyecske.* Oly nagyító értcményü, mint: *faros*, *hasas*, *czombos*, *vállas*, *tenyeres*, *talpas*, stb.

CSECSÉS, (cse-cse-es) mn. tt. *csecsés-t*, vagy *—et*, tb. *—ek*. Gyermeki nyelven am. szép, ékes, czifra, cziczomás.

CSÉCSÉS, (csécs-és) mn. tt. *csécsés-t*, vagy *—et*, tb. *—ek*. Himlős, kanyarós. *Csécses gyermek. Csécses betegek.*

CSECSÉSEN, (cse-cse-es-en) ih. Czifrán, fölékesgetve, csicsósan, cziczomásan.

CSÉCSÉSSÉG, (csécs-és-ség) fn. tt. *csecsesség-ét*. Csecses minőség vagy állapot.

CSECSÉSSÉG, (csécse-es-ség) fn. *csecsésség-ét*. Gyermekes, vagy rosz ízlésü czifraság, czifrálkodás, ékesgetés.

CSÉCSÉZ, (csécs-éz) áth. L. CSÉCSÉRÉSZ.

CSECSÉZ, (cse-cse-ez) áth. m. *csecséz-tem*, *—tél*, *—ett*, par. *—z*. Gyermekesen, vagy fonák ízlés szerint czifráz, csicsomáz.

CSECSÉZGET, (cse-cse-ez-get) gyak. áth. m. *csecsézget-tem*, *—tél*, *—ett*, par. *—z*. *csecsézgess*. Gyermekesen fölczifráz, fölékesít, csicsomáz.

CSECSÉZGETÉS, (cse-cse-ez-get-és) fn. tt. *csecsézgetés-t*, tb. *—ék*. Gyermekes czifrázás, ékesgetés, csicsomázás.

CSÉCSÉZIK, (csécs-éz-ik) k. m. *csécséz-tem*, *—tél*, *—ett*, par. *—zél*. Cécsféle betegségbe esik; himlősödik, kanyarósodik. *Csécseznek a gyermekek.*

CSÉCSFEKÉLY, (csécs-fekély) ösz. fn. Fekélynemü bántalom a csecsen. V. ö. FEKÉLY.

CSÉCSFOG, (csécs-fog) ösz. fn. Lásd: CSÉCSÉMFOG.

CSÉCSFÖDÉL, (csécs-födél) ösz. fn. Különféle anyagból, pl. érméczes mézgából, elefántcsontból, fából. stb. készült eszköz, mely úgy kivájatik, hogy a csecsbimbó beleférjen, s ezt a szoptatás munkájára elkészítse, vagy, ha sebes, külbefolyásoktól ótalmazza.

CSÉCSHELY, (csécs-hely) ösz. fn. 1) Himlőhely, azaz a himlő után maradt gödröcskék, vagy foltok a börön. 2) Kanyaró után látszó foltok.

CSÉCSHELYES, (csécs-helyes) ösz. mn. tt. *csécshelyes-t*, vagy —*et*, tb. —*ek*. Himlőhelyes, ripacsos, ribanczos, rapanczos, rapos; a kanyaró után maradt apró foltokkal tarkázott képü.

CSÉCSHOMÁLY, (csécs-homály) ösz. fn. A csecsbimbó környékén terjedő sötétszinü kör, mely a szoptató anyák csecsén látható.

CSÉCSISZÁKOS-FIAHORDÓ, (csécs-iszákos-fia-hordó) ösz. fn. Indiai emlős állatok egyik neme, melynek lábai a majoméihoz hasonlók, s hosszú farka van. Hasán redőkbe szedett bőr lóg, mely a hasbőrrel iszákot képez, s ebben szokta csecsemő-kölykeit őrizni és hordozni.

CSÉCSKE, (csécs-ke) kics. fn. tt. *csécskét*. A fiatal nőnek, vagy más emlős állatnak még bimbóban levő kis csecse.

CSÉCSKEMÉNYEDÉS, (csécs-keményedés) ösz. fn. Azon kórállapot, midőn a csecsnek valamely része, főkép a csecsmirigy megdagad.

CSÉCSKŐ, (csécs-kő) ösz. fn. Kő, melynek fölszinét olyan pettyek, foltok födik, milyenek az emberi testen a csécs- azaz himlőfoltok.

CSÉCSKÖRTE, (csécs-körte) ösz. fn. A körtének egyik neme, mely a csecshez lévén hasonló, nevét attól kölcsönözte.

CSÉCSKÖTŐ, (csécs-kötő) ösz. fn. Kötő eszköz, mely a csecsek fölemelésére szolgál bizonyos nyavalyákban.

CSÉCSLEVÉTEL, (csécs-le-vétel) ösz. fn. Sebészi műtét, midőn a kóros női emlőt lemetszik.

CSÉCSLOB, (csécs-lob) ösz. fn. Csecs vagy csecsek gyuladása.

CSÉCSMIRIGY, (csécs-mirigy) ösz. fn. Mirigyek a csecsben, emlőben. V. ö. MIRIGY.

CSÉCSNYIRKEDÉNYÉK, (csécs-nyirk-edények) ösz. fn. A csecsnek azon belső részei, melyekben a téj fejlődik, és öszvegyül.

CSÉCSRÁK, (csécs-rák) ösz. fn. Rákfenés fekély, mely a csecset meglepi, nyilt vagy elrejtett alakban.

CSÉCSSEJTÉK, (csécs-sejték) ösz. tb. fn. tt. —*et*. Sejtszövetek a csecsekben. V. ö. SEJTSZÖVET.

CSÉCSSZÉM, (csécs-szém) ösz. fn. L. CSÉCSBIMBÓ.

CSÉCSSZIVATYÚ, (csécs-szivatyú) ösz. fn. Sebészi eszköz, mely a mélyen fekvő asszonyi csecsbimbó kiemelésére, s képzésére, valamint a téjnek az emlőből kiszivására szolgál.

CSÉCSTÁLYOG, (csécs-tályog) ösz. fn. A genynek öszvegyülése a csecsben.

CSÉCSTAPASZ (csécs-tapasz), ösz. fn. Gyógytapasz a beteg csecsekre.

CSÉCSUDVAROCSKA, (csécs-udvarocska) ösz. fn. Lásd: CSÉCSHOMÁLY.

CSÉCSÜTÉR, (csécs-üt-ér) ösz. fn. Ütér a csecsben. V. ö. ÜTÉR.

CSÉCSÜVEG, (csécs-üveg) lásd: CSÉCSSZIVATYÚ.

CSEDERÍT, (csen-d er-ít) áth. Holmi csekélységeket alattomban ellop, elcsen.

CSEDREG, vagy CSEDREGH falu Ugocsában; helyr. *Csedreg-re*, —*én*, —*ről*.

CSÉFA, mváros Bihar megyében, puszta Heves megyében; vagy CSÉFALVA, falu Pozsony megyében; helyr. *Cséfá-n*, vagy *Cséfalvá-n*, —*ra*, —*ról*.

CSEFERÍT, (csef-er-ít) önh. m. *cseferít-étt*. Dunán túli tájszó, am. csefertöl, csáforít, cseveg, fecseg, locsog.

CSEG, elvont gyöke *csege*, *csegely* szóknak. L. ezeket.

CSEGE, (1), (cseg-e) fn. tt. *csegét*. Elavult szó, előfordul IV Béla király egyik oklevelében, hol am. vízrekeszték. V. ö. CSEGELY.

CSEGE (2), falu Szabolcs megyében; vagy CSEKE, puszta Nógrádmegyében; hely. *Csegé-re*, —*n*, —*ről*.

CSEGEBIGA, (csege-biga) ösz. fn. Sok apró részekből álló elegybelegy, holmi. Valószinüleg a *csögbog* szók módosított mása. *Ezen dolognak sok csegebigája van*, = sok ága boga.

CSEGELY, (cseg-ely) fn. tt. *csegely-t*, vagy *csegly-et*, tb. —*ek*, vagy *csegly-ek*. Szegletes vége, csúcsa valaminek, háromszeg. Székelyes kiejtéssel, *csegély*. Gyöke *cseg*, úgy látszik az éklapot jelentő *szég szög* szóval azonos (szégely, szögely).

CSEGELYES, CSEGLYES, (cseg-ely-es) mn. tt. *csegelyes-t*, tb. —*ek*. Szegletesen végződő, csucskás, csücskös. *Csegelyes szántóföld*. Székelyesen: *csegélyes*.

CSEGEZ, székely falu neve Aranyos székben; helyr. *Csegez-re*, —*én*, —*ről*.

CSEGŐ, SZÁSZ-CSEGŐ vagy CZEGŐ, erdélyi falu Doboka megyében; helyr. *Csegő-re*, —*n*, —*ről*.

CSEGŐD, vagy CSEGŐLD, falu Szatmárban, és puszta Bihar megyében, helyr. *Csegőd-re*, —*ön*, —*ről*.

CSEH, hangutánzó, melyből *csehél*, *csehélés* származtak. Vastaghangon; *csah*, *csahol*, éles hangzóval: *csih*, *csihel* vagy *csihol*.

CSEH, fő- és mn. tt. *cseh-ét*. A messzeágazó szláv népcsaládnak egyik ága, mely az ausztriai birodalomban a szudeti hegyláncz alatt, az úgynevezett Csehországban él. Mint melléknév jelent ezen népre vonatkozót, ahhoz tartozót, attól valót, stb. *Cseh üveg*, *cseh posztó*, melyet csehek készitenek. *Cseh kő*. *Ha a cseh köre legszebb pecsétet metszenek is, még sem válik gyémánt belőle*. Km. Több nemes magyar család nemzetségi neve.

Saját nyelvökön: *czech*, *czech*, tótul *czech*, törökül is *czeh* mint a magyarban.

CSEHARANY, (cseh-arany) ösz. fn. Az aranynak legalábbvaló neme.

CSEHBOLT, (cseh-bolt) ösz. fn. Építészi műszó, s jelent sajátságos alaku boltozatot az épületben, milyennek a cseh épitők valának hajdan mesterei.

CSEHÉDFALVA, helység Erdélyben Udvarhely székben; helyr. *—falván, —falvára, —falváról.*

CSEHÉL, (cseh-él) önh. m. *csehél-t.* 1) Csehel vagy csahol a kutya, különösen a vadászeb. 1) Am. a tüzkövet aczéllal ütve tompa *cseh* hangot hallat, csihol.

CSEHÉLÉS, (cseh-él-és) fn. tt. *csehélés-t,* tb. *—ék.* 1) Kutyának, vadászebnek sajátságos hangu csaholása. 2) Csiholás. *Hosszas cseheléssel bírt csak tüzet ütni.*

CSEHÉRDFALVA, erdélyi falu Udvarhely székben, helyr. *Csehérdfalvá-ra, —n, —ról.* Máskép *Csehédfalva, Csehétfalva, Csekérdfalva.*

CSEHÉTFALVA, lásd : CSEHÉRDFALVA.

CSEHGARAS (cseh-garas), ösz. fn. Közönséges birodalmi garas, mely három krajczárból áll, s melyből harmincz teszen egy tallért.

CSEHGERELY, (cseh-gerely) ösz. fn. Növényfaj a gerelyek neméből; kocsányai két virágúk, szirmai csorbák, levelei öt karéjúk, korszovátjai borzasak. (Geranium bohemicum).

CSEHI, számos helység neve Erdélyben és Magyarországon, helyr. *Csehi-be, —ben, —böl.*

CSEHKŐ, (cseh-kö) ösz. fn. Csehüveg, melyet igen fényesre köszörülhetni, miért az avatlanokat valóságos drágakö gyanánt megcsalják vele.

CSÉHKÚT, lásd : CSÉKÚT.

CSEHORSZÁG, (cseh-ország) ösz. fn. Hajdan önálló, most az ausztriai örökös tartományokhoz tartozó ország.

CSEHORSZÁGI, (cseh-országi) ösz. mn. Csehországba, vagy -ból való. *Csehországi üveg, posztó; csehországi lakos.*

CSEHTAPLÓ, (cseh-tapló) ösz. fn. Füzfa tapló, banyatapló.

CSÉHTELEK, falu Bihar megyében; helyr. *Cséhtelek-en, —re, —röl.*

CSEHTELKE, erdélyi falu Kolos megyében; helyr. *Csehtelké-n, —re, —röl.*

CSEHTOPÁZ, (cseh-topáz) ösz. fn. Topázkő utánzására csinált, köszörült csehüveg, áltopáz.

CSEHÜL, CSEHÜL, (cseh-ül) ih. 1) Cseh nyelven. *Csehül írni, beszélni, tudni.* 2) Roszul. *Bizon mi csehül vagyunk!* Valószinüen a 15-dik században keletkezett közmondás, midőn a csehek dúltak felső Magyarországon.

CSEJD, erdélyi falu Maros székben, helyr. *Csejd-re, —én, —röl.*

CSEJKŐ, falu Bars megyében, helyr. *—kö-re, —n, —röl.*

CSEJT, népes puszta Békes megyében, helyr. *Csejt-re, —én, —röl.*

CSEJTE, vagy CSEJTHE, mváros Nyitra megyében, helyr. *Csejté-re, —n, —röl.*

CSEJVE (csej-ve), szegedi tájszó. Lásd : CSAJVADÉK.

CSEK (1), elavult fn. mely előfordul a XVI. századbeli, Magyarország bevételéről szóló krónikában.

„Árpád juta magyar néppel
Kelem földén a Dunán elkelének,
A *Cseken* ők csekőnek
A Tetemben (Tétényben) elfeltetőnek."

Értelme talán am. gázoló, a *sekély* (vadum) szóval rokon. Létezett *csek* vagy *csekik* ige is, melynek történeti multban többes harmadik személye : *csekőnek*, azaz, *csekének*, (gázolának.)

CSEK (2), némely palócz vidékeken és Vas megyében am. az országos divatu *csak.* L. ezt. Származékai : *csekély, csekélység*, am. kicsi, kicsiség. A sínai nyelvben *csí* am. csak (solum, tantum). A persában *cseke*, *csaka*, res quaevis parva, a verbo *csakídan* (= csepegni) derivanda videtur (Vullers). V. ö. CSEKÉLY.

CSÉK, fn. tt. *csék-ét.* 1) Nagyobb hímállatnak, különösen bikának nemzővesszeje. Máskép : *csök. Bikacsék. Száraz bikacsékkel megverni valakit.* Innen átv. ért. a virágok hímszála, porhona (stamen). Ez értemenyben elemezve; *csé-k*, a *csé*, *csév*, *csö* gyöktől, oly képzéssel, mint : *fe*-ből (caput) *fék* (capistrum). 2) Molnár A. szerint am. *csüg*, az állati lábszárnak egyik csont-íze, melyet a játszó gyermekek bottal ütni, s likba hajtani szoktak. Néhutt : *csülk.* A persában *csúk* am. membrum virile. (Vullers).

CSÉKÁGY, (csék-ágy) ösz. fn. Börhüvely, melybe némely hímállatok pl. bikák, csődörök nemzőtaga behúzódik.

CSÉKCSILLAG, (csék-csillag) ösz. fn. Növénynem az együttnemzök és egyenlönösök seregéből, melynek porhonai (csékjei) tövön öszvenőttek, s fölül csillagformára szétnyilnak. (Jasione).

CSEKE, több helység neve Magyarországban, ú. m. Bars, Szala és Szathmár megyékben stb. helyr. *Cseké-re, —n, —röl.* Öszvetételekben : *Csekefa, Csekefalva, Csekelaka, Csekehida.*

CSÉKE, faluk Vas és Zemplén megyékben. MAGYAR—, mváros Bihar megyében; BRÁK— falu ugyanott; helyr. *Cséké-n, —re, —röl.*

CSEKEFA, falu Vas megyében; helyr. *Csekefá-n, —ra, —ról.*

CSEKEFALVA, székely faluk Csík és Udvarhely székekben; helyr. *Csekefalvá-n, —ra, —ról.*

CSEKEJ, falu Nyitra megyében; helyr. *Csekej-en, —re, —röl.*

CSÉKÉL,, (csék-él) áth. m. *csékél-t.* Nyitravölgyében mondják lóról, mely szilajul, csökönyösen megköti magát. Gyöke *csék* azonos a *csökönyös* szó *csök* gyökével.

CSEKELAKA, falu Erdélyben Alsó-Fejér megyében; helyr. *Csekelaká-n, —ra, —ról.*

CSEKÉLY, (csek-ély) mn. tt. *csekély-t*, vagy *—et*, tb. *—ek.* 1) Kicsiny, kevés. *A nagy készületnek gyakran csekély a vége.* (Km). *Csekély dolog szót sem érdemel.* 2) Alacson. *Csekély ház, csekély domb, fa.* 3) Semmi jelentöséggel nem biró. *Csekély baj, csekély tárgy, csekély veszteség, csekély nyereség.* 4) Midőn a

vízről, folyóról, patakról stb. használtatik, jelent zátonyost, épen nem mélyet. *Csekély vizet könnyü meglábolni; csekély vízzel nem lehet hajózni.* V. ö. SEKÉLY. Gyöke *csek* (mély hangon *csak*, mely önálló szó) valószinüleg am. megfordított: *kecs*, azaz *kics*, *kicsi*, valmint a hason értelmü *sekélyé sek* = *kes*, *kis*.

CSEKÉLYEDÉS, (csek-ély-éd-és) fn. tt. *csekélyédés-t*, tb. *—ék*. Csekélylyé levés, apadás, kisebbedés, lezsállás, kevesbedés.

CSEKÉLYEDIK, (csek-ély-éd-ik) k. m. *csekélyed-tem*, *—tél*, *—étt*. Apad, leszáll, kisebbé lesz, zátonyosodik. *Csekélyedik hosszú szárazság alatt a folyó.* Máskép: *sekélyedik*.

CSEKÉLYEL, (csek-ély-el) áth. m. *csekélyel-t*, vagy *csekélyl-ett*, htn. *—ni*. vagy *csekélyl-eni*; tárgyi ragozásban is: *csekélyl-i*, *csekélyl-ik*. Csekélynek, kevésnek, kicsinnek tart, vél, vall, kevesell, kicsinyel valamit. *Csekélyelni a vizet hajózásra.* Tulajdonképen két *ll*-el volna irandó, mint: *kevesell*, *javall*, *sokall* stb. melyekhez *urall* is tartozik. V. ö. —L képző.

CSEKÉLYÉRTÉKÜ, (csekély-értékü) ösz. mn. Minek kevés becse, értéke van. *Csekélyértékü jószág, ház.*

CSEKÉLYES, (csek-ély-es) mn. tt. *csekélyes-t*, vagy *—et*, tb. *—ek*. A maga neméban kicsinyes, keveses.

CSEKÉLYESSÉG, (csek-ély-es-ség) fn. tt. *csekélyesség-ét*. Csekélyes állapota vagy tulajdonsága valaminek.

CSEKÉLYÍT, (csek-ély-ít) áth. m. *csekélyít-ett*, par. *—s*, htn. *—ni*. vagy *—eni*. Csekélylyé tesz, kevesbít, kisebb mértékre szállít valamit.

CSEKÉLYLÉS, (csek-ély-el-és) fn. tt. *csekélylés-t*, tb. *—ék*. Csekélynek tartás, vélés, állítás.

CSEKÉLYSÉG, (csek-ély-ség) fn. tt. *—ét*. 1) Kicsiség, aprólékos dolog. *Csekélységgel nem gondol, nem bibelődik. Valamit csekélységnek tartani.* 2) Haszontalanság, hiábavalóság, figyelmet nem érdemlő tárgy. 3) Alacson ára valaminek, vagy a víznek apadt állapota. *Csekélységen adták, csekélységen vettem. A víz csekélysége miatt gyakran fennakadnak a gőzösök.* 4) Használtatik fitymáló, ocsároló hangon valamely tárgynak megvetésére. *Csekélység! ha nincs más baj. Csekélység! fel se vedd!*

CSEKÉLYTARTALMÚ, (csekély-tartalmú) ösz. mn. Minek kevés belértéke van, mi alig bir valami tartalommal. *Csekélytartalmu könyv, szónoklat.*

CSEKENYE, falu Közép-Szolnok megyében; helyr. *Csekenyé-n*, *—re*, *—ről*.

CSEKÉRDFALVA, lásd: CSEHÉRDFALVA.

CSEKKEN, (csek-ü-en, csek-v-en, csek-k-en) önh. m. *csekken-t*. A *csek* (azaz, kicsi, kevés) gyökből származván am. kissebbedik, kevesbedik, alászáll. *Csekken a jószág ára. Csekken a kereskedö hitele.* Divatosb szólásmód szerint l. CSÖKKEN.

CSEKKENÉS, (csek-v-en-és) fn. tt. *csekkenés-t*, tb. *—ék*. Alászállás, kisebbedés, kevesbedés. V. ö. CSEKKEN.

CSEKKENŐ, (csek-v-en-ő) mn. tt. *csekkenő-t*. Értékében, becsében, hatásában alászálló, kisebbedő. *A kereskedés csekkenő félben van.*

CSEKLE, (csek-el-e azaz, csek-é-lő), fn. tt. *csek-lét*. Jóformán kiavult szó, Sándor J. szerint am. kelepcze, török, húrok, melylyel madarakat, s más vadakat szoktak fogni.

Törzse valószinüleg azon *csekél* ige, mely a Nyitravölgyben am. megköti magát, t. i. a hurok és kelepcze oly eszköz lévén, melybe a vad beleköteлődzik, mely a vadat megköti. Egyébiránt a *csikol*, *csukol* törzsekből is származtatható, mintha *csikló*, *csukló* volna.

CSEKLÉSZ, (1), (csek-él-ész) fn. tt. *csekléaz-t*, tb. *—ék*. Vadász, aki hurokkal, törökkel, kelepczével szokott vadakat fogni.

CSEKLÉSZ, (2), (mint föntebb) önh. m. *cseklész-tem*, *—tél*, *—ett*, par. *—sz*. Cseklével, azaz hurokkal, kelepczével törökkel vadász, madarász.

CSEKLÉSZ, (3), mváros Pozsony megyében, helyr. *Cseklész-re*, *—én*, *—ről*.

CSEKLÉSZET, (csek-él-ész-et) fn. tt. *cseklészet-ét*. Cseklével azaz törökkel, hurokkal, kelepczével űzött vadászat.

CSÉKLYE, falu Bihar megyében; helyr. *Cséklyé-n*, *—re*, *—ről*.

CSÉKMELLÉK, (csék-mellék) ösz. fn. A kinyilt virágok csékjei azaz hímszálai mellett levő kinövések.

CSÉKÚT, falu a Bakonyban Veszprém megyében; helyr. *Csékút-on*, *—ra*, *—ról*.

CSEL, (1), elvont gyöke *cseléd*, *cselekszik* származékoknak, am. csinál, székelyesen: *csedi*. Rokon vele a török *kïl-mak*, am. cselekedni.

CSEL, (2), fn. tt. *csel-t*, tb. *—ek*. Mások kárára, veszedelmére, rászedésére kigondolt és alkalmazott eszköz, illetőleg cselekvés, mely fortélyos, ravasz úton ér czélt. *Cselt szőni, cselt vetni. Hamar cselt vet az öreg nyúl.* Km. *Csellel bevenni a várat. Valakit cselen fogni, cselen rajta érni. Gonosz, szövevényes, ármányos csel. Hadi, katonai, vadász csel. Udvari csel.* Vastaghangon rokona: *csal*, honnan: *cselecsala*, *cselevendi csalavandi*.

Alapértelményre és hangra hasonlók hozzá a hellen *δόλος*, *δέλεαρ* (csalétek), latin *dolus*, perzsa *daudl* (csalás), török *csal-mak*, (lopni) stb. V. ö. CSAL.

CSÉL, elavult fn. mely ma csak *csélcsap* öszvetett szóban divatozik. Sándor István értelmezése szerint am. sületlen, bohósdi, haszontalan tréfabeszéd.

Hasonlók hozzá a szanszkrit *hil* (bohóskodik), hellen *χλίω*, *χλεύη*, latin *hilaris*.

CSÉLCSAP, (1), (csél-csap) ösz. mn. tt. *csélcsap-ot*. 1) Bohócz, trágár, haszontalan tréfáju. *Csélcsap ifju, csélcsap beszéd.* 2) Könnyelmü ledér, csapodár. *Csélcsap udvarló.* 3) Korhely.

CSÉLCSAP, (2), (csél-csap) özz. önh. m. *csélcsaptam*, *—tál*, *—ott*. Bohócz, trágár, ízetlen tréfákat üz; csapodárkodik; korhelykedik.

CSÉLCSAPÁS, (csél-csapás) ösz. fn. Bohócz, ízetlen tréfálás; csapodár, ledér, korhely cselekvés.

CSÉLCSAPKODIK, (csél-csapkodik) ösz. k. Lásd: CSÉLCSAP, önh.

CSÉLCSAPÓ, (csél-csapó) ösz. mn. Lásd: CSÉLCSAP, mn.

CSÉLCSAPSÁG, (csél-csapság) ösz. fn. Bohóczság; ledérség, csapodárság; korhelység.

CSELE-CSALA, ikerített fn. tt. *csele-csalá-t.* Többszörös csalás.

CSELÉD, (csel-éd) fn. tt. *cseléd-et.* A régieknél *család* azaz ház népe értelemben fordul elő, honnan a bibliai nyelvben: *cselédes ember, cselédes gazda,* am. családos, háznépes, valamint a latin *familia* is mind háznépet és nemzetséget, mind szolgát vagy szolgákat jelent. *Cseléd atyja* = Pater familiae. Pázmánnál szintc család: „Ítélvén Dávidnak családjáth." Benigna asszony imádságos könyve. Ma *család* alatt csupán nemzetséget értünk, ámbár néhutt, péld. Zemplén megyében a Bodrogközben, söt másutt is népnyelven *cselédnek (szolgának)* hívják a házhoz tartozó gyermeket is. *Édes cselédem, kedves szolgám.* Azonban cseléd mai általánosb ért. a háznéphez, családhoz tartozó szolgát jelent, legyen az férfi vagy nőnemű. *Férficseléd,* kocsis, béres, stb. *nőcseléd,* szolgáló, dajka, szakácsnő, stb. *Cselédet fogadni, elbocsátani. Hű, szorgalmas, munkás, hűtelen, tunya cselédek. Cselédek bére, ruházata, tartása. Cselédek szobája. A jó cseléd megbecsülhetetlen kincs.* Km. *Nincs jobb a jó cselédnél.* Km. *Rosz cselédnek kettő a mestere: szó és korbács.* Km. *Ismert cselédet hét vétekkel inkább, mint ismeretlent egygyel.* Km. *A jó cseléd mindig talál magának dolgot.* Km. A köznép a nőnemet általán *fehér cselédnek* nevezi, melynek hasonlatára tréfásan divatba jött: *vászoncseléd.*

Gyöke *csel* ugyanaz, mely a munkára, dologra vonatkozó *cselekszik* igéjé. Ormánságban *cselérd.* Egyezik vele a török *kűlidsi,* szintén am. cselekvő, és *kul* am. szolga és katona. Előfordul több szláv nyelvekben is: *tseled, tselad, czeladz,* melyek a *delati, dzelati* = dolgozni, cselekedni szókkal rokonok.

CSELÉDASZTAL, (cseléd-asztal) ösz. fn. 1) Asztal, melyen különösen a cseléd név alatt értett szolgai személyzet eszik. *A vendég kocsisát a cselédasztalhoz ültetni.* 2) Átv. ért. a cselédség élelmezésére adatni szokott ételek italok. *Cselédasztalra való kiadások. Szegényes cselédasztal.*

CSELÉDBÉR, (cseléd-bér) ösz. fn. Szerződött bér, melyet a szolgálatba fogadott cselédnek adunk. *Hónapos, félévi, esztendei cselédbér. Fölemelni, javítani, elvonni a cselédbért.*

CSELÉDBOR, (cseléd-bor) ösz. fn. 1) Általán bor, mely a cselédeknek bérilletőség gyanánt jár némely uraságoknál. 2) Alsóbb minőségü bor, mely nem úri asztalra, hanem a cselédeknek van szánva.

CSELÉDÉNKÉNT, (csel-éd-én-ként) ih. Régies értelemben am. családonként.

CSELÉDÉS, (csel-éd és) mn. tt. *—t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Cselédekkel biró, kinek cselédei vannak. *Cselédes gazda, cselédes ember.* A régieknél: *családos* értelemben is. „Hasonló mennyeknek országa a cselédes emberhez, ki jó reggel kiment miveseket fogadni az ő szőlőjébe." Máté XX. 1. Káldi. A müncheni codexben: *házi atya* (paterfamilias).

CSELÉDHÁZ, (cseléd-ház) ösz. fn. Különös épület, vagy csak külön szoba, mely a cselédeknek szolgál lakásul. A pusztákon, hol a nős béresek saját tüzhelyeikről élnek: *béresház;* ha pedig mint nőteleneknek az urok főzet nekik, túl a Dunán: *betyárház, betyárszoba.*

CSELÉDKÉDIK, (csel-éd-kéd-ik) k. m. *cselédkéd-tem, —tél, —ett.* Mint cseléd szolgál valakinél.

CSELÉDKÉNYÉR, (cseléd-kényér) ösz. fn. A cselédek számára feketébb lisztből sütött nagyobb fajta kenyér. *Olyakat pillant mint egy cselédkenyér.* Km.

„*Mint egy cselédkenyér olyakat pillantott*
Mikor nyomta éhen a krassai hantot."
Parlagi vers.

CSELÉDKOCSI, (cseléd-kocsi) ösz. fn. Hosszu kocsi vagy szekér, az uraság cselédek, s holmi poggyászok, eszközök alá, midőn az urak valahová utaznak, kirándulnak.

CSELÉDPOSZTÓ, (cseléd-posztó) ösz. fn. Posztó, melyből az urasági cselédek egyenruháját készítik.

CSELÉDRENDÉLET, (cseléd-rendélet) ösz. fn. 1) A nagyobb cselédes házaknál, napi rend, mely szerént meg van határozva, mit kelljen mindegyik cselédnek tennie. 2) Rendőri intézkedés a gazdák és cselédek közti viszonyok iránt.

CSELÉDRUHA, (cseléd-ruha) ösz. fn. Az urasági cselédeknek bizonyos szinü, minőségü, és szabásu öltözete, egyenruhája.

CSELÉDSÉG, (csel-éd-ség) fn. tt. *cselédség-et.* Valamely házhoz, illetőleg úri udvarhoz tartozó cselédek együtt véve.

CSELÉDSÉR, CSELÉDSÖR, (cseléd-sör) ösz. fn. Bortalan vidékeken az urasági cselédeknek bérben járó sör.

CSELÉDSZÁM, (cseléd-szám) ösz. fn. Bizonyos kerületben, községben, udvarban, házban szolgáló cselédek öszves személyzete szám szerint véve.

CSELÉDSZOBA, (cseléd-szoba) ösz. fn. Különös szoba a cselédek számára.

CSELÉDTARTÁS, (cseléd-tartás) ösz. fn. Cselédeknek szolgálatra való használásá, s azoknak illő bérrel, ruhával, eledellel ellátása.

CSELÉDTARTÁSI, (cseléd-tartási) ösz. mn. Cselédtartáshoz való, tartozó, arra vonatkozó. *Cselédtartási költségek.*

CSELEFENDE, (csele-fende) ösz. fn. Nőket roszra csalogató, nőcsábító, semmirekellő ember. Máskép: *cselevendi, csalavandi.* Eredeti alakban lásd: CSALAFINTA.

CSELEFINTA, lásd: CSALAFINTA.

CSELEJ, falu Zemplén megyében; helyr. *—en, —re, —ről.*

CSELEKÉDÉS, (csel-ek-éd-és) fn. Lásd: CSELEKVÉS.

CSELEKÉDET, (csel-ek-éd-et) fn. tt. *cselekédet-ét.* Mindenféle mű, munka, tett, midőn úgy tekintetik, mint a szabad akaratnak kifolyása, végrehajtása. *Jó cselekedet, rosz cselekedet. Cselekedeteiről itélhetni meg az embert. Az akaratot cselekedet követse. Hasznos vagy káros, meggondolt, hirtelen cselekedet.* Ily értelme van az erény- és vallástanban is. *Emberi cselekedet, jóságos, irgalmas cselekedetek. Véteni szóval, szándékkal és cselekedettel.* V. ö. CSELEKSZIK.

CSELEKÉDETI, (csel-ek-éd-et-i) mn. tt. *cselekédeti-t,* tb. *—ek.* Cselekedetre vonatkozó. *Cselekedeti készség, elhatározás.*

CSELEKÉDIK, (csel-ek-éd-ik) k. m. *cselekédtem, —tél, —ett.* Máskép *cselekszik,* mint: *menekedik, menekszik, törekédik, törekszik, verekedik, verekszik, öregedik, öregszik* stb. Jelentését illetőleg lásd: CSELEKSZIK.

CSELEKÉDŐ, (csel-ek-éd-ő) mn. tt. *cselekédő-t,* Aki valamit cselekszik. *Jót, roszat cselekedő ember.* A székelyeknél: *cselekedő üst,* mely mindennap kézen, vagy munkában, használatban van.

CSELEKSZIK, (csel-ek-ész-ik) k. Változattal *cselekédik.* A jelen időben (mint a többi hasonló változatu igék) mindkét alakban ragoztatik: *cseleksz-ëm,* vagy *cselekesz-em, —el, —ünk, cselekész-tek, —nek,* vagy *cseleksz-enek;* és *cselekéd-ëm, —él, —ünk* stb. Első múltban: *cselekv-ém, —él, —ék.* stb. második múltban: *cselekéd-tem, —tél, —ett.* par. *cselekéd-jél,* ohajtó: *cseleked-ném,* htn. *cseleked-ni,* részesülő: *cselekv-ő* vagy *cselekéd-ő.* Értelme: szabad akaratának gyakorlatából valamit tesz, munkál, mivel. Ennélfogva igen gyakran átható igék tulajdonságával bir. Csak emberről vagy más szabad akaratu szellemi lényről mondhatni, hogy cselekszik. Áthatólag is főképen ezen névmásokra viszonylik: *azt, ezt, mit, amit, amelyet,* és főnévül vett némely melléknevekre pl. *jót, roszat,* (jó, rosz dolgot); különben *tesz,* vagy *csinál,* pl. nem mondhatom, *kárt cselekedett a tüz, a víz.* Ellenben: *Ezen ember sok jót cselekedett. Amit mással cselekszel, azt várjad fejedre.* Km. *Szent Isten, mit cselekedtem?! Amit kivántok, hogy cselekedjenek nektek az emberek, ti is cselekedjétek azt nekik. Ezt te cselekedted, nem más. Azt többé ne cselekedd. Ki mint cselekszik, úgy veszi hasznát.* Közmondatok.

Gyökéhez (csel) rokonok a régi és székelyes: *csedál,* általánosabban: *csinál,* továbbá: *tesz,* a török *kül-mak* (cselekedni); törzsével (cselek) pedig: *dolog* stb.

CSELEKVÉNY, (csel-ek-vény) fn. tt. *cselekvény-t,* tb. *—ék.* Mindenféle mű, munka, tett, midőn úgy tekintetik, mint a szellemi vagy anyagi erőnek származéka, minden részleteivel, s körülményeivel együtt, nem tekintve annak erényes vagy erénytelen oldalát, s ebben különbözik a *cselekedettől,* mely az erkölcsi törvényekre viszonyúl, s elvont állapotban vétetik.

CSELEKVÉS, (csel-ek-vés) fn. tt. *cselekvés-t,* tb. *—ék.* Az ember anyagi vagy szellemi erejének valóságos működő állapota. *Cselekvés alatt, cselekvés közben. Cselekvésben gátolni; cselekvést félben szakasztani. Cselekvés folytában kimúlni.* Innen látható a különbség: mely a *cselekedet, cselekvény* és *cselekvés* között van. V. ö. CSELEKÉDET, CSELEKVÉNY.

CSELEKVÉSMÓD, (cselekvés-mód) ösz. fn. Azon mód, illetőleg szokás, mely szerint valaki cselekedik; végrehajtási bánásmód.

CSELEKVŐ, (1), (csel-ek-vő) fn. tt. *cselekvő-t.* Ember, vagy más szabad akaratú lény, ki erejét valamely műre, munkára fordítja, ki önakaratából, vagy legalább öntudattal működik.

CSELEKVŐ, (2), (mint föntebb) mn. Ki erejét el nem hanyagolja, hanem elhatározott szándékkal működik, tesz valamit. *Jobb a cselekvő, mint a beszélő hazafi. Cselekvő ige,* nem régen is az *átható ige* (verbum activum vagy transitivum) kifejezésére használtatott. Azonban a magyarban cselekvő az *önható* ige (verbum subjectivum) is, mint: megy, repül; és sok intransitivum szenvedő mint: esik. *Cselekvő ige* helyett minden esetre jobb volna: *mivelő ige.* Egyébiránt v. ö. ÍGE.

CSELEKVŐLEG, (csel-ek-vő-leg) ih. Cselekvő állapotban, mint cselekvő. *Valamely dologban cselekvőleg részt venni.*

CSELEKVŐSÉG, (csel-ek-vő-ség) fn. tt. *—ét.* Tulajdonság, melynél fogva valaki minden erejét használja, hogy körülményeihez képest mennél többet tegyen, s mindenfelé hatást gyakoroljon.

CSELEKVŐSÉGI, (csel-ek-vő-ség-i) mn. tt. *cselekvőségi-t,* tb. *—ek.* Cselekvőséget tárgyazó, cselekvőségre vonatkozó.

CSELÉLECS, (csel-élecs) ösz. fn. Cseleny nevü egyszerü vegyelem, élecs vegyminőségében. V. ö. CSELENY.

CSELÉLEG, (csel-éleg) ösz. fn. Éleg cselenyből. (Oxydum Manganii) V. ö. CSELENY.

CSELENY, (csel-eny) fn. tt. *—cseleny-t.* A nemtelen fémek osztályába tartozó szürkés fehérszínü, nehezen olvasztható egyszerü test, melyet az üvegkészitésnél különösen használnak. (Manganium).

CSELEPCSÍK, nyitravölgyi tájszó. Lásd: CSEREKCSÉP.

CSELÉS, (csel-és) mn. tt. *cselés-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Alattomos kelepczével, ravaszsággal élő, járó. *Cseles vadász, hadi terv.* V. ö. CSEL, fn.

CSÉLÉS, (csél-és) mn. tt. *csélés-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Bohóczos, trágár nemü. *Cséles beszédek, tréfák.* V. ö. CSÉL.

CSELÉSKÉDIK, (csel-és-kéd-ik) k. m. *cseléskéd-tem, —tél, —ett.* Töröket, kelepczét, hurkokat hányogat, alattomos fortélyokkal él czéljai kivitelére.

CSELESZNEK, nyitravölgyi tájszó, és fn. tt. *cseleszneк-ét.* Kemencze eleje, szája. Eredete homályos, talán tót származású.

CSELEZ, (csel-ez) önh. m. *cselez-tem*, *—tél*, *—ett*, vagy *cselz-éttem, éttél —étt*; htn. *—ni* vagy *cselzeni.* Cselvetést használ. Vadász műszó.

CSELF, (csel-f) elvont- vagy elavult törzse *cselfe* és *cselfés* szóknak. Gyöke *csel*, s képzésre olyan mint *dölf, csörf*, melyekből *dölfös, csörfös* származtak.

CSELFALU, vagy CSELFALVA, helység Sáros megyében; helyr. *Cselfalu-ba, —ban, —ból*, vagy *Cselfalvá-n, —ra, —ról.*

CSELFE, (csel-f-e) vagy csel-fi) magas hangú társa *csalfa* szónak; lásd ezt.

CSELFÉS, (csel-f-és) mn. tt. *cselfés-t*, vagy *—et*, tb. *—ek.* Csalfa, ravasz, aki másoknak cseleket szokott vetni.

CSELFOGÁS, (csel-fogás) ösz. fn. A cselnek kivitelére használt ravasz fortély, mód, eszköz. *Cselfogással élnek gyakran a hadvezérek, ha erővel nem győzhetnek. Cselfogással kivágni magát a veszélyből.*

CSELHÁNYÁS, (csel-hányás) ösz. fn. A kelepczének, huroknak, vagy akármily titkos csalásra szánt eszköznek, módnak, fortélynak alkalmazása, elkészítése, hogy valakit, vagy vadászoknál valamely vadat, általa hatalmunkba kerítsünk, veszélyeztessünk.

CSELGILISZTA, (csel-giliszta) ösz. fn. Földi giliszta, mennyire t. i. horogra húzatva a halak csalétkéül használtatik.

CSELLE, (csell-e) fn. tt. *csellét.* 1) Gömörben am. hegybeli parasztok kis szekere. Dunán túl a Bakonyságban: *csille.* 2) A székelyeknél fehérhal neme.

CSELLÉG, (csell-ég) önh. m. *csellég-tem, —tél, —étt.* Könnyeden lépve, mélázva megyen, ideoda járkál.

„Noha csak csellegve és halkán menének.“
Gyöngyösi.

Ikerítve: *csellegbelleg, csellegöbellegö.* Más kiejtéssel: *czelleg, czelleng.*

Alapértelemben, mint egyenetlen irányu mozgásra vonatkozó, rokon a *csálé, cselő* szókkal. V. ö. CSELLEMBOKOL.

CSELLÉGÉS, (csell-ég-és) fn. tt. *cselléges-t*, tb. *—ék.* Ideoda bolyogva, mélázva járkálás.

CSELLEMBOKOL, (csellem-bokol) ösz. önh. Székely tájnyelven am. a beszédben tétováz, a dolgot majd így majd úgy adja elé, mintegy *csálére, cselőre bukdosva* szól.

CSELLEMBOKOZ, lásd: CSELLEMBOKOL.

CSELLEN, (csell-en) önh. m. *csellen-t.* Félrecsapva mintegy csel által elillan. *Elcsellen a nyúl* vadászok nyelvén, midőn az üző agár előtt hirtelen megbukik, félre vagy visszacsap s elillan.

CSELLÉNG, CSELLÉNGÉS, lásd: CSELLÉG CSELLÉGÉS.

CSELMOZGÁS, (csel-mozgás) ösz. fn. Hadmesterségben jelenti az ellenfélnek olyan mozgásait, melyek által a másik félt tévedésbe hozni akarja.

CSELŐ, (csa-elő) ökörhajtó szó. Lásd: CSÁLI.

CSELŐHÁZA, puszta Hevesben; helyr. *Cselőházá-n, —ra, —ról.*

CSELŐHŐK, (cselő-hők) ösz. szó, melylyel az ökröt szólítják, hogy folytonosan cselőre, csálira tartson, vagy hőköljön. Másképp: *csálihők, csálihő.* V. ö. HŐK, HŐKÖL.

CSELŐTE, puszták Nógrád és Pest megyékben; helyr. *Cselőté-n, —re, —ről.*

CSELSZÖVÉNY, (csel-szövény) ösz. fn. Valakinek kárára, veszedelmére koholt, s titkos utakon, módokon alkalmazott eszközök öszvesége.

CSELSZÖVÉNYES, (csel-szövényes) ösz. mn. Cselszövénynyel járó, párosult; cselszövényen alapuló; cselszövényt gyakorló. *Cselszövényes udvari ember; cselszövényes terv; cselszövényes ellenség.* V. ö. CSELSZÖVÉNY.

CSELSZÖVÉS, (csel-szövés) ösz. fn. Valaki kárára, veszélyére munkáló titkos művek kigondolása, s véghezviteli alkalmazása.

CSELSZÖVŐ, (csel-szövő) ösz. fn. és mn. Alattomos utakon, és eszközökkel másnak kárára, veszélyére, megbuktatására működő. „Meghalt a cselszövő“ (Ulrik), Hunyady László opera.

CSELVÉRT, (csel-vért) ösz. fn. Zöld galyas abroncs, vagy vászon felöltő, mely némely ovatosb vad meglepésére használtatik. Vadászműszó.

CSELÚT, (csel-út) ösz. fn. Alattomos út, melyen haladva mást tévedésbe ejtünk, illetőleg annak üldözése elől menekeszünk. Vastaghangon: *csalút.*

CSELVETÉS, (csel-vetés) ösz. fn. L. CSELHÁNYÁS.

CSÉM, (1), hangutánzó, melyből *csémcs, csémcség, csémcségés, csémege, csémez*, származtak. Változattal: *csöm, csömcsög*, vagy *csám, csámcsog.* Azon evés alatti hangot utánozza, midőn az evő a szájába vett étket nyelve, ínyei és ajkai között forgatva szopogatja, s ízlelgeti. A szanszkritban *csam, dsam, dsham* am. enni, a törökben *jemek* = enni és étek, *jemis* = gyümölcs.

CSEM vagy CSÉM, (2), elvont gyöke *csemete* szónak és származékainak. Változatai: *csim* (csima), *csom* (csoma). Eredeti értelme: csomót képező bimbó, vagy bimbóból fakadó zsenge hajtás, fiatal sarjadék.

CSÉM, (3), elvont gyöke *csémbő, csémér* szóknak, és ezek származékainak. Vastaghangon: *csom*, honnan: *csomb, csombók, csomó* zárt magas hangon: *csöm, csömbölék, csömör.* Alapértéménye: gömbölyü, csomódad alakú valami.

CSÉM, falu Komárom és Vas megyékben; helyr. *Csém-be, —ben, —ből.*

CSÉMBE, (csém-b-e) fn. tt. *csémbét.* Marhákat csipkedő légyfaj, másképp: *csimbe.* Úgy látszik, a *csip*

igével rokon, mint a *bögöly*, és *pöcsik* szintén marhákat bántó legyek am. *böklö*, *bökcsi*, a bök igével.

CSĖMBŐ, (csėm-b-ő) fn. tt. *csėmbő-t.* Csomós, gombos czafrang, sallang, példl. a kostökön, lószerszámon. Gyöke *csėm* azonos a gömbölyüt, csomódadot jelentő *csöm csom* gyökökkel. Hasonlók hozzá : *csimbók*, *csombor*, *csömbölék.* Képzésre hasonló a *bim-b-ó*, *gom-b-ó*(cz), *pim-p-ó* szókhoz.

CSĖMCS, hangutánzó, mely némely állatok, különösen disznók evése alatt hallatszik, vastaghangon : *csamcs*, *csámcs*, zárt hangon : *csömcs.*

CSĖMCSĖG, (csėmcs-ėg) önh. m. *csėmcsėg-tem*, *—tél*, *—étt.* Evés közben szájával csuppogat, mint a mohón evő malaczok, disznók. Hangutánzó ige. *Ne csemcsegj*, *hanem egyél*, *mint illik.* Vastaghangon : *csamcsog*, zárt magas hangon : *csömcsög.* A sinai nyelvben *csán* am. nimia ciborum aviditas, gulosus (Schott), a törökben pedig *csamcsak* vagy *csemcse*, ivó csésze (écuelle a boire).

CSĖMCSĖGÉS, (csėmcs-ėg-és) fn. tt. *csėmcsėgés-t*, tb. *—ék.* A szájnak evés közben bizonyos hangoztatása. Használtatik e szó különösen a moslékevő sertésekről. Vastag hangon : *csamcsogás*, zárt magas hangon : *csömcsögés.*

CSĖMĖGE, (csėm-ėg-e) fn. tt. *csemegét.* Holmi édességek, nyalánkságok az ételben és italban, melyek vagy az ínyeket csiklandozzák, s étvágyat szereznek, vagy a jóllakás után használtatnak, főképen gyümölcs. Szolgál öszvetétel által határozó nevül is, mint : *csemegebor*, *csemegesütemény*, *csemegeasztal.*

A nyalánk, szopogató, szürcsölő ízlést jelentő *csemcseg*, *csamcsog* igével rokon. A törökben *jemek* am. enni; étek, és *jemis* am. gyümölcs.

CSĖMĖGEÁRUS, (csėmėge-árus) ösz. fn. Holmi nyalánkságokat, édes, czukros süteményeket áruló; czukrász.

CSĖMĖGEBOR, (csėmėge-bor) ösz. fn. Bor, melyet kis mértékben, csak nyalánkságul szoktak nyujtani, pl. máslás, ürmös, pezsgő. A csemegebor finomabb, és nemesebb eredetü a közönséges asztali bornál.

CSĖMĖGEÉTĖK, (csėmėge-étėk) ösz. fn. Étek, melyet a többi ételek után nyalánkság gyanánt adnak föl, példl. gyümölcs, czukorsütemények stb.

CSĖMĖGEKÉSZITŐ, (csėmėge-készitő) ösz. fn. Ki holmi nyalánkságokat, czukorsüteményeket, befőzötteket, stb. készít; czukrász.

CSĖMĖGEKONTYVIRÁG, (csėmėge-konty-virág), ösz. fn. A déli tenger szigetein tenyésző növényfaj a kontyvirágok neméből, melynek gyökerét főzve, vagy hamu alatt sütve kenyérül használják az odavaló lakosok. (Arum esculentum).

CSĖMĖGEMONDOLA, (csėmėge-mondola) ösz. fn. Mondola, melyet czukorral készítenek el csemegéül; czukros mondola.

CSĖMĖGEPIACZ, (csėmėge-piacz) ösz. fn. Piacz, melyen különféle nyalánksági czikkeket árulnak.

CSĖMĖGÉS, (1), (csėm-ėg-e-es) mn. tt. *csemegés-t*, vagy *—et*, tb. *—ek.* 1) Nyalánkoskodó, édes száju, torkos ember. 2) Csemegével bővelkedő, csemegével tölt. *Csemegés bolt*, *csemegés tányér.*

CSĖMĖGÉS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *csėmėgés-t*, tb. *—ék.* Csemegés hely.

CSĖMĖGESULYOM, (csėmėge-sulyom) ösz. fn. Növényfaj, a sulymok neméből, melynek dióforma lisztes gyümölcsét csemege gyanánt szokták enni. Máskép : *vizi dió*, *vizi gesztenye.* (Trapa natans).

CSĖMĖGETÁR, (csėmėge-tár) ösz. fn. Általán, csemegék, édességek, nyalánkságok rakhelye. Különösen : tánczvigalmak, nagy lakomák, estélyek stb. alkalmával azon különös terem, vagy asztal, hol csemegével szolgálnak a vendégeknek.

CSĖMĖGETARTÓ, (csėmėge-tartó) ösz. fn. A csemegeárusok- és czukrászoknál, valamint az urasági táblákon azon saját alaku edények, melyekben a csemegéket fölteszik.

CSĖMĖGÉZ, (csėm-ėg-e-ez) önh. m. *csėmėgéztem*, *—tél*, *—étt*, par. *—z.* Csemegéket eszik. *Ebéd végén*, *czukrászboltokban csemegézni.*

CSĖMĖGÉZÉS, (csėm-ėg-e-ez-és) fn. tt. *csėmėgézés-t*, tb. *—ék.* Csemegékkel élés, nyalánkoskodás.

CSEMEGÉZŐ, (csem-eg-e-ez-ő) fn. és mn. Aki csemegéz. Hely, ahol csemegéznek.

CSEMELET, fn. tt. *csemelet-ét.* Kiavult szó, am. teveszőrből szőtt habos kelme. Máskép : *kamillót.* Mindkettő a tevét jelentő *chameau*, *camel* illetőleg *camelot* szókból kölcsönöztetett.

CSĖMĖR, lásd : CSÖMÖR.

CSEMERNYE, MÁRK—, VARANÓ—, falvak Zemplén megyében; helyr. *Csemernyé-n*, *—re*, *—ről.*

CSEMĖTE, (csem-ėt-e) fn. tt. *csemėtét.* Vastaghangon : *csimota.* 1) A fának zsönge sarjadéka, hajtása, fakadása, termő bimbója, melyet oltásra használnak. 2) Szélesb ért. magról vagy tőről kelt fiatal fa, vagy zsenge oltovány. 3) Cserjeféle apró fa, bokor, pl. sajmeggy, galagonya. 4) Átv. ért. mondatik emberi sarjadékról, vagyis serdülő magzatokról. V. ö. CSEM, gyök (2).

CSEMĖTEKORALL, (csemėte-korall) ösz. fn. Korall a növényállatok neméből, melynek törzsöke ágas, s tagjai meszes anyagból állanak, szétmorzsolható kéreggel, s apró likacsokkal elhintve.

CSEMĖTÉS, (csem-ėt-e-es) mn. tt. *csemėtés-t*, tb. *—ėk.* Csemetékkel benőtt, amibe csemetéket ültettek. *Csemetés kert.* Használtatik főnevül is, midőn magát a helyet jelenti, vagy am. faiskola.

CSEMĖTÉSĖDIK, (csem-ėt-e-es-ėd-ik) k. m. *csemėtésėd-tem*, *—tél*, *—ėtt.* Csemetékkel benő, bokrosodik, ágasodik.

CSEMĖTÉZIK, (csem-ėt-e-ez-ik) k. m. *csemėtéz-tem*, *—tél*, *—ėtt.* Csemetéket hajt, sarjadzik, ágasodik.

CSĖMĖZ, (csėm-ėz) fn. tt. *csėmėz-t*, tb. *—ėk.* Sajátságos kedves szagú, és zamatú, úgynevezett

muskatály szölö, mely *csemegézésre*, nyalánkságra váló.

CSĖMÉZSZAGÚ, (csėméz-szagú) ösz. mn. Olyan szagú, illatú, zamatú, mint a csemez, azaz, muskatályszölö.

CSEMLEVELEK, (csem-levelek) ösz. tb. fn. A növény kicsirázó magvának azon első levelkéi, melyek a maghéj elválásakor kibujnak, *csima-*, *csimota-*, *csemetelevelek.*

CSEMMĖG, (csemm-ėg) önh. m. *csemmėg-tem*, —*tél*, —*ėtt.* Magas hangú társa *csammog* szónak; lásd ezt.

CSEMP, (csen-p) fn. tt. *csemp-ėt.* 1) Mások csalására, rászedésére czélzó ravasz fogás, fortély. 2) Különösen a vámokon és harminczadokon valamely tiltott portékának az illető tisztek elmellőzésével bevagy kicsúsztatása. Gyöke az alattomos elsajátításra vagyis lopásra vonatkozó *csen*, melynek *n* véghangja az utána következő *p* előtt *m*-mé változik, mint ebben: *impók* = *inpók*. Hasonlóan ezen szókban : *különb*, *azonban*, *Pozsonban*, *puttonban* az *n* kiejtésben úgy hangzik mint *m*. Egyébiránt irhatnók *csenp* is, az eredeti *n* bötüt megtartva, mint a fent említett szókban. Rokona a német *schnipf-en.*

CSĖMP, elvont törzse *csėmpe*, *csėmpėly*, *csėmpėlyődik*, *csėmpėsz* szóknak, *csomó*, vagy *csomócska* jelentéssel. Gyökre rokon a *csima*, *csimbók*, *csomó*, *csombók* szókkal.

CSEMPE, (csemp-e) mn. tt. *csempét.* Görbe száju, kinek félre áll a szája. Rokon a vastaghangu *csámpa* szóval, mely a lábak kigörbedését jelenti. V. ö. CSÁMPA.

CSĖMPE, (csėmp-e) fn. tt. *csėmpét.* 1) A barkóknál am. kis bögre, gömbölyü kis fazék. 2) A székelyeknél azon homorú, öblös cseréptáblák, melyekből kályhákat raknak. Jelenti az ily cserepekből rakott hályhát is.

CSĖMPE, tt. *csėmpé-t*, tájdivatos, *csipö* (femur) helyett. Lásd ezt.

CSĖMPĖLŐDÉS, (csėmp-ėl-öd-és) fn. tt. *csėmpėlődés-t*, tb. —*ėk.* Holmi szálas, rojtos, rostos, hajas, szőrös testeknek csomódzása. V. ö. CSĖMPĖLŐDIK. CSÖMBÖLÉK.

CSĖMPĖLŐDIK, (csėmp-ėl-öd-ik) belsz. m. *csėmpėlöd-tem*, —*tél*, —*ött.* Csomóba fonódik, tekerődik. péld. a ló serénye, farka, az embernek fésületlen haja. Hasonló hozzá : *csömbölödik*, azaz csömbölékessé lesz.

CSEMPELŐDIK, (csen-p-el-őd-ik) belsz. m. *csempelöd-tem*, —*tél*, —*ött.* Bizonyos csiny, csalás, lopás elkövetésére többekkel czimboráskodik, öszveesküszik. Alapfogalomban rokon a *csempész*, *csempészkedik* szókkal.

CSĖMPĖLY, (csėmp-ėly) fn. Lásd : CSĖMPE, fn.

CSEMPÉS, (1), (csen-p-és) mn. tt. *csempés-t*, vagy —*et*, tb. —*ek.* 1) Csemppel élő, valamit csenve, azaz lopva ki- vagy beszállító. *Csempes kalmár.* 2) Amit csemppel becsúsztattak vagy kiszállítottak. *Csempes áruk*, *portékák.*

CSEMPĖS, (2), fn. Lásd : CSEMPÉSZ, fn.

CSĖMPÉS, (1), (csėmp-e-es) mn. tt. *csėmpés-t*, vagy —*et*, tb. —*ek.* Csempeféle azaz öblös cserépből rakott, csinált. *Csempés kályha*, *kemencze.* Használtatik főnevül is. *Csempésben sütni valamit.*

CSEMPÉS, (2), (csemp-e-es) mn. tt. *csempés-t*, vagy —*et*, tb. —*ek.* Ferdén, görbén álló, félrehúzott. *Csempés száju.* Rokona a ferde lábra vonatkozó *csámpás.*

CSEMPĖSKĖDÉS, (csen-p-ės-kėd-és) fn. tt. *csempėskėdés-t*, tb. —*ėk.* 1) Ravasz, alattomos működés. 2) Tiltott áruk, portékák be- vagy kicsúsztatása. V. ö. CSEMP.

CSEMPĖSKĖDIK, (csen-p-ės-kėd-ik) k. m. *csempėskėd-tem*, —*tél*, —*ėtt.* 1) Ravaszkodik, alattomos utakon jár. 2) Tiltott árukat, portékákat a vámok és harminczadok kikerülésével becsúsztat; másképp : *csempészkėdik.*

CSEMPĖSSÉG, (csen-p-ės-ség) fn. tt. *csempėsség-ėt.* 1) Ravaszság, alattomos csalás. 2) Tiltott áruk becsúsztatása. *Csempességet űzni. Csempességen rajtaérni valakit. Csempességért büntetett csaló.*

CSĖMPÉSZ, (csėmp-ész) fn. tt. *csėmpėsz-t*, tb. —*ėk.* 1) Balaton mellékén am. a szalonnának a háj alatt levő kövérsége, mintegy öszvecsomósodása, csömbölödése. 2) Győr tájékán am. kétfülü cserépedény. V. ö. CSĖMPE.

CSEMPÉSZ, (1), (csen-p-ész) áth. m. *csempésztem*, —*tél*, —*ėtt*, par. —*sz.* A vámok s harminczadok kikerülésével, ál utakon, módokon bizonyos tiltott árukat, portékákat be-, vagy kiszállít. Igekötőkkel : *becsempész*, *kicsempész. Török dohányt, törökországi sót becsempészni a vámvonalon.* V. ö. CSEMP.

CSEMPÉSZ, (2), (csen-p-ész) fn. tt. *csempész-t*, tb. —*ėk.* Ravasz, fortélyos szállító, vagy utas, aki tiltott holmit csúsztat be vagy ki a vámok és harminczadok elkerülésével.

CSEMPÉSZÁRU, (csempész-áru) ösz. fn. Csempészve becsúsztatott áru. *Csempészárukkal üzérkedni.*

CSEMPÉSZÉS, (csen-p-ész-és) fn. tt. *csempészés-t*, tb. —*ėk.* Cselekvés, midőn valaki csempész. Igekötőkkel : *becsempészés*, *kicsempészés.* V. ö. CSEMPÉSZ.

CSEMPÉSZET, (csen-p-ész-et) fn. tt. *csempészetėt.* Csempészés elvont értelemben.

CSEMPÉSZETI, (csen-p-ész-et-i) mn. tt. *csempészeti-t*, tb. —*ek.* Csempészetre vonatkozó, csempészet által ki- vagy becsúsztatott. *Csempészeti ügyesség. Csempészeti áruk.*

CSĖMPÉSZHÁJ, (csėmpész-háj) ösz. fn. Lásd : CSĖMPÉSZ, 1).

CSEMPÉSZKĖDÉS, (csen-p-ész-kėd-és) fn. tt. *csempészkėdés-t*, tb. —*ėk.* Gyakran űzött csempészés.

CSEMPÉSZKĖDIK, (csen-p-ész-kėd-ik) k. m. *csempészkėd-tem*, —*tél*, —*ėtt.* Csempészetet űz, gya-

korol, tiltott áruk alattomos szállításával, becsúsztatásával foglalkodik.

CSEMPÉSZSÉG, (csen-p-ész-ség) fn. tt. *csempészség-ét.* Lásd : CSEMPÉSZET.

CSEMPÉZ, lásd : CSEMPÉSZ.

CSEMPÜZÉS, (csemp-üzés) ösz. fn. L. CSEMPÉSZKÉDÉS.

CSEMPÜZŐ, (csemp-üző) ösz. fn. L. CSEMPÉSZ.

CSEMTELEN, (csem-telen) mn. tt. *csemtelen-t,* tb. *—ék.* Minek cseme, azaz bimbós hajtása, csirája, csimája nincsen. *Csemtelen száras ág, Csemtelen fatörzs.*

CSEN, CSÈN, (1), hangutánzó elvont gyöke *cseng, csenget, csendül, csendít, csend, csendes* szóknak, és származékaiknak. Zárt hangon : *csön, csöng,* stb. Alaphangban és értelemben egyeznek vele a latin *son-o, ton-o, can-o, tinni-o,* hellen στένω, τόνοω, német *Ton, singen,* szanszkirt *tan, sztan,* sínai *csáng* (cantus, cantare), *czáng* (sonus metallorum), török *csang* vagy *csangü* (csengetyű), *csin* (csengés) stb.

CSEN, (2), áth. m. *csen-t.* Holmi aprólék dolgokat alattomban (mintegy csendben) eldugdos, ellopogat, elcsíp. Szelidebb jelentésü a *lop* vagy *oroz* igéknél. *Tüt, czérnát, tollat csenni. Holmi édességeket, czukrot, gyümölcsöt csenni.* Tájnyelven : *csillent.*

Rokonok vele a sínai *czeng* (maligne, perverse. Schott), hellen κλέπω, s német *schnipfen.*

CSENÁL, régies, *csinál* helyett. Eléfordúl például a Nádor-codexben.

CSENCS, HORVÁT—, NÉMET—, TARRÓD—, faluk Vas megyében; hely. *Csencs-én, —re, —ről.*

CSÈND, CSEND, (1), fn. tt. *csènd-ét,* vagy *et.* Mozgás nélküli állapot, midőn úgytetszőleg semmi zaj, semmi nesz nincs, midőn a levegőt semminemü hang nem látszik háborítani, vagy mozgásba hozni, tulajdonképen a nesznek (csen) kicsided vagy legalsó fokát jelenti, minthogy tökéletes nyugalom nincsen a természetben. *Éjjeli, halotti, mély csend. Csendet kérni. Csendben lenni, maradni.* Különösen jelent a) Hallgatást. *Midőn ő beszél, nagy csend uralkodik.* b) Zajnak, zúgásnak csillapodását. *A tengeri morajt csend váltotta fel. A szélvész megszünt, s mély csend van az erdőben.* c) Békét, nyugalmat, háborítlan társadalmi állapotot. *Csendre inteni a háborgó polgárokat. Csendet savarni.* Tájdivatosan : *csönd.* Rokon vele : *csitt.*

CSÈND, (2), (csèn-d) elvont törzse *csèndít csèndül* szóknak és származékaiknak.

CSÈNDBIZTOS, (csènd-biztos) ösz. fn. Nyilvános tisztviselő, ki a köz csendességre, polgárok nyugalmára felügyel.

CSÈNDÉLÉG, (csènd-él-ég) önh. m. *csèndélégtem, —tél,* vagy *csèndélg-éttem, —éttél, csèndélg-étt.* htn. *—ni,* vagy *csendelg-eni,* vagy *—ni.* Csendre, nyugalomra száll, csillapodott állapotra jut, nyugalomban van. *Csendeleg a tenger, hullámzásai szünedezésével. Csendeleg a levegő, midőn a szél lassanként megáll, lecsillapodik.*

CSÈNDÉLET, (csènd-élet) ösz. fn. 1) Békés, zajtalan, egyszerü házi élet. 2) Az ily életnek müvészi ábrázolata. *Csendéletet ábrázoló festmény. Mezei, falusi csendélet.*

CSÈNDÉLGÉS, (csènd-él-ėg-és) fn. tt. *csèndélgés t,* tb. *—ék.* Csendre szállás, a nesznek, zajnak lassankénti csillapodása.

CSÈNDÉLGŐ, (csènd-él-ég-ő) mn. tt. *csèndélgő-t,* Csillapodó, csendes állapotú. *Csendelgö szél, tenger.*

CSENDÉR, fn. tt. *csendér-t,* tb. *—ék.* Berkes, bokros, csalitos, cserjés hely. E jelentéséből gyanítható, hogy gyöke *cser* (cserj), melyből lett : *cserde, cserden,* s ebből bötüáttétellel : *csender.*

CSENDÉRÉS, (csendér-és) mn. tt. *csendérés-t,* tb. *—ek.* Berkes, bokros, csalitos, cserjés. *Csenderes völgy, mezöség.* V. ö. CSENDÉR. Vétetik főnevül is midőn tt. *—t,* tb. *—ék.* Berkes hely, cserjés hely.

CSENDERÍT, (csend er-ít) áth. m. *csenderít-étt.* 1) Gyöngédeden üt, illet valamit. 2) Bodrogközi tájszólás szerint : alattomban elcsíp vagy csen valamit.

CSENDERÍTÉS, (csend-er-ít-és) fn. tt. *csenderítés-t,* tb. *—ék.* Gyöngén érintés. Alattomos elcsipés, csenés.

CSÈNDÉS, (csènd-és) mn. tt. *csèndés-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* 1) Minek semmi zaja, nesze nincs. *Csendes járás, csendes alvás, csendes lak, csendes utcza, csendes falu, csendes éj.* 2) Nyugalmas, békés, mérséklett. *Csendes ember, csendes elme, csendes sziv, csendes beszéd, csendes eső, csendes idő, csendes háboru. Könnyü csendes időn kormányt tartani.* (Km.) *Csendes tenger, Csendes mint a temető.* Km. Adják e nevet lovaknak is.

CSÈNDÉSÉDÉS, (csènd-ės-éd-és) fn. tt. *csèndésédés-t,* tb. *—ék.* A zajnak, nesznek, lármának csillapodása, fokonkénti megszünése, elmulása.

CSÈNDÉSÉDIK, (csènd-ės-éd-ik) k. m. *csèndésédtem, —tél, —étt.* A zaj, nesz, lárma, szél, hánykodó hullám, stb. csillapodásnak indul, lassan-lassan szünni kezd. *Csendesedik a tenger. Csendesednek az alunni késztülö apró madarak.* Átv. ért. az indulatról is mondatik, midőn első láza múlni, és tüze lohadni kezd. *Csendesedjél szivem. Úgy látszik, már csendesedik előbbi haragja.*

CSÈNDÉSÉDÉTT, (csènd-ės-éd-étt) mn. tt. *csèndésédétt-et.* Csillapodott, nyugott, szelidült. *Csendesedett szivvel, indulattal lenni.*

CSÈNDÉSEN, (csènd-ės-en) ih. és indulatszó. Zaj, lárma nélkül, lassan. *Csendesen járni, csendesen lenni. Csendesen fiúk! ne lármázzatok.*

CSÈNDÉSÍT, (csènd-ės-ít) áth. m. *csèndésítétt,* htn. *—ni,* vagy *—eni,* par. *—s.* Nyugalomra int, kérlel, szelídít, nyugtat. *Csendesítni a haragost, csendesítni a megbántottat, csendesíteni a síró kisdedet. Elcsendesíteni, lecsendesíteni.*

CSÈNDÉSÍTÉS, (csènd-ės-ít-és) fn. tt. *csèndésítés-t,* tb. *—ék.* Csillapítás, nyugtatás, kérlelés.

CSĖNDĖSÍTŐ, (csėnd-ės-ít-ő) mn. tt. *csėndėsítő-t.* Nyugtató, csillapító, kérlelő, békítő.

CSĖNDĖSÍTŐLEG, (csėnd-ės-ít-ő-leg) ih. Nyugtató, csillapító, kérlelő módon.

CSĖNDĖSSÉG, (csėnd-ės-ség) fn. tt. *csėndėsség-ėt.* Csendes, azaz zaj, lárma nélküli, továbbá békés, nyugalmas állapota vagy tulajdonsága valaminek. *Nagy a csendesség, mint nagypénteken a mészárszékben.* Km. *Csendességben élni. A tenger csendessége nem kevesbbé nagyszerü tünemény, mint háborgása.*

CSĖNDĖSŰL, (csėnd-ės-ül) önh. Csendessé leszen; zajos, lármás, háborodott állapota szünni kezd. *Csendesül a szélvész, a vihar. Haragja csendesül, lecsendesül.*

CSĖNDĖSZ, vagy CZĖNDĖSZ, csángós tájejtés a közönségesebb *csendes* helyett. L. ezt. Régi iratokban gyakran eléjön, pl. Tatrosi codexben: „És hivá csendeszben (silentio) ő húgát." János XI. fejezet. Cato negyedik könyvében: „Valaki csendesz életet kévánsz követni." Magyar prózairók. I. Kiadja Toldy Ferencz.

CSĖNDETLEN, (csėnd-etlen) mn. tt. *csėndetlen-t,* tb. *—ėk.* Csendnélküli; zajos, lármás; békétlen, háborgó. *Csendetlen népgyülés.*

CSĖNDHÁBORGATÁS, (csėnd-háborgatás) ösz. fn. A polgári társaságbeli rendnek, nyugalomnak, békének megzavarása.

CSĖNDHÁBORGATÓ, (csėnd-háborgató) ösz. fn. Nyughatatlan ember, ki másokat békén nem hagy, mások nyugalmát zavarja.

CSĖNDHÁBORITÁS, (csėnd-háborítás) lásd: CSĖNDHÁBORGATÁS.

CSĖNDHÁBORITÓ, (csėnd-háborító) l. CSĖNDHÁBORGATÓ.

CSĖNDÍT, (csėn-d-ít) áth. és önh. m. *csendít-ėtt,* htn. *—ni,* vagy *—eni,* par. *—s.* 1) Általán: kis nemü harangot, csengetyüt meghúz, megránt. 2) Lélekharanggal csenget, vagy temetési harangozás előtt a legkisebb haranggal jelt ad. *Megcsendíteni a harangot. Kicsendíteni a halottat. Valakire csendíteni. Kire csendítettek?*

CSĖNDÍTÉS, (csėn-d-ít-és) fn. tt. *csėndítés-t,* tb. *—ėk.* Kis harangnak, csengetyünek meghúzása.

CSĖNDÍTŐ, (csėn-d-ít-ő) fn. tt. *csendítő-t.* 1) Kis harang, lélekharang. *Most húzzák neki a csendítőt, Isten nyugosztalja.* 2) Aki csendít.

CSĖNDŐR, (csėnd-őr) ösz. fn. Fegyveres köz tisztviselő, vagyis szolga, kinek kötelessége a köz bátorságra fölügyelni, s annak háborítóit féken tartani. Közönségesen és francziásan: *Gendarme,* többesben: *Gendarmes,* vagy *Gens d' armes,* honnan magyarúl *zsandár* is divatba jött. Különbözik *rendőr.*

CSĖNDŐRI, (csėnd-őri) ösz. mn. Csendőrre vonatkozó, csendőrt illető, csendőrtől eredő. *Csendőri egyenruha. Csendőri kiséret.*

CSĖNDŐRSÉG, (csėnd-őrség) ösz. fn. 1) Fegyveres köz szolgálat, mely a közbátorságra ügyelés végett állítatott fel valamely társadalomban. Az ily tisztviselők és szolgáknak bizonyos öszvesége. *A csendőrség nehéz szolgálat. Austriai csendőrség. Bécsi csendőrség. Pesti csendőrség.*

CSĖNDŐRSÉGI, (csėnd-őrségi) ösz. mn. Csendőrségre vonatkozó, azt illető. *Csendőrségi szabályok.*

CSĖNDŐRTISZT, (csėnd-őr-tiszt) ösz. fn. Főbbje a csendőröknek.

CSĖNDSZERETŐ, (csėnd-szerető) ösz. mn. Nyugalmat, békét, zajtalan állapotot kedvelő. *Csendszerető polgárok.*

CSĖNDŰL, (csėn-d-ül) önh. m. *csendül-t.* Csengő hangot ad, csengeni kezd. *Csendülnek a meghúzott harangok. Megcsendült a füle. Csėndülnek az öszveütött réztányérok.*

CSĖNDŰLÉS, CSĖNDÜLÉS, (csėn-d-ül-és) fn. tt. *csėndülés-t,* tb. *—ėk.* Valamely megütött ércznek, vagy érczmünek, pl. harangnak, csengetyünek megszólamlása, hangozása. Átv. ért. a fülről is mondatik: *fülcsendülés.*

CSĖNDZAVARÁS, CSĖNDZAVARÓ, lásd: CSĖNDHÁBORGATÁS, CSĖNDHÁBORGATÓ.

CSĖNÉG, lásd: CSĖNG.

CSENEJ, falu Torontál megyében; helyr. *Csenej-ėn, —re, —ről.*

CSENÉS, (csen-és) fn. tt. *csenés-t,* tb. *ėk.* Aprólékos lopás, melyet valaki futtában, könnyü módon tesz. V. ö. CSEN.

CSENEVÉSZ, (1), (csen-ev-ész) mn. tt. *csenevész-t,* tb. *—ek.* Növésében csökkent, elsatnyult, elfajult, elkorcsosodott, amiben az állati vagy növényi élet csak úgy teng. *Csenevész növények. Csenevész nemzedék.*

Bötüáttétellel: *mecsevész,* Szatmárban: *sanyavész,* a székelyeknél: *sindevész.* Ezen változatok nyomán okszerüleg állíthatni, hogy ezen szónak gyöke *csen* nem egyéb mint a *sin, sany* gyökök módosítása, melyekből *sinlik, sindik, sanyar, sanyarog, sanyarodik* származtak. Ide tartozik a rokon értelmü *csünik* ige gyöke *csün.*

CSENEVÉSZ, (2), (csen-ev-ész) önh. m. *csenevész-tem, —tél, —ėtt,* par. *—sz.* Növésében csünik, satnyúl, korcsosodik, alig teng. *E silány földben a növények csenevésznek.* Hason jelentésüek vele: *sanyavész, sinlik, sindevész, sindik, sanyarodik, csünik* és *mecsevész* igék.

CSENEVÉSZĖDIK, (csen-ev-ész-ėd-ik) k. m. *csenevészėd-tem, —tél, —ėtt.* Csenevészszé lesz, satnyúl, stb. V. ö. CSENEVÉSZ.

CSENEVÉZ, lásd: CSENEVÉSZ.

CSĖNG, (csėn-ėg) önh. m. *csėng-tem,* vagy *ėttem, —tél,* vagy *—ėttél, —ėtt.* htn: *—ni,* vagy *—eni.* Mondatik 1) a megérintett érczről, érczlemezről, vagy más érczmüről, midőn bizonyos hangot ad folytonosan. *Csengenek a toronybeli kis harangok.* 2) a fülekről, midőn a levegő mozgása rendkivüli nyiláson hat beléjök. *Cseng a fülem, hirt hallok. Cseng-peng, csengőpengő.* Tájejtéssel: *csöng.*

CSÉNGBONG, (csėng-bong) ösz. önh. melyben mindkét szó hajlíttatik: *csengett-bongott, csengni-bongni.* Oly hangozás, melyben mind a két szó hallatszik. *Csengbong a török zene, vagy hadi zene.*

CSÉNGÉR, (csėn-ėg-ėr) fn. tt. *csėngėr-t,* tb. *—ék.* Alsóbb minemüségű rosz, csaviczaféle bor, illetőleg törkölyre töltött s kisajtólt víz. Máskép: *csiger, csinger, lőre.* Rokonai *zsenge, zsengés.* Lásd ezeket.

CSENGER, mváros Szathmár megyében; puszta Erdélyben, Alsó-Fejér megyében; helyr. *Csenger-én, —re, —ről.* vagy *—be, —ben, —ből.*

CSENGERHÁZA, puszta Nógrád megyében; helyr. *Csengerházá-n, —ra, —ról.*

CSÉNGÉS, (csėn-ėg-és) fn. tt. *csėngés-t,* tb. *—ék.* 1) Ütött, megilletett ércz lemeznek, ércz eszköznek folytonos hangja. *Réz tányérok csengése. Pénzcsengés, harangcsengés. Csengésbongás.* 2) A füldobnak rendkívüli megrezzenéséből eredő hangzsibongás. *Fülcséngés.* Tájejtéssel: *csöngés.*

CSÉNGET, (csėn-ėg-et) önh. m. *csėnget-tem, —tél, —ėtt,* par. *csėngess.* Tárgyeset nélkül am. valami csengő eszköz által jelt ad. *Halottra csengetni, misére templomba csengetni; cselédnek, ebédre csengetni,* Tájejtéssel: *csönget.*

CSÉNGET, (mint föntebb) áth. Ércz- vagy más kemény és hangzatos eszközt úgy üt, vagy üttet, hogy csengjen. V. ö. CSÉNG. *Pénzt csengetni, harangot csengetni, poharat késsel vagy villával csengetni.*

CSÉNGETÉS, (csėn-ėg-et-és) fn. tt. *csengetés-t,* tb. *—ék.* Érczнек, érczeszköznek, üvegnek stb. olyatén ütése, hogy csenegjen. V. ö. CSÉNG. *Pénzcsengetés, pohárcsengetés. Csengetésre letérdelni, s imádkozni; csengetésre elhallgatni. Csengetéssel jelt adni.* Tájejtéssel: *csöngetés.*

CSÉNGETŐ, (csėn-eg-et-ő) fő- és mn. *csengető-t.* 1) Ki csenget pl. csengető az isteni szolgálatra, vagy szolgálat alatt. 2) Azon érczvegyítékből készült harangalaku kis eszköz, mely rázás, vagy húzás által csengő hangot ad, máskép: *csengetyű, csöngető, csöngetyű.*

CSÉNGETYŰ, (csėn-ėg-ety-ű, vagy csėn-ėg-et-ő) fn. tt. *csėngetyű-t.* 1) Kis harang, milyen a toronybeli harangok között a legkisebbik. *Csengetyűvel adni jelt a kismisére, csengetyűvel adni tudtokra a híveknek, hogy haldoklik valaki.* 2) Még kisebb harangocska, melylyel pl. a templomban az istenszolgálat alatt élnek. 3) A csikók bárányok, tinók nyakára kötött csengő harangocska, mely alakja és anyaga által különbözik a kolomptól. 4) A pénzszedő perselyekhez függesztett kisebb szerü rézcsörgető. 5) A törökzene bizonyos hangszerén, szánkázási lószerszámokon, bolondsapkákon stb. fityegő apró harangocskák, máskép: *csörgők, csėrgők.*

CSÉNGETYŰCSINÁLÓ, (csėngetyű-csináló) ösz. fn. Míves, ki csengetyűket készít, csengetyűs.

CSÉNGETYŰGALÓCZA, (csėngetyű-galócza) ösz. fn. A galóczák neméhez tartozó gombafaj, melynek kalapja csengetyűforma, hamuszín oldala sürün karczolt, tönkje hosszú-szálas, lemezei megszökülnek; lakik bokrosan a fák redvében. (Agaricus tintinnabulum).

CSÉNGETYŰJÁTÉK, CSÉNGETYŰJÁTÉK, (csėngetyű-játék), ösz. fn. Órákba, szelenczékbe, s holmi fényűzési művekbe alkalmaztatni szokott hangszerkészület, melyben a szegekkel kirakott, és mozgásba hozott henger az illőleg elhelyezett apró csengetyűket érintvén öszvehangzó zenedarabot ver el.

CSÉNGETYŰKE, (csėn-g-ety-ü-ke) fn. tt. *csengetyűkét.* Az öthímesek seregéhez tartozó növénynem, számos al nemekkel és fajokkal, melyek bokrétáji harangformák. *Baraczklevelű-, bérczi-, bugafős-, bunkós-, csalánlevelű-, felemás-, fodros-, füzéres-, hajszál-, henye-, karpatusi-, kereklevelű-, kerti-, kétkét águ-, lenlevelű-, liliomlevelű-, pázsitos-, pongyola-, raponcz-, repkény-, setétkék-, szakállas-, széles levelű-, szőrös száru-, terjedt-, terepély-, tojásdad-, tornyos-, vállas-, villás-, ökörfarku* stb. *csengetyüke.* (Campanula).

CSÉNGETYŰS, (1), (csėn-ėg-ety-ű-ös) mn. tt. *csėngetyűs-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Csengetyűvel ellátott, fölszerelt, csengetyűt viselő. *Csengetyűs hangszer, persely. Csengetyűs csikó, bárány.* Tájejtéssel: *csöngetyűs.*

CSÉNGETYŰS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *csėngetyűs-t,* tb. *—ök.* 1) Csengetyű-csináló. 2) Egyházfi, vagy más megbizott személy, ki a templomokban csengetyűvel ellátott perselybe adakozási filléreket gyüjtöget.

CSÉNGETYŰSZÓ, CSÉNGETYŰSZÓ, (csėngetyű-szó), ösz. fn. 1) Hang, melyet csengetyű ad. 2) Csengetyűvel adott jel. *Csengetyűszóval hallgatásra jelt adni. Csengetyűszóra oskolába menni.*

CSÉNGŐ, (1), (csėn-ėg-ő), mn. tt. *csėngő-t.* Ami cseng. V. ö. CSÉNG. *Csengő ércz, csengő harang, csengő fülek.*

CSÉNGŐ, (2), (csėn-ėg-ő) fn. tt. *csengő-t.* 1) Borjukra, tinókra, birkákra, csikókra kötött kis rézharang, csengetyü. 2) Vaskarika a tengelyen, néhutt: *pengő.* 3) Sarkantyupengő.

CSENGŐD, puszta Pest megyében; helyr. *Csengőd-ön, —re, —ről.*

CSÉNGŐERSZÉNY, (csöngő-erszény) ösz. fn. Kis csengetyűvel ellátott erszény, vagy persely, melyet a templomban körülhordoznak az ájtatoskodó hívek között, hogy tetszésök szerént akadozzanak bele a templom javára.

CSÉNGŐFŰ, (csėngő-fű) ösz. fn. Lásd: CSÉNGŐLINKA.

CSÉNGŐLINKA, (csėngő-linka) ösz. fn. Növényfaj a linkák neméből; szára kétélü, levelei átallátszó pontokkal pettyegetettek, virágai sátorozók, csészéjének hasábjai láncsásak. (Hypericum perforatum).

CSÉNGŐS, (csėn-ėg-ő-ös) mn. tt. *csėngős-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Csengőkkel ellátott, fölszerelt. *Csengős lószerszám.*

„Mikor kezdé Angyal Bandi
A lovát nyergelni,
Czifra csengős kantárával
Fékelni.“ Népdal.

CSÉNGŐVIRÁG, lásd : CSÉNGŐLINKA.

CSÉNIKA, disznókat hivogató szó a székelyeknél. Alsó Vágmellékén : *csondika*.

CSENK, (am. csüng) fn. tt. *csenk-ét*. Jelent holmi gyümölcsöket, terményeket, melyek száraikról alá csüngenek, lefityegnek.

CSENKE, falu Pozsony-, és puszta Esztergom megyében; helyr. *Csenké-n, —re, —ről.*

CSENKESZ, (csenk-esz) fn. tt. *csenkesz-t*, tb. *—ék.* Növénynem a háromhímesek seregéből; csészéje két polyvájú, sok virágu; füzérkéi hosszukás hengerdedek, két oldalúk vagy sorosak; ondói kihegyzettek, vagy szálkavégűk, vagy kalászosak. Virágzása csenkes, azaz lecsüngő bugás. Alnemei : *féloldalu* vagy *egyenlő bugásak*. (Festuca).

CSENKESZDARA, (csenkesz-dara) ösz. fn. A füvek osztályába tartozó növénynem, melynek daraalaku magvát eledelül használhatni. (Festuca fluitans). A mannafüvek egyike.

CSENKESZFA, Pozsony megyei falu; helyr. *Csenkeszfá-n, —ra, —ról.*

CSENKNYEL, (csenk-nyel) ösz. fn. A csenkféle lecsüngő gyümölcsök nyele.

CSENŐ, (csen-ő) fn. és mn. tt. *csenő-t*. Suttomban, futtában csekélyebb dolgot, apróléktárgyakat lopogató, elcsipő.

CSENTE, falu Somogy megyében; helyr. *Csenté-n, —re, —ről.*

CSENTŐFA, Pozsony megyei falu; helyr. *Csentőfá-n, —ra, —ról.*

CSÉNYE, falu Vas megyében; helyr. *Csényé-n, —re, —ről.*

CSENYÉTE, falu Abaúj megyében; helyr. *Csenyété-n, —re, —ről.*

CSEP, elvont gyöke *cseplesz, csepleg*, vagy *csepejeg, csepőte, cseprente, cseplye, csepü* szóknak, és származékaiknak, melyek alapfogalomban sürün nött, vagy öszvebonyolodott növényi sarjakat, vagy állati szőrszálakat jelentenek. Minélfogva hasonlók hozzá azon *gyép, gyöp, gyap, gyop*, gyökök, melyekből *gyepes, gyöpü, gyapju, gyopár*, mint sürü szálas termények nevei származtak.

CSÉP, hangutánzó gyök, mely a magasról apró részecskékben aláhulló nedvnek, pl. esőnek egyes hangjait utánozza. Származékai : *csépég, csépéget, csépégtet, csépp, cséppen, cséppent*, stb. V. ö. CSÉPP.

CSEP, (1), falvak Komárom, Veszprém és Pest megyékben; helyr. *Csep-en, —re, —ről.*

CSÉP, (2), fn. tt. *csép-et*. Mezei gazdasághoz tartozó eszköz, mely két részből áll, ú. m. hengeralaku fanyélből, és ehhez szijjal csatolt, ide-oda mozogható rövidebb, mintegy rőfhosszuságu szinte fahengerből, melynek vége néha vaspánttal erősített, s ezt *céphadarónak*, vagy *csépostornak* hívják. Használtatik a gabonaszemek kivált a rozs kiverésére. *Csép, kapa, nyavalya, ki nem hiszi, próbálja.* (Km.) *Csépre, kapára termett. Cséppel ütötte agyon. Csépet forgatni. Cséppel hadarni.*

A *csap* igének magasb hangú változata, a finben *tapan* = csapok, csépelek és *tappaja* = cséplő. (Fábián).

CSÉPA, falu Heves és Külső-Szolnok egyesült megyékben; helyr. *Csépá-n, —ra, —ról.*

CSÉPÁN, (1), férfi kn. tt. *Csépán-t*, tb. *—ok.* A régi oklevelekben am. István (Stephanus). Viselik e nevet nemes családok is.

CSÉPÁN, (2), falu Borsod megyében, és Erdélyben Belső-Szolnok megyében; helyr. *Csépán-ba, —ban, —ból.*

CSÉPÁNFALVA, Szepes megyei falu; helyr. *Csépánfalvá-n, —ra, —ról.*

CSEPCSÉN, KIS—, NAGY—, faluk Turócz megyében; helyr. *Csepcsén-be, —ben, —ből.*

CSEPE, falu Ugocsa megyében; helyr. *Csepé-n, —re, —ről.*

CSEPEFA, (csepe-fa) ösz. fn. Göcsejben így neveztetik a csep formára csepként alácsüngő makkot termő tölgyfa, különböztetésül a csoportos makkot termőtől.

CSÉPÉG, (csép-ég), önh. m. *csépég-tem, —tél, —étt.* 1) Valamely folyó anyag, pl. víz, eső, apró részecskékben, melyeket cseppeknek hivunk, alá húll. *Csepeg az eső.* 2) Mondatik mindenféle edényről, vagy eszközről, testről, midőn a folyó anyag kis részecskékben szakadoz ki belőle. *Csepeg a hordó, kád, a házfödél, csepeg a kisgyermek orra. Ha nem csurog, csepeg.* (Km.) *Kicsepeg, becsepeg, lecsepeg, elcsepeg, rácsepeg. Csepeg-csopog. Csepegve-csopogva.* Zárt hangzóval : *csöpög.*

CSÉPÉGÉKÉNY, (csép-ég-ék-ény) mn. tt. *csépégékény-t*, tb. *—ek.* Ami természeténél fogva cseppekké olvadni, csepformában folyni szokott.

CSÉPÉGÉLY, (csép-ég-ély), fn. tt. *csépégély-t*, tb. *—ék.* Csepegőkő, azaz jegeczedés által alakult kő. (Stalactites).

CSÉPÉGÉS, (csép-ég-és) fn. tt. *csépégés-t*, tb. *—ék.* Valamely nedvnek apró szemecskékben, cseppekben hullása. Zárt hangzóval : *csöpögés.*

CSÉPÉGET, (csép-ég-et) áth. m. *csépéget-tem, —tél, —ett*, par. *csépégess.* Valamely folyó anyagot cseppenként ereget, hullat. *A sebre balzsamot csepegetni. A téli edényből elcsepegetni a bort. Faggyuval, zsírral becsepegetni a ruhát, asztalt.* Máskép : *csöpöget.*

CSÉPÉGETÉS, (csép-ég-et-és) fn. tt. *csépégetés-t*, tb. *—ék.* Cselekvés, midőn valamit csepegetünk, cseppenként hullatunk; zártabb hangon : *csöpögetés.*

CSÉPÉGŐ, (1), (csép-ég-ő) mn. tt. *csépégő-t.* Cseppekben hulló, folyó; a miből a folyó anyag apró

részecskékben kiválik. *Csepegő eső; csepegő hordó, csepegő palaczk, csepegő házfödél.*

CSÉPÉGŐ, (2), (csép-ég-ő) fn. A házfödélnek azon része, mely a faltól kevés távolságnyira kiállván az esővizet leadja. *Esőből a csepegő alá.* (Km.) *Bár miként kiáltoz: hő ne, hő ne! húzza őt a csepegőbe méne.* (Remete Péter).

CSÉPÉGŐKŐ, (csépégő-kő) ösz. fn. Lásd : CSÉPÉGÉLY.

CSÉPÉGŐSZÉMŰ, (csépégő-szémű) ösz. mn. Kinek szemei folyvást könnyeznek, csipás (szemű).

CSÉPÉGTET, (csép-ég-tet) áth. m. *csépégtet-tem, —tél, —étt,* par. *csépégtess.* Nem hanyagságból, vagy vigyázatlanul, hanem szándékosan hullat, ereget cseppenként valamit. *Spanyolviaszt csepegtetni a levélre.* Átv. ért. bizonyos tanokat, elveket, erkölcsiségre vonatkozó dolgokat folytonosan, mintegy cseppenként szivárogtat valakinek eszébe, szívébe. *Honszeretetet csepegtetni a növendék szívébe.*

CSEPEJEG, CSEPEJEGÉS, l. CSEPELYEG, CSEPELYEGÉS.

CSEPEL, falvak Baranya, Somogy, Pest, s puszta Veszprém megyében. Helyr. *Csepel-en, —re, —ről. Csepel* máskép *Ráczkevi szigete* Pest megyében, Budapesten alúl.

CSÉPÉL, (csép-él) áth. m. *csépél-t,* ritkán : *csép-lett.* Hüvelyes veteményt, vagy gabonát csép nevü eszközzel ver, hogy a mag kijöjön hüvelyéből vagy toklászából. *Szalmát csépel*, (km) azaz sikeretlenül dolgozik; mondatik különösen a magtalan nejü férfiról. A gabonafajok közöl a magyar rend szerént csak a rozsot szokta csépelni, minthogy ennek szalmája zsúpnak használtatik. Átv. ért. *megcsépelni, elcsépelni valakit,* am. jól megdöngetni, elpufogatni. *Elcsépelt dolog,* amit már százszor és százszor elmondottak, érdektelen, elkopott, nem új.

CSÉPÉLÉS, (csép-él-és) fn. Lásd : CSÉPLÉS.

CSÉPÉLETLEN, (csép-él-et-len) mn. tt. *csépéletlen-t,* tb. *—ék.* Ami nincsen kicsépelve. *Csépeletlen rozs, csépeletlen asztag.* Határozóilag am. csépeletlenül, ki nem csépelve.

CSEPELY, falu Ungh megyében; helyr. *Csepely-én, —re, —ről.*

CSÉPÉLY, lásd : CSÉPLYE.

CSÉPÉLYEG, (csép-ély-eg) fn. tt. *csepelyegét,* vagy *cséplyeg-ét.* Öszvebonyolodott, sürüen öszveragadt szőr, haj, s ilyféle szálas test, péld. gyapju, kender, stb.

CSÉPÉLYEGÉS, (csép-ély-eg-és) mn. tt. *csépélyeges-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Zsír-, szurok-, mézcseppek vagy más ragadós szer által öszvebonyolodott, kevert, kuszált, péld. haj, toll, szőr, szösz. *Csepelyeges lóserény.*

CSÉPÉLYÉS, lásd : CSÉPLYÉS.

CSÉPÉR, (csép-ér) kiavult vagy elvont törzs *csép* gyökből és *ér* képzőből; származékai : *csépérég, csépérédik, cseperke.* Eredetinél fogva jelent valamit, mi lassan, mintegy cseppenként, apródonként ered, nő, vagy a maga nemében kicsin.

CSÉPÉRÉDÉS, (csép-ér-éd-és) fn. tt. *csépérédés-t,* tb. *—ék.* Lassu, mintegy cseppenkénti növekedés.

CSÉPÉRÉDIK, (csép-ér-éd-ik) k. m. *csépéréd-tem, —tél, —étt.* Cseppenként, lassan növekedik, serdül. *Fölcseperedni* lassacskán, mintegy apró bajok közt felnőni.

CSÉPÉRÉG, (csép-ér-ég) önh. m. *csépéreg-tem,* vagy *csépérg-éttem, —tél,* vagy *—éttél, csépérg-étt.* Mondjuk csőről, midőn nem sürün, nem zápor alakban, hanem csak ritka apróbb harmatozó cseppekben ered, húll alá. *Csepereg az eső.*

CSÉPÉRGÉS, (csép-ér-ég-és) fn. tt. *csépérgés-t,* tb. *—ék,* Ritka, apró esőzés.

CSÉPÉRGŐ, (csép-ér-ég-ő) mn. tt. *csépérgő-t.* Ritka, apró cseppekben hulladozó. *Csepergő eső.*

CSÉPÉRÍT, CSÉPÉRIT, (csép-ér-ít) áth. m. *csépérít-étt,* htn. *—ni,* vagy *—éni,* par. *—s.* Apró részecskékből valamit öszveállít.

CSÉPÉRÍTÉS, CSÉPÉRITÉS, (csép-ér-ít-és) fn. tt. *csépérítés-t,* tb. *—ék.* Öszveállítás apró részecskékből.

CSÉPÉRKE, (csép-ér-ke) fn. tt. *csépérkét.* 1) Szeged tájékán am. eső- és hólében, mintegy cseppenként keletkezett pocsolya, tócsa. 2) Leginkább gyepeken, legelőkön termő veres lemezű, s gömbölyü fehér kalapú gombafaj, máskép *csiperke, veresbélü gomba.* (Champignon).

CSEPERTÉS, (csep-er-t-és) mn. tt. *csepertés-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Vas megyei tájszó, am. sántikáló. Valószinű, hogy eredetileg *csipertes* volt, s oly sántát jelentett, kinek csipeje kimenyült. V. ö. CZIBAK.

CSEPESZ, fn. tt. *csepesz-t,* tb. *—ék.* Székely tájnyelven am. fejkötő, fejrevaló neme, másképen alhangon : *csápsza,* tehát nyilván *csapka, sipka* szóval rokon. Egyébiránt alhangon megvan a román nyelvben is, tótúl pedig *csepecz* am. női fejkötő.

CSEPÉTE, (csep-é-te, vagy csep-ő-te) fn. tt. *csepétét.* Dunán túli tájszó, am. bokros, cserjés, csalitos erdőcske. Rokon a *cseplye, cseplyeteg,* s azon *csep* gyökü szókkal, melyek sürüen fakadó növényi vagy állati sarjakra vonatkoznak. Törökül *csöp* Hindoglu szerént am. a franczia *bois* (fa; erdő). V. ö. CSEP, gyök.

CSÉPFOLYÓS, (csép-folyós) ösz. mn. Ami cseppenként, nem tömeges sugárban foly, vagy fakad. *Csepfolyós forrás.*

CSÉPGYÖNGY, (csép-gyöngy) ösz. fn. A növények virágkelyheiben, vagy levelein cseppé alakult harmat, harmatgyöngy, vagy gyöngyharmat.

CSÉPHADARÓ, (csép-hadaró) ösz. fn. A csépféle eszköznek rövidebb forgékony hengerkéje, melylyel a szalmából a szemeket kiverik. *Jár a nyelve, mint a cséphadaró.* Km. V. ö. CSÉP.

CSÉPHELY, (csép-hely) ösz. fn. 1) Kövön, földön, stb. kivásott üregecske, melyet a ráhullott csep-

pek képeztek. 2) Az egyes csepnek akárhol látható nyoma, pl. *csephely a ruhán*, *kalapon*, *asztalon*, *abroszon.*

CSÉPKÉN, (csép-kén) ösz. fn. Olvasztott kén, mely az ólomégetésnél az ólomérczből kicsepeg, s jégcsap-alakban öszvemegy.

CSÉPKŐ, (csép-kő) ösz. fn. L. CSÉPÉGÉLY.

CSEPLE, (csep-le) fn. tt. *cseplét.* Székely tájnyelven am. borbogár, másképp : *cseszle.*

CSÉPLÉS, (csép-él-és) fn. tt. *cséplés-t*, tb. *—ék*, Mezei munka, midőn a hüvelyes veteményből, vagy gabonából a magot *csép* nevü eszközökkel verik ki. *Babcséplés, rozscséplés, próbacséplés.*

CSEPLESZ, CSÉPLESZ, (csep-el-esz) fn. tt. *cseplesz t*, tb. *—ék.* Sürüen sarjadzó bokros csalit, fiatal erdő. Átv. ért. mint melléknév am. hitvány kis termetü. *Cseplesz ember.* Az állati testekben, a beleknek hártyás és háló gyanánt egymásba szövődött edényei. (Omentum).

CSEPLESZBORZON, (cseplesz-borzon) ösz. fn. A borzonok neméhez tartozó növényfaj; szára lecsepült; levelei kétszer szárnyaltak; levelkéi szárnyasan hasgattak, csak szélső magvai borzasak. (Tordylium nodosum, Linn.)

CSEPLESZCSIGACSŐ, (cseplesz-csiga-cső) ösz. fn. Növényfaj a csigacsövek neméből; virágai fürtösek, hüvelyei kunkorodottak, simák; pálhái tövön fogasak; levelkéi szálasak, fogas végük. (Medicago prostrata).

CSEPLESZHANGA, (cseplesz-hanga) ösz. fn. A hanga nemü cserjékhez tartozó növényfaj, melynek bokrétája csöves, hangaforma. (Erica herbacea).

CSEPLESZLÁTONYA, (cseplesz-látonya) ösz. fn. Növényfaj a látonyák neméből; szárai lecsepültek, csepleszek; levelei ellenesek; virágai rövid kocsányuk, fehérek. (Elatine hydropiper).

CSEPLESZLOB, (cseplesz-lob) ösz. fn. Gyuladás féle bántalom az állati bélcsepleszben.

CSEPLESZMEGGY, (cseplesz-meggy) ösz. fn. Apró csemetéken termő meggy, vagy maga az ily apró gyümölcsöt termő csemete; sajmeggy.

CSEPLESZPINTYŐ, (cseplesz-pintyő) ösz. fn. Növényfaj a pintyők neméből; levelei dárdaformák, váltogatók; szárai henyélők; virága czérnakocsányu, görbe sarkantyús, sárga, vagy kék szinü. (Antirrhinum Elatine).

CSEPLESZRECZEFOG, (cseplesz-recze-fog) ösz. fn. A reczefogak neméhez tartozó növényfaj; szára elágazó, cseplesz; levelei lándsások; tokjai hengerdedek a levéltöveken; kupakjai laposak, szálkahegyük; lakik a csendes folyóvizekben. (Fontinalis antipyretica).

CSEPLESZSÉRV, (cseplesz-sérv) ösz. fn. Sérv az állati bél csepleszében.

CSÉPLET, (csép-él-et) fn. tt. *cséplet-ét.* Cséplés által kivert gabonaszemek öszvege. *Egy cséplet*, amit egy ágyazásból kivertek.

CSÉPLÉTT, (csép-él-étt) mn. tt. *cséplétt-et.* Amit cséppel kivertek. *Cséplett szalma. Cséplett rozs.*

CSEPLEZ, lásd : CSEPLESZ.

CSÉPLŐ, (csép-él-ő) ösz. fn. tt. *cséplö-t.* 1) A mezei gazdaságnál azon munkás, ki cséppel veri ki a vetemények de leginkább a gabona megvát. *Eszik, mint a cséplö.* (Km). 2) Némely tájdivat szerént: azon eszköz, melylyel a cséplés történik, azaz csép.

Hasonló hozzá a finn *tappaja.* V. ö. CSÉP (2).

CSÉPLŐBÉR, csépl-ő-bér) ösz. fn. Bér pénzben, vagy gabonában, melyet a cséplők munkájokért kapnak.

CSÉPLŐFA, (cséplö-fa) ösz. fn. Lásd : CSÉPHADARÓ.

CSÉPLŐGÉP, (cséplö-gép) ösz. fn. Gép, mely több cséphadaró forma eszközzel ellátva, s egy-két hozzáértő által igazgatva cséplői munkát végez.

CSÉPLŐMŰ, cséplö-mü) ösz. fn. Lásd : CSÉPLŐGÉP.

CSÉPLŐPAJTA, (cséplö-pajta) ösz. fn. Majorsági tágas épület, melynek födele alatt a cséplők esötöl, hótól szabadon teszik munkájokat, illetőleg melyben cséplőgép van fölállítva.

CSÉPLŐRÉSZ, (cséplö-rész) ösz. fn. A kicsépelt gabonából a cséplőknek szerződés szerént adatni szokott gabonamennyiség, mint a nyomtatóknak a nyomtató-, az aratóknak az aratórész.

CSÉPLŐSZÉRŰ, (cséplö-szérü) ösz. fn. Szérü, hol gabonát csépelnek. V. ö. SZÉRŰ.

CSEPLYE, (csep-ely-e) fn. tt. *cseplyét.* Inkább ritka mint sürü sarjadzásu cserje, bokor, csemetefa, csepőcze vagy csepőte.

CSEPLYEFA, (cseplye-fa) ösz. fn. Apró, törpe, csemetefa, bokorfa, cserje.

CSEPLYES, (csep-ely-es) mn. tt. *cseplyes-t*, vagy *—et*, tb. *—ek.* Bokros, cserjes, csalitos, apró csemetékkel benőtt. *Cseplyes erdőaly. Cseplyes legelő.* Vétetik főnevül is. V. ö. CSENDERES.

CSEPLYÉS, (csep-ely-e-es), lásd : CSEPLYES.

CSEPLYESÉDIK, (csep-ely-es-éd-ik) k. m. *cseplyeséd-tem*, *—tél*, *—étt.* Cseplye nemü apró bokrok növekednek rajta, cserjesedik, csalitosodik.

CSEPLYETEG, (csep-ely-et-eg) fn. tt. *Cseplyeteg-ét.* Bokros, cserjes hely, apró cseprő csalitokból álló sürüség.

CSÉPNYEL, (csép-nyel) ösz. fn. A csépnek azon része, melyet a cséplő kezébe fog, s melyhez a hadaró függesztetik.

CSÉPNYI, (csép-nyi) mn. tt. *csépnyi-t*, tb. *—ek.* Csephez hasonló nagyságu, oly kicsi, mint egy csepp. Köz beszédben am. a maga neméhen igen piczin, nagyon kevés. *Csepnyi bort sem ittam. Csepnyi esze sincs. Csepnyi embersége nem volt.* Hasonló kicsinyítők : *morzsányi*, *szikrányi*, *mákszemnyi*, *körömfeketényi*, *csipetnyi*, stb.

CSEPŐCZE, (csep-ő-cze) fn. tt. *csepőczét.* Bokros, cserjes erdőcske, haraszt; másképp : *csepéte*, *csepőte.*

CSEPŐTE, (csep-ő-te) fn. Lásd : CSEPŐCZE. A *t* és *cz* úgy váltakoznak bennek, mint ezekben : *gombócza, gombóta.*

CSÉPP, (lásd : csėp) fn. tt. *csėpp-et.* 1) Kicsided része valamely folyó testnek, gömbölyü vagy hosszukás alakban. *Vizcsepp, vércsepp, könycsepp, borcsepp. Cseppekben adni be a gyógyszert. Sok csepp-ből nagy eső válik.* Km. *A göz hidegebb testet érve cseppekké fut össze. Az izzadás cseppekben szakad homlokáról. Cseppekből áll a tenger.* Km. *Sok csepp követ váj,* vagy : *Sok csepp likat ver a kövön,* vagy : *Gyakor esėssel a kicsin csepp is lyukat ver.* Km. *Cseppenként a hordó is megtelik.* Km. *Utolsó csepp vérig védelmezi magát. Kár minden cseppért, mely e finom italból elhull.* 2) Átv. ért. a maga nemében kicsin, kevés. *Cseppet sem adok. Csak egy cseppet kérek. Cseppet sem félek töle. Egy csepp becsület nincs benne. Jó az öreg ember a háznál, ha egy csepp esze sincsen.* Km. Köz nyelven hallani ilyeket is : *csepp kenyér, csepp liszt, csepp búza.* Innen értelmezhető az *aprócseprö* kifejezés is, mely am. apró cseppnyi, és a kicsit jelentő *csipcsop, csipcsup.* Eredetileg hangutánzó, mely az ilyetén hig testnek valamely kemény alapra hullásakor, s megütödésekor hallatszó hangját utánozza, valamint a latin *gutta*, német *Tropfen*, szláv *klapka* is. Egyébiránt rokon vele a finn *tippun*, s mennyiben nedvet jelent, hasonlók hozzá a szanszkrit *dhúp* (gőzölög), *tip* (nedvez), hellen *δύπτω*, *δεύω*, német *Dampf*, török *szu* (víz) stb.

CSÉPPED, (csėpp-ed) önh. m. *csėpped-tem, —tél, —ėtt.* Kis cseppekben esik, kis cseppekre oszlik. Származéka : *csėppedék.*

CSÉPPEDÉK, (csėpp-ed-ék) fn. tt. *cseppedékėt.* Csepféle hulladék, ami fecskendés, locsolás stb. által apró szemecskékben leesik.

CSÉPPEDÉKÉS, (csėpp-ed-ék-ės) mn. tt. *csėppedékės-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Cseppedékekkel behintett, nedvesített.

CSÉPPEN, (csėpp-en) önh. m. *csėppen-t.* Valamely folyó testnek egyes részecskéje, melyet cseppnek hivunk, leesik, aláhull. *Ha nem csurran (vagy csordúl), cseppen.* (Km). *Oly irigy szemmel nézte, majd kicseppent a vér a szeméből.* (Km). Átv. ért. különösen tréfás kifejezésben am. esik, elesik, húll, elhúll. *Kicseppent a hivatalból; megcsúszott a lába, s elcseppent; nagyott cseppent a szegény! Az aranyból is elcseppen.* (Km.)

CSÉPPENÉS, (csėpp-en-és) fn. tt. *csėppenės-t,* tb. *—ėk.* Csepformában leesés, lehullás.

CSÉPPENET, (csėpp-en-et) fn. tt. *csėppenet-ėt.* Cseppent testecske, csepp. „Miképen vérnek cseppenete." (gutta sanguinis). Tatrosi cod.

CSÉPPENKÉNT, (csėpp-en-ként) ih. Egyes cseppeket egymás után ejtve, hullatva, egyegy cseppnyi mennyiségben. *Cseppenként adni be a gyógyszert.*

CSÉPPENT, (csėpp-en-t) áth. m. *csėppent-ėtt,* par. *—s,* htn. *—ni,* vagy *—eni.* Eszközli, hogy valami cseppenjen, hogy cseppalakban hulljon alá. *Bort cseppenteni a vízbe. Zsírt cseppenteni a ruhára. Olajt cseppenteni a megégetett testre. Balzsamot cseppenteni a sebbe. Tűzre olajt cseppenteni.* Km. *Mint a cseppentett vér,* azaz legtisztább piros vér. Átv. ért. tréfásan am. ejt, elejt. *Elcseppentette a boros korsót.*

CSÉPPENTÉS, (csėpp-en-t-és) fn. tt. *cseppentés-t,* tb. *—ėk,* Nedvnek cseppformában lehullatása.

CSÉPPFÖRDŐ, (csėpp-fördő) ösz. fn. Sajátságos készületü fürdő, midőn a víz magasról cseppekre oszolva esik alá, zuhanyfördő.

CSÉPPHULLATÁS, (csėpp-hullatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn bizonyos nedvet cseppenként hullatunk.

CSÉPREDÉK, (csėp-er-ed-ék) fn. tt. *csėpredékėt.* A maga nemében aprócseprő holmi, csipcsopféle jószág, kicsiség.

CSEPREGH, mváros Soprony megyében ; helyr. *Csepregh-ėn, —re, —ről.*

CSÉPRENTE, (csėp-er-ent-e) fn. tt. *csėprentėt.* Apró tüske, bokor, cserje, cseplesz sarjadék.

CSÉPRŐ, (csėp-er-ő) mn. tt. *csėprő-t.* Az *apró* szóval ikerítve divatozik : *aprócseprő,* azaz, kicsi mint a csep. *Aprócseprő bokrok.*

CSEPSZ, (csep-esz) fn. tt. *csepsz-ėt.* Lásd : CSEPESZ.

CSÉPÜ, CSÉPÜ, (csėp-ü) fn. tt. *csėpü-t.* A kendernek, vagy lennek apraja, sürüen öszvekuszált kóczcza, alja, mely gerebenezéskor a többi hosszu szálaktól elválik, elmarad. *Olyan a haja, mint a csepü.* (Km). *Csepüből tekert fonal. Csepü lángjából jövendőt mondani. Csepűn csomót, tojásban szőrt keres* km. azaz mindenben hasztalan munkát csinál; amabban nem szükség csomót keresni mert különben is elég van benne, itt hiába keresnél szőrt, mert nincs. *Csepüvel bedugni, betömni valamely rést.* Zártabb hangzóval : *csöpü.*

Mint sürü szálas részekből álló testhez hasonló : *gyėp, gyepü, gyap gyapju.* Ide sorozható *csomó* is. Különben rokon vele a török *üsztüpü*, latin *stupa*, olasz *stoppa*, finn *töppy, tappura*, és általánosb értelemben a szanszkrit *sztúpasz* (cumulus), *sztúpa-ja-mi* (häufe auf. Curtius) stb.

CSÉPÜHAL, CSÉPÜHAL, (csepü-hal) ösz. fn. Linne szerént az állatok harmadik osztályának harmadik sorába tartozó kétlaki (hüllő) úszó állat, melynek egész testét tüskék borítják. (Hystrix).

CSÉPÜJÓS, CSÉPÜJÓS, (csepü-jós) lásd : *Csepünėző.*

CSÉPÜL, CSÉPÜL, (csėp-ü-öl) áth. m. *csėpül-t.* Átv. ért. használtatik, s annyi mint : ver, lever, öszvetipor, letipor, mint a csepüt. *Lecsepülték.* Így él e szóval Pázmán P. Egyébiránt, mind értelemre mind hangra nézve igen hasonlít hozzá a *csėpel* ige.

CSÉPÜNÉZŐ, vagy CSÉPÜNÉZŐ, (csėpü-néző) ösz. fn. A fonóházi mulatságokban azon személy, ki a csepü lángolásából a leányoknak jövendőt mond. V. ö. CZUCZORKÁL.

CSÉPŰS, CSÉPÜS, (csep-ü-ös) mn. tt. *csépüs-t*, vagy *—et*, tb. *—ek*. Kóczos, minek sok csepüje, azaz alja van. *Csepüs len, csepüs kender.*

CSÉPŰSEN, CSÉPÜSEN, (csép-ü-ös-en) ih. Csepüs állapotban, csepüvel vegyest.

CSÉPÜTŰZ, (csépü-tüz) ösz. fn. Az égő csepünek lángja.

CSÉPZÉS, (csép-éz-és) fn. tt. *—t*, tb. *—ék*. Hajnak, szőrnek, gyapjunak öszvebonyolodása, fonódása, szövődése, mintegy csepleszszé alakulása.

CSÉPZÉTT, (csép-éz-étt) mn. tt. *csépzétt-et*. Aminek szálai bonyolodottak, sürüen egymásba fonódtak, öszvekuszálódtak. *Csepzett haj, szőr, gyapju.*

CSÉPZIK, (csép-éz-ik) k. m. *csépz-étt*, htn. *—eni*. Mondjuk hajról, szőrről, gyapjuról, midőn szálai sürüen egymásba keverednek, bonyolodnak. Csepzenek a kuszán nőtt száru növények is.

CSER, (1), vagy CSÉR, hangutánzó gyöke *cserég, cserdít, cserdül, cserget, cserren, cserrent, csergeteg, csermely, cserszeg, csertet, csertel* stb. származékoknak. Zártabb ajakkal ejtve: *csör, csörög*, stb. Azonban e származékok közöl némelyekben a gyökbeli *e* nem könnyen változik *ö*-vé söt *é*-vé sem. Ilyenek: *cserdít, cserdül, cserget, csermely, cserszeg*; úgy hogy a három elsőnek némileg különböző jelentése is van mint az *ö*-s *csördít, csördül, csörget* szóknak, a két utóbbiban pedig alig használja a közszokás az ö magánhangzót. Lásd az illető czikkeket.

CSER, (2), hangutánzó gyöke *cserép* szónak és származékainak. Rokon a föntebbi *cser* (1) vagy *csér* gyökkel, azon különbséggel, hogy zárt *é* vagy épen *ö* magánhangzót a közszokás szerént nem fogad el.

CSER, (3), elvont gyöke *cserj, cserje, cserjes, cserjés, csereklye, cserény* szóknak és származékaiknak, melyek a magok neméhen kisebb sarjadozásu növényekre vonatkoznak, s ennélfogva rokonai: *sereng* (sarju), *csir, csira*, vastaghangon: *sarj, sarjad, sarju*.

CSER, (4), a *csere, cserél, cserebere* szók gyöke. Lásd: CSERE.

CSER, (5), elvont gyöke *cserke, cserkél, cserkész* szóknak és származékaiknak. Eredeti jelentésénél fogva vagy am. *ker, kör*, mennyiben a cserkélés körüljárással történik, vagy a *cserkefaju* kakuk szavának utánzása. V. ö. CSERKE.

CSER, (6), fn. tt. *cser-t*, tb. *—ék*. 1) A tölgyfának egyik faja. Lásd: CSERFA. 2) Ugyanazon fának valamint némely más fáknak kérge, melyet a timárok s más börkészítők csávába használnak. Innen: *cserviz, cserhéjviz, cserhaj, cserhaju dinnye.* 3) Ezen mondatokban: *Cserben hagyni valakit, cserben maradni* am. *csér*. Lásd ezt.

Mint fa nevéhez hasonlók a latin: *quercus*, olasz *cerro*, német tájszó: *Zerr- (Eichen)*. Megvan a szláv nyelvekben is.

CSER, (7), puszták Somogy és Szala megyékben; helyr. *Cser-en, —re, —ről.*

CSÉR, (1), fn. tt. *csér-t*, tb. *—ok*. Göcseji és somogyi tájnyelven am. *sár*, honnan *cséros* (vastaghangu ragozással) am. sáros, sárvizes, csajbos, czafatos, csetres. E tájszóból értelmezhető a közmondás: *cserben maradni, cserben hagyni valakit*, Molnár A. szerint: „in luto haerentem fraudulenter deserit." Egyébiránt, mennyiben a cser jelent csávát is, a fentebbi mondatok erre is vonatkozhatnak.

CSÉR, (2), falu és puszta Sopron megyében; helyr. *Csér-en, —re, —ről.*

CSERBÉL, erdélyi falu Hunyad megyében; helyr. *Cserbél-én, —re, —ről.*

CSERBIA, erdélyi falu Hunyad megyében; helyr. *Cserbiá-n, —ra, —ról.*

CSERBOGYÓ, (cser-bogyó) ösz. fn. Lásd: GUBACS.

CSERBÓK, CSEREBÓK, Dunán túli tájejtéssel nem egyéb, mint a csonkított *cserebogár*. Lásd ezt.

CSERBUGA, (cser-buga) ösz. fn. Lásd: GUBACS.

CSÉRCSE, (csér-cse) fn. Lásd: CSÖRCSE.

CSERDI, falu Baranya megyében; helyr. *Cserdi-be, —ben, —ből.*

CSÉRDÍT, lásd: CSÖRDÍT.

CSERDÍT, (cser-d-ít) áth. m. *cserdít-étt*. Az *ít* képzőjü azon kevés igék sorába tartozik, melyek nem tárgyesetet, hanem segítő névragot (némely nyelvekben az úgynevezett instrumentalist) kivánnak magok mellé. Jelenti t. i. azon müködést, midőn valaki ostor nemü eszközzel, vékonyabb vagy gyöngébb hangot hoz elé. *Ostorral, karikással cserdíteni. Ültess engem oda, majd közzé cserdítek én.* Km. am. adj nekem hatalmat, majd élek én vele. A vastagabb hangú cserdítésnek pattantás és csattantás a neve.

CSERDÍTÉS, (cser-d-ít-és) fn. tt. *cserdítés-t*, tb. *—ék*. Cselekvés, midőn valaki cserdít.

CSERDŰL, (cser-d-ül) önh. m. *cserdül-t*. Az ostor nemü eszköz vékonyabb vagy gyöngébb hangot ad, mint ha pattanna vagy csattanna. V. ö. CSERDŰL.

CSERDUGASZ, (cser-dugasz) ösz. fn. Bizonyos külföldi cserfának (quercus suber) puha, és rugonyos kérgéből készült dugasz.

CSERDÚS, (cser-dús) ösz. mn. Cserrel, cserfával, cseres erdővel bővelkedő.

CSÉRDŰL, lásd: CSÖRDŰL.

CSERE, (1), (cser-e) fn. Lásd: CSERJE.

CSERE, (2), (cser-e) fn. tt. *cserét*. 1) Cselekvény, midőn valaki bizonyos tárgyat vagy árut másért oda enged. *Csere csalával vagy csalással jár.* (Km). rövidebben: *csere csala* (Km). *Egyszer megcserélt könnyen megy cserébe.* (Km). *Jó cserét tenni.* 2) Cserének mondják, midőn nyelvtanulás végett, vagy más nevelési tekintetből, a külön helyeken lakó szülék egymásnak általadják gyermekeiket szállásra, és élelmezésre. *Cserében adni fiát, leányát. Cserét keresni Cserében tartani más gyermekét.* 3) Valamely tárgynak más általi felváltása. V. ö. CSERÉL.

Eredeti jelentése homályos; hacsak a hangutánzó *tere*-(ferél) szóval nem rokonítjuk, minthogy

sok tereferével jár. Eléfordúl Bessenyei Györgynél (ki szabolcsi születésű volt a XVIII. századból) *cserfel* = tereferél. „Eridj te, nyelves lyány, ne cserfelj." (Agis tragoediája). És valóban *csere-bere* is tökéletesen egyezik *tere-fere* szóval. *Cserefecsél* szinte ily hangutánzó.

CSERE, (3), KIS—, puszta Szabolcs megyében; helyr. *Cseré-n, —re, —ről.*

CSEREALKU, (csere-alku) ösz. fn. Szerződés, mely az egymással felváltandó, egymásért adandó tárgyak vagy áruk fölött foly.

CSEREBABÓ, (csere-babó) ösz. fn. Vad bükkön neme, mely bokrosan, azaz cserjésen a kerítések mellett szeret tenyészni.

CSEREBÉCS, (csere-bécs) ösz. fn. Lásd : CSEREÉRTÉK.

CSERÉBEN, (cser-e-ben) ih. Tárgyat tárgyért, árut árért, személyt személyért adva. *Cserében tart diákokat; cserében szerezte pipáját.*

CSEREBERE, (csere-bere) ösz. fn. tt. *csereberét.* Aprólékos kereskedés, mely leginkább cseréből, vagy holmi ócska szerek adásvevéséből áll, különösen olyan, mely csalásokkal van öszvekötve, példáúl a házaló kupeczeké. V. ö. CSERE (2).

CSEREBERÉL, (csere-berél) ösz. áth. m. *csereberél-t.* Aprólék dolgokat, kisebb, vagy ócska kopott árukat bevált, becserél, mint a házalók tenni szoktak.

CSEREBERÉLÉS, (csere-berélés) ösz. fn. Adásvevés neme, mely csereberével történik.

CSEREBI, (cser-eb-i) mn. tt. *cserebi-t,* tb. *—ek.* Így nevezik általán a rosz dohányt, milyen a sarju dohány azon levelekhez képest, melyek a szár derekán vagy hegyén teremnek, tehát azon apró levelek, hajtások, melyek utólag sarjadzanak, s kellőleg meg nem érnek. Gyöke a sarjat jelentő *cser, csere.*

CSEREBOGÁR, (csere-bogár) ösz. fn. Ismeretes bogár, vagy inkább robar, vörösbarna röptyükkel, fekete és fehér hassal, s jobbára fekete nyakpaizszsal, mely tavaszutó havában a földből kibujik, s fák, bokrok leveleivel él. *Cserebogár, sárga cserebogár, nem kérdem én töled, mikor lesz nyár.* (Népd). *Cserebogár nem jó csősze a cserjének.* Km. *Több esze van egy cserebogárnak.* Km.

CSEREBOGYÓ, (csere-bogyó) ösz. fn. Lásd : GALAGONYA.

CSEREBÓK, tájszó, a közönségesb *cserebogár* helyett. Lásd ezt.

CSEREBUB, (csere-bub) ösz. fn. Cserjenövény a négyhímesek seregéből; virága csoportos, közcsésze nélkül; csészécskéji töltséresek; bokrétája töltséres egyszirmu; magva egy, szöszös. (Cephalanthus).

CSEREBURA, (csere-bura) ösz. fn. Levagdalt apró cserjeágak. Székely tájszó. Hasonló hozzá a maga nemében aprót jelentő *csiribiri.* Lásd ezt.

CSEREBÜL, CSEREBÜLY, (csere-bül vagy büly) ösz. fn. tt. *cserebül-t,* tb. *—ök.* 1) Cserebogár. 2) Tágasabb értelemben : a bogarak bizonyos osztálya, hová tartoznak : *Herkules-, Aktaeon-, deres-, holdfejü-, orrszarvu-, trágyabogár-, kalapos-, kapás-, tavaszi-, szent-, galacsinhajtó-, csapóbogár-, almaszipoly-, rozsszipoly-, nyárkezdeti-, aranyos-, csajkó cserebül.*

CSEREÉRTÉK, (csere-érték) ösz. fn. A cserében adott és vett dolognak becse, melyet azokról a cserélő felek mindenike gondol magának, s mely ha pénzben fejeztetik ki, *ár* nevet kap.

CSEREFALVA, székely falu Maros székben; helyr. *Cserefalvá-n, —ra, —ról.*

CSÉRÉFICSÉL, (csérė-ficsél) ösz. önh. Trécsel, tereferél, deredarál, licseglocsog, cseregfecseg. Hangutánzó.

CSÉRÉFICSÉLÉS, (csérė-ficsélés) ösz. fn. Tereferélés, csergés, fecsegés.

CSÉRÉG, lásd : CSÖRÖG.

CSEREGALAGONYA, (csere-galagonya) ösz. fn. Növényfaj a galagonyák neméből; cserjéje vagy fája tövises águ; levelei három karéjúk, egyenetlen fűrészfogúk; gyümölcse piros, néha fehér. (Crataegus oxyacantha).

CSEREKE, (cser-ek-e) fn. tt. *cserekét.* Fából való ágasbogas eszköz, melynek segitségével a sima dereku fákra mászni lehet. Székely tájszó.

CSEREKLE, CSEREKLYE, (cser-ek-le) fn. tt. *cseréklét.* 1) A nádasok cseres alja, apró sarjadéka, és nádtarló. *A csereklét őszi hónapokban elégetni.* 2) A székelyeknél a fenyvesek lehullott száraz levelei, ágacskái.

Gyöke a sarjat jelentő *cser.*

CSEREKLÉS, CSEREKLYÉS, (cser-ek-le-es) mn. tt. *csereklés-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Csereklével benőtt, nádtarlós; lehullott falevelekkel födött. *Cseréklés nádasok. Csereklés fenyüerdő.*

CSERÉL, (cser-e-el) áth. m. *cserél-t.* 1) Valamely tárgyért, áruért más tárgyat, árut ad. *A czigány szeret lovat cserélni. Pipát cserélni. Eben gubát cserélt.* (Km). *Sapkát cserél süvegen.* (Km). 2) Sorsot, állapotot, más sorssal, állapottal vált fel. *Lakást cserélni, helyet cserélni, nevet cserélni. Nem cserélnék veled.* Öszvetételei : *Becserélni, elcserélni, fölcserélni, kicserélni, megcserélni. A papiros jegyeket becserélni ezüsttel. Sötétben elcserélni a kalapot. Fölcserélni a garasokat krajczárokkal. Kicserélni jó ruhával a rosszat. Megcserélni valakivel.*

CSERÉLBERÉL, (cserél-berél) ösz. áth. Ragozása : *cserélek-berélek, cserélsz-berélsz, cseréltem-béréltem* stb. Lásd : CSEREBERÉL.

CSERÉLÉS, (cser-e el-és) fn. tt. *cserélés-t,* tb. *—ek.* Valamely tárgyért, áruért más tárgynak, árunak adása.

CSERELEVÉL, (csere-levél) ösz. fn. E régies, nem igen divatozott szó helyett jelenleg a törvényben szentesitett *váltólevél* vagy rövidebben *váltó* használtatik általánosan. Ma jelent 1. cserealkuról szóló levelet, 2. cserjelevelet. V. ö. CSERJE és LEVÉL.

CSERENCS, falu Gömör megyében; helyr. *Cserencs-én, —re, —ről.*

CSERÉNY, (1), (cser-e-eny) fn. tt. *cserény-t*, tb. *—ék*. 1) Némely vidékeken a falusi konyhaajtók előtt veszszőből font félajtó, saraglya. 2) Vesszőből font saraglya, melyet két ember gyaloghintó módjára vihet. 3) Csikósok és gulyások vesszősátora. 4) Vesszőkosár négy fogatékkal, trágyahordásra való. 5) Gyümölcsszárító, vesszőből.

Gyöke a sarjat, vesszőt jelentő *cser*, *cserj*.

CSERÉNY, (2), falu Zólyom megyében; helyr. *Cserény-be, —ben, —ből*.

CSERÉNYAKOL, (cserény-akol) ösz. fn. Cserénynyel, azaz vesszőből font sövénynyel kerített akol.

CSERENYE, falu Bars megyében; helyr. *Cserenyé-n, —re, —ről*.

CSERÉNYFA, Somogy megyei falu; helyr. *Cserényfá-n, —ra, —ról*.

CSERÉP, (1), (cser-ép vagy cser-ep) fn. és mn. tt. *cserep-et*. 1) Agyagföldből, kőanyagból készült edénynek tört darabja. *Eltört fazék cserepei. Üvegcseréppel megsérteni a kezét. Cserepén ismerem, milyen fazék volt.* Km. *Rátartja magát, mint a mécses cserép.* Km. *Új cserépbe avult szag tartós szokott lenni.* („Quo semel estimbuta recens, servabit odorem testa diu"). Km.

„Szegény magyar nép,
Jóra mikor lép?
Megromlott már mint cserép."

Régi dal.

2) Mint melléknév vagy öszvetételekben határozó név jelent agyagból égetett, készített valamit. *Cserépedény. Cserépfazék. Cserépfödő. Cserépzsindely. Reáillik, mint disznóólra a cserépfödél.* Km. *Cseréptálhoz fakanál.* Km. Némely vidékeken *cserep*.

Hangutánzó szó, am. *csörömpölő, töredékeny* valami. Rokon vele a török *kïr-mak* (törni), továbbá a német *Scherbe;* megvan a szláv nyelvekben is.

CSERÉP, (2), vagy CSERÉPFALU, helység Borsod megyében; helyr. *Cserép-en, —re, —ről*, v. *Cserépfalu-ba, —ban, —ból*.

CSEREPÁR, fn. tt. *cserepár-t*, tb. *—ok*. Gúnyos nevök az austriai örökös tartománybeli gyalogoknak, kik egykoron fehér nadrágon fekete harisnyát viseltek. A viselet megszünvén, a név is elavúl.

Ugyanaz a szerb *tsurapár* szóval, mert *tsarapa* szerbül am. harisnya.

CSERÉPCSÉVE, (cserép-cséve) ösz. fn. Égetett cserépből készített csőalakú mü, vagy készület. *Vízvezetékül használt cserépcsévék. Az üvegházakat cserépcsévék által füteni.*

CSEREPCSÍK, (cserep-csík) ösz. fn. Általán, hasított ágból, vesszőből csinált csíptető. *Lóheréléskor a sértett herezacskót cserepcsíkkal öszveszorítani. A fölöző söprü vesszőszálait cserepcsíkkal öszvekötni.* Más kiejtéssel: *cserekcsip*, s ez eredetibbnek látszik, t. i. a sarjat, cserjet jelentő *cserek* és *csíp* (csíptető) alkatrészekből.

CSERÉPEDÉNY, (cserép-edény) ösz. fn. Szoros értelemben oly edény, mely közönséges gerencsérföldből készül, megkülönböztetésül a *porczellán-, kő-* s egyéb finomabb anyagú edényektől. *Honti fazekasok cserépedényei. Cserépedényekben főzni. Cserépedényekről enni.*

CSEREPEDZÉS, CSEREPEDZIK, l. CSEREPESÉDÉS, CSEREPESÉDIK.

CSEREPES, (1), (cser-ep-es) fn. tt. *cserepes-t*, tb. *—ék*. 1) Mesterember, ki a háztetőket cserépsindelylyel födi. 2) Székely tájszólás szerént: *kemencze*, mely cserépből van rakva.

CSEREPES, (2), puszták Bihar, Honth, Szabolcs és Szala megyékben; KENÉZ—, falu Szabolcs megyében; helyr. *Cserepes-en, —re, —ről*.

CSEREPES, (3), (cser-ep-es) mn. tt. *cserepes-t*, vagy *—et*, tb. *—ek*. 1) Cserép sindelylyel födött. *Cserepes ház.* 2) Amiben cserepeket tartanak, amibe a törött cserepeket hányják. *Cserepes gödör.* 3) Átv. ért. mondjuk többféle testekről, melyek bőrei, héjai, tokjai, kérgei repedezettek, hornyoltak, ránczosak. *Cserepes tenyér. Cserepes talp. Cserepes ajakak. Cserepes csiga. Cserepes föld. Cserepes kérgü fák.* 4) Cserepes malacz, am. konyháról élő, cserépből evő kocza malacz, honnan átv. ért. am. szegődi. *Olyan mint a cserepes malacz*, akármelyik háznál hamar otthonos lesz.

CSEREPESÉDIK, (cser-ep-es-éd-ik) k. m. *cserepeséd-tem, —tél, —ett*. Átv. ért. cserepessé, azaz repedékessé, göcsörtössé, hornyolttá, töredezett cseréphez hasonlóvá lesz. *A mezítlábos ember talpai, a kapás tenyerei fölcserepesednek. Cserepesedik az ajka.* V. ö. CSEREPES. 2).

CSEREPÉZ, (cser-ep-éz) áth. m. *cserepéz-tem, —tél, —ett*. Cserépzsindelylyel beföd, födelez. *Templomot cserepezni.*

CSEREPÉZÉS, (cser-ep-éz-és) fn. tt. *cserepézés-t*, tb. *ék*. 1) Cseréppel födelezés. 2) Fölrepedezés.

CSEREPÉZIK, (cser-ep-éz-ik) k. mult *cserepéztem, —tél, —ett*. Fölrepedez, rögössé, darabossá lesz. *Cserepezik a szája, tenyere, talpa.*

CSEREPÉZŐ, (cser-ep-éz-ő) fn. Lásd: CSEREPES, fn. 1).

CSERÉPFALU, lásd: CSERÉP (2).

CSERÉPFAZÉK, (cserép-fazék) ösz. fn. Közönséges gerencsérföldből alakított fazék.

CSERÉPFÉDŐ, (cserép-fédő) ösz. fn. Lásd: CSERÉPFÖDŐ.

CSERÉPFÖDÉL, (cserép-födél) ösz. fn. Cserépzsindelylyel födött háztető.

CSERÉPFÖDŐ, (cserép-födő) ösz. fn. 1) Lásd: CSEREPES, fn. 2) Fazekak s hasonló konyhai edények száját takaró kupak cserépanyagból, különböztetésül a vas lemezből készített födőtől.

CSERÉPGERENDA, (cserép-gerenda) ösz. fn. Erősebb-féle gerenda a háztetőn, mely a cserépfödelezést megbirja. A fa-zsindelyeket gyöngébb gerenda is fentartja.

CSERÉPKÁLYHA, (cserép-kályha) ösz. fn. Kályha, mely csereptáblákból van öszveállítva.

CSERÉPKŐ, (cserép-kő) ösz. fn. L. PALAKŐ.

CSERÉPMINTA, (cserép-minta) ösz. fn. A vályogvetőhöz némileg hasonló eszköz, melylyel a tégláégetőkben a cserepeknek való agyagot illő formára kiszakgatják, alakítják.

CSERÉPMOZSÁR, (cserép-mozsár) ösz. fn. Cserépből készült mozsár, némely tárgyak öszvezúzására. V. ö. MOZSÁR.

CSERÉPPOHÁR, (cserép-pohár) ösz. fn. Így nevezik némely tájakon, nevezetesen túl a Dunán, a bögrét, különböztetésül az üvegpohártól.

CSERÉPSINDÉLY, l. CSERÉPZSINDÉLY.

CSERÉPTÁL, (cserép-tál) ösz. fn. Közönséges gerencsérföldből való mázos tál. *Cseréptálhos fakanál.* (Km).

CSERÉPTETŐ, (cserép-tető) ösz. fn. l. CSERÉPFÖDÉL.

CSERÉP-VÁRALJA, falu Borsod megyében; helyr. *Cserép-Váraljá-n, —ra, —ról.*

CSERÉPZSINDÉLY, (cserép-zsindély) ösz. fn. Agyagból égetett, s épületek födözésére való zsindelyforma cseréplemez.

CSEREREJTVÉNY, (csere-rejtvény) ösz. fn. 1) A szavak bötücseréje által előhozott újabb táláló értelem. pl. *korom, komor.* 2) Oly föliratos szó, vagy több szavak sora, melyek visszájáról olvasva egymásra viszonyló értelmet adnak, pl. *Eva, Ave.*

CSERÉS, (1), (cser-és) fn. tt. *cserés-t,* tb. *—ék.* Erdő, mely cserfákból áll. *Cseresben makkoltatni a sertéseket.* Olyan mint: *bükkös, tölgyes, szilas, füzes,* stb.

CSERÉS, (2), (cser-és) mn. tt. *cserés-t* v. *—et,* tb. *—ek.* 1) Cserrel bővelkedő, cserrel benőtt. *Cseres hegy, cseres vidék.* 2) Cserlúggal teljes. *Cseres kád a tímároknál.*

CSERES, (3), v. CSERESE, vagy CSERESSE, falu Kraszna megyében; helyr. *Cseres-en, —re, —ről,* vagy *Cseresé-n, —re, —ről.*

CSERÉS, (csere-es) mn. lásd: CSERJÉS.

CSERESE, lásd: CSERES, (3).

CSERÉSKALMÁR, (cserés-kalmár) ösz. fn. Kalmár, ki árut áruért ad-vesz, nem pedig pénzen.

CSERESNYE, CSERESZNYE, fn. tt. *cseresnyét.* A cseresnyefának gömbölyü, leves, piros vagy barna, vagy sárga szinű, csontármagu gyümölcse. *Fekete, piros, ropogós, hólyagos, oltott, öreg szemű cseresnye. Nem jó a nagy urakkal egy tálból cseresnyét enni.* Km. *Cseresnyét az uránah, magvát a tányérnak.* Km. *Elég cseresnyéje, de férges.* Km.

Idegen eredetű szó, hellenül *κεράσιον,* latinul *cerasum,* szlávul *tseresnya,* francziául *cerise,* németül *Kirsche,* továbbá törökül *kiraz, kiresz, kiras,* perzsáúl *csarásja* vagy *cseresje* (Beregszászi olvasása szerént), *cserasije* (Mátyás Flórián olvasása szerént), arabul *karásja.* A törökben s több keleti nyelvekben *kirmizi* vereset jelent, a szláv nyelvekben is *cserven* elé-fordul veres jelentéssel, és *kerw* am. vér.

CSERESNYE- vagy CSERESZNYEBOR, (cseresznye-bor) ösz. fn. Cseresnye levéből készített ital, vagy beáztatott cseresnyével füszerezett bor.

CSERESNYE- vagy CSERESZNYEFA, (cseresznye-fa) ösz. fn. Keletről származott, s hazánkban meghonosodott gyümölcsfa, mely Linné növénytana szerént a tizenkettedik sereg első rendébe tartozik. A cseresnyefa különféle asztalosműveknek alkalmas.

CSERESNYE- vagy CSERESZNYEMAG, (cseresnye-mag) ösz. fn. A cseresnye-féle gyümölcsnek csontárnemü magva.

CSERESNYE- v. CSERESZNYEMAGSZESZ, (cseresnye-mag-szesz) ösz. fn. Cseresnyemag beléből égetett szesz.

CSERESNYE- vagy CSERESZNYEPÁLINKA, (cseresnye-pálinka) ösz. fn. Cseresnyéből égetett szeszes ital.

CSERESNYE- vagy CSERESZNYEPÉP, (cseresnye-pép) ösz. fn. Pép-féle nyalánkság befőzött cseresnyéből.

CSERESNYE- v. CSERESZNYEPIROS, (cseresnye-piros) ösz. mn. Piros cseresnyéhez hasonló szinű. *Cseresnyepiros ajkak.*

CSERESNYÉS, CSERESZNYÉS, (1), (cseresnye-es) fn. tt. *cseresnyés-t,* tb. *—ék.* Cseresnyefákból álló erdő, vagy kert.

CSERESNYÉS, CSERESZNYÉS, (2), (cseresnye-es) mn. tt. *cseresnyés-t* vagy *—et,* tb. *—ek.* Cseresnyével bővelkedő; cseresnyével készített, fűszerezett. *Cseresnyés kert, cseresnyés lepény, rétes.*

CSERESNYE- vagy CSERESZNYESZÁR, (cseresnye-szár) ösz. fn. Szár, melynél fogva a cseresnyebogyó a termő ágról függ. V. ö. SZÁR.

CSERESNYE- vagy CSERESZNYESZÉM, (cseresnye-szem) ösz. fn. Egyes cseresnyebogyó.

CSERESNYE- vagy CSERESZNYESZIN, (cseresznye-szin) ösz. fn. Szin, mely a cseresnyééhez hasonló. *Eleven, sötét piros cseresnyeszín.* Használtatik melléknévül *cseresnyeszinű* helyett is.

CSERESNYE- v. CSERESZNYESZINŰ, (cseresnye-szinű) ösz. mn. A cseresnyeszinhez hasonló szinű. V. ö. SZIN. *Cseresnyeszinű kelme.*

CSERESNYE- vagy CSERESZNYEVÍZ, (cseresnye-víz) ösz. fn. Cseresnye húsából sajtólt vagy főzött víz.

CSERESSE, lásd: CSERES, (3).

CSERESZNYEG, (cseő-eresznyeg?) fn. tt. *cseresznyeg-ét.* A kemencze vagy kályha szája fölött levő kis szelelő lik.

CSERETŐZS, (csere-tözs), l. CSEREVÁSÁR.

CSEREVÁSÁR, (csere-vásár) ösz. fn. Kereskedés, mely árukat nem pénzen, hanem más hasonló értékű árukon vált be.

CSERÉZ, (cser-éz) áth. m. *cseréz-tem,* v. *cserzettem, —tél,* vagy *ettél, cserz-ett,* htn. *—ni,* vagy *cserz-eni.* A bört cser nevü lúggal puhítja, elkészíti. *Egy talpat cserzenek.* Km. másképen: *Együtt fújják a követ.*

Hogy a varga cserezze ki bőrét. Km. Átv. ért. *kicserezni a lovat,* am. lejárni, megdögleszteni.

CSERÉZÉS, lásd : CSERZÉS.

CSERÉZŐ, lásd : CSERZŐ.

CSERFA, (cser-fa) ösz. fn. A tölgyek osztályának egyik faja, mely valamennyi között legerősebb parázst ad, s tüzelőre, fűtésre legalkalmasabb. *Erős mint a cserfatűz.* Km. *Magról kel a cserfa is.* Km. *Cserfaerdő. Cserfaerdőben almát keres.* Km.

CSERFAGYÖNGY, (cser-fa-gyöngy) ösz. fn. Fagyöngyhöz hasonló élődi növény, mely a tölgy- és cserfákon élődik. Máskép : fakín. (Loranthus).

CSERFAPIPA, (cser-fa-pipa) ösz. fn. Az agg cserfának buborcsékos gyümölcséből alakított pipa, mit a gyermekek játék gyanánt használnak.

CSERFÁS, (cser-fás) ösz. mn. és fn. Cserfákkal bővelkedő. Cserfa-erdő, cseres-erdő.

CSERFATAPLÓ, (cser-fa-tapló) ösz. fn. Az odvasodásnak indult vén cserfa porhanyós bele, mely megszáradván a tűzkő szikrájától meggyúlad, s kellemes szagával kinálkozik a pipásoknak. Hasonló hozzá, de porhanyóbb a bükkfatapló.

CSERFATŰZ, (cser-fa-tűz) ösz. fn. Cserfának a tüze. Cserfának a parázsa. *Erős mint a cserfatűz.* Km.

CSÉRGE, (csér-ég-e) fn. tt. *csergét.* Székely szó, jelent, a közönséges lópokróczokál valamivel szebb takarót, melylyel a szegény emberek takaródznak. Van *lócserge* is, melyet lóra terítenek.

CSERGED, KIS—, NAGY—, több helység Erdélyben; helyr. *Cserged-én, —re, —ről.*

CSÉRGED, (csér-ég-ed) önh. mn. *csérged-tem, —tél, —ett.* L. CSÉRGEDÉZ.

CSÉRGEDÉZ, (csér-ég-ed-éz) önh. m. *csérgedéz-tem, —tél, —étt.* Mondjuk, kis patakról, sédről, csermelyről, mely kavicsos ágyában cseregve hömpölyög.

CSÉRGEDÉZŐ, (csér-ég-ed-éz-ő) mn. tt. *csérgedézö-t.* Csergedezve folyó, csörgedező. *Csergedező patak, séd, csermely.* Átv. ért. *csergedező vér.* am. serkedező.

CSÉRGÉS, (csér-ég-és) fn. tt. *csérgés-t,* tb. *—ék.* 1) Némely madarak sajátnemű *csér csér* hangzású szólása. *Szarka csergése. Csergőréczé csergése.* 2) Bizonyos eszköznek hasonló hangja, máskép : *csörgés. Lánczok, fegyverek csergése.*

CSERGET, (cser-ég-et) áth. m. *cserget-tem, —tél, —étt.* Gyakran cserdít. V. ö. CSERDÍT. *Ostorral cserget. Ne csergess annyit* (t. i. ostornemű eszközzel).

CSÉRGET, (csér-ég-et) l. CSÖRGET.

CSÉRGETÉG, (csér-ég-et-eg) fn. tt. *csérgetegét.* Kis csergő patak, csermely, séd. Máskép : *csörgeteg. Sások között hömpölygő kis csergeteg.* „Leszálla egy napon a csergetegnek vizében.“ Debreczeni Legendáskönyv.

CSERGETŐ, (1), (cser-eg-et-ő) fn. vagy mn. tt. *csergető-t.* Személy aki cserget, vagy eszköz, amivel csergetnek.

CSÉRGETŐ, (2), puszta Sopron megyében; helyr. *Csérgető-n, —re, —ről.*

CSÉRGETYŰ, (csér-ég-ety-ü, vagy csér-ég-et-ő) fn. tt. *csergetyűt.* A szőlőkben, vetéseken, szérűkön, asztagokon használt kelepelő eszköz, melyet vagy az őrök, csőszök forgatnak, vagy a szél kelepelni késztet, hogy a madarak elijedjenek. Szélesb ért. más hasonló nemű gyermeki játékszer.

CSÉRGETYŰZ, (csér-ég-et-ő-öz), önh. m. *csergetyüz-tem, —tél, —ött.* Csergetyűvel kelepel.

CSÉRGŐ, (csér-ég-ő) mn. és fn. tt. *csérgő-t.* 1) Cseregve folydogáló. *Csergő patak.* 2) Hasonló hangon szóló. *Csergő szarka.* 3) Mint főnév am. ily hangot adó eszköz, vagy játékszer, vagy harangocska. V. ö. CSÖRGŐ.

CSÉRGŐKÁCSA, (csérgő-kácsa) ösz. fn. Lásd : CSÖRGŐKÁCSA.

CSÉRGŐSAPKA, (csérgő-sapka) ösz. fn. Lásd: CSÖRGŐSAPKA.

CSERHAJ, (cser-haj) ösz. fn. 1) A cserfának kérge, mely göcsörtös, repedezett szokott lenni. 2) Némely más növények- vagy gyümölcsöknek a cserhajhoz hasonló bőre, pl. a dinnyeé.

CSERHAJÚ, (cser-hajú) ösz. mn. Minek olyan kérge, bőre van, mint a cserfának, azaz göröncsös, repedezett. *Cserhajú dinnye, tök.*

CSERHÁT, (cser-hát) ösz. fn. Általán am. magasabb fekvésű, cserjés erdős vidék több megyében. Van ily nevű puszta is Somogyban, s hegy Nógrádban.

CSERHEGY, puszta Vas megyében; helyr. *Cserhegy-én, —re, —ről.*

CSERHÉJ, (cser-héj) ösz. fn. Lásd : CSERHAJ.

CSERHÉJU, (cser-héju) ösz. mn. Lásd : CSERHAJÚ.

CSERHÉJVÍZ, (cser-héj-víz) ösz. fn. Lásd : CSERVÍZ.

CSERI, több puszták neve; helyr. *Cseri-be, —ben, —ből,*

CSERIBARÁT, (cseri-barát) ösz. fn. Így nevezték hajdan a szent Ferencz rendi szerzeteseket. „Engem hajdan egy cseribarát diákul tanított.“ Kisfaludy K. Mátyás deák.

CSERISOR, erdélyi falu Hunyad megyében; helyr. *Cserisor-on, —ra, —ról.*

CSERISZERZET, (cseri-zerzet) ösz. fn. Szent Ferencz rendi barátok szerzete.

CSERJE, (cser-je) fn. tt. *cserjét.* Tulajdonkép, apró cserfacsemete, vagy cserfahajtásokból álló bokros hely, milyet a kiirtott cseresekből lett legelőkön láthatni. Általán pedig, akármily vad bokrok, melyeket a legelő marha felnőni nem enged. Növénytani ért. törpe fák neméhez tartozó növények, melyek törzsei szintén több évekig élnek, s től kezdve ágasbogas bokrokat képeznek, pl. a galagonya, csipkebokor. stb.

CSERJEFA, (cserje-fa) ösz. fn. Bokorképen tenyésző apró fa, pl. a nagyobb erdei fák alatt, vagy a baromjárta legelőkön, egyszerüen : *cserje.*

CSERJEMÁLVA, (cserje-málva) ösz. fn. Bokornövény, vörös virágokkal, melynek levelei a közönséges nyárfáéhoz hasonlók. (Malva arborea).

CSERJÉS, (cser-je-es) mn. tt. *cserjés-t* v. *—et*, tb. *—ek*. Cserjékkel bővelkedő, cserjékkel benőtt. *Cserjés erdő, cserjés legelő*. V. ö. CSERJE.

CSÉRK, (csér-k) elvont vagy elavult törzsök, meg van *csérka, csérkél, csérkélődik, csérkész* stb. származékokban. Értelme egyezik a *kerek, körös* szókéval. A gyöke is *csér* egy a *kér, kör* gyökökkel. Innen származik *csérkabala* is, mely am. körkabala. Egyébiránt közelebbről rokon vele a latin : *circa*, *circum*, s a magyar *csirk*, melytől *csirkál*, *csirkalom* eredtek, valamint a *kurkál* törzse *kurk* is.

CSÉRKA, (csér-ka) mn. tt. *cserkát*. Kemenesali tájszó, am. gondor, göndör hajú, szőrű. V. ö. CSÉRK.

CSERKABALA, (cser-kabala, azaz ker- vagy kör-kabala) ösz. fn. Székely szó, másutt ördög lova, bolond lomba, azaz : földbe vert czölöpre keresztül tett dorong, melyet forgatni lehet. A pórsuhanczok addig forgatják és hajtják, mig a rajtaülőt elszédítve levetik.

CSÉRKÉ, (csér-ke, azaz csér-ég-ő, csér-g-ő) fn. tt. *csérkét*. Déli Afrikában otthonos kakuk, mely a mi közönséges kakukmadarunknál kisebb, és mézzel él. (Cuculus indicator).

CSÉRKÉL, (csérk-él vagy csér-ég-él) áth. m. *csérkél-t*. Valamit lopva, alattomosan, leselkedve kerülget, hogy hatalmába ejtse. Rokon vele : *csirkál*.

CSÉRKÉLÉS, (csérk-él-és) fn. tt. *csérkélés-t*, tb. *—ék*. Cselekvés, midőn valaki cserkel. Lásd ezt.

CSÉRKÉLŐDIK, (csérk-él-ő-d-ik) k. m. *csérkélőd-tem, —tél, —ött*. Lopva jár, kel, bujkálva leskelődik valamire vagy valakire.

CSERKESZ, (latinul : circassius) fn. tt. *cserkesz-t*, tb. *—ek*. Kaukáz vidékének szép termetök- és vitézségökről híres lakosi. Dicsérik kivált a cserkesz nőket.

CSÉRKESZ, (csér-k-esz) fn. tt. *csérkesz-t*, tb. *—ék*. 1) Balaton mellett am. halászsegéd, a ki köröskörül jár. Ha a szerencse szolgál, a fogott halaknak felét a halászbiró a háló szükségeire félreteszi; a másik feléből pedig a cserkeszek a halászokkal osztoznak. 2) Kemenesalján : Keskeny karimáju (vagy körű) kalap.

CSÉRKÉSZ, (1), (csér-k-ész) áth. m. *csérkész-tem, —tél, —ett*. Körüljárva, czirkálva kutat, keres, szaglász, vizslat valamit. *Cserkésznek a vadászok*, *a vadászebek. A pandurok cserkészik a zsiványokat*. Hasonló hozzá a vastaghangú : *kurkász*.

CSÉRKÉSZ, (2), csér-k-ész) fn. tt. *csérkész-t*, tb. *—ék*. Leselkedve, szaglászva, vizslatva járó, kutató, csirkáló, kurkász.

CSÉRKÉSZÉS, (csér-k-ész-és) fn. tt. *csérkészés-t*, tb. *—ék*. Leselkedés, szaglászva, vizslatva, köröskörül járás, kutatás.

CSERKŐ, (cser-kő) ösz. fn. Sziklafaj, mely augit, mesei spath- és magnesvaskő vegyülékéből áll, s igen tömör és kemény; törésében lapos kagylóteknős és egyenetlen, mintegy cserhéjú, honnan a neve. (Basaltes).

CSÉRKŐDIK, (csér-k-ö-d-ik) lásd : CSÉRKÉLŐDIK.

CSERKÖLYÜ, (cser-kölyü) ösz. fn. Malomféle eszköz a timároknál, melylyel a cserkérget és gubacsot öszvezúzzák, megőrlik, mielőtt csávát készítenének belőle.

CSERKÚT, falu Baranya megyében; helyr. *Cserkút-on, —ra, —ról*.

CSERLÉ, (cser-lé) ösz. fn. Megőrlött s beáztatott cserhéjnak és gubacsnak leve, melylyel a timárok a bőröket puhítani szokták.

CSERLEVÉL, (cser-levél) ösz. fn. A cserfának sajátságos alakú csipkés levele.

CSERMAKK, (cser-makk). ösz. fn. A cserfának hosszukás, tojásdad makkféle gyümölcse. V. ö. MAKK. *Csermakkon hizlalt sertések*.

CSERMALOM, (cser-malom) ösz. fn. L. CSERKÖLYÜ.

CSÉRMELÉK, lásd : CSÖRMELÉK.

CSÉRMÉLY, (1), (csér-m-ély) fn. tt *csérmély-t*, tb. *—ék*. Csergedező kis patak, különösen hegyi patak. Némileg hasonló hozzá a török *irmak*, noha a törökben a gyökből (*ir*) hiányzik a *cs* hang, s inkább *ér-*, *ár*-val egyezik.

CSÉRMÉLY, (2), puszta Sáros megyében; helyr. *Csermely-en, —re, —ről*.

CSÉRMÉLYE, (csér-m-ély-e) fn. tt. *csermelyét*. 1) Csermely, azaz kis patak. 2) A búza között teremni szokott vadócz, mely a lisztet, s a belőle készített süteményt igen kékké teszi. Máskép : *csormolya*, vagy *csörmelék*.

CSÉRMÉLYFINTOR, (csérmély-fintor) ösz. fn. Növényfaj a fintorok neméből, mely a csormolyától abban különbözik, hogy murvái zöldek, csészefogai hosszú szőrösek, bokrétája kinyilt szájú, egészen sárga. Máskép : *feketebúza*, vagy *rókafarkfű*. (Melampyrum barbatum. W.)

CSERMEND, falu Nyitra megyében; helyr. *Csermend-én, —re, —ről*.

CSERMŐ, falu Arad megyében; helyr. *Csermő-n, —re, —ről*.

CSÉRMÖLY, (csér-m-öly) fn. tt. *csérmöly-t*, tb. *—ök*. Sasfaj Európában, Siberiában és Amerikában, mely a folyók és tengerek partjain tartózkodik, s nagyobb halakat fogdos, cserkész. (Falco haliaetos).

CSÉRMÖLYE, lásd : CSÉRMÉLYE, CSORMOLYA.

CSERNA, falvak Temes megyében, Erdélyben Hunyad megyében, KIS—, NAGY—, Trencsén megyében; helyr. *Cserná-n, —ra, —ról*.

CSERNAFALVA, l. CSERNYEFALVA.

CSERNAHÓ, falu Zemplén megyében; helyr. *Csernahó-n, —ra, —ról*.

CSERNÁTFALU, Brassó vidéki helység Erdélyben; helyr. *Csernátfalu-ba, —ban, —ból*.

CSERNÁTON, AL—, vagy ALSÓ—, FFL—, vagy FELSŐ—, székely falvak; helyr. *Csernáton-ba, —ban, —ból.*

CSERNE, falu Trencsén megyében; helyr. *Cserné-n, —re, —ről.*

CSERNED, puszta Tolna megyében; helyr. *Cserned-én, —re, —ről.*

CSERNEFALVA, vagy CSERNYEFALVA, helység Kövár vidékében.

CSERNEGYHÁZ, falu Temes megyében; helyr. *Csernegyház-ra, —on, —ról.*

CSERNEK, erdélyi falu Belső-Szolnok megyében; helyr. *Csernek-en, —re, —ről.*

CSERNELY, falu Borsod megyében; helyr. *Csernely-én, —re, —ről.*

CSERNYE, falu Veszprém megyében; helyr. *Csernyé-n, —re, —ről.*

CSERNYŐ-ÁGH, falu Zemplén megyében; helyr. *Csernyő-Ágh-on, —ra, —ról.*

CSÉROS, (csér-os) mn. tt. *cséros-t*, vagy *—at.* tb. *—ak.* Göcsejben és Somogyban am. sárvizes, lustos, csajtos, csettres. *Esőben, sárban cséros lesz a szoknya alja, a gatyaszár.*

Gyöke *csér* am. a vastaghangú sár. Egyébiránt így is elemezhető: *csór-os*, azaz, csorgós.

CSERŐCZE, (cser-ő-cze) fn. tt. *cserőczét.* Apró cserjékből álló sürüség, erdőcske, vagy fiatal cseres.

CSERŐKÖZ, puszta Heves megyében; helyr. *Cserököz-ön, —re, —ről.*

CSERPA, fn. tt. CSERPÁT. Gömörben, Tornában s néhutt túl a Dunán is jelent vízmerítő kisebbféle edényt, vagy kis mérő kobakot, kupát. Bötűáttétellel hasonló hozzá a molnárok kis mérőedényét jelentő *ficsór*, másképp: finak. Vagy talán a *cserép* (mint edény) szóból alakult?

CSERPAJTA, (cser-pajta) ösz. fn. A timárok pajtája, azaz lerakóhely, hová a használandó cserfahéját és gubacsot betöltögetik.

CSERPÁK, tt. *cserpák-ot*; lásd: CSERPA.

CSERPENYŐ, somogyi tájejtéssel, am. a közös divatú *serpenyő.* Lásd ezt.

CSERPÖLE, (cser-pöle) ösz. fn. tt. *cserpölét.* Erdei egér, a téli alvók neméből. Kedveli a gyümölcskerteket is, melyeknek nagy károkat csinál. V. ö. PÖLE.

CSERSAV, (cser-sav) ösz. fn. Cserhéjból kivont sav.

CSERSZAK, (cser-szak) ösz. fn. Gombóczokká vagy pogácsákká gyúrt cser- és gubacsliszt, melyet a timárok használnak a bőrkészítéshez.

CSERSZ vagy CSÉRSZ, természeti hangutánzó, melyből *csérszeg, csérszegés* származtak.

CSERSZÉG vagy CSÉRSZEG, (csérsz-ég) önh. m. *csérszeg-tem, —tél, —ett.* A puskáról mondatik, midőn a serpenyőjében levő puskapor ugyan meggyúlad, de a töltés el nem sül, másképp: *csötörtököt mond.*

CSERSZEGÉS vagy CSÉRSZÉGÉS, (csérsz-ég-és) fn. tt. *csérszégés-t*, tb. *—ék.* Lőpor lobbanása.

CSERSZIGORÁLL, (cser-szigoráll) ösz. fn. A szigorállok neméhez tartozó növényfaj; virágai oldalfürtökben; levelei ellenesek, nyeletlenek, ránczosak; csészelevelei egyenetlenek; szára megdülő, két oldalán prémes. Másképp: *fattyú veronika.* (Veronica chamaedrys).

CSERSZÍN, (cser-szin) ösz. fn. és mn. Olyan szín, vagy szinű, mint a timárok cserlúgja, vagy a megörlött cserhéj és gubacs. *Cserszin bunda.*

CSERSZINŰ, (cser-szinű) ösz. mn. L. CSERSZÍN.

CSERTALAKOS, falu Szala megyében; helyr. *Csertalakos-on, —ra, —ról.*

CSERTAPLÓ, (cser-tapló) ösz. fn. CSERFATAPLÓ.

CSÉRTÉL, (csért-él) önh. m. *csértél-t.* Fegyvereket vagy más érczből vagy cserépből való eszközöket összeütve csörgést, zörgést csinál.

CSERTES v. CSERTÉS, ALSÓ—, FELSŐ—, több falu Erdélyben; helyr. *Csertés-en, —re, —ről.*

CSERTES-KÓSA, vagy CSERTES-KÖZ, erdélyi falu, Hunyad megyében; helyr. *—Kósá-n, —ra, —ról* vagy *—Köz-ön, —re, —ről.*

CSERTÉSZ, több helység neve; helyr. *—én, —re, —ről.*

CSÉRTET, lásd: CSÖRTET.

CSERTETŐ, (cser-tető) ösz. fn. 1) Cserfa teteje, hegye. 2) Cserfákkal benőtt hegynek csúcsa, magaslata.

CSERTŐ, falu Somogy megyében; KIS—, NAGY— vagy ÖREG—, puszták Pest megyében; helyr. *Csertő-n, —re, —ről.*

CSERTÖLGY, (cser-tölgy) ösz. fn. Lásd: CSERFA.

CSERTÖLGYES, (cser-tölgyes) ösz. fn. Lásd: CSERES.

CSERTYÁN, puszta Bars megyében; helyr. *Csertyán-ba, —ban, —ból.*

CSERVÍZ, (cser-víz) ösz. fn. Timárok, tobakok, cseresvargák bőráztató és puhító vize, mely megörlött cserhéjjal és gubacscsal van vegyítve.

CSERZ, (cser-éz) áth. m. *cserz-étt.* htn. *—eni.* Lásd: CSERÉZ.

CSERZÉS, (cser-éz-és) fn. tt. *cserzés-t*, tb. *—ék.* A bőrnek cservízbe, cserlúgba áztatása, illetőleg *puhítása.*

CSERZÉTT, (cser-ez-étt) mn. tt. *cserzétt-et.* Ami cservízzel, cserlúggal van áztatva, puhítva, kikészítve. *Cserzett bőr.*

CSERZŐ, (cser-éz-ő) fő- és mn. tt. *cserző-t.* Timárlegény, kinek különösen szakmánya a cserzés. Megyegyezik vele hangban és értelemben a latin *cerdo.* Melléknévileg, aki cserz. *Cserző varga.*

CSERZŐVARGA, cserző-varga) ösz. fn. Varga, ki a bőrt maga készíti, különböztetésül az oly vargától, ki a feldolgozandó bőrt timártól vásárolja. Másképp: *cseresvarga, magyar timár, horvát varga.*

CSESZ, (1), két testnek egymáshoz surlódását utánzó természeti hang, melyből *csesze, cseszel, cseszetel* származtak. Hasonlók hozzá: *csisz* (csiszol), *csosz*, (csoszog), *csusz* (csusztat)

CSESZ, (2), (hangutánzó) áth. m. *csesz-tem, —tél, —ett.* Valamely testet egy másik által csiszolva dörzsöl, fésül, kefél, vakar, súrol. Jobbára átvitt pajkos értelemben a nemi közösülésről mondatik, miért tisztes társasági és irói nyelvben, hanemha az orvosiban, nincsen helye.

CSESZE, (csesz-e, azaz, csesz-ö) fn. tt. *cseszét.* Baranyában am. a kemenczefütésnél használt piszkafa, cseszelőfa.

CSÉSZE, (csö-sze vagy csév-sze azaz csöves eszköz), fn. tt. *csészét.* 1) Kisebb szerü, finomabb agyagból készült tálczaforma edény. *Leveses csésze, kávés csésze, mártalékos csésze.* 2) A mérlegnek azon edénye, melybe egyfelül a mérték, másfelül a mérendő tárgy tétetik. 3) A virágok alsó, rendesen homorú része, melyből oldalt a szirmok, közepett pedig a himszálak, magcsira, stb. bujnak ki.

Rokonok vele a szanszkrit *csasaka* (pohár), hellen *κύαθος* [pohár], latin *cyathus*, német *Tasse*, franczia *tasse*, olasz *tazza*, angol *dish*, szláv *csassa, csisse, tsasa* stb.

CSÉSZEBORITÉK, (csésze-boriték) ösz. fn. A virágok csészéjét képező, keményebb levélanyagú burok.

CSÉSZECSIGA, cszésze-csiga) ösz. fn. A csigák egyik neme, melynek tekenője nincsen, hanem csészealakú, a sziklákon, s más kemény testeken állandóan tartózkodik. (Patella). Fajai: *veres ajakú-, közönséges-, mocsári-, hasadt-, kecskeszemü csészecsiga.*

CSÉSZEKÚT, (csésze-kút) ösz. fn. Növénynem a két főbb hímesek és födetlenmagvúk seregéből; csészéje nagy harang-, vagy töltsérforma, (mintegy kútat képező), karimáján apró tövisfogak (Molucella).

CSÉSZEKÜRT, (csésze-kürt) ösz. fn. A nyolczhímesek seregéhez tartozó növénynem; csészéje a magzat fölött csöves, szük hosszú nyakú. (Oenothera). Alnemei részint *hosszú hengeres tokúk*, részint *hasas szegletes tokúk.*

CSESZEL, (csesz-el) áth. m. *cseszel-t.* Csiszol, dörzsöl, súrol, vagyis gyakrabban, folytonosan csesz.

CSESZELŐDIK, (csesz-el-öd-ik) k. m. *cseszelődtem, —tél, —ött.* Dörgölődik, surlódik, csiszolódik. *Cseszelődik a kocsioldal a kerékkel.*

CSÉSZENEMŰ, (csésze-nemü) ösz. mn. Tulajdon vagy átvitt értelmü csészék neméhez tartozó, azok tulajdonságával biró. *Csészenemü edények. Csészenemü növényrészek. Csészenemü csigák.*

CSÉSZEPÖRCZ, (csésze-pörcz) ösz. fn. Növénynem az öthímesek seregéből; csészéje ötlevelü, porczogó (pörcz) forma, szines, levelkéi boltos hegyük, bokrétája nincs; tokja öt kopácsu, egy magvu. (Illecebrum).

CSÉSZESZÁRNY, (csésze-szárny) ösz. fn. A kétfalkások seregébe, s nyolczhímesek rendébe tartozó növénynem; bokrétája két szirmu, a felső rövid, hengeres szabású, két fogú, az alsó homorú, lapított, gyakran rojtos hegyü; csészéje öt levelü, ketteje nagyobb. (Polygala) Fajai: *keserü, pacsirta, nagyobb, aranyos csészeszárny.*

CSÉSZÉTLEN, (csésze-etlen) mn. tt. *csészétlen-t*, tb. *—ek.* Mondjuk növényekről, melyeknek csészéjök nincs. V. ö. CSÉSZE.

CSESZIK, (csesz-ik) k. m. *csesz-tem, —tél, —ett.* Átvitt aljas beszédben am. nemi ösztön kielégítése, vagy paráználkodás végett nővel közösül.

CSÉSZIKE, (csészi-ke) fn. tt. *csészikét.* Kis csésze. V. ö. CSÉSZE.

CSESZKÓ, (csesz-kó vagy csisz-kó) fn. tt. *cseszkó-t.* A csizmaziák népies gúnyneve, vagy a bőrcseszés-, bőrcsiszolástól, vagy maga a *csizmazia* szóból elferdítve.

CSESZLE, (1), (csesz-le, azaz csesz-el-ő), *cseszlét.* Muszlicza, muszka, borbogár. Székely tájszó.

CSESZLE, (2), mn. tt. *cseszlét.* Hitvány, kicsi, nyeszlett, mintegy kicsinynyé csiszolt, koptatott. *Cseszle sovány ember.* Székely szó. Kemenesalon: *teszefossa, toszonkos.*

CSESZNEK, falu Veszprém megyében; helyr. *Csesznek-én, —re, —ről.*

CSESZTE, vagy CSÁSZTA, mváros Pozsony megyében; helyr. *Cseszté-n, —re, —ről.*

CSESZTVE, MAGYAR— vagy MAROS—, OLÁH—, erdélyi faluk Alsó-Fejér megyében; helyr. *Cseszivé-n, —re, —ről.*

CSET, CSÉT, elvont hangutánzó gyök, vastaghangon *csat.* Származékaik: *csetlik, csetten, csete* (pata); *csata, csattan, csattog*, stb.

CSETE, (cset-e) fn. tt. *csetét.* 1) Szőlőnek vagy más gyümölcsnek péld. naspolyának több együtt levő magvai. 2) Somogyban am. földi bodza. Mindkét érteményben a *csuta* vagy *csutak* szóval rokon. 3) Az ikerített *csetepata* szóban hangutánzó.

CSETEBOTA, (csete-bota) ösz. mn. Ügyetlen, együgyü, aki csetlik-botlik. *Csetebota ember.* Balatonmelléki tájszó.

CSETEKLIK, (cset-ek-l-ik) k. m. *csetekl-ett.* htn. *—eni.* Túl a Dunán mondják rugóra járó késről, vagy hasonló eszközről, midőn pengéje kibiczaklik, félrefintorodik.

CSETÉNY, falu Veszprém megyében; helyr. *Csetény-be, —ben, —ből.*

CSETEL, lásd: CSETLIK.

CSETEPATA, CSETEPATÉ, (csete-pata vagy -paté) ösz. fn. Háboru folytában történő kisebb csatározások, öszveütközések az ellenséges seregek egyes csapatai között. Átv. ért. perlekedés, veszekedés, csipati, perpatvar.

CSETEPATÁZ, (csete-patáz) ösz. önh. 1) Háboru folytában az ütközet előtt, vagy ütközeten kivül az ellenhad kisebb csapatai öszveütnek, előkészületi

csatát képeznek. 2) Perlekedik, nagy zajjal, verekedéssel veszekszik.

CSETEPATÁZÁS, (csete-patázás) ösz. fn. Kisebb öszvecsapások. Perlekedés, zajos veszekedés.

CSETEPATÁZÓ, (csete-patázó) ösz. fn. A háboruban, olyan vitéz, vagy csapatsereg, mely az ellenféllel kisebb harczokba ereszkedik, s ismét visszavonúl a deréktesthez.

CSETEPATÉ, CSETEPATÉZ, l. CSETEPATA, CSETEPATÁZ.

CSETER, (1), (cset-er) áth. m. *cseter-t.* Túl a Dunán némely tájakon am. teker, csavar. Hasonló hozzá : *seder,* vastaghangon : *sodor, sadar.*

CSETER, (2), fn. tt. *cseter-t,* tb. *—ek.* 1) Székelyeknél am. négy, néha többfelé hasított faderéknak egyegy darabja, illetőleg negyede, melyet leginkább szermámfául használnak. 2) Szatmár vidékén vastagabbféle ilyetén deszka.

Mennyiben négyfelé hasított fának egy negyedét jelenti, az árja nyelv családbeli, négyet jelentő szókkal rokon; ilyenek a szaszkritban *csatvar, csatur,* zendben *csatuvar,* latinban *quatuor,* görögben *τέσσαρες,* a szláv nyelvekben *csettari, csetare, cseturi, keturi, stiri, cztery* stb. a törökben is *dört* am. négy. V. ö. CSETERT.

CSETER, (3), fn. tt. *cseter-t,* vagy *csetr-et.* Alsó Vágmellékén, illetőleg Mátyusföldön am. sárvizes mocsok, csajt. Származéka : *csetres,* azaz, sárvizes, csajtos, lustos, cséros.

CSETERT, fn. tt. *csetert-et.* Mindennemü kerek tárgynak átmérője, pl. *a kenyér csetertje egy arasz.* Székelyszó. Máskép : *csötört.* Molnár Albertnél *csötör* am. a latin *modius,* azaz, véka, vagyis a köbölnek negyedrésze, és szerbül *csetwert* am. negyed. A két átmérő vonalban keresztül szelt kenyér, sajt stb. szintén négy részre válik. V. ö. CSETER.

CSETERTEK, régies, például a Nádor-codexben, a Nyelvemlékek vegyes tárgyu irataiban, sőt a tájnyelvben ma is divatos, *csötörtök* helyett; lásd ezt.

CSETFALVA, Beregh megyei falu; helyr. *Csetfalvá-n, —ra, —ról.*

CSETINA, fn. tt. *csetinát.* Ujjnyi vastagságu fenyőhajtás, fenyővessző. Székely szó. Idegenül hangzik.

CSETLÉKÉNY, (cset-el-é-kény) mn. tt. *csetlékény-t,* tb. *—ek.* Aki vagy ami könnyen csetlik. *Csetlékeny emlékezetü* am. feledékeny.

CSETLÉS, CSÉTLÉS, (cset-el-és) fn. tt. *csetlés-t,* többes: *—ék.* 1) A lábaknak megcsuszamodása, botlása. *Csetlésbotlás.* 2) Bicsaklás, hanyatlás, rugonyos, csapó eszköznek félre, vagy fonák hajlása.

CSETLIK, (cset-el-ik) k. m. *csetl-ett,* htn. *—eni.* Mondatik 1) az állati lábakról, midőn kicsúsznak, botlanak. Innen : *csetlik botlik.* 2) a nyelvről, midőn hebeg, vagy olyat mond, mit el kellett volna hallgatnia. 3) holmi rugonyos, csapó eszközökről, midőn viszásan forognak, csapódnak. *Csetlik a rosz kés, csetlik a rosz puska.*

CSETLIKBOTLIK, (csetlik-botlik) ikerített k. m. *csetl-ett botl-ott.* Lásd föntebb.

CSETNEK, mváros Gömör megyében; helyr. *Csetnek-én, —re, —ről.* Csetnek vidéke híres a vasgyártásról, innen : *csetneki csizma* = bilincs, rabláncz.

CSETRES, (cset-er-es) mn. tt. *csetres-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Mátyusföldön am. sárvizes, esőtől, harmattól átázott, bemocskolt, lustos, csajtos, csatakos, cséros. *Csetres gatya, szoknya.* Átv. ért. *csetres száju, csetres beszédü,* am. csunya, rágalmazó nyelvű.

CSETRESĖDIK, (cset-er-es-ėd-ik) k. m. *csetresėd-tem, —tél, —ėtt.* Csetressé, azaz, lucskossá, csajtossá, csatakossá lesz.

CSETT, (1), hangutánzó fn. tárgyeset *—et.* Hang, melyet a puskán a megeresztett sárkány ejt, vagy midőn a tánczos legény a magas patkókat öszveveri, stb. Vastag hangon : *csatt. Csettet vetett a szája,* azaz hazudott.

CSETT, (2), vagy CSĖTT indulatszó, melylyel a befogot lovat menésre biztatják, vagy a csikót hajtják. *Csett te!* Innen a régies és ma is tájdivatos *csitkó* = *csettkó, csettka.*

CSETTĖG, (csett-ėg) önh. m. *csettėg-tem, —tél, —ėtt.* Többször ismételve *csett* hangot ad. *Csettegnek a puskák, midőn sárkányaik lecsapódnak. Csettegnek a tánczoló tót legények patkói. Csetteg az ostor a ló hátán.* Vastaghangon : *csattog.*

CSETTĖGÉS, (csett-ėg-és) fn. tt. *csettegés-t,* tb. *—ėk.* Midőn valami ütődés által *csett* hangot ad. *Puskák, patkók csettegése.* Vastaghangon : *csattogás.*

CSETTĖGET, (csett-ėg-et) áth. m. *csettėget-tem, —tél, —ett.* Azt teszi, hogy valami gyakran, ismételve *csett* hangot adjon. *Csetttegeti a tárogató billentyüjét, csettegeti lovain az ostort. Tánczban a csizmák patkóit csettegetni.* Erősebb vastaghangon : *csattogat.*

CSETTĖGETÉS, (csett-ėg-et-és) fn. tt. *csettėgetés-t,* tb. *—ėk.* Cselekvés, midőn valaki bizonyos testeket öszveütés által csetteget. Vastagabb hangon : *csattogatás.*

CSETTELKE, lásd : CSEHTELKE.

CSETTEN, (csett-en) önh. m. *csetten-t.* Hirtelen, s egyszer ad *csett* hangot. *Csetten a puska, ha sárkánya lecsapódik.* Vastag hangon : *csattan.* Ikerítve : *csettencsattan,* eléfordúl e gyermekjátéki versben : *Igyiridi bigyiridi, váradi vaskoh, kilenczedik csettencsattan.*

CSETTENÉS, (csett-en-és) fn. tt. *csettenés-t,* tb. *—ėk.* Egyes *csett*-féle hangzás. *Puska csettenése. Ostor csettenése.* Vastaghangon : *csattanás.*

CSETTENT, (csett-en-t) áth. m. *csettent-ėtt,* htn. *—ni,* vagy *—eni.* Valamely eszköz által *csett* hangot adat. *Elcsettenteni a puskát; ostort csettenteni.* Vastaghangon : *csattant.*

CSETTENTÉS, (csett-en-t-és) fn. tt. *csettentés-t,* tb. *—ėk.* Cselekvés, mely által eszközöljük, hogy valami csettenjen.

CSEV, elvont hangutánzó gyök. Származékai : *csevey*, *csevetel* stb. Rokonok vele a héber צוח, német *Schwatzen*, *Zwitschern*, holland *swetsen*, sinai *csido* (loquax), stb.

CSÉV, (1), (azonos *cső* szóval, mint a *bév*, *bő*, *hév*, *hő*), fn. tt. *csév-et*. Lásd : CSÉVE.

CSÉV, (2), falu Esztergom megyében ; helyr. *Csév-én*, *—re*, *—ről*.

CSÉVDED, (csév-ded) mn. tt. *csévded-et*. Minek csév, vagy cséve alakja van, cső formájú. *Csévded termények*, *gyümölcsök*.

CSÉVE, (csév-e) fn. tt. *csévét*. 1) Takácsok, és csapók orsója. *Egy vagy két cséve fonalat felszőni*. 2) Cső, azaz láteszköz, mely a láttan szabályai szerént alkotva a tárgyakat nagyítja, közelebbre hozza, vagy eltávolítja. 3) Akármely más eszköz, mely hosszukás alakkal bir, s végig lyukas. *Cserépcséve az üvegházakban. Fecskendőcséve. Vascséve. Kút csévéje*. 4) Némely növények csőhöz hasonló gyümölcse, szárastul, kórostul. *Kukoricza-* vagy *törökbúza-cséve*.

Rokonai : *csék*, *cső*, *csécs* vagy *csöcs*, *csücs*, *csécs*. Gyöke nézve hasonló hozzá a latin *tub*-us.

CSEVÉG, (csev-ég) önh. m. *csevég-tem*, *—tél*, *—ett*. Tulajdonkép az apró madarakról mondatik, midőn öszveseregelvén zajongnak, lármáznak, csipognak. *Csevegnek a verebek a fákon*, *midőn estve öszvegyülnek*. Átv. ért. Cseveg az ember is, midőn csacsog, locsog, pletykál, ellenszól. *Csevegnek az oskolás gyermekek*.

CSEVÉGÉS, (csev-ég-és) fn. tt. *csevegés-t*, tb. *—ék*. 1) Apró madarak zsibongása, zaja, csiripolása. *Verébcsevegés*. 2) Licsegés, locsogás, ellenszólalgatás.

CSEVÉGŐ, (csev-ég-ő) mn. tt. *csevegő-t*. Apró madarak módjára kiáltozó, csipogó, zajgó, licsegő locsogó, pletykázó, ellenmondogató. *Csevegő fiúk*, *leánykák*.

CSÉVEL, (csév-el) áth. m. *csével-t*. A fonalat csévére, azaz takács- vagy csapóorsóra tekergeti.

CSÉVÉL, (csév-e-el) áth. lásd : CSÉVEL.

CSÉVELÁDA, (cséve-láda) ösz. fn. A takácsok és csapók kerekmotólája mellett levő láda, mely fölött az orsó forog, s melybe a megtelt orsókat beleteszik.

CSÉVELÉS, (csév-el-és) fn. tt. *csévelés-t*, tb. *—ék*. Cselekvés midőn csévelnek

CSÉVELŐ, (csév-el ő) fő- és mn. tt. *csévelő-t*. Takács, vagy csapólegény, vagy más személy, ki a fonalat csévére szedi. Melléknévileg, aki csével vagy amivel csévelnek.

CSÉVENÁD, (cséve-nád) ösz. fn. Nád, melyet a takácsok csévéül használnak. 2) Növénytani ért. nádfaj, melynek bugája öszveálló ; csészéje egy virágu, kopasz ; ondói szöszösek, izékje ágakat bocsát (Arundo calamagrostis).

CSÉVES, (csév-es) mn. tt. *cséves-t*, vagy *—et*, többes : *—ek*. 1) Ami cső gyanánt végig van lyukasztva, fúrva. *Cséves orsó a rokkában*. 2) Ami csévvel v. csévével bővelkedik, minek cséve van. *Cséves törökbúza ; két cséves puska*, *cséves kút*.

CSÉVÉS, (csév-e-es) mn. L. CSÉVES, CSÖVES.

CSEVET, (csev-et) fn. tt. *csevet-et*. Dunán túl : csevegés, locsogás, fecsegés.

CSEVETÉL, (csev-et-él) önh. m. *csevetél-t*. Csevegve beszél, locsog.

CSEVETÉLÉS, (csev-et-él-és) fn. tt. *csevetélés-t*, tb. *—ék*. lásd : CSEVEGÉS.

CSÉVÉZ, (csév-e-ez) áth. m. *csévéz-tem*, *—tél*, *—ett* ; lásd : CSÉVÉL.

CSÉVI, puszta Pest megyében ; helyr. *Csévi-be*, *—ben*, *—ből*.

CSEVICZE, (csev-icz-e, azaz, sav-icz-a) fn. tt. *cseviczét*. A Mátra vidékén, Gömörben, stb. am. savanyúvíz, borvíz. A parádi cseviczéről az a népvélemény, hogy bizonyos *Cseh* nevezetü pásztor találta volna föl, honnan annyi volna, mint : *Cseh vize*. De minthogy a fönt említett vidékeken más savanyú vizeket is így neveznek, valószinübb, hogy eredetileg vastaghangon *savicza*, volt, a *sav* gyöktől, s ebből lett elébb *csavicza*, azután vékony hangon : *csevicze*. Ez értelemben rokonai a savanyú rosz bort jelentő *csaviszka* vagy *csáviszka*, és *csávik* (vékonyhangon, *csive*) azaz, sóskának ennivaló savanyús szára. Szeged tájékán *csevicze* = czefre, melyből pálinkát főznek.

CSÉZA, fn. tt. *csézát*. Rugótollas korbáju, födeletlen könnyü kis hintóféle kocsi, mely már jóformán divatból himent. A tréfás nyelven beszélők szótárában : *castrum doloris* = *rongyos cséza*. Népies neve Mátyusföldén : *lógós kocsi*.

Valószínüen nem egyéb, mint a latin *cisium* némelyek szerént *sedes* után alkotott franczia *chaise* (melynek egyik jelentése a német *Sessel*, *Stuhl*. Mozin, Régnier stb). A sinai nyelvben *csé* am. kocsi (currus).

CSI, (1), elvont gyöke a régies, és a székelyeknél divatos *csidl*, *cseál* igének, valamint a *csin*, *csindl* szóknak. Eléfordul a *zubbonycsi* (zubbonycsináló, paplanos) szóban is. Egyezik vele a török *dsi* pl. *kazan* (réz), *kazandsi* (rézmives), *bil-mek* (tudni), *bili-dsi* (tudó). Egyébiránt eredetileg szinte hangutánzó mint *csi-sz-ol* szóban is, és rokon *si* gyökelemmel *si-m-a*, *si-m-ít*, és *si-k si-k-ár*, stb. szókban.

CSI, (2), természeti hang és indulatszó, egy részről a *csibe*, *csiápol*, más részről a *csiba*, *csígat*, *csillap*, *csitít*, *csitt* szók elvont gyöke. V. ö. CSITT, CSILLAP. Különösen kisdedeket altató dajkaszó. *Csi csi ! csicsi baba !* Továbbá, sertéseket enni hivogató. *Csi ne !* Szabó Dávidnál eléfordúl *csi* önállólag is mint *csitt* szóval egyértelmü.

CSI, (3), vagy CSIH, lásd : CSIH.

—CSI, képző *kiván-csi* szóban ; ugyanaz *csi* elvont gyökkel, lásd : CSI, (1).

CSIÁN, csonkított gyökü székely tájszó, a szokottabb *csalán* értelmében, az *l i* önhangzóvá változván s a három önhangzóból (*a-i-á*) támadt ür miatt az elülálló *a* elhagyatván. Lásd : CSALÁN.

CSIÁNOS, (csián-os) mn. Székely tájszó. *Csalános* helyett, honnan a Kézdi székben egy hegyet is így neveznek. Egyébiránt lásd : CSALÁNOS.

CSIÁP, hangutánzó elvont törzsöke *csiápol* szónak. Azonos *csib* és *csip* gyökökkel.

CSIÁPOL, (csiáp-ol) önh. m. *csiápol-t.* 1) Mondatik a kis csibékről, libákról, vagy más apró, idétlen, beteges madarakról, midőn sínak rínak, sipognak. 2) Csiápol a gabona, vagy más növény, midőn csak csünve, és satnyán növekedik, teng. Ezen a székelyeknél divatos értelemben rokon a *csünik*, *csenevész* szókkal.

CSIATAG, (csi-at-ag) fn. és mn. tt. *csiatag-ot.* Sándor I. szerint régi szó, am. tüskés, bokros, csalitos hely. Eredetére nézve valószinüleg azonos a vadont jelentő *siv-at-ag* szóval.

CSIB, hangutánzó, mint a tyúkfiak vékony sipogó szava. Kemény ajakhanggal: *csip*, a *csipeg* szóban.

CSIBA, (1), (csi-ba, am: csitt-ba, vagy hallgassba, t. i. menj), ugató ebet csítító, és elhajtó, kikergető szó. *Csiba kutya, ne ugass!* (lódulj a csitt-ba). Máskép: *csibi.* V. ö. CZOKI.

CSIBA, (2), falu Erdélyben Maros székben; helyr. *Csibá-n, —ra, —ról.*

CSIBE, (csib-e, vagy csib-ö) fn. tt. *csibét.* A házi tyúknak kis fia. *Jérczecsibe, kakascsibe.* Máskép: *csirke, pizse, pizselle, pislen, pipe,* csángósan: *czibe. Csibéket költő tyúk. Csibéket nevelni, etetni.* Kicsinyítve: *csibécske, csibüske.*

CSIBEBECSINÁLT, (csibe-be-csinált) ösz. fn. Öszvevagdalt csibehús, különféle édes vagy savanyú lében eledelül elkészítve. *Czitromos, eczetes csibebecsinált.*

CSIBEG, (csib-eg) lásd: CSIPEG.

CSIBEHÚR, (csibe-húr) ösz. fn. Növénynem a tizhímesek seregéből. *Parlagi csibehúr,* melynek levelei csillagosak, czérnaformák, szőrösek, csirízesek. (Spergula arvensis). Különbözik tőle *Tikhúr* vagy *Ládhúr.*

CSIBEHÚS, (csibe-hús) ösz. fn. A csibének gyönge húsa, mint eledel. *Becsinált, pörgölt, paprikás, rántott csibehús.*

CSIBELLÉRÉZ, (csib- vagy csíp-ell-ér-éz) áth. m. *csibelléréz-tem, —tél, —ett.* Kapargáló csibe módjára keresgél, vagy csipkedve legelész. *A kiaszott legelőn alig csibellérezhet valamit a barom.* Át. ért. cseneget, apróságokat elcsipeget.

CSIBEPECSENYE, (csibe-pecsenye) ösz. fn. Csibehús sülve.

CSIBESÜLT, (csibe-sült) ösz. fn. Lásd: CSIBEPECSENYE.

CSIBOGÁR, (csip-bogár) ösz. fn. Barmokat csipkedő mezei fullánkos légy, máskép: *bögöly, pöcsik.* Székely tájszó.

CSIBOR, (talán a magas hangú csip-ér mintegy csipkedő) fn. tt. *csibor-t,* tb. *—ok.* Vizi bogár neme; mely az álló vizek szinén nagy könnyüséggel futkos és kering. (Dytiscus).

CSIBORÁZIK, (csibor-áz-ik) k. m. *csiboráz-tam, —tál, —ott.* Úgy forgolódik s ide oda kapkod, mint a csibor. Mondatik az apró baromfiról, midőn a fűben vagy földön szemeket keresve ide-oda levág. Barkó szó. V. ö. CSIBELLÉRÉZ.

CSIBRÁK, falu Tolna megyében; helyr. *—on, —ra, —ról.*

CSICS, 1) Hangutánzó, gyöke a *csicseg, csicscsen, csicsereg, csicserke, csicsog,* származékoknak. 2) Rokon a gyermekes szépet jelentő *csecs (csecse)* gyökkel a *csicsó, csicsoma* stb. származékokban. 3) Am. *csecs, csöcs.*

CSICSCSED, (csicscs-ed) önh. m. *csicscsed-tem, —tél, —ett.* vagy *—t.* Mondják szeszes italról, folyadékról, midőn megromlik, megposhad. V. ö. CSICS gyök.

CSICSA, fn. tt. *Csicsát.* 1) Némely dunántuli tájakon, de kivált a czigányoknál am. *Pista. Csicsa, húzd meg azt a nótát.* 2) Ugyan túl a Dunán jelent ügyetlen, ostoba embert, s azonos az átvetett *csacsi* (szamár) szóval.

CSICSAL, népes puszta Somogy megyében; helyr. *—on, —ra, —ról.*

CSICSE, (csics-e) fn. tt. *csicsét.* Gyermeknyelven am. csecsbimbó.

CSICSCSÉG, CSICSÉG, (csicscs- vagy csics-ég) önh. m. *csicscség-tem, —tél, —ett.* Mondják vizes, nedves puha testről, midőn nyomkodás által *csics* hangot ad. *Csicseg a vizes csizma, midőn lépnek benne.*

CSICSER, (1), (latinul: cicer) tt. *csicser-t,* tb. *—ek.* lásd: CSICSERBORSÓ.

CSICSER, (2), falu Ungh megyében; helyr. *—be, —ben, —ből.*

CSICSÉR, falu Arad megyében; helyr. *—be, —ben, —ből.*

CSICSERBORSÓ, (csicseri-borsó) ösz. fn. Az egyvirágu kocsányos bükkönök alneméhez tartozó növényfaj, (Lathyrus cicera).

„Csicseri borsó, vad lencse,
Fekete szemű menyecske."

Népdal.

CSICSERBÜKKÖN, (csicser-bükkön) ösz. fn. Lásd: CSICSERBORSÓ.

CSICSÉRÉG, (csics-ér-ég) önh. m. *csicsérég-tem,* vagy *csicsérg-éttem, —tél,* vagy *éttél, csicsérg-étt.* htn. *—ni,* vagy *csicsérg-eni.* Mondjuk apró madarakról, melyek nem énekelnek, hanem sajátságos csacsogó hangon ficserékelnek, fütyörésznek. *Csicsereg a pityer, a sármány, a csücsörke.* Egyezik vele a német: *zwitschern.*

CSICSÉRGÉS, (csics-ér-ég-és) fn. tt. *csicsergés-t,* tb. *—ék.* Apró madarak csicsergő fütyörészése.

CSICSÉRGŐ, (csics-ér-ég-ő) mn. tt. *—t.* Apró madár módjára könnyeden, s mintegy andalogva fütyürésző. *Csicsergő kis madár.*

CSICSÉRKE, lásd: CSÜCSÖRKE.

CSICSÉRKÉL, (csics-ér-kél) önh. Gyakran vagy folytonosan csicsereg, csicseregve hangicsál.

CSICSÉRKÉLÉS, (csics-er-kél-és) fn. tt. *csicsérkélés-t,* tb. *—ék.* Csicsergő hangicsálás.

CSICSIGAT, (csi-csi-gat, vagy csi-cs-og-at) áth. m. *csicsigat-tam*, *—tál*, *—ott*. A kis gyermeket ringatva és (*csi-csi* hangon) énekelgetve elaltatja.

CSICSIGATÁS, (csi-csi-gat-ás) fn. tt. *csicsigatás-t*, tb. *—ok*. Csicsi hangon énekelgetve elaltatás.

CSICSÓ, (1), (csics-ó) fn. tt. *csicsó-t*. 1) Több tájakon, am. Pista, Csicsa. 2) Csecse, csecsó. Különösen 3) fürtözött haj, felfodrozott, ékesített, cziczomázott üstök. 4) Azon ház neve, hol esténként mulatni gyülnek öszve az ismerősök. *Oly csifrán öltözik, mintha csicsóba késztilne*. Km. Néhol, például Kecskeméten : *czéczó*. A magyar közmondások könyve szerént e név *Csicsó* várától eredett volna : *Léva, Tátika lejtöt jár, de Csicsó is vendéget vár*. Szirmai mondja, hogy Csicsó várában pompás lakomák tartattak. De eredetileg ez sem más mint *csecse*, *csicsoma*, *csiczoma*, minthogy ily társas mulatságba menéskor felcziczomázzák magukat a vendégek. Innen *czécsó* = *czicsó*, *csiczoma* tájdivatos változata is.

CSICSÓ, falvak Komárom, Somogy és Szala megyékben, továbbá Erdélyben, Felső-Csik székben. Helyr. *Csicsó-n*, *—ra*, *—ról*.

CSICSÓ-BOJÁN, falu Erdélyben Belső-Szolnok megyében ; helyr. *Boján-ba*, *—ban*, *—ból*.

CSICSOG, (csics-og) önh. m. *csicsog-tam*, *—tál*, *—ott*. Csicserg, csicserkél.

CSICSÓ-GYÖRGYFALVA, helység Erdélyben, Belső-Szolnok megyében ; helyr. *—falván*, *falvára*, *—falváról*.

CSICSÓ-HAGYMÁS, falu Erdélyben, Belső-Szolnok megyében. Helyr. *—ra*, *—on*, *—ról*.

CSICSÓ-HOLDVILÁG, falu Erdélyben, Alsó-Fejér megyében ; helyr. *—ra*, *—on*, *—ról*.

CSICSÓKA, (1), (csics-ó-ka) fn. tt. *csicsókát*. 1) A napvirágok egyik faja. (Helianthus tuberosus). 2) Ugyanazon növénynek burgonya alakú édeses gyümölcse. Néhutt : *tótrépa*, *disznórépa*, *csicsórépa*, *pityóka*.

Gyöke *csics* am. *csucs*, s ennélfogva = *csucsóka*, *csucsorka*.

CSICSÓKA, (2), falu Zemplén megyében ; helyr. *Csicsóká-n*, *—ra*, *—ról*.

CSICSÓKÁZ, (csics-ó-ka-az) önh. m. *csicsókász-tam*, *—tál*, *—ott*. Csicsókát eszik.

CSICSÓ-KERESZTÚR, falu Erdélyben, Belső-Szolnok megyében ; *—ba*, *—ban*, *—ból*.

CSICSÓ-LÁBFALVA, helység Erdélyben, Belső-Szolnok megyében. Helyr. *—Lábfalvá-ra*, *—n*, *—ról*.

CSICSOMA, (csics-om-a) fn. tt. *csicsomá-t*. Fej- és ruhadiszítési czifra pipere, mely által valaki különösen feltűnni akar, öltözéki csecsebecse. Másként : *csiczoma*.

CSICSOMÁL, (csics-om-a-al) m. *csicsomál-t*. L. CSICSOMÁZ.

CSICSOMÁZ, (csics-om-a-az) áth. m. *csicsomász-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z*. Csicsomaféle csecsebecsével piperéz, díszít, kiáltó színü czifraságokkal, szalagokkal stb. ékesít. *Fejét*, *fejkötőjét*, *ruházatát csicsomázza*. *Leánykákat fölcsicsomázni*.

CSICSÓ-MIHÁLYFALVA, helység Erdélyben Belső-Szolnok megyében ; helyr. *Mihályfalvá-n*, *—ra*, *—ról*.

CSICSÓRÉPA, (csicsó-répa) ösz. fn. L. CSICSÓKA.

CSICSÓS, (csics-ó-os) mn. tt. *csicsós-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. Csecsésen piperézett, ékesített, csifrázott, fodrozott, fürtözött stb. *Csicsós leány*, *menyecske*.

CSICSÓSAN, (csics-ó-os-an) ih. Csecsésen piperézve ; cziczomásan. *Csicsósan díszített*, *piperézett fejkötő*.

CSICSÓ-ÚJFALU, helység Erdélyben Belső-Szolnok megyében ; helyr. *Újfalu-ba*, *—ban*, *—ból*.

CSICSÓ-SZENT-IVÁN, falu Erdélyben Maros székben ; helyr. *Iván-ba*, *—ban*, *—ból*.

CSICSÓZ, (csics-ó-oz) áth. m. *csicsóz-tam*, *—tál*, *—ott*, par*—z*. Csicsomáz, piperéz, csecsén földíszít.

CSICSÓZÁS, (csics-ó-oz-ás) fn. tt. *csicsózás-t*, tb. *—ok*. Csicsomázás, csecsés piperézés.

CSICSÖRKE, (csics-ör-ke) fn. tt. *csicsörkét*. Kendericzék egyik faja, piros pettyegetésű bögygyel. (Linaria). Különbözik töle : *csücsörke*.

CSICSVA, falu Zemplén megyében ; helyr. *Csicsvá-n*, *—ra*, *—ról*.

CSID, elvont gyöke *csidu* és *csidkó* vagy *csitkó* szóknak.

Azonos *csett* másképen *csih*, lovat, csikót nógató szóval. V. ö. CSETT és CSIHÍT.

CSIDKÓ, (csid-kó = csid-u-ka) fn. Másként : *csitkó*. Tájdivatosan am. *csikó*. Lásd : CSIKÓ.

A régieknél irataikban is gyakran eléfordúl.

„Az csitkók vérével, kaczolák tejével
Szegényeket itatják."

Szegedi István a XVI. századból.

CSIDU, (csid-u) fn. tt. *csidu-t*. Bodrogközben am. kis csikó. *Csidu ne !*

CSIF, puszta Bihar megyében ; helyr. *—be*, *—ben*, *—ből*.

CSIG, hangutánzó elvont gyök, kemény torokhanggal : *csik*, mely tekerés, csavarás által mozgásba hozott testnek éles fülsértő hangját utánozza. Származékai : *csiga* (eszköz), *csigolya* ; keményen : *csik*, *csikor*, *csikorog*.

CSIGA, (csig-a) fn. tt. *csigát*. 1) Eszköz, mely a maga tengelye körül forogható kerékből áll, s kötél vagy láncz segedelmével terhek emelésére, felhuzására, vagy leeresztésére, emberi erő kiméletéből használtatik. 2) Gyermekek játékszere, mely csiga formára alakított fa eszköz, s ostor által hajtatik, vagy (mint a búgó csiga) megperdíttetik. *Csigát hajtani*. *Csigát csapni*. 3) Néhutt csigának mondják a hosszu szekér hátulsó végén alkalmazott hengert, melynek segedelmével a nyomórúdra tekert rudazókötelet megfeszítik, s ennél fogva a felrakott terhet, pl. szénát, szalmát leszo-

rítják. 4) A sötét századok kinzó eszköze. *Csigára vonni, csigára húzni, csigán kínozni a vádlottatt, a bűnöst. Csigán sem mondhatnék egyebet.* Km. 5) A férgek egyik közismeretű neme, hosszukás, s alant lapos testtel, melyet vagy húsos burok, vagy kemény paizs födöz. Fejéből négy szarvacska bujik ki, melyek közöl a két nagyobbiknak vége szemmel van ellátva. (Limax). 6) Szintén a csúszó férgek neméhez tartozó állatka, mely tekervényes, és csúcsra menő tekenőben lakik. (Cochlea). *Lassan mász, mint a csiga.* Km. *Csigaparipán jár.* Km. *Csigapostán indúl.* Km. *Megvonja magát, mint a téli csiga hajlékában.* Km. *Magával hordja házát, mint csiga.* Km. 7) L. CSIGOLYA, NYAKCSIGA.

Sínai nyelven *csé* am. conchae giganteae.

CSIGAALAKÚ, (csiga-alakú) ösz. mn. Tekervényes, csavarforma, mint a csiga. *Csigaalakú oszlop.*

CSIGABIGA, (csiga-biga) ösz. fn. tt. *csigabigát.* 1) Közönséges földi csiga. *Csigabiga told ki szarvad, én is tolom talicskádat*, a játszó gyermekek szólnak így, midőn azt akarják, hogy a kezökbe vett csiga öltse ki szarvát. Mint közmondat értelme: mozogj bármi lassan, én is segítelek. Más gyermekvers: *Csigabiga nyújtsd ki szarvad, majd eljönnek a tatárok, a sóskútba vetnek, onnan is kivesznek.* 2) Átv. ért. csekély, haszontalan, hiábavaló valami. *Ez csak csigabiga.* 3) Sok öszvefont, szövevényes baj. *Ezen dolognak sok csigabigája van.*

CSIGABOLTOZAT, (csiga-boltozat) ösz. fn. Boltozat, mely csavaros vonalban kanyarodik fölfelé valamely oszlop körül. Ilyenek a csigalépcsők fölötti boltozatok.

CSIGACSAP, (csiga-csap), ösz. fn. Csap, melynek szíve nem sima, hanem csavardad, s csavar gyanánt megy be a csapágyba.

CSIGACSAPÁS, (csiga-csapás) ösz. fn. Gyermekjáték, midőn a csiga nevű játékszert ostorral csapkodják, hogy peregjen.

CSIGACSAPÓ, (csiga-csapó) ösz. fn. 1) Csigát, csiga nevű játékszert hajtó személy, gyermek. 2) Ostor, mely csigahajtásra van készítve.

CSIGACSŐ, (csiga-cső) ösz. fn. Növénynem a kétfalkások seregéből; hüvelye csigamódra öszvekunkorodott, némely fajokban csak megtekeredett, kajsza, vagy perge; nemző részei a csónakból kipattannak s a vitorlát felnyomják. (Medicago). Fajai: *kék-, sárkerep-, cseplesz-, komlós-, karikás-, kunkorgó-, bibircsós-, horgas-, piczi csigacső.*

CSIGÁDAD, (csig-a-dad) mn. tt. *csigádad-ot.* Minek csigaformája van. *Csigádad boltozat, csap.*

CSIGÁDADON, (csig-a-dad-on) ih. Csavarosan, tekervényesen, mint a csiga. *Csigádadon rakott lépcsők.*

CSIGADÚS, (csiga-dús) ösz. mn. Apró fényes csigákkal bövelkedő. *Csigadús indiai tengerpartok.*

CSIGAFÉSZÉK, (csiga-fészék) ösz. fn. Tengerszéli zátony, vagy gödör, hol csigák tenyésznek.

CSIGAFOGÁS, (csiga-fogás) ösz. fn. Általán mindenféle, de különösen a tengeri drágacsigák keresése, szedése.

CSIGAFÚRÓ, (csiga-fúró) ösz. fn. Fúróeszköz, melynek hegye csigaformára van tekeredve.

CSIGAGRÁDICS, (csiga-grádics) ösz. fn. lásd: CSIGALÉPCSŐ.

CSIGAGYŰJTEMÉNY, (csiga-gyüjtemény) ösz. fn. Különféle, de kivált tengerből öszvegyüjtött drágacsigák tára.

CSIGAHÁT, (csiga-hát) ösz. fn. Átv. ért. am. igen lassú menet, késedelmes alkalmatosság. *Csigaháton járni.*

CSIGAHÁZ, (csiga-ház) ösz. fn. Csont keménységü tekenő, mely a csigaféregnek lakul, és védpaizsul szolgál az elemek és más ellenség ellen.

CSIGAHÁZIAK, (csiga-háziak) ösz. tb. fn. A tengeri csigák egyik nemének különböztető neve. (Conchilia).

CSIGAHEGY, (csiga-hegy) ösz. fn. 1) Kis hegy, vagy fölhányt földből csinált domb valamely kertben, hol asztali csigákat tenyésztenek és hizlalnak. 2) Kis kerek hegy, melyre csigaalakú tekervényes út vagy ösvény vezet.

CSIGAHÉJ, (csiga-héj) ösz. fn. l. CSIGAHÁZ.

CSIGAHÉNGÉR, (csiga-héngér) ösz. fn. Fából, vagy vasból készített csigaalakú henger, különféle terhek fölemelésére.

CSIGAJÁRÁS, (csiga-járás) ösz. fn. Átv. ért. igen lassú ballagás, késedelmes jövésmenés.

CSIGAKARIKA, (csiga-karika) ösz. fn. Karika, melyben a csigaféle csavaros eszköz forog.

CSIGAKERÉK, (csiga-kerék) ösz. fn. Kerék, mely által a csiga nevü gépet, vagy eszközt forgatják. *Csigakerék a kutakon.*

CSIGAKEREKSÉG, (csiga-kerekség) ösz. fn. 1) A csigaféle gépnek vagy eszköznek kerekded tulajdonsága. 2) Olyan kerekség, mely a csigaféreg testéhez vagy teknőjéhez hasonló.

CSIGAKŐ, (csiga-kő) ösz. fn. 1) Kicsin, fehér, vékony, hosszukás gömbölyü kemény test, mely az úti csiga fejében találtatik, s a babonás hitüek szerént, ha nyakon viselik, a hideglázt megszünteti. 2) Homokkő, de kivált márvány, melyben megkövült csigák találtatnak.

CSIGAKÖTÉL, (csiga-kötél) ösz. fn. Kötél, mely csigacsavaráskor, a csiga hengerére föltekerődzik, vagy róla letekerődzik.

CSIGAKÚP, (csiga-kúp) ösz. fn. Tekealakú kerék a zsebórában.

CSIGALÉPCSŐ, (csiga-lépcső) ösz. fn. Lépcső, melynek fokai tekervényesen s félfüggő állapotban vannak készítve.

CSIGAMÁRVÁNY, (csiga-márvány) ösz. fn. Márványkő, melynek tömegében megkövült apró csigák vannak.

CSIGAMENET, (csiga-menet) ösz. fn. 1) Lassú, vontatott menet, mint a csigaféregé. 2) Tekervényes, csigaforma ösvény, vonal.

CSIGAMÉSZ, (csiga-mész) ösz. fn. Csigahéjakból égetett mész.

CSIGAMŰ, (csiga-mű) ösz. fn. 1) Apró tengeri csigákból alakított, vagy csigákkal kirakott, ékesített mű. 2) Több csigáknak öszveszerkesztése valamely gépben, oly czélból, hogy általok kis erővel nagyobb terhek fölemeltessenek.

CSIGAPARIPA, (csiga-paripa) ösz. fn. Átv. ért. lassan járó ló, alig mászó rosz jármű, alkalmatosság. *Csigaparipán járni.*

CSIGAPÉNZ, (csiga-pénz) ösz. fn. Ázsia és Afrika némely népei között pénz gyanánt forgásban levő tengeri csigaházak.

CSIGAPOSTA, (csiga-posta) ösz. fn. Átv. s gúnyos értelemben am. igen lassú alkalmatosság, rosz gebék. *Csigapostán járni, jönni.* Máskép : *csigahát, csigaparipa.*

CSIGARÉTEG, (csiga-réteg) ösz. fn. A tengerek, s némely folyók partjain, valamint a hegyekben találtató vonalak, rétegek, melyek csigákból állanak.

CSIGARIGA, (csiga-riga) ösz. fn. 1) Némely tájakon am. kerti csiga, csigabiga. *Csigariga, öltsd ki szarvad.* 2) Vad fű neme a mezőkön, melynek gyökere olyan mint a vereshajma.

CSIGÁS, (1), (csig-a-as) fn. tt. *csigás-t,* tb. *—ok.* Gyermekjáték, midőn a csiga nevű játékszert ostorral csapkodják, pergetik. *Csigást játszani. Midőn gyermektársaimmal csigást, lapdást játszottam.* Kisfaludy S.

CSIGÁS, (2), (csig-a-as) mn. tt. *csigás-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* 1) Csigákkal bővelkedő. *Csigás indiai tenger, csigás kert.* 2) Ami csiga nevű, vagy alakú eszközzel, géppel van ellátva. *Csigás kút, csigás szekér.* 3) Ami csigahéjakkal van ékesítve. *Csigás lószerszám, csigás kantár.*

CSIGÁSZ, (1), (csig-a-ász) fn. tt. *csigász-t*, tb. *—ok.* Csigákat szedő, csigákat kereső ember. Olyan képzésű, mint : *halász, bogarász* stb.

CSIGÁSZ, (2), (csig-a-ász) önh. és áth. m. *csigász-tam. —tál, —ott,* par. *—sz.* Csigákat fogdos, csigákat szed, keres.

CSIGÁSZÁS, (csig-a-ász-ás) fn. tt. *csigászás-t,* tb. *—ok.* Csigafogdosás.

CSIGASZARV, (csiga-szarv) ösz. fn. Szarvalakú érzőszerv a csigaférgeknél, melyet kiölthetnek és behúzhatnak.

CSIGASZEKÉR, (csiga-szekér) ösz. fn. Nagy csigahéj formájára alakított szekér, milyenbe a képző művészek a tengeri isteneket helyezik.

CSIGASZÉM, (csiga-szém) ösz. fn. 1) A csigaféregnek szeme, mely szarvacskájának végén van. 2) A csiga alakú vonalnak középpontja, honnan a vonal kiindul.

CSIGÁSZVÉRLÁBÚ, (csigász-vér-lábú) (ösz. fn. Tengeri szarka, vékony, hosszú, veres lábszárakkal, mely csigákat fogdos eledelül.

CSÍGAT, CSIGAT, (csi-gat vagy csi-og-at) áth. m. *csígat-tam, —tál, —ott,* par. *csígass.* Hallgatásra int; a lármázókat, perlekedőket csendesíti, csitítja; a síró gyermeket kérleli, nyugtatja. hallgattatja. Másképen : *csiget.*

CSIGATAN, CSIGATANÍTMÁNY, (csiga-tan-vagy tanítmány) ösz. fn. Az állattannak azon része, mely a csiganemű férgekről szól.

CSIGATÁR, (csiga-tár) ösz. fn. Terem, melyben különféle csigaférgek összegyűjtve, s rendszerezve tartatnak.

CSÍGATÁS, CSIGATÁS, (csi-og-at-ás) fn. tt. *csígatás-t,* tb. *—ok.* Csendre szólítás, csendre intés, csitítás.

CSIGATEKERÜLET, (csiga-tekerület) ösz. fn. Csavaralakban képezett vonal, mely mind a csigaállatok héját, mind a csiganevű gépeket, s eszközöket jellemzi.

CSIGATEKNŐ, (csiga-teknő) ösz. fn. Azon csontalakú kemény, de törékeny burok, mely a csigáknak lakásul és védszerül szolgál.

CSIGATERMŐ, (csiga-termő) ösz. fn. Csigaférgek szaporodásának, tenyészésének kedvező, csigákkal bővelkedő. *Csigatermő indiai tenger.*

CSIGAVÉR, (csiga-vér) ösz. fn. 1) L. CSIGAVÉRSZÍN. 2) Átv. ért. használt szó, s jelent csekélységet, oly dolgot, mely szóra sem érdemes, vagy ami épen nincs, nemlény. *Csigavér! az nem nagy baj. Ezer arany nem csigavér.*

CSIGAVÉRSZÍN, (csiga-vér-szín) ösz. fn. A tüves tengeri csigának (murex) nedvéhez hasonló veres szín.

CSIGAVÉRSZINŰ, (csiga-vér-szinű) ösz. mn. Oly veres színű, milyen a tüves tengeri csigának nedve.

CSIGAVONAL, (csiga-vonal) ösz. fn. Csavarosan, tekervényesen befelé hajló vonal, vagy menet.

CSIGÁZ, (csig-a-oz) áth. m. *csigáz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* 1) Csigával vagy csigára húz, teker, feszít valamit. *Fölcsigázni a vödröt a kútból.* 2) Kinoz, kínpadra húz, csigaformájú kínzószerrel gyötör, mint régen divatban volt. 3) Átv. ért. valamit megfeszít, túlzólag erőltet. *Felcsigáz. Felcsigázni az eszét, felcsigázni követeléseit. Csigázni a barmot nagy teherrel, vagy rosz útban.*

CSIGÁZÁS, (csig-a-oz-ás) fn. tt. *csigázás-t,* tb. *—ok.* 1) Körültekerés, csigával húzás, forgatás. 2) Kínzás, gyötrés. 3) Csiga nevű játékszerrel játszás. 4) Átv. ért. feszítés, erőltetés. *Észcsigázás.*

CSIGÁZIK, (csig-a-az-ik) k. m. *csigáz-tam, —tál, —ott.* Csigaféle játékszert ostorral hajt, perget, csigást játszik.

CSIGÁZÓ, (csiga-a-az-ó) fn. és mn. tt. *csigázó-t.* 1) Embereket, vagy állatokat kínzó személy, illetőleg

hóhér, bakó. 2) Aki csigaféle játékszerrel játszik. *Csigázó gyermekek.*

CSIGÁZOTT, (csig-a-az-ott) mn. tt. *csigázott-at.* 1) Kínzott, gyötrött, sanyargatott. *Csigázott lovak, vonóbarmok.* 2) Erőltetett, túlfeszített, mintegy csigával föltekert. *Felcsigázott ár, követelés.*

CSIGE, (csig-e) fn. tt. *csigét*, l. CSIGÉR.

CSIGER, (csig-er) fn. l. CSIGÉR.

CSIGÉR, (csig-ér) fn. tt. *csigér-t*, vagy *csiger-et*, tb. *csiger-ek.* Silány aljabor, melyet vízzel felöntött törkölyből sajtólnak. Máskép : *löre.*

Alapfogalomban rokon a *csikar*, *csigár* szókkal, mennyiben a csigér végsajtólás (mintegy kicsikarás) által lesz. Hasonlításkép figyelmet érdemelnek a német *Zieger*, mely savót jelent, franczia *cidre*, angol *cider*, hellen *σίκερα*, melyek alma- vagy gyümölcsbort jelentenek.

CSIGERE, puszta Veszprém megyében; helyr. *Csigeré-n*, *—re*, *—ről.*

CSIGEREL, falu Arad megyében; helyr. *—be*, *—ben*, *—ből.*

CSÍGET, CSIGET, (csí-get vagy csi-eg-et) lásd : CSÍGAT.

CSIGGENYE, (csügg-öny-e?) fn. tt. *csiggenyét.* Vadrózsa bogyója.

CSIGI, puszta Győr megyében; helyr. *—be*, *—ben*, *—ből.*

CSIGLÉNY, falu Közép-Szolnok megyében; helyr. *Csiglény-be*, *—ben*, *—ből.*

CSIGOLY, tt. *csigoly-t*, tb. *—ok.* L. CSIGOLYA.

CSIGOLYA, (csig-oly-a, vagy csig-ol-ó) fn. tt. *csigolyát.* Nyakcsiga, azaz a hátcsontnak felső forgója, mely által a nyak a háttal egyesül.

CSIGOLYAFŰZ, (csigolya-füz) ösz. fn. Piros héjú, s igen hajlékony vesszejű fűz, mely gúzsokra, kosarakra, s más fonott eszközökre alkalmas. Mátyusföldén : *cziglefűz*, *cziglevessző.*

CSIGÓTÉ, tájdivatos, lásd : CSIKOLTÓ.

CSIH, (1), éles vékony hangokat utánzó gyök. Származékai : *csihár*, *csihol*, *csihed* stb.

CSIH ! (2), lovat, csikót menésre, sietésre nógató szócska, honnan *csihít.* Lásd ezt.

CSIHÁN, vagy CSIÁN, székely tájszó, lásd : CSALÁN.

CSIHÁR, (csih-ár) fn. tt. *csihár-t*, tb. *—ok.* Kemenesalján am. faág, vessző, melyet suhogatni lehet, honnan máskép : *suháng*, átvetve : *husáng. Csihárral ütni, verni a barmot.*

CSIHED, (csih-ed) önh. m. *csihed-tem*, *—tél*, *—t.* Mondják szélről, hánykodó hullámról, midőn csillapodik, csendesedik, s mintegy gyengébb *csih* hangba megyen által. Szeged tájéki szó.

CSIHEDÉS, (csih-ed-és) fn. tt. *csihedés-t*, tb. *—ek.* Szélnek, hullámzásnak csendesedése, csillapodása.

CSIHÍT, (csih-ít) áth. m. *csihít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, vagy *—ani.* A lovat indulásra, vagy menésre, sietésre ezen szóval nógatja : *csih !* másképen : *csett.* Talán innen származott *csikó* (csih-kó), *csett*-től pedig a tájdivatos és régies *csidkó.*

A *csih* nógató szócska másképen *hi !* vagy *hih ;* mindkettő rokon *siet* szó sebességet jelentő, sőt ennek hangját utánzó *si* gyökével, mely *suhan*, *sugár* stb. szóknál *su* alakban jön elé.

CSIHÍTÁS, (csih-ít-ás) fn. tt. *csihítás-t*, tb. *—ok.* Ló vagy lovak *csih !* szóval nógatása.

CSIHOL, (csih-ol) önh. és áth. m. *csihol-t.* 1) Mondják kis ebekről, ebkölykekről, midőn *csih*-féle éles vékony hangon szólanak. Vastaghangon : *csahol.* 2) Csihol, ki a tűzkövet aczéllal üti, hogy tüzet adjon.

CSIHOLÁS, (csih-ol-ás) fn. tt. *csiholás-t*, tb. *—ok.* 1) Kis ebek, ebkölykek éles vékony hangú szólása. 2) Tűzkőnek aczéllal ütése, verése.

CSIK. (1), 1) Elvont hangutánzó gyöke *csikor*, *csikorog*, *csikorít* stb. származékoknak. 2) Forgó, csavarodó mozgást jelentő szók gyöke, milyenek : *csikar*, *csikkan*, *csikasz*, *csiklik*, *csikló*, *csikland*, *csikoltó*, stb. Rokona azon *sik*, melyből *sikos*, *sikamlik*, *sikkaszt*, *sikkan* származtak, valamint *csuk* is, mint a *csukló*, *csuklik* szók gyöke.

CSIK, (2), puszta Pest megyében; helyr. *—on*, *—ra*, *—ról.*

CSÍK, (1), CSIK, fn. tt. *csík-ot.* 1) Sáros, iszapos vizekben tenyésző, apró, kitűnőleg fürge mozgékonyságu és sikamlós bőrü halnem. *Forog, eleven, siklik, mint a csík. Ki csíkot akar fogni, rakja ki a varsát* azaz aki czélt érni akar, használja a kellő eszközt. Km. *Hallgat, mint csík a varsában.* Km. *Csapja csíkot a lencsével*, azaz egymással öszve nem férő dolgokat kever együvé. Km. 2) Metélt tészta neme, mely hosszukás vékony alakjánál fogva némileg a csíkhalacskához hasonló. *Turós, mákos csíkot enni.* Némely tájakon : *mácsik*, vagy fordítva *csikmák.* L. ezt. *Legjobb a csík, ha megnyakazzák.* Km. 3) Szintén a csíkhaltól vett hasonlatnál fogva, am. bizonyos színü vonás, mely az állati bőrön, szőrön, gyümölcsök héján, vagy szöveteken s más műveken elnyúlik. A törökben *csizi* am. húzás (trait), vonal (ligne). Innen : *csíkos körte*, *csíkos kelme*, *csíkos szoknya.* 4) A madarak farának hegye, csúcsa, szokottabban : *farcsík.* 5) Mirigy-féle nyavalya a disznók torkában.

Fürge mozgékonyságánál fogva a *csikland*, *csikló*, csúszós tulajdonságát illetőleg pedig a *sík*, *sikamlik*, *sikamlós* szókkal rokonítható. Innen a közmondat : *siklik mint a csík.* Megvan a szláv nyelvekben is. Hasonló hozzá : *gyík*, és fordítva a *kígyó* gyöke : *kígy.*

CSÍK, (2), mint Csík-szék első tagja számos helynevek előrésze Erdélyben, pl. *Csík-Mártonfalva*, *Csík-Szent-Domokos*, *Csík-Szent-György*, *Csík-Szent-Márton* stb., melyeket láss az utóbbi nevek alatt, pl. *Mártonfalva*, *Szent-Domokos* stb.

CSIKAR, (csik-ar) áth. m. *csikar-t.* 1) Nyomkodva csípked, feszít, forgat, csavar, szorongat. *Kólika csikarja hasát. Valaki kezét csikarni. Más kezéből*

kicsikarni a fegyvert. 2) Átv. ért. eröltet, gyötör, kínoz, sürget valakit, hogy kierőszakoljon tőle valamit. *Pénzt csikarni valakitől. Csikarni az adózó népet.*

Rokon vele *teker*, továbbá a török *csïkar-mak* (tirer, chasser dehors. Hindoglu. Ausraufen, herausbringen. Vámbéry).

CSIKARÁS, (csik-ar-ás) fn. tt. *csikarás-t*, tb. *—ok.* 1) Csipkedés, szorongatás, csavarás. *Hascsikarásban szenvedni. Kézcsikarás.* 2) Zsarolás.

CSIKARGAT, (csik-ar-og-at) gyak. áth. m. *csikargat-tam, —tál, —ott,* par. *csikargass.* Ismételve vagy folytonosan csikar, mind tulajdon, mind átv. értelemben.

CSIKARÓ, (csik-ar-ó) mn. tt. *csikaró-t.* 1) Ami szorongatva csipkedi, csavarja, rágja a testet. *Csikaró fájdalmak a hasban.* 2) Zsaroló. *Szegényeket csikaró zsarnok.* 3) A gyógytanban am. fölötte erős hatású gyógyszer.

CSIKASZ, (csik-asz) mn. tt. *csikasz-t,* tb. *—ak.* Némely tájakon, nevezetesen Tornában, Szolnokon, Debreczenben stb. am. sovány, szikár. *Csikasz-marha.*

„Zörmöl a gaz, reng a sürü :
Nagy csikasz vad ugrik föl, de
Vissza perdül mint a gyürü."

Arany János.

CSÍKÁSZ, (1), CSIKÁSZ, (csík-ász) fn. tt. *csíkász-t,* tb. *—ok.* Aki csíkhalakat fogdos, mint a halfogó : halász.

CSÍKÁSZ, (2), CSIKÁSZ, (csík-ász) önh. és áth. m. *csíkász-tam, —tál, —ott,* par. *—sz.* Csíkokat fogdos. *Varsával, iszapos vízben csíkászni.*

CSIKÁSZÓ, (csik-ász-ó) mn. tt. *csikászó-t.* 1) Aki csikász, csikfogdosó. 2) Amivel csikászni szoktak. *Csikászó háló, varsa, tapogató.*

CSIKAVÉNY, (csik-a-vény) mn. tt. *csikavény-t,* tb. *—ok.* Dunán tuli tájszó, am. csiklandós, csiklandékos, vagy mint olyan kaczérságra hajlandó.

CSÍKBOGÁR, (csík-bogár) ösz. fn. Vizekben élő, hengerded testű, mintegy kis csíkhoz hasonló bogárfaj. (Dytiscus).

CSÍKDAD, (csík-dad) mn. tt. *csíkdad-ot.* Vékony, hengerded alakú, mint a csík.

CSIKE, (1), (am. csirke) fn. tt. *csikét.* Baranyában az Ormányságon így nevezik a csirkét.

CSIKE, (2), puszta Nyitra megyében, helyr. *Csiké-re, —n, —ről.*

CSIKÉR, (csik-ér = csek-ér, v. csekély) mn. tt. *csikér-t,* tb. *—ek.* Vas megyében mondják meglábolható, csekély, sekély vízről, folyamról. Máskép : *sikér.*

CSIKERÉSZ, (csik-er-ész, azaz, csip-er-ész, vagy csip-k-er-ész) önh. m. *csikerésztem, —tél, —ett,* par. *—sz.* Göcseji tájszó, mondják baromról, midőn a mezőn kórészva, böngészve csipegeti a növényeket, különösen sovány ugaron, vagy száraz parlagon.

CSIKÉZ, lásd : CSIKERÉSZ.

CSÍKFALVA, helység Maros székben; helyr. *Csíkfalvá-n, —ra, —ról.*

CSIKKAN, (csikk-an) önh. m. *csikkan-t.* 1) *Csik* vagy *csikk* hangot ad. Olyan képzésű, mint : *nyikkan, rikkan* hangutánzók. 2) Forgójából, csuklójából, szokott helyzetéből bizonyos erőszak következtében kicsuszszan, kisikamlik, ficzamodik.

CSÍKKŐ, (csík-kő) ösz. fn. Kőnem, melyen csíkos vonások látszanak.

CSIKLA, (csik-ol-a) székely tájszó. Lásd : CSUKLÓ.

CSIKLAND, CSIKLÁND, (csik-ol-an-d vagy —án-d) áth. m. *csikland-ott,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Az idegeket ingerelvén, biyonyos vegyes érzést gerjeszt, mely kellemes inkább, mint kellemetlen. *Csiklandja torkát a szomjuság. Csiklandja orrát a pordohány. Valakit hóna alatt csiklandani.* Átv. ért. használtatik különféle indulatokról, melyektől az emberi szív és lélek kellemesen izgattatik. *Csiklandja a dicséret, csiklandja a bujaság.*

Gyöke az élénk mozgásra vonatkozó *csik.* L. ezt. A persában *sikunds* am. csipkedés, csiklandás.

CSIKLANDÁS, (csik-ol-an-d-ás) fn. tt. *csiklandás-t,* tb. *—ok.* 1) A testnek, vagy léleknek valamely vegyes érzésre ingerlése, gerjesztése, különösen tapintás által. *Nyakcsiklandás, talpcsiklandás, tenyércsiklandás.* 2) Szenvedő ért. azon állapot, melyben van valaki, midőn idegei vegyes érzésre ingereltetnek. *Csiklandás miatt nevetni, ugrani. Csiklandásban elájulni. Csiklandástól félni.*

CSIKLANDÉK, (csik-ol-an-d-ék) fn. tt. *csiklandék-ot.* Azon vegyes érzés, mely az idegek izgatása, ingerlése által támad az emberi testben, vagy átv. ért. a lélekben.

CSIKLANDÉKOS, (csik-ol-an-d-ék-os) mn. tt. *csiklandékos-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Kire az izgatás, ingerlés könnyen hat, ki a csiklandásra nyugtalankodik.

CSIKLANDIK, (csik-l-an-d-ik) k. m. *csikland-ott,* htn. *—ni,* vagy *—ani.* Az illetésre, ingerlésre, izgatásra vegyes érzés támad valamely részén a testnek, vagy állapotán a léleknek. *Csiklandik a részeg ember torka, midőn bort lát. Csiklandik a fűben a mezitlábos talpa. Csikklandik az orr, ha fűvel piszkálják. Csiklandik a bal tenyere, pénzt kap.* km. *Csiklandik az orra, boszuság éri.* km.

CSIKLANDÓ, (csik-ol-an-d-ó) 1) mn. tt. *csiklandó-t.* Aki vagy ami csikland, vagy csiklandik. 2) fn. lásd : CSIKLÓ.

CSIKLANDÓS, (csik-ol-an-d-ó-os) mn. tt. *csiklandós-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* 1) Aki vagy ami a csiklandásra nagyon hajlékony, érzékeny. *Én igen csiklandós vagyok. Csiklandós bőr. A tenyér csiklandósabb szokott lenni a homloknál.* 2) Átv. ért. kényes, mivel csak csinyján, vigyázva lehet bánni; mit ha érintenek, sok bajra ad okot, sikamlós. *Csiklandós dolog némely házi ügyekbe avatkozni. Némely hivatal igen csiklandós körülményekbe hozhatja az embert.*

„Csiklandós szók ezek és mind esztelenek."

Gr. Zrinyi Miklós.

CSIKLANDOZ, (csik-ol-an-d-oz) áth. m. *csiklandoz-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—s*. Az érző idegeket folytonosan izgatva, ingerelve bizonyos érzést gerjeszt, mely gyönyörből és fájdalomból van vegyítve. *Valakinek hóna alját, tenyerét, talpát csiklandozni.* Átv. ért. használtatik az indulatokról is. *Valakinek hiúságát dicséretekkel csiklandozni.*

CSIKLANDOZÁS, (csik-ol-an-d-oz-ás) fn. tt. *csiklandozás-t*, tb. *—ok*. 1) Cselekvő ért. valakinek vagy valaminek ingerlése, izgatása, melynél fogva gyönyörrel vegyes fájdalmat érezzen. 2) Szenvedő ért. maga azon vegyes érzés, mely az izgatás, ingerlés által eszközöltetik. *Gyöngéded, erős, nevettető csiklandozás.*

CSIKLANDOZIK, (csik-ol-an-d-oz-ik) k. m. *csiklandoz-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—zál*. Izgatás, ingerlés által az idegeken, vagy indulatokon gyönyör és fájdalom vegyes érzése terjedez el. *Csiklandozik a háta, midőn vakarják, vagy simogatják.*

CSIKLANDOZTAT, (csik-ol-an-d-oz-tat) lásd : CSIKLANDOZ.

CSÍKLEVES, (csík-leves) ösz. fn. Leves étel, melyben csíkhalat, vagy csíkféle metélt tésztát főztek. Első érteményben olyan, mint : *halleves*, *rákleves*, *tyúkleves*, másodikban, mint : *gombóczleves*, *bableves*, stb.

CSIKLIK, (csik-ol-ik) k. m. *csikol-t*, vagy *csiklott*. L. CSIKLANDIK.

CSIKLÓ, (csik-ol-ó) fn. tt. *csikló-t*. 1) Az emlős nőállatok szeméremtestéből kiálló nyelvecske(Clitoris). 2) A négylábú állatok horgas ina. 3) Két testnek oly összefűzése, mely által azok mozoghatnak, különösen az állati s emberi tagoknak ily módon létesült egybekapcsoltatása, s a hely, hol ezen összekapcsoltatás történik, másképen : *csukló*. *Eltaláltad a csiklóját*, km. t. i. a disznófark csiklóját eltalálni ügyességnek tartatik, innen azon közmondás ügyességet jelent. *Könnyű eltalálni a kolbász csiklóját.* Km.

CSIKLÓBÉGYÉRÍTŐ, (csikló-bégyérítő) ösz. fn. Ideg a női szeméremtestben, mely ingereltetvén, a csiklót fölmereszti. V. ö. CSIKLÓ.

CSIKLÓCSONKÍTÁS, (csikló-csonkítás) ösz. fn. Sebészi műtés, midőn a kóros nőcsiklót kimetszik.

CSIKLÓEDÉNYÉK, (csikló-edényék) ösz. tb. fn. A női szeméremtest csiklóját képező részek együtt véve.

CSIKLÓFÉK, (csikló-fék) ösz. fn. Szalagocska, melyen a női csikló függ.

CSIKLÓLOB, (csikló-lob) ösz. fn. Gyuladásos nyavalya a csiklóban.

CSIKLÓMAKK, (csikló-makk) ösz. fn. A csiklónak csomós vége, gombja.

CSIKLÓMAKKTYÚ, (csikló-makk-tyú) ösz. fn. Bőr, mely a csiklómakkot takarja.

CSIKLÓS, (csik-ol-ó-os) mn. tt. *csiklós-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Csiklandós. 2) Kinek farcsiklóján baja, betegsége van. 3) Ina-ütött, inpókos. *Csiklós ló.*

CSIKLOVA, vagy CSIKLOVÁR, NÉMET—, OLÁH—, faluk Krassó megyében; helyr. *Csiklová-n*, *—ra*, *—ról*, vagy *Csiklovár-on*, *—ra*, *—ról*.

CSIKMÁK, (csik-mák) fn. tt. *csikmák-ot*. Mácsik, tésztás csík, metélt. Eredetileg am. csík mákkal, mákos csík, mákos metélt. Később minden nemű csíkra azaz metéltre értették. Innen : *turós csikmák*, *mákos csikmák*. Mátyusföldi és csalóközi tájszó.

CSIKÓ, (csik-ó vagy csih-kó) fn. tt. *csikó-t*. Személyr. *—m*, *—d*, *—ja*, vagy *csikaja*, *—ink*, *—itok*, vagy *—csikaink*, *—csikajitok*, *—csikajik*. A lónemű állatnak vemhe, fia, melynek még új fogai ki nem nőttek. *Kis csikó. Másodfű*, *harmadfű*, *negyedfű csikó. Tarka*, *sárga csikó. Kancza*, *monyas*, *herélt csikó. Éhes csikó abrakkal álmodik.* Km. *Resszket érte, mint farkas a csikóért.* Km. *Délczeg*, vagy *bojtorjányos csikóból válik a jó paripa.* Km. *Kicsin csikó nagy derestül, hámot vonni tanul restül.* Km. *Meg vagyok én határozva, mint a csikó kantározva.* Népdal. *Nem adnám egy csikóért*, azaz sokra becsülöm, igen kedves. *Ábrakos csikó könnyen viczkándozik.* Km. *Csikó is anyja mellett szokik.* Km. *Ló elli a csikót, de abrak az anyja.* Km. *A csikó is János, mikor bojtorjános.* Km. azaz valamely dolog csak ily csavarintással hihető. *Már mindlunk csuda esett*, *a csikónak lófoga lett*, am. korán okos. Km. Másképp a népnyelvben : *csidu*, *csidkó* (régiesen is), és *csinu*.

Gyöke *csik* vagy ezen fiatal állat mozgékony tulajdonságára vonatkozik, s am. *sik*, a *sikkan*, *sikamlós*, *sikkanós* származékokban; vagy talán mint a latin *hinnulus* a *hinnio*-tól, élesen *sikító* nyerítésétől. Vagy végre, a mi leválószinűbb, a *csih!* mint lovat nógató, csihító, valamint *csidu*, *csidkó* a *csett!* szótól vette nevét : *csih-kó; csinu* is am. *csih-ne*. Vannak kik *csik-ló* azaz *kicsi ló*-val azonosítják. De ezen származtatás erőtetettnek látszik. Sínai nyelven *kiú* am. equus recens natus, equus duorum annorum.

CSIKÓBŐR, (csikó-bőr) ösz. fn. A csikónak bőre, különösen lenyúzott állapotban véve. *Nyers*, *kikészített csikóbőr.*

CSIKÓBŐRÖS, (csikó-bőrös) ösz. mn. Csikóbőrrel behúzott. *Csikóbőrös kulacs.*

„Édes kincsem, galambocskám,
Csikóbőrös kulacsocskám."

Csokonai.

CSIKÓCZA, (csik-ó-cza) fn. tt. *csikóczát*. Tengeri halfaj, melynek nyaka és feje a csikóéhoz, hátulsó része pedig féregbábhoz hasonló. (Syngnathus hippocampus. L.)

CSIKÓFEJ, (csikó-fej) ösz. fn. 1) A csikó állatnak feje. 2) Hosszukás, emberi vagy más állati fej, mely némileg a csikóéhoz hasonló.

CSIKÓFEJŰ, (csikó-fejű) ösz. mn. Kinek vagy minek hosszukás feje van, mint a csikónak. *Csikófejű hal, bogár.*

CSIKÓFOG, (csikó-fog) ösz. fn. A kis csikónak első fogai, melyek szopás alatt nőnek, s melyeket

utóbb elveszt, mások nővén helyettök. A fiatal lovaknál is több-kevesebb megvan belőlök, s ezekről itélik meg a lóismerők a lovak korát. *Elhányta már a csikófogát*, azaz : nem fiatal, lehetne már esze.

CSIKÓHERÉLÉS, (csikó-herélés) ösz. fn. A csődör csikó heréinek kimetszése. *Megadták a módját, mint páliak a csikóherélésnek.* Km.

CSIKOL, (csik-ol) áth. m. *csikol-t.* L. CSIKLAND. Megegyezik vele a német *Kitzel*, *kitzeln*, angol *tickle* stb.

CSÍKOL, (csík-ol) áth. m. *csíkol-t.* Csíkokkal, azaz csíkforma vonásokkal befest, bésző, bevarr. *Csíkolni a vásznat, szövetet.* V. ö. CSÍK.

CSIKOLÁS, (csik-ol-ás) fn. tt. *csikolás-t*, tb. *—ok.* Csiklandás.

CSÍKOLÁS, (csík-ol-ás) fn. tt. *csíkolás-t*, tb. *—ok.* Festés, szövés, varrás, melylyel valamely kelmét, szövetet csíkolnak, csíkossá tesznek.

CSÍKOLAT, (csík-ol-at) fn. tt. *csíkolat-ot.* Csíkforma vonal. *Csíkolat a szöveteken*, *csíkolat a kis malacz szőrén*, *csíkolat a görögdinnye héján; különféle szinű*, *tarka csíkolat.*

CSÍKOLT, (csík-ol-t) mn. tt. *csíkolt-at.* Ami csíkforma vonásokkal mesterségesen van befestve, beszőve. *Csíkolt vászonból bugyogó. Csíkolt festésű falak.*

CSIKOLTÓ, (csik-ol-t-ó) fn. tt. *csikoltó-t.* Fából csinált, négyszögü eszköz, melylyel a közönséges ökrös szekér rúdját a tézslához, s ha hat, nyolcz stb. ökör van befogva, a tézslákat egymáshoz csatolják. Használják az ökör-vonta taligarudakon is.

Mennyiben sikkanva ideoda mozog, a *csiga* és *sikkan* szókkal rokon, s különféle tájejtés szerint változva, illetőleg elrontva használtatik, ú. m. *csikoltyú, csikótyú, csikótó, csikóté, csigóté, sikoltyú, sikkotyú, sikkatyú.* Különböztetésül v. ö. CSÁGATÓ.

CSIKOLTÓSZEG, (csikoltó-szeg) ösz. fn. Faszeg, mely a csikoltón keresztül tolva a rudat a tézslával, vagy a tézslákat egymással öszveköti.

CSIKOLTYÚ, lásd : CSIKOLTÓ.

CSIKOLTYÚSZEG, lásd : CSIKOLTÓSZEG.

CSIKOR, (1), (csik-or) áth. lásd : CSIKAR. Oly változattal használtatnak, mint : *kupor, kapar.*

CSIKOR, (2), hangutánzó törzs (csik-or) melyből *csikorog, csikorít, csikorgás* származtak.

CSIKOR, (3), puszta Nógrád megyében; helyr. *—on, —ra, —ról.*

CSIKORG, l. CSIKOROG.

CSIKORGÁS, (csik-or-og-ás) fn. tt. *csikorgás-t*, tb. *—ok.* 1) Kiszáradt kemény testeknek egymással való surlódásából eredő kellemetlen éles hang. *Talicskacsikorgás, kerékcsikorgás.* V. ö. CSIKOROG. 2) Átv. ért. nyomorú, szűk, alig tengődő állapot. *Csikorgás ez egész ember élete.*

CSIKORGAT, (csik-or-og-at) áth. m. *csigorgattam, —tál, —ott.* par. *csikorgass.* Két kemény, és száraz testnek öszvedörzsölése által kellemetlen éles hangot hallat. *Fogakat csikorgatni. A fergeteg a fákat csikorgatja. Ne csikorgasd azt a rosz talicskát.*

CSIKORGATÁS, (csik-or-g-at-ás) fn. tt. *csikorgatás-t*, tb. *—ok.* Két kemény testnek öszvedörzsölés általi kellemetlen, s fülmetsző hangoztatása. *Fogcsikorgatás. Ott lészen jajgatás, és fogak csikorgatása.* (Biblia).

CSIKORGÓ, (1), (csik-or-og-ó) mn. tt. *csikorgó-t.* Általán, ami csikorog, vagyis éles fülsértő hangon nyikorog. *Csikorgó talicska, szekér. Csikorgó fogak.* Különösen : *csikorgó tél*, *csikorgó hideg*, midőn t. i. a járók lábai alatt a fagyos föld, vagy hó, jég csikorog, azaz, igen kemény hideg van.

CSIKORGÓ, (2), (mint föntebb) fn. tt. *csikorgó-t.* Réz vagy vas lemezből készült szélmutató az épületek ormán, mely a széltől forgatva csikorogni szokott. Máskép : *szél anyja.*

CSIKORGÓFŰ, (csikorgó-fű) ösz. fn. Lásd : CSIKORKA.

CSIKORGÓS, (csik-or-og-ó-os) mn. tt. *csikorgós-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Ami úgy van alkotva, oly természetü, hogy mozdultakor csikorog. *Csikorgós ajtó, csikorgós csizma, csikorgós szelencze.*

CSIKORÍT, (csik-or-ít) áth. m. *csikorít-ott.* htn. *—ni.* vagy *—ani.* par. *—s.* 1) Valamely kemény testet csikorogni kényszerít. V. ö. CSIKOROG. *Fogait csikorítja*, vagy *elcsikorítja.* 2) Szorít, kínoz, keményen fog, nyom, kinyom. *Megcsikorítlak, csak kezembe kerülj. Éhséggel csikorítni a foglyokat.*

CSIKORÍTÁS, (csik-or-ít-ás) fn. tt. *csikorítás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valaki csikorít.

CSIKORKA, (csik-or-ka) fn. tt. *csikorká-t.* A kétfőbbhímesek seregébe és magrejtősök rendébe tartozó növényfaj; csészéje öt levelű, hímszálainak ketteje porhonos, ketteje herélt; tokja két rekeszü. (Gratiola). *Réti csikorka*, máskép *csikorgófű*, *ínnyujtófű.* (Gr. officinalis).

CSIKORKAGYÖKÉR, csikorka-gyökér) ösz. fn. A csikorka nevezetű növény gyökere.

CSIKORKAGYÖKÉRPOR, (csikorka-gyökér-por) ösz. fn. Gyógyszer, melyet por alakban csikorkagyökérből készítenek.

CSIKORODÁS, (csik-or-od-ás) fn. tt. *csikorodás-t*, tb. *—ok.* Állapot, midőn valamely kemény száraz test dörzsölés következtében csikorogni kezd.

CSIKORODIK, csik-or-od-ik) k. m. *csikorodtam, —tál, —ott.* Csikorogni kezd, csikorgó állapotba jut. *Fogai már csikorodnak szörnyü haragjában. Csikorodik a megindított száraz talicska. Csikorodik a kemény tél.*

CSIKOROG, (csik-or-og) önh. m. *csikorog-tam*, vagy *csikorgottam, csikorogtál* v. *csikorgottál, csikorgott;* htn. *—ni*, vagy *csikorgani.* 1) Valamely kemény, kivált nedv, kenőcs nélküli száraz test surlódás által fülsértő kellemetlen hangot ad. *Csikorog a kenetlen szekérkerék, a száraz talicska. Csikorognak a förgeteg által kitekert*

agg fák. Csikorognak a dühös állat fogai. Csikorog az ajtó, kapu. Csikorog a malomkerék, esőt kiált. (km). *Csikorog, mint a komáromi talicska.* (km). *Csikorog a hó, midőn keményre van fagyva. Pok várának magas tornyán a vaskakas csikorog.* (Kisfaludy S.) 2) Nyomorúságosan, szüken, alig tengődve éldegel. *Csak úgy csikorgunk a nagy szükség miatt. Alig csikorog, úgy elszegényedett.*

A finnben *kirisen, kirskun* am. csikorgok és *kiristän* csikorgatom (pl. fogaimat) szintén hangutánzó.

CSIKÓS, (1), (csik-ó-os) mn. tt. *csikós-t*, vagy *—at*, tb. *—ok*. Aminek csikaja van. *Csikós, kis csikós kancza.*

CSIKÓS, (2), (mint fönttebb) fn. tt. *csikós-t*, tb. *—ok*. Pusztai béres szolga, ki úgynevezett ménesre felügyel, azt őrzi, legelteti. *Uraság csikósa. Helység csikósa. Alföldi csikósok. Káromkodik, mint csikós.* Km.

„Lám megmondtam Angyal Bandi,
Ne menj az Alföldre,
Csikósoknak, gulyásoknak
Közibe, közibe." Népdal.

Átv. ért. megvetőleg am. nyers, faragatlan, durva ember.

CSÍKOS, CSIKOS, (1), (csík-os) mn. tt. *csíkos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Csík nevü apró halakkal bővelkedő. *Csíkos mocsár, csíkos tó.* 2) Csíkokkal készített, főzött. *Csíkos káposzta.* 3) Csíkalakú vonásokkal tarkázott. *Csíkos bugyogó, csíkos körte, csíkos malacz, csíkos tök.*

CSÍKOS, CSIKOS, (2), (ALSÓ—, FELSŐ—), máskép INÁRCS, puszták Pest megyében. Helyr. *—ra, —on, —ról.*

CSÍKOSAN, CSIKOSAN, (csík-os-an) ih. Csíkvonalakkal ellátottan.

CSIKÓSBOJTÁR, (csikós-bojtár) ösz. fn. A főcsikósnak segéde, a számadó csikós legénye.

CSIKÓSLEGÉNY, (csikós-legény) ösz. fn. L. CSIKÓSBOJTÁR.

CSIKÓSLÓ, (csikós-ló) ösz. fn. Ló, melyen a csikósok járnak. Különbözik tőle az elválasztva írt : *csikós ló.*

CSIKÓSKALAP, (csikós-kalap) ösz. fn. Olyan kis gömbölyü tetejü kalap, mint a csikósoké.

CSIKÓSOSTOR, (csikós-ostor) ösz. fn. Olyan ostor mint a csikósoké. Rövid nyelü karikás ostor.

CSIKÓSTANYA, (csikós-tanya) ösz. fn. Nádból, vesszőből, zsúpból, kákából stb. készített pusztai kaliba, hol a csikósok tartózkodnak.

CSIKÓSZÁJU, (csikó-száju) ösz. mn. és fn. A minek vagy kinek olyan szája van, mint a csikóé. Somogyban és Baranyában : nagy boros edény.

CSIKÓTÉ, lásd : CSIKOLTÓ.

CSÍKOZ, CSIKOZ, (csík-oz) áth. m. *csíkoz-tam, —tál, —ott*, lásd : CSÍKOL.

CSIKÓZABLA, (csikó-zabla) ösz. fn. A keresztvagy feszítőzablánál kisebb zabla a csikók számára, szájvas nélkül.

CSIKÓZÁS, (csik-ó-oz-ás) fn. tt. *csikózás-t*, tb. *—ok*. A kanczalónak megellése.

CSÍKOZÁS, CSIKOZÁS, (csík-oz-ás) fn. tt. *csíkozás-t*, tb. *—ok*. Csíkos vonásokkal tarkítás.

CSIKÓZIK, (csik-ó-z-ik) k. m. *csikóz-tam, —tál, —ott*, par. *—zál*. A lóról mondatik, midőn megellik. *Csikóznak a kanczák.* Használják e szót a szamárról is. Átv. ért. tréfásan annyit tesz, mint, leveti a rajta ülőt. *A herélt ló is megcsikózik néha, mikor leveti Málé Petit.* (Km).

CSÍKSÁS, (csík-sás) ösz. fn. Mérges sás, melytől az ökör, ha eszik belőle, megdöglik.

CSIKSZEMÜ, (csík-szemü) ösz. mn. Apró szemü, mint a csík.

CSÍKTÉSZTA, (csík-tészta) ösz. fn. Metélt tészta, vagy metéltnek, laskának, mácsiknak való tészta. *Tyúkleves csíktésztával.*

CSIKVÁND, falu Győr megyében; helyr. *—on, —ra, —ról.*

CSILING, CSILLING, (csill-ing, vagy csell-eng) fn. tt. *csiling-et*. Kisded szőlőfej, böng, melyen csak imitt-amott van egy-két szem; máskép : *biling.*

CSILL, elvont gyök, melyből különböző értelmü szók származnak, ú. m. 1) *csillag, csillám, csillog,* 2) *csillap, csillapít, csillapodik*, 3) *csilla, csillat, csille, csilleg, csillent.* Ennélfogva eredeti értelmei is különbözők. Első esetben jelent kicsided apró villogást; a másodikban : elcsendesülést, zajnak kicsinyedését; a harmadikban : csellengést, ide-oda lengedezést, kicsinyes mozgást. Közös fogalom mindenikkel a *csi* és *el.* Azonban kivált a *csi* gyökelem nem mindenikben egyenlő jelentésü (hanemha *cse* = *kicsi*-vel akarnók azonosítni). Ugyanis *csillag, csillám-* és *csilla, csille* szók *csi* gyökelemeiben a *si* (si-et) vagy *su* (su-h-og, su-g-ár) suhogást vagy sebességet jelentő hang foglaltatik; *csillap* szóban pedig a *csitt, csitít, csend* stb. szók *csi* vagy *cse* gyöke; az *l* is *csilla* és *csillap*-ban közelebbről mívelő, eszközlő értelmü, *csillag-, csillám*-ban stb. pedig szintén sebességet, sebes haladást jelent, valamint *el*, *ill*-(an) azaz sebes mozgás foglaltatik *villog, világ, villan* szók *vil* és *vill* gyökeiben is. A rokonságokat lásd : CSILLAG, CSILLAP, és CSILLEG alatt.

CSILLA, (csill-a) fn. tt. *csillát.* 1) Szeged tájékán am. vékony szárú kis csuhu- vagy sás-, vagy kákafaj, melyet leginkább szőlőkötözésre használnak. Így nevezik a gyékény- vagy kötősásnak belét is. 2) Tésztás étek neme, talán az első értelembeni hasonlatosságnál fogva, midőn *csík* szóval egyeznék. 3) Növénynem a hathímesek seregéből; csészéje nincs; bokrétája hat szirmú, kinyílt, lehulló; hímszálai czérnaszálúk; tokja és magvai gömbölyüdedek, gyökere hajma. (Scilla). E harmadik értelemben idegen származású.

CSILLAECZETMÉZ, (csilla-eczet-méz) ösz. fn. A csilla növényből készített eczetméz. V. ö. CSILLA és ECZETMÉZ.

CSILLAECZETSZÖRP, (csila-eczet-szörp) ösz. fn. A csilla növénynek csípős keserü nedve, mely gyógyszerül használtatik.

CSILLAG, (csill-ag) fn. tt. *csillag-ot.* 1) Világitó égi test, melynek szétágazó sugarai mintegy reszketve tünnek a szemekbe. Az ily látható égi testeket, a nap és hold kivételével, mind csillagoknak nevezi a magyar. *Fényes, ragyogó csillagok; halovány, molnár szemü,* azaz *homályos csillagok. Ég csillagai. Nap, hold és csillagok elmulnak, az én szavaim pedig el nem múlnak.* (Idvez.) A csillagok vagy *állók*, melyek nevöket onnan vették, mivel egymás irányában helyzetök nem látszik változni, s az égen mintegy megállani látszanak, és melyek, miként tartják, általában saját fénynyel birnak, s mint megannyi napok tekintendők; vagy *bujdosók*, melyek a nap körül forognak s ettől kölcsönzik világosságukat; vagy *üstökösek*, melyek szintén vándorolnak, és pedig némelyek rendes időszak alatt teszik meg útjokat, mások rendetlenül keringenek; új vagy *tünő csillagok*, melyek véletlenül feltünnek, s eltávozván, többé vissza nem térnek; *futó csillagok*, melyek tulajdonkép csak légi tüneményekk, másképp *tisztuló csillagok; első-, másod-, harmad-* stb. *nagyságuak.* Közmondatok: *Egyik csillag meg nem előzi a másikat. Szerencsés csillag alatt született. Annyi mint csillag az égen. Csillagot néz vacsorára* azaz koplal. *Sok a csillag, de föl nem ér egy nappal. Feljött a csillaga. Lejárt a csillaga. Csillagokba néz*, azaz fenhordja fejét. *Csillagnak is van tisztulása,* km. azaz tiszta léleknek is van egy kis szenyje. *Sötét éjszakában jártam, ragyogó csillagot láttam.* (Pásztori dal). 2) Átv. ért. a lovak homlokán levő fehér vagy más kitünő folt vagy köröcske. 3) Más állaton vagy testen is levő ily alak. 4) A szerelmesek nyájas szólítása. *Csillagom, galambom, beh rád illik a csókom!* (Népd.). 5) Szereti e szót a magyar, a csárdák, lovak és agarak elnevezésére használni. *Csillag csárda nincs teteje, kiállott a szelemenje.* (Népd.). *Nyergeljétek meg a csillagot.*

Egyezik vele a latin *stella*, franczia *étoile*, rokonnak látszik vele a német *glühen*, *Glut* is, stb. V. ö. CSILLÁM, CSILLOG.

CSILLAGABROSZ, (csillag-abrosz) ösz. fn. Abrosz, térkép, mely az ég boltozatán látszó csillagokat fekvésök, azaz helyzetök szerént lerajzolva elétünteti.

CSILLAGALAKÚ, (csillag-alakú) ösz. fn. Aminek csillagformája van. *Csillagalakú vár. Csillagalakú csifraság valamely bútoron.* Másképen: *csillagdad.*

CSILLAGALMA, (csillag-alma) ösz. fn. Bizonyos amerikai fának gyümölcse, mely az almához igen hasonló. (Chrysophyllum).

CSILLAGALY, (csillag-aly) ösz. fn. A lopvanőszők seregéhez, s mohok rendébe tartozó növényfaj; termése paizs- vagy csillagforma kocsányos; magvai az alsó lapján vannak. (Marchantia).

CSILLAGÁSZ, (csill-ag-ász) fn. tt. *csillagász-t*, tb. *—ok.* Tudós, ki az égi testek ismeretében jártas. Szoros ért. ki a csillagok forgására, s más égi tüneményekre hivatalosan felügyel, s tapasztalatait rendes naplóban följegyzi. *Budai csillagász.*

CSILLAGÁSZAT, (csill-ag-ász-at) fn. tt. *csillagászato-t.* Tudomány, mely akár oktatólag akár gyakorlatilag a csillagok rendszeres ismeretével foglalkodik.

CSILLAGÁSZATI, (csill-ag-ász-at-i) mn. tt. *csillagászati-t*, tb. *—ak.* Csillagászathoz tartozó, arra vonatkozó. *Csillagászati vizsgálatok, észrevételek.*

CSILLAGÁSZATILAG, (csill-ag-ász-at-i-lag) ih. Csillagászatra vonatkozólag.

CSILLAGÁSZSÁG, (csill-ag-ász-ság) fn. lásd: CSILLAGÁSZAT.

CSILLAGÁSZTORONY, (csillagász-torony) ösz. fn. Szükséges lát- s egyéb eszközökkel ellátott torony, vagy más épület, melyből a csillagászok az égi testeket, s tüneményeket vizsgálják, figyelemre veszik. *Budai, egri csillagásztorony.*

CSILLAGATLAN, CSILLAGTALAN, (csill-ag-atlan vagy -talan) mn. tt. *csillagatlan-t*, tb. *—ok.* Csillag vagy csillagok hiával levő; mi csillagok által nincs világosítva. *Csillagatlan éj.*

CSILLAGBOGÁCS, (csillag-bogács) ösz. fn. Növényfaj a nyeletlen levelü bogácsok alneméből; fészke pikkelyei tojáskerekek, szálkahegyük, a belsők kinyúló szálasak, halavány sárgák. Másképp: *sugárzó bogács.* (Carduus radiatus. W).

CSILLAGBURÁNY, (csillag-burány) ösz. fn. Tengeri korallok neme, melyek héján csillagforma foltok látszanak.

CSILLAGCSA, (csill-ag-csa) fn. tt. *csillagcsát.* Kis csillag, vagy átv. ért. csillaghoz hasonló foltocska, pettyecske. Különösen apró bolygóczok. (Asteroides).

CSILLAGCSŐ, (csillag-cső) ösz. fn. Csillagászok látcsöve, melylyel a csillagokat nézik. *Kepler-, Herschel-féle csillagcső.*

CSILLAGDA, némelyek által helytelenül használt új szó, *csillagásztorony*, helyett. A *da* képző helyet, valaminek *ott* létét jelenti, pedig ily épületben nincsenek csillagok, hanem innen, ahhoz kivántató eszközök segítségével csak nézik, szemlélik, vizsgálják a csillagokat. Tehát inkább: *csillagnézde*, amennyiben t. i. az nem toronyalaku volna.

CSILLAGDAD, (csill-ag-dad) mn. tt. *csillagdadot.* Csillagalaku, minek formája a csillagéhoz hasonlít.

CSILLAGESÉS, (csillag-esés) ösz. fn. Lásd: CSILLAGFUTÁS.

CSILLAGÉV, (csillag-év) ösz. fn. Azon időköz, melyet meg kell a napnak tennie, hogy ismét ugyanazon állócsillagokhoz jusson, melyeket elhagyott, mely idő 365 napból, 6 órából, 9 perczből és 11 másodperczből áll, és így a csillagév 20 percczel és 57 másoddal hosszabb a napévnél.

CSILLAGFÉNY, (csillag-fény) ösz. fn. Világosság, melyet a csillagok vetnek. *Csillagfénynél olvasni nem lehet. Ragyogó, homályos, pislogó csillagfény.*

CSILLAGFÉNYÉS, (csillag-fényés) ösz. mn. Csillagok fényétöl világított. *Csillagfényes éj.*

CSILLAGFÉRÉG, (csillag-féreg) ösz. fn. Tengeri féreg, varacskos bőrrel, melynek teste több vagy kevesebb sugarakra oszlik, s csillagformát mutat. (Asterias).

CSILLAGFUTÁS, (csillag-futás) ösz. fn. Levegöi tünemény, midőn a szemeknek úgy tetszik, mintha valamely csillag helyéből kimozdulva megfutamodnék s aláesnék; valóban pedig nem egyéb, mint a levegöben gyulékony részekből öszveállott test, mely lángra vagy lángot kapván elég, s kialudt kocsonyaalakban a földre leesik, vagy göz alakban elenyészik. *Csillagesés* vagy *csillaglövelés*, *csillagrepülés*, *csillagtisztulás*, midön csak egy, *csillaghullás* pedig, midön egyszerre vagy egymás után több ily test esik a földre.

CSILLAGFŰ, (csillag-fü) ösz. fn. L. CZILLÁR.

CSILLAGFÜRT, (csillag-fürt) ösz. fn. Növénynem a kétfalkások seregéből, és tízhímesek rendéből; csészéje két ajakú; hímszálai mind öszvenőttek, porhonjainak öte gömbölyű, öte hosszu; hüvelye bőrkopácsu, lapított, levelei csillagformák. Máskép: *fürtös ibolya.* (Lupinus). Fajai: *fehér-*, *tarka-*, *borzas-*, *szőrös-*, *szükleveliü-*, *sárga csillagfürt.*

CSILLAGFÜRTMAG, (csillag-fürt-mag) ösz. fn. A csillagfürtnek magva. V. ö. CSILLAGFÜRT.

CSILLAGGEREPCSÍN, (csillag-gerepcsín) ösz. fn. A gerepcsínek neméhez tartozó növényfaj; ágai sátorozók, csészelevelei födelékesek, tompák, a belsök hártyaformák, színes hegyük; levelei hosszudad láncsásak, épélük, érdesek. (Aster amellus).

CSILLAGHARCZGÁT, (csillag-harcz-gát) ösz. fn. Sánczféle erődítési mü, mely négy vagy hat sugáru csillagalakot képez.

CSILLAGHULLÁS, (csillag-hullás) ösz. fn. L. CSILLAGFUTÁS.

CSILLAGHÚR, (csillag-húr) ösz. fn. Növénynem a tízhímesek seregéből, és három anyások rendéből; csészéje öt levelü, szétnyiló; bokrétája öt szirmu; tokja egy rekeszü, sok magvú; határos a lúdhúrral. (Stellaria). Fajai: *ligeti-*, *kétkét-águ-*, *olocsán-*, *pázsit-*, *tói-*, *liba csillaghúr.*

CSILLAGIMÁDÁS, (csillag-imádás) ösz. fn. A csillagok mint isteni lények tisztelete.

CSILLAGIMÁDÓ, (csillag-imádó) ösz. fn. A csillagok mint isteni lények tisztelöje.

CSILLAGISME, lásd: CSILLAGÖSME.

CSILLAGJÁRÁS, (csillag-járás) ösz. fn. A csillagok rendes mozgása, keringése, mely vagy valóságos, mint pl. a bolygóké, vagy csak látszólagos, mint az állócsillagoké.

CSILLAGJÓS, (csillag-jós) ösz. fn. Személy, ki a csillagok helyzetéből, és járásából az emberek sorsáról jövendöt mond.

CSILLAGJÓSLÁS, (csillag-jóslás) ösz. fn. Jóslás neme, a csillagok helyzete és járásából.

CSILLAGJÓSLAT, (csillag-jóslat) ösz. fn. 1) Csillagjóslás elvont értelemben. 2) Azon jövendőmondó szók, melyek valaki sorsát, a csillagok helyzete és járása szerént, kijelentik *A csillagjóslat beteljesült.*

CSILLAGKÉM, (csillag-kém) ösz. fn. Csillagász, ki különösen a csillagok járását, időnkénti feltünését, helyzeti viszonyait, stb. figyelemmel kíséri.

CSILLAGKÉP, (csillag-kép) ösz. fn. lásd: CSILLAGZAT.

CSILLAGKERÉK, (csillag-kerék) ösz. fn. Kerék, melynek küllöi csillagsugarakként, egymással öszve nem kötve, nyúlnak szét. Különösen csillagot képező tüzjátéki mü.

CSILLAGKORALL, (csillag-korall) ösz. fn. Tengeri férgek neme, melynek vagy csak hátán, vagy egész körületén csillagalaku üregek látszanak. (Marepora). Fajai: *szivacs-*, *tömkeleges-*, *ananász-*, *csillagkö-*, *tüskés-*, *fehér-*, *leány csillagkorall.*

CSILLAGKŐ, (csillag-kő) ösz. fn. 1) Megkövesedett korall. 2) Sima, négy vagy öt szögletü kő, melynek egyik lapján csillagalak látszik. (Asteriae).

CSILLAGLIK, (csill-ag-ol-ik) k. m. *csillagl-ott*, htn. —*ani.* Csillag gyanánt fénylik, ragyog.

CSILLAGLÖVELÉS, (csillag-lövelés) ösz. fn. lásd: CSILLAGFUTÁS.

CSILLAG-MAJOR, puszta Fejér megyében; helyr. —*on*, —*ra*, —*ról.*

CSILLAGMÉCSVIRÁG, (csillag-mécsvirág) ösz. fn. Növényfaj a mécsvirágok neméből, melynek virágfürtje a szárhegyen tányéros csomót képez. Máskép: *csillagvirág.* (Lychnis calcedonica).

CSILLAGMÉRŐ, (csillag-mérő) ösz. fn. Mérnöki eszköz, mely eredetileg a csillagászok által használtatott az égi testek távolságának, utóbb szögmérés által minden messzeségnek meghatározására. (Astrolabium).

CSILLAGMOH, (csillag-moh) ösz. fn. Csillagalakban tenyésző moh. Különösen a moh egyik neme, melynek növirága meztelen, s porral tölt gombocskából áll, s némely fajokban csillagalaku levelek által keríttetik körül. (Mnium).

CSILLAGNAP, (csillag-nap) ösz. fn. Azon időszak, melyet az álló csillagok látszólag naponként megtesznek a föld körül. A csillagnap rövidebb a napi napnál, mert amaz csak 23 óra, 56 percz- és 4 másodperczig tart.

CSILLAGÓRA, (csillag-óra) ösz. fn. Napórához hasonló készület, mely csillagos tiszta éjben megmutatja, hány az óra.

CSILLAGOS, (csill-ag-os) mn. tt. *csillagos-t*, vagy —*at*, tb. —*ak.* 1) Csillagokkal tele, melyen csillagok látszanak. *Csillagos ég*, *csillagos éjszaka.* 2) Csillagalaku jegygyel bélyegzett vagy ékesített. *Csillagos gém*, *csillagos gyík*, *csillagos kereszt*, *csillagos kö*, *csillagos moh*, *csillagos diákocska*, *csillagos ló.*

CSILLAGOSAN, (csill-ag-os-an) ih. Csillagokkal teli. Csillaggal vagy csillagokkal jegyezve vagy ékesítve.

CSILLAGOSGYÍK, (csillagos-gyík) ösz. fn. Gyíkfaj, melynek testén csillaghoz hasonló fénypontok látszanak.

CSILLAGOSLÓHERE, (csillagos-ló-here) ösz. fn. Növényfaj a gombos virágu lóherék alneméből; szára szétágazó, füzéri tojásdadok, szőrösek, csészefogai szétnyilók. (Trifolium stellatum).

CSILLAGOSODIK, (csill-ag-os-od-ik) k. m. *csillagosod-tam, —tál, —ott.* Lásd: CSILLAGZIK.

CSILLAGÖSME, (csillag-ösme) ösz. fn. A csillagoknak nem mélyebb és rendszeres, hanem egyedül népszerü ismerete. (Astrognosia).

CSILLAGPÖFETEG, (csillag-pöfeteg) ösz. fn. A pöfetegnek egyik neme, mely alakjára nézve némileg a csillaghoz hasonlít. (Lycoperdum stellatum). V. ö. PÖFETEG.

CSILLAGRAKÉTA, (csillag-rakéta) ösz. fn. A repülő rakéták egyik neme, mely a levegőbe felszállván szétpattan, s csillagalaku részekre szakadoz. V. ö. RAKÉTA vagy RÖPPENTYŰ.

CSILLAGRENDSZÉR, (csillag-rend-szér) ösz. fn. Általán azon örökös, állandó törvények öszvege, melyeknél fogva a csillagok, viszonyos vonzás és visszalökés által fennállanak, s határozott köreikben forognak. Különösen: azon bujdosók rendszere, melyek a naptól vevén fényöket, ugyan a nap körül keringenek.

CSILLAGRÉPÜLÉS, (csillag-répülés) ösz. fn. Lásd: CSILLAGFUTÁS.

CSILLAGRUGÁS, (csillag-rugás) ösz. fn. Parlagi vagy diákos tréfa, midőn a mélyen alvónak lábujjai közé égő papirost, csöpüt, vagy gyertyát kötnek, s rugdalódzásain jó ízüt nevetnek. *Csillagot rugatni valakivel. Csillagot rúg* km. azaz szelid természetü, ha csillagot rugatnak vele, sem haragszik.

CSILLAGSÁNCZ, (csillag-sáncz) ösz. fn. Sáncz, melynek kerek közepéből kifelé több árkok nyilnak, s ragyogó csillag alakját képezik.

CSILLAGSZALADÁS, (csillag-szaladás) ösz. fn. lásd: CSILLAGFUTÁS.

CSILLAGSZEGFŰ, (csillag-szeg-fü) ösz. fn. Szegfü neme, melynek virágai csoportosak, levelei tojásdadok, csészehéjai árralakuak. Oldalt néhány hoszszu levelei fityegnek alá, szakálformára. (Dianthus barbatus).

CSILLAGSZÉLKERÉK, (csillag-szél-kerék) ösz. fn. A szélmalom csillagalakú kereke.

CSILLAGTÁBLA, (csillag-tábla) ösz. fn. 1) Csillagformára metszett tábla. 2) Oly tábla, melyre csillag van festve vagy fából bele képezve.

CSILLAGTAJKOS, (csillag-tajkos) ösz. fn. Amerikai tekenősbéka neme, mely szárazföldön lakik, s tekenőjén szabályos vonások látszanak. (Testudo geometrica).

CSILLAGTAN, (csillag-tan) ösz. fn. Csillagászat, mely az égi testek rendszeres ösmeretével oktatólag foglalkodik.

CSILLAGTANI, (csillag-tani) ösz. mn. Csillagtanba tartozó. Csillagtanra vonatkozó. *Csillagtani értekezések, könyvek.*

CSILLAGTÁVMÉRŐ, (csillag-táv-mérő) ösz. fn. lásd: CSILLAGMÉRŐ.

CSILLAGTISZTULÁS, (csillag-tisztulás) ösz. fn. lásd: CSILLAGFUTÁS

CSILLAGTUDOMÁNY, (csillag-tudomány) ösz. fn. Lásd: CSILLAGTAN és v. ö. TAN és TUDOMÁNY.

CSILLAGTŰZ, (csillag-tüz) ösz. fn. A tüzjátékos mesterségben bizonyos neme a tüzi játéknak, melyben a szikrák csillagalakokban szállonganak, vagy mely igen sok csillagot tüntet elő.

CSILLAGVÁR, (csillag-vár) ösz. fn. Csillagsáncz. *Szerencsésebb a csillagvári ökröknél* km. „A komáromi ostrom alatt golyók és pumák (bombák) zápora a csillagvár udvarában csak egy ökröt talála s nem többet; innen a közmondat." Erdélyi János.

CSILLAGVETÉS, (csillag-vetés) ösz. fn. lásd: CSILLAGJÓSLÁS.

CSILLAGVETŐ, (csillag-vető) ösz. fn. lásd: CSILLAGJÓS.

CSILLAGVIRÁG, (csillag-virág) ösz. fn. Általán minden csillag formájú virág. Különösen 1) lásd: GEREPCSÍN. 2) lásd: CSILLAGMÉCSVIRÁG.

CSILLAGVIZSGÁLÁS, (csillag-vizsgálás) ösz. fn. Általán, a csillagok helyzetének, járásának kutatása, megismerése. Szorosabban véve: a csillagoknak rendszeres, felsőbb számításokon alapult tudományos ismerete.

CSILLAGVIZSGÁLÓ, (csillag-vizsgáló) ösz. fn. 1) *Csillagász.* 2) Azon épület, melyből a csillagász, szükséges eszközökkel ellátva, vizsgálatait teszi, csillagásztorony.

CSILLAGZAT, (csill-ag-zat) fn. tt. *csillagzat-ot.* Két, vagy több csillagból álló égi jegy. (Constellatio). Már a régi kor csillagászai ily jegyekre osztották fel a csillagok öszvegét. Ilyenek a napkört alkotó csillagzatok: *kos, bika, ikrek.* stb. A csillagzatokban a legfényesebbik rendesen külön nevet visel, pl. *bika szeme, oroszlán szive, szüz kalásza* vagy *koszorúja.* A csillagzatban tehát mindig több csillag vagyon, pl. a *gönczölben* és *hetevényben* hét, a *kaszásban* hat, a *fúróban* három, stb. *Jó, vagy rosz csillagzat alatt születni. Szomorú csillagzat, mily bús sugárokkal, játszol a csendesen csörgö patakokkal.* (Ányos).

CSILLAGZIK, (csill-ag-oz-ik) k. m. *csillagz-ott,* htn. *—ani.* Az égről mondatik, midőn éjnek idején fényleni kezdenek és folyvást elé-elé tünedeznek rajta a csillagok. *Csillagzik az ég. Eső után szépen kicsillagzott.*

CSILLAGZÓ, (csill-ag-oz-ó) mn. tt. *csillagzót.* Csillagoktól fényleni, csillagokkal ragyogni kezdő, és ezen működést folytató, míg teljesen kicsillagzik. *Csillagzó éj.*

CSILLAGYÖKÉR, (csilla-gyökér) ösz. fn. A csillanövénynek hajmája. V. ö. CSILLA.

CSILLAGYÖKÉRPOR, (csilla-gyökér-por) ösz. fn. Csilla nevü növény gyökeréből készített por. V. ö. CSILLA.

CSILLAHAJMA, (csilla-hajma) ösz. fn. A csilla növénynek hajmaféle gyökere.

CSILLÁM, (csill-ám) fn. tt. *csillám-ot.* 1) Szemeket kápráztató fény, mely a világosság különféle visszaverődése által különfélekép tünik a szemekbe. *Drágakövek csilláma.* 2) Hirtelen feltünő, s legott elmuló fény, világosság, pl. a messze sötétben föltünő mécs, vagy víz világa, vagy a hunyorgó macska szeme.

Képzésre olyan, mint: *villám hullám.* Rokon vele a német *glimmen, Glimmer,* angolszász *glomung, glommung* (= szürkület) stb.

CSILLÁMÍT, (csill-ám-ít) áth. m. *csillámít-ott,* htn. *—ni,* vagy *—ani,* par. *—s.* Csillogtat; fényes testet oly helyzetbe tesz, hogy fénye szembe tünjék. *Az ő világos vörös szinével még az embernek szemeit is csillámítja.* (Lippai).

CSILLÁMÍTÁS, CSILLÁMITÁS, (csill-ám-ít-ás) fn. tt. *csillámítás-t,* tb. *—ok.* Csillogtatás.

CSILLÁMKŐ, (csillám-kő) ösz. fn. Bányakő, mely arany és ezüst színü csillogó részecskékkel fénylik. (Mica).

CSILLÁMLÁS, (csill-ám-l-ás) fn. tt. *csillámlás-t,* tb. *—ok.* 1) Valamely testnek reszketeg fényü világítása. 2) Gyönge, s csak néha-néha feltünő fény. V. ö. CSILLÁMLIK.

CSILLÁMLIK, (csill-ám-l-ik) k. múlt: *csillámlott,* htn. *—ani.* 1) Valamely test reszketeg fénynyel világlik, mi az által történik, hogy a világosság különféle irányokban verődik vissza róla. *Csillámlik a sok lámpával megrakott tüzszobor. Csillámlanak a több szegletre köszörült drágakövek. Csillámlanak a széltől hajtott, s naptól sugározott folyó hullámai.* 2) Kicsinyítő ért. midőn valamely test csak gyöngén, s néha-néha, alig észrevehetőleg, fénylik. *Kicsillámlanak néha a felhők alá rejtett csillagok.* Átv. ért. *csillámlik egy kevés remény.*

CSILLÁMLÓ, (csill-ám-l-ó) mn. tt. *csillámló-t.* 1) Reszketeg fénynyel világító. 2) Gyönge fényességü. *Csillámló sugár, csillámló mécs, csillámló éji bogár.*

CSILLÁMODIK, (csill-ám-od-ik) k. m. *csillámod-tam, —tál, —ott.* Csillámlani kezd, csillámló lesz.

CSILLÁMOS, (csill-ám-os) mn. tt. *csillámos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Ami csillámot vet; csillámmal ragyogó, fénylő. *Csillámos bányakövek.*

CSILLÁMOZ, (csill-ám-oz) áth. m. *csillámoz-tam, —tál, —ott,* par. *—s.* Csillámossá, csillogóvá tesz. *A gyémántot köszörülés által csillámozni.*

CSILLÁMOZIK, (csill-ám-oz-ik) k. mult: *csillámoz-tam, —tál, —ott.* L. CSILLÁMODIK.

CSILLÁMP, (csill-ám-p) *csillám* szónak toldott alakja, de mint csak a következő ige törzse van használatban.

CSILLÁMPOZIK, (csill-ám-p-oz-ik) k. m. *csillámpoz-tam, —tál, —ott.* lásd: CSILLÁMLIK. *A redája nézőknek szemek csilámpozik vala.* Tordai. *Csillámpozó kő.* Mitterpacher.

CSILLÁMSZIRT, (csillám-szirt) ösz. fn. A bányászok nyelvén, vegyes anyagu, igen kemény, s mindenféle szint játszó kő neme.

CSILLÁMVAS, (csillám-vas) ösz. fn. Avas érczнек egyik neme, melynek fölszine sima és fényes.

CSILLÁMZAT, (csill-ám-oz-at) fn. tt. *csillámzat-ot.* Általán, csiszolás, köszörülés által eszközlött fénymü bizonyos kemény állományu testeken, ú. m. fémeken, köveken, különösen aczélból készült fegyvereken, s más szereken. *Puska, kard csillámzata.* (Damascirung).

CSILLANG, CSILLONG, (csill-ang, vagy csill-ong) önh. m. *csillang-ottam,* vagy *—tam, —ottál,* vagy *—tál, —ott.* htn. *—ni,* vagy *—ani.* Gyönge reszketeg világgal fénylik. Képzésre olyan, mint: *pillang, pillong, villong,*

CSILLANGÁS, CSILLONGÁS, (csill-ang-ás, v. csill-ong-ás) fn. tt *csillangás-t,* tb. *—ok.* Reszketeg világgal fénylés.

CSILLANGÓ, CSILLONGÓ, (csill-ang-ó vagy csill-ong-ó) mn. tt. *csillangó-t.* Gyönge, reszketeg fénynyel világító. *Csillangó fénybogár.* V. ö. PILLANGÓ.

CSILLAP, (csill-ap) fn. tt. *csillap-ot.* Régies. Jelent, nesznek, zajnak elcsendesülését, megszünését, mintegy csendre térését, leszállását. *A nagy sötétes estvéknek idején, nagy csillapjában sátorunk körül titkos istrázsát is állítson, és tartson.* (Rákóczy Gy. rendelése, Rumy Monum. Hung. 186. l.) *Szél csillapja, tenger csillapja.*

Gyöke *csill* rokon a német *still, stille,* svéd *stilla* stb. szókkal. A finnben *hälvenen* am. csillapodom.

CSILLAPAT, (csill-ap-at) fn. tt. *csillapat-ot.* Zajnak, hangnak lecsendesülte, szünete. *Szélcsillapat, tengercsillapat.*

CSILLAPIK, (csill-ap-ik) k. m. *csillap-tam, —tál, —ott.* Olyan régies alakú, mint: *állapik, futamlik, csillámik,* stb. Megszünik, csendessé lesz, a zaj eláll. *Csillapik a vész, a zúgó szél, a háborgó tenger.*

CSILLAPÍT, (csill-ap-ít) áth. m. *csillapít-ott,* htn. *—ni,* vagy *—ani,* par. *—s.* 1) Csendesít; zajt, mozgást szüntet. *Csillapítja a lármázó sokaságot. Üdvözítőnk lecsillapította a tenger hullámait.* 2) Kérlel, nyugtat. *Csillapítani a haragost, a boszonkodót, a fenyegetődzőt. Csillapítani a lázadókat. Csillapítani a síró gyermeket.*

CSILLAPÍTÁS, (csill-ap-ít-ás) fn. tt. *csillapítás-t,* tb. *—ok.* Zajnak, mozgalomnak szüntetése, illetőleg hevesebb indulat kitörésének, ú. m. haragnak, sírásnak stb. csendesítése.

CSILLAPÍTÓ, (csill-ap-ít-ó) mn. tt. *csillapító-t.* 1) Zajt, mozgást, háborgást, indulatot csendesítő, szüntető. 2) Gyógytanilag: enyhítő. *Csillapító szerek.*

CSILLAPODÁS, (csill-ap-od-ás) fn. tt. *csillapodás-t*, tb. *—ok.* A zajnak, mozgalomnak, háborgásnak csendesedése, lassankénti elmulása. *Szélnek, tengeri hullámzásnak csillapodása.*

CSILLAPODIK, (csill-ap-od-ik) k. m. *csillapodtam, —tál, —ott.* Zaj, mozgalom, háborgás csendesedik, lassanként alább hagy, enyhül. *Csillapodik a szél, csillapodik a zajos tenger.* Átv. ért. mondatik az indulatokról : *csillapodik haragja, boszusága ; csillapodik a gyermek sirása, a szív fájdalma.*

CSILLAPODÓ, (csill-ap-od-ó) mn. tt. *csillapodó-t.* Zajban, mozgalomban, lassan-lassan alább hagyó. *Csillapodó szélvész, tenger ; csillapodó mozgása, repülése a kilőtt golyónak. Csillapodó harag, sirás, jajgatás.*

CSILLAPÚL, (csill-ap-úl) önh. m. *csillapúl-t.* A zaj, mozgalom csendre, nyugalomra változik által ; csillapodik, csillapszik.

CSILLAPÚLÁS, CSILLAPULÁS, (csill-ap-úl-ás) fn. tt. *csillapulás-t*, tb. *—ok.* A zajnak, mozgalomnak csendre, nyugalomra változása ; csillapodás, illetőleg erősebb kitörésü indulatnak, vagy éles fájdalomnak szünése.

CSILLÁR, (csill-ár) fn. tt. *csillár-t*, tb. *—ok.* 1) Szent János bogara, mely sötétben csillog. 2) Csillogó kő. 3) Sok lámpából, vagy mécsből, gyertyából öszveállított világító ; máskép : *vilár. Csillárokkal díszített tánczterem. Meggyújtani a csillárokat.*

CSILLÁROS, (csill-ár-os) mn. tt. *csilláros-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Egy vagy több csillárral ellátott, kivilágított. *Csilláros terem.*

CSILLAT, (csill-at) áth. múlt : *csillat-tam, —tál, —ott.* par. *csillass.* Székelyeknél am. szöktet, ugrat, ficzkándoztat, pl. *czigány csillatja vásáron a lovát, legény csillatja tánczban a leányt.*

Egyezik vele a hellen κέλλω.

CSILLE, (csill-e, lásd : CSILLEG) fn. tt. *csillét*, 1) Némely hegyes vidékeken am. szükre, keskenyre vont kis szekér, melyen a hegyek közötti szoros útakon szenet, meszet, fát, szénát hordanak a piaczra. Élnek e szóval különösen Győr és Veszprém megyékben. *Hogy ez a csillefa?* 2) Hajó neme. L. CSILLEHAJÓ.

CSILLÉG, CSILLENG, (csill-ég) önh. mult : *csilleg-tem, —tél, —ett.* Lézeng, bolyong, ide-oda szédeleg, ide-oda járkel. Másképen : *cselleng.*

Rokon vele a hellén κέλλω, szanszcrit *csal*, német *schlenkern*, lithván *kelu* stb.

CSILLÉGET, (csill-ėg-et) áth. m. *csillegėt-tem, —tél, —ėtt.* Csillent. Lásd ezt.

CSILLEGŐ, (csill-ėg-ő) mn. és fn. tt. *csillegő-t.* 1) Lézengve járó. 2) A malmokban a garat alatti azon deszkaedényke, mely a gabonát a malomkövek közé hullatja. Nevét folytonos mozgásától vette.

CSILLEHAJÓ, (csille-hajó) ösz. fn. Keskenyebb fajú talphajó, mely öszveszegezett fenyügerendákból áll.

CSILLEHAJÓS, (csille-hajós) ösz. fn. Hajós, ki csillehajókon jár, szállít valamit.

CSILLENG, (1), önh. lásd : CSILLÉG.

CSILLENG, (2), (csill-eng) fn. tt. *csilleng-ėt.* Kis szőlőfej, a szőlőfejnek egyes ágacskája, billing, böng.

CSILLENGSZŐLŐ, (csilleng-szőlő) ösz. fn. lásd : CSILLENG, fn.

CSILLENT, (csill-ent) áth. m. *csillent-ėtt*, htn. *—ni.* vagy *—eni.* Általában am. *csíp, elcsíp.* Különösen. 1) Holmi aprólékos dolgokat ellop, elcsíp, csen. 2) Valaminek hegyét, végét könnyü módon elcsipi, elmetszi.

Első pont alatti értelemben hasonló hozzá a német *stehlen*, angol *steal.* stb.

CSILLENTÉS, (csill-ent-és) fn. tt. *csillentés-t*, tb. *—ék.* 1) Apró lopás, csipés, csenés. 2) Valamely test hegyének, végének könnyü szerrel való elcsipése, elmetszése.

CSILLENTŐ, (csill-ent-ő) fn. tt. *csillentő-t.* Kis tolvaj, kis csenő, csenegetni szokott személy.

CSILLÉR, (csill-ér) fn. tt. *csillér-t*, tb. *—ek.* Bányai munkás, ki az érczeket, ásványokat kis csilleforma szekerkén tovább szállítja.

CSILLÉRCZ, (csill-ércz) ösz. fn. Csillogó ásványércz.

CSILLESZEKÉR, (csille-szekér) ösz. fn. lásd : CSILLE. 1).

CSILLÉZ, (csill-e-ez) önh. és áth. m. *csilléz-tem, —tél, —ėtt.* par. *—z.* A kiásott ásványokat, érczeket csilleszekéren húzva szállítja.

CSILLHOMOK, (csill-homok) ösz. fn. Csillámló porszemecskékkel vegyített homok.

CSILLOG, (csill-og) önh. m. *csillog-tam, —tál, —ott.* Valamely fényes test, különféle irányokban visszaverődő sugarakkal kápráztatja a szemeket. *Csillognak a drágagyöngyök, az éjjeli lámpák, a nap sugarainál kivont és forgatott fegyverek. Csillog a szeme, mint a kanmacskáé.* Km. *Csillog-villog.*

„Aszép fényes katonának
Arany, gyöngy élete,
Csillog villog mindenfelül
Jó vitéz fegyvere."

Amadé.

Rokon vele a hellen κηλόω, szanszkrit *dsval* (csillog, ég), latin *caleo, calidus*, finn *kiillan, kiilun* (csillogok, csillámlom), *kiilutan* (csillogtatok), német *glühen, glänzen, glotzen* stb.

CSILLOGÁS, (csill-og-ás) fn. tt. *csillogás-t*, tb. *—ok.* Valamely fényes test különféle irányban visszaverődő sugarainak világítása. *Lámpacsillogás, vizek csillogása. Szemek, drágagyöngyök csillogása.*

CSILLOGÓ, (csill-og-ó) mn. tt. *csillogó-t.* Különféle irányban visszaverődő sugarakkal fénylő. *Csillogó hótömeg a havas oldalán, csillogó hold a víz tükrében ; csillogó tükör, vilár ; csillogó kő ; aranynyal ezüsttel csillogó öltözet ; csillogó fegyverek ; csillogó szemek.*

CSILLOGVÁNY, (csill-og-vány) fn. tt. *csillogvány-t*, tb. *—ok.* Csillogó valami, csillogó test, csillogó fény.

CSILLONG, CSILLONGÁS, stb. l. CSILLOG, CSILLOGÁS, stb.

CSILLONT, a göcseji tájnyelvben am. *csillent.* Lásd ezt.

CSILLVARLA, (csill-varla) ösz. fn. A varla, máskép kovarcz (quarz) nemű kövek csillámló faja.

CSIM, elvont gyöke *csima, csimba, csimota, csimbók* stb. szóknak és származékaiknak. Értelme *kisded csomó*, honnan e változatok : *csima csoma*, *csimbók csombók*, stb. Rokonok vele követebbről a hellen *κῦμα*, latin *cyma*, *gemma*, német *Keim* stb. V. ö. CSOM gyök.

CSIMA, (csim-a) fn. tt. *csimát.* Némely növények husos szára, törzsöke, torzsája, dereka, melyből a növény boga, feje, kalapja kinő. *Káposzta, saláta, viola csimája. Némely csimák földalattiak, mások földfelettiek.*

CSIMASZ, (csim-asz) fn. tt. *csimasz-t*, *—ok.* Túl a Dunán azon kukacz, melyből a cserebogár fejlődik.

Nevét onnan vette, mert alakjára nézve *csimát*, azaz kis csomót képez, honnan Somogyban *csömös.*

CSIMAZ, (csim-az) fn. tt. *csimaz-t*, tb. *—ok.* Poloska, palaska, palaczka, büdösféreg. Fajai : *házi—*, *nyirfa-*, *bogyómászó—*, *paréj-*, *czifra—*, *szemetes csimaz.* V. ö. CSIMASZ.

CSIMAZFÉSZEK, (csimaz-fészek) ösz. fn. Rejtekhely a bútorok vagy falak hézagaiban, hol a csimazok szaporodnak. Átv. ért. tisztátalan lakás, melyben csimazok tenyésznek, mely hemzseg a csimazoktól. *Ily csimazfészekben nem lakhatom.*

CSIMAZFŰ, (csimaz-fű) ösz. fn. Növényfaj a kopasz szirmú és kardlevelű nőszirmok alneméből; virága tarjagos, kellemetlen színű, felső szirmai szétállanak; tőkocsányán büdös levelek vannak, honnan máskép : *büdös nőszirom, büdös liliom, palaczkféregfű*, (Iris foetidissima)

CSIMAZKÍN, (csimaz-kín) ösz. fn. lásd : CSIMAZŰZŐ.

CSIMAZOS, (csim-az-os) mn. tt. *csimazos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Csimazokkal bővelkedő, csimazzal megrakott. *Csimazos ágy, bútor, csimazos lakás. Csimazos gőzhajó.*

CSIMAZŰZŐ, (csimaz-űző) ösz. fn. Sziberiai növény, melynek erős büze a csimazokat elűzi, vagy megöli. (Cimicifuga).

CSIMB, (csim-b) elvont vagy elavult törzs, melyből 1) *csimbók, csimbókos* származtak, mely értelemben am. *csomb*, a *csomó* rokona. 2) *csimba, csimbál, csimbálkodik* stb. szók törzse, s rokon azon *him* vagy *hin* gyökkel, melyből *himbál, hintál* származnak.

CSIMBA, (csim-ba vagy csim-b-a) fn. tt. *csimbá-t.* Himba, hinta, lóba, lóga, pl. midőn két egymástól néhány lépésnyire távol álló vastagabb karóra, fára, gerendára kötelet akasztanak, s a kötélre ülőt lógázzák. *Kézzel taszigálni, kötéllel rángatni a csimbát.*

CSIMBÁKOL, (csim-b-á-kol) önh. m. *csimbákol-t*; lásd : CSIMBÁZ.

CSIMBÁL, (csim-b-a-al) áth. m. *csimbál-t.* Lásd : CSIMBÁZ.

CSIMBÁLÁS, (csim-b-a-al-ás) lásd : CSIMBÁZÁS.

CSIMBÁLKODÁS, (csim-b-a-al-kod-ás) Lásd : CSIMBÁZKODÁS.

CSIMBÁLKODIK, (csim-b-a-al-kod-ik) k. m. *csimbálkod-tam*, *—tál*, *—ott.* Valamibe erősen belefogódzik, hogy el ne maradjon tőle; valamire felmász, akaszkodik, és himbálódik. *A kis gyermek anyja nyakába csimbálkodik. A játszó fiúk a fa ágára csimbálkodnak.*

CSIMBÁSZKODÁS, (csim-b-ász-kod-ás) lásd : CSIMBÁZKODÁS.

CSIMBÁSZKODIK, (csim-b-ász-kod-ik) lásd : CSIMBÁZKODIK.

CSIMBAT, Balaton melléki tájszó, lásd : CSINVAT.

CSIMBÁZ, (csimb-a-az) ön- és áth. m. *csimbáztam*, *—tál*, *—ott.* par. *—z.* Hintál, himbál, lóbál, lógál, vagy : hintálódzik, lógázkodik.

CSIMBÁZÁS, (csimb-a-az-ás) fn. tt. *csimbázás-t*, tb. *—ok.* Hintálás, hinbálás, hintálódzás.

CSIMBÁZKODÁS, (csimb-a-az-kod-ás) fn. tt. *csimbázkodás-t*, tb. *—ok.* Maga hintálása, himbálása, hintálódzás.

CSIMBÁZKODIK, (csim-b-a-az-kod-ik) k. m. *csimbázkod-tam*, *—tál*, *—ott.* Maga-magát hintálja, lóbálja, himbálja. *Összekötött faágakon, kötélen lógó kosárban csimbázkodni. Anyja nyakán csimbázkodó gyerek.*

CSIMBE, (csim-be vagy csim-b-e) fn. tt. *csimbé-t.* 1) Apró lólégy, mely annyira a ló bőréhez ragad, *csimbeszkedik*, hogy ostor által sem lehet könnyen elijeszteni. 2) Hinta, himba, csimba.

CSIMBELKÉDIK, (csim-b-el-kéd-ik) k. m. *csimbelkéd-tem*, *—tél*, *—étt.* lásd : CSIMBÁLKODIK.

CSIMBESZKÉDIK, (csim-b-esz-kéd-ik) lásd : CSIMBÁLKODIK.

CSIMBÓK, (csim-b-ók vagy csim-bog) fn. lásd : CSOMBÓK.

CSIMBÓKOS, lásd : CSOMBÓKOS.

CSIMOTA, (csim-ot-a) fn. tt. *csimotá-t.* Gyönge fiatal ág, gyönge hajtása valamely fának, csemete. *Ó átkozott nyelv, ó iregységnek kegyötlen csimotája.* Góry-codex. Átv. ért. Balaton mellékén nevendék-gyermek.

Eredetre nézve lásd : CSIM, CSIMA.

CSIMP, (csim-p) elvont törzse *csimpaj, csimpajkódzik, csimpeszkedik* stb. szóknak. Jelentése származékaiból elvonva : valamibe fogódzás, kapaszkodás, és rokon *csimb* törzszsel.

CSIMPAJ, (csim-p-aj) fn. tt. *csimpaj-t*, tb. *—ok.* Az egylakiak seregébe és öthímesek rendébe tartozó növénynem, különösen ennek faja : *szurós csimpaj*,

melynek bognemü gyümölcsei tüskések, s a hozzájok érő testekbe akaszkodnak, csimbálkodnak, másképp: *disznómogyoró, disznóbojtorján, koldustetü.* (Xanthium strumarium).

CSIMPAJGÓZIK lásd : CSIMPAJKOZIK.

CSIMPAJKÓDZIK, (csim-p-aj-kód-zik vagy kód-oz-ik) lásd : CSIMPAJKOZIK.

CSIMPAJKOZÁS, CSIMPAJKÓZÁS, (csim-p-aj-koz-ás) fn. tt. *csimpajkozás-t,* tb. *—ok.* Kapaszkodás, csimbálkodás.

CSIMPAJKOZIK, CSIMPAJKÓZIK, (csim-p-aj-koz-ik) k. m. *csimpajkoz-tam, —tál, —ott.* Akaszkodik, függeszkedik, kapaszkodik, csimpálkodik. *A verekedő gyermekek egymás hajába csimpajkoznak. Ruhájába csimpajkozott a bogács.*

Legközelebbi rokonságban van a tövíseinél fogva akaszkodó *csimpaj* szóval, mint a hasonló értelmü *bojtorjánkodik* a *bojtorjány*-féle tövissel.

CSIMPELKĖDIK, (csim-p-el-kėd-ik) l. CSIMBELKĖDIK.

CSIMPESZKĖDIK, (csim-p-esz-kėd-ik) k. lásd : CSIMBELKĖDIK.

CSIMPOLYA, (csim-p-oly-a, vagy sip-oly-a) fn. tt. *csimpolyá-t.* Székely tájszó, am. duda, tömlősíp. Valószínü, hogy eredetileg *sipolya* volt a *sip* gyöktől.

CSÍN, vagy CSIN (1) vagy CSÍNY, (rokon *csen* gyökkel) fn. tt. *csín-t,* tb. *—ek.* Dévaj, pajkos, vagy ravasz, kártékony, boszontó cselekedet, mely mintegy lopva, futtában, sebesen ment véghez. *Csint tenni, csint ejteni, csint követni el. Micsoda csiny ez gyermekek? Államcsíny.*

Sínai nyelven *cseng* am. maligne, perverse.

CSÍN v. CSIN, (2), fn. tt. *csin-t,* tb. *—ok.* Eredeti értelme : csinált, müvelt, csinálás vagy müvelés által tökéletesített v. ékesített valami. Azonos a hangutánzó *sim* gyökkel, melytől *sima, simít* származnak. Gyökeleme *csi* közös *csi-sz-ol* szóéval is. Ennélfogva rokonok vele a német *schön, Kunst, können,* hellen *γανόω, γάνος, γάνυμι,* dan *skiön,* finn *caunis,* persa *kun,* sínai *csin* (perfectum, nitidum, rectum, verum), *csing* (purum, clarum, nitidum), *csi* (pulchrum, elegans; meretrix), *csáng* (venustum), mongol *csimek* (Schmuck, Putz), lapp *csiñ* stb. Eléjön a szláv nyelvekben is. Alkalmazott értelemben 1) A szemeket kellemesen meglepő rend, mód, tisztaság valamely tárgyon. *Különös csinnal fölszerelt, bútorozott terem. Csinnal öltözködni. Némely kézmives munkájit sajátságos csín bélyegzi.* 2) Ügyes, mesterséges fogás. *Tudni kell ennek csinját. Minden dolognak megvan a maga csinja. Felfogni, érteni a dolog csinját. Valaminek csinja-binja. Tudom minden csinját-binját.* 3) Társalgási illem, udvariasság. *Csinnal meghajtani magát. Csinnal lépni, lejteni.* 4) Némely faedények, pl. bödönök, sajtárok, hordók párkánya, mely kifelé a fenéken innen nyúlik ki, melyet jobban kicsinosítani szoktak.

Különbözik töle fenhangu ragozással : *csín,* vagy *csíny.* Származékai : *csinál, csinol, csinos, csinatlan* és amelyek ezekből eredtek stb.

CSINA, (csín-a) elvont vagy kiavult törzsök, melyből *csinál* ige származott.

CSINÁL, (csin-a-al) áth. m. *csinál-t.* 1) Valamit mesterségesen készít, gyárt, szerkeszt, alkot. *Ruhát csinálni, sátort csinálni.* Igekötőkkel : *Becsinálni a csibét ételnek. Belecsinálni fejszébe a nyelet. Elcsinálni a szobában a bútorokat. Fölcsinálni a sátort. Kicsinálni valakivel, hogy így vagy úgy legyen a dolog. Megcsinálni a romlott falat. Lecsinálni a karókat a földbe. Összecsinálni minden ruháit. Reácsinálni a szekérre a ponyvát.* 2) Tesz, cselekszik, mivel. *Mit csinálsz? Csinálj már valamit. Hosszú köntös port csinál.* (Km). *Kárt csinálni. Semmit sem csinálni. Magából bolondot csinálni.* Régies és némely tájbeszédben ma is : *csedl.*

Hasonló hozzá a szláv *csiniti,* (csinálni, mivelni), a sínai *csing* (perficere, construere), *hing* (actiones, facta), és *csiáng* (opifex, artifex). V. ö. CSÍN (2).

CSINÁLÁS, (csin-a-al-ás) fn. tt. *csinálás-t,* tb. *—ok.* Készítés, gyártás, szerkesztés, alkotás, cselekvés. *Útcsinálás, eczetcsinálás, könyvcsinálás, verscsinálás.*

CSINÁLÁSI, (csin-a-al-ás-i) mn. tt. *csinálási-t,* tb. *—ak.* Csinálásra vonatkozó. *Útcsinálási költségek.*

CSINÁLATLAN, (csin-a-al-at-lan) mn. tt. *csinálatlan-t,* tb. *—ok.* Ami nincsen megcsinálva, nem kész. *Csinálatlan ruha, csinálatlan hidak, utak.* Határozóilag am. meg nem csinálva.

CSINÁLATLANUL, (csin-a-al-at-lan-ul) ih. Meg nem csinálva, meg nem csináltan, csinálás nélkül.

CSINÁLGAT, (csin-a-al-gat) áth. m. *csinálgattam, —tál, —ott,* par. *csinálgass.* Gyakran, s folytatólag csinál valamit. *Nyáron napszámba járdogál, télen kosarakat csinálgat.* Továbbá : igazgat, rendezget. *Haját, ruháját csinálgatja.*

CSINÁLGATÁS, (csin-a-al-gat-ás) fn. tt. *csinálgatás-t,* tb. *—ok.* Valaminek gyakori csinálása, rendezése. *Hajcsinálgatás.*

CSINÁLHATÓ, (csin-a-al-hat-ó) mn. tt. *csinálható-t,* tb. *—k.* Amit csinálni lehet; megtehető, végrehajtható. *Vasút nem mindenütt vagy csak nehezen csinálható.*

CSINÁLMÁNY, (csin-a-al-mány) fn. tt. *csinálmány-t,* tb. *—ok.* Munka, kézmü, gyártmány. *Ez saját kezem csinálmánya.*

CSINÁLÓ, (csin-a-al-ó) fő- és mn. tt. *csináló-t.* Aki valamit készít, gyárt, mesterkél, szerkeszt. *Óracsináló, ruhacsináló, verscsináló, tollcsináló, kardcsináló, késcsináló, orgonacsináló, papiroscsináló, szönyegcsináló, tücsináló.*

CSINÁLT, (csin-a-al-t) mn. tt. *csinált-at.* Ami csinálva van, készített, gyártott, szerkesztett, mesterségesen alkotott. *Csinált út. Gácson csinált posztó. Csinált kés, csinált orr, csinált haj* azaz paróka. (Pesti Gábornál). *Becsinált étel, becsinált gyümölcs, becsinált szerek. Mondva csinált,* amit előre megrendelnek s rendszerént jobban, nagyobb gonddal készítenek.

CSINÁLTÚT, (csinált-út) ösz. fn. Szabályszerüleg, mesterségesen különös költséggel és anyagból készített út, töltött út. Régiesen : *öttevény-öntevény.*

CSINÁLVÁNY, (csin-a-al-vány) fn. tt. lásd : CSINÁLMÁNY.

CSÍNATLAN, (csín-at-lan) mn. tt. *csínatlan-t,* tb. *—ok.* 1) Ami nem csínos, nem tiszta, nincs helyesen, módosan rendezve, szerkesztve. 2) Udvariatlan. Határozóilag am. nem csínosan, csínatlanúl.

CSINCS, (= sincs) gyermeknyelven am. nincs.

CSINCSA, lásd : DSINDSA.

CSINCSÉR, (a török *dsindsir*-ből kölcsönözöttnek látszik) fn. tt. *csincsér-t,* tb. *—ék.* Nyakkaloda, nyakvas, hegedüforma eszköz, melyet némely hatóságok használtak, midőn a rabokat valahová gyalog szállíták. A csincsér a nyakat és karokat bekózta öszve.

CSING, (csin-g) fn. tt. *csing-et.* Székely tájszólással am. tévtett, vétek, hiba. Nem egyéb, mint a rosz tettet jelentő *csin* szónak *g*-vel toldott mása.

CSINGA, (csim-ga, v. csün-g-e) fn. tt. *csingé-t.* Göcsejben am. ragaszték, toldalék, függelék, csimba, lógga.

CSINGÁL, (csim-ga-al) önh. m. *csingál-t.* Lásd : CSINGASZKODIK.

CSINGÁLLÓZIK, CSINGÁLÓDIK, lásd : CSINGASZKODIK.

CSINGASZKODIK, (csin-g-asz-kod-ik) k. lásd : CSIMBESZKEDIK.

CSINGE, (csim-ge) fn. tt. *csingé-t.* Baranyai tájszó, am. lapta.

CSINGÉR, (másképen : csingár és csigér) fn. tt. *csingér-t,* tb. *—ék.* 1) Sovány, száraz, czangár, vézna ember a székelyeknél. 2) Nyitra vidékén : csigér, lőre.

CSINGYALU, (csin-gyalu) ösz. fn. Általángyalu, melylyel a munkába vett fát, deszkát, simára, csinosra egyengetik, különösen melylyel a hordók, bödönök stb. csinját, kisimítják, idomítják.

CSINJÁN, (csin-ja-on) ih. Módjával, vigyázva, szép szerével, nem igen keményen. *Csinján kell bánni ezen gyermekkel. Csinján borotválj, mert megakadsz.* Km.

Az sem valószinütlen hogy eredeti alakja : *csinnyán,* vagy *csinnyan,* azon régies *csinny* gyöktől, mely csendet, nyugalmat jelent.

CSINMETSZŐ, (csin-metsző) ösz. fn. Kétágu vaseszköz a bodnároknál, melylyel a hordó csinját, azaz ontoráját, párkányát kikerítik.

CSINNY, 1) elavult fn. am. csend, nyugalom, zajtalan állapot, honnan a régies *csinnyos, csinnytalan* (ma csintalan) am. csendtelen, nyugtalan. 2) czinege madár hangja : *csinny csere csinny!*

CSINNYAN, CSINNYÁN, (csinny-an) ih. Csendesen, nyugalmasan, módjával. V. ö. CSINJÁN.

CSINNYOS, (csinny-os) régies mn. tt. *csinnyos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Csendes, nyugalmas.

CSINOGAT, (csin-og-at) áth. m. *csinogat-tam, tál, —ott,* l. CSINOSGAT.

CSINOL, (csin-ol) áth. m. *csinol-t.* Hordónak, kádnak, sajtárnak, stb. csínt, azaz ontorát, párkányt kerít, csinál.

CSINOLÁS, (csin-ol-ás) fn. tt. *csinolás-t*, tb. *—ok.* Bodnári munka, midőn a faedény csinját elkészítik. *Hordó, bödön csinolása.*

CSÍNOS, **CSINOS**, (csin-os) mn. tt. *csinos-t.* vagy *—at,* tb. : *—ak.* 1) Széptanilag : a szépen alúl álló; a csinos kevesebb a szépnél. 2) Közértelemben : ami szabályos, rendes alkotása, tisztasága miatt tetszik. *Csinos arcz, csinos öltözet, csinos szoba, csinos leány. Tisztaság és csinos viselet másod egészség.* (Km).

CSÍNOSAN, CSINOSAN, (csín-os-an) ih. Tisztán, ékesen, fínoman, helyesen rendezve, müvelten. *Csinosan viselni haját. Csinosan beszélni, társalogni. Csinosan bútorozott szobák. Csinosan kötött könyvek.*

CSINOSBÍT, (csin-os-b-ít) áth. m. *Csinosbít-ott,* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Valamit a maga nemében csinosabbá tesz, alakít, csinos voltát fokozza. *Várost, házakat, szobákat csinosbítani.* Átv. ért. *erkölcsöket csinosbítani.*

CSINOSBÍTÁS, (csin-os-b-ít-ás) fn. tt. *csinosbítás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, mely által valamit csinosbítunk.

CSINOSBÚL, (csin-os-b-úl), önh. m. *Csinosbúl-t.* Csinosabbá, a szemekre kedvesebb hatásuvá lesz; a maga nemében tisztább, fényesb, tetszetősb alakot ölt. *A városok közelében lakó népek viselete és erkölcse csinosbúl.*

CSÍNOSBÚLÁS, CSINOSBULÁS, (csin-os-b-úlás) fn. tt. *csinosbulás-t,* tb. *—ok.* Állapotváltozás, midőn valami csinosabbá lesz.

CSÍNOSGAT, CSINOSGAT, (csin-os-gat) áth. m. *csinosgat-tam, —tál, —ott,* par. *csinosgass.* Tisztázgat, finomítgat, rendbe szedeget, ékesget. *Csinosgatni magát, házát, szobáit.*

CSÍNOSGATÁS, CSINOSGATÁS, (csin-os-gat-ás) fn. tt. *csinosgatás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, mely által magunkat, vagy mást csinosgatunk; ékesgetés, szépítgetés.

CSÍNOSIT, CSINOSÍT, (csin-os-ít) áth. m. *csinosít-ott,* par. *—s.,* htn. *—ni,* vagy *—ani.* Csinossá tesz, alakít, rendez valamit. V. ö. CSÍNOS.

CSÍNOSITÁS, CSINOSITÁS, (csin-os-it-ás), fn. tt. *csinosítás-t* tb. *—ok.* Tisztára, ékesre, finomra, változtatás, alakítás. *Bútorok csinosítása ; erkölcsök csinosítása ; beszéd, nyelv csinosítása.*

CSÍNOSODÁS, CSINOSODÁS, (csin-os-od-ás) fn. tt. *csinosodás-t,* tb. *—ok.* A tisztaság, ékesség, finomság, müveltség pályáján előrehaladás.

CSÍNOSODIK, CSINOSODÍK, (csin-os-od-ik) k. m. *csinosod-tam, —tál, —ott.* Oly állapotban van, melynél fogva a csín, tisztaság, finomság, müveltség pályájára lépve halad, előre megy. *A mi városunk szemlátomást csinosodik.*

CSÍNOSSÁG, CSINOSSÁG, (csin-os-ság), fn. tt. *csinosság-ot.* Tulajdonság, melynél fogva valaki v. valami tiszta, fínom, ékes, müvelt külsövel bir. *Csinosság az öltözetben, bútorokban, beszédben, erkölcsökben.*

CSÍNOSÚL, CSINOSÚL, (csin-os-úl) önh. m. *csinosul-t.* Külsejére, alakjára nézve csinossá képződik, illetőleg ékes, fínom, müvelt állapotba megy által.

CSÍNOSÚLÁS, CSINOSULÁS, (csin-os-úl-ás) fn. tt. *csinosulás-t*, tb. *—ok.* Ékes, finom, müvelt állapotba való átmenetel, átalakulás.

CSÍNOSÚLAT, CSINOSULAT, (csin-os-ul-at) fn, tt. *csinosulat-ot.* Csinosulás elvont értelemben,

CSÍNOSULT, CSINOSULT, (csin-os-ul-t) mn. tt. *csinosult-at.* Finomított, müvelt, fényesített. *Csinosult századunk; csinosult társalgási modor.*

CSÍN-SZENTKERESZT, falu Liptó megyében, helyr, *—én, —re, —ről.*

CSINTALAN, (1), (csin-talan) mn. tt. *csintalan-t*, tb. *—ok.* Aki, vagy ami nem csinos; hanyag külsejü, mocskos, piszkos, szóval akin v. amin semmi csín nem látszik; szokottabban: *csinatlan.*

CSINTALAN, (2), (csinny-talan) mn. tt. *csintalan-t*, tb. *—ok.* 1) Mint a csendet, nyugalmat jelentő *csinny* tagadója am. csendtelen, nyugtalan, különösen társasági viszonyban, mások irányában dévajkodó, pajkoskodó, pajzánkodó, nem annyira rosz indulatból, mint tulságos élénkségből, jó kedvből, tréfából, akgatódzó, kötődő, hamis érintéseket, czélzásokat tevő. *Csintalan gyermekek. Csintalan beszédek, példázgatások. Csintalan élczeskedés.*

CSINTALANKODÁS, (csiny-talan-kod-ás) fn. tt. *csintalankodás-t*, tb. *—ok.* Csintalan cselekvények gyakorlása, dévajkodás, pajzánkodás, pajkoskodás, hamiskodás.

CSINTALANKODIK, (csinny-talan-kod-ik) k. m. *csintalankod-tam, —ál, —ott.* Csintalan cselekvényeket üz, gyakorol; gyermekes élénkségből, vagy jókedvből dévajkodik, pajzánkodik, hamiskodik stb.

CSINTALANSÁG, (csin-talan-ság) fn. tt. *csintalanság-ot.* 1) Pajkosság, apróbb nemü kicsapongás, pajzánság. 2) Dévajkodás, kötődés, hamis czélzás, példázgatás a beszédben. 3) Illetlenség, udvariatlanság, különösen a nőnem irányában, kevésbé szemérmes nyilatkozat.

CSINTALANUL, (csin-talan-ul) ih. Pajkosan, pajzánul, dévajul, kötődőleg, nem egész illedelemmel. *Csintalanul kacsingatni, nevetgélni, beszélni, valakit illetni, érdekelni. Csintalanul viselni magát nyilvános helyen, templomban, oskolában stb.*

CSINU, (csi-ne, v. csih-ne v. csidu-ne). Igy szólítják Tisza mellékén a csikót. *Csinu ne!* Néhutt: *csidu, csitkó.*

CSINVAT, (csim-ó-at, vagy csim-b-at) fn. tt. *csinvat-ot.* Kétnyüstös fonalú, tömöttebb nemü vászonszövet, máskép: *Kittöl.* Igy nevezik a szintén sürübb szálu sávolyos szövetet is, milyenek az asztalkendők, abroszok.

Gyöke azon *csim*, mely a *csom*(ó) változata, s jelent tulajdonkép csimós azaz csomós, mintegy csimbókos szövetet, honnan Balaton mellett: *csimbat.*

CSINVATVÁSZON, (csinvat-vászon) ösz. fn. l. CSINVAT. *Csinvatvászonból való nadrágok, szákok.* V. ö. KITTÖL.

CSÍNY, CSINY, fn. tt. *csiny-t*, tb. *—ék.* Lásd CSÍN (1). Tb *csinyek.*

CSIP, (1), hangutánzó, mint némely madarak kiáltó szava. Származékai: *csipog, csipogás.* Így hivogatják a kis csibéket is: *Csip! csip! csip!*

CSIP, (2), elvont gyöke *csipa, csipalag, csipás, csipcsop* szóknak. Azon *csep* változata, melyből *csepeg, cseppen* stb. származnak.

CSÍP, áth. m. *csip-tem, —tél, —ett.* 1) Fogó-, vagy ollóféle eszközzel, illetőleg fogókép használható tagokkal valamely testet öszveszorít. *Fogóval megcsipni és kihúzni a szeget. Két peczek közé csípni valamit. Csíp az ember ujjaival, a rák ollójával, a sas körmeivel.* 2) Mondjuk különösen bogarakról, férgekről, midőn falámjaikkal, fulánkjaikkal stb. az állatok testeibe fogódzanak, s azokat bökik, szúrják. *Csíp a tetü, a bolha, a légy, a poloska. Csíp a szarvasbogár. Serkéből lett tetü jobban csíp.* Km. *Az éh szúnyog jobban csíp.* Km. *Akit egyszer a kígyó megcsípett, a gyiktól is fél.* Km. 3) Mondjuk más testekről is, melyek a bört égetik, viszkettetik, szúrdalják. *Csíp a csalán. Az erös hideg szél csípi az arczot. A savanyú bor csípi a torkot.* 4) Erősen fog, megfog. *Nyakon csípni valakit. Megcsípték, becsípték a tolvajt. Csípd meg!* ebet uszító biztatás. *Lecsípték*, azaz lefogták, hogy megverjék. *Nesze csípd fel.* 5) Csen, holmi apróságokat lopogat. *Szeret csípni. Amit ér, elcsípi.* Átv. ért. *Kicsípni magát*, azaz csinosan felöltözködni, haját, bajuszát, ruháját mintegy ujjaival csipkedve, rendbeszedni. *Becsípett*, azaz felöntött a garatra. *Lecsípte magát*, megittasodott.

Hasonlók hozzá a német: *Zwicken, Zupfen*, cseh: *stipáni*, orosz: *csipaty*, stb. Mennyiben a csipés gyakran szakasztással jár, hasonló hozzá a magyar *tép* is.

Az *í* hangzó benne hosszú ugyan, de mint minden *í, ü* és *ú* a tájbeszédben könnyen megrövidül.

CSIPA, (csip-a) fn. tt. *csipát.* 1) Fehéres, vagy sárgás geny a szemekben, vagy szempillákon. *Töröld ki elöbb szemedből a csipát.* (Km.) 2) Némely vidékeken átv. ért. mézga, vagy gyanta, mely némely fák kérge alól kifoly, p. *megyfa, cseresnyefa csipája.*

Gyöke *csip* (2) a *csép* szónak változata, mennyiben a csipa nem egyéb, mint csepegő nedv.

CSIPÁDZIK, (csip-a-adz-ik v. -ad-z-ik). Lásd CSIPÁZIK.

CSIPÁG, (csip-eg, csip-ked) áth. m. *csipág-tam, —tál, —ott.* Kemenesali tájszó, am. valamit szemenként, szálanként csipked, szedeget, p. a szemeten keresgélő tyúk csipágja a talált szemeket, a legelő barom csipágja a füszálakat.

CSIPAGYÜJTŐ, (csipa-gyüjtő) öszv. fn. Haszontalan here ember, mintegy oly tunya, aki arra is rest, hogy a csipát kitörölje szemeiből.

CSIPALAG, (csip-al-ag) fn. tt. *csipalag-ot*, l. CSIPA.

CSIPALAGOS, (csip-al-ag-os) mn. tt. *csipalagost*, tb. *—ak*, l. CSIPÁS.

CSIPALAGOSSÁG, (csip-al-ag-os-ság) fn. l. CSIPÁSSÁG.

CSIPÁROZ, (csip-ár-oz) önh. m. *csiparoz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Somogyi tájszó, mondják baromról, midőn a bogarak, legyek csípkedik, s a miatt nyugtalankodik, futkároz. Máskép: *bogároz,* v. *bogározik.* Eredetileg, úgy látszik, vékonyhangon: *csipérez.*

CSIPÁS, CSÍPÁS, (csip-a-as) mn. tt. *csipás-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* 1) Csipától lepett, beragadt. *Csipás szemek. Csipás szemü kutya, macska. Csipás, baglyas gyerek. Menj innen te csipás!* 2) Amiből mézgaféle nedv csepeg. *Csipás fák.*

CSIPÁSÍT, (csip-a-as-ít) 1) áth. m. *csipásít-ot,* par. *—s.* Csipássá tesz, a szemeket vajforma genynyel megtölti. *A sok hús-evés megcsipásítja a kutyákat.*

CSIPÁSODIK, (csip-a-as-od-ik) k. m. *csipásodtam, — tál. —ott.* Szemei csipásak lesznek, csipaféle sürü, ragadós geny gyül bennök öszve.

CSIPÁSSÁG, (csip-a-as-ság) fn. tt. *csipásságot.* A szemeknek kóros állapota, midőn sürü geny gyül össze bennök, mely gyakran a pillákra ragad, söt azokat éjjel össze is ragasztja.

CSIPÁSSZEMÜ, (csipás-szemü) öszv. mn. Kinek szemeiben turós geny fejlödik ki, s mint Csokonai mondja: *Szeme nem sír, mégis nedves.*

CSIPÁZIK, (csip-a-az-ik) k. m. *csipáz-tam, —tál, —ott,* par. *—zál.* Csipaféle sürü nedv fejlik ki, s gyül öszve benne. *Meghütéstöl csipázik a szeme.*

CSIPBÉL, (csip-bél) öszv. fn. Boncztanilag am. a belek leghosszabbika, mely sokféle görbületekben a köldök és alhas körül fekszik. (Intestinum ileum).

CSIPCSONT, (csip-csont) l. CSIPŐCSONT.

CSIPCSOP, CSIPCSUP, (csip-csop, v. csup) mn. tt. *csipcsop-ot,* vagy: *csippet-csuppot.* Aprólékos, holmi. *Mindenféle csipcsop jószág. Csippel-csuppal,* azaz aprólékosan.

A maga nemében kicsit jelentő *csep* szónak ikeritett változata, mint ezek is: *gyim-gyom, lim-lom, hip-hop, ringy-rongy* stb.

CSIPDEL, (csip-del) áth. m. *csipdel-t,* 1) Gyakran csíp valakit, vagy valamit. *A kis csibe csipdeli a kenyeret; a bárányka csipdeli a zöld füvet.* 2) Holmi czélzó, példázgató szókkal bökdös, érintget. *Szónoklatban, vagy gúnyversekben csipdelni az álszabadelmüket.*

CSIPDELÉS, (csip-del-és) fn. tt. *csipdelés-t,* tb. *—ék.* Gyakorta csipkedés, l. CSIPDEZÉS.

CSIPDÉS, CSIPDÉSÉS, l. CSIPDÉZ, CSIPDÉZÉS.

CSIPDÉZ, (csip-déz) áth. m. *csipdéz-tem, —tél, —ett,* par. *—z.* Gyakran, vagy ismételve csíp, ez igének minden értelményében. V. ö. CSÍP.

CSIPDÉZÉS, (csip-déz-és) fn. tt. *csipdézés-t,* tb. *—ék.* 1) Gyakori csípés, szúrás. 2) Czélzó, példázgató szavak, gúnyos értelmü mondatok általi bökődés.

CSIPDÉZŐ, (csip-déz-ő) fn. tt. *csipdéző-t.* 1) Aki csipked, aki gyakorta csíp, vagy mást némely példázgató szókkal, mondatokkal karczolgat, bököd, vagdal. 2) A halhorogra kötött csalétek, melyet a halak csipdeznek.

CSIPE, (csip-e, v. csipő, *csup* gyöktől), fn. tt. *csipé-t.* Az emberi és állati testnek azon része, mely a lábszárak fölött, és ágyék alatt fekszik, s a csipcsont által képeztetik. *Csipejét törni, vagy ficzamítani valakinek. Csipejére tenni a kezeit. Csipején keze, szemeten szeme.* Km. munkátlan, gondatlan, hetyke asszonyra illik. *Csipején kötni meg a nadrágot. Széles, magas,* vagy *keskeny, alacson csipejü.*

CSIPÉD, (csip-éd) áth. m. *csipéd-tem, —tél, —étt.* 1) Csípve apró részekre szakgat valamit. *Tésztát csipedni.* 2) Mondják hasbántalomról, midőn oly fájdalmas érzés van benne, mintha valami csípné, rágná.

CSIPÉDELÉM, (csip-éd-elem), fn. tt. *csipedelmet.* Csipedett tésztaétek.

CSIPÉDÉS, (csip-éd-és) fn. tt. *csipédés-t,* tb. *—ék.* 1) Cselekvés, midőn valamit csipegetve részekre szakgatunk. 2) Nyitra, Hont, Bars vármegyékben am. hasrágás, hascsikarás, kólika.

CSIPÉDÉTT, (csip-éd-étt) mn. tt. *csipédett-et.* Midőn a laposra nyujtott tésztát apró darabokra csipedik, az ily étek neme csipedettnek neveztetik. *Bableves csipedettel. Turós csipedett.* Máskép: *Csipetke.*

CSIPEFÁJÁS, (csipe-fájás), ösz v. fn. Igen érzékeny fájdalom a csipcsont környékén, melynek kóranyagúl rendesen a köszvény szolgál.

CSIPÉG, (csip-ég) önh. m. *csipégtem, —tél, —étt.* Éretlen hangon, kis madárfiak módjára sír, kiáltoz. Máskép: *csipog. Csipegnek a verébfiak, midőn anyjok enniök hoz; csipegnek az anyjokat vesztett kis csibék.* Hasonló módon csipeg a fias tyúk is, midőn csirkéit hívja, vagy a tojáson ülő tyúk, midőn még a tojásban levő csirkéket már mintegy híni látszik. *Csipegj neki, hadd keljen ki.* Km., ha nehezen születik valamely gondolat.

CSIPÉGÉS, (csip-ég-és) fn. tt. *csipégés-t,* tb. *—ék.* Madárfi sirása, kiáltozása.

CSIPÉGET, (csip-ég-et) gyak. áth. m. *csipéget-tem, —tél, —étt,* par. *csipegess.* 1) Gyakran, vagy folytonosan, aprónként csíp, csípve, kapkod valamit. *A juhok csipegetik a füvet.* 2) Cseneget, apróságokat lopogat. *A torkos gyermek édességeket, gyümölcsöt csipeget.*

CSIPÉGETÉS, (csip-ég-et-és) fn. tt. *csipégetés-t,* tb. *—ék.* Gyakori csipés; lopogatás, csenegetés.

CSIPEGŐRIGÓ, (csipegő-rigó) öszv. fn. Rigófaj, mely férgekkel, bogarakkal és szölövel él; husa jó ízü, s *csip, csip* hangon kiáltoz. (Turdus iliacus).

CSIPELLÉRÉZ, (csip-ell-ér-éz) áth. m. *csipellérez-tem, —tél, —étt,* par. *—z.* Mondják legelő juhról, midőn a kopár, vagy lejárt mezőn, hol ökör, tehén már nem legelhet, apró fogaival valamit felcsipked. V. ö. CSIPERÉSZ.

CSIPENTYÜ, (csip-en-tyü, vagy csip-ent-ő) fn. tt. *csipentyü-t.* Fogó-, vagy olló-féle eszköz, melylyel valamit csiptetni, becsíptetni, öszveszorítani lehet.

CSIPÉR, (csip-ér) fn. tárgyeset, *—t,* tb. *—ék.* Segítő fogó, melylyel a bodnárok abroncsot húznak a hordóra, s hasonló a kovácsok sinvashúzójához.

CSIPERÉDIK, (csip-er-éd-ik) k. m. *csiperéd-tem*, —*tél*, —*ëtt*. Apródonként, mintegy csippel-csoppal növekedik, gyarapodik. Másképen: Csëpe-rédik.

CSIPERÉSZ, (csip-er-ész) áth. m. *csiperész-tem*, —*tél*, —*ëtt*, par. —*sz*. Apródonként csipked, harapdál, legelész. *Csiperésznek a kopár mezőn legelő juhok*. Másképp: *Csipelléréz, csikerész*.

CSIPERKE, (csip-er-ke) fn. tt. *csiperké-t*. A ga-lóczák neméhez tartozó gombafaj; kalapja fehér, le-meze verhenyeg, tönkje vaskos, perecze bő, állandó, leginkább gyepeken tenyészik. Másképp: *ver esbélű gomba*. (Agaricus pratensis).

CSIPERKEGOMBA, (csiperke-gomba) l. CSI-PERKE.

CSIPERTES, (csip-er-t-es) mn. tt. *csipertes-t*, tb. —*ek*. Vas, Zala, Veszprém vármegyékben am. félcsipőre sántikáló, biczegve járó. A Tisza vidékén is ösmeretes.

CSÍPÉS, CSIPÉS, (csip-és), fn. tt. *csipés-t*, tb. —*ëk*. 1) Valamely testnek fogóval, vagy fogószerű eszközzel, vagy tagokkal szoritása. 2) Férgek, boga-rak bökése, harapása. *Bolhacsipés*, *szúnyogcsipés*, *légycsipés*, *kígyócsipés*. 3) Égetés, viszkettetés, szur-kálás. *Csaláncsipés*. 4) Csenés, lopás. V. ö. CSÍP.

CSIPESZ, (csip-esz) fn. tt. *csipesz-t*, tb. —*ëk*. 1) Csipő eszköz, nagy fogó a vashámorokban, mely-nél fogva a vasrudakat összeszorítják, s az égő koh-ba teszik. 2) Sebészi eszköz, apróbb és finomabb tárgyak megfogására, s tartására.

CSIPESZKE, (csip-esz-ke) fn. tt. *csipeszkét*. Kis csipesz, azaz fogócska, holmi piczin tárgyak megfogására. *Sebészi csipeszke*.

CSIPESZKÉDIK, (csip-esz-kéd-ik) k. m. *csi-peszkéd-tem*, —*tél*, —*ëtt*. Valamibe, vagy valamire kapaszkodik, függeszkedik, akaszkodik, mintegy csi-pesz gyanánt belefogódzik. *A tövis ruhámba csipesz-kedett. Nyakamba csipeszkedett és kért. Fára csipesz-kedni*.

CSIPET, (csip-et) fn. tt. *csipetët*. Annyi, ameny-nyit ujjainkkal fölcsiphetünk, együvé szoríthatunk. *Egy csipet liszt, só. Egy csipettel megszerezni valamit*. Átv. ért. a maga nemében igen kicsi, kevés. *Egy csipet az egész gyerek. Csipetet sem kapsz*.

CSIPETKE, (csip-et-ke), fn. tt. *csipetké-t*. 1) A csipet kicsinyítője. 2) Csipdesett tészta, csipedett. *Levesbe főzött csipetke. Turós, darás csipetke*.

CSIPFÁJDALOM, (csip-fájdalom), l. CSIPE-FÁJÁS.

CSIPÉTTKE, (csip-ëtt-ke) fn. tt. *csipëttké-t*. Tésztás étel, melyet ujjal szaggatnak, vagy csipked-nek; másképp: *csipedett*, v. *szakgatott*.

CSIPISZ, (csip-isz) fn. tt. *csipisz-t*, tb. —*ëk*. Népies nyelven am. a maga nemében igen kicsin, vagy semmi, amit alig lehet megcsípni. *Nesze csipisz*. Továbbá am. ujjal mutatott füge.

CSIPKE, (csip-ke) fn. tt. *csipkét*. 1) Finom czérna-, vagy selyem-mű, melynek szélei mintegy ki vannak csipkedve, hegyezve. *Csipkével szegett kendő, ágyteritő. Selyemcsipke, tót csipke, hollandi, brüsseli csipke, fehér* vagy *fekete csipke*. 2) Vadrózsafa, és an-nak gyümölcse. *Csipkebokor, csipkerózsa, csipkebefő-zött, csipkelekvár. És megjelenék neki az Úr egy csip-kebokor közepiből*. (Mózs. II. k.). Az 1. értelemben szenvedőleg: a mi ki van mintegy csipkedve; a 2-ikban cselekvőleg: a mi csíp vagy szúr. Rokon vele a német: *Spitze, spitzen*, megvan a szláv nyelvekben is.

CSIPKEAL, (csipke-al) öszv. fn. A csipkeszö-vetnek azon tömött része, melyből a csipkefogak, azaz hegyecskék kifelé nyúlnak.

CSIPKEALY, (csipke-aly) l. CSIPKEAL.

CSIPKEÁRU, (csipke-áru) öszv. fn. Csipkék-ből álló kalmári portéka.

CSIPKEÁRULÁS, (csipke-árulás) öszv. fn. Csipkék eladása. Csipkékkel kereskedés.

CSIPKEÁRUS, (csipke-árus) öszv. fn. Boltos, vagy házaló. Kalmár, ki csipkékkel kereskedik, más-kép: *csipkés*.

CSIPKEÁRUSSÁG, (csipke-árusság) öszv. fn. Kereskedés csipkeféle árukkal.

CSIPKEBÉKA, (csipke-béka) öszv. fn. Varan-gyosbéka, melynek bőre némileg a csipkeszövethez hasonló.

CSIPKEBODOR, (csipke-bodor), öszv. fn. lásd CSIPKEFODOR.

CSIPKEBOGÁR, (csipke-bogár) ösz. fn. Fa-bogár neme, mely a csipkebokor ágaira teszi le to-jásait, mi által moh- vagy taplószerű buborcsék tá-mad a fán.

CSIPKEBOKOR, (csipke-bokor) öszv. fn. Vad-rózsa, csipkerózsa, melynek piros begyóiból csemege-nemű nyalánkságot, befőzöttet készítenek.

CSIPKEBOKROS, (csipke-bokros) öszv. mn. Csipkebokorral benőtt. *Csipkebokros árok, csipkebok-ros erdő alja. Akgatódzik, mint a csipkebokor*. Km.

CSIPKECZÉRNA, (csipke-czérna) öszv. fn. Igen finom szálu czérna, melyből csipkeszöveteket készítenek.

CSIPKÉD, (csip-kéd) áth. m. —*tem*, —*tél*, —*ëtt*. 1) Gyakran csíp, szúr, éget. *Csipkedi a kalit-kába zárt madárka urának ujjait. Csipkedik az eb-kölyköt a bolhák. Csipkedi a csalán a bőrt*. 2) Átv. ért. valakit czélzó és példázgató szavakkal bökdös, érintget.

CSIPKÉDÉS, (csip-kéd-és) fn. tt. *csipkédés-t*, tb. —*ëk*. 1) Gyakori csipés, szúrás, égetés, bökés. 2) Átv. ért. valakinek holmi gúnyszavakkal, s pél-dázgatásokkal bökdözése.

CSIPKÉDÉTT, (csip-kéd-ëtt) mn. tt. —*et*. A-mi, v. aki gyakran és több helyen meg van csípve, bökdözve, szurkálva. *Bolháktól összecsipkedett cse-csemő*.

CSIPKEFA, (csipke-fa), öszv. fn. l. CSIPKE-BOKOR.

CSIPKEFAL, (csipke-fal), öszv. fn. Balaton vi-dékén am. csipkésen czifrázott házhomlokzat, előfal.

CSIPKEFÁTYOL, (csipke-fátyol) ösz. fn. Ritka szövetü, átlátszó csipkeszerü kelméből készített finomabb fátyol.

CSIPKEFEJKÖTŐ, (csipke-fejkötő) öszv. fn. Csipkeszerü kelméből készített könnyü díszfejkötő.

CSIPKEFODOR, (csipke-fodor) öszv. fn. Öszszetüzdelt csipkéből készített fodor valamely ruha ékesitésére, p. a ruhaujj végére, mely azt karperecz gyanánt keríti. *Csipkefodorral díszített ingujj, ingelő.*

CSIPKEFOLTOZÓ, (csipke-foltozó) öszv. fn. Ki a szakadozott, vagy viselt csipkéket kijavítja, megtisztogatja.

CSIPKEFONAL, (csipke-fonal) öszv. fn. Fínom vékony szálu fonal, mely különösen a végre van fonva, hogy csipke készüljön belőle.

CSIPKEGOMBA, (csipke-gomba) öszv. fn. Taplószerü, eleinte zöld, utóbb sárgavörös kinövés a csipkefa ágán, mely a csipkebogár szurása által szokott eredni.

CSIPKEGUBÓ, (csipke-gubó), öszv. fn. lásd CSIPKEGOMBA.

CSIPKEGUBÓBOGÁR, (csipke-gubó-bogár) l. CSIPKEBOGÁR.

CSIPKEGYÁR, (csipke-gyár) öszv. fn. Gyár, melyben csipkeszöveteket készítenek, *Brüsseli, csehországi csipkegyárak.*

CSIPKEGYÁROS, (csipke-gyáros) ösz. fn. 1) Ki csipkeszöveteket gyárt. 2) Csipkekészítő gyár tulajdonosa.

CSIPKEGYÁRTÓ, l. CSIPKEGYÁROS 1).

CSIPKEHÍM, CSIPKEHIM, (csipke-him) ösz. fn. Csipkeminta, csipkeforma, mely szerént a csipkék virágait s hegyeit szövik, hímezik, alakítják.

CSIPKEKENDŐ, (csipke-kendő) ösz. fn. Fínom, piperenemü, díszkendő, mely csipkeszerü kelméből készült.

CSIPKEKERESKÉDÉS, (csipke-kereskédés) ösz. fn. Kereskedés, melyet valaki csipkeárukkal üz.

CSIPKEKERESKEDŐ, (csipke-kereskedő) l. CSIPKEÁRUS.

CSIPKEKÖTÉNY, (csipke-kötény) ösz. fn. Csipkeszerü kelméből készített fínom díszkötény.

CSIPKEKÖTŐ, (csipke-kötő) lásd : CSIPKEVERŐ.

CSIPKEMADÁR, (csipke-madár) ösz. fn. A billegények neméhez tartozó madár, melynek vörös farka van. (Motacilla rubentula).

CSIPKEMUSTRA, (csipke-mustra) l. CSIPKEHÍM.

CSIPKEMŰ, (csipke-mü) ösz. fn. Olyan kelme, mely csipkehím szerént készült, vagy: csipkékből alkotott ruhanemü, vagy öltözéki ékesség, pipere.

CSIPKEPÁRNA, (csipke-párna) ösz. fn. Csipkekötők, vagy csipkeverők hengerded, s egyik végén golyódad eszköze, melynek segítségével a csipkéket készítik. Németül: *Klöppel.*

CSIPKEPITTY, (csipke-pitty) ösz. fn. Növénynem a födetlen magvú két főbbhímesek seregéből; bokrétája ásító, a torkolatnál szegett szélü; alsó ajakának két szélső metszései hátrahajlanak, a középső csipkés. (Nepeta). Fajai: *macska-, bugás-, kékellő-, cziczuka-, szöszös csipkepitty.*

CSIPKERÉK, falu Vas megyében; helyr. —re, —én, —ről.

CSIPKERÓZSA, (csipke-rózsa) ösz. fn. 1) Vadrózsa, mely a csipkebokron terem. 2) Csipkefa, csipkebokor.

CSIPKERÓZSABOGYÓ, (csipke-rózsa-bogyó) ösz. fn. Csipkebokor gyümölcse, azaz piros, keményhusú, hosszukás bogyó, melynek magvait szúrós fehér szálkák borítják. Köznépi tréfás nyelven: *Seggvakaró.* V. ö. CSIGGENYE.

CSIPKÉS, (1), (csip-ke-es) mn. tt. *csipkés-t*, v. —*et*, tb. —*ek.* 1) Csipkével szegett, ékesített, csipkével bővelkedő. *Csipkés fejkötő, csipkés kendő, csipkés ruha, csipkés bolt.* 2) Aminek széle, kerülete csipke gyanánt ki van hegyezve, csipkedve. *Csipkés sarkantyú, csipkés kötény, csipkés hám.* 3) Borzas, fodros. *Csipkés káposzta, csipkés gallér, üngelő.* 4) Csipkerózsás, csipkebokros.

CSIPKÉS, (2), (csipke-es) fn. tt. *csipkés-t*, tb. —*ěk.* Csipkeárus.

CSIPKÉS, (3), falu Sáros megyében; helyr. —*én*, —*re*, —*ről.*

CSIPKÉSLÁBÚ, (csipkés-lábu) ösz. mn. Minek lábai ujjak helyett csipkeformára vannak hegyezve, p. több vízi állatoknak.

CSIPKESZŐLŐ, (csipke-szőlő) l. PÖSZMÉTE.

CSIPKEVERŐ, (1), (csipke-verő) ösz. fn. Míves, vagy gyármunkás, ki csipkéket készít, minthogy a fonalakat olyformán kell vernie, mint p. a sinórverőnek, gombkötőnek.

CSIPKEVERŐ, (2), ösz. mn. Ami a csipkeverésnél használtatik, p. *csipkeverő párna.*

CSIPKÉZ, (csipke-ez) áth. m. *csipkéz-tem*, —*tél*, —*ětt*, par. —*z.* 1) Csipkével ékesít, beszeg. *Fejkötőket, kalapokat csipkézni.* 2) Valaminek széleit, körületét hegyesre kimetélgeti, kicsipkedi, bevágásokat tesz.

CSIPKÉZÉS, (csip-ke-ez-és) fn. tt. *csipkézés-t*, tb. —*ěk.* Csipkével ékesítés. Valamely dolog körületének kicsipkedése, körületének hegyesre kivagdalása.

CSIPKÉZET, (csip-ke-ez-et) fn. tt. *csipkézet-ět.* 1) Csipkemü, valaminek csipkével való kerítése, ékesitése. *Nem minden csipkézet illik mindenféle fejkötőhöz. Más csipkézet kell a tánczvigalmi, más a hálófejkötőre.* 2) Csipkeforma bemetszetek, hegyezetek, fodrozatok.

CSIPKÉZETÉS, (csip-ke-ez-et-és) mn. tt. *csipkézetés-t*, vagy —*et*, tb. —*ek.* Csipkézettel, azaz csipkemüvel ékesített, piperézett, fodrozott. *Csipkézetes kendő, kötény, fejkötő, szoknya.*

CSIPKÉZETT, (csip-ke-ez-ett mn. tt. *csipkézett-et.* 1) Csipkemüvel szegett, ékesített, piperézett. *Csipkézett menyasszonyi ruha.* 2) Csipkeformára he-

gyezett, metélgetett, fodrozott. *Csipkézett börtarisznya. Csipkézett kötény.*

CSIPOG, (csip-og) m. *csipog-tam, —tál, —ott.* L. CSIPEG és SIPOG.

CSIPOT, tájdivatos *csipet* helyett l. ezt.

CSIPŐ, (l. Csipe) fn. tt. *csipő-t.* Személyragozva: *csipő-m, —d, —je.* v. *csipej-e.* L. CSIPE.

CSÍPŐ, v. CSIPŐ, (csíp-ő) mn. tt. *csípő t.* 1. Ami csíp, ez igének minden értelmében véve. *Csípő balhák, férgek. Csípő csalán. Csípő eczet. Csípő szél, hideg.* 2) Amivel holmit fogni, szorítani lehet. *Csípő vas, csípő fogó.* V. ö. CSÍP.

CSIPŐBÉNASÁG, (csipő-bénaság) ösz. fn. Bénaság neme, midőn a csipőnek ruganyossága, s mozgási képessége és ereje megszűnik.

CSIPŐCSAVARÍTÁS, (csipő-csavarítás) ösz. fn. Görcsös bántalom a lovak csipejében.

CSIPŐCSONT, (csipő-csont), ösz. fn. A csipőt alkotó csont.

CBIPŐÉR, (csipő-ér) ösz. fn. A boncztanban, így nevezik a czombér két ágát, melyek közöl egyik *kis*, másik *nagy csipőér*-nek hivatik. Amaz a csipő körül több apró ágakra oszlik; emez lenyúlik egész a lábfejig.

CSIPŐFÁJÁS, (csipő-fájás) l. CSIPEFÁJÁS.

CSÍPŐFOGÓ, (csípő-fogó) ösz. fn. Kis fogó, csekélyebb tárgy megszorítására s kihuzására. A sebészeknél igen kis eszköz, mivel a sebekből szálkákat stb. húznak ki. Az aranymiveseknél erős, éles kajmóju eszköz, melylyel az aranyat csipkedik.

CSÍPŐKÉS, (csíp-ő-ke-es) mn. tt. *csípőkés-t,* v. *—et,* tb. *—ek.* Aminek kissé csípő ereje van. *Csipőkés must, mely még meg nem forrott; csipőkés kenőcs, ír valami seben; csipőkés éjjeli szél.*

CSIPŐS, (1), (csip-ő-ös) mn. tt. *csipős-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Heves vármegyében mondják sovány baromról, melynek kiálló csipeje van. *Csipős ökör.*

CSÍPŐS, CSIPŐS, (2), (csip-ő-ös) mn. tt. *csipős-t,* v. *—et,* tb. *—ek.* 1) A csipésre különösen hajlandó. *Eső előtt rendesen csipősebbek a bogarak és férgek.* 2) Metsző, éles. *Csipős szél, csipős hideg, csipős bor, csipős must.* 3) Szóval, példázgatás által vagdalódzó, böködő. *Csipős versek, csipős gúny, csipős tréfa.*

CSIPŐSÍT, (csip-ő-ős-ít) áth. m. *csipősít-ett,* par. *—s,* htn. *—ni,* v. *—eni.* Általán, eszközli, okozza, hogy valami csipőssé legyen, illetőleg élessé, metszővé, szúróssá tesz. *A forrás csipősíti a mustot. Fűszerekkel csipősíteni az ételt.*

CSIPŐSÍZŰ, (csipős-ízű) ösz. mn. Minek éles, metsző, fanyar, savanyús íze van. *Csipősízű újbor, csipősízű mezei sóska.*

CSIPŐSKE, (csip-ő-ös-ke) l. CSIPŐKÉS.

CSIPŐSÖDÉS, (csip-ő-ös-öd-és) fn. tt. *csipősödés-t,* tb. *—ék.* Csipőssé, metszővé, illetőleg fanyar, savanyú ízüvé levés. *Új bornak csipősödése.*

CSIPŐSÖDIK, (csip-ő-ös-öd-ik) k. m. *csipősöd-tem, —tél, —ött.* Lassanként, fokonként csipőssé le-

szen, metsző, éles ízt kap. *Csipősödik forrás által az eczet, a must; csipősödik az érett turó.*

CSIPŐSSÉG, (csip-ő-ös-ség) fn. tt. *csipősség-ét.* 1) Bizonyos testek tulajdonsága, melynél fogva az ínyekre élesen, metszőleg, savanyúan hatnak. *Új bornak, eczetnek csipőssége. Sóska csipőssége, sajtnak, érett turónak csipőssége.* 2) Átv. *elménczkedések, gúnyszavak csipőssége.*

CSIPŐSÜL, (csip-ő-ös-ül) önh. m. *csipősül-t.* Csipőssé lesz, illetőleg éles, metsző, fanyar, savanyú íze lesz. *Csipősül az eczet, a sajt, a turó.*

CSIPŐVÁNKOS, (csipő-vánkos) ösz. fn. Vánkos, melyet némely nők csipőjökre kötnek, hogy a rájok vett szoknya, ruha dagályosabb legyen. Máskép: *fargonya, fardagály, puffantó, pufándli.*

CSIPŐVAS, (csipő-vas) ösz. fn. Általán, vas eszköz, valaminek fogására, szorítására. Különösen, kohokban, konyhákban használt eszköz, tüzet igazgatni, parázst kotorni, vagy szedni való stb.

CSIPPEL-CSOPPAL, CSIPPEL-CSUPPAL. ikerített ih. Apródonként, nem sommásan, nem egyszerre, hanem kicsinyenként.

CSIPPENT, (csip-ű-en-t, csip-v-en-t, csipp-en-t) áth. m. *csippent —ett,* par. *—s.* 1) Valaminek tetejét, hegyét le- v. elcsípi. 2) Csiptet.

CSIPPENTÉS, (csipp-en-t-és) fn. tt. *csippentés-t,* tb. *—ék.* Valamely tárgy hegyének lecsipése. Csiptetés.

CSIPPENTYŰ, (csipp-en-tyű) v. csipp-en-t-ő), fn. tt. *csippentyű-t.* Eszköz, melylyel valamit becsiptetni, beszorítani lehet, kis csípő.

CSIPSZAR, (csip-szar) ösz. fn. Veréb ganaja. *Szélrül, veréb ül, közepett a csipszar,* köznépies nyelven a három egymás mellett ülők között a középső.

CSIPTÁJ, (csip-táj) ösz. fn. Az ember, vagy más állatok csipejének környéke, kerülete.

CSIPTÁJBETEGSÉG, (csip-táj-betegség) ösz. fn. Betegség, mely a csiptájt, vagy is csipő környékét gyötri.

CSIPTET, (csip-tet) áth. m. *csiptet-tem, —tél, —ett,* par. *csiptess.* 1) Valamit szük helyre szorít, vagy szorulni enged. *A dongák közé kákát csiptetni. Ujját az ajtó közé csiptetni.* 2) Feszités által rugásra kényszerít, p. az egérfogót, vagy vidravasat.

CSIPTETÉS, (csip-tet-és) fn. tt. *csiptetés-t,* tb. *—ék.* Szük helyre szorítás. Feszités által rugásra kényszerítés.

CSIPTETŐ, (csip-tet-ő) mn. és fn. tt. *csiptető-t.* Általán, kétágu, rugalmas, olló- vagy fogóalakú eszköz, vagy készület, melylyel valamit összeszorítani szoktak. *Vidravas csiptetője. Bodnárok, asztalosok csiptetője. Fodrászok, hajégetők csiptetője.* Különösen igy nevezik a madarászok lépfáját is, mely a rászálló madarakat megfogja.

CSIPTETŐDIK, (csip-tet-őd-ik) belsz. m. *csiptetőd-tem, —tél, —ött.* Él ezen igével Pázmán P. Kalauz 664. l. Egyébiránt, amennyiben *csiptettetik* helyett áll, szabálytalan.

CSIR, (1), némely madarak szólását utánzó gyök, honnan: *csirip, csirke* stb. Rokon vele a hellén: *κυρόω, γηρύω*, latin: *hirrio, garrio*, német: *girren, kirren, zirpen* stb.

CSIR, (2), fn. tt. *csir-t*, tb. *—ok*. A növénymagnak, vagy tőnek gyönge hajtása, mely szemmel látható eleme a növénynek. *Fiatal, gyönge csir. Búza csirja, fa csirja. Elcsipni a fa csirját. Bodza csirjából fött ital.* Átv. ért. jelenti valamely tárgy vagy létel első eredetét. *Még akkor csirjában volt nálunk a tudományosság. Csirjában elfojtani a gonoszságot.* Divatosabb helyette: *csira.*

Származékai: *csira, csirádzik, csirás, csiráz, csirázik, csirka* stb.

Rokonai a fiatal, apró növényeket jelentő *cserj, cserje*, (Szabó Dávidnál *csira*, máskép: *csire*), *sarj, sarju, sereng, surján*, valamint a latin *germen* gyöke *ger* is. Továbbá a perzsa *csihr* (mag, csira), zend *csithra.* Sínai nyelven *csi* am. herbarum germen.

CSIRA, (1), (csir-a) fn. tt. *csirát.* 1) A növények első zsenge kifakadása, magból vagy tőből. *A fölhasadt magból kibujik a csira. A kelő buzának, rozsnak csirája. Megnőtt a csirája,* rátartja magát. Km. *Lesült a csirája,* megaláztatott, meghúzza magát. Km. 2) Átv. ért. valaminek kezdete, első eleme. *Csirájában el kell fojtani a bűnt.* 3) Apró, kurta, mintegy sarjadzó szarvu. *Csira ökör, csira tehén.* 4) Lónyavalya, mely bizonyos böszüléssel s elszilajodással jár. V. ö. CSIR, (2).

CSIRA, (2), (csir-a) fn. tt. *csirát.* Kores emberi szülemény, vagy személy, kinek férfi és női, többé-kevesbbé kifejlett szeméremtagja van. Máskép: *himnö.*

CSIRABIBIRCS, (csira-bibircs) ösz. fn. Bibircsóforma kis pont, melyből a növény csirája kibúvik.

CSIRABOGÁR, (csira-bogár) ösz. fn. Közönséges földi bolha, a kertészek nagy csapása, mely a gyönge növények csiráit elpusztítja, elrágja.

CSIRÁDZÁS, (csir-a-adz-ás, v. -ad-oz-ás) fn. tt. *csirádzás-t*, tb. *—ok.* A növénynek, vagy növénymagnak azon állapota, midőn belőle gyönge csiraféle sarjadék fakad ki.

CSIRÁDZIK, l. CSIRÁZIK.

CSIRÁG, (csir-a-ag) ösz. fn. Gyönge szára. vagyis hajtása azon ismeretes mezei s kerti növénynek, mely köz nyelven *spárga* név alatt ismeretes. E növény porhanyós, száraz földet és nagy meleget kiván (Asparagus). Máskép, főleg a vadon termettnek, *nyúlárnyék* a neve.

CSIRAGULYA, (csira-gulya) ösz. fn. Csira, azaz apró szarvu, úgynevezett svájczi tehenekből álló gulya.

CSIRAHIMLŐ, (csira-himlő) ösz. fn. Álhimlő, fattyuhimlő.

CSIRAKÁPOSZTA, (csira-káposzta) ösz. fn. Kerti növény, a káposzták neméhez tartozó, melynek levelei össze nem borulnak, s kedves tavaszi főzelékül szolgálnak. (Broccoli).

CSIRALEVÉL, (csira-levél) ösz. fn. Azon gyönge levél, mely a szétpattant magból legelőször kibuvik.

CSIRAMÁLÉ, (csira-málé) ösz. fn. Kicsiráztatott s liszttel vegyitett búzaléből való édes sütemény. Máskép: *Szalados*, vagy *költés.*

CSIRAÖKÖR, (csira-ökör) ösz. fn. Apró szarvú, hegyes vidékbeli ökör, máskép: *Söre. Bukovinai csira ökör.*

CSIRÁS, (1), (csir-a-ás) mn. tt. *csirás-t*, v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Minek csirája, azaz gyönge hajtása van, kicsirázott. *Csirás búzaszem, csirás burgonya, csirás hajma.* 2) Csiranyavalyában szenvedő, azaz böszült, szilaj (ló).

CSIRÁS, (2), (csir-a-as) fn. tt. *csirás-t*, tb. *—ok.* Túl a Dunán gulyás, ki csira tehenekkel bánik, svájczi tehenész.

CSIRÁSAN, (csir-a-as-an) ih. Csirás vagy csirázott állapotban.

CSIRATEHÉN, (csira-tehén) ösz. fn. Hegyes vidéki, apró szarvu tehén, milyenek a bukovinai, vagy svájczi és stájerországi tehenek.

CSIRÁZ, (csir-a-az) áth. m. *csiráz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* Csirákat, azaz gyönge hajtásokat kitép, elcsíp, elmetsz. *Kukoriczát csirázni, bodzát csirázni, répát csirázni.*

CSIRAZACSKÓ, (csira-zacskó) ösz. fn. Fínom, vékony hártyaburok, mely a csirát takarja. V. ö. CSIRA.

CSIRÁZÁS, fn. tt. *csirázás-t*, tb. *—ok.* 1) Cselekvő ért. a növény csirájának elcsipkedése, kitépése, lemetszése. *Répacsirázás.* 2) Szenvedő ért. csirára változás, gyönge hajtásba menés, *csirádzás.*

CSIRÁZIK, (csir-a-az-ik) k. m. *csiráz-tam, —tál, —ott*, par. *—zál.* A növény, vagy növénymag gyönge sarjat hajt. *Csirázik a beáztatott búza. Csirázik tavaszszal a hajma, burgonya. Csirázik a kivágott fűzfa töve.*

CSIRÁZTAT, (csir-a-az-tat) áth. m. *csiráztattam, —tál, —ott*, par. *csiráztass.* Valamit mesterséges módon csirázni kényszerít. *Szaladosnak vagy költésnek való búzát csiráztatni. Sörnek való árpát csiráztatni.*

CSIRÁZTATÁS, (csir-a-az-tat-ás) fn. tt. *csiráztatás-t*, tb. *—ok.* Müködés, melynél fogva a növény, vagy növénymag mesterséges uton módon csirázásnak indul. V. ö. CSIRÁZTAT.

CSIRÁZTATÓ, (csir-a-az-tat-ó) fn. tt. *csiráztató-t.* Edény, kád, vagy akármily hely, hol a csirázás mesterségesen vitetik véghez. *Serfőzők csiráztatója.*

CSIRES, falu Sáros megyében, helyr. *—én, —re, —ről.*

CSIRHÁRTYA, (csir-hártya), ösz. fn. L. CSIRAZACSKÓ.

CSIRI, 1), hangutánzó, mely a verebek szavát fejezi ki. Innen: *csirib, csiribel*, vagy *csirip, csiripel*,

vagy *csiripol;* 2) a maga neméhen apró, mintegy csirányi, ikerítve: *csiribiri*, am. aprócseprő.

CSIRIB, (csir-ib) természeti hang, mely a verebek kiáltozását utánozza. *Csirib, csirib!* vagy *csirip, csirip!*

CSIRIBÉL, l. CSIRIPÉL.

CSIRIBÉLÉS, l. CSIRIPÉLÉS.

CSIRIBIRI, (csiri-biri) ösz. mn. Aprónemű, hitvány, kicsinféle. *Csiribiri marhák*, azaz holmi rugott borjúk, tinócskák, másodfű üszők. *Csiribiri rosz emberek.* Így nevezte Mátyás király a madiakat Csallóközben. l. Belii Not. Hung. Tom. 2. p. 245.

Első alkatrésze: *csiri* am. csirhoz hasonló kicsiségü, második: *biri* am. *piri*, azaz parányi.

CSIRICSÁRÉ, (csiri-csáré) ösz. fn. 1) Öszvevissza kuszált, üres, haszontalan beszéd. 2) Rendetlen vonású irka-firka, ákom-bákom. Mindegyik érteményben a *cselő, csálé* szókkal rokon.

CSIRIP, hangutánzó, l. CSIRIB.

CSIRIPÉL, (csir-ip-él) önh. és áth. m. *csiripél-t.* Mondjuk verebekről, midőn ilyféle hangon csevegnek: *csirip, csirip. Ezt már a verebek is kicsiripelték*, am. mindenütt beszélik, tudják. Km.

CSIRIPÉLÉS, (csir-ip-él-és) fn. tt. *csiripélés-t*, tb. *—ék.* Verebek csevegése, verébfiak síró kiáltozása anyjok után.

CSIRIPOL, CSIRIPOLÁS, l. CSIRIPÉL, CSIRIPÉLÉS.

CSIRÍZ, CSIRIZ, (csir-íz, csirnak íze) ösz. fn. Áztatott, vagy csiráztatott lisztből, keményítőből készített enyvszerü kása, vagy pép, (néhutt íz), mely papiros-, bőr- stb. ragasztásra alkalmas anyagúl szolgál. *Vargacsiriz, könyvkötőcsiriz. Csirizrágó*, a csizmadiák gúnyneve. *Csirízzel bekenni, csirízzel ragasztani, csirízt keverni. Csiríz a markodba*, aki nem tud valamit kezével megfogni, vagy könnyen elejt valamit. *Csupa csiríz a fejében* km., ostoba.

Rokon a török *csiris* (Kleister), *kireds* (Kitt).

CSIRÍZÉL, CSIRIZÉL, (csir-íz-él) áth. m. *csirízél-t.* Csirízzel beken, csirízzel ragaszt valamit. *Papirost, vagy bört összecsirizelni.*

CSIRÍZÉLÉS, CSIRIZÉLÉS, (csir-íz-él-és) fn. tt. *csirízélés-t*, tb. *—ék.* Csirízzel bekenés, ragasztás.

CSIRÍZÉS, CSIRIZÉS, (csir-íz-és) mn. tt. *csirízés-t*, vagy *—et*, tb. *—ek.* 1) Csirizzel kent, ragasztott. *Csirízes papiros, csirízes kéz.* 2) Csiriztartó. *Csirizes csésze, vagy tányér.*

CSIRÍZEVICZK, (csiríz-eviczk) ösz. fn. Apró férgecskék, eviczkelő nyüvek, melyek a csirízben teremnek. (Chaos redivivum).

CSIRKA, (csir-ka) fn. tt. *csirká-t.* A *csir* név kicsinyitője, s jelent kis csirt (vagy csirát), kis sarjat, hajtást.

CSIRKÁDZIK, (csir-ka-ad-oz-ik) k. m. *csirkádz-tam, —tál, —ott.* 1) Mondják növényről, midőn csirája fejledezik. *Csirkádsik már a búza. A tarolt nád, káka töve csirkádsik.* 2) Átv. ért. virrad, mintegy kifakadó csira gyanánt bujni kezd a nap.

CSIRKÁKA, (csir-káka) ösz. fn. Apró, gyönge sarjadzású káka, melynek bugája vagy bakája, vagy buzogánya még ki nem fejlett.

CSIRKÁZIK, l. CSIRKÁDZIK.

CSIRKE, (csir-ke) fn. tt. *Csirké-t.* Régente jelentett mindenféle apró madárfiat. Jelennen a tyúk fiát hivjuk csirkének, máskép: *csibe. Sült csirke, rántott csirke. Főtt tojásból nem sok csirke kél.* (Km). *Ne legyen a csirke okosabb a tyúknál.* (Km). *Csirke csipog a nád alatt* km., elárult titok, leginkább mikor a leány anyának érzi magát. *Én sem vagyok mai csirke* Km. *Hamarább forr vize, mint a csirkét megfogta* Km.

Elemezve: *csir-ég-ő, csir-ég-e*, öszveréntva: *csirke*, mint: *csinégő, csinége, csinke; fécsegő, fécsége, fécske; ficzégő, ficzége, ficzke*, és több mások.

CSIRKEBECSINÁLT, (csirke-be-csinált) ösz. fn. Becsinált étel csirkehússal.

CSIRKEBÉKA, (csirke-béka) ösz. fn. Varangyos, vagy varacskos béka. Eredetileg, valószinüen: *cserkebéka*, minthogy bőre mintegy cserhéju, göröncsös.

CSIRKEFOGÓ, (csirke-fogó) ösz. fn. Aki vagy mi csirkét fogdos; a baromfi-piaczokon ácsorgó, hogy az elszabadult csirkéket elfogja. Átv. ért. munka nélküli lebzselő.

CSIRKEPECSENYE, (csirke-pecsenye) lásd: CSIRKESÜLT.

CSIRKESÜLT, (csirke-sült) ösz. fn. Csirkehús, nyárson vagy tálban, tepsiben sütve.

CSIRKÉSZ, (1), (csir-ke-ész) áth. m. *csirkész-tem, —tél, —ett*, par. *—sz.* Csirkéket fogdos, lop, ragadoz. *Csirkésznek a szarkák, kurhéjak.*

CSIRKÉSZ, (2), (mint föntebb) fn. és mn. tt. *csirkész-t*, tb. *—ék.* Csirkefogdosó, csirkeragadozó.

CSIRKÉSZŐHÉJA, (csirkésző-héja) ösz. fn. Héja, mely csirkéket ragadoz. V. ö. HÉJA.

CSIRKEVAKÍTÓ,)csirke-vakító) ösz. fn. Heves megyei tájszó, tavaszi kék virág neme; máskép: *tyúkvakító.*

CSIRKÓ, (csirk-ó, vagy csérk-ó; v. ö. CSÉRK), mn. tt. *csirkó-t.* Körülnyirt, kurta. Kemenesalyi szó. Gyöke a kis sarjadékot jelentő *csir.*

CSIRKÖLES, l. CZIRKÖLES.

CSISZ, hangutánzó elvont gyök, melyből *csisza, csiszol, csiszamlik, csiszár* stb. és származékaik eredtek. Utánozza azon éles, vékony hangot, melyet kemény, sima test ad, midőn más kemény test surlódik hozzá. Rokonai a szintén surlódásra vonatkozó *csesz, csosz, csúsz*, s a *tiszta* gyöke *tisz*, továbbá a szanszkrit *çvid, çudh* (tisztít), innét *çuddhasz* (tiszta).

CSISZA, (csisz-a) mn. mely csak öszvetételekben használtatik, s am. csiszoló.

CSISZAKŐ, (csisza-kő) ösz. fn. Sima kő, mely kések, metsző eszközök, fegyverek stb. csiszolására illetőleg élessé, fényessé tételére használtatik, milyenek: beretvahuzó, kö, kaszakő, köszörükő.

CSISZAM, (csisz-am) elvont, vagy kiavult főnév, hasonló a *folyam, futam* nevekhez. Származékai: *csiszamik, csiszamodik* stb. Jelenti azon állapotot, midőn a test valamely sima, síkos testen odább csúszik, vagy nyomul.

CSISZAMIK, (csisz-am-ik) k. m. *csiszam-tam, —tál, —t,* v. *—ott.* Szokottabban l. CSISZAMLIK. Régies alak, mint ezek is: *futamik, sikamik, csuszamik,* a divatosabb *futamlik, sikamlik, csuszamlik* helyett.

CSISZAMLÁS, (csisz-am-l-ás) fn. tt. *csiszamlás-t,* tb. *—ok.* Valamely kemény testnek egy más sima testen odább csúszása, sikamlása.

CSISZAMLIK, (csisz-am-l-ik) k. m. *csiszaml-ott,* htn. *—ani.* Más sima testhez surlódva tovább csúszik, sikamlik.

CSISZAMLÓ, (csisz-am-l-ó) mn. tt. *csiszamló-t.* Csúszó, surlódva tovább toluló, sikamló.

CSISZAMLÓS, (csisz-am-l-ó-os) mn. tt. *csiszamlós-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* Igen sima, csúszós, amin könnyen csiszamlik a hozzá surlódó test. *Csiszamlós szobapadló. Csiszamlós fenkö.*

CSISZAMODÁS, (csisz-am-od-ás) fn. tt. *csiszamodás-t,* tb. *—ok.* l. CSISZAMLÁS.

CSISZAMODIK, (csisz-am-od-ik) k. m. *csiszamod-tam, —tál, —ott.* l. CSISZAMLIK.

CSISZAMÓS, (csisz-am-ó-os) mn. lásd: CSISZAMLÓS.

CSISZANEMEZ, (csisza-nemez) ösz. fn. Nemez, vagyis tömör, vastag posztódarab, mely kések, fegyverek s egyéb hasonló eszközök csiszolására, tisztítására, fényesítésére szolgál. Másképp: *Sikárnemez.*

CSISZÁR, (csisz-ár) fn. tt. *csiszár-t,* tb. *—ok.* 1) Fegyver-, különösen kard-csiszoló, köszörülő, kardcsináló. 2) Átv. ért. használtatik a borivókról és lókupeczekről: *borcsiszár,* ki a bort szereti lecsiszamtatni, azaz csúsztatni; *lócsiszár,* ki holmi álfogásokkal, mesterségesen megszépíti, kicsiszolja a vásárra viendő lovakat. Néhutt: *csiszér* (Lugossy József).

CSISZÁRHÁZ, (csiszár-ház) ösz. fn. Műhely, hol fegyvereket csiszolnak, fényesítenek, kardokat készítenek.

CSISZÁRLÁS, CSISZÁROLÁS, (csisz-ár-ol-ás) fn. tt. *csiszárlás-t,* tb. *—ok.* Simára dörzsölés. V. ö. CSISZÁROL.

CSISZÁROL, (csisz-ár-ol) áth. m. *csiszárol-tam,* v. *csiszárlottam, —tál,* v. *csiszárlottál, csiszárlott,* htn. *—ni,* v. *csiszárlani.* Valamely kemény testet simára, síkosra, fényesre súrol, dörzsöl. *Kést, kardot, kaszát csiszárolni.*

CSISZEL, (csisz-el) l. CSISZOL.

CSISZÉR, (1), l. CSISZÁR.

CSISZÉR, (2), l. CSIZÉR.

CSISZKORÁL, l. CSUSZKORÁL.

CSISZLIK, (csisz-el-ik, vagy csiszel-ék) fn. tt. *csiszlik-ét.* A csizmadiáknál azon sarkbőr, melylyel a kérget belülről beborítják.

CSISZOL, (csisz-ol) áth. m. *csiszol-t.* Valamely testet dörzsölés által simít, síkossá tesz, fényesít. Összetételei: *Kicsiszol,* azaz csiszolás által fényessé tesz; *elcsiszol,* azaz dörzsölés által elkoptat, p. *a kerék elcsiszolja a kifityegö ruhát; felcsiszol,* azaz feltör, p. *a szoros csizma felcsiszolja a lábat.* Másképp: *csiszel.* (Lugossy József).

CSISZOLÁS, (csisz-ol-ás) fn. tt. *csiszolás-t,* tb. *—ok.* Valamely testnek dörzsölése, surolása, sikálása, fényesítése, mi alatt bizonyos *csisz*-féle hangot hallani. *Kések, kardok csiszolása. Csiszolás által élesített beretva.*

CSISZOLÓ, (csisz-ol-ó) mn. tt. *csiszoló-t.* Súroló, dörzsölő, simító, fényesítő; amivel csiszolnak. *Csiszoló kö.*

CSISZOLÓDIK, (csisz-ol-ód-ik) belsz. m. *csiszolód-tam, —tál, —ott.* Dörgölődik, surolódik; dörzsölés, surlódás által kopik. *A forduló szekér kereke az oldalhoz csiszolódik. A hajókötél sok használat után elcsiszolódik.*

CSISZONKÁZ, (csisz-on-ka-az, v. csusz-on-ka-az) önh. m. *csiszonkáz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Székelyszó, am. jégen csuszkál, csuszkorál. Ugyan a székelyeknél másképp: *iszánkodik,* egyebütt is: *sikánkodik, sikárkozik.*

CSISZTÉRÉG, (csisz-t-ér-ég) önh. m. *csisztérég-tem,* v. *csisztérg-éttem, —tél,* v. *—éttél, csisztérgétt,* htn. *—ni,* v. *csisztérg-eni.* Mondják nyers fáról, midőn a tüzön zsizsereg, sistereg, sustorog.

CSIT, 1) l. CSITT. 2) Azon *csat,* v. *csatt* fenhangú változata, melyből *csata, csattan, csattog* stb. származtak.

CSITÁR, falvak Nógrád és Nyitra megyében; BODOK —, falu Nyitra megyében; helyr. *—ra, —on, —ról.*

CSITIPATÉ, (csiti-paté) ösz. fn. l. CSETEPATA.

CSITÍT, (csit-ít) áth. m. *csitít-ott,* htn. *—ni.* v. *—ani,* par. *—s.* Valakit, vagy többeket ezen felkiáltó szóval *csit!* v. *csitt!* elhallgattat, lecsendesít, a lármázókat, haragosokat, perlekedőket csendességre inti, vagy kérleli.

CSITÍTÁS, (csit-ít-ás) fn. tt. *csitítás-t,* tb. *—ok.* Csendességre intés, csendesítés.

CSITKÓ, tájszó, l. CSIDKÓ.

CSITKÓCZ, falu Szala megyében; helyr. *—on, —ra, —ról.*

CSITOL, (csit-ol) áth. m. *csitol-t.* Székely szó, am. csitít, csendesít, hallgattat, csillapít.

CSITRI, mn, tt. *csitri-t.* Mondják kurtára nyirt hajról, s oly emberről, kinek kurtára nyirt haja van. *Csitri haj, csitri gyerek.*

Valószínü, hogy gyöke a kis sarjat jelentő *csir,* melyből eredetileg lett *csirdi, csirti,* átvetve *csitri,* mint: *serde, setre, herde, hetre, kertecz, ketrecz, fertëng, fetreng, csertes* (cséres, sáros) *csetres* stb. Különben alakra hasonló a *bodri, czudri, czufri* szókhoz, melyek a maguk nemében szintén kicsinyítők.

CSITT, (1). 1) indulat-szó, mely által a zajongóknak, lármázóknak hallgatást parancsolunk. *Csitt! patt! Csitt vásár! Csitt, gyermekek! Csitt! szót sem többet!* Rokon vele a francziа *st* (olvasd: *szit*), német *still*, angol *whist*, görög ἡσυχῇ, vagy ἥσυχα, latin taceo, tacitus stb. 2) Hangutánzó, mint a *csatt* (csattog) fenhangú változata, máskép: *csett.*

CSITT,(2),fn. tt. *csitt-et.* Közismeretű kártyajáték neme (Whist), mely angolok után terjedt el Európaszerte. *Csittet játszani.*

CSITTÉGET, (csitt-ég-et) áth. m. *csittéget-tem, —tél, —ett.* L. CSITTT.

CSITTENT, (csitt-en-t) áth. m. *csittent-ett,* htn. *—ni,* v. *—eni,* par. *—s.* Valamely eszköz által oly hangot ad, mely a *csitt* hangot utánozza, p. *koppantót,* v. *koppantóval csittenteni, puskát csittenteni, vagy kertészollót becsittenteni.* Máskép: *csettent,* s vastag hangon *csattant.* Mindenik a hangnak, s ekképen az általa jegyzett értelemnek is különböző fokozatait jelenti; legerősebb a *csattant,* leggyöngébb a *csittent,* középen áll: *csettent.*

CSITTENTÉS, (csitt-en-t-és) fn. tt. *csittentés-t,* tb. *—ék.* Cselekvés, midőn valamit vagy valamivel csittentünk.

CSITTÉZ, (csitt-éz) önh. m. *csittéz-tem, —tél, —ett,* par. *—s.* Csittet (Whistet) játszik.

CSITTÉZÉS, (csitt-éz-és) fn. tt. *csittézés-t,* tb. *—ék.* Csitt játszása.

CSITTJÁTÉK, (csitt-játék) ösz. fn. l. CSITT,

CSITTPATT, l. CSITIPATI.

CSITÜRKE, l. CSÜCSÖRKE.

CSIV, apró madarak hangja, honnan a *csivog* ige származik. Azonos *csev* gyökkel csеveg szóban.

CSÍV, fn. l. CSÉV, CSŐ.

CSIVAG, l. CSIVOG.

CSÍVEL, (csív-el) áth. l. CSÉVEL.

CSÍVES, (csív-es) mn. l. CSÉVES.

CSIVOG, (csiv-og) önh. m. *csivog-tam, —tál, —ott.* Mondjuk apró madarakról, midőn vékony hangon szólanak, sipognak, csevegnek.

CSÍZ, (1), fn. tt. *csíz-t,* v. *—et,* tb. *—ek.* Fürge, sárgazöld, kis madár, melyet tanulékonysága miatt a madárkedvelők kalitkában tartanak. (Fringilla Spinus).

Hangutánzó önálló gyök, (rokonságai a hellén σίττη, σιττακός, τεττιξ, τιθάς, német *Zeisig,* némely szójárásokban: *Zieske, Ziesle, Zeislein, Zeischen, Zeising, Zeiserl* stb., lengyel *czyk, czyzyk,* cseh *tsitseck,* angol *siskin,* izlandi *tita* stb.

CSÍZ, (2), CSIZ, falu Gömör megyében; helyr. *—én, —re, —ről.*

CSIZÉR, v. CSISZÉR, falu Kraszna megyében; helyr. *—re, —én, —ről.*

CSÍZIKE, (csíz-i-ke, vagy csízik-e) fn. tt. *csízikét.* A csíz madárnak kicsinyező neve. *Örül, mint kalitkában a csízike.* Km.

CSIZMA, (csisz-ma) fn. tt. *csizmá-t.* A magyarnak keletről hozott sajátságos szabású lábbelije bőrből, melynek talpán kivül feje és hosszu szára van. *Kordovány-, szattyán-, borjubőr, tehénbőr csizma. Kurta csizma.* Így csúfolják a huszárok a bakancsot: *Piros, sárga csizma. Sarkantyús, bakallós csizma. Hegyes orru, magas sarku csizma:*

„Szól bátyám dudája,
Hipp-hopp a nótája,
Ugorjunk a tánczba,
Sarkantyús csizmába.“

Horvát Ádám.

Férfi-, asszony-csizma. Csizmát varrni, foltozni, fejelni. Csizmát húzni, viselni, levetni. Csizmát patkoltatni. Számos közmondásokban használtatik. *Új csizma szorít. Ifju úr, új csizma, kedvesebb az óndál. Kiki legjobban tudja, hol szorít csizmája. Új csizma föltartja sarkát, majd félre törik. Üresen hagyta csizmáját,* azaz meghalt. *Piros csizma tánczba, sárga csizma sárba* (régibb szokásra vonatkozó km.), azaz, mi hová való, arra használd. *Csizmájában sem türi a vizet;* annál kevesebbé a szájában, mert csak a bort szereti. *Vargát rántott csizmája, máskép: csizmadiát fogott,* azaz csizmáját tüzhöz tette, vagy tartotta melegítés végett, s megégette. Más jött ki belőle, mint akarta. *Csizmában kereste, mezitláb költötte. Bocskorban keresni, csizmában költeni. Csizmában kezdte, bocskorban végezte.*

Valószinünek látszik, hogy gyöke *csisz* a *csiszol, csiszál* szók gyökével azonos, mennyiben (kivált régenten) a csizma fényesre csiszolt bőranyagból készült, különböztetésül a finomítatlan bocskorbőrtől. Képzési alakra nézve hasonló a *hajma, fityma, tutyma, szuszma, duzma* szókhoz. Egyébiránt megvan a török, oláh, szláv stb. nyelvekben is. Sínai nyelven *ti* am. calcei coriacei (Schott).

CSIZMABÉLLÉS, (csizma-béllés) ösz. fn. Vékony foszlánybőr, rendesen szattyán, melylyel a csizmát megbéllelik.

CSÍZMADÁR, (csíz-madár) ösz. fn. l. CSÍZ.

CSIZMADIA, (csizma-dia) ösz. fn. tt. *csizmadiá-t.* Mesterember, ki csizmákat varr. Különböztetésül v. ö. VARGA. *Czéhbeli, kontár, foltozó csizmadia. Csizmadia, Isten fia.* Km. *Akkor örül a csizmadia, mikor fáradt muzsikust lát,* mert tánczban kopik, szakad a csizma. Km. *Ritka csizmadiának jó csizmája.* Km. *Csizmadiát fogott,* azaz lábmelegítésben megégette a csizmáját, átv. ért. valamely ügyetlensége, különösen ügyetlen beszéde által megjárta.

Máskép *csizmazia,* azaz, *csizma-csia,* csizmacseáló, v. csináló, mint: *zubbonycsi* am. zubbonycsináló, vagy paplanos. A török *dsi* képző szintén ez értelemben használtatik, péld. *kazan* (rész), *kazandsi* (rézmíves); *sapka, sapkadsi, sapkacsináló* v. *kalapos; csikir* (esztergály), *csikirdsi* (esztergályos); *balek* (hal), *balekdsi* (halász); *bilmek* (tudni), *bilidsi* (tudó, *csizmadsi* (csizmadia).

CSIZMADIACZÉH, (csizmadia-czéh) ösz. fn. Csizmaziák egyesülete, mely bizonyos, felsőbb helyről adott, szabályok (articulusok) szerént intézi belső ügyeit.

CSIZMAFEJELÉS, (csizma-fejelés) ösz. fn. Csizmadiai munka, midőn az elkopott, elszakadt csizmafej helyett újat varrnak a régi szárra.

CSIZMAFÜL, (csizma-fül) ösz. fn. A csizmaszár felső széleihez kétfelöl odavarrt fülalakú csinvat szalag, melynek segítségével a csizmát könnyebben föl lehet húzni. *Kiálló, kifityegő csizmafülek. Betüzni a csizmafüleket.*

CSIZMAHÚZÓ, (csizma-húzó) ösz. fn. Fanyélbe csinált kis kajmós vaseszköz, melyet a csizmafülekbe akasztva, a csizmát könnyebben föl lehet huzni.

CSIZMAÍR, (csizma-ír) ösz. fn. l. CSIZMAKENŐCS.

CSIZMAKENŐCS, (csizma-kenőcs) ösz. fn. 1) Kenőcs, melylyel a csizmákat fényesítik. 2) Halzsir, háj stb., melyeket közemberek, révészek, halászok, hajósok használnak csizmáik kenésére.

CSIZMÁS, (csiz-ma-as) mn. tt. *csizmás-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Csizmát viselő, csizmában járó; csizmával takart. *Csizmás lábbal vizbe menni; csizmás asszonyok. Sárgacsizmás Miska sárban jár, Panni patakon túl reá vár.* (Népdal).

CSIZMÁSAN, (csiz-ma-as-an) ih. Csizmában, csizmával.

CSIZMASARK, (csizma-sark) ösz. fn. A csizmafejnek hátsó része, mely a lábsarkat körülveszi. Innét 1) jelenti a talp hátsó végéhez raggatott bőrréteget, mely a lábsarkat magasabbra emeli, 2) a kérget, mely a szár tövét erősíti és szilárdítja. *Félregyúrni a csizmasarkat.*

CSIZMASZÁR, (csizma-szár) ösz. fn. A csizmának hengeralakú felsőbb része, mely az állábszárakat fogja körül. *Csizmaszár a torka.* (Km). *Csizmaszárában* (vagy csizmájában) *sem türi a viszet.* (Km). *Csizmaszárába szállott az esze.* (Km). *Csizmaszár mellé dugni valamit. Tánczközben a csizmaszárat verni. Ócska csizmaszárakat bevásárolni, megfejelni.*

CSIZMATALP, (csizma-talp) ösz. fn. Keményre kikészített ökörbőr, mely a csizmának alapjául szolgál, s melyhez a csizma fejét és sarkát szurkos fonállal (dratyvával) hozzávarrják. *Kemény, mint a csizmatalp.* (Km). *A csizmám talpát se kenném hozzá.* (Km). *Ha csizmám talpát nyalja, sem bocsátok meg neki.* (Km).

CSIZMAVETŐ) (csizma-vető) ösz. fn. Különféle alakú eszköz, melynek segedelmével a csizmát lábainkról lehúzzuk. Különbözik: *Csizmahúzó.*

CSIZMAZIA, (csizma-zia) l. CSIZMADIA.

CSÍZZÖLD, (csíz-zöld) ösz. mn. Olyan színü zöld, mint a csízmadár zöld tollai.

CSÓ, elvont gyöke *csódik, csónak, csóva, csószt, csótolog, csovad, csovasz* származékoknak, melyek alapfogalomban valami könnyü suhanásra, tovább csuszásra vonatkoznak. Rokon *csú* és *su* gyökökkel a *csúsz, suhan*, szókban. Eredetileg hangutánzó.

CSÓ, NEMES-CSÓ, falu Vas vármegyében; helyr. *Csó-n, —ra, —ról.*

CSOB, 1) Hangutánzó gyöke *csobban, csobog* szóknak, jelenti azon tompa, mély hangot, melyet valamely test ad, midőn gödörbe, mélységbe esik. *Nagy csobbal a koporsóba hullanak.* Prágai. 2) Némely edényeket jelentő szók gyöke, milyenek: *csobány, csobáncz, csobolyó*, zárt hangon: *csöb*, a *csöbör* származékban. Rokonai: *csup, kob, köb*, mint a szintén edényeket jelentő *csupor, kobak, köböl* szók gyökei. Mennyiben mindezek a gömbölyüség alapfogalmában egyeznek, ide tartozik a fáról levágott göcsöt, csomót jelentő *csobak*. V. ö. CSOM, CSÖM, gyök.

CSOBA, (csob-a) elvont, vagy kiavult törzsök, melyből *csobány, csobáncz* közvetlenül származnak.

CSOBÁD, falu Abaúj megyében; helyr. *Csobád-on, —ra, —ról.*

CSOBAJ, falu Szabolcs megyében; helyr. *Csobaj-on, —ra, —ról.*

CSOBAK, (csob-ak) fn. tt. *csobak-ot.* Bodrogközben am. fáról levágott száraz göcs, csomó. Hasonló hozzá, s ugyanazt jelenti az Őrségben divatos *csömek*. A persában *csub* így értelmeztetik: Stamm eines abgehauenen Baumes.

CSOBÁN, l. CSOBÁNY.

CSOBÁNCZ, (1), (csob-a-ancz) fn. tt. *Csobáncz-ot.* Kétfülü vízmerítő, vederforma edény fából.

CSOBÁNCZ, (2), falu és vár Szala vármegyében; helyr. *Csobáncz-ra, —on, —ról.*

CSOBÁNKA, több helység neve Magyarországon; helyr. *Csobánká-n, —ra, —ról.*

CSOBÁNY, (csob-a-any) fn. tt. *csobány-t*, tb. *—ok.* Hengerded, vagy gömbölyü ivó edény, melyet az utasok oldalaikon hordanak. Persául *csubin*. Máskép: *kobak, légely*. V. ö- CSOBOLYÓ.

CSOBATFALVA, helység Erdélyben, Csik székben; helyr. *—falván, —falvára, —falváról.*

CSOBBAN, (csobb-an = csob-u-an) önh. m. *csobban-t.* Valamely leesett, vagy megütődött nagyobb mennyiségü, vagy tömegü híg test *csob* hangot ad.

CSOBBANÁS, (csobb-an-ás) fn. tt- *csobbanás-t*, tb. *—ok.* Leesése, megütődése valamely nagyobb mennyiségü, vagy tömegü híg testnek.

CSOBODFALVA, l. CSOBATFALVA.

CSOBOG, (csob-og) önh. m. *csobog-tam, —tál, —ott.* Valamely híg test nagyobb mennyiségben ütődés által, péld. a víz a rázott edényben, hordóban, folytonos *csob* hangot ad. Jelent annyit is, mint *pocsog.*

CSOBOGÁS, (csob-og-ás) fn. tt. *csobogás-t*, tb. *—ok.* Híg test folytonos, vagy gyakori ütődése. Pocsogás.

CSOBOKA, puszta Baranya megyében; helyr. *Csobokán, —ra, —ról.*

CSOBOLYÓ, (csob-oly-ó, vagy csob-ol-ó) fn. tt. *csobolyó-t.* Kis kézi hordócska, melyben a mezei munkások ivó vizet szoktak magokkal vinni és tartani. Néhutt: *vatalé,* vagy *vatalej.*

CSOBOTFALVA, l. CSOBATFALVA.

CSÓCS, dajkaszó, melylyel a gyermekcsókot nevezik. *Csócs fiam!* az az csókolj meg.

CSÓCSA, (csócs-a) fn. tt. *csócsá-t.* Kis gyermek szájába rágott pép.

CSÓCSÁL, (csócs-a-al) áth. m. *csócsál-t.* Mondják kis gyermekről, midőn szájába rágott pépet eszik.

CSÓCSI, (csócs-i) dajkaszó, am. csókolj, vagy csókold meg. *Csócsi fiam apádat, anyádat.*

CSOD, vagy CSÓD, elvont törzse *csoda* és *csódik,* vagy *csóddik* szóknak. Jelentése csuszás, suhanás, illetőleg, hirtelen föl- és eltünés.

CSODA, (csod-a) fn. tt. *csodá-t.* 1) Rendkivüli tünemény, vagy esemény, melyet a természet törvényeiből meg nem fejthetünk, s azért rendkivüli, természet fölötti erő munkájának tulajdonítunk. *Üdvözítőnk csodákat mivele, midőn halottakat feltámasztott, vakokat, sántákat egyszerü parancsszóval meggyógyított.* 2) Tágasabb ért. oly esemény, mely újsága és szokatlansága által az emberi ész előtt feltünő, s azt meglepi és bámulatba ejti. Ez értelemben csoda lehet valami egyik ember előtt, mi a másikra nézve épen nem az. *A világ hét csodája,* azaz rendkivüli müvei. *Természet csodája. Mily Isten csodája ez?* Ide tartoznak ezek is: *kicsoda? micsoda?* 3) Legtágabb ért. szokatlan, új, váratlan, a maga nemében ritka, rendkivüli valami. *Csoda, hogy eljöttél. Nem volna csoda, ha búmban meghalnék.*

„Csodát mivelt a természet,
Midőn téged alkotott."

Csokonai.

4) Torz alak, korcs szülemény, mely nemének s fajának alakjától elüt, péld. két fejjel született gyermek, szárnyas borju stb.

Által án mint rendkivüli tünemény nevét, a *csódó* vagy *csóddó* (az az, suhanó t. i. elő- vagy elsuhanó, hirtelen föl- és eltünő) szókkal rokoníthatjuk. Eléfordúl a szláv nyelvekben is, ú. m. az oroszban: *tsudo,* a lengyelben: *cud.* Figyelmet érdemlőnek tartják, hogy a persa nyelvben *khoda* istent jelent, melylyel rokonítják némely nyelvészek a német *Gott* szót is.; de *khod* törzs a persában, azt jelenti: önmaga (ipsemet), innen *khod-á* am. qui ex se et per se venit exstititque (Vullers).

CSODA, (csod-a = csod-ó, l. CSODA, fn.) mn. tt. *csodá-t.* 1) Természetfölötti, természet erejét fölülmuló. *Csoda hatalmat gyakorló Isten. Csoda történet.* 2) Rendkivüli, első tekintetre megfoghatlan valami. *Csoda müvei az emberi észnek.* 3) Új, szokatlan, meglepő, ritka. *Csoda erővel biró vitéz, vívmester. Csoda dolgok történnek, mióta a gőz erejét hasznáni kezdik a természettudósok.*

CSODAÁLLAT, (csoda-állat) ösz. fn. Állat, mely alakjára nézve saját nemétől és fajától elüt, p. csikófejjel vagy kecskelábbal született gyermek. Máskép: *szörny, szörnyeteg.*

CSODABALZAM, (csoda-balzam) ösz. fn. Balzam, mely hathatós gyógyereje által rendkivüli hatást eredményez.

CSODADOLOG, (csoda-dolog) ösz. fn. Rendkivüli, váratlan, meglepő tünemény, esemény, mivelet. *Csodadolgokat fogok beszélni nektek, ha figyelmeztek.*

CSODAEREJŰ, (csoda-erejű) ösz. mn. Rendkivüli, meglepő, természetfelettinek látszó erővel biró. *A csodaerejü Sámson, Herkules, Toldi Miklós.*

CSODAERŐ, (csoda-erő) ösz. fn. Erő, mely rendkivüli, meglepő, szokatlan hatást eszközöl. *A gőz csodaerejét ki ne bámulná?*

CSODAFA, (csoda-fa) ösz. fn. l. HIMBOLY.

CSODAFAJ, (csoda-faj) ösz. fn. lásd: CSODAÁLLAT.

CSODAFI, (csoda-fi) ösz. fn. 1) Mesehős, ki csodás kalandokat visz véghez. 2) Lásd: CSODAGYERMEK.

CSODAGYERMEK, (csoda-gyermek) ösz. fn. 1) Fajától elütő, rendkivüli alakkal született gyermek. 2) Korához képest kitünő lelki tulajdonságu és képességü gyermek.

CSODAGYÉRSÉGŰ, (csoda-gyérségü) ösz. mn. A mi rendkivül ritka, szokatlan, minek mása alig találtatik.

CSODAHATALOM, (csoda-hatalom) ösz. fn. A szellemi vagy anyagi erőnek rendkivüli, meglepő, természetfölöttinek látszó működése.

CSODAHIT, (csoda-hit) ösz. fn. Hit a felől, hogy csodák történhetnek s valóban történtek is; erős vallási bizalom.

CSODAÍR, (csoda-ír) ösz. fn. Ír, mely különféle sebek gyógyítására bámulatos sikerrel használtatik.

CSODAJEL, (csoda-jel) ösz. fn. 1) Tágasabb ért. rendkivüli tünemény, mint előjele valamely nagy eseménynek. 2) Szoros ért. csodamű, természetfölötti esemény.

CSODAKENŐCS, (csoda-kenőcs) ösz. fn. lásd: CSODAÍR.

CSODAKÉP vagy —KÉPEN, (1), (csoda-képen) ih. Csoda gyanánt, csodálatosan, rendkivüli, meglepő, vagy természetfölötti mü gyanánt. *Urunk csodaképen járt a vizek fölött.*

CSODAKÉP, (2), (csoda-kép) ösz. fn. Szent kép, mely a jámbor hivek hite szerint az ájtatosan hozzá járulóknak isteni kegyelmeket eszközöl. Különösen: a kegyelmes szüz Anya képe, vagyis maga a kép által ábrázolt szüz Anya.

CSODAKICSI vagy — KICSIN, (csoda-kicsi) ösz. mn. Igen igen kicsi; a mi maga neménél, fajánál aránylag sokkal kisebb. *Két láb magasságu csodakicsi emberke.* Ilyen a népmesebeli egy sing ember, másfél arasznyi szakálával.

CSODAKICSISÉG, (csoda-kicsiség) ösz. fn. A maga nemében és aránylag véve rendkivüli kicsiség, mely csodálkozásra indít.

CSODAKIMÉRAHAL, (csoda-kiméra-hal) ösz. fn. Tengeri hal, melynek hátán hat hüvelknyi hoszszuságu tövisek vannak. (Chimaera monstrosa).

CSODÁL, (csod-á-al) áth. m. *csodál-t.* Valamit ritka, meglepő, váratlan, rendkivüli alakja, megjelenése, működése stb. miatt csoda gyanánt tekint, bámul. *Csodálom, hogy rögzött iszákosságodat félbenhagytad. Csodálni az Isten müveit. Nagyon, erősen, véghetetlen, kimondhatatlanul csodálni valamit. Csak azt csodálom, hogy* stb.

CSODÁLÁS, (csod-al-ás) fn. tt. *csodálás-t,* tb. *—ok.* Az észnek azon szenvedő merengése, midőn valamely szokatlan, rendkivüli, megfoghatatlan dolgon tünődik. *A nagy csodálásban szeme szája tátva maradt.* V. ö. BÁMULÁS.

CSODÁLAT, (csod-a-al-at) fn. tt. *csodálat-ot.* Lelki állapot, mely valamely rendkivüli, szokatlan, megfoghatatlan dolog, esemény által támad.

CSODALÁTÁS, (csoda-látás) ösz. fn. Valamely rendkivüli, a természet erejét meghaladni látszó tüneménynek szemlélése. Ilyen csudalátás volt a zsidókat pusztában vezető tüzoszlop, vagy a született Idvezítő felkeresésére indult keleti bölcseket vezérlő csillag.

CSODÁLATOS, (csod-a-al-at-os) mn. tt. *csodálatos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* 1) Ami rendkivülisége, szokatlansága miatt bámulatra gerjeszt. *Csodálatos dolog, esemény.* 2) Furcsa, különös, idegenítő, hóbortos, szüntelen változó. *Csodálatos ember lett ez az én bátyám. Csodálatos öltözet, csodálatos zagyva beszéd, csodálatos szent.*

CSODÁLATOSAN, (csod-a-al-at-os-an) ih. Csodaképen, rendkivüli, megfoghatatlan, természetfölötti módon. *Pál apostol csodálatosan kiszabadult a börtönből. Csodálatosan járni; csodálatosan ment dolga.*

CSODÁLATOSSÁG, (csod-a-al-at-os-ság) fn. tt. *csodálatosság-ot.* A dolgok olyatén helyzete, állapota, mely első tekintetre meglepő, megfoghatatlan, s bámulatot gerjeszt.

CSODÁLATOSUL, (csod-a-al-at-os-ul) ih. lásd: CSODÁLATOSAN.

CSODÁLKODÁS, (csod-a-al-kod-ás) fn. lásd: CSODÁLKOZÁS.

CSODÁLKODIK, l. CSODÁLKOZIK.

CSODÁLKOZÁS, (csod-a-al-koz-ás) fn. tt. *csodálkozás-t,* tb. *—ok.* Szenvedő lelki állapot, midőn az ember valamely rendkivüli, meglepő, váratlan, megfoghatatlan, természetfölöttinek látszó eseményen, látványon elbámul, annak a körülményekkel összefüggését fel nem fogja. *Csodálkozásba merülni, csodálkozással eltelni.*

CSODÁLKOZIK, (csod-a-al-koz-ik) k. m. *csod-a-al-koz-tam, —tál, —ott.* Valamely szokatlan, váratlan, meglepő, természetfölöttinek látszó, rendkivüli esemény, látmány, tünemény összefüggését fel nem fogja, s álmélkodik rajta. Állapító ragu neveket vonz maga mellé, p. *csodálkozom rajta, azon csodálkozom; hogy stb. csodálkozom az Isten mindenhatóságán. Nagyon, igen, fölötte, rendkivül, kimondhatlanul, végtelenül csodálkozni.*

CSODÁLKOZÓ, (csod-a-al-koz-ó) mn. tt. *csodálkozó-t.* Valamley rendkivüli, meglepő dolog fölött bámuló. V. ö. CSODÁLKOZIK. *Csodálkozó helyzetben állani, csodálkozó arczczal bámulni.*

CSODÁLKOZÓLAG, (csod-a-al-koz-ó-lag) lásd: CSODÁLKOZVA.

CSODÁLKOZVA, (csod-a-al-koz-va) ih. Rendkivüli eset, tünemény által meglepetve. *Csodálkozva szemlélni némely emberek vakmerőségét. Csodálkozva hallani valamit. Elcsodálkozva visszadöbbenni.*

CSODÁLÓ, (csod-a-al-ó) főn. és mn. tt. *csodáló-t.* Valamely rendkivüli, meglepő dolgon bámuló, megütköző, fennakodó. *Az először sikerült gőzhajózásnak számtalan csodálói voltak. Mindent csodáló bambák.*

CSODAMŰ, (csoda-mű) ösz. fn. Természet erejének, vagy emberi észnek, ügyességnek olyatén munkája, mely bámulásra gerjeszt rendkivülisége miatt. Ily csodaművek az úgy nevezett világ hét csodái, pl. az egyiptomi gúlák, a rhoduszi óriás szobor stb.

CSODANAGY, (csoda-nagy) ösz. mn. Mi rendkivüli terjedelme által csodálatot gerjeszt; szerfölött nagy. Ezen tulajdonság mindenkor aránylagi értelemben vétetik, pl. *csodanagy gyermek, ki két éves korában nyolcvan fontot nyom; egy mérő lisztből sütött csodanagy kenyér.*

CSODANAGYSÁG, (csoda-nagyság) ösz. fn. A maga neméban rendkivüli, meglepő, csodálatra gerjesztő nagyság.

CSODANAGYSÁGU, (csoda-nagyságu) ösz. mn. l. CSODANAGY.

CSODARITKASÁGU, (csoda-ritkaságu) ösz. mn. l. CSODAGYÉRSÉGŰ.

CSODÁS, (csod-a-as) mn. tt. *csodás-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* 1) Megfoghatatlannak látszó, csodával határos. *Csodás jelenetek az égen.* 2) Rendkivüli, ritka, meglepő. 3) Kalandos. *Csodás történetek, elbeszélések.*

CSODÁSAN, (csod-a-as-an) ih. 1) Megfoghatatlanul, természetfölötti erővel. *A keresztény hit csodásan terjedett el oly hamar annyi viszontagság között.* 2) Rendkivüli, meglepő módon. 3) Kalandosan. *Csodásan általesni a legnagyobb veszélyeken.*

CSODASÓ, (csoda-só) ösz. fn. Többféle, vegytanilag készült savak neve, melyeknek csodaerőt tulajdonítanak. Különösen: Glauber csodasava.

CSODASZENT, (csoda-szent) ösz. fn. Furcsa természetű, különczködő életmódu ember, hóbortos, nadragulya-eszű.

CSODASZÉP, (csoda-szép) ösz. mn. Rendkivüli szép, minek szemlélete csodálkozásra gerjeszt. Nagyító, tulságosan dicsérő kifejezések egyike.

CSODASZÉPSZÉGŰ, (csoda-szépségű) ösz. mn. l. CSODASZÉP.

CSODASZER, (csoda-szer) ösz. fn. Gyógyszer, vagy más eszköz, mely rendkivüli, bámulatos hatással, sikerrel bír. Csodadolog.

CSODASZERŰ, (csoda-szerű) ösz. mn. csodás, csodálatos.

CSODASZÜLÖTT, (csoda-szülött) ösz. fn. Állati fajzat, mely saját nemétől és fajától, akár különös jelességeire, akár eltorzított alakjára nézve elüt.

CSODATEHETSÉG, (csoda-tehetség) ösz. fn. Rendkivüli jeles testi, vagy lelki tulajdonság, melynél fogva valaki a köztehetségeket sokkal túlhaladja.

CSODATEHETSÉGŰ, (csoda-tehetségü) ösz. mn. Rendkivüli lelki tulajdonságokkal, vagy testi ügyességgel bíró. *Csodatehetségü gyermek, lángész.*

CSODATÉKONY, (csoda-tékony) ösz. mn. Szokottabban, l. CSODATEVŐ.

CSODATELJES, (csoda-teljes) ösz. mn. Amin, vagy miben igen sok csodálni való van. *Az isteni mindenhatóság csodateljes működései.*

CSODATEREMTMÉNY, (csoda-teremtmény) ösz. fn. A természetnek rendkivüli műve, mely szokatlan alakja, vagy szerfölött jeles tulajdonságai, vagy torz külseje által csodálkozást gerjeszt.

CSODATÉT, (csoda-tét) ösz. fn. lásd: CSODATÉTEL.

CSODATÉTEL, (csoda-tétel) ösz. fn. Legszorosabb értelemben vett csodamű, melyet Isten közvetlenül, vagy más szellemi lények által természetfölötti erővel, a természet rendes törvényeit mintegy felfüggesztve viszen végbe. *Krisztus urunk csodatételei; apostolok csodatételei.*

CSODATEVŐ, (csoda-tevő) ösz. fn. és mn. 1) Aki szoros értelemben vett csodákat mivel. *Csodatevő Isten.* 2) Szélesb ért. rendkivüli dolgokat mivelő. *Csodatevő ember, csodatevő gyűrű.*

CSODATÖRTÉNET, (csoda-történet) ösz. fn. Történet, melynek fő eseménye rendkivüli, megfoghatatlan. *Idvezitőnk csodatörténetei.*

CSODATÖVIS, (csoda-tövis) ösz. fn. Növénynem a húszhímesek seregéből, és egy anyások rendéből (Cactus). Különösen ennek póznaforma faja, mely minden ág és levelek nélkül nő fel: *oszlopos csodatövis.*

CSÓDIK, v. CSÓDDIK, (csód-ik, v. csódd-ik) k. m. *csód-tam, —tál. —ott,* htn. *—ni,* vagy *—ani.* Csuszszan, sikamlik, suhan, suvad. *Csódik a madzag, ha roszul van megkötve és eloldódik.* Ritka használatu szó.

CSOK, elvont gyöke *csokmány* szónak. L. ezt.

CSÓK, fn. tt. *csók-ot.* Valamely testnek szelid illetése, nyomása, özvecsuporított s félig nyilt ajakkal, szeretet, gyöngédség, vagy tisztelet jeléül. *Csókot adni, kapni, viszonozni. Csókot nyomni a szájra, homlokra, arczra, kézre. Anyai, apai, testvéri, baráti csók. Forró, tüzes csók. Üdvözlő csók, búcsu-csók. Judás csók,* melyről Idvezítőnk mondja: *Hát te csókkal árulod el az ember fiát? Karcsu,* v. *könnyü,* v. *hideg ruha a csók.* Km. *Jobb a szeretőnek a sebe, mint a gyülölőnek a csókja.* Km. *Két, három csók nem a világ, bomoljon meg a ki nem ád.* Népdal.

„Tiz rózsát hinték lovára,
Száz annyi csókot magára.“

Csokonai.

Eredetire nézve hangutánzó. Egyezik vele a román *tsuk*, szanszkrit *kusz*, német *Kuss, küssen*, góth *kukia* stb.

CSÓKA, (csók-a = csáv-og-a = csáv-og-ó) fn. tt. *csóká-t.* A varjak neméhez tartozó, de kisebb fajú madár, fényes, fekete tollakkal, s benyomott horgas orral. Könnyen szelidíthető és tanulékony. A hollóval abban megegyezik, hogy csenni szeret, s a fényes tárgyakat fészkébe hordja. (Corvus monedula). *Hiába fürdik a csóka, nem lesz hattyu belőle.* (Km). *Fekete, mint a csóka.* (Km). *Csóka csókának nem vájja ki szemét.* (Km).

Nevét hangja utánzásától kapta, t. i. a csókáról mondjuk, hogy *csávog*, honnan: *csávogó, csávoga*, s ebből lett *csóka*, mint: *fecsegő, fecske, locsogó, locska, czinegő, czinege, csinke* stb. Egyezik vele a franczia *choucas*, német tájdivatos *Kauke*, török *csauka*, román *cioca*, szanszkrit *kakasz*, szláv *tsavka*, *kavka*, finn: *hakkinen.*

CSÓKAFALVA, helység Erdélyben, Marosszékben; helyr. *Csókafalvá-n, —ra, —ról.*

CSÓKAFI, (csóka-fi) ösz. fn. Kis csóka, fiatal csóka, mely még szárnyakra nem kelt. *Csókafiakat keresni, fészkökből kiszedni.* Átv. ért. mondatik a nagyon barna gyermekekről is.

CSÓKAKŐ, falu Fejér- és puszta Vas megyében; helyr. *Csókakö-n, —re, —ről.*

CSÓKALÁB, (csóka-láb) ösz. fn. A gólyaorr nemű növények egyik faja. (Geranium sanguineum).

CSOKÁNY, (csok-ány) fn. tt. *csokány-t*, tb. *—ok.* Székely tájszó, am. káposzta-torzsa.

CSÓKÁR, (csók-ár) ösz. fn. Képes kifejezéssel am. forró szeretetből, vagy szerelemből osztogatott csókok sokasága. *Csókárral boritani a kedves gyermeket.*

CSÓKÁS, (1), (csók-a-as) mn. tt. *csókás-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Csókákkal bővelkedő, csókáktól lakott. *Csókás erdő, csókás vidék.* 2) Lásd: CSÓKASZEMŰ.

CSÓKÁS, (2), puszta Kis-Kunságban; helyr. *Csókás-on, —ra, —ról.*

CSÓKASZÉM, (csóka-szém) ösz. fn. Szem, melynek ívhártyáját üvegalakú gyűrű keríti, mely a szemgolyó nagyobb részére kiterjed, pl. a lovaknál. Jelent oly szemet is, mely homályos üveg gyanánt világít, élénkség és kinyomás nélkül.

CSÓKASZÉMŰ, (csóka-szémü) ösz. mn. Akinek vagy minek úgynevezett csókaszemei vannak. V. ö. CSÓKASZÉM.

CSÓKATOLL, (csóka-toll) ösz. fn. Fekete fényes toll, mely a csókát, a varjú- és hollónemüektől megkülönbözteti.

CSÓKDOS, (csók-dos) áth. m. *csókdos-tam, —tál, —ott.* Csókolgat, azaz gyakran csókol.

CSÓKDOSÁS, (csók-dos-ás) fn. tt. *csókdosás-t,* tb. *—ok.* Gyakori csókolás.

CSÓKDOZ, CSÓKDOZÁS, lásd: CSÓKDOS, CSÓKDOSÁS.

CSÓKFALVA, l. CSÓKAFALVA.

CSÓKJEL, (csók-jel) ösz. fn. Látszatos jel, mely valamely testen, tárgyon csóknyomás után marad.

CSOKMÁNY, (1), (csok-mány) fn. tt. *csokmány-t,* tb. *—ok.* Sziget vidéki szó Baranyában, am. faragó fejsze, másutt: *valaska, máléfejsze,* több helyütt *szekercze,* v. *szakócza.*

Gyöke *csok* a magyar *szak, szeg,* és szanszkritt *szag* (vágni) szókhoz hasonlítható.

CSOKMÁNY, (2), falu Kővár vidékében; helyr. *Csokmány-on, —ra, —ról.*

CSOKNYA, falu Somogy megyében; helyr. *Csoknyá-n, —ra, —ról.*

CSÓKOL, (csók-ol) áth. m. *csókol-t.* Csókkal illet, csókot ad. V. ö. CSÓK. *Orczáját, homlokát, ajakát csókolom. Kezét, lábát csókolom. Még a talpam nyomát is megcsókolnád. Oh csókollak, oh ölellek, míg moczczanok, míg lehelek* (Csokonai). *Oltárt, keresztet, szent képeket csókolni; földet csókolni; a kést csókolni, mely torkodat metszi. Megcsókolni, öszvecsókolni, összevisszacsókolni, visszacsókolni valakit; lecsókolni az arczra pergő könyüket.*

CSOKOLÁDÉ, (francziául *chocolat,* olaszúl *cioccolata,* talán *cacao* szóból vette származását) fn. tt. *csokoládé-t.* Tápláló eledel, mely cacaoból, czukorból és indiai borostyánfa héjából áll, melyekhez néha vanilia, vagy más fűszer is vegyíttetik. *Vaniliás, hasznonszenvi csokoládé; csokoládé-szelet.*

CSOKOLÁDÉS, (csokoládé-s), mn. tt. *csokoládés-t,* v. *—at.* tb. *—ak.* 1) Csokoládéval bővelkedő, kereskedő, csokoládéval rakott. *Csokoládés bolt, csokoládés láda.* 2) Csokoládéval készített, fűszerezett. *Csokoládés leves, csokoládés tejes-kása.* V. ö. CSOKOLÁDÉ.

CSÓKOLÁS, (csók-ol-ás) fn. tt. *csókolás-t,* tb. *—ok.* Valamely testnek, vagy test részének csókkal illetése, l. CSÓK. *Kézcsókolás, lábcsókolás, arczcsókolás, földcsókolás, fesztiletcsókolás, oltárcsókolás. Megcsókolás, öszvecsókolás, viszszacsókolás.*

CSÓKOLGAT, (csók-ol-gat) áth. m. *csókolgattam, —tál, —ott.* Gyakorta, s különös gyöngédséggel, szerelemmel csókol valakit, vagy valamit. *Az anya csókolgatja szerelmes gyermekét. Megcsókolgatni, öszvecsókolgatni.*

CSÓKOLGATÁS, (csók-ol-gat-ás) fn. tt. *csókolgatás-t,* tb. *—ok.* Gyakori, s különös gyöngédségű csókolás. *A síró kisdedet csókolgatással kérleli dajkája.*

CSÓKOLKODÁS, (csók-ol-kod-ás) fn. tt. *csókolkodás-t,* tb. *—ok.* Csókváltás, viszonyos csókolás, midőn ketten egymást csókolgatják. *Szerelmesek, gilicsék, galambok csókolkodása.*

CSÓKOLKODIK, (csók-ol-kod-ik) k. m. *csókolkod-tam, —tál, —ott.* Csókokat vált, azaz csókot ad és kap. *Csókolkodnak, mint a szerelmes galambok.*

CSÓKOLKOZÁS, (csók-ol-koz-ás) fn. l. CSÓKOLKODÁS.

CSÓKOLKOZIK, (csók-ol-koz-ik) k. l. CSÓKOLKODIK.

CSÓKOLÓ, (csók-ol-ó) mn. tt. *csokoló-t.* Aki valakit, vagy valamit csókkal illet; aki csókot ad.

CSÓKOLÓDÁS, (csók-ol-ód-ás) fn. l. CSÓKOLKODÁS.

CSÓKOLÓDIK, (csók-ol-ód-ik) l. CSÓKOLKODIK.

CSÓKOLÓDZIK, CSÓKOLÓZIK, l. CSÓKOLKODIK.

CSOKONYA, mváros Somogy megyében; helyr. *Csokonyá-n, —ra, —ról.*

CSOKOR, l. CSUKOR.

CSÓKOS, (csók-os) mn. tt. *csókos-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* 1) Örömest csókoló, aki csókolni szeret. *Csókos kisded, csókos leány.* 2) Ami csókkal jár, csókkal van öszvekötve. *Csókos mulatság, csókos játék, csókos üdvözlet.*

CSÓKÖZÖN, (csók-özön) ösz. fn. Számtalan csók.

CSOKVA, falu Borsod megyében; helyr. *Csokvá-n, —ra, —ról,*

CSOLLÁN, túl a Dunán divatos tájszó. Lásd: CSALÁN.

CSOLNAK, l. CSÓNAK.

CSOLNAKÁZ, l. CSÓNAKÁZ.

CSOLNAKOS, falu Erdélyben Hunyad megyében; helyr. *Csolnakos-on, —ra, —ról.*

CSOLNOK, (1), l. CSÓNAK.

CSOLNOK, (2), falu Esztergom megyében; helyr. *Csolnok-on, —ra, —ról.*

CSOLT, falu Kővár vidékén; helyr. *Csolt-on, —ra, —ról.*

CSOLTÓ, NAGY-CSOLTÓ, falu Gömör megyében; helyr. *Csoltó-n, —ra, —ról.*

CSÓLYOS, puszta Kis-Kunságban; helyr. *Csólyos-on, —ra, —ról.*

CSOM, elvont gyök, melyből *csoma, csomó, csomb, csombolék* stb. származtak. Jelent kerekded, gömbölyű, szvegöngyörödött testet. Felhangon: *csöm,* honnan: *csömör, csömbölék* stb. továbbá éles hangon: *csim,* melytől *csima, csimota, csimbók* stb. erednek. Alaphangra és fogalomra hasonlók hozzá: *gom, göm, hom, höm, kom, zsom, csom,* mint szintén gömbölyű valamit jelentő szók gyökei, p. *gomb, gömb, homola, kompoty* stb.

CSOMA, (1), (csom-a) fn. tt. *csomá-t.* 1) Tavaszszal a torzsából kinövő csira; másképp: *csima,* honnan *csimota.* 2) Átv. ért. a székelyeknél am. mirigyes halálvész, minthogy ez csiraforma kinövés által jelenkezik. 3) Több magyar család vezetékneve.

Alapfogalomban csomó-alakú valamit jelent. V. ö. CSOMÓ.

CSOMA, (2), több helység neve Magyarországon; helyr. *Csomá-n, —ra, —ról.*

CSOMÁD, falu Pest megyében; helyr. *Csomád-on, —ra, —ról.*

CSOMAFÁJA, falu Erdélyben, Doboka megyében; helyr. *Csomafájá-n, —ra, —ról.*

CSOMAFALVA, helység Erdélyben, Csik-székben; helyr. *Csomafalvá-n, —ra, —ról.*

CSOMAG, (csom-ag) fn. tt. *csomag-ot.* Helyesen alkotott újabbkori szó a *csom* gyökből, s jelent általán csomóba kötött, csomót képező holmit, podgyászt, szállitmányt. Mint gyűnév az illető anyagnak sokaságát jelenti. *Csomag irományok, könyvek.*

CSOMAHÁZA, falu Vas megyében; helyr. *Csomaházá-n, —ra, —ról.*

CSOMAK, (csom-ak) fn. tt. *csomak-ot* l. CSOKMÁNY.

CSOMAKÖZ, falu Szathmár megyében; helyr, *Csomaköz-ön, —re, —ről.*

CSOMÁNFALVA, helység Máramaros megyében; helyr. *Csománfalvá-n, —ra, —ról.*

CSOMB, elvont vagy kiavult törzsök, mely nem egyéb, mint *csomó* az *ó*-t *b*-re változtatva, (csomó = csomú = csomv = csomb). Közvetlen származékai: *csombol, csomboly, csombor* stb. A *czomb* szóval mind hangra, mind értelemre rokon. Képzésre olyan, mint: *gomb, gömb, domb, dömb, zsomb* stb. V. ö. *B,* mint képző.

CSOMBÁRD, falu Somogy megyében; helyr. *Csombárd-on, —ra, —ról.*

CSOMBÓK, (csom-b-ók) fn. tt. *csombók-ot.* Öszvegöngyölités, öszvehajtogatás, kötözgetés által támadt csomó, p. az öszvehajtott és kötött üstök *csombóknak* mondatik. *Csombókra viseli haját. Csombókra köti üstökét.* Máskép: *csimbók.*

CSOMBÓKLIK, (csomb-ók-l-ik) k. m. *csombókl-ott*, htn. *—ani.* Csombókba tekeredik, zsugorodik. *Csombóklik a fésületlen haj, a sárban, ganajban járó komondor szöre.*

CSOMBÓKOL, (csom-b-ók-ol) áth. m. *csombókol-t.* Csomóra köt, csomóz. *Lófarkat csombókolni. Üstököt csombókolni.*

CSOMBÓKOS, (csom-b-ók-os) mn. tt. *csombókos-t*, v. *—at,* tb. *—ak.* A mi csombókra van kötve; csombókba tekeredett. *Csombókos üstök, csombókos lóserény, csombókos szörü komondor.*

CSOMBOL, (csom-b-ol) áth. m. *csombol-t.* Valamit csomóba köt, öszvegöngyölít. *Holmi útravaló ruhákat ládába csombolni.*

CSOMBOLÁS, (csom-b-ol-ás) fn. tt. *csombolás-t,* tb. *—ok.* Csomóba kötés.

CSOMBOLÉK, (csom-b-ol-ék) fn. tt. *csombolék-ot.* Csomóba hajtott, öszvegöngyölített holmi, podgyász. *Csombolékba tekert katona-köpeny. Ganaj-csombolék a kuvaszon. Hajcsombolék.* Magashangon: *csömbölék.*

CSOMBOLÉKOS, (csom-b-ol-ék-os) mn. tt. *csombolékos-t,* tb. *—ak.* Aminek szöre, haja, serénye, gyapja csombolékba tekeredett. Magashangon: *csömbölékés.*

CSOMBOLGAT, (csom-b-ol-gat) gyak. áthat. Gyakran, folytonosan többeket csombol, csomóba v. csomókba tekerget, fonogat.

CSOMBOLÍT, (csom-b-ol-ít) áth. m. *csombolít-ot,* hat. *—ni,* v. *—ani.* Csomóba tekerget, hengerget, gyöngyölít.

CSOMBOLÍTÁS, CSOMBOLITÁS,(csom-b-ol-ít-ás) fn. tt. *csombolítás-t,* tb. *—ok.* Csomóba tekergetés.

CSOMBOLY, (csom-b-oly) fn. tt. *csomboly-t,* tb. *—ok.* Öszvehajtott, tekert, csomóba göngyölített valami. Hasonló *gomboly, gömböly, zsomboly, hömböly* szók képzéséhez. V. ö. CSOMBOR.

CSOMBOLYODIK, (csom-b-oly-od-ik) k. m. *csombolyod-tam, —tál, —ott.* 1) Csomóba tekeredik, göngyölödik, p. a haj, ször, kender, szösz, fonal. 2) Kuszálódik, rendetlenül csomósodik. Magashangon: *csömbölyödik.*

CSOMBOR, (csom-b-or) fn. tt. *csombor-t,* tb. *—ok.* 1) L. CSOMBOLY. Az *ly* és *r* több hasonló képzésü szókban váltakozik. 2) Növény a menták neméből, keresztben álló virágokkal, tojásdad, tompa s kevessé csipkés levelekkel, melyről azt tartják, hogy a bolhákat elüzi. (Mentha pulegium).

CSOMBORD,(1),(csom-b-or-d) fn. tt. *csombord-ot.* Székely tájszó, am. borsfű.

CSOMBORD, (2), falu Erdélyben, Alsó-Fejér megyében; helyr. *Csombord-on, —ra, ról.*

CSOMBORFŰ,(csombor-fű) ösz. fn. l. CSOMBOR.

CSOMBOROLAJ, (csombor-olaj) ösz. fn. Csomborfűből készített olaj.

CSOMBORVÍZ, (csombor-víz) ösz. fn. Csomborfűvel főtt, s házi gyógyszerül használt víz. Máskép: *putnok-* vagy *putnikvíz.*

CSOMISZOL, (csom-isz-ol) áth. lásd: CSOMOSZOL, CSÖMÖSZÖL.

CSOMÓ, (csom-ó) fn. tt. *csomó-t.* 1) Gömbölyües tömör alakba öszvenőtt test. *Csomó a fában, csomók a csömörös testben, csomó a búzaszáron, a kukoriczaszáron. Kákán csomót ne keress.* (Km.) 2) Öszvehajtogatott, gömbölyüre tekergetett, öszvekötött holmi. *Szénacsomó, kendercsomó; csomóba kötött kukoricza, csomóra kötött üstök, csomóba fűzött vessző, virágcsomó, dohánycsomó. Csomóba fonni, csomóra fojtani, csomóra szalasztani. Barátcsomót csinálni. Csomót oldani, csomót elvágni.* 3) Különösen a kévés gabonából egy-egy rakás, másképen *kereszt. Száz csomó, —* azaz *száz kereszt búza.* 4) Átv. ért. valamely ügynek bonyolodott része, melynek megoldása által lehet csak annak többi részein eligazodni. Hasonló értelemben jelent költöi bonyolítást az elbeszélő költeményekben és szinművekben. Ily csomó az Iliaszban Agamemnon és Achill öszvekoczczanása. *Jól megkötni valamely ügynek, vagy münek csomóját,* azaz ügyesen elrendelni azt. *Egy csomóba köt vele* km., az az egyenlőnek tart engem valakivel. Finnül: *solmu.*

CSOMÓCSKA, (csom-ó-ocs-ka) kics. fn. tt. *csomócská-t*. A maga nemében kisded csomó.

CSOMÓDOHÁNY, (csomó-dohány) ösz. fn. Apróbb kötésekbe szorított dohánylevelek. Több csomó öszvekötve *bálnak* mondatik.

CSOMÓDZÁS, (csom-ódz-ás, v. csom-ód-oz-ás) fn. tt. *csomódzás-t*, tb. *—ok*. Csomósodás.

CSOMÓDZIK, (csom-ódz-ik, v. csom-ód-oz-ik) k. m. *csomódz-tam*, v. *—ottam*, *—tál*, v. *—ottál*, *—ott*, htn. *—ni*, v. *—ani*. Csomókat hajt, csomóssá leszen. *Csomódzik a vén fűzfa, csomódzik a nedves helyen tartott, és föl nem kevert liszt.* V. ö. CSOMÓ.

CSOMÓGALY, (csomó-galy) ösz. fn. Egy csomóba kötött galyak vesszőszálak, vesszőkéve; tencs v. tincs vessző.

CSOMONYA, falu Beregh megyében; helyr. *Csomonyá-n*, *—ra*, *—ról*.

CSOMOR, (csom-or) fn. tt. *csomor-t*, tb. *—ok*. A szabdalt levelű, sárga virágú, sima magvu szironták alneméhez tartozó növényfaj, mély tavakban és vízárkokban tenyészik. Nedve igen erős és mérges. (Ranunculus sceleratus). Máskép: *torzsika*, *iszárj*, *vízi méreg*, *lator*, *koldús*, *sebesítő fű*.

CSOMORIKA, (csom-or-i-ka) fn. tt. *csomoriká-t*. Növénynem az öthímesek seregéből és kétanyások rendéből; ernyője gallértalan, gömbölyüded; ernyőkéje sűrü sertegalléru; gyümölcse tojásdad (csomós) szabásu; magvai barázdások (Cicuta).

CSOMORTÁN, CSOMORTÁNY, falvak Erdélyben, Csík és Kézdi székben; helyr. *Csomortány-ba*, *—ban*, *—ból*.

CSOMÓS, (csom-ó-os) mn. tt. *csomós-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Aminek csomója van, csomókkal bővelkedö, görcsös, öszvegöngyölödött, tekeredett. *Csomós somfa, csomós pallódeszka, csomós liszt, csomós gyapjú, szőr, haj, sörény, csomós kötél, madzag.* 2) Púpos. *Csomós hátu, csomós mellü.*

CSOMÓSAN, (csom-ó-s-an) ih. csomókkal, görcsösen; púposan.

CSOMÓSODÁS, (csom-ó-os-od-ás) fn. tt. *csomósodás-t*, tb. *—ok*. Csomó vagy csomók fejlődése, növése.

CSOMÓSODIK, (csom-ó-os-od-ik) k. m. *csomósod-tam*, *—tál*, *—ott*. 1) Csomók nőnek, fejlődnek rajta. *Csomósodik az agg fa.* 2) Kuszálódik, göngyölödik, öszveragad. *Csomósodik a kutya szőre, a fésületlen haj, a nedves liszt.* 3) Púposodik. *Csomósodik a háta.*

CSOMÓSSÁG, (csom-ó-os-ság) fn. tt. *csomósság-ot*. Valamely testnek csomós állapota, tulajdonsága, alakja. *Némely fát csomósságа miatt alig lehet felvágni. Nincs somfa csomósság nélkül.*

CSOMOSZLÓ, (csom-osz-o-ló) fn. tt. *csomoszló-t*. Szüretelők rúdja, dorongja, melylyel a kádban vagy csöbörben a szőlőt öszvezúzzák. Máskép: *csomiszló*, *csömöszlő*.

CSOMOSZOL, (csom-osz-ol) áth. m. *csomoszoltam*, vagy *csomoszlottam*, *—tál*, vagy *csomoszlottál*, *—t*, vagy *csomoszlott*; htn. *—ni*, vagy *csomoszlani*. Rúddal vagy doronggal szőlőt, vagy más gyümölcsöt a kádban vagy csöbörben öszvetör, zúz. V. ö. CSÖMÖSZÖL.

CSOMOSZOLÁS, (csom-osz-ol-ás) fn. tt. *csomoszolás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, midőn csomoszolunk. Magashangon: *csömöszölés*.

CSOMÓSZORITÓ, (csomó-szorító) ösz. fn. Sebészi eszköz, melylyel a sebészileg kötendő csomót megszorítják.

CSOMOTA, l. CSIMOTA és CSEMETE.

CSOMÓTA, (csom-ó-ta) fn. tt. *csomótá-t*. Fölfelé álló szőlőfej. (Corymbus).

CSOMÓTALAN, (csom-ó-talan) mn. tt. *csomótalan-t*, tb. *—ok*. Aminek szálai, rostjai simán fejlődtek, nőttek ki, aminek csomói, buczkói, göcsei nincsenek. *Csomótalan kákaszár, csomótalan fa, deszka, csomótalan fonal.*

CSOMÓTLAN, l. CSOMÓTALAN.

CSOMÓVETŐ, (csomó-vető) ösz. fn. Sebészi eszköz a sebészi csomó alkalmazására.

CSOMÓVONAL, (csomó-vonal) ösz. fn. Az állati vagy növényi test szervezetében vonalkép alakult csomók.

CSOMÓZ, (csom-ó-oz) áth. m. *csomóz-tam*, *—tál*, *—ott*. 1) Csomóba vagy csomókba kötöz, rakosgat, fűzöget. *Csomózni a dohányt, kukoriczát; csomózni a kévébe kötött gabonát. Becsomózni az irományokat.* 2) Csomóra szorít, csomókat köt valamin. *Kötelet, madzagot csomózni.*

CSOMÓZÁS, (csom-ó-oz-ás) fn tt. *csomózás-t*, tb. *—ok*. 1) Csomóba kötés, fűzés, rakás. *Dohány csomózása, gabona csomózása.* 2) Csomóra szorítás. 3) Szenvedőleg csomódzás.

CSOMÓZAT, (csom-ó-oz-at) fn. tt. *csomózat-ot*. 1) Több csomóból álló kötés, p. *a szállított árúk, kelmék csomózata.* 2) Csomós állapot. *Deszka csomózata.*

CSOMÓZIK, (csom-ó-oz-ik) k. l. CSOMÓDZIK.

CSÓN, elvont törzsöke *csónak*, és *csóniga* szóknak. Annyi mint *suhan*. V. ö. CSÓ.

CSÓNAK, (csón-ak) fn. tt. *csónak-ot*. Kis, sudár, könnyű ladik, kis hajócska, melyet egy ember el bír hajtani, egyszersmind kormányozni is. *Halászok csónakja, csónak orra, fara. Csónakon járni.*

„Szép Lenke vár a part fölött,
Csónakban a halász.“

Kölcsey.

Nevét könnyen suhanó, mintegy csóddó, vizen csusszanó tulajdonságától kapta, valamint a gyermeki játékszer neve *csóniga* is. A szláv nyelvekben divatozó *cslomek*, *cslunek*, valamint a magyarországi német *Trinackel* nem egyéb, mint a magyar *csónak* átalakitása. A persában *csung* vagy *dsung* nagyobbféle hajót jelent, a törökben pedig *csanak* valamely edényt; csónak törökül *csernik*, és a sínai nyelvben *csuén* am. hajó (navis). Tájejtéssel: *csónik*, *csónyik*.

A *csolnak* szóban az *l* betoldott betű, mint a *csolk* (csók), *csolka* (csóka) szókban is.

CSÓNAKÁZ, (csón-ak-áz) önh. m. *csónakáz-tam, —tál, —ott*. Csónakon járja be a vizet. *Dunán, patakon, tavon csónakázni. Vízi madarak után a nádas közé csónakázni.*

CSÓNAKÁZÁS, (csón-ak-áz-ás) fn. tt. *csónakázás-t*, tb. *—ok*. Csónakon járás, vízi sétálás, ladikázás.

CSÓNAKÁZÓ, (cson-ak-áz-ó) fő- és mn. tt. *csónakázó-t*. Aki csónakon jár. *Tavon, patakon csónakázó fiúk.*

CSÓNAKDA, (csón-ak-da) fn. tt. *csónakdá-t*. Hajógyároknál, vagy kikötőkben azon hely, hol a csónakokat tartják. A halhatatlan gróf Szécsenyi István alkotta új szó.

CSÓNAKORRÚ, (1) (csónak-orrú) ösz. mn. Aminek hosszukás, hegyes orra van, mint némely csónakoknak.

CSÓNAKORRÚ, (2) (mint föntebb) ösz. fn. Gémfaj, mely hosszukás, hegyes orrával rákokat fogdos. (Cancroma).

CSÓNAKOS, (csón-ak-os) mn. tt. *csónakos-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. Aminek csónakalakja van, ami csónakhoz hasonló. *Csónakos kalap, azaz éghasító.*

CSÓNAKOS, (csón-ak-os) fn. tt. *csónakos-t*, tb. *—ok*. Személy, ki csónakot igazgat, ki embereket vagy más holmit csónakon szállít ide-oda. Olyan, mint hajóból *hajós*, tutajból *tutajos*, sajkából *sajkás*, talpból *talpas*.

CSONGOLYA, (cson-g-oly-a) fn. tt. *csongolyá-t*. Csombolyék, gombolyék. Székely tájszó.

CSONGOVA, Nagy—, Kis—, falvak Ugocsa megyében; helyr. *Csongová-n, —ra, —ról.*

CSONGRÁD, megye és mezőváros neve; utóbbi helyragozva: *Csongrád-ra, —on, —ról.*

CSONI, *csonika*, *csondika*, sertéseket hivogató szó Csalóközben és némely vele határos tájakon.

CSÓNIGA, (csón-ig-a, v. csón-og-ó) fn. tt. *csónigá-t*. Gyermeki játékszer, kis fából faragott ék, melynek széles végébe jobb és bal felől tollacska van csíptetve, és ezt kis ostor segitségével magasra lövi a játszó gyermek. Győr vármegyei szó.

Nevét suhanó, csódó, csuszszanó tulajdonságától kapta, s ennélfogva alapfogalomban rokon *csónak* szóval.

CSÓNIGÁZ, (csón-ig-a-az) önh. m. *csónigáz-tam, —tál, —ott*. Csóniga nevű játékszerrel játszik. V. ö. CSÓNIGA.

CSÓNIK, (csón-ik, l. CSÓNAK) fn. tt. *csónik-ot*. Vág mellett am. csónak, ladik. *Csónikút*, azaz ér, melyben csónakon járhatni. *Szémő és Tót-Megyer közti csónakút.*

CSONK, (csom-k) elvont törzsök, melyből *csonka*, *csonkít*, *csonkul* stb. származnak. Jelent oly testet, melynek kiálló részei, tagjai, hegyei, végei elmetszvék, s így *tőke, tuskó* értelme van. Betűcserével hasonló hozzá: *tonk* (tonka), felhangulag ejtve: *tönk*. Mind ezek rokonok a) mint a maguk neměben valamely tömör, csomós alakú testet képezők, minélfogva a *csoma, csomó* szókhoz hasonlíthatók; b) mint valamely vágott, metszett testet jelentők, mely esetben a *csom* gyök am. *tom, töm, tem*, melyekből *tonka* (tomka), *tompa, tömpe, tönk, ténk* származtak, s fordítva hasonló hozzájok a *metél, metsz, meddő* (metdő) gyöke *met*, továbbá a latin *meto, mutilus*, a hellen *τέμνω, τόμος* stb.

CSONKA, (csom-k-a) mn. tt. *csonká-t*. Mondjuk oly testről, melynek tagjai, ágai, hegyei stb. el vannak metszve, vágva, törve. *Csonka kés, kard. Csonka kezü, ujju, karu ember. Csonka csizma*, ellentéte: hegyes orru. *Csonka kémény. Csonka torony. Csonka szarvu ökör. Még a csonka, béna sem ül mindig otthon.* Finnül: *tynki*. Km. V. ö. *Tonka, Tompa.* Elemzésére nézve l. CSONK.

CSONKA-BONKA, (csonka-bonka) ikerített mn. Ami több részről meg van csonkítva, kurtítva. *Csonka-bonka nyomorék, koldús.* Képzésre olyan, mint a népmesében előforduló: *róka-bóka, kakas-bakas, nyúlom-búlom, farkas-barkas, tyúkom-búkom*, t. i. az alapszónak első betűje *b*-re változtatik. V. ö. *B*, hang.

CSONKACSÜTÖRTÖK, (csonka-csütörtök) ösz. fn. Csütörtöki nap, a nagy böjtnek első hetében, mely csonka hétnek neveztetik. V. ö. CSONKAHÉT.

CSONKAHÉT, (csonka-hét) ösz. fn. Azon hét, melynek négy utolsó napja nagy böjtre esik, t. i. hamvazó szerdától kezdve. Csonkának neveztetik, mert három első napja nem tartozik a böjti időszakhoz, vagyis a nagy böjt többi heteinél kurtább.

CSONKAGÚLA, (csonka-gúla) ösz. fn. Gúla, melynek teteje nem hegyesen, hanem csonkán, tonkán van bevégezve, vagy melynek hegyét az idő viszontagsága letörte. L. GÚLA.

CSONKAKÚP, (csonka-kúp) ösz. fn. Csonkán épített, csinált, vagy csonkává lett kúp. L. KÚP.

CSONKÁNY, (cson-k-a-any) fn. tt. *csonkány-t*, tb. *—ok*. Zömök testű hangyafaj, mely a méhesekben szeret tenyészni.

CSONKAMAKK, (csonka makk) ösz. fn. Gombkötő munka, am. csonkított makkhoz hasonló gomb, szőrből vagy selyemből.

CSONKÁN, (csom-ka-an) ih. kurtítva, valamely részétől, hegyétől, ágától, tagjától megfosztva. *Csonkán térni vissza a harcsból.*

CSONKÁS, (1), (csom-ka-as) mn. tt. *csonkás-t*, *—at*, tb. *—ak*. Valamely részétől, tagjától fosztott, hegyetlenül, tetőtlenül hagyott; de ezen értelmet kisebb mértékben jelenti, mint a *csonka* szó. *Csonkás kés*, melynek hegye kevessé el van metszve.

CSONKÁS, (2), puszta Abaújban; helyr. *Csonkás-on, —ra, ról.*

CSONKASÁG, (csom-k-a-ság) fn. tt. *csonkaság-ot*. Csonka tulajdonság, vagy állapot. V. ö. CSONKA.

CSONKÁSÍT, CSONKÁSIT, (csom-ka-as-ít) áth. m. *csonkásít-ott*. htn. *—ni*, v. *—ani*. Csonkássá tesz, valaminek részeit, tagjait stb. elmetszi, elvágja, töri.

CSONKÁSÍTÁS, CSONKÁSITÁS, (csom-ka-as-ít-ás) fn. tt. *csonkásítás-t*, tb. *—ok.* Valaminek csonkássá tevése, azaz valamely részétől, tagjától stb. megfosztása.

CSONKÁSÍTOTT, CSONKÁSITOTT, (csom-ka-as-ít-ott) mn. tt. *csonkásított-at.* Hegyétől, részeitől, tagjától megfosztott.

CSONKASZARVÚ, (csonka-szarvú) ösz. mn. Aminek szarva el van törve, fűrészelve. *Csonka szarvú bika.*

CSONKATAGÚ, (csonka-tagú) ösz. mn. Akinek vagy minek valamely tagja csonka; elvágott, eltörött tagú. *Csonka tagú nyomorék, koldús.*

CSONKÁZ, (csom-ka-az) áth. m. *csonkáz tam, —tál, —ott.* Valaminek hegyeit, ágait, tagjait elcsipkedi, elmetélgeti, fűrészelgeti. *Fákat csonkázni, szőlőt csonkázni.* Gyakorító értelemmel bír, s ez által különbözik az egyszerü *csonkít* igétől.

CSONKÁZÁS, (csom-ka-az-ás) fn. tt. *csonkázás-t,* tb. *—ok.* Valamely test hegyeinek, tagjainak, ágainak elmetélgetése, megkurtitása, tompitása.

CSONKÍT, CSONKIT, (csom-k-ít, v. csom-ka-ít) áth. m. *csonkít-ott,* htn. *—ni,* v. *—ani.* Valamit egy vagy több részeitől, tagjától, ágától, hegyétől megfoszt. *Szarvat, fát, szőlőt csonkítani. Kezét, lábát, ujját csonkítani valakinek.* Átv. ért. elvesz valamit, kárt teszen. *Megcsonkították ősi vagyonunkat.*

CSONKÍTÁS, CSONKITÁS, (csom-k-ít-ás) fn. tt. *csonkítás-t,* tb. *—ok.* Csonkává tevés, valamely tagnak, résznek elvágása, metszése. V. ö. CSONKA.

CSONKÍTOTT, CSONKITOTT, (csom-k-ít-ott) mn. tt. *csonkított-at.* Aminek valamely része, tagja, ága, hegye stb. hiányzik, el van metszve, vágva, törve. *Csonkított szobor, csonkított fal, csonkított könyv, csonkított kezek, lábak.*

CSONKÚL, CSONKUL, (csom-k-úl, v. csom-ka-úl) önh. m. *csonkúl-t.* Csonkává leszen, csonka állapotba megy által. *Csonkúlnak az agg fák. Megcsonkúlnak az elhagyott tornyok.*

CSONKÚLÁS, CSONKULÁS, (csom-k-ul-ás) fn. tt. *csonkulás-t* tb. *—ok.* Állapot, midőn valaminek részei, tagjai, ágai stb. eltörnek, elvesznek, elvágatnak. Átv. ért. kárszenvedés, rövidség. *Csonkulást szenvedni.*

CSONKÚLAT, CSONKULAT, (csom-k-ul-at) fn. tt. *csonkúlat-ot.* A testnek azon alakja, melyet valamely részének, tagjának, hegyének elvesztése által kap.

CSONKULT, (csom-k-ul-t) mn. tt. *csonkult-at.* Ami mintegy önmaga által, önmagában valamely részétől, tagjától, hegyétől meg van fosztva. *Csonkult fogak.*

CSONKULTAN, (csom-k-ult-an) ih. Valamely részétől megfosztott állapotban.

CSÓNOK, l. CSÓNAK.

CSONT, (csom-t, mint *ont, önt,* ezekből: om-t, öm-t) fn. tt. *csont-ot.* Az állati testnek azon kemény tetemei, melyeket hártya és hús takar, belül pedig némelyeket velő tölt ki. *Lábcsont, mellcsont, keresztcsont, oldalcsont, ékalakú csont, képtelen, kis sokszegü, nagy sokszegü, névtelen, örvényes csont. Halcsont, lócsont, elefántcsont, embercsont* stb. *Csonton rágódni; csontját törni valakinek; csontba harapni. Kemény, mint a csont. Kövér csont, derék csont, husos csont, meztelen csont. Hamis csont vagy gonosz csont,* azaz ravasz, gonosz ember. *Csontig hatott. Csont ez nem pohánka* (km.), azaz nehezebb munka, mint gondolád. *Csontra!* azaz munkára. *Meztelen csonton veszekednek.* (Km.) *Csak a csontja, bőre.* (Km.) *Úgy áll, mintha csont volna a hasában.* (Km.), nem tud, vagy nem akar hajolni; nőszemélyre értve: terhes. *Kemény csontba harapott.* (Km.) *Akkor már diót dobálnak csontjaimmal.* (Km.) *Nehezen alkuszik meg két eb egy csonton.* (Km.) *Csonton van a jó hús,* v. *csont mellől jó a hús.* (Km.), az esik jól, a mi munkába kerül. *Másutt is le szokták csontról enni a húst.* (Km.) *Csont, rágd,* azaz kemény vádra vagy czáfra találtál. *Összevesztek, mint ebek a csonton.* (Km.) Használtatik melléknév gyanánt is, mint valamennyi anyagnevek (például, arany, ezüst, fa, kő, gyapju, föld, cserép stb.), midőn jelent 1) csontból valót. *Csont nyelü kés. Csont por, csont mü.* 2) Szaruból valót. *Csont szopóka, csont szelencze, csont kalamáris.* Mint melléknevet, jobb ha öszve nem irjuk, mert más: *csontolló* és *csont olló.*

CSONTÁLLOMÁNY, (csont-állomány) ösz. fn. Test, melynek alkató anyaga csont.

CSONTÁLLVÁNY, (csont-állvány) ösz. fn. L. CSONTVÁZ.

CSONTANYAG, CSONT ANYAG, ösz. fn. Csont, mely bizonyos eszköznek, tárgynak alkotó részül szolgál. *Csontanyagból készült kardmarkolat. Csontanyagból faragott, esztergározott különféle müvek, edények, eszközök.*

CSONTÁR, (cso-m-t-ár) fn. tt. *csontár-t,* tb. *—ok.* Némely gyümölcsmagoknak csontkeménységü hüvelye, tokja, p. csontára van a mondolának, szilvának, baraczknak stb. (Drupa).

CSONTÁRGYÜMÖLCS, (csontár-gyümölcs) ösz. fn. Gyümölcs, melynek magvát kemény csontszerü tok borítja. Ilyenek: a *szilva, baraczk, cseresnye, meggy* stb.

CSONTÁROS, (csont-ár-os) mn. tt. *csontáros-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* Minek csontára van. V. ö. CSONTÁR. *Csontáros gyümölcsök.*

CSONTATLAN, (csont-at-lan) mn. tt. *csontatlan-t,* tb. *—ok.* Minek csontja nincsen, vagy miben nincs csont. *Csontatlan hússzelet, csontatlan férgek, bogarak.*

CSONTBEHORPADÁS, (csont-be-horpadás) ösz. fn. Állapot, midőn erös nyomás, ütés, sujtás következtében a csont behorpad. V. ö. HORPAD.

CSONTBÉKÓ, (csont-békó) ösz. fn. Közvény, láb-köszvény, mely a szárcsontokat mintegy békóban tartja.

CSONTBÉL, (csont-bél) ösz. fn. A széles csont lapoczkái között levő tetemek.

CSONT-BŐR, ösz. mn. Mondják igen sovány emberről, vagy más állatról. *Csak csont-bőr.*

CSONTBUJÁLKODÁS, (csont-bujálkodás) ösz. fn. A csontnak rendkivüli nagysága, csont kinövés.

CSONTCSIKARÓ, (csont-csikaró) ösz. fn. Kínzó eszköz, csavarféle készület, mely által a szárcsontok megfeszíttetnek.

CSONTCSOMÓ, (csont-csomó) ösz. fn. Csomó, dudorodás, kinövés a csonton.

CSONTDAG, (csont-dag) ösz. fn. Csontnak fekélyes bántalmu, kidudorodása.

CSONTDAGANAT, l. CSONTDAG.

CSONTDÚZ, (csont-dúz) ösz. fn. Csont kinövése, vastagodása, kóros kiterjedése, földuzzadása.

CSONTDUZZADÁS, l. CSONTDÚZ.

CSONTELHALÁS, (csont-el-halás) ösz. fn. Kóros állapot a csontban, midőn érző s müködő erejét veszti. Külön irva: *csont elhalása* nem oly feszes. Máskép: *csonthalál.*

CSONTEMELŐ, (csont-emelő) ösz. fn. Sebészi eszköz, a koponyacsontnak fölemelésére, vagy kinyujtására.

CSONTENYV, (csont-enyv) ösz. fn. 1) Enyv, mely a kifőzött csontok velejéből készül. 2) A fák gyökereihez ragadó, s mészből, finom homokból és rohadt növényrészekből álló csontforma anyag, mely a csonttörések ellen hasznos gyógyszernek tartatik.

CSONTESZTERGÁROS, (csont-esztergáros) ösz. fn. Mesterember, ki csontból és szarukból különféle eszközöket, müveket készít. V. ö. ESZTERGÁROS.

CSONTFA, l. VÉRESGYÜRÜ.

CSONTFAGGYUDAG. (csont-faggyú-dag) ösz. fn. Csonthártyában fészkelő tömlős daganat, melyben faggyuféle anyaggal csontrészek vegyülvék.

CSONTFÁJÁS, (csont-fájás) ösz. fn. Szakgatással járó kóros állapot a csontokban.

CSONTFÁJDALOM, (csont-fájdalom) ösz. fn. L. CSONTFÁJÁS.

CSONTFALVA, Alsó—, Felső—, puszták Nógrád megyében; helyr. *Csontfalvá-n, —ra, —ról.*

CSONTFEJ, (csont-fej) ösz. fn. A csontnak főrésze, vastagabb vége.

CSONTFEJEZÉS (csont-fejezés), ösz. fn. Sebészi mütét, midőn a csont fejét elvágják, lefürészelik.

CSONTFEKÉLY, (csont-fekély) ösz. fn. A csonthártyán támadó fekélyféle daganat, seb.

CSONTFEKETE, (csont-fekete) ösz. mn. Égett csont szinéhez hasonló feketeségü.

CSONTFENE, (csont-fene) ösz. fn. A csont lágy részeinek elhalása, mi által a csont maga elvész, kiszárad. Máskép: *csontüszög.*

CSONTFICZAMODÁS, (csont-ficzamodás) ösz. fn. Kóros állapot, midőn valamely csont természetes helyzetéből, illetőleg csuklójából kimozdúl.

CSONTFOGLALVÁNY, (csont-foglalvány) ösz. fn. A csontoknak egymással való öszvekapcsolódása.

CSONTFOGÓ, (csont-fogó) ösz. fn. Sebészi eszköz, kis fogó, melylyel mütételkor a csontot öszveszorítják.

CSONTFORRASZTÓ, (csont-forrasztó) ösz. mn. Mi a törött csontokat öszvenöveszti. *Csontforrasztó fü* (hamaecistus). *Csontforrasztó kö* (osteocolla).

CSONTFURÓ, (csont-furó) ösz. fn. 1) Sebészi eszköz, melylyel a csontot átfurják. 2) Csontból dolgozó némely mesteremberek szerszáma.

CSONTFÜRÉSZ, (csont-fürész) ösz. fn. Sebészi fürész, melylyel a mütét alá kerülő csontokat elmetszik.

CSONTGENYEDÉS, (csont-genyedés) ösz. fn. Genyedés a csontokon. V. ö. GENY, GENYEDÉS.

CSONTGOMB, (csont-gomb) ösz. fn. Csont anyagból készített gomb.

CSONTGÖB, (csont-göb) ösz. fn. A tömöttebb csontokon támadó, az egészséges résznél porhanyóbb, fájdalmas, sima, mozdíthatlan daganat (tophus).

CSONTGÖRVÉLY, (csont-görvély) ösz. fn. L. ANGOLKÓR.

CSONTGUMÓ, (csont-gumó) ösz. fn. A törött csontok öszveforradásánál képződni szokott kéreg. (Callus osteus).

CSONTGÜMŐ, l. CSONTGUMÓ.

CSONTGYURMA, (csont-gyurma) ösz. fn. Öszvezúzott, vagy égetett csontból gyúrás által készített tömeg.

CSONTHAL, (csont-hal) ösz. fn. Tengeri kisebb halak neme, ezüst szinü hassal, barna fejjel és háttal, széles és hegyes fogakkal. (Synagris).

CSONTHALÁL, (csont-halál) ösz. fn. Lásd: CSONTELHALÁS.

CSONTHAMU, (csont-hamu) ösz. fn. Hamu, mely égett csontokból kerül.

CSONTHÁRTYA, (csont-hártya) ösz. fn. Kemény bőr, mely a csontot körülveszi, sok vért és egyéb edényeket foglal magában, s különösen a csontok képzésére és táplálására szolgál.

CSONTHÁRTYALOB, (csont-hártya-lob) ösz. fn. Gyuladásféle bántalom a csonthártyán. *Csúzos csonthártyalob.* V. ö. LOB.

CSONTHÁRTYAVAKARÓ, (csont-hártya-vakaró) ösz. fn. Sebészi eszköz, a csonthártyának lehántására.

CSONTHASADÁS, (csont-hasadás) ösz. fn. Erős ütés, nyomás következtében a csontnak megrepedése.

CSONTHASADÉK, (csont-hasadék) ösz. fn. A csonton támadott nyilás, repedék, főleg hosszában.

CSONTHÁZ, (csont-ház) ösz. fn. Különös épület a temetőkben, vagy hely a nagyobb sírboltokban, hová a sírokból kiásott, kiszedett csontokat rakják.

CSONTHUSANY, (csont-husany) ösz. fn. Álképlet neme, midőn a csont meglágyúl, s húshoz hasonló tömeggé alakúl. (Osteosarcoma).

CSONTHUSANYULÁS, (csont-husanyulás) ösz. fn. A csontoknak húsnemü állománynyá elfajulása.

CSONTIKA, (csom-t-i-ka) fn. tt. *csontiká-t.* Göcseji tájszó, am. gyántás fából készült fáklyának, szövétneknek el nem égetett darabkája.

CSONTÍT, (csom-t-ít) áth. m. *csontít-ott*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Csontalakuvá, csontkeménynyé tesz, csonttá képez.

CSONTÍTÁS, (csom-t-ít-ás) fn. tt. *csontítás-t*, tb. —*ok*. Csonttá alakítás.

CSONTÍZ, (csont-íz) ösz. fn. Íz, mely a csontokat egymással öszveköti. V. ö. ÍZ.

CSONTIZÜLÉS, (csont-izülés) ösz. fn. A csontoknak ízek általi öszvekapcsolódása.

CSONTÍZVÉG, (csont-íz-vég) ösz. fn. A csontíz vége. V. ö. CSONTÍZ.

CSONTÍZVÉGLOB, (csont-íz-vég-lob) ösz. fn. Gyuladási bántalom a csontízvégben.

CSONTKALAMÁRIS, (csont-kalamáris) ösz. fn. Csont anyagból esztergározott kalamáris, azaz tintatartó.

CSONTKEMÉNY, (csont-kemény) ösz. mn. Oly kemény, mint a csont, a maga nemében igen kemény. *Csontkemény héju baraczkmag. Csontkeménynyé fagyott sár, föld.*

CSONTKEMÉNYSÉG, (csont-keménység) ösz. fn. Valamely testnek tulajdonsága, melynél fogva oly kemény, mint a csont.

CSONTKEMÉNYSÉGŰ, (csont-keménységű) l. CSONTKEMÉNY.

CSONTKÉPLET, (csont-képlet) ösz. fn. Csontalakulat, csonttá képződött állomány, csontulat.

CSONTKÉPÜLÉS, (csont-képülés) ösz. fn. Azon természeti működés az állati test kifejlésében, mely által a csontok alakulnak. Jobban: *csontulás*.

CSONTKÉPZŐDÉS, l. CSONTKÉPÜLÉS.

CSONTKÉREG, (csont-kéreg) ösz. fn. Az eltört csontok öszveforradása körül támadt kemény szegély.

CSONTKOCSONYA, (csont-kocsonya) ösz. fn. Megfőzött nyers, velős csontokból való kocsonya.

CSONTKOROM, (ctont-korom) lásd: CSONTSZÉN.

CSONTKORONG, (csont-korong) ösz. fn. Forgócsont, p. a térdekben.

CSONTKUSZTORA, (csont-kusztora) ösz. fn. Sebészi kés, csontmetszési műtételekre.

CSONTKÜLLŐ, (csont-küllő) ösz. fn. Sebészek fakészülete, melybe a törött csontokat beleszorítják, hogy egy helyzetben maradván, öszveforrjanak.

CSONTLÁGYÍTÓFŰ, (csont-lágyító-fű) ösz. fn. Törlevelű és molyhos porhonú fűnem, melyről régen azt meséltek, hogy ha a barom eszik belőle, csontjai úgy meglágyulnak, hogy lábaira nem állhat.

CSONTLÁGYULÁS, (csont-lágyulás) ösz. fn. A csontok kór állapota, midőn tömörségöket vesztik, lágyakká lesznek.

CSONTLAZULAT, (csont-lazulat) ösz. fn. Kóros állapota a csontnak, midőn nedveitől megfosztva mindig likacsosabb, könnyebb s lazább leszen.

CSONTLOB, (csont-lob) ösz. fn. Gyuladásféle bántalom a csontban, különösen a csonthártyában.

CSONTMAG, (csont-mag) ösz. fn. l. CSONTÁR.

CSONTMETESZ, (csont-netesz) ösz. fn. Csontok metszésére való sebészi eszköz.

CSONTMIVES, (csont-nives) ösz. fn. Mives, ki holmi szereket, edényeket eszközöket stb. csontból készít.

CSONTMŰ, v. CSONT MŰ, ösz. fn. Csont anyagból metszett, faragott, vésett, esztergározott eszköz, edény, ékszer stb.

CSONTNEMŰ, (csort-nemű) ösz. mn. A csontok neméhez tartozó, csontféle, csonthoz hasonló. *Csontnemű kinövések.*

CSONTNÖVÉS, (csont-növés) ösz. fn. 1) Által-lán, a csontnak képződése, alakulása. 2) Különösen oly nemű csont, mely kóros működés által képződik.

CSONTLISZT, (csont-liszt) ösz. fn. Liszt fínomságu porrá zúzott őrlött csont.

CSONTOCS, (csort-ocs) fn. tt. *csontocs-ot*. A *csont* szó kicsinyezője, köznyelven : *csontocska*. A boncztanárok nyelvén: *rona csontosok* (ossicula plana). *Sylvius csontocsa* (ossiculum Sylvii), *Worni contocsa* (ossiculum Wornianum).

CSONTOCSKA, (csont-ocs-ka) kics. fn. tt. *csontocská-t*. A maga nemében kicsided csont.

CSONTÓK, (csont-ók) mn. tt. *csontók-ot*. Nagy, tetemes csontokkal biró. Oly formára van alakítva, mint: *pofók, czombók, szmők*, Szokottabban: *csontos*.

CSONTOLLÓ, (csont-olló) ösz. fn. Sebészi metsző eszköz, a csont részek leválasztására.

CSONTONKÉNT, (csont-on-ként) ih. Egyik darab csontot a másik után, csontról csontra.

CSONTORKA, (csont-or-ka) fn. tt. *csontorká-t*. Csorba, törött, üres fog.

CSONTOS, (1), (csom-t-os) mn. tt. *csontos-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Miben csont van, csonttal bővelkedő. *Csontos hús.* 2) Erős, vastag csontú. *Csontos ember.*

CSONTOS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *csontos-t*, tb. —*ok*. Több magyar család neve.

CSONTOSFALVA, helység Abaújban; helyr. *Csontosfalvá-n, —ra, —ról.*

CSONTOSODÁS (csom-t-os-od-ás) fn. tt. *csontosodás-t*, tb. —*ok*. 1) Az állati test képződésének tulajdonsága, melynél fogva erős, izmos, vastag csontjai nőnek. 2) Átv. ért. valamely eszmének, szokásnak megrögzése.

CSONTOSODIK, (csom-t-os-od-ik) k. m. *csontosod-tam, —tál, —ott.* 1) Az állatról mondatik, midőn csontjai erősödnek, izmosodnak, vastagosznak. 2) Átv. ért. rögzik, megrögzik, hajthatlanná leszen. *Megcsontosodott nemzeti előítéletek, hibák.*

CSONTOSHÚS, (csontos-hús) ösz. fn. Hús darab, húskoncz, melyben csont is van.

CSONTOSÚL, CSONTOSUL, (csom-t-os-úl) önh. m. *csontosúl-t*. Olyanná lesz, mint a csont, csontkeménységűre változik. Átv. ért. rögösül, merevűl, megmerevűl, hajthatlanná leszen.

CSONTOSÚLÁS, CSONTOSULÁS, (csom-t-os-u-lás) fn. tt. *csontosulás-t*, tb. —*ok*. Állapot, midőn

valamely test csontalakot, csontkeménységet ölt. Átv. ért. rögösülés, merevedés, hajthatlanná levés.

CSONTPIKKELYŰ, (csont-pikkelyű) ösz. mn. és fn. 1) Minek csontkeménységű pikkelyei vannak. 2) Tengeri halfaj csontkemény pikkelyekkel. Lásd: CSONTHAL.

CSONTPÓK, (csont-pók) ösz. fn. Csomó alakú álképlet, kóros kinövés a csonton, különösen a lovak lábszárain. V. ö. INPÓK.

CSONTPONT, (csont-pont) ösz. fn. Azon időpont az állati test fejlődésében, midőn a porczogók csonttá kezdenek válni, azaz, midőn a porczogókban vörös vérrel tölt edények mutatkoznak. Rosz hangzatu szó, inkább irassék: *csontulási pont.*

CSONTPOR,(csont-por) ösz. fn. l. CSONTLISZT.

CSONTPORHANYÓSÁG, (csont-porhanyóság) ösz. fn. A csontnak azon tulajdonsága, minél fogva azt dörzsölés által öszve lehet zúzni. Továbbá a csontnak kórállapota, midőn tömörségét vesztvén porhanyóvá lesz.

CSONTRÁK, (csont-rák) ösz. fn. l. CSONTFENE.

CSONTREDV, (csont-redv) ösz. fn. A meggyúladt csontdaganat fekélyedése, midőn a lágy részek és csonthártya lepusztúlta után a csontok nagy területen lemeztelenűlnek, kifekélyesednek, s kisebb-nagyobb darabokban lemálladoznak.

CSONTREKESZ. (csont-rekesz) ösz. fn. Fakészület a sebészeknél, melyle a törött csontokat beszorítják, hogy egyenes helyzetben maradjanak, s meggyógyuljanak.

CSONTRENDSZER, (csont-rend-szer) ösz. fn. A csontoknak az állati test szervezetében összefüggése

CSONTREPEDÉK, (csont-repedék) ösz. fn. Csontrepedés következtében támadott nyilás, hézagocska, vonal. V. ö. CSONTREPEDÉS.

CSONTREPEDÉS, (csont-repedés) ösz. fn. Erős nyomás, zúzás, törés következtében a csont szövetének elválása, szétnyilása.

CSONTRESZELŐ, (csont-reszelő) ösz. fn. 1) Személy, ki csontot reszel. 2) Lékezésnél és csontvágásnál használható sebészi eszköz.

CSONTRÉTEGZÉS, (csont-rétegzés) ösz. fn. A romlott csontlemezek leválása, lehámlása, rétegenként.

CSONTROMLÁS, (csont-romlás) ösz. fn. Általános neve minden csontbajnak, mely a csontok szilárdságát, tartósságát veszélyezteti.

CSONTSEBZÉS, (csont-sebzés) ösz. fn. Sértés, mely az eleven csonton ütés, törés, zúzás, vágás stb. által történik.

CSONTSENYV, (csont-senyv) ösz. fn. l. ANGOLKÓR.

CSONTSENYVES, (csont-senyves) ösz. mn. Angolkórban szenvedő, l. ANGOLKÓR.

CSONTSIPOLY, (csont-sipoly) ösz. fn. Csontban támadó szűk csöves fekély. V. ö. SIPOLY.

CSONTSORVADÁS, (csont-sorvadás) ösz. fn. Csontok elaszása, kiszáradása.

CSONTSORVÁLY, (csont-sorvály) ösz. fn. L. CSOTSORVADÁS.

CSONTSZÁLKA, (csont-szálka) ösz. fn. A tört csontnak vékony, hosszú levált részecskéje.

CSONTSZÁLKAFOGÓ, (csont-szálka-fogó) ösz. fn. Csipeszféle sebészi eszköz, a törött csontok szálkáinak kiszedésére.

CSONTSZEDÉS, (csont-szedés) ösz. fn. Kihányt, elszórt csontok öszvegyűjtése, különféle czélokra, p. csontliszt, csontszén készítése végett.

CSONTSZEDŐ, (csont-szedő) ösz. fn. Személy, ki csontokat gyüjtöget, p. a czukorfínomító gyárak számára.

CSONTSZÉN, (csont-szén) ösz. fn. Égetett csontokból készített szén. *Lisztté örlött csontszén.*

CSONTSZÖVET, (csont-szövet) ösz. fn. A csont alkotó részeinek egymásközti összefüggése.

CSONTSZÚ, (csont-szú) ösz. fn. Nyavalya a csontban, mely azt szú gyanánt emészti, azaz: csontev, idült, fekélyesedéssel párosult csontlob, és a csontállomány elernyedése. *Görvélyes, központi, taplós csontszú.*

CSONTTÁLYOG, (csont-tályog) ösz. fn. A csontoknak nagy darabon elterjedt daganata, a konczok velőüregében támadt gyúladás, s azoknak puffadása következtében. V. ö. TÁLYOG.

CSONTTAN, CSONTTANITMÁNY, (csont-tan, v. —tanitmány) ösz. fn. A boncztannak egyik fő része, mely a csontok természetét, különféleségét stb. ismerteti. (Osteologia).

CSONTTOBOLY, (csont-toboly) ösz. fn. Kóros kinövés, csomósodás a csonton. (Exostosis).

CSONTTÖREDÉK, (csont-töredék) ösz. fn. Az eltörött csontnak egyes darabja, része.

CSONTTÖRÉKÉNYSÉG, (csont-törékénység) ösz. fn. Általán a csontnak azon tulajdonsága, melynél fogva kisebb-nagyobb erőnek engedve eltörik. Különösen a csontnak kóros porhanyó állapota.

CSONTTÖRÉS, (csont-törés) ösz. fn. A csont szövetének erőszakos megszakasztása, ütés, nyomás, túlfeszített meghajtás stb. által.

CSONTTÖRŐ, (1), (csont-törő) ösz. mn. Általán, ami a csontokat erőszakosan több részekre szakasztja. választja. *Csonttörő sas.*

CSONTTÖRŐ, (2), (mint föntebb) ösz. fn. Eszköz, melylyel p. az égetlen vagy égett csontokat öszvezúzzák.

CSONTÚL, CSONTUL, (csom-t-úl) önh. m. *csontúl-t.* Csonttá válik, csonttá alakul.

CSONTÚLÁS, CSONTULÁS, (csom-t-ul-ás) fn. tt. *csontulás-t*, tb. *—ok.* Csonttá alakulás.

CSONTÚLAT, CSONTULAT, (csom-t-úl-at) fn. tt. *csontulat-ot.* A csonttá alakult test állapota.

CSONTÚJRATERMŐDÉS,(csont-újra-termődés) ösz. fn. A zúzott, törött csontnak újra kinövése, új növés általi kipótolása. Különválasztva: *csont újra termődése* fesztelenebb.

CSONTÜREG, (csont-üreg) ösz. fn. Csöalakú üreg a sípcsontok belsejében, mely kocsonyanemü anyagot, velőt foglal magában.

CSONTÜSZÖG, (csont-üszög) ösz. fn. Lásd: CSONTFENE.

CSONTVAKARÓ, (csont-vakaró) ösz. fn. Sebészi eszköz, a mütét alá vett csonthártya levakarására.

CSONTVÁZ, (csont-váz) ösz. fn. 1) Valamely gerinczes állat alakja merő csontokból öszveállítva, mely az illető állat csontszerkezetét elétünteti. 2) Átv. ért. igen sovány állati test, melynek csak csontja bőre van. V. ö. VÁZ.

CSONTVELŐ, (csont-velő) ösz. fn. Sajátnemü lágy anyag a sípcsontok üregeiben. V. ö. VELŐ.

CSONTVESZÉS, (csont-veszés) ösz. fn. Lásd: CSONTFENE.

CSONTVÍZKÓR, (csont-víz-kór) ösz. fn. Vízkór nemü bántalom a csontokban. V. ö. VÍZKÓR.

CSONTZSÍR, (csont-zsír) ösz. fn. Zsírnemü kövérség a csont szövete között, mely főzés által kiforr belőle.

CSOP, (1), elvont gyök, mely a *csoport, csoportos*, *csoportosodik* származékokban egy tömeget képező gyüsokaságot jelent, s rokonai a vékonyhangu *csép*, *csöp*, mint a *cséplesz, csepöte, csöpü* szók gyöke. Mennyiben a *csoport* rakásra halmozott sokaságot jelent, rokon a *csup, kup, hup* gyökökkel is.

CSOP, (2), elvont gyöke *csopor*, *csoporodik* szóknak. Rokonai a gömbölyüségre vonatkozó *csob, csöb, kob*, mint a *csobán, csobolyó*, *csöbör, kobak* edények neveinek gyökei.

CSOPAK, falu Szala megyében; helyr. *Csopakon, —ra, —ról.*

CSOPÁKA, CSOPÁKÁS, l. CZOPÁKA, CZOPÁKÁS.

CSOPOR, (csop-or) fn. L. CSUPOR.

CSOPORODIK, (csop-or-od-ik) k. l. CSUPORODIK.

CSOPORT, (csop-or-t) fn. tt. *csoport-ot.* 1) Több részekből, darabokból, egyedekből öszveállott vagy állított, egybegyült sereg, halom, rakás. *Csoport katona, csoport kö, csoport juh.* 2) Valamely egész részeinek többfelé osztályozása, melyek ismét egy egészet képeznek, p. *a virágos kert többféle virágcsoportokra felosztva.* 3) Tájdivatosan: rög, göröngy. *Csoportok hevernek a felszántott földön.*

„Forgószél megy út közepén,
Csoportokat dobál felém.“

Vörösmarty.

Tájejtéssel: *csopor*, s úgy látszik, ez az eredeti alak, melyhez a *t* csak toldalékhangul járult, mint *göcsört, csipert, választ*, s némely más szókban.

CSOPORTONKÉNT, (csop-or-t-on-ként) ih. Csoportosan, csoport számra; egész halommal, rakásonként. V. ö. CSOPORT.

CSOPORTOS, (csop-or-t-os) mn tt. *csoportos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Bőven öszvegyült, halmozott, rakásos. *Csoportos nép.* 2) Rögös, göröngyös. *Csoportos út. Ha útnak indultál, törd, a hol csoportos.* (Km.)

CSOPORTOSAN, (csop-or-t-os-an) ih. Seregesen, halommal, rakással, öszvegyülekezve. *Csoportosan tódúl a nép valamely rendkivüli látmányra.*

CSOPORTOSÍT, (csop-or-t-os-ít) áth. m. *csoportosít-ott*, htn. *—ni*, vagy *—ani.* Csoportba, vagy csoportokba szed, gyüjt, rak, halmoz. V. ö. CSOPORT.

CSOPORTOSODIK, (csop-or-t-os-od-ik) k. m. *csoportosod-tam, —tál, —ott.* Csoportossá leszen, azaz öszvegyülekezik, halmozódik, rögösödik, göröngyösödik. *Csoportosodik a mindünnen gyülekező nép. Csoportosodik a barmoktól feltiport és megszáradt sár.*

CSOPORTOSSÁG, (csop-or-t-os-ság) fn. tt. *csoportosság-ot.* A megázott, sáros, föltiport stb. földnek rögössége, göröngyössége, darabossága.

CSOPORTOSUL, CSOPORTOSÚL, (csop-or-t-os-úl) önh. l. CSOPORTOSODIK.

CSOPORTOZ, (csop-or-t-oz) áth. m. *csoportoztam, —tál, —ott*, par. *—z.* Valami egészet kisebb részekre osztályoz, mely részek önálló egész gyanánt tekintendők, pl. midőn a gyakorlott ezredet több csoportokra szakasztják, vagy a virágos kertet több virágágyakra különítik.

CSOPORTOZÁS, (csop-or-t-oz-ás) fn. tt. *csoportozás-t*, tb. *—ok.* 1) Áth. ért. valaminek csoportokra osztása. 2) Szenv. ért. halomra gyülés, öszvegyülekezés, sereglés. *Népcsoportozás.* 3) Rögösödés, göröngyösödés.

CSOPORTOZAT, (csop-or-t-oz-at) fn. tt. *csoportozat-ot.* Több csoportnak bizonyos arányban, rendben elhelyezése, p. *csoportozatok a virágkertekben, csoportozatok valamely rajzolaton.*

CSOPORTOZIK, (csop-or-t-oz-ik) k. m. *csoportoz-tam, —tál, —ott.* 2) Sereglik, gyülekezik. *Csoportozik a nép. Öszvecsoportozik.* 2) Göröngyössé válik. *Csoportozik a megázott, s baromtól feltiport út, föld.*

CSOPORTOZVA, (csop-or-t-oz-va) ih. Seregelve, gyülekezve, halmozódva. *Csoportozva járnak kelnek.*

CSOPPAL, (csop-val) l. CSIPPEL-CSOPPAL.

CSOR, elvont gyök, mely különféle családu származékokban más-más alapértelmü. 1) Hangutánzó ezekben: *csorog*, *csordúl*, *csordít*, *csorgat*, *csorran, csorsz, csorszog.* Tájejtéssel: *csur, csurog* stb. Egyezik vele a szanszkrit *çru* (sprudeln), honnan *çruvasz* (folyadék), német *traufen, triefen*, finn *tirisen*, török *csorba* (leves) stb. 2) Feketét jelent a *csormoly*, vagy *csormolya* származékokban, vékonyhangon: *csör, csörmölye.* Ez értelményben rokon vele *kor*, mint a *korom* gyöke, s hasonló a török *kara*, szláv *cser, csar, cserni, csarni.* 3) Metszésre, törésre vonatkozik a *csoroszla, csoroszol, csorba* szókban, s rokona: *sar*, honnan lett

sarló, sarabol, és *kár*. 4) A *csorda* származékban am. *sor*, vagy *ser* (sereg).

CSÓR, (1), elvont gyöke a) *csórol, csórigál* származékoknak, s mint ezek érteménye mutatja, nem egyéb, mint a lassu folyást jelentő *csorog* gyöke: *csor;* b) a kopaszt, vagy meztelent jelentő *csóré* szónak.

CSÓR, (2), áth. m. *csór-t*. A *csavar* igének öszvehúzott módosítványa, melylyel ikerítve használtatik: *csórcsavar*, vagy *csúrcsavar*, vagy *csürcsavar*. Származékai: *csórag, csórál*.

CSÓR, (3), falu Fehér vármegyében, helyr. *Csór-ra, —on, —ról*.

CSÓRA, több helység neve Erdélyben; helyr. *Csórá-n, —ra, —ról*.

CSÓRAG, (csór-ag) fn. tt. *csórag-ot*. Baranyában am. dorongféle kézbeli, fütykös, furkó, melyet kézben forgatni, csórálni, csavarni szoktak.

CSÓRÁL, (csór-ál, vagy csór-a-al) áth. m. *csorál-t*. Valamely dolgot csürcsavar, nagy feneket kerít neki. *Csórál-mórál. Ne csóráld-móráld, hanem mondd ki, ami lelkeden van.*

CSÓRANY, (csor-any, vagy csavar-any) ösz. fn. l. ANYACSAVAR.

CSORBA, (1), (csor-ba) mn. tt. *csorbá-t*. Aminek éle, lapja, széle, szöglete meg van törve, bevágva, csonkítva. *Csorba kés, kard, szántóvas. Csorba fazék, pohár, tányér. Csorba fog, csorba fogú, csorba szájú.*

Palóczos tájejtéssel: *cserba*. Képzésre hasonló a *turba, gurba, görbe, törpe* szókhoz. Egyezik vele a szanszkrit *karv*, vagy *karp* (brechen, verringern), latin *carpo*, szláv *strba*. V. ö. CSOR, gyök.

CSORBA, (2), falu Liptó megyében; helyr. *Csorbá-n, —ra, —ról*.

CSORBA, (3), (csor-ba) fn. tt. *csorbá-t*. 1) Hasadék, hézag, törés, törés által okozott hiány. *Csorbát ejteni valamely edényen. Csorbája van a kardnak.* 2) Hiány, szükség, hiba. *Csorbát szenvedni. Csorbát kitölteni.*

CSORBAFOGÚ, (csorba-fogú) ösz. mn. Kinek repedt, törött, vagy likas foga van. *Csorbafogú vén ember.*

CSORBAKA, l. CSORBÓKA.

CSORBÁNAK, puszta Nagy-Kunságban; helyr. *Csorbának-on, —ra, —ról*.

CSORBÁS, (csor-ba-as) mn. tt. *csorbás-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Aminek több csorbája van, több helyen repedt, törött, csonkított szélü, szegletü, élü. *Csorbás korsó. Csorbás kasza.*

CSORBASÁG, (csor-ba-ság) fn. tt. *csorbaság-ot*. Általán bizonyos kemény állományu testek tulajdonsága, midőn csorbák, repedtek, törött szélüek, hegyüek stb. *Fogak, edények csorbasága.*

CSORBASZÁJU, (csorba-száju) ösz. mn. Kinek vágott, metszett ajakai vannak, nyúlszáju. Átv. ért. törött nyilásu, p. *csorbaszáju palaczk, csorbaszáju korsó.*

CSORBÍT, (csor-b-ít, vagy csor-ba-it) áth. m. *csorbit-ott*, htn. *—ni*, vagy *—ani*. Valaminek élét, szélét, lapját, szögletét megsérti, csonkítja, hiányossá teszi. *Kést, kardot csorbítani; szántóvasat köves földben megcsorbítani; fogat csorbítani.*

CSORBÍTÁS, (csor-ba-ít-ás) fn. tt. *csorbítás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, midőn valamit csorbítunk.

CSORBÓKA, (csor-b-ók-a, vagy csor-ba-ók-a) fn. tt. *csorbóká-t*. Az együttnemzők seregébe, s egyenlőnösök rendébe tartozó növénynem; vaczka kopasz, csészéje födelékes; fészke tövön kihasasodik; bóbitája szőrös, száratlan. Fajai: *zsemlyéki, mezei, dudva-, havasi csorbóka*. Mind ezeknek levelei szurósak, vagy hegyesek, láncsásak, kaczúrosak, s mintegy csorbásak.

CSORBUL, CSORBÚL, (csor-ba-ul) önh. m. *csorbul-t*. Csorbát kap, csorbává leszen, illetőleg széle, szöglete, éle kitörik, repedést kap. *Csorbúl a köbe vágott kasza éle. Csorbúl a korsó szája. Csorbúl a fog. Megcsorbúl, kicsorbúl.* V. ö. CSORBA.

CSORBULÁS, CSORBÚLÁS, (csor-ba-ul-ás) fn. tt. *csorbulás-t*, tb. *—ok*. Bizonyos szilárd állományu testek szélein, élein támadó sérülés, csonkulás, midőn letörnek, berepednek, rés nyilik bennök. *Kard csorbulása. Fogak csorbulása.*

CSORBULAT, CSORBÚLAT, (csor-ba-ul-at) fn. tt. *csorbulat-ot*. Csorbulás által támadt rés, hézag.

CSORBÚLT, (csor-b-ul-t) mn. tt. *csorbúlt-at*. Éle, lapja, széle tört, hasított, csonkított. *Csorbult fegyver, csorbult korsó. Kicsorbult, megcsorbult, elcsorbult. Csorbult fogak.*

CSORDA, (1), (csor-da) fn. tt. *csordá-t*. Csoportban, seregben, falkában járó, legelő szarvasmarhák és sertések sokasága. *Ökörcsorda, tehéncsorda, borjúcsorda, disznócsorda. Reggel kihajtani, estve haza ereszteni a csordát. Őrizni, legeltetni, megitatni a csordát. Derék dolog, három tehén egy csorda*, valami számot kicsinylő gúnyos km. *Egy-két tehén nem nagy csorda, az asszony csak oldalborda.* Km. Átv. ért. megvetőleg mondatik oly emberek gyülekezetéről. kik baromi állapotban élnek. *Csorda népek.* Különböztetésül v. ö. GULYA, NYÁJ, MÉNES.

Gyöke *csor* hasonló a vékonyhangu *sereg, ser* gyökéhez, és az egymás után (mint csorda szokott) következő számokat, sokaságokat jelentő *sor* szóhoz. Egyezik vele a német *Heerde, Schar*, tatár *horda, chorda*, persa *csaranda*, török *szürü*, és a latin *cohors* második alkatrésze.

CSORDA, (2), falu Krassó megyében; helyr. *Csordá-n —ra, —ról*.

CSORDABELI, (csor-da-bel-i) mn. tt. *csordabeli-t*, tb. *—ek*. Csordába való, csordában legelő, csordához tartozó. *Csordabeli ökrök, tehenek, borjúk.*

CSORDABIKA, (csorda-bika) ösz. fn. Csordabeli tehenekkel együtt járó, legelő bika.

CSORDAI, (csor-da-i) mn. tt. *csordai-t*, tb. *—ak*. Csordába, vagy csordából való, csordában járó, legelő. *Csordai ökör, tinó.*

CSORDAKÚT, puszta Fejér megyében; helyr. *Csordakút-on, —ra, —ról.*

CSORDÁLY, (csor-da-aly) fn. tt. *csordály-t,* tb. *—ok.* Seregesen, mintegy csordában járó kis madarak faja a verebek neméből. V. ö. SORDÉLY.

CSORDANÉP, (csorda-nép) ösz. fn. A társadalmi élet alsó fokán álló vadnépek, melyek baromtenyésztésből élnek, s helyről-helyre vándorolnak. (Nomades).

CSORDÁNKÉNT, (csorda-an-ként) ih. Csordaszámra, csorda csorda után, falkánként. *Az ökröket csordánként hajtják Magyarországból Bécsbe. Csordánként döglenek a marhák.*

CSORDAPÁSZTOR, (csorda-pásztor) ösz. fn. L. CSORDÁS.

CSORDÁS, (csor-da-as) fn. tt. *csordás-t,* tb. *—ok.* Aki csordát, különösen ökröket, teheneket őriz. A disznópásztor *kanász,* vagy *kondás,* a borjúkat legeltető *borjúpásztor,* vagy *bornyász,* a juhlegeltető *juhász,* a lovakat őrző *csikós* stb. V. ö. GULYÁS.

CSORDÁSKÖRTE, (csordás-körte) ösz. fn. Apró körtefaj, mely csoportosan terem.

CSORDÁZ, (csor-da-az) önh. mult. *csordáz-tam, —tál, —ott.* Csordával vagy csordaként jár, csordástul ide-oda vándorol.

CSORDÁZÁS, (csor-da-az-ás) fn. tt. *csordázás-t,* tb. *—ok.* Csordával vagy csordánként járás.

CSORDÁZÓ, (csor-da-az-ó) mn. tt. *csordázó-t.* Csordákkal, vagy csordástul ide-oda vándorló. *Csordázó népek* (Nomades).

CSORDÍT, (csor-d-ít) áth. m. *csordít-ott,* par. *—s,* htn. *—ni,* v. *—ani.* Eszközli, okozza, véghezviszi, hogy valami csorduljon. *Korsóból földre csordítani, kicsordítani a vizet. Érzékeny beszédével könnyeket csordított a hallgatók szemeiből.*

CSORDÍTÁS, (csor-d-ít-ás) fn. tt. *csordítás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, midőn bizonyos nedvet csordítnak; csordulás eszközlése.

CSORDOGÁL, (csor-d-og-ál) gyak. önh. m. *csordogál-t.* Lassan, de folytonosan csorog. *Kis erecske csordogál a völgyben. A repedt edényből csordogál a víz. A háztető résein becsordogál az eső. Bánatában hallgat, s csordogálnak könyei.*

CSORDOGÁLÁS, (csor-d-og-ál-ás) fn. tt. *csordogálás-t,* tb. *—ok.* Lassú, folytonos csorgás.

CSORDUL, CSORDÚL, (csor-d-úl) önh. m. *csordúl-t.* Csorogni kezd, csorogni indul, valami nedvesség ki-, elő- vagy alácseppen. *Ha nem csordul, cseppen* (Km.), azaz, ha bőven nem is, de valamit mégis jövedelmez. *Kicsordúl szeméből a könyü.*

CSORDULÁS, CSORDÚLÁS, (csor-d-úl-ás) fn. tt. *csordulás-t,* tb. *—ok* Ki-, elő- vagy alácseppenés; csorogni kezdés. *Csordulásig megtölt edény.*

CSORDULAT, CSORDÚLAL, (csor-d-úl-at) fn. tt. *csordulat-ot.* Csordulás elvont értelemben.

CSORDULT, (csor-d-ul-t) mn. tt. *csordult-at.* Csordulni kezdett, indult; elő- vagy alácseppent.

CSORDULTIG, (csor-d-ul-t-ig) ih. Annyira megtelve, hogy a mértéken tuli nedv csorogni kezd; telides teli. *Csordultig telt pohár.* Átv. ért. mondatik nem-folyó testekről, sőt szellemi, elvont tárgyakról is, midőn a mértéket túlhaladják. *Csordultig megtölt emberekkel a csónak. Csordúltig meggyültek bajaim.*

CSÓRÉ, (1), (csór-é, vagy csav-ar-é, v. csor-é) fn. tt. *csóré-t.* Fiatal sajt, vagy turó, melyet csak most csavartak, azaz sajtoltak ki, mely még nedves, és csorog. Ennélfogva vagy am. kicsavart, kicsórt turós anyag, vagy csorgó turó, sajt.

CSÓRÉ, (2), (csór-i, vagy csir-i) mn. tt. *csóré-t.* 1) Csupasz, tar, kopasz. *Csóré árpa.* 2) Meztelen, ruhátlan. *Csóré fej. Csóré czigány purdé.* Ezen jelentéseinél fogva valószinü, hogy a tart jelentő *csiri* szónak változata.

CSÓRÉÁRPA, (csóré-árpa) ösz. fn. Árpafaj, melynek tar azaz szálkátlan feje van, tar árpa, mint: *tarbúza.*

CSÓRÉRNYOMASZ, (csór-ér-nyomasz) ösz. fn. Jelent tagcsonkítás-, érbekötés-, sebvarrásnál használtatni szokott sebészi eszközt. V. ö. CSÓR és ÉRNYOMASZ.

CSÓRÉSODIK, (csór-é-s-od-ik) k. m. *csórésodtam, —tál, —ott.* A tejről mondatik, midőn öszvefut és turó lesz belőle. V. ö. CSÓRÉ.

CSORG, l. CSOROG.

CSORGA, (csor-g-a, vagy csor-og-a) fn. tt. *csorgá-t.* L. CSORGÓ 2).

CSORGÁL, (csor-og-ál) önh. m. *csorgál-t.* Lassan és folytonosan csorog; csordogál.

CSORGÁS, (csor-g-ás) fn. tt. *csorgás-t,* tb. *—ok.* A le-, ki-, elfolyó víznek, vagy más hig anyagnak bizonyos hangja. *Vízcsorgás, esőcsorgás.* V. ö. CSOROG.

CSORGAT, (csor-g-at) áth. m. *csorgat-tam, —tál, —ott,* par. *csorgass.* Eszközli, okozza, vagy engedi, hagyja, hogy valamely nedv csorogjon. *Ferdén tartott edényből a bort földre csorgatja. A megölt baromfi vérét medenczébe csorgatni.*

CSÓRGÉP, (csór-gép) ösz. fn. Csórral, azaz csavarral ellátott, csóron járó gép.

CSORGÓ, (1), (csor-g-ó) mn. tt. *csorgó-t. Csor* hanggal ki-, elfolyó. *Csorgó víz. Orrból csorgó vér.* Továbbá, amiből valami csorog. *Csorgó edény.*

CSORGÓ, (2), (csor-g-ó) fn. tt. *csorgó-t.* 1) Forrás, melyből a víz csorogva bugyog. 2) Azon vonal az épületek födelei alatt, melyre rólok az esővíz lecsepeg; miért néhutt *csepegőnek* is hivják. *Eső elől csorgó alá menni,* vagy *eső elől futottunk, csorgó alá jutottunk.* Km. 3) Fa- vagy köedény, melybe a forrásvíz bele foly. 4) Valamely ruhának olyan állása, hajlása, mintha víz folyna le rajta. *Csorgóra áll a kalapja,* az az lekonyulva.

CSÓRI, (1), (csór-i) fn. 1) L. CSÓRÉ, fn. 2) Csórra való. *Csóri csuka nincs mája.*

CSÓRI, (2), falu Nógrád megyében; helyr. *Csóri-ba, —ban, —ból.*

CSÓRIGÁL, (csór-ig-ál) gyak. önh. Lassan, vékonyan, de folytonosan csorog.

CSORMÁNYFŰ, (csormány-fű, a latin tormentilla után) ösz. fn. L. TIMPO.

CSORMOLY, (csor-m-oly) fn. tt. *csormoly-t*, tb. *—ok*. Növényfaj a fintorok neméből, mely gazként a gabona között szokott teremni, s magvának lisztje a kenyeret megfeketíti, máskép *csormolya*, vagy *csörmölye*. (Melampyrum arvense).

Törzse *csorm*, vagy *csorom* azonos *korm*, *korom* szóval, s nevét (valamint a hellen melampyrum) feketítő tulajdonságától kapta.

CSORMOLYA, vékonyhangon *csörmölye*, lásd: CSORMOLY.

CSORMOLYÁS, (csor-m-oly-a-as) mn. tt. *csormolyás-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Csormolyával kevert, miben csormolya van. *Csormolyás búza*, *liszt*, *csormolyás kenyér*. V. ö. CSORMOLY.

CSORNA, mváros Sopron megyében; helyr. *Csorná-n*, *—ra*, *—ról*.

CSORNOK, 1) l. CSORNOK. 2) Falu Alsó-Nyitra vármegyében; helyr. *Csornok-ra*, *—on*, *—ról*.

CSÓRÓ, (csór-ó) mn. tt. *csóró-t*. Csavaró, tekerő. *Csóró-csavaró*.

CSOROG, (csor-og) önh.m. *csorog-tam*, v. *csorgottam*, *—tál*, v. *csorgottál*, *csorgott*, htn. *—ni*, vagy *csorgani*. Mondatik a vízről, vagy más hig, folyó anyagokról, midőn szűk, vagy más helyről kieredvén bizonyos hangadással ki-, el- vagy aláfolynak. *Csorog a forrás vize. Csorog a kis patakocska. Csorog az orra vére. Ha nem csorog, csepeg.* (Km.) Képes kifejezésben mondatik a helyről, vagy edényről is, melyből valami kifoly, pl. *csorog a hordó*, *csorog a korsó*, *palaczk; csorog a házföděl.* Sőt hallani ilyeket is: *csorog a búza*, *csorog a zsák. Kicsorog*, *elcsorog*, *lecsorog*, *becsorog*.

CSOROGDOGÁL, (csor-og-dog-ál) gyak. önh. L. CSORDOGÁL.

CSÓROL, (csór-ol) áth. m. *csórol-t*. A tehén tőgyét fejéskor csavarja, hogy a tejet leadja. *Kicsórolni a tehén tőgyét utolso cseppig.*

CSOROMFÖLDE, falu Szala megyében; helyr. *Csoromföldé-n*, *—re*, *—ről*.

CSOROSZOL, (csor-osz-ol) áth. m. *csoroszol-t*, v. *csoroszlott;* htn. *—ni*, v. *csoroszlani*. Csörögve hasít, barázdál, barázdát metsz, barázdavonalt húz. Hasonló hozzá: *doroszol*.

CSOROSZLYA, (csor-osz-lya, v. csor-osz-ol-ó) fn. tt. *csoroszlyá-t*. Az ekegerendélyből lenyuló s barázdát vonalkép hasító (csoroszló) késalakú vasszerszám. Át. ért. *vén csoroszlya*, am. vén banya, vén szatyor. *Vargához viszi a csoroszlyát élesíteni.* (Km.) *Idővel csoroszlya is elkopik.* (Km.) Hasonló hozzá *doroszló*. L. ezt.

CSORSZ, hangutánzó törzsöke *csorszog* igének.

CSORSZOG, (csorsz-og) önh. m. *csorszog-tam*, *—tál*, *—ott*. Hangutánzó ige, s jelenti azon hangot, melyet a fagyos füvön járónak lábai adnak. Szé-kely szó.

CSORSZOGÁS, (csor-sz-og-ás) *csorsz* hangot adva járás.

CSORTARAJ, (csor-taraj) ösz. fn. Grifmadár. (Vultur gryphus).

CSÓRTOK, (csór-tok) ösz. fn. Tok, mely által a csórt (vagy csavart) tekerni, be- vagy kicsávarni lehet.

CSORVA, (csor-va) fn. tt. *csorvá-t*. 1) Homok. 2) Öszvegyült tisztátalanság a bélhuzamban, milyenek az emésztetlen étel, ital, rosz epe, takony stb.

Az első pont alatti értelemben, mint folyó homkot (saburra, sabulum) jelentő szónak gyöke azon *csor*, melyből *csorog* származott, tehát = csorgó homok. Innen átv. ért. az orvosi latin nyelvben használt saburranak szószerinti fordítása.

CSORVAELLENES, (csorva-ellenes) ösz. mn. Csorva nyavalya ellen való, csorvát tisztító, elűző, meggyógyító. *Csorvaellenes gyógyszerek.* V. ö. CSORVA 2).

CSORVAEPÉS, (csorva-epés) ösz. fn. Kinek beleiben a roszúl emésztett étel-italoktól sok epe öszvegyült. *Csorvaepés betegek.*

CSORVALÁZ, (csorva-láz) l. GYOMORLÁZ.

CSORVÁS, (1), (csor-va-as) mn. tt. *csorvás-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Folyó homokkal födött. *Csorvás pusztá.* 2) Csorvaféle betegségben szenvedő, epével tölt gyomrú. *Csorvás beteg.*

CSORVÁS, (2), puszta Békés megyében; helyr. *Csorvás-on*, *—ra*, *—ról*.

CSOSZ, hangutánzó elvont gyök, mely *csoszog*, *csosztat*, *csosszan* származékoknak alapul szolgál. Jelenti azon gyönge hangot, melyet lábainkkal csinálunk, midőn azokat a földön húzzuk, vagy *csúsztatjuk*. *Csisz-csosz.* Rokon *csúsz*, *csúszik* igével, s ennek értelmében mint parancsoló ige előfordúl e közmondásban: *Csossz elé szilvalé*, *téged is megborsolnak.*

CSOSZKAT, (csosz-kat), v. csosz-og-at) önh. m. *csoszkat-tam*, *—tál*, *—ott*. Csoszogva, azaz lábait a földön húzva, csúsztatva jár.

CSOSZOG, (csosz-og) önh. m. *csoszog-tam*, *—tál*, *—ott*. Lábait maga után húzva, talpait a földön csúsztatva jár. *Oly gyönge, hogy alig csoszog. Csiszeg-csoszog.*

CSOSZOGÁS, (csosz-og-ás) fn. tt. *csoszogás-t*, tb. *—ok*. Lábhúzva, lábcsúsztatva járás. *Vén ember csoszogása, sánta ember csoszogása.*

CSOSZOGAT, (csosz-og-at) önh. m. *csoszogattam*, *—tál*, *—ott*. Lábát húzva, csúsztatva járkál, lépdegel.

CSOSZOGATÁS, (csosz-og-at-ás) fn. tt. *csoszogatás-t*, tb. *—ok*. Lábát csúsztatva járkálás.

CSOSZOGÓ, (csosz-og-ó) mn. tt. *csoszogó-t*. Aki lábát maga után vontatva, vagy csúsztatva, földön húzva jár. *Csoszogó banya. Csoszogó béna, inasszakadt ember.*

CSOSZOGTAT, (csosz-og-tat) áth. m. *csoszogtat-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *csoszogtass*. Lábait menés

közben csúsztatja, úgy húzza maga után, hogy csoszogjanak.

CSOSZOGVA, (csosz-og-va) ih. Lábát földön húzva, csúsztatva. *A béna, inaszakadt ember csoszogva jár. Csoszogva lépő fáradt ló.*

CSOSZSZAN, (csosz-ú-an, csosz-van, csossz-an) önh. m. *csoszszan-t.* Hirtelen egyet csúsz, lábával a földön egy csúszást tesz. Átv. ért. *Kedve, jó kedve csoszszan,* azaz hirtelen, egyszerre neki vidúl.

CSOSZSZANÁS, (csoszsz-an-ás) fn. tt. *csoszszanás-t,* tb. *—ok.* A lábnak egy csúsztatása. Átv. *Kedvcsoszszanás.*

CSOSZT, CSÓSZT, (csosz-t, v. csósz-t) áth. m. *csoszt-ot,* htn. *—ni,* v. *—ani.* Valamit úgy húz magával vagy tol, taszít, hogy *csosz* hangot ad, másként: *csúszt, csúsztat.*

CSOSZTAT, (csosz-tat) l. CSOSZT, CSUSZTAT.

CSÓT, falu és puszta Veszprém megyében; helyr. *Csót-ra, —on, —ról.*

CSÓTÁN, (csó-ta-an, v. csó-dán) fn. tt. *csótán-t,* tb. *—ok.* Fekete bogár, olyanforma, mint a tücsök, de laposabb és hosszabb farú; a konyhákban szeret tartózkodni, nappal elbujik, éjjel kimász; másképp: *sváb, perzsiai féreg.*

Gyöke a sikamlást, elsuhanást jelentő *csód,* v. *csódik,* minthogy lapos testénél fogva a legszűkebb réseken elcsódik, elsikamlik.

CSÓTÁNY, (csó-ta-any) l. CSÓTÁN.

CSÓTÁR, (csót-ár) fn. tt. *csótár-t,* tb. *—ok.* 1) Lószerszámokat ékesítő czafrangok, salangok. 2) Tul a Dunán így nevezik a lótakaró posztót, melyet a nyereg alá terítenek, másképp: *csabrág.* 3) A vasvármegyei Őrségben am. csoroszla.

Az első pont alatti jelentésénél fogva am. *sujtár, sujtás.* Innen a lótakaróra is átvitetett, mennyiben ez is néha sujtásosan van készítve. A harmadik pont alatti értelemben valószinüen a *csoroszla* gyöke *csor* rejlik, mintha *csortár* volna.

CSÓTÁROS, (csót-ar-os) mn. tt. *csótáros-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* Csótárral ékesített, salangos, czafrangos, illetőleg csabrággal takart. *Csótáros kantár, farmatring, lószerszám. Csótáros paripa.*

„Csótáros paripák, patyolat kontyokra tiporván
Pajkos arabsoknak, gőzölgő véröket itták.“
Horvát Endre.

CSÓTH, l. CSÓT.

CSÓTOLGÁS, (csó-tol-og-ás) fn. tt. *csótolgás-t,* tb. *—ok.* Tétova, mintegy csára, csaléra, ide-oda járkálás.

CSÓTOLOG, (csó-tol-og) önh. m. *csótolog-tam,* v. *csótolg-ottam, —tál,* v. *—ottál, csótolg-ott,* htn. *—ni,* v. *csótolg-ni,* v. *—ani.* Görbe, gurba utakon tétovázva csatangol, jön, megy, mint kinek semmi dolga nincs. Gyöke *csó* a *csa* szónak változata.

CSOV, CSÓV, elvont gyöke *csovad, csóva, csóvál* szóknak és származékaiknak, melyek suhogó mozgást. hajladozást jelentenek.

CSÓVA, (csóv-a) fn. tt. *csóvá-t.* Szalmából, szénából, gazból stb. csinált tekercs, melybe tüzes taplót vagy égő üszköt tesznek, azután ide-oda lóbálják, suhogatják, hogy lángot kapjon. Innen átv. értelemben más czélokra is használt hasonló tekercs, különösen a) Madárijesztőül, karókra kötött szalma- vagy rongytekercs. 2) Tilalmat jelentő szalmacsutak rúdra, póznára függesztve. 3) Kapu fölé, vagy ház előtt karóra kötött szalma, jelül, hogy ott katonák szállásolnak. 4) Gyújtó-kanócz, melylyel a taraczkokat, mozsarakat, álgyukat elsütik.

CSOVAD, (csó-ad, v. csov-ad) önh. Vasmegyében am. Sikamlik, csúszik. *A kötél kicsovadt kezéből.* Öszvehúzva: *csód* v. *csódik.*

CSOVADÁS, (csov-ad-ás) fn. tt. *csovadás-t,* tb. *—ok.* Csúszás, sikamlás. V. ö. CSOVAD.

CSÓVÁL, (csóv-a-al) áth. m. *csóvál-t.* Általán valamit ide-oda mozgat. fel-alá lóbál, hajtogat. Különösen: a csóvát forgatja, ide-oda csapkodja, hogy meggyúljon. V. ö. CSÓVA. *Fejét csóválni valami fölött. Farkát csóválni. Ki csóválja rókafarkát, nem kerüli el a csávát.* (Km.)

CSÓVÁLÁS, (csúv-a-al-ás) fn. tt. *csóválás-t,* tb. *—ok.* Valaminek mozgatása jobbra, balra, fel-alá. *Fejcsóválás, farkcsóválás.*

CSOVASZT, (csó-asz-t, v. csov-asz-t) áth. m. *csovaszt-ott,* htn. *—ni.* *—ani.* 1) Valamit kisikamlani, kicsúszni enged, p. kézből a feszült kötelet. Vas vármegyei szó. 2) Átv. ért. hazud, füllent, mintegy hazugságot csúszszant ki a száján.

CSOVASZTÁS, (csov-asz-t-ás) fn. tt. *csovasztás-t,* tb. *—ok.* Csusztatás. V. ö. CSOVASZT.

CSÓVÁZ, (csóv-a-az) áth. m. *csóváz-tam, —tál, —ott.* Csóvával kijelöl, azaz szalma-, szénacsutakkal jegyez. *Kicsóvázni a katonajárást; kicsóvázni az eladó házat, bútort, kocsit. Kicsóvázni a nyilasokra osztott kaszálót.*

CSÓVÁZÁS, (csóv-a-az-ás) fn. tt. *csóvázás-t,* tb. *—ok.* Csóvával kijelölés.

CSOZGA, (csoz-, vagy csosz-ga) fn. tt. *csozgá-t.* Száraz cserjegalyakból gyüjtött tüzi fa, mintegy *csoszogó, sustyogó fa, Székely szó.*

CSOSZOG, l. CSOSZOG.

CSŐ, (1), vagy CSŐH, isz., melylyel a lovat indulásra nógatják, másképp: *czo!* vagy *czoh!* s a csikóra vonatkozva: *csett* és *csih.* Valószinüen ezen gyökből származott *csöd,* mint a *csödít, csödül* szók törzse. Hasonló módon eredtek a mozgásra, cselekvésre biztató *nó!* gyöktől: *nódít, nódúl, nógat,* a *haj!* — tól *hajt, hajszol, hajdú, hajcsár.* V. ö. HÓ! indulatszó és *hódít, hódúl.*

CSŐ, (2), (csö-v) fn. tt. *cső-t,* v. *csöv-et,* tb. *cső-k,* v. *csöv-ek.* Általán hengeralakú végig üreges test. Különösen 1) Az állati és növényi testek ilyetén szervei, melyekben a nedvek föl-alá szivárognak, vagy lerakodnak. *Vizelő cső. Végbélcső. Szemgödör alatti cső. Tejvezető cső. Légcső. Hajcső.* 2) Hengerded alakú különféle készületek, eszközök. *Puskacső, látcső, kútcső. Sebészi cső, mellkapcsoláshoz, végbélsipoly*

metszéséhez, orrfekély kiirtásához való cső; fecskendező cső. 3) Csőhöz hasonló hengerded testek, habár belül nem üregesek is pl. *Kukoriczacső.*

Eredeti alakja: *csöv*, mint a *kö, tö* szóké *köv, töv*, s ezeké *fö, nö j*-vel: *fej, nej.* V. ö. Ó, Ő, mint képző.

A *csöv* törzshöz hasonló a latin *tubus* gyöke: *tub*, és a hellen *σίφων*-é, *σιφ*.

CSÖB, hangutánzó gyök, mind hangjára, mind értelményére nézve rokon *csob* gyökkel, mint a *csobány, csobolyó, csöbör* származékaik mutatják.

CSŐBIBIRCS, (cső-bibircs) ösz. fn. Növénynem a lopvanőszők seregéből és moszatok rendéből, mely a vén fák tövén, vagy a kősziklák közt tenyészik, alakjára nézve elágazó, vagy ágatlan hengeres lomb, belül üres, termése apró gombaforma bibircsók (Cladonia, Lichen).

CSŐBILLEGŐ, (cső-billegő) ösz. fn. Billentyű, azaz kis nyitóka a csőn, melyet nyomás által fel lehet nyitni.

CSÖBÖR, (csöb-ör) fn. tt. *csöbör-t* vagy *csöbröt.* tb. *csöbr-ök.* 1) Vederhez hasonló faedény, vízhordásra való. *Csöbörből vederbe lépni.* Km. 2) Némely tájakon hordóhoz hasonló, de szájánál összébb szoruló födeles edény, víztartásra való. 3) Néhutt, különösen az Érmelléken, bormérő edény, (100 itcze). *Egy csöbör bor.* 4) A székelyeknél, sajtár, dézsa. *Csöbörrel szúnyognak vérét nem vehetni.* Km.

Rokon vele közelebbről a német *Zober*, vagy *Zuber.* V. ö. e gömbölyű edények neveit: *csupor, csobány, köböl*, és *bocska, bodon, bödön.*

CSÖBÖRHORDÓ, (csöbör-hordó) ösz. fn. Szolga, munkás, napszámos, ki csöbörben vizet, bort, sert stb. hord.

CSÖBÖRRÚD, (csöbör-rúd) ösz. fn. Rúd, melyen a csöbröt hordozzák, belé húzván azt a csöbör füleibe.

CSÖBRÖS, (1), (csöb-ör-ös) ösz. fn. tt. *csöbrös-t*, tb. *—ök.* Lásd: CSÖBÖRHORDÓ.

CSÖBRÖS, (2), (mint föntebb) mn. tt. *csöbrös-t*, v. *—et*, tb. *—ek.* Csöbröt tartalmazó, csöbörnyi. *Négy csöbrös, hat csöbrös hordó. Egész csöbrös, fél csöbrös.*

CSÖCS, l. CSÉCS.

CSŐCSELÉK, (1), (csőcs-el-ék) fn. tt. *csőcselék-ét.* Kemenesalyi tájnyelven am. csecsemő, szopós kisded.

CSŐCSELÉK, (2), (csőcs-el-ék) fn. tt. *csőcselék-et.* Itt-ott szedett, elegy-belegy sokaság; aláváló, iminnen-amonnan összecsődült hitvány emberek öszvege; gyülevészség. *Csőcselék ember*, azaz ily hitvány társaságból való. *Csőcselék beszéd*, azaz zavart, kevert, hiábavaló beszéd. A székelyeknél: *csődelék*, minélfogva törzse azon *csőd* volna, melyből *csődül, csődít* származnak.

CSŐD, (1). Elvont törzse *csődít, csődül* igéknek és származékaiknak, melyek bizonyos emberi vagy állati sokaságnak egybegyűjtésére, illetőleg öszvegyülésére vonatkoznak és pedig sürgetés, nógatás, űzés, hajtás által. Minélfogva azon *cső!* indulatszóból elemezhető, melylyel a lovat menésre sürgetik. Képzésre olyan, mint a *bö, ló, no* gyökökből származott *böd* (bődít), *lód* (lódít), *nód* (nódít), s némely mások.

CSŐD, (2) (csö-öd) fn. tt. *csőd-öt.* A jogtudományban és perlekedésben egészen divatossá lett új szó, *csődület* helyett, s am. hitelezők összejövetele közös adós, vagy adósok elleni perben. *Csődöt nyitni, csődöt elrendelni.* Öszvetételekben: *csődper, csődtömeg.* Jelent pályázást is, például: midőn valamely tanszékre, közhírtétel következtében, arra képes férfiak jelenkeznek. Latinul mindkettő *concursus* név alatt ismeretes, de a magyarban a *csőd* szónak használata az utóbbi jelentésben az értelemzavar miatt sem ajánlatos, hanem helyette minden tekintetben czélszerűbb *pályázás* szóval élni. Különben sem mondjuk péld. *Kik a csődülők? hányan csődültek?* ezek helyett: *Kik a pályázók? hányan pályáztak?* stb.

CSŐDED, (cső-ded) mn. tt. *csőded-et.* Csőalakú, minek henger formája van.

CSŐDELÉK, (csőd-el-ék) fn. L. CSŐCSELÉK.

CSŐDELJÁRÁS, (csőd-el-járás) ösz. fn. Törvénykezési eljárás, melyet a csődperben követni kell.

CSŐDGONDNOK, (csőd-gondnok) ösz. fn. Biróság által megbizott személy, ki a zár alá vett csődtömegre felügyel. V. ö. CSŐDTÖMEG.

CSŐDHIRDETÉS, l. CSŐDHIRDETMÉNY.

CSŐDHIRDETMÉNY, (csőd-hirdetmény) ösz. fn. Törvényszéki hivatalos tudósítás, mely szerént tudtokra adatik a hitelezőknek, hogy adósuk bukási per alá kerülvén, bizonyos meghatározott napon, vagy időben követelése, beperlése s igazolása végett, mindenki jelenjen meg.

CSŐDHITELEZŐ, (csőd-hitelező) ösz. fn. Megbukott s csődperbe fogott adósnak hitelezője.

CSŐDÍT, (cső-d-ít) áth. m. *csődít-étt*, par. *—s*, htn. *—ni*, v. *—eni.* Sürgetés, biztatás, nógatás stb. által eszközli, hogy sokan, seregesen valahol, különösen valaminek látása, bámulása végett öszvegyüljenek. *Síppal, dobbal csődíteni a népet valamely látványra. Utczára, piaczra csődíteni a kiváncsi sokaságot. Becsődíteni, öszvecsődíteni.* V. ö. CSŐD (1).

CSŐDÍTÉS, (cső-d-ít-és) fn. tt. *csődítés-t*, tb. *—ék.* Nógatás általi öszveseregeltetés, sokaságnak öszvegyűjtése, különösen valamely látványra.

CSŐDNYILÁS, (csőd-nyilás) ösz. fn. Csődpernek a bukott adós, vagy adósok ellen megkezdése.

CSŐDNYITÁS, (csőd-nyitás) ösz. fn. Az illető törvényszék által annak itéletileg kimondása, hogy valamely adós minden hitelezőjét kifizetni nem képes, vagyis hogy adósságai értékét meghaladják, s ekképen ellene csődületi vagy bukási per rendeltetik.

CSŐDÖR, (csőd-ör) fn. tt. *—t*, tb. *—ök.* Ménló, monyas. Használtatik a hím szamárról is. *A jó csődör vagy megsántul, vagy megvakul.* Km. *Tudja két kézre ugratni a csődört.* Km.

Valamint *monyas* a *mony*-tól, úgy *csődör* a nemző vesszőt jelentő *csék* vagy *csök* szónak *csé* vagy *cső* gyökétől származtatható.

CSŐDÖRCSIKÓ, (csődör-csikó) ösz. fn. Fiatal ménló, melylyel még nem hágatnak kanczát.

CSŐDPER, (csőd-per) ösz. fn. Öszvehivási vagy bukási per, melybe valamennyi hitelező! ugyanazon adós elleni követelésének beadása és igazolása végett felszólítatván, itt mindenkinek keresete a perügyelő vagy más hitelező által is megvíttattatik, egyszersmind a bukott vagyonáról s most már közös vagyonról is (tömeg neve alatt) intézkedések tétetnek, a bukás okai a bukott által szinte beadatni rendeltetvén, megvizsgáltatnak, a követelések bizonyos elsőségek szerént osztályoztatnak, s a mennyiben telik, kifizettetnek stb.

CSŐDPÉRÜGYELŐ, (csőd-pér-ügyelő) ösz. fn. A csődperben kinevezett jogtudó személy, kinek főkötelessége a hitelezők vagy más igénylők követeléseit egyenként megvizsgálni, s amennyiben azokra vagy némelyekre akár valóságukat, akár elsőségöket s kifizetési sorozatukat illetőleg észrevételei volnának, a biróságnak bizonyos kitüzött határidőben bemutatni stb.

CSŐDPÉRTÁRGYALÁS, (csőd-pér-tárgyalás) ösz. fn. Általában az egész csődületi perben eljárás. Különösebben a vitatás alatti kérdéseknek mind az illető felek, mind a biróság általi meghányása vetése.

CSŐDTÖMEG, (csőd-tömeg) ösz. fn. A bukottnak zár alá vett és a hitelezőknek lehető kielégítéséül szolgálandó egész vagyona.

CSŐDTÖMEGGONDNOK, (cső-dtömeg-gondnok) l. CSŐDGONDNOK.

CSŐDŰL, CSŐDÜL, (cső-d-ül) önh. m. *csődül-t.* Tolongva, előzködve gyülekezik, tódul, valamely külső ok miatt nógatva öszvesereglik. *Csődül a kíváncsi sokaság. Zeneszót hallván piaczra, utczára csődül a nép. Becsődül, öszvecsődül.*

CSŐDŰLÉS, CSŐDÜLÉS, (cső-d-ül-és) fn. tt. *csődülés-t,* tb. *—ék.* Tolongva, előzködve, bámészkodva, nógatásra öszvegyülekezés.

CSŐDŰLET, CSŐDÜLET, (cső-d-ül-et) fn. tt. *csődület-ét.* Hitelezők öszvejövetele közösadós, vagy adósok elleni perben. V. ö. CSŐD.

CSŐDÜLETI, (cső-d-ül-et-i), mn. tt. *csődületi-t,* tb. *—ek.* Csődületre vonatkozó. *Csődületi per, csődületi tömeg, csődületi törvényszék vagy biróság.*

CSŐFEKÉLY, (cső-fekély) ösz. fn. Sipoly, sipfekély, l. SIPOLY.

CSŐFORMA, (cső-forma) ösz. mn. Csőhöz hasonló külsejű, csőded.

CSŐFURÓ, (cső-furó) ösz. fn. 1) Személy, ki holmi csős eszközöket készít, pl. puskacsőt, kútcsőt, fecskendőt stb. 2) Azon furó szerszám, melynek segedelmével a cső készül.

CSÖG, fn. tt. *csög-öt.* Csomó, bog, göcs. *Csögbog.* Különösen: a fa ágainak a fa derekába gyökeredzése, mely úgy áll a fában, mintha szegett ütöttek volna bele. Nem más, mint a megfordított *göcs,* honnan: *göcsör, göcsört, göcsörtös.*

CSÖGBÖG, (csög-bög) ikerített fn. l. ÁGBOG.

CSÖGÖL, (csög-öl) áth. m. *csögöl-t.* Székely tájszó, am. a fiatal fának héját bemetszi, lehántja, hogy kiforrjon, illetőleg, hogy csögös legyen.

CSÖGÖS, (csög-ös) mn. tt. *csögös-t,* v. *—et,* tb. *—ek.* Csomós, göcsös, görcsös. Fáról mondatik különösen, melynek derekába az ágak tövei benőttek, s levágatván szegalakú csomót hagynak benne.

CSÖGÖSBÖGÖS, (csögös-bögös) ikerített mn. L. ÁGASBOGAS.

CSÖGÖZ, (csög-öz) áth. mn. *csögöz-tem, —tél, —ött,* par. *—z.* 1) Mondják játszó gyermekekről, midőn csöggel, azaz fáról levágott boggal, vagy csontdarabbal elütösdit játszanak. Mátyusföldén: *csügöz.* V. ö. CSÜG. 2) Bogoz, bogot köt valamire. *Csögözni a kötelet, madzagot.*

CSÖGÖZÉS, (csög-öz-és) fn. tt. *csögözés-t,* tb. *—ék.* Gyermekek ütösdi játéka, melyet csöggel üznek.

CSŐGYÁRTÓ, (cső-gyártó) ösz. fn. Kézmíves, vagy gyárnok, ki eszközökül szolgáló holmi csőket készít, péld. puskacsöveket, kútcsöveket stb.

CSŐHAL, (cső-hal) ösz. fn. Halfaj csőalakú hegyes hosszu orral. (Fistularia).

CSÖK, fn. tt. *csök-öt.* 1) Tuskó, tőke. 2) Hímállatok nemzőtagja, másképp: *csék.* 3) Szeged tájékán, gyermek születésére adott lakoma, paszita.

CSÖK, fn. tt. *csök-öt.* Kovász, savanyító, élesztő, melyet a kenyérsütők használnak, másképp: *czök,* l. ezt.

CSÖKIK, (csök-ik) k. m. *csök-tem, —tél, —ött.* Fogy, növésében elmarad. Innen ered az *ik* elhagyásával *csökken* ige, mint: *bukik, bukkan, szökik, szökken,* Rokonok vele: *csak, csek-ély* stb. V. ö. CSÜGGED.

CSÖKKEN, (csök-ü-en, v. csökk-en) önh. mn. *csökken-t.* 1) Alászáll, becsében veszt, enged, csekélyedik. *Csökken ereje, vagy erejében. Csökken a gabona ára. Megcsökkent a kereskedés. Nagyot csökkenni.* 3) Csökbe, azaz tuskóba ütközik, akad, botlik.

Első pont alatti értéményben a *csekély,* másikban a *tőke* szóval egy eredetű.

CSÖKKENÉS, (csök-ven-és, v. csökk-en-és) fn. tt. *csökkenés-t,* tb. *—ék.* Alászállás, csekélyedés, alábbhagyás, fogyás. *Árcsökkenés, erőcsökkenés, vagyoncsökkenés. Rosz utak miatt csökkenésben van a közlekedés.*

CSÖKKENT, (csök-ven-t, v. csökk-en-t) áth. m. *csökkent-ett,* htn. *—ni,* vagy *—eni.* Alászállít, csekélyít, fogyaszt, gyöngít. *A jó termés csökkenti a gabona árát. Megcsökkentette erejét a betegség.*

CSÖKKENT, (mint föntebb) mn. tt. *csökkent-et.* Ami a maga nemében csekélyebb lett, alászállott, megfogyott. *Csökkent ára, becse valaminek.*

CSÖKKENTÉS, (csök-ven-t-és, vagy csökk-en-t-és) fn. tt. *csökkentés-t,* tb. *—ék.* Cselekvés, mely által valamit csökkentünk, alászállítunk. *Árcsökkentés,* valamely árnak lejebb verése, leszállítása.

CSŐKORALL, (cső-korall) ösz. fn. Korallfaj, mely szorosan egymáshoz tapadó több csőből áll. (Tubipora). V. ö. KORALL.

CSŐKOVÁCS, (cső-kovács) ösz. fn. Kovács, ki vasból különféle czélra szolgáló csöveket készít.

CSÖKÖNÖS, (csök-ön-ös) mn. l. CSÖKÖNYÖS.

CSÖKÖNÖSÖDIK, (csök-ön-ös-öd-ik) l. CSÖKÖNYÖSÖDIK.

CSÖKÖNÖSSÉG, (csök-ön-ös-ség) fn. l. CSÖKÖNYÖSSÉG.

CSÖKÖNYÖS, (csök-öny-ös) mn. tt. *csökönyös-t*, vagy *—et*, tb. *—ek*. Sajátképen lóról mondják, mely makacsul mintegy megköti magát, s vonakodik helyéből mozdulni. Gyöke a csomót jelentő *csög*, azaz *göcs*, melyhez hasonló a rokon értelmü *csök*, t. i. mindegyik a maga nemében nehezen bontható s az oldó erőnek ellentálló. Tisza mellékén : *erkölcsös*, v. *kunhátas*. Átv. ért. emberről mondva am. makacs, nyakas, hajthatatlan.

CSÖKÖNYÖSÖDIK, (csök-öny-ös-öd-ik) k. m. *csökönyösöd-tem*, *—tél*, *—ött*. Csökönyössé lesz.

CSÖKÖNYÖSSÉG, (csök-öny-ös-ség) fn. tt. *csökönyösség-ét*. Lónak erkölcsössége, hibás tulajdonsága, midőn megkötvén magát helyéből nem mozdul, s ide-oda rugdos, ágaskodik. Átv. ért. *makacsság*, *nyakasság*.

CSŐKÖS, (csök-ös) mn. l. CZŐKÖS.

CSÖKÖTT, (csök-ött) mn. tt. *csökött-et*. Mondatik növényről, mely növésében megakadt, csökkent. *Csökött fa, csökött gabona*. Székely szó. V. ö. CSÖKIK.

CSÖKTET, (csök-tet) önh. m. *csöktet-tem*, *—tél*, *—ett*. Mondják lóról, midőn akadozva, mintegy csögbe, göcsbe, csökbe ütődve megy. Képzésre olyan, mint a szintén menésre vonatkozó : *baktat*, *vágtat*, *lüktet*.

CSŐKÚT, (cső-kút) ösz. fn. Kút, mely nem gémes és kankalékos, hanem csővel ellátott, s húzás, vagy nyomás által adja fel a vizet.

CSÖL, elvont gyöke a *csölönk*, *csölönköz* szóknak. Hangutánzónak látszik.

CSŐLÉK, elavult szó, Calepinus magyarázója szerint am. morzsalék, hulladék. Valószinüleg öszve van húzva a *csörmelék* szóból, mely Szeged tájékán szintén morzsalékot, töredéket jelent. V. ö. TÖRMÖLGET.

CSÖLLŐ, csöll-ő, igazabban cső-l-ő) fn. tt. *csöllő-t*. Takácsok kerekes eszköze, melylyel a fonalat csőkre föltekerik. Tisza mellett : *csörlő*, *csöröl* igétől (lásd ezt), túl a Dunán *csévelő*. Gyöke *cső*, *csöv*, illetőleg *cséve*.

CSÖLÖNK, (csöl-önk) fn. tt. *csölönk-öt*. Fából csinált zörgetyűféle gyermek-játékszer, *czölönk* szóval egynek látszik. V. ö. CZÖLÖNK.

CSÖLÖNKÖZ, (csöl-önk-öz) önh. m. *csölönköz-tem*, *—tél*, *—ött*. Fából csinált zörgetyűvel játszik, csölönköt ráz, összever ; csörömpöl.

CSÖM, elvont gyöke *csömör*, *csömböly*, *csömböl*, *csömbölyék*, *csömbök*, *csömbölyödik* szóknak, és ezek származékainak. Legközelebb rokona a vastaghangú: *csom*, *csomó*, *csomb* stb. Mind ezek valami gömbölyüvé alakult, tömörödött testet jelentenek, s ennélfogva hasonlók : *döm*, *dom*, *göm*, *gom*, mint gömbölyü testeket jelentő nevek gyökei : *döme*, *dömbics*, *domb*, *gömb*, *gomb* stb.

CSÖMB, (csöm-b) elvont törzs, olyan, mint *gömb*, melyhez értelmére nézve is hasonlít. *Csömb*, *csömböly* ; *gömb*, *gömböly*. Vastaghangon *csomb*, mint *csombók*, *csombor* szók gyöke. Jelentése : gömbölyüség, tömörség.

CSÖMBÖK, (csöm-b-ök) fn. tt. *csömbök-öt*. Székely szó, am. kurta, vastag lábu kis zömök ember.

CSÖMBŐK, (csöm-b-ők) fn. tt. *csömbők-öt*. Sárból vagy ganajból a kutya szőrére, juh gyapjára stb. tapadott csomó, göcs. l. CSOMBÓK, CSÖMBÖLÉK.

CSÖMBŐKÖS, (csöm-b-ők-ös) mn. tt. *csömbőkös-t*, v. *—et*, tb. *—ek*. Csömbőkökkel tele. *Csömbőkös komondor*, *csömbőkös gyapju*. V. ö. CSÖMBŐK, CSÖMBÖLÉKES.

CSÖMBŐKÖSÖDIK, (csöm-b-ők-ös-öd-ik) k. m. *csömbösöd-tem*, *—tél*, *—ött*. Haján, gyapján, vagy szőrén csömbőkök támadnak. *Csömbőkösödik a ganajon heverésző kutya*. *Csömbőkösödik a juhok gyapja*. V. ö. CSÖMBŐK.

CSÖMBÖL, (csöm-b-öl) áth. m. *csömböl-t*. Csomósan, gömbösen öszvehajtogat, tekerget, csömbbé alakít valamit. Vastaghangon egyezik vele : CSOMBOL.

CSÖMBÖLÉK, (csöm-b-öl-ék) fn. tt. *csömbölékét*. Öszvecsömbölt, csomóvá gyült, vagy gyürödött, s az állatok szőréhez, gyapjához tapadt sár, vagy ganaj. *A komondor farkán, gubanczos szőrén fityegő csömbölékek*. Vastaghangon : *csombolék*.

CSÖMBÖLY, (csöm-b-öly) fn. tt. *csömböly-t*, tb. *—ök*. Csomó, öszvehalmozódott, csomósodott valami. V. ö. CSÖMBÖLÉK.

CSÖMBÖLYÉK, CSÖMBÖLYÉKÉS, l. CSÖMBÖLÉK, CSÖMBÖLÉKES.

CSÖMBÖLYÖDIK, (csöm-b-öly-öd-ik) k. m. *csömbölyöd-tem*, *—tél*, *ött*. Mondják hajról, szőrről, gyapjuról, midőn szálai a hozzá tapadt zsirtól, sártól, ganajtól csomóba tekerednek.

CSÖMCSÖG, (csömcs-ög) l. CSÉMCSÉG.

CSÖMEK, (csömek) fn. tt. *csömek-ét*. A fák derekából kiforradt nagy csomó, göcs.

CSÖMÖGE, l. CSÉMÉGE.

CSÖMÖGÉZ, l. CSÉMÉGÉZ.

CSÖMÖLET, l. CSEMELET.

CSÖMÖR, (csöm-ör) fn. tt. *csömör-t*, tb. *—ök*. 1) Magyar betegség, mely zsiros, kövér ételekből ered, s a váll-lapoczkák között támadó csomókban jelenkezik. Kenés, rázás, dörzsölés, gyúrás által szokták orvosolni, eloszlatni. *Csömört kapni*, *csömört kirázni*. *Kiverték a csömört a hátából*. (Km). 2) Utálat, undor, mely kelletlen rosz ételtől, undok látványtól stb. származik. *Csömör rá nézni*, *oly rút*. *Csömör ember*.

CSÖMÖRFŐZŐ, (csömör-főző) ösz. fn. Gúny neve oly szakácsnak, vagy szakácsnőnek, ki tisztá-

talanúl, undorítólag készíti az ételeket, melyektől az evő csömört kap.

CSÖMÖRHOZÓ, (csömör-hozó) ösz. mn. 1) Csömör nevű nyavalyát okozó. *Csömörhozó zsiros, kövér ételek.* 2) Ami undort, utálatot gerjeszt.

CSÖMÖRKÉL, (csöm-ör-kél) mn. *csömörkél-t.* Gyakorító ért. am. titkon jár, lappang, bujkál (mint csömör az ember hátában). Kemenesali tájszó.

CSÖMÖRLÉS, (csöm-ör-l-és) fn. tt. *csömörlés-t,* tb. *—ék.* Csömör nevű nyavalyába esés; undorodás.

CSÖMÖRLET, (csöm-ör-l-et) fn. tt. *csömörlet-ét.* Állapot, midőn valaki az utálatnak, undornak, csömörnek kedvetlen hatását érzi.

CSÖMÖRLETÉS, (csöm-ör-l-et-és) mn. tt. *csömörletés-t,* v. *—et,* tb. *—ek.* Csömörös, undorító, utálat érzését gerjesztő, csömörös állapotba ejtő. *Csömörletes látvány, piszok, tisztátalanság.*

CSÖMÖRLIK, (csöm-ör-l-ik) k. m. *csömörl-ött,* htn. *—eni.* Csömört kap, csömör nevű nyavalyába esik; undorodik. *Megcsömörleni a zsiros káposztától, a kövér disznóhustól. Attól, amit ott kap, meg nem csömörlik,* am. éhen marad.

CSÖMÖRLŐS, (csöm-ör-öl-ő-ös) mn. tt. *csömörlös-t,* v. *—et,* tb. *—ek.* Aki a csömörlésre, undorodásra nagy hajlandósággal bír; könnyen megcsömörlő, finnyás, kákabélü.

CSÖMÖRÜZŐFŰ, (csömör-űző-fü) ösz. fn. Fehér zászpa, vagy fehér hunyor, mely a csömör ellen hathatós szernek tartatik. Lásd: ZÁSZPA.

CSÖMP, (csöm-p) elvont törzsök, melyből *csömpöly, csömpölyödik* ered, mint: *hömp, hömpöly, hömpölyödik,* vagy *gömb, gömböly, gömbölyödik.* Lágyabb ajakhanggal: *csömb.*

CSÖMPESZ, (csöm-p-esz) mn. és fn. tt. *csömpesz-t,* tb. *—ek.* Hitvány, törpe, idomtalan testalkotásu, tömpe.

CSÖMPÖLY, (csöm-p-öly) fn. tt. *csömpöly-t,* tb. *—ök.* Csomóba tekeredett, gömbölyödött valami, p. sár, ganaj, szőr, haj.

CSÖMPÖLYÖDIK, (csöm-p-öly-öd-ik) k. m. *csömpölyöd-tem, —tél, —ött.* Csomósan öszvegömbölyödik, tekeredik. *Csömpölyödik a ganajon heverő komondor szőre.*

CSÖND, l. CSÉND.

CSÖNDES, mn. l. CSÉNDES.

CSÖNDÍT, áth. l. CSÉNDÍT.

CSÖNG, (csön-ög) l. CSÉNG. Hasonlóan: *csöngés, csèngés, csöndít, csèndít, csöndül, csèndül, csöngetyü, csèngetyü.*

CSÖNK, (csöm-k) l. CSÖMEK, TÖNK.

CSÖNKÖLY, (csöm-k-öly) fn. tt. *csömköly-t,* tb. *—ök.* Csomódad, azaz csönk- vagy tönkalakú kemény test, különösen forgócsont.

CSÖNKÖS, (csöm-k-ös) mn. tt. *csönkös-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Csomós, gömbös, csömbös. *Csönkös faderék.*

CSÖNTÖRÖG, (csöm-t-ör-ög) önh. m. *csöntörög-tem,* vagy *csöntörg-öttem, —tél,* vagy *—öttél, csöntörg-ött,* htn. *—ni,* vagy *csöntörg-eni.* Balaton melléki tájszó, am. *hentereg, fentereg, föntörög, vöntörög,* mintegy testéből csömbölyt képezve forog, gurog.

CSÖP, származékaival együtt, ú. m. *Csöp,* Csöpög, *Csöppen, Csöppent* stb., lásd: CSÈP, CSÈPP, CSÈPÈG stb.

CSÖPÉTE, (csöp-ét-e) fn. tt. *csöpété-t.* Apró tövis, cseres, harasztos, bokros hely, Dunántúli szó. Másképen: *csepéte, csepőcze.* L. ezeket.

CSÖPÖRÖDÉS, (csöp-ör-öd-és) fn. l. TÖPÖRÖDÉS és CSÈPÈRÈDÉS.

CSÖPÖRÖDIK, (csöp-ör-öd-ik) k. m. *csöpöröd-tem, —tél, —ött,* lásd: CSÈPÈRÈDIK és TÖPÖRÖDIK.

CSÖPÖRÖDÖTT, (csöp-ör-öd-ött) mn. tt. *csöpörödött-et.* 1) Aszott, fonnyadt, ránczosodott, másként: *töpörödött. Csöpörödött alma, körte, szilva; csöpörödött, ránczos bőrü boszorkány.* 2) Cseperedett, aprónként nevekedő. V. ö. CSÈPÈRÈDIK.

CSÖPPEL, (csöpp-el) áth. m. *csöppel-t.* Kicsinyel, a maga nemében mintegy cseppnyinek tart, mond. Átv. ért. olcsárol, kisebbít, gyaláz. Kemenesali tájszó.

CSÖPŰ, (csöp-ü) l. CSÈPŰ.

CSÖR, hangutánzó gyök, jelent 1) oly hangot, melyet valamely hánytvetett, kemény anyagból készült eszköz ad, pl. láncz; 2) némely állatok hangját, pl. *a csörgő kacsáét, a szarkáét* stb. Származékai: *csörcs, csörög, csördül, csördít, csörömp, csöröl,* vagy *csöröl, csörtet* stb. Öszvetétellel: *csörpör, csörrel, pörrel.* 3) Azonos *tör* szóval, mint *csörge, csörme, csörmelék* gyöke.

CSŐR, (cső-r, vagyis cső-orr) fn. tt. *csőr-t,* tb. *—ök.* 1) A madarak állkapcsából kinyuló szarunemű és szájat, vagy ajakat képező tag, másként: madárorr. *Hosszú, rövid, egyenes, görbe, hegyes, tompa, keskeny, széles csőr. A harkály csőrével vágja a fát.* 2. L. CSŐRE.

Cső gyökből, némi hasonlatánál fogva, új alkotású szó.

CSÖRALMA, (csör-alma) ösz. fn. Többféle almafajok, melyek magvai tágan vannak csutkáikban, s megrázva csörögnek.

CSÖRCS, (csör-cs) fn. tt. *csörcs-öt.* Fémből készült fülbevaló, függő. Régi s elavult szó. Valószinűleg csörgő tulajdonságától kapta nevét.

CSÖRCSE, (csör-cse) fn. tt. *csörcsé-t,* l. CSÖRCS.

CSÖRCSELYE, (csör-cs-el-ő), tt. *csörcselyé-t;* l. CSÖRCS.

CSÖRCSŐ, (csör-cs-ő, vagy csör-cs-ü) fn. tt. *csörcső-t;* l. CSÖRCS.

CSÖRD, (csör-d) elvont törzs, melynek gyöke a hangutánzó *csör,* származékai: *csördít, csördül.* V. ö. — D, mint közép képző.

CSÖRDÍT, (csör-d-ít) áth. m. *csördít-ett,* htn. *—ni,* v. *—eni,* par. *—s.* Valan it megmozdítás, ütés, dobás stb. által *csör* hangot adni kényszerít. *Kardot*

csördíteni, lánczot csördíteni. Megcsördíteni a paizs oldalát.

Képzésre hasonló a *zördít, dördít, kondít, csendít* és sok más, kiváltképen hangutánzó gyökökből származott igékhez.

CSÖRDÍTÉS, (csör-d-ít-és) fn. tt. *csöditést*, tb. *—ék*. Cselekvés, mely által eszközöljük, okozzuk, hogy *csör* hangot adjon valami. *Láncz, kard csördítése.*

CSÖRDÜL, CSÖRDÜL, (csör-d-ül) önh. m. *csördül-t. Csör* hangot ad. *Csördülnek a szekérre hányt vasszálak. Megcsördül a fán ülő szarka. Megcsördül a hős kezében a megütött paizs. Megcsördül a lovas oldalán a kard. A földre, köre estett láncz nagyot csördült.*

CSÖRDÜLÉS, CSÖRDÜLÉS, csör-d-ül-és) fn. tt. *csördülés-t*, tb. *—ék*. Valami tárgynak, eszköznek ütés, megrázás stb. által *csör* hangot adása. *Kardcsördülés, lánczcsördülés.*

CSŐRE, (csö-r-e) fn. tt. *csöré-t*. 1) Fecskendőnemű sebészi eszköz, híg gyógyszerek belövelésére az alfel nyilásán. (Klystier). 2) l. CSÓRÉ, PŐRE.

CSÖREG, (csör-eg) fn. l. CSÖRGEKÍGYÓ.

CSŐREG, (csőr-eg) fn. tt. *csöreg-ét*. Madárnem, mely aránylag igen nagy, öblös, fölötte vékony s fűrészes szélű csőre által tűnik ki. (Rhamphasztos).

CSÖREGE, CSÖREGE, (csör-eg-e) fn. tt. *csöregé-t*. Zsirban sült, forgácshoz hasonló, s igen *törékeny* tésztás étek neme. Máskép: *csöröge, csörme, heröcze, forgácsfánk.*

CSÖREGEFŰZ, (csörege-füz) ösz. fn. Füzfák egyik faja, melynek levelei láncsásak, kihegyzettek, kopaszok, alul-fölül egyszinűk, ikrás fűrészfogúk. Ágai csak kicsiny ütésre is ízen eltörnek, mint a csöröge sütemény.

CSÖREJ, (csör-ej) fn. tt. *csörej-t*, tb. *—ék*. Többszörözött, folytatott *csör* hang. *Csöréjjel járnak a békóba vert rabok. Csörejt üt a csalitban futó szarvas. A kocsik csöreje miatt nem hallik a szó.* Olyan, mint: *dörej, zörej, moraj, zsibaj.*

CSÖRF, (csör-f) elvont, vagy kiavult törzs, jelent locskaságot, sok haszontalan beszédet, mint származékai: *csörföl, csörfös* mutatják.

Képzésre hasonló *dölf, kajf* szókhoz.

CSÖRFÖL, (csör-f-öl) önh. m. *csörföl-t*. Csörgő, zörgő hangon locsog, jár a szája. Máskép: *cserfél, cseréfél.*

CSÖRFÖS, (csör-f-ös) mn. tt. *csörfös-t*, v. *—et*, tb. *—ek*. Csahos, csörgő, zörgő beszédű, zajosan beszélő, mint a csörgőkácsa.

CSÖRG, (csör-g, vagy -ög) l. CSÖRÖG.

CSÖRGE, (csör-ög-e) fn. tt. *csörgé-t*. 1) Kiolvasztott szalonna maradványa, megsütött, vagy égetett szalonna rostja; máskép: *töpörtő* (tepertő), *töpörtyü. Húsos csörge. Összvemegy, mint a csörge.* (Km). *Csörgével készitett pogácsa.* Átv. ért. Kihányás, kivarasodás az ajakakon, vagy ajakak körül. *Papcsörgét evett.* (Km.), azaz csörge alakú kihányás van a száján. 2) Baranyai tájnyelven am. kis patak, csermely, csörgeteg.

CSÖRGEALMA, (csörge-alma) lásd: CSÖRALMA.

CSÖRGEDÉZ, (csör-g-ed-éz) önh. m. *csörgedéz-tem, —tél, —ëtt*, par. *—z*. Patakról, csermelyről mondatik, mely apró kövecseken futva *csör* hanggal folydogál. Költői nyelvben használtatik a vérnek az erekben való folyásáról, vagy kiömléséről is. *Tiszta magyar vér csörgedez ereiben.*

CSÖRGEDÉZÉS, (csör-g-ed-éz-és) fn. tt. *csörgedézés-t*, tb. *—ék*. A pataknak, csermelynek, forrásnak folydogálása, midőn kövecseken haladván *csör* hangot ad.

CSÖRGEDÉZET, (csör-g-ed-éz-et) fn. tt. *csörgedézet-ét*. Azon folytonos *csör* hang, melyet hallani, midőn a patak, vagy csermely kövecseken folydogál.

CSÖRGEDÉZŐ, (csör-g-ed-éz-ő) mn. tt. *csörgedéző-t*. Ami folytonos *csör* hanggal folydogál. *Csörgedező patakok, csörgedező forrásvíz.*

CSÖRGEKÍGYÓ, (csörge-kígyó) ösz. fn. Kígyófaj, mely élő fiakat szül; farka végén átlátszó, bőrkeménységű, s egymással rétegesen összefüggő, hólyaghoz hasonló csuklói vannak, melyekkel csörgést indít. Csípése halálos. (Crotalus). Máskép: *csöreg.*

CSÖRGELAPÓR, (csörge-lap-ór) ösz. fn. Növényfaj a lapórok neméből, csészéje sima, fényes, sárgás, szára veres pontokkal pettegetett; levelei ellenesek, láncsásak, nyeletlenek; murvái fűrészfogasak. Máskép: *csengő kóró, kakastaréj.* (Rhinanthos crista galli).

CSÖRGÉS, (1),(csör-g-es) fn. tt. *csörgés-t*, tb. *—ék*. Többszörött, folytonos *csör* hangzása valaminek. *Kardcsörgés, lánczcsörgés, fegyvercsörgés*, l. CSÖRÖG.

CSÖRGÉS, (2), (csör-ge-és) mn. tt. *csörgés-t*, vagy *—et*, tb. *—ek*. Csörgével készített, sütött, főzött. L. CSÖRGE. *Csörgés pogácsa, csörgés gombócz, csörgés lángos.* Átv. ért. *csörgés száj*, azaz kisebesedett, varas.

Szabatos kiejtéssel abban különbözik a *csörgés* főnévtől, hogy ebben az é élesebb, amabban tompább.

CSÖRGET, (csör-g-et) áth. m. *csörget-tem, —tél, —ëtt*, paran. *csörgess*. Valamely kemény testet úgy hányvet, ráz, mozgat, ver, hogy *csör* hangot adjon folytonosan. *Pénzt csörgetni a zsebben; kardot csörgetni az utcza kövezetén; paizst csörgetni.*

CSÖRGETEG, (csör-g-et-eg) fn. és mn. tt. *csörgeteg-ét*. 1) Olyan patak, csermely, mely kövecseken *csör* hangot adva folydogál. 2) Jelző gyanánt mondatik oly folyókról, melyek kövecsen folydogálnak és csekélyek, minél fogva csörgésöket hallani.

CSÖRGETÉS, (csör-g-et-és) fn. tt. *csörgetés-t*, tb. *—ék*. Valamely kemény testnek más kemény testtel olyatén összveütése, mely többszörözött *csör*rel hangzik vissza. *Kardcsörgetés, lánczcsörgetés.*

CSÖRGETŐ, (csör-ög-et-ő) fn. tt. *csörgetö-t.* Eszköz, gyermeki játékszer, vagy madárijesztö készület, mely vagy emberi kéz, vagy szél által rázatva csörög. Máskép lágyítva: *csörgetyü*, mint: *billentö, billentyü, förgetö, förgetyü*, s több hasonlók.

CSÖRGETYŰ, (csör-ög-ety-ü) l. CSÖRGETŐ.

CSÖRGŐ,(1),(csör-ög-ö) mn. tt. *csörgö-t.* Ami *csör* hangot ad. *Csörgö láncz, csörgö szarka, csörgö kacsa, csörgö kigyó, csörgö szekér, csörgö sipka. Csörgö börgö.*

CSÖRGŐ, (csör-ög-ö) fn. tt. *csörgö-t.* 1) Érczből készült gomb-, teke-, vagy más alakú üreges szer, belül érczszívvel, vagy golyócskákkal ellátva, melyek rázás által csörögnek. *Csörgö a szánkázók lovain; csörgö a bolondok sipkáján.* 2) Azon golyócskák, melyek üregben rázás által hangot adnak.

CSÖRGŐALMA, (csörgö-alma) l. CSÖRALMA.

CSÖRGŐBOT, (csörgö-bot) ösz. fn. Csörgö karikával, gyürüvel, gombbal stb. szerelt bot.

CSÖRGŐDOB, (csörgö-dob) ösz. fn. Dob, melynek oldalán köröskörül csörgök függenek, melyet ököllel szoktak ütni.

CSÖRGŐKÁCSA, (csörgö-kácsa) ösz. fn. Vadkácsák kisebb faja, mely igen sokat kiáltoz. Átv. ért. gúnyneve oly embernek, ki sokat locsog, csörföl.

CSÖRGŐKÍGYÓ, (csörgö-kígyó) l. CSÖRGEKÍGYÓ.

CSÖRGŐKORSÓ, (csörgö-korsó), ösz. fn. Szájas korsó, melyben apró golyócskák vannak égetett gerencsérföldböl. Ily korsó, ha üres, megrázva csörög, péld. az úgynevezett vászonkorsók.

CSÖRGÖNCZ, (csör-g-öncz) ösz. fn. A csörgőkígyók legveszedelmesebb, legmérgesebb faja.

CSÖRGŐRÉCZE, l. CSÖRGŐKÁCSA.

CSÖRGŐRÉZ, (csörgö-réz) ösz. fn. Igen vékony lemezzé lapított sárgaréz, mely úgy fénylik, mint az arany, s minden rezzenésre csörög.

CSÖRGŐRUCZA, (csörgö-rucza) l. CSÖRGŐKÁCSA.

CSÖRGŐS, (csör-ög-ö-ös) mn. tt. *csörgös-t*, v. *—et*, tb. *—ek.* Csörgövel, vagy csörgökkel ellátott. *Csörgös dob, csörgös lovak, csörgös korsó.* V. ö. CSÖRGŐ.

CSÖRGŐSAPKA, (csörgö-sapka) ösz. fn. Csúcsos sapka, melynek végén csörgö van; udvari bolondok sapkája.

CSÖRGŐSZÁN, (csörgö-szán) ösz. fn. Szán, melyet csörgőkkel ellátott szerszámu lovak húznak.

CSÖRIGE. l. CSŐREGE.

CSÖRKŐ, (csör-kö) ösz. fn. Belül üres kö, melynek üregében kemény ásványtest van, mely, ha megrázzák, zörög.

CSŐRLÉS, (csö-ör-öl-és). fn. tt. *csörlés-t*, tb. *—ék.* A fonalnak csöre gombolyítása, tekerése. V. ö. CSŐRÖL.

CSŐRLŐ, CSÖRLŐ, (csö-ör-öl-ö), vagy csör-öl-ö) fn. tt. *csörlö-t.* Takácsok eszköze, melylyel a fonalat csökre gombolyítják, s melylyel azt a vetélöbe húzzák.

CSÖRME, (csör-me) fn. tt. *csörmé-t.* Baranyában am. *csörege*, forgácsfánk, zsirban sült tésztás étel neme.

CSÖRMELÉK, (csör-m-el-ék) fn. tt. *csörmelék-et.* Töredék, morzsalék, hulladék, ízék, mely az evö barom után a szénából, szalmából, kóróból stb. megmarad. Máskép *törmölék* a *törmöl* igétöl. V. ö. TÖRMÖLGET.

CSÖRÖG, (csör-ög) önh. m. *csörög-tem*, vagy *csörgöttem, —tél*, v. *csörgöttél, csörgött;* htn. *—ni*, v. *csörgeni*, v. *csörgni.* 1) Valamely kemény, szilárd test, más kemény testhez ütödvén *csör* hangot ad többször, vagy folytonosan. *Csörögnek a nyargaló lovagok kardjai. Csörög a rabok lábain a láncz.* 2) Mondatik némely madarakról, melyek nyers kiáltozó hangon szólanak, p. *csörög a szarka, csörög a csörgö récze. Csörög a szarka, vendég jön.* (Km). *Csörög börög a szarka, násznagy akar lenni.* (Lakod. vers). 3) Mondatik a kövecseken folydogáló kisebb vizekről. *Csörög a patak.* A finnben *sirisen* am. *csörgök.*

CSÖRÖGÉS, l. CSÖRGÉS, fn.

CSÖRÖGE, CSŐRÖGE, l. CSŐREGE.

CSŐRÖL, (csör-öl, v. csö-ör-öl) áth. m. *csöröl-t*, v. *csörlött*, htn. *—ni*, v. *csörleni.* Fonalat csöre gombolyít, teker. Tehát vagy a *csö* szótól, vagy a *csör* hangutánzó gyöktöl ered, minthogy nagy csörömpöléssel jár.

CSŐRÖLÉS, l. CSŐRLÉS.

CSÖRÖMP, (csör-ömp) fn. tt. *öt.* Jelent folytonos *csör* hangot, vagy azon eszközt, mely rázás által *csörög*, mint *kolomp, dörömb, doromb, zörömb.*

CSÖRÖMPÖL, (csör-ömp-öl) önh. m. *csörömpöl-t.* Folytonosan és erösen csörög, vagy csörget valamit, pl. *csörömpöl a vékony vasrudakkal megrakott, s köves uton haladó szekér; csörömpölnek a kánczsindló résmívesek.*

CSÖRÖMPÖLÉS, (csör-ömp-öl-és) fn. tt. *csörömpölés-t*, tb. *—ék.* Valamely szilárd kemény testnek, kölönösen érczneк erös és folytonos zörgése, csörgése.

CSŐRÖND, (csö-r-önd) fn. tt. *csöröndöt.* Újhollandi emlös állat, mely egészben véve vizikígyóhoz hasonló, s száj helyett széles, lapos csöre van, mint a réczének. (Ornithorhynchus paradoxus).

CSÖRÖTNEK, falu Vas megyében, helyr. *Csörötnek-re, —en, —röl.*

CSÖRPÖR, (csör-pör) ösz. fn. Veszekedés, erös szóváltás, hangos perlekedés. *Lesz csörpör. Nagy csörrel pörrel.*

CSÖRREN, (csör-ü-en v. csörr-en) önh. m. *csörrent.* Hirtelen egyes *csör* hangot ad. *Csörren a vitéz oldalán a kard. Nagyot csörrent mellvasa, midön elesett. Megcsörrent a fegyver markában.*

CSÖRRENÉS, (csör-ü-en-és, v. csörr-en-és) fn. tt. *csörrenés-t, —ék.* Hirtelen egyes *csör* hang adása.

CSŐRSZARV, (csör-szarv) ösz. fn. Indiai madárnem, melynek homlokán szaruféle kinövés van. (Buceros rhinoceros).

CSÖRT, (csö-r-t) kiavult törzsök, melyből *csörtet, csörtöl, csörtöz* igék származnak. Jelentése am. a *csör* szóé, a *t* betü által nagyobb nyomatosságot kapván. Olyan, mint *göcsör göcsört, csopor csoport, hóbor hóbort* stb.

CSÖRTET, (csör-tet, v. csört-et) áth. m. *csörtet-tem, —tél, —ett,* par. *csörtess.* Valamit csörögni késztet, úgy megüt, megráz valamit, hogy csörögjön. *Kardot csörtetni az utcza kövezetén. Rabláncsot, bilincset csörtetni.*

CSÖRTETÉS, (csör-tet-és, v. csör-t-et-és) fn.tt. *csörtetés-t,* tb. *—ék.* Szilárd testnek, pl. fegyvernek olyatén rázása, ütése stb., mely *csör* hangoztatással hat a fülekbe. *Kardcsörtetés, puskacsörtetés.*

CSÖRTÖL, (csör-t-öl) önh. m. *csörtöl-t.* Fegyvert összeüt, vagy zördít. *Kardjaikkal csörtölnek a harczolók.*

CSÖRTÖLÉS, (csör-t-öl-és) fn. tt. *csörtölés-t,* tb. *—ék.* Öszveütődött fegyverek csörgése.

CSÖRTÖLÖZ, (csör-t-öl-öz) önh. m. *csörtölöztem, —tél, —ött,* par. *—z.* Gyakran, vagy folytonosan csörtöl, fegyvert csörögtet, zörögtet.

CSÖRTÖLÖZÉS, (csör-t-öl-öz-és) fn. tt. *csörtölözés-t,* tb. *—ék.* Gyakori, ismételt, folytonos csörtölés, fegyvercsörögtetés.

CSÖRTÖZ, (csör-t-öz) m. *csörtöz-tem, —tél, —ött.* L. CSÖRTÖL.

CSÖRTÖZÉS, (csör-t-öz-és) l. CSÖRTÖLÉS.

CSŐS, (cső-ös) mn. l. CSŐVES.

CSŐSEB, (cső-seb) ösz. fn. l. CSŐFEKÉLY.

CSŐSCSÉBÉR, (csős-csébér) ösz. fn. Cseber, vagy más hasonló edény, melyen a pálinkafőző üst csője keresztül megyen. Székely szó.

CSŐSZ, (cső-sz) fn. tt. *csősz-t,* tb. *—ök.* Mezőőr, mezőkerülő, ki a határban a tilosokra felügyel, s a tilosba menő marhát behajtja. Csősznek hívják, mert csővel (puskával) szokott járni. Balaton mellékén: *botos,* ha bottal jár. *Dinnye-, kolompér-, kukoricza-csősz. Szabadon jár, mint a csősz lova.* (Km). *Csősz leszek én a nyáron, itt a pesti határon.* (Népdal). *Néha a csősz is lop.* (Km). *Megnyomta lábát a csősztökör.* Km. Tájejtéssel: *csős.*

CSŐSZÁR, (cső-szár) ösz. fn. A csőnek szára, azaz szilárd, hengerded test, mely a csőnek, mint üregnek héját képezi.

CSŐSZGUNYHÓ, (csősz-gunyhó) ösz. fn. Nádból, szalmából, kákából stb. készített kúpos gunyhó, mely rendesen a határ magasabb helyén áll, délfelé nyiló alacson ajtóval, s gyakran górfa, azaz csőszlajtorja is van mellette, melyre felmászván a csősz kémleli a környéket.

CSŐSZI, (cső-sz-i) mn. tt. *csőszi-t,* tb. *—ek.* Csőszhöz tartozó, csőszre vonatkozó, csőszt illető. *Csőszi kötelesség; csőszi felügyelés.*

CSŐSZIRMU, (cső-szirmu) ösz. mn. Minek szirmai, azaz virágleveleí csőalakúak. *Csőszirmu növények.* V. ö. SZIROM.

CSŐSZKÉVE, (csősz-kéve) ösz. fn. A learatott gabonából a holdak vagy kereszték mennyiségéhez képest a csőszöknek járni szokott szalmás gabona. *Köszönje meg, ha csőszkéve jut neki.* (Km.)

CSÖSZÖG, (csösz-ög) önh. A vastaghangu *csoszog* igének változata. L. CSOSZOG.

CSÖT, hangutánzó elvont gyök. Származékai: *csötebota, csötlik, csötönyöz, csötör.* Rokon a *cset,* vastaghangon *csat* gyökkel.

CSŐTE, (cső-te) fn. tt, *csőté-t.* Általán, hüvelyes vetemény, milyenek bab, borsó, lencse. Nevét magtartójának csőalakjától kapta.

CSÖTEBOTA, (csöte-bota) ösz. mn. Mondják oly emberről, ki mentében gyakran csötlik-botlik. *Csötebota csámpás ember.*

CSŐTÉR, (cső-te-ér) fn. tt. *csőtér-t,* tb. *—ek.* Tengeri férgek neme, melyeknek teste csőte- vagyis hüvelyalaku, melyek sziklákhoz és vízi növényekhez tapadnak, s ha nyugalmokban zavartatnak, a beleikben öszvegyült vizet kifecskendik. (Ascidia).

CSŐTÉS, (cső-te-es) mn. tt. *csőtés-t,* v. *—et,* tb. *—ek.* Aminek csőteféle magtartója van. *Csőtés vetemények.*

CSŐTISZTÍTÓLÁNCZ, (cső-tisztító-láncz) ösz. fn. Sajátságos lánczeszköz, melylyel a rozsdás, vagy akármely mocsokkal beszennyezett csőket megtisztogatják.

CSÖTLIK, (csöt-lik, vagy csöt-öl-ik) k. m. *csötl-ött,* htn. *—eni.* Sajátképen a lóról mondatik, mely mentében vagy futtában megbotlik, térdre bukik, meg fölkapaszkodik. *Csötlikbotlik.* Átv. ért. mondatik a nyitókás késekről s egyéb eszközökről, midőn előre vagy hátra csapódnak. *Csötlik a rosz bicsak, csötlik az elszalasztott puskasárkány.* Máskép: *csetlik.*

CSÖTLŐBOTLÓ, (csötlő-botló) ösz. mn. Lásd: CSÖTEBOTA.

CSŐTÖK, (cső-tök) ösz. fn. Különös tökfaj, melynek hosszú csőalakú szára, nyele van; nyakas tök, lopó tök. Borszívásra alkalmas, ha megérvén és megszáradván, a belét és magvát kiszedik.

CSÖTÖL, l. CSÖTLIK.

CSÖTÖNY, (csö-töny) kiavult törzsök, jelenti azon hangot, melyet hallani, midőn a láb valamibe ütődik, belebotlik. Származéka: *csötönyöz.*

CSÖTÖNYÖZ, (csöt-öny-öz) önh. m. *csötönyöztem, —tél, —ött,* par. *—z.* Botorkálva, csoszogva megy.

CSÖTÖR, (1), (csöt-ör) áth. mn. *csötör-t,* vagy *csötr-ött,* htn. *—ni,* v. *—eni.* Cseter, csavar, teker, úgy fordít valamit, hogy *csöt, cset* hangot ad. Rokona: *gyötör.*

CSÖTÖR, (2), (csöt-ör) fn. tt. *csötör-t,* vagy *csötröt,* tb. *—ök,* v. *csötrök.* Eredeti értelme: *csavar, csavart, csavar formáju, összvetekert* stb., mely értelem él a *csötör* v. *cseter* igében, hasonlóképen a rokon származatú s alakú: *csötrös, csitri, csutora* szókban is. Jelenti a gabonamérűnek negyedét, negyed

részét. Négyes számot jelentő értelemben megvan e szó a szanszcrit: *csatvar* és *csatur*, zend: *csatuvar* és *csathru*, persa *csár* és *csahar*, kurd *csar*, hellen *τέτταρα*, ir *ceathair*, török *dört*, czigány *csár*, latin *quatuor*, ettől a franczia *quatre*, olasz, spanyol *quatro* stb. szókban, miért is a szláv nyelv, hol *csetri*, *stiri*, stb. alakban él, azt egyedüli sajátjának nem tulajdoníthatja, mint számtalan másokat sem. V. ö. CSÖTÖR, áth. igét. és *Cseter*, *Csetert*, vagy *Csötört* neveket is.

CSÖTÖRT, (csöt-ört) fn. tt. *csötört-öt*. Eredetileg *csötör* igének részesülője levén am. csavart, tekert, öszvetekert. Innen mostani tájdivatos jelentése: átmérő, átalló (diameter), másképen: *csetert*. *Kenyér csötörtje*, *kalap csötörtje*, azon hossza, mely előállana, ha a kalap öszvecsötörtetnék, vagy öszvenyomatnék, az egésznek körülbelől egy negyed része.

CSÖTÖRTÖK, (l. CSÖTÖR) fn. tt. *csötörtök-öt*. Jelenti a hét negyedik napját, amennyiben első napja *hétfő*, második *kedd* (ketted), stb. Egyházi felosztás szerént azonban a vasárnap elsőnek vétetvén, csötörtök ötödik napot (feria quinta) jelent, s innen magyarázandó, hogy *Csötörtökhely* szepességi mezőváros *Quintoforumnak* neveztetik. Egyeznek vele a szerb *tsetertek*, cseh *tsvrtek* stb. 2) Használtatik hangutánzó gyanánt ezen mondatban: *Csötörtököt vetett puskája*, azaz *csöttent-csettent* a sárkány, de a lőpor el nem sült. Nevezetesebb csötörtöki napok: *zabáló* vagy *kövér csötörtök*, azaz utósó csötörtök a farsangban; *csonka csötörtök*, azaz első csötörtök a nagy böjtben; *nagy* vagy *zöld csötörtök*, azaz husvét előtti csötörtök, mely közvetlenül a nagypénteket előzi meg; *áldozócsötörtök*, azaz Urunk mennybemenetele napja, minthogy a katholikusoknál a husvéti gyónás és áldozás szakának ez utósó napja.

CSÖTÖRTÖK, több helység neve, helyr. *Csötörtök-re*, *—ön*, *—ről*, vagy *—be*, *—ben*, *—ből*.

CSÖTÖRTÖKHELY, (csötörtök-hely) mv. Szepesben és puszta Szalában helyr. *—hely-re*, *—en*, *—ről*.

CSÖTÖZ, (csöt-öz) önh. m. *csötöz-tem*, *—tél*, *—ött*, par. *—z*. Láb alatt akadékoskodik, másokhoz csötlik, ütödik.

CSÖTRÖS, (csöt-ör-ös) mn. tt. *csötrös-t*, vagy *—et*, tb. *—ek*. Gömörben am. rövidre vágott hajú, másutt: *csitri*. L. ezt.

CSŐÜR, (cső-ür) ösz. fn. A csőnemű eszköznek, különösen álgyu-, puskacsőnek ürege.

CSŐÜVEG, (cső-üveg) ösz. fn. Különös készületű, köszörült üveg, milyent a látcsővekbe alkalmaznak.

CSÖVES, (cső-es, v. csöv-es) mn. tt. *csöves-t*, v. *—et*, tb. *—ek*. Csővel ellátott, minek csöve van, csővel bővelkedő. *Csöves mértani asztal*, *csöves kukoriczaszár*, *csöves bot*, *csöves kút*, *csöves szirmu virágok*.

CSÖV, l. CSŐ. Elébbi alakjában oly ragok és képzők előtt használtatik, melyek önhangzóval kezdődnek (kivévén az *é* és *i-t*), mint: *csöv-et*, *csöv-ek*, *csöv-em*, *csöv-es*, *csöv-ez* stb., (de *cső-ért*, *cső-ig*).

CSÖVECSKE, (csöv-ecs-ke) kics. fn. tt. *csövecské-t*. A maga neméban vagy aránylag kisded cső.

CSÖVEG, (csöv-eg) fn. tt. *csöveg-et*. Némely férgek csőalaku héja, burka.

CSÖVELY, (csöv-ely) fn. tt. *csövely-t*, tb. *—ek*. 1) Halnem, csőalakú hosszu orral. (Fistularia tabacaria). 2) Tüskés csiga, melynek teste hat, s farka mintegy három hüvelyknyi hosszu. (Murex colus).

CSÖVÉNY, (csöv-ény) fn. tt. *csövény-t*, tb. *—ek*. A madártollnak azon része, mely belül üres, és csövet képez. *Csövényből metszett irótoll*. *Csövényben tartott kéneső*.

CSÖVESCSIGA, (csöves-csiga) ösz. fn. Csőalaku csiga, melynek hosszukás hengerded héja csövet képez.

CSÖVESKÚT, (csöves-kút) ösz. fn. Kút, mely csövön adja fel a vizet, különböztetésül a kankalékos, vödrös stb. kutaktól.

CSŐVIRICS, (cső-virics) ösz. fn. Növénynem a nyolczhímesek seregéből és egyanyások rendéből; csészéje négy metszésü, a hosszú magzat csúcsán, bokrétája négyszirmu, tokja hosszú cső, honnan a neve (Epilobium). Fajai: *keskeny*, *rozmaringos*, *piros*, *szőrösödő*, *hegyi*, *négyszögü*, *derécze-*, *havasi csővirics*.

CSŐVÍZ, (cső-víz) ösz. fn. Víz, mely kútból, forrásból, vagy folyóból csövön szivárog valahová.

CSŐZ, l. CSŐSZ.

CSU, vagy CSÚ, elvont gyök, mely más-más családu származékokban különféle értelményü. 1) Hangutánzó a *csusz*, *csuz* származékokban. 2) Kedélyhang a *csúf*, *csúnya* szókban. 3) Mint a *csúcs*, *csúp* gyöke rokon a *cső*, *csöv* szókkal.

CSUB, elvont hangutánzó gyök, máskép: *csob*. Jelenti valamely lezuhanó testnek, vagy mozgó, hullámzó víznek csapkodó hangját. Kettőztetett végbötüvel, *csubb*, honnan: *csubbot vetni am. csubokolni*. *Csubbot vetnek a csapkodó hullámok*.

CSUBOKOL, (csub-ok-ol) önh. m. *csubokol-t*. Az ütött, csapott, vagy hullámzó víz megütődve *csub* hangot ad; vagy a vízben úszó, taposó a vizet hangoztatja.

CSUBOR, (csub-or) fn. tt. *csubor-t*, vagy *csubrot*, tb. *—ok*, v. *csubrok*. A szövőszéken keresztbe vetett hosszú, erős rúd, melyre a szövendő fonalat tekerik. Azonos *csobor* szóval.

CSÚCS, CSUCS, (1), (lásd: CSÚ) fn. tt. *csúcsot*. Felhangon *csücs*, mi ismét am. a kicsinyített *cső*, azaz *csöcs*. Jelenti tulajdonkép a hégyes, szegletes, testnek legvékonyabb, legkeskenyebb részét, azaz végét. *Tojás csúcsa*, *orr csúcsa*. *Csúcsra végződő szántóföld*. *Zacskó csúcsa*, *csuklya csúcsa*. Rokon ért. jelenti valaminek tetejét, ormát. *Hegy csúcsa*, *torony csúcsa*, *ház csúcsa*, *süveg csúcsa*. *A tyúkmony is megáll az asztalon, ha betöröd a csúcsát*. (Km.) *Csúcsra állítani valamit*. *A magas árvizből alig látszanak ki a fák csúcsai*. A szanszkritban *csúdá* tetőt, hegycsúcsot jelen.

CSÚCS, (2), falvak Erdélyben; helyr. *Csúcs-on*, *—ra*, *—ról*.

CSUCSA, (1), (csucs-a) fn. tt. *csucsá-t.* Lándsa. Eléjön a Régi magyar Passio (kiadta Toldy Ferencz), 170. lapján. L. CZUCZA.

CSUCSA, (2), falu Erdélyben, Kolos megyében; ALSÓ—, máskép *Acsucsa*, falu Zaránd megyében; helyr. *Csucsá-n, —ra, —ról.*

CSÚCSABLAK, (csúcs-ablak) ősz. fn. Nem négyszegű vagy hosszúkás, hanem hégyes alakú ablak, p. a gothmodorú épületekben.

CSÚCSBOLT, (csúcs-bolt) ösz. fn. Gothmodorban épitett ív, mely keskeny s hégyesen végződő szögletű.

CSÚCSFAL, (csúcs-fal) ösz. fn. Az épület homlokzatának fala, mely a tetővel egyirányos hajlásban mindig szükebbre emelkedvén, hégyesre öszvemegy.

CSÚCSFÖDÉL, (csúcs-födél) ösz. fn. Födél, mely az épület csúcsfalával együtt annak tetejét képezi. Ellentéte a lapos födélnek.

CSÚCSGERENDA, (csúcs-gerenda) ösz. fn. Az épületfödelének tetőgerendája, mely az ollófákat összefoglalja.

CSÚCSGOMB, (csúcs-gomb) ösz. fn. Gomb az épületfödél ormának végein, vagy szögletein.

CSÚCSHÉGY, (csúcs-hégy) ösz. fn. Kúpalaku hegy, melynek orma csúcsot képez, milyenek a tüzokádó hegyek.

CSÚCSÍV, (csúcs-ív) ösz. fn. Hégyés szögletet képező ív az építésben.

CSUCSKA, (csucs-ka) fn. tt. *csucskát.* Kis csúcs, hégyécskéje valaminek. Fölhangon *csücske.*

CSÚCSKŐ, (csúcs-kő) ösz. fn. A tűcsinálók hengerded köszörüköve, melylyel a tűket hegyesítik.

CSÚCSKÖR, (csúcs-kör) ösz. fn. A hellen ellipsis magyarítására ajánlott új szó, máskép lásd: KÖRKÖR.

CSÚCSKÖRÜ, (csúcs-körü) l. KÖRKÖRÖS.

CSÚSCLYUK, (csúcs-lyuk) ösz. fn. Lyuk valamely épület csúcscsán.

CSUCSOGAT, (csucs-og-at) áth. m. *csucsogattam, —tál, —ott.* Száját hégyésre, csúcsosra öszvehuzogatja, mintha csókolni akarna.

CSUCSOM, falu Gömör megyében; helyr. *Csucsom-ba, —ban, —ból.*

CSUCSOR, (csucs-or) fn. tt. *csucsor-t,* v. *csucsrot,* tb. *—ok,* v. *csucsr-ok.* 1) Csucsos végü, dudorú, gömbölyü, csomódad test. Származékai: *csucsorít, csucsorodik.* 2) Növénynem az öthímesek seregéből és egy anyások rendéből, bokrétája keréкforma, ötszegü, porhonjai csúcsosan öszeállanak, mindenik porhon hegyén két orrlyuk, bogyója két rekeszű (Solanum). Fajai: *klaris, keserédes, fakó, nagy bogyóju, kolompér- paradicsom-* stb. *csucsor.* 3) Némely növények föld alatt termő gumós gyümölcse, milyenek burgonya, csicsóka stb.

CSUCSORÍT, CSUCSORIT, (csucs-or-ít) áth. m. *csucsorít-ott,* htn. *—ni,* vagy *—ani.* Valamit hégyésre öszvehúz, czuporít. *Száját csókra csucsorítja.*

CSUCSORÍTÁS, CSUCSORITÁS, (csucsor-ít-ás) fn. tt. *csucsorítás-t,* tb. *—ok.* Valaminek hegyesre öszvehuzása.

CSUCSORKA, (csucs-or-ka) fn. tt. *csucsorkát.* Burgonya, kolompér, pityóka, földi alma.

CSUCSORODÁS, (csucs-or-od-ás) fn. tt. *csucsorodás-t,* tb. *—ok.* Valaminek hégyés, gömbölyüre öszvehuzódása. *Száj csucsorodása.*

CSUCSORODIK, (csucs-or-od-ik) k. m. *csucsorod-tam, —tál, —ott.* Csúcsos végü gömbölyüre öszvehuzódik. *Csókra csucsorodik a szája.* Átv. ért. *kedve csucsorodik,* am. kedve kerekedik.

CSUCSOROS, (csucs-or-os) mn. tt. *csucsoros-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* Minek csucsorai vannak. *Csucsoros növények.* V. ö. CSUCSOR.

CSÚCSOS, CSUCSOS, (csúcs-os) mn. tt. *csúcsos-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* Hégyés, gúlaalakú, csúcsra kimenő, végződő. *Csúcsos hegy; csúcsos csuklya; csúcsos száj; csúcsos süveg, kalap; csúcsos torony; csúcsos oszlop; csúcsós orr; csúcsos fej.* V. ö. CSÚCS.

CSÚCSOSAN, (csúcs-os-an) ih. Hegyesen, csúcscsal végződve. *Csúcsosan viselni a kontyot.*

CSÚCSOSFAZÉK, (csúcsos-fazék) ösz. fn. Szük száju tejes fazék, köcsög, kecseg.

CSÚCSOSÍT, CSUCSOSIT, (csúcs-os-ít) áth. m. *csúcsosít-ott,* htn. *—ni.* v. *—ani.* Csúcsosra, hégyésre, hégyés gömbölyüre alakít, öszvehúz. *Karót, fasseget csúcsosítani.*

CSÚCSOSÍTÁS, CSUCSOSITÁS, (csúcs-os-ít-ás) fn. tt. *csúcsosítás-t,* tb. *—ok.* Csúcsosra alakítás.

CSÚCSOSODÁS, CSUCSOSODÁS, (csúcs-os-od-ás) fn. tt. *csúcsosodás-t,* tb. *—ok.* Csúcsossá, hégyés gömbölyüvé alakulás.

CSÚCSOSODIK, CSUCSOSODIK, (csúcs-os-od-ik) k. m. *csúcsosod-tam, —tál, —ott.* Hégyéssé, hégyés gömbölyüvé, csúcsossá leszen, hégyés alakot ölt. *Csúcsosodik a szája. Két öszvefolyó víz között csúcsosodik a földköz.* V. ö. CSÚCS.

CSÚCSOSSZÁJU, (csúcsos-száju) ösz. mn. Öszvecsuporított száju. *Csúcsosszáju leány, csúcsosszáju korsó.*

CSÚCSOSSZÖGÜ, (csúcsos-szögü) ösz. mn. Térről, vagy testről mondatik, mely hégyés szöget alkotva végződik. *Csúcsosszögü határ, szántóföld; csúcsos szögü épület.*

CSÚCSOZ, (csúcs-oz) áth. m. *csúcsoz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Valamit úgy metél, alakít, hogy hegye, csúcscsa legyen. *Csúcsozni a tűt, kést, karót.*

CSUCSÚL, CSUCSUL, (csucs-úl, vagy csucsu-ol) önh. m. *csucsúl-t.* Gyermeknyelven: aluszik. *Csucsulj, csucsulj kis galambom,* azaz *alugyál.*

CSUCSÚLÁS, CSUCSULÁS, (csucs-ul-ás) fn. tt. *csucsúlás-t,* tb. *—ok.* Gyermeknyelven: aluvás.

CSÚCSÜVEG, (csúcs-üveg) ösz. fn. Üveg, illetőleg üvegből való palaczk, pohár, melynek csúcsos szája van.

CSUD, (1), mint *csuda* és származékai gyöke látható *csoda, csodál* stb. alatt.

CSUD, (2), v. CSÚD, tt. *csud-ot.* Az oroszok némely finn népséget *csudok*-nak neveznek. Azt gondolták s gondolják, hogy e *csud* név azonos a régi *skűth* (szittya) névvel. A *csud* kifejezés az *Enari*, vagy *Anara* körül lakó lappoknál azt teszi, mint a finn *sota*, s magyar *csata; csud* tehát am. csatanép, hadi nép, a *csudeh* (mely többes = csudok) pedig jelent nálok csatanépet, vagy csatározó, száguldó hadnépet. Közel az Enári egyházhoz magas hegy van: *csudvár*, melyen hajdan a lappokat bántó csatanép tartózkodott. S ezen nevezés legjobban illik azon népekre, kiket az orosz krónikák csudoknak neveztek, illenék egy szóval a hellén által nevezett *skűth*-ekre. A lapp *csud* jelentését, melyet a *σκυθ*-ekre hajlandók vagyunk érteni, nagyon találólag kifejezi a magyar *csatangol* ige szó is (Sjögrén után Hunfalvy Pál).

CSUDA, (1), CSUDÁL, származékaikkal együtt l. CSODA, CSODÁL stb.

CSUDA, (2), népes puszta Bars megyében; helyr. *Csudá-n, —ra, —ról.*

CSUDABALA, puszta Békés megyében; helyr. *Csudabalá-n, —ra, —ról.*

CSUDAFA, (csuda-fa) ösz. fn. l. HIMBOLY.

CSÚF, (csú-f) fn. és mn. tt. *csúf-ot.* 1) Külsőleg, de kivált erkölcsileg csúnya, utálatos, trágár, gyöngéd érzelmeket sértő, mások becsületét beszenynyező, gúnyos. *Csúf ember. Csúf beszéd. Csúf szókkal illetni valakit. Csúf néven híni. Bujaságra ingerlő csúf viselet. Csúf írás.* 2) Mint főnév am. gúnytárgy, sértő tréfa. *Csúfot űzni másokból. Nem illik szent dolgokból csúfot tenni. Kitették őt a világ csúfjára. Úgy szól rólam, mintha én volnék a világ csúfja. Csúfot csúffal viszonozni. Engem ugyan csúffá tettek.*

Rokon *csúnya* szóval. V. ö. ezt. Hasonló jelentésüek az olasz *ciofa, zuffa* és német *Schimpf.* Képzőjére nézve a *döl-f, csör-f, kaj-f* szókon kivül alig van nyelvünkben mássa.

CSÚFBESZÉD, (csúf-beszéd) ösz. fn. 1) Gúnyoló, gyalázó, rágalmazó beszéd. 2) Fajtalan, trágár, mocskos beszéd.

CSÚFÍT, CSUFIT, (csúf-ít) áth. m. *csúfít-ott*, htn. *—ni*, v. *—ani.* 1) Csúnyává, rúttá, utálatossá tesz. *Börhimlő csúfítja orczáját. A helytelen szabású ruha elcsúfítja a termetét.* Erkölcsi ért. gyaláz, csúfol, nevetség tárgyává tesz, szégyenít. *Őtet ugyan megcsufították.*

CSÚFÍTÁS, CSUFITÁS, (csúf-ít-ás) fn. tt. *csúfítás-t*, tb. *—ok.* Csúnyává tevés.

CSÚFKÉP, (csúf-kép) ösz. fn. Valamit csúf, visszataszító vonásokkal ábrázoló kép, torzkép; undok, utálatos arcz, ábrázat.

CSÚFKÖLTEMÉNY, (csúf-költemény) ösz. fn. Költemény, mely egyenesen valaki meggyalázását tűzte ki czélul. (Pasquille).

CSÚFNÉV, (csúf-név) ösz. fn. Gúnynév, melyet csúfolódásból, gúnyból, nevetség okáért adnak valakinek; becstelen név, mert az igazi nevet a magyar becsületes névnek mondja. *Mi a kegyelmed becsületes neve?*

CSÚFOL, CSUFOL, (csúf-ol) áth. m. *csúfol-t.* Csúfnéven hí, gúnyol, kinevet, kikaczag valamiért, vagy valamivel boszont. *Kicsúfolni, megcsúfolni. Könnyü a szegényt kicsúfolni, de nehéz fölruházni.* Km.

CSÚFOLÁS, CSUFOLÁS, (csúf-ol-ás) fn. tt. *csúfolás-t*, tb. *—ok.* Csúfnévvel illetés, gúnyolás, kinevetés, valamivel boszontás, valamely hibának vagy hiba gyanánt vett dolognak szemtül-szembe, s ingerkedő felhányása.

CSÚFOLKODÁS, CSUFOLKODÁS, (csúf-olkod-ás) l. CSÚFOLÓDÁS.

CSÚFOLKODIK, CSUFOLKODIK, (csúf-olkod-ik). l. Csúfolódik.

CSÚFOLÓDÁS, CSUFOLÓDÁS, (csúf-ol-ódás) fn. tt. *csúfolódás-t*, tb. *—ok.* Valakinek gyakori, folytonos csúfnévvel, gúnynyal illetése, holmi hibák emlegetésével szántszándékos boszontása. *A csúfolódást hevenyében legjobb félbeszakasztani.* (Km.)

CSÚFOLÓDIK, CSUFOLÓDIK, (csúf-ol-ód-ik) k. m. *csúfolód-tam, —tál, —ott.* Mást csúfnevekkel halmoz, gúnyokkal folytonosan illet, hibák felhányásával nevetségessé tenni iparkodik. Többes számban viszonyos gúnyolódást jelent. *Mit csúfolódtok gyermekek?* azaz mit csúfolgatjátok egymást.

CSÚFOLÓDÓ, CSUFOLÓDÓ, (csúf-ol-ód-ó) mn. tt. *csúfolódó-t.* Aki mást csúf- vagy gúnynevekkel illet, nevetség tárgyává tesz. *Csúfolódó pórsuhanczok, csúfolódó szónok, csúfolódó versezet.*

CSÚFOLÓDVA, CSUFOLÓDVA, (csúf-ol-ód-va) ih. Gúnyolódva, nevetséget csinálva, éles tréfákkal sértegetve, alacsonyítva. *Az alacson lelkek a legszentebb ügyről is csúfolódva beszélnek. Vallásról, erényről, nemzetiségről soha sem szabad csúfolódva szólani.*

CSÚFOLÓLAG, (csúf-ol-ó-lag) ih. Csúfoló módon, gúnyolóképen.

CSÚFONDÁR, (csúf-ond-ár) fn. tt. *csúfondár-t*, tb. *—ok.* Másokat csúfolni, gúnyolni szerető. Rendesen *os* képzővel: *csúfondáros*, mint *csaplár, csaplásros.* Eredetileg valószinüen *csúfoldár*, azaz *csúfoldár* lehetett.

CSÚFONDÁROS, (csúf-ond-ár-os) mn. l. CSÚFONDÁR.

CSÚFONDÁROZ, (csúf-ond-ár-oz) önh. m. *csúfondároz-tam, —tál, —ott.* Csúfolódást gyakorol, csúfolódik.

CSÚFONDÁRSÁG, (csúf-ond-ár-ság) fn. tt. *csúfondárság-ot.* Csúfolódó tulajdonság. *Csúfondárságáról ismeretes gúnyiró.*

CSÚFOS, CSUFOS, (1), (csúf-os) mn. tt. *csúfos-t*, v. *—at*, tb. *—ak.* Gyalázó, becstelenítő, gúnynevetséget okozó, csúfságos. *Csúfos elmellőzés, csúfos hátrálás, csúfos gyávaság, csúfos megszólás.*

CSÚFOS, CSUFOS, (2), (csúf-os) fn. tt. *csúfos-t, —ok.* Alakos, bohócz. Kiavult régi szó.

CSÚFOSAN, (csúf-os-an) ih. 1) Csúffá téve; gúnyt, gyalázatot szenvedve. *Csúfosan visszautasítani*

valakit. Csúfosan megfutamlani az ellenség elöl. 2) Csúnya módon, illetlenül, gyalázatosan. *Csúfosan viselni magát. Csúfosan bántak vele.*

CSUFPÉNZ, (csuf-pénz) ösz. fn. 1) A tett szolgálat- s érdemlett dijnál sokkal csekélyebb fizetés. 2) Szembeszököleg aránytalan ár, melyet valamely áruért ajánlanak vagy adnak.

A német *Spottgeld* után csinált idegenszerü szó, helyesebben magyarul: *potompénz, potomár.*

CSÚFSÁG, (csúf-ság) fn. tt. *csúfság-ot.* 1) Csúnyaság, illetlenség. *Ez csúfság, mit ti velem tesztek.* 2) Sértő tréfabeszéd, gúnyoló nevetség. *Csúfsággal illetni valakit. Csúfságot csinálni valamiből. Csúfságból czímet adni valakinek.*

CSUFSÁGBÓL, (csuf-ság-ból) ih. Gúnyképen, nevetségből. *Csufságból köszöngetni valakinek. Csufságból dicsérni valamit. Csufságból másnak bosszantására tenni valamit.*

CSUFSÁGOS, (csuf-ság-os) mn. tt. *csufságos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Csúfsággal járó, igen csúf, a gyöngéd erkölcsi érzést, becsületet fölötte sértő, gyalázatos. *Csufságos gúnyiratok.*

CSUFSÁGOSAN, (csuf-ság-os-an) ih. Igen csúful, fölötte gyalázatosan.

CSÚFSZÓ, (csúf-szó) ösz. fn. Csúfnév, vagy akármily szó, mely valakit nevetség tárgyává tesz; gúnyczím, mely akár valódi, akár ráfogott testi vagy lelki hibáját említi valakinek. *Vásott utczai gyermekek, miveletlen emberek* stb. *csúfszavai.*

CSUFUD, falu Erdélyben, Alsó-Fejér megyében; helyr. *Csufud-on, —ra, —ról.*

CSÚFUL, (csúf-ul) ih. Gyalázatosan, csúf módon, becstelenül, szégyent vallva, nevetségesen. *Csúful járni, csúful megfutamodni, csúful bánni valakivel, csúful megbukni.*

CSÚFÚL, CSUFUL, (csúf-úl) önh. mn. *csúfúl-t.* Csúf alakot ölt, csúnyává, utálatossá leszen. *Ezen ember napról-napra jobban csúfúl. Mily szép volt, s mint elcsúfúlt!* Különbözik töle *csúfol.*

CSÚFÚLÁS, CSUFULÁS, (csúf-úl-ás) fn. tt. *csúfúlás-t,* tb. *—ok.* Csunyává, utálatossá levés.

CSUH, elvont hangutánzó gyök, származékai: *csuha, csuhi, csuhu, csuhé, csuhaszt* stb. Jelentése *suhanás, suhogás,* t. i. ugyanaz, ami a rokon alakú *suh* gyöké.

CSUHA, (csuh-a = csuh-ó, vagy suho-gó) fn. tt. *csuhá-t.* 1) A palóczoknál és Somogyban am. szür, hosszú szür. Baranyában: ruha, gúnya. 2) Szerzetesek vastagabb és durvább kelméből késztett hosszú ruhája. *Fölvenni vagy levetni a csuhát. Barátcsuha. Közelebb az ing a csuhánál.* (Km.) *Csuhát öltött, csuhába öltözött,* azaz szerzetessé lett. 3) A régieknél felső köntös, milyent a főurak, sőt királyok is viseltek. Ulászló kincstartója irja: Eadem die (29. Sept. 1495.) pro subduccione unius vestis *Chuha* de commissione Re Mtis sarcita de Tafatis emte sunt ulne 5. stb.

Rokon vele a török *csoha* v. *csuha* (posztó), perzsa *csukha* (1) vestis e lana contexta; 2) vestis monachorum), arab *csiváb,* német *Tuch*? stb.

CSUHADÁR, (csuha-dár, v. —tár) fn. tt. *csuhadár-t,* tb. *—ok.* Régies szó, jelent ruhatárt, ruhatartót, tehát helyesebben: *csuhatár.*

CSUHÁS, (csuh-a-as) mn. tt. *csuhás-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* Csuhát viselő, csuhával bíró, kinek csuhája van. *Csuhás barátok.*

CSUHASZT, (csuh-aszt) önh. m. *csuhaszt-ott,* htn. *—ni,* v. *—ani.* Göcsejben am. fillent, hazud. Azonos *csuvaszt, suhaszt* igékkel, t. i. átv. ért. aki hazud, mintegy kicsuvad, kisuhan szájából a fillentés.

CSUHÉR, (csuh-ér) fn. tt. *csuhér-t,* tb. *—ok.* Csőcselék, kóborló, csavargó, korhelypajtás; csiribiri, csürhe ember.

CSUHI, (csuh-i) l. CSUHU.

CSUHU, (csuh-u mintegy suh-u = suh-ó = suh-og-ó) fn. tt. *csuhu-t.* Kákanemü vízi növény, Máskép: *csuhi.*

CSUHÚJJ, (csuh-újj) ösz. fn. Csuha újja, szürújj.

CSUJAFALVA, helység Bihar megyében; helyr. *Csujafalvá-n, —ra, —ról.*

CSUJTÁR, l. CSÓTÁR.

CSUK, hangutánzó önálló gyök, áth. m. *csuktam, —tál, —ott.* 1) Kaput, ajtót, ablakot, födelet betesz. *Éjjelre becsukják a házkaput. Csukd be az ajtót, ablakot, a pipa födelét. Csukni* kevesebb, mint *zárni.* L. ZÁR. 2) Képes kifejezésben mondatik épületről, vagy eszközről, edényről, melynek kapuja, ajtaja, födele stb. van. *Becsukni az ólat, az istálót, a pinczét, a ládát, a pipát. Késő akkor ólat csuknod, mikor oda már tehened.* Km. *Pénzes ládát, pinczét jó csukva tartani.* Km. 3) Mondatik személyről, vagy tárgyról, kit vagy mit valahová betesznek, hogy ki ne jöhessen. *A baromfiakat ketreczbe, a malaczokat ólba csukni.* 4) Rejt, elrejt, eltakar. *A tolvajok elöl elcsukta pénzét.* 5) Mondatik a szemről, szájról, pl. *becsukni a szemeket a nagy por elöl; csukd be a szádat,* am. hallgass, ne fecsegj. Öszvetételek: *becsukni, elcsukni, rácsukni* (az ajtót), *kicsukni,* azaz kirekeszteni. *Felcsukni* németes *kinyitni* helyett. Származékai: *csuka, csukkan, csuklik, csukló, csukor, csukúl.*

Rokonai a hellen κόκλω, a latin *cingo,* a szanszkrit *kuç, kucs.*

CSUKA, (csuk-a) fn. tt. *csuká-t.* Igen torkos, ragadozó hal a folyókban, tavakban, hosszukás és fölül lapos fejjel, széles, nagy szájjal és éles fogakkal.

Húsa fehér, kemény és jó izü. *Tormás csuka, füstölt csuka.* (Esox Lucius). *Csuka csukával él.* Km. *Csukafog tanitá embert fürészelni.* Km., azaz a természet adott utasítást a mesterségekre. *Megtalálta egyik csuka a másikat.* Km.

Megvan a török nyelvben (*csuke* v. *csuka,* vagy *csuka baleghe,* Hindoglu szerént: espèce d'étourgeon), és a szláv nyelvekben is. Finnül: *hauki.*

CSUKAFAKÓ, (csuka-fakó) ösz. fn. Minek olyan szine van, mint a csukának, azaz igen világos fakó, mely hamuszinbe megy által. *Csukafakó paripa.*

CSUKAFEJ, (csuka-fej) ösz. fn. 1) Csuka nevü hal feje. 2) Sebészi eszköz, idegen testek kivételére a bárzsingból.

CSUKAHEGEDŰ, (csuka-hegedü) ösz. fn. Hoszszukás, keskeny kis hegedü, gyermekjátékra való, vagy milyennel némely vak koldusok hegedülnek búcsukon, vásárokon.

CSUKALÓCZ, falu Zemplén megyében; helyr. *Csukalócz-on, —ra, —ról.*

CSUKÁRD, falu Pozsony megyében; helyr. *Csukárd-on, —ra, —ról.*

CSUKÁS, (1), (csuk-a-as) mn. tt. *csukás-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Csukákkal bővelkedő; *csukás folyó.* 2) Csukával készített étel. *Csukás leves, csukás becsinált.*

CSUKÁS, (2), (csuk-ás) fn. tt. *csukás-t*, tb. *—ok*. Ajtónak, kapunak, ablaknak, födélnek stb. betevése. *Ajtócsukás, kapucsukás.*

CSUKASZÍN, (csuka-szin) ösz. fn. Olyan szín, mint a csukáé, azaz hamvas fakó, vagy hamvas szürke.

CSUKASZINŰ, (csuka-szinü) ösz. mn. Szinre a csukához hasonló. *Csukaszinü hajtókás határezred.*

CSUKASZKODIK, (csuk-asz-kod-ik) k. m. *csukaszkod-tam*, *—tál*, *—ott*. Maga magát elcsukja, elrejti, zárkozik, az ajtót, kaput magára zárja. *Szobába, kamarába csukaszkodni. Az emberek elöl elcsukaszkodni.*

CSUKKAN, (csuk-van, v. csukk-an) önh. m. *csukkan-t*. Kapu, ajtó, ablak, födél, v. valamely nyilt, tárt eszköz hirtelen becsapódik, betevődik. *Hirtelen támadt szélben becsukkan az ajtó. Becsukkan az erős rugóju kés, bicsak.*

CSUKKANÁS, (csukk-an-ás) fn. tt. *csukkanás-t*, tb. *—ok*. Hirtelen becsapódás.

CSUKLADOZÁS, (csuk-l-ad-oz-ás) fn. tt. *csukladozás-t*, tb. *—ok*. Gyakori, folytonos csuklás. *Csukladozás miatt nem képes szólni.* V. ö. CSUKLÁS.

CSUKLADOZIK, (csuk-l-ad-oz-ik) k. m. *csuklados-tam*, *—tál*, *—ott*. Gyakorta csuklik. V. ö. CSUKLIK. *A nagy sirásban, zokogásban csukladozik.*

CSUKLÁS, (csuk-l-ás) fn. tt. *csuklás-t*, tb. *—ok*. A légcsőnek görcsös öszvehuzódása, melyet rendszerint akaratlanul kitörő bizonyos hang kísér, a *csuk* hanghoz hasonló. Szintén e hangot utánozza a német *Schluchzen*, persa *szakl-idan*.

CSUKLÁSZ, falu Trencsén megyében; helyr. *Csuklász-on, —ra, —ról.*

CSUKLIK, (csuk-l-ik) k. m. *csukl-ott*, htn. *—ani*. 1) Arról mondatik, kinek gögsípja, vagy légcsője görcsösen öszvehuzódik, s ennek következtében akaratlanul szakadozott hang ömlik ki belőle. V. ö. CSUKLÁS. 2) Ami rendes állásából, helyzetéből félre-, vagy kificzamodik, előre, vagy hátra csukódik. *Csuklik a ló lába; csuklik, hátra csuklik a rosz rugóju kés, bicska.*

CSUKLÓ, (1), (csuk-ol-ó) mn. tt. *csukló-t*. A légcsőnek görcsös öszvehuzódása miatt akaratlanul bizonyos *csuk* hangokra fakadó. *Csukló beteg.* V. ö. CSUKLIK.

CSUKLÓ, (2), (csuk-ol-ó) fn. tt. *csukló-t*. Forgó csont helye. *Térdcsukló, boka csuklója. Csuklóban eltörött a ló lába.*

CSUKLÓIZÜLÉS, (csukló-izülés) ösz. fn. A forgócsontoknak azon mozgékony öszvefüggése, melynél fogva azok egymást a csuklóban felváltják, s egymás helyére odaillenek. (Ginglymus).

CSUKLYA, fn. tt. *csuklyá-t*. 1) A szürnek, gubának sapkaforma csúcsos gallérja, melyet a fejre lehet húzni, csukni. Képes kifejezésben a székelyeknél, mint rész jelenti az egészet is, azaz a szürt. 2) Különösen némely szerzeteseknél gallérforma nyakbavető, csúcsos sapkával ellátva, melyet szintén a fejre lehet húzni. *Mész, bors, csuklya sok roszat elfödöz.* (Km). *Csuklyába bújni, csuklyát ölteni.* 3) Füszerek takaró papirosa a kalmárboltokban, minthogy ennek is csúcsos alakja van.

A régieknél eléfordul ily alakban is: *kuklya*, honnan valószinü, hogy a szerzetesek által behozott latin *cuculus*-ból képeztetett.

CSUKLYÁS, (csuklya-ás) mn. tt. *csuklyás-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Kinek, vagy minek csuklyája van, csuklyába öltözött. *Csuklyás szür, csuklyás guba, köpeny. Csuklyás barát. Csuklyás galamb*, melynek hátrahajló tollbúbja vagyon.

CSUKLYÁSAN, (csuklya-as-an) ih. Csuklyával fölszerelve, csuklyát viselve. *Csuklyásan készített úti köpeny. Csuklyásan járó barátok.*

CSUKLYÁSLEVELŰ, (csuklyás-levelü) ösz. mn. A természetrajzban mondják növényekről, melyeknek szivded levelei öszvehajlanak, s egymásra borulnak.

CSUKLYÁZ, (csuklya-az) áth. mn. *csuklyáztam*, *—tál*, *—ott*. 1) Csuklyával ellát, csuklyát varr valamely ruhára. *Csuklyázni a szürt, csuhát.* 2) Csuklyába öltöztet, csuklyába burkol. *Esőben, hidegben felcsuklyázni a fejet.*

CSUKÓDIK, (csuk-ód-ik) belsz. m. *csukód-tam*, *—tál*, *—ott*. Mondatik kapuról, ajtóról, ablakról, mozgékony födélről stb., midőn mintegy magoktól behajlanak, betevődnek. Átv. ért. mondjuk szemről, szájról, midőn önkénytelenül bezáródnak. *Álmosság miatt becsukódott a szeme.*

CSUKÓKA, (csuk-ó-ka) fn. tt. *csukóká-t*. Növénynem, a kétfőbb hímesek seregéből és födetlen magvúk rendéből; csészéje két ajakú, felső ajakán egy pikkely vagy taréj van, mely virágzás után ráborul a csésze szájára s azt bezárja. (Scutellaria) Fajai: *havasi*, *vízmelléki*, *nyillevelü*, *kis*, *nyulánk* stb. *csukóka.*

CSUKOL, (csuk-ol) önh. l. CSUKLIK.

CSUKOLVA, (csuk-ol-va) ih. Csukló állapotban, csuklással párosulva. *Nagy sirás miatt csukolva panaszkodott.*

CSUKOMÁNY, (csuk-o-mány) fn. tt. *csukomány-t*, tb. —*ok*. Nyitravölgyi tájszó a közös szokásu *zár* értelmében. *Ajtó csukománya* = zára.

CSUKOR, (csuk-or) fn. tt. *csukor-t*, v. *csukrot*, tb. *csukrok*. 1) Bokor, öszvefüzött virág, teljes szirmu virág. *Virágcsukor*. 2) Bokorra kötött, füzött szalag, p. *csukor a kalapon, csukor a nyakszalagon, az övkötön; csukorra kötni, csukorra szedni, fűzni a szalagot*. Erdélyi szó, s ajánlandó a németes *másli* helyett. Néhutt: *bokor*.

A sínai nyelvben *tszung*, am. plura simul ligare vel capere; capillos colligere; omnes, simul.

CSUKROS, (csuk-or-os) mn. tt. *csukros-t*, vagy —*at*, tb. —*ak*. 1) Aminek sürüen nőtt, teljes, bokros szirmai vannak. *Csukros szegfü, ibolya*. 2) Bokorra kötött, több rétegekbe füzött. *Csukros szalag, öv*.

CSUKROSAN, (csuk-or-os-an) ih. Bokrosan, bokorba kötve, füzve. *Csukrosan kötni, viselni a kalapszalagot*.

CSUKROZ, (csuk-or-oz) áth. m. *csukroz-tam*, —*tál*, —*ott*. Fodroz, bodroz, bokroz, p. szalagot, kötöt, vagy valamely öltözéket fodros, bokros szalaggal ékesít.

CSUKROZÁS, (csuk-or-oz-ás) fn. tt. *csukrozás-t*, tb. —*ok*. Fodrozás, bokrozás.

CSUKVA, (csuk-va) ih. Betéve, zárva, elrejtve. *Pénzes ládát, pinczét jó csukva tartani*. Km.

CSULA, falu Kővár vidékén; KIS—, NAGY—, falvak Erdélyben; helyr. *Csulá-n*, —*ra*, —*ról*.

CSULÁK, (csul-ák) fn. tt. *csulák-ot*. Füles fa edény, dézsa. Nyitravölgyi tájszó. V. ö. CSULYA.

CSULYA, (csu-lya) mn. tt. *csulyá-t*. 1) Nógrádban am. apró fülü. Különösen, ilyen juh. 2) Hevesben am. lelógó, lefityegő fülü, vagy szélü. *Csulya disznó. Csulya kalap*, melynek karimája lefityeg. Máskép: *csulyi*.

CSULYAFALVA, l. CSUJAFALVA.

CSUM, l. CSOM.

CSUMA, (csum-a) fn. tt. *csumá-t*. 1) Gyümölcs szára, pl. meggy vagy cseresnye csumája. Rokonok vele: *csoma*. 2) Mirigyes, ragadós nyavalya, kelés, fekély. Rokon vele: *csomó*.

CSUMÁZ, (csum-a-az) önh. m. *csumáz-tam*, —*tál*, —*ott*. Csumával, azaz gyümölcsszárral, például cseresnyecsumával szakgatósdit játszik. Kecskeméti szó.

CSÚN, (1), l. CSÚNY.

CSÚN, (2), falu Mosony megyében; helyr. *Csunon*, —*ra*, —*ról*, vagy —*ba*, —*ban*, —*ból*.

CSUNDA, (csun-, v. csuny-da) mn. tt. *csundá-t*. Csunya, piszkos, mocskos, dancs. Erdélyies.

CSUNGA, (csung-a, azaz csüng-e) fn. tt. *csungá-t*. Földi mogyoró, máskép: *bubujicska baraboly, mogyoró saláta, csemege bürök*. Székely szó. (Chaerophillum bulbosum).

CSÚNY, vagy CSÚN elvont gyöke *csúnya, csúnyít* stb. származékoknak. Értelménél fogva ellentéte *csin* szónak, s mint látjuk a különbséget csak az *ú* és *i* betük teszik, amaz *távolitást* távolítani valót, ez *közelitést* jelentvén. V. ö. I betü.

CSÚNYA, CSUNYA, (csúny-a) mn tt. *csúnyá-t*. Rút, undok, utálatos, piszkos, szennyes. Persául: *zsan*. Ellenkezői: *szép, csinos, tiszta, díszes*. A *csúf* szóval rokon, de ez utóbbi inkább szellemi értelemmel bír. *Csúnya pofa, csúnya ruha, csúnya bogár, csúnya ganaj. Nehéz a csúnyát szépen kimondani*. Km. Néhutt a köznép főnévül is használja *szeméremtest* és *alfel* helyett. *Oly rongyos, hogy a csúnyája is kilátszik*. Gömörben: *csúnya féreg*, am. farkas.

CSÚNYÁLKODÁS, CSUNYÁLKODÁS, (csúny-a-al-kod-ás) fn. tt. *csúnyálkodás-t*, tb. —*ok*. Csintalankodás, illetlen, nem szép magaviselés.

CSÚNYÁLKODIK, CSUNYÁLKODIK, (csúny-a-al-kod-ik) k. m. *csúnyálkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Csintalankodik, pajkosan beszél, vagy cselekszik.

CSÚNYÁN, CSUNYÁN, (csúny-a-an) ih. lásd: CSÚNYÁUL.

CSÚNYASÁG, CSUNYASÁG, (csúny-a-ság) fn. tt. Undokság, piszkosság, szemét, ganaj, piszok, szenny. *Teli van udvara csúnyasággal*. Szellemi ért. aláválóság, illetlenség. *Csúnyaság, mit némely emberek a ranghajhászat miatt elkövetnek*.

CSÚNYÁUL, CSUNYÁUL, (csúny-a-ul) ih. Rútul, utálatosan, mocskosan, piszkosan, helytelenül, gyalázatosan, aláváló módon. *Csúnyául bemocskolta ruháját. Csúnyául viseli haját. Csúnyául bánt alattvalóival, cselédeivel*.

CSÚNYÁZ, CSUNYÁZ, (csúny-a-az) áth. m. *csúnyáz-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Csúnyának nevez, csúnya czimmel illet, azt mondja valakinek: *te csúnya*. 2) Mocsokkal, szennyel, berútít, bemocskol, bepiszkol.

CSÚNYÍT, CSUNYIT, (csúny-ít, v. csúny-a-ít) áth. m. *csúnyít-ott*, htn. —*ni*, v. —*ani*. 1) Csúnyává, rúttá, mocskossá, utálatossá tesz. *Ruhát csúnyítani. Udvart, házat, szobát becsúnyítani. Arczát a himlő elcsúnyította*. 2) Helyragos névvel am. szükségét végzi, ganajával bemocskít. *Ágyba csúnyítani. Padra, utcza közepére csúnyítani. Valakinek szóval a szájába csúnyítani*.

CSUNYITT, (csuny-itt, azaz csunyí-tott) mn. tt. *csunyitt-at*. Baranyában am. veszett, dühös. *Csunyitt eb*.

CSÚNYÚL, CSUNYUL, (csúny-a-úl) önh. m. *csúnyúl-t*. Csúnya, azaz rút, utálatos alakot ölt. *Borbibircsóktól csúnyúl az arcz*.

CSUNYUTT, l. CSUNYITT.

CSUP, (1), elvont gyök, melyből *csupa, csupán, csupasz* szók származtak. Jelent közelebbről meztelent, kopaszt, minden melléklet nélkülit, puszta, egy elemü lényt. Eredeti értelme azonos *csup*, v. *csúp* főnévével.

CSUP, (2), CSÚP, fn. tt. *csup-ot*. Jelenti valaminek hegyét, csúcsát, tetejét. Innen: *csupor, csuporodik, csuporít*, és ezek származékai. Finnül: *huippen*.

Alapfogalomban hasonlók hozzá a magyar *hup*, mint a *hupa*, *hupás* (hátahupás) gyöke, és *kúp*; továbbá a német *Kuppe*, *Guffel*, *Zipfel*, perzsa *tepe*, sínai *csí* (apex, summum) stb.

CSUP, (3), falu Szala megyében; helyr. *Csup-ra*, *—on*, *—ról*.

CSUPA, (csup-a) mn. tt. *csupá-t*. Tiszta, merő, puszta, egyedüli. *Csupa vizet inni*. *Csupa német*, ki csak németül tud. *Csupa hazugság*. *Nem sokat ér a csupa hallom, mondom*. (Km). *Csupa szép szóval, igérettel jól nem lehet lakni*.

CSUPÁDON, (csup-a-ad-on) ih. Minden másneműi járulék nélkül, a maga nemében egyedül, pusztán, merőn, tisztán. *Csupádon csupa polyva*, minden mag nélkül. *Csupádon csupán*, egyedülest, egyes egyedül.

CSUPÁL, (csup-a-al) áth. m. *csupál-t*. Baranyában am. kendert nyű, kendert szakgat, a földből kitép. Gyöke *csup*, rokon a *csíp*, *tép* igékkel.

CSUPÁN, (csup-a-an) ih. Egyedül, csak, minden más nélkül, tisztán, pusztán, merően. *Csupán csak azt akarám mondani*.

CSUPASZ, (csup-asz) mn. tt. *csupasz-t*, tb. *—ok*. Meztelen, kopasz. Különösen mondatik a tollatlan madárfiakról. *Csupasz veréb*. Képzésre hasonló *kopasz*, *dobasz*, *horpasz* szókhoz. Törökül: *csïplak*, v *csïblak*.

CSUPASZON, (csup-asz-on) ih. Meztelenül, kopaszon, hajatlanul, szőr vagy tollak nélkül.

CSUPASZCZIKÁJU, (csupasz-czikáju) ösz. mn. Minek csupasz czikája van. V. ö. CSUPASZ és CZIKA.

CSUPASZDAD, (csup-asz-dad) mn. tt. *csupaszdad-ot*. Kopaszka, minek alig van kis héja, meze, szőre, haja. *Csupaszdad fej*.

CSUPASZGYÖKERŰ, CSUPASZGYÖKŰ, (csup-asz-gyökerü, v. gyökü) ösz. mn. Minek gyöke nem szálas, nem ágas bogas, hanem sima meztelen. *Csupaszgyökü növények*.

CSUPASZMAGÚ, (csupasz-magú) ösz. mn. Minek magva nincs tokba, hüvelybe, héjba, ondóba stb. rejtve, hanem meztelen áll.

CSUPASZODIK, (csup-asz-od-ik) k. m. *csupaszod-tam*, *—tál*, *—ott*. Kopaszodik, elmegy a haja, vagy tolla, szőre.

CSUPASZSZÁRU, (csupasz-száru) ösz. mn. Mondjuk növényről, melynek szára nem szőrös, nem molyhos, nem tövises, nem agacsos stb., hanem sima, meztelen. *Csupaszszáru káka*.

CSUPASZT, (csup-aszt), CSUPPASZT, (csup-p-aszt) áth. m. *csupaszt-ott*, htn. *—ni*, vagy *—ani*. Koppaszt, hajától, szőrétől, tollától megfosztván, meztelenné, kopaszszá tesz. *Kukoriczát csupasztani*.

CSUPASZTERMÉKÜ, (csupasz-termékü) ösz. mn. Minek termcke, illetőleg gyümölcse, magva hüvelyetlen, tok nélküli

CSÚPFA, (csúp-fa) ösz. fn. Fa, melyet az élőfa csúpjáról, azaz csúcsáról, hegyéről vágnak, s öszveraknak. Ettől különbözik a *dorongfa*, *hasábfa*.

CSUPKA, (csup-ka) fn. tt. *csupkát*. Gyümölcs szára, csumája, melynél fogva a termőágról alá lóg. *Cseresnye*, *alma csupkája*. Különbözik tőle: *csutka*.

CSUPOL, (csup-ol) önh. m. *csupol-t*. Arról mondják, kinek gyomrából az étel felböfög. Rokona: *csukol* v. *csuklik*.

CSUPOR, (csup-or) fn. tt. *csupor-t*, v. *csuprot*, tb. *csuprok*. Bögre, csupor, kis fazék. *Kis csupor hamar felforr*. (Km.) *Földcsuporhoz fakanál*. (Km.)

CSUPORÍT, (csup-or-ít) áth. m. *csuporít-ott*, htn. *—ni*, v. *—ani*. Hégyes gömbölyüre öszvehúz, csucsorít. *Csókra csuporítja a száját*.

CSUPORÍTÁS, (csup-or-ít-ás) fn. tt. *csuporítás-t*, tb. *—ok*. Csucsorítás, hégyes gömbölyűre öszvehúzás.

CSUPORODÁS, (csup-or-od-ás) fn. tt. *csuporodás-t*, tb. *—ok*. Öszvehuzódás, csucsorodás.

CSUPORODIK, (csup-or-od-ik) k. m. *csuporodtam*, *—tál*, *—ott*. Öszvehuzódik, hegyes gömbölyűre vonódik, csucsorodik.

CSUPORT, l. CSOPORT.

CSUPPASZT, l. CSUPASZT.

CSUR, hangutánzó gyök. Egészen egy *csor* gyökkel. L. ezt.

CSÚR, CSÚRCSAVAR, l. CSÓR, vagy CSAVAR. Az ikerített *csúrcsavar* mindenik alkatrésze fölveszi a ragokat: *csúrom-csavarom*, *csúrod-csavarod*, *csúrta-csavarta* stb.

CSURAMKODIK, (csur-am-kod-ik) k. m. *csuramkod-tam*, *—tál*, *—ott*. 1) Csurogva átszivárog. *Az eső a ponyván átcsuramkodik*. 2) Átv. ért. észrevétlenül ellopódzik.

CSURAPÉ, fn. tt. *csurapé-t*. Szűr neme. A török és perzsa nyelvben *csurap* vagy *csurab* Vullers szerént am. *tibiale*, mely Páriz-Pápai szerént *salavári*, *botos*.

CSURDI, (csur-di) mn. tt. *csurdi-t*, tb. *—ak*. Meztelen, csóré, pőre.

CSURDÍT, áth. l. CSORDÍT.

CSURDÚL, l. CSORDÚL.

CSURGÓ, (1), (csur-og-ó) mn. tt. *csurgó-t*. Ami nem sebesen, nem sugárban, hanem lassan és cseppenként foly. Mondjuk forrásokról, edényekről is, melyek résén csurogva jön a víz, vagy más nedv. *Csurgó kút*. *Csurgó sajtár*. V. ö. CSORGÓ.

CSURGÓ, (2), helységek Fejér, Somogy, Tolna megyékben; helyr. *Csurgó-n*, *—ra*, *—ról*.

CSURKA, (csur-ka) fn. tt. *csurká-t*. Göcseji és baranyai tájszó, am. hurka.

CSUROG, (csur-og) l. CSOROG. *Ha nem csurog*, *csepeg*. Km.

CSUROGTAT, (csur-og-tat) áth. m. *csurogtattam*, *—tál*, *—ott*. Eszközli, okozza, hogy valami csurogjon.

CSURÓLOM, (csur-ólom) ösz. fn. Fölolvasztott, s csurogtatott ólom.

CSUROMVÍZ, (csurom-víz) ösz. fn. l. CSURVÍZ.

CSURRAN, (csur-u-an, vagy csurr-an) önh. m. *csurran-t*. Egy csep, vagy valami egy csepként sebesen kirohan, kiesik. *Ha nem csurran, cseppen.* Km.

CSURRANÁS, (csurr-an-ás) fn. tt. *csurranás-t*, tb. —*ok*. Egy cseppnek sebes kiömlése, kiesése.

CSURRANT, (csur-u-an-t, v. csurr-an-t) áth. m. *csurrant-ott*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Valamely folyadékot egy cseppben, vagy cseppként gyorsan kifolyat. *A keresztelendő gyermeknek fejére csurrantani a keresztvizet.*

CSURVÍZ, (csur-víz) ösz. mn. Csurdultig vizes, annyira általázott, hogy csurog belőle vagy róla a víz. *Csurvíz lettem. Csurvíz ünge, gatyája.*

CSÚSZ, (1), fn. l. CSÚZ.

CSÚSZ, (2), önh. m. *csúsz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*sz*. Szabatosan véve különbözik töle *csúszik*, menynyiben amaz élő állatok önkénytes mozgására vonatkozik, emez pedig lelketlen testeknek vagy az állatoknak önkénytelen sikamlását fejezi ki. Szintén különbséget teszünk ezek között is: *úsz, úszik, kúsz, kúszik*. 1) *Ik* nélkül mondjuk oly állatokról, például hüllőkről, férgekről, melyeknek tagjaik nincsenek, s hengerded testeiket pikkelyeik, pajzsaik vagy gyűrüik segítségével mozgatják, tolják ide-oda. *Csúsz a kígyó, a gyík. Csúsz a földi giliszta.* 2) Mondjuk tagokkal biró állatokról is, midőn nem fölálló lábaikon, hanem azokat szétterpesztve, farral, vagy háttal, vagy hassal a földet vagy más talajt súrolva haladnak tovább, melyek egyszersmind másznak is, mennyiben tagjaikkal segítenek magukon. *Csúsz a még járni nem biró gyermek. A meghunnyászkodó eb farán, hasán csúsz ura elé. Csúsz, aki mulatságból, vagy testi gyakorlat végett a jégen sikánkozik. Az ágynak egyik széléről a másikra csúsz. Hozzám csúsz.* 3) Átv. ért. magát lealázva, elvetemedve eseng, hizeleg, meghunnyászkodik, mint a hizelgő vagy büntetéstől félő eb. *Csúsz-mász.* Öszvetételei: *becsúsz, elcsúsz, lecsúsz, fölcsúsz.*

Eredetre nézve hangutánzó, mely a súrolás susogását fejezi ki. Alapfogalomban hasonló hozzá: *kúsz* és *csoss, csoszog*. Különböztetésül v. ö. CSÚSZIK.

A persában *csukh-idan* = prolabi, fallente vestigio cadere.

CSUSZA, (csusz-a) fn. tt. *csuszá-t*. 1) Koczkás vagy szakgatott tészta, galuska. *Turós csusza, mákos csusza, darás csusza, töpörtyüs csusza.* 2) A székelyeknél am. kukoricza torzsája, tuskója.

CSUSZAM, (csusz-am) elvont vagy kiavult törzsök, melyből *csuszamik, csuszamlik, csuszamodik* stb. származnak. Alkotására nézve hasonló a *folyam, futam, iram* szókhoz. Értelmére nézve jelent folytonos csúszást vagy csúszó valamit.

CSUSZAMÁS, (csusz-am-ás) fn. tt. *csuszamás-t*, tb. —*ok*. A *csuszamik* ige származéka, am. folytonos csúszás, siklás.

CSUSZAMÉK, (csusz-am-ék) fn. tt. *csuszamékot*. Amin el lehet csúszni, sikamlani, pl. jeges út.

CSUSZAMÉKOS, (csusz-am-ék-os) mn. tt. *csuszamékos-t*, tb. —*ak*. Csúszós, sikamlós. *Csuszamékos iszap.*

CSUSZAMÉKOSSÁG, (csusz-am-ék-os-ság) fn. tt. *csuszamékosság-ot*. Valaminek csuszamékos tulajdonsága, melynél fogva tulajdon vagy átvitt értelemben könnyen el vagy meg lehet sikamlani rajta.

CSUSZAMHEGY, (csuszam-hegy) ösz. fn. Hegy, vagy domb, lejtős hely, honnan csúszva le lehet ereszkedni, vagy melynek oldala mesterségesen csúszására, csúszkálásra van elkészítve.

CSUSZAMIK, (csusz-am-ik) k. m. *csuszam-tam*, —*tál*, —*ott*. Folytonosan csúszik, sikamlik.

CSUSZAMÍT, (csusz-am-ít) áth. m. *csuszamított*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Eszközli vagy engedi, okozza, hogy valami csuszamjék. *Lejtőn csuszamítani valamit.*

CSUSZAMLÁS, (csusz-am-l-ás) fn. tt. *csuszamlás-t*, tb. —*ok*. Csúszó mozgásba jövés, csúszva megindulás.

CSUSZAMLIK, (csusz-am-l-ik) k. m. *csuszamlott*, htn. —*ani*. Megcsúszik, sikamlik, tova csúszik. *Jeges úton csuszamlik a láb. Félre- alácsuszamlik.*

CSUSZAMLÓ, (csusz-am-l-ó) mn. tt. *csuszamló-t*. Csúszásban levő pl. *a hegyről csuszamló fenyőszálak; csuszamló szán; jegen csuszamló lábak.*

CSUSZAMODÁS, (csusz-am-od-ás) fn. tt. *csuszamodás-t*, tb. —*ok*. Csúszásnak indulás, sikamlás.

CSUSZAMODIK, (csusz-am-od-ik) k. m. *csuszamod-tam*, —*tál*, —*ott*. Csúszni kezd, csúszásnak indul. *Megcsuszamodik, elcsuszamodik, alácsuszamodik, félrecsuszamodik, lecsuszamodik.* Képzésre olyan, mint: *futamodik, folyamodik, iszamodik, ficzamodik* stb.

CSUSZAMÓS, (csusz-am-ó-os) mn. tt. *csuszamós-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Sikos, sikamlós, amin könynyen el lehet csúszni. *Csuszamós út, sima padolat.*

CSÚSZÁS, CSUSZÁS, (csúsz-ás) fn. tt. *csúszás-t*, tb. —*ok*. 1) Haladás, nem lábak vagy szárnyak, hanem egyedül a test belső ruganyossága által, pl. *a kígyók csúszása*. 2) Háton, faron, oldalon stb. ereszkedés, előnyomulás. 3) Sikamlás valamely sima testen, téren. 4) Átv. ért. alacsou lelkü esengés, meghunnyászkodás. V. ö. CSÚSZ, CSÚSZIK.

CSÚSZDOGÁL, (csusz-od-og-ál) gyak. önh. Gyakran, folytonosan csúsz vagy csúszik.

CSÚSZIK, (csúsz-ik) k. m. *csúsz-tam*, —*tál*, —*ott*. par. —*szál*. Közbeszédben az önh. *csúsz* igével fölváltva használtatik, de szabatosan véve 1) *Csúszik* az állat, illetőleg annak valamely tagja, vagy testrésze, midőn akaratlanul elsikamlik bizonyos test szine fölött. *A sikos padlón csúszik az ember lába. A patkolatlan ló elcsúszik a jégen. A zötyögő kocsiban az ülés egyik széléről a másikra csúszik.* 2) Mondjuk más lelketlen testekről, midőn sikos, sima talajon vagy lejtőn mozgásba jönek, és súrolódva tovább ha-

ladnak. *A havas, fagyos úton csúszik a szán. A lejtőn lecsúszik a fa. Markából, hóna alól kicsúszik valami. Fölcsúszik az ünge ujja.* 3) Átv. ért. *csúszik a jó bor, csúszik a jó étel, a zsíros káposzta. Elcsúsznék a jó vacsora* = elkelne. *Sikamlik a titok, hol csúsznak a poharak.* Km. *Nem csúszik neki,* nincs ínyére az étel, nem kell neki.

CSUSZKA, (csusz-ka) fn. tt. *csuszká-t.* 1) Ösvény a jégen, melyen testgyakorlatul, vagy mulatságból ide-oda csúszni szokás. *Lejtős, sima csuszka. Csuszkára menni, csuszkán elesni. Patkóval horzsolni a csuszkát.* 2) Harkálynemű madárfaj, mely a fák derekain, férgek keresése végett, csúszkálni szokott.

CSUSZKÁL, (csusz-kál, vagy csusz-ka-al) önh. m. *csuszkál-t.* 1) Jégen vagy más sima téren, pl. fényes viaszos pallózaton ide-oda csúsz. 2) Átv. ért. valaki előtt vagy valamiért magát elvetve cseng, meghunnyászkodik. Szemtelenül hizeleg.

CSUSZKÁLÁS, (csusz-kál-ás) fn. tt. *csuszkálás-t,* tb. *—ok.* 1) Testi gyakorlat, vagy mulatság, midőn valaki a sima jeget korcsolyán, azaz jégpatkókon, vagy azok nélkül befutja, s rajta ide-oda csúsz. 2) Meghunnyászkodva csengés, szemtelen hizelgés.

CSUSZKÓ, (csusz-kó) fn. l. CSUSZA 1).

CSUSZKORA, (csusz-k-or-a) fn. tt. *csuszkorá-t.* Kis gyermekeknek való rövid csuszka.

CSUSZKORÁL, (csusz-k-or-a-al) önh. m. *csuszkorál-t.* Rövid csuszkán ide-oda sikánkozik; vagy nem folyvást bizonyos jégösvényen, hanem majd erre, majd arra fordulva csúsz. Mindenkor kicsinyező értelemmel bir.

CSÚSZMÁSZ, (csúsz-mász) ösz. önh. m. *csúsztam másztam, csúsztál másztál, csúszott mászott;* htn. *csúszni mászni.* Csúszva jár. 1) Mondatik olyan állatokról, melyek rövid lábuak lévén, inkább csúszni, mint lépni látszanak, p. a férgek és bogarak, valamint a kétlakiak (hüliők) sok nemei. 2) Mondatik más állatokról is, midőn lábaikat szétterjesztve hason mennek, haladnak odább, pl. *csúszmász a vadászeb, midőn ura korbácscsal fenyegeti.* 3) Átv. ért. Hizelgő, vagy félénk eb módjára megalázza, elveti magát, alacsonyan eseng, könyörög valamiért.

CSÚSZÓ, CSUSZÓ, (csúsz-ó) mn. tt. *csúszó-t* Ami csúszva halad. V. ö. CSÚSZ. *Csúszó állatok.*

CSUSZÓ, (mint föntebb) fn. tt. *csuszó-t.* Így nevezik a Tisza felső vidékén a kígyót.

CSUSZOG, (csusz-og) önh. l. CSOSZOG.

CSÚSZÓMÁSZÓ, CSUSZÓMÁSZÓ, (csúszómászó) ösz. mn. Ami csúszva mászva halad, nyomúl előbbre. *Hozzon a föld élő lelket az ő neme szerént, barmokat és csúszómászó állatokat.* Mózs. I. K. 1. R. (Káldi). Átv. ért. alacson hizelgő, szolgalelküleg magát mások előtt megalázó.

CSÚSZÓS, CSUSZÓS, (csúsz-ó-as) mn. tt. *csúszós-t,* tb. *—ak.* Sikamlós, amin könnyen el lehet csúszni. *Csúszós út, csúszós padolat.*

CSUSZSZAN, (csúsz-u-an, csusz-v-an, vagy csusz sz-an) önh. m. *csuszszan-t.* Hirtelen, egyszerre csúsz, odacsúsz; egy csúszást tesz. *Minden taszitásra kicsit csuszszan.* Átv. ért. mondatik: *kedve csuszszan,* v. *csoszszan,* azaz egyszerre jó kedve lesz.

CSUSZSZANÁS, (csuszsz-an-ás) fn. tt. *csuszszanás-t,* tb. *—ok.* Hirtelen, vagy egy izbeli csúszás. *Első csuszszanásra leesett a házról. Három csuszszanással átkelt a befagyott folyón.*

CSUSZSZANT,(csusz-u-an-t, csusz-v-an-t, csusz-sz-an-t) áth. m. *csuszszant-ott,* htn. *—ni,* vagy *—ani.* Eszközli, hogy valami csuszszanjon. V. ö. CSUSZSZAN. *A szánkát tovább csuszszantani. Idegen pénzt zsebbe csuszszantani.*

CSUSZSZANTÁS, (csuszsz-an-t-ás) fn. tt. *csuszszantás-t,* tb. *—ok.* Annak eszközlése, hogy valami hirtelen megcsúszszék, csuszszanjon. V. ö. CSUSZSZANT.

CSUSZT, (csusz-t) hangutánzó, jelenti azon hangot, melyet az elcsúszó, csuszamodó test csinál. Mint önálló szónak jelentése: vége van! oda van! eltünt! *Skárlát, gránát, nyuszt, Léva, Tata, csuszt!* (Km.)

CSÚSZTAT, CSUSZTAT, (csúsz-tat, v. csúszt-at) áth. m. *csúsztat-tam, —tál, —ott.* 1) Eszközli, hogy csúszszék: *Szálfákat csúsztat a hegyről lefelé. Deszkákat csúsztat le a padlásról.* 2) Valamely eszköz segedelmével le vagy odább ereszt, taszít, tol valamit, pl. hajóba csúsztatja a portékás ládákat. 3) Átv. ért. *becsúsztatni valakit,* v. *valamit, valahová* am. mesterséges uton bejuttatni, betenni, álutakon becsempészni. *Tiltott árukat átcsúsztatni a határon.*

CSÚSZTATÁS, CSUSZTATÁS, (csúsz-tat-ás) fn. tt. *csúsztatás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, melynél fogva valamit csúsztatunk. V. ö. CSÚSZTAT.

CSÚSZTATÓ, CSUSZTATÓ, (csúsz-tat-ó) fn. tt. *csúsztató-t.* 1) Lajtorjaforma készület fából, melyen a boros hordókat leeregetik, lecsúsztatják a szekérről. 2) Dorong, melyet az eltört kerék helyett tengely alá tesznek az utazó kocsisok.

CSÚSZTATÓFA, (csúsztató-fa) lásd: CSÚSZTATÓ.

CSUSZTOG, (csusz-t-og) önh. m. *csusztog-tam, —tál, —ott.* Csizmás, papucsos lábait a földön vontatva *csuszt* hangot hallat.

CSUSZTOGÁS, (csusz-t-og-ás) fn. tt. *csusztogatás-t,* tb. *—ok.* Csizmás, papucsos lábaknak vontatása a földön, padolaton. V. ö. CSUSZT.

CSÚSZVA, CSUSZVA, (csúsz-va) ih. Csúszó testtel, nem lábon menve, hanem testével a földet, vagy más talapot súrolva. V. ö. CSÚSZ.

CSÚSZVAMÁSZVA, (csúszva-mászva) ösz. ih. Csúszólag járva. Átv. ért. alacson hizelgéssel magát elvetve.

CSUT, fn. tt. *csut-ot.* Gyümölcs nyele, szára, csumája. Rokon vele a latin *caudex* gyöke *caud.*

CSÚT, AL—, FEL—, helységek Fejér megyében; helyr. *Csúton, —ra, —ról.*

CSUTA, (1), (csut-a) mn. tt. *csutá-t*. Mondatik olyan állatról, melynek farka, vagy serénye nincsen. *Csuta tyúk, csuta ló, csuta szamár*. Innen jelent rövidet, kurtát, kurtítottat. *Csuta haj, csuta fark, csuta serény*. Dunántúli szó. Tisza vidékén: *suta*.

CSUTA, (2), (csut-a) fn. l. CSUTKA.

CSUTAJ, (csut-aj) fn. tt. *csutaj-t*, tb. *—ok*. Apró, csuta bokrokból álló cserjés, csepéte, haraszt.

CSUTAJOS, (csut-aj-os) mn. tt. *csutajos-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. Csutajjal, azaz apró bokrokkal, cserjékkel benőtt. *Csutajos legelő, hegyláb, erdőalja*.

CSUTAJOSODIK, (csut-aj-os-od-ik) k. m. *csutajosod-tam, —tál, —ott*. Apró bokrok, cserjék teremnek rajta.

CSUTAK, (csut-ak) fn. tt. *csutak-ot*. 1) Erdélyben, különösen a székelyeknél: tőke, tönk, tuskó; a kivágott fának földben hagyott töve. 2) Ugyanott, egy csutak fa, am. rakás hasábfa, melyet egy szekér elvisz. 3) Közönségesen: szalmacsomócska, milyent pl. fűtéskor a fa alá tesznek gyujtóul. Ugyanez mondatik maroknyi csomóba kötött széna-, sarjú-gazról is. 4) Jelenti a törökbúza torzsáját, midőn a szem már le van róla morzsolva, máskép: *csutka* v. *csutkó*. 5) Általán holmi növény-, virág-, ágfüzért, kötést. *Vesszőcsutak, virágcsutak*.

CSUTAKOL, (csut-ak-ol) áth. m. *csutakol-t*. Csutakkal bedug, becsinál. *Becsutakolni a hordó száját*. V. ö. CSUTAK.

CSUTAKOS, (csut-ak-os) mn. tt. *csutakos-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. Csutakkal jelölt, csutakkal biró, csutakból készített. *Csutakos karó, szalmacsutakos ház*. V. ö. CSUTAK 3).

CSUTIKA, (csut-ik-a) fn. tt. *csutiká-t*. 1) Alma, körte torzsája. 2) Törökbúza tuskója. Székelyeknél divatos, a Tisza vidékén: *csutka*.

CSUTKA, (csut-ka) fn. tt. *csutká-t*. 1) Gyümölcs szára torzsájával együtt. *Almacsutka, körtecsutka*. 2) Többféle növény torzsája, tuskója, pl. *kukoriczacsutka*. 3) Szőlő gerezd szára, midőn a szemeket leszedik róla. *A jégverte szőlőnek csak csutkája maradt*.

CSUTKAKALAPÁCS, (csutka-kalapács) ösz. fn. Bodrogközben, a czinkéknek verhenyeges begyü nagyobb faja. Másképen: kurta kalapács.

CSUTKAKÚP, (csutka-kúp) ösz. fn. Növénynem az együttnemzők seregéből; vaczka polyvás, kúpos, a csészénél magasabb; fészke két-három pikkelyes; bóbitája vagy ép, vagy négyfogu párkány. (Rudbeckia).

CSUTKALOM, (csutka-lom) ösz. fn. Az öthímesek seregébe és egyanyások rendébe tartozó növénynem; bokrétája öt szirmu, kinyiló, magzata a vaczokba süppedt; tokja háromszögü, háromrekeszü; cserjes száru (Celastrus).

CSUTKÁS, (csut-ka-as) mn. tt. *csutkás-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Aminek csutkája van, csutkával biró. V. ö. CSUTKA. *Csutkás alma*.

CSUTKÁSAN, (csut-ka-as-an) ih. csutkával együtt. *Csutkásan megenni az almát*.

CSUTKÓ, (csut-kó) fn. tt. *csutkó-t*. 1) A székelyeknél am. a kivágott fának földben hagyott törzsöke, csutkója. 2) Némely nagyobb fajú növényeknek gyümölcstartó torzsája, csutakja. *Kukoriczacsutkó*.

CSUTKOSFA, (csutkos-fa) ösz. fn. Nyesett, vagy kivágott, azután derékból, vagy törzsökből kisarjadzott fa. Somogy megyei szó.

CSUTOR, (csut-or) elvont vagy kiavult törzsök, melyből *csutora, csutorodik* lettek. Eredeti alakját több családok nevében megtartja. V. ö. CSUCSOR, CSUCSORODIK.

CSUTORA, (csut-or-a) fn. tt. *csutorá-t*. Eredetileg am. csúcsosan csetert, v. tekert, csavart, esztergált stb. mintegy *csucsora*, oly képzéssel, mint: *kukor, kukora*, v. *gugor, gugora*. A közéletben, 1) Fából lapos gömbölyüre öszverakott, vagy esztergált kézbeli boros edény, máskép: *kulacs*, néhutt tréfásan, *vörös gyurka*. *Csutora nélkül is elkél a jó bor*. *Csutorából inni. A! a! a! éljen a nagy csutora*. Bordal. A török nyelvben is *csotura* vagy *csotra*. 2) Esztergált csont vagy más anyagból való szopóka a pipaszárakon, és némely fuvó hangszereken.

CSUTORALYUK, (csutora-lyuk) ösz. fn. Fúrt lyuk a pipaszár vagy fuvó hangszer szopókáján.

CSUTORÁS, (1), (csut-or-a-as) mn. tt. *csutorás-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Szopókával fölszerelt. *Csutorás pipaszár*. 2) Kulacsot viselő, hordozó. *Csutorás utas*.

CSUTORÁS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *csutorás-t*, tb. *—ok*. Mesterember, ki csutorákat, azaz kulacsokat, szopókákat stb. készít, esztergál.

CSUTORASZÁJ, (csutora-száj) ösz. fn. Nyilás a boros csutorán, azaz kulacson, melyen a bor be- és kifoly. *A csutoraszájt csókolgatja*.

CSUTORODIK, (csut-or-od-ik) k. lásd: CSUCSORODIK.

CSUVA, ALSÓ—, máskép ACSUVA, falu Zaránd megyében; helyr. *Csuvá-n, —ra, —ról*.

CSUVIK, l. KUVIK.

CSÚZ, CSUZ, (1), (V. ö. CSÚ) fn. tt. *csúz-t*, tb. *—ok*. Nyavalya, mely a sejtszövetekben megrekedt nedvességtől származik. *Csúz a fejben, a szemekben, a kezekben* stb. Néha lázzal, néha náthával stb. jelenkezik és párosul.

Rokonnak tekinthető a latin *sudo, udus*. Göcsejben: *folyosó* v. *folyosú*, oly fogalmi rokonsággal, mint a hellen ῥεῦμα a ῥέω igétől.

CSÚZ, (2), falu Komárom megyében; helyr. *Csúz-on, —ra, —ról*.

CSÚZA, falu Baranya megyében; hely. *Csúzá-n, —ra, —ról*.

CSÚZANYAG, (csúz-anyag) ösz. fn. A sejtszövetekben megrekedt nedvesség, mely a csúznak alapul szolgál.

CSÚZELLENI, (csúz-elleni) ösz. mn. A csúz eltávolítására gyógyerővel biró. *Csúzelleni szerek*.

CSÚZFEKÉLY, (csúz-fekély) ösz. fn. Fekély, mely némely csúzos bajokban támadni szokott a testen.

CSÚZLÁZ, (csúz-láz) ösz. fn. Érláz, mely csúztól származik. V. ö. LÁZ.

CSÚZNAK, falu Komárom megyében; helyr. *Csúznak-on, —ra, —ról.*

CSÚZNEMÜ, (csúz-nemű) ösz. mn. Csúzhoz hasonló, olyanforma valami, mint a csúz. *Csúznemü fájdalom.*

CSÚZOS, CSUZOS, (csúz-os) mn. tt. *csúzos-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* Csúzban szenvedő, csúzbetegségtől gyötrött. *Csúzos beteg, csúzos szem, csúzos kéz.*

CSÚZOSAN, CSUZOSAN, (csúz-os-an) ih. Csúzos állapotban, csúzban szenvedve.

CSÜ, l. CSŐ.

CSÜCS, fn. tt. *csücs-öt.* Valaminek gömbölyeg hegye, vékony vége. A *csücs* és *csücske* kisebbet jelent, mint a *csúcs, csucska,* egyébiránt legközelebb rokonok. *Kendő csücscse,* v. *csücse, turózacskó csücscse.* Rokonnak tekinthető vele a német: *Spitze.*

Gyökre és alapfogalomra nézve a *cső*-családhoz tartozik. V. ö. CSŐ.

CSÜCSHIMLŐ, (csücs-himlő) ösz. fn. Hólyagos himlő neme, mely csücsös vagy csücs formáju.

CSÜCSKE, (csücs-ke) fn. tt. *csücské-t.* A maga nemében kis csücs, vékonyan végződő hegye, végecskéje valaminek. V. ö. CSÜCS.

CSÜCSKÉS, (csücs-ke-es) mn. tt. *csücskés-t,* v. *—et,* tb. *—ek.* Minek csücskéje van, mi hegyesen végződik. *Csücskés zacskó. Csücskés orr.*

CSÜCSKÖL, (csücs-k-öl) áth. m. *csücsköl-t.* Csücskösre csinál.

CSÜCSKÖLT, (csücs-k-öl-t) mn. tt. *csücskölt-et.* Csücskére csinált, szabott. *Csücskölt sipka.*

CSÜCSKÖS, (csücs-k-ös) mn. l. CSÜCSKÉS.

CSÜCSÖR, (csücs-ör) hangutánzó törzse *csücsörög, csücsörke* származékoknak. Változattal *csicsér.*

CSÜCSÖRBORSÓ, (csücsör-borsó) ösz. fn. l. CSICSERBORSÓ.

CSÜCSÖRG, l. CSÜCSÖRÖG.

CSÜCSÖRKE, (csücs-ör-ke) fn. tt. *csücsörké-t.* Pipis, pipiske, pacsirta, szántóka, mely télen a falukban, pernyedombokon, szérűs kertekben tanyáz, nyáron pedig a mezőn, szántóföldeken lakik. Nevét *csücsörgő* hangjától kapta.

CSÜCSÖRÖG, (csücs-ör-ög) önh. m. *csücsörögtem,* v. *csücsörgöttem, —tél,* v. *csücsörgöttél, csücsörgött,* htn *—ni* v. *csücsörgeni.* Csücsörkéről mondatik, midőn reszkettető hangon szól. Másképp: *csicsereg.*

CSÜCSÖS, (csücs-ös) mn. tt. *csücsös-t,* v. *—et,* tb. *—ek.* Minek csücscse van, csücsre szabott, vágott. *Csücsös orr, csücsös száj.* V. ö. CSÜCS.

CSÜCSÜL, CSÜCSÜL, (csücs-ül) önh. m. *csücsül-t.* Gyermeki nyelven 1) am. ül, leül, ledomborodik. *Csücsülj le fiam,* azaz ülj le. Tréfás nyelven mondják az otthonn maradt vén hajadonokról, vagy oly nőkről, kiket tánczba nem visznek. *Csücsülni hagyták a szegényt.* 2) Csucsúl, tentél, l. CSUCSÚL.

CSÜCSÜLÉS, CSÜCSÜLÉS, (csücs-ül-és) fn. tt. *csücsülés-t,* tb. *—ék.* Leülés; csucsulás.

CSÜD, (rokon *csög* gyökkel) fn. tt. *csüd-öt.* Általán apró, gömbölyü csont a kezeken és lábakon. Különösen 1) Szökcsont, bokacsont. 2) Első ujjíz (phalanx prima). 3) Lábtö (tarsus). V. ö. CSÜG.

CSÜDÖTELKE, falu Erdélyben, Küküllő vármegyében; helyr. *Csüdötelké-n, —re, —ről.*

CSÜDÖZ, (csüd-öz) önh. m. *csüdöz-tem, —tél, —ött.* Csüdökkel, azaz apró gömbölyü csontokkal játszik, koczkákkal játszik.

CSÜDÖZÉS, (csüd-öz-és) fn. tt. *csüdözés-t,* tb. *—ék.* Csüddel vagy csüdökkel játszás. V. ö. CSÜD.

CSÜG vagy CSÜG, fn. tt. *csüg-öt.* Általán am. csög. l. CSÖG. Különösen 1) A székelyeknél, vadtól megölt marhának a tett helyén maradt ízékje, csontdarabjai. *Csügre menni,* azaz a tett helyére lesbe menni, ha ismét a maradványokra visszamenne a vad. 2) Mátyusföldön, csontdarab, melylyel ütösdit játszanak, *csügöznek* a gyermekek.

Nem egyéb, mint a *csüd* szónak változata. V. ö. CSÜD.

CSÜGED, MAROS—, falu Erdélyben, Alsó-Fejér megyében; helyr. *Csüged-en, —re, —ről.*

CSÜGG, (l. CSÜNG) önh. m. *csügg-tem,* vagy *—öttem, —tél,* v. *—öttél, —ött.* htn. *—ni,* vagy *—eni.* Tulajdonkép, egyenes, vagy merő, feszes állását elveszti, s alá hajlik, lekonyúl. *Vállra csügg a feje. A virág- vagy falevelek csüggenek a nagy hőségben.* Rokon a *lóg* és *függ* igékkel, de ezek inkább valamely felakasztott, feltett tárgynak lefelé hajlását jelentik. V. ö. LÓG, FÜGG. Egyébiránt hallani ilyeket is: *Nyakamon csügg, lóg, rajtam csügg, a vitézkötés lecsügg a csákóról* stb.

Származékai: *csügged, csüggeszt, csüggeteg* stb.

CSÜGGED, (csügg-ed, rokon vele a német: *zagen*) önh. m. *csügged-tem, —tél, —t,* vagy *—ett.* Testi, vagy lelki erejében alább hagy; teste, vagy lelke elveszti ruganyos, szivos állapotát, bátortalanná leszen, lankad, reményét, kedvét veszti. *Csüggedni a nagy teher alatt. Csüggedve alább hagyni tervével. Csüggedni a harczban, reményben, hitben, bizalomban, bátorságban. Elcsüggedni az akadályok miatt. Megcsüggedni a kezdett munkában.*

CSÜGGEDELÉM, (csügg-ed-el-ém) fn. tt. *csüggedelm-et.* Lelki erőnek, bátorságnak, reménynek hanyatlott állapota, bizatlankodás, bizalomvesztés czélunk elérhetése felöl. Rövidebben: *csüggelem.*

CSÜGGEDÉS, (csügg-ed-és) fn. tt. *csüggedés-t,* tb. *—ék.* A testi vagy lelki erő szilárdságának, ruganyosságának lankadása.

CSÜGGEDETLEN, (csügg-ed-et-len) mn. tt. *csüggedetlen-t,* tb. *—ék.* Erejében, s erejének gyakorlatában állhatatos, nem lankadó, fáradatlan, ernyedetlen, elszánt. *Csüggedetlen munkásság; csüggedetlen bizalom, bátorság, remény, akarat; csüggedetlen szívvel, lélekkel.* Mint ih. csüggedetlenül. Különbözik: *csüggedhetlen.*

CSÜGGEDETLENSÉG, (csügg-ed-et-len-ség) fn. tt. *csüggedetlenség-ét.* Állhatatos, elszánt, nem

lankadó akarat, ernyedetlenség, a lelki erőnek oly tulajdonsága, melynél fogva föltételeiben, terveiben alább nem hagy, minden akadálylyal szembeszáll.

CSÜGGEDETLENÜL, (csügg-ed-et-len-ül) ih. Állhatatosan, elszánt, nem lankadó akarattal, erős szívvel, lélekkel. *Az akadályokkal, nehézségekkel csüggedetlenül küzdeni.*

CSÜGGEDÉZ (csügg-ed-éz) önh. m. *csüggedéztem,—tél, —étt.* Ereje, szándéka mindinkább lankadoz, állhatatossága, reménye alább száll. *Csak rajta, ne csüggedezz.*

CSÜGGEDÉZÉS, (csügg-ed-éz-és) fn. tt. *csüggedézés-t*, tb. *—ék.* Lelki gyöngeség, erőlankadás, midőn valaki erejét, bátorságát lassan-lassan elveszti. V. ö. CSÜGGEDÉZ.

CSÜGGEDSÉG, (csügg-ed-ség) fn. tt. *csüggedség-ét.* A testi vagy lelki erőnek azon gyönge állapota, midőn lankadásnak indúl, feszességét, ruganyosságát veszti. V. ö. CSÜGGED.

CSÜGGEDT, (csügg-ed-t) mn. tt. *csüggedt-et.* Erejében lankadt, bátorságban, bizalomban, reményben hanyatlott. *Csüggedt szívvel, lélekkel. Csüggedt erővel czélt nem érhetünk.*

CSÜGGEDTEN, (csügg-ed-t-en) ih. Testi és lelki erőben lankadva, alábbhagyva, bátortalanúl, reményvesztve.

CSÜGGEDTSÉG, (csügg-ed-t-ség) l. CSÜGGEDSÉG.

CSÜGGEDVE, (csügg-ed-ve) ih. lásd: CSÜGGEDTEN.

CSÜGGELÉM, l. CSÜGGEDELÉM.

CSÜGGEN, l. CSÖKKEN.

CSÜGGÉS, (csügg-és) fn. tt. *csüggés-t*, tb. *—ék.* Valamely tárgynak azon állapota, midőn egyenes, merő, feszes állását elvesztvén aláhajlik. *Fejcsüggés.*

CSÜGGESZT, (csügg-esz-t) áth. m. *csüggeszt-étt*, htn. *—ni*, v. *—eni.* Okozza, hogy a testi vagy lelki erő csüggedjen, illetőleg nehézségek, akadályok által lankaszt, bátortalanít, lever, bizodalmat gyöngít.

CSÜGGESZTÉS, (csügg-esz-t-és) fn. tt. *csüggesztés-t*, tb. *—ék.* Csüggedővé, lankadóvá, bátortalanná tevés.

CSÜGGESZTŐ, (csügg-esz-t-ő) mn. tt. *csüggesztő-t*, tb. *—k.* Erőt, elszántságot lankasztó, szivet, lelket leverő. *Csüggesztő akadályok, bajok, veszélyek.*

CSÜGGESZTŐLEG, (csügg-esz-t-ő-leg) ih. Erőt lankasztva, szívet, lelket leverve. *A rosz hír csüggesztőleg hatott reá.*

CSÜGGETEG, (csügg-et-eg) mn. tt. *csüggeteg-ét.* Erejében, föltételében lankadó, alábbhagyó, elbátortalanodott, reményt, bizalmat letevő. *Csüggeteg elme, szív, lélek.* Különösen, aki csüggedésre hajlandó, könnyen csüggedő.

CSÜGGETEGSÉG, (csügg-et-eg-ség) fn. tt. *csüggetegség-ét.* Lelki állapot, vagy tulajdonság, midőn valaki csüggeteg, azaz könnyen csügged.

CSÜGGETEGÜL, (csügg-et-eg-ül) ih. csüggedve, erőt, reményt, bizalmat, bátorságot vesztve.

CSÜGGŐ, (csügg-ő) mn. és fn. tt. *csüggő-t.* 1) Általán, ami csügg; lankadó, alákonyuló, lehajló. *Csüggő fej.* 2) Bizonytalan, határozatlan, meg nem állapodott, ingatag állapot. *Csüggőben hagyni, tartani valamit. Csüggőben levő dolog.*

CSÜGGŐLEG, (csügg-ő-leg) ih. Csüggő helyzetben, állapotban, lefelé hajolva. *Csüggőleg tartja fejét.* V. ö. FÜGGŐLEG.

CSÜGGŐLEGÉS, (csügg-ő-leg-és) mn. tt. *csüggőlegés-t*, v. *—et.* tb. *—ek.* Lefelé hajolt, alákonyult. *Csüggőleges irányban, helyzetben.*

CSÜGÖR, (csüg-ör) fn. tt. *csügör-t*, tb. *—ök.* Vad gyümölcsből pl. vadalmából készített ital. Rokon a *csiger* szóval. l. CSIGER.

CSÜGÖZ, (csüg-öz) önh. l. CSÜDÖZ.

CSÜGÖZÉS, (csüg-öz-és) fn. l. CSÜDÖZÉS.

CSÜHŐDIK, (csüh-őd-ik) k. m. *csühőd-tem, —tél, —ött.* Vergődik, kivergődik, összeszedi magát, czihelődik, pl. *csühődik az elesett ember, míg kalapját, botját összeszedi és felkel.*

CSÜKKEN, l. CSÖKKEN.

CSÜKÖRGÉS, (csük-ör-ög-és) fn. tt. *csükörgés-t*, tb. *—ék.* Csingálás, csingaszkodás, mintegy *csüngölgés*, v. *csüggölgés.*

CSÜKÖRÖG, (csük-ör-ög) önh. l. CSINGÁL, CSINGASZKODIK. Székely tájszó, am. *csüngölög.*

CSÜKÜLLŐ, (csük-üll-ő) fn. tt. *csüküllő-t.* Nővénynem az együttnemzők seregéből és nőssznüzek rendéből; vaczka sörtés, sugárvirági töltséresek, egyenetlen metszésük, a belsőknél többnyire hosszabbak; bóbitája szőrös, fészke födelékes, sok formáju pikkelyekkel, melyeknél fogva több alnemekre osztatik. (Centauria). Fajai sokfélék.

Gyöke *csük* valószinüleg a bogot jelentő *csüg* változata, minthogy pikkelyes fészke csögöt képez.

CSÜKÜLLŐFŰ, (csüküllő-fű) ösz. fn. l. CSÜKÜLLŐ.

CSÜKÜLLŐVONAT, (csüküllő-vonat) ösz. fn. Gyógyszerészi ért. áldott csüküllőből készített vonat. V. ö. VONAT.

CSÜL, elvont gyök, l. CSÜLL.

CSÜLK, (csül-k, v. csül-ök) l. CSÜLÖK.

CSÜLKÖS, (csül-k-ös, v. csül-ök-ös) mn. tt. *csülkös-t*, vagy *—et*, tb. *—ek.* Aminek csülke van. *Csülkös kötél.* V. ö. CSÜLÖK.

CSÜLKÖZ, (csül-k-öz) önh. m. *csülköz-tem, —tél, —ött*, par. *—z.* Csülökkel játszik, azaz csülökcsontot vagy más csontdarabot bottal üt, vagy likba hajtani törekedik. Gyermekek játéka. V. ö. CSÜDÖZ.

CSÜLL, elvont gyöke *csülk, csülled, csüllencs* származékoknak. Jelent valami dudorút, kiülőt, kidülledőt.

CSÜLLED, (csüll-ed) önh. mult. *csülled-tem, —tél, —t*, v. *—étt.* Mondatik 1) a vadhusról, mely az emberi testen kidudorodik, *kidülled*; 2) a ki-

gyermekekről, midőn nem alhatván, vagy fölébredvén, az ágyban felülnek. Székely szó.

CSÜLLENG, (csüll-eng) fn. tt. *csülleng-ét.* Növénynem a négy főbbhímesek seregéből; táskája lapított, közfala likas; kopácsi csónakosak. Gyümölcse csúcsoros, levelei hosszú csipkések, melyekből kék festéket készítenek. (Isatis tinctoria).

CSÜLLENGÁRUS, (csülleng-árus) öszv. fn. Csüllenggel, csüllenglevelekkel, csüllengfestékkel kereskedő. V. ö. CSÜLLENG.

CSÜLLENGFESTÉK, (csülleng-festék) ösz. fn. Csüllengnemü növény leveleiből készített kék festék.

CSÜLLENGGOMOLY, (csülleng-gomoly) ösz. fn. Gomolyokba, azaz golyókba öszvegyúrt csüllengfesték.

CSÜLLENGHAB, (csülleng-hab) ösz. fn. Így nevezik a festők azon habot, mely készités alatt a csüllenglevelekből fejlik, s melyet kék festékül használnak.

CSÜLLENGKERESKÉDÉS, (csülleng-kereskédés) ösz. fn. Kereskedés, melyet valaki csüllenglevelekkel, illetőleg csüllengfestékkel üz.

CSÜLLENGMALOM, (csülleng-malom) ösz. fn. Malom, melyben a festéknek való csüllenget őrlik.

CSÜLLENGSZAK, (csülleng-szak) öszv. fn. Csüllengből készített festékanyag, lágy, kásás vagy pépalakban.

CSÜLLENGTERMESZTÉS, (csülleng-termesztés) ösz. fn. Ipargazdasági munkálat, mely a csüllengnövényt mesterségesen tenyészti.

CSÜLLENGTERMESZTŐ, (csülleng-termesztő) ösz. fn. Gazda, földmives, kertész, ki csüllengterméléssel foglalkodik.

CSÜLLENGVÁGÓ, (csülleng-vágó) öszv. fn. Éles, görbe vaseszköz, melylyel a csüllenglevelekct levagdalják.

CSÜLLENVIRÁG, (csülleng-virág) ösz. fn. A csüllengnemü növény virága.

CSÜLLŐ, (csüll-ő, v. csül-l-ő) fn.tt. *csüllő-t.* 1) Némely tájszólás szerént am. csürlő, csörlő. L. CSÖRLŐ. 2) Vízi madár, egyenes, kanáldad, végén kevéssé görbült orral, hosszabb szárnyakkal, mint farkkal, s rövid úszó hártyájú lábakkal. (Larus).

CSÜLÖK, (csül-ök) fn. tt. *csülk-öt.* 1) Szökcsont, némely szökö állatok, pl. a nyúl hátulsó lábaiban, melylyel az ugrásban segíti magát. 2) Általán az állatok lábtövének legalsó csontja, mely a szárcsontok alapjául szolgál, s az ugrást ruganyossága által elősegíti. *Csülökre legények,* azaz talpra, lássunk a dologhoz. 3) Hasított köröm. 4) A kötélnek karikaforma vége, melybe más kötelet bele lehet húzni. 5) Csontdarab, melyet a gyermekek botokkal elütnek, vagy lyukba hajtanak.

CSÜLÖKCSUKLÓ, (csülök-csukló) ösz. fn. A csülökcsontnak ízhajlása. V. ö. CSUKLÓ.

CSÜLÖKFEKÉLY, (csülök-fekély) öszv. fn. Csülök, vagyis szökcsont táján támadó fekély.

CSÜLÖKFICZAMODÁS, (csülök-ficzamodás) ösz. fn. A csülökcsont ízületének kimenülése, midőn a csülök kimozdúl forgójából.

CSÜMÉNY, puszta Baranya megyében; helyr. *Csümény-be, —ben, —ből.*

CSÜN, önh. CSÜNIK, (csün-ik) k. m. *csün-t.* Lankad, alábbhagy, fejlődésében késik. *Csünni erejében, elcsünni a munkában, megcsünni reményében. Csünik a vetés a nagy szárazságban. Csünve nő az árva, elhagyatott gyermek.* V. ö. CSENEVÉSZ.

CSÜNÉS, (csün-és) fn. tt. *csünés-t,* tb. *—ék.* Lankadás, fejlődésében elkésés.

CSÜNG, (csün-ög, rokon vele a német *hangen,* svéd *hänga* stb). L. CSÜGG. V. ö. CSÜN.

CSÜNIK, k. l. CSÜN.

CSÜNK, (csüm-k) fn. l. CSÖMEK.

CSÜNKÖS, (csüm-k-ös) mn. tt. *csünkös-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Csomós, csömekes, csombókos, buczkós.

CSÜPÜ, tájdivatos és régies, *csöpü* vagy *csepü* helyett.

CSÜR, elvont hangutánzó gyöke *csürke, csürök, csüröl* stb. származékoknak. Rokon *sür*(ög) és *csör*(ög) gyökökkel.

CSÜR, (1), fn. tt. *csür-t,* tb. *—ök.* 1) Pajta, gazdasági épület, melybe a learatott, kaszált gabonát, takarmányt berakják. *Jobb a teli ól, mint az üres csür.* (Km.) *Csürbe hordani, csürbe takarítani. Az egerek nem nagy fészket vernek az ö csürében.* Km.

„Csürök, pajták, búzás vermek
Csordultig tömve legyenek.“

Népies nemzeti dal.

2) Gyermekek felkiáltó szava, midőn valamit találnak. *Csür enyém!*

Rokonságai a mogol *dsür,* hellen *χῶρος, σνρός* latin *horreum,* német *Scheuer,* héber אָצָר, magyar *szérü* stb.

CSÜR, (2), áth. m. *csür-t.* Csúr, csavar. Magában nem igen használják, hanem *csavar* szóval együtt: *csürni-csavarni,* am. csúrni-csavarni, lásd: CSÚR. Különbözik ettől a *csürvíz* öszvetett szóban a *csür* rész, mely a magyar hangrendszerhez alkalmazkodva (minthogy *víz* fenhangú szó), *csur* alhangú szóból változott fenhangú *csür*-ré s annyi mint *csurvíz,* azaz csurgó víz.

CSÜR, (3), puszta Veszprém megyében; KIS—, NAGY—, OROSZ—, vagy ROSZ—, vagy RUSZ—, ÜVEG—, vagy ZALÁNY-ÜVEG—, helységek Erdélyben; helyr. *Csür-ön, —re, —röl.*

CSÜRBIRÓ, (csür-biró) ösz. fn. Pajtabiró, pajtamester, az illető uraság gabnacsürére felügyelő alsóbb rendü gazdatiszt.

CSÜRCSAVAR, (csür-csavar) ösz. áth. *Csürökcsavarok, csürszcsavarsz,* mult: *csürtemcsavartam, csürtélcsavartál* stb. Valamit ide-oda teker, hímezvehámozva elferdít. *Csüricsavarja a beszédet.*

CSÜRÉSCSAVARÁS, (csürés-csavarás) ösz. fn. Hímezve-hámozva elferdítés.

CSÜRHE, (csür-he) fn. tt. *csürhé-t.* 1) A barkóknál nyolcz-kilencz esztendős gyerek. 2) Némely tájszokás szerént: poronty, falkagyerek. 3) Malacz, vagy több malaczokból álló nyáj. *Egy malacz nem csürhe.* (Km.) 4) Csőcseléksereg, cselédek.

Alapfogalomban könnyü, élénk, sürgésre forgásra vonatkozik, minélfogva gyöke *csür*, am. a *sürög* gyöke *sür*. Ezt fejezik ki a serdülő legényt jelentő *siheder, suhancz* és *suttyó* is. Valamint van: *csürhe gyerek, csürhe malacz,* hasonlóan: *siheder legény* és *siheder malacz.*

CSÜRHENÉP, (csürhe-nép) ösz. fn. Sürgőforgó gyerekcsapat, vagy cselédség, vagy csőcselék, gyülcvész nép.

CSÜRHÉS, CSÜRHÉSZ, (csür-he-es, v. —ész) fn. tt. *csürhés-t,* tb. *—ék.* Aki csürhéket, azaz malacznyáját őriz.

CSÜRKE, (csür-ke) fn. tt. *csürké-t.* Kis csür, csüröcske, kis pajta.

CSÜRKÖS, (csür-ök-ös) mn. tt. *csürkös-t*, vagy *—et,* tb. *—ek.* 1) Csámpás lábu, görbe járásu, kinek lábcsürke, azaz csülke, egyenetlen, görbe. 2) Hégyés teke alakú. *Csürkös sátor. Csürkös háztető.*

CSÜRLŐ, (csür-l-ö) fn. tt. *csürlö-t,* tb. *—k.* Mértani alak, rézsutos négyszög, négy hasonló oldallal, s ugyanannyi szöggel, melyek közöl kettő csúcsos és kettő tompa. (Rhombus). Másképp: *Dülény.* Így nevezik a takácsok faeszközét is, melyre a fonalat tekerik. Másképp: *csörlő.*

CSÜRLŐCS, (csör-l-ő-cs) fn. tt. *csürlöcs-öt.* Csürlőalakú, de hosszukás négyszög. (Rhomboides).

CSÜRLŐDED, (csör-l-ő-ded) mn. tt. *csürlöded-et.* Csörlő, vagy csürlőalakú, azaz olyan négyszögü, melynek két szöge csúcsos.

CSÜRLŐGYÜRÜ, (csürlő-gyürü) ösz. fn. Gyürü, melynek köve vagy kövei hosszukás, csúcsos szögletekre, csürlődeden vannak metszve.

CSÜRLŐKERESZT, (csürlő-kereszt) ösz. fn. Csürlőalakú, csürlő formára készített kereszt. V. ö. CSÜRLŐ.

CSÜRLŐKŐ, (csürlő-kő) ösz. fn. Hosszukás, csürlőalakú négyszögre metszett kő.

CSÜRLŐÜVEG, (csürlő-üveg) ösz. fn. Ablakfiók üvegből, mely csürlődeden van kimetszve, vagy általán csürlőformára metszett üveg.

CSÜRNAGY, (csür-nagy) ösz. fn. l. CSÜRBIRÓ.

CSÜRÖK, (csür-ök) fn. tt. *csürk-öt.* 1) Némely tájszokás szerént am. *csülök.* 2) Alul széles és lapos, felül hégyés, körül gömbölyü darab fácska, vagy csontocska, melyel a gyermekek ütősdit játszanak. 3) Bokacsont. 4) Gúla, gömbölyü csúcsos hegy. (Pyramis).

CSÜRÖKCSAPÁS, (csürök-csapás) ösz. fn. Gyermekjáték, midőn csülköt, csürköt, csügöt botokkal ütnek.

CSÜRÖL, CSÜRÖL, (csür-öl) áth. m. *csüröl-t.* Csürlő, vagy csörlő nevü szögletes faeszközre, vagy eszközzel fonalat gombolyít, fölteker.

CSÜRÖS, CSÜRÖS, (csür-ös) fn. tt. *csürös-t,* tb. *—ök.* 1) Csürbiró, pajtamester. 2) Gyermekek játéka, midőn a kijelelt körnek középpontján levő gödröcskébe labdát, csürköt bottal bepiszkálni, behajtani iparkodnak. Csallóközben, Mátyusföldön s Tisza vidékén: *disznós.*

CSÜRÖS, CSÜRÖS, (mint föntebb) mn. tt. *csürös-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Csürrel ellátott. *Csürös kert.*

CSÜRPADLÁS, (csür-padlás) ösz. fn. 1) Padlás, mely csür gyanánt használtatik, hová a kévés gabonát, takarmányt rakják. 2) A csürnek, azaz pajtának felső része.

CSÜR RÁD! mesevégző szólásmód, melyet a mesélő szomszédjához intéz, hogy már ezen a sor folytatni a mesélést.

CSÜRÜLLYE, falu Erdélyben, Torda megyében; helyr. *Csürüllyé-n, —re, —ről.*

CSÜRVECSAVARVA, (csürve-csavarva) ösz. ih. Ide-oda forgatva, tekerve, elcsigázva. *Csürvecsavarva adni elé valamit; csürvecsavarva mentegetőzni.* V. ö. CSÜRCSAVAR.

CSÜRVÍZ, (csür-víz) ösz. fn. Annyi, mint az alhangú *csur víz,* azaz csurgó víz. V. ö. CSÜR.

CSÜS, l. CSÖS.

CSÜT, l. CSÖT.

CSÜTÖRKÖDIK, (csüt-ör-köd-ik) k. m. *csütörköd-tem, —tél, —ött.* Székely tájszólással am. kapaszkodva, testét tekergetve csingálódik. Rokon vele *csötör* ige, innen *csütörködik* tulajdonkép am. *csötörködik,* azaz tekergőzik.

CSÜTÖRTÖK, l. CSÖTÖRTÖK.

CSÜV, fn. tt. *csüv-et.* L. CSŐ.

CSÜVES, (csüv-es) mn. l. CSÖVES, CSÉVES.

CZ

A CZ-ben van 3493 czikk.

Cz, kisded alakbaan *cz,* kiejtve *czé,* ötödik bötü a magyar ábéczében, s a mássalhangzók sorában harmadik. A magyarban öszvetett vagy elegyült bötünek nevezzük, mivel *t* és *z* vagy *sz* hangokból vegyült öszve, péld. *tetszik, látszik* a sebes kiejtésben úgy hallatszanak, mintha *teczcsik, láczczik* volnának. Így: *metsz, vetsz* = *meczcz, veczcz.* Mint ezek: *t, sz, z,* úgy a *cz* is a fogbötükhöz számítandó, s mint olyan némely szókban fölcseréltetik a) *sz*-vel, mint: *czebeg, szepeg; czigár, szikár; czepelkedik, szepelkedik; czigony, szigony; czikra, szikra; czimbora, szimbora; czik, szik; czikkad, szikkad; czobor, szobor; czompolyodik, szomorodik; czucza, szucza;* b) *t*-vel, pl. *czo! to! czomb, tompor; gombócza, gombóta; czipál, tépál;* c) *cs*-vel: *cza cze, csa cse; csepöcze, csepöte; czabár, csabár; czelleng, cselleng; czete, csat; czibe, csibe; cziczoma, csicsoma; czihér, cserj; czihol, csihol; czimpa, csimpa; czinkos, csinkos; czupér, csupér; gerincz, gerincs; lapoczka, lapocska; kukacz, kukacs; állkapcza, állkapcsa,* d) *s*-vel, *czadar, sadar; czank, csankó,*

sank; czandra, csandra; czafra, csafrinka; e) *k*-val: *czammog, kammog; czir*(kalom), *kör; czorhol, korhol.*

Kiejtésben egyszerü hangot jelölvén, a hangmértan szabályai szerint az előtte álló rövid önhangzóju szótagot egy maga hosszuvá nem teszi, p. A kis tarka czĭczát megszurta czŭczával. A czĭczomát ne szeresd. Bár kimondásban mint érintettük, *cz* hallatszik némely öszvetételekben, és ragozásokban: mindazáltal irásban szigorún a szószármaztatáshoz kell ragaszkodnunk, pl. *adsz*, nem *acz* v. *acze*, *maradsz*, nem *maraczcz* stb.

Éles, vékony, metsző természeti hangokat utánoz ezen szókban és származékaikban: *czak, czakó, czik, czikákol, czib, czibe, czicz, czicza, cziczkány, czih, czihol, czin, czineg, czinke, czincz, czinczog, czip, czipeg, czopog, cziv, czivódik, czocz, czocza, czucz, czuczorog, czup, czupog, czuppan.*

A *cz*-vel kezdődő gyökök száma minden árnyalataikkal együtt mintegy 70, az ily végzetüeké pedig körülbelül 40, melyek közöl csak kevés önálló, pl. *dacz, ducz, pocz*, hanem jobbára mint elvontak csak származékaikban élnek, milyenek: *icz-eg, biczeg, czucz-a, ficz-am, recz-eg, döcz-ög, kocz-og, vaczog, kacz-ag, bucz-kó* stb. Gyökige, mely *cz*-vel kezdődnék, vagy végződnék, tudtunkra nyelvünkben nincsen, valamint *cs, ty, zs* végzetüek sincsenek. A *cz*-vel kezdődő szók között aránylag sok az idegen eredetü és tájszó.

Némely irók egyszerüen *z* nélkül is használják, például: *cifra, cukor, Ferenc.* De az olvasó közönség nem látszik hajlandónak elfogadására, leginkább azért, mert a latin és latinból ennek ivadékaiba vagy rokonaiba átment *c*-hez van szokva, ezt pedig, mint tudjuk, az alhangzók előtt és mássalhangzók után *k*-nak szokás kimondani, tehát egyszerüen legfölebb ott használhatnók, hol a latinban is *cz*-nek mondjuk, u. m. a fel- és éles hangzók (e, ė, é, i, í, ö, ő, ü. ű) előtt, pl. *cethal, cél, cigány, cím, cövek, cők* stb.

— CZ, mint képző, jobbára *l, n*, illetőleg *m* végzetü elvont gyökökből neveket alkot, mint: *ar-cz* (or-cz), *har-cz, kar-cz, mor-cz, dur-cz, kor-cz, por-cz, per-cz, pör-cz, bér-cz, fér-cz, sér-cz, in-cz, pin-cz, fin-cz, vin-cz, kon-cz* (kom-cz, gom-cz), *gön-cz* (göm-cz), *lán-cz* stb. Különösen *an, in, on, ön* közép képzővel: *suh-an-cz, rap-an-cz*, v. *rap-on-cz, lab-on-cz, laf-an-cz, ger-in-cz, ifj-on-cz, új-on-cz, kül-ön-cz* stb.

Többnyire kicsinyítő, vagy gyakorító árnyalatot ad az illető gyöknek. Képez több helynevet is, mint *Apcz, Bárcz, Babar-cz, Gön-cz, Szem-cz, Tar-cz, Vanyar-cz*, s mint olyan a *d, t, gy* helyképzőkkel rokon. Mint középképző némely szókban a *d, t, sz* változata, vagy *doz- toz- töz*-ből van öszvehúzva, például *bon-cz-ol* = *bom-t-ol*, vagy *bon-t-oz-ol*, *dön-cz-öl* = *dön-t-öl*, vagy *dön-t-öz-öl*, *hor-cz-ol* = *hor-d-ol*, vagy *hor-d-oz-ol.*

— CZA, magashangon — *cze*, kicsinyítő képző, s mint olyan a szintén kicsinyítő *csa cse* és *ka ke* változata. Járul a) *i*-vel kicsinyített nevekhez: *Gyuri-cza, Bori-cza, Kati-cza. Évi-cza, Mari-cza, tubi-cza, kupi-cza, subi-cza, kukori-cza, gili-cze, szemeri-cze, kenderi-cze, zsendi-cze;* b) más nemüekhez, mint: *anyácza, szamó-cza, pió-cza* (pió-ka), *csepő-cze, gyerkö-cze, bökö-cze, cserő-cze, verő-cze.* Néha *n* középképző után, mint: *tolgon-cza* = tol-og-ó-cza, *rakoncza* = rak-ó-cza, *petrencze* = pedr-e-cze, vagy pedr-ő-cze. Járul több idegen gyökü és törzsü szókhoz is; mint: *musli-cza, igli-cze* (ihlicza = tüviske), *Velencze, kemencze, Besztercze, pincze* (pivnicza). V. ö. — ACS, — ECS képző.

CZABAJ, falu Nyitra vármegyében; helyr. *Czabaj-ra, —on, —ról.*

CZABÁR, (czab-ár) mn. tt. *czabár-t*, tb. *—ok.* Szatmár vidéki tájszó, mondják őrizet nélküli, nyája hagyott baromról, mely szabadon ide-oda csapong. *Czabár juh.* Gyöke *czab*, valószinüleg egy azon *csap* igével, melyből *csapdi, csapodár, csapongó* származtak. V. ö. CZABOL.

CZÁBÉR, (czáb-ér) mn. tt. *czábér-t*, tb. *—ok.* Szatmár megyei tájszó am. kicsapongó, kihágó, illetlen magaviseletü. V. ö. CZABÁR.

CZÁBÉRKODIK, (czáb-ér-kod-ik) k. m. *czábérkod-tam, —tál, —ott.* Illetlenkedik, kicsapongólag viseli magát.

CZABOL, (czab-ol) önh. m. *czabol-t.* Csavarog, koválygo és kárt tesz, mint péld. a szabadon csatangoló barom. V. ö. CZABÁR.

CZADAR, (czad-ar) áth. m. *czadar-t.* Gömörben am. sebesen hajtja, zaklatja, üti-veri a barmot. Egyezik vele a kemenesaljai *sadar*, valamint *hadar* is. Másutt ily értelemben a *zavar* igét használják. *Ne zavard* (czadard, sadard) *a szegény barmot.*

CZAF, elvont hangutánzó gyök, *czafat, czafog, czafol, czafra* származékokban. Jelentése, mint hangja, rokon a *tap* (tapod, tapos) vagy *csap* (csapong, csapdos) gyökökkel.

CZÁF, fn. tt. *czáf-ot.* Jelent ellenokot, védokot, érvet, melylyel más állítását megsemmisítjük, vagy azt hamisnak, helytelennek, gyöngének bizonyítjuk, megmutatjuk. *Alapos, erős, világos, eldönthetetlen czáfok.* Származéka *czáfol*, s ettől *czáfolat, czáfolhatlan* stb.

Hangutánzónak és a *czaf* rokonának látszik, mennyiben ennek származéka *czafol* am. valamit letipor, pocsékká tesz, s ugyanezt teszi szellemi értelemben a *czáf, czáfol* is. Hasonló hozzá a hellen *ψόφος* és olasz *zuffa.*

CZAFAT, (czaf-at) fn. tt. *czafat-ot.* 1) A ruhára *tapadt* víz, sár, locspocs a ruhán, midőn általázott, vagy sárossá lett. *Merő czafat vagyok.* 2) Fityegő, lógó darab, a ruhára *tapadt* valami, rongy, ruhadarab. *Vesd le azt a czafatot, s végy jobbat magadra.* Győr tájékán: *kaczat.*

CZAFATOL, (czaf-at-ol) áth. m. *czafatol-t.* Locsban, sárban járva ruháját mocskossá, lustossá teszi, vagy rongyokra szakgatja, tépdeli.

CZAFATOS, (czaf-at-os) mn. tt. *czafatos-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Locsos, sáros. *Czafatos szoknya, köpönyeg*. 2) Fityegő rongyokkal dísztelenített. *Czafatos ruha*. V. ö. CZAFAT.

CZAFKA, (czaf-ka) fn. tt. *czafká-t*. Szénás, szalmás szekeret, vagy kazalt, asztagot leszorító rúd, nyomórúd. Székely tájszó. V. ö. CZAFOL.

CZAFOG, (czaf-og) önh. m. *czafog-tam, —tál, —ott*. Locsban, sárban jár, kel, tapos.

CZAFOGÁS, (czaf-og-ás) fn. tt. *czafogás-t*, tb. *—ok*. Locsban, sárban járás, taposás, lustossá levés.

CZAFOL, (czaf-ol) áth. m. *czafol-t*. Holmi szárán álló növényeket, pl. füvet, gabonát lábával tapos, letipor. *A ludak leczafolják a vetést*. V. ö. CZAF, gyök.

CZÁFOL, (czáf-ol) áth. m. *czáfol-t*. Czáfolat vagy czáfokkal, azaz ellenokokkal valamely állítást helytelennek, hamisnak, alaptalannak bizonyít. *Megczáfolni, visszaczáfolni a rágalmazó beszédet. A roszakarókat jótéteményekkel megczáfolni*, azaz meggyőzni, megszégyeníteni. V. ö. CZÁF.

CZAFOLÁS, (czaf-ol-ás) fn. tt. *czafolás-t*, tb. *—ok*. Tiporás, taposás, nyomás, leszorítás.

CZÁFOLÁS, (czáf-ol-ás) fn. tt. *czáfolás-t*, tb. *—ok*. Okoskodó észnek munkálata, melylyel valamely állítást ellenokokkal helytelennek, hamisnak, alaptalannak lenni mutogat. *Megczáfolás, visszaczáfolás*. Szónoklatilag véve: a szónoki beszédnek egyik része, melyben a szónok az ellengördített, ellenvetett vagy ellenvethető nehézségeket önmaga, vagy maga is előadja, és legott alapjaikból kiforgatja. (Confutatio). A *czáfolás* tehát működés, a *czáf* pedig a működő észnek fegyvere, eszköze; ez köztök a különbség.

CZÁFOLAT, (czáf-ol-at) fn. tt. *czáfolat-ot*. Öszvesége azon okoknak és okoskodásoknak, melyekkel valamely állításnak helytelen, hamis, alaptalan voltát megmutatjuk. *Kimerítő, velős, alapos, meggyőző czáfolat*.

CZÁFOLGAT, (czáf-ol-gat) áth. m. *czáfolgattam, —tál, —ott*. Könnyeden, kényelemmel, minden nehézség nélkül mutogatja az ellenfél állításainak alaptalanságát; többfélét, gyakorta czáfol.

CZÁFOLGATÁS, (czáf-ol-gat-ás) fn. tt. *czáfolgatás-t*, tb. *—ok*. Többszöri czáfolás, könnyed czáfolás.

CZÁFOLHATATLAN, CZÁFOLHATATLANSÁG, CZÁFOLHATATLANUL, l. CZÁFOLHATLAN stb.

CZÁFOLHATLAN, (czáf-ol-hat-lan) mn. tt. *czáfolhatlan-t*, tb. *—ok*. Mit semminemű okoskodással elvitázni nem lehet, mi tökéletesen való, igaz, alapos. *Hogy kétszer kettő négy, ez czáfolhatlan igazság*. Mint ih. am. czáfolhatlanul.

CZÁFOLHATLANSÁG, (czáf-ol-hat-lan-ság) fn. tt. *czáfolhatlanság-ot*. Valamely állításnak oly erős meggyőzhetetlen okokon, érveken alapuló igazsága, hogy azt semmikép elvitázni, felforgatni nem lehet.

CZÁFOLHATLANUL, (czáf-ol-hat-lan-ul) ih. Elvitázhatatlanul, teljes meggyőződésig, minden bizonyossággal. *Czáfolhatlanul igaz*.

CZÁFOLÓ, (1), (czáf-ol-ó) fn. tt. *czáfoló-t*. Személy, pl. szónok, ki valamit megczáfol. V. ö. CZÁFOL.

CZÁFOLÓ, (2), (czáf-ol-ó) mn. Valamely állításnak hamisságát, alaptalan létét mutogató. *Czáfoló beszéd, okoskodás; czáfoló irás*.

CZAFOS, (czaf-os) mn. tt. *czafos-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. Locsos, lustos, nedves, harmatos; fityegő rongyokkal dísztelenített. *Czafos szoknya, gatyaszár. Czafos utasok*. Máskép: *czafatos*.

CZAFOSAN, (czaf-os-an) ih. Lustosan; fityegő rongyokkal.

CZAFOSKODIK, (czaf-os-kod-ik) k. m. *czafoskod-tam, —tál, —ott*. Locsban, sárban, harmatban járkálván belustosodik; vagy rongyoskodik.

CZAFR, (czaf-ar vagy czaf-or) elvont törzsök. Származékai: *czafra, czafrang* stb. Jelentése 1) fityegő, lógó rojt, czifraság. 2) csavargó, csapongó.

CZAFRA, (czaf-ra v. czaf-or-a) fn. tt. *czafrá-t*. 1) Csapodár, gyanus hirben álló leány, lotyó, máskép: *czavira, czevere, czafri, czafrinka*. Szelidebb értelemben: csintalan, eleven, fürge kis leány. *Te kis czafra, hamis czafra*. Egyszersmind szelidített név a keményebb *kurva, szajha, rima, ringyó* helyett. 2) Balaton mellékén: fonóházi vendégség, azaz czafrák vendégsége, mulatsága.

CZAFRAG, l. CZAFRANG.

CZAFRANG, (czaf-ar-ang v. czaf-ar-ag) fn. tt. *czafrang-ot*. Fityegő, lógó czifraság, ékességül valamely ruhán, szerszámon, rojt, sallang. *Kostök czafrangja; lóravaló czafrang*, (innen látszik eredettnek: *sabrák* v. *zsabrák*); *kendő, függöny, köntös czafrangja*. Máskép: *czafrag*.

„Az inát érdekli szárnya czafragának."

Gyöngyösi.

Átv. ért. valamely tárgynak kiczikornyázott vége. *Beszéd czafrangja*, azaz czifra záradéka; *táncz czafrangja*, azaz a fris magyar vége, mely minden dal után egyforma szokott lenni.

CZAFRANGOS, (czaf-ar-ang-os) mn. tt. *czafrangos-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. Czafranggal ékesített, czikornyázott, kiczifrázott; rojtos, sallangos. *Czafrangos palást, czafrangos lótakaró, lószerszám, czafrangos bakancs, czizmaszár*. Atv. ért. *czafrangos beszéd, czafrangos köszöntés, czafrangos nóta, táncz*.

CZAFRANGOSAN, (czaf-ar-ang-os-an) ih. Czafranggal ellátva, ékesítve, czifrázva.

CZAFRANGOZ, (czaf-ar-ang-oz) áth. m. *czafrangoz-tam, —tál, —ott*. Czafranggal ékesít, czifráz. *Lovat, paripát, czafrangozni, fölczafrangozni. A beszédet kiczafrangozni, a czizmát megczafrangozni*. V. ö. CZAFRANG.

CZAFRANGOZÁS, (czaf-ar-ang-oz-ás) fn. tt. *czafrangozás-t*, tb. *—ok*. Czafranggal ékesítés, czifrázás.

CZAFRÁS, (czaf-ar-à-as), l. CZAFATOS.

CZAFRI, (czaf-or-i) fn. tt. *czafri-t*. A *czafra* szónak kicsinyítője. L. CZAFRA.

CZAFRINKA, (czaf-ar-in-ka) fn. tt. *czafrinká-t*. Kis czafra, kis lotyó. Mondják néha szelidített értelemben a kis leánykáról, ki élénk, jó kedvü, csintalan. Máskép: *csafrinka*.

CZÁK, falu Vas vármegyében; helyr. *Czák-ra, —on. —ról.*

CZAKÓ, (1), (czak-ó) fn. tt. *czakó-t*. Gólya. Értelemre és hangra a latin *ciconia* szóval megegyezik (Czakó = cico...). Nevét *czak czak*, vagy *czik czik* hangjától vette, melyet kelepelésnek is hívnak. Rokon vele: *czikákol*. Apátfalva határában van *Czakód* (gólyás) nevü düllő, a *Mocsolyás* mellett.

CZAKÓ, (2), falu Gömör megyében; helyr. *Czakó-n, —ra, —ról.*

CZAKÓHÁZA, falu Győr megyében; helyr. *Czakóházá-n. —ra, —ról.*

CZALÁNFALVA, helység Beregh megyében; helyr. *Czalánfalvá-n, —ra, —ról.*

CZAM, CZAMM, elvont gyök, melyből *czammog* származott, melynek jelentésénél fogva rokon a *kam, kamm* gyökhöz, mely a *kampó, kamó, kamuti, kammog* származékokban hajlásra, meggörbülésre vonatkozik.

CZÁM elvont gyök *czámoly* szóban. Azonosnak látszik *czam* gyökkel.

CZAMMOG, (czamm-og) önh. m. *czammogtam, —tál, —ott.* Általán am. tunyán, lassan, nehezen jár, kullog. Különösen mondják a zsákmány után leskelődő sunnyogva, meghunnyászkodva járó vadakról, pl. *czammog a farkas, a róka, a medve. Elczammog, kiczammog, beczammog.* Rokon vele: *kammog*. V. ö. KAMUTI.

CZAMMOGÁS, (czamm-og-ás) fn. tt. *czammogás-t*, tb. *—ok.* Lassú, tunya, lomha járás; különösen a ragadozó vadak leskelődő menése.

CZÁMOLY, (czám-oly) fn. tt *czámoly-t*, tb. *—ok.* Növénynem a sokhímesek seregéből és ötanyások rendéből; csészéje nincs; bokrétája öt szirmu, pilise öt, melyek sziromnemüek, türökformák, sarkantyúsak, tokja öt. (Aquilegia).

Fajai: *enyves, harang-, havasi czámoly.* A két első fajnak pilissarkantyúi begörbültek, kampósak, s valószinű, hogy ezen tulajdonságuknál fogva a *czám* gyök azonos a *kampó* név *kam* gyökével.

CZANDI, (czan-di v. czam-di) fn. tt. *czandi-t*, tb. *—k.* Kis szajha, czafrinka.

CZANDRA, (czan-d-ra) fn. tt. *czandrá-t*. A *szajha, lotyó, kurva* szóknak szelídebb mása, máskép: *czafra, sandra*. V. ö. CZONDRA.

CZANGA, (czan-ga, azaz *czamm-og-ó*) mn. tt. *czangá-t*. Heves vármegyében mondják megvénhedt juhról, mely már csak czammogva képes járni.

CZANGÁR, (czan- v. czam-ga-ar) mn. tt. *czangár-t*, tb. *—ok.* Szikár, elsoványodott. *Czangár ló*, máskép: *czingár*. V. ö. CZAMMOG, CZANGA.

CZANGÓ, l. CSANGÓ.

CZANKÓ, (czan-kó, azaz *san-kó*) fn. tt. *czankó-t*. A sörnek, pálinkának, égett bornak alja, salakja, utója. A sör alját, mosadékát Dunántúl *fickónak* is hivják.

Eredetileg *sankó*, az iszapos lőtyét jelentő *sank* szóval rokon, valamint a kisajtólt magnak salakját jelentő *sonkoly*-val is.

CZANKÓZIK, (czam-k-óz-ik) k. m. *czankóztam, —tál, —ott.* Lassan, óllálkodva, czammogva jár, bujdosik. Gyökre azonos vele: *czangó* v. *csangó*. Így nevezik az Erdélyből kibujdosott moldva- és oláhországi magyarokat. V. ö. CSANGÓ, CSUD.

CZAP, CZÁP, fn. tt. *czap-ot*. 1) A székelyeknél divatos tájszó kecskebak értelmében. Egyezik vele a cseh-szlovák *czap*, s a latin *caper* gyöke *cap*, mely megfordítva a magyar *bak* s német *Bock*-hoz hasonló. 2) L. CZÁPA.

CZAPA, CZÁPA, (czap-a v. czáp a) fn. tt. *czapá-t*. Tengeri nagy testü halnem a porczogósok közöl, mely telhetetlen torkosságára nézve minden ragadozó halak közöl kitünik. Teste hengerded, bőre durva, göcsörtös, s némely fajoknál tüskés. Legnevezetesb az *emberevő czapa*, (squalus carcharias), továbbá: *tüskés czápa* (acanthias), *pörölyhal* (zygaena), *fürészhal* (pristis). Innen érdesen kikészített bőr, mint ebben:

„Zöld fodor czapával nyergét borították."

Gyöngyösi.

CZAPABŐR, (czapa-bőr) ösz. fn. 1) Czapa nevü tengeri állat göcsörtös bőre. 2) A czapabőrhöz hasonlóra készített más állat, pl. ló, vagy szamár bőre, mely megpuhíttatik, s mustármaggal sajtóltatik, hogy rögössé, érdessé legyen.

CZÁPÁNY, (czápa-any) fn. tt. *czápány-t*, tb. *—ok.* Székely tájszó, am. gyomorburok.

CZÁPBŐR, (czáp-bőr) ösz. fn. Kecskebak bőre. *Nyúzott, nyers, kikészített czápbőr.*

CZAPHAL, (czap-hal) ösz. fn. Az éjszaki tengerben lakó nagy halfaj, mely torkossága s borzasztó fogai miatt tengeri farkasnak is neveztetik.

CZAPRAG, l. CZAFRANG. V. ö. CSÁBRÁG.

CZÁR, fn. tt. *czár-t*, tb. *—ok.* Oroszok császára. *Orosz czár, muszka czár. Péter czár.* Rövidítve van ezen latin szóból: *caesar*, magyarúl *császár*, németül *Kaiser*, góthúl *kaisar*, hollandúl *keizer*; dánúl *kejzer* stb., s rokon a sanszcrit: *sûr* (uralkodni), hellen *κύριος*, magyar *úr*, héber שׂר (princeps), franczia *sire*, angol *sir* stb. szókkal. V. ö. CSÁSZÁR.

CZÁRI, (czár-i) mn. tt. *czári-t*, tb. *—ak.* Czárhoz tartozó, czárt illető. *Czári hatalom, czári palota, czári parancs.*

CZÁRNÉ, (czár-né) fn. tt. *czárné-t*. Orosz császárné, czár neje; különbözik: *czárnő*, am. *nőczár*, vagy czári nő.

CZÁRNŐ, (czár-nő) fn. tt. *czárnő-t*. Nő, ki mint czár uralkodik, czári nő. *Katalin czárnő.* Így

különböznek: *királyné* és *királynő*, *grófné* és *grófnő* stb.

CZAVIRA, vékonyhangon *czevere*, 1) l. *Czafra*. 2) Fiatalvérü kanczaló.

CZEBE, falu Zaránd megyében; helyr. *Czebé-n*, *—re*, *—ről*.

CZEBÉG, (czeb-ég, azaz szep-ég) önh. m. *czebég-tem*, *—tél*, *—ett*. Hideg vagy félelem miatt reszket, didereg, illetőleg szepeg. Hasonló hozzá a német *zappeln*.

CZEBRA, (afrikai eredetü szónak tartatik, s *csíkos* állatot jelentene); fn. tt. *czebrá-t*. Afrikában tenyésző, csikos hátu, igen szép és gyors futásu szamárfaj. (Asinus cebra).

CZEBRAVIRÁG, (czebra-virág) ösz. fn. Növénynem a hathímesek seregéből és egyanyások rendéből, mely igen szép tarka szirmu virágainál fogva a czebra-állattól vette nevét. (Alstroemeria).

CZECZE, falu Fejér megyében; ALSÓ—, FELSŐ—, faluk Abaújban; helyr. *Czeczé-n*, *—re*, *—ről*.

CZÉCZKE, falu Bihar megyében; hely. *Czéczké-n*, *—re*, *—ről*.

CZÉDA, (czé-da) mn. tt. *czédá-t*. Csélcsap, kirugó, könnyelmü. *Czéda leány*, *asszony*.

Elemezve valószinüleg am. *té-ta*, *té-tova* t. i. ide-oda csapongó.

CZÉDÁLKODIK, (czé-da-al-kod-ik) k. m. *czédálkod-tam*, *—tál*, *—ott*. Czéda módon, azaz kirugólag, csélcsapólag, pajkosan, szemtelenül viseli magát.

CZÉDÁS, (czé-da-as) mn. tt. *czédás-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*; l. CZÉDA.

CZÉDASÁG, (czé-da-ság) fn. tt. *czédaság-ot*. Csélcsapság, szemérmetlen pajkosság, csintalanság, szajhaság.

CZÉDÁSKODIK, l. CZÉDÁLKODIK.

CZEDELE, fn. tt. *czedelé-t*. Térdig érő zekeforma felöltő, fekete gyapjuszövetből, milyet a székelyek viselnek, máskép: *szokmány*, *czondora*. Úgy látszik, nem egyéb, mint a *czondora* vékonyhangu változata, l. CZONDORA.

CZEDRUS, CZÉDRUS, hellenül κέδρος, latinul cedrus) fn. tt. *czédrus-t*, tb. *—ok*. Ázsiának Libanon, Amom és Taurus hegyein tenyésző fa, mely rövid idő alatt igen magasra és vastagra növekszik. Fínom anyagát illatos gyanta folyja által, mely azt a rohadástól megóvja. (Pinus cedrus).

CZÉDRUSFA, (czédrus-fa) ösz. fn. L. CZEDRUS. A magyar köznép szájában rejtélyes és regényes értelemmel bír, miért azt dalaiban és hasonlatosságaiban használja. *Czédrus termetü*.

Én ültettem a czedrusfát,
Más köti hozzá a lovát. (Népdal).

CZÉDRUSGYANTA, (czédrus-gyanta) ösz. fn. Igen kellemetes illatu gyanta, mely a czedrusfát általfolyja.

CZÉDULA, fn. tt. *czédulá-t*. Papirosjegy, kis levél vagy lap alakjában, mely különféle használatra szolgál. Másik neve *lapka*, vagy némely esetekben *jegy*. *Úti czédula*, *bankó czédula* (bankjegy), *váltó czédula*, *kvártélyczédula*. *Vámczédula* (vámjegy), *vásári czédula*, *gyónóczédula*, *szinházczédula* (szinházi jegy, vagy szinlap, amaz alatt a belépti jegy, emez alatt az előadandó szinmü és személyek jegyzéke értetik).

Idegen származásu szó, latinul *scheda*, *schedula*, hellenül σχέδη, σχεδάριον, németül *Zettel*, oroszul *czedulka*, csehül, lengyelül *czedula*, olaszul, spanyolul *cedula*, francziául *cédule* stb.

CZÉDULAHÁZ, (czédula-ház) ösz. fn. A vásárálláson levő községi ház, melyben a vásári czédulákat osztogatják.

CZÉDULAHORDOZÓ, (czédula-hordozó) ösz. fn. Aki czédulákat (p. o. játékszini czédulát) hordoz, kihordoz.

CZÉDULÁS, (1), (czédula-as) mn. tt. *czédulás-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Czédulával ellátott.

CZÉDULÁS, (2), (czédula-ás) fn. tt. *czédulás-t*. tb. *—ok*. Czédulahordozó.

CZÉDULÁZ, (czédula-az) áth. m. *czéduláz-tam*, *—tál*, *—ott*. Czédulával, azaz papiros jegygyel, melyre valami nyomtatva vagy irva van, kijelöl. *Kiczéduláz ni a bérbe adandó, vagy eladó házat*.

CZEFRE, fn. tt. *czefré-t*. Pálinkafőzésre összecsomoszolt gyümölcs, pl. szilva, baraczk, meggy stb.

CZÉG, (1), újabban kezdett divatba jönni *firma*, kereskedelmi müszó magyaritására; némelyek szerint *czégér*-ből elvonva; de *czégér* aligha magyar szó.

Azonban vannak ily helynevek is; l. CZÉG (2), és CZÉGÉNY; s ha eredeti magyar szónak veszszük, akkor *szeg* szóval volna rokonságban, valamint *Czege* helynév máskép: *Szege*.

CZÉG, (2), KIS—, NAGY—, falvak Erdélyben, Kolos megyében; helyr. *Czég-en*, *—re*, *—ről*.

CZEGE, máskép: *Szege*, falu Erdélyben, Doboka megyében; helyr. *Czegé-n*, *—re*, *—ről*.

CZEGÉNY, KRASZNA—, falu Közép-Szolnok megyében; helyr. *Czegény-be*, *—ben*, *—ből*.

CZÉGÉNY, falu Szathmár megyében; helyr. *Czégény-be*, *—ben*, *—ből*.

CZÉGÉR, (némelyek szerint a német *Zeiger* szóból kölcsönöztetett) fn. tt. *czégér-t*, tb. *—ek*. Tulajdonkép kocsmák, csapházak czímere, pl. gyalogfenyő ága, szőlőlevél-füzér, szőlőfej, hosszu forgács stb. *Jó bornak nem kell czégér*. (Km.) *Virágos czégért köt ki*, *mérget árul*. (Km.) *Mindon czégérnek kösztönt*. (Km.) *Hol czégért lát*, *oda siet*. (Km.) *Nagy czégért emelt*. (Km.) Tréfás néven: *Péter szakála*. Általán jelent akármely jegyet, mely által másokat valamire figyelmeztetünk, pl. az eladó kocsira vagy bútorra kötött szalmacsutakot, póznára kötött söprüt, mely a szeméthordókat inti, hogy a szemetet oda hordják

stb. Átv. ért. megszólás, szégyen, rosz hír. *Magát czégérül, vagy czégérre kitenni.*

CZÉGÉRÉS, (czégér-ės) mn. tt. *czégérės-t*, v. *—et*, tb. *—ek.* 1) Czégérféle jegygyel megkülönböztetett. *Czégéres karó.* 2) Bor-, ser-, pálinkamérési jegygyel kitüntetett. *Czégéres kocsma, sörház.* 3) Rosz hírben levő, kitünő gonoszságu, megbélyegezett. *Czégéres bünök; czégéres gazember; czégéres hazugság; czégéres kurva.*

CZÉGÉRÉSEN, (czégér-ės-en) ih. Szembetünőleg, igen nagyon, szemtelenül. *Czégéresen hazudni.*

CZÉGÉRÉZ, (czégér-ėz) áth. m. *czégerėz-tem, —tél, —étt.* Jelöl, kijelöl, valamely jegygyel kitüntet; különösen csapházat, kocsmát czégérrel kimutat; fitogat, fitít, kifitít. *Kiczégérezni a csinálandó utakat.*

CZEGLÉD, mezőváros Pest megyében és puszta Somogyban; helyr. *Czegléd-en, —re, —ről.*

CZEGŐ, SZÁSZ—, falu Erdélyben, Doboka megyében; helyr. *Czegő-n, —re, —ről.*

CZÉH, fn. tt. *czéh-et*, v. *czeh-et.* 1) Azonegy, v. néha több, rokon s nem rokon mesterséget üző kézmivesek társulata, egyesülete. *Szabó czéh, varga czéh, csizmadia czéh, kovács-, lakatos czéh. Czéhbe jutni* v. *állni; czéhbe venni, fogadni, avatni valakit; czéhbe járni.* 2) A régieknél jelentett: duskát, ivókát. Átv. ért. jobbára gúnyképen alkalmaztatik oly társulatokra, melyek csak holmi pajtásságból veszik fel a társakat, vagy melyek a szellemi ügyeket gépileg, mesteremberek módjára kezelik. *Irók czéhe, tudósok czéhe, politikusok czéhe.*

Idegen eredetü, németül *Zeche*, csehül *czech, czecha.* Rokonnak látszik a latin *secta, socius*, a szanszkrit *sacs* (öszveköt) stb.

CZÉHBÁNYA, (czéh-bánya) ösz. fn. Bányászi nyelven am. bányászok társulata, és a munkálkodásaik alatt levő határozott nagyságu földterület, mely rendesen harminczkét részt, azaz százhuszonnyolcz kukszát foglal magában.

CZÉHBÁNYAHÁZ, (czéh-bánya-ház) ösz. fn. Épület, melyben a bányászok, vagyis bányamunkások holmi közös ügyek elintézése végett öszvegyülni szoktak.

CZÉHBÁNYAKÖNYV, (czéh-bánya-könyv) ösz. fn. Jegyzőkönyv, melyben bizonyos társulathoz tartozó bányászok nevei, s gyüléseik határozatai feljegyezvék.

CZÉHBÁNYAMESTER, (czéh-bánya-mester) ösz. fn. A bányászok egyesületének azon elöljárója, ki a kiadások- és bevételekről a számadást viszi.

CZÉHBELI, (czéh-bel-i) mn. tt. *czéhbeli-t*, tb. *—ek.* Czéhből való, az illető czéhnek rendes, törvényes tagja; nem kontár. *Czéhbeli mesteremberek, iparosok.*

CZÉHDÍJ, (czéh-díj) ösz. fn. Díj, vagyis határozott pénzmennyiség, melyet a czéhbe avatott új mester lefizetni köteles.

CZÉHBIZTOS, (czéh-biztos) ösz. fn. Czéhre felügyelő személy, azon hatóság részéről, melynek kebelében az illető czéh vagyon. A czéhbiztos elölülése alatt tartatnak a czéhbeli tisztujítások, új mesterek remekeltetése, czéhbe avatása stb.

CZÉHEL, (czéh-el) önh. m. *czéhel-t.* Ivókáz, duskál, lakmározik, mint czéhekben szoktak. A német *zechen*-ből vétetett, s nem igen divatos.

CZÉHELÉS, (czéh-el-és) fn. tt. *czéhelés-t*, tb. *—ék.* Ivókázás, duskálás, áldomásozás.

CZÉHENKÉNT, (czéh-en-ként) ih. 1) Egyik czéh a másik után. *Czéhenként hivatni be a mesterembereket.* 2) Egész czéhet öszvevéve. *Nem személyesen, hanem czéhenként fizetni valamely intézetre.*

CZÉHES, (czéh-es) mn. tt. *czéhes-t*, v. *—et*, tb. *—ek.* Czéhtárs, czéhbeli. A régieknél: együtt ivó, együtt duskáló.

CZÉHESTÁRS, (czéhes-társ) ösz. fn. A német *Zechbruder*-ből fordítva am. ivópajtás. Kiavultnak látszik.

CZÉHGYÜLÉS, (czéh-gyülés) ösz. fn. Azonegy testülethez tartozó mesteremberek öszvejövetele a czéhügyek fölötti tanácskozás végett. A tagokat öszvehíni a *bejáró mester* kötelessége. Máskép: *bejárónak* is mondják. *Czéhgyülés napja. Czéhgyülést hirdetni. Czéhgyülésben elnökölö biztos.*

CZÉHHÁZ, (czéh-ház) ösz. fn. Középület, vagy szállás, melyben az egy testülethez tartozó mesteremberek gyüléseiket tartják.

CZÉHJOG, (czéh-jog) ösz. fn. 1) Jog czéheket állítani. 2) Jogok és kötelességek öszvege, melyek valamely czéhez kapcsolvák. *Sikerült remeklés által czéhjogot kapni. Czéhjogból kizárt kontárok.*

CZÉHKORSÓ, (czéh-korsó) ösz. fn. Sajátságos korsó, melyből bizonyos ünnepélyek, pl. czéhlakozások, czéhláda átvitele, czéhmesterválasztás, remekeltetés, felszabadítás alkalmával isznak a mesterek, és illető legényeik. A czéhkorsó rendes őre az *atyamester.*

CZÉHKÖNYV, (czéh-könyv) ösz. fn. Könyv, melybe a czéhet illető nevezetesebb tárgyak és gyülési határozatok följegyeztetnek.

CZÉHLÁDA, (czéh-láda) ösz. fn. Láda vagy szekrény, melyben a czéhet illető oklevelek őriztetnek, mely egyszersmind egyesületi pénztár. A czéhládát a *czéhmesternél* tartják.

CZÉHLEVÉL, (czéh-levél) ösz. fn. 1) Hatóságtól nyert oklevél, melyben bizonyos község vagy kerület mesterembereinek czéhállításra szabadalom adatik. 2) A czéh elöljáróságától az illető czéh tagjának kiadott oklevél, bizonyítvány stb.

CZÉHMESTER, (czéh-mester) ösz. fn. Mester, kit az illető czéh szavazattöbbséggel főnökének választ. A czéhmester jogait és kötelességeit a czéhrendszabások (articulusok) határozzák meg. *Ördögök czéhmestere.* (Km).

CZÉHMESTERSÉG, (czéh-mesterség) ösz. fn. Czéhmesteri hivatal. *Czéhmesterséget viselni, vagy letenni.*

CZÉHRENDSZABÁLY, (czéh-rend-szabály) ösz. fn. Czéheket illető szabály, vagy szabályok öszvege, melyet az illető felső hatóság a fejedelem nevében ad.

CZÉHRENDSZABÁS, lásd: CZÉHRENDSZABÁLY.

CZÉHSZELLEM, (czéh-szellem) ösz. fn. Sajátságos gondolkozási és cselekvési mód, testületi szellem, melynek czélja a czéh javát előmozdítani, és ebben különbözik a *közszellemtől.* Minden czéhnek meg van saját szelleme. Rosz ért. oly szellem, mely a közönség kárára, merő pajtásságból iparkodik a czéhtársaknak használni.

CZÉHSZERÜ, (czéh-szerü) ösz. fn. Olyan szerkezettel, alakkal, tulajdonsággal biró, milyennel a czéhek birnak. *Czéhszerü egyesület, czéhszerü öszvetartás.*

CZÉHSZOBA, (czéh-szoba) ösz. fn. Szoba vagy terem, melyben az illető czéh tagjai köztanácskozás végett öszve szoktak gyülni.

CZÉHTÁRS, (czéh-társ) ösz. fn. Azonegy czéhbeli mesteremberek egymásnak czéhtársaik. *A czizmadiának czéhtársa czizmazia, a vargáé a varga* stb.

CZÉHTÖRVÉNY, (czéh-törvény) ösz. fn. Törvény, mely a czéhek viszonyait, ügyeit, illetőleg jogait és kötelességeit meghatározza.

CZEK, vagy CZÉK, elvont gyök; rokon *czik* szinte elvont, vagy *szök* önálló gyökökkel.

CZÉKÁZ, székelyes tájszó, l. CZIKÁZ.

CZEKE, vagy CZÉKE, falu Zemplén megyében; helyr. *Czeké-n, —re, —ről.*

CZEKEHÁZA, falu Abaúj megyében; helyr. *Czekeházá-n, —ra, —ról.*

CZÉKLA, fn. tt. *czéklá-t. Vörös répa,* így nevezve leveleinek, de kivált husának vörösségéről. *Az ízetlen czéklához is hozzászokhatni.* (Km). *Czékla* nevét úgy látszik, a latin *cycla* s hellen κύκλος, κοκλάς (kerek) szóktól kölcsönözte, valamint a tót *czwikla* is.

CZÉKLÁL, (czék-la al) önh. m. *czéklál-t.* Némely tájakon divatos szó. L. CZÉKLÁZ.

CZÉKLÁZ, (czék-la-az) önh. m. *czékláz-tam, —tál, —ott.* Kemenesali tájszó, am. csavarog, tekereg, dolgot kerül. Rokon a *czikáz* igével, mintegy: *csikolás.*

CZÉKLÁZÁS, (czék-la-az-ás) fn. tt. *czéklázás-t,* tb. *—ok.* Csavargás, dologkerülő csatangolás.

CZÉKLÉZ, CZÉKLÉZÉS, lásd: CZÉKLÁZ, CZÉKLÁZÁS.

CZEKLYE, (czek-lye v. czek-lő) fn. tt. *czeklyé-t.* Török, kelepcze. *Czeklyébe keríteni.* Máskép: *csekle,* l. CSEKLE.

CZEL vagy CZELL, elvont gyök *czele, czellekesik, czelleng* stb. szókban (amaz csak *czele-czula* kettőztetésben fordul elé); ugyanaz *csell* gyökkel (*csel-leng* stb. szókban).

CZÉL, fn. tt. *czél-t,* tb. *—ok.* 1) Kitüzött pont, melyhez eljutni, melyet elérni akarunk. *Czélt vagy czélul tüzni ki valamit; czélra sietni; czélt érni; czélt téveszteni.* 2) Szellemileg véve, am. szándék. *Czélait titkolni; jó vagy rosz czélból tenni valamit; jótékony czél.* 3) Bizonyos elv szerént meghatározott szellemi irány. *Czél nélkül beszélni; czél ellen cselekedni.* 4) A puskacsőnek azon kiálló pontja, melyen keresztül kell a lövőnek irányoznia, hogy találjon. *Czélba* v. *czélra venni a vadat.* 5) Kitüzött karika, vagy akármely pont, a lövöldözők számára. *Czélba találni; czélt elhibázni, elvéteni.* Rokon vele a hellen τέλος, német *Ziel,* szláv *cil, cyl;* szanszkrit *till* pedig am. száll, felszáll stb.

CZÉLA, fn. tt. *czélá-t.* Tulajdonkép kolostori szoba. (Cella). Némely tájakon pl. Baranyában a nép nyelvén: lakás, szoba, ház.

CZÉLATLAN, (czél-atlan) l. CZÉLTALAN.

CZELECZULA, (czele-czula) ösz. fn. Podgyász, retyemutya, gúnya, holmi ringy-rongy. *Elhordta irháját minden czeleczulájával együtt.* Alsó irásnembe való kifejezés.

CZÉLELLENĖS, (czél-ellenės) ösz. mn. A kitüzött czéllal ellenkező irányu; czéltól távoztató; czélra nem vezető. *Czélellenes eszközök.*

CZÉLELLENĖSEN, (czél-ellenėsen) ösz. ih. A kitüzött czéllal ellenkezőleg.

CZÉLELLENĖSSÉG, (czél-ellenėsség) ösz. fn. Czélra nem vezető állapot vagy intézkedés.

CZÉLELLENI, (czél-elleni) ösz. mn. l. CZÉLELLENĖS.

CZÉLGÖMB, (czél-gömb) ösz. fn. l. CZÉL 4).

CZÉLIRÁNYOS, (czél-irányos) ösz. mn. Czélra vezető, czélszerü, czélra juttató; alkalmas a kitüzött czél elérésére. *Czélirányos intézkedések.*

CZÉLIRÁNYOSAN, (czél-irányosan) ih. Czélra vezetőleg; az eszközöket úgy alkalmazva, hogy általok czélt érhessünk. *Czélirányosan rendezni el az új könyvtárt.*

CZÉLIRÁNYOSSÁG, (czél-irányosság) ösz. fn. Az eszköznek, műnek, vagy akármely dolognak oly tulajdonsága, melynél fogva czélra lehet általa jutni.

CZÉLIRÁNYTALAN, (czél-iránytalan) ösz. mn. l. CZÉLSZERÜTLEN.

CZÉLIRÁNYTALANSÁG, (czél-iránytalanság) ösz. fn. l. CZÉLSZERÜTLENSÉG.

CZÉLIRÁNYTALANUL, l. CZÉLSZERÜTLENÜL.

CZÉLKARIKA, (czél-karika) ösz. fn. A lövészetgyakorló intézetekben azon kijelelt kör a czélvonal végén, melybe a lövéseket irányozni iparkodnak a lövöldözők. *A czélkarika közepébe lőni.*

CZELL, népes puszta Tolna megyében; KIS—, mezőváros Vas megyében; helyr. *Czell-be, —ben, —ből,* vagy *—re, —en, —ről.*

CZELLA, 1) l. CZÉLA. 2) Sejtszövet. Mindkét értelemben latin eredetü: *cella.*

CZELLÁS, (czella-as) mn. tt. *czellás-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* A tengeri csigák egyik fajának megkülönböztető neve. *Czellás* (sejtszövetes) *korallok.*

CZELLEKÉZÉS, (czell-e-kéz-és) fn. tt. *czellekézés-t*, tb. *—ék*. L. CZANKÓZÁS, CSELLENGÉS.

CZELLEKÉZIK, (czell-e-kéz-ik) k. Régies erdélyi szó. L. CZANKÓZIK v. CSELLENG.

CZELLENG, (czell-eng) önh. l. CSELLENG.

CZELLER, l. ZELLER.

CZÉLLÖPOR, (czél-lö-por) ösz. fn. Finomabb nemü lőpor, melyet a czéllövészek használnak.

CZÉLLÖVÉSZ, (czél-lövész) ösz. fn. Lövész, ki czélkarikába lövöldöz. V. ö. CZÉLKARIKA.

CZELNA, falu Erdélyben, Alsó-Fejér megyében; helyr. *Czelná-n, —ra, —ról.*

CZÉLOS, (czél-os) mn. tt. *czélos-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. Ami bizonyos czélból, végből történik, aminek határozott, kitűzött czélja van. Ellenkezője: *czéltalan.*

CZÉLOZ, (1), (czél-oz) önh. m. *czéloz-tam*, v. *czélzottam*, *—tál*, v. *czélzottál*, *—ott*, v. *czélzott*, htn. *—ni*, v. *czélzani*. Felható ragu névvel am. irányoz, érint. *Vadra czélozni, valakire czélozni beszédünkben; önre czéloznak; ráczélozni.*

CZÉLOZ, (2), (czél-oz) áth. (lásd fönebb). Valamit elérhetési pontul tüz ki, czél gyanánt tekint. *Mást mondani, és mást czélozni. Iparelömozdítás által a hon boldogságát czélozni. Valamit megczélozni*, azaz puskaczélra venni.

CZÉLOZÁS, (czél-oz-ás) fn. l. CZÉLZÁS.

CZÉLOZGAT, (czél-oz-gat) önh. m. *czélozgattam, —tál, —ott.* Felható ragu névvel am. valamire gyakran irányoz. *Vadakra, vagy czélkarikára czélozgatni.* Áthatólag, valamit végirányul kitüzöget. V. ö. CZÉLOZ.

CZÉLOZGATÁS, (czél-oz-gat-ás) fn. tt. *czélozgatás-t*, tb. *—ok*. Valamire irányozgatás. Valaminek végirányul kitüzögetése.

CZELŐ, (czel-ő) elvont törzsöke *czelöke* szónak.

CZELŐKE, (czel-ő-ke) fn. tt. *czelökét*. Dorong, pózna, rúd, különösen akkora és olyan, melylyel ütni, verekedni lehet.

CZÉLPONT, (czél-pont) ösz. fn. 1) A puskákon azon hosszúkás gomb, közel a cső torkához, melyre néz a lövő, midőn a fegyverét elsüti. *Czélpontra venni valamit; czélpontra nézni.* 2) Azon pont, melyre irányozzák a lövést. 3) Átv. ért. vágyunk, szándékunk, akaratunk végső iránya; azon valami, amit végre elérni törekszünk. 4) A versenyfutásban a pályavonal vége.

CZÉLPOR, (czél-por) ösz. fn. Finom lőpor, melylyel különösen a czéllövészek élnek; czéllőpor.

CZÉLPUSKA, (czél-puska) ösz. fn. A czéllövészek használatára különösen készített puska.

CZÉLSZÉRÉS, (czél-szérés) ösz. mn. l. CZÉLSZÉRÜ.

CZÉLSZERÜ, (czél-szerü) ösz. mn. A kitüzött czél elérésére alkalmas; olyas, mi által czélra juthatni. *Czélszerü eszközök, czélszerü intézkedés.*

CZÉLSZERÜEN, (czél-szerüen) l. CZÉLIRÁNYOSAN.

CZÉLSZERÜLEG, (czél-szerüleg) lásd: CZÉLIRÁNYOSAN.

CZÉLSZERÜSÉG, (czél-szerüség) ösz. fn. Valamely tárgynak, különösen eszköznek tulajdonsága, melynél fogva általa a kitüzött czélra el lehet jutni.

CZÉLSZERÜTLEN, (czél-szerütlen) ösz. mn. A kitüzött czél elérésére nem alkalmas. Mint ih. am. czélszerütlenül.

CZÉLSZERÜTLENÜL, (czél-szerütlenül) ösz. ih. A kitüzött czéltól eltérőleg.

CZÉLT! Hadi vezényszó, mely figyelmezteti a katonákat, hogy töltött puskáikat tartsák a czél felé, s utána következik: *tüz!*

CZÉLTALAN, (czél-talan) mn. tt. *czéltalan-t*, tb. *—ok*. Minek bizonyos, határozott czélja nincsen. Mint igeh. am. czél nélkül, czéltalanul. V. ö. CZÉL.

CZÉLTALANSÁG, (czél-talan-ság) fn. tt. *czéltalanság-ot.* Bizonyos czél nélküli állapot, kitüzött irány nélküli létel.

CZÉLTALANUL, (czél-talan-ul) ih. Bizonyos határozott czél nélkül.

CZÉLTAN, (czél-tan) ösz. fn. 1) Tan, mely a czéllövészi szabályokat leginkább gyakorlatilag adja elé. 2) Bármely czélt tárgyaló tan (Teleologia).

CZÉLTÁRGY, (czél-tárgy) ösz. fn. 1) Tulajdon ért. am. czélkarika, melybe a lövészek s lövészetgyakorlók bele lőni törekesznek. 2) Átv. ért. akármiféle tárgy, melynek elérését irányul, czélul tüztük ki magunknak. *Némely ember czéltárgya a hivatal, másé a rang, másé a pénz* stb.

CZELTIS, fn. tt. *czeltis-t*, tb. *—ék*. Az öthímesek seregébe és kétanyások rendébe tartozó fanem, melynek virági felemások, nősök és hímek ugyanazon fán. (Celtis). Fajai: *déli, napnyugoti, sárgamagvu, szívlevelü czeltis.*

CZÉLÜTŐ, (czél-ütő) ösz. mn. Ami czélt talál, czélra jutó, mind tulajdon, mind átvitt értelemben.

CZÉLVESZTÉTT, (czélvesztétt) ösz. mn. Ami a kellő czélponttól eltávozott, czél nélküli. *Czélvesztett lövés.*

CZÉLVETÉS, (czél-vetés) ösz. fn. Cselekvés, midőn a lövő bizonyos czélra irányozza lőfegyverét.

CZÉLZÁS, (czél-oz-ás) fn. tt. *czélzás-t*, tb. *—ok*. 1) Lövőszernek olyatén tartása, alkalmazása, melynél fogva általa bizonyos pontra lőni törekszünk. 2) Példázgatás, midőn beszédünkkel valakire vagy valamire irányozunk. *Elérteni a finom czélzást. E czélzás nekem szól.* 3) Szándék, akarat, bizonyos cselekvési tárgyra irányozva.

CZÉLZÓ, (1), (czél-oz-ó) fn. tt. *czélzó-t*. Lövész, aki töltött fegyverét felhúzva tartja, s szeme a czélponton van. V. ö. CZÉLPONT.

CZÉLZÓ, (2), (czél-oz-ó) mn. tt. Irányozó; példázgató; szándékozó. V. ö. CZÉLOZ.

CZEM, elvont gyök *czemende* és *czempel* szókban. Azonos *csem* és *csám* gyökökkel.

CZEMENDE, (czem-en-de) fn. tt. *czemendé-t*. 1) Balaton és Bakony vidékén: lotyó, lustos. 2)

Győr tájékán: retyemutya, czele-czula, holmi gúnya. *Vidd el innen a czemendédet.*

CZEMPEL, (czem-p-el) fn. tt. *czempel-t*, tb. —*ék.* A székelyeknél jelent kolbászforma tekercset, melyen a gyapottat pödrik, sodorják, vagy székelyesen szólva: *sérítik.*

CZENCZI, a *Vincze* keresztnév kicsinyítője.

CZENK,(1), fn. tt. *czenk-et.* 1) Kutya- és macskafajhoz tartozó állatok kölyke. *Oroszlánczenk, kutyaczenk, farkasczenk, ebczenk.* Átv. ért. ujoncz. Rokonnak látszik vele a török *gends*, magyar *gyenge*, német *jung*, latin *juvenis* stb.

CZENK, (2), NAGY—, mezőváros, KIS—, falu Sopron vármegyében; helyr. *Czenk-re, —én, —ről.*

CZENTE, falu Erdélyben, Doboka megyében; helyr. *Czenté-n, —re, —ről.*

CZENTIKE, (czenti-ke) fn. tt. *czentiké-t.* Növénynem a négyhímesek seregéből, és négyanyások rendéből; csészéje négyfogú, bokrétája is négyfogú. Kinyilt, hímszálai rövidek, tokja egyrekeszü, sok magvú. (Centunculus).

CZEP, elvont gyöke *czepel* szónak. L. CZIP.

CZEPEL, (czep-el) áth. l. CZIPEL.

CZEPELKÉDIK, (czep-el-kéd-ik) k. m. *czepelked-tem, —tél, —ett.* Erőködéssel igyekezik. Faludi Ferencznél: *szepelkedik.*

CZEPELŐDÉS, (czep-el-őd-és) fn. tt. *czepelődés-t*, tb. —*ék.* Cselekvés, midőn valaki czepelődik. L. ezt.

CZEPELŐDIK, (czep-el-őd-ik) k. m. *czepelődtem, —tél, —ött.* Olyanról mondják, ki nagynehezen mozdul ülő vagy fekvő helyzetéből, avagy valamely terhet húzva, vontatva, ügygyel bajjal megy tovább.

CZERCZIS, fn. tt. *czerczis-t*, tb. —*ék.* Ázsiában és déli Európában tenyésző fa, pillangóalaku virágokkal, melyet Judásfának is neveznek, mert a hagyomány szerént Judás ilyen fára akasztotta magát. (Cercis).

CZERED, falu Nógrád megyében; helyr. *Czered-en, —re, —ről.*

CZEREMÓNIA,(latinul caeremonia) *czeremóniá-t.* 1) Szertartás, üdvözlési, holmi tisztelkedési jelek, mondások, készületek öszvege; teketória. *Nagy czeremóniát* (teketóriát) *csinálni; czeremóniával fogadni.* 2) Egyházi ért. ünnepélyes isteni szolgálat, midőn pl. az áldozó papot a misében, vecsernyében stb. több paptársak veszik körül, s vele együtt bizonyos szertartási rend és szabályok szerént működnek.

CZEREMÓNIÁS, (czeremónia-as) mn. tt. *czeremóniás-t*, v. —*at*, tb. —*ak.* Czeremóniával párosult. V. ö. CZEREMÓNIA. *Czeremóniás mise, vecsernye. Czeremóniás tisztelkedés.*

CZEREMÓNIÁZ, (czeremónia-az) önh. m. *czeremóniáz-tam— tál, —ott.* Szertartásosan, holmi tiszteletjelekkel, czifra üdvözletekkel viseltetik valaki iránt, teketóriáz. *Ne czeremóniázzunk* (ne teketóriázzunk).

CZERENY, (czer-eny) fn. tt. *czereny-t*, tb. —*ek.* Egyszerü vegyelem a nemtelen fémek közöl. (Cerium).

CZERK, elvont gyöke vagy törzsöke *czerkad* szónak; rokonnak látszik a szanszkrit *tarh* vagy *terh* szóval, mely annyi, mint a magyar *törik*, és a fogyásra vonatkozó német *zehren*, *abzehren*-vel.

CZERKAD, (czerk-ad vagy czer-k-ad) önh. m. *czerkad-tam, —tál, —t*, v. —*ott.* Baranyában am. döglésnek indúl, döglik, el-, megdöglik, gebed, meggebed.

CZERKADÁS, (czer-k-ad-ás) fn. tt. *czerkadás-t*, tb. —*ok.* Döglés, eldöglés, gebedés.

CZERKÓ, (1), (czer-kó) fn. tt. *czerkó-t*, tb. —*k.* Így hívják Szeged körül a halászmadarak egyik faját, azon *czer* hangról, melyen kiáltoznak, midőn megijednek.

CZERKÓ, (2), (a szláv *czerkva* szótól) fn. tt. *czerkó-t.* A magyarhoni felsőbb vidékeken így hívják az orosz vagy ruthén templomot. *Czerkóéneklés.*

CZERKÓF, fn. tt. *czerkóf-ot.* Majomfaj, melynek hosszu farka van, mint a macskának. (Cercopithecus).

CZÉRNA, (1), fn. tt. *czérná-t.* Kétszeresen sodrott, s varrásra való fonal. *Lenczérna, pamutczérna, selyemczérna. Czérnára fűzni valamit. Czérnát tűbe húzni*, vagy *fűzni. Vastag, vékony, erős, gyönge, sima, kóczos czérna. Elfogyott a czérnája*, vagy *nem győzi czérnával.* (Km). *Czérnafosó*, gúnyneve az igen sovány szabónak. Egyébiránt szorosabban véve és közönségesen *czérna* alatt lenből vagy kenderből való fonalat értenek.

A német *Zwirn* szótól látszik kölcsönözöttnek, melyet Adelung a *zwei*, *zwir* (kettő) gyöktől származtat.

CZÉRNA, (2), (l. föntebb). Czérnából való, vagy olyan, mint a czérna. *Czérna harisnya, czérna sás.*

CZÉRNAGOMBOLYAG, (czérna-gombolyag) ösz. fn. Csomóba hajtogatott, tekergetett czérnaszálak.

CZÉRNAHARISNYA, (czérna-harisnya) ösz. fn. Len- vagy kenderczérnából kötött harisnya, különböztetésül a gyapottharisnyától.

CZÉRNAKERESKÉDÉS, (czérna-kereskédés) ösz. fn. Széles értelemben vett czérnaárulás.

CZÉRNAKERESKÉDŐ, (czérna-kereskédő) ösz. fn. Kalmár, boltos, ki czérnát árul.

CZÉRNAKÜRT, (czérna-kürt) ösz. fn. Az öthímesek seregéből és egyanyások rendéből való növényfaj; bokrétája töltséres, czérnaszál nyakú (Trachelium).

CZÉRNALÓHERE, (czérna-ló-here) ösz. fn. Növényfaj a lóherék neméből, melynek szárai czérnaformák, henyélők, virággombjai félgolyóbisformák. (Trifolium filiforme).

CZÉRNAMOHAR, (czérna-mohar) ösz. fn. A moharok neméhez tartozó növényfaj, melynek czérnaszál füzérei öszveállanak. (Panicum filiforme).

CZÉRNAMOLNA, (czérna-molna) ösz. fn. Mesterséges készület, kerekes gép, melyen egyszerre sok fonalat czérnává lehet sodrani.

CZÉRNASÁS, (czérna-sás) ösz. fn. Czérnához hasonló vékony száru sásfaj.

CZÉRNASODRÓ, (czérna-sodró) ösz. fn. Rokkaforma kerekes gép, melyen fonalakból czérnaszálakat sodorítanak.

CZÉRNASZÁL, (czérna-szál) ösz. fn. A czérnának egy réte, azaz czérna, egyrétüen véve. *Csak egy czérnaszálon függ. Czérnaszál nem hajókötél.* Km.

CZÉRNASZITTYÓ, (czérna-szittyó) ösz. fn. Szittyófaj, melynek szára czérnaforma vékonyságu. V. ö. SZITTYÓ.

CZÉRNATIPPAN, (czérna-tippan) ösz. fn. Növényfaj, a tippanok neméből, melynek virágkelyhéből hosszu, czérnavékonyságu szálak nőnek ki, s melyet a mezei legénység és vadászok bokréta gyanánt tüznek fövegeik mellé. (Agrostis).

CZÉRNAVISZÁLÓ, (czérna-viszáló) ösz. fn. l. CZÉRNASODRÓ.

CZERNECZFALVA, helység Zaránd megyében; helyr. *Czerneczfalvá-n, —ra, —ról.*

CZERUZA, (latinul cerussa) fn. tt. *czeruzá-t.* Fába foglalt hosszukás, kénes ólomból öntött iró, vagy rajzoló, vagy vonalazó eszköz, másképp kölcsönzött nyelven: *plajbász* (*Bleiweisz*); újabb neve: *irón, rajzón.*

CZERUZACSŐ, (czeruza-cső) ösz. fn. Sárgarézből, vagy más fémből készitett csövecske, melybe az irók vagy rajzolók a czeruzát becsíptetik. Így nevezhetjük azon fából készitett csőt is, melybe a czeruzaólmot beleöntik.

CZET, (1), fn. tt. *czet-et.* Halformára alkotott tengeri emlősállat, mely testének tömérdekségére nézve minden szárazföldi és tengeri állatoknál nagyobb, különösen a groenlandi czet 120 lábnyi hoszszuságra is megnő. Feje aránylag igen nagy, szemei pedig kicsinyek. A beszívott vizet lélekzéskor a fejéből felnyuló légcsöveken löveli ki. Fajai többfélék. Természetrajzi latin neve: *balaena.* Különben hellenül *κῆτος*, latinul *cete, cetus.*

CZET, (2), elvont gyöke *czete, czetkény,* szóknak. L. ezeket.

CZETAGYFAGGYÚ, (czet-agy-faggyú) ösz. fn. Fehér és kövér folyadék, mely a czetnek agyvelejét körülveszi, s melyet részént gyógyszerül, részént világításra használnak. (Sperma ceti). Rövidebben: *czetfaggyú,* vagy *czetvelő.*

CZETAGYFAGGYÚTAPASZ, (czet-agy-faggyú-tapasz) ösz. fn. Czetagyfaggyúból készitett orvosi tapasz. Másképp: *Czetfaggyútapasz, czetvelőtapasz.*

CZETBÁRD, (czet-bárd) ösz. fn. Bárdalaku széles kés, melylyel a czet faggyát kimetszik.

CZETBOGÁR, (czet-bogár) ösz. fn. A czethalak bőrét megszálló, s azon éldegelő tengeri bogárfaj. (Oniscus ceti).

CZETBONCZOLÓ, (czet-bonczoló) ösz. fn. Tengeri halász, ki a czetet feltagolja, különösen a czet fejéből az agyvelőt kimetszi.

CZETCSONT, czet-csont) ösz. fn. A czethalnak csontja, oldalbordája, köznyelven: *halcsont.*

CZETCSÖK, (czet-csök) ösz. fn. A czetnemű hímállat csöke, vagy csékje, azaz nemzővesszeje.

CZETE, (czet-e) fn. tt. *czeté-t.* Kenderből vagy vesszőből font vastag gúzsforma kötél, melylyel a vizi lengő malmot a parton levő karóhoz kötik, odacsatolják.

A *csat* szónak vékonyhangu változata.

CZÉTÉNY, KIS—, NAGY—, falvak Nyitra megyében; helyr. *Czétény-be, —ben, —ből.*

CZETFALANGYA, (czet-falangya) ösz. fn. Tengeri pókfaj, mely a czethalakon tartózkodik és élősködik.

CZETFAGGYÚ, (czet-faggyú) ösz. fn. lásd: CZETAGYFAGGYÚ.

CZETFOGÁS, (czet-fogás) ösz. fn. Czethalászat; a tengeri halászok nagyszerü müködése, midőn bizonyos időszakban és tengervidéken czethalak fogdosására s ölésére mennek.

CZETFOGÓ, (czet-fogó) ösz. fn. lásd: CZETHALÁSZ.

CZETHAJÓ, (czet-hajó) ösz. fn. l. CZETHALÁSZHAJÓ.

CZETHAL, (czet-hal) ösz. fn. L. CZET.

CZETHALÁRUS, (czet-hal-árus) ösz. fn. Czethalakkal kereskedő.

CZETHALÁSZ, (czet-halász) ösz. fn. Tengeri halász, ki különösen czethalakat fogdos.

CZETHALÁSZAT, (czet-halászat) öszv. fn. Nagyszerü halászat az éjszaki tengeren, melynek czélja czeteket fogdosni, czetfogás.

CZETHALÁSZHAJÓ, (czet-halász-hajó) ösz. fn. Sajátságos alakú és készületü tengeri hajó, melyen czetfogdosásra mennek a hajósok.

CZETKÉNY, (czet-ke-eny) fn. tt. *czetkény-t,* tb. *—ék.* 1) Kutyatejforma, tejes, nagy réti fű, lehet belőle sárga festéket csinálni. 2) Fűzvesszőből font hosszu gúzskötél, melylyel a nagyobb folyókon levő malmokat parthoz kötni szokták. Másképp: *Czete.* L. ezt.

CZETKÉS, (czet-kés) ösz. fn. l. CZETBÁRD.

CZETKÖTÉL, (czet-kötél) ösz. fn. Erős kenderből vert, mintegy negyed hüvelyknyi vastagságu kötél, mely az előmenő czethalászhajóhoz van kötve, s gyürükben öszveszedve; a másik végén pedig szigony van, melyet a czethalra vetvén a kötelet utána bocsátják, nehogy a hajót felforgassa.

CZETLÓ, (czet-ló) ösz. fn. l. ROZMÁR.

CZETNEMÜ, (czet-nemü) ösz. mn. A czet nevü állatok neméhez tartozó; olyan forma, mint a czetek. *Czetnemü tengeri szörnyek.*

CZETSZALONNA, (czet-szalonna) ösz. fn. A czethalnak szalonnaféle kövérsége, zsirja, melyet a czetvelőtől meg kell különböztetni; v. ö. CZETAGY-FAGGYÚ.

CZETSZÁZLÁBU, (czet-száz-lábu) öszv. fn. Tengeri féreg vagy tetűfaj, mely a czethalak bőrén élődik; czettetű.

CZETSZIGONY, (czet-szigony) ösz. fn. Tengeri halászok szigonya, azaz hegyes és kajmós fogu eszköze, melyet a megközelített czetekre hánynak.

CZETSZIGONYÁSZ, (czet-szigonyász) ösz. fn. A czethalászok között azon személy, ki a szigonyt kiveti.

CZETVELŐ, (czet-velő) ösz. fn. Velőnemű zsiros tömeg, mely a czet agyát megtölti.

CZETZSÍR, (czet-zsír) ösz. fn. A czet szalonnájából sajtólt vagy kifőzött zsír, máskép: *halzsír.*

CZEVERE, (czev-er-e) fn. tt. *czeveré-t.* Virgoncz, csintalan, kis leányka. Máskép: *czavira, czafri.* L. ezeket.

CZÉZA, l. CSÉZA.

CZIB, 1) a tyúkfiak vékony hangját utánzó szócska, máskép: *csib*, amabból *csibe* (csangósan, palóczosan), emebből *csibe* eredt. 2) Gyöke *cziba, czibál, czibak, czibabó*, továbbá *czibék*, *czibekel* szóknak. Rokonnak látszik a megfordított *bics* gyökkel, *biczeg*, *biczczen*, *biczereg*, *bicsegtet* származékokban. Ezen 2-ik pontban alapértelménye: félrehajló könynyüd, kicsides mozgás.

CZIBA, (czib-a) kiavult vagy elvont törzsök, honnan *czibál*, *czibabó* származtak. Jelent ide-oda hajlót, biczegőt.

CZIBABÓ, (czib-a-bó) fn. tt. *czibabó-t.* Értelményét illetőleg l. EVET, MÓKUS. Nevét fürge, szüntelen ide-oda biczegő mozgásától kapta. Egyébiránt így is nevezik: *cziczabó.*

CZIBAK, (1), (czib-ak) mn. Ficza, ficzamodott, sántikáló, ide-oda hajladozó. Átvetve: *biczak*, honnan *biczaklik.*

CZIBAK, (2), (czib-ak) fn. tt. *czibak-ot.* 1) Facsatlás, melynek segedelmével a gémfa a kútágas szarvai között forog. Szegedi szó. 2) Balaton mellékén jelenti az ostyának elnyírt széleit. 3) Fürthaj, mennyit egyszerre megmarkolunk, üstök. 4) A német *Zwieback* elferdítése.

CZIBAKHÁZA, mezőváros Heves megyében; helyr. *Czibakházá-n, —ra, —ról.*

CZIBAKLIK, (czib-ak-l-ik) k. m. *czibakl-ott*, htn. *—ani.* Csuklójából kificzamodik, félre hajlik, csuklik. *Czibaklik a térde. Czibaklik a kés pengéje.* Fordítva: *biczaklik.*

CZIBAKOL, (czib-ak-ol) áth. m. *czibakol-t.* 1) Czibál, különösen üstökénél, hajánál fogva ránczigál valakit. *Jól megczibakolták.* 2) A székelyeknél, a húst roszúl metéli el, s inkább eltépi, szakgatja, mint gerény vagy róka a tyúkot. Mindkét értelemben ide-oda mozgásra, biczegtető ránczigálásra vonatkozik.

CZIBÁL, (czib-a-al) áth. m. *czibál-t.* Rángat, ide-oda húzgál. *Czibálni valakit hajánál, vagy ruhájánál fogva. Haját czibálni, ruhát czibálni. Megczibálni, összeczibálni.*

„Várj alakos, mond a leány,
Meg léssz te is próbálva,
S ha a próbát ki nem állod,
Törökül megczibálva."

Kisfaludy S.

CZIBÁLÁS, (czib-a-al-ás) fn. tt. *czibálás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valamit, vagy valakit ránczigálva ide-oda biczegtetünk. *Hajczibálás.*

CZIBE, (czib-e) fn. tt. *czibé-t.* Barkó és csangó kiejtéssel, am. a szokottabb *csibe*, azaz csirke.

CZIBÉK, (czib-ék) fn. tt. *czibék-ét.* A balatoni halászoknál jelenti azon lánczos botot, melyet lékes, azaz jeges vadászatkor a halász nyakába akaszt, s annál fogva vontatja, s mintegy czibálja, vagy czepeli a hálót.

CZIBEKÉL, (czib-ek-él) önh. m. *czibekel-t*, l. CZIBIKÉL.

CZIBERE, (csip-er-e?) fn. tt. *cziberé-t.* Besavanyított korpából, tormával, olajjal, tojással stb. fűszerezett böjti savanyú leves. Túl a Dunán: *keszöcze*, a szláv *kiszelicza* (savanyú) szóból alakítva. Valószinüen a czibere is *csipős* ízétől vette nevét.

CZIBERTÉS, (czib-er-t-és) mn. tt. *czibertés-t*, v. *—et*, tb. *—ek.* Sántikálva, ide-oda biczegve, czibekelve járó.

Képzésre nézve hasonló *hóbortos*, *göcsörtös* szókhoz.

CZIBET, fn. tt. *czibet-et.* Büzölő állatok osztályához tartozó, s a macskához némileg hasonlító állat déli Ázsiában és éjszaki Afrikában. (Viverra zibetha).

CZIBETPETYMEG, (czibet-petymeg) ösz. fn. l. CZIBET.

CZIBIK, (czib-ik) 1) Elvont vagy kiavult törzse *czibikel* szónak. 2) Egyiptomi madár neme, a gólyához hasonló. Kigyót, békát, gyíkot eszik. Hangutánzó. (Tantalus ibis).

CZIBIKÉL, (czib-ik-él) önh. m. *czibikél-t.* Sántikálva, biczegve jár. Székely szó.

CZIBIKÉLÉS, (czib-ik-él-és) fn. tt. *czibikélés-t*, tb. *—ék.* Sántikálva, biczegve járás.

CZIBRE, l. CZIBERE.

CZICZ, (1), 1) hangutánzó gyök, mely némely apróbb négylábu állatok, pl. egerek, patkányok, ürgék, macskák hangját fejezi ki. Innen: *cziczog*, *czinczog*, *czicza* stb. erednek. Ezen szócskával hívjuk és csalogatjuk a macskát: *csics! csics!* 2) Azonos *csecse*, *csecsó* (= cziczó) szókkal (*cziczoma* származékban), s jelent eredetileg gyermekies szépet. V. ö. CSECSE.

CZICZ, (2), (a hindu *chitz* szótól, mely ismét rokonnak látszik a magyar *szösz* szóval, honnét az angol *chint*, *chints*, német *Zits*). Fn. tt. *czicz-et.* Szövet hindu gyapotból. *Cziczkarton.*

CZICZA, (czicz-a) fn. tt. *cziczá-t.* 1). Így nevezik hizelgőleg, s nyájasan a macskát. *Kis cziczа, tarka cziczа, fehér cziczа.* 2) Átv. ért. belső nyájasságból így hívja a legény kedvesét. *Édes cziczám.* 3) Jelent leányjátékot, mely ide-oda futosásból, s elfogósdiból áll, máskép: *czika.*

CZICZABÓ, l. CZIBABÓ és CSAJ.

CZICZAMACZA, (czicza-macza) ösz. fn. Füzek, rekettyék, s más puha fák molyhos, szőrös rigyáju ága, milyet virágvasárnapkor a katholikusok templomaiban ünnepélyes szertartással szentelni szoktak, emlékezetére Urunk bemenetelének Jeruzsálembe. Tréfás népnyelven jelent szeretőt, kedvest is. *Megczirogatja cziczamaczáját.*

CZICZÁZ, (czicz-a-az) önh. m. *cziczáz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Czicza v. cziczás nevü játékot űz, melyben egyik fél macskát, másik egeret játszik, s a macska az egeret czikázva kergeti.

CZICZÁZÁS, (czicz-a-az-ás) fn. tt. *cziczázás-t,* tb. *—ok.* Ciczajáték. V. ö. CZICZA, CZICZÁZ.

CZICZE, fn. tt. *cziczé-t,* l. CZICZA.

CZICZÉG, (czicz-ég) önh. m. *cziczég-tem, —tél, —ett.* L. CZINCZOG.

CZICZEL, férfi kn. tt. *Cziczel-t,* tb. *—ek.* A latin *Caecilius*-ból eredett, mely vaksit jelent.

CZICZELLE, (l. CZICZEL), női kn. tt. *Cziczellé-t.* Caecilia. *Szüz szent Cziczelle.* A zenészek és énekesek védszentje.

CZICZERÉL, (czicz-er-e-el) áth. m. *cziczerél-t.* Túl a Dunán mondják a hímmadarakról, midőn a nőstényre ugranak, tojóznak, petélnek. Mátyusföldön: *heréczel.* Lágyitó értelemben alkalmaztatik a férfiakra is.

Gyöke *czicz* azonos a vastaghangu *czucz* gyökkel, melyből *czucza* (szúró eszköz) és *czuczál* származtak, miszerint *cziczerél* vastaghangon: *czuczorál,* azaz szurkál, bökdös.

CZICZFARK, (czicz-fark) ösz. fn. 1) A czicza, azaz macska farka. 2) Növényfaj a cziczkórók neméből, hosszukás, hengerded, sok, egymásra halmozott szirmu virággal. A juhok kedvelik, gyógyerővel is bír. (Achillea millefolium). Máskép: *egérfark, ezerlevelü fü.*

CZICZFARKFŰ, (czicz-fark-fű) ösz. fn. lásd: CZICZFARKKÓRÓ.

CZICZFARKKÓRÓ, (czicz-fark-kóró) ösz. fn. Növénynem az együttnemzők seregéből, és nősözvegyek rendéből; vaczka polyvás, fészke tojásdad, födelékes, bóbitája nincs. Több alnemei és fajai vannak. (Achillea).

CZICZI, (czicz-i) fn. tt. *cziczi-t.* 1) Gyermeknyelven am. *csecs. Kell fiam cziczi? jer, kapsz cziczit.* Különösen jelenti a *csecsbimbót.* 2) *Czicza* kicsinzője. A macskának mondják: *cziczi ne!*

Első érteményben a *csecs* szónak kicsinyített változata.

CZICZIKE, (czicz-i-ke) fn. tt. *cziczikė-t.* Kis macska, kis czicza, cziczuska.

CZICZKA, (czicz-ka) fn. tt. *cziczká-t.* Lásd: CZICZIKE.

CZICZKÁNY, (czicz-ka-any) fn. tt. *cziczkányt,* tb. *—ok.* Apró egerek faja, piczi szemekkel és hegyes orral, melyek részént föld alatt, részént vizekben is tartózkodnak. Különösen azon egérfaj, mely a közönséges egérnél valamivel kisebb, felső része barnás szürke, alúl pedig fehéres, s holmi liszt-, kenyér- és húshulladékokkal él. (Sorex).

CZICZKÓRÓ, (czicz-kóró) ösz. fn. l. CZICZFARKKÓRÓ.

CZICZKÓRÓVONAT, (czicz-kóró-vonat) ösz. fn. Cziczkóró virágjából készitett gyógyszerészi vonat. V. ö. VONAT.

CZICZOG, (czicz-og) önh. m. *cziczog-tam, —tál, —ott.* Vékony *czicz* hangon szól, mint például az egerek, a kis macskák. Máskép: *csinczog.*

CZICZOMA, (czicz-om-a v. czicz-o-ma) fn. tt. *cziczomá-t.* Jelent általán mindenféle apróbb és ízlés nélküli ékességet, melylyel ruhát, bútort, szobát, falakat kiczifráznak. Különösen: pipere, melylyel ruhánkat, testünket felöltözéskor ékesítjük. *Női csiczoma, fejkötőcsiczoma, hajcsiczoma.* Máskép: *csicsoma.* A sínai nyelvben *csú, csin-csú,* am. uniones margaritae, *czhu,* am. ornare, *czhu-czhu,* am. apprime ornatus. (Schott). V. ö. CSECSE.

CZICZOMÁZ, (czicz-o-ma-az) áth. m. *csiczomáztam, —tál, —ott.* Piperéz, piperével ékesít, kiczifráz. *Ruhát csipkékkel, kalapot, fejkötőt szalagokkal cziczomázni. Magát szépen felcziczomázni.*

CZICZOMÁZÁS, (czicz-o-ma-az-ás) fn. tt. *csiczomázás-t,* tb. *—ok.* Ékesgetés, piperézés.

CZICZOMÁZOTT, (czicz-o-ma-az-ott) mn. tt. *cziczomázott-at.* Piperézett, fölékesített. *Csicsomázott falak, ablakok, csszizomázott kalap, fejkötő; csicsomázott hölgy.*

CZICZŐ, (czicz-ő) fn. tt. *cziczö-t.* Növénynem a nyolczhímesek seregéből; csészéje nincs, bokrétája négy metszésű, derékban hasas, állandó, hímszálai a torkolatból nőttek, gyümölcse egy hegyes orru kérges makkocska. (Stellera).

CZICZTÓNYA, (czicz-tónya) ösz. fn. Éjszaki Európa álló vizeiben tenyésző növényfaj, hosszú, merően felálló, hármasélü, szélein rojtos tüskéktől környezett levelekkel, melyek egyenesen a gyökérből sarjadzanak fel. (Hottonia).

CZICZUKA, (czicz-u-ka) l. CZICZUSKA.

CZICZUKA-CSIPKEPITTY, (cziczuka-csipkepitty) ösz. fn. A csipkepittyek neméhez tartozó növényfaj, szorosan összeálló négy hímesszállal, melyek különféle hosszaságuak. Erős szaga miatt a macskák szeretik. (Nepeta).

CZICZUS, (czicz-us) fn. tt. *cziczus-t,* tb. *—ok.* Czicza, kis czicza, kis macska.

CZICZUSKA, (czicz-us-ka) fn. tt. *cziczuská-t.* Cziczus kicsinyezője. *Cziczuska, maczuska, mit ettél? Kásácskát.*

CZICZTÚR, (czicz-túr) fn. tt. Canadai czicz-kány, mely vizben lakik. V. ö. CZICZKÁNY.

CZIDERÁL, önh. m. *cziderál-t.* Vas vármegyei tájszó, am. alig él, alig tengődik. Homályos eredetű.

CZIF, elvont gyök *czifra* szóban. L. CZIFRA.

CZIFITTYA, (czif-üt-ő?) fn. tt. *czifittyá-t.* Gyermekjáték, midőn fanyelü bicsakjaikat egymás mellé földbe vagdalják.

CZIFITTYÁZ, (czifittya-az) önh. m. *czifittyáz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Czifittyát játszik.

CZIFRA, (1), fn. tt. *czifrá-t.* 1) Számvetési jel, p. ezen számban 546, három czifra van. Különösebben pedig így neveztetik a *zero.* 2) Ékesség, tarkabarkaság, túlzott csecsebecse valamely ruhán, bútoron, készületen, szerszámon stb. *Beszéd czifrája.* 3) *Táncz czifrájá*-nak mondatik a fris magyarban, midőn a tánczos a legnehezebb lejtéseket teszi, s midőn különös figurákat jár el. 4) A magyar csárdák egyik kedves neve: *Czifracsárda.*

Rokon vele a török *zarif* (zierlich), héber ספר, mely am. *rasit, scripsit, numeravit,* továbbá az olasz *cifra,* franczia *chiffre,* német *Ziffer.* Magyar elemzési szempontból kiindulva, úgy látszik, hogy az *irkál, firkál* gyöke *ir, fir* rejlik benne, miszerint átvetve annyi volna, mint *fircza,* azaz irkált, firkált ékesség, vagy jegy.

CZIFRA, (2), mn. tt. *czifrát.* 1) Tulságosan ékesített, különféle tarka szinekkel vegyített. *Czifra, mint a rácz oltár, mint a komédiás asszony, mint a báb, mint a remekökör, mint az eladó leány.* (Km). *Nem mind szép az, aki czifra.* (Km). *Rútból lehet czifra, de nem szép.* (Km). *Czifra ruha, czifra szerszám, czifra szür, czifra pipaszár, czifra beszéd, czifra vers. Czifra beszéd, hegedüszó, csak fülnek, nem szájnak való.* (Horvát Endre). *Megeszi a czifra ruhát, mint a tehén a poklát.* (Km). *Czifra hazugság. Pénzen vett dicséret, czifra hazugság.* (Km). *Czifra lakodalom, ritka jutalom.* (Km). *Czifra nyomoruság.* (Km). 2) Különös, szembeötlő, feltünő. *No ez ugyan czifra dolog.* 3) Magyar zene vagy táncz neme, melyben a zenész vagy tánczos magát különösen kitünteti vagy kitüntetni akarja.

CZIFRACSIMAZ, (czifra-csimaz) ösz. fn. Rovátkos czifra hátu csimazfaj.

CZIFRAGYALU, (czifra-gyalu) ösz. fn. Különös asztalos gyalu, melylyel a bútorok, pl. asztalok széleit rovátkosra kimetszik, kiczifrázzák.

CZIFRAKANKALIN, (czifra-kankalin) ösz. fn. Növényfaj a kankalinok neméből; levelei húsosak, fürészesek, simák, tőkocsánja sokvirágu, a leveleknél nem igen hosszabb. Az erdőn és hegyeken tenyésző veres vagy tarka virágu, a kertekben pedig sokféle szinekkel és levelekkel játszik. (Primula auricula). Máskép: *fülvirág, medvefül.*

CZIFRÁL, (czifra-al) áth. m. *czifrál-t,* l. CZIFRÁZ.

CZIFRÁLÁS, (czifra-al-ás) l. CZIFRÁZÁS.

CZIFRÁLKODÁS, (czifra-al-kod-ás) fn. tt. *czifrálkodás-t,* tb. *—ok.* Czifrán öltözködés, czifra öltözetben járás, tulságos piperéskedés.

CZIFRÁLKODIK, (czifra-al-kod-ik) k. m. *czifrálkod-tam, —tál, —ott.* Czifra öltözetben jár, tulságos csecsebecsével ékesíti fel ruháját; sorsán, állapotján, rangján fölül piperéskedik. *Hiuságból, tetszvágyból czifrálkodik. Könnyü a máséból czifrálkodni.*

CZILRAMETÉLŐ, (czifra-metélő) ösz. fn. l. CZIFRAVAS.

CZIFRÁN, (czifra-án) ih. 1) Tulzólag ékesítve, felcziczomázva. *Czifrán öltözni, czifrán járni, kelni. Mintha Csicsóba készülne, oly czifrán öltözik.* (Km). 2) Furcsán, különösen, feltünőleg. *Én ugyan czifrán jártam. Czifrán beszél ő kegyelme, talán valami baja van.*

CZIFRÁS, (czifra-as) mn. tt. *czifrás-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* Czifrához közelítő, egykevéssé cziczomásabb, mint illenék.

CZIFRASÁG, (czifra-ság) fn. tt. *czifraság-ot.* Túlzott, igen tarkabarka ékesség, pipere. *Czifraság a ruhán, a beszédben, a bútorokban. Minek az a sok czifraság? Ízléstelen póriás czifraság.*

CZIFRAVAS, (czifra-vas) ösz. fn. Csipkézett szélü, nyeles konyhai eszköz, melylyel a kinyujtott tésztát különféle formákra elszakgatják.

CZIFRAVÉSŰ, (czifra-vésü) ösz. fn. Lakatosok eszköze, melylyel holmi müvekbe különféle czifraságokat vésnek.

CZIFRÁZ, (czifra-az) áth. m. *czifráz-tam, —tál, —ott.* 1) Tulzólag cziczomáz, ékességekkel fölhalmoz, tarkít. *Czifrázni, fölczifrázni, kiczifrázni magát. Czifrázni a beszédet, az éneket, a zenét, a tánczot. A remekökröt virágokkal, szalagokkal fölczifrázni.* 2) Valamely eszközt, bútort, épületet stb. czifrázattal ellát, ékesít. 3) Midőn a kovácsok egyike kis kalapácscsal ütögeti az üllőt, míg a többiek pőrölylyel verik a vasat. 4) A táncznak czifra részét vagy némét járja.

CZIFRÁZÁS, (czifra-az-ás) fn. tt. *czifrázás-t,* tb. *—ok.* Ékesítés; tulságos cziczomázás, piperézés; holmi szinekkel, pettyekkel kitarkázás. Vesd. ösz. CZIFRÁZ.

CZIFRÁZAT, (czifra-az-at) fn. tt. *czifrázat-ot.* Általán, mindenféle ékitvény, cziczoma, mely ruhán, öltözeten, bútoron stb. kitünik. Különösen az épületeken, egymásba fonódott vonalak, melyeket az építészek ékesség gyanánt csinálnak.

CZIFRÁZOTT, (czifra-az-ott) mn. tt. *czifrázott-at.* Ami ki van czifrázva. *Czifrázott öltözet, felczifrázott ló, kiczifrázott bakonyi szür.* V. ö. CZIFRÁZ.

CZIGÁND, l. CZIGÁNYD.

CZIGÁNY, (1), fn. tt. *czigány-t,* tb. *—ok.* Indiai eredetü sajátságos népfaj, mely a XV. században vándorlott be Európába, illetőleg hazánkba, s eredetiségét maiglan fenntartja, s nálunk leginkább kovácsmesterséget (falukon), zenészetet és lócsiszárságot üz, asszonyaik közöl pedig sokan büvölésekkel s jövendölésekkel ámitják a köznépet. Jó és rosz egyének minden néposztályban vannak; hanem a köznép a czigányokat minden példabeszében mint furfangosokat tünteti elé. *Falusi czigány. Sátoros czi-*

gány. Hamis, mint a sátoros czigány. Km. *Muzsikás czigány, kovács czigány, lócsiszár czigány. Vándorló oláh czigány. Rosszabb az oláh czigánynál.* (Km). *Nagyidai czigány. Elfogyott a puskapora, mint a nagyidai czigányoknak.* (Km). *Tűz az esze, mint a Bari czigánynak.* (Km). *Kárvallott czigány. Fohászkodik, mint a kárvallott czigány.* (Km). *Nyalkai czigány. Megkívánja a verést, mint a nyalkai czigány teste a czigázást.* (Km). *Fekete, hamis, csal, lop, mint a czigány.* (Km). *Nem szokta czigány az ekeszarvát* (azaz szántást). (Km). *Néha jó ló is czigánykézre kerül.* (Km). *Czigány is a maga lovát dicséri.* (Km). *Biztatja, mint czigány a lovát.* (Km). *Szomorú, mint böjtben a czigány* (mikor nem szabad muzsikálni). (Km). *Czigányt szapúl, szerecsent mos.* (Km). *A czigány nem hal* (piscis) *a vizbe.* Szójáték. A köznép tréfából a fekete kutyának *czigány* nevet szokott adni. Némelyek szerént am. *szegény*, egyébiránt törökül *csingane*, a szláv nyelvekben *cygan, czigan, cykani*, románul *singano* v. *singaro* stb.

CZIGÁNY, (2), mn. tt. *czigány-t*, tb. *—ok.* 1) Hamis, hazudó, csalfa, mint sokan a czigányok között. *Czigány vagy, nem hiszek neked.* 2) Czigányt illető, czigányhoz tartozó, czigányra vonatkozó, czigányhoz hasonló, pl. *Czigányhal, czigány kereset, czigány kovács, czigány mesterség.*

CZIGÁNYABRAK, (czigány-abrak) öszv. fn. Tréfás neve a verésnek, minthogy némely czigány sokat veri, kivált vásár előtt a lovát; másképp: *szíjgyártó abraka.*

CZIGÁNYBANDA, (czigány-banda) öszv. fn. Czigány hangászok egyesülete, kik együtt járnak zenélni.

CZIGÁNYBOGYÓ, (czigány-bogyó) öszv. fn. Némely felfutó növényeken termő, keserű ízü, fekete bogyó.

CZIGÁNYBOLHA, (czigány-bolha) ösz. fn. Így nevezi a köznép tréfásan a kovácsműhelyekben pörölyözött tüzes vas repkedő szikráit, minthogy faluhelyeken többnyire czigányok voltak a kovácsok.

CZIGÁNYD, KIS—, NAGY—, falvak Zemplén megyében; helyr. *Czigányd-n, —ra, —ról.*

CZIGÁNYFALVA, helység Bihar megyében; helyr. *Czigányfalvá-n, —ra, —ról.*

CZIGÁNYGYEREK, (czigány-gyerek) ösz. fn. Czigány fiú, vagy leányka. *Csóré meztelen, mint a czigánygyerek.* (Km). *Hozzá szokott, mint czigánygyerekek a szikrához.* (Km).

CZIGÁNYHAL, (czigány-hal) ösz. fn. A pontyok neméhez tartozó, feketés pikkelyü, igen szálkás husú hal. (Cyprinus tinea). Másképp *vargahal*, néhutt *czompó. Olcsó, mint a czigányhal.* (Km).

CZIGÁNYHIDEGLELÉS, (czigány-hideglelés) ösz. fn. Tréfás népnyelven am. fázás, didergés.

CZIGÁNYI, falu Közép-Szolnok megyében; helyr. *Czigányi-ba, —ban, —ból.*

CZIGÁNYKERÉK, (czigány-kerék) öszv. fn. Czigánykereket hányni am. tenyerén s talpán, a nélkül, hogy feje a földet érné, gyorsan forgolódni, s tovább haladni.

CZIGÁNYKERESET, (czigány-kereset) öszv. fn. Képes kifejezéssel am. lopás, csalás.

CZIGÁNYKODÁS, (czigány-kod-ás) fn. tt. *czigánykodás-t*, tb. *—ok.* Némely czigány erkölcsök, szokások gyakorlása, hamiskodás, hazudozás, csalás; rimánkodás.

CZIGÁNYKODIK, (czigány-kod-ik) k. m. *czigánykod-tam, —tál, —ott.* Olyan szokásokat, czigány erkölcsöket gyakorol, azaz csal, hazud, hamiskodik; rimánkodik mint némely czigány. *Hiába czigánykodol, rá nem szedsz.*

CZIGÁNYKÉZ, (czigány-kéz) ösz. fn. Képes kifejezésben jelent czigánybirtokost, azaz rosz birtokost. *Czigánykézre kerülni*, azaz olyan birtokosra, ki alatt koplalni, szenvedni kell. *Aki serény lovát sarkantyúzza, czigánykézre szánta.* (Km).

CZIGÁNYLÓ, (czigány-ló) ösz. fn. Czigány birtokában levő ló; rosz gebe ló. *Kénytelen vele, mint czigányló az ügetéssel.* (Km). *Megszokta a koplalást, mint a czigány lova.* (Km). *Minden czigány a maga lovát dicséri.* (Km). *Jól tud szántani a czigányok lován;* azaz hazudni. (Km). *Hozzá szokott czigánylovon nyargalni.* (Km).

CZIGÁNYMÉZ, (czigány-méz) ösz. fn. Híg viszel fölleresztett méz.

CZIGÁNYMIATYÁNK, (czigány-miatyánk) ösz. fn. Mesterségesen összebonyolított sodronykarikákból álló játékeszköz, melynek kifejtéséhez ügyesség kell.

CZIGÁNYOS, (czigány-os) mn. tt. *czigányos-t*, v. *—at*, tb. *—ak.* Czigányok szokásához, erkölcséhez, viseletéhez hasonló. *Czigányos beszéd, czigányos öltözet.*

CZIGÁNYOSAN, (czigány-os-an) ih. Czigányok módjára; úgy mint czigányok szokták. *Czigányosan húzni a nótát; czigányosan megülni a lovat; czigányosan ejteni ki a szót.*

CZIGÁNYOZ, (czigány-oz) áth. m. *czigányoztam, —tál, —ott.* Czigánynak nevez, gúnyból czigány czimmel illet. *Nevetséges dolog, midőn a czigányok összevesszvén, czigányozzák egymást.*

CZIGÁNYPECSENYE, (czigány-pecsenye) ösz. fn. Vékony szeletekre metszett, s forró zsirban kisült disznóhús, mint azt a magyar sütő kofák késziteni szokták. *Czigánypecsenye, fehér czipóval.*

CZIGÁNYPETREZSELYEM, (czigány-petrezselyem) ösz. fn. l. KÓRIÁNDROM.

CZIGÁNYPITARAJTÓ, (czigány-pitar-ajtó) ösz. fn. Tréfás katonai nyelven így nevezik a huszárok fehér köpönyegét.

CZIGÁNYPURDÉ, (czigány-purdé) öszv. fn. Gúnyos csúf néven am. czigánygyerek. *Meztelen borzas, fekete szemü czigánypurdé.* V. ö. PURDÉ.

CZIGÁNYRAJKÓ, (czigány-rajkó) ösz. fn. Az öreg czigány a maga gyermekét rajkónak, azaz *úrfinak* nevezi. *A czigányrajkó is kedves az anyjának.* Km.

CZIGÁNYRUCZA, (czigány-rucza) ösz. fn. Fekete tollazatú vad ruczafaj.

CZIGÁNYSÁG, (czigány-ság) fn. tt. *czigányság-ot.* Csalás, hamisság. *Czigánysággal élni. Czigányságban járni, sántikálni. Rajta érték a czigányságon. Czigányság az egész dolog.* V. ö. CZIGÁNY.

CZIGÁNYSÁTOR, (czigány-sátor) ösz. fn. Czigányok sátora. *Czigánysátor alatt született,* azaz czigánytermészet van benne.

CZIGÁNYSZAR, (czigány-szar) ösz. fn. A tűzben kiégetett vas salakja, máskép: *kovácsszar.*

CZIGÁNYSZŐLŐ, (czigány-szőlő) ösz. fn. 1) Apró, fekete szemű szőlő. 2) Némely indás növényeken termő fekete bogyó; czigánybogyó.

CZIGÁNYSZUROK, (czigány-szurok) ösz. fn. Fekete gyanta, melylyel a czigányok a hegedűvonókat kenik.

CZIGÁNYUL, (czigány-ul) ih. 1) Czigányok nyelvén. *Czigányul tudni, czigányul beszélni.* 2) Czigányok módjára, hamisan, csalfán. *Czigányul viselni magát. Czigányul hazudni.*

CZIGÁNYUTCZA, (czigány-utcza) ösz. fn. 1) Így nevezik tréfás néven a lélekző csőt, midőn az ételből vagy italból valami beleszalad, (németül Judengasse). *Czigány utczába ment a bor.* 2) A vak folyosót és térjmeg utczát, azaz oly utczát, melybe csak egy felől van bejárás; *térjmeg-utcza.*

CZIGÁNYVAJDA, (czigány-vajda) ösz. fn. Czigányok elöljárója, kit magok közöl választanak biróul. Zsigmond király alatt nevezetes volt Mihály czigányvajda. Gúnynévül használva jelent igen hamis, fölötte csalfa embert. *Eredj te czigányvajda. Rosszabb vagy a czigányvajdánál.*

CZIGÁNYZAB, (czigány-zab) ösz. fn. A gabona között teremni szokott feketés, zabforma vad növény. (Bromus secalinus). Máskép: *gabonarozsnok.*

CZIGÁNYZABLA, (czigány-zabla) ösz. fn. Közönséges feszítő- vagy keresztzabla, különböztetésül a csikózablától. V. ö. ZABLA.

CZIGÁR, l. SZIKÁR.

CZIGERE, l. PIGA, PIGE.

CZIGLEVESSZŐ, (czigle-vessző) ösz. fn. Öntéseken hirtelen felsudaradzó vékony piros vessző, melyből kasokat, s finomabb kosarakat kötnek. A felső Duna és Vág mentében ismeretes szó. Hihetőleg ugyanaz, mi a *csigolyavessző,* azaz csigolyafűzből való vessző. L. CSIGOLYAVESSZŐ.

CZIGOLYA, l. CSIGOLYA.

CZIGORÓ, puszta Békés megyében; helyr. *Czigoró-n, —ra, —ról.*

CZIH, elvont gyök. 1) *Cziha* szóban héjat, burkot jelent. Ez értelemben rokon vele a hellen στέγω, latin *tego*, német *decken*, szanszkrit *dih.* 2) Hangutánzó, mint a *czihol, czihog, cziherész* származékok gyöke. 3) A *czihere* szóban a *cserj, cserje* változata.

CZIHA, (czih-a) fn. tt. *czihá-t.* Dunántúl am. holmi ágynémüek, ú. m. dunyha, párna, vánkos héja, tokja. *Dunyhacziha, vánkoscziha.*

CZIHELŐDIK, (czih-el-őd-ik) k. m. *czihelődtem, —tél, —ött.* Olyanról mondatik, ki tunyán, félálmosan, imigy-amúgy öltözködik vagy készül, általában nagy nehezen csinál valamit, kászolódik, vaszkolódik, vergődik. Dunántúli szó. Rokon vele: *csühödik, czühödik, czühölödik,* továbbá a német *ziehen, abziehen.*

CZIHER, (czih-er) fn. tt. *cziher-t,* tb. *—ek.* Erdőcske vége vagy kezdete, t. i. apró cserje, csalit, csepőte, cseplesz, haraszt, bokros hely. Székely szó. A *cserj, cserje* szókkal rokon.

CZIHERE, (czih-er-e) fn. tt. *cziheré-t,* lásd: CZIHER.

CZIHERÉSZ, (czih-er-ész) önh. m. *cziherésztem, —tél, —ett,* par. *—sz.* Kiáltozva játszik, czihog. Hangutánzó.

CZIHÓ, (czih-ó) fn. tt. *czihó-t.* Balaton mellékén, léhűtő, ügyetlen, hitvány ember.

CZIHOG, (czih-og) önh. m. *czihog-tam, —tál, —ott.* Asszonyos, gyermekes vékony hangon nevet.

CZIHOL, (czih-ol) önh. m. *czihol-t.* Czihol, azaz vékony hangon kiáltoz a kopó, midőn a vadat űzi. Máskép: *csihol, csahol.*

CZIHOR, l. CZIHÉR.

CZIK, elvont gyök, s értelme különböző. Jelent 1) puszta hangot, melyet hallani, midőn valakinek valami torkán akad. Innen *czikákol.* 2) Csirát, hajtást, új növést, midőn attól *czika* ered. 3) Mint a *czikornya* név gyöke ízlés nélküli czifraságot. 4) Osztályt, részt, részecskét a könyvben, beszédben. Általános értelme a három utóbbi esetben: *kicsi, kicsike, részecske.* Rokon vele: *szik, szik-szak.* V. ö. CZIKK.

CZIKA, (czik-a) fn. tt. *cziká-t.* 1) Csira, új növés, hajtás a magból. *Hagyma cziká ja. Czikába indúl a mag.* 2) Leányjáték, máskép: *czicza,* midőn a leányok kergetődznek, s egymást elfogni iparkodnak. Győr tájékán: *hatoska.* V. ö. CZICZÁZ.

CZIKAB, (czik-ab, azaz czik-hab, czikázó hab) ösz. fn. tt. *czikab-ot.* Tenger apadása és dagadása, árapály, midőn habjai mintegy czikázva föl-alá szállanak. Régi szó.

CZIKÁKOL, (czik-ák-ol) önh. m. *czikákol-t.* Az evőről vagy ivóról mondatik, midőn vagy a bélcsőn akad meg valami, vagy a légcsőbe szalad, s *czik* hangot adva fúladoz. Leginkább a kis csecsemők és macskák czikákolnak. Megkülönböztetésül lásd: BOKÁKOL.

CZIKATÉR, (czika-tér) ösz. fn. Nyilt tér, vagy mező, melyen a fiatalság czikajátékkal mulatja magát.

CZIKATŰZ, (czika-tűz) ösz. fn. Innen-onnan, keresztben elsütögetett puskák tüze.

CZIKÁZ, (czik-a-az) önh. m. *czikáz-tam, —tál, —ott.* A *czika* v. *czicza* nevü játékban ide-oda futkos, kergetődzik. Egyébről is p. o. a villámokról mondják, midőn *szik-szak* vonalban hasítják a léget és föllegeket. L. CZIKÁZIK.

CZIKÁZÁS, (czik-a-az-ás) fn. tt. *czikázás-t,* tb. *—ok.* 1) Csirádzás. 2) Ide-oda futkosás.

CZIKÁZIK, (czik-a-az-ik) k. mult. *czikáz-tam, —tál, —ott.* 1) Csirádzik. *Czikázik a nedves helyen tartott hagyma.* 2) Mondatik a villámról, midőn tekergős, szik-szak vonalban futja be a léget. *Czikázó villámok, mennykövek.*

CZIKCZAK, (czik-czak) ikerített szó, másképp: *szik-szak*, mely ide-oda rángatott, keresztül-kulcsul vonalozott valamit, nevezetesen irást, czifraságot jelent.

CZIKGYAPJU, (czik-gyapju) ösz. fn. Durva, hosszu szálu gyapju, milyen a közönséges nem nemesített juhoké és kecskéké.

CZIKJUH, (czik-juh) ösz. fn. Tekervényes szarvu, hosszu durva gyapjas juh.

CZIKK, (ugyanaz, ami *czik*) fn. tt. *czikk-ét.* Jelent általában egyes kisebb részt, szakaszt, mely értelemben rokon vele a német *Stück, Zwickel*, a latin *seco, sectio*, hellen *πτύξ. Egy czikk alma, körte, foghajma. Különféle áruczikkek.* Különösebb jelentései: 1) A törvény táblának, végzeménynek egyes-egyes szaka. *Első, második, harmadik* törvényczikk (Articulus). 2) A hitvallásnak egyes ágazata. 3) A könyvek fölosztásában kisebb szakasz, mely egyes részletes tárgyról értekezik. *Első rész első czikke.*

Kettőztetett véghangjánál fogva a *bükk* és *makk* szókhoz hasonló alakú. Toldva: *czikkely.*

CZIKKAD, (czikk-ad, azaz szikk-ad) önh. m. *czikkad-tam, —tál, —t*, v. *—ott.* Tájejtéssel am. a szokottabb: szikkad. L. ezt. *Nyáron hamar czikkad a sár. Megczikkad, kiczikkad.*

CZIKKADÁS, (czikk-ad-ás, azaz szikk-ad-ás) fn. tt. *czikkadás-t*, tb. *—ok.* L. SZIKKADÁS.

CZIKKASZT, (czikk-aszt) áth. m. *czikkaszt-ott*, par. *—czikkaszsz*, htn. *—ni*, v. *—ani.* Szikkaszt, száraszt, pl. *a tüz, vagy nyári nap hamar czikkasztja a nedves testet, a sarat.*

CZIKKELY, (czikk-ely) fn. tt. *czikkely-t*, tb. *—ék.* l. CZIKK.

CZIKKELYÉNKÉNT, (czikk-ely-én-ként) ih. Czikkelyről czikkelyre, minden czikkelyt külön véve. V. ö. CZIKK. *Valamely törvénykönyvet czikkelyenként általvizsgálni. Czikkelyenként birálat alá venni az újonnan megjelent munkát.*

CZIKKELYÉS, (czikk-ely-és) mn. tt. *czikkelyés-t*, v. *—et*, tb. *—ek.* Czikkelyekre osztott, kisebb részekre, ízekre szakgatott. *Czikkelyes kalász, czikkelyes hüvely.*

CZIKKELYÉZ, (czikk-ely-éz) áth. m. *czikkelyéz-tem, —tél, —étt*, par. *—z.* 1) Czikkelyekre oszt, pl. törvénykönyvet, vagy más munkát. 2) Törvényi értelemben, országosan elvégzett ügyet a törvénykönyvbejegyez. *Beczikkelyezni valamely közintézeti alapítványokat; beczikkelyezni valamely várost a királyi városok közé.* 3) Valamely közügyet a hatósági jegyzőkönyvbe igtat.

CZIKKHÜVELY, (czikk-hüvely) ösz. fn. Némely növénytermények hüvelyei, melyekben a magok külön-külön burokba rejtvék, több részekből álló hüvely.

CZIKLÁSZ, (czik-la-ász) fn. tt. *cziklász-t*, tb. *—ok.* A húszhímesek seregébe és sokanyások rendébe tartozó növénynem; csészéje ötmetszésü, minden második foga kisebb; bokrétája öt szirmú; vaczka aszú, magva sok, bötykös vagy czikkelyes kalász a hegyén. Virága sárga. (Geum). Fajai: *szegfüszagu, pataki, hegyi, terjedő cziklász.*

CZIKÓ, (1), (czik-ó) fn. tt. *czikó-t.* Kuczkó, a szoba kemenczéje és fal közötti üres hely; szurdék, mint a szobának külön czikkje v. szugja. Baranyai szó.

CZIKÓ, (2), falu Tolna és Közép-Szolnok megyében; helyr. *Czikó-n, —ra, —ról.*

CZIKÓFA, (czikó-fa) ösz. fn. A székelyeknél am. cziczamacza, polyhos rigyáj ı faág, cziczafa. V. ö. CZICZAMACZA.

CZIKÓHÁZA, népes puszta Gömör megyében; hely. *Czikóházá-n, —ra, —ról.*

CZIKÓRIA, fn. tt. *czikóriá-t.* Növényfaj a katángok neméből; kocsánjai a levéltöveken párosak, egyik igen rövid, három-négy virágu, másik kinyuló, egy virágu, merőn áll. Van bodros levelü, magános kocsányu fajtája is. Másképp: *téli saláta.* (Cichoria endivia). Mint melléknév jelent czikóriából állót, valót. *Czikória saláta.*

CZIKORNYA, (czik-or-nya) fn. tt. *czikornyá-t.* 1) Sárga virágu czikória, a tavaszi növények között egyik a legkorábban virágzó; *kakics.* 2) Keresett ízléstelen czifraság, különösen a beszédben, előadásban, irásmódban. *Czikornyával adni elő valamit.* V. ö. CZIKCZAK.

CZIKORNYÁS, (czik-or-nya-as) mn. tt. *czikornyás-t*, v. *—at*, tb. *—ak.* Beszédről, előadásról, irásmódról, versezetről stb. mondatik, midőn keresett, ízlésnélküli czifra kifejezésekkel van teli. *Czikornyás üdvözlettel köszönteni be. Czikornyás beszéddel nyitni meg az ülést. Czikornyás szónoklat.* V. ö. TEKETÓRIÁS.

CZIKORNYÁSAN, (czik-or-nya-as-an) ih. Keresett, tulságos, ízléstelen czifrasággal. *Czikornyásan beszélni. Czikornyásan kivarrott, zsinórozott ruha.*

CZIKORNYÁTLAN, (czik-or-nya-a -lan) mn. tt. *czikornyátlan-t*, tb. *—ok.* Mesterkéletlen, miben nincsen keresett vagy tulságos czifraság. *Czikornyátlan beszéd, irály, szónoklat.*

CZIKORNYÁZ, (czik-or-nya-az) áth. m. *czikornyáz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* A beszédet, vagy éneket, vagy irásmódot tulságosan, ízlés nélkül czifrázza, keresett virágokkal, vagy trillákkal tarkázza, hímezi.

CZIKORNYÁZÁS, (czik-or-nya-az-ás) fn. tt. *czikornyázás-t*, tb. *—ok.* Tulságos, keresett, ízléstelen czifrázás a beszédben, irásban vagy énekben.

CZIKSZÁR, (czik-szár) ösz. fn. tt. *czikszár-t*, tb. *—ak.* Növénynem a nyolczhímesek seregéből és háromanyások rendéből; csészéje öt hasábu színes bokrétaforma, állandó bokrétája nincs; magva egy,

szegletes, a csészébe zárva. (Polygonum). Fajai számosak. Különösen *porczin czikszár*, másként: *porczfű, disznó pázsit*, melynek szára a földön elterjedve hever és csomós, a disznók kedves eledele; magvait télen az apró madarak keresik. (P. aviculare).

CZILI, l. CZICZELLE.

CZILIFÁNT, (czili-fánt) fn. tt. *czilifánt-ot*. Vékony héju fehér szőlőfaj, Somló hegyén díszlik.

CZILLÁR, fn. tt. *czillár-t*, tb. *—ok*. Erdei növény a nyolczhímesek seregéből, melynek gyümölcse egyetlenegy fekete és gömbölyü bogyóból áll. (Paris). Máskép: *farkasszőlő, négylevelü fű*.

CZÍM, CZIM, fn. tt. *czím-ét*. 1) Homlokirat, felirat: *levélczím, könyvczím, házczím, fogadóczím*. 2) Hivatalnév: mint *országbiró, főispán, tárnok*. 3) Tiszteletnév, mely születésnél, vagy hivatalnál, vagy polgári állásnál fogva illet valakit, pl. *méltóságos, nagyságos, tisztelendő, tekintetes*. 4) Törvényfejezet; így Verbőczi István törvénykönyve czímekre van felosztva. 5) Azon út és mód, melyen az adományozott birtok a királyi ügyészre szállott vissza, pl. *magszakadási, hütlenségi czím*. 6) Az adományozott vagy máskép szerzett birtok alapja, ilyen az *ujított adomány, királyi jóváhagyás, örök vallomány* stb. *czíme*. 7) Azon név, mely alatt egyes kereskedőház, gyártó, iparűző, vagy egész társaság üzérletét folytatja. (Firma). 8) Azon kereskedőháznak stb. szokott aláírása.

Előfordúl e szó rokon értelemben más nyelvekben is, ilyen a hellen *Κῦμα*, latin *cyma*, franczia *cime*, német *Kimme*, *Kamm*, *Gipfel*, melyek mindnyájan megegyeznek abban, hogy valami *feltűnőt* jelentenek. Némelyek a hellen *σῆμα* (am. jel) szóval rokonítják. Eredeti értelmére nézve kétségen kivül azonos *csim* gyökkel. L. ezt.

CZIMA, l. CSIMA.

CZÍMADÁS, (czím-adás) ösz. fn. Illő néven szólítás, nevezés; a beszédben vagy irásban azon czímnek használása, mely valakit illet.

CZÍMALÁIRÁS, (czím-alá-irás) ösz. fn. Aláirás, mely bizonyos személynek czímét, különösen kereskedőnek firmáját tanusítja.

CZIMB, (czim-b) hangutánzó kiavult vagy elvont törzsök. Származékai: *czimbalom*, saját gyöke *czin*, melytől *czinczog, czinke* stb. származnak. V. ö. CZIN.

CZIMBALMOS,(1),(czim-b-al-om-os) fn. tt. *czimbalmos-t*, tb. *—ok*. Czimbalomverő zenész. V. ö. CZIMBALOM.

CZIMBALMOS, (2), (lásd fönebb) mn. tt. *czimbalmos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Czimbalommal biró, czimbalmon játszó. *Czimbalmos czigány, czimbalmos czigánybanda.*

CZIMBALMOZ, (czim-b-al-om-oz) önh. m. *czimbalmoz-tam*, *—tál*, *—ott*. Czimbalmon játszik, czimbalmot ver.

CZIMBALMOZÁS, (czim-b-al-om-oz-ás) fn. tt. *czimbalmozás-t*, tb. *—ok*. Czimbalmon játszás.

CZIMBALOM, fn. tt. *czimbalmo-t*. Hangutánzó neve azon ismeretes sok húru hangszernek, mely a czigány zenészet egyik kiegészitő részét teszi. *Czimbalmot verni; kiverni a nótát a czimbalmon.* Hellenül *κύμβαλον*, honnan a német *cymbel*, olasz *cimbalo* stb.

CZIMBALOMVERŐ, (czimbalom-verő) ösz. fn. 1) Zenész, ki czimbalmon játszik. 2) Azon, tollból vagy fából csinált kis eszköz, melylyel a czimbalom húrjait pengetik.

CZÍMBEJEGYZÉS, (czím-be-jegyzés) ösz. fn. A kereskedői czímnek, azaz firmának az illető törvényszék jegyzőkönyvébe igtatása.

CZIMBOR, (l. CZIMBORA) fn. tt. *czimbor-t*, tb. *—ok*. Növénynem a háromhímesek seregéből és kétanyások rendéből; virágzása füzércs; füzérkéi kettesével vagy hármasával ülnek a gerinczen, egy-egy bokorban; minden bokor tövén négy vagy hat murva, úgy hogy minden füzérke alá kettő jut, mintha czimborák volnának. (Elymus). Fajai: *fövény-*, *konya czimbor.*

CZIMBORA, fn. tt. *czimborá-t*. 1) Pajtás, ki valakivel jó, vagy rosz czélra megegyezett, szerződött. Erdélyben s a Tisza mellékén czimboráknak hiják egymást oly gazdák, kik marháikat öszvefogván egy szekérbe, köz erővel végzik munkáikat. *Jó czimbora, hív czimbora. Igyál czimbora!* A czimbora tehát szorosabb és belsőbb pajtás, ki nem csak társalgásban, hanem bizonyos ügyek és dolgok végrehajtásában társunk. 2) A régieknél, például Faludi Ferencznél am. czimboraság, belső pajtásság, szerződésen alapult társaság. *Egy czimborában lenni; más czimborához tartozni.* Eredetileg lehetett: *czim-pár* v. *czím-párja*, azaz czímben, polgári állásban pár, barát, társ; lehet annyi is, mint *csín-pár*, azaz csínban és csínben, vagyis jó és rosz tettben párom, barátom, s ma is ez a legdivatosabb értelme; még egy harmadik elemzése: *szívpár, szívem párja*, *szüm párja;* némely szójárásokban: *szimbora.* A hellen *συμφράσσειν*-ből származtatása erőtetettnek látszik. Eléfordul a román nyelvben: *szimbriás.*

CZIMBORÁL, (czimbor-a-al) önh. m. *czimborál-t*. Valamely dolog kivitelére mással szerződik, társaságba lép, egyet ért. *Tolvajokkal czimborálni. Ellenséggel czimborálni. Áki ellenségével czimborál, forrót öntenek alája, ha eszén nem jár.* (Km). Ezen igét közönségesen rosz pajtásságra alkalmazzák. A székelyeknél divatozó értelmére nézve. V. ö. CZIMBORA.

CZIMBORÁLÁS, (czimbora-al-ás) fn. tt. *czimborálás-t*, tb. *—ok*. Pajtáskodás; valaminek kivitelében pajtási egyetértés, öszvefogás.

CZIMBORÁLKODIK, (czimbora-al-kod-ik) k. l. CZIMBORÁL.

CZIMBORÁS, (czimbora-as) fn. tt. *czimborás-t*, tb. *—ok*. Pajtás, czimboratárs.

CZIMBORASÁG, (czimbora-ság) fn. tt. *czimboraság-ot*. Pajtásság; valamely dolog véghezvitelére

szerződött társaság, mely mindig a pajtásságnak szinét viseli.

CZIMBORÁSKODIK, (czimbora-as-kod-ik) k. m. *czimboráskod-tam, —tál, —ott.* Pajtáskodik, valaminek véghezvitele végett szövetkezik. *Tolvajokkal czimboráskodni.*

CZÍMÉL, (czím-él) áth. l. CZÍMÉZ.

CZÍMÉR, (czím ér) fn. tt. *czimér-t,* tb. *—ék.* 1) Képpel, vagy akármely tárgyak rajzával ékesített paizs, mely egyes személyek, családok, nemzetségek, nemkülönben társulatok és országok ismertető jegyéül szolgál. *Nemesi czímer, családi, nemzetségi czímer. Város, vármegye, ország czímere. Czímert metszeni, vágatni. Czímerekben kevélykedni. Ősi czímerek.* 2) Különösen a kereskedőházakra, boltokra, fogadókra, műhelyekre kiakasztott tábla, mely azokra figyelmeztet. *Csizmadia czímer, szabóczímer. Kiakasztani az új czímert.* 3) A levágott marhának, borjúnak, juhnak stb. czombja. *Borjúczímer, bárányczímer.* 4) A szarvasnak ágasbogas szarva. 5) A madarak tollbúbja, pl. *gém czímere, kolcsay czímere.* 6) Átv. ért. jelent a maga nemében, jóban vagy roszban kitünőt. *Ifjuság czímere, akasztója czímere.* 7) Némely növények bugás virágát, bokrétáját. *Nád czímere, törökbúza czímere.*

Valamint törzsöke *czím,* úgy ez is a maga nemében valami kitünőt, feltünőt, megkülönböztetőt jelent. V. ö. CZÍM.

A régieknél eléfordúl csupán *czím* (titulus) értelemben is: *íra kediy és czímert Pilátos.* Tatrosi cod.

CZÍMÉRÁLLAT, (czímér-állat) ösz. fn. A paizs-féle czímerre rajzolt, vagy czímert tartó állat képe, pl. orozlán, vadkan. Vannak mesés, vagy eszményi czímerállatok is, pl. sárkány, grifmadár.

CZÍMÉRDARAB, (czímér-darab) ösz. fn. A czímernek egyik kiegészitő része, pl. a czímer födele, sisakja.

CZÍMÉRDÍSZ, (czímér-dísz) ösz. fn. Metszett vagy rajzolt alakok, ékességek, czifrázatok a paizsczímeren.

CZÍMÉRÉS, (czím-ér-és) mn. tt. *czímerés-t,* v. *—et,* tb. *—ek.* 1) Czímerrel bíró. *Czímeres nemes ember, czímeres levél, czímeres paizs, czímeres madár.* 2) Kitünő, jeles, jó vagy rosz oldalról megbélyegzett. *Czímeres marha, czímeres szarvú ökrök, czímeres hazugság, czímeres gazember.* V. ö. CZÉGÉRES.

CZÍMÉRFA, (czímér-fa) ösz. fn. A közönséges régi ekében azon fa, mely a czímerszeget tartja.

CZÍMÉRFESTŐ, (czímér-festő) ösz. fn. Festő, ki paizsokra, vagy más eszközökre, táblákra, papirosra stb. czímereket rajzol.

CZÍMÉRFORGÓ, (czímér-forgó) ösz. fn. Forgótoll, mely valamely paizs czímerén levő sisakot, süveget díszít.

CZÍMÉRHORDÓ, (czímér-hordó) ösz. fn. Személy, ki bizonyos ünnepélyek alkalmával a fejedelmi vagy országczímert, vagy valamely főember czímerét hordozza. *Koronázási czímerhordó.*

CZÍMERISME, CZÍMERISMERET, (czímer-isme, v. czímer-ismeret) ösz. fn. Ügyesség, melynél fogva valaki az országok, fejedelmek, nemzetségek, családok stb. czímereit ismeri.

CZÍMÉRJOG, (czímér-jog) ösz. fn. 1) Jog, melynél fogva valaki kereskedési, mesterségi, vendéglői czímert függesztthet ki. 2) Jog, melynél fogva valaki valamely (nemesi, grófi stb.) czímert használhat.

CZÍMÉRKÉP, (czímérkép) ösz. fn. Kép, mely különböztetési jegyül a czímerre van festve.

CZÍMÉRKÖNYV, (czímér-könyv) ösz. fn. 1) Könyv, melyben különféle czímerek rajzai foglaltatnak. 2) Oly könyv, mely a czímerek ismeretére tanít.

CZÍMÉRLET, (czím-er-let) fn. tt. *czimerlet-ét.* Eléfordul a bécsi és tatrosi codexekben *czím* (titulus) értelmében.

CZÍMÉRLEVÉL, (czímér-levél) ösz. fn. Oklevél, melyben a fejedelem valakinek jogot ad nemesi, grófi stb. czímert viselni.

CZÍMÉRLYUK, (czímér-lyuk) ösz. fn. Lyuk a szántóvason, melyen a czímervasat áteresztik.

CZÍMÉRMESTER, (czímér-mester) ösz. fn. 1) Mester, aki czímereket készít, fest, vagy metsz. 2) l. CZÍMERHORDÓ.

CZÍMÉRMETSZŐ, (czímér-metsző) ösz. fn. Müvész, ki czímerképeket metsz a paizsokra, gyűrükre stb.

CZÍMÉRMEZŐ, (czímér-mező) ösz. fn. Alaptér, melyre az illető müvész czímerképeket rajzol, vagy metsz.

CZÍMÉRMONDAT, (czímér-mondat) ösz. fn. Jelvényes mondat, melyet a czímermetsző vagy tulajdonos czímerére irat, vagy vésct.

CZÍMÉRNÖK, (czím-ér-nök) fn. tt. *czímérnök-öt.* Hites személy, ki a czímerismeretben jártas, új czímereket tervez, s néha a kétséges régi nemes czímereket vizsgálóra veszi.

CZÍMÉROSZLOP, (czímér-oszlop) ösz. fn. Oszlopot ábrázoló rajzolat vagy metszvény a czímeren.

CZÍMÉRPAIZS, (czímér-paizs) ösz. fn. Paizs, melyre az illető család czímere van festve, vagy metszve.

CZÍMÉRPALÁST, (czímér-palást) ösz. fn. Palást, vagy lepel, mely a czímer képét körülveszi.

CZÍMÉRSÁV, (czímér-sáv) ösz. fn. Sáv, sávoly vagy szalagféle diszítmény a czímeren.

CZÍMÉRSISAK, (czímér-sisak) ösz. fn. Czímerre festett, vagy metszett, s azt diszítő sisak.

CZÍMÉRSRÓF, (czímér-sróf) ösz. fn. Czímerszeget helyettesitő csavar némely ekében, melynek segítségével a csimervasat fölebb vagy alább eresztik.

CZÍMÉRSZÉG, (czímér-szég) ösz. fn. A czímervas valamelyik lyukán általeresztett szeg.

CZÍMÉRSZELEMEN, (czímér-szelemen) ösz. fn. Szelemen, azaz gerenda alaku széles vonal a czí-

merképen, milyen a Magyarország czímerén négy vagyon.

CZÍMÉRSZÉMLE, (czímér-szemle) ösz. fn. A czimereknek, a dologhoz értők által megvizsgálása, ha valódiak-e. Czímerszemlét szoktak tartani a régi lovagok a harczjáték előtt, nehogy magukhoz méltatlanokkal vívjanak.

CZÍMÉRSZÍN, (czímér-szín) ösz. fn. Azon szín, melyre a czímerkép van festve.

CZÍMÉRTAN, (czímér-tan) ösz. fn. L. CZÍMÉRTUDOMÁNY.

CZÍMÉRTARTÓ, (czímér-tartó) ösz. fn. Embernek, vagy állatnak festett képe, mely a czímerképet tartja.

CZÍMÉRTUDOMÁNY, (czímér-tudomány) ösz. fn. A czímerek ismeretét rendszeresen tárgyazó tudomány. (Heraldica).

CZÍMÉRTUDÓS, (czímér-tudós) ösz. fn. Ki a különféle korú, nemzetbeli stb. czímerek rendszeres és alapos ismeretével bír,

CZÍMÉRVAS, (czímér-vas) ösz. fn. Szántóvasat tartó, s ennek fölebb-alább eresztésére szolgáló vas.

CZÍMÉRVIZSGÁLÓ, (czímér-vizsgáló) ösz. fn. A czímerek ismeretében jártas személy, ki a lovagok harczjátékában a czímerek valódiságát szemle alá venni szokta. V. ö. CZÍMÉRSZEMLE.

CZÍMÉS, (czím-és) mn. tt. *czímés-t*, v. *—et*, tb. *—ek*. Czímmel biró, kinek vagy minek czíme van. *Czímes könyv, czímes levél.*

CZÍMÉZ, (czím-éz) áth. m. *czímèz-tem*, v. *czímzèttem*, *—tél*, v. *czímzèttél*, *—étt*, v. *czímzètt*, htn. *—ni*, v. *czímzeni*. 1) Czímjénél fogva nevez, szólít valakit. *Nagyságosnak, tekintetesnek czímezni valakit.* 2) Levelet vagy más küldeményt az illető személynek nevével és czímjével megjegyezve utasít.

CZÍMÉZÉS, (czím-éz-és) fn. tt. *czímèzés-t*, tb. *—ék*. 1) Valakinek czíménél fogva nevezése, szólítása. 2) Levélnek, vagy más küldeménynek az illető személy nevével bélyegzése, s illő helyre utasítása.

CZÍMÉZET, l. CZÍMZET.

CZÍMÍV, (czím-ív) ösz. fn. A könyvnek első íve, melyre annak czíme nyomtatva van.

CZÍMKÉP, (czím-kép) ösz. fn. Kisded réz- vagy aczélmetszvény a könyv czímlapján, annak némi ékesítéséül.

CZÍMKÖNYV, (czím-könyv) ösz. fn. Azon könyv az illető törvényszéknél, melyben a bejegyzett kereskedők, iparüzők stb. eredeti aláirásai, s illetőleg aláirási czímei hitelesen vezetvék.

CZÍMLAP, (czím-lap) ösz. fn. A könyvnek azon elül álló lapja, melyen annak czíme, szerző neve, kiadás ideje stb. fel van jegyezve. 2) A czímkönyvben vezetett egyes czímekről szóló lap.

CZIMP, (czim-p) elvont törzsöke *czimpa*, *czimpál* szóknak. Azonosnak látszik *csim* gyökkel.

CZIMPA, (czimp-a, v. csimp-a) fn. tt. *czimpát*. Az orrnak porczogója. *Orr czimpája. Megütötték az orra czimpáját.* Czimpának nevezik több helyen a fülek porczogóját is.

CZIMPAFARKAS, (czimpa-farkas) ösz. fn. Az orrczimpának gyuladása. V. ö. FARKAS, átv. ért.

CZIMPÁL, (czim-p-a-al) áth. l. CZIBÁL.

CZIMPAORRU, (czimpa-orru) ösz. mn. Lapos, belapított orru.

CZÍMRÉZ, (czím-réz) ösz. fn. A könyv czímlapjára metszett, vagy annak általellenében álló rézmetszetü kép.

CZÍMSZEREP, (czím-szerep) ösz. fn. Azon személynek szerepe, kiről a regény, vagy szindarab neveztetik, pl. Bánk bán szomorújátékban Bánk báné a czímszerep.

CZÍMSZÉRÜ, (czím-szérü) ösz. mn. Ami valósággal, igazán az, minek czímét viseli, valódi, eredeti. *Czímszerü aláirás. Czímszerü oklevél.* (Authenticum).

CZÍMSZÉRÜSÉG, (czím-szérüség) ösz. fn. Czímszerü tulajdonsága, vagy állapota valaminek. V. ö. CZÍMSZÉRÜ.

CZÍMTELEN, (czím-telen) mn. tt. *czímtelen-t*, tb. *—ék*. Akinek czíme nincs, vagy amire czímet nem irtak, nem nyomtattak, vagy minek czíme elveszett. *Czímtelen közember. Czímtelen levél. Czímtelen régi könyv.*

CZÍMVÁGY, (czím-vágy) ösz. fn. A dicsvágynak fattyú kinövése, mely czímek után esenkedik, czímeit szaporítani törekszik.

CZÍMVEZETŐ, (czím-vezető) ösz. fn. Azon személy, ki némely bejegyzett kereskedő, iparüző, s közkereseti társaságok nevében kötelezéseket vállalhat, s kinek eredeti aláirása szinte bejegyeztetett.

CZÍMZET, (czím-éz-et) fn. tt. *czímzet-ét*. Valamely személyt, vagy hivatalt illető czímek öszvege.

CZÍMZETÉS, (czím-éz-et-és) mn. tt. *czímzetés-t*, v. *—et*, tb. *—ek*. Ki valamely rangot, hivatalt illető czímzettel bír ugyan, de annak jogbeli és kötelességi szoros gyakorlatában nincsen. *Czímzetes püspök*, ki fölszentelve nincsen; *czímzetes apát*, ki apátság díszjeleit viseli, de annak jószágait nem birja.

CZÍMZETI, (czím-éz-et-i) mn. tt. *czímzeti-t*, tb. *—ek*. Czímzetre vonatkozó, czímzetet illető. *Czímzeti sor. Czímzeti rend.*

CZÍMZÉTT, (czím-éz-étt) mn. tt. *czímzètt-et.* 1) Bizonyos czímmel nevezett, szólított, megkülönböztetett, pl. *Sz. Márton püspökről czímzett pannonhegyi főmonostor. Csillagról czímzett nagy kereskedés.* 2) Bizonyos czím alatt utasított. *A máshoz czímzett levelet tévedésből felbontani.*

CZIN, (1), több oly szónak gyöke, melyek valami kicsit, vékonyat, a maga nemében soványat, czangárt jelentenek, mint *czinabár, czinczer, czinczur, czinczifinczi.* Rokon *csa, cse* kicsinyező, képzőkkel.

CZIN, (2), hangutánzó gyök, honnan *czinege, czincz, czinczog* stb. eredtek. Rokon vele *zen*, melytől, *zeng, zene, zendít* stb. származnak, továbbá a latin *sono, tono, tinnio*, a szanszkritban *tan* (zeng).

CZÍN, CZIN, fn. tt. *czín-t*, tb. —*ek*. Fehér, s kevéssé kékesre hajló, fényes és nyujtható fém, mely midőn hajtogatják, különös *czin* forma hangot ad. Más neve: *ón*, *fehér ón*. Használtatik melléknevül is e jelentéssel: czinből való, pl. *czin tál*, *czin tányér*, *czin kanál* stb. Rokon vele a német *Zinn*, holland, dán, angol *tin*, latin *stannum*, franczia *estan*, *etain*, spanyol *estano* stb.

CZINABÁR, hevesmegyei tájszó, és mn. tt. *czinabár-t*, tb.—*ok*. Vézna, sovány termetü. Balaton mellékén: czinábor. V. ö. CZINCZIFINCZI, CZINCZÁR.

CZINADOF, régies, s mint alakja mutatja, idegen, talán a *sindon* névből elferdített fn. tt. *czinadof-ot*. Jelent igen finom gyolcsot. Szokásból kiavúlt.

CZINADÓNIA, fn. tt. *czinadóniá-t*. Árnyas helyeken, gyöpük, sövények, kerítések mellett tenyésző növényfaj, a gódirczok neméből, melynek sárgapiros nedvét a gyógyszerészek használják, máskép: *fecskefű*. (Chelidonium majus).

CZINAKNA, (czin-akna) ösz. fn. Bányaakna, melyben czinnel, azaz fehérónnal vegyes érczkő találtatik.

CZINÁRU, (czin-áru) ösz. fn. Czinből készített, öntött mindenféle eszközök, edények stb. árulás végett, pl. *czintálak*, *czintányérok*, *czinkorsók*.

CZINBÁNYA, (czin-bánya) ösz. fn. Bánya, mely czintartalmu érczkövekkel bővelkedik.

CZINCZ, kiavult vagy elvont hangutánzó törzsök, melyből *czincze* (czinke), *czinczog*, *czinczogás* stb. származtak. Különbözik tőle a *czinczál* ige gyöke *czincz*, l. CZINCZÁL.

CZINCZA, (czincz-a) elvont törzse *czinczál* igének. Jelentése: ide-oda ránczigálás. Képzésre olyan mint: *hercze*, *hurcza*.

CZINCZÁL, (czin-cz-a-al) áth. m. *czinczál-t*. Tulajdonkép arról mondatik, ki valaki haját ránczigálja, czibálja, húzkodja, s azáltal öszvekuszálja. *Öszveczinczálni*. Szélesebb ért. valamit húzkodva rendetlenné tesz. *Valaki ruháját*, *ágyát czinczálni*, *öszveczinczálni*. Gyökre nézve rokona a húzakodásra vonatkozó *czihelődik*.

CZINCZÁLÁS, (czin-cz-a-al-ás) fn. tt. *czinczálás-t*, tb. —*ok*. Czibálás, öszvekuszálás.

CZINCZÁR, (czincz-ár) mn. tt. *czinczár-t*, tb. —*ok*. Igen vékony, nyulánk, sovány növésü, derekú, szárú. *Czinczár leány*. *Czinczár növény*, *palánta*. Román nyelven *czinczár*, am. szúnyog.

CZINCZE, (czin-cze) fn. L. CZINKE, CZINEGE.

CZINCZÉR, (czincz-ér) fn. tt. *czinczér-t*, tb. —*ek*. Tölgyfákon élődni szokott karcsu bogárfaj.

CZINCZIFINCZI, (czinczi-finczi) ösz. mn. tt. *czinczifinczi-t*, tb. —*k*. 1) Gúnyneve oly ifjunak, és kivált leánynak, asszonynak, ki tulságosan gyöngédnek tetetvén magát, igen kényes, érzékeny, mindenen megbántódó. 2) Igen vékony, széllelbéllelt, nápicz (ifju vagy leány). Máskép: *inczifinczi*. Rokona: *iczipiczi*.

CZINCZINBOGÁR, (czinczin-bogár) ösz. fn. Általános neve azon bogaraknak, melyek a fába eszik magukat. (Cerambyx). Fajai: *hosszukezü*, *szarvasszarvu*, *pézsmaszagu*, *faragó*, *csellencsápi*, *aranyporos czinczinbogár*.

CZINCZOG, (czin-cz-og) önh. m. *czinczogtam*, —*tál*, —*ott*. Tulajdonkép az egerekről, s patkányokról mondatik, midőn sajátságos hangjokat hallatják, mely a *czincz* hanghoz leginkább hasonlít. *Nincs otthon a macska, czinczognak az egerek*. (Km). Átv. ért. mondjuk 1) a gyermekekről, leányokról, kik magok között suttomban valamely dolog fölött elfojtott vékony hangon nevetgélnek; 2) a hegedűről, midőn azt avatlan kezek hangoztatják.

CZINCZOGÁS, (czin-cz-og-ás) fn. tt. *czinczogás-t*, tb. —*ok*. Olyan hangon szólás, neszezés, nevetés, mint az egerek, patkányok szoktak. *Az egér czinczogására fülel a macska*. *Csintalan leánykák, gyermekek czinczogása*. *Hegedűczinczogás*.

CZINCZOGÓ, (czin-cz-og-ó) mn. tt. *czinczogó-t*. Aki, vagy ami czinczog. *Czinczogó egerek*, *czinczogó gyerekek*. V. ö. CINCZOG.

CZINCZOGTAT, (czin-cz-og-tat) áth. m. *czinczog-tat-tam*, —*tál*, —*ott*. Czinczogásra késztet, erőtet. *Holmi tréfákkal megczinczogtatni a gyermekeket*. *Majd megczinczogtatlak én benneteket*, *csak ne hallgassatok*. 2) Gúnyos ért. a hegedűt igen roszúl húzza. *Ugyan ne czinczogtasd azt a hegedűt*, *már a füleim fájnak bele*.

CZINCZOR, (a hellen-latin *cynosurus*-ból) fn. tt. *czinczor-t*, tb. —*ok*. Növénynem a háromhímesek seregéből és kétanyások rendéből; virágzása füzéres, füzérkéi vagy virágbokrai két vagy több viráguk, minden virágbokor tövén egy vagy több murva, melyek vagy fésü-, vagy füzérkeformák. Fajai: *taréjos*, *tüskés*, *aranyos czinczor*.

CZINCZOROG, (czincz-or-og) önh. m. *czinczorog-tam*, v. *czinczorg-ottam*, —*tál*, v. —*ottál*, —*ott*. Folytonosan czinczog. Középképzésre olyan, mint a szintén hangutánzó *sustorog*, *sistereg*.

CZINCZOS, CZINCZIOS, (czin-cz-os vagy czin-cz-i-os) fn. tt. *czinczos-t*, tb. —*ok*. Ólálkodó, veszedelembe ejteni igyekező álnok ember. A *czinkos* szóval egynek látszik lenni. Székely szó.

CZINCZUR, (czin-cz-ur) fn. tt. *czinczur-t*, tb. —*ok*. A virágokon repkedő, igen karcsu, hosszukás, sebes szárnyalású bogár. (Bombylius).

CZINEDÉNY, (czin-edény) ösz. fn. Czin anyagból öntött vagy vert edény, pl. *czintál*, *czintányér*, *czinkorsó*.

CZINÉG, (czin-ég) önh. m. *czinég-tem*, —*tél*, —*étt*. Mondjuk különösen a czinege nemü kis madarakról, midőn sajátságos vékony hangon szólanak.

CZINÉGE, (czin-ég-e, azaz czin-ég-ő) fn. tt. *czinégé-t*. Azon kis madarak neve, melyeknek elül három, hátul egy körmük, végén hegyes, tőben borzas orruk, tompa és rovatos nyelvök vagyon, s tavaszszal és nyáron férgekkel, bogarakkal, öszszel és télen maggal élnek. Fajaik: *szén*-, *fenyves*, *mocsári*, *kék*,

molnár-, barátfejü, hosszufarku czinege. Czinege is örül a tökmagnak. (Km). *Czinegét fog a feje,* azaz tök a feje, mert tökből csinálják gyermekek a czinegefogót. *Czinege, czinege kis madár,* Madarász gyermekek hivókája. Átv. ért. jelent igen vékony nápicz termetü, czingár embert. Máskép: *czinke, czincze.*

CZINÉGECSAPTA, (czinége-csapta) ösz. fn. Tökből vagy faágakból készített fogó eszköz, melynek ajtaja dióra vagy tökmagra állított pöczökkel van feltámasztva, s midőn azt a torkos madárka ránczigálja, az ajtó reá csappan.

CZINÉGEDIÓ, (czinége-dió) ösz. fn. Vékony héju, s könnyen törő dió, melyet a czinegék csőreikkel feltörni képesek.

CZINÉGEFOGÓ, (czinége-fogó) ösz. fn. lásd: CZINÉGECSAPTA.

CZINÉGESÍP, (czinége-síp) ösz. fn. Sipocska, melylyel a madarászok a czinegék hangját utánozzák, s azokat magukhoz közelebb csalogatják, vagy viszonhangra késztetvén, hollétöket megtudják.

CZÍNES, CZINES, (1), (czín-es) mn. tt. *czínes-t,* v. *—et.* tb. *—ek.* Czinnel bevont, czinnel bélelt. *Czines rézedények.*

CZINES, (2), (mint föntebb) fn. tt. *czines-t,* tb. *—ék.* Mesterember, ki czinből holmi eszközöket, edényeket csinál, máskép: *czinmives, önöntő.*

CZINÉSZ, (czin-ész fn. tt. *czinész-t,* tb. *—ék.* A bányákban azon bányász, ki a czint tisztogatja, vizzel öblögeti.

CZÍNEZ, CZINEZ, (czín-ez) áth. m. *czínez-tem, —tél, —ett,* par. *—z.* Czinlemezzel, vagy öntött czinnel bevon valamit. *Czínezni a rézedényeket.*

CZÍNEZÉS, CZINEZÉS, (czín-ez-és) fn. tt. *czínezés-t,* tb. *—ék.* Valamely eszköznek, különösen rézedénynek, rézkazánnak czinlappal, czinlemezzel behúzása, kibéllelése.

CZÍNEZET, CZINEZET, (czín-ez-et) fn. tt. *czínezet-ét.* Így neveztetik azon czinlemez, melylyel pl. a rézedényeket bevonták, megbéllelték. *Ha a rézfazék czinezete lekopik, ártalmas a benne főtt étel.*

CZÍNEZŐ, CZINEZŐ, (czín-ez-ő) fn. tt. *czínező-t.* Mesterember, ki holmi edényeket, pl. rézkazánokat, kondérokat czinnel bevon, megbéllel.

CZINFALVA, helység Somogy megyében; helyr. *Czinfalvá-n, —ra, —ról.*

CZINGÁR, (czin-g-ár) mn. tt. *czingár-t,* tb. *—ok.* Jelentését illetőleg l. CZANGÁR, SZIKÁR.

CZINGERDARÁZS, (czinger-darázs) ösz. fn. Hosszukás, igen karcsu derekú mezei darázsfaj.

CZINGOLÁN, CZINGOLÁNY, (czin-g-ol-án) fn. tt. *czingolán-t,* tb. *—ok.* Homokos helyeket kedvelő, karcsu dereku, futó bogár. (Cicindela). Fajai: *mezei, aranyozott, vereslő czingolán.*

CZINICZINI, (czini-czini) a hegedű vékony hangját utánzó szó, máskép: *czinifini. Cziniczini Péter bácsi, neked hegedülnek,* síró gyermekeket gúnyoló km.

CZINIFAJ, (czini-faj) ösz. fn. tt. *czinifaj-t,* tb. *—ok.* Apró, halavány szemü, kis fürtü szőlőfaj, máskép: *czilifánt.*

CZINIFINI, (czini-fini) l. CZINICZINI.

CZINK, (czin-k) fn. tt. *czink-ot.* 1) Kissé nyújtható, töredékeiben fénylő, nem igen kemény, s izzó tüzben elrepülő ércz, újabban: *horgany.* (Zincum). 2) Pilinczk-féle játék neme. *A czinkjátékban legnagyobb mesterség a vetés.* (Km). 3. Alakosság; gazság, gaztett, honnan: *czinkos.* Ez értelemben a *czin* gyök *csen, csiny* gyökkel látszik azonosnak. V. ö. CSEN, CSINY.

CZINKA, fn. tt. *czinká-t.* Déli Európában és Sziriában tenyésző, s az ebeknek veszélyes növényfaj, melynek méztartója a virág közepén van hengerded alakban. (Cynanchum). Viselik e nevet több magyar családok.

CZINKÁKA, (czin-káka) ösz. fn. Káka, vagy inkább sásfaj, melynek éles levelei a czinedények súrolására használtatik. A szatócsok koszorúba fűzve árulják.

CZINKE, (czin-ke) fn. l. CZINÉGE. Eredetileg am. *czinégő,* mint: *fecske* = fecsegő, *bugyka* = bugyogó, *locska* = locsogó, *csacska* = csacsogó. L. — KA, —KE képző.

CZINKESÍP, (czinke-síp) ösz. fn. lásd: CZINÉGESÍP.

CZINKJÁTÉK, (czink-játék) ösz. fn. l. PIGA, PILINCZK.

CZINKÓ, (czin-kó) fn. tt. *czinkó-t.* Nevendék leányka. Székely szó. Gyöke *czin,* mely több származékaiban valami kicsit jelent.

CZINKOH, (czin-koh) ösz. fn. Bányakemencze, melyben a czint az idegen érczvegyüléktől elválasztják.

CZINKOS, (czin-k-os) fn. tt. *czinkos-t,* tb. *—ok.* 1) Alakos bohócz. 2) Büntárs, gonosz czimbora. 3) Bordélyos, bordélyozó. *Főczinkos. Illő fillő czinkos.* (Km). *Gonosz, istentelen czinkos; nagy czinkos. Leányok czinkosa,* azaz kerítője, elcsábítója. 4) A székelyeknél, a földön, vagy réten jegyül tett karó, vagy a kihúzott karójegy után esett osztályrész.

A három elébbi pont értelmében gyöke *czin,* rokon a *csiny* gyökkel.

CZINKOSKODÁS, (czin-k-os-kod-ás) fn. tt. *czinkoskodás-t,* tb. *—ok.* 1) Alakoskodás, bohóczkodás. 2) Bünben czimboráskodás, egyetértés. 3) Bordélykodás, nők kerítgetése, elcsábítása.

CZINKOSKODIK, (czin-k-os-kod-ik) k. m. *czinkoskod-tam, —tál, —ott.* 1) Alakoskodik, bohóczkodik. 2) Bűnben valakivel czimborálkodik, egyetért 3) Nőket kerítget, csábítgat.

CZINKOSSÁG, (czin-k-os-ság) fn. tt. *czinkosság-ot.* Alakoskodó, csalárd tulajdonság; gonosz czimboraság; nőkerítés, nőcsábítás.

CZINKOSTÁRS, (czinkos-társ) ösz. fn. Gonosz czimbora, büntárs.

CZINKOTA, falu Pest megyében; helyr. *Czinkotá-n, —ra, —ról.*

CZINKŐ, (czin-kő) ösz. fn. 1) Kő, melyben czinrészek találtatnak. 2) Az idegen részektől elválasztott, s megmosott czintömeg, mielőtt az olvasztó kemenczébe tétetik.

CZINLEMEZ, (czin-lemez) ösz. fn. Lemezzé lapított, nyújtott, vert czin. *Czinlemezzel bevonni valamit.*

CZINMOSÓFŰ, (czin-mosó-fű) ösz. fn. l. CZINKÁKA, SURLÓFŰ.

CZINMÍVES, CZINMIVES, (czin-míves) ösz. fn. Mesterember, ki czinből különféle edényeket, eszközöket készít.

CZINMIVESSÉG, (czin-mivesség) ösz. fn. Czinmüvek, czinedények stb. készítésével foglalkodó mesterség.

CZINMOSÁS, (czin-mosás) ösz fn. Bányászi munka, midőn az öszvezúzott czinérczet az olvasztás előtt megmossák, azaz vízzel való öblögetés által a kőrészecskéktől megtisztítják.

CZINMOSÓ, (czin-mosó) ösz. fn. Bányai munkás, ki a porrá zúzott czinérczet vízzel öblögetve, idegen testektől elválasztja. Máskép: *czinész.*

CZINÓBER, (hellenül κιννάβαρι) fn. tt. *czinóber-t*, tb. *—ek.* Higanyból és kénből álló vörös ásvány. (Cinnabaris). *Hegyi czinóber, ásvány czinóber,* melytől meg kell különböztetni a *mesterségesen csinált* czinóbert.

CZINÓBERÉRCZ, (czinóber-ércz) ösz. fn. Érczes ásvány, mely czinóber részeket tartalmaz.

CZINÓBERPIROS, (czinóber-piros) ösz. mn. Czinóberhez hasonlító piros szinü, vagy czinóberrel pirosított. *Czinóberpiros arcz.*

CZINÓBERSZÍN, (czinóber-szín) ösz. fn. Élénk piros szín, milyen a czinóberé.

CZINÓBERSZINŰ, (czinóber-szinü) ösz. mn. l. CZINÓBERPIROS.

CZINÖNTŐ, (czin-öntő) ösz. fn. Mesterember, míves, ki czinből különféle szereket, edényeket stb. önt, készít.

CZINÖNTŐMŰHELY, (czin-öntő-műhely) ösz. fn. Műhely, melyben czinből különféle edényeket, eszközöket öntenek, készítenek.

CZINPLÉH, (czin-pléh) ösz. fn. Czinanyagból vékonyra lapított vagy nyújtott lemez.

CZINPRÓBA, (czin-próba) ösz. fn. Megvizsgálása a czinnek, hogy kitünjék mennyi ólom van benne, különösen az orgonacsinálóknál.

CZINRÖG, (czin-rög) ösz. fn. Darabos czinanyag, midőn még az illető míves által idomítva nincsen.

CZINTEREM, ösz. fn. A görög-latin *coemeterium*-ból átalakítva, am. temető. *Czinteremvirág veri a fejét*, azaz ösz, nem sokáig él. V. ö. TEMETŐ.

CZINTOS, falu Erdélyben, Alsó-Fejér megyében; helyr. *Czintos-on, —ra, ról.*

CZINVAJ, (czin-vaj) ösz. fn. Sósavas czinfehér, tömör alakban. (Butyrum Stanni).

CZINZOR, fn. tt. *czinzor-t*, tb. *—ok.* Lásd: CZINCZOR.

CZIP, elvont gyök, mely részint *czep* gyökkel (*czepel* szóban), részint *czib* gyökkel (*czibál* szóban) azonos és jelentéseikben osztozik.

CZIPA, (czip-a, azaz czib-a) mn. tt. *czipá-t.* Oly ebről mondják, mely az emberek ruháját tépdelni, rángatni, czibálni szokta. *Czipa kutya.*

CZIPÁL, (czip-a-al) áth. m. *czipál-t.* Egy a *czibál* igével, tehát annyi, mint rángat, tép, szakgat, pl. *a kutya czipálja* v. *czibálja az átmenők ruháját; haját czipálni.*

CZIPÁROL, (czip-a-ar-ol) áth. m. *czipárol-t.* Gyakran czipál, czibálgat, ránczigál, tépász.

CZIPE, (czip-e) fn. tt. *czipé-t*, l. CZIPŐ.

CZIPECSINÁLÓ, (czipe-csináló) ösz. fn. lásd: CZIPŐSZ, CZIPŐVARGA.

CZIPÉG, (czip-ég) önh. m. *czipég-tem, —tél, —ett.* Könnyü, száratlan, vékony talpu lábbeliben járva *czip* hangot csinál. *Czipegczopog,* keményebb talppal: *kipegkopog.*

CZIPEKÉDIK, (czip-ek-éd-ik) k. m. *czipekédtem, —tél, —ett.* Valakire vagy valamire czimbeszkedik, mintegy megcsipve ráakaszkodik, függeszkedik.

CZIPEL, (czip-el) áth. m. *czipel-t.* Valamely terhet nagynehezen húz, s vontat inkább maga után, mint visz. *Alig czipeli a nagy kosarat.* Változattal: *czepel.*

CZIPELÉS, (czip-el-és) fn. tt. *czipelés-t*, tb. *—ék.* Tehernek nehéz vontatása, czepelés. *Elfáradni a czipelésben.*

CZIPELKÉDIK, (czip-el-kéd-ik) k. m. *czipelkéd-tem, —tél, —ett.* Valamely teher fölemelésében, vagy hordásában erőködik. Nagynehezen emeliti magát. *Alig bír felczipelkedni.*

CZIPELLŐ, (czip-ell-ő, vagy czip-el-ő) lásd: CZIPŐ.

CZIPELLŐKE, l. CZIPŐKE.

CZIPELLŐS, (czip-ell-ő-ös) mn. tt. *czipellős-t*, v. *—et*, tb. *—ek.* Kinek czipellője van, czipellőben járó. *Czipellős városi leány.*

CZIPELLŐSVARGA, (czipellős-varga) ösz. fn. L. CZIPŐVARGA, CZIPÉSZ.

CIPÉSZ, (czip-e-ész) fn. tt. *czipész-t*, tb. *—ék.* L. CZIPŐVARGA.

CZIPÓ, (czip-ó) fn. tt. *czipó-t.* 1) Kisded alaku magyar kenyér, mely gyürkésen, azaz púposan kidomborodik. *Nem elég a szó, ha nem elég a czipó.* (Km). *Árpaczipó. Hetvenkedik, mint árpaczipó a kemenczében.* (Km). 2) Több vidékek beszédejtése szerént fehér lisztből sütött domború, gyürkés magyar kenyér, máskép: *czipókenyér.*

„Vásáruton vásár lesz,
Elég czipókenyér lesz."

(Csalók. népd.)

Minél rosszabb a sütő, annál több czipót igér. (Km). *Kenyérrel eszi a czipót* (km.), azaz együgyü. *Másutt is esznek fehér czipót.* (Km). *Czipópénzre kelt a háza.* (Km). *Fehér czipó sós turóval használ éhes gyomornak.* (Km).

„Fehér czipó, szalonna,
Füstölt hús és káposzta,
A magyarnak étele
Ezzel lakik ő tele."

(Népdal).

Szép czipó. Csunya a ganaj, de szép czipó terem utána. (Km). *Vásári czipó. Debreczeni, miskolczi, komáromi, győri czipó.*

„Miskolcz, Debreczen, Komárom
Süssön czipót olcsó áron."

(Nemzeti népdal).

Átv. ért. czipónak mondják a háton vagy mellen kinövő púpot. *Czipó terem a hátán. Czipó hátu. Czipó száju paripa* (tréfás neve az ökörnek).

Gyermeknyelven: *pipó*, melyhez hasonló *pupa*, azaz kis púpalaku kenyér, vagy a nagy kenyérnek domója, gyürkéje, mely különösen izlik, honnan szük termésü esztendőről mondani szokták: *pupa less a kenyér*, azaz oly drága és kedves, mint a czipó.

CZIPÓS, (1), (czip-ó-os) mn. tt. *czipós-t*, v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Czipókat sütő, czipókat áruló. *Czipós kofa.* 2) Púpos. *Czipós hátu nyomorék.*

CZIPÓS, (2), (czip-ó-os) fn. tt. *czipós-t.* Győrött és vidékén az ifjuság böjti játéka, midőn a két nembeliek vegyesen körbe állnak, s egy kerülő járja körül őket; akit ez hátba üt, annak el kell helyét hagynia, s a kerülőt kergetnie, mig ez amannak helyét elfoglalni siet.

CZIPŐ, (czip-ő) fn. tt. *czipő-t.* Vékonyabbféle bőrből, vagy szövetből készített lábbeli, melynek szára nincsen, s a lábfejnek felső részét csak félig-meddig takarja. Tulajdonkép női lábbeli, de kényelemből finnyásabb férfiak is viselik. Kis gyermekek nyelvén *pipő. Piros czipő, zöld czipő. Hétköznap mezítláb, vasárnap czipőben.* (Km). *Selyemczipő, faczipő*, azaz némely szerzetesek fatalpból álló, s szijjal felkötött lábbelije; ez máskép: *czókó.*

CZIPŐBOLT, (czipő-bolt) ösz. fn. Bolt, melyben czipőket árulnak.

CZIPŐCSAT, (czipő-csat) ösz. fn. Csat, mely bizonyos szabásu czipők szárnyait fűző gyanánt öszvetartja. *Ezüst, aczél, réz czipőcsat.*

CZIPŐCZIM, (czipő-czim) ösz. fn. Növénynem az anyahímesek seregéből, melynek pilise öblös, papucsforma, felső ajaka kicsiny, behajló. (Cypripedium). Különösen, *tarka czipőczim*, melynek papucsa tarka vagy sárga, és a szirmoknál rövidebb (C. calceolus).

CZIPŐFEJ, (czipő-fej) ösz. fn. A czipőféle lábbelinek felső bőre, vagy szövete, mely a lábfejet födi.

CZIPŐFOLT, (czipő-folt) ösz. fn. Folt, darabka bőr, melylyel a lyukas czipőt kitatarozzák.

CZIPŐFŰZŐ, (czipő-fűző) ösz. fn. Szalag bőrből vagy szövetből, melylyel a czipőfej szárnyait öszvefűzik.

CZIPŐHUZÓ, (czipő-huzó) ösz. fn. Homorú csonteszköz, melynek segedelmével a czipő sarkát kifeszítik, hogy a láb könnyebben bele mehessen.

CZIPŐK, (czip-ők) fn. tt. *czipők-öt.* Fölálló görbe fa, a tiszai hidas kompok oldalán, melyhez a vontatókötelet kötik. V. ö. CZIBÉK, CZIPEL.

CZIPŐKE, (czip-ő-ke) fn. tt. *czipőké-t.* Kis czipő, milyent a kis leánykák vagy fiúcskák viselnek.

CZIPŐKEFE, (czipő-kefe) ösz. fn. Kisebb s puhább sertéjü kefe, czipőket tisztítani való.

CZIPŐKÖTŐ, (czipő-kötő) ösz. fn. Szalag, melylyel a czipőket a lábszárakhoz kötik. *Czipekötő* jobban hangzik.

CZIPŐPIACZ, (czipő-piacz) ösz. fn. Piacz, melyen czipőket árulnak.

CZIPŐSARK, (czipő-sark) ösz. fn. Czipőnek hátsó része, mely a lábsarkat körülveszi.

CZIPŐSZ, (czip-ő-ész) fn. tt. *czipősz-t*, tb. *—ök.* Czipőket csináló, készítő mesterember, czipővarga.

CZIPŐSZALAG, (czipő-szalag) ösz. fn. lásd: CZIPŐKÖTŐ.

CZIPŐSZEG, (czipő-szeg) ösz. fn. Kis szegek fából vagy vasból, melyeket a czipő sarkába vernek.

CZIPŐSZÍJ, (czipő-szíj) ösz. fn. Szíjszalag, mely bizonyos szabásu czipők szárnyait öszvehúzza s fűzve tartja.

CZIPŐTALP, (czipő-talp) ösz. fn. Vastagabb és keményebb bőr, mely a czipőnek alapjául szolgál. *Czipőm talpát sem kenném hozzája.* (Km).

CZIPŐTISZTÍTÓ, (czipő-tisztító) ösz. fn. Személy, szolga, ki poros, sáros czipőket tisztogat.

CZIPŐVARGA, (czipő-varga) ösz. fn. Német vargaczéhhez tartozó mesterember, ki egyedül czipőket készít. Ettől különbözik a *saruvarga.*

CZIPŐVARRÓ, (czipő-varró) ösz. fn. L. CZIPŐVARGA.

CZIPRUS, (hellenül *κυπάρισσος*) fn. tt. *czíprus-t*, tb. *—ok.* Keleti fanövény, eredetére nézve az egylakiak seregéből, és falkások rendéből, melynek egyik faja örökzöld, a rohadásnak ellenáll, s századokig romolatlanul marad. Ágait a régiek gyászjelül használták, s a költőknél jelennen is a gyásznak, valamint a hűségnek és állandóságnak jelképe.

„Ott egy temetőnek látom keresztjeit,
Bágyadt szél ingatja czíprus leveleit."

(Ányos).

CZIPRUSDIÓ, (czíprus-dió) ösz. fn. Czíprusfának gyümölcse.

CZIPRUSFA, (czíprus-fa) ösz. fn. l. CZIPRUS.

CZIPRUSFENYŐ, (czíprus-fenyő) ösz. fn. A gyalogfenyők neméhez tartozó fenyőfaj Olaszországban, Portugalliában stb., melynek minden részei

igen erős és undorító szaguak, s éles, keserű ízüek; a belőle készített olaj veszedelmes vérhajtó szer. (Juniperus sabina).

CZIPRUSNÉZSIT, (cziprus-nézsit) ösz. fn. Déli Európában tenyésző nézsitfaj, melynek, mint a cziprusfenyőnek, igen erős szaga van. (Santolina).

CZIR, elvont gyök, mely részint hangutánzó jelentéssel bir, mint a *czirogat, czirogál* szókban, részint *kör* értelme van, mint *czirkál, czirkalom* származékok mutatják, s legközelebbi rokona a latín *circus, circulus, circum, circinus* szók gyöke: *cir*, részint végre rokon *k* vagy *sz* hanggal cseréltetik föl, mint *czirmos*, e helyett *kormos* vagy *szurmos, szurtos;* jelentése mocskos feketeség.

CZIR, fn. tt. *czir-t*, tb. *—ek.* l. CZIROK.

CZIRA, (czir-a) fn. tt. *czirá-t.* 1) Mirigy a lovak fejében. Székely szó. 2) Némely vidéki szólás szerént: macska, czicza.

CZIRÁK, (czir-ák) fn. tt. *czirák-ot.* 1) Védencz, kedvencz, mintegy czirogatott személy. A törökben is *czirák* egyik jelentése: *cliens* (Hindoglu). 2) Sarjadék, ivadék. Ez értelemben a *czir, czira* szókkal rokon.

CZIRÁK, falu Sopron vármegyében; helyr. *Czirák-ra, —on, —ról.*

CZIRBOLYAFENYŐ, (czirbolya-fenyő) ösz. fn. Szép, erős, sugár és magas fenyőfaj, mely a svajczi havasokon, Kárpátokon és Sziberiában tenyészik; fája illatos gyántát ad. (Pinus cembra).

CZIRBOLYAMAG, (czirbolya-mag) ösz. fn. Czirbolyafenyű magva.

CZIRE, (czir-e azaz cser-e) fn. tt. *cziré-t.* Juh, melynek bárányát leölik, s helyette idegen, csere bárányt szoptat. Székely szó.

CZIRJÉK, férfi kn. tt. *Czirjék-ét.* Cyriacus. Némely nemes családok vezetékneve.

CZIRK, (czir-k) és CZIRKA, (czir-k-a). Kiavult vagy elvont törzsök, eredete egy a latin *circa, circum, circulus* szókkal, mint származékai *czirkál, czirkalom* mutatják. V. ö. CSÉRK.

CZIRKÁL, (czir-k-a-al) áth. m. *czirkál-t.* Valamit körüljárva, kerülgetve vizsgál, szemlére vesz. *A vidéket, az erdőket czirkálni. Az ellenség fekvését kiczirkálni.* Használtatik önhatólag is. *Éjjeli őrök czirkálnak az utczákon. A vizsla czirkál a vadász előtt.*

CZIRKÁLÁS, (czir-k-a-al-ás) fn. tt. *czirkálás-t,* tb. *—ok.* Körüljárás, kémlelés. *A vadász elfárad a hosszas czirkálásban.*

CZIRKALMAZ, (czir-k-al-om-az) áth. m. *czirkalmaz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Czirkalom nevü eszközzel kikerít valamit. *Hordónak feneket czirkalmazni. Kiczirkalmazni a besédet,* azaz feneket keríteni neki.

CZIRKALMAZÁS, (czir-k-al-om-az-ás) fn. tt. *czirkalmazás-t,* tb. *—ok.* Bizonyos körnek, vagy térségnek stb. czirkalommal kimérése, kijelölése, illetőleg körded alakban kikerítése.

CZIRKALMAZÓ, (czir-k-al-om-az-ó) fn. tt. *czirkalmazó-t.* Aki valamely kört, térséget czirkalommal kijegyez, kikerít.

CZIRKÁLÓ, (czir-k-a-ol-ó) fn. és mn. Aki valamit körüljárva kémlel. Balaton mellékén czirkálóknak hívják a csőszöket, rétpásztorokat, kik őszszel *czirkáló* vendégséget szoktak adni. *Czirkáló vadász, czirkáló kém.*

CZIRKÁLÓDÁS, (czir-k-a-al-ód-ás) fn. tt. *czirkálódás-t,* tb. *—ok.* Körüljárva kémlelődés.

CZIRKÁLÓDIK, (czir-k-a-al-ód-ik) k. m. *czirkálód-tam,—tál, —ott.* Körüljárva kémlelődik.

CZIRKALOM, (czir-k-al-om) fn. tt. *czirkalm-at.* Mérnökök, rajzolók, bodnárok, ácsok s több mesteremberek két száru eszköze, melylyel kisebb-nagyobb köröket képeznek, vonalak, pontok távolságát stb. meghatározzák. (Circinus).

CZIRKALOMHÉGY, (czirkalom-hégy) ösz. fn. A czirkalom szárának hegye, csúcsa. V. ö. CZIRKALOMSZÁR.

CZIRKALOMKÉSZÍTŐ, (czirkalom-készítő) ösz. fn. Késcsináló, vagy szerkovács, ki czirkalomféle eszközöket csinál.

CZIRKALOMSZÁR, (czirkalom-szár) ösz. fn. A czirkalom nevü eszköznek két ága, melyeket csavar stb. tart össze, s ennek tágitása, vagy öszveszorítása által azok szétterjednek, vagy közelebb huzódnak egymáshoz, illetőleg nagyobb vagy kisebb kört képeznek.

CZIRKÖLES, (czir-köles) ösz. fn. l. CZIROK.

CZIRMOL, (czir-om-ol) áth. m. *czirmol-t.* Mocskosít, szennyesít. *Karommal beczirmolni a kezeket, és arczot,* másképen: *szurmol, szurtoz.* V. ö. CZIROM.

CZIRMOLÁS, (czir-om-ol-ás) fn. tt. *czirmolás-t,* tb. *—ok.* Mocskolás, szurtozás, feketére szennyezés, kormozás.

CZIRMOS, (czir-om-os) mn. tt. *czirmos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Mocskos, piszkos, szennyes, szurmos, kormos. *Czirmos kovács, lakatos; czirmos kötény, szoknya. Eredj te czirmos.* A székelyeknél am. tolvajságáról ismeretes, rosz hírü, nevü.

CZIRMOSÍT, (czir-om-os-ít) áth. m. *czirmosított,* htn. *—ni,* v. *—ani.* Czirmossá, azaz szennyessé, mocskossá, piszkossá tesz, szurmosít, kormosít.

CZIRMOSÍTÁS, (czir-om-os-ít-ás) fn. tt. *czirmosítás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, mely által valaki vagy valami czirmossá, szurmossá, kormossá, szurtossá tétetik.

CZIRMOSSÁG, (czir-om-os-ság) fn. tt. *czirmosság-ot.* Czirmos, azaz szurmos, szurtos, kormos állapot vagy tulajdonság.

CZIROGAT vagy CZIRÓGAT, (czir-og-at vagy czir-óg-at) áth. m. *czirogat-tam, —tál, —ott,* paran. *czirogass.* Simogat, hízelgésből, kedveskedésből, vagy kérlelés, nyugtatás, csillapítás végett kezeit a test valamely részén húzogatja. *Macskát, kutyát, lovat czirogatni. Az elesett kis gyermek megütött tagját czirogatni.* Átv. ért. feddés, fenyítés helyett dicsérettel,

hízelkedéssel illetni valakit; engesztelő szavakkal kérlelni. *Nem kell a bünösöket czirogatni.* Tréfás ért. jelent verést. *Jól megczirogatták a hátát.*

CZIROGATÁS, (czir-og-at-ás) fn. tt. *czirogatás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valakit vagy valamit czirogatunk.

CZIROGATÓ, (czir-og-at-ó) mn. tt. *czirogató-t*, tb. *—k.* Simogató, aki valakit gyöngédeden simogat kezével. *Gyermekét czirogató anya.*

CZIROK, (czir-ok) fn. tt. *czirok-ot.* Hozzánk napkeletről átültetett növény, a kölesek neméhez tartozik. Hét-nyolcz lábnyi magasságu szára egyenes, kemény, erős, bugája és magva a köleséhez hasonló. Hazánkban a törökbúza között termesztik, s eddig egyébre alig használják, mint hogy söprüket csinálnak a szárából. (Holcus sorghum).

CZIRÓKA, (czir-ó-ka) mn. tt. *cziróká-t.* Czirogató, simogató, hizelgő. Innen származik: *czirókál.*

CZIRÓKA-BÉLA, falu Zemplén megyében.

CZIRÓKA-HOSSZÚMEZŐ, falu Zemplén megyében.

CZIRÓKÁL, (czir-ó-ka-al) gyak. áth. m. *cziró-kál-t.* L. CZIROGAT.

CZIRÓKÁLÁS, (czir-ó-ka-al-ás) fn. tt. *cziróká-lás-t*, tb. *—ok.* L. CZIROGATÁS.

CZIROKMAG, (czirok-mag) ösz. fn. A czirok-nak kölesforma magva. V. ö. CZIROK.

CZIROM, (czir-om) fn. tt. *czirm-ot.* Testhez, ruhához tapadt mocsok, fekete szenny, különösen korom. Változattal *szurom*, rokona *korom* és *szurt*. Különbözik tőle: *szirom*, l. ezt.

CZIRPEL, (czir-p-el) önh. m. *czirpel-t.* Mondják apró madarakról, kis madárfiakról, midőn vékony *czir* hangon szólanak. Másképp: *cziripel.*

CZITARA, CZITERA, (hellenül *κιθάρα*) fn. tt. *czitará-t*, v. *cziterát.* Érczhúros zeneszer, melyet ujjakkal vagy tollal szoktak pengetni; a czimbalommal némileg rokon, de alakjára s verése módjára különbözik tőle. *Czitarát verni, czitarát pengetni. És a szózat, a melyet hallék, oly, mint a czitarások szava, kik czitaráznak az ő czitarájokon.* (Sz. Ján. Jel. Káldi szerint.

CZITERÁL, (czitera-al) önh. m. *cziterál-t.* L. CZITERÁZ.

CZITERÁS, (czitera-as) fn. tt. *cziterás-t*, tb. *—ok.* Személy, ki czitarát ver, czitarát penget, czitarán játszik.

CZITORÁL, CZITORÁS, l. CZITERÁL, CZITERÁS.

CZITERÁZ, (czitera-az) önh. mn. *cziteráz-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z.* Cziteraféle hangszeren játszik, cziterál.

CZITERÁZÁS, (czitera-az-ás) fn. tt. *cziterázás-t*, tb. *—ok.* Czitarán játszás, czitarapengetés. *Ha a zengésben különbséget nem tesznek, mimódon érthetni az éneklést, vagy a cziterázást?*

CZITROM, (latinul *citromalum*, hellenül *κίτριον*) fn. tt. *czitrom-ot.* Régi Mediából déli Európába átültetett almafának aranysárga gyümölcse, mely jelesen Olaszországban díszlik. (Malum medicum). *Sárga czitrom. Lóczitrom*, tréfás köznépi kifejezés lóganaj helyett. *Gyümölcsös mellének két mozgó czitroma.* (Gyöngyösi II. Dar. 364. l.). *Kifacsart czitrom*, azaz elhasznált jószág vagy ember.

CZITROMBOR, (czitrom-bor) ösz. fn. Czitromléből és czukorból készített hüsítő ital.

CZITROMDERESZLE, (czitrom-dereszle) ösz. fn. Hegyeken tenyésző növényfaj, a dereszlék neméből, hosszu, vastag és elágazó gyökerekkel. (Athamanta orcoselinum). Magva narancshéj ízü, theája czitromhéj szagú.

CZITROMFA, (czitrom-fa) ösz. fn. Keletről, különösen Mediából származott almafa, mely a sokfalkások seregéhez tartozik, csészéje öt fogú, bokrétája öt szirmu, porhona többnyire húsz; hímszálai hengeresen állanak; bogyója sok rekeszü. Fajai: *török czitrom*, melynek mivelés és a naranccsal való öszvepárosítás által sokféle fajtái lettek; *narancs czitrom*, melynek nyelei gatyásak.

CZITROMFŰ, (czitrom-fű) ösz. fn. A meliszszák neméhez tartozó gyógyfű, másképp: *méhfü*, *mézelke*, *mézgancs.* (Melissa officinalis).

CZITROMHÉJ, (czitrom-héj) ösz. fn. A czitromalmának aranysárga színü s vastag kesernyés ízü kérge. *Czitromhéjjal fűszerezett ital. Czitromhéjat rágicsálni.*

CZITROMHÉJOLAJ, (czitrom-héj-olaj) ösz. fn. Czitromhéjból sajtólt olaj.

CZITROMHÉJVÍZ, (czitrom-héj-víz) ösz. fn. Gyógyszerészi víz, mely czitromhéjjal készül.

CZITROMKÖRTE, (czitrom-körte) ösz. fn. Bizonyos körtefaj, mely alakjára nézve a czitromhoz hasonlít.

CZITROMLÉ, (czitrom-lé) ösz. fn. Nedv, melyet a kinyomott, kifacsart czitrom bele ad. *Czitromlével vegyített víz, vagy leöntött borjuszelet. Czitromlével készített becsinált. Czukrozott czitromlé.*

CZITROMLÉL, (czitrom-lél) ösz. fn. Czitromból kivont lél. V. ö. LÉL.

CZITROMMAG, (czitrom-mag) ösz. fn. Mag, mely a czitromalmának húsa között rejlik.

CZITROMMENTA, (czitrom-menta) ösz. fn. A mentafűnek bizonyos faja, mely illatra nézve czitromhoz hasonlít.

CZITROMOLAJ, (czitrom-olaj) ösz. fn. Czitromból sajtólt olaj.

CZITROMOS, (czitrom-os) mn. tt. *czitromos-t*, v. *—at*, tb. *—ak.* Czitrommal készített, fűszerezett. *Czitromos sütemény, czitromos ital.*

CZITROMOSAN, (czitrom-os-an) ih. Czitrommal, czitromlével készítve.

CZITROMOZ, (czitrom-oz) áth. m. *czitromoztam*, *—tál*, *—ott.* Czitrommal elkészít, füszerez, czitromlével fölereszt. *Becsináltat, sültet, hüsítő italt czitromozni.*

CZITROMOZÁS, (czitrom-oz-ás) fn. tt. *czitromozás-t*, tb. —*ok*. Elkészítés czitrommal, czitromlével.

CZITROMPÁLINKA, (czitrom-pálinka) ösz. fn. Czitromlével vegyített, füszerezett pálinka.

CZITROMPÉP, (czitrom-pép) ösz. fn. Kifőzött és péppé sürített czitromlé, melyet rendesen czukorral, borral és tojással vegyítenek.

CZITROMSÁRGA, (czitrom-sárga) ösz. mn. Olyan sárga szinü, milyen az érett czitrom héja.

CZITROMSAJTÓ, (czitrom-sajtó) ösz. fn. Kis sajtóféle eszköz, melylyel a czitrom levét kinyomják.

CZITROM-SÁRMÁNY, (czitrom-sármány) ösz. fn. Sármányfaj, czitromsárga tollakkal. Lásd: SÁRMÁNY.

CZITROMSAV, (czitrom-sav) ösz. fn. Czitromból s némely más gyümölcsből készített sav.

CZITROMSAVAS, (czitrom-savas) ösz. mn. Czitromsavval vegyített, füszerezett.

CZITROMSAVANYÚ, (czitrom-savanyú) ösz. mn. Olyan savanyú ízü, mint a czitrom.

CZITROMSAVANYUSÁG, (czitrom-savanyuság) ösz. fn. Olyan savanyuság, mint a czitromé.

CZITROMSÓ, (czitrom-só) ösz. fn. Só, mely czitromléből készül, midőn ennek repülékeny részecskéit a napsugarak kiszívják.

CZITROMSZELET, (czitrom-szelet) ösz. fn. A fölmetélt, fölszeldelt czitromalmából egy-egy darab. *Borjusült czitromszeletekkel.*

CZITROMSZÍN, (czitrom-szín) ösz. fn. Olyan szín, milyen az érett czitromé.

CZITROMSZÍNÜ, (czitrom-színü) ösz. mn. Olyan sárga színü, mint az érett czitrom. *Czitromszínü apró tökfaj.*

CZITROMSZÖRP, (czitrom-szörp) ösz. fn. Czitromléből készített szörp.

CZITROMTINORÚ, (czitrom-tinorú) ösz. fn. Sárgaszínü lapos gombafaj, a tinorúk neméből, melynek alsó lapja lyukacsos.

CZITROMVÍZ, (czitrom-víz) ösz. fn. Czitromléből és czukros vízből készített hüsítő ital.

CZITROMVÍZKÉSZÍTŐ, (czitrom-víz-készítő) ösz. fn. Czukrász, vagy más személy, ki czitromvizet készít. V. ö. CZITROMVÍZ.

CZITRON, CZITRONOS stb. Lásd: CZITROM, CZITROMOS stb.

CZITRUSFA, (czitrus-fa) ösz. fn. Az ürmök neméhez tartozó növényfaj, mely gyökeréről hosszukás egyenes, bokrosan növő ágakat hajt. Máskép: *söprüruta*. (Artemisia abrotanum.).

CZITVOR, fn. tt. *czitvor-t*, tb. —*ok*. Keletindiai növény, melynek bütyökös gyökerét gyógyszerül használják. (Kaempferia rotunda, vagy Zedoaria).

CZITVORGYÖKÉR, (czitvor-gyökér) ösz. fn. A czitvor nevü növénynek gyógy hatású gyökere.

CZITVORMAG, (czitvor-mag) ösz. fn. A czitvor nevü növény magva.

CZIV, kiavult gyök, honnan *czivódik*, *czivakodik* igék származnak. Hangutánzó lévén, eredetileg a csevegő, veszekedő apró madarak és állatok hangját jelenti. Rokonok vele *csev*, *sip*, *siv* gyökök, a *cseveg*, *sipog*, *sivít* stb. származékokban.

CZIVAKODÁS, (cziv-ak-od-ás) fn. tt. *czivakodás-t*, tb. —*ok*. Szóváltással, csevegéssel járó veszekedés. V. ö. CZIVAKODIK.

CZIVAKODIK, (cziv-ak-od-ik) k. m. *czivakodtam*, —*tál*, —*ott*. Tulajdonkép az apró madarakról és négylábuakról mondatik, midőn sivítva, *cziv* hangot adva veszekesznek. *Czivakodnak a verebek, egerek, patkányok, a kis kutyák.* Átv. ért. perlekedik, szóval veszekedik.

CZIVAKODÓ, (cziv-ak-od-ó) mn. tt. *czivakodó-t*. Szóval veszekedő, perlekedő. *Czivakodó ebek. Czivakodó kofák.*

CZIVÓDÁS, (cziv-ód-ás) fn. tt. *czivódás-t*, tb. —*ok*. Perelés, szóval veszekedés. *A czivakodás*-tól abban különbözik, hogy ebben a gyakoriság vagy folytonosság fogalma is rejlik.

CZIVÓDIK, (cziv-ód-ik) k. m. *czivód-tam*, —*tál*, —*ott*. Valakivel perel, szóval veszekedik.

CZIVÓDÓ, (cziv-ód-ó) mn. tt. *czivódó-t*. Perlő, szóval veszekedő, versengő. *Czivódó gyermekek.*

CZO, indulatszó, melylyel tulajdonkép a házi állatokat, különösen lovakat és kutyákat menésre, mozdulásra nógatjuk. *Czo fakó! czo fel sárga! czo tovább! czo innen! czo ki kutya!* Tréfából használtatik emberekről, söt lelketlen lényekről is, pl. *Czo Dora! Czoki név. Harmadnapi vendégnek czoki a neve.* (Km). *Czokipohár*, am. búcsupohár. *Igyuk meg a czokipoharat.*

Eredetére és értelmére nézve azonos *to* gyökkel (*tova, tol* — stb szókban).

CZOB, 1) elvont gyöke *czobók* szónak, fordítva *bocz*, honnan *boczkó*. Jelentése: csomó, buczkó. 2) Hangutánzó *czobukál* igében; rokon vele: *csob*.

CZOBÓK, (czob-ók) fn. tt. *czobók-ot*. Madarak czombja, azaz boczkós, buczkós lábszár töve. *A tyúknak, lúdnak czobókját szereti.* Így hívják a vadászok a medvelábat is. Tájejtéssel: *czubák* vagy *czubók*.

CZOBÓKOS, (czob-ók-os) mn. tt. *czobókos-t*, v. —*at*, tb. —*ok*. Aminek czobókja, különösen vastag czombja van.

CZOBOLY, (lengyelül: *sobol*, izlandi nyelven: *safala*, svédül: *sabel*) fn. tt. *czoboly-t*, tb. —*ok*. A menyétek, hölgyek, nyusztok stb. osztályához tartozó szibériai állat, mely fínom préméről nevezetes. (Mustella zibellina).

CZOBOLYBÉLLÉS, (czoboly-béllés) ösz. fn. Ruhabéllés a czoboly nevü állat prémes bőréből.

CZOBOLYBUNDA, (czoboly-bunda) ösz. fn. Czobolyprémmel béllelt vagy körülszegett bunda.

CZOBOLYFESTŐ, (czoboly-festő) ösz. fn. Festő, ki prémeket czobolyszínüre fest.

CZOBOLYFOGÁS, (czoboly-fogás) ösz. fn. Vadászat czobolyokra. *Czobolyfogással foglalkodó szibériai számüzöttek.*

CZOBOLYKARMANTYÚ, (czoboly-karmantyú) ösz. fn. Czobolyprémből készített női karmantyú, tuszli, stutzli, elferdített németséggel. V. ö. KARMANTYÚ.

CZOBOLYVADÁSZ, (czoboly-vadász) ösz. fn. Vadász, ki czobolyokat fogdos. *Szibériai czobolyvadászok.*

CZOBOLYVADÁSZAT, (czoboly-vadászat) ösz. fn. Czobolyok fogásával űzött vadászat. *Czobolyvadászatból élni.*

CZOBOR, (czob-or vagy csub-or) fn. tt. *czobor-t* v. *czobrot*, tb. *—ok*, v. *czobrok*. A szövőszéken keresztülvetett azon erős rúd, melyre a szőni való fonalat tekerik. Másképen: *csubor*, néhutt: *sugoly*.

CZOBUKÁL, (czob-uk-ál) k. m. *czobukál-t*. Arról mondatik, ki a süppedező mély hóban, vagy vízben, sárban bukdácsol. Hangutánzó szó. Másként: *czobog, czobukol, csubukul, czupog*.

CZOCZ, hangutánzó gyök, a kis malaczok szava.

CZOCZA, (czocz-a) fn. tt. *czoczá-t*. Gyermeknyelven am. malacz, kis malacz. *Czocza ne!*

CZOCZI, (czocz-i) malaczokat hivogató szó. *Ne czoczi, ne!*

CZOCZÓ, (czo-czó) fn. tt. *czoczó-t*. Dajkanyelven így hívják a lovat, a menésre nógató *czo* szónak kettőztetése által.

CZOD, elvont gyöke *czodora* szónak.

CZODORA, (czod-or-a) l. CZONDRA.

CZÓFALVA, székely falu Erdélyben; helyr. *Czófalvá-n, —ra, —ról.*

CZOFRA, l. CZAFRA.

CZOHOL, (czo-h-ol) áth. m. *czohol-t*. *Czo* űző szóval távozásra nógat.

CZÓK, fn. tt. *czók-ot*. Valamit kiegészítő pótlék, toldalék, ráadás, péld. a húsmérésnél az úgynevezett nyomtaték, és ha az asztal ingadoz, annak lába alá tett pótlék. *Kamatczók*, am. pótlékutalvány új kamatszeletekre (a kamatszeletek alján).

Eredetére nézve rokon *czikk* szóval.

CZOKIGAT, (czo-ki-gat) áth. m. *czokigat-tam, —tál, —ott*. *Czo ki!* űző szónak ismétlésével valamely állatot vagy embert kimenésre, kitakarodásra sürget.

CZOKIPOHÁR, (czoki-pohár) ösz. fn. Áldomás, melyet az elmenőnek, elutazónak egészségére isznak. Alsó irásmódba való: *Igyuk meg a czokipoharat.*

CZÓKMÓK, (czók-mók) iker. fn. tt. *czókmók-ot* v. *czók-ot, mók-ot*. Holmi diribdarab, melyet a mészárszékben nyomtatékul szoktak a kimért húshoz adni. Különösen végtagok, péld. fül, köröm, fark, pofa. Átv. ért. ringyrongyféle, genyegúnya, vagy dibdáb eszközök, szerek.

CZÓKÓ, (czók-ó) fn. tt. *czókó-t*. Fa papucs, milyet nálunk csak itt-ott a bevándorlott svábok és némely szerzetesek viselnek. Eredetét illetőleg lásd: CZÓK.

CZÓKÓS, (czók-ó-os) mn. tt. *czókos-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. Aki czókót visel, fa papucsban járó. *Czókós tolnai svábok.*

CZÓKÓS, (mint föntebb) fn. tt. *czókós-t*, tb. *—ok*. Mesterember, ki fa papucsokat készít.

CZÓKOSTUL-MÓKOSTUL, ih. Mindenestül, minden hozzávaló részecskékkel együtt; genyegúnyástul. *Czókostul mókostul megeszi a macska az egeret. Czókostul-mókostul elutazni.* V. ö. CZÓKMÓK.

CZÓLD, falu Erdélyben, Kolos megyében; helyr. *Czóld-on, —ra, —ról.*

CZOLOP, bodrogközi tájszó, l. CZÖLÖP.

CZOM, elvont gyök, melyből 1) *czomb, czompó* származtak, s jelent a maga nemében valami dudorút, csomódadot, zömök alakút, minélfogva rokona a *csomó, csomboly, csombók* szók gyöke *csom*, 2) a *czompolyodik* származékban azon *szom* változata, mely a *szompolyodik* igének gyöke, s rokona a lassu, alattomos menésre vonatkozó *czam, kam*, melyekből *czammog, kammog* származtak. Egyezik vele a szanszkrit *gam* (megy), német *kommen* stb.

CZOMB, (czom-b) fn. tt. *czomb-ot*. A lábszárnak felső, vastagabb, kidudorodó része, vastag húsa, mintegy buczkója, csombókja. *Vastag, szíros, kövér czomb. Borjuczomb, bárányczomb, lúdczomb.* Baranyai tájejtéssel fordítva: *bones*. Rokonai: *boczkó, buczkó, csobók*. Hasonlók hozzá a franczia *jambe*, olasz *gamba*, hellen *καμπή* stb. V. ö. CSOMB, CSOMBÓK, CSOMBOR.

CZOMBCSONKITÁS, (czomb-csonkitás) ösz. fn. Sebészi műtét, midőn a czomb egy részét lemetszik.

CZOMBÉR, (czomb-ér) ösz. fn. Ér a czombokban, különösen 1) czombütér, 2) czombvérér.

CZOMBFICZAMODÁS, (czomb-ficzamodás) ösz. fn. Midőn a czombcsont felső vége kimenül vápájából.

CZOMBIDEG, (czomb-ideg) ösz. fn. Ideg, melyet a négy felső ágyékidegek összeköttetése képez.

CZOMBIZOM, (czomb-izom) ösz. fn. Izom a czombban, kölönösen a *négyszögü czombizom* (musculus quadratus femoris), *a kétfejü czombizom* (musculus biceps), *a háromfejü czombizom* (musculus triceps), *a sudár* (gracilis), *az egyenes* (rectus) czombizom. V, ö. IZOM.

CZOMBIZÜLET, (czomb-izület) ösz. fn. Izület a czombban. V. ö. IZÜLET.

CZOMBKONCZ, (czomb-koncz) ösz. fn. Czombnak a csontja, melyet a vastag hús vesz körül.

CZOMBÓ, (czom-b-ó) fn. tt. *czombó-t*. Balaton mellékén am. bábasegéd, ki a szülő czombját fogja.

CZOMBOLY, (czomb-oly) fn. tt. *czomboly-t*, tb. *—ok*. Czombos bogárfaj.

CZOMBOS, (czom-b-os) mn. tt. *czombos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Vastag, erős czombokkal biró. *Czombos legény.*

CZOMBPÓLYA, (czomb-pólya) ösz. fn. Mocsingos bőr, vagy bőnye, mely a czombizmokat körülveszi.

CZOMBSÉRV, (czomb-sérv) ösz. fn. Sérülés a czombban.

CZOMBÜTÉR, (czomb-üt-ér) ösz. fn. Ütér a czombban. V. ö. ÜTÉR.

CZOMPÓ, (czom-p-ó) fn. tt. *czompó-t.* Ismeretes iszaphal, a pontyok neméből, mely sikámlós testü, mint az ángolna, pikkelyei igen kicsinyek, s erősen bőréhez ragadók, háta zöldesbarna, oldalai zöldsárgásak, s hasa fehéres. Vannak aranyszinüek is. (Cyprinus tinea). *Úgy néz, mint a sült czompó.* Km.

CZOMPOLYODIK, (czom-p-oly-od-ik) k. m. *czompolyod-tam, —tál, —ott.* 1) l. SOMPOLYODIK. 2) Kedvét vesztve megszomorodik.

CZON, elvont gyöke *czondor, czondora, czondorlik* szóknak. Jelent valamely csüngőt, lógót, fityegőt. Azonos *csün* gyökkel.

CZONCZI, (czon-czi) gyermek nyelven am. kis darab hús, kis koncz, mintegy csomócska a húsból.

CZONCZÓ, kis patak Komárom vármegyében, mely Ácsnál foly a Dunába.

CZONDOR, (czon-d-or) mn. tt. *czondor-t,* tb. *—ok.* 1) Rongyos, kiről a szakadozott ruhadarabok csüngenek, fityegnek. 2) Átv. ért. aláváló jellemü, czudar.

CZONDORA, (czon-d-or-a) fn. l. CZONDRA.

CZONDORÁS, (czon-d-or-a-as) mn. l. CZONDRÁS.

CZONDORLIK, (czon-d-or-ol-ik) k. m. *czondorlo-tt,* htn. *—ani.* Rongyokra szakadoz, rongyosodik. *Hosszas viselésben czondorlik, elczondorlik a ruha.*

CZONDORODIK, (czon-d-or-od-ik) k. m. *czondorod-tam, —tál, —ott.* L. CZONDORLIK.

CZONDRA, (czon-d-or-a) fn. tt. *czondrá-t.* 1) Szakadt ruháról csüngő, fityegő rongy. 2) Fekete durva gyapjuból szőtt és készült hosszú ujjas köntös, vagy szür, milyet a székelyek viselnek. Székely szó. 3) Ringyó, rongyos szajha, máskép: *czandra.* A Lugossy-codexben *czundora.*

CZONDRÁS, (czon-d-or-a-as) mn. tt. *czondrás-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* 1) Rongyos, rongyollott. *Czondrás koldus.* 2) Czondrába öltözködött, czondrát viselő. V. ö. CZONDRA.

CZOPÁK, (czop-ák, azaz czomb-ák) fn. tt. *czopák-ot.* Vadászok nyelvén a rőtvad hátulsó czombja.

CZOPÁKA, (czop-ák-a) fn. tt. *czopáká-t.* A keletlen kenyérnek vizenyös, nyálkás, szappanyos béle, mely közvetlenül a kéreg alatt terjed el. Gyöke *czop* rokon a lótaknyosságot jelentő *szopornyicza,* (tótul *szopel*) szónak *szop* gyökével.

CZOPÁKÁS, (czop-ák-a-as) mn. tt. *czopákás-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* Aminek czopákája van. *Czopákás kenyér. Olyan czopákás, hogy az ínyemhez ragad.* V. ö. CZOPÁKA.

CZOPHÁT, (czop-hát) ösz. fn. Gyermekjáték, midőn a gyermekek egymás hátán ülve laptáznak, máskép *lovas, lovasdi.* Gyöke *czop,* azonos *czep* gyökkel, melyből *czepel* származott, tehát am. *czep-hát.*

CZOPTELKE, falu Erdélyben, Belső-Szolnok megyében; helyr. *Czoptelké-n, —re, —ről.*

CZOR, hangutánzó gyöke *czorhol* igének. L. ezt.

CZORHOL, (czor-h-ol) áth. m. *czorhol-t.* Általán *czor* hangot adva erősen vakar. Különösen bőrt kaszával tisztít, vakar, pl. a szücs, timár, szíjgyártó. Hangutánzó szó. Rokon a *czurhol* és *horhol, horzsol* igékkel.

CZORHOLÁS, (czor-h-ol-ás) fn. tt. *czorholás-t,* tb. *—ok.* Bőrnek kaszával vakarása, tisztítása.

CZŐDÖR, l. CSŐDÖR. *Tudja két kézre ugratni a czödört.* (Km). *Czödör indulat,* azaz fajtalan.

CZÖK, fn. tt. *czök-öt.* A régi nyelven tett birságot, pénzbüntetést. Alsó-Örs és Lovas között (Szala vármegyében) való határlevél 1611-ről mart. 2. többi között így szól: „*Valamelyik fél pedig a megkötött dolgot felbontja, száz forint a czöki, melylyel megtartozzék.*“ Tisza mellékén a föntebbi szavakat (10, 20, 100 stb. forint a czöki) ma is hallhatni a köznépnél. Eredeti értelmére nézve rokonnak látszik *csög* főnévvel, csomó, bunkó stb. jelentéssel.

CZŐK, fn. tt. *czők-öt.* Csinált kovász, mely így készül: a komlót felforralják, hagymaszárt és zsályát tesznek a vízbe, s az evvel felkevert kovászt hívják czőkös kovásznak. Székely szó.

Gyökeleme (= cző) rokonnak látszik *szí* igével, a honnét czők eredeti értelme annyi volna, mint *szívó, szívók.*

CZŐKMÓK, l. CZÓKMÓK.

CZÖKÖR, (czök-ör vagy csög-ör) fn. tt. *czökör-t,* vagy *czökröt,* tb. *czökrök.* Szatyor, kosár. Székely szó. Egyezik vele a német *Zecker.*

CZŐKÖS, (czők-ös) mn. tt. *czőkös-t,* v. *—et,* tb. *—ek.* Czőkféle kovászszal savanyított, készített, sütött. *Czőkös tészta, kenyér.*

CZÖLÖMP, (czöl-öm-p) fn. tt. *czölömp-öt.* 1) Kuvaszebek nyakára kötött fa, máskép: *czölönk.* Tájejtéssel átvetve: *kölöncz,* vastaghangon: *koloncz.* 2) Kankalékos kút gémjének farára akasztott nyomtaték, hogy a veder könnyebben feljöjön. 3) Földbe ásott vastag fa, ágas, nagy karó, máskép: *czölöp.*

CZÖLÖMPÖL, (czöl-öm-p-öl) önh. lásd: CZÖLÖNKÖL.

CZÖLÖNK, (czöl-ön-k) fn. tt. *czölönk-öt.* Kis karó vagy fácska, milyent a komondorok, juhász kutyák nyakára akasztanak, hogy futni ne tudjanak, hogy az ocsú nyulakat el ne fogdozzák. *Elég egy ebre egy czölönk.* (Km). Néha megfordítva is mondják: *kölöncz, koloncz.*

CZÖLÖNKÖL, (czöl-ön-k-öl) önh. m. *czölönköl-t.* Mondják komondorokról, juhász kutyákról, midőn mentökben, futtokban a nyakokra kötött czölönköt zörgetik.

CZÖLÖNKÖS, (czöl-ön-k-ös) mn. tt. *czölönkös-t,* v. *—et,* tb. *—ek.* Czölönkkel ellátott, minek czölönk van a nyakán. *Czölönkös pusztai komondorok.*

CZÖLÖP, (czöl-öp) fn. tt. *czölöp-öt.* Vastag karó, ágas, milyenhez a nagy hajókat kötik, vagy mely hidláb gyanánt szolgál. *Leverni a hidczölöpöket.*

Czölöpökre építeni. Vétetik *tuskó, tőke* értelemben is. Hasonló hozzá az oszlopot jelentő tót *stlp.* Finnül: *tolppa.*

CZÖLÖPÖL, (czöl-öp-öl) önh. és áth. m. *czölöpöl-t.* Czölöpöt csinál, czölöpöt ver valahová. Czölöpökre épít valamit.

CZÖLÖPGÉP, (czölöp-gép) ösz. fn. Kosnemű gép, melylyel a czölöpöket leverik.

CZÖLÖPHÍD, (czölöp-híd) ösz. fn. Czölöpökre épített híd, különböztetésül másnemű és szerkezetű hidaktól.

CZÖLÖPMALOM, (czölöp-malom) ösz. fn. Vízi malom, mely levert czölöpökre van állítva.

CZÖLÖPVÁRMŰ, (czölöp-vár-mű) ösz. fn. Levert czölöpökből álló párkányzat, palánkozat, mely a várnak védgátul szolgál.

CZÖLÖPVERŐBAK, (czölöp-verő-bak) ösz. fn. Gépféle készület, melylyel a nagyobb s vastagabb czölöpöket leverik.

CZÖLÖPZET, (czöl-öp-öz-et) fn. tt. *czölöpzet-ét.* Földbe, vízbe levert, s támaszul, vagy gátul szolgáló több czölöp műszerkezete.

CZÖPEKÉS, (czöp-ek-és) mn. tt. *czöpekés-t,* v. *—et,* tb. *—ek.* Balaton mellékén am. vastag, izmos, zömök, bötüfordítva: *köpczös,* vastaghangu kiejtéssel am. *czobókos.*

CZÖVEK, (czöv-ek vagy töv-ek, azaz töve, v. tövében ékezett, hegyes) fn. tt. *czövek-et.* 1) Egyik végén hegyesre faragott karó, melyet hegyével lefelé vernek földbe. *Czövekhez kötni a pányvás lovat. Czöveket verni a fiatal csemeték mellé.* 2) Fa szeg, melyet ék gyanánt bevernek, beszorítanak valamely résbe. *Czövekkel megerősíteni a fejsze nyelét.*

Hasonló hozzá a német *Zwickel, Zweck,* a lengyel *cwiczek* stb.

CZÖVEKÉDIK, (czöv-ek-éd-ik) k. m. *czövekédtem, —tél, ett.* Kemenesali tájnyelven am. nevekedik, serdül, cseperedik.

CZÖVEKEL, (czöv-ek-el) áth. m. *czövekel-t.* Levert, vagy beütött, beszorított czövekkel erősít, jegyez; czövekkel kerít.

CZÖVEKGERENDA, (czövek-gerenda) ösz. fn. Az ácsoknál azon mellékgerenda, melyet a főgerendába becsiptetnek, beleeresztenek.

CZÖVEKRÁGÓ, (czövek-rágó) ösz. mn. Lóról mondják, melynek azon rosz szokása van, hogy a jászolt rágja; máskép: *karórágó.*

CZÖVEKSZEG, (czövek-szeg) ösz. fn. Laposra vékonyított faszeg, melyet erősítésül ék gyanánt becsiptetnek. *A fejsze nyelébe czövekszeget ütni. Czövekszeggel hasítani a fát.*

CZÖVEKVERŐ, (czövek-verő) ösz. mn. Súlyos eszköz, melylyel a czöveket be- vagy leverik. *Czövekverő sulyok. Czövekverő kos.*

CZÖVEKZÁR, (czövek-zár) ösz. fn. Kerítés, palánkozat, karózat, melyet levert czövekek képeznek, bizonyos térnek bekerítése végett.

CZUB, elvont gyök, l. CZOB.

CZUBÁK, CZUBÓK, l. CZOBÓK.

CZUBOR, l. CZOBOR.

CZUBORFA, (czubor-fa) ösz. fn. Lásd: ZUGOLYFA.

CZUBUKOL, (czub-uk-ol) ön. m. *czubukol-t.* Vízben, hóban, sárban bukdácsol, czupogva jár. Máskép: *czobukál, csobukol, csobog, csupog.*

CZUCZ, (1), elvont hangutánzó gyök, máskép: *csup, csupp,* honnan *czuczorít,* vagy *czuporít.* Általános jelentése: a szájnak szűkebb, hegyesebb csucsorodása, szívás, szopás, csókolás alkalmával.

CZUCZ, (2), fn. tt. *czucz-ot.* Baranyában am. fonóházi vendégség, melyet a leányok fonalpárolás-kor tartanak. V. ö. CZUCZORKÁL.

CZUCZA, (czucz-a) fn. tt. *czuczá-t.* 1) Népies nyelven am. kedves, szerető, mintegy csókolni való. *Édes czuczám.* 2) Szúró, hegyes, eszköz. *Csáklya czuczája.* Rokona *szucza,* mely régibb nyelvemlékeinkben am. dárda, lándzsa. *Szuczád villámatjának fényességében* (Bécsi codex); sőt eléjön a régi Passióban *csucsa* alakban is.

CZUCZÁL, (czucz-a-al) áth. m. *czuczál-t.* Valamely hégyés eszközzel, pl. csáklyával, szigonynyal szurkál, bökdös.

CZUCZÁLÁS, (czucz-a-al-ás) fn. tt. *czuczálás-t,* tb. *—ok.* Hégyés eszközzel szurkálás, bökdösés.

CZUCZALY, (czucz-aly) fn. tt. *czuczalyt-t,* tb. *—ok.* L. CZELECZULA.

CZUCZÁZ, (czucz-a-az) önh. m. *czuczáz-tam, —tál, —ott.* A hajót, dereglyét, ladikot csáklya segedelme által tolja előbbre. V. ö. CZUCZA.

CZUCZOR, (czucz-or) fn. tt. *czuczor-t,* tb. *—ok.* 1) Kiavult, vagy elvont törzsök, melyből *czuczorít, czuczorodik, czuczorkál* stb. szók származnak. Jelent hégyés gömbölyüre öszvehúzott száját, midőn egyszersmind *czucz* hang is hallatszik belőle. Rokon vele a *csucsor,* moly szinte gömbölyü, domboru testet jelent. 2) Számos családok neve, leginkább Mátyusföldön és Komárom vármegyében.

CZUCZORÍT, (czucz-or-ít) áth. m. *czuczorít-ott,* htn. *—ni,* v. *—ani.* Hegyes gömbölyüre öszvehúzza a száját. Máskép: *czuporít, csucsorít.*

CZUCZORKA, (czucz-or-ka) fn. tt. *czuczorká-t.* 1) Gömbölyüre öszvehúzott száj, mely egyszersmind *czucz* hangot hallat. 2) Fonóházi jövendölés a szösznek, csöpűnek lángolásából. V. ö. CZUCZORKÁL.

CZUCZORKÁL, (czucz-or-ka-al) önh. m. *czuczorkál-t.* Fonóházi szó, s leányról mondatik, ki a szöszt vagy csöpüt meggyujtja, s szájával czuczorog hozzája. Ezen szöszégetésből szokták jövendölgetni, ha férjhez mennek-e a legközelebbi farsangon, vagy nem. Különösen Csalóközben és túl a Dunán divatos tájszó.

CZUCZORODIK, (czucz-or-od-ik) k. m. *czuczorod-tam, —tál, —ott.* Gömbölyüre öszvehúzódik, azaz *csucsorodik,* pl. *a szája.*

CZUCZOROG, (czucz-or-og) önh. m. *czuczorogtam, —tál, czuczorg-ott.* Hegyes gömbölyüre öszvehúzott szájjal *czucz* hangot hallat.

CZUDAR, (czud-ar) fn. és mn. tt. *czudar-t,* tb. *—ok.* 1) Tulajdon értelemben, mint a *czondra, czondora* változata jelent rongyot. 2) Átv. ért. aláválo, becstelen erkölcsü, galád, gyalázatos. *Czudar ember.* Szélesb ért. a maga neméhen rosz, aljas.

„Czudar biz az (t. i. a bor), de hát igyunk,
Hiszen magyar költők vagyunk."
Vörösmarty.

CZUDARKODIK, (czud-ar-kod-ik) k. m. *czudarkod-tam, —tál, —ott.* 1) Alacson, aláválo módon gyalázatosan, gazúl, gazemberül viseli magát, vagy cselekszik. 2) Rongyoskodik.

CZUDARSÁG, (czud-ar-ság) fn. tt. *czudarságot.* Erkölcsi aláválóság, gazság, semmirekellőség, aljas, galád cselekvés. *Utálatos czudarság.*

CZUDARUL, (czud-ar-ul) ih. Czudar módon, gyalázatosan, galádul, gazul.

CZUDRI, (czud-or-i) fn. tt. *czudri-t.* tb. *—k.* Dunán túl am. czandra, lotyó, ringyó. Kis szajha, czandi.

CZÚKA, (czúk-a) fn. tt. *czúká-t.* Baranyában am. kis zsák. *Czók*-tól eredettnek látszik.

CZUKIKÁSA, (czu-ki-, azaz czo-ki-kása) ösz. fn. Kásaétek, melyet a vendégnek elmenetele előtt adnak, ellenkezője: *sztoktatókása*, melylyel a vendéget első megérkeztekor fogadják. V. ö. CZOKI-POHÁR.

CZUKOR, v. CZÚKOR, fn. tt. *czúkor-t,* vagy *czukrot,* tb. *czukrok.* 1) Édes ízü anyag, mely különféle növények, de különösen az úgynevezett czukornád levéből készül. *Édes, mint a czukor. Tejczukor, lisztczukor, süvegczukor. Süvegben is megbecsülik a czukrot.* (Km). *Fejér czukor, sárga czukor, konyhaczukor, medveczukor, égetett czukor, répaczukor,* stb. 2) Így nevezik a jól érett némely gyümölcsök saját édességü nedvét, mely ragadossága által kitünik, pl. *szölő czukra, füge czukra.* 3) A nyájaskodó fiatalság nyelvén: *czukrom,* édes *czukrom* am. kedvesem, édes lelkem.

Perzsául *szukkar, sakar,* törökül *seker,* tübetül *szakar,* hellenül *σάκχαρον,* latinul *saccharum,* dánul *sukker, sokker,* olaszul *zucchero, zuccaro,* németül *Zucker,* csehül *cukr,* francziául *sucre,* spanyolúl *açucar* stb. Némely nyelvészek a malaya nyelvből származottnak hiszik, melyben az *dsagrie* vagy *dsagara* alakban fordul elé.

CZUKORAL, CZUKORALJ, (CZUKORALY), (czukor-al, v. czukor-alj, v. czukor-aly) ösz. fn. 1) Tisztításkor leülepedett seprüje a czukornak. 2) A megtisztított répaczukornak bizonyos hártyája, mely egészen fel nem olvad, ha például meleg tejbe vagy kávéba teszik.

CZUKORALMA, (czukor-alma) ösz. fn. 1) Különös édességü almafaj. 2) Czukorból készített almaforma czukrászmű.

CZUKORANYAG, (czukor-anyag) ösz. fn. A növényekben és gyümölcseikben létező anyag, melyből czukrot lehet készíteni. *Némely répafajokban igen sok a czukoranyag.*

CZUKORÁRU, (czukor-áru) ösz. fn. 1) Liszt, vagy finomított alakban levő czukor, mint kereskedési czikk. 2) Czukrászok által készített s eladni való különféle czukormüvek.

CZUKORÁRUS. (czukor-árus) ösz. fn. l. CZUKORKERESKEDŐ.

CZUKORBÁB, (czukor-báb) ösz. fn. Czukoranyagból készített bábalakú sütemény.

CZUKORBORSÓ, (czukor-borsó) ösz. fn. Széles hüvelyü borsófaj, mely édességére nézve a többi borsófajak közöl kitünik. Így hívják magát a növényt is, melyen ezen borsó terem.

CZUKORCSÉSZE, (czukor-csésze) ösz. fn. Cséseféle edény, melyben a törött, vágott, vagy őrlött czukrot ételek, italok édesítésére föl szokták tenni.

CZUKORCSÍPŐ, (czukor-czípő) ösz. fn. Kis fogóeszköz, melylyel a vágott czukrot a czukros edényből kiszedik.

CZUKORDOBOSZ, (czukor-dobosz) ösz. fn. Ládika, szekrény, hordócska, vagy más alaku edény, melyben kávé, vagy thea stb. iváshoz a czukrot feladják.

CZUKORÉDES, (czukor-édes) ösz. mn. Olyan édes, mint a czukor; a maga neméhen igen édes. *Czukorédes szölő, szilva.*

CZUKORÉDESSÉGÜ, l. CZUKORÉDES.

CZUKORFÍNOMITÓ, (czukor-fínomitó) ösz. fn. Czukorgyár, melyben czukorlisztből czukrot főznek, készítenek.

CZUKORFŐZÉS, (czukor-főzés) ösz. fn. A czukoranyagnak czukornádból vagy más növényből kifőzése.

CZUKORFŐZŐ, (czukor-főző) ösz. fn. Aki czukornádból vagy más növényből czukrot főz.

CZUKORGYÁR, (czukor-zár) ösz. fn. Gyár, melyben czukrot készítenek.

CZUKORHORDÓ, (czukor-hordó) ösz. fn. Hordó, melyben a czukorgyárosok és kereskedők a czukrot szállítani szokták.

CZUKORÍZ, (czukor-íz) ösz. fn. Azon sajátságos tulajdonsága a czukornak, mely által az ínyre hat, s melynél fogva azt czukornak lenni ismerjük.

CZUKORÍZÜ, (czukor-ízü) ösz. mn. Aminek czukoríze van, czukorral édesített. *Czukorízü gyümölcsök. Czukorízü ételek, italok.*

CZUKORKÁD, (czukor-kád) ösz. fn. Kád a czukorgyárakban.

CZUKORKÉP, (czukor-kép) ösz. fn. Czukorból csinált kép vagy alak, milyet a czukrászok szoktak készíteni.

CZUKORKERESKÉDÉS, (czukor-kereskédés) ösz. fn. Czukorárukkal üzött kereskedés.

CZUKORKERESKÉDŐ, (czukor-kereskédő) ösz. fn. Ki czukorárukkal kereskedést üz.

CZUKORKÖRTE, (czukor-körte) ösz. fn. 1) Körtefaj, melynek a czukorhoz hasonló édes íze van. 2) Czukorból készített körtealaku mű.

CZUKORLÁDA, (czukor-láda) ösz. fn. Szállító láda, melyben a czukorgyárosok és kereskedők a czukorlisztet és süvegczukrokat szállítani szokták. 2) Asztali kis ládaforma edény, melyben törött, vágott vagy őrlött czukrot tartanak.

CZUKORLÉL, (czukor-lél) ösz. fn. Czukoranyag levéből vagy levével készített szeszes ital.

CZUKORLEPÉNY, (czukor-lepény) ösz. fn. Czukorból vagy czukros tésztából készített lepényféle sütemény, vagy czukrászmű.

CZUKORLISZT, (czukor-liszt) ösz. fn. Kifőzött czukor, liszt- vagy porforma alakban, midőn még tisztítva, azaz finomítva nincsen.

CZUKORLÓ, (czukor-ló) ösz. fn. Czukrászmű, mely czukoranyagból alakított lovat ábrázol.

CZUKORMALOM, (czukor-malom) ösz. fn. Malom, melyben a czukornádat öszvezúzzák, hogy czukoranyagot kapjanak belőle.

CTUKORMILLYE, (czukor-millye) ösz. fn. Edényke, melyben törött, vágott vagy porrá őrlött czukrot tartanak.

CZUKORMINTA, (czukor-minta) ösz. fn. A czukorgyárosok süveg alakú edénye, melyben a kifőzött és finomított czukor öszveáll, és süvegformára idomúl.

CZUKORMŰ, (czukor-mű) ösz. fn. Czukorból készített mindenféle alak, pl. *czukorló*, *czukorkutya*, *czukoralma*, *körte* stb-

CZUKORMŰVES, (czukor-műves) ösz. fn. Czukrász, ki czukoranyagból különféle műveket, alakokat, süteményeket készít.

CZUKORNÁD, (czukor-nád) ösz. fn. Kelet- és Nyugot-Indiában otthonos növény, mely a benne található czukoranyag finomsága- és bőségéről nevezetes. (Saccharum L.)

CZUKORNÁDTERMESZTÉS, (czukor-nád-termesztés) ösz. fn. 1) Az iparűzésnek azon ága, mely czukornád termelésével foglalkodik. 2) Jelenti azon vidékeket, határt, melyben a czukornádat termesztik.

CZUKORNEDV, (czukor-nedv) ösz. fn. Általán némely növények és gyümölcsök nedve, mely czukorízzel bír. Különösen a czukornád édes nedve.

CZUKORÖNTET, (czukor-öntet) ösz. fn. A cznkrászok- és szakácsoknál higgá alakított czukor, melylyel némely süteményeket, például tortákat, leöntenek, kiczifráznak.

CZUKORPÁLINKA, (czukor-pálinka) ösz. fn. 1) Czukoranyagból égetett pálinkaféle erős szeszes ital (rhum). 2) Czukorral édesített, czukros páliuka.

CZUKORPAPÍR, CZUKORPAPÍROS, (czukor-papír, vagy czukor-papíros) ösz. fn. Vastag kék vagy fehér papíros, melybe a czukorsüvegeket takargatják.

CZUKORRÉPA, (czukor-répa) ösz. fn. Murkos növény, a bolonyikok neméből, melynek gyökere igen sok czukoranyagot tartalmoz, miért a czukornád után czukorfőzésre legalkalmatosabb. Másképp: *német*, vagy *édes murok*. (Sium Sisarum).

CZUKORSALAK, (czukor-salak) ösz. fn. A kifőzött czukor után hátramaradt salak vagy söprü.

CZUKORSAV, (czukor-sav) ösz. fn. A vegyészetben sajátságos sav, mely czukorból késsül, különösen, melyet madársóskából vagy sóskasavból készítenek. (Acidum saccharicum, seu oxalicum. Acidum acetosellae).

CZUKORSAVAS, (czukor-savas) ösz. mn. Czukorsavval vegyített, kevert.

CZUKORSÜTEMÉNY, (czukor-sütemény), ösz. fn. Sütemény, melynek fő alkatrésze czukoranyagból áll. Általán, mindenféle czukrászi csemege.

CZUKORSÜTŐ, (czukor-sütő) ösz, fn. Lásd: CZUKRÁSZ.

CZUKORSÜVEG, (czukor-süveg) ösz. fn. Csúcsos, süvegalakba öntött, vagy idomított czukortömeg. *Tíz, tizenkét fontos czukorsüveg.*

CZUKORSZELENCZE, (czukor-szelencze) ösz. fn. Szelencze, melyben ételek fűszerezésére porrá zúzott czukrot tartanak, czukormillye.

CZUKORSZÉM, (czukor-szém) ösz. fn. A czukrászoknál kis golyócskák czukorból.

CZUKORSZESZ, (czukor-szesz) ösz. fn. Czukoranyagból égetett szesz, erős ital. (Rhum).

CZUKORSZILVA, (czukor-szilva) ösz. fn. 1) Gömbölyü szilvafaj, mely édessége által a többi szilvák fölött kitűnik. 2) Czukorból készített szilvaalakú mű.

CZUKORSZITA, (czukor-szita) ösz. fn. Finom, sürü szita, porrá törött czukrott szitálni való.

CZUKORSZÖRP, (czukor-szörp) ösz. fn. Czukoranyagból készített szörp. V. ö. SZÖRP.

CZUKORTISZTÍTÁS, (czukor-tisztítás) ösz. fn. A nyers czukorlisztnek finomítása, s formába alakítása, czukorfinomítás.

CZUKORTONNA, (czukor-tonna) ösz. fn. lásd: CZUKORHORDÓ.

CZUKRÁSZ, (czukor-ász) fn. tt. *czukrász-t*, tb. *—ok.* Ki czukorból és czukros tésztából különféle süteményeket, alakokat, nyalánkságokat, csemegéket készít. *Udvari czukrász.*

CZUKRÁSZBOLT, (czukrász-bolt) ösz. fn. Czukor sütemények, édességek, nyalánkságok, csemegék, czukorművek stb. áruhelye.

CZUKRÁSZAT, (czukor-ász-at) fn. tt. *czukrászat-ot.* Czukorművek, czukorsütemények stb. készítésével foglalkodó mesterség.

CZUKRÁSZSÁG, l. CZUKRÁSZAT.

CZUKROS, (1), (czukor-os) mn. tt. *czukros-t*, v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Czukorral behintett, fűszerezett. *Czukros kása*, *czukros mondola.* 2) Czukorral készített. *Czukros tészta.* 3) Czukornak szánt, rendelt. *Czukros szelencze, czukros hordó.*

CZUKROS, (2), (l. fönnebb) fn. tt. *czukros-t*, tb. *—ok.* L. CZUKRÁSZ.

CZUKROSAN, (czukor-os-an) ih. Czukorral, hintve, vegyítve, készítve.

CZUKROSÍT, (czukor-os-ít), áth. m. *czukrosított*, htn. *—ni*, v. *—ani*. L. CZUKROZ.

CZUKROZ, (czukor-oz) áth. m. *czukroz-tam*, *—tál*, *—ott*. Czukorral meg- vagy behint, fűszerez. *Czukrozni az ételeket, a kávét.*

CZUKROZÁS, (czukor-oz-ás) fn. tt. *czukrozás-t*, tb. *—ok*. Czukorral meg- vagy behintés.

CZULA, (czul-a) fn. tt. *czulá-t*. 1) Podgyász, motyó, genyegúnya. *Czeleczula*. 2) Göcsejben am. kis zsák, mely legfelebb egy mérős. 3) Némely Dunán túli vidékeken: czurhó, lotyó, ringyó.

CZULADÁR, (czul-a-dár) fn. tt. *czuladár-t*, tb. *—ok*. Podgyászhordó, ki a motyót, genyegúnyát viszi. Régies szó.

CZULÁK, (czul-a-ak) fn. tt. *czulák-ot*. Karó. Mint hegyes végü eszközt jelentő alapértelemben és hangban egyezik *szulák* szóval, mely a székelyeknél am. fulánk. Miszerint eredetileg *szurák* lehetett, mint *fulánk* = *furánk* a *fúr* gyöktől.

CZULHÓ, l. CZURHÓ.

CZUNDRA, l. CZONDRA.

CZUP, elvont gyök 1) hangutánzó; jelenti különösen azon hangot, mely csókoláskor hallatszik. Nyomatosabban kifejezve *czupp*. 2) Azonos *csop* vagy *csup* gyökkel.

CZUPAK, (czup-ak) fn. tt. *czupak-ot*. 1) A lábszárnak vastag, zömök töve, czomb, czobók. 2) Átv. ért. némely szegek vastagabb, erősebb vége, mely mintegy czombot képez.

CZUPAKOS, (czup-ak-os) mn. tt. *czupakos-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. Szegről mondják, melynek erős, vastag, mintegy czombos, czobókos töve van. *Czupakos szeg.*

CZUPÉR, (czup-ér) mn. tt. *czupér-t*, tb. *—ok*. Csóré, meztelen, csupasz testü. A *csupasz* szónak módosítványa. Átvetve tájejtéssel: *pucsér*.

CZUPKA, l. CSUPKA.

CZUPOG, (czup-og) önh. m. *czupog-tam*, *—tál*, *—ott*. 1) Öszvehúzott szájon *czup* hangot ereszt ki, pl. midőn valakit, vagy valamit csókol. 2) Czubukol, a vízben, sárban csobog. Mindkét értelemben hangutánzó. Innen a gyakorlatos *czupogat* és *czupogtat* származékok.

CZUPP, hangutánzó fn. tt *czupp-ot*. Erősebb csók, melynél *czup* hang hallatszik.

„Czupp, czupp, czupp,
Édes czupp,
Édesebb, mint szirup!
Rajta hát czuppantsunk
Lángokat lobbantsunk,
S oltogassunk.“

(Népdal).

Hasonló a szintén hangutánzó *topp*, *kopp*, *zsupp*, *hupp* s több más szókhoz.

CZUPPAN, (czupp-an) önh. m. *czuppan-t*. Mondatik a csókra czuczorított, vagy valósággal csókoló szájról, midőn *czupp* hangot ad. *Czuppan a száj, czuppan a csók is. Nagyot czuppan.*

CZUPPANÁS, (czupp-an-ás) fn. tt. *czuppanás-t*, tb. *—ok*. Az öszvehúzott szájnak *czupp* hanggal fölnyilása, különösen csókolás alatt.

CZUPPANAT, (czupp an-at) fn. tt. *czuppanat-ot*. Az öszveszorított, különösen csókoló szájnak nyilásán kieresztett *czupp* hang.

CZUPPANT, (czupp-an-t) áth. m. *czuppant-ott*, htn. *—ni*, vagy *—ani*, par. *—s*. Czuppanást csinál. *Csókot czuppantani valakire.*

CZUPPANTÁS, (czupp-an-t-ás) fn. tt. Czuppanás csinálása.

CZUPPOG, (czupp-og) önh. m. *czuppog-tam*, *—tál*, *—ott*. 1) Lásd: CZUPOG. 2) Mondatik a dagasztó kezéről, midőn a kovászt gyúrja, és a lóról, midőn szivós sárban jár, czubukol, csobog.

CZUR, elvont gyök. L. CZOR.

CZURHÓ, (czur-h-ó) fn. tt. *czurhó-t*. Ringyó, kurva, utczaszajha, ki mindenkihez hozzá czorholódik, vagy kit mindenki czorholhat. V. ö. CZURHOL.

CZURHOL, (czur-h-ol) áth. m. *czurhol-t*. Mondják bőrrel dolgozó, bőrkészítő mesteremberről, ú. m. timárról, tobakról, szücsről, cserző vargáról, midőn a nyers bőrt vakarja, vagy kötélen, lánczon húzogatva dörzsöli, puhítja. Azonos *czorhol*, *horhol*, *horzsol* igékkel.

CZÜH, hangutánzó elvont gyök, mely azon hangot fejezi ki, midőn valaki nagy erővel, erőködve, nagynehezen csinál valamit. Rokon vele: *czo*.

CZÜHÖLŐDIK, (czüh-öl-őd-ik) belsz. L. CZIHELŐDIK.

CZÜKKÜ, (tájdivatos kiejtése *czikk* szónak); fn. tt. *czükkü-t*. Czikk, czikkely. Őrségi szó Vas vármegyében.

A CZ-ben van 964 czikk.

D.

D, kisded alakban *d*, kiejtve *dé*, hatodik bötü a magyar ábéczében, s a mássalhangzók sorában negyedik. Kiejtésére kiválólag a nyelv szolgálván eszközül *nyelvbötünek* mondatik. Némely nyelvészek a fogbötükhöz számítják; egyébiránt a némák, különösen szelidebb hangzatuak osztályába tartozik. Szervtársai közöl legközelebbi rokona a keményebb kiejtésü *t*, melytől azonban a magyar kimondásban szigorúan különbözik (nem úgy, mint a német nyelvben), péld. *dada, tata; dél, tél; disz, tíz; domb, tomb; dúl, túl; dől, től.* E közeli rokonságnál fogva részint tájejtéssel, részint az alapfogalom némi árnyéklatának kifejezése végett némely szókban fölcserélődnek egymással, mint: *dobzódik, tobzódik; dobban, toppan; dobog, topog; devernya, tivornya; dobosz, tobosz; dömbicz, tömpe.* Nem különben *gy*, *z*, *zs* szervtartásaival, mint: *húd, húgy; fedd, fegy; bod, bogy; dömöcsköl, zsömöcsköl;*

büd, büz; meddig, mezzig (= miedzig); *domb, zsomb; dong, zsong* stb. Kivált mint helyképző gyakran *gy*-re változik, pl. *Almád, Almágy; Somod, Somogy; Szilvád, Szilvágy; Szilád, Szilágy.* A nyitravölgyiek és palóczok, majd mindnyájan, *i* bötü előtt megszokták lágyítani: *gyió* (dió), *gyiák* (diák), *gyisznó* (disznó), *ütyi* (üti), *kergetyi* (kergeti), *házasogyik* (házasodik), *verekegyik* (verekedik), *udvargyi* (udvardi), *farkasgyi* (farkasdi). Egyébiránt az utána következő *j*-vel együlve általában is igen könnyen *gy*-vé változik, pl. *mondja* így ejtetik: *mongya*, *küldje* így: *küldgye.* Ezen öszveolvadáskor, ha közvetlenül önhangzó áll előtte, a lágyításban kettősen hangzik, mint *adja, agygya; szedje, szegygye.*

A ki nem fejlett beszédszervü gyermekek, vagy selypesek nyelvén *g* és *gy* helyett használtatik, mint: *dabona* (gabona), *daladona* (galagonya), *dalamb* (galamb), *dömböjü* (gömbölyü), *derek* (gyerek), *dalod* (gyalog), *medek* (megyek). Némely ritkább esetekben *n*-nel is fölcseréltetik; péld. *alunni, aludni* helyett, s régi iratokban eléfordúl *panaszkonni*, *panaszkodni* helyett; és *l*-lel, *medencze, melencze.*

A római számjegyek között a nagy *D* ötszázat jelent. Öszvehúzva d. e. annyi mint dél előtt; d. u. dél után.

Eredeti jelentését illetőleg a) ezen természetutánzók előhangja: *dadog, dal, dalol, dana, danol, darázs, daru, dáridó, didereg, dödörög, devernye, derécsel, dérdúr, dob, dobog, dohog, duhog, dombéroz, doromb, dorombol, dörög, dörgöl, dörömböl, döbög, döbben, döng, dönget, dorgál, dorbézol, dong, dongó, dúlfúl, duda, dúdol, duhog, dunnyog, durran, durrog, durussol, düh, dünnyög;* b) mint a *t* (melytől *to*, tova) rokona, el- vagy visszataszításra vonatkozik ezekben: *dacz, daczog, dancs, döczög, döl, dölfös, dönt, doh, dob* (ige), *doszol, döf* stb. c) puffadásra, kidudorodásra, gömbölyüségre, terjedésre ezekben és hasonlókban: *dag, dagad, dam, damasz, döbön, dobosz, dobasz, dobzó, domó, domb, dombor, dödölle, döme, dömbicz, dömöszke, dömsödi, döndöre, ducz, duczkó, duczi, dundi, dudor, dudorodik, dunyha, duvad, dús* stb.

Néha mint előtétes hang az eredeti szó alapfogalmát módosítja, mint: *doroszol* = oroszol, azaz éles eszközzel füvet irtogat, *döre* = őre, azaz őrült.

A *d*-vel kezdődő, idegen nyelvekből kölcsönzött szók száma, milyenek, *drága, drót, drusza, dufla,* aránylag csekély. De vannak közös eredetüek, mint: *dob* tympanum, *domb* tumulus, *dús* dives, *dörgöl* terit, tergit, *durda* turgidus stb. A *d* kezdetü gyökszók száma 70-nél nagyobb, az ily végzetüeké pedig, mint: *ad, had, éd, id, hid, bod* stb. fölülmúlja az 50-net.

—D, (1), névképző, segédhangzó nélkül járulván részint önálló, részint elvont gyökökhöz, mint: *faj-d, hol-d, hó-d, föl-d, csen-d, min-d, gon-d, bár-d, kar-d, mor-d, sor-d, gerez-d* stb., továbbá az *and, énd, ond, árd* öszvetett képzőkben, mint: *gal-an-d, bel-én-d, bol-on-d, csal-ár-d.* Ezekben és hasonlókban, a midőn t. i. már melléknévhez járul: *kicsi-d, apró-d, lassu-d, karcsu-d, hosszu-d, könnyü-d, gyöngé-d*, az alapfogalomnak némileg kicsinyítő, vagy mérséklő értelmet kölcsönöz, épen úgy, mint az *—s*, pl. *zöldes, veres-es, hossz-as* stb. Képez számos helyneveket, leginkább oly*gyökök- és törzsekből, melyek *l, n, r, s, z* hangokkal végződnek, mint: *Tol-d, Szen-d, Szun-d, Ér-d, Udvar-d, Tömör-d, Kakas-d, Farkas-d, Nyáras-d, Köpös-d, Szepez-d.* Ez utolsó osztálybeliekben az *oda* helyremutatón kivül a birtokosságot jelentő *os, és* értelme is rejlik, miszerint pl. *Udvard, Kakasd, Farkasd, Nyárasd* am. udvaros, kakasos, farkasos, nyáras hely. V. ö. —AD, —ED helynévképző. Innen hasonlék nyomán gyanítható, hogy a többi nemüekben is az *os, és* képző módosítványa rejlik, pl. *hol-d* = holos, azaz hószinü v. halvány, fehéres égi test, *hó-d* = hovas, hószinü homlokfoltos állat stb.

— D, (2), segédhangzó nélküli igeképző, mely részint önálló igékhez járul, mind: *tol-d, kér-d, ken-d, fen-d, mos-d*(ik), *es-d*(ik), *fon-d*(or), *un-d*(or), részint elvont gyökökhöz: *ál-d, fed-d* (fegy-d), *ol-d, kül-d, ül-d, hor-d, mon-d, kes-d, küz-d, für-d*(ik). Ezek közől némelyekben a gyakorlatosság alapfogalmát fejezi ki, mint: *ken-d* = ken-es, azaz keneget, *fon-d* = fon-os, azaz fonogat, *un-d* = un-os, azaz unogat.

— D, (3), középképző, mennyiben más képzőnek hozzá járulásával alkot igéket és neveket. Ide tartoznak a) *da, de* képzők, pl. *mon-da, fer-de, ronda, bor-da;* b) *dal, del,* mint: *jár-d-al, vag-d-al, szab-d-al, szeg-d-el, él-d-el, nyög-d-el;* c) *dogál, dögél, dögél,* mint: *áll-d-og-ál, jár-d-og-ál, men-d-ég-él, ül-d-ög-él;* d) *dokol, dékél, dököl,* mint: *ful-d-ok-ol, hal-d-ok-ol, nyel-d-ék-él, öl-d-ök-öl;* e) *dúl, dül,* mint: *for-d-úl, kon-d-úl, gur-d-úl, csen-d-ül, pén-d-ül, csör-d-ül, zör-d-ül;* f) *dít,* pl. *for-d-ít, kon-d-ít, gur-d-ít, csen-d-ít, pén-d-ít, csör-d-ít, zör-d-ít;* g) *ódik, ődik,* mint: *fon-ó-d-ik, zár-ó-d-ik, rág-ó-d-ik, vet-ő-d-ik, ver-ő-d-ik, tör-ő-d-ik.*

Mind ezekben és a maguk helyén eléforduló többekben a *d* a szervrokon *t* képzőnek értelményre nézve is legközelebbi rokona, mennyiben mindegyik a *tevés, cselekvés, csinálás, müködés* alapfogalmát rejti magában, azon különbséggel, hogy a *t* inkább ki- vagy átható külszenvedő, miveltető, a *d* pedig jobbára ön- vagy benható, belszenvedő, s közép *ik*-es igéket képez. Miről részletesen l. az illető képzőket saját rovataik alatt.

— DA, vékonyhangon —DE a) maga az *ad, ed* helynévképző megfordítva, pl. *Vár-da, Tor-da, Ab-da,* melyeket így is elemezhetni: *Vár-d, Tor-d, Ab-d,* az *a* könnyebb kiejtés végett járulván hozzájok. Ezen képző legújabb időben igen buja tenyészésnek indult, mióta az irói szokás bizonyos tárgyak vagy cselekvések helyének elnevezésére alkalmazza, pl. *csónak-da, áru-da,* am. csónakok, áruk rakhelye, raktára, állomása; *tőzs-de,* tőzsnek, kereskedésnek tanyahelye; *jár-da,* gyalog járók számára szolgáló

kövezetes utczafél; *távir-da*, hely, honnan táviratoznak; előhanggal *oda*, mint: *száll-oda*, vendégfogadó, szállóhely; *usz-oda*, úszóhely; *tan-oda*, iskola, vagyis hely, melyben tanítanak és tanulnak. A régi nyelvben az így alkalmazott ezen képzőnek a helyneveken kivül, mint *Várda*, *Csabda*, másokban alig van nyoma, hanemha talán *kaloda* és *csárda* szókban? Rokonnak tekinthető a török *da*, *de* rag, *ba*, *be* stb. értelemben; b) képez másnemű fő- és mellékneveket, részint önálló gyökökből, mint: *ron-da* (rom-da), *sun-da* (suny-da), részint és jobbára elvontakból, mint: *lap-da*, *san-da*, *or-da*, *bor-da*, *rozs-da*, *du-da*, *fer-de*, *her-de*, *ser-de*. Ezekben a *d* középképző, s a hangzó eredetileg *ó*, *ő*, t. i. nagyon valószinü, hogy ezen szók elavult vagy elvont igék részesülőji, pl. *ronda* = rom-d-ó, *sunda* = suny-d-ó, *lab-da* = lob-d-ó, *sanda* = san-d-ó, *borda* = bor-d-ó, *duda* = du-d-ó, *férde* = fér-d-ő, *rozsda* = rozs-d-ó, épen úgy, mint: *monda* = mondó, mondóka, amit mondogatni szoktak. V. ö. — A (5).

DÁÁK, l. DÁK.

DÁÁL, l. DÁL.

DAB, (1), falu Pest vármegyében; helyr. *Dab-ra*, *—ról*, *—on*.

DAB, (2), némely helynevek gyöke, mint: *Dabas*, *Dabar*, *Dabrony*, *Dablyon*, *Dabócz*.

DAB, (3), elvont gyöke *dabrocz*, v. *dabroncz* szónak. Azonos a dudorút, puffadtat jelentő *dob*, v. *döb* gyökkel.

DÁB, egyedül a *díb* szóval ikerítve van használatban: *díbdáb*. L. ezt.

DABAS, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Pest megyében; helyr. *Dabas-on*, *—ra*, *—ról*.

DABJON, falu Közép-Szolnok vármegyében; helyr. *Dabjon-ba*, *—ban*, *—ból*.

DABJON-ÚJFALU, falu Közép-Szolnok megyében.

DABÓ, puszta Somogy megyében; helyr. *Dabó-n*, *—ra*, *—ról*.

DABÓLCZ, falu Ugocsa megyében; helyr. *Dabólcz-on*, *—ra*, *—ról*.

DABROCZ, (dab-or-ocz) fn. tt. *dabrocz-ot*. Göcsejben, s némely más vidékeken túl a Dunán azon bőrbetegség neve, mely máskép: orbáncz, vagy Sz. Antal tüze, a bőrnek tüzes földagadása.

DABRÓKA, népes puszta Veszprém megyében; helyr. *Dabróká-n*, *—ra*, *—ról*.

DABRONCZ, l. DABROCZ.

DABRONY, falu Veszprém megyében; helyr. *Dabrony-ba*, *—ban*, *—ból*.

DACSKÓ, l. ZACSKÓ.

DACSÓ, férfi kn. Dániel. L. ezt.

—DÁCSOL, vékonyhangon —*décsél*, kétágu öszvetett igeképző, mely három elemből áll, s ezek: a gyakorlatos *d* = *od*, *éd*, *öd*, pl. a *tap-od*, *lök-öd*, *pök-öd* igékben; második a kicsinyítő *acs*, *ecs*, mely itt megnyujtatik, harmadik a gyakorlatos cselekvő *ol*, *él*, tehát = *od-acs-ol*, *éd-ecs-él*. Ezen elemeinél fogva egyszerü ön- és áthatókból kettős gyakorlattal járó kicsinyítő igéket képez, mint: *vag-dácsol* = *vág-od-acs-ol*, azaz ismételt kis vágásokat tesz; *buk-dácsol* = *buk-od-acs-ol*, ismételt kisebb bukásokat gyakorol; *nyög-décsél* = *nyög-öd-ecs-él*, folytonosan és kicsinyezve nyög, *szök-décsél* = *szök-öd-ecsél*, folytonos, gyakoribb és apró szökéseket csinál. Rokona (*d*-nélkül) *ácsol*, *écsel*, a *rik-ácsol*, *köh-écs-él*, és hasonló kicsinyítve gyakorlatos igékben, továbbá az *ákol*, *ékel*, pl. *nyiv-ákol*, *rik-ákol*, *pöf-ékel*.

DACZ, önálló gyök, (szanszkritul *dharcz*, am. daczol, merészel); fn. tt. *dacz-ot*. Merő önkényen, nyakasságon, indulaton alapuló ellenszegülés, maga megkötése, csökönyösség. *Dacz van a szilaj lóban; dacz van oly ellenségben*, ki a sokkal nagyobb erőnek engedni nem akar. Jelent boszantást is, pl. *valakinek daczára tenni valamit;* továbbá: ellenére, pl. *a rosz idő daczára utnak indulni*. Rokona *dúz*, és *dus*, mint a *duzma*, *duzmati*, *duzzog* szók gyöke.

Származékai: *daczol*, *daczos*.

DACZOG, (dacz-og) gyak. önh. Vékonyhangon és szokottabban l. DÖCZÖG.

DACZOL, (dacz-ol) önh. m. *daczol-t*. Makacsul, nyakasan ellenszegül. *Daczolni az elemekkel, a sorssal, a végzettel; daczolni a felsőséggel.*

DACZOLÁS, (dacz-ol-ás) fn. tt. *daczolás-t*, tb. *—ok*. Makacs, nyakas, szilaj ellenszegülés. *A daczot daczolással viszonozni. Daczolásból ellenszegülni az újításnak.*

DACZOS, (dacz-os) mn. tt. *daczos-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. Makacsul, szilajul, nyakasan, pajkosan ellenszegülő; gőgből ellenálló. *Daczos ló, daczos pártütők, daczos ifju, daczos ellenség.* Átv. ért. a mennyire a daczos gőgösen fel szokta magát fújni: kövér, vastag. Ily értelme van Kemesalján. Máskép: *dusma*, *duzmati*, *dusmonyás*.

DACZOSAN, (dacz-os-an) ih. Makacsul, nyakasan, megvető gőggel és szilajsággal, pajkosan. *Daczosan megvetni a felsőbb parancsot. Daczosan megmaradni hibája mellett.*

DACZOSÍT, (dacz-os-ít) áth. m. *daczosít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, v. *—ani*. Daczossá, ellenszegülővé, makacscsá, fejessé tesz.

DACZOSKODÁS, (dacz-os-kod-ás) fn. tt. *daczoskodás-t*, tb. *—ok*. Makacs, ellenszegülő, durczás kedélyi állapot, midőn valaki daczoskodik. L. ezt.

DACZOSKODIK, (dacz-os-kod-ik) k. m. *daczoskod-tam*, *—tál*, *—ott*. Ellenszegülő, magát megkötő indulatból nyakaskodik, makacskodik, fejeskedik, folytonosan vagy gyakran duzzog.

DACZOSSÁG, (dacz-os-ság) fn. tt. *daczosság-ot*. Makacs indulat, pajkosság, szilajság, nyakas természet. A daczosság hajlamot jelent a daczra, a dacz pedig annak egyes jelenését, kitörését.

DACZOSÚL, DACZOSUL, (dacz-os-úl) önh. m. *daczosúl-t*. Daczossá lesz.

DACZSZÖVETSÉG, (dacz-szövetség) ösz. fn. Szövetség, melynél fogva a szövetséges társak az ellenfél céljainak mindenben makacsul s támadólag ellenszegülni törekesznek. Támadó szövetség.

DACZVÉDSZÖVETSÉG, (dacz-véd-szövetség) ösz. fn. Támadó és védő szövetség, melynél fogva a szövetséghez tartozók mind támadásban, mind védelemben egymásnak segítséget igérnek és köteleznek.

DAD, (1), hangutánzó gyök, melyből *dada, dadog, dadogás* származtak.

DAD, (2), falu Komárom megyében; helyr. *Dadon, —ra, —ról.*

—DAD, vékonyhangon *ded*, melléknévképző, mely az alapszónak némi kicsinyítési árnyalatot kölcsönöz, s az alapértemény mintegy mérsékli, péld. *hosszu-dad*, hosszukás, hosszacska; *lassu-dad*, lassucska; *karcsu-dad*, kissé karcsu; *kis-ded, kicsi-ded*, kicsinyes; *édes-ded*, édeskés; *gyöngé-ded*, gyöngécske; *gyermek-ded*, gyermekcse.

„Mikoron méglen gyermekded volnál."

Régi ének Sz. Lászlóról.

Szép-ded.

„Jóllehet az leány igen szépded vala."

Istvánfi Pál a XVI. században.

Ezek közöl némelyek egyszerü *d* képzővel is divatoznak, mint: *karcsu-d, hosszu-d, gyöngé-d.* Minélfogva a *dad, ded* öszvetett képző *d-ad, d-ed.*

Használtatik egy más értelemben is, mely szerint formát, hasonlóságot jelent, pl. *tojás-dad*, tojásalakú, tojáshoz némileg hasonló; *kerek-ded*, oly formáju, mint a kerék; *kör-ded, iv-ded* = kör-, ívszabásu. Ez értelemben is a kicsinyítés (olyanforma) alapfogalma rejlik, mint a megfelelő német *lich* és *lein*-ban.

DÁD, Ó—, falu Fejér megyében; helyr. *Dádon, —ra, —ról.*

DADA, (1), (dad-a) fn. tt. *dadá-t.* Vénasszony, kinek fogai kihullván a szókat jól kiejteni nem birja, s úgy beszél, mint a kisdedek, azaz *dadog. Vén dada, agg dada.* Megegyezik vele a czigány *dádé* (csakhogy ez apát, vén apát jelent), s a magyar *déd*, és az öreganyát jelentő csalóközi *dudu.*

DADA, (2), falu Szabolcs megyében, KAPOS—, népes puszták Somogy megyében; helyr. *Dadá-n, —ra, —ról.*

DÁDÉ, (dád-é vagy dád-e) fn. tt. *dádé-t*, tb. *—k.* A czigányok által szokott különösen használtatni; a magyarban pedig inkább csak gúnykép élnek vele, a vén ember elnevezésére. *Öreg dádé, szegény dádé.* V. ö. ATYA és DÉD.

DADOG, (dad-og) önh. m. *dadog-tam, —tál, —ott.* A kis gyermekekről mondatik, midőn már egyes hangokat, s némely könnyebb szókat ki tudnak ejteni; továbbá a fogatlan vén emberekről, vagy szélhüdöttekről, részegekről, kik értelmesen nem birják a szókat kimondani, vagy akadozva, höbögve beszélnek. *Dadog a kis fiu. Eldadogni.* Máskép: *gagyog.*

DADOGA, (dad-og-a) mn. tt. *dadogá-t.* Olyan alkotásu, mint: *bugyoga.* Dadogó kis gyermek vagy vén ember módjára beszélő.

DADOGÁS, (dad-og-ás) fn. tt. *dadogás-t*, tb. *—ok.* Dadogva, beszélni kezdő kisded módjára beszélés. Értetlen, akadozó nyelven höbögés.

DADOGÓ, (dad-og-ó) mn. tt. *dadogó-t.* Aki úgy beszél, mint a kisdedek, vagy fogatlan vén emberek. *Dadogó gyermek, dadogó banya.*

DADUK, (dad-uk?) l. BABUK.

DAG, fn. tt. *dag-ot.* Életmüszeres vagy életmüszeretlen testnek azon állapota, midőn belülről kifelé ható nyomás, illetőleg szaporodás, fejlődés következtében körimėje, térfoglalata nagyobbodik, fölpuffad, pl. a fölfújt hólyagé. Orvosi ért. az állati test terimėjének kóros nagyobbodása, puffadása.

Önálló gyök, rokon vele a szanszkrit *dih* (dagad), ettől: *daihas* (vastag), a hellen *δασύς*; a törökben *dag* hegyet, s uigur nyelven daganatot és hegyet, a mongolban *tok* szintén hegyet jelent; a héberben דָּגָה (dagáh), am. sokasodott.

DAGA, (dag-a) mn. tt. *dagá-t.* Vas vármegyei tájnyelven am. pofók, fölfújt, mintegy dagadt képü.

DAGAD, (dag-ad) önh. m. *dagad-tam, —tál, —t*, v. *—ott.* Dagad az életmüszeres, vagy müszeretlen test, midőn szokott rendes terimėje, köre kiterjed, nagyobbodik. *Dagad a vízbe ásztatott szivacs, a megásztatott deszka, a kelésnek indult kovász. Dagad az áradó víz. Dagad a kedves indulatba jött ember kebele. Dagad a kelevényes, mirigyes seb. Addig dagad, mig végre kifakad, szétszakad.* Öszvetételei: *földagad, kidagad, megdagad, öszvedagad.*

DAGADÁS, (dag-ad-ás) fn. tt. *dagadás-t*, tb. *—ok.* A testnek azon belső működése, midőn szokott rendes terimėje, köre nagyobbodik, belülről kifelé terjedez. *Arczdagadás, szivacsdagadás, lábak dagadása, kovászdagadás, kóros dagadást oszlató szerek.* V. ö. DAGAD.

DAGADAT, (dag-ad-at) fn. l. DAGANAT.

DAGADÉK, (dag-ad-ék) fn. tt. *dagadék-ot.* Helyes alkotásu szó a *szakadék, maradék, haladék* s több mások hasonlatára, de szokottabban lásd: DAGANAT.

DAGADÓ, (1). (dag-ad-ó) fn. tt. *dagadó-t.* Így nevezik a mészárosok és hentesek a szarvasmarhának és sertésnek hasa aljából vágott böröshúst, melyet a szakácsnék rendszerént a vastag ételre vagy ételbe tesznek. *Disznódagadóval fött káposzta. Ökördagadó.* E nevét onnan vette, mert vékony lévén főzés által feldagad, midőn ellenben némely más részek öszvemennek.

DAGADÓ, (2), (mint föntebb) mn. Ami terimėjét nagyobbítja, belülről kifelé és szétterjeszkedik. *Dagadó hullám, dagadó kebel.*

DAGADOZ, (dag-ad-oz) önh. m. *dagadoz-tam, —tál, —ott.* Folytonosan dagad, terimėje folyvást nagyobbodik, puffadoz; folyvást vagy gyakran fölfuvódik. *A vízkóros ember lábai dagadoznak.*

DAGADOZÁS, (dag-ad-oz-ás) fn. tt. *dagadozás-t*, tb. *—ok.* Folytonos vagy gyakori dagadás, puffadozás

DAGADOZAT, (dag-ad-oz-at) fn. tt. *dagadozat-ot.* A testnek azon állapota, illetőleg duzzadt alakja, midőn folytonos kiterjedése által terimėje nagyobbodik.

DAGADOZÓ, (dag-ad-oz-ó) mn. tt. *dagadozó-t.* Ami gyakran, vagy folytonosan dagad; puffadozó, duzzadozó. V. ö. DAGAD.

DAGADOZOTT, (dag-ad-oz-ott) mn. tt. *dagadozott-at.* Ami tartós, folytonos dagadás által kiterjedt, terimėjében nagyobbodott.

DAGADT, (dag-ad-t) mn. tt. *dagadt-at.* Ami meg- vagy föl van dagadva, ez igének minden értemėnyében. *Dagadt arcz. Dagadt lábak. Jól megdagadt kovász. Örömtől dagadt kebel.*

DAGADTAN, (dag-ad-t-an) ih. Dagadt állapotban; puffadtan, fölfújtan, duzzadtan.

DAGÁLY, (dag-ály) fn. tt. *dagály-t,* tb. *—ok.* Tulajdonkép, dagos állapot, vagyis a testnek azon tulajdonsága, midőn rendkivül, és szokatlanul ki van terjedve, felfúva, pl. *vízdagály. Apály és dagály* egy szóval : *czikab. Fardagály,* kitömött, vagy kövér far. Átv. ért. gög, kevélység, felfuvalkodás, mivel a gögös emberek mintegy dagadozni látszanak. Továbbá : a beszédben és irályban, a kicsiszerü tárgyaknak tulzott nagyítással eléadása, képes kifejezésekkel és mondatokkal halmozása.

A törökben *dalga* am. vízdagály, hullám (Woge).

DAGÁLYOS, (dag-ály-os) mn. tt. *dagályos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* 1) Dudorodott, kipuffadt, terimėjében nagyobbodott. *Dagályos arcz, dagályos víz.* 2) Átv. ért. gögös, felfuvalkodott. Továbbá, *dagályos eléadás, dagályos beszéd, dagályos irály.* V. ö. DAGÁLY.

DAGÁLYOSAN, (dag-ály-os-an) ih. Gögösen, pöffeszkedve, dudorodva, duzzadva, tulajdon és átv. értelemben véve. *Dagályosan rátartani magát. Dagályosan beszélni, írni.*

DAGÁLYOSKODIK, (dag-ály-os-kod-ik) k. m. *dagályoskod-tam, —tál, —ott.* Gögösködik, fuvalkodik, kevélykedik. *Lecsendesedék az ö lelkék, melylyel dagályoskodnak vala ellene.* Birák k. 8. 3. Káldi.

DAGÁLYOSSÁG, (dag-ály-os-ság) fn. tt. *dagályosság-ot.* Dagályos állapot vagy tulajdonság, illetőleg gögösség, fölfuvalkodás. Átv. ért. *beszéd, irály dagályossága,* túlzott, helytelen, képes kifejezésekkel halmozottsága.

DAGAN, elvont vagy elavult törzsöke a *daganag, daganat* szóknak. Szokottabban *dagad.* A maga neméhen o'yan mint : *fogan* e helyett *fogad.*

DAGANAG, (dag-an-ag) fn. tt. *daganag-ot.* l. DAGANAT. Eléfordul Sz. Margit életében.

DAGANAT, (dag-an-at) fn. tt. *daganat-ot.* Az életműszeres testnek kóros vagy rendkivüli állapota, midőn terimėje szokatlan nagyobbodásban van. Különösen azon hely, vagy rész, mely ezen nagyobbodásban szenved. *Daganat az ajakon, daganat a megütött arczon. Minden kis daganatért nem kell elvágni a kezet.* (Km). *Görvélyes daganat, lé[?]fajta-, vízkóros daganat. A daganatot holmi lágyító szerekkel eloszlatni.* Képzésre olyan mint : *foganat, bocsánat.*

DAGANATOS, (dag-an-at-os) mn. tt. *daganatos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Daganatban levő, szenvedő. *Daganatos seb.*

DAGASZ, (dag-asz) fn. Baranyai tájszó, *dugasz* helyett. L. ezt.

DAGASZT, (dag-aszt) áth. m. *dagaszt-ott,* htn. *—ni* vagy *—ani.* par. *dagasz-sz.* Általán, valamely test terimėjét dagadásra kényszeríti. *Öröm dagasztja kebelét. Sok eső feldagasztja a folyót.* Különösen valamely szívos testet, például kovászt, agyagot gyúrás által megkelet, terjedékenynyé tesz. *Kenyeret,* vagy inkább *kenyértésztát dagasztani. Bedagasztott már komámasszony?* azaz, bevégezte a dagasztást?

DAGASZTÁS, (dag-aszt-ás) fn. tt. *dagasztás-t,* tb. *—ok.* Valamely szívos testnek, pl. tésztának kovászszal öszvegyúrás által terjedékenynyé tétele. *Dagasztáshoz fogni. Dagasztásban elfáradni.*

DAGASZTÓ, (dag-aszt-ó) fn. és mn. tt. *dagasztó-t.* Aki valamit dagaszt. *Dagasztó sütőlegény. Dagasztó leány.* Néha am. dagasztáshoz tartozó, kellő, amivel vagy amiben dagasztanak, mely értelemben az illető viszonynévvel öszvetett szót képez. *Dagasztófa, dagasztószék, dagasztóteknő.*

DAGASZTÓFA, (dagasztó-fa) ösz. fn. Lapoczkafa, melylyel a sütőlegények és sütőasszonyok a kenyérhez való kovászt a tekenőben gyúrják, forgatják.

DAGASZTÓLÁB, (dagasztó-láb) ösz. fn. Állvány, melyre a kenyér- és zsemlyesütők a dagasztóteknőt helyezik.

DAGASZTÓSZÉK, (dagasztó-szék) ösz. fn. l. DAGASZTÓLÁB.

DAGASZTÓTEKNŐ, (dagasztó-teknő) ösz. fn. Teknő, melyben a kenyér- és zsemlyesütők a kenyérvagy zsemlyetésztát gyúrják, dagasztják; máskép : *sütőteknő.*

DAGASZTOTT, (dag-aszt-ott) mn. tt. *dagasztott-at.* Ami meg van dagasztva. *Jól megdagasztott tésztából sütött kenyér.*

DÁGH, falu Esztergom megyében; helyr. *Dágh-on, —ra, —ról.*

DAGLÁGYÍTÓ, (dag-lágyító) ösz. mn. Ami az állati, különösen emberi testen támadt kóros dagot, keményedést elüzi, lelappasztja. *Daglágyító ír, tapasz, burogatás.*

DAGONYA, (dag-ony-a) fn. tt. *dagonyát.* Bodrogközben am. marha által felvágott, felgyúrt, feldagasztott sár, dagvány. V. ö. DEGENYEG.

DAGOSZLATÓ, (dag-oszlató) ösz. mn. l. DAGLÁGYÍTÓ.

DAGVÁNY, DÁGVÁNY, (dag-vány) fn. tt. *dagvány-t,* tb. *—ok.* Ragadós, sikeres, sürü, szívós sár, mely péld. a keréktalphoz tapad, dagonya.

DAGVÁNYOS, DÁGVÁNYOS, (dag-vány-os) mn. tt. *dagványos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Ragadós, szívós sárral bövelkedő. *Dágványos utak.*

DAJ, elvont gyök, a *dajka* és *dajna* származékban. A héberben דַּי am. telj, teljesség, így az arab nyelvben is. V. ö. DAJKA.

DÁJA, (1), falu Fejér megyében; helyr. *Dájá-n*, *—ra*, *—ról*.

DÁJA, (2), l. DÁLLYA.

DAJKA, (daj-ka) fn. tt. *dajkát*. Általán nőszemély, ki kisdedeket ápol, nevel, táplál. *Oh édes anyám, szerelmes dajkám, téged is elhagylak.* (Búcsudal). Különösen, 1) szoptató nő; szoptató dajka; 2) ki a kisdedekre vigyáz, velök játszik, őket hordozza, ringatja stb. *száraz dajka*, másképp némely vidékeken: (a tótos) *pesztonka*. *A legjobb falatot gyermeknek dajka nem adja.* (Km). Átv. ért. jelent férfit is, vagy akárkit, ki másra gondot visel, felvigyáz. *Én nem leszek más fiának dajkája. Ki vén korában házasodik, dajkát keres magának.* (Km).

Héberül *daváh*, arabul *dájet*, *daviji*, törökül *dajeh*, perzsául *dájki*. A szanszkritban *daj* am. táplál. A szláv nyelvekben eléfordúl *doyka*, *dojke*, *dogka*, melyekben *dojiti* am. fejni, tejet fejni.

DAJKABÉR, (dajka-bér) ösz. fn. Bér, melyet a szoptató- vagy száraz dajkának szolgálatáért fizetnek.

DAJKAFAR, (dajka-far) ösz. fn. Dajkafara van oly lónak, melynek hosszukásan, nem gömbölyüen végződik a fara.

DAJKÁL, (daj-ka-al) áth. m. *dajkál-t*. Nevel, táplál, ápol, szoptat, azaz valakivel dajka módra bánik. *Kisdedeket dajkálni; vén, vagy beteg férjet dajkálni.*

DAJKÁLÁS, (daj-ka-al-ás) fn. tt. *dajkálás-t*, tb. *—ok*. Kisdedek szoptatása, ápolgatása, táplálása. Dajkamódon bánás, gondviselés.

DAJKALEÁNY, (dajka-leány) ösz. fn. Leány, ki a kisdedeket hordozza, ringatja, mulattatja, reájok felügyel, másképp: *száraz dajka*, *pesztonka*.

DAJKÁLKODÁS, (daj-ka-al-kod-ás) fn. tt. *dajkálkodás-t*, tb. *—ok*. Dajkai szolgálat, ápolgatás.

DAJKÁLKODIK, (daj-ka-al-kod-ik) k. m. *dajkálkod-tam*, *—tál*, *—ott*. Dajkai szolgálatot, kötelességet folytat, mint dajka, vagy mint ápoló, gondviselő forgolódik valaki körül. *Előkelő háznál dajkálkodni. Beteg férj mellett dajkálkodni.*

DAJKÁLKODÓ, (daj-ka-al-kod-ó) mn. tt. *dajkálkodó-t*. Dajkasággal foglalkodó; mások ápolója, gondviselője. *Dajkálkodó nőcseléd. Dajkálkodó édesanya.*

DAJKÁLÓ, (1), (daj-ka-al-ó) fn. tt. *dajkáló-t*. Személy, ki valakit dajka gyanánt ápol. *Egy vagy több gyermek dajkálója.*

DAJKÁLÓ, (2), (l. fönebb) mn. Dajka gyanánt ápoló, tápláló. *Dajkáló feleség.* Átv. ért. *dajkáló kéz, dajkáló gond.*

DAJKÁLÓDIK, (daj-ka-al-ód-ik) belsz. m. *dajkálód-tam*, *—tál*, *—ott*. Szorgalmasan űzi a dajkaságot, mások ápolását, mint dajka forgolódik valaki körül.

DAJKÁLÓDÓ, (daj-ka-al-ód-ó) mn. tt. *dajkálódó-t*. Dajkaságot szorgalmasan, gondoskodva űző, folytató, gyakorló. *Kisded testvérei mellett dajkálódó néni.*

DAJKAPÉNZ, (dajka-pénz) ösz. fn. Pénz, illetőleg bér, melyet a szoptató dajkának fizetnek.

DAJKAPOR, (dajka-por) ösz. fn. Bizonyos tápszer porformában, mely a dajkatéj szaporodását eszközli.

DAJKAREGE, (dajka-rege) ösz. fn. Így neveztetnek azon csodás mesék, melyekkel a dajkák mulattatják a kisdedeket. Át. ért. hazug elbeszélés. *Ez csak olyan dajkarege.*

DAJKÁS, (daj-ka-as) mn. tt. *dajkás-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Kinek dajkája van. 2) Oly gyermekről mondják, ki dajka nélkül nem tud lenni, ki mindig a dajka után van. *Dajkás gyerek.* Olyanforma szó, mint *anyás*.

DAJKASÁG, (daj-ka-ság) fn. tt. *dajkaság-ot*. Dajkai szolgálat, kisdedápolás. *Dajkasággal keresni kenyerét.*

DAJKÁSKODIK, (daj-ka-as-kod-ik) k. l. DAJKÁLKODIK.

DAJKASZERZŐ, (dajka-szerző) ösz. fn. Cselédeket szerző asszony, különösen ki szoptatódajkákat szerezni szokott.

DAJKASZÓ, (dajka-szó) ösz. fn. Szó, vagy szók, melyekkel a dajkák a kisdedek, kis gyermekek előtt némely tárgyakat nevezni szoktak, pl. *papa* am. étel, kenyér; *tütü*, *bumbum* = víz; *kácsi* = kalács; *zsizsi* = tűz; *csoncsi* = hús; *kaka* = rút; *bábó* = láb; *kacsó* = kéz; *gungó* = üng; *csocso*, *pacsi* = ló; *becse* = borjú; *csocsa* = malacz; *kupi* = kutya; *csicsi* = csecs; *tátába*, *tacs* = el; távol, messze, stb. Másképp: *gyermekszó*.

DAJKATEJ, (dajka-tej) ösz. fn. Tej, melyet a csecsemő a dajka emlőjéből szop. *Édesebb az anyatej a dajkatejnél.* Km.

DAJNA, (daj-na azaz dajnő) fn. tt. *dajnát*. Testes, tenyeres talpas nőszemély. *Nagy dajna.* A köznép néha úri asszonyt (dámát) is ért alatta.

DAJNÁKODIK, (daj-na-kod-ik) k. m. *dajnákodtam*, *—tál*, *—ott*. Mondatik 1) a tunyálkodó nőszemélyről általában, 2) olyanról különösen, ki úri asszony módjára kényelmesen éldegél, nem gondol a munkával, csak piperéskedik.

DAJNÁLKODIK, (daj-na-al-kod-ik) k. L. DAJNÁKODIK.

DÁK, 1) erdélyi falu Felső-Fejér vármegyében, helyr. *Dák-ra*, *—on*, *—ról*. Latinul *Dacium*. 2) Régi Daczia lakosa, tt. *dák-ot*. 3) A *dákos* nevű eszköz gyöke.; l. ezt.

DÁKA, falu Veszprém megyében; *Dáká-n*, *—ra*, *—ról*.

DAKFÖLD, népes puszta Sopron megyében; helyr. *Dakföld-ön*, *—re*, *—ről*.

DÁKOS, (dák-os) fn. tt. *dákos-t*, tb. *—ok*. Gyilok, vagy tőrnemű szúró, ölő eszköz, melyet tokban vagy botba rejtve viselnek.

Gyöke *dák* a szúrást, bökést jelentő *gyak* szóval rokon. Megegyezik vele a hellen *δάκος* (bökés) ettől: *δακεῖν* (bökni).

DÁKOSBOT, (dákos-bot) ösz. fn. Bot, pálcza, melynek üregében dákos van elrejtve. V. ö. DÁKOS.

DÁKOSKA, (dák-os-ka) fn. tt. *dákoskát*. Kisebbféle, rövid pengéjü dákos, töröcske, gyilkocska.

DÁKOSOS, (dák-os-os) mn. tt. *dákosos-at*. Dákossal fölszerelt, fegyverzett, dákost viselő. *Dákosos pálcza. Dákosos utonálló.*

DAL, (1), elvont gyöke *dalma, dalmahodik, dalmány* v. *dolmány, dalmos* stb. szóknak. Jelentése: *tele*, törökül *dolu*.

DAL, (2), hangutánzó önálló gyök; fn. tt. *dal-t*, tb. —*ok*. 1) Általán (lantos) költemény, mely a szív érzelmeit éneklésre alkalmas versekben festi. Innen: *víg dal, szomorú dal, bordal, szerelmi dal, népdal, huszárdal, hadi dal.* A dal inkább világi, s egyszerübb érzelmek tolmácsa; az egyházi tárgyu, vagy mély érzelmü, fenséges lantos versezeteket pedig, ha szinte éneklésre szánvák, *énekek*-nek hivják. 2) Jelenti azon hangszerkezetet, azaz dallamot (melodiát), mely szerént a dalköltemény énekelni lehet.

Bár azok is, kikkel földrázó harczokat üztünk,
Hallhatnák azok is dalomat diadalmas Ügekröl.
(Vörösm.)

Majd elfújja az ebek dalát. (Km.)
De ha szölögerezd levét
Iszom, engem dalra hevít.
(Horv. E.)

Rokonnak tekinthetők vele a német *Dohle*, némely szójárásokban: *Dahle*, továbbá *Schall*, mongol *dohla, dunlachu*, mandsúr *talhoun* [fecsegő], *talhitame* [fecsegni], *tolome* [számlálni] stb. szinte rokonokul tekinthetjük a latin *laudo*, német *Laut* szókat is stb.

—DAL, (3), nyilt *a*-val, vékonyhangon —DEL, nyilt *e*-vel öszvetett igeképző, mely ön- és átható igékből hasonló gyakorlatosokat képez, mint: *vagdal* (vág-dal), *szab-dal, jár-dal, lép-del, tép-del, él-del, nyög-del, tör-del.* Két alkatrészből áll, ú. m. *d*-ből, mely am. a gyakorlatos *od ed öd*, (péld. a *tapod, csapod, lököd, pököd* igékben), és a szintén gyakorlatot jelentő *al el*-ből, tehát elemeire osztva = *od-al, ed-el, öd-el*, kettözött gyakorlást fejez ki. E tekintetben egyezik vele: *dos, dés, dös* = *od-os, ed-es, öd-ös*, péld. *csap-dos* = *csap-od-os, kap-dos* = *kap-od-os, lép-dés* = *lép-ed-es, tép-dés* = *tép-ed-es, nyög-dös* = *nyög-öd-ös, pök-dös* = *pök-öd-ös, lök-dös* = *lök-öd-ös.* stb.

Származékai a) *dalgat delget*, elemezve: *od-al-og-at, ed-el-eg-et*, pl. *vag-dalgat, lép-delget*, b) *dalkodik* v. *dalkozik*, pl. *vagdalkodik* v. *vagdalkozik, rugdalkodik* v. *rugdalkozik*, melyekben a gyakoriság fogalmán kivül a cselekvési visszahatásnak fogalma is rejlik, c) *dalódik* v. *dalózik*, v. *d* nyomatékkal *dalódzik*, mint: *rugdalódik, rugdalózik, rugdalódzik, vagdalódik, vagdalózik, vagdalódzik.*

DÁL, falu Erdélyben, Doboka megyében; helyr. *Dál-on, —ra, —ról.*

DALÁR, (dal-ár) fn. tt. *dalár-t*. Újabb kori alkotásu szó, am. dalos, daloló, dalokat énekló, dalnok.

DALÁRDA, (dal-ár-da) fn. tt. *dalárdát*. Dalárok egyesülete, társulata, kiknek fő czéljok dalok betanulásával foglalkodni, s azok eléneklésével maguknak és másoknak mulatságot, kedvtöltést szerezni.

DALEVEZŐ, (dal-evező) ösz. fn. Evező lapát a ladikokon, és dereglyéken, melyet gúzsba akasztanak.

Valószinüen eredetileg *oldalevező* volt, mert a *dalgúzs* máskép: *oldalgúzs*. V. ö. DALGÚZS.

DALGÚZS, (dal-gúzs) ösz. fn. Kötélből vagy vesszőből csinált gúzs a ladikok, dereglyék oldalain, melybe az evező lapátot húzzák. Némelyek szerint am *tolgúzs*, mások szerént ismét *oldalgúzs*.

DALGYŰJTEMÉNY, (dal-gyűjtemény) ösz. fn. Különféle tárgyu, leginkább a nép között elterjedt dalok, kéziratban öszveszedve vagy kinyomtatva.

DALI, (dal-i) am. deli, L. ezt.

DALIA, (am. a felhangu: *deli*) fn. tt. *daliát*. Jelent általán hőst, leventét, vitézt, különösen olyat, kinek dali vagy deli termete van. Régi szó, s menynyivel jelentösebb mint az újabb időben alakult: *lovag*.

„Halljátok szavamat daliák és harczi vezérek."
Vörösmarty.

„S minő nyalka az ármányos fia,
Beh válnék belőle szép dalia!"
Czuczor.

Megjegyzendő, hogy a német *Held* (régi svédül *haelad*), ha megfordíttatik = *dleh, deleh* szinte öszveüt a magyar *deli* vagy *dalia* szóval. Minden nyelvész tudja, hogy ily megfordítások ugyanazon nyelvben is sokszor megtörténnek.

DALIÁS, (1), (dal-i-a-as) mn. tt. *daliás-t* vagy —*at*, tb. *ak*. Vitézies, lovagias, hősies. *Daliás termet, daliás öltözet, daliás tartás.*

DALIÁS, (2), (l. fönebb) fn. tt. *daliás-t*, tb. —*ok*. Régen annyit tett, mint: dzsidás, dárdás, azaz fegyveres katona, vitéz.

DÁLIBÓ, fn. tt. *dálibó-t*, tb. —*k*. Így nevezik Vágmellékén a zajos falusi mulatságot, az énekkel, zenével, tánczczal, eszem-iszommal járó lakomát. Másutt: *dáridó*. Lásd ezt.

DÁLIDO, l. DÁLIBÓ.

DALJÁTÉK, (dal-játék) ösz. fn. Szinmű, melynek lényegét zene és ének teszi, s főczélja nem anynyira cselekvényt, mint érzelmeket eléadni. (Opera). Van *komoly, víg, bohókás* és *vegyes* daljáték. *Daljáték szövege, zenéje.*

DALKÖLTŐ, (dal-költő) ösz. fn. Költő, ki dalmüveket ír, szerez.

DALKÖNYV, (dal-könyv) ösz. fn. Könyv, mely. vagy ugyanazon költő dalait, vagy különféle szerzöktöl eredett dalok gyüjteményét foglalja magában

DALL, (1), tájejtéssel am. a szokottabb és helyesebb *dal*, főnév.

DALL, (2), (dal-l, azaz dal-ol) önh. és áth. m. *dall-ott*, htn. —*ani*. Dallani mondatik tulajdonkép, aki valamely dalt zeneileg elhangoztat, elénekel; de mondatik a költőkről is.

— „dallok dalt, hajh de szomorgót."
Czuczor.

— „kitudja, hát ő nem jön-é el!
Hátha eljő — s dalland"
Arany.

DALLA, (dal-ol-a) fn. tt. *dallát*. Egyszerű kis dalocska a maga nemében. (Canzone).

DALLÁB, (dal-láb) ösz. fn. A dalalkotó verssornak egy-egy szaka. V. ö. VERSLÁB.

DALLAM, (dall-am) fn. tt. *dallam-ot*. Valamely dalnak zenei folyama vagy menete (Melodia). Új alkatú szó.

DALLAMOS, (dall-am-os) mn. tt. *dallamos-t*, vagy —*at*, tb. —*ak*. Dallammal biró, ékesített, dallamdús.

— „kinek az istenség
Nyújtá dallamos ajk s honi hárfa kincsét."
Arany.

DALLÁS, (dall-ás) fn. tt. *dallás-t*, tb. —*ok*. Valamely dalnak zenei lejtéssel elhangoztatása.

DALLAZ, (dall-az) önh. m. *dallaz-tam*, —*tál*, —*ott*. Hajósok nyelvén am. gúzsba vetett evezőlapáttal evez. V. ö. DALGÚZS.

DALLEVEZŐ, DALLGÚZS, l. DALEVEZŐ, DALGÚZS.

DALLÓ, (dall-ó) fn. tt. *dalló-t*. Személy, ki dalokat hangoztat. *A bor meghajtja a dallót.* (Km.)

DALLOS, (dall-os) fn. és mn. l. DALOS.

DÁLLYA, MAGYAR—, OLÁH—, SZÁSZ—, falvak Erdélyben; helyr. *Dállyá-n*, —*ra*, —*ról*.

DALM v. DALMA, (dal-ma azaz tele-mi) elvont vagy kiavult törzsök, innen: *dalmahodik*, *dalmos*, *dalmány*, v. *dolmány*. Jelenti az emberi testnek *tele* részét, derekát. V. ö. DALMAHODIK.

Rokon vele a vékonyhangu *tel*, *teli*, *teljes*, továbbá azon *der*, melyből *derék* származott, eredetileg *darék*, honnan *derekam* am. *darékom*, *derekas* am. *darékos*.

DALMAD, falu Hont megyében, és puszta Tolna megyében; helyr. *Dalmad-on*, —*ra*, —*ról*.

DALMAHODIK, (dal-ma-hod-ik) k. m. *dalmahod-tam*, —*tál*, —*ott*. Szatmár vidékén am. teste, dereka vastagodik, telik, testesedik.

DALMÁNY, l. DOLMÁNY.

DALMÁR, falu Erdélyben Belső-Szolnok megyében; helyr. *Dalmár-on*, —*ra*, —*ról*.

DALMÁT, fn. és mn. tt. *dalmát-ot*. L. DALMATA.

DALMATA, fn. tt. *dalmatá-t*. Dalmatország lakosa.

DALMÁTORSZÁG, (dalmát-ország) ösz. fn. Az ausztriai birodalomban levő királyság négy kerülettel, az ádriai tenger partján.

DALMÁTUL, (dalmát-ul) ih. Dalmát nyelven. *Dalmátul beszélni*, *érteni*, *írni*.

DALMOS, (dal-m-os) mn. tt. *dalmos-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Vastag, testes, teljes derekú. *Dalmos legény.*

DALMŰ, (dalmű) ösz. fn. Általán, dalköltemény, különösen, daljáték. (Opera).

DALMŰHÁZ, (dal-mű-ház) ösz. fn. Szinház, melyben különösen dalműveket, daljátékokat adnak elé; operaház.

DALNOK, (dal-nok) fn. tt. *dalnok-ot*. 1) Énekes, éneklő; *kardalnok*. 2) Nemesebb értelemben vett dalénekes, ki költői s zenészi ihletéssel bír. Ilyenek voltak a daliáskor lantosai, a troubadourok. 3) Dalköltő.

DÁLNOK, Székely falu Erdélyben; helyr. *Dálnok-on*, —*ra*, —*ról*.

DALOL, (dal-ol) önh. és áth. m. *dalol-t*. lásd DALL.

DALOLÁS, (dal-ol-ás) fn. tt. *dalolás-t*, tb. —*ok*. l. DALLÁS.

DALOS, (1), (dal-os) mn. tt. *dalos-t*, vagy —*at*, tb. —*ak*. 1) Dalokat tartalmazó. *Dalos könyv*, milyenek pl. a Himfy szerelmei. 2) Ki örömest dalol. *Dalos leányok*, *legények*. *Jó füttyös, dalos fiú.*

DALOS, (2), (l. föntebb) fn. tt. *dalos-t*, tb. —*ok*. Énekes, dalló személy; máskép: *dallos* és *dalnok*.

DALSZÍNHÁZ, (dal-szín-ház) ösz. fn. l. DALMŰHÁZ.

DALSZINÉSZ, (dal-szinész) ösz. fn. Zenébe s éneklésbe avatott szinész, ki dalművekben lép fel, operaénekes.

DALSZÓ, (dal-szó) ösz. fn. Szó, vagy hang. mely zenére alkalmas, vagy mely a zene mellett énekeltetik. Máskép: *énekszó*.

DALSZŰZ, (dal-szűz) ösz. fn. A dalköltészet músája, különösen: Polyhymnia.

DALTÁNCZ, (dal-táncz) ösz. fn. Táncz, mely dallal van párosulva, pl. némely lengyel tánczok. A magyar köznépnél is van ily táncznak némi nyoma.

DÁLYA, lásd DÁLLYA.

DÁLYÓ, KIS—, NAGY—, puszták Nógrád megyében; helyr. *Dályó-n*, —*ra*, —*ról*.

DÁLYOGH, falu Baranya megyében; helyr. *Dályogh-on*, —*ra*, —*ról*.

DAM, elvont gyöke *damasz* szónak. Rokonai: *dom*, *döm*, melyekből, *domb*, *domboru*, *döme*, *dömöczkös*, *dömsödi* származtak. Eredeti jelentésök: dudorodás, puffadás.

DÁM, a latin *dama* szóból eredett, mely csak némely öszvetételekben használtatik: *dámünő*, *dámvad*. A hellen δαμάζω után eredetileg am. szelid.

DÁMA, fn. tt. *dámát*. A francziáktól kölcsönzött szó, spanyolul *dama*, németül *Dame*, szanszkritul *dam*, am. nő, feleség. Jelent úri asszonyt, úrhöl-

gyet, delnőt. Egyébiránt a tiszta társalgási nyelvben és irásban közdivatúvá lett helyette a *hölgy*, s újabban *delnö*. Néhutt a köznép gúnyosan a kicsapongó gyanús nőszemélyeket nevezi dámáknak.

DAMAK, falu Borsod megyében; hely. *Damak-on, —ra, —ról.*

DAMÁSD, GARAN—, IPOLY—, faluk Bars és Honth megyékben; helyr. *Damásd-on, —ra, —ról.*

DAMASZ, (1), (dam-asz) fn. tt. *damasz-t*, tb. *—ok.* 1) Nagy fajtáju sertés, máskép: *domosz.* 2) Selyem-, gyapju- vagy vászonszövet, kidomborodó alakokkal, és sima fonákszinnel. Idegen származásu.

DAMASZ, (2), (l. föntebb) mn. tt. Damasz nevü szövetből való. *Damaszruha, damasz abroszok. Damasz kelmék.*

DAMASZK, l. DÖMÖCZK.

DAMASZMUNKA, (damasz-munka) ösz. fn. Oly szövet, mely damasz formára van készítve. V. ö. DAMASZ.

DAMASZMŰ, (damasz-mű) ösz. fn. l. DAMASZMUNKA.

DAMASZOL, (damasz-ol) áth. m. *damaszol-t.* Valamely kelmébe, szövetbe damaszféle kidomborodó alakokat sző. *Abroszokat damaszolni.*

DAMASZOLT, (dam-asz ol-t) mn. tt. *damaszolt-at.* Ami közben-közben vagy egy részében damasz formára van szöve. *Damaszolt abrosz, damaszolt szélü ágyterítő, damaszolt párnahéj.*

DAMASZSZÖVŐ, (damasz-szövö) ösz. fn. lásd DAMASZTAKÁCS.

DAMASZTAKÁCS, (damasz-takács) ösz. fn. Mütakács, kidomborodó képekkel, alakokkal ékesített szöveteket készítő.

DAMASZTAPÍR, (damasz-tapír) ösz. fn. Déli Amerikában honos állat, melyet *vizi disznó*-nak, vagy *vadtehén*-nek is hívnak. V. ö. DAMASZ, 1).

DÁMBAK, (dám-bak) ösz. fn. A dámvad nevü állatok híme. V. ö. DÁMVAD.

DÁMGÍM, (dám-gím) ösz. fn. A közönséges szarvasnál kisebb faju vörösvad.

DAMIÁN, férfi kn. l. DÖMÉNY.

DÁMKŐ, (dám- v. dáma-kö) ösz. fn. Kö vagy koczka a dáma nevü játékban, azaz ostáblán.

DAMÓCZ, falu Zemplén megyében; helyr. *Damócz-ra, —ról, —on.*

DAMONYA, falu Sopron megyében; helyr. *Damonyá-n, —ra, —ról.*

DAMOS, falu Erdélyben, Kolos megyében; helyr. *Damos-on, —ra, —ról.*

DÁMOS, falu Bihar megyében, helyr. *Dámos-ra, —ról, —on.*

DÁMÜNŐ, (dám-ünö) ösz. fn. Nöstény dámvad.

DÁMVAD, (dám-vad) ösz. fn. Vad neme, mintegy közép fajta a szarvas és öz között, lapátforma széles agancscsal.

DAN, hangutánzó elvont gyök. Származékai: *dana, danol.* Rokonok vele *don, dön, csön, zen* elvont gyökök a *dong, döng, csöng, zeng* származékokban, úgy a *dal* gyökszó is.

DÁN, (1), férfi kn. A Dániel szónak kurtított mása.

DÁN, (2), fn. tt. *dán-t*, tb. *—ok.* Dánia lakosa. Mint melléknév is használtatik. *Dán hajók. Dán gyarmatok.*

DANA, (dan-a) fn. tt. *danát.* 1) Alsóbb rendü köznépdal. Néhutt csintalan, pajkos, korhely, fajtalan éneklést jelent. A danák készítésére nagy hajlammal bír a magyar köznép. 2) Szalában rosz szellemet is jelent, melyre az átkozódók szoktak hivatkozni. *Dana (manó) verje meg.*

DANCS, (dan-cs) fn. és mn. tt. *dancs-ot.* Erdélyben divatos szó, am. szenny, mocsok, szurtosság.

DANCSHÁZA, falu Bihar megyében; helyr. *Dancsházá-n, —ra, —ról.*

DANCSOS, (dan-cs-os) mn. tt. *dancsos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Szennyes, mocskos, tisztátalan, szurtos.

DANCSOSAN, (dan-cs-os-an) ih. Szennyesen, mocskosan, tisztátalanul.

DANCSOSSÁG, (dan-cs-os-ság) fn. tt. *dancsosság-ot.* Mocskos, szennyes, szurtos, tisztátalan tulajdonság vagy állapot.

DANCZIAGYÖKÉR, (danczia-gyökér) ösz. fn. A tarnicsok neméhez tartozó, sárga tarnics növényfaj gyökere, mely igen keserü ízü, s egyszersmind gyógyerővel biró. L. TARNICS.

DANCZKA, fn. tt. *Danczkát.* Danczig, város nyugoti Poroszországban.

DANDÁR, (1), (don-d-ár azaz dongár, dongó) fn. tt. *dandár-t*, tb. *—ok.* Hegyaljai tájszó, mely nagyobb fajú, erős dongásu darázst jelent.

DANDÁR, (2), fn. tt. *dandár-t*, tb. *—ok.* 1) Általán hadi csapat, zászlóalj, valamely merényletre különösen vállalkozó vitézsereg.

„Már nem csődíti Sajónak
Zúgó habjaihoz pártos dandárait öszve.“

Aradi gyülés.

2) Az újabb hadi nyelven a hadseregnek oly osztálya, mely több zászlóaljból söt ezredből állhat. (Brigade).

Valószinüleg a franczia *étendard*, német *Standarte*, olasz *stendardo* után módosított szó.

DANDÁRNOK, (dandár-nok) fn. tt. *dandárnok-ot.* Újabb hadi nyelven vezér, ki dandárt vezényel.

DANDÁRSEGÉD, (dandár-segéd) ösz. fn. Segédtiszt a dandárnok oldala mellett.

DÁNFALVA, helység Kővár vidékében, és Erdélyben Csík székben; helyr. *Dánfalvá-n, —ra, —ról.*

DÁNFOK, CSATÁR—, puszta Békés megyében; helyr. *Csatár-Dánfok-on, —ra, —ról.*

DANI, férfi kn. tt. *Dani-t*, tb. *—k.* A Dániel névnek kurtítva kicsinyített, s bizodalmas hangu változtatása. Olyan mint: *Jani, Feri, Gyuri*, s több más.

DÁNIA, fn. tt. *Dániá-t.* Ország és királyság Európa éjszaki részén, melynek fővárosa Koppenhága.

DÁNIEL, férfi kn. tt. *Dániel-t,* tb. *—ék.* Héber eredetű, jelentése: isteni, vagyis igaz ítélő biró.

DANK, falu Erdélyben, Kolos megyében; helyr. *Dank-on, —ra, —ról.*

DANKÓ, Dániel keresztnév módosítása némely szójárásban.

DANKÓCZ, falu Vas megyében; helyr. *Dankócz-on, —ra, —ról.*

DANOL, (dan-ol) ön. és áth. lásd: DALOL, DALL.

DÁNOM, (dán- vagy dan-om). Csak a *dínom* szóval ikerítve használtatik. lásd: DÍNOMDÁNOM.

DÁNOS, erdélyi falu neve Segesvár székben; helyr. *Dános-ra —ról, —on.*

DÁNPATAKA, falu Erdélyben, Belső-Szolnok megyében; helyr. *Dánpataká-n, —ra, —ról.*

DÁNPEHELY, (dán-pehely) ösz. fn. A grönlandi és izlandi vadludak fínom pelyhe.

DÁNUL, (dán-ul) ih. Dán nyelven. *Dánul beszélni, írni.*

DÁNY, falu Pest megyében; helyr. *Dány-on, —ra, —ról.*

DANYÁD, falu Szathmár megyében; helyr. *Danyád-on, —ra, —ról.*

DANYÁN, SZÁSZ—, erdélyi falu; helyr. *Danyád-ba, —ban, —ból.*

DANYI, l. DANI.

DÁNY-SZENT-MIKLÓS, ALSÓ—, FELSŐ—, puszták Pest megyében; helyr. *Dány-Szent-Miklós-on, —ra, —ról.*

DAR, hangutánzó elvont gyöke *daru, darázs* szóknak. Rokonai *dor, dur, dör,* szintén hangutánzók. Ugyanezen jelentés rejlik a törésre, zúzásra, morzsolásra vonatkozó *dara, darab, darancs* szókban. Rokona: *tör, tar,* szanszkrit *dar, dár* és *tarh,* latin *terit* stb.

DARA,(1), (dar-a) fn. tt. *darát.* 1) Apró szemecskékre, golyócskákra őrlött gabona. *Búza dara, árpa dara.* A törökbúzának tulajdonkép *derczéje* van. *Darát* v. *darára őrleni.* 2) Átv. ért. kis szemecskékre összefagyott hó, mely kivált tavaszi napokban szokott esni. *Esővel vegyes dara. Dara esik.*

Törökül *dari* am. köles (Hirse).

DARA, (2), falu Zemplén megyében; helyr. *Dará-n, —ra, —ról.* L. DARAH.

DARAB, (dar-ab = dar-av = dar-ov = dar-ó) fn. tt. *darab-ot.* 1) Töredék, rész, hasáb. *Darab kenyér, darab sajt, darab hús. Sok darab kenyeret kíván egy esztendő.* (Km.) *Darab fa. Sok darab fa kivántatik egy szekércsináláshoz.* (Km.) *Kis darab, nagy darab. Darabokra szelni, metélni, hasogatni, vágni, törni valamit. Darabról darabra megvizsgálni. Egy vagy több darabban adni ki a részt.* 2) Jelent kiterjedést, messzeséget. *Jó darabföldet bejártam. Egy mérföld és egy darab.* 3) Jelent időt, időfolytatást. *Még egy darabig nálatok maradok. Darab ideig.* 4) Képes kifejezésben *diribdarab* jelent holmi szedett-vedett részeket, rongyokat, czókmókot. *Diribdarab ruha, diribdarab kenyér.* 5) A nagyobbféle árukból jelent egy-egy önálló öszveget. *Hogy kel darabja a disznónak? Nem rőf számra, hanem darabjával vásárlani a posztót, vásznat.* Régiesen *dereb* is. Ikeritve *dirib-darab.*

Egyezik vele a perzsa *durv-dan* (arat, ort), a szláv *drob, drobni,* (darabolt, apró).

DARABANT, fn. tt. *darabant-ot.* 1) Kísérő fegyveres szolga, milyenek a régi hadi rendszerben voltanak. 2) Megyei vagy városi hajdu, összehúzva: *drabant.* 3) Átv. ért. a bujdosócsillagok pályaterén járó, s hozzájok szorosan tartozó kisebb bujdosók, pl. a hold a földnek darabantja.

Németül *Trabant,* több szláv nyelvekben *drabant,* olaszul *trabante* stb. Némelyek a perzsa *derbán* [ajtónálló], mások szinte a perzsa *satrapa,* mások ismét a hellén *θεράποντες* szóktól származtatják. Adelung közvetlenül az olaszból eredettnek hiszi, de az olaszt ismét a német *traben*-től származtatja.

DARABCSA, (dar-ab-csa) fn. tt. *darabcsát.* Kis darab, kis rész, kis töredék. *Egy darabcsa tömjény, ha tűzre tétetik, az egész házat betölti füstivel.* (Pázmán).

DARABKA, (dar-ab-ka) fn. l. DARABCSA.

DARABKÁNKÉNT, (dar-ab-ka-an-ként) ih. Kis darabokban, töredékecskékben, részecskékben. *Darabkánként elrágdosni, elmetélgetni, eltördelni, elhányni, szórni valamit.*

DARABOCSKA, (dar-ab-ocs-ka) kics. fn. lásd: DARABCSA.

DARABOKRA, (dar-ab-ok-ra) ih. Felosztó értelemmel bir, pl. *Darabokra tépni, szakgatni a ruhát; darabokra tördelni az üvegtáblát, darabokra aprítani a húst.*

DARABOL, (dar-ab-ol) áth. m. *darabol-t.* 1) Valamit darabokra tör, metél, hasogat, vagdal, szakgat, tép stb. V. ö. DARAB. *Fát, kenyeret, sajtot darabolni. Feldarabolni több örökös között valamely nemes jószágot, telket, pusztát. Eldarabolni a tövéről levágott fát. Öszvedarabolni bosszúból a megölt ellenség testét.* 2) Valamit nem tökéletesen és egészen, hanem féligmeddig, csak részben hajt végre. *Csak úgy nagyjából darabolja a munkát.*

DARABOLÁS, (dar-ab-ol-ás) fn. tt. *darabolás-t,* tb. *—ok.* Valamely egésznek több részekre, darabokra osztása, szakgatása, vágása, metszése stb. *Eldarabolás, öszvedarabolás, feldarabolás, szétdarabolás. A gyakori eldarabolás által némely nemes telkek igen kicsinyekké lettek.*

DARABOLATLAN, (dar-ab-ol-at-lan) mn. tt. *darabolatlan-t,* tb. *—ok.* Ami ép állapotában meg van, ami darabokra, részekre szakgatva, törve, hasogatva stb. nincsen. *Darabolatlan ősi telek; darabolatlan kenyér; darabolatlan faderék.* Mint ih. am. darabolatlanul.

DARABOLATLANUL, (dar-ab-ol-atlan-ul) ih. Anélkül, hogy darabokra volna osztva, szelve, vágva,

hasítva, ép, egész állapotban stb. *Darabolatlanul hevertetni az erdőn ledöntött fát.*

DARABOLHATATLAN, lásd : DARABOLHATLAN.

DARABOLHATLAN, (dar-ab-ol-hat-lan) mn. tt. *darabolhatlan-t*, tb. *—ok.* Amit darabokra osztani, vágni, hasítani stb. nem lehet, vagy nem szabad. *El-* vagy *földarabolhatlan.*

DARABOLÓ, (1), (dar-ab-ol-ó) fn. tt. *daraboló-t.* Személy, ki valamit darabokra oszt, vág, szel, hasít stb.

DARABOLÓ, (2), (l. fönebb) mn. Darabokra osztó, vágó, hasító (eszköz). *Daraboló kés, bárd.*

DARABONKÉNT, (dar-ab-on-ként) ih. Darabról darabra, egyik darabot a másik után véve; egy-egy darabban, vagy darabjával. *Darabonként rakni fel a fát a szekérre; darabonként megszemlélni a csordabeli marhát; darabonként, nem rőf számra, árulni a szöveteket.* V. ö. DARAB.

DARABOS, (dar-ab-os) mn. tt. *darabos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Aminek darabjai vannak, ami darabokra van osztva. De ezen értelemben ritkábban használtatik. 2) Ami nem síma, nem egyenes, hanem rögös, göcsörtös, buczkás, hegyvölgyes. *Darabos út, darabos vidék, darabos határ. Darabos* (azaz kereszt-) *zabola. És a horgasok egyenesekké lesznek, és a darabosok síma utakká.* (Lukács III. 5. Káldi Sz.) 3) Mátyusföldön : ripacsos, himlőhelyes, kinek arczát a himlő nagyon elrutította. 4) Átv. ért. simítatlan, nem finomított, durva. *Darabos erkölcsü ember.* Ez értelemben hasonló hozzá a német *derb.* 5) Az irásmódra átvéve : szakgatott, nem folyékony, nehéz menetelü. *Darabos verseezet, darabos beszéd.*

DARABOSAN, (dar-ab-os-an) ih. 1) Szakgatva, nem folytonosan, nem simán. *Darabosan írni, beszélni.* 2) Durván, faragatlanul. *Darabosan válaszolni.*

DARABOSHEGY, puszta Vas megyében; helyr. *Daraboshegy-en, —re, —ről.*

DARABOSÍT, (dar-ab-os-ít) áth. m. *darabosított*, par. *—s*, htn. *—ni* vagy *—ani.* Darabossá, illetőleg durvává, rögössé tesz.

DARABOSKODIK, (dar-ab-os-kod-ik) k. m. *daraboskod-tam, —tál, —ott.* Durván, gorombáúl, nyersen, faragatlanul viseli magát, tetteiben vagy beszédében. *Némely szónok nem képes vitatni valamit, anélkül, hogy ne daraboskodnék.*

DARABOSSÁG, (dar-ab-os-ság) fn. tt. *darabosság-ot.* Durvaság, nyerseség, faragatlanság. Az irásmódra alkalmazva : szakgatott, simítatlan modor.

DARABRA, (dar-ab-ra) ih. l. DARABOKRA. Ikerítve : *diribre darabra, diribről darabra*, kisebb, nagyobb darabokra.

DARACZUKOR, (dara-czukor) ösz. fn. 1) Daraformára készített czukor, milyet pl. a hasonszenvi orvosok használnak. 2) czukorgyárakban főtt, s dara alakban összeállott finomítatlan czukoranyag.

DARADAG, (dara-dag) ösz. fn. Kóros daganat a testen, melyben daraformáju genyedés képződik. (Ätcroma).

DARAESŐ, (dara-eső) ösz. fn. Daraalakba összegömbölyödött hóeső, igen apró jégeső. L. DARA, 1).

DARAÉRCZ, (dara-ércz) ösz. fn. Darához hasonló apró részekre zúzott ércz.

DARAGOMBÓCZ, (dara-gombócz) ösz. fn. Darából gyúrt és főzött gombóczféle eledel. *Húsleves daragombóczczal. Vöröshajmás daragombócz.*

DARAGYÖNGY, (dara-gyöngy) ösz. fn. Darához hasonló parányi gyöngyszemek, különféle hímzésekre, ékességekre, stb. valók.

DARAH, falu Szathmár megyében; helyr. ha a *h* nem henyebetű, *Darah-on, —ra, —ról*, különben *Daráh-n, —ra, —ról.*

DARAJÉG, (dara-jég) ösz. fn. Apró, daraszem nagyságu jégeső.

DARAKÁSA, (dara-kása) ösz. fn. Darából vízben vagy tejben főzött kásaeledel.

DARAKERESKÉDŐ, (dara-kereskédő) ösz. fn. Személy, ki darával kereskedést üz.

DARÁL, (dar-a-al) áth. m. *darál-t.* 1) Darát őröl. *Daráló malom. Daráló személy.*

„Nincsen itthonn
Néném asszony,
Darálni van
A faluban.“ (Kisf. K.)

2) Átv. ért. sokat locsog, fecseg, folyvást jár a szája, mint a daráló kő, mely különösen zörög, és zökög. *Szapora malom sokat darál.* (Km.) *Mindent össze vissza darál. Ne daráljatok.*

DARÁLÁS, (dar-a-al-ás) fn. tt. *darálás-t*, tb. *—ok.* Daraőrlés. Locsogás fecsegés, trécselés.

DARALISZT, (dara-liszt) ösz. fn. Darabos, nem finomra őrlött liszt, milyen különösen a kukoriczadercze.

DARÁLÓ, (dar-a-al-ó) fn. és mn. tt. *daráló-t.* 1) Malom, vagy malomkő, mely különösen úgy van vágva, hogy darát csináljon. 2) Daráló személy. 3) Locsogó fecsegő.

DARÁLT, (dar-a-al-t) mn. tt. *darált-at.* Ami darára, vagyis gorombára van őrölve. *Darált árpát adni a sertéseknek.*

DARÁLTAT, (dar-a-al-tat) áth. m. *daráltat-tam, —tál, —ott*, par. *daráltass.* Darára őröltet, azaz a gabonát nem lisztté zúzatja, hanem csak darára töreti. *Árpát, kukoriczát daráltatni.*

DARAMALOM, (dara-malom) ösz. fn. Malom, melynek kövei úgy vannak vágva vagy öszveállítva, hogy csupán darát lehet őrleni velök.

DARAMOSLÉK, (dara-moslék) ösz. fn. Darával, különösen árpadarával kevert, készített moslék, a hízó disznók vagy göbölyök táplálására.

DARANCS, (dar-ancs) fn. tt. *darancs-ot.* Földcsoport, göröngy, rög, darabosan, mintegy daraformára föltörött föld.

DARANCSOS, (dar-ancs-os) mn. tt. *darancsos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. Göröngyös, rögös, darabos. *Darancsos marhajárás. Darancsos ugar.*

DARÁNY, (1), (dar-ány) fn. tt. *darány-t*, tb. *—ok*. Némely növényeknek darához hasonló apró szemei, pl. a kölesé, cziroké, stb.

DARÁNY, (2), falu és puszta Somogy megyében; helyr. *Darány-on, —ra, —ról.*

DARAPÉP, (dara-pép) ösz. fn. Pép, vagy kása, darából főzve.

DARAROSTA, (dara-rosta) ösz. fn. Sűrű rosta, daratisztításra való.

DARÁS, (dar-a-as) mn. tt. *darás-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Tulajdon ért. darával kevert, darával készített. *Darás liszt. Darás metélt. Darás rétes. Darás táska.* 2) Átv. ami darához hasonló apró részecskékből áll. *Darás só. Darás érez a hutákban. Darás hó, jég, eső.*

DARASZELELŐ, (dara-szelelő) ösz. fn. Szélrosta, melyben a darát a keméttől megtisztogatják.

DARASZITA, (dara-szita) ösz. fn. Darát tisztítani való különös szita. V. ö. SZITA.

DARASZLÓ, l. DOROSZLÓ.

DARASZOL, l. DOROSZOL.

DARATÁSKA, (dara-táska) ösz. fn. Darával töltött, béllelt táskaféle tésztás étek. Szokottabban: *darás táska.*

DARATIPPAN, (dara-tippan) ösz. fn. Növényfaj a tippanok neméből, melynek kalászában apró dara vagy kölesforma magok vannak.

DARAVIRÁG, (dara-virág) ösz. fn. Növénynem a négy főbbhímesek seregéből és táskások rendéből; táskája tojásdad hosszu, lapított, ép végü, élén nyiló; kopácsi laposkák, bibéje száratlan. (Draba). Fajai: *kövér, dér-, köd-, csillagos, mükörcs-, éklevelü, kövi* d.

DARÁZIK, (dar-a-az-ik) k. m. *daráz-tam, —tál, —ott.* Mondjuk esőről, midőn daraalakban vagy darával keverve húll. Személytelen ige, mint: *esik* (pluit) *havazik* (ningit).

DARÁZS, (1), (dar-ázs, rokon vele a török *ari*) fn. tt. *darázs-t*, tb. *—ok*. A méhhez hasonló rovar, vagy bogár, melytől főleg abban különbözik, hogy felette karcsu dereka van, azaz első és hátulsó részét igen vékony fonal tartja össze. Innen: *darázsdereku leány* azaz karcsu dereku. *A darázst ne szurkáld*, vagy: *Darázst ne szurkálj.* Km. *Vén darázs* (azaz vén szerelmes) *legalább megdongja.* Km. *Mérges mint a darázs. Sok darázs a legfutóbb paripát is megöli.* (Km). *Hogy a darázs csipjen meg. Meglepték, mint darázsok a dögöt.* (Km). Fajai: *csinger darázs, rostás darázs, gyilkos darázs, kecskedarázs.* Legnagyobb faj a *lódarázs.*

Nevét rezegve dongó hangjától kapta. V. ö. DAR, gyök.

DARÁZS, (2), falvak Baranya és Nyitra megyékben; helyr. *Darázs-on, —ra, —ról.*

DARÁZSBOLY, (darázs-boly) ösz. fn. Földben lakó darázsok tanyája, túrás, kidomborodott halmocska alakjában. Olyanforma, mint a hangyaboly. V. ö. BOLY.

DARÁZSFÉSZEK, (darázs-fészek) ösz. fn. Fészek, melyet a darázsok odvas fákban, partok oldalain vagy a földben, különösen réteken ütnek. *Nem jó a darázsfészket piszkálni.* (Km). *Darázsfészekbe nyúlt*, azaz mérges, könnyen felförmedő emberrel vagy emberekkel kötött ki. *Kipörkölni a darázsfészket.* Átv. ért. öszveillesztett forgácsfánk idomú tésztadarabok, szilvaízzel vagy apró szőlővel töltve.

DARÁZSI, falu Hont megyében; helyr. *Darázsi-ba, —ban, —ból.*

DARÁZSKŐ, (darázs-kő) ösz. fn. Nagyobbára mészrészekből álló kő, mely a vízben felolvadván sajátságos likacsos alakban tünik elő, mint a darázsfészek sejtjei. (Pumex).

DARÁZSLÉGY, (darázs-légy) ösz. fn. Darázsalaku, azaz hosszukás testü, karcsu dereku mezei légy.

DARÁZSMÉZ, (darázs-méz) ösz. fn. Méz, melyet darázsok gyüjtenek.

DÁRDA, (1), fn. tt. *dárdát.* Tulajdonkép hadi fegyver, mely hosszu nyélbe ütött éles tőrből áll, melyet régen gyalogok és lovasok használtak. Rokon értelmüek vele: *kép, dsida, szucsa, lándsa, kopja, gerely.*

A szerelem dárdája
Szívemet általjárja (Népd.)

Hotsza (hozdsza) *asszony a gyermeket, ne neked a dárda.* (Kis Viczai 485. l.) *Dárdával nekirohanni valakinek. Dárdára szúrni az ellenség fejét. Lovagdárda, éjjeli örök dárdája, vadászdárda.*

Egyezik vele az olasz *dardo*, és franczia *dard*. Megvan némely szláv nyelvekben is. Egyébiránt a magyar nyelvből is elemezhető, t. i. vagy = vékony hangon *tőrde*, azaz, tőrhegyü fegyver, vagy a szintén hegyes eszközt jelentő *ár* (árr) gyöktől *d* előtéttel: *dár, dárda*, mint *őr* gyökből lett *dőr, dőre.* V. ö. BÁRD. NYÁRS.

DÁRDA, (2), mváros, KIS—, falu Baranya megyében; helyr. *Dárdá-n, —ra, —ról.*

DÁRDABÁRD, (dárda-bárd) ösz. fn. Régies fegyver, bárd alaku széles pengével, és dárdaforma tőrrel, melylyel vágni és szúrni lehet. (Hellebarde). Most már csak az éji őrök használják néhutt.

DÁRDAHÉGY, (dárda-hégy) ösz. fn. A dárda nevü fegyvernek éles vége. *Dárdahégyre venni az ellenséget.*

DÁRDAHORDOZÓ, (dárda-hordozó) ösz. fn. Hadi szolga, ki a régi daliás korban ura után annak dárdáját hordozá.

DÁRDAJÁTÉK, (dárda-játék) ösz. fn. Régi daliás hadijáték, melyben a vívók egymást dárdával legyőzni, s a nyeregből kivetni törekedtek.

DÁRDANY, (dár-d-any) fn. tt. *dárdany-t*, tb. *—ok*. A nemtelen fémek közé osztályozott ásvány, feketés szürke színnel, s hégyes vagy sugáralakú, mintegy dárdához hasonló szálakból álló szövedékkel.

Köz és régibb neven : **piskolcz**. (Antimonium, Stibium). Németül *Spiessglas*.

DÁRDANYEL, (dárda-nyel) ösz. fn. A dárda fogantója, szára; fából készített pózna vagy rúd, melyre a dárdavasat reáütik. *Hosszu, rövid, szivós fából való dárdanyel. Marokba szorított dárdanyel.*

DÁRDANYEZÜST, (dárdany-ezüst) ösz. fn. Mireny-, kén- és dárdanyrészekkel vegyített ezüstércz, vékony tollacskákhoz vagy szőrhöz hasonló szálakból álló. Németül *Federerz*.

DÁRDAYFÉNYLE, (dárdany-fényle). Dárdanyrészeket tartalmazó ércz.

DÁRDANYMÓR, (dárdany-mór) ösz. fn. Mészült higanyból, mészült dárdanyból és kénből álló vegyíték, melyet némely nyavalyák ellen gyógyszerül alkalmaznak. (Aethiops antimonialis Huxhami).

DÁRDÁS, (1), (dár-da-as) mn. tt. *dárdás-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. Dárdával fegyverzett. *Dárdás lovagok, dárdás örök.*

DÁRDÁS, (2), (l. főntebb) fn. tt. *dárdást-t*, tb. *—ok*. Katona vagy hadiszolga, ki dárdát visel. *Dárdásokat állítani. Dárdásokkal kisértetni, őriztetni valakit.*

DÁRDÁSAN, (dárda-as-an) ih. Dárdával fegyverkezve, fölszerelve, dárdát viselve. *Dárdásan czirkáló örök.*

DÁRDAVAS, (dárda-vas) ösz. fn. A dárda nevü fegyvernek éles és hegyes része, töralakú vége.

DÁRDÁZ, (dár-da-az) önh. m. *dárdáz-tam, —tál, —ott*. Dárdával harczol, dárdával gyakorolja magát. Oly képzésü mint : *nyilaz, puskáz, ágyúz.*

DÁRDÁZÁS, (dár-da-az-ás) fn. tt. *dárdázás-t*, tb. *—ok*. Dárdával harczolás, dárdaforgatás.

DARÉK, (dar-ék) Erdélyben am. a közönségesebb divatú *derék*. L. ezt.

DÁRIDÓ, (dár-i-dó vagy dal-i-dó) fn. tt. *dáridó-t*. Zajos társasági vigalom vagy vendégség, tivornya. V. ö. DÁLIBO, DÁVORIKOL. Némelyek újabb időben, kivált *dálidó* alakban a bálféle nyilvános tánczmulatság elnevezésére szokták használni.

DÁRIDÓZ, (dár-i-dó-oz) önh. m. *dáridóz-tam, -tál, —ott*, par. *—z*. Zajos eszem-iszom víg kedvü társaságban mulatoz, tivornyáz.

DARMA, falu Ungh megyében; helyr. *Darmá-n, —ra, —ról.*

DARNÓ, falvak Pozsony és Szathmár megyékben; helyr. *Darnó-n, —ra, —ról.*

DARNYA, falu Gömör megyében ; helyr. *Darnyá-n, —ra, —ról.*

DARÓCZ, (1), (dar-ócz) fn. tt. *daró-cz-ot*. Durva, darabos, vastag szövet. *Darócz posztó, darócz gúnya. Daróczban járni.* Átv. ért. goromba, faragatlan. *Darócz ember. Goromba, mint a darócz.* (Km.) Erdélyben, durva szürposztóból varrott zeke, szokmány, czondora.

Eredetére nézve l. DAR, gyök.

DARÓCZ, (2), számosb helyek neve Magyarországban ; helyr. *Darócz-on, —ra, —ról.* Vannak FÜLPÖS—, KIRÁLY—, LÉNÁRD—, NAGY—, PÁNYIT—, PUSZTA—, TIBOLD-DARÓCZ helynevek is.

DARÓCZ, (3), KIRÁLY—, falu Közép-Szolnok megyében; helyr. *Darócz-on, —ra, —ról.*

DARÓCZ, (4), vagy DAROLCZ, falu Erdélyben, Kolos megyében ; helyr. *Darócz-* vagy *Darolcz-on, —ra, —ról.*

DARÓCZPOSZTÓ, (darócz-posztó) ösz. fn. Durva gyapjuból vagy szőrből szőtt, kallott vastag, goromba szálu szürféle posztó.

DARÓCZRUHA, (darócz ruha) ösz. fn. Vastag, durva, kóczos szövetből készített ruha, öltözék. *Daróczruhában járó szegény köznépek.*

DARU, (dar-u) fn. tt. *daru-t* vagy *darvat*, tb. *—k* vagy *darvak*. A gémek neméhez tartozó madárfaj, négy körmü lábakkal, s hosszu, egyenes, hegyes csőrrel. Tollai jobbára hamuszinüek. (Ardea grus). *Görbén hordja nyakát, mint a daru.* (Km.) *'Daru hosszában kapálni*, azaz nem egymás széltében, hanem egymás után, mint t. i. a darvak szoktak röpülni. *Daru* neven hívja a magyar az oly ökröt, melynek hamvas daruszine van.

„Magasan repül a daru, szépen szól."

Népdal.

Török és perzsa nyelven *turna*. V. ö. DAR gyök.

DARUÁRORR, (daru-ár-orr) ösz. fn. Növényfaj az árorrok neméből, melynek ernyői kékvirágúak, levelei hármasak, kihegyzettek, bevagdalt fogasak. (Geranium gruinum L.)

DARUFI, (daru-fi) ösz. fn. Fiatal kis daru.

DARUHOROG, (daru-horog) ösz. fn. Horgas eszköz a hutákban, melyről a nyújtópőröly lóg.

DARUNYAK, (daru-nyak) ösz. fn. 1) A darumadárnak görbén tartott nyaka. 2) Görbe pengéjü nádvágó eszköz. Heves megyei tájszó.

DARUORR, (daru-orr) ösz. fn. Gólyaorr nemü növény, mely igen finom illatu. (Geranium, pelargonium odoratissimum).

DARUSZŐRÜ, (daru-szőrü) ösz. mn. Olyan szőrü mint a darué. Daruszőrü paripa, a népdalokban gyakran eléfordúl.

DARUTOLL, (daru-toll) ösz. fn. A darumadárnak tolla, különösen melyet kalpagok, süvegek mellé tüznek, vagy más ékességül használnak :

Két darutollat szúrt lova homlokában,
Gyönyörködik annak módos ugrásában.

(Gyöngyösi).

DARUVÁR, mváros Posega, és falu Temes megyében ; helyr. *Daruvár-on, —ra, —ról.*

DARVA, falu Máramaros megyében ; helyr. *Darvá-n, —ra, —ról.*

DARVADOZ, (dar-u-ad-oz) önh. m. *darvadoz-tam, —tál, —ott*. Daru módjára jár-kel, széledez, gubbadoz, rázkódik.

DARVAS, (1), (dar-v-as, dar-u-as) mn. tt. *darvas-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Darvakkal bővelkedő,

darvaktól lakott. *Darvas tó*, *darvas vidék.* 2) Több nemes magyar család neve. A régi perzsa ékiratokban Darius neve *Darhvus.*

DARVAS, (2), falu Bihar megyében; helyr. *Darvas-on, —ra, —ról.*

DARVUL, (dar-u-ul) ih. Daru módjára, úgy mint daru szokott. *Darvul széledezni, repülni.*

DASZTIFALU, helység Sopron megyében; helyr. *Dasztifalu-ba, —ban, —ból.*

DÁTOS, falu Erdélyben, Thorda megyében; helyr. *Dátos-on, —ra, —ról.*

DAUZSOL, (dauzs-ol) áth. m. *dauzsol-t.* Vénasszony módjára beteget dörzsöl, kenfen, gyógyít, kuruzsol. Székely szó.

DÁVID, (héber eredetű, jelentése: kedvelt, דוד gyöktől). Férfi kn. tt. *Dávid-ot. Szent Dávid. Régen hegedült arról Sz. Dávid, el is magyarázta.* (Km.) *Szent Dávid táncza* (km.), azaz a zenével megegyező táncz.

Csak az igaz magyar táncz
A szent Dávid táncza.

Népd.

DÁVIDHÁZA, falu Vas megyében; Ó—, ÚJ—, falvak Beregh megyében; helyr. *Dávidházá-n, —ra, —ról.*[1]

DÁVIDSZŐLŐ, (dávid-szőlő) ösz. fn. Vastag fajú szőlő, Pécsett ét Szent-Mártonban. Hegyalján *boros bial* a neve.

DÁVIDVÁGÁS, falu Zemplén megyében; helyr. *Dávidvágás-on, —ra, —ról.*

DÁVOD, puszta Somogy megyében; helyr. *Dávod-on, —ra, —ról.*

DÁVORIKOL, (dáv-or-i-kol) önh. m. *dávorikol-t.* Részeg fejjel, széles kedvvel ordítoz, ujjongat, danol, mint a tivornyázók szoktak. Rokon a *tivornya, devernya, dáridó* szókkal.

DE, (1), kötszó. 1) Az előmondatnak némileg ellenmondó, ellenvető valamit állít. *A páva tollai szépek, de lába, hangja rút. Nyáron örömest vagyok falun, de télen inkább szeretek városban lakni. A bort kedvelem, de sert, ha ingyen adják, sem iszom. Ha jól viseled magadat, nem lesz semmi bajod, de ha roszul, jaj neked. Tisztelet, becsület, de igazság is. A paradicsomnak minden fájáról egyél, de a jó és gonosz tudásának fájáról ne egyél.* Mózes I. k. Káldi. 2) Ellentétileg megfelel az *ámbár, noha, jóllehet* föltételes kötszóknak. *Ámbár ti sokan lesztek, de mi azért nem félünk tőletek. Noha szegény vagyok, de inkább dolgozom, mint kolduljak.* 3) Erősen bizonyító vagy tagadó értelmű. *De bizony! De bis úgy van. De igaz. De úgy. De úgy ám. De igen. De ő volt. De én mondom. De nem. De még sem. De kérem. Dehogy haragszom,* épen nem haragszom. 4) A kedélyben rejlő érzelemnek kitörését, a lelki küzdelemnek vagy kétségnek ellentétét fejezi ki. *De már ezt nem tűrhetem. De már az még is sok. De mi tevő legyek tehát? De miért is jöttem én e latrok barlangjába? De ugyan kérlek, ne háborgass. De meddig élsz még vissza türelmemmel? De mit is beszélek? De hová gondolsz az ég szerelméért?*

„De mit töröm fejemet,
Hiszen nem csak engemet
Érdekelnek."

Horvát Ádám.

5) Köznépies nyelven gyakran használják nagyító *beh* helyett. *De hamar elsietsz. Jujh de hideg van. Jaj de szép! Jaj de rút!*

Rokon vele a sínai *ti*, latin *sed*, hellen *δα, δέ*, némely szókötésekben a német *da* és *doch*, angolszász *deah*, góth *than* stb.

—DE, (2), névképző, pl. az újabb alkatú *tőzsde* szóban, l. —DA, névképző.

DEAFALVA, székely helység; helyr. *Deafalvá-n, —ra, —ról.*

DEÁK, fn. tt. *deák-ot.* L. DIÁK.

DEÁKFALVA, helység Thurócz megyében; helyr. *Deákfalvá-n, —ra, —ról.*

DEÁKI, falu Pozsony megyében, és puszta Szala megyében; helyr. *Deáki-ba, —ban, —ból.*

DEÁKOS, (deák-os) mn. l. DIÁKOS.

DÉB, 1) hangutánzó elvont gyöke a tájejtéses *débben, débbenés, débbent* szóknak; szokottabban *döb.* 2) Elvont gyöke *débérke, débrő* szóknak, s rokon *döb dob* gyökökkel.

DÉBBEN, DÉBBENT, lásd: DÖBBEN, DÖBBENT.

DÉBÉG, (déb-ég) önh. m. *débég-tem, —tél, —ett.* L. DÖBÖG, DOBOG.

DÉBÉN, (déb-én) fn. lásd: DÖBÖN, BÖDÖN, BODON.

DEBELLA, fn. és kevéssé használt tájszó, nagy, magas termetű leánynak vagy asszonynak gúnyneve. Homályos eredetű. A cseh nyelvben *debell* am. nagy, magas, a szlovák *dewla* pedig vén lovat, vén dögöt jelent.

DEBERCSÉN, falu Nógrád megyében; helyr. *Debercsén-be, —ben, —ből.*

DÉBÉRKE, (déb-ér-ke) fn. l. DÖBÖRKE.

DÉBRE, (déb-ér-e) fn. l. DÉBRŐ.

DEBRECZÉN, DÉBRÉCZÉN, (1), tősgyökeres magyar városaink egyik legnagyobbika, Bihar megyében; helyr. *Debreczén-be, —ben, —ből. Debreczen maga egy vármegye.* Népszó. *Debreczenbe pipáért, Szegedre dohányért.* Km. *Betekintett, mint bolond Istók Debreczenbe.* Km. Régiesen és más tájejtéssel is: *Döbröczön.*

Némelyek szerint a tót *dobrá zem* (jó föld) vagy *dobrá tsena* (jó vásár) szókból származott volna. Egyébiránt több helynevekkel rokon gyökű, milyenek *Debrő, Döbrő, Debrek, Debren, Debréte, Debrőd, Döbör, Döbrög* és a szalamegyei *Döbröcse*, melyekhez ismét hasonló a faedényt, bödönt jelentő *deberke, döbörke.* Hazánkban számos helységek víztartó edényektől, illetőleg döbönös kutaktól vették neveiket, mint:

Bodony, Bödöny, Bödöge, Csobánka, Csobáncz, Köbölkút, Köblény, Köblér stb. *Debrő* pedig bodrogközi tájnyelven am. vízmosásos gödör.

DEBRECZEN, (2), vagy KIS-DEBRECZEN, falvak Közép-Szolnok megyében és Erdélyben, Belső-Szolnok megyében.

DEBRECZÉNI, (debreczén-i) mn. tt. *debreczéni-t*, tb. *—ek*. Debreczenbe vagy —ből való, ott létező, termett, készült stb. *Debreczeni pipa, szappan. Debreczeni diák.*

DEBREK, KIS—, NAGY—, LÁPOS—, falvak Erdélyben, Belső-Szolnok megyében; helyr. *Debrek-en, —re, —ről.*

DEBREN, falu Közép-Szolnok megyében; helyr. *Debren-be, —ben, —ből.*

DEBRÉTE, falu Borsod megyében; hely. *Debrété-n, —re, —ről.*

DÉBRŐ, (1), (déb-ér-ő) fn. tt. *débrő-t*. Gödör, mely vízmosás által támad. Bodrogközi tájszó. Alkalmasint átvitt értelmü szó a bodont, bödönt, döbönt jelentő *döbör* szótól, mennyiben a mély vízmosás is mintegy döbört, azaz döbönt képez.

DEBRŐ, (2), AL—, FEL—, falvak Heves megyében; helyr. *Debrő-n, —re, —ről.*

DEBRŐD, JÁSZÓ—, falu Abaúj megyében; helyr. *Debrőd-re, —ön, —ről.*

DECS, falu Tolna, és puszta Nyitra megyében; helyr. *Decs-en, —re, —ről.*

DÉCS, falu Arad megyében; KIS—, NAGY—, puszták Békés megyében; helyr. *Décs-en, —re, —ről.*

DECSÁK, (dics-ák) mn. tt. *decsák-ot*. Dicsekvő. Úgy látszik a *dicsekszik* szóból van elferdítve. Alsó rendbeli tréfás irásmódba való. Hasonló gúnyos elnevezések: *iszák*, részeges, *eszenyák*, zabáló, *tudák*, tudományt fitogtató, nyegle.

DÉCSE, erdélyi falu Torda megyében; MAGYAR—, erdélyi falu Belső-Szolnok megyében; helyr. *Décsé-n, —re, —ről.*

DÉCSFALVA, székely falu; helyr. *Décsfalvá-n, —ra, —ról.*

DECSŐ, falu Sáros megyében; helyr. *Decső-n, —re, —ről.*

DÉCZ, elvont gyöke *déczég, déczégtet* származékoknak. L. DÖCZ, DÖCZÖG.

DÉCZBUNDA, (dísz-bunda?) ösz. fn. Szőrszövetből vagy posztóból készített, rókatorkos bunda, milyent pl. Csalóközben viselnek, s rendesen zöldszinü szokott lenni, miért máskép *zöldbundának* hívják. Hihetőleg am. díszbunda. Innen mondja a népdal:

„Becsülöm én pásztori gunyámat
Nem cserélem szűrömet, bundámat
Tekintetes úr déczbundájával,
Sem plebánus reverendájával."

DÉCZÉG, (décz-ég) önh. m. *déczég-tem, —tél, —étt*. 1) Csikorgó hidegben fogait összeveri. 2) L. DÖCZÖG.

DÉCZÉGTET, (décz-ég-tet) mivelt. m. *déczégtet-tem, —tél, —étt*, par. *deczegtess*. 1) Eszközli, okozza, hogy deczegjen, vaczogjon. *A hideg deczegteti fogaimat.* 2) L. DÖCZÖGTET.

DÉCZMENTE, (décz-mente) ösz. fn. Rókatorokkal prémezett mente. V. ö. DÉCZBUNDA.

—DED, (1), kicsinyítő képző, mélyhangon l. —DAD.

DED, (2), fn. tt. *ded-ét*. Göcsejben am. kisded, kisgyermek. V. ö. —DAD, képző.

DÉD, (3), elvont gyök *dédéreg* s *dédéllye* szókban, l. DID és DÖD.

DÉD, (1), fn. tt. *déd-ét*. A fölmenő nemzedéki ágban negyed ízigleni ős, t. i. nagyapámnak vagy nagyanyámnak nagyapja vagy nagyanyja, ezen fokozat szerént: apa, nagy apa, ős- vagy szépapa, dédapa. *Dédős, dédük.* Némely régi iróknál csak nagyapa is értetik alatta. *Dédapa* (avus), *dédanya* (avia).

Rokonainak tekinthetők a szláv *ded, dede, dedo*, a török *dede* (nagyapa), arab, perzsa, *dsedd, dsed*, a szanszkrit *tátasz* vagy *tétesz*, (apa), továbbá a hellen τέττα (apa), τήθη (nagyanya), τηθίς (nagynéne), héber דוֹד (nagybátya), czigány *dáde* (apa). Általán rokonítható azon árja és altaji szókkal, melyekben *d* vagy *t* mássalhangzó rejlik, s atyát jelentenek. V. ö. ATYA.

DÉD, (2), NEMES—, falu Somogy megyében; helyr. *Déd-en, —re, —ről.*

DÉDA, falvak Beregh és Bihar megyékben, továbbá Erdélyben, Torda megyében; és csárda Esztergamban; helyr. *Dédá-n, —ra, —ról.*

DÉDÁCS, férfi kn. tt. *Dédács-ot*. Didacus.

DÉDANYA, (déd-anya) ösz. fn. Szélesb ért. nagyanya, ősanya. Szorosb ért. nagyanyám nagyanyja, dédük. (Atavia).

DÉDAPA, (déd-apa) ösz. fn. 1) Nagyapa, ősapa. 2) Szorosb ért. nagyapám nagyapja. (Atavus).

DÉDÉLYE, DÉDÉLLYE, (déd-élly-e = dedell-ő) fn. tt. *dédéllyét*. 1) Mátyusföldön am. gyümölcsízzel (lekvárral) töltött vánkoshéjforma tésztás étek, máskép *derellye*, Dunán túl *barátfül* is 2) Dunán túl, lisztből és kásából kevert tésztás étel. 3) Jelent átv. ért. együgyü, mamlasz, totya embert.

Gyöke *déd* vagy *död* jelent dudorodást, puffadást, mennyiben e töltött tésztanemü ételek kidagadnak. Rokonok vele a szintén dagadozó vagy dagadt *tüttös, tüdő* szók gyökei: *tüt, tüd*, továbbá: *tügy* (pofa).

DEDÉRÉG, (ded-ér-ég) lásd: DIDÉRÉG. *Ha hidegekben született, és dedergett, olvadjon a mi szívünk jeges hidegsége az ő szerelmének tüzével.* (Pázm. Préd.)

DERÉRGÉS, (ded-ér-ég-és) fn. tt. *dedérgés-t*, tb. *—ék*. Reszketés, rázkódás, vaczogás a nagy hideg miatt; didergés.

DÉDES, falu Borsod és Szala megyében; helyr. *Dédes-én, —re, —ről.*

DÉDŐS, (déd-ős) ösz. fn. lásd DÉDAPA 2).

DÉDÜK, (déd-ük) ösz. fn. Nagyanyám nagyanyja. (Atavia).

DÉÉG, l. DÉGH.

DÉÉS, l. DÉS.

DÉENES, l. DÉS, és DÉNES v. DIENES.

DEG, elvont gyöke *degesz*, *deget* szóknak. Mélyhangon *dag* a *dagasz*, *dagad* származékokban.

DEGED, (deg-ed) önh. m. *deged-t*. Erdélyi szó, am. a közösebb divatú dagad.

—DÉGÉL, igeképző l. —DOGÁL.

DEGENET, (deg-en-et) l. DEGENYEG, 1).

DEGENYEG, (deg-eny-eg) fn. tt. *degenyeg-ét*. 1) Nyirfahéj nyirkából vagy fenyüfa szurkos nedvéből készített kenőcs, szekérkenő, kátrány. 2) lásd: DÖGÖNYEG.

DEGESZ, (deg-esz) mn. tt. *degesz-t*, tb. *—ek*. Nyiroktól, nedvektől, kövérségtől dagadt, duzzadt. *Degesz nyir. Degesz has.* Képzésre hasonló *dagasz*, *dobasz*, *csupasz*, *kopasz*, *horpasz*, szókhoz.

DEGET, (deg-et) fn. l. DEGENYEG, 1).

DEGETÉL, (deg-et-él) áth. m. *degetél-t*. Degettel, azaz szekérkenővel, tótosan: kulimászszal beken. *Tengelyt degetelni.*

DEGETPAMACS, (deget-pamacs) ösz. fn. Pamacs, azaz ecsetforma eszköz, melylyel a degetet valamire fölkenik.

DÉGH, falu Veszprém megyében, és Erdélyben, Küküllő megyében; helyr. *Dégh-en, —re, —ről.*

DEHOGY, (de-hogy) ösz. indulatszó. 1) Valamit kereken, határozottan tagadunk vele. *Dehogy adom ily embernek a leányomat! Dehogy tudom, még hirét sem hallottam. Azt mondják, hogy, pedig dehogy. Dehogy kell a világért sem.* 2) Néha kétkedésünk vagy csudálkozásunkat jelentjük ki általa. *Dehogy! hát csakugyan úgy van? Dehogy! ez már szép dolog. Dehogy! az lehetetlen.* Ettől különbözik az elválasztva irandó *de, hogy*, (sed quod, sed ut, németül dasz aber) pl. *Ő mindent igér, de, hogy megtartja-e szavát, igen kétlem. Hogy buta, azt rég tudtam volt, de, hogy gonosz is, csak imént tapasztaltam.*

DEJ, kötszó. Baranyai tájbeszédben am. legalább. *Bort ide korcsmáros, dej két itczét. Szóljon az úr dej mellettem.*

DEJSZEN, (de-hiszen v. de-iszen) indulatszó. Mentő vagy fenyegető bizonyítást, erősítést fejez ki, némi nyomatékkal. *Dejszen, csak oda mehetnék, majd megmutatnám én neki. Dejszen nem lesz ez mindig úgy. Dejszen majd máskép beszélsz te, csak* stb. *Dejszen nagy hamis vagy te. Dejszen tudjuk már, miben sántikálsz.* V. ö. HISZ, HISZEN indulatszó.

DEJTÁR, falu Nógrád megyében; hely. *Dejtár-on, —ra, —ról.*

DEJTHE mváros Nyitra és Pozsony megyében; helyr. *Dejthé-n, —re, —ről.*

—DÉK, összvetett képző, mely az *adék*, *edék* névképzővel egy eredetű, mely t. i. mind önálló igékből, mind elvont gyökökből képez főneveket, pl. *hull-adék, roml-adék, öml-edék*, *fak-adék, mar-adék, rep-edék;* hasonlóan *szándék = szán-ad-ék, szur-dék = szur-ad-ék* (szoradék, szoros hely), *szer-dék = szer-ed-ék.* Ezen *dék* némely mélyhangu gyökök és törzsek után *dok*-ra is változik, mint: *szán-dék, szán-dok; szur-dék, szur-dok; aján-dék, aján-dok*, néha csupán *dok*, mint: *vakon-dok, zarán-dok, un-dok, nyom-dok, taj-dok.* Jelenti a) az illető cselekvésnek tárgyát, eredményét: pl. *szándék*, amire valaki elszánja magát, *ajándék*, amit valaki ajánl vagy adott, *szurdék*, összveszorított szük köz, b) *dok* alakban majd főnév, mint: *nyom-dok*, majd melléknév, pl. *un-dok, taj-dok.*

DÉKÁN, (hellenül *δέκανος*, latinúl *decanus*, szószerént: *tizedes*, németül *Dechant*, a perzsában *dékhán* elöljáró) fn. tt. *dékán-t*, tb. *—ok.* 1) Egyházkerületi esperes, alesperes. 2) Kemenesalján egyházfi. 3) A csizmaziáknál öreg legény a czéhben, kinek különös jogai, és kötelességei vannak.

DÉKÁNASSZONY, (dékán-asszony) ösz. fn. A gömöri barkóknál am. olyan tisztességes asszony, ki a templomi s búcsujáró Máriaképre felügyel, máskép: *káplánok anyja.*

DÉKÁNSÁG, (dékán-ság) fn. tt. *dékánság-ot.* 1) Egyházkerületi esperesség, alesperesség. 2) Egyházfi kötelesség. 3) A csizmaziáknál első legényi hivatal. *Dékánságot viselni, letenni.*

DÉKÁNY, l. DÉKÁN

DEKECZ, l. DEGET.

— DÉKÉL, zártabb hangzóval *dököl*, vastaghangon *dokol*, ismételt folytatásu gyakorlatos igéket képez egyszerü önálló igékből. Elemei, a gyakorlatos középképző *d* = (od éd öd) továbbá *ék, ök, ok*, mely azonos *ég, ög, og* gyakorlatos igeképzővel, s végre a szintén gyakorított cselekvésre vonatkozó *él, öl, ol;* tehát elemeire választva = *éd-ék-él, öd-ök-öl, od-ok-ol*, vagyis: *éd-ég-él, öd-ög-öl, od-og-ol*, péld. *nyel-éd-ék-él, nyel-dékél = nyel-dégél*; *ér-éd-ék-él, ér-dékél = ér-dégél*; *öl-öd-ök-öl, öl-dököl = öl-dögöl; tün-öd-ök-öl, tün-dököl = tün-dögöl; hal-od-ok-ol, hal-dokol = hal-dogol; ful-od-ok-ol, ful-dokol = ful-dogol.* Valamint alaphangokra, úgy alapfogalomra nézve is rokonmása: *dégél, dögél, dogál.* V. ö. —DOGÁL.

—DEL, igeképző, mint ezekben: *lép-del, szök-del, tép-del*, l. —DAL, igeképző.

DÉL, fn. tt. *dél-t* v. *del-et*, tb. *del-ek.* 1) Középidő a nap fölkelése és lenyugvása között, midőn t. i. a nap látszó utjában a látkör legmagasabb pontjára ér, mi a nappali tizenkétórával azonegy. *Dél előtt, dél után. Dél van már. Fényes, világos dél. Fényes délben sem lát.* Km. *Aki délig kurta, dél után is az lesz.* Km. *Délig alvó*, azaz rest. *Délre harangozni. Délben ebédelni. Reggeltől délig. Déltől estig. Délre megfőzni az ebédet.* Ellentéte: *éjfél.* 2) Az ég és föld négy tájékai között azon iránypont, mely az égnek vagy földnek éjszaki sarkával szemközt áll. *Dél felé irányozni a hajókat. Délről fú a szél. Délről borul az ég. Délnek menni.* Ellentéte: *éjszak.*

Származékai: *delel, delez, déli.* Öszvetételei: *dél-est, délfény, délkelet, dél[illegible]l, délsark, délszak, déltáj* stb.

Önálló gyök, és ékvesztő (del) mint ezek is : *dér*, *tél*, *szél* (ventus), s mint olyan rokon *tel* vagy *teli* szóval, minthogy a nap legmagasb tetőre hágván ekkor bír legteljesb erővel. Törökül *öjle*. Figyelmet érdemel itt a hellen *δείλη*, melyet a nyelvészek így értelmeznek : Hitze, die Zeit, wo die Hitze sich verbreitet. Finnül : *etelä*.

DÉLAMERIKA, (Dél-Amerika) ösz. fn. Amerikának az egyenlítő körül fekvő része.

DÉLBEN, (dél-ben) ih. Déli időszakban, midőn dél van. *Délben ebédelni, estve vacsorálni. Délben legrövidebb árnyékot vetnek a testek.*

DÉLCZ, (dél-cz) elvont vagy kiavult tőszó. Származéka *délczeg*. Megérdemli az újra fölélesztést, t. i. mint főnév *delczegség* értelemben. Rokonnak látszik vele a szanszkrit *dharczusz* vagy *dherczusz* (am. a magyar délczeg) vagy német *stolz*. V. ö. DÉLCZEG.

DÉLCZEG, (dél-cz-eg) mn. tt. *délczeg-et*. Mondatik 1) emberről, kinek járása kelése, magaviselete bizonyos büszkeséget, erejének önérzetét mutatja, pl. *délczeg ifju, délczeg katona*. 2) Lóról, mely büszkén hordozza urát, melyet nem mindenki bír zabolán tartani; különbözik a *szilaj*-tól, mert a szilaj vad, s általán féket nem szenvedő, de a délczeg csak mintegy játékból pajkosságból hánykolódik, mint a kitanult úri s katonai paripák tenni szoktak. 3) A régieknél jelentett ménesbeli lovat. 4) Szorosabb ért. ellenszegülő, ellentörekvő. *Délczeg akarat*. (Pázmán). Némelyek véleménye szerint a szép termetre s magatartásra vonatkozó *deli*, mások szerint a *dölfös* szóval hozható rokonságba. V. ö. DÉLCZ.

DÉLCZEGSÉG, (dél-cz-eg-ség) fn. tt. *délczegség-et*. 1) Büszke járáskelés, deli testhordozás, milyen a hegyke katonáé, vagy jól abrakolt és tanított paripáé. 2) Ellenszegülés, a vérnek pajkosságából eredő kirugás, fék és zabola elleni törekvés, mind tulajdon mind átvitt értelemben.

DÉLCZEGÉSKÉDIK, (dél-cz-eg-és-kéd-ik) k. m. *délczegésked-tem*, *—tél*, *—ett*. 1) Büszkén, rátartósan, katonásan, daliásan jár kel, hánykolódik. 2) Az ifju, tüzes vérnek forrongása miatt, vagy daczosságból ellenszegül; fék és zabola ellen törekedik.

DÉLCZEGÜL, (dél-cz-eg-ül) ih. 1) Büszke rátartós testhordozással. *Délczegül megállani, vagy ellépni. Délczegül megülni a még délczegebbül hánykolódó paripát*. 2) Féket, és zabolát lerázólag, daczosan, ellenszegülve, pajkosan.

DÉLEBÉD, (dél-ebéd) ösz. fn. Heves vármegyei s némely más vidéki tájszó, am. a közösebb divatú egyszerü ebéd, azaz evés déli időben. Oly öszvetétes szó, mint az ozsonnát jelentő *harmadebéd* és *estebéd*, = vacsora. V. ö. EBÉD.

DÉLEGYHÁZA, puszta Pest megyében; helyr. *Délegyházá-n*, *—ra*, *—ról*.

DELEJ, (del-ej vagyis dél-éj) ösz. fn. Köz ismeretü néven am. *mágnes*, magnesi vasércz, mely a vasat, vagy vasrészekkel biró testeket magához húzza, s szabadon fekvő helyzetében két végeit mindig az égi (déli és éjszaki) sarkak vagy gönczök felé irányozza. Ez utósó tulajdonságát vették különös tekintetbe azok, kik azt *delejnek* nevezték, minthogy a mágnestű egyik vége *dél*, másik vége pedik *éjszak* felé hajlik. *Természetes delej; mesterséges delej; fölfegyverzett delej*. Újabb kori szó.

DELEJANYAG, (delej-anyag) ösz. fn. Anyag, mely magnesi erővel, és tulajdonsággal bír.

DELEJES (dél-éj-es) ösz. mn. Mágneses. A delejnek azaz mágnesnek vonzó erejével biró. *Delejes aczél*. Továbbá, deleji erőtől áthatott. *Delejes állapotban lenni*.

DELEJESSÉG, (dél-éj-es-ség) fn. tt. *delejességet*. 1) Az úgynevezett mágnesnek tulajdonsága vagy ereje, melynél fogva az a vasat magához vonzza. 2) A természeti erőnek azon rendkivüli tüneménye, melynél fogva egyik ember a másikra, különösen annak idegrendszerére, erélyes hatást gyakorol, mely által azt más kedélyállapotba hozza, s gyakran meglepő gyógyerőt fejt ki, vagy betegséget idéz elő. *Állati delejesség*.

DELEJÉZ, (dél-éj-éz) ösz. áth. m. *delejez-tem* v. *delejzéttem*, *—tél* v. *delejzéttél*, *—ett* v. *deléjzett*, htn. *—ni* v. *delejzeni*. Mágnesi ércz által valaminek pl. aczélnak, vasnak vonzó erőt kölcsönöz. 2) Mesmerféle műtét által gyógyít.

DELEJEZÉS, (dél-éj-ez-és) fn. tt. *delejezés-t*, tb. *—ék*. Cselekvés, mely által valamely lelketlen test vagy ember delejes állapotúvá tétetik.

DELEJFOLYAM, (dél-éj-folyam) ösz. fn. A delejnek azaz mágnesnek azon ereje, melyet más testekkel, különösen a vassal közöl, s mintegy általfolyat.

DELEJKEZELÉS, (delej-kezelés) ösz. fn. Mágneskezelés. Különös bánásmód, mely által a delejnek ereje, hatása kifejtetik, alkalmaztatik.

DELEJMÉRÜ, (delej-mérü) ösz. fn. Magnesmérő eszköz, mely által meg lehet határozni, ha vajjon különbözik-e, és mennyire a mágnes ereje a föld különféle magasságain, s mily befolyással van reá a hideg és a meleg.

DELEJSÉG, l. DELEJESSÉG.

DELEJTELEP, (delej-telep) ösz. fn. Magnestelep mely által különféle kísérleteket lehet eszközleni. V. ö. TELEP, DELEJSÉG.

DELEJTENGÉLY, (delej-tengély) ösz. fn. Azon vonal, illetőleg szár, mely a delejtű két egymással ellenkező sarkait öszveköti.

DELEJTŰ, (delej-tű) ösz. fn. Mágnestű, mágneserővel fölfegyverzett aczéltű, mely szabadon lebegő helyzetben egyik véggel éjszak felé, másikkal dél felé hajlik, s az által a világ tájainak meghatározására szolgál.

DELEJZÉS, l. DELEJEZÉS.

DELEJZŐ, (dél-éj-ez-ő) fn. tt. *delejző-t*. Személy ki az állati delejerő által mások idegrendszerére hat, rajtok különféle kísérleteket tesz, másokat gyógyít, stb.

DELEL, (dél-el) önh. m. *delel-t.* A déli időt (bizonyos helyen) tölti, eltölti. *Fák alatt delelnek a rengeteg erdő utasai. Kutaknál vagy folyók mellett delelnek a csordák.* Alkotására nézve ezen szó olyan, mint *telel; tél telel, dél delel, nyár nyaral.*

DÉLEL, l. DELEL.

DELELÉS, (dél-el-és) fn. tt. *delelés-t,* tb. *—ék.* A déli időnek bizonyos helyen, illetőleg nyugalomban eltöltése.

DELELŐ, (dél-el-ő) fn. és mn. *delelő-t.* Azon hely, hová dél tájban inni, és nyugonni hajtják a csordát, nyájat. A delelő folyók, patakok, kutak mellett szokott rendesen lenni. Melléknévképen: aki vagy ami delel.

DELELŐHELY, (delelő-hely) ösz. fn. lásd : DELELŐ.

DÉLELŐTT, (dél-előtt) ösz. ih. Azon időben, mely a delet megelőzi, nap keltétől délig tartó idő alatt. *Dél előtt dolgozni, délután mulatni.* Rövidítve így irják : d. e.

DÉLELŐTTI, (dél-előtti) ösz. mn. A délt megelőző időben létező, történő, azon időt illető. *Délelőtti ájtatosság. Délelőtti munka. Délelőtti tanórák.*

DELENKÉNT, (del-en-ként) ih. Minden délben, délről délre. *Delenként ebédelni. Delenként sétálni.*

DÉLEST, (dél-est) ösz. fn. Középidő a dél és est között. Vétetik általán *délután* értelemben is, minthogy ekkor a *dél* mintegy *esésnek* indúl. Néhutt a köznép *dellest-* vagy *dellyest*nek mondja.

DÉLESTÉN, (dél-estén) ösz. ih. Dél és napnyugot között, délután.

DÉLESTÉNKÉNT, (dél-esténként) ösz. ih. Minden délesten, délutánként. *Délestenként sétálni, barátinkat látogatni, összvegyülni.*

DELESTI, DÉLESTI, (dél-esti) ösz. mn. Délutáni; dél és est közötti közép időben levő. *Délesti ájtatosság.* A köznép kimondásában : *dellyesti* vagy *dellesti.*

DÉLESTKOR, (dél-estkor) ösz. ih. Délesti időben, délután.

DELETSZAKA, (delet-szaka) ösz. ih. Déli idő alatt, délközben. Olyan képzésü, mint *éjtszaka, nyaratszaka, teletszaka.*

DELEZ, (dél-ez) önh. m. *delez-tem, —tél, —ett,* par. *—z.* 1) Déli ebédet eszik. 2) A déli időt bizonyos helyen tölti, delel.

DÉLFELÉ, (dél-felé) ösz. ih. 1) A nap közepe táján, midőn már közelget a déli idő. *Délfelé jár az idő, kifognak és etetnek a szántók.* 2) Azon földi vagy égi tájék felé, melyet *délinek* nevezünk. V. ö. DÉL, DÉLI. *A mágnestü egyik vége délfelé hajlik. Az éjszaki felhők délfelé húzódnak el.*

DÉLFÉNY, (dél-fény) ösz. fn. Déli nap által szétderült fény, a világosság legnagyobb foka. *Világos, mint a délfény. A vak délfénynél sem lát.*

DELFIN, (hellenül δελφίν, latinul *delphinus*) fn. tt. *delfin-t,* tb. *delfin-ék.* A czetek neméhez tartozó tengeri nagy emlős állat.

DÉLFÖLD, (dél-föld) ösz. fn. 1) Tartomány, ország, mely a földteke déli részén fekszik, pl. *amerikai délföldek.* 2) Így neveztetnek a földteke éjszaki részének azon tartományai is, melyek dél felé feküsznek, pl. Portugallia, Spanyolország, Olaszország, stb.

DÉLGÖNCZ, (dél-göncz) ösz. fn. lásd : DÉLSARK.

DELI, (1), (del-i) fn. tt. *deli-t,* tb. *—k.* Régen annyit tett, mint : ékesen, fényesen öltözött vitéz, (katona). Később lett belőle *delia, dalia.* Innen : *deli vitéz, delisaru* vagy *bakancs,* azaz vitézsaru; *deli módra,* azaz vitéz módra; *delicsizma,* azaz, vitézcsizma, topán; *delitermet,* vitézi termet. Ma *deli* csak mint melléknév használtatik s mint főnév *dalia* divatos.

DELI, (2), (del-i, olyan mint a déli nap, megvan a török nyelvben is) mn. tt. *deli-t,* tb. *—ek.* 1) Szép, különösen termetes, vitézi maga tartású, vitézileg csinos, ékes. *Deli legény, deli vitéz, deli termet, deli tartás. Deli, jeles, ép termete.* (Faludi). 2) Hires, neves. *Meddig hordód teli, addig lészesz deli, de ha egyszer üres, megvet minden rühes.* (Km.) E melléknév leginkább személyekre, s azoknak testi tulajdonságaira, és öltözetére alkalmaztatik. *Deli hölgy, deli öltözék, deli arcz.* De nem jól mondanók : *deli ház, deli fa, deli vidék,* stb.

DÉLI, (dél-i) mn. tt. *déli-t,* tb. *—ek.* 1) A nap kellőközepén v. — közepéből, v. — közepére való, délben létező. *Déli munkaszünet, déli harangozás, déli imádság, déli napfény, déli meleg, déli séta.* 2) Ebédről való. *Déli maradék.* 3) A földnek vagy égnek azon sarkáról való, vagy sarkán fekvő, létező, mely az éjszakkal ellenirányban fekszik. *Déli része a földtekének. Déli szél. Déli tartományok. Déli sark* v. *göncz. Déli népek, lakosok.*

DELIA, (del-i-a) fn. Régies, *dalia* helyett, pl. Gyöngyösinél.

„A deliák érik ezeknek rendeket."

DÉLIBÁB, (déli-báb) ösz. fn. Sajátságos légtünemény a tengeri vidékeken, és messzeterjedő lapányos helyeken, például nálunk a Tisza mellékén, midőn a láthatári légrétegek a napsugaraktól kivált déltájban vagy a déli tájon egyenetlenül fölmelegednek, s ez által különféle látványos képeket tüntetnek a messzéről néző szemeibe, például, mintha a sikot víz borítaná, s szigetek, erdők, városok, faluk vízben lebegnének, vagy néha majd felfordulva, majd kettöztetve függenének a levegőben.

„Szeretője, aki epedve néz rája,
Délibáb, a pusztták szép tündér leánya."
Petőfi.

Némelyek, szemeket gyönörködtető szépsége után így elemezik : *deli-báb*

DÉLIBÁBA, (déli-bába) ösz. fn. lásd : DÉLIBÁB.

DELICZE, (del-i-cze) fn. tt. *deliczét.* Újabb természetrajzi nyelven am. kolibri, mintegy kis deli madár.

DELIEN, (del-i-en) ih. Deli módra, ékesen; vitézies magatartással. V. ö. DELI.

DÉLIG, (dél-ig) ih. Azon időpontig, midőn a nap tetőpontját éri; a nappali időnek közepéig. *Reggeltől délig szünet nélkül dolgozni. Fényes délig aludni. Reggeli vendég nem marad délig.* Km.

DÉLIGNYITÓ, (délig-nyitó) ösz. fn. Növényfaj a méhpilisek neméből, szára szétágazó, buglyos, virága veres vagy sárga vagy fejér vagy tarka. Máskép: *tökvirág, csuda töltséres.* (Mirabilis Jalapa).

DÉLIHAL, (déli-hal) ösz. fn. Csillagzat az égen, különösen az égtekének déli féltekején.

DÉLINDIA, (dél-India) ösz. fn. A déli földtekén fekvő országok és szigetek, ú. m. Újhollandia, Újguinea stb. melyek a világ ötödik részét teszik, különböztetésül Kelet- és Nyugotindiától; l. ezeket.

DELINKE, (del-in-ke) fn. tt. *delinkét.* A mythologiai *nympha* kifejezésére alkotott új szó, a szépet jelentő *deli* törzsből.

DELISÉG, (del-i-ség) fn. tt. *deliség-ét.* Ékes vitézi csinosság, termetesség, daliás tulajdonság.

DELITERMETŰ, (deli-termetű) ösz. mn. Szabályos, karcsu, sugár, daliás növésü.

„Rohanó Hábor, deli termetü bátyám·"
Vörösmarty.

DÉLKELET, (dél-kelet) ösz. fn. A világ tájékainak felosztásában jelenti azon irányt, vagy vonalt, mely dél és kelet közepére esik, vagyis déltől keletfelé negyvenöt foknyi távolságra áll. *Délkeletről fú a szél* azaz: az égtájnak azon vidékéről, mely dél és kelet között van. *Délkeletnek irányozni a hajót. Délkeletre tartani.*

DÉLKELETI, (dél-keleti) ösz. mn. Délkeletre vonatkozó, onnan jövő, azt illető, azon tájon létező, stb. *Délkeleti szél. Délkeleti irányban menő hajó.*

DÉLKÖR, (dél-kör) ösz. fn. A csillagászatban, és a földtanban a legnagyobb körök egyike a látszatos égtekén vagy földgolyón, melyet gondolatunkban az égteke vagy földgolyó körül a gönczökön húzunk keresztül, s mely az eget vagy földet két hasonló félgömbre osztja, úgymint *keletire*, és *nyugotira.* Délkörnek neveztetik, mert valamennyi népeknek, kik ugyanazon (fél) délkör alá esnek, egyszerre van déli idejök.

i. DÉLL, (dél-el) önh. l. DELEL.

DÉLLELŐ, (dél-el-el-ő) l. DÉLLŐ.

DELLEST, DELLESTI, l. DÉLEST, DÉLESTI.

DELLŐ, MAGYAR—, OLÁH—, falvak Erdélyben, Torda megyében; helyr. *Dellő-n, —re, —ről.*

DÉLLŐ, (dél-el-ő) fn. tt. *déllő-t.* Azon hely, hol a csordák, nyájak a déli időt töltik, s pihennek, mi rendesen az itatók mellett történik. Máskép: *delelő.*

DÉLNAPÓRA, (dél-nap-óra) ösz. fn. Napóra, mely egyedül azt mutatja meg, mikor van a nap legfensőbb ponton az illető helyre nézve, azaz, mikor van dél.

DELNE, székely falu; helyr. *Delné-n, —re, —ről.*

DÉLNEK, (dél-nek) ih. Délfelé, dél irányában, a déli tájéknak tartva; megfelel e kérdésre: *merre? Délnek indulni, menni; délnek váltani utat; délnek irányozni a hajó menetelét.*

DELNŐ, (del-nő) ösz. fn. tt. *delnő-t.* Újabb társalgási divatnyelven am. hölgy, úrhölgy.

DÉLNYUGAT, DÉLNYUGOT, (dél-nyugat v. -nyugot) ösz. fn. Azon tájék az égen vagy földön, mely dél és nyugat közé esik, vagy határozottabban szólva, azon pont a látkörön, mely déltől nyugat felé negyvenöt foknyira áll. *Délnyugatról fú a szél, eső lesz. Délnyugatra vitorlázni.*

DÉLPONT, (dél-pont) ösz. fn. A csillagászatban azon pont, hol a délkör a látkört általszegi, s ekkor a délkör alatt levőkre nézve dél vagyon.

DÉLRE, (dél-re) ih. 1) Délfelé, délnek irányában, vagy irányozva. *Délre hajózni.* 2) Azon időre, midőn dél van. *Délre készen legyen az ebéd. Délre nálatok leszek. Délre harangozni. Délre abrakolni.* V. ö. DÉL.

DÉLSARK, (dél-sark) ösz. fn. Az ég- vagy földtekének délre fekvő végcsúcscsa; ellene tétetik az *éj-* vagy *éjszaki sarknak.* E két sark között levő képzeleti tengely körül forog az ég- és földteke. Máskép: *délgöncz.*

DÉLSIKLAP, (dél-sik-lap) ösz. fn. 1) Minden siklap, mely délfelé fekszik. 2) A csilagászatban, azon lap vagy siktér, mely a déltájon általvonul. A délsiklap függőlegesen áll a látkör és egyenlítő fölött. (Planum meridianum).

DÉLSZAK, ösz. fn. Azon égi tájék, honnan a déli nap reánk süt, azaz, honnan reánk nézve legközelebb, s legmagasabban áll a nap. Olyan szó, mint *éjszak, keletszak.*

DÉLSZAKI, (dél-szaki) ösz. mn. Délszakról való, ott létező, arra vonatkozó. *Délszaki szél.*

DÉLSZAKRA, (dél-szakra) ösz. ih. Délszak felé, délszak irányában. *Délszakra húzódó felhők.*

DÉLSZĖG, (dél-szėg) ösz. fn. Régi szó, 1) am. delelő hely. 2) Lásd: DÉLSZAK.

DÉLSZÍN, (dél-szín) ösz. fn. Teljes déli világosság, délfény. *Délszínre hozni valamit. Délszínben ragyogó testek. Délszínnél világosabb.*

DÉLTÁJ, (dél-táj) ösz. fn. 1) Azon időszak, mely a délt legközelebbről megelőzi vagy követi. *Déltájra mutat az idő. Déltájban legnagyobb a meleg.* 2) A világtájak közől az, mely a délgöncz felé fekszik, szokottabban: *déli táj, délszak.*

DÉLTÁJBAN, (dél-tájban) ösz. ih. Azon időtájban, midőn a nap dél körül jár. *Déltájban ebédelni.*

DÉLUTÁN, (dél-után) ih. A napnak azon részén, mely a délt követi, azaz nappali tizenkét óra után. Ha nyugathoz közelebb esik, mint délhez, akkor tulajdonkép : *este felé. Nála gyakorta délután van*, (km.) azaz jó fejjel van. Rövidítve d. u.

DÉLUTÁNI, (dél-utáni) ösz. mn. Azon időre, vagy időből való, mely nappali tizenkét óra után következik, történik stb. *Délutáni szunnyadozás. Szitán látott sok aranynak, délutáni kézfogásnak rovás a díja.* (Km). *Délutáni szünóra, kikocsizás, látogatás.*

DÉLVIDÉK, (dél-vidék) ösz. fn. Legszélesb értelemben : délre fekvő tartomány. Szorosb ért. oly tartomány, mely a földteke déli részén van. Legszorosb ért. a föld délsarkához legközelebb álló tájak, szigetek.

DÉLVIDÉKI, (dél-vidéki) ösz. mn. Délvidékre, vagy- vidékről való. *Délvidéki lakosok.* Használtatik önálló főnevül is. *Sok délvidéki érkezett hozzánk.*

DÉLVONAL, (dél-vonal) ösz. fn. Vonal, melylyel a délsiklap a látkör lapját általszegi. Lásd : DÉLSIKLAP.

DÈM, elvont gyöke *démécskél*, *démsédi* szóknak. Zártabb önhangzóval : *döm.* Rokonai *töm, zöm, gyöm* t. i. a *tömöszöl, zömöcskől*, *gyömöszöl* származékokban.

DÉM, KIS—, NAGY—, falvak Veszprém megyében ; helyr. *Dém-be, —ben, —ből.*

DEMAGA, (de-maga) régies összetétel; jelentései: mégis, mindazáltal, azonban, pedig, tehát; valamint az egyszerű *maga* szóé némely régieknél. „És járulának őhozjá vakok és sánták az templomba, és megvigasztá őket. Demaga látván az papi fejedelmek.... megharagvának és mondának őneki : Hallod-e mit mondnak ezek? Demaga Jézus monda nekik : Jól hallom.“ Passio. Így a Tatrosi, Nádor-codexekben.

DÉME, férfi kn. l. DÖME.

DEMECSER, falvak Abaúj és Szabolcs megyékben, s puszta Nógrádban ; helyr. *Demecser-be, —ben, —ből.*

DÈMÉCSKÉL, (dém-écs-kél) áth. lásd : DÖMÖCSKÖL.

DEMÉND, falvak Heves és Honth megyékben; helyr. *Deménd-en, —re, —ről.*

DÉMÉNY, férfi kn. l. DÖMÉNY.

DEMÉNYFALVA, helység Lipthó megyében ; helyr. *Deményfalvá-n, —ra, —ról.*

DEMÉNYHÁZA, falu Erdélyben Maros székben ; helyr. *Deményházá-n, —ra, —ról.*

DÈMÉTÈR, (1), férfi kn. tt. *Dèmétèr-t*, tb. *—ék.* Demetrius. *Demeter napján hágnak a kosok.* Zártabb önhangzóval : *Dömötör.*

A hellèneknél ugyanaz, ami a latinoknál *Ceres.*

DÈMÉTÈR, (2), KIS—, NAGY—, szász helységek Erdélyben ; SZENT—, puszta Gömör megyében és székely helység ; SZŐ—, falu Közép-Szolnok megyében ; helyr. *Dèmétèr-be, —ben, —ből.*

DEMETERFALVA, székely helységek ; helyr. *Demeterfalvá-n, —ra, —ról.*

DEMETERPATAKA, falu Erdélyben ; Alsó-Fejér megyében; helyr. *Demeterpataká-n, —ra, —ról.*

DEMIKA, fn. tt. *demikát.* Érett sajttal készített leves ; turós leves. Élnek ezen étellel a palóczok, barkók stb. Máskép : *domika*, románul : *dimikátu.*

DÈMJÉN, férfi kn. l. DÖMJÉN.

DÈMSÈDI, (dém-és-éd-i) mn. tt. *dèmsédi-t*, tb. *—k.* Gúnynév, mely butát, ostobát, különösen nagy fejüt, zömök testüt jelent, máskép : *dömsödi, döme, dömöszke.* Dunántúli tájszó.

DÉMUTKA, (démut-ka) fn. tt. *démutkát.* Illatos levelü és virágu növény. (Thymus). Terem száraz földeken, levelei símák, tompák és töveiken szőrösek. A juhoknak kedves eledele. Törzse *démut* a *thymus*ból alakultnak látszik.

DÈN, elvont gyöke *dénczél* szónak. Rokon vele *dön*, mint *dönczöl* gyöke.

DENCS, FAZEKAS—, puszta, SZŐKE—, falu Somogy megyében ; helyr. *Dencs-en, —re, —ről.*

DENCSHÁZA, falu Baranya megyében ; helyr. *Dencsházá-n, —ra, —ról.*

DÉNCZÉL, (dén-cz-él) áth. m. *dénczél-t.* Általán, valamit ideoda lóbál, jobbra-balra, mintegy döntöget, taszigál. *A gyermeket térden denczelni. Testét járásközben denczelni*, dőlöngve járni. *Másokat denczelni*, taszigálni, ideoda nyomni. Balatonmelléki tájszó. Máskép : *dönczöl.* Elemzésére nézve l. ezt.

DÉNES, (1), férfi kn. tt. *Dénes-t*, tb. *—ék.* Dionysius. Kicsinyítve : *Dini, Déni, Dinike.*

DÉNES, (2), l. DÉS.

DENEVÉR, fn. tt. *denevér-t*, tb. *—ék.* Egérhez hasonló emlős állat, melynek lábujjait és lábszárait bőrhártya köti öszve, s annak segítségével röpköd, de rendesen csak estveli órákban bújik ki odvából. Máskép : *szárnyasegér*, *bőregér, bőrmadár.*

Némelyek *tenebrio* latin szótól származtatják, de ez nem denevért, mely latinul *vespertilio*, hanem csalárd, titkos álnokságu, alattomos embert jelent. Talán eredetileg *dana-vér* volt a rosz szellemet jelentő *dana* és *vér* szóból.

DENEVÉRGOLGOTA, (denevér-golgota) ösz. fn. Amerikai növény, melynek levelei szélesebbek, mint hosszúk, s midőn kinyilnak, a szárnyaterjesztett denevérhez hasonlítnak. Virága fehér, s teljesen csak éjjel nyilik ki. (Passiflora vespertilio).

DÉNFÉRÉG, (dén-féreg) ösz. önh. lásd : TÉNFÉRÉG.

DENGELEG, (1), falvak Nógrád és Szathmár megyékben ; helyr. *Dengelege-n, —re, —ről.*

DENGELEG, (2), vagy DENYELEG, falu Erdélyben, Belső-Szolnok megyében; helyr. *Dengelege-n, —re, —ről.*

DÉNI, férfi kn. l. DÉNES.

DENK, KIS—, NAGY—, erdélyi falvak Hunyad megyében ; helyr. *Denk-en, —re, —ről.*

DÉNIKE, férfi kn. tt. *Dénikét.* A *Dénes* névnek kicsinyített és nyájasabb alakja.

DÉNIS, l. DÉNES.

DENTA, mezőváros Temes megyében; helyr. *Dentá-n, —ra, —ról.*

DENYELEG, l. DENGELEG.

DER, elvont gyök. Értelmére nézve 1) hangutánzó *derécsel*, *dereducsál*, *deredarál* stb. szókban, 2) rokon *dar* gyökkel, (melytől *dara*, *darab*, *darék* ered), *dercze*, *derék* származékokban, 3) maga *dér* fn., mely bizonyos ragok és képzők előtt ékvesztő: *deret, derek, deres.*

DÉR, (1), fn. tt. *dér-t* vagy *deret*, tb. *derek.* 1) A levegő tömegéből kibontakozó, s megfagyó harmat, mely fínom jégtüalakban tapad a testekhez, leginkább öszszel és tavaszkor. A nagyobb mértékü, s ködös hidegben keletkező dér *zuzmarának* vagy *zúzmará*-nak, néhutt *lom*-nak mondatik. „Bánja béka a deret„ (km.). *Dér van. Megcsipte a dér. Dér borítja a mezöt. Dérvette szölö, dérvette virágok.* 2) A székelyeknél azon mértékét jelenti a hidegnek, midőn a folyóvizek befagynak. 3) Átv. ért. szürkülése a hajnak, bajsznak, szakálnak. *Dér lepi a fejét.* Máskép, kivált Dunán túl, valamint Erdélyben is: *hóharmat.*

DÉR, (2), KIS—, falu Baranya megyében; helyr. *Dér-be, —ben, —böl.*

DERCSIKA, falu Pozsony megyében; helyr. *Dercsikán, —ra, —ról.*

DERCZE, (am. dar-cza azaz apró dara) fn. tt. *derczét.* Jelenti a lisztnek alját, mely megmarad a szitában, midőn a lisztlángot általeresztették rajta. A korpánál valamivel jobb. Derczének mondják a lisztet akkor is, midőn még nincs kiszitálva, azaz korpájától elválasztva. Innen: *derczés kenyér. Búzadercze, kukoriczadercze,* Általán véve: darabos, vörös liszt. Átv. ért. goromba, öreg szemü lőpor, vagy pordohány.

DERCZEBURNÓT, (dercze-burnót) ösz. fn. Öregszemü, gorombaféle burnót, fekete vagy barna pordohány.

DERCZEFŰ, (dercze-fü) ösz. fn. Növénynem a tízhímesek seregéből és kétanyások rendéből; csészéje harangforma szegletes; bokrétája öt szirmu, szirmai nyakatlanok, tojáskerekek; tokja gömbölyü rekeszü. (Gypsophila) Fajai: *terjedö, lecsepült, homok-, buglyos, gyepi, kötörö dercze.*

DERCZEKENYÉR, (dercze-kenyér) ösz. fn. Derczéből, azaz szitálatlan, korpás, vörös lisztből sütött kenyér. V. ö. DERCZE.

DERCZELISZT, (dercze-liszt) ösz. fn. Első őrletü, darabos, goromba liszt, melynek korpája még nincs elválasztva.

DERCZÉNY, falu Beregh megyében; helyr. *Derczény-be, —ben, —böl.*

DERCZÉS, (der-cze-es) mn. tt. *derczés-t*, vagy *—et*, tb. *—ek.* 1) Derczével kevert, korpával vegyített. *Derczés liszt, derczés kenyér.* 2) Átv. ért. tájdivatosan kedvetlen, haragos, nyers, dar: 'os. *Derczés asszony, derczés feleség.* „Nincs oly derczés ember.“ Istvánfi Pál a XVI. században. Vastag hangon, *durczás.* V. ö. DÉRDÚR.

DERCZÉSKÉDIK, (der-cze-es-kéd-ik) k. m. *derczéskéd-tem, —tél, —étt.* Durczáskodik, makacskodik, daraboskodik.

DERCZÉSSÉG, (der-cze-es-ség) fn. tt. *derczésség-ét.* Durczásság, makacskodó, ellenmondó tulajdonság.

DÉRDARAVIRÁG, (dér-dara-virág) ösz. fn. Növényfaj a daravirágok neméből, melynek tőkocsánya ágatlan, leveletlen. Havasokon, s legsoványabb földön is terem. (Draba alpina) V. ö. DARAVIRÁG.

DERDE, (am. dör-de) mn. tt. *derdét.* Eszelős, bolyókás, döre. Élnek vele túl a Dunán, Győr vidékén, és Erdélyben. Románul: *derdáte.*

DÉRDÚR, (dér-dúr) ösz. fn. Duzzogó harag, czivódás, folytonos morgolódás, pattogás, durrogás. *A vénasszony dérdúr.* (Km.) *Dérreldúrral, keménységgel felele.* (Pázmán). *Majd lesz nagy dérdúr.*

DERÉB, (der-éb, azaz *darab*, valamint *derék* régenten *darék* volt) fn. tt. *dereb-et.* Ma nincs divatban. A régieknél annyit tett, mint 1) Hát, embernek vagy állatnak háta. *Derébbe ütni valakit.* Hangra és értelményre rokon vele: *derék.* 2) Darab. *Gyüjtsétek fel a derebeket,* azaz darabokat. (Tatrosi codex.)

DERÉCSÉL, (der-écs-él) önh. m. *derécsél-t.* Sokat locsog, folyvást jár a szája. Máskép: *trécsel, terécsel, deredarál, tereturál, tereferél.* Hangutánzó gyökü.

DERÉCSÉLÉS, (der-écs-él-és) fn. tt. *derécsélés-t*, tb. *—ék.* Hiábavaló locsogás, trécselés.

DERECSKE, (der-ecs-ke) kics. fn. tt. *derecskét.* Kis dér.

DERECSKE, mvárosok Bihar, Sopron, és falu Veszprém megyében, helyr. *Derecské-re, —n, —röl.*

DERÉCZE, (der-écz-e) fn. tt. *deréczét.* Növényfaj a szigorállak neméből, máskép: *vizi pólé, vizi saláta, téli saláta.* (Veronica baccabunga).

DERECZKEL, (der-ecz-g-el) áth. m. *derecskel-t.* Bánt, ver. Eléjön Heltainál: „És nem vesszével, hanem pálczával dereczkel“.

DEREDARA, (dere-dara) ikerített fn. és hangutánzó. Licsilocsi, haszontalan pletykabeszéd. Alsó irályba való kifejezés. Máskép: *teretura.*

DEREDARÁL, (dere-darál) ikerített önh. Liceseglocsog, haszontalan pletykákat öszvebeszél, tereturál, deredurál.

DEREDUCSÁL, l. DEREDARÁL.

DEREFEL, l. DERÉCSEL.

DEREGLYE, (der-eg-lye vagy der-ek-lye, azaz derékje v. deréklö, t. i. a hajónak csupán a dereka, födeletlen hajó) fn. tt. *dereglyét.* A dunai hajósok nyelvén: födeletlen hajó, mely a molnárcsónaknál jóval nagyobb, s különféle szállításokra használtatik, pl. dereglyén hordják át a változóknál a lovakat; dereglyén szállítanak köveket, fát; dereglyén viszik a molnárok a gabonát a malomba, stb. *Rosz hajó az*

melynek dereglyéje nincsen. (Km.) Átv. ért. csúf neve holmi ócska, kopott hintónak, batárnak.

DEREGLYEHÍD, (dereglye-híd) ösz. fn. Híd, melyet horgonyokhoz akasztott dereglyék fölött ütnek.

DEREGLYÉSZ, (der-eg-lye-ész) fn. tt. *dereglyész-t,* tb. *—ék.* Vizen szolgáló katona, hidász, kinek különös tiszte a vizeken hidakat verni. (Pontonnier).

DEREGLYESZEKÉR, (dereglye-szekér) ösz. fn. Hidászok szekere, melyen a dereglyéket helyről helyre szállítják.

DEREGLYÉZ, (der-eg-lye-ez) önh. m. *dereglyéz-étt.* Dereglyén jár, megy. *Változónál a vontatólovakkal általdereglyézni a tulsó partra.*

DEREGLYÉZÉS, (der-eg-lye-ez-és) fn. tt. *dereglyézés-t,* tb. *—ék.* Dereglyével járás.

DEREGNYŐ, falu Zemplén megyében; helyr. *Deregnyö-n, —re, —ről.*

DEREGTET, (der-eg-tet) önh. m. *deregtet-tem, —tél, —étt.* Erdélyi szó, am. szekeren erősen vágtatva megy, mintegy : dörögtet. *Úgy kideregtetett, mint villám, fakó szekerével.*

DERÉK, (1), (régen : *darék* = der-ék) fn. tt. *derekat,* tb. *derekak.* Személyragozva : *derekam, derekad, dereka* stb. Más névragok felvételekor az ékezetet jobbára megtartja, pl. *derékba, derékra, derékhoz, derékból, derékig.* Ámbár tájszokásilag ékvesztve is ragoztatik. 1) Altalán jelenti a testnek főrészét, vastagát, tőkéjét, pl. *Állat dereka, fának dereka, kocsiszekér dereka, hajó dereka.* 2) Különösen az emberben, és négylábu állatokban : a vállak vagy marjak, és hátulsó lábak közötti testtömeg, melyben a mell, hát, és has foglaltatik. *Átölelni valakit derékban. Átfogni a csikó derekát.* A ‚Magyar nyelvészet' I. kötetében a magyar nép talányai közt *terjegető* névvel jeleztetik. 3) Legszorosabb ért. a hátnak alsó vége, mely a csipők közé esik. *Fáj a dereka, eltörték a derekát. Leütni a malacz derekát. Derékon sujtani, találni valakit.* 4) Átv. ért. *Derékpénz,* azaz tőkepénz; *derékhad,* azaz főhadsereg; *derékfogás,* azaz a lakomának közepe, legvelősebb ételei (régies). *Víz dereka,* azaz közepe, fonala. *Derék út,* azaz országút. (Baranyai szó).

Eredetileg : *darék,* s ebből érthető, miért ragozásban : *derekat, derekak, derekam,* mint : *fazék, fazekat, fazekak, fazekam.* Eredeti értelmére azonos *darab,* továbbá *törzs, törzsök,* latin, *truncus* szóval. De vehetjük *terj* értelemben is. (Lásd föntebb 2) alatt). A szláv nyelvekben : *drék, drjk, driek,* a románban *driket.* A törökben *direk* am. támoszlop (columen, Stütze).

DERÉK, (2), (der-ék) mn. tt. *derék-et* v. *derek-at.* 1) Mint a derék főnévnek átvitt értelmü mása jelent a maga neméban valami vastagot, nagyot, termetest, tömör testűt. *Derék magas ember. Derék legény, nem olyan hitvány, mint te. Ez derék város. Derék templom.* 2) Átv. erkölcsi ért. a maga nemében jeles, kitünő, tökéletes. *Derék gyerek vagy, fiam, derék ember lesz belőled. Derék dolog.*

„A derék nem fél az idők mohától."

Berzsenyi.

Néha gúnyképen használtatik. *Ugyan derék állapot, beittuk a kalapot.* Km. *Derék dolog, három tehén egy csorda.* Km. Egyezik vele a szláv : *drícsni.*

DEREKAL, l. DEREKALJ.

DEREKALJ, DEREKALY, (derek-alj v. -aly) ösz. fn. Ágynemü, melyet a derék alá vetnek, mit némely helyütt *párná*-nak neveznek. Derekalj gyanánt szolgál a *matrácz* is. *Tollal, pehelylyel töltött derekalj.*

DEREKAS, (der-ek-as) mn. tt. *derekas-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* 1) Jeles, tökéletességgel, jelességgel bíró, a maga nemében kitünő. 2) Testes, vastag, zömök; de ezen tulajdon értelemben kevesbbé használtatik.

DEREKASAN, (der-ek-as-an) ih. Jelesen, kitünőleg, tökéletesen. *Derekasan viselni magát. A kérdésre derekasan megfelelt.*

DEREKASINT, (der-ek-as-int) ih. Jelesen, tökéletesen, kitünőleg. *Derekasint forgatni magát a csatában.* Képzésre olyan, mint : *alkalmasint, képesint,* azaz alkalmasan, képesen. V. ö. —ÉNT képző.

DEREKEGYHÁZA, puszta Csongrád megyében; helyr. *Derekegyházá-n, —ra, —ról.*

DERÉKFÁJÁS, (derék-fájás) ösz. fn. Szenv, mely az ágyék, és keresztcsont tájékának inas és szálagos részeit, sőt a keresztcsont legvégét is bántja.

DERÉKFOGÁS, (derék-fogás) ösz. fn. A régieknél annyit tett, mint a lakomának közepe, azaz, legvelősebb étkek feladása. V. ö. FOGÁS.

DERÉKFUTÁS, l. FUTÁS.

DERÉKHAD, (derék-had) ösz. fn. 1) Fő hadsereg, melyet a fővezér kormányoz. 2) Az egész hadseregnek válogatott zöme.

DERÉKITÉLET, (derék-itélet) ösz. fn. Jogtani értelemben oly itélet, mely az ügynek lényegére, érdemére nézve hozatik, érdemleges itélet.

DERÉKKÉPEN, (der-ék-kép-en) ösz. ih. Összesen, tömegesen, egyik a másikért (in solidum). *Derékképen lekötelezték magukat bizonyos teherviselésre.*

DERÉKLEG, (der-ék-leg) ih. Valamely ügynek lényegét, érdemét illetőleg, érdemileg.

DERÉKLÖVÉS, ösz. fn. Midőn az ágyu egyenesen nekiirányoztatik a czélnak, s a kilövött golyó nem ívkörben, hanem egyenes vonalban repül, déréklövésnek mondatik.

DEREKLYE, l. DEREGLYE.

DEREKLYÉZ, l. DEREGLYÉZ.

DERÉKNYÁR, (derék-nyár) ösz. fn. Nyár közepe, midőn rendesen legmelegebb szokott lenni. Julius hava.

DERÉKÖL, (derék-öl) ösz. fn. Erdőszök nyelvén, olyan öl, melyet a faderék legvastagabbjából raknak, mely t. i. a tőhöz legközelebb áll.

DERÉKŐSZ, (derék-ősz) ösz. fn. Ősznek közepe, october hava.

DERÉKPÉNZ, (derék-pénz) ösz. fn. lásd: TŐKEPÉNZ.

DERÉKPÓLYA, (derék-pólya) ösz. fn. lásd: DERÉKSZORÍTÓ.

DERÉKRAVALÓ, (derékra-való) ösz. fn. lásd: MELLÉNY.

DERÉKSÉG, (der-ék-ség) fn. tt. *derékség-ét.* Jelesség, tökéletesség, valamely nemben kitünés; termetesség.

DERÉKSŐ, (der-ék-ső) mn. l. KÖZÉPSŐ.

DERÉKSZÉG, (derék-szëg) ösz. fn. Vastag szeg, mely a szekér nyujtóját a tengelylyel öszveköti. *Kiesett a derékszeg.* Km.

DERÉKSZÉK, (derék-szék) ösz. fn. Erdélyben am. megyei közgyülés.

DERÉKSZEKÉR, (derék-szekér) ösz. fn. Hosszu, erős szerkezetü, nagy terhet hordani való szekér.

DERÉKSZÍJ, (derék-szíj) ösz. fn. Szíjöv, melylyel a derekat általkötik.

DERÉKSZÖG, (derék-szög) ösz. fn. A mértanban oly szög, melyet két függőleges vonalnak öszvejövetele képez, s ezen vonalak körive 90 fokot tesz. (Angulus rectus)

DERÉKSZÖGÜ, (derék-szögü) ösz. mn. Aminek derékszöge van. V. ö. DERÉKSZÖG.

DERÉKSZORÍTÓ, (derék-szorító) ösz. fn. Sebészi készület, különösen pólya, melylyel a kór állapotban levő derekat öszveszorítják.

DERÉKTAVASZ, (derék-tavasz) ösz. fn. Tavasz közepe, mely nálunk körülbelül május hónapra esik.

DERÉKTÉL, (derék-tél) ösz. fn. Tél közepe, körülbelül január hava.

DERÉKÚT, (derék-út) ösz. fn. Baranyában am. országút.

DERÉKVAS, (derék-vas) ösz. fn. 1) Vaspánczél, mely a derekat, vagy inkább a testderéknak elejét, a mellet, födi. 2) Különféle kovács- és lakatosművekben görbe alakú pántvas, mely valamit öszvetart.

DERÉKVÉDELEM, (derék védelem) ösz. fn. A bírói perben oly védelem, mely az ügy lényegét, érdemét tárgyalja, érdemleges védelem.

DERELLYE, (der-elly-e vagy der-ely-e) fn. tt. *derellyét.* Tésztás étel neme, mely háromszög vagy félkör formáju, s meg van töltve. *Turós, szilvás derellye. A szalonnát ha egyre füstölik, sem válik belőle derellye.* Km. Máskép: *dédelle, dödölle, barátfüle.*

Gyöke azon *der*, melyből *deréb* (darab) *dercze* is származott, s am. derebelt, darabos étel.

DERELY, (der-ely) fn. tt. *derely-t.* tb. *—ék.* Növénynem az öthímesek seregéből és kétanyások rendéből, ernyője lapos, tányéros, ernyőkéje 1—5 levelü, galléros, virágai csaknem egyenlők, mind termők; gyümölcse kerekded, lapított, középen domború, alúl-fölül csorba. (Imperatoria) Egyik faja: *csícsókás derely,* máskép *mesterlapu, csüdszárgyökér* (I. Ostruthium).

DERELYE, l. DERELLYE.

DERELYGYÖKÉR, (derely-gyökér) ösz. fn. A derely nevü növénynek gyógyerejü gyökere. Lásd: DERELY.

DERENCSÉNY, falu Gömör megyében; helyr. *Derencsény-be, —ben, —ből.*

DERENG, (der-eng) önh. m. *dereng-tem,* vagy *éttem, —tél* v. *—éttél, —ett* htn. *—ni* v. *—eni.* Világosodni kezd, tisztúl az ég, oszlik a sötétség, homály, felhő, s fehéredik, mint a *dér.* V. ö. DERÍT.

DERENGÉS, (der-eng-és) fn. tt. *derengés-t,* tb. *—ék.* Világosodás.

DERÉNK, falu Tolna megyében; helyr. *Derénk-en, —re, —ről.*

DERENY, (der-eny) fn. tt. *dereny-t,* tb. *—ek.* Tengeri féreg neme, melynek vagy felső része vagy egész teste csillagdad likacsokkal van tarkítva. (Madrepora).

DERES,(1), (der-es) mn. tt. *deres-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* 1) Dértől lepett, dértől fehéredő. *Deres mező, deres fü. Deres a fü, édes lovam ne egyél.* (Népd.) 2) Átv. ért. Szürkülő, őszülni kezdő. *Deres haj, deres bajusz, szakál.* 3) Mondatik a lóról, melynek sötét szürke, egérszinü szőre van. *Deres paripa, deres ló. Margit asszony, deres ló, ritka válik benne jó.* (Km).

DERES, (2), (der-es) fn. tt. *deres-t,* tb. *—ék.* 1) Deres szőrü ló neve. *Deres ne! deh te Deres! Kicsiny csikó nagy derestül hámot vonni tanul restül.* Km. 2) Pad, melyen az elitélteket megcsapják. *Húzd le a deresre. Sokszor megfekütte a derest. A deresre fektetni.*

„Hajnalban jó korán, ott terem az ispán,
A kezében csákány, robotra szólítván,
Ha szavát megveti, a derest heveri."
Régi paraszt dal.

DERESÉDIK, (der-es-éd-ik) k. múlt. *deresedtem, —tél, —ett.* 1) Hóharmatossá lesz. *Deresedik a mező.* 2) Átv. ért. szürkül, őszbe csavarodik. *Deresedik a bajúsza, haja, szakála.*

DERESÍT, DERESIT, (der-es-ít) áth. m. *deresít-étt,* htn. *—ni* vagy *—eni.* 1) Dérrel, azaz hóharmattal belep, bevon. 2) Átv. ért. szürkévé, őszbecsavarodóvá tesz.

DERESK, falu Gömör megyében; helyr. *Deresk-en, —re, —ről.*

DERESZLE, (der-esz-le) fn. tt. *dereszlét.* Növénynem az öthímesek seregéből és kétanyások rendéből; nagygallérja néha nincs, mikor van, letüremlett, mint a kisgallér is; szirmai egyenlők, szívformák; gyümölcse hosszudad, lapított, középen karczolt vagy zsinóros. (Selinum). Fajai: *erdei — posvány — ezüstös — kesely — rojtos — czitrom d.*

DERESZLÉNY, falu Bars megyében; helyr. *Dereszlénybe, —ben, —ből.*

DEREZLE, l. DERESZLE.

DERHENYŐ, (der-heny-ő) régiesen: *derült ég.*

DERÍT, (der-ít azaz fehérré, világos szinüvé tesz milyen a dér; vagy más származtatással: delít, azaz

delivé vagy olyanná tesz mint a *dél* vagy *déli* fény) áth. m. *derít-étt*, htn. —*ni* vagy —*eni*. 1) Világosít, felvilágosít, homályt, sötétséget üz. *A felszél derít*. 2) Átv. ért. gondot, kétséget, szomoruságot oszlat. *Földeríteni valaki kedvét. Kedvre deríteni. Földeríteni az ember eszét, a vitatás alatti szövevényes, homályos kérdést*. 3) A vegytanban am. valamely folyadékot minden idegen részektől, salaktól megtisztít, világossá tesz, pl. a törött bort vizahólyag által.

DERÍTÉS, DERITÉS (der-ít-és) fn. tt. *derítés-t*, tb. —*ék*. 1) Világosítás, homálynak, sötétségnek, kétségnek eloszlatása. 2) A vegytanban, valamely zavaros, tisztátalan, kevert folyadéknak bizonyos műtét általi megtisztítása. (Clarificatio).

DÉRLEL, (dér-lel) áth. m. *dérlel-t*. Dérrel belep, deressé tesz, derez.

DÉRLELÉS,(dér-lel-és) fn. tt. *dérlelés-t*, tb.—*ék*. Dérrel belepés, derezés.

DERM, (der-m) elvont vagy elavult törzse *dermed, dermeszt, dermenet* stb. szóknak. Rokonságait l. DERMED alatt. Képzésre olyan, mint a *férmed* vagy *förmed* törzse : *férm, förm*.

DERMED, (der-m-ed) önh. m. *dermed-t*. Mondatik általán állatról és állati testről, midőn bizonyos okoknál fogva megmerevedik, életmüködése fönakad, s olyanná lesz, mint a dérvette fű és más növény. *A nagy hideg miatt megdermed*. Jelent meghalást is. *Megdermedt*, azaz meghalt, megdöglött. Rokon vele a latin *dormio, dormito*, a német *starr*, arab *taraba*, hellen *στερεός*, finn *tyrmäyn* (dermedek), *tyrmiäs, tyrmiä* (dermedt).

DERMEDÉS, (der-m-ed-és) fn. tt. *dermedés-t*, tb. —*ék*. Merevedés, a testnek vagy valamely részének, tagjának hajthatlansága. Kórtanilag : az álomkórnak legnagyobb foka, midőn álmából a beteg semmikép föl nem ébreszthető, lélekzése gyönge, s teste mozdulatlan.

DERMEDET, (der-m-ed-et) fn. lásd : DERMENET.

DERMEDÉZ, (der-m-ed-éz) önh. m. *dermedéztem, —tél, —étt*, par. —*z*. Lassan-lassan megmerevedésnek indul, pl. aki a megfagyáshoz közelít, vagy nagy félelem miatt magán kivül kezd lenni.

DERMEDT, (der-m-ed-t) mn. tt. *dermedt-et*. Merevedett, fásult, pl. a nagy hideg, félelem, vagy más indulat miatt. *Megdermedt* am. meggebedt, meghalt.

DERMEDTEN, (der-m-ed-t-en) ih. Dermedt állapotban, meghalva, megdögölve.

DERMEN, (der-m-en) elavult igealak *dermed* helyett. Származéka : *dermenet*.

DERMENET, (der-m-en-et) fn. tt. *dermenet-ét*. Görcsös nyavalya, mely az izmok állandó merevénységében, s a test hajlíthatlanságában áll. Van : *hátsó, mellső, oldalas, általános, részletes, áll-* és *sebzési termenet*. (Holtgörcs).

DERMENETÉS, (der-m-en-et-és) mn. tt. *dermenetés-t*, vagy —*et*, tb. —*ek*. Dermenetben szenvedő, holtgörcsös.

DERMENGÉS, (der-m-eng-és) fn. tt. *dermengés-t*, tb. —*ék*. Bénaság neme, midőn az önkényes mozgások, érzések, és eszmélődés elnyomatnak, de az életi munkálatok tartanak, s a beteg tagjai a kórroham előtti irányukat megtartják.

DERMESZT, (der-m-eszt) áth. m. *dermeszt-étt*, htn. —*ni* vagy —*eni*. Merevültté, dermedtté tesz, merevít. *Megdermesztette őt a hideg, a görcs*.

DERMESZTÉS, (der-m-eszt-és) fn. tt. *dermesztés-t*, tb. —*ék*. Dermedtté tevés, merevítés.

DERMETEG, (der-m-ed-eg) mn. tt. *dermeteg ét*. Dermedésre hajlandó, aki vagy ami könnyen dermed, vagy dermedni szokott. V. ö. DERMED.

DERNA, ALSÓ—, FELSŐ— falvak Bihar megyében ; helyr. *Derná-n*, —*ra*, —*ról*.

DERNŐ, falu Torna megyében ; helyr. *Dernő-n*. —*re*, —*ről*.

DÉRRELDÚRRAL, (dérrel-dúrral) ösz. ih. Haragosan, nagy perlekedve. *Dérreldúrral visszafeleldgetni. Eltávozott nagy dérreldúrral*.

DERS, (1) férfi kn. l. DEZSŐ.

DERS, (2), falvak Heves és Szathmár megyében és székely falu ; helyr. *Ders-en*, —*re*, —*ről*.

DERSE, MAGYAR—, falu Erdélyben Doboka megyében ; helyr. *Dersé-n*, —*re*, —*ről*.

DERSFALVA, l. DERS (2).

DERSIDA, KIS—, NAGY—, falvak Közép-Szolnok megyében ; helyr. *Dersidá-n*, —*ra*, —*ról*.

DERÜ, DERŰ, (der-ü vagy del-ü. V. ö. DERÍT fn. tt. *derü-t*, tb. —*k*. A homálynak, sötétségnek oszlása, világossággal felváltása. Ellentéte : *boru. Borúra derü. Ború után derü. Igyunk derűre, igyunk borúra*. (Kölcsey). Átv. ért. a szomoruság oszlása, a kedélynek fölvidult állapota.

DERÜL, DERŰL, (der-ül vagy del-ül) m. *derül-t*. Világosodni kezd a homály, sötétség széled, oszlik. *Derül az ég*. Átv. értelemben a bú, szomoruság oszlik. *Derül az arcza. Derül a kedve*.

„Ki-kiderű(l) meg beború(l)
Csak az én szívem szomorú."

Népdal.

DERÜLÉS, DERŰLÉS, (der-ü-l-és) fn. tt. *derülés-t*, tb. —*ék*. Világosodás, homálynak, sötétségnek, búnak, szomoruságnak oszlása, illetőleg vidulás. *Kedvderülés*.

DERÜLT, (der-ül-t) mn. tt. *derült-et*. Homálytalan ; felhőtlen, borútlan ; bú nélküli ; nyilt. *Derült ég. Derült nap, derült éj. Derült arcz, homlok*.

DERÜLTEN, (der-ül-t-en) ih. Derült állapotban.

DERÜLTSÉG, (der-ül-t-ség) fn. tt. *derültség-ét*. Derült tulajdonság vagy állapot, illetőleg világosság; átv. ért. nyiltkedvüség, vidámság.

DERZÁL, (der-z-ál) áth. m. *derzál-t.* Kemény, szilárd állományu testet morzsákra tördel, dörzsöl, darál. *Kukoriczát derzálni.*

DERZS, l. DERS.

DERZSENYE, falu Hont megyében; helyr. *Derzsenyé-n, —re, —ről.*

DERZSIDA, l. DERSIDA.

DERZSI-GÁT, puszta Heves megyében; helyr. *Derzsigát-on, —ra, —ról.*

—DÉS, zártabb önhangzóval: *dös,* mélyhangon: *dos,* háromágu igeképző, mely egyszerü, ritkábban származékigékből gyakorlatos igéket képez. Elemei: *éd* és *és,* illetőleg, *öd* és *ös, od* és *os,* mindkettő gyakorlatos, pl. *lép-dés = lép-éd-és, tép-dés = tép-éd-és, ver-dés = ver-éd-és, lök-dös = lök-öd-ös, köp-dös = köp-öd-ös, tör-dös = tör-öd-ös, kap-dos = kap-od-os, lop-dos, = lop-od-os, csap-dos = csap-od-os.* Némely igékben a szintén gyakorlatos *dal del*-vel fölcserélhető mint: *tép-dés, tép-del; lép-des, lép-del; jár-dos, jár-dal; vag-dos, vag-dal; tör-dös, tör-del.* Azonos vele: *déz, döz, doz,* mint: *rép-dés rép-déz, lök-dös lök-döz, kap-dos kap-doz.* Hasonló továbbá a *kéd, köd, kod,* mint e példákból kitünik: *csip-dés, csip-déz, csip-kéd; köp-dös, köp-döz, köp-köd; röp-dös, röp döz, röp-köd; döf-dös, döf-döz, döf-köd; csap-dos, csap-doz, csap-kod; kap-dos, kap-doz, kap-kod;* végre némely igékben az *éget, öget, ogat,* mint: *csip-éget, döf-öget, csap-ogat.*

DÉS, mváros Erdélyben Belső-Szolnok megyében; helyr. *Dés-en, —re, —ről.*

DÉS-AKNA, falu Erdélyben Belső-Szolnok megyében; helyr. *Dés-Akná-n, —ra, —ról.*

DESEDA, l. DEZSEDA.

DÉSFALVA, helység Erdélyben, Belső-Szolnok megyében; helyr. *Désfalvá-n, —ra, —ról.*

DÉSHÁZA, helység Közép-Szolnok megyében; helyr. *Désházá-n, —ra, —ról.*

DESKÓFALVA, helység Beregh megyében; helyr. *Deskófalvá-n, —ra, —ról.*

DESŐ, l. DEZSŐ.

DÉSÖL, DÉSÖLÉS, lásd: DŐZSÖL, DŐZSÖLÉS.

DESZE, falu Máramarosban; helyr. *Deszén, —re, —ről.*

DESZKA, (desz-ka) fn. tt. *deszkát.* A fa derekából hosszan hasított lapos hasáb. *Vastag, vékony, széles, keskeny deszka. Fenyő-, tölgy-, bükkfából hasogatott deszkák. Pallódeszka. Sodródeszka. Lapos, sovány, mint a deszka. Deszkára kinyujtóztatni a holtat. Földvárra ment deszkát árulni,* azaz meghalt. *Négy* (vagy öt) *deszka közé tették,* azaz, koporsóba, eltemették. *Deszkával födni, bekeríteni valamit.* Mint mn. jelent deszkából valót, deszkákból csináltat. *Deszka kerítés. Deszka tető. Deszka bolt.* Ilyenek rendesen öszvetéve is iratnak: *deszkakerítés, deszkatető* stb.

Erdélyben így is ejtik: *doszka,* valamint szlávul is: *deszka* v. *doszka.* A szláv nyelvben *tesz* v. *teszati* am. gyalulni, faragni, mihez hasonló a magyar *taszít, toszít, gyeszetel,* és *doszol, tuszkol,* mennyiben a gyalulás taszítással, toszigálással, doszolással jár, miszerint nyelvünkből elemezve am. *dosz-ka* azaz, gyalulás, illetőleg fűrészelés által hasított, *doszolt, gyeszetelt* fa hasáb.

DESZKABOLT, (deszka-bolt) ösz. fn. Deszkákból ácsolt, öszveillesztett boltféle épület, vagy ív.

DESZKAFA, (deszka-fa) ösz. fn. Sima dereku, nem göcsös vagy görbe fa, melyből deszkákat hasítani lehet. *A fenyűk deszkafának legalkalmasabbak.*

DESZKAFAL, (deszka-fal) ösz. fn. Deszkákból öszveállított fal. *Deszkafallal kerített háztelek.*

DESZKAFOLYÓSÓ, (deszka-folyósó) ösz. fn. Deszkákkal pallózott, vagy egyszersmind deszkákkal kerített, födött folyosó.

DESZKAFŰRÉSZ, (deszka-fűrész) ösz. fn. Széles pengéjü fűrész, melylyel a faderekakból deszkákat hasogatnak.

DESZKAFŰRÉSZLŐ, (deszka-fűrészlő) ösz. fn. Ember, ki a faderekakat fűrész által deszkákra hasogatja.

DESZKAHÁZ, (deszka-ház) ösz. fn. Ház, melynek falai deszkákból épitvék.

DESZKAKERÍTÉS, (deszka-kerítés) ösz. fn. Egymás mellé illesztett deszkákból álló kerítés, palánk, deszkafal.

DESZKALÁDA, (deszka-láda) ösz. fn. Öszszeszegezett deszkákból álló láda, milyenben pl. portékákat szállítanak a kereskedők, kalmárok, rakasz. (Verschlag).

DESZKAMETSZŐ, (1), (deszka-metsző) ösz. fn. 1) Több, öszveszerkezett fűrészből álló készület, vagy gépezet, mely víz, vagy más erő által mozgásba hozatva egyszerre több deszkát hasogatni képes. Néhutt *deszkamalom* vagy *fűrészmalom.* 2) Személy, ki a fűrészmalmot igazgatja.

DESZKAMETSZŐ, (2), (l. föntebb) ösz. mn. A deszkafűrészeléshez tartozó, pl. *Deszkametsző fűrész.*

DESZKAMŰ, (deszka-mű) ösz. fn. Ácsmunka, vagy asztalos mű, mely deszkákból van kiállítva, pl. holmi bútorok, rögtönözött épületek, stb.

DESZKAPADLÁS, (deszka-padlás) ösz. fn. 1) Deszkakerítéssel elrekesztett padlás. V. ö. PADLÁS. 2) Szobának, folyosónak, istállónak, stb. deszkákkal kirakása; deszkapadló.

DESZKAPADLÓZAT, (deszka-padlózat) ösz. fn. Általán deszkákból csinált padlózat. *Szobák, hajók, hidak deszka padlózata.* V. ö. PADLÓZAT.

DESZKAREKESZ, (deszka-rekesz) ösz. fn. Deszkákkal kerített hely, ketrecz, holmi jószágok, baromfiak, stb. elzárására; deszkaláda.

DESZKÁS, (1), (deszka-as) fn. tt. *deszkás-t,* tb. *—ok.* Így hívják Komáromban az épületfa- kereskedőket.

DESZKÁS, (2), (l. föntebb) mn. tt. *deszkás-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Deszkákkal kerített, padlózott, vagy födött, vagy deszkákkal ellátott. *Deszkás tető, deszkás páhó.*

DESZKASÁTOR, (deszka-sátor) ösz. fn. Deszkákból állított piaczi, mezei, tábori stb. sátor. *Deszkasátorban árulni. Föláll*ítani, *szétszedni a vásári deszkasátorokat. Keréken járó deszkasátor.*

DESZKASZÉG, (deszka-szég) ösz. fn. Hosszukás, nyakban négyszögletes, s hégyés fejü szeg, milyet a deszkamüvek öszveállításában használnak az ácsok.

DESZKASZÉL, (deszka-szél) ösz. fn. 1) A deszkának keresztben vett területe. *Ezen deszkaszél egy arasznyi.* 2) A deszka területének szélső vonalai, oldalai. *A deszkaszélt berovátkolni.*

DESZKASZÉLNYI, (deszka-szélnyi) ösz. mn. Olyan szélességü, mint a deszkák szoktak lenni; a maga nemében keskeny. *Deszkaszélnyi bürühíd.*

DESZKATÖRZSÖK, (deszka-törzsök) ösz. fn. l. DESZKAFA.

DESZKÁZ, (desz-ka-az) áth. m. *deszkáz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Deszkával beföd, bekerít, padlóz. *Deszkázni a szobát, padlást, háztetőt.*

DESZKÁZÁS, (deszka-az-ás) fn. tt. *deszkázás-t,* tb. *—ok.* Valamely térnek, épületnek, műnek stb. deszkákkal befödése, bekerítése, elrekesztése.

DESZKÁZAT, (desz-ka-az-at) fn. tt. *deszkázatot.* Deszkakerítés, deszkapadlózat, deszkafödelezet, t. i. valami építési munkára felhasznált deszkák öszvege.

DESZKÁZOTT, (deszka-az-ott) mn. tt. *deszkázott-at.* Ami deszkákkal van födve, kerítve, kirakva, stb. *Deszkázott folyosó, szoba, padlás, istálló.*

DESZMÉR, MAGYAR—, erdélyi falu Kolos megyében.

DETEK, tt. *Detk-et;* falu Abaújban; helyr. *Detek-re, —ről, Detken.*

DETÉR, falu Gömör megyében; helyr. *Detér-en, —re, —ről.*

DETK, falu Heves megyében; helyr. *Detk-en, —re, —ről.*

DETREHEM vagy DETREK, falu Kraszna megyében; ALSÓ-DETREHEM, FELSŐ-DETREHEM, falvak Erdélyben Torda megyében; helyr. *Detrehem-be* stb.

DETREK, l. DETREHEM, helyr. *Detrek-en* stb.

DETREKŐ-CSÜTÖRTÖK, falu Pozsony megyében; helyr. *—Csütörtök-ön, —re, —ről.*

DETREKŐ-SZENT-MIKLÓS, falu Pozsony megyében; helyr. *—Szent-Miklós-on, —ra, —ról.*

DETREKŐ-SZENT-PÉTER, falu Pozsony megyében: helyr. *—Szent-Péter-en, —re, —ről.*

DETREKŐ-VÁRALJA, falu Pozsony megyében; helyr. *—Váraljá-n, —ra- —ról.*

DETRIK, falu Zemplén megyében; helyr. *Detrik-en, —re, —ről.*

DÉV, elavult gyök. l. DÍV.

DÉVA, mváros Erdélyben, Hunyad megyében; helyr. *Déva-n, —ra, —ról.*

DÉVAJ, (am. dív-aj l. DÍV) mn. tt. *dévaj-t,* tb. *—ok.* Tulajdonkép oly emberről mondatik, ki természeténél fogva vidám kedvü levén, csintalan, elmés tréfákat üz, a társaságot holmi meglepő ötletekkel mulattatja, s megnevettető csinyt követ el másokon; pajzán. Dévajnak mondják azt is, ki a tréfát néha kicsapongólag űzi, s másokat kíméletlenül nyilaz elménczkedéseivel. Baranyában am. bohó, esztelen, azaz ki bohóczosan, ízetlenül tréfálkodik. *Dévaj ember.* Képzésre hasonló *szilaj, tolvaj* szókhoz.

DÉVAJKODÁS, (dév-aj-kod-ás) fn. tt. *dévajkodás-t,* tb. *—ok.* Csintalan, jó kedvü tréfálkodás. V. ö. DÉVAJKODIK.

DÉVAJKODIK, (dév-aj-kod-ik) k. m. *Dévajkodtam, —tál, —ott.* Csintalanul, víg szeszélytől izgattatva tréfálkodik, másokkal elmésen ingerkedik, kötődik. V. ö. DÉVAJ.

DÉVAJSÁG, (dév-aj-ság) fn. tt. *dévajság-ot.* Víg szeszélyü, csintalan elmésség, tréfaság, mely mások ingerlése által nevetséget gerjeszt. *Dévajságból mondani, vagy tenni valamit.*

DÉVAJUL, (dév-aj-ul) ih. Dévaj módon, csintalanul, ingerkedő elmésséggel; pajzánul.

DÉVÁNYOS, (dév-ány-os vagy dív-ány-os) mn. tt. *déványos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Győr vidékén am. derék, böcsös, kitünő. *Dévány*os *asszony, dévány*os *bor.* Másutt: *divályos.* V. ö. DIVIK.

DÉVÁNKODÁS, (dév-án-kod-ás) fn. tt. *dévánkodás-t,* tb. *—ok.* Ritka használatu tájszó, am. tanakodás, tanácskozás. Törzse *déván* azonos a török *díván* szóval.

DÉVÁNKODIK, (déván-kod-ik) k. m. *dévánkodtam, —tál, —ott.* Tanakodik, tanácskozólag értekezik.

DÉVA-VÁNYA, mváros Heves megyében; helyr. *—Ványá-n, —ra, —ról.*

DEVECSER, mváros Veszprém megyében; falu Baranya megyében; BŐD— erdélyi falu Belső-Szolnok megyében, NAGY—, KIS—, falvak Erdélyben, Doboka megyében; helyr. *Devecser-be, —ben, —ből.*

DÉVÉN, mv. Pozsony megyében, helyr. *Dévén-be, —ben, —ből.*

DÉVÉNY, l. DÉVÉN.

DÉVÉNY-ÚJFALU, helység Pozsony megyében; helyr. *—Újfalu-ba, —ban, —ból.*

DÉVÉR, (dév-ér) fn. tt. *dévér-t,* tb. *—ék.* A keszegek neméhez tartozó fehér, és sovány hal. (Leuciscus). Alapfogalomban, t. i. fehérségre nézve, rokon *dér* szóhoz.

DEVERNÁL, (am. tivornyál) önh. m. *devernál-t.* Éjhosszat dombéroz, korhelykedik, virraszt, tivornyáz. V. ö. TIVORNYA.

DEVERNÁLÁS, (tivor-nyálás) fn. tt. *devernálás-t,* tb. *—ok.* Éjjeli korhelykedés, iszogálás, dombérozó mulatozás.

—DÉZ, igeképző, l. —DÉS.

DÉZMA, fn. tt. *dézmát.* Tulajdonkép jelenti azon adót, illetőleg tizedrészt, melyet az adózás alatti termesztő a földesurnak, vagy más felsőségnek adni tartozik termesztményeiből. *Bordézma* vagy *dézsma, gabonadézma. Dézmát szedni, dézmát adni. Dézmát pénzen megváltani. Kiadta a dézmát* (Km.) *Dézmán szedett*

gabona. Hányják vetik, mint a dézmán szedett gabonát. (Km). Átv. ért. akármiféle rész, melyet adókép fizetni kell, különösen a köznép dézmának mondja a *kilenczedet*, s hetedet is. Tréfás beszédben jelenti a vagyonnak azon részét, melyet akármely uton módon elvesztett valaki. *A tolvajok kivették a dézmát.*

Tisza vidékén rendesen *dézma*, másutt, nevezetesen túl a Dunán : *dézsma*. Közvetlenül a latin *decima* (tized). Egyébiránt gyöke egyezik a magyar *tíz* szóval.

DÉZMAADÓ, DÉZSMAADÓ, (dézma- v. dézsma-adó) ösz. mn. 1) Amitöl dézsmát fizetnek. *Dézsmaadó föld, dézsmaadó szölö.* 2) Aki dézsmát ad. *Dézsmaadó jobbágy.*

DÉZMABOR, DÉZSMABOR, (dézma- v. dézsma-bor) ösz. fn. Bor, mely a dézsmaadó szölöböl az illetö uraságnak, vagy dézsmatulajdonosnak jár.

DÉZMABÚZA, DÉZSMABÚZA, (dézma- vagy dézsma-búza) ösz. fn. Búza, melyet a jobbágy az illetö uraságnak, vagy dézsmatulajdonosnak a dézsmaadó föld termesztményéböl ad. V. ö. DÉZMA.

DÉZMACSŰR, DÉZSMACSŰR, (dézma- vagy dézsma-csür) ösz. fn. Csür, vagy pajta, hová a beszedett dézsmagabonát takarítják.

DÉZMAÉLET, DÉZSMAÉLET, lásd : DÉZMAGABONA.

DÉZMAFIZETŐ, DÉZSMAFIZETŐ, (dézma- v. dézsma-fizetö) ösz. fn. Földbirtokos jobbágy, vagy dézsmaadó földnek akármely birtokosa, haszonbérlöje, ki dézsmát adni tartozik.

DÉZMAFÖLD, DÉZSMAFÖLD, (dézma- vagy dézsma-föld) ösz. fn. Szántóföld, melynek termesztményeiböl dézsmát kell adni.

DÉZMAGABONA, DÉZSMAGABONA, (dézma- v. dézsma-gabona) ösz. fn. Gabona, melyet dézmában adnak és vesznek be.

DÉZMAJEGYZŐ, DÉZSMAJEGYZŐ, (dézma vagy dézsma-jegyzö) ösz. fn. Az illetö uraságnak, vagy dézsmatulajdonosnak tisztviselöje, ki a termesztményekböl járandó dézsmát összeirja.

DÉZMAJOG, DÉZSMAJOG, (dézma- v. dézsma-jog) ösz. fn. Jog, melynél fogva az uraság, vagy más dézsmatulajdonos bizonyos földek termesztményeiböl dézsmát szedhet.

DÉZMAKÉVE, DÉZSMAKÉVE, (dézma- vagy dézsma-kéve) ösz. fn. Tizedik kéve, mely az illetö dézsmatulajdonosnak kijár.

DÉZMAKÖNYV, DÉZSMAKÖNYV, (dézma- v. dézsma-könyv) ösz. fn. Jegyzék, melyben a járandó, és beszedett dézsma mennyisége öszve van irva.

DÉZMÁL, DÉZSMÁL, (dézma-al v. dézsma-al) áth. m. *dézmál-t.* Dézsmát szed, kiveszi a dézsmát. *Bort dézsmálni, gabonát dézsmálni. Megdézsmálni az egész határt, szölöhegyet.* Átv. ért. törvénytelen uton az egészböl elvesz valamit, lop, csíp, ragad. *A szomszédok ugyan megdézsmálták az asztagot. Dézsmálni kell a szavát,* azaz keveset kell neki hinni. (Km).

DÉZMÁLÁS, DÉZSMÁLÁS, (dézma-al-ás) fn. tt. *dézmálás-t,* tb. *—ok.* A dézmának beszedése, behajtása.

DÉZMÁLATLAN, DÉZSMÁLATLAN, (dézma-al-atlan) mn. tt. *dézmálatlan-t,* tb. *—ok.* Amiböl a dézsmarészt még ki nem vették. *Dézsmálatlan földröl tilos a gabonahordás.* Határozóilag am. dézmálás nélkül.

DÉZMÁLÓ, DÉZSMÁLÓ, (dézma-al-ó) ösz. fn. Dézsmatulajdonos, vagy annak megbizott embere, ki a dézsmajárandóságot beszedi.

DÉZMAMENT, DÉZSMAMENT, (dézma- vagy dézsma-ment) ösz. mn. l. DÉZMAMENTES.

DÉZMAMENTES, DÉZSMAMENTES, (dézma- vagy dézsma-mentes) ösz. mn. Aki dézsmát nem ad, vagy amiböl dézsmát adni nem kell. *Dézsmamentes szerzödött jobbágyok; dézsmamentes szabad földek, szölök.*

DÉZMAMEZŐ, DÉZSMAMEZŐ, (dézma- vagy dézsma-mezö) ösz. fn. Mezö, melytöl dézsmát, vagy dézsmaváltságot kell fizetni.

DÉZMAPÉNZ, DÉZSMAPÉNZ, (dézma- vagy dézsma-pénz) ösz. fn. Azon pénz, melyet valaki dézsma fejében fizet; melylyel a dézsmát megváltják.

DÉZMÁS, DÉZSMÁS, (1), (dézma-as v. dézsma-as) mn. tt. *dézmás-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Dézma alá vetett, amitöl dézsmát kell adni v. fizetni. *Dézmás föld, szölö.*

DÉZMÁS, DÉZSMÁS, (2), (l. föntebb) fn. tt. *dézmás-t,* tb. *—ok.* l. DÉZMÁLÓ.

DEZMARENDELET, DÉZSMARENDELET, (dézma- v. dézsma-rendelet) ösz. fn. Rendelet, mely a dézsma beszedésének módját, idejét meghatározza.

DÉZMAROZS, DÉZSMAROZS, (dézma- v. dézsma-rozs) ösz. fn. Rozs, mely a dézmából bejön.

DÉZMASZEDŐ, DÉZSMASZEDŐ, lásd : DÉZMÁLÓ.

DÉZMATÖRVÉNY, DÉZSMATÖRVÉNY, (dézma- v. dézsma-törvény) ösz. fn. Törvény, mely a dézsmaügyet tárgyalja, s a dézsmaadó, és dézsmatulajdonos közötti viszonyokat meghatározza.

DÉZMATÖRVÉNYSZÉK, DÉZSMATÖRVÉNYSZÉK, (dézma- v. dézsma-törvény-szék) ösz. fn. Biróság, mely a dézsma miatt keletkezett peres ügyekben itél.

DEZMÉR, l. DESZMÉR.

DEZMÉRT, férfi kn. l. DEZSŐ.

DÉZSA, fn. tt. *dézsát.* Két fülü faedény, mely a mérühöz kerekdedségre, és nagyságra nézve körülbelül hasonló, s vizet vagy tejet tartani való. Kisebb s nagyobb fajai : *sajtár, zséter, sáfó, cseber. Dézsával hordani a sertéseknek a moslékot.*

Talán mint fejöedény = *téjzsa?* a persában *gau-dus* am. fejö- (vagy tehén-)dézsa.

DÉZSÁNYFALVA, helység Temes megyében; helyr. *Dézsányfalvá-n, —ra, —ról.*

DEZSEDA, puszta Somogy megyében; helyr. *Dezsedá-n, —ra, —ról.*

DEZSÉR, falvak Bihar és Trencsén megyében; helyr. *Dezsér-en, —re, —ről.*

DÉZSMA, DÉZSMAADÓ, stb. lásd : DÉZMA, DÉZMAADÓ stb.

DEZSŐ, férfi kn. tt. *Dezső-t.* Desiderius. Jelentése a latin után : *óhajtott.* Több nemes család vezetékneve.

DEZSŐFALVA, puszta Erdélyben Kolos megyében; helyr. *Dezsőfalvá-n, —ra, —ról.*

DI, (1), v. DÍ, elvont gyök, melyből közelebb *diadal, díj, divik, divat, diválgos, dísz, dics, dicsér, dicső* stb. származtak. Eredeti jelentése, mint valamennyi származékai mutatják, *kitünő, jeles, derék, kiváló, másokat fölülmuló, jutalomra méltó.* A mandsu nyelvben *di* am. legfőbb lény, a szanszkritban *div*, am. fénylik, díszlik (glänzen), innen : *div, djáusz* am. menny, *daivasz* am. Isten; *dsi* am. diadal. Szabad legyen itt a szanszkrittal öszvefüggésben megemlítenünk a hellen *Δῖος, θεός, Τιτάν*, latin *deus, divus* szókat is.

DI, (2), elvont gyöke *dia* szónak, ezen öszvetételben : *csizma-dia.* Változattal : *zi*, honnan *csizma-zia*, és *csi*, a *zubbonycsi* (paplanos, zubbonykészitő) szóban. Rokona a régies *csedál* és közdivatú *csinál* gyöke : *cse, csin.* Megvan mint képző a török nyelvben is *dsi* alakban. V. ö. GYÁR, GYÁRT.

—DI, 1) Névképző, mely bizonyos cselekvéseket utánzó játékneveket képez, pl. *katonás-di, lovas-di, sálogos-di, szembekötös-di, királyos-di.* E minemüségben azonos a cselekvésre vonatkozó *di* gyökkel. 2) A parancsoló igékhez járulni szokott *sza, sze* illetőleg *te* változata, pl. *us-di* = osonj, usonj, fuss te! *haj-di*, haj te! *iszkur-di*, iszkódj te. 3) Gúnyos, tréfás melléekneveket képez, pl. *dundi, bonfordi, dömsödi, csapdi*, s legközelebbi rokona *ti* pl. *bufti* továbbá a *si, zsi*, pl. *buksi, silapsi, kapzsi.* Ezek közöl némelyekről világos, hogy az illető részesülök változatai, mint : *csapdi,* = csapdó, csapodó, *kapzsi* = kaposó. V. ö. —I képző.

DÍ, régies fn. tt. *dí-at.* l. DÍJ. *Megadni valaminek diát. Munka día. Bün día. Érdem día. Nemes día.* Azon *í*-vel végződő egyszerü szók osztályába tartozik, melyek *j* vagy *v* toldalékhangot vesznek föl, mint : *nyí nyív, szí szív, hí hív, rí rív, szí, szíj, hí híj.* V. ö. —I, —V.

DIA, ormánsági tájszó Baranyában, l. DIÓ.

DIADAL, (di-ad-al) fn. tt. *diadal-t*, tb. *—ok.* 1) Győzelem, mely a győztesnek hatalmat, dicsőséget, hódolatot, jutalmat szerez, (triumphus). *Diadalt nyerni,* v. *venni valakin; diadalra törekedni, vágyni.* 2) Hadi innepély, melyet a győztesek a szerencsés csata után ülnek. *Fényes diadal. Diadalt ülni. Diadallal beköltözni a várba, városba. Tizszerannyi volt a török, mint a magyar, s diadalt csak úgy nyere,* stb. (Kisf. S.).

Képzésre rokonai : *viadal, riadal*, és vékonyhangon, *eledel.* Valamint *riadal* törzse : *riad*, önh. ige, hasonlóan okszerüleg állítható, hogy a *diadal* törzse *diad*, melyből lett részesülő *diadó*, s ebből *diadal.* Egyébiránt részletesebben l. —L, képző.

DIADALEMLÉK, (diadal-emlék) ösz. fn. Valamely diadal hirének örökítésére készített, állított emlékmű.

DIADALÉNEK, (diadal-ének) ösz. fn. Lantos költemény neme, mely a nyert diadal hősét dicsőíti, magasztalja; győzelmi ének.

DIADALI, (di-ad-al-i) mn. tt. *—t*, tb. *—ak.* Diadalt illető, diadalhoz tartozó, diadalra vonatkozó. *Diadali öröm, diadali innep.*

DIADALÍV, (diadal-ív) ösz. fn. Ív alakú boltozat, mely valamely diadal emlékére s dicsőítésére innepélyesen felállíttatik, s felékesíttetik. Szélesb ért. akármily nagyobbszerü örömünnepélyen állított hasonló mű.

DIADALJEL, (diadal-jel) ösz. fn. Valamely jel, mely diadalra mutat, mely a győzedelemről tanuságot nyujt, ilyenek p. o. az ellenségtől elszedett zászlók, fegyverek, foglyokúl hozott vezérek, stb.

DIADALKAPU, (diadal-kapu) ösz. fn. Diadal emlékére, s dicsőítésére állított, s innepélyesen ékesített kapu, melyen a diadalt nyert hős általvonúl.

DIADALKOCSI, (diadal-kocsi) ösz. fn. Innepélyes kocsi, melyen a diadal hőse pompás menetet tart. E kocsik a régi görögöknél és rómaiaknál sajátságos alakuak valának.

DIADALKORONA, (diadal-korona) ösz. fn. Babérlevelekből fűzött koszorú, melylyel a görögök és rómaiak innepélyes diadali menetkor ékesíték a diadal hősét.

DIADALM, l. DIADALOM.

DIADALMAS, (di-ad-al-m-as) mn. tt. *diadalmas-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Aki diadalmat nyert. V. ö. DIADALOM. *Diadalmas vezér, diadalmas apák, ősök.*

DIADALMASAN, (di-ad-al-m-as-an) ih. Győzedelmesen, diadalt nyerve, innepélyesen dicsőítve. *Diadalmasan visszatérni a harczból.*

DIADALMASKODIK, (di-ad-al-m-as-kod-ik) k. m. *diadalmaskod-tam, —tál, —ott.* Diadalt vagy diadalokat nyer, folytonosan győz. 2) Hatalmat, erőszakot gyakorol a meggyőzöttek fölött. 3) Szélesb ért. akármily vitában, perben verseny- vagy vetélytársán kifog.

DIADALMASSÁG, (di-ad-al-m-as-ság) fn. tt. *diadalmasság-ot.* Diadalmakat szerző tulajdonság. Él e szóval Bíró Márton.

DIADALMAZ, (di-ad-al-m-az) régies; eléjön a Bécsi codexben; am. *bosszúl* (vindicat, ulciscitur), *magát megdiadalmazni* (se vindicare).

DIADALMENET, (diadal-menet) ösz. fn. A győzedelmes hadseregnek innepélyes, és örömjelekkel kísért elvonulása valamely helyen. *Színpadon utánzott diadalmenet.*

DIADALMI, (di-ad-al-m-i) mn. tt. *diadalmi-t*, tb. *—ak.* Diadalmat illető, ahhoz tartozó. *Diadalmi jelek, diadalmi kapu, diadalmi koszorú, diadalmi szekér.*

DIADALOM, (di-ad-al-om) fn. tt. *diadalmat.* Nagyobbszerü diadal, fényesebb győzelem; győzedelmi pompa, innepély.

Diadalma kiken tündökle veszélyes utjában?
(Horv. E.)

Diadalmat venni, nyerni, aratni; diadalmat ülni, ünnepelni. V. ö. —ADALOM, képző.

DIADALROBAJ, (diadal-robaj) ösz. fn. Harczi üvöltés, melylyel a győztes fél örömérzetét jelenteni szokta.

DIADALRUHA, (diadal-ruha) ösz. fn. Különös szabásu köntös, melyet a régi győztes vezérek diadalmenet alkalmával öltöttek magukra.

DIADALZAJ, (diadal-zaj) ösz. fn. l. DIADALROBAJ.

DIÁK, (1), fn. tt. *diák-ot.* 1) Iskolai tanuló, növendék. *Kis diák, nagy diák; pesti, debreczeni diák. Diákot hasznáért nem érdemes tartani.* (Km.) *A pap is csak egy diák volt.* (Km.) *Szegény diák, garabonczás diák, kicsapott diák, füzfa diák, csavargó diák. Ma diák, holnap katona.* 2) Latin, római; de ezen értelme már-már kiavulóban van. 3) Az orosz hitü magyaroknál: *kántor*, v. éneklő, tulajdonkép: *diaconus.* 4) Szokás volt a régieknél az írástudó embereket általán *diák* néven híni. *János diák, iródiák,* (notarius, literatus). *Ferencz diák. Gábor diák mélyen elmerülve, ül a lóczán, egy nagy könyv elötte.* (Vörösm). A régibb magyar mesteremberek így hívták tanítványsegédeiket. *Mihály diák, adja kend ide azt a mustát.*

Tájejtéssel: *deák*, a törökben *dejakdse.* A hellen *διάκονος*-ból eredett a latin *diaconus*, mely am. egyházszolga, s ezekből aztán alkalmasint a magyar *diák.* Megjegyzendő a hellen *διδάσκω* is, mely am. tanulok.

DIÁK, (2), (l. fönebb) mn. tt. *diák-ot.* Diákhoz tartozó, diákot illető. *Diák esztendő, diák kor, diák iskola, diák szó, diák nyelv, diák beszéd; diák csíny, diák társ. Diák* (latin) *szertartásu.*

DIÁKÍR, (diák-ír) ösz. fn. Húzó gyógytapasz neme. (Ungventum diachilon).

DIÁKISKOLA, (diák-iskola) ösz. fn. Iskola, melyben latin nyelvet, és latin nyelven tanulnak, különböztetésül a *nemzeti iskolától*, hol a tanulmányok nemzeti nyelven adatnak elé. Egyébiránt ezen szó divata az új tanrend behozatalával megszünt.

DIÁKKONYHA, (diák-konyha) ösz. fn. Tréfás nyelven am. gyógyszertár, patika. *Jobb a magyar konyha a diákkonyhánál,* azaz patikánál (Km).

DIÁKNÉ, (diák-né) fn. tt. *diákné-t.* Diáknak, kántornak, vagy Diák nevü embernek felesége. *Ő sem jobb a Diákné vásznánál.* (Km).

DIÁKNYELV, (diák-nyelv) ösz. fn. Régi római, azaz latin nyelv. *Diáknyelvet és diáknyelven tanulni, írni. Diáknyelvet érteni.*

DIÁKOS, (diák-os) mn. tt. *diákos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Diák szokásu, modorú, erkölcsü. *Diákos viselet, diákos cselekedet.* 2) Diákokat tartó, élelmező. *Diákos gazda, ház.* 3) Diákokat szeretgető. *Diákos leány, menyecske.* 4) Írástudó, tanúlt, latin nyelvben jártas. *Diákos ember.*

DIÁKOSKODIK, (diák-os-kod-ik) k. m. *diákoskod-tam, —tál, —ott.* Iskolába jár, diák életet folytat. *Sokáig diákoskodott, még sem mehet semmire. Együtt diákoskodtunk.*

DIÁKOSSÁG, (diák-os-ság) fn. tt. *diákosság-ot.* E szóval próbálta Révai némely kortársaival együtt a *literatura* szót megmagyarosítani, de népszerüségre nem kaphatván, helyette a sokkal helyesebb *irodalom* jött divatba.

DIÁKOZ, (diák-oz) áth. m. *diákoz-tam, —tál, —ott.* Diák, azaz latin nyelvre fordít. Divatra soha sem kapott, s kiavult szó.

DIÁKSÁG, (diák-ság) fn. tt. *diákság-ot.* 1) Tanuló ifjuság. *Jön a diákság az iskolából.* 2) Diák élet, tanuló kor. *Még diákságunkban öszvebarátkoztunk. Diákságától fogva nem vett könyvet kezébe.* 3) Latin v. diák nyelv vagy ily nyelvü irat. *Rosz diákság. Konyhadiákság.* 4) Irodalom; de ezen értelme kiavult.

DIÁKSZERTARTÁS, (diák-szertartás) ösz. fn. Egyházi szertartás, melyet a nyugoti római katholikusok követnek az isteni szolgálatban, különösen a szent misében, melyet diák azaz latin nyelven mondanak. Ettől különbözik a *görögszertartás*, melylyel a keleti egyház él.

DIÁKSZERTARTÁSU, (diák-szertartásu) ösz. mn. Ki diákszertartást követ. V. ö. DIÁKSZERTARTÁS. *Nagyváradi diákszertartásu püspök.*

DIÁKTALAN, (diák-ta-lan) mn. tt. *diáktalan-t*, tb. *—ok.* 1) Diák nélkül levő. *Diáktalan város, diáktalan iskola.* 2) Irástudatlan, tanulatlan, nem müvelt. *Diáktalan ember. Nem diáktalannak való a könyv.* (Km). 3) Diákul azaz latinul nem tudó. 4) Rosz diákságu.

DIÁKTALANSÁG, (diák-talan-ság) fn. tt. *diáktalanság-ot.* Tudatlanság; müveletlenség; a latin nyelvben járatlanság. Rosz diákság.

DIÁKTALANUL, (diák-talan-ul) ih. Diák nélkül. Tudatlanul. Latin nyelv tudása nélkül. Rosz latin nyelven.

DIÁKTÁRS, (diák-társ) ösz. fn. Iskolatárs, kivelünk együtt diákoskodik, vagy diákoskodott.

DIÁKUL, (diák-ul) ih. Latin nyelven. *Diákul olvasni, érteni, beszélni, írni, elöadni. Aki diákul tud, a pappal is szólhat.* Km. *Bolondság a papság, ha diákul nem tud.* Km.

DIÁNFALVA, helység Thurócz megyében; helyr. *Diánfalvá-n, —ra, —ról.*

DIAS, (di-as) mn. tt. *dias-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* A régieknél annyit tett, mint: erős, hatalmas; becses.

DIATLAN, (di-atlan) mn. tt. *diatlan-t*, tb. *—ok.* Erőtlen, hatalom nélküli, aminek becse nincs. Régies.

DIB, csak összetételkép *dibdáb* iker főnévben használtatik.

DIBDÁB, (dib-dáb) iker fn. és mn. tt. *dibdáb-ot.* 1) Részekre szakadozott, elrongyollott, a maga nemé-

ben haszontalan holmi. *Dibdáb öltözékek*, *rongyok*. *Dibdáb háibái irományok*. Ez értelemben a *dib*-hez hasonló *zsib*, a *zsibárus*, *zsibvásár* szókban. Úgy látszik, eredetileg *dirib-darab*. 2) Átv. ért. hitvány, nyomorék, béna, angalit. *Dibdáb ember*.

DIBDÁBSÁG, (dib-dáb-ság) fn. tt. *dibdábság-ot*. 1) Holmi haszontalan, becs nélküli tárgyak, rongyok, dirib-darabok. 2) Hiábavalóság, haszontalanság, hitványság.

DIBOL, tájszó *tipor* helyett; l. ezt.

DICS, (1), (di-cs) kiavult ige, melynek részesülője *dicső* maiglan él. Egy 1592-diki kéziratban olvasta Kreznerics : „Dichtessék az ü szent neve.“ Származéka : *dicsekszik* vagy *dicsekédik*, mint a *men*, *vesz*, *ver*, *tör*, igegyökökéi : *menekszik*, *veszekszik*, *verekszik*, *törekszik*, vagy *menekédik*, *veszekédik* stb.

Talán rokonnak tekinthető a latin *dico*, hellen *δείκ-νυ-μι* stb.

DICS, (2), (a *di* gyökből származik s a *dísz* szóval rokon) fn. tt. *dics-et*. Jelenti a hírnek, tiszteletnek, és hódolatnak magasabb fokát, mely valódi érdem, s kitünő tulajdonság jutalma szokott lenni. Máskép : *düics*. Ez elhanyagolt szó helyett sokáig *dicsőség* szóval éltek ; ma azonban újra divatba jött.

DICSBESZÉD, (dics-beszéd) ösz. fn. Oly beszéd, melyben valaki nagy érdemei, kitünő nemes tulajdonságai miatt magasztaltatik, s a hallgatók tiszteletre, és hódoló érzelmekre gerjesztetnek iránta.

DICSEKÉDÉS, (dics-ek-éd-és) fn. tt. *dicsekédés-t*, tb. *—ék*. Kérkedő beszéd, midőn valaki igaz vagy költött érdemeket önmaga mondogat el maga felől a végett, hogy a hallgatók előtt hírt nevet szerezzen, s magát mintegy tiszteleti s hódolati tárgyul tüzze ki. *Dicsekedés nélkül legyen mondva*.

DICSEKÉDIK, (dics-ek-éd-ik) k. m. *dicsekédtem*, *—tél*, *—ett*. Kérkedik, azaz valódi vagy nagyított, vagy költött érdemeit ön maga mondogatja, s magát az által nyomatossá, tiszteletessé tenni iparkodik. *Más tollával dicsekedik*. *Vitéz tetteivel*, *pénzével*, *nemességével*, *őseivel dicsekedik*. *Mit dicsekedel a gonoszságban?* (51. Zsoltár).

DICSEKÉDŐ, (1), (dics-ek-éd-ő) mn. tt. *dicsekédő-t*. Kérkedő, valódi vagy nagyított, vagy költött, álérdemekkel hányakodó. *Dicsekedő kalandor*. V. ö. DICSEKÉDIK.

DICSEKÉDŐ, (2), (l. fönebb) fn. Hányi-veti ember.

DICSEKSZIK, (dics-ek-szik) k. első múlt: *dicsek-vém*, *—vél*, *—vék* stb., jövendő : *dicsekvendik*, részesülő, *dicsekvő*. Többi idejét a *dicsekédik* igétől veszi. L. DICSEKÉDIK. Hasonlók : *menekszik*, *menekédik*, *törekszik*, *törekédik*, *verekszik*, *verekédik*, s több más.

DICSEKVÉS, (dics-ek-v-és) fn. lásd : DICSEKÉDÉS.

DICSEKVŐ, (dics-ek-v-ő) mn. és fn. lásd: DICSEKÉDŐ.

DICSEKVŐLEG, (dics-ek-v-ő-leg) ih. Dicsekedve, önmagát dicsérve ; kérkedőleg.

DICSÉNEK, (dics-ének) ösz. fn. A lantos költészet felsőbb neméhez tartozó költemény, mely vallási érzelmeket zeng, vagy a hazát, s annak főfő embereit dicsőíti. (Hymnus). Jellemei : méltóságos, komoly, egyszerü előadás, s mély, és belső érzelem.

DICSÉR, (dics-ér) áth. m. *dicsér-t*. 1) Valamely személynek, tárgynak, tettnek becsét, érdemét eléterjeszti, magasztalja, hireszteli, dicsőnek hirdeti. *A jó portéka maga dicséri magát*. (Km.) *Minden czigány a maga lovát dicséri*. (Km.) *Eldicsérni*, *feldicsérni*, *megdicsérni*, *összevedicsérni valakit* vagy *valamit*. *Napot nyugodva* (v. *enyészve*) *dicsérj*. (Km.) Különösen élünk ez igével az Istennek, és isteni tulajdonságoknak magasztalására. *Dicsérjétek az Úr nevét*, *dicsérjétek szolgák az Urat*. (134. Zsolt.) *Dicsértessék a Jézus neve*. *Dicsérjük a Jézus nevét*, *igyuk meg a tőke levét*. (Áldomás). 2) Néha szükebb értelemben am. jóváhagy valamit. *Hogy eljöttél*, *azt dicsérem benned*. *Dicsérem ezen gondolatot*.

Képzésre nézve alig van nyelvünkben más. Egyébiránt e tekintetben hasonlók hozzá az *él* képzőjü igék : *tökél*, *segél*. *Igér* már am. *ige-er*, *ismér* = *isme-er*. valamint *eszmél* = *eszme-el*.

DICSÉRÉS, (dics-ér-és) fn. tt. *dicsérés-t*, tb. *—ék*. Valamely személy, tett vagy tárgy jelességeinek magasztalása, hiresztelése. *Dicséréssel jóra ösztönözni valakit*. *A gonosznak dicsérése által idegen bűnben részesülni*.

DICSÉRET, (dics-ér-et) fn. tt. *dicséret-ét*. 1) Szó vagy beszéd, mely által valamely személy, tett, tárgy jelességeit magasztaljuk, kitüntetjük, jóváhagyjuk. *A gonoszoknak nem tetszeni*, *becsületes emberre nézve nagy dicséret*. *Rosz ember dicsérete nem nagy becsületedre válik*. (Km.) *Dicséret után vágyni ; dicsérettel jutalmazni*, *ösztönözni*. *Öndicséret*, *gyalázat*. Km. *Pénzen vett dicséret*, *czifra hazugság*. Km. *Nagy dicséret és hazugság egy fának ágai*. Km. 2) Vallási vagy egyházi nyelven, jelent imát vagy éneket, mely által az Isten nevét magasztaljuk, vagy a szentek érdemeit tiszteljük. *Dicséretet mondjatok a mi Istenünknek a czitarán*. (146. Zsolt.) *Szólván magatok között zsoltárokkal és dicséretekkel*, *és lelki énekekkel énekelvén*, *és dicséretet mondván a ti sziveitekben az Úrnak*.“ (Sz. Pál. Ephes. 5).

Hasonló hozzá az olasz *diceria*, mely azonban közelebbről a latin *dicere* szóból ered.

DICSÉRETES, (dics-ér-et-es) mn. tt. *dicséretés-t* vagy *—et*, tb. *—ek*. Amit dicsérni érdemes, dicséretre méltó. *Dicséretes tett*, *dicséretes magaviselet*.

DICSÉRETESEN, (dics-ér-et-es-en) ih. Dicséretre méltólag, dicsérést érdemelve; jelesen, igen jól, kitünően. *Tanulási pályáját dicséretesen végezni*. *A szigorlatot dicséretesen kiállotta*.

DICSÉRETESSÉG, (dics-ér-et-es-ség) fn. tt. *dicséretesség-ét*. Dicséretre méltóság, dicsérést érdemlő állapot vagy tulajdonság.

DICSÉRETKIVÁNÁS, (dicséret-kivánás) ösz. fn. A nagyravágyásnak azon neme, midőn valaki azt ohajtja, hogy valódi vagy képzelt jelességeit magasztalják, hireszteljék.

DICSÉRETKIVÁNÓ, (dicséret-kivánó) ösz. mn. Dicséret, magasztalás után sohajtozó, s azt mintegy követelő.

DICSÉRETLEN, dics-ér-etlen) mn. tt. *dicséretlen-t*, tb. *—ék.* 1) Ami nincs megdicsérve. 2) Dicséretre nem érdemes. 3) Mint ih. dicséretlenül.

DICSÉRETLENÜL, (dics-ér-etlen-ül) ih. Dicséret nélkül, meg nem dicsérve.

DICSÉRETMONDÓ, (dicséret-mondó) ösz. mn. Magasztalást zengő. *Dicséretmondó szent énekek.*

DICSÉRŐ, (dics-ér-ő) mn. tt. *dicsérőt.* Személyt, tettet, tárgyat magasztaló, valamely jelességeket hirdető. *Dicsérö beszéd, dicsérö ének.*

DICSÉRT, (dics-ér-t) mn. tt. *dicsért-et.* Valamely jelességei, érdemei miatt magasztalt, kitüntetett, hirdetett. *Ez azon világszerte dicsért müvész?*

DICSFÉNY, (dics-fény) ösz. fn. 1) Tulajdonkép azon sugárfény, melylyel a festészek és képfaragók a szentek fejeit körülveszik. 2) Átv. ért. a dicsnek, dicsőségnek, köz tiszteletnek és magasztalásnak azon foka, mely valamely jeles embert kitünöleg megkülönböztet. *Dicsfényben ragyogni.*

DICSFŰ, (dics-fü) ösz. fn. l. DICSŐFŰ.

DICSKAPU, (dics-kapu) ösz. fn. l. DIADALKAPU.

DICSKE, falu Nyitra megyében; helyr. *Dicské-n, —re, —röl.*

DICSŐ, (dics-ő) mn. tt. *dicső-t.* 1) Tiszteletet, hódolatot érdemlö, híres, nevezetes. *Dicsö vezér, dicsö fejedelem.* 2) Magasztos, fenséges. *Dicsö gondolat, dicsö mü, dicsö dolog.* 3) E magasztaló szó a köz beszédben holmi csekélyebb dolgokra is alkalmaztatik, s jelent annyit, mint *derék, jeles, jó.* 4) Az elbeszélő, vagy történeti nyelvben jelző gyanánt használtatik a történet hősének neve elött, pl. *Dicsö Mátyás* vagy, *Mátyás dicsö uralkodása alatt. Dicsö királyaink, dicsö eleink. Dicsö emlékezetü.*

DICSŐEN, (dics-ő-en) ih. 1) Magasztosan, fenségesen, tisztelet és hódolat által megkülönböztetve. *Dicsöen meghalni a hazáért. Dicsöen térni vissza a csatából.* 2) Jelesen, pompásan.

DICSŐFŰ, (dicsö-fü) ösz. fn. Növényfaj a füzéres szigorállok neméböl, mely gyógyerejénél fogva máskép: *orvosi szigoráll.* (Veronica officinalis).

DICSŐÍT, DICSŐIT, (dics-ő-ít) áth. m. *dicsőítétt*, htn. *—ni* vagy *—eni*, par. *—s.* 1) Valakit hódoló tisztelettel megkülönböztet, különösen Istent magasztalja. *Dicsőítsük az Urat.* 2) Híressé, nevezetessé tesz. *A müvészt saját müve dicsöíti.* 3) Innepel, megüll. *Dicsöíteni a napot, melyen Urunk feltámadott.*

DICSŐÍTÉS, DICSŐITÉS, (dics-ő-ít-és) fn. tt. *dicsőítés-t*, tb. *—ék.* 1) Hódoló tisztelet által megkülönböztetés, magasztalás. *Isten dicsőítése.* 2) Valamely érdemnek hiresztelése. 3) Inneplés, innepélyes pompa, melylyel valamely érdemet, jeles tettet megtisztelünk.

DICSŐITŐ, (dics-ő-it-ő) mn. tt. *dicsőitő-t.* Magasztaló, hódoló tisztelettel megkülönböztető, hiresztelő. *Dicsöitö beszéd. Dicsöitö ének, versezet.*

DICSŐKE, (dics-ő-ke) fn. tt. *dicsőkét.* Liliomhoz hasonló, igen szép virág, mely különösen Malabarban díszlik. (Gloriosa superba).

DICSŐKÖDIK, dics-ő-köd-ik) k. m. *dicsőködtem, —tél, —ött.* Folytonosan dicső állapotban él; fenségben, magasságban fénylik, tündöklik.

DICSŐN, l. DICSŐEN.

DICSŐS, (dics-ő-ös) mn. tt. *dicsős-t* vagy *—et*, tb. *—ek.* Dicsőhöz hasonló, közelítő, a dicsnek alsóbb fokán álló. A *dicsö* és *dicsős* közt olyan a különbség, mint: a *csipö* és *csipős*, *szúró* és *szúrós* között.

DICSŐSÉG, (dics-ő-ség) fn. tt. *dicsőség-ét.* 1) A kitünő érdemet, jelességeket követő tisztelet, hódolat, hír, magasztalás. *Dicsőséget aratni a harczmezön. Valamely nagy müvet dicsőséggel bevégezni.* 2) Az isteni tökéletességeknek hirdetése. *Dicsőség a magasságban az Istennek.* (Biblia). 3) Dicsfény, dicssugár. *Az Isten szinét dicsőség veszi körül.*

DICSŐSÉGES, (dics-ő-ség-es) mn. tt. *dicsőséges-t* vagy *—et*, tb. *—ek.* Dicsőséggel teljes, a tiszteletnek, hódolatnak, fenségnek, nagyságnak bőségével elárasztott. *Dicsőséges Isten. Dicsőséges nagy fejedelem.*

DICSŐSÉGESFŰ, l. DICSŐFŰ.

DICSŐSÉGKIVÁNÁS, (dicsőség-kivánás) ösz. fn. Hír, magasztalás után sovárgás, tiszteletet, hódolatot vadászás, másképen: dicsvágy.

DICSŐSÉGKIVÁNÓ, (dicsőség-kivánó) ösz. mn. Hírre, magasztalásra vágyakodó, tiszteletet, hódolatot, kitüntetést vadászó; dicsvágyó.

DICSŐSÉGTELEN, (dics-ő-ség-telen) mn. tt. *dicsőségtelen-t*, tb. *—ék.* Dicsőség nélküli. V. ö. DICSŐSÉG.

DICSŐSKÖDIK, (dics-ő-ös-köd-ik) k. mult *dicsősköd-tem, —tél, —ött.* A dicsőhöz hasonló tiszteletben él; a dicsnek bizonyos fokában részt veszen. Él e szóval Pázmán.

DICSŐSKÖDŐ, (dics-ő-ös-köd-ő) mn. tt. *dicsősködő-t.* Dicső hírben élő, újúj dicső tettekkel jeleskedő.

DICSŐ-SZENT-MÁRTON, falu Erdélyben Küküllő megyében; helyr. *Dicső-Szent-Márton-ba, —ban, —ból.*

DICSŐÜL, (dics-ő-ül) ih. l. DICSŐEN.

DICSŐÜL, DICSŐÚL, (dics-ő-ül) önh. m. *dicsőül-t.* Oly állapotba lép, mely dicscsel van párosulva, azaz melyet tisztelet, hódolat, magasztalás kisér.

DICSŐÜLT, (dics-ő-ült) mn. tt. *dicsőült-et.* 1) Dicső állapotba lépett, tisztelettel, hódolattal környezett. 2) Dicsfénytől körülsugárzott, *Dicsőült arcz, dicsőült szent.* 3) A szentek sorába helyezett. *Dicsőült*

királyaink István és László. 4) Istenben boldogúlt, Istenben elnyugodott.

DICSŐVEJT, DICSŐVÖL, régies alakok, DICSŐÍT, DICSŐÜL helyett; l. ezeket.

DICSŐVIRÁG, (dicső-virág) ösz. fn. l. DICSŐLILIOM.

DICSSZOMJ, (dics-szomj) ösz. fn. Költői képes kifejezés, mely a dicsvágynak nagyobb fokát jelenti. L. DICSVÁGY.

DICSSZOMJAS, (dics-szomjas) ösz. mn. Költői nyelven szólva am. a dicsőség után fölötte sovárgó.

DICSSZOMJÚ, (dics-szomjú) ösz. mn. l. DICSSZOMJAS.

DICSSZÓNOK, (dics-szónok) ösz. fn. Szónok, ki magasztaló, dicsérő, dicsőítő beszédet mond valakiről.

DICSSZÓNOKI, (dics-szónoki) ösz. mn. Dicsszónokot illető, arra vonatkozó, attól származó. *Dicsszónoki ékes előadás. Dicsszónoki magasztalások.*

DICSTELEN, (dics-telen) mn. tt. *dicstelen-t*, tb. *—ék.* Dics nélkül levő. *Dicstelen halál, dicstelen élet.* Igehatározóilag am. dicstelenül.

DICSTELENSÉG, (dics-telen-ség) fn. tt. *dicstelenség-ét.* Dics nélküli tulajdonság vagy állapot.

DICSTELENÜL, (dics-telen-ül) ih. Dics nélküli hír- név, tisztelet, hódolat hiányával, erkölcsileg ki nem tünve; becstelenül.

DICSTELI, DICSTELJES, (dics-teli v. teljes) ösz. mn. Igen dicső, dicsőséges.

DICSTEMPLOM, (dics-templom) ösz. fn. A jeles, dicső férfiak arczképeinek vagy szobrainak szánt nyilvános terem, középület, máskép: *üdlelde.* Költői képes kifejezésben jelenti az érdemnek, nagyságnak nyilvános köz méltánylatát.

DICSVÁGY, (dics-vágy) ösz. fn. Mértéktelen, tulzó kivánása a dicsnek. *Dicsvágytól égni, ösztönöztetni. Dicsvágyból tenni valamit.*

DICSVÁGYÓ, (dics-vágyó) ösz. mn. A dicsőségre, illetőleg dicsőítésre mértéktelenül, tulságosan, törekvő, sovárgó; dicsvadászó, dicsszomjas.

DICSVERS, (dics-vers) ösz. fn. Versezet, lantos költemény, mely valakinek jeles tetteit, dicső tulajdonságait magasztalja.

DICZÉG-DÖCZÖG, (diczég-döczög) iker ige, am. a györöngyös vagy gödrös, kátyolos úton járó szekér ide-oda ütődik, zökken. Mondják nehezkés járásu sántikáló, biczegő emberről is.

DICZHÁZA, népes puszta Abaújban; helyr. *Diczházá-n, —ra, —ról.*

DIDEGDADOG, (dideg-dadog) iker ige. Mondjuk beszélni kezdő gyermekről vagy hebegő nyelvü emberről, midőn hibás érthetetlen kiejtéssel, akadozva beszél.

DIDER, elvont törzsöke *dideré́g* szónak, l. ezt.

DIDERÉG, (did-er-ég) önh. m. *diderég-tem* v. *didergét-tem, —tél* v. *didergéttél, didergétt,* htn. *—ni* v. *didergni,* vagy *didergeni.* Hangutánzó ige, s mondatik olyan emberről, ki a nagy hideg miatt reszket, rázkódik, fogait összeveri, vaczogtatja.

DIDERGÉS, (did-er-ég-és) fn. tt. *didergés-t*, tb. *—ék.* A testnek remegése, rázkódása, melyet a nagy hideg, vagy hidegláz okoz.

DIDERLÁZ, (dider-láz) ösz. fn. Láz, mely a beteget dideregteti; saját értelemben vett hideglelés. V. ö. DIDERÉG.

DIENES, l. DÉNES.

DIENES, SZENT—, helységek Baranya és Bihar megyékben; helyr. *Dienes-en, —re, —ről.*

DIENESDI, falu Pozsony megyében; helyr. *Dienesdi-be, —ben, —ből.*

DIENESFA, helységek Sopron és Vas megyében; helyr. *Dienesfá-n, —ra, —ról.*

DIHÖS, székelyes kiejtés a szokottabb *dühös* helyett. L. ezt. Eléjön a Góry-codexben is. Hasonló hozzá szintén e codexben: *dihüt* = *dühött*, s a Passióban *dihövék* = *dühödék.*

DÍJ, DIJ, (dí-j) fn. tt. *díj-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* 1) Oly adomány, illetőleg becses, értékes jószág, mely jutalomképen nyújtatik valakinek. *Iskolai díj, ösztöndíj, pályadíj, harczi díj, győzedelmi díj, hübérnöki díj, érdemdíj.* 2) Törvényi ért. azon pénz- vagy pénzérő jószág, melyet a perveszett fél büntetésül tartozik adni. *Személydíj, vérdíj, nemes díj.* (Homagium). 3) Általában büntetés. *Bün díja. Megadni valaminek a díját,* azaz, bünhödni valamiért. Arabúl *díjet* am. mulcta. 4) Váltságpénz. *Rabokért, foglyokért, tilosban kapott barmokért adott díj.* 5) A felsőség által meghatározott s kiszabott illetéke valaminek, amit érette fizetni kell. *Vámdíj, harminczaddíj. Oklevélért, kinevezésért járó díj.* 6) Átv. ért. sors, mely valakit ér. *Én is az ő díjára jutottam.* V. ö. DI, gyök.

DÍJAS, DIJAS, (díj-as) mn. tt. *díjas-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* 1) Bizonyos érdemért, szolgálatért jutalmazott. *Díjas küldők. Díjas lövészek.* 2) Segédpénzzel ellátott, (stipendiatus). *Ösztöndíjas tanulók.* 3) Zsoldos. *Díjas katona, díjas seregek.*

DÍJATLAN, (díj-atlan) mn. tt. *díjatlan-t,* tb. *—ok.* 1) Ki nincs megjutalmazva. 2) Kinek bére, bizonyos havi vagy évi segédpénze nem jár. *Díjatlan tanuló, növendék, díjatlan gyakornok.* 3) Zsold nélküli. *Díjatlan rabló hadak.* Határozóilag am. díj nélkül.

DÍJAZ, (díj-az) áth. m. *díjaz-tam, —tál, —ott,* par. *—s.* 1) Valakinek díjt ad, díjjal ellát, jutalmaz, zsoldoz. *Díjazni a szorgalmas tanulókat.* 2) Szélesb ért. bizonyos fizetéssel, bérrel ellát, a tett szolgálatért, munkáért valakit megfizet. *Díjazni a hivatalnokokat, orvosokat, ügyvédeket.* 3) Hivatalos, különösen birósági eljárásért, itéletért stb. a törvényben megszabott díjakat kiveti, illetőleg beszedi.

DÍJAZÁS, (díj-az-ás) fn. tt. *díjazás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, mely által valaki díjaztatik. V. ö. DÍJAZ.

DÍJAZÓHIVATAL, (díjazó-hivatal) ösz. fn. Hatóságnál, különösen törvényszéknél azon személyzet, mely a törvényes díjakat kiveti és beszedi. Jelenti azon helyiséget is, melyben ezen személyzet müködik.

DÍJBEFIZETÉS, (díj-befizetés) ösz. fn. Általán midenféle tartozási, adózási díjnak az illető hivatalokban benyujtása.

DÍJBEHAJTÁS, (díj-be-hajtás) ösz. fn. Hivatalos eljárás, végrehajtás, mely által az illetőket rászorítják, hogy tartozási díjaikat befizessék.

DÍJELENGEDÉS, (díj-el-engedés) ösz. fn. A tartozási díjnak fizetésétől fölmentés.

DÍJHIRDETÉS, (díj-hirdetés) ösz. fn. A pályázók, versenyzők számára kitűzött jutalomnak közhirré tevése.

DÍJILLETÉK, (díj-illeték) ösz. fn. 1) Járandóság, mely valakit jutalom gyanánt illet. 2) A törvényben megszabott díj mennyisége.

DÍJJAVAK, (díj-javak) ösz. fn. Fekvő jószág, melyet valaki hü szolgálatáért az illető tulajdonostól kap, hogy azt határozott időig birhassa, használhassa. (Bona inscriptionalia).

DÍJMENTES, (díj-mentes) ösz. mn. Mitől a szokott díjat fizetni nem kell, vagy aki azt fizetni nem tartozik. *Díjmentes levelek. Díjmentes szállítmány. Díjmentes kinevezés.*

DÍJMENTESSÉG, (díj-mentesség) ösz. fn. Díjmentes állapot, vagy minemüség.

DÍJNOK, (díj-nok) fn. tt. *díjnok-ot.* Újabb származásu szó, jelent oly alsóbb rendü hivatalbeli tisztet, irnokot, ki napi dijért, napi fizetésért dolgozik. (Diurnista).

DÍJPERSELY, (díj-persely) ösz. fn. Törvényszéki, vagy bizonyos testületi, pl. czéhpersely, melybe a büntetési pénzt befizetik. V. ö. PERSELY.

DÍJSZABÁS, (díj-szabás) ösz. fn. Bizonyos tartozási, illetéki díjak meghatározása, és lajstromozása. *Hidvámi, harminczadi, postai díjszabás. Gőzhajózási, vasuti díjszabás.*

DÍJSZEDÉS, (díj-szedés) ösz. fn. Hivatalos eljárás, melynélfogva a tartozási díjakat az illetőktől beveszik.

DÍJTALAN, (díj-talan) mn. tt. *díjtalan-t,* tb. *—ok.* Kinek szolgálatáért, hivataláért díj nem jár; fizetéstelen, zsoldatlan. *Díjtalan gyakornokok. Díjtalan tiszteletbeli hivatalnok.* Igehatározóilag am. díjtalanul.

—DIKÁL, az öszvetett kicsinyítve gyakorító *dogál* még kisebb mérvü változata, pl. *szuny-dikál* = *szuny-dogál, kan-dikál* = *kan-dogál,* azaz, *kun-dogál.* Rokona (*d* nélkül) *ikál* pl. *korny-ikál, rácz(t)-ikál,* azaz aprózva rántogat.

DIKIS, (di-kés vagy dia-kés ?) fn. tt. *dikis-t,* tb. *—ek.* Széles görbére hajló pengéjü csizmadiakés, melylyel a talp- és sarokbört kikerítik, és megsimítják. Máskép : *dikics.*

DIKISÉL, (dikis-él) áth. m. *dikisél-t.* Dikisféle czizmadiakéssel a bőrt kikeríti, s megsimítja.

DILK, (gyil-k) régies fn. l. GYILOK.

DILLÉG-DÜLLÖG, iker ige. Ide-oda dölöngő testtel mozog, megyen.

DILLÓ, (dill-ó v. döll-e) mn. tt. *dilló-t.* Székely szó, jelent együgyüt, ügyetlent, helytelen, dőledt magatartásút. Dunán túl : *dölle.*

DIM, elvont gyöke *dimos* szónak, l. ezt.

DIMOS, (dim-os) mn. tt. *dimos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Székely szó, am. finomszép, takaros; továbbá: büszke, rátartó. E jelentésénél fogva gyöke *dim* azon *div* gyökkel rokon, melyből *divik, divat, divályos* származtak.

DINKA, (din-ka vagy dim-ka) fn. tt. *dinkát.* 1) Nagy piros szemü szőlőfaj, máskép : *pankota, rózsaszőlő.* Érmellékén : *bakar* vagy *bakator.* 2) Néhutt am. úri tök. (Cucurbita pepo).

Alkalmasint a *dimos* szóval egy gyökről származott, mennyiben mindkét értelménél fogva a maga nemében valami szépet jelent.

DINNYE, fn. tt. *dinnyét.* Az uborkák és tökök neméhez tartozó, hosszukás vagy egészen gömbölyü, sima, vagy érdes (cserhéju), gerezdes (vágatékos), vagy gerezdetlen héju, sárga, fehér, zöld, veres husú, éldeletre nézve többé-kevesbbé leves és édes termény, mely nálunk, a hidegebb felső vidékeket kivéve, szabadban tenyészik. Fő fajai : *sárgadinnye.* (Cucumis melo), és görögdinnye (Cucurbita citrullus).

Némelyek elemzése szerint : *dim-nye,* mint a maga nemében *dimos,* mások szerint = *hindu,* vagy *indiai* t. i. növény, perzsa és török nyelven : *hinduane* (Gyarmathi) ; még több keleti s szláv nyelvekben is megvan ; különösen az uigur nyelvben : *dinje.*

DINNYEÁGY, (dinnye-ágy) ösz. fn. Dinnye alá sajátságos móddal elkészített föld, mely rendesen fel van töltve, és kerekded alakú.

DINNYEBERKI, falu Baranya megyében ; helyr. *Dinnyeberki-be, —ben, —ből.*

DINNYECSŐSZ, (dinnye-csősz) ösz. fn. Csősz, ki a dinnyés kertekre, vagy földekre fölügyel, hogy az orvok s barmok azokban kárt ne tegyenek. V. ö. CSŐSZ.

DINNYEFÖLD, (dinnye-föld) ösz. fn. Kerti, vagy mezei föld, melyben dinnyét termesztenek.

DINNYEFŰ, (dinnye-fü) ösz. fn. l. KALINCZA.

DINNYÉG-DÜNNYÖG, iker ige. Tompa orrhangon értelmetlenül, mintegy magával beszél.

DINNYEHAJ, DINNYEHÉJ, (dinnye-haj v. —héj) ösz. fn. A dinnye nevü terménynek külső kérge, burokja. *Sima, vagy göröncsös, bibircsós, varancsos, reczés, cserhajú, sötét, világos zöld, csíkos, sárgás vágatékos* (vagy *gerezdes*) stb. *dinnyehaj.*

DINNYEHIBIK, (dinnye-hibik) ösz. fn. A málvák neméhez tartozó növényfaj, mely gyógyerővel bir. (Althea officinalis).

DINNYEINDA, (dinnye-inda) ösz. fn. A dinnyenövénynek földön szétfutó szára. V. ö. INDA.

DINNYEÍZÜ, dinnye-ízü) ösz. mn. Aminek olyan íze van, mint a dinnyének, vagy ami dinnyebefőzöttel van készítve.

DINNYEKAKTUS, (dinnye-kaktus) ösz. fn. Amerika sziklás vidékein tenyésző növény, melynek

dereka gömbölyü, husos, és tövises alakú. (Cactus mamillaris).

DINNYEMAG, (dinnye-mag) ösz. fn. A dinnyeféle terménynek magva. *Sárgadinnyemag, görögdinnyemag.*

DINNYEPÁSZTOR, (dinnye-pásztor) ösz. fn. l. DINNYECSŐSZ.

DINNYÉS, (1), (dinnye-es) mn. tt. *dinnyés-t*, v. *—et*, tb. *—ek.* 1) Dinnyével tölt, rakott, bővelkedő. *Dinnyés szekér, hajó; dinnyés vidék.* 2) Dinnye alá szánt, dinnyetermesztésre való. *Dinnyés kert, dinnyés földek.* Mint főnév jelent földet vagy kertet (földnek, kertnek azon részét), melyben dinnyét termesztenek.

DINNYÉS, (2), népes puszta Fejér megyében; helyr. *Dinnyés-en, —re, —ről.*

DINNYÉSZ, (dinnye-ész) fn. tt. *dinnyész-t*, tb. *—ék.* Kertész, aki dinnyéket szakértőleg termeszt.

DINNYESZÁR, (dinnye-szár) ösz. fn. Csutka, melynél fogva a dinnye az indával összefügg.

DINNYÉSZET, (dinnye-ész-et) fn. tt. *dinnyészetét.* Szakértő dinnyetermesztés.

DINNYÉSZSÉG, (dinnye-ész-ség) fn. L. DINNYÉSZET.

DINNYEVÁSÁR, (dinnye-vásár) ösz. fn. 1) Vásár, melyben dinnyét árulnak. 2) Így nevezik különösen a pesti augustusi vagy nyakavágói vásárt, a görögdinnye bősége miatt. 3) Dinnyeárulási tér.

DINNYÉZ, (dinnye-ez) önh. m. *dinnyéz-tem, —tél, —ett.* Dinnyét eszik, dinnyét éldel.

DINNYÉZÉS, (dinnye-ez-és) fn. tt. *dinnyézés-t*, tb. *—ék.* Dinnyeéldelés, dinnyeevés.

DINOMDÁNOM, (dinom-dánom, rokonok *dana* szóval) iker fn. Tréfás kifejezés, jelent széles kedvü vidámságot, eszemiszomot, könnyelmü mulatozást, tivornyát. *Egy-két napi dinomdánom holtig érő szánombánom.* (Km). *Dinomdánom sógor, elötted a jó bor.* (Népd). *Lesz dinomdánom!*

DIÓ, palóczosan DIVÓ, csangósan DYIVÓ fn. tt. *dió-t.* 1) Áltaĺán jelent kemény, csontárhéju gyümölcsöket, pl. *egyiptomi dió, fenyődió, kókosdió, olaszdió, vízidió, szerecsendió.* 2) Különösen jelenti azon országszerte ismert fának gyümölcsét, melyet *diófának* hivunk. *Diót verni, diót kopácsolni, dióra játszani, diót törni, dióval dobálódzni, dióba harapni. Kemény dióba harapott.* (Km.) *Apró dió, öregdió, czinegedió, férges dió. Egy férges diót sem adnék érte.* (Km.) *Már akkor diót dobálnak a csontjaimmal*, azaz rég meghaltam. (Km). *Csak ez jó, meg a dió.* (Km.)

„Minden fa tetején s dyivófa levelin.„

Csangó dal. (A népdalok I. kötete 427. lapján).

3) Átv. ért. *diónak* nevezik a torok felső részét, mely némely embereknél, kivált férfiaknál, csomó alakban látható, máskép : *Ádám almája*, v. *csutkája.*

Di-ó v. div-ó = diszlő vagy *kitünő*, t. i. a többi fák között. V. ö. DI. Ma ugyan magában fát nem jelent, de öszvetételeiben igen, pl. dióbarka, diócsemete, diófenyü, diósor stb. Törökül : *dsevis.*

DIÓBARKA, (dió-barka) ösz. fn. A diófának hosszukás, barnás, barkaforma virágfüzére.

DIÓBÉL, (dió-bél) ösz. fn. A diógyümölcsnek kellemes ízü, olajos húsa, mely a csontáron belül vékony hártyába van burkolva, s rendesen négy fiókba foglalva.

DIÓBÜRKE, (dió-bürke) ösz. fn. lásd : DIÓ BARKA.

DIÓCSEMETE, (dió-csemete) ösz. fn. Fiatal diófa.

DIÓCSKA, (di-ó-ocs-ka) kics. fn. tt. *diócskát.* Kis dió, apró dió.

DIÓCSONTÁRHÉJ, (dió-csontárhéj) ösz. fn. A diógyümölcsnek csontkeménységü burka, melyet úgy nevezett kopács föd be.

DIÓD, falu Erdélyben, Alsó-Fejér megyében; helyr. *Diód-on, —ra, —ról.*

DIÓD-VÁRALJA, l. DIÓD. Helyr. *Diód-Várrlyá-n, —ra, —ról.*

DIÓFA, (dió-fa) ösz. fn. Országszerte ismeretes fa az egylakiak seregéből, és sokhímesek rendéből, melynek levelei olajos nedvvel, és kellemes illattal birnak, dereka pedig finom bútorok anyagául szolgál. *Kemény, gyenge héju, fásbélü, nagy gyümölcsü, hosszukás és gömbölyü gyümölcsü diófák. Adjon Isten minden jót, diófából koporsót, a lengyelnek sok borsót.* (Áldomás). *Rá tartja magát, mintha övé volna a diófáig.* (Km.) *Diófának, asszonynak, szamárnak verve vessik hasznát.* (Km.) *De ahhon szép Violám diófa alatt, nyugszik az én halálom zöld árnyék alatt.* (Zrinyi).

DIÓFÁS, (dió-fás) ösz. mn. Diófákkal beültetett. *Diófás hely, diófás kert*, vagy *szőlőláb.*

DIÓFASOR, (dió-fa-sor) ösz. fn. Egyenes vonalban ültetett diófák.

DIÓFASZÍN, (dió-fa-szín) ösz. fn. Olyan barnás szín, mely a diófából készített bútorokéhoz hasonló. Vétetik melléknevül is *diófaszinü* helyett.

DIÓFASZINÜ, l. DIÓFASZÍN.

DIÓFATINÓRÚ, (dió-fa-tinórú) ösz. fn. Diófán, vagy diófa tövén termő gombafaj a tinórúak neméből. V. ö. TINÓRÚ.

DIÓFENYÜ, (dió-fenyü) ösz. fn. Nagyobb havasokon termö, s illatos gyantáju fenyüfaj, melynek fája finomabb asztalosmívekre alkalmas. (Pinus cembra).

DIÓGÉRÉZD, (dió-gérézd) ösz. fn. A dióbélnek egyegy negyedrésze, külön hártyafiókba foglalva.

DIÓHAJ, (dió-haj) ösz. fn. l. DIÓHÉJ.

DIÓHÁRTYA, (dió-hártya) ösz. fn. Finom vékony burok, mely a dióbélt közvetlenül takarja.

DIÓHÉJ, (dió-héj) ösz. fn. Diócsontárhéj. *Dióhéjba szorítani valamit*, azaz röviden elöadni, kicsinbe foglalni. *Nincs annyi esze, mennyi egy dióhéjba beleférne.* (Km).

DIÓHÉJSZÜRKE, (dió-héj-szürke) ösz. mn. Olyan szinü, mint a lekopácsolt, s megszáradt dióhéj.

DIÓKOPÁCS, (dió-kopács) ösz. fn. A diógyümölcsnek külső zöld héja, burokja, mely éréskor fölrepedez, s önként is lefoszlik.

DIÓKOPÁCSLÉSŰRŰ, (dió-kopács-lé-sürü) ösz. fn. Dió kopácsából főzött sürü lé.

DIÓKOPÁCSOLÁS, (dió-kopácsolás) ösz. fn. A dió külső héjának, azaz kopácsának lehámozása.

DIÓKOPÁCSVONAT, (dió-kopács-vonat) ösz. fn. Vonat, a zöld diónak kopácsából. V. ö. VONAT.

DIÓMÁL, falu Erdélyben, Alsó-Fejér megyében; helyr. *Diómál-on, —ra, —ról.*

DIÓLY, (di-ó-ly) fn. tt. *dióly-t*, tb. *—ok.* Arekapálma gyümölcse, mely nagyságra a tyúktojáshoz hasonló.

DIÓOLAJ, (dió-olaj) ösz. fn. Dióbélből sajtólt olaj. *Dióolajjal kenni a hajat.*

DIÓPOHÁR, (dió-pohár) ösz. fn. 1) Kókosdió héjából készített pohár. 2) Akármely anyagból csinált ivópohár, melynek dióalakja van.

DIÓS, (1), (di-ó-s) fn. tt. *diós-t*, tb. *—ok.* 1) Diófákkal beültetett hely vagy kert, vagy szőlő alja. Olyan szó, mint: *füzes, szilas, tölgyes, szilvás* stb. 2) Játék, melyben dióra játszanak. *Nem játszik már dióst*, azaz nem gyerek. (Km.)

DIÓS, (2), (l. fönebb) mn. tt. *diós-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Dióval készített, fűszerezett. *Diós béles, diós rétes, diós metélt, diós mácsik, diós kalács.* 2) Miben diót tartanak. *Diós zsák.*

DIÓS, (3), több helység neve Magyar- és Erdélyországban; helyr. *Diós-ra, —ról, —on.* Öszvetételekben Magyarországon: *Diós-Győr, Diós-Jenő, Diós-Kál, Diós-Tót, Alsó—, Felső—*; Erdélyben: *Diópataka.*

DIÓSOR, (dió-sor) ösz. fn. l. DIÓFASOR.

DIÓSZEGH, mezővárosok Pozsony és Bihar megyékben; helyr. *Diószegh-en, —re, —ről.*

DIÓSZÖRP, (dió-szörp) ösz. fn. Dióbélből készített sürü édes lé. V. ö. SZÖRP.

DIÓTINÓRU, (dió-tinóru) ösz. fn. lásd: DIÓFATINÓRU.

DIÓTORZSA, (dió-torzsa) ösz. fn. Vastagabbféle hártya, mely a dióbélt négy gerezdre osztja.

DIÓTÖRŐ, (dió-törő) ösz. fn. Csavarral ellátott sajtóforma vagy más eszköz, melylyel a diót feltörik.

DIÓVIRÁG, (dió-virág) ösz. fn. A diófa barkája, cziczamaczája.

DIR, ugyanaz DAR gyökkel. Előjön *dirib, direbel* stb. szókban. Vékony vagy éles hangzójánál fogva az alapszó fogalmának kicsinyítését jelenti.

DIRIBDARAB, (dirib-darab) ikerített fn. Ragoztatik kettősen vagy egyszerüen, pl. *diribetdarabot* vagy *diribdarabot; diribredarabra* vegy *diribdarabra* stb. Holmi töredékek, ringyrongy, haszontalan szecskék. *Diribdarab fa, diribdarab kő, diribdarab kenyér.* Alakra olyan, mint: *filitfalat, kiczitkaczat* stb.

DIRIBBE-DARABBA, ih. Nem egészen, hanem elvagdalva, részekre szakgatva, metélve, tördelve stb. *Diribbe-darabba osztani ki az örökségi földeket.*

DIRIBÉL, DIRIBOL, áth. l. DARABOL.

DIRIBÉL-DARABOL, ikerített áth. m. *diribél-t-darabolt.* Biribre darabra, azaz kisebb-nagyobb részekre metél, szakgat, vagdal, stb.

DIRIBRE-DARABRA, ikerített ih. Kisebb-nagyobb részekre tördelve, szakgatva, metélve vagdalva.

DIRMÉG-DÖRMÖG, iker ige. Haragjában, boszonkodva gyakran vagy folytonosan dörmög. V. ö. DÖRMÖG.

DIRRÉG-DURROG, iker ige. Lármás erős hangon perel, pitteg-patyog. V. ö. DURROG.

DÍSZ, DISZ, (dí-sz, v. ö. DI) fn. tt. *dísz-t*, tb. *—ek.* 1) Tisztelet, becsület, mely valamely külső kitüntető jel által mutatkozik, pl. *díszemlék, díszkapu, díszkorona, díszkoszorú* stb. 2) Ékesség, ékjel. *Az aranyozás díszt ád a bútoroknak. Nagy díszszel elkészített hintó, lószerszám.* 3) Pompa, innepélyes valami. *Díszruha, díszköntös, díszpiacz, díszgúla* stb. 4) Kelet, siker, divat, becs. *Őszszel van dísze a gyümölcsnek, farsangban a táncznak. Nincsen dísze. Nagy a dísze.*

DISZÁGY, (disz-ágy) ösz. fn. Ágy, melyben rendesen senki sem hál, hanem egyedül teremdiszesítésre szolgál. Általán: finom ízléssel fölszerelt ágy.

DÍSZAGYAG, (dísz-agyag) ösz. fn. A harangöntőknél, finom híg agyag, melyből a harang diszesítésére szolgáló mintát készítik.

DISZÁRU, (disz-áru) ösz. fn. Különféle érczből, barna rézből, csontból, fából, papirosból stb. holmi fényüzési ékesség, vagy ékesitésre szolgáló portéka. *Diszárukkal kereskedni.*

DISZÁRUS, (disz-árus) ösz. fn. Kalmár, ki diszárukkal kereskedik.

DISZEL, falu Szala megyében; helyr. *Diszel-en, —re, —ről.*

DÍSZELÉG, DÍSZELG, DISZELG, (dísz-el-ég vagy dísz-el-g) önh. *díszelgék, diszelgesz* vagy *diszelégsz*, m. *díszelégtem* v. *diszelgéttem, diszelégtél* vagy *diszelgéttél, diszelgétt*, htn. *diszelgeni* vagy *díszelégni*, v. *díszelgni.* 1) Díszben van, ékességben ragyog, pompában fénylik. 2) Innepélyesen tisztelkedik, pl. *bizonyos napokon díszelg az egyenruhás polgárság.*

DÍSZELGÉS, DISZELGÉS, (disz-el-g-és) fn. tt. *diszelgés-t*, tb. *—ék.* 1) Pompában, fényben ragyogás, csillogás. 2) Innepélyes tisztelkedés.

DISZÉLY, (disz-ély) fn. tt. *diszély-t*, tb. *—ék.* 1) Fényes pompa. 2) Szépen csillogó szárnyu bogárfaj. (Cetonia).

DISZÉLYES, (disz-ély-és) mn. tt. *diszélyes-t*, vagy *—et*, tb. *—ek.* Pompás, ékes.

DÍSZEMLÉK, (dísz-emlék) ösz. fn. Valakinek tiszteletére állított emlék.

DÍSZES, DISZES, (dísz-es) mn. tt. *díszes-t*, v. *—et*, tb. *—ek.* 1) Ékes, fényes. *Díszes terem, díszes bútorok, díszes öltözet.* 2) Becsülettel, tisztelettel tel-

jes, erényes. *Díszes magaviselet, díszes erkölcsök* 3) Illő, illendő, illemes. *Díszes taglejtés, díszes táncz, díszes állás.*

DÍSZESEN, DISZESEN, (dísz-es-en) ih. Fényesen, pompásan; illendően, csinosan, tisztán.

DÍSZESÍT, DISZESIT, (dísz-es-ít) áth. m. *díszesít-étt*, htn. *—ni* vagy *—eni*. par. *—s*. Ékesít, fényes pompába állít, díszessé tesz; valaminek becsét, érdemét neveli, tiszteletet szerez. *Jelenlétével valamely társaságot diszesíteni. Feldiszesít. A tánczteremet feldiszesíteni. A szemérem fölötte diszesíti a nőt.*

DÍSZESÍTÉS, DISZESITÉS, (dísz-es-ít-és) fn. tt. *díszesítés-t*, tb. *—ék*. Díszessé tevés, ékesités.

DÍSZESKÉDÉS, DISZESKÉDÉS, (disz-es-kéd-és) fn. tt. *—t*, tb. *—ék*. Fényben, pompában ragyogás.

DÍSZESKÉDIK, DISZESKÉDIK, (dísz-es-kéd-ik) k. m. *díszeskéd-tem, —tél, —étt.* Fényben, pompában ragyog, ékeskedik; folytonos díszben tünik elő.

DÍSZESKÉDŐ, DISZESKÉDŐ, (dísz-es-kéd-ő) mn. tt. *díszeskédő-t*. Fényben, pompában ragyogó, ékeskedő.

DÍSZESSÉG, DISZESSÉG, (dísz-es-ség) fn. tt. *díszesség-ét*. 1) Fényes, pompás állapot, csinosság. 2) Illendőség, pl. a járásban, állásban, taglejtésben, öltözetben.

DÍSZFA, (dísz-fa) ösz. fn. Pünkösdi fa, azaz felállított fenyüszál, melyet zöld ágakkal, szalagokkal, kendőkkel, stb. felékesítenek

DÍSZFEGYVER, (dísz-fegyver) ösz. fn. Fegyver, különösen kard, melyet díszruha mellett bizonyos innepélyek alkalmával szokás viselni.

DÍSZGÚLA, (dísz-gúla) ösz. fn. Valemely jeles innepély alkalmával állított, s mindenféle ékjelekkel felékesített gúla. V. ö. GÚLA.

DÍSZHADMENET, (dísz-had-menet) ösz. fn. A hadiseregnek innepélyes kiállása, és diszelgő, tisztelkedő fordulatai.

DÍSZHINTÓ, (dísz-hintó) ösz. fn. Hintó, melyet innepélyes menetekre, tisztelgő látogatásokra használnak. *Udvari díszhintó.*

DÍSZÍT, DISZIT, (dísz-ít) áth. m. *díszít-étt*, htn. *—ni*, vagy *—eni*, par. *—s*. Ékesít, czifráz, fényesen elkészít, széppé, csinossá tesz, pl. szobákat, teremeket, színházat. *Feldíszít.*

DÍSZÍTÉK, DISZITÉK, (dísz-ít-ék) fn. l. DISZÍTMÉNY.

DÍSZÍTÉS, DISZITÉS, (dísz-ít-és) fn. tt. *díszítés-t*, tb. *—ék*. Ékesités, czifrázás, fényessé, széppé, csinossá tevés. *Szoba-, terem díszítése.*

DISZITMÉNY, (disz-it-mény) fn. tt. *diszitmény-t*, tb. *—ék*. 1) Általán, mindenféle ékesség, mely valaminek díszt ad, pl. szobadiszítmény, bútordiszítmény, falak diszímétnye. 2) Különösen, szinpadi készületek, melyek a jelenetek helyét, pl. a szobákat, teremeket, utczákat, erdőket stb. ábrázolják.

DISZÍTŐ, DISZITŐ, (disz-ít-ő) fn. tt. *diszítő-t*. Kárpitos, vagy szobafestő, aranyozó, stb. ki szobákat, teremeket, stb. ékesít. *Szobadiszítő, szinházdiszítő.* (Decorateur).

DÍSZJEL, (dísz-jel) ösz. fn. Valamely érdemnek méltánylásaul adott ékesség, pl. csillag, kereszt, arany vagy ezüstérem, szalag, stb. *Díszjelekkel ékesített vitéz.*

DÍSZKALPAG, (dísz-kalpag) ösz. fn. Innepélyek, s tisztelgések alkalmára való, s pomparuhához illő kalpag.

DÍSZKAPU, (dísz-kapu) ösz. fn. Jeles, ritka innepély alkalmával, valamely kitünő jeles férfiu tiszteletére, vagy nagy esemény emlékére állított kapu, v. boltozat.

DÍSZKARD, (dísz-kard) ösz. fn. Kard, melyet innepélyes alkalommal díszöltözethez kötnek, vagy melylyel valakit tiszteletdíjul megajándékoznak.

DISZKE, (disz-ke) fn. tt. *diszkét*. Erdélyben am. másod évi bárány, mely már tenyésztésre alkalmas, és berregni kezd. Magyarországban: *tokló.* Mondják üzekedni kezdő üszőről is. 2) Előhasú juh, vagy üsző, mely már valóban szaporít, s úgy szólva: *díszlik.*

DISZKÓ, l. DISZKE.

DÍSZKOCSI, (dísz-kocsi) ösz. fn. Innepélyes, vagy tisztelkedő menetre használtatni szokott fényes úri kocsi.

DÍSZKORONA, (dísz-korona) ösz. fn. Korona, mely kitünő érdemek jutalmazására, s tiszteletjelül adatik valakinek. Átv. ért. erény jutalma az élet után, Káldi szerént: *dicsőség koronája. Elvesszitek a dicsőségnek hervadhatatlan koronáját.* (1. Pét. 5. 4.)

DÍSZKOSZORÚ, (dísz-koszorú) ösz. fn. Érdem jutalmazására, s tiszteletjeléül adott koszorú. *Díszkoszorúval ékesített szüzek, viadorok, jeles költők szobrai.*

DÍSZKÖNTÖS, (dísz-köntös) ösz. fn. Nem mindennapi használatra való, a maga nemében csinosabb, ékesebb, pompásabb köntös, melyet innepélyek s tisztelgések alkalmával szokás viselni.

DÍSZLAKOMA, (dísz-lakoma) ösz. fn. Különös innepély alkalmával, valamely jeles esemény emlékéül, vagy jeles férfiu tiszteletére adott vendégség. *Királykoronázási díszlakoma.*

DÍSZLÁNCZ, (dísz-láncz) ösz. fn. Aranyláncz, melyet valaki tiszteletjelül, vagy érdemdijul visel.

DÍSZLÁTOGATÁS, (dísz-látogatás) ösz. fn. Látogatás, melyet valakinél tiszteletből, hódulat jeléül teszünk.

DISZLÉS, (disz-l-és) fn. tt. *diszlés-t*, tb. *—ék*. Általán sikerült állapot, midőn valami díszlik; l. ezt.

DISZLET, (disz-l-et) áth. m. *diszlet-tem, —tél, —étt.* Díszbe, divatba hoz, kelendővé, kapóssá, sikeressé tesz, jól tenyészt.

DISZLET, (disz-let) fn. tt. *diszlet-ét*. 1) Sikere, kelete, kelendősége valaminek. 2) Virágzó állapot, divatban létel.

DISZLÉTT, (disz-létt) mn. tt. *diszlétt-et*. Sikerült, kelendővé, kapóssá, divatossá lett; jól termett, jól tenyészett. *Díszlett munka, díszlett vetés.*

DÍSZLIK, (dísz-lik vagy dísz-el-ik) k. m. *díszlétt*, htn. *—eni*. 1) Sikerül, virágzó állapotban van,

jól tenyészik. *Díszlik a munka*, *díszlik a vetés. Nagyon díszlik. Nem díszlik.* 2) Kelendő, divatos. *Díszlik a nemzeti táncz, díszlenek a honi kelmék.*

DÍSZMENET, (dísz-menet) ösz. fn. Innepélyes rendben, és öltözetben gyalog vagy kocsikon, vagy lóháton tartott menetel, pl. *Koronázási díszmenet. Katonai, beigtatási díszmenet.*

DÍSZMUNKA, (dísz-munka) l. DÍSZMŰ.

DÍSZMŰ, (dísz-mű) ösz. fn. Fínomabbféle, ékes kézi mű, pl. *könyvkötői díszmű, rézből, aczélból, ezüstből, csontból, stb. készített díszművek.*

DÍSZNÁRCZISZ, (dísz-nárczisz) ösz. fn. lásd: ZSONKIL.

DISZNÓ, fn. tt. *disznó-t.* Harmadik személyraggal: *disznaja, disznajok.* 1) Ismert emlős állat, melynek sertével benőtt hátgerincze, hasított körme, hosszukás feje, turásra alkalmas hegyes orra, tekergős farka van, s húsa, és szalonnája a magyarnak kedves eledele. Másképp, kivált ha a köznépi ember díszesebben akarja nevezni: *sertés. Szalontai disznó, bakonyi disznó, mongolicza disznó, siska disznó, röt disznó, vaddisznó. Maglódisznó, kandisznó, emedisznó, makkos disznó. Sovány, hízott, kövér disznó. A disznó is néha búzalisztet eszik.* (Km.) *Meghúzza magát, mint siket disznó a búzában.* (Km.) *Disznóra ne vesztegess gyömbért.* (Km.) *Sok lúd dicznót győz.* Km. *Disznónak, fösvénynek holta után haszna.* Km. *Föltartja az orrát, mint az érsek disznaja.* (Km.) *Illik reá, mint disznó orrára az aranyperecz.* (Km.) *Hücs ki disznó, a búzából.* (kanászdal). *Éhes disznó makkal álmodik.* (Km.) *Disznót etetni, őrizni. Ne beszélj úgy velem, mert nem őriztünk együtt disznókat.* (Km.) *Disznót hizlalni, ölni, perzselni, mellészteni.* 2) Jelent némely más állatokat is, melyek némileg a disznóhoz hasonlítanak, pl. *tövises*, v. *tüskésdisznó, süldisznó, szarvasdisznó, tengeri disznó* (delfin). 3) Átv. ért. tisztátalan, szennyes, sáros, mocskos ember. *Te ugyan nagy disznó vagy.* 4) Papirosra ejtett tintafolt. *Disznót csinálni a levélen.* 5) A kártyajátékban a legnagyobbik ütő, kétszem: *vörös —, makk—, tök —, zöld disznó.* 6) Gyermekjátékban: csülök, melyet lyukba hajtanak. 7) Gyermeknyelven jelenti a maszlagnak tüskés gyümölcsét, almáját, melynek magva bódító erejü.

Hasonló hozzá a török *douss, donüsz*, héber דָּשֵׁן (daschen, pingvis, saginatus), továbbá a hellen σῦς, és latin *sus.* Magyarból így elemezhetnők: *dusnó*, azaz *dusznó, dusmadt* vagy *duszanó*, azaz hizékony, könnyen hizó.

DISZNÓAGYAR, (disznó-agyar) ösz. fn. A kandisznónak, főleg vadkannak, két oldalt kinyuló foga, melylyel üt, és szakgat.

DISZNÓAKOL, (disznó-akol) ösz. fn. Akol, hová a disznókat etetéskor, vagy éjjelre behajtják, másképp: *disznószállás.* Ettől különbözik: *disznóól.*

DISZNÓÁLL, (disznó-áll) ösz. fn. A disznófejnek alsó része, tokája.

DISZNÓALOM, (disznó-alom) ösz. fn. Szalma, vagy más gizgaz, melyet ágyul a disznók alá vetnek, *Még a disznóalmot is el akarná adni*, azaz, igen fösvény. (Km.) Átv. ért. Mocskos, szennyes lak, vagy ágy.

DISZNÓÁRUS, (disznó-árus) ösz. fn. 1) Hentes, ki disznóhúst vág ki, s hurkákat, kolbászokat, stb. árul. 2) Ki disznókkal kereskedik.

DISZNÓBAB, (disznó-bab) ösz. fn. Nagyszemü babfaj, melyet a disznók szeretnek, s némely vidéken a falusi nép csemege gyanánt használ, másképp: *öregbab.* (Altercum, faba suilla).

DISZNÓBÉL, (disznó-bél) ösz. fn. Disznónak a bele (V. ö. BÉL), melybe hurkát, kolbászt, májhúst, stb. töltenek. Átv. ért. mondják torkos, zabáló emberről, hogy disznóbéle van.

DISZNÓBOJTORJÁN, (disznó-bojtorján) ösz. fn. Apró tövises gumókat termő bojtorján, melyeket *koldustetüknek* is hívnak, magát pedig a növényt másképp *disznótövisnek.*

DISZNÓBŐR, (disznó-bőr) ösz. fn. 1) Bőr, mely a disznónak szalonnáját, husát takarja. 2) Különösen, a szalonnájától elválasztott bőrdarab, melyet káposztába, vagy úgynevezett disznósajtba használnak. 3) Kikészített bőre a disznónak, milyent a régiek könyvkötésre, vagy oklevelekre fordítottak.

DISZNÓCSORDA, (disznó-csorda) ösz. fn. Egy seregben legelő, s ugyanazon kanász, vagy kanászok felügyelése alatt levő disznók. *Tarlóra, vagy erdőbe, makkra hajtani a disznócsordát.* Tisza mellett szokottabb kifejezéssel: *disznónyáj. Kihajtani, őrizni, haza ereszteni a disznónyájat.*

DISZNÓD, KIS—, falu, NAGY— mváros Erdélyben a Szebeni székben.

DISZNÓÉLET, (disznó-élet) ösz. fn. Csúnya, kellemetlen, rosz, nyomoruságos élet; továbbá: mocskos, undok életmód, milyen a sárban, ganajban fetrengő disznóké.

DISZNÓFARK, (disznó-fark) ösz. fn. A disznónak kacskaringósan tekergő farka.

DISZNÓFARKPECSENYE, (disznó-fark-pecsenye) ösz. fn. Sült disznófark, melyhez a geréncz vége is hozzá van véve.

DISZNÓFEJ, (disznó-fej) ösz. fn. 1) Feje a disznónak. *Disznófej tormával.* 2) Átv. ért. Hosszukás fej, mint a disznóé.

DISZNÓFÉREG, (disznó-féreg) ösz. fn. Sajátnemü féreg, mely különösen a disznókat lepi meg, s melyet némely babonások olvasás által próbálnak elüzni.

DISZNÓFÉRTŐ, (disznó-fértő) ösz. fn. Sáros, iszapos pocsolya, melyben a disznók fetrengeni, henteregni szeretnek. Átv. ért. tisztátalan, mocskos fekhely.

DISZNÓFOG, (disznó-fog) ösz. fn. Foga a disznónak, különösen a kan agyara.

DISZNÓFOGÓVAS, (disznó-fogó-vas) ösz. fn. Disznóölők, s hentesek vaseszköze, melylyel a disznót lefogják.

DISZNÓFÖRTŐ, (disznó-förtő) ösz. fn. l. DISZNÓFĖRTŐ.

DISZNÓFÜL, (disznó-fül) ösz. fn. Füle a disznónak, melyet jobbára kocsonyába főznek. *Siska* (nagy széles, lefityegő) *disznófül.*

DISZNÓFÜRKÉSZ, (disznó-fürkész) ösz. fn. Bozontos szőrü, s közép nagyságu vadászkutyafaj, mely a vaddisznók nyomát lesi, s mindaddig nem ugat, míg zsákmányra nem akadt.

DISZNÓGANAJ, (disznó-ganaj) ösz. fn. A disznónak szara, disznótrágya.

DISZNÓGERELY, (disznó-gerely) ösz. fn. Gerely, azaz, dárdaforma vadászfegyver, a vaddisznók ellen.

DISZNÓGYÍK, (disznó-gyík) ösz. fn. Toroknyavalya a disznóknál, mely dögleletes szokott lenni.

DISZNÓGYOMOR, (disznó-gyomor) ösz. fn. 1) A disznónak gyomra. V. ö. GYOMOR. 2) Átv. ért. oly gyomor, mely mindent megemészt, mely semmitől nem undorodik, s folytonos eledel után vágy.

DISZNÓHÁJ, (disznó-háj) ösz. fn. Háj, mely a disznóban aránylag nagy mennyiséggel van. V. ö. HÁJ.

DISZNÓHÁJAS, (disznó-hájas) ösz. mn. Disznóhájjal kent, vagy készített *Disznóhájas csizma. Disznóhájas pirítos.*

DISZNÓHAJTÓ, (disznó-hajtó) ösz. fn. Hajcsár, v. a disznókereskedők napszámos embere, ki bizonyos bérért disznókat hajt.

DISZNÓHAL, (disznó-hal) ösz. fn. Oly tengeri halak neve, melyeknek husszukás orruk van, mint a disznónak. (Delphinus, Phocaena). Eléfordúl Pesti Gábornál, és Verancsicsnál.

DISZNÓHALÁL, (disznó-halál) ösz. fn. Ölés által okozott halál; szörnyü, azaz rögtön halál. Él e szóval Pázmán P. is.

DISZNÓHERÉLŐ, (disznó-herélő) ösz. fn. 1) Aki a kandisznó, vagy kanmalacz heréit kimetszi. 2) Aki az emsedisznónak úgynevezett *görgőjét*, vagy *súgóját* veszi ki, hogy hizodalmasabb legyen. Dunán túl gúnynevül is használják.

DISZNÓHIMLŐ, (disznó-himlő) ösz. fn. Himlőféle nyavalya, mely különösen a disznókat szokta meglepni, különböztetésül a *bárány-* vagy *tehénhimlőtől.*

DISZNÓHIZLALÁS, (disznó-hizlalás) ösz. fn. A disznóknak rendes jó eledelen tartása, hogy kövérekké legyenek.

DISZNÓHIZLALÉK, (disznó-hizlalék) ösz. fn. Mindenféle eledel, melytől a disznó meghízik, pl. árpaliszt, makk, kukoricza, moslék.

DISZNÓHÓLYAG, (disznó-hólyag) ösz. fn. A disznónak húgyhólyaga, melyet a közemberek dohány-, vagy pénzzacskóul használnak.

DISZNÓHUNYOR, (disznó-huny-or) ösz. fn. Növényfaj a cziksszárak neméből, máskép: *Hódos cziksszár, kis hunyor, baraczklevelü fű.* (Polygonum Persicaria).

DISZNÓHURKA, (disznó-hurka) ösz. fn. Disznóvérből, börkéből, szalonnából stb. készített, töltelékkel megtömött disznóbél.

DISZNÓHÚS, (disznó-hús) ösz. fn. A leölt, s felkonczolt disznónak húsa. *Fris, füstölt, besózott disznóhús. Sült, káposztában főtt disznóhús.*

DISZNÓHUSÁRUS, (disznó-hus-árus) ösz. fn. Hentes, ki disznóhúst vág ki.

DISZNÓKÁPOSZTA, (disznó-káposzta) l. DUDVACSORBÓKA.

DISZNÓKÉK, (disznó-kék) ösz. fn. l. DUDVACSORBÓKA.

DISZNÓKENYÉR, (disznó-kenyér) ösz. fn. Növényfaj a türtszirmok neméből; gyökere nagy gumóju. Máskép: *disznórépa, földi kenyér.*

DISZNÓKERESKEDŐ, (disznó-kereskedő) ösz. fn. Aki disznókkal kereskedést űz, aki disznókat falkaszámra vesz, és árul.

DISZNÓKĖTRĖCZ, (disznó-kėtrėcz) ösz. fn. 1) Födeles, vagy födeletlen rekeszték, hová a disznókat zárják. 2) Födeles rekesz a disznószállító gőzösökön. V. ö. KĖTRĖCZ.

DISZNÓKODÁS, (disznó-kod-ás) fn. tt. *disznókodás-t,* tb. *—ok.* Valaminek becsúnyázása mocsokkal, szenynyel, ganajjal; a szükségnek nem illő helyen végzése. Átv. ért. mosdatlan, csunya, undorító beszédek.

DISZNÓKODIK, (disznó-kod-ik) k. m. *disznókod-tam, —tál, —ott.* 1) Disznók módjára becsúnyáz, bemocskol, besároz, beganajoz valamit. 2) Szükségét nem illő helyen, és módon végzi. 3) Átv. ért. mosdatlan, csúnya, undorító beszédeket tesz.

DISZNÓKOSZ, (disznó-kosz) ösz. fn. A disznóknak, kivált malaczoknak bőrnyavalyája, melytől szőrük lekopik. V. ö. KOSZ.

DISZNÓKŐ, (disznő-kő) ösz. fn. Büdöskő, melylyel a disznók bőrbetegségét gyógyítani szokták.

DISZNÓKÖMÉNY, (disznó-kömény) ösz. fn. Növényfaj a kocsordok neméből, melynek gyökerei hosszú, erős, hajforma szálacskákkal bevannak nőve. (Peucedanum officinale). Máskép: *erdei vad kömény, kénköves gyökér.*

DISZNÓLÁB, (disznó-láb) ösz. fn. 1) A disznónak lába. 2) Czombostul kikerített disznóláb, mely megfüstölve ízes eledelt nyujt. Köz nyelven: *sonka, sunka. Mi atyánk Isten, disznóláb.* (Km). *Füstölt disznóláb. Húsvéti disznóláb.*

DISZNÓLAPOCZKA, (disznó-lapoczka) ösz. fn. Vállcsont a disznónak első lábai fölött, melyet a rajta levő hússal megfüstölve *sódor-* vagy *sódér*-nak hívnak.

DISZNÓMÁJ, (disznó-máj) ösz. fn. A disznónak mája, melyet öszvevagdalnak, s úgynevezett májas hurkát (májust) készítenek belőle.

DISZNÓMARHA, (disznó-marha) ösz. fn. Így nevezik a disznót, megkülönböztetésül más marhától, pl. *szarvasmarhától.*

DISZNÓMOGYORÓ, (disznó-mogyoró) ösz. fn. l. DISZNÓBOJTORJÁN.

DISZNÓNYÁJ, (disznó-nyáj) ösz. fn. Együtt legelő s makkozó, s egy kondás őrizete alatt levő disznósereg. Dunán túl: *disznócsorda.*

DISZNÓNYAK, (disznó-nyak) ösz. fn. A disznónak rövid, zömök nyaka.

DISZNÓNYELV, (disznó-nyelv) ösz. fn. Disznó nyelve. *Füstölt disznónyelv.*

DISZNÓNYÚL, (disznó-nyúl) ösz. fn. A disznónak mellén vagy veséje körül levő finomabb hús, melyet hosszukás, nyúl formában vágnak ki a többi hús közöl.

DISZNÓÓL, (disznó-ól) ösz. fn. Ól, melybe a disznókat zárják, vagy hizlalják. *Hidas-ól, lábas ól.* Átv. ért. Tisztátalan, mocskos, ronda lak.

DISZNÓOLDAL, (disznó-oldal) ösz. fn. A feltagolt disznónak kimetszett s szalonnájától elválasztott oldalbordái, melyeken igen ízletes kövér hús vagyon. Egyszerüebb néven: *oldalas.*

DISZNÓORJ, (disznó-orj) ösz. fn. A felbonczolt disznónak hátgerincze a nyaktól kezdve egész a farcsikig. Füstölve ízes eledel. V. ö. ORJ.

DISZNÓÖLÉS, (disznó-ölés) ösz. fn. A hizott disznónak megölése, ide értvén a perzselést, felbonczolást, a hurkák, kolbászok, gömböczök, májasok stb. készítését, s a felfüstölendő szalonna és hús besózását.

DISZNÓÖLŐ, (1), (disznó-ölö) ösz. fn. Hentes, v. más személy, ki a disznóöléshez, s a vele járó kezeléshez ért. Kecskeméten: *bellér.*

DISZNÓÖLŐ, (2), ösz. mn. Disznóölésre vonatkozó, azzal valamely viszonyben levő. *Disznóölő kés, disznóölő idő. Disznóölő Tamás*, azaz karácson előtt eső Tamás napja, mely tájban legtöbb disznót szoktak ölni.

DISZNÓPAJTA, (disznó-pajta) ösz. fn. Székely szó, am. födeles disznóakol, vagy disznóól.

DISZNÓPARAJ, (disznó-paraj) ösz. fn. Kövér, ganajos földben, majorok, szérűk körül tenyésző büdös levelü gyomnövény, a disznóknak, különösen korpamoslékkal leöntve, kedves eledelök.

DISZNÓPATAK, falu Máramarosban; helyr. *Disznópatak-on, —ra, —ról.*

DISZNÓPÁSZTOR, (disznó-pásztor) ösz. fn. Kanász, kondás, ki disznónyájat őriz.

DISZNÓPÁZSIT, (disznó-pázsit) ösz. fn. Vékony, s igen sürüen csomózott száru, s apró levelkéjü fű, melyet a disznók szeretnek; *porcsfű.* (Centumnodia sanguinaria).

DISZNÓPECSENYE, (disznó-pecsenye) ösz. fn. Sült disznóhús, milyen pl. az úgynevezett *czigánypecsenye.*

DISZNÓPÉRZSÉLÉS, (disznó-pérzsélés) ösz. fn. Midőn a megölt disznót szalmával behintik, s meggyujtván a tüzelést részint az egészen, részint az egyes részeken addig folytatják, míg a szőr egészen le nem égett, s a disznó bőre bizonyos ropogósságig meg nem szilárdult.

DISZNÓPIACZ, (disznó-piacz) ösz. fn. 1) Vásárhely, vagy vásártér, hol disznókat árulnak. 2) Piacz, hol vágott disznóhúst mérnek.

DISZNÓPOCSOLYA, (disznó-pocsolya) ösz. fn. l. DISZNÓFÉRTŐ.

DISZNÓPUCZOR, (disznó-puczor) ösz. fn. A disznónak nagy gyomra, melyet ha megtöltenek, *gömböcz* lesz belőle.

DISZNÓRÉPA, (disznó-répa) ösz. fn. l. DISZNÓKENYÉR.

DISZNÓRÍVÁS, (disznó-rívás) ösz. fn. Sajátságos rivás, melyet az éhező, a csordáról hazafelé futó, vagy lefogott disznók tesznek, vékony fülhasító hangon.

DISZNÓRÖFÖGÉS, (disznó-röfögés) ösz. fn. A disznónak némileg kedélyes hangja, midőn hörgő torokhangon szól. V. ö. RÖFÖG.

DISZNÓRÜH, (disznó-rüh) ösz. fn. Disznókat meglepő rühféle ragályos küteg.

DISZNÓS, (disz-nó-os) mn. tt. *disznós-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Olyan mint a disznó, mocskos, tisztátalan. 2) Disznókkal bővelkedő, disznókat tenyésztő. *Disznós hely, disznós erdő.*

DISZNÓS, falu Hont megyében; helyr. *Disznós-ra, —ról, —on.*

DISZNÓSÁG, (disz-nó-ság) fn. tt. *disznóság-ot.* Disznói tisztátalanság, mocskosság, ganaj, szemet. Átv. ért. és aljas beszédben, vagy haragosan szólva: csúnya, illetlen dolog. *Ez már még is disznóság, amit velem tesznek.*

DISZNÓSAJT, (disznó-sajt) ösz. fn. Megfőzött, s apróra vagdalt disznóbürke, disznófül, és szalonna, disznóvérrel keverve, s fűszerrel meghintve, s mind ez az úgynevezett *pálanyjába* beletöltve, s lenyomtatva disznósajtnak mondatik. Pápa vidékén: *kálvinista sajt.*

DISZNÓSALÁTA, (disznó-saláta) ösz. fn. Növényfaj a saláták neméből, mely a *keszeg salátától* abban különbözik, hogy levelei földszint állanak, tompahegyük, és szára alul tüskés. Máskép: *mérges saláta.* (Lactuca virosa).

DISZNÓSD, falu Borsod megyében; helyr. *Disznósd-on, —ra, —ról.*

DISZNÓSÉRTE, (disznó-sérte) ösz. fn. Hosszu, s keményebbféle szőr a disznó hátgerinczének hosszában, melyből keféket, meszelőket, seprüket készítenek, l. SÉRTE. *Úgy áll a haja, mint a disznóserte.* (Km). Innen a disznónak *sertés* is a neve.

DISZNÓSÍT, DISZNÓSIT, (disz-nó-s-ít) áth. m. *disznósít-ott*, htn. *—ni*, vagy *—ani.* Tisztátalanít, szennyez, mocskol; ganajoz. *Bedisznósítani aház falát.*

DISZNÓSÜL, (disznó-sül) ösz. fn. Süldisznó, melynek a közönséges disznóhoz hasonló orra van.

DISZNÓSÜLT, (disznó-sült) ösz. fn. Disznóhús megsütve.

DISZNÓSZAKA, ösz. fn. A disznó állán fityegő szak. V. ö. SZAK.

DISZNÓSZÉM, (disznó-szém) ösz. fn. 1) A disznó nevü állat szeme. 2) Kicsi, hosszukás, homályos szem, milyen a disznóé.

DISZNÓSZÉR, (disznó-szér) ösz. fn. Valamely csúnya, a maga nemében illetlen, mocskos dolog. Köznépies kifejezés, mint ezek is : *disznódolog, disznójószág.*

DISZNÓSZÖGY, DISZNÓSZÉGY, (disznószögy vagy -szégy) ösz. fn. A disznó szegye V. ö. SZÉGY.

DISZNÓTARTÁS, (disznó-tartás) ösz. fn. l. DISZNÓTENYÉSZTÉS.

DISZNÓTEJ, (disznó-tej) ösz. fn. 1) A megmalaczozott disznó teje. 2) Növényfaj a csorbókák neméből, dudva csorbóka. (Sonchus oleraceus).

DISZNÓTENYÉSZTÉS, (disznó-tenyésztés) ösz. fn. A marhatenyésztésnek egyik ága, mely disznókat nevel, szaporít.

DISZNÓTENYÉSZTŐ, (disznó-tenyésztő) ösz. fn. Marhatenyésztő gazda, ki különösen maglódisznókat tart.

DISZNÓTOMPOR, (disznó-tompor) ösz. fn. A disznónak tompora vagy tomporája. V. ö. TOMPOR.

DISZNÓTOR, (disznó-tor) ösz. fn. Általán am. disznóölés, és ennek alkalmával tartatni szokott lakoma, eszem-iszom. V. ö. TOR.

DISZNÓTŐGY, (disznó-tőgy) ösz. fn. Emsedisznó csecse, emlője, melyből malaczait szoptatja.

DISZNÓTÖK, (disznó-tök) ösz. fn. 1) Közönséges tök, sárgatök, melyet zöld korában besavanyítva emberek is esznek, megérve pedig jobbára disznók eledeléül szolgál. Különbözik tőle az *úri-* vagy *selyemtök.* 2) Kandisznó heréje.

DISZNÓTURÁS, (1), (disznó-turás) ösz. fn. Gödör, lik, melyet orrával csinál földeken, mezőkön, stb. a disznó. V. ö. TÚR, TURÁS.

DISZNÓTURÁS, (2), (disznó-turás) ösz. fn.Turás (mint cselekvés) a földben, ganajkupaczban stb., melyet az eledelt fürkésző disznó hegyes orrával csinál.

DISZNÓTÖVIS, (disznó-tövis) ösz. fn. Növényfaj a körfények neméből; levelei szárnyasak, hasadtak, kopaszok; sallangjai bevagdalt fogasak, tövisesek, honnan a neve. Máskép : *bábakaláčs.* (Carlina acaulis).

DISZNÓUL, (disznó-ul) ih. Disznómódra; mocskosan, tisztátalanul; csúful. *Disznóul enni; disznóul járni.*

DISZNÓVAD, (disznó-vad) ösz. fn. Tulajdonkép maga a vaddisznó, feketevad, különböztetésül másféle, pl. *veres, dámvadtól.*

DISZNÓVADÁSZAT, (disznó-vadászat) ösz. fn. Vadászat vaddisznókra.

DISZNÓVÁLU, (disznó-válu) ösz. fn. Válu, melyből a disznók esznek, különböztetésül más, pl. marhaitató, juhsózó stb. válutól.

DISZNÓVÁSÁR, (disznó-vásár) ösz. fn. Vásár, melyben disznókat árulnak és vesznek.

DISZNÓZ, (disz-nó-oz) áth. m. *disznóz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* 1) Mocskol, bemocskol, tintával befoltoz. 2) Valakit disznónak nevez, csúfol.

DISZNÓZSÍR, (disznó-zsír) ösz. fn. A felolvasztott szalonnának, hájnak, s kisütött kövér disznóhúsnak zsírja. *Disznózsírral berántott káposzta. Kenőcs disznózsírból.*

DISZNÓZSIROS, (disznó-zsiros) ösz. mn. 1) Disznózsírral készitett pl. étel. 2) Disznózsírral bekent, bemocskolt. 3) Disznózsírt magában foglaló. *Disznózsiros bödön, fazék.*

DÍSZNYOMAT, (dísz-nyomat) ösz. fn. Pompás, különös csinnal készült nyomtatvány, pl. zsebkönyvben, imakönyvben.

DÍSZŐRSÉG, DISZŐRSÉG, (dísz-őrség) ösz. fn. Őrség, mely csupán tisztelkedésből adatik valakinek, pl. valamely felsőbb rangu katonai vendégnek.

DÍSZÖSVÉNY, (dísz-ösvény) ösz. fn. Átv. ért. pálya, életpálya, melyen haladva díszt, becsületet, tiszteletet szerzünk; felsőbb rangu tiszti állomás.

DÍSZPARÓKA, (dísz-paróka) ösz. fn. Vendéghaj, melyet innepély, vagy bizonyos hivatalbeli eljáráskor tesznek fel, pl. Angliában a bírák.

DÍSZPIACZ, (dísz-piacz) ösz. fn. l. DÍSZTÉR.

DÍSZPOLGÁR, (dísz-polgár) ösz. fn. Tiszteletbeli polgár; oly idegen, kit bizonyos városi község polgártársi czímmel s erről szóló oklevéllel megtisztel. *Pest városának díszpolgára.*

DÍSZRUHA, (dísz-ruha) ösz. fn. Innepélyre, tisztelkedési alkalomra öltött ruha, pl. a magyarnál: mente, dolmány.

DÍSZRUHÁZAT, (dísz-ruházat) ösz. fn. Egész innepélyes öltözék, pl. a magyarnál : sarkantyús csizma v. topán, továbbá dolmány, mente, kalpag, kard. *Egyházi, polgári, katonai díszruházat.*

DÍSZSZOBA, (dísz-szoba) ösz. fn. Különös díszszel fölszerelt, bútorozott szoba, mely kedves vendégek, s tisztelkedők elfogadására, illetőleg kényelmes behelyezésére használtatik.

DÍSZTAN, (dísz-tan) ösz. fn. Kelendőségre nem kapott új szó a szokottab *széptan, szépműtan, szépészet* értelmében. (Aesthetica).

DISZTELEN, (dísz-te-len) mn. tt. *disztelen-t,* tb. *—ék.* 1) Disz nélkül való, ami nincs felékesítve. 2) Illetlen, a bevett társalgási szabályokat sértő, megvető. *Disztelen állás, disztelen beszédmód.* 3) Mint ih. disztelenül.

DISZTELENKÉDIK, (disz-te-len-kéd-ik) k. m. *disztelenkéd-tem, —tél, —ett.* Disztelenül, azaz illetlenül viseli magát; a bevett fínomabb társalgási szabályokhoz nem alkalmazkodik.

DISZTELENÍT, DISZTELENIT, (dísz-telen-ít) áth. m. *disztelenít-ett,* htn. *—ni* vagy *—eni,* par. *—s.* 1) Ékességétől megfoszt valamit, elcsunyít, bemocskol. *Eldisztelenít.* 2) Illetlen magaviselete által valamit tiszteletlenné tesz. *Megdisztelenít.*

DISZTELENÍTÉS, DISZTELENITÉS, (dísz-te-len-ít-és) fn. tt. *disztelenítés-t*, tb. *—ék*. Cselekvés, midőn valaki valamit disztelenít.

DISZTELENSÉG, (disz-telen-ség) fn. tt. *disztelenség-et*. 1) Ékesség nélküli állapot. 2) Illetlenség, a fínomabb társalgás szabályai ellen elkövetett bűn.

DISZTELENŰL, (1), (disz-telen-ül) ih. Ékesség nélkül. Illetlen módon. *Disztelenül viselni magát. Disztelenül öltözködni.*

DISZTELENŰL, (2), (disz-telen-ül) önh. m. *disztelenül-t*. Disz nélkülivé, éktelenné, csunyává, tisztátalanná lesz. *Eldisztelenül.*

DÍSZTÉR, (dísz-tér) ösz. fn. Tér, vagy piacz, melyen innepélyes meneteket, katonai díszgyakorlatokat szoktak tartani.

DÍSZTEREM, (dísz-terem) ösz. fn. Díszesen bútorozott, ékesített terem, úri vendégek, s tisztelgők elfogadására.

DÍSZTOLL, (dísz-toll) ösz. fn. Díszföveg, pl. díszkalpag, díszkalap mellé ékességül tüzött ritkábbféle toll, pl. strucz-, kócsag-, darutoll. Ilyenek a nőkalapokat diszesítő tollak.

DÍSZTOR, (dísz-tor) ösz. fn. lásd : DÍSZLAKOMA.

DÍSZÜNNEP, DISZÜNNEP, (dísz-ünnep) ösz. fn. Innepélyes pompa, valamely jeles esemény emlékére, vagy valakinek tiszteletére.

DÍSZVIRÁG, (dísz-virág) ösz. fn. Természetes vagy csinált virág, melyet díszül feltüzni, viselni szokás. Szélesb ért. szépségre nézve különösen kitünő kerti, üvegházi virágok, pl. kamélia.

—DÍT, egy alakú, vagyis egy águ képző, mely mind mély mind magashangu gyökökből átható igéket képez, különösen azokból, melyek a gyakorlatos *og, ég, ög* vagy egyszerüen *g* képzőt fölveszik, pl. *kon-og, kon-g, kon-dít, zú-g, zú-dít, pér-ég, pér-g, pér-dít, zén-ég, zén-g, zén-dít, csör-ög, csör-g, csör-dít, zör-ög, zör-g, zör-dít.* Ilyenek : *ráng rándít, forg fordít, mozg mozdít, leng lendít, péng péndít, cséng cséndít, ing indít, férg férdít, dörg dördít, bög bödít, buzg buzdít, csurg csurdít*, stb. Két külön elemből áll, első *d*, mely nem egyéb, mint a gyakorlatos igeképző *g*-nek változata ; a második *ít*, mely olyanná tevést jelent, amilyent az alapszó fejez ki, vagyis ennyit tesz : *eszközli, okozza, hogy az illető gyakorlati cselekvés létre jöjjön*, pl. *kondít* = kongóvá teszi (a harangot), vagy eszközli hogy kongjon ; *zördít* = zörgővé tesz, eszközli hogy zörögjön. Miszerint *kondít, zördít, csendít, fordít* am. *kongít, zörgít, csengít, forgít*, stb. Egyébiránt részletesebben l. —ÍT, igeképző.

DITMÁR, férfi kn. tt. *Ditmár-t*, tb. *—ok*. Ditmarus.

DITRIK, férfi kn. l. DETRE.

DÍV v. DIV, elvont törzse *divály, diválylos, divat, divik* szóknak. Jelentése : kitünő, kiváló, másokat fölülmuló, a maga nemében sikerült valami. A törökben *devlet* am. *díszlet*. (Gedeihen) .V. ö. DI, gyök.

DIVÁLY, (div-ály) fn. tt. *divály-t*. Becses értéke, sikeres mivolta, jelessége valaminek ; divó állapot, v. tulajdonság. V. ö. DIVÁLYOS.

DIVÁLYOS, (div-ály-os) mn. tt. *diválylos-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. A maga nemében becses, jeles, sikeres, divatjában erejében levő. *Diválylos bor. Diválylos termés. Diválylos testü ember.* Győr tájékán : *dévályos, déványos. Ez idén nem igen déványos borunk termett. Déványos asszony*, szép, derék asszony.

DÍVÁN, fn. tt. *díván-t*, tb. *—ok*. Vánkosokkal ellátott, széles, kényelmes pamlag, milyennel a keletiek bútorozzák termeiket, rendszerént támla nélkül. Átv. ért. országos tanács a töröknél, minthogy azt rendesen divánokon ülve szokták tartani.

A török után majd minden európai nyelvben megvan.

DIVÁNKOZÁS, DÉVÁNKOZÁS, (diván-koz-ás) fn. tt. *divánkozás-t*, tb. *—ok*. Lassú, hosszadalmas és többnyire eredménytelen tanácskozás.

A török *diván* szótól kölcsönözöttnek látszik.

DIVÁNKOZIK, (diván-koz-ik) k. m. *divánkoztam, —tál, —ott.* Tanácskozás végett összejövetelt vagy összejöveteleket tart, s hosszadalmasan többnyire eredmény nélkül tanácskozik.

DIVÁNYOS, (dív-ány-os) mn. l. DIVÁLYOS.

DIVÁS, (div-ás) fn. tt. *divás-t*, tb. *—ok*. Becses, kapós, szokásban, gyakorlatban levő állapota valaminek. *Van divása a magyaros viseletnek.*

Közvetlenül a *divik* ige származéka.

DIVAT, (div-at) fn. tt. *divat-ot*. 1) Uralkodó szokás, ami valahol vagy valamikor, vagy valamiben kitünőleg, kiválólag történik. *Nálunk divat a vendéget szivesen fogadni.* 2) A viseletben, bútorokban, társalgási szabályokban az, mit a fínomabb világ követ. *Divat a hajékben, a kalapok, ruhák szabásában*, stb. 3) Általán szabás, forma. *Ó divat, új divat, francia divat, angol divat.* 4) Kelendőség, virágzó, diszlő állapot. *Divata van a nemzeti nyelvnek.* 5) A régieknél jelentett : becset, érdemet.

DIVATÁRU, (divat-áru) ösz. fn. Mindenféle öltözékhez, de kivált a női viselethez tartozó portékák, melyek jelennen legkelendőbbek, leginkább vannak szokásban.

DIVATÁRUS, (divat-árus) ösz. fn. Kalmár, ki divatárukkal kereskedik. V. ö. DIVATÁRU.

DIVATÁRUSNŐ, (divat-árus-nő) ösz. fn. Oly nő, ki divat szerint készített hölgypiperéket, kalapokat, fejkötöket stb. árul. Így neveztetnek rendszerént azon nők is, kik ilyetén divatárukat készítenek, tisztogatnak, ékesítenek. Nem : *divatárusné*, mely divatárus nejét vagy feleségét jelenti.

DIVATBETEGSÉG, (divat-betegség) ösz. fn. l. DIVATKÓR.

DIVATBOLOND, (divat-bolond) ösz. fn. Aki a divatot bolondulásig követi, azaz, aki mindig a legújabb divaton kapkod, s azt tulságosan utánozza ; hiú cziczomázást kereső férfi vagy nő.

DIVATBŰN, (divat-bün) ösz. fn. Bün, mely valamely testületben vagy társadalomban elharapódzott, s napi renden van.

DIVATCZIKK, (divat-czikk) ösz. fn. 1) A divatlapoknak azon különös czikkje, rovata, melyben a legújabb viseletek formája, kelméje stb. le van írva. 2) *Divatáru.*

DIVATCZIKKELY, (divat-czikkely) ösz. fn. l. DIVATCZIKK.

DIVATKÉP, (divat-kép) ösz. fn. Kép, mely legújabb divat szerént öltözött férfit vagy nőt ábrázol. Ily képek ábrázolhatnak egyéb dolgokat is, melyek a divat tárgyát teszik, pl. házi bútorokat, kocsikat stb. *Párisi, magyar nemzeti divatképek.*

DIVATKÓR, (divat-kór) ösz. fn. 1) Lelki gyöngeség, czifrálkodási hiuság, melynél fogva valaki a divatot tulságosan követi s vagyonát arra vesztegeti. 2) Pajzánkodó, tréfás kifejezéssel: bujakór, bujanyavalya.

DIVATKÖLTŐ, (divat-költő) ösz. fn. 1) Költő, ki kortársainak különös kedvencze, kinek költeményein az olvasó közönség kapva kap. 2) Oly költő, kinek müvei csak napi becsüek, s holmi érzelgéseket, vagy napi renden levő tárgyakat czikornyás, vagy sima nyelven festenek.

DIVATKÖNTÖS, (divat-köntös) ösz. fn. A legújabb vagyis jelen divat szerénti kelméből és formára szabott köntös.

DIVATLAN, (div-atlan) mn. tt. *divatlan-t*, tb. *—ok.* 1) Szokásból kiment, vagy szokásban nem levő. *Divatlan öltözék. Divatlan ócska bútorok.* 2) Haszonvehetetlen, minek becse nincs. 3) A székelyeknél am. telhetetlen az ételben, italban, másképː *duvatlan.*

DIVATLANKODIK, (div-atlan-kod-ik) k. m. *divatlankod-tam, —tál, —ott.* Ételben, italban telhetetlenkedik, dözsöl. Székely szó, másképː *duvatlankodik.*

DIVATLAP, (divat-lap) ösz. fn. Bizonyos napokon megjelenni szokott újságféle lap, mely divatképek és divatczikkek közlése mellett mulattató novellákat, elbeszéléseket, verseket, napi újdonságokat, történetecskéket, szépmüi, szinházi bírálatokat, stb. foglal magában.

DIVATLIK, (div-at-ol-ik) k. m. *divatl-ott*, htn. *—ani.* Szokottabban l. DIVATOZIK.

DIVATOS, (div-at-os) mn. tt. *divatos-t*, v. *—at*, tb. *—ak.* Legújabb szabásu, formáju, szövetü. *Divatos kalap, divatos köntös, divatos kelme.* 2) Szokásban levő, jelenleg kelendő, használatban levő.

DIVATOSAN, (div-at-os-an) ih. Amint a divat hozza magával. *Divatosan öltözködni.*

DIVATOZÁS, (div-at-oz-ás) fn. tt. *divatozás-t*, tb. *—ok.* Divatban, virágzó állapotban, kelendőségben létel.

DIVATOZIK, (div-at-oz-ik) k. m. *divatoz-tam, —tál, —ott.* Divatban, virágzó állapotban, kelendőségben, szokásban van. *A magyar zene, ének, táncz, szinház, nyelv jelennen jobban divatoznak, mint néhány évvel ezelőtt.*

DIVATOZÓ, (div-at-oz-ó) mn. tt. *divatozó-t.* Szokásban, kelendőségben levő, virágzó. *A csárdás a felsőbb körökben is divatozó tánczczá lön.*

DIVATÖLTÖZET, (divat-öltözet) ösz. fn. Legújabb szabásu, s a finomabb világ által használt viselet.

DIVATRUHA, (divat-ruha) ösz. fn. Egyes ruhadarab, mely legújabb divat szerint van készítve.

DIVATSZALAG, (divat-szalag) ösz. fn. Ruhadiszítő, kalapokat, s más fővegeket ékesítő szalag a legújabb pipere szabályai szerint.

DIVATSZELLEM, (divat-szellem) ösz. fn. A társodalom különféle osztályai között elterjedt szellem, mely a divatnak utánzásában, s szüntelen változtatásában mutatkozik.

DIVATSZÉRÉNTI, (divat-szérénti) ösz. mn. Legújabb szabásu, ami jelennen leginkább szokásban van. *Divatszerénti öltözetek.*

DIVATSZÉRŰ, (divat-szérü) ösz. mn. l. DIVATOS.

DIVATSZÉRŰLEG, (divat-szérüleg) ösz. ih. Divatosan, divat szerént, az uralkodó szokást követve. *Divatszerüleg öltözködni. Divatszerüleg bútorozott termek.*

DIVATSZÉRŰSÍT, (divat-szérüsít) ösz. áth. Divatszerüvé tesz; eszközli, hogy divatossá legyen valami.

DIVATSZÍN, (divat-szín) ösz. fn. A ruhakelméknek azon színe, mely leginkább szokásban van, s jelennen legkedvesebb, legkeresettebb. *Szürke, meggyszinü divatszin.*

DIVATSZÓ, (divat-szó) ösz. fn. Valamely körben, testületben, vagy vidéken, felkapott szó, kifejezés, vagy szójárás, melylyel gyakrabban élni szokás, pl. *világos! lefőzni valakit, horderő.* A divatszók csak helyérdekkel bírnak, és bizonyos időre szorítvák.

DIVATÚJSÁG, (divat-újság) ösz. fn. lásd: DIVATLAP.

DIVATVÁGY, (divat-vágy) ösz. fn. Vágy a legújabb divatképek után öltözködni. A tulságos divatvágyból támad a *divatkór*, l. ezt.

DIVATVESZTÉTT, (divat-vesztétt) ösz. mn. Ami divatból kiment, ami időszaki szokásos becsét elvesztette. *Divatvesztett magas, kürtös kalapok.*

DIVATVILÁG, (divat-világ) ösz. fn. Felsőbb rendü közönség, mely a legújabb divatnak hódul.

DIVATVISELET, (divat-viselet) ösz. fn. Öltözködés, pipere, hajék, s egész külső tartás a legújabb divat szabályai szerént.

DIVÉK, falvak Nyitra és Thurócz megyékben; helyr. *Divék-en, —re, —ről.*

DIVÉK-ÚJFALU, helység Nyitra megyében; helyr. *Divék-Újfalu-ba, —ban, —ból.*

DIVÉN v. DIVÉNY, mváros Nógrád és falu Borsod megyében; helyr. *Divén-be, —ben, —ből.*

DIVÉNY-HUTTA, falu Nógrád megyében; helyr. *Divény-Huttá-n, —ra, —ról.*

DIVÉNY-OROSZI, falu Nógrád megyében; helyr. *Divény-Oroszi-ba, —ban, —ból.*

DÍVIK, DIVIK, (dív-ik) régies, kiavult, de ismét életre kapó k. m. *dív-tam, —tál, —ott.* Annyit tesz, mint: kiválólag szokásban, virágzásban, becsben, keletben van. Erőben van, díszlik. Innen lett *divás* és *divat.*

DIVÓ, (div-ó) tájszó, és fn. Szokottabban lásd: DIÓ.

DO, gyökeleme számos szóknak, melyek 1-ször valamely *tompa* természeti hangra vonatkoznak, mint *dob* (ige s talán név is), *dobog, dobban, dong, dongat, dorbézol, dorgál, dorozsol, doromb* stb. 2-szor valamely domború alakot jelölnek, mint *domb, dombor, domó* stb.

DOB, (1), elvont gyöke több oly szónak, melyek valami gömbölyüt, dudorút, puffadtat (mintegy dobhoz hasonlót) jelentenek, milyenek: *dobancs, dobasz, dobrocz, doboss, dobzó.* Magashangon rokona: *döb,* mint *döbörke, döbön,* v. *döböny* szók gyöke. Fordítva: *bod,* melyből *bodon, bodok, bodocs, bodor* származtak. Egyszersmind több helynevek gyöke, mint: *Doba, Doboly, Dobor, Doborka, Dobrony.*

DOB, (2), fn. tt. *dob-ot.* Hangutánzó is, mint *dobog, dobban, dobbant* származékai mutatják, s betüváltozással, vagy inkább keményitéssel rokon a *top, topog, toppan* szókkal. 1) Jelent általán eszközt, vagy készületet, mely ütés által huzamosan reszkető, jobbára tompa, erős hangot ad, milyen az úgynevezett *száldob,* l. ezt. Különösen, terjedelmes, hengeralaku, kisebb-nagyobb átméröjü, és magasságu bőrhangszert, melyet sajátságos készületü verővel hangoztatnak. *Kis dob, nagy dob, katonai dob, rézdob, templomi dob, kettős dob, tüzdob. Város dobja. Ő a város dobja.* (Km). *Féldob. Két fenekü dob. Jól elverték mint a két fenekü dobot.* (Km.). *Dobot verni. Dobra ütni. Amit hall, mindjárt dobra üti.* (Km). *Dobra üttetni,* azaz kihirdettetni, vagy árverésre bocsátani. *Dobra vonták a bőrét.* (Km). *Sippal, dobbal. Ellakott, mint a dob.* (Km). *Verik a dobot, talpra katona. Szól a dob.* 2) Kórtanban, lobos daganat, kivált a lágyékmirígyben, a bujasenyvnek egyik nemc. (Bubo). 3) Az órában azon hengeralaku készület, melyben az órarugó van. 4) A fülnek belsejében levő hártya, mely a hangokat fölveszi, s tovább rezcgteti: füldob.

Származékai: *dobasz, dobban, dobog, dobol, dobzik* stb.

Dob héberül תֹּף, perzsául *dap, daf,* arabul *duff,* hellenül *τύμπανον, τύπτω* igétől, melynck a szanszkritban *tup, tump* felel meg; továbbá latinul *tympanum,* románul *dobu,* francziául *tamb-our* stb. A törökben *top* am. labda; golyó; gombolyag; álgyu (balle; eteuf; peloton; canon. Hindoglu); dob pedig a törökben *davul, tabl.* V. ö. DO.

DOB, (3), áth. m. *dob-tam, —tál, —ott.* 1) Valamit bizonyos távolságra, helyre vet, lök, hajít, meglóbálva elröpít. *Követ dobni a kútba. Egy bolond akkora követ dob a kútba, melyet tíz okos nem bír kihúzni.* (Km.) *Sárt dobni a falra* vagy *falhoz. Lapdát dobni. Húst, csontot, kenyeret dobni a kutyának. Feldobni, kidobni, bedobni, eldobni, ledobni, visszadobni. Dobd le barát a vakarót;* azaz: add vissza, mi téged nem illet. (Km.) *Ledobta a ló.* 2) Hajítva üt, tör. *Bedobni az ablakot, bedobni valaki fejét; a tekézö helyen ötöt, hetet dobni. Lapdával megdobni a játszótársat. Kövel kidobni valaki szemét.* 3) Bizonyos irányban és téren keresztül vet. *Átdobni a házat* vagy *házon, keresztüldobni a folyót* vagy *folyón. Messze dobni, közel dobni.* 4) Taszít, nyom. *Ott marad, a hová dobják.* (Km.) *Ide-oda dobják a szegényt.* A *dob* ige általán valamely erőszakos, rontásra törekvő és szánt, megvető eltávolítás eszméjét foglalja magában, s ez által különbözik a *vet, lök* és *hajít* igéktől, melyekkel nem mindig felcserélhető, pl. mondhatom: *csontot vetek* v. *lökök* v. *dobok* az ebnek, de nem: *búzát dobok,* e helyett *búzát vetek* (a földbe). Szinte mondhatom: követ *hajítok* v. *dobok,* de nem: *nyomtatékot hajítok a mérlegre;* hanem *dobok* v. *vetek* stb. V. ö. HAJÍT, LÖK, VET.

Régiesen és tájejtéssel: *tob,* melyben a távolságra vonatkozó *to* (tova) rejlik; szanszkritül *dhav* vagy *dhú* = lök (schleudern).

DOB, (4), falu Szathmár megyében; helyr. *Dob-on, —ra, —ról.* TISZA—, mezőváros Szabolcs megyében.

DOBA, (1), kiavult vagy elvont törzsök, honnan *dobál* (doba-al) származik.

DOBA, (2) falu Veszprém megyében; helyr. *Dobá-ra, —ról, —n.* Öszvetéve; DOBA-PINKÓCZ, telek Veszprémben; KIS-DOBA, NAGY-DOBA; KIS-DOBA-ALSZEG, KIS-DOBA-FELSZEG, falvak Közép-Szolnok megyében. A két utóbbi egy név alatt a föntebbi *Kis-doba.*

DOBÁL, (dob-a-al) áth. m. *dobál-t.* Gyakorta, több ízben, folytonosan dob. *Verebeket,* vagy *verebekre dobál. A gulyás bottal dobálja a tinókat. Sárral, kővel dobálni valakit. Megdobálni, eldobálni, ide-oda dobálni, ledobálni, szétdobálni, bedobálni, kidobálni.* Átv. ért. hány-vet, majd ide, majd oda helyez. *Az árva gyereket ide-oda dobálják. Haragjában dobálja az edényeket.*

DOBÁLÁS, (dob-a-al-ás) fn. tt. *dobálás-t,* tb. *—ok.* Ismételt, gyakori, folytonos dobás. V. ö. DOB, ige.

DOBÁLGAT, (dob-a-al-gat) áth. m. *dobálgattam, —tál, —ott,* par. *dobálgass.* Könnyeden, kényelmesen, önkényből, jó kedvvel hány-vet, dobál valakit, vagy ide-oda helyez valakit. *A kis gyermek kövecseket dobálgat a lyukba. Némely határtalan hatalmú főnök csak úgy dobálgatja alárendeltéit.*

DOBÁLÓDIK, (dob-a-al-ód-ik) belsz. m. *dobálód-tam, —tál, —ott.* 1) Dobál másokat, és viszont mások őtet dobálják. *Mit dobálódtok gyermekek?* 2)

Azért dobál valamivel, pl. kővel, sárral, hogy valakit vagy valamit találjon vele.

DOBÁLÓDZIK, (dob-a-al-ódz-ik vagy —ód-oz-ik) k. l. DOBÁLÓDIK.

DOBANCS, (dob-ancs) fn. tt. *dobancs-ot*. A pontyok neméhez tartozó halfaj. (Cyprinus dobula).

DOBÁS, (dob-ás) fn. tt. *dobás-t*, tb. *—ok*. 1) Valamely testnek bizonyos irányban, és távolságra elvetése, elhajítása. V. ö. DOB. 2) Azon ügyességnek kisebb-nagyobb foka, melynél fogva valaki dobni jól vagy roszúl tud. *Jó dobása van. Ez rosz dobás volt* (a tekézőknél). *Egy dobással hét bábot leütni.*

DOBASZ, (dob-asz) mn. tt. *dobasz-t*, tb. *—ok*. Eltelt, jól lakott, a sok ételtől feldagadt, mint a dob; felfujt, felpuffadt. *Dobasz has.* Ellenkezője : *horpasz*, ami bevan horpadva. Képzésre hasonlók : *kopasz, csupasz, pimasz, ravasz.*

DOBBAN, (dob-u-an v. dob-van v. dobb-an) önh. m. *dobban-t*. 1) Hangutánzó, am. erős tompa *dob* hangot ad, rokon a *toppan* igével. Mondatik ruganyos, mozgékony, szilárd testről, midőn valamely ütés vagy erőszak éri. *Dobban lába alatt a föld. Dobbannak a nyargalók alatt a híd padlózati. Megdobban a szíve.* 2) Átv. ért. ijed, megijed, minthogy ilyenkor a szív hangosabban *dobog*, másképp ö-vel *döbben. Megdobbantál lelkedben.*

DOBBANT, (dob-u-an-t vagy dobb-an-t) áth. m. *dobbant-ott*, htn. *—ni* vagy *—ani*, par. *—s*. 1) Valamely ruganyos, szilárd testet oly erőszakkal illet, üt, melynél fogva az dobogni, dobbanni kénytelen. *Lábbal a földet dobbantani. Nagyot dobbantani.* 2) Átv. ért. ijeszt, megijeszt, azaz valaki szivét rendkivüli mozgásba, dobogásba hozza, tulajdonkép : *döbbent.*

DOBBŐR, (dob-bőr) ösz. fn. Simára kidolgozott, s a dob nevü hangszerre feszített kutya- vagy más bőr.

DOBFENÉK, (1), (dob-fenék) ösz. fn. A dob végére vagy végeire feszített bőr, dobbőr.

DOBFENÉK, (2), falu Gömör megyében; helyr. *Dobfenék-en, —re, —ről.*

DOBGÉM, (dob-gém) ösz. fn. Bölönbika, gémfaj, mely kalánszáját a vízbe dugva, erős tompa hangot ad, a dobszóhoz némileg hasonlót. (Ardea stellaris).

DOBHÁRTYA, (dob-hártya) ösz. fn. Boncztanban, azon vékony hártya, mely a fül belső üregét bevonja; füldobnak hártyája.

DOBI, puszta Heves megyében; helyr. *Dobi-ba, —ban, —ból.*

DOBKARIKA, (dob-karika) ösz. fn. Karika, mely a dobot keríti.

DOBKAS, (dob-kas) ösz. fn. A dobnak hengerded teste, dereka, mely belül üres, alul-fölül pedig bőrrel van behúzva.

DOBKÓR, (dob-kór) ösz. fn. 1) Szél- vagy légkór faja, melynél a has vagy gyomor üregében kifejlett lég vagy szesz, a hasat felpuffasztja. 2) Dobos daganat a lágyékmirigyben, a bujasenyvnek egyik neme; egyszerüen : *dob.*

DOBKÓROS, (dob-kóros) ösz. mn. Dobkórban szenvedő. L. DOBKÓR.

DOBLEMEZ, (dob-lemez) ösz. fn. Sárgarézlemez, melyből a katonák dobjának hengere készíttetik.

DOBÓ, (1), (dob-ó) fn. tt. *dobó-t*. Személy, aki dob, különösen lapdát, követ, tekegolyót stb. messze és bizonyos czél felé hajít. *Jó dobó legyen, ki tornyunkat általdobja.*

DOBÓ, (2), falu Sáros megyében; helyr. *Dobó-n, —ra, —ról.* Van ily nevü kápolna is a bardoczi székely fiók székben.

DOBÓCZA, falu Gömör megyében; helyr. *Dobóczá-n, —ra, —ról.*

DOBÓFALVA, erdélyi helység Udvarhely székben; helyr. *Dobófalvá-n, —ra, —ról.*

DOBOG, (dob-og) önh. m. *dobog-tam, — tál, —ott.* 1) Általán mondatik szilárd ruganyos testről, midőn ismételt ütés alatt erős tompa *dob* hangot ad. *Dobog a híd a szekerek alatt. Dobog a megijedt ember szíve* vagy *melle, oldala. Dobog a föld az elnyargaló seregek alatt.* 2) Ütés, tapodás, veregetés által *dob* hangot hoz elő, pl. *lábával dobog; a tánczosok dobognak; dobognak a palláson dolgozó ácsok, dobognak a hídon menő lovak. Mit dobogtok? Ne dobogjatok.* Vékony hangon : *döbög.*

DOBOGÁS, (dob-og-ás) fn. tt. *dobogás-t*, tb. *—ok.* Ütögetés, veregetés által okozott *dob*-forma tompa hang. *Szívdobogás, lódobogás, tánczosok dobogása.* V. ö. DOBOG.

DOBOGÓ, (1), (dob-og-ó) mn. tt. *dobogó-t.* Aki vagy ami dobog. 1) Szenvedő ért. pl. *dobogó szív, dobogó föld, dobogó padolat.* 2) Cselekvő ért. pl. *dobogó tánczos, dobogó ló.*

DOBOGÓ, (2), (l. föntebb) fn. tt. *dobogó-t.* Fahíd, különösen olyan, melynek pallódeszkái nincsenek homokkal vagy kavicscsal befödve. A kőhidat pedig épen nem szokták dobogónak nevezni. Így hívják a réveken azon hídállást, vagy ide-oda vontatható zsámolyt is, melyen a kompokba, vagy repülő hidakra bejárnak. Némely szójárásokban másképp : *dübögö.*

DOBOGÓ, (3), puszta Abaúj megyében; helyr. *Dobogó-n, —ra, —ról.*

DOBOGTAT, (dob-og-tat) áth. m. *dobogtat-tam, —tál, —ott*, par. *dobogtass.* Valamely szilárd rugonyos testet dobogásra, dobogni késztet, erőtet. *Lábakkal dobogtatni a földet. Az ijedelem dobogtatja szivét.*

DOBOKA, megye neve Erdélyben és falu azon megyében; továbbá szintén falu Baranya megyében; mint falu helyragozva: *Doboká-n, —ra, —ról.* KIS—, falu Belső-Szolnok megyében; LUNKA—, erdélyi puszta Hunyad megyében.

DOBÓKA, (dob-ó-ka) fn. tt. *dobóká-t.* Hosszú, vékony bélgiliszta, különösen némely halak bélében. (Ligula abdominalis).

DOBOL, (dob-ol) önh. és áth. m. *dobol-t.* 1) Dobot ver. *Felkelésre, indulóra, támadóra, takarodóra dobolni. Zenéhez dobolni; medvéknek, majmoknak dobolni.* 2) Dobszó által valamit hirdet, jelent. *Tüzet dobolni, vészt dobolni. Kidobolni az elveszett jószágot.* 3) Dob által kigyüjt. *Öszvedobolni az embereket, az elszéledt katonákat.* 4) Átv. ért. zörög, topog, dobog. *Ne doboljatok azon az ajtón.*

DOBOLÁS, (dob-ol-ás) fn. tt. *dobolás-t,* tb. *—ok.* Dobverés, dobverés által hirdetés; tombolás, zörgés, zörgetés.

DOBOLLÓ, l. DOBORLÓ.

DOBOLTAT, (dob-ol-tat) áth. m. *doboltat-tam, —tál, —ott,* par. *doboltass.* 1) Dobot veret, dobot üttet, pl. *indulóra doboltatni, imádságra doboltatni. Csatára doboltat a vezér.* 2) Hirdettet. *Vármegye szerént doboltatják a bitangmarhákat. Kidoboltatni. Reá doboltatni* (az árverésben). *Visszadoboltatni.*

DOBOLY, székely falu Csík székben; helyr. *Doboly-on, —ra, —ról.* AL— v. ALSÓ—, FEL— v. FELSŐ—, székely falvak a Sepsi székben.

DOBONY, l. DÖBÖNY.

DOBOR, elvont törzsök, mely több helynevekben mint: *Doborgaz, Doborló, Doborka,* továbbá *doborog, dobrocz* (dobor-ocz) szókban találtatik. Eredetileg jelent 1) hangra vitetve több elterjedő, széteredő *dob* hangot, vagy terjedező *dob* hangút, 2) alakra vitetve dobalakút vagy domborút. Mint jó hangzatu szó méltó a felélesztésre.

DOBORGÁS, (dob-or-og-ás) fn. lásd: DÖBÖRGÉS.

DOBORKA, szász falu Erdélyben; helyr. *Doborká-n, —ra, —ról.*

DOBORLÓ-VILLA, puszta Erdélyben a Sepsi székben.

DOBOROG, (dob-or-og) önh. m. *doborog-tam* vagy *doborgottam, —tál* vagy *doborgottál, doborgott;* htn. *—ni* vagy *doborgani.* l. DÖBÖRÖG.

DOBÓ-RUSZKA, falu Ungh megyében; helyr. *Dobó-Ruszká-n, —ra, —ról.*

DOBORZÉKOL, DOBORZIKÁL, (dob-or-oz-ika-al) önh. m. *doborzékol-t.* Lábával apró doborgásokat csinál. Hegyaljai szó. Keményebb hangokon: *toporzékol.*

DOBOS, (1), (dob-os) fn. tt. *dobos-t,* tb. *—ok.* Személy, ki dobot ver. *Dobos a katonáknál, dobos az egyházi zenénél, vagy törökbandában. Város dobosa. Száldobos,* ki karóra akasztott deszkán dobol. *A magyar katona előtt a dobosnak kevés a becsülete.*

DOBOS, (2), (l. fönebb) mn. tt. *dobos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* 1) Dobbal bíró, kinek vagy minek dobja van. *Dobos zene.* 2) Dob nevü nyavalyában szenvedő. 3) Aljas beszédben: terhes, nagy hasú.

DOBOS, (3), falu Szathmár, és puszta Szala megyében; helyr. *Dobos-on, —ra, —ról.* PUSZTA—, falu Szabólcs megyében.

DOBOSGALAMB, (dobos galamb) ösz. fn. Házi gatyás galambfaj, mely igen vastag hangon turbékol, s hónaponként tojni és költeni szokott. (Columba dasypus).

DOBOSGÉM, (dobos-gém) ösz. fn. l. DOBGÉM.

DOBOSKÁPLÁR, (dobos-káplár) ösz. fn. Egy zászlóaljhoz vagy századhoz tartozó dobosok káplárja.

DOBOSNAGY, (dobos-nagy) ösz. fn. Az ezered tábori zenekarát vezető, s hosszu gombos bottal tisztelkedő, és igazgató altiszt. (Regiments-Tambour).

DOBOSZ, (dob-osz) fn. tt. *dobosz-t,* tb. *—ok.* Skatyula, iskátulya, katyula. Ezen idegen, s nem szépen hangzó, ámbár közdivatu szók fölött az eredeti magyar és jó hangzásu *dobosz* elsőséget érdemel. Jelent falemezből vagy kemény papirból csinált, s dobhoz némileg hasonló alakú tokot, melybe holmit berakni szokás. Másképen: *doboz, döböz.*

DOBOSZFÖDÉL, (dobosz-födél) ösz. fn. A dobosznak födele, teteje. V. ö. DOBOSZ.

DOBOSZKA, (dob-osz-ka) fn. tt. *doboszká-t.* Kis dobosz, azaz kis skatyulya *kis iskátulya.* Amaz eredeti magyar, emez idegen és nem szép hangzatuaknál ajánlatosb. Másképp: *döböszke.*

DOBOT SZÍJRA! Hadi parancsszó, s am. Hagyjátok abba a dobolást, és akasszátok fel a dobot az oldalaitokon levő dobszíjra.

DOBOZ, (1), l. DOBOSZ.

DOBOZ, (2), falu Békés, és puszták Fejér megyében; helyr. *Doboz-on, —ra, —ról.*

DOBPÁLCZA, (dob-pálcza) ösz. fn. lásd: DOBVERŐ.

DOBPERGÉS, (dob-pergés) ösz. fn. A dobnak rendkivüli szaporasággal verése bizonyos esetekben, pl. rohanáskor, vesszőzéskor, vagy mikor *fikátort* azaz reggeli felkelést vernek, stb.

DOBRAFALVA, helység Vas megyében; helyr. *Dobrafalvá-n, —ra, —ról.*

DOBRAFÖLDE, falu Szala megyében; helyr. *Dobraföldé-n, —re, —ről.*

DOBROCZ, (1), (dob-or-ocz, apró domborura feldagadt valami) fn. tt. *dobrocz-ot.* Tüzes kipattanások, kiütések a testen, melyek fölötte égetnek. Göcsejben divatos. *Hogy a dobrocz üssön ki.* (Átok). Máskép: *dabrocz* vagy *dabroncz.* Van: *döbröcz* is. V. ö. ORBÁNCZ.

DOBROCZ, (2), vagy DOBROK v. DOROCZ falu Zaránd megyében; helyr. *Dobrocz-on,* v. *Dobrok-on, —ra, —ról.*

DOBRÓKA, falu Beregh megyében; helyr. *Dobróká-n, —ra, —ról.*

DOBRÓKÖZ, mv. Tolna megyében; helyr. *Dobróköz-ön, —re, —ről.*

DOBRÓNAK, mv. Szala megyében; helyr. *Dobrónak-on, —ra, —ról.*

DOBRONCZ, falu Szala megyében; helyr. *Dobroncz-on, —ra, —ról.*

DOBRONY, falu és puszta Szala megyében; helyr. *Dobrony-ba, —ban, —ból.* KIS—, NAGY—, faluk Beregh megyében.

DOBRÓVÁRALJA, falu Zólyom megyében; helyr. *Dobróváraljá-n, —ra, —ról.*

DOBRUGÓ, (dob-rugó) ösz. fn. Rugótoll a dobban.

DOBSÉRV, (dob-sérv) ösz. fn. Lágyéksérv, mely a lágyékcsatornán buvik ki, s ott gömbölyü daganatot képez. V. ö. LÁGYÉK és SÉRV.

DOBSZÍJ, (dob-szíj) ösz. fn. A dobos nyakába vetett szíj, melyről a dob lóg.

DOBSZÓ, (dob-szó) ösz. fn. A vert, ütött dobnak hangja. *Dobszóra kelni, indulni, lépni, imádkozni. Dobszóval hirdetni. Uraimék, dobszóval és publikálva tudtára adatik kigyelmeteknek.* (Így hirdet az érsekújvári dobos). *Dobszóval eladni, elkótyavetélni, elárverezni.*

DOBÜR, (dob-ür) ösz. fn. 1) Ür, vagy üresség, mely a dobkasban van, vagyis, melyet a dobhenger kerülete körülvesz. 2) Boncztanban, üreg a fül belsejében, melyet a dobhártya beföd.

DOBÜREG, (dob-üreg) ösz. fn. l. DOBÜR.

DOBÜREGGYÚLADÁS, (dob-üreg-gyúladás) ösz. fn. Gyuladásféle betegség a füldob üregében.

DOBÜREGVÍZKÓR, (dob-üreg-vízkór) ösz. fn. A füldob üregében kifejlett vízkór.

DOBÜTÉR, (dob-ütér) ösz. fn. A füldobnak ütere. V. ö. ÜTÉR.

DOBVERÉS, (dob-verés) ösz. fn. A dobbörnek, dobfenéknek, arra való vessző v. pálcza által hangoztatása.

DOBVERŐ, (dob-verő) ösz. fn. 1) Aki a dobot veri, doboló. 2) Pálcza vagy vesszőforma eszköz, melylyel a dobbőrt, dobfeneket verik. 3) Tréfásan így nevezik néhutt a pulykának hosszu czombszárait.

DOBVESSZŐ, (dob-vessző) ösz. fn. lásd: DOBVERŐ 2).

DOBZA, KIS—, NAGY—, falvak Somogy megyében; helyr. *Dobzá-n, —ra, —ról.*

DOBZÁS, (dob-z-ás) fn. tt. *dobzás-t,* tb. *—ok.* 1) Dagadás, dudorodás, dobformára felpuffadás. 2) Így nevezik az alkő, és korongvas közötti fát, a malomban.

DOBZIK, (dob-oz-ik) k. m. *dobz-ott,* htn. *—ani.* Dob formára dagad, megdagad, kidudorodik mint a dob, pl. dobzik a szilvának bizonyos faja, melyet gömbölyü dagadt alakja miatt *dobzónak* hívnak.

DOBZÓ, (1), (dob-oz-ó) mn. tt. *dobzó-t.* Dagadó, dudorodó, dobként felpuffadó. *Dobzó has.*

DOBZÓ, (2), (l. fönebb) fn. Szilvafaj, mely gömbölyü alaku, s a legnagyobbak és legédesebbek közé tartozik.

DOBZÓDÁS, (dob-oz-ód-ás) fn. tt. *dobzódás-t,* tb. *—ok.* Has felpuffadásáig evés ivás. Keményebb előhanggal: *tobzódás.* V. ö. DOBZÓDIK.

DOBZÓDIK, (dob-oz-ód-ik) k. m. *dobzód-tam, —tál, —ott.* Mértéktelenül eszik iszik, korhelykedik, torkig lakozik, töltözködik, s gyomrát addig tömi, mig *dob* gyanánt ki nem dudorodik; kinek hasa a sok evés ivás miatt *dobzik.*

Rokon vele a hellen: *δάπτω.*

DOBZÓDÓ, (dob-oz-ód-ó) fő- és mn. tt. *dobzódó-t.* Aki mértéktelen eszem-iszom által haspuffadásig, hasdobzásig lakozik, töltözködik. V. ö. DOBZIK és DOBZÓDIK.

DÓCZ, puszta Csongrád megyében; helyr. *Dóczon, —ra, —ról.*

DOGÁNY, (dög-öny ?) fn. tt. *dogány-t,* tb. *—ok.* Csikszéki székely szó, am. mészárszék.

—DOGÁL, vékonyhangon: *dėgél, dögél,* öszvetett gyakorlatos igeképző, mely három elemből áll, első a leginkább önhatókat képző *d* (= od = os, pl. tap-od, tap-os), második a gyakorlatos *og, ėg, ög,* harmadik a szintén gyakorlatos *ál él,* röviden: *al el,* tehát elemeire szétválasztva: *d-og-ál* vagy- *al, d-ėg-él* vagy- *ėl, d-ög-él,* vagy- *él.* Járul a) egytagu tőigékhez, pl. *áll-d-og-ál, jár-d-og-ál, foly-d-og-ál, id-d-og-ál* (isz-dogál), *men-d-ėg-él, ėd-dėg-él* (ėsz-dėgél), *ül-d-ög-él, tör-d-ög-él,* b) több taguakhoz, mint: *szalad-d-og-ál, alud-d-og-ál, marad-d-og-ál, nevet-d-eg-él, keres-d-ėg-él.* Némi hangváltozattal rokona: *dokol,* vékonyhangon: *dėkėl, dököl,* mint: *ful-d-ok-ol, hal-d-ok-ol, nyel-d-ėk-ėl, öl-d-ök-öl.* Kicsinyítve: *dikál,* mint: *szuny-d-ik-ál, kan-d-ik-ál* (= kuny-d-ik-ál). Tájszokásilag van *digál* is, pl. *áll-digál.* Alapértelemre nézve képez oly cselekvést, mely folytonosan ismételtetik, gyakoroltatik, s illetőleg némi kényelemmel megyen végbe.

DOH, (1) elvont hangutánzó gyök *dohog* szóban s ugyanaz *duh* gyökkel.

DOH, (2), fn. tt. *doh-ot.* Büznek, rohadásnak, megpállásnak neme, midőn valamely test leginkább a szabad levegő járásától elzárva sajátságos romlásnak indul, és nehéz, penészes szagot kap. Különösen a nem szellőzött gabonát, és lisztet rongálja a doh. *Érzik a régi búza doha. Száj doha. Rohadt fa doha. És felmegyen az ő rohadott doha, mert kevélyen cselekedett.* (Joel 2. 20. Káldi szerént).

Származékai: *dohány, dohos, dohot, dohollik* stb.

Önálló gyök; rokonságai a szanszkrit: *dhúp* [gőzölög], hellén *τύφος,* német *Duft,* orosz *doiu,* tót *duh,* illir *duka* stb.

Mennyiben a dohot, illetőleg dohos büzt magunktól ösztönszerüleg elfujjuk, azon természetutánzó gyökökhöz számíthatjuk, melyek fuvásra vonatkoznak, mint: *dúl, düh, doh-og,* s talán a szintén nehéz büdös szagu testet jelentő: *dög.*

DOH, (3), falu Kraszna megyében; helyr. *Dohon, —ra, —ról.*

DOHÁNY, (doh-ány) fn. tt. *dohány-t,* tb. *—ok.* Hazánkban köz ismeretü és használatu növény, az öthímesek seregéből és egyanyások rendéből, melynek eredeti hazája Amerika. (Nicotiana). *Magyar dohány, külföldi dohány; verpeléti, véki, vittnyédi, faddi, kospallagi, döbrei, petrei, füzesgyarmati* stb. *dohány. Leveles dohány, pordohány, vágott dohány, bíró hátán,*

azaz gorombára vágott *dohány. Hegyedohány, lelkedohány, aljadohány. Cserebi* vagy *cserebéli*, azaz igen rosz *dohány. Basadohány, kapadohány. Sarjudohány. Csomódohány. Pipadohány. Nem ér egy pipadohányt.* (Km.) *Dohányt lehetne aprítani a hátán*, (km.) azaz igen szelíd. *Leveles dohány. Illatos, büdös; erős, gyönge; sárga, piros, zöld, fekete levelü dohány. Dohányt ültetni, termeszteni, szedni, felfüzni, szárítani. Dohányt metszeni* vagy *aprítani. Dohányt színi; dohánynyal kinálni*, vagy *a pipát, zacskót megtölteni. Dohányt rágni.*

Hasonló hozzá a török *tütün (tüt-mek* am. füstölni), perzsa *dochán* (füst), vend, dalmat *duhaan*. A magyar nyelvből elemezve azt vélhetnők, hogy a nehéz fületlt szagot jelentő *doh* gyöktől származott.

DOHÁNYADÓ, (dohány-adó) ösz. fn. Dohányra vetett, dohánytól fizettetni szokott adó.

DOHÁNYÁGY, (dohány-ágy) ösz. fn. Kertészágy, hová a dohánymagot vetik. V. ö. ÁGY.

DOHÁNYÁRUS, (dohány-árus) ösz. fn. Dohánykereskedő vagy boltos, ki dohányt, illetőleg dohányból készített szivarokat, vagy pordohányt, vágott dohányt árul.

DOHÁNYBÖRBÖNCZE, (dohány-börböncze) ösz. fn. Edény, melyben vágott dohányt tartanak. Átv. ért. pipa. *Kis pipám, dohányos börböncżém.* (Faludi).

DOHÁNYCSUPKA, (dohány-csupka) ösz. fn. l. DOHÁNYKACS.

DOHÁNYCZÉRNA, (dohány-czérna) ösz. fn. Czérna, vagy inkább vastagabbféle fonal, melyre a leszedett, s megfülesztett dohány leveleket felfüzik, és szárítás végett szellőre vagy napra akasztják.

DOHÁNYDÖBÖZ, (dohány-döböz) ösz. fn. Döböz, vagy dobosz, melyben dohányt tartanak.

DOHÁNYEGYEDÁRUSSÁG, (dohány-egyedárusság) ösz. fn. A dohánynak kizárólagos árulása. Leginkább az államra értetik, midőn a dohányárulást csak ön maga gyakorolja.

DOHÁNYFATTYAZÁS, (dohány-fattyazás) ösz. fn. l. DOHÁNYKACSOLÁS.

DOHÁNYFESTVÉNY, (dohány-festvény) ösz. fn. Főtt dohánylevelekből készített festvény. V. ö. FESTVÉNY.

DOHÁNYFONÓ, (dohány-fonó) ösz. fn. l. DOHÁNYSODRÓ.

DODÁNYFÖLD, (dohány-föld) ösz. fn. 1) Föld, melyben dohányt termesztenek. 2) Olyan föld, mely különösen alkalmas a dohánytermesztésre.

DOHÁNYFÜST, (dohány-füst) ösz. fn. Az égő dohánynak füste. *Jó szagu, büdös, erős, gyönge, kék, fekete, bodor dohányfüst. Dohányfüstöt nyelni; dohányfüsttel elüzni a szúnyogokat.*

DOHÁNYFÜZÉR, (dohány-füzér) ösz. fn. Czérnára, vagy vastagabbféle fonalra, zsinegre füzött dohánylevelek öszvege. *Potosra, eszterje alá akgatott dohányfüzérek.*

DOHÁNYFÜZÉS, (dohány-füzés) ösz. fn. A szárogatandó nyers dohányleveleknek czérnára vagy fonalra akgatása.

DOHÁNYFÜZŐ, (dohány-füző) ösz. fn. és mn. Aki a szárítandó dohányleveleket czérnára vagy fonalra húzogatja.

DOHÁNYGÁICZOLÁS, (dohány-gáiczolás, németül *Geitzen*) l. DOHÁNYKACSOLÁS.

DOHÁNYGÖNGYÖLGETÉS, (dohány-göngyölgetés) ösz. fn. l. DOHÁNYSODRÁS.

DOHÁNYGÖNGYÖLŐ, (dohány-göngyölö) ösz. fn. l. DOHÁNYSODRÓ.

DOHÁNYGYÁR, (dohány-gyár) ösz. fn. Gyár, melyben a szárított dohányt különféle használatra alkalmaztatják, készítgetik, pl. leveleit kifőzik, porrá törik, vagy szivarokká alakítják stb. *Hainburgi dohánygyár.*

DOHÁNYGYÁROS, (dohány-gyáros) ösz. fn. Gyáros, ki a szárított dohányt mindenféle használatra alkalmassá teszi, pl. pordohányt csinál, szivarokat készít stb.

DOHÁNYHAMU, (dohány-hamu) ösz. fn. Az elégetett, különösen pipában szivott dohánynak hamva.

DOHÁNYHORDÓ, (dohány-hordó) ösz. fn. Hordóféle faedény, melyben vágott- vagy pordohányt tartanak, szállítanak.

DOHÁNYKACS, (dohány-kacs) ösz. fn. Csupka, melynélfogva a dohánylevél a dohányszárral összefügg. *Hosszabb, rövidebb dohánykacs.*

DOHÁNYKACSOLÁS, (dohány-kacsolás) ösz. fn. A dohánykacs tövében kinövő apró fattyusarjak kiirtása, lecsipkedése.

DOHÁNYKACSOZÁS, (dohány-kacsozás); lásd: DOHÁNYKACSOLÁS.

DOHÁNYKAPÁLÁS, (dohány-kapálás) ösz. fn. Dohánykertészek egyik munkája, midőn a dohánynövény körül a földet kapával megforgatják.

DOHÁNYKERESKÉDÉS, (dohány-kereskédés) ösz. fn. Dohánytőzs, dohánynyal üzött kereskedés.

DOHÁNYKERESKEDŐ, ösz. fn. 1) Szélesebb ért. aki dohányt nyereség fejében veszen és árul. 2) Szorosabb ért. aki a dohányvevést és adást nagyban üzi.

DOHÁNYKOCSÁN, (dohány-kocsán) ösz. fn. l. DOHÁNYKACS.

DOHÁNYLEVÉL, (dohány-levél) ösz. fn. A dohánynövénynek hosszukás szívded levele, mely pipázásra, szivarnak vagy burnótnak használtatik. *Apró, nagy lapu, zsiros dohánylevél. Sárgára, pirosra szárított dohánylevelek. Mézes dohánylevéllel burogatni a fájós derekat.*

DOHÁNYMAG, (dohány-mag) ösz. fn. A dohánynövény magva.

DOHÁNYMILLYE, (dohány-millye) ösz. fn. Millye vagy szelencze, melyben pordohányt tartanak.

DOHÁNYNYEL, (dohány-nyel) ösz. fn. lásd : DOHÁNYKACS.

DOHÁNYNYOMÓ, (dohány-nyomó) ösz. fn. Dohányzók, pipások, kis barczaformáju nyeles eszköze, melylyel a töltött s égő pipába a földuzzadó dohányt bele nyomogatják.

DOHÁNYOS, (1), (doh-ány-os) mn. tt. *dohányos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Dohányt szivó. *Dohányos ember.* 2) Dohányt termö. *Dohányos földek, dohányos kertek.* 3) Dohánynyal bövelkedő v. tölt. *Dohányos bolt, dohányos zsák, dohányos hordó.* 4) Dohánytól büdös, dohánynyal bepiszkolt. *Dohányos szoba, ruha.*

DOHÁNYOS, (2), (l. föntebb) fn. tt. *dohányos-t*, tb. *—ok.* 1) Dohányt szivó, dohányozó. *Nagy dohányos.* 2) Gazda vagy kertész, ki dohányt termeszt. *Szegedi, véki dohányosok.* Másképp, nevezetesen Szeged és Kecskemét vidékén : *gányó.*

DOHÁNYOS, (3), puszta Sopron megyében; helyr. *Dohányos-on, —ra, —ról.*

DOHÁNYOZ, (doh-ány-oz) önh. lásd : DOHÁNYOZIK.

DOHÁNYOZÁS, (doh-ány-oz-ás) fn. tt. *dohányozás-t*, tb. *—ok.* Vágott dohánynak pipából szivása, pipázás.

DOHÁNYOZGAT, (doh-ány-oz-gat) gyak. önh. m. *dohányozgat-tam, —tál, —ott,* par. *—gass.* Folytonosan, s némi kényelemmel, vagy időtöltésből szívja a dohányt, szivart. *Sétálás alatt, ivásközben dohányozgatni.*

DOHÁNYOZIK, (doh-ány-oz-ik) k. m. *dohányoz-tam, —tál, —ott,* par. *—zál.* Pipába töltött dohányt meggyújt, s annak füstjét szíjja és fújja. Másképp : *pipál* vagy *pipázik*, vagy *szivarozik.*

DOHÁNYPALÁNTA, (dohány-palánta) ösz. fn. A dohányágyban magról kelt, gyönge dohánynövény.

DOHÁNYPOR, (dohány-por) ösz. fn. Az apróra törött száraz dohánynak pora, mely pl. dohányvágáskor, szitáláskor elhúll. Ettöl különbözik az úgynevezett *pordohány.*

DOHÁNYRÁGÓ, (dohány-rágó) ösz. fn. Személy, ki nyers, száraz dohányt, vagy úgynevezett *bagót* szájában tartogatván, azt rágicsálja. V. ö. BAGÓ.

DOHÁNYRAKHELY, (dohány-rakhely) ösz. fn. Rakhely, tár, pajta, melyben a dohánygyárosok, vagy dohánykereskedők a bálokba kötözött dohányt tartják.

DOHÁNYSODRÓ, (dohány-sodró) ösz. fn. Napszámos a dohánygyárakban, ki a dohányleveleket szivarokká sodorgatja, pedergeti.

DOHÁNYSODRÁS, (dohány-sodrás) ösz. fn. A dohányleveleknek pödörgetése, és szivarrá alakítása.

DOHÁNYSZAG, (dohány-szag) ösz. fn. A dohánynak sajátságos, erős, csipős szaga, vagyis, a kényes szaglásuakra nézve, bűze. *Egyik szereti, másik utálja a dohányszagot. Érzik ruháján a dohányszag.*

DOHÁNYSZAGOS, (dohány-szagos) ösz. mn. Dohánynak vagy dohányfüstnek szagával tölt, általjárt. *Dohányszagos szoba, ruha, száj.*

DOHÁNYSZAGU, (dohány-szagu) ösz. mn. l. DOHÁNYSZAGOS.

DOHÁNYSZEDÉS, (dohány-szedés) ösz. fn. A kellőségig megérett dohánylevelek leszakgatása, vagy inkább lemetélése.

DOHÁNYSZELENCZE, (dohány-szelencze) ösz fn. Arany-, ezüst-, kö-, fa- vagy más anyagból készített kis edény, pordohányt tartani való, másképp : *dohánymillye* (Pixis).

DOHÁNYTARTÓ, (dohány-tartó) ösz. fn. 1) Edény, melyben különösen pipázásra való vágott dohányt szoktak tartani. 2) Lásd : DOHÁNYSZELENCZE.

DOHÁNYTEKERCS, (dohány-tekercs) ösz. fn. Egy vagy több dohánylevél öszvetekerve, sodorva különösen, midőn meg akarják aprítani.

DOHÁNYTERMESZTÉS, (dohány-termesztés) ösz. fn. A mezei gazdaságnak azon ága, mely dohányültetéssel és növesztéssel foglalkodik.

DOHÁNYTERMESZTŐ, (dohány-termesztő) ösz. fn. Gazda, kinek különös foglalkodása és keresete a dohánytermesztés. *Szegedi, döbrei, verpeléti, véki, faddi, vitnyédi, jánosházi* stb. *dohánytermesztők.*

DOHÁNYTERMŐ, (dohány-termö) ösz. mn. Amiben a dohány díszlik, megnő. *Dohánytermö föld, vidék. Hazánk földének nagy része dohánytermö.*

DOHÁNYTŰ, (dohány-tü) ösz. fn. Dohányosok hosszu tűje, melylyel a dohányleveleket czérnára vagy fonalra fűzik.

DOHÁNYVÁGÓ, (dohány-vágó) ösz. fn. 1 Személy, ki sajátságos készülettel (dohányvágó kaszával) a leveles dohányt koczkásra, vagy hosszúra vagdalja. 2) Maga azon készület vagy eszköz, melylyel az aprítás végbe megy.

DOHÁNYVIRÁG, (dohány-virág) ösz. fn. A dohánynövénynek sajátságos szinü virága. A kapadohányé sárga.

DOHÁNYZACSKÓ, (dohány-zacskó) ösz. fn. Erszény, melyben a pipázó ember a dohányt magával hordozza. Ilyenek, a *kostök, hólyag, macskabör, ürgebör, kötött, himzett erszények. Sallangos, tulipános, aczéllal, pipaszurkálóval fölszerelt dohányzacskó.*

DOHÁNYZÁS, l. DOHÁNYOZÁS.

DOHÁNYZIK, l. DOHÁNYOZIK.

DOHÁNYZÓ, (doh-ány-oz-ó) fn. és mn. tt. *dohányzó-t.* Aki pipában vagy szivarul használja, égeti a dohányt. *Jó dohányzó. Nagy dohányzó.*

DOHÁNYZSINÓR, (dohány-zsinór) ösz. fn. Vastagabbféle fonal, vagy madzag, vagy zsineg, melyre a szárítandó nyers dohányleveleket fűzik.

DOHAT, (doh-at) fn. tt. *dohat-ot.* 1) Romlásnak indult, különösen melegségtöl fűledt, megpárlott, pe-

nészes testnek nehéz, dohos szaga. 2) Szekérkenö, kátrány. V. ö. DEGET.

DOHATOS, (doh-at-os) mn. tt. *dohatos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Romlott, dohos szagú. *Dohatos gabona, liszt.* 2) Degetféle kenöcscsel, kátránynyal bekent. *Dohatos kocsitengely.*

DOHLIK, (doh-l-ik) k. l. DOHOLLIK.

DOHOG, (doh-og) önh. m. *dohog-tam, —tál, —ott.* Hangutánzó ige, s mondatik oly emberről, ki nem annyira fenszóval mint inkább magában, s tompa mormogó hangon (doh! doh!) mutatja haragját. Néhol *duhog.* Rokon a *dühög* szóval, de szelídebb értelemben.

DOHOGÁS, (doh-og-ás) fn. tt. *dohogás-t*, tb. *—ok.* Valamiért boszonkodó embernek dunnyogása, mormogása, tompa, elnyomott hangon.

DOHOLLIK, (doh-oll-ik v. doh-ol-lik) k. m. *doholl-ott*, htn. *—ni* vagy *—ani.* Dohos szaga van, dohos szaga érzik. *Dohollik a dohos lisztből sütött kenyér. Dohollik a nedves, és szellözetlen helyen tartogatott ruha.*

DOHOS, (doh-os) mn. tt. *dohos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Amit a doh meglepett; fülledt, pl. *dohos gabona, dohos liszt, dohos száj, dohos ruha. Megszeleli, mint vajkai asszony a dohos lisztet.* (Km). *Az ö szájok büdös, dohos, miképen az megnyilt koporsó. Az ilyetén rágalmazó ebek szája nem csak dohos, de még igen ártandó is.* (Góry-codex).

DOHOSAN, (doh-os-an) ih. Dohos állapotban.

DOHOSFA, (dohos-fa) ösz. fn. Növénynem a kétfalkások seregéből. Máskép l. DÖGFA. (Anagyris).

DOHOSÍT, DOHOSIT, (doh-os-ít) áth. m. *dohosít-ott*, htn. *—ni* vagy *—ani*, par. *—s.* Dohossá, fülledtté tesz. *A nedvesség, és szellöztetés hiánya megdohosítja a gabonát.* V. ö. DOHOS.

DOHOSÍTÁS, DOHOSITÁS, (doh-os-ít-ás) fn. tt. *dohosítás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, mely által valami dohossá tétetik.

DOHOSODÁS, (doh-os-od-ás) fn. tt. *dohosodás-t*, tb. *—ok.* Dohossá levés.

DOHOSODIK, (doh-os-od-ik) k. m. *dohosod-tam, —tál, —ott.* Doh által romlani kezd, pállott, nehéz szaguvá leszen. *Megdohosodik.* l. DOHOS.

DOHOSSÁG, (doh-os-ság) fn. tt. *dohosság-ot.* Szellözetlen, nedves helyen tartott testnek dohos állapota. V. ö. DOH, DOHOS. Különösen büdösség, kivált a szájnak nehéz szaga. *És nagy ondokságos dohosságot bocsátnak vala. És az ö szájának elviselhetetlen dohosságának ellene.* (Góry-codex).

DOHOSÚL, DOHOSUL, (doh-os-úl) önh. m. *dohosúl-t.* Dohos állapotba megyen által, dohos szagot veszen fel, fülledésnek indúl. V. ö. DOHOS.

DOHOSÚLÁS, DOHOSULÁS, (doh-os-úl-ás) fn. tt. *dohosulás-t*, tb. *—ok.* Dohossá levés. *Gabonának, lisztnek dohosulása. Szájdohosulás.*

DOHOT, l. DOHAT, DEGET.

DOHOTOL, l. DEGETEL.

—DOK, (1), öszvetett főnévképző, pl. *nyomdok, szándok, szurdok, ajándok* szókban. Elemzését illetőleg l. —DÉK, képző. A régieknél *nyomdék* is eléjön *nyomdok* helyett, pl. a Passióban.

DOK, (2), fn. tt. *dok-ot.* A fonókerékben az, mibe a csörlöorsót teszik, s elébb vagy hátrább taszítják. Székely szó. Rokon a burkot jelentő *tok* főnévvel, és *dug* igével.

DÓKA, fn. tt. *dókát.* Kurta, derekat takaró dolmány, milyet a magyar nadrághoz viselnek. Csallóközben: *dokány.* Némelyek szerint hosszabb köntöst is jelent.

Rokon vele közelebbről a latin *toga, tunica, tego.* Hasonlók a latin *sagum*, hellen *σάκκος, σάγιον*, német *Decke, Tuch*, héber דֹק, szanszkrit *sthag* (takarni), a magyar *zeke, szokmány* stb.

DOKÁNY, csalóközi tájszó, l. DÓKA.

—DOKOL, vékonyhangon *dékél, dököl*, öszvetett gyakorlatos igeképző, mely elemeire és értelmére nézve azonos *dogál, dégél, dögél* képzővel. L. ezt. Egyszerü ön- vagy átható igékből képez ön- vagy áthatókat, mint: *fúl-dokol, hal-dokol, un-dokol, szán-dokol, ér-dékél, nyel-dékél, öl-dököl, tün-dököl*, vagy *tündöklik, es-dékél* vagy *es-déklik.*

DOKTOR, DOKTORSÁG, a latin *doctor* szótól kölcsönöztettek. L. TUDOR, TUDORSÁG.

DOL, elvont gyök, melyből *dolog*, és ennek származékai erednek. Értelmére nézve am. valaminek létrehozása, teljesítése, csinálása. Rokon vele: *tele* (törökül *dolu*) melléknév és *tol* ige. A szanszkritban *tal* am. alapítni, véghez vinni, teljesíteni, tökéletességre hajtani, innen: *talan* am. alap, talap. A szláv nyelvekben eléjön: *djelo, dilo, dzielo*, melyekhez hasonló a megyar *cselekszik* gyöke: *csel.*

DÓLÉ, Szegeden gyermekjáték neve, mely másutt *picze, pilinczk*, vagy *bolha* név alatt ismeretes. Innen: *dólés* am. ilynemü játékot üz. A dólé abban különbözik a közönséges pilinczkjátéktól, hogy amabban a nyertes fél a vesztett fél hátán lovagol, honnan *lovasdi* is neve. V. ö. PILINCZK.

DOLGATLAN, (dol-og-atlan) mn. tt. *dolgatlan-t*, tb. *—ok.* Dolog nélkül levő, henyélő. Máskép: *dologtalan.* Határozóilag am. dolgatlanul.

DOLGATLANSÁG, (dol-og-atlan-ság) fn. tt. *dolgatlanság-ot.* Dolog nélküli állapot, henyeség, munkátlanság. Máskép: *dologtalanság.*

DOLGATLANUL, (dol-og-atlan-ul) ih. Dolog nélkül, nem dolgozva, henyélve, munka, foglalatosság nélkül. *Dolgatlanul tölteni az időt.* Máskép: *dologtalanul.*

DOLGOLÓDÁS, (dol-og-ol-ód-ás) fn. tt. *dolgolódás-t*, tb. *—ok.* Dologgal foglalkodás, vesződés, munkálkodás, dolgozgatás. Nem igen divatos szó.

DOLGOLÓDIK, (dol-og-ol-ód-ik) belsz. m. *dolgolód-tam, —tál, —ott.* Valamely dologgal foglalkodik, munkálódik, dolgozgat. Ritka használatu.

DOLGOS, (1), (dol-og-os) mn. tt. *dolgos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* 1) Aki dolgozni szeret. *Dolgos ember,*

dolgos legény, dolgos cseléd, dolgos szolgáló. 2) Foglalatoskodó. *Mi dolgosok vagytok?* azaz, mivel foglalkodtok? mit csináltok. (Veresmarti 249 l.)

DOLGOS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *dolgos-t,* tb. *—ok.* Dolgozó személy. *Jó dolgos, fris dolgos, lassu dolgos.*

DOLGOSSÁG, (dol-og-os-ság) fn. tt. *dolgosság-ot.* Tulajdonság, melynél fogva valaki dolgozni szeret, szüntelen foglalatoskodik.

DOLGOZ, (dol-og-oz) önh. és áth. lásd : DOLGOZIK.

DOLGOZÁS, (dol-og-oz-ás) fn. tt. *dolgozás-t,* tb. *—ok.* Valamely dologgal foglalkodás, valaminek csinálása. *Dolgozásban izzadni, elfáradni. Mühelyben, gyárban, mezön, földön, kertben dolgozás. Kidolgozás, ledolgozás, bedolgozás, földolgozás.* V. ö. DOLOG, DOLGOZIK.

DOLGOZAT, (dol-og-oz-at) fn. tt. *dolgozat-ot.* Azon mű, melyet valaki dolgozás által létesít, teljesít. Különösen észbeli, szellemi mű.

DOLGOZGAT, (dol-og-oz-gat) önh. és áth. m. *dolgozgat-tam, —tál, —ott,* par. *dolgozgass.* Valamely dolgot, munkát folytonosan egymás után végez; a dologban, munkában nem erőteti meg magát, de szünetlen foglalatos. Szerény szólásmódban is, kivált magunkról levén szó, ezen igével élünk. *Majd csak dolgozgatok, mennyire erőm engedi.*

DOLGOZIK, (dol-og-oz-ik) k. m. *dolgoz-tam, —tál, —ott.* Dolgot végez, dologban fárad, valamit csinál, munkálkodik. V. ö. DOLOG. *Kertben, réten, szölöben dolgozik. Kézzel lábbal, teljes erövel, észszel dolgozik. Feleségére, gyermekeire dolgozik,* azaz, keres. *Azon* vagy *abban dolgozik, hogy* stb. *Ki nem dolgozik, ne is egyék.* (Km.) *Valamin sokáig dolgozni. Pénzért, ingyen, olcsón, drágán, lassan, szaporán, tisztán, mocskosan dolgozni. Sokat, keveset, semmit sem dolgozni.*

A *ki, föl, le, meg* igekötőkkel összetéve az *ik*-et elvetvén átható értelmet kap, s tárgyesetet kiván maga mellé, pl. *A takács minden fonalat feldolgoz. A timár, tobak, cseres varga, irhás, kidolgozza a bört. Adósságát kézi munkával ledolgozza.*

Az *össze* igekötővel néha közép, néha átható értelme van, pl. *Mindenfélét összedolgozik, és összedolgozta magát.*

A *be* és *el* igekötőkkel megtartja az *ik*-et, pl. *bedolgozik a városba; bedolgozik magamagának;* azaz, kárt tesz, elrontja magát; *lassan eldolgozik* azaz dolgozgat.

DOLGOZÓ, (dol-og-oz-ó) mn. tt. *dolgozó-t.* 1) Aki dolgozik. *Reggeltöl estig dolgozó napszámosok. Dolgozó társ.* 2) Dolgozáshoz való, kellő, szükséges, ahol dolgozni szokás. Ez értelemben a viszonynévvel öszvetett szót alkot, pl. *dolgozóasztal, dolgozószoba.*

DOLGOZÓASZTAL, (dolgozó-asztal) ösz. fn. 1) Asztal, melynél vagy melyen mindenféle irást végezünk, pl. *ügyvéd, számvevő, könyvvivő, jegyző dolgozóasztala.* 2) Asztal, melyen némely mesteremberek stb. munkáikat teszik. *Könyvkötök, szabók dolgozóasztala.*

DOLGOZÓHÁZ, (dolgozó-ház) ösz. fn. Köz épület vagy intézet, melyben a csavargók vagy rabok, vagy magánosoknál munkát nem kapó szegények bizonyos bérért dolgoznak. *Kényszerítő dolgozóház; vármegyei, városi dolgozó ház.* Máskép : *dologház.*

DOLGOZÓSZOBA, (dolgozó-szoba) ösz. fn. Szoba, melyben a hivatalnokok, vagy más köz és magán személyek, péld. irók, s bármely munkások dolgoznak, dolgaikat vagy munkáikat végzik, különösen pedig irni szoktak.

DOLGOZTAT, (dol-og-oz-tat) áth. m. *dolgoztat-tam, —tál, —ott,* par. *—tass.* Valaki által valamely dolgot véghez vitet, valakit dolgozni kényszerít *Cselédeivel a kertben vagy szölöben dolgoztat. Némely megyékben a rabokat dolgoztatják. Magyar szabónál, német vargánál dolgoztat.* Öszvetételei : *kidolgoztat*, valamit kellő módon és czélra kikészíttet; *ledolgoztat,* bizonyos tartozást dolog által leszolgáltat, megtéríttet; *feldolgoztat,* valamely anyagot hozzáértő dolgosok által bizonyos művé alakíttat.

DOLGOZTATÓ, (dol-og-oz-tat-ó) fn. tt. *dolgoztató-t.* Általán, ki más által valamely dolgot, munkát végeztet. Különösen, ki ruhanémüket, bútorokat, eszközöket stb. bizonyos mesterembernél csináltat. *A jó mesterembernek sok dolgoztatója van.*

DOLHODIK, (azaz, *h* és *l* helyet cserélve doh-ol-od-ik). Székely tájszó, am. dohosodik.

DOLHONYA, falu Sáros megyében; helyr. *Dolhonyá-n, —ra, —ról.*

DOLHA, mezőváros Máramaros megyében; helyr. *Dolhá-n, —ra, —ról.*

DOLMÁNY, (dol-ma-any) fn. tt. *dolmány-t,* tb. *—ok.* Magyar szabásu derékravaló felső köntös, mely a mentétől főleg abban különbözik, hogy prémje nincs. *Kurta dolmány,* milyet a magyar köznép rendesen visel. *Sinóros, pitykés gombu dolmány. Szürdolmány,* szür kelméből, és dolmányszabással. *Huszárdolmány. Atiladolmány. Zrinyidolmány. Félczombig, térdig érö hosszu dolmány. A dolmányt felöltve, vagy panyókán viselni. Sokszor a rongyos dolmányban is van okos legény.* Km. *Fakókerék, kenderhám, nemesember, szürdolmány.* Km. A köznép kurta dolmányát néhutt dokánynak, vagy idegen szóval *mándli-, jánkli*nak nevezik.

Tájejtéssel : *dalmány,* melyből kiindulva, valószinü, hogy törzse az elavult *dalma,* melyből származott a Szathmárban divatos *dalmahodik*, azaz, testesedik, derékban vastagodik. V. ö. török *dolu* = tele; és *dolmak* = telni. Miszerént *dolmány* vagy *dalmány* annyi volna, mint *dalmára* azaz *derékra* való öltözék. Egyébiránt egyezik vele a török *dolaman, dolama, doliman*, s a török *dolamak* is am. begöngyölni, bebonyolni (envelopper, entortiller. Hindoglu). Akár innen akár a magyarból kölcsönöztettek a szláv nyelvekben előforduló *dolama, dolomán, doliman, dolyoman* is. A franczia akademia szótára szerint : *doliman,* am. szinpadon használt török ruha. Eléjön Regni-

er és Schuster szótárában is *doliman* mint török felső ruha és *dolman* mint (magyar) huszármente.

DOLMÁNYGALLÉR, (dolmány-gallér) ösz. fn. Egyenesen felálló, nem lehajtott gallér a dolmányon, mely a nyakat körülveszi.

DOLMÁNYGOMB, (dolmány-gomb) ösz. fn. Gomb a dolmányon, érczből, selyemből, szőrből, posztóból. *Pitykes, makkforma dolmánygombok.*

DOLMÁNYHAJTÓKA, (dolmány-hajtóka) ösz. fn. Hajtóka a dolmány ujján, l. HAJTÓKA.

DOLMÁNYKA, (dol-ma-any-ka) fn. tt. *dolmánykát.* Kis dolmány, pl. milyent a gyermekek viselnek.

DOLMÁNYOS, (dol-ma-any-os) mn. tt. *dolmányos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Dolmányba öltözött, ki dolmányt visel. *Dolmányos magyar nép. Sötétkék dolmányos huszárok.*

DOLMÁNYSZŰR, (dolmány-szűr) ösz. fn. Dolmányszabású szűrruha. *Kurta dolmányszűr; hosszu-dolmányszűr*, milyent Csalóközben és Mátyusföldén viselnek. *Dolmányszűr* és fordítva *szűrdolmány* ugyanazon öltözéket jelenti, azon különbséggel, hogy az első a szűrkelméből varrott ruhának szabását, a másik pedig a dolmányszabású ruhának kelméjét határozza meg.

DOLMÁNYUJJ, (dolmány-ujj) ösz. fn. A dolmány derekához, illetőleg vállához varrott sípalakú részek, melyek a karokat takarják. *Bő, szük dolmányujjak.*

DOLMÁNYZSEB, (dolmány-zseb) ösz. fn. Zseb a dolmányon.

DOLOG, (dol-og, l. DOL) fn. tt. *dolg-ot.* Személyr. *do'g-om, —od, —a, —unk, —otok, —uk.* 1) Valaminek végrehajtása, előállítása, valamely czél elérése végett, a testi vagy lelki erőnek működése által. *Könnyü, nehéz dolog. Dologba kapni, kezdeni. Dologhoz látni, fogni. Dologban lenni. Dolgot keresni, találni, végezni. Dologtól irtózni. A dolog nem szégyen.* Km. *Egy dologból kettőt csinálni. Ezer a dolgom. A jó cseléd mindig talál dolgot.* Km. *Dolog ideje, vége, szünete. Dolog után édes a nyugodalom.* Km. *Dologra legények!* 2) A testi vagy lelki erő működésének tárgya. *Sok a dolgom. Nincs semmi dolga*, tenni valója. *Dolgot adni valakinek. Mezőn, kertben van dolga. Úr dolga*, a hajdani robot. *Vármegye dolgára menni.* 3) Általában tárgy. *Szóljunk a dologhoz. Most a dologra.* 4) Ügy, foglalkodás. *Maga dolgában, mások dolgában fáradni, járni, kelni. Vele semmi dolgom. Annyi a dolga, azt sem tudja, hol a feje.* 5) Állapot. *Jó dolga, úri dolga, rosz dolga, kutya dolga van. Csúnya dolog a háború.* Km. *Ez bizony kutyadolog. Szép dolog, ha Istentől van.* Km. 6) Határozatlan tárgy, izé, valami. *Mi dolog ez? No ugyan derék dolog. Furcsa dolog, csodálatos dolog. Megesett dolog. Megesett dolognak felejtés a vége.* Km. 7) Ami nem személy, (latin *res*, német *Ding, Sache*). *A személyeket a dolgoktól megkülönböztetni.* 8) Élünk e szóval, midőn valaminek nevét nem tudjuk, vagy nem akarunk vele élni. *Restelem az egész dolgot. A dolog érdeméhez szólani. Itt a dolog veleje. Ezen dolog ismeretlen előttem.* Megjegyzendők ezen sajátságok: *Pénz dolgában, kenyér dolgában szüken lenni. Menj dolgodra!* ne alkalmatlankodjál itt.

DOLOGBELI, (dol-og-bel-i) mn. tt. *dologbeli-t.* tb. *—ek.* Dologgal járó, valamely tárgyhoz tartozó, dolgot illető. *Több dologbeli foglalkodás.*

DOLOGÉRTŐ, (dolog-értő) fn. és mn. Ki bizonyos tárgyhoz, dologhoz tud, ért, valamiben jártas, tapasztalt, müvelt. *Dologértőktől tanácsot kérni. Dologértőkre bízni valaminek végrehajtását. Dologértő tapasztalt férfiak.*

DOLOGÉRTŐLEG, (dolog-értőleg) ösz. ih. Az illető dologhoz, tárgyhoz, ügyhöz értve, azt tudva.

DOLOGFEJTÉS, (dolog-fejtés) ösz. fn. Valamely szövevényes ügynek földerítése, felvilágosítása.

DOLOGFOGÓ, (dolog-fogó) ösz. fn. és mn. Dologszerető, dologhoz kellőleg hozzálátó. Erdélyi szó.

DOLOGGYŐZŐ, (dolog-győző) ösz. mn. Dologban állhatatos, ki a dologban hamar ki nem fárad, tartós dologra termett, munkabiró.

DOLOGHÁZ, (dolog-ház) ösz. fn. l. DOLGOZÓHÁZ.

DOLOGI, (dol-og-i) mn. tt. *dologi-t*, tb. *—ak.* 1) Dologhoz, mint cselekvéshez, munkához tartozó. *Dologi hajlam.* 2) Nem személyi, hanem bizonyos tárgyat, birtokot illető. *Dologi jog. Dologi biróság.*

DOLOGKERÜLÉS, (dolog-kerülés) ösz. fn. Henyélési hajlam, melynél fogva valaki dolgozni, azaz testi vagy lelki erejét megfeszíteni, gyakorolni nem akarja.

DOLOGKERÜLŐ, (dolog-kerülő) ösz. mn. és fn. Ki dolgozni vonakodik, ki a dologtól írtózik, henyélésre hajlandó; naplopó.

DOLOGNAP, (dolog-nap) ösz. fn. 1) Köznap, hétköznap, innepeket és vasárnapokat kivéve mindennap. 2) Jelesen: oly nap, melyben valamely különös dolgot kell végrehajtani, vagy különös erőmegfeszítéssel kell dolgozni.

DOLOGÓRA, (dolog-óra) ösz. fn. Kiszabott óra, mely alatt dolgozni, bizonyos dolgot végezni kell. *Dologóra után következik a nyugóra, nyugidő.*

DOLOGSZERETŐ, (dolog-szerető) ösz. mn. és fn. Aki dolgozni szeret, vagyis, örömest dolgozik; dologkedvelő, szivesen munkálkodó, fáradhatatlan. *Dologszerető cselédet nem kell sürgetni.*

DOLOGSZÜNET, (dolog-szünet) ösz. fn. Azon idő, melyben a munkások, napszámosok, mesterlegények stb. dolgaikat félbenhagyván, pihennek; nyugidő, nyugóra.

DOLOGTALAN, (dolog-talan) mn. tt. *dologtalan-t*, tb. *—ok.* Kinek dolga nincs; ki nem dolgozik; henyélő. Mint ih. am. dologtalanul.

DOLOGTALANSÁG, (dol-og-talan-ság) fn. tt. *dologtalanság-ot.* Dolog nélküli állapot; henyélésre hajlandó tulajdonság.

DOLOGTALANUL, (dol-og-talan-ul) ih. 1) Dolog hiányával, dolgot nem kapva. *A gyáros megbukott, s a munkások dologtalanul maradtak.* 2) A dolgot készakarattal kerülve, henyélve. *Dologtalanul tölteni az időt.*

DOLOGTÁRS, (dolog-társ) ösz. fn. Ki velünk együtt dolgozik, vagy egy dologban fárad; dolgozótárs.

DOLOGTÉTEL, dolog-tétel) ösz. fn. Valamely dolognak, munkának üzése, teljesítése.

DOLOGTEVŐ, (dolog-tevő) ösz. mn. 1) Aki dolgot tesz, dolgozik. 2) Mondatik az időről is, mely különösen dologra van szánva, nem pedig szünetre vagy innepre. *Dologtevő nap.*

DOLOGVÉDŐR, (dolog-véd-őr) ösz. fn. Hadtudományi ért. katonai födözet, mely a hadmezei munkásokat, pl. sánczásókat, hídcsinálókat stb., az ellenség megtámadása ellen védi.

DOM, (1), elvont gyöke *domb, dombor, domó, domosz* stb. szóknak, és több helyneveknek. Eredeti jelentése púp, dag, csomódad alak, felduzzadt és dudorodott valami. Ugyanezen értelemben rokonai: *csom, gom, tom, zom, szom,* mint oly származékok gyökei, melyek valamely dudorút, gömbölyűt, feldagadtat jelentenek, pl. *csomó, gomb, gomba, tompor, zomok, szombék.* Vékonyhangon *döm*, melyből *döme, dömsödi, dömbicz* stb. származtak. Egyezik vele a latin *tum*, mint *tumeo, tumor, tumidus* származékok gyöke.

DOM, (2), hangutánzó gyöke *dombéroz* igének, keményebb előhanggal: *tom*, mint *tombol*, *tombolás* gyöke.

DOMAFÖLDE, falu Vas megyében; helyr. *Domaföldé-n, —re, —ről.*

DOMAHÁZA, falu Borsod, és puszta Heves megyében; helyr. *Domaházá-n, —rá, —ról.*

DOMAHIDA, falu Szathmár megyében; helyr. *Domahidá-n, —ra, —ról.*

DOMÁLD, falu Erdélyben, Küküllő megyében; helyr. *Domáld-on, —ra, —ról.*

DOMÁNY, falu Krassó megyében; helyr. *Domany-ba, —ban, —ból.*

DOMB, (1), (dom-b) fn. tt. *domb-ot.* 1) Tulajdonkép, a föld szinén, síklapályon kevessé fölebb emelt, s mintegy kerekdeden feldudorodott földtömeg. A dombnál magasabb a *halom*, a halomnál magasabb a *hegy. Homokdomb, kerekdomb. Domb oldala, domb teteje. Az ördög is a dombra tojik.* (Km.)

„Az én szeretömnek dombon van a háza."

Népdal.

2) Átv. ért. összehordott, s csürök, vagy gömbölyü formában egymásra hányt, töltögetett föld, szemet stb. *Határdomb, ganajdomb, szemetdomb.* 3) Valamely nagy síkságon messzebb terjedő fölemelkedés, milyenek Bácskában a *teleczkai dombok.*

Mind alaphangokra, mind alapfogalomra, mind képzésre nézve hasonlók hozzá: *csomb, gomb, tomp, szomb, czomb, czomp*, mint a maguk nemében valamely dudoruságot jelentők.

Rokonok vele a latin *tumeo, tumor, tumulus,* német *Damm*, régi svéd *dampu*, román *dimbu*, szanszkrit *dámá, dámán.* A hellen *τύμβος* csak történetesen egyezik meg, mert ez *τύφω* szótól eredetileg égetési, halott-égetési helyet jelentett, s ha vajjon ezen *τύφω* [füstöl], valamint a német *Dampf* jelentéseik is eredetileg a domborodástól, ki- vagy felduzzadástól vétettek-e, vizsgálatát másokra bízzuk.

DOMB, (2), falu Erdélyben, Kolos megyében; helyr. *Domb-on, —ra, —ról.*

DOMBÁR, (dom-b-ár) fn. tt. *dombár-t,* tb. *—ok.* Domboldal, azon tér, mely a völgy és dombtető között fekszik, s lassan-lassan fölebb emelkedik. Göcseji szó.

DOMBÁSZ, (dom-b-ász) fn. tt. *dombász-t,* tb. *—ok.* Dombos vagy dobogós malom, kompos malom. V. ö. TOMBÁCZ.

DOMBEGYHÁZA, puszta Csanád megyében; helyr. *Dombegyházá-n, —ra, —ról.* Máskép: *Dumegyháza.*

DOMBÉROZ, (dom-b-ér-oz v. tom-b-ér-oz) önh. m. *dombéroz-tam, —tál, —ott,* par. *—s.* Máskép: dorbélyoz, dorbézol, azaz lármásan, tombolva mulat, dőzsöl, tivornyáz, devernyál. Úgy látszik, a *tombol* igével egy gyökről származott, ámbár így is elemezhetni: domborodásig (t. i. a has domborodásáig, felpuffadásáig) töltözködik.

DOMBÉROZÁS, (dom-b-ér-oz-ás) fn. tt. *dombérozás-t,* tb. *—ok.* Dorbézolás, lármás mulatság, dőzsölés, tivornyázás. *Farsangi dombérozás, éjjeli dombérozások.* V. ö. DOMBÉROZ.

DOMBÉROZÓ, (dom-b-ér-oz-ó) fn. és mn. tt. *dombérozó-t.* Aki zajosan, lármásan, ittasan mulat, dőzsöl, tivornyáz; dorbézoló, korhelykedő.

DOMBHÁT, (domb-hát) ösz. fn. A dombnak felső része, honnan annak aljaira lehet látni; dombtető.

DOMBIK, (dom-b-ik) fn. tt. *dombik-ot.* Kis domb. Hasonló hozzá: *szombik, szombék, számbok.* Képzésre olyan, mint: *kucsik* e helyett: *kucskó.*

DOMBLIGET, (domb-liget) ösz. fn. Fákkal, bokrokkal benőtt vagy beültetett domb.

DOMBÓ, több helység neve Magyar- és Erdélyországban; helyr. *Dombó-ra, —ról, —n.*

DOMBOCS, (dom-b-ocs) fn. tt. *dombocs-ot.* Kisded domb, dombocska.

DOMBOL, (dom-b-ol) önh. l. TOMBOL.

DOMBOLDAL, (domb-oldal) ösz. fn. A dombnak azon meneteles része, mely a völgy és tető között fekszik.

DOMBOR, (dom-b-or) fn. tt. *dombor-t,* tb. *—ok.* Áltaĺán, jelenti valamely testnek kidudorodását, kigömbölyödését, pl. *kályha* vagy *kemencze dombora, kenyér dombora, tintatartó dombora.* Különösen, az építészeti szobrászműveknek kidudorodása (Relief).

Féldombormüvek, (bas relief), *magas dombormüvek*, (haut relief).

Származékai : *domború*, *domborodik*, *domborít*. Alaphangokra és fogalomra rokonai : *csombor*, *gombor*, *szombor*, *tompor*.

DOMBORÍT, DOMBORIT, (dom-b-or-ít) áth. m. *domborít-ott*, htn. *—ni* vagy *—ani*, par. *—s*. Valamely testnek külsejét domboruvá teszi. V. ö. DOMBORU.

DOMBORÍTÁS, DOMBORITÁS, (dom-b-or-ít-ás) fn. tt. *domborítás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, midőn valamit domborítnak.

DOMBORÍTÓ,(1),DOMBORITÓ, (dom-b-or-ít-ó) fn. tt. *domborító-t*. Lemezből dolgozó mesteremberek aczéleszköze, melynek segedelmével az érczlemezeket kellő domboruságra alakítják.

DOMBORÍTÓ, (2), (mint föntebb) mn. tt. Aki vagy ami domborít.

DOMBORKŐ, (dombor-kő) ösz. fn. Domborúra kifaragott kődarab, különösen ilyen alaku sírkő.

DOMBORMÓ, (domb-ormó) ösz. fn. Domb orma, teteje, dombtető, dombhát.

DOMBORMŰ, (dombor-mű) ösz. fn. lásd : DOMBOR.

DOMBORODÁS, (dom-b-or-od-ás) fn. tt. *domborodás-t*, tb. *—ok*. A testnek gömbölyű, dagadozó alakban növekedése. *Domboru dombodnak, dobdomborodása dobodnak.* (Szójáték).

DOMBORODIK, (dom-b-or-od-ik) k. m. *domborod-tam*, *—tál*, *—ott*. Lassan-lassan domboru alakot ölt, fel- vagy kidagad. *Domborodik az erszénye, domborodik a kenyér, domborodik a has.*

DOMBORÚ, DOMBORU, (dom-b-or-ú) mn. tt. *domború-t*, tb. *—k* vagy *—ak*. Domb alaku, feldagadt, felduddorodott. *Domború garmada, domboru csipó, domború has, domboru mell, domboru far, domború* (tömött) *erszény.*

DOMBORÚAN, DOMBORUAN, (dom-b-or-ú-an) ih. Domború, dagadozó, gömbölyű, puffadt alakban. *Domborúan felhányt föld. Domborúan kitömött far. Domborúan sütött kenyér.*

DOMBORÚKA, (dom-b-or-ú-ka) mn. tt. *domborúká-t*. Kevéssé domború, ami csak kicsit van kidudorodva, feldagadva. *Domborúka mell, homlok.*

DOMBORÚL, DOMBORUL, (dom-b-or-úl) önh. m. *domborúl-t*. Domború alakot kap; domborúra puffad, dagad.

DOMBORÚSÁG, DOMBORUSÁG, (dom-b-or-u-ság) fn. tt. *domborúság-ot*. Valamely testnek domboru alakja, kidudorodott, magasra dagadt tulajdonsága vagy állapota. *Kenyérnek, mellnek domborusága.*

DOMBOS, (dom-b-os) mn. tt. *dombos-t*, vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Mondjuk térről, melyen egy vagy több domb emelkedik. *Dombos határ, vidék.* 2) Átv. ért. púpos, domós. *Dombos hát. Dombos kenyér.*

DOMBOSAN, (dom-b-os-an) ih. 1) Egy vagy több dombbal. *Dombosan emelkedő tájék.* 2) Púposan, puffadtan, kidudorodtan. *Dombosan kinőtt hát. Dombosan kinyomuló mell.*

DOMBOSODIK, (dom-b-os-od-ik) k. m. *dombosod-tam*, *—tál*, *—ott*. 1) Dombossá leszen, emelkedik, pl. a vidék, határ. 2) Púposodik. *Dombosodik a háta.*

DOMBOSÚL, DOMBOSUL, (dom-b-os-úl) önh. m. *dombosúl-t*. l. DOMBOSODIK.

DOMBÓVÁR, mváros Tolna megyében; helyr. *Dombóvár-on*, vagy *—ott*, *—ra*, *—ról*.

DOMBOZAT, (dom-b-oz-at) fn. tt. *dombozat-ot*. 1) Dombokból álló magaslat. 2) Mesterségesen csinált dombmű, pl. határdomb.

DOMBTALAN, (dom-b-ta-lan) mn. tt. *dombtalan-t*, tb. *—ok*. Egyenes, sík, róna, melyen dombok nincsenek. *Dombtalan határ, vidék.*

DOMBTETŐ, (domb-tető) l. DOMBHÁT.

DOMICSKOL, l. DÖMÖCZKÖL.

DOMIKA, (dom-i-ka) fn. tt. *domikát*. Sajttal készített böjti leves. Máskép : *demika*. *A turóra vizet öntnek, demikának mondják; a vén leányt férjhez adják, s menyecskének hívják.* (Km). Erdélyi szó. A palóczoknál : *demikát*.

DOMJÁN, puszta Baranya megyében; helyr. *Domján-ba*, *—ban*, *—ból*.

DOMÓ, (dom-ó) fn. tt. *domó-t*. Púp, kidudorodás, különösen a kenyérnek púpja, gyürkéje, domború kiforradás.

A *domó* és *domb* oly fogalmi rokonságban vannak, mint : *csomó* és *csomb*, *gomó* (gumó) és *gomb*.

DOMOKOS, (1), DOMONKOS, (latin eredetű) férfi kn. tt. *Domokos-t*, tb. *—ok*. Dominicus. *Domonkos szerzete.*

DOMOKOS, (2), falu Erdélyben Belső-Szolnok megyében; helyr. *Domokos-on*, *—ra*, *—ról*. SZENT—, CSIK-SZENT—, székely falu Felső-Csik székben.

DOMOLAHÁZA, puszta Torna megyében; helyr. *Domolaházá-n*, *—ra*, *—ról*.

DOMOLOS, puszta Somogy megyében; helyr. *Domolos-on*, *—ra*, *—ról*.

DOMONKOS, (1), l. DOMOKOS.

DOMONKOS, (2), Szent—, falu Heves megyében; helyr. *Domonkos-on*, *—ra*, *—ról*.

DOMONKOSFA, helység Vas megyében; helyr. *Domonkosfá-n*, *—ra*, *—ról*.

DOMONY, falu Pest megyében; helyr. *Domonyba*, *—ban*, *—ból*.

DOMONYA, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Ungh megyében, helyr. *Domonyá-n*, *—ra*, *—ról*.

DOMOS, l. DOMOKOS (1).

DOMOSZ, (dom-osz) fn. tt. *domosz-t*, tb. *—ok*. Nagyobb fajtáju kövér disznó. Máskép : *damasz*, l. ezt.

DOMOSZLÓ, falu Heves és Közép-Szolnok megyében; helyr. *Domoszló-n*, *—ra*, *—ról*.

DON, hangutánzó gyök, honnan *dong*, *donog*, *dongó* stb. származnak. Tompa, zárt hangnak után-

zása. Vékonyhangon: *dön*, a *döng*, *döngés* származékokban. V. ö. DÖN.

DÓNÁT, (latin eredetü) férfi kn. tt. *Dónát-ot.* Donatus. A szőlőhegyek egyik védszente. *Dónát kápolnája.*

DONCS, erdélyi szó, l. DANCS.

DONG, (don-og) önh. m. *dong-ott*, *—tam*, vagy *—ottam*, *—tál* vagy *—ottál*, *—ott*. htn. *—ni* vagy *—ani*. Némely bogarakról mondatik tulajdonkép, midőn tompa, egyhangu, folytonos szózatukat hallatják. *Donganak a méhek, darázsok, némely mezei legyek.* stb. Betüváltoztatva: *zsong. Dong, mint a darázs a tücskök között.* (Km). *Jól érett gyümölcs, melyet a darázsok megdonganak.* (Km). Átv. ért. és megvető hangon szólva am. morogva, mormolva beszél, csak félig hallatszólag szól. *Azt donogják szüntelen.* (Tasi 158. l.). V. ö. DÖNG.

DONGA, (don-og-a v. dom-ga) fn. tt. *dongát.* Simára gyalúlt, kissé *domborított* fahasábok, melyekből hordókat, kádakat, sajtárokat, bödönöket stb. készítenek a bodnárok, vagy kádárok. *Hordódonga, káddonga.* Máskép tótosan: *duga.* Átv. ért. *vékony dongáju ember*, am. gyönge testalkotással biró.

Románul *dungi*, a szláv nyelvekben: *duga, doga, duhu*, németül *Tonne.*

DONGABOLTOZAT, (donga-boltozat) ösz. fn. 1) A dongás faedények, ú. m. bödönök kádak, de különösen hordók sajátságos alakítása, minél fogva közepett kissé kidudorodnak, domborodnak, az ontorák felé pedig behajlanak. 2) Olyan boltozat, mint a hordódongáké; vagy hordó-, félhordó alakú boltozat.

DONGACSÍN, (donga-csín) ösz. fn. A dongák végeinek bemetszése, berovátolása, melybe a hordók, bödönök, sajtárok stb. fenékdeszkáit alkalmazzák, s becsiptetik.

DONGAFA, (donga-fa) ösz. fn. Különféle hoszszuságu, és szélü fahasábok, melyeket a kádárok gyalulás által dongákká képeznek. Az összerakott dongafákat *máglyának* nevezik.

DONGALÁB, (donga-láb) ösz. fn. Talpával befelé, benső szélével föl, külső szélével pedig aláfelé görbedt láb. (Pes varus).

DONGALÁBU, (donga-lábu) ösz. mn. Kinek dongalába van, csámpás.

DONGÁS, (don-og-ás) fn. tt. *dongás-t*, tb. *—ok.* Némely bogarak, és robarok tompa, egyhangu szózata. *Méh-, darázs-, légydongás.*

DONGAVAS, (donga-vas) ösz. fn. A kádárok éles vasszerszáma, melylyel a dongákat, hogy helyesen összeálljanak, simára egyengetik.

DONGAT, (don-og-at) áth. m. *dongat-tam*, *—tál*, *— ott.* Valamit dongani késztet, azaz úgy üti veri, hogy *don* hangot adjon. *Dongatni a hordókat.* Vékony hangon *dönget.*

DONGÉR, puszta Csongrád megyében; helyr. *Dongér-ba*, *—ban*, *—ból*, vagy *—on*, *—ra*, *—ról.*

DONGÓ, (1), (don-og-ó) fn. tt. *dongó-t.* 1) Dongó légy. 2) Bizonyos debreczeni népdal neve:

Debreczenben kidobolták,
Hogy a dongót ne danolják,
De azért is dongó,
Diri derü dongó.

DONGÓ, (2), (mint föntebb) mn. tt. *dongó-t.* Ami vagy aki dong.

DONGÓ, (3), puszta Erdélyben, Kolos megyében; helyr. *Dongó-n*, *—ra*, *—ról.*

DONGÓBOGÁR, (dongó-bogár) ösz. fn. l. DONGÓLÉGY.

DONGÓCSKA, (don-og-ó-cs-ka) fn. l. CZINCZÚR.

DONGÓLÉGY, (dongó-légy) ösz. fn. Barmokon s dögökön élődő nagy mezei légy, mely röptében donog.

DONGÓMÉH, (dongó-méh) ösz. fn. l. POSZMÉH.

DONOG, (don-og) önh. l. DONG.

DONYHA, l. DUNYHA.

DOPOL, (dop-ol, németül stopfen) áth. m. *dopol-t.* Székely szó, am. dug, bedug, pl. valamely edényt, hordót, palaczkot stb.

DOPSZA, KIS—, falu Zemplén megyében; helyr. *Dopszá-n*, *—ra*, *—ról.*

DOR, (1), elvont gyöke *doroszol*, *dorozsló* szóknak. Eredeti jelentése: metszés, hasítás, irtás. Rokonai: *csor* a *csoroszol*, *csoroszló*, *csorba* származékokban, továbbá *hor*, *kor*, melyekből *horhol*, *korhol* származtak. V. ö. ORT, IRT.

DOR, (2), hangutánzó, melyből *doromb*, *dorbézol*, *dorgál*, *doroszol* stb. származnak. Rokonok vele: *dur*, *dör.*

—DOR, vékonyhangon: *dér*, *dör*, öszvetett képző, mely részint önálló neveket képez, mint: *vándor*, *fon-dor*, *kon-dor*, *gön-dör*, *sün-dör*, részint középképző, mint a *pen-dér-edik*, *pen-dér-it*, *pez-dér-kédik* igékben. Rokona *tor*, *tér*, *tör*, a *fin-tor*, *hen-tér*, *csöntör* szókban.

DORA, (hellén eredetü) női kn. tt. *Dorát.* Dorottya, Dóri, Dóris, Dorka, Dorkó. (Dorothea).

DORÁK, férfi kn. tt. *Dorák-ot.* (Dorotheus).

DORBÉZOL, (dor-b-ész-ol) önh. m. *dorbézol-t.* Nagy zajjal, széles kedvü kurjongással, mintegy dorombolva dőzsöl, korhelykedik, dombéroz.

Hasonló hozzá mint hangutánzó a tombolást jelentő hellen: *θόρυβος*, *θορυβέω.*

DORBÉZOLÁS, (dor-b-ész-ol-ás) fn. tt. *dorbézolás-t*, tb. *—ok.* Zajos, doromboló dőzsölés, dombérozás.

DORGA, (dor-og-a azaz, dor-og-ó v. dör-ög-ő) elvont vagy kiavult törzsök, melyből *dorgál* (dorga-al) származik. Melléknevül fel lehetne éleszteni, pl. *dorga szózat*, *dorga beszéd.*.

DORGÁL, (dor-og-a-al) áth. m. *dorgál-t.* Keményen, mintegy *dorog*-va, azaz *dur*-vábban, darabosan vastagon, *dörög*-ve fedd valakit, valamely rosz tette

miatt. *Aki mást dorgálni akar, maga feddhetetlen legyen.* (Km.) *Megdorgál.*

DORGÁLÁS, (dor-og-a-al-ás) fn. tt. *dorgálás-t*, tb. *—ok.* Keményebb, durvább hangu feddés, roszalás.

DORGÁLATLAN, (dor-og-a-al-atlan) mn. tt. *dorgálatlan-t.* tb. *—ok.* Aki nincs megdorgálva, ki dorgálásra méltót nem követett el. Mint ih. dorgálás nélkül.

DORGÁLATLANUL, (dor-og-a-al-atlan-ul) ih. Dorgálás vagy dorgáltatás nélkül.

DORGÁLGAT, (dor-og-a-al-gat) gyak. áth. m. *dorgálgat-tam, —tál, —ott,* par. *dorgálgass.* Gyakran, folytonosan, vagy némi kímélettel dorgál.

DORGÁLÓ, (dor-og-a-al-ó) fn. és mn. tt. *dorgáló-t.* Aki mást keményebb, durvább hangon fedd. *Dorgáló szülék, dorgáló beszéd.*

DORGÁLÓDIK, DORGÁLÓDZIK, (dor-og-a-al-ód-ik v. ód-oz-ik) k. mult. *dorgálódz-tam, —tál, —ott.* Szenvedélyesen, mintegy természetté vált szokásból dorgál, fedd, morog.

DORGOS, falu Temes megyében; helyr. *Dorgos-on, —ra, —ról.*

DORHOL, (dor-h-ol) áth. m. *dorhol-t.* Hengerel, mángorol. *Bőrt dorholni.* Máskép: *csorhol.* Erdélyi szó.

DÓRIS, DORKA, DORKÓ, női kn. l. DORA.

DORMÁND, falu Heves megyében; helyr. *Dormánd-on, —ra, —ról.*

DORNIK, l. TARKÖR.

DOROCZ, l. DOBROCZ.

DOROG v. DOROGH, hajdú város és több más helység neve, helyr. *Dorogh-on, —ra, —ról.*

DOROGHÁZA, falu Heves megyében; helyr. *Dorogházá-n, —ra, —ról.*

DOROGMA, TISZA—, falu Borsod megyében; helyr. *Dorogmá-n, —ra, —ról.*

DOROL, (dor-ol) áth. és önh. m. *dorol-t. Dor* hangon dong. Székely szó. *A sebet dorolják* (azaz dongják) *a legyek.*

DOROMB, (dor-om-b) fn. tárgyeset: *doromb-ot.* Fogak közé vett egyszerü vas eszköz, rugalmas aczél nyelvvel két szilárdabb vas szár között, mely ujjal pengetve különféle kifujás által módosított hangot ad. Aljas tréfabeszédben: *kurvaharang.* Átv. ért. *házi doromb*, aki folytonosan morog, dörmög. V. ö. DÖRÖMB.

DOROMBOL, (dor-om-b-ol) önh. m. *dorombol-t.* 1) Doromb nevü eszközt penget. 2) Mondatik a macskáról, midőn hizelgésből vagy úgynevezett fonás között sajátságosan mormog, dormog. 3) Erős, tompa hangu zörgést csinál. Vékony hangon: *dörömböl.*

DOROMBOS, (1), (dor-om-b-os) mn. tt. *dorombos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Kinek dorombja van, aki dorombon játszik. *Dorombos leány.*

DOROMBOS, (2), (l. fönebb) fn. tt. *dorombos-t,* tb. *—ok.* Dorombon játszó személy.

DOROMBOZ, (dor-om-b-oz) önh. m. *doromboztam, —tál, —ott.* lásd: DOROMBOL.

DORONG, (dor-ong) fn. tt. *dorong-ot.* 1) Megnyesett fiatal faderék, vagy vastagabbféle ág, eredeti hengerded alakjában. Innen: *dorongfának* mondják azon ölfát, melynek egyes darabjai nincsenek elhasítva, de a *rőzsefánál* vastagabbak. V. ö. RŐZSE. 2) Alkalmazott ért. kézbeli nagyobbféle faeszköz, a legnagyobb botnál zömökebb, terhet emelni, valamit megtámasztani, korlátot keríteni való, stb. Dorongból csinálják pl. a vendég oldalakat, a lajtorják oldalait; doronggal emelik ki sárból a megsüllyedt szekeret, dorongokon eregetik le a szekerekről a hordókat, stb. 3) Néha dorongnak mondják az igen nagy és vastag botot. *Judás egy a tizenkettő közől eljöve, és ő vele sok sereg, kardokkal és dorongokkal.* (Máté 26. 47.) *Mint egy latorra jöttetek-e ki kardokkal és dorongokkal?* (Lukács 22. 52.).

Más kiejtéssel *durung.* Ha gyökét visszafelé ejtjük, leszen: *rúd*, mely a doronghoz hasonló.

Egyébiránt első alakjában hengert jelent, honnan: *dorholni* am. hengerelni.

DORONGFA, (dorong-fa) ösz. fn. lásd: DORONG.

DORONGFÁNK, (dorong-fánk) ösz. fn Tésztás étel neme, melyet sodrófa forma eszközre tekernek, s a tűz körül, nyárs gyanánt forgatva sütnek meg. Másképen: *botkalács* vagy *kürtőskalács.*

DORONGHÍD, (dorong-híd) ösz. fn. Sárban, mocsárban, ereken lerakott dorongokból csinált híd.

DORONGOL, (dor-ong-ol) áth. m. *dorongol-t.* Doronggal üt ver. *Megdorongolni valakit.* Átv. ért. durva hangon és modorban bírál, vagy inkább korhol valamely müvet. *Dorongoló birálat.*

DORONGOLÁS, (dor-ong-ol-ás) fn. tt. *dorongolás-t,* tb. *—ok.* Doronggal verés, ütés. Átv. ért. durva hangn, és modoru korholás.

DORONGOS, (dor-ong-os) mn. tt. *dorongos-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Doronggal ellátott, nagy vastag bottal járó.

DORONGOSFÁNK, l. DORONGFÁNK.

DORONGOSHÍD, l. DORONGHÍD.

DOROSBA, fn. tt. *dorosbát.* A palóczoknál, és Mátyusföld egy részén am. *vőfél.* A tótoknál *druzsba*, és *druzsiti* am. társulni, barátkozni, és így azt fejezi ki tótul, mit a vőfél (vő barátja, társa) magyarul.

DOROSMA, község a Kis-Kunságban; helyr. *Dorosmá-n, —ra, —ról.*

DOROSZLÓ, (1), (dor-osz-ol-ó) fn. tt. *doroszló-t.* Gyomtisztító kapa, melylyel a kifüvesedett földet korholják, irtják, különösen a szőlőt tisztogatják. Mint metsző, gyomirtó eszközzel rokon: *csoroszló* vagy *csoroszla.*

DOROSZLÓ, (2), faluk Bács és Vas megyékben; helyr. *Doroszló-n, —ra, —ról.* RÁBA—, falu Vas megyében.

DOROSZOL, (dor-osz-ol) áth. m. *doroszol-t* vagy *doroszlott,* htn. *—ni* vagy *doroszlani.* 1) A szőlőt má-

sodszor kapálja, azaz kifüvesedett földét megtisztítja, meghorholja. 2) Útat nyes kapával, doroszlóval a kertben, szőlőben stb. Hasonló hozzá; *csoroszol.*

DOROTTYA, női kn. tt. *Dorottyát.* Dorothea. Hellén eredetű jelentése: Isten ajándoka. A magyar köznép nevetséges gúnynevül szokta használni. *Vén Dorottya.* L. DORA.

DOROZMA, (dor-oz-ma) fn. tt. *dorozmát.* Varacsk, varangy, a testnek, vagy bőrnek rögös külseje. Balatonmelléki szó.

Gyöke a metszést, hasítást jelentő *dor,* minélfogva rokon *dorossol, dorossló* szókkal, mennyiben a *dorosma* mintegy doroszolt, bemetélt állapota a bőrnek.

DOROZMÁS, (dor-oz-ma-as) mn. tt. *dorozmás-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Az állati s emberi bőrről mondatik, midőn varaczkos, göröncsös, kivált valamely behegedt seb után. V. ö. DOROZMA.

DORSGADÓCZ, (dors-gadócz) ösz. fn. Gadóczhalfaj az éjszaki és keleti tengerben, melyet besózva is árulnak. Teste pettyes, farka osztatlan.

Első alkatrésze *dors* a germán nyelvfajokban több-kevesebb változattal általános.

DORUZSOL, (dor-uzs-ol) önh. m. *doruzsol-t.* Mások ellen morog, dorgálódik. A *dorgál* igével egy gyökről származott. Máskép: *duruzsol.*

DÓSA, (1), l. DOMOKOS.

DÓSA, (2), jász község; helyr. *Dósá-n, —ra, —ról.*

DOSZ, elvont gyök *doszol* szóban. Azonos *tasz, tosz* gyökkel.

DOSZKA, fn. l. DESZKA. Székelyes kiejtés.

DOSZOL, (dosz-ol) áth. m. *doszol-t.* Menésre, vagy más valamire sürget, erőtet, *tasz*-igál, unszol, noszol. Székely szó. Dunán túl *toszkol, tuszkol.*

DOSZOLÁS, (dosz-ol-ás) fn. tt. *doszolás-t,* tb. *—ok.* Unszolás, nógatás, sürgetés, toszkolás. lásd: DOSZOL.

DOSZTIG, l. DUZTIG.

DOVALLÓ, falu Liptó megyében; helyr. *Dovalló-n, —ra, —ról.*

DOVORÁN, KIS—, NAGY—, FARKAS—, falvak Nyitra megyében; helyr. *Dovorán-ba, —ban, —ból.*

DOZMÁTH, falu Vas vármegyében; helyr. *Dozmáth-on, —ra, —ról.*

DÓZSA, l. DOMOKOS.

DÖ, (1), gyökelem számos szókban, melyek 1) *tompább* természeti hangot 2) *dudorú* alakot fejeznek ki, vastag hangon *do;* az első osztályba tartoznak: *döbög, döcsög, dömmög, dörgöl, dörög, dörzsöl* stb. az utóbbiba: *döbörny, döbös, dömösz, dömse* stb.

DÖ, (2), elvont gyök, melyből: *döl,* (dö-ül), *döjt* (dö-ít), *dönt* (dö-int), *dög, döher,* stb. erednek. Jelentése: *alacson, alá, tova eső,* ellentéte a *di* gyöknek, (l. DI). Ezen gyökökből megtetszik, hogy a két ellenkező értelem egyedül az önhangzókban rejlik t. i. az *i* éles, magas, sőt legmagasb önhangzó, az *ö* pedig mélyebb, zártabb, tompább. A különböző hangzókban rejlő értelem, mint tudjuk, a magyarban különben is sokszor előfordul, pl. *itt ott, ide oda, ez az, tipeg topog, libeg lobog,* stb. Rokon a *dö* gyökkel a latin *de,* s ez után a franczia *de, dé,* olasz *da,* stb. hellen *δέω* stb. Figyelmet érdemel, hogy a zenészek s zenetanítók a *magasb* s *mélyebb* félhangok elnevezésére is az önhangzókat épen ezen elv szerént használják, pl. *disz* am. *d*-nél félhanggal magasb, *desz* am. *d*-nél félhanggal mélyebb; így *gisz* és *gesz, aisz* és *asz, eisz* és *esz* stb.

DÖB, 1) természeti hang, melyből *döbög, döbben, döbögés, döbbenés, döbbent,* stb. származnak. Vastag hangon *dob, dobog,* stb. 2) Hengerded fa edényeket jelentő *döbön, döbörke* gyöke, fordítva: *böd* (bödön) vastaghangon: *dob, dobon,* fordítva: *bod, bodon, bodnár.*

DÖBBEN, (döb-ü-en vagy döbb-en) önh. m. *döbben-t.* Tulajdonkép a szívről mondatik, midőn hirtelen ijedés miatt rendkivüli mozgásba jő. Átv. ért. hirtelen megijed, s megrázkódik. *Megdöbbenni,* azaz a félelemnek, ijedésnek első benyomását érzeni. Vastaghangon rokona: *dobban.*

DÖBBENÉS, (döb-ven-és vagy döbb-en-és) fn. tt. *döbbenés-t,* tb. *—ék.* 1) A szívnek valami gyanított rosz miatt hirtelen mozgásba jövetele. 2) Megfélemlés, az ijedésnek első érzete. Vastaghangon: *dobbanás.*

DÖBBENT, (döb-ven-t v. döbb-en-t) áth. m. *döbbent-ett,* htn. *—eni* vagy *—ni,* par. *—s.* Mondatik minden tárgyról, mely valakiben az ijedésnek első mozzanását fölgerjeszti. Megdöbbent bennünket általán oly dolog, melynek félelmes, káros voltát csak homályosan érezzük, pl. csendes éjjel valamely zörrenés, vagy sűrü berekből előnkbe bukkanó ember, vagy vad, mely szívünket sebesebb lüktetésbe hozza.

DÖBLECZ, (döb-öl-ecz) mn. tt. *döblecz-et.* Vastag, kövér testű, mintegy döbönhöz hasonló. Székely szó. Más tájejtéssel: *dömbicz, döme, dömsödi.*

DÖBÖG, (döb-ög) önh. m. *döbög-tem, —tél, —ött.* A szivről mondatik, midőn hirtelen benyomás, különösen félelem, ijedés miatt szokottnál erősebben s gyorsabban ver. Vastag hangon *dobog.*

DÖBÖGÉS, (döb-ög-és) fn. tt. *döbögés-t,* tb. *—ék.* A szívnek szokottnál erősebb és gyorsabb mozgása, verése. Vastag hangon: *dobogás.*

DÖBÖN, DÖBÖNY, (döb-ön vagy döb-öny) fn. tt. *döbön-t,* tb. *—ök.* Faedény, melyben vajat, zsírt, sajtot, sót, stb. tartanak. Innen: *vajas döbön, sajtos döbön, sós döbön.* Megfordítva: *bödön,* s vastag hangon: *bodon, dobon.*

A törökben *debbe* Hindoglu szerént: cruche de cuir (börveder).

DÖBÖNÖS, puszta Zemplén megyében; helyr. *Döbönös-ön, —re, —ről.*

DÖBÖR, (1), (döb-ör) kiavult vagy elvont törzsöke a) a fa edényt jelentő *döbörke* szónak, s mint olyan legközelebbi rokona *döbön*-nek, b) a tompa hangot utánzó *döböröq* igének, s mint hangszóval rokonok *dobog, dobogó, dobban* stb. Különben *döbör*

főnevül használható azon tartós tompa hang kifejezésére, milyen péld. az égdörgésé, vagy a szekerek alatt viszhangzó hídpallóké stb. *Döbörrel, nagy döbörrel átvonuló hintók, lovasok.*

DÖBÖR, (2), falu Vas megyében; helyr. *Döbör-ön, —re, —ről.*

DÖBÖRG, l. DÖBÖRÖG.

DÖBÖRGÉS, (döb-ör-ög-és) fn. tt. *döbörgés-t,* tb. *—ék.* Távol vagy gyöngébb dörgés vagy dobogás. V. ö. DÖBÖRÖG.

DÖBÖRGŐ, (döb-ör-ög-ő) mn. tt. *döbörgő-t,* tb. *—k.* Ami döbörögve viszhangzik. *Döbörgő szekerek.*

DÖBÖRHEGY, falu Vas megyében; helyr. *Döbörhegy-en, —re, —ről.*

DÖBÖRKE, (döb-ör-ke) fn. tt. *döbörkét.* Döbönke, kis döbön, különösen melyben turót tartanak. Székely szó.

DÖBÖRÖG, (döb-ör-ög) önh. m. *döbörög-tem,* vagy *döbörgöt-tem, —tél* vagy *döbörgöttél, döbörgött,* htn. *—ni* vagy *döbörgeni.* Kevésbbé erősen, azonban folytonos hanggal vagy távolabbról szól s verdesi a füleket. *Döbörög a haragos ég, döbörögnek az elsütögetett álgyúk, döbörögnek az elnyargalók lábai alatt a hídpallók.* Áthatólag is:

„Kétségek ostroma körüldöbörgi."

Kisfaludy K.

Közelebbről vagy erősebben értve: *dörög az ég, dörögnek* vagy *durrognak az álgyúk, dobognak a hídpallók.*

DÖBÖSZ vagy DÖBÖZ, DÖBÖSZKE, l. DOBOSZ, DOBOSZKA.

DÖBRÉTE, falu Szala megyében; helyr. *Döbrété-n, —re, —ről.*

DÖBRI, falu Szala megyében; helyr. *Döbri-be, —ben, —ből.*

DÖBRÖCZ, (döb-ör-öcz) fn. tt. *döbröcz-öt.* Baranyában am. rüh. Göcsejben vastag hangon *dobrocz,* mely értelemre nézve a döbröczczel rokon. Mindkettőben a bőrnek felduzzadt, fölhólyagosodott állapota az alapfogalom. V. ö. DOBROCZ.

DÖBRÖCZE, falu Szala megyében; helyr. *Döbröczé-n, —re, —ről.*

DÖBRÖK, puszta Somogy megyében; helyr. *Döbrök-ön, —re, —ről.*

DÖBRÖNTE, falu Veszprém és puszta Tolna megyében; helyr. *Döbröntė-n, —re, —ről.*

DÖCS, helység a pétervárad ezredben; helyr. *Döcs-ön, —re, —ről.*

DÖCZ, elvont hangutánzó gyök, melyből *döczög, döczczen* stb. erednek. Jelenti némely testnek azon ingó állapotát, midőn ide-oda ütődik, avagy hajlik, s olynemüleg mozog, mintha dőlni akarna. A dőlésnek kicsinyített módosítása.

DÖCZCZEN, (döcz-ü-en vagy döcz-v-en, vagy döczcz-en) önh. m. *döczczen-t.* Mondatik minden mozgó testről, de különösen szekérről, kocsiról, szánról, midőn egyenetlen mozgásban levén, ide vagy oda vetődik, rázódik. *Árkon, gödrön, vágáson keresztüldöczczen* v. *átdöczczen a kocsi, s aki benne ül, döczczen, megdöczczen.*

DÖCZCZENÉS, (döcz-ven-és v. döczcz-en-és) fn. tt. *döczczenés-t,* tb. *—ék.* Mozgásban, menésben levő testnek, különösen szekérnek, kocsinak, szánnak egyenetlen, göröngyös úton megütődése, rázkódása.

DÖCZCZENT, (döcz-ven-t vagy döczcz-en-t) áth. m. *döczczent-étt,* htn. *—ni* vagy *—eni,* par. *—s.* Mozgásban, menésben levő testet elébe vetett akadály által egyenes állásából kiveszen s megráz, pl. *a gödör, árok* vagy *kerék alá vetődött kő megdöczczenti a szekeret. A döczczenő kocsi megdöczczenti a benne ülőt is.*

DÖCZÖG, (döcz-ög) önh. m. *döczög-tem, —tél, —ött.* 1) A haladó kocsi, szekér holmi göröngyös, likacsos, köves úton rázódva ide-oda ütődik. 2) Mondatik kövér, nehezen járó, vagy sántikáló emberről, ki menés közben jobbra-balra dülöng, hajladozik. *Döczögve jár, mint a hízott récze. Alig döczög.*

DÖCZÖGÉS, (döcz-ög-és) fn. tt. *döczögés-t,* tb. *—ék.* 1) Kocsinak, szekérnek az egyenetlen út miatt ide-oda verődése. 2) Kövér, beteg vagy sántikáló embernek jobbra-balra nehezedő menése.

DÖCZÖGŐ, (döcz-ög-ő) mn. tt. *döczögő-t.* Aki vagy ami menés közben valamely akadály miatt ide-oda hajlik, rázódik. *Döczögő kocsi, döczögő járás.*

DÖCZÖGŐS, (döcz-ög-ő-s) mn. tt. *döczögős-t* vagy *—et,* tb. *—ek.* 1) Útról mondatik, mely likacsos, göröngyös, kátyolos, köves, és ennélfogva döczög a kocsi, szekér rajta. 2) Hibásan szerkezett hintóról, szekérről stb., mely rázza a bennülőket. 3) Járásról, mely ide-oda ingadoz. 4) Átv. ért. *döczögős beszéd, irásmód,* azaz nehézkés, nem folyékony, akadozó.

DÖCZÖGTET, (döcz-ög-tet) áth. m. *döczögtettem, —tél, —ėtt,* par. *döczögtess.* A haladó kocsit, szekeret akadályok közbevetése által ide-oda rázza. *A kátyúk, gödrök, kiálló kövek döczögtetik a szekeret. Döczögteti a rázós kocsi, szekér a bennülőket.*

DÖD, hangutánzó elvont gyök, honnan *dödög, dödörög* származnak. *Dödölle* szóban pedig am. *töltött,* vagy *dudorú.*

DÖDDŐ, (dödd-ő vagy död-ög-ő) fn. tt. *döddő-t.* Dunán túl am. együgyü, málészájú, istentaszította, dödögő ember.

DÖDÖG, (död-ög) önh. m. *dödög-tem, —tél, —ött.* Értelmetlen, homályos szavakat mormog, *dadog,* mint pl. a beszélni kezdő kisdedek, továbbá részegek, együgyük, bolondok, vagy magukban beszélgetők szoktak. Vastag hangon: *dudog.*

DÖDÖGÉS, (död-ög-és) fn. tt. *dödögés-t,* tb. *—ék.* Értelmetlen, homályos hangok ejtése, dagogás. *Kis gyermek, vagy részeg ember dödögése.*

DÖDÖLLE, (död-öll-ő vagy död-ör-lő = dudor-ú) fn. tt. *dödöllé-t.* 1) Dunán túl, köleskásából és lisztből készített, s kiszakgatott tésztás étel. Mátyus-

földén *gancza* vagy *gáncza*. 2) Mátyusföldén am. derellye, azaz túróval vagy szilvával töltött tésztás eledel. 3) Győr tájékán gúnynévképen am. málészájú, együgyü-ember, máskép : *dölle, döddö.*

DÖDÖR, (död-ör) kiavult vagy elvont törzsök, mely (fázás vagy félelem miatti) reszkető hangokat jelent. Vékonyabb hangon rokona: *dédér, didér,* melyből *dédéreg, didéreg* származtak.

DÖDÖRÖG, (död-ör-ög) önh. m. *dödörög-tem* vagy *dödörgöttem, —tél* vagy *dödörgöttél, dödörgött,* htn. *—ni* vagy *dödörgeni.* Értelmetlen, homályos és egyszersmind reszketeg hangokat ejt, különösen, fázás vagy félelem miatt. Máskép : *didereg.*

DÖF, áth. m. *döf-tem, —tél, —ött.* 1) Hegyes, éles végü eszközt, fegyvert, szerszámot taszító iránybam és erővel nyom, benyom valamely testbe. *Kést, tört, kardot döfni valakibe. Csáklyát a part oldalába döfni. Dárdával döfni, ledöfni az ellenséget lováról.* Igekötőkkel: *bedöfni, feldöfni, megdöfni, ledöfni.* 2) Mondják szarvas állatról, midőn szarvával bök, szúr. *A szilaj tinó, bika megdöfte a gulyást.* 3) Ököllel, újjal, vagy bottal taszít, szúr, bök. Vas megyében mondják így is: *duf,* honnan *duff* am. döfés, *duffot* kapni am. döfést kapni.

Azon *d-t*-vel kezdődő gyökszók családjába tartozik, melyekben a távolra hatás fogalma rejlik, milyenek: *dö, dönt, doszol, toss, taszít, tol, tuszkol* stb. Talán egyetlen ige nyelvünkben mely *f* hanggal záródik.

Rokonok hozzá a szanszkrit *dhav* (lök), és *tup* (üt); hellen *δέφω, τύπτω,* finn *tupin* (ütök) stb. Megjegyzendő, hogy *dev* a perzsa nyelvben gonosz szellemet jelent.

DÖFDÖS, (döf-dös vagy döf-öd-ös) áth. m. *döfdös-tem, —tél, —ött,* par. *—s.* Gyakrabban, ismételve döf, pl. *döfdösik egymást az öklelődső bikák.* V. ö. DÖF.

DÖFDÖSÉS, (döf-öd-ös-és) fn. tt. *döfdösés-t,* tb. *—ék.* Gyakori, ismételt döfés, szurkálás, öklelődés, bökdösés.

DÖFDÖZ, (döf-öd-öz) áth. l. DÖFDÖS.

DÖFÉS, (döf-és) fn. tt. *döfés-t,* tb. *—ék.* 1) Valamely nagyobb eszközzel, fegyverrel való szúrás. *Karddöfés, késdöfés.* 2) Öklelés. 3) Taszítás. *Oldalba döfés. Könyökkel vagy ököllel döfést tenni valakin.* V. ö. DÖF.

DÖFÖD, (döf-öd) áth. m. *döföd-tem, —tél, —ött.* Gyakran, több ízben döf. *Könyökkel döfödni a mellettünk állót. Bottal döfödni a bivalt.* A cselekvési gyakorlatnak valamivel kisebb fokát jelenti, mint a kettőztetett képzőjü *döfdös.*

DÖFÖL, (döf-öl) áth. l. DÖFÖD.

DÖFÖLÉS, (döf-öl-és) fn. tt. *döfölés-t,* tb. *—ék.* Gyakori, ismételt döfés; döfödés.

DÖFÖTTYÜ, DÖFÖTYÜ, (döf-ött-tyü v. döf-et-ü) fn. tt. *döföttyü-t,* tb. *—k.* Tésztás étel neme a székelyeknél, melyet mákkal, és mézzel készítenek.

DÖG, (dö-g, l. DÖ) fn. tt. *dög-öt.* 1) Holt test, elhullott állatnak teste. Emberről csak megvetőleg és aljas beszédben használtatik. *Kihúzni a dögöt a gyepre. Dögöt enni. Dögre járni. Ahol dög van, oda gyülnek a sasok.* Km. *Büdös, mint a dög.* (Km). *Megszagolni a dögöt.* 2) Ragadós nyavalya. *Marhadög, bujadög. Dög járja, emészti a barmokat. Dúl, pusztít a dög. Dög esett a juhokba. Dög verje meg.* 3) Nyavalygó beteg, kire bizonyos halál vár. 4) Vén, rosz, gebe ló. *Rosz dög, sovány dög.* Megvető értelemben mondatik emberről is. *Vén dög.* 5) Aljas beszédben: kelletlen bőség. *Döge van a dinnyének, halnak.*

Eléfordúl a szláv nyelvekben is: *dech* (dög), *dechnut* (dögleni). Rokon *doh* szóval is.

DÖGBAJ, (dög-baj) ösz. fn. Ragadós nyavalya, mely pusztít embereket, barmokat, dögvész.

DÖGBŐR, (dög-bőr) ösz. fn. Nyavalyában elesett baromnak lenyúzott bőre.

DÖGBÜZ, (dög-büz) ösz. fn. A dögtestnek nehéz, undorító szaga, mely rohadás által fejlik ki.

DÖGE, l. DÖGHE.

DÖGENYEG, (dög-eny-eg) fn. tt. *dögenyeg-et.* l. 1) DEGET 2) DÖGÖNYEG.

DÖGEVÉNY, (dög-e-vény) fn. tt. *dögevény-t,* tb. *—ék.* Dögleletes iszapos, mocsáros hely vagy legelő.

DÖGEVŐ, (dög-evő) ösz. mn. Döglött, azaz betegségben elveszett állatnak húsával élő. *Dögevő madarak;*

DÖGFA, (dög-fa) ösz. fn. Fanövény a kétfalkások seregéből, és tízhímesek rendéből; különösen ennek faja: *büdös dögfa,* melynek bab-forma hüvelyes gyümölcse és igen büdös szaga van. (Anagyris foetida).

DÖGFAKADÉK, (dög-fakadék) ösz. fn. Rosz természetü pattanás, küteg a testen, a ragályos járványokban.

DÖGFAKADÉKOS, (dög-fakadékos) ösz. mn. Amin dögfakadék támadt. *Dögfakadékos test.*

DÖGFALÓ, (dög-faló) ösz. mn. l. DÖGEVŐ.

DÖGFŐ, (dög-fő) ösz. fn. Az épitészeknél jelent czifrázatul használt alakot, mely valamely állatnak bőretlen fejét ábrázolja.

DÖGFÜ, (dög-fü) ösz. fn. Igen erős dögbüzü növény, melyre a döglegyek lerakják tojásaikat (Stapelia variegata).

DÖGGOMBA, (dög-gomba) ösz. fn. Mérges gombák egyik neme, melyet a mezei apró legyek szeretnek.

DÖGGYAPJU, (dög-gyapju) ösz. fn. Döglött juhnak gyapja.

DÖGGYÍK, (dög-gyík) ösz. fn. A torokgyíkon dögvészes nyavalyában támadt halálos fene.

DÖGHAGYMÁZ, (dög-hagymáz) ösz. fn. lásd: DÖGHALÁL.

DÖGHALÁL, (dög-halál) ösz. fn. 1) Általán minden nyavalya, mely ragályossága, sebes elterjedése, és vészhozó ereje által tünik ki. 2) Különösen,

a keleti tartományokban otthonos hagymáz, mely rövid ideig tartása, rohasztó ereje, a lágyék és hón alatti mirigyek gyuladása, s czeknek fenébe, vagy genyedésbe átmenete, végre a bőrön megjelenő pokolvar által jelenkczik. Szelidebb kifejezéssel : *halálvész.*

DÖGHALÁLOS, (dög-halálos) ösz. mn. Döghalált okozó, döghalállal járó. *Döghalálos nyavalya.*

DÖGHE, falu Szabolcs megyében; helyr. *Döghé-n, —re, —röl.*

DÖGHELY, (dög-hely) ösz. fn. 1) Hely, hova a dögöt hordják, és hol megnyúzzák. 2) Hol dögbaj uralkodik.

DÖGHENDI, (dög-hen-di) mn. tt. *döghendi-t,* tb. *—k.* Székely szó, am. lomha, lusta, mint a dögleni indult barom. Képzésre hasonló a szintén gúnyos jelentésű *pökhendi, ebhendi* szókhoz.

DÖGHÚS, (dög-hús) ösz. fn. Döglött állat húsa. *Döghúst enni.* Szélesb ért. állásban megromlott, megbüzhödt, gyomorundorító hús.

DÖGKÁNYA, (dög-kánya) ösz. fn. Kányafaj, mely döghússal él.

DÖGKELEVÉNY, (dög-kelevény) ösz. fn. Dögvészben, dögkórban támadó fakadás, daganat a mirígyeken.

DÖGKESELY, (dög-kesely) ösz. fn. Sasok neméhez tartozó madárfaj, mely dögökön élődik. *Egyiptomi dögkesely,* mely a Nil folyam áradása után maradt dögöket emészti.

DÖGKÓR, (dög-kór) ösz. fn. l. DÖGVÉSZ.

DÖGKÓRECZET, (dög-kór-eczet) ösz. fn. Ovószerül használt eczet a dögkór ellen.

DÖGKÓROS, (dög-kóros) ösz. mn. Dögkórban szenvedő, dögkórba esett; dögvészes. *Dögkóros betegek.*

DÖGKÓRSÁG, (dög-kórság) ösz. fn. lásd : DÖGVÉSZ.

DÖGLÉGY, (dög-légy) ösz. fn. Dögökön élődő nagyobbféle légy. (Musca caesar).

DÖGLEL, (dög-lel) áth. m. *döglel-t.* Döggé tesz, döghalállal elveszt, ragályos kórba ejt.

DÖGLELET, (dög-lel-et) fn. tt. *döglelet-ét.* Dögvészes, dögkórságos állapot.

DÖGLELETÉS, (dög lel-et-és) mn. tt. *dögleletés-t* vagy *—et,* tb. *—ek.* Dögvészt hozó, okozó, ragályos. *Dögleletes büz, kipárolgás.*

DÖGLELETÉSSÉG, (dög-lel-et-és-ség) fn. tt. *dögleletesség-ét.* Valaminek dögvészes, döghalált okozó természete, tulajdonsága. *Tisztátalan keleti városok dögleletéssége.*

DÖGLESZT, (dög-öl-eszt) áth. m. *dögleszt-ett,* htn. *—eni* vagy *—ni,* par. *dögleszsz.* Állatot akármely módon, pl. koplalással, nagy teherrel, hajtással stb. megdögleni kényszerít. *Sebes nyargalással lovat döglezteni.*

DÖGLET, (1), (dög-l-et) mivelt. m. *döglet-tem, —tél, —ett,* par. *dögless.* Okozza, eszközli, hogy valamely állat megdögöljék. A *döglik* igének miveltetője. Szokottabban : *dögleszt.* A régieknél am öl. „Mire dögletsz meg ennyi emböröket.“ Nádor-codex.

DÖGLET, (2), (dög-l-et) fn. tt. *döglet-ét.* L. DÖGLELET.

DÖGLETÉS, (dög-l-et-és) l. DÖGLELETÉS. Eléjön a Góry-codexben.

DÖGLIK, (dög-öl-ik) k. m. *dögl-ött,* htn. *—eni,* par. *dögölj.* 1) Mondatik általán az oktalan állatokról, midőn nyavalya, éhség, nagy teher, vagy más testi megromlás miatt kiadják párájokat. *Vértályogban, százrétü paczal megromlásában döglik a szarvasmarha. Iszapos legelötöl döglik a juh. Pipnyavalyában döglenek a baromfiak. Szépen döglik a marha, olcsó lesz a bör.* (Km.) 2) Átv. és megvető értelemben mondatik emberről, midőn tunyán vagy részegen hever, nyavalyog, betegeskedik, idön kivül aluszik. *Ne dögölj olyan sokat.* 3) Szinte megvetésből, annyi mint hal, meghal. *Bár csak megdöglenél* vagy *dögölnél! Dögölj meg!* Összetételei : *beledöglik, eldöglik, megdöglik, kidöglik. A kecske is akkor rugoldoz leginkább, mikor meg akar dögleni.* (Km.)

DÖGLÓ, (dög-ló) ösz. fn. Elcsigázott, rosz, beteges ló, mely dögleni készül; elsoványodott rosz gebe.

DÖGLŐ, (dög-öl-ö) mn. tt. *döglö-t.* A mi döglik. V. ö. DÖGLIK.

DÖGLÖTT, (dög-öl-ött) mn. tt. *döglött-et.* 1) A testnek végromlásában elveszett (oktalan állat). *Döglött ló, döglött birka.* 2) Büdös, büzhödt, mint a dögtest. 3) Nyavalygó, beteges, (megvető értelemben). *Megdöglött, eldöglött, kidöglött.*

DÖGMEZŐ, falu Erdélyben, Belső-Szolnok megyében; helyr. *Dögmezö-n, —re, —röl.*

DÖGMIRÍGY, (dög-mirígy) ösz. fn. 1) Dögkór idején támadó mirigydaganat, pl. a lágyékon, hón alatt, torokban. 2) Dögvész, döghalál.

DÖGNYÚZÓ, (dög-nyúzó) ösz. mn. és fn. Aki a döglött állatok bőrét lehúzza. Különösen, gyepmester, kutyapeczér, kinek kötelessége a dögtesteket eltakarítani. *Dögnyúzó kés,* életlen rosz fanyelü bicsak, békanyúzó.

DÖGÖNY, (dög-öny) ösz. fn. Bunkós fejü botocska vasból, rézből vagy fából, melylyel holmit mozsárban törnek. V. ö. DÖGÖNYEG.

DÖGÖNYEG, (dög-öny-eg) fn. tt. *dögönyeg-ét.* Botba rejtett nyársforma szúró eszköz. (Stilet). Egy XVI-ik századbeli versezetben olvassuk :

„Természet kivöl élnek pogánok ifjakkal,
A szegény rabokat verik dögönyegfákkal.“

A magyar költészet kézi könyve 58. lap.

Rokon vele a török *dejenek* (bâton, bastonage), továbbá *dökmek* (verser, jeter) *döjmek* (battre, frapper), hellén *θιγγάνω*, latin *tango,* német *Degen* stb.

DÖGÖNYEGÉS, (dög-öny-eg-és) mn. tt. *dögönyegés-t* vagy *—et,* tb. *—ek.* Dögönyeggel ellátott,

felszerelt, fegyverzett. *Dögönyeges sétabot. Dögönyeges orgyilkos.*

DÖGÖNYÖZ, (dög-öny-öz) áth. m. *dögönyöztem, —tél, —ött,* par. *—z.* Tulajdonkép, dögönynyel, azaz mozsártörővel ver, üt. Átv. ért. erősen megver valakit valamely kézbelivel, akármi legyen az. *Emberül megdögönyözték.*

DÖGÖS, (dög-ös) mn. tt. *dögös-t* vagy *—et,* tb. *—ek.* Dögbűzü, döggé váló; nyavalyás, beteges; ragályos kórban szenvedő; dögtestekkel tölt.

DÖGÖSÍT, (dög-ös-ít) áth. m. *dögösít-ett,* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—eni.* Dögössé tesz, dögkórral fertőztet, ragályosít.

DÖGÖSKÖDÉS, (dög-ös-köd-és) fn. tt. *dögösködés-t,* tb. *—ék.* Aljas beszédben am. nyavalyáskodás, betegeskedés, göthösködés.

DÖGÖSKÖDIK, (dög-ös-köd-ik) k. m. *dögösköd-tem, —tél, —ött.* Nyavalyog, betegeskedik. Sem írásba, sem nemesebb szólásba nem illő kifejezés.

DÖGÖSÖDIK, (dög-ös-öd-ik) k. m. *dögösödtem, —tél, —ött.* Dögkórba esik.

DÖGROVÁS, (dög-rovás) ösz. fn. Rovás, melyre a döglött barmok, pl. juhok, bárányok számát felmetszik. V. ö. ROVÁS. Átv. ért. *Dögrováson lenni* am. bizonyos halált hozó betegségben sínlődni. *Ha a juh szomorún legel, dögrováson van.* (Km.) Nem írásba vagy nemesebb beszédbe való.

DÖGSZAG, (dög-szag) ösz. fn. Az orrnak kellemetlen és a tüdőket nyomó bűz, mely a rohadásnak indult dögtestből fejlik ki; dögbűz.

DÖGSZÉR, (dög-szér) ösz. fn. Igen kellemetlen, foghajma bűzü, gyantás nedve a bűzaszat nevű fűnek. V. ö. BŰZASZAT.

DÖGSZINŰ, (dög-szinű) ösz. mn. Színre a dögtesthez hasonló. *Dögszinű állott hús.*

DÖGTEST, (dög-test) ösz. fn. 1) Általán minden állatnak teste, mely meg van halva vagy dögölve. 2) Különösen, orvosi ért. emberi holttest, mely bonczolás alá vétetik, újabb néven : *hulla.* 3) Megvető értelemben lomha vagy beteges test.

DÖGVAD, (dög-vad) ösz. fn. Vadász nyelven, oly vad, mely betegségben vagy éhség miatt veszett el, vagy valamelyik tagjában csonkítva van.

DÖGVAR, (dög-var) ösz. fn. Var, mely dögvészkor, különösen a keleti dögkórban a torkon, hónok alatt, vagy lágyékon üt ki; dögvészes pokolvar.

DÖGVARAS, (dög-varas) ösz. mn. Kit vagy mit a dögvar meglepett.

DÖGVEREM, (dög-verem) ösz. fn. Verem, hová a dögben elhullott barmokat hányják s temetik.

DÖGVÉSZ, (dög-vész) ösz. fn. lásd : DÖGHALÁL.

DÖGVESZÉS, DÖGVÉSZÉS, (dög-veszés vagy vészes) ösz. mn. 1) Dögvészbe esett. *Dögvészes emberek, barmok.* 2) Ami dögvészt hoz, dögvészt ereszt. *Dögvészes levegő, tisztátalanság.*

DÖHER, (dö-h-er) mn. tt. *döher-t,* tb. *—ek.* Vas megyei tájnyelven am. hízott, poczokos, kövér, nagy idomtalan testü. Rokonai a szintén tájszók : *döme, dömhe, dömhecz, dömöczkös, dömse, dömsödi.*

DÖÍT, (dö-ít) áth. m. *döít-ett,* htn. *—eni* vagy *—ni,* par. *—s.* Régi, s már kiavult eredeti mása a most divatozó *döjt* vagy *dönt* igének, mint : *fu-ít fujt, gyu-ít gyujt* stb. A régieknél szokott igekötős alakokban is eléfordúl, mint : *eldöít, földöít* stb., l. DÖNT.

DÖJT, (dö-ít) áth. l. DÖNT.

DŐL, (dő-l am. dö-ül, rokontársai a *döjt, dönt* szók. Némely tájakon : *dűl),* önh. m. *dől-t.* Jelentése 1) súlyegyent vesztve, félre hajlik, lefordúl. *Dől a szekér, dőlnek földindúláskor a házak. Bedől a kút, kidől a ló a hámból. Kidőlt bedőlt az oldala,* (köznépi mesékben használt kifejezés). *Beledőlni a sárba. Eldőlni* vagy *feldőlni a rosz úton. Összedőlni, szétdőlni. Megdől a gabona.* 2) Támaszkodik, nehézkedik. *Falnak* vagy *fának dőlni; neki dőlni a hordónak.* 3) Omlik, ömlik. *Dől a fordított zsákból a gabona. Esik az eső, csak úgy dől. Kidől a víz, a bor.* 4) Tolong, tolakodik. *Dől a nép a templomból, szinházból. Dől az ellenség a városba.* 5) Roskad, darabjaira oszolva lerogy. *Összedől a kártyavár.* Átv. ért. *dugába dől a munka, a terv,* azaz a készülőben levő munka, vagy a kivitelhez fogott terv megsemmisül, hasztalanná lesz, mint, midőn a hordó dugái bedőlnek. *Dől belőle a bor,* azaz borbűz. *Dől belőle az okosság, tudomány, beszéd, hazugság.*

DŐLED, (dő-l-ed) önh. m. *döled-tem, —tél, —t* vagy *—ett.* Rendes terjedelmén túl kinyomódik, szétterjed. *Döled a felfútt mell, a pihegő kebel. Döled a levegővel töltött hólyag, duda. Kidölednek a szemek, midőn valamely tárgyra mereven néznek. Döled a felülről nyomott baglya oldala. Dölednek a nagy falatokkal megtölt pofák. Döled a kelő kovász, vagy a kenyér oldala, midőn felhasítva vetik a kemenczébe. Döled az ételekkel megtömött has* stb. Tájszokásilag *düled, dülled, düllyed.*

DŐLEDÉK, (dő-l-ed-ék) fn. tt. *döledék-et.* Ami sulyegyenét elvesztve, leroskadt, öszveomlott. *Házdöledék, régi várak döledékei.* Használtatik különösen *rom* értelemben. Tájszokásilag, sőt csaknem közönségesen bevett szólás szerént *düledék.*

DŐLEDÉKÉNY, (dő-l-ed-é-kény) mn. tt. *döledékény-t,* tb. *—ek.* Ami ingadékony súlyegyenben áll, ami omlani, szétnyomúlni, roskadni, dőlni készül. *Döledékeny régi épület, döledékeny ősvár.* Tájszokásilag : düledékény.

DŐLEDÉKÉS, (dő-l-ed-ék-és) mn. tt. *döledékés-t* vagy *—et,* tb. *—ek.* Döledékekre omladozott, döledékekben létező. *Döledékes város, melyet a földindulás megrongált.*

DŐLEDÉZ, (dő-l-ed-éz) k. m. *döledéz-tem, —tél, —ett,* par. *—z.* Lassan, folytonosan döled, romlásnak indúl, öszveomladozik. Mondatik különösen a roskadozó épületekről. *Döledeznek a tornyok,*

régi várak. Továbbá : tántorgó, részeg emberekről. *Az ittas emberek haza döledeznek a kocsmából.* Tájdivatosan : *düledez.*

DŐLEDÉZÉTT, (dő-l-ed-éz-étt) mn. tt. *döledézétt-et.* Ami több idő lefolyta alatt részenként leroskadt, szétomlott. *Döledezett házak, kémények, baglyák, kazalok.*

DŐLEDT, (dő-l-ed-t) mn. tt. *dőledt-et.* Dudorodott, nyomult, kinyomult, szokott terjedelmén túl kifelé hajlott. *Dőledt mell, dőledt szemek, dőledt pofa. Kidőledt.* V. ö. DŐLED.

DŐLÉKÉNY, (dő-l-é-kény) mn. tt. *dölékény-t*, tb. *—ek.* Dőlésnek induló, dőlésre álló, hajló; öszveomlással fenyegető. *Dölékeny házak, falak.* Máskép : *dülékeny.*

DŐLENDŐ, (dő-l-end-ő) részesülő mn. tt. *dőlendő-t.* Ami dőlni fog, dőlésre, omlásra, roskadásra, rogyásra hajlandó.

DŐLENG, (dő-l-eng) önh. m. *dőleng-tem* vagy *—éttem, —tél* vagy *—éttél, —étt,* htn. *—eni* vagy *—ni.* 1) Lassan-lassan szétterjed, kinyomúl, dudorúl, pl. *szem, pofa, mell, kebel, has.* 2. L. DŐLÖNG.

DŐLENGÉZ, (dő-l-eng-éz) gyak. önh. lásd : DŐLÖNGÖZ.

DŐLÉS, (dő-l-és) fn. tt. *dőlés-t,* tb. *—ék.* A testnek azon hajló iránya, melyet követ, midőn súlyegyenét vesztve, esésnek indúl, roskad, omlik. *Eldőlés, kidőlés, feldőlés. Örül, mint fazekas a feldőlésnek.* (Km.) V. ö. DŐL.

DŐLESZKÉDIK, (dő-l-esz-kéd-ik vagy dől-eszt-kéd-ik) k. m. *dőleszkéd-tem, —tél, —étt.* Emberről mondatik, midőn valamely szilárd testhez, pl. falhoz, fához, asztalhoz stb. támaszkodik, neki dől valaminek, s azon ferde irányban tovább megmarad. *Könyökére dőleszkedik. Neki dőleszkedik, mint az egész telkes paraszt.* (Km.) *Kidőleszkedik az ablakra. Megdőleszkedik.*

DŐLESZSZÉK, (dőlesz-szék) ösz. fn. Kényelmes ülésre alkalmazott karos szék, melynek neki lehet dőleszkedni. Máskép : *támlás szék.*

DŐLESZT, (dő-l-eszt) áth. m. *dőleszt-étt,* par. *dőleszsz.* 1) Testét vagy testének valamely részét reá nehezíti valamire, pl. *Hátát a falnak, karját más vállára dőleszti.* 2) Kidudorít, kinyom, pl. *Szemeit rám dőleszti; mellét előre dőleszti; pofáját a nagy gőgtől kidőleszti.*

DŐLESZTÉS, (dő-l-eszt-és) fn. tt. *dőlesztés-t,* tb. *—ék.* Testének valamire nehezítése; kidudorítás.

DÖLF, (dö-l-f) fn. tt. *dölf-öt.* Gyöktagának (dö) értelménél fogva jelent, szétterjengő, felfuvó, mintegy kidőledő tulajdonságot. (Dölö = dölv = dölf, mint : nyelő = nyelv, ölő = ölv). Innen köz értelemben : felfuvalkodott, felduzzadt kevélységet, midőn valaki mintegy magában meg nem férve kidőled, felfújja magát, nagyot mutatni akar, a mese békája gyanánt. Tájdivatosan : *dölyf,* t. i. az *l* meglágyul.

Képzésre hasonló a *csör* hangutánzóból lett *csörf* szóhoz, honnan *csörfös* am. lármás, zajos, csörgő.

DÖLFÖNG, (dö-l-f-öng) önh. m. *dölföng-tem,* v. *—öttem, —tél* v. *—öttél, —ött,* htn. *—eni* vagy *—ni.* Kevélységből felfújja magát; fuvalkodik.

DÖLFÖS, (dö-l-f-ös) mn. tt. *dölfös-t* vagy *—et,* tb. *—ek.* Felfuvalkodott, magában meg nem férő, szétterjedő, s mintegy kidőledő kevély.

DÖLFÖSEN, (dö-l-f-ös-en) ih. Felfuvalkodva, magában meg nem férve.

DÖLFÖSKÖDÉS, (döl-f-ös-köd-és) fn. tt. *dölfösködés-t,* tb. *—ék.* Tartós felfuvalkodás, gőgösködés.

DÖLFÖSKÖDIK, (dö-l-f-ös-köd-ik) k. m. *dölfösköd-tem, —tél, —ött.* Tartósan felfuvalkodó indulatot táplál. V. ö. DÖLF, DÖLFÖS.

DÖLFÖSSÉG, (dö-l-f-ös-ség) fn. tt. *dölfösség-ét.* Magában meg nem férő, felfuvalkodó természet, tulajdonság, megszokott tartós kevélység, mely mintegy a testnek felfuvása által mutatkozik, gőgösség.

DŐLINGÉZ, l. DŐLÖNGÖZ.

DÖLLED, DÖLLESZT stb. l. DŐLED, DŐLESZT.

DŐLLŐ, l. DŰLŐ.

DÖLMECZ, (dö-l-em-ecz) mn. tt. *dölmecz-ét.* Mondják gyermekről, kinek aránylag nagy potroha van. Székely tájszó. V. ö. DÖHER.

DŐLŐ, (1), (dő-l-ő) mn. tt. *dőlő-t.* Ami súlyegyenét vesztve rogy, vagy omlik, roskad. *Dőlő ház, dőlő fal.*

DŐLŐ, (2), (l. fönebb) fn. l. DŰLŐ.

DŐLÖNCS, (dő-l-öncs) kiavult törzsök. Jelent aprólékos ide-oda dőlést, dölöngést, hentergést. Származéka *dölöncsél.*

DŐLÖNCSÉL, (dő-l-öncs-e-el) önh. m. *dölöncsél-t.* Ide-oda döledez, hentereg, pl. dölöncsélnek a gyermekek midőn egymást taszigálják, vagy az ágyon dönczölődnek, henteregnek.

DŐLÖNG, (dő-l-öng) önh. m. *dölöng-tem,* vagy *öttem, —tél, —öttél, —ött,* htn. *—eni* v. *—ni.* Ide-oda dől gyakran, és folytonosan. *Haza dölöng a részeg ember a kocsmából. Dölöng a ringatott bölcső, vagy a lejtős, gödrös uton haladó szekér.*

DŐLÖNGÉS, (dő-l-öng-és) fn. tt. *dölöngés-t,* tb. *—ék.* Ide-oda dőlés gyakran és folytonosan.

DŐLÖNGÖZ, (dő-l-öng-öz) önh. m. *dölöngöz-tem, —tél, —ött,* par. *—z.* Kész akarva, pl. valamely hintán, vagy tréfából ide-oda dőlöng, lóbázkodik, ingadoz.

DŐLT, (dő-l-t) mn. tt. *dőlt-et.* 1) Általán, am. súlyegyen vesztése miatt leomlott, roskadt. *Dőlt ház, dőlt fa. A dőlt fának fejét a gyermek is ránczigálja.* (Km). *Dőlt gabona. Dőlt gabona nem csinál éhséget.* (Km). 2) A könyvnyomtatóknál nem függirányban álló, hanem előre hajlott, máskép *fekvő* (betü). *Dőlt betükkel nyomtatni az idézett szókat, mondatokat.*

DÖLYF, DÖLYFÖNG, stb. l. DÖLF, DÖLFÖNG, DÖLFÖS, stb.

DÖM, (1), DÖMM, hangutánzó gyöke *dömhög, dömmög, dömmögés* szóknak.

DÖM, (2), elvont gyök, melyből valami gömbölyűt, puffadtat, dudorodottat jelentő szók származtak, mint: *döme, dömhe, dömhecz, dömbicz, dömse, dömsödi, dömöszke.* Rokonai: *göm, csöm, zöm,* mint a *gömb, csömb, zömök* stb. származékok gyökei. Továbbá: *töm,* melyből *tömör, tömött, tömöszöl* (változattal: *csömöszöl, gyömöszöl*) származtak. V. ö. DOM, GOM, CSOM gyökök.

DÖM, (3), áth. m. *döm-tem, —tél, —ött.* Baranyában am. *töm.* Innen lett közvetlenül: *dömöszöl, dömöcsköl.*

DÖMBICZ, tt. *dömbicz-et*; l. DÖMBÖCZ.

DÖMBÖCZ, (döm-b-öcz) fn. tt. *dömböcz-öt.* 1) Kis háló. 2) Gömböcz, tüttös. Mindkét jelentésében a gömbölyüség alapfogalma rejlik. Vastaghangon rokonai: *dombocs, dombocska, gombócz.*

DÖME, (1), férfi kn. tt. *Dömét.* Damianus, máskép: *Dömén, Dömjén. Kozma és Döme vértanúk.* A római egyházi kalendáriom szerént a bőjt kellő közepén tétetik rólok a misében emlékezet. Némelyek a *Dömötör* vagy *Demeter* nevet is ekképen rövidítik.

DÖME, (2), (döm-e) mn. Zömök, tömött testű (ember).

DÖMEFÖLDE, falu Szala megyében; helyr. *Dömeföldé-n, —re, —ről.*

DÖMÉN, DÖMÉNY, DÖMJÉN, l. DÖME.

DÖMHE, (döm-he) mn. tt. *dömhét.* Zömök, kinek szélessége, testessége nincs arányban magasságágával. Pápa vidéki tájszó.

DÖMHECZ, (döm-hecz) mn. tt. *dömhecz-et*; l. DÖMHE.

DÖMMÖG, (dömm-ög) önh. m. *dömmög-tem, —tél, —ött.* Tompa, érthetetlen hangon szól, dörmög. *Magában, haragjában dömmög.* Néhutt: *dummog.*

DÖMMÖGÉS, (dömm-ög-és) fn. tt. *dömmögés-t,* tb. *—ék.* Orron eresztett érthetetlen mormogás, dünynyögés, dunnyogás.

DÖMÖCSKÖL, (döm-öcs-köl, azaz töm-ös-kél) áth. m. *dömöcsköl-t.* 1) Kézzel, lábbal, vagy valamely eszközzel nyomkod, tömöget, zúz, összezúz. *Dömöcskölni rudakkal a kádban levő szőlőt.* 2) Átv. ért. ütöget, vereget; megráz, gyomroz, öszvevissza ránczigál valakit. Vastag hangon: *domicskol.*

DÖMÖCZK, fn. tt. *Dömöczk-öt.* Damascus, a hajdani Sziriának fővárosa. Előfordúl e szó több régi iróknál.

DÖMÖCZKI, (dömöczk-i) mn. tt. *dömöczki-t,* tb. *—ek.* Dömöczkbe vagy -ből való, vagy ottan készült. *Dömöczki aczél; dömöczki kard; dömöczki szövet, vörös tafota. Dömöczki szent János.*

DÖMÖCZKÖL, l. DÖMÖCSKÖL.

DÖMÖCZKMŰ, (dömöczk-mű) l. DÖMÖCZKMUNKA.

DÖMÖCZKMUNKA, DÖMÖCZMUNKA, (dömöczk- vagy dömöcz-munka) ösz. fn. Aczélmű, pl. kard, puska, mely oly formára van készítve, mint Dömöczkben szokták. L. DÖMÖCZKÖZ.

DÖMÖCZKÖZ, (dömöczk-öz) áth. m. *dömöczköztem, —tél, —ött.* Vas, és aczél eszközöket, pl. kardot, puskát részént aranyos, és ezüstös czifraságokkal fölékesít, részént bemetszett rézsutos vonalak által fényesre zománczoz, vagyis úgy készít valamit, mint eredetileg Dömöczk városában szokták.

DÖMÖCZKÖZŐ, (dömöczk-öz-ő) fn. tt. *dömöczköző-t.* Vasból és aczélból dolgozó míves, ki dömöczközni tud. V. ö. DÖMÖCZKÖZ.

DÖMÖLK, NEMES—, PÓR—, faluk Vas megyében; helyr. *—Dömölk-ön, —re, —ről.*

DÖMÖR, elvont vagy elavult törzsök, egy értelmü *tömör* szóval.

DÖMÖRKAPU, puszták Baranya és Tolna megyében; helyr. *Dömörkapu-ba, —ban, —ból.*

DÖMÖS, falu Esztergam megyében; helyr. *Dömös-ön, —re, —ről.*

DÖMÖSZ, (döm-ösz) mn. tt. *dömösz-t,* vagy *—et,* tb. *—ek.* Tömött, alacson termetű, pofók, köpczös (legény, ember). Vastaghangon rokona: *damasz.*

DÖMÖSZKE, (döm-ösz-ke) mn. tt. *dömöszkét.* Meglehetősen köpczös, zömökded.

DÖMÖTÖR, férfi kn. tt. *Dömötör-t.* Demetrius, Γημήτηρ (?), földanyja. Más tájejtéssel: *Demétér.*

DÖMÖTÖRI, falu Vas megyében; helyr. *Dömötöri-be, —ben, —ből.*

DÖMSE, (döm-ös-e) mn. tt. *dömsét.* Köpczös, zömökded testü. Egy értelmü vele: *dömsödi.*

DÖMSÖD, falu Pest megyében; helyr. *Dömsödön, —re, —ről.*

DÖMSÖDI, (döm-ös-e-di) mn. l. DÖMSE.

DÖN, 1) hangutánzó gyöke *döng, dönget, döngöl, döndít* stb. származékoknak. Vastaghangon: *don, dong* stb. Rokonok a *ton, tan, don* stb. gyökök, a latinban *(tonus),* szanszkritban *(tan),* perzsában *(dang'),* németben *(Donner)* stb. 2) Valamely göndört, vagy gömbölyüt jelent ezekben: *döndöre, döndi.* Rokona *döm,* a *döme, dömsödi* stb. származékokban.

DÖNCZÖL, (döm-cz-öl v. döm-t-öz-öl) áth. m. *dönczöl-t.* Dömöczköl, nyomkod, valamit rajta dölöngve öszvegyúr. *Az ágyat öszvedönczölni.*

DÖNCZÖLŐDIK, (döm-cz-öl-őd-ik, vagy döm-t-öz-öl-őd-ik) belsz. m. *dönczölőd-tem, —tél, —ött.* Ide-oda döledezve, vagy nyomkodva taszigálódik. Mondják az ágyon hentergőkről is.

DÖNDÍT, (dön-d-ít vagy dön-g-ít) áth. m. *döndít-ett,* par. *—s,* htn. *—ni,* vagy *—eni.* Valamit úgy üt, hogy döng bele. *Ököllel hátba döndíteni valakit.*

DÖNDÖRE, (betücserével am. göndöre) mn. és fn. tt. *döndörét.* Hosszu, göndör szőrü magyar juh. Vas megyei tájszó.

DÖNG, (dön-ög) önh. m. *döng-tem* vagy *döngöttem, —tél, —öttél, —ött.* htn. *—ni* vagy *—eni.* Tompán, egyhangulag szól, mormog. Vastag hangon: *dong. Döngnek a méhek, darázsok, legyek,* stb. Döng a

megütött, vagy ütődött test, midőn tompán hangzik vissza, pl. *döng az ember háta ha megütik.*

DÖNGÉCSÉL, (dön-ög-e-ecs-él) önh. m. *döngécsél-t.* Gyöngén, igen finoman döng, vagy dong, pl. a virágok között repkedő méh. Oly képzésü kicsinyítvegyakorlatos ige, mint: *köhécsél, rikácsol,* stb.

DÖNGÉCSÉLÉS, (dön-ög-e-ecs-él-és) fn. tt. *döngécsélés-t,* tb. *—ék.* Gyönge, finom, folytonos döngés. *Méhek döngécselése.*

DÖNGÉS, (dön-ög-és) fn. tt. *döngés-t,* tb. *—ék.* 1) Méhek, darázsok, legyek, s más rovarok egyforma tompa hangja, szózata. Vastag hangon: *dongás.* 2) Némely erősen megütött testek tompa viszhangzása.

DÖNGET, (dön-ög-et) áth. m. *dönget-tem, —tél, —ett,* par. *döngess.* 1) Valamely szilárd, tömör testet úgy ütöget, hogy tompa *dön* hangot ad vissza. *Sulyokkal döngetni a karót. Döngetni a kaput.* 2) Vereget, jól megver. *Derekasan megdöngették.*

DÖNGETÉS, (dön-ög-et-és) fn. tt. *döngetés-t,* tb. *—ék.* Tömör testnek ütögetése. Általán: *verés.*

DÖNGFA, (döng-fa) ösz. fn. Donga fa.

DÖNGICSÉL, l. DÖNGÉCSEL.

DÖNGŐ, (dön-ög-ő) mn. és fn. l. DONGÓ.

DÖNGÖL, (dön-ög-öl) áth. m. *döngöl-t.* A göröngyös földet lapos vastag deszkával vagy sulyokkal veri, egyengeti. Székely szó.

DÖNGÖLÉS, (dön-ög-öl-és) fn. tt. *döngölés-t,* tb. *—ék.* A göröngyös földnek verése, egyengetése.

DÖNGÖLŐ, (dön-g-öl-ő), DÖNGÖLŐFA, (döngölő-fa) ösz. fn. Sulyok, melylyel a rögös földet, vagy kiálló kövezetet egyenesre veregetik.

DÖNNYÖG, (dönny-ög vagy dünny-ög) k. m. *dönnyög-tem, —tél, —ött.* Orrán eresztett tompa hangon mormog. Máskép: *dünnyög.*

DÖNNYÖGÉS, (dönny-ög-és vagy dünny-ög-és) fn. tt. *dönnyögés-t,* tb. *—ék.* Orrából mormogás.

DÖNNYÖGŐ, (dönny-ög-ő vagy dünny-ög-ő) fn. és mn. Aki orrán által mormogja a szavakat.

DÖNÖG, (dön-ög) l. DÖNG.

DÖNT, (dön-t, v. dö-int) áth. m. *dönt-ött,* par. *—s,* htn. *—ni,* vagy *—eni.* 1) Valamely álló vagy súlyegyenes mozgásban haladó testet roskadásra, esésre, fordulásra kényszerít, vagyis eszközli, véghezviszi, hogy dőljön, ledőljön, kidőljön, stb. *Fákat dönteni. Házat dönteni, ledönteni Szekeret feldönteni.* 2) Önt, ömleszt, folyat. *Kidönteni a vizet, bort, levest. Esik az eső, mintha döntenék.* 3) A szőlőmívesseknél, am. agg szőlőtőt a végett ásott gödörbe lehajt, hogy annak fiatal vesszőiből új tövek növekedjenek. A Hegyalján, és több más vidéken: *homlít.* 4) Határoz, elhatároz, valaminek végleges érvényt szerez. *Eldönteni a pert,* am. benne végitéletet hozni. *Ütközetben eldönteni az ellenségeskedést. Ezen érvek, okok, okmányok döntenek.* Máskép: *döjt.*

Rokonnak látszik vele a török *döjmek* (ütni), *dökmek* (döjteni), s talán a latin *domo,* hellen *δαμάω, δαμάζω*; is stb.

DÖNTŐ, (am. dön-t-ő) mn. tt. *döntő-t.* 1) Aki valamit leroskaszt, leomlaszt, dőlni kényszerít. *Döntő magyarok.*

„Nyugton vagytok-e még döntő magyarok?"
Vörösmarty.

2) Erkölcsi vagy törvényi értelemben: határozó. *Döntő csata, Döntő eskü. Döntő határozat.*

DÖNTÖGET, (dön-t-ög-et) gyak. áth. m. *döntöget-tem, —tél, —étt,* par. *döntögess.* Gyakran, folytonosan, többeket egymás után dönt. *Házakat, falakat döntögetni. Irtáskor döntögetik a fákat. A nagy fergeteg feldöntögeti a szekereket, ledöntögeti a kéményeket.*

DÖNTVÉNY, (dön-t-vény) fn. tt. *döntvény-t,* tb. *—ék.* A felsőbb törvényszékek elhatározó végitélete.

DÖR, (1), v. DÖRR, hangutánzó elvont gyök, jelent 1) erős, rázkódtató v. reszkettető hangot, milyen tulajdonkép a villámokkal terhelt felhőké. Innen származnak: *dörög, dörren, dördül, dörget,* stb. 2) Jelent gyöngébb reszketeg hangot is e szókban: *dörgöl, dörzsöl, dörmög,* stb. Rokonokul tekinthetők az első jelentésbeli származékokkal a latin: *tonitru,* német *Donner* (am. dörren), svéd, dán *dunder* s több számtalanok; az utóbbi jelentésbeliekkel a latin *tergo, tremo,* szanszkrit *dhrákh* (dörgöl), *dram* (rázkódtat) hellen *τείρω,* magyar *súr* stb.

DÖR, (2), falu Sopron megyében; helyr. *Dörbe, —ben, —ből.*

DÖRDÍT, (dör-d-ít v. dör-g-ít) áth. m. *dördít-étt,* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—eni.* Eszközli, véghezviszi, okozza, hogy valami dörögjön, *dör* hangot adjon. *Az elsütött álgyúk megdördítik a levegőt. A felhők villanyereje eget dördít.*

DÖRDÍTÉS, (dör-d-ít-és v. dör-g-ít-és) fn. tt. *dördítés-t,* tb. *—ék.* Erőhatás, mely *dör* hangot idéz elé.

DÖRDÜL, DÖRDÜL, (dör-d-ül) önh. m. *dördül-t. Dör* hangra fakad, egyes *dör* hangot ad. *Dördül, vagy megdördül a villámos ég. Nagyot dördült. Dördülnek az álgyúk.* Átv. ért. mondatik az igen erősen kitörő emberi szóról, mely parancsolólag, vagy fenyegetőleg hangzik.

DÖRDÜLÉS, DÖRDÜLÉS, (dör-d-ül-és) fn. tt. *dördülés-t,* tb. *—ék.* A villámokkal terhelt felhőknek összeütődése által támadó erős, reszkettető egyes hang. Átv. ért. *álgyudördülés,* vagy leomlott nagy sziklatömegnek, összerogyott épületnek hangja.

DÖRDÜLET, DÖRDÜLET, (dör-d-ül-et) fn. tt. *dördület-ét.* Egyszeri, erős, reszkettető *dör* szózat.

DŐRE, mn. tt. *dőrét.* Mind azon szók között, melyekkel a magyar az esztelent, bolondot nevezni szokta, a legkíméletesebb kifejezés, kevesebb tehát a *féleszü, esztelen, bolond, eszeveszett, őrült, natragulyás, kasuka* szóknál, s tulajdoníttatik oly embernek, ki az okos ész szabályait holmi kisebb tárgyakban szegi meg, s ferde beszédei vagy tettei által gyakran nevetséget, sajnálkozást pedig igen ritkán gerjeszt, s nem annyira a megzavart észnek, mint inkább a ki

nem fejlett értelemnek adja jeleit. Legtöbb dőreséget mondanak, és tesznek a gyermekek, tudatlanok, tapasztalatlanok. Vétetik néha *bohó, bohócz, tréfálkodó* értelemben is.

Hasonlók hozzá a német *Thor, thöricht*, a franczia: *étourdi*, a szláv *durak*, a török *delü* vagy *deli* (de a mely *derekat* is jelent), stb. Magyar nyelvből elemezve, úgy látszik, azon *őr* gyöknek előtétes módosítványa, melyből *őrül, őrült* származnak.

DÖREJ, (dör-ej) fn. tt. *dörej-t*, tb. *—ék.* Azon folytonos erős hang, melyet a villámos felhők, vagy más dörgő testek adnak. Képzésre hasonló *zörej, csörej, zsibaj, moraj, sohaj* szintén hangutánzó gyökökből származott nevekhez.

DŐRÉLKÉDIK, (dör-e-el-kéd-ik) k. m. *dőrélked-tem, —tél, —étt.* Úgy beszél, és cselekszik, mint dőrék szoktak. V. ö. DŐRE.

DŐRESÉG, (dőr-e-ség) fn. tt. *dőreség-ét.* Oly tulajdonsága valakinek, melynél fogva az ész, és élet szabályait holmi csekélyebb tárgyakban megszegi. V. ö. DŐRE.

DÖRESZ, (dör-esz) fn. tt. *döresz-t*, tb. *—ék.* Újabb ásványtani nyelven így nevezik némelyek a krétát, azon gyöktől, melytől *dörgöl, dörzsöl* származnak.

DÖRG, l. DÖRÖG.

DÖRGÉCS, l. DÖRGICSE.

DÖRGÉS, (dör-ög-és) fn. tt. *dörgés-t*, tb. *—ék.* 1) A villámos felhők erős, megrázkódtató, reszkettető hangja. *Égdörgés. Annyit tanultam a beszédéből, mint az égdörgésből.* Km. 2) Az égdörgéshez némileg hasonló hangé, pl. az álgyúé, sziklaomlás. Rokonai a hasonló, de lágyabb nemű hangot jelentő *zörgés, csörgés.*

DÖRGET,(dör-ög-et)áth.m.*dörget-tem,—tél,—étt,* par. *dörgess.* Eszközli, hogy valami gyakrabban dörögjön. *Az eget dörgetni. Álgyúkat dörgetni.* V. ö. DÖRÖG.

DÖRGETEG, (dör-ög-et-eg) fn. tt. *dörgeteg-ét.* Dörgés, mennydörgés. Olyan mint : *förgeteg.*

DÖRGETÉS, (dör-ög-et-és) fn. tt. *dörgetés-t*, tb. *—ék.*Cselekvés,midőn valaki v. valami dörgést eszközöl.

DÖRGICSE, (1), (dör-g-ics-e) fn. tt. *dörgicsé-t.* Apró hal neme a Dunában, s más folyókban, különösen a Fertő tavában, melynek hátgerinczén éles szálkák emelkednek, s a vigyázatlant megsértik, innét veszi nevét is, t. i. *dörgölés-* vagy *dörzsöléstől.*

DÖRGICSE, (2), ALSÓ—, FELSŐ—, KIS— vagy KISFALU—, helységek neve Szala megyében; helyr. *Dörgicsé-n, —re, —ről.*

DÖRGŐ,(1), (dör-ög-ő) mn. tt.*dörgő-t*, tb. *—k.* A mi dörög. *Dörgő ég; dörgő szózat, parancs.* V.ö.DÖRÖG.

DÖRGŐ, (2), (l. fönebb) fn. Jupiternek, a mennykövek mesés istenének jelző neve.

DÖRGŐCZE, l. DÖRGICSE.

DÖRGÖL, (dör-g-öl) áth. m. *dörgöl-t.* 1) Egyik testnek felszinét a másiknak felszinéhez nyomja, s föl-alá vagy ide-oda húzgálja. *Kezeit vagy homlokát dörgölni. Szemeit dörgölni. A disznó fához, karóhoz dörgöli a hátát, oldalát. Ledörgölni a falról a meszet. Feldörgölni a festéket az arczra. Eldörgölni a sarat a pallón. Megdörgölni a csömörös ember hátát.* 2) Orvosi ért. ruhadarabokkal, posztóval, flanéllal nyomkodja a testnek valamely részét, hogy az által a vér mozgásba jöjön. (Frotter). 3) Aljas beszédben : ver, ütöget. *Ördög dörgöljön meg.*

Rokonok a latin *tero, tergo.* L. DÖR.

DÖRGÖLÉS, (dör-g-öl-és) fn. tt. *dörgölés-t*, tb. *—ék.* Cselekvés, midőn egyik test a másikat dörgöli, súrolja. V. ö. DÖRGÖL.

DÖRGÖLŐDÉS, (dör-g-öl-őd-és) fn. tt. *dörgölődés-t*, tb. *—ék.* Visszaható cselekvés vagy szenvedés, midőn valaki vagy valami dörgölődik, l. ezt.

DÖRGÖLŐDIK, (dör-g-öl-őd-ik) belsz. m. *dörgölőd-tem, —tél, —ött.* 1) Valamely élő állat ön testét hozzádörgöli más testhez, s ettől visszahatólag dörgöltetik, súroltatik. *A sertés, ha teste viszket, az ól oldalához dörgölődik.* 2) Akármely mozgásban levő test egy másikhoz súrlódik, illetőleg kopik. *A forduló szekér lőcsese az oldalhoz dörgölődik.*

DÖRGÖLŐDZÉS vagy DÖRGÖLŐZÉS, lásd : DÖRGÖLŐDÉS.

DÖRGÖLŐDZIK vagy DÖRGÖLŐZIK, lásd : DÖRGÖLŐDIK.

DŐRÍT, (dőr-e-ít) áth. m. *dőrít-étt.* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—eni.* Dőrévé tesz, e szónak minden értelmében. *Eldőríteni valakit.* V. ö. DŐRE.

DÖRMÖG,(dör-m-ög) önh. m. *dörmög-tem, —tél, —ött.* Haragjában magába fojtott hangon morog.

DÖRMÖGÉS, (dör-m-ög-és) fn. tt. *dörmögés-t*, tb. *—ék.* Magába fojtott haragos, orrhangu morgás, dünnyögés.

DÖRMÖL, (dör-m-öl) áth. m. *dörmöl-t.* Valamit apróra rágicsálva, tördelve eszik. *Száraz kenyeret dörmölni.* Máskép : *törmöl, törmel.*

DÖRÖCSKE, falu Somogy megyében; helyr. *Döröcské-n, —re, —ről.*

DÖRÖCSKÖL, (dör-öcs-köl) áth. m.*döröcsköl-t.* 1) Valamely szilárd állományu testet apró darabokra dörzsöl, zúz, nyomkod. 2) Tömöget. *Holmit bedöröcskölni a zsákba.*

DÖRÖG, (dör-ög) önh. m. *dörög-tem* vagy *dörgött-em, dörög-tél* vagy *dörgött-él, dörgött,* htn. *—ni* vagy *dörgeni.* Többszörös *dör* hangot ad. Mondatik leginkább az égről. *Az ég dörög* v. *mennydörög* v. csak *dörög.* Továbbá az ágyuzásról. *Dörögnek az álgyúk.* Némely öszvetételekben áthatólag is használják. *Ledörögni valakit. Körülldörögje bár ezer halál.* Kisfaludy K.

DÖRÖGD, falu és puszta Szala megyében; helyr. *Dörögd-ön, —re, —ről.*

DÖRÖKÖL, (dör-ök-öl) áth. m. *dörököl-t.* Fával vagy pálczával bele nyomkodja a lisztet a zsákba. Székely szó. Rokon a *dömöszöl, gyömöszöl, dömöczköl, dömöcsköl* igékkel.

DÖRÖMB, (dör-öm-b) elvont vagy elavult törzsöke *dörömböl, dörömbölés* szóknak. Jelentése : erős, tompa, reszketeg hang. Rokona a vastaghangu *doromb.* Hasonlók : *zörömb, csörömb* vagy *csörömp.*

DÖRÖMBÖL, (dör-öm-b-öl) önh. m. *dörömböl-t.* Folytonos, tompa, erős hangon szól, mely a *dör* hanghoz leginkább hasonlít, pl. *dörömbölnek az átrobogó szekerek alatt a hidpallók,* vagy *a szekereken hánykodó üres hordók, kádak. Dörömbölni a kapun, ajtón.* Átvitetik cselekvő értelemben azon személyekre, vagy tárgyakra is, melyek ily hangot okoznak. *Dörömbölnek a szekerek, a lovagok, midőn a pallókon mennek. Dörömbölnek a kádárok, midőn dongákat vernek.*

DÖRÖMBÖLÉS, (dör-öm-b-öl-és) fn. tt. *dörömbölés-t,* tb. *—ék.* 1) Erős, tompa, folytonos zörgés. *Leomladozó sziklák, roskadozó házak dörömbölése.* 2) Cselekvőleg véve, az ily hangnak okozása. *Lovak, vagy lovas csapatok dörömbölése.* Hasonlók : *zörömbölés, csörömpölés.*

DÖRÖMBÖZ, (dör-öm-b-öz) önh. lásd : DÖRÖMBÖL.

DÖRÖMBÖZÉS, (dör-öm-b-öz-és) fn. lásd : DÖRÖMBÖLÉS.

DÖRÖSKE, falu Vas megyében ; helyr. *Dörös-ké-n, —re, —ről.*

DÖRR, elvont hangutánzó gyöke *dörren, dörrent* szóknak. Erősebb hangot fejez ki, mint *dör.*

DÖRREN, (dör-ü-en v. dörr-en) önh. m. *dörren-t.* Egyes *dör* vagy *dörr* hangot ad. *Nagyot dörren,* azaz egy nagy dörgést hallat. *Megdörrent az ég. Dörren a lőporral szétvetett szikla.* Vastaghangon rokona: *durran.*

DÖRRENÉS, (dörr-en-és) fn. tt. *dörrenés-t,* tb. *—ék.* Midőn egyes *dörr* hang hallatszik. *Első dörrenés, második dörrenés. Égdörrenés. Álgyudörrenés.*

DÖRRENET, (dörr-en-et) fn. tt. *dörrenet-ét.* Egyes *dörr* hang, mely különösen és tulajdonkép a villámos felhőkkel bevont égről mondatik. *Égdörrenet.*

DÖRSÖD, vagy DÖRSÖK, lásd : DÖRZSÖK.

DÖRÜL, DŐRÜL, (dőr-ül vagy dőr-e-ül) önh. m. *dörül-t.* Dőrévé lesz. V. ö. DŐRE. Az *őrül* vagy *őrjül* igével, mind hangra, mind értelemre nézve egyező, csakhogy *őrül* nagyobb, *dőrül* kisebb fokozatát jelenti az elmezavarodásnak. Az őrült eredeti értelménél fogva kerengő bolond, a dőrült pedig am. bódult.

DÖRZS, elvont törzse *dörzsöl* igének, elemezve : *dör-ös,* honnan *dörösöl,* öszvehúzva : *dörsöl, dörzsöl;* miszerint eredetileg elavult gyakorlatos ige, a *dör* gyöktől; lásd ezt. Hasonló képzésüek : *mor-os, mor-s, mor-zs, mor-zs-ol, hor-os, hor-s, hor-zs, hor-zs-ol, pör-ös, pör-s, pör-zs, pör-zs-öl.* Mind ezekben középképző a gyakorlatos *os ös.*

Jelenti két testnek felszineiknél fogva öszvesurlódását. Újabb műnyelvben mint főnév némely öszvetett szókban használtatik.

DÖRZSESZKÖZ, (dörzs-eszköz) ösz. fn. Készület, mely vegytanilag csinálva dörzsölés által tüzet fog, vagy gerjeszt, milyenek pl. a közönséges gyufák, dörzstaplók, stb.

DÖRZSFA, (dörzs-fa) l. GYUFA ; v. ö. DÖRZSESZKÖZ.

DÖRZSORVOSLÁS, (dörzs-orvoslás) ösz. fn. Gyógymód, mely szerént a kóros testbe kenőcsöt dörzsölnek. Ily orvoslással élnek a magyarok a csömörbaj ellen.

DÖRZSÖK, puszta Kraszna megyében ; helyr. *Dörzsök-ön, —re, —ről.*

DÖRZSÖL, (dör-zs-öl v. dör-ös-öl) áth. m. *dörzsöl-t.* A *dörgöl* igével egyértelmü, azon különbséggel, hogy a *dörzsöl* lágyabb, de gyakoribb, folytonosabb cselekvést fejez ki. pl. *Kezeit dörzsölni ; a kenőcsöt a testbe dörzsölni ; a gyufát falhoz dörzsölni ; a viszketeges helyet dörzsölni.* l. DÖRGÖL és DÖRZS.

DÖRZSÖLÉK, (dör-zs-öl-ék) fn. tt. *dörzsölék-ét.* Ami valamely testtől dörzsölés által elhúll, ilyen pl. az aczél salakja, midőn a tűzkövet ütik vele.

DÖRZSÖLÉKÉNY, (dör-zs-öl-é-kény) mn. tt. *dörzsölékény-t,* tb. *—ek.* Ami dörzsölés által könnyen kopik, s részeit hullatja. *Dörzsölékeny homokkő.*

DÖRZSÖLÉKÉNYSÉG, (dör-zs-öl-é-kény-ség) fn. tt. *dörzsölékénység-ét.* Tulajdonsága valamely testnek, melynél fogva dörzsölés által szétfoszlik, mállik, törik. *A föld dörzsölékenysége.*

DÖRZSÖLÉS, (dör-zs-öl-és) fn. tt. *dörzsölés-t,* tb. *—ék.* Cselekvény, midőn egyik test földszinét a másikéhoz nyomdossák, és rajta föl-alá, ide-oda húzkodják. V. ö. DÖRZSÖL.

DÖRZSÖLŐDÉS, (dör-zs-öl-öd-és) fn. tt. *dörzsölődés-t,* tb. *—ék.* Félig szenvedő, félig cselekvő állapot, midőn valamely test mással surlódásban van.

DÖRZSÖLŐDIK, (dör-zs-öl-öd-ik) belsz. m. *dörzsölöd-tem, —tél, —ött.* Egyik test a másikkal önmagától surlódik. *A kifityegő köpenyujj a kerékhez dörzsölödik.* Mondatik különösen az állatokról, midőn testeiket vagy egymáshoz, vagy más testhez dörzsölik. V. ö. DÖRZSÖL, DÖRGÖLŐDIK.

DÖS, l. DŐZS.

DÖTK, falu Szala megyében ; helyr. *Dötk-ön, —re, —ről.*

DÖVÉNY v. DIVÉNY, falu Borsod megyében ; helyr. *Dövény-be, —ben, —ből.*

DÖVÖL, (döv-öl v. döf-öl) önh. m. *dövöl-t.* Valamely vonós hangszeren, ú. m. hegedűn, brúgón hamis hangokat húz, csak *döföl* rajta. Ritka használatu tájszó.

DŐZS, (dő-zs vagy dő-s vagy dő-ös) elvont vagy elavult törzsöke *dözsöl* igének, mely több öszvetett szóban fölújítva használtatik. Jelentése : széles kedvüek, dorbézolók, dobzódók töltekező eszem-iszoma. Rokona *dus,* mint a *duskálkodik* törzse. Minélfogva szoros értelemben am. dúsan, nagy mértékben űzött lakmározás, mely rendesen dobzódássá fajúl. Figyelmet érdemel a német *zechen* (csch nyelven *cechuje,* ich zeche), melyet Adelung is nem a *Zeche* szótól származtat, hanem azt mondja, hogy az minden valószinüséggel a *ziehen* szó intensivuma.

DŐZSHELY, (dözs-hely) ösz. fn. Kocsma, csárda, vagy akármely más hely, hol korhely lakomát ütnek. V. ö. DŐZS, DŐZSÖL.

DŐZSNAP, (dőzs-nap) ösz. fn. Kitűzött nap, melyen a korhelypajtások összejönnek, hogy dorbézoljanak, dőzsöljenek.

DŐZSÖL, (dőzs-öl) önh. m. *dőzsöl-t*. Korhelyek, dorbézolók módjára duskálkodva eszik-iszik, részegeskedéssel tölti az időt. *Éjjel-nappal dőzsölni.*

DŐZSÖLÉS, (dőzs-öl-és) fn. tt. *dőzsölés-t*, tb. —*ék*. Időn kivüli, s mértéken tul duskáskodó eszem-iszom, dorbézolás, részegeskedés, és ez által a vagyonnak prédálása. *Éjjeli dőzsölés; kocsmai dőzsölés.*

DŐZSÖLŐ, (dőzs-öl-ő) fn. és mn. tt. *dőzsölő-t*. Duskásan lakmározó, korhelykedő, részegeskedő.

DŐZSPAJTÁS, (dőzs-pajtás) ösz. fn. Korhelytárs, ki több hasonlókkal együtt dőzsöl, részegeskedik.

DŐZSPÉNZ, (dőzs-pénz) ösz. fn. Pénz, melyet valaki dőzsre, dőzsölésre fecsérel.

DŐZSTANYA, (dőzs-tanya) ösz.fn.Dőzspajtások találkozó és mulató helye.

DŐZSTÁRS, (dőzs-társ) ösz. fn. lásd : DŐZSPAJTÁS.

DŐZSTÁRSASÁG , (dőzs-társaság) ösz. fn. Együtt dőzsölő pajtások, korhely czimborák.

DRÁG , falu Erdélyben , Doboka megyében; helyr. *Drág-on, —ra, —ról.*

DRÁGA, (köznépiesen : darága, derága) mn. tt. *drágát*. 1) Általán becses, nagy becsü, akár ritkasága, akár jeles, *derék* tulajdonai, akár nagy haszna miatt, vagy egyéni tekintetben. *Drága idő. Nincs drágább az időnél.* Km. *Legdrágább az, mit könyörgéssel kell megnyerni.* Km. *Drága dolog. Jó bor, szép feleség, csendes lelkiesméret, drága dolog a világon.* Km. *Drága kincs a jó hír.* Km. *Drága madár*, vétetik gúnyos értelemben is, mint : *jó madár.*

„Elmehetsz drága madár,
Nekem nem kell csapodár." Népdal.

2) Minek nagy ára van, miért sokat kell fizetni, adni. *Drága ruhák, gyöngyök. Drága áruk, portékák. Drága szállás. Drága ételek, italok. Drága lett a kenyér, a hús, a zsír. Drága pénzen venni valamit. Drágára verni valamit. „Mert drágára veré, koponyáját érte bevágtam."* Vörösmarty. 3) Kedves, igen szeretett. *Drága anyám. Drága gyermekem. Cselédem, madaram, te lelkem drágája. Édes szivem, drága kincs.* Népdal. *Drága hazám. Oh én édes drágám.*

Egyeznek vele a szláv *drági, drahi*, továbbá a német : *theuer*, angol *dear*, hollandi *dier, duer* stb. Magyarból elemezve hasonló *derék* (derága) vagy *darék* szóhoz, mely a maga nemében szintén valami kitünőt, becsest jelent. V. ö. DERÉK. Eléjön már 1216-ban a Váradi Regestrumban 331. §. mint nőnév : „Duas pedisequas eius scilicet Mariam et Daragam.

DRÁGAKŐ, (drága-kő) ösz. fn. Nemes, fölötte nagy becsü kő, mely aránylag igen kemény, nehéz, és köszörülés által átlátszóvá lesz, s fényes, ragyogó szint kap. Ilyenek a gyémánt, rubin, gránát, smaragd, achát stb. *Drágakövekkel ékesített gyürük, karpereczek, párták.*

DRÁGAKŐÁRU, (drága-kő-áru) ösz. fn. Köszörült drágakő, melyet az illető mivesek ékszerekül alkalmaznak, s eladásra kitesznek.

DRÁGAKŐÁRUS, (drága-kő-árus) ösz. fn. Aki drágakövekkel kereskedik.

DRÁGAKŐMETSZŐ , (drága-kő-metsző) ösz. fn. Míves, ki a drágaköveket különféle alakokra, szögekre kimetszi, és kiköszörüli.

DRÁGAKŐMÍVES, (drága-kő-míves) ösz. fn. l. DRÁGAKŐMETSZŐ.

DRÁGAKŐMÍVESSÉG , (drága-kő-mívesség) ösz. fn. Mesterség, illetőleg ügyesség a drágakövek metszésében s kiköszörülésében.

DRÁGAKŐTERMŐ, (drága-kő-termő) ösz. mn. Hol, vagy miben drágakövek természeti állapotban találtatnak. *Drágakőtermő hegyek.*

DRÁGAKÖVES, (drága-köves) ösz. mn. Drágakövekkel bővelkedő, vagy kirakott, ékesített. *Drágaköves szekrény, bolt; drágaköves gyürü, kard, karperecz* stb.

DRÁGÁL v. DRÁGÁLL, (drága-al, azaz drága-vall) áth. m. *drágál-t*. Valamit drágának tart, vél, mond. Ellenkezője : *olcsárol. Egyik drágálja, a másik olcsárolja. Nem veszem meg, mert igen drágálom.*

DRÁGÁLÁS, DRÁGÁLLÁS, (drága-al-ás) fn. tt. *drágálás-t*, tb. —*ok*. Becslési vélemény, melynél fogva valaminek árát drágának tartjuk, s az érte követelt árt sokalljuk.

DRÁGALÁTOS, DRÁGALATOS, (drága-al-at-os) mn. tt. *drágalátos-t*, vagy —*at*, tb. —*ak*. Különös belső becscsel biró, a maga nemében igen drága. „Szent királyok közt drágalátos gyöngy." Szent Lászlóról szóló régi ének. Ezen szóban a második megnyujtott *á* a hangarány kedvéért helyét változtatta, s a harmadik tagra ment által, mert törzse *drágál*, s ebből lett *drágálás, drágálat*, s innen : *drágálatos*, az eredeti alak.

DRÁGÁLL, l. DRÁGÁL

DRÁGAMÜ , (drága-mü) ösz. fn. Drágakövekkel ékített, vagy drága fémanyagból, pl. aranyból, ezüstből készített mü, ékszer.

DRÁGÁN , (drága-an) ih. Aránylag nagy áron, való becsen túl. *Drágán tartani valamit. Drágán adni, venni. Drágán fizetni. Drágán megfizetni a tapasztalást. Drágán jutni, férni valamihez*, am. nagy költséggel.

DRÁGAPÖFETEG , (drága-pöfeteg) ösz. fn. A golyó-alaku s ehető gombákhoz tartozó növény, ránczos, feketés bőrrel, mely rendesen föld alatt, különösen magán álló tölgyek vagy bükkök tövénél tenyészik, s melyet, szaga után indulva, a disznók, és némely kutyafajták fel szoktak keresni. Úri asztalok nyalánkságául szolgál. (Lycoperdum tuber). Köz nyelven : *szarvasgomba.*

DRÁGÁS , (drág-a-as) mn. tt. *drágás-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. 1) Oly árusról mondatik, ki árait

igen magasra tartja, azoknak fölötte nagy árt szab. *Drágás kalmár, drágás kofa.* 2) Egy kissé drága. A drága melléknévnek némi mérséklettel egybekötött módosúlatát fejezi ki, mint ezek is: *vöröses, zöldes, kicsinyes* stb.

DRÁGASÁG, (drág-a-ság) fn. tt. *drágaság-ot.* 1) Általán, midőn az áruk aránylag drágán kelnek. 2) Különösen, az élelemszerek rendkivüli nagy ára, mely rendesen a szük terméssel szokott kapcsolatban lenni. *A sok pénz is tehet drágaságot.* (Km.) 3) Kivált többes számban: *drágaságok*, vagy többes jelző mellett: nagy becsü ékszerek, pl. gyöngyök, lánczok, karpereczek, gyürük stb. *Sok drágaságot kapni jegyajándokul.*

DRÁGASÁGOK, (drág-a-ság-ok) tb. fn. Értetnek alatta mindenféle drága ékszerek, mennyiben együtt léteznek, s összevalók. *A drágaságokat zálogba tenni.*

DRÁGÁSKODÁS, (drág-a-as-kod-ás) fn. tt. *drágáskodás-t*, tb. *—ok.* Áruinak drágán tartása.

DRÁGÁSKODIK, (drág-a-as-kod-ik) k. m. *drágáskod-tam, —tál, —ott.* Aki áruit magas, nagy áron tartogatja. *Ne drágáskodjék ön, hanem adja ide, amint kérem.*

DRÁGASZÉR, (drága-szér) ösz. fn. 1) l. DRÁGAMÜ. 2) l. DRÁGASÁGOK.

DRÁGASZÉRÉSZ, (drága-szérész) ösz. fn. Ki drágaságokkal, drága ékszerekkel kereskedik.

DRÁGASZÉRÉSZET, (drága-szérészet) ösz. fn. Drága szerekkel, drágaságokkal üzött tőzs, kereskedés.

DRÁGA-VILMA, falu Kővár vidékében; helyr. *Drága-Vilmá-n, —ra, —ról.*

DRÁGÍT, DRÁGIT, (drág-ít v. drág-a-ít) áth. m. *drágít-ott*, htn. *—ani* v. *ni*, par. *—s.* Drágává tesz; valaminek árát fölveri, magasra szökteti. *A szükség, a rosz termés drágítja a gabonát. Megdrágítani.*

DRÁGÍTÁS, DRÁGITÁS, (drág-ít-ás) fn. tt. *drágítás-t*, tb. *—ok.* Drágává tétel.

DRÁGODIK, (drág-od-ik) k. m. *drágod-tam, —tál, —ott.* L. DRÁGUL.

DRAGOMÍRFALVA, helység Máramaros megyében; helyr. *Dragomírfalvá-n, —ra, —ról.*

DRAGONOS, DRAGONYOS, fn. tt. *dragonyos-t*, tb. *— ok.* A könnyü, és vasas lovasság közötti lovas katona, kurta puskával, pisztolyokkal, és széles német karddal fegyverkezve. Az ausztiai hadseregbeliek külsejökre nézve igen hasonlítanak a vasasokhoz. *Dragonyos ezred.*

Kölcsönzött szó a hellen *δράκων* és latin *draco* szóktól, honnan a német *Dragoner*, franczia: *dragon*, olasz *dragone* stb. is származtak. Az *os* toldalék úgy járult az eredeti *dragonhoz*, mint a *muskatíros, sasíros, granatéros* szókhoz.

DRÁGSZÉL, népes puszta Pest megyében; helyr. *Drágszél-en, —re, —ről.*

DRÁGÚL, DRÁGUL, (drága-úl) önh. m. *drágúl-t.* Drágává lesz; értéke, becse, ára emelkedik.

Hosszu télben drágúl a fa. Háboru idején drágulnak az élelmi szerek.

DRÁGÚLÁS, DRÁGULÁS, (drága-úl-ás) fn. tt. *drágulás-t*, tb. *—ok.* Drágává létel.

DRÁGÚLAT, (drága-úl-at) fn. tt. *drágúlat-ot.* Drágult vagy dráguló állapot. *Nagy a drágúlat.*

DRAGUS, falu Erdélyben, Fogaras vidékében; helyr. *Dragus-on, —ra, —ról.*

DRÁGYA, erdélyi falu Belső-Szolnok megyében; helyr. *Drágyá-n, —ra, —ról.*

DRÁNICZA, fn. tt. *drániczát.* Így hívják a székelyek a nagyobbféle fenyüzsindeleket, melyekkel házaikat födik. Alakja idegen eredetre mutat.

DRASKÓCZ, falu Thurócz megyében; helyr. *Draskócz-on, —ra, —ról.* ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Trencsén megyében.

DRASSÓ, erdélyi falu Alsó-Fejér megyében; helyr. *Drassó-n, —ra, —ról.*

DRATVA, fn. tt. *dratvát.* Szurkos fonal, melylyel a vargák, csizmadiák, szíjgyártók varrnak, s melyet nem tübe húznak, hanem árral szúrt lyukon húzkálnak át.

Egyezik vele a szláv *dratwa*, mely eredetileg a német *Draht*-ból vétetett, s ennek gyöke *drehen* am. sodorni, tehát *dratva* elemezve am. sodrott fonal, sodrony.

DRATVÁL, (dratva-al) áth. m. *dratvál-t.* Dratvával, azaz szurkos fonallal varr.

DRATYVA, l. DRATVA.

DRÁVA, fn. tt. *Drávát.* A magyar birodalom négy fő folyóinak egyike. *Duna, Tisza, Dráva, Száva.* Határt vet a dunántúli kerület és Horvát- s Szlavonország között. Adják a magyarok e nevet kutyáiknak is, valamint általán a folyókról szeretik nevezni a kutyákat, azon régi néphiedelem nyomán, hogy a folyó nevét viselő kutya meg nem dühödik.

DRÁVAFOK, falu Somogy megyében; helyr. *Drávafok-on, —ra, —ról.*

DRENGYÓ, (drengy-ó) fn. tt. *drengyó-t.* A fali órának függő mozgonya, csertetője. Nyitravölgyi tájszó.

DREZDA, fn. tt. *Drezdát.* Szászország fővárosa.

DRIDA, kiavult fn. Páriz Pápai szerint am. hajító dárda. A lengyel vagy cseh nyelvből kölcsönzött szó, mely lengyelesen ejtve, és irva *dřida* ily formán hangzik: *dsida.*

DRIDIF, erdélyi falu Fogaras vidékében; helyr. *Dridif-en, —re, —ről.*

DRINÁPOLY, fn. tt. *Drinápoly-t.* Hajdan Thraciának, most Romániának fővárosa, európai Törökországban. Másképen: Ádrinápoly (Hadrianopolis).

DRINCS, fn. tt. *drincs-et.* Általán valaminek elcsavarása, s ez által eredeti alakjának megváltoztatása. *Szódrincs*, midőn a szó hangjait öszvezavarják, általvetik, pl. *vakmerő* helyett: *makverő, szökcső* h. *szöcskő.*

Alkalmasint a német *drehen*-ből eredett, vagy talán gyöke *der* egy a *csere* szó gyökével, s am. *cserincs*, kis csere.

DRINCSEL, (drincs-el) áth. m. *drincsel-t*. Valamit elcsavar, eredeti alakját másra cseréli. *Szókat drincselni*. A szóelemzésben annyit is tesz, mint az elcsavart, elrontott szót eredeti alakjába visszaállítani, pl. *höbölygő* am. *hóbolygó*, *küttyü* (vászon) am. *kittöl*, *kita* (kender) am. *köte*, *köteg*.

DROMBÁR v. DROMBÁRD, erdélyi falu Alsó-Fejér megyében; helyr. *Drombár-on* vagy *Drombárd-on*, *—ra*, *—ról*.

DROMEDÁR, fn. tt. *dromedár-t*, tb. *—ok*. Púpos teve. Későbbi latin nyelven *dromedarius*, olaszúl *dromedario*. A hellen *δρομάς*, — *άδος* am. futó.

DRÓT, fn. és mn. tt. *drót-ot*. Általán érczből készített fonal. Különösen vasfonal. A német *Drath*-ból, melynek törzsöke *drehen*, származván, helyette legújabban a magyar elemü *sodrony*, *sodrat*, vagy *huzal* jöttek divatba.

DRÓTHÚR, (drót-húr) ösz. fn. Érczfonalból csinált húr némely hangszereken, pl. zongorán, czimbalmon, czitarán. *Sodronyhúr*, *huzalhúr*.

DRÓTHUZÁS, (drót-huzás) ösz. fn. Gyári munka, melynél fogva az érczet vékonyabb vogy vastagabbféle fonalakra kinyujtják. *Sodronyhuzás*.

DRÓTHUZÓ, (drót-huzó) ösz. fn. 1) Személy, mesterember, ki az ércztömeget fonalakra nyujtja. 2) Azon készület, gyári eszköz vagy gép, mely által a fonalhuzás történik. *Sodronyhuzó*.

DRÓTOS, (1), (drót-os) mn. tt. *drótos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Dróttal bíró, drótot áruló, dróttal dolgozó. *Drótos legény*. 2) Dróttal befont, erősített. *Drótos fazék, edény*.

DRÓTOS, (2), (drót-os) fn. tt. *drótos-t*, tb. *—ok*. Drótozó, drótot áruló ember. Így neveztetnek különösen azon Trencsin megyei Kisucza mellékéről, jobbára Rovné nevü nagy helységből és szomszédságából való lakosok, kik nem csak Magyarországot, hanem a messze külföldet is béjárják, s hasadt, repedezett edényeket drótoznak.

DRÓTOZ, (drót-oz) áth. m. *drótoz-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z*. Valamit dróttal befon, megerősít, különösen repedt edényeket beköt. *Fazekat drótozni*.

DRÓTOZÓ, (drót-oz-ó) fn. l. DRÓTOS fn.

DRÓTRÁCS, (drót-rács) ösz. fn. Vékonyabb vagy vastagabbféle drót-szálakból csinált rács. *Drótrács az éléskamra ablakán. Drótrácsban tartani az aszalt turót*. V. ö. RÁCS.

DRÓTROSTA, (drót-rosta) ösz. fn. Drótból csinált rosta, különböztetésül a fa szalagokból csinált rostától. V. ö. ROSTA.

DRÓTROSTÉLY, (drót-rostély) ösz. fn. lásd: DRÓTRÁCS.

DRUMOLY, falu Vas megyében; helyr. *Drumoly-ba*, *—ban*, *—ból*.

DRUSBA, l. DOROSBA.

DRUSZA, fn. tt. *druszá-t*. Akinek velünk egy keresztneve van, ki keresztnévben társunk, azt druszánknak nevezzük, pl. *Nagy Pál és Kis Pál druszák*. Másképen, különösen a székelyeknél *ját*.

Alaphangokra és alapfogalomra nézve hasonló a *társ* szóhoz. Egyébiránt még közelebb állnak hozzá a szanszktit *drsza*, szerb *drug* (társ), *druga* (társnő), *druzsenye* (társulat), továbbá a szlovák *druzsiti*, (társulni) és *druzsba* (vőfél), vagyis a vőlegény társa. A szláv nyelvekben *druhi*, *drugi* am. más (alter, alius); miszerint *drugi* = alter ego, scilicet societate, a magyar *drusza* pedig = alter ego, nomine.

DU vagy DÚ, elvont gyök, mely különnemü származékaiban más-más eredeti értelmü. 1) Tompa hangutánzó a *dúl* (fúl), *duhog*, *duda*, *dudog*, *dúdol* igékben. 2) Jelent valamely kinyomulás által támadt csúcsot, domborodást ezekben: *ducz* vagy *dúcz*, *dúz*, *duvad*, *dudva*, *dudor*, *dudorodik* stb. 3) Am. erőszak, rablás, ragadozás által szerzett vagyon, zsákmány, honnan: *dú-méh* = tolvajméh, *dúl*, más vagyonát erőszakkal elragadja, *dús*, aki (az első vagyonszerzés módjára) sok ragadmánynyal, zsákmánynyal bír, átv. ért. gazdag, *dúka*, kis zsákmány, vagy az együtt szerzett zsákmánynak egy része, honnan: *dukál*. Ez értelemben rokon vele a szanszkrit *dú*, melynek jelentése: *dob*, *lök*, *hajít*, mint a dúló ember szokott tenni.

DUBA, erdélyi hegyek neve.

DÚBIR, fn. tt. *dúbir-t*, tb. *—ok*. Tövises hal, németül *Dornfisch*. Másképp: *durbancs*.

DUBICSÁNY, falu Borsod megyében; helyr. *Dubicsány-ba*, *—ban*, *—ból*.

DUBOROG, l. DÜBÖRÖG.

DUCZ vagy DÚCZ, fn. tt. *dúcz-ot*. 1) Valamely zömök, tömör test. pl. vastag ék, vagy fa darab, melyet támaszul, erősítésül használnak. *Dúczot vetni a gerenda alá*. 2) Kenyér púpja, gyürkéje, kidudorodása. 3) Boncztanban, több ideg egyesülése, melyek vöröses csomót képeznek. (Ganglion). 4) Galambház, másképen: *búg*.

Közelebbi gyöke *dú*; egyébiránt rokonok vele a magyar *dúz*, a német *Stutz*, *Stütze*, *dicht*, *dick*, svéd *stuts*, *tiock*, szanszkrit *daihas*, latin *densus*, hellen *δασύς*, perzsa *dusah*. (Knoten an einem Baum) stb.

DUCZIFAROS, (duczi-faros) ösz. mn. Kövér, tömött, dudorodott, gömbölyü faru. *Duczifaros menyecske*. Kemenesali szó.

DUCZOL, DÚCZOL, (dúcz-ol) áth. m. *duczol-t*. Támaszszal megerősít, pl. kiduczolni az ásott kutat, vagy búzavermet, hogy be ne dőljön.

DUCZOLÁS, DÚCZOLÁS, (dúcz-ol-ás) fn. tt. *dúczolás-t*, tb. *—ok*. Valaminek támasz, tönk, ék általi megerősítése.

DUCZOLTAT, DÚCZOLTAT, (dúcz-ol-tat) miv. m. *dúczoltat-tam*, *—tál*, *—ott*. 1) Eszközli, hogy valamit dúczoljanak. 2) Kassai szerént pestmegyei szó,

s am. a gyermeket ölében ringatja, mintegy ide-oda támogatja.

DUCZOS, DÚCZOS, (dúcz-os) mn. tt. *duczos-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. 1) Ékkel, támaszszal ellátott, megerősített. *Duczos gerenda*. 2) Púpos, gyürkés. *Duczos kenyér, czipó.*

DUCZOSÍT, DÚCZOSÍT, (ducz-os-ít) áth. m. *duczosít-ott*, htn. *—ni* vagy *—ani*. Dúczossá tesz. V. ö. DÚCZOS.

DUCZOSSÁG, DÚCZOSSÁG, (ducz-os-ság) fn. tt. *duczosság-ot*. Duczos állapot vagy tulajdonság, illetőleg púposság, gyürkésség, domboruság.

DUCZRENDSZER, (ducz-rend-szer) ösz. fn. Boncztanban, a duczoknak öszveköttetése, öszvefüggése, alkata. V. ö. DUCZ. 3).

DUD vagy DÚD, 1) elvont hangutánzó törzse *duda*, *dúdol* szóknak. 2) Jelent csomót, kipuffadó, kidagadó valamit a *dudor*, *dudorú*, *dudva* származékokban. V. ö. DU v. DÚ, gyök.

DUDA, (dud-a, megvan a szláv nyelvekben is, egyébiránt v. ö. DÚDOL) fn. tt. *dudát*. Egyszerü pásztori hangszer, melynek részei: *tömlő*, leginkább kecskebőrből, az egyhangon mormogó *bordó* vagy *bordók*, és *síp*. *Juhászduda*. *Fölfújják, mint a dudát*, (km). *Teli vagy szóval, mint a duda széllel.* (Km). *Fel van fújva, mint a duda.* (Km). *Dudát fújni, dudát nyekgetni. Dudára tánczolni. Olyan a hasa, mint a duda* = puffadt, dudorú.

Eredeti törzse a hangutánzó *dud*, mely egyszersmind fuvás által támadt kidagadást, puffadást is jelent a *dudor*, *dudorú*, *dudorodik* származékokban. Finnül *tyyty*. A törökben *düdük* síp, fuvolya. Rokonnak tekinthető a magyar *tüdő* is.

DUDAFA, (duda-fa) ösz. fn. Somogyban am. szederfa.

DUDAFÜRT, (duda-fürt) ösz. fn. Fa neme, melynek vese-alaku magva nagy, átlátszó, s hólyagformáju hüvelyben rejtezik, s ez, ha megnyomják, pattanva reped szét. (Colutea).

DUDÁL, (dud-a-al) önh. m. *dudál-t*. Duda nevü fuvó hangszeren játszik, dudát fúj. *Majd megtanítlak keztyüben dudálni.* (Km). *Amint dudálnak, úgy tánczolj.* (Km). Átv. ért. és gúnyosan mondatik a kelletlenül siró gyermekről, és macskáról, midőn dunnyogó hangon szól.

DUDÁLÁS, (dud-a-al-ás) fn. tt. *dudálás-t*, tb. *—ok*. A dudaféle hangszernek fuvása, és billegetése.

DUDAR, falu KIS—, népes puszta Veszprém megyében; helyr. *Dudar on, —ra, —ról.*

DUDÁS, (1), (dud-a-as) mn. tt. *dudás-t* vagy *—at*, tb. *—ak*. Dudával biró, dudával ellátott. *Dudás legény, bojtár, pásztor.*

DUDÁS, (2), (l. föntebb) fn. tt. *dudás-t*, tb. *—ok*. Aki dudát fú. *Olyan temetést tetetnék, hegedüst, dudást vitetnék.* (Népd). *Két dudás egy csárdában meg nem fér.* (Km). Adják e nevet a kuvaszok- s komondoroknak is. *Dudás ne! Csípd meg, Dudás!*

DUDI, női kn. tt. *Dudi-t*. A Judit név kicsinyezője; máskép: *Juczi*.

DUDOG, (dud-og) önh. m. *dudog-tam*, *—tál*, *—ott*. Orrán beszél; érthetetlen *dudu* hangot ereget orrán által, máskép: *dödög*.

DUDOGÁS, (dud-og-ás) fn. tt. *dudogás-t*, tb. *—ok*. Orrán beszélés.

DUDOGAT, (dud-og-at) l. DUDOG.

DÚDOL, (dúd-ol, németül *dudeln*, lengyelül *dudláni*) önh. m. *dudol-t*. Egy forma *(du-du)* hangon énekelget. *Mint atyák dúdolnak, fiak úgy tánczolnak.* Km. Mondják különösen az ily hangon fuvó szélről.

„Ablakomon dúdol a szél,
Lábamat mozgatja a dér."

Népdal.

Átv. ért. s gúnyosan: sirdogál, vagy úgy könnyeden, s müértés nélkül énekelget.

DÚDOLÁS, (dúd-ol-ás) fn. tt. *dúdolás-t*, tb. *—ok*. Egyforma *du-du* hangon énekelgetés. Átv. ért. s gúnyosan, sirdogálás, vagy rosz ének.

DÚDOLGAT, (dúd-ol-gat) önh. m. *dúdolgattam*, *—tál*, *—ott*, par. *dúdolgass*. Folytonosan vagy könnyeden dúdol. V. ö. DÚDOL.

DUDOR, (dud-or) fn. tt. *dudor-t*, tb. *—ok*. Kiálló vagy dőledő vagy csucsorodó valami, gömbölyü csomó, bütyök, pl. *a szemnek dudora*. Innen lett: *dudorodik*, *dudorodás*, *dudorú*.

DUDORÁSZ, (dud-or-ász, azaz dud-ol-ász) gyak. önh. m. *dudorász-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—sz*. Úgy maga magának, jó kedvében, vagy unalomüzésből dúdolgat.

DUDORODÁS, (dud-or-od-ás) fn. tt. *dadorodás-t*, tb. *—ok*. Kidőledés, gömbölyödés, csomósodás, csucsorodás, domborodás.

DUDORODIK, (dud-or-od-ik) k. m. *dudorodtam*, *—tál*, *—ott*. Gömbölyödik, kigömbölyödik, kidőled, csomósodik, bütyköködik, domborodik, csucsorodik. *Erős nézésben dudorodik a szem. Dudorodik a faderékból kinövő gomba. Dudorodik a jól megkelt kenyér. Kidudorodik a kelés, persenés.* Átv. *kedve dudorodik* am. kedve csuszszan, kerekedik.

DUDORODOTT, (dud-or-od-ott) mn. tt. *dudorodott-at*. Kidőledt, csomósodott, gömbölyödött, csucsorodott, domborodott. *Dudorodott szemü bagoly. Dudorodott pofa, ajak.*

DUDOROG, (dud-or-og) önh. A hangutánzó *dud* származéka. Használtatik, mint ‚dideregʻ ikertársa. *Mit dideregsz, dudorogsz ott künn a hidegben?*

DUDORÚ, (dud-or-ú) mn. tt. *dudorú-t*, tb. *—k* vagy *—ak*. Dudorodott, ami ki van csucsorodva.

DUDORÚSÁG, (dud-or-ú-ság) fn. tt. *dudorúság-ot*. Dudorú tulajdonság.

DUDU, (dud-u vagy du-du) fn. tt. *dudu-t*, tb. *—k*. 1) Ügyetlen testü, s hattyu nagyságu madár, vastag, hosszú, és nagyon behasitott orral, kurta, röpülésre alkalmatlan szárnyakkal, s idomtalan lábakkal. (Didus ineptus). 2) Csalóközben gyermeknyelven

am. öreganya, s rokon *déd*, *dada* szókkal. 3) Van ily nevü hegy is Erdélyben.

DUDUL, (dud-ul) önh. m. *dudul-t*. A büdös bankáról mondják, midőn sajátságos hangján kiáltoz. Ettől különbözik : *tutul*, mit a farkasról mondanak.

DUDVA, (dud-va) fn. tt. *dudvá-t*. Sűrü, mintegy feldudorodó növésü burján, gyom, bojtorján. Törökül *ot* általán fű.

DUDVACSORBÓKA, (dudva-csorbóka) ösz. fn. A csorbókák neme alá tartozó növényfaj, melynek levélvállai felhajulva a szárat ölbe fogják. Van szúrós levelü fajtája is. (Sonchus oleraceus).

DUDVAFŰTEJ, (dudva-fü-tej) ösz. fn. Növényfaj a fűtejek neméből, másképp : *ebtej*. (Euphorbia Peplus).

DUDVÁGH, folyó Nyitra és Pozsony megyékben, mely a Javorina hegyében fakad.

DUDVARETEK, (dudva-retek) ösz. fn. A retkek neméhez tartozó növényfaj, másképp : *repcsénretek*. (Rhaphanistrum).

DUDVÁS, (dud-va-as) mn. tt. *dudvás-t* vagy *at*, tb. —*ak*. Gizgazzal, gyommal teljes, bojtorjánnal benőtt. *Dudvás kertek, ugarok.*

DUDVÁSODIK, (dud-va-as-od-ik) k. m. *dudvásod-tam*, —*tál*, —*ott*. Dudvával benő ; burjánossá, gazossá, bojtorjánossá lesz. *Dudvásodnak a parragon hagyott földek.*

DUF, áth. m. *duf-tam*, —*tál*, —*ott*. Túl a Dunán, nevezetesen Vas megyében am. *döf*, vagy öklöllel üt.

DUFÁL, (duf-ál vagy duf-a-ál) áth. m. *dufál-t*. Duffot ad, megdögönyöz.

DUFF, fn. tt. *duff-ot*. 1) Megütés, hátbalökés öklöllel. *Három duffot kapott. Játszunk duffra.* Innen: *duffol*, am. hátba ver. 2) Mint a *duffat* szó gyöke egy a puffadást jelentő *duv* (duvad) szóval.

DUFFAT, (duff-at, azaz duv-at) fn. tt. *duffatot*. Romlott bor, mely fölpuffasztja (duvasztja) az embert. Dunántúli tájszó.

DUFFATBOR, (duffat-bor) ösz. fn. l. DUFFAT.

DUFLA, úgy látszik a latin *dupla* melléknévből kölcsönözött, és ma már csak a köznépnél divatos szó, am. 1) kettős, kettes ; 2) teljes. (Ez utóbbi értelemben nem hibáznánk, ha *duff* vagy *duv* igéből is származtatnók). L. DUPLA.

DUG, áth. m. *dug-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Töm, valamivel bizonyos hézagot becsinál. *Csapot a hordóba dugni. Száját kendővel bedugni. Dugd be a szádat. Lyukat bedugni.* 2) Rejt, elrejt. *Hová dugjam a pénzemet? Eldugni a lopott jószágot. Dugd az ágy alá.* 3) Tol, nyom. *Kezét zsebébe dugni. Fejeiket öszvedugták. Valamit kidugni az ablakon.* 4) Titkon, alattomban ad valamit. *Az anya pénzt dug a gyermeknek az apa tudta nélkül, és akarata ellen.* Némely palóczok szójárása szerént : *gyug*, *gyuk*.

Rokonok vele a latin *tego*, német *decken*, *stecken*, *ducken*, szanszkrit *sztagh*, finn *tukin* (dugok), *tuket* (dugacs), *tuko* (dugó), magyar *tok* stb.

DUGA, (dug-a) fn. tt. *dugát*. 1) Fahasáb, mely kellőleg alakítva kádak, hordók, sajtárok, s egyéb ilynemü faedények alkotó részéül szolgál. Másképp *donga*. *Dugába dőlni*, azaz ép állapotját elveszteni, semmivé lenni, mint mikor a hordó dongákba öszvedől. *Dugába dőlt terv. Dugába dönteni*, azaz megsemmisíteni, elrontani, mint elromlik a hordó, midőn dugái bedőlnek. 2) Mint *dug* ige származéka székely tájszólás szerént am. felárkolás, mely a vizet mintegy résbe dugja, nyomja.

DUGACS, (dug-acs) l. DUGASZ, 1).

DUGACSOL, (dug-acs-ol) l. DUGASZOL.

DUGÁL, (dug-ál) áth. m. *dugál-t*. Dugdos. Oly alkatú mint *jár-dál*, *hál-ál*.

DUGÁR, (dug-ár) fn. tt. *dugár-t*, tb. —*ok*. Csempész, ki tiltott, vagy a vámok, harminczadok előtt eltitkolt árukat dugva szállít. Képzésre olyan, mint a szintén igékből képzett : *buvár*, *rovár*, *buzgár*, *nyuzár* stb.

DUGÁRKODÁS, (dug-ár-kod-ás) fn. tt. *dugárkodás-t*, tb. —*ok*. Csempészkedés, tiltott áruk becsusztatásával üzérkedés.

DUGÁRKODIK, (dug-ár-kod-ik) k. m. *dugárkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Tiltott, vagy a vámok és harminczadok elől eltitkolt áruk szállításával, becsempészésével foglalkodik.

DUGÁRLÁS, (dug-ár-l-ás) fn. tt. *dugárlás-t*, tb. —*ok*. Tiltott áruk becsúsztatása, becsempészése.

DUGÁROL, (dug-ár-ol) áth. m. *dugárol-t*. Csempészve be- vagy kiszállít valamit. *Tiltott portékákat dugárolni.*

DUGÁROS, (dug-ár-os) fn. tt. *dugáros-t*, tb. —*ok*. A dugár szónak megtoldott változata, mint *csaplár*, *csapláros*.

DUGÁROZ, (dug-ár-oz) áth. m. *dugároz-tam*, —*tál*, —*ott*. Tiltott árukat, a vámok és harminczadok kikerülésével becsempész, dugva becsúsztat.

DUGÁRU, (dug-áru) ösz. fn. A vámok és harminczadok kikerülésével becsempészett, s mintegy *dugva* keresztül szállított portéka.

DUGÁRUS, (dug-árus) ösz. fn. Aki dugárukkal, tiltott portékákkal üzérkedik.

DUGÁRUSKODIK, (dug-áruskodik) ösz. k. Dugárukkal kereskedik.

DUGÁRUSSÁG, (dug-árusság) ösz. fn. Tiltott s a vámok és harminczadok elől eltitkolt áruk beszállítása, és azokkal való kereskedés. *Dugárusságon rajta kapni valakit.*

DUGÁS, (dug-ás) fn. tt. *dugás-t*, tb. —*ok*. 1) Tömés, becsinálás. 2) Rejtés, elrejtés. 3) Titkolva adás, nyujtás. V. ö. DUG.

DUGASOR, (duga-sor) ösz. fn. Külföldi növény neme az együttnemzők seregéből, melynek fészke egy sor egyenlő pikkelyekből dongásan öszveáll. Némely faja az óriáshegyeken is tenyészik. (Cineraria). *Bodros-*, *egylevelü-*, *éplevelü-*, *havasi-*, *mezei-* stb. *dugasor*.

DUGASZ, (dug-asz) fn. tt. *dugasz-t*, tb. —*ok*. 1) Általán amivel valamely lyukat, üreget betömünk,

becsinálunk, különösen a dugaszcserből készített henger-alaku eszköz. *Hordódugasz, palaczkdugasz. Dugaszt ütni, beverni; dugaszt kihúzni. Dugaszszal becsinálni. Seggdugasz*, azaz apró kis ember vagy gyermek. Aljas kifejezés. 2) Rejtekhely. *Dugaszban tartani valamit.*

DUGASZCSER, (dugasz-cser) ösz. fn. Különös cserfaj, melynek kérge taplószerü, rugalmas, és könynyüded, melyből dugaszok készülnek. (Quercus suber).

DUGASZFA, (dugasz-fa) ösz. fn. A dugaszcsernek kérge, melyből hengerded dugaszokat készítenek. Továbbá másnemü fa, pl. tölgy, melyből nagyobbféle hordódugaszokat faragnak.

DUGASZHUZÓ, (dugasz-huzó) ösz. fn. Csavarral ellátott eszköz, melylyel a palaczkok dugaszait kicsavarják. Máskép ; *dugaszköröm.*

DUGASZKA, (dug-asz-ka) fn. tt. *dugaszkát.* Kis dugasz, holmi apró üvegcsék betömésére. V. ö. DUGASZ.

DUGASZKÖRÖM, (dugasz-köröm) ösz. fn. l. DUGASZHUZÓ.

DUGASZOL, (dug-asz-ol) áth. m. *dugaszol-t.* Dugaszszal betesz, bezár, betöm. *Pezsgös palaczkokat dugaszolni.*

DUGASZOLÁS, (dug-asz-ol-ás) fn. tt. *dugaszolás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valamely rést, likat, különösen palaczkok, hordók száját dugaszszal bezárjuk.

DUGASZT, (dug-aszt) áth. m. *dugaszt-ott*, htn. *—ani* vagy *—ni.* Orvosi ért. a beleket megtölti, s elzárja, minél fogva a székürülés akadályoztatik.

DUGASZTÓ, (dug-aszt-ó) mn. tt. *dugasztó-t.* Beleket megtömö, s a székürülést akadályozó. *Dugasztó eledelek vagy szerek.*

DUGATLAN, (dug-atlan) mn. tt. *dugatlan-t*, tb. *—ok.* Ami nincs bedugva, dugaszszal becsinálva. *A dugatlan palaczkban megromlik a bor.* Mint ih. am. dugatlanul.

DUGATLANUL, (dug-atlan-ul) ih. Dugaszszal be nem csinálva, becsinálatlanul.

DUGDAL, (dug-dal) áth. m. *dugdal-t*, l. DUGDOS. Oly alkotásu ige, mint: *rugdal, vagdal, szabdal.*

DUGDOS, (dug-dos) áth. m. *dugdos-tam, —tál, —ott*, par. *—s.* 1) Gyakran eldug, rejteget, takargat. *Pénzt dugdosni a zsebbe.* 2) Gyakran ki- vagy betol valamit vagy holmit bizonyos résen, nyiláson. 3) Titkon adogat. *Az anya legtöbbet dugdos kedvencz gyermekének. Dugdos a bírónak.*

DUGDOSÁS, (dug-dos-ás) fn. tt. *dugdosás-t*, tb. *—ok.* Rejtegetés, takargatás. Titkos adogatás. Ki- vagy betolás.

DUGGAT, (dug-gat vagy dug-og-at) áth. m. *duggat-tam, —tál, —ott*, par. *duggass.* 1) L. DUGDOS. 2) Tömöget, dugaszolgat. *Minden lyukat, hézagot beduggatni. Ludat duggatni*, vagyis az eledelnek erőszakos beletömésével hizlalni.

DUGGATÁS, (dug-gat-ás) fn. tt. *duggatás-t*, tb. *—ok.* Dugdosás, tömögetés.

DUGHELY, (dug-hely) ösz. fn. Rejtekhely, hová valamit dugnak, eldugnak.

DUGÓ, (dug-ó) fn. és mn. tt. *dugó-t.* 1) Aki vagy ami valamit dug, bedug. 2) L. DUGASZ.

DUGOGAT, (dug-og-at) gyak. áth. l. DUGGAT.

DUGPÉNZ, (dug-pénz) ösz. fn. Pénz, melyet a szülék vagy mások alattomban adogatnak a gyermeknek holmi nyalánkságokra, mulatságra stb.

DUGTIG, (dug-t-ig) ih. Telides teli, illetőleg azon nyilásig, szájig, melyet bedugnak. *Dugtig megtölteni a hordót, palaczkot.* Oly alkatú, mint : *untig, duztig.*

DUGÚ, (dug-ú) fn. tt. *dugú-t.* Készület, tok, melybe holmi eszközöket, pl. evőszereket, sebészi műszereket zárnak, könnyebb hordozhatás végett. (Étui, Besteck).

DUGÚL, DUGUL, (dug-úl) önh. m. *dugúl-t.* Általán, mondatik minden hézagról, üregről, lyukról, mely betömődik, bezáródik, valamivel megtelik. *Dugúl a sokáig nem tisztogatott pipaszár. Dugulnak a vízcsők, midőn iszap rakodik beléjök. Bedugúl.* Különösen : dugulnak a belek, midőn azokban a bélsár megtömődik, s ez által az ürülés akadályoztatik.

DUGÚLÁS, DUGULÁS, (dug-úl-ás) fn. tt. *dugulás-t*, tb. *—ok.* Valamely üregnek, nyilásnak, lyuknak, csőnek stb. betömődése. Különösen kórtanilag : állapot, midőn a végbelekben a bélsár öszvetömődik, s ki nem ürülhet. *Dugulásban szenvedni. Dugulást okozó ételek. Dugulás elleni szerek.*

DUGÚLATLAN, (dug-úl-atlan) mn. tt. *dugúlatlan-t*, tb. *—ok.* Ami bedugulva nincs. Mint ih. am. dugúlatlanul, be nem dugúlva.

DUGULTSÁG, (dug-ul-t-ság) fn. tt. *dugultság-ot.* Dugult állapot, különösen kórtani ért. a belek dugulása. L. DUGULÁS.

DUGVA, (dug-va) ih. Rejtve, titokban. *Dugva tartani a pénzt. A gyermeknek dugva adogatni holmit.*

DUGVÁNY, (dug-vány) fn. tt. *dugvány-t*, tb. *—ok.* Fa, virág s más növény gyönge hajtása, melyet a kertészek stb. a földbe (cserépbe, melegágyba stb.) dugnak, hogy ott gyökeret vervén, belőle új növény származzék. *Szőlővessződugvány. Rózsafadugvány. Paradicsomalmadugvány.* (Steckreis, Steckling).

DUH, hangutánzó gyök, s 1) jelenti a bosszuság kitörő hangját, mely esetben rokon *düh* szóval. 2) am. *du* gyök, amennyiben dudort, dudorodást jelent, s ez értelemben rokon *duv* gyökkel.

DUHNA, (duh-na) l. DUNNA.

DÚHAJÓ, (dú-hajó) ösz. fn. Tengeri kalózok hajója, melyen a tengeri utasokat megtámadják, s kirabolják.

DUHAD, (duh-ad) önh. l. DUVAD.

DUHASZT, (duh-aszt) áth. l. DUVASZT.

DUHOG, (duh-og) önh. m. *duhog-tam, —tál, —ott.* Bosszuságában fúj, tompa hangon mormog. Rokon vele, de nagyobb fokban : *dühög.*

DUHOGÁS, (duh-og-ás) fn. tt. *duhogás-t*, tb. —*ok*. Boszonkodó, haragos embernek magába fojtott hangon dunnyogása, fuvása.

DUKA, (1), DÚKA, (dú-ka) kiavult törzs, melyből eredt: *dukál*. Eredeti jelentése: kis dú, azaz, kis zsákmány, vagy az egész zsákmányból egy rész.

DUKA, (2), falvak Pest és Vas megyékben; helyr. *Duká-n*, —*ra*, —*ról*. Van ily nevű hegy is Erdélyben.

DUKAFALVA, helység Sáros megyében; helyr. *Dukafalvá-n*, —*ra*, —*ról*.

DUKÁL, DÚKÁL, (dú-ka-al) önh. m. *dukál-t*. A köznépnél, kivált pedig a katonák között divatozó ige, mely annyit jelent, mint: részül jár, kijár, illetőségi rész gyanánt adatik. *A katonának dukál kenyér és hús; lovának dukál széna, abrak. A rabnak vízen, kenyéren kivül egyéb nem dukál*. Eredetét illetőleg l. DUKA.

DUKKI, (dugd-ki) erdélyi és csalóközi tájszó, am. újjas öltöny, vagy oly mellény, melynek ujja is van, melyen, aki ráveszi, ki kell dugni a kezét.

DUKMÁL, l. TUKMÁL.

DÚL, (1), (du-ol) áth. m. *dúl-t*. 1) Ragadozva, rabolva, zsákmányolva pusztít. *Az ellenség dúlja az országot. Veszett ország az, kit szamáron dúlnak*. Km. 2) Erőszakosan ide-oda hány, vet, forgat, felzavar, mint a rablók tenni szoktak. *Feldúlni a házat, a boltbeli portékákat*. Átv. ért. *feldúlni valakinek nyugalmát, boldogságát*. 3) A be nem fizetett adó fejében az adós holmijét, marháját stb. erőszakosan elkobozza. *A szolgabíró, a hajdúk, a katonák dúlni mennek a helységet*. Innen átv. ért. zsarol, nyomorgat, kínoz. *Dúlják a fizetni nem képes szegény embert*.

Eredetére nézve l. DU vagy DÚ, gyök.

DÚL, (2), (du-ol) önh. m. *dúl-t*. Rendesen a *fúl* igével ikerítve használtatik: *dúlfúl*, azaz haragjában, bosszuságában duhog, dühög, fúj, dúlfúj.

—DÚL, ösz. képző = d-úl, mint *indúl, mozdúl;* l. —D és —ÚL képzők.

DULAKODÁS, (dul-a-kod-ás) fn. tt. *dulakodás-t*, tb. —*ok*. 1) Dúlongás, zsákmányolgatás. 2) Külekedés, *tolakodás*, birkozás, veszekedés.

DULAKODIK, DÚLAKODIK, (dúl-a-kod-ik) k. m. *dulakod-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Pusztítgat, ragadoz, a felhányt jószágból, vagyonból zsákmányt, prédát válogat. 2) Külekedik, birkozik, veszekedik. Ez értelemben rokon vele: *tolakodik*.

DÚLÁS, DULÁS, (dúl-ás) fn. tt. *dúlás-t*, tb. —*ok*. 1) Zsákmányolás, prédálás. 2) Holminak, pl. áruknak, portékáknak felforgatása, öszvevisszakeverése. 3) A hátramaradt adónak erőszakos beszedése.

DÚLÁSFÚLÁS, (dúlás-fúlás) ikerített fn. Nagy harag és boszuság miatti dühöngés.

DULFALVA, helység Máramaros megyében; helyr. *Dulfalvá-n*, —*ra*, —*ról*.

DULFÚL, (dul-fúl) ösz. ige. Nagy haragjában dühöng. A *dú fú* hangokból, vagy *dúj fúj* igékből öszvetett szó, melyekre a bosszús, haragos ember fakadni szokott.

DÚLHÁZA, falu Gömör megyében; helyr. *Dúlházá-n*, —*ra*, —*ról*.

DÚLÓ, (1), DULÓ, (dúl-ó) mn. tt. *dúló-t*. Pusztító, ragadozó, a felhányt, felforgatott jószágok közöl zsákmányoló. *Dúló hadak. Dúló ellenség*.

DÚLÓ, (2), (l. föntebb) fn. tt. *dúló-t*. Törvényhatósági személy, vagy tisztviselő Erdélyben, ki különösebben az adót szedte vagy hajtotta be, mi többnyire erőszakosan, az adós jószágának elkobzásával történt. *Dúlót küldöttek a nyakára. Dúló van a házánál*. Így nezezték túl a Dunán is, nevezetesen Vas megyében, az adóbehajtásra kiküldött megyei hajdúkat is.

DÚLONG, DULONG, (dúl-ong) önh. m. *dúlongtam*, —*tál*, —*ott*, htn. —*ani* vagy —*ni*. Folytonosan dúl.

DÚLONGÁS, (dúl-ong-ás) fn. tt. *dúlongás-t*, tb. —*ok*. Folytonos dúlás.

DÚLSÁG, (dúl-ság) fn. tt. *dúlság-ot*. Ragadozás, zsákmánylás, melyet valaki másnak felhányt, felforgatott vagyonában tesz.

DÚMADÁR, (dú-madár) ösz. fn. Ragadozó, dúló madár. *A sasok, kányák, ölvök dúmadarak*.

DUMÉ, (dum-é) fn. tt. *dumé-t*. A székelyeknél am. hátbaütés, pufálódás, döngetés ököllel. *Olyan dumét döndítek a hátadra, hogy eldájulsz bele*. Gyöke *dum* hangutánzó, rokona *don*, *dön* v. *döm* t. i. a *dong*, *döng*, *dönget* származékokban.

DUMEGYHÁZA, l. DOMBEGYHÁZA.

DÚMÉH, (dú-méh) ösz. fn. Ragadozó, tolvaj méh, mely az idegen kasból a mézet elorozza.

DUMM, ugyanaz *dömm* gyökkel. Jelent tompa orrhangot.

DUMMOG, l. DÜMMÖG.

DUN, am. *don*, illetőleg azon *dom*, melyből valamely dudorút, gömbölyüt jelentő szók eredtek. Származékai: *dunda*, *dundi*, *dunna* stb.

DUNA, fn. tt. *Dunát*. Magyarország fő folyama, latinul (*Danubius*, németül *Donau*, régenten *Iszter*-nek is hivták). *Nagy Duna* vagy *Öreg Duna. Mosonyi* vagy *Győri Duna. Vágduna. Duna vize. Sok víz lefoly addig a Dunán*. Km. *A Duna vize sem mossa le emberről a gyalázatot*. (Km). *Duna pontya. Tisza kecsegéje, Ipoly csukája legjobb böjt, ha szerémi borban főtt*. (Km). *Dunába halni. Kipez-kapoz, mint a Dunába haló ember*. (Km). *Dunába vizet hordani*. (Km). *Mindegy akár a tengerbe haljon az ember, akár a Dunába*. (Km). *Nem egyszer úszta át ő már a Dunát*, azaz sok próbán ment keresztül. (Km). *Nagy dolog volna, ha a Dunában nem volna víz*. (Km).

A Dunában sok a víz,
Jaj, ki a leánynak hisz,
Mint a víz a Dunábúl,
Ki nem fogy az bajábúl.

(Kisf. K.)

„Menjünk innen fakó lovam,
Tisza ide nem messze van,
A Tiszában megitatok.
A Dunáig meg sem állok.“
Vörösmarty.

„Tisza, Duna minden habja
Ízes halát böven adja.“
Nemzeti népdal.

Dunában keres vizet. (Km). *Dunán innen. Dnnán túl. Duna mellett. Duna mentében. Dunára járni vizért. Dunán szállítani valamit. Dunától Tiszáig. Dunabalparti, Duna jobbparti vasút.* Ebek elnevezésére is haszják mint a többi folyókat, azon néphitnél fogva, hogy a folyóról nevezett eb nem dühödik meg, amidön kicsinyezöleg *duncsi*-nak is szokták mondani.

DUNABALPARTI, (duna-bal-parti) ösz. mn. L. DUNÁN-INNENI.

DUNAJECZ, folyó Szepes megyében; ered a Tátra éjszaki oldalából.

DUNAJOBBPARTI, (duna-jobb-parti) ösz. mn. l. DUNÁNTÚLI.

DUNAKESZ vagy DUNAKESZI, falu Pest megyében; helyr. *Dunakesz-en, —re, —röl* v. *Dunakeszi-be, —ben, —böl.*

DUNAMELLÉK, ösz. fn. Általán Magyarországnak azon vidékei, melyek a Duna partjain terjednek el, különösebben a Duna jobb partjain levök.

DUNAMELLÉKI, (1), (Duna-melléki) ösz. mn. A duna partjain lakó, létező. *Dunamelléki magyarok, városok, faluk.* Különösen: a Duna jobb partján lakó, létező. *Dunamelléki szójárás.*

DUNAMELLÉKI, (2), (l. föntebb) fn. Aki a Duna mellett lakik. *A Dunamellékiek viselete, beszéde sokban különbözik a tisztamellékiekétől.*

DUNÁNINNENI, (dunán-inneni) ösz. mn. A Duna folyam bal partjára fekvő, vagyis a Duna folyását követve, bal felül eső, pl. helyek s különösen megyék; a honnan *dnnabalparti*-nak helyesebben mondanók. V. ö. DUNÁNTULI. *Dunáninneni kerület, megyék.*

DUNÁNTÚLI, (dunán-túli) ösz. mn. A Duna folyam jobb partjára fekvő vagyis a Duna folyását követve jobb felül eső, pl. helyek s különösen megyék; a honnan *dunajobbparti*-nak helyesebben mondanók, mert aki dunajobbparti megyében lakik vagy tartózkodik, igen visszásan mondhatja, hogy Dunán túl van, és megfordítva, a minthogy ez régibb iróknál meg is történt.

DUNASZEGH, falu Győr megyében; helyr. *Dunaszegh-en, —re, —röl.*

DUNA-SZENT-GYÖRGY, falu Tolna megyében; helyr. *Duna-Szent-György-ön, —re, —röl.*

DUNAVECSE, mváros Pest megyében; helyr. *Dunavecsé-n, —re, —röl.*

DUNCSI, l. DUNA (a végén).

DUNDA, (dun-da am. dum- v. dom-da) mn. tt. *dundát.* Zömök, tömött, pofitos, köpczös, felfújt termetü. V. ö. DOM, gyök.

DUNDI, (dun-di vagy dum-di) mn. 1) Veszprém megyében am. köpczös, zömök. L. DUNDA. *Dundi gyermek, dundi kis leány.* 2) A székelyeknél am. együgyü, bárgyu, bufti. A perzsában is *dund* am. bárgyú (einfältig).

DUNG, l. DONG.

DUNGÁSZKODIK, (dung-ász-kod-ik) k. m. *dunyászkod-tam, —tál, —ott.* Dongva, dudorászva henyélget, heverészéssel tölti az időt. Balatonmelléki szó.

DUNGÓ, l. DONGÓ.

DUNKÓFALVA, helység Beregh megyében; helyr. *Dunkófalvá-n, —ra, —ról.*

DUNN v. DUNNY, természeti hang, *dunnog* származékban.

DUNNA, (dun-na vagy dum-na vagy duh-na, azaz tömött, domború gúnya) fn. tt. *dunnát.* Tollal vagy pöhölylyel megtöltött ágybeli takaró. *Dunnával takaródzni. Dunna alá bújni.*

Szür van rajtam, nem bunda,
Tudod rózsám, nem dunna. (Népd.)

Molnár Albertnél *duhna* is. Némely tájakon: *dunha, dunyha, donyha.*

Hasonló hozzá a finn *tyyny*, a magyarországi német *Duchet*, és szlovák *duchna.*

DUNNAHÉJ, (dunna-héj) ösz. fn. A dunnának külső burokja, melyet mosás végett le lehet húzni. *Fehér, csíkos dunnahéj.*

DUNNALÚD, (dunna-lúd) ösz. fn. Grönland és Island szigetein tanyázó lúdfaj, mely saját igen finom pelyheiből rakja fészkét, s ezen pelyhek igen kényelmes ágynemüekül szolgálnak.

DUNNÁS, (dun-na-as) mn. tt. *dunnás-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* Dunnával ellátott. *Dunnás ágy.*

DUNNOG, DUNNYOG, (dunn- v. dunny-og) önh. m. *dunnyog-tam, —tál, —ott.* Orrán által holmi érthetetlen hangokat bocsát; dömmög, tutymog.

DUNYHA, l. DUNNA.

DUPLA; DUPLÁZ, (latin eredetü szók) lásd: KETTŐS; KETTŐZ.

DUR, hangutánzó elvont gyök, melyből *durcz, durcza, durva, durr, durrog* stb. származnak, s melyek mind valamely nyers, erős, hatályos értelmet kölcsönöznek tőle.

DÚR, magában nem divatozó hanem a *dér* szóval kettöztetve haragot, makranczot jelentő fn. *Dérdúr. Nagy dérrel-dúrral. Dérrel-dúrral adják ki a választ.* (Mikes Level).

DURÁKOL, (dur-ák-ol) önh. m. *durákol-t.* Dözsöl, részegeskedik. Tájszó. Gyöke *dur* a *dorbézol* szónak *dor* gyökével rokon.

DURÁL, (dur-ál) m. *durál-t.* Visszaható névmással használtatva *neki-* vagy meg-*durálja magát,*

am. megköti magát, megrögzik valamiben; valamely nagyra, nehézre elszánja magát; nekikeményül. A latin *duro, induro* igével rokon.

DURÁNCZI, mn. tt. *duránczi-t,* tb. *—ak.* Mondatik baraczk- vagy szilváról, (*duránczi baraczk, duránczi szilva),* melynek húsa a maghoz ragad, s rendszerént édesebb ízü. Ellentéte: *magvaváló.*

Megvan több nyelvekben is, pl. olaszul *duracine,* németül *Durantzen,* ide tartozónak látszik a hellen *δουράτεος* is, mely am. fás). Alkalmasint a latin *durus*-ból, igen kemény csontára miatt, kapta nevét.

DURÁND, falu Szepes megyében; helyr. *Duránd-on, —ra, —ról.*

DURBANCS, fn. tt. *durbancs-ot.* 1) Így nevezik Somogyban azon szőlőfajt, melyet Szalában cserbajornak, vagy somogyi fehérnek hívnak. 2) Állattani ért. folyókban és tengerekben élő kis halfajok, melyeknek szúrós szárnyaik vannak. Máskép: *dubír.*

DURBONCZ, DURBONCZA, (dur-b-oncz vagy dur-b-oncz-a) kiavult vagy elvont törzsökszók, egy értelmüek a *durcz, durcza* (1) szókkal.

DURBONCZA, (dur-b-oncz-a) lásd: DURCZA. (1).

DURBONCZÁS, (2), (dur-b-oncz-a-as) mn. tt. *durbonczás-t,* vagy *—at,* tb. *—ak.* Ellenszegülő, agyafúrt, hörcsökös, makacskodó. Máskép: *durczás.*

DURBONCZÁSKODIK, (dur-b-oncz-a-as-kod-ik) k. m. *durbonczáskod-tam, —tál, —ott.* Hörcsökösködik, makranczkodik, durczáskodik.

DURCZ, (dur-cz) kiavult vagy elvont törzsök, melyből *durcza, durczás, durczos* stb. származnak. Jelenti azon haragos hangot, mely a makranczos, hörcsökös, daczos emberből kitör. Rokonságait l. DURCZA alatt.

DURCZA, (dur-cza, németül *Trotz,* a szanszkrit nyelvben *dharsz* am. mer, daczol, v. ö. DURCZÁS) fn. tt. *durczát.* 1) Egy a *durcz* szóval. l. DURCZ. Jelent, makranczot, ellenszegülést, makacsságot, daczot, hörcsök természetü haragot. 2) Növénynem a háromhímesek seregéből és kétanyások rendéből, csészéjének polyvája nincs; bokrétája két ondóju, öszveborult csónakos, lapított; az ormója érdes, kalásztalan; virágzása bugás. (Leersia. W). 3) Némely tájakon am. kenyér gyürkéje, ducza.

DURCZÁLKODIK, (dur-cza-al-kod-ik) k. l. DURCZÁSKODIK.

DURCZÁS, (dur-cza-as) mn. tt. *durczás-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Daczos, akaratos, agyafúrt, makacs, makranczos, ki haragjában megköti magát, szótalan, vagy legfölebb visszadunnyogó; vad, mogorva képü. *Durczás gyerek, durczás asszony.*

Rokonok vele a hellen *θρασύς,* latin *trux,* német *trotzig,* szanszkrit *dharsznsz* stb.

DURCZÁSAN, (dur-cza-as-an) ih. Daczosan, makranczosan. *Durczásan viseli magát.*

DURCZÁSKODIK, (dur-cza-as-kod-ik) k. m. *durczáskod-tam, —tál, —ott.* Makranczoskodik, daczol, hörcsök módjára ellenszegül, vagy makacsul megköti magát haragjában, mint gyermekek szoktak, midőn valamit megtagadnak tőlök.

DURCZÁSSÁG, (dur-cza-as-ság) fn. tt. *durczásság-ot.* Makranczosság, megkötött haragos állapot vagy indulat, daczosság, hörcsökösség; vad mogorvaság.

DURCZOS, (dur-cz-os) l. DURCZÁS.

DURCZOSKODIK, (dur-cz-os-kod-ik) l. DURCZÁSKODIK.

DURDA, (1), (am. dudor) mn. tt. *durdá-t.* Fölfújt, zömök testü, dunda, dundi. *Durda gyerek.* Aljas nyelven: a nő szeméremtestének kidudorodása.

DURDA, (2), (dudor) fn. tt. *durdá-t.* Halfaj, melyet a potykákhoz számítnak. (Cyprinus Brama).

DURDÁK, fn. tt. *durdák-ot.* Pálinka alja, söpreje. Baranyai tájszó.

DURGOLÓDIK, (dur-og-ol-ód-ik) k. m. *durgolód-tam, —tál, —ott.* Dörömböl. *Durgolódva készül a szüretkez a hegyaljai ember.* Kassai.

DURMÁNY, erdélyi hegy Thorda megyében.

DURMONYAS v. DURMONYÁS, (dur-m-ony-as) ösz. mn. tt. *durmonyás-t* vagy *—at,* tb. *—ak.* Durva, durbonczás, dérdúr, patvarkodó. Székely szó. Aljas beszédbe való.

DURR, természeti hang, melylyel a magyar a puskák, álgyúk, taraczkok dörrenését, a nagy ostorok pattogását, vagy a légnek hirtelen elválasztása s öszvecsattanása által okozott tompán erős, fülsiketítő hangot fejezi ki. Származékai: *durran, durrog, durrogat, durranás, durrogás, durrogatás* stb. Rokona a vékonyhangu *dörr.*

DURRAN, (durr-an) önh. m. *durran-t.* Egyes *durr* hangra pattan. *Durran az álgyú, midőn egyszer elsütik. Durran a béres-ostor. Durran az elpattant gőzkazán.*

DURRANÁS, (durr-an-ás) fn. tt. *durranás-t,* tb. *—ok.* Egyes *durr* hang, milyen az elsütött ágyué, vagy elpattant gőzkazáné stb. *Álgyúdurranás. Ostordurranás.*

DURRANÓ, (durr-an-ó) mn. tt. *durranó-t.* Ami *durr* hangot ad. *Durranó por, durranó arany, durranó gömb, lég* stb.

DURRANT, (durr-an-t) áth. m. *durrant-ott,* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Eszközli, hogy valami durranjon. *Lőporral szétdurrantani a sziklát. Nagyot durrantani a vastag szíjostorral.*

DURRANTÁS, (durr-an-t-ás) fn. tt. *durrantás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valaki durrant; különösen pattantás ostorral.

DURRARANY, (durr-arany) ösz. fn. Durranó arany. Ha például a választó vízben felolvasztott aranyra ammoniakot öntenek, sárgás porüledék száll le az edény fenekére, mely *durraranynak* neveztetik, mert nyomás vagy gyönge megmelegítés alatt nagy durranással pattan szét. (Aurum fulminans, Knallgold).

DURREZÜST, (durr-ezüst) ösz. fn. Durranó ezüst. Ha az ezüstélegre tiszta ammoniakot öntenek, s azt hosszabb ideig vele érintkezésben hagyják, fekete por képződik, mely durranó hatással bír. Ugyane vegyületet nyerhetni, ha valamely ezüstéleg- oldatba tiszta ammoniakban, kaliuméleg-hydrat oldatot öntenek. E vegyület, főleg megszárítva, néha a legkisebb okból is, például, ha tollszárral érintik, nagyerővel eldurran, s a vele bánás nagy veszélylyel jár. (Knallsilber).

DURRGÁZ, (durr-gáz) ösz. fn. Ha hydrogent $2^1/_2$ annyi levegővel, méginkább ha 2 térrésznyi élenynyel vegyítünk s meggyujtjuk, nagy durranással ég el. Ezt nevezik durrgáznak.

DURRGÖMB, (durr-gömb) ösz. fn. Üvegből csinált kisded, üres golyó, melyet ha valamely folyadékkal félig megtöltve izzó parázsra tesznek, a kifejlett gőz miatt nagy durranással szétpattan. (Globus fulminans).

DURRLÉG, (durr-lég) ösz. fn. Durrgömbbe szorított lég, mely nagy pattanással durran el, ha az üveggömböt izzó tűzre teszik, s ez által abban a lég jobban kifeszül, durranó lég. V. ö. DURRGÁZ.

DURROG, (durr-og) önh. m. *durrog-tam, —tál, —ott.* 1) Folytonos *durr* hangot ad. *Durrognak várostromláskor az álgyúk. Durrog a béres vastag ostora. Durrognak a löporral fölvettetett köszikläk.* 2) Átv. ért. Morog, nagy lármát üt. *Hadd durrogjon, hadd pattogjon a te vén néned.* (Népd).

DURROGÁS, (durr-og-ás) fn. tt. *durrogás-t*, tb. *—ok.* Tompa, reszketeg erős *durr* hangadás. *Álgyuk durrogása.*

DURROGAT, DURROGTAT, (durr-og-at vagy -tat) áth. m. *durrogat-tam, —tál, —ott,* par. *durrogass.* Folytonos *durr* hangot csinál, vagy valami által eszközöl. *Durrogatnak a béresek. A pattantyúsok durrogtatják ágyuikat.*

DURROGATÁS, DURROGTATÁS, (durr-og-at-ás vagy -tat-ás) fn. tt. *durrogatás-t*, tb. *—ok.* Valaminek folytonos *durr* hangra késztetése. *Ostordurrogatás, álgyu-, mozsárdurrogatás.*

DURULLYA, (dur-ol-ó) fn. tt. *durullyá-t.* Madár faj. Ormánsági szó Baranyában.

DURUNG, DURUNGOL, dunántúli kiejtés. l. DORONG, DORONGOL.

DURUS, DURUSKA, női kn. Drusiana.

DURUSA, falu Kővár vidékében; helyr. *Durusá-n, —ra, —ról.*

DURUSKA, l. DURUS.

DURVA, (dur-va vagy dur-v-a) mn. tt. *durvát.* 1) Faragatlan, természeti nyers állapotban levő, min a mesterség semmit sem finomított. Mondatik általán anyagokról, pl. *durva bőrök, durva posztó, durva kövek, oszlopok.* 2) Átv. ért. müveletlen, finomság, gyöngédség nélküli, nyerses. *Durva ember, durva hang, szó, beszéd. Durva bánásmód, magaviselet.* Rokon vele a latin *durus*, finn *törkiä, jyrkkä*, persa-török *durust*, ném. *hart.*

DURVAD, (dur-v-ad) önh. m. *durvad-t* vagy *—ott, —tam.* Durva azaz müveletlen nyers állapotot vesz föl, elparasztosodik, elotrombásodik. *Eldurvad.*

DURVÁLKODÁS, (dur-va-al-kod-ás) fn. tt. *durválkodás-t*, tb. *—ok.* Durva magaviselet, durva tettek gyakorlása; gorombáskodás, ostrombálkodás.

DURVÁLKODIK, (dur-va-al-kod-ik) k. m. *durválkod-tam, —tál, —ott.* Emberről mondatik, ki müveletlenül, gyöngédség nélkül, nyersen cselekszik, beszél; kinek erkölcseiben s magaviseletében semmi finomság nem látszik. Rokonai: *gorombáskodik, otrombálkodik.*

DURVÁNY, (dur-va-any) fn. tt. *durvány-t*, tb. *—ok.* Valamely műnek, különösen szellemi munkának első, nyers, idomítatlan részei, melyeket ki kell finomítani, kidolgozni. (Rudimentum.). Újabbkori szó.

DURVÁS, (dur-va-as) mn. tt. *durvás-t* v. *—at,* tb. *—ak.* Kissé nyers, müveletlen, ki néha-néha a finom élet, és gyöngédség szabályai ellen vét.

DURVÁSAN, (dur-va-as-an) ih. Kissé nyersen.

DURVASÁG, (dur-va-ság) fn. tt. *durvaság-ot.* Az erkölcsöknek, magaviseletnek, életmódnak müveletlen, nyers, finomítatlan állapota. V. ö. GOROMBASÁG, OTROMBASÁG.

DURVÁSKODIK, (dur-va-as-kod-ik) k. l. DURVÁLKODIK.

DURVÍT, DURVIT, (dur-v-ít vagy dur-va-ít) áth. m. *durvít-ott,* htn. *—ani,* vagy *—ni,* par. *—s.* Durvává tesz. *Eldurvít.* V. ö. DURVA.

DURVÍTÁS, DURVITÁS, (dur-v-ít-ás) fn. tt. *durvítás-t*, tb. *—ok.* Durvává tétel.

DURVÚL, DURVUL, (dur-v-úl vagy dur-va-úl) önh. m. *durvúl-t.* Nyers, müveletlen alakot, természetet ölt, durvává lesz. *Eldurvúl.*

DURVÚLÁS, DURVULÁS, (dur-v-úl-ás) fn. tt. *durvúlás-t*, tb. *—ok.* Durvává létel, vagy levés.

DURZ, (dur-z) kiavult vagy elvont törzsök, melyből *durzad, durzaszt* származnak. Haragos, boszus vagy félelmi indulatnak külsőleg pl. az arczon, hajakon mutatkozó jele. A *torz* (torz-ad) és *borz* (borz-ad) szókkal rokon.

DURZA, (dur-z-a) mn. tt. *durzát.* Durva, nyers, duzzogó, haragjában, boszujában eltorzuló.

DURZAD, (dur-z-ad) önh. m. *durzad-tam, —tál, —t,* vagy *—ott.* Harag, boszú, vagy félelem miatt mintegy neki dagad, duzzad, borzad.

DURZADÁS, (dur-z-ad-ás) fn. tt. *durzadás-t*, tb. *—ok.* Harag, boszú stb. miatt neki dagadás, duzzadás.

DURZASZT, (dur-z-aszt) áth. m. *durzaszt-ott,* htn. *—ani* vagy *—ni,* par. *durzassz.* Valakit, haragra gerjesztés vagy félelemre indítás által, mintegy kidagadni, duzzanni, borzadni kényszerít.

DURZASZTÁS, (dur-z-aszt-ás) fn. tt. *durzasztás-t*, tb. *—ok.* Haragra gerjesztés vagy félelemre indítás által mintegy duzzasztás.

DUS, (1), fn. tt. *dus-t*, tb. *—ok.* l. DUSKA, és TUS.

DUS, (2), Szász falu Erdélyben; helyr. *Dus-on, —ra, —ról.*

DÚS, (1), mn. tt. *dús-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* A *dú* (zsákmányolás, zsákmány) és *os* részekből állván, tulajdonkép annyi mint: zsákmánynyal, ragadománynyal bővelkedő. Átv. és köz értelemben: igen sok vagyonnal biró. *Dús gazdag.* Újabb korban általán: bővelkedő. *Kellemdús, bájdús, szellemdús, aranydús, reménydús.* Képzésre olyan, mint: *bú, bús.*

DÚS, (2), fn. tt. *dús-t*, tb. *—ok.* 1) Eredetileg zsákmányból, vagyis hadi ragadományból meggazdagodott ember. *A dúsok nem soká uralkodnak.* (Km). 2) Általános ért. igen gazdag ember. A Debreczeni legendáskönyvben eléjön (római) ‚tanácsos' értelemben. „Szent Gergöly pápa római dúsnak nömös nemzetségéből támada." „Kinek testét a Sephonia római dúsné felvévén."

Rokon vele a latin *dis, dives*, a szláv *dosst, doszta* stb.

DÚSABBÍT, DÚSABBIT, (dús-abb-ít) áth. m. *dúsabbít-ott*, htn. *—ani* vagy *—ni.* Általán: dúsabbá, gazdagabbá tesz. Különösen bányászok nyelvén am. kevesebb becsü érczes ásványhoz más nemesebb féléből kever, vegyít valamit.

DÚSABBÍTÁS, DÚSABBITÁS, (dús-abb-ít-ás) fn. tt. *dúsabbítás-t*, tb. *—ok.* Dúsabbá tétel. Nemesebb érczczel keverés, vegyítés.

DÚSABBODIK, (dús-abb-od-ik) k. m. *dúsabbodtam, —tál, —ott.* Általán dúsabbá, gazdagabbá lesz. Különösen mondatik az érczes ásványokról, midőn nemesebbféle ásványok részeivel vegyülvén becsesbekké lesznek.

DÚSGAZDAG, (dús-gazdag) ösz. fn. és mn. Igen gazdag. V. ö. DÚS. *Evangeliomi dúsgazdag históriája.*

DÚSÍT, DÚSIT, (dús-ít) áth. m. *dúsít-ott*, htn. *—ani* vagy *—ni.* Dússá, azaz igen gazdaggá tesz.

DÚSÍTÁS, DÚSITÁS (dús-ít-ás) fn. tt. *dúsítás-t*, tb. *—ok.* Dússá, vagyis igen gazdaggá tevés.

DUSKA, (dus-ka) fn. tt. *duskát.* Általán, iddogálás, bor melletti dőzsölgetés. Régibb értelemben: vendégpohár, vendégi áldomás, elköszöntéssel járó ivás. *Duskára hívni valakit. Duskát inni.* Néhutt, kivált a Tisza vidékén, csak *dus*-nak, némely kiejtés szerént: *tus*-nak hívják. A Nyitravölgyén am. hidegláz. *A duska törjön ki.*

Gyöke *tus* rokon a *dözs* szóval, miszerént *duska* vékonyhangon *dözske*, kis dőzs. V. ö. TUS.

DUSKAITAL, (duska-ital) ösz. fn. Áldomási ital, valakinek üdvözlésére, egészségére felköszöntött ivás.

DUSKÁL, (dus-ka-al) önh. m. *duskál-t.* 1) Iddogál, dőzsöl, áldomásozik. 2) Mint tele gyomrú-, s jóllakottnak szokása, válogat az ételekben, italokban.

DUSKÁLÁS, (dus-ka-al-ás) fn. tt. *duskálás-t*, . *—ok.* Áldomásozás; iddogálás. Finnyáskodás. V. ᐟUSKÁL.

durc

DUSKÁLKODÁS, (dus-ka-al-kod-ás) fn. tt. *duskálkodás-t*, tb. *—ok.* 1) DORBÉZOLÁS. 2) Finnyáskodás. V. ö. DUSKÁLKODIK.

DUSKÁLKODIK, (dus-ka-al-kod-ik) k. m. *duskálkod-tam, —tál, —ott.* 1) Részegeskedik, dorbézol. 2) Mint tele gyomrú s jóllakottnak szokása, válogat az ételekben, italokban, finnyáskodik. Gyakorlatosabb jelentésű, mint *duskál.*

DUSKÁS, (dus-ka-as) fn. tt. *duskás-t*, tb. *—ok.* 1) Áldomásokat ivó; ivogató. 2) Mint jóllakottnak szokása, finnyáskodó.

DUSKÁSKODIK, (dus-ka-as-kod-ik) k. l. DUSKÁLKODIK.

DUSKATÁRS, (duska-társ) ösz. fn. Iddogálásban, dőzsölésben társ.

„Régi duskatársad
Minden jó uracs,
Kinek esze tálban
S szíve a kulacs."
Vörösmarty az Unalomhoz.

DUSKÁZ, (dus-ka-az) önh. m. *duskáz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* 1) Duskákat, áldomásokat iszik; iddogál. 2) *Duskál.*

DUSKÁZÁS, (dus-ka-az-ás) fn. tt. *duskázás-t*, tb. *—ok.* 1) Duskák iddogálása. 2) Duskálás.

DUSNAK, falu Szala megyében; helyr. *Dusnak-on, —ra, —ról.*

DUSNOK, falu Pest megyében; helyr. *Dusnok-on, —ra, —ról.*

DÚSODIK, (dús-od-ik) k. m. *dúsod-tam, —tál, —ott.* Dússá lesz, igen meggazdagodik. V. ö. DÚS.

DÚSOVÁR, (dú-sovár) ösz. mn. Zsákmányra vágyó, rabolni, ragadozni kivánó. *Dúsovár vad népek, tengeri kalózok.*

DÚSSÁG, (dús-ság) fn. tt. *dússág-ot.* Gazdagság. Eredeti értelménél fogva: sok zsákmánynyal bírás. V. ö. DÚS.

DÚSÚL, (dús-úl) önh. m. *dúsúl-t.* Dússá lesz, igen gazdagúl. Képzésre olyan, mint: *búsúl.*

DUSZA, (dusz-a, am. duz-a vagy duzz-a) fn. tt. *duszát.* A székelyeknél am. szalmával tömött (mintegy duzzasztott) zsák. Változattal: *dussé.*

DUSZKÁL, (dusz-ka-al am. duskál) önh. m. *duszkál-t.* Válogat az ételekben, finnyáskodik, (t. i. duskál szónak utóbbi értelmében). Néhutt *tuszkál.*

DUSZKÁLÁS, (dusz-ka-al-ás) fn. tt. *duszkálás-t*, tb. *—ok.* Finnyáskodás. V. ö. DUSZKÁL.

DUSZTIG, l. DUZTIG.

DUTKA, (dut-ka, am. dud-ka, azaz dudu-ka, mert a szelid betük közvetlen a kemények előtt a kimondásban keményekké válnak, mint: *Jud-ka, Jutka.*) fn. tt. *dutkát.* 1) Babuk, büdös banka. 2) lásd: BATKA, BABKA.

DUTKÓRÓ, (dud-kóró) ösz. fn. Növényfaj, a fürtös (dudorodott) virágu lóherék alneméből; máskép: *somkóró.* (Trifolium melilotus officinale).

DUV, puszta gyök, am. maga az egyszerübb *du*, a mennyiben ez dudort, dudorodást jelent. Származékai. *Duvatlan, duvad, duvaszt.*

DUVAD, (duv-ad v. du-ad, am. *dudorodik*) önh. m. *duvad-t* vagy *—ott.* Szoros üregen, vagy hézagon kidudorodik, kinyomódik, kitolódik. *Kiduvad a füst a kéményen. Kiduvad a bodzafa béle, ha valamivel tologatják.*

DÚVAD, (dú-vad) ösz. fn. Ragadozó húsevő vad, mely más vadak, általában más állatokból táplálkozik, mint a farkas, róka, oroszlán stb.

DUVADÁS, (duv-ad-ás) fn. tt. *duvadás-t*, tb. *—ok.* Némely testnek valamely szoros, szük üregből kitolulása, kinyomulása.

DÚVÁGY, (dú-vágy) ösz. fn. Kivánság, mely valakit zsákmányolásra, rablásra ösztönöz.

DUVASZT, (duv-aszt vagy du-aszt) áth. m. *—duvaszt-ott*, par. *duvaszsz*, htn. *—ni* vagy *—ani.* Szük csövön, üregen, nyiláson, résen általereszt, kitol, kidudorít, kinyom valamit. *Kiduvasztani a bodzabélt. Diót duvaszt* am. zöld héjából kiveszi.

DUVATLAN, (duv-atlan) mn. tt. *duvatlan-t*, tb. *—ok.* Étel- italban telhetetlen, nagyehető, ki bár mennyit eszik, nem duvad, nem dudorodik töltig a hasa. Székely szó.

DUVATLANKODÁS, (du-v-atlan-kod-ás) fn. tt. *duvatlankodás-t*, tb. *—ok.* Ételben, italban telhetetlenkedés. V. ö. DUVATLAN.

DUVATLANKODIK, (du-v-atlan-kod-ik) k. m. *duvatlankod-tam, —tál, —ott.* Étel-italban telhetetlenkedik. V. ö. DUVATLAN.

DÚZ, DUZ, (1), (eredete szinte: *du*, rokonságait l. DÚCZ alatt) fn. tt. *dúz-t*, tb. *—ok.* Emelkedvény, dag; ami ki van domborodva, dudorodva vagy felpuffadva. Régi, elavult szó. Származékai: *duzma, duzmad, duzmaszt, dúzos, duzzad, duzzan, duzzaszt, duzzog, duztig* stb.

DÚZ, DUZ, (2), (ugyanaz mint föntebb) áth. m. *dúz-tam, —tál, —ott.* Fölemel, feltol. Különösen mondatik: *feldúzza az orrát*, azaz gőgjében vagy haragjában felüti, feltartja; *feldúzza a pofáját*, am. felfújja.

DUZMA, (1), (duz-ma vagy duz-m-a) fn. tt. *duzmát.* 1) Tajték, hab, melyek felduzzadásból eredtek. 2) Felfuvódás, mely gőgből vagy haragból ered. Innen: *duzmad, duzmaság, duzmadoz* stb.

DUZMA, (2), (l. föntebb) mn. Felfuvalkodott, ki orrát feldúzta, makranczos; pofitos. Pápa vidékén: *duzmati.*

DUZMAD, (duz-m-ad) önh. m. *duzmad-tam, —tál, —t* vagy *—ott.* Durczás, haragos vagy gőgös alakot ölt, haragjában vagy gőgjében felfújja magát.

DUZMADOZ, (duz-m-ad-oz) gyak. önh. m. *duzmadoz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* Gőgjében vagy haragjában, boszuságában dúlfúl, durczáskodik, folytonosan duzmad.

DUZMADOZÁS, (duz-m-ad-oz-ás) fn. tt. *duzmadozás-t*, tb. *—ok.* Folytonos vagy gyakori dúlás, fúlás, durczáskodás.

DUZMADSÁG, (duz-m-ad-ság) fn. tt. *duzmadság-ot.* Haragos vagy gőgös felfuvódás; makranczosság, durczásság.

DUZMADT, (duz-m-ad-t) mn. tt. *duzmadt-at.* Haragjában vagy gőgjében felfuvódott, makranczos, durczás.

DUZMADTAN, (duz-m-ad-t-an) ih. Duzmadt módon, duzmadt állapotban.

DUZMADTSÁG, (duz-m-ad-t-ság) fn. Duzmadt állapot vagy tulajdonság, gőgös vagy haragos felfujtság.

DUZMASÁG, (duz-m-a-ság) fn. tt. *duzmaság-ot.* Az úgynevezett duzmák kedélyi tulajdonsága; durczaság.

DUZMASZKODÁS, (duz-m-asz-kod-ás) fn. tt. *duzmaszkodás-t*, tb. *—ok.* L. DUZZASZKODÁS.

DUZMASZKODIK, (duz-m-asz-kod-ik) k. lásd: DUZZASZKODIK.

DUSZMASZT, (duz-m-aszt) áth. l. DUZZASZT.

DUZMATI, (duz-m-a-ti) Pápa vidéki tájszó, am. duzmadt, duzmadozó.

DUZMOG, (duz-m-og), l. DUZZOG.

DUZMONYAS, (duz-m-ony-as) mn. lásd: DURMONYAS.

DÚZOS, (dúz-os) mn. tt. *dúzos-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Dagos, domborodott, dudorú, pöffedt, kidőledt. *Dúzos ajakak.*

DÚZS, (1), DÚZSOL, l. DŐZS, DŐZSÖL.

DÚZS, (2), falu Tolna megyében; helyr. *Dúzson, —ra, —ról.*

DUZTIG, (duz-t-ig vagy duz-ott-ig) ih. Duzzanásig, teliden tele. *Untig, duztig jól lakni.* Némely tájejtéssel: *dosztig.* Hasonló képződésüek: *dugtig, untig.*

DUZZ, természeti hangból elvont gyök, s a *dúz* szónak mintegy hatályosbítása. Innen erednek: *duzzad, duzzog, duzzan, duzzaszt* stb. Jelenti azon hangot, mely a magát felfútt haragos vagy kevély ember száján, orrán kinyomúl.

DUZZAD, (duzz-ad) önh. m. *duzzad-tam, —tál, —t* vagy *—ott.* 1) Felfújja magát haragjában vagy kevélységében. *Felduzzad.* 2) Dagad, kinyomúl. *Kiduzzad. Duzzadnak a szemek, ajkak, erek.* 3) Árad.

DUZZADÁS, (duzz-ad-ás) fn. tt. *duzzadás-t*, tb. *—ok.* 1) Harag vagy gőg miatti felfuvódás. 2) Dagadás, kinyomulás. *Szemek, ajkak, erek duzzadása.*

DUZZADOZ, (duzz-ad-oz) önh. m. *duzzadoz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* Harag vagy gőg miatt puffadoz; boszuskodik; dagadoz; gyakran, ismételve vagy folytonosan duzzad.

DUZZADOZÁS, (duzz-ad-oz-ás) fn. tt. *duzzadozás-t*, tb. *—ok.* Dagadozás; harag- vagy gőgből puffadozás. V. ö. DUZZAD.

DUZZADOZÓ, (duzz-ad-oz-ó) mn. tt. *duzzadozó-t.* 1) Dagadozó, puffadozó, haragban, bosszuban felfuvalkodó. *Duzzadozó erek.* 2) Áradozó.

DUZZADT, (duzz-ad-t) mn. tt. *duzzadt-at.* Felfútt, feldagadt. *Duzzadt arcz, pofa, ajkak. Duzzadt habok. Duzzadt has.*

DUZZADTAN, (duzz-ad-t-an) ih. Feldagadt állapotban.

DUZZAN, (duzz-an) önh. m. *duzzan-t.* Hirtelen támad vagy dagad, emelkedik. *Haragra* vagy *kedvre duzzan. Jó kedve duzzan. Felduzzan.*

DUZZANÁS, (duzz-an-ás) fn. tt. *duzzanás-t,* tb. *—ok.* Hirtelen támadás vagy emelkedés, dagadás.

DUZZANT, (duzz-an-t) áth. m. *duzzant-ott,* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—ani.* Eszközli, okozza, hogy valaki vagy valami duzzanjon. *Jó kedvre duzzantani valakit.*

DUZZASZKODÁS, (duzz-asz-kod-ás) fn. tt. *duzzaszkodás-t,* tb. *—ok.* Maga felfuvása haragból vagy gőgből; durczáskodás.

DUZZASZKODIK, (duzz-asz-kod-ik) k. m. *duzzaszkod-tam, —tál, —ott.* Felfújja magát, durczáskodik.

DUZZASZT, (duzz-aszt) áth. m. *duzzaszt-ott,* htn. *—ani* v. *—ni,* par. *duzzasz-sz.* Felfú, dagadásra késztet. *Mérgében felduzzasztja pofáját, orrát.*

DUZZI, (duzz-i azaz duzz-ó) mn. tt. *duzzi-t.* Tájszó am. duzzogó. *Duzzi ember.* (Kassai).

DUZZOG, (duzz-og) önh. m. *duzzog-tam, —tál, —ott.* Mérgében dúlfúl, felfújja arczát; durczáskodik.

DUZZOGÁS, (duzz-og-ás) fn. tt. *duzzogás-t,* tb. *—ok.* Dulásfulás; durczálkodás.

DUZZOGÓ, (duzz-og-ó) mn. tt. *duzzogó-t.* Haragjában dörmögő, mormogó, daczos boszonkodását felfútt arczczal mutató. *Duzzogó vénasszony.*

DÜBEREG, l. DÜBÖRÖG.

DÜBÖGŐ, tájdivatos; l. DOBOGÓ.

DÜBÖRÖG, (düb-ör-ög) önh. m. *dübörög-tem,* vagy *dübörg-öttem, —tél* vagy *dübörg-öttél, dübörg-ött;* htn. *—ni,* v. *dübörg-eni.* Máskép: *duborog.* Apró folytonos döbögéseket vagy dobogásokat hallat, toporzikál.

DÜCS, l. DICS. Azon gyökszók egyike, melyekben az *i* és *ü* különféle tájejtés és régi szokás szerint váltakozik, milyenek: *idő üdő, idv, üdv, igy ügy, fill-ent füll-ent, fir-eg für-ög, fir-gencz, fürgencz* stb.

DÜCSKŐ, (am. tuskó) fn. tt. *dücskő-t.* Bodrogközben; fatő, tuskó, ducskó, duczkó. E tájejtésben az eredeti vastaghangzók vékonyakra változtak, mi nyelvünkben gyakori eset, s a szóelemzésben tekintetre érdemes.

DÜDÖRÖDIK, (düd-ör-öd-ik) k. m. *düdöröd-tem, —tél, —ött.* L. DUDORODIK.

DÜDÖRÖG, (düd-ör-ög) önh. l. DIDÉRÉG.

DÜFRÜ, (am. döf-ör-ü, döf-öl-ő) fn. tt. *düfrü-t,* tb. *—k.* Erdélyi szó. Jelent deréköved, (máskép: tüszü, gyüszü) melyet az erdélyi magyarok, s Magyarországban leginkább az utazó tótok és románok viselnek derekaikon, s azt holmi apróságok bettüzésére, (bedöfésére) különösen pénznek betakarására használják. Viselnek ilyet a vadászok is, melyben a töltényeket tartják.

DÜH, fn. tt. *düh-öt.* 1) A heves indulatnak fő foka, midőn az emberben az öntudat, és ész munkálata megszünik, s egyedül állati ösztön által üzetve vakon, s heves taglejtésekkel nekirohan mindennek. *Dühbe jönni. Dühhel vagy dühében rárohanni valakire. Dühből tenni valamit. Szerelmi düh. Bosszudüh.* 2) Ragályos nyavalya, mely többnyire a kutyákat lepi meg (dühkór) s víz- és fényiszonynyal párosúl, lásd: VÍZISZONY. 3) Átv. ért. az indulatnak igen nagy foka, mely azonban öntudattal és észszel jár, pl. *csatadüh, harczdüh, költői düh.*

Hangutánzó önálló gyök (a német *Wuth* megfordított alakban *thuw,* mi számtalanszor megtörténik a nyelvekben, egészen megegyezik vele).

DÜHELLENES, (düh-ellenes) ösz. mn. Ami a víziszonyféle dühöt csillapítja, gyógyítja. *Dühellenes szerek.*

DÜHESZT, (düh-eszt) áth. m. *düheszt-ett,* par. *dühessz,* htn. *—ni* vagy *—eni.* Dühössé tesz, dühre ingerel, dühösít.

DÜHFÉREG, (düh-féreg) ösz. fn. Általán férgek az állatokban, melyekből veszélyes betegségeket kapnak, pl. a juhok agyában támadó férgek, melyektől megkerdülve, azaz kergeteget kapva, eldöglenek.

DÜHFÜ, (düh-fü) ösz. fn. 1) Mérges fü, mely bódító ereje által a vért lázas állapotba hozza. 2) Többféle füvek, melyeket a düh, vagyis víziszony ellen használni szoktak.

DÜHÍT, DÜHIT, (düh-ít) áth. m. *dühít-ett,* htn. *—eni* vagy *—ni.* Tulajdonkép, dühhé (vagy dühvé) tesz, azaz egész valóját valakinek dühhé változtatja, dühöt okoz. Ettől különbözik: *dühösít.*

DÜHKÓR, (düh-kór) ösz. fn. 1) Főleg kutyákon kiütni szokott ragályos lobos idegkór. Máskép: *veszettség.* l. VÍZISZONY. 2) Ingerlékenység, melynél fogva valaki heves indulatra dühöngésig hajlandó. *Nemi dühkór.*

DÜHMÉREG, (düh-méreg) ösz. fn. Ragályos folyadék, nyál, mely más élő állat testébe oltatván képes dühkórt támasztani, pl. a víziszonyban szenvedő kutyáé.

DÜHÖDÉS, (düh-öd-és) ösz. fn. 1) Bőszült kedélyi állapot, és kitörés. 2) Dühkórban szenvedés.

DÖHÖDIK, (düh-öd-ik) k. m. *dühöd-tem, —tél, —ött.* 1) Dühössé lesz, a nagy indulat miatt öntudatát s eszét veszti. *Megdühödik.* 2) Úgy cselekszik, mint dühös ember szokott cselekedni. *Ismét dühödöl? Ne dühödjél.* 3) Dühkórba, víziszonyba esik. *Nagy melegben vagy hidegben, vagy éhség miatt dühödnek az ebek.*

DÜHÖDSÉG, (düh-öd-ség) fn. tt. *dühödség-ét.* Dühös vagy dühödt állapot.

DÜHÖDT, (düh-öd-t) mn. tt. *dühödt-et.* Akire, vagy amire a düh rá jött. *Dühödt vesszekedők. Dühödt eb.*

DÜHÖDTEN, (düh-öd-t-en) ih. Dühödt állapotban; dühödt módjára.

DÜHÖDTSÉG, (düh-öd-t-ség) l. DÜHÖDSÉG.

DÜHÖNCZ, (düh-öncz) fn. tt. *dühöncz-öt.* Igen indulatos, fölötte ingerlékeny, haragos ember, ki könynyen dühbe jön.

DÜHÖNG, (düh-öng) önh. m. *dühöng-tem* vagy *—öttem, —tél* v. *—öttél, —ött,* htn. *—eni* vagy *—ni.* Nagy mértékben s folytonosan, vagy gyakran dühbe jön, dühösködik.

DÜHÖNGÉS, (düh-öng-és) fn. tt. *dühöngés-t,* tb. *—ék.* Nagy mértékü s folytonos vagy gyakori dühbe jövés, dühösködés.

DÜHÖS, (düh-ös) mn. tt. *dühös-t* vagy *—et,* tb. *—ek.* 1) Öntudatlan, s ész nélkül zajongó indulattól elragadott. *Dühös ember.* 2) Kegyetlen, vérengző, mérges. *Dühös vadak, dühös ellenség, dühös csata.* 3) Dühkórban, víziszonyban levő. *Dühös kutya, macska.* 4) Átv. ért. pusztító, kártevő. *Dühös szélvész, dühös villám, mennykövek.*

DÜHÖSEN, (düh-ös-en) ih. Indulatától elragadtatva; mérgesen, kegyetlenül; dühkórban; pusztítólag. V. ö. DÜHÖS.

DÜHÖSÍT, (düh-ös-ít) áth. m. *dühösít-étt,* par. *—s,* htn. *—ni* vagy *—eni.* Embert vagy oktalan állatot dühössé tesz, dühbe hoz.

DÜHÖSKÖDÉS, (düh-ös-köd-és) fn. tt. *dühösködés-t,* tb. *—ék.* Dühös szenvedély, nagy mértékű indulatoskodás.

DÜHÖSKÖDIK, (düh-ös-köd-ik) k. m. *dühösköd-tem, —tél, —ött.* Dühös szenvedélyben van, fölötte nagyon indulatoskodik, mérgeskedik, haragoskodik.

DÜHÖSÖDÉS, (düh-ös-öd-és) fn. tt. *dühösödés-t,* tb. *—ék.* Dühös indulatba esés; dühödés.

DÜHÖSÖDIK, (düh-ös-öd-ik) k. m. *dühösöd-tem, —tél, —ött.* Dühös indulatba kezd jönni. *Nekidühösödik.* Dühkórba esik. *Megdühösödött.*

DÜHÖSSÉG, (düh ös-ség) fn. tt. *dühösség-et.* Döhös állapot vagy tulajdonság. *Dühösségében mindenen keresztül jár. Dühössége miatt mindenki kerüli.*

DÜHÖSSÉGÉS, (düh-ös-ség-és) mn. tt. *dühösségés-t* vagy *—et,* tb. *—ek.* Dühös állapotban levő; folytonos dühösségben létező, igen dühös.

DÜHÖSÜL, DÜHÖSÜL, (düh-ös-ül) önh. m. *dühösül-t.* 1) Dühös indulatra fakad. *Nekidühösül.* 2) Dühkórba esik. *Megdühösül.*

DÜHÖSZIK, (düh-ösz-ik) k. Mind ragozását, mind jelentését *dühödik* szótól kölcsönzi. Lásd: DÜHÖDIK.

DÜHRAGÁLY, (düh-ragály) ösz. fn. Dühkórban kifejlett fertőztető anyag, mely érintés által ragadós. Máskép: *dühméreg.*

DÜHÜL, DÜHÜL, (düh-ül) önh. m. *dühül-t.* Dühhé vagy dühvé lesz, azaz egész valója dühhé változik.

DÜHÜLÉS, (düh-öl-és) fn. tt. *dühülés-t,* tb. *—ek.* Dühült állapot.

DÜHÜLT, (düh-ül-t) mn. tt. *dühült-et.* Dühhé változott, dühben megtestesült.

DÜHÜLTEN, (düh-ül-t-en) ih. Dühült állapotban, dühült módon.

DÜHÜLTSÉG, (düh-ül-t-ség) fn. tt. *dühültség-ét.* Dühült állapot vagy tulajdonság.

DÜJT, tájdivatos l. DÖJT, DÖNT.

DÜJJED, DÜJJESZT, v. DÜLLYED, DÜLYLYESZT, l. DŐLED, DŐLESZT.

DÜL, DŰL, l. DŐL. *Dugába dült, mint az iványi ember kutyája,* (km). *Hosszu zsák könnyen dül.*(Km).

—DÜL, ösz. képző, mint *serdül, perdül;* lásd: —D és —ÚL képzők.

DÜLED, DÜLEDÉZ, stb. l. DŐLED, DŐLEDÉZ stb.

DÜLEDÉK, (dül-ed-ék) fn. tt. *düledék-ét.* Leomlott, öszveroskadt épületnek romjai. *Régi várak düledékei.*

DÜLEDÉKÉNY, (dül-ed-ék-ény) mn. tt. *düledékény-t,* tb. *—ek.* Mondjuk rozzant, bomlófélben levő épületről, mely könnyen vagy nem sokára ledől.

DÜLEDÉKÉS, (dül-ed-ék-és) mn. tt. *düledékés-t* vagy *—et,* tb. *—ek.* Ami öszveomlott, mi romokban fekszik. *Düledékes fal.*

DÜLEDÉZ, (dül-ed-éz) önh. m. *düledéz-tem, —tél, —ett,* par. *—z.* 1) Épületről szólva am. részenként, egymás után omladoz, romokba döl. *Düledeznek az árvíz-mosta falak, házak.* 2) Jártában ideoda döl, tántorog.

DÜLEDT, (dül-ed-t) l. DŐLEDT.

DÜLÉKÉNY, (dül-ék-ény) mn. tt. *dülékény-t,* tb. *—ek.* Ami könnyen dül, dülésre hajlandó.

DÜLÉNY, (dül-ény) fn. tt. *dülény-t,* tb. *—ék.* Rézsutos, döledt négyszög, melynek négy egyenlő nagyságu oldalvonala van. (Rhombus).

DÜLÉNYDED, (dül-ény-ded) mn. tt. *düléŋyded-ét.* Dülényhez hasonló alakú. Olyan mint: *körded, ívded.*

DÜLÉNYI, (dül-ény-i) mn. Dülenyre vonatkozó; dülény alakú. Lásd: DÜLÉNY.

DÜLÉNYIDOMÚ, (dülény-idomú) ösz. mn. Minek dülényformája, dülényalakja van; dülényded. *Dülényidomu asztal.*

DÜLÉS, DŰLÉS, (dül-és) fn. tt. *dülés-t,* tb. *—ék.* A súlyegyen elvesztésének következtében való esés, fordulás. *Földülés, eldülés.* V. ö. DŐL.

DÜLESZKÉDIK, (dül-esz-kéd-ik) k. l. DŐLESZKÉDIK.

DÜLESZT, (dül-eszt) áth. l. DŐLESZT.

DÜLJED, DÜLLED, DÜLLYED, lásd: DŐLED.

DÜLJESZT, DÜLLESZT, DÜLLYESZT, lásd: DŐLESZT.

DÜLLŐ, l. DÜLŐ.

DÜLLÖG, (düll-ög, döl-ög) önh. m. *düllög-tem, —tél, —ött.* Jobbra-balra hajladozva, mintha el akarna dőlni, esetlenül megy, jár. *Düllög mint a hizott lúd, vagy kacsa. Nagy teste miatt alig düllög.*

DÜLLÖGÉS, (düll-ög-és, dől-ög-és) fn. tt. *düllögés-t*, tb. *—ék.* Tunya, esetlen, jobbra-balra hajladozó járás, menés.

DÜLMIRÍGY, (dül-mirígy) ösz. fn. A boncztanban a medencze alsó részén, a gát tájékán nyugvó, s a hudcső alsó részét széles gyűrüként környező mirígy. V. ö. MIRÍGY. (Glandula prostata).

DÜLMIRIGYGYULADÁS, (dül-mirigy-gyuladás) ösz. fn. A dülmirigy kóros megkeményedése.

DÜLŐ, (1), vagy DŰLŐ, (dül-ő) fn. tt. *dülő-t.* 1) Azon tér, vagy mesgye, árok, mező, út, melyre a párhuzamos szántóföldek végei kimennek, kidőlnek vagy dűlnek. Innen: *Dülön fordúl az eke. Kivinni a dülőre,* azaz bevégezni valamit. Egy 1254-diki oklevélben áll: „Inter duo jugera, quae vulgo *Dulew* vocatur.“ (Jerney Nyelvkincsek). 2) Szántóföldek sora, melyek egy vonalon végződnek, melyek ugyan azon mesgyék, vagy utak között feküsznek. *Egy dülőn két darab szántóföldet birni. Egy dülőn szántani, vetni.*

DÜLŐ, (2), (l. föntebb) mn. tt. *dülő-t.* Aki vagy mi megdűl, lefelé forduló. *Árokba dülő szekér.*

DŰLŐFÉLBEN, (dülő-félben) ih. Döléshez közellevő, dőlni készülő állapotban. *Háza dülőfélben van. A dülőfélben levő kazalt megtámasztani.*

DÜLŐFÖLD, (dülő-föld) ösz. fn. Szántóföldek sora, melyek egy vonalban feküsznek egymás mellett. *Több dülőföldet beagarázni.*

DÜLÖNCSÉL, (dül-ön-cs-él) k. m. *dülöncsél-t.* Ide-oda dülöng, két oldalra hajladozva megy. A *dülöng,* vagy *düllög* igének kicsinyezője.

DÜLÖNCSÉLÉS, (dül-ön-cs-él-és) fn. l. DÜLÖNGÉS.

DÜLÖNG, DŰLÖNG, (dűl-öng) önh. m. *dülöng-tem* vagy *—öttem, —tél* vagy *—öttél, —ött.* htn. *—ni* vagy *—eni.* Ide-oda dül, két oldalra, jobbra-balra hajladoz; düllög.

DÜLÖNGÉS, DŰLÖNGÉS, (dül-öng-és) fn. tt. *dülöngés-t,* tb. *—ék.* Ide-oda dülés, jobbra-balra hajladozás, düllögés.

DÜLÖNGŐ, DŰLÖNGŐ, (dűl-öng-ő) mn. tt. *dülöngő-t.* Aki jobbra-balra hajladozik, düllögő.

DÜLŐS, (dül-ő-s) mn. tt. *dülős-t* vagy *—et* tb. *—ek.* Utról mondatik, melyen könnyen feldül a kocsi, szekér. *Dülős uton járni.*

DÜLŐÚT, (dülő-út) ösz. fn. Szántóföldek közötti közlekedő út, mely a sorföldeket külön dülőkre választja.

DÜLŐZ, (dül-ő-z) áth. m. *dülöz-tem, —tél, —ött* par. *—z.* A szántóföld végein barázdát húz, hogy bizonyosabb határa legyen, s a letiprás ellen akadályoztassék. *Feldülözni a bevetett földeket.*

DÜLT, DŰLT, mn. l. DŐLT. *Rohadt szőlő, dült gabona, tavali asztag nem szerez szükséget.* (Km).

DÜLTBETŰ, (dült-bétü) ösz. fn. Nyomdászatban, az irási bötükhöz hasonló fekvő betü. *Az idézett mondatokat dültbetükkel szedni.*

DÜLTEN, (dül-t-en) ih. Dült állapotban; dült módon; dült betükkel.

DÜLYED, DÜLYESZKEDIK, DÜLYESZT, l. DŐLED, DŐLESZKEDIK, DŐLESZT.

DÜMMÖG, l. DÜNNÖG és DUZMOG.

DÜNNÖG, DÜNNYÖG, (dünn-ög vagy dünny-ög) önh. m. *dünnyög-tem, —tél, —ött.* Az orrán beszél, mint a tutymák szoktak, vagy furulyázva orrán mellékes hangot ereget. Vastaghangon: *dunnyog.*

DÜNNÖGÉS, DÜNNYÖGÉS, (dünn- v. dünny-ög-és) fn. tt. *dünnögés-t,* tb. *—ék.* Orron beszélés; orron által éneklés, dúdolás.

DÜRGÉS, tájdivatos, l. DÖRGÉS.

DÜRENG vagy DÜRING, (am. durung) fn. tt. *düring-ét.* Szathmármegyei tájszó. Fejes bot, bunkós bot. Maga a *dorong* vagy *durung* szó felhangon ejtve.

DÜRÖG, (dür-ög) önh. m. *dürög-tem, —tél, —ött.* Vadászok nyelvén a fajdtyúk párosodik. Hangutánzó.

DÜRÖGÉS, (dür-ög-és) fn. tt. *dürögés-t,* tb. *—ék.* A fajdtyúk párosodása.

A D-ben van 2413 czikk.

DS.

DS, kisded alakban *ds,* (kiejtve *dsé*) hetedik bötü a magyar ábéczerendben, s a mássalhangzók között ötödik. Az elegyült bötük, illetőleg egymással öszveforrt hangok egyike, mivel *d* és *s* vagy *zs* bötükből és hangokból vegyült. Ezen bötü csak kevés, részint idegen származásu szókban fordul elé: mindazáltal, mert önálló hangot fejez ki, s ejtését a magyar hangszerve általán megszokta, s mert bizonyos idegen pl. török és más ázsiai szók átirására alkalmas, bötüink sorába fölvettük, valamint az *ly*-t, mely a gyökök elején még ritkább, s csak a képzőkben divatozik; de amire nézve a *ds* szegényebb, mert egy-két szót kivéve, mint: *bandsa, findsa, lándsa, handsár,* alig fordul elé. Tájejtés szerint majd *gy*-re változik, mint: *dsadsa gyagya, dsindsa gyingya,* majd *cs*-re, mint: *dsida, csida,* majd *zs* helyett áll, pl. *dsiger, zsiger.*

DSADSA, (dsa-dsa) ikerített hangutánzó. A húrosmadarak neméhez tartozó madárfaj, melynek aranyszinü tollazata és fekete szárnyai vannak. (Turdus aureus. Kl. Oriolus galbula. L.). Nevét a fenn jelelt hanghoz hasonló kiáltozásától kapta, másképː *gyagya.*

DSAM, vagy DSÁM, elvont hangutánzó gyök, melyből *dsamál* és *dsámiszka* származtak. Rokonai azon *csom, csöm,* melyekből *csomoszol, csömöszöl* képződtek.

DSAMA, (dsam-a) kiavult vagy elvont törzsök, melyből *dsamál* ered. Jelent valami öszvecsomoszoltat, kotyvadékot.

DSAMÁL, (dsam-a-al) áth. m. *dsamál-t.* Valamely ételt különféle szerekből vegyít, öszvehabar, kotyvaszt. Abaúj, Ung, és Zemplén megyékben ismert szó. Mind alaphangra mind értelemre *csomoszol, csömöszöl* szókkal rokon.

DSAMÁLT, (dsam-a-al-t) mn. tt. *dsamált-at.* Öszvedömöcskölt, kotyvasztott, habart. *Dsamált pép, kása.*

DSÁMISZ, (dsám-isz) kiavult vagy elvont törzsök, melyből *dsámiszka* származott. Jelent valami öszvedsamált, csomoszolt, dömöcskölt ételt.

DSÁMISZKA, (dsám-isz-ka) fn. tt. *dsámiszkát.* Vizzel öszvekevert és főzött liszt, melyet miután kellően megfőtt, zsírral és néha turóval is elkészítve esznek. Olyanforma, mint : *puliszka. Árpadsámiszka, kukoriczadsámiszka. Búzadsámiszka. Turós dsámiszka.* Gömörben : *zsámiszka.*

DSID, elvont hangutánzó gyök, melyből *dsida* származott. Egynek látszik *suit* (azaz *sujt*) vagy *suhít*, vagy *taszít* igékkel, melyek ismét a szanszkrit *tud* (üt) latin *tundo, tutudi*, német *stossen*, angol *dead*, dán *stoed* szókkal vannak rokonságban. Lehet *dsi* szótagot is alapítani gyökül, amidőn az teljesen megegyezik *su* szintén hangutánzó gyökkel (*suhog, suhít* szókban) s rokon a szanszkrit *dhu* (hajít, lök) gyökkel. V. ö. DSIDA.

DSIDA, (dsid-a v. dsi-da) fn. tt. *dsidát.* Hajító, vagy lökő dárda, milyet az austriai hadseregben a könnyü lengyel lovasok viselnek.

Egyezik vele a török *dsida*, (javelot. Hindoglu), uigur *csida*, s a szláv nyelvekben *sida, dzida, zsida.*

DSIDAHÉGY, (dsida-hégy) ösz. fn. A dsidának élesre köszörült aczél vége, czuczája.

DSIDALOBOGÓ, (dsida-lobogó) ösz. fn. Kisded feketesárga lobogó az austriai dsidás lovasok dsidáján.

DSIDANYÉL, (dsida-nyél) ösz. fn. A dsida nevü dárdának szára. *Szíjon karra füzött dsidanyél.*

DSIDÁS, (1), (dsida-as) mn. tt. *dsidás-t*, vagy *—at*, tb. *—ak.* Dsidával ellátott, fölfegyverzett. *Dsidás lovagok.*

DSIDÁS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *dsidás-t*, tb. *—ok.* Könnyü lovas katona, ki dsidát visel. Ilyenek az austriai hadseregben a galicziai könnyűlovasok (Uhlanok). *Dsidások ezredei. Dsidáskapitány.*

DSIDÁSEZRED, (disidás-ezred) ösz. fn. Dsidás lovasokból álló ezred.

DSIDASZÍJ, (dsida-szíj) ösz. fn. Szíj, melylyel a dsidás karjára akaszjta a dsidát.

DSIDÁZ, (dsida-az) önh. m. *dsidáz-tam, —tál, —ott.* Dsidát hány, dsidával szúr, lök, harczol, gyakorolja magás.

DSIDÁZÁS, (dsida-az-ás) fn. tt. *dsidázás-t*, tb. *—ok.* Dsidalökés, dsidával harczolás, viaskodás.

DSIGER, (dsig-er) fn. tt. *dsiger-t*, tb. *—ek.* Így neveztetik Szegeden a disznó, bárány, s más négylábu állatnak szíve, tüdeje, mája, veséje, nyelve együtt véve, mi a szárnyas állatoknál aprólóknak mondatik. Törökül: *dsijer* (máj; szív). V. ö. ZSIGER.

DSINDSA, DZSINDZSA, (dsin-dsa) fn. tt. *dsindsát.* Bozótos, nádas, kákás, ingoványos hely. Győr, Fehér, s több dunamelléki megyékben divatos szó; máskép : *gyingya, csincsa.* Gyöke *dsim*, azonos a sarjadékot jelentő *csim* gyökkel, melyből *csima, csimota* eredtek.

DSINDSÁS, (dsin-dsa-as) mn. tt. *dsindsás-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Dsindsával benőtt, lepett; bozótos, nádas, csátés. *Dsindsás völgy, rét.*

DSOSZÁN vagy DSOSZÁNY, erdélyi falu Hunyad megyében; helyr. *Dsoszán-ba, —ban, —ból.* —FORRÓ, falu Bihar megyében.

DSUNK, falu Zaránd megyében; helyr. *Dsunk-on, —ra, —ról.*

A DS-ben van 24 czikk.

Ezen kötetbeli czikkek öszvege (az Előbeszéden kivül) :

A és Á	betüben	van	4476	czikk
B	"	"	7487	"
CS	"	"	3493	"
CZ	"	"	964	"
D	"	"	2413	"
DS	"	"	24	"
			18,857	"

Nyomtatási nagyobb hibák és némely pótlékok.

10\. lap. ABAJG *czikk végére jön :* Haj! vagy hajh! indulatszótól erednek a rokon értelmű *hajhász* és *hajszol* igék is.

14\. l. ABLAK cz. 35. sor. hangokat *után kimaradt* is

22\. l. 12. sor. valjon *olvasd* vajjon.

23\. l. ACZÉL czikk végére jön : Hogy az aczél rugékonyságot nyerjen, bizonyos hőfokig hevítik ; ez által keménységéből valamit veszt ugyan, de hajlékonyabb és kevésbé lesz törékeny (Nentvich. A vegytan elemei). A két Heyse szótára is a német *Stahl* szót a *sta*, *stán* (stehen gyöktől származtatva, így értelmezi : das Starre, Harte.

32\. l. ADDIG cz. 24. sorb. *és* helyett olv. *vagy*

84\. l. AKOL cz. 21. sorban *akbor* olv. *akhor*

94\. l. ALAK cz. végelötti s. *halíjb* olv. *kalĭb*

143\. l. AM cz. 17. s. zendül : *ém* olv. *aém*

180\. l. ARAG cz. 1. s. *Aranyéleny* olv. *Aranyéleg.*

181\. l. ARÁNY cz. 9. s. 1 : 4 = 5 : 8 olv. 1 -·- 4 = 5 -·- 8.

258\. l. ÁLD cz. 26. s. Áld, poharam olv. Áld poharam,

276\. l. ÁLLODALOM cz. 7. s. együttvére olv. együttvéve

338\. l. ÁRNYAS cz. 4. s. *pernasis*, hellenűl *πάρνασις* olv. *parnaszisz*, hellenűl *πάρνασος* (Eichoff).

412\. l. BÁNIK cz. 26. s. miden olv. minden

427\. l. BÁRÁNY cz. 14. s. *berak* birka), olv. *berak* (birka ?) Vullers szerént.

447\. l. utolsó sor *πορωύρειος* olv. *πορφύρεος.*

469\. l. BÉCS cz. 17. s. *beha* olv. *baha.*

552\. l. kimaradt : BELI, (bel-i) összetételekben képző gyanánt használtatik. Jelentése : valamiben létező : *várbeli*, *hazánkbeli ;* valamihez tartozó : *idegen nemzetbeli ;* oly minőségű : *pokolbeli.*

584\. l. BERBITÉL cz. végére jön: 2. l. BERGIK.

706\. l. BÓK cz. 12. sor. goth *binga* olv. góth *biuga.*

722\. lap. BOLYGÓCZ cz. 2. s. négy *olv.* régibb fölfedezésü négy. A czikk végére jön : Újabb időben (1845. ólta, midőn e czikk íratott) számos ily bolygócz fedeztetett föl : ú. m. : Astrea 1845-ben, Hebe, Iris, Flora 1847-ben, Metis 1848-ban, Hygiea 1849-ben stb.

751\. l. BOROSZLÁN cz. 10. s. *ληςτής* olv. *ληστής*

767\. l. legelső sor. helyesebben, *büdi* olv. helyesebben, mint *büdi.*

777\. l. kimaradt : BOZA, (2), tt. *bozá-t*, mn. tájszó, magas hangon *pösze*, máskép *pöszke.* L. ezeket.

809\. l. kimaradt : BŐT, BŐTI stb. lásd : BÖJT, BÖJTI stb.

888\. l. CSALÁRD cz. végsor Sajkán olv. Sajkám

896\. l. CSANGÓ cz, 5. s. *hun*-nak olv. *hún*-nal

960\. l. kimar. : CSEREKCSÉP, l. CSEREPCSÍK.

985\. l. CSIGÉR cz. 4. s. *csigár* olv. *csikor.*

1030\. l. kimaradt : —CSÓ, képző l. —CS, (2).

1059\. l. CSORNOK cz. 1. s. l. CSORNOK olv. l. CSARNOK.

1068\. l. kimaradt : —CSŐ, képző, l. —CS, (2).

1104\. l. „A CZ-ben van 3493 czikk“ helyett olvasd: A CS-ben van 3493 czikk (a **CS** végén).

1131\. l. CZIGLEVESSZŐ cz. végül : L. CSIGOLYAVESSZŐ olv. L. CSIGOLYAFÜZ.

1136\. l. CZIMBORA cz. 18. s. *συμπςάσσειν* olv. *συμπράσσειν.*

1249\. l. DOB cz. 25. s. *duff* olv. duff vagy *düff*, törökösen *def* v. *tef* (tambourin arabe. Hindoglu).

1271\. l. kimaradt : —DON, vék. hangon —DÖN, —DÉN öszvetett névképzők ; részint *dó* részesülői végzetből *n* kisarjadzás által mint *gord-ó gord-o-n*, *hajad-ó* (azaz hajadzó) *hajad-o-n* (hajadon fő, hajadon leány), *tulajd-ó* (= dúlajt-ó) *tulajd-o-n ;* részint *d* és teljes *on* képzőkből egybeolvadva, mint *újd-on* új (Pázmánnál újit-on új, oly formán mint folyt-on foly), *tisztá-d-on* tiszta, *teli-d-en* teli, *csupá-d-on* csupa. *Ódon* újabb alkotású.

FS

